DANIEL YERGIN

PETROL

PARA VE GÜÇ ÇATIŞMASININ EPİK ÖYKÜSÜ

Çeviren: Kamuran Tuncay



TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

9. basım



Genel Yayın: 332

İNCELEME

DANIEL YERGIN

PETROL

PARA VE GÜÇ ÇATIŞMASININ EPİK ÖYKÜSÜ

ÖZGÜN ADI

The Prize / The Epic Quest for Oil, Money and Power

COPYRIGHT © 1991, DANIEL YERGIN
KESİM TELİF HAKLARI AJANSI KANALIYLA ALINMIŞTIR.
© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 1995
Sertifika No: 29619

GÖRSEL YÖNETMEN

BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

IV. BASIM: ŞUBAT 2007, İSTANBUL
IX. BASIM: EKİM 2016, İSTANBUL

ISBN 978-975-458-063-1

BASKI

MİMOZA MATBAACILIK SANAYİ VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ
MERKEZ EFENDİ MAH. DAVUTPAŞA CAD. NO: 123 KAT: 1-3
ZEYTİNBURNU / İSTANBUL
(0212) 482 99 10
Sertifika No: 33198

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

İnceleme

petrol

PARA VE GÜÇ ÇATIŞMASININ EPİK ÖYKÜSÜ

Daniel Yergin

Çeviren Kamuran Tuncay

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Bu eserimi
Angela, Alexander ve Rebeka'ya
ithaf ediyorum.

İçindekiler

Önsöz 9

Birinci Bölüm
KURUCULAR

1. Kafamızdaki Petrol 17
2. "Planımız" 33
3. Rekabete Açık Ticaret 54
4. Yeni Bir Yüzyıl 76
5. Ejderin Katli 95
6. Petrol Savaşları 112
7. Acem Ülkesinde "Zevk-ü Sefa" 132
8. Kaderin Çizdiği Tehlikeli Dalış 146

İkinci Bölüm
GLOBAL MÜCADELE

9. Zaferin Kanı: Birinci Dünya Savaşı 163
10. Ortadoğu Kapısının Açılması 180
11. Kıtlıktan Bolluğa 202
12. Yeni Üretim İçin Savaş 223
13. Petrol Seli 237
14. Dostlar ve Düşmanlar 252
15. Arap İmtiyazları 270

Üçüncü Bölüm
SAVAŞ VE STRATEJİ

16. Japonya'yı Savaşa Götüren Yol 293
17. Almanya'nın Savaş Formülü 314
18. Japonya'nın Aşil Topuğu 335
19. Müttefikler Savaşı 350

Dördüncü Bölüm
HİDROKARBON ÇAĞI

20. Yeni Çekim Merkezi 373
21. Savaş Sonu Petrol Düzeni 389
22. Yarı Yarıya: Petrolde Yeni Uzlaşma 409
23. "İhtiyar Mossy" ve İran İçin Mücadele 427
24. Süveş Krizi 454
25. Filler 473
26. OPEC ve Yeni Bir Dalgalanma 491
27. Hidrokarbon Adam 510

Beşinci Bölüm
DÜNYADA EGEMENLİK SAVAŞI

28. Gerileme Yılları 531
29. Petrol Denen Silah 554
30. "Yaşamamız İçin Pazarlık" 576
31. OPEC İmparatorluğu 594
32. Uyum Sağlama 613
33. İkinci Şok: Büyük Panik 632
34. "Gidiyoruz" 655
35. Sıradan Bir Ticari Meta mı? 670
36. Ter Dökülüyor. Daha Ne Kadar İnebilir? 697

Sonsöz 720
Kronoloji 737
Teşekkür 740

Önsöz

Winston Churchill neredeyse bir gecede fikrini değiştirdi. 1911 yazına kadar zamanın İçişleri Bakanı olan genç Churchill, "Ekonomistler" diye anılan ve aslında İngiltere-Almanya arasındaki deniz kuvvetleri yarışında önde gelmek uğruna bazı kişilerin körüklediği aşırı askeri harcamaları eleştiren kabine üyelerinden biriydi. Giderek büyüyen bu yarışma, iki ulus arasındaki düşmanlığı pekiştiren en güçlü etken olmuştur. Ama Churchill Almanya ile bir savaştan kaçınılabileceğinde ısrar ediyor ve Almanya'nın niyetinin ille de saldırgan olmadığı tezini vurgulayarak savunuyordu. Ona göre para, aşırı sayıda savaş gemisi satın almak için değil, ülkenin sosyal programları için harcanmalıydı.

Ancak, 1 Temmuz 1911'de Kaiser Wilhelm, Alman donanmasının "Panter" adındaki gemisini Fas'ın Atlantik kıyısındaki Agadir limanına gönderiyordu. Kaiser Wilhelm bunu Fransa'nın Afrika'daki nüfuzunu anlamak ve Almanya'nın buradaki konumu için gerekli stratejiyi saptamak amacıyla yapmıştı. "Panter" küçük bir savaş gemisi, Agadir ise, ikinci derecede önemli bir liman kentiydi. Yine de geminin buraya gelişi ciddi bir uluslararası bunalıma yol açtı. Alman ordusunun toparlanması ülkenin Avrupalı komşuları arasında zaten bir hayli huzursuzluk yaratmıştı. Şimdi bir de "Panter"i göndermekle, Almanya'nın "güneşte bir yer kapma" çabasında olduğunu, Fransa ve İngiltere'nin dünya yüzündeki konumlarına açıkça meydan okuduğunu düşünüyorlardı. Bu olayı izleyen birkaç hafta Avrupa savaş korkusuyla çalkalandı. Ancak temmuz ayı bitmeden bu korku yenilmiş, gerginlik azalmıştı ve Churchill'in deyimiyle "Zorba artık yukarıya doğru tırmanmıyor, aşağı doğru iniyordu." Bu sözlerine karşın yaşanan kriz Churchill'in dünya görüşünü değiştirmiştir. Almanya'nın niyetleri konusunda evvelce yaptığı değerlendirmenin aksine artık bu ülkenin egemenlik (hegemonya) peşinde olduğuna, bu egemenliği kazanmak için askeri gücünü kullanmakta tereddüt etmeyeceğine inanmaya başlamıştı. Artık savaşın gerçekten kaçınılmaz ve başlamasının da sadece bir zaman sorunu olduğu kanısına varmıştı.

Agadir olayından hemen sonra Donanma Bakanlığı'na atanan Churchill, İngiltere'yi kaçınılmaz gördüğü hesaplaşma günü için askeri yönden hazırlayacağına ve bu uğurda elinden gelen her şeyi yapacağına ant içti. Görevinin İngiltere'nin emperyalist gücünün sembolü ve kendi öz varlığı olan kraliyet donanmasını, açık denizlerde kendisine kafa tutan Almanya'yla baş edebilecek güce getirmek olduğuna inanıyordu. Karşılaştığı sorunlar içinde en önemli ve en kapsamlı olanlardan birisi, görünüşte yapı bakımından teknik sayılacak bir konuydu. Yirminci yüzyıl için büyük anlamlar taşıyan bu sorun şuydu: O güne kadar İngiliz donanmasının geleneksel enerji kaynağı olan kömürden acaba petrole dönerek, kömür yerine petrol kullanımına geçilmeli miydi? Birçok kişi böyle bir dönüşün tam anlamıyla çılgınlık olacağı kanısındaydı. Onlara göre donanmanın o güne kadar emniyetle, güvenle kullandığı Galler Bölgesi kömürünün kullanımına devam etmek gerekirdi. Kömür yerine artık "Pers Ülkesi"nden, (İran'ın o zamanki adı) çok uzaklardan gelen, güvenilir olmaktan yoksun petrol rezervleri kullanmak tam bir çılgınlıktı. Churchill'in deyimiyle donanmayı geri dönmemek üzere petrole bağlamak aslında "dertler denizine karşı silahlanmak"

(Shakespeare'in Hamlet oyunundan) gibi bir şeydi. Ancak petrolün sağlayacağı, daha fazla sürat ve insan gücünün daha verimli kullanımı gibi stratejik yararlar o denli belirgindi ki, Churchill daha fazla tereddüt etmedi. İngiltere'nin "deniz kuvvetlerindeki üstünlüğünü petrole dayandırması" gerektiğine karar verdi ve bu nedenle de kendisini, tüm enerji ve coşkusuyla bu amacın gerçekleşmesine adadı.

Zaten başka bir seçenek de yoktu. Churchill'in ifade ettiği gibi "Bu riskli işten elde edilecek tek ödül üstünlük sağlamaktı."

Bu görüşüyle Churchill I. Dünya Savaşı'nın arifesinde, çok temel olan bir gerçeği yansıtmış oluyordu. Bu gerçek sadece o günleri izleyen yangın sürecinde değil, daha sonra da, yıllar boyunca geçerli olacaktı. Artık petrol tüm yirminci yüzyıl boyunca üstünlük ve efendiliğin simgesi olacaktı. İşte bu kitabın konusu budur: Üstünlük için yapılan çatışmanın öyküsü.

1990'lı yılların başında, Churchill'in petrole bağlanışından yaklaşık seksen yıl sonra, iki Dünya Savaşı ve uzun bir Soğuk Savaş'ın bitiminde, insanların yeni ve daha barışçı bir sürecin başladığına inandığı bir anda, petrol yeniden bir kez daha tüm dünyada gündeme geliyor ve çekişmelerin odak noktası oluyordu. 2 Ağustos 1990'da, yirminci yüzyılın bir başka diktatörü, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, komşusu Kuveyt ülkesini işgal ediyordu. Amacı sadece bir kraliyet devletini ele geçirmekle kalmayıp, aynı zamanda ülkenin zenginliklerine de el koymaktı. Bu onun için çok muhteşem bir ödül sayılırdı. Başarılı olması halinde Irak dünyanın en önde gelen petrol gücü olmakla kalmayacak, hem Arap dünyasının hem de gezegenin en büyük petrol rezervine sahip olan Körfez'in tek hâkimi konumuna gelecekti. Irak'ın kazanacağı bu yeni güç, servet ve petrol konusundaki egemenliği, dünyanın geri kalan tüm ülkelerini Saddam Hüseyin'in doymaz hırsına köle edecekti. "Irak Kuveyt'in kaynaklarını kullanarak kendisini görkemli bir nükleer silah devleti haline getirebilecek, hatta daha da ileri gidip belki de bir süper güç olacaktı. Bu ise, uluslararası güç dengesinde, kuşkusuz dramatik değişikliklerle sonuçlanırdı." Kısaca, üstünlük ve hâkimiyet bir kez daha ödülün ta kendisi oluyordu.

Ancak, ortaya konan ödül anlaşılacağı gibi fazlaca büyüktü. Bu nedenle Saddam Hüseyin'in tahmininin aksine, dünyanın öteki ülkeleri Kuveyt'in bir oldu bittiye getirilerek işgaline kayıtsız kalamazdı. Kuveyt'in işgalinin dünyadaki tepkisi büyük olmuştur. Bu tepki, Hitler'in Rhinland'i silahlandırmasında ya da Mussolini'nin Habeşistan'a saldırmasında görülen pasif tür bir tepki değildi. Nitekim, Birleşmiş Milletler derhal Irak'a karşı ambargo koydu ve Batı dünyası ve Arap dünyasının birçok ülkeleri, Irak'ın komşusu Suudi Arabistan'ı savunmak ve Saddam Hüseyin'in ihtiraslarına karşı koymak için dramatik bir askeri güç oluşturdular. Bu devletlerden Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği arasındaki işbirliği o güne kadar benzerine rastlanmamış türdendi. Ayrıca askeri güçler bölgeye yayılma konusunda görülmemiş bir hız ve kararlılıkla hareket ettiler. Son birkaç yıldan beri, petrolün artık "önemli" olmaktan çıktığını söylemek adeta moda olmuştu. Nitekim 1990 ilkbaharında, Irak'ın işgalinden sadece birkaç ay önce, Amerika'nın üst düzey kurmay subaylarına petrolün stratejik önemini kaybettiği nutku çekilmişti. Ancak Kuveyt'in işgali bu imajı sildi. "1991 yılı başlarında Irak'ın Kuveyt'ten barış yoluyla çekilmesine yönelik girişimler başarısızlıkla sonuçlanınca, Amerika Birleşik Devletleri önderliğinde otuz altı ülke bir koalisyon yaparak beş haftalık bir hava ve yüz saatlik kara savaşı sonunda Irak'ın yıkıcı gücünü yok edip, bu devletin Kuveyt'ten çekilmesini sağladılar." Yirminci yüzyılın sonunda petrol bir kez daha güvenliğin, refahın ve kuşkusuz uygarlığın merkezi olduğunu kanıtladı.

Petrolün modern anlamdaki tarihi gelişmesi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında başlamasına karşın, tam anlamıyla etkilediği ve değiştirdiği yüzyıl, yirminci yüzyıl olmuştur. Petrolün öyküsü aslında üç büyük aşamaya dayanmaktadır.

Bunlardan birincisi kapitalizm ve modern iş yaşamının doğuşu ve gelişimidir. Petrol giderek dünyanın en büyük ve en yaygın işi konumuna geliyordu. On dokuzuncu yüzyılın son yıllarında türeyen büyük endüstriler içinde petrol, bu endüstrilerin en büyüğü olmuştu. Öyle ki, daha yüz-

yıl bitmeden petrol endüstrisine tümüyle egemen "Standard Oil", dünyanın çokuluslu şirketleri arasında ilk kurulanlardan birisi ve en büyüğü konumuna geldi. Yirminci yüzyılda petrol kapsamının bu derece genişlemesi onun işletmeciliğinin serüven düşkünü petrol arayıcılardan ağzı laf yapan müteşebbislere, büyük işverenlere, çokuluslu şirket bürokrasilerine ve devlet şirketlerine kadar her alanda yayılmasına yol açmıştır. Bu devrimde, büyük şirket stratejileri, teknik değişme ve pazarlamadaki gelişmeler ve kuşkusuz, hem milli hem de uluslararası ekonomiler teker teker ait oldukları yeri buldular. Tüm geçmişi boyunca petrol daima pazarlıklara konu olmuş ve hayati önemde kararlarda merkez teşkil etmiştir. Bazen büyük hesaplarla bazense neredeyse bir raslantı sonucu büyük anlaşmalar yapılıyordu [insanlar, şirketler ve uluslar arasında]. Petrol dışında hiçbir iş "risk" ve "ödül" sözcüklerinin anlamını –ve şans ve yazgının çok büyük etkisini– bu denli bütünüyle ve tam anlamıyla tanımlayamaz.

Yirmi birinci yüzyıla bakarken üstünlük kavramının bir petrol varilinden olduğu kadar bir bilgisayardan da gelebileceği açıkça görülüyor. Yine de petrol, sanayideki görkemli yerini korumaya devam edecek. Unutmayalım ki "Fortune 500" dergisinin rekortmen olarak gösterdiği yirmi şirketten yedisi petrol şirketleridir. Enerji kaynağı olarak yerini tutacak başka bir seçenek bulununcaya kadar, petrol dünya ekonomisi üzerinde erişilmesi çok güç olan etkisini daima koruyacaktır. Büyük fiyat hareketleri iktisadi büyümeyi körükleyebilir veya tam tersi, enflasyon başını alıp gider ve durgunluk devri başlayabilir. Bunların hepsi olasıdır. Bugün petrol, sebep olduğu olaylar nedeniyle iş hayatıyla ilgili tüm yayınlarda düzenli olarak yer alan, bununla da kalmayıp yayınların en ön sayfasında kendinden söz ettiren tek metadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de –kişiler, şirketler ve tüm dünya ulusları için– servet denilen zenginliğin mutlak ve tartışmasız tek jeneratörüdür. Kısaca, çok zengin ve nüfuzlu bir işadamının deyimiyle "Petrol Paradır."

İkinci görüşe göre, petrol, milli stratejilerle ve dünya politikaları ile sıkıca kucaklaşmış bir mal olarak görünüyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, yurtiçinde kullanılan "içten patlamalı motorlar", atların ve kömürle çalışan lokomotifin yerini alınca, petrol milli gücün bir simgesi haline geldi ve önemi bir kez daha kanıtlandı. Gerek Uzakdoğu'da gerekse Avrupa'da II. Dünya Savaşı'nın çıkışı ve gelişmesinde petrol en önemli etken oldu. Nitekim Japonlar Pearl Harbour'a, Doğu Hint Adaları'ndaki petrol kaynaklarına el koyan ordularını korumak amacıyla saldırmıştır. Hitler'in Sovyetler Birliği'ni işgal etmesindeki en önemli stratejik hedef, Kafkasya'daki petrol yataklarını ele geçirmekti. Ancak, zamanla Amerika'nın petrol konusundaki üstünlüğü ve kararlılığı ortaya çıkacak ve savaş henüz son bulmadan Almanya'nın ve Japonya'nın petrol tankları tamtakır boşalacaktı. Soğuk Savaş yıllarında uluslararası şirketlerle gelişmekte olan ülkeler arasında petrolün denetimini elde tutmak için yapılan soğuk çatışmalar korkunç bir dramın oluşmasında en büyük etken olmuştur. Bu, sömürgecilikten kurtuluş ve milliyetçilik hareketlerinin getirdiği bir olguydu. 1956 yılında Süveyş Krizi –ki gerçekte çağdışı emperyalist Avrupalı güçlerin izlediği siyasetin artık sonuna gelindiğinin bir işaretiydi– başka nedenlerle olduğu kadar petrol nedeniyle de meydana gelmiştir. "Petrol gücü"nün nüfuz yönünden en etken ve hissedilir olması 1970'li yıllara rastlar. Bu yıllarda, o güne kadar uluslararası politika konusuna kayıtsız kalmış devletler bile, büyük servet ve nüfuz simgeleyen petrole doğru birbirleriyle yarış edercesine koşar oldular. Bu durum endüstriye ağırlık vermiş ve iktisadi gelişmelerini petrole dayamış ulusların arasında birbirine karşı "derin bir güvensizlik" yaratmıştı. Sonuç olarak petrol, 1990'larda, Soğuk Savaş sonrası ilk bunalımda, yani Kuveyt'in işgalinde can damarı konumundaydı.

Ancak, petrole sadece avantaj sağlayan bir ürün gözüyle bakmak doğru olmaz. Çünkü olaylar petrolün zaman zaman ancak bir çılgın için altın sayılabileceğini de kanıtlamıştır. Örneğin İran Şahı'nı ele alalım. İran Şahı yaşamının en büyük ihtirası olan petrol zenginliğine kavuşmuştu; ne var ki bu onun sonu olmuştur. Meksika için de aynı şey söylenebilir. Gerçi petrol Meksika'nın iktisadi yaşamını kalkındırmıştır, ama yalnızca yeniden yıkmak için... Sovyetler Birliği dünyanın en büyük ihracatçı ülkeleri arasında ikinci olmasına karşın, petrolden elde ettiği kazancın hemen

tümünü 1970 ve 1980'lerde askeri kalkınma için ve işe yaramaz, hatta zaman zaman tehlikeli ve yıkıcı sayılabilecek bir sürü uluslararası serüven uğruna heba etti. Birleşik Devletler ise –bir zamanlar dünyanın en büyük tüketicisi olan ülke– bugün petrol tüketiminin yarısını dışarıdan ithal etmek zorunda kaldığı için, ülkenin genel stratejik konumu giderek zayıflıyor ve zaten dert kaynağı olan bütçe açığı daha da büyüyor. Bu da kuşkusuz –süper bir güç olan Amerika için bile– tehlikeli bir durumdur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası ve milli alanda yeni bir dünya düzeni şekillenmeye başladı. Bugüne değin daima çatışmaların odak noktasını oluşturan ideoloji öyle anlaşılıyor ki yerini ekonomik yarışmalara, bölgesel çatışmalara ve etnik rekabete bırakacak. Bu rekabet ve çatışmalar modern silahlanmanın da gelişmesinden cesaret alınarak kışkırtılmıştır. Ancak, uluslararası düzende oluşan bu yeniliğin gelişmesi nasıl olursa olsun petrol stratejik meta olmaya devam edecek ve uluslararası politikalar için tehlikeli olma niteliğini koruyacaktır.

Petrolün tarihinin üçüncü tezi de toplumumuzun nasıl olup da bir "Hidrokarbon Toplumu"na dönüştüğünü ve bizlerin antropologlar dilinde nasıl birer "Hidrokarbon Adam" olduğumuzu açıklıyor. İlk geliştiği yıllarda petrolcülük sanayileşmekte olan bir dünyanın doğuşuna neden olmuştu. Bunun sorumlusu yakıştırma adıyla kerosin, yani gazyağı denen ve "yeni ışık" anlamına gelen, gündüzü uzatıp geceyi geciktiren, bu yüzden de çalışma saatlerini uzatan bir üründü. On dokuzuncu yüzyıl sonunda Birleşik Devletler'in en zengin adamı olan John D. Rockefeller bu zenginliğini gazyağı satışına borçluydu. O günlerde benzine yararsız bir yan ürün gözüyle bakılıyor, ender de olsa alıcı bulabildiğinde çok ucuza, galonu sadece iki sente satılıyordu. Hiç satılamadığı günlerde, yöre halkı geceleri petrolü nehire dökerdi.

Elektrik ampulünün icadı ile birlikte petrol modasının geçtiğine inanılırken, yeni bir çağ açıldı. İçten patlamalı motor çağı. Böylece petrol endüstrisi yeni bir pazar buluyor ve yeni bir uygarlık doğuyordu.

Yirminci yüzyılda petrolün, doğal gaz ile birlikte sanayi dünyasının güç kaynağı olan "Yakıtlar Kralı Kömür"ü tahtından indirdiğini görüyoruz. Daha da ötesi, petrol, savaş sonrası oluşan büyük kentleşme hareketinde bu hareketin temeli sayılır. Kentleşme hareketinin gerek çağdaş görünüm gerekse modern yaşantımız açısından birçok değişmelere neden olduğu biliniyor. Bugün petrole o denli bağlıyız ve petrol yaşantımıza o denli girdi ki, artık onu yaşantımızın doğal bir parçası olarak kabul ediyoruz ve olağanüstü önemi üzerinde durup düşünmüyoruz bile... Bize oturacak yer sağlayan, nasıl yaşayacağımız konusunda etken olan, işimize nasıl gideceğimizi, nasıl yolculuk yapacağımızı belirleyen, hatta flört ederken bunu nerede yapacağımıza karar veren sadece petroldür. Petrol gerçekten kentsel toplumların hayat veren kanıdır. Petrol ve doğal gaz, tarımın dayandığı gübreciliğin en temel bileşimini oluştururlar. Petrol sayesinde dünyanın kendi kendisini besleyemeyecek olan metropollerine gıda taşınabilir. Ayrıca, çağdaş uygarlığın yapıtaşları olan kimyasal maddeleri sağlar. Unutmamalıyız ki bir gün dünyadaki petrol kuyuları aniden kuruyuverse, çağdaş dediğimiz bu uygarlık bir gün bile yaşayamaz ve çökmeye mahkûm olur.

Yirminci yüzyılın büyük kesitinde petrole duyulan güven ve bağımlılık hissi giderek artmıştır. Petrol artık tüm dünyada insanın ilerleme sembolü olarak algılanıyor ve itibar görüyor. Ancak, bugün durumun değiştiğini görüyoruz. Çevre bilincinin doğmasıyla birlikte endüstriyel toplum prensipleri zaman zaman tartışılabiliyor ve petrol sanayii tüm boyutlarıyla soruşturulan, eleştirilen ve itiraz gören faaliyet dalları listesinde ilk sırayı alıyor. Bugün dünyanın her yerinde petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil kaynaklı yakıtların kullanımını azaltma çabaları gözleniyor ve bu çabalar tüm dünyada giderek yoğunlaşıyor. Bu çabalar kuşkusuz geçerli olan nedenlere dayanmaktadır; fosil kaynaklı yakıtlar kullanıldığında is ve hava kirliliğinin artması, asitli gazların havaya karışması, ozon tabakasının incelmesi ve iklim değişikliğinin oluşturduğu olumsuz etkenler gibi. Dünya ekonomisinin bu denli odak noktası olarak tanınan petrol, bugün artık çevresel kirlen-

meye neden olmakla ve çevreyi olumsuz etkileyip kirletmekle suçlanıyor. Bugüne kadar sahip olduğu teknolojik üstünlük ve yiğitlikten ve modern dünyayı şekillendirmedeki katkısından ötürü kendisiyle daima gurur duymuş olan petrol artık kendini savunur duruma düştü. Petrol bugünkü kuşak ve gelecek kuşaklar için bir tehdit unsuru olmakla suçlanıyor.

Ama günümüzün "Hidrokarbon Adamı", otomobillerini çok seviyor ve vazgeçmeye hiç de niyetli değil; banliyödeki evinden ve yaşamını kolaylaştırmak için şart gördüğü eşyalarından özveride bulunmayı hiç istemiyor. Öyle anlaşılıyor ki her alanda gelişme gösteren dünya insanları çevresel sorunlar ne olursa olsun, kendilerini petrol gücüyle işleyen bir ekonominin yararlarından yoksun bırakmaya hiç niyetli değiller. Ayrıca, dünyanın petrol tüketimini geriye çekmek için girişilecek herhangi bir hareket, önümüzdeki senelerde beklenen olağanüstü nüfus patlamasından olumsuz yönde etkilenecek ve sonuçta başarısız kalacaktır. 1990'lı yıllarda dünya nüfusunun bir milyar daha artması bekleniyor. Bu, önümüzdeki on yıl içinde, nüfusun 1990'lı yılların başına oranla yüzde yirmi daha artacağı anlamına geliyor. Demek ki gelecek on yıl içinde dünyada bugüne oranla yüzde yirmi daha fazla insan yaşayacak ve dünya yüzünde yaşayan bu insanlar "tüketim yapma haklarını" talep edecekler. Endüstriyel dünyanın çevresel sorunlara ait problemleri nüfus artışının baskısı ile ölçülerek değerlendirilecek. Bu arada 1990'lı yılların korkunç ve çözümsüz çatışmalarından biri için şimdiden gerekli ortam hazırlanmış görünüyor. Çatışacak taraflardan biri, çevresel korunmaya daha fazla önem verilmesini ve çevre koruma tedbirlerinin daha da arttırılmasını savunan grup olacakken, diğeri de ekonomik gelişmeye katkıda bulunulmasını isteyen, Hidrokarbon Toplum çıkarlarının korunması ve enerji güvenliğinin gereğine inanan grup olacaktır.

Kitabın ilerleyen sayfalarında anlatılan öykünün üç ayrı kahramanı bu üç tez olacak. Öykü hepimizin hayatını etkilemiş olayları epik bir anlatımla ve oluş tarihlerine göre sırasıyla veriyor. Bu eserde hem ekonomi ve teknolojinin genel yönlerine, hem de işadamlarının ve politikacıların strateji ve entrikalarına değinilmiştir. Kitabın sayfalarında petrol dünyasının en zengin ve nüfuzlu kişileriyle tanışacaksınız. Bunlar arasında, örneğin bir Rockefeller'i bulacağınız kuşkusuz. Ayrıca Henri Deterding, Calousto Gülbenkyan, J. Paul Getty, Armand Hammer, T. Boone Pickens ve daha başka birçok isimlerle karşılaşacaksınız. Bu öyküde en az yukarıda saydıklarımız kadar önemli başka isimler de var. Bunlar arasında Churchill, Adolf Hitler, Joseph Stalin, İbni Suud, Muhammed Musaddık, Dwight Eisenhower, Anthony Eden, Henry Kissinger, George Bush ve Saddam Hüseyin sayılabilir.

Yirminci yüzyıl haklı olarak "petrol yüzyılı" olarak anılıyor. Petrolün geçmişinde her ne kadar çeşitli anlaşmazlıklar ve zıt görüşler egemense de, zaman zaman "tek görüş"te de birleşildiği oldu. Görüş birliği daha çok karşıt tarafların eskiye dayanan olaylara bugün çağdaş bir yaklaşımla bakabilmesi ve bunu yaparken de yeni gelişen olaylarda geçmişten gelen derin yankılar bulabilmesi şeklinde oluştu. Bu kitap aynı zamanda insanları kişisel olarak ele alan, kişilerin öyküsünü anlatan, güçlü ekonomik kuvvetlerin, teknolojik değişmenin, politik çatışmaların, uluslararası anlaşmazlıkların ve bu arada oluşan epik değişimin de hikâyesidir. Yazarın umudu, dünyamızın petrole olan bağımlılığını ekonomik, sosyal, politik ve stratejik sonuçları yönünden araştıran bu belgeselin geçmişe ışık tutarak, bizlerin bugünü daha iyi anlamamızı sağlaması ve gelecek hakkında plan yaparken bizlere yardımcı olmasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUCULAR

1

Kafamızdaki Petrol

Başlangıç

Ortadaki sorun 526 dolar 8 sentin hâlâ ödenmemiş olmasıydı.

1850'li yıllarda profesörlere ödenen ücret doyurucu olmaktan uzaktı. Bu yüzden ünlü bir kimyagerin oğlu ve kendisi de Yale Üniversitesi'nde değerli bir kimya profesörü olan Benjamin Silliman Jr. 526,08 dolar ücretle bir araştırma projesinde çalışmak üzere ikinci bir işe girdi. Ancak 1854 yılında bir grup müteşebbis tarafından işe alınan Silliman, proje çalışmasını tamamlamış olmasına karşın kendisine vaat edilen parayı hâlâ alamamıştı. Kızgınlığı giderek artan Silliman sonuçta bu paranın ne olduğunu anlamak istedi. Öfkesi yatırımcı grubun liderlerini hedef alıyordu. Özellikle de New York'lu bir avukat olan George Bissell ve New Haven'de bir banka müdürü olan James Townsend, Silliman'ın öfkesinin odak noktalarıydı. Bunlardan Townsend kendi hesabına göre geri planda kalmayı yeğledi; çünkü kanısına göre, müdürü olduğu bankanın müşterilerinin, bu denli spekülatif bir serüvende parmağı olduğunu öğrenirlerse, bunu hiç de iyi karşılamayacaklarından korkuyordu.

Aslında Bissell, Townsend ve grubun öteki üyeleri o günlerde "kayayağı" adıyla bilinen bir maddenin gelecek günlere ait görkemli hayalini kurmaktaydılar. Bu maddeye "kayayağı" denmesinin nedeni, söz konusu maddeyi bitkisel yağlardan ve katı hayvani yağlardan ayırt etmekti. Aslında Bissell, Townsend ve grubun öteki üyeleri kayayağının ırmaklardan püskürüp çıktığını veya Pennsylvania'nın kuzeybatısında tecrit edilmiş gibi duran Oil Creek dolaylarındaki tuz kuyularından sızmış olduğunu ve aranması gereken yerin bunlardan biri olabileceğini bilmekteydiler. Oil Creek bölgesinin arkalarında bir yerde, gayet ilkel yöntemlerle bu koyu renkli ve kokulu maddeden önce sadece birkaç varil çıkarıldı. Bu yöntemler iki taneydi. Biri bu maddeyi ırmaklardan ve kayaların yüzeyinden sıyırarak çıkarma yöntemi, öteki petrol yağı içeren sulara bez parçaları ve battaniye gibi paçavralar atarak bunları ıslatmak ve sonra sıkmak metoduydu. Bu şekilde elde edilen çok az miktarda ürün ilaç yapımında kullanılıyordu.

Grup giderek kayayağının çok daha büyük miktarlarda elde edilip işlenebileceği kanısına vardı. Onlara göre böyle büyük miktarlarda elde edilecek kayayağı lambalarda aydınlatıcı olarak kullanılacak bir çeşit sıvıya dönüştürülebilirdi. Grup, bu yeni aydınlatıcının 1850 yıllarında yeni pazarlar kazanmakta olan "kömür yağıyla" etkin bir şekilde yarışabileceğine inanıyordu. Kısaca şu kanıya vardılar: Kayayağı yeterli miktarda elde edilebildiği takdirde, on dokuzuncu yüzyıl ortasında yaşayan insanın o denli ihtiyaç duyduğu ucuz ve yüksek kaliteli aydınlatıcı nihayet temin edilmiş ve pazara sürülmüş olacaktı. Bu yolu uygulayarak Kuzey Amerika'daki ve Avrupa'daki şehir ve çiftlikleri ışığa kavuşturacaklarına tam anlamıyla inanıyorlardı. Grubun, üzerinde nerdeyse aynı önemle durduğu başka bir konu da şuydu: Yeni gelişmekte olan mekanik-dönemde bu kayayağı acaba "mekanizmaların hareketli parçaları için" kullanılabilir miydi? Böylece hayal kuran tüm

girişimciler gibi, onlar da sonuçta çok zengin olacaklarına inandılar. Bu arada onlara inanmayanlar ve alay edenler de oluyordu. Ancak bu girişimciler yılmadılar ve sebat ederek insanlık tarihinde yepyeni bir çağın ilk öncülüğünü yapmayı başardılar. Bu yeni çağ Petrol Çağı'ydı.

"Acılarımızı Dindirmek" İçin

Petrol serüveni aslında birbirini izleyen bazı tesadüfler kadar tek bir adamın sebat ve iradesinden de kaynaklanmıştır. Bu adam petrol endüstrisinin yaratılışında herkesten çok payı olan George Bissell'den başkası değildi. Uzun bir kuleyi andıran yüzü ve geniş alnıyla, Bissell çevresine entelektüel güç ifade eden bir anlam sergiliyordu. Yine de açıkgöz ve iş fırsatlarını değerlendiren biri olduğu her halinden belliydi. Bu niteliğini de yaşadığı deneyimler sonucu kazanmıştı. Hayatını kazanmaya daha on iki yaşında başlayan Bissell, öğretmenlik yaparak ve makaleler yazarak Dartmouth Koleji'nde öğrenim yapmayı başarmıştı. Mezun olduktan sonra bir süre Latince ve Yunanca profesörü olarak çalışan Bissell, daha sonra gazetecilik yapmak için Washington DC'ye gitti. Ve bir gün kendisini New Orleans'da buldu. Önce New Orleans'da bir lisede okul müdürü olarak çalıştı; daha sonra da devlet okulları müfettişliği yaptı. Avukat olmak istediği için boş zamanlarında hukuk çalışıyor, bu arada yeni birkaç yabancı dil daha öğrenmek için devamlı çaba gösteriyordu. Böylece zamanla Fransızca, İspanyolca ve Portekizce dillerini çok iyi öğrenmişti. İbranice ve Sanskritçe, eski ve modern Yunanca, Latince ve Almanca dillerini ise ancak okuyup yazabilecek kadar öğrendi. 1853 yılında sağlık nedenleriyle ülkenin kuzeyine dönmek zorunda kaldı. Bu dönüş yolculuğu sırasında Pennsylvania'dan geçerken bir raslantı sonucu ilkel yöntemlerle "petrol toplandığını" yani yüzeyden petrol sıyrıldığını ve kayayağına bulanmış paçavra yönteminin uygulandığını gördü. Bu olaydan kısa bir süre sonra New Hampshire'ın Hanover kentinde oturan annesini ziyarete gittiğinde, mezun olduğu okul olan Dartmouth Koleji'ne uğradı. Burada bir profesörün odasında otururken, şişe içinde durmakta olan bir madde dikkatini çekti. Bu gayet iyi bildiği Pennsylvania kayayağından başka bir şey değildi. Bu örneği oraya birkaç hafta evvel, o günlerde Batı Pennsylvania'da pratisyen doktorluk yapmakta olan başka bir Dartmouth'lu getirmişti. Bu raslantı sonucu Bissell, kayayağının ağrı dindirici bir ilaç olarak yörenin insanlarınca birçok hastalıkta yaygın olarak kullanıldığını öğrendi. Bu hastalıklar arasında baş ağrısı, diş ağrısı, sağırlık, mide bozuklukları, bağırsak kurtları ve dropsi hastalığı sayılabilir. Kayayağı ayrıca at ve katırların sırtında oluşan yaraların tedavisinde de kullanılıyordu. Bu yörede kayayağına, bölgede yaşayan Kızılderililer'in adına ve Kızılderili şefi iken ilacın yararlarını beyaz insanlara da açıkladığına inanılan Red Jacket onuruna "Seneca yağı" deniliyordu. "Seneca yağı" alım satımıyla meşgul biri, ilacın olağanüstü iyi edici gücünü o günlerde şu şiirle reklam ediyordu.

> Doğanın gizli pınarından çıkan bu sağlık-kaynağı
> İnsana sağlığın filizini ve yaşamı getirir.
> Derinliklerinde akan gizemli su
> Tüm acıları dindirir, ıstırabımızı yatıştırır.

Bissell, bu yapışkan, kara renkli sıvının tutuşur türden olduğunu biliyordu. Bu yüzden kayayağı örneğini Dartmouth'da gördüğü an, onun ilaç olarak değil, aydınlatıcı olarak kullanılabileceğini anlamıştı. Bundan kuşku duymuyordu. Kuşku duymadığı başka bir şey de, bu maddenin en azından "kendi kesesinin" acılarını dindireceğiydi. Artık sefaletle geçen günleri geride bırakabilirdi ve bu madde üzerinde çalışarak sonuçta çok zengin olabilirdi. İzleyen altı yıl içinde Bissell daima sezgisine güvendi ve onun yol gösteren ışığından şaşmadı, sezgisi ve yazgısı bu süre içinde zaman zaman acıyla sonuçlanan sınavlar geçirdi. Bu süre içinde sık sık düş kırıklığına uğradı ve düş kırıklığı devamlı olarak "umudunu" gölgeledi.

Kayıplara Karışan Profesör

Acaba kayayağı gerçekten aydınlatıcı olarak kullanılabilir miydi? Bissell sözleriyle öteki yatırımcıların ilgisini uyandırmıştı. Bu yüzden 1854 yılı sonunda bir grup yatırımcı Yale'de profesör olan Silliman'a başvurarak kendisini bu yağın aydınlatıcı ve yağlayıcı olarak niteliklerini incelemekle görevlendirdi. Daha da önemlisi Silliman'dan bu proje için çok değerli sayılacak onayını vermesini ve projeyi desteklemesini istediler. Silliman'ın projeyi resmen onaylaması halinde var olan stoklarını satabileceklerinden ve projenin geliştirilmesi için gereken sermayenin kolayca sağlanacağından emindiler. Amaçlarını gerçekleştirmek için Silliman'dan daha uygun birini seçemezlerdi. Sonuçta Silliman tüm kararlılığı ve coşkusuyla işe girişti ve "İyi ve neşeli bir yüze sahip olan" bu kişi böylece on dokuzuncu yüzyıl bilim hayatının en büyük ve en şerefli isimleri arasındaki yerini aldı. Bir Amerikan kimya sanayii kurucusunun oğlu olan Silliman, hem zamanın en seçkin bilim adamlarından biriydi, hem de fizik ve kimya konularında en önde gelen okul kitaplarının yazarıydı. On dokuzuncu yüzyıl ortalarının Amerika'daki bilim başkenti sayılan Yale Üniversitesi'nde baba oğul Sillimanlar bu başkentin odak noktasını oluşturuyordu.

Ancak Silliman soyut kavramlarla ilgilenmeyen, kesin şekilde pratik olan konulara daha çok ilgi duyan bir yapıdaydı. İş hayatına da bu nedenle atılmıştı. Ayrıca itibar ve salt bilim ona çekici gelmekle beraber ek bir gelire de ihtiyaç duyuyordu. Akademik kişilere ödenen ücretin düşük olması ve Silliman ailesinin giderek büyümesi nedenleriyle, işinin dışında danışmanlık görevi almayı adet edinmişti. Çeşitli mesleklerden birçok müşteriye jeolojik ve kimyasal değerlendirme görevi üstleniyordu. Pratik olana karşı duyduğu eğilim onu zamanla spekülatif iş-serüvenlerine doğrudan katılmaya zorladı. Bu katılımlar onu başarıya götürüyordu. Silliman bu başarılardan, kendi deyimiyle "bilim için gerekli olan imkânı bol bol" kazanacaktı. Ancak, kayınbiraderlerinden biri hiç de böyle düşünmüyordu ve bu konuda oldukça kuşkuluydu. Ona göre Benjamin Silliman "sürekli olarak bir şeylerin peşindeydi, ancak bu şey ne yazık ki bilim değildi."

Silliman kayayağı analizine girişirken müşterilerine istedikleri türden rapor hazırlayacağına dair güvence verdi. Daha araştırmalarının başında onlara "sonucun beklentilerine cevap vereceğini ve bu maddenin değerini ortaya çıkaracağını" söyledi. Bundan üç ay sonra, araştırmanın bitmesine yakın heyecan ve coşkusu daha da artmış olarak raporunda şu satırları yazdı: "Damıtılmış kayayağı ürününde, bu ürünün kullanımı konusunda beklenmedik büyüklükte başarı sağlandı." Araştırma işine yatırım yapmış olanlar büyük heyecanla son raporun gelmesini beklemeye başladılar, ancak tam bu sırada karşılarına ciddi bir engel çıktı. Yatırımcılar Silliman'a araştırma çalışması karşılığında 526,08 dolar (bugünün parasıyla yaklaşık 5000 dolar) ödemeyi kabul etmişlerdi. Ancak Silliman bu paranın 100 dolarının peşin ödeme olarak derhal ödenmesini ve bu tutarın avans şeklinde New York City'deki banka hesabına yatırılmasını istiyor ve bu konunda ısrar ediyordu... Silliman'ın gönderdiği fatura onların tahmininin kat kat üstündeydi. Bu gerekçeyle istenen avansı ödemediler. Silliman buna kızmıştı. Kanısına göre projeyi salt entelektüel amaçla üstlenmediğinden ve paraya dehşetli ihtiyacı olduğundan, bu paranın acele ödenmesi gerekiyordu. Sonuçta yatırımcılara kesin bir dille, para kendisine ödeninceye kadar araştırmalarına ara vereceğini bildirdi. Dediği gibi de yaptı; şikâyetini ileride kanıtlamak amacıyla raporu gizlice muhafaza etmesi için bir arkadaşına teslim etti. Rapor, kendisine yeterli ödeme yapılıncaya kadar bu arkadaşta kalacaktı. Daha sonra, kendisine kolayca erişemeyecekleri bir yer olarak düşündüğü Güney'e doğru geziye çıktı.

Projeye yatırım yapmış kişiler bu durum karşısında çaresiz kalmışlardı. Ek sermaye elde edebilmek için son raporun mutlaka gerektiği kanısındaydılar. Parayı bulmak için sağa sola başvurdular, ancak bu çabaları sonuç vermedi. Sonuçta ortaklardan biri "şimdiye kadar rastlanmış en zor günleri yaşıyoruz" demekle beraber, gereken parayı kendi imkânları ile sağladı. Böylece 16 Nisan 1855 tarihinde, son derece gerekli görülen rapor yatırımcıların eline geçiyor ve hiç vakit kaybet-

meden basımcılara ulaştırılıyordu. Sonuçta, Silliman'ın talep ettiği astronomik ücret karşısında şaşkınlıklarını hâlâ koruyan yatırımcılar, her şeye karşın koydukları parayı kat kat fazlasıyla geri almış oluyorlardı. Silliman raporu, tarihçilerden birinin söylediği gibi "petrolcülükte bir dönüm noktası" oluşturmuştur. Kayayağının birçok yeni alanda kullanılabileceği ve bunun potansiyel geleceğinin var olduğu konusunda Silliman'ın hiçbir kuşkusu yoktu. Bu arada müşterilerine yeni bir bildiri gönderip kayayağının gerektiğinde değişik seviyelerde kaynama noktasına getirilebileceğini ve böylece, hepsi de karbon ve hidrojenden oluşmuş değişik birkaç fonksiyon halinde arıtılabileceğini duyurdu. Bu fonksiyonlardan biri çok yüksek kaliteli aydınlatıcı yağ olacaktı. Müşterilerine gönderdiği bir yazıda Silliman şunları söylüyordu: "Baylar, anladığıma göre, şirketinizde hammaddenin öyle bir niteliği var ki, basit ve pahalı olmayan işlemlerle bu hammaddeden son derece kıymetli ürünler imal etmek mümkündür." Ve, müşterileriyle arasındaki iş ilişkileri nihayet düzelmiş olduğundan, iç huzuru ile kendisini önünde beklemekte olan yeni projelere adadı.

Diğer taraftan Silliman'ın olağanüstü inandırıcı bir reklam yerine geçen bildirisiyle güç bulmuş ve yüreklenmiş olan grup üyeleri, hiçbir engelle karşılaşmadan, öteki yatırımcılardan gerekli mali fonu fazlası ile sağladılar. Silliman'ın bizzat kendisi, artık Pennsylvania Kayayağı Şirketi diye anılan bu şirketten iki yüz hisse alarak bu işkolunun saygınlığını artırdı. Ancak önlerinde birbuçuk yıllık zorluklarla dolu bir dönem onları bekliyordu. Tehlikelerle dolu olan bu birbuçuk yıl dolmadan, yatırımcılar yeni bir adım için hazır olmadıklarını düşünüyorlardı.

Silliman'ın araştırmaları sonucu artık en az bir konudaki kuşkuları giderilmişti ve kayayağından tatmin edici nitelikte bir aydınlatıcı sıvı çıkabileceğine inanır olmuşlardı. Fakat şimdi de başka bir konu zihinlerini kurcalamaya başladı. Acaba yeterli miktarda kayayağı var mıydı? Bazılarına göre, mevcut kayayağı, yeraltındaki kömür yataklarından gelen "sızıntılardan" ibaretti. Bu kişilere göre, kaya parçalarının yüzeyinde birikmiş yağ birikintilerini yüzeyden söküp almakla veya kayayağına batırılmış paçavraları elde sıkıp yağ çıkartmak gibi ciddiyetten uzak yöntemlerle bu iş yapılamazdı ve bir sanayi kurulamazdı. Ancak, sonunda, bu kritik konu da çözümlendi. Yeterli miktarda ve elde edilebilir türden kayayağı stokunun varlığı kanıtlanarak, projeyi destekleyici ek ödenek sağlanabildi.

Fiyat ve Yenilik

Kayayağının nitelikleri hâlâ bilinmiyor ve bu nedenle yağ esrarını korumakta devam ediyordu. Ancak, tüm ümitler bu esrarengiz niteliklerde odaklanmıştı. Bunun nedeni kuşkusuz kayayağına duyulan büyük ihtiyaçtan ileri geliyordu. Dünya nüfusunun giderek çoğalması ve endüstriyel devrimdeki iktisadi gelişmenin yayılması nedenleriyle yapay aydınlatmaya karşı duyulan talep günden güne artmaktaydı. Artık basit bir lamba fitilinin hayvani veya nebati yağa daldırılmasıyla elde edilen aydınlatma metodu talebi karşılamaktan çok uzak kalıyordu. İnsanların çoğu yüzyıllardan beri bu ucuz yöntemin masraflarını bile zorlukla karşılıyordu. Hatta birçokları bunu bile yapamıyordu. Paralı kişiler, balina balığının kafasında bulunan bir cins yağ (ispermeçet yağı) olan maddeyi aydınlatma aracı olarak kullanmaktaydı. Bu madde, aydınlatma araçları içinde yüzyıllardan beri en üstün kaliteli standart olarak kabul edilmişti. Ancak, talebin artmasına karşın Atlantik'teki balina sayısı azalmaya başladı. Böylece balina avına çıkmış gemiler karadan giderek çok daha uzaklarda seyretmeye zorlandı. Artık yalnızca Ümit Burnu çevresinde ve Pasifik Okyanusu'nun çok uzak bölgelerinde yeterli av vardı. Fiyatlar her gün biraz daha arttığından balina avcıları için tam bir altın çağı başlamıştı. Ancak, tüketiciler için aynı şey söylenemezdi. Çünkü onlar galon başına 2,50 dolar ödemek zorundaydı ve bu da onlara pahalı geliyordu. Ayrıca gelişmeler bu fiyatın daha da yükseleceğini gösteriyordu. Bu arada daha ucuza mal olan bazı ışıklandırıcı sıvılar bulunmuş ve geliştirilmişti. Ama bunların hepsi de ikinci kalite aydınlatıcılardı. İçlerinde en tutulanı terebentinden çıkarılan neftyağı (camphere) idi. Ancak iyi ışık veren neftyağının bu üstün-

lüğüne karşın çok ciddi bir de sakıncası vardı. Neftyağı yüksek derecelerde ateş alma ve tutuşma özelliğine sahipti. Ayrıca belki bundan daha da ciddi ve sevimsiz olan bir başka özelliği de ev içinde patlama eğilimiydi. Diğer bir aydınlatıcı da kömürden arıtılarak elde edilmiş "Havagazı" idi. Havagazı, önce kentsel bölgelerde sokak ve caddelere borularla sevk ediliyor, daha sonra, sayıları giderek artan orta sınıf ve yüksek sınıf ailelerin evlerine veriliyordu. Ama kent gazı çok pahalıydı ve insanlar artık güvenilir ve nispeten daha ucuz bir aydınlatıcıya şiddetle gereksinim duyuyorlardı. Ayrıca yeni tür bir yağlayıcıya da gereksinim vardı. Endüstriyel gelişim sonucu enerji ile çalışan tezgâhlar ve buhar makineleri ortaya çıkmış ve bunların yağlanma gereksinmeleri için domuz yağı iyi bir yağlama aracı olma özelliğini kaybetmişti.

1840 yılları sonunda ve 1850 yılları başında işyerleri bu gereksinmelerini iyice hissetmeye başladılar. Nitekim kömürden ve diğer hidrokarbonlardan aydınlatıcı ve yağlayıcı maddeler çıkartma işi de bu yıllara rastlar. Hem İngiltere'de hem de Amerika'da birçok kişi ileride petrol endüstrisinin de yararlanacağı arıtma teknolojisini bu yıllarda geliştirdiler. Mareşalliğe kadar yükselmiş bir İngiliz Donanma Amirali olan Thomas Cockrane –Byron'un "Don Juan'" adlı eserinde ondan esinlendiği söylenir– asfalt konusuna aklını o denli kaptırmıştı ki, kendisini projeyi geliştirmeye adadı ve Trinidad'da çok büyük bir katran kuyusu satın aldı. Thomas Cockrane ve Kanadalı Dr. Abraham Gesner asfalt konusunda bir süre işbirliği yaptılar. Gesner gençliğinde Antiller'e at ihracı işine girmek istemiş fakat bu girişimi sonuçlanmamıştı. Bunun nedeni ise tam iki kez, ihracat yapan gemilerinin batmış olmasıydı. Bu yüzden ihracat işinden vazgeçerek Londra'ya yerleşti ve Guy's Hospital'de tıp öğrenimine başladı. Kısa süre sonra Kanada'ya geri döndü ve bir kez daha meslek değiştirerek New Brunswick'te bölge jeologu olarak çalışmaya başladı. Bu arada Gesner asfalttan veya asfalt benzeri maddelerden yağ çıkarma ve bunu kaliteli bir aydınlatıcı yağ olarak rafine etme metodunu bulmuştu. Bu yağa Yunanca iki sözcük keros ve elaion'dan oluşan "kerosene" adını verdi. Keros Yunanca'da "mum", "elaion" ise "yağ" anlamına geliyordu. Gesner "elaion" sözcüğünü kısaltarak "ene" yaptı ve böylece bulduğu ürünün öteden beri bilinen "camphene" (neftyağı) sözcüğüyle aynı sesi çıkarmasını sağladı. 1854'te Birleşik Devletler'e başvurarak "Kerosene (kerosin) adını vereceği ve aydınlatmada veya yağlamada veya daha başka amaçlarda kullanılacak yeni bir sıvı hidrokarbon imali için" patent istedi.

Böylece, Gesner sayesinde New York kentinde gazyağı işletmesi kurulmuştu. İşletme daha 1859 yılına gelmeden günde beş bin galon gazyağı üretir oldu. Boston'da da benzer bir işletme kurulmuştu. Ayrıca, İskoçyalı kimyager James Young Britanya'da taşkömürünü hammadde olarak kullanan benzer bir rafinerinin öncülüğünü yapıyordu. Bu arada Fransa da boş durmamış ve shale rock (Şist'li kaya) kullanımıyla işletilen diğer bir rafineri daha kurmuştu. Öyle ki 1859 yılına gelmeden, Amerika'da yaklaşık otuz dört şirket senede 5 milyon dolar değerinde "kerosin" veya yaygın adıyla "coal oils" (kömür yağları) üretir duruma geldi. Ünlü bir ticaret dergisi yazarının sözleriyle, kömür yağı işinin bu denli çabuk büyümesi "bu işin çok hızlı gelişen bir enerji olduğunun ve Amerikan zihniyetinin çabuk büyüyen tüm enerjiler gibi bunu da çarçabuk kavrayacağının ve ayrıca bunun iyi kazanç getiren bir iş olduğunun kesin kanıtıydı." Gazyağının çok ufak bir kısmı Pennsylvania'dan geleneksel metotlarla toplanan kayayağından çıkarılıyor ve zaman zaman New York rafinerilerine gönderiliyordu.

Gazyağı artık insanlık için bilinmez olmaktan çıkmıştı. Zaman zaman Ortadoğu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan insanlar "bitumen" denen yarı katı ve çamurlu bir maddenin çatlaklar arasından sızdığını gözlüyorlardı. Bu çeşit sızmalar daha milattan önce 3000 yıllarında Mezopotamya'da da gözlenmişti. Sızıntı kaynaklarının en ünlüsü Babil şehrinden fazla uzak olmayan Fırat üzerindeki Hit bölgesiydi (Bugünkü Bağdat'ın bulunduğu yer). Milattan evvel birinci yüzyılda Yunanlı tarihçi Diodor eski bitumen sanayiinden coşkuyla bahsediyor ve şunları söylüyordu: "Babil ülkesinde şimdiye dek oluşmuş birçok inanılmaz mucizeler arasında, burada bulunmuş büyük miktarda asfalt olayı kadar ilginç olanına rastlanmamıştır." Bu asfalt sızıntılarının bir kısmı sızan pet-

rol gazlarıyla birlikte devamlı yandığı için Ortadoğu'da ateşe tapma geleneği yönünden iyi bir ortam oluşturuyordu.

Eski Ortadoğu'da, bitumen ticari bir meta sayılıyor ve inşaatlarda harç olarak kullanılıyordu. Filistin'deki Eriha kenti ve Mezopotamya'daki Babil'in duvarları bu harçla örülmüştür. Büyük olasılıkla Nuh'un Gemisi ve Musa Peygamber'in sepeti, zamanın modasına uyarak su geçirmez duruma gelmeleri için bitumenle kalafat edilmişti. Bitumen yol yapımında da kullanılıyordu. Aydınlatma amacıyla da kullanılmakla beraber, bu alandaki kullanımı kısıtlı kalmış ve genellikle tatmin edici olmamıştır. Bitumen zaman zaman ilaç olarak da kullanılmıştır. Milattan sonra birinci yüzyılda yaşamış olan Romalı natüralist Phiny'nin eczacılık açısından bitumenin değerini anlatan tanımlaması 1850'lerde Birleşik Devletler'deki uygulamalara da uyuyor. Phiny'nin değerlendirmesine göre, bitumen kanı durduruyor, yaraları iyileştiriyor, göz katarağını tedavi ediyor, nikris hastalığında cilt üzerinde ilaç olarak kullanılıyor, diş ağrısına iyi geliyor, müzmin öksürüğü yatıştırıyor, nefes darlığını geçiriyor, diareyi durduruyor, gevşemiş adaleleri derleyip topluyor, romatizmayı geçiriyor ve yüksek ateşi düşürüyordu. Diğer bir niteliği de "gözler için engel oluşturan kirpikleri düzleştirme" özelliğiydi.

Bu yağın diğer önemli bir kullanımı da savaş alanlarında görülüyor. Sızıntılardan elde edilen bu ürün ateşe verildiğinde, savaş alanında zaman zaman sonuca götüren bir rol oynuyordu. İlyada adlı eserinde Homeros, "Truvalılar'ın hızla seyreden gemiye usanmadan ateş açtığını, ateşten hemen sonra geminin burnunda alevden bir göl oluştuğunu ve ateşi söndürmenin mümkün olmadığını" bildirir. Pers Kralı Sirus, Babil kentini almaya hazırlandığında sokak kavgalarının doğurabileceği tehlikeye karşı uyarılmıştı. Bu uyarılara Sirus, sokak kavgası halinde kenti ateşleyeceği yanıtını verdi ve şunları söyledi: "Bizim elimizde de yeteri kadar zift var. Zift, alevleri süratle her yere yayacaktır. Böylece evlerin damına çıkmış kişiler ya bulundukları yerleri çabucak terk edecek ya da bunu yapmadıklarında ölüp gideceklerdir." Yedinci yüzyıldan itibaren Bizanslılar "Oleum İncendiarum" –yani Yunan Ateşi– dedikleri bir maddeden yararlanmaya başladılar. Petrol ve kireç karışımı olan bu madde nemlendirildiğinde ateş alıyordu. Yunan Ateşi'nin reçetesi bir devlet sırrı gibi gizli tutuldu. Bizanslılar Yunan Ateşi'ni kendilerine saldıran gemilere karşı silah olarak kullandılar. Okla yaptıkları vuruşlarda oklarının ucuna koydular ve o şekilde kullandılar. Ayrıca, ilkel el bombalarının yapımında uyguladılar. Bu maddeye yüzyıllar boyunca baruttan daha müthiş bir silah gözüyle bakıldı.

Petrolün Ortadoğu'da çok eskiye dayanan ve değişik olaylarla dolu bir geçmişi olduğunu görüyoruz. Uzun yıllar boyunca Batı, petrolün uygulanışı hakkındaki bilgiden, bilinmeyen nedenlerden dolayı yoksun kaldı. Bunun nedeni bir olasılıkla, bitumenin bilinen ana kaynakları ve kullanımı hakkındaki bilginin Roma İmparatorluğu'nun sınırları dışında kalmasıydı. Ayrıca, bu bilgiyi Batı'ya doğrudan aktaracak bir geçiş yolunun olmaması da başka nedendi. Ortaçağlardan başlayarak Avrupa'nın birçok bölgesinde zaman zaman petrol sızıntıları gözlenmiş ve bu konuda görüşler bildirilmişti. Bavyera, Sicilya, Po Vadisi, Alsak, Hanover ve Galiçya bu ülkelerden sadece birkaçıdır. Daha da önemlisi Rafineri Teknolojisi artık Araplar yoluyla Avrupa'ya sızmıştı. Ancak, çoğu zaman petrol sadece her derde deva tıbbi bir ilaç olarak düşünülüyor ve kullanımı tıp alanıyla kısıtlanıyordu. Petrolün şifa verici nitelikleri bilge papazlarca ve o zamanın hekimlerince bilimsel araştırmalar yoluyla pekiştiriliyordu. Tıp alanıyla kısıtlı olmasına karşın Bissell'in düş kurmaya başladığı günden ve Benjamin raporundan çok daha önce, Galiçya'da (ki o zamanlar Galiçya Polonya'nın, Avusturya'nın ve Rusya'nın birer parçasıydı) ve Romanya'da yaşayan köylüler elleriyle kuyular kazıyor ve ham petrol çıkarmaya çalışıyorlardı. Günün birinde Lvov bölgesinden bir eczacı, bir su tesisatçısının da yardımıyla, gazyağını yakıt olarak kullanabilen elverişli ve ucuz bir lamba icat etti. 1854 yılında artık petrol Viyana'da, başlıca ticaret metaı konumundaydı; 1859 yılında Galiçya da gitgide büyüyen bir gazyağı merkezi olmuştu. Bu merkezde petrol işiyle uğraşan 150'yi aşkın köy bulunuyordu. Toplam olarak 1859'da, Avrupa'nın hammadde üretimi otuz

altı bin varil tahmin ediliyordu ve bunun da çoğunluğu Galiçya ve Romanya'dan çıkıyordu. Bu dönemde Doğu Avrupa petrol endüstrisinin yoksun olduğu ve her şeyden çok gereksinim duyduğu tek bilginin petrol rafineri-teknolojisi olduğu söylenebilir.

1850'li yıllarda Amerika'da gazyağının yaygınlaşması belli başlı iki engelle karşılaştı. Elde ne yeterli miktarda gazyağı ne de bu gazyağının kullanımına uygun ucuz bir lamba türü vardı. Eldeki mevcut lambalar kısa zamanda isleniyor ve yanan yağın hiç de hoş olmayan bir koku çıkarmasına neden oluyordu. Bir gün New York'lu bir gazyağı satıcısı Viyana'da Galiçya gazyağını yakan bir tür lamba yapıldığını öğrendi. Edindiği bilgiye göre, bir eczacı ve bir su tesisatçısı camdan şişesi olan bir lambayı tasarlayıp imal ederek is sorununu kökünden çözmüşlerdi. Böylece New York'lu satıcı lamba ithaline başladı ve çok geçmeden yeni bir pazar, yani ithal lamba pazarı oluşmuş oldu. Daha sonra her ne kadar bu lambanın tasarımı tekrar tekrar ele alınıp geliştirilmişse de, Viyana'da yapılan bu ilk lamba Amerikan gazyağı üretiminin ilk esin kaynağı olmuştur. İleriki yıllarda geliştirilmiş olan Amerikan gazyağı lambaları yeniden dünyanın dört bir yanına ihraç edilmeye başlandı.

Bu yüzden, Bissell serüveninin başladığı ana kadar, nispeten düşük kaliteli bir yağ olan gazyağının bazı evlerde zaten kullanılmakta olduğu söylenebilir. Petrolü gazyağına dönüştürerek arıtma teknikleri kömür yağı kullanarak zaten uygulanıyordu ve ticari alana yerleşmişti. Ayrıca gazyağını istendiği şekilde yakan ucuz bir de lamba vardı. Bissell ve Pennsylvania Kayayağı Şirketi'ndeki yatırımcı arkadaşlarının yapmak istediği, bu hammadde kaynağının yeni bir kullanım yanını keşfetmekti. Bunu halen var olan bir işkolu için kullanmak istiyorlardı. İş dönüp dolaşıp bunun maliyetine geliyordu. Kanılarına göre, yeteri kadar bol kayayağı buldukları takdirde bunu daha ucuza satarak, ya çok daha pahalı olan veya çok daha az tatminkâr ürünlerden aydınlatıcı yağ-pazarını ele geçirmeleri mümkün olabilirdi.

Bu, petrol için toprağı kazmakla yapılamazdı. Ama belki bunun da bir seçeneği vardı. Anımsadıklarına göre, Çin'de, bin beş yüz yıl önceden daha eskiye dayanan günlerde, "bir tuz çıkarma" işi için toprağı delme yöntemi geliştirilmiş, üçbin feet derinliğe kadar inen kuyulardan tuz çıkarılmıştı. Sonuçta Çin'de geliştirilen bu metot 1830 yılında Avrupa'ya girdi ve kopya edildi. Belki de bunun gerçekleşmesi Amerika'da tuz kuyularında yapılan tuz-sondajlama işini hızlandırmıştır.

Bu arada George Bissell hâlâ işlerini toparlamaya çalışıyordu. İşte bu günlerin birinde, 1856 yılının sıcak bir yaz sabahı New York'ta, yakıcı güneşten kaçıp Broadway'deki bir eczaneye sığındığı bir sırada pencereden bakarken, kayayağından yapılan bir ilacın reklamı gözüne çarptı. Reklam kuyu kazmada kullanılan ve tuz kazılarında uygulanan türden makinelerle çalışan bazı iskeleleri gösteriyordu. Bissell o an şunu düşündü. Patentli ilaç yapmada kullanılan kayayağı, tuz çıkarma için yapılan kazıda yan ürün oluyordu. Tesadüfen gördüğü ve daha önce de Batı Pennsylvania ve Darmouth Koleji'nden bildiği bu gerçekle eksik olan şey kafasında ait olduğu yeri bulmuştu. Acaba bu kazı tekniği petrol çıkarmada da uygulanamaz mıydı? Bu sorunun yanıtı "evet" olduğu takdirde bu teknik ona büyük bir servet kazandıracaktı.

Önce Bissell ve sonra Pennsylvania Kayayağı Şirketi'nin öteki üyeleri hemen, tuz çıkarma tekniğini doğrudan petrol üzerinde denemeye karar verdiler. Kazıyı kayayağı yerine petrol için yapacaklardı. Bu işte yalnız değildiler. Birleşik Devletler'den, Kanada'nın Ontario kentinden daha birçok kişi bu fikri benimseyip aynı amaç uğuruna denemelere başlamıştı. Bissell ve grubu bu kadarla kalmayıp harekete geçme gereğini duydular. Profesör Silliman'ın raporu onlardaydı ve rapor sayesinde sermaye de onlarda sayılırdı. Yine de önceleri pek ciddiye alınmadılar. James Townsend adında bir banker sondaj fikrinden söz edip bunun tartışmasını yaptığı zaman, New Haven'deki birçok kişi bu fikre karşı çıktı ve "Pompalayarak su çıkarıldığı gibi, pompalayarak petrol çıkarılacak öyle mi? Ne saçma bir fikir. Sen gerçekten çıldırmışsın!" dediler. Ancak grup üyeleri işe devam konusunda kararlıydı ve petrolün mutlaka gerekli olduğuna ve bu fırsatın geldiğine inanıyorlardı. Yine de kendilerine bu çılgın projeyi kime emanet edeceklerini sormaktan alamıyorlardı.

"Albay"

Bu iş için aday olarak düşündükleri kişi Edwin L. Drake isimli biriydi. Adaylığa seçilmesi tamamen bir raslantı idi. Görünüşünde dikkati çeken hiçbir olağanüstü özellik veya belirgin bir nitelik yoktu. Belirli bir işi olmayan ama her işten biraz anlayan Drake, bir zamanlar tren yollarında kondüktör olarak çalışmış, sonradan sağlık durumunun bozulmasıyla çalışamaz duruma gelerek işten ayrılmıştı. O sıralar kızıyla beraber New Haven'de eski bir otel olan Tontine Oteli'nde kalıyordu. Tesadüfen New Haven'li banker James Townsend de aynı otelde kalıyordu. Bu otel, salonunda erkek müşterilerin toplanıp günün haberlerini tartıştıkları, havadan sudan konuştukları türden bir oteldi. Bu yüzden de dost canlısı, neşeli, konuşkan bir insan olan ve yapacak başka bir işi de bulunmayan otuz altı yaşındaki Drake için ideal bir atmosfer oluşturuyordu. Drake gecelerini bu otelde arkadaşlarıyla buluşup onlara kendi renkli hayatından hikâyeler anlatıp onları eğlendirerek geçirirdi. Çok canlı bir hayal gücüne sahip olan Drake öykülerinde daha çok dramatik, abartılı konular seçer ve bunların tümünde kendisini hikâyenin merkezi ve baş kahramanı olarak gösterirdi. Bu arada sık sık Townsend'le görüşüp kayayağı serüveninden bahsediyorlardı. Hatta Townsend sonunda Drake'i şirketinden bir miktar hisse senedi almaya bile ikna etti. Bir süre sonra bu projede çalışması için Drake'e öneride bulundu. Nasılsa Drake o günlerde boştu ve bu nedenle de her iş için uygundu. Tren kondüktörlüğü hâlâ devam ettiğinden ve demiryollarından izinli sayıldığından demiryollarında bedava yolculuk etme olanağına sahipti. Mali yönden meteliksiz olan bu serüven meraklısı için bu olanak bile çok büyük bir avantaj sayılırdı. Ayrıca, Drake'in son derece değerli sayılabilecek başka bir niteliği daha vardı: Takipçiliği. Drake istediği zaman işinde çok sebatlı ve ısrarlı olabiliyordu.

Drake'i Pennsylvania'ya yolcu ederken, Townsend ona, ileride çok kıymetli olduğu anlaşılacak bir de armağan veriyordu. İleride değerli bir armağan olduğu anlaşılan bu şey banker Townsend'in Drake daha Pennsylvania'ya varmadan oraya gönderdiği bazı mektuplardı. Orada koşulların nasıl olduğunu bilmeyen ve bundan kaygı duyan ve oradaki kişileri etkilemek isteyen banker, bu mektupları "Albay E.L. Drake" adresine gönderiyordu. Aslında Drake'in albaylıkla uzaktan yakından bir ilişkisi yoktu. Albaylığı uydurulmuştu. Yine de bu strateji tuttu ve 1857'nin Aralık ayında, bir çamur deryasından geçerek geldiği yorucu bir yolculuğun bitiminde "Albay" sıcak bir konukseverlikle karşılandı. Haftada iki kez sefer yapan posta vagonunun arka kısmında yolculuk ederek geldiği bu küçük ve fukara Titusville köyünde sadece 125 kişi yaşıyordu. Pennsylvania'nın kuzeybatısındaki tepeler içine sıkışmış bu köyün sakinleri çoğunlukla kerestecilikle uğraşıyor ve kereste şirketine ait yöredeki dükkâna sürekli borç yapıyordu. Çevredeki ağaçlar devamlı kesildiğinden, halk bir gün kesecek ağaç kalmadığında köyün ölüp gideceği ve o zaman tüm yörenin Kızılderililer'in eline geçeceği korkusu içindeydi.

Drake'in burada yaptığı ilk iş, geleceğin petrol toprakları saydığı ve bir çiftlik üzerinde kurulu bu araziye yeni bir isim bulmaktı. Bunu hemen gerçekleştirdi. Daha sonra New Haven'e döndüğünde o zamana kadarki faaliyetlerine göre çok daha yıldırıcı bulduğu ikinci adımı atmaya –yani bu petrol sondajlama işine girmeye– kesin karar vermişti. Bu kararını şu sözlerle ifade etmiştir: "Kararımı vermiştim. Tuzlu su çıkarmada uygulanan kazı yöntemini petrole de uygulayarak bol miktarda petrol çıkarılacağına inanıyordum. Bu arada ikinci bir karar daha almıştım. Bu işi yapacak kişi ben olacaktım. Ancak çok geçmeden anladım ki, bu konuyu kendisine açtığım kişilerden hiçbiri fikrime katılmıyor, hepsi birden, mevcut petrol birikiminin çok büyük bir kömür yatağından gelen akıntılar olduğunda ısrar ediyordu."

Ama Drake bu iddialardan yılmadı ve kararını değiştirmedi. 1858 ilkbaharında işe devam etmek için Titusville köyüne döndü. Bu arada petrole yatırım yapmış grup üyeleri Seneka Petrol Şirketi adını verdikleri yeni bir şirket kurmuşlar ve başına genel temsilci olarak Drake'i getirmişlerdi. Drake ilk çalışmaların yapılacağı yer olarak Titusville köyünden yaklaşık iki mil ötedeki Oil

Creek (Petrol Deresi) bölgesinde karar kıldı. Burası, içinde bir petrol kaynağı bulunan bir çiftlikti ve buradan günde, geleneksel metotlarla üç ila altı varil petrol çıkarılabiliyordu. Bu aşamadan birkaç ay sonra yeniden Titusville'e dönen Drake, Townsend'e yazdığı bir mektupta şunları söylüyordu: "Bundan böyle kazıyı el ile yapmaktan vazgeçiyorum, çünkü sondaj yapmanın en ucuz yöntem olduğunu anladım." Bu arada New Haven'li bankerden kendisine derhal daha fazla para göndermesini istedi ve bunun için neredeyse yalvardı. "Eğer herhangi bir sonuç almak istiyorsak, mutlaka paraya ihtiyacımız var... Kararınızı lütfen bana derhal bildirin. Elimizde çok az para kaldı." Oldukça uzun bir gecikmeden sonra Townsend nihayet beklenen parayı gönderebilmişti. Bin dolar olan bu parayla Drake, işi yürütmek için gerek duyduğu iki adet "tuz çıkarıcıyı" işe angaje etti. Ancak, bu işçilerin kötü bir şöhreti vardı; viskiye karşı aşırı düşkünlükleriyle tanınıyor, sık sık sarhoş oluyorlardı. İşe alacağı adamlar konusunda çok dikkatli olmak isteyen Drake bu işçilere prim vaat etti. Kazılan her "feet" uzunluk için kazı başarıyla son bulduğunda bir dolar prim ödeyecekti. Buna rağmen işe aldığı ilk iki işçi kayıplara karıştılar. Aslında, bu adamlar yüzüne karşı söylemeye cesaret etmemekle beraber, Drake'in deli olduğuna inanmışlardı. Titusville'de geçirdiği ilk bir yıllık sürede Drake'in elinde başarı olarak göstereceği hiçbir şey yoktu. Ayrıca, karakış da eşikte bekliyordu. Sonunda Drake kendisini sondaj-donanımına enerji veren buhar makinesinin kurulmasına adadı. New Haven'deki yatırımcılara gelince, onların burada yapabildikleri tek şey kızmak ve beklemekten ibaretti.

Nihayet 1859 yılı ilkbaharında Drake aradığı kazıcıyı buldu. Bu William A. Smith adında, "Billi Amca" diye anılan ve işe gelirken iki oğlunu da yanında getiren bir demirciydi. Bu adam daha önce tuz çıkarıcılarla çalıştığı ve onlara gereken aletleri imal ettiği için bu işte ne yapılması gerektiğini biliyordu. Böylece oluşan küçük ekip artık iskele kurup işe girişecek ve gereken donanımı bağlayabilecekti. Tahminlerine göre toprak içinde birkaç yüz "feet" derinliğe inmeleri gerekiyordu. Ancak iş yavaş yürüyordu. İlerleme kaydedilmediğini gören New Haven'li yatırımcılar giderek sabırsızlanmaya başladılar. Ancak Drake planından şaşmadı ve kararından vazgeçmedi. Aradan geçen zaman içinde, girişimcilerin tümü projeye olan inançlarını yitirdiler. Bu kişiler içinde güvencini kaybetmeyen tek kişi Townsend'di. Öyle ki, günün birinde elde tek kuruş kalmadığında, Townsend gelen faturaları bizzat kendi cebinden ödemeye başladı. Sonunda çaresizlik içinde Drake'e son bir para havalesi gönderip işi kapatmasını, operasyona ait faturaları ödeyip derhal New Haven'e dönmesi talimatını verdi. Bu sırada takvimler 1859 senesi Ağustos ayının son günlerini gösteriyordu.

1859 yılı Ağustos ayının 27'sinde, bir cumartesi günü öğleden sonrası, altmış dokuz feet derinlikteki bir kuyuda kazı yapıldığı bir sırada, aniden, sondaj aletinin bir çatlağa girdiğini ve hemen sonra tekrar bir altı inç daha derinliğe indiğini fark ettiler. Şaşkınlığa uğrayan ekip artık hafta sonunun geri kalan kısmında çalışmamaya karar verdi. Ertesi gün, ki günlerden pazardı, Bill Amca kuyuyu görmek isteyerek kuyunun bulunduğu yere geldi. Eğilip boru içinden aşağıya baktı. Gördüğü şey su üzerinde yüzmekte olan koyu renkte bir sıvıydı. Sıvıdan numune almak için kuyu içine teneke bir kova sarkıtıldı. Bill Amca şaşkına dönmüştü; çıkarılan yoğun ağırlıktaki sıvıyı incelerken duyduğu heyecan yüzünden kolayca okunuyordu. Pazartesi sabahı olup da Drake kuyunun bulunduğu yere gelince ilginç bir manzarayla karşılaştı. Bill Amca ve oğulları kuyunun hemen yanında duruyor ve yanı başlarındaki içi petrol dolu çok sayıda fıçı, leğen ve varil gibi kapların nöbetini tutuyorlardı. Şaşkınlığını kısa zamanda atan Drake hemen alelade bir el pompasını kuyuya bağlayarak pompalamaya başladı. Yaptığı şey projeyle alay eden kişilerin alay konusu ettikleri işlemin ta kendisiydi. Sıvının pompalanması, garip bir rastlantıyla Townsend'in gönderdiği para ihbarnamesi ve işi kapatma emrinin Drake'e ulaşması ile aynı güne rastlıyordu... Bu emir eğer bir hafta evvel gelmiş olsaydı, büyük olasılıkla işyeri bugün kapatılmış durumda olacaktı. Fakat artık bunu yapamazdı. Kendi kafasının dikine gitmesinin ödülünü görmüş ve tam zamanında petrolü bulmuştu. Oil Creek'te yaşayan tüm çiftçiler vakit kaybetmeden Titusville'e akın etme-

ye başladı. Bir taraftan da durmadan haykırıyorlardı: "Yankee petrol buldu!" Haber büyük bir yangının etrafa yayılması gibi, yöreye yayıldı ve yer kapıp petrol çıkarmak için söz konusu bölgeye çılgın bir hücum başladı.

Ancak, petrol için yapılan kazıda elde edilen başarı parasal alanda aynı oranda olmadı ve petrol başarısının, parasal başarıyı garantilemediği anlaşıldı. Bu durum kuşkusuz ileride yeni birtakım sorunlara yol açacaktı. Örneğin akıp giden petrolle Drake ve Billy Amca nasıl baş edeceklerdi? Önceleri bölgede buldukları tüm viski fıçılarına el koyup her birini teker teker petrolle doldurdular. Dolduracak başka fıçı kalmayınca, bu defa tahtadan bir miktar fıçı yapıp konuyu çözmek istediler. Ancak büyük bir şanssızlık eseri, bir gece kullandıkları fenerden sıçrayan bir alev aniden petrol gazlarını tutuşturarak petrolün biriktirildiği bölgenin tümüyle havaya uçmasına ve kızgın alevler içinde yanıp kül olmasına neden oldu. Bu arada komşu çevrelere yeni yeni kuyular açılıyor, giderek daha çok kayayağı çıkarılıyordu. Bu durum, petrol arzının petrole duyulan talebi çok aşması, fiyatın sürekli değişmesiyle sonuçlanıyordu. Petrol çıkarmada uygulanan kazı yöntemlerinin gelişmesiyle artık kayayağı sıkıntısı son bulmuştu. Şimdi sıkıntısı çekilen tek şey viski fıçısı yokluğuydu. Nitekim çok geçmeden viski fıçılarının maliyeti o denli yükseldi ki, bir viski fıçısının fiyatı, içindeki petrol fiyatının yaklaşık iki katına ulaştı.

"Çağın Işığı"

Pennsylvania kayayağının rafine edilmiş gazyağı halinde pazara sürülmesi çok vakit almadı. Gazyağının erdemleri çabuk anlaşılmıştı. Drake'in keşfi üzerinden henüz bir yıl bile geçmeden petrol konusunda Amerika'nın ilk el kitabını yazmış olan bir yazar, kitabında şunları söylüyordu: "Bir aydınlatıcı olarak petrol şekilsizdir. Şekilden yoksun olan bu madde aslında 'Çağın Işığı'dır." Yazar, ayrıca şu tanımlamayı da ekliyordu: "Petrolü yanar halde görmemiş olanlar rahat etsinler. Onun ışığı ay ışığı değildir. Bu ışık olsa olsa gün ışığına benzetilebilir, çünkü gün ışığı kadar temiz, kuvvetli, parlak bir ışıktır. Petrolün saçtığı ışıkta karanlığa yer yoktur... Kayayağı çok mükemmel, çok ince bir ışık saçar. Dünyadaki en parlak ve aynı zamanda en ucuz olan bu ışık, ancak Krallara ve Kral ailelerine yaraşan, Cumhuriyetçilere ve Demokratlara ise hiç yaraşmayan bir ışıktır."

İşe ilk teşebbüs etmiş olanlardan George Bissell köye ilk gelenlerden ve en aceleci davranan lardan biriydi. Oil Creek yöresinde yüz binlerce dolar harcayarak çılgınca alışveriş yapıyor, çiftlikler kiralıyor, araziler satın alıyordu. Eşine yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Burada eşine rastlanmayan bir heyecan yaşıyoruz. Yöre sakinlerinin tümü yarı çılgın durumda... Hayatımda hiç böyle bir heyecan görmedim. Tüm batı yöresi sakinleri burada toplanıyor. Bu arada, yörenin petrol vaat eden kesimlerinde toprak satın alabilmek için astronomik fiyatlar teklif ediliyor." Bu noktaya gelebilmek için Bissell yaşamının altı yılını vermişti ve yaşadığı serüvende karşılaştığı iniş ve çıkışlar ona şu sözleri söylemek hakkını veriyordu: "Sağlığım oldukça iyi, ancak çok fazla yıprandım. Yolumuz çok zor engellerle dolu. Ama emin olduğum bir şey var; geleceğimiz çok parlak ve çok güvenli, bundan hiç kuşkum yok... Büyük bir servet kazanacağımız anlaşılıyor."

Bissell görüşünde haklıydı, nitekim gerçekten de çok zengin oldu. Para bağışı yapan birçok hayırsever arkadaşı gibi o da Dartmouth'da bir jimnastik salonu kurulması için gereken parayı bağışladı. Dartmouth'u seçmesinin nedeni, projesinde kendisine ilham vermiş olan kayayağı şişesini ilk defa burada görmüş olmasıydı. Öğrencilik yıllarında Bissell "bowling" sporuna çok düşkündü. Bu aşırı düşkünlük zaman zaman sorunlar yaratıyor ve Bissell'in disiplin cezasına çarptırılmasına neden oluyordu. Kendi ifadesiyle "bu disiplin sorunlarının anısına" Bissell jimnastikhanede altı adet bowling salonu yapılmasını istedi ve bunda ısrar etti. Hayatının daha ileriki yıllarında Bissell "isminin ve ününün" kıtanın bir ucundan öbür ucuna, yaşayan tüm petrolcülerce tanındığı söylenir. Bu çalışmada, parasal yönden en büyük katkıyı sağlamış olan banker Townsend'e

gelince, yazık ki kendisi hakkı olduğuna inandığı şan ve şöhrete kavuşamamıştır. "Bu işin tüm planını ben yaptım, benim önerilerim yürürlüğe kondu" diyor ve buruk bir ifadeyle ekliyordu: "Gereken para benim tarafımdan ortaya kondu ve ait olduğu yere gönderildi. Söyleyeceğim şu sözler egoist olduğum için değil, gerçeği yansıttığı için söylenmiştir. Petrol çıkarma uğruna yapmış olduklarımı eğer yapmamış olsaydım, bugün petrol kesinlikle çıkarılmamış olacaktı." Ve sözlerine şunları da ekliyordu: "Yaşadığım acı ve kaygıları bir servet uğruna dahi bir kez daha yinelemek istemem."

Drake'e gelince onun hesabına işler hiç de iyi gitmedi. Önce petrol alıcılığı yaptı, daha sonra da petrol hisseleri konusunda ihtisas yapan bir Wallstreet firmasına ortak oldu. Tedbirsiz, iyi bir işadamı niteliklerinden uzak ve konu ticaret olduğunda gerçekten kumarbaz gibi hareket eden bir kişiydi. 1866 yılına gelindiğinde tüm servetini kaybetmiş Drake, kısa süre sonra yarı kötürüm oldu ve hayatının geri kalan yıllarını acı çekerek yaşadı ve sefalet içinde öldü. Bir dostuna yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Eğer içinizde hâlâ biraz insanlık kırıntısı kalmışsa ve ben ve ailem için en ufak bir merhamet duygusu taşıyorsanız, bana para gönderin. Acınacak derecede paraya ihtiyacım var, ayrıca hastayım." Sonunda 1873 yılında Pennsylvania Eyaleti kendisine geçmiş hizmetleri anısına hayat boyu devam edecek küçük bir maaş bağladı. Bu sayede Drake yaşamının son yıllarında fiziki acıları değilse bile parasal acılarının dindirilmesi konusunda az da olsa rahata kavuşmuş oldu.

Yaşamının son yıllarına doğru Drake, petrol tarihinde layık olduğu yeri alabilme çabasına girişti. Bu konuda şu sözleri söylemiştir: "İddia ediyorum; petrol çıkarmada kullanılan Petrol Borusu'nun mucidi benim. Onu ilk işe uygulayan kişi de benim. Eğer ben bu icadı yapmamış olsaydım, toprak suyla dolu olduğu zamanlarda insanlar derindeki topraklarda kazı yapamayacaklardı. Yine iddia ediyorum ki, Amerika'da petrol çıkarmak için ilk defa kazılan ilk petrol kuyusu kazısını da bizzat ben yaptım, hatta bu kuyuyu sizlere gösterebilirim." Bu iddiasını pekiştirmek için şu sözleri ekliyordu: "Eğer ben bunu yapmamış olsaydım, bu iş bugüne dek yapılmamış olacaktı."

İlk Patlayış

Gerçekten de rafine etme işi, gazyağı ile denemeler, uygun olan lambanın seçimi gibi yeni türeyen bir endüstrinin tüm elemanları, bir tanesi dışında, tamamlanmış, yerli yerini bulmuştu. Eksik olan tek şey, Drake'in kazı sırasında anlayıp ispatladığı gibi, yeni gelişen endüstrinin son gereksinimi olan el altında yeterli birikim bulundurma işiydi. Bu sağlandığı takdirde artık insanoğlu, gecenin gelişini geciktirme yeteneğine sahip olacaktı. Drake'in keşfi dünya nüfusuna hareket yeteneği ve güç kazandıracak, ulusların ve imparatorlukların yükseliş ve düşüşlerinde en önemli rolü oynayacak, bununla da kalmayıp insan toplumunun geçirdiği evrimde en etkin unsur durumuna gelecekti. Kuşkusuz bu gelişmeler henüz yaşanmamıştı, ama yaşanacaktı.

Bu gelişimi izleyen günlerde öyle bir şey oldu ki, meydana gelen olay tıpkı altına hücum günlerini anımsattı. Oil Creek bölgesinin dar vadisinde birdenbire bütün evler kapışılırcasına tutuldu ve daha 1860 Kasım ayı gelmeden, yani Drake'in keşfi üzerinden on beş ay sonra, yaklaşık yetmiş beş kuyu üretime geçti. Toprak yüzeyinde yara izini andıran kuru çukurlar oluştu. 1860 yılına gelinceye dek bir yazarın dediği gibi "Titusville artık spekülasyona susamış yabancıların randevu yeri" olmuştu. Aynı yazar şunları da söylüyordu: "Bu insanlar birbiriyle fiyat konusunda iddialaşıyor, hisse senedi alıyor, toprak alıp satıyor, kuyuların derinliği, görünümü veya verim kapasitesi v.s. gibi konularda birbirleriyle tartışıyorlar. Yöreyi bugün terk eden biri ertesi gün karşısına ilk çıkan kişiye hemen bu konuyu açıyor, kuyunun günde örneğin 50 varil saf petrol verdiğini söylüyor... Bu söylentilerin etkisiyle, ertesi gün yöreye yeni bir insan akımı oluyor ve bun-

ların sayısı belki de gidenlerden çok... Hareket halindeki bir arı kovanında bile bu denli coşku görülmemiş, bu kadar çok gürültü duyulmamıştır."

Oil Creek yöresinin eteklerinde, yörenin Allegheny Nehri'ne uzandığı yerde, adını Senekalı bir Kızılderili şeften almış Cornplanter isminde küçük bir kent vardı. Zamanla kentin ismi değiştirilmiş ve Oil City (Petrol Kenti) adını almıştı. Petrol Kenti giderek Titusville'le beraber bugün Petrol Bölgeleri diye anılan araziyi oluşturdu ve bu arazinin en büyük merkezi haline geldi. Ham petrolü gazyağına çeviren rafineriyi kurma işlemi ucuza mal olduğundan, 1860 yılına gelmeden Petrol Bölgeleri'nde en az on beş rafineri faaliyete geçmiş durumdaydı. Ayrıca Pittsburgh bölgesinde beş rafineri daha kurulmuştu. 1860 yılında yöreyi gezen bir kömür yağı rafinericisi, süregelen yarışmaları kendi gözüyle görmüş ve şunları söylemişti: "Eger bu işteki başarı devam ederse, bu kömür madenciliğinin sonu demektir." Gerçekten de zamanla bu sözlerin doğruluğu kanıtlandı. 1860 yılı sona ermeden kömür yağı rafinericileri ya işi bırakmak zorunda kaldılar ya da süratle meslek değiştirip ham petrol rafinericiliğine yöneldiler.

O güne kadar bulunmuş olan kuyular sadece mütevazı miktarda petrol üretebildiği için pompalanması gerekiyordu. Bu durum 1861 yılı Nisan ayına kadar devam etti. Nisan ayında bir gün durum değişti. Yapılan bir kazıda, kazıcılar ilk defa olarak petrol püskürten bir kuyuya rastladılar. Kuyu inanılmaz bir hızla petrol püskürtüyor ve günde üç bin varil petrol veriyordu. Bir gün kuyudan gelen petrol havayla tutuştu ve büyük bir patlama duyuldu. Sonuçta, oluşan ateş duvarında on dokuz kişi öldü. Bu yangın üç gün devam etti. Bu durum dünyaya bir mesaj veriyor ve yeni türeyen endüstri için bol miktarda hammadde temin edilebileceğini duyuruyordu. Ancak bu arada daha önemli bir haberin ortaya çıkması, yani Güney'in konfederasyon kuvvetlerinin Sumter Kalesi'ne ateş açıp iç savaşı başlatmaları, bu müthiş haberin en azından bir süre için yeterince kişi tarafından duyulmasını engellemişti.

Batı Pennsylvania'da petrol üretimi öyle çabuk gelişiyordu ki, 1860'ta 450.000 varil olan üretim 1862'de 3 milyon varili bulmuştu. Ne var ki bu işin pazarlaması yavaş oluşuyordu ve hacim itibariyle çabuk genişleyen petrol karşısında ona yetecek, cevap verecek hıza erişemiyordu. Sonuçta fiyatlar düşmeye başladı ve örneğin 1861 Ocak ayında varili 10 dolar olan petrol haziran ayına kadar 50 sente kadar düştü. Sonradan daha da düşerek 1861 yılı bitmeden 10 sente kadar indi. Bu birçok üretici için mahvolma anlamına geliyordu. Fiyatların bu şekilde ucuzlayışı Pennsylvania petrolüne pazar yerinde çabuk ve kesin zafer sağladı; tüketici kitlelerini arkasından sürükledi ve kömür yağıyla öteki aydınlatıcıları saf dışı etti. Kısa zamanda talep arzla dengelendi ve fiyatlar 1862 yılı bitiminde varil başına 4 dolara yükseldi. 1863 Eylülü'nde ise varil başına 7,25 dolara kadar yükselmişti. Fiyatlardaki bu akıl almaz dalgalanmalara karşın "bir günde zengin olunduğu" hikâyeleri kitleleri Petrol Bölgeleri'ne çekmeye devam ediyordu. Aradan iki yıl geçmemişti ki, sonradan büyük ün kazanan bir kuyu, yatırılan her dolar karşılığı 15.000 dolar kâr sağlar oldu.

Amerikan İç Savaşı, Petrol Bölgeleri'ndeki çılgın patlamayı olumsuz yönde etkilemek bir yana, petrolcülüğün gelişmesinde belli başlı itici güç olmuştur. Bunun nedeni de şöyle açıklanabilir: Şavaş nedeniyle Güney'den yapılan petrol sevkıyatı durmuştu. Bu da terebentinden çıkarılan ucuz aydınlatıcı yağ "camphene" (neftyağı) gereksinimini şiddetle artırmıştı ve aradaki boşluk çarçabuk Pennsylvania yağından elde edilen gazyağı ile dolduruldu. Böylece Kuzey'de çok çabuk gelişen yeni pazarlar oluştu. Güney'in federasyondan çekilmesi üzerine Kuzey, Amerika'nın en büyük ihraç maddelerinden biri olan pamuğun getirdiği gelirden yoksun kaldı. Bu gelir boşluğu da Avrupa'ya yapılan petrol ihracatının hızla artması yoluyla dolduruldu ve böylece yeni bir gelir kaynağı sağlanmış oldu.

Savaşın bütün çalkantıları ile birlikte sona erişi yüz binlerce emekli askerin Petrol Bölgeleri'ne akın etmesine neden oldu. Bu askerler kendilerine yeni bir yaşantı kurmak ve yeni gelişen spekülatif ortamda bir servet edinmek amacındaydılar. Bu spekülatif patlama, fiyatların sürekli

oynaması ve varil başına 13,75 dolara kadar yükselmesi yüzünden giderek kızışıyordu. Bu karmaşanın etkileri tüm Doğu Yakası'nda hissediliyor, yeni türemiş yüzlerce petrol şirketi fiyatlardaki iniş çıkışlarla çalkalanıyordu. Öyle bir zaman geldi ki bu yeni şirketler New York'un maliye merkezi sayılan kesitinde kendilerine çalışacak büro bulamaz oldular. Hisseleri olağanüstü bir hızla satılıyordu. Öyle ki bir gün yeni şirketlerden biri sahip olduğu hisselerin tümünü sadece dört saat içinde elden çıkardı. Durumdan etkilenen bir İngiliz banker şaşkınlığını şu sözlerle ifade ediyordu: "Yüz binlerce insan görüyorsunuz. Bunların hepsi petrolün sağladığı kazancı bankaların verdiği küçük faiz oranına tercih ediyorlar." Washington DC'de esen çılgın havadan New York da etkilenmişti. Petrol topraklarına büyük yatırım yapmış olan ve sonradan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olan James Garfield, petrol arama belgesi satıcısı birine, bu konuyu kendisi gibi Kongre üyesi olan öteki bazı kişilerle konuştuğunu, herkesin "bu işin içinde olduğunu, humma hastalığını andıran bu akımdan Kongre'nin de şiddetle etkilenmiş olduğunu" söyledi.

Çılgıncasına süregelen bu spekülasyon belki de en iyi şekilde, Titusville'den on beş mil uzaktaki Pithole Creek mevkiindeki Pithole kasabasına ait öyküyle açıklanabilir. Bu kasabada, ilk kuyu 1865 yılı Ocak ayında, yoğun ormanlık bir arazide açılmıştı. Daha haziran ayı gelmeden dört kuyudan birden, hem de günde iki bin varil petrol fışkırmaya başladı. Petrol Bölgeleri'nin verdiği tüm randımanın üçte biri kadardı. Artık yolları dolduran insanlar ve petrol yüklü vagonlarla tam bir karmaşa gözleniyordu. O günlerde yöreyi gezen biri aynen şunları söylemiştir: "Tüm çevre bir kıta dolusu askerin diare oldukları zaman duyulan koku gibi kokuyor." Arazi spekülasyonu hiçbir sınır tanımıyordu. Birkaç ay evvel gerçekten hiçbir değeri olmayan bir çiftliğin, birkaç ay sonra, 1865 Temmuzu'nda 1,3 milyon dolara satıldığı, Eylül ayında tekrar, bu defa iki milyon dolara yeniden satıldığı oluyordu. Aynı yılın aynı ayında, Pithole Creek çevresinde üretim günde altı bin varili bulmuştu. Bu, Petrol Bölgeleri'nin tüm üretiminin üçte ikisiydi. Ve aynı yılın eylül ayına kadar balta girmemiş ormanlarda bir vakitler yeri bile bilinmeyen topraklarda artık on beş bin nüfuslu bir kasaba doğmuştu. New York Herald gazetesinin yazdığına göre, Pithole kasabasının en önde gelen işi "içki içmek ve kira" işleriydi. Nation gazetesi ise görüşünü şu sözlerle ifade ediyordu: "Bu kasabada ucuz cins içilen içkinin tüm dünyada aynı büyüklükteki kasabalardan herhangi birinde içilen içkiden daha fazla olduğu rahatça iddia edilebilir." Tüm bunlara karşın Pithole kasabası sahip olduğu iki banka, iki telgrafhane, bir gazete, bir su şebekesi, itfaiye teşkilatı, düzinelerle pansiyon ve iş sahalarıyla, üç tanesi zamanın büyük şehir zarafet standardına uygun on beşten fazla oteli ve günde beş bini aşkın mektup muamelesi yapan postanesiyle, çoktan saygın bir kent olmaya yönelmişti.

Ancak birkaç ay sonra, birdenbire, tıpkı başladığı zamanki hızıyla, üretim düşmeye başladı. Pithole halkı için bu bir felaket, yani, kutsal kitapta yazılı veba gibi bir şeydi. 1866 Ocak ayında, petrolün keşfedildiği günden sadece bir yıl sonra, binlerce kasabalı yeni umutlar ve fırsatlar peşinde kasabadan kaçar oldular. Hemen bir gece içinde vahşi ormanlardan fışkırmış olan kasaba artık tamamen terk edilmişti. Ateş çemberiyle sarılan binalar kül olup gitmiş, geride kalan ahşap iskeletler, ya başka yerlerde kullanmak için parçalanmış, ya da civar tepelerde yaşayan çiftçilerce çıra yerine kullanılmıştı. Böylece Pithole yeniden sessizlik ve vahşete bürünüyordu. 1865'te Pithole'de 2 milyon dolara satılan bir parsel arazi, 1887'de 4,37 dolara, hem de müzayede ile satılıyordu.

Pithole sönerken, spekülatif patlama bu kez başka bir yerde doğuyor, tüm komşu bölgeleri bağrında topluyordu. Petrol Bölgeleri'nin üretimi 1866'da 3,6 milyon varile sıçradı. Anlaşıldığına göre petrol coşkusu hiçbir sınır tanımayacaktı ve giderek petrol salt bir aydınlatma ve yağlama kaynağı değil, aynı zamanda popüler kültürün bir parçası olacaktı. Artık Amerikalılar "Amerikan Petrol Polkası" ve "Petrol Humması Dörtnala" melodileri eşliğinde dans ediyor, "Ünlü Petrol Firmaları" ve "Kafamızdaki Petrol" şarkılarını dillerinden düşürmüyorlardı.

Kafamızdaki Petrol

Türlü türlü yağlar var
Balıkyağı, kastor, ayçiçek gibi "tatlı."
Hastayı ayaklandıran
Ve de yapan kanatlı.
Bizimki ise garip bir yağ
Elde ettiğimiz Kuyu
İnsanları coşturmaktır
Şarkımızla onun Huyu
Kafamızdaki petrol...
Kafamızdaki petrol...

Bir komşumuz var
Adı Bay Smith.
Meteliğe kurşun atardı
Yırtık giysilerle yatardı
Çabuk toparladı kendini
Bu fakir genç...
Bir de şimdi görün onu
Nasıl da değişti sonu
Artık çok şık giyiniyor
Spor yapıp övünüyor.
Elmas, çocuk hepsi onda
Başarısı şarkımızda
Kafamızdaki petrol...
Kafamızdaki petrol...

Gürültü, Patırtı

Petrol bulma yarışını başka bir yarış izliyordu. Petrolü olanak verdiği oranda çabuk ve çok miktarda üretme yarışı, "Flaş ürün" elde etme çabası genellikle petrol rezervlerini bozuyor, gaz basıncının zamanından önce tükenmesine yol açıyor, böylece rezervlerin onarılmasını güçleştiriyordu. Yine de bu yöntem standart uygulama olarak kabul edilmişti ve bu da bazı gerekçelere dayanıyordu. Bunlardan biri jeolojik bilgi eksikliğiydi. Bir diğeri vaat edilen büyük ve çabuk ödüller, üçüncüsü ise kiralama koşullarının yapısı gereğince üretimi mümkün olduğu kadar çabuk yapana prim ödenmesiydi.

Ancak, Amerikan petrol üretimi meşru içtihadının ve bizzat petrol endüstrisi yapısının şekillendirilmesinde en büyük etken İngiliz örf ve adet hukukuna dayalı bir doktrin olan "ele geçirme" yasası olmuştur. Bu yasaya göre, eğer bir av hayvanı veya kuş, belirli bir araziden başka bir araziye geçecek olsa, geçmiş olduğu arazinin sahibi av hayvanını kendi toprakları üzerinde öldürme yetkisine sahip oluyordu. Buna benzer başka bir yasaya göre de, toprak sahipleri kendi toprakları altında bulunan herhangi bir hazineyi, eğer varsa, çekip çıkarmak hakkına sahipti. Bir İngiliz yargıcın yargısına göre, "arzın bu saklı damarları içinden nelerin geçtiğinden hiç kimse emin olamazdı."

Petrol üretimine uygulandığında ele geçirme kuralının arazi sahipleri yönünden anlamı ise kendi arazileri içinde petrol çıktığında, alabilecekleri petrolün hepsine kendilerinin sahip olmalarıydı. Bu, kuyuyu eş oranda kazmadıkları ve civar kuyuların ve komşu üreticilerin verimini düşürdükleri zaman da aynen geçerli oluyordu.

Bu nedenle kaçınılmaz olarak yakın olan kuyuların sahipleri, mümkün olduğu kadar çok petrol çıkarmak için birbirleriyle ateşli bir rekabet içindeydi. Amaçları petrolü kendilerinden evvel bir başkasının çıkarmasını engellemekti. Ancak hızlı üretime bu şekilde ağırlık verilmesi hem üretimde hem de fiyatlar üzerinde tutarsızlığa yol açtı. Petrol kuşkusuz av hayvanlarıyla bir tutulamazdı. Dolayısıyla ele geçirme kuralı bir hayli zarar ziyana neden olup, belli bir kuyudan çekilen üretimi olumsuz yönde etkiledi. Buna karşın kapkaç kuralı bazı bakımlardan avantaj da sağlamıştır. Ele geçirme kuralı sayesinde birçok insan bu endüstride kendilerine yer buldu ve kural olmasaydı asla öğrenemeyecekleri bazı gerekli becerileri öğrendiler. Kapkaç kuralının başka bir avantajı da, üretimi daha çabuk sağlama yoluyla, daha geniş alanlı pazarlar kurulmasına yardım etmiş oluşudur.

Ele geçirme kuralının –ve servet yarışının– daha da bilediği bu karmaşada Petrol Bölgeleri'nde içinden çıkılmaz bir manzara oluştu. Üst üste insan yığınları, irili ufaklı kulübeler, gecekondu tipi ahşap binalar, hepsi bir tek odada dört, beş, altı hatta yedi saman yataktan otel, inşaat iskeleleri, stoklama tankları ve hepsi de umut ve söylentilerle enerjilerine enerji katmış insanlar, petrolün yaydığı keskin koku; hepsi birden bu manzarada yer alıyordu. Ayrıca kaçınılması asla mümkün olmayan ve sürekli olarak varlığını gösteren bir de çamur olgusu vardı. O günlerde yaşamış iki ayrı yazarın gözlemine göre "Oil Creek çamuru" kendine özgü bir ün kazanmıştı. Bu ün, çamuru gören ve çamur içinden geçip kendilerine yol açanların belleğinde her zaman tazeliğini koruyacaktı. Derinlere kadar işlemiş, tarif edilmez derecede sıkıntı veren bu çamur yağmurlu havalarda ana caddeleri tamamen kaplıyor, kasabaların ana sevkıyat merkezi olan yolları çamurdan oluşmuş sıvı bir göl veya çamur alanı görünümüne sokuyordu.

Bütün bu gürültü patırtıyı ve çabuk para kazanma hırsıyla gelmiş "vurgunculara" görüp de, petrol sahneye çıkmadan önceki sakin Pennsylvania tepelerini ve köylerini anımsayanlar, özlemini çekenler de yok değildi. Bu kişiler insan doğasının nasıl olup da bu denli değişebileceğini ve servete konma hayaliyle onurlarını yitirebileceğini birbirlerine soruyordu. Yörede yaşayan bir yazar 1865 yılında şunları yazmıştı: "Petrol ve arazi çoşkusu bu bölgede artık salgın bir hastalık oldu. Bu salgın her sınıftan, her yaştan ve her türlü koşullar altında yaşayan insanları tümüyle sarmış durumda. Bu insanlar altı ay evvelki görünümlerinden çok farklılar. Konuşmaları, bakışları, davranışları tamamen başka. Anladıkları tek şey arazi, kiralama, kontrat, uyuşmazlık, anlaşma, faiz gibi konular. Bunların dışında hiçbir şeyi algılamıyorlar. Her köşede garip suratlı insanlara rastlıyoruz. Yöre halkının asıl sakinleri burayı terk edip New York'a veya Philadelphia'ya gittiler, hemşehrilerimizin yarıdan fazlası şimdi oradalar. Mahkeme binamız tam bir durgunluk içinde; barımız yozlaşmış, sosyal çevremiz dağılmış, mabedimiz unutulmuş gitmiş. Servete konma uğrunda yapılan bu dolu dizgin hücumda, yarım yüzyıldan bu yana egemen olmuş tüm âdetlerimiz, fikirlerimiz, derneklerimiz alaşağı oldu. Bazı fakir kimseler zengin oluyor; zengin kimseler daha zengin oluyor; fakir ve zengin bazı kişilerse yapmış oldukları tüm yatırımı bir anda kaybediyorlar. İşte böyle yaşıyoruz."

Aynı yazar son olarak şunları söylüyordu; "Öyle görünüyor ki kaynamakta olan kazanın üstündeki damlacıklar çok yakında patlayacaktır."

Damlacıklar gerçekten de patladı; bu patlama spekülasyonun ve çılgın bir akışla oluşan aşırı üretimin kaçınılmaz bir tepkisiydi. 1866 ve 1867 yıllarında petrol endüstrisi depresyon geçiriyordu; fiyatlar varil başına 2,40 dolara düşmüştü. Bu arada bazı kişiler kazı işini bıraktılarsa da, bazıları devam etti ve zamanla Oil Creek arkalarında yeni kuyular açıldı. Bu sanayiden artık bazı yenilikler ve organizasyon düzeltmeleri beklenir oldu.

İlk petrol keşfiyle beraber, bazı kişiler yük arabalarının atlarını kamçılayarak boş varil yükleri ile birlikte petrol bölgelerine doğru doludizgin akın edip petrol taşımacılığı yapmaya başladılar. Fonksiyonları yönünden sadece bir vasıta olmaktan fazla anlam taşıyan bu kişiler, kendilerini işin tekelini ellerinde tutar gördüklerinden çok aşırı fiyat talep ediyorlardı. Öyle ki bir varil pet-

rolün çamurlu yolları aşıp birkaç mil ötedeki tren istasyonuna taşınması, aynı varili Pennsylvania'dan New York'a trenle nakletmekten daha pahalıya geliyordu. Araba sürücülerinin nakliye konusundaki baskıları o derece bunaltıcıydı ki, sonunda bir alternatif bulmaya karar verildi ve nakliye işinin boru hattıyla yapılması karara bağlandı. 1863 ile 1865 yılları arasında toplumdan gelen tüm alaylara ve küçümsemelere karşın tahtadan yapılan boru hatlarının petrol taşımacılığında çok daha verimli ve ucuza geleceği artık anlaşılmıştı. Konumlarının değiştiğini gören araba sürücüleri buna tehditler savurarak, silahlı saldırılarda bulunarak, kundakçılık ve sabotajlar yaparak tepki gösterdiler. Fakat çok geç kalmışlardı. 1866 yılına gelinceye kadar Petrol Bölgeleri'ndeki tüm kuyulara petrol hattı döşenmişti. Gelen petrolün demiryoluna bağlı daha geniş bir boru hattına akması da sağlanmıştı.

Rafinericiler petrol satın almak istiyordu. Ancak bu da bir hayli kargaşadan sonra gerçekleşebildi. Petrol satın alma işi, önceleri at üstünde gelip kuyu kuyu dolaşan, kaşla göz arasında alım işini bitiren alıcılarca yapılıyordu. Fakat endüstrinin büyümesiyle daha düzenli bir pazarlama sistemi oluştu. Artık alıcılar ve satıcılar gayri resmi olarak bir araya gelip fiyat üzerinde anlaşıyor, öyle alışveriş yapıyorlardı. Bu usûl Titusville'de bir otelde veya demiryoluna yakın bir kuyu kenarında yapılan bir pazarlıktan sonra benimseniyordu. 1870'li yılların başından itibaren petrol alım satımı daha resmi esaslara bağlandı ve bu ilk kez Oil City, Titusville'de, Petrol Bölgeleri'nde ve New York'ta uygulandı. Petrol alım satımı üç ayrı sistemle yapılıyordu. Birincisi "spot" satışlar denen, petrolün derhal alınıp ödemenin derhal yapıldığı sistem. İkincisi "normal" satış dedikleri ve tüm işlemlerin mutlaka on gün içinde bitirilmesini gerektiren sistem. Üçüncüsü "geleceğe ait" satışlarda uygulanan sistemdi. Bu sonuncu sistem belirli miktarda petrolün belirli bir fiyatla belirli bir zaman içinde satılmasını öngörüyordu. Geleceğe ait fiyatlar spekülasyona son derece elverişliydi. Bu yüzden zamanla petrol "günün en revaçta spekülatif metaı" olup çıktı. Alıcının önünde seçebileceği iki yol vardı. Ya petrolü hemen almak ve kontratta yazılı fiyatı hemen ödemek; veya petrolü sonradan almak ve bunu yaparken kontrattaki fiyatla o günkü "normal" fiyat arasındaki farkı –eğer varsa– satıcıya ödemek, ya da gerektiğinde geri almak. Sadece bunu yapmakla, daha petrolü almadan, alıcılar hatırı sayılır bir kâr sağlamış oluyordu. Tabii bazen de korkunç bir zararı göze almaları gerekiyordu.

1871 yılında, daha "Titusville Petrol Alım Satım Şirketi" kurulmadan önce petrol çok büyük bir iş olma yolunda bir hayli yol kat etmiş, milyonlarca insanın yaşantısını değiştiren bir endüstri olmuştu. Bu arada 1860'tan 1871'e kadarki son on yıl içinde oluşan gelişmeler, özellikle Drake'in akla durgunluk veren deneyiminin sağladığı baş döndürücü gelişme unutulmamalıdır.

Drake'in deneyimi gerçekten, Amerikan kafasının, ileride iyi kazanç getireceğine inandığı herhangi bir endüstri dalında ne denli enerjik hareket edebileceğini gösteren ve sonsuza dek yaşayacak bir kanıt sayılmalıdır. George Bissell'in içgüdüsü, Edwin Drake'in keşfi ve her ikisinin birlikte gösterdiği sebat, çalkantılı bir devrin açılışına neden olmuştur. Bu çağa zekâ ve yenilik; pazarlık ve üçkâğıtçılık; kazanılan servetler, kaybedilen servetler; hiçbir zaman kazanılmamış servetler; yıpratıcı çalışma ve acı düş kırıkları; ve son olarak da akıl almaz bir büyüme çağı denebilir.

Bütün bunlar gözden geçirildiğinde, acaba petrolün geleceğinden ne beklenebilirdi? Olan bitenlere bir kez daha bakıp Batı Pennsylvania'da o denli yoğun yaşanan olayları yeniden düşünenler, gelecekte çok daha iyi fırsatlar çıkacağı beklentisine girdiler. Petrol endüstrisinin geleceğinin son derece büyük ve çok parlak olduğunu düşünüyorlardı. Bu Petrol Bölgeleri'nde yaşayanlardan sadece pek azının düşünebileceği kadar büyük hacimde ve parlak bir gelecek olacaktı. Ancak öte yandan da etrafta dönen karmaşa ve düzensizlik, dalgalanmalar dışlanıyor, reddediliyor ve hakaret görüyorlardı. Yine de girişimciler benimsediği, petrol işinin nasıl organize edileceği ve geliştirileceği hakkında çok kuvvetli ve inandıkları fikirlere sahipti. Bu fikirlere uyarak kısa zamanda harekete geçip, kendi planlarını esas alarak uygulamaya geçtiler.

2

"Planımız"

John D. Rockefeller ve Amerikan Petrolünün Birleşmesi

1865 yılının bir şubat günü, Cleveland, Ohio'da garip bir müzayede yapılıyordu. Kent o yıl en şaşalı günlerini yaşıyor, hem Amerikan İç Savaşı'ndan ve hem de petrol vurgunundan büyük kazançlar sağlayarak çıktığı için, refah içinde yaşayarak Amerika'nın büyük endüstriyel gelişme çağının keyfini çıkarıyordu. Kentin en başarılı sayılan petrol rafinerilerinin birinde, üst düzeyden iki ortak, her zamanki gibi büyüme hızı hakkında tartışıyor ve her zamanki anlaşmazlıklarından birini daha yaşıyorlardı. Ortaklardan daha tedbirli olanı, Maurice Clark arkadaşını ortaklığı bozmakla tehdit etti. Ama bu kez diğer ortak, John D. Rockefeller arkadaşını şaşkınlık içinde bırakarak ayrılma önerisini kabul etti. Sonunda bu iki kişi ortaklaşa özel bir açık arttırma düzenlemeyi kararlaştırdılar. Açık arttırmada en yüksek fiyatı hangisi verirse şirket onun olacaktı. Açık arttırmayı hemen oracıkta, ofiste yapmaya karar verdiler.

Açık arttırma 500 dolarla başladıysa da miktar çabucak yükseldi. Maurice Clark kısa zamanda 72.000 dolara çıktı. Rockefeller ise serinkanlılıkla hareket ediyordu. Clark'ın 72.000 dolarına karşın 72.500 dolar verdi. Bunun üzerine Clark teslim olduğunu gösterircesine ellerini yukarı kaldırarak "Ben artık yokum, daha fazla vermeyeceğim, bu iş senin" sözleriyle karşılık verdi. Rockefeller hemen oracıkta ona bir çek yazmayı teklif ettiyse de Clark bu teklifi, parayı daha sonra da alabileceğini söyleyerek geri çevirdi. Sonuçta hemen oracıkta birbirlerinin elini sıktılar ve ortaklıktan ayrıldılar.

Yarım yüzyıl sonra Rockefeller o güne ait düşüncelerini şu sözlerle açıklıyordu: "Yaşadığım o güne ben tüm hayatım boyunca kazandığım başarıların başladığı ilk gün gözüyle bakarım."

İşte bu tek tokalaşma, vahşi Pennsylvania ormanlarında yaşanmış karmaşaya disiplin getiren modern petrol endüstrisinin başlamasının ilk işareti sayılabilir. Bu başlangıç zamanla Standard Oil ismini alacak ve dünya petrol ticareti üzerinde mutlak bir egemenlik kuracaktı. Standard Oil bu ticaretin efendisi olarak, zamanla dünyanın en ücra köşelerine "Yeni Işık" denen ucuz aydınlatma yönetimini taşıyan dünya çapında kompleks bir endüstriye dönüşecekti. Şirket önceleri on dokuzuncu yüzyıl sonu kapitalizminin acımasız metotlarına ve gem vurulması imkânsız hırsına uygun bir şekilde idare ediliyordu. Yine de dünyadaki ilk ve en büyük çokuluslu işyerlerinden biri olarak geliştiği için, yeni bir çığır açmış sayılabilirdi.

"Son Derece Metotlu"

Standard Oil'in beyin adamı 1865'te Cleveland'daki müzayedeyi kazanan genç adamdı. Daha o zaman, henüz yirmi beş yaşlarındayken, John D. Rockefeller ismindeki bu kişi etrafına antipatik bir izlenim bırakıyordu. Uzun boyu, zayıf vücuduyla çevresindekilerce konuşmayı sevmeyen, insanlardan uzak bir adam olarak görünüyordu. Her zamanki sessizliği ve uzun yüzündeki sivri çe-

nesiyle, soğuk ve insanı deler gibi görünen bakışlarıyla çevresini tedirgin ediyor ve korkutuyordu. Bakışları sanki insanların içlerini okur gibiydi.

Rockefeller tek başına, petrol endüstrisinin şekillendirilmesindeki en önemli kişidir. Amerika'nın endüstriyel gelişmesindeki tarihi yeri ve modern şirketleşmedeki konumu için de aynı şey söylenebilirse de, bu ikincisi tartışma götürebilir. İdare ve organizasyon yönünden bazı kimselerce bir dahi olduğu iddia edilen ve hayranlık duyulan Rockefeller, aynı zamanda, en çok nefret edilen ve küfür yiyen Amerikalı işadamlarının birincisi olma unvanına da sahiptir. Kendisine yöneltilen bu nefret iki nedene bağlanabilir. Kısmen çok acımasız oluşuna, kısmen de çok başarılı oluşuna. Petrol endüstrisindeki eşsiz nüfuzu ve kapitalizmin gelişmesindeki özel yeri sonsuza dek bir miras gibi, gelen kuşaklarca daima hissedilecektir. Rockefeller hayırseverliği ile de çevreyi etkilemiş olduğu için, bu yöndeki ünü de her zaman devam edecektir. Rockefeller bu aydınlık imajla olduğu kadar, oldukça karanlık ve gölgeli olan diğer imajıyla da sonsuza dek daima anılacaktır.

Rockefeller 1839'da New York Eyaleti'nin kırsal kesiminde dünyaya geldi ve yaklaşık bütün bir yüzyıl, 1937 yılına kadar yaşadı. Babası William Rockefeller, kereste ve tuz ticaretiyle uğraşan, sonradan ailesiyle Ohio'ya göç etmiş biriydi. Ohio'ya yerleştikten sonra, ismini "Dr. William Rockefeller"e dönüştürüp bitkisel ve patentli ilaç satımına başladı. Baba Rockefeller sık sık aileyi bırakıp uzun zaman ortadan kayboluyordu. Bazılarının söylediğine göre, Kanada'da ikinci bir eşi ve başka bir ailesi daha vardı.

Oğul Rockefeller'in karakteri ise daha çok küçük yaştan belliydi. Dindar, kafasının dikine giden, sebatlı, çok dikkatli, ayrıntılara önem veren, hesap işlerine –özellikle parayla ilgili olanlara– aklı eren ve meraklı birisiydi. Yedi yaşına geldiğinde, başarıyla sonuçlanan ilk serüvenine yönelmişti bile. Bu hindi satışı işiydi. Daha çok küçükken babası hem ona hem de diğer kardeşlerine ticaret için gereken becerileri öğretmeye koyuldu. Bir söylentiye göre, "çocuklara ticaret öğretiyorum" diye sağda solda övünür, "Onların canına okuyup her fırsatta dayak atıyorum. Onları adam etmek istiyorum" derdi. Ortaokuldayken genç Rockefeller'in en başarılı olduğu ders matematikti. Okul idaresi zihin aritmetiğine yani toplayıp çıkarmayı akıldan çabucak yapma yeteneğine, öncelikle önem veriyordu. Bu konuda ise Rockefeller en önde geliyor, rakip tanımıyordu.

"Büyük bir şeyleri" yapabilmek dileğiyle Rockefeller on altı yaşındayken bir sevkıyat firmasında çalışmak üzere Cleveland'a gitti. 1859 yılında kendi işini kurup ticaret yapmak için Maurice Clark'la ortak oldu. İç Savaş nedeni ile ve Batı'nın iskâna açılışından dolayı o günlerde "talep" artmıştı. Rockefeller firması bu durumdan yararlanarak refah yolunda ilerlemeye başladı. Daha sonraki günlerde bir gün Maurice Clark, deneyimlerine dayanarak, Rockefeller'in "son derece metotlu bir insan" olduğunu söyleyecektir. Rockefeller'in "kendi kendine konuşmak" gibi bir huyu vardı. Kendi kendine konuşur, kendine danışır, dualar okur, tuzağa düşmemesi için kendi kendini uyarırdı. Pratik olduğu kadar da dürüst bir insandı. Firma büyüdükçe Rockefeller bu huyuna giderek daha fazla sarıldı. Firma Ohio'da buğday, Michigan tuzu ve Illinois domuz eti ticareti yapıyordu. Albay Drake'in keşfinden sonraki iki yıl içinde, artık Clark ve Rockefeller firması da, diğerleri gibi Pennsylvania petrol işine girişmiş ve bu işten para kazanır duruma gelmişti.

1863 yılında Cleveland'a yeni bir demiryolu hattı bağlanmıştı. Bu bağlantı nedeniyle kentte yaşayan iş sahipleri hayallerini bir kez daha petrol konusuna ve çabucak zengin olma öykülerine yöneltmişti. Cleveland'a giden demiryolu rayları boyunca her bir istasyonda yeni rafineriler açılıyordu. Rafinerilerden birçoğu sermaye yönünden çok çaresiz durumda olduğu halde, bir tek rafineri bunlardan farklıydı. Bu Rockefeller ve Clark'ın sahip oldukları rafineriydi. Başlangıçta Rockefeller rafineri işinin üretim işinde sadece yeni bir yan iş olacağını düşündüyse de, bir sene içinde rafinerinin kâr getirdiğini görerek bu fikrini değiştirdi. Günler geçiyor ve takvimler 1865 yı-

lını gösteriyordu. Açık arttırma işi çoktan geride kalmış ve Rockefeller Clark'ı saf dışı etmişti. Artık orta derecede varlıklı genç bir adamdı ve Cleveland'daki otuz rafinerinin en büyüğünün sahibi, tek hâkimi ve efendisiydi.

Büyük Oyun

Rockefeller rafinericilikteki ilk zaferini çok uygun bir zamanda gerçekleştirdi. 1865 yılında İç Savaş bitmişti. Savaşın bitmesiyle birlikte Birleşik Devletler'de büyük bir ekonomik büyüme ve hızlı gelişme gözlendi. Çok ateşli spekülasyon ve şiddetli rekabetin yanı sıra büyük ortaklıkların kurulması ve tekelleşme çağı başlamış oldu. Teknolojik gelişmelere paralel olarak çok büyük çapta ve tamamen farklı ürünler çıkaran yeni bazı endüstriler türedi. Bunlar arasında çelik endüstrisi, et ambalajlama, ulaştırma gibi birbirleriyle hiç ilgisi olmayan endüstriler sayılabilir. Öte yandan pazarlar da hızla büyümeye başlamıştı. Bu büyümede ülkeye giren yoğun göç akını ve Batı'nın yerleşime açılmış oluşu iki önemli etkendir. Gerçekten de on dokuzuncu yüzyılın son otuz beş yılı içinde, Amerikan tarihinde o zamana kadar rastlanmamış derecede iş merkezi kurulmuştu. Artık Amerika'da gerçekleşen iş yapılıyor denebilirdi. İşte genç adamların enerjisini, hırsını ve kafasını buraya çeken mıknatıs da buydu. Bu çekime karşı koyamıyorlardı. Bir işi başarma ve kurma çabası; parayı hem para olduğu için hem de başarının kanıtı olarak kazanma dürtüsü. Rockefeller'in "Büyük Oyun" dediği işte buydu ve insanlar bu akıma doğru kendilerini kaptırmış, koşuyordu.

Diğer taraftan gazyağı ve yağlayıcı pazarları da büyümüştü. Ama bu büyüme rafineri kapasitesinin ihtiyaçlarına cevap verecek kadar değildi. Aynı müşteriler için birbirleriyle yarışan çok fazla sayıda şirket vardı. Rafinerici olmak için pek fazla sermaye veya beceri gerekmiyordu. Rockefeller'in sonradan söylediğine göre, "bu işe her meslekten insan" girmişti. Hatta Rockefeller ve arkadaşlarının işini beğendiği bir fırıncı, bir gün bir çılgınlık yapmış ve koskoca fırınını düşük kalite bir rafineriyi satın alma uğruna, satışa çıkarmıştı. Sonunda, buna üzülen Rockefeller ve arkadaşları fırıncıyı eski işine döndürebilmek için ona para ödemişlerdi.

Zamanla Rockefeller kendisini işini güçlendirmeye adadı ve bunu da eldeki tesisleri genişleterek, kaliteyi koruyup iyileştirerek ve bu arada maliyeti de her zaman kontrol altında tutarak yaptı. Birikim ve dağıtım fonksiyonlarını teşkilatın içinde çözme işlemi olan entegrasyona doğru ilk adımı attı. Entegrasyondan iki amaç güdüyordu. Tüm operasyonları pazarların oynaklığına karşı korumak ve bu yarışmada konumlarını daha da iyileştirmek. Kendi varillerini kendileri yapmak için Rockefeller firması yeni araziler satın alarak buralarda beyaz meşe yetiştirdiler. Aynı zamanda yalnız kendilerinin kullanacağı tanker arabaları, New York'ta kendilerine mahsus depolar, Hudson Nehri üzerinde petrol taşıyacak tekneler satın aldılar. Rockefeller daha işin başında, kendisine bir ilke edindi ve bu ilkesine de sonuna kadar sanki kutsal bir şeymiş gibi sadık kaldı. Bu ilkesi, firma için kuvvetli bir nakit para pozisyonu kurmak ve her zaman için elde bol miktarda para bulundurmak ilkesiydi. Ayrıca daha 1860'larda bile yeteri kadar finans kaynağı da kurmuştu. Bunu yapmasındaki amaç da, demiryolları ve başka büyük şirketlerin uğradığı akibete uğramamak, şirketinin sermayedarlara, bankerlere ve spekülatörlere muhtaç duruma gelmesini önlemekti. Nakit para sayesinde şirket, hem rakiplerini yerden yere vuran şiddetli karmaşa ve depresyonlardan daima uzak kaldı hem de bu gibi durumlardan kendisine yarar sağladı.

Rockefeller'in büyük yeteneklerinden biri de, şirketinin ve genel olarak da endüstrinin nereye gittiğini, doğru tahmin etme yeteneğiydi. Bunu yaparken aynı zamanda, kendi şirketinin işlerini günü gününe, ayrıntılarıyla denetlemekten geri kalmıyordu. "İşe muhasebeci olarak başladığım için rakamlara ve gerçeklere, ne kadar küçük olurlarsa olsunlar büyük saygı göstermeyi öğrenmişimdir" derdi. İşindeki her türlü ayrıntıyla ve işin her yönüyle mutlaka ilgilenir, bunların

içine girerdi. Bu işler ne kadar can sıkıcı olursa olsun, bu prensibinden asla vazgeçmezdi. Petrol Bölgeleri'nde, çamurlu tarlalarda dolaşıp petrol satın alırken giydiği çok eski bir giysiyi daima muhafaza etmiştir. Bütün bunların sonucunda tek-merkezden yöneltilerek işleyen bu firma, 1860'ların ikinci yarısına gelmeden, dünyanın belki de en büyük rafinerisi olacaktı.

1867'de, Rockefeller genç bir adamla ortak oldu. Henry Flagler adındaki bu ortağın Standard Oil'in kurulmasındaki etkisi neredeyse Rockefeller'inki kadar büyüktür. On dört yaşında çalışmaya başlayan Flagler daha yirmi beş yaşına gelmeden Ohio'da viski imalatından kendisine ufak bir servet edinmişti bile. Ancak 1858'de alkol yapımına pek iyi gözle bakılmadığı gerekçesiyle, bu işteki aile hisselerini – kendininkileri değilse de papaz olan babasının hisselerini sattı. Daha sonra Michigan'da tuz imalatçılığına atıldı. Fakat durumun son derece karışık oluşu ve arzın aşırı düzeyde oluşu yüzünden iflasa sürüklendi. Bu iflas onun gibi parayı çok kolay kazanmış biri için yararlı bir deneyim yerine geçmişti.

Aslında Flagler doğuştan iyimserdi. Geçmişten aldığı derslerle daha da olgunlaşmış olarak yeni bir atılım yapmaya karar verdi. Yaşamış olduğu iflas olayı ona yeni bir inanç getirmişti. Artık üreticiler arasında "işbirliğinin" ne denli değerli olduğunu anlamış ve bunun bilincine varmıştı. Yaşamının daha ileri yıllarında "kısıtsız yarışma" diye nitelendirdiği olaya karşı ise aynı derecede derin bir nefret duyar olmuştu. Edindiği kanıya göre işbirliği ve birleşme, güvenceden yoksun kapitalizm dünyasında mevcut riskleri en alt düzeye çekmek için mutlaka gerekiyordu. Deneyimleriyle öğrendiği bir konu daha vardı. Sonradan söylediği gibi, "önce kafanı suyun üstünde tut; ondan sonra ülkenin büyüyeceği hakkında bahse gir" diyordu. Nitekim Flagler, İç Savaş sonrasında Amerika üzerine bahse girmeye hazır ve istekliydi.

Zamanla Flagler, Rockefeller'in en yakın meslektaşı ve en yakın dostu oldu. İnsanlardan uzak yaşayan Rockefeller için günün birinde, atasözü sayılacak şu sözleri söylemiştir: "İş üzerine kurulan bir dostluk, dostluk üzerine kurulan bir işten daha sağlıklıdır." Enerjik ve mücadeleci karakteriyle Flagler, asık suratlı, aşırı temkinli Rockefeller için biçilmiş bir ortaktı. Rockefeller "bu denli gayretli ve itici güce sahip" bir ortağa sahip olmaktan mutluluk duyuyordu. Ancak eleştirmenlerden birinin gözüyle Flagler farklı bir imaj verir: "Küstah, temkinsiz, kendi çıkarını düşünen, vicdan sahibi olmayan biri." Çok seneler sonra, Rockefeller'le ortaklığından çok büyük bir servet edindikten sonra, Flagler ikinci bir zaferin peşine düştü. Florida Eyaleti'nin geliştirilmesi. Düşlediği ve "Amerikan Rivierası" dediği imajı gerçekleştirmek için Florida'nın doğu kıyıları boyunca, Keys bölgesine kadar uzanan demiryolu döşedi, hem Miami'yi hem de Batı Palm Beach'i kurdu ve kalkındırdı.

Kuşkusuz tüm bu işlerin yapılması zaman aldı ve ileriki yıllarda gerçekleşti. Daha önceki kuruluş yıllarında, Rockefeller ve Flagler birbirlerine çok yakın bir mesai içinde çalıştılar. Aynı ofisi paylaşıyor, arka arkaya yerleştirilmiş masalarında, sırtları birbirine dönük olarak oturuyor, müşterilerin ve petrol aldıkları kişilere yazdıkları mektup taslaklarını devamlı olarak öne arkaya, birbirlerine geçiriyor, istedikleri sonucu elde edinceye kadar bu şekilde çalışıyorlardı. Arkadaşlıkları işe dayanıyordu ve devamlı olarak ve sabit fikir halinde konuştukları tek konu işti. Ofisteyken, Union Kulüp'te yemek yedikleri sırada, ofisten birbirine yakın olan evlerine yürürken, daima iş konuşurlardı. Rockefeller şunu söylemiştir: "Konuşmalarımızın dış etkenlerle sık sık kesildiği ofis atmosferinden uzak olduğumuz bu yürüyüşlerde, düşünce, konuşma, bir arada planlama işlevlerimizi yerine getirdik."

Standard Oil'de, başarı yönünden can damarı olduğu artık kanıtlanmış nakliyat işini Flagler yüklenmişti. Nakliye işinin düzenli yürümesinin tüm rakiplere karşı şirketi daha başarılı yapacağına, mutlak güç kazanacağına inanıyorlardı. Olaylar da bunu kanıtlamıştır. Bu prensibe göre hareket eden şirketin konumu giderek daha da iyileşmiş, zaten sahip olduğu çarpıcı güce yeniden taze güç katılmıştı.

Flagler petrol alanında kuşkusuz bir uzmandı. Konu petrol olduğunda Flagler'in biraz da saldırgan olmaya yöneldiği söylenebilir. Ancak şunu da kabul etmek gerekir ki, petrol dünyası, eğer Flagler'in bu iki niteliğinden yoksun kalmış olsaydı, bugün tüm dünyanın tanıdığı Standard Oil Şirketi Krallığı varlığını devam ettiremezdi.

Tren yolları idaresi, Rockefeller tesislerinin büyüklüğü, etkinliği ve mükemmel ekonomik durumunu göz önüne alarak bu şirkete taşıma ücretinde indirim uygulamıştı. Böylece rakiplerinin ödediği taşıma ücretinden daha düşük ücret ödeyen şirketin toplam nakliye masrafı azalmıştı. Bu durum fiyat ve kazanç açısından şirkete ek bir avantaj kazandırıyordu. İleriki yıllarda bu indirim konusu büyük anlaşmazlıklara yol açmıştır. Birçok kişi ortaya çıkıp şirketin, rakiplerinin fiyatlarını indirmelerini sağlamak için indirim uygulaması yaptırdığını, demiryollarını buna zorladığını iddia etti. Onlara göre bu adaletsizlikti. Ancak taşıma açısından demiryolu idareleri birbirleriyle büyük rekabet halinde olduklarından her ne şekilde olursa olsun indirim uygulaması tüm ülkede yaygın olarak devam etti. Özellikle büyük çapta düzenli sevkıyat garantisi verebilen herhangi bir kişi için demiryolları büyük indirimler yaptı. Sonuç olarak Standard Oil Teşkilatı'nın görkemli gücünü arkasına alan Flagler, bir kez daha mümkün olan en iyi pazarlığı gerçekleştirmiş oluyordu.

Ama Standard Oil yalnız indirim sağlamakla yetinmedi. Rakiplerinin "dezavantajlı" durumlarından da kazanç sağlama yoluna gitti. Bu avantaj şu şekilde sağlanıyordu: Örneğin, şirketin rakibi durumunda bir sevkıyatçı, petrolünü trenle New York'a göndermek istediğinde demiryollarına varil başına bir dolar ödeyecek olsa, demiryolları derhal bu paranın yirmi beş sentini geri ödüyordu, ama sevkıyatçıya değil, sevkıyatçının rakibine, yani Standard Oil Şirketi'ne! Kuşkusuz bu durum petrolünü zaten ucuza mal eden şirket için rakiplerine karşı olağanüstü ek bir mali avantaj daha sağlıyordu. Bu uygulamanın gerçek sonucu olarak, şirketin rakibi olan öteki şirketler farkında olmaksızın Standard Oil'i beslemiş oluyorlardı. Ancak şirket dezavantajlardan faydalanma ve buna benzer diğer uygulamaları ile artık kamuoyunun antipatisini çekmeye başlamıştı.

"Haydi Planımızı Hayata Geçirelim"

Petrol pazarı olağanüstü bir hızla gelişirken, petrol arayan pazarların sayısı da giderek daha büyük bir hızla artıyordu. Bu durum büyük fiyat dalgalanmalarına ve sık sık oluşan bunalımlara yol açıyordu. 1860'lara doğru aşırı üretim nedeniyle fiyatlar yeniden düşmeye başlamış, yeni gelişen endüstri depresyona girmişti. Bunun nedeni çok açıktı: Kuyuların ve petrolün de çok fazla oluşu. Bunalımdan rafinericiler de üreticiler kadar etkilenmişti. 1865-1870 yılları arasında gazyağının perakende fiyatı yarıdan daha aşağı düşmüştü. Tahminlere göre, rafinerilerin gazyağı üretme kapasitesi pazarların kaldırabileceğinin üç kat fazlasıydı.

Rockefeller, kapasitenin üstünde üretim yapıldığını ve bunun maliyetini anlamakta gecikmeyerek, bu elverişsiz koşullar altında, rafinericilerden çoğunun para kaybına uğradığı bir sırada, çabalarını endüstriyi birleştirmeye ve kendi kontrolü altına almaya yöneltti. Kendisinin Flagler ile birlikte istediği, daha fazla kapital edinmekti; ancak bunu kontrolü elden kaçırmadan yapmak istiyorlardı. Bunun gerçekleşmesinde kullandıkları teknik, ortaklığı bir anonim şirkete döndürmekti ve bunu gerçekleştirdiler. 10 Ocak 1870 tarihinde, başta Rockefeller ve Flagler olduğu halde, diğer beş adamla birlikte Standard Oil Company kurulmuş oluyordu. Şirkete isim verilirken, tüketicilerin güven duygusunun sağlanması istenmiş, "standart kaliteli ürün" imajını veren isim bu nedenle seçilmişti. O günlerde piyasada satılan gazyağı çeşitleri birbirinden çok farklıydı; bu nedenle çok dikkatli olmak gerekiyordu. Çünkü, aşırı miktarda benzin veya nafta içeren gazyağı, bu iki maddenin çabuk tutuşur oluşu nedeniyle, bu tür gazyağını yakmaya kalkışan bir kimse belki de hayatının da son anını yaşamış olacaktı. Nitekim, gerçekten de zaman zaman bu tür olaylar yaşanmıştır. Rockefeller mevcut stokunun dörtte birini, artık Amerika'daki tüm rafi-

neri endüstrilerinin onda birini kendi kontrolü altında tutan yeni şirketinde muhafaza ederdi. Yine de bu yalnızca bir başlangıç sayılabilir. Nitekim çok seneler sonra Rockefeller geçmişe, eski günlere bakarken şunları söylüyordu: "Bu işin bu kadar büyüyeceğini kim bilebilirdi?"

Yeni kurulmuş haliyle ve daha fazla kapitalle donanmış olan Standard bir kez daha gücünü demiryollarında indirim konusuna yöneltti ve buna eskisinden daha fazla ağırlık verdi. Bundan amacı rakiplerine karşı daha fazla avantaj sağlamaktı. Fakat bir yandan da iş koşullarının genel durumu gitgide yozlaşmaya başlamıştı. Öyle ki daha takvimler 1871 yılını göstermeden rafineri endüstrisi tam bir panik içine düşmüştü. Kâr marjları tümden yok oluyor, rafinerilerin çoğu devamlı para kaybediyordu. En kuvvetli şirketin başı olan Rockefeller bile durumundan endişe duyar oldu. Rockefeller aradan geçen süre içinde Cleveland'da en önde gelen işadamı olmuş, aynı zamanda da Euclid Avenue Baptist Church isimli yöre kilisesinin önde gelen erkânları arasına katılmıştı. 1864 yılında Laura Celestia Spelman'la evlenmişti. Bu genç kız okulu bitirirken yazdığı mezuniyet makalesinde aynen şunları yazmıştı: "Kendi Kayığımın Küreklerini Kendim Çekerim. Kadın, düşüncede, icraatta, iradede bağımsız ve özgür olmalıdır, ama ne yazık ki özgür değildir. Bu, çağın karşı karşıya olduğu en büyük sorunlardan biridir." Laura her ne kadar Rockefeller'le evlendikten sonra kendi kayığının küreklerini kendi çekmekten vazgeçtiyse de, kocasının en yakın sırdaşı olmayı başardı. Rockefeller'in iş mektuplarını bile gözden geçirdiği olmuştur. Yatak odalarına çekildikleri bir gün Rockefeller karısına bir konuda söz vermişti. Eğer bir gün iş durumu hakkında herhangi bir endişeye kapılırsa, bunu ilk olarak karısına söyleyecekti. Şimdi takvim 1872'yi gösteriyordu ve rafineri bunalımının ortalarındaydılar. İşte böyle bir günde Rockefeller karısının endişelerini yatıştırma ihtiyacını duyarak ona şunları söyledi: "Şunu bil ki, biz petrole yapılan yatırım dışında da, bağımsız ve zenginiz."

Rockefeller'in hemen tüm petrol rafinerilerini bir çatı altında dev bir kombinasyonda birleştirme fikri işte bu üzüntülü günlere rastlar. Daha sonra söylediği gibi "işi kurtarmak" için mutlaka bir şeyler yapmak gerekiyordu. Gerçek bir birleşme, salt bir kuyunun veya derneğin tek başına yapamayacağı şeyi yapabilir diye düşünüyordu. Fazla kapasiteyi yok etmek, fiyatlardaki çılgınca dalgalanmayı bastırmak ve esas olarak da endüstriyi kurtarmak. Rockefeller ve meslektaşlarının "planımız" derken kastettikleri buydu. Ancak aslında plan Rockefeller'den geliyordu ve icraatını da kendi yönlendirdi. Çok daha sonra, Rockefeller bu konuda şunları söylemiştir: "Fikir benden gelmişti ve bazılarının itirazına karşın destek de gördü. Önceden itiraz edenler sonradan bu işin heybetini, devamlı olarak daha büyüdüğünü görerek yumuşadılar ve bize katıldılar."

Standard Oil bu konuda bir de kampanya açarak katılmaları kolaylaştırmak için kendi sermayesini artırdı. Fakat olaylar aynı zamanda aksi yöne de gelişiyordu. 1872 Şubatı'nda bir gün, kafası karışan Pennsylvania'lı bir demiryolu sahibi aniden, fiyatını yükseltti; Petrol Bölgeleri'nden New York'a kadar ödenen ham petrol taşıma ücretini birden bire iki katına çıkardı. Söylentiye göre fiyat artışı adı sanı bilinmeyen South Improvement Company isimli bir topluluktan geliyordu. Bu esrarengiz şirket neyin nesiydi? Arkasında kimler vardı? Tüm bu sorular sorulurken Petrol Bölgeleri'ndeki bağımsız üreticiler ve rafinericiler hop oturup hop kalkıyor, büyük panik yaşıyorlardı.

South Improvement Company (Güneyi Geliştirme Şirketi) petrol endüstrisine istikrar kazandırmak için yürütülen çalışmalarla uğraşan başka bir kuruluştu. Bu kuruluş ileriki yıllarda tekelleşme kontrolünün gerçekleşmesi çabalarının sembolü olmuştur. Bu çalışmalarla ilgili olarak Rockefeller'in adı sık sık geçse de ve her ne kadar kendisi projenin en ileri gelen uygulayıcısı olmuşsa da, aslında fikir demiryollarından gelmişti. Bunun sebebi savaş sonunda demiryollarında acı bir fiyat politikası uygulanmasıydı. Bu proje demiryolları ile rafinericileri kartellerin kanadı altında bir araya getirmeyi ve pazarları bölüşmeyi öngörmekteydi. Böylece rafinericiler yapacakları sevkıyat için indirim görmekle kalmayacak, – dezavantajlı durumlarda ödenen geri ödemeleri

de – üye olmayan rafinericilerin ödediği tam ücretten pay alacaklardı. Rockefeller'in biyografisini yazanlardan biri, şu sözleri söylemiştir: "Bu uygulama o zamana kadarki uygulamalar içinde en acımasız ve öldürücü olanı, aynı zamanda Amerikan sanayicileri tarafından en kabul göreni ve benimseneni olmuştur."

Esrarengiz tutumunu devam ettirmekle beraber Güneyi Geliştirme Şirketi, Petrol Bölgeleri halkınca hoş karşılanmamış, hatta onları kızdırmıştı. Basın bu olayı değişik şekilde yorumladı. Pittsburgh'da çıkan bir gazete "Bu şirket bütün petrol bölgesi içinde olsa olsa tek bir alıcı bulabilir" derken, Titusville gazetesi, bu şirketin sırf "Titusville'i kurutmak için" bir tehdit unsuru olarak kurulduğunu ileri sürüyordu. Şubat ayı sonunda bir gün, Güneyi Geliştirme Şirketi'ni protesto etmek amacıyla gözü dönmüş üç bin kişilik bir kalabalık ellerinde pankartlar olduğu halde Titusville Opera Binası'nı bastılar. İşte, ileride Petrol Savaşları denen hareket bu şekilde başlamış oldu. Demiryolları, Rockefeller ve diğer rafinericilerin hepsine artık düşman gözüyle bakılıyordu. Tüm üreticiler kasaba kasaba dolaşıp "Canavar", "Kırk Haramiler" çığlıklarıyla protestolarını haykırmaya başladılar. Artık üreticiler tekelciliğe karşı güç birliği yapmışlardı ve birleşmiş halde, rafinericilere ve demiryollarına karşı boykot uyguladılar. Bu boykot çok etkili olmuştur. Örneğin Cleveland'daki Standard Oil rafinerilerine bir anda çok az ham petrol gelir oldu ve sonuçta, normal olarak iki yüz işçi çalıştıran bu şirket, yalnızca yetmiş işçi çalıştırır duruma düştü. Fakat Rockefeller yaptığı işin doğruluğundan kuşku duymuyordu. Petrol Savaşları sırasında eşine yazdığı bir mektupta şöyle söyler: "Gazetelere makale yazıp eleştiride bulunmak kolay bir iştir, ama bizim yapacak başka işlerimiz var. Doğru olanı yapmaya ve gazetelerin yazdıklarından sinirlenmemeye, üzülmemeye kararlıyız." Yine, petrol savaşının başka bir aşamasında eşine yazdığı mektupta, hayatı boyunca sadık kaldığı ilkelerinden birini yazıyla ifade ediyor ve "Bizim iş anlaşmalarımızı değiştirmek kamuoyuna düşmez" diyordu.

Rockefeller'in bu sözlerine karşın, 1872 yılının Nisan ayı geldiğinde kendisi de dahil, rafinericiler ve demiryolları, Güneyi Geliştirme Şirketi'ni gözden çıkarmaya ve batırmaya karar vermiş durumdaydı. Petrol Savaşları sona ermiş, görüşüne göre üreticilerin zaferiyle bitmişti. İleriki yıllarda Rockefeller, Güneyi Geliştirme Şirketi'nin başarısız olacağını öteden beri bildiğini, fakat amacına erişmek için böyle hareket ettiğini söylemiştir. "Biliyorduk ki, şirket eninde sonunda batacaktı. İşte o zaman biz 'planımızı uygulama' durumuna geçecektik" demiştir. Aslında Rockefeller harekete geçmek için Güneyi Geliştirme Şirketi'nin batmasını bile beklememiş, çok daha önceden harekete geçmişti. Takvimler 1872 yılının ilkbaharını gösterirken o artık Cleveland rafinerilerinin çoğunun ve New York rafinelerinin de bazılarının kontrolünü eline geçirmişti. Bu durum da onu dünyanın en büyük rafineri grubunun efendisi konumuna getiriyordu. Artık dünyadaki tüm petrol endüstrisini ele geçirmeye ve hükmetmeye hazırdı...

1870 yılının dikkate değer bir özelliği bu yıl içinde ürünün devamlı artması olayıdır. Gerçi üreticiler ürünü kısıtlamak için bıkmadan çaba sarf ettiler ama başarılı olamadılar. Üretim o denli çoktu ki, petrol depolayan tanklar dolup taşıyor, toprağı ham petrolle kaplıyordu. Günün birinde petrol fazlasının aşırı düzeyi bulduğu, fiyatların son derece düşük seviyeye indiği saptandı. Artık petrolü depolayacak daha başka yer de kalmadığından, ham petrolü ırmaklara ve tarlalara dökmek zorunda kaldılar. Öyle bir an geldi ki fiyat varil başına kırk sekiz sente kadar indi. Bu fiyat ev kadınlarının içme suyuna ödediklerinden üç sent daha azdı. Bu arada üretimin kısıtlanması için tekrar tekrar birçok girişimler yapıldıysa da başarı sağlanamadı. Devamlı olarak kazı yapıldığı ve yeni yeni petrol yatakları bulunduğu için endüstri bir türlü istikrar kazanamıyordu. Etkili bir kısıtlama hareketini engelleyen başka bir faktör de, ortalıkta mevcut üretici sayısının gerekenden çok daha fazla oluşuydu. Tahminlere göre on dokuzuncu yüzyılın son yirmi beş yılı içinde, Petrol Bölgeleri'nde üretim yapan firma sayısı on altı bini buluyordu. Bu üreticilerden birçoğu spekülatörler, diğerleri ise çiftçiydi. Birçokları da, geçmişleri hangi meslekten olursa olsun, aşırı de-

recede bireysel, "uzağı görme yeteneği" olmayan, halkın iyiliğini düşünmeyen kişilerdi. Bu son gruptakiler kendilerine sunulan plan iyi bile olsa, işbirliğine yanaşmıyorlardı. Disipline karşı iyice duyarlı olan Rockefeller ise üreticiler arasında dönen karmaşa ve bölünmeye, onlara katılmadığını gösteren bakışlarla bakıyordu. Bu konuda daha sonra acı bir hoşnutsuzlukla şunları söylemiştir: "O günlerde Petrol Bölgeleri tam bir maden çıkarma kampıydı." Bunları söylerken kuşkusuz rafinerileri hedef almıştı.

Savaş ya da Barış

Rockefeller'in büyük bir cesaretle giriştiği savaş planı, kendi sözcükleriyle şu şekilde ifade edilmiştir: "Kâr etmeme politikasını bıçak keser gibi kesmek ve sona erdirmek." Ayrıca, kendi kontrolü altında "petrol işini güvenli ve kârlı hale getirmek." Bu savaşta Rockefeller hem bir stratejist gibi, hem de orduyu idare eden başkomutan gibi hareket etmiştir. Emrindeki kurmaylardan büyük bir gizlilik ve süratle icrada da uzmanlıklarını gösterecek şekilde hareket etmelerini istedi. Bu koşullarda, kardeşi William'ın diğer rafinerilerle olan ilişkilerini "savaş ve barış" diye tanımlamasına şaşmamak gerekir.

İşe her bölgede belli başlı rafinerileri ve en önemli firmaları satın almakla başladılar. Rafinericilerle olan ilişkide, Rockefeller ve arkadaşları saygı, nezaket ve pohpohlama esaslarına göre hareket ettiler. Kendi şirketlerinin öbür şirketlerle karşılaştırıldığında ne kadar çok kâr getirdiğini etrafa sergilemek istiyorlardı; çünkü diğer şirketlerin birçoğu kötü günler geçiriyor, varlıklarını sürdürme mücadelesi veriyordu. Rakip tarafı kendi tarafına dostane bir şekilde çekmek için bizzat Rockefeller çaba gösteriyor, bu uğurda yüksek düzeyde olan ikna yeteneğini seferber ediyordu. Düşüncesine göre bu politika işe yaramasa bile hiç değilse çetin bir rakibi dize getirmiş olacaklar, ya da en azından "başını ağrıtacak" ve "bir hayli terleteceklerdi." Ayrıca bu durumdaki firmanın pazarında fiyatları düşürecek, böylece rakibin "zararda" çalışmasını sağlayacaktı. Bununla da yetinmeyen Standard Oil piyasadaki bütün varilleri toplayarak bir tür yapay "Varil açlığı" yaratarak rakiplerini baş eğmeye zorlamıştı. Bu uğurdaki bir başka mücadele sırasında, kendi yönlerine çekmek istedikleri rakip yola gelmeyince, Henry Flagler adamlarına şu talimatı veriyordu: "Baktınız ki adam yeteri kadar ter dökmemiş, daha çok terletmek için üzerine yorgan atın. Ona bir kuruş kaptırmaktansa avuç dolusu parayı kaybetmeyi yeğlerim."

Şirket mensupları, büyük bir gizlilik içinde hareket ederek dış dünyaya karşı bağımsız görünmek isteyen fakat aslında şirketin bir parçası olmuş firmalarla işe giriştiler. Birçok rafineri, fiyatları düşüren, kendilerine baskı uygulayan yerel rakiplerin, aslında günden güne büyümekte olan Rockefeller imparatorluğunun adamları olduğunu hiçbir zaman anlamadılar. Kampanya devam ettiği sürece, her aşamada, şirket mensupları şifreyle haberleştiler. Standard Oil "Morose" şifre adını kullanıyordu. İleriki günlerde Rockefeller ne zaman bu derece gizli hareket ettiğini savunmak zorunda kalsa, gizliliğe başvurduğunu her zaman kabul etmiş, hiçbir zaman saklama yoluna gitmemiştir. Bir defasında şöyle demişti: "Hepsi de doğru! Ama size sorarım, bir Müttefik Kuvvetler Komutanının savaşa karar verdiği zaman taarruz tarihini düşmana bildirdiği görülmüş şey midir?"

1879 yıllarında savaş artık tamamen sona ermişti ve bu savaştan Standard Oil muzaffer olarak çıkmıştı. Artık Amerika'daki rafineri kapasitesinin yüzde doksanı kontrolü altındaydı. Boru Hatları ve Petrol Bölgeleri toplama şebekesi de kontrolüne geçmişti. Ayrıca nakliyecilikte de artık egemendi. Gerçek şudur ki, Rockefeller kazandığı zaferi duygusal tepkilerle karşılamamış ve asla kin gütmemiştir. O kadar ki zamanla, yenilgiye uğrayan rakiplerden bazıları Standard Oil'de görev aldılar. Yönetim Kurulu'na girdiler ve kampanyanın ilerideki aşamalarında şirketin sadık birer müttefiki olarak hareket ettiler. Buna karşın 1870'lerin sonuna doğru şirket kumandayı tam anlamıyla ele geçirdiği zaman bile, arada bir beklenmedik karşı koymalar görülmüyor değildi.

Yeni Tehditler

1870'lerin son yıllarında Rockefeller'in artık işleri kendi kontrolü altına aldığına inandığı bir sırada Pennsylvania firmaları Standard Şirketi'nin kendilerini artık boğmakta olan baskısından kurtulmak için son bir girişimde bulundular. Bunu çok cüretli sayılabilecek bir fikri gerçekleştirmek yani uzun menzilli boru hattı döşemek amacıyla yapmışlardı. Bu fikir dünyada ilk defa denenecek bir atılımdı ve daha evvel hiçbir zaman buna benzer bir proje denenmiş değildi. Tidewater (medcezir) adı verilen bu projenin teknik açıdan mümkün olacağı konusunda da hiçbir garanti yoktu. Proje, petrolün Petrol Bölgeleri'nden doğuya doğru 110 mil kadar naklini, orada Pennsylvania ve Reading demiryollarına bağlanmasını öngörüyordu. Sonunda işe girişildi. Boru hattı inşaatı büyük bir gizlilik içinde yürütüldü. Bu arada bazı engelleme girişimleri de oluyordu. Boru hattının yola engel olacağı gerekçesiyle şirket binasının istimlakı için uydurma arazi incelemeleri bile yapıldı. Boru hattının gerçekleşip işletmeye açılacağından son dakikaya kadar kuşku duyanlar olmuştur. Tüm bu kuşkulara karşın boru hattı gerçekleşti ve açıldı. 1879 Mayıs ayı geldiğinde artık boru hattının içinden petrol akıyordu. Bu olay gerçekten küçümsenmeyecek, çok büyük bir teknolojik aşama sayılır. Bu boru hattının döşenmesi ancak dört yıl sonra gerçekleşen Brooklyn Köprüsü'yle kıyaslanacak kadar büyük bir başarı sayılabilir. Ayrıca, boru hattının gerçekleşmesiyle petrolcülük tarihinde de yeni bir sayfa açılmış oluyordu. Zamanla, boru hattı uzun mesafeli nakliyatta da önemli yer tutacak ve demiryolunun en büyük rakibi olacaktı.

Tidewater'ın bu apaçık başarısı ve nakliyecilik yönünden ifade ettiği devrim karşısında Standard Şirketi yalnız büyük bir şaşkınlığa uğramakla kalmıyor, ayrıca bu sektör üzerinde sahip olduğu kontrolünü de bir kez daha tehlikeye atmış oluyordu. Artık bu şirkete bir alternatif bulunmuştu ve bunu da üreticiler yapmıştı. Tidewater Şirketi derhal harekete geçti ve kısa sürede Petrol Bölgeleri'nden Cleveland'a, New York'a, Philadelphia'ya ve Buffalo'ya kadar uzanan tam dört petrol hattı kurdu. İki yıl içinde Standard, Tidewater Şirketi içinde azınlıkta kalmış bir hissedar durumuna düşmüştü. Ayrıca, rekabeti sağlamak için sevkıyatı yeni boru hattı şirketiyle yapmak üzere bir de anlaşma yapmıştı. Ancak Tidewater operasyonlar yönünden bir dereceye kadar bağımsız kalmak istedi. Rafineri işinde birleşme sağlandıktan sonra gerçekleşen bu boru hattı ile Standard Şirketi petrol sanayiinde entegrasyonu sağlamış oluyordu. Kısaca söylemek gerekirse Tidewater dışında, Petrol Bölgeleri'ne giren ve çıkan boru hattının hemen her santimetresi Standard Şirketi'nin kontrolüne girmişti.

Artık bu dev teşekkülü yerinde tutmanın, ona dur demenin bir tek yolu kalıyordu. O da işe politikayı ve mahkemeleri karıştırmak. 1870'li yılların sonunda, Petrol Bölgeleri üreticileri Pennsylvania'da, ayrıcalıklı fiyat uygulamalarını ileri sürerek Standard aleyhine seri halinde hukuki girişimlerde bulundular. Şirketi, petrol işini o güne kadar görülmemiş şekilde kendi kontrolü altına almakla itham ederek, "Otokrat" olmakla suçladılar ve şirket mensuplarından "bu haydut çetesi" diye söz ettiler. Bazıları daha da ileri giderek şirketin en üst düzey mensuplarının bir cinayet tertibinin içinde oldukları iddiasında bulunarak cezalandırılmalarını istediler. O sıralarda New York'ta yer almakta olan ve demiryollarıyla ilgili hukuki bazı oturumlarda Standard Oil'in uygulamış olduğu indirimli nakliye sistemi (rebate sistemi) gündemde baş konuyu oluşturuyordu. Böylece, Pennsylvania ve New York gibi iki eyalette birden sürdürülen soruşturmalar ve hukuki işlemler, Standard Oil faaliyetlerini, kurulduğu günden beri ilk defa, kamuoyuna açıkça gösteren işaretler sayılabilir. Bu arada, kuşkusuz şirketin nerelere kadar uzandığı, ne denli etkili olduğu ve kamuoyu nakliye uygulamalarını nasıl yaptığı gibi zayıf olduğu yönleri de önünde açığa çıkıyordu. Bu arada Pennsylvania'da büyük jüri, Rockefeller, Flagler ve bu ikisinin işle ilişkili birkaç yakınını tekel yaratıcılığı yapmak ve rakiplerine zarar vermekten suçlu bulmuştu. Ayrıca, Rockefeller'i Pennsylvania'ya sürme konusunda da yoğun bir faaliyet süregelmekteydi. O kadar ki durumdan alarma kapılan Rockefeller, New York valisine başvurarak bu konuda çıkması olası bir kararı onaylamaması için

kendisinden söz alma gereğini bile duydu. Sonunda düşmanlarının bu girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

Fakat yeni açığa çıkan bazı gerçekler ve birikimler zamanla kamuoyu üzerindeki etkisini gösteriyor ve şirket hesabına olumsuz –ve sürekli– puan kaybına neden oluyordu. Artık şirketi saran gizemli tül ortadan kaldırılmış ve gerçek olduğu gibi meydana çıkmıştı. Kuşkusuz kamuoyu bu gördüklerinden memnun kalmayacak ve öfkeye kapılacaktı. Standard'a karşı yöneltilen tüm suçmaları yazılı olarak ilk ele alan kişi Henry Demarest Lloyd adında bir yazardı. Bu kişi Chicago Tribune'da yayımlanan bir yazı dizisinde tüm bu suçlamaları bir bütün olarak ele aldı. Daha sonra bu yazı dizisini "Büyük Bir Tekelin Öyküsü" başlığıyla 1881'de *Atlantic Monthly*'de yayımlanan başka bir makale izledi. Bu yazı o denli dikkat ve ilgiyle karşılandı ki tam yedi kez basıldı. Yazar Lloyd'un bu makaledeki iddiasına göre, Standard Oil Şirketi Pennsylvania Eyaleti'ne "Eyalet Kanunlarını düzeltme" dışında yapabilecek her türlü olumsuz şeyi ve kötülüğü yapmıştı. Garip tir, makaledeki tüm suçmalara karşın, iş yönünden Standard bu iddialardan fazlaca etkilenmedi ve işi bozulmadı. Ancak Lloyd'un yazmış olduğu ve Standard'ın işleri nasıl yürüttüğünü açığa çıkaran makale, bu tür makalelerin ilk büyük örneği olmakla beraber sonuncusu da olmadı. İleri deki yıllarda bu türden daha başka birçok yazı daha yazıldı. Artık John D. Rockefeller'in kamuoyuna verdiği gizemli imaj, yani görünmez adam olmak sona ermişti. Öyle ki, zaman zaman, Petrol Bölgeleri'nde yaşayan anneler, yaramazlık yapan çocuklarını yola getirmek için "Sözümü dinlemezsen seni Rockefeller'e veririm" diyorlardı.

Tröst

Bir taraftan mahkemelerle ve kamuoyu sorunlarıyla uğraşırken diğer taraftan da Rockefeller'in kurmuş olduğu büyük imparatorlukta soylu bir iç düzen ve kontrolü ele geçirme çabası veriliyordu ve bu çabada da başarılı olunmuştu. Bir kere, ortada ülkeyi çepeçevre saran ve çeşitli rafinerileri simgeleyen bir derneğin var olduğunu gösteren açık bir meşru zemin mevcut değildi. Buna dayanarak, ileride bir gün, Rockefeller mahkemede verdiği yeminli bir ifadede insanların yüzüne baka baka çekinmeden ve yalan yere yemin etmiş de olmayarak, söz konusu tüm şirketlerin sahibinin Standard Oil olmadığını ve kontrolünü Standard Oil'in yapmadığını söyleyecekti. Aslında bunların çoğunluğunun kontrolü kendisindeydi. Rockefeller grubundan bir hisse sahibi günün birinde New York Eyaleti Yasa Temsilcileri Komisyonu'na ülkede mevcut rafinerilerden yüzde 90 kadarının hallerinden ve aralarındaki iş ilişkilerinden "memnun olduklarını, uyum içinde bir arada çalıştıklarını" söyleyecekti. Bir başka hissedar da aynı komisyona kendi firmasının Standard Oil'le hiçbir bağlantısı olmadığını ifade edecek ve Standard'la olan tek kişisel ilişkisinin "kâr hisselerinin bölünmesinde çığırtkanlık yapmaktan" ibaret olduğu hakkında komisyona teminat verecekti. Aslında organizasyonun esas hedefi zaten buydu. Kendi firmalarından başka firmalarda hisse sahibi olanlar Standard Oil'in kendisi değil, Standard'ta hissesi bulunan kişilerdi. O günlerde, teşkilatların kendileri başka teşkilatlarda hisse sahibi olmak hakkına sahip değildi. Hisselerin "emanete" alınma işi Ohio Standard Oil Şirketi adına değil, o teşkilatın hissedarları adına yapılabiliyordu.

"Tröst" deyiminin hukuki kavramı zamanla iyileştirilip bir şekle bağlandı ve bu 1882 yılı 2 Ocak tarihinde Standard Oil Tröst Anlaşması'nın imzalanmasıyla resmiyet kazandı. Bu anlaşma, 1870'lerin sonunda ve 1880'lerin ilk yıllarında yer alan yargısal ve politik saldırılara bir yanıt niteliğindeydi. Ayrıca bundan daha başka bir neden de vardı. Artık Rockefeller ve ortakları yavaş yavaş ölüm kavramı ve miras konularını da düşünmeye başlamışlardı ve içlerinden bir tekinin ölümüyle ne gibi sorunların ortaya çıkacağı konusunda bilinçlenmiş olarak ortak karara varmışlardı. Mevcut sisteme göre, içlerinden bir tek kişi bile ölse, karşılarına bir sürü karışıklık, değerler üzerinde kar-

maşa, davalar ve sonu gelmeyen acılar çıkacaktı. Bu inançla ve ortak kararla bir tröst kurmaya karar verdiler. Tröst kurmakla bütün bu olasılıklar önlenmiş olacak, sahiplik kavramı organize edilip tanımlanacak, böylece ileride çatışma konusu olacak herhangi bir sorun çıkmayacaktı.

Bu tröstün hazırlanma aşamasında büyük titizlik gösterildi. "Boru hattının her bir ayağı teker teker ölçüldü ve tuğla ile örülmüş her alan en küçük parçasına kadar değerlendirildi." Bir mütevelli heyeti kurularak Standard Oil'ce kontrol edilen bütün malzeme stokları bu mütevelli heyetinin üyelerine devredildi. Hisseler de zamanla bu heyetin sorumluluğuna emanet edildi. Toplam sayısı 700.000 olan hisselerin en büyük payı 191.700 hisseyle Rockefeller'e aitti. Ondan sonra sırada Flagler geliyordu ve en çok hisseli ikinci hissedar olarak Flagler 60.000 hisseye sahipti. Mütevelli heyeti üyeleri kendilerine emanet bırakılan hisseleri Standard Oil Tröst'e bağlı kırk bir hisse sahibi adına ayrı ayrı bireysel şirketlerde muhafaza ediyordu. Tümüyle sahip oldukları on dört şirketin ve kısmen sahip oldukları yirmi altı şirketin "genel-denetleme" işi de onlara verilmişti. Heyetin birçok sorumluluğu vardı; yöneticilerin ve memurların seçimi de onlara aitti. Bu yetkiye dayanarak gerektiğinde bizzat kendilerini de seçme hakkına sahiptiler. Adı geçen bu tröst o güne kadar kurulmuş olan büyük "tröstler" içinde birinci olanıydı ve hukuki yönden fevkalade meşruydu. Ama bu meşruluğuna rağmen, önceleri eşlerini kaybetmiş dulları ve bunların yetimlerini koruyucu bir müessese olarak tanınan "tröst" deyimi, kısa zamanda ismi anıldığı zaman zillet ve nefretle anımsanan bir kavram haline dönüştü. Bu arada her eyalette ayrı Standard Oil organizasyonu adıyla, Standard'ın eyaletlerdeki ünitelerini kontrol amacına yönelik birtakım teşkilatlar kurulmuştu. Bu çeşitli ünitelerin faaliyetlerini koordine eden ve rasyonel hale getiren merkezi bir ofisin kurulması ise sözü edilen tröst anlaşmasıyla mümkün olabildi. Bunun gerçekleşmesi, iş hacminin giderek büyümesiyle artık acil bir görev olmuştu. Tröst ayrıca Rockefeller ve iş arkadaşları için bir çeşit "meşruluk kalkanı ve idari esneklik" sağlıyordu. Rockefeller ve arkadaşları bu ikisinden, artık gerçekten büyümüş ve tüm dünyayı sarmış ünitelerin daha etkin şekilde işletilmesinde yararlanacaktı.

Tröst sayesinde işlerin meşruiyeti sağlanmasına karşın ortada çözümlenmesi gereken pratik bir sorun kalmıştı. Bu da, yeni ünitenin ne şekilde idare edileceği sorusuydu. Bu kadar çok sayıda bağımsız müteşebbis ve bu kadar çok çeşitli ürün çıkaran bu kadar çok işyeri nasıl birleştirilip de bu yeni tröste bağlanacaktı? Sözü edilen çeşitli ürünler arasında gazyağı ve mazottan başka yaklaşık üç yüz çeşit yan ürün vardı. Bu konular üzerinde uzun uzun düşündükten sonra bir karara varıldı ve bir idare ve koordinasyon sistemi kurulması ve sistemin bir komisyona verilmesi kararlaştırıldı. Ancak mevcut komisyonların sayısı bir hayli kabarıktı. Bunlardan birkaçı şu komisyonlardı: İç Ticaret Komisyonu, İhracat Ticaret Komisyonu, İmalat Komisyonu, Fıçı ve Başlıklama Komisyonu, Boru Hattı Komisyonu, Petrol Muhafaza Komisyonu, Yağlama Komisyonu ve daha sonra oluşan Üretim Komisyonu. Bu komisyonlara her gün dünyanın dört yanından günlük raporlar akıyordu. Bu komisyonların hepsinin üstünde olan başka bir komisyon daha vardı ki en üst düzey idarecilerden oluşan ve İcra Komisyonu olarak bilinen bu komisyonun görevi tüm politikaları ve talimatları bir bütün olarak saptamaktı. İcra Komisyonu hiçbir zaman talep, teklif ve tavsiye halinde emir vermiyordu. Bununla beraber herkes komisyonun otorite ve kontrol gücünün bilincindeydi ve bundan asla kuşku duymuyordu. Yazdığı bir mektupta Rockefeller merkez-teşkilat ile taşra-teşkilatları arasındaki ilişkisinin ne şekilde olması gerektiğini uygun bir dille ve emir vermeden, sadece bir görüş olarak şu sözlerle anlatır: "Bu konuda taşrada bulunan siz sayın baylar kuşkusuz bizden daha isabetli karara varacaksınız. Fakat politikasını kontrolümüz altına alamayacağımız konularda fazla ayrıntıya girmesek nasıl olur?"

1870'li yıllarda Standard'ın ana strateji olarak daima uyguladığı bir olgu 1880'li yıllarda daha da belirgin ve yoğun olarak uygulanmaya kondu. Bu, üretimi düşük fiyatla yapma stratejisiydi. Bu stratejinin devreye sokulması kuşkusuz birçok yenilik gerektiriyordu. İşletmede verimli-

lik, fiyatlarda hâkimiyet, hesap ve hacim işlerinde yetenek, teknolojiye karşı sürekli ilgi ve nihayet konu kendilerinden daha büyük pazarlar olduğunda, bunlara karşı tükenmez bir ilgi ve araştırma isteği gibi... Bu alanda verimlilik sağlamak uğruna ilk aşamada rafineri operasyonları konsolide edildi. Elde edilen başarı son derece büyüktü; o kadar ki 1880'li yılların ortalarına gelindiğinde, Standard'a ait sadece üç rafineriyle dünyanın toplam gazyağı arzının dörtte birinden fazlası sağlanır olmuştu. Sözü edilen bu üç rafineri Cleveland, Philadelphia ve New Jersey'deki Bayonne rafinerileriydi. Fiyat saptamaları son derece titizlikle yapılıyor, bazen gerektiğinde küsurat üçüncü ondalık noktaya kadar hesaplanıyordu. Bu yüzden fiyatlar aynı düzeyde kalıyor, hiçbir zaman fazla bir dalgalanma göstermiyordu. Bu konuda, sırası geldiğinde bir gün Rockefeller'in söylediği şu sözler anımsanmaya değer: "İş hayatımda her şeyi sayarak yapmayı kendime kural edinmişimdir." Şirketin son derece gelişmiş bir haberleşme sistemi vardı. Bu sistem devreye sokularak arbitrajın (haberleşme sistemi bağlamak) sağladığı avantajdan yararlanılıyor, böylece Petrol Bölgeleri'nde, Cleveland'da, New York ve Philadelphia'da ayrıca Antwerp ve Avrupa'nın daha başka yerlerinde fiyat farkları isabetli şekilde saptanıyordu. Ayrıca şirket haber alma ve casusluk alanlarında gayet etkin ve olağanüstü bir sisteme sahipti. Bu sistem sayesinde tüm pazar koşullarını ve rakipleri hakkındaki bilgiyi günü gününe izlemek olanağı vardı. Ülkede var olan petrol alıcılarından hemen hepsi için ayrı ayrı birer kart kataloğu tutuluyor, bu kartlarda bağımsız petrolcülerin yüklediği varillerden hemen hepsinin teker teker nereye gittiği gösteriliyordu.

Rockefeller'in petrol alanındaki idareciliği temelde merkezi tek bir temaya dayanır. Petrol konusuna gerçekten inanmıştı ve bu inancı hiçbir zaman sarsılmamıştır. Ona göre ham petrol konusunda oluşabilecek herhangi bir fiyat düşüşü hiçbir şekilde bir endişeye yol açmamalıydı. Tam aksine bu düşüş daha çok ham petrol satın almak için bir fırsat sayılmalıydı. 1884 yılında şirkete verdiği bir talimatta şöyle der: "Ümit ederim ki, eğer ham petrolde yeniden bir düşüş olursa, Yönetim Kurulumuz ortaya birtakım istatistikler ve bilgiler dökerek ham petrol alımımızı engellemeye çalışmaz. Pazarlama işi sıfırı tüketip iflas yoluna gittiğinde, bazı kimselerin hemen her zaman yaptığının aksine, çabamızı durdurmamalı, sinirlerimize hâkim olmalıyız." Bu sözleri söylediğinden kısa bir süre sonra da şu görüşünü ifade ediyordu: "Eğer satın almaktan kaçınırsak, hiç kuşku yok, büyük bir hata yapmış oluruz."

Standard Oil üst düzey idaresi şu kişilerden oluşuyordu: Rockefeller, kardeşi William, Henry Flagler ve bunlardan başka iki kişi daha, tüm hisselerin yedide dördünün idaresini ellerinde tutuyorlardı. Bu kişilerin dışında üst düzey idaresine karışan, buraya kadar uzanan yaklaşık on iki kişi daha vardı ki, bunların hepsi gerçekten kendilerini bu işe adamış, sebatla çalışan, geçmiş yıllarda başarılı birer müteşebbis olarak kendilerini kanıtlamış ve bir vakitler Rockefeller'in rakibi olmuş kişilerdi. İleride bir gün, bu kişileri ima ederek, Rockefeller'in söylediği şu sözler anımsanmaya değer: "Bu denli kuvvetli, güçlü kişileri kendiniz gibi düşünmeye, fikrinizi onlara kabul ettirmeye çalışmak zannedildiği kadar kolay bir iş değildir." Bu tür bir gruplamada başvurulacak tek ve en iyi yöntem konsensus yöntemiydi (bir fikri tartışmaya açmak ve sonunda ittifakla karara varma yöntemi). Bu konsensuslarda tüm seçenekler ve kararlar teker teker ele alınıp tartışılıyor, tekrar münakaşa ediliyor, fakat harekete geçme işi derhal yapılmıyor; "eylem" sonraya bırakılıyordu. Harekete geçme işi Rockefeller'in istediği gibi, ancak sorunlar tekrar tekrar dönüp dolaştırıldıktan, akla gelebilecek her türlü olasılık ayrı ayrı düşünülüp sonunda sağlıklı olan yön hangisiyse o yönde bir karar verildikten sonra başlıyordu. İleride bir gün Rockefeller, bu geçirilen seneleri anımsarken şöyle demiştir: "İşkolu ne olursa olsun o işin ne derece süratle yapılmasına karar vermek önemli bir sorundur. Bu sorun her işkolu için geçerlidir. Bize gelince, o günlerde biz bir hayli çabuk hareket etme durumundaydık, dinlenmeye vakit bulmadan önümüze yeni yeni acil durumlar çıkıyordu ve bunlarla baş etmek zorundaydık. İnsanın sabrını zorlayan bu konuları ne kadar çok ele aldık ve tartıştık. Bunu anlatmak gerçekten zordur! Bazı konularda işi ne kadar çabuk kotarmamız gerektiği üzerinde fikir ayrılıklarımız oluyordu. Aramızdan bazıları işi he-

men sonuçlandırmak isteyerek ve beklemeye gerek duymadan büyük harcamalar yapma eğilimi gösteriyordu. Diğerleri ise ılımlı davranmak yanlısıydı. Yine de biz her zaman bir orta yolu bulmayı başarmışızdır. Ne yapıp edip bir yolunu buluyor, işi ne acelecilerin istediği kadar çabuk bitiriyor ne de tutucuların dilediği derece dikkatli ve yavaş davranıyorduk. İşlerin her birini teker teker alıyor, bu ikisi arasında ılımlı bir yol izleyerek çözümlüyorduk." Bu açıklamaya şu sözleri de ekliyordu: "Sonunda aldığımız karar mutlaka ittifakla alınmış oluyordu." Üst düzey yöneticiler arandıkları zaman daima gece ve gündüz trenlerinde, Cleveland'la New York, Pittsburg'la Buffalo ve Baltimore'la Philadelphia arasında mekik dokur halde bulunuyorlardı. 1885 yılında tröst yeni merkez binasına taşındı. Burası Aşağı Manhattan'da, Broadway 26 adresinde dokuz katlı bir ofis binasıydı. Bu bina çok geçmeden yalnızca bu endüstriye tahsis edildi. Artık bütün teşkilat başta Yönetim Kurulu olmak üzere buradan idare ediliyordu. Yönetim Kurulu üyelerinden o gün hangisi şehirdeyse kurulu o temsil ederdi. Üst düzey yetkililer öğle yemeklerini her gün binanın üst katında bulunan kendilerine ayrılmış özel yemek salonlarında yerdi. Yemek sırasında bu kişiler hayati önemde bilgileri birbirlerine aktarır, fikirler incelenir ve bir konsensusa varılırdı. Gerçek şudur ki, Rockefeller'in liderliği altında, evvelce onun rakibi olmuş bu kişiler, kendi aralarında, faaliyetleri ve kapsamı yönünden eşsiz bir organizasyon olan ve akıllara durgunluk veren çabuklukla gelişmiş bir şirket oluşturmuşlardı. Broadway 26 adresindeki yemek masası etrafında toplanan bu kişiler her anlamda olağanüstü yetenekte insanlardı. Bir gün New York Merkez Demiryolu'ndan William Vanderbilt, New York'taki Devlet Yasa Temsilcisi'yle konuştuğu bir sırada, bu kişiler hakkında şunları söylemiştir: "Bu adamlar benden çok daha akıllı. Çok müteşebbis ve zeki kişiler. Bugüne kadar hayatımda işlerinde bu derece başarılı ve yetenekli bir insan topluluğuyla karşılaşmadım."

"Kurnaz İhtiyar Baykuş"

Yine de bunların içinde en akıllı olan John D. Rockefeller'di. Tröstün kurulduğu günlerde kırk yaşlarında olan Rockefeller daha o yaşta Amerika'nın en zengin altı adamından biriydi. Şirketin yol gösteren gücü, kendini onun büyümesine adamış ve bu yolda kendi bildiğinden şaşmayan; birleşmeyi sağlamış, kontrolsuz yarışmanın "kayıp" olduğuna inanan ve bunu küçümseyen, amacında haklı olduğuna güvenci olan bir kişiydi. Garip bir şekilde ve kasıtlı olarak kendisini "ulaşılmaz" noktada tutuyordu. Yaşamının ilerki yıllarında ezberinde olan bir dörtlüğü dudaklarından düşürmez, devamlı mırıldanırdı.

Meşe ağacında kurnaz ihtiyar bir baykuş
yaşıyordu,
Giderek daha çok görüyor, daha az
konuşuyordu,

Daha az konuştukça daha çok şey
duyardı,
Niçin hepimiz bu ihtiyar kuş gibi
olmayalım?

Daha iş hayatının ilk günlerinde kararlaştırdığı gibi, gizlilik politikasını yeğler, gerçekleri "olanak verdiğince az sergilemek" yoluna giderdi. İnceleyici ve şüpheciydi. İnsanlarla arasına mesafe koyardı. Bu uzaklığı ve soğukluğu, insanı deler gibi bakan buz gibi bakışlarıyla tedirgin eden bir imaj yaratıyordu. Bir defasında Rockefeller Pittsburgh'da bir rafinerici grubuyla tanışmış, onlarla toplantı yapmıştı. Toplantı sonunda gruptan birkaçı birlikte yemeğe çıktılar. Konuşmalar dönüp dolaşıp asık yüzlü, insanlarla konuşmayı sevmeyen, tehdit eder gibi bakan Cleveland'lı Roc-

kefeller'e geldi. İçlerinden biri Rockefeller için "Acaba kaç yaşındadır?" diye ortaya bir soru attı. Rafinericilerden her biri bir tahminde bulunuyor, değişik yanıtlar veriyordu. Sonunda bunlardan biri şöyle söyleyecekti: "Dikkat ettim. Herkesi konuşturuyor, ama kendisi konuşmuyor, hiçbir şey söylemiyor; sadece oturup konuşulanları dinliyor. Ama hayrettir, hatırlamadığı hiçbir şey yok. Konuşmaya başladığı zaman her şeyi yerli yerine oturtuyor… Öyle sanırım ki bu adam 140 yaşında olmalı, çünkü herhalde doğduğu zaman zaten 100 yaşındaydı."

Bundan çok seneler sonra uzun yıllar Rockefeller'le beraber çalışmış bir iş arkadaşı onu şu sözlerle tarif etmiştir: "Hayatımda tanıdığım insanlar arasında duygusallıktan en uzak olanı." Ama hiç kuşku yok ki bu maskenin arkasında gerçek bir "adam" saklıydı. 1870-1880 yılları "planımızın" meyve vermeye başladığı yıllardı. Birleşme ve entegrasyon ve basından gelen hücumların en yoğun olduğu bir defasında Rockefeller'in şöyle dediği söylenir: "Kazandığım bunca servetin tümü o devirde yaşadığım kaygı ve endişeyi tazmine yetmedi." Eşi de bu konuda kendisine katılıyor ve o günleri "üzüntü dolu günler" olarak nitelendiriyordu. Bizzat kendi söylediğine göre, "o günlerde uykusu bölünmeden geçirdiği tek bir gecesi bile yoktu."

Rahat etmek ve gevşemek istediği zaman bunu değişik şekillerde yapardı. Günün geç saatlerinde yaptıkları iş toplantılarında kendisi bir kanepeye sırt üstü uzanır, beraberindekilere işe devam etmelerini söyler ve kendisi tartışmalara böyle sırt üstü yatar durumda katılırdı. Ofisinde her zaman basit bir kas gevşetici alet bulunurdu. Atlara, –öncelikle hızlı koşanlara– özel bir düşkünlüğü olduğu için bazen akşamları geç saatte at koşulmuş arabasıyla gezintiye çıkardı. Bir saat kadar süren bu hızlı gezintilerde atına "tırıs yaptırır, rahvan götürür, şaha kaldırırdı." Bu gezintiler bitip akşam yemeği yendikten sonra dinlendiğini düşünür, kendini yenilenmiş hissederdi. Bu şekilde geçirdiği akşamlardan birinde "Akşam postasını açıp içinden mektupları çıkaracak zamanı bile buldum" dediği söylenir.

İş yaşamı dışında Cleveland'da vaktini Baptist Kilisesi'nin işlerine adamıştı. Yöneticilerinden olduğu Pazar Okulu'nda öğrenciler üzerinde unutulmaz bir imaj yaratmıştır. Bu öğrencilerden, bir vakitler çocuklarının arkadaşı olmuş bir kız öğrenci seneler sonra Rockefeller'i şu sözlerle anımsıyordu: "Bay Rockefeller'i Pazar Okulu'nda ayinleri yönetirken anımsıyorum. Uzun sivri burnu, biz çocuk öğrencilere yönelik uzun, keskin açılı çenesi, ifadesi hiç değişmeyen açık renk mavi gözleri hâlâ gözümün önünde. Her zaman çok ihtiyatlı ve düşünerek konuştuğundan konuşmaları çok yavaş olur, fazla zaman alırdı. Ama hiç kimse onun bu konumundan gerçekten zevk almadığını söyleyemez. Durumundan çok hoşnut olduğu açıkça anlaşılırdı. Bu sofu görünümü sanki onun hobisiydi. O da olmasa başka hiçbir hobisi yok diyebilirdiniz."

Cleveland dışında Forest Hill malikânesinde yaşamayı severdi; bunun için malikânenin ayrıntılarıyla meşgul olurdu. Bu ayrıntılar özel parlak kırmızı tuğladan yapılmış şömine yapımı, ağaç dikme, ormanlar içinden geçen yeni yol yapımıyla ilgilenmek gibi şeylerdi. Daha sonra New York kenti kuzeyindeki Pocantico tepelerinde yaptırdığı görkemli yeni malikânesine taşındığı zaman bu hobisini daha da genişleterek devam ettirdi. Arazi tanzimi, dekorasyonun manzarayı görecek şekilde düzenlenmesi gibi uğraşları vardı. Ayrıca, elinde bayrak ve direk, yeni yolların yapım işinde yorulup tükeninceye kadar çalışırdı. Arazi tanzimine büyük merakı vardı. Bunu yaparken kendisini iş hayatında bu denli başarılı kılan yetenek ve kavramcılığından yararlanıyordu.

Amerika'nın en zengin adamı olma yolundayken bile ilginçtir ki, sadelik ve tutumluluktan ayrılmamıştır. Ailesinden gelen tüm karşı koymalara karşın, elbiselerini sık sık yenilemeye yanaşmaz, pantolonlarını arkası parlayıncaya kadar giyer, kıyafet tamamen eskiyip giyilemeyecek hale gelmeden yenisini almazdı. En sevdiği besin "süt ve ekmek"ti. Söylentiye göre bir defasında Cleveland'dayken, oranın ünlü bir işadamı ile eşini yaz aylarını geçirmeleri için Forest Hill'deki malikânesine davet etmiş. Altı hafta süreyle burada kalıp güzel bir tatil geçiren ünlü çift, evlerine döndükten sonra garip bir sürprizle karşılaşmışlar. Kendilerini bir fatura bekliyormuş ve fatura Rockefeller tarafından onun evinde geçirdikleri altı güzel haftanın karşılığı olarak gönderilmiş.

Kendine özgü, şakacılığa kadar giden bir espri anlayışı vardı; fakat bunu sadece çok yakın bulduğu kimselerle beraber olduğu zamanlarda gösterirdi. Bir defasında arkadaşı Henry Flagler'le şöyle şakalaştığı söylenir: "Bugün dişçiye gittim. Dişçi koltuğunda oturmak berbat bir şey. İnan, sana mektup yazmak, hatta senin mektuplarını okumak bile bundan daha fena olamaz. Ne yapayım ki gitmek zorundaydım." Akşamları yemekte ailesiyle beraberken onları eğlendirmekten hoşlanır, şarkı söyler, burnunun üstüne bisküvi koyup ağzıyla tutar, hatta bazen burnunun üstüne tabak bile koyup dengeleme numaraları yapardı. Sevdiği şeylerden biri de çocukları ve çocuklarının arkadaşlarıyla birlikte ön verandada oturup "buzz" dedikleri bir oyun oynamaktı. Oyuna göre içlerinden biri saymaya başlıyor, içinde "yedi" rakamı olan sayıya geldiğinde yedi yerine "buzz" diyor, eğer bunu yapamıyorsa oyundan çıkarılıyordu. Kendisi iyi bir matematikçi olduğu halde Rockefeller bu oyunda her zaman yenilir, ancak 71 sayısına kadar gelebilirdi. Çocuklar bu oyunu çok sever ve Rockefeller ile birlikte güzel saatler geçirirlerdi.

Para kazanmaya başladıktan kısa bir süre sonra Rockefeller bağlı olduğu kiliseye küçük bağışlar yapmaya başladı. Seneler geçtikçe bağışların miktarı giderek artıyordu. Kendisinde, biriktirmiş olduğu servetin büyük bir kısmını "vermek" gibi bir istek uyanmıştı ve bu duygu giderek artıyordu. Hayır yapma işinde de tıpkı iş yaşamında olduğu gibi aynı kriterlere başvuruyor, aynı matematik incelemeyi ve titizliği gösteriyordu. Bağışlar süratle yayıldı ve günün birinde bilim dallarına, tıp ve eğitim alanlarına kadar uzanarak bu dalları da kapsadı. Ancak, on dokuzuncu yüzyılda yaptığı hayır işleri daha çok Baptist Kilisesi'ni kapsamış ve bu kiliseyle kısıtlı kalmıştır. Rockefeller artık bu kilisenin en büyük bağışçısı ve en güçlü koruyucusu durumuna gelmiştir.

1880'li yıllar sonunda, kendisini tam anlamıyla büyük bir Protestan üniversitesinin gerçekleşmesine adadı ve bu uğurda Chicago Üniversitesi'nin kurulması için gereken mali desteği sağladı. Bununla da yetinmeyip üniversitenin organizasyonu için gereken yükümlülükleri de üstlendi. Her zaman üniversitenin en büyük bağışçısı olarak kaldı. İleriki yıllarda da daima üniversiteye kendinden sonra en büyük bağışı yapanların bağışlarını kat kat aşan bağışlarda bulunmuştur. Üniversitenin kurulup gelişmesi aşamasında büyük dikkat ve titizlik gösterdiği halde, kurulduktan sonra üniversitenin akademik işlerine hiçbir şekilde karışmamıştır. Yalnız üniversitenin mutlaka bütçesinin sınırları içinde kalmasını istiyor ve bu konuda ısrar ediyordu. Üniversite binalarından hiçbirisine hayatta olduğu sürece kendi isminin verilmesine rıza göstermedi. Kurulduğundan sonraki ilk on yıl içinde üniversiteyi sadece iki kez ziyaret etmiştir. İlk ziyareti üniversitenin beşinci yıldönümü olan 1896 yılına rastlar. Bu ziyaretinde, söylentiye göre, mütevelli heyetinden bir üniversite yetkilisine şunları söylemiştir: "Benim bu işe güvenim var. Bu benim yaşamım boyunca yapmış olduğum en iyi yatırım. Madem ki Ulu Tanrı bana para verdi, onu nasıl Chicago Üniversitesi'nden esirgeyebilirim?" Bu konuşma olurken bir taraftan da bir grup üniversite öğrencisinin sesleri duyuluyor, genç öğrenciler Rockefeller'e serenad yaparak, şu şarkıyı söylüyorlardı:

John D. Rockefeller, bu müthiş adam
Tüm bozuk parasını bize
Chicago Üniversitesi'ne
Verdi...

Ne var ki 1910 yılına gelindiğinde, Rockefeller'in üniversiteye vermiş olduğu "bozuk para" miktarı, tüm diğer kaynaklardan gelen 7 milyon dolara karşın 35 milyon doları bulmuştu; yapmış olduğu tüm bağışların tutarı ise 550 milyon dolardı.

İşyerinde uyguladığı âdetleri özel hayatına da taşımıştır. O yıllar "Altın Çağ" diye anılan devrin yaklaşık on yıllık kesimine rastlıyordu. Bu yıllarda "haydut baronlar" akıl almaz servet yapıp çok müsrif ve şamatalı bir yaşam içindeydiler. Bu günlerde bile Rockefeller ve ailesi New York'taki evlerinin ve Pocantico'daki malikânelerinin gerçekten görkemli olmasına karşın, daima şaşa-

alı, gösterişli ve çağın getirdiği zevksizliklerle dolu yaşam tarzından olanak verdiğince uzak kalmaya özen göstermişlerdir. Kendisi ve eşi, çocuklarına doğruluk kavramından, kendi anlayışlarına özgü ne anlıyorlarsa aşılamaya çalışmışlar, böylece onları gelecekte veraset yoluyla konacakları zenginliğin tehlikelerinden korumaya gayret etmişlerdir. Örneğin, paylaşma duygusunun ne olduğunu öğrenmeleri için eve bütün çocuklar için tek bir üç tekerlekli bisiklet alınırdı. New York'ta oturdukları zaman, tüm zengin aile çocukları okula süslü at arabalarıyla ve uşaklar eşliğinde geldikleri halde Rockefeller'in oğlu okula yürüyerek gidip gelirdi. Cep harçlığını babasının mülklerindeki öteki işçilerle eşit koşullarda, aynı gündeliği alıp çalışarak çıkarırlardı.

1888'de Rockefeller, ailesini ve iki Protestan rahibi yanına alarak üç ay için Avrupa'ya gitti. Avrupa'da, Fransızca bilmediği halde, gittiği her yerde önüne gelen faturaları, faturalardaki her kalem masrafı büyük bir dikkatle gözden geçirirdi. Örneğin, bir seferinde lokantada yemek yedikten sonra getirilen hesapta "poulet" sözcüğünü görmüş, ne olduğunu bilmediğinden oğlu John'a "Poulet ne demek?" diye sormuş, ancak "tavuk" yanıtını aldıktan sonra tatmin olmuştu. Hesaptaki her yemeği teker teker soruyor, ne olduklarını anlamak istiyordu. Oğlu John, daha sonraki yıllarda bu konuda şunları söylemiştir: "Babam hiçbir zaman bir faturayı üzerindeki rakamları teker teker incelemeden, doğruluğundan emin olmadan ödemezdi. Küçük ayrıntılara bu kadar özen göstermesi belki bazı çevrelerce hasislik olarak nitelendirilir; ancak babamın görüşüne göre bu hasislik değil, bir yaşam prensibinin uygulanmasıydı."

Görmeye Değer Harika

Rockefeller'in kurup eşi bulunmaz bir refaha eriştirdiği şirket, 1880'lerde ve 1890'lara kadarki süreç içinde genişleme aşamasına devam etti. Bilimsel araştırma yöntemi artık petrolcülüğe de girmişti. Rafineriden yerel dağıtımcıya ulaşıncaya kadar, hem ürünün kalitesine hem de operasyonların titizlik ve temizliğine olanak verdiğince dikkat gösteriliyordu. Pazarlama sisteminin büyütülmesi ve ürünün en son tüketiciye kadar ulaştırılması amaç edinilmişti ve bu amaç şirketin öngördüğü bir emir olarak eksiksiz uygulanıyordu. Şirketin, dev kapasitesine cevap verecek yeni pazarlara ihtiyacı vardı ve bu yüzden biraz da saldırgan davranarak "her toprakta, sonuna kadar" pazar aramak yoluna gittiler. Rockefeller'in dediği gibi "daha çok pazara gereksinim vardı." Aslında bu pazar günden güne emin ve tutarlı bir şekilde biraz daha büyüyordu. Bunun nedeni olarak petrol kullanımının daha çok gazyağı şeklinde her gün biraz daha artması, akıl almaz boyutlara uzanması gösterilebilir.

Petrol ve gazyağı lambasının o günlerdeki Amerikan yaşamını ve Amerikalılar'ın saat kavramını değiştirdiğini söylemek yanlış olmaz. İster Doğu'nun kasaba ve kentlerinde yaşasınlar, ister Ortabatı çiftliklerinde, tüketiciler gazyağlarını çoğunlukla ya yöredeki bakkaldan ya da eczaneden alırlardı. Buralara gazyağını toptancı verirdi. Toptancıların çoğu da gazyağlarını Standard Oil'den alıyordu. Daha 1864 yılında, New York'lu bir eczacı bu yeni aydınlatıcı yağın özelliklerini şu sözlerle anlatmıştır: "Gazyağı bir anlamda kırsal kesimde yaşayan insanların hayatını uzattı. Balina yağının yeterli olmaması nedeniyle erkenden güneş batar batmaz yatmaya ve yaşamlarının hemen hemen yarısını yatakta geçirmeye alışmış insanlar artık gecenin bir kısmını okumakla veya eğlenceyle geçiriyorlar. Bu durum öncelikle kış mevsimi için geçerli."

Gazyağının pratikte nasıl kullanılacağı ve dünyada ne kadar çabuk kabul bulduğu hakkındaki ilk bilgiler, 1869 yılında *Uncle Tom's Cabin* (Tom Amcanın Kulübesi) kitabının yazarı Harriet Beecher Stowe tarafından verildi. Aslında yazar Beecher kendisi gibi yazar olan ve *American Woman's Home or Principles of Domestic Science* (Amerikan Kadınının Evi) isimli kitabı yazmış olan kız kardeşine kitabın yazılmasında yardım ettiğinden konu hakkında fikir sahibiydi. Bu iki yazar, okuyucularına ne tip lamba alacaklarını öğütlerken, şunları yazmışlardı: "İyi cins gazyağının verdiği ışık tamamen tatmin edicidir." Ama yine de kötü kalite ve pis gazyağı kullanmaya karşı oku-

yucularını uyarıp "Bu müthiş patlamalar tamamen kötü kaliteli pis gazyağlarından oluyor" demişlerdir. 1870'lerin ortalarında bir sene içinde meydana gelmiş ölüm olaylarının beş, altı bini bu gibi kazalara bağlanmıştı. Bu konudaki kurallar hem yavaş hem de güvensiz şekilde işlediğinden, Rockefeller istikrar ve kalite kontrolü üzerinde bilhassa duruyordu. Şirketine Standard ismi verme nedeni de buydu.

Daha büyük kentsel bölgelerdeyse kömür, ham petrolün başka bir fraksiyonu olan naftadan çıkarılan "şehir gazı" gazyağı ile hâlâ rekabet ediyordu. Ama gazyağı şehir gazına karşı fiyat bakımından avantajlıydı. O günlerdeki bir yayına göre 1885 yılında, New York'ta yaşayan bir aile senelik gazyağı ihtiyacını sadece on dolarla karşılarken, "hali vakti iyi olan aileler bu parayı bir aylık aydınlatma masrafı olarak harcıyordu." Kırsal kesimde bu tür yarışma yoktu. Bir öğrencinin yazdığına göre "1876'da Philadelphia'nın yüzüncü yıl kutlamaları sırasında, kasabanın iyi iş yapan bir dükkânına girecek olsanız orada sayılamayacak kadar çok lamba ve lamba camı görürdünüz." Ayrıca "Gazyağı ürünleri dedikleri ve gazyağı kullanan ürünlerden de bol miktarda vardı. Bu manzara, evvelce etrafı görmek için donyağına batırılıp tabağın kenarına koyulmuş bir paçavra parçasından medet umanlar için gerçekten görmeye değer bir harikaydı."

O günlerde, gazyağı, rafinerilerden çıkan ürünler içinde kuşkusuz en önemli olanıydı; ama tek ürün değildi. Daha başka ürünler de vardı. Bunlar arasında şu ürünler sayılabilir: Nafta, eritici olarak kullanılan veya binaları teker teker aydınlatmada kullanılması için gazyağına dönüşmüş şekliyle benzin, mazot, tren motorları ve demiryolu arabalarında, tarım aletlerinde ve daha sonra bisikletlerde, bunların oynak kısımlarında kullanılan yağlayıcılar. Ve bunlardan ayrı olarak ticari alanda "Vazelin" denen ve eczacılıkta kullanılan petrol jölesi ve parafin. Parafin mum yapmada ve besinlerin korunmasında kullanıldığı gibi "parafinli çiklet" denen ve devamlı dikiş diken hanımların pek rağbet ettiği bir mamulün yapımında da kullanılıyordu.

Standard Oil Şirketi tüketiciye erişme çabalarında, yani işin pazarlanmasında da kontrolü ele geçirmişti. 1880'lerde şirketin pazarlamadaki kontrol oranı neredeyse rafinericilikteki kontrol oranına eş, yani % 80'lerdeydi. Şunu da belirtmek gerekir ki, Standard Oil pazarlamadaki bu dev cüsseli payı alabilmek için acımasız taktikler kullanıyordu. Örneğin satıcılar "yumruklarını sıkıp" hem rakipleri hem de rakip ürün taşımak cüretinde bulunan perakendecileri ürkütmek için her türlü çabayı sarf ediyorlardı. Bu arada pazarlamanın verimini artırmak ve maliyeti düşürmek için seri halinde indirim yaptılar. Bu arada hantal sızıntı yapan çirkin ve pahalı varillerden kurtulmanın da bir çaresini aradılar. Buldukları yöntemlerden bir tanesi uzun mesafelere gazyağını varillerle taşımak yerine, bu iş için demiryolu tankerlerini kullanmaktı. Standard öte yandan sokaklarda gazyağını varillerle satmak yerine atlı arabaların üstüne yüklenmiş depolar kullanmaya başladı. Böylece tüketiciler bir litre ile yirmi beş litre arasında diledikleri kadar gazyağı satın alabilmeye başladılar. Günümüzde bile petrol ölçüsü olarak kullanılan tahta variller ise ülkenin iç bölgelerine göderilip o bölgelerde unutulmaya terk edildi.

"Satın Alabileceğimizin Hepsini Alalım"

O günlere kadar Standard Şirketi işin en kritik kısmını oluşturan, petrol üretim işinden uzak kalmayı başarmıştı. Petrol üretimi çok riskli, çok değişken, çok spekülatif bir işti. Ayrıca, bir gün petrol kuyularının kuruyabileceği olasılığı da düşünülüyordu. Bu durumda, örneğin belirli bir kuyunun ne zaman kuruyacağını kim bilebilirdi? Bu olasılıklar düşünülerek, Standard Petrol, üretim işine karışmamaya, bu riski üreticilere bırakıp, kendisi makul olanlara yani rafineri işlemi, nakliye ve pazarlama işlerine devam etme kararı aldı. Şirketin yönetim kurulundan bir üye 1885 yılında Rockefeller'e yazdığı mektupta şu satırlara yer vermişti: "Bizim işimiz imalatçılık yapmak. Kanıma göre, imalatçı veya tüccar olan birinin, spekülasyonlu işlere karışıp bunun stresini yaşaması talihsizliktir."

Ancak, tüm dünyayı çepeçevre saran şubelerine rağmen, yine de bilinç altında, Standard, ihtiyatlı olmak gereğini duyuyordu. Petrol bir gün bitebilirdi. Topraktan gelmiş olan bu Tanrı armağanının bir gün, geldiği kadar çabuk ortadan yok olabileceğini düşünüyordu. "Flaş üretim" kuyuların üretme yeteneğini tüketmişti. Bundan en büyük zararı gören Pennsylvania petrolü oldu. İnsanlar, Pennsylvania'nın değişik bölgelerinde oluşan bu durum belki de tüm Petrol Bölgeleri'nin yazgısında vardır, diye düşünmeye başladılar. Pithole'de görülen yükseliş ve düşüş, belki de olacakların anlamlı bir uyarısıydı. Böyle bir durum oluşacak olsa acaba bu endüstri on yıl daha yaşar mı, yaşamaz mı diye düşündüler. Hem petrol olmadan tüm bu çabalar, tüm bu sermaye yatırımı, rafineriler, boru hatları, tank ve vapurlar, pazarlama sistemleri boşa mı gitmiş olacaktı? Birçok uzman kişi Petrol Bölgeleri'nin yakında tükeneceğine dikkat çektiler. 1885'te Pennsylvania'da Devlet Jeoloğu olan biri ilgilileri uyararak şu sözleri söylüyordu: "Şimdiye kadar görülen ve akıllara durgunluk verip adeta bir petrol panayırını andıran petrol arzı, geçici ve kaybolmakta olan bir olaydır. Bu olay, gençlerin ileride göreceği gibi, bir gün doğal sonucuna ulaşacaktır."

Aynı yıl içinde, John Archbold adında Standard'ın üst düzey yetkililerinden birine, yine Standard'da çalışan bir petrol uzmanı, Amerikan üretiminde bir düşüşün kaçınılmaz olduğu haberini veriyordu. Uzmanın görüşüne göre, daha başka bir yerde çok büyük petrol yatakları bulunacaktı ve bu mutlaka olacaktı. Archbold bu uyarılara inanmış olacak ki, vakit kaybetmeden Standard Oil'deki hisselerini zararına, bir dolarlık hisseyi yetmiş beş, seksen sente derhal elden çıkardı. Yine bu sıralarda Archbold'a Oklahoma'da petrol olduğuna dair işaretler bulunduğu haberi geldiğinde şu sözlerle tepkisini göstermişti: "Aklınızı mı kaçırdınız? Mississippi'nin batısında çıkan petrolün her galonunu lıkır lıkır içerim."

Ama tam bu günlerde Pennsylvania dışında –hem de dramatik şekilde birdenbire– petrol çıkarıldı. Burası Ohio'nun kuzeybatısıydı ve aynı yörede Findlay civarında evvelce de kolay patlayan türden bir gaz çıktığı biliniyordu. O zaman çok büyük yankılar uyandırmış bu gaz yatağına Lima Indiana Fields (Lima Indiana Petrol Bölgesi) adı verilmişti. Yeni keşfedilen bu yataklar fevkalade verimliydi; o kadar ki, 1890 yılı geldiğinde Amerika'nın ürettiği petrol toplamının üçte biri artık bu bölgeden çıkarılıyordu.

Artık Rockefeller için durup düşünmek zamanı gelmişti ve sonuçta yaşamının en son büyük stratejik kararını aldı ve doğrudan petrol üretimine girmeye karar verdi. Beraber çalıştığı meslektaşlarının öteden beri petrol üretenlere karşı antipati duyduklarını biliyordu ve kendisi de onlarla aynı duygular içindeydi. Üreticilerin spekülatör olduklarını, güvenilecek kişi olmadıklarını, tıpkı altına hücum çağındakiler gibi salt para hırsıyla davrandıklarını çok iyi biliyordu. Ancak, tüm bu dezavantajlara karşın, Lima'da şirketi hesabına birçok fırsatların da bulunduğunun bilinci içindeydi. Böylece ham petrolünü çok büyük çapta kontrol altına alabilecek, şirkette uygulanan sağlıklı idari mekanizmayı petrol üretiminde de uygulayacak, üretimi ve envanterleri pazarın ihtiyacına göre dengeleyebilecekti Kısaca, petrol üretimine girmekle, şirketini pazarlamanın dalgalanmalarından, iniş çıkışlarından ve her şeyden çok bir kazı kampının düzensizliğinden uzak tutmak istedi. Şirketini de kesin olarak bu yöne doğru yönlendirdi.

Pennsylvania'da petrolün tükenme işareti verdiği artık bilindiğinden, bu işaret şirket içinde bir uyarı sayıldı; cesur davranma kararı alındı. Artık Lima, petrol açısından yeni bir gelecek vaat ediyor ve petrol endüstrisinin Pennsylvania dışında da gelişebileceği kanısını veriyordu. Yalnız ortada iki büyük engel vardı. Biri petrolün kalitesiydi. Çünkü Lima petrolü nitelik bakımından Pennsylvania petrolünden çok farklıydı. Bir kere dayanılmaz derecede kötü, sülfüre benzeyen bir kokusu vardı ve çürük yumurta gibi kokuyordu. Hatta bu yüzden bazıları Lima petrolüne "Pis sıvı, sansar kokulu sıvı" demiştir. Üstelik o gün için bu kokudan arındırma yöntemi de bilinmediğinden, Ohio petrolü kendisine pazar bulmada bir hayli güçlük çekti ve pazar sayısı kısıtlı kaldı.

İkinci engelse, doğrudan Broadway 26 no.dan, Rockefeller'in kendinden daha tedbirli olan iş arkadaşlarından geliyordu. Bunlar bu işin çok fazla riskli olduğunu düşündüler. Buna karşı Roc-

kefeller başlangıç olarak şirketin alabileceği kadar çok petrol satın alması ve bunun dünyanın her yönüne dağılmış tanklarında depolanması fikrini öne sürdü ve bunda ısrar etti. Ohio topraklarından fışkıran petrol, fiyatların düşmesine neden olacak kadar çoktu. O kadar ki 1886'da varili kırk sente satılan petrol, 1887'de on beş sente kadar düşmüştü. Bu arada Rockefeller'in iş arkadaşları, o anda işe yaramayan petrolü şimdiden satın alma fikrine karşı çıkıyordu. Rockefeller bunlar hakkında sonradan şunu söylemiştir: "Yönetim Kurulu'ndaki tutucular dehşete kapılmış olarak el kaldırıyor, fikrimize itiraz ediyor, bu konuda, biz sayısı az olanlarla amansız mücadele ediyordu." Ama sonuçta kazanan Rockefeller oldu ve Standard tam 40 milyon varil Lima petrolünü depolamayı başardı. Daha sonra 1888, 1889 yıllarında Herman Frasch isimli bir Alman kimyager Lima petrolündeki çürük yumurta kokusuna çare bulmuş ve böylece bu sorun da halledilmiştir. Alman kimyagerin yönteminde, ham petrol bakır oksidi ile bir arada rafineri işlemine tutuluyor, böylece içindeki sülfürden arındırılıyor, bu da çürük yumurta sorununu yok ediyordu. Kokudan arındırılmış Lima petrolü bu yolla kabul edilir bir gazyağı kaynağı olmuştu. Rockefeller, Lima petrolü konusunda oynadığı kumardan bir kere daha zaferle çıkıyordu. Nitekim Frasch'ın işe girmesiyle, Lima petrolünün fiyatı birdenbire iki kat yükseldi ve varili on beş sentten otuz sente çıktı ve daha da yükselmeye devam etti. Varil başına önceden on beş sent ödemiş olan Standard bu işten yine kârlı çıkmıştı.

Bu defa Rockefeller, şirketini başka bir konuda sıkıştırmaya başladı; üretimde gereken malzemelerden olanak verdiğince çok satın alma konusu. Yeni gelişmekte olan endüstrinin en külhanbeyi, en düzensiz sınıfı üreticilerdi. Bu nitelikleri, sahip oldukları idare şekillerinde de, iş ilişkilerinde de aynen belliydi. Rockefeller şirketin yapısına daha düzenli, daha tutarlı bir nitelik kazandırmak için durumun müsait olduğunu düşündüyse de iş arkadaşları, evvelce olduğu gibi bu konuda da kararsızdı hatta bu fikre karşı bir tutum gösterdiler. Fakat Rockefeller ısrarlıydı, kararından dönmedi. Satılmak üzere bekleyen miktardan "alabildiğimiz kadar çok alınacak" emrini verdi. 1891 yılında üretim her ne kadar birkaç yıl evvelin düzeyini bulmamışsa da, Standard tek başına Amerika'da çıkarılan tüm petrol tutarının dörtte birini kendi başına çıkarıyordu.

Şirketin bundan sonraki icraatı Indiana'da Michigan Gölü kıyısında ıssız kum yığınları arasına sıkışmış Whiting denen yerde, dünyanın en büyük rafinerisini kurmak oldu. Burada Lima ham petrolü işlenecekti. Bu projede de yine Standard'ın her zaman prensip edindiği gizlilik politikası uygulandı ve tüm teşkilatta baştan sona benimsetildi. Gerçi herkes Standard'ın bir rafineri inşa ettirdiğini bilmekteydi, ancak ne rafinerisi? Chicago Tribune gazetesinden bir muhabir bu konuda projenin başı olan ağzı sıkı Bay Marshall'dan bir şeyler öğrenmek istediyse de, başaramadı. Muhabire göre Bay Marshall "Whiting'de olup bitenlerden tamamen habersiz olduğunda ısrar ediyor, beş milyon dolarlık bir rafineri de inşa ediyor olabilirler, domuz eti paketleme tesisi de yapıyor olabilirler" diyor, başka bir şey söylemiyordu. İnşaatın domuz eti paketleme tesisi olduğunu pek zannetmediğini ama yine de bundan emin olmadığını sözlerine ekliyordu.

Üzerinde durulması gereken başka bir konu da fiyat sorunuydu. Seneler boyu, Petrol Bölgeleri'nde ve New York'ta, çeşitli petrol değiş tokuşunda petrol sertifikası ticareti etken olmuştu. 1889'larda Standard'ın satın almadaki kolu Joseph Seep Acentası, petrolü herkes gibi açık pazardan, gerekli sertifikayı göstererek satın alırdı. Doğrudan kuyu başında satın aldığı zamanlarsa, ödediği fiyat o günkü değiş tokuşların en yüksek ve en düşük fiyatlarının ortalaması oluyordu. Bu itibarla Seep, satın alma işini doğrudan üreticiyle aracısız olarak yapmayı yeğledi. Öteki rafinericiler de zamanla bu akıma uydular. 1890'lar geldiğinde değiş tokuş esasına göre yapılan alım satım işleri bir hayli azalmıştı.

Sonuçta 1895 Ocak ayında Joseph Steel yayınladığı tarihi bir bildiriyle, petrol değiş tokuşu dönemini kökünden kapadı. "Petrol Üreticilerinin Dikkatine" sunduğu bu bildiride "değiş tokuşa dayalı alışverişlerin ürünün değerini göstermede güvenilir olmaktan çıktığını" ilan ediyordu. Beyanına göre "o günden itibaren yapılacak her satın almada, ödenecek fiyat dünya pazarla-

rının saptadığı fiyat kadar olacaktı. Fakat bu fiyatın petrol değiş tokuş sertifikasında gösterilen fiyat kadar olması da gerekmezdi." Seep ayrıca, "bu ofisten her gün bildiri yayınlanacağını da" sözlerine ekliyordu. Artık petrol alım satımının yüzde seksen, yüzde doksanında fiyatı Seep ve Standard Şirketi saptıyordu, hem de etkili bir şekilde. Ama yine de karar verirken arz ve talep kuralına uyuluyordu. Rockefeller'in iş arkadaşlarından biri fiyat saptama yöntemleri hakkında şunları söylemiştir: "Bize en sağlıklı istihbarat gelir. Bunları değerlendirerek en uygun olanı üzerinde fikir birliği yapar, en iyi fiyat hangisiyse cari fiyat olarak onu saptarız. Petrolün günlük fiyatını saptamada uyguladığımız yöntem budur."

Sanayinin Kurucusu

Standard'ın gerçekleştirdiği operasyonlar, hangi yönden bakılırsa bakılsın, rakipleri açısından korkutucuydu ve onları kızdırıyordu. Ama yine de Standard'ın tutumunun rafineri işinde bile tam tekelci bir tutum olduğu söylenemez. Petrolün yüzde 15-20'si rakipler tarafından satılıyordu ve bu oran Standard yöneticilerince itiraz görmüyordu. Tutarlı durumunun korunması için pazarların en az yüzde 85'inin kendi ellerinde olması yeterliydi. Arazi planlamadaki ve ağaç yetiştirmedeki katkısına değinirken Rockefeller, ileri yaşlarda bir gün şöyle demişti: "Hem çocuk yetiştirmede hem de başka alanda işleri büyük çapta tutmanın yararları kendini belli ediyor." Bu "başka alanlar" listesinde Standard kesin olarak listenin başındaydı. Rockefeller dikey birleşmiş bir petrol şirketini gerçekleştirmişti. Çok seneler sonra, Standard'ın Ohio'daki şubesinde çalışan hafleflerinden biri –ki genç bir avukatken kendisiyle çalışmıştı– Rockefeller'in gerçekleştirdiği büyük icraatlardan söz ederken şöyle demiştir: "Sezgileriyle, işyeri ve kapitalin yalnız ve sadece merkezi kontrolle yürütülebileceği bilincine varmıştı. Merkezden idare edilmede tek amaç, ürünün üreticiden başlayarak tüketiciye kadar, düzenli bir akışla sağlanmasıydı." İşte bu düzenli, ekonomik verimli akışa biz bugün "dikey birleşme" diyoruz. Ben Bay Rockefeller'in bu deyimi kullanıp kullanmadığını bilmiyorum. Ancak onun bu fikrin ifade ettiği kavramı bildiğinden eminim.

Bazı yorumcular ise Rockefeller'in icraatları karşısında sürekli olarak şaşırıyordu. Amerikan hükümetinin güvenilir bir kaynağı olan *Mineral Resources* 1882'de şöyle yazıyordu: "Şirketin büyük bir iş başardığı şüphe götürmez; ayrıca petrol rafinericiliğinin gereksiz ayrıntılardan arındırılıp alt düzeye indirilmesi, bir iş haline getirilmesi şirket sayesinde olmuştur. Nakliye işinin basitleştirilmesi de onun sayesindedir; fakat, tüm bu işlere ne kadar kötülük karışmış olduğunu sorarsanız, kesin bir şey söylenemez."

Başkalarının, yani Standard'ın rakiplerinin ve halktan oldukça büyük bir kesitin fikirleriyse, tartışılmayacak kadar olumsuzdu. Birçok üretici ve bağımsız rafinerici Standard'ın "ruh ve vücut" olarak tüm rakiplerini pençeleri içine almak için oluşmuş bir "ahtapot" olduğu kanısındaydılar. Petrol endüstrisinin doğuşundan beri Rockefeller'in yaptıklarından yani sonu gelmeyen ticari baskılar, "iyice terlemeler", aldatma ve gizlilikten bezmiş olanlarsa, onun ikiyüzlülükle Tanrı'ya yakaran ve bunu yaparken insanların yaşantılarını ve hatta yaşamlarını para ve üstünlük uğruna mahveden kansız bir canavar olduğunu söylüyordu.

Rockefeller'in bazı iş arkadaşları bu eleştirilerden tedirgin olmaktaydı. Bunlardan biri 1887'de Rockefeller'e şunları yazıyordu: "Ticaret tarihinde görülmemiş bir başarıya ulaştık, adımız tüm dünyada ün kazandı. Kamuoyundaki yerimizse hiç de gıpta edilecek gibi değil. Adımız tüm kötülüklerin, acımasızlığın, zulmün ve katı kalpliliğin temsilcisiymişiz gibi anılıyor. Bence bu haksızlıktır... Bunu yazmaktan acı duyuyorum; çünkü tüm hayatımda ticari yaşamda şerefli bir yer edinmenin özlemini çektim."

Rockefeller'in kendisi bu eleştirilerden fazla rahatsız olmuyordu. O sadece kapitalizm ruhuyla hareket etmişti. Standard'ı savunmaları için Protestan din adamlarını görevlendirmeyi bile düşündü. Çoğu zaman eleştirileri duymamazlıktan geldi. Standard'ın insanlığın daha iyiye git-

mesi, karmaşa ve belirsizlik yerine istikrarın sağlanması, toplumda büyük ilerleme kaydedilmesi ve karanlıklar dünyasına "yeni ışık" armağanı getirilmesi yolunda aracı olduğundan tamamen emindi ve buna içtenlikle inanıyordu. Bu inancını sonuna dek korumuştur. Ona göre şirket, kapital, organizasyon ve teknolojiyi sağlamış ve bir dünya pazarının yaratılması için gerekli olan çok büyük riskler üstlenmişti. Yönetim Kurulu'ndaki iş arkadaşlarına "Fakir insanlara ucuz ışık sağlayalım Beyler" dediği söylenir. Kendi açısından Standard'ın kazandığı başarı geleceğe atılmış cesur bir adım anlamındaydı. Şirketteki aktif idare görevinden ayrılıp köşeye çekildikten sonra bir gün şöyle demişti: "Birleşme günü artık gitmemek üzere geldi. Bireysellik gitti ve artık geri gelmeyecek." Bu sözlerine şunları da ekliyordu: "Bu ülkede gelmiş geçmiş tüm kuruluşlar içinde Standard Oil en büyüklerinden biri ve belki de en büyüğüdür."

Altın Çağ adlı kitaplarında Mark Twain ve Charles Dudley Warner, İç Savaş sonrası yıllara değinirken, çağın karakterini "dev planların yapıldığı, her tür spekülasyonun var olduğu ve… bir çırpıda servet kazanma hırsıyla körüklenmiş çağ" olarak tanımlıyorlardı. Bazı bakımlardan Rockefeller çağın gerçek simgesiydi. Standard Oil, "öldürmek için adam kesen" acımasız bir rakip ve kurucusu da dünyadaki en zengin adamdı. Yalnız şurası unutulmamalıdır: Petrol kralları arasında soyguncu pek çok kişi sahip oldukları serveti spekülasyon, stoklama ve mali bazı dalavereler ve düpedüz hile yoluyla elde ettikleri halde Rockefeller bu şekilde hareket etmemiştir. O servetini kendi elleri ile kurdu. Bunun için gencecik, vahşi, geleceği belirsiz ve güvensiz bir endüstriyi seçerek, bıkıp usanmadan kendi mantığına göre yenileştirmiştir. Bu endüstriyi çok iyi organize edilmiş bir iş durumuna getiren, dünyanın ışığa olan açlığını fazlasıyla doyuran odur.

"Planımız" denilen proje Rockefeller'in en sınırsız hayallerini bile aşacak şekilde başarılı olmuştur. Ancak bu başarısı uzun ömürlü olmadı; çünkü Amerikan kamuoyu ve politikacılar artık birleşme ve tekelciliğe baş kaldırmaya, kibirlilik ve iş ahlakına uymayan davranış olarak gördükleri bu tutuma karşı gelmeye başlamıştı. Bu başarısızlıkta diğer bir etken olarak Rockefeller'in erişemeyeceği kadar uzak yerlerde yeni yeni kişi ve şirketlerin faaliyete geçmiş olması gösterilebilir. Yeni oluşan bu şirketler Bakû, Sumatra, Burma ve daha sonra da İran gibi çok uzak yerlerde kuruluyor, kendilerini çetin ve inatçı rakipler olarak kanıtlıyorlardı. Bunlardan bazıları sadece varlıklarını sürdürmekle kalmayıp, büyüyüp kök salmışlardır.

3

Rekabete Açık Ticaret

Her ne kadar dünyanın geri kalan kısmı Amerika'dan gelecek "yeni ışığı" beklemekteyse de, Avrupa'ya yapılan ilk petrol sevkıyatı hiç de kolay olmamıştır. Gemi mürettebatı kargo olarak gazyağı taşındığını bildiğinden bir patlama veya yangın olasılığını düşünerek korkuyor, işi kabul etmek istemiyordu. Nihayet 1861 senesinde Pennsylvania'daki bir sevkıyatçı buna ilginç bir çözüm buldu. Mürettebat olarak alacağı denizcileri önce içirip sarhoş ediyor, sonra da zor kullanarak gemiye getiriyordu. Sarhoş olarak gelen denizcilerin bulunduğu gemi kargoyu salimen Londra'ya ulaştırabildi. Böylece dünyada ticaret kapısı açılmış ve Amerikan petrolü dünyanın her yerinde kendine yeni pazarlar bulmuştu. Artık tüm dünyada insanlar gazyağından yararlanmak istiyordu. Bu nedenle, ta başından beri, petrolün uluslararası bir iş olduğunu söylemek yanlış olmaz. Amerikan petrol endüstrisi eğer yabancı kaynaklı pazarlar bulmamış olsaydı, hiçbir zaman bugünkü kadar büyüyemez ve bugünkü konumuna gelemezdi. Amerikan petrolüne karşı Avrupa'nın gösterdiği talep hızla artıyor ve bunda bazı faktörler etken oluyordu. Sanayileşme, ekonomik büyüme, şehirleşme ve Avrupa kıtasını nerdeyse bir kuşak boyu etkilemiş olan katı ve sıvı yağ eksikliği bunlardan başlıcalarıdır. Pazarlardan çoğunun bu denli hızla gelişmesinde Avrupa'da görevli Amerikan konsoloslarının yeri unutulmamalıdır. Bunlar "Yankee icadı" (Amerika'nın kuzeydoğusunda yaşayanlara verilen isim) denilen petrolü ileride müşteri olması mümkün kişilere benimsetmek için ellerinden geleni yapıyor, hatta bazen bedelini kendi ceplerinden ödeyerek satın alıyor ve müşterilere dağıtıyorlardı.

Artık bu maddeye dünya çapında talep gösteriliyordu. Bunun ne anlama geldiğini bir düşünelim. Aydınlatma konusunda tüm dünyada en fazla tutulan bu madde çoğunlukla Amerika'dan ve sadece Pennsylvania Eyaleti'nden çıkarılıyordu. Nitekim daha sonraki yıllarda hammadde arzını elinde tutan bölgelerden hiçbiri Pennsylvania düzeyine ulaşamamıştır. Bu arada ihracatçılık bir hayli gelişme gösteriyordu, hatta ihracat işinin hem yeni gelişmekte olan Amerika'nın yeni petrol endüstrisi yönünden hem de milli ekonomi açısından neredeyse bir gecede son derece önem kazandığı söylenebilir. 1870 ve 1880'lerde Amerika'dan çıkarılan petrol fazlasıyla artmıştı. Bu ülkeden çıkarılan petrol toplamının yarısından fazlası gazyağı ihracatı olarak dışarıya gönderiliyordu. Gazyağı, Birleşik Devletler'in ihraç malları arasında, değer bakımından en önde gelenler içinde dördüncü sıradaydı. Mamul eşyalar içindeyse birinci sırayı işgal ediyordu. Bu maddenin sürüldüğü en büyük pazar ise Avrupa kıtasıydı.

1870'lerin sonunda, bu endüstride egemenlik artık sadece Pennsylvania'da değil, bir tek şirketin elindeydi ve bu şirket de Standard Oil'den başkası değildi. Bu yıllarda ihraç edilen gazyağının en az yüzde doksanı Standard tarafından sağlanıyordu. Uygulanan ihraç sisteminde Standard'ın rolü ihracatın başladığı herhangi bir Amerikan limanında son buluyordu ve Standard bu durumdan memnundu. Sağlam temellere dayandığını biliyor ve kendine güveniyordu. Bu nedenle artık Amerikan temeline dayanarak dünyayı fethetmeye hazırlanıyordu. Gerçekten de John D. Rockefeller sözünde durmuş, "planımız" dediği projeyi tüm dünyada uygulatmayı başarmıştı. Ayrıca şirket ürettiği mamûllerden büyük gurur duymaktaydı. Standard Oil'in dış ülkelerde görev-

li belli başlı temsilcilerinden birinin sözleriyle "Petrol, tek kaynaktan yönetilen gelmiş geçmiş tüm endüstriler içinde, uygar olan ve olmayan ülkelerde, en ücra yer ve köşelere kadar sızmış, kendini kabul ettirmiştir. Öteki endüstrilerden hiçbiri bu konuda onun kadar başarılı olamamıştır."

Ama her şeye karşın potansiyel yabancı rekabette tehlike işareti vermekteydi. Ancak Broadway Caddesi 26 numarada oturanlar bunun üzerinde durmadılar. Onlara göre bu tür bir rekabet ancak yeni hammadde kaynakları bulunması ve hammaddenin ucuz ve bol olması halinde söz konusuydu. 1874'te yayınlanan Pennsylvania Jeolojik Raporu büyük bir gururla bu eyalette üretilen petrolün dünya pazarlarına nasıl tam olarak egemen olduğunu yazıyordu. Bu arada, üzerinde pek durmayarak "Başka ülkelerde yapılan kazılardan acaba petrol çıkar mı?" konusuna da değiniyordu. Jeolojik Rapor, bunu uzak bir olasılık olarak görüyor, "Bu bizi olsa olsa çok ileride ilgilendirebilir" diyordu. Raporun yazarları Amerika'nın egemen rolünden o denli emindiler ki, konuyu o gün için daha fazla deşmek ve izlemek gereğini duymadılar. Ancak, hata yapıyorlardı...

Ceviz Parası

"Yeni ışık" isteyen pazarlar içinde en ümit veren ülke, sanayileşmeye başlayan ve yapay ışığın kendisi için özel önem taşıdığı koskoca Rus İmparatorluğu'ydu. Ülkenin başkenti St. Petersburg şehri çok kuzeyde olduğundan, öncelikle kış aylarında akşam çabuk oluyor, kent sadece altı saat gün ışığı görüyordu. Bu nedenle Amerikan gazyağının Rusya'ya ve St. Petersburg'a girmesi erken bir tarihte, 1862'de oldu ve girer girmez de hemen geniş çevrelerce kabul gördü. O güne değin hemen tümüyle donyağıyla idare eden Petersburg halkı böylece donyağı yerine gazyağı lambası kullanmaya başlamıştı. O kadar ki, 1863 Aralık ayında, Amerika'nın St. Petersburg Konsolosu "Petersburg'un Amerika'dan ilerideki yıllarda giderek artan büyük çapta talepte bulunacağını, bunun kesin olduğunu ve hesapların buna göre yapılmasını" memnuniyetle bildiriyordu. Yazık ki bunu söylerken imparatorluğun uzak ve girilmesi olanaksız bir köşesinde oluşacak değişiklikleri dikkate almamıştı. Bu değişiklikler yalnızca Rus pazarını Amerikan petrolüne kapatmakla kalmadı, ayrıca Rockefeller'in dünya çapındaki planlarını da altüst etti.

Aspheron Yarımadası'nda bazı petrol sızıntılarına rastlandığı söylentileri yüzyıllardan beri duyulmaktaydı. Bu yarımada, Kafkas Dağları'nın bir parçası olarak Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanır. 13. yüzyılda Marco Polo, Bakû yakınında yağ çıkaran bir kaynaktan söz edildiğini duyduğundan bahsederek bu yağın "yemekte" kullanmaya uygun olmadığını, fakat "yakma işinde" uygun olduğunu; ayrıca develerde uyuz hastalığına iyi geldiğini yazar. Bakû aynı zamanda Zerdüşt mezhebinden olanların taptıkları "ebedi ateş sütunu" topraklarıydı. Aslını söylemek gerekirse, "sütun" denilen şey, petrol kalıntıları içeren ve kireç taşının yarıklarından sızarak gelmiş kolay alev alan gazın neden olduğu bir olgudan ibaretti.

Bakû, on dokuzuncu yüzyılın sadece ilk yıllarından itibaren Rus İmparatorluğu'na bağlı kalmış, bir dükalığın parçasıydı. O zamana kadar bu yörede ilkel de olsa bir petrol endüstrisi doğmuş ve gelişmeye başlamıştı. 1829 yılına kadar el ile kazılarak açılmış kuyu sayısı seksen ikiyi buluyordu. Ne var ki verim çok azdı. Gerek bölgenin geriliği ve yeniliklere uzak kalışı, gerekse ufacık petrol sanayiini bir devlet tekeli gibi idare eden yıkıcı, zalim ve yeteneksiz Çarlık idaresi yüzünden, petrol sanayiinin gelişmesi tehlikeli şekilde kısıtlanmıştı. Ancak 1870'lerin başında Rus hükümeti tekel sistemini kaldırıp bölgeyi özel teşebbüse ve rekabete açtı. Sonuçta, bir özel teşebbüs patlaması oldu. El ile kazılan petrol kuyusu devri artık kapanmıştı. İlk kuyular 1871-72 yıllarında kazıldı ve 1873 yılına gelinceye kadar yirmi rafineriden fazlası faaliyete geçti.

Kısa bir süre sonra, Robert Nobel isimli kimyager Bakû'ya gelecekti. Robert, değerli İsveçli mucit Immanuel Nobel'in oğluydu. Immanuel Rusya'ya göçmen olarak 1837 yılında gelmiş ve gelir gelmez de askeri idare tarafından sualtı madencilikteki icadı nedeniyle, büyük kabul görmüştü. Daha sonra hatırı sayılır büyüklükte bir sınai şirket kurmuş olan Immanuel'in bu çabası Rus

hükümetinin kararsızlığı, fikir değiştirip yerli sanayiden yabancı sanayie geçişi yüzünden boşa gitti. Zamanla Nobel kardeşlerden biri, Ludvig, babasının kurduğu ve artık harabeden oluşan kalıntılar üzerinde yeni ve geniş kapsamlı, silah imal eden bir şirket kurdu. Ayrıca Ludwig "Nobel tekerleği" dediği ve harap durumdakı Rusya topraklarına çok uyan tekerleği icat etti. Kardeşlerden bir başkası, Alfred ismindeki gençse, hem kimya ve hem de maliye dallarında gayet yetenekliydi. Bu yetenekleri sayesinde, St. Petersburg'daki öğretmenin de teşvikiyle, nitrogliserin üzerinde çalışmalar yapmış ve sonuçta, tüm dünyada tanınan ve kendisinin Paris'ten idare ettiği büyük bir dinamit imparatorluğu kurmuştu. Çocuklardan en büyük olanı Robert ise, şans yönünden kardeşleri gibi değildi. Birçok işe girip çıkmış, ama başarı kazanamadığı için, sonunda istemeye istemeye kardeşi Ludwig'le çalışmaya başlamıştı.

Ludwig silah imali için Rus hükümetiyle önemli bir kontrat yapmıştı. Silahların yapımı için keresteye ihtiyacı olduğundan, gerekli stoku içeriden temin etmek amacıyla kardeşi Robert'i Rus cevizi kerestesi aramak üzere güneye, Kafkasya'ya gönderdi. Takvimler 1873 Mart ayını gösterdiğinde, Robert Bakû'ya ulaşmıştı. Bakû o zamanlar Doğu ve Batı arasında büyük bir ticaret merkezi olduğu halde, minareleri, İran şahlarına ait eski müzesi, Tatar, İranlı ve Ermeniler'den oluşan nüfusuyla hâlâ bir Asya ülkesi sayılıyordu. Buna karşın son zamanlarda petrolde kaydedilen gelişmeler buraya büyük değişiklikler getirmişti. Robert, Bakû'ya ayak basışının daha ilk gününde bu durumun etkisinde kalıyor ve o da diğerleri gibi petrol tutkusuna yakalanıyordu. Sonuçta, babasına danışmadan kardeşlerin en büyüğü olduğu ve bunun kendisine bazı ayrıcalıklar sağladığına inanarak, Ludwig'in kendisine kereste satın almak için verdiği yirmi beş bin rubleyi yani "ceviz parasını" rafineri işine yatırıyor ve ceviz kerestesi yerine bir rafineri satın alıyordu. Robert'in bunu yapmasıyla Nobel'ler fiilen petrol işine girmiş oldular.

Rus Petrolünün Kalkınması

Ludwig'in parası ile rafineriyi satın alan Robert gecikmeden bu rafineriyi modernleştirme ve daha verimli yapma çabasına girmişti. Kardeşinin de ek para desteğiyle çok geçmeden kendisini Bakû'nun en yetenekli rafinericisi olarak kanıtladı. 1876 yılı Ekim ayında Nobel'lerin ilk "aydınlatma yağ" sevkıyatı St. Petersburg'a yapılıyordu. Aynı sene, olanları gözleriyle görmek için Ludwig de Bakû'ya geldi. İmparatorluk sistemi konusunda oldukça bilgili olan Ludwig, Çarın kardeşi ve Kafkasya Genel Valisi aynı zamanda Dük Hazretlerinin gözüne girmek için gecikmedi. Fakat Ludwig aynı zamanda endüstri alanında büyük bir liderdi ve Rockefeller'i örnek alarak bir plan yapabilecek kapasitedeydi. Bundan ötürü oturup petrolcülüğün her yönünü teker teker incelemeye girişti. Petrolcülükte Amerika'nın geçirdiği deneyimler hakkında öğrenilmesi gereken her şeyi öğrendi. Bilim, yenilik, iş planlaması kavramlarını verimlilik ve kârlılıkla bir araya getirdi. Tüm bu serüvene kendi kişisel önderliğini ve dikkatini kattı. Böylece çok kısa bir süre içinde Rus petrolü Amerikan petrolüne yetişmiş ve hatta kısa bir süre için onu geçmiş oluyordu. Sonuçta Ludwig Nobel isimli bu İsveçli "Bakû'nun Petrol Kralı" olmuştu.

Şehirler arası taşımacılık o günlerde ciddi bir sorundu. Petrol önce tahta variller içinde Bakû'dan sevk ediliyor, uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra Astrahan'a ulaşıyor, oradan mavnalara aktarılıp Volga Nehri'ne kadar uzun bir yolculuğa çıkarılıyor, sonucunda yeniden bir veya birkaç tren hattına getirildikten sonra tekrar sevk edilmek üzere bu istasyonda trene aktarılıyordu. Bu nedenle petrol sevkıyatı masrafı çok pahalıya geliyordu. Variller bile çok pahalıydı; yörede yeterli miktarda kereste bulunmadığı için varil yapımında kullanılan tahtanın imparatorluğun çok uzak bir köşesinden getirilmesi veya Amerikan varili kullanılması gereği ortaya çıkıyordu. İşte Ludwig bu konuyu da ele alarak varil sorununa bir çözüm bulmuştur. Bu buluş tüm çevrede büyük yankı uyandırmıştı. Bulduğu çözüm, petrolü geminin içine yaptırılacak çok büyük tanklarda "büyük parti" olarak toptan sevk etme yoluydu.

Bu fikir önce çok rağbet gördüyse de, uygulamada denge ve güvenlik açısından pek çok sorun yarattı. "Büyük parti" petrol taşırken parçalanmış olan bir geminin kaptanı bu konuda şunları söylüyordu: "Parçalanma şu nedenle ileri gelmiş olabilir: Anladığıma göre petrolün hareket hızı suyun hareket hızından daha fazla. Kötü havalarda gemi fırtınayla ileriye doğru sürüklendiğinde, petrol harekete geçip tekneyi dalgalara doğru itiyor." Ludwig denge sorununa da bir çözüm bulma yolunu araştırarak sonunda bu işi tanker aracılığıyla yapmaya karar verdi ve Zoroaster isimli dünyanın ilk tankerini ısmarlayarak 1878 yılında Hazar Denizi'nde servise soktu. Böylece 1890'ların ortalarına gelindiğinde artık Ludwig'in Atlantik'te de kendini kanıtlamış ve petrol nakliyatında büyük bir devrimi başarmış olduğu görünür. Bu arada Bakû'daki rafinerisini bilimsel yönden dünyanın en ileri rafinerisi yapmak için devamlı çaba gösteriyordu. Nitekim dünyada kadrosuna profesyonel bir petrol jeoloğu alan ilk şirket onun şirketidir.

Ludwig'in kurduğu büyük ve tam entegre petrol kombinesi kısa zamanda Rus petrol ticaretini eline geçirmişti. Nobel kardeşlerin kurmuş olduğu "Petroleum Producing Company" (Petrol Üretim Şirketi) tüm imparatorluğa yayılmış kuyuları, boru hatları, rafinerileri, tankerleri, mavnalarıyla, stoklama depoları ve kendine ait demiryoluyla ve perakende dağıtım şebekesiyle bunun en belirgin kanıtıydı. Şirketin ayrıca bir de çokuluslu işgücü örgütü vardı ki, bu örgütün kesin olarak Rusya'daki tüm işgücü örgütleri içinde en iyi işleyeni olduğu söyleniyordu. Bu örgütün üyeleri kendileriyle gurur duyuyorlar ve kendilerini "soylular" adıyla tanıtıyordu. Ludwig Nobel'in kurmuş olduğu petrol krallığı ilk on yıl içinde olağanüstü bir süratle gelişmekteydi. Bu gelişme şu sözlerle tanımlanmıştır: "Tüm on dokuzuncu yüzyıl boyunca iş teşebbüsü alanında kazanılan en büyük zaferlerden biri."

1874 yılında altı yüz bin varili bile bulmayan Rus ham petrol üretimi, bundan sonraki on yıl içinde 10,8 milyonu bulmuştu. Bu ise Amerikan üretiminin yaklaşık üçte biri demekti. 1880'lerin başına gelindiğinde Bakû'nun yeni endüstri merkezi olan ve "Black Town" (Kara Kent) olarak adlandırılan yörede yaklaşık iki yüz rafineri faaliyet halindeydi ki, bu ihtiyaca cevap veren bir miktardı. Rafinerilerin etrafa yaydığı çok yoğun kara renkli bulutlar ve kokulu petrol dumanı nedeniyle o günlerde Black Town'da bulunmuş biri kasabayı "soba bacası"na benzetiyor, kasabadaki yaşantıyı "soba bacasına tıkılmış olmak" sözleriyle anlatıyordu. İşte Nobel kardeşlerin egemen olduğu, giderek genişleyen endüstri buydu. Şirketleri artık tüm Rusya'da üretilen gazyağının toplamının yarısını ürettiğinden, Nobel kardeşler hissedarlarına, zafer kazanmışçasına, "artık Amerikan gazyağının Rusya pazarlarından tamamen dışlandığını" söylüyordu.

Ancak, zamanla kardeşler arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Bunlardan Robert, Ludwig'in kendi stokuna kavuşmasından hoşnut değildi. Bu yüzden kızıp İsveç'e döndü. Ludwig'e gelince o tam anlamıyla bir kurucuydu ve durmadan büyüyüp genişleme peşindeydi. Ludwig'in bu çabası, Nobel kardeşlerin devamlı olarak yeni sermaye istediğinin ve sermayeye karşı açlık içinde olduğunun bir kanıtıydı. Kardeşlerden Alfred, içlerinden en tedbirli olanıydı. Bir vakitler babasının aşırı yayılma ve aşırı taahhüde girme yüzünden nasıl iflas ettiğini gayet iyi anımsıyordu. Kardeşini bu aşırılığı yüzünden azarlıyor ve şunları söylüyordu: "Seni en çok şu ana konuda eleştiriyorum: Projeyi önceden kuruyor, nereden ne çıkar diye bakınmayı sonraya bırakıyorsun." Yeni kapital elde etmesi için Ludwig'e şirket hisseleri ile borsada spekülasyon yapması öğüdünü verdi. Ancak, Ludwig kardeşine "Pazar spekülasyonu yapmak kötü bir meslektir. Spekülasyon yapmak, işi ehil olmayan ellere bırakmak demektir" sözleriyle yanıt veriyordu. Aralarındaki görüş farkına karşı, yine de Alfred kardeşine hayati önemde yardımlar sağladı. Bunu hem kendi parasını ortaya koyarak, hem de başka yerlerden borç para sağlayarak yaptı. Bunun içinde Lion Kredi Bankası'ndan sağladığı önemli miktarda kredi de vardı. Bu para, teminat olarak ileride çıkarılacak petrol gösterilerek yapılan ilk borç para verme olayıydı. Bu bakımdan bir başlangıç oluşturmuştur ve önem taşır.

Nobel kardeşlerin Rus İmparatorluğu sınırları içinde petrol dağıtımında egemen oldukları doğrudur; ancak bu sınırların dışında Rus petrolü fazla bir anlam taşımıyordu. Ülke coğrafyası, petrolü imparatorluk sınırları içinde hapsetmişti. Örneğin, Baltık kıyısında bir limana ulaşmak için, "aralıklı olarak 2000 mil mesafelik deniz ve tüm Batı Rusya boyunca, karayollarından geçmek gerekiyordu." İşleri daha da kötüleştirmek ister gibi, çetin kış şartları hüküm sürüyor ve ekim-mart ayları arasında gazyağının Hazar Denizi'ne sevkini engelliyordu. Bundan ötürü rafinericilerden birçoğu senenin yarı kısmında işleri resmen kapamak zorunda kalıyordu. Petrol bölgelerinin bazılarına girilemiyordu bile. Örneğin Tiflis kentine, gazyağını 8000 mil uzaktaki Amerika'dan ithal etmek, 341 mil batıdaki Bakû'dan ithal etmekten daha ucuza geliyordu.

Ayrıca, Rusya'daki petrol imparatorluğu içinde pazarlama yapmak bazı kısıtlamalarla bağlıydı. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler için aydınlatma büyük bir ihtiyaç değildi, en azından parayla satın alabilecekleri bir şey değildi. Bu nedenle Bakû'daki üreticiler, üretimin de devamlı artması yüzünden, gözlerini hırsla imparatorluk sınırlarının dışına çevirmek zorunda kaldılar. Nobel'lerin hâkim olduğu kuzey yoluna bir seçenek arayan yeni üreticilerden ikisi, Bunge ve Palashkovsky hükümet onayıyla yeni bir demiryolu hattı inşasına giriştiler. Bu demiryolu Bakû'dan başlayıp batıyı takiben Hazar üzerinden Batum'a uzanacaktı. Batum, Türkiye'yle yapılan bir savaş sonucunda Rusya'ya katılmış, Karadeniz kıyısında bir limandı. Ancak, inşaat devam ederken yarı yerde petrol fiyatı düştü ve Bunge ve Palashkovsky parasız kaldılar. Durumları gerçekten ümitsizdi.

Ancak, bir kurtuluş çaresi bulundu. Bu çare, görüp geçirdiği savaşlar, hükümetler ve endüstriler arasında, Avrupa'nın yeni demiryollarından birçoğuna parasal destek sağlamış bir ailenin Fransız kökenli kolundan geliyordu. Bu ailenin Adriyatik üzerinde Fiume'de bir rafinerisi vardı. Rafinerilerde düşük fiyatlı Rus hammaddesi işlemek istiyorlardı. Bunge ve Palashkovsky'nin başladıkları demiryolunun tamamlanması için gereken borç parayı verdiler. Karşılık olarak da Rusya'daki petrol tesisleri üzerinde bir ipotek koydular. Ayrıca Rus petrolünün cazip fiyatlarla Avrupa'ya sevki için gerekli düzenleme de yapıldı. Bu aile ünlü Rothschild ailesiydi.

O günlerde Rusya'da Yahudi ırkından olanlara karşı ateşli bir düşmanlık hüküm sürmekteydi. 1882 yılında imparatorluk kararıyla Museviler'in imparatorluk sınırları içinde daha fazla toprak alması veya kiralaması yasaklanmıştı. Rothschild'ler ise dünyadaki en ünlü Musevi ailesiydi. Fakat konu onlar olduğu için Rothschild'ler olayında imparatorluk kararı dikkate alınmadı. Rothschild'lere göre Rus petrolü Parisli Rothschild'lerin projesiydi. Özellikle de Baron Alphonse'un, çünkü Baron Fransa'nın 1871 Prusya yenilgisinden sonra, ortaya çıkan onarım borçlarının ödenmesini ayarlamış kişiydi. Baron Alphfonse'a tüm Avrupa'nın istihbaratı en kuvvetli adamlarından biri gözüyle bakılıyor ve kıtanın en güzel bıyıklara sahip kişisi olarak düşünülüyordu. Küçük kardeşi Baron Edmond ise Museviler'in Filistin'e yerleşmesinde parasal desteği sağlamış kişiydi. Rothschild kredisi sayesinde Bakû demiryolu 1883 yılında tamamlandı ve bunun sonucunda Batum neredeyse bir gece içinde dünyanın en önemli petrol limanlarından biri oldu. 1886'da Rothschild'ler Hazar Denizi ve Karadeniz Petrol Şirketi'ni kurdular ve şirkete Rus dilindeki baş harfleriyle "Bnito" adını verdiler. Depolama ve pazarlama tesislerini ise Batum'da kurdular. Çok geçmeden Nobel kardeşler de aynı akıma uyacaktı. Böylece Bakû-Batum demiryolu Rus petrolüne Batı'nın kapısını açmış oldu. Bu aynı zamanda, dünyanın petrol pazarları arasında çetin bir otuz yıl savaşını da başlatmış oluyordu.

Standard Oil'e Başkaldırı

Rothschild'lerin sahneye çıkmasıyla Nobel kardeşler birdenbire büyük bir rakiple karşı karşıya gelmiş oluyordu. Bu rakip kısa zamanda Rusya'nın en büyük ikinci petrol grubunu kurmuştu. Bu iki grup gerçi zaman zaman bir araya gelip birleşme konusunu tartışıyorlardı. Fakat dostça niyetler ifadesi dışında aralarında hiçbir ortak nokta bulamadıklarından, birbirlerinin ateşli rakibi olmaya

devam ettiler. Petrolcüler arasında niyetleri tamamen düşmanca olanlar da vardı. Standard, Rus petrol endüstrisini görmezlikten gelemezdi; çünkü artık Rus gazyağı, Avrupa'nın birçok ülkesinde Amerika'nın aydınlatma yağlarıyla yarışır düzeye gelmişti. Standard, bu olayı görmezlikten gelme yerine, yabancı pazarlar ve yeni rakipler hakkında istihbarat toplama çabalarını yoğunlaştırdı. Bu sayede Broadway Caddesi 26 numaraya aralarında Standard bordrosundaki Amerikan konsoloslarınınki de dahil, istihbarat raporları akını başladı. Gelen bilgiler can sıkıcıydı. Anlaşıldığına göre Standard elinde tuttuğu petrol hâkimiyetine daha fazla güvenemeyecekti.

Standard'ın idari bölümü bir tahminde bulunarak Çar hükümetinin Ludwig Nobel tesislerinin tümünü satın almalarına hiçbir zaman izin vermeyeceğini düşündü. Ama en azından Nobel hisselerinden epey bir miktar satın alabilirlerdi. Bu arada eşsiz Ludwig'i de tıpkı Amerika'daki en iyi rakiplerine yaptıkları gibi, kendi yönetim kurullarına alacaklardı. 1885 yılında Standard'ın en üst düzey iş diplomatı sayılan W.H. Libby adında biri St. Petersburg'da Nobel kardeşlerle bu konuda bir görüşme yaptı. Ancak Ludwig Nobel öneriyle ilgilenmemişti. Projeye evet demektense kendi öz pazarlama şebekesini daha da kuvvetlendirmeyi ve Avrupa'da satış teşkilatı kurmayı yeğleyerek çabalarını bu yönde pekiştirdi. Aslında kendisinin başka bir alternatifi de yoktu. Rus petrol üretiminin inanılmayacak bir hızla artması Nobel'i ve Rusya'daki diğer petrolcüleri imparatorluk dışında yeni pazarlar aramaya zorladı. Bakû şehrinde hayret verici petrol fışkıran kaynaklara rastlanmış, bunlara "Kormilitza" (Islak Dadı), Altın Pazar ve Şeytan Pazarı gibi isimler verilmişti. Bunlardan "Droozba" (Dostluk) adındaki kaynak beş ay süreyle günde kırk üç bin varil petrol vermişti. Çıkan petrolün çoğu ziyan olup gidiyordu. 1886 yılına gelindiğinde kaynak sayısı on biri bulmuştu. Sonradan yeni açılmış topraklarda birbirinin ardından yeni yeni daha başka kaynak da oluştu. Tüm Rusya düzeyinde üretilen toplam petrol miktarı 1879-1888 arası on katına çıkmış, 23 milyon varile erişmişti. Bu, Amerika'daki üretimin beşte dördünden fazlasına eşitti. 1880'lerde petrol akışı çok fazla olduğundan bu petrolün kendisine yeni pazarlarda yer bulması artık zorunlu olmuştu.

Diğer taraftan Standard, Nobel'in Avrupa'da yürüttüğü bu yeni satış kampanyasından tedirgin olmuş, Bakû'da üretimin giderek artması karşısında da ayrıca alarma geçmişti. Bu yüzden, artık sadece tartışmalarla vakit geçirmek yerine, bazı önlemler almaya karar verdi. İlk önlem olarak 1885 Kasımı'nda, tıpkı Amerika'daki bir rakibine saldırdığı zaman yaptığı gibi, fiyatları düşürdü. Avrupa ülkelerindeki yerel acentaları aracılığıyla ortaya Rus gazyağının kalitesi ve güvenliği konusunda şüphe uyandırıcı birtakım söylentiler yaydı. Sabotaj ve rüşvet yollarına bile başvurdular. Ancak Standard'ın yaptığı tüm bu saldırılara karşın, Nobel ve Rothschild'ler şiddetle mücadeleye devam edip sonunda başarılı oldular. Standard yöneticileri artık yapacak bir şey kalmadığından, "Rus rekabeti" diye niteledikleri bölgenin dünya haritası üzerinde gittikçe genişleyişini seyretmekle yetindiler.

New York kenti Broadway Caddesi 26 numarada, bazı Standard Yönetim Kurulu üyeleri şirketin yabancı ülkelerde kendine ait pazarlama şirketleri kurmasından yanaydı ve şirkete bu yoldan baskı yapmaktaydılar. Yerel pazarlara satış yapmaktan daha iyi olduğuna inandıkları bu yöntemle rakiplerle daha etkin bir şekilde yarışacakları kanısındaydılar. Ayrıca tankerlerle toptan sevk yöntemi de artık gelişmiş olduğundan bu iş sahasında büyük parti sevk daha da ekonomik olacak diye düşünüyorlardı. Hatta John D. Rockefeller'in yönetim kurulunun geç karar almasına kızarak 1885'te şu eleştirici satırları kaleme aldığı söylenir:

"Ne ihtiyarız ne de uykuda.
Yazgımıza inanan bir yürekle
Kalkıp harekete geçelim.
Başaralım,
Arayalım,
Çalışmayı ve beklemeyi öğrenelim."

1888 yılında Rothschild'ler yeni bir adım daha attılar ve İngiltere'de kendilerine ait ithalat ve dağıtım şirketleri kurdular. Bu konuda Nobel kardeşler de onları izleyerek aynı şeyi yaptılar. Sonunda Standard sanki elektrik çarpmış gibi bir hızla harekete geçerek, yabancı bir ülkede ilk ortaklığını açtı. "Anglo American Oil Company" adlı bu şirketin kuruluşu Rothschild'lerin Britanya'da açtıkları yeni teşebbüsün resmen açılışından tam yirmi dört gün sonraya rastlar. Standard ayrıca Avrupa kıtasında daha başka yeni ortaklıklar almaya devam etti. Bu yeni açılan ortaklıklarda mülkiyeti yörenin ileri gelen dağıtımcılarıyla paylaşıyordu. Bu itibarla Standard Oil artık gerçek bir "çokuluslu" teşebbüs olmuştu.

Ancak Standard bu yolla da rakiplerini durduramadı. Örneğin Rothschild'ler devamlı olarak Rusya'nın küçük üreticilerine borç para veriyor, karşılığında bunların elde ettiği üretim üzerinde hak sahibi olma yoluna gidiyor, üretimi avantajlı fiyatlarla satın almak istiyordu. Bu sırada Bakû-Batum demiryolu büyük bir zorlukla karşılaşmıştı ve bundan çok büyük sıkıntı çekiyordu. Bunun sebebi üç bin feet yüksekliğindeki tepenin yetmiş sekiz mil'lik kısmında, geçişin fevkalade zor yapılır oluşuydu. Bu engel nedeniyle her yüklemede sadece yarım düzine vagona yükleme yapılabiliyordu. Ancak 1889 yılında Nobel kardeşler dağların içinden geçirilerek gerçekleştirilen kırk iki mil uzunlukta bir boru hattını yapıp tamamladılar. Ancak açılan tünel durumu pek değiştirmedi. Bu tünelin tek açıdan yararlı olduğu söylenebilir. O da Alfred kardeşe sahip olduğu dinamit miktarının dört yüz tonunu kullanma olanağı vermiş olmasıydı. Yeni açılan bu çığırda, Standard'ın ipleri elinde tutan elçisi Libby'nin deyimiyle "Tam rekabete açık ticaret denen dünya ihracatı işinde, aydınlatıcı yağ açısından Rusya'nın hissesi yüzde 22'den yüzde 29'a çıkarken, Amerika'nın hissesi 1888'in yüzde 78'ine karşın 1891'de yüzde 71'e inmişti.

Bakû'nun uçsuz bucaksız yeni petrol kaynaklarından giderek artan miktarda petrol fışkırırken, Rus petrol sanayiinde giderek dramatik bir değişim gözleniyordu. Bitmek tükenmek bilmeyen engeller karşısında sabır ve iradesinden asla ödün vermemiş olan Ludwig Nobel fiziki yönden artık tükenmişti. Sonuçta, Bakû'nun Petrol Kralı Ludwig Nobel, 1888 yılında, elli dokuz yaşında, Fransız Rivierası'nda tatilini geçirdiği bir sırada, kalp krizinden hayata veda ediyordu...

Bu arada garip bir şey olmuş ve Avrupa'da yayınlanan gazeteler yanlışlıkla Ludwig yerine Alfred'in öldüğünü yazmıştı. Daha kendisi hayattayken basılan bu ölüm ilanları karşısında Alfred üzüntü duymuş ve kendisinin bu ilanlarda savaş donanımcısı "dinamit kralı", insanları sakat yapmak ve öldürmek pahasına muhteşem servet kazanmış "ölüm tüccarı" olarak suçlanmasından tedirgin olmuştu. Sonunda bu ölüm ilanları, biyografiler ve suçlamalar üzerinde durup uzun uzun düşünmek ihtiyacını hissetti ve vasiyetnamesini değiştirdi. Yeni vasiyetnamesinde tüm parasının insanlığın gelişimine katkıda bulunan kişilere ödül olarak dağıtılmasını istiyor ve böylece Nobel ismini de ölümsüzleştiriyordu.

Sedef Tüccarının Oğlu

Bu arada Rusya gazyağı sorunu devam etmekte ve Batum'dan çıkarılan gazyağı giderek artan bir hızla gelişmekteydi. Gazyağı için yeni pazarlar bulmak artık kesin bir gereksinim olmuştu. Nobel'ler, Rusya'daki pazarın iplerini ellerinde tutuyordu. Fakat diğerleri özellikle Rothschild'ler için sorun her sene daha da büyüyor ve gazyağının ne şekilde "pazarlanacağı" bir türlü bilinemiyordu. Yine de Rothschild'ler Standard Oil'le baş etmek ve dünya pazarında kendilerine yol açmak için bir çözüm bulmaya kesinlikle kararlıydılar. Bu ümitle gözlerini, Doğu'ya, Asya'ya çevirerek bu yörelere özel bir ilgi göstermeye başladılar. Bu bölgelerin "yeni ışık" için yüzlerce, milyonlarca potansiyel müşteriyle dolu olduğunu anlamışlardı. Ancak petrolü onlara nasıl ulaştıracaklardı?

Rothschild'lerin Paris'te yerleşmiş kolu, Londra'da Fred Lane adında petrol sevkıyatı komisyonculuğu yapan ve Rothschild'lerin oradaki petrol işleriyle uğraşan birini tanıyordu. Bu adama

konuyu açtılar ve işbirliği kararı aldılar. Her zaman için arka planda kalmış olan bu adam, ileride petrol dalında öncülük yapanların en önemlilerinden biri olmuştur. Lane, iri cüsseli, kaba yapılı fakat gayet zeki bir adamdı ve yeni arkadaşlıklar kurmada, insanların çıkarlarını ılımlı bir tutumla bağdaştırmada özel bir yeteneğe sahipti. Dostlarını ve iş alanında kazanmış olduğu kişileri –ki bu ikisi genellikle aynı şeydir– desteklemeyi seviyor ve bunu da kısmen kendine ait sermayeyle başarmak istiyordu. "Mükemmel arabulucu" olarak "Gölge Adam" lakabıyla tanınıyordu. Fakat bu lakap kendisine herhangi bir şekilde düzenbazlık yaptığı için verilmiş değildi, çünkü asla düzenbaz değildi. "Gölge Adam" diye anılışı, zaman zaman belirli iş muamelesinde birbirinden çok farklı kişileri aynı anda temsil edebilmesinden ileri geliyordu. Aynı anda birçok kimseyi temsil edişinden dolayı, aslında kimin için çalıştığını anlamak mümkün olmuyordu.

Lane sevkıyat alanında gerçekten bir uzmandı. Şimdi bu uzmanlığını Rothschild'ler için seferber etme zamanı gelmişti. Bunu da şu şekilde başarmıştır: Rothschild'lerin onu tanıdığı gibi o da Marcus Samuel adlı ünlü ve önemi giderek yayılmakta olan bir tüccar tanıyordu. Rothschild'lerin Samuel ile iletişimlerini sağladı, onları birbiriyle tanıştırdı. Bu tanışmanın sonucu, beklentileri de aşan bir projenin gerçekleşmesi oldu. Bu proje zamanla sadece Rus petrolü sorununu çözmekle kalmayacak, aynı zamanda başarılı olduğu takdirde, ileride gerçek anlamda verilere dayanan bir anlaşmaya dönüşecekti. Böylece Rockefeller ve Standard Oil'in dünya gazyağı ticareti üzerindeki demir gibi sağlam otoritelerini de yumuşatmış olacaktı.

Takvimler 1880'lerin sonunu gösterirken artık Samuel Londra kentinde hatırı sayılır düzeyde önemli bir şahsiyet durumuna gelmişti. Bu bir Yahudi için –hem de ataları İspanya ve Portekiz'den gelmiş Sefardik ailelerinden değil, Londra'nın doğu ucunda yaşayan, 1750 yılında Hollanda ve Bavyera'dan gelmiş göçmenlerin torunlarından olan bir Yahudi için– hiç de küçümsenecek bir başarı değildi. Samuel babası Marcus Samuel'le aynı ismi taşıyordu ki bu da Yahudiler'de hiç alışılmamış bir şeydi. Marcus Samuel ilk ticaretine Londra'nın doğusundaki doklarda girişmiş ve limana yeni gelen gemicilerden ufak tefek hediyelik eşya satın almakla başlamıştı. 1851 yılı nüfus sayımında mesleklere ait listede adı "Sedef tüccarı" olarak geçer. Sattığı mamuller arasında en tutulanı üstü sedef işleme ile kaplı küçük cicili bicili "Brighton'dan Hediyelik Eşya" denilen bu kutular daha çok Viktorya Devri İngilteresi'nin sayfiye yerlerinde oturan genç kız ve hanımlar tarafından beğenilip satın alınıyordu. 1860'lara gelindiğinde Marcus'lardan büyük olanı artık bir miktar servet sahibi olmuş ve sedef işlemeli kutulara ek olarak daha birçok mal ithal edecek duruma gelmişti. Bunlar arasında elde yapılmış işlemeli bastonlar, devekuşu tüyleri, baharat ve sac levhalara kadar muhtelif eşyalar sayılabilir. Faaliyetleri bununla kısıtlı kalmayıp aynı zamanda ihracat işiyle de uğraşan Marcus, birçok mamul eşya da ihraç ediyordu. Uzun bir liste oluşturan bu ihraç malları arasında ilk defa olarak yapılan ve Japonya'ya gönderilen mekanik tezgâhlar sayılabilir. Buna ilaveten, büyük oğlu Samuel de, İngiltere'nin en ileri gelen ticari firmalarıyla –ki bunlar ülkeleri dışında yaşayan İskoçyalılarca idare ediliyordu– yakın bir işbirliği şebekesi kurmayı başarmıştı. Bu işteki başarısından Samuel ilerideki hayatında çok büyük yarar sağlamıştır. Bu ticari firmalar Kalküta'da, Singapur'da, Bangkok, Manila, Hong Kong ve Uzakdoğu'nun daha başka yerlerinde faaliyet göstermekteydi.

Genç Marcus 1853 yılında doğmuştu. 1869 yılında, on altı yaşındayken, Brüksel ve Paris'te geçirdiği kısa bir tahsil hayatından sonra çalışmak amacıyla babasının çalıştığı işyerine gitti. İşte tam bu sırada Amerika'da, Samuel'den on dört yaş büyük olan John D. Rockefeller da yaklaşık on yıl sürecek "petrol endüstrisini birleştirme kampanyasına" başlama hazırlığı içindeydi. Artık tüm dünyada yeni teknoloji, alışveriş ve uluslararası ticaret yaşantısını radikal olarak değiştirmeye başlamıştı. 1869 yılında açılmış olan Süveyş Kanalı, yolu Uzakdoğu'ya doğru dört bin mil daha kısaltmış oldu. Yelkenli gemilerin yerini artık buharlı gemiler almaktaydı. 1870 yılında İngiltere'den Bombay'a kadar uzanan telgraf şebekesi tamamlanmıştı. Bundan kısa bir süre sonra da

Japonya, Çin, Singapur ve Avustralya gibi ülkeler de telgraf şebekesi içine alındılar. Böylece, ilk defa olarak telgraf teli aracılığıyla tüm dünyada her yer global haberleşme ağı ile sarılmış oldu. Artık aylarca süren bekleme ve ne yapılacağını bilmeden geçen devir geride kalmış ve yerini akıcı, kolay bir haberleşmeye bırakmıştı. Mal sevki sorunu da artık çözülmüş ve spekülatif bir macera olmaktan çıkmıştı. Anlaşmaların ayrıntıları artık kolayca aylar önceden saptanabilir hale getirilmişti. İşte sayılan tüm bu yenilikler genç Marcus Samuel için, ilerideki hayatında servetini kurarken yararlandığı unsurlar oldu.

Babasının ölümünden sonra, Marcus, kardeşi Samuel'le ortak olarak, büyük bir ticaret operasyonuna girişti. Bu teşebbüslerinin ilk birkaç yılında Samuel Japonya'da oturmaya devam etti. Samuel kardeşlerin iki ayrı firması vardı. Bunlardan biri Marcus Samuel ve ortağı adıyla Londra'da faaliyet gösteriyor, öteki ise Samuel Samuel ve ortağı adıyla Yokohama'da bulunuyordu. Samuel Samuel, sonradan firmasını Kobe kentine taşıdı. Bu iki kardeş Japonya'nın endüstrileşmesi konusunda önemli bir katkıda bulunmuşlardır. Sonuçta, Marcus, daha otuz yaşına gelmeden Japonya'yla yaptığı ticari alışverişten servetinin ilk kısmını gerçekleştirmiş oldu. Daha sonra iki kardeş iş yapmak amacıyla tüm Uzakdoğu'yu baştan başa dolaşıp buralardaki ticari firmalarla işbirliği kurdular. Bilindiği gibi bu işbirliğinin temelleri daha önceden babaları tarafından atılmış durumdaydı. O zamanlar, Marcus ve Samuel Samuel, Doğu ile ticaret ilişkisinde bulunan ilk İngiliz Yahudisi'ydiler ve onlardan başka bu işi yapan başka İngiliz Yahudisi yoktu.

Kardeşlerden Marcus Samuel her zaman için ticareti şahsen gerçekleştiren fikir adamıydı. Kendisinden iki yaş küçük olan Samuel Samuel'se daima kendisine söyleneni harfiyen yerine getiren ve kenarda kalmaya mahkûm olanıydı. Büyük kardeş Marcus kardeşine kıyasla daha çekici bir insandı. Ancak seneler geçtikçe bu çekiciliğin yerini her nedense bir çeşit insanlardan uzaklaşma aldı. Sanki yüzünde bir maske taşıyor gibiydi. Kısa boylu sağlam gövdesi, kalın kaşlarıyla çekici olmaktan tamamen uzaklaşmış gibiydi. Ama uzağı görmedeki yeteneği, serüvene olan düşkünlüğü, açık yürekliliği, harekete geçmedeki çabukluğu ve istediği zaman kafasındaki fikre her zaman için sadık kalış niteliğiyle dikkat çeken biri olmuştu. O kadar alçak sesle konuşurdu ki bazen etrafındakiler onu duyamazlardı. Söylediğini duymak için çaba gösterir, etrafını çevirirlerdi. Nitekim bu yetenek sayesinde kredi almak istediği zamanlar yani tam yirmi yıl, bankerlere değil, Uzakdoğu'daki İskoçyalı tacirlere güvenmiştir. Marcus'un gündeminde sadece serveti servet olduğu için kazanmak, servet koleksiyonu yapmak diye bir şey yoktu. Mevki sahibi olmak istiyordu ve bunun özlemi içindeydi. Dışlanmış biri olarak, yani Londra'nın doğu ucunda doğmuş bir Yahudi olarak, şimdi de Samuel ismini İngiliz sosyetesinin en üst katına çıkarmak ve orada kabul görmesi için elinden gelen her çabayı göstermek istiyordu. Bu uğurda tüm enerjisini seferber etme kararındaydı.

Samuel Samuel'e gelince, kardeşi Marcus'un aksine, son derece sıcak kalpli, bonkör, topluluktan hoşlanan biriydi. Ve bir niteliği de iş konusunda daima geç kalmasıydı. İçinden çıkılmaz, saçma sapan bilmecelerle meşgul olur, bunlara karşı özel merak gösterirdi. Bu bilmeceler onu en az yarım yüzyıl, hatta daha uzun süre meşgul etti. Örneğin, güneşli güzel bir gün bir konuk gelecek olsa ona şöyle bir söz söylemesi çok doğaldı: "Yarış için çok güzel bir gün." "Ne yarışı" diye soran konuğuna vereceği yanıt büyük olasılıkla şu oluyordu: "İnsan yarışı." Ayrıca, bu sözleri zafer kazanmış bir edayla söylerdi.

Marcus iş hayatında işleri fazla büyütüp, baş edemez duruma getirmek istemedi. Tüm işini doğu ucundaki Houndsditch Mahallesi'ndeki küçük bürosundan idare ederdi. Büronun arkasında depo olarak kullanılan yer tavana kadar eşya doluydu. Bunlar arasında Japon vazoları, ithal malı mobilya ve ipek kumaşlar, deniz kabukları, tüyler, hediyelik eşyalar ve hatıra türünden birçok eşya bulunuyordu. Dayanıksız saydığı bir malı depolamaz, hemen elden çıkarırdı. Personel olarak çok az kişi çalıştırdığı, hatta daha açık söylemek gerekirse, hiç personel çalıştırmadığı bilinir. Sermaye konusundaysa, çok az sermayesi vardı ve bu konuda daha çok, Uzakdoğu'daki ti-

caret firmalarının kendisine verdiği krediye güvenirdi. Bu ticaret firmalarını aynı zamanda kendisine ait yabancı acentalar olarak da kullanır, böylece organizasyon ve idare masraflarından kısmış olurdu. Gemi kiralama işinde Lane ve Macandrew nakliyat-komisyonculuk firmasıyla iş yapıyor, firmanın başortağı Fred Lane'i, M. Samuel ve ortağı şirketine ait dar bir pasaj içindeki can sıkıcı ofisinde kolayca bulup işlerini çözümlüyordu.

1892 Darbesi

İş hayatında geçirmiş olduğu tüm deneyimler Marcus Samuel'i, önüne bir fırsat çıktığında bunu sıkı sıkı yakalamak konusunda koşullandırmıştı. İşte Rothschild'lerle olan iş ilişkisi de bu kurala uyarak gelişmiş ve insana hayret veren bir sonuca ulaşmıştı. Bu projede Marcus işin temelini Lane ile birlikte atmak için çabuk davrandı. 1890 yılında bu iki kişi Kafkasya'ya, ileriye yönelik planlarının gerçekleşmesi amacıyla bir yolculuk düzenlediler. İşte Marcus'un önemli bir gözlemde bulunması bu yolculuk sırasına rastlar. Yolculuk sırasında bir gün beklenmedik bir anda gözüne büyük cüsseli ve ilkel yapıda bir tanker ilişmişti. İşte o anda Marcus büyük cüsseli tankerlerin geminin su üstünde yüzen bir şişeye benzemesinden dolayı amacın gerçekleşmesi bakımından çok daha verimli olacağı kararına vardı. Bu olayı izleyen günlerde M. Samuel Japonya'ya ve Uzakdoğu'ya giderek oralarda dolaştı ve kafasında oluşan yeni projede katılımlarını sağlamak için kendileriyle devamlı iş yapmakta olduğu İskoçyalı ticaret firmalarını ikna etme yollarını aradı. Onlar olmadan bu işe devam edemeyeceğini anlamıştı. Bu defa onlardan beklediği şey sadece işbirliği değildi. Henüz fikir halindeki bu projeyi mali yönden de desteklemeleri gerekiyordu. Sonunda İskoçyalı ticaret firmaları ittifak halinde projeyi destekleme ve katılma kararı aldılar.

Bu kişilerle birlikte, Marcus Samuel fırsatın değerlendirilmesi için gerekli incelemeyi yaptı ve başarının sağlanması yolunda gerekli olan ihtiyaçları büyük bir titizlikle saptadı. Bunu yaparken gösterdiği özen en çabuk hareket eden bir tacirin bile normalde gösteremeyeceği kadar büyüktü. Ancak tüm bu önlemlere karşın projenin içerdiği risklerin ve oynanan kumarın ne denli büyük olduğunun bilinci içindeydi. İyice inandığı ve bildiği bir başka konu da şuydu: Kendisi ve ortakları Standard Oil'den daha aşağı fiyatla satış yapamadıkları sürece veya hiç değilse, kendilerinin Standard Oil'ce daha aşağı fiyatla satılmalarını önleyemedikleri sürece, pazara sızmaya çalışmanın hiçbir anlamı ve yararı olmazdı. Buna inandı ve davranışlarını ona göre düzenledi. Bu sonuca ulaşmak amacıyla girişilecek kampanyada, kampanyanın yapıldığı pazarların tümünde, fiyatların aynı anda aynı miktarda uygulanması kararı alındı. Eğer bu yapılmamış olsaydı, Standard Oil, Samuel grubunun kendisine rakip olarak bulunduğu pazarlarda, fiyatları yapay olarak düzenleyecek ve fiyat indirimi yapacaktı. Samuel grubunun hazır bulunmadığı pazarlardaysa, fiyatları alabildiğine yükseltecekti. Alınan diğer bir karar da sürat ve gizlilik sağlanması konularındaydı. Süratli davranmanın ve mümkün olduğu oranda gizlilik içinde hareket etmenin mutlak şekilde gerekli olduğuna inandılar. Marcus Samuel karşısında acımasız bir rakip olduğunu biliyor ve onunla savaşa hazırlanıyordu.

Ancak Samuel bu savaşta nasıl hareket etmeliydi? Bunun yanıtı henüz bilinmiyordu. İşe ilk önce, ihtiyaçların uzun ve yıldırıcı bir listesini yapmakla başladı. Her şeyden önce, gazyağını kasalar içinde nakletmek yerine tanklar içine koyup nakletmelerini sağlayacak tankerlere ihtiyaç vardı. Yer ve ağırlık konularında iktisat yapmakla ve hacimden kazanmakla, galon başına düşen nakliye masrafının büyük çapta azalacağı biliniyordu. Bunu bildiği için nakliye masraflarına mutlaka hâkim olmak gereğine inandı ve bir vakitler Rockefeller'in demiryollarında yaptığını yapmak istedi. O günlerde kullanılmakta olan tanker tipiyle bu iş asla yapılamazdı. Yeni, daha büyük, teknolojik bakımdan daha ileri tip tankere ihtiyacı olduğuna inandı ve bu özellikleri içeren tasarımda gemilerin inşası için sipariş verdi. Batum'dan çok miktarda gazyağı gelmesini bekliyor ve bunu garantilemek istiyordu. Ayrıca gazyağının yeterli miktarda olmasını ve fiyatının da, tenekeyle

nakledilmemiş olması nedeniyle sağlanmış olan tasarrufu yansıtmasını istiyordu. Başka bir arzusu da Süveyş Kanalı'na girmek, böylece yolculuğu dört bin mil kadar kısaltmak, dolayısıyla fiyatları daha aşağıya çekmekti. Bu yolla Standard Şirketi'ne karşı olan avantajlı durumunu daha da sağlamlaştırmış olacaktı. Çünkü o günlerde Standard, petrolü Uzakdoğu'ya ulaştırmak için yelkenli gemilerden yararlanıyor, gemiler Ümit Burnu'ndan dönüp öyle seyrediyorlardı. Ancak M. Samuel bu amacına kolay ulaşamadı. Güvenlik gerekçesiyle tankerlerin Süveyş Kanalı'ndan geçmesi yasaklanmıştı. Nitekim Standard Oil tankerlerine de daha önce Süveyş'ten geçme müsaadesi verilmemiş ve tankerleri geri çevrilmişti. Ancak, bu Samuel'i durdurmadı. Kapıyı mutlaka zorlayıp açmak istiyordu. Bu arada ihtiyacı olan diğer bir şey de, büyük depolama tanklarıydı. Bunları Asya'nın belli başlı limanlarının hepsinde kullanmak istiyordu. Ayrıca gazyağını en ücra köşelere kadar taşıyabilecek tanker arabalarına ve tanker vagonlarına da gereksinim vardı. Sonuç olarak, Samuel ve ortakları bir araya gelip, depolar kurmak ve buralarda, toplu halde gelen büyük miktar gazyağını bölüp kaplar içine koydurarak yörenin toptan ve perakende ticaretine sunmak kararı aldılar. Ayrıca üzerinde durdukları çok önemli bir nokta da pazarların koordinasyonu, mühendislik işleri ve politika gibi faaliyetler de içeren bu çok zor girişimin mümkün olduğu kadar gizli tutulması koşuluydu!

Rothschild'ler ve Bnito ile gerçek bir anlaşma yapma ve anlaşmayı hazırlama yolunda Samuel bir hayli zorlukla karşılaştı. Rothschild'ler bu konuda farklı düşünüyorlardı. Standard Oil'le rekabet yapmak isteyip istemediklerinden tamamen emin değillerdi. Örneğin, Rothschild'lerin petrol konusunda önde gelen kişisi M. Aron, Standard'ın her zaman "güçlü şirket" olduğu, küçümsenmemesi gerektiği görüşündeydi. Buna karşın 1891 yılında, çok uzun süren müzakereler sonunda ve fiyatların da düşmesi nedeniyle, Samuel Rothschild'lerle bir kontrat imzalamayı başardı. Kontrat Samuel'e dokuz yıllık bir süre için, 1900 yılına kadar, Bnito'nun gazyağını Süveyş'in doğusunda satabilmek için tam yetki veriyordu. İşte bu kontrat onun baştan beri istediği, sonunda mutlaka kazanacağını bildiği, bundan emin olduğu ve birçok yerlerde uğrunda son süratle mücadele verdiği şeydi.

Sipariş vermiş olduğu tankerler çok önemli bir teknolojik gelişmenin simgeleriydi. Fiyatları daha da düşürebilmek için bu tankerler buharla temizlenebilir şekilde yapılmıştı. Önce buhar temizlemesine tutulacak tankerler daha sonra dönüş için yeniden, Doğu'dan gelmiş malla yüklenip yola çıkacaktı. Yüklenen mallar arasında yiyecek maddesi de bulunuyordu. Bu yiyecekler petrol kokusundan etkilenmeyecek nitelikteki yiyeceklerdi. Bu tankerler, ayrıca Süveyş Kanalı Şirketi'nin şart koştuğu emniyet önlemlerini de içeriyordu. O güne kadar tankerlerde oluşmuş bazı patlamalar, insanlarda bir korku yaratmış olduğundan, bazı emniyet önlemlerinin alınması artık mutlaka isteniyordu. İşte Samuel'in sağladığı emniyet önlemleri bu ihtiyacı tam olarak karşılamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu kıyısıyla Avrupa arasında seyreden Standard'a ait tankerlerin aksine Samuel'in tankerleri bambaşka bir tasarımla donatılmıştı. Bu tankerlerde bazı özel tanklar gibi birçok yeni emniyet tertibatı vardı. Bu tanklar, değişik ısılarda gazyağının genleşmesine olanak verecek tarzda yapılmış olduğundan, yangın ve patlama riskini en alt düzeye indirmekteydi.

Ancak, çok geçmeden rakipler sesini yükseltmeye başladı. Bunlar Samuel'e ait tankerlerin Süveyş Kanalı'na girmesine izin verilmemesini savunuyorlardı. 1891 yılı yaz aylarında, artık basın bu konuyu diline dolamış, karanlık bazı söylentilerden bahseder olmuştu. Söylentiye göre, "İbrani etkisi" altında hareket eden bir grup "güçlü maliyeci ve tacir" Süveyş Kanalı'ndan tanker geçirmek peşindeydiler. Ayrıca Londra kentinde, en önemli kişilerin oluşturduğu bir avukatlık firmasının da sözü ediliyor ve bu avukatlardan Russell ve Arnholz adında iki kişinin Samuel'e Süveyş için izin verilmemesi konusunda kuvvetli bir lobi oluşturdukları ve kampanya açtıkları söyleniyordu. Kampanyanın giriştiği faaliyetler arasında bizzat Dışişleri Bakanı'yla yapılan uzun ya-

zışmalar da vardı. Adı geçen avukatlık firması, Süveyş Kanalı'nın emniyeti konusunda gerçekten çok, ama çok tedirgindi. Gemilere ne olacak, sıcak günlerde ne olacak, kum fırtınası olduğu günlerde neler olabilir gibi sorular devamlı olarak zihinlerini kurcalıyordu. Üzerinde durup endişe edecek o kadar çok sorun vardı ki, nereden başlayacaklarına karar vermekte güçlük çekiyorlardı. Dışişleri Bakanı kendilerine İngiltere'nin hangi çıkarına hizmet ettiklerini sorduğu zaman bile, müvekkillerinin kim olduğunu açıklamak istemediler. Ancak, onların ağızlarını bu denli sıkı tutmalarına karşı sözü edilen müvekkilin Standard Oil olduğu herkesçe biliniyordu. Aradan çok geçmeden bu defa, Russell ve Arnholz yeni bir tehlikenin varlığını ileri sürerek İngiltere hükümetini uyardı. Savlarına göre, İngiliz tacirlere tankerlerini kanala sokma izni verildiği takdirde, Rus sevkıyat acentaları da mutlaka aynı hakkı isteyecek ve bu hakkı alacaklardı. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde Rus deniz subayları ve denizcileri bir kere kanala girdiler mi, tekneleri de insanlarla yüklü olduğundan, kanalda akla gelebilecek her türlü kötülüğü yapabilecekti. "Kanalın deniz kuvvetlerini bloke etmek" ve "kanalda ne kadar gemi varsa hepsini mahvetmek" gibi her türlü kötülük göz önünde tutulmalıydı.

Ancak, tüm bunlara karşın Samuel'in de hem Rothschild ailesi içinde ve hem de çok etkin olan Fransız Bankası nezdinde pek çok nüfuzlu müttefikleri vardı. Bunlardan Rothschild ailesine mensup olup da İngiltere'de yaşayan ve 1875 yılında Benjamin Disraeli Süveyş Kanalı hisselerini alırken ona mali destek vermiş olan İngiltereli Rothschild'ler de vardı. Ayrıca artık Dışişleri Bakanı da İngiltere'ye ait tankerlerin kanaldan geçişini görmüş, bunun İngiltere'nin menfaatine ne denli uygun olduğunu anlamış olarak bir avuç avukattan oluşan firmanın kendisine söz geçirmesine izin veremezdi. Sonunda, deniz sigortası işlerine bakan kurum Samuel'e ait yeni tanker tasarımının doğru yapılmış ve emniyetli olduğunu kabul ve tescil etti.

Aradan geçen zaman içinde, M. Samuel ve ortağı firması başka bir kampanyaya daha yöneldiler. Bu yeni kampanya, tüm Asya düzeyinde petrol depolama tankları kurmayı öngörüyordu. Bunun için Samuel kardeşler gereken yerleri bulmak, tankların yapımını denetlemek ve dağıtım sistemlerinin kurulmasında ticari firmalarla bir arada çalışmak üzere, yeğenleri Mark ve Joseph Abraham'ı görevlendirdiler. Joseph Hindistan'a, Mark Uzakdoğu'ya gönderildi. Ücret olarak Mark haftada sadece beş pound alıyordu. Ayrıca ödül olarak kendisine devamlı kusur bulunuyor, eleştiriliyor ve hakaret görüyordu. Amcalar Mark'a en çok iki konuda baskı yapıyorlardı. Masrafları düşük tutmasını ve işi hızlandırmasını istiyorlardı. Ama bu iki hedef birbirleriyle asla uyuşmuyordu. Yeğenleri tüm vakitlerini sonu gelmeyen müzakerelerde, konsolos konumundaki memurlar, liman yetkilileri, tüccarlar ve Asyalı yetkililerle yapılan toplantılarda geçirdiği halde, amcalarından hiçbir anlayış görmüyordu. Sonuçta bir gün, masrafları düşük tutmak amacıyla kendisine elden düşme bir Japon faytonu aldığında, bu davranışı dahi amcalarının karşı koymasıyla karşılandı. Ayrıca, sanki işleri daha da zorlaştırmak ister gibi, sanki Mark'ın yapacak yeteri kadar işi yokmuşçasına, kendisine ek bir iş verip, boş kaldığı zamanda bunlarla meşgul olmasını isteyerek, Japonya'dan dışarıya ihraç etmeye çalıştıkları kömürü satma görevi yüklediler. Bütün bu işlerle meşgul olan Mark yine de tüm Uzakdoğu'da gerekli yerleri satın almayı ve depolama tankları yaptırmayı başardı. Yeni yerler arasında, Singapur açıklarında Freshwater Adası denen yerde satın aldığı yer de vardı. Bu yer işlere daima engel koymak isteyen liman görevlilerinin yetkisi dışında kalması nedeniyle çok önemliydi.

Takvimler 1892 yılının 5 Ocak tarihini gösterirken, artık Londra kentindeki nüfuzlu avukatların tüm karşı koymalarına rağmen, Süveyş Kanalı'ndan tankerlerin geçmesi için resmi onay verildi; ancak, bir tek bir koşul vardı: Tankerler mutlaka M. Samuel'in yeni tasarımına uygun olarak inşa edilmiş olmalıydı. Resmi onayın verildiğinden dört gün sonra Economist, sütunlarında şu sözlere yer vermiştir: "Bu yeni proje kendine özgü bir cüret ve büyüklük sembolüdür. Projeye karşı çıkanların iddiası doğru bile olsa, proje gerçekte salt İbrani ruhunun bir esintisi bile ol-

sa, yine de bizi ilgilendirmez. Bu iddia görüldüğü kadarıyla, doğru bile olsa, onun aleyhine kullanılmamalıdır. Eğer sadelik denen şey başarının unsurlarından biriyse, bu projenin kesinlikle vaatlerle dolu olduğu söylenebilir. Çünkü petrol kargolarını, yapımı bir hayli pahalıya çıkan, idaresi pahalıya mal olan, kolayca bozulan ve sızıntı yapabilen kasalar içinde göndermek yerine, bu projeyi yapanlar artık emtiayı tank taşıyan buharlı gemilerle Süveyş Kanalı yoluyla göndermeyi amaçlıyorlar. Ayrıca bu petrolü ihtiyacın en fazla olduğu yerlerde rezervuarlar içine aktarıp boşaltmak istiyorlardı. Tüketiciler de bu rezervuarlardan ihtiyaçları olan miktarda hemen petrol alabilecekler."

O güne kadar Mark Uzakdoğu'da bir hayli başarı sağlamış durumdaydı. Örneğin Hong Kong'da mükemmel bir yer satın almayı başarmıştı. Ayrıca Şangay'da da yer satın almaya çalışıyor ve bu konuda aceleci davranıyordu. Şangay'daki yeri mutlaka Çinliler'in yılbaşı günü gelmeden evvel almak istiyordu ve bunun için de kendine göre makul bir nedeni vardı. Mark bu nedeni şu sözlerle ifade etmiştir: "Çinliler'in âdetine göre o seneye ait tüm borçlar yeni yıl gelmeden önce ödenmeli ve yeni yıla borçsuz olarak girilmelidir. Ayrıca paraya ihtiyaçları da olduğundan ellerindeki malı yılbaşı gelmeden elden çıkarmak isterler. Bu nedenle yılbaşından evvel yapılan alışverişlerde alıcı daima malı ucuza mal eder." Uzakdoğu'nun öteki birçok limanına devamlı olarak gidip gelmiş olan Mark, sonunda 1892 Mart ayında Singapur'a ulaştı. Burada, her zaman olduğu gibi kendisini amcalarından gelmiş azarlarla dolu bir mektup bekliyordu. Amcaları Mark'tan daha çabuk davranmasını, çok daha çabuk hareket etmesini istiyor, bu konuda ısrar ediyorlardı. Onlara göre saat alarm vermekteydi. Standard Oil'in ne zaman ve nasıl karşı taarruza geçeceğini hiç kimse bilemezdi.

Bu arada Samuel'lerin ısmarladığı ilk modern tanker Batı Hartlespool'da inşa ediliyor ve bitmek üzere bulunuyordu. Tankere, bir vakitler deniz kabuğu tacirliği yapmış olan ihtiyar Marcus'un anısına bir tür deniz kabuğu olan *Murex* adı verildi. Samuel'ler öteden beri sahip oldukları tankerlerin hepsine birer deniz kabuğu adı vermeyi âdet edinmişlerdi. 1892 yılı Temmuz ayının 22'sinde, Murex Batı Hartlespool'dan kalkıp Batum'a hareket etti. Batum'da, taşımakta olduğu petrol tankerlerine Brito'nun gazyağını doldurup bu defa, 23 Ağustos'ta Süveyş Kanalı'nı geçerek doğuya doğru yol aldı. Taşıdığı kargonun bir kısmını Singapur'daki Freshwater Adası'nda boşalttı; yükü artık bir dereceye kadar hafiflemişti. Bu nedenle yolu üzerinde bulunan aşılması çok zor bir sığlığı aşabildi ve Mark'ın Bangkok'ta kurduğu yeni tesise doğru yol aldı. Böylece artık görevi tamamlanmış oluyordu.

Samuel grubunun bu denli çabuk hareket edişi, Standard temsilcilerini gafil avlamıştı. Sonucu öğrendiklerinde büyük bir şaşkınlığa uğradılar. Vakit geçirmeden Uzakdoğu'ya gitmeye ve sezdikleri tehlikeleri yerinde değerlendirmeye karar verdiler. Gerçekten etrafta birçok tehlike işareti görülüyordu. Nitekim o günlerde *Economist* gazetesinin yazdığı gibi "Bu işin müteşebbisleri eğer çok umut veren beklentilerini gerçekleştirebilirlerse, bu Doğu'da yapılan kasayla-petrol taşımacılığının bitmiş olduğu anlamına gelir." Tüm acele davranışlarına karşın Standard grubu temsilcileri yine de geç kalmış, onlar işe el attıklarında Samuel'e ait gazyağı her yerde bulunur ve satılır olmuştu. Bu durumda Standard'a yapacak pek bir şey kalmıyordu. Artık fiyatları bir pazarda düşürüp, öbür pazarda yükseltmeleri ve böylece denge sağlamaları mümkün olamayacaktı.

Yerine getirilmiş olan görev gerçekten parlak bir başarıydı ve mükemmel uygulama ile gerçekleşmişti. Ancak, tüm bu işler yapılırken Samuel grubu ve Uzakdoğu'daki ticaret firmaları çok önemli olan ve tüm başarılarını neredeyse mahvedecek bir konuyu gözden kaçırmışlardı. İlk girişimlerinde gazyağını toptan olarak muhtelif yörelere sevk edeceklerini ve müşterilerin kendilerine ait kaplarla kuyruk yapıp sırada bekleyeceklerini, gazyağını bu şekilde satın alacaklarını düşünmüşlerdi. Tahminlerine göre müşteriler kap olarak ellerindeki eski Standard Oil teneke kapları kullanacaklardı. Halbuki iş böyle olmadı; o günlerde mavi renkli, Standard Oil'e ait bu teneke kaplar baştan başa tüm Uzakdoğu'da başka amaçlarla kullanılır olmuştu ve yerel ekonomiler-

ce çok rağbette olan bir dayanak yerine geçiyordu. Tavan inşaatından tutun, kuş kafeslerine, esrar kabı yapımına, çay demliğinden ve yumurta çırpma aletine kadar her türlü şeyin yapımında kullanılıyordu. Bu denli kıymetli sayılan bu üründen durup dururken vazgeçmeye de Uzakdoğu halkı hiç niyetli değildi. Bu durum tüm projeyi ciddi şekilde tehdit etmekteydi ve işin garibi tehdit Standard'tan veya Süveyş Kanalı politikalarından ötürü de gelmiyor, doğrudan doğruya Asya halkının âdetlerinden ve tercihlerinden kaynaklanıyordu. Durum o şekilde gelişti ki, sonunda her limanda yerel bir bunalım halini aldı; gazyağı satılmadan öylece kaldı ve Houndsditch adresine birbirini izleyen karamsar telgraflar yağmaya başladı.

Bu bunalıma çabuk ve açık yüreklilikle yanıt veren kişi yine Marcus olmuştur. Marcus bu konudaki davranışıyla müteşebbislik alanında gerçek bir deha olduğunu kanıtlamıştır. Yaptığı iş şuydu: Ucuza kiraladığı bir gemiyi, teneke levhalarla doldurarak vakit geçirmeden Uzakdoğu'ya sevk etmek ve Asya'daki ortaklarına bunları kullanarak gazyağı için teneke kap imal etmeleri talimatını vermek. Bunun nasıl yapılacağını hiç kimse bilmiyordu; fakat o buna aldırış etmedi. Bu işin yapılması için gereken tesisler mevcut olmadığı halde, buna da aldırmadı ve bunların hepsini yapabilecekleri konusunda Asya'daki ortaklarını ikna etti. Örneğin Singapur'daki bir acenta Samuel'in Japonya'daki ortaklarına "Tel-tutacaklar kaba nasıl yapıştırılır?" diye bir soru ortaya attığında, kendisine derhal bunun nasıl yapılacağı talimatı veriliyordu. "Ne renk olmasını istersiniz?" sorusunaysa Mark hemen şu yanıtı veriyordu: "Kırmızı renk olsun."

Çok geçmeden artık Uzakdoğu'daki ticaret firmalarının hepsi bulundukları yörelerde teneke kap imal eden yerel fabrikalar kurdular ve tüm Asya bir yandan öbür yana Samuel'in imalatı olan parlak ve pırıltılı, fabrikadan yeni çıkmış kırmızı kaplarla dolmaya başladı. Çok geçmeden bunlar Standard Şirketi'nin mavi renkli, dünyanın hemen yarısını dolaşıp öyle gelmiş eski, yamru yumru parçalanmış kaplarının yerini alarak onlarla yarışır duruma geldi. Belki de müşterilerin bazıları Samuel imalatı gazyağını, gazyağından çok içinde bulunduğu işe yarar kırmızı teneke kaplar için satın alır oldular. Nedeni ne olursa olsun, kısa zamanda kırmızı renkli damlar ve kırmızı kuş kafesleri mavi olanların yerini almaya başladı. Aynı şekilde kırmızı renkli afyon kapları, çay süzgeçleri ve yumurta çırpma telleri mavilerle yer değiştirdi ve her yer baştan başa kırmızıya büründü.

Böylece bir iş daha başarılmış oluyordu. Samuel'in görevi bir kez daha yerine getirilmiş ve rekor sayılacak bir sürede tamamlanmıştı. Sene 1893 olduğunda, Samuel tam beş gemi daha ısmarlamış durumdaydı. Gemilerin hepsine birer deniz kabuğu adı veriliyordu: Conch, Clam, Flax, Cowrie gibi. 1895 senesi sonunda, Süveyş Kanalı'ndan geçmiş olan gemi sayısı altmış dokuzu bulmuştu ve dört tanesi dışında, bu gemilerin hepsi Samuel Şirketi'ne ait olan veya Samuel Şirketi'nce kiralanmış gemilerdi. 1902 yılına gelinceye kadar, Süveyş Kanalı'ndan geçirilmiş olan tüm petrol miktarının yüzde 90'ı Samuel Şirketi'ne veya onun grubuna aittir.

Belediye Meclisi Üyesi

Marcus Samuel artık sadece iş hayatında büyük bir başarının eşiğinde değildi. Kazandığı başka bir başarı da İngiliz yaşam tarzında elde etmekte olduğu konumda kendisini gösteriyordu. 1891 yılında, dünya çapındaki misyonuna başlamadan evvel yaptığı planlamanın orta yerinde, başka bir proje için de kendine zaman ayırabilmiş ve Londra Şehri Belediye Meclisi Üyeliği için yapılan seçimlere katılarak Belediye Meclisi Üyeliğine seçilmişti. Bu görev kendisine daha çok onur üyeliği olarak tevdi edilmiş olmasına karşın o, görevi ciddiye almış ve büyük bir zevkle yerine getirmiştir. Ancak 1893 yılında, misyonun tamamlanmasından bir yıl sonra yaşamında meydana gelen talihsiz bir olay onu –hem iş hayatında hem de sosyal yaşamında– her şeyin boş ve değersiz olduğuna inandırdı. Çünkü Samuel artık ciddi bir hastalığa yakalamıştı. Doktoru kanser tanısını koymuş ve en çok altı ay ömrü kaldığını bildirmişti. Bu teşhisin yanılgılı olduğunu zaman gösterecek

ve Samuel değil altı ay tam otuz dört yıl daha yaşayacaktı. Artık doktorunun verdiği bu yanılgılı kısa yaşam süresi Samuel'i daha da motive etmiş ve işlerini biraz daha düzene koymak ve toparlanmak fırsatını doğurmuştu. Bu toparlanış yeni bir işin daha kurulmasıyla sonuçlandı ve Tanker Sendikası faaliyete geçirildi. Sendika Samuel kardeşler, Fred Lane ve Uzakdoğu'daki ticaret firmalarının mensupları tarafından kuruldu. Aralarındaki anlaşma uyarınca, tüm dünyada baştan başa elde ettikleri tüm kâr ve kayıbı eşit olarak paylaşıyorlardı. Standard Oil'le, Standard'ın seçtiği herhangi bir pazarda yarışabilmek ve başarılı olmak ve gerektiğinde meydana gelen kayıplara dayanabilmek için böyle davranmaları gerekiyordu. Nitekim isabetli oldukları kısa zamanda anlaşıldı ve Tanker Sendikası hızla büyüyerek büyük bir başarı kazandı.

Marcus Samuel'in serveti günden güne artan bir hızla çığ gibi büyüyordu. Bu büyüme yalnızca petrolden ve tankerlerden ileri gelmiyor, aynı zamanda Uzakdoğu'yla ve özellikle Japonya'yla uzun süredir devam etmekte olan ticari bağlantılardan da kaynaklanıyordu. Samuel kardeşler 1894-95 yıllarında Japonya'nın Çin'le yaptığı savaş sırasında Japonya'ya silah ve mühimmat satan belli başlı firmaydı ve para daha çok bu kaynaktan geliyordu. Sonuçta, Murex'in Süveyş Kanalı'ndan ilk geçişini takip eden sadece birkaç yıl içinde, bir zamanlar Londra'nın doğusunda yaşayan bir Yahudi olan Marcus Samuel artık çok zengin bir adam olmuştu. Şimdi her sabah Hyde Park'ta at gezilerine çıkan, Kent bölgesinde Mote adını verdiği görkemli bir köy evi bulunan, bu evin beş yüz dönümlük arazisinde bir de geyik parkı olan, oğullarından biri Eton'da okuyan, öbür oğlu da Eton'a yeni girmiş muazzam servet sahibi bir adamdı.

Tüm bu başarılarına karşın, bir işadamı olarak Samuel'in ciddi sayılabilecek bir kusuru vardı. Bu da organizasyon ve idare konusundaki noksanıydı. Rakibi olan Rockefeller'in aksine Samuel organizasyon ve idare yeteneğinden yoksundu. Düzenli yaşama karşı Rockefeller'in duyduğu doğal eğilim yerine, Samuel hazırlıklı yaşamayı sevmiyor her şeyi o an içinden geldiği gibi, hazırlıksız yapmayı istiyordu. Onun kanısına göre, organizasyon denen şey düşünceden sonra, düşünme işi bittikten sonra yapılmalıydı. Buna inanarak her şeyi aklına estiği gibi yapıyor ve hayrettir bu onun sürekli olarak devam etmekte olan başarılarını daha da çarpıcı kılıyordu. Uğraşları arasında bir de, petrol işinin bir parçası saydığı başka bir iş daha vardı: Büyük bir buharlı gemi işletmeciliği. Bu işi, ofisinde böyle bir organizasyonu gerçekten idare edebilecek bilgi ve deneyime sahip herhangi bir kişi bulundurmadan tek başına yapıyordu. Bütün bu işler için yalnız Fred Lane'e güveniyordu. Filonun tüm günlük işleri, içinde bir tek masa, iki sandalye, duvara asılı bir dünya haritası ve iki de kâtipten başka hiçbir şey olmayan Houndsditch semtindeki küçük bir odadan idare ediliyordu.

Bunu, Rockefeller'in erişilmezliği, maskeli gibi duran yüzü, sakin ve tedbirli tutumu, 1400 no.lu odadaki bayların fikir birliğine dayanarak verdiği hükümler, şiddetli tartışmalar, çatışmalar hiddet ve suçlamalarla karşılaştıralım. Rockefeller grubunda Marcus ve Samuel son karara varmadan önce, tüm bu aşamaları teker teker yaşıyorlardı. Samuel'in ofisinde ise bazen öyle oluyordu ki, örneğin bir bilgi istendiğinde, bunu ofise getirmesi için bir kâtip çağrılıyor, kâtip bilgiyi Samuel'e getirinceye kadar orada çalışan bir görevlinin anlattığına göre "iki kardeş yerlerinden kalkıp pencereye gidiyor, orada arkaları kapıya dönük olarak durup, birbirlerine yaklaşıyor, kollarını birbirinin omuzuna dolayıp, başları eğik, alçak sesle konuşuyor ve sonra birdenbire yine bir anlaşmazlığa düşerek birbirlerinden ayrılıyor, kavga etmeye başlıyorlardı. Bu kavgalarda Bay Sam yüksek ve kızgın sesle bağırır, Bay Marcus'sa alçak sesle konuşurdu; ancak her ikisi de birbirine deli, aptal, geri zekâlı gibi sözle söverlerdi. Sonra birdenbire, hangi nedenle olduğu bilinmeden barışırlar ve fikir birliğine varırlardı. Daima çabuk ve kesin olarak birbirleriyle son bir fikir alışverişi yaparlardı. Bu bittikten sonra Bay Marcus kardeşine "Sam, onunla telefonda konuş" talimatını verir ve telefon konuşması devam ettiği sürece kardeşinin omuz başından ayrılmaz, konuşma bitinceye kadar orada öylece beklerdi. Samuel'lerin çalışma tarzı işte böyleydi.

Ölesiye Mücadele

Petrol Savaşları olarak adlandırılan mücadele devrinin oluşumunda birçok faktör rol oynamıştır. Rus petrol üretiminin süratle artması, Standard Oil'in konumunda yer alan büyük yükseliş, arz stokunun bu denli arttığı yıllarda mevcut olan ve yeni kurulmuş pazarları ele geçirme mücadelesi bu etkenlerden bazılarıdır. 1890 yıllarında, bu mücadeleye katılmış olan dört rakip –Standard, Rothschild'ler, Nobel'ler ve Rusya'daki öteki petrol üreticileri– arasında, devamlı, amansız bir çekişme hüküm sürüyordu. Bu çekişmenin oluş tarzı oldukça garipti. Bir bakardınız, şu an pazarları ele geçirmek için çetin bir şekilde savaşan, fiyat indirimi yapan, birbirlerini atlatarak petrolü ötekilerden daha ucuza satma çabası gösteren bu dört rakip, hemen beş dakika sonra birbirlerine kur yapmaya başlar, dünya pazarlarını kendi aralarında paylaşmak için bir ayarlama yapmak arayışı içine girerlerdi. Hemen bir dakika sonra bu defa birleşme ve müktesep hak elde etme peşine düşerlerdi. Bazı zamanlar bu üçünün hepsi birden aynı zamanda, büyük bir şüphe ve güvensizlik atmosferinde iş yaparlar, ancak hiçbir şekilde nezaket sınırlarının dışına çıkmazlardı. Her seferinde de Standard Oil'in en çetin rakiplerini cömertçe yutmaya hazır olağanüstü yapısı işe karışır veya Standard, yöneticilerinin sözleriyle rakipleri kendine katmaya ve asimile etmeye çalışırdı.

1892 ve 1893 yıllarında Nobel'ler, Rothschild'ler ve Standard, dünyadaki tüm petrol üretimini fiili olarak bir tek sistem içine sokmak, böylece dünyayı kendi aralarında paylaşmak yolunda birbirlerine yaklaştılar ve bu amaçlarını neredeyse gerçekleştirdiler. Arada yapılan görüşmelerde Rothschild'lerin çıkarını gözetmekle yükümlü temsilcisi M. Aron şöyle söylemişti: "Çok şükür kriz nihayet sona erdi; çünkü bu kadar uzun zamandan beri süregelen bu ölesiye mücadeleden Amerika'da ve Rusya'da yaşayan herkes bıkkınlık duymaya başladı." Rothschild'lerin Fransa'da yaşayan kolunun başkanı olan Baron Alphonse ise sorunları çözmek, bir sonuca ulaştırmak konusunda, bizzat çok istekliydi. Ancak, basının yazacaklarından ölesiye korktuğundan, Standard'ın kendisine New York'a gelmesi için yaptığı ve adeta baskı yaparak ısrar ettiği çağrıyı kabul edemedi. O sıralarda Chicago'da Dünya Fuarı yapılıyor, fuarı görmek için dünyanın her yerinden birçok yabancı Amerika'ya akın ediyordu. Bundan yararlanan Standard Oil mensubu Libby, Baron Alphonse'u Rothschild grubunun Amerika'ya gelmekle fazla dikkat çekmeyeceği konusunda ikna etti. Sonunda buna inanan Baron New York'a gitti ve Broadway 26 adresinde Standard yöneticileriyle bir toplantı yaptı. Toplantı bittikten sonra Standard Oil yöneticilerinden biri Rockefeller'e verdiği raporda Baron'un son derece nazik biri olduğunu, İngilizceyi fevkalade iyi konuştuğunu söylüyor ve sözlerine şunları ekliyordu: "Rothschild'ler Rusya'da petrolün kontrolüne yönelik girişime derhal başlayacaklar ve ilk adımı hemen atacaklar. Onların bu işi başarmak için gereken yeteneğe sahip olduğundan tamamen eminim." Ancak Standard yetkilisinin dikkatinden kaçan bir şey vardı. Baron bunları söylerken bir de koşul ileri sürmüş, nazik fakat kesin sözlerle Standard Oil'in Amerika'da bağımsız olarak petrolcülük yapanları da kontrat içine alması için ısrar etmişti. Rothschild'ler Nobel'leri de yanlarına alıp büyük çaba göstererek tüm Rusya üreticilerini ortak bir cephe kurmaya razı ettiler. Ortak cephe Standard'la yapılacak büyük uzlaşmada bir başlangıç olacaktı. Rothschild'ler bu sonuç için her ne kadar büyük çaba sarf ettilerse de bu çabaları sadece rakiplerince değil o günlerde Bakû'yu kasıp kavuran kolera salgını yüzünden engellendi ve sonuç istedikleri kadar çabuk alınamadı. Artık Standard, Amerikan petrolünün yüzde 85, yüzde 90 kadarını kontrolü altına almıştı. Buna rağmen, çok önemli olan eksik oranı bir türlü tamamlayamıyor, bağımsız çalışan Amerikalı rafinericileri ve üreticileri bir türlü büyük projeye katmayı başaramıyordu. Bu yüzden Baron Alphonse'la yapmayı düşündükleri anlaşma bir türlü gerçekleşemedi.

Buna karşın 1894 yılı güz mevsiminde Standard yeniden dünya çapında bir fiyat indirimi kampanyasına girişti. Rothschild'ler Standard'la yapacakları pazarlıkta Samuel'i pazarlık koşullarını iyi-

leştirmede kullanacakları bir araç olarak görüyor ve onunla aralarındaki sözleşmenin yorumlanması konusunda çok da sert davranıyorlardı. Sonuçta Samuel daha fazla dayanamayarak acı acı ve yüksek sesle şikâyete başladı. O derece yüksek sesle şikâyet etti ki bu Standard Oil'ce bile duyuldu. Standard Oil, şikâyetçi Samuel'in Rothschild'lerle arasındaki bağın zayıfladığını düşünerek onunla anlaşmak için müzakerelere girdi. Amerika'daki rakiplerine yapmış olduğu tekliflere çok benzeyen bir teklifi, daha büyük çapta olarak ona da yaptı. Adı geçen rakipler artık kavgayı bırakmış, Standard'ın kardeşi olmuşlardı. Standard Samuel'e çok büyük paralar ödeyeceğini, şirketinin Standard Oil'in bir parçası olacağını, kendisinin de Standard'a müdür olarak atanacağını ve eğer isterse kendi yurttaşlık haklarını korumakta serbest olacağını söylemişti. Tümüyle ele alındığında teklif gayet çekiciydi. Fakat Samuel bu teklifi reddetti. Şirketin bağımsız hüviyetini korumasından yanaydı; ayrıca bayrağının M. Samuel ve şirketi adını yaşatırcasına gemi direklerinde dalgalanmasını istiyordu. Belki de hepsinden önemlisi, her şeyin İngiliz olarak kalmasını istiyordu. Düşüncesine göre o güne dek elde ettikleri başarı İngiliz koşullarına göre sağlanmış ve İngiltere'ye ait olan bir başarıydı. Samuel bunun aynen korunmasında ısrar ediyor, bir Amerikan şirketi olan toplulukla birleşmek istemiyordu.

Bu durum karşısında Standard Oil vakit kaybetmeden bir kez daha Rus üreticileriyle temasa geçti ve 14 Mart 1895 tarihinde Rothschild'lerle ve Nobel'lerle uzun zamandır özlemini çektiği büyük ittifak anlaşması imzalandı. Anlaşma "Amerika Birleşik Devletleri Petrol Sanayii Adına" ve "Rusya Petrol Sanayii Adına" imzalanmıştı. Anlaşma uyarınca dünya ihracat satışlarından gelen tüm gelirin yüzde 75'i Amerikalılar'ın, yüzde 25'i Ruslar'ın olacaktı. Fakat nedense bu anlaşma hiçbir zaman yürürlüğe sokulmadı. Görünüşe göre bunun gerçek nedeni Rus hükümetinin karşı koymasıydı. Böylece bir kez daha beklenen ve özlenen büyük ittifak, daha yürürlüğe girmeden çöküyordu. Bu çöküşten sonra Standard yeniden fiyat düşürme kampanyalarına başvurdu.

Standard Oil'in Rus üreticileriyle büyük ittifak yaparak, dünya petrol pazarı ve uluslararası rakipleri üzerinde yeniden kontrolü ele geçirmesi mümkün olmamıştı. Fakat bunun için bir seçenek mevcuttu. Standard yöneticilerine göre bu, Rusları kendi oyunlarıyla yenilgiye uğratmak, dize getirmekti. Aslında bu konuda Ruslar daha avantajlı durumdaydı. Bu avantaj şu gerçeğe dayanıyordu: Batum'un Singapur'dan sadece 11.500 mil uzak olmasına karşın, Philadelphia Singapur'dan 15.000 mil uzaktaydı ve kuşkusuz bu Ruslar yönünden bir avantaj sayılırdı. Ancak, Standard durumu tersine çevirerek lehine kullanmak istedi. Planına göre, Asya pazarına ve hatta Asya'ya çok daha yakın olan yerlerdeki ham petrole ulaştığı takdirde, durum kendi leyhlerine dönecekti. Bu nedenle dikkatini Doğu Hint Adaları'nın Hollanda hâkimiyetindeki Sumatra bölgesine çevirdi. Malaka yoluyla Singapur'a ulaşmak buharlı gemiyle sadece birkaç saat alıyordu. Bu arada gözlerini, uzun mücadele yıllarından sonra, balta girmemiş Sumatra ormanlarından kendisine kârlı bir mesleği adeta yaratmış olan bir Hollanda şirketine dikmişti. Bu şirket o sıralar Taç Petrol adını verdiği kendi petrol ürünüyle tüm Asya pazarlarında nüfuzunu artırma yolundaydı. Böyle yapmakla, petrol üretiminde dünyada en büyük olanlar arasında üçüncü sırada gelen bölgenin de kapılarını açıyordu. Bu şirkete "Hollanda Kraliyet Petrolü" (Royal Dutch) adı verilmiştir.

Hollanda Kraliyet Petrolü

Hollanda'ya ait Doğu Hint Adaları'nda yüzyıllardan beri petrol sızıntısı gözlenmişti. Yöre halkı bu sızıntıdan yararlanma yoluna giderek "toprak yağı" diye adlandırdıkları bu maddeyi ilaç yapmakta kullanırdı. "Kas tutulmalarına" iyi geldiğine inandıkları bu maddeyi aynı zamanda daha başka geleneksel tıbbi amaçlarla da kullanıyorlardı. 1867 yılına gelinceye kadar Adalar Denizi'nde en az elli iki sızıntı olayı saptanmıştır. Ancak bu sızıntı çok sürmemiş, giderek etkisini kaybetmişti. Amerikan gazyağı ise aynı yıllarda büyük gelişme göstererek tüm dünyanın kalbini kazanmıştı.

1880 yılında bir gün Aeilko Jans Zijlker adında Doğu Sumatra Tütün Şirketi'nin müdürü olan bir kişi Sumatra kıyılarının bataklık bölgesinde bir tütün çiftliğinde geziniyordu. Groningen'in çiftçi ailelerinden birinin en küçük oğlu olan Zijlker, çok seneler önce başından geçmiş mutsuz bir aşk macerasından sonra, yaklaşık yirmi yıl önce Doğu Hint Adaları'na gelmiş, buradaki sakin ve yalnız hayata sığınmak istemişti. Çiftlik civarında dolaşırken aniden büyük bir fırtına koptuğunda, Zijlker geceyi geçirmek üzere karanlık ve kullanılmayan bir tütün siperliğine sığınmak zorunda kaldı. Yanında bir de yöre halkının Mandur dediği yerli bir nezaretçi vardı. Etraf zifiri karanlık olduğundan, biraz ışık için bu adam elinde bulunan meşaleyi yaktı. Meşalenin saçtığı parlak alev sırılsıklam ıslak Zijlker'in dikkatini çekmişti. Gördüğü alevin nereden geldiğini anlamamış, çok fazla reçine içeren bir tahta parçasından oluştuğunu sanmıştı. Mandur dedikleri bu adam acaba meşaleyi nereden bulmuştu? Bunu kendisine sorduğunda Mandur, elindeki meşalenin bir çeşit madeni balmumuyla sıvanmış olduğunu söyledi. İnsanların hatırlayamayacağı kadar uzak yıllardan bu yana, yerli halk bu balmumunu küçük havuzların yüzeyinden çıkarıyor, sonra da gemi imali dahil olmak üzere çeşitli alanlarda kullanıyorlardı.

Zijlker ertesi sabah Mandur'u yanına alarak havuzlardan birinin yanına gitti. Orada ilk hissetiği şey burnuna gelen bir koku oldu. Bu koku birkaç yıl önce adalara sokulmuş olan ithal malı gazyağını andırıyordu. Hollandalı Zijlker bu çamurlu maddeden küçük bir miktar alarak tetkik edilmek üzere Batarvia'ya gönderdi. Gelen cevap ümit vericiydi; çünkü örnek üzerinde yapılan analiz, bu maddenin yüzde 59'la yüzde 62 oranında gazyağı içerdiğini belli etmişti. Sonuçtan memnun kalan Zijlker bu kaynağı geliştirmeye karar vererek kendisini bütün kalbiyle bu serüvene adadı. Kafasına yerleştirdiği bu yeni fikir o günleri izleyen on seneyi aşkın bir süre Zijlker'i devamlı olarak meşgul etmiş, kendisini tüm varlığıyla bu işe adamasını sağlamıştır.

Bundan sonra yaptığı ilk iş Langkat'taki yerel sultandan bu işe destek istemek oldu ve bunu başardı. Sultanın yaptığı bağış Telaga Said diye tanınan, Sumatra'nın kuzeydoğusunda, Malaka kıyılarına boşalan Balaban Nehri'ne altı mil mesafede balta girmemiş bir araziydi. İlk kuyunun başarıyla kazılması yıllar aldı ve ancak 1885 yılında gerçekleşti. Kazı teknolojisinin çok ilkel oluşu ve araziye hiç de uygun olmayışı yüzünden iş çok geç ilerliyor, çok fazla zaman alıyordu. Bu durum daha sonraki birkaç yıl içinde aynen devam etti. Zijlker'in bu iş için sürekli paraya ihtiyacı oluyordu. Ve sonunda, bu parayı bizzat kendi ülkesinde, Hollanda'da büyük itibar kazanarak sağladı. Para, Doğu Hint Adaları'ndaki Merkez Bankası'nın eski başkanından ve aynı ülkenin eski genel valisinden gelmişti. Ayrıca, bu güçlü bağışçıların gösterdiği çabanın sonucu olarak, bizzat Hollanda Kralı III. William "Royal" (Kraliyet) unvanının bu spekülatif teşebbüs adına kullanılmasına rıza gösteriyor ve bu unvanı bir belgeyle kendisine veriyordu. Normal olarak bu belgenin yalnızca halen kurulmuş ve kendilerini kanıtlamış şirketlere verilebileceği göz önüne alındığında, bu olgunun ne denli önemli olduğu kolayca anlaşılır. Verilen belgenin değeri çok büyüktü ve sonsuza kadar devam edecekti. 1890 senesinde faaliyete geçmiş olan Hollanda Kraliyet Şirketi ilk stokunu denizaşırı gönderdikten sonra o derece rağbet kazandı ki, hemen arkasından sevkiyat dört buçuk katına çıkarıldı.

Sonunda Zijlker zaferi kazanmıştı. Önünde uzanan yıllarda son on yıl içinde sarf ettiği tüm çabaların karşılığını görür gibiydi. Yazdığı bir mektupta fikirlerini şu sözlerle dile getirmiştir: "Bükemeyeceğiniz eli kırın. Geçmişteki tüm arayışlarımda prensibim daima şu olmuştur: Benim yanımda olmayan benim karşımda demektir ve ben de söz konusu kişiye buna göre davranırım. Bu prensibin bana düşmanlar kazandırdığını çok iyi biliyorum. Fakat şunu da biliyorum ki, eğer bu şekilde hareket etmemiş olsaydım bu işte asla başarılı olamazdım." Bu sözler Zijlker'in mezar taşına kitabe olarak yazılsa yerinde olurdu. Çünkü 1890 güz mevsiminde Uzakdoğu'ya dönmüş olan Hollandalı, şirketin faaliyete geçmesinden birkaç ay sonra, Singapur'a uğradığında hiç beklenmedik şekilde öldü. Hayal ettiği amaç gerçekleşmemişti. Mezarı başına gösterişsiz, sade bir anıt dikilmiş, yattığı yer bu anıtla belirlenmişti.

Zijlker'den sonra Sumatra'nın konuk sevmeyen bataklıklı ormanlarında liderlik Jean Baptiste August Kessler'e geçti. 1853 yılında doğmuş olan Kessler, Doğu Hint Adaları'nın Hollanda'ya ait kesiminde kendisine başarılı bir ticaret hayatı kurmuştu. Ancak sonradan iş hayatında ciddi bazı tersliklerle karşılaştığından, kalbi kırılmış ve sağlığı bozulmuş olarak tekrar Hollanda'ya dönmüştü. Hollanda Kraliyet Şirketi'nin kendisine her şeye yeniden başlama fırsatı verip teklifte bulunması bu yıllara rastlar. Kessler bu teklifi kabul etti. Bu adam gerçekten doğuştan liderdi ve demir gibi bir iradeye sahipti. Ayrıca hem kendisinin hem de çevresindekilerin tüm enerjisini gerektiğinde tek bir hedef üzerinde yoğunlaştırma yeteneği vardı.

1891 yılında sondaj mevkiine vardığında tüm endüstriyi karmaşa içinde buldu. Avrupa ve Amerika'dan sevk edilen araç-gereç dahil her şey, mali durum da içinde olmak üzere bütünüyle düzensizlik içindeydi. Eşine yazdığı bir mektupta bu konu için şunları söyler: "Düşünmeden yapılan ani hareketler yüzünden büyük sayılabilecek paralar heba olmuş." Çalışma koşulları da berbattı. Dinmek bilmeyen yağmurlu günler sonunda, işçiler bazen bellerine kadar uzanan sular içinde çalışmak zorunda kalıyordu. Yörede yiyecek pirinç de kalmadığından Çinliler'den oluşan sekiz kişilik bir işçi ekibi, birkaç çuval pirinç bulmak için on beş mil uzaklıktaki bir köye çamurlara batarak, hatta bazen de yüzerek gitmek zorunda kalıyorlardı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir taraftan da Hollanda'dan gelen önüne geçilmez baskılarla karşı karşıyaydılar. Bu baskılar işlerin çabuklaştırılmasını, programa uygun olarak çalışılmasını ve yatırımcıları mutlu etmeleri yönündeydi. Tüm bu zorluklarla mücadele ederek ve gece gündüz çalışmak suretiyle, çoğu zaman da sıtma hummasıyla hastalanan tedirgin Kessler, yine de ne yapıp yapıp işin gerektirdiği tempoyu zorla tutturmasını bildi.

1892 yılında, balta girmemiş ormanlardaki kuyuları Balaban Nehri üzerindeki rafineriye bağlayan altı mil uzunluktaki boru hattı nihayet tamamlanmıştı. Takvimler 28 Şubat'ı gösterirken ekibin hepsi birden bir araya gelmiş heyecanlı ve sinirli bir halde petrolün rafineriye ulaşmasını bekliyorlardı. Bunun ne kadar zaman alacağını önceden hesapladıklarından, ellerinde saat, dakikaları sayıyorlardı. Sonunda vakit geldi ve ne yazık ki geçti. Bekledikleri petrol çıkmamıştı. Doğal olarak endişeyle bekleyen tüm seyircileri derin bir karamsarlık sarmıştı. Kessler'e gelince, o, yenilginin kapıda beklediğini sezmiş, korkarak arkasını dönmüştü. İşte tam o an, beklenmedik bir şey oldu ve birden orada bulunanların hepsi donup kaldılar. Tıpkı "çok güçlü bir fırtınanın kükremesi" gibi bir ses duyulmuş, petrolün geldiğini ilan etmişti. Gelen petrol Hollanda Kraliyet Petrol rafinerisinin ilk imbiğine büyük bir hızla ve "inanılmaz bir itici güçle" akmaya başladı. Oradaki kalabalık şimdi artık sevinç çığlıkları atıyordu. Hollanda bayrağı havada dalgalanıyor, Kessler ve ekibi Hollanda Kraliyet Petrol'ün müstakbel refahı şerefine kadeh kaldırıyordu.

Artık, şirket fiilen işe girmişti. 1892 Nisanı'na gelindiğinde, –ki bu tarihte Marcus Samuel ilk kargosunu Süveyş Kanalı'ndan geçirerek gönderme hazırlığı içindeydi– Kessler, Hollanda Kraliyet Petrol adıyla kayıt edilmiş ilk birkaç kasa gazyağını pazara sürmüştü. Tüm bunlara karşın refahın yanı başlarında olduğu söylenemezdi. Sürekli devam eden ihtiyaçlar yüzünden Hollanda Kraliyet parasal kaynakları çarçabuk tükenmiş, kendi öz varlığı, işletme için gerekli sermayenin sağlanamaması nedeniyle tehdit altına girmişti. Yeni fon bulmak için yaptığı çılgınca arayış içinde Kessler, Hollanda ve Malezya'ya gitti. Aylık gazyağı satışı yirmi bin kasayı bulduğu halde şirket hâlâ zarardaydı.

Sonunda Kessler sermayeyi bulabildi ve 1893 yılında Telaga Said'e geri döndü. Burada gördükleri gerçekten içler acısıydı. Şirketin bütün operasyonları acınacak durumdaydı. Kessler bu durumu şu sözlerle tarif etmiştir: "İşe dört elle sarılmamak, cehalet, ihmal, bakımsızlık, düzensizlik ve sıkıntı her yerde açıkça belli oluyor. İşte biz bu koşullar altında, işimizi genişletmek istiyoruz. Tabii işin iki ucunu bir araya getirmek istiyorsak." Bu amaçla operasyonu mümkün olduğu kadar büyük güçle çalışmaya yöneltti ve mevcut tehlikeyi şu acıklı sözlerle özetledi: "Durgunlaşıp gevşemek işi tasfiye etmek demektir."

Önlerinde aşmaları gereken her türlü engel vardı. Bunlardan biri Sumatra'nın bir başka yerinden gelmiş olan ve sayıları yaklaşık üç yüzü bulan çapulcu korsanlardı. Bunlar sondaj yeriyle rafineri arasındaki bağlantıyı önce geçici olarak kestiler, sonra da yöredeki binalardan bazılarını ateşe verdiler. Ateşe verme olayında ilk defa on yılı aşkın bir süre evvel Zijlker'in gözüne ilişen geleneksel petrol meşalelerini kullandılar. Tüm bu güçlüklere karşın Kessler yine de yılmadı ve çalışmaları için ekibini zorlamaya devam etti. Karısına yazdığı bir mektupta "İşler ters giderse işimi ve şerefli ismimi kaybederim. Ayrıca belki de özverilerimin ve olağanüstü çabalarımın karşılığı pazarlığın engellenmesi şekliyle ödenecek. Tanrı beni tüm bu acılardan korusun" diyordu.

Kessler kararında sebat gösterdi ve sonunda başardı. İki yıl içinde üretimi altı katına çıkarmış, Hollanda Kraliyet Petrol'ü sonunda kâra geçirmişti. Hatta ilgililere kâr hissesi ödeyecek duruma bile gelmişti. Ancak yine de üretici olmak yetmiyordu. Hollanda Kraliyet Petrol'ün varlığını devam ettirmesi için Uzakdoğu'da, aracısız olarak kendi pazarlama organizasyonunu kurması şarttı. Bu arada şirket tanker kullanmaya ve pazarların yakınında kendi depolarını da yapmaya başlamıştı. Ama önlerinde bir tehlike daha bekliyordu. Samuel'in Tanker Sendikası'nın çok çabuk hareket ederek önlerine geçmesinden, kendilerini oyuna getirmesinden korkuyorlardı. Neyse ki vaktinde yapılan korumaya yönelik bir müdahaleyle Hollanda hükümeti, Tanker Sendikası'nın Doğu Hint Adaları limanlarına girmesini yasakladı. Buna gerekçe olarak da kendi üreticilerine, Tanker Sendikası'nın o aşamada yerel sanayi için bir terör unsuru olmaması gerektiğini gösterdi.

Hollanda Kraliyet Petrol'ün işleri hayret verici bir çabuklukla gelişiyordu. Üretim 1895-1897 yılları arasında beş kat artmıştı. Ancak, Kessler ve şirket, kazanılan başarının fazla abartılmamasını, bu konuda fazla gürültü yapılmamasını istediler. Sırası geldiği bir gün Kessler arkadaşlarını uyararak, Hollanda Kraliyet Petrol yeni ilave bağışlar elde edinceye kadar "Fakirmişiz gibi davranmamız gerekiyor" demiştir. Sonra da böyle düşünüşünün nedeni olarak, diğer Avrupalı ve Amerikalı şirketlerin ilgisini Doğu Hint Adaları'na veya Hollanda Kraliyet Petrol'e çekmek istemediğini söylemişti. Asıl büyük korkusu Standard Oil'den kaynaklanıyordu. Biliyordu ki, eğer kızacak olsa, Standard, asıl silahını yani fiyat indirimini seferber edecek ve Hollanda Kraliyet Petrol'ü köşeye sıkıştıracaktı.

"Hollanda Kaynaklı Engeller"

Ancak Hollanda Kraliyet Petrol uzun zaman rakiplerinin dikkatinden kaçamazdı. Çok çabuk büyümesi, Asya'daki öteki üreticilerin de büyümesiyle bir araya gelince Rus üreticilerin sebep olduğu üzüntüye eş yeni bir baş ağrısı yaratıyordu. Standard bu nedenle mümkün olabilecek tüm olasılıkları teker teker araştırdı. Vakit geçirmeden Sumatra'da bir imtiyaz ele geçirmek için müzakerelere giriştiyse de, yerliler arasında ayaklanma baş göstermesi üzerine, bu fikirden çarçabuk vazgeçti. Çin'den ve Sakhalin'den California'ya kadar Pasifik'in her köşesinde üretim şansı aramaya koyuldu.

1897 yılında Hollanda Kraliyet Petrol tehdidine karşı ne yapılabileceğinin değerlendirilmesi için Standard Oil Şirketi Asya'ya iki temsilci gönderdi. Temsilciler Doğu Hint Adaları'nda Hollanda Kraliyet Petrol'ün yerel müdürüyle görüştüler ve şirketin tesislerini gezdiler. Ayrıca Hollanda hükümetine mensup memurları da arayıp onlarla konuştular. Yörede yurt hasreti çekerek çalışan Amerikalı sondajcılardan bilgi topladılar. Bu arada temsilciler devamlı olarak Broadway 26'yı arıyor, balta girmemiş ormanlarda buhar uygulaması yaparak girişilecek "bu denli karışık bir girişime" yanaşmaması hususunda yetkilileri uyarıyordu. Yapılacak en iyi işin halen mevcut üretimi satın alarak itibarlı bir Hollanda şirketiyle ortaklık kurmak olduğunu söylüyorlardı. Buna gerekçe olarak "Hollanda Koloni Hükümetinin" kullandığı yöntemleri anlatmakla geç kalındığını ileri sürüyor, bir başka gerekçe olarak da şu fikirleri ifade ediyorlardı: "Siz" diyorlardı, "idareyi yürütecek yeteneğe sahip yeterli sayıda Amerikalı'yı burada tutmakta daima zorluk çekersiniz." Stan-

dard'ın hedefinin, başarılı şirketleri bir araya getirmek olması gerektiğini ısrarla vurguladılar. Bu şirketler arasında, hepsinden önce Hollanda Kraliyet Petrol Şirketi gelmeliydi.

Hollanda şirketi Standard'ı dehşet verici bir rakip, korkulu bir rüya olarak görüyordu. Standard ise, Hollanda şirketinin yiğitliğine büyük saygı duymaktaydı. Standard'ın adamları Kessler'in liderliğinden, izlediği olumlu ekonomi politikasından, yeni pazarlama sisteminden bütünüyle ve gerçek anlamda etkilenmişlerdi. Yazdıkları bir raporda bu konuda şunu söylediler: "Petrol işinin gelmiş geçmiş tüm tarihi boyunca Hollanda Kraliyet Petrol'ün gösterdiği başarı ve çabuk ilerleme başka hiçbir olayda bu derece yoğun yaşanmamıştır." Nitekim Standard Oil yetkilileri Sumatra'da Hollanda Kraliyet Petrol müdürlerine veda ederken, durumlarından neredeyse bir hayıflanma seziliyordu. İçlerinden bir yetkili bu anda şu sözleri söylemiştir: "Ne yazık, sizin ve bizim gibi böyle büyük sorunları olan iki şirket birleşemiyor."

İşleri daha da karıştırmak istercesine, bundan kısa bir süre sonra Samuel'e ait sendikanın da Hollanda Kraliyet Petrol'ü gözlemekte olduğu ortaya çıktı. Her iki grup arasında 1896 yılında ve 1897'nin başlarında şiddetli tartışmalar olmaktaydı. Fakat hedefleri birbirinden çok farklıydı. Hollanda Kraliyet Petrol, Asya'da ortak bir pazarlama düzenlemesi istiyordu. Marcus ve Samuel Samuel ise bundan daha fazlasının peşindeydiler. Amaçları Hollanda Kraliyet Petrol'ü satın almaktı. Aradaki tartışmalarda her iki taraf birlikte sağlanacak çıkarlardan söz ediyor fakat her şey bundan ibaret kalıyordu. Sam, Hague kentinde Hollandalı müdürlerle yaptığı ve daha çok sessizlikle geçen buz gibi soğuk bir havanın egemen olduğu toplantıyı kardeşi Marcus'a şu sözlerle anlatıyordu: "Hollandalılar'ın yaptığı sadece oturmak ve hiçbir şey söylememek. Bu sessizlik istediklerini elde edinceye kadar da sürecek. Ama bu durumda istediklerini kuşkusuz elde edemeyecekler." Zaman geçiyor, hiçbir ilerleme olmuyordu. Yine de aralarındaki rekabete karşın, Marcus ve Kessler birbirleriyle dostane ilişkiyi koruyabiliyorlardı. 1891 Eylülü'nde Kessler'e yazdığı mektupta Marcus nazik bir dille şöyle diyordu: "Bana öyle geliyor ki günün birinde koşullarda anlaşacağız. Bunun böyle olması lazım, çünkü eğer anlaşamazsak, her iki taraf da birbirlerine karşı yıkıcı bir yarışmaya girişecek."

Standard Oil ise arada geçen tartışmalardan haberdardı ve iki şirketin er geç birleşip, kendi şirketinin aleyhine güçlü bir beraberliğe gitmesinden korkuyordu. Bu günlerde Standard Oil yöneticilerinden biri düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "Her geçen gün, durumu daha güçleştiriyor ve konuya hâkim olma olanağımızı tehlikeye sokuyor. Eğer hemen harekete geçip kontrolü ele almazsak egemenlik Ruslar'a, Rothschild'lere veya başka bir şirkete geçecek." Daha evvel Standard, Ludwig Nobel'in ve Marcus Samuel'in şirketlerini ele geçirmek istemiş ancak başaramamıştı. Şimdi, 1897 yazında ise Standard Oil'in Baş Dış Temsilcisi olan W.H. Libby, Kessler'e ve Hollanda Kraliyet Petrol'e resmi bir teklif götürüyordu. Teklife göre, Hollanda Kraliyet Petrol'ün sermayesi dört katına çıkarılacak, bütün ek hisseler Standard'a verilecekti. Libby, Standard Oil'in, Hollanda Kraliyet Petrol'ü "kendi gücü altına almaya hiçbir niyeti olmadığını" üzerine basa basa vurguladı. Hedeflerinin çok mütevazı olduğu konusunda Kessler'e teminat veriyor, "istedikleri şeyin sadece iyi bir sermaye yatırımı" olduğunu ısrarla söylüyordu. Kessler, Libby'nin sözlerine ve önerisinin samimiyetine kanmamıştı. Kessler'in ısrarla tekrarladığı öğütlere uyan Hollanda Kraliyet Petrol yönetimi bu öneriyi reddetti.

Düş kırıklığına uğramış olan Standard bu defa Doğu Hint Adaları'nın Hollanda kesiminden yeni bir imtiyaz kazanmak için yeni görüşmelere girişti. Ancak hem Hollanda hükümeti yetkilileri hem de Hollanda Kraliyet Petrol'ün kendisi duruma müdahale ederek bunun gerçekleşmesini engellediler. Amerikalı bir yetkili bu konuda, "Hollanda'dan gelen engellemelerin Amerikalılar yönünden dünyada çözülmesi en zor sorun olduğunu" beyan ederek sözlerine şunları ekliyordu: "Bunun nedeni Amerikalılar'ın her zaman aceleci oluşu, Hollandalılar'ın ise hiçbir zaman aceleci olmayışıdır." Her şeye karşın Hollanda Kraliyet Petrol kendisini güvende hissetmiyordu. Şir-

ketin müdürleri ve idare Standard'ın Amerika'da nasıl çalıştığını, rakiplerini belli etmeden tedirgin etme pahasına hisseleri nasıl satın alıp sonradan etkisiz hale getirdiğini biliyordu. Böyle bir oyuna gelmemek için önceden hazırlıklı olmayı kararlaştırdılar ve bu amaçla tercihli hisse denebilecek özel bir hisse senedi türü oluşturdular. Yönetim Kurulu'nun kontrolü bu tercihli hisse sahiplerinin elinde olacaktı. Tercihli hisse sahibi olabilmenin daha da güçleştirilmesi için bu seçkin topluluğa ancak davet ile girilebilmesi esası getirildi. O sıralarda, Standard Oil'in bir yetkilisi ümitsizlik içinde Hollanda Kraliyet Petrol'ün bir Amerikan şirketi olan kendileriyle hiçbir zaman birleşmeyeceğini söylüyordu. Hollanda Kraliyet Petrol yönünden yolu kapayan şey sadece "duygusal bir engel" değildi ve işin içinde ayrıca pratik anlamda da bir sorun vardı. Ona göre gerçek şuydu: Hollanda Kraliyet Petrol yetkilileri şirketin kârından yüzde 15'i almaktan büyük keyif duyuyordu.

4

Yeni Bir Yüzyıl

Bazı bağımsız üreticiler Standard Oil'e kendi aralarında "Eski Ev" adını takmışlardı. Bu şirket kurulduktan sonra büyük ve önemli bir varlık olarak serpilmiş, gölgesini her yönde hissettirmişti. Artık Amerika'da mevcut petrol arazisinin her santimine egemendi. Yabancı rakipleri dış ülkelerde "Eski Ev"e meydan okurken, Birleşik Devletler'in her yerinde belirli bir teslimiyet seziliyordu. Görünüşe göre Standard'ın her şeye sahip olması ve her şeyi kontrol altına alması kaçınılmazdı. Yine de 1890 yılında ve yeni yüzyılın ilk on yılı içinde oluşan gelişmeler "Eski Ev"in üstünlüğünü tehdit eder nitelikteydi. Petrol endüstrisinin asıl dayanağı olan pazarlar şiddetle sarsılıyor ve dağılma tehlikesi gösteriyordu. İşte tam bu sırada Birleşik Devletler'in üretim haritasında da dramatik bir değişim gözlendi ve yeni türemiş bazı önemli Amerikalı rakipler Standard'ın egemenliğine kafa tutar oldular. Artık Standard Oil açısından bile dünya aşırı derecede büyüyordu ve bu büyüyüş sadece dünya için değil, Birleşik Devletler için de geçerliydi.

Kaybolan ve Kazanılan Pazarlar

19. yüzyıl sonlarında yapay ışığa karşı gereksinim çoğunlukla gazyağı, havagazı ve mumla karşılanıyordu. Havagazı yöredeki gaz idaresinden, kömür veya petrolden veya doğrudan doğal gazdan üretilerek sağlanıyor, sonradan gerekli yerlere naklediliyordu. Bu üç kaynağın üçü de birbirinin aynı ciddi bazı sorunlar yaratıyordu. Her üçü de kurum, kirlilik ve ısı çıkarıyor, oksijen tüketiyordu. Ayrıca her zaman için yangın tehlikesi vardı. Yangın tehlikesi yüzünden birçok bina ışıklandırılmıyor, tamamen karanlıklar içinde bırakılıyordu. Bu binalar arasında Gore Hall ve Harvard Koleji'nin kütüphanesi sayılabilir.

Gazyağı, havagazı ve mumun egemenliği uzun süremezdi. Birçok buluşun mucidi ve icatları arasında mimiograf, fonograf, pil ve sinema da bulunan Thomas Alva Edison 1877 yılından beri, elektrikle aydınlatma konusuna eğilmişti. İki yıl içinde ışığa karşı dayanıklı akkor elektrik ampulünü icat etmiş ve geliştirmişti. İcat etmeyi bir hobi olarak değil, iş olarak görürdü. Yazdığı bir mektupta şu sözlere yer vermiştir: "Ticari değer içeren şeyler üzerinde çalışmaya devam etmeliyiz. Bu laboratuvar onun için yapıldı. Tüm hayatını bir arının derisini incelemekle geçiren ve kara ekmekle birasını bulduğu sürece durumdan hoşnut kalan ihtiyar Alman profesöre benzememeliyiz!" Edison kendisini icatlarını ticari sahaya dökmeye adadı ve bu işlemle uğraşırken elektrik üretimi sanayiini yarattı. Elektriğin fiyatını belirleme konusunda bile dikkatle çalıştı. Bundaki amacı elektrik fiyatını şehir gazı fiyatıyla tıpatıp aynı düzeye, bin kübik feet için 2,25 dolara getirmekti. Bunu yapmakla elektriğin şehir gazıyla rekabet edeceği kanısındaydı. sınırları son zamanlarda Wall Street'i de içine alan Aşağı Manhattan'da bu maksatla bir gösteri-proje merkezi kurdu. 1882 yılında, bir gün, bankasının müdürü olan dostunun bürosunda ayakta durur durumdayken, bir düğmeye basarak tek bir an içinde üretim tesisini çalıştırmış oldu. Bunu yapmakla sadece yeni bir sanayie kapı açmış olmuyor, bütün dünyayı değiştirecek bir icada da kapı açmış

oluyordu. Elektrik birçok avantajlar sağlıyor, iyi kalite ışık verip, kullanıcısının fazla dikkatli olmasını gerektirmiyordu. Bulunabildiği yerlerde ona karşı direnç göstermek mümkün olamazdı. 1885 yılına kadar 25.000 elektrik ampulü kullanıma girmiş, bu rakam 1902 yılına kadar 18 milyonu bulmuştu. Artık yeni ışık gazyağından değil elektrikten çıkarılıyordu. Doğal gaz sanayi pazarları artık ısıtma ve pişirme araçlarına dönüşüyor, Amerikan petrol sanayiinin merkezi sayılan gazyağı kullanımı giderek kırsal Amerika'yla kısıtlanıyordu.

Yeni gelişen elektrik teknolojisi kısa sürede Avrupa'ya da yayıldı. 1882 yılında, Londra'nın Holborn Viaduct istasyonunda bir elektrikle aydınlatma sistemi tesis edildi. Elektrik enerjisi ve elektrikle işletilen sanayiler Berlin'de o kadar çabuk yayıldı ve benimsendi ki, şehir kısa zamanda isim değiştirerek Elektropolis adıyla tanınır oldu. Londra'da ise elektriğin yayılması bu denli düzenli yapılamadı ve ancak bazı tehlikeli aşamalardan sonra gerçekleşti. Yirminci yüzyılın başlarında Londra'ya elektrik tam altmış beş değişik elektrik idaresinden veriliyordu. "Elektrik kullanmaya parasal güçleri olanlar sabah kahvaltısında, ekmeklerini belirli bir çeşit elektrik idaresinin sağladığı elektrikle kızartıyor, ofislerini ayrı bir idarenin verdiği enerjiyle aydınlatıyor, yakındaki bir arkadaşını ziyarete giderken başka bir idarenin enerjisini kullanıyordu."

Elektrik alabilenler için bu enerji gerçek bir nimetti. Ancak, çabuk gelişmesi yüzünden petrol sanayii ve özellikle "Eski Ev" için büyük bir tehdit oluşturuyordu. Bu nedenle Standard Oil çok geçmeden, en büyük pazarı olan aydınlatmayı kaybedecek olursa, gazyağı üretimindeki devasa yatırımları, rafinerileri, boru hatları, depolama tesisleri ve dağıtım teşkilatıyla kendisini nasıl bir geleceğin beklediğini düşünmeye başladı.

Pazarlardan bir tanesi ortadan silinip kaybolur gibi olurken, hemen arkasından yeni bir sanayi türüyordu. Bu, "atsız araba" ya da diğer adıyla otomobil sanayiiydi. Bu araçların bazıları, içten patlamalı motorunun sağladığı enerjiyle çalışıyordu. Bu araçlar gazyağının zincirleme patlatılması yolu ile güç sağlıyor ancak gürültülü, sağlıksız ve güvenilmez bulunduğu için nakliye alanında pek de kabul görmüyordu. Ancak 1895'te yapılan Paris-Bordeaux-Paris yarışından sonra içten patlamalı motorla çalışan nakil vasıtaları itibar kazanmaya başladı. Bu yarışta saatte on beş mil gibi olağanüstü bir sürat rekoru kırılmıştı. Bunu izleyen sene, Rhode Island'ın Narragansett bölgesinde dünyanın ilk oto yarışı yapıldı. Araçlar o denli yavaş ilerliyor ve durum o kadar can sıkıyordu ki, ilk defa olarak insanların protesto niteliğinde, "At bundan çok daha iyidir. Git bir at getir!" diye bağırdığı duyuluyordu.

Tüm bu olumsuz tepkilere karşın hem Amerika'da, hem de Avrupa'da "atsız araba" giderek rağbet kazanıyor, girişimci mucitlerin kafalarına yerleşiyordu. Bu girişimcilerden biri Henry Ford adında, Detroit'teki Edison Aydınlatma Şirketi'nin başmühendisi olan kişiydi. Ford işinden istifa ederek kendisini, sonradan kendi adını verdiği gazyağı enerjisiyle çalışan bir nakil vasıtasının tasarım, imal ve satış işlerine adadı. Henry Ford yaptığı ilk arabayı bir adama satmıştı. Bu kişi de arabasını bir başkasına, A.W. Hall ismindeki birine satmıştı. Hall, sonradan Ford'a bu konuda "Atsız Araba Humması"na kapıldığını söyleyecekti. Hall, ileri yıllarda motor sürücülerinin kalplerinde, kayıtlara geçen ilk "kullanılmış araba alıcısı" olarak hak ettiği özel bir yer kazanacaktı.

1905 yılında artık benzin enerjisiyle çalışan araba –buhar ve elektrikle çalışan– nakil araçlarını tam bir yenilgiye uğratmış ve bu alanda çalışan tüm rakipleri üzerinde kesin bir egemenlik kurmuştu. Yine de bazı kimselerde arabanın arıza yapacağı ve güvenilir olmadığı konusunda kuşkular vardı. Ancak 1906 San Francisco depremiyle bu kuşkuların hepsi –bir daha ele alınmamak üzere– unutuldu ve bir kenara bırakıldı. Depremde, iki yüz adet özel araba kurtarma çalışmalarına katılmak için hizmete zorlandı ve bunlar yakacak olarak Standard Oil'in bağışladığı on beş bin galon benzini kullandılar. Deprem sırasında üç arabayı yirmi dört saat devamlı çalıştırmak suretiyle devrede tutmuş olan, San Francisco'nun o günkü itfaiye şef yardımcısı sonradan bu konuda şu sözleri söylemiştir: "Deprem felaketi olmadan evvel otomobil hakkında oldukça güvensizdim ve şüphelerim vardı. Şimdi ise tüm kalbimle minnettarlık duyuyorum." Aynı sene içinde,

ileri gelen gazetecilerden biri gazetesinde "otomobilin artık bir şaka konusu olmaktan çıktığını" yazıyor, "Bunun yerine at getir!" diye bağıranların kışkırtıcı çığlıklarının giderek azalmakta olduğunu söylüyordu. Bundan daha da önemlisi, artık araba bir çeşit itibar simgesi olmuştu. Günün yazarlarından biri bu konuda fikirlerini şu sözlerle dile getiriyordu: "Artık otomobil modern çağ için tapılacak bir şey, bir ilah oldu. Motorlu arabası olan biri, buna bindiğinde sadece gezinin keyfine varmıyor, sokakta yürümekte olan halkın da hayranlığını çekiyor ve... kadınlar açısından da bir Tanrı gibi görülüyor." Otomobil endüstrisinin büyüyüp gelişmesi akıllara durgunluk verecek bir hızla oldu. Araba aldıklarına dair kayıt yaptıranların sayısı Birleşik Devletler'de 1900 yılında 8000 iken, 1912 yılında 902.000 sayısına ulaştı. On yıl içinde otomobil pratik bir fantezi olmaktan çıkmış, insanoğlunun görünüşünü ve alışkanlıklarını etkileyen ve değiştiren bir şey olmuştu. Ve tüm bunlar petrol sayesinde gerçekleşmiştir.

O güne kadar benzin, arıtma işleminin önemsiz bir parçası olmaktan ileri gitmemişti. Kimyasal çözücüler açısından biraz değer taşıyor, sobalarda yakacak olarak kullanılıyor, bunlardan başka alanlarda pek bir yarar sağlamıyordu. 1892 yılında benzinini galon başına iki sente satmayı başaran bir petrolcü, bu başarısından ötürü kendisini kutlamıştı. İşte bu durum motorlu taşıtın ortaya çıkmasıyla değişti. Artık benzin değeri giderek artan değerli bir ürüne dönüşmüştü. Bu arada benzinden başka, ikinci bir büyük pazar daha gelişmekteydi. Bu, fabrika kazanlarında, trenlerde ve gemilerde giderek daha çok mazot kullanılması gereksiniminden doğan bir pazardı. Petrolün gelecek yıllardaki pazarları konulu üzücü sorun, sessizce bir çözüme kavuşmuş, fakat bu defa giderek karamsarlığa götüren yeni bir sorun ortaya çıkmıştı. Gelişmeye elverişli bu pazarlar nasıl beslenecekti? Pennsylvania bölgesi üretimde açıkça inişe geçmişti. Ohio'daki Lima petrol bölgesinden ve Indiana'dan gelen üretim ise yetersiz kalıyordu. Acaba yeni petrol kaynakları bulunabilecek miydi? Bulunacaksa nereden bulunacak ve kimlerin kontrolü altında olacaktı?

Yeni Şirketler

Standard'ın petrol üretimindeki egemenliği daha on dokuzuncu yüzyıl son bulmadan aşınmaya başlamıştı. Üretimciler ve petrol sağlayan kişiler bağımsızlık istiyordu. Bunlardan bazıları gerçek bir bağımsızık kazanma önlemi olarak, tröstlerin sistemleri, boru hatlarını ve rafinerileri birleştirme yöntemi olarak uyguladığı yöntemden kaçmak isteyerek sonunda bunu başarabildiler. 1890'ların ilk yıllarında Pennsylvania'da bir petrolcü grubu, rafinericilerle bir ekip oluşturarak, Üreticiler ve Rafinericiler Petrol Şirketi adıyla bir şirket kurdu. Bu kişiler, petrollerini Petrol Bölgeleri'nden dışarı çıkarıp, rekabete uygun bir fiyatla deniz kıyısına ulaştırmadıkça "Eski Ev"e karşı hiçbir bir şansları olmadığının bilinci içindeydi. Bu nedenle kendi boru hatlarını inşa etmeye giriştiler. Bir yandan demiryolcuların silahlı saldırılarına karşı koymaya çalışırken, bir yandan da lokomotiflerden üzerlerine dökülen buhar, kaynar su ve yanar kömürden kaçınmaya çalışıyorlardı. Standard Oil'in "demir yumruklu eli" bir kere daha harekete geçmişti. Ama boru hattı her şeye karşın kuruldu.

1895 yılında çeşitli bağımsız kuruluşlar bir araya gelerek denizaşırı ülkelerde ve Doğu Sahili'nde pazarlama teşkilatlarını kurmak için "Saf Petrol Şirketi" adıyla bir şirket kurdular. Saf Petrol bir tröst olarak kurulmuş, üyelerine "Bağımsızlık Savunucuları" adı verilmişti. Standard Oil, âdeti olduğu üzere inatla Saf Petrol'e ait tesislerin tüm şubelerini satın almak ve şirketin kontrolünü ele geçirmek istiyordu. Ancak yapılan bazı yakınlaşma girişimlerine karşın bunu başaramadı. Aradan geçen birkaç sene içinde Saf Petrol tam anlamıyla entegre olmuş, önemli ihracat pazarlarına sahip bir şirket haline dönüşmüştü. Standard Oil'le karşılaştırıldığında, onun iri bir fil büyüklüğündeki cüssesi karşısında küçücük görünen Saf Petrol, bağımsız üreticileri ve rafinericileriyle sonunda kurduğu düşü gerçekleştirmişti. Standard Oil'e başarıyla karşı koymuş ve ken-

disini onun etki sahasının dışında bırakmayı başarmıştı. Ama Standard, kendi isteğinin dışındaki bu gerçeğe kendini alıştırmakta zorlanıyordu. Ülkesinde gelişmekte olan büyük ve sonu gelmez bir rekabete artık alışmak zorundaydı.

Ancak, Saf Petrol'ün varlığı bütünüyle Pennsylvania bölgesine bağlıydı. Ayrıca yasalar petrolcülüğün Birleşik Devletler'in doğusunda yapılmasını öngörüyor ve başka yerlerde petrol aramacılığını yasaklıyordu. Bunun verdiği karamsarlık, yeni petrol arzı konu edildiğinde daha da artarak devam ediyordu. Oysa ki o sıralar kıtanın çok daha batısında, Colorado ve Kansas'ta, yeni petrol sahaları keşfediliyordu.

Bunlardan çok daha batıda olan California'nın Kayalık Dağlar dolaylarında da petrol kaynakları bulunmuştu. O sıralarda topraklarda bulunan asfalt sızıntıları ve katran kalıntıları bazı kimseler için burada petrol olasılığının var olduğu anlamına geliyordu. 1860'larda, Los Angeles'in kuzeyinde yeni bir petrole hücum olayı yaşandı. Yale Üniversitesi'nin değerli profesörlerinden Benjamin Silliman Jr. (George Bissell ve Albay Drake'e 1850'lerde petrol araştırma ruhsatı veren kişi) devamlı olarak kendi işinden başka işlerde de çalışmayı sevdiğinden, California'daki petrol tesislerinden bazılarında danışman olarak görev aldı. İşteki şevki hiçbir zaman kırılmayan bu adam yazdığı bir mektupta, "Bir petrol çiftliğinin değeri içinden çıkarılan en süper kalite petrolün getirdiği inanılmaz servetten ileri gelir" derken başka bir mektubunda da şöyle yazıyordu: "Burada çıkarılmaya elverişli bol miktarda petrol var." Ancak Silliman'ın yaptığı testlerin bu derece yüksek gazyağı potansiyeli göstermesi kuşkusuz bir nedene dayanıyordu. Analiz ettiği örnek, Güney California'daki bir dükkânın raflarından alınmış birinci sınıf, rafine edilmiş Pennsylvania gazyağı ile zenginleştirilmişti ve Silliman bu numuneyi baz alarak hüküm vermişti. Ancak 1860'ların sonuna gelindiğinden Los Angeles'de patlayan petrol balonu California'nın beklentilerine ciddi bir darbe indirecekti. Bu olaydan sonra, Profesör Silliman'ın zaten sarsılmış olan itibarı daha da çok sarsılacak, bu kişinin kendisini aşağılanmış, küçültülmüş hissetmesine neden olacaktı. Nitekim duyduğu aşağılanma ve küçültülme hissi o denli şiddetliydi ve o kadar ağır bastı ki, bir zamanlar Amerikan bilim hayatının en önde gelen kişilerinden biri olduğu halde sonunda, Yale Üniversitesi'ndeki kimya profesörlüğü görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

Ancak aradan sadece on yıl geçtikten sonra Silliman yeniden itibar kazanacak, göklere çıkarılacaktı. Vaktiyle petrol çıkacak diye övdüğü bölgelerde yani Ventura Bölgesi ve o zamanlar sadece sekiz bin nüfuslu bir kasaba olan Los Angeles'in kuzeyinde yer alan San Fernando Vadisi'nin kuzey ucunda mütevazı denilecek miktarda da olsa petrol çıkarılmaya başlandı. O günlerde çevrede yaygın bir korku kök salmış, bölgeye dış kaynaklı ucuz kalite petrol sokulacağı inancı yayılmıştı. Bu korku ithal malı petrole koyulmuş olan gümrük vergisinin kaldırılmasından kaynaklanıyordu. Gümrük resminin kaldırılmasıyla yerel California petrol sanayiinin nefes alamayacak duruma geleceği sanılıyordu. Ancak el çabukluğuyla yapılan bir siyasi manevra sonucunda yabancı petrol üzerindeki gümrük vergisi azaltılmak bir yana, aksine iki katına çıkarıldı. 1890'ların ilk yıllarına gelindiğinde ilk büyük parti petrol önce Los Angeles petrol bölgesinden çıkarılmış, bunu California'dan ve San Juaqin Vadisi'nden çıkarılan öteki büyük partiler izlemişti. California'daki petrol üretimi gerçekten dramatik bir gelişme göstererek 1893 yılının 470.000 varillik üretimi yerine 1903'te 24 milyon varile ulaştı. Bunu izleyen oniki yıl içinde California, petrol çıkarmada birinci duruma geldi. 1910'lara gelinceye kadar Amerika'nın petrol üretimi 73 milyon varile ulaşacaktı ki bu tüm yabancı ülkelerin eriştiği üretimden daha büyük üretim ve tüm dünyanın çıkardığı toplam petrolünse yüzde 22'si demekti.

California petrol üretiminde artık egemen olan şirket, "Unocol" olarak anılan Union Oil Şirketi'ydi. Bu şirket 1890 yılından beri, Standard Oil dışındaki büyük ve entegre şirketler arasında bağımsızlığını sürdürebilmiş tek şirketti. Union Oil ve Union'dan daha küçük olan bazı California şirketleri diğer şirketlerin tutumunun aksine, işin yürütülmesi için profesyonel jeologlar-

dan yardım istemişti. Aslında bu, ülkenin öteki yerlerindeki şirketlerin tutumuyla karşılaştırıldığında onlara tamamen ters düşen bir davranıştı. Gerçek şudur ki Birleşik Devletler'de, petrol jeologluğu mesleği ilk defa olarak California'da hayata geçti. 1900-1911 yılları arasında California şirketlerinde çalıştırılan jeolog ve jeoloji mühendisi sayısı kırkı buluyordu. Bu belki de Birleşik Devletler'in bütün eyaletleri bir araya getirilecek olsa, oralarda çalışan toplam jeolog sayısını aşan bir sayıya ulaşıyordu. Belki de dünyanın herhangi bir yerinde, bu işte çalışanların sayısını da aşıyordu. Union Oil Şirketi her ne kadar Standard'ın pençelerine düşmemeye çalıştıysa da Standard ne yapıp yaptı ve Batı'daki petrol pazarlamacılığına ve petrol dağıtımına el koymayı başardı. 1907 senesinde California Standard Oil adı ile doğrudan doğruya üretime geçmeye başladı. Her ne kadar California, yüzyılın dönüm noktasında, en büyük petrol eyaleti olarak doğmuş ve gelişmişse de, ülkenin öteki yerlerinden çok uzak kalmış ve yalnızlığa itilmişti. Ayrıca dış pazarları da, Birleşik Devletler yurttaşlarının çoğunun yaşamakta olduğu Doğu Kayalık Dağlar bölgesinde değil, Asya'daydı. İş yönünden bakılırsa California'ya başlı başına bir ülke demek mümkündü. Birleşik Devletler'in öteki yerlerinde giderek hissedilen petrol susamışlığına ve hırsına bir çözüm bulmak artık şarttı. Ancak bu çözüm başka bir yerde aranmalıydı ve sonuçta da öyle oldu.

Patillo Higgins'in Rüyası

Patillo Higgins adında, tek kollu bir makinist ve odun tüccarı olan ve eğitimini kendi kendine yapmış biri, son günlerde kafasını bir şeye takmış, düşünüp duruyordu. Texas'ın güneydoğusunda Meksika Körfezi'yle birleşen Sabine Gölü üzerinde, Port Arthur'a on dokuz mil uzaklıktaki küçük Beaumont kasabasına yakın, düzlük kıyı arazisinin üstünde yükselen bir tepenin eteklerinde petrol bulunduğuna inanmış, bunun düşünü kuruyordu. Bu fikir ona ilk defa, Protestan Pazar Okulu'ndaki derslere katılmak için dışarı çıkıp tepede yürüyüş yaptığı bir anda gelmişti. Yürüyüş sırasında altı kadar küçük çaya rastlamış, bunların içinde gaz damlacıkları olduğunu gözlemişti. Tam o yerde, toprağın içine bir değnek sokarak kaçan gazları tutuşturdu. Bunu gören çevredeki çocuklar durumdan keyiflenmiş, gülüşüp duruyorlardı. Higgins'e gelince, şaşırıp kalmış, aklı karmakarışık olmuştu. Üzerinde vahşi boğaların cirit attığı Spindletop adlı bu tepe, söylentiye göre bu ismini içe dönük bir geometrik koni gibi büyüyen yerel bir ağaçtan almıştı. Higgins tepeye "Büyük Tepe" adını verdi. Tepe devamlı olarak kafasına takılıyor, bu konuyu bir türlü aklından çıkaramıyordu. İlerideki günlerde, o bölgenin bir petrol sahası olduğuna inanmasına neden olarak, çaylardan çıkarıp aldığı küçük kayaları gösterecek, bu inancını kayaların yarattığını söylecekti. Kayaların bu olgu ile ne ilgisi olduğunu ise ne o gün, ne de daha sonra hiçbir zaman açıklayamadı. Ancak gerçek şu ki kayaların bu olgu ile bir ilgisi vardı.

Artık Büyük Tepe'de petrol bulunduğuna tamamen inanmış olan Higgins bu defa kendisini jeolojiye verdi ve jeoloji konusunda bir kitap satın alarak hevesle okudu. 1892 yılında da "Glady Şehir Petrol Gaz ve İmalat Şirketi"ni kurdu. Glady, Protestan Okulu'nda beraber olduğu küçük bir kızın adıydı ve Higgins şirketini bu kızın ismiyle anmak istemişti. Kendini tanıtmak amacıyla yazılan reklam mektuplarında şirket gayet çarpıcı başlıklar kullanarak iki düzine petrol tankının, bir düzine dumanı çıkan bacanın ve birkaç kiremit binanın çizimlerini gönderdiyse de fayda etmedi. Şirketin tüm çabaları boşa gitti. Bu konuda Higgins ileriki günlerde yeniden birkaç girişim yaptıysa da emekleri boşa çıktı.

Bu sıralar başka bir yerde, Texas'ta küçük çapta petrol üretimi başlamak üzereydi. Corsicana adlı bu küçük kasabada kentin önde gelen kişileri, su yokluğunun kentin ticari gelişmesini durdurduğu gerekçesi ile su kuyuları kazmak için yeni bir şirket oluşturdular. Bu yeni şirket 1893 yılında su bulmak için kazılarına başladı. Ama su için kazı yaptıkları halde buldukları petrol oldu. İzleyen günlerde pek çok sondaj yapıldı. Artık Texas petrol endüstrisi doğmuş, büyümeyi bekliyordu. Corsicana'da, sondaj yöntemi olarak yeni ve daha randıman verici bir metoda başvuruldu.

Bu "burgu usulüyle sondaj" denen ve su kuyusu müteahhitlerinden örnek alınarak, petrol arama faaliyetlerine uyguladıkları bir yöntemdi. Bu yöntemin kullanılmasına karşın Corsicana, üretimde çabuk ilerleyemiyor, çıkan petrol yetersiz kalıyordu. Örneğin, 1900 yılına kadar elde edilen üretim günde 2.300 varili geçmedi. Bu arada Beaumont'ta Patillo Higgins hâlâ inandığı düşten vazgeçmiyor, Spindletop petrol potansiyelini ileriye götürme çabalarına devam ediyordu. Bir gün, Beaumont'a gelen bir trenden birçok jeoloğun indiği görülmüş, bunlar projenin olanaklarını inceledikten sonra Higgins'e kafasındaki düşüncenin saçma olduğunu bildirmişlerdi. Texas Jeoloji Derneği isimli kuruluşun üyesi olan bir kişi daha da ileriye giderek, 1898 yılında bir makale yayınladı. Bu yazıda "Higgins'in hayali" dediği projeye kanmamaları için halkı uyarıyor, bir hayali projeye yatırım yapmamalarını öğüt veriyordu. Ama Higgins yılmıyor, çabalarına devam ediyordu. Bu arada tepeden doğal gaz çekerek beş galonluk birkaç gazyağı tenekesinin içine depoladı, sonra da tenekeleri evine taşıyarak lamba içinde yaktı. Tüm bu davranışlar kasabanın sakinlerince "olmayan bir şeyi hayal etmek" diye nitelendiriliyor, Higgins'e deli gözüyle bakılıyordu. Ancak bu Higgins'i inandığı yoldan caydırmaya yetmeyecekti.

Çaresizlik içinde son bir girişim yaparak bir dergiye ilan verdi ve sondajı yapacak başka birini aradı. Bu ilana sadece bir kişiden, adı Anthony F. Lucas olan bir kaptandan yanıt gelmişti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Dalmaçya sahilinde doğmuş ve mühendis olarak yetişmiş olan Lucas sonradan Avusturya Deniz Kuvvetleri'ne katılmış, daha sonra da göçmen olarak Birleşik Devletler'e gelmişti. Tuz kubbeleri diye anılan ve birer jeolojik yapıt olan kubbelerde hem tuz hem de sülfür arama çalışmalarına katılmış, bu konuda bir hayli deneyimi olan biriydi. Ve Büyük Tepe de tam bir tuz kubbesiydi.

Higgins'le anlaşan Kaptan Lucas 1899 yılında sondaj işine başladı. İlk çabaları başarılı olmadı. Profesyonel jeologlar projeyi alaya alıyordu. Kaptan Lucas'a vaktini ve parasını boşuna harcadığını söylüyorlardı. Tuz kubbesi olan bir jeolojik yapıtın petrol anlamına gelmediği ve petrol çıkma şansının sıfır olduğu kanısındaydılar. Onları bunun aksine inandırmak için Kaptan Lucas'ın yaptığı tüm girişimler boşa gidiyordu. Profesyonel jeologların "hayalim" dediği bu projeye inanmamaları kaptanı karamsarlığa götürdü. İnancı sarsılmaya başlamıştı. Ayrıca para yönünden de sıkıntıdaydı. Eğer işe devam edecekse yeni fonlar bulması gerekiyordu. Gerçi yardım yapılacağı konusunda Standard Oil'den bir umut verilmişti; fakat sonunda bu da gerçekleşmedi ve Lucas eli boş olarak geri çevrildi.

Lucas son çare olarak Pittsburgh'a gidip ülkenin en başarılı petrol çıkarma firması olan Guffey ve Galey'e başvurdu. Bu şirket artık onun son ümidiydi. 1890 yıllarında James Guffey'le Galey, kıtanın orta yerinde Kansas'ta dünyanın ilk büyük petrol yatağını geliştirmişler, sonradan bunu Standard'a satmışlardı. İçlerinde gerçek sondajcı ve araştırıcı olan Galey'di. Sonraki yıllarda bir iş arkadaşının söylediği gibi "Petrol John Galey'i sanki büyülemişti." Ayrıca Galey petrol bulmada şaşırtıcı bir yeteneğe sahipti. Titizce çalışmasına ve günün jeolojik teorilerini uygulamasına karşın yine de çağdaş meslektaşları petrol bulamayacağını, petrolü sadece koklamakla kalacağını idida ediyordu. Ama Lucas sessizce ve soğukkanlılıkla durup dinlenmeden petrol avcılığı işine devam ediyordu. Bu hazinenin aranma işi onun açısından hazinenin kendisinden daha çok anlam ifade ediyordu. Konuşmalarından birinde, bir gün, petrol bulunup bulunamayacağını en kesin olarak söyleyecek kişinin "Doktor Delgi" olduğunu söylemişti.

Guffey ve Galey firmasının öteki ortağı olan James Guffey, daha renkli bir simaydı. Bir defasında Demokrat Parti'nin başkanı olduğu günlerde oturuma Buffalo Bill giysileriyle gelmişti. Sonradan Amerika'yı ziyaret etmiş bir İngiliz, Guffey için "Çoğunluk tarafından tutulan Amerikalı'nın tipik bir örneği" diyecekti. Amerika'da çıkarılan çağdaş bir petrol dergisi ise bu kişiden söz ederken, daha başka bir dil kullanıyor, onu şu sözlerle tanımlıyordu: "Ta başından bu yana işleri 'git-yap' prensibiyle yürüten bir kişi. Ne eskiden ne de şimdi, ekspres tren veya uçakla yolculuk yapmanın mümkün olduğu yerlerde, asla bir yük trenine binmeyecek bir kişilik." Guffey bir hare-

ket adamıydı; itici gücü sağlayan, anlaşmayı yapan kişiydi. Lucas'la olan çalışmalarda çetin bir pazarlığa girerek, Lucas aleyhinde çok olumsuz şartlarla dolu bir anlaşma yaptırmıştı. Guffey ve Galey'in sağladığı mali desteğe karşı Lucas kârın yalnızca sekizde birini alıyordu. Higgins ise, Guffey'in esefle bildirdiğine göre hiçbir pay almıyordu. Eğer duygusal davranır ve arzu ederse, Lucas hissesini Higgins'le paylaşmakta serbestti (!)

Sözleşme imzalandıktan sonra John Galey, Beuamont'a giderek araziyi inceledi. Sondaj yeri olarak Patillo Higgins'in bulmuş olduğu, içinden kaynayan gaz kaynakları bulunan küçük ırmaklara yakın bir yer seçerek işe koyuldu. Bu noktayı işaretlemek için önce zeminin içine bir değnek daldırdı. O günlerde Kaptan Lucas sondajcı işçi aramak için uzağa gitmişti ve orada bulunmuyordu. Bir ara hiç beklenmeyen bir an, Galey'in Bayan Lucas'a dönüp şu sözleri söylediği duyuldu: "Kaptanınıza söyleyin, ilk kuyuyu burada, tam bu noktada açsın. Ayrıca Bakû'dan bu yana en büyük petrol kuyusuna rastlayacağını, bunu bildiğimi de söyleyin."

Kazı işine 1900 yılı güzünde başlandı ve teknik olarak bir vakitler öncülüğü Corsicana'da yapılmış tekniklerin aynısı, yani "Burgu tekniğiyle sondajlama" yöntemi uygulandı. Beaumont kasabasının yerli halkı bu sıralar Lucas ve ekibinin, özellikle de Patillo Higgins'in düpedüz birer deli olduğuna inanıyor, yaptıkları işin üzerinde bile durmaya değmediğini söylüyorlardı. Yaptıklarını seyretmeye, ne olup bittiğini görmeye sadece çevrenin tavşan avına çıkmış çocukları geliyordu. Sondajcılar, kumun içinde yüzlerce feet derinliğe inmeye çalışıyor, evvelce başarısız kalmış çabaların bu defa başarıya ulaşmasını istiyorlardı. Nihayet yaklaşık 880 feet derinlikte petrole rastlandı. Büyük bir heyecana kapılan kaptan, başsondajcı olan Al Hamill'e dönerek rastladıkları bu petrolün, kuyunun içindeki miktarın ne kadarı olabileceğini sordu. Al Hamill verdiği yanıtta günde rahatça elli varil petrol çıkacağını bildirdi. Bu sayıyı verirken aklında, günde yimi iki varile çıkacağını bildiği Corsicana kuyuları vardı.

Noel tatilinde sondajcılar çalışmaya ara verip 1901 senesi yılbaşı gününe kadar işi durdurdular. Yılın ilk gününde yeniden yorucu işlerin başındaydılar. Takvimler ocak ayının onunu gösterirken belleklerden asla silinmeyecek bir olay oldu. Kuyudan dışarı doğru büyük bir kuvvetle çamur fışkırmaya başladı. Saniyelerle sayılabilecek bir süreç içinde sondajda kullanılan taşıyıcı boru, altı ton petrolle dolu olarak zeminden dışarı, zemini sanki delerek fırladı, iskele boyunca yukarı doğru uzanıp iskelenin tepesini aşarak daha da yukarılara çıktı. Daha sonra her yer yeniden sessizleşti. Fışkırma sırasında hayatlarını yitirmekten korkarak canlarını kurtarmak için oraya buraya kaçışmış olan sondajcılar gördükleri şeyin ne olduğundan emin değildiler, hatta gerçekten gördüklerinden bile kuşkuluydular. İskelenin yanına geri döndüklerinde orada korkunç bir atık yığını, pislik ve çamur gördüler. On beş santim derinliğinde bir çamur tabakası iskelenin üzerinde bulunduğu zemini tamamen kaplamıştı. Etrafı temizlemeye koyulduklarında kuyudan yeniden çamur gelmeye başladı. Önce top atışına benzer bir sesle geliyor, arkadan sürekli, sağır edici bir kükreme duyuluyordu. Önce gaz fışkırmaya başladı, sonra da petrol. Yeşil renkli ve ağır olan petrol, şiddeti giderek artan bir güçle gelerek çevredeki kayaları havaya, yüzlerce feet uzağa fırlattı. En doruk noktaya gelip tekrar toprağa düşmeden evvel bundan daha da güçlü bir akışla iskele boyunun iki katı yüksekliğindeki mesafeye, çevresini zorlayarak fışkırdı.

Haberi duyduğunda Kaptan Lucas orada değildi, kasabaya inmişti. Haber ulaşır ulaşmaz, atlı arabasına binerek yarışır gibi bir hızla tepeye doğru yol aldı. Atını ölürcesine koşturuyor, daha hızlı gitmeye zorluyordu. Tepeye ulaştığı zaman bu hız nedeniyle arabadan düştü. Düştüğü yerde bir yandan zeminde yuvarlanıyor, bir yandan da ayağa kalkmaya çabalıyordu. Sonunda kalkıp heyecandan nefesi kesilmiş bir durumda, o patırtı içinde sesini duyurmaya çalışarak orada bulunan Hamill'e şunları söyledi: "Al! Al! bu nedir?" Hamill ise ona şöyle yanıt verdi:

"Petrol Kaptan! Her damlasıyla petrol!"

Lucas'ın bu sözlere karşı söyledikleri, "Tanrı'ya şükür! Tanrı'ya şükür" sözcükleri oldu.

Şimdi Spindletop arazisinde "Lucas1" diye tanınan kuyudan günde sadece elli varil değil, yetmiş beş bin varil petrol çıkıyordu. Bu olayın yarattığı coşku ve kükreme kuşkusuz Beaumont'tan bile, oldukça net olarak duyuluyordu. Bazı kimseler artık dünyanın sonunun geldiğini düşünmeye başlamıştı. Bu, petrol kaynakları ile ünlü Bakû dışında daha evvel dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş bir olaydı. Bu büyük olaydan "Büyük Amerika fışkırması" diye bahsediliyordu. Haberin baştan başa tüm Amerika'ya yayılması çok az vakit aldı ve hemen sonra da tüm dünyaya yayıldı. Texas petrolüne hücum başlamak üzereydi.

Bunu izleyen günlerde gerçekten çok patırtılı olaylar yaşandı. Arazi kiralama yolunda derhal çılgın bir kapışma başladı. Bu arada kira bedellerini daha da yükseltip astronomik düzeye çıkarmak amacıyla ticari zihniyetli kişiler bazı dalavereler de döndürüyordu. Örneğin mesleği çöp toplamak olan bir kadın kendine ait domuz otlağını 35.000 dolara sattığı zaman buna çok memnun olmuş, sevinçten ne yapacağını şaşırmıştı. Ancak aradan çok kısa bir süre geçtikten sonra, sadece iki yıl evvel metrekaresi 10 dolara satılan arazinin fiyatı bu defa dönümü 900.000 dolara yükselmişti. Bu arada pek çok satış yapılıyor, aynı arazinin üst üste birkaç kez bile satıldığı oluyordu. Satışlar küçük, hatalarla dolu haritalara bakarak ve satılan yerlere anlaşılması tamamen imkânsız birtakım yeni isimler yakıştırılarak yapılıyordu. Şehir tam anlamıyla yapılan işleri görmeye gelen seyircilerle, topraktan kısmet arayan kişilerle, sözleşme yapanlar ve petrol sahası işçileriyle adeta istila edilmiş durumdaydı. Gelen her trenden Higgins'in "anında zengin olma" hayalinin bu beldeye çektiği birtakım insanlar iniyordu. Bunlar hayallerinin karanlık renkli petrol fışkırmasından olduğuna inanıyorlardı. Tek bir pazar günü içinde Beaumont'a gelen gezi treninden 1.500 kişinin çıktığı oluyor, bu kişiler çamur, kalıntı ve petrol birikintileri içinden geçerek dünyanın bu yeni harikasını görmek istiyorlardı. Bir söylentiye göre tepede, çadırlarda yaşayan insan sayısı on altı bini aşmıştı. Birkaç ay gibi kısa bir süre içinde Beaumont kasabasının kendi nüfusu balon gibi şişerek 10.000'den 15.000'e yükseldi.

Beaumont'ta hareketli bir yaşam başlamış, tüm çevre çadırlarla, barakalarla, kulübeler, kumarhane ve genelevlerle dolmuştu. Yeni kurulan bu yerler kasabanın istekle yanan halkının çeşitli gereksinimlerini karşılamak üzere kurulmuştu. Yapılan bir ankete göre bu ilk aylarda tüm Texas'ta tüketilen viskinin yarısı sadece Beaumont'ta içilmişti. Dövüşme, kavga çıkarma sevilen bir vakit geçirme aracı olmuştu. Her gece en az üç veya dört adam öldürme olayı oluyor, bu sayı bazen daha da yükseğe çıkıyordu. Bir seferinde, tek bir dövüş gecesi kurbanı olarak yöredeki nehirden boğazları kesilerek nehre atılmış on altı ceset çıkarılmıştı. Barlarda en rağbette olan eğlenme şekli çeşitli iddialara girmekti. Bunlardan en tutulanı da çıngıraklı yılanın kafese koyulmuş bir kuşu ne kadar zamanda yiyeceği hakkında iddiaya girmekti. Bundan belki de daha revaçta olan eğlence kasabaya sızmış olan hayat kadınlarıydı. Hazel Hoke, Myrtle Bellvue ve Jessie Georg adlı "Madamlar" Beaumont'ta sanki bir efsane gibiydiler. Kirli su dolu bir banyo küvetinde yıkanabilme mutluluğuna ermek için insanların berber dükkânları önünde bir saat kuyruğa girmesi ve çeyrek dolar ödemesi gerekiyordu. Meşgul olacak petrol işi bulunduğu sürece insanlar başka uğraşla vakit kaybetmek istemiyordu. Bu yüzden yöre halkı daha çok açık hava tuvaletlerinden yararlanmak için, upuzun kuyrukların en başına yakın yerlere bir dolara kadar ekstra para ödüyorlardı. Bazen insanların kuyruğa girmek için kırk-elli dolar ödediği bile oluyordu. Bunu ödeyenler uzun kuyrukta ayakta durarak bekleyecek zamanları olmayan kişilerdi.

Bu arada, doğal olarak kaybedenlerin sayısı kazananların sayısından daha çok oluyordu. Paranın çabuk el değiştirmesini garantilemek için etrafta bitmez tükenmez oyunlar oynanıyor, sahtekârlıklar, hileler dönüyordu. Ellerinde değerli olduğu şüpheli hisse senedi bulunduran o kadar çok insan vardı ve bunlar o derece meşgul kimselerdi ki, kısa zamanda "Spindletop" kasabasının adı "Swindletop"a (dolandırıcılar beldesine) dönüştü. Etrafta birçok saçmalıklar dönüyordu. Örneğin ismi Madam la Monte olan bir falcı, cüretkârlık isteyen bir davranışla müşterilerine yeni petrol

kaynaklarının nerede olduğunu söyleyebiliyordu. Bazen bundan daha ileri giden olaylar da görülüyordu. Çevrede yaşayan genç bir erkek çocuğun "röntgen gözlere" sahip olduğuna, bu gözlerle sadece toprağın içine bakarak petrolün nerede olduğunu anladığına inanıyorlardı. Bu derece yetkili olduğuna inandıkları delikanlının sözlerine dayanan bir şirket binlerce hisse senedi aldı.

Birkaç ay gibi kısa bir süre içinde yörede tam 214 kuyu açıldı. Bunlar en az yüz değişik şirkete ait, hatta biri de Genç Hanımlar Petrol Şirketi diye anılan şirkete ait kuyulardı. Bu şirketlerden bazıları sondaj işini son derece küçük alanlarda, neredeyse bir posta pulu büyüklüğünde ve ancak iskeleyi alabilecek büyüklükteki yerlerde yapıyorlardı. Spindletop kuyularının giderek gelişmesi, daha çok randıman vermesine paralel olarak fışkıran petrol miktarı da günden güne artıyordu. O kadar ki 1901 yazının ortalarında petrol fiyatları büyük düşüş gösterecek ve varil başına üç sente kadar inecekti. O günlerde bir bardak su beş sente satıldığına göre su ile kıyaslandığında petrol fiyatının ne kadar düşmüş olduğu anlaşılır. Böylece Patillo Higgins'in Büyük Tepe hakkındaki kehaneti sonunda doğru çıkmış oluyordu.

Asrın Büyük Anlaşması

Spindletop'ta en büyük üretici durumunda olan James Guffey'in petrol için herkesten çok yeni pazarlara gereksinimi vardı. Ancak Standard Oil tarafından yutulmaya da hiç niyeti yoktu. Bu yüzden başka müşteriler edinmek istedi. Aradığı iyi müşteriyi bulması çok zaman almamıştı. Yeni müşteri o gün için Londra şehrinin Belediye Meclisi Üyesi olan ve Belediye Başkanlığı sırası gelmiş Sir Marcus Samuel'di. Bay Samuel, Spindletop'tan gelen haberlerden en çok etkilenenlerden biri olduğu için müşteriliğe talip olmuştu. Marcus Samuel son günlerde, süratle büyümekte olan şirketini, tıpkı tankerleri gibi ikinci kez vaftiz ederek ismini değiştirmiş, ölmüş babasının ilk meslek olarak Deniz Kabuğu ticareti yapması nedeniyle, babasının hatırasına saygıyla, ona yeni isim olarak "Shell Transport" (Deniz Kabuğu Nakliyat) adını vermişti. İşte sonunda Samuel ve şirketi Texas düzlüğünde kopup gelen petrolün, Shell'in Rus üretimine bağlı kalmamasını sağlayacak bir yoldan akıp geldiğini gözleriyle görüyor, ayrıca Avrupa'ya dolaysız olarak ihraç edilecek petrolü elde ediyordu. Texas üretiminin, Samuel'in tüm rakipleri üzerindeki kontrolünü daha da güçlendirmesi artık doğaldı. Marcus Samuel'in gücünü perçinleyen başka bir faktör de, aydınlatıcı olarak alındığında düşük kaliteli bir kaynak sayılabilecek Texas ham petrolünün yakıt olarak gemilerde kullanılmaya çok elverişli oluşuydu. Samuel'in hırs denebilecek ve her an kafasını işgal eden arzularından biri de kömürle çalışan gemileri petrolle –kendi petrolüyle– çalışan gemilere dönüştürmekti. 1901 yılında büyük bir iftiharla, şirketinin "okyanusta harcanan sıvı yakıtın öncüsü olduğunu rahatça iddia edebileceğini" duyurdu.

Spindletop'la ilgili haberler Londra'ya ilk ulaştığında Shell Şirketi birdenbire çılgınca denebilecek girişimlerde bulunmuş, her şeyden önce vakit kaybetmeden Beaumont'un nerede olduğunu öğrenmek istemişti. Bunun için ofisteki atlasa bakıldıysa da Beaumont atlasta bulunamadı; ikinci olarak Guffey'le temas kurmaya çalıştılar. Shell mensupları o güne kadar Guffey ismini hiç duymadıklarını söylüyordu. Guffey de tıpkı onlar gibi davrandı ve kendi hesabına Shell ismini o güne kadar hiç duymadığını söyledi. Londra bu sözlere kırılmış, sinirlenmişti. Bu defa Shell, Guffey'e telgraf üstüne telgraf, mektup üstüne mektup göndererek Shell Şirketi'nin "dev" bir şirket olduğunu, dünyadaki en büyük petrol şirketleri arasında ikinci geldiğini ve Standard Oil Şirketi'nin "en tehlikeli rakibi" olduğunu savunmaya girişti. Bu arada Standard Oil tankerlerinin düzenli olarak Port Arthur limanından Spindletop'a ait kargoları alıp götürdüğü haberi Shell'in endişelerini daha da artırdı ve şirketin daha çabuk harekete geçme kararını kamçıladı. İleriki günlerde Samuel kayınbiraderini önce Yeni Dünya'ya, New York'a, sonra da Pittsburgh ve nihayet Beaumont'a gönderecekti. Amaç kısa bir süre önce tanımadığını söylediği Guffey'den bir kontrat koparmaktı. Alelacele müzakerelere girişildi. Bu arada Shell kendi kendine hiçbir jeolojik de-

ğerlendirme yapmamıştı. İmzalanan kontratı gözden geçirmesi için Amerikalı bir avukat tutma zahmetine bile girmedi. Müzakerelerin bu aşamasında kayınbirader görüşmeleri kesmiş ve öteki ülkelerdeki Shell faaliyetleri konusunda Guffey'i ikna için bir dünya haritası satın almaya gitmişti. Guffey'le yapılan müzakereler sona erdikten sonra kayınbirader çok hayati bir konuda –üretim arzının düşme olasılığının olmadığı konusunda– Samuel'i inandıramayacağından emin olarak iç rahatlığıyla Londra'ya döndü. Korktuğu tek şey aşırı üretimdi.

1901 senesi Haziran ayında, Spindletop'taki petrol patlamasından yalnızca altı ay sonra iki şirket görüşmeleri tamamlayarak bir kontrat imzaladılar. Anlaşmaya göre önlerindeki on sene içinde Shell Şirketi Guffey'in üretiminin en az yarısını alacak ve bunun karşılığında varil başına yirmi beş sent ödeyecekti. Anlaşmaya göre en az on beş milyon varil petrol alınacağı öngörülüyordu. İstediği takdirde daha da fazlasını almakta serbestti. Bu anlaşma her iki tarafca "Yeni Yüzyılın Anlaşması" olarak kabul edildi. Bu arada Marcus Samuel diğer bir büyük proje gözüyle baktığı yeni bir darbeyi gerçekleştirmek için hazırlık içindeydi. Yeni Texas Ticaret adını verdiği proje için dört yeni tanker ısmarlamıştı.

Spindletop ilerdeki günlerde petrol endüstrisini yeniden kurdu dense doğru olur. Dev büyüklüğündeki hacmiyle Amerikan üretimini Pennsylvania ve Appalachia'dan koparıp güneybatıya doğru götürdü. Spindletop'un icraatından biri de yirminci yüzyılın en önde gelen pazarlarından biri olan, Marcus Samuel'in baş çektiği bir pazarı –mazot pazarını– açmış oluşudur. Bunun gerçekleşmesi ise tasarlayarak değil daha çok bir hata sonucu oldu. Texas petrolü son derece düşük kaliteliydi ve bundan ötürü mevcut işlemlerin uygulanmasıyla gazyağına çevrilemiyordu. Bu nedenle çoğunlukla aydınlatma için değil, ısı, enerji ve nakliye alanlarında kullanılıyordu. O günlerde Texas'taki çok sayıda endüstri kullandıkları yakıtı derhal kömürden petrole çevirdiler. Santa Fe Demiryolu 1901 yılında petrolle çalışan tek bir lokomotife sahipken, 1905 yılında 227 lokomotif sahibi oldu. Spindletop nedeniyle oluşan tüm bu yakıt dönüşümleri endüstriyel toplumda da büyük bir değişimin varlığını simgeliyordu.

Spindletop bir bakımdan Güneybatı petrol endüstrisinin eğitim sahası da olmuştu. Buradaki çiftlik yanaşmalarının hepsi, ayrıca şehirden gelmiş gençler ve çiftlik işçileri bu mesleğin sırlarını bu kentte öğrendiler. Spindletop tepesinde yeni bir konuşma dili bile türemiş, bazı sözcüklerin adı değiştirilmişti. "Kuyu-delici" sözcüğü önce "sondajcı" sözcüğüne, vasıflı çırak "çetin boyun", yarı vasıflı çıraksa "amele" sözcüklerine dönüştü.

Kundura bağı satan meteliksiz satıcının yeni ismi "fukara çocuk", gelirini yanında çalıştırdığı insanlara saçan hali vakti yerinde kişininki ise "arazi sahibi" olmuştu. Arazi sahibinin evi, yatılı pansiyonu, en sevdiği barın işletmecisi, hatta gerektiği yerde en beğendiği "madamı" bile yeni isimlerle anılıyordu.

Birkaç yıl içinde Spindeltop'ta görünen bu petrole hücum, bütün çılgınlıkları, delilikleri ve yankıları ile birlikte Güneybatı'nın çeşitli yerlerinde özellikle de Louisiana'da ve Texas'ın körfez kıyısındaki tuz tepeciklerini barındıran bölgelerinde tekrar tekrar yaşandı. Körfez kıyısında oluşan petrol olayının bir eşi de çok geçmeden Oklahoma'da görüldü. Oklahoma'da 1901 yılında başlayan ve birbirini izleyerek oluşan bir dizi petrol sahasının keşfi, 1905 yılına gelinceye kadar Tulsa yakınındaki büyük Glenn Pool Vadisi'ni kaplamıştı bile. Çok geçmeden bunu Louisiana'da oluşan yeni petrol sahası keşifleri izledi. Bu arada petrolün oradaki varlığından haberi olmayan Kuzey Texas çiftçileri, su çıkarmak amacıyla toprağı kazdıklarında zaman zaman su yerine petrol çıktığını görüyorlardı. Aslında bu bir başlangıçtı ve çok geçmeden Kuzey Texas'ta da bir petrol patlaması oldu. Yine de bölgede en egemen petrol üretici yöre olarak Texas değil, Oklahoma gösterilir. Nitekim 1906 yılına gelindiğinde tüm bölgede çıkarılan petrol üretimi toplamının yarısından fazlasını Oklahoma, tek başına üretiyordu. Yalnız Texas 1928 yılında, kalitede birincilik unvanını bir kere daha kazanacak ve bu üstünlüğü tüm Amerika'da bugüne kadar korumaya devam edecekti.

"İzninizle" Demeye Yanaşmayan Körfez

Lucas'ı desteklemiş ve petrol endüstrisini geliştirmiş olan James Guffey anında servet sözcüğünün milli sembolü olmuş, söylentiye göre ikinci bir Rockefeller olma yolunu tutmuştu. En azından bu görünüşte böyleydi. Belki de Guffey'in kendisi bir süre için buna inanmıştır. Ne de olsa dünyanın en büyük petrol anlaşmasını yapmış, Shell Şirketi'nin Marcus Samuel'iyle yirmi yıl süreyle geçerli bir sözleşme imzalamayı başarmıştı. Ancak 1902 yılının ortalarında, Spindletop grevinden sonraki bir buçuk yıl içinde Guffey ve şirketi çok sıkıntılı duruma düştüler. Aşırı üretim nedeniyle ve neredeyse posta pulu büyüklüğündeki araziler üzerine yerleştirilmiş bir yığın iskele yüzünden Spindletop'ta toprak altından basınçla fışkıran petrol sona ermiş, bu nedenle Büyük Tepe'de üretim durdurulmuştu. Ancak Guffey Petrol'ün asıl derdi bizzat Guffey'in kendi davranışlarından kaynaklanıyordu. Unutmamak gerekir ki James Guffey çok yetenekli bir petrolcü olmakla beraber asla iyi bir idareci değildi. Bir idareci olarak ifade ettiği değer ancak düşük kaliteli petrolün değeri kadardı.

Bu durum Guffey ve Kaptan Lucas'ı desteklemek için ilk sermayeyi koymuş olan Pittsburgh'lu iki bankeri, Andrew W. ve Richard Mellon'u son derece huzursuz etti. Babaları Yargıç Thomas Mellon, daha Andrew henüz yirmi altı yaşındayken aileden gelen bankalarını ona devretmişti. Thomas ve erkek kardeşi "Melon ve Oğulları" adındaki bankalarını kısa zamanda ülkenin en büyük bankalarından birine, Amerika'da ise on dokuzuncu yüzyıl endüstriyel gelişmesinin merkezi olan bir bankaya dönüştürdüler. İki kardeş Guffey'in ortağı John Galey'e karşı özel bir bağlılık ve saygı beslemekteydiler. Galey'in babasıyla kendi babaları Yargıç Mellon, onlar daha çok küçük birer çocukken İrlanda'dan Amerika'ya aynı vapurla gelmişlerdi. John Galey'in büyük bir petrol kâşifi olduğunu biliyorlardı. Galey'in mali bakımdan dikkatsiz olmasına üzülüyor, fakat yine de onun yeteneklerini kabul ediyorlardı. 1900 senesinde Galey'in ortağı Guffey, Spindletop'ta yapılacak bir aramaya üç yüz bin dolar sermaye koymaları için Mellon'ları ikna etti. Bundan başka Mellon'lar Spindletop'un yeniden üretime geçmesinde kullanılmak üzere birkaç milyon dolar daha vermeyi kabullendiler. Bu anlaşmadan sadece birkaç ay sonra, 1902 senesinde Spindletop'taki basınç olayının baş göstermesiyle Mellon kardeşler korkuya kapıldı. Guffey'in kendilerinin verdiği parayı kaybedeceğinden ve bununla da kalmayıp, kendilerinin bulduğu diğer yatırımcıların paralarını da batıracağından korkuyorlardı.

Sonunda çare bulundu. Düşüncelerine göre bu çare yeğenleri William C. Mellon'du. Banker kardeşler Mellon'lardan sadece on yaş kadar küçük olan William güvenilir bir kişiydi. Daha on dokuz yaşındayken Pittsburgh yakınındaki Ekonomi kasabasında bir petrol görevi olduğunu duymuş, petrol kokusu ve işin heyecanıyla sanki büyülenmişti. Bu nedenle kendisini bu işe verdi. İlerideki birkaç yılı Appalachi Bölgesini baştan sona dolaşıp petrol arayarak ve petrol bularak geçirdi. Bir defasında kiliseye ait bir mezarlıkta günde bin varil getiren bir kuyu bile bulmuştu. Ancak kilise kuyunun orada kalmasını istemeyerek ne yapıp yaptı ve kuyuyu kapattırdı.

William sanki bir hummaya yakalanmıştı ve bunu kendisi de biliyordu. "Petrol Humması" denebilen bu hastalığı petrolcülerin çoğu adına şu sözlerle tanımlıyordu: "Petrol işi bulaşıcı kumar oyununa benzer. Kumarda olduğu gibi petrolcülükte de esas olan heyecandır. Petrolün yarattığı heyecan bir petrolcü için, elde ettiği petrol damlacıklarına kıyasla, çok daha değerlidir... İçimizden hiçbiri işi bırakmayı, kuyunun sağladığı parayı alıp çekip gitmeyi, evlerimize dönmeyi istemedik. Başarılı olsun veya olmasın her kuyu bizde yeni bir kuyu açma dürtüsü uyandırıyordu." Amcası Andrew ise aynı kanıda değildi. Ona göre ciddi bir sanayi bu şekilde idare edilmemeliydi. William'a bu fikri telkinde gecikmedi. Andrew amca amacın entegrasyona gidilmesi, işlerin her aşamasının yakın kontrolle idare edilmesinden yanaydı. Andrew "Petrolü gerçek bir iş yapmanın, ondan kâr sağlamanın tek yolu, onu bir bütün olarak ele alıp, baştan sona incelemek, bu şekilde geliştirmektir. Topraktan hammadde çıkarmak, imalat yapmak, dağıtımını sağlamak-

tır" diyordu. Ona göre bunun başka herhangi bir yolu olamazdı. Başka türlü davranmak işleri Standard Oil'in insafına terk etmek olurdu.

William, amcasının verdiği öğütlere uydu ve Standard Oil'den, Pennsylvania Demiryolları'ndan gelen itirazları dikkate almayarak entegre çalışan bir petrol şirketi kurdu. Şirket üretimini Batı Pennsylvania'da, rafineri işiniyse ülkenin her iki ucunda yapmaktaydı. Petrol, bu bölgelerin hepsinden şirkete ait boru hattıyla ulaştırılıyor, daha sonra Philadelphia'dan Avrupa'ya satılıyordu. 1893 yılına gelindiğinde Mellon Şirketi Amerika'nın yaptığı ihracat toplamının ortalama yüzde onunu kendi başına sağlayacak duruma gelmişti. Ayrıca fazladan bir milyon varil petrol stoku vardı. Çok geçmeden Standard Oil Mellon'lara teklifte bulunarak şirketlerini kendisine satmalarını önerdi. Mellon'lar karakter itibariyle duygusallıktan uzak yapıdaydılar. Bir işi önce kurar, kurduktan sonra da yeni bir işe yönelirlerdi. Standard'ın teklifi üzerine petrol şirketlerini satmanın en uygun zamanı olduğunu, şirketin sırtından hatırı sayılır bir para kazanacaklarını düşünerek satışa razı oldular. Düşündükleri gibi de oldu ve şirketin satılmasıyla Mellon'ların eline hiç de küçümsenmeyecek miktarda para geçti. Daha sonra William petrolcülüğü sonsuza dek bıraktığını söyleyip, kendi de buna inanarak bu defa tramvay işine girişti. Ne var ki yanılmıştı. Yenilgisini anlamak için aradan yedi yıl geçmesi gerekecekti. Yedi yıl sonra, daha yirmi yedi yaşındayken yapmış olduğu hatayı anladı. Amcalarının emir ve iradesine karşı gelerek durumu değerlendirmek, aileye ait yatırımı incelemek için Spindletop'a gitti. Yaptığı incelemeden sonra amcalarına gönderdiği durum değerlendirme raporunda, Guffey işin başında olduğu sürece paralarını hiçbir zaman geri alamayacakları haberini veriyordu.

Bunun üzerine, tıpkı yedi sene evvel olduğu gibi bu defa Mellon'lar yeni işletmeyi satın alması için Standard'a teklifte bulundularsa da Standard teklifi kabul etmedi ve olumsuz yanıt verdi. Gerekçe olarak Texas'ın şirket aleyhine ve özellikle John D. Rockefeller aleyhine başlattığı hukuki suçlamalar kampanyasını gösterdi.

Bu iş kapanıp teklifin geri çevrilmesi William Mellon'da düş kırıklığı yaratmıştı. Bir şeyler yapmak gerektiğine inanıyor fakat çözüm bulamıyordu. Sonunda bunun tek bir çaresi olduğuna inandı. "Şimdiye kadar başıma gelmiş en kötü durumdan birazcık daha iyi olan bir çözüm buldum. Bu iyi idarecilik, çok çalışma ve ham petrol yolundan geçer" dedi. Önüne çıkan ilk engel yeteneksiz bir çetin ceviz olarak gördüğü James Guffey oldu. Sonunda Mellon iç içe girmiş ve her ikisi de 1901'de kurulmuş Guffey Petrol ve Körfez Rafineri şirketlerinin idari kontrolünü üstlendi. Bu durum Guffey'i derinden kırmıştı. Ne kadar olsa basın onu Amerika'da mevcut en büyük petrolcü olarak tanıtmıştı. Mellon zaman zaman bu en büyük petrolcüye sert davranmak gereğini duyuyordu.

"Asıl sorun ham petrolü paraya çevirme sorunudur" diyen Mellon, Guffey Petrol Şirketi'nin Shell ile aralarında imzaladıkları kontrat konusunda bir şeyler yapılması gerektiğine inanıyordu. Kontrat hatırlanacağı üzere yirmi yıl süreliydi ve Amerikan şirketini yirmi yıl boyunca kendi petrolünün yarısını varil başına yirmi beş sente Shell'e satmaya zorluyordu. Bu kontrat üretimin sınırsız, adeta durdurulamaz olduğu günlerde kaleme alınmıştı. O zaman şirketin paraya ihtiyacı vardı. Bu nedenle petrol varil başına on sente, hatta üç sente satıldığında, ne şekilde hesap edilirse edilsin iyi bir kâr getirmiş oluyordu. Gerçi kontratın süresi yirmi yıldı; fakat dünya son iki yıl içinde bir hayli değişmişti. 1902'nin ikinci yarısında ve 1903 yılına girerken Spindletop'taki üretim inanılmayacak kadar azalmış olduğundan petrol fiyatları birden yükselmiş, varili otuz beş sentten satılıyordu. Bu nedenle kontrat hükümlerine uymak için Guffey Petrol çoğu zaman üçüncü şahıslardan petrol satın almak ve sonra da zararı pahasına Shell'e satmak zorunda kalıyordu. Belki de Guffey bütün olanlardan sonra hâlâ kontratın yüzyılın en büyük olayı olduğuna inanıyordu. Mellon'a gelince, onun düşüncesi tamamen farklıydı. Kontratın pis bir anlaşma olduğu, ondan derhal kurtulması gerektiği kanısındaydı.

Öte yandan Marcus Samuel kontrata çok güveniyordu. Bu nedenle Texas'tan kötü haber yani Guffey Petrol arzının başarısız olduğu haberi geldiğinde kederinden şok geçirdi. Guffey ne kadar acı çekerse çeksin bu durum Shell'i ilgilendirmiyor, o sadece kontrattaki şartların yerine getirilmesini, eğer bu yapılmazsa şirketin yüklü bir tazminat ödemesini istiyordu.

Kötü olan şartları olanak verdiğince iyiye çevirmek isteyen Samuel, Texas Petrol üretimi petrolün sevki için yaptırmış olduğu dört yeni tankerinin Texas'tan sığır sürüsü yükleyerek Londra'nın doğu ucuna gönderilmesini ve bu taşıma için tankerlerde gereken tadilatın yapılmasını emretti. Ancak, bu petrol sevkıyatı yeniden başlayıncaya kadar geçerli olabilecek geçici bir önlemdi. Düşünüp sorunu mahkemeye başvurarak çözümlemek istediyse de, Amerikalı bir hukuk danışmanının karşı görüş belirtmesi üzerine bundan vazgeçti. Amerikalı danışman mahkeme salonunda sürdürülecek bir savaşın ne sonuç vereceğinden emin olunamayacağını, bu savaşın olumlu sonuçlanmasının hiç de garantili olmadığı görüşünü savunuyordu. Kanısına destek olarak her şeyden evvel kontratın acemice, uzman olmayan kişiler tarafından hazırlanmış olmasını gösteriyordu.

Konuyu yerinde gözlemek amacıyla Mellon'un bizzat kendisi Londra'ya, Kent'e gidip Mote malikânesinde oturan Samuel'i ziyaret etti ve onunla konuştu. 1903 yılı Ağustos ayının 18'inci günü Samuel günlüğüne şu notları düşüyordu: "Bay Mellon malikânenin içinde bulunduğu Park'a hayran kaldı." Ertesi gün günlüğünün öteki sayfasına şunları yazıyordu: "Önemli bir iş çözümü için sabah 9.20 treniyle Londra'ya indim… Çok dolu bir gün geçirdim. Guffey Şirketi'yle aramızda herhangi hukuki bir girişimin önlenmesi için Mellon'la anlaşıp ihtilafın halline yönelik geçici bir anlaşma (modus vivendi) sağlamak istedim, ancak başaramadım. Sonunda avukatlara danıştım." Nazik, çekici, davranışlarıyla yumuşak bir kişilik olan Mellon aynı zamanda çok inatçı ve kesinlikle sert mizaçta bir adamdı. Sonunda eylül ayı başlamadan evvel her iki taraf yeni bir anlaşmaya "modus vivendi"ye kavuştu. Marcus Samuel'in rüyalarında bu denli hayati önemde olan "asrın anlaşması" bu defa başka, yeni bir anlaşmayla yer değiştiriyor, ancak petrol konusunda Shell Şirketi'ne hemen hemen hiçbir şey garantilemiyordu. Guffey Petrol ve Mellon'lar sonunda Shell'in taktığı kancadan tamamen kurtulabilmişti.

Bu arada William Mellon, yeni bir strateji peşindeydi. Bu petrol endüstrisine tüm yirminci yüzyıl boyunca egemen olacak, bu endüstrinin merkezini oluşturacak bir stratejiydi. Buna göre endüstri ayrı ayrı yapılan tüm faaliyetleri bir çatı altında toplayıp uyumlu, entegre bir petrol şirketi kuracaktı. Mellon'un stratejisi niyet bakımından Standard Oil'inkinden farklıydı. Mellon'un gözlemine göre Standard'ın gücünü hissettirmesi ve konumunu koruyup daha da iyiye götürmesi ham petrolün hemen tek alıcısı olmasından ve nakliyede kontrolü elinde tutmasından kaynaklanıyordu. Mellon bu gözlemde yanılmamıştı. "Fiyatları saptayan Standard'dır" diyordu. Üreticilerin hemen hepsi şirkete bağımlıydı. Üreticiler bu düzenlemeden epeyce yarar sağlıyorlarsa da kendilerini "bu şirketin insafına terk etmiş" durumdaydılar. Mellon Texas'ta yeni yeni petrol yatakları keşfedilip geliştirildikçe günün birinde Standard'ın boru hattı sistemini buraya da sokacağından endişeliydi. Böyle bir durumda Mellon faaliyetlerinin Standard'ın üretim sistemlerine çekilmesi kaçınılmazdı. Onun peşinde olduğu şey bu değildi. Mellon'un yükselme hırsı daha geniş bir hedefi kapsıyor, Standard'ın takıntısı olmaktan çok daha öteye uzanıyordu. Vaktiyle amcasının ona verdiği ders ve öğütleri bir yankı gibi yeniden duyan Mellon sonunda şu karara vardı: "Karşısındakiyle yarışmanın yolu her şeyden evvel, petrol üretecek, gerçekten üretim yapacak entegre bir şirket kurmakla olur. Şimdi anladım ki böyle bir işin temeli mutlaka üretim olmalıdır. Bir şirketin herhangi bir kimseye 'izninizle' demeden, müsaade istemeden işletilmesinin sadece tek bir yolu vardır: Üretim." Mellon'lara gelince, onların herhangi bir kişiye, öncelikle Standard'a "izninizle" demeye hiç niyeti yoktu.

Mellon'un karşısındaki en büyük sorunlardan biri şirketin Port Arthur'daki yeni rafinerisinin kapasite açısından tüm Texas Eyaleti'nin üretimine eşit oluşuydu. Ayrıca hâlâ herhangi bir zamanda fire verebilecek düşük kaliteli petrole bağımlıydı ve bu da diğer bir sorunu oluşturuyor-

du. Ancak sonraki yıl 1905'te Oklahoma'da Glenn Pool'un keşfiyle daha iyi kalite petrol elde etmek mümkün oldu. İşte sorunlardan kurtulma yolu bulunmuştu. Bu iş, "pazarlamaya elverişli Pennsylvania kalitesinde, ama Texas'ta çıkarılan petrol kadar çok petrol çıkarmakla" mümkün olacaktı. Ne var ki şirketin daha çabuk hareket etmesi gerekiyordu. Bu arada Standard Oil de boş durmuyor, boru hattı şebekesini Kansas, Independence bölgesinden, limana uzatmaya çalışıyordu. Bu konuda Mellon amcalarını uyarmak isteyerek "Oklahoma denilen şu petrol bölgesine sızamadıkça işletmemiz tümüyle iflas eder" dedi. Port Arthur'dan Tulsa'ya uzanan 450 mil uzunluktaki boru hattı yol inşaatını hızlandırmak için dört ayrı ekibi birden bu işle görevlendirdi. Bunlardan biri Tulsa'nın güneyinden, öbürü Port Arthur'un kuzeyinden, son ikisi de orta yerden başlayıp her iki uca doğru gidecekti. Bu sanki zamana karşı bir yarıştı ve rakip de Standard Oil'di. 1907 yılı Ekim ayı geldiğinde Glenn Pool Vadisi'nden boşalıp gelen petrol, boru hattından geçip Port Arthur rafinerisine doğru akmaya başlamıştı. Böylece Mellon'lar petrol endüstrisinin başaktörleri olarak ait oldukları yere iyice yerleşmiş oldular.

Boru hattı inşaatının öteki şirketlerin de yapacağı anonim bir katılımla yürütülmesi düşünüldüyse de Mellon'lar çok harap, dökülür durumda olan böyle bir tesise boş yere para akıtmak istemediler. İçlerinden William Mellon, Guffey Petrol ve Körfez Rafineri Şirketi'nin reorganize edilmesini önererek bu işin mühendislik kısmını üstlendi. Sonunda Körfez Petrol Korporasyonu adında yeni bir şirket doğdu. Andrew Mellon şirketin başkanı, Richard B. Mellon muhasebecisi, William da ikinci başkanı oldular. Guffey'i tamamen devre dışı bırakmışlardı. İleride bir gün Guffey bu konuyu açarken acı acı şikâyet ederek "Beni kapı dışarı ettiler" diyecekti.

Ya Spindletop'un petrolde öncülük etmiş olanları? Bunlardan Kaptan Anthony Lucas kendi durumu için sonradan şunları söylemiştir: "Bay Guffey ve Mellon grubu artık paraca çok zengin olmuştu; benimse meteliğim yoktu. Bu nedenle onların tekliflerini kabul edip kendi hissemi iyi bir para karşılığında onlara sattım." Daha sonra Washington DC'ye yerleşerek bir süre danışmanmühendis ve jeolog olarak çalıştı. Spindletop'taki büyük keşfinin üzerinden tam üç yıl geçmişti. Bir kez daha Beaumont'a dönüp Büyük Tepe'yi görmek, yeni bir değerlendirme yapmak istiyordu. Tepenin bulunduğu yer bir vakitler o kadar bol üretim vermiş olan, şimdi iskelelerle dolu, fakat tükenmiş, petrolden yoksun bir görünümdeydi. Bu toprakları baştan başa bir kez daha dolaşıp durumu iyice gözledikten sonra, bir mezar taşına yazılması gereken şu sözleri söyledi: "İneği sağmada fazla sert davranmışlar; ayrıca sağma işini de akıllıca yapmamışlar."

İkinci öncü Patillo Higgins'e gelince, o fazla duygusal bir adam olmaması nedeniyle kendisini dışlamış olan Kaptan Lucas'ı mahkemeye verip aleyhine dava açtı. Bu arada Higgins Petrol Şirketi adıyla bir de şirket kurduysa da şirketi devam ettiremeyerek kısa zamanda ortaklarına devretti. Bu defa Higgins Standard Petrol Şirketi adı altında yeni, entegre bir şirket kurma sevdasına kapıldıysa da, halkın artık Spindletop imzasını taşıyan stok-petrol tekliflerinden bıkkınlık getirmiş olması yüzünden girişiminde başarısız kaldı. Ama Higgins yine de bu yıllar boyunca küçümsenmeyecek bir para yaptı. Bir defasında Beaumont kasabasından otuz iki vatandaş Higgins'i övmüş, imzaladıkları açık mektupta "Spindletop'un keşfedilmesinin ve geliştirilmesinin tüm şerefi yalnızca ona aittir. O bunu hak etmişti" diyen bir deklarasyon yayınlamışlardı. Bu Higgins'in her şeye rağmen o kadar düşüncesiz ve çılgınca hareket etmediğini gösterir.

James Guffey ve John Galey'e gelince, bu ikisi hiçbir zaman para tutmayı öğrenemediler. Galey'in yeğeni olan bir genç ileride onlar için şu sözleri söyleyecekti: "Her ikisini de yaşları ilerledikçe giderek ağırlaşan zor günler bekledi ve yeni bir geri dönüş, bir atılım yapma ümidi günden güne zayıfladı ve erişilmez oldu. Aslında çok büyük servetler edinmek için ellerine sayısız fırsatlar geçmemiş değildi. Ama onlar belki de kumardaki gibi koz oynamayı ve kararında oynamayı hiçbir zaman bilmedikleri için bu fırsatları kaçırdılar. Guffey ve Galey birbirlerinin ortağı olarak Spindletop'la böyle bir fırsatı yakalamış ancak değerlendirememişlerdir. Sonraki yıllarda yaşamlarının geri kalan kısmını orada burada ufak tefek sondaj projelerinde çalışarak geçirdiler."

Petrol bulmada öncü olarak tanınan Guffey doksan bir yıllık hayatının son on, on beş yılını borç içinde geçirdi. Pittsburgh'da beşinci cadde üzerindeki ikametgâhı ölümüne kadar ona tahsis edilmişti. Borçlu olduğu alacaklıları incelik göstererek geçmiş hizmetlerinin anısına burada oturmasına müsaade ettiler. Petrolü asıl bulmuş olan Galey ise Spindletop anlaşması uyarınca Guffey'in ona borçlu olduğu 366.000 doların ancak birkaç kuruşunu alabildi. Yaşamının sonuna doğru Kansas'a giderek yörenin değişik bölgelerini dolaştı ve yeni bir iş anlaşması koparmaya çalıştı. Bu gezilerinde kendisine bir vakitler Spindletop'ta sondajı yapmış olan Al Hamill eşlik ediyordu. Bir gün onlar dışarda olduğu bir sırada birdenbire çok şiddetli bir kar fırtınası kopmuş, nereye sığınacaklarını bilememişlerdi. Gezintiyi kesip eve yollanmaya karar verdiler. İşte bu sırada Galey arkadaşı Al Hamill'e acı bir itirafta bulundu. Tüm hayatı boyunca hiçbir zaman o günkü kadar fukara olmadığını söyledi. "Acaba Hamill, borcuna mukabil Bayan Galey'in imzaladığı bir çeki kabul eder miydi?" Bu soru üzerinde Hamill Galey'den hiçbir para almadığından başka, tam tersine otel masraflarını da ödeyerek o karlı günde trene bindirip evine gönderdi. Bu, bir vakitler "petrolün yerini kokusundan bulan adam" diye ün salmış John Galey'in yeni bir petrol anlaşması peşindeki son çırpınışıydı. Nitekim çok geçmeden öldü.

Petrolde öncülük yapmış olanlardan William Melon ise, zamanla dünyanın en ileri gelen petrol şirketlerinden biri durumuna geçen Körfez Petrol Şirketi'nin başkanı ve yönetim kurulu başkanı olarak uzun yıllar görev yaptı. 1940 yılında, ölümünden kısa bir süre evvel söylediği şu sözler dikkate değer: "Körfez Şirketi o denli büyüdü ki, artık izini kaybettim."

Sun Şirketi "Petrolü Ne Yapacağımızı Bilmeliyiz" Diyor

Yıllar önce Kaptan Lucas'ın petrol keşfini duyup trene atlayarak Texas'ın Beaumont kasabasına koşan binlerce kişi arasında Robert Pew isimli biri de vardı. Spindletop'ta gerçekleşmiş petrol olayını ilk olarak altı gün önce amcası J.N. Pew'dan duymuş, buraya onun talimatıyla gelmişti. Robert Pew, önünde bekleyen olanakların sadece petrolden gelmeyeceği, nakliyatın Meksika Körfezi yoluyla yapılmasının da ayrıca büyük imkânlar sağlayacağı gerçeğini görmekte gecikmedi. Ne var ki Texas'a ait hiçbir şeyden hoşlanmıyor, havasını, kasabayı, insanlarını, etrafta olup biten patırtı ve gürültüyü hiç sevmiyordu. Bu yüzden hastalanıp eve dönmek zorunda kaldı. Bu defa aynı görevi erkek kardeşi J. Edgar Pew yüklenecekti. Gelirken bavuluna kardeşinin ve amcasının tavsiyesiyle Beaumont'un kaynayan atmosferinde kişisel korunmasında işe yarayacağını sandığı bir de tabanca koymayı ihmal etmemişti…

Pew ailesi Beaumont'un yabancısıydı; fakat petrolün yabancısı değildi. O güne kadar belki yirmi beş yıl süre hidrokarbon işinde çalışmışlardı. 1876 senesinde J.N. Pew, Batı Pennsylvania'da bir ortağıyla beraber doğal gaz işine başladıysa da çok geçmeden bunun boşa giden bir ürün olduğu düşüncesiyle satma yoluna gitti. 1883 senesine gelindiğinde, imalat yoluyla elde edilen şehir gazı alternatifi olarak büyük bir şehre –Pittsburgh'a– doğal gaz veren ilk şirket konumuna erişmişlerdi. Bu onların çok büyük bir iş kurdukları anlamına gelir. Ancak Standard şimdi de gözlerini gaza çevirmiş, 1886 yılında bir de Gaz Tröst'ü kurmuştu. Sonunda J.N. Pew da 1890'larda Mellon'ların petrol alanındaki ilk girişimlerinde izledikleri yolun aynını takip ederek gaz işini Standard'a devretti.

1886'da Pew başka bir girişimde daha bulunarak Lima yataklarından petrol üretmeye başladı. Kurduğu yeni şirketine uzayla ilgili bir isim vermek istiyordu. Gökyüzündeki tüm uzay isimleri arasında en önemlisinin Güneş olması nedeniyle şirketine Güneş sözcüğü anlamına gelen "Sun" adını verdi. Ne var ki Sun Şirketi sonraki on beş yıl içinde sanayide güneş kadar parlak olmayı başaramadı. Ama Standard Oil'in gölgesi altında da olsa, saygın bir petrol işinin çatısını kurabildi.

J. Edgar Pew 1901'de Beaumont'a geldiğinde yaptığı ilk iş Sun Petrol Şirketi için çalışma izni almak oldu. Ancak, hem kendisi ve hem de ailesi geçmişteki deneyimlerine dayanarak sorun-

ların sadece üretim yapmakla çözümlenmeyeceğinin bilincindeydi. Bu konuda J. Edgar daha sonra şu sözleri söyleyecekti: "Varili beş sentten milyonlarca varil petrol satın almak mümkündür; fakat asıl sorun o petrolü daha sonra ne yapacağımızı bilmektir." Bunun bilincinde olarak Sun Şirketi yörede yeni depolama tesisleri kurdu. Ayrıca, gemiyle sevk edilen Texas kaynaklı hammaddeyi teslim alması için Philadelphia dışında, Marcus Hook'ta bir de rafineri yaptırdı. Bir taraftan da uzun vadeli pazarlar kurmak istediğinden bunun girişimine yöneldi. Spindletop yöresine gelince, herkesin artık açıkça gördüğü gibi burası üretimde düşüş aşamasına gelmişti. Bu düşüş oluşurken Sun Şirketi Texas'ın daha başka yerlerinde gelişip büyümekteydi. Üretimi gerçekleştiriyor, bölgede kendine ait bir ana boru hattı konuşlandırıyordu. 1904 senesine gelindiğinde Sun Şirketi, Körfez Yakası petrol ticaretinde önde gelen bir avuç şirket içinde lider olmuştu.

"Kösele Surat Joe" ve Texaco

Spindletop'taki girdap içinden büyük bir petrol şirketinin daha doğması sanki yörenin yazgısında vardı. Burası Texas petrol işinin gelişmesinde en başta gelen öncülerden biri olan Joseph Cullinan'ın kendi el emeğiyle doğmuştu. Cullinan, Standard'ın boru hattı şebekesinde geleceği çok parlak olan kariyerinden, 1895 senesinde Pennsylvania'da kendine ait, petrolcülükte kullanılan alet imal eden bir şirket kurmak için ayrılmıştı. Saldırganlığa varan bıktırıcı kişiliği, bir işin ille de yerine getirilmesi için gösterdiği inat ve ısrarı yüzünden çevrede ona "Kösele Surat Joe" deniyordu. Bu nitelikleri yüzünden emri altında çalışan kişiler Joe'yu gördükleri zaman petrol-arazisinde kullanılan eldiven ve kunduraların sert derisini anımsarlardı.

1897 yılında Cullinan, petrolde kaydedilen son gelişmeler hakkında rahiplere bilgi vermek üzere kısa bir süre için Texas'ın Corsicana kentine davet edildi. Oraya gittiğinde sadece bilgi vermekle kalmayıp bu kente yerleşerek, Corsicana'nın petrol konusunda en sözü geçen şahsiyeti oldu. Kaptan Lucas'ın Spindletop petrol patlamasından hemen sonra Beaumont'a gelmiş, durumu incelemeye başlamıştı bile. Bunun bambaşka, ötekilerden büsbütün farklı bir iş olduğunu, ayrıca Corsicana'da yaptığı işten çok büyük çapta yapıldığını anlamakta gecikmedi. İlk iş olarak Beaumont'ta ham petrol alım satımıyla uğraşacak Texas Fuel Şirketi'ni kurdu. Bu işe yöneldiğinde alet-eksperliği konusundaki bilgisinden epeyce yararlandı. Eskiden depo tesisleri yapmış olan Cullinan'ın bu alandaki deneyimi ve tesislerin oraya sadece yirmi mil ötede oluşu Texas Fuel Şirketi'ne gelecekteki rakiplerine karşı bir avantaj sağlıyordu.

Çok geçmeden Cullinan eski politikacıların kurduğu sendikanın Spindletop adına yapıp saklamış olduğu kıymetli kira kontratlarının kontrolünü de ele aldı. Sendika yüz kırk kilo ağırlıkta eski bir vali ve ilerlemeden yana birisi diye tanınan James Hogg adında biri tarafından yönetiliyordu. Bu adam idarecilikte olduğu kadar iş alanında da çok sert davranan biriydi. "Hogg" sözcüğü dilimizde "domuz" anlamına gelir. Bu nedenle bir sırası geldiğinde Bay Hogg kendisi için "Benim adım Hogg'dur. Tabiatım da tıpkı domuzunkine benzer" demişti. Anlaşma sağlama konusunda Hogg grubu, en önemli ve anahtar konumundaki anlaşmayı James Guffey'den sağlamıştı. James Guffey, idarecilik yönünden bazı başarısızlıkları olduysa da, Demokrat Parti Başkanlığı yapmış birinden beklenen, ona yakışır sağlam bir politik içgüdüye sahipti. Daha sonraki günlerde, bu anlaşmaları satması karşılığında aldığı paranın, politik kariyerinin sigorta bedeli olduğunu söylemiştir. "O günlerde Texas'ta Kuzeylilere fazla saygı gösterilmiyordu. Vali Hogg'un o yörede nüfuzlu olduğunu bildiğimden, onu kendi tarafıma çekmek istedim; çünkü harcayacağım paranın çok büyük bir tutar olduğunu biliyordum."

Hogg'un ayrıca kendine özgü daha başka bir erdemi daha vardı; bu, Texas'ta Standard Oil'in en büyük muhalifi olmasından kaynaklanıyordu. Vali olduğu dönemde Hogg, Rockefeller'in mahkemeye New York'ta çıkmasını önlemek için Rockefeller dava dosyasını New York dışında bir ye-

re naklettirmek bile istemişti. Nitekim Hogg'un bu işe el atmasıyla, Standard'ın yeni bir hasımla karşı karşıya geldiği zaman kullandığı alışılmış taktikleri bir dereceye kadar etkisiz hale getirilebilmişti.

İş anlaşmalarının daha da genişletilmesi için gereken sermaye ABD Deri Tröstü'nün can damarı olan Deri İşletmeleri sahibi, New York'lu Lewis H. Lapham'dan ve Chicago'lu bir maliyeci olan renkli şahsiyet John W. Gates'den sağlandı. Lapham her fırsatta her şey üzerinde bahse girmeyi seven biri olduğundan çevrede "Milyonluk-Bahis Gates" olarak tanınırdı. Sermayenin "yabancı kaynaktan" gelmiş olması ve zamanla üstünlük sağlayacağı endişesi Texaslı ortaklarını rahatsız ettiği için Cullinan onları teskin eder, "Tammary halkı yakında Güneyliler'de kendi benzerlerini bulacak" derdi. Bu önsezisi zamanla doğruluğunu bir dereceye kadar kanıtlayacaktı.

Geniş deneyimi ve doğal liderlik yeteneğiyle Cullinan kısa zamanda, Beautmont'ta petrol alanının en gözde, en önde gelen adamı olmuştu. 1902 yılı Eylül ayında Spindletop'ta cehennemi andıran büyük bir yangın çıkmış, tüm kasaba baştan başa alevlerle sarılmıştı. Bu yangında Cullinan, tüm çabaların yangının söndürülmesi için seferber edilmesi komutunu vermişti. Kendisi de tam bir hafta, bir dakika durup dinlenmeksizin, yangın söndürülünceye kadar bu çalışmalara katıldı. Yangın söndürüldüğünde artık yorgunluktan bitkin, perişan durumdaydı. Gözleri gaz dumanından körleşmiş, hatta birkaç gün görme duyusunu kaybetmişti. Ancak gözleri sargılar içinde yatağa tutsak olduğu günlerde bile konferans düzenlemekten, talimat vermekten geri kalmadı. Onunla çalışanlar arasında, 1893'te Patillo Higgins'in başarısızlıkla sonuçlanan ilk girişiminde sondajı yapan, şimdi ise başsondajcı olan Walter B. Sharp vardı. Diğer biri de Howard Hugher Sr. adındaki uzman bir sondajcıydı. 1902 ilkbaharında Cullinan çeşitli türdeki birçok işinin birleştirilmesini ve böylece elinde tuttuğu kişisel ve otokratik kontrolün biraz daha kuvvetlenmesini istedi.

Bir petrol şirketinin nasıl yönetileceğini bilmeyen James Guffey'in aksine Cullinan bu işi çok iyi biliyordu. Bu nedenle "Guffey Körfezi" Şirketi'nin tersine "Texas" Şirketi işin başından beri kârda çalışıyordu. İş kurulduktan sonraki birinci yıl içinde petrolünü varili ortalama on beş sent gibi bir fiyatla satmayı başarmıştı. Üretimin doruk düzeyde olduğu günlerde varil başına on iki sentten petrol alıp depoladığı göz önüne alınırsa, şirketin ne denli iyi durumda olduğu anlaşılır. Mellon'lar Guffey'le aralarındaki sorunların çözümüne çalıştıkları günlerde Körfez Şirketi'nin Cullinan'ın Texas Şirketi'yle birleşmesi işi tamamlanmak üzereydi. Fakat daha küçük petrol şirketlerinin yeni kurulacak bir petrol tröstünü gözlerinde fazla büyütüp Texas hukuk yasaları yönünden günün en güncel konusu yapmaları yüzünden bu birleşmeyi başaramamışlardı. Hatta bu tartışmalar sırasında her iki taraf baş lobicilerin Austin'deki bir otelde herkesin önünde yumruk yumruğa kavga ettikleri bile olmuştu. Sonunda, Texas yasaları birleşme konusuna karşı çıktı, böylece birleşme fırsatı da ortadan kalktı.

Bu defa Cullinan dikkatini daha başka bir yere, Texas Petrol Şirketi'nin genişletilmesi amacına yöneltecekti. Bunun gerçekleşmesi için ilk olarak Oklahoma'daki Gleen Pool'dan Texas'ta Port Arthur'a kadar uzanan kendi boru hattını kurdu. 1906 yılında da şirketine, ticaret unvanı olarak seçtiği "Texaco" ismini verdi ve bu ismi tescil ettirdi. Bu isim kırmızı bir yıldız üzerine Texaco isminin sembolü olarak kabartma basılmış "T" harfiyle belirlendi. Daha sonra benzin imaline girişti. 1907 yılında, kuruluşundan henüz altı yıl sonra Dallas Devlet Fuarı'nda birbirinden farklı tam kırk ürünü sergilemeyi başardı. 1913 yılına gelindiğinde artık benzin üretimi en önemli ürün olarak aydınlatıcı yağların yerini almış ve önde gelen ürün olmuştu. Bundan çok daha evvel Cullinan'ın gelecek için yaptığı kehanet doğrulanmış, gerçeğe dönüşmüştü. Cullinan bu kehanetinde "Bir gün –belki de çok yakında– merkez teşkilatımızın Beaumont'tan Houston'a naklini isteyeceğiz. Bana öyle geliyor ki Houston güneybatı petrolcülüğünün ilerideki merkezi olma yolundadır" demişti. Bu sözleri söyledikten kısa süre sonra da, Houston yazının nemli sıcağına cesurca göğüs gererek işin en önemli kısmını, aynı zamanda New York'tan da yürütülebilecek bir ayarlamayla, Houston'a nakletti.

Kösele Surat Joe'nun idarecilikte gösterdiği sert tutum yatırımcılarda giderek olumsuz etki yapmaya başlamış ve Texas ile New York arasında ilk defa olarak birtakım sürtüşmelere yol açmıştı. Bu sürtüşmelerin yakın bir gelecekte şirkete yansıması kaçınılmazdı. Bu durumdan şikâyetçi olanlardan bir başyönetici, Lapham'a yazdığı bir yazıda yakınmasını şu sözlerle tanımlıyordu: "Cullinan kendisinin her şeyi bildiğini, her şeye burnunu sokmak zorunda olduğunu sanıyor. Bize, şirketin burada New York'ta çalışan elemanlarına ise köpeğin kuyruğuymuşuz gibi bakıyor, hem de çok küçük bir kuyruk." Sonunda hissedarların önde gelenleri Cullinan'ın elini kolunu bağlayıp etkisiz hale getirmek isteyince, Cullinan bu duruma isyan ederek, kontrolü yeniden ele geçirmek için hissedarlara karşı amansız bir mücadeleye girdi. Yerinden koparılıp başka bir yere nakledilmiş olan Pennsylvania'lı bu savaşı bölgesel bir mücadeleye, Texas-Doğu mücadelesine dönüştürmek istedi. Hissedarlara yayınladığı bir yazıda, şirketin "geçmişteki idare tarzı, kurumculuğa bağlı tutumu ve faaliyetlerinin Texas ismi ve Texas idealleriyle bir arada gelişmiş olduğunu" duyurdu. Ayrıca duyurusuna "şirketin merkez teşkilatlarının ve idare otoritelerinin Texas'ta bırakılıp, devamlı olarak Texas'ta kalması gerektiğini" ekledi. Ancak gerçekte savaşın süregelme nedeni kuşkusuz bu değildi. Gerçek nedeni Cullinan'ın tek-adam olma tutkusundan ileri geliyordu.

Sonunda, kavga New York'un kazanmasıyla sonuçlandı. Bu savaşta Cullinan büyük yenilgiye uğramıştı. Artık işi filozofluğa vurmaktan başka yapacak bir şeyi kalmamıştı. Bu konuda eski bir Pennsylvania'lı tanıdığına yazdığı mektupta Kösele Surat Joe şunları söylüyordu: "Yaşadığımız olay tam bir yatılı okul dalaşmasıydı. Bu dalaşmada kuşkusuz bazı mobilyalar kırıldı, ancak sonunda bizim taraf yenildi. Ben de bu yüzden yakında kendime yeni bir iş arayacağım." Dediği gibi de yaptı ve petrolcülükte yeni yeni birçok başarılar kazandı. Ancak, o günden sonra petrol-tarama ve üretme işine bağlı kalıp, rafineri ve pazarlama işlerini başkalarına bıraktı.

"Nasıl Kontrol Edebiliriz?"

Bu arada körfezin kıyısı ve kıtanın orta yerinde yeni yeni petrol yataklarının bulunması Standard Oil'in görünüşte sarsılmaz gibi duran konumunu zayıflatmaktaydı. Bu yeni petrol kaynakları, süratle türeyen mazot ve benzin pazarlarıyla bir araya geldiğinde sayıları bir orduyu bulan yeni rakiplere de kapılarını açmış oldu. Ayrıca bu rakipler, William Mellon'un ifadesiyle, ne Standard'a ne de başka birine "izninizle" diyecek türde kimseler değildi. Gerçi Standard'ın satışları kesinlikle kuşkuya meydan vermeyecek şekilde devamlı büyümeye devam ediyordu. Bu arada yeniçağı yansıtan benzinin satışı da 1900-1911 yılları arasında üç katından fazlaya çıkmış ve 1911 yılına gelindiğinde ilk defa olarak gazyağı satışını geride bırakmıştı. Ayrıca Standard ileri teknolojik değişimlere de ayak uydurmayı ihmal etmiyordu. Wright kardeşlerin yaptığı uçak 1903'te North Carolina'ya bağlı Kitty Hawk kasabasından ilk havalanışında, motorunda yakıt olarak Standard Oil'in ürettiği benzini ve motor yağlarını kullanmıştı. Kitty Hawk kumsalına tahta variller ve mavi renkli teneke kaplar içinde getirilen bu benzin ve motor yağlarını oraya taşıyan da yine Standard Oil elemanlarıydı. Tüm bu gerçeklere karşın şunu da kabul etmek gerekiyor ki, bütünüyle ele alındığında Birleşik Devletler'de üretilen petrol mamullerinin pazar hisseleri, Standard bakımından düşmekteydi ve şirketin bu konudaki ezici üstünlüğü yavaş yavaş etkinliğini yitiriyordu. Ayrıca 1880 yılında yüzde 90 olan rafineri kapasitesinin 1911 yılına gelindiğinde yüzde 60-65'lere düştüğü gözleniyordu.

Körfez kıyısında oluşmuş petrol patlaması sonucunda "Eski Ev", Birleşik Devletler ham petrol üretimindeki kendi nüfuzunun ne kadar olduğunu artık anlamıştı. Gözlediği başka bir gerçek de fiyatları "saptamak" konusundaki yeteneğinin uçup gitmekte olduğuydu. Bu yetmiyormuş gibi dış ülkelerde yeni yeni ham petrol kaynakları bulunması da şirketin uluslararası pazarlar açısından gücünü azaltıyordu. Dışardan bakanlar için Standard'ın konumu erişilmez derecede parlak görünüyorsa da, Eski Ev'in bakış açısından hiç de öyle değildi. Bu konuda, Standard müdür-

lerinden H.H. Rogers bir gün esefle şöyle diyecekti: "Şu duruma bakın –Rusya'ya ve Texas'a bakın!– Arada sonu gelmeyecek kadar uçsuz bucaksız petrol var. Bu durumu nasıl kontrol edebiliriz? Sanki bir şey Standard Oil Şirketi'nin yakasına yapışmış, çekip duruyor." Daha sonra falcılık yapar gibi şu sözleri ekliyordu: "Bu her neyse bizi aşan bir şey olmalı!"

5

Ejderin Katli

Eski Ev artık kuşatma altındaydı. Hem Amerika'daki hem de dünyanın dört bir yanındaki rakiplerini yola getirmeyi başaramamıştı. Bu yetmiyormuş gibi tüm Amerika'da Standard'a ve Standard'ın acımasız iş görme yöntemlerine karşı siyasi ve hukuki bir savaş açılmıştı. Gerçi bu alışılmamış bir şey değildi. Petrol Tröstü'nü kurmaktan sorumlu tuttukları Standard ve şubeleri daha evvel de birçok defa bu davranışlarından ötürü eleştirilmişti. Standard Petrol yöneticileriyse bu tür eleştirilerin ne için yapıldığını gerçekten hiçbir zaman anlayamamıştır. Bu eleştirilerin başkalarına yapılan adi birer dalkavukluk, teşkilatsız bir kıskançlık gösterisi ve özel bir yaltaklanma işareti olduğunu sanıyorlardı. Kanılarına göre Standard Oil kendi çıkarlarını korumaya ve şirketi giderek zenginleştirmeye yönelik yaptığı amansız takiple, sadece başını almış giden rekabeti kontrol etmekle kalmıyor, aynı zamanda Rockefeller'in kendisinin de söylediği gibi, Amerikan ulusunun o zamana kadar gördüğü gelmiş geçmiş en büyük "kalkındırıcı" oluyordu.

Ancak, halkın büyük çoğunluğu durumu hiç de böyle görmüyordu. Standard'ı eleştiren kişiler, şirketi güçlü, karmaşık, acımasız, engel tanımayan, tam anlamıyla yayılmış, fakat çok gizemli bir teşebbüs olarak görmekteydi. Onların gözüyle Standard, bir avuç küstah müdür dışında, hiç kimseye hesap verme zorunda olmayan, yoluna engel olmak isteyen herkesi ve her şeyi acımasızca yok etmeye çalışan bir şirketti. Bu görüş biraz da çağın beklentisi doğrultusunda gelişmişti. Kuşku yok ki Standard'ın bu denli gelişmesi durup dururken ortaya çıkmış değildi. Gelişme on dokuzuncu yüzyılın son yirmi otuz yılı içinde Amerikan ekonomisinin süratle endüstrileşmesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve oldukça kısa sayılabilecek bir süreç içinde birçok küçük firmayı, tröstler adı verilen dev büyüklükte endüstriyel kombinasyonların egemenliğinde faaliyet gösteren büyük bir firmaya dönüştürmüştü. Daha önce küçük firmalar olarak sözünü ettiğimiz bu ünitelerin her biri belirli bir sanayinin her iki yanına yerleşmiş olarak faaliyet göstermiştir. Bunlardan birçoğunun da birbiriyle adeta iç içeymiş gibi duran yatırımcıları ve müdürleri vardı. Küçük firmaların büyük firmaya dönüşme olgusu çok kısa bir sürede tamamlandığından, bu durumdan çok sayıda Amerikalı derin bir korkuya kapılmıştı. On dokuzuncu yüzyılın yirminci yüzyıla yaklaştığı sırada korkuya kapılan bu Amerikalılar, yeniden rekabetin canlandırılması, rüşvetlerin kontrol altına alınması ve baştan başa tüm ülkede kocaman birer ejderha gibi serbestçe dolaşan tröstlerin ehlileştirilmesi için gözlerini bir kez daha hükümete diktiler ve hükümetten bunları yapmasını beklediler. Onlara göre, tüm bu ejderler içinde en dehşetlisi ve en çok korkulanı Standard Oil Şirketi'ydi.

Holdingli Şirket

Standard aleyhine tazelenmiş olarak yapılan suçlamalar ilk önce eyaletlerden ve özellikle Ohio ve Texas'tan başlatılan tekelciliğe karşı açılan davalar şeklinde oluştu. Hatta Kansas Eyaleti Valisi yörede Standard rafinerisi ile rekabet edecek nitelikte devlete ait bir petrol rafinerisi konuş-

landırmak için bir plan bile hazırlamıştı. Valinin planına göre rafineride çalışacak kişiler, yöre cezaevinden seçilmiş mahkûmlar olacaktı. Kansas dışında en az yedi eyalette daha ve ayrıca Oklahoma bölgesinde şu veya bu şekilde hukuki girişimlerde bulunuldu. Ancak Standard kendi iş uygulamalarına karşı halktan gelen bu karşı koymaların nedenlerini tam olarak anlamakta yavaş kalıyordu. 1888'de, şirketin üst düzey yöneticilerinden olan biri, Rockefeller'e yazdığı bir mektupta aynen şunları söylemişti: "Son günlerde görülen bu antitröst humma kanımca çılgınlıktan başka bir şey değil. Benim düşünceme göre bu tutuma karşı fevkalade vakur davranmalıyız ve soruları gerçeğe uyan, fakat temeldeki olguları açıklamayan sudan cevaplarla savuşturmalıyız." Böylece şirket her şeyi olanak verdiğince gizli tutmaya devam edecekti. Günün birinde Rockefeller Ohio mahkemelerinden birinde tanık olarak dinlenirken o derece sessiz davrandı ki, ertesi günkü gazeteler olayı anlatırken, "John D. Rockefeller'in ağzı sanki bir kıskaçla kapalı ve dilsiz taklidi yapıyordu" diye manşet attılar.

Standard zamanla gereken tüm kaynaklarını, sürmekte olan savaş için seferber etmeye karar verdi. İlk etapta hukuk danışmanı olarak ülkenin en iyi ve en pahalı hukuk dehasını işe aldı. Ayrıca siyasi alanda da mekanizmayı etkilemek için girişimlerde bulundu ve giderek zamanı iyi ayarlanmış politik katkıda bulunmayı mükemmeliğe varan bir sanat haline getirdi. Sözgelimi, Ohio'daki bir siyasi partiye bağış yaptığında, bağışı bildiren mektubunu yollarken şu sözleri eklemeyi de ihmal etmiyordu: "Arkadaşlarımız Cumhuriyetçi Parti'den haklı olarak layık oldukları muameleyi görmedikleri kanısındalar, ancak ileride çok daha iyi şeyler bekliyoruz." Ancak Standard Oil yine de bağışlarda bulunmaya devam etti. Ohio'dan seçilmiş Cumhuriyetçi Senatör olan bir kişiyi çok iyi koşullarla –1900 senesinde yılık 44.500 dolar ücretle– avukat olarak işe aldı. Ayrıca o zamanlar "Amerika'nın en önde gelen Demokratik Lideri" diye ün yapmış çok güçlü bir senatöre de devamlı olarak kredi veriyordu. Sayın senatör bu parayı Dallas dışında satın aldığı altı bin hektarlık çiftliğin bedeli olarak kullanmıştır. Standard işinin görülmesi için bir de reklam acentasına başvurmuştu. Reklamcıların görevi gazetelerinde Standard'a ayırdıkları yerde reklam yaparken, Standard lehine dostane bazı haberler, makaleler de yayınlatmaktı. O günlerde "Kör Kaplanlar" diye anılan bazı şirketler vardı ki Standard Oil bunlarla da meşgul olacak zamanı bulmuştur. "Kör Kaplanlar" adındaki bu şirketler dış dünyaya karşı tamamen bağımsız birer dağıtımcı gibi görünürse de, aslında hiç de bağımsız değildiler. Sözgelimi 1901'de Misuri'de "Cumhuriyetçi Petrol" adında bir şirket kurulmuş ve Missouri'de pazarlama çalışmalarına başlamıştı. Cumhuriyetçi Petrol ilanlarında başlık olarak "Tröst'e Hayır", "Tekelciliğe karşıyız", "Tam anlamıyla bağımsızlık" gibi çarpıcı başlıklar atıyordu. Ancak, bir taraftan da gizli gizli New York 85 no'ya yani Broadway 26'nın arka kapısına ispiyonculuk yapmaktan geri durmuyordu.

Standard'a yapılan hücumlarda bazı eyaletler zaman zaman geçici zaferler kazanmışsa da, bunların hiçbiri devamlı olmamış, başarıları sonuca ulaşmamıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Standard Oil'in başından geçmiş olan şu olay anımsanabilir: Bir defasında Standard Oil Şirketi'nin Texas'taki şubelerinin hepsi birden Texas'tan kovulmuş, mallarına el konmuş ve emanete alınmıştı. Bu olayı izleyen günlerde emanetçi kişiler Austin'deki Driskill Oteli'nde bir toplantı yaparak Standard'a ait ne kadar mal varsa satışa çıkarılmasını istediler. Ve gerçekten de bütün mallarını sattılar. Ama satış yine Standard Oil acentalarından birisine yapılmıştı!

Yasal suçlamalar bitmek bilmiyordu. Bu, Standard teşkilatını ister istemez daha başka değişiklikler yapmaya zorladı. 1892 yılında Ohio mahkemesinin verdiği kararla Standard Tröstleri kaldırıldı ve hisseler yirmi ayrı şirkete transfer edildi. Ancak kontrol yine eski hissedarlarda kalıyordu. Şirketler birleşip "Standard Oil Çıkarları" adıyla gruplandılar. Bu yeni ayarlama altında Broadway 26'deki Yönetim Kurulu yerini "Standard Oil Çıkarları"nı oluşturan çeşitli kurucu firma başkanlarına bıraktı ve bu defa toplantı bu başkanlarca yapılmaya başlandı. Artık mektuplar Yönetim Kurulu adresine gönderilmiyor, bunun yerine zarfın üzerine "yukarı kattaki baylara" cümlesi yazılıyordu, o kadar.

Ancak bu "baylar" "Standard Oil Çıkarları"nın reorganizasyonundan memnun kalmamıştı. Devam etmekte olan baskılara karşı ve şirketin daha sağlam hukuk temellerine dayandırılması için daha başka koruyucu önlemler almak gerektiği kanısına vardılar. Bu soruların New Jersey'de çözüleceği inancındaydılar; çünkü bu eyalet son yıllarda yasalarında yaptığı değişikliklerle ve holdinglerin, yani başka şirketlerde hisse sahibi olabilecek şirketlerin kurulmasına izin veriyordu. Böyle bir karar almakla New Jersey'in Birleşik Devletler geleneksel iş hukukuna mutlak olarak ters düşen bir uygulamaya girdiği de ayrıca belirtilmelidir. New Jersey bununla da kalmayıp yeni ortaya çıkmış bu örgütlenmeye konuksever bir iş atmosferi yaratmaya da çalışıyordu. Bu nedenlerden yararlanarak 1899 senesinde "Standard Oil Çıkarları" sahipleri tüm operasyonlarının merkezi olarak "New Jersey Standard Oil"i kurdular. New Jersey Standard Oil'in ilk başta sadece 10 milyon dolar olan sermayesi 110 milyon dolara çıkarıldı ve şirkete diğer kırk bir şirkette stok sahibi olma hakkı verildi. Bu kırk bir şirket ayrıca daha başka şirketleri ve daha başka şirketler de diğer başka şirketleri kontrol ediyordu.

Bu yıllar sürecinde Standard Oil'in kendi içinde başka türden fakat kayda değer bir değişme daha oldu. John D. Rockefeller artık sayılamayacak kadar büyük, dev bir servet sahibi olmuştu. Fakat yorgundu ve çekilmeyi tasarlıyordu. Daha elli yaşının ortalarında genç sayılabilecek biri olduğu halde, bunca yıllık iş stresi, yapılan saldırılar sağlığı üzerinde etkisini göstermeye başlamıştı. Nitekim 1890 yılından sonra, eskiden beri şikâyet ettiği sindirim sorunları ve yorgunluk işaretleri kendisini daha sık yoklamaya başlamıştı. Rockefeller bu konuda Tanrı'nın onu cezalandırdığını söylerdi. Ayrıca gece yatarken baş ucunda tabanca bulundurmak gibi bir de alışkanlık edinmişti. 1893 yılında stresle bağlantılı bir hastalığa yakalandı. Tıptaki adı "alopecia" olan bu hastalık nedeniyle hem fiziki yönden çok acı çekti hem de kafasındaki saçların tümü döküldü. Çare olarak iki değişik yol bulmuştu; bazen çıplak kafasını bir bereyle örtüyor, bazen de peruk takıyordu. Evvelce zayıf sayılabilecek vücut yapısı şimdi aşırı bir şişmanlığa dönüşmüştü. Bu arada iş yaşamında da birbirini izleyen depresyon devri ve hem yurtiçinde hem de yurtdışında giderek artan şiddetli rekabet gibi nedenlerle kenara çekilme kararındaki uygulamayı geçici bir süre için erteledi. Fakat artık işle özel yaşantısı arasına bir mesafe koymuştu ve bunu korumaya dikkat ediyordu. Sonunda 1897'de kesin olarak daha altmış yaşına gelmeden köşeye çekildi ve idari liderliği şirketinin diğer bir müdürü olan John D. Archbold'a devretti.

Petrol Tutkunu Halef

John D. Archbold'un halef olacağı eskiden beri bekleniyordu. Gerçekten de bu kişi Standard'ın kıdemli ve en üst düzey yöneticilerinin hepsinden daha yetenekli ve işin her yönünde uzman biriydi. Son yirmi yıl içinde Amerikan petrol sanayiinde rastlanan en güçlü şahsiyetlerden biri olmuştu. Görevi devraldıktan sonraki yirmi yıl içinde ise en güçlü şahsiyet oldu. Archbold'un meslek yaşamı uzun yılları kapsamıştır.

Kısa boylu, gerçek yaşından daha genç gösteren biriydi. Çok azimliydi ve asla yorulmak bilmez bir kişiliği vardı. Daima "ileriye gitmek" isteyen, kendisini tam anlamıyla hedefine adamış, bu uğurda gerekeni ve haklı bulduğunu yapan biriydi. 1860 yılı Başkanlık Kampanyası sırasında henüz bir çocukken, üzerinde adayların resmi olan rozet satışı yapmıştı. Aynı işi erkek kardeşi de çok daha iyi bir bölgede yaptığı halde, John ondan çok daha fazla rozet satmayı başarmıştı. On beş yaşına geldiğinde bağlı olduğu Metodist Papazın takdisini aldıktan sonra (Papaz "Tanrı onun gitmesini istiyor" demişti) Archbold yalnız başına Salem, Ohio'dan trene binip Titusville'e hareket etti. Bunu yaparken asıl amacı sevap kazanmaktan çok, kendisine Titusville'de petrolden bir servet kazanmaya yönelikti. İşe küçük bir sevkıyat elemanı olarak başladı. Çok küçük bir ücretle çalıştığından yatacak paralı yer bulamıyor, ofisteki tezgâhın altına serdiği yatakta uyuyordu. Zamanla petrol komisyoncusu oldu. Çok hareketli bir gençti. "Petrol tutkusu" denen duyguya işte

o günlerde kapıldı ve tüm hayatı boyunca bu duyguyu korudu. Petrol tutkusu denen bu duygu o günlerde büyük karışıklık içinde olan Petrol Bölgeleri için çok gerekliydi. Genç petrol komisyoncusunu eski günlerden beri tanıyan bir komşusu onun hakkında sonradan şunları söylemiştir: "Onun her gün yaptığı günlük 'tur işi' hiç de kolay bir iş değildi. Titusville'in ara sokakları daima petrole bulaşmış ve en az yarım metre derinliğinde çamurla kaplı olurdu. Creek dolayındaki durum da aynı derecede kötüydü. Buralarda çamur bazen insanın ta kalçalarına kadar çıktığı halde, John Archbold buna hiç aldırmaz, dudaklarında bir ıslık, çamuru yarıp geçerdi. Özellikle petrol alacaksa ya da bir pazarlığa girişecekse daha da neşeli olurdu..."

Archbold işten başka bir şey bilmezdi, hiçbir eğlencesi yoktu. Zamanla kritik durumlarda havayı yumuşatmak için espriye başvurmayı öğrendi ki bu ileride karşılaştığı çatışmalar ve anlaşılmazlıklarda çok yararlı olmuştu. Çok seneler sonra, olgunluk çağında kendisine Standard Oil'in her zaman kendi çıkarları için mi savaştığı sorulduğunda, buna kuru bir yanıtla karşılık vermiş ve "Her zaman her şeyi hayırsever amaçlarla yaptığımız söylenemez" demişti. Zamanla yapmayı öğrendiği başka bir şey de olayları, ne derece can sıkıcı olursa olsun, bir perspektif altında değerlendirmekti. Kendisini başkalarına, özellikle John D. Rockefeller'e nasıl çok yararlı yapabileceği, kanıtlayabileceği konusunda uzun uzun düşünür, tahmin yürütürdü. Daha 1871 yılı başında, Titusville'de bir otele kaydını yaptırdığı sırada Rockefeller'in gözüne çarpmıştı. Rockefeller otel defterine imzasını atarken kendi imzasının hemen üstünde bir başka imza görmüş, dikkatini çekmişti. Bu genç petrol komisyoncusu ve rafinericisi John D. Archbold'un imzasıydı ve imzayı şu şekilde atmıştı: "John D. Archbold, varili 4 dolar." Petrolün hiçbir yerde bu fiyatın yakınına bile yaklaşamadığı öyle bir günde bu denli kendine güvenle yapılmış böyle bir reklam Rockefeller'i etkilemişti; bunu defterine not olarak yazdı.

Faal bir adam olan Archbold zamanla Titusville Petrol Mübadele Şirketi'ne sekreter oldu. Güney Gelişim Şirketi olayı sırasında ve 1872 Petrol Savaşları sürecinde Rockefeller ve demiryolları, petrol üretimi üzerindeki kontrolü kendi tekellerine almaya çabaladıkları zaman, Archbold Petrol Bölgeleri'nde buna karşı çıkan liderlerden biri olarak ortaya çıktı ve kendini gösterdi. Rockefeller'i en sert şekilde, acımasız deyimler kullanarak eleştirdi. Ancak Rockefeller bu eleştirilerde Petrol Bölgeleri'nin temel sorunlarını yakalamış, kendini tam anlamıyla işe adamış, gereğinde saldırgan ve acımasız olabilen, fakat her zaman için esnek ve uyumlu kalacak bir kişilik sezmişti. Nitekim uyumluluk konusunda isabetli düşündüğü 1875'teki bir olayla kanıtlandı. Rockefeller Archbold'u kendilerine katılmaya çağırdığında, Archbold tüm olayları arkada bırakıp çağrıyı itirazsız kabul edecekti. Kendisinden ilk istenen Oil Creek'te ne kadar rafineri varsa hepsini eksiksiz ele geçirmek ve bunu gizlice yapmaktı. Verilen bu görevi mutlak kararlılıkla üstlendi ve birkaç ay gibi kısa bir sürede yirmi yedi rafineriyi satın almayı veya kiralamayı başardı. Ama bunun bedelini de fiziki yönden bir çöküntüye uğrayarak ödedi.

Archbold hızlı adımlarla Standard Oil Şirketi'nin tepesine ilerliyordu. Meslektaşlarından biri sonraki yıllarda onun için şu sözleri söylemiştir: "Bir şeye karar verdiğini siyah gözlerinin kıvılcım saçan bakışlarından hemen anlardık, daha sonra da yeniden gülümsemeye başlardı." Rockefeller'le arasında önemli bir engel vardı ve kendisinin "talihsiz zaafım" dediği bu engeli gidermesi gerektiğine inanıyordu. "Talihsiz zaafım" dediği şey alkole olan aşırı düşkünlüğüydü. Bundan kurtulması için Rockefeller içkiye paydos yemini etmesini ve yeminini tutmasını isteyerek bunda ısrar etti. Archbold Rockefeller'in istediğini yaptı. Artık Archbold tam elli yaşında, arkasında petrol sanayiinde geçirdiği otuz yılı aşkın bir süre bırakarak, Standard Oil'in bir numaralı adamı olmuştu. Rockefeller ise Broadway 26 adresiyle temasını kesmemiş olmakla beraber, yönetimi devrettiği günden itibaren kendisini malikânelerinin bakımına, hayır işlerine, golf oyununa ve devamlı olarak her gün biraz daha artan parasının idaresine verdi. 1893-1901 yılları arasında Standard Oil'in ödediği hisse değeri 250 milyon dolardan fazlaydı ki bunun yarısından daha fazlası sadece altı adama gitmiştir ve toplam paranın net dörtte biri Rockefeller'e ödenmiştir. Standard

Oil'in ortaya döktüğü dağ büyüklüğündeki banknot yığını o denli görkemliydi ki, bunu şu sözlerle tanımlamıştır: "Gerçekten dev kadar büyük bir banka. Bir sanayinin içinde kurulmuş ve bu sanayii tüm rakiplerine karşı finanse eden bir banka."

Bu arada, günlük sorumluluklardan kurtulan Rockefeller bu yeni düzen içinde eski sağlığına yeniden kavuşacaktı. 1909 yılında doktoru bir kehanette bulunarak ona yüz yaşına değin yaşayacağını söylerken bu kehanetini üç ayrı nedene bağlıyordu. Doktorun dediğine göre, Rockefeller çok basit olan üç kurala daima uymuştu. Bunlardan birincisi üzüntülü şeylerden daima uzak kalmak, ikincisi açık havada yeteri kadar egsersiz yapmak, üçüncüsü de sofradan her zaman biraz aç kalkmak gibi basit önlemlerdi. Rockefeller şirkette olup bitenlerle temasını kesmiyor, fakat şirketin idaresine hiçbir zaman faal olarak karışmıyordu. Zaten buna Archbold da razı olmazdı.

Her cumartesi sabahı Archbold, Rockefeller'in ziyaretine gider ve şirket işlerini en büyük hissedar olan Rockefeller'le oturup konuşurlardı. Rockefeller işten elini çektiği halde, aslında haksız olan bir tutumla "başkan" sıfatını daima kendinde tutmuştur. Aslında bu konuda da Standard'ın "tam gizlilik" ilkesine uyulmuş ve Rockefeller'in işi bıraktığı kesin olarak saklı tutulmuştu. İşi devrettiği bilinmediği için Standard'ın yaptığı her işten yine o sorumlu tutulabilirdi. Rockefeller ismi artık Standard ile eş anlamlı kullanılıyordu. Tüm eleştirilerin, kızgınlıkların ve tüm saldırıların odak noktası oydu. Rockefeller acaba başkanlık sıfatını ne sebeple üzerinde tutmuştu? Meslektaşlarına göre onun ismi bu imparatorluğu bir bütün olarak tutmak ve dağılmasını önlemek için şarttı ve ayrıca bir korku faktörü olarak da gerekliydi. Bazı kimseler ise bunun, en büyük hissedar oluşuna karşı bir saygı işareti olduğu görüşündeydiler. Nedeni ne olursa olsun yeni yüz yıl girdikten hemen sonra şirketin üst düzey müdürlerinden bir başkası, H.H. Rogers gizlice başka bir görüşü ortaya atıyor ve şöyle diyordu: "Başkanlık unvanını koruması gerektiğini ona biz söyledik. Mahkemelerde aleyhimize açılmış birçok dava vardı ve hiçbiri sonuçlanmamıştı. Rockefeller'e eğer içimizden biri bir gün hapsi boylarsa, kendisinin de başkan olarak bizimle hapse gireceğini söyledik ve ondan bunu istedik" demiştir.

Fırtınalar Koparan Olay

Standard'a yönelen suçlamalar on dokuzuncu yüzyılın sonunda bir hayli şiddetlendi. O günlerde Amerika'da "ilericilik" dedikleri yeni ve güçlü bir reform ruhu doğmuş ve bu akım giderek yükselme eğilimine girmişti. İlericilik akımındaki ana hedef; siyasi reform, tüketicinin korunması, sosyal adalet, daha iyi çalışma koşulları ve büyük işlerin kontrolü ve ayarlanması gibi kavramlardı. Büyük işlerin kontrolü akımı o günlerde Amerika'yı baştan başa saran şirketler birleşmesi dalgası gereğince acil bir sorun olarak ortaya çıkmış ve tröst sayısında hızlı bir artışa neden olmuştu. Amerika'nın ilk tröstü olan Standard Oil Tröst'ün kuruluş tarihi 1882'dir. Ancak birleşme hareketinin gerçekten hızlanması 1890'lara rastlar. Yapılan sayıma göre, 1898'den evvel toplam kapitalleri 1,2 milyar dolar olan 82 tröst kurulmuş durumdaydı. 1898-1904 arasındaysa ayrıca 234 tröst daha kuruldu ve bunlar 6 milyar dolar daha ek sermayeyle çalıştı. Bazılarına göre tröst – veya tekel, kapitalizmin en uçtaki icraatı anlamına geliyordu. Diğer bazı kişilerse tröstü başka gözle görüyor ve sistemin bir gereği, bir patlaması olduğu görüşünü savunuyorlardı. Bunlara göre mevcut sistem yalnız çiftçileri ve ameleleri değil, orta sınıfları ve müteşebbis işadamlarını da tehdit ediyor, bu kişilerin iktisadi yönden kendilerini haklarından yoksun bırakılmış görmelerine ve bundan korkmalarına neden oluyordu. 1899 yılında tröst yasası şu sözlerle tanımlanmıştı: "Tüm ülkenin karşı karşıya olduğu en büyük ahlaki, sosyal ve politik savaş." 1900 yılı Başbakanlık Kampanyası'nda işlenen en önemli konulardan biri tröst konusuydu. Nitekim Başkanlık yarışında zafer kazandıktan hemen sonra Başkan William Mc Kinley sekreterine "Tröst konusu ciddi ve acil bir sorun olarak derhal ele alınmalı" demiştir.

Tröst konusunu ilk ele alanlardan biri olan Henry Demarest Lloyd, Standard Oil'e sert saldırılarda bulunuyor, eleştirilerini yazıya da döküyordu. 1894 yılındaki Wealth Against Commonwealth (Devlete Karşı Servet) adlı kitabı bunun bir örneğidir. Bu yazarın uyarmasından sonra korkusuz bir grup gazeteci, toplumun kötü ve sağlıklı yönlerini araştırıp yazılı olarak ilan etmeye yöneldiler. Yeni bir ilerici hareket çığırını açmış sayılabilecek bu yazarlar ileride "muckraker'ler" (haksızlığı bulup çıkaran) olarak anılacak ve bu ilerici hareketin merkezinde yer alacaktır. Bir tarihçinin gözlediği gibi "Amerikan İlericilik Hareketi'nin eleştiride başardığı en temel icraat işlerin teşhiri şeklinde olmuştur."

Haksızlığı bulup çıkarma işine Mc Clure dergisi kendisini bütünüyle adadı. Ülkenin önde gelen yayınlarından biri olan bu derginin tirajı yüz binleri buluyordu. Yayıncısı ise başına buyruk hareket eden, kapsamlı düşünen, hayal gücü kuvvetli Samuel Mc Clure'dü. Kendine özgü huyları vardı. Paris ve Londra'ya yaptığı bir yolculukta kravat koleksiyonu yapmak istemiş ve bir seferde tam bin tane kravat almıştı. New York'a dönüşünde etrafına yetenekli bir yazarlar grubu topladı. Bu yazarlar yazacak çok ilginç ve sansasyonel bir konu arıyorlardı. 1899'da bunlardan birine yazdığı bir mektupta Mc Clure şu satırlara yer veriyordu: "Çok ilginç konuyu buldum. Bu tröst konusudur. Fırtınalar koparacak bir olay. Halkın bilmek istediği bir konuyu tüm yönleriyle okuyucuya sunan bir dergi kuşkusuz büyük bir tiraj patlaması yapacaktır."

Derginin editörleri bu konuyu ele aldıkları zaman şirket birleşmesini açıklamak için ağırlığı belirli bir tröst üzerinde yoğunlaştırmayı kararlaştırdılar. Fakat bu hangi tröst olmalıydı? Önce Şeker Tröstü sonra da Sığır Tröstü üstünde durdularsa da sonradan her ikisinden de vazgeçtiler. Bunun üzerine yazarlardan biri California'daki petrol keşfinden söz etti. Derginin yazı işleri müdürü olan Ida Tarbell buna itiraz etti ve bu konudaki görüşlerini şöyle belirtti: "Planımız konuya hücum olmalıdır, buna yönelik yeni bir plan yapmalıyız. Endüstrilerin ve ticari gelişmelerin sadece büyüklüklerini ve ülkenin birçok yerine getirdiği değişiklikleri göstermek yeterli değildir. Öyle bir plan yapalım ki, okurlar endüstri liderlerinin birleşmesini ve bu kaynakları kontrol altına almalarını sağlayan büyük ilkeleri açıkça görebilsin."

Rockefeller'in "Bayan Arkadaşı"

Ida Minerva Tarbell bu sözleri söylemesinden çok daha evvel kendisini Amerika'nın ilk büyük gazetecisi olarak kanıtlamıştı. Uzun boylu, ciddi, sakin ve otoriter görünüşlü bir kadındı. Allegheny Koleji'ni bitirdikten sonra Paris'e gitmiş, Fransız İhtilali liderlerinden olup yaşamı giyotinde son bulan Madam Roland'ın biyografisini yazmıştı. Tarbell kendisini mesleğine adamış ve bu nedenle de hiç evlenmemişti. Ancak hayatının daha sonraki yıllarında aile yaşamı ve kadınların çektiği acılar gibi konuları işlemiştir. Yirminci yüzyıl başlarında kırk yaşların ortasındaydı ve daha o zaman bile Napolyon ve Lincoln'un başarılı ve ustalıkla yazılmış biyografilerini kaleme almış, tanınmış bir yazardı. Davranışları ve görünüşüyle gerçek yaşından daha fazla gösteriyordu. Mc Clure'de edebiyat köşesini yazan diğer bir kadın, Tarbell için şunları söyler: "Yaşamı boyunca kendini insanlardan uzak tuttu. Onu derinine incelemeyip yüzeysel olarak gören biri için Tarbell kadınca hiçbir kaprisi olmayan biriydi." Mc Clure tröstler konusunu işlemeye karar verdiği günden beri bu konuyu her zaman gündemde tutuyordu. Tarbell de bu konuda kendi tahkikatını yapmaya yöneldi. Yalnız bu davada önünde bir engel vardı, Tröstlerin Anası olan engel. Ama Tarbell yılmadı ve devama karar verdi. Mc Clure'ün onayını almak için bir çamur banyosu yapma pahasına İtalya'nın eski bir kaplıcasına giderek onay aldı. Böylece Tarbell eninde sonunda Standard'a dayanacak araştırmasına başlamış oldu.

Yaşam sürprizlerle doludur ve bazen insana oyun oynar. Tarbell'in araştırmalar sonucu yazmış olduğu kitap da Petrol Bölgeleri'ni fethetmiş olan muzaffer kimselere karşı oynadığı bir oyun, son bir intikam olmuştur. Çünkü Ida, Petrol Bölgeleri'nin karmaşık atmosferinde büyümüştü. Ba-

bası Frank Tarbell, Drake'in keşfinden hemen birkaç ay sonra tank imalatçısı olarak işe alınmış, 1860'larda durumunu oldukça düzeltmiş, toparlanmış, bir süre kalmak için gürültülü Pithole kasabasına yerleşmişti. Bir gün beklenmedik şekilde oradaki petrol yataklarının kuruması ve petrol fışkıran küçük şehrin mahvolması üzerine Frank Tarbell altmış bin dolara yeni yapılmış olan kasabanın en büyük otelini altı yüz dolara satın aldı. Oteli tümüyle yıkıp Fransız usulünde yapılmış pencereleri, güzel kapıları ve ahşap parçaları, tahta ve demir tutamakları bir vagona yükleyip hepsini birden on mil uzaklıktaki Titusville'e taşıdı. Bu malzemeyi kullanarak Titusville'de ailesi için güzel bir ev yaptı. İşte küçük Ida çocukluğunu karmaşanın en uçta olduğu böyle bir atmosferin kalıntıları içinde geçirmişti. (İleriki yaşamında Pithole'ün öyküsünü yazmak, eserine de "Petrol tarihinde hiçbir şey Pithole kadar dramatik olamaz" ismini vermek istedi).

1872'de Frank Tarbell, Petrol Savaşları'nda, Güneyi Geliştirme Şirketi karşısında bağımsız petrol üreticileriyle ittifak kurdu. Daha sonra da, Petrol Bölgeleri'nde yaşayan birçokları gibi o da çalışma hayatını Standard'ın ilerlemesine karşı devamlı mücadelelerle ve mücadelenin getirdiği acılarla dolu olarak geçirdi. Daha sonraki yıllarda Ida Tarbell'in erkek kardeşi William, Bağımsız Saf Petrol Şirketi'nin önde gelen yetkililerinden biri olmuş ve şirketin Almanya'daki pazarlama operasyonunu işletmiştir. Ida Tarbell hem babasından hem de erkek kardeşinden bu işin güvenceli olmadığını, tehlikeler içerdiğini öğrenmiş, kardeşi William'ın söylediğine göre bir çeşit "kumar oynamak" olduğunu anlamıştı. 1896'da yazdığı bir mektupta William "Çoğu zaman başka bir işte olmayı istemişimdir. Eğer bir gün zengin olursam bilinsin ki paramın çoğunu güvenceli bir işe yatırırım" demişti. Ida babasının yaşadığı acıları ve parasal sıkıntıları da unutmuş değildi; ipotekli evleri, başarısızlık duygusunu tatmış olmak, etraflarındaki fesat şebekesine karşı açıkça görülen çaresizlikleri, Standard'la anlaşan ve anlaşmayanların getirdiği burukluk ve gördükleri farklı muamele hâlâ hatırındaydı.

Artık yaşı bir hayli ilerlemiş olan babası kızının Mc Clure hesabına Standard hakkında soruşturmaya giriştiğini öğrendiği zaman kızına "Bu işi yapma Ida, bu inceleme dergiyi mahveder" demişti.

Bir akşam Alexander Graham Bell'in Washington'da verdiği bir akşam yemeğinde Rockefeller'e bağlı bankalardan birinin 2. Başkanı Ida'yı bir köşeye çekerek Mc Clure dergisinin mali durumunu sordu. Aslında yaptığı, Mc Clure konusunda kendisini uyarmak isteyen babasının dediği gibi Ida'yı nazik sözlerle tehdit etmekti. Bu soruya Ida'nın yanıtı oldukça sert oldu: "Özür dilerim, fakat bu benim için hiç fark etmez" dedi.

Artık onu hiçbir şey durduramıyordu. Yorulmak bilmez, kendini tüketen bir araştırmacı olarak aynı zamanda bir çeşit hafiyelik görevini de yüklendi. Kendini tamamen incelemeye verdi ve çok sansasyonel bir öykü üzerinde olduğu inancını hiçbir zaman yitirmedi. Araştırmalarda asistanlık yapan bir adamını geçmişi hatırlayan kişileri arayıp bulması için Cleveland'ın arka sokaklarına yolladı. Oradan gönderdiği mektupta asistan şunları yazıyordu: "John D. Rockefeller denilen bu adam, Amerika'nın en acayip, en suskun, en gizemli ve en ilginç şahsiyetidir. Bu ülkede yaşayan insanlar onun hakkında hiçbir şey bilmiyor. Rockefeller konusunda yapılacak parlak, başarılı bir karakter incelemesi Mc Cluer'e en büyük kozu kazandıracaktır." Bu sözler üzerine Tarbell bu kumarı oynayıp en büyük kozu kazanmayı aklına koydu.

Fakat doğrudan doğruya Standard'a ulaşmanın yolu acaba neydi? Bu konuda hiç beklenmedik yerden yardım eli uzatıldı. O günlerde Standard'da John Archbold'dan sonra gelen en kıdemli ve en güçlü kişi, aynı zamanda kendi konusunda tanınmış bir spekülatör H.H. Rogers'di. Standard'ın boru hattı ve doğal gaz işlerinden sorumluydu. Ancak Rogers'in işten başka kişisel ilgi sahaları da vardı. Yaklaşık on yıl önce Mark Twain'in arapsaçına dönmüş, iflas durumundaki mali hesaplarını ele almış ve bir düzene sokmuştu. Böylelikle H.H. Rogers'in Amerikan yazın tarihine kendi çapında büyük hizmette bulunduğu söylenebilir. Twain'in hesaplarını düzene soktuktan sonra ünlü yazarın parasını o kadar iyi idare etti ve o kadar iyi alanlara yatırdı ki, artık Mark

Twain sıkıntılı durumundan ötürü odada "beş aşağı beş yukarı" dolaşmaktan vazgeçti. Bu konuda Rogers şu açıklamayı yapıyordu: "Kendi sıkıntılarımdan bıkkınlık duyduğum zaman bir dostumun sıkıntılarını gidermeye çalışırım, bu beni dinlendirir." Rogers, Mark Twain'in kitaplarını çok sever, zaman zaman yüksek sesle eşine ve çocuklarına okurdu. Zamanla bu ikisi çok samimi iki dost olmuşlardı. Mark Twain bilardo oynamaktan hoşlanır, bu oyunu Rogers'in armağanı olan masa üzerinde oynardı. Ancak konu iş olduğu zaman Rogers çok sert davranır, duygusallığa hiç yer vermezdi. Ne de olsa, bir vakitler Standard Oil soruşturması yapan komisyona klasik bir beyanda bulunup, "Bu işe sağlığımızı kazanmak için girmedik, para kazanmak için girdik" diyen adam oydu. "Who's Who" adlı ve Amerika'daki ünlü kişileri tanıtan kitap kendisini kısaca "Kapitalist" olarak göstermişti, ancak başkaları onu Wall Street'te yaptığı spekülasyonlar nedeniyle "Zebani Rogers" diye anardı. Rockefeller'in kendisini tutmadığını bilir, bunun sebebinin de kendi deyimiyle "doğuştan kumarbaz" oluşundan kaynaklandığını sanırdı. Gerçekten de hafta sonları, borsanın kapandığı günlerde Rogers bir türlü yerinde duramaz, harekete geçmek için dayanılmaz bir istek duyar, sonunda da poker oyununa dalardı ve bu alışkanlığını da değiştirmeye yanaşmazdı.

Mark Twain'in dürtüsüyle Rogers sağır ve kör Helen Keller'in eğitim finansmanını üstlendi ve onun Radeliffe'e gitmesini sağladı. Twain şahsen Rogers'e karşı büyük minnettarlık duyar, onun için sırası geldiğinde bir gün söylediği gibi "Şimdiye kadarki en iyi dostum" der, ayrıca "Tanıdığım en iyi insan" sözünü eklerdi. Zaman zaman yayıncılık da yapan Twain bir seferinde Henry Demarest Lloyd'un Standard'a hücumla dolu Devlete Karşı Servet başlıklı kitabını yayımlaması için iyi bir teklif almıştı. Ancak Twain bu teklifi geri çevirdi ve eşine yazdığı bir mektupta duygularını şu sözcüklerle anlattı: "Onlara şunu söylemek isterdim: Dünyada değer verdiğim tek adam, umursadığım tek adam, beni ve yakınlarımı açlıktan ve utançtan uzak tutmak için kendi terini ve kanını harcayan adam, düşmanımız olan Standard Oil'in bir mensubudur... Fakat bu sözleri söylemedim. Onlara hiçbir kitap yayımlamak istemediğimi, yayıncılık işini bıraktığımı söyledim."

Mark Twain, Rogers'in Broadway 26'daki ofisine istediği zaman serbestçe girip çıkar, bazen de "yukardaki baylarla" onların özel yemek odalarında öğle yemeği yerdi. Bir gün Rogers, Mark Twain'le konuşurken Mc Clure'ün Standard'ın geçmişini konu alan bir kitap yazma hazırlığında olduğunu laf arası söyledi ve ondan bu geçmişin ne olduğunu öğrenmesini istedi. Twain aynı zamanda Mc Clure'ün de dostu olduğundan yayımcının kim olduğunu onlara sordu. Olaylar birbirini kovaladı ve sonuçta Twain, Ida Tarbell'in Rogers'la karşılaşmasını sağladı. Ida'nın istediği bağlantı böylece kurulmuştu.

Ida ile Rogers tanışması 1902 Ocak ayına rastlar. Ida, Standard Oil'in bu güçlü adamıyla yüz yüze gelip konuşmaktan oldukça endişeliydi, fakat Rogers onu sıcak bir konukseverlikle karşıladı. Ida o anda Rogers'in "Wall Street'teki en yakışıklı ve en seçkin şahsiyet olduğuna" karar verdi. Konuşma yumuşak bir havada sürüp giderken özel hayatlara değinildi ve Tarbell henüz küçük bir kızken Rogers'in de petrol bölgelerinde aynı kasabada oturduğu, o sırada küçük bir rafineri işlettiği ortaya çıktı. Rogers kadına, kiralık evde oturmanın, iş hayatında başarısızlığın itirafı sayıldığı günlerde nasıl kiralık evde oturduğunu ve bunu yapmaktaki amacının da Standard Oil'den hisse almak olduğunu söyledi. Tarbell'in babasını anımsadığını, işyerindeki "Tarbell Tank Dükkânı" levhasını bile hatırladığını sözlerine ekledi. Söylediğine göre hayatında hiçbir zaman o günkü kadar mutlu olmamıştı. Bunları söylerken belki de içtendi veya kimbilir, belki de ev ödevini yapan iyi bir psikolog gibi davranıyordu. Sebep her neyse, Ida Tarbell'i cazibesiyle etkilediği kuşku götürmez. Aradan yıllar geçmesine karşın Ida o günü her andığında Rogers'den içtenlikle "Bayrağını Wall Street'te dalgalandıran en mükemmel korsan" diye söz edecekti.

Tanışmalarından sonraki iki yıl, Ida ve Rogers düzenli olarak bir araya geldiler. Şirket politikası ziyaretçilerin birbirleriyle karşılaşmasını yasakladığı için Ida şirkete bir kapıdan giriyor, çıkarken başka bir kapıyı kullanıyordu. Zaman zaman kendisine 26 Broadway'de bir masada oturup çalışma ayrıcalığı bile veriliyordu. Rogers'e geçmişte Standard'la ilişkili olayların dosyasını ge-

tiriyor, Rogers bunlarla ilgili dokümanları, rakamları, olayın gerekçelerini, açıklama ve yorumları bulup Ida'ya veriyordu. Ona karşı garip bir şekilde açık davranıyordu. Sözgelimi bir kış günü Ida ona cesaret göstererek Standard'ın nasıl olup da "yasaları kendi çıkarlarına göre ayarladığını" sorabiliyordu. Rogers bu soruyu şu sözlerle yanıtladı: "Ah, kuşkusuz bunu yapıyoruz. Politikacılar buraya gelip kampanyalarına fon katkısı yapmamızı istiyorlar. Biz de her birine kişisel olarak bir fon veriyoruz... Elimizi ceplerimize sokup kampanyada kullanılmak üzere hatırı sayılır bir para ödüyoruz. İleride çıkarlarımıza ters düşen bir fatura geldiğinde kampanyanın müdürüne gidip 'Şöyle şöyle bir fatura geldi, ödemek istemiyoruz, sizden bizim çıkarlarımızı gözetmenizi bekliyoruz' diyoruz. Zaten herkes de bunu yapıyor."

Acaba niçin bu denli açık sözlü davranıyordu? Bazılarının anladığına göre bu, o günlerde arası açık olan Rockefeller'e karşı bir öç alma tepkisiydi. Kendi açıklaması ise daha gerçekçiydi. Tarbell'e yazacağı öykünün "Standard Oil Şirketi hakkında sonuncu eser olacağını", nasıl olsa yazacağı için şirketin durumunu "gerçeğe uygun" yansıtmasını istediğini, bunun için elinden her geleni yapacağını söyledi. Hatta onun Henry Flagler'le tanışmasını bile ayarladı. Ancak Flagler o sıralar Florida'daki kendi muazzam arazisiyle meşguldü. Tarbell'le karşılaştığında onu bir hayli tedirgin etmiş, hiç konuşmamıştı. Sofu bir görünüm içinde "Tanrı istedi, zengin olduk" cümlesinden başka tek bir söz söylememişti. Bu arada Rogers bizzat Rockefeller'in kendisiyle de bir mülakat ayarlayabileceğini ima ettiyse de bu gerçekleşmedi. Bunun nedenini Rogers hiçbir zaman açıklamamıştır.

Tarbell'in uzun vadedeki planı, bir meslektaşına söylediği gibi, "Standard Şirketi'nin geçmişi hakkında hikâye türü bir belgesel" yazmaktı. "Yazacağım belgeselin mutlaka karşı-görüş yansıtması gerekmez. Başarabildiğim kadar pitoresk ve dramatik üslûpla gerçeği olduğu gibi gösteren, bu büyük tekeli katıksız sergileyen bir şey olsun istiyorum" diyordu. Bu eserdeki katkısı ve şirketi nedeniyle gurur duyan Rogers de aynı izlenim altındaydı.

Tarbell'in başlangıçtaki niyeti ne olursa olsun, Mc Clure'de 1902 Kasım ayında yayıma giren dizisi mutlak bir bomba etkisi yaptı. Aydan aya çıkan yazılarında şirketin makineleşme ve manevra numaralarını, rüşvet ve acımasız rekabet öykülerini nakış gibi ustalıkla işliyor, bu dik kafalı şirketin kendisine bağımlı öteki şirketlerle yaptığı sonu gelmez savaşı, onları nasıl incittiğini tüm açıklığıyla sergiliyordu. Artık yazdığı makaleler ulusun ağzında kişiden kişiye dolaşıyor, yeni yeni belgesellere kapı açıyordu. Dizisinin ilk yayımından birkaç ay sonra ailesini görmek için Titusville'e gittiğinde "Yaptığım işin bir hayli tutulduğunu görmekten memnunum, bu çok ilginç bir şey. Bazı arkadaşlarımın kehanetlerinin aksine ne kaçırıldım ne de yazdıklarımdan dolayı mahkemeye verildim. İnsanlar benimle serbestçe konuşmak istiyorlar" diyordu. Tüm olanlara rağmen Rogers bile, makaleler yayınlandıkça ona karşı hâlâ iyi davranmaya, kendisini nezaketle kabule devam ediyordu. Dostlukları Tarbell'in Standard'ın casusluk şebekesinin nasıl çalıştığını açıklayan yazısı çıktığı güne kadar devam etti. Bu yazıda Tarbell en küçük bağımsız perakendecilere bile nasıl baskı yapıldığına ısrarla değiniyor, yazının ağırlığını asıl bunların üzerinde yoğunlaştırıyordu. Rogers bundan çılgına dönmüştü. Aralarındaki ilişkiyi derhal kesti ve onu bir daha görmek istemedi. Ancak Tarbell yazdıklarından hiç de pişman değildi. Daha sonra bu konuda Tarbell şu sözleri söyleyecektir: "Bu ispiyonluk işinin ortaya çıkması Standard'a karşı midemi bulandırmıştı... Çünkü bence bu, şirket organizasyonunda mevcut onca deha ve yetenekle hiçbir şekilde bağdaşmayan tiksindirici bir şeydi. Standard'la ilgili hiçbir şey bende bu olayın tattırdığı duyguyu uyandırmamıştı." Tarbell'in sözünü ettiği duygu, yazarın Standard'a ait ileriki çalışmalarında ve teşhir işinde bileyici bir faktör olmuştur.

Tarbell'in dizisi kesintisiz olarak yirmi dört ay devam etti ve 1904 Kasım ayında kitap olarak basıldı. Kitap "Standard Petrol Şirketi'nin Geçmişi" adıyla yayınlandı ve sonunda tam altmış dört tane de eki vardı. Bu eser –kaynağa inmekte karşılaşılan engellere rağmen– açıklık ve cesaret ifade eden, şirketin tüm tarihini büyük bir ustalıkla işleyen gerçekten değerli bir eserdir. Yü-

zeysel bakışla okunduğunda duygular kontrollü gibi görünürse de, bu yüzeyin altında giderek kızışan bir öfke gizlidir. Rockefeller'e yöneltilmiş etkin bir suçlama ve insan boğazlayan tröstün öyküsü hep bu yüzeydeki kabuğun altında saklıydı. Hıristiyan ahlak törelerine fazlasıyla bağlı olduğu iddia edilen Rockefeller, Tarbell'in öykü türündeki kitabında ahlakla hiçbir ilgisi olmayan, ahlak kurallarını tümüyle çiğneyen biri olarak tanıtılır. Yazar kitabında ondan şöyle söz eder: "Bay Rockefeller oynadığı her oyunda sistemli olarak hileli zar kullanır. Ayrıca 1872'den beri rakipleriyle girişti̇ği yarışların bir tekinde bile adil bir start yaptığı söylenemez."

Kitabın yayınlanması başlı başına bir olaydı. Gazetenin biri kitap için "Bu ülkede yazılan kitaplar arasında kendi türünde en dikkate değer olanı" diyordu. Samuel Mc Clure, Tarbell'e şu sözleri söylemişti: "Siz bugün Amerika'da en ünlü olan kadınsınız... Dünyanın dört bir yanında insanlar sizden o derece saygıyla söz ediyorlar ki, ben bile sizden adeta korkar oldum." Sonraki günlerde Avrupa'ya gittiğinde Avrupa gazetelerinde bile "yaptığı işten devamlı olarak bahsedildiğini" yazmıştır. Standard Oil'in New Jersey kolu bile ki –doğal olarak kitaba sıcak yaklaşmıyordu– uzun yıllar boyunca 1950'lere kadar "Amerikan ekonomik hayatı ve iş tarihi konusunda bu kadar çok satılan ve içeriği kamuoyunca bu derece benimsenen tek bir kitap bile yazılmadığını" kabul etmek zorunda kalıyordu. Tartışma götürebilir olmakla beraber bu kitabın Birleşik Devletler'de iş hayatını konu alan gelmiş geçmiş en etkili eser olduğu söylenebilir. Tarbell yaptığı bir açıklamada şöyle demiştir: "Onların büyüklüğüne ve servetine karşı herhangi bir art düşüncem yoktu, kuramsal durumlarına da itiraz etmiyordum. Standard'ın birleşme yoluna giderek ellerinden geldiğince büyümesini ve zenginleşmesini isterdim, ama yalnızca meşru yollardan giderek. Ancak onlar hiçbir zaman adil olmadılar ve bunun için gözümdeki büyüklükleri de kaybolup gitti."

Ida Tarbell'in yazdığı öykü bu kitapla kalmadı. 1905'te son bir atak yaparak Rockefeller'i kişisel olarak yerden yere vuran, onun portresini acımasızca çizen öfke dolu bir yazı daha yazdı. Tarbell'in biyografisini yazmış olan kişi bu konuda şöyle demiştir: "Yazdığı bu son eserde Tarbell Rockefeller'i patavatsızlıkla, çam devirmekle ve babasını yılan gibi bir petrolcü olmakla suçlamıştır." Gerçekten de bu ikinci kitapta yazar Rockefeller'in fiziki görünümünü, hastalığının neden olduğu dazlaklığını işlemiş, bunları ahlaki bir zaaf olarak göstermiştir. Bu yaptığı belki de Petrol Bölgeleri'nin vefalı bir evladının son intikamıydı. Nitekim makalelerin sonuncusunu bitirmek üzereyken, bir vakitler Rockefeller'le çatışmış ve yenilmiş bağımsız petrolcülerden biri olan babası Titusville'de ölüm döşeğinde can vermekteydi. Makaleyi bitirir bitirmez babasının yanına koştu.

Acaba Rockefeller'in tepkisi ne olmuştu? Makaleler birer birer yayınlandıkça, ziyaretine gelen eski bir komşusu evine uğrayıp Rockefeller'in "hanım arkadaşı!" dediği Ida Tarbell konusunu açardı. Rockefeller bu konuda şunları söylemiştir: "Şunu bil ki zaman değişti. Artık hiçbir şey sen ve ben çocukken olduğu gibi değil. Dünya sosyalistler ve anarşistlerle doldu. Herhangi bir sahada dikkati çekecek kadar başarılı olanın hemen tepesine binip ezmeye çalışıyorlar."

Bu konuşmadan sonra Rockefeller'in tutumunu yorumlayan komşusu onu "ava çıkan bir avcıya benzetecek ve hiçbir avcının ara sıra kafasına yiyebileceği darbeden en ufak bir rahatsızlık duymayacağını" söyleyecekti. Ayrıca Rockefeller'in zarardan çok yararlı icraat yaptığına inandığını da ekleyecekti. Rockefeller, sırası gelip de Ida Tarbell'den söz ettiği yerlerde kendisini topa tutan bu kadından Bayan Tar Barrel (Bayan Katranlı Fıçı) diye bahsedecekti.

Tröst-Çatlatan

Tarbell kesinlikle bir sosyalist değildi. Standard'a yönelik hücumlarında büyük şirketlerin gücüne karşı, karşıt bir güç kullanılması için çağrıda bulunuyordu, o kadar. 1901 yılında William Mc Kinley'e yapılan suikastten sonra başkan olan Theodore Roosevelt'e göre bu karşıt güç sadece hükümet olabilirdi.

Roosevelt ilerici hareketi tüm varlığıyla destekliyordu. O güne kadar Beyaz Saray'a girmiş başkanların en genci olarak her zaman için enerji ve coşkuyla doluydu. Halk ondan "pantolonlu dretnot" ya da "asrın kuyrukluyıldızı" olarak bahsediyordu. Bir gazeteci, onunla yaptığı söyleşiden sonra şöyle demişti: "Onunla konuşan kişi eve gittiğinde sanki Roosevelt'in kişiliğini de beraber götürüyor." Roosevelt reform hareketlerinin her türüne aynı hırsla bağlıydı ve ne alanda olursa olsun her reformu destekliyordu. Rus-Japon Harbi'nde arabuluculuk yapmaktan imlanın basitleştirilmesi reformuna kadar her türlü ilerici hareketi destekliyordu. Arabuluculuktaki rolü nedeniyle 1906'da Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştı. İmla konusunda da aynı yıl Devlet Basın Ofisi'ni sık kullanılan üç yüz sözcüğü sadeleştirmekle görevlendirdi ve sözgelimi "düşme"nin geçmiş zamanını anlatan "dropped" sözcüğünü basitleştirip "dropt" yaptırdı. Yargıtay yasal belgelerde bu çeşit basitleştirmeyi kabul etmediyse de Roosevelt umursamadı ve kendi özel mektuplarında devamlı bu basitleştirilmiş imlayı uyguladı.

Bir örnek olarak "haksızlığı bulup çıkaran" anlamına gelen "muckraker" sözcüğünü alalım. Roosevelt bu deyimi ilk kullanan kişidir ve ilerici harekete katılan gazeteciler için kullanmıştır. Bu sözcüğü seçmesinde özel bir amacı vardı. Gazetecilerin politikacılara ve büyük şirketlere yönelik saldırılarının aşırı derecede olumsuz olduğunu ve "kötülük ve aşağılık" temalarını fazlasıyla odak aldığını anlamış ve bundan korkmuştu. Korkusu bu yazıların ihtilal kıvılcımını körükleyeceği, insanları sosyalizm veya anarşizme iteceği düşüncesinden kaynaklanıyordu. Ama yine de gazetecilerin görüşünü kulak arkası etmeyip gündeme aldı. Bu arada demiryolları tüzüğü ve dehşet saçan et ambalajlama endüstrisiyle; ve yiyecek ve içeceğin korunması konularıyla da meşgul olmaya karar verdi. Çalışma programının tam orta yerinde büyük şirketlerin gücünü kontrol altına almaya da yer vermişti ki, bu alandaki faaliyetleri ona "Tröst-çatlatan" lakabını kazandırmıştır. Roosevelt kendi hesabına tröstlere karşı değildi. Aslında tröstleri ekonomik ilerlemenin makul ve kaçınılmaz bir parçası olarak görürdü. Sırası geldiği bir gün tröstlerin yasal yolla geri çekilmesinin mümkün olmadığını, bunun ilkbaharda Mississippi'nin sel taşmasını önlemek kadar zor olduğunu söylemiştir. Başkana göre "Birleşmeler önlenemezse de en azından tüzüklerle ve halkın gözetimiyle düzene sokulup kontrol edilebilirdi." Kendi görüşüne göre radikalizmi ve ihtilalleri önlemek ve Amerikan sistemini korumak için bu reform şarttı. Roosevelt "iyi" tröstlerle "kötü" tröstleri birbirinden ayırıyordu. Parçalanması gereken sadece kötü tröstlerdi. Roosevelt bunu kendisine amaç edindi ve Başkanlığı süresince Roosevelt yönetimi en az kırk beş antitröst faaliyete katıldı.

Tröstlerin Anası gelmekte olan savaşlarda sahnenin merkezinde yer alacaktı. Standard Oil, Roosevelt'in en yararlı hedeflerinden biri olmuştur. "Elinde her türlü yasal olanak olan bu şövalye" için, yani Roosevelt için, Standard Oil, kafası ezilmeye en uygun ejderhaydı. Üzerine atılıp parçalanacak ondan daha elverişli bir hasım yoktu. Ama her şeye karşın 1904 seçim kampanyasında Roosevelt bu büyük şirketten destek istemiştir. Standard yöneticileri destek için Roosevelt'e erişmeye çalıştılar. Bir gün Kongre üyesi olan ve ayrıca Standard'ın alt şirketlerinden birinin başkanlığını yapan bir dostu Archbold'a Roosevelt için, Standard'ın kendisine muhalif olduğunu sandığını söylemişti. Archbold bu söze verdiği yanıtta "Tam tersine" diyecekti, "ben her zaman Başkan Roosevelt'e hayranlık duymuşumdur. Onun yazdığı kitapların hepsini teker teker okur ve kitaplığımın en gözde yerinde ciltlenmiş olarak saklarım."

Bu sözler Kongre üyesine parlak bir fikir vermişti. Başkanlık koltuğunda oturan bir yazarın, hem de Roosevelt gibi çok eser yazmış bir yazarın doğal olarak birçok pohpohçusu olacağını düşündü. Roosevelt'e Archbold'un hayranlığından bahsederek bunu bir vesile olarak kullanacak, ikisinin tanışmasını sağlayacaktı. Bu konuda Archbold'a yazdığı mektupta Kongre üyesi muzaffer bir edayla "kitap hayranlığı yönteminin tam hedefini bulduğunu" söyledi. "Ancak sizi uyarırım, Roosevelt'le görüşmeye gelmeden evvel hafızanızı tazelemek için kitapları bir kere daha, hiç değil-

se başlıklarını okuyun" diyordu. Archbold randevuya gitti, fakat pohpohçuluk onu ancak ön kapıya kadar götürmüştü, o kadar. Seneler sonra Archbold bu konuya şu sözlerle değinecekti: "Bay Roosevelt'in 1904'te seçilmesinden sonra İdareden gördüğümüz kötü muameleyi başka hiçbir yerde görmemiştik."

Seçim gününden önce Cumhuriyetçiler'in seçim kampanyasına Demokratlar tarafından büyük bağışlar yapılmıştı. Archbold ve H.H. Rogers de bu bağışçılar arasındaydı ve ikisi birlikte yüz bin dolar bağış yapmışlardı. Ancak Roosevelt bu parayı kabul etmeyip geri gönderdi ve halka yaptığı bir açıklamada bu yaptığını herkese duyurdu. Her Amerikalı'ya, artık sloganı olmuş bir cümleyi tekrarlayıp "adil bir katılım" beklediğini söyledi. Paranın gerçekten iade edilip edilmediği ise ayrı bir konudur. Zamanın Başsavcısı General Philander Knox Roosevelt'ten sonra Başkan olan William Howard Taft'a şöyle bir hikâye nakletmişti: 1904 senesi Ekimi'nde bir gün Roosevelt'in ofisine girdiğinde onu sekreterine bir mektup yazdırırken bulmuştu. Mektupta paranın Standard Oil Şirketi'ne iade edilmesi emrediliyordu. Bunu duyan Knox şaşırmıştı, şöyle demişti: "Fakat Sayın Başkan, nasıl olur, bu para harcandı. İade edilemez, çünkü yok." Roosevelt ise şu sözle yanıt verecekti: "Öyle de olsa hiç değilse kayıtlarında bu mektup iyi bir etki yapar."

1904'te Roosevelt'in seçilmesinden hemen sonra başkanlık idaresi Standard Oil ve petrol endüstrisi aleyhinde bir soruşturma açtı. Sonuçta tröst nakliyecilikteki kontrol sistemi yönünden yıpratıcı şekilde eleştiriliyor ve olay şirketin bizzat Roosevelt tarafından boykot edilmesiyle halka abartılmış olarak duyuruluyordu. Standard o derece büyük baskı altındaydı ki sonunda Archbold ve H.H. Rogers dayanamayıp 1906 Mart ayında Washington'a Roosevelt'i görmeye gittiler. Amaçları Başkan'dan şirket aleyhine giriştiği yasal kovuşturmayı durdurmasını istemekti. Standard'da müdür olan arkadaşı Henry Flagler'e Roosevelt'le görüştükten sonra yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Ona defalarca tekrar tekrar soruşturulduğumuzu, hakkımızda defalarca rapor düzenlendiğini, ancak tüm bunlara sadece öteki şirketlerin katlandığı sürece katlanabileceğimizi söyledik. Söylediklerimizin hepsini sabırla dinledi ve öyle zannediyorum ki bir hayli de etkilendi... Anlattıklarımızın Başkan nezdinde işe yarayacağını sanıyorum."

Mahkeme

Bu sözleriyle Archbold hem çalışma arkadaşlarını hem de kendisini yanıltmıştı. Çünkü 1906 Kasımı'nda korkulan an geldi. Roosevelt Yönetimi St.Louis Federal Mahkemesi'nde Standard aleyhine dava açmış, şirketi 1890 Sherman Antitröst Yasası uyarınca ticarete mani olmaya yönelik bölücülük iddiasıyla suçluyordu. Dava ilerledikçe Roosevelt halkın öfkesini daha da kızıştıracak davranışlarda bulunuyor ve bir demeç verip "Son altı senedir iş hayatında dürüstlük sağlanması için alınan her önleme bu adamlar karşı çıktılar" diye açıkça ilan ediyordu. Özel olarak Başsavcı'ya da Standard yöneticileri için "Ülkedeki en büyük katiller" demiştir. Savaş Bakanlığı da resmen Standard'dan petrol ürünü almayacağını ilan etmişti. Bunlardan geri kalmayan ve o günlerde Demokratlar'ın başkan adayı olan William Jennings Bryan bile ülkeye yapılacak en büyük iyiliğin Rockefeller'i hapse atmak olduğu demecini veriyordu.

Standard Oil nihayet bir ölüm kalım savaşı içinde olduğunu anlamıştı. Madalyonun bir de öteki yüzü vardı ve şimdi madalyon öteki yüzüne dönmüştü. Bu defa şirketi iyice terlemeye davet eden Hükümet tarafıydı. Şirket yöneticilerinden birinin Rockefeller'e yazdığı mektupta söylediği gibi "Roosevelt yönetimi, şirketi ve şirketle ilişkisi olan herkesi yok etme kampanyasına girişmişti ve bu amaca ulaşmak için elinde olan tüm kaynakları seferber etmişti." Kendini savunmak için Standard ülkenin en büyük hukuk dehalarını, Amerikan adalet hizmetindeki en seçkin kişileri tuttu. Hükümet tarafında ise savunma avukatı olarak yirmi yıl kadar sonra Devlet Başkanı olan Frank Kellogg vardı. Yirmi yılı aşan dava süreci içinde 444 tanık dinlendi ve mahkemeye 1371 belge sunuldu. Belgeler tam olarak 14.495 sayfa tutmuş ve yirmi bir dosya oluşturmuştu.

Zamanın Yargıtay Başkanı olan kişi ileride bu işlemleri "alışılmamış derecede hacimli… sayılamayacak kadar çok, karmaşık ve çeşitli iş muamelelerini içeren, yaklaşık kırk yıl eskiye kadar uzanan bir dava" diye tarif etmişti.

Bu arada Standard aleyhine daha başka davalar da açılıyordu. Zaman zaman konuya değinen Archbold adalet ve Roosevelt yönetiminin şirkete yönelttiği korkunç saldırıyı hafife almaya çalışırken, bir gün kalabalık bir topluluğun hazır bulunduğu bir ziyafette alay edercesine şöyle diyordu. "Kırk dört yıllık kısa yaşamımda daima petrol ve petrol ürünlerini ticari alana sürmemeye çalıştım ve bunun için çok yorucu çabalar verdim. Petrol ve ürünlerini Birleşik Devletler'de, Columbia Bölgesi'nde ve yabancı ülkelerde ticari alandan daima uzak tutmaya çalışmışımdır. Size bu itirafı dostlarım, mahrem olarak ve gizli tutacağınıza yürekten inanarak söylüyorum. Beni sözlerimden dolayı kurumlar adaletine vermeyeceğinizden eminim." Ancak şakaya vurmasına rağmen hem kendisi hem de çalışma arkadaşları endişeli bir bekleyiş içindeydiler. 1907'de özel olarak yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Federal makamlar aleyhimizde mümkün her şeyi yapmak için ellerinden geleni yapıyorlar. Yargıçları bizzat Başkan seçiyor ve bunlar aynı zamanda bu tür davalarda kararı verecek olan jüri… Yine de bizi yiyebileceklerini tahmin etmiyorum, olsa olsa halkı bizi linç etmeye zorlarlar. Biz hissedarlarımızı korumak için ne yapmak gerekirse hepsini yaparız. Fakat bundan daha öte bir şey söylemek ne benim için ne de herhangi başka biri için olanaksız görünüyor."

Aynı sene görülen başka bir davada da, Kenesau Mountain Landis – unutulmaz ismiyle ünlü federal yargıç sonradan bir beyzbol takımının baş çalıştırıcısı olmuştur – Standard aleyhine, iskontolu satış uygulamasını kabul ettiği ve böylece yasalara aykırı hareket ettiği gerekçesiyle, büyük bir tazminat davası açılmasına karar verdi. Ayrıca Standard avukatlarını "hazırlıklı şekilde cüretkâr ve küstah" olmakla suçlayarak kınadı ve verilen "cezanın yetersiz olduğunu" iddia etti. Yargıcın kararı kendisine ulaştığında Rockefeller dostlarıyla golf oynuyordu. Zarfı açtı, içinden çıkanı okudu ve kâğıdı cebine koydu. Dostları büyük bir suskunluk içinde beklerken o şu sözlerle sessizliği bozdu: "Ne dersiniz baylar, devam ediyor muyuz?" Orada mevcut dostlarından biri kendini daha fazla tutamayıp mahkeme kararının kapsamını sorduğunda şu yanıtı verdi: "En büyük ceza. Sanırım yirmi dokuz milyon dolar." Hemen arkasından da aklına sonradan gelmiş gibi "Yargıç Landis bu tazminat ödenmeden çok daha evvel bu dünyadan göçmüş olur" dedi. Bu onun ilk deşarj oluşu, tek tepkisiydi. Ardından hemen golf oyununa döndü ve görünüşte sakin, hayatının en iyi oyunlarından birini çıkardı. Gerçekten de Yargıç Landis'in kararı sonradan geri çevrilecekti.

Fakat, 1909'da, tröstçülüğe karşı yapılan ana duruşmada, Federal Mahkeme hükümet lehine karar verecek ve Standard'ın tasfiyesine hükmedecekti. Karar duyurulduğunda artık Devlet Başkanı olmayan ve o sırada büyük bir av partisi için gittiği Afrika'daki yolculuktan dönmekte olan Theodore Roosevelt Nil kıyılarındayken kendine ulaşan haberden büyük sevinç duymuştu. Bu kararın "ülkemizde vakarımızı korumak uğruna kazanılan en anlamlı zafer" olduğunu söyledi. Standard Oil de kendi hesabına vakit geçirmeden Yargıtay'a başvurdu. Yargıçlardan ikisinin peş peşe ölümü nedeniyle dava Yargıtay'da iki kere ele alındı. Hem endüstri ve hem de maliye çevreleri büyük heyecan ve tedirginlik içinde kararı beklediler. Nihayet 1911 Mayısı'nda, çok yorucu geçen bir gün sonunda mırıldanarak konuşan Yargıtay Başkanı Edward White kararı tebliğ etti. "398 No'lu Mahkeme'nin verdiği karara göre, duruşma Standard'ın aleyhine sonuçlanmıştır, duyururum" dedi. Bu sözlerle havasız, insanı uyutan rahatsız edici atmosferdeki mahkeme salonu sanki aniden hayat kazanmıştı. İnsanlar yargıcı duymak için kulak kesildiler. Senatör ve Kongre üyeleri vakit kaybetmeden ticaret odasına koştu. Başyargıç White'ın konuşması kırk dokuz dakika sürdü; ancak o derece alçak sesle konuşuyordu ki birçok kere tam solunda oturan yargıç öne doğru eğilip Başyargıç'a sesini yükseltmesini, söylediği tarihi önemde lafların ancak böyle yaparsa duyulacağını hatırlatmak zorunda kalıyordu. Başyargıç yeni bir prensip uygulaması getiriyordu

– Sherman yasası uyarınca "ticarette-engelleme" işlemi "mantık-kuralı" esas alınarak değerlendirilmeliydi. Diğer bir deyişle "engelleme" ancak mantıksız olduğu ve kamu zararına işletildiği zaman ceza görecekti. Kuşkusuz bu davada da "engelleme" kamu zararına işletilmişti! Başyargıç ayrıca "Bu konuya ilgisi olmayanlar bile adı geçen süreyi (1870'den beri) incelediklerinde, ticari ilerleme sahasında kendini deha sayan bir kuruluşun diğer bütün kuruluşları devreden çıkarmaya, ticari faaliyet haklarından men etmeye niyetli ve kararlı olduğu, böylece hedef edindiği üstünlüğü kazanmak istediği sonucuna varacaktır" dedi. Yargı Federal Mahkeme kararını destekliyordu. Standard Oil kendini tasfiyeye mahkûm edilmişti.

Broadway 26'daki yöneticiler kedere bürünmüş, William Rockefeller'in odasında toplanıp kararın tebliğini beklemekteydiler; dakikalar geçiyor, kimse bir şey söylemiyordu. Archbold suratı asık, başı önünde oturuyor, söyleyecek bir sözcük bulmaya çalışıyordu. Haber ulaştığında hepsi şok oldular. İçlerinden hiçbiri Yargıtay kararının bu denli perişan edici olmasını beklemiyordu. Kendini tasfiye etmesi için Standard'a altı ay mühlet tanınmıştı. Demek ki "Planımız" dedikleri şey adaletin eliyle yıkılmaya mahkûmdu. Tüm odayı bir ölüm sessizliği kapladı. Archbold sinirinden birçok sene evvel küçük bir çocukken, petrol almak için Titusville'in çamurlu yollarında yürürken yaptığı gibi, ıslık çalmaya başladı. Sonra, bu defa şömineye doğru yönelip bir dakika kadar düşündükten sonra, "Görüyorsunuz baylar, hayat birbirini kovalayan belalardan ibarettir" dedi ve arkasından yine ıslık çalmaya başladı.

Tasfiye

Karardan hemen sonra Standard'daki müdürler derhal ele alınması gereken hayati bir sorunla karşı karşıya geldiler. Evet, mahkeme tasfiye kararı vermişti, fakat bu denli büyük, iç içe girmiş bir imparatorluk nasıl bölünecekti? Bunun kapsamı tek kelimeyle muazzamdı. Pennsylvania, Ohio ve Indiana'dan çıkan tüm petrolün beşte dördünden fazlasının nakil işini şirket yapıyordu. Birleşik Devletler'in her yanından gelen ham petrolün rafineri işini de şirket yapıyordu. Tinerlerin yarıdan fazlası Standard'ın malıydı. Yine içerde çıkarılan tüm gazyağının beşte dördünün pazarlaması şirketçe yapılıyor, ihraç edilen tüm gazyağının beşte dördü Standard'ın sorumluluğunda bulunuyordu. Demiryollarına, kullandığı motor yağlarının onda dokuzunu Standard satıyordu. Ayrıca çeşitli yan ürünler satıyordu ki bunlardan yedi yüz değişik türde sattığı 300 milyon mum bir örnek olarak gösterilebilir. Kendine ait yetmiş sekiz buharlı ve on dokuz yelkenli tekneden oluşmuş bir deniz filosu bile vardı. Bütün bunlar nasıl tasfiye edilecekti? Broadway 26 sessizliğini devam ettiriyor, etrafta birçok söylenti dolaşıyordu. Sonuçta 1911 yılı Temmuz ayı sonlarında şirket kendisini tasfiye etme planlarını açıkladı.

Standard Oil artık ayrı ayrı birkaç üniteye bölünmüştü. Bunlardan en büyüğü evvelce holding şirketi olan Standard Oil New Jersey'di ve net değerin yaklaşık yarısı ona aitti. Bu şirketin yeni ismi Exxon oldu ve sonuna kadar önderliğini devam ettirdi. Ondan sonra ikinci büyük şirket net değerin yüzde 9'una sahip New York Standard Oil Şirketi'ydi, kendisine isim olarak Mobil adını seçti. California Standard Oil Şirketi Chevron adını aldı. Ohio Standard Oil önce Sohio oldu, sonra da BP'nin Amerikan kolunu oluşturdu. Indiana Standard Oil Amaco, Continental Oil Conoco; Atlantic ise önce ARCO sonra da "Sun" adını aldılar. Standard Oil mensuplarından birinin acıyla vurguladığı gibi "bazen bu şirketlerin idaresini" ofisteki çocuklara veriyorlardı. Bu yeni üniteler birbirinden ayrı çalışan, idari bakımdan birbirlerinin pazarlarına tecavüz etmeyen ve birbirlerine genellikle saygı gösteren birimler oldu. Ticari ilişkilerini de aynen devam ettirdiler. Her biri kendine ait topraklarda iyi taleplerle karşılaştılar. Aralarında büyük bir rekabet de yoktu. Bu durgun sayılabilecek hava devam ederken meşruluk sınırı bir defaya mahsus aşıldı, bu da Broadway 26'dan kaynaklandı. Broadway 26'nın ticari isim ve alamet konusunu ihmal ettiği or-

taya çıktı. Bu yüzden yeni şirketlerin her biri satışlarını eski ticari isimler altında yapıyorlardı – Polarine, Perfection Oil, Red Crown gazolin gibi. Bu gerçekten ötürü bir şirketin diğer bir şirkete ait toprakta faaliyet yeteneği kısıtlanmış oluyordu.

Kamuoyu ve Amerikan politik sistemi nakliye, rafinericilik ve petrol pazarlama alanlarına rekabetin yeniden sokulmasını zorunlu kıldılar. Fakat ejderha denilen Standard Oil artık öldüğüne göre, üyelikten ayrılmanın büyük ödüller getirmesi gerektiği kanısındaydılar. Dünya Standard Oil'in yakalayamayacağı kadar büyük bir hızla değişmekteydi. Standard'ın kontrol sistemleri artık –özellikle bu toprakta yaşayanlar için– çok katı ve esneklikten uzak kalıyordu. Tasfiyenin devreye girişiyle kendilerini daha çok gösterecekleri düşüncesindeydiler. Indiana Standard'ın müdürlüğüne atanacak biri bu konuda "eskiden beri kendilerine bir fırsat verilmesini gözeten gençlerin bu fırsatı nihayet bulduğunu" söylüyordu. Yeni türeyen birçok şirketin yöneticileri başka bir durumdan ötürü de ayrıca memnundular. Eskiden beş bin doları geçen büyük harcamalar için Broadway 26'ya başvurup onay almak durumundayken şimdi bundan kurtulmuş, serbestçe hareket ediyorlardı. Aynı şekilde tasfiyeden önce elli doları aşan her hastane bağışı için de onay aldıkları halde, artık bundan kurtulmuşlardı.

Teknolojinin Liberalleştirilmesi

Tasfiye olayının diğer bir etkisi de teknolojik gelişmenin Broadway 26'nın katı pençesinden beklenmedik bir anda kurtarılıp liberalleşmesinde oldu. Bu arada özellikle Indiana Standard petrol arıtma işleminde beklenmedik bir gelişme sağladı. Bunu kritik bir dönem geçiren ve henüz olgunlaşmamış oto sanayiine destek olmak ve böylece ileride Birleşik Devletler'in en önemli petrol pazarı haline gelecek bu endüstriyi korumak amacıyla yapmıştı.

O günkü rafinericilik bilgisiyle bir varil ham petrolden, normal olarak toplam rafine ürünün yüzde 15 ila 18'i, en fazla da yüzde 20'si doğal benzin olarak çıkarılabiliyordu. Benzinin gereksiz bir ürün olarak görüldüğü, patlayıcı ve alev alıcılığı nedeniyle pazar bulamadığı günlerde bunun pek önemi yoktu. Fakat benzin gücüyle çalışan motorlu araba sayısının hızla artması sonucu durum çarçabuk değişti ve petrol işiyle uğraşan bazı kimseler benzin arzının çok yakında büyük taleple karşılaşacağını anladılar.

Sorunu tüm açıklığıyla kavrayanlar arasında, Indiana Standard'ın imalat kısmı müdürü William Burton da vardı. Burton Amerikan endüstrisinde görevli çok az bilimadamından biri olup Johns Hopkins'de doktora yapmış bir kimyagerdi. Standard'a 1889'da katılmış, Lima petrolünün içerdiği "sansar kokusu" sorununu çözümlemekle görevlendirilmişti. 1909'da tasfiye kararından iki yıl önce, gelecekte bekleyen benzin sıkıntısını sezerek, kurduğu küçük bir ekibi araştırma faaliyetine yöneltmiş, ekibin başına kendisi gibi Johns Hopkins'den doktoralı diğer bir kimyageri getirmişti. Bunu yaparken çok kritik bir de karar almıştı. Araştırma işini Broadway 26'ya haber vermeden, hatta Indiana Şirketi'nin Chicago'daki müdür yardımcılarının bile bilgisi dışında yapacaktı. İlk iş olarak, beraber çalıştığı bilimadamlarına, akla gelebilecek her yeniliği laboratuvarda denemelerini söyledi. Amaç, talebi nispeten düşük mamullerin büyükçe olanlarının hidrokarbon moleküllerini "parçalayarak" küçük moleküllere dönüştürmek, sonra da bunları oto yakıtı olarak piyasaya sürmekti.

Bu iş kuşkusuz çıkmaz sokaklarla doluydu, fakat sonunda araştırmacılar bir yol bulup "termal kırma" yöntemini denediler. Bu yöntemde nispeten düşük değerli bir mamul, örneğin gazyağı, önce yüksek basınca, sonra da 650 derece Fahrenayt'a, hatta daha yüksek derecede ısıya tabi tutuluyordu. Bu o zamana kadar hiç denenmemiş bir yöntemdi. Görevli bilimadamları haklı olarak korkuyor, tedbirli davranıyorlardı; çünkü bu gibi koşullar altında petrolün ne şekil alacağına dair elde fazla bilgi yoktu. Bu işte görevli rafineriler büyük korkuya kapılmış, çekingen davranıyorlardı.

Laboratuvar deneyleri ilerledikçe, görevli kazancı kendine düşen görevi korkudan yapmadığı için, bilimadamları, kaynamakta olan kızgın imbik tertibatının etrafında dolanıp, hayatlarını tehlikeye atarak sızıntı yapan delikleri kapıyorlardı. Bütün bu olumsuz koşullara karşın yine de Burton'un fikri işe yaradı. Önce gazyağı "sentetik benzin" denen bir madde çıkardı. Bu madde bir varil ham petroldeki kullanılabilir kalite benzin miktarını iki kata, yüzde 45'e kadar çıkarıyordu. Petrolcülük dalında öğrenim gören zamanın bir öğrencisi bu konuda şunları yazacaktı: "'Termal-kırma' denen bu işlem modern çağların en büyük icatlarından biri olacak. Termal-kırma sonucunda kimya bir ihtilal yaptı ve petrol endüstrisi bu ihtilali yaşayan ilk büyük endüstri oldu."

"Termal-kırma" keşfi kuşkusuz bir başarıydı; ne var ki her şey bununla çözümlenmiyordu. Şimdi asıl sorun bu keşfi ticari alana sokmaktı. Bu arada Burton termal-kırma işleminde gerekli olan yüz adet imbik tertibatı için New York City Standard Oil merkezine başvurup bir milyon dolar istediyse de Broadway 26 bu başvuruyu hiçbir açıklama yapmadan geri çevirdi. New York merkezine göre bu proje baştan sona çılgınlıktı. Standard müdürlerinden biri özel olarak bir dostuna "Burton bütün Indiana Eyaleti'ni havaya uçurup Michigan Gölü'ne atmak istiyor" demişti. Buna rağmen, tasfiyeden hemen sonra, artık bağımsız çalışan Indiana Standard müdürleri görüş değiştirecek, Burton'la daha sık ilişki kurduktan sonra onu daha iyi tanıyıp güvendikleri için bu projeye yeşil ışık yakacaktı. Yine de müdürlerden biri bu konuda şaka yapmaktan geri kalmayıp Burton'a "Sen bizi mahvedeceksin" diyordu.

Sonuçta çok iyi bir zamanlamayla "işe devam" komutu verildi. Otomobil sayısının olağanüstü artmasından dolayı dünya benzin kıtlığı çekiyordu. Öyle ki 1910 yılında ilk defa olarak benzin satışı gazyağı satışını geride bıraktı. Talep umulmadık bir hızla artıyordu. Devir benzin devriydi. Ancak giderek büyüyen yakıt kıtlığı sorunu henüz emekleme çağında olan oto sanayii için büyük tehdit oluşturmaya başlamıştı. 1911 Ekimi'nde dokuz buçuk sent olan benzin fiyatı 1913 Ocak ayında on yedi sente yükseliyordu. Paris ve Londra'daki motorlu araç sürücüleri galon başına elli senti bulan fiyatlar ödüyor ve bu durum Avrupa'nın başka yerlerinde daha da yükseğe, bir dolara kadar çıkıyordu.

Ama 1913 yılında, Standard Oil'in tasfiye edilişinden sonraki bir yıl içinde Burton'un imbik tertibatı işletmeye girmişti bile. Indiana bunu yeni bir mamul buluşu olarak dünyaya ilan etti. Bu ürün "motor yakıtı" –termal kırmayla edinilmiş benzin– adıyla piyasaya duyuruldu. İleriki günlerde yaşadıkları zor günlere değinmek isteyen Burton "Üzerimize fevkalade berbat, tehlikelerle dolu bir iş almıştık; ne var ki şanslıydık, hiç değilse bu maceranın başında yüzümüze gözümüze bulaştırmadık" diyecekti. Burton'un getirdiği "termal-kırma" işlemi rafinerinin verimliliğine o zamana kadar petrol sanayiinin hiç görmediği bir şeyi getirmişti: Esneklik. Artık rafinerinin çıkardığı ürün, ham petrolün değişik elemanlarının imbiklemede keyfi olarak seçtiği ısı derecelerine bağlı olmuyordu. Artık moleküller elle idare edilebiliyor, talebin büyük olduğu ürünlerde verimlilik artıyordu. Ayrıca "termal-kırmayla" elde edilen benzin gerçekte oktan yönünden doğal benzinden daha değerliydi ve daha büyük güç anlamına geldiğinden yüksek kompresyonlu motorlar için özellikle uygundu.

Bu işlemde elde edilen başarı Indiana Standard'da adeta çılgın bir rüzgâr estirdi. Patente ruhsat verilip verilmemesi konusu bile şirket içinde ateşli tartışmalara neden oldu. Bazılarına göre ruhsat verme sadece rakiplerin durumunu güçlendirmek demekti. Sonunda 1914 senesinde Indiana Şirketi kendi pazarları dışındaki şirketlere lisans vermeye başladıysa da araya bir şart koymuş, elde edilecek gelirin "sembolik olarak" saklanmasını (all velvet) istemişti. Ancak 1914-1919 arasında on dört şirketten birden akıp gelen gelir o derece büyük oldu ki, Indiana Şirketi sonunda bütün şirketlere bu lisansı aynı şartlar altında verdi. Bunlardan bir tek şirket, New Jersey Standard, daha büyük parsa koparmak istediğinden şartları kabul etmeyerek itirazda bulundu. Projenin asıl anası olan Indiana Standard ise daha iyi şart hak ettiğini düşünmekle beraber itiraz yö-

nünden hiçbir harekette bulunmadı. Sonunda 1915'te New Jersey Standard dize gelerek Indiana'nın şartlarını kabul etti ve lisans aldı. Bu olaydan yıllar sonra bir söylenti çıkmış, o günlerde Jersey Standard başkanının her ay, en sinirlenerek yaptığı işin, bir hayli kabarık hisse çeklerini imzalamak olduğu çevreye yayılmıştı; bu hisselerin hepsi de kuşkusuz Indiana Standard'a gidiyordu.

Kazananlar

Yeni bir yüz yıl başlarken petrol sanayiinde de yeni bir çığır açılıyordu. Bu çığırın varlığı birkaç tesadüfe bağlıydı: Otomobilin hızla yayılması, Texas, Oklahoma, California ve Kansas eyaletlerinde yeni petrol kaynakları keşfi, yeni rakipler ve rafinericilikte kaydedilen teknolojik gelişmeler. Bu olgulara Standard Oil'in bölünmesinin getirdiği uzun vadeli etkiler ve endüstrinin yeniden inşasını da eklemek yerinde olur.

Tasfiyeden hemen evvelki günlerde John D. Rockefeller'in danışmanlarından biri, o günkü fiyatın doruk noktada olduğunu ve yakında düşüşe geçeceğini tahmin ederek Rockefeller'e Standard hisselerinin bir kısmını satmasını önermişti. Rockefeller bu öneriyi kabul etmedi ve zamanla haklı olduğu kanıtlandı. Çünkü tasfiyeden sonra ortaya çıkan şirketlerin stok hissesi yine günün rayicinden daha düşük fiyata New York Jersey Standard hissedarlarına dağıtıldı. Gerçi ejderha parçalanmıştı; ama onun parçaları zamanla ejderhanın bölünmemiş bütününden bile daha fazla değer kazanacaktı. Standard Oil'in tasfiyesini izleyen bir yıl içinde ondan oluşmuş şirketlerin hisse değeri genellikle iki katına, Indiana Standard'ınki ise üç katına çıktı. Bu bölünmeden hiç kimse hisselerin sadece dörtte birine sahip olan Rockefeller kadar yararlanmamış, onun kadar zenginliğine zenginlik katmamıştır. Tasfiyeden sonra, çeşitli hisselerin fiyatlarında artış oluştuğu için Rockefeller'in kendi kişisel kazancı 900 milyon doları (bugüne göre 9 milyar dolar karşılığı) buluyordu.

1912 yılında Theodore Roosevelt, dört yıllık bir ayrılıktan sonra yeniden başkanlık seçimine katılıp kampanyada yer aldığında, Standard Oil'i bir kez daha karşısına alıp kendine hedef yapıyordu. Kampanya sürecinde ateş püskürerek şu sözleri dilinden düşürmedi: "Petrol fiyatı, Bay Rockefeller ve yandaşlarının servetlerini iki katına çıkarmaları için yüzde yüzü aşan oranda yükseldi. Wall Street borsasının Tanrı'ya yakarıp, Yüce Tanrım ne olur bize bir tasfiye daha nasip et duasına şaşmamak gerek" diyordu.

6

Petrol Savaşları

Hollanda Kraliyet Şirketi'nin Yükselişi, Imperial Russia Şirketi'nin Düşüşü

1896 güz mevsiminde Uzakdoğu'daki hayatın sillesini yiyerek yetişmiş, petrol çevrelerinde pek az tanınan genç bir adam Britanya'dan yola çıkmış Borneo'nun doğu kıyısındaki Kutei denen vahşi, terk edilmiş ormanlara yollanmıştı. Oraya gitmek için Singapur'dan geçmesi gerekiyordu. Onun Singapur'a gelişi Standard Oil'in Singapur temsilcisinin dikkatini çekmiş ve hiç vakit kaybetmeden New York'a rapor edilmişti. Rapor bu adam için şu bilgileri veriyordu: "Adı Bay Abrahams olan ve Samuel Sendikası'ndan Bay Samuel'in yeğeni olduğu söylenen biri Londra'dan geldi ve derhal Kutei'ye hareket etti. Söylentiye göre Kutei'de Samuel mensuplarına ait büyük petrol stoku bulunmaktadır. Bay Abrahams'ın Singapur'da ve Penang'da petrol depolama işini başlatan beyefendi olduğunu, bu her iki yerde de fabrika inşa ettirdiğini bildiğim için Kutei'ye yaptığı bu seyahatin özel bir anlamı olabileceğini düşünüyorum. Dikkatinize sunarım." Standard ajanının düşüncesi doğruydu, bu yolculuk gerçekten bir amaçla yapılmıştı. Mark Abrahams Kutei'ye amcaları tarafından belirli bir amaçla, Samuel Şirketi'nin o anda çok ihtiyacı olan petrol stokuyla meşgul olsun diye gönderiliyordu. Samuel Şirketi'nin konumunu korumak ve belki de varlığını devam ettirmek için Kutei'deki bu petrol stokuna acil ihtiyacı vardı.

Bu yeni girişimde Marcus Samuel petrol işinde şart olan bir kuralın dürtüsüyle hareket ediyordu. İşleri petrolcülük olan kişiler daima dengeye gereksinimi olan insanlardır. Bu işin bir kısmına yapılan bir yatırım onları başka bir kısma da yatırım yapmaya zorlar. Mevcut işletmenin hayatiyetini koruması için bu mutlaka gereklidir. Petrolünün değer kazanmasını isteyen her üreticinin mutlaka pazarlara ihtiyacı vardır. Bu konuda Marcus Samuel bir keresinde şunları söylemişti: "Petrolü sadece üretmek aslında en az değer ifade eden ve en az ilginç olan aşamadır. Değer kazanması için mutlaka pazarlar bulmak şarttır." Rafinericilere gelince, onların hem daha fazla petrole hem de pazarlara ihtiyacı vardır. Kullanılmayan bir rafineri metal parçalarının ve kullanılmış eski boruların kıymetinden fazla bir değer taşımaz. Pazar sistemi ile çalışanlarsa pazarlara sürülecek petrol isterler. Bu sağlanmadıkça pazar sisteminde parasal kayıptan başka hiçbir şeyden söz edilemez. Bu ihtiyaçların derecesi değişik zamanlarda değişmeler gösterir, ancak her zaman için varlıkları gereklidir.

1890'lı yılların sonuna doğru, artık tankerlere ve stoklama tesislerine çok büyük yatırımlar yapmış olan Marcus Samuel de, kuşkusuz her petrolcü gibi güvenliğini sağlayacak miktarda petrol arzına ihtiyaç duymuştu. Her tüccar gibi o da bu konuda fazlasıyla duyarlıydı. Rus petrolü konusunda Rothschild'lerle arasındaki kontrat 1900 Ekimi'nde son bulacaktı. Bu kontratın yenileneceğinden nasıl emin olabilirdi? Nereden alınırsa alınsın Rothschild'lerle olan ilişkileri pürüzlerle doluydu ve bankacı olan bu aile her an dönüş yapıp Standard Oil'le bir anlaşma yapabilirdi.

Bütün bu nedenler bir yana bırakılsa bile yalnızca Rus petrolüne dayanmak doğru değildi, çünkü bu tehlikeliydi. Rusya dahilinde navlun ücretlerinde yapılan keyfi değişiklikler, Samuel'in şikâyet ettiği gibi ekonomiyi sürekli olarak karmaşa içinde bırakıyordu. Bu da petrol ticaretini spekülatif bir iş haline getiriyor ve "Rus petrol işindekileri güçlü Amerikalı rakipleri karşısında çok dezavantajlı duruma sokuyordu." Tehlike bundan ibaret de değildi. Doğu Hint Adaları'ndan sevk edilen petrolün gittikçe daha büyük partiler halinde gelmesi, daha kısa yollardan, daha küçük navlun ücretiyle ulaşması Samuel'in Uzakdoğu'da rakip durumda kalma yeteneğini tehdit ediyordu. Ayrıca her zaman için bir de Standard Oil tehlikesi vardı. Bu şirket her an için tüm kaynaklarını Shell'i mahvetmeye yönelik bir savaşta kullanabilirdi. Bu nedenleri göz önünde tutan Samuel, işletmesinin varlığını sürdürmesi için pazarlarını ve yatırımlarını korumak zorunda olduğunu ve bunun için de kendi üretimine, yani kendi hammaddesine ihtiyacı olduğunu gayet iyi biliyordu. Bu nedenle petrol bulmak için ne yapmak gerekiyorsa hepsini yapmaya hazırlanıyordu.

Vahşi Ormanlar

1895'te yaşlı ve aklı madenciliğe takılmış Hollandalı bir petrol mühendisinin çabaları sonucu Doğu Borneo'daki Kutei bölgesinde Samuel petrol arama ruhsatı alabilmişti. Hollandalı, çocukluktan sonra bütün hayatını Doğu Hint Adaları'nın vahşi ormanlarında geçirmiş deneyimli bir kişiydi. Ruhsat, sahil boyunca uzanan elli milden fazla bir arazi için verilmiş ve karaya, vahşi ormanlara kadar uzanan toprakları kapsıyordu. Mark Abrahams'ın gitmekte olduğu yer işte bu vahşi ve işlenmemiş topraklardı. Abrahams'lar petrol sondajı ve rafine işinde tamamen deneyimsizdi. Mark ise daha önce Uzakdoğu'da depolama tankı inşaatında organizatör olarak çalıştığı için deneyimi bu alandaydı ve öteki işleri, yani sondaj ve rafinericiliği hiç bilmiyordu. Şimdi ise amcaları onu bu yeni ve çok daha zor olan işe göndermişlerdi.

Mark Abrahams'ın bu iş için uygunsuzluğu Marcus Samuel'in evvelce geçirdiği duruma tıpatıp benziyordu. Yalnız Abrahams olayında durum çok daha geniş çapta oluşmuştu. İşi ele alış yöntemi, organizasyona ve sistemli analiz ve planlamaya duyduğu antipati, sağlıklı bir idare kurmada ve rekabet konusundaki yeteneksizliği Abrahams'ın Borneo ormanları işini daha da zorlaştırıyordu. Gemiler devamlı olarak uygunsuz zamanda geliyor, yanlış mal getiriyor, kargolara işaret bile konulmamış olarak ulaşıyordu. Gemiden çıkan sahile atılıyor, işçileri bütün işlerini bırakıp atılan şeyi toplamaya, düzenleyip bir şeye benzetmeye zorluyordu. Böylece günün birinde sahile atılan ne kadar malzeme varsa hepsinin adam boyu otlar içinde paslanmış olduğu görüldü.

Bu sakıncalar olmasaydı bile işin Londra'dan idare edilişi yüzünden arada bir kopukluk olacak ve iş son derece güç yürütülecekti. Her şeyden evvel Borneo dış dünyadan hatta Sumatra'dan bile tecrit edilmiş durumdaydı. Herhangi bir alet veya edevatın alınabileceği en yakın depo bin mil ötedeki Singapur'daydı. Singapur'la tek iletişim yolu da birtakım gemilerdi ve bunlar haftada bir veya iki haftada bir defa ya geçiyor ya da geçmiyordu. Ruhsatın izin verdiği çeşitli yerlerde çalışan işçiler birbirlerinden çok uzak yerlerde ve tropik ormanla devamlı mücadele halinde çalışıyorlardı. Bu işçiler büyük çabayla orman içinde dört mil uzunlukta bir geçit açarak petrol bulunan Black Spot (Kara Nokta) denen yere uzandıkları halde, ağaçların çarçabuk büyümesi yüzünden geçit iki hafta içinde kapanıvermişti. Artık proje işçi olarak Çin'den getirilen "Kulilere" (rençberlere) kalmıştı. Yerel olarak sağlanan kafa avcısı işçiler devamlı çalışmaya hevesli değildiler. Zamanla bölgede çalışan herkes hastalanıp sıtma hummasına tutuldu. Abrahams bile bazı geceler oturup ülkesine rapor hazırlarken sıtmanın pençesine düşüp delirir gibi oluyordu. Çalışanların hepsi içinde –Çinli işçi, Avrupalı yönetici ve Kanadalı sondajcılar arasında– ölüm oranı çok yüksekti. Bunlardan bazıları ise daha karaya çıkmadan gemi yolculuğunda ölüyordu. Ev, köprü ya da payanda yapmak için ele alınan her tahta parçası hemen çürüyordu. Onlara devamlı eşlik eden tek şey "sıcak, buharlı, çürütücü, yok edici bir tropikal yağmurdu."

Böylece bir kez daha Londra'daki Samuel'lerle Borneo'daki Mark Abrahams, eskiden Uzakdoğu'da depolama tankları inşaatında sürdürdükleri fırtınalı, aşağılayıcı ve suçlayıcı haberleşmeye girişeceklerdi. Zavallı Mark Abrahams, ne yaparsa yapsın, ne denli insanüstü çabayla çalışırsa çalışsın, bir türlü amcalarının gözüne giremiyordu. Amcaları bir türlü tropik orman gerçeğini anlayamıyordu. Bir gün Marcus Samuel Borneo'da Avrupalılar için yapılan evlere değinerek, bunların lüks birer villa olduğundan bahsederken, Abrahams ona hiddetle, "Senin lüks villaların o derece çürük çıktı ki, en küçük rüzgâr esintisi ya da şiddetli yağmur hemen damını çökertmeye yetti. Oraya ilk gittiğimizde oturduğumuz evlerdeyse ancak domuzlar yaşayabilir" demişti.

Bütün bu olumsuzluklara karşın 1897 Şubatı'nda ilk defa olarak petrole rastlandı. İlk petrol patlaması ise 1898'de oldu. Ancak petrol keşfiyle iş bitmiyor, petrolün ticari sahaya sürülmesi için yeni çabalar gerekiyordu. Ayrıca Borneo ham petrolü kimyasal özellik yönünden çok az gazyağı çıkaracak nitelikteydi. Yine de rafine edilmeden sadece mazot olarak kullanılabilirdi. Nispeten ağır olan Borneo petrolünün bu özelliği Samuel'e ileriki yıllar için düşündüğü projenin gerçekleşmesinde temel olmuştur. Kanısına göre "Borneo petrolü en rasyonel formunda, mazot olarak muazzam bir rol oynamaya adaydı." Şimdi yirminci yüzyılın eşiğinde bulunduğu bu günde bir kehanette bulunuyor ve haklı olarak petrolün çok parlak geleceğinin bir aydınlatma kaynağı olarak değil, bir güç kaynağı olarak etkili olacağı sonucuna varıyordu. Marcus Samuel şimdi kömür yerine petrole geçmenin, petrol sevk etmenin en hararetli yandaşı kesilmişti.

Bu tarihi gelişmenin başlangıcı 1870'e rastlar. Ruslar'ın Ostatki dediği, gazyağının rafine edilmesinden meydana gelen yan-mahsul ilk defa başarıyla bu tarihte Hazar Denizi'nde seyreden gemilerde yakıt olarak kullanılmıştır. İhtiyaçlar yenilikleri doğuruyordu. İhtiyaçtan ötürü Rusya İngiltere'den petrol ithal etmek zorunda kalmıştı, ama bu çok masraflı oluyordu. Ayrıca imparatorluğun birçok bölgesinde kereste çok azdı ve tahta ihtiyacı büyüktü. Bundan ötürü yeni Trans-Sibirya Demiryolu yakıt olarak kömür veya odundan vazgeçip petrol yakıtı kullanmaya başladı. Petrol yakıtını Vladivostok yoluyla Samuel sendikasından sağlıyordu. Zaten Rus hükümeti de 1890'larda topyekün ekonomik gelişmenin hızlanması hedefiyle yakıt olarak petrol kullanımını teşvik ediyordu. Britanya'da zaman zaman demiryollarında kömür yerine petrol kullanıldığı oluyordu. Bu, kentsel bölgelerde isi gidermek için veya Kral Ailesi fertlerinin yolculuk yaparken emniyetlerini sağlamak gibi özel maksatlarla yapılıyordu. Fakat yine de çoğunlukla, pazarlara kömür daha çok sürülüyor, pazardaki sağlam tutumunu devam ettiriyordu. Gerçekten de Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da ağır sanayinin bu denli gelişmesi aslında kömürden dolayıdır. Dünyanın ticaret ve deniz filolarında da yakıt olarak kömür kullanılıyordu. Samuel aklındaki pazarlama planını gerçekleştirmek yolunda en büyük direnişi Kraliyet Donanması'ndan görecekti. Oysa ki on yıldan daha uzun bir süreden beri petrole geçmesi için Kraliyet kapısını zorlamış, ama ne yazık ki bir sonuç alamamıştı.

Shell'in Doğuşu

Buna rağmen Marcus Samuel kendini teselli edecek şeyler buluyordu. Borneo'da yapılan zorlu ve ıstıraplı çabalar süresinde o da itibar görme ve bir statüye kavuşma yolunda epeyce ilerleme kaydetmişti. Kent'te sulh yargıçlığına atanmıştı. Londra'da da gelmiş geçmiş tüm eski esnaf birlikleri içinde en saygını sayılan Gözlükçüler Şirketi'nin başkanı olmuştu. Ayrıca dünyadaki en güçlü tekne olarak isim yapan bir römorkörü dolayısıyla bir de şövalyelik payesi kazanmıştı. Bu tekne Süveyş Kanalı girişinde denizin dibine oturan bir savaş gemisini çıkarması nedeniyle büyük bir ün kazanmıştı. 1897'de Samuel işinin organizasyonunda önemli bir adım attı. Bu, korunmaya yönelik bir adımdı. İstediği şey Uzakdoğu'da Tank Sendikası'nı oluşturan çeşitli ticaret ünitelerinin sadakatini garantilemekti. Bu amaçla hepsini yeni bir şirkete hissedar yaptı. Bu şirket petrolden gelen tüm gelirini, tanker filolarını, ayrıca muhtelif ticari ünitelere ait tesisleri anonim bir şirket çatısı altında topluyordu. Bu yeni şirkete Shell Nakliye ve Ticaret Şirketi adı verildi.

Bu ara Samuel, Borneo işletmesinin reklamını amaç edinmişti ve bunu Borneo'daki gerçekleri, yani tropik ormanda son derece zor ve sinir bozucu, yavaş seyreden çalışmayı iyi gibi gösterip fazlaca abartarak yapıyordu. Rothschild'lerle aradaki kontratın yenilenmesi için böyle yapması gerekliydi. Borneo'da, Kutei'deki kendine ait araziden çok yakında yeni petrol arzı olacakmış gibi gösterip kontratı yenilemek arzusundaydı. Bu strateji gerçekten de tuttu. Sonunda Rothschild'ler kontratı yenilemeye ikna edildiler ve yeni kontrata göre Shell'e Rus petrolü vermeye razı oldular. –Şunu da ilave etmek gerekir ki, yenilenmiş kontrat Shell açısından eskiye göre daha iyi koşullar öneriyordu.– Ancak Shell dıştan bakıldığında kuvvetli görünse de, aslında mali yönden tehlikeli bir şekilde denge bozukluğu içindeydi. Bu, Marcus Samuel'in harcamaları bol keseden yapması, sanki pazarları gittikçe artış gösteriyormuş gibi davranmasından kaynaklanıyordu. Bu davranış kuşkusuz bir gün aniden gelecek bir darbeyle yıkılmaya mahkûmdu.

On dokuzuncu yüzyıl sonunun en önemli özelliği bu yıllarda tüm dünyada oluşan petrol patlamasıdır. Bu yıllarda talep hızla artmış, arz azalmış, fiyatlar yükselmiştir. 1899'da Güney Afrika'daki Boer Savaşı fiyatları daha da yukarı çekmişti. Fakat 1900 yılı güz mevsiminde petrol fiyatı bölgelere göre farklılık göstermeye başladı. Hasat mevsiminin çok olumsuz geçmesi sonunda ortaya çıkan kıtlık ve açlık Rus İmparatorluğu'nda bir ekonomik bunalıma yol açtı. Bu arada evlerde kullanılan petrole olan talebin düştüğü görülür. Rus rafinericileri bu defa ellerinden geldiğince çok gazyağı üretimine ve ihracına yöneldiler. Bu durumsa zamanla piyasada aşırı derece gazyağı bolluğuna yol açtı. Sonuçta fiyatlar kilitlendi. Bu arada Çin'de bir savaş sürüyordu. Shell'in en iyi pazarlarından biri olan bu ülkede yabancılara karşı çıkarılan Boxer Ayaklanması Çin'i kasıp kavurmuş, tüm Çin ekonomisini felce uğratmıştı. Tüm bu etkenler yüzünden Shell artık tek bir pazardan bile yoksun kalıyor, belalar bununla da bitmeyip ne kadar tesisi varsa hepsi talan ediliyordu…

Bunlar ve daha başka olumsuz gelişmeler en büyük etkisini en duyarlı kişi olan Samuel'e yapıyordu. Fiyatlar düştüğü zaman Shell'in tankları pahalı cins petrolle doluydu. Shell sevk işini yapan filosunu büyütmeye devam ederken navlun fiyatları da paralel olarak düştü. Sanki işleri daha da kötüleştirmek ister gibi Borneo'da da üretim düşmeye başlamış, beklenenden çok daha alt düzeyde kalmıştı. Üretim çok yavaş gelişiyordu. Zaten iyi tasarlanmamış rafineri berbat şekilde işliyordu. Yangınlar, patlamalar, teknik yetersizlik ve kazalar yüzünden rafineride çalışma devamlı olarak kesintiye uğruyor ve insanların ölümüne neden oluyordu. Gelen haberlerin kötülüğüne rağmen Samuel her zaman için vakarını ve soğukkanlılığını korumuş, zor günlerde bir işletmeciden beklenen davranışı göstermiştir. Her zaman yaptığı gibi yine her sabah en sevdiği atı Dük'e binip Hyde Park'ta gezintiye çıkardı. Zaman zaman Samuel'e at üstünde rastlayan başka bir İngiliz petrolcü şöyle bir gözlemde bulunmuştur: Samuel atını da tıpkı işini yönettiği gibi yönetiyordu. Her zaman sanki attan düşecekmiş gibi duruyor, fakat hiçbir zaman düşmüyordu.

Başı Dertte Hollanda Kraliyet Şirketi

Bu arada, Shell'in rakibi "Hollanda Kraliyet" Sumatra'da üretim alanında dramatik yükselişine devam etmiş, sonra da tankerlere ve depolama tesislerine yatırım faaliyetine girişmişti. İş sahasında kendisini bekleyen başarıyı kutlamak için 31 Aralık 1897 yılbaşı gecesi şirketin Sumatra'daki rafineri sahasında bir kutlama partisi planlandı ve hazırlıklar yapıldı. Gece görkemli geçiyor, havai fişekler atılıyor, gecenin önemini vurgulamak için bayram havasında bir tören yapılıyordu. Bu tören Langkat Sultanı ismindeki yeni tankerin onuruna yapılıyordu. Sultan da kabulde bizzat hazır bulunuyordu. Ancak tüm bu şenlikler ortaya atılan ve bütün gece kulaktan kulağa fısıldanan bir söylentiyle gölgelendi. Söylentiye göre petrol tanklarında önemli miktarda su bulunmuştu, bu da kuyularda yanlış şeylerin döndüğünü gösteriyordu. Bu söylentiyi tamamen yalanlamak mümkün olamadı.

Aslında söylenti doğruydu; Kraliyet Petrol kuyuları petrol yerine tuzlu su vermeye başlamıştı. Artık o uçsuz bucaksız arazi düşüşe geçmişti. 1898 Temmuz ayında artık bu durum söylenti olmaktan çıkıp, resmen açıklanıyordu. Amsterdam borsasının petrol kısmı büyük paniğe kapılmıştı ve şaşkınlık içindeydi. Kraliyet Petrol hisselerinin değeri düştü. Bu arada Standard Oil, Kraliyet Petrol'ü ucuza satın alamadığı için üzüntü duyuyordu. Samuel de sonradan hisseleri ucuza almadığı için çok pişmanlık duymuştur.

Hollanda Kraliyet bu durumdan yılmamış, çaresizlik içinde de olsa petrol çıkarma çabalarına devam etmiştir. Sumatra'da 110 kez petrol için sondaj yapmış ve 110 kez başarısızlığa uğramıştı. Şirket yine de pes etmiyordu. Sumatra'da bir gün kendi arazisi olan yerin seksen mil kadar ötesinde Perlak denilen küçük bir prenslikte görülen sızıntıdan cesaretlenmiş, bu defa aramalarına burada devam etmiştir. O sıralar, Perlak yöre halkından gelen bir ayaklanmaya sahne olan bir sınır bölgesiydi. Yörenin başkanı olup servetini karabiber ticaretinden kazanmış olan lider, petrolden de kazanç sağlamak ve böylece servetini çoğaltmak yanlısıydı. Sonuçta, Perlak'a bir keşif gezisi tertiplendi. Bu geziye Hugo Loudon adında, teknik ve idari konularda çok yetenekli genç bir mühendis liderlik etti. Ayrıca Loudon Macaristan'da arazi iade isteminde ve Transvaal demiryolu inşaatında da çalıştığından bu konularda büyük bir deneyim sahibiydi. Bir özelliği de Doğu Hint Adaları'nın eski genel valilerinden birinin oğlu olmasından dolayı diplomatik alanda da olağanüstü yetenekli olmasıydı. Loudon'un sahip olduğu bu özelliklere Perlak'ta gerçekten ihtiyaç vardı. Nitekim Loudon, Perlak Racası nezdinde Kraliyet Petrol lehine büyük bir başarı kazandı ve bununla da yetinmeyip Raca'ya kutsal savaş ilan eden yerel ayaklanmanın liderlerine karşı da başarılı oldu.

Loudon grubuna birkaç profesyonel jeolog almıştı. Jeologların da yardımı ile 22 Aralık 1899'da kazılar başladı. Jeologların ustalığı derhal kendini gösterdi ve altı gün gibi kısa bir süre sonra, ilk defa olarak petrole rastlandı. Böylece, Kraliyet Petrol tam yeni yüzyılın eşiğinde bir kez daha işinde başarılı olmuştu. Artık Hint Adaları'nın başka yerlerinde de petrol bulup işi geliştirmek amacındaydı. Bunun için de yeniden yetenekli jeologlarına başvurdu. Kısa zamanda, önemli miktarda yüksek kaliteli petrol çıkmış, bunun da yardımıyla Hollanda Kraliyet, Avrupa'nın yeni tomurcuklanmakta olan benzin pazarlarını işgale hazır duruma gelmişti.

"İtici Kişi"

1900 senesi Kasım ayında, Hollanda Kraliyet Şirketi'nin varlığını korumasında herkesten çok etken olan Jean Baptiste August Kessler adında biri, Uzakdoğu'dan Hague'e çektiği bir telgrafta "sinirlerinin çok bozuk olduğunu" bildiriyordu. İşin getirdiği yorgunluktan yıpranmış olarak Hollanda'ya, evine gitmek üzere yola çıktı. Yazık ki sadece Napoli'ye kadar gidebilmiş, 1900 senesi Aralık ayında bir kalp krizi geçirerek ölmüştü. Hemen ertesi gün Henri Deterding adında otuz dört yaşında dinamik bir adam "geçici görevli" olarak bu işe atandı. Bu "geçicilik" süresi çok uzun, otuz beş yıl kadar sürecek ve bu arada Deterding de tüm petrol dünyasına egemen olacaktı.

Henri Wilhelm August Deterding 1866 yılında Amsterdam'da doğmuştu. Kaptan olan babası, Henri daha altı yaşındayken ölmüştü. Ailenin tüm geliri Henri'nin büyük kardeşlerinin eğitimine gittiğinden, Henri, ailesinin yanında giderek artan sefaletle mücadelenin tüm ağırlığını duyuyordu. Okulda özel bir yeteneği dolayısıyla öğretmenin dikkatini çekmişti. O da tıpkı Rockefeller gibi matematik işlemlerini kafasından hızla yapabiliyor ve bu işteki başarısı ile dikkat çekiyordu. Okul bittiğinde denize açılıp evvelce düşlediği şekilde babası gibi kaptan olacağı yerde, Amsterdam'da kalıp sıkıcı bankacılık dünyasına atıldı. Çok geçmeden muhasebe ve maliye konularını kavrayarak bu alanda uzman oldu. Kendine hobi olarak şirketlerin hesap defterlerini incelemeyi seçti. Kafası devamlı olarak hangi şirketin hesaplarını iyi tuttuğu, hangi şirketin tutmadığı, şir-

ketler hangi stratejiyi uygularsa hesaplarını düzelteceği konusuna işliyordu. İşte bu yoldan geçerek çalışma arkadaşlarının "Keskin Göz" dediği duruma gelecekti. Çok seneler sonra işe yeni başlayan gençlere yaptığı konuşmada onlara çok esin verici bir öğütte bulunacaktı. "İşinizde ilerleyebilmeniz için rakamları değerlendirme konusunda kendinizi yetiştirmelisiniz. Bu işte nasıl iyi bir yargıç karşısına gelen adamı çabucak ve keskin bir gözle inceliyor ve öyle karar veriyorsa, siz de rakamları böyle çabucak ve keskin gözle değerlendirmelisiniz" demişti.

Deterding bunca yıl çalıştığı bankacılıkta hak ettiği kadar çabuk terfi etmeyip, işlemler uzayınca diğer bütün Hollandalı gençlerin yaptığını yaparak kendine yeni bir gelecek aramak için Doğu Hint Adası'na yollandı. Bu kez, ünlü ve eski bir bankacılık teşebbüsü olan Hollanda Ticaret Derneği'nde çalışmaya başladı. Bu derneğin asıl adı Nederlandsche Handel-Maatschappij'dir. İşe önce derneğin Medan'daki ofisini, sonra da Malaya'nın batı kıyısında Penang'daki ofisi yönetmekle başladı ve bu arada paranın nasıl kazanılacağını da öğrendi. "Para genellikle işin yapılacağı yerlerde havayı koklamak, koku almakla kazanılır. İşe temelden başlayan birinde eğer bu koku alma yeteneği yoksa, büyük çapta para kazanma şansı da yoktur. Öyle yeni yollar keşfettim ki bunlar sayesinde banka kasaları parayla doldu" demiştir. Deterding Uzakdoğu'nun değişik şehirlerinde faiz oranlarındaki farklılıkları araştırma yoluyla epeyce büyük sayılacak para kazanmıştır.

"Çevrede hava koklama" olayı Deterding'i petrole de ulaştırmış ve bu sayede, daha ilk girişimde bankaya koyacak bir hayli para sağlamıştı. 1890'ların ilk yıllarında Kraliyet Petrol kapital sıkıntısı çektiği zaman Kessler başvurduğu her yerden geri çevrilmiş olarak, sonunda Deterding'e müracaat etti. Bu iki adam Amsterdam'da geçirdikleri çocukluklarından beri tanışıyorlardı. Kessler'in talebine karşı Deterding dahiyane bir çözüm yolu önerdi. Gerekli olan sermayeyi verecek, teminat karşılığı olarak envanterde görülen gazyağı stokunu alacaktı. Böylece Hollanda Kraliyet varlığını korumuş, Hollanda Ticaret Derneği de para kazanmanın yeni bir yolunu bulmuş oluyordu. Kessler'e gelince, o bu düzenlemeden çok duygulanmış, Deterding'e olan minnet duygusu daha da pekişmişti.

Bu olaydan kısa süre sonra, Kessler tüm Uzakdoğu'da Hollanda Kraliyet Şirketi'ne ait olacak bir ticari organizasyon kurmak istedi ve Deterding'e mektup yazarak organizasyonu kimin yöneteceği konusunda fikrini sordu. Kessler yanıt olarak aranan insan tipini şu sözlerle tarif ediyordu: "Birinci sınıf bir işadamı, itici güce sahip, deneyimli ve iş hayatını kavramış biri." Bu tarife Deterding'den daha iyi kim uyabilirdi? Nitekim 1895'te Kessler işi alması için Deterding'e teklifte bulunacak ve bankacılık hayatından usanç getirmiş olan Deterding de bu teklifi kabul edecekti. Vakit geçirmeden, biraz da baskı yoluyla Deterding baştan başa bütün Uzakdoğu'da pazarlama şebekesini kurmaya başladı. Bu konuda iki ayrı amacı vardı: Kraliyet petrolü rakipleriyle eşit duruma getirmek ve şirketi bu rakiplerinden tecrit etmek. Asıl büyük amacı, sonradan kendisinin söylediği gibi "petrolcülükte enternasyonal bir adam" olmaktı.

Henri Deterding kısa boylu dinamik biriydi ve hemen her zaman açık duran, hiç kırpmadığı gözleriyle insanlarda çarpıcı bir etki yaratıyordu. Güldüğü zaman bütün dişleri görünürdü. Çalışkan ve çoşku dolu bir kişi olarak egsersiz yapmanın çok yararlı olduğuna inanır ve günlük egsersizlerini hiç ihmal etmezdi. Bunu hem kendi sağlığı için hem de iş sorunlarına çare bulma aracı olarak yapardı. Yaşamının sonraki yıllarında Avrupa'dayken, artık altmış yaşın "gölgeli kıyısında" olduğu halde, her sabah işe gitmeden evvel, yaz olsun kış olsun önce yüzmeye gider sonra da kırk beş dakika at gezintisi yapardı. İlişkide olduğu herkes üzerinde çok güçlü ve etkileyici bir izlenim bırakırdı. İnsanların tarif ettiği kelimelerle "dayanılmaz bir magnetik güce" ve "nerdeyse tedirgin eden bir çekiciliğe" sahipti. Bu niteliklerini kendi amaçlarına ve kampanyalarına katılmasını istediği kişileri ikna etmede kullanırdı. Ancak Marcus Samuel'in aksine çabaları belirli bir statüye kavuşmak, kendine bir konum edinmek için motive edilmiş değildi. Onun asıl amacını Kraliyet Petrol'ün tarih yazarı olan ve uzun yıllar Deterding'in özel sekreterliğini yapmış

F.C. Gerretson şu sözlerle özetlemiştir: "Deterding'in hedefi çok yüksek, olağanüstü bir amaca yönelik değildi. Kamuoyunun yararına hizmet vermek, yeni bir ekonomik düzen yaratmak, yeni ve güçlü bir ticari tesis kurmak gibi bir niyeti yoktu. Amacı herhangi bir tacirin amacının aynıydı. Büyük olsun küçük olsun, son derece gerçek olan bir amacın peşindeydi: Para kazanmak." Para kazanmaktan başka her ne yaparsa yapsın "kalben ve ruhen" her zaman için tüccar olarak kalmıştır.

Zamanla Deterding kendisinden şaka yollu "Yüksek Düzeyde Simpleton" (sözlük anlamı yüksek düzeyde basit) diye bahsedecektir. Kuşkusuz bu deyimi kendini yermek için söylemiyordu. "Simpleton" deyimini çalışma yaşamının rehberi anlamında –her sorunu en sade şekle dönüştüren, asıl elemanlarına çeviren kişi anlamında– kullanmıştır. Bu konuda kendisi şunları söylemiştir: "Değeri olan her şeyde sadelik egemendir. Şahsen ben ne zaman bir iş teklifiyle karşılaşsam, teklif üzerinde düşünür, eğer o işi basite dönüştüremeyeceğimi anlarsam, işin ümitsiz olduğu bilincine varır, geri çeviririm."

Kraliyet Petrol'le çalıştığı ilk yıllarda Deterding'in kafasında "basit" bir fikir hâkimdi: Yeni gelişmiş petrol şirketleri arasında birleşme ve bütünleşme. Kanısına göre Kraliyet Petrol'ü Standard'a karşı korumanın tek yolu buydu. Ana fikir olarak bir Hollanda atasözü olan "Eendracht maakt macht", "Birlikten kuvvet doğar" sözünden esinlenmişti. İşbirliğini aynı zamanda bu endüstriye tutarlılık getirecek bir yol olduğu için de istiyordu. Tıpkı Rockefeller gibi o da fiyat oynamalarından çok tedirgindi. Ancak başka bir konuda Rockefeller'dan ve Standard'dan farklı görüşteydi. Onların aksine fiyat indiriminin bir rekabet aracı olarak kullanılmasına karşıydı. Bunun yerine savaş halindeki şirketler arasında fiyat ayarlaması yapılması, barış antlaşması imzalanması yanlısıydı. Bunun zamanla tüketicinin bile lehine olacağını iddia ediyor ve iddiasını şu gerekçeye dayandırıyordu: Bu uygulamayla fiyatlar daha tutarlı ve güvenilir olacak, böylece daha çok yatırım yapılması teşvik edilip verimlilik artacaktı. Ancak çok basit olan bu fikri Deterding'den kaynaklanmayan başka bir fikir izleyecekti. Herhangi bir birleşme olayında Kraliyet Petrol'e mutlaka en önde yer verilmesi şart koşuluyordu. Sonuç olarak Deterding'in önerileri öteki ilgililerce pek iyi niyetli bulunmadı. Nobel'ler ise ileride Deterding'i bir uzlaşma erdemi olarak değil, "görevi insanları boğazlamak ve sonra da cesedini toplamak" olan çok dehşetli bir yaratık olarak görecekti.

Birleşmeye Doğru İlk Adım

Shell ve Hollanda Kraliyet şirketleri Rus ve Uzakdoğu petrol ticaretinin kontrolünü birlikte yapıyorlardı. Bu iki şirket arasında öteden beri süregelen "yıpratıcı rekabetten" yararlanmak isteyen Deterding bu fırsatı büyük rakibi Marcus Samuel'le birleşmeye varmak için bir başlangıç noktası olarak kullandı. Sonradan gerçekleşen dünya çapındaki işletmenin esas karakterini her ikisi de çok yetenekli ve cesur, her ikisi de olağanüstü bencil olan bu iki adam tayin edecekti. Ancak bunlardan Marcus Samuel övgüden daha çok hoşlanan, duyguya daha çok yer veren ve mevki edinmeye daha meraklı olanıydı. Henri Deterding'in hareketleri ise her şeyden çok paranın ve kaba gücün dürtüsüyle ayarlanırdı. Ortada karara bağlanması gereken temel bir sorun vardı: Yeni oluşacak birleşmede bu iki adamdan hangisinin başa geçeceği. Bu konuda Marcus Samuel de Deterding de son derece iddialıydılar. Marcus Samuel kuşkusuz bu konuma gelmesi gereken kişinin kendisi olduğunu düşünüyordu. Çünkü ne de olsa Shell Şirketi'nin gözle görülür bir üstünlüğü vardı ve faaliyetleri çok uzaklara kadar uzanmaktaydı. Ancak Deterding de hiçbir zaman ikinci derecede rol oynamak niyetinde değildi ve bunu kendisi söylüyordu.

Bu iki adam birbirleriyle dolaysız olarak yaptıkları müzakerelerle hiçbir noktaya gelemeyeceklerini anlamışlardı. Her ikisinin de bir aracıya ihtiyacı olduğu artık kesinleşmişti, ancak bu aracı kim olmalıydı? Söz konusu petrol olduğu zaman "par excellence" arabulucu olarak tanınan, pet-

rol komisyoncusu Fred Lane'den daha iyi bir aracı olabilir miydi? Ayrıca "gölge" Lane denen bu adam Rothschild'lerin de yabancısı değildi ve onların Londra'daki petrol tesislerinin temsilciliğini yapıyordu. Samuel'in de hem arkadaşı, hem de danışmanı ve sırdaşıydı. Samuel, on yıl kadar önce yaşanan petrol darbesinde çok itimat ettiği bu adamı uyguladığı fesat işinde kendine yardımcı olarak kullanmıştı. Lane ve Deterding ise son zamanlarda tanışmış olmalarına karşın hemen kaynaşmışlar, çok da yakın dost olmuşlardı. Lane ilk girişim olarak Uzakdoğu'da Hollanda Kraliyet ile Shell arasında sürmekte olan fiyat savaşında karşılıklı görüşmeler yoluyla ateşkes sağlanması çabasına yöneldi. Kanısına göre bu ancak çok zararlı olan ve onun deyimiyle Samuel ve Deterding arasındaki "battledore" (bir çeşit raket oyunu) ve "Shuttlecock" (raketle oynanan başka bir oyun) karşılıklı suçlama oyunlarına son vermekle sağlanabilirdi. Gösterdiği çaba sonunda karşılıklı görüşmelerin başlaması için gerekli uygun atmosfer yaratılabildi. Bütün bu gelişmelere rağmen dışarıdan bakıldığında amaç yönünden iki lider arasında çok önemli bir farklılık görülüyordu. Samuel iki firma arasında basit bir pazarlama düzenlemesiyle yetinmek istiyordu. Deterding ise dışa açılacak "birlikte bir yönetimden" yanaydı. Bu konuda Lane, Deterding'le konuşup Samuel'in önerisini kabul etmesini, "birlikte yönetimin" yıllar geçtikçe nasılsa kaçınılmaz olacağını, bugün içinse Samuel'in "birlikte yönetime" karşı olduğunu ve ödün vermeyeceğini söyledi. Durum giderek daha karmaşık oluyordu. Özellikle 1901 Ekim ayı ortasında Marcus Samuel'in vapurla New York'a, Broadway 26 adresindeki Sayın Bayları ziyarete gittiği zaman ortalık iyice karıştı. Ziyaretin Standard Oil'le bir uzlaşma sağlamak amacıyla yapıldığı kuşkusuzdu. Bu ara John Archbold, Rockefeller'e mektup yazıyor ve Marcus Samuel'in ziyaretini şu sözlerle anlatıyordu: "Sir Marcus Samuel ziyaretimize geldi. Bu şirket hiç kuşku yok, bütün dünyada, biz hariç, rafine petrol dağıtımında en büyük olan acentadır. Buraya bizimle bir anlaşmaya varma konusunu konuşmaya gelmiş. Öyle sanıyorum ki, şirketlerinin malı olan bazı tesislerden büyük bir kısmını bize satmak istiyor." Ancak bu sözlere ve yapılan birçok kapsamlı konuşmaya rağmen taraflar bir anlaşmaya varamıyor, Shell'in ne derece kıymet ifade ettiği hakkında görüş birliğine varamıyordu. Samuel, tesislerine bir değer biçmiş, bunu Standard'a bildirmişti. Ancak Standard bu değer saptamasının gerçekçi olduğundan kuşkuluydu. Diğer taraftan Samuel'e de boş bir işletmeci demek doğru olamazdı. Ne de olsa kendisi durup dururken bu konuma gelmemişti. Londra'ya geri döndüğünde çevresine zafer ifade eden bir görünüm sergiliyordu. Herkeste Shell'e karşı bir merak uyandırmayı ve gerçekte başı dertte olan bu şirketi iyi durumda gibi göstermeyi başarmıştı.

"İngiliz-Hollanda İşbirliği – Asya Şirketi"

Samuel New York'tayken Lane canla başla çalışıp Hollanda Kraliyet ile Shell arasında bir anlaşma zemini bulmaya çalışmış, bunun için de kafasında bir plan yapmıştı. Fakat çözülmesi gereken asıl sorun, çözülmemiş olarak ortada duruyordu. Yapılacak anlaşma basit bir pazarlama düzenlemesiyle kısıtlı mı kalacaktı, yoksa dışarıya da açılacak bir işbirliğine mi yönelik olacaktı? 4 Kasım 1901 tarihinde Lane bu konuyu tartışmak ve kesin bir karara bağlamak için Samuel'i görmeye gitti. Lane'in üzerinde dikkatle durduğu ve ısrarlı davrandığı konu Samuel'e şu görüşü kabul ettirmekti: Basit bir pazarlama düzenlemesi pazara bol miktarda petrol aktığı ve fiyatları fazlasıyla düşürdüğü bu koşullar altında, yetersiz kalacak ve hiçbir anlam ifade etmeyecekti. Ayrıca üretimin kontrolü de gerekiyordu. Bu faktörün de göz önüne alınmasıyla sonuç açıklığa kavuşturuldu ve "mutlak bir birleşmeye gitmekten başka hiçbir çözüm yolu olmadığı" kararına varıldı. Bu kararı Samuel de kabullenmişti ve o andan itibaren bir "zarafet" temsilcisiymiş gibi davranmaya başladı; çevresinin onu yenilgiye uğrattığı ve anlaşmayı "lütfen" kabul ettirdiği havasına girdi. Şimdi üretimi kısıtlayabilecek yeni bir organizasyona gitmek gerekecekti. Her iki tarafın da yazgılarını belirleyen bu anlaşmayla ileride, Hollanda Kraliyet ve Shell Grubu'nun birlikteliğiyle sağlanacak büyük işletmenin ilk adımları atılmış oldu.

Deterding acele ediyor, anlaşmanın bir an evvel tamamlanmasını istiyordu. Standard Oil'in Shell ile anlaşıp kendisini atlatmasından korkuyordu. Nitekim çok geçmeden yanılmadığı da ortaya çıktı. 1901 Noeli'nden iki gün evvel, önceleri tereddütlü görünen Standard Oil, fikrini değiştirip Shell'e 40 milyon dolarlık fevkalade büyük bir teklifte bulundu. 1901'de 40 milyon dolar bugünün 500 milyon dolarına eşit, çok büyük bir paraydı. Samuel'in ailesi kendisini bu teklifi kabule zorladıysa da Samuel hemen karar vermeyip, Noel tatilinde mevcut seçenekleri değerlendirmek için malikânesi Mote'a gitti. Orada kaldığı sürece yaşamının en zorlayıcı kararlarından biri olan bu konuyu uzun uzun düşündü. Acaba hangi yolu seçmeliydi? Hayal edilemeyecek büyüklükte bir parayı kabul edip tahmin dahi edilemeyecek büyüklükte bir servete kavuşup, Standard Oil imparatorluğu içinde en önde gelen seçkin şahsiyetlerden biri mi olmalıydı, yoksa Deterding ve Hollanda Kraliyet'le şansını deneyip kader birliği mi yapmalıydı? Bu konu üzerinde durmak ve sözünden dönmek için ortada pek çok geçerli sebep mevcuttu. Ancak, Noel'den hemen sonra aldığı acil bir telgraf onu aniden düşüncelerinden sıyırıp gerçek hayata döndürecekti. Telgrafı Lane gönderiyordu ve Londra'ya dönmesini istiyordu. Karşı karşıya geldiklerinde Lane bazı ana noktalarda Deterding'in ödün verdiğini söyledi. Bunun üzerine 27 Aralık 1901 tarihinde Samuel ve Hollanda Kraliyet arasında çarçabuk bir anlaşma taslağı imzalandı. Taslak gece hareket eden vapurla Deterding'e elden gönderildi. Aynı gece Samuel New York'a gönderdiği bir telgrafla Standard'ın teklifini reddettiğini ve müzakereleri kesmiş olduğunu üzüntüleri ile birlikte bildiriyordu.

Samuel'in asıl istediği eşitlikti. Standard ise para yönünden çok cömert olmasına karşın her zamanki gibi, kontrol konusuna gelince ısrarlı davranıyordu. Bu konuda da aynı ısrarı göstermişti. Marcus Samuel Standard'la anlaşmış olsaydı, "kontrol" İngiliz tarafından Amerikan tarafına geçecekti. Bu ise Samuel'in asla kabul edemeyeceği bir şeydi. Onda vatanseverlik duygusu gerçekten çok kuvvetliydi. Durum böyleyken, anlaşma taslağı imzalandığı halde, Deterding yine de tam bir anlaşma elde edememiş olduğundan endişeliydi ve anlaşmanın resmi anlamda sağlanmasını istiyordu. Her zaman olduğu gibi ne istediğini bilerek ve amacına muhakkak erişmek isteğiyle, Doğu Hint Adaları'ndaki Hollanda kökenli öteki üreticileri bir araya getirip yeni bir anlaşma ile birleştirmeyi, sürücü koltuğuna da Hollanda Kraliyet Şirketi'ni yerleştirmeyi başardı. Artık erişmek istediği noktanın yarısına erişmiş ve Doğu Hint Adaları Hollanda kesiminden çıkarılan petrol ürününün etkin bir şekilde kontrolünü sağlamıştı. Fakat Shell'le yapacakları satış anlaşması acaba ne tür bir sonuca bağlanacaktı? Gerçi Deterding daha önce Samuel ve Deterding'in işi "Birlikte yürütmesi" konusunda karşı tarafla bir anlaşmaya varmıştı. Fakat artık Standard sahneden çekildiğine göre, Shell'in konumu zayıflamış olmuyor muydu? Bunu dikkate alan Deterding çok geçmeden düşüncelerini pratik ve kendisine çok çekici gelen bir fikir üzerinde yoğunlaştırmaya başladı. İdareyi sadece bir kişi ele almalı ve bu kişi Henri Deterding olmalıydı. Kararını vermiş olarak Samuel'e bir ültimatom gönderdi. Teşkilatlanma konusundaki önerisini kabul etmediği takdirde (ki öneri Shell'in ve Samuel'in idare üzerindeki kontrolünü kısıtlıyordu) artık başka müzakereye girmeyeceğini, bunun için Kanal'ı aşmak zahmetine bile katlanmayacağını açık ve seçik bildirdi. Hollandalı ültimatomunda şu sözlere de yer veriyor, "Her ikimizin de kaybedecek bir dakikamız bile yok" diyordu. Sonunda dediğini yaptırdı. Yeni şirketin başına Samuel getirilecek fakat idare ve yönetim Deterding'de olacaktı. Günlük rutin işlerin sorumluluğunu da Deterding üstleniyordu. Artık Deterding bundan fazlasını da isteyemezdi. Çok geçmeden anahtar konumunda iki belge imzalandı. Bunlardan biri Hollanda-Hindistan Üretim Komitesi'nin kuruluşuna, öbürü de sonradan isim değiştirip "İngiliz-Hollanda Petrol Şirketi" olan "Shell Nakliye-Hollanda Kraliyet Petrol Şirketi'nin" kuruluşuna ait belgeydi.

Çok geçmeden üçüncü bir şirket, yani Rothschild, Samuel ve Shell'e sıcak bakmadığı halde, dışlanmak istemeyip bu birliğe katılma kararı aldı. Samuel bu konuda kararsız göründüyse de,

Deterding Rothschild şirketi istediğine göre onun da ne pahasına olursa olsun birliğe dahil edilmesi hususunda Samuel'i ikna etti. "Bu konuda bir gecikme bizim için tehlikeli olur. Eğer bu şansı kaçırırsak artık bir daha asla yakalayamayız. Zaten bir tarihte Rothschild'lerle birlikte çalıştık ve herkes de biliyor, o zaman bütün gelecek bizimdi. Onların ismi olmadan başarılı olamayız" diyordu. Sonuçta Samuel katılma teklifini kabul etti.

Samuel artık geçmişten ders almış gibiydi ve önerilere pek karşı çıkamıyordu. 1902 tarihinde Deterding ve Rothschild'le son derece önemli bir anlaşma yapması istendiğinde itiraz etmeyip anlaşmayı imzaladı. Bu anlaşmayla İngiliz-Hollanda Şirketi ortadan kalkıyor, yeni ve daha büyük bir şirket olarak Asya Petrol Şirketi ismiyle yeniden doğuyordu. Artık Samuel böyle bir birleşmenin daha iyi sonuçlar vereceği konusunda hissedarlarına vaatte bulunuyor ve gerekçe olarak da bu birleşmeyle "tüm teşkilatın" güvensizlik ve tehlike dolu Rus petrolü pazarcılığına bağlılıktan kurtulacağını söylüyordu. Bütün kuvvetiyle ve yüksek bir sesle "Hollandalı dostlarımızla uzun zamandır süregelen savaşımız sona erdi. Bu yalnızca barışla değil, aynı zamanda hücum ve defansa yönelik bir birleşmeyle sağlanmış bir sonuçtur. Bütün ilgililerce içtenlikle kutlanacak bir olaydır" diyordu.

Deterding'in Zaferi

Asıl adı İngiliz-Hollanda (British Dutch) olup sonradan Asya Şirketi adını alan bu şirketler, birleşmeye doğru atılan ilk büyük adımın temsilcileridir. Bu derece önemli olmasına karşın bu anlaşma hâlâ resmi bir kontrata bağlanmamıştı. Diğer taraftan Shell'in mali durumu ve pazar konumu da devamlı olarak bozulmakta ve yok olma noktasına gelmekteydi. Öyle ki, Deterding anlaşmayı bozup çekilmek istediğini söyleyerek tehdit eder olmuştu. Artık Samuel'e olacakları göğüsleyip, her şeyin başarısızlıkla sona ermesini göze almaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı.

Ne var ki 29 Eylül 1902 tarihinde şirketin başkanı olan Samuel Londra Belediye Başkanlığı'na seçiliyordu. Bu olgu göz önüne alındığında, artık şirketin başarısız olması son derece küçültücü bir şey olurdu. Samuel henüz Başkan olmadan önce, ağustos ayı sonunda Deterding'i Mote'a davet etti. Hollandalı, İngiliz tarzında yapılmış bu köyevini çok beğenmiş ve etkilenmişti. O zamana değin bu kadar güzel bir ev görmemişti. Kendisi de bir gün böyle bir eve sahip olmaya karar verdi. Samuel ise güncelliğini koruyan sorunların varlığını kabul ediyor, bu konuda içten davranıyordu. Deterding Shell'in zayıf durumda olduğunun bilincindeydi; fakat aklından geçirdiği dünya çapındaki dev projeyi gerçekleştirmek için "Hollanda bayrağının" yeterli olmadığını da aynı kesinlikle biliyordu. Daha güçlü olan bir "bayrağa" mutlaka gerek vardı ve bu bayrak "Union Jack" denilen İngiliz bayrağı idi. Bu düşüncelerle, Asya Petrol Şirketi aracılığıyla Shell'in geleceğini düzelteceği ve bu konuda bütün gücü ile çalışacağı konusunda Samuel'e teminat verdi.

Yeni şirketin işlerini yönetebilmek için Deterding kendine Londra'da bir yer bulup oraya yerleşti. Zaten 1897'den beri telgraf adresi olarak Londra – "Celibacy" adresini kullanmaktaydı. Londra'daki Asya ofislerinden de Hollanda Kraliyet ve Shell'in bileşik mal kaynaklarını, ayrıca Rothschild'lerin Rus petrol ihracatının büyük bir kısmını ve Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki bağımsız üreticilerin verimini kontrol edip dengeliyordu. Şimdi artık büyük çapta petrol alım satımı yapıyor, bu işte büyük ustalık ve başarı gösteriyordu. Hollanda-Hindistan Üretim Şirketi Komisyonu Başkanı oluşundan yararlanarak bu bölgedeki üretimi kısıtladı ve kota sistemine geçti.

Deterding tüm enerjisini yeni doğmuş olan Asya Şirketi'ne yönelttiği sırada Marcus Samuel de petrol işiyle hiç ilişkisi olmayan başka bir işe, 10 Kasım 1902'de resmen seçilmiş olduğu Londra Belediye Başkanlığı'na resmen başlıyordu. Hiç kuşkusuz Belediye Başkanı seçildiği gün onun hayatının en önemli günüydü. Bu konuma gelmekle Londralı bir tüccara verilebilecek en büyük onur ona veriliyordu – Marcus Samuel için bunun asıl önemi bu şerefe layık görülen ki-

şinin Doğu Kıyısı'ndan gelmiş bir Yahudi oluşundan, bir sedef tüccarının oğlu olmasından ileri geliyordu. Beklenen büyük gün geldiğinde yüzlerce araba sıra halinde törene katılıyor, ailesi ile birlikte birçok seçkin kişi de tören yerinde hazır bulunuyordu. Samuel ve ailesi bu tür törenlerden sıkılmakla beraber, törene katılanların Samuel'in doğum yeri olan Yahudi mahallesi Portsoken'den geçmesinden dolayı da gurur duyuyorlardı. Bu büyük gün Guildhall'de verilen görkemli bir ziyafetle son buldu. Masaları dolduran birçok seçkin kişi Marcus Samuel'i selamlıyordu. Konuklar arasında bulunan Deterding kendini bu olaydan uzak tutmaya çalışırcasına bir kenara çekilmiş ve tuhaf bir gösteriyi seyreder gibi, olup bitene bakıyordu. Bir iş arkadaşına yazdığı mektupta töreni şu sözlerle anlatmıştır: "Bu tür bir törene ikinci bir defa katıldığımda hiç kimse bana frak giydiremez." Ora halkının görüşüne göre Belediye Başkanlığı gösterisi çok mükemmeldi; fakat bir Hollandalı gözüyle daha çok törensel nitelikte bir sirk gösterisini andırıyordu.

O günden sonra Samuel görevinin gerektirdiği gibi vaktini törenlerde, birbirini izleyen resepsiyonlarda, peş peşe söylevler verdiği toplantılarda geçirmeye başladı. Dikkatini yeniden petrol işine verdiğinde aradan bir ay geçmişti. Petrole döndükten sonra bile Belediye Başkanlığı görevlerini yapmak durumunda olduğundan, resmi yolculuklara katılıyor, zamanın ileri gelen kişilerinin ziyaretini kabul ediyordu. Görevlerinden biri de, oturduğu Belediye Başkanlıkevi'nde, deli olarak tescil edilmesi gereken akıl hastalarıyla kişisel olarak görüşmelerde bulunmaktı. Bunu bilenlerden bazıları Başkan'ın petrolcülerle vakit geçirmekten çok delilerle vakit geçirdiğini söyleyerek kendisini eleştirmeye başlamıştı. Samuel Belediye Başkanlığı görev ve konumundan çok hoşnut olmakla beraber bu sorumluluğun getirdiği aşırı yorgunluk da onun sağlığını etkilemeye başladı. Belediye Başkanlığı yaptığı bir sene içinde devamlı olarak sağlık sorunlarıyla karşılaştı. Baş ağrıları çekti ve hepsinden öte ağzında ne kadar diş varsa çektirmek zorunda kaldı.

Çektiği sıkıntılar yalnız sağlıkla sınırlı değildi. Sözgelimi, 1902 Aralık ayının son cumartesi günü sabah erkenden Kent'teki evi Mote'dan ayrılıp ilk trenle Canterbury Başpiskoposu'nun cenaze törenine katılmak için Londra'ya gitti. Şehrin şerifleriyle öğle yemeği yedi; aynı günün akşamı da zorunlu olarak tiyatroya gitti. Pazar sabahı Lord Kitchener'in sergilediği Boer Savaşı'na ait silahları inceledi. Pazartesi sabahı şehrin işlerine baktı ve ancak ondan sonra kendisini bekleyen Fred Lane'den gelen bir mektuba vakit ayırabildi. Mektup onu çok üzen haberlerle doluydu. Samuel'in çok eski dostu ve ortağı olan Lane, Shell mütevelli heyetinden istifa etmekte olduğunu yazıyordu. Söylediğine göre bunun nedeni sadece Asya Şirketi'nin müdür yardımcılığı görevinin çok yorucu olmasından da ileri gelmiyordu. Lane, Marcus Samuel'in şirketini yönetme tarzından şikâyetçiydi ve onu ağır şekilde eleştiriyordu. "Siz böyle bir işin başında olamayacak kadar meşgul bir insansınız ve her zaman da böyleydiniz. Anlaşıldığına göre yapacak bir tek şey kaldı. Sermayeyi batırıp dünyayı yerinden oynatmak ve sonra da oturup Tanrı'ya dua etmek ve her şeyi ondan beklemek. İş hayatında bu mantaliteyle işleyen, her şeyi şansa bırakan bir durumla bugüne kadar hiç karşılaşmamıştım... Bu tür bir iş hiçbir zaman boş zamanda bir tek göz atmayla veya zaman zaman başarılan parlak misyonlarla yürütülemez. Bu iş devamlıdır ve sürekli ilgilenmeyle yürütülür" diyordu. Mektubunun ileri satırlarında ise şöyle bir kehanette bulunuyordu: "Çok radikal bazı değişiklikler yapmadıkça, şirket sabun köpüğü gibi patlamaya mahkûmdur. Böyle bir durumda hiçbir şey şirketi kurtarmaya yetemez." Bu mektup üzerine Samuel ve Lane bir araya gelip durumu konuştular. İleriki günlerde de bu konuya ilişkin yazışmalarını sürdürdüler. Fakat mektuplarında devamlı olarak birbirlerini suçluyor, gitgide daha öfkeli davranıyorlardı. Aradaki kırgınlık giderilemedi ve sonuçta Lane mütvelli heyetten ayrıldı. Bu ayrılış her ikisinde de sonsuza kadar devam eden ağır bir ihanete uğramışlık duygusu bırakmıştır.

Aradan geçen zaman içinde Asya Şirketi'nin kurulma faaliyeti ve inşası hâlâ devam ediyordu. Son anlaşmanın henüz yapılmamış olması nedeniyle taraflar arasında şirketin kontrolü ve izlenecek politika konularında sürtüşmeler, anlaşmazlıklar oluyordu. Hollanda Kraliyet Şirketi'nin

yazarlarından biri Deterding'in herkesten sadece "dürüst ve adilce" hareket beklediğini yazar. Samuel'in biyografi yazarı ise tamamen farklı bir görüşteydi. Ona göre Deterding kendi dediğinin yapılmasında ısrarlıydı. Bu ısrar onu mantıksız bir öfkeye ve kine sürüklemiş, adeta "delirtmişti." Yine de oyunda bütün kozlar Deterding'in elindeydi ve o da bunu bildiği için anlaşma yoluna gitmekte isteksiz davranıyordu. Nitekim sırası düştüğü bir gün "Kendimi on belediye başkanıyla baş edecek kadar formda ve güçte hissediyorum" diyecekti.

Sonuçta, 1903 Mayıs tarihinde, artık kurulması tamamlanmış olan ve her iki tarafın da sahip olduğu üçüncü şirket olan Asya Şirketi'yle on adet kontrat imzalandı. Yeni şirketin görevi Doğu Hint Adaları'nda üretimi ayarlamak, Uzakdoğu'da satış işini üstlenmek ve ayrıca Avrupa'da Doğu Hint Adaları benzin ve gazyağının satışını kontrol etmekti. Ancak Deterding açısından, sağladıkları en büyük zafer, mütevelli heyetine zafer kazanmış edasıyla açıkladığı gibi, kontratın her satırında Hollanda Kraliyet'in parlaması ve açıkça kayırılmasıydı. En büyük başarı da Asya Şirketi idare müdürünün, yani kendisinin aynı zamanda Hollanda Kraliyet'in de idare müdürü yapılmasından ileri geliyordu. Samuel idari müdürlük süresinin üç sene olarak kısıtlanmasında ısrar ettiyse de, Deterding kararlı davranıp sürenin "yirmi bir yıl olmasında, bir gün bile daha az olmamasında" direndi. Kuşkusuz bu atamanın devamlı olacağı anlamına geliyordu. Sonuçta bu konuda da kazanan kendisiydi.

Asya mütevelli heyeti ilk toplantısını 1903 yılı Temmuz ayında yaptı. Başkanlık koltuğunda Marcus Samuel oturuyordu. Konuşmasını hiçbir nota bakmadan yapan Deterding, anlaşıldığına göre hangi dakika hangi geminin nerede olduğunu, nereye gittiğini, kargosunu ve her limanda ne kadar fiyat verileceğini eksiksiz ve yanlışsız olarak biliyordu. Bu durum Marcus Samuel'i de fazlasıyla etkilemişti.

"Grup" – Samuel Boyun Eğiyor

Deterding kendisini tüm enerjisiyle yeni işletmenin işlerine adamıştı. Hollanda Kraliyet'in başkanı bir gün onu uyarıp çok fazla çalıştığını, kendini yıprattığını söylediğinde, Deterding ona şu yanıtı verecekti: "Herkes bilmeli ki petrol işinde önümüze gelen fırsatları değerlendirmeliyiz. Aksi takdirde bu fırsatlar bir daha geri gelmemek üzere kaçar." Deterding iş yaşamında hiçbir zaman bir kumarbaz olmadı. Buna karşın hesaplı da olsa, risk üstlenmekten kaçmayan bir yapısı vardı; yöntemi devamlı olarak çalışmak, durup dinlenmeden çalışmaktı. O sıralar Doğu Hint Adaları'ndan çıkarılan petrol, benzin imaline özellikle uygun olduğu için Hollanda Kraliyet bu bölgedeki bağımsız üreticilerin çoğunu kendi bayrağı altında toplamak istedi ve bunu başardı. Otomobil de artık revaç kazanmış, İngiltere ve Avrupa kıtasının çeşitli ülkelerinde en çok rastlanan, yolları dolduran bir ulaşım aracı olmuştu. Bu arada Asya Şirketi büyümeye devam etti ve Deterding'in kamçılayıcı dürtüsüyle kısa zamanda giderek gelişen Avrupa benzin piyasasında önemli bir hisse edindi.

İşler Hollanda Kraliyet açısından her gün biraz daha iyiye gittiği halde, Shell açısından sistematik olarak biraz daha kötüye gidiyordu. Bir kere Spindletop'tan çıkarılan Texas petrolü artık ürün vermiyordu. Ayrıca İngiltere deniz filoları, Samuel'in Kraliyet donanmasında yakıt olarak kömürden mazota dönme önerisini ciddiye almayarak reddetmişti. Bu Samuel'in özlemle beklediği pazarın gerçekleşmeyeceği anlamına geliyordu. Hollanda Kraliyet'in, Borneo hammaddesinin mazot olarak kullanılmaya elverişli olduğu keşfi de o zamana rastlar. Bu, kuşkusuz mazot üretimini kendi tekeli altına almayı bekleyen Samuel'in ümitlerini bir kere daha kırıyordu. Standard Şirketi ise çok uzun yıllar, fiyat konusunun oluşturduğu savaşın içinde kaldı. Bu arada eski dost, yeni düşman olan Fred Lane büyük buruklukla Shell Şirketi'yle anlaşıp Asya Şirketi'nin yardımcı idare müdürü olmuştu. Shell'deki konumunu kendi burukluklarını gidermede bir araç olarak

kullanma peşindeydi. Deterding ise çifte standartla hareket ediyor, her iki tarafa da sanki onlardan yanaymış gibi davranıyordu. Aslında Hollanda Kraliyet yanlısıydı ve harap durumdaki Shell'e karşı bu şirketin durumunu yükseltme peşindeydi. Artık topallamaya başlamış ve yakında da çökeceğe benzeyen Shell, hissedarlarına kâr payı olarak zorlukla yüzde 5 ödeyebildiği halde Hollanda Kraliyet yüzde 65, yüzde 50 ve 1905'te de yüzde 73 gibi çok büyük, doyurucu oranda hisse ödüyordu.

Bu durumda Shell ne yapabilirdi? Artık Marcus Samuel için ayrılma saatinin geldiği anlaşılıyordu. Nihayet 1906 kış mevsiminde, en yetenekli adamı, Robert Waley Cohen adındaki genç memur, kendisine kötü haberi getirdi. Cohen ona artık konsolide bir pazarlama şirketinin yetersiz olduğunu söylüyordu. Varlığını koruyabilmek için Shell'in yapacağı tek şey mümkün olan en iyi koşulları sağlayarak Hollanda Kraliyet ile tam bir birleşmeye gitmekti. Bu fikir Samuel'i kahrediyordu. Ne de olsa bu büyük global petrol şirketini kendi elleriyle, kimseden yardım almadan kendisi yaratmıştı. Ancak başka hiçbir seçenek yoktu. Sonunda kaçınılmaz olanı yaptı ve birleşme konusundaki isteğini Deterding'e açtı. Deterding teklifi kabul etti. Böyle bir birleşmenin kendi tarafınca da arzu edildiğini söyledi. Ancak ortada bir sorun vardı. Birleşme hangi baz üzerinde yapılacaktı? Aralarında eskiden yaptıkları "İngiltere-Hollanda" anlaşmasında bu oranın "yüzde elli-yüzde elli" olduğunu bilen Samuel, bu anlaşmada da aynı oranın geçerli olmasını yanıtladığında Deterding buna şiddetle itiraz etti. Samuel donup kalmıştı. Deterding "İngiltere-Hollanda" anlaşmasının geride kaldığını, arada geçen zaman içinde iki şirketin konumlarının dramatik şekilde değiştiğini söylüyordu. Oran ona göre birleşmede Hollanda Kraliyet yüzde 60, Shell ise yüzde 40 alacaktı. "Ama biz bu birleşmeyle Shell'in mal varlığını ve tesislerini bir yabancının ellerine bırakmış oluyoruz!" diye tepki gösteren Samuel, konuşmayı orada kesti. Önerilen oranı hiçbir şekilde hissedarlarına açıklayamayacağını düşünmüştü.

Durum öylece ortada kaldı ve birkaç ay unutulmuş gibi oldu. Ancak Shell'in durumu hiçbir düzelme göstermediğinden, Samuel konuyu bir kere daha gündeme getirmeye, Deterding'le tekrar bir konuşma yapmaya zorlandı. "İdareyi Hollanda-Kraliyet'e bırakmaya razıyım, fakat bir tek koşulum var. Siz, Bay Deterding bana Shell mal varlığını Hollanda Kraliyet'in iyi idare edeceği konusunda garanti vereceksiniz" dedi.

Deterding sadece bir konuda garanti verebilirdi. Hollanda Kraliyet, Shell hisselerinin dörtte birini satın alacak, böylece hissedar durumuna geçecekti. Hissedar olunca da doğal olarak Shell çıkarlarını içtenlikle gözetecekti. Samuel konuyu iyice düşünmek için süre istediyse de Deterding isteği kabul etmedi ve "Şu an için cömert bir havadayım. Size bu teklifi yapıyorum, fakat eğer siz bu odadan teklifimi kabul etmeden çıkarsanız, önerimi geri alırım" dedi. Bu durumda Samuel başka bir seçenek olmadığını anlayarak teklifi kabul etti. Samuel'in Deterding'le yaptığı mücadele beş yıl kadar sürmüş, sonunda bitmişti. Kazanan taraf Deterding olmuştu.

Birliğin temelleri 1907'de atıldı ve bu birlikten Hollanda Kraliyet/ Shell Grubu birliği doğdu. Dört yıl evvel de "İngiltere-Hollanda" isimli birinci bileşik pazarlama şirketi kurulmuştu ve bu şirkette daha üstün sayılan şirketin ismi öne alınmıştı. Şimdi ise yeni düzenleme ile birlikte "Hollanda Kraliyet" ismi başa geçiyordu. Böylece isimlerin yazılış sırası ile hangisinin daha güçlü olduğu belirlenmiş oldu. Bu isim sıralama değişikliğini Deterding kasten yapmıştır. Ne de olsa zaferi kazanan kendisiydi. Yıllar geçtikçe yeni şirket sadece "Grup" adıyla anılmaya başlandı. Petrol üretimi ve rafinericilikle ilgili her türlü mal varlığı bir Hollanda şirketi olan Bataafsche Petrol'de toplandı. Nakliye ve depolama işleriyse Anglo-Sakson Petrol Şirketi adındaki bir İngiliz şirketine verildi. Hollanda Kraliyet ve Shell birer holding oldular. Ancak bu düzenlemede Hollanda Kraliyet Holding 60, Shell Holding ise yüzde 40 hisse sahibi oldu. "İdare Müdürleri Komitesi" hukuki yönden belirli bir statüden çıkarıldılar. Komite artık iki ayrı holdingin mütevelli heyetlerinde faal durumda çalışan üyelerle temsil edilmeye başlandı. Hollanda Kraliyet, Samuel'in istediği iyi

niyet sembolü olarak Shell hisselerinin dörtte birini satın aldıysa da daha sonraki yıllarda bunları satma yoluna gitti. Deterding sembolik olarak tek bir hisseyi kendine ayırıp satmadı.

Deterding'in çalışma yeri Londra'ydı. Buradaki ofisi zamanla Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi'nin mali ve ticari çalışma merkezi oldu. Norfolk'da köy evi tarzında bir malikâne satın alıp eskiden beri özlemini duyup imrendiği İngiliz eşrafının yaşam tarzında bir hayat sürdü. İşin teknik tarafı, yani üretim ve rafinericilik Hague'de toplandı. Olaylar birbirini kovaladıkça taraflar arasında eskiden var olan şirket yapısı farklılıkları da yavaş yavaş ortadan kalktı ve taraflar kârın hangi taraftan sağlandığına aldırış etmez oldular. Önemli olan bu kârın yüzde altmış-yüzde kırk oranında paylaşılmasıydı.

Aslında bütün işleri kilit mevkiinde olan üç adam yapıyordu. Bunların birincisi kuşkusuz Deterding'di. İkinci adam Hugo Louden adında, bir zamanlar Sumatra'daki petrol keşfiyle Kraliyet Petrol'ü batmaktan kurtaran Hollandalı bir mühendisti. Louden, Sumatra'daki ilk kuyular petrol çıkaramaz duruma geldiği zaman Sumatra'da yeni kuyular keşfetmeyi başarabilmişti. Üçüncü kilit adamsa genç Robert Waley Cohen'di. Anglo-Yahudi kökenli bir aileden gelen Waley Cohen, Cambridge Üniversitesi'nin Kimya Bölümü'nden mezun olduktan sonra 1901 yılında Marcus Samuel'le çalışmaya başlamış, daha sonra da Shell mensubu olarak Asya Şirketi'ne geçmişti. Birleşmeden sonraki günlerde tarafların bir araya getirilmesi ve soğukluğun giderilmesinde en büyük hissesi olan adamdı. Deterding holdinglerin işle ilişkili yönünün sorumlusu olduğundan vaktini daha çok yolculuk yaparak ve görüşmelere katılarak geçirirdi. Louden ise işin teknik yönüne bakardı. Waley Cohen, Deterding'in ticari işler başkan yardımcısıydı ve Deterding'in yokluğunda karar almak, görüşmelere katılıp sonuca erdirmek gibi yetkilerle donatılmıştı. Bu arada Cohen için Deterding'in moralinin bozuk olduğu, şanssız olduğuna inandığı günlerde ona moral veren kişi olduğunu da söylemek gerekir.

Samuel, Deterding'in kendisini yenilgiye uğratıp kontrolü elinden aldığı ilk günlerde çok mutsuz olmuş ve tüm hayatının tam bir başarısızlıkla geçtiğini düşünmüştü. Bu birleşme, onun açısından hiçbir şekilde şan ve şeref getirmiyordu. Bir gün gazetecilerle yaptığı bir röportajda "Düş kırıklığına uğramış bir adamım" demiştir. Birleşme tamamlandıktan sonra kırgınlıklarını unutmak için 650 tonluk yatıyla gezerek vakit geçirmeye başladı ve denize merak sardı. Ancak kırgınlık hissini çabucak yenecekti. Bu çok zengin ve nüfuzlu iki işadamı birbirleriyle iyi geçinmek için gayret gösteriyordu. Deterding iş konularında Samuel'e danışıyor, ayrıca günden güne onu biraz daha zengin yapıyordu. Samuel'in ölümünden sonra Deterding onu her anışında saygıyla "bizim başkanımız" diye söz etmiştir. Deterding'in gösterdiği bu saygılı davranışlara karşılık Samuel de çok geçmeden Deterding'in neler yapmaya muktedir olduğunu anladı. Daha 1908 yılında Shell hissedarlarıyla yaptığı bir toplantıda Henri Deterding'in "gerçekten bir deha" olduğunu söylemiştir. Samuel egemenliği Deterding'e bırakmış olmasına karşın Shell Nakliyecilik ve Ticaret Şirketi'nin başkanlığı görevini on seneden daha fazla sürdürmüş, "Grup" işlerinin birçoğunda aktif olarak hazır bulunmuştur. Bu arada eskisinden bile daha varlıklı olmuş, devamlı hayır işleriyle uğraşır olmuştur. Olaylar yenilendikçe gazetelere manşet olmakta devam etmiştir. Gazetelerde sürekli adından bahsedilen ve karikatürleri çizilen bir adam olmuştur. Denizciliğe sevgili mazot tutkusunu sokmak için yaptığı çabaları da hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Başkanlık yaptığı yıllarda Deterding'le gıpta edilecek bir ilişkiyi daima korumuştur. Ancak aralarındaki ilişkinin doğası hakkında hiçbir kuşkuya yer yoktu: Artık patron Deterding'ti.

"Haydi Amerika'ya!"

1907 yılında birleşme tamamlanmıştı. Bu, dünya petrol pazarına bundan böyle iki ayrı devin egemen olacağı anlamına geliyordu. Bunlardan biri eskiden beri her zaman dev kalmış olan Standard

Oil, öbürü de yeni yeni devleşmekte olan Hollanda Kraliyet/Shell Grubu'ydu. 1910 yılında büyük bir gururla Deterding şu sözleri söyleyecekti: "Eğer Standard bizi bundan üç yıl önce piyasadan silseydi, bugün başarılı olmuştu. Fakat artık durum değişti." Bu sözlere karşın iki taraf arasında hâlâ sert ve acı bir rekabet devam ediyordu. Aynı yıl Deterding uzlaşma ümidiyle Broadway 26 adresine bir nezaket ziyareti yaptı. Ancak beklediğinin aksine kendisine bir teklif sunuldu. Broadway 26 Hollanda Kraliyet/Shell'in 100 milyon dolara kendisine satılmasını istiyordu. Bu teklif karşısında buz kesilen Deterding yanıt olarak şunları söyleyecekti: "Şunu üzülerek söylemek zorundayım ki, bu kente yapmış olduğum bu ziyaret tamamen boşuna olmuştur. Bunu aynen kayıtlara geçirmek zorundayım." Anlaşıldığına göre Deterding yapılan teklifi küçültücü bulmuş, hakaret kabul etmişti. Bunu şu sözlerinden anlamak mümkündür: "İşbirliği konuları bugün için idarecilerimizle ve başkanımızla görüşülmeye değer görülmemiştir. Bu gerekçeyle konuyu petrol ticaretinde sizden sonra dünyada en önde gelen idarecilerimize ve Başkan'a götürmeyi gereksiz görüyoruz."

Bu tepki üzerine Standard Oil, Deterding'e hak ettiği(!) yanıtı vermekte gecikmedi ve hemen yeni bir fiyat indirimi kampanyasına geçti. Bunu yapmakla petrol savaşlarında yeni bir aşamaya kapı açmış oluyordu. Bu yetmiyormuş gibi Güney Sumatra'da yeni petrol kaynağı arayacak Hollanda kökenli bir de kendisine bağımlı şirket kurdu. Artık "Grup"a hiçbir seçenek kalmıyordu. Yapılacak tek şey karşı saldırıya geçmekti. Bunun ise tek bir anlamı vardı: "Amerika'ya gitmek!" Bu deyim Hollanda Kraliyet/Shell politikasının yeni sloganı haline geldi. Grubun düşüncesine göre Amerika'da başarılı olamazlarsa bu, Standard'ın fiyat indirim politikasının olumsuz yönde etki yapmış oluşundan kaynaklanacaktı. Unutmamak gerekir ki, Standard tıpkı bir ara fazla gazyağını sattığı gibi fazla benzinini de indirimli fiyatla Avrupa'da satabilecek durumdaydı. Bu durumu Amerika'da daha yüksek fiyat uygulayarak telafi etmesi, bu yolla da sonuç olarak yine kârlı çıkması pekâlâ mümkündü. Hiç kuşkusuz bu durum Standard'a "Grup"un sahip olmadığı kalıcı bir güç sağlıyordu. Böylece Avrupa ve Asya'da devam eden pazarlama savaşlarının sebep olduğu kayıplar Amerika'dan edinilen büyük kârlarla telafi edilebiliyordu. Deterding çalışmalarını başlıca iki ayrı yönde geliştiriyordu. Birincisi Batı Kıyısı'nda 1912 yılındaki çalışmasıydı. 1912'de Deterding Sumatra benzininin kullanılacağı bir pazarlama operasyonunu gerçekleştirdi. Onu izleyen sene de California'da doğrudan petrol üretimine girdi. İkinci yoldaki çalışmada çabalarını "Grup"u Amerika kıtasının ortalarına yöneltti. Oklahoma'da olup bitenlere bir an evvel katılabilmek istiyordu. Bunun için vakit geçirmeden Birleşik Devletler'e bir temsilci gönderdi. Bu temsilci 1890'lar başında Uzakdoğu'da Shell'in ilk depolama şebekesini ayarlamış ve 1890 sonlarındaki Borneo yağmasında da aynı şeyi yapmış olan kişiydi. Bu kişi Marcus Samuel'in yeğeni Mark Abrahams'dı. O sıralar "Grup" adına Mısır'da yaptığı bir petrol inceleme gezisinden henüz dönmüştü.

Oklahoma'ya gitmek hiç kuşkusuz Borneo'ya gitmekten daha kolaydı. Ama 1912 Temmuzu'nda New York'tan Tulsa'ya yola çıkan Abrahams orada neyle karşılaşacağını pek bilmiyordu. Bu nedenle yanına aldığı küçük kafileden başka, orada bulamaması olasılığına karşı kendi daktilo makinesini de götürmüştü. 2500 dolar olan mevcut parasını bu küçük fakat gürültülü kasabada güvenilir bir banka bulamaması olasılığını dikkate alarak bir kemer içinde yanında taşıyordu. Koşullar açısından bu denli konfordan yoksun olan küçük kasaba yine de kendisini şimdiden "Dünyanın Petrol Merkezi" olarak ilan etmişti bile. Mark Abrahams Tulsa'ya geldiği andan itibaren birkaç küçük petrol şirketini bir araya getirmeye yöneldi ve çok geçmeden Roxana Petrol adındaki yeni şirketi kurdu. Öteden beri savunmaya yönelik bir genişlemenin peşinde olan Abrahams işte şimdi bu büyük hedefe ulaşmış, Standard'ın ülkesine ait olan topraklara ayak basmıştı. Görevini tamamlamış olarak Londra'ya döndüğünde bu başarıdan fevkalade memnun kalan Deterding, Hugo Louden'e yazdığı coşku dolu bir mektupta sevincini şu sözlerle ifade ediyordu: "Çok şükür, sonunda Amerika'dayız!"

Rusya Karışıyor

Shell ve Hollanda Kraliyet'in birleşmesinde Samuel oyuna getirildiği kanısındaydı; ama bu düşüncesinde yanılmıştı. Nitekim Shell'in Rus petrolüne bağlılığı göz önünde tutulduğunda, olaylar çok geçmeden bu birleşmenin akıllı bir davranış olduğunu kanıtladı. Rusya'nın endüstriyel gelişmesi 1892-1903 yıllarında güçlü Maliye Bakanı Kont Sergei Witte'nin uyguladığı çok uygun politikalar sayesinde olağanüstü bir atılım göstermişti. Matematikçi olarak yetişmiş olan Witte, Çarlık Rusyası'nda yükselmede pek rastlanmamış bir araç olan yeteneği sayesinde, alt düzeyde bir demiryolu idarecisiyken Rus ekonomisinin hâkimi durumuna gelmişti. Sonunda Maliye Bakanı olan Witte, Rusya'nın ve özellikle de petrol endüstrisinin, bol miktarda yabancı sermaye ile beslenirse, ne kadar çabuk endüstrileşeceğini anlamıştı. Tutucular Witte'nin bu programına karşı çıktılar. Bunlardan Savaş Bakanı "Petrol alanındaki gelişmenin aşırı derecede olmasından ve öncelikle de yabancı kapitalistlerin, yabancı sermayenin ve Yahudiler'in bu işe karışmalarından" bahsederek yakındı. Fakat Witte her şeye karşın programına sadık kalıp gelişme stratejisine devam etti.

Witte, üyeleri içinde çok az yetenekli kişi bulunan bir hükümette, olağanüstü yetenekte bir adam olarak hemen göze çarptı. Rusya'da tüm sistem baştan sona çürümüş ve kokuşmuş durumdaydı. Peşin hüküm ve yetersizlik gibi nitelikler her kesimde egemendi. Ahmaklık ve beceriksizliğin asıl sembolü de Çar'ın kendisiydi. Çar II. Nikola, bir otokratta tehlikeli sayılan bir özelliğe yani dalkavukluktan hoşlanmak özelliğine sahipti. Ayrıca kendisi ve çevresindeki kişiler kendilerini mistisizme yani gerçekdışı olaylara kaptırmışlardı. Bu kişiler çeşitli mezheplere giriyor, Witte'nin dediği gibi çevrelerine "dışardan ithal edilmiş, kendilerini peygamber olarak gösteren medyumları ve Rusya'da yetişmiş delileri" toplayarak tüm vakitlerini bunlarla geçiriyorlardı. Çar bir türlü "Bizans alışkanlıklarından vazgeçmiyordu" ve yine Witte'nin belirttiği gibi, "Metternich'in veya Talleyrand'ın yeteneğine sahip olmadığı gibi bir çamur gölüne saplandığı ya da halkına sık sık kan banyosu yaptırdığı da oluyordu." Bu durumda Witte'ye sadece dua edip Tanrı'dan, "kendilerini korkaklık, körlük, hilekârlık ve ahmaklık tuzağına düşmekten koruması için" yakarmak kalıyordu. II. Nikola, çokuluslu imparatorluğu içinde Rus kökenli olmayan ne kadar azınlık varsa hepsini hor görüyor ve ülkesinde yaşamalarını istemiyordu. Nitekim bunların sınır dışı edilmesini öngören tasarıyı da onaylamıştı. Bu davranışı sonradan azınlıkları devlete karşı birer isyancı yapmıştır. Nihayet 1903 yılında İçişleri Bakanı, Witte'ye gelip II. Nikola hükümdarlığının daha o zamandan inanılmaz bir başarısızlık örneği olduğunu söyleyecekti. Bakan'ın beyanına göre, birkaç istisnayla, ülkenin tüm halkı bezmiş ve hoşnutsuz durumdaydı. Rus petrol endüstrisinin asıl yuvası sayılan Kafkasya çok kötü idare edilen bir yerdi. Bu bölgenin yaşama ve çalışma koşulları kabul edilmeyecek kadar kötüydü. İşçilerin çoğu Bakû'da, ailelerinden uzak çalıştırılıyordu. Batum'daki işçiler günde çoğunlukla on dört saat çalışıyor, ayrıca genellikle de zorunlu olarak iki saat fazla mesai yapıyorlardı.

Bakû artık "Hazar üzerinde kaynayan sıcak bir devrim yatağı" olup çıkmıştı. Dörtte bir nüfusu Tatarlar'dan oluşan bu kentte, şehrin Tatar bölgesinde büyük bir yeraltı mahzeni kurulmuş, "Nina" şifre adıyla büyük bir basın faaliyeti yürütülmeye başlanmıştı. Bu gizli, büyük yayın operasyonunda Vladimir İlyiç Lenin'in çıkardığı İhtilalci Iskra gazetesi Avrupa'dan İran yoluyla kaçak olarak Nina'ya ulaşıyor ve yurtiçinde dağıtılmak üzere burada yeniden baskıya veriliyordu. Zamanla, Çar polisinin devamlı peşlerinde olmasına, şaşırtmalarına karşın yine de "Nina" devrimle ilgili malzemenin aktığı en sağlam barınma yeri olma özelliğini korudu. Bu yeraltı faaliyetine petrol sanayii de bilmeden suç ortaklığı yapmıştır. Gizli yürütülen ve tüm yurda dağıtılan propaganda yayınlarında, petrolün "Milli dağıtım sistemi" en mükemmel dağıtım aracı olmuştur. Bakû ve buradaki petrol endüstrisi aynı zamanda, Bolşevik lideri olarak ortaya çıkacak bir grup lider için bir eğitim yeri de olmuştur. Bunların arasında ileride Sovyet Devlet Başkanı olan Mihail Kalinin ve Sovyetler Birliği'nin gelecekte Mareşali Klementi Voroşilov da vardı. Bunların arasında gelecek-

te hepsinden daha önemli olan bir kişi genç bir Gürcü idi: Bir zamanlar ilahiyat fakültesi öğrencisi olan bir kunduracının oğlu Josef Çukaşvili. Asıl adı Josef olan bu genç yeraltı faaliyetlerinde Türkçe'de "baş edilemez" anlamına gelen "Koba" adını kullanırdı. "Koba", hepimizin anımsadığı Josef Stalin ismini yıllar sonra kullanmaya başladı.

1901 ve 1902 yıllarında Stalin, Batum'daki en başarılı sosyalist organizatör olmuştu. Yerel petrol sanayiinde yapılan grev ve gösterilerde ve aynı zamanda Rothschild'lerin işyerlerinde uzun zamandır devam eden grevde işin planlayıcısı, beyin adamıydı. Bu grev bittikten sonra Stalin diğer grevcilerle beraber hayatında ilk defa olarak tutuklandı. Daha sonra yedi defa daha tutuklanmıştır. Tutuklanmalardan sonra her zaman gönderildiği sürgünden kaçıyor, fakat sonunda kendisini yine Çar'ın tutukevinde buluyordu. 1903'te Bakû'da işçilerin ilan ettiği grev giderek bütün Rusya'yı saran bir genel grevin oluşmasına yol açmıştı. Artık Rusya tam bir düzensizlik, Rus hükümeti de büyük bir krizin içindeydi. Bu koşullar altında normal olarak Marcus Samuel, Rothschild'ler ve diğer petrolcüler petrol temin edecek kaynak olarak Rusya'ya dayanmakla hata ettiklerini anlıyor ve bu konuda kaygılanıyorlardı.

Çarlık rejimi hızlı bir değişiklik özlemi içindeydi ve bu özlemini de bütün otokrat rejimlerin yaptığı gibi yabancı bir ülkeye savaş açmak gibi bir macerayla gidermeye çalıştı. Böylece halkı yeniden bir araya getirmeyi ve hükümdarlarına yeniden prestij kazandırmayı umuyorlardı. Ancak bunun için, başkalarının da bazen düştüğü hataya düşerek kendisine hasım olarak yanlış bir ülkeyi, yani Japonya'yı seçti. Mançurya ve Kore'de ve öncelikle de Yalu Vadisi'nde Japonya ile Rusya arasında egemenliğin ele geçirilmesi için süregelen rekabet 1911 yılından beri iki ülke arasında bir savaş olasılığına dönüşmüştü. On yıl kadar evvel Japonya'ya yaptığı bir gezide suikast girişimine uğramış ve yaralanmış olan Çar, Japonlar'a karşı hiçbir saygı göstermiyor hatta resmi belgelerde bile onlardan "maymun" diye söz ediyordu. İşe bir çare bulmak için Japonlar'ın yaptığı her çaba mutlaka geri çevriliyordu. Kont Witte aradaki anlaşmazlığa son vermek istediyse de çabaları sonuç vermedi. Witte'nin 1903 yılında Maliye Bakanlığı'ndan alınmasından sonra Japonlar bir savaş çıkmasının artık kaçınılmaz olduğunu iyice anladılar. Savaş Çar'ın ve çevresinin işine geliyordu. İçişleri Bakanı da "Rusya'nın iç durumu zorlu bir önleme muhtaçtır" demiş ve arkasından da şunları söylemiştir: "Ülkede devrim rüzgârları esiyor. Bu rüzgârı durdurmak için başarımızla sonuçlanacak ufak bir savaşa ihtiyacımız var." Artık savaşın kaçınılmazlığı ve bir an meselesi olduğu gün gibi aşikârdı.

Rus-Japon Savaşı 1904 Ocak ayında patlak verdi. Savaşa ilk başlayan taraf Japonya, yaptığı sürpriz ve başarılı bir saldırıyla Port Arthur'daki Rus filosunu yenilgiye uğrattı. O günden sonra da Rus kuvvetleri bir askeri felaketten diğerine uğradılar ve bu macera tüm Rus deniz filosunun Tsushima Savaşı'nda topyekün denizin dibine gömülmesiyle sonuçlandı. Böylece savaş, ihtilal rüzgârlarını yatıştırmak bir yana tam tersine körüklemiş oldu. 1904 Aralığı'nda Bakû'daki petrol işçileri tekrar grev yaparak, ilk toplu iş sözleşmesini elde etmeyi başardılar. Savaş sona erdikten hemen birkaç gün sonra ihtilalciler bu defa bir bildiri yayınlayarak "Kafkasya işçileri, intikam saati geldi" diyecekti. Bu bildiri Stalin tarafından kaleme alınmıştı. Ertesi gün, St.Petersburg'da Çarlarına dilekçe vermek için Kış Bahçesi'ne doğru yürüyen bir işçi grubuna polis ateş açtı. İşte o gün "Kanlı Pazar" diye anılan, 1905 İhtilali'nin başlangıcı oldu – Lenin bu günden "Büyük Prova" günü diye söz eder.

Haber Bakû'ya ulaştığında petrol işçileri yeniden greve gittiler. Grevin ihtilale yol açacağından korkan hükümet, Müslüman Tatarlara silah verdi. Tatarlar da içlerinde petrol endüstrisinin liderleri de olan Hıristiyan kökenli Ermenileri toplu halde katletmeye başladılar. O günden sonra ağızdan ağıza dolaşan bir efsaneye göre, en zengin petrolcülerden Adamoff adındaki bir Ermeni yaralı olduğu halde evinin balkonuna çıkıp mevzilenmiş ve oğlunun yardımıyla muhasaraya karşı koyup tam üç gün dayanmıştı. Bu arada evi ateşe veriliyor, kendisiyle beraber kırk adamı ya yakılarak veya parçalanarak öldürülüyordu.

Grevler ve açıkça sürdürülen isyan hareketleri 1905 Eylül ve Ekim aylarında baştan başa tüm imparatorluğu sarmıştı. Kafkasya'da olaylar sosyalizm yüzünden değil, ırk ve etnik anlaşmazlık yüzünden körüklenip, sürükleniyordu. Tatarlar baştan başa bütün Bakû ve çevresinde petrol sanayiine karşı yeni bir saldırıya geçmiş, Ermeniler'in sığındıkları yerlerdeki binaları ateşe veriyor, ellerine geçirebildikleri her parça malı talan ediyorlardı. O cehennemden sağ olarak kurtulmayı başaran biri bunu şu sözlerle anlatır: "Her taraf tam bir cehennem görünümündeydi. Yanmakta olan iskelelerden ve petrol kuyularından çıkan alevler bu cehennemin üzerinden geçip ufku saran dehşet verici duman örtüsünün içinde kayboluyordu. Hayatımda ilk kez bütün bunların dünyanın sonu olduğunun bilincindeydim. Alevler içinden can havliyle çıkıp kurtulanlar bu defa da hemen Tatarlar tarafından vuruluyordu… Bu manzaranın Pompei'nin son günlerine benzediğini düşündüm. Tüfek kurşunlarının ve tabanca mermilerinin havada çıkardığı ses manzarayı Pompei'dekinden daha da kötü yapıyordu. Ayrıca infilak etmekte olan petrol varillerinden çıkan ses, katillerin keskin haykırışları ve ölmekte olan kurbanlarının çığlıkları çevredeki manzaraya daha da dehşet saçıyordu. Duman o denli kalındı ki öğleden sonra saat iki olduğu halde güneşi görmek mümkün olmamıştı. Hemen sonra da son günlerin gerçekten geldiğini kanıtlamak istercesine korkunç bir gök gürültüsü duyuldu ve bütün bölge baştan başa şiddetle sarsıldı."

Bakû'da olup bitenler dış dünyada derin yankılar uyandırmıştı. Artık bütün dünya ilk defa olarak korkunç bir ayaklanma yüzünden petrol akımının durduğuna, bunun da büyük bir yatırımı değersiz kılmakla tehdit ettiğine tanık olmuştu. Bu arada Standard, Rusya'daki düzensizlikten yararlanıp vakit kaybetmeden hemen harekete geçti. İlk olarak daha önce Rus petrolüne kaptırdığı Uzakdoğu'daki pazarları geri almaya yöneldi ve bunu başarıyla gerçekleştirdi. Bundaki amacı Amerikan gazyağına pazar bulmaktı. Rus endüstrisinin kendi durumuna gelince, durum gerçekten ürkütücüydü. Ülkedeki tüm petrol kuyularının üçte ikisi tamamen yok olmuş, ihracat felce uğramıştı.

1905 sonuna gelindiğinde artık ihtilal yenilgiye uğramıştı. Bu arada Rus-Japon Savaşı da sona ermiş, sonuçları Başkan Theodore Roosevelt tarafından Portsmouth, New Hampshire'de savaşa katılan tarafların iradesine uygun şekilde karara bağlanmıştı. 1905 Ekimi'nde Çar, iradesine ve mizacına tümüyle karşı olmasına rağmen içinde Duma adındaki parlamento da olan anayasal bir düzenin kurulmasına izin verdi. İhtilalin sona ermesine karşın petrol bölgesindeki karışıklık henüz bitmemişti. Bakû'daki petrol işçileri Duma'ya parlamento üyesi olarak Bolşevik temsilcileri seçmişti. Ayrıca Nobel'in Batum'daki temsilcisi de sokakta öldürülmüştü. 1907'de bir kez daha bir grev dalgası tüm Bakû'yu sarmış ve genel greve dönüşme tehdidini gösteriyordu. Bu arada Çar aptalca davranarak belki de ileride kendisini ve hanedanını kurtaracak olan anayasayı yok etmeye çalışıyordu. Ayrıca Bolşevikler işçiler arasında "sınırsız bir güvensizlik yaratmak', petrolcüleri idare ve organize etmek ve kendi deyimiyle güvensizlikleri "körüklemek" amacıyla 1907'de bir kez daha Stalin'i Bakû'ya gönderdiler. Bakû'da geçirdiği seneler Stalin'in işçi sınıfının günlük sorunlarıyla gerçekten meşgul olduğu az sayıda seneden birkaçıdır. 1910 yılında Stalin başka bir grevin hazırlıklarını yaptığı sırada bir kez daha tutuklanıp hapse atılıyor ve sonra da Rusya'nın kuzeyindeki terk edilmiş topraklara sürülüyordu. Stalin ihtilalci kişiliğini ve fesat kurmadaki ustalığını, hırslı ve alaycı tabiatını Bakû'dayken bilemiş ve geliştirmiştir; bu özelliklerinden gelecekte çok yararlanacaktı.

Rusya'ya Dönüş

Rus petrolünün gerilemesine neden olan etkenler sadece politik tutarsızlık, ırk sorunları ve grevlerin doğurduğu gerilimden oluşmuş değildi. Rusya'nın geçmişte sahip olduğu avantajlı durum, petrolü nisbeten ucuz fiyatla satmasından kaynaklanmıştı. Ancak yeni durum bambaşkaydı. Son-

dajın düzensiz ve baştan savma yapılması yüzünden üretim kapasitesi düşmüş, Bakû dolayındaki petrol yataklarında onarılması imkânsız bir tahribat baş göstermişti. Sonuçta, bu bölgede zaten azalmakta olan petrol, daha da büyük bir hızla tamamen tükenmeye başladı. Bütün bunlar işletme masraflarında dramatik artışlar yarattı. Ayrıca politikadaki tutarsızlık yeni gelişmekte olan ve çok gerekli büyük yatırım faaliyetini teşvik eder nitelikte değildi. Bir ara, Rus hükümeti çok yanlış bir davranışla, sırf maliyesinin doymak bilmez iştahını tatmin için iç-ulaşım vergisini artırdı. Bunun sonucu olarak dünya pazarında Rus petrolünün fiyatı artacak ve bu pazarlarda Rus petrolü rekabete elverişsiz hale gelecekti. Artık daha önce avantaj sayılan fiyat durumu şimdi dezavantaj olmuştu. Rus petrolü yavaş yavaş yan-ürün durumuna gelecek, sadece öteki cins petrol bulunmadığı zaman aranacaktı.

Bu ara, Avrupa petrol sanayiinin genel yapısında da bazı değişmeler gözlendi. Artık Romanya'da da çok önemli ve yeni bir petrol kaynağı doğuyordu. Bu ülkede Karpat Dağları eteğinde öteden beri yapılan elkazısı sonunda çok az miktarda petrole rastlanmıştı. 1890'lı yıllarda Macaristan ve Avusturya bankalarının yaptığı, modern teknoloji eşliğindeki yatırım desteğiyle Romanya'nın petrol üretimi çarpıcı bir artış gösterdi. Ancak yirminci yüzyıl başlarında Romanya'ya Standard Oil, Deutsche Bank ve Hollanda Kraliyet'in de girmesi ile durum bir kez daha değişti. Bu üç grup Romanya'nın petrol sanayiini kontrollerine almaya başladılar ve bunun da etkileri çok büyük oldu. Yirminci yüzyılın ilk on yılı içinde Romanya petrol üretimi yedi kat arttı. Çok geçmeden Deutsche Bank, Romanya üretiminin de verdiği avantajı kullanıp, 1906 yılında Nobel'ler ve Rothschild'lerle birleşerek kısaca EPU diye anılan (European Petroleum Union) "Avrupa Petrol Birliği"ni kurdu. Bu birleşmeyi izleyen iki yıl içinde EPU, Standard'ın Avrupa'daki temsilcileriyle temasa geçerek pazarların belli koşullar altında bölüşülmesini karara bağlayan anlaşmalar imzaladı. Anlaşmalar gereğince pazarların yüzde 20 - yüzde 25'i EPU'nun oluyor, geri kalanı Standard'a bırakılıyordu. Bu durum kuşkusuz Standard yönünden tatmin ediciydi. Kısa süre sonra İngiltere ile de benzer bir pazar bölüşme anlaşması imzalandı.

Bilindiği gibi Bakû petrolü birtakım karışıklıklar nedeniyle inişe geçmişti. Ancak hemen aynı senelerde Rusya'da yeni yeni kuyular açılmaya başlandı. Yeni açılan bu kuyular çok ileri teknolojinin, üretim metotlarının ve ayrıca sermaye sağlayıp spekülatif petrol tutkusuyla yanan Londra Borsası'nın da desteğiyle süratle gelişti. Yataklardan biri Karadeniz sahiline elli mil uzaklıktaki Maikop'tu. Diğeri ise Batum'un kuzeydoğusunda, Gürcistan'daki Grozni yatağıydı. Ancak üretimin yeniden artmış olmasına karşın Rothschild'ler artık bu serüvenden usanç getirmiş olarak çekilmek istiyorlardı. O günlerde Rusya'ya egemen olan Anti-Semitizm ve yabancılara karşı duyulan düşmanlık, giderek artan siyasi tutarsızlıkla beraber onları derinden tedirgin eder olmuştu. Grev yapılacağını, kundakçılık, cinayet ve ihtilal hareketlerini daha oluşmadan ilk elden öğreniyorlar, rahatsızlık duyuyorlardı.

İşi satışa çıkarmak için pek çok nedenleri vardı. Bir kere "kâr" artık ya çok azalmıştı veya hiç yoktu. Rothschild'lerin petrol gelirleri Rusya'nın petrol üretimine bağlıydı ve uluslararası platformda coğrafi hiçbir dengeye sahip değildiler. Artık bir soru kafalarını kurcalar olmuştu. Öyleyse neden bu işi bırakıp dünya çapında yayılmış başka bir teşkilatla birleşerek güvence altında olmasınlar?

Bu amaçla 1911'de Rus Petrol Teşkilatı'nın tümünün bir bütün olarak satışı için Hollanda Kraliyet/Shell'le müzakereye giriştiler. Anlaşma sağlamak kolay olmadı. Bu satış işleminde Rothschild'leri her yerde hazır olan Fred Lane temsil ediyordu. Rothschild varlıklarının dertli başı olan kişiye yazdığı bir mektupta "Gölge" Lane şu sözlere yer vermiştir: "Sizi temin ederim ki Deterding'e bir şey yaptırmak hiç de sandığınız gibi kolay değildir. Onun huyu olayları olanak verdiğince akışına bırakmak, çözümlememek, bu arada da tıpkı bir baykuş gibi oturup olup biteni değerlendirmek, acaba iyi mi yaptı, kötü mü yaptı, yoksa acaba daha iyisini yapabilir mi diye düşün-

mektir. Kısaca söylemek gerekirse nerede olduğunuzu sözleşme resmen "imzalanmadan" asla bilemezsiniz." Gölge Lane'in bu sözlerine karşın yine de 1912 yılında anlaşma imzalandı. Hollanda Kraliyet/Shell Karma Teşkilatı Rothschild'lere olan borcunu hisse senediyle ödediler ve böylece Rothschild'ler gerek Hollanda Kraliyet'te gerekse Shell'de en büyük hissedar oldular. Bunu yapmakla Rothschild'ler emniyetsiz ve güvencesiz Rusya petrol varlıklarını, hızla büyüyen, bölünmüş durumdaki bir uluslararası şirket içinde, sağlam, güvenceli, geleceği parlak holdinglere dönüştürmüş oluyordu.

Rus petrolünün emniyetsiz durumda oluşu ve Shell'in de Rus petrolüne bağlı oluşu Marcus Samuel'i her zaman için kızdırmıştır. Bu nedenle yüzyıl bitip yeni bir yüzyıla dönüşürken kızgınlığı her halinden belli olan Marcus Samuel, Shell'in Rus petrolüne olan bağımlılığını kesmek için elinden geleni yapmıştı. Bundan on yıl kadar sonra da, Deterding, büyük bir manevra çevirerek Hollanda Kraliyet/Shell karmasının görkemli bir tarzda Rus petrolüne girmesini sağlıyordu. Bunun sonucu olarak Grup, "Nobel" Şirketi'nden sonra, Rus petrolünün üretim, rafineri ve dağıtım işletmelerinde en büyük teşkilat oldu. Bir sırası geldiğinde Nobel temsilcisi olan biri Deterding'e Rus petrolüne girmesinin nedenini sormuştu. Patavatsız Deterding bu soruya şu yanıtı vermiştir: "Amacımız para yapmaktı." Hemen bir gece içinde sanki bir sihirli değnekle Grup, Rusya'nın en büyük ekonomik gücü oluyor, tahminlere göre her bölgede tüm Rus üretiminin en az beşte birini elinde tutuyordu. Ayrıca, Rothschild'lerin petrol varlığını kendisine katmakla Grup, Doğu Hint Adaları'ndan yüzde 25, Romanya'dan yüzde 17, Rusya'dan yüzde 29'luk hisselerle, dünya çapında dengelenmiş bir üretimde baş köşeye sahip oluyordu. Rus petrolüne girmenin önemli bazı riskler getirdiği yadsınamazsa da bu ek üretimi dünya çapında kendi sistemine katmakla daha çok avantaj kazanmış oluyordu. Risklere gelince, onu zaman gösterecekti.

Genel görünümüyle Rus petrol endüstrisi özellikle Bakû dolayında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından evvelki on yıl içinde düşüş göstermiştir. Uygulanan teknoloji durgun, geri kalmış ve Batı standartlarının altında bir teknolojiydi. Artık eski görkemli devri, dünya pazarında dinamik güç olduğu günler geride kalmıştı. 1904-1913 arasında Rusya'nın dünya petrol ihracatındaki hissesi yüzde 31'den yüzde 9'a düşmüştür. Artık Rus petrol endüstrisine, o parlak günlerinde herhangi bir şekilde katılım göstermiş olanlar o günlere acı bir özlemle bakar olmuşlardı. Nobel'ler, Rothschild'ler ve Marcus Samuel açısından Rus petrolü heybetli bir servet ve güç kaynağı olmuştu. Ancak bu özlem sadece petrolcülerin tekelinde de değildi ve bazen petrolcülerin rakiplerini de etkiliyordu. 1920'lerde Stalin Bolşevik tahtına çıktığı gece şu sözleri söylemişti: "Büyük işçi kütlelerine liderlik yapmanın ne anlama geldiğini ilk defa Bakû'da anladım. Bakû'da, ihtilal kavgasına katılmakla ikinci defa vaftiz edilmiş oldum. Orada ihtilalin bir yolcusu oldum."

1905'te başlayan ihtilal dalgası her ne kadar Bakû'yu yirmi yıl süreyle dünya petrol pazarında artık etkisiz duruma getirmişse de, Bakû yine de Avrupa'nın yakın çevresi için en önemli petrol kaynağı olma konumunu korumuştur. Bu nedenle Bakû, ihtilale rağmen, hâlâ devam eden global çatışmalarda en büyük ve en kesin ödüllerden biri olmaya devam ediyordu.

7

Acem Ülkesinde "Zevk-ü Sefa"

1900 yılı sonlarında, Antoine Kitabgi adında ufak tefek, general rütbeli bir Sayın Bay, Paris'e gelmişti. Bazılarınca Amerikan, bazılarınca da Gürcistan kökenli olduğu sanılan Kitabgi, Acem hükümetinde gümrük hizmetleri genel müdürlüğü dahil çeşitli görevlerde bulunmuştu. Bir İngiliz diplomatın sözleriyle "Batı'yla ilgili konularda iyi yetişmiş –anlaşma yapmayı ve ticari girişimleri başarmış– bir kişiydi." Zaten görevi de bu becerileri gerektiriyordu. Çünkü Kitabgi'nin Paris'e geliş nedeni burada bir Acem sergisinin açılışı gibi gösterilmişse de aslında gerçek neden bambaşkaydı. Gerçekte Kitabgi bir satıcıydı; amacı da Avrupa'da Acem ülkesinin petrol işini üstlenecek ve bu konuda uzlaşmaya istekli bir yatırımcı bulmaktı. Bu amaca yönelik çabalarında Kitabgi'nin kendi çıkarını da düşündüğü –ve bu anlaşmadan yüklü bir tazminat alacağı– kuşkusuzdu. Ancak Kitabgi'nin başka bir amacı da siyasi ve ekonomik açıdan önemli ve çözülmeyi bekleyen birçok sorunla karşı karşıya olan Acem hükümetinin çıkarlarını gözetmekti. Gerçi Acem hükümetinin mali durumu her zaman için bir hayli karışık olmuşsa da artık bir tek nokta apaçık ortadaydı. Hükümet tamamen parasızdı ve hazinesi para ihtiyacıyla kıvranıyordu. Acaba neden? Zamanın Başbakan'ı bunun yanıtını verdi: "Şah hazretlerinin savurganlığı yüzünden."

General Kitabgi'nin çabaları sonunda meyvesini verdi ve tarihi büyüklük ve boyutta denebilecek bir iş anlaşması sağlandı. Bu anlaşma sadece birkaç yıl için imzalanmış ve aslında kaderi pamuk ipliğine bağlı bir uzlaşmaydı. Ancak bu anlaşma, Ortadoğu'da petrol çağını başlatan, bu bölgede uluslararası platformda siyasi ve ekonomik mekanizmayı harekete getirmiş bir uzlaşmadır. Bu anlaşma sayesinde Acemistan –veya 1935'ten sonraki yeni adıyla İran– eski Acem ve Partiya imparatorluklarından beri dünya sahnesinde görmediği bir ün ve öneme kavuşmuştu.

"En Üst Düzeyde Bir Kapitalist"

Paris'te geçirdiği günlerde Kitabgi emekli olmuş bir İngiliz diplomattan yardım istedi. İngiliz diplomat yaptığı araştırmalar sonunda Kitabgi'ye sunduğu raporda şunları belirtiyordu: "Petrol konusunda en üst düzeyde bir kapitalistle görüştüm. Konuyu ele almayı kabul ediyor." Adı geçen kapitalist 1849 İngiltere, Devon doğumlu Knox D'arcy isimli biriydi. D'Arcy göç edip Avustralya'ya gelmiş, orada küçük bir kasabada avukatlık yapıyordu. Bu arada bir de hobi edinmişti; önüne geçilmez bir at yarışı tutkusu. Yapı itibariyle D'Arcy şansını denemeyi seven biriydi. Bu nedenle yeni bir serüvene atılarak bir birlik kurup yıllardan beri işletilmeyen bir altın madenini yeniden işletmeye sokma faaliyetine girişti. Yapılan çalışmalar madenin altın yönünden hâlâ çok zengin olduğunu ortaya çıkardı. Geçen zaman içinde D'arcy İngiltere'ye çok zengin bir adam olarak döndü ve orada olağanüstü zengin birinin yaşadığı hayatı sürdürmeye koyuldu. İlk eşi öldüğü için, Nina Boucicault isminde zamanın çok ünlü ve verdiği davetlerle ünlenen bir kadınıyla ikinci evliliğini yaptı. Bu çiftin verdiği davetlere Enrico Caruso bile katılıp şarkı söylerdi. Londra'daki evinin dışında D'Arcy'nin sayfiyede de iki malikânesi vardı. Ayrıca Epsom at yarışlarında kendisine mah-

sus devamlı bir de locası vardı ki, bu locanın bir eşi Kraliyet locasıydı. D'Arcy için yatırımcı ve spekülatör olduğu söylenebilir; ancak iyi bir idareci olmadığı da kesindir. Bu yüzden bir süre sonra yatırım yapmak için yeni bir iş alanı aramaya koyuldu. Acem ülkesi petrolünün geleceği ona parlak gözüktüğü için ve iş konusunda şansını yeniden denemek istediğinden yatırımını bu alana yapmak istedi. Bu kararı veren D'Arcy Ortadoğu petrol endüstrisinin kurucusu olarak tarihe geçmiştir.

İran'da, yüzyıllardan beri petrol sızıntısı gözlenmişti. Sızıntı olarak gelen petrol, gemi kalafat işinde tuğla sıvası olarak kullanılırdı. 1882 ve 1889 yıllarında, bugünkü Reuters Ajansı'nın kurucusu olan Baron Julius de Reuter İran'la iki anlaşma yapmayı başardı. Bunlar başka konuların yanı sıra İran petrolünün geliştirilmesini de kapsıyordu. Bu anlaşmaların ikisi de hem İran içinde hem de Rusya İmparatorluğu'nda büyük protesto ve itirazlara neden oldu. Bu anlaşma ile petrol bulmak için yapılan tehlikeli ve başarısız çabalar pek çok da zarara sebep olmuştu. Sonuçta her iki anlaşma da yenilenmedi ve sona erdirildi. Bu defa 1890'larda bir Fransız jeolog İran'da kapsamlı bir araştırma yapacak ve bu ülkede çok miktarda petrol potansiyeli olduğunu gösteren raporlar yayınlayacaktı. Fransız jeoloğun çalışmaları taraflarca ve öncelikle de General Kitabgi tarafından biliniyordu. Bu yüzden Kitabgi vakit kaybetmeden D'Arcy'yi ikna etme yoluna gitti ve milyonere çok parlak bir teklifte bulundu. Ona "değerine paha biçilmeyen bir hazine" vaat ediyordu. Bu söz karşısında kim ilgisiz kalabilir? Ancak önce anlaşmanın gerçekleşmesi gerekirdi.

1901 yılı Mart ayının 25'inci günü D'Arcy'nin bir temsilcisi Paris'ten yola çıkıp Bakû yoluyla Nisan ayının 16'sında, Tahran'a geliyordu. İran'ın başkenti olan bu şehirde ilgililerle görüşmeye giriştiyse de bu görüşmeler hem yavaş hem de kesintili devam ediyordu. O kadar ki D'Arcy'nin temsilcisi vaktini daha çok İran halısı ve elişleri satın almakla değerlendirir olmuştu. Serüven hastası Antoine Kitabgi'ye gelince, o da boş durmuyordu. O günlerde İngiltere'nin İran Büyükelçisi olan Sir Arthur Hardinge, Kitabgi için şunları yazmıştır: "Kitabgi Şah'ın ne kadar bakanı varsa hepsinin ve ayrıca tüm maiyetinin, sabahları majestelerine piposunu ve kahvesini sunan özel hizmetkârına kadar herkesin tam desteğini sağlamıştır."

Rusya ile İngiltere Karşı Karşıya

İran tarihi çok uzun bir geçmişe dayanır. Büyük Sirus İmparatorluğu ve I. Darius zamanında, milattan önce beşinci yüzyıla kadar Hindistan'dan başlayıp bugünün modern Yunanistan'ına ve Libya'ya kadar uzanan bu ülke geçmişteki kimliğiyle ne kadar övünse yeridir. Sonradan bu topraklarda şimdi İran olarak bilinen Pers İmparatorluğu kuruldu ve kısa sürede Roma İmparatorluğu'nun doğudaki tartışmasız en büyük rakibi oldu. Acemistan Asya ile Batı arasında ticarete çok elverişli bir köprü durumundaydı. Bu topraklardan dalga dalga pek çok ordu, pek çok ulus gelip geçmiş ve bazen burada yerleşmişlerdi. Bunlardan bazıları Batı'dan esip gelen Büyük İskender ve Doğu'dan gelen Cengiz Han ve Moğollar'dır. 18. yüzyıl sonunda egemenlik "Kaçarlar" diye bilinen haris ve açgözlü bir hanedanın eline geçti. Kaçarlar, aralarında savaşan küçük kabileler ve açgözlü prenslikleri yenerek yeni bir hanedan kurmuşlardı. Kaçar şahları tedirgin bir durumda, bir buçuk yüz yıl boyu hükümdarlıklarını sürdürdü. On dokuzuncu yüzyılda, istila edilmeye alışık bu ülke bu defa da kendisini dışardan gelen başka tür bir baskının karşısında buldu. Rusya ve İngiltere, Kaçar şahlarının işgali altındaki İran'da egemenliği ele geçirmek için birbirleriyle diplomatik ve ticari bir yarışmaya girişmişti. Kaçar şahları durumu kurtarmak için bu iki süper gücü birbirine düşürmeye çalıştılar.

İngiltere ve Rusya arasındaki rekabet İran'ı Süper Güç diplomasisinde en güncel konu haline getirmişti. Zamanın Hindistan Genel Valisi Lord Curzon İran'ı, "üzerinde dünya egemenliği için oyun oynanan bir satranç masası" olarak tanımlıyordu. 1860'lı yıllardan başlayarak Rusya, Or-

ta Asya'da amansız bir genişleme ve ilhak politikasına yöneldi. Ruslar'ın hedefi Orta Asya'nın da ötesine uzanmak, komşu ülkeleri egemenliğine alarak kendine bu sıcak iklimde bir liman sağlamaktı. İngiltere açısındansa Rusya'nın sürdürdüğü genişleme politikası Hindistan ve Hindistan'a giden yollar için doğrudan bir tehlike demekti. İran'ın Rusya'nın ilerlemesini teşvik konusunda yapacağı herhangi bir hareket, İngiliz bir diplomatın 1871'de söylediği gibi, "Hindistan'ın sigortası üzerine verilecek bir çeşit taviz" sayılırdı. Artık Rusya bölgenin her yanında harekete geçmişti. 1885'te kendisiyle İngiltere arasında neredeyse bir savaşa neden olan komşusu Afganistan'a saldırı düzenledi.

Yüzyıl bitip yerini yeni bir yüzyıla terk ettiği sıralar, Rusya İran üzerindeki baskısını yoğunlaştırdı. Bu yeni zorlama karşısında, İngilizler İran'ı dokunulmaz bir statüde tutmak istediler ve bu amaçla İran'a Rusya ve Hindistan arasında bir tampon görevi vermenin bir yolunu aradılar. Ancak yeni yüzyıl başlarında, İran'ın artık Rus egemenliği altına girmiş olması nedeniyle, İngiltere'nin konumu çok kritik olmuştu. Rusya İran Körfezi'nde bir deniz kuvveti kurma peşine düşmüştü. İran ekonomisi ise neredeyse tamamen Rus ekonomisine bağlanmıştı. İngiltere'nin İran Elçisi Hardinge'nin tanımıyla, Şah Muzaffer Al-Din "büyük insan görünümünde küçük bir çocuktu." İran monarşisiyse, Elçi'nin tanımıyla "Eskimiş, uzun yıllar ihmal edilmiş, dıştan gelen en sert etken hangisiyse, dejenere ve savunmasız diktatörlerini en yüksek sesle hangi rüzgâr tehdit ediyorsa, onun esintisiyle hemen yıkılmaya hazır bir binaydı." Hardinge, bu en sert dış etkenin büyük olasılıkla Rusya olmasından korkuyordu, çünkü "Şah ve bakanları, kendi pervasız savurganlıkları ve çılgınlıkları yüzünden artık tamamen Rusya'nın 'kulu' olmuşlardı." Ruslar ise "Rus-İran" ilişkisinin ekonomik yönünü umursamıyordu. Bir Rus memurun anlatımıyla "yedi-sekiz milyon tembel, külhanbeyi kişiyle ticarete girişmenin ne yararı olabilirdi ki?" Ruslar'ın asıl isteği İran üzerinde kendi siyasi egemenliklerini kurmak ve diğer Süper Güçleri dışlamaktı. Hardinge'ye göre, İngiliz politikasının "en önemli hedefiyse" bu denli tiksindirici bir saldırıya karşı direnç göstermekti.

İşte bu noktada D'Arcyve D'Arcy'nin petrol tasarısının işe yarayacağı düşünüldü. İngiltere'nin petrol konusunda yapacağı bir anlaşma ile Rusya'ya karşı pekâlâ bir denge kurulabilirdi. Bu düşünceyle İngiltere girişime destek verdi. Anlaşma üzerinde görüşmelere girildiğini duyan Rus Elçisi'nin tepkisi ise büyük oldu. Elçi son derece öfkelenerek tarafları bloke etmeye çalıştı. Bu çabasında bir dereceye kadar başarılı da olmuş ve görüşmeleri yavaşlatabilmişti. Ancak sonraki günlerde D'Arcy'nin Tahran'daki temsilcisi masaya beş bin pound daha fırlatınca durum değişti. Temsilci D'Arcy'ye verdiği raporda şunları bildiriyordu: "Şah paranın nakit olarak hemen ödenmesini istedi ve paranın bir kısmını almadan da anlaşmayı imzalamadı." Ödenen bu ekstra para sihrini göstermişti. 28 Mayıs 1901'de Şah Muzaffer Al-Din tarihi anlaşmayı imzaladı. Uzlaşma Şah'a yirmi bin pound nakit, yirmi bin pound değerinde de hisse veriyor, ayrıca "yıllık net kâr" sağlıyordu. Bu son deyim yeteri kadar açık olmadığından tanımlanması gerekiyordu. Ancak ileride bu tanımlamanın çok çekişmeli olacağı meydana çıkacaktı. Bunlara karşılık D'Arcy altı sene geçerli olan ve ülkenin dörtte üçünü kapsayan bir anlaşma elde ediyordu.

D'Arcy'nin önerdiği anlaşma daha başında, Rusya'ya en yakın olan beş kuzey eyaleti anlaşma dışı bırakmıştı. Bunu "Rusya'yı kuşkulandırmamak" için yapmıştı. Ancak İngiltere ile Rusya arasındaki rekabet devam ediyordu. Ruslar şimdi de Bakû'dan İran Körfezi'ne kadar uzanacak bir boru hattı inşa etmek istiyordu. Boru hattı Rusya'nın, Hindistan pazarına ve Asya'ya yaptığı gazyağı ihracatını artıracaktı. Ancak bundan da önemlisi Rusya'nın İran'da, baştan başa körfez bölgesinde ve Hint Okyanusu sahillerindeki stratejik nüfuzunu ve gücünü gözler önüne serecekti. İngiltere hem Tahran'da hem de St. Petersburg'da tasarıya şiddetle karşı çıktı. İngiltere'nin Tahran Elçisi ilgilileri uyararak boru hattı üzerinde yapılacak "üstün körü" bir anlaşmanın, boru hattı hiçbir zaman gerçekleşmese bile, "Güney İran'a sürveyanların, mühendislerin, Kazak kökenli koruyucuların sokulması için bir mazeret oluşturacağı, bunun da üstü kapalı bir askeri işgal an-

lamına geleceği" görüşündeydi. Sonunda İngiltere'nin itirazı ağır bastı ve boru hattı inşasından vazgeçildi.

D'Arcy'nin Tahran'daki temsilcisi yapılan pazarlık ve uzlaşmadan çok memnun kalmıştı. Bu uzlaşma sadece D'Arcy'nin işine yaramakla kalmıyor, İngiltere açısından da ticari ve politik yarar sağlamakla beraber ülkenin İran'daki nüfuzunu da pekiştiriyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı uzlaşmada doğrudan sorumluluk almayı reddetmekle beraber D'Arcy'nin çabalarını göz ardı etmiyordu. Ancak Hardinge anlaşma yapılırken orada bulunmuş biri sıfatıyla durumdan pek emin değildi. İran'ı tüm siyasi sistemiyle, insanlarıyla, coğrafi ve lojistik karabasanlarıyla ve hiç kuşkusuz geçmişte anlaşmalardaki vefasız tutumuyla çok iyi tanıyordu. Bu yüzden çevresini uyardı ve tedbir önerdi. "Petrol içersin veya içermesin İran toprağı uzun yıllardan bu yana ümit bağlanarak girişilmiş projelerde ticari ve siyasi yeniden doğuşlara sahne olmuş bir topraktır. Bu topraklardan gelecek beklemek sadece vakit kaybı olur" diyordu.

Bu durumda D'Arcy'yi bu denli riskli bir işe –ücra ve yerine oturmamış bu topraklarda böyle dev büyüklüğünde petrol arama serüvenine– iten şey neydi? Bunun yanıtı kuşkusuz şöyle ifade edilebilir: Eşsiz bir servete kavuşmak için duyulan dayanılmaz bir hırs ve ikinci bir Rockefeller olma şansı. Ayrıca bu D'Arcy'nin oynadığı ilk kumar da değildi. Daha önce bir kez daha Avustralya'da altın madeni üzerinde kumar oynamış ve çok başarılı olmuştu. Ancak eğer önünde bekleyen şeyin tam olarak ne olduğunu bilmiş olsaydı, kuşkusuz bu serüvenden vazgeçerdi. Bu kez oynadığı kumar oyunu evvelce Avustralya madeni için oynadığı oyundan çok daha büyük çapta, tahmin edilen sayıdan çok daha yüklü oyuncuların rol aldığı bir serüvendi. Ayrıca siyasi ve toplumsal boyutlarıyla da Avustralya olayına kıyasla çok daha karmaşıktı. Kısaca söylemek gerekirse bu iş akla yatkın bir teşebbüs olamazdı. Harcamalar için gösterilen tahmin raporları bile sağlıklı değildi ve gerçekte olduğundan çok daha küçük rakamlarla ifade edilmişti. İşin başında D'Arcy'ye verilen bilgide iki kuyu açmanın on bin pounda mal olacağı söylenmişse de, iki yıl içinde iki kuyunun maliyeti iki yüz bin poundu aşmış, D'Arcy'nin ceplerini bomboş bırakmıştı.

İlk Girişim

D'Arcy'nin hiçbir örgütü, hiçbir şirketi yoktu. Yalnızca iş yazışmalarını ayarlayan bir sekreteri vardı. İran'da işlerin yerinde yapılması, toparlanması için Kraliyet Mühendislik Koleji mezunu ve bir vakitler Sumatra'da sondaj işinde çalışmış George Reynolds adlı birini ayarladılar. Petrol aranacak ilk bölge olarak İran'ın kuzeybatısındaki dağlar içinde, ulaşılması nerdeyse olanaksız bir plato, Şah Surkh bölgesi seçilmişti. Burası şimdi İran-Irak sınırı olan, Bağdat'a Tahran'dan daha yakın, İran Körfezi'ne üç yüz mil uzaklıktaki yerdir. Bu bölge düşmanca hisler besleyen insanlarla doluydu ve bütün ülke çapındaki yol sayısı da sekiz yüz mili ancak buluyordu. Bölgenin çoğu kısmı savaşçı kavimlerin idaresi altındaydı ve bunlar değil İran'ın önerdiği anlaşmayı, Tahran otoritesini bile tanımıyorlardı. Başı bozukluk o denli yaygındı ki, İran ordusundaki komutanlar emirlerindeki askerleri bahçıvan veya amele olarak yöredeki arazi sahiplerine kiralıyor, aldıkları yövmiyeyi olduğu gibi kendi ceplerine indiriyorlardı.

Yöre halkı teknik beceriden tam anlamıyla yoksundu. Aslında yöre kültüründe Batı kültürüne ve yabancılara karşı duyulan düşmanca hisler daha da şiddetli olarak vardı. Batı'dan gelen tüm fikirlere ve teknolojiye tamamen kapalıydılar. İngiliz Elçisi Şii mezhebinin çılgınlığa kaçan din tutumunu, siyasi otoriteye ve ister Hıristiyan ister Müslüman, dış dünyadan gelen her türlü akıma karşı gösterdikleri şiddetli direnci hatıralarında ayrıntılı bir biçimde işlemiştir. Yazdığına göre "Şiiler'in ilk dört halifeye duydukları nefret o denli şiddetliydi ki –bugün de öyledir– bu mezhebe bağlı olup da aşırılığa kaçanlardan bazıları cennete girişlerini çabuklaştırmak için zaman zaman bu halifelerin, özellikle de Mekke'de Şiiler'in nefretini odaklamış baş kişi olan Ömer'in mezarlarına çirkin saldırılarda bulunmuşlardır. Bu durum, aslında dini mürailikten başka bir şey ol-

mayan 'Ketman' doktriniyle engellendi... Ketman doktrini, gerçekten kutsal bir maksat uğruna, iyi bir Müslüman'ın bir olayı görmemezlikten gelmesine, hatta yalan söylemesine cevaz verir." Bunları hatıralarında yazan Hardinge, yazısının sonunda Şii-Sünni sürtüşmesine ve Şiiler'in İran siyasi sistemindeki nüfuzuna bu kadar çok yer verdiği için özür diler. "Bu konuyu belki biraz fazla vurguladım, ama işe yaradı –ve sanırım hâlâ da yarıyor– çünkü bu yazı İran politika ve zihniyetinde önemli rol oynadı" demiştir.

George Reynolds ve grubunu bekleyen iş büyük cesaret istiyordu. Malzemenin her parçası teker teker Körfez'den Basra'ya sevk edilecek, sonra vapurla üç yüz mil mesafe kat ederek Dicle üzerinden Bağdat'a gönderilecekti. Daha sonra insanlara ve katırlara yüklenerek Mezopotamya Vadisi üzerinden dağlar arasından geçirilecekti. Malzeme amaçlanan yere ulaştığında işler yine de bitmiyordu. Bu kez de Reynolds, Polonyalı, Kanadalı ve Bakûlu Azeriler'den oluşan ekip, parçaları monte etme ve çalıştırma çabasına girecekti. Bütün bunlar gözlerinde büyüyordu, özellikle Azeriler için. Çünkü onlara göre tek tekerlekli el arabasının ortaya çıkışı bile hayret verici büyük bir icattı!

Londra'da bulunan D'Arcy işlerin yeteri kadar çabuk gelişmemesinden yakınıyordu. "Gecikmeniz çok ciddidir. Lütfen işleri hızlandırın" diye 1902 Nisanı'nda George Reynolds'a telgraf çekti. Ancak ne yapılırsa yapılsın her gün bir gecikme oluyordu ve bu kaçınılmazdı. İşin sondaj aşaması ancak altı ay sonra, 1902 sonunda başladı. Bu arada malzemeler kırılıyor, aksaklık oluyor, sivrisinekler insanı canından bezdiriyordu. Bir taraftan da devamlı bir yiyecek ve yedek parça sorunu vardı. Kısaca genel çalışma koşulları son derece kötü ve yıpratıcıydı. Çoğu zaman işçi barınaklarında ısı 50 dereceye kadar çıkıyordu.

Bir de politikanın getirdiği sorunlar vardı... Bu çalışma kampında özel olarak bir de "İslam Mutfağı" hazırlamak gerekiyordu. Çünkü yörenin ileri gelen kişileri sık sık kampı ziyarete gelerek, Reynolds'un ifadesine göre, onlardan "hatırı sayılır armağanlar bekliyordu", bu armağanlar da "öncelikle şirkete ait hisse senetleriydi." Reynolds her şeyden evvel birinci derece süper bir diplomat olmak zorundaydı; çünkü yöredeki çeşitli kabileler arasındaki anlamsız kan davalarıyla, açıkça görülen savaş girişimleriyle başetmesi için bu gerekliydi. Kamptaki küçük muhafız grubu Şii yanlılarının tehdidine karşı her an alarm durumundaydı. Reynolds'un yardımcısı, D'Arcy'ye yaptığı uyarıda şunları söyler: "Kuzeydeki mollalar halkı ellerinden geldiğince yabancılara karşı kışkırtıyor. Şimdi asıl kavga kamu işlerinde kontrolü kendi elinde tutmak isteyen Şah'la mollalar arasında başladı."

"Her Kesenin Bir Limiti Vardır"

Bu denli elverişsiz koşullar altında bile iş gelişmeye devam etti ve 1903 Ekim ayında, kazının başladığı tarihten on bir ay sonra, ilk petrol sızıntısına rastlandı. Ancak D'Arcy kendini sandığından çok daha zor, çok daha pahalı bir ortamın ortasında bulmuştu. Artık girişimin her aşamasında mali bir mücadele veriyordu. 1903 yılındaki raporda endişesini şöyle ifade ediyordu: "Her kesenin bir limiti vardır. Ben kendi kesemin limitini iyi bilirim." Ancak masraflar arttıkça bu durumu tek başına çözemeyeceğini, desteğe ihtiyacı olduğunu anlıyordu. Yoksa anlaşma hiçbir işe yaramayacaktı.

D'Arcy kredi almak için İngiltere Deniz Kuvvetleri'ne başvurdu. Kredi fikri onun değildi. Bu fikir Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiliz petrol politikasına imzasını atmış Thomas Boverton Redwood'dan gelmişti. Redwood o yüzyılın ilk yirmi yılında, uluslararası petrol gelişmeleri sürecinde olağanüstü nüfuza sahip bir kişilik olmuştu. Çok düzenli giyimi ve yakasına taktığı orkidesiyle Redwood sık sık zamanın çok yakışıklı, önde gelen bir aktörüyle karıştırılır, bundan da hoşlanırdı. Redwood petrolde değişik türden birçok icraat yapmıştır. Kimyager olarak yetiştirildiği için, pertol arıtımında sonradan çok değerli olduğu anlaşılan bir patent almıştı. 1896'da yayınla-

nan A Treatise on Petroleum (Petrol Üzerine) adlı kitabı üst üste birçok kez yayımlanmış, gelecek yirmi yıllık süreçte önemli bir eser olarak yerini korumuştur. Eski yüzyılın dönemecinde Redwood petrol konusunda İngiltere'nin en önde gelen uzmanı olmuştu. Kurmuş olduğu danışma firması İngiltere'deki petrol şirketlerinin hemen hepsinin uğrak yeriydi. D'Arcy de bu kişiler arasındaydı. Redwood ayrıca İngiltere hükümetine dışardan görüş bildiren bir petrol danışmanıydı. Redwood, Kraliyet donanmasında kömür yerine mazot kullanılmasından yanaydı. Ayrıca Standard Oil'e ve Shell'e güveni yoktu. Petrol rezervlerinin İngiliz kontrolü altındaki İngiliz kökenli kaynaklardan, İngilizler tarafından çıkarılmasını istiyordu.

Kraliyet donanmasında bir Fuel Oil Komisyonu vardı ve Redwood bu komisyonda üyeydi. Redwood D'Arcy'nin anlaşmasını, D'Arcy'nin karşılaştığı güçlükleri biliyordu. Aslında Redwood'un D'Arcy'nin attığı her adımdan haberi vardı; çünkü ona her aşamada öğüt vermişti ve şimdi de onu Fuel Oil Komisyonu'nun karşısına çıkarıyordu. Komisyonun başkanı D'Arcy'ye kredi için başvurmasını öğütledi. D'Arcy başvurma formunda karşı karşıya olduğu mali baskıları kısaca özetliyor, kazıya başladığı günden o güne kadar 160.000 pound harcandığını ve daha en az 120.000 pounda ihtiyacı olduğunu söylüyordu. Kredi başvurusunun onaylanacağı bildirildiğinde ona bir de müjde veriliyordu. Donanmanın mazot kullanacağını öneren bir kontrat hazırlamalıydı. Bu kontrat hem donanma hem de Dışişleri Bakanlığı'nca desteklendiyse de Maliye Bakanı Austen Chamberlain tarafından geri çevrildi. Chamberlain, Avam Kamarası'nın böyle bir kredi önerisini kabul etmesinin imkânsız olduğu görüşündeydi.

D'Arcy şimdi çaresiz bir durumda kalmıştı. Kredinin reddedilmesinden sonra yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Artık bankayı daha fazla susturamam, bunun için elimden her geleni yaptım. Mutlaka bir çare bulmak gerekiyor." 1903 yılı sonuna kadar Lloyds Bankası'ndan çektiği mevduat fazlası para karşılığı teminat olarak, bankaya Avustralya'daki altın madeni hissesinden bir kısmını vermeye zorlandı. Ancak 1904 Ocak ayı yarısında yeniden iyi bir işaret görüldü. Şah Surkh'daki ikinci kuyu ürün vermeye başlamıştı. Sevinç içindeki D'Arcy bu olayı şu sözlerle karşılıyordu: "İran'dan çok harika haber var." Ayrıca kendi kişisel görüşünü de samimi olarak yansıtıp ilave etmişti. "Bu benim için kurtuluş demektir." Ancak, petrol bulunsun veya bulunmasın, işin devamı için daha on binlerce, belki yüz binlerce pound'a ihtiyaç vardı ve ne yazık ki D'Arcy'nin elinde bunu karşılayacak kaynak yoktu.

Yeni yatırımcılar bulmak için verdiği mücadelede D'Arcy, Joseph Lyons ve ortaklarından kredi almaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Standard Oil'e de başvurup birkaç ay da böyle oyalanıp sonuç alamaması üzerine bu kez Baron Alphonse de Rothschild'i görmek için Cannes'e gitti. Ancak Rothschild'ler "Asya Petrolü" adı altında birleşmiş Shell ve Hollanda Kraliyet uzantılarıyla yeteri kadar meşgul oldukları, daha fazlasını kaldıramayacakları gerekçesiyle kredi vermediler. Ayrıca sanki durumu daha da kötüleştirmek ister gibi Şah Surkh kuyuları da gittikçe daha az ürün vermeye başlamıştı. Sonunda Boverton kuyularda üretimin tamamen durduğunu bildirdi. Artık kuyuların hiçbir zaman yapılmış masrafı karşılamayacağı ve bunları kapamak gerektiği anlaşılmıştı. Masraftan başka onca çaba ve emek de uçup gitmiş, bütün umutlar İran'ın güneybatı kuyusuna kaymıştı. 1904 Nisan ayına gelindiğinde D'Arcy'nin bankaya olan borcu daha da artmış olduğundan, banka teminat olarak bu kez anlaşmanın kendisini istedi. Böylece İran serüveni başladığı tarihten üç yıl bile geçmeden, uçurumun kenarında çökme durumuna gelmişti.

Vatanseverler Birliği

İngiliz hükümeti içinde D'Arcy'nin anlaşmasını yabancılara satmaya zorlanmasından veya tamamen kaybetmesinden korkanlar vardı. Bunları asıl ilgilendiren büyük strateji ve yüksek politika sorunları ve bir de Süper Güçler'e oranla İngiltere'nin hangi konumda olduğu sorunuydu. Dışişleri Bakanlığı açısından ise üzerinde durulması gereken asıl sorun Rusya'nın genişleme politika-

sı ve Hindistan'ın güvenliğiydi. 1903 Mayıs ayında Dışişleri Bakanı Lord Landsdowne, Lordlar Kamarası'nda ayağa kalkıp tarihi bir konuşma yaptı. Konuşmasında özetle şunları söylemiştir: "İngiltere hükümeti İran Körfezi'nde kendisinden başka hiçbir gücün denizde üs kurmasına veya takviyeli-liman kurmasına müsaade etmeyecekti ve böyle bir olguyu kendi çıkarlarına yöneltilmiş menfur bir hareket sayacaktı. Bu itibarla bu tür bir girişime ellerindeki tüm imkânları seferber ederek mani olmalıydılar." Bu bildiriden tarifsiz sevince kapılan Hindistan Genel Valisi Lord Curzon söz konusu deklarasyondan "Bizim Ortadoğu'daki Monroe Doktrinimiz" diye söz eder. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ise deklarasyonu daha belirgin çizgilerle yorumlayarak bunun İngiltere'nin deniz filosu açısından mazot alımında emin bir teminat anlamı taşıdığını belirtti. Kraliyet donanmasının atan kalbi sayılan savaş gemileri o güne kadar yakıt olarak kömür kullanmıştı. Fuel oil sadece küçük pervaneli gemilerde kullanılırdı. Bu küçük gemilerin mazota bağımlılıkları bile ilgili çevrelerde endişe uyandırıyor, acaba dünyada İngiltere'nin en büyük gücü olan donanmanın gereksinimini karşılayacak miktarda mazot var mıdır, yok mudur sorusuna yol açıyordu. Deniz Kuvvetleri mensupları içinde donanmada kömür yerine petrol kullanılmasından yana olanlar bile petrolün bir süre daha sadece "ek yakıt" olarak tutulmasını, "tek yakıt" kullanımının daha büyük ve daha güvenceli kaynaklar bulununcaya kadar ertelenmesini istiyordu. Genel kanıya göre bu kaynak İran'dı ve bunun için D'Arcy planı desteklenmeliydi.

Şimdi durum değişmişti. Artık Dışişleri Bakanlığı, Hazine Bakanlığı'nın D'Arcy kredi başvurusundaki tutumunu fazlasıyla kısa vadeli buluyordu. Bakan Lord Landsdowne da vakit geçirmeden endişe ifade ederek şu sözleri söylüyordu: "İran'daki tüm petrol kaynaklarının ve ilgili anlaşmanın Rus kontrolüne geçme tehlikesi vardır." İngiltere'nin Tahran Elçisi Hardinge bu görüşü doğrulayarak, Ruslar'ın pekâlâ anlaşmanın kontrolünü ele alabileceği ve ona dayanarak genişlemesini daha da yoğunlaştıracağı konusunda ilgilileri uyarıyor ve bunun korkunç sonuçlar doğurabileceğini söylüyordu. Anlaşma ilk yapıldığı şekliyle kontrolün büyük çoğunluğunu İngiltere'ye veriyordu. Şimdi Hardinge anlaşmanın aynen korunmasını, ne pahasına olursa olsun büyük kontrolün mutlaka İngiltere'de kalmasını savunuyordu.

Endişe etmek için tek neden Ruslar'dan gelmiyordu. D'Arcy'nin Cannes'e gitmesi, orada Rothschild'leri görmesi de ayrıca bir tehdit sayılırdı. Anlaşma ya Fransızlar'a geçseydi? İşte bu endişeyle İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ikinci kez harekete geçerek Fuel Oil Komisyonu'nu aradı. Komisyon Başkanı acele D'Arcy'yi arayıp ondan bir istekte bulundu. Komisyon Başkanı, D'Arcy'den yabancılara ait tesisler konusunda herhangi bir pazarlığa girişmeden önce Kraliyet donanmasının bu işin çözümü için ulusal bir birlik kurmasına izin vermesini istedi. Ayrıca para konusunda da kendinden fazla bir şey istenmeyeceği, sadece elli bin pound yatırım talep edileceğine söz verilmişti. Strathcona sonunda teklifi kabul etti ve kabul etme gerekçesinin ticari kâr olmadığını, sadece "imparatorluğa 'katkı'" olduğunu da vurgulayarak belirtti.

Şimdi artık komutanlığın önünde bir hedef vardı. Ancak pazarlığı kiminle yapacaktı? Bunun "Burma Petrol" (Burma Oil) olmasına karar verildi. Uzakdoğu'daki ticaret evlerinin bir uzantısı olan bu firma 1886'da Glasgow'da İskoçyalı tacirlerce kurulmuştu. Burmalı köylülerin bulduğu işlenmemiş petrol kalıntılarını Rangoon'daki rafinerisinde ticari ürüne dönüştürür, sonra da Hindistan'daki pazarlarında satardı. Takvimler 1904 yılını gösterdiğinde komutanlık da bu firmayla geçici bir anlaşma imzaladı. Deniz Kuvvetleri bunu Burma'nın 1885'te Hindistan'a iltihak etmiş olduğunu bildiği ve bu bakımdan da şirkete güvenli bir kaynak gözüyle baktığı için yapmıştı. Ancak Burma Petrol'ün İskoçyalı müdürleri bir konuda endişeliydi. Burma'daki stokun yetersiz çıkacağından, İran'da petrolün gelişme gösterip Hint pazarlarına akmasından, bol miktarda ucuz gazyağı arzı sağlamasından korkuyorlardı. Bu endişeyle komutanlığın nutuklarını dinlemeye itiraz etmiyorlardı.

Petrol danışmanı olan Boverton Redwood bu konuda aracılık yaptı. Redwood, D'Arcy'nin danışmanı olduğu gibi aynı zamanda Burma Petrol'ün de danışmanıydı. Bu yüzden Burma Petrol mü-

dürlerine İran'ın zengin petrol kaynaklarına sahip olduğunu, bunun yakında kanıtlanacağını, dolayısıyla iki şirket arasında yapılacak bir evliliğin her iki taraf için de çok yararlı olacağını söyledi. Bu arada bir taraftan da komutanlık, İran Anlaşması'nın "İngilizler'in elinde bulunması gerektiğini, bunun özellikle donanmasının gelecekteki petrol ihtiyacının karşılanması için şart olduğunu" vurgulayarak söylüyordu. Ancak İskoçyalı tüccarlar tedbiri elden bırakmıyor, kendi hesaplarınca hem herhangi bir biçimde kendilerini bağlamadan konuşuyorlar hem de fazla aceleci davranmıyorlardı. Sormak istedikleri birkaç pratik soru vardı, o kadar. Bunlardan en önemlisi "Acaba İran İngiltere'nin korumasında sayılabilir mi?" sorusuydu. Bu soruyu, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın zorlamasıyla Dışişleri Bakanı olumlu şekilde yanıtladı ve İran'ın kendi himayelerinde olduğu konusunda teminat verdi. Diğer taraftan, D'Arcy sabırsızlık gösteriyordu. Görüşmelerin hızlandırılmasını istiyordu. Bu yolda yapmayacağı şey yoktu. Hatta Burma Başkan Yardımcısı'nı, Epsom yarışlarını seyretmesi için kendi özel locasına bile davet etmişti. Burada yapılan ikramlar, sunulan ağır ve pahalı yiyecek ve içecekler Başkan Yardımcısı'nın midesini bozduğundan, o günü izleyen hafta içinde tam dört kez hastalanıp kustuğu söylenir. Söylentiye göre Başkan Yardımcısı o günden sonra D'Arcy'nin yaptığı at yarışı tekliflerinin hiçbirine gitmeyecekti.

Bu arada komutanlık D'Arcy'nin yardımına koşması için Burma Petrol'e yaptığı baskıyı artırıyordu. Aslında Burma Petrol de iki bakımdan komutanlığa muhtaçtı. Bunlardan biri tam o sıralarda ayrıntılı olarak görüşülmekte olan mazot kontratlarıydı, diğeri ise Hindistan'daki pazarlarının korunmasında kendilerine donanmanın yardım etmesiydi. Sonunda 1905'te, anlaşmanın Tahran'da Şah tarafından imzalanışından tam dört sene sonra, D'Arcy ile Burma Petrol arasında bir anlaşma imzalanıyordu. Bu uzlaşma gereğince, Anlaşma Sendikası denilen bir birlik kuruluyor, D'Arcy tesisleri bağımlı şirkete dönüşüyor ve yeni işletmenin başına D'Arcy getiriliyordu. Bu uzlaşma pratikte Burma Petrol'ü çok özel bir yatırımcı yapıyordu; çünkü hem yeni kurulan tesise taze kapital verecekti ve hem de idare ve uzmanlık yönünden şirkete yardımcı olacaktı. Ancak elinde hiçbir alternatif olmadığından D'Arcy bu teklifi kabul etmek zorundaydı. Önemli olan, giriştiği serüvende durumu kurtarmaktı ve kanısınca o da bunu başarmıştı. Hiç değilse şimdi arama faaliyetini sürdürebilirdi. Bir yandan da belki bu uzlaşmayla kaybetmiş olduğu paralarını geri getirebileceğini düşünüyordu. Uzlaşmanın gerçekleşmesinde rol oynamış arabulucular da durumdan hoşnuttu. Bir "Burma Petrol" yazarının sözleriyle "Bu uzlaşmada D'Arcy'nin istekleri Dışişleri'nin ve komutanlığın istekleriyle tam bir paralellik göstermişti." Hatırlanacağı gibi uzlaşma imzalanmadan önce, Dışişleri Hindistan'a uzanan yollar, komutanlık da güvenilir mazot arzı konularında bir hayli endişeliydi. Böylece İran'da "kâr" ve "politika" koparılmaz şekilde birbirine kenetlenmiş oluyordu.

Ateş Mabedi: Mescid-i Süleyman

Uzlaşma Birliği'nin kuruluşundan sonra petrol arama faaliyetlerinin yeri değişti ve İran'ın güneybatısına yöneldi. Kuyu açma işleri George Reynolds'un denetiminde Şah Surkh Vadisi'nde yapılıyordu. Çalışma kampı kapanmıştı ve bazıları kırk ton ağırlığındaki araç gereçler de yeniden sökülmüş bir biçimde tekrar yüklenip gerisin geri Bağdat'a sevk ediliyordu. Bağdat'a giderken Dicle'den yeniden Basra'ya gelmesi, sonra da oradan vapurlara yüklenerek İran'ın Muhammerah alanına indirilmesi gerekiyordu. En sonunda nehir yoluyla veya sayıları dokuz yüzü bulan katırların sırtında yeni saptanan ve petrol içerdiği anlaşılmış bölgelere gönderiliyordu. İlk sondaj girişimi Shardin'de başlamıştı.

Ancak daha başka bir yerde daha petrol potansiyeli bulunduğuna dair işaretlere rastlanmıştı. Burası Maidan-ı Naftan (Naftan Meydanı) denen yerdeki "Petrol Vadisi'ydi." Petrolün tam olarak var olduğu belirli yer ise ismini yakındaki bir mabetten almış olan "Mescid-i Süleyman"dı. Reynolds yolu bile bulunmayan bu bölgeye ilk gidişinde bir hayli dolambaçlı yerlerden geçmek zo-

runda kalmıştı. 1903 yılı Kasım ayı sonunda Reynolds İngiltere'ye geri dönmek kararı almış, gereken işlemleri yaptırmak için Kuveyt'e gitmişti. D'Arcy'nin İran serüveninde başına gelenleri ve karşılaştığı mali sorunları bildiğinden morali çok bozulmuştu. Bu yüzden hemen eşyalarını toplayıp yola çıkmak kararını vermişti. İşte tam o sırada, Kuveyt'te, Louis Dane adında bir İngiliz memurla tanıştı. Reynolds bu adamla tanıştıktan sonra onun etkin telkini ve Lord Curzon'un da desteğiyle Naftan Meydanı'na gidecekti. Dane ona "Belki de ulusal yönden çok büyük yarar sağlayacak böyle önemli bir girişimden geri dönmenin yazık olacağını" telkin etmişti. Reynolds bu kuş uçmayan bölgeye 1904 Şubat ayında ayak bastı. Hemen yazdığı raporda kayaların petrolle yüklü olduğunu bildiriyordu. Şimdi 1906'da Mescid-i Süleyman'a bu defaki dönüşünde eskisinden bile daha belirgin bazı petrol işaretlerine rastlamıştı. Boverton Redwood, Reynolds raporunu gördüğü zaman çok sevinmiş, bu raporun o güne kadarkiler arasında en önemli ve gelecek için en çok şey vaat eden bilgiler içerdiğini söylemişti.

Mescid-i Süleyman'da işlerin çok zor ve yorucu gittiği anlaşılmıştı. Reynolds'un Glasgow'daki Burmalı idarecilere şaka yolu söylediği gibi "Hayat sadece zevk-ü sefadan ibaret değildi." Suların mikroplu oluşu, hatta Reynolds'a göre, "içinde pislik oluşu" nedeniyle sık sık hastalık olayları görülüyor, çalışmalar kesintiye uğruyordu. Reynolds bir raporunda şöyle der: "Burada kullanılan yiyecek malzemesi sindirim bozukluğu yapıyor. Bu yüzden sağlığını korumak isteyen kişinin ağzında doğal veya takma mutlaka diş olması şart." Neyse ki yöneticiler bu noktayı dikkate almışlardı. Bir gün, eskiden görevli olup da sonradan bölgeye gönderilen birini diş ağrısı tuttuğunda, adam günlerce dayanılmaz acılar çekmişti – en yakın dişçi bin beş yüz mil uzaktaki Karaçi'deydi. Ama ne yazık ki bunu bilmek adamın hiçbir işine yaramamıştı. Seks konusundaysa işçiler bulundukları yere daha yakın, Basra'dan 150 mil ötedeki bir yere gidiyor, bunu yaparken de nezaketen "dişçiye" gittiklerini söylüyorlardı.

Bölgede her şeyi düzenleyen, toparlayan adam George Reynolds'du. 1901 Eylülü'nde İran'a ilk gelişinde elli yaşlarında olan Reynolds bu olağanüstü güç görevi bitip tükenmek bilmeyen olumsuz şartlar altında başarabilmiştir. Yörede hem mühendis, hem jeolog, idareci, bölge temsilcisi, diplomat, linguist ve antropolog olarak çalışıyor ve bu işlerin hepsini her gün bir arada yapıyordu. Buna ek olarak o günkü koşullarda çok yararlı olan bir yeteneği daha vardı; makina parçaları kırıldığında veya kaybolduğunda pratik onarımcı görevini de üstlenmek. Az konuşan, çetin ve tutarlı bir insandı. İşi bırakmak için ortada –hastalıktan gasp olaylarına, mekanik bozulmalar, korkunç sıcak ve acımasız rüzgâra, sonu gelmez düş kırıklıklarına kadar– bir sürü sebep olduğu halde çalışmalar Reynolds'un azim ve inatçı sabrı sayesinde ayakta kalıp devam edebilmiştir. Bölgede korumacı olarak çalışan muhafaza ekibinin çavuşu Wilson, Reynolds'u şu sözlerle tanımlar: "Müzakerelerde vakur, hareketlerinde çabuk, petrol bulma azminde bildiğini okuyan, sağlam İngiliz meşesi gibi adam."

Reynolds aynı zamanda başkalarını çalıştırmayı da bilirdi. Adamlarının "ayyaşlar" gibi değil, "makul yaratıklar" gibi davranmalarını isterdi. Onlara İranlı kadınların kesinlikle "ölçüyü kaçıran" kadınlar olduğunu söyler, ne demek istediğini anlamalarını beklerdi. Ancak onu yaşamdan bezdiren ne çöldü, ne de yöredeki kavimler. Onun asıl belası, bir gün sözünden dönmesinden korktuğu Burma Petrol'dü. Glasgow'daki yetkililerse Reynolds'un ne denli zor ve elverişsiz koşullar altında çalıştığını anlamaktan uzaktılar; ona soru üstüne soru soruyor, kararlarını şüpheyle karşılayıp karşı çıkıyorlardı. Reynolds bunlara kızıyor, pek de nazik olmayan acı bir alayla tepki gösteriyordu. İskoçya'ya sunduğu haftalık raporda bunları hep anlatırdı. Glasgow'da birlikte çalıştığı adama "baş ağrısından yakınan serkeş bir Zerdüşt'ü veya alkolik sondajcıyı nasıl idare edeceğimi öğretmekle beni güldürüyorsunuz" dediği söylenir. Ancak bu nefret aynen karşı tarafta da vardı. Nitekim Glasgow'lu idareci bir sırası geldiğinde Reynolds hakkında "Bu adamı tarif için kullanmak istediğim kelimeleri daktilo makinem yazamaz" demiştir.

Tahran'da İhtilal

Reynolds'un başarısını zorlaştıran etkenler sadece fiziki güçlüklerden ve o ücra bölgede tecrit edilmiş olmasından ileri gelmiyordu. Şah hükümetinin artık tam bir çöküntü içinde oluşu ve yabancılara verilen ayrıcalıklar politik alanda belli başlı bir nasır olmuştu. Şah rejimine karşı olan tutucu ve bağnaz güçler, zulme karşı girişilen mücadelede liderlik yapıyorlardı. Bunlar tüccarlarla ve liberal reform isteyen güçlerle birleştiler. 1906 Temmuz ayında hükümet halkın ıstırabının esas kaynağı olarak "Kraliyet hanedanının aşırı lüksünü, din gruplarını ve yabancıları gösteren" tanınmış bir vaizi tutuklattı. İsyancılar Tahran'da binlerce İranlı'yı gözaltına aldılar, mollalara ateş açtılar. Pazarlar kapandı. Başkenti baştan başa genel bir grev dalgası sardı. Sayısı on dört bin olduğu tahmin edilen, çoğu çarşılardan gelmiş büyük bir kalabalık İngiliz Elçiliği'nin bahçesine sığınmak zorunda kaldı. Sonuç olarak Şah rejimi sona eriyor, yeni bir anayasa yapılıyor ve yeni bir meclis kuruluyordu. Meclisin gündeminde ilk başta yabancılara tanınan ayrıcalıklar konusunda bir soruşturma açmaya verilmişti. Ancak tüm bunlara karşı yeni kurulan siyasi sistemin tutarlı olmadığı ve başkent dışında otoritesinin gayet zayıf olduğu zamanla anlaşılmıştı.

Bunlardan daha çok üzüntü veren başka bir baş ağrısı da yerel yönetim otoriteleriydi. Petrolün yeni sondaj alanı İran'ın en güçlü kabile topluluğu olan ve İran'ın söz geçiremediği Bahtiyariler'e ait kış otlaklarıydı. Göçmen olan Bahtiyariler koyun ve keçi sürüleri güderek yaşar, keçi kılından yapılmış çadırlarda yaşarlardı. 1905 yılında Reynolds, Bahtiyariler'in bazılarıyla bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre Bahtiyariler yüksek bir ücret ve "kârdan hisse almak karşılığında" kazı yapılacak topraklarda muhafız bulunduracak ve emniyeti sağlayacaktı. Ne var ki asıl önemli olan Bahtiyariler'e karşı korunmaktı. Bu anlaşma bitmek tükenmek bilmez gerginlik ve Bahtiyariler'in müzmin birer gaspçı oluşu gibi nedenlerle kısa zamanda bozuldu. Reynolds, Bahtiyari liderlerinden birini şu sözlerle tanımlamıştı: "Nasıl bir bülbül yumurtası ilk yumurtlandığında müziğe gebe olarak çıkıyorsa, bu adam da entrikayla dolu olarak doğmuş biridir." Sorunlar baş gösterdiği zaman hemen Reynolds'a bildirildiği için kendisinin olup bitenlerden haberi vardı, ancak elinden yakınmaktan başka bir şey gelmiyordu. "Bütün bunların altında Bahtiyariler yatıyor" demekten başka ne yapabilirdi?

Yerel kabilelerden gelen zarar ve tehdit temposu giderek hızını artırıyor, bu da tüm tesis ve çalışmaların emniyeti açısından yeni korkular doğuruyordu. D'Arcy Dışişleri Bakanlığı'ndan koruma istemek zorunda kaldı ve beklenen koruma sonunda geldi. Bu konuda Dışişleri Bakanlığı gururla şu görüşü ifade etmişti: "Koruma gönderilmesinin gerekçesi majestelerinin hükümetinin İran'ın güneybatısında bir İngiliz işletmesi bulunmasına verdiği önemden ötürüdür." Ancak gönderilen koruma ekibi sadece iki subay ve yirmi Hintli süvariden oluştuğu için ona da fazla güvenilemezdi. Öte yandan geçen zaman içinde İngiltere ile Rusya arasındaki anlaşmazlıklar yumuşama sürecine girmişti. 1907'de Anglo-Rus Anlaşması uyarınca bu iki ülke aralarındaki görüş ayrılığını bir kenara bırakıp İran'ı o günkü nüfuzlu odaklar arasında paylaştırmayı kararlaştırdı. Bunu yapmak için her iki tarafta da yeterli sebep vardı. Rusya, Rus-Japon Savaşı'nda uğradığı ezici yenilgi ve 1905 İhtilali'nin getirdiği acılar yüzünden çok zayıflamış durumdaydı. Bu nedenle St. Petersburg artık Londra'yla bir anlaşmaya girmenin büyük fayda sağlayacağı kanısındaydı. Kendi hesaplarına İngilizler de Ruslar'ın Hindistan'a doğru "spontane süzülme" yapmasından korktukları halde, şimdi de Almanlar'ın Ortadoğu'ya sızmasından daha çok endişelenmeye başlamıştı. 1907'de yapılan antlaşmaya göre Kuzey İran Rus egemenliğine, Güneydoğu da İngiltere'ye geçiyor, Orta İran ise tarafsız bölge ilan ediliyordu. Garip bir rastlantıyla tarafsız sayılan bölge sondajın yapıldığı yere rastlıyordu. İran'ın böyle alelacele kesin çizgiler belirtilerek bölünmesi, Tahran'daki İngiliz Elçisi'nin gözlediği gibi, "zaten var olan yabancı düşmanlığını büsbütün körükleyecekti." İran'ın bölünmesi olayı aynı zamanda İngiltere, Rusya, Fransa ülkelerinin bir Üçlü Antant yapmasıyla so-

nuçlanmıştı. Bu Üçlü Birlik aradan yedi yıl geçtikten sonra Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarıyla savaş halinde olacaktı.

Zamanla Yarışma

Sondaj yeri olan Mescid-i Süleyman bu oyunda atılan son "zar" gibiydi. Mescid-i Süleyman'da yapılan sondaj Reynolds ve ekibine lojistik açıdan da çok büyük zorluklar çıkarıyordu. Bunlardan en büyüğü yol sorunuydu. Bölgede hiç yol yoktu. Çevredeki onca tehlike içinde tam altı aylık emekleri silip kül eden bir de yağmurun yol açtığı sel felaketi yaşanmıştı. Neyse ki sonunda yol tamamlandı, aletler çalıştırıldı ve 1908 Ocak ayında bu faaliyet bölgesinde ilk sondaj başlamış oldu.

Ancak Uzlaşma Birliği açısından vakit biraz fazla hızlı geçiyordu. Burma Petrol işin yavaş yürümesinden ve büyük paralar harcanmasından fevkalade hoşnutsuzdu. Sendikanın İkinci Başkanı "tüm çabaların" hiçbir işe yaramaması ve "boşa gitmesi" olasılığından söz ediyordu. Bütün bunlar Burma'yı, projeye tam anlamıyla bağlı fakat İskoçyalı patronlarının uyarısından tedirgin olan D'Arcy'ye paranın bittiğini ve bizzat kendisi gereken ilave fonun yarısını sağlamadıkça işin duracağını bildirdi. D'Arcy yanıt olarak "20.000 pound veya herhangi miktarda bir para koymasının kuşkusuz olanaksız olduğunu" söyleyerek "Ne yapacağımı bilmiyorum" dedi. Ancak bu arada Burma'nın işten geri dönmek için fazla istekli göründüğünü sert bir şekilde duyurmaktan da geri kalmadı. Burma yöneticileri Reynolds'un bu yanıtına kendisine son olarak 30 Nisan'a kadar zaman tanıyacaklarını bildirmekle tepki gösterdiler; ancak D'Arcy aldırmadı ve bitiş tarihi olarak verilen gün böylece gelip geçti. – D'Arcy bilinçli olarak yavaş davranıyor, İran'daki Reynolds'a zaman kazandırmak istiyordu. Şimdi Burma ile D'Arcy'nin iş ilişkilerinde daha büyük bir uçurum açılmıştı.

D'Arcy'den hiçbir haber gelmemesi üzerine Burma kendi bildiğini yapmak isteyerek 14 Mayıs 1908'de Glasgow'dan Reynolds'a bir mektup göndererek projeye son verilmekte olunduğunu, bu nedenle eşyalarını toplamak için hazırlıklı olmasını bildirdi. Mektupta ayrıca Mescid-i Süleyman'daki iki kuyuda çalışmaların sürdürülmesi, en çok bin altı yüz feet derinliğe kadar inilmesi için kesin talimat vardı. Eğer bu derinlikte de petrol bulunmazsa Reynolds "işleri bırakacak, işi kapatacak ve işyerindeki tesislerin olanak verdiğince çoğunu alıp Muhammerah yoluyla geri dönecekti." Muhammerah'a ulaştıktan sonra aletleri Burma'ya sevk etmesi emrediliyordu. Uzlaşma Birliği'nin de, anlaşıldığına göre sonu gelmişti. Demek ki yıllar önce, daha D'Arcy işi almadan tasarlanmış olan "sayılamaz değerdeki zenginlikler" artık yok olacaktı. Bu arada Reynolds'a bir telgraf gönderilmiş ve posta ile çok önemli bir direktif gönderildiği, onu almak için hazırlıklı olması istenmişti. Fakat dünyanın o yanında postaların düzensiz oluşu nedeniyle mektup İran'a ancak iki hafta sonra ulaşacaktı. Dikkafalı Reynolds'un istediği de zaten bu gecikmeydi.

Mektup daha yoldayken bir gün beklenmedik bir anda sondaj mahallinde ani bir heyecan baş gösterdi ve giderek de büyüdü. Kuyulardan birinden doğal gaz kokusu geliyordu. Daha sonra küçücük bir parça sızıntı görülür gibi olduysa da arkasından hemen tekrar kayboldu. Bunu izleyen birkaç gün tam balık tutmaya çalışır gibi, bölgede 45 dereceyi bulan ısı altında aramaya devam ettiler. Sondajın en sert kaya üzerinde yapıldığı bir an, birdenbire parlak güneş altında, delikten buharlı bir gazın yükselmekte olduğu görüldü. 1908 senesi 25 Mayıs gecesi, havanın çok fazla sıcak oluşu nedeniyle Hintli süvari muhafızların başındaki İngiliz üsteğmen çadırına girmemiş, dışarda uyuyordu. 26 Mayıs sabaha karşı saat 4'ü henüz geçmişti ki büyük bir gürültüyle uyandı. Sondaj yerine koştu. Kazı yapılan kuyunun üstünden belki elli feet uzunlukta bir fışkırmanın sondajcıları petrole buladığını gördü. Petrolle birlikte ortada çalışan işçileri boğarcasına tehdit eden bir de gaz çıkarıyordu.

En sonunda İran'da petrole rastlanmıştı. Tarih olarak bu, Şah'ın ayrıcalık anlaşması imzaladığı günden yaklaşık yedi sene sonraya rastlar. Bunu İngiltere'ye duyuran ilk rapor bir olasılıkla

üsteğmen Wilson'un raporudur. Efsane gibi ağızlarda dolaşan bir söylentiye göre, Wilson raporunu şifreli göndermiş ve şöyle yazmıştı: "Bak. İncil Bahis 104, satır 15, cümle 3." Bu kısma bakıldığında İncil'de şu sözlerin yer aldığı görülür: "… toprak içinde yağ çıksın ve insanların yüzü gülsün diye…" Büyük olay D'Arcy'ye bir akşam yemeğinde gayri resmi olarak duyurulmuş ve D'Arcy bu olaydan büyük bir sevinç duymasına karşın sevincini kontrol altında tutmuştu. İnatla "Olay teyit edilmeden kimseye bir şey söyleyecek değilim" diyordu. Beklenen teyit kısa zamanda gelmiş ve daha birkaç gün geçmeden, birinci kuyu petrol çıkarmaya devam ederken, bu defa ikinci kuyuda da petrole rastlanmıştı. Bu olayın üstünden daha üç hafta geçmişti ki Reynolds, Burma Petrol'den 14 Mayıs tarihli işi tasfiye etmesini emreden bir mektup aldı. Bu sanki yarım yüzyıl önce Albay Drake'in almış olduğu Titusville'de işleri tasfiye etmesini isteyen mektuba benziyordu. O mektup da şimdiki gibi tam petrole rastlandığı bir zamanda gelmişti. Ancak şimdiki durumda Reynolds henüz patronlardan gelen mektubu almadan önce kendisi Glasgow'a bir telgraf göndermişti bile. Telgrafta, alay yoluyla şunları söylüyordu: "Bana gönderildiğini yazdığınız talimatları değiştirmeniz gerekiyor. Bölgede petrol çıktığı için talimatı yerine getirmem mümkün değildir." Nitekim Glasgow'dan gelen mektup Reynolds'un tahminlerinde yanılmadığını ve haklı olduğunu kanıtlamıştır.

Mescid-i Süleyman'da petrol bulunmasından sonra Reynolds birkaç yıl daha başmühendis olarak bölgede kaldı. Ancak petrol keşfine rağmen Burma Petrol'le arası giderek daha da bozuluyordu. Bu arada D'Arcy, Reynolds'u korumaya çalışıyordu. Burma yöneticilerine Reynolds'un "saçma bir davranışla uzlaşmayı bozacak bir adam olmadığını" ısrarla yineliyordu. Ancak D'Arcy'nin verdiği destek Glasgow'da Reynolds'a gösterilmiş olan köklü düşmanlığı gidermeye yetmeyecek ve Reynolds 1911 Ocak ayında hiçbir açıklamaya gerek duyulmadan işten atılacaktı. Arnold Wilson hatıralarında Reynolds'un verdiği hizmetleri şu sözlerle anlatır: "O, bölgedeki korkunç sıcağa ve soğuğa, düş kırıklıkları ve başarıyla dayanabilen, karşılaştığı her İranlı'dan, Hintli'den ve Avrupalı'dan bir şeyler almasını bilen biriydi. Bunun tek istisnası, dar görüşlülükleriyle koca bir işletmeyi nerdeyse mahvetmiş olan İskoçyalı işverenlerdir… G.B. Reynolds'un İngiltere İmparatorluğu'na, İngiltere endüstrisine ve İran'a yaptığı hizmetler hiçbir zaman takdir edilmemiştir. Kendi körlükleri yüzünden bazı olumsuz sonuçlara katlanmak zorunda kalan bazı kişiler, Reynolds sayesinde bu durumdan kurtulup çok da zengin olmuşlar, daha yaşarken büyük onur ve itibar kazanmışlardır." Reynolds'un işten atılması olayında Burma Petrol yöneticileri istemeyerek de olsa kendisine zahmetlerinin karşılığı olarak bin dolar para ödediler.

"Büyük Bir Şirket: Anglo-Pers"

19 Nisan 1909'da İskoçya Bankası'nın Glasgow'daki kolu ateşli bir yatırımcı topluluğunun baskınına uğramıştı. Bankadaki memurlar o güne dek böyle bir manzarayla hiç karşılaşmamıştı. "Kafamızdaki Petrol" imajı bu asık suratlı İskoç sanayi kentini sanki sarmıştı. Halk vezneler önünde onar onar toplanmış, birer başvuru formu almaya çabalıyordu. O gün zaman zaman kalabalık o denli birikti ki binaya girmek bile mümkün olmadı. Yeni kurulmuş olan Anglo-Pers Petrol Şirketi halka açılıyordu ve o gün şirket halka hisse senetlerini sunuyordu.

İran'da çok zengin bir petrol kaynağı olduğu birkaç aydan beri herkes tarafından bilinmekteydi. Bu işle ilgisi olan herkes anlaşmaya işlerlik kazandırmak için şirketi yeniden düzenlemenin zamanı geldiğine inanmışlardı. Ne var ki şirkete verilecek şekli saptamak için yapılan toplantılara, avukatların da katılıp devamlı tartışma çıkarmaları yüzünden çalışmalar bir türlü ilerlemiyordu ve bu tartışmalardan kaçınmak da neredeyse olanaksızdı. Ayrıca Deniz Kuvvetleri Amiralliği anlaşma taslağında yer alan amiralliğin, İran'daki petrol çalışmalarında Burma'yı teşvik ettiğinin "halka alenen duyurulmasını" öneren maddeye itirazı vardı. Sonuçta Burma Şirketi'nin İkin-

ci Başkanı "Amirallik bizim gelecekteki en iyi müşterimizdir, bu itibarla nasırlarına basmamız doğru olmaz" diyecek ve böylece taslakta kullanılan ifade yumuşatılacaktı. İtirazlardan biri de hiç beklenmeyen yerden, Bayan D'Arcy'den gelmişti. Bir zamanlar tiyatroda aktrislik yapmış olan bu hanım, toplantıya eşiyle birlikte gelmiş, kocasının isminin şirket adında yer almamasını dramatik bir üslûpla kınamıştı. D'Arcy bunu sorun yapmadığı halde, Bayan D'Arcy bu konuda ısrarlı davranıyor, eşinin avukatına yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Eşimin ismi İran'daki petrol çıkarmasıyla çok yakından bağlantılı olduğu için bunu çok büyük bir hata olarak karşılıyorum. Onun ününün takdiri için bu size yaptığım son başvurudur."

Yazık ki Bayan D'Arcy'nin başvurusu kabul görmedi. Aslında Burma Petrol hisselerinin çoğunu almış olmakla beraber D'Arcy de sonunda bu işten epeyce kârlı çıkmıştı. Kendisine o güne kadar yaptığı ve kesesini tamtakır bırakan arama masrafları için tazminat olarak pazar değeri 895.000 pound (30 milyon dolar veya bugünün parasıyla 55 milyon dolar) değerinde hisse senedi verilmişti. Yine de D'Arcy işin giderek kontrolünden çıktığını, elinden kayıp gittiğini anlıyordu. Sonunda Burma Petrol'le anlaşmaya varan D'Arcy, uzlaşmayı imzaladığı gün, büyük bir hüzne kapılarak, "Sanki çocuğum konusunda bir anlaşma imzalıyor gibiyim" diyecekti. Gerçekten de baba ile oğul arasındaki bağlantı tamamen kopmuş değildi. Sonunda yeni kurulan Anglo-Pers Şirketi'ne müdür olarak atandı ve her zaman olduğu gibi büyük bir bağlılıkla çalıştı; "Her zamanki gibi şevk doluyum" diyordu. Ne var ki artık "en üst düzeyde kapitalist" olduğu günlerdeki nüfuzu geride kalmıştı. Karısının korktuğu şey de zamanla gerçekleşecek ve 1917 yılındaki ölümünden çok önce, William Knox D'Arcy adı unutulup gidecekti. Sadece Anglo-Pers Şirketi bir arama fonuna "D'Arcy" adını verecekti o kadar. Aslında bu vefa gösterisi onun bütün yaptıkları yanında çok küçük bir teselli sayılır.

Bu arada İngiltere'nin koruması altında bulunan topraklarda şimdilik az da olsa petrol çıkaran önemli bir petrol kaynağına rastlanmıştı. Anglo-Pers Şirketi de çok çabuk önemli bir şirket olarak gelişmişti. Daha 1910 yılı sonunda çalıştırdığı işçi sayısı 2500'ü buluyordu. Ancak şirket işlerinin İran'daki organizasyonu pek iyi gitmiyordu ve bir hayli karmaşık sorunlarla karşı karşıyaydı. Operasyonlara şirket ve politik otoriteler karışmış olduğundan daha çok bir Bizans karakteri görünümündeydi. O günlerde bölgede konsolos olarak bulunan Arnold Wilson, şirketin yerel işlerinde fiilen danışmanlık görevini üstlendi. Ancak bu işin devamlı ilgi isteyen yıpratıcı bir konu olduğunu kısa zamanda anlamıştı. "Bu petrol şirketinin işleri üzerinde tam on beş gün düşündüm. Bu arada ne demek istediklerini her zaman söyleyemeyen İngilizler'in ve söylediklerini her zaman kastettikleri anlamda söyleyemeyen İranlılar'ın görüşlerini ölçüp biçtim. İngilizler'in anlaşma sözcüğünden kastettikleri, İngilizce yazılmış bir belgedir. Bir yargı organının karşısında avukatların saldırısına dayanması gereken bir belge. İranlılar'ın algıladıkları anlamda ise her iki tarafın genel niyetlerini yansıtan, içinde önemli miktarda senelik ödenecek para konusuna yer verilmiş bir deklarasyondur" demişti.

Bölgede çok geçmeden en az on milkare olan yeni bir petrol sahası bulunmuştu. Ancak bu da ham petrolün nasıl çıkarılacağı ve sonradan ne şekilde arıtılacağı gibi yeni yeni sorunlar ortaya çıkardı. Bu arada bir buçuk senelik bir çalışmayla tepelerle çölü birbirine bağlayan 138 mil uzunlukta bir de boru hattı yapılmıştı. Boru hattının izlediği yol sopalar ve bezden yapılmış bayraklarla işaretlenmişti. Boru hattının yapımında tam altı bin katır kullanıldı. Rafinerinin kurulacağı yer olarak Abadan seçildi. Abadan Dicle, Fırat ve Karun nehirleri ağzının uzantısı olan Şattül Arab'da çamur ve hurma ağaçlarıyla kaplı uzun, dar bir adaydı. İnşaatta çoğunlukla Burma Rangoon rafinerisinden gelen Hintliler çalışmıştır; ancak inşaat kötü bir işçilikle yapılmıştı. Nitekim 1912 Temmuzu'nda, daha ilk denemede bozulmuş, o günden sonra da tasarlanan kapasitenin çok altında çalışmıştır. Ürettiği ürünler de kalite bakımından kötüydü. Sözgelimi Abadan'da arındırılan gazyağı sarımtırak bir renkte olup lamba camlarında is bırakıyordu. 1913 Eylül ayında, duruma kı-

zan öfkeli bir Burma yöneticisi dayanamayıp "Rafineri çalışmaya başladığı ilk günden beri talihsizliklerin biri bitmeden öteki çıkıyor" demişti.

1912 Ekimi'nde, Anglo-Pers Petrol Şirketi yeni bir adım atarak kendisine pazar garantilemek için Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi'nin ticari kolu olan Asya Şirketi'yle bir anlaşmaya girdi. Anlaşma uyarınca Anglo-Pers, ham petrolünü ve benzin ve gazyağının hepsini Asya şirketi aracılığıyla satacak, ancak mazot üzerindeki haklarını kendinde bırakacaktı. Bunu, ilerideki gelişme aşamasında stratejisini mazota dayamak amacıyla yapmıştır. Bu aşamada Anglo-Pers, dev şirketleri bir pazar savaşına sürükleyecek ve bunun masraflarını kaldıracak parasal güce sahip değildi. Kendi hesabına Shell Şirketi de yeni bir tehditle karşılaşmayı göze almıyordu. Robert Waley Cohen'in Hague'deki meslektaşlarına yazdığı gibi "Görünüşe göre çok büyük petrol stokuna sahip olduğu anlaşılan bu insanların durumu, Doğu'da oldukça ciddi bir problem" demekti.

Ancak problem Anglo-Pers'in kendini kısa zamanda derin mali sıkıntılar içinde bulması nedeniyle yine de sona ermedi. Böylece İran kökenli bu iş bir kez daha, varlığını sürdürmek açısından güvencesiz bir duruma düşmüştü. 1912 yılı sonunda, çalışması için gereken kapitalin hepsini tüketmiş durumdaydı. Burma Petrol Başkanı olan John Cargill, bu durum karşısında taş kesilmiş, şunları yazıyordu: "Bu İranlılar ne kadar karışık belalı işler içindeler! Onlar için bana 'boş ver üzülme' demek kolay, ancak benim bir ismim ve itibarım var ve bunların her ikisi de Anglo-Pers Şirketi'nin durumuyla yakından ilişkili. Bugünkü korkunç durumda nasıl olup da müthiş endişeli ve üzgün olmadığımı söyleyebilirim?"

Herhangi bir ilerleme kaydetmek için şirketin milyonlarca pound'a ihtiyacı vardı. Ancak görünürde bunu sağlayacak bir kaynak da yoktu. Yeni bir fon sağlanamadığı takdirde ya İran'daki çalışmalar durdurulacak veya tüm işletme "Hollanda Kraliyet/Shell" ortaklığı tarafından yutulacaktı. Birkaç yıl evvel Burma, benzer duruma düşmüş, sonunda kurtulmuştu. Şimdiyse Anglo-Pers Şirketi için bir kurtarıcı bulmak gerekiyordu.

8

Kaderin Çizdiği Tehlikeli Dalış

1903 yılı Temmuz ayında, İran'da üstlendiği petrol işinin yavaş gitmesi ve pahalı masrafları gerektirmesi yüzünden William Knox D'Arcy'nin morali bozulmuştu. D'Arcy büyük bir düş kırıklığı içinde, yıpranmış ve sağlığı bozulmuş olarak tedavi görmek amacıyla Bohemya'daki Marienbad kaplıcalarına gitmişti. Orada Kraliyet donanması ikinci amirali olan ve uzun zamandan beri "petrol delisi" lakabıyla tanınan Amiral John Fisher'le tanışıp ahbaplık kurdu. Sağlığının düzelmesinde kaplıca tedavisi kadar Amiral Fisher'le kurduğu ahbaplığın da rolü vardır. Tamamen tesadüfe dayanan bu tanışma sonuçta D'Arcy'nin giriştiği petrol serüveninin yön değiştirmesine, petrolcülüğün milli stratejilerin merkezine doğru itilmesine neden olacaktı.

Amiral Fisher çok seneler evvel kronik dizanteriye yakalandığı zaman bu kaplıcaya gelip tedavi olmuş ve Marienbad'dan iyileşerek ayrılmıştı. Bu nedenle düzenli olarak Marienbad'a gelirdi. Ancak bu gelişinde o da D'Arcy gibi düş kırıklığına uğramış, morali bozuk bir adamdı. Bunun sebebi mazotla ilişkiliydi. Birkaç gün evvel mazotun İngiliz savaş gemilerinde kullanılması için ilk deneme yapılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Deneme majestelerinin Hannibal isimli İngiliz savaş gemisi üzerinde yapılmıştı. Gemi Portsmouth limanından kalktığında yakıt olarak iyi kalite Galler kömürü kullanılmış ve gemi bacasından düzgün beyaz bir duman çıkmıştı. Bir işaretle, yakıt değiştirilip petrole dönüştüğünde, birkaç dakika içinde geminin yoğun kara bulutlarla sarıldığı gözlenmişti. Bu çok sonra anlaşıldığına göre kazancının neden olduğu bir yakış hatasıydı. Ancak bu hata yüzünden deneme işi bir felakete dönüşmüştü. Bu, donanmada mazot yanlısı olan ve her ikisi de denemede hazır bulunmuş –Amiral Fisher ve Shell'den Marcus Samuel– için çok ağır bir yenilgiydi. Fisher'in büyük bir düş kırıklığı içinde Marienbad'a gidip orada bir raslantı sonucu D'Arcy ile karşılaşması işte bu günlere denk gelir.

İki adam tanıştıktan hemen sonra ikisinde de ortak nokta olan petrol tutkusunu keşfetmekte gecikmedi. D'Arcy hemen telaşla İran'daki çalışmalara ait haritaları ve kâğıtları istetip Fisher'e göstermeye yöneldi. Fisher de D'Arcy'nin anlattıklarından çok sevinmiş ve fazlasıyla duygulanmıştı. "Altın madeni milyoneri" adını taktığı D'Arcy'yi bir yazısında şöyle anlatır: "Daha şimdiden İran'ın yarısı olan güney kısmını PETROL için satın aldı... Bunun olağanüstü bir olay yaratacağı kanısında. Orada kendisini temsil edecek ve işleri yürütecek bir adam aradığını söylüyor. Bunun için ben şimdi Portsmouth'a gitmekten vazgeçip İran'a gitmeyi düşünüyorum!" D'Arcy bu sözleriyle Fisher'in kendisine bir tür yardım vaat ettiği anlamını çıkarmıştı. Nitekim kısa zamanda beklediği yardım önce perde arkasından ve sonra da çok büyük miktarda kamuoyundan geldi. Ama D'Arcy'nin yürekten dilediğinin aksine kendisine çok yakın olan yerden gelmemişti.

"Petrolün Vaftiz Babası"

Marcus Samuel'in sonraki günlerde "petrolün vaftiz babası" olarak anıtlaştırmak istediği John Arbuthnot Fisher 1904 yılında birinci amiral oldu. Bunu izleyen yedi sene içinde "Jacky" namıyla

tanınan Fisher, Kraliyet donanması üzerinde o güne kadar hiç kimsenin olmadığı kadar egemen olmuştur. Seylan'da sefalet içinde yaşayan bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak doğan Fisher, 1854 yılında on üç yaşındayken, bir yelkenli gemide deniz öğrencisi olarak denize açılmıştı. Ne doğuştan ne de daha sonra kazanılmış herhangi bir unvanı olmadığı için bu unvanın sağlayacağı herhangi bir avantajdan da yoksundu. Ancak parlak zekâsı, tutarlılığı ve azminin sağladığı bir üstünlüğe sahipti. Çağdaş bir yazarın söylediği gibi Fisher "Machiavelli ile saf bir çocuğun karmasıydı." Beraber olduğu her insanı derhal etkisi altına alıp coşturan karakteriyle Fisher, gerçekten de bir "enerji, şevk ve ikna edici güç kasırgasıydı." Bir gün bizzat Kral VII. Edward, Fisher'le çok şiddetli geçen bir tartışmaya girişmiş ve tartışma bittikten sonra ona "yumruğunuzu suratıma doğru sallamaktan vazgeçmenizi dilerdim" demişti.

Fisher ailesine, dansa ve din işlerine çok düşkündü. Bunlar dışında bir tutkusu daha vardı: Kraliyet donanması. Hayatını tam anlamıyla donanmanın modernizasyonuna adamış, bütün kuvvetiyle onu köklü şekilde yerleşmiş âdetlerinden, kayıtsızlığından, örümcek yuvasına benzeyen geleneklerinden sıyırmaya çalışıyordu. Hedef olarak saptadığı amaçlara sarsılmaz bir azimle yürür, gerçekleştirirdi. Maiyetinde çalışmış bir subay onun için "Jacky'yi tatmin eden tek şey 'Tam Yol İleri!' komutudur" demişti. Amaçlarına erişme yolunda kendi kendisini görevlendirmiş olan bu adam Kraliyet donanmasında teknolojik yenilik yapılmasının savunucusuydu. Sıkı sıkıya bağlı olduğu "altın kural" "hiçbir zaman kendimizi dışlanacak duruma sokmamalıyız" kuralıydı. Donanmadaki başarıları ilk önce torpidolar üzerindeki uzmanlığıyla başlamış, bu konuda oldukça itibar kazandıktan sonra ilgisi denizaltıcılık, destroyer, Kelvin pusulası, geliştirilmiş top ateşi ve sonunda da deniz-havacılığıyla sürmüştür. En son uğraşı ise petrol konusuydu. Daha 1901 yılında, "Fuel oil bir gün denizcilik stratejisinde ihtilal yaratacaktır. Bu İngiltere için bir 'İngiltere Uyan!' çağrısı olacaktır" diye yazdığı bilinir. İngiliz deniz filosunun kesinlikle kömürden petrole dönmesini istiyordu. Petrole dönüş ona göre sürati hızlandıracak, daha çok verimlilik ve daha çok manevra kabiliyeti sağlayarak yararlı olacaktı. Ne var ki Fisher azınlıktaydı. Öteki amiraller Galler kömürüne bağlı kalmanın daha güvenceli olduğu inancıyla, kömür üzerinde ısrara devam ettiler.

Donanma Komutanlığı'na atanmasından sonra Fisher Marienbad'da D'Arcy'nin kendisine tanıttığı projeyi yeniden ele aldı. İngiltere'nin kontrolü altında uzanan büyük petrol alanlarını görmeye kesin kararlıydı. Bu amaçla nüfuzunu kullanarak ilk önce İran anlaşmasına destek vermesi ve sonra da Burma Petrol'e D'Arcy'nin imdadına koşması için baskı yapması yolunda, donanma üzerinde etkisini kullanmaya çalıştı. Hiç kuşku yok ki gerçek hedefi her zamankinin aynıydı. Kraliyet donanmasını günün endüstriyel çağına ulaştırmak ve savaş çıktığında hazırlıklı bulunmak. Herkesten önce böyle bir savaşta İngiltere'nin karşısındaki düşmanın Avrupa kıtasında endüstriyel açıdan yükselmekte olan Almanya İmparatorluğu olacağını anlamıştı. Ayrıca önlerindeki kaçınılmaz savaşta Almanya'nın da en az kendisi kadar mazotun önemini bildiğinden emin olduğu için, çıkacak savaşta hem Kraliyet donanmasını ve hem de İngiltere hükümetini bir petrol savaşına iteceğinden kuşkusu yoktu.

"Made in Germany"

Almanya ile İngiltere arasında, çok belirgin ve doğrudan anlaşmazlık yaratacak bir sorun yoktu; ancak yüzyıl dönemecinde bu iki ülke arasındaki soğukluk bazı faktörler nedeniyle giderek büyümeye başladı. Bu faktörler içinde Kraliçe Viktorya'nın torunlarından olan Kaiser'in, amcası İngiltere Kralı VII. Edward'a duyduğu belirgin güvensizlik sayılabilir. Ancak bu faktörlerin en etkili olanı İngiltere ile Almanya arasında yeni yeni filizlenmekte olan denizcilik yarışıydı. Her iki ülke kendi filolarının büyüklük ve teknolojik üstünlüğü için çetin bir yarışma içindeydi. Bu yarışma iki ülke arasındaki ilişkilere egemen oluyor, her iki ülke basınında tüm dikkatleri çekiyor, ka-

muoyunun davranış ve tartışmalarını yönlendiriyor, gelişmekte olan milliyetçilik tutkusunu körüklüyor ve insanların en gizli endişelerini ateşliyordu. Bu yarışma her iki ülke için aralarındaki uyuşmazlığın odak noktası olmuştu. Bir tarihçinin yazdığı gibi "Çağdaş fikrin şekillenmesinde en önemli etken, İngiliz-Alman anlaşmazlığını her şeyden çok kızıştıran denizcilik konusuydu."

1890'ların sonunda Alman hükümeti Weltpolitik dediği hedefe doğru ilk büyük atılımının açılış törenini yapıyordu. Weltpolitik global, siyasi, stratejik ve ekonomik üstünlük için, Almanya'nın bir dünya gücü olarak ve Berlin'in anlatımıyla "dünyanın siyasi özgürlüğü için" harekete geçmesi anlamını taşır. "Yeni" Almanya'nın kendini dünya sahnesinde kabul ettirmek için başvurduğu bu sert elli, kaba, açıkça saldırgan yöntem diğer güçleri sinirlendirmekten ve duydukları paniği artırmaktan başka bir işe yaramadı. Kaiser'in kendi mabeyncilerinden biri bile Almanya'nın bu konudaki "sert, iteleyici, dürtücü ve küstah tutumunu" eleştirmiştir. Bu Kaiser Wilhelm'in kendi karakterini yansıtan ve bu konudaki şöhretini daha da kötüye dönüştüren bir davranıştı. Kaiser çabuk sinirlenen, kararsız, peşin hükümlü, huysuz ve değişken tabiatlı bir hükümdardı. Çok tanınmış bir Alman yazar, Kaiser'in, yaşı ilerledikçe kendi de olgunlaşan kimselerden olmadığını söylemiştir.

Geçmiş Bismarck İmparatorluğu'nun karmaşık günlerinde yaşamış birçok Alman için, hayallerindeki "dünya gücü" rüyasının gerçekleşmesi önündeki engeller arasında en büyüğü açık denizlerdeki İngiliz üstünlüğüydü. Almanya'nın hedefi, kendi amirallerinden birinin sözleriyle "İngiltere'nin dünya üzerindeki egemenliğini kırmaktı." Kanılarına göre bu; sömürgeleri serbest bırakarak, genişlemek ihtiyacında olan merkezi Avrupalı devletlere, gereksinim duydukları alanları sağlamak şeklinde yapılacaktı. Bunun anlamı ise, her şeyden evvel, İngiltere'nin deniz kuvvetleriyle yarışacak güçte bir Alman deniz kuvveti kurmaktı. Kaiser ulusuna, "Bu İngiliz kaplanının geri çekilmesi için bizim sıkılı yumruklarımızı kafasının tam ortasına indirebilecek duruma getirmemiz lazım" demişti. Almanlar denizlerde egemenlik çabalarına 1897 yılında başlamıştı. Hedeflerine ulaşmanın on seneden çok daha fazla bir zaman alacağını düşünmekle beraber İngilizler'in bu rekabetin getirdiği masraflardan bıkkınlık duyacağı ümidindeydiler. Ancak bunun İngilizler üzerindeki etkisi, hiç de umdukları gibi olmadı. Bu meydan okuma onları hem korkutmuş hem de kendi çabaları için daha da fazla bilemiştir. İngiltere için ülkenin dünya üzerinde oynadığı rol bakımından ve İngiltere İmparatorluğu'nun güvencesi açısından "denizde üstünlük" büyük önem taşıyordu. İngiltere'nin o günkü kapasitesi zaten idare, insan gücü ve ödeme bakımından imparatorluğun yüklediği büyük sorumluluk ve yükü kaldıramayacak durumdaydı. Ancak, bütün bu olumsuzluklar Almanya'nın sebep olduğu yeni tehditle karşılaştırıldığında daha az ürkütücüydü. Ama ne var ki, İngiltere'nin o güne kadar sahip olduğu endüstriyel liderlik de elinden kaymaya başlamıştı. Endüstriyel liderlik Amerika'ya ve daha kötüsü Almanya'ya doğru yol almaktaydı. 1896'da yayımlanmış Made in Germany (Almanya malı) başlıklı uyarıcı eser en çok satılan kitaplar listesinde ilk sırayı alıyordu. İngiltere artık bir Kabine üyesinin esefle söylediği gibi dertli bir Titan olmuştu.

Amiral Fisher gelecekteki düşmanının yalnızca Almanya olacağına yürekten inanıyordu. Almanya'nın birdenbire ve beklenmedik bir zamanda, örneğin uzun bir hafta sonu tatilinden yararlanarak saldırmasından korktuğu için, seneler boyu her hafta sonu tatilinde yaverlerini nöbette tutardı. Yaverler de bu nedenle senelerce hafta sonu tatilinden yoksun kalmıştır. Fisher'in zorlamasıyla İngiliz hükümeti de donanmasını modernleştirmek ve genişletilmiş bir gemi yapım programına girişmek suretiyle Almanya'nın meydan okuyuşuna tepki vermişti. Takvimler 1904 tarihini gösterdiğinde iki ülke arasındaki denizcilik rekabeti en "üst" noktasını bulmuştu. Bu rekabeti körükleyen unsurlar arasında tüm şiddetiyle devam eden "teknolojik devrim" de sayılmaya değer. Teknolojik devrim her iki ülkenin savaş gemilerinin büyüklük ve hızında, toplarının menzil ve hedefi bulma özelliklerinin artırılmasında, torpido ve denizaltı gibi yeni silahların geliştirilmesinde özellikle hâkimdi.

Her iki ülkede de bu yarış sosyal ve çalışma huzurunun bozulması, iç işlerinde anlaşmazlık, maliye ve bütçe dengelerinin bozulması pahasına cereyan ediyordu. Bu arada İngiltere, "silahlanma veya silahsızlanma" konusunda iki ayrı görüşe ayrılmış, taraflar bu iki görüş üzerinde klasik bir tartışmaya girmişti. İktidardaki Liberal Parti deniz gücünün kuvvetlendirilmesini, donanma için ayrı bir gemi inşa bütçesi yapılmasını isteyen "büyük donanma" yanlılarıyla, donanma harcamalarının kısıtlanıp artan paranın donanma yerine iç barış için gerekli olduğuna inandıkları sosyal ve iyileştirici programlara aktarılması yanlısı "Ekonomistler" arasında kalmış, ne yapacağını şaşırmış durumdaydı. Yapılan tartışma gerçekten çok acıydı. Daily Express gazetesi büyük bir ciddiyetle şu dramatik soruyu sormaktaydı: "Yoksa İngiltere yaşlılara emeklilik ödeneği uğruna denizlerdeki egemenliğini düşmana mı teslim edecek?" 1908 yılından itibaren "Ekonomistler"in başkanlığına David Lloyd George getirildi. Yeni başkan evvelce Galler bölgesinde avukatlık yapıyordu. Kendisi Başbakan Herbert Asquith'in Liberal Kabinesi'nde bakan ve bir süre içinde, Winston Spencer Churchill zamanında Başbakanlık görevindeydi. (Churchill daha öğrenciyken isminin çok uzun oluşu nedeniyle geride kalmamak, işlerin çabuk yapılması için Spencer adını bırakmıştı.) O günlerde İngiltere siyaset alanında bu aceleciliğinden ötürü "aceleci genç adam" diye anılıyordu.

Churchill Müdahale Ediyor

Winston Churchill, Marlborough Dükü'nün yeğeni ve parlak fakat sinirli bir kişiliği olan Lord Randolph Churchill ile güzel Amerikalı eşi Jennie Jerome'un oğludur. Parlamentoya 1901 yılında yirmi altı yaşındayken Muhafazakâr Parti'den girmiştir. Üç yıl sonra serbest ticaret konusunda Muhafazakâr Parti ile anlaşmazlığa düşerek bu partiden ayrılıp Liberal Parti'ye geçti. Siyasi parti değiştirmesi meslekteki ilerlemesine mani olmamıştı. Nitekim kısa bir süre sonra Ticaret Heyeti Başkanlığı'na getirildi ve 1910 senesi henüz başlamışken de İçişleri Bakanı oldu. Churchill hayatını politika için ve büyük stratejiler kurmak için yaşamıştır. Evlendiği gün, tören başlamadan evvel kilise girişinde beklediği dakikalarda bile politika konuşup politika dedikodusu yapıyordu. "Ekonomistler"in başkanlık kampanyasında tereddüt etmeden öne atılmıştı. Fisher'in donanmasının genişletilmesi programına karşı çıkarak Lloyd George'la birlikte İngiltere ile Almanya arasında bir denizcilik anlaşması yapmayı başardı. Bunu donanmanın bütçesini hafifleterek, geri kalan parayı sosyal reformlar için kullanmak amacıyla yapmıştı. Ancak Churchill bu yaptıkları için çok eleştiri almıştır. Yine de yolundan dönmeyecekti. O günlerde ağızlarda dolaşan İngiltere ve Almanya arasında bir savaşın kaçınılmaz olduğu söylentilerini Churchill "Bunların hepsi de saçma" diyerek karşılamıştır.

Ama 1911 Temmuzu'nda savaş gemisi "Panter", Almanya'nın Afrika güneşi altında bir yeri olduğunu ısrarla göstermek istercesine, Agadir'in Fas limanına doğru süzülüyordu. Ancak Panter olayı geri tepecekti. Nitekim bu olaydan sonra hem İngiltere'de hem de öteki Avrupa ülkelerinde, özellikle de Fransa'da Almanya'ya duyulan antipati daha da yoğunlaşacaktı. Churchill görüşünü bir anda değiştirmişti. O andan itibaren Almanya'nın saldırganlığı konusunda hiçbir kuşkusu kalmamıştı. Almanya'nın hedefi genişlemekti ve Alman filosunun büyütülmesindeki tek amaç da İngiltere'yi tehdit etmekti. Bu ise İngiltere açısından karşılık verilmesi gereken bir tehditti. Churchill bütün bunlardan Almanya'nın savaş çıkarmak niyetinde olduğunu anlamıştı. Şu halde İngiltere, üstünlüğünü korumak için kaynaklarını seferber etmeliydi. O sıralar Churchill henüz İçişleri Bakanı'ydı. Buna karşın Kraliyet donanmasının ne denli kuvvetli olduğunu bilmek istiyor, bu konuya ilgi gösteriyordu. Donanmanın ani bir saldırıya karşı gerçekten hazır olup olmadığını ilgililere sormaya başlamıştı. Agadir krizinin en dorukta olduğu bir dönemde sorumlu kişilerin İskoçya'da av tatiline çıkmalarına çok sinirlenmişti. 1911 yılı sonunda ancak kriz sona erdikten sonra Churchill de Başbakan Asquith'le beraber İskoçya'ya tatile gitmişti. Bir gün, birlikte oynadık-

ları bir golf partisinden sonra eve dönerken, hiç beklenmedik bir anda, Başbakan Asquith Churchill'e Donanma Bakanlığı'na getirilmeyi isteyip istemediğini soracaktı. Kraliyet donanmasının en üst düzey sivil konumu olan bu yere aldığı teklife Churchill şu cevabı vermiştir: "Bunu gerçekten isterim!"

Böylece İngiltere deniz kuvvetleri, o müthiş enerjisini, uzakgörüşlüğünü, dikkatini ve ülkenin bir deniz rekabetindeki olası zaferini sergileme gücüne sahip bir bakana kavuşmuş oluyordu. Churchill şu sözleri söylemişti: "Eğer donanmamız bu denli üstün olmasaydı, yarışmamızın ve imparatorluğumuzun tüm kaderi, tüm varlığımız, özveri ve icraatla geçmiş bunca yüzyıllar boyunca birikmiş büyük hazinemiz hepsi birden, bir anda yok olup silinmeye mahkûmdu." Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından önceki üç sene içinde kendine prensip edindiği kural gayet açıktı. "Niyetim Almanya'dan gelebilecek bir saldırıya karşı, sanki bu saldırı hemen yarın gelecekmiş gibi hazırlıklı bulunmaktı" demiştir. Bu kampanyada Churchill'in müttefiki kendinden nerdeyse iki kat yaşlı olan ve donanmadan yeni emekli olmuş Amiral Fisher'di. Fisher 1907 yılında Biarritz'de tanışmış olduğu Churchill'e karşı ilk günden beri hayranlık duymuştu. Birbirlerine o denli yakındılar ki Fisher için, Churchill'in yakın olan evlilik planını büyük olasılıkla ilk bilen kişiydi denebilir. Bir ara Churchill'in donanma bütçesini eleştirmesiyle bozulur gibi olan dostlukları sonradan tekrar Churchill'in "Donanma Bakanı" olmasıyla, içtenlikle devam etmiştir. Churchill bu göreve atanır atanmaz vakit geçirmeden Fisher'i aramış, ikisi birlikte Reigate'deki köy evine gidip birkaç gün kaldıktan sonra Churchill yeniden Fisher'in kalbini kazanmıştı. O günden sonra Fisher, Churchill için daima bir "mürebbiye" görevi yüklendi. Aynı zamanda giderek Churchill'in en önde gelen gayri resmi danışmanı konumuna gelmişti. Churchill, Fisher'e "donanmanın büyütülmesi, iyileştirilmesi, modernizasyonu için on yıl boyunca atılan en önemli adımlarda, bunların hepsinin öz kaynağı" gözüyle bakmıştır. Onun görüşüyle, kendisini sonu gelmeyen "anımsatıcı-not" bombardımanına tutan bu amiral "gerçek bir bilgi ve esin volkanıydı." Fisher, Churchill'e çeşitli konularda en geniş yeni bilgiler sunabilmiş kişidir.

Fisher'e göre öğrenilmesi gereken önemli derslerin en başında petrol konusu geliyordu. Ona göre petrol üstünlük stratejisinin bölünmez bir parçasıydı ve bu gerçek yakında kanıtlanacaktı. Bunun inancında olarak Churchill'i bu konuda eğitmeye, ona majestelerinin donanmasında kömür yerine petrol kullanmanın erdemlerini öğretmeye yöneldi. Bir yandan da Almanlar'ın petrol gücüyle çalışan dev cüsseli okyanus gemileri inşa ettiğine dair raporlar aldığından, telaşa kapılmış, Kraliyet donanmasını "petrol denilen uçurum" konusuna yöneltmek ve bunu olanak verdiğince çabuk yapmak için kendinde yeni bir dürtü hisseder olmuştu. Churchill'in bu konudaki eğitimini hızlandırmak amacıyla Amiral Fisher, Shell'den Marcus Samuel'le bir anlaşmaya vardı. Bu iki adam ilk defa on yıl kadar evvel "petrolün potansiyel rolü" konulu, petrol otoritelerinin katıldığı bir toplantıda rastlantıyla karşılaşmışlardı. Ancak ilişkilerinin asıl temeli sonradan, Samuel'in Fisher'e gizlice sızdırdığı bir bilgiye dayanarak atılmıştı. Samuel, bir Alman denizcilik işletmesinin on yıl süreli bir petrol mukavelesi yaptığını, ayrıca petrol stokunun bir kısmını da gizlice Alman donanmasında deneme mahiyetinde kullanacağını öğrenmiş ve bu bilgiyi Fisher'e aktarmıştı. 1911 Kasım ayı sonunda Fisher'e yazdığı bir mektupta Samuel şunları söylüyordu: "Meğer siz ne kadar haklıymışsınız ve şimdi de ne kadar haklısınız! İçten patlamalı motorun keşfi dünyanın şimdiye kadar şahit olduğu en büyük keşif sayılabilir; çünkü kesinlikle biliyorum ki belki de şu satırları yazdığım an bile buharlı motörün yerini alabilir… ve bu yer alma olayının tıpkı içten patlamalı motor gibi trajik bir hızla oluşacağından eminim. Sizin amirallikte sürekli görevde olan kişilerin oluşturduğu mekanizmanın içinde olduğunuzu biliyorum ve bu düşünce beni hasta ediyor. Bu kişilerin şimdiye kadar sebep olduğu zararların giderilmesi için çok kuvvetli ve çok yetenekli bir adamın şart olduğuna inanıyorum. Eğer bu adam Winston Churchill olursa ona bütün kalbim ve ruhumla yardım edeceğim."

Hız

Bu mektubun yazılmasından kısa bir süre sonra Fisher, petrol konusunun ele alınması amacıyla Marcus Samuel'i Churchill'le bir araya getirmenin yollarını aradı ve ikisi arasında bir toplantı ayarladı. Ancak Churchill, Shell Nakliyecilik ve Ticaret Şirketi'nin başkanı olan Samuel'den nedense fazla etkilenmemişti. Bu durum Fisher'i yıldırmadı ve işin takibi için Churchill'e yazdığı kısa bir hatırlatma mektubunda önce Samuel'in yarattığı izlenim için özür dileyerek amacını şu sözlerle dile getirdi: "O, dış görünüşüyle çok parlak olmayabilir, ancak kendisinin işe seyyar satıcılıkla, bugün şirketinin adını taşıyan deniz kabuğunu satarak başladığını anırnsatmak isterim. O günün seyyar satıcısı olan bu adamın bugün bankada kendi özel parası olarak altı milyon sterlini var. 'Samuel çayın bardağa nasıl döküleceğini' bilmiyorsa da kendisi aslında iyi bir çaydanlıktı!" Sözlerinin sonunda Fisher açıklama yaparak ikisi arasındaki bu toplantıyı Churchill'i ikna amacıyla tertiplediğini, petrol stoku miktarının Kraliyet donanması için bol bol yeterli olduğunu, bu bakımdan petrol kullanımı için rahatlıkla ve çekinmeden bir angajmana girebileceğini Churchill'e açıkladı. Ona petrolün kömüre karşı avantajlarını anlatan uzun bir nutuk çektikten sonra şunları da söyledi: "Unutmayın ki petrol kömür gibi öyle hemen bozulmaz; ayrıca petrol su kesimi altındaki tanklar içinde bile büyük miktarlar halinde stoklanabilir. Böylece yangın sonucu veya bir bombardıman ya da kundaklama sonucunda bozulması da önlenmiş olur. Ayrıca Süveyş'in doğusunda petrol kömürden daha ucuzdur!" Bunları yazdıktan sonra ayrıca Samuel'in kendisini Shell Yönetim Kurulu'na katılmaya çağırdığını, fakat kendisinin buna yanaşmadığını da ilave ederek şu sözlerle devam ediyordu: "Ben fakir bir kimseyim ve durumumdan da gayet memnunum! Ancak eğer zengin olmak isteseydim mutlaka petrol işine atılırdım! İçten patlamalı motorun uygulamasıyla yük taşıyan bir geminin yakıttan yüzde 78 tasarruf sağlayacağı, kargo yerinden de yüzde 30 yer kazanacağı, ayrıca onca ateşçiden ve mühendisten de kurtulacağı için pratikte de yararlı çıkacağı göz önüne alınırsa kapımızda petrolle gelecek ne denli muazzam değişikliklerin bizi beklediği kolayca anlaşılır." Amiral Fisher kömürden petrole dönmenin çok zaman alıp yavaş cereyan etmesinden hoşnut değildi. Bunun doğurabileceği tehlikeli sonuçlar konusunda Churchill'i sık sık uyarıyordu. Ona yazdığı bir yazıda şu sözleri söylemekten çekinmemiştir: "Bir gün gelip de yakıt olarak sadece petrol kullanan modern Amerikan savaş gemileri denizlerimizde seyrederse ve Alman bandıralı bir motorlu savaş gemisi bizim 'kaplumbağa hızındaki gemilerimize' nişan alırsa, hiç kuşkum yok, ülkenizdeki kocakarılar bu manzarayı seyretmekten çok hoşlanacaklardır!"

Churchill bakanlığa getirildiği zaman donanma daha o zaman, yakıt olarak salt petrole bağımlı elli altı adet destroyer ve yalnızca petrolle seyretmesi mümkün yetmiş dört adet denizaltı inşa etmiş durumdaydı. Ayrıca tüm gemilerin kömür kazanlarına bir miktar petrol püskürtülmüştü. Ancak yine de deniz filosunun en önemli kısmı olan, donanmanın asıl omurgasını oluşturan büyük savaş gemilerinde, yakıt olarak hâlâ kömür kullanılıyordu. Churchill ve donanmanın ortaklaşa istediği, yeni bir savaş gemisi türü yaratmak, bu gemileri daha büyük silahlar ve zırhlarla donanmış görmekti. Ayrıca onlara göre bu da yeterli olmayıp savaş gemilerinin, düşman gemilerinin önüne geçmesi ve bu gemileri kuşatabilmesi için mutlaka daha çok hız kazanmasını istiyorlardı. Fisher Churchill'e sık sık şunu hatırlatmıştır: "Denizde yapılan kavga sağduyunun ta kendisidir. İhtiyacımız olan şeylerin birincisi HIZ'dır ve hız savaşabilmek için şarttır. İstediğimiz zaman, istediğimiz yerde, istediğimiz şekilde savaşmak için yüksek hız gereklidir." O günün İngiliz savaş gemileri yirmi bir deniz miline kadar hız yapabiliyordu. Ancak Churchill'in gözlemine göre "çok daha büyük hıza" gereksinim vardı. "Daha büyük hız" deniz savaşına yeni bir unsur kazandıracaktı. Churchill'in emriyle yapılan bir araştırmada Harp Akademisi yirmi beş deniz mili yapabilecek yeni inşa edilecek "hızlı gemilerin" henüz türemekte olan Alman filosunu geçebileceğini tahmin etmişti. Kısaca, Kraliyet donanmasının fazladan dört deniz miline daha ihtiyacı vardı ve bu da petrole dönüş yapmadan hiçbir şekilde gerçekleşemezdi.

Sonunda Fisher'in Churchill'e verdiği eğitim tamamlandı. Artık Churchill petrolün yalnızca hızı artırmakla kalmayıp standard düzey altındaki hızı da istenen düzeye çıkarmakta yararlı olduğunu anlamıştı. Petrolün sağladığı avantajlar bununla da kalmıyordu. Filonun operasyonu ve insan gücü yönünden de avantaj sağlıyordu. Hareket açısından daha büyük bir operasyon çapını mümkün kılıyor, kömürün tersine, hiç değilse sakin denizlerde seyir halindeyken yeni yakıt verilmesine olanak sağlıyordu ve bunu gemideki insan gücünün dörtte birini bu işe seferber etmeksizin yapabiliyordu. Petrol kullanımıyla, kömür kullanıldığı zaman rastlanan stres, vakit kaybı, yorgunluk ve rahatsızlık gibi faktörler en alt düzeye indiriliyordu. Ayrıca yakıt verme işinde de o kadar çok sayıda ateşçi kullanmaya artık gerek yoktu. Çünkü petrol kullanımı çok sayıda ateşçiye gerek göstermiyor, aynı iş ateşçi sayısını yarıdan daha aşağıya çekerek yapılabiliyordu. Hız açısından olduğu kadar operasyonlar açısından da petrolün sağladığı avantajlar asıl en kritik dönemlerde yani savaş sırasında en etkin şekilde yararlı olacaktı. Bu konuda Churchill, "Kömür yakılan bir gemide kömür tükendiği zaman, yeniden kürekle kömür atılması için çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Bunlar gerekirse silahlarını terk edip kömürü uzak, elverişsiz yerlerdeki kömür ambarlarından alıp, kazanlara daha yakın olan kömür depolama yerlerine veya doğrudan doğruya kazanlara taşımaya koşarlar. Bu, kuşkusuz, savaşın en kritik dakikasında, geminin savaş gücünü zayıflatmak demektir... Bu yönden petrol kullanımının her tip teknede, daha az alanda, daha az masrafla, daha çok barut ve daha çok hız sağladığı bir gerçektir" diye yazıyordu.

1912, 1913 ve 1914 yıllarında üç ayrı denizcilik programı yapıldı. Bu programlar sayesinde Kraliyet donanması güç ve hız konularında o güne kadar görmediği kadar çok ek avantaj sağlamıştır. Bu programlara alınan gemilerin hepsi petrole bağımlı olarak çalıştırıldı. İçlerinde kömür bağımlısı olan tek bir gemi bile yoktu. İlk yapıldıklarında kömüre bağımlı olarak inşa edilmiş gemiler de bu programlar süresinde petrole dönüştürüldü. 1912 Nisan ayında hayati önemde bir karar alınarak donanma bütçesine "Hız Ödeneği" adıyla bir madde eklendi ve bu madde uyarınca petrolle çalışan Queen Elizabeth klasında beş adet savaş gemisinden oluşan bir "hız gemileri" konvoyu oluşturuldu. Churchill hatıralarında bu olayı şöyle anlatır: "Kaderin çizdiği bu tehlikeli dalış sonucunda hayatımızı bağladığımız donanmamızın en süper-klas gemileri artık petrolle ve yalnızca petrolle besleniyor."

Böylece petrol konusunda yeni bir angajmana giriliyordu, ancak bu da ciddi sorunlara neden oluyordu: Petrol nereden çıkarılacaktı? Yeteri kadar petrol var mıydı? Bulunan petrol askeri ve politik yönlerden güvenceli olacak mıydı? Churchill aslında büyük bir kumar oynamış ve daha petrolün stok sorunu çözülmeden petrole dönüş için ilgilileri adeta itmişti. Petrole dönme konusundaki acelesini Churchill, ilerdeki günlerde şu gerekçeyle açıklayacaktı: "Petrole bağımlı olarak çalışan çok sayıda gemi yapmıştık. Bu, denizlerdeki üstünlüğümüzü petrole dayıyoruz anlamına gelir. Öte yandan adalarımızda işe yarayacak miktarda petrol yoktur. Petrol istediğimize göre onu elde etmenin iki yolu vardı: Ya barış içinde deniz taşımacılığıyla getirmek; ya da savaş yaparak uzak ülkelerden elde etmek. Diğer taraftan kendi topraklarımız altında, madenlerde emin şekilde yatan dünyanın en iyi kaliteli, en üst düzey kömürüne sahiptik. Demek ki donanmayı bir daha geri dönmemek üzere petrole bağlamakla 'bir dertler denizine karşı silahlanmış' oluyorduk. (Shakespeare'in Hamlet'inden). Yalnız şunu da kesin olarak biliyordum ki, bizi bekleyen zorluklara ve risklere göğüs germek koşuluyla donanmanın tüm gücünü ve etkinliğini çok daha yüksek bir düzeye çıkaracaktık. Bu daha iyi gemi, daha iyi mürettebat, daha yüksek ekonomik düzey, daha yoğun formda savaş gücü demekti – bir tek cümleyle bu atılımda, girişimin esas ödülü egemenlik olmuştur."

Amiral Cevizi Kırıyor

Kömürden petrole dönüş olayının getirdiği sorunları incelemek için Churchill bir komisyon kurmuştu. Komisyon petrol arzının fiyatlandırılması, sağlanması ve güvencesi konularında inceleme yapmakla görevlendirildi. Daha sonra aynı komisyon bu konuları daha etraflı araştırmak üzere bir Kraliyet Komisyonu kurulmasını önerdi. Churchill bu ikinci komisyonun başına emekli Amiral Fisher'i getirmek istiyordu. Ancak bunun gerçekleşmesi önünde bir engel vardı. – Jacky Fisher'in bizzat kendisi. Bazı terfi olaylarını onaylamaması nedeniyle Churchill'e kızgın olan ve bir barut fıçısını andıran Fisher, yine büyük öfke içindeydi. 1912 Nisan ayında Napoli'den yazdığı bir mektupta Churchill'e şunları söylemiştir: "Donanmaya ihanet ettiniz. Bu, herhangi bir konuda sizinle yaptığım ve yapacağım son yazışmadır."

Asabi mizaçlı amirali yeniden yola getirmek için bir hayli dil dökmek ve iltifat etmek gerekmişti. Churchill'in Başbakan Asquith eşliğinde amiralliğe ait bir yatla çıktığı Akdeniz gezisi ve özellikle de yazdığı etkili bir mektup sonucunda amiral en nihayet yola gelmişti. "Aziz dostum Fisher" diye başladığı mektubuna Churchill şu sözlerle devam ediyordu:

"Öyle ümit ediyorum ki siz ve ben çok çok iyi iki dostuz; ve eminim ki karşımızdaki sorunlar ancak çok acı bir dille ifade edilirse anlaşılacak kadar fazla ciddi.

Bu sıvı yakıt sorunu mutlaka çözülmelidir. Sorunun içerdiği kalıtsal, kaçınılmaz zorluklar gerçekten büyük bir adamın itici gücüne ve coşkusuna muhtaç. Bunun için, yani, cevizin kırılması için size ihtiyacım var. Bu işi sizin kadar iyi yapabilecek başka birini tanımıyorum. Hatta değil sizin kadar iyi, hiç yapabilecek birini tanımıyorum. Sizi cevizi kırabileceğiniz bir konuma atayacağım, tabii eğer ceviz kırılmaya müsaitse. Bu sizin tüm hayatınızı ve gücünüzü bu hedefe vermeniz anlamına gelir. Bense buna karşılık olarak size ne vermem gerektiğini bilemiyorum. Önce petrolü bulmanız gerekecek. Ucuzca nasıl depolanacağını, düzenli olarak ve hem barış hem de savaş halinde mutlak bir garantiyle nasıl satın alınacağını göstermeniz gerekecek. Ondan sonra da, hiç kuşku yok, petrolün bugünkü gemiler ve gelecekteki gemiler üzerinde mümkün olan en iyi yöntemle uygulanmasını sağlamanız beklenecek…

Bu muammayı çözdükten sonra karşınızda sizi bekleyen ve sessizliğe gömülü büyük bir dinleyici kitlesi bulacaksınız. Ancak siz istemedikçe –siz Tanrı'dan şan ve şeref dileyerek– kendinizi meşakkate atmadıkça bu muamma çözülemeyecektir."

Churchill dalkavukluk yoluyla bundan daha iyisini yapamazdı. Nitekim Fisher vakit kaybetmeden tevazuu bir yana bırakıp eşine yazdığı mektupta şu sözlere yer vermiştir: "Şunu kabul etmem gerekiyor ki onlar bu işi benden başkasının yapamayacağını oybirliğiyle söylerken haklıydılar." Sonuçta Fisher görevi kabul etti ve kısa bir süre sonra da –herhangi bir dedikoduya meydan vermemek için– elinde bulunan Shell Şirketi hisselerini zararına da olsa sattı.

Yakıt ve motorin konusunda Kraliyet Komisyonu adıyla bir komisyon oluşturulmuştu. Komisyon seçkin bir üye grubuyla temsil ediliyordu ve üyelerden biri de, bu gibi toplantılarda her zaman hazır olan, yakasındaki orkidesiyle gelmiş ünlü petrol uzmanı Sir Thomas Boverton'du. Fisher kendisini bu işe adadı. Çok çalıştığını, hayatında o güne kadar çalışmadığı kadar çok çalışmakta olduğunu söyledi. O arada petrolle donanımlı Alman donanmasının seyretmekte olduğu haberi duyulmuştu. Bunun üzerine Fisher daha da ısrarlı konuşmaya başlayarak şunları söyledi: "Almanlar makinelerde petrol denemesi yaparken tam 15 adamının ölümüne sebep oldu. Biz ise bir tek adamımızı bile kaybetmedik. Geçen gün kaçık bir İngiliz siyaset adamı bana bunun bizim lehimize bir puan olduğunu söylüyordu."

Komisyon hazırladığı raporun ilk kısmını 1912 yılı Kasım ayında, ondan sonraki iki kısmı ise 1913'te verdi. Raporda hem mazotun kömüre karşı olan olağanüstü avantajları vurgulanıyor hem de Kraliyet donanması açısından ne denli hayati önemde olduğu belirtiliyordu. Rapora göre bütün dünyada yeteri kadar petrol arzı mevcuttu, ancak petrolü stoklayacak yeterli tesis yoktu ve

yeterli olması için bu tesislerin çok daha geliştirilip büyütülmesi gerekiyordu. Fisher'e göre "Petrol yalnız İngiltere'de değildi." Komisyon toplantısının bitiminde Marcus Samuel'in petrol yakıtıyla çalışan bir İngiliz donanması görme hayali gerçekleşeceğe benziyordu. Ancak cevap bekleyen bir soru kalmıştı. Elde edilecek kârın meyvesini kim alacak, sorusu. Buna verilecek sadece iki olası cevap, iki şık vardı. Ya güçlü ve tahkim edilmiş konumdaki Hollanda Kraliyet/Shell Grubu veya ondan çok daha küçük ve hâlâ bocalamakta olan Anglo-Pers Petrol Şirketi.

Shell'den Gelen Tehdit

Anglo-Pers Şirketi'nin ortaya çıkması William Knox D'Arcy, George Reynold ve Burma Şirketi'nin ortak çabalarıyla gerçekleşmişse de şirkete asıl yön veren kişi Charles Greenway'dir. Bu adamın petrolle ilk tanışması Bombay'da İskoç kökenli bir ticaret firmasında müdür olarak çalıştığı günlere rastlar. Burma Petrol'e bağlı olarak çalışan İskoçyalı tüccarlar, Greenway'den Anglo-Pers Şirketi'nin ilk başlangıç aşamasında kendilerine yardım etmesini istemişti. O da bu isteği kabul etmiş ve izleyen bir sene içinde şirketin idari müdürlüğüne getirilmişti. Ondan sonraki yirmi yıllık sürede Greenway bu şirketin tam hâkimi olmuştur. İşe ilk başladığında emrinde bir tek kişi bile olmayan bu adam, emeklilik sırası gelip de şirketten ayrılırken entegre bir petrol şirketinin başı konumundaydı ve faal olarak görevi gereği tüm dünyayı dolaşıyordu. Hayatının daha ileri yıllarında "Şampanya Charlie" lakabıyla anılmaya başladı. "Tozluklu ve monokl gözlüğüyle" birçok karikatürleri çizildi. Tavır ve davranış yönünden "özenli, hatta fazlaca titiz" denebilen Greenway, tuttuğunu koparan ve her zaman için ağır tartışmalara, kavgalara açık olan biriydi. En önemli saydığı hedeflere ulaşmak söz konusu olduğunda hiçbir şekilde boyun eğmeyen, inatçı bir karaktere sahipti. Anglo-Pers Şirketi'ni dünya petrolcülüğünde büyük güç haline getirmek istediği, Büyük İngiltere'nin en büyük şirketi yapmaya çalıştığı ve Kraliyet Petrol/Shell Şirketi'nin istenmeyen kucağına davet edildiğinde bu baskıya direndiği zamanlarda, bu inatçı özelliğini sık sık sergilemişti. Amacına erişmek için ne gerekirse onu yapardı. Buna Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi'ne karşı giriştiği kan davasını andıran bitip tükenmez mücadele de dahildir. Bu uğurdaki çabası zamanla hem yararlı bir taktiğe hem de kişisel bir sabit fikre dönüşmüştür.

İngiltere'nin içinde olduğu "kaderin çizdiği tehlikeli dalış" Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi ile Anglo-Pers Şirketi arasındaki rekabeti kaçınılmaz olarak daha da kamçılamış, çok daha çetin ve amansız yapmıştı. Bu savaşta Anglo-Pers kesin olarak dezavantajlı durumdaydı. Bir kez daha şiddetli bir mali baskı altında yaşıyordu. Greenway açısından bakıldığında, onun da fazla zamanı kalmamıştı. Bu bakımdan aynı anda birkaç hedefe birden nişan alması gerekiyordu. İran petrol kaynaklarını geliştirmek için sermaye bulmak, petrol şirketini kurmak, güvenceli pazarlar oluşturmak ve –Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi ile yaptığı pazarlama anlaşmasına rağmen– bu şirket tarafından yutulmayı engellemek gibi hedefler onun uğruna mücadele verdiği hedeflerdi. Anglo-Pers Şirketi'nin çok kısıtlı ve mali gücüyle kendisi için Shell tarafından yutulmaktan başka görünürde tek bir seçenek var denebilirdi. O da İngiliz Amiralliği'ydi. Greenway amiralliğe yirmi yıl için geçerli olacak bir mazot kontratı önerdi ve arada iyi bir iş ilişkisi kurulması için tüm gücüyle çaba göstermeye yöneldi. Bu ilişkinin, şirketi içinde çırpındığı mali çıkmazdan kurtaracağı ümidindeydi.

Greenway'in kesin olarak bildiği ve tekrar tekrar üzerinde durduğu tez, Fisher komisyonu karşısındaki ifadeden ve Whitehall nezdinde yaptığı açıklamadan da anlaşıldığı gibi, hükümet yardım etmedikçe Anglo-Pers Şirketi'nin mutlaka Shell Şirketi içinde kaybolup gideceğiydi. Bu konuda ilgilileri uyarıyor ve böyle bir şey olursa Shell'in tüm tekeli ele geçirmiş konuma geleceğini, bu durumdan yararlanarak tekel fiyatlarını "talihsiz" dediği Kraliyet donanmasından çıkaracağını savunuyordu. Bu arada Samuel'in "Yahudiliğini" ve Deterding'in "Hollandalılığını" sık sık di-

le getirip vurgulamaktan da geri kalmıyordu. Greenway'e göre, Shell Şirketi Hollanda Kraliyet'in egemenliği altındaydı ve Hollanda hükümeti de Alman baskısına karşı fazlasıyla duyarlıydı. Shell'in egemenliğine girmek, Fisher komisyonuna da söylediği gibi, mantık yoluyla düşünüldüğünde, Anglo-Pers Şirketi'nin "düpedüz Alman hükümetinin egemenliği altına girmesi demekti."

Greenway önce sitemli bir ifadeyle, kendisinin ve dava arkadaşlarının İngiltere'nin milli çıkarlarına bu denli duyarlı oldukları için bir bedel ödemeleri gereğini savundu. Arkasından da içini dökerek kendisinin ve hepsi de vatansever birer İngiliz olan arkadaşlarının tek isteğinin Shell'e getireceği ekonomik avantajı feda etmek olduğunu, Shell'le birleşmektense ekonomik avantajdan vazgeçip bağımsız kalmayı yeğlediklerini söyledi. Yaptıkları tüm özveriye karşı bir tek şey istiyorlardı. İngiltere hükümetinden kendilerini düşündüğünü gösteren küçük bir karşılık. "Her türlü koşul altında sermayemizin mütevazı bedelinin karşılanacağını belgeleyen" bir garanti veya yazılı mukavele. Bu arada Greenway, Anglo-Pers'in İngiltere strateji ve politikasının doğal ve bölünmez bir parçası olduğunu ve çok önemli bir milli değer taşıdığını yineleyerek vurguluyor, şirketteki tüm müdürlerin de konuya bu gözle baktıklarını söylüyordu.

Greenway'in duyurmak istediği mesaj hedefini bulmada gecikmeyecek ve Kraliyet Komisyonu karşısındaki ifadesinden sonra Fisher'den bir görüşme talebi gelecekti. Toplantının bitiminde herkes dağıldıktan sonra Fisher, Greenway'i bir süre daha alıkoyup kendisiyle Pall Mall dışında özel olarak konuşacaktı. Bu konuşmada Fisher ısrarla derhal bir şeyler yapılması gerektiğini söylemişti. Greenway bu sözden çok memnun kalmıştı. Çünkü biliyordu ki Fisher, Marcus Samuel'le dost olmasına rağmen tam olarak ne yapılması gerektiğini gayet iyi biliyordu. Bir yazısında "Anglo-Pers Şirketi'nin kontrolünü elimizde tutmak ve her zaman için tam anlamıyla 'tipik bir İngiliz şirketi' kimliğinde kalması için elimizden ne gelirse yapmalıyız" demiştir.

Greenway'in tezi daha başka yerlerde de destek buldu. Dışişleri Bakanlığı İngiltere'nin İran Körfezi'ndeki konumundan sorumlu oluşu nedeniyle Greenway'in bu davadaki görüşlerini genel çerçeve içinde inandırıcı bulmuştu. Dışişleri Bakanlığı'nın asıl öncelik verdiği konu Anglo-Pers anlaşmasının "İran'da ne kadar petrol alanı varsa hepsini birden kucaklaması dolayısıyla... yabancı bir kuruluşa hiçbir şekilde geçmeyecek olmasıydı." Bakanlık İngiltere'nin İran Körfezi'ndeki siyasi üstünlüğünün daha çok "sahip oldukları ticari üstünlüğün bir sonucu" olduğu görüşündeydi. Ayrıca Kraliyet donanmasının daha başka alanlarda da çok daha belirli olan bazı ihtiyaçları olduğuna inandırılmıştı. Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey bu konuda görüş belirtirken şu sözleri söyleyecekti: "Yapmamız gereken şey İngiltere donanmasına ancak yetecek miktarda, kısıtlı bir petrol sahasını İngiltere kontrolünde bulundurmaktır; yapacağımız şey bundan ibarettir." Greenway'in durup dinlenmeden "Shell tehditlerinden" söz etmesi, Anglo-Pers Şirketi'nin vatanseverliğinin çığırtkanlığını yapması Dışişleri'ni zaman zaman sinirlendiriyor, hatta şüpheye sevk ediyordu. Sonuçta izlenecek politika Dışişleri Bakanı'nın yukardaki sözleriyle saptanıyor ve bu politikadan hiçbir zaman sapmamaya karar veriliyordu. 1912 yılı sonlarında Dışişleri Bakanlığı donanmaya gönderdiği bir yazıda "APOC'un bağımsızlığını korumada sadece diplomatik yardımla yetinmenin yeterli olmadığının açıkça ortaya çıktığı" belirtiliyordu. "Anglo-Pers Şirketi'nin asıl peşinde olduğu şeyin parasal yardım olduğu" da ayrıca vurgulanıyordu.

Anglo-Pers'e Yardım

Parasal yardım denince bu yardımın donanmadan geleceği anlamı çıkıyordu. Bu nedenle Amirallik Anglo-Pers Şirketi'yle böyle bir ilişkiye girmekten önceleri kaçınacak ve "pek çok spekülatif risk içeren" bu işe bulaşmaktan korkacaktı. Ancak zamanla amiralliğin konuya bakışı üç ana faktöre bağlı olarak değişiyordu. Bunlardan birincisi, İran kaynaklı petrolün öbür kaynaklardan gelen tüm petroller arasında en kolay bulunanı ve en güvencelisi olduğuna dair yaygın kanıydı ve

bu kanı giderek daha da benimseniyordu. Zamanla İran kaynaklı petrol dışındaki petrolün kolay bulunma düzeyi ve güvenirliği giderek şüpheyle karşılanır olmuştu. İkinci faktör mazot fiyatının dramatik bir şekilde artması, hatta 1913 Ocak ve Temmuz ayları arasında iki katına çıkmış oluşuydu. Fuel oil fiyatındaki bu artış tüm dünyada, denizcilik alanında petrole olan talebin giderek büyümesinden ileri geliyordu. Bu, donanma bütçesi konusunda sürüp giden politik savaşın daha da kızıştığı günlere rastlaması ve o günlerde petrollü gemi inşaatının da başlamış olması nedeniyle özellikle kritiklik arz ediyordu.

Üçüncü faktör salt Churchill'den kaynaklanıyordu. Churchill sürekli kararlar yayınlıyor, üst düzey donanma subaylarını hem barışta hem savaşta petrolün bulunulurluk derecesi, gereksinimleri ve lojistiği hakkında inceleme yapmaya zorluyordu. 1903 Haziranı'nda Churchill Kabine'ye "Majestelerinin donanması için Fuel oil Arzı" konulu bir bildiri sundu. Bildiri yeterli miktarda petrolün makul fiyatlar karşılığında sağlanmasını garantileyecek uzun vadeli kontratlar yapılmasını öneriyordu. Bildirideki egemen hava, prensip olarak "yarışma halindeki bağımsız petrol şirketlerini yaşar durumda tutmak", böylece "Dünya çapında bir petrol tekelinin kurulmasını zorlaştırıp kısıtlamak" ve "Donanmayı herhangi belirli bir şirkete bağımlı olmaktan korumaktı." Sonuçta Kabine prensip olarak Churchill bildirisini kabul etti ve Başbakan Asquith'in Kral V. George'a yazdığı gibi hükümetin "güvenilir olan petrol kaynakları konusuna ilgi göstermesi gerektiğini ve bu alanda kontrolü elinde tutması icap ettiğini" bildirdi. Ancak bunu tam olarak nasıl yapacaktı? Bu sorunun tartışılması için Greenway'in de katıldığı bir toplantı sonunda, uzun tartışmalar sonucu, o kadar zaman beklenen cevap şekillenmeye başlamıştı. Daha açık bir deyimle, Anglo-Pers Şirketi'ne destek verilecekti, ancak bu desteğin meşrulaştırılması için bizzat hükümet şirkete hissedar olacaktı.

17 Temmuz 1913'te Churchill Parlamento'ya hitaben bir konuşma yaptı. Bu konuşma Londra'daki "The Times" dergisine göre petrole gösterilen milli ilgiyi otoriter bir üslûpla sergileyen bir konuşmaydı. Bu konuşmada Churchill bir adım daha atarak çevresini uyarıyor ve "Eğer petrol alamazsak, hububat da alamayız, pamuk da alamayız ve Britanya'nın ekonomik enerjisinin korunması için gerekli o binbir çeşit malı da alamayız" diyordu. Konuşmasında daha sonra şu sözlere de yer vermişti: "Artık 'açık pazar' 'açık maskaralık' haline geldi. Güvenilir miktarda petrol stokunu makul fiyatlar karşılığı garantileyerek satın almamız için, amiralliğin, talep ettiği petrolün çoğunluğunun 'sahibi veya en azından kaynaktan takipçisi' olması gerekiyor. Bu işe önce rezervler inşa ederek başlamalıyız, sonra da pazarda nasıl ele alınacağını öğrenmeliyiz. Ayrıca ham petrolü arıtmayı ve aşırı miktarda olduğu zaman gerektiğinde imha etmeyi öğrenmeliyiz. Bunların hepsini donanma yapmalıdır. Belirli tek bir kaliteye, belirli tek bir işleme, belirli tek bir ülkeye, belirli tek bir yola ve belirli tek bir petrol yatağına bağlı kalmamız kesinlikle yanlıştır. Petrolde emniyetin ve garantinin sağlanması yalnızca ve yalnızca çeşitliliği sağlamakla mümkündür."

Böylece Anglo-Pers Şirketi'yle belirli hiçbir anlaşmaya girilmemişti, fakat yine de Kabine İran'a bir heyet gönderip Anglo-Pers'in yapmış olduğu vaatlerin ne kadarını yerine getirebileceğini tahkik etmek istedi. Abadan'daki yeni rafineri o sıralar devasa sorunlarla karşı karşıyaydı. Burma Petrol müdürlerinden biri Abadan'ı "kırpıntı yığını" olarak tanımlamış, bundan başka işe yaramadığını söylemişti. Hatta rafinerinin üretip büyük bir güvenle "Amirallik" adını verdiği mazot bile, amiralliğin yaptığı kalite kontrol denemesinde başarısız olmuştu. Ancak tam heyetin geldiği gece şirket aceleyle bazı yenilikler sergilemeye başladı. Bunu kaşla göz arasında Rangoon'dan getirtilen yeni bir rafineri idarecisi yapmıştı. Nitekim bu oyun tutmuştu. Denizcilik Haberalma eski müdürü ve o günkü heyetin başkanı olan Amiral Edmond Slade bu konuda Churchill'e özel olarak şunları söyleyecekti: "Bu tamamen sağlıklı bir yatırım olarak gözüküyor. Öyle anlaşılıyor ki çok büyük bir sermaye yatırımı ile inanılmaz derecede gelişmesi mümkündür." Amiral Slade sözlerine şöyle devam ediyordu: "Petrol stokunun donanmada kullanımı konusunda şirket bize

tam garanti verebilecek durumda. Ancak bu bir tek koşulla yapılabilir. Şirket idaresini kendi kontrolümüz altına almamız koşuluyla. Bu da çok makul bir fiyata mal olacak." Slade ayrıca 1914 Ocak sonunda verdiği resmi raporda "Anlaşmanın yabancı ellere geçmesine müsaade edilirse bunun çok büyük milli bir felaket olacağını" ifade ediyordu. Slade bu raporunda Abadan konusuna da değinmiş ve Abadan'dan daha ılımlı kelimelerle söz etmeyi bile başarmıştır.

Bir Petrol Zaferi

Amiral Slade'in raporu Anglo-Pers için sanki gökten inmiş bir kurtarıcıydı. Oysa bu sırada şirketin mali durumu devamlı olarak her gün biraz daha kötüleşiyordu ve gerçekten çaresiz bir görünümdeydi. Yine de Slade yapılan işleri övgüyle karşılamış ve en önemlisi de şirketin Kraliyet donanması için güvenilir bir kaynak olduğunu söylemişti. Şu halde Anglo-Pers'in önünde yapması gereken bir şey vardı. Önünde açık olan yolu zorlamak ve konuyu sonuca ulaştırmak. Nitekim Anglo-Pers bunu yapmıştır ve 1914, 20 Mayıs günü, Slade raporu üzerinden dört ay bile geçmeden şirketle İngiltere hükümeti arasındaki pazarlık sonuçlanmış ve bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak anlaşmaya karşın yine de çözümlenmesi gereken bir engel kalmıştı. Maliye Bakanlığı herhangi bir tahsisatta bulunabilmek için mutlaka Parlamento'nun onayı gerektiğinde ısrar ediyordu.

17 Haziran 1914 tarihinde Churchill Avam Kamarası'nda bir kez daha ayağa kalkıp söz istiyor ve tarihi bir öneri sunuyordu. Teklif ettiği öneri iki ana unsurdan oluşmuştu. Birincisine göre, hükümet Anglo-Pers Şirketi'ne 2,2 milyon pound değerinde yatırım yapacak, buna karşı şirket stokunun yüzde 51'ini alacaktı. İkinci önerisine göre de şirket yönetim kurulunda kendini temsil edecek iki müdür bulunduracaktı. Müdürler amiralliğin yakıt sözleşmeleri üzerinde ve belli başlı siyasi konularda veto hakkına sahip olacaktı, ancak ticari faaliyetlerle ilgili konularda veto hakkı olmayacaktı. Bu sözleşmeden başka ayrıca bir sözleşme daha kaleme alınacak, ancak bu gizli tutulacaktı. Bu ikinci sözleşme uyarınca amiralliğe yirmi yıl süreli bir mazot kontratı sağlanıyordu. Görüldüğü gibi şartlar çok çekiciydi ve ayrıca Kraliyet donanmasına şirketin yaptığı kârdan da bir iskonto tanınacaktı.

Bu iki sözleşme üzerinde Avam Kamarası'nda yapılan müzakereler çok çekişmeli geçmiştir. Churchill'in müzakereler sırasında herhangi bir özel bilgi istemesi olasılığıyla Charles Greenway Maliye Bakanlığı'nın üst düzey memurlarıyla birlikte Avam Kamarası'nda resmi erkâna ayrılan bir locada oturtulmuştu. O gün orada hazır bulunmuş kişilerden biri de Samuel Samuel'dir. Avam Kamarası'nın Wandsworth üyesi sıfatıyla müzakerelerde hazır bulunan Samuel Samuel, yıllar boyu erkek kardeşi Marcus Samuel'in yanı başında çalışarak Shell Şirketi'nin yaratılmasına yardım etmiş kişiydi; bu nedenle de Churchill'in konuşması sırasında devamlı kırıpdanıp yerinde duramamış, tedirginlik göstermişti.

Churchill sözlerini şöyle sürdürüyordu: "Bugün burada petrolle işleyen gemi inşa politikamızı veya kömürle çalışan gemilerde yakıt olarak petrol kullanımını konuşmak için değil, bu politikanın doğuracağı sonuçları konuşmak için toplanmış bulunuyoruz. Bugün petrol tüketicisi ne yakıtlar konusunda ne de yakıt kaynakları konusunda seçim yapma serbestisine sahip değildir. Bir de etrafınıza, dünyada çepeçevre uzanan geniş petrol yataklarına bakın. Dünyanın eski ve yeni her iki bölümünde de dev büyüklüğünde uzanan sadece iki adet şirket görürsünüz. Bu şirketlerden Yeni Dünya'daki Standard Oil'dir. Eski Dünya'daki ise büyük bir şirket olan Shell ve Hollanda Kraliyet'tir. Bugün bu ortaklık kendine bağımlı tüm şirketleri ve kollarıyla hemen bütün dünyayı sarmış, hatta nerdeyse Yeni Dünya'ya kadar uzanmış bulunuyor."

Konuşmanın başlangıcında Samuel Samuel, Churchill'in Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi'ni tanımlamak için kullandığı kelimelere itiraz etmek için üç kez ayağa fırlamıştı. Bu, Avam Kamarası kurallarının dışına çıkmak demekti. Sözünün üçüncü kez kesilmesi üzerine Churchill, Samu-

el'e dönerek buz gibi bir sesle "savunmaya geçmeden önce yapılan suçlamayı dinlemenin daha doğru olacağını" söylüyordu. Bu uyarı üzerine yapacak bir şeyi kalmayan Samuel yerine oturmuş fakat bir türlü eski sükûnetini bulamamıştı.

Churchill konuşmasına devamla şöyle söylüyordu: "Seneler boyu, Dışişleri Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri ve Hindistan hükümeti, İran bölgesinde İngiltere'ye ait bulunan bağımsız petrol varlığını korumaya, bu bölgenin gelişmesi için ellerinden geleni yapmaya ve hepsinden önemlisi, Shell veya daha başka herhangi bir şirket tarafından yutulmasını önlemek için mümkün olan her şeyi yapmaya çaba gösterdiler ve bunu politikalarının bir parçası saydılar. Şimdi ise madem ki hükümet Anglo-Pers Şirketi'ne böyle bir destek veriyor, öyleyse sonunda makul olarak verilecek ödüllerde hissesi olmalıdır." Konuşmasının daha sonraki aşamasında Churchill şu sözlere yer veriyordu: "Bu görkemli büyüklükteki bölgelerin her yanında güç İngiltere'nin elindedir ve biz bu gücü, gelişmeleri donanmamız ve milli çıkarımız doğrultusunda kullanarak göstermeliyiz." Churchill konuşmasına devamla: "Şimdiye dek, bu tür bir plana yöneltilmiş olan eleştirilerin hepsi sadece bir tek çeşmeden akıp gelmiştir." Bu sözlerden sonra Churchill bir süre durmuş ve hemen arkasından da beklenen saldırıya geçmişti. Hedefi kuşkusuz "musluğun ta kendisiydi". "Bu musluk Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi ve Marcus Samuel'dir." Arkasından da şunu ekledi. "Ancak ben Shell'e veya Hollanda Kraliyet Şirketi'ne herhangi bir hücumda bulunmak istemiyorum."

Bu söz üzerine arka sıralardan Samuel Samuel'in, "İyi ki bulunmadınız" diye bağırdığı duyuldu.

Churchill'in bu tarihi konuşması ima ve istihzalarla doluydu. Yaptığı öneri kabul görmeyecek olsaydı Anglo-Pers Şirketi, Shell'in bir parçası olacak ve eriyip gidecekti. Churchill konuşmasında bunu da söylemiştir. "Shell'le herhangi bir kavgamız yok. Shell her zaman için bize nazik, düşünceli, minnettar, Deniz Kuvvetlerimize hizmet aşkıyla dolu, İngiliz donanmasını ve İngiltere İmparatorluğu çıkarlarını korumaya amade gözükmüştür –ne var ki ücreti karşılığında. Aradaki tek sorun da bu ücret konusuydu.– Şimdi artık İran petrolü emrimiz altına giriyor. Bundan sonra da 'daha az nazik', 'daha az düşünceli' bir muamele göreceğimizi sanmıyorum. Hatta burada hazır bulunan bu saygıdeğer bayların da bize karşı eskisinden daha az minnettar, halka hizmet konusunda daha az istekli veya daha az vatansever davranacaklarını sanmıyorum. Tam aksine, öyle inanıyorum ki, fiyat konusunda aramızda bugüne kadar mevcut olan ufacık görüş ayrılığı –bu kötü ve sefil fiyat konusuna değinmek zorunda kaldığım için üzgünüm– eğer ortadan kaldırılsaydı, ilişkilerimiz daha iyi… daha… tatlı olurdu. Çünkü o zaman bu ilişkiler adaletsizlikle yuğrulmuş olmayacaktı."

Bu sözler üzerine Samuel artık bir yanıt verme fırsatını yakalayarak şunları söyleyecekti: "İngiltere'nin en büyük ticari işletmelerinden biri olan şirketimiz adına, bize yöneltilmiş olan saldırıları şiddetle protesto ederim. Bu saldırılar tam bir adaletsizlikle yapılmıştır ve hiçbir haklı gerekçeye dayanmamaktadır." Bu sözleri söyledikten sonra Samuel durmamış, Shell Şirketi'nin donanmaya yaptığı hizmetleri ve denizlerde petrole dönüş için verdiği katkıları da bir bir sıralamıştı. Ayrıca Samuel hükümetten Shell'in petrol için talep ettiği ve o güne kadar saklı tutulmuş olan fiyatları açıklamasını da istiyordu. Fiyatlar açıklandığı zaman şirketin donanmayı hiçbir şekilde oyuna getirmediği kanıtlanacaktı. Söz alan diğer birisi de Avam Kamarası üyesi M.P. Watson Rutherford'du. Rutherford konuşmasında Churchill'in yaptığı saldırı niteliğindeki konuşmanın, günün konusu olan ve komisyon önüne getirilmiş sorunla hiçbir ilgisi olmadığını söylüyor ve Churchill'i tekelcilik göstergesini yukarı çektiği, "Yahudiler'e yönelik beyanatta bulunduğu için" eleştiriyordu. Rutherford'un açıklamasına göre mazot fiyatlarının artış sebebi "herhangi bir tröst veya çevrenin manevrasından" ileri gelmemişti. Gerçek neden mazot alanında uluslararası bir pazar kurulmasından kaynaklanmıştı. Bu uluslararası pazar, Rutherford'un savına göre "benzin, gazyağı ve yağlayıcı pazarlarına rakip olan yeni bir pazardı ve ortaya çıkışı da sadece iki, üç yıl evveldi." Rutherford açıklamasında "pet-

rol için yeni yeni kullanım alanları bulunduğunu, bu yeni pazarın da yeni kullanımların bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve bu nedenle de dünyada bu maddeye karşı yeni bir kıtlığın yaşandığını" söylüyordu. Sözlerinin devamında "Fiyatların yükseliş sebebi budur. Fiyat artışında İbrani ırkından gelen –yani kozmopolit– beyefendilerin hiçbir rolü yoktur. Onlar hiçbir şekilde baş başa verip fiyatları yükseltmeye çalışmış veya zorlamış değillerdir" diyordu.

Churchill'in küçük bir özel şirketi hükümet kontrolüne alıp devletleştirmek teklifi o güne kadar eşine rastlanmamış bir olaydı. Sadece bir kez, yarım yüzyıl önce, Disraeli buna benzer bir olaya neden olmuş –Süveyş Kanalı hisselerinin İngiltere hükümetince satın alınmasını önermişti– ki bu da stratejik yönden makul gerekçelere dayanıyordu. Yerel çıkarlarını korumak isteyen bazı Parlemento üyeleri de, stratejik nedenlerle İskoçya taşından neftyağı ve Galler kömüründen alınan ve yıllar sonra sentetik yakıt adını alan sıvının geliştirilmesini savunuyorlardı. Bu temsilcilere göre her iki yöntemle de çok daha güvenilir petrol elde edilecekti. Ancak Parlamento'nun içinde ve dışında Churchill'in petrol önerisine karşı yapılmış olan şiddetli eleştirilere rağmen bu öneri 18 olumsuz oya karşı 254 olumlu oyla kabul edilecekti. Aradaki fark o denli büyüktü ki, Greenway bile şaşıp kalmış, oylamadan sonra Churchill'e şu soruyu sormuştu: "Nasıl olup da Avam Kamarası'nı bu kadar büyük bir başarıyla kendi tarafınıza sürükleyebildiniz?"

Churchill'in yanıtı şuydu: "İşin püf noktası tekellere ve tröstlere yaptığım saldırıydı."

Ancak Churchill'in başarısındaki etken sadece bu değildi. Yabancılara ve "kozmopolitler"e yönelttiği saldırılar da başarısında büyük rol oynamıştı. Ayrıca, Churchill bu konuşmasında biraz da boş atıp dolu tutmak istemiş, bunu göze almıştı. Nitekim ortada Shell'in donanmaya kötü hizmet verdiğine dair hiçbir kanıtlayıcı belge yoktu. Aslında yıllar önce bizzat Marcus Samuel'in kendisi hükümete başvurarak Shell Yönetim Kurulu'nda bir müdür bulundurmasını bile istemişti. Ancak Churchill, Belediye Başkanı olan Marcus Samuel'e duyduğu nefrete karşın, aslında bir yabancı olan Deterding'e karşı tamamen farklı duygulara sahipti. Nedense onun hakkında, son derece olumlu şeyler düşünüyordu.

Deterding olayında Churchill Amiral Fisher'in çizdiği yolda yürümüştür. Çünkü Fisher Churchill'e yazdığı bir mektupta onu şu sözlerle tanımlıyordu: "Deterding bir Napolyon ve Cromwell karışımıdır. O benim bugüne kadar tanımış olduğum en büyük adamdır… Cüreti yönünden Napolyon'a, işleri bütünüyle kavraması yönünden de Cromwell'e benzer!.. Onun suyuna gidiniz ve asla tehdit etmeyiniz! Bir savaş halinde 64 adet petrol tankerli filosunu emrinize vermesi için onunla bir sözleşme imzalayın. Shell Şirketi'ni de hor görmeyin… (Deterding'in) bir oğlu ya Rugby'de ya da Eton'da okuyor. Ayrıca Norfolk'da büyük bir arazi satın aldı ve şimdi de orada bir şato yaptırıyor! Kendisini benimsediği bu topraklardan koparmayın! Onu bu topraklara bağlayın!"

Churchill Fisher'in bu isteklerini olduğu gibi yerine getirmiştir. İngiltere ile Anglo-Pers arasında yeni bir anlaşma imzalanmış olmasına rağmen yine de donanma tüm ihtiyacını yalnızca Anglo-Pers'ten karşılamıyordu. Nitekim 1914 ilkbaharında Churchill, Shell'in donanmayla yaptığı mazot anlaşmasını Deterding'le konuşmak için kişisel girişimde bulunuyordu. Deterding ise kuşkusuz Churchill'in gösterdiği bu ilgiye kayıtsız kalmamış, Fisher'e bir mektup göndermişti. 31 Temmuz 1914'te Fisher, Churchill'e gönderdiği bir mektubunda Deterding'in mektubuna değinerek, "Deterding'den biraz önce son derece vatansever duygularla dolu bir mektup aldım. Mektubu bir savaş halinde petrolden veya tankerden yoksun bırakılmayacağınızı bildirmek için yazmış. –Hey gidi vefakâr Deterding! Bu Hollandalılar Almanlar'dan o kadar nefret ediyor ki!– Bence ilk fırsatta Deterding'i şövalye yapmalısınız!"

Deterding'e gelince, o pratik bir adamdı, Anglo-Pers anlaşmasının nasıl bir mantığa dayanılarak yapıldığını anlamakta gecikmeyecekti. Ancak hükümetin tutumundan aklı karışanlar vardı. Sözgelimi Hindistan Genel Valisi Lord Harding iki yıl süreyle Tahran'da görev yapmış, oradan ayrıldığında İran ve İran'la ilgili her şey hakkında derin bir şüphe duygusunu da beraberinde getir-

mişti. Bu duygu Harding'de sonsuza dek yaşayacaktı. Onun ve Hindistan'daki üst düzeydeki memurlarının görüşüne göre İngiltere bol ve emniyetli kömür kaynaklarına sahipti. Tanrı ona bunu bahşetmişti – O halde hem çok güvencesiz hem de yabancı kaynaklı olan petrole bağlanmaktaki mantık neydi? Bu tam anlamıyla akılsız bir davranış olacaktı. Hindistan Devlet Bakanı da şöyle diyordu: "Bu tıpkı en üstün kalite üzüm yetiştiren asma bahçelerine sahip bir kişinin, içki olarak tutup Skoç viskisinin propagandasını yapmasına benziyor."

Gerçekten de eleştiriciler tutunacak bir nokta bulmuş sayılırdı. Madem ki en iyi cins şarap üretebiliyoruz, o halde neden Skoç viskisi yapmak zahmetine katlanalım? diye düşünülüyordu. Bunun yanıtı ise çok basitti. Bu kararı almadaki etken Anglo-Cermen deniz rekabetinin getirdiği teknolojik zorunluluklardı. Almanlar denizcilikte eşitlik isterken İngiliz donanması denizlerde sahip olduğu üstünlüğü koruma peşindeydi. Petrol de hız ve esneklik açılarından her iki ülke için hayati önemdeydi. Sonunda yaptıkları pazarlıkta İngiltere hükümeti büyük miktarda petrol stoku aldı; Anglo-Pers Şirketi de çok ihtiyacı olan taze sermayeye ve güvenceli bir pazara kavuştu. Bu anlaşma Anglo-Pers Şirketi'nin var olma gereksinmesine doğrudan, İmparatorluğun gereksinmelerine ise dolaylı olarak olarak cevap vermişti. Böylece 1914 yaz mevsimine kadar, İngiltere donanması tam anlamıyla petrole angaje olmuş, İngiliz hükümeti de Anglo-Pers'in ana hissedarı rolünü üstlenmişti. Bu suretle petrol ilk defa olarak fakat kesinlikle son defa değil, milli politikanın bir aleti ve en önde gelen stratejik bir metası konumuna geliyordu.

Churchill, Donanma Bakanı olarak sık sık, hedefinin donanmayı sanki ertesi gün savaş çıkacakmış gibi savaşa hazırlamak olduğunu söylerdi. 17 Haziran 1914'te açılan Parlamento görüşmelerinden önceki haftalarda Avrupa savaştan çok uzak, hatta birkaç yıldır olmadığı kadar barış içinde bir görünümdeydi. Ortada Süper Güçler'in ihtirasını kamçılayacak hiçbir şey yoktu. Hatta haziran sonlarında İngiliz donanma birimleri Alman limanlarına nezaket ziyareti bile yapıyordu. İleride, bu günleri anımsarken birçokları 1914 yılının o güzelim ilkbahar ve yaz başı günlerine nostaljiyle, bir devrin batışı, çocukluğun sona erişi, görülmedik hatta doğal olmayan bir sükûnet devri olarak bakacaktı. Yazık ki bu devir uzun sürmeyecekti. 28 Haziran 1914'te Parlamento'nun Churchill'in önerisini onaylamasından on bir gün sonra Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da suikaste kurban gittiği haberi geldi. Anglo-Pers Petrol Anlaşması'nın Kraliyet onayından geçmesi epey zaman alacak, 10 Ağustos 1914'e kalacaktı. Ne var ki o güne kadar dünya çoktan değişmişti. Rusya 30 Temmuz'da seferberlik ilan etti. 1 Ağustos'ta da Almanya Rusya'ya savaş açtı ve ordularını seferberliğe çağırdı. 4 Ağustos sabahı saat 11'de de Churchill, Belçika'nın tarafsızlığını ihlal ettiği için gönderdiği son ültimatoma da kulak asmayan Almanya'ya karşı savaş ilan ettiğini bildiren mesajı gönderiyordu. Majestelerinin tüm gemilerine ulaştırılan bu mesajda şu cümle yer almıştı; "ALMANYA'YLA SAVAŞ HALİNDEYİZ." Artık Birinci Dünya Savaşı başlamıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

GLOBAL MÜCADELE

9

Zaferin Kanı: Birinci Dünya Savaşı

Önceleri savaşın kısa süreceği, bir iki haftada, olmazsa en fazla bir iki ayda biteceği sanılmıştı. Oysa ordular siperlere saplanmış ve savaş da uzayıp gitmişti. On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başının getirdiği onca yenilikler de ortadaki karmaşada yerlerini almıştı. En sonunda savaş nihayet bittiğinde de insanlar bir araya gelip savaşın niçin çıktığını ve hangi konu hakkında çıktığını birbirlerine sorar olmuşlardı. Cevap olarak birçok neden öne sürülüyordu: Şaşkınlıktan, kibirden, aptallıktan tutun, uluslararası rekabetin ve endüstriyel toplumun birikintisi olan gerginliğe kadar her türlü sebep savaşın gerekçesi olarak gösteriliyordu. Diğer gerekçeler arasında milliyetçiliğin doğurduğu asırlara dayanan dincilik; Avusturya-Macaristan, Rus ve Türk imparatorluklarının esnekliklerini kaybetmeleri; geleneksel güç dengesinin çöküşü ve son günlerde parlayan Alman egemenliğinin hırs ve güvensizliğine kadar her faktöre yer verilmişti.

Büyük Savaş yenilgiye uğrayanlar kadar yenenler için de bir felaket olmuştur. Savaşta 13 milyon kişi hayatını kaybetmiş ayrıca milyonlarca kişi de yaralanmış veya yerlerinden olmuştur. Bu savaş Avrupa'nın birçok kesimi açısından ve savaşa katılmış tüm ülkelerin ekonomisi yönünden de büyük bir faciadır. Birinci Dünya Savaşı'nın bıraktığı hazin etkiler ileride, savaşın bitiminden sonra da yeni ayaklanmalara yol açacak türdendi. Gerçekten de savaşın yol açtığı toplumsal felaket hayal edilemeyecek kadar büyük olmuştur. Yirminci yüzyılın büyük bir tarihçisi ve günümüzün yaşlı yazarlarından birinin, savaş bittikten yarım yüzyıl sonra, ihtiyarlık günlerinden geriye bakarken söylediği gibi, Birinci Dünya Savaşı gerçekten de "memnuniyetsizliklerimizin, tatminsizliklerimizin dışarıya fışkırışıydı."

Bu savaş insanla makinenin çarpışmasıydı ve bu makinelerin tümü de petrol gücüyle çalışıyordu. Amiral Fisher ve Winston Churchill bunu önceden görüp tahmin etmişlerdi. Ancak petrolle çalışan makinelerin savaşta kullanımı hem onların hem de diğer liderlerin bütün tahminlerini aşan boyutlarda olmuştur. Bunun sebebi Birinci Dünya Savaşı sırasında, petrolün, içten patlamalı motorların savaşın her boyutunu değiştirmesinden ileri gelmişti. Hatta karada, denizde ve havadaki "hareket yeteneği" kavramı bile değişmişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan yirmi yıl önceki dönemde kara savaşı sabit demiryollarına güvenerek cereyan ederdi; ve 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'nda olduğu gibi askeri bölükler ve mühimmat bu demiryolları şebekeleriyle taşınırdı. Demiryollarından sonraki mevzilerdeyse bölüklerin harekâtı fiziki tahammül, kas gücü ve erkeklerin bacak yapıları ve yük hayvanları dikkate alınarak saptanır ve buna göre kısıtlanırdı. Ne kadar ağırlık taşınacağı, nereye kadar taşınacağı gibi sorunların cevabı içten patlamalı motorun devreye girmesinden sonra tamamen farklı olmuştur.

Gerçekleşen bu değişimin boyutu ve derecesi strateji uzmanlarının düşünebileceklerinden çok daha büyüktür. Savaşın çıktığı ilk günlerde "askeri planlamalarda" yalnızca atlar hesaba katılıyor ve her üç asker için bir at düşünülüyordu. Ancak atlara bağlı kalmak işe sorununu daha da içinden çıkılmaz yapıyordu. Çünkü her at bir insanın yediğinin on katı yiyecek ister. Savaşın ilk günlerinde, Marne'de yapılan çatışmaların ilkinde bir Alman generalinin küfür ederek, emrin-

deki atlardan tek birinin bile kendini savaş alanına atacak kuvvette olmadığını, hemen yorulup pes ettiğini söylediği rivayet edilir. Ancak tükenip pes eden sadece atlar değildi. Savaş sona erdiğinde ulusların hepsi birden tükenmiş, pes etmişti. Petrolle çalıştırılan makinelere gelince, bu makineler gerçi hareket ve iaşe sorunlarını kolaylaştırmıştı, ancak ortadaki yıkıntıların kat kat artmasına da asıl onlar neden olmuştu.

Savaşın başlangıcında kara savaşı açısından petrole pek gereksinim duyulacağı, fazla önemli olacağı düşünülmemişti. Alman Genelkurmay Başkanı demir ve kömür alanlarında ve demiryolu nakliye şebekesinde üstünlük taslayarak övünüyor, plan yönünden metodik olduğunu düşünerek, Batı'da cereyan eden savaşın kısa ve kesin olacağını varsayıyordu. Savaşın ilk ayları içinde Alman orduları planları gereği epeyce öne geçtiler. 1914 yılı Eylül ayı başlarında Almanya'nın, Paris'in kuzeydoğusundan Verdun'a kadar 125 mil mesafede uzanan bir savaş hattı vardı. Bu hat Verdun'dan Alpler'e kadar uzanan diğer bir hatla birleşiyordu. Bu iki hatta, iki milyon asker vardı. Bir ara Alman Ordusu'nun sağ kolu Paris'in kırk mil yakınına kadar gelmiş ve bu "Işıklar Kenti"ne doğru yol almaya devam ediyordu. İşte tam bu kritik anda içten patlamalı motorlar devreye girecek ve stratejik önemini hiç beklenmedik bir şekilde kanıtlayacaktı.

Taksilerden Bir Ordu

Fransız hükümeti yüz bin siville birlikte Paris'i zaten terk etmişti. Başkentin düşmesi an sorunuydu. Ve görünüşe göre Fransa yakında sulh için başvuruda bulunacak gibiydi. Belki de barış görüşmelerini Bordeaux'dan isteyecekti. Fransız Ordusu'nun Komutanı General Joseph Cesaire Joffre kuvvetlerini Paris'in güneyine ve doğusuna çekmeyi düşünmeye başlamıştı. Bu da kentin tam anlamıyla korumasız bırakılması demekti. Ancak General Joffre'nin görüşüne katılmayan biri vardı: Paris Askeri Valisi General Joseph Gallieni. Askeri Vali bu konuda tamamen farklı düşünüyordu. Hava keşfi sonunda Alman hatlarını vurup düşmanın ilerlemesini durdurmak için elde son bir koz olduğunu anlamıştı. Kendisine yardım elini uzatması için İngiliz donanmasını ikna etmek istediyse de bu bir yarar sağlamamıştı. Çünkü İngilizler onu ciddiye almamıştı. Uzun pejmürde sakalı, düğmeli siyah çizmeleri, sarı renk tozlukları ve üzerinde eğreti duran üniformasıyla yaşlı general pırıl pırıl bir subay görünümü vermekten çok uzaktı. Günün önde gelen İngiliz komutanlarından biri onun için "Hiçbir İngiliz subayının böyle bir komedyenle konuşurken görünmek istemeyeceğini" söylemişti. Ancak 4 Eylül gece vakti yaptığı duygusal ve öfkeli telefon konuşmasıyla her nasılsa General Joffre'u bir karşı taarruza geçmeye ikna edecekti. Gallieni ilerde o geceden söz ederken bu telefon konuşmasından "coup de telephone" yani "telefon darbesi" diye bahsedecekti.

1914 yılı 6 Eylül günü ormanlar arasından ve olgun hububat tarlalarından kavurucu bir sıcak altında geçen Fransızlar nihayet hücuma geçmişlerdi. Başlangıçta epeyce başarı da kazandılar. Ancak çok geçmeden Almanlar yeni kuvvetler getirdiler. Artık Fransızlar gerçekten çok tehlikeli bir duruma düşmüştü. Son derece ihtiyaç duydukları kendi takviye kuvvetleri Paris'in çok yakınında olduğu halde onları cepheye çekecek hiçbir yol yoktu. Fransız demiryolu şebekesi tahrip edildiğinden bu yolla gelmeleri imkânsızdı. Yürümeye kalksalar, geç kalacaklardı. Askeri araçlarla gelecek olsa bile, bunların taşıyabileceği gülünç sayıdan çok daha fazla adama ihtiyaç vardı. O halde ne yapılabilirdi ki?

Ancak General Gallieni kolay kolay pes etmeyecekti. Çuvala benzeyen şekilsiz üniforması içinde sanki her an Paris'te, Paris'in her köşesinde dolaşır gibiydi. Kuvvetlerini yeniden toplayıp örgütlemeye çalışıyordu. Pejmürde görünümüne karşın Gallieni asla bir komedyen değildi. Aslında o hem askeri bir deha hem de bir çare bulma ustasıydı. İhtiyaçların doruk noktada olduğu o günlerde zaruret içinde çırpınan kuvvetlere motorlu araç bağlantısı kurmayı ve içten patlamalı motorlardan yararlanmayı düşünen ilk insandır.

Gallieni birkaç gün evvel, kentin boşaltılma olasılığını dikkate alarak "kendine özgü" bir nakliye müfrezesi kurulması ve ihtiyat olarak rezervde saklanması emrini vermişti. Gerçekten de kurulan bir müfreze belirli sayıda Paris taksilerinden oluşmuştu. 6 Eylül sabahı Gallieni mevcut taksi rezervinin ihtiyacın çok altında olduğunu görecek, Paris'teki bütün taksilerin de bu müfrezeye katılmasını, vakit geçirmeden nakliye bölüğü haline dönüştürülmesini isteyecekti. Bir sabah Malulller Bulvarı denen yerdeki bir lisede kurulmuş olan karargâhında otururken aniden esinlenerek yeni bir karara varacaktı. Taksilerden kurulu bir armada organize edecek ve bu armadayla binlerce askeri cepheye sevk edecekti.

Hemen kentte mevcut üç bin taksinin aranıp bulunmasını ve komuta altına alınmasını emretti. Polislerle askerler de derhal taksileri durdurup, şoförlerden paralarını ödeyen müşterilerini hemen orada bırakıp karargâha gitmelerini istediler.

Bu ara, şoförlerden biriyle kendisini arabadan indiren asker arasında şöyle bir konuşma geçiyordu:

"Peki, müşteri hakkımızı nasıl ödeyecek? Taksimetreye göre mi, tek fiyatla mı?"

"Taksimetreye göre."

"Öyleyse haydi gidelim!"

Bunu söyledikten sonra da taksimetresini açmayı ihmal etmeyecekti.

Saat akşamın on'una kadar, yani Gallieni'nin o emri verdiğinden sonraki iki saat içinde yüzlerce taksi des Invalides Bulvarı'nda toplanmış bulunuyordu. Taksilerin ilk grubu akşam karanlığından yararlanarak Paris'in kuzeydoğusunda küçük bir köy olan Tremblayles-Gonesse'e yollandılar. Ertesi sabah des Invalides Bulvarı'nda taksilerden oluşmuş ikinci bir ordu hazır vaziyette bekliyordu. Bu ikinci grup da büyük bir konvoy halinde, Champs-Elysee'den yukarı doğru, Royale ve Lafayette yollarını takiben harekete geçti. Sonra da Gagny'de kent dışına çıkıp doğuya doğru ilerledi. 7 Eylül günü taksiler kararlaştırılmış olan yerde bir araya geldiler ve yeniden organize olup gruplara ayrıldılar. Aynı gün taraflar arasında çatışma ve onun getirdiği savaş kritik bir denge oluşturmuştu. Alman Orduları Başkomutanı Helmuth von Moltke, eşine yazdığı bir mektupta 7 Eylül olaylarından şu sözlerle bahseder: "Bugün kader büyük bir karar verecek. Sel gibi kan akıyor!"

Akşamları güneş batıp da etraf karanlığa gömüldüğünde General Gallieni'nin kişisel gözetimi altında askerler bu taksilere dolduruluyordu. Bu durumu yarı şaka yarı umursamazlıkla karşılayan Gallieni "Hiç değilse alışılmamış bir şey yapıyoruz" demişti. Askerlerin taksilere alınmasından sonra sıra tıka basa asker dolu bu araçların taksimetrelerini açıp yirmi beş-elli taksilik konvoylar halinde savaş meydanına yollanmasına geliyordu.

Bir tarihçinin ileride yazdığı gibi "geleceğin motorize kuvvetinin öncüleri" olan bu taksi şoförleri araçlarını ancak Parisli taksicilere yakışır tarzda sürüyor, zaman zaman hız artırarak birbirlerine yetişip zaman zaman da birbirlerinin önüne geçerek veya geride kalarak bıkıp usanmadan ilerliyorlardı. Karanlık yollarda birer ışık noktası oluşturan farlarıyla bu taksiler gerçekten görülmeye değerdi.

Gallieni Paris taksileriyle savaş cephesine binlerce askeri taşımayı başarmıştı. Bu da kuşkusuz savaşın yazgısında etkili olmuştur. 8 Eylül sabahı doğan güneş Fransız hattını bir gün evvelkinden daha kuvvetli, bu hat üzerinde boylu boyunca çarpışan Fransız kuvvetlerini de moralleri düzelmiş, yeniden şevk kazanmış bulacaktı. Nitekim, bir gün sonra Eylül'ün 9'unda Almanlar yenik düştü ve geri çekilmeye başladılar. Alman ordularının geri çekilmesi sırasında durumu mektupla karısına bildiren Moltke bu konuda şunları yazıyordu: "İşler kötü gidiyor; Paris'in doğusundaki çatışmalar lehimize sonuçlanmayacak. Savaşımızın acımasız bir düş kırıklığı olduğu anlaşılıyor... Büyük ümitlerle başlayan bu savaş sonunda bizim aleyhimize sonuçlanacak."

Taksi şoförlerine gelince, iki gün boyunca aç ve uykusuz kalmış bu insanlar, Paris'e dönecek, burada kendilerini hayretle karşılayan birçok meraklı tarafından sarmalanıp hakları olan tak-

si ücretlerini de alacaklardı. Onlar Paris'in kurtarılmasına yardım etmişlerdi. Ayrıca General Gallieni'nin buluşu ve yol göstericiliğiyle motorlu taşımanın gelecek için ifade ettiği anlamı da hareketleriyle göstermişlerdi.

İlerideki yıllarda vefakâr Paris şehri des Invalides Bulvarı'nı kesen geniş yolun ismini değiştirerek buraya "Mareşal Gallieni" ismini vermiştir.

Savaşta İçten Patlamalı Motorlar

1914 yılı 6-8 Eylülü'nde İngiltere'nin de katıldığı ortaklaşa sürdürülen Fransız karşı saldırısı kesin bir sonuç doğuracak nitelikteydi. Marne'de yapılan çatışmaların ilki savaşın seyrini değiştirmiştir. Ayrıca uzun planlamalara dayalı olarak geliştirilmiş Alman savunmasının da sonu olmuştur. Bu çatışmalar savaşın karakterini de kesin olarak değiştirmiş ve savaşın kısa süreli olacağı hakkındaki yaygın kanıyı kökünden yok etmiştir. Almanlar geri çekilmelerini durdurup bekleme durumuna geçerken buna karşı olan kuvvetler her iki tarafta da siperler kazarak, uzun, kanlı, anlamsız bir yıpratma savaşı olacağı artık kesinleşmiş statik bir savunma savaşı için kendilerini hazırlayıp bulundukları yerlere iyice yerleşiyorlardı. Makineli tüfeğin artık yaygınlaşmış olması ve ayrıca dikenli tel ve engellerin de devreye sokulması nedeniyle savunma hayati önem kazanmıştı. Bu da savaşın daha da hareketsiz, durgun kalması sonucunu doğurmuştur. Bu duruma sinirlenen İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener şu sözleri söylemekten kendini alamayacaktı: "Ne yapmak gerektiğini bilemiyorum. Bu yaptığımıza savaş denemez."

Savaşın bu durgun seyrini kırmanın tek bir yolu olduğu artık apaçık anlaşılmıştı. Bu savaşta zafer ancak, askerleri harekete getirecek bir çeşit mekanik yenilik bulmak ve bunu uygulamakla mümkün olabilecekti. Böylece savaşan kuvvetler savunmayı sadece et, deri ve üniformalarıyla değil, bundan daha güvenceli ve hızlı olan bir mekanik donanımla yapmalıydı. Ünlü askeri tarihçi Basil Liddell Hart'ın ifade ettiği gibi, gerekli olan "Belirli bir hastalığa karşı belirli bir panzehir bulmaktı." Bu hastalığa tanıyı ilk koyan ve panzehiri bulan kişi Ernest Swinton isimli bir İngiliz albayıdır. Swinton zamanın tanınmış bir savaş romanı yazarıydı ve evvelce de İngiltere tarafından Rus-Japon Savaşı'nın resmi tarihini yazmakla görevlendirilmişti. Bu eseri yazmış olmasının sağladığı deneyimle daha o zaman bile ileriyi görüp makineli tüfeğin sahip olduğu potansiyel gücü tahmin edebilmiştir. Daha sonraki yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde son zamanlarda geliştirilmiş olan tarım-traktörü üzerinde yapılan çeşitli askeri denemelerle de yakından ilgilenmişti. Savaşın ilk günlerinde genel karargâh tarafından resmi "görgü tanığı" olarak Fransa'ya gönderilen Swinton, iki çarpı iki dört eder hesabıyla mantığını kullanıp panzehiri bulmayı başardı. Bu, içten patlamalı motor gücüyle çalışan, paletler üzerinde hareket eden, makineli tüfek kurşunu geçirmeyen ve dikenli tele duyarsız zırhlı bir araç olmalıydı.

Ancak ihtiyaç duyulan şey her zaman istenen şey olmuyor ve rağbet görmüyor. Nitekim bu durumda da, İngiliz Ordusu'nun tahkim edilmiş siperlerde bekleyen yüksek komuta düzeyindeki karşıt görüşlü subayları bu öneriyi ciddiye almayarak baltalamak için ellerinden geleni yaptılar. Gerçekten de, eğer Churchill işe el atıp konuyu desteklememiş olsaydı, bu öneri çoktan ölüp gitmeye mahkûmdu. Ancak Donanma Bakanı askeri yeniliklere saygı gösteren, değer veren bir kişi olduğundan, konuya eğilerek, o güne kadar bu tür araçları imale başlamadıkları için orduyu ve Savaş Ofisi'ni azarlayacaktı. Churchill 1915 yılı Ocak ayında Başbakan'a şu sözleri söylemiştir: "Yaşadığımız bu savaş ateş meydanı hakkında bunca zamandır bildiğimiz tüm askeri teorileri yerle bir etmiş, bunlar üzerinde bir ihtilal yaratmıştır." Konuya karşı ordunun gösterdiği direnç karşısında Churchill donanmaya ait fonların yeni olan bu aracın geliştirilmesi için sarf edilmesi komutunu verdi. Donanmanın yaptığı bu geçici yardımı yansıtması için yeni geliştirilen makineye "kara kruvazörü" veya "kara gemisi" adı verildi. Churchill'in kendisi ise araca "caterpillar" (tırtıl) ismini yakıştırdı. Ancak gizliliğin sağlanması için bir de kod isim gerekiyordu ki bunlar arasın-

da önerilen birçok isimden ikisi, su hazinesi anlamına gelen "cistern" ve "rezervuar" sözcükleridir. Bu iki kelime araç için düşünülmüşse de sonunda "tank" sözcüğünde karar kılındı.

Tank ilk olarak 1916 yılında, gelişmiş şekliyle Somme çarpışmasında kullanıldı. 1917 Kasımı'nda ise daha da geliştirilmiş şekliyle Cambrai çarpışmalarında kullanılmış ve burada önemli bir performans göstermiştir. Ancak tankın kesin sonuca en etkili olduğu yer 1918 yılı 8 Ağustos tarihindeki Amiens çarpışmasıdır. Bu çarpışmalarda 456 adet tanktan oluşan bir ordu Alman hattını yararak içeri girmeyi başaracaktı. O günlerde Başkomutan Paul von Hindenburg'a vekâlet etmekte olan General Erich Ludendorf, ileriki günlerde 8 Ağustos tarihini şu sözlerle anacaktı: "Savaş tarihinde Alman Ordusu için karagün." Artık savunmanın ön planda olduğu günler geride kalmıştı. 1918 Ekim ayında Alman Başkomutanı artık zaferin Almanya için mümkün olmadığını ilan ediyor ve bunun birinci nedeni olarak da tankların devreye girişini gösteriyordu.

Alman yenilgisinin diğer bir sebebi de araba ve kamyonun mekanize nakliyede gösterdiği yüksek düzeyde başarıdır. Öyle ki, demiryoluyla yapılan nakliyede Almanlar başarılı olurken, Müttefik Kuvvetler araba ve kamyonların kullanıma sokulduğu yerlerde üstünlüğü ele geçirmişlerdi. 1914 Ağustosu'nda Fransa'ya giden İngiliz keşif kuvvetinin elinde sadece 827 motorlu taşıt vardı ve bunun 747'si kendisine ait değildi. Motosiklet sayısı ise sadece 15'ti. Savaşın son aylarına gelindiğinde ise İngiliz Ordusu'nun sahip olduğu araç sayısı 56.000 tank, 23.000 motorlu araç, 34.000 motosiklet ve bisikletten oluşuyordu. Ayrıca savaşa 1917 Nisanı'nda girmiş olan Birleşik Devletler de Fransa'ya 50.000 adet benzinle çalışan araç getirmişti. Bu araçlar bir arada, savaşan kuvvetlerin ve malzemenin bir yerden başka bir yere düzenli şekilde nakli için gereken hareket yeteneğini sağlamıştı. Bu da birçok çatışmada hayati önemi olduğunu kanıtlamıştı. Savaş bittiğinde, Müttefikler'in Almanya'ya karşı kazandığı zaferin bazı yönlerden kamyonun lokomotife karşı kazandığı zafer olduğu söylenmiştir.

Havada ve Denizde Savaş

İçten patlamalı motorun yeni bir savaş arenasında havadaki etkileri, diğer arenalardan daha büyük ve daha dramatik olmuştur. Wright kardeşler 1903'te Kitty Hawk'da ilk uçuşlarını yapmışlardı. Ancak İtalyanlar'ın 1911-1912'de Trablusşam'da Türkler'le savaşırken uçaktan yararlandığı tarihe kadar, askeri erkânın uçağa karşı yaklaşımı pek olumlu olmamış, daha çok geleneksel tutuma bağlı kalmıştır. Bu olumsuz yaklaşım Fransız Generali Ferdinand Fock'un uçakların askeri alanda kullanımı konusunda yaptığı şu özetlemeyle açıklanabilir. General Fock havacılığa ordu içinde yer vermiyor ve "iyi bir spor olmakla beraber uçağın ordu için değersiz olduğunu" söylüyordu. 1914'te savaş çıktığında, İngiliz askeri erkânının "ticari iş" olarak isimlendirdiği havacılık endüstrisinde, olsa olsa bin kadar kişi çalışıyordu. 1915 Ocak ayında da yani bu tarihten bir ay sonra, İngiltere'de inşa edilmiş olan uçak sayısı sadece 250 kadardı ve bunun altmış adedi deney amacıyla kullanılmaktaydı.

Tüm bu olumsuzluklara karşın uçağın askeri alanda hizmete sokulması, baskıyla da olsa, hiç gecikmeden gerçekleşmiş ve etkisinin ne denli büyük potansiyel içerdiği çok çabuk anlaşılmıştır. Havacılık alanında yazı yazan bir İngiliz yazar 1915 yılı başlarında uçak için şu gözlemde bulunuyordu: "Savaş çıktığından bu yana, uçağın kazandığı başarılar o denli büyük ve sürprizli oldu ki, hayal gücü kuvvetli olmayanlar bile hem donanma ve hem de askeri operasyon açılarından uçağın ne derece hayati önemde ve vazgeçilmez olduğunu anlayabildiler. Uçak, savaş bittiği zaman belki günlük yaşamımızda bile bir ulaşım aracı olarak kullanılacak." Uçak gibi yeni bir hava gücünün icadı ve geliştirilmesi kısa zamanda endüstriyel altyapı inşaatına gereksinim gösterdi. Otomobil sanayii özellikle motorda, bu altyapının temelini oluşturdu. Savaş yayıldıkça, çabuk ateşleme yönteminin de uygulanmasıyla, havacılık savaşa paralel düzgün bir gelişim gösterdi. Öyle ki, 1915 Temmuzu'nda, savaş çıktığından beri, yani bir seneden daha az bir zaman önce kulla-

nılmakta olan makinelerin her biri, uçağın devreye girmesiyle, demode olmuş ve yerlerini uçağa bırakmıştı.

Havacılığın savaşta ilk anlamlı kullanımı keşif ve gözlem alanlarında oldu. Havada yapılan savaş başlangıçta silah ve el bombalarıyla birbirlerine ateş açan pilotlar arasında oluyordu. Daha sonra keşif uçaklarına makineli tüfek yerleştirildi ve pilotun kazayla kendi pervanelerini ateşlemesini önlemek için, uçaklarda ateşlemeyi pervanelerin rotasyonuna göre senkronize eden yeni mekanizmalar geliştirildi. Böylece savaş uçağı doğmuş oldu. Takvimler 1916 yılını gösterdiğinde, artık uçaklar filolar halinde uçar olmuş ve havacılık savaşı taktikleri bir hayli geliştirilmişti. Taktik bombalama denen bir bombalama yöntemi –piyade savaşıyla bir arada– uygulamaya sokulmuş ve ilk defa İngilizler tarafından hem Türkler'e hem de Almanlar'a karşı kullanılmıştı. Türkler'e karşı kullanıldığında etkisi mahvedici oldu. Almanlar'a karşı, 1918 Martı'nda İngiliz cephesini yarıp içeri girmeleri üzerine, Alman Ordusu'nun hücumunu durdurmak için uygulanmıştır. Stratejik bombalamada öncülük yapan ise Almanlar olmuştur. Almanlar, önce zeplinler ve sonra da bombardıman uçakları kullanarak doğrudan İngiltere'ye saldırıda bulunuyor ve bunu yaparak Britanya adalarının dokunulmazlığını ihlal ediyordu. Böylece Birinci Britanya Savaşı başlamış oluyordu. Bu saldırılara İngilizler savaşın son bulduğu aylarda Almanya içindeki hedeflere yaptıkları hava saldırılarıyla karşılık verdi.

Savaş sürekli olarak yenilikler yolunu zorluyor, her gün yeni buluşlar uygulanıyordu. Savaşın son aylarına gelindiğinde, en geliştirilmiş uçağın hızı iki katından daha yukarı çıkmış, saatte 120 mili aşmıştı. Bu uçakların uçuş tavanları ise yaklaşık 27.000 feet kadardı. Topyekün üretim rakamları hep aynı durumu, yani hızlı kalkınmayı gösteriyordu. Savaşın devam ettiği süre içinde İngiltere 55.000, Fransa 68.000, İtalya 20.000 ve Almanya 48.000 adet uçak imal ettiler. Savaşın devamı olan bir buçuk yıllık sürede Birleşik Devletler 15.000 uçak imal etti. Savaş öncesi dışlanan ve sadece "iyi spor" olarak tanımlanan bu sanayi böylece savaş sırasında kendini kanıtlayıp ne denli yararlı olduğunu göstermişti. Demek ki İngiltere Hava Kuvvetleri Başkomutanı'nın sadece Kraliyet Hava Kuvvetleri için geçerli görüp söylediği sözler, aslında genel olarak tüm askeri havacılıkta da pekâlâ uygulanabilirdi. Başkomutan Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde uçaklardan yararlanma gerekçesi olarak "Savaşın gereksinimleri bunu bir gece içinde zorunlu kıldı" demiştir.

Donanmalar arasındaki yarışmaya gelince, savaş öncesi yıllarda İngiltere ile Almanya ilişkilerini o denli kızıştırmış olan bu yarış, bu defa savaş sırasında tam tersine, durgunlaşmış, hareketsizleşmişti. Savaşın patladığı günlerde İngiltere Büyük Filosu Almanya'nın Açık Deniz Filosu'ndan daha üstün durumdaydı. 1914 Aralık ayında Falkland Adaları çarpışmasında, İngiliz Kraliyet donanması bir Alman filosunu yenilgiye uğratmış ve kazandığı bu zaferle Almanya'nın dünyanın ticaret merkezlerine sızmasını engellemişti. Yine de, denizde rekabet konusunun iki ülkeyi, İngiltere ve Almanya'yı savaşa sürüklemede en büyük rolü oynadığı yadsınamazsa da, İngiliz Büyük Filosu ile Alman Açık Deniz Filosu'nun savaş boyunca sadece bir kere gerçek anlamda 31 Mayıs 1916'daki Jutland çarpışmasında karşı karşıya geldiği de bir gerçektir. Efsaneyi andıran bu karşılaşmanın sonucu o günden bu yana devamlı tartışma konusu olmuştur. Taktik anlamında düşünüldüğünde yenen taraf Almanya'ydı; çünkü kendisine kurulmuş tuzaktan kaçmayı başarmıştı. Ancak stratejik anlamda alındığında zafer İngilizler'e aittir; çünkü savaşın geri kalan kısmında Kuzey Denizi'ne egemen olabilmiş ve Alman filosunu kendi üslerine hapsetmeyi başarmıştı.

Olaylar Churchill ve Fisher'in Kraliyet donanmasında petrol kullanımına geçilmesi için yaptıkları baskıda haklı olduklarını göstermiştir. Çünkü petrol İngiltere donanmasına daha çok seçenek, daha büyük hız, daha hızlı yakıt verme avantajları gibi birçok avantaj sağlamıştı. Alman Açık Deniz Filosu yakıt olarak daha çok kömür kullanıyordu. Almanya dışında da kömür ikmali yapacak herhangi bir ikmal istasyonu yoktu. Bu nedenle seçenek ve esneklik bakımından Almanya çok daha kısıtlı durumdaydı. Gerçek şudur ki; Alman Açık Deniz Filosu sırf kömüre bağlı oluşu yü-

zünden yenilgiye uğramış ve ismine layık olmadığı izlenimini vermişti. Kabul etmek gerekir ki Almanya petrol sağlama konusunda hiçbir zaman İngiltere'nin konumunda olmamıştır. Almanya, İngiltere'nin tersine, savaş süresince petrole erişme olanağı bulamadı.

Anglo-Pers, Shell'e Karşı

İngiltere'nin Anglo-Pers Şirketi'nden hisse alması tam anlamıyla belirli bir amaca yönelikti: İhtiyacı olan miktarda petrolü garanti altına almak. Ancak savaş beklenildiğinden çok daha erken patladı; öyle ki, değil hükümetle şirket arasındaki ilişkinin saptanması, daha petrol alımı bile bitmeden savaş gelip çatmıştı. Ayrıca İran'daki petrol işletmeleri de önem bakımından hâlâ etkisiz durumdaydı. 1914 yılında dünyada üretilen petrol toplamının yüzde birinden bile daha azını çıkarıyordu. Ancak üretim arttıkça, ülkenin stratejik değeri de fazlasıyla artacak ve İngiltere'nin gerek petrol yakıtına ve gerekse şirkete karşı olan anlaşma ve yükümlülüklerinin korunması gerekecekti. Ne var ki bunun gerçekten yapılabileceğini gösteren herhangi bir işaret de mevcut değildi. Garip bir rastlantıyla, savaşın başlamasından daha bir ay bile geçmeden İngiltere'nin İran petrol yatakları ve rafinerisini savunma gücünden pişmanlık duyan kişi, petrolü en çok savunan kişi ve Anglo-Pers anlaşmasının baş sorumlusu olan Churchill'in bizzat kendisi oluyordu. 1 Eylül tarihinde Churchill şu sözleri söylüyordu: "Bu amaca hizmet edecek herhangi bir askeri kuvvet bulma olasılığımız anlaşıldığına göre çok az. Petrolümüzü başka yerden satın almamız gerekecek."

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu kuvvetleri büyük tehdit oluşturuyordu. 1914 güzünde Türkiye'nin Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girmesinden hemen sonra, bu ülkenin askeri kuvvetleri İran'ın Abadan rafinerisini tehdide başladı. İngiliz askerleri bu kuvvetleri püskürttüler ve daha sonra da Basra'yı ele geçirmeye çalıştılar. Basra, İran petrolüne Batı'dan gelecek stratejik girişimlere karşı nobetçi durumunda olduğu için, o günlerde çok büyük önem arz eden bir kentti. Basra'nın kontrolünü ele geçirmek demek İngiltere çıkarlarına dost olan yerel hükümdarların, ki bunlardan biri de Kuveyt Emiri'ydi, emniyetinin sağlanması demekti. İngilizler kendi korumaları altına aldıkları sahaları giderek daha da yaygınlaştırıp kuzeybatıya, mümkünse Bağdat'a kadar uzatmak istiyorlardı. En önde gelen düşüncelerden biri, bir kez daha, petrol yataklarını ele geçirmek ve Almanya'nın İran üzerindeki yıkıcı gücüne karşı koymak olmuştu. Aynı zamanda, Mezopotamya'nın, yani bugünkü Irak'ın petrol potansiyelinin İngiltere askeri ve siyasi planlamasındaki yeri de giderek daha çok önem kazanmaktaydı. 1917 yılında, Türkler'in karşısında küçültücü yenilgiye uğradıktan sonra İngilizler nihayet Bağdat'ı ele geçirmeyi başardılar.

Savaşın devamı süresince İran'daki petrol üretimi savaştan pek etkilenmemişti. Ancak, bunun tek istisnası olarak, 1915 yılının başlarında bölgedeki yerel kabile mensupları Alman ajanlar ve Türkler tarafından kışkırtılarak petrol bölgelerinden Abadan'a uzanan boru hattını tahrip ettiler. Borunun onarılıp petrolün yeniden istendiği gibi akması sağlanıncaya kadar aradan beş ay geçmesi gerekmişti. Abadan'dan gelen arıtma kalitesindeki problemlere ve savaş zamanında rastlanan donanım eksikliğine rağmen, askerlerden gelen talebin de dürtüsüyle, İran'da, giderek büyüyen bir sınai işletme kök salmaktaydı. 1912-1918 arasında İran'ın petrol üretimi on katından daha yukarı, günde 1600 varilden 18.000 varile çıkmıştı. 1916 yılının sonlarında artık Anglo-Pers Şirketi, İngiltere donanmasının toplam petrol ihtiyacının beşte birini tek başına karşılayacak duruma gelmişti. Bir vakitler, kuruluşundan sonraki ilk on, on beş yıl içinde, birçok defa iflas durumuna yaklaşmış olan bu şirket, şimdi artık büyük kâr sağlayarak işletiliyordu.

Anglo-Pers açısından değişmekte olan şey bundan ibaret de değildi. Kâr etmeye başlayan şirket karakter yönünden de değişiyordu. İdari İşler Müdürü Charles Greenway izlediği açık ve kesin stratejiyle Anglo-Pers'i sadece bir ham petrol üreticisi olmaktan çıkarıp entegre bir petrol şirketi yapmaya çabalıyordu. Kendi ifadesiyle, başarmak istediği şey "tam anlamıyla kendine yeter-

li olan bir organizasyon kurmaktı." Bu organizasyon mamullerini "üçüncü bir tarafın müdahalesi olmaksızın, kendileri için kâr getirecek çıkış yeri neresiyse oraya satacaktı." Daha dünya savaşının ortalarında, Greenway, şirketini savaş sonu rekabet için yönlendirmeye başlamıştı bile. Bu arada birçok yeni girişimlerde de bulunuyordu. Bunlar arasında belki de en önemli başarı İngiltere hükümetinden, Birleşik Krallığın en büyük petrol dağıtım şebekelerinden biri olan British Petrol adıyla anılan şirketi satın aldığı zaman sağlandı. Bu şirket, isminin British Petrol olmasına karşın aslında Deutsche Bank'a aitti. Deutsche Bank'ın British Petrol adını alma nedeni, sahibi olduğu Romanya petrolünü bu ülkeye satabilmek için şirketi bir giriş kapısı olarak kullanmasından ileri geliyordu. Savaş patlak verdikten sonra, İngiltere hükümeti Alman kontrolünde olan bu şirketi kendi kontrolüne bağlamıştı. Böylece British Petrol sahipliğini de üzerine almış olarak Anglo-Pers Şirketi sadece büyük bir pazarlama sistemini ele geçirmekle kalmayıp, aynı zamanda ileride kendisi için son derece yararlı olacak bir isime de kavuşmuş oluyordu. Anglo-Pers bu arada kendi tanker filosunu da kurmuştu. Yaşadığı tüm bu yeniliklerle Anglo-Pers temelden bir değişim göstermişti. 1916-17 yıllarına kadar sahip olduğu sabit mal varlıklarının yüzde 80'den fazlası İran'da idi. Bu yılları izleyen mali sene içinde ise mal varlığının sadece yarısı İran'da tutulmuş, geri kalanı tankerlere ve dağıtım sistemlerine yatırılmıştı. Artık işletme tam anlamıyla entegre şirket olmuştu.

Greenway'in diğer bir hedefi de Anglo-Pers'i İngiltere İmparatorluğu'nun petrol şampiyonu yapmaktı ve bu amaca en az ilk hedefindeki kadar büyük hırsla yaklaşıyordu. Sık sık dile getirip tekrarladığı gibi Anglo-Pers'i "Tümüyle İngiliz olan... herhangi yabancı bir unsur içermeyen" bir çekirdek şirket yapmayı amaçlıyordu. Bunu söylerken Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi'ne açık bir imada bulunduğu kuşku götürmez. Greenway her fırsatta "Shell'den gelen tehdit" konusunu tazeliyor, Sir Marcus ve yardımcılarını petrolcülükte dünya çapında tekelcilik tertipleri yapmakla suçluyordu. Greenway ve yandaşları tekrar tekrar ve bıkıp usanmadan Hollanda Kraliyet/Shell karmasını İngiliz çıkarlarına sadakatsizlikle ve "petrol mamullerini Almanya'ya satarak büyük kazançlar elde etmekle" ve "ciddi bir milli tehdit unsuru oluşturmakla" itham etmişlerdir.

Bu suçlamaların hepsi hem haksız hem de gerçeğe aykırıydı. Bir kere uyruk değiştirip İngiliz uyruğuna geçmiş olan ve savaş yıllarını Londra'da geçiren tüccar Deterding savaş yılları boyunca hem kişisel mal varlığını hem de şirketinin mal varlığını Müttefikler'in emrine vermişti. Marcus Samuel'e gelince, o tam anlamıyla ateşli bir İngiliz vatanseverdi ve yazık ki bunun bedelini acı bir şekilde ödemiştir. İki oğlundan biri, yani savaş öncesi Londra'nın Doğu Yakası'nda fakir çocuklar için bir barındırma yurdu açmış olan büyük oğlu, Fransa'da, müfrezesini harekete geçirdiği sırada hayatını kaybetmişti. Samuel ve eşi, bu gencin ölümünden sonra, yazmış olduğu şiirlerin küçük bir bölümünü, onun anısına yayınladılar. İki damadından biri de yine savaşta bir harekât sırasında hayatını kaybetmiştir. Öteki oğlu da, savaştan sonra "siper hastalığı" denebilecek, uzun zaman siperde kalmanın oluşturduğu bir hastalıktan ölmüştü.

Samuel'in kendisine gelince, o da son derece cesaret isteyen bir işe girişmiş, ancak usta bir beynin planlayabileceği ve ileride İngiliz savaş gücü yönünden son derece önemli olduğu anlaşılacak bir girişimde bulunmuştu. Toluen denilen ve TNT isimli patlayıcı yapımında kullanılan madde, genellikle kömürden çıkarılıyordu. Ancak 1903'te, Cambridge Üniversitesi kimyagerlerinden biri toluenin aynı zamanda Shell'in Borneo ham petrolünden de istendiği miktarda çıkarılabileceği keşfinde bulunmuştu. Bunu bilen Samuel, Amiralliğin dikkatini bu gerçeğe çekmek istediyse de, Amirallik onun verdiği raporu büyük şüpheyle karşılamış ve Borneo ham petrolünden numune verme teklifini de geri çevirmişti. On bir yıl sonra, savaşın başlangıcında, teklif bir kez daha yinelenmiş, ancak yine geri çevrilmişti. Samuel, Almanlar'ın TNT yapımında Borneo ham petrolü kullandıklarından hemen yüzde yüz emindi ve bunu kanıtlayan belgeleri Amiralliğe sunmuştu. Ancak yine de Amirallik teklife ilgi göstermemekte direnmişti. Sonra birdenbire

manzara değişti. 1914 sonlarında İngiltere'nin kömüre bağımlı toluen üretimi ihtiyacı karşılamamaya başlamış ve İngiltere neredeyse tamamen patlayıcısız kalmanın eşiğine gelmişti. Petrolden toluen çıkarmak zorundaysa da bunu yapacak tesislerden yoksundu. Shell tarafından İngiltere'de kurulması pekâlâ mümkün olan toluen çıkarma fabrikası, İngiltere'de kurulacak yerde, Hollanda'nın tarafsız kesimi olan Rotterdam'da, grubun Hollandalı kolu tarafından kurulmuştu. Ayrıca artık, Alman şirketlerinin TNT yapımında Rotterdam fabrikasının ürününü kullandığı da kesinlik kazanmıştı.

Bu durum karşısında Samuel ve çalışma arkadaşları büyük cesaret isteyen bir plan yaparak, uygulamaya geçtiler. 1915 Ocak ayı sonunda, bir gece sabaha karşı, Rotterdam'daki tesis söküldü, parçalara ayrıldı, her parça ayrı ayrı numaralanıp kamufle edildi ve sonra da doklara taşınıp orada bir Hollanda şilebine yüklendi. Birkaç dakika içinde şilep karanlıklarda kaybolmuş İngiliz destroyerleriyle buluşmak üzere deniz randevusuna doğru yollanmıştı. Bu arada haber, Alman ajanlarına da sızmış ve bir boşaltma olacağı haberi duyulmuştu. Ancak haberde yanlışlık vardı; çünkü boşaltma onların beklediği tarihten bir gün evvel olup bitmişti. Boşaltmanın gerçekleştiği günün ertesi gecesi, belki de bir rastlantıyla, parçaları taşımış olan Hollanda şilebine benzer başka bir Hollanda şilebi Almanlar tarafından Rotterdam limanı ağzında torpilleniyordu. Aradan geçen zaman içinde toluen işletmesinin parçaları İngiltere'ye nakledilmiş, birkaç hafta içinde de Somerset'te yeniden kurulmuştu. Bu işletme, Shell'in ileride kurduğu ikinci bir işletmeyle birlikte İngiliz askeri kuvvetlerinin ihtiyacı olan TNT toplamının yüzde 80'ini sağlamıştır. İşte daha çok bu işteki başarısından dolayıdır ki, savaş bittiğinde Samuel bir asalet rütbesi verilerek ödüllendiriliyordu.

Greenway'in Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi'nin vatanseverliğine yönelttiği sürekli suçlamalara karşı bu şirket harp süresince Müttefikler'e bağlı kalmış, ittifakın ayrılmaz bir parçası olma konumunu devam ettirmiştir. Aslında savaş süresince Shell petrolde bir müfreze komutanı gibi davranarak İngiltere kuvvetlerine ve bütün dünyada İngiltere'nın müttefiki olan ülkelere gerekli olan petrolü sağlayıp bu işi organize etmiştir. Ayrıca gereksinim duyulan mamullerin Borneo, Sumatra ve Birleşik Devletler'den Fransa'daki demiryollarına ve havaalanlarına getirilmesini sağlayarak her bakımdan yardımcı olmuştur.

Böylece Shell için "İngiltere'nin savaşı ileriye götürmesinde, savaşa devamında merkez rolü oynadı" denebilir. Hükümet mensupları, en çok ihtiyaç duyulduğu bir sırada Shell'den vazgeçmenin ne derece doğru olacağı hususunda tereddüt göstermeye başlamıştı. Greenway ve yandaşlarının Gruba yönelttikleri bitmez tükenmez saldırılara artık olumsuz tepki gösteriyorlardı. Gerçekten de Greenway saldırı oyununu çok büyük boyutlarda oynamış, ancak bu, sonuçta hükümet mensuplarından birçoğunun Anglo-Pers aleyhine dönmesine yaramıştı. Artık hükümet mensupları, Greenway'in vatanseverlik örtüsü altında haksız iddialarda bulunduğundan kuşkulanmaya başlamıştı. Ayrıca, söylediği gibi İran'ın menfaatlerini gözetmeyecek bir entegre şirket kurma stratejisine de gözü kapalı inanmıyor, konunun tartışılması gerektiği görüşünü savunuyordu. Whitehall'de yapılan tartışma ve münazaraların sonu gelmiyor, hükümet yetkilileri daha son günlerde yüzde 51 hissesini satın aldıkları bu şirkete karşı tutumlarının ve hedeflerinin ne olması gerektiği hakkında çeşitli fikirler yürütüyorlardı. Mali işler sorumlusu olan şüpheci bir memurun ifadesiyle, amaç acaba sadece "donanma için petrol sağlamadan mı ibaretti?" Acaba "başka amaçlar da yok muydu?" Yoksa gerçek amaç önce devlet sahipliğinde entegre bir petrol şirketi kurmak, şirketi milli bir petrol şirketi durumuna getirmek ve sonra da bu yolla, şirkete ticari çıkarlarını tüm dünyaya yayıp genişletmesinde yardım etmek miydi? Bazı kimseler şirketin ticari alandaki hırs ve ihtirasını İngiltere'nin savaş sonu ihtiyaçlarına bağlıyor ve "ülkenin gelecekte petrolcülükte bağımsız konuma geleceği günün özlemini çekiyordu." Bu kişilere göre "İngiltere o gün kömürde nasıl bağımsız konumdaysa, petrolde de bağımsız konuma gelmeliydi." Ancak Donan-

ma Bakanlığı'nı Churchill'den devralmış olan Arthur Balfour, hükümetin bu konuda sorumluluk yüklenmesine tereddütle bakıyor ve 1916 Ağustosu'nda hükümetin "modern yaşamın önde gelen bir ihtiyacını yüklenen böyle dev bir kombinenin politikasından sorumlu olacak kadar uzman olup olmadığında kararsız olduğunu" bildiriyordu. İlgililer bu arada hükümetin onayına sahip muhtelif karma şirket formlarını ele alıp tartışıyordu ki, bunlara Hollanda Kraliyet/Shell Grubu içinde İngiliz çıkarlarına Hollanda çıkarlarından daha çok yer verecek plan ve projeler de dahildir. Ancak bu tekliflerin hiçbiri savaş süresinde bir işe yaramadı ve sonuç vermedi. Bunlar dışında ele alınması gereken çok daha acil ve zorunlu konular vardı.

Petrolde Kıtlık

1915 sonlarında savaşın gerektirdiği petrol arzında bir miktar düşüş olmuşsa da bu durum İngiltere'de fazla bir endişeye neden olmamıştı. Ancak durum 1916 yılı başlarında değişti. 1916 Ocak ayında, Londra'da çıkarılan *The Times* gazetesi ilk defa olarak bir "petrol kıtlığının varlığını" haber veriyordu. Aynı yılın Mayıs ayında ise yine *The Times* gazetesi bu defa "petrolün makinelerde iş için kullanımının ne anlama geldiğinin açıkça tanımlanmasını" talep ediyor, ayrıca "savaş hizmetleri ihtiyacının dikkate alınarak petrolün zevk için yapılan gezilerde kullanılmasından vazgeçilmesini" istiyordu.

Yeni başlamakta olan petrol krizi iki ayrı nedene dayanmaktaydı. Bunlardan birincisi –Alman denizaltı saldırıları yüzünden– giderek büyümekte olan yükleme tonajındaki kısıtlamaydı. Petrolden başka öteki hammaddelerden hepsine ve ayrıca yiyeceğe de uygulanan bu kısıtlama, İngiliz adalarına giden tüm bu mallarda kısıtlama uygulamasını şart koşuyordu. İçten patlamalı motor Almanya'ya denizlerde bir tek, büyük avantaj sağlamıştı. Bu, dizelle çalışan denizaltıydı. Denizaltı sayesinde Almanya, İngiltere'nin kendisine uyguladığı ekonomik ambargoya ve İngiltere'nin denizlerdeki topyekûn üstünlüğüne öldürücü denizaltı savaşları uygulayarak cevap veriyordu. Almanya'nın bundaki amacı İngiltere'ye olduğu kadar Fransa'ya da gönderilen petrolü yararsız hale getirmekti. Bunalımın ikinci nedeni ise petrole karşı her gün biraz daha fazla artan talepten ileri gelmişti. Savaş meydanlarında ve yurtiçinde sınırlarda, savaş için gerekli olan petrolün mutlaka sağlanması gerekiyordu. Bir petrol yokluğuyla karşı karşıya gelmekten korkan hükümet sonunda petrolü karneye bağlama kararı aldı. Ancak bu sistemin getirdiği ferahlık geçici olmuştur.

Kısıtlama uygulaması 1917 başlarında, Almanlar'ın Müttefik gemilerine uyguladığı denizaltı saldırılarını yoğunlaştırması ile bir kez daha tüm şiddetiyle kendini hissettirmeye başlamıştı. Aslında sonucu ele alınarak değerlendirildiğinde bu kampanyanın Almanya açısından çok büyük boyutlara uzanan bir gaf olduğu meydana çıkar. Çünkü kampanya o güne kadar tarafsızlığını korumuş olan Birleşik Devletler'in, tarafsızlığını bozarak Almanya'ya savaş ilan etmesine yol açmıştır. Yine de Alman denizaltı saldırılarının etkisi büyük olmakta devam ediyor ve yaptığı tahribat çarçabuk hissediliyordu.

1917'nin ilk yarısında kaybedilen gemi tonajı, 1916'nın aynı süre içindeki tonaj kaybının iki katını bulmuştu. Mayıs ve Eylül ayları arasında New Jersey Standard Oil aralarında yepyeni olan *John D. Archbold* adlı tankeri de dahil olmak üzere altı tankerini kaybedecekti. Savaşın devamı süresince Shell'in kaybettiği birçok tanker arasında, 1892'de Marcus Samuel'in Süveyş Kanalı'ndan geçirdiği ilk tekne olan *Murex* unutulmamalıdır. Amirallik politika olarak mutlaka altı ay yetecek miktarda bir petrol stokunu yedekte tutmak gibi bir prensibe sahip olduğu halde, 1917 Mayıs ayı sonunda yedek stok miktarı öngörülenin yarısından daha aşağıya inmişti. Ve daha o zamandan petrol stokundaki düşüş Kraliyet donanmasının hareket yeteneğini kısıtlamaya başlamıştı. Durum o denli ciddiyet kazanmıştı ki, Kraliyet donanmasının petrolle çalışan gemi inşasını durdurup eskiden olduğu gibi kömüre dönmesini isteyenler bile oluyordu.

1917 yılında yaşanan ciddi boyutlu petrol sıkıntısı İngiltere'yi bu konudaki çabalara resmen eğilmeye, uyumlu çalışan milli bir petrol politikası oluşturmaya zorlayan etkin bir faktör oldu. Petrol politikasını koordine edecek, içinde bir Petrol Yönetimi de olan çeşitli komiteler ve ofisler kuruldu. Bunların işlevi hem savaşın daha iyi koşullarda devamını sağlamak ve hem de savaş sonu yıllarda İngiltere'yi petrol konumunda daha iyi duruma getirmekti. Bu düzenlemelerin bir benzeri de Fransız hükümeti tarafından yapıldı ve hükümet giderek büyüyen petrol bunalımıyla meşgul olunması için Comité Général du Pétrole (Petrol Genel Komisyonu) adında bir komisyon kurarak başına bir senatör olan Henry G. Berenger'i getirdi. Ancak her iki ülke de, İngiltere ve Fransa bunalıma karşı etkili olacak tek çözümün Amerika'da olduğunun bilincindeydi. Petrol konusunda anahtarın, yüklemede ve tankerlerde olduğu artık anlaşılmıştı.

Londra'dan Amerika'ya "çaresizlik" ifade eden telgraflar gönderiliyordu. Telgraflarda bildirildiğine göre Birleşik Devletler daha fazla tonaj petrol gönderilmesine müsaade etmediği sürece Kraliyet donanması daha fazla tonajla hareket edemez duruma gelecek ve bu "filoyu hareket yeteneğinden yoksun" kalmaya mahkûm edecekti. 1917 Temmuzu'nda Amerika'nın Londra Elçisi üzüntü içinde durumu şu sözlerle tanımlıyordu: "Almanlar başarılı oluyor. Son günlerde mazot taşıyan pek çok gemiyi batırdılar. Batan gemi sayısı o kadar çok ki bu ülke çok yakında son derece tehlikeli bir duruma düşebilir. Hatta Büyük Filo'nun bile yeteri kadar yakıt bulamaması söz konusu... tehlike çok büyük boyutlarda." İleriki günlerde, 1917 güz mevsiminde durum daha da ciddileşmiş, İngiltere petrol bulmada bir hayli zorlanır olmuştu. Zamanın Sömürgeler Bakanı olan Walter Long, ekim ayında bir yazıyla Avam Kamarası'nı uyarıyor, durumu şu kelimelerle özetliyordu: "Bu anda, petrol bizim için düşünülebilecek herhangi bir şeyden daha önemli. Gerekli olan bütün insan gücüne, savaş levazımına ve paraya sahip olabilirsiniz, ancak bugün kullandığınız en etkin harekete getirici güç olan petrolünüz yoksa, elinizdeki tüm avantajlar çok az değer ifade edecek ve petrolle karşılaştırıldığında anlamsız kalacaktır." Durumun ciddiyeti karşısında aceleyle bir karar alınarak petrolün eğlence amaçlı gezilerde kullanımı yasaklanıyordu.

Fransa'nın petrol konumu da Almanya'nın "denizaltı saldırı kampanyası" karşısında hızla yozlaşmaya başlamıştı. 1917 Aralık ayında Senatör Berenger, Başbakan Georges Clemenceau'yu petrolün tükenmekte olduğu ve ülkenin 1918 Martı'nda, yani tam Fransa'nın gelecek ilkbahar için planladığı hücum tarihinde, tamamen petrolsüz kalacağı konusunda uyarıyordu. Petrol stoku o denli azalmıştı ki Almanlar'dan gelen öldürücü saldırıya, Fransa tıpkı Verdün'de uğradığı ağır yenilgi gibi, üç günden fazla dayanamadı. Verdün'de yapılan savaşta konvoy halinde dizilmiş petrol yüklü kamyonlar cepheye petrol rezervi yetiştirmeye ve Alman saldırısını önlemeye mecbur tutulmuştu. 1917 yılı 15 Aralık tarihinde durum o derece ciddi bir hal aldı ki, Clemenceau Başkan Wilson'a acilen başvurup yüz bin ton kapasitelik ilave petrolün acele gönderilmesi isteminde bulundu. Clemenceau, başvurusunda, benzinin "gelecekteki savaşlarda kan kadar hayati olduğunu" söylüyordu. Ayrıca Başkan Wilson'a "Benzin temininde bir başarısızlığa uğradığımız takdirde bu, ordularımızın derhal felç olmasına yol açacaktır" demişti. Ayrıca şu meşum haberi vermekten de geri kalmayarak "Petrolde görülecek ufacık bir azalma bile bizi, taraf olduğumuz Müttefikler'in aleyhine bir barışa zorlayabilir" diyordu. Clemenceau'dan gelen bu işaretlere Wilson'un tepkisi çabuk olacak ve Başkan vakit kaybetmeden gereken tonajda benzin sağlamayı başaracaktı.

Ancak bu yeterli değildi. Petrol işinde mutlaka bu konuya özgü önlemler almak gerekiyordu. Petrolde yaşanan bunalım daha o gün Birleşik Devletler'le Avrupalı Müttefikler'ini, petrol sağlama faaliyetlerinde çok daha ciddi çabalar göstermeye ve çok daha sıkı entegrasyona zorlamıştır. Nihayet 1918 Şubatı'nda petrolü kaynaktan çıkaracak, koordine ve kontrol edecek ve ayrıca tankerle taşınmasını üstlenecek bir Müttefiklerarası Petrol Meclisi kurulacaktı. Meclis üyeleri Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşmuştu. Bu kuruluş mevcut miktarda petrolün Müttefik milletlere ve bunlara ait askeri kuvvetlere dağıtımında etkili ve yararlı olmuştur. Stan-

dard Oil New Jersey kolu ve Hollanda Kraliyet/Shell şirketleri uluslararası petrol ticaretindeki egemenliklerinin doğası gereği, bu sistemi çalıştırabilmeyi gerçekten başarmışlardır. Kendi aralarında en büyük katkıyı hangisinin yaptığı konusunda da sürekli olarak tartışmaya girmekten geri kalmamışlardı. Bu ortak sistem sayesinde ve Almanlar'ın denizaltılarına panzehir olarak devreye sokulan konvoyların da yardımıyla savaşın geri kalan süreci için Müttefikler'in petrol sorunları çözümlenmiş oluyordu.

Enerji Çarı

Müttefiklerarası Petrol Meclisi'nin kurulmasındaki diğer bir amaç da, Amerika'da ülke içinde yaşanan enerji sorunlarının karşılanmasıydı. Açıkça söylemek gerekirse, Amerikan petrolü Avrupa savaşının gidişatı bakımından artık yurtiçinde temel bir madde durumuna gelmişti. 1914'te Birleşik Devletler'in ürettiği petrol tonaj olarak 266 milyon varildi –diğer bir deyişle, tüm dünyanın ürettiği petrol toplamının yüzde 65'iydi.– 1917 yılına gelinceye kadar geçen sürede üretim tonajı 335 milyon varile –dünya üretiminin yüzde 67'sine– yükselmişti. Dışarıya yapılan ihracat ABD'de üretilen petrol toplamının dörtte biriydi ve ihracatın büyük kısmı Avrupa'ya yönelikti. Rus petrolünden yararlanma olanağına ülkedeki savaş ve ihtilal nedeniyle son verildiğinden artık Yeni Dünya petrolde Eski Dünya için bir çeşit ambar görevini üstlenmişti. Bütünüyle alınacak olursa, o günlerde Birleşik Devletler'in, Müttefikler'in savaş süresi petrol ihtiyacının yüzde 80'ini karşıladığı söylenebilir.

Ancak Amerika'nın savaşa katılması Amerikan petrol tablosunu bir hayli karıştıracaktı. Bunun nedeni Amerika'nın amaçlarını gerçekleştirmek için yeterli petrol stokuna muhtaç olmasından ileri geliyordu. Amerikan askeri kuvvetleri, Müttefik Kuvvetler, Amerikan savaş endüstrileri ve normal sivil kullanım için ülkenin petrole ihtiyacı vardı. Yeterli miktarda petrol nasıl sağlanacak, dağıtım etkili olarak nasıl yapılacak ve tahsis işlemi uygun şekilde nasıl organize edilecekti? Tüm bu sorunlarla uğraşma görevi Başkan Wilson'un 1917 Ağustosu'nda, topyekûn ekonomik seferberliğinin bir parçası olarak kurduğu Yakıt İdaresi'ne verildi. Savaşan ülkelerin hepsi aynı paralelde sorunlarla karşı karşıyaydı. Bunlar geçen yarım yüzyıl içinde modern savaşın gereksinimlerini karşılamak için geliştirilmiş endüstriyel ekonomilerin yeniden biçimlendirilmesi gibi sorunlardı. Her ülkede, seferberliğin zorunlu kıldığı ihtiyaçlar devletin ekonomideki rolünü genişletiyor ve hükümetle özel işkolları arasında yeni yeni bağlar oluşturuyordu. Birleşik Devletler'le Amerikan petrol endüstrisi arasında da devlet-işkolu ittifakının örneklerinden biri oluşmuştu.

Yakıt İdaresi'nin Petrol Dairesi Başkanı olan kişi Mark Requa adında California'lı bir petrol mühendisiydi. Bu zat sonradan Amerika'nın ilk enerji çarı olarak tanınmıştır. Requa'nın ana görevi hükümetle petrol endüstrisi arasında yepyeni ve o güne kadar benzerine rastlanmamış bir çalışma ilişkisi kurmaktı. Petrol Dairesi, üyeleri büyük şirketlerin liderlerinden oluşan ve başkanı da Standard Oil New Jersey kolunun başı Alfred Bedford olan Milli Petrol Savaş Hizmeti Kurulu'yla yakın işbirliğinde çalışıyordu. İşte Avrupa'daki savaşta Amerikan petrolünün organizasyonunu yapan bu kuruldur. Kurul, çeşitli müttefik ülkelerin hükümetlerinden aldığı büyük petrol siparişlerini Amerikan rafinerilerine iletmiş ve sevk işini yapmada başrolü yüklenmişti. Aslında, Avrupa'ya gereken petrolü gönderen Amerika kaynaklı bu kuruldu. İş çevreleriyle hükümet arasında uygulanan bu yakın işbirliği modeli, sadece on yıl önce, hükümetle Standard Oil arasındaki savaşı andıran mücadeleyle tam bir çelişkidir. Artık petrol endüstrisi bir vakitler nefret edilen Standard Oil New Jersey kolunun öncülüğünde tek bir vucut olarak hareket ediyordu ve tröstlerle mücadele günleri de artık geride kalmıştı.

1917'de Amerikan petrolüne gösterilen olağanüstü talep mevcut petrol stoklarını zorlamaya başlamıştı. Arzla talep arasındaki boşluk envanterdeki yedek petrolün kullanılmasıyla ve Mek-

sika'dan daha çok petrol ithal etmekle kapatılıyordu. Bundan da önemlisi, 1917-18 yılının dondurucu soğuğu endüstriyel faaliyetin izlediği genel olumsuz gidişle birleşince Amerika'da da bir petrol kıtlığı yaratmıştı. Bu kıtlık o denli ciddiydi ki, yerel yöneticiler kendi yetki sahalarından geçen kömür yüklü trenleri müsadere ediyor, polisler kömürün çalınmasını engellemek için endüstriyel kömür yığınlarının olduğu yerlerde nöbet tutuyordu. Yetimhaneler ve akıl hastaneleri yakıtsız kaldığından, buraların sakinleri soğuktan donup ölüyordu. Varlıklı olanlar bile kömür mahzenlerinin boş oluşundan ve soğuk nedeniyle titreşip dişlerinin birbirine çarpmasından şikâyet eder olmuştu. 1918 Ocak ayında Yakıt İdaresi, Mississippi'nin doğusundaki tüm fabrikaların bir hafta süreyle kapatılması emrini verdi. Bu kısıtlama kömürsüzlük yüzünden Doğu Yakası limanlarda mahsur kalmış, depoları Avrupa'ya götürülecek savaş malzemesiyle yüklü yüzlerce gemiye yakıt sağlamak için yapılıyordu. O günden sonra kömür stoku sağlamak için fabrikaların pazartesi günleri kapalı tutulması karar altına alındı. Woodrow Wilson'un siyasi danışmanı ve sırdaşı olan Albay Edward House'ın gözlemine göre "Kıyamet kopmuştu" ve albay "Hayatımda şimdiye kadar bu denli şiddetli bir protesto fırtınası görmedim" diyordu.

Kömürde yaşanan kıtlık petrole olan talebi fazlasıyla artırmış ve bu nedenle petrol fiyatları paralel bir ivmeyle yükselmişti. 1918 yılı başlarına gelinceye kadar ham petrolün ortalama fiyatı 1914 başı fiyatlarının iki katını bulmuştu. Petrol temin edebilmek için rafinericiler ilgililere prim ve ikramiye teklif ederken üreticiler fiyatların daha da yükseleceği varsayımı ve ümidiyle petrol stokçuluğu yapmıştır. Bu durum doğal olarak hükümeti zor duruma sokmuş, korkuya neden olmuştu. Sonunda, 17 Mayıs 1918'de enerji çarı Requa petrol endüstrisini uyararak "ham petrol fiyatında daha fazla bir artışı haklı gösterecek bir 'gerekçe' olmadığını" ileri sürerek petrol endüstrisi için fiyat kontrolü yapılmasını istedi ve bu kontrolün "gönüllü" kişi ve kuruluşlarca üstlenilmesini önerdi. Requa'nın yaptığı bu fiyat kısıtlama önerisi Standard Oil New Jersey kolunca olumlu karşılanmıştı. Ancak üreticiler Standard Oil gibi düşünmediklerinden öneriye olumlu yaklaşmadı. Bu durum karşısında Requa, Tulsalı bir grup üreticiye açık açık, "gönüllü" kontrol sağlanmadığı takdirde kontrol işinin doğrudan hükümetçe yapılacağını bildirmişti. Requa'nın bu konuda yaptıkları sadece bununla da kalmamıştır. Enerji çarı, üreticilere bir hatırlatma yaparak, çelik ve sondajdan çıkarılan öteki maddelerden hisse almada bir vakitler kendilerine yardım edenin hükümet olduğunu da anımsatıyordu (ülkede çıkan demir ve çelik toplamının on ikide biri petrol endüstrisine veriliyordu). Hatırlatılan diğer bir şey de, hükümetin petrol işçileri için tanıdığı askere almada muafiyet yasa taslağıydı (draft exemption). Hükümetin "gönüllü" kontrol için öne sürdüğü bu görüşler karşı tarafı ikna edebilmişti. Nitekim 1918 Ağustosu'nda, üretim yapılan her bölgede tavan fiyatları saptanıyor ve o tarihten savaşın biteceği tarihe kadar fiyatların dondurulması karar altına alınıyordu.

Tüm bu önlemlere karşın, yine de talep, arzın çok üstünde kalmakta devam ediyordu. Bunun nedeni sadece savaş olmayıp son yıllarda Amerika'da otomobil sayısında görülen olağanüstü artışa dayanır. 1916 ile 1918 yılları arasında kullanımda olan araba sayısı yaklaşık iki katına çıkmıştı. Yakın bir gelecekte petrolde kıtlık baş göstereceğe benziyordu. Böyle bir durum Avrupa'da savaşın sürdürülmesinin tehdit edilmesi ve Amerika'da temel faaliyetlerin kısıtlanması demekti. Tüm bu kaygılarla, pazar günleri benzin kullanılmaması için "Benzinsiz Pazarlar" adıyla bir kampanya başlatıldı. Kampanya "çağrı" niteliğinde olup katılmayı zorunlu tutmuyordu. Benzinsiz pazar günlerinde, navlun hizmetleri, doktorlar, acil sağlık servis araçları ve cenaze arabaları bu kuralın dışında tutulmuştu. Bu çağrı, kaçınılmaz olarak bazı şüpheler uyandırmış ve şikâyetlere yol açmışsa da, çoğunluk tarafından hiç şaşmadan uygulanmıştı, Hatta Beyaz Saray bile bu çağrıya uymuştu. Başkan Wilson'un bir pazar günü "Öyle anlaşılıyor ki kiliseye kadar yayan gitmem gerekiyor" dediği söylenir.

Balyozlu Adam

Petrol arzının eksikliği yüzünden periyodik olarak yaşanan onca korkulara ve tehlikeli anlara karşın, yine de Müttefikler hiçbir zaman uzun süre devam eden ezici bir petrol yokluğu yaşamamıştır. Almanya ise, Müttefik ablukasının denizaşırı ülkelerden Almanya'ya gelen petrolü içeri sokmaması yüzünden böyle ezici bir kıtlığı yaşamıştır. Sonuç olarak Almanya için petrol temin edebileceği tek ülke olarak Romanya kalmıştı. Romanya'nın üretimi ise dünya çapında ihtiyaç göz önüne alındığında yetersiz kalıyordu. Yine de Romanya, Rusya dışında tüm Avrupa ülkeleri arasında en büyük üretici durumundaydı. Almanya artık bütünüyle Romanya petrolüne bağlı kalmıştı. Deutsche Bank ve öteki Alman firmaları daha savaş başlamadan Romanya petrol sanayiinin büyük bir kısmını Alman ekonomisine bağlamıştı. Savaşın başlamasını izleyen ilk iki yıl içinde, Romanya savaşa katılmayıp tarafsız kalmış, taraflardan hangisinin kazanacağını bekler duruma geçmişti. Ancak sonunda, 1916 Ağustosu'nda, Doğu hududunda Rusya'nın kazandığı başarı üzerine Romanya birden silkinerek Avusturya-Macaristan'a karşı savaş ilan edecek ve bunu yapmakla bu ülkeyi birdenbire Almanya'yla savaş durumuna getirecekti.

Almanya için Doğu'da kazanılacak bir zaferin anlamı büyüktü ve ülkenin gerçekten bu zafere ihtiyacı vardı. Almanya'nın savaşa yönelik çabalarının beyni sayılan General Erich Ludendorff Romanya petrolü konusunda şunları söylüyordu: "Şimdi artık bütün açıklığıyla anladığıma göre, Romanya'dan gelen petrol ve hububat olmasaydı, değil savaşa devam etmek, varlığımızı devam ettirmek hakkından bile yoksun kalacaktık." 1916 yılı Eylülü'nde, Alman ve Avusturya kuvvetleri Romanya üzerine yürüdüler ancak Romenler petrolün yoğun olduğu Walachia Düzlüğü'nü koruyan dağ geçitlerine sığınarak dayanmayı başardılar. Ekim ayının ortalarında Almanlar ve Avusturyalılar büyük miktarda petrol ürününü ele geçirmiş durumdaydı. Bunlara Müttefikler'e ait, Karadeniz'deki bir petrol limanında saklı tutulan büyük bir benzin deposu da dahildir. Aslında tüm tesisleri ve petrol mevcudunu olduğu gibi yerle bir etmeye yönelik bir de plan yapılmışsa da, savaşın getirdiği karmaşa içinde bu plan uygulanamamıştır. Ve işte, tam bu zaferden sonra, nihayet büyük ödül –Romanya petrol yatakları ve rafinerileri– Almanya'nın pençelerine neredeyse düşmüş gibiydi.

Bu yatak ve rafineriler Almanya'ya verilmese olmaz mıydı? Bu konu 31 Ekim 1916'da Londra'da İngiltere Savaş Konseyi Kabinesi'nce acil olarak görüşmeye alındı. Konseyin kararı "Gerektiği takdirde, hububat ve petrol stoklarının ve ayrıca petrol kuyularının tahribinin garantilenmesi için hiçbir çabanın esirgenmemesi gerektiğini" öngörüyordu. Ancak Romen hükümeti savaşın kazanılacağı konusunda hâlâ biraz ümitli olduğu şu günlerde kendi milli hazinesinin tahrip edilmesinde tereddütlü davranıyordu. Sonuçta, 17 Kasım'da Almanlar'ın dağlık geçitlerdeki Romen direncini kırıp dağlık araziye sızmaları ve dağlar içinden geçerek Walachia Düzlüğü'ne inmeleriyle bu ümit de sönüp yok oluyordu.

Bu defa İngiltere hükümeti sorunu kendi ellerine alarak çözümlemek istedi ve bu amaçla, bir milletvekili olan Albay John Norton-Griffiths, Romen petrol endüstrisinin tahrip işini organize etmekle görevlendirildi. Cüsse itibariyle bir insanın normal yapısından daha büyük vücut yapısına sahip olan Norton-Griffiths icraatıyla İngiltere İmparatorluğu'nun büyük mühendis-müteahhitlerinden biri olduğunu kanıtlayacaktı. Dünyanın hemen her köşesinde inşaat projeleri taahhüt edip Angola, Şili ve Avustralya'da demiryolları, Kanada'da limanlar yapacak, Bakû'da su kemerleri, Battersea'de ve Manchester'de kanalizasyon şebekeleri kuracaktı. Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı gece bu adam Chicago için istediği bir alt geçidin planını yapmakla meşguldü. Yakışıklı, fizik yönünden otoriter bir kişiliği olan ve şampiyon bir sporcu kadar kuvvet ve tahammüle sahip Norton-Griffiths için çekici bir kabadayı ve ikna edici bir şovmen denebilir. Öyle ki erkekler tereddüt etmeden onun projelerine yatırım yapıyor, kadınlarsa çekiciliğinin etkisi altında kalıyordu. Griffiths zamanla "Edward Çağı"nın en çarpıcı kişilerinden biri olmuştu. Kendisi ateş-

li bir mizaca sahip, kinci yapıda ve zaman zaman kontrol edemediği öfke nöbetlerine kapılan biri olarak tanınıyordu. Disiplin ve sebat niteliklerinden yoksun olan Griffiths'in bazı projelerinin tam bir mali fiyaskoyla sonuçlandığı da oluyordu. Yine de Parlamento'da arka koltuklarda oturan bir parlamenter olarak bir hayli ün yapmıştı. Kendisine verilen birçok lâkap arasında "Cehennem ateşi Jack", Afrika'dayken maymun yediği için de "Maymun Adam" gibileri vardı. – Ayrıca tam anlamıyla bir emperyalist olduğu için kendisinin de en fazla kıymet verdiği "İmparator Jack" lâkabıyla da tanınırdı.

Norton-Griffiths'in Birinci Dünya Savaşı süresindeki ilk büyük icraatı, evvelce Manchester kanalizasyonları için geliştirdiği teknikleri Alman hatları ve siperleri altında tünel açmada uygulamak oldu. Önceleri yeraltında geçitler açılıyor, sonra da Alman hatları patlayıcı maddelerle havaya uçuruluyordu. Griffiths'in uyguladığı bu yöntem Ypres bölgesinde denenip kanıtlanmıştı. Ne var ki Griffiths şampanya kasalarıyla yüklü iki ton ağırlığındaki Rolls-Royce arabasında yan yatmakla komutanlardan birçoğuna karşı kayıtsız davrandığı için cepheye geri çağrılıyordu. Aslında Romanya görevini ondan daha iyi şekilde yürütecek bir başkası yoktu. Bu nedenle 18 Kasım 1916'da, Almanlar'ın Romen hatlarını yarıp içeri sızmalarından bir gün sonra, "İmparator Jack" Rusya yoluyla, yanında özel hizmetkârı olduğu halde Bükreş'e ayak basıyordu. Almanlar ilerlemeye devam ettiği için, Romen hükümeti sonunda, Müttefikler'in de baskısıyla tahrip politikasına boyun eğmek zorunda kalacaktı.

Böylece artık tahrip timleri başlarında "İmparator Jack" olduğu halde, cephenin en önünde harekete geçiyordu. İlk petrol sahasının yakılıp alevler içinde yok olması 26-27 Kasım tarihine rastlar. Timler, ilerdeki günlerde de, faaliyet gösterdikleri her bölgede aynı genel yöntemleri uyguladılar. Önce rafinerilere patlayıcı yerleştiriliyordu. Sonra depolardaki petrol mamulleri rafinerilere bırakılıyordu. Petrol mamullerinin rafinerilere gidişi sırasında birkaç inch, hatta birkaç feet derinliğinde petrol gölleri oluşuyordu. Daha sonra çevrede bulunan ekipman getiriliyor ve petrolden oluşan bu havuzlar içine atılıyordu. Son aşamada, kibrit kullanarak ve yanan samanlardan yararlanarak tüm tesis ateşe veriliyordu. Bu işlemler sırasında Norton-Griffiths'e karşı çıkan veya yolu üstünde duranınsa vay haline! Bu şahıs o dakika Griffiths'in ezici kişiliğinin gazabına uğrardı. Bu da kâfi gelmezse, karşısındakine kuvvetli bir tekme atar veya cebinden tabancasını çıkarıp "Ben seninle aynı berbat dili konuşmuyorum" diye haykırırdı.

Bu arada bölgede ne kadar alet edevat varsa hepsi birden tahrip ediliyor, inşaat iskeleleri dinamitleniyor; taş, çivi parçası, çamur, kırık zincir ve ürün artıkları gibi ele ne geçerse hepsi petrol kuyularına atılıyordu. Boru hatları kasten tahrip ediliyor, dev büyüklüğünde depolama tankları ateşe veriliyor, bu arada patlama nedeniyle çevreye korkunç kükremelere benzer sesler yayılıyordu. Bazı tesislerde "İmparator Jack" ateşleme olayını bizzat kendisi yapmada ısrar ediyordu. Bir gün makine dairelerinin birinde, gazları ateşledikten sonra, alevlerin içinde kalmış ve saçlarını yakmıştı. Bu durum bile İmparator Jack'ı durdurmaya yetmeyecekti. Elinde balyoz büyüklüğünde dev bir çekiçle, adamlarının önünde gidiyor, çekici sağa sola savurup iskeleleri ve boruları tahrip ediyordu. Bu hareketi defalarca yapmıştır. Norton-Griffiths'in oluşturduğu bu sahne Romanya'da unutulmaz yankılar uyandırmış ve belleklere "balyozlu adam" olarak yerleşmesine neden olmuştur.

Petrol vadileri tümüyle ateşe verilmişti; gökyüzüne kadar uzanan kızıl renkli alevler kara, yoğun, boğucu dumanlarıyla göğü sarıyor, güneşin parlaklığını söndürüyordu. Yine de vadilerin ötesinden silah sesleri geliyor, giderek de sıklaşıyordu. Ateşe verilecek son petrol sahasının Ploesti olması karar altına alınmıştı. Bu iş tam zamanında tamamlanmıştı; çünkü 5 Aralık'ta, tüm tesisler alevler içinde yanıp kül olduktan hemen birkaç saat sonra, Almanlar Ploesti kasabasına girdiler. Norton-Griffiths canını zor kurtaracak, Alman süvarilerinin gelmesinden hemen önce arabaya binerek kaçmayı başaracaktı. "Toprağı işe yaramaz hale getirmek" ona görev olarak verilmiş ve o bu görevi yerine getirmişti. Ne var ki aslında Griffiths bir yıkıcı değil, tam tersine yapıcıydı

ve bu kimliğiyle tahrip işini yüklenmiş olmaktan rahatsızlık duymuştur. Nitekim çabalarından ötürü askeri nişanlarla ödüllendirilmesine karşın, ilerideki yaşamında karakterine ters düşen bir davranışla, petrol bölgelerinin tahribindeki icraatından söz etmekte isteksiz davranmıştır.

Savaş bittikten sonra General Ludendorff, Norton-Griffiths için şu sözleri söyleyecekti: "Hiç kuşku yok ki onun çabaları ordumuzun ve kendi yurdumuzun petrol stokunu azaltmıştır." Alman Generali daha sonra kin ifade eden bir tavırla şu sözleri de ekliyordu: "Savaştaki noksanlarımızı kısmen de olsa ona borçluyuz." Savaşın devamı süresince Norton-Griffiths öncülüğünde Romanya'da yetmiş adet rafineri ve tahminen sekiz yüz bin ton ham petrol ve ve petrol mamulü tahrip edilmiştir. Almanlar'ın petrol bölgelerini yeniden işletmeye açmaları için aradan beş ay geçmesi gerekmişti. Bu yapıldıktan sonra 1917 yılının başından sonuna kadar elde edilen üretim, 1914 yılının aynı sürecinde elde edilenin ancak üçte birini buluyordu. Almanlar metotlu bir disiplinle çalışarak kendilerini Norton-Griffiths'in gerçekleştirdiği tahribatı onarmaya adamışlardı. Bunun sonucu olarak 1918 yılında üretimi 1914 yılındakinin yüzde 80'ine çekmeyi başardılar. O günlerde Almanya'nın Romen petrolüne şiddetle ihtiyacı vardı. Hatta Romen petrolü olmasaydı Almanya belki de savaşa devam imkânı bulamayacaktı. İleriki yıllarda İngiltere Emperyal Savunma Komisyonu'nun bir tarihçisinin gözlediği gibi, Almanya'nın Romen petrol endüstrisini ve Romanya tahılını tam zamanında ele geçirmiş olması bu ülke açısından son derece önemliydi. O kadar ki "kıtlıkla karşılaşma" ile "tamamen yıkılma" arasındaki farkı saptayan bu olmuştur. Ama geçici bir süre için.

Bakû

Almanlar Romen petrol yataklarını yeniden işletmeye soktukları sırada, General Ludendorff gözlerini daha büyük bir ödüle dikmişti. Bu giderek büyümekte ve yükselmekte olan petrol ihtiyacına cevap verecek ve böylece savaşın kaderini Almanya lehine çevirecek bir ödüldü. Bu ödül Hazar Denizi kıyılarındaki Bakû kentiydi. Çar rejiminin 1917 başlarında çöküşü, aynı yılın ileri aylarındaki Bolşevik ayaklanması ve Rusya İmparatorluğu'nun parçalanması Almanlar'da Bakû petrolüne el koyma ümidi uyandırmıştı. 1918 Mart ayında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Bakû'ya sızma ve Bakû petrolünü ele geçirme yolları aradılar. Brest-Litovsk Antlaşması Almanya ile ihtilal halindeki Rusya arası düşmanlıklara son vermişti. Ancak, Almanya ve Avusturya'nın müttefiki olan Türkler daha şimdiden Bakû'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Başarılı olduğu takdirde Türkler'in petrol yataklarını kayıtsızca tahrip etmesinden korkan Almanya Bolşevikler'le pazarlığa girişti ve kendilerine petrol verilmesi karşılığında Türkler'i durduracağına söz verdi. Lenin bu olayı şu sözlerle tanımlar: "Teklifi gayet tabii kabul ettik." Öte yandan, o günlerde Bolşevikler'in ileri gelenlerinden biri olarak sahnede beliren Joseph Stalin, kenti kontrolü altında tutan Bolşevik Bakû Komünü'ne telgraf çekerek "isteğe" uymasını ve yerine getirmesini emrediyordu. Ancak yerel Bolşevikler bu emre uyacak psikolojide olmadıklarından Stalin'e şu yanıtı verdiler: "Ne zaferde ne de yenilgide Alman çapulculara alın terimizle ürettiğimiz petrolden bir damla bile vermeyeceğiz."

Öte yandan, Bakû ödülünü almış olarak Türkler Berlin'den gelen isteklere yan çizdiler ve petrol bölgelerine ilerlemekte devam ettiler. Temmuz ayı sonlarında kenti kuşatma altına aldılar, Ağustos başlarında da petrol üretilen toprakların bazılarını ele geçirdiler. Bakû'da yaşamakta olan Ermeniler ve Ruslar öteden beri İngiltere'den yardım istiyordu. Sonunda bu yardım 1918 Ağustos ortalarında geldi ve İran yoluyla ilerleyen küçük bir askeri kuvvetle İngiltere duruma müdahale etti. Askeri kuvvet Bakû'yu kurtarmak ve Bakû petrolünü düşmandan uzak tutmakla görevlendirilmişti. Askeri birlik gerektiğinde Romanya'da uygulanmış olan planın aynını uygulamak ve "Bakû pompalama istasyonunu, boru hattını ve petrol rezervuarlarını tahrip etmekle" yükümlüydü.

İngilizler Bakû'da sadece bir ay kaldı. Ancak bu süre böyle kritik bir anda Almanlar'ı Bakû petrolünden yoksun bırakmaya yetmişti. Alman Generali Ludendorff olayı şu sözcüklerle tanımlıyordu: "Bu bizim için çok ağır bir darbe oldu." İlerki günlerde İngilizler geri çekilecek ve kent Türkler'in eline geçecekti. Bu arada Bakü Komünü'nden Bolşevik komiserler devrimci rakipleri tarafından yakalandı. Bunlardan yirmi altısı çölde ücra bir yere, Hazar Denizi'nin 140 mil doğusuna götürüldüler ve orada idam edildiler. Aralarından birkaçı kaçmayı başarmıştı. Bunlardan biri de Anastas Mikoyan adında genç bir Ermeni'dir. Anastas nasılsa bir yolunu bulup Moskova'ya gidecek ve olan bitenleri Lenin'e anlatacaktı. Ancak Türkler'in Bakû'yu almalarına kadar geçen süre içinde Almanlara ve Almanlar'ın petrol stokuna herhangi bir yardımda bulunmakta geç kalınmıştı.

Zafere Doğru

O kritik anda Bakû'dan yoksun bırakılmak Almanya için kesinlikle ağır bir darbeydi. Bakû petrolüne gösterilen baskı giderek büyüyüp şiddetleniyordu. 1918 yılının talihsiz Ekim ayında manzara gerçekten acıydı. Alman Ordusu tüm rezervlerini tüketmişti ve Alman Yüksek Komutası, önündeki kış ve ilkbaharda çok ciddi bir petrol bunalımıyla karşılaşmayı bekliyordu. Ekim ayında Berlin'de yapılan tahmine göre deniz savaşına artık en çok altı veya sekiz ay dayanılabilirdi.

Petrolle çalışan savaş endüstrileri iki ay içinde petrolsüz kalacak, altı ay içinde de endüstriyel yağlayıcıların tüm stoku tükenecekti. Karada yapılan harekâtlarsa ancak kısıntılı olarak ve karneye bağlanma koşuluyla uygulanabilecekti. Hava savaşı ve mekanize kara savaşına gelince bunlar da mutlaka iki ay içinde bitmeye mahkûmdu.

Kuşkusuz bunlar sadece birer tahmindi. Bu tahminlerin doğruluğunu sınamak, tükenmiş olan Almanya'nın bir ay içinde teslim olması nedeniyle hiçbir zaman mümkün olmamıştır. 11 Kasım 1918 sabahı saat beşte Fransız Mareşal Foch, Compiegne Ormanı'na çekilen bir tren vagonunda mütarekeyi imzaladı ve sekiz saat sonra da yürürlüğe girdi. Artık savaş son bulmuştu.

Mütarekenin imzalanmasından on gün sonra İngiltere hükümeti Müttefiklerarası Petrol Konseyi onuruna Lancester House'da bir akşam yemeği veriyor ve şeref konuğu olarak seçkin kişi Lord Curzon'u Başkan olarak ağırlıyordu. Lord Curzon bir vakitler Dışişleri Bakanlığı'nın ünlü İran uzmanı olarak çalışmıştı. Hindistan'da valilik yapmış ve bu kimliğiyle İran'da stratejik koşullarda D'Arcy'ye destek vermişti. Ayrıca Savaş Kabinesi'nde üyeliği de vardı. Şimdi de çok yakında Dışişleri Bakanı olması bekleniyordu. Lord Curzon yemek esnasında bir ara ayağa kalkıp konuklara "Fransa'da ve Hollanda'da gördüğü en çarpıcı şeyin motorlu kamyonlardan oluşan görkemli ordu" olduğunu söylüyordu. Bu sözlerden sonra yüksek sesle şunları söyleyecekti: "Müttefik güçler zafere bir petrol dalgasının üzerinde ilerledi."

Fransa'nın Petrol Genel Komisyonu Başkanı olan Senatör Bérenger ise bu yemekte daha da coşkulu konuşuyordu. Fransızca olarak sürdürdüğü konuşmasında "dünyanın kanı" olan petrolün aynı zamanda "zaferin de kanı" olduğunu söylüyor ve konuşmasına şöyle devam ediyordu: "Almanya demir ve kömürdeki üstünlüğüyle aşırı derecede böbürlendi, bizim petroldeki üstünlüğümüzü ise yeteri kadar dikkate almadı." Bérenger bu sözlerden sonra bir de kehanette bulunacak, Fransızca'yla devam ettiği konuşmasını şöyle sürdürecekti: "Madem ki petrol savaşın kanı olmayı bildi, o halde barışın da kanı olmayı bilecektir. Barışın başladığı şu sırada, şu anda, sivil halklarımız, endüstrimiz, ticaretimiz, çiftçilerimiz hepsi birden bizden petrol, daha fazla, çok daha fazla petrol istiyor, daha fazla, çok daha fazla benzin istiyor." Sonunda sözlerini İngilizce olarak bağladı ve şunları söyledi: "Daha çok petrol, sonsuza dek daha, daha çok petrol!"

10

Ortadoğu Kapısının Açılması

Türkiye Petrol Şirketi

Curzon ve Bérenger'ın "Zaferin Kanı" şerefine kadeh kaldırmalarından on gün kadar sonra, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İngiltere Başbakanı David Lloyd George'u ziyaret amacıyla Londra'ya gitti. Silahları üç haftadan beri susmuş bulunuyordu. Ama ortada savaş sonunun getirdiği ve hemen ele alınması gereken bir sürü sorun vardı. Bunlar barışın nasıl sağlanacağı, savaş sonu sürüyerek yürüyen dünyanın nasıl yeniden reorganize edilebileceği gibi, hepsi acilen meşgul olunmayı bekleyen kaçınılmaz konulardı. Petrol konusu artık savaş sonu politikaların bölünmez bir parçası olmuştu ve bu politikalarla iç içe ele alınıyordu. O gün, Clemenceau ve Lloyd George kendilerini selamlayan halkın alkışları altında Londra sokaklarından geçerken, her ikisinin de kafasında bu konu vardı. İngiltere'nin niyeti o günlerde Mezopotamya olarak bilinen ve artık ölmüş sayılan Türk Osmanlı İmparatorluğu'na ait, sonradan Irak olarak tanınacak eyaletler üzerindeki nüfuzunu garantiye almaktı. Bu bölgenin ilerisi için yüksek düzeyde petrol potansiyeline sahip olduğu düşüncesi hâkimdi. Ancak Fransa da bu bölgenin diğer bir yerinde – Bağdat'ın kuzeybatısındaki Musul üzerinde egemenlik iddiasındaydı.

Clemenceau ve Lloyd George Fransız Elçiliği'ne geldikten sonra Fransa Başbakanı Clemenceau bir soru yöneltecekti: "Acaba İngiltere tam olarak ne istiyordu?"

Lloyd George bu soruya başka bir soruyla yanıt verdi ve İngiltere'nin komşu ülke Suriye üzerindeki Fransız kontrolünü tanıması koşuluyla Fransa'nın Musul üzerindeki iddiasından vazgeçip vazgeçmeyeceğini sordu.

Clemenceau'nun bu soruya verdiği cevap olumluydu. Musul'dan gelen petrol üretiminden kendisine bir hisse verilmesi koşuluyla Fransa'nın buna itirazı olmayacaktı.

Lloyd George da bu kararı kabul ediyordu.

Ancak her iki başbakan da aralarında anlaştıkları bu çözümü kendi Dışişleri Bakanlıkları'na duyurmadılar. Aslında, doğal olarak aralarında yaptıkları bu sözlü anlaşma hiçbir şekilde resmi bir çözüm sayılmazdı. Bu sözlü anlaşma daha çok, Ortadoğu'da ve baştan başa tüm dünyada savaş sonu gelişen büyük ve kırıcı petrol mücadelesinin başlangıç noktası sayılabilir. Bu sözlü anlaşma hem Fransızlar'ı İngilizler'e karşı kışkırtmıştır hem de Amerika'nın da konuya girmesi sonucunu doğurmuştur. Artık bundan böyle yeni bulunan petrol bölgeleri üzerindeki rekabet ve mücadeleler, riski omuzlayan müteşebbislerle ve mütecaviz işadamlarıyla kısıtlanmayacaktı. Büyük Dünya Savaşı petrolün ulusların stratejisinde temel unsur olduğu gerçeğini açık seçik ortaya çıkarmıştı. Daha önceleri ortalarda zor görünen politikacılar ve bürokratlar birdenbire ortaya çıkmış, mücadelenin merkezine doğru balıklama atlayıp yol alıyorlardı. Bunları yarışmaya sokan ortak bir sabit fikir vardı. Savaş sonrası dünyasında ekonomik refah ve milli güç sağlamanın yolu daha çok petrol elde etmekle mümkündü.

Petrol mücadelesi tek bir bölgede, Mezopotamya'da yoğunlaştırılmış olarak cereyan ediyordu. Savaştan önceki on yıl içinde de Mezopotamya, petrol konusundaki entrikalarda, diplomatik ve ticari rekabetlerde daima odak noktası olmuş, mücadelenin konusunu teşkil etmiştir. Bölgenin yüksek oranda petrol potansiyeli içerdiği hakkında verilen raporlarla bu rekabet daha da şiddetleniyordu. Süregelen bu çekişmeler artık mahvolmuş durumdaki, borca gömülü, müzmin borçlu Türk İmparatorluğu'nca da, kendine yeni gelir kaynakları oluşturmak amacıyla teşvik görüyordu. Savaş öncesi yıllarda sahnede rol alan oyunculardan biri de Ortadoğu'ya Alman nüfuz ve hırsını sokmak isteyen Deutsche Bank önderliğinde kurulmuş bir Alman grubuydu. Karşıt tarafta ise rakip bir grup, William Knox D'Arcy'nin başkanlık ettiği, sonradan Anglo-Pers Şirketi'ne katılmış olan grup vardı. Grubun amacı İngiltere hükümeti tarafından Almanya'ya karşı bir ağırlık oluşturmaktı.

1912 yılında İngiltere hükümeti hiç beklenmedik bir anda sahnede yeni bir oyuncu keşfedecek, bundan alarma kapılacaktı. Yeni oyuncu Türkiye Petrol Şirketi'dir. Çok geçmeden Deutsche Bank'ın petrol üzerindeki imtiyazlarını bu kuruluşa devrettiği anlaşılacaktı. Yeni kurulan bu şirkette Deutsche Bank ve Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi dörtte birer hisseye sahipti. Şirketin toplam varlığının yarısı olan en büyük hisse ise adı Türk Milli Bankası olan (Turkish National Bank) aslında salt İngiltere'nin ekonomik ve politik çıkarlarına yönelik olarak kurulmuş bankaya aitti. Ancak oyuncuların hepsi bundan ibaret değildi. Bir oyuncu daha vardı ki bu bazılarınca "petrol diplomasisinin Talleyrand'ı" olarak anılıp hayranlık duyulan, bazılarının ise küçük görüp değersiz bulduğu Kaluste Gülbenkyan adındaki Ermeni milyonerdir. Türkiye Petrol Şirketi'nin tüm kuruluşunu ayarlayan kişi Gülbenkyan'dır. Biraz daha derin araştırma yapıldığında, Gülbenkyan'ın Türk Milli Bankası'nda yüzde 30 hissesi olduğu ve bunu sakladığı ortaya çıktı. Türk Milli Bankası'ndaki yüzde 30'luk hisse Türkiye Petrol Şirketi'nde yüzde 15 hisse anlamına geliyordu.

Bay Yüzde Beş

Kaluste Gülbenkyan, pertolle uğraşan bir ailenin ikinci kuşağıydı. Varlıklı bir Ermeni petrolcü ve banker olan babası servetini Osmanlı İmparatorluğu'na Rus gazyağı ithal etme yoluyla edinmişti. Bu çabalarından dolayı Sultan tarafından ödüllendirilerek Karadeniz kıyılarındaki bir kente vali atanmıştı. Aile aslında İstanbul'da yaşadığı için, kayıtlara göre Kaluste parasıyla ilişkili ilk girişimini bu şehirde yapmıştır. Söylendiğine göre daha yedi yaşındayken eline verilen gümüş bir Mecidiye'yi Kapalı Çarşı'ya götürmüş ve orada harcamıştı. Ama sanıldığı gibi elma şekeri almak için değil, eski bir parayla değiş tokuş yaparak harcamıştı. (Yaşamının ileriki aşamalarında dünyada bugün en büyük koleksiyonlar arasında sayılan bir altın para koleksiyonuna sahip oldu. Ayrıca J.P. Morgan'ın görkemli Yunan paraları koleksiyonuna da sahip oldu ve bundan büyük zevk almıştır.) Çocukluk çağında küçük bir öğrenciyken arkadaşları arasında sevilmeyen biriydi. Hayatı boyunca da kendisiyle tüm insanlık arasında hiçbir zaman büyük bir sevgi bağı olmamıştır. Genç Kaluste okul dışında kalan zamanını Kapalı Çarşı'da, pazarlıkları dinleyerek bazen de bunlara küçük oranlarda da olsa katılarak, Şark usulü pazarlık denebilecek sanatı uygulayarak geçirirdi.

İlkokuldan sonra Fransızcasını ilerletsin diye önce Marsilya'daki ortaokula, sonradan da Londra'daki King's College'a gönderildi. Kolejde maden mühendisliği üzerinde eğitim gördü ve tezini de "yeni petrol endüstrisi teknolojisi" olarak seçti. 1887 yılında, on dokuz yaşında mezun olduğu okulundan mühendislik dalında en üst dereceli diplomayı alarak ayrıldı. King's College profesörlerinden bir hoca yeteneği açık şekilde görülen genç Ermeni öğrencinin Fransa'ya giderek fizikte üst lisans öğrenimi görmesini önerdiyse de babası bu öneriye yanaşmadı. Onun fikrince bu "akademik bir saçmalık" demekti. Böylece Kaluste Fransa yerine, babası tarafından aile gelirinin çoğunun geldiği Bakû'ya gönderildi. Genç Gülbenkyan ilk defa görmekte olduğu petrol işinden çok etkilenmiş, sanki büyülenmişti. Hatta bir petrol fışkırmasına da tanık olmuş, fış-

kırma sonucu üstü başı ıslandığı halde yine de Kaluste "fışkıran petrol ince ve düzenli geliyordu" diyerek bu deneyimi fazla can sıkıcı bulmamıştı. Sonunda Bakû'dan ayrıldı, tekrar geleceği hakkında söz verdiyse de bu petrol ülkesine bir daha dönmedi.

Gülbenkyan Rus petrolü konusunda çok beğenilen ve 1889'da ünlü bir Fransız dergisinde yayınlanan bir seri makale yazmıştır. İleride 1891'de bu makaleleri kendisine büyük itibar kazandıran ve daha yirmi bir yaşındayken dünyanın sayılı petrol uzmanı yapan bir kitap halinde yayınladı. Bundan hemen sonra Türk Sultanı emrindeki iki görevli gelip Gülbenkyan'dan Mezopotamya'daki petrol olasılığını araştırmasını istediler. Gülbenkyan bu bölgeye gitmedi –ve hiçbir zamanda gitmemiştir– ancak Sultan'a sunulmak üzere uzmanlığını kanıtlayan etraflı bir rapor hazırladı. Bu rapor başka yazarlarca kaleme alınmış eserler ve ayrıca Alman demiryolu mühendisleriyle yapılan konuşmalar kaynak alınarak hazırlanmıştır. Gülbenkyan raporunda bölgede çok büyük petrol potansiyeli olduğunu ifade etmiştir. Türk görevliler bu sözün doğruluğuna inanmıştı, Gülbenkyan'ın kendisi de buna inanıyordu. O günden sonra Kaluste Gülbenkyan'ın ömür boyu devam eden Mezopotamya tutkusu başlamış oldu ve altmış yılı aşkın bir süre bıkıp usanmadan olağanüstü bir çaba ve inatla kendisini bu konuya adadı.

İstanbul'daki günlerini halı satıcılığı gibi birkaç küçük ticari iş denemeleriyle geçiren Gülbenkyan bunların hiçbirinde fazla başarılı olamadı. Ancak ticari girişimlerde bulunmak, pazarlık yapmak, entrika ve bahşiş konuları gibi Kapalı Çarşı'ya özgü sanatların ustası olmuştu. Bu sanatların bir diğeri de ileride yararlanılacak istihbarat toplama işiydi ki, Gülbenkyan bunda da bir hayli başarılı olmuştur.

Diğer özellikleri arasında çalışmaya olan tutkusu, uzağı görüş yeteneği ve uzlaştırıcı olarak sahip olduğu ustalık sayılabilir ki, bu niteliklerini tüm yaşamı boyunca uygulamış ve geliştirmiştir. Sorunlu bir durumla karşılaştığı zaman, prensip olarak, eğer o durumu kontrol altına alabileceği kanısına varırsa, durumu çözmeye çalışırdı. Kontrol edemeyeceğini anladığı zaman, eski bir Arap atasözüne sığınıp "bükemeyeceğin eli öp" felsefesini uygulardı. İstanbul'da geçirdiği bu ilk yıllarda karakterinde var olan sabır ve azim yeteneklerini de geliştirmeye çalışmıştır. Bazılarına göre bu onun sahip olduğu en değerli özellikti. Fazla harekete eğilimli bir insan değildi. İleriki yıllarda birinin söylediği gibi "Graniti sıkıp harekete geçirmek Bay Gülbenkyan'ı harekete geçirmekten daha kolaydı."

Gülbenkyan'ın kayda değer bir niteliği daha vardı. Kesinlikle hiçbir zaman hiç kimseye itimat etmezdi. Tam anlamıyla ve bütünüyle şüpheci bir insandı. Londra'daki Milli Galeri'nin sanat eleştirmeni ve müdürü olup ileriki yıllarda sanat koleksiyonunu hazırlamasında kendisine yardım etmiş olan Sir Kenneth Clark, Gülbenkyan için şunları söylemiştir: "Yaşamım boyunca bu kadar şüpheci biriyle karşılaşmamıştım. Şüphecilikte bu derece uç noktalara giden birine ilk defa rastlıyorum. Gülbenkyan her zaman yanında kendisi için casusluk yapacak kimseler bulundururdu." Bir sanat eseri satın alacağı zaman o eseri en az iki veya üç sanat eksperine gösterir, değerini saptatıp ancak ondan sonra satın alırdı. Yaşı ilerledikçe sağlığına giderek daha çok dikkat ediyordu ve bunu bir sabit fikir haline getirmişti. Nitekim 106 yaşına kadar sağlıklı bir dedeyi kendine örnek almış, ondan daha uzun yaşamaya azmetmiştir. Kendisine bakmaları için iki ayrı grup doktor angaje etmişti. Bundaki amaç bir grubu öbür gruba karşı casus olarak kullanmaktı.

Bu denli şüpheci olmakta Gülbenkyan belki de haklıydı. 1896 yılında, Gülbenkyan vapurla Mısır'a kaçtı. Mısır'dayken çok nüfuzlu iki Ermeni'yle tanışmış, onlar tarafından beğenilip benimsenmişti. Bu iki Ermeni Bakûlu bir petrol milyoneri ile, Mısır'ı idaresinde yardımcılık görevini yapan Nubar Paşa'ydı. Bu iki şahısla olan tanışıklığı Gülbenkyan'a hem petrol kapısını hem de uluslararası finans kapılarını açmıştır. Yine bu tanışıklık sayesinde Londra'da Bakû petrolleri satış temsilciliğini kazanmıştı.

Artık Londra'daydı ve bundan yararlanarak Samuel biraderlerle ve Henri Deterding'le tanıştı ve kendini onlara kabul ettirip bir ittifak kurdu. Gülbenkyan'ın oğlu olan Nubar bu tanı-

şıklık ve ittifak konusunda sonraki yıllarda şunları yazmıştır: "Babam ve Deterding yirmi yılı aşkın bir süre gayet iyi anlaşan çok yakın iki dost oldular. Acaba bu yirmi yıl boyunca Deterding mi babamı kullanmıştı, yoksa babam mı Deterding'i; bunu hiç kimse kesin olarak bilemez..." Ancak yanıt ne olursa olsun aralarındaki ilişkinin her ikisi için de hem kişisel açıdan, hem de genel olarak Hollanda Kraliyet/Shell Grubu açısından, son derece verimli olduğu bir gerçektir. Gülbenkyan Shell'e yeni iş angajmanları ve öncelikle de müktesep haklar getiriyor ve mali işlerini düzenliyordu.

Londra'ya geldikten sonra daha işin başında giriştiği ilk taahhüt işleri arasında İran imtiyazı gelir ki, bu sonunda D'Arcy'ye nasip olmuştur. O ve Deterding, Ermeni Kitabgi'nin Paris'te düzenlediği imtiyazın orijinal taslağına baktıktan sonra anlaşmayı geri çevirmişlerdi. Buna gerekçe olarak, sonraki günlerde Gülbenkyan şu nedenleri göstermiştir: "İmtiyaz çok vahşi bir kediye benziyordu. Bize o denli spekülatif göründü ki sonunda bu imtiyazın ancak bir kumarbazın alabileceği bir iş olduğuna karar verdik." İmtiyaz elden kaçtıktan sonra Anglo-Pers Şirketi'nin nasıl hızla büyümekte olduğunu görerek, pişmanlık duyacak ve aklından kendi kendine yeni bir prensibin çerçevesini kuracaktı: "Bir petrol imtiyazı hiçbir zaman reddedilmemelidir." Nitekim yaşamının geri kalan yıllarında bu prensip Gülbenkyan için yol gösterici bir kural olmuştur. Bu prensibi öteki bütün prensiplerinin ilki ve en önde geleni olarak, İran'ın kapı komşusu Mezopotamya'da karşılaştığı sorunlarda şaşmaz bir sadakatle her zaman uygulamıştır. 1907 yılında Samuel kardeşleri kendi yönetimi altında İstanbul'da bir büro açmaya ikna etmişti. O günlerde Ermeni düşmanlığı nispeten şiddetini kaybetmişti ve Gülbenkyan da kendini tüm varlığıyla işe vermiş durumdaydı. Üzerine aldığı onca sayısız işe ilaveten, bizzat Türk hükümetinin mali müşavirlik görevini de üstlenmişti, ayrıca Türkiye'nin Paris ve Londra elçiliklerinin mali müşavirliğini de yapıyordu. Bunlara ilaveten Türk Milli Bankası'nda en büyük hissedarlardan biriydi. İşte bu kimliklerine dayanarak rakip İngiliz ve Alman yatırımlarını ve sonra da Hollanda Kraliyet/Shell yatırımını Türkiye Petrol Şirketi'ne bağlamayı başarmıştır. Kendi ifadesiyle bu öyle hafife alınacak bir başarı değildi ve çok fazla hassasiyet isteyen "ve hiçbir yönüyle zevkli olmayan" bir işti.

1912 yılından, yani Türkiye Petrol Şirketi'nin kurulduğu günden başlayarak İngiltere hükümeti tüm çabasını bu şirketin D'Arcy'ye ait Anglo-Pers Şirketi ile birleşmesine ve ikisinin bir anlaşma yapmalarına yoğunlaştırdı ve bu konuda şirkete baskı yaptı. En sonunda, İngiliz ve Alman hükümetleri bir birleşme stratejisi üzerinde ve bu stratejinin uygulanmasında görüş birliğine vardılar ve bu konuda baskı yapmaya karar verdiler. 19 Mart 1914 tarihli "Dışişleri Bakanlığı Antlaşması" uyarınca bu bileşik grupta İngiltere'nin çıkarları ön plana alınıyordu. Yeni anlaşmaya göre Anglo-Pers Grubu yüzde 50 hisse alacak, Deutsche Bank ve Shell de korsorsiyumdan yüzde 25'er hisse alacaktı. Ancak konu bu şekilde çözümlenmiş olmuyordu. Arada Gülbenkyan vardı ve onun da memnun edilmesi gerekiyordu. Nitekim sözleşme uyarınca Anglo-Pers Grubu ve Shell ayrı ayrı her ikisi de toplam hisselerinin yüzde iki buçuğunu "bağış" adı altında Ermeni Gülbenkyan'a verdiler. Bunun anlamı şuydu: Gülbenkyan hisselerin oranı üzerinde oy hakkına sahip olmayacak, fakat bu tür bir ortaklaşmanın tüm parasal gelirlerinden yararlanacaktı. İşte "Bay Yüzde Beş" lakabı bu şekilde doğmuştu ve o günden sonra Gülbenkyan daima bu unvanla anılacaktı.

Böylece on yıldan beri sürmekte olan rekabet ve çatışma son bulmuştu. Ne var ki taraflar üzerlerine çok anlamlı ve kritik, çok kişiyi birçok on yıl boyu taciz edip peşini bırakmayacak bir yükümlülük altına girmiş oluyordu. Tarafların hepsi birden sözleşmenin belirli bir maddesine uymayı kabul etmişti. Bu Türkçe'ye "özünü yoksun bırakma" veya "özveri" diye çevrilebilecek "self-denying" maddesiydi. Bu madde tarafların Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir yerinde üretilecek petrolden hiçbir şekilde pay almamalarını öngören maddeydi – bir tek istisnayla. Üretimin "Türkiye Petrol Şirketi'nce yapılması halinde bu madde uygulanmayacak, taraflar üretime karışmakta serbest olacaktı." "Özveri" maddesinin uygulanmadığı az sayıda bölge arasında Mısır,

Kuveyt ve bir de Türkiye-İran sınırındaki "transfer edilmiş topraklar" sayılabilir. Bu madde Ortadoğu'da petrol üretimini geliştirmek için o günden başlayarak birçok sene devam etmiş olan insanüstü mücadelenin temelidir.

Savaşta "Birinci Sınıf" Hedef

28 Haziran 1914 tarihinde verilen diplomatik notayla Sadrazam, Mezopotamya imtiyazının yeni kurulmuş olan Türkiye Petrol Şirketi'ne verileceğini resmen vaat ediyordu. Ne yazık ki bu tarih Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da suikaste uğradığı tarihe rastlar ve bu itibarla Birinci Dünya Savaşı'nın ilk kurşununun da atıldığı tarihtir. Zamanlamanın bu şekilde gelişmesi çok temel bir soruyu yanıtsız bırakmıştı. İmtiyaz gerçekten verilmiş miydi, yoksa sadece verileceğine dair bağlayıcı olmayan bir sözden mi ibaret kalmıştı? Bu sorunun yanıtı verilseydi kuşkusuz birçok tartışmalara neden olacaktı. Ancak o gün için savaş Mezopotamya'daki Anglo-Cermen işbirliğine son vermekteydi ve bu durum açıkça gözlendiği gibi Türkiye Petrol Şirketi'ni de etkiliyordu.

Yine de Mezopotamya'nın petrol potansiyeli unutulup gitmedi. Bir İngiliz yetkili ile bir Fransız 1915 yılının sonunda, 1916'ının başlarında bir araya gelip savaş bittiğinde Mezopotamya'da kurulacak düzenin planı üzerinde anlaşmaya vardılar. Bu ikisinin adlarıyla Sykes-Picot diye bilinen anlaşmaya göre, Mezopotamya'nın kuzeydoğusundaki Musul, ki petrol bölgeleri içinde en yüksek potansiyel vaat eden bölgedir, ileride Fransız nüfuzu altına giriyordu. Musul'un "teslimiyeti" İngiltere hükümetindeki birçok yetkiliyi kızdırıyor ve o günden başlayarak anlaşmanın geçersiz sayılması için yoğun bir çaba başlıyordu. Bu konu 1917 senesinde, İngiliz askeri kuvvetlerinin Bağdat'ı almasından sonra daha da acil bir sorun olacaktır. Dört yüzyıldan beri Mezopotamya sürekli olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştu. Bir vakitler Balkanlar'dan İran Körfezi'ne kadar uzanmış olan bu imparatorluk artık bitmiş, savaş tutsağı olmuştu. Şimdi artık haritada kendilerine gelişigüzel yer ayrılan birçok bağımsız veya yarı-bağımsız ülke, sonunda Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan tapraklara yerleşecekti. Ancak, o gün için Mezopotamya henüz İngiltere'nin kontrolü altındaydı.

İngiltere çıkarı açısından ülkede petrol ihtiyacını doğuran ve Mezopotamya'yı yeniden sahnenin merkezine iten faktör 1917 ve 1918 savaş yıllarında yaşanan petrol krizidir. İngiltere İmparatorluğu dahilinde petrol çıkarılması olası görülmediğinden, petrolün Ortadoğu'dan sağlanması konusu büyük önem ve aciliyet kazanmıştı. İngiltere Savaş Kabinesi'nin olağanüstü nüfuzlu bakanı Sir Maurice Hankey, Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a yazdığı mektupta görüşünü şu sözcüklerle dile getirir: "İleride oluşacak bir savaşta petrol bugünkü savaşta kömürün bulunduğu yerde olacaktır veya en azından kömürle aynı paralelde olacaktır. Büyük potansiyelde petrol alabileceğimiz kontrolümüz altındaki yerler İran ve Mezopotamya'dır. Bu nedenle petrol kaynağı olan bu iki yer üzerindeki kontrolümüz İngiltere'nin savaştan beklediği birinci sınıf hedef olmalıdır."

Ancak ortada yeni doğmuş olan bir "halk diplomasisi" vardı ve göz ardı edilemezdi. 1918'in başlarında, Bolşevizm'in güçlü çekiciliğine mukabil Başkan Woodrow Wilson idealistçe fikirlerini sergileyen "On Dört Kural" maddesiyle ortaya çıkıp, savaştan sonra milletlerin ve halkların kendi kaderlerini kendileri saptaması çağrısında bulunuyordu. Wilson'un kendi Devlet Bakanı Robert Lansing Başkan'ın bu geniş görüşlülüğü karşısında donup kalacaktı. Lansing farklı görüşteydi. Ona göre kendi kaderini saptama çağrısı bütün dünyada birçok ölümlere yol açacaktı. Bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: "Kamuoyunun temsilcisi olan bir adamın böyle taşkın, iyi düşünmeden sarf edilmiş beyanlardan kaçınması gerekirdi. Bunun sonuçlarından kendisi sorumludur."

İngiltere hükümeti de, Wilson'un soylu fakat belirsiz bulduğu fikirleri karşısında en az Lansing kadar şaşkınlığa uğramışsa da, Başkan'ın çok popüler kişiliğini dikkate alarak, savaş sonu hedeflerini saptarken ona göre hareket edecekti. Dışişleri Bakanı Balfour'a gelince, o Mezopotam-

ya'yı savaşın asıl hedefi olarak ifade etmenin modası geçmiş derecede emperyalist bir görüşü yansıtacağından endişe ediyordu. Bundan kaçınılması görüşünde olduğundan 1918 Ağustosu'nda, sömürgelerin başbakanlarına İngiltere'nin Mezopotamya'da "yol gösteren bir ışık" olacağını söylemekle yetindi. Böyle düşünmesinin nedeni olarak da İngiltere'nin, imparatorluğun yoksun olduğu tek doğal kaynağı bu yolla ele geçireceğini söyledi: "Petrolü hangi sistemle elde edeceğimiz konusu beni hiç ilgilendirmiyor. Tamamen emin olduğum tek gerçek bu petrole mutlaka ihtiyacımız olduğudur" diyordu. Bu amacın sağlanmasını garantilemek için, zaten Mezopotamya'nın diğer bir bölgesinde bulunan İngiliz kuvvetleri, Türkiye ile mütareke imzalanmasından hemen sonra Musul'a girerek kenti zapt edecekti.

Clemenceau ve Bakkalı

Savaşın ilk haftaları içinde, Paris'i kurtaran taksi ordusu başta olmak üzere yaşanmış olan onca deneyimler Fransa'yı da İngiltere kadar petrolün büyük stratejik önem içerdiğine inandırmıştı. Birinci Dünya Savaşı başlamadan evvel Georges Clemenceau'nun "Petrole ihtiyacım olduğu zaman bakkalıma gider alırım" dediği söylenir. Ne var ki savaş başladıktan sonra fikrini değiştirecek, savaşın bitiminde ise Fransa'ya petrol bulmak için çare arayacaktı. Ancak bu defa başvuruda bulunacağı yer bakkalı değil, İngilizler'in de başvurduğu yer olan Ortadoğu'ydu. 1 Aralık 1918'de Lloyd George'un davetlisi olarak geldiği Londra'da halkın tezahüratı arasında yaptıkları araba gezintisinden sonra, Lloyd George'a Fransa'nın Musul üzerindeki iddiasından vazgeçtiğini bildiriyordu. Bu özverisine karşı Clemenceau, Suriye üzerinde mandalık hakkı için İngiltere'nin tam desteğini alıyor, İngiltere kontrolü altına girecek Musul'dan çıkarılacak her petrol üretiminden bir hisse verileceği konusunda İngiltere'den sözlü garanti alıyordu.

Gerçek şudur ki, Londra'da bu iki başbakan arasında varılan bu anlaşma hiçbir sorunu çözmeyecek, tam tersine, iki ülkenin hükümetleri arasında sert ve karşılıklı suçlamalarla dolu sürüncemede kalan birçok müzakereye yol açacaktı. O kadar ki, 1919 ilkbaharında, Paris Barış Konferansı sırasında, Suriye ve petrolden sorumlu Üç Büyükler arası toplantıda Clemenceau ve Lloyd George birbirine girecek, Londra'da vardıkları anlaşmada neyi "karara bağladıkları" konusunda farklı iddialarda bulunacaklar, defalarca birbirlerini suçlayıp karşı tarafın kötü niyetli olduğunu söyleyeceklerdi. Dakikalar ilerledikçe tartışma giderek "birinci sınıf bir it dalaşı" niteliğini alıyordu. Eğer Woodrow Wilson araya girip tarafları o dakika için yatıştırmamış olsaydı, kuşkusuz bu tartışma açıkça bir yumruklaşmaya dönüşecekti.

Bu sorun uzun zaman çözülmemiş olarak devam eden çatışmanın belkemiğini oluşturacaktı. Sonunda 1920 Nisanı'nda, konu Müttefikler Yüksek Kurulu'nca ele alınacak, taraflar arasında var olan birçok önemli görüş ayrılıklarının çözümüne çalışılacaktı. Amerika'nın artık katılmadığı bu görüşmeler Lloyd George ile Fransa'nın yeni Başbakanı Alexander Millerand arasında yapılıyordu. Bu iki başbakan bu defa da San Remo Antlaşması üzerinde bir anlaşma noktası bulmaya çalışacaklardı. Antlaşma uyarınca Fransa, Mezopotamya petrolünün yüzde 25'ini alıyordu. Mezopotamya o zamanki adıyla Cemiyeti Akvam'a (League of Nations) bağlı olarak İngiltere'nin mandasına giriyordu. Petrol geliştirmenin aracı ise Türkiye Petrol Şirketi'nde kalıyordu. Fransa'ya gelince, anlaşma gereğince Almanlar'ın olup savaş sırasında İngiltere'nin aldığı Alman hissesine sahip oluyordu. Karşılık olarak Fransızlar Musul toprağı üzerindeki iddiasından vazgeçiyordu. İngiltere kendi hesabına bir noktada son derece kararlı davranıyor, Mezopotamya petrol yataklarını işletecek herhangi bir şirketin kesin olarak kendisinin kontrolünde olacağını açıklıkla ifade ediyordu. Artık geride cevap bekleyen tek bir sorun kalmıştı. Acaba Mezopotamya'da gerçekten hiç petrol var mıydı? Bunun yanıtını bilen yoktu.

Kendi petrol konumlarını düzeltmek için Fransızlar başka bir yol aramaya giriştiler. Devlete bağlı bir şirket yaratacak, şirketi kendi milli şirketleri yapacaklardı. Hollanda Kraliyet/Shell Şir-

keti'nden Henri Deterding'in yaptığı ortaklık teklifini reddettikten sonra, 1922'de Başbakan olmuş olan Raymond Poincaré bir konuda ısrarlı davranarak kurulacak yeni şirketin mutlaka tamamen ve yalnızca "Fransa'nın kontrolünde" olmasını istiyordu. Bunu sağlamak için 1923'te sanayi krallarından biri sayılan Albay Ernest Mercier'ye başvurdu. Bu adam işin gerektirdiği nitelikleri taşıyan biriydi. Albay Mercier hem bir teknisyen hem de Romanya petrol yataklarını yaklaşmakta olan Almanlar'dan korumaya yardım etmiş ve bu sırada yaralanmış bir savaş kahramanıydı. Teknisyen olmasının yanı sıra, kendini Fransız ekonomisinin modernleşmesine adamış bir teknokrattı. Daha o günden Fransa'ya modern elektrik endüstrisini sokmuş adamdır. Şimdi ise sıra petrole gelmişti ve kendisinden petrol için de aynı şeyi yapması isteniyordu. Yeni şirkete Compagnie Française des Pétroles, kısaca CFP (Fransız Petrol Şirketi) adı verilecekti. Bu şirketin Fransa'nın "bağımsızlığını" simgeleyen bir "araç" olması öngörülüyordu. Şirkete atanan iki müdürün atanma işi ve öteki personelin onaylanması Fransız hükümetince yapılacak ancak şirket özel şirket olarak işletilecekti.

Mercier'nin üstlendiği iş zaten çok güç olmasına karşın, Fransız şirketlerinin ve bankaların bu yeni firmaya yatırım yapmada tereddüt göstermesi işi daha da güçleştiriyordu. Bu yeni şirket hükümetin desteğiyle çalışacağı halde yine de yatırımcılarda, bir vakitler İngiliz ve Amerikalı petrol yatırımcılarının yeni petrol serüvenlerinde duydukları spekülatif ve ateşli coşku yoktu. Görünüşe kadarıyla Mezopotamya fazla büyük bir riskti ve Mercier'nin sonradan söylediği gibi "uluslararası sorunlarla aşırı derecede yüklüydü." "İlk defa yatırım yapanların hiçbiri CFB'ye girebilmek için yalvarıp yakarmıyordu." Tüm bu olumsuz koşullara karşın yine de Mercier, Fransız Petrol Şirketi'nin 1924'te işletmeye açılması için gerekli yeter sayıda yatırımcıyı, doksan adet banka ve şirket bulmayı başaracaktı. Bu yeni firma Türkiye Petrol Şirketi'ndeki Fransız hisselerini de devralmıştır.

Ancak Fransız hükümeti hedeflerinin ve çıkarlarının yeteri kadar korunmadığı ve gerçekleşmediği izlenimindeydi ve bu nedenle durumdan pek tatmin olmuyordu. 1928'de özel bir Parlamento Komisyonu İngiltere'den sonra Avrupa'daki en büyük petrol pazarı olan bu şirketin geleceği hakkında bir rapor düzenledi. Raporda iki bakımdan şirkete itiraz vardı: Hem "serbest pazar" oluşuna, hem de devlet tekelinde bulunuşuna. Raporda bunların yerine melez bir kota sistemi öneriliyordu. Devletin çeşitli özel rafineri şirketlerine pazar hissesi tahsis edecek ve bu yolla üretimde çeşitliliğe yer verecek ve Fransız rafineri şirketlerine yaşama hakkı tanıyacak bir kota sistemi. Ayrıca Fransız rafinericileri, yabancı ülke rekabetine karşı koruyacak birtakım vergi ve diğer yasal koruyucu müeyyidelerin uygulanması öneriliyordu. Nihayet Mart 1928 yasasıyla Fransız petrolü için yeni bir "teşekkül" kurulması kararlaştırıldı ve hedeflerinin ana hatları tanımlandı. Tanımlamaya göre "Anglo-Saxon" kaynaklı petrol tröstü sayısında azaltma yapılıyor, pazara düzen getirmeye ve Fransa'nın Mezopotamya petrolündeki hissesini geliştirmeye yönelik yerli bir rafineri sanayii kuruluyordu. Yeni sistem altında CFB'nın Fransız çıkarlarını faal olarak gözetebilmesi için devlet kuruluştan yüzde 25 hisse alıyor, bu arada hükümeti temsil eden yönetim kurulu üye sayısını artırıyordu. Yabancılara ayrılan hisse azaltılıyordu. Böylece, bir Fransız temsilcinin sözleriyle CFB "hükümet hareketinin endüstriyel kolu" olmaya hazır duruma gelmişti. Fransız hükümeti de şimdi kendisine yeni bir konum hazırlıyor, Ortadoğu'nun petrol kaynaklarını ele geçirme savaşında, başroldeki kavgacı rolünü almaya hazırlanıyordu.

Birleşme mi?

Gelişen durum İngiltere hükümeti açısından, pek de memnunluk verici değildi. Hükümet savaş sırasında başlatmış olduğu Hollanda-İngiltere cari paylaşmasındaki altmışa karşı kırk oranını bozma çabasına devam etmekteydi. Ayrıca Hollanda Kraliyet/Shell karmasının İngiltere'nin kontro-

lüne geçmesini istiyor, bunun için de şirkette Hollandalı hissedarlardan çok, İngiliz hissedarların çoğunlukta olmasına çabalıyordu. Marcus Samuel'in görüşüyle bu yolda alınacak sonuç duygusal açıdan büyük önem taşıyor ve bunun için de çok çekici geliyordu. Ancak Henri Deterding duygu konusuyla fazla ilgili değildi; onun ilgi sahası sadece işti. İhtilal, diplomatik yarışma ve milliyetçilik hareketlerinin bu denli sarstığı savaş sonu dünyasında İngiltere'nin sağlayacağı koruma ve destek kuşkusuz Hollanda'nın sağlayacağından çok daha güvenilir olacaktı. Bunun yararı sadece bu kadarla da kalmıyordu. Shell Hollanda hissesi çoğunluğundan vazgeçmeyi kabul ettiği takdirde ek bir ödüle daha kavuşacaktı. Bu ödül Mezopotamya petrolü ve Türkiye Petrol Şirketi'dir. Shell İngiliz kontrolü altına girmekle Shell Mezopotamya petrolündeki iddia ve sahipliğini garantilemiş oluyordu.

İngiltere hükümeti bakış açısından Shell Şirketi'ni İngiltere'nin kontrolü altına vermekle bu ülkenin dünya çapındaki petrol konumu fevkalade düzelmiş oluyordu. Ancak İngiltere hükümeti şirkete atanacak yönetim kurulu üyelerinden en az birini kendisi atamak, yönetim kuruluna girecek diğer kişilerin de, Anglo-Pers'te olduğu gibi kendi onayından geçmesini istiyordu. Deterding ise böyle bir düzenlemeyi açıkça kabul etmiyordu. Çoğunluğun İngiltere'de olması bir şeydi, İngiltere hükümetinin işe karışması başka bir şey. Elinde tuttuğu ticari kontrolden vazgeçme riskine girmek istemiyordu. Ayrıca İngiltere hükümetiyle fazlaca yakın bir diplomatik ilişkiye girmenin bazı dezavantajlar getireceğini de anlamaya başlamıştı. Özellikle Kuzey ve Güney Amerika'da toprak alma konusunda pürüzler çıkabilirdi. Amerika'da yanlış bir anlamayla, Hollanda Kraliyet/Shell Grubu'nun İngiltere hükümetinin bir kolu olduğu izlenimi vardı ve bu nedenle Grup Amerika'nın hücumlarına hedef olmuştu. Konunun bu denli şiddetle eleştirilmesi Deterding'in tümüyle İngiltere'nin kontrolüne geçmede gösterdiği tereddütü büsbütün artırmıştı.

Onca gecikmeye, düş kırıklıkları ve sabır taşırıcı olaylara karşın Deterding ve Shell, Anglo-Pers Şirketi'yle birleşmeyi tamamen gözden çıkarmamış, konuya gösterdikleri yakın ilgiyi korumuşlardı. Anglo-Pers'in gelecekte doğrudan doğruya korkutucu bir rakip olacağını bildiklerinden şirket henüz bu duruma gelmemişken onunla birleşmenin getireceği büyük yararların da bilincindeydiler. Shell açısından ise birleşme bu şirketin Standard'ın New Jersey koluyla ve öteki Amerikan şirketleriyle arasındaki dünya çapı rekabette Shell'e güç verecekti. Ayrıca Anglo-Pers'in İngiltere pazarının anahtarı olan Kraliyet donanmasına, petrol vericisi olarak yapmakta olduğu tercihe dayanan uygulamaya da son verecekti. Deterding endüstrinin nasıl boş yere, zarara çalıştığını ve işlerin gereksiz yere tekrarlandığını görmüş, bundan irkilmişti. Bu görüşünü vakit geçirmeden Standard Oil başkanına bildirirken şunları söylüyordu: "Dünya aşırı üretimden, aşırı arıtmadan, aşırı taşımacılıktan ve nihayet en önemlisi, aşırı perakendecilikten ıstırap çekmektedir."

Anglo-Pers zaten uzun bir süredir kendisine hükümetin sahip olmasının getirdiği sorunlarla karşı karşıyaydı. Dışişleri'ne mensup birinin söylediği gibi, birçok ülke "şirketin her hareketinin doğrudan hükümetten" esinlendiğini, bunun hem şirket hem de hükümet kararlarını formüle ettiğini zannediyordu. Amerika'nın kışkırtmasına tepki olarak, Latin Amerika ülkeleri hükümet kontrolü altındaki petrol şirketlerine ve özellikle de Anglo-Pers'e imtiyaz vermeyi yasaklıyordu. Bu şirketin İngiltere hükümetine olan bağının Anglo-Pers'in kendi öz yurdu olan İran için tehlikeli olabileceğini düşünüyordu. Bir vakitler askeri komutanken kendisini ülkenin hükümdarı yapmış olan Rıza Şah'ın gözünde Anglo-Pers daha şimdiden İngiltere hükümetiyle fazla sıkı fıkı ilişkideydi. Şah bu görüşte olduğuna göre şirketin ve İngiltere'nin konumu acaba ne denli güvenli olurdu? Anglo-Pers'in ülkedeki genel konumu daha şimdiden kritik durumdaydı. Bir İngiliz yetkili gözlemini şu sözcüklerle dile getiriyordu: "Eldeki bütün gelir şimdiki halde bir tek kaynaktan, İran'daki birkaç bin milkarelik bir bölgeden geliyor. Doğal afetler veya düşmanca bir hareket sonu bu küçük araziden alınan üretim durdurulacak olursa, bu gerçekten çok tehlikeli sonuçlar verir."

Sonunda İngiliz hükümetinin bazı yetkilileri Shell ile yapılacak bir birleşmenin Anglo-Pers çıkarlarını dağıtacağı ve böylece de riski azaltacağı kanısına vardılar. Bu yapıldığı takdirde, yapılacak bu işlemden hükümet uzun zamandır istediği, Shell üzerinde kontrol hakkına kavuşuyordu. Shell de bir noktaya kadar buna istekliydi. 1923 senesinde Shell mensubu Robert Waley Cohen'in sözleriyle "Bu kontrol sorunu aslında çoğunlukla saçmaydı ve tamamen duyguya dayanan bir konuydu." Robert Waley Cohen sözlerine şunu da ekliyordu: "Eğer kontrolü devretmekle güvenliğimizi garantiliyor ve gelirimizi artırıyorsak, bu devir işini kime olsa yaparız, hatta Güney Amerika'daki yerli kabilelere bile. Bunu yapmakta içinizden hiçbirinin tereddüt göstereceğini sanmıyorum."

Bu birleşme konusuna, politik zeminlerden başlayarak birçok yönden itirazlar olmuştur. "Petrol tröstleri"ne karşı Amerika'da olduğu kadar İngiltere'de de halktan gelen bir düşmanlık vardı. Ancak itirazın en şiddetlisi donanmadan gelmiştir. Donanma sürekli olarak Shell'e muhalif tarafta kalmıştır. Böyle davranmakla donanma başından beri sarıldığı aynı mantığı yürütüyordu. Bir yetkilinin söylediği gibi "Hükümet Anglo-Pers'e para kazanmak için değil, milli nedenlerle, bağımsız bir şirket kurmak için yanaşmıştı." Amirallik de, Anglo-Pers'ten bir hayli düşük fiyatla petrol satın almak hakkından sonuna kadar yararlanıyor, bu konuya özen gösteriyordu. Özellikle donanma bütçesi devamlı olarak kısıntıya uğrama tehlikesinde olduğu için bu konuda ısrarlı davranıyordu. Bu arada Anglo-Pers'in kendisi de birleşmeye karşı şiddetli itiraz göstermiştir. Charles Greenway bu işletmeyi sonunda nefret ettikleri Shell'in bir parçası olsun diye bu derece canla başla çalışıp entegre bir şirkete dönüştürmemişti.

Churchill İşe Karışıyor

Hiçbir engelle karşılaşmadan yapılan böyle bir itiraz akımına karşı Shell, Anglo-Pers'i nasıl devralacaktı? Şirketin başındaki adam Robert Waley Cohen üstün zekâya sahip biriydi ve bunun da bir çaresini bulacaktı. İyi düzenlenmiş bir akşam yemeğinde Churchill'e yaklaşıp çok ilginç bir teklifte bulundu. Acaba eski Başbakan ve Kabine'nin eski seçkin üyesi Shell adına bir projeye girişir miydi? Kendisinden ne görev beklendiği sorusuna ise şu cevabı veriyordu: "Anglo-Pers ve Burma Petrol'ün her ikisinin Shell ile birleşmesi için kulis yapmak." Shell'in, hükümetin Anglo-Pers'teki hisselerini de satın alabileceğini sözlerine eklemişti. Böyle bir birleşmeyi Burma Petrol de desteklerdi. Cohen, üstüne basa basa, Churchill'in böyle yapmakla aslında İngiltere için çalışmış olacağını vurguluyor, bu inancına neden olarak şu görüşü ileri sürüyordu: "Başarılı olduğu takdirde İngiltere dünya çapında bir petrol sistemi üzerinde tam kontrol sahibi olacak, tüm petrol egemenliği İngiltere'ye geçecekti."

Teklifin zamanlaması mükemmeldi. Çünkü yıl 1923'tü ve 1923 yaz ayında "petrol savunucusu" Churchill işsizdi. Parlamento'da, Dundee East bölgesindeki seçimde yenilgiye uğramıştı. Ayrıca Chartwell malikânesi adında yeni bir ev satın almıştı ve masraflarını karşılayıp iki ucunu bir araya getirmek için durmadan yazı yazmaktaydı. Ekonomik durumları konusunda eşine "açlıktan ölmeyiz" dediği söylenir. Churchill'le yaptığı tartışmalı konuşmadan sonra Cohen şöyle diyecekti: "Churchill o dakika durumu bütünüyle kavradı." Ancak bu Cohen'in görüşüydü ve Churchill ona sadece konuyu düşüneceğini söylemişti. Tüm hayatını adadığı siyasi kariyerinin bozulmasını kuşkusuz istemezdi. Ayrıca hayatını da kazanmaya mecburdu. Teklifi kabul ettiği takdirde Büyük Savaş konusunda yazmakta olduğu Dünyada Bunalım (*The World Crisis*) adlı kitabının dördüncü baskısını bir kenara bırakması gerekecekti. Bu nedenle kendisine kuşkusuz bir ücret ödenmesi gerekecekti. Cohen bu soruya "şüphesiz ödenecek" yanıtını veriyordu.

Kısaca düşündükten sonra Churchill teklifi kabul ettiğini bildirdi. Ancak ya ücret konusu ne olacaktı? Proje olumlu sonuçlanmadığı takdirde Churchill on bin pound, olumlu sonuçlandığı takdirde de elli bin pound istiyordu.

Cohen, Churchill'in istediği ücretin boyutu karşısında hayrete kapıldıysa da sonunda bu talebi kabul etti. Çünkü istenen tutar Shell ile Burma Petrol arasında bölünüp eşit olarak ödenecekti. Burma Petrol'ün başkanı ücret talebi için şunları söylüyordu: "Ücret konusunda Churchill'le pazarlığa girmemiz mümkün değildi." Burma yetkilileri paranın ne şekilde ödeneceği konusunda endişeliydi. Çünkü bu denli büyük bir parayı alan kişinin adı defterde açıklanmayacak olursa vergi müfettişleri bu ödemeyi onaylayamazdı. Uzun görüşmelerden sonra gizli bir hesap açılmasına karar verildi. Böylece Churchill Burma Şirketi ve on yıl evvel Donanma Bakanı iken, donanmayı petrol çağı düzeyine getirme savaşında sırtını yere getirip cezalandırdığı şirket olan Shell için çalışmaya koyuluyordu. Shell'e karşı olduğu günlerde Avam Kamarası'nda, hükümetin Anglo-Pers'ten hisse alma ve şirket bağımsızlığını garantilemesinin baş nedeni olarak Shell'in açgözlülüğünü göstermişti. Şimdi ise tüm bu yaptıklarının tersini söyleyip, hükümeti aynı hisseleri, Anglo-Pers hisselerini satmaya ikna etme yolundaydı. Görüşüne göre şimdiki koşullar böyle yapılmasını gerektiriyordu. Ülkenin politik ve stratejik çıkarları açısından bu gerekliydi. Bu hisseler Shell tarafından satın alınacak, böylece Hollanda Kraliyet/Shell Grubu'ndaki ağırlık dengesi Hollanda'dan alınıp İngiltere'nin eline verilecekti.

Churchill hiç vakit kaybetmedi. 1923 Ağustos ayında zamanın Başbakanı Stanley Baldwin'i aradı ve teklifini bildirdi. Bu ziyaret konusunda eşine yazdığı mektupta şu sözlere yer veriyordu: "Başbakan'ın petrol düzenlemesine, tamamen sıcak baktığı anlaşılıyor. Konuşmasından anlaşıldığına göre bu Waley Cohen'in görüşü ile uyum sağlıyordu. Karşımda sanki Waley Cohen varmış gibi bir hisse kapıldım. Eminim bu his geçicidir. Şimdi beni düşündüren bir tek konu var, kendi durumum... Bunu herhangi bir eleştiriye yer vermeyecek şekilde ayarlamak gerekiyor." Churchill'le konuştuktan sonra Başbakan Baldwin, İngiltere hükümetinin petrol işini bırakacağına kesinlikle ikna olmuştu. Öyle ki kafasında hükümet hisselerinin alımında ödenecek parayı belirleyen bir rakam bile vardı. Churchill'e "Yirmi milyon pound sanırım çok iyi bir fiyat sayılır" demişti. Bu, on seneden daha kısa bir süre önce hükümetin ödemiş olduğu fiyatın yaklaşık on katıydı ki, spekülatif bir yatırım sayılan böyle bir iş için mükemmel sayılması gerekirdi.

Ancak işler planlandığı gibi yürümedi. Daha ilk adımı atmaya vakit kalmadan dışarıdan bir müdahale oldu. 1923 senesi sonunda Baldwin aniden bir erken seçim kararı aldığı için Churchill, üstlendiği görevi tamamlayamadan almış olduğu avansı iade ediyordu. İstifadan sonra Churchill bir kez daha sevdiği ve doğal mesleği saydığı politikaya dönüyordu. İktidar yeniden Muhafazakâr bir azınlık hükümetine geçecek ancak bu hükümet kısa sürede düşecekti. Azınlık hükümetinden sonra bu defa iktidara İngiltere'nin ilk işçi hükümetini oluşturan İşçi Partisi geçti. Bu parti hem birleşmeye hem de hükümet hissesinin satılma projesine kesinlikle karşı bir tutum içindeydi. 1924 güz mevsiminde, iktidar bir kez daha el değiştiriyor, yeniden Muhafazakârlar'a geçiyordu. Ancak Muhafazakâr Parti de, günün koşulları içinde, hükümet hissesinin satılmasına karşıydı. Hükümetin Maliye Müsteşarı, Anglo-Pers başkanı olan Charles Greenway'e gönderdiği bir yazıda şunları söylüyordu: "Majestelerinin hükümeti, bu hisseleri satmama politikasına bağlıdır ve hisselerin satılmasına niyetli değildir." Hazineden sorumlu olan bakanlık Maliye Bakanlığı'ydı ve yeni Maliye Bakanı da Muhafazakâr Parti'nin en son transferi olan Churchill'den başkası değildi.

Petrol Kıtlığı ve Açık Kapı

Ortadoğu sadece Avrupa'nın petrol varlığının kaynaklandığı yer olmakla kalmıyordu. Amerikan şirketleri de son zamanlarda dünya çapında petrol üretimi için bir kampanya başlatmıştı. Kampanyanın Amerika'yı Ortadoğu'ya itmesi kaçınılmazdı. Birinci Dünya Savaşı bitiminde ve 1920'lerin ilk yıllarında Amerikan petrol sanayii ve birçok hükümet temsilcisi petrol kaynaklarının yakında kuruyacağı korkusuna kapılmış ve bu onlarda sabit fikir haline gelmişti. Savaş sü

resince yaşanmış olaylar –'Benzinsiz pazar günleri'– ve petrolün savaşta oynadığı rol dikkate alındığında, bu korkunun yersiz olmadığı anlaşılır. 1919 yılında, görevden emekliye ayrılmakta olan bir yetkili Başkan Wilson'a yazdığı mektupta, Amerika'nın karşısındaki en ciddi uluslararası problemin yabancı petrol rezervindeki eksiklik olduğunu söylüyordu. Başkan Wilson da, büyük esefle, bu görüşe katılıyor ve "Ne yurtiçinde ne de yurtdışında yeterli petrol bulmamızı garantileyecek hiçbir yöntemimiz yoktu" diyordu. Amerikan petrol kaynaklarında beklenen çabuk kuruma olayı petrole olan talepteki artışla kıyaslanacak şekilde ölçülüyordu. Alınan sonuç 1911-1918 arasında Amerikan petrol tüketiminin yüzde 90 arttığını ve ayrıca, artışın devam edip savaş sonunda daha da hızlanacağını göstermişti. Öte yandan Amerikalılar'daki otomobil tutkusu giderek daha da yoğunlaşıyordu. 1914-1920 arasında Amerika'da kayıtlı motorlu taşıt sayısı hayret verici bir düzeye ulaşmış, 1,8 milyondan 9,2 milyona fırlamıştı. Petrolsüz kalma korkusu giderek yerleşiyordu. O kadar ki bir senatör Amerikan donanmasına başvurup petrolden kömüre dönmesi çağrısında bulunuyordu.

Bu korkuyu paylaşanlar arasında mühendisler ve bilimsel jeoloji uzmanları da vardı. Amerika Birleşik Devletleri Madencilik Bürosu müdürü, 1919'da yaptığı bir tahminde, "önlerindeki iki ila beş yıl içinde, bu ülkedeki petrol yataklarının maksimum üretime ulaşacağını, ondan sonra ise giderek büyüyen bir üretim düşüşüyle karşılaşacaklarını" söylüyordu. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri Jeolojik Araştırma Müdürü George Otis Smith de bir "Benzin kıtlığının" söz konusu olduğunu bildiriyor, halkı uyarıyordu. Şu halde yapılması gereken şey neydi? Otis Smith'in görüşüne göre tek çare denizaşırı ülkelere gitmekti: "Hükümet Amerikan iş hayatındaki herkese çevresini genişletip petrol üretimiyle uğraşan kimselerle ilişki kurması için moral destek vermeli ve dünyanın her yerinde petrol üretme faaliyeti yapmaya teşvik etmeliydi." İddiasında çok da kesin davranıyor ve herkesçe bilinen Amerikan petrol rezervlerinin tam dokuz sene üç ay içinde tükeneceğini iddia ediyordu.

Tüm bu olaylar gelişirken bir taraftan da başka bir konuda Colorado, Utah ve Nevada dağlarında saklı "Şist yağı" potansiyelinden söz ediliyor, sonu gelmez tartışmalar yapılıyordu. 1919 yılında yapılan kehanete dayalı bir tahmine göre "bir yıl içinde büyük olasılıkla bu şist'lerden petrol çıkarılacak, bu petrol, kuyulardan elde edilen petrolle rakip duruma gelecekti." Bu arada ünlü *National Geographic* dergisi coşkulu bir anlatımla "motorlu aracı olan hiç kimsenin hüsrana uğramayacağını" yazıyor, sebep olarak şist yağının "herkesin talebini karşılayacak kadar bol benzin sağlayacağını, bunun gelecek kuşaklar boyunca torunlarının torunlarına bile yeteceğini" söylüyordu. Atsız araçların tahtından indirileceği tehdidi artık kesinlikle geçersiz olmuştu. Ancak, ne yazık ki, şist yağı teklifinde bulunanlar feci şekilde yanılmış, üretim masrafı tahminini son derece düşük hesaplamışlardı. İngiltere'de de benzer bir üretim düşüşü beklenmekteydi. Ancak bu ülkede yakıtın kömürden çıkarılması öngörülüyordu. Gerekli araştırmalar Anglo-Pers Şirketi'nce yürütülüyor, İngiltere hükümeti Kudüs enginarı yetiştirilmesi için Dorset bölgesinde iki hektarlık bir arazi tahsis ediyordu. Enginarın alkol içerdiği bilinir. Hükümet de bu araziyi, enginarın ticari ihtiyacı karşılayacak, otomobil yakıtı olarak kullanmaya yetecek kadar alkol vereceği ümidiyle tahsis etmişti.

Bir yandan petrol sıkıntısı beklenirken, öte yandan da fiyatlar başını alıp gidiyor, petrol sıkıntısı beklentisini daha da körüklüyordu. 1918-1920 yılları arasında ham petrol fiyatı birdenbire varil başına iki dolardan üç dolara çıkarak yüzde 50'lik bir artış gösteriyordu. Bu da yetmiyormuş gibi 1919-20 kış mevsimi mazot arzında gerçek bir düşüşe tanık oluyordu. Genel kanıya göre Amerika da yakında önemli bir petrol ithalatçısı durumuna gelecekti. İşte bu inanç ve beklenti Amerika'nın İngiltere'yle arasındaki uluslararası rekabetin dozunu şiddetlendirecek ve bu ülkeyle arasında sürtüşmelere yol açacaktı. Amerikan petrol endüstrisi ve Amerika hükümeti, İngiltere'nin, dünyanın geri kalan petrol kaynaklarını Amerika'nın harekete geçmesine vakit bırakmadan satın almak için kendi saldırgan politikasını uyguladığına kesin olarak inanıyorlardı. Bunun

bilincinde olarak Washington vakit kaybetmeden petrol şirketlerinin yardımına koşuyor, bu şirketlerin yabancı petrol sağlamadaki mücadelelerinde onlara destek veriyordu. İzlenen prensip "Açık Kapı" prensibiydi – diğer bir deyişle, Amerikan sermayesine ve petrolcülüğüne eşit şans verilmesi prensibiydi.

İngilizler bu kampanya karşısında kayıtsız kalmamış ve tepki göstermişlerdir. Tepkileri çeşitli duyguların bir bileşimi, şüphecilik, incinme, öfke ve hoşgörüsüzlük örneğiydi. Amerika'nın tüm dünyada üretilen ham petrolün üçte ikisini tek başına ürettiğini iddia ediyorlardı. Petrol Yönetim Kurulu'nun Başkanı olan John Cadman, Amerikalı bir dostuna yazdığı şüphe ifadeleriyle dolu mektupta şunları söyleyecekti: "Senin veya Amerika'daki herhangi bir petrolcünün, gelecek 20, 30 yıl içinde petrol rezervlerinizin tükeneceği palavralarına gerçekten inandığınızı sanmıyorum." Ne var ki Amerika da hem bir petrol kıtlığı hem de rekabet korkusu içindeydi. Bu iki korku Amerikan şirketlerini dünya çapında petrol arayıcılığına ve mevcut üretimi satın almaya itiyordu. Stratejide yapılacak değişikliklerin, tankerlerde, boru hatlarında ve sondaj tekniklerinde yapılacak teknolojik değişikliklerle desteklenmesi gerekiyordu. Teknolojik yenilik fiziki güçlüklerin ve mesafe sorununun ortadan kaldırılmasında da yararlı olacaktı. Savaştan önce bu iki sorun global araştırmada ve üretim faaliyetinde engel teşkil etmişti.

Artık tüm Amerika'nın gözü Ortadoğu'ya, özellikle de İngiliz mandasındaki Mezopotamya'ya çevrilmişti. Ancak oradaki kapı da henüz belirgin bir biçimde açık değildi. Nitekim Standard Oil New York temsilcisi iki jeolog gizlice Mezopotamya topraklarına süzüldüklerinde İngiliz Sivil Komiserliği'nce tutuklanacak ve Bağdat'taki polis merkezine götürülecekti.

1920 San Remo Antlaşması ve Mezopotamya petrolünün İngilizler'le Fransızlar arasında bölüneceği haberi Washington ve Amerikan petrol endüstrisince de duyulmuş, şaşkınlığa yol açmıştı. İki ülke arasındaki bu anlaşma Amerikan basınında fırtınalar koparacak, şiddetle kınanarak, modası geçmiş emperyalizm olarak yorumlanıp protesto edilecekti. Bu anlaşma savaştan muzaffer çıkmış Müttefikler'in aralarında kararlaştırdığı "hakların eşit paylaşılması" prensibini ihlal edici görülmüş ve bu yüzden çok çirkin bir komplo olarak yorumlanmıştı. New Jersey Şirketi durumdan derin endişe duyuyordu. Biri İngiltere ile Fransa, diğeri de Shell ile Anglo-Pers arasında ikili bir ittifak kurulmasından korkuyordu. Bu ittifakların şirketi üretim dışında bırakacağından ve tüm dünyada sahip olduğu pazarlardan dışlayacağından endişeliydi. Bu endişelerle New Jersey, Devlet Bakanlığı nezdinde durumu şiddetle protesto etti. Bakanlık da bu konuda en az Jersey kadar şiddetle sözü edilen anlaşmanın "Açık Kapı" kutsal prensibinin ihlali olduğu kanısındaydı. Sonuçta Kongre 1920'de "Maden Kaynakları Kiralama Yasası" adıyla bir yasa çıkardı. Yasa, Amerikalılar'ı yabancı topraklarda petrol arama faaliyetinden men eden uygulamaya misilleme olarak çıkarılmıştı ve bu uygulamayı yapmış olan hükümetlerin mensupları için geçerliydi. Yasanın çıkarılmasındaki amaç, özellikle Doğu Hint Adaları'nda yaşayan Hollandalılar'a ve Mezopotamya'daki İngilizler'e yönelikti.

Gelişmeleri kuşkuyla izleyen gözlemciler, ilericilik hareketinin sembolü sayılan Wilson idaresinin, bu defaki aşamada petrol şirketlerine ve öncelikle de Jersey'e çok büyük destek vermesinden şaşkınlığa düşmüşlerdi. Çünkü Jersey, sadece on yıl kadar önce Yüksek Mahkeme'ce mahkûm edilmiş olan ve "Ejder" adıyla tanınan Standard Oil'in birinci varisiydi ve bu gerçek henüz belleklerdeydi. İngiltere'nin Washington Elçisi de hayretler içinde kalmıştı. Savaş öncesi yıllarda Amerikan idaresinin petrol şirketlerine yüz vermediğini ve bu şirketlerle yakınlığa giren bir hükümet mensubunun nasıl kuşku içinde olduğunu bildiğinden, şimdi nasıl olup da Wilson idaresi ile Standard Oil'in savaş öncesi ilişkileri tamamen tersine döndürerek iyi ilişkilere girdiklerini anlayamıyordu. Gerçek şudur ki bu anlaşmada etken olan faktörler petrol kıtlığı düzeyinin artması ve İngiltere'nin ihanet edeceği konusundaki kuşkulardı. İşte bu iki neden yeni ittifakın daha da kuvvetlenmesi sonucunu verdi. Savaş süresinde iş dünyası – hükümet işbirliği de kuvvetlenmişti. Örneğin Standard'ın New Jersey kolu, Müttefikler'in savaş boyu tükettiği toplam pet-

rolün dörtte birini, tek başına sağlamıştır. Kurumlar arasındaki bu ilişkinin değişimini zorlayan daha başka nedenler de vardı. İlericilik ve reform hareketleri artık gücünü kaybetmeye başlamıştı ve Amerikan işadamı da bir kez daha 1880'lerde ve 1890'larda olduğu gibi, kahraman görünümündeydi. Bu nedenle de hükümet, işadamına artık köstek değil destek oluyordu.

1921 yılında iktidara gelen yeni Cumhuriyetçi Partili Warren Hardinge tam bir işveren yanlısıydı ve Amerikan petrol varlıklarını koruyup savunmada kendisinden önceki başkandan bile daha etkili olduğu, zamanla ortaya çıkacaktı. Warren Hardinge, Mezopotamya da dahil olmak üzere, Meksika'dan Doğu Hint Adaları'nın Hollandalılar'a ait kesimine kadar olan topraklarda Amerikan petrol sanayiini korumayı başarmıştır. Bu arada Birleşik Devletler'le İngiltere arasındaki gerilim de giderek artmaktaydı. Sonra, birdenbire hiç beklenmedik garip bir şey oldu. İngiltere aniden uzlaşır bir tavır alarak Mezopotamya çalışmalarına katılım için Amerika'ya açık sinyal verdi. Acaba bunu niçin yapmıştı? Her şeyden önce, Türkiye Petrol Şirketi'nin statüsünün belirsizlik içinde olduğunun bilincine vardığı için. Türkiye Petrol Şirketi'nin 1914'te kazanmış olduğu acaba gerçekten bir imtiyaz mıydı? Yoksa sadece imtiyaz için verilmiş bir vaat miydi? İlk neden budur. Ayrıca, İngiltere'nin Amerika'yla ilgili gündeminde düşünmesi gereken daha birçok ekonomik ve stratejik endişeleri vardı ve bunun için Amerika'yla işbirliği istiyordu. Londra ayrıca kendi açısından Amerika'da giderek büyümekte olan ve o günlerde doruk noktasındaki İngiliz düşmanlığının farkındaydı ve durumdan endişe ediyordu. Hatta Amerikan Kongresi'nde bir misillemeye girişerek Amerikan petrolünün İngiltere'ye çıkarılmasına ambargo uygulama söylentilerinden de haberdardı. Ayrıca, Mezopotamya çalışmalarında Amerikan katılımını yasaklama gibi bir hatada bulunursa, bunun İngiliz-Amerikan ilişkilerini büsbütün kötüleştireceğinin hatta eskisinden de fena yapacağının bilincindeydi. Şayet bunun aksini yapar, Amerika'yı doğrudan işe karıştırırsa, kazançlı çıkacağı kanısındaydı. Şöyle ki: İngiltere Mezopotamya'da gelişmekte olan, İngiltere destekli hükümete gelir sağlamak durumunda olduğundan, bölgedeki petrol kaynaklarının mümkün olduğunca çabuk geliştirilmesini istiyordu. Böyle bir uzlaşma, İngiltere hazinesi üzerindeki baskıyı azaltacaktı. Amerikan sermaye ve teknolojisinin bu işlemi çabuklaştıracağından kuşkusu yoktu. Sonuç olarak Shell, en azından, Amerikan katılımının dünyanın bu istikrarsız bölgesinde çıkabilecek herhangi bir politik sorunda, şirketleri güçlendireceğine inanıyordu. Bu arada işe Kaluste Gülbenkyan da karışıyor ve Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarlığı'na, Amerikalılar'ı "içte" tutmanın "dışta" tutmaktan daha iyi olduğunu söyleyerek tavsiyede bulunuyordu. Onun görüşüyle de, imtiyaz söz konusu olduğunda "rekabet etmek" ve "meydan okumanın" tek yolu buydu. Daimi Müsteşar, Gülbenkyan'ın bu görüşüne katılıp ikna olacak ve Anglo-Pers ve Hollanda Kraliyet/Shell şirketlerine Amerikalılar'ı işe dahil etmek konusunda hem de mümkün olduğunca çabuk talimat verecekti. Bunu izleyen günlerde Daimi Müsteşar, Gülbenkyan'a mektup yazacak ve Ermeni'nin Amerikan katılımını sağlamada aracı rolü oynadığını ifade edecekti.

Patron Walter Teagle

Ortada çözüm bekleyen bir soru kalmıştı. Birleşik Devletler'in destekleyeceği Amerikan şirketlerinin hangileri olacağı sorunu. Bu denli ağır olan ve diplomatik enerji gerektiren bir işin sadece bir tek şirkete, Standard'ın Jersey koluna odaklanması biraz garip olmaz mıydı? Bu konunun ele alınması için içlerinde Ticaret Bakanı Herbert Hoover'ın da bulunduğu birtakım nüfuzlu kişiler bir Amerikan şirketleri birliği kurulmasını ve bu birliğin Mezopotamya'da faaliyete geçmesini önerdiler. Bu öneriyi yapanlardan Hoover petrol işini ve risklerini iyi bilen biriydi. Hoover savaştan önce bu işte çalışmış ve hatta Peru'daki petrol mal varlığından bazılarını New Jersey'den Walter Teagle'a satmıştı. O zamanlar Walter Teagle, ülkenin gelecekteki başkanını notlarında "garip görünüşlü adam" olarak tarif etmiş, gofre kumaştan elbisesi ve beyaz tenis ayakkabılarıyla alay etmişti. Oysa ki şimdi, 1921'in bu Mayıs günündeki toplantıda Ticaret Bakanı sıfatıyla Hoover,

Devlet Bakanı Charles Evans Hughes'le beraber, Walter Teagle'ın da aralarında bulunduğu bir petrolcü grubuna, içtenlikle Amerika'nın sadece bir tek şirket için kapıyı açamayacağını, ancak temsilci bir petrolcü grup için açabileceğini açıklıyordu. Kendi hesabına Jersey Şirketi, bu açıklamadan, yola yalnız olarak devam ettiği takdirde, hiçbir zaman hükümetin devamlı desteğine güvenemeyeceğini anlamıştı. Bu nedenle öncü durumundaki birkaç şirketi kapsayan bir konsorsiyum oluşturdu. Ne gariptir ki daha çok yakın bir geçmişte bu aynı grup, ticareti kısıtladığı gerekçesiyle hükümetin eleştirisine uğramıştı. Şimdi ise "Açık Kapı" ve yabancı petrole ulaşmadaki katkısından ötürü milli bir kahraman olarak destek görüyordu.

Amerikalı petrolcülerden oluşan bu grubun kurulmasından sonra, Avrupa'daki petrolcülerle bir çatışmanın kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle Devlet Bakanlığı tüm bunlardan uzak kalmak için aradan çekilecekti. Gelişmeleri çok yakından izleyip, uzlaşma müzakerelerinden uzak kalmayı yeğledi. Bir işadamı olan ancak politikacı veya diplomat olmayan Walter Teagle ise, Amerikan Birliği'nin sözcülüğünü yapıyordu. 1922 yılı Temmuz ayında Walter Teagle, Mezopotamya'da bulunacak ne kadar petrol kaynağı varsa, bunların işletilmesinde Amerikan katılımını sağlamak için yapılan toplantıyı başlatmak üzere vapurla Londra'ya hareket etti. Bunu yaparken kat edeceği yolun ne denli uzun ve zor olduğu hakkında hiçbir fikri yoktu.

Sonuçta ortaya yeni bir manzara çıkmıştı. Bir tarafta sadece Standard Oil'i değil, Amerikan şirketlerinin tüm konsorsiyumunu temsil eden Teagle, öbür tarafta ise Henri Deterding, Charles Greenway ve Fransızlar'ı temsilen CFP üyesi Albay Ernest Mercier masanın etrafında oturuyorlardı. Masaya yakın bir yerde de Kaluste Gülbenkyan vardı. Teagle'a muhalif olanların hepsi Mezopotamya imtiyazını elinde tutan veya en azından tuttuğunu sanan Türkiye Petrol Şirketi'nin birer ortağıydı.

Bu toplantıda sahnede sanki bir dram oynanıyordu ve dramın başoyuncusu da, konuşmalardan Teagle'ın başdüşmanı olduğu anlaşılan Gülbenkyan'dı. Bu iki adam, Teagle ile Gülbenkyan arasındaki benzersizlik hemen her yönden net bir şekilde kendini gösteriyordu. Kısacık boyu, etkileyici olmayan tavrıyla Gülbenkyan şüpheci ve diyalog kurmaya elverişsiz bir izlenim veriyordu. Teagle'a gelince, o hemen çevresindekileri etkisi altına alabilen biriydi. Uzun boyu ve yüz kırk kiloyu bulan ağırlığı ile, çok cüsseli bir adamdı. Çikolatayı çok sever, tutku derecesindeki bu alışkanlığıyla da kolay kolay baş edemezdi. Dostça niyetler besleyen her tipik Amerikalı gibi konuya doğrudan ve açıklıkla giren bir izlenim verirdi. Gülbenkyan'ın işlerini sessizce ve kendi adına yürütmesine karşın, Teagle dünyanın en büyük petrol şirketini, Standard Oil Tröst'ten sonra kurulmuş ve bu şirketi kat kat geçen bir şirketler topluluğunu yönetiyordu: "Patron" lakabıyla anılan Teagle, New Jersey Standard Oil'de tek başına egemen olmuş, tüm petrol dünyasında en önde gelen, tanınan bir kişilik olarak isim yapmıştı. Gülbenkyan ise daima gölgede kalmayı tercih ediyordu.

Tüm bu zıtlıklara karşın bu iki adam arasında garip benzerlikler vardı. Teagle da Gülbenkyan gibi bir petrolcü olarak doğmuştu. Petrol dünyasına ikinci kuşaktan atılan Gülbenkyan gibi o da, baba tarafından, ikinci kuşak olarak katılmıştı. Anne tarafındansa üçüncü kuşak petrolcüydü. Annesinin babası olan Maurice Clark, 1865'te kritik bir "açık arttırmada" John D. Rockefeller'in, şirketini satın alıp kendisine ortak yapmış olduğu adamdır. Teagle'in babasına gelince, İngiltere'nin Wiltshire bölgesi halkından olan bu adam Cleveland'daki en başarılı bağımsız rafinericilerden biri olup Standard Oil Tröst'ün haksızlık ve saldırılarına yıllarca karşı koymuştu. Ida Tarbell'in "tröstün geçmişi" üzerine yazdığı kitapta Standard Oil'den nefret eden ve ona karşı savaşmış kahramanlardan biri olarak gösterilir.

Gülbenkyan ve Teagle petrol teknolojisinin en iyi öğrencilerindendi. Cornell Üniversitesi'nde okuduğu yıllarda Teagle hemen her öğrenci faaliyetinde idareci veya organizatör olarak yer alırdı. Mezuniyet tezinde konu olarak "ham petrolün desulfirizasyonu" konusunu almış, olağanüstü beğeni kazanarak endüstriyel kimyada hiç rastlanmamış bir not olan "yüz" puan almış-

tı. O da Gülbenkyan gibi hocası tarafından çalışmalarını ilerletmeye teşvik edilmiş ancak babasının şiddetle karşı koymasıyla karşılaşmıştı. Gönderdiği telgrafta babası "derhal eve dön" talimatını vermiş, Teagle da buna uyarak Cleveland'a dönmüştü. Burada aileye ait bir rafineride saat başına on dokuz sent ücretle çalışmaya başlayacaktı. Daha sonra babası onu satıcılık işine gönderecek ve Teagle bu işte de fevkalade başarılı olup, ikna yeteneğiyle parlayacaktı. Ancak bu işte de uzun süre kalmadı ve bu defa aile mesleklerini, babasının onca yıl boyu nefret ettiği Standard Oil'e satması için eve çağrıldı. Artık babası daha fazla yük kaldıracak, Standard'la uğraşacak durumda değildi. Mücadele etmektense, malını satmayı yeğliyordu. Öte yandan, Standard Oil genç Teagle'a göz koymuş, sadece aile mesleğini değil, o mesleğin sahibinin oğlunu da almayı kafasına koymuştu.

Şimdi artık aile mesleği Standard'ın eline geçmiş, "Cumhuriyetçi Petrol" adını alarak yeniden teşkilatlanmıştı. Genç Teagle yeni kurulan şirketin başına getirilerek "patronluğa" atanmıştı. Çok geçmeden çeşitli yetenekleriyle göze çarpacaktı. Petrol işinin tüm aşamasına olan hâkimiyeti; teknik, ticari ve idari ayrıntılardaki bellek kuvveti; bitmez tükenmez enerjisi ve dış görünümünün sergilediği çekiciliğin altında saklı boyun eğmeyen kararlılığı ve otoriter kişiliğiyle derhal dikkat çekmişti. Satıcılıkta geçirdiği yıllar ona Gülbenkyan'ın Kapalı Çarşı'da öğrendiği bir felsefeyi öğretmişti: Daima en iyi alışveriş hangisiyse onun peşine düşme prensibi. Cumhuriyetçi Petrol'de beraber çalıştığı bir meslektaşı onun için şöyle söyleyecekti: "Her şeyde mutlaka pazarlığa girişirdi. Durmadan pazarlık, sonra yine pazarlık, hep pazarlık yapardı. Hele alışverişi eğer şirket hesabına yapıyorsa, örneğin satın almak istediği beş sentlik bir puroysa, beş sentin bir tek puro için çok olduğunu düşünür, dört sente almak için pazarlık yapardı."

Teagle'ın yükselişi çabuk olmuş, 1908 yılında Standard Oil'in Yabancı Dış Satım Komisyonu Başkanlığı'na getirilmişti. Milletlerarası pazar yerinin yeni dinamizm ve tekniklerini Standard'ın öteki üst düzey yöneticilerinden daha iyi kavramıştı. Çalıştığı sürece Henri Deterding'i daha iyi anlayabilmek için çaba göstermiş ve Hollanda Kraliyet/Shell karmasıyla uzlaşma yapmak istemiş, bunda epeyce de mesafe kazanmıştı. Bir defasında, Uzakdoğu'da karşılaştıkları çok zor bir sorunun halli için İskoçya'da Deterding'le iki gün boyu keklik avına çıkmış, iki gün de poker oynamış, sonunda istediğini almıştı. Birbirlerine karşı duydukları dostluk derecesini bulan saygıya karşın ikisi de, ilişkilerinde hâkim olan şüpheciliği yenememişlerdir.

Aralarındaki ilişkide şansa bıraktıkları pek çok şey vardı. Kabaca ifade etmek gerektiğinde, her iki adamın da birbirine karşı tam anlamıyla şüphe duydukları ve birbirine güvenmediği söylenebilir. Teagle'ın bir kere söylediği gibi, "Deterding her konuda sık sık fikir değiştiren ve sonra da bunu karşısındakine söylemeyi unutan bir kişiydi." Teagle ömrü boyunca Hollanda Kraliyet/Shell karmasını karşısındaki rakipler içinde en tehlikelisi ve öldürücüsü olarak görmüştür.

1909 yılında, Teagle, büyük güç ve nüfuz sahibi H.H. Rogers'dan boşalan koltuğa oturuyor ve Standard Oil'in en güçlü yöneticisi oluyordu. H.H. Rogers'ın aynı zamanda lda Tarbell'e içerden bilgi sağlayan bir kaynak olduğu unutulmamalıdır. Teagle, H.H. Rogers'dan boşalan yere getirildiğinde henüz otuz bir yaşındaydı. Bu konuda yorum yapan bir gazete "Kendisi bu konuma John D.'nin yerini doldurması için getirildi" demiş, ayrıca, bir Mark Twain hayranı olan Rogers'ın tersine, Teagle'ın en sevdiği yazarların Dun ve Bradstreet olduğunu yazmıştı. Teagle Standard Oil üzerinde bir çeşit idari – felç mekanizmasının egemen olduğunu ve bunun çoğunlukla şirkete yöneltilen güvensizlik ve hukuki saldırılardan kaynaklandığını anlamıştı. Diğer bir neden olarak da şirketin yeni gelişmekte olan global yarışmaya ayak uyduramamasını ve yabancı kaynaklardan kendine ait bir ham petrol üretimi sağlayamamasını görüyordu.

1917 yılına gelindiğinde Teagle otuz dokuz yaşındayken Standard Oil Şirketi'nin New Jersey başkanlığına getirilecekti. Kendisi için yeni tip bir liderlik sergiliyordu. Bir önceki kuşağın aksine şirketin belli başlı hissedarları arasına girmemiş, profesyonel idarecilik yapmıştır. Teagle, New

Jersey Şirketi'ne katılmakla Amerikan iş yaşamında ve şirketin doğasında bir yeniliğin, değişmenin yankısı olmuştur. İleriki yıllarda Standard'ın tüm faaliyetlerini ve yapısını baştan sona yeniden kuracaktı. Yenilik yapmakla beraber, şirketin geçmişi ile olan bağlantısını devam ettirmeye de özen göstermiş ve bu bağlantının adeta temsilciliğini yapmıştır. Kendisi ne de olsa Rockefeller'in, ilk ortağı olan kişinin torunuydu. Şirketin geçmişle olan bağlantısını devam ettirmekte olduğunu herkesin açıkça bilmesinden yanaydı. Başkan olur olmaz, bir vakitler Rockefeller'e ait olan 44 no'lu açılır kapanır yazı masasını kendi ofisine taşıtmış ve vakit geçirmeden can çekişmekte olan şirkete yeniden hayat kazandırmaya çalışmıştır. İlk etapta, aşırı gizlilik politikasının şirkete ne denli pahalıya mal olduğunu, Standard'a karşı halkın duyduğu antipatiyi beslediğini gözlemiş ve halkla daha iyi ilişkiler kurmak için büyük çaba göstermiştir. *Lamba* adını verdiği bir ev dergisi çıkaracak ve bu derginin onursal editörü olacaktı. Basınla olan ilişkilerde "açık kapı" politikası uyguladı. Gazete muhabirleriyle görüşmeye her zaman hazırdı, basınla ilişkide dostça ve samimi davranmaya, açık ve öz konuşmaya bilhassa özen gösterirdi. Buna karşın yine de söylediği her sözü dikkatli bir kontrolden geçirir, her zaman tartıp biçerdi. Bu denli dikkatli olduğu halde, eski rejimle karşılaştırıldığında, konuşma uslûbunun çarpıcı bir yenilik getirdiği kuşkusuzdur.

Birinci Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla Teagle şirketin büyük bir sorunla, yani ham petrol arzı sorunuyla karşı karşıya olduğunu fark edecekti. Şirketi ham petrol üretimine itmek için sarf ettiği çabalar devamlı olarak eski geleneklerin böyle "riskli" bir faaliyete karşı gösterdiği karşı koymalarla engelleniyordu. Bu engelleyici tutumlardan biri de şirketin eski müdürlerinden birinden gelmişti. Bu deneyimli eski müdür ham petrol üretimine yönelme konusunda şunları söylüyordu: "Vaktimizi dünyanın her yanında kuru çukurlar açarak geçirecek değiliz. Biz pazarlayıcı bir şirketiz." Durum savaş sonu dünyasında petrol sıkıntısının kronik bir hal alacağını gösteriyordu ve Teagle da bundan korkmaya başlamıştı. Şirketin ham petrol üretimi, rafinerilerinden çıkan üretimin sadece yüzde 16'sı kadardı ve Teagle bunun şirket için büyük bir dezavantaj olduğunu biliyordu. Bu arada, eski rakibi Deterding, tüm dünyada yeni yeni petrol kaynakları bulup global bir ham petrol stratejisine yönelmişti ve Teagle bunu da biliyordu. Ayrıca İngiltere hükümetinin Shell ve Anglo-Pers şirketlerini birleştirmek için gösterdiği çabalardan da haberliydi. O güne kadar hiç yaşanmamış çok çetin bir global yarışma ortamının beklentisi içindeydi ve Standard Oil New Jersey kolunun böyle bir yarışma için henüz hazır olmamasından korkuyordu. Durumu kurtarmak için şirket içinde kendisine muhalif tutumda olanları atlatıp şirketi yurtiçinde yeni girişimlerde bulunmaya ve ayrıca yabancı petrol üretimi konusunda yeni bir anlaşmaya girmeye yöneltti. 1920'de, Standard Oil Şirketi'nin ellinci kuruluş yılı kutlamalarında, izlemekte olduğu stratejiyi açık kalplilikle şu sözlerle özetlemiştir: "Standard Oil'in güncel politikası, hangi ülkede bulunursa bulunsun, üretim veren her bölgeye karşı ilgi göstermektir." Nitekim stratejisinde açıkladığı prensibe uyarak New Jersey Şirketi dünyanın petrol olasılığı içeren her bölgesinde daima hazır bulunmaya dikkat etmiştir.

İşte bu nedenle, 1922 yaz aylarında Teagle, Londra'da Türkiye Petrol Şirketi'nin ortaklarıyla yüz yüze gelecekti. Ancak taraflarca yapılan müzakereler sonuçsuz kaldığından, bir ay sonra, Teagle eli boş olarak yurduna dönüyordu. Sonraki günlerde görüşmelere yazışma yoluyla devam edildiyse de bir sonuç alınamayacak ve 1922 yılı Aralık ayında, durumdan sinirlenen Amerikalılar görüşmelere son verip çekilmeyi ciddi olarak düşünmeye başlayacaktı. Mezopotamya'yı veya İngiliz mandasının o zaman verdiği isimle, Irak'ı böyle kalabalık bir masada paylaşmanın kolay bir iş olmadığı artık açıkça anlaşılmıştı.

Taraflar ara vermeden aralarında tartışıyor, Irak petrolünü kimin, hangi oranda alacağı konusunu görüşüyorlardı. Bu ara önceki anlaşmaları gereği, kararlaştırdıkları özveri-prensibine uymamayı ve böylece Türkiye Petrol Şirketi aracılığı dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan yerlerinde petrol üretimine katılmamayı tartışmaya aldılar ve bu konuda görüşme düzenlediler.

En sert tartışmalara sahne olan ve tüm konular içinde en çekişmeli geçen madde gelirler sorunuydu. Teagle ve Anglo-Pers'ten Greenway petrolün iştirakçi hissedarlara bedel karşılığı satılması, bundan hiçbir kâr amacı güdülmemesi yanlısıydı. Bu yolla kâr tanımı üzerinde Irak'la çıkabilecek bir savaşın önleneceğine ve sadece vergi ödemekle işin çözümleneceğine ayrıca, Amerikan şirketlerinin İngiltere'de ek vergi istemekten vazgeçeceğine inanıyorlardı. Ne var ki bu öneri Irak'ı memnun etmeyecekti. Irak elde edilecek kazançtan doğrudan kendine ayrılacak bir hisse istiyordu. Öneriyi kişisel çıkarlarına ters gören kişilerden biri de Kaluste Gülbenkyan'dı. Gülbenkyan kendisine düşen hissenin petrol olarak değil, para olarak ödenmesini istiyordu.

Durumu daha da sorunlu bir hale getirmek istercesine, sınırları artık iyice daralmış görünen Türkiye, Irak'la arasındaki sınır konusunda başkaldırıyor ve Türkiye Petrol Şirketi'nin hukuki dayanağını görmezlikten gelmeye çabalıyordu. Bu gerçeklerin bir araya gelmesiyle, dünyanın bu kesitinde şirketlerin karşı karşıya bulunduğu riskler daha da büyüyor ve içinden çıkılmaz duruma geliyordu. Bu riskleri tesirsiz kılmak için, İngiltere hükümeti bölge üzerindeki Milletler Cemiyeti mandasından yararlanarak, yeni imtiyaz için Irak'a baskı yaptıysa da bir sonuç alamadı. Bu başarısızlık, İngiltere hükümetinin Irak'a getirdiği rejim ile arasının son derece huzursuz oluşundan kaynaklanıyordu. Taraflar, "manda" sözcüğünün anlamı üzerinde bile anlaşamıyorlardı.

Irak'ın Faysal'ı

Londra, savaş süresince Mekke Şerifi olan Hüseyin'i, Türkiye'ye karşı ayaklanması için Arap dünyasını kışkırtmaya ve ayaklanmada liderlik yapmaya teşvik etmişti. Hüseyin kendisinden isteneni yapacak ve 1916 yılından itibaren bu ayaklanmada, bazı İngilizler'den yardım görecekti. Yardım elini uzatanların en ünlüsü, "Lawrence of Arabia" adıyla tanınan T.E. Lawrence'dir. Bu hizmetleri karşılığında Hüseyin ve oğulları, Osmanlı İmparatorluğu'nun, daha çok Arap ağırlıklı bölgelerinde hükümdar konumuna getiriliyordu. Hüseyin'in üçüncü erkek çocuğu Faysal, çoğunluğun kanısınca, çocukların içinde en yetenekli olanıydı. Savaş sırasında bir ara Faysal'la tanışan Lawrence, adeta büyülenmiş olarak kendisini "son derece mükemmel bir kişi" ve bölgede ayaklanmaya kumanda edecek "en uygun insan" olarak tarif etmiştir. Savaş bittikten sonra, Faysal Versay Kongresi'nde de romantik bir imaj çizecek, hatta hayal gücünden yoksun Amerikan Dışişleri Bakanı Robert Lansing'in bile hayranlığını kazanacaktı. Yazdığı bir yazıda Lansing Faysal'dan söz ederken, onun ses tonuna değinerek şunları söyleyecekti: "Faysal'ın sesi sanki tütsü kokusunun parfümünü andırıyor ve insanın aklına zengin renklerle bezenmiş sedirleri, yeşil türbanları ve altın ve mücevherlerin saçtığı pırıltıları getiriyor."

Böylece İngiltere, Faysal'ı yeni türemiş Suriye milletinin tahtına oturtuyor, artık bitmiş sayılan Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılıp bağımsız devletler olarak yaratılan devletlerden biri olan Suriye'nin hükümdarı yapıyordu. Ancak Faysal'ın bu durumu sadece birkaç ay devam edecek, savaş sonu anlaşmaları gereğince Suriye'nin Fransa kontrolüne geçmesiyle beklenmedik şekilde tahttan indirilecek ve Şam'dan atılacaktı. Faysal'ın bundan sonra halka ilk göründüğü yer Filistin'de bir tren istasyonudur. İngilizler'in kendisi için düzenlediği "hoş geldiniz" töreninden sonra, tren istasyonunda kendisini götürecek treni bekler durumda, bavulu üzerinde otururken görülmüştü.

Ne var ki Faysal'ın bir kral olarak kariyeri henüz bitmemişti. İngiltere, daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nun üç vilayetinden biri olan, Irak için bir kral arıyordu. İngiltere için bu bölgede politik istikrar sadece petrolden beklenen gelir için değil, aynı zamanda İran Körfezi'nin savunması açısından ve İngiltere'den Hindistan'a, Singapur'a ve Avustralya'ya uzanan imparatorluğun yeni havayolu açısından da gerekli hale gelmişti. İngiltere bölgeyi dolaysız olarak egemenliğine almaktan kaçınıyordu. Bunu yapmaktansa, o günlerde "Göçmenler Ofisi" başkanı olan Churchill'in de istediği gibi, bir Arap hükümeti kurup, başına anayasaya uygun bir monarşik hükümdar getir-

mek ve bu hükümdarı, "Milletler Cemiyeti" mandası altında, İngiltere tarafından "destekletmek" daha uygun olacak ve daha ucuza gelecekti. Böylece Churchill tasarlanan krallığa yeni aday olarak, o günlerde işsiz güçsüz dolaşan Faysal'ı seçiyordu. Sürgünde bulunduğu yerden çağırılıp getirtilen Faysal, 1921 Ağustosu'nda Bağdat'ta, Irak Kralı olarak taç giyiyordu. Faysal'ın kardeşi Abdullah da, evvelce Irak tahtı için düşünüldüğü halde, onun yerine önceden İngilizler'in Ürdün Emiri olarak vaftiz ettiği ve o sırada boş bulunan Emirliğe "Kral" unvanıyla getiriliyordu.

Kral olduktan sonra Faysal'ın önünde yapılması gereken pek çok iş vardı. Egemenliği altındaki millet, belirsiz, karışık gruplardan oluşmuş bir koleksiyon gibiydi: Bu koleksiyonda, Şii Araplar, Sünni Araplar, Yahudiler, Kürtler ve Yezidiler vardı. Hükmettiği topraklar ise, içinde sadece birkaç önemli kent bulunan, gerisi köy kökenli, yerel şeyhlerin idaresinde, ortak bir politik veya kültürel geçmişten yoksun olan, buna karşın giderek güçlenen bir Arap milliyetçiliğine bağlı topraklardı. Siyasi güç Sünni Araplar'da olmasına karşın Şii Araplar sayı olarak çok daha fazlaydı. Durumu daha da karmaşık yapmak istercesine, Yahudiler Bağdat'ta yaşayanlar içinde en büyük grubu oluşturuyor, onları Araplar ve Türkler izliyordu. Dinsel ve etnik bir mozaik olan bu kütleye İngiltere bir anayasa ve sorumlu bir parlamento getirme çabasındaydı. Faysal aslında yeni krallığını desteklemesi için İngiltere'ye güvenmek istiyor, ancak Londra'ya fazlaca bağlı gözükmesinin konumunu ciddi şekilde sarsacağını bildiğinden bundan kaçınıyordu. İngiltere hükümetine gelince sadece, Irak'taki Arap milliyetçiliğiyle değil, petrolcülerle de baş etmeye çabalıyordu. Çünkü petrolcüler artık Irak imtiyazının durumu hakkında kendilerine bilgi verilmesini istiyordu. İngiltere de bu ülkede petrolcülüğün geliştirilmesi yanlısıydı. Potansiyel petrol gelirinin yeni Irak hükümetinin masraflarını karşılamada yardımcı olacağını ve ileri aşamada da kendi mali yükünü azaltacağı ümidindeydi.

Ancak Irak'ta petrol arama ve geliştirme faaliyetinin başlatılması için hükümetin yeni ve sağlam bir imtiyaz vermesi gerekiyordu. Bunun bir nedeni olarak Washington'un, 1914'te Türkiye Petrol Şirketi'ne verilmiş olan hakları tanımamakta ısrar edişi, bu hakları geçersiz sayması gösterilebilir. Bu konuda yapılan uzun süreli görüşmeleri Amerikan hükümeti adına dikkatle izleyip idare eden kişi, Dışişleri Bakanlığı'nın Yakındoğu işlerinden sorumlu bölüm başkanı Allen Dulles idi. Bu yetkili kişi 1924'te Teagle'a, Birleşik Devletler hükümetinin Türkiye Petrol Şirketi'nin, üzerinde hak iddia ettiği imtiyaz iddiasını "geçersiz" saydığını söylemişti. Bir başka vesileyle de, "Elimizde, Türkiye Petrolleri davasını pestile çevirmemiz, tanınmaz hale dönüştürmemiz için yeterli bilgi var" demişti. Bu arada peş peşe gelen Irak kabineleri de, zaman zaman katliamlara dönüşen milliyetçi duygular ve yurtiçinden gelen eleştirilerin de korkusuyla yabancıların elindeki bu imtiyazları yeniden gözden geçirip onaylamakta çekingen davranıyorlardı. Bu nedenlerden ötürü Türkiye Petrol Şirketi'yle Irak hükümeti arasındaki uzlaşma görüşmeleri yavaş, zor ve devamlı olarak acı veren bir tempo içinde sürüp gidiyordu. Sonunda, 14 Mart 1925 tarihinde yeni bir imtiyaz anlaşması imzalanacaktı. Yeni anlaşma, "Kapıyı Açık Tutuyor" izlenimini verdiği için Amerikan hükümetince de kabul gördü. Gülbenkyan'ın görüşüne göre ise, bu yeni anlaşma sadece bir "göz boyama'dan ibaretti.

Mimar

Sonunda, bir tek istisnayla her şey, Türkiye ile olan sınır konusu da dahil, çözümlenmiş gibi görünüyordu. Aradaki, tek istisna Kaluste Gülbenkyan'dan, öteki ismiyle Bay yüzde beş'ten gelmekteydi. Görüşmelerin devamı boyunca Gülbenkyan, garip ve yanlız bir kişi tablosu çizmiştir. Toplantılara kasten katılmıyor, ancak zapta geçen her sözcüğü titizlikle denetleyip, telgraf üstüne telgraf göndererek yanıt vermekte ısrarlı davranıyordu. Özel ilişkilerinde çevresinden tecrit edilmiş yaşıyordu. Bir zamanı geldiğinde söylediği gibi, ona göre, "petrole dayalı dostluklar fazlasıyla kaygan" olurdu. Bu sözün doğruluğu uzun yıllar yakın iş arkadaşlığı yaptığı Deterding'le olan dost-

luğunun 1920'ler ortasında birdenbire kopup bozulmasıyla kanıtlanmıştı. Bu konuda Gülbenkyan ileriki yıllarda şunları söyleyecekti: "Deterding'le ikimiz yirmi yılı aşkın bir süre örnek bir uyum içinde birlikte çalıştık. Ancak, petrol işinde sık sık olduğu gibi zamanla baş gösteren kişisel kışkançlıklar, görüş farklılıkları yüzünden birbirimizden ayrıldık." Bazı söylentilere göre aralarındaki kavganın nedeni, Beyaz Rus asıllı Lydia Pavlova adında, bir Çar generalinin eski eşi olan bayandı. Başlangıçta bu iki erkek, tıpkı petrol konusunda yaptıkları gibi, Lydia Pavlova konusunda da işbirliği yaparak bayanın masraflarını birbirlerine destek vererek karşıladılar. Öyle ki bir kez Deterding bu bayan için dayanamayıp Cartier'den satın aldığı zümrütlerin üç yüz bin dolarlık faturasını ödeyememiş ve Gülbenkyan ona Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi'nden vade tanıtarak yeni bir kredi sağlamıştı. Ancak günün birinde Deterding Lydia Pavlova ile evlenecek, bu bayanı ikinci Bayan Deterding yapacaktı. İşte bu evlilik iki erkeğin arasını iyice açacak, birbirlerine düşman olmalarıyla sonuçlanacaktı.

Deterding ve Gülbenkyan bir başka konuda daha, Gülbenkyan'ın Hollanda Kraliyet/Shell Grubu için satın almış olduğu Venezuela Petrol Şirketi'yle ilişkili konuda da anlaşamıyorlardı. Bu şirketten gelen kâr konusunda taraflar çirkin bir anlaşmazlığa düşmüşlerdi. İkisi arasında daha derin kökenli çıkar sorunları da vardı. En azından Kaluste'nin oğlu Nubar Gülbenkyan bu görüşteydi. Nubar hem babasının hem de Deterding'in özel asistanlığını yapmış, bundan kendisi için üstünlük ve şeref payı çıkarmıştı. Deterding'le çalışması bu kişinin babasıyla arasının bozulmasına kadar devam etmiştir. Nubar'ın açıkladığına göre, Deterding'in bıkkınlık nedeni Gülbenkyan'ın gösterdiği "taciz edici müdahaleden" ileri gelmiş, Gülbenkyan ise "Deterding'in sergilediği ezici ve görkemli kişiliğe tahammül gösterememişti."

Gülbenkyan, gerek Deterding'le beraber olduğu zaman, gerekse ondan ayrıldıktan sonra daima çeşitli iş faaliyetlerine el atmış, kendisine bir meşguliyet bulmuştur. Bunlar arasında Sovyet havyarını pazarlamak için almak istediği geniş kapsamlı imtiyaz çabaları sayılmaya değer. Bu faaliyetlerle meşgul olduğu sürede eşini "çocuklarım" dediği sanat hazinesiyle, Paris Avenue d'lena'da yaptırdığı evde yalnız bırakırdı. Kendisi ise dönüşümlü olarak Paris'te Ritz'deki dairesinde veya Londra'da Ritz ve Carlton otellerinde kalırdı. Böyle zamanlarda kendisine "tıbbi tavsiye" gereği bir alay metres geceleri eşlik ederdi. Bunlardan en az birinin on sekiz yaşında veya daha genç olması şarttı. Bu Gülbenkyan'ın seksüel canlılığını gençleştirme yönünden gerekli görülmüştü. Günde bir veya iki kez Boulogne Ormanı'nda veya Hyde Park'ta sağlık gezilerine çıkar, bu süre içinde Limuzin'i onu arkadan izlerdi. Günün geri kalan saatlerinde ise daima insanlardan uzak kalmaya, görünmemeye çalışır, kendini dünyevi iş konularına adar, sel gibi akıp gelen telefon konuşmaları ve telgraflarla vakit geçirirdi.

Gülbenkyan-Deterding kopmasından sonra, başta Standard olmak üzere Amerikan konsorsiyumundaki şirketler tüm dünyada yeni petrol kaynakları geliştirme anlaşmasına bağlı kalmaya devam ettiler. Yaptıkları planda, Irak'a çok geniş yer verilmişti. Ancak Gülbenkyan önlerine engel koyuyor, bir türlü yola gelmiyordu. Onun için asıl önemli olan Türkiye Petrol Şirketi'nden Amerikalılar'ın sürekli itiraz ettiği yüzde 5'lik hisseyi nakit olarak almaktı. Deterding'le kopmuş olması bu konudaki inadını daha da pekiştirmiş, Deterding ve Teagle da dahil olmak üzere herkesin tahammülünü sonuna dek tüketmişti. Bir defasında duruma dayanamayan Teagle'ın Gülbenkyan için şu sözleri söylediği bilinir: "Gülbenkyan zor bir durumun en zor unsurudur." Gülbenkyan'ın görüşüne göre ise, kendi anlatışıyla "Amerikalı'nın yönettiği bir petrol grubu tek bir amaç için çalışıyor ve her ne pahasına olursa olsun onu haklarından yoksun bırakmaya çabalıyordu." Gülbenkyan bu sözlerine karşın kendi konumundan hiçbir endişesi olmadan, tam güvencede olduğunun bilincinde yaşamıştı. Bu Ermeni ham petrol değil, para istiyordu, o kadar! Bir gün gazete muhabirlerinden birine şöyle bir soru yöneltmişti: "Kendinizi benim yerime koyun. Elinizde bir petrol şirketinin küçük bir hissesi olsa ve size alacağınızın birkaç galon petrol olarak ödeneceği teklifi yapılsa, bunu nasıl karşılardınız, bu hoşunuza gider miydi?"

Sonunda Gülbenkyan'la baş edemeyeceğini anlayan Teagle, onunla yüz yüze gelip konuşmaya karar verdi. Londra'daki Carlton Oteli'nde buluşup yemek yemek için randevu ayarladı. Birçok konuya değinerek girdiği konuşma sonunda nihayet asıl konuya geldi ve Gülbenkyan'ın talep ettiği paraya değinmek istedi. Gülbenkyan'a şunları söylemişti: "Bay Gülbenkyan, siz arazinin bu denli yüksek bir fiyata dayanamayacağını bilmeyecek kadar iyi bir petrol tüccarısınız."

Ancak bu kelimelerin ağzından çıkmasıyla aynı anda Gülbenkyan'ın yüzünün kıpkırmızı kesildiğini, büyük bir öfkeyle yumruğunu masaya vurup şu sözleri söylediğini duyacaktı: "Genç adam! Genç adam! Kendine gel. Bana asla petrol tüccarı deme! Ben asla petrol tüccarı değilim ve senin de bunu apaçık anlamanı sağlayacağım!"

Teagle donup kalmıştı. Şaşkınlık içinde şunları söyledi: "Sizi incittimse özür dilerim Bay Gülbenkyan. Ancak petrol tüccarı olmadığınıza göre size nasıl hitap edeceğimi veya hangi kategoride tasnifleyeceğimi gerçekten bilmiyorum."

Ermeni'nin bu yanıta tepkisi, öfke içinde sarf ettiği şu sözlerle bellidir: "Ben size kendimi nasıl tasnif ettiğimi anlatayım. Kendimi işmimarı sınıfında tasnif ediyorum. O şirketin veya bu şirketin tasarımını yaparım. Türkiye Petrol Şirketi'nin tasarımını da ben yaptım ve şirkette Deterding için bir oda ayırdım, Fransız için de bir oda ayırdım ve senin için de bir oda..." Öfkesi yine de yatışmamıştı. Sözlerini şöyle bağladı: "Şimdi üçünüz bir araya geldiniz, beni kapı dışarı etmeye çalışıyorsunuz."

Kızıl Hat'a Doğru

Aradan geçen zaman içinde, Irak'ta ticari miktarda petrol bulunup bulunmadığını saptamak zorunluluğu doğmuştu. Bu konudaki ilk girişim 1925 yılına, Anglo-Pers, Hollanda Kraliyet ve Amerikan şirketlerini temsilen Irak'a gelen karma bir jeolog grubunun bölgeye ulaştığı yıla rastlar. Gülbenkyan'dan gelen engellemenin devam etmesine karşı jeologlar giderek artan bir coşkuyla araştırma gezilerini sürdürmüşlerdi. Jeologlardan biri olan Amerikalı jeolog New York'a gönderdiği raporda dünyada hiçbir bölgenin petrol yönünden Irak kadar çok şey vaat etmediğini bildiriyordu.

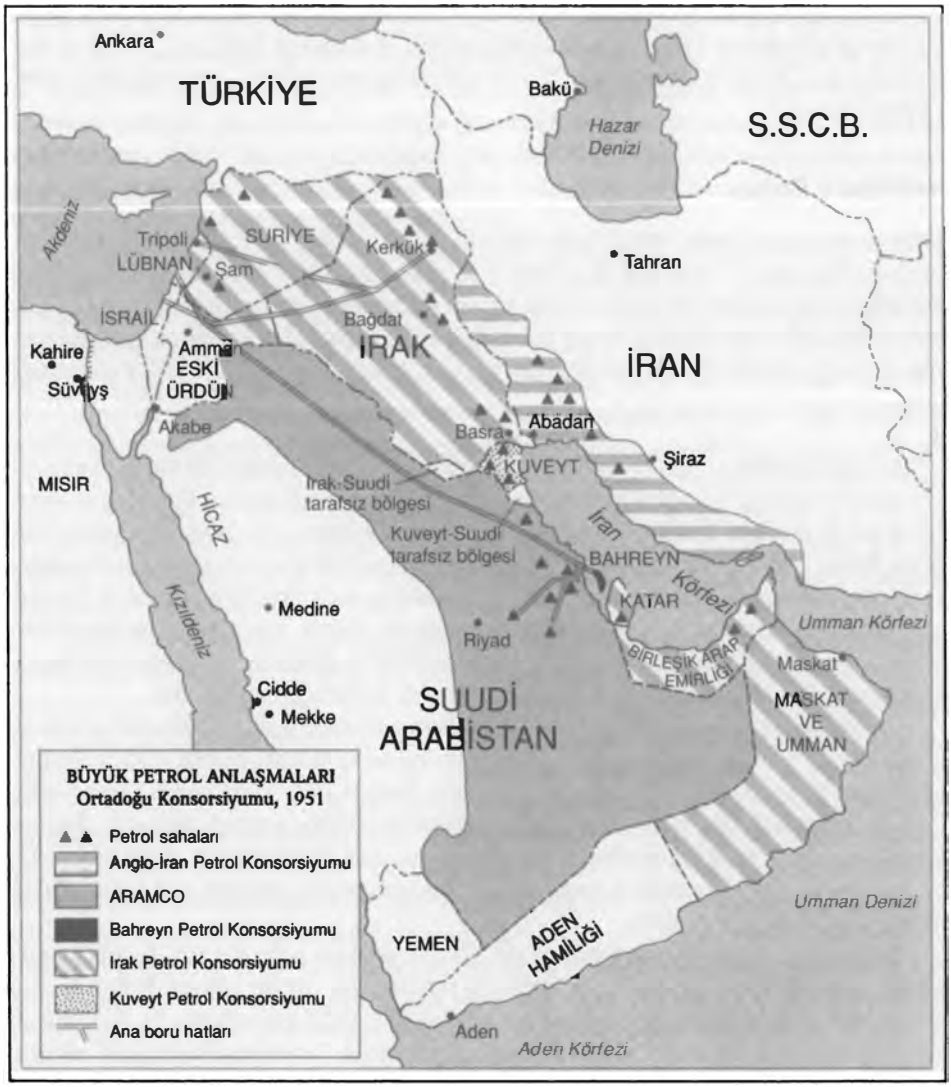
Ancak Gülbenkyan engel koymada direniyordu. Niçin engel koymasın ki? Mezopotamya ve Mezopotamya'nın içerdiği petrol konusunda Sultan'a ilk raporu sunmasının üstünden neredeyse otuz beş yıl geçmişti. Türkiye Petrol Şirketi'ni derleyip toparlamasının üstündense yaklaşık on beş yıl. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu darmadağın projeyi işler durumda tutmanın masraflarını cebinden karşılamıştı. Bunca zaman sabredip beklediğine göre biraz daha gecikse ne olurdu? Zaten şimdiden muhteşem bir servete sahip çok zengin bir adamdı. Ayrıca şunun da bilincindeydi: Irak'ta gerçekleşecek jeolojik bir başarı, Teagle ve öteki Amerikalılar'ı çarçabuk bir anlaşmaya zorlayacağı için kendi bakımından konumunu daha da sağlamlaştırmış olacaktı.

Nitekim jeologlardan akıp gelen haber seline karşı gösterilen tepki Gülbenkyan'ın haklı olduğunu kanıtlamıştı. Artık bu konuda bir çözüm yolu bulmanın mutlaka gerekli ve kaçınılmaz olduğu ortadaydı. Teagle bunu anlamakta gecikmemişti. Sonuçta 1927 Nisan ayında kazıya başlandı. Bu, iş cephesinde daha fazla gecikmenin artık olanaksız olduğu anlamına geliyordu. Kazının başladığı an, o güne kadar askıya alınmış olan görüşmelerde de bir kıpırdanma gözlenecek ve Teagle, kararsız da olsa Gülbenkyan'a zemin hazırlamaya başlayacaktı. Sonunda, çok şükür, ufukta bir anlaşma görünür gibi olmuştu.

Bunun gerçekleşmesi hiç de çabuk olmadı. Kazının yapıldığı yerlerden biri, Kerkük'ün yaklaşık altı mil uzağında evvelce daha çok Kürtler'in yaşadığı Baba Gurgur bölgesiydi. Burada, binlerce yıl boyu, toprakta açılmış iki düzine kuyu hafif nitelikte doğal gaz sızdırıyordu. Halk bunun, Babil Kralı Nebukadnezar'ın Yahudiler'i yakmak için içine attığı "kaynayan ateşten ocak" olduğuna inanmıştı. Burası ayrıca Plutarch'ın yazdığına göre, yöre sakinlerinin Büyük İskender'i etkile-

mek için petrol kaçaklarıyla ıslattıktan sonra ateşe verilen sokağın bulunduğu yerdi. İşte bu yerde bir gün, 15 Ekim 1927'de, sabah saat 3'te, Baba Gurgur denen 1 no'lu kuyudan, daha kazılan derinlik henüz bin beş yüz feeti ancak geçmişken, kükremeyi andıran ve çölü baştan başa saran korkunç bir gürültü duyulacaktı. Gürültüden sonra, uzunluğu iskelenin elli feet üstüne çıkan ve beraberinde kuyunun dibinden kopup gelmiş kayaları da getiren güçlü bir fışkırma gözlenecekti. Bölge baştan başa petrole bulanacak, çukur yerler zehirli gazla dolacaktı. Bölgede ne kadar köy varsa hepsi birden tehdit ediliyor, Kerkük kenti ise tehlikenin tam içinde kalıyordu. Petrol selini kontrol amacıyla, çarçabuk bulunan yedi kabilenin mensupları set çekme ve duvar kurma işiyle görevlendiriliyordu. Sonunda, sekiz buçuk gün sonra kuyu kontrol altına alınıyordu. Durdurulduğu güne kadar kuyunun akıttığı petrol, her gün için doksan beş bin varil kadardı.

Böylece asıl temel soru yanıtlanmış oldu. Irak'ta gerçekten petrol yatakları *mevcuttu* ve potansiyel yönden bu yataklar bölgede yapılacak her türlü çalışmaya değecek kadar güçlüydü. Şim-



di sıra acilen son bir düzenlemenin yapılmasına gelmişti. Görüşmeler mutlaka sonuçlanmalıydı. Nihayet 31 Temmuz 1928'de ilk keşfin yapıldığı tarihten dokuz ay, Teagle'ın anlaşma imzalamak için Londra'ya ilk gelişinden yaklaşık altı yıl sonra, "tam" bir kontrat imzalandı. Sözleşmeye göre Hollanda Kraliyet/Shell, Anglo-Pers ve Fransız şirketinin her biri petrolün yüzde 23,75'ini alıyor, Yakındoğu'yu Geliştirme Şirketi de aynı oranda yüzdeye sahip oluyordu. Bu sonuncu şirket henüz son günlerde, Amerikan şirketlerinin çıkarlarını korumak üzere kurulmuştu. Askıda kalan tek nokta Gülbenkyan'dan geliyordu. Sözleşme gereğince Gülbenkyan'ın yüzde 5'i kendisine petrol olarak ödeniyor, ancak o isterse bu petrolü derhal Fransızlar'a pazar fiyatına satabiliyordu. Böylece Ermeni, ham petrolünü, her zaman istediği, yanıp tutuştuğu nakit paraya çevirebilecekti.

Çözüme kavuşmamış tek konu olarak gündemde "özveri" maddesi kalmıştı. Bu konunun çözüme bağlanmasında tüm iştirakçiler bir araya gelerek, bölgedeki çalışmaları ortaklaşa ve yanlızca kendi aralarında yürütme kararı aldılar. Kendisinin ileride açıkladığı gibi, son toplantılardan birinde Gülbenkyan büyük bir Ortadoğu haritası getirtip eline kalın uçlu kırmızı bir kalem alıyor ve artık lağvedilmiş sayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları boyunca baştan sona bir çizgi çiziyordu. Daha sonra Gülbenkyan şunları söylemişti: "İşte benim 1914'te bildiğim eski Osmanlı İmparatorluğu budur. Benim bunu unutmamam gerekir. Ben orada doğdum, orada yaşadım, orada hizmet verdim." Belki de Gülbenkyan, oldu bittiye getirilerek kararlaştırılmış durumdaki sınırlar konusunda içinden gelen birkaç söz daha ekleyecekti, kimbilir? Sınırlar gerçekten önceden saptanmıştı. Bu tarihten birkaç ay önce İngilizler Dışişleri Bakanlığı'nın haritaları üzerinde, Fransızlar da Quai d'Orsay haritaları üzerinde aynı sınırları çizmiş, böylece sınırlar saptanmıştı. Sınırların saptayıcısı her kimse, çok daha kapsamlı olan bu petrol düzenlemesine o günden sonra "Kızıl Hat Anlaşması" denmiştir.

Zamanla, İran ve Kuveyt'e ait olanlar dışındaki tüm büyük petrol yatakları Kızıl Hat içinde kalacaktı. Ortaklar bu uçsuz bucaksız topraklarda herhangi bir petrol operasyonuna girmekten kaçınmaya, bunu ancak Türkiye Petrol Şirketi'nin öteki üyeleriyle işbirliğine giderek yapmaya kendilerini mecbur hissettiler. Böylece 1914 Dışişleri Anlaşması'nın "özveri" maddesi, kabul edilişinden on dört yıl sonra, Kızıl Hat Anlaşması halinde bir kez daha doğuyordu. Bu anlaşma Ortadoğu petrol geliştirme politikasının geleceğe yönelik çerçevesini çizmiştir. Yıllar boyunca da acı veren anlaşmazlıkların odak noktası olmuştur.

Seneler sonra, Türkiye Petrol Şirketi pazarlığında Gülbenkyan'ın Teagle'ı yenilgiye uğrattığının söylendiği günlerde, Walter Teagle bir kez daha geriye bakıp durum değerlendirmesi yapacaktı. Arkada bırakılan onca çetin ve tüketici müzakereleri düşünecek, şu sözleri söyleyecekti: "Yanlış davranmışız! Bu kötü bir şey oldu! Kendi kendimize hareket etmekte üç yıl geç kalmışız."

Kızıl Hat Anlaşması Gülbenkyan yönünden büyük bir zaferdi. Bu anlaşmayla otuz altı yıllık yoğun çalışmasının meyvesini alıyor, inat ve sabrının karşılığını görüyordu. Bu onun için reşit olduğu günden beri hayatı boyunca beklediği, özlemini çektiği bir anlaşmaydı. Değer bakımından da birçok milyon dolardan daha kıymetliydi. Bu büyük olayı kutlamak için, o yaz bir gemi kiralıyor ve kızı Rita'yla birlikte Akdeniz sahillerinde geziye çıkıyordu. Fas kıyıları açığında seyrettikleri bir gün gözüne o güne kadar hiç görmediği tipte bir gemi ilişti. Bacası gemi teknesinin kıç tarafında, en uç noktada çıkıntı yaparak dışarı uzanmış bu gemi ona çok yabancı gelmiş, dikkatini çekmişti. Bunun ne olduğunu sorduğunda kızı Rita'dan "bir petrol tankeri" yanıtını alıyordu.

O sıralar Gülbenkyan elli dokuz yaşındaydı ve yüzyılın en büyük petrol anlaşmalarından birini henüz gerçekleştirmiş, petrolcülükte günün Talleyrand'ı olmuştu. Ne var ki o güne kadar, hayatında hiç petrol tankeri görmemişti.

11

Kıtlıktan Bolluğa

Benzin Çağı

1919 yılında, Birleşik Devletler Ordusu'nda binbaşı olan Dwight D. Eisenhower, can sıkıcı ve zor geçen barış günlerinden bıkkınlık getirmiş, ordudan ayrılıp askerlik günlerinden tanıdığı bir arkadaşının Indianapolis'te çalışması için yaptığı teklifi düşünmeye başlamıştı. Ancak sonradan ordunun, ülkeyi baştan sona dolaşacak motorlu bir konvoya katılmak üzere bir subay aradığını öğrenecekti. Gezi, motorlu ulaşım potansiyelinin gücünü gözler önüne sermek ve daha iyi karayollarına olan ihtiyacı dramatize ederek göstermek için tertiplenmişti. Eisenhower, üzerindeki bıkkınlığı atmak ve bir de ailesiyle birlikte batıda ucuz bir tatile çıkmış olmak için gönüllü olarak bu konvoya katıldı. Sonradan söylediğine göre "Bir sahilden öbür sahile" geçerek yapılan bu gezi, günün koşulları göz önüne alındığında, onun için gerçek bir serüven sayılırdı. İleriki günlerde bu geziyi anımsarken "Amerika'nın en karanlık yerlerinde kamyon ve tank'la yaptığımız bir gezi" deyimini kullanmıştı.

Yolculuk 1919 Temmuz ayının 7'sinde, Beyaz Saray bahçelerinin hemen güneyindeki Zero Milestone'dan başlamıştı. Kafilede kırk iki adet kamyon, personel, gözlem ve keşif sorumlusunu taşıyan beş adet araba ve motosiklet, ambulans, tankerler, seyyar mutfak, seyyar onarım atölyesi ve keşif kamyonları olmak üzere bütün bir tim vardı. Ulaşım araçları, Eisenhower'in görüşüne göre lisan ve sürme yeteneği açısından, içten patlamalı motorlardan çok at sürmeyi bilen sürücülerin elindeydi. İlk üç gün, konvoy saatte ancak altı mil mesafe kaydediyordu. Bu hız Eisenhower'i memnun etmemiş, "Bu yeterli değil, en yavaş tren bile daha çabuk yol alır" demişti. Gezi tutanağından anlaşıldığına göre kafilede giderek birçok kırık dingil, kopuk vantilatör kayışları, bozuk ateşleme bujileri ve yanmış fren balataları birikmeye başlamıştı. Yollara gelince, her çeşit yol vardı. Eisenhower'in deyimiyle "Vasattan tutun da yol bile denemeyecek çeşitli vasıflarda yollar vardı." Eisenhower bu yolları şöyle tarif etmişti: "Bazı yerlerde ağır yük taşıyan kamyonlar yolun kötü oluşu yüzünden zeminin içine saplanıyor, böyle durumlarda bizim çelik paletli traktörler yardımıyla bunları teker teker balçıktan dışarı çekip çıkarmamız gerekiyordu. Öyle oluyordu ki bazı günler altmış, yetmiş ve hatta yüz mil yol almayı planladığımız halde, sadece üç veya dört mil yol kat edebiliyorduk."

Washington'dan 7 Temmuz'da hareket eden konvoy ancak eylül ayının 6'sında San Francisco'ya ulaşmıştı. Kente ulaşan kafilenin sürücüleri önce geçit resmiyle karşılandılar. Daha sonra da California Valisi bir konuşma yapacak ve bu konuşmada konvoya katılanlardan "Ölümsüz Kırk Dokuzlar" diye söz edecekti. Eisenhower ise bu sıralar sürekli olarak ileriye yönelik düşüncelerle doluydu. Sonraki yıllarda o günleri anımsarken şöyle söyleyecekti: "Bu eski konvoy bana ikiyönlü, iyi inşa edilmiş karayollarını düşündürmeye başlamıştı." Nitekim aradan otuz beş sene gibi bir süre sonra Eisenhower, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı sıfatıyla, geniş kapsamlı bir yurtiçi karayolu sisteminin öncülüğünü yapmıştır. Ancak 1919'da, Eisenhower'in çok yavaş yürümek-

te olan "Amerika'nın En Karanlık Yerlerinden Geçme" görevi, yeni bir çağın doğuşunu simgeliyordu: Bu çağ Amerikan halkının motorizasyon çağıdır.

Yolculuk Yüzyılı

Henri Deterding 1916'da Shell Şirketi'nin Amerika'daki bir üst düzey yetkilisine yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Yaşadığımız yüzyıl bir yolculuk çağıdır. Savaşın yarattığı huzursuzluklar yolculuğa duyulan gereksinimi daha da pekiştirecektir." Bu sözler Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen günlerde çarçabuk kanıtlanmış ve sonuçları itibariyle sadece petrol sanayiini değiştirmekle kalmayıp, Amerikan yaşam tarzını ve sonra da global yaşamı değiştirmiştir.

Değişim şaşırtıcı bir hızla oluşmuştu. Deterding'in bu tahmini yaptığı 1916 yılında, Amerika'da kayıtlı oto sayısı 3,4 milyonu bulmuştu. 1920'lerde ise barış devrinin getirdiği refahla el ele, sırada bekleyen oto sayısı çok daha artan bir hızla büyüyordu. Bu on yılın sonuna gelinceye kadar Amerika'da kayıtlı araba sayısı 23,1 milyonla patlama yapmıştı. Bu arabaların her biri her gelen yeni sene ile giderek daha uzun bir yol kat etmeye başlamıştı. –1919'da araba başına ortalama 4500 mil yol alındığı halde 1929'da bu sayı ortalama 7500 mil'i bulmuştu.– Şunu da ilave etmek gereklidir ki, bu arabaların her biri benzinle çalışmaktaydı.

Artık Amerika'nın yüzü otomobillerin işgali ile değişmişti. *Only Yesterday* dergisinde yazar Lewis Allen, 1920'lerin yeni görünümünün bir portresini çizmiş, bunu şu sözlerle tanımlamıştı: "Bir vakitler sadece 'demiryoluna yakın' oldukları için gelişip refaha kavuşmuş köyler şimdi iktisadi kansızlıkla sönüp gidiyor. Route 61 yolundaki köyler ise garajlarla, benzin istasyonları, sandviç büfeleri, tavuk-restoranlarıyla, çay evleri, turist dinlenme yerleri, kamp bölgeleriyle gelişiyor ve buralardan hayat fışkırıyor. Şehir için çalışan tramvaylar ise, çoktan ortadan kalktı. Demiryolu üstüne demiryolu yapılıyor… Bu on yılın başlangıcında binlerce kentte dörtyol kavşakları, yol ve ana caddelerde trafiğin kontrolü için sadece tek bir trafik polisi yeterli oluyordu. On yılın sonunda ise, inanılmaz bir fark olmuş: Kırmızı ve yeşil trafik ışıkları, sarı uyarı ışıkları, tek yönlü caddeler, otobüs durakları, her gün biraz daha sıkılaşan park yeri kurallarıyla ve her cumartesi ve pazar günleri öğleden sonra Main Street dolayında yoğunlaşan pırıltılı bir trafik akışı… Bütün bunlar buhar çağından benzin çağına geçildiğinin bir işaretiydi."

Otomobil devriminin Birleşik Devletler üzerindeki etkisi diğer bütün ülkelerdekinden çok daha güçlü olmuştur. Takvimlerin 1929 yılını gösterdiği günlerde, dünyada mevcut otomobil sayısı toplamının yüzde 78'i Amerika'daydı. Aynı yıl Amerika'daki her motorlu araca beş kişi düşüyordu. İngiltere'de ise bu sayı araç başına 30 kişi, Fransa'da 33, Almanya'da 102, Japonya'da 702, Sovyetler Birliği'ndeyse, araç başına 6130 kişiydi. Amerika tartışmasız en önde giden benzin beldesiydi. Petrol endüstrisinin gelişiminde yaşanan değişiklik de bundan daha az dramatik sayılamaz. 1919'da Amerika'nın toplam petrol talebi günde 1,03 milyon varilken, 1929'a gelinceye kadar 2,58 milyon varile çıkacak, başka bir deyimle iki buçuk kat artacaktı. Aynı süreç içinde petrolün toplam enerji tüketimi içindeki payı yüzde 10'dan yüzde 25'e çıkmıştır. Bunlardan daha fazla tüketimi benzinde görürüz. Bu yıllar içinde benzin tüketimindeki artış dört katına yükselmişti. Benzin ve mazot bir arada 1929 petrol tüketimi toplamının yüzde 85'ini oluşturmuştu. Gazyağına gelince, diğerleri ile karşılaştırıldığında, üretimi ve tüketimi açısından bir hayli ihmal edildiği söylenebilir. Bir zamanların "yeni ışığı" artık yerini "yeni yakıt"a bırakıyordu.

Benzinin Sihri

Amerika'nın otomotiv kültüre dönüşmesinde, gerçekten çok önemli diğer bir gelişme kendisine eşlik etmiştir. Bu, yeni "yakıt" ve yeni yaşam tarzı ile ortaya çıkmış ve uygarlığın yeni mabedi sayılan benzin satış istasyonlarının doğuşu ve gelişmesidir. 1920'lerden önce benzin çoğunlukla

dükkânlarda satılırdı. Dükkân sahipleri motor yakıtını tezgâhın altına veya dükkânın arkasında bir yere yerleştirdikleri teneke kutularda veya benzeri kaplarda muhafaza ederdi. Ürün üzerinde herhangi bir firma adı bulunmazdı. Bu nedenle motorlu araç sürücüsü gerçekten benzin mi alıyor, yoksa düşük kaliteli nafta veya gazyağı karıştırılmış başka bir ürün mü satın alıyor emin olamazdı. Bu tür bir dağıtım sisteminin bir özelliği de çok ağır işlemesiydi. Otomobil çağının emekleme günlerinde, bazı perakendeciler evden eve yakıt taşıyan benzin vagonlarıyla çalışmayı denedi. Vagonların sık sık patlama eğilimi göstermesi yüzünden bu sistem tutmamıştır.

Sonunda bu dağıtım işinin en mantıklı yolu bulundu: Benzin istasyonu kurmak. İlk benzin istasyonu kurmanın şerefi birkaç değişik öncüyle özdeşleşse de, *National Petroleum News* dergisine göre bu seçkin buluş 1907'de St. Louis'de kurulmuş olan Otomobil Benzin Şirketi'ne aittir. Petrol ticareti konusunu işleyen bu dergi iç sayfalardan birine sıkıştırılmış küçük bir öykü içinde "Oto sürücüleri için istasyon" başlığı altında şu haberi duyurmuştu: "Oto sürücülerinin otobenzinini dolaysız almasını sağlayan yeni bir sistem geliştirilmektedir. Bu yöndeki deneme çalışmaları büyük başarıyla St. Louis'de Oto Benzin Şirketi'nce yürütülmektedir." Yeni buluşa yazarın dikkatini ilk çeken petrolcü ise, yazıyı okuduğunda kendini tutamayıp gülmüş, "Bu palavrayı okuyup kahkahayla gülün!" demişti. Dergide haberi duyuran yazara gelince, ilk istasyonu görmek ona kısmet olmadıysa da, Otomobil Benzin Şirketi'nin St. Louis'deki ikinci istasyonunu görebilmişti. Onun görüşüne göre bu iş gerçekten bir palavraydı. İstasyon dedikleri yerde teneke bir baraka içinde birkaç varil motor yağı ve ahşap iskeleler üzerine kondurulmuş iki adet eski su depolarından bozma benzin deposu vardı. Burada depolanan benzin bildiğimiz su hortumunun yardımı ile ve yalnızca yer çekiminden yararlanarak, yanaşan arabaların depolarına dolduruluyordu. İlk kurulan benzin istasyonlarının hepsi aşağı yukarı aynı durumdaydı; küçük, çarpık, kirli, bir veya iki adet depo ile donanmış, sokağa zorlukla çıkabilmeyi sağlayan dar geçitli harap yapılar.

Benzin istasyonunun gerçekten büyüyüp düzenli bir hal alması için 1920'li yılları beklemek gerekmişti. 1920'de ise, 100.000 benzin istasyonu kurulmuş durumdaydı. Bunlardan yarısı bakkal dükkânları, mağazalar ve hırdavatçılardı. Aradan on sene geçtikten sonra ise artık bu dükkânların pek azında benzin satışı yapılıyordu. 1929 yılında, benzin satan perakendeci firma sayısı yaklaşık 300.000'e ulaşmıştı. Bunların da hemen hemen hepsi gaz istasyonları veya garajdı. Otomatik benzin istasyonu sayısı ise 1921'de 12.000 kadarken, 1929'da 143.000'e ulaşmıştı.

İstasyonlar her yerde yayılmış durumdaydı; büyük kentlerin yol dönemecinde, küçük kentlerin ana caddelerinde, köy kavşaklarında artık sık sık benzin istasyonlarına rastlanıyordu. Bu istasyonlara Rocky bölgesi doğusunda "doldurma yerleri", Rocky bölgesi batısındaysa "servis istasyonu" denirdi. 1921 yılında Texas, Fort Worth'da, sekiz pompalı ve sokaktan üç ayrı girişi olan ünlü süper istasyonun açılmasıyla bu küçük istasyonların geleceği tehlikeye düşecekti. Yeni açılan süper istasyona karşın yine de modern servis istasyonu kavramının gerçek yaratıcısı California ve özellikle de Los Angeles'dir. Burada kurulan istasyonlar dev büyüklükteki işaret-yazıları, dinlenme tesisleri, sayvan denen kubbeleri, manzaralı konumu, kaldırımlı giriş yeriyle standard yapıtta birer servis istasyonuydu. Shell Şirketi'nin öncülük ettiği "Barut kutusu" diye anılan standard benzin istasyonları tüm ülke düzeyinde şaşırtıcı bir hızla filizlenip gelişecek ve 1920'lerin sonuna gelindiğinde yalnızca benzin satışından değil –tires, batteries and accessories– (lastik, akü ve aksesuar) sözcüklerinin baş harfleriyle simgelenmiş TBA'dan da para kazanacaktı. "Standard of Indiana" ise istasyonları petrol ürünleri dışında motor yağından mobilya cilasına, dikiş makinesi yağından elektrikli süpürgeye kadar her çeşit mal satan çok daha büyük ticaret merkezlerine dönüştürüyordu. Daha sonra bulunan yeni tip bir pompa ülke çapında günün modası olacaktı. Pompa, benzini tepesinde bulunan cam bir kâsenin içine itiyor ve benzinin akışı müşteri tarafından görülüyordu. Bundan amaç ürünün saflığı konusunda müşteriye güvence vermekti.

Böylece, servis istasyonlarının yaygınlaşması ve rekabetin de kızışmasıyla istasyonlar kendilerine birer isim bulup, yeniçağı simgeleyen işaret ve tabelalar astılar. Texaco "Yıldız", Shell "De-

nizkabuğu", Sun "Parlak Elmas", Union "76", Phillips "66", Socony "Uçan At", Gulf "Portakal Renkli Küre", Standard of Indiana "Kızıl Taç", Sinclair "Brontosaurus" (Jeolojide dinozor neviden bir hayvan), Jersey Standard vatanseverliği yansıtan kırmızı, beyaz, mavi renkleri, isim veya simge olarak kabul ettiler. Rekabet, petrol şirketlerini milli kişiliklerinin garantisi olarak bazı ticari markalar kullanmaya zorlamıştır. Bunlar dinsel resimleri andıran ikonlar gibiydi. Sürücülerin yabancılık duymamasına, kendilerini güvencede ve oraya aitmiş gibi hissetmelerine yarayan bu işaretler uzun bir kurdele gibi, Amerika'yı baştan başa kat eden yollarda asılı dururdu.

Benzin istasyonları aynı zamanda bir uzmanın belirttiği gibi "haritacılık" biliminin gelişmesine ve büyümesine "Amerika'nın katkısı" olan yol haritalarının ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Özellikle otomobiller için çıkarılmış ilk yol haritası büyük bir olasılıkla 1895'te Chicago Times Herald'de yayınlanan ve gazetenin düzenlediği elli dört mil mesafeli otomobil yarışı için hazırlanmış haritadır. Gulf Şirketi 1914 yılında Pittsburgh kentinde ilk benzin istasyonunu açarken yerel bir reklamcı kendilerine bu benzin istasyonunun bulunduğu yeri yol haritası üzerinde gösteren bir broşür basmayı teklif etmiş ve basılan broşür otomobil sürücüleri için büyük bir kolaylık yaratmıştı. 1920'li yıllarda Amerikalılar'ın arabaları ile yollara dökülmesi ile birlikte yol haritaları kullanımı da yaygınlaşmış ve otomobillerin vazgeçilmez birer parçası olmuşlardır.

Bu arada müşterileri çekmek için benzin istasyonları yeni buluşlar peşinde koşuyordu. 1920 yılına gelindiğinde, Shell Şirketi'nin California kolu, çalışanlarına ücretsiz üniforma dağıtmaya ve bu üniformaları haftada üç kez ücretsiz temizletmeye başladılar. İstasyonda çalışanların görev yerinde dergi, gazete okumaları ve müşteriden bahşiş alması yasaklanmıştı. Shell Şirketi çalışanlarına "Lastiklere hava ve radyatöre su servisinin halkın onlardan beklediği bir hizmet olduğunu, bu hizmetin Shell müşterisi olsun veya olmasın, herkese hiçbir ayırım gözetmeden yapılması gerektiğini" telkin ediyordu. Sene 1927'yi bulduğunda ise artık "servis istasyonu satıcıları" diye anılmakta olan çalışanların müşterilere "Lastiklerinizi kontrol etmemi ister misiniz?" diye sorması âdet olmuştu. Çalışanlardan uymaları istenen diğer bir yenilik, müşteriye hizmet verirken, "kendi kişisel fikir ve önyargılarını" işle karıştırmamalarıydı. Satıcılar müşterilerin, Doğu kökenli veya Latin kökenli olmalarına bakmadan herkese eşit hizmet vermek ve konuşurken argo dil kullanmamakla yükümlüydü.

Bu arada yapılan yoğun reklamcılık ve tanıtım programlarının da katkısıyla, yöresel ve milli servis istasyonları yaygınlaştı. Benzin satışını en üst düzeye çıkaran kişi bir reklamcı olan Bruce Barton'dur. Barton benzin satışını en uzak yörelere kadar ulaştırmaya çalışmıştır. Son derece otoriter bir ifadeyle konuşan Bruce Barton'un yazmış olduğu The Man Nobody Knows (Kimsenin Tanımadığı Adam) isimli yapıt hem 1925 hem de 1926 yıllarında ülkenin en çok satılan kitaplar listesinde birinci olmuştur. Bu kitap Barton'a neredeyse ölümsüz bir ün kazandırmıştır. The Man Nobody Knows, İsa'yı ele alıyor ve onun "Kudüs'teki akşam yemeğinde sadece en popüler konuk olmakla kalmayıp", aynı zamanda "modern iş yaşantısının kurucusu" ve günün en büyük reklamcısı olduğunu kanıtlıyordu. Takvimler 1928 yılını gösterdiğinde Barton petrolcüleri muhatap alarak "benzin mucizesini yansıtma girişiminde bulunmalarını" istedi. Onları "benzin doldurma istasyonlarının kapısı önünde bir saat durup gaz almaya gelen müşterilerle konuşmaya" çağırdı. Petrolcülerin haftada bir dolarcık benzinin yaşamlarında neler yapabileceğini, nasıl sihirli olabileceğini keşfetmelerini istiyordu.

Onlara bu görüşlerini şu sözcüklerle anlatıyordu: "Dostlarım, satmakta olduğunuz şey ebedi gençlik çeşmesinden gelen sihirli bir sırdır. Sağlıktır. Konfordur. Başarıdır. Siz ise sattığımızın basit ve kötü kokulu, galon başına birkaç sent değerde bir şey olduğunu sanıyorsunuz. Petrolü nefret edilen zorunlu bir masraf olarak düşünüyor ve bu sınıfa sokuyorsunuz... Ancak bu yanlıştır. Kendinizi sizden bunu satın alan erkek veya kadın müşterinin yerine koyun. Sizin sattığınız benzinin onların yaşamında nasıl mucizeler yarattığını göreceksiniz."

Bu mucize benzinin insanları istedikleri yere götürebilmesinden ileri geliyordu. Artık insanlar benzin sayesinde istedikleri zaman istedikleri yere gidebiliyordu. Bu gerçek petrolcüleri harekete geçiren bir mesaj etkisi yapıyor, artık maliyetlerden, depolama konularından, envanterlerden, pazar hisselerinden ve kirli ve yağlı üniformalardan korkmuyorlardı. Artık bu on yılın sonuna gelindiğinde benzinin perakendecilerde satışı yaygın bir alışkanlık olmuş, kutsal bir iş olmasa bile, büyük ve rekabete açık bir işkolu durumuna gelmişti.

"Teapot" Fırtınası

Benzin fiyatı artık Amerikalılar'ın çoğunun yaşamını ve geleceğini etkiler olmuştu. Bu nedenle 1920'lere gelindiğinde, benzin fiyatının her yükselişinde bunun güncel konu haline gelmesi ve eleştiriler çekmesi sanki kural olmuştu. Bu olgu anında basın tarafından halka duyuruluyor, valiler, senatörler ve hatta devlet başkanlarınca tartışmaya açılıyor, Amerika Birleşik Devletleri hükümetince tahkik ediliyordu. Öyle ki, 1923 yılında, yine böyle bir fiyat artışında, Wisconsin'de Senatör Robert La Follette, diğer adı ile "Savaşçı Bob," benzin fiyatlarına yapılan zam konusunda Parlamento'da ağır konuşmalar yapmış, artışa neden olanlar için büyük cezalar istemişti. La Follette ve bağlı olduğu komisyon bu suçlamalarda halkı uyarıyor "büyük petrol şirketlerinden sadece birkaçı bile, gelecek birkaç sene içinde 1920 Ocak ayından beri yaptıkları gibi petrol fiyatlarında manevra çevirmeye devam ederlerse bu ülke halkının bir galon benzin için en az 1 dolar ödemeye hazır olmalarını" söylüyordu. Ancak bu sözlerden hemen sonra benzin üretiminde aşırı artış yaşanması fiyatları düşürecek ve Savaşçı Bob'un uyarısı fazla etkin olmayacaktı. 1927 Nisan ayında benzinin perakende fiyatı San Francisco'da galonu on üç sente, Los Angeles'de de on buçuk sente kadar düştü. Böylece, La Follette'nin meşum kehaneti gerçekleşmemişti.

Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, La Follette, her ne kadar benzin fiyatlarındaki tahmininde isabetsiz olmuşsa da, başka bir konuda hedefe tam isabet yapmıştı. Fiyat konusundaki tutumu, bu konudaki tahkikatları kendini asıl meşgul eden başka bir konu yanında sadece küçük bir yan gösteridir. Gerçek şudur ki, La Follette için, Senato'da Haçlı seferlerinin öncülüğünü yapan kişi ve ülke tarihinde en ünlü ve en acayip skandalı ortaya çıkaran grubun başıdır denebilir. Bu Teapot Dome (Çaydanlık Kubbesi) skandalıdır.

Wyoming'de Teapot Dome adıyla bilinen ve jeolojik bir yapıtı andıran şeklinden ötürü bu ismi taşıyan bölge, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Taft ve Wilson dönemlerinde, "donanmanın petrol rezervi" olarak ayrılmış üç petrol yatağından (diğer ikisi California'daydı) biridir. Hatırlanacağı gibi o sıralar Amerikan donanmasının kömürden petrole döndürülmesi gündemdeydi ve tartışmalar yapılıyordu. Teapot Dome donanma yedeği olarak ayrılmış yataklardan biriydi. Amerika'da süregelen bu tartışmaların bir benzeri de İngiltere'de, hemen aynı günlerde yaşanmış ve Winston Churchill, Amiral Fisher ve Marcus Samuel gibi kişileri uzun zaman meşgul etmişti. Amerikalılar da İngilizler gibi petrolün kömür karşısındaki üstünlüğünü kabul ediyor ve konu üretim olduğunda Amerika'nın ne denli avantajlı olduğunu da biliyor, fakat tıpkı İngilizler gibi "kritik bir anda" petrolün tükeneceği olasılığından korkuyorlardı. Nitekim Amerikalı bir donanma yetkilisi şöyle diyordu: "Kritik bir anda petrol bulamamak demek... filonun hareket yeteneğinin olumsuz etkilenmesi ve tüm milletin güvenliğinin yok olması demektir." Ya en ihtiyaç duyulduğu kritik bir anda petrol birden tükenirse? Ancak, tüm bu dezavantajlara karşın petrolün sağladığı yaşamsal avantajlara karşı konulamadı ve Amerikan filosunu kömürden petrole döndürme kararı alındı. Bu kararın uygulanma tarihi İngiltere'yle aynı yıla, 1911'e rastlar. Aynı yıl, petrolle ilgili kuşkuların giderilmesi amacıyla, Washington hükümeti, potansiyel üretim bölgelerinde donanma için petrol rezervi yapmaya girişti. Amaç "beklenmeyen acil bir durum için, petrol stoku bulundurmak" ve bunu ancak savaş ve kriz gibi hallerde kullanmaktı. Petrol rezerv bölgelerinin tesis işi pek kolay olmamıştı. Washington'da uzun mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştu. Ayrıca bun-

ların kısmen de ola özel teşebbüslerce işletilmesi konusu da tartışılmıştı. Tartışma yirminci yüzyıl Amerika'sında devam etmekte olan kamu politikasının tipik bir parçası gibiydi. Bir kısım Amerikalı kamuya ait topraklardaki kaynakların özel teşebbüslerce işletilmesi yanlısıyken, diğer bir Amerikalı grup karşı görüşteydi ve kaynakların işletilmeden federal hükümet denetiminde tutulması ve korunmasından yanaydı.

1920 yılında Devlet Başkanlığı'na Cumhuriyetçi aday Warren G. Hardinge getirilmişti. Hardinge'nin seçilme nedenlerinden biri "gerçekten bir başkana" benzemesiydi. İktidara geldikten sonra, o da, her iki başkandan bekleneni yaptı ve kaynaklar tartışmasında tutucu tarafla ilerici taraf arasında uyum ve denge sağlamaya çalıştı. Ne var ki, İçişleri Bakanlığı'na New Mexico Senatörü Albert B. Fall'u atamıştı ve bunu yapmakla da kendini ele vermiş, tutuculardan değil ilericilerden yana olduğu anlaşılmıştı. Fall'a gelince, başarılı ve politikacı olarak güçlü bir çiftçi ve ayrıca hukukçu ve madenciydi. Bir derginin tarifiyle "Öncü ruhlu, fazla yontulmamış, iki yumruğuyla birden dövüşe hazır, eski zamanlarda yaşamış Texaslı bir şerife benziyordu." Söylentiye göre gençlik günlerinde tıpkı Zane Grey gibi iyi silah kullanır, atışlarını çabuk ve isabetli yapardı. Siyah, geniş kenarlı şapkası ve atlara karşı duyduğu merakla tipik bir Batı kovboyu gibiydi. Fall'u böyle tanımlayanların karşısındaki muhalif grup olan tutucularsa, onu tamamen farklı bir gözle görüyordu. Günün önde gelen tutucu kanat mensuplarından biri onu "araştırmacı mafyası" olarak tanımlamıştı. Bu zat Fall'un İçişleri Bakanı oluşu hakkında şunları söylemiştir: "İçişleri Bakanı olarak daha kötü bir adam bulmak belki mümkün olabilirdi. Ancak bu hiç de kolay olmazdı."

Fall'un icraatlarından biri donanmanın petrol rezervini Donanma Bakanlığı'ndan alıp İçişleri Bakanlığı'na vermesidir. İkinci aşamada rezervleri özel şirketlere kiralamak istiyordu. Fall'un faaliyetleri dikkat çekmekteydi. Nitekim 1922 ilkbaharında, kira sözleşmelerinin imzalanmasından hemen önce, bir gün, Standard Oil'den Walter Teagle, beklenmedik bir anda, Hardinge'nin tanıtım kampanyasını yönetmiş olan ve o sıralar Amerika Birleşik Devletleri Nakliye Kurulu'nun başı Albert Lasker'in ofisinde beliriverdi. Teagle, Lasker'e şunları söyleyecekti: "Anladığıma göre İçişleri Bakanlığı Teapot Dome bölgesini kiralamak için kontrat imzalamak üzere. Bu da hemen bütün endüstri alanlarında biliniyor. Ben şahsen Teapot Dome'la ilgilenmiyorum. Burası Standard Oil New Jersey kolu için hiçbir anlam ifade etmiyor, ancak inanıyorum ki Başkan'ın bunu bilmesi gerek. Bu konuda burnuma çirkin kokular geliyor."

Biraz kuşkulu da olsa Lasker Başkan'a gidip Teagle'ın mesajını iletti. Hardinge odasında dolaşmaya başlamış ve "Bu söylentiyi daha evvel de duydum. Ancak eğer Albert Fall dürüst bir adam değilse, ben de Amerika Birleşik Devletleri için uygun bir Başkan değilim" demiştir. İki varsayımın da doğru olduğunu zaman göstermiştir.

Sonunda Fall, Teapot Dome'u Harry Sinclair'e kiraladı. Bu kontrat, Sinclair açısından fazlasıyla memnuniyet verici koşullarda yapıldı; çünkü bu kontratla Sinclair'e garantili bir pazar –Amerika Birleşik Devletleri pazarı– sağlanmış oluyordu. Ayrıca Fall, Edward Doheny'ye de bundan da daha geniş kapsamlı bir rezerv olan California rezervinin Elk Hill bölgesini kiraladı. Hem Harry Sinclair hem de Edward Doheny Amerikan petrolcüleri arasında en tanınmış şahsiyetlerdi. Her ikisi de müteşebbis işadamıydı ve kendi yeteneklerini kullanarak, köhne Standard Oil veraseti dışında en büyük işletmeleri yaratmış "iki yeni adamdı." Bunlardan Doheny'ye halk efsane kahramanı gözüyle bakıyordu. İş yaşamına ilk günlerde madenci olarak başlamıştı. Maden ocağında kuyuya düşüp iki bacağı da kırılınca, yatağa mahkûm olmuştu; ancak yatarak geçen günleri boşa harcamayarak hukuk kitapları okumuş ve kendini avukat olmaya hazırlamıştı. Kendisinin ayrıca bıçak kullanarak bir dağ aslanıyla dövüştüğü de söylentiler arasındadır. 1920'li yıllarda artık Doheny büyük bir servete ve Standard Oil kalıntısı şirketlerin her birinden daha büyük bir ham petrol üreticisi olan kendi şirketi Pan American'a kavuşacaktı. Doheny iş yaşamında her iki partinin politikacılarına nüfuz etmeye ve onlarla dostluk kurmaya özen göstermiş, bunu kendine prensip edinmiştir.

Sinclair de aynı doğrultudaydı. Kansas'ta küçük bir kasaba eczacısının oğlu olan Sinclair kendisini eczacı olarak yetiştirmişti. Ancak yirmi yaşındayken, bir spekülasyon sonucu aile mülkü olan eczanesi elden gitmişti. İflas durumuna düşünce önce maden donanımları için kereste satarak yaşamını sürdürdü. Daha sonra da Kansas'ın güneydoğusunda ve Oklahoma'nın Osage bölgesinde küçük çapta petrol sahaları alım satımına yöneldi. Yatırımcıların sempatisini kazanarak, küçük çapta petrol şirketleri kurarak bunları kiralamaya başladı. Çok üstün bir ticaret adamı ve güçlü ve ikna edici, inandırıcı kişiliği, kendine olan güveni ile, hiç kimseye ve özellikle de yatırımcılara ödün vermeyen bir adamdı. Meslektaşlarından birinin deyimiyle "masanın baş köşesi daima onun oturduğu yerdi." Elinde avucunda ne varsa hepsini Oklahoma'daki Glenn Pool'a yatırmış ve sonunda büyük bir servet edinmişti. O günlerde yeni keşfedilmiş olan Oklahoma petrol yataklarına giderek, ürünün fışkırması ve henüz boru hatlarına bağlanmaması nedeniyle, üstü başı petrole bulanmış olarak varili on sentten ne kadar petrol bulduysa satın aldı. Petrolü çelik yapılı petrol tanklarında depolayarak, boru hattının tamamlanmasını bekledi ve sonunda da petrolü varili 1,20 dolardan satmayı başardı.

Birinci Dünya Savaşı çıkana kadar Sinclair tüm kıtada en büyük bağımsız petrol üreticisi olarak kaldı. Ancak satışını büyük, entegre şirketlere yaptığı için, istediği hedefe ulaşamıyordu. 50 milyon doları bir araya getirip 1916'da sessizce kendi entegre petrol şirketini kurdu. Şirket kısa sürede ülkenin en büyük on şirketinden biri olmuştu. Şirket kısa zamanda mutlak söz sahibi olarak ülkenin her yanında iş sahasında mücadele verip yarışacak duruma geldi. Günler geçtikçe yeni bir huy edinmiş, istediği ne varsa ele geçirmek için önünde hiçbir engel tanımamaya başlamıştı ve bu defa da istediği Teapot Dome'du.

İçişleri Bakanlığı 1922 Nisan ayında Doheny ve Sinclair ile, ortada dolaşan söylentilere karşın kontrat imzaladı. Tutuculardan birinden kaynaklanan söylentiye göre "Bay Fall bazı büyük şirketlerle karanlık ilişkiler içindeydi." Senatör La Follette tahkikata girişti ve tahkikat sonucunda, donanma mensuplarından rezervlerin Donanma Bakanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na devrine karşı çıkmış olanların uzak ve ücra istasyonlara sürülerek uzaklaştırılmış olduğu ortaya çıktı. Bu gerçek La Follette'nin kuşkularını daha da artırmıştı. Ancak bir sene sonra, 1923 Martı'nda, Fall'un İçişleri Bakanlığı'ndan istifasıyla bu kuşkular kanıtlanmayıp söylenti olarak kalmaya mahkûm olacaktı. İstifa ettiği zaman halk içinde hâlâ tutarlı ve saygın kişiliğiyle tanınıyor, ancak bir taraftan da durumu giderek kuşku uyandıran bir halk adamı izlenimini veriyordu.

Kuşku uyandırma konusunda Hardinge Yönetimi gitgide batağa saplanmaya, skandallar ve yanlış uygulamalarla suçlanmaya başlamıştı. Bizzat Hardinge kendisi suçlamalara muhatap oluyor, bir metres tuttuğu söylentisi ağızdan ağıza yayılıyordu. Söylentiler karşısında üzüntüye kapılan Devlet Başkanı, Kansas düzlüğünde özel aracıyla dolaşırken "Düşmanlarımla bir zorum yok, onlarla nasılsa baş edebilirm. Bana sorun yaratanlar ne yazık ki kendi dostlarım" diyecekti. Bu sözleri sarf ettikten hemen sonra da San Francisco'da aniden ölecekti. Doktorun söylediğine göre ölüm nedeni "damar tıkanması", basına göreyse "biraz dehşet, biraz utanç ve biraz da şaşkınlığa kapılmış olmaktan ileri gelen bir hastalıktı!" Ölümünden sonra yerine Başkan Yardımcısı Calvin Coolidge geçti.

Bu arada Teapot Dome konusunu Senato'daki Kamu Toprakları Komisyonu ele almış, tahkikata devam ediyordu. Ancak ortada henüz suçu kanıtlayan kesin delil yoktu ve halkın bir kısmı bütün söylentilerin ciddiyetten uzak olduğunu, "bir bardak suda yaratılan fırtınadan" başka bir şey olmadığını söylemeye başlamıştı. İşte tam bu sırada ilginç bazı söylentiler ortalığı karıştırdı. Teapot Dome'un kiralandığı günlerde Fall'un New Mexico'daki çiftliğinde kapsamlı ve pahalı restorasyona giriştiği ortaya çıktı. Ayrıca kumbarasından çıkardığı yüz dolarlık banknotlarla yakındaki bir çiftliği satın aldığı da kanıtlanmıştı. Bu gerçekler bazı sorulara yol açtı. Fall nasıl olup da böyle birdenbire para içinde yüzmeye başlamıştı? Mali durumundaki bu beklenmedik değişme kendisine ısrarla sorulup, bu konuda baskı yapıldığında Fall, Washington Post yayımcısı Ned

Mc Lean'den yüz bin dolar borç para aldığını söyleyecekti. Sinüzit hastalığından seyahat edemeyecek durumda olan Mc Lean'la konuşmak için Palm Beach'deki evine gidildi. Mc Lean borç para verdiğini kabul ediyor, ancak Fall'un, hemen birkaç gün sonra, çeki bozulmamış olarak iade ettiğini söylüyordu. Bunu izleyen günlerde daha da can sıkıcı söylentiler duyuldu. Sinclair'in sekreteri verdiği ifadede patronunun bir kere kendisine Fall için, isteyecek olursa kendisine yirmi beş otuz bin dolar kadar para vermesini söylediğini ifade ediyordu. Nitekim Fall bu parayı istemişti. Durumun bu şekli almasından Sinclair bizzat tedirgin olmuş, gazetecileri atlatmak için önceden haber vermeden acele Paris'ten Versay'a gitmişti.

Asıl bomba ise daha sonra patlayacaktı. 24 Ocak 1924'te Edward Doheny Senato'ya verdiği ifadede, Fall'a bin dolar para verdiğini, bu parayı bizzat oğlunun nakit olarak "küçük siyah bir çanta içinde" Fall'un ofisine götürdüğünü söyleyecekti. Doheny bu paranın kesinlikle rüşvet olmadığını, eski bir dosta verilmiş borç para olduğunu ısrarla söylüyordu. Yıllarca önce ikisi birlikte altın aramaya çıkmış, arkadaş olmuşlardı. Bu arada Doheny Senato'ya Fall tarafından imzalanmış olduğunu iddia ettiği, eski ve yırtık, imza kısmı eksik bir de not sunuyordu. Doheny imzalı kısmın karısı tarafından kasten kesilip saklandığını, bunun Doheny ölecek olursa Fall'u gayri müsait koşullarla geri ödemeye mecbur etmemek, tedirgin olmaktan kurtarmak için yapıldığını söylüyordu. Bu, yalnızca dostlukla düşünceli oluşun karması olan bir önlemdi.

Fall ise ifade veremeyecek kadar hasta olduğunu söylecek ve bu bazı kimselere birkaç yıl evvel oluşan başka bir olayı hatırlatacaktı. Aynı Fall, 1920 senesinde Woodrow Wilson'un durumunu saptamak için Beyaz Saray'a giden iki senatörden biriydi. Beyaz Saray'a Wilson'un gerçekten bir krizden mi rahatsız olduğunu, yoksa, söylendiği gibi, aklını mı kaçırdığını tahkik için gidilmişti. İşte 1920'nin o anılan gününde Fall Birleşik Devletler Başkanı'na "Sayın Başkan, hepimiz sizin için dua ediyoruz" demiş ve Wilson'dan ancak duyulabilen bir sesle şu yanıtı almıştı: "Hangi yöne doğru Senatör?" Halk işte şimdi de Fall'un hastalığının tahkik edilmesini istiyordu. Bu garip hikâyedeki gerçekler ortaya döküldükçe insanların itibarları da sağa sola savruluyordu. Bu arada tahkikat komisyonu Washington Post yayımcısı Mc Lean ile Washington DC'den birtakım kişiler arasında Palm Beach-Washington arası birtakım telgraf değiş-tokuşu yapıldığını da öğrenmişti. Senato Komisyonu karşısında ifade verenler arasında geçmişte Oklahoma'da tren soyguncuğu yapmış biri bile vardı. Bu arada Harry Sinclair Senato'nun sorularına cevap vermeyi kabul etmediğinden mahkemeye hakaret suçundan yargılanıyordu. Durumunu kurtarmak için Burn Dedektiflik Bürosu'na başvurup jüri üyelerinin itibarlarına gölge düşürmek istedi ve gerekçe olarak da Anglo-Sakson hukukunun alışılmış kurallarına uymadıklarını öne sürdü. 1924 yılına gelindiğinde *The New Republic*'in yazdığı gibi artık tüm Washington "omuzlarına kadar petrole batmış durumdaydı..." Gazete muhabirleri bundan başka şeyden bahsetmiyordu. Otellerde, caddelerde, yemek masalarında konuşulan tek konu petroldü. Kongre bütün öteki işleri bırakmış, yalnız bu işle meşgul oluyordu.

1924 Başkanlık seçiminin yakın olduğu günlerde Calvin Coolidge seçimi kazanmaya ve Beyaz Saray'a temelli yerleşmeye kararlı ve niyetliydi. O aşamadaki ana petrol politikası, konudan olanak verdiğince uzak durmak ve böylece Teapot Dome skandalının izlerini unutturmaktı. Bu arada Coolidge'in yardımına ve savunmasına Cumhuriyetçi bir Kongre üyesi gelecek ve Coolidge'in Teapot Dome'la olan tek ilişkisinin bir petrol lambası ışığının çekiciliğine kapılmış olmasından ileri geldiğini söyleyecekti. Demokratlar Teapot skandalını geçerli bir seçim kozu olarak kullanmak istiyordu. Ancak, Calvin Coolidge'in siyasi gücünü hafife almakla hata ediyorlardı. Diğer yandan, kendilerinin de bazı ithamlarla yara alabileceği olasılığını görmezlikten geliyordu; çünkü ne de olsa Doheny, Woodrow Wilson Kabinesi'nin en az dört eski üyesine elverişli şartlarla yeni işler sağlamış bir Demokrat'tı. Ayrıca Woodrow Wilson'un damadı ve 1924 seçimlerinde Demokratlar'ın ilk sıradaki adayı William Mc Adoo'ya 150.000 dolar yasal danışma ücreti ödemişti. Ne var ki halk bu ücret konusunu öğrenecek ve bu yüzden Mc Adoo seçim şansını kaybede-

cek, onun yerine John W. Davis Demokratlar'ın ön sıradaki adayı olacaktı. Olaylar gelişiyor, söylentiler artıyordu. Bu arada Doheny'nin Teapot Dome tahkikat kurulunun başkanı olan Demokrat Senatör'le Montana'da bir konuşma yaptığı ve petrol konusunda ona bir "öneride" bulunduğu da ortaya çıkmıştı.

Teapot Dome konusunda çıkarılan fırtına giderek şiddetlenirken Coolidge de boş durmuyor, karşı saldırıya geçiyordu. Hardinge'nin alt kadrosunu işten çıkarıyor, yanlış uygulama gerekçesiyle ihbarlar yapıyor, bu arada biri Demokrat Parti'den diğeri Cumhuriyetçiler'den iki özel savcıyı kadrosuna alıyordu. Seçim kampanyası süresince kendini skandaldan uzak tutmaya özen gösterecek ve 1924 Başkanlık kampanyasında bu yüzden "Silent Cal" (Suskun Coolidge) namıyla anılacaktı. Konuları görmezlikten gelerek etkisiz bırakma stratejisi uyguluyordu. Ve o güne dek de hiçbir konuda bu denli suskun olmamıştı. Coolidge stratejisinde başarılı olmuştur. Belki gariptir fakat gerçekten de tüm kampanya boyunca Teapot Dome skandalı bir kez daha gündeme gelmemiştir.

Ancak skandal unutulmayacak ve on yıl süreyle daima belleklerde kalacaktı. 1928'de, Sinclair'in düzmece bir şirket olan Continental Trading yoluyla Fall'a birkaç yüz bin dolar para gönderdiği açığa çıkacaktı. Bu, Fall'un iki eski arkadaşına yapmış olduğu hizmetler karşılığında en az 490.000 dolar aldığının kanıtı anlamındaydı. Nihayet 1931 yılında, artık tükenmiş olan açgözlü Fall hapse atılıyordu. Bu kişi görevde iken yaptığı yolsuzluktan hüküm giyip tutuklanmış ilk kabine üyesidir. Sinclair'e gelince hem mahkemeye hem de Senato'ya hakaret suçundan altı buçuk ay hapis cezasına mahkûm oldu. Hapse giderken yolu üzerindeki Sinclair Konsolide Petrol Şirketi'ne uğrayıp yönetim kurulu toplantısına katılacaktı. Kuruldaki öteki müdürler kendisini karşılayıp resmi bir davranışla, "güven oylarını belirtmişlerdi." Doheny ise masum bulunmuş, hiçbir zaman hapse girmemiştir. Ancak senatörlerden biri bu durumu yadırgayacak, Doheny'yi ima ederek "Birleşik Devletler'de bir milyon doları hapis cezasına çarpmak mümkün olmuyor" diyecekti.

Albay ve Özgürlük Bonoları

Tahkikatın ileri aşamalarında düzmece şirket Continental Trading'in aslında bir mekanizma olduğu ortaya çıkmış ve bu skandalın daha da büyüyerek geniş yankılar uyandırmasına neden olmuştu. Bu mekanizmayla, önde gelen bir grup petrolcüye, kendi şirketlerinin ürettiği petrol satışı üzerinden "Özgürlük Bonosu" adı altında bir komisyon ödeniyordu. Harry Sinclair, komisyonun bir kısmını suspayı olarak Fall'a ödemiş, yani bono vermişti. Komisyonun bir kısmını da Ulusal Cumhuriyetçi Kurul almıştı. Ancak ülkeyi asıl şaşırtan Albay Robert Stewart hakkında öğrendikleriydi. Halk Amerika'nın en seçkin, en başarılı ve en güçlü petrolcülerinden sayılan Indiana Standard Başkanı Albay Robert Stewart'ın Özgürlük Bonosu'ndan komisyon alanlardan olduğunu öğrendiğinde gerçekten şok geçirmiş gibiydi.

Geniş yüzlü, iri yapılı biri olan Stewart bir vakitler Teddy Roosevelt'in organize ettiği Rough Riders (Sert Sürücüler) grubuna katılmıştı. Diğer büyük petrol şirketi başkanlarının aksine, hayatında bir gün bile petrol sahasına çıkmamış, bu yönde bir çalışması olmamıştı. Standard'a katıldığı ilk günler şirkette avukat olarak görev almış, hukuk alanındaki bilgisini şirketin en üst düzeyinde bile uygulamak istemişti. Aslında bunda şaşacak bir taraf yoktu. Ne de olsa, dağılmadan evvel ve sonra petrol endüstrisi daima birtakım meydan okumalara maruz kalıyordu. Sinclair de 1907'den beri Indiana Standard'ın sözü edilen her olayında daima işin merkezinde olmuştu. Otokratik, buyruk vermeyi seven, mücadeleci yapısıyla şirkete savaşma gücü aşılamış ve 1920'lerde ülkenin bir numaralı benzin pazarlayıcısı olmuştu. Halk arasında "Albay Bob" diye anılan bu adam sadece petrol endüstrisinin değil, tüm Amerikan iş yaşamının en saygın ve hayranlık duyulan liderlerinden olmuştu. Onun kadar seçkin birinin Teapot Dome pisliğine bulaştığına inanmak çok zordu. Ancak, yine de uzun yıllar devam eden sorgulama sonunda bizzat bu işe karıştığını, Con-

tinental Trading ve Özgürlük Bonolarıyla olan ilişkisini itiraf ederek kendisinin de 760.000 dolarlık hisse aldığını kabul etmiştir.

Stewart'ın Teapot Dome denilen arapsaçına her gün biraz daha battığı günlerde, Indiana Standard'ın en büyük hissedarı olan ve o güne dek şirket idaresine karışmamış olan bir kişi, Stewart'a "kendisine yöneltilen her eleştiride kendisini savunup temize çıkarmasını" söylemişti. Ancak Stewart buna yanaşmadı. Ve nihayet 1928'de şirketin bu en büyük hissedarı Stewart'a kendini savunmak için her fırsatı verdiğini, ancak onun bunu yapmadığını, şimdi de artık şirketten ayrılması gerektiğini söyleyecekti. Sözü edilen hissedar "Junior" lakabıyla tanınan, John D. Rockefeller'in tek erkek evladıdır.

John D. Rockefeller Jr. kısa boylu, ciddi, münzevi yaradılışta biriydi. Babasına tapıyor, onun tutumluluk konusundaki görüşlerini candan benimseyip uyguluyordu. Brown Üniversitesi'nde henüz çok genç bir öğrenci olarak okurken arkadaşları onu kendine ait peçetelerin kenarlarını kıvırıp dikerken görmüş, çok şaşırmışlardı. Ancak daha da ilginç olan Junior'un annesi tarafından "görev" ve "sorumluluk" üzerinde nasıl yetiştirildiğidir. Annesi çok ciddi bir şekilde ona bu iki kavramın anlamını öğretmişti. Doğru ve dürüst davranmak Junior'un prensibiydi. Kendisi de babasından bağımsız olarak, sistemli bir şekilde bağışlar yapmış, aile servetinin önemli bir kısmını bu uğurda harcamıştır. Doğal olarak yine de aileye büyük bir servet kalıyordu. Meşgul olduğu öteki işlerden biri de çeşitli yurttaşlık işleri ve sosyal konulardı. Hatta bir defasında, New York ili adına fuhuş konusunda açılan bir soruşturmada görev alacak kadar ileri gitmişti.

Genç Rockefeller, babasının "bayan arkadaşı" diye bilinen, "iftiracı ceza mabudesi" Ida Tarbell'le bile diyaloğa girmişti. 1919 yılında bir kongrede karşılaştığı bu kadına son derece nazik ve terbiyeli yaklaşmış, nerdeyse bir şövalye gibi davranmıştı. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra, babası hakkında bir kitap yazmayı planladığını, bu kitapta kendisinin babasıyla yaptığı konuşmaları esas almak istediğini söyleyerek İda Tarbell'den seri halindeki bu konuşmaları gözden geçirmesini rica etti. Hatta işini kolaylaştırmak için gereken materyali Tarbell'in Manhattan Gramercy Park'taki apartmanına bizzat kendisi götürdü. Yazar bu belgeleri inceledikten sonra baba Rockefeller'in konuşmalarında yanlı davrandığını, kendisine yapılmış tüm suçlamaları kenara ittiğini söyleyecekti: "Junior" bu yanıta inanmış görünüyordu. Bir meslektaşına yazdığı mektupta şu sözlere yer verir: "Bayan Tarbell biyografi notlarını son günlerde tekrar okudu, kuşku yok ki onun görüşleri daha kıymetlidir. Öyle anlaşılıyor ki bu yayını bugünkü eksik şekliyle ve dengesiz durumuyla şimdilik yayınlamamamız daha iyi olacak."

Aradan dört yıl geçip 1924 yılına gelindiğinde genç Rockefeller kendisini çok etkileyip harekete geçiren bir olayla karşılaşacaktı. Bu, Indiana Standard Şirketi'nin yolsuzluk iddialarına karışması olayıydı. Geçmiş yıllarda İda Tarbell eski tröst'teki yolsuzluk iddialarıyla nasıl sarsılıp harekete geçmişse, bu defa da "Junior" aynen Tarbell gibi, hatta ondan daha fazla sarsılıp harekete geçmişti. O insanseverliği meslek edinmişti ve asla bir petrolcü değildi. O kadar ki Standard Oil'den çıkmış tüm küçük şirketlerin işlerine karışmamayı, sorunlarından uzak kalmayı tercih etmişti. Ülkedeki birçok kişi için babası hâlâ geçmişte yaşamış "kötü-karakter" imajındaydı. Şimdi ise sahneye oğlu çıkıyordu. Ama tamamen farklı bir görünümde, farklı giysiler içinde – ve bir reformist olarak. Bu reform ışığını Indiana Standard'ın da kalbine kadar götürmekte de azimliydi. Albay Stewart olayında, Senato Komisyonu'na verdiği ifadede asıl önemli olanın şirketin ve endüstrinin dürüst olması gerektiğini söyleyecekti. Ne var ki Rockefeller şirkette hisselerin yalnızca yüzde 15'ini elde tutuyordu. Stewart kendi isteğiyle istifa etmeyi reddedince, Rockefeller onu bertaraf etmek için karşı saldırıya geçmişti. Albay bu saldırıya acımasızca karşılık verdi: "Eğer Rockefeller'ler savaşmak istiyorsa ben de onlara nasıl savaşılacağını gösteririm" dedi... Başarılarla dolu bir iş geçmişi vardı; liderlik yaptığı son on sene içinde şirketin kâr oranı dört kat artmıştı. Şimdi de, iyi bir amaç uğrunda sarf etmek için ekstra bir pay ve işten hisse istemişti. Bazılarına göre bu olup bitenler Doğu ile Batı arasında petrol egemenliği için yapılan acı bir sa-

vaştı. Başkaları ise, savaşın, tüm petrol endüstrisinin kontrolünü garantilemek için, Rockefeller'ler tarafından çıkarıldığına inanıyordu. Ancak Rockefeller'ler pay konusunda fazla sorun çıkarmıyor, para değil zafer istiyordu. Bu nedenle iyi organize olup, etkin bir kampanya yürütmüşlerdi. Sonuçta 1929 yılı Martı'nda onlar kazandı ve hissedar oylarının yüzde 60'ını aldılar. Artık Stewart saf dışı edilmişti.

Bu mücadelede John D. Rockefeller Jr. işe doğrudan müdahale etmiş ve açıkça gözlendiği gibi, babasının kurduğu Standard Petrol Tröstü'nün devamı olan küçük şirketin sorunlarında aktif bir rol oynamıştı. Bunun kâr sağlamak gibi basit bir amaç uğruna değil, petrol endüstrisinin itibarını kurtarmak, bu endüstriyi hükümetten veya kamudan gelebilecek yeni saldırılara karşı korumak ve nihayet Rockefeller adının vakarlı ismini güvenceye almak için yapmıştı. Bu çabalarından dolayı bir hayli de eleştirilmişti. Kızgın bir Stewart yanlısı Rockefeller'e yazdığı mektupta "Eğer Standard Oil Şirketi'nin ilk günlerine ait babanızın performans kayıtlarına bakarsanız sayfaların kara lekelerle kaplı olduğunu, bunların Albay Stewart'a yönelttiğiniz suçlamalardan on kat daha kötü olduğunu göreceksiniz. Dünya yüzünde ihtiyar Rockefeller'in elli yıl önce işlediği günah kalıntılarını temizleyecek yeteri kadar sabun bulunmadığı kanısındayım. Bence başkalarının ve kendinden daha iyi olanların karakterini lekelemeye ancak elleri temiz olan insanlar cüret etmelidir" demişti.

Bir üniversite profesörü ise ayrı görüşteydi. Yazılı olarak ifade ettiği kanısına göre, "Halkın mutlaka dürüst iş yapma konusunda eğitilmesi gerekiyordu ve şimdi bu en iyi şekilde başarılmıştı. Yapılan bu işi ne bir üniversite vakfı ne de araştırmayla edinilen destek yapabilirdi." Artık Amerikan kapitalizmi ve petrol endüstrisi eskiden olduğu kadar açgözlü davranmayacaktı. Bundan böyle birkaç vurguncunun serveti değil, endüstrinin geleceği gözetilmeliydi ve petrol endüstrisi kamuoyunda saygın bir imaj yaratmalıydı. Yine de şunu söylemek doğru olur: Genç Rockefeller'in elleri her ne kadar temiz kalmışsa da, Teapot Dome skandalının oyuncuları Fall ve Doheny'den Sinclair ve Stewart'a, petrol sanayii imajında olumsuz izlenim bırakmışlardır. Bu açıdan onların kamuoyunda, eski Standard Oil Tröstü'nün bıraktığı yerden işe devam ettikleri izlenimi yerleşmiştir.

Jeofizik ve Şans

Otomotiv çağı başlarında Amerika'da "yeni yakıt" stokunun bitmekte olduğuna inanan pek çok kişi vardı. 1917-1920 yılları arasında, keşfedilen petrol yatakları genellikle yeterli olmayıp düş kırıklığı yaratıyordu. Günün önde gelen jeologları Amerika'da petrol üretiminin tükenme sınırına dayandığını üzülerek ifade etmekteydi. Birinci Dünya Savaşı sonunda petrol arzına yapılan zorlama, ortaya bir de arıtma konusunda kıtlığın yakın olduğu düşüncesini çıkarmıştı. Rafinerilerden bazıları ham petrolün az oluşu nedeniyle kapasitelerinin ancak yüzde ellisiyle çalışabiliyordu ve ülkenin çeşitli yörelerindeki yerel perakendeciler de sürekli gazyağı ve benzin sıkıntısı çekmekteydi. Gerçekten de petrol sıkıntısı sanayide en temel konu olmuş, Standard Oil New Jersey kolundan Walter Teagle, bir defasında soruna değinirken ham petrol stokları üzerindeki karamsarlığın petrolcülükte kronik bir hastalık haline geldiğine dikkat çekmişti.

Ancak tekerlekler bir kere dönmeye başlamıştı. Çılgın bir çabayla yeni petrol yatakları aranıyor, kıtlık beklentisi içindeki halk bu korkuyla gayrete geliyor, ayrıca fiyatların giderek artması bu çabaları daha da körüklüyordu. Ham petrol sıkıntısındaki rafinericiler 1920 yılına kadar, varili 1,20 dolar olan Oklahoma ham petrolünü 3,30 dolara çıkarmıştı. Bu arada kazılan kuyu sayısı da rekor düzeyi bulmuştu.

Petrol bulmada uygulanan teknolojide de gelişme olmuştu. 1920 yılına kadar petrol endüstrisinde uygulanan jeoloji "yüzeysel jeoloji" niteliğindeydi. Geleceğe ait tahmin haritaları ve petrol saptamaları gözle görülür arazi esasına dayandırılarak yapılırdı. 1920 yılına gelindiğindeyse yü-

zeysel jeoloji bırakılıyor, petrol bulunan yerlerin saptanmasında daha bilimsel bulgulara bakılıyordu. Artık petrol arayıcıların, yeraltındaki maddelerin petrol içerip içermediğini tahmin etmeleri için yerin altını "görebilmeleri" mutlaka gerekiyordu ve bunun için bir yol bulmak artık şart olmuştu. İşte bu "görebilme" olanağını giderek gelişmekte olan jeofizik bilimi sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanmış olan teknolojideki jeofizik yeniliklerinin birçoğu petrol alanında da kullanılmıştır. Bunlardan biri "Burmalı Terazi" aletidir. Bu alet yüzeydeki belirli noktalardaki yerçekimi değişmelerini ölçer ve bu suretle yeraltındaki maddelerin nel'er olduğu konusunda sağlıklı bilgi verir. Savaş öncesinde bir Macar fizikçinin yapıp geliştirdiği bu aleti ilk defa Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar Romanya petrol yataklarını yeniden üretime sokmada kullanmıştır. Yeni buluşlardan bir başkası da, dünyanın manyetik alanda kalan bölgesindeki dikey bileşimlerin değişmelerini ölçen manyetik alettir. Bu alet yeraltında hangi maddelerin bulunduğu hakkında sağlıklı bilgi sağlar.

Bunlar arasında sonradan en güçlü petrol arama silahı olduğu kanıtlanmış alet ise sismograftır. Sismograf ilk defa on dokuzuncu yüzyıl ortalarında depremleri kayıt ve analiz etmede kullanılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda sismografı Almanlar devreye soktu ve düşman topçu kuvvetlerinin yerini belirlemede kullandılar. Daha sonra alet Doğu Avrupa'da petrol sanayiinde uygulanmıştır. Kırılma sismolojisi ise Birleşik Devletler'e ilk defa 1923-24 yıllarında bir Alman şirketi tarafından tanıtılmıştı. Bu metot uygulandığında, önce dinamit patlatılıyor, patlama sonucu oluşan enerji dalgaları yeraltı maddeleri arasından geçerek kırıldıktan sonra "jeofon" denen dinleyici kulaklıklarınca yerüstündeki istasyonlarda dinleniyordu. Böylece Kırılma Sismolojisi, büyük olasılıkla petrolün bulunduğu yeraltı tuz kümelerinin saptanmasında yararlı olmuştur. Kırılma Tekniği ile yaklaşık aynı günlerde tanıtılan ve çok geçmeden onun tamamlayıcısı olan Yansıma Sismolojisi yeraltındaki kayalardan yansıyan dalgaları kaydeden metottur. Bu metot her tür yeraltı maddelerinin şekil ve derinliklerinin saptanmasını sağlar. Böylece yüzeysel bulgular ne olursa olsun, petrol aramada yeni ve koskocaman bir dünyanın kapıları açılmıştı. 1920'li yıllarda büyük petrol yataklarının çoğu hâlâ yüzeysel jeoloji metoduyla bulunmuşsa da, jeofizik metotlar her gün biraz daha önem kazanmakta ve hatta geleneksel metotlarla yapılan petrol aramalarında bile giderek daha çok uygulanmaya başlamıştı. Artık petrolcülerin yeraltını "görme" çaresini gerçekten bulduğu söylenebiliyordu.

Yeraltını görebilme metotlarına ilaveten yerüstünü görebilmede de bir hayli yenilikler yapılmıştı. Büyük Savaş süresinde Avrupa'daki muharipler askeri kuvvetlerin yerini tespit için havadan denetleme metodundan yararlanmışlardı. Bu teknik çarçabuk petrol sanayiinde de uygulanmış, böylece geniş yüzeysel jeoloji taraması yapmak mümkün olmuştu. Bu metot mutlaka havadan uygulanan ve yerde bulunan birinin hiçbir şekilde uygulayamayacağı bir metottur. Daha 1919 yılında Union Petrol Şirketi, Amerika Keşif Gücü'nde çalıştırmak ve California arazisinin fotoğrafını çekmek üzere, evvelce Fransa'da hava çalışmaları yapmış iki uzman teğmeni kadrosuna almıştı. Yeni buluşlar arasında bir başka yenilik de mikropaleantoloji denen mikroskobik fosilleri analiz etme metoduydu. Bu metotla farklı düzeylerdeki derinliklerden alınmış fosillerin analizini yapmak mümkün olabiliyordu. Bu teknik ayrıca yerin binlerce feet derinindeki tortuların tipi ve yaşı hakkında da bazı değerli işaretler sağlayabiliyordu. Yeraltı ve yerüstü teknolojik ilerlemelerle petrol çıkarma teknolojisinin kendisinde de önemli bazı ilerlemeler kaydedilmişti. Sondajın daha çabuk, daha bilgi sağlayıcı, daha derinlerde yapılmasına olanak verdiği için daha geniş kapsamlı petrol çıkarılmasını sağlamıştır. 1918 senesinde kazılan kuyuların derinliği en fazla altı bin feetti. 1930 yılına gelindiğinde ise on bin feeti bulmuştu. Şunu da hatırda tutmak yerindedir ki, bütün bu uygulamalarda son bir faktör başrolü oynuyordu. Hiçbir zaman analiz edilemeyen fakat görüldüğü kadarıyla petrolcülükte her zaman için var olan bu faktörün adı şanstır. 1920'li yıllarda şansın çok önemli rol oynadığı kuşkusuzdur. Öyle olmasa bu on yıl içinde bu kadar çok Amerikan petrolünün çıkarıldığı gerçeği nasıl izah edilebilir?

Bu teknolojik keşiflerin en önemlilerinden biri de Los Angeles'in hemen güneyinde, Long Beach arkalarında 365 feet yüksekliğindeki "Signal Hill" adlı tepede yapılmıştı. Bu tepenin en uç noktasından bir kez yerli Kızılderililer'in Catalina Adası'nda yaşayan soydaşlarına işaret verdikleri söylenir. Sonraki yıllarda bu tepe gayrimenkul sahiplerinin gözünde daha da değer kazanacaktı. 1921 yılı Haziranı'nda buradaki arazinin yerleşmeye mahsus küçük arsalar halinde parsellenmesi işleminde Shell'e ait bir keşif kuyusunda, 1 no'lu Alamitos'da birdenbire bir patlama oldu. Bu patlama ve keşif ülkede sanki bir fırtına, bir panik yaratmıştı. Daha önceden ev yapmak isteyenlere satılmış arsalar yeniden satışa çıkarılıyor, petrol şirketleri ve emlakçılar yeni kontratlar yapmak için arsa sahiplarinin peşine düşüyor, kısaca Signal Hill'de para su gibi harcanıyordu. Parseller o kadar küçük, tahtadan yapılmış iskelelerse birbirine o derece yakındı ki bu iskelelerin ayakları birbirine takılıyordu. Petrol kazısı yapmak isteyenler bu işe çok hevesli olduklarından arazi sahiplerine bulacakları petrolden yüzde 50 hisse vermeyi daha kazıya başlamadan kabul ediyordu. Willow Street semtindeki mezarlıkta aile mezarları bulunanlar mezar altı kazıya izin vermeleri koşuluyla hisse çeki alıyordu. Petrol çıkaracağına tamamen inanmış olanlar daha kazısı bile yapılmamış bir petrol kuyusunun altıda biri üzerinden beş yüz binlik tek bir hisse almakla zengin olacağına gerçekten inanıyordu. Signal Hill zamanla o denli ün kazandı ki, bu toprakları satın alanların bazıları bile yaptıkları yatırım üzerinden epeyce para kazandılar.

Signal Hill, Los Angeles ve civarında yapılan birçok büyük keşiften sadece biri, fakat en dramatik olanıdır. Bu keşifler 1923'te California'yı ülkenin bir numaralı üretim yapan ve dünyada çıkarılan tüm petrolün dörtte birini üreten eyalet yapmıştır. Durum bu olduğu halde yine de havada petrolün yakında biteceği korkusu vardı. Petrol endüstrisine ait bir çalışmanın yapıldığı 1923 yılında, Federal Ticaret Komisyonu uyarıda bulunuyor, petrolde hızlı bir düşüş kaydedildiğini bildiriyordu. Ancak gariptir, aynı sene, son on yıl içinde ilk defa olarak Amerikan ham petrol üretimi yurtiçi ihtiyacını aşmıştır.

Nüfuzlu İşadamı

Harry Doherty petrol yaşamında gariplik sembolü olarak tanınmıştı. Geniş çerçeveli kocaman gözlükleri ve sivri keçi sakalı ile maddeci bir işadamından çok "profesör" rolü oynamak için sahneye çıkmış bir aktöre benzerdi. Yine de kendisi 1920'lerde, içinde Şehircilik Hizmetleri Şirketi'nin de bulunduğu dev bir şirketler grubunu kontrolü altına almış büyük işadamlarından biridir. Günün yazarlarından biri Doherty'yi Horatio Alger'in öykülerindeki "Haberci Ned"e benzetmiş, onun Wall Street'teki en yakın benzeri olduğunu söylemiştir. Bu benzetme gerçekten de yerindeydi. Doherty çalışma yaşamına dokuz yaşındayken, Ohio, Columbus sokaklarında gazete satarak başlamıştır. On iki yaşındayken de okulu terk etti. Bir seferinde belirttiğine göre "okula başlayalı daha on gün dolmadan okuldan şeytandan nefret ettiğinden daha çok nefret eder olmuştu." Ancak çok çalışması, kararlılığı, sonradan gece okuluna yazılıp mühendislik eğitimi görmesiyle tam 150 şirketin yöneticisi olmayı başarabilmiştir. Gaz ve elektrik teçhizatı satan ve şehirlerin birçok bölgesine hizmet götüren "Şehircilik Hizmetleri Şirketleri" imparatorluğunun hâkimi olmuştur. Günün birinde şirketlerinden birinin Kansas'ta gaz kazısı yaparken petrole rastlamasıyla kısa sürede petrolcü de olmuştur. Biraz fazla eksantrik oluşundan bol bol nükteli yazılar yazar, başarıya giden yolu gösteren cümleler kullanırdı: "Hiçbir zaman emir vermeyin. Emir yerine direktif verin… İşinizi oyun oynar gibi yapın… Hayatta elde edeceğiniz en büyük 'hisse' mutluluktur" gibi vecizeler yazmasını severdi. En sevdiği dinlenme şekli New York şehir trafiği içinde araba kullanmaktı. Onun için temiz hava bir coşku, sağlıksa bir tutkuydu.

Çetin ve verimli bir işadamı olarak Doherty muhaliflerine hiçbir zaman açık vermemiştir. Kendini petrolcülüğün entelektüel atsineği rolünde gören ve bundan hoşlanan, özgür bir düşünürdü. Tıpkı bir atsineği gibi fikirlerinin savunmasını yaparken yapışkan ve saldırgan olurdu. Kanısı-

na göre o günler petrolün üretiliş şekli yanlıştı ve gelecek için tehdit oluşturuyordu. Bu nedenle mutlaka değişmeliydi. Özellikle bir konuda "kapkaç doktrini"nin terk edilmesi gereğinde bıkkınlık verecek derecede inatçı ve ısrarlıydı.

"Kapkaç doktrini" çıktığı ilk günden beri Batı Pennsylvania'da petrol endüstrisi operasyonlarında egemen olmuş, hatta mahkemelerce bile kabul görmüştü. Bu doktrin göçmen av hayvanlarıyla ilgili İngiliz kamu hukukuna dayandırılmıştır. Kendi arazisindeki petrolün komşusu tarafından zorla çekilip alındığı gerekçesiyle mahkemeye şikâyette bulunan arazi sahibine yargıçlar tek bir cevap vermekle yetiniyor, "Sen de git aynı şeyi yap" diyorlardı. Bu doktrin yüzünden Birleşik Devletler'in her yanındaki işletmeciler mümkün olduğunca çabuk, komşusu gelmeden çıkarmak için hem kendi toprakları altından, hem de komşusunun toprağı altından petrol çıkarma yarışına girmişti. Bu doktrin üretim ayaklanmalarını körüklemiş ve her yeni yatağın keşfinden sonra gözlenen fiyat dalgalanmalarında korkunç artışlara neden olmuştur.

Doherty kapkaç doktrini yüzünden kuyu sayısında oluşan büyük çoğalmanın ve hızlı üretim artışının petrol yatağının yeraltı basıncını gereğinden çok tükettiğine inanıyordu. Ona göre bunun olumsuz bir sonucu vardı. Gaz veya su basıncı yetersiz kaldığı için yerüstüne çıkması gereken petrolün çoğu yeraltında kalıyordu. Nitekim ilerideki günlerde petrolün yüzeye çıkmasını, "yukarı çekilmesini" veya "itilmesini" sağlayanın bu basınç olduğu kanıtlanacaktı. Doherty petrolün Birinci Dünya Savaşı'nda ne denli önemli rol oynadığının bilincindeydi. Bu yüzden bir başka savaşta bu petrolün Amerika için ne tür bir rol oynayacağını düşünüyor ve bundan korkuyordu. Görüşüne göre güncel üretim uygulamaları yetersizdi ve daha büyük petrol stokları yapmayı engelliyordu.

Sonunda Doherty buna bir çare buldu. Petrol bölgeleri birleştirilmeliydi. Başka bir deyimle tek tek parçalar birleştirilmeli ve elde edilen ürün arazi sahipleri arasında paylaştırılmalıydı. Bu yolla petrolün kontrollü bir hızla çıkarılması mümkün olacaktı. Kontrollü hızın saptanması ise en sağlıklı olarak çağdaş mühendislik bilgisiyle yapılmalıydı. Doherty böylece yeraltı basıncının korunabileceği görüşündeydi. Doherty ve ondan sonra gelen bazıları sürekli olarak "koruma" konusuna değinmişlerdir. Onların bu sözcükten kastettikleri en büyük üretimi sağlayacak, yeraltında tutulu kalmayan ve daha etkin tüketim verecek "birtakım ölçülü üretim metotlarıdır."

Ancak Doherty'nin "koruma" planı nasıl gerçekleşecekti? İşte bu konuda da Doherty bir çare bulacak ve petrol dünyasındakilerin çoğunu şaşkına döndürecekti. Doherty bu işte federal hükümetin öncülük yapmasını, hiç değilse bu konuyu kabullenmesini ve onaylamasını öneriyordu. Ayrıca, doğal olarak en üstün teknolojik metotları uygulamak için yasal yaptırımlar uygulanmalıydı.

1920'li yılların büyük kısmında Doherty'nin görüşlerine sadece küçük bir petrolcü azınlığı katılmış, ama Doherty bu süre içinde büyük bir çoğunluk tarafından korkunç eleştirilmiş ve istismar edilmiştir. Eleştirenlerden bazıları Doherty'nin ileri sürdüğü önerileri World Almanac adlı sıradan bir başvuru kitabından aldığını bile iddia etmişlerdir. Petrolcüler arasında Doherty'nin üretim-teknolojisi değerlendirmesine pek çok kişi karşı çıkmış, işe federal hükümeti karıştırmasının endüstriye ihanet olduğunu söylemiştir. Daha büyükçe şirketler ise gönüllü işbirliği ve kendi kendini idare yoluyla üretim konusuna biraz daha sıcak yaklaşmışlarsa da daha fazlasını yapmamışlardır. Bağımsız çalışan petrolcülerin çoğu "birleştirilmiş yataklar" ve "kontrollü üretim" konularını gönüllü veya gönülsüz hiçbir şekilde kabul etmemekte direnmişlerdir. Onlar da kendi hesaplarınca, kısa yoldan zengin olma peşindeydi.

Ancak Doherty savaşa devam ediyordu. Sürekli olarak toplantılar ve tartışmalar düzenliyor, sonu gelmez mektuplar yazıyordu. Diğer petrolcülerin korkulu rüyası olmuştu. Fikirlerini zorla kabul ettirmek için her fırsattan yararlanırdı. Tam üç kez Amerikan Petrol Enstitüsü'ne önerilerini kabul ettirir duruma gelmiş, ama üçünde de başaramamış, önerileri geri çevrilmişti. API, yani Amerikan Petrol Enstitüsü toplantılarından birinde fikirlerini sunmaktan alıkonunca Doherty kendisine özel bir salon kiralayarak fikirlerini duyurmuştur. Bazı kişilerse ona "şu çılgın adam"

diyordu. Buna karşı o da "petrolcülerin, üzerinde giysi taşıyan birer barbar" olduğunu söyleyecekti. Neyse ki onun önerilerine ilgi duyan, dinlemeye hazır bir dostu vardı: Devlet Başkanı Calvin Coolidge. 1924 Ağustosu'nda Doherty Başkan'a uzun bir mektup yazıyor ve görüşlerini şu sözlerle ifade ediyordu: "Eğer yakın bir gelecekte Amerikan ulusu içinde bulunduğu uykudan uyanır da, petrol yönünden hepimizin iflasa uğradığımızı anlarsa ve koruma metotlarıyla üretimi korumakta geç kaldığımız bilincine varırsa, hiç kuşkum yok suçlayacakları kişi petrolcüler ile koruma metotlarının uygulanması gerektiği günlerde bunu yapmaktan kaçınan devlet adamları olacaktır. Petrolde yaşanan yetersizlik bizim açımızdan sadece ciddi bir savaş handikapı değil, başkalarının bize savaş ilan etmesi için de açık bir davetiye olacaktır."

Coolidge 1924 seçimlerini kazanmış ve Teapot Dome skandalını da geride bırakmıştı. Bu nedenle artık petrol konusuyla uğraşabilirdi. Harry Doherty'nin isteği doğrultusunda petrol endüstrisinin durumunu tahkik için Federal Petrol Koruma Kurulu'nu kurdu. Dostu olan Doherty'nin sözlerini tekrarlar gibi, tasarruf yanlısı Başkan yurttaşlarına üretimde zarara yer veren metotların Amerikan Devletleri için endüstriyel, askeri ve genel güvenlik açılarından tehdit anlamına geldiğini açıklayacaktı. Coolidge bir beyanda daha bulunarak "Bir ulusun üstünlük düzeyinin, sahip olduğu petrolle ve petrol ürünleriyle saptanabileceğini" söylüyordu.

Yeni kurulan Federal Petrol Koruma Kurulu petrol ürünlerinin fiziki özellikleri üzerinde daha ileri araştırmalar yapmaya yöneldi. Bu da Doherty için görüşlerini savunmada destek olmuştur. Bir yandan Amerikan Petrol Enstitüsü "endüstride israf" konusunun ihmal edilebileceğini söylüyor, bir yandan da yeni kurulmuş olan Koruma Kurulu bu konuda ısrar ederek doğal gazın önemli olduğu ve gerçekten de petrolü yüzeye iten basıncı sağladığı görüşünü savunuyordu. Üstünkörü bir üretimle gazın ziyan edilmesi bu yaşamsal basıncın kaybedilmesi, dolayısıyla da büyük çapta petrolün yukarı çekilmeden yeraltına terk edilmesi demekti.

Araştırmalar ilerledikçe bu konuda biraz daha bilgi sahibi olanlar yavaş yavaş Doherty'nin yanına kayacaktı. Bunlardan Texas'ın en büyük üretici şirketlerinden Jersey-Humble'ın başkanı, olan William Farish, 1925 yılında Doherty'nin fikirlerine karşı çıkıp alay ederken, 1928'de bu fikirleri savunuyor, Doherty'nin "daha iyi üretim metotlarını" anlamada endüstriye yardımcı olduğunu söyleyerek ona teşekkür ediyordu. Farish zamanla "yatakları birleştirerek işletme" görüşünün ateşli bir savunucusu olmuştu. On yılın ikinci yarısında koşullardaki değişikliklere uyarak asıl önemin düşük fiyatlı üretime verilmesini savunmaya başladı. Bunu gerçekleştirmenin en iyi yollarından biri de üretim yataklarının birleştirilmesiydi. Görüşüne göre birleşik üretimle daha küçük kuyulara gerek duyulacak, böylece doğal yeraltı basıncından daha çok faydalanılacaktı.

Teknik açıdan Doherty petrolün nasıl yüzeye çıktığını, flaş üretimin nasıl rezervleri zedelediğini soydaşlarından çok daha iyi anlamıştır. Ancak yeni petrol kaynakları bulma olasılığını küçümsemiş ve ciddiye almamıştır. 1924'te Coolidge'e yazdığı bir mektupta yakında büyük bir petrol sıkıntısı yaşanacağı konusunda ısrar etmiştir. Diğer petrolcülerse Amerikan petrolünün geleceğini böyle karanlık çizgilerle değerlendiren Doherty'ye karşı çıktılar. Endüstriye hükümetin de karışması görüşünün en ateşli muhaliflerinden, Sun Oil Şirketi yöneticisi J. Howard Pew, 1925'te yarı alayla petrol rezervlerinin tükenmesinden önce topraktaki nitratların kaybolması, kereste rezervlerinin düşmesi ve dünyadaki tüm nehirlerin ters yönde akması gerektiğini söyleyecekti. Pew ayrıca şu sözleri de ekliyordu: "Babam petrol sanayiinin öncülerinden biriydi. Küçük bir çocuk olduğum günlerden beri periyodik olarak petrol kıtlığından söz edilerek huzursuzluk yaratıldığını bilirim ve her seferinde de izleyen yıl üretim bir evvelki yılkinden fazla olmuştur."

Deniz Kabarıyor

Bu konuda tahmin yürütenlerden Pew, Doherty'ye göre tahmininde daha isabetliydi. 1926 ilkbaharı Oklahoma Eyaleti'nde Büyük Seminole adındaki petrol yatağının keşfine tanık olmuştur.

Bu olayı izleyen çılgınlık dolu günlerde petrol yatakları dünyanın o güne kadar hiç görmediği çabuklukta bir gelişme göstermiştir. İnsanlar canlarını dişlerine takmış, petrol kuyusu açmak için rekabete girişmişlerdi. Her tarafta büyük bir umursamazlık ve israf hüküm sürüyor, "kapkaç doktrini" bir kez daha uygulamaya sokuluyordu. Petrolden türeyen kasabalarda öteden beri yaşanan geleneksel karmaşa bir kere daha hortlamış, caddeler aletlerle, işçilerle, kumarbazlar, seyyar satıcılar ve sarhoşlarla dolmuştu. Aceleyle yapılmış gecekondu tipi binalar, gaz kaçaklarının ortaya saçtığı keskin koku, kuyu ve yataklardan gelen petrol kokusu her yanı sarmıştı. Yeni yeni yataklar bulunduğu için fiyatlar düşmüştü. Yine de bu bir tek yataktan 30 Temmuz 1927'de büyük keşiften sadece on altı ay sonra, günde 527.000 varil petrol fışkırıyordu. Zamanla bu büyük keşfi Oklahoma'daki daha başka büyük keşifler izleyecekti. Texas Oklahoma'yla yarışıyordu ve neredeyse aynı düzeye gelmişti. 1920'lerin sonunda yapılan bir seri büyük keşifle Batı Texas ve New Mexico'nun geniş, güneşten kavrulmuş, tozlu ve ücra bölgesi Permian Basin dünyanın en yoğun petrol bölgesi oluyordu.

Denizleri bir kez daha dalgalandıran bir başka faktör daha devreye girmişti. Teknoloji sadece daha çok üretim almaya yaramıyor, bir taraftan da tüketim gereksinimlerini değiştiriyordu. Molekülleri değiştirme yoluyla benzin miktarını artıran "kırma" tekniğinin yaygınlaşması ham petrole olan ihtiyacı azaltıyordu. Bir varil dolusu kırılmış petrol iki varil dolusu kırılmamış petrol kadar benzin veriyordu. Sonunda kırılmış benzinin çok daha üstün nitelikleri olması nedeniyle "kırılmamış" benzine tercih edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Böylece benzin talebinin artmasına karşın, ham petrole olan talep aynı oranda artmamış, sadece ham petrol stoklarının artmasına yaramıştı.

Bu on yıllık dönemin sonunda 1920'lerin karanlık tahminleri bir kez daha geride bırakılıyordu, çünkü hiç bitmeyecekmiş gibi görünen bir petrol seli ortalığı kaplamıştı. Amerikan tüketicileri üretilmekte olan petrolün hepsini almaya olanak bulamıyor, bu yüzden topraktan her an biraz daha petrol fışkırıyor, ülkenin her yanına dağılarak orada hazır bulundurulan petrol tanklarına ulaşıyordu. Yine de petrolcüler daha çok düzeyde petrol istiyordu. Elbette ki bunun etkileri zedeleyici olmuştur. Flaş üretim petrol rezervlerini bozuyor, kaynağın eksik alınmasıyla sonuçlanıyordu. Ham petroldeki aşırı üretim, pazarı ve sağlıklı planlamayı tümüyle altüst ediyor, beklenmedik fiyat düşüşlerine neden oluyordu.

Yine de, gariptir, keşifler birbirini izlediği ve eşine rastlanmadık karmaşalar oluştuğu halde, petrol dünyası yavaş yavaş Harry Doherty'nin petrol yokluğuna çare olarak gösterdiği öneriye –yani koruma ve üretimin kontrolüne– yöneliyordu. Bu ani bir kıtlığa mani olmak isteğinden değil, flaş üretimin fiyat biçimlenmesini de o denli şiddetle sarsan yıkıcı etkilerinden kurtulmak için yapılıyordu.

Ancak üretimi kim kontrol edecekti? Bu gönüllü olarak mı yoksa hükümetin baskısıyla mı yapılacaktı? Federal hükümetçe mi yoksa eyaletlerce mi yapılacaktı? Ortada yanıtlanacak birçok soru vardı. Şirketlerin her biri kendi aralarında açıkoturumlar yapıp bunları tartışıyordu. Jersey Standard bu konuda iki ayrı görüşe ayrılmıştı. Gönüllü kontrol yanlısı Teagle grubu ile Humble'ın hükümetin işe karışması yanlısı Farish grubu. 1927'de Farish, Teagle'a yazdığı mektupta görüşünü şöyle savunuyordu: "Petrol endüstrisi kendine yardım etmekten aciz durumdadır. Hükümetten yardım almalıyız. Bugün kendimizin yapamadığımız işleri yapabilmek için hükümetin yardımına ve iznine ihtiyacımız var. Belki de bugün bizim gaz israfı gibi yapmakta olduğumuz bazı şeyleri hükümetin yasaklaması daha doğru olacaktır." Bu mektuba Teagle petrol endüstrisinden pratik bazı kişilerin bu işlerin gönüllü katılımla yapılması için bir program hazırlaması önerisiyle yanıt verdi. Farish bu yanıta tepki göstererek şunları söyleyecekti: "Bugün petrolcüler arasında böyle bir programı hazırlayacak yetenekte veya bilgide hiç kimse yoktur. Sonuçta şu kanıya vardım: Petrol endüstrisinde başka hiçbir endüstride olmadığı kadar çok aptal adam var."

Bağımsız üreticilerden küçük çapta olanlar hükümet müdahalesinin her şekline karşıydı. Bunlardan Tom Slick adındaki bir üretici bir gün öfkelenmiş, karşısındaki Oklahomalı üreticilere gök

gürültüsü gibi bir sesle "Bana hiçbir devlet yetkilisi kendi işimi nasıl yapacağımı söyleyemez" diye kükremişti. API'nin çalışmalarından memnun olmayan küçük üreticiler kendilerine ait bir organizasyon kurdular. Amerika Bağımsız Petrol Derneği adındaki bu dernekle hükümetin bir başka tür müdahalesini, ithal malı petrole gümrük vergisi isteyen bir kampanyaya giriştiler. Asıl amaç büyük şirketlerin ithal etmekte olduğu Venezuela petrolünü devreden çıkarmaktı. Bağımsızlar 1930 Smoot-Hawley Yasasına petrol için gümrük vergisi ilave edilmesini istedilerse de petrolden başka hemen her şeyin gümrük vergisinin artırılmasına izin veren bu rezil yasa parçası, petrol üzerindeki gümrük vergisinin artırılmasına izin vermemiştir. Doğu Yakası temsilcileri ve Amerikan Otomobil Derneği gibi nüfuzlu gruplar mazot ve benzin fiyatlarının daha fazla yükselmesini istemediklerinden gümrük tarifesine karşı çıkmışlardı. Ayrıca bağımsız petrolcüler de yakışıksız ve gereksiz lobi yapmak suretiyle evvelce öneriyi desteklemiş olanların fikir değiştirmesini sağlamışlardı. Onların Senato'daki destekleyicilerinden birinin sözleriyle "budala gibi durmadan telgraf çekip mektup yazıyorlardı." Bu arada üretim kontrolü sorunu hâlâ çözülmemiş halde duruyor, devamlı olarak açıkoturumlara sahne oluyor, bir taraftan da deniz coşuyor, petrol dalgası giderek yükseliyordu.

Doğmakta Olan Rekabet

Petrol endüstrisi Batı Pennsylvania tepelerinde doğduğu ilk günden başlayarak her zaman için arz ve talep konusunda kronik dengesizliklerle karşılaşmıştır. Bunlara karşı tepkisini bütünleşme ve entegrasyona olan dürtü ve eğilimiyle göstermiş, petrol arzını garantiye almada, pazarlara sızmada, fiyatları sabit tutup kârı koruma ve genişletmede hep bu yolu seçmiştir. Petrolcülükte bütünleşme rakipleri ve diğer şirketleri yok etme anlamındaydı. Entegrasyonsa endüstrinin bazı bölümlerini veya hepsini, yukarıdan aşağıya, kuyu başındaki araştırma ve üretimden rafineri işlemi ve perakende satışlara kadar, boyunduruk altına almak demekti. Görkemli Standard Oil Tröstü bu entegrasyonu her iki yönde de başarıyla uygulamış, ne var ki sonunda Yüksek Mahkeme'nin saldırısına uğrayıp eriyip gitmişti. Ancak şimdi, 1920'nin güvenden yoksun arz ve talep atmosferinde, Standard Oil'den kopmuş şirketler ve diğer şirketler arasında bir vakitler var olan belli bazı stratejiler bir kez daha ortaya çıkıyor, bu şirketleri çetin birer rakip yapıyordu. Şimdi rekabet alanında yeni bir boyut da türemişti. Petrol şirketleri pazarlayıcı oluyor ve ilk defa doğrudan motor sürücülerine perakende otomotil yakıtı satıyorlardı. Bu satışlar şirketin adını taşıyan ve tüm Amerika'ya yayılmakta olan benzin istasyonlarında yapılırdı. Demek ki artık petrol savaşları sadece yabancı topraklarda petrol ve pazar kazanmak için değildi; Amerika'nın kalbinde, ana caddelerde, pazar kazanmak mücadelesi, aynı şiddetli tempoyla devam ediyordu. Böylece bir taraftan tüketicilere hoş görünme yoluyla, öbür taraftan bütünleşme ve entegrasyona olan doğal eğilimiyle, Amerikan petrol endüstrisi modern ve bilinen çizgideki yerine yönelmişti.

Standard'ın 1911 yılında dağılışından sonra Standard Oil New Jersey kolu, içinde kendine ait bir damla petrol olmayan koskoca bir rafineriyle baş başa kalmıştı. Rafineri petrolsüzlükten öteki rafinerilere muhtaç duruma düşmüş, üreticilerin ve pazar yerlerinin kaprislerine muhatap olmuştu. Walter Teagle, New Jersey Standard'ın sağlam olan ham petrol kaynaklarını genişletmek kararındaydı ve bunun için bir strateji uyguluyordu. Bu amaçla hem yurtiçinden ve hem de yabancı kaynaklardan petrol sağlamak istiyordu. Daha henüz 1919 yılında, Jersey, Texas'ın önde gelen üreticisi Humble Oil'den, şirketin büyük kapital sıkıntısında oluşundan yararlanarak, petrolünün yarısından fazlasını satın alıyordu. Humble Şirketi Jersey'den aldığı parayı iyi kullanarak 1921 yılına kadar Texas'ın en büyük üreticisi olacaktı. Elbette ki bunda Teagle'ın katkısı büyüktür. Standard of Indiana Şirketi ise, işe rafinerici olarak atılmasına karşın sonradan harekete geçip saldırganlığa yönelerek kendi ham petrolünü garantilemek için hem Güneybatı'dan hem de

Wyoming'den kaynak sağlama yoluna gitmiş, böylece yatırımını kendi rafineri sistemi içinde korumak istemişti. Bu şirket Meksika'daki en büyük Amerikan şirketlerinden biri olan Pan Amerikan'dan da petrol almıştır. Arada geçen zaman içinde, büyük ham petrol üreticileri kendilerine petrol sağlama çabalarında baş aşağı gidiyorlardı. Ohio Petrol Şirketi diye tanınıp daha sonra adı Marathon olan şirket, 1911 dağılmasından önce, Standard Oil'in en büyük üretici şirketi olduğu halde şimdi ele geçirme yoluyla rafinericiliğe ve pazarlamacılığa yönelmiş ve bunu tam zamanında yapmıştır. Nitekim 1926-1930 yılları arasında şirketin üretimi yaklaşık iki katına çıkmıştır. Kontrolüne aldığı diğer topraklar arasında Texas'taki çok büyük Yates yataklarının yarısı da vardı. Ve elbette ki artık pazara doğrudan açılmak istiyordu.

Yeni doğmakta olan bu şirketlerin biri de eski bir berber ve bono satıcısı olan, petrol anlaşmaları yapmaktan epeyce dünyalık edinmiş Frank Phillips'in şirketidir. Belki aynı zamanda bankacı da oluşu nedeniyle yatırımcıların şüpheciliklerini gidermekte ve böylece New York, Chicago ve daha başka büyük şehirlerde para kazanmakta başarılı olmuştu.

Petrolün neden olduğu patırtı ve gürültüden bıkkınlık getirmiş olarak, petrol işini bırakıp Amerika'nın batısında bir bankalar zinciri kurmak üzereydi. Tam bu sırada Birleşik Devletler'in Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla, petrol fiyatları birdenbire fırlamış, Frank Phillips de yeniden petrol dünyasına dönmüştü. 1920'li yılların ortalarına doğru o ve erkek kardeşi şirketlerini en büyük bağımsız şirketlerden biri yapmış, Gulf ve Texas Şirketi'yle aynı gruba sokmayı başarmışlardı.

1927 yılı Kasımı'nda giderek büyümekte olan petrol fazlasını depolamak için Phillips, Texas Panhandle bölgesindeki ilk rafinerisini açacak ve yine aynı ay içinde Kansas, Wichita'da ilk servis istasyonunu kuracaktı. Wichita'da işlerin iyi gitmesi için görevliler her müşteriye on varil bedava gaz sağlayan bir de kupon vermeyi tasarlamışlardı; ancak bunun için önce Frank Phillips'den izin almalıydılar. Patron bu öneriyi memnunlukla karşılamış, "Elbette, bildiğinizi yapın, nasılsa gaz sudan daha ucuz. Müşteriye ne kadar isterse verin" demişti. Bu şirket baş döndürücü bir hızla rafinericiliğe ve pazarlamacılığa dönüştü. Ham petrol üreticisi olarak doğduğu zamanki büyüme hızından daha büyük hızla gelişti. Yıl 1930'u bulduğunda, ilk istasyonu açtıktan sonraki üç yıl içinde artık Phillips on iki eyalette 6750 adet firmayı ya bizzat inşa ettirmiş veya kendi üzerine geçirmiş durumdaydı.

Bu arada şirketler arası rekabet giderek hızlanıyordu. Şirketlerin her biri diğerinden geri kalmamak için toptancılık duvarını yarıp perakendeci dünyasına katılmak ve bu yolla kendi gaz istasyonunu ve pazarlama ek tesislerini kurmak istiyorlardı. Yeni hammadde için gereken rafineriler inşa edilmiş durumdaydı. Şimdi de pazarlar açmak ve tüketicilere dolaysız ulaşmak istiyorlardı. Bunlardan Gulf 1926-1928 arası perakendeci operasyonlarını süratle genişletmiş, Ortakuzey eyaletlerini ele geçirmişti. Firmalardan en saldırgan olan ikisi, Texas Şirketi ve Shell, 1920 sonuna gelindiğinde kırk sekiz eyaletin her birinde pazarlamacılık yapacak duruma gelmişti. Bu arada yeni türeyen rakipler, eski perakendecilerin topraklarını işgal ediyor, onlar da "kârlılık" durumlarını korumak için yeni bölgelere yayılmak zorunda kalıyorlardı.

Bu işgaller Yüksek Mahkeme'ye görev yapma fırsatı vermiyordu. Standard Oil 1911'deki dağılmasından sonra on yıl kadar bir çeşit gölge tröst olarak ülkede egemen olmuş, tröstten kopmuş çeşitli şirketler bir süre daha kontratlar, kişisel ilişkiler, vefa duygusu, ortak çıkarlar, aynı hissedara bağlı oluş gibi nedenlerle birbirlerinden kopmamışlardı. Bu şirketlerin geçmişteki birbirlerine bağlılıkları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında takdire layık şekilde birlikte çalışmış oldukları hatırlanırsa, bunda pek hayret edecek bir şey yoktur. Standard'ın dağılmasından sonra ondan koparak türeyen rafineri şirketleri –New Jersey, New York Standard Oil, Indiana Standand Oil gibi– belirli coğrafi bölgelere yerleştiler ve on seneden daha uzunca bir süre birbirlerinin sınırlarına oldukça saygılı davrandılar.

Ancak 1920'li yıllarda birbirlerinin topraklarını işgale ve işlerini bozmaya başladılar. Atlantic Refining Şirketi Standard'ın hem New Jersey hem de New York'un yerleşik pazarlarına el attı. 1924 yıllık raporunda gerekçe olarak "bunu isteyerek değil, kendini korumak için" yaptığını söyledi. Jersey Şirketi'yle öteki Doğu kökenli şirketler birlikte hareket edecek ve Batı kökenli bazı şirketlerle acı ve yankısı uzun süre devam eden bir fiyat savaşına girecekti. Savaştığı şirketlerden biri de Indiana Standard'dır Bu olay meydana geldiğinde, Ida Tarbell gibi, hatta ondan daha acımasız bir eleştirmen konuyu şöyle ele alıyordu: "Kuşku yok ki durum Standard Oil Şirketi'nin kendi içinde ufalanmakta olduğunu gösteriyor. Sanki büyük parçalanmanın yapamadığı bir şey bu defa oluyor gibi. Otuz seneden beri ilk defa olarak ana şirketin saptadığı petrol fiyatı batıdaki genç akrabaları tarafından reddediliyordu. Böyle bir şey şimdiye kadar hiç olmamıştı. Bu olağanüstü ana şirketin bugüne kadar olan seyrini başından izlemiş olanların buna inanması güçtür."

Standard Oil Grubu'na o sıralar birçok politikacı eleştiri yönelttiyse de, 1920'li yılların ortalarında "tam kontrol" kavramı artık giderek uygulamadan kaldırılıyordu. Bunun yerine türedi şirketler kendilerini büyük, tam entegre şirketlere dönüştürüyor, "bağımsız" denen Texas ve Gulf gibi şirketlerle birlikte petrol endüstrisine egemen oluyordu. Şimdi artık tek bir ejder yerine ortalıkta birçok büyük şirket görülüyordu. Federal Ticaret Komisyonu 1927 senesinde yaptığı bir çalışmada "birbirinden ayrılmış Standard şirketlerinin" 20 yıl evvel Standard Oil'in rafineri ürünleri üzerindeki yüzde 80'lik kontrolüne karşın, şimdi yüzde 45 kontrolü olduğunu yazıyordu. Artık Standard Oil'den türemiş şirketler arasındaki o sıcak hava yok olmuştu. F.T.K. raporu ayrıca "Bu şirketler arasında halkın yararına uygun bir kontrolbirliği mevcut değildir" diyerek, bu şirketlerin fiyatları devamlı olarak sabit tutacak durumda olmadıklarını da raporuna ekliyordu. Komisyon raporunda konuyu şu şekilde tanımlamıştır: "Fiyatlar, uzun süreçler için, daha çok arz ve talep koşullarına uyarak yapılmış... Büyük şirketlerin rafineri ürünü fiyatlarını yükseltmek veya düşürmek için aralarında herhangi bir uyuşma, anlaşma veya faaliyet mevcut değildir."

Şu Allah'ın Cezaları

Standard Oil Tröst'ün çok sayıda yeni ve saldırgan şirketler halinde dağılması, oyundaki rekabeti daha da kızıştırmıştı. Ham petrol keşfine ya da benzin rafinericiliği ve pazarlamacılığına dayanan birçok yeni şirketin sahnede belirmesi de bu kıvılcımı ayrıca körüklüyordu. Bu gelişmeler, entegrasyona duyulan açlıkla bir araya geldiğinde var olan güçlü bütünleşme akımını daha da kamçıladı. Sanki Rockefeller'in şirketleri kendine katma ve birleştirme dürtüsü yeniden uyanmış, tekrar hayat bulmuştu. Bu defa –artık mümkün olmaması nedeniyle– tam bir kontrolü zorunlu kılmak şeklinde değil de, yarışma akımını korumak ve geliştirmek istercesine devam ediyordu. Örnek vermek gerekirse, New York Standard'ın önde gelen bir California üreticisi ve rafinericisini satın alıp, sonradan Vacuum Petrol Şirketi'yle birleşip Socony-Vacuum'u oluşturması ve firma adı olan Mobil'i meydana getirmesi gösterilebilir. California Standard da önde gelen diğer bir California üreticisini kendine katmıştır.

Bu yıllarda Shell saldırgan bir ele geçirme kampanyasıyla hızlı bir büyüme göstermiştir. Ancak Amerikalı yatırımcıları da işe sokmak gibi bir politika izleyerek 1916'da Deterding'in koyduğu kuralı yinelediği için, fazla bir tepki görmüyordu. Deterding o günlerde bu konuda şunları söylemiştir: "Siyasi düşünceler bir yana bir memlekette, yerel halkın işletmeye katılmadığı bir işyerinin iyi çalıştığını görmek insana elbette acı verir. Bu, o işyeri ne kadar iyi yönetilirse yönetilsin veya kendi halkının ilgi ve desteğini ne denli çekerse çeksin insan doğasına ters düşer. Yerel halkın işletmeden men edilmesi böyle bir şirkete karşı kıskançlık yaratır." Bir vakitler bunları söylemiş olan, tüccar ruhlu Deterding bile, Amerika'da süregelen yabancı halkı işletmeye katma yarışında şimdi geri kalmış sayılırdı. Onu asıl çileden çıkaran Amerikalı yatırımcı bankalardı. Shell'in

Amerika'daki şube başkanlarından birine şunları yazmıştır: "Hayatta rastladığım en gasp edici kişiler Amerikan bankacıları... Pastayı yiyen kesinlikle bu kişilerdir."

Kayda değer katılmalardan bir başkası da yerden bitmiş gibi birdenbire türeyen topluluklardı. 1924'te Shell, Bakerfield, California'da bulunan büyük bir petrol şirketini, Belderidge'i neredeyse satın alacak duruma gelmişti. Satış fiyatı 8 milyon dolardı. Ancak sonradan Shell bu fiyatı çok yüksek bularak satın almaktan vazgeçti. Bundan elli beş sene sonra, 1979'da Belderidge'e yeniden talip olan Shell bu defa 3,6 milyar dolar ödemek zorunda kalacaktı. 1920'lerin başında Shell kendini Deterding'in uyardığı "kıskançlık duygusu"na kaptırıyor, California Union Petrol'ün dörtte bir hissesini satın alıyor ve kontrolün tümünü üzerine olarak şirketi gerçekten Amerika'da çok güçlü kılıyordu. Fakat California'daki hissedarlar haklı olarak buna öfke duyacak, "California'nın yabancısı olan ve onlarca hiç tanınmayan kişilere" karşı vatanseverlik duygusuyla Amerikan Senatosu'na, Federal Ticaret Komisyonu'na ve birçok Kabine üyesine etki edecek, bu işin Birleşik Devletler'in çıkarlarına ters düştüğü hakkında uyarıda bulunacaktı. Sonunda Shell'i Union içindeki hisselerini satmaya zorladılarsa da, Shell'in bu konudaki düş kırıklığı iki yıllık olduğu anlaşılan bir yatırımdan aldığı yüzde 50'lik kârla bir dereceye kadar telafi edilecekti.

Texas Şirketi ile Phillips de neredeyse birleşme noktasına gelmiş gibiydi. Gulf ve Indiana Standard da aynı durumdaydı. 1929-1933 yılları arasında ise New Jersey Standard'la California Standard birbirlerine katılım halinde ne gibi koşulların geçerli olacağını tartışır durumdaydılar. Aralarındaki görüşmeyi "basından uzak tutmak" için Walter Teagle başka bir isim kullanarak Tahol Gölü'ne kararlaştırılan randevuya gidiyordu. Buraya kendi özel aracıyla gitmişti. Ancak görüşmeler kısmen California Standard Başkanı Kenneth Kingsbury ve arkadaşlarının ya da başka bir değişle Jersey'lilerin kendilerine taktığı adla "Kral Rex ve Allah'ın cezası yanlılarının" görüşmelerde fazla sert dil kullanmaları yüzünden bir sonuca varmadan yarıda kesiliyordu. Aslında bu işte, kişilikler bir yana, birleşme konusundaki başarısızlığın daha önemli bir nedeni vardı: Jersey Şirketi muhasebe sisteminin yetersiz oluşu ve Walter Teagle'ın öfkelenmesine ve üzülmesine sebep olan, Jersey hesaplarının ve kârlılık durumlarının iyi sağlanmamış oluşu.

Aslında tüm endüstriyi bir arada tutan şeyin tek bir konu olduğu bir gerçektir. 1920'li yılların sonuna doğru petrol üretmede bilimsel metotlara yönelinmişse de, düzenlemenin doğrudan doğruya federal hükümetçe yapılmasına karşı şiddetli bir muhalefet vardı. Bu arada petrolün patronu Harry Doherty, petrolcülerden büyük çoğunluğun onun düzenleme çağrısına kulak asmadıklarını görerek öfkeleniyor, "Petrol endüstrisi uzun süre devam edecek bir krizin eşiğindedir... Bu krizin ne kadar devam edeceğini bilmiyorum, ancak bütün itibarımı ortaya koyarak iddia ederim ki bir gün gelecek, petrolcülerin hepsi birden keşke federal yasaya uysaydık diyecektir" sözleriyle düşüncelerini ifade ediyodu. Ne yazık ki bu mücadeleye devam edecek gücü kalmamıştı. Yeterince istismar edildiği, bunun acısını çektiğini düşünerek, bundan böyle işi başkalarının yapması kararına vardı. 1929'da yazdığı hatıralarında şunları söylemiştir: "Eğer yeryüzünde benden çok petrolcülük pisliğine bulaşmış biri varsa, onunla tanışmak isterdim. Bazen Tanrı'ya keşke beni hiç petrolcü yapmasaydı, keşke petrolcülükte reform yapmaya hiç savaşmasaydım diyorum."

Doherty'nin gelecek için yaptığı kehanete pek inanan olmadı. Nitekim bu on yıl biterken yeni kurulmuş birleşik dev şirketler bu defa da kendi avantajlı konumlarını devam ettirmeye yönelmişlerdi. Durumlarını korumak ve arz-talep dengesinde makul bir ayarlama yapmanın gelecekleri için yararlı olduğu kanısındaydılar. Ancak bunu mutlaka hükümetin müdahalesi olmadan yapmak istiyorlardı. İşte tam bu sırada bütün projeler yıkılmaya, yok olmaya başladı. Öfke nöbetleri geçiren hisse senedi pazarı 1929 Ekimi'nde eşine rastlanmamış bir dalışla işe müdahale ediyor ve ülke çapında işsizlik, sefalet, zorluk ve petrol talebinin büyümesinin sonu demek olan Büyük Depresyon'u oluşturuyordu. Ne var ki 1930 sonbaharında, ülke nüfusunun hisse senedi pazarı depresyonu için artık basit bir "düzeltme" olmadığı, asıl amacın genel ekonomik kriz yarat-

maya yönelik olduğuna karar verdiği günlerde, yeniden bir zar atılıyor ve o güne kadar kırk sekiz eyaletin hiçbirinde bulunmamış en büyük petrol yatağı –The Black Giant (Kara Dev)– keşfediliyordu. Kara Dev'in yalnız kendisi, başka yataklara gerek kalmadan tüm Amerika'nın petrol talebinin çok büyük bir kısmını karşılayacak kapasitedeydi. Bu olgunun meydana gelmesi Harry Doherty'nin kehanetinde yanılmadığının kanıtıdır.

12

Yeni Üretim İçin Savaş

Petrolün "güç" olduğu varsayımı daha Birinci Dünya Savaşı sırasında savaş meydanlarında kanıtlanmıştı. Bu olgu petrol şirketleriyle Amerika'daki eyaletler arası ilişkide yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. Bu ilişkiler, hiç kuşkusuz arz ve talebin ilkel dürtüsü ile korüklenmekteydi. Kimde petrol olduğu, kimin petrol istediği, bu petrolün ne değerde olduğu devamlı soruluyordu. Ancak şimdi denkleme sokulması gereken sadece pazaryeri ekonomisi olmayıp, daha başka faktörler de rol almaya başlamıştı. Petrolün güç olduğu kabul edilirse, hükümranlığın da sembolü olduğu kabul edilmeliydi. Bu ise kaçınılmaz olarak petrol şirketlerinin hedefleriyle, eyaletlerin çıkarları arasında bir çıkar çatışması, uluslararası politikanın da sonsuza kadar sürecek olan belirleyicisi olduğu anlamına geliyordu.

Meksika'nın Altın Yolu

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında, Amerika dışındaki Batı Yarıküresi'nde petrol araştırmaları daha çok Meksika'da yoğunlaşmıştır.

Önde gelen iki şirket, sonradan Teapot Dome'a adı karışmış olan Edward L. Doheny'nin önderlik ettiği Pan Amerikan Petrol ile ismi Sir Weetman Pearson olup, sonradan Lord Cowdray olarak tanınan bir İngiliz'in önderlik etiği Mexican Eagle (Meksika Kartalı) şirketleridir. Daha o günlerde California'nın başarılı petrolcülerinden sayılan Doheny Meksika'ya ilk defa 1900 yılında, Meksika Devlet Demiryolları müdürünün çağrısı üzerine, petrol bölgelerinde inceleme yapmak için gitmişti. O sıralar bu bölgede yakacak odun sıkıntısı çekildiğinden Demiryolları müdürü mümkün olduğu kadar çabuk bölgede petrol blunmasını istiyordu.

Pearson'un hedefleri ise çok daha ileriye uzanıyordu. Kendisi on dokuzuncu yüzyılın büyük mühendis müteahhitleri içinde en büyüklerden birisiydi. Yetenekli ve teknolojik açıdan çok yaratıcı olan bu kişi ayrıca çok da cesur bir müteşebbisti. Matematikteki kabiliyeti, yavaş, temkinli, titiz ve sabırlı karakteriyle sanki mühendis olmak için yaratılmıştı. Yuvarlak, otoriter görünmeyen çizgileriyle ve Tanrı'nın bahşettiği doğal komuta yeteneğiyle dikkat çekerdi. Cambridge ve Oxford üniversitelerinde daha başka öğrenim branşlarını da kazandığı halde yine de Yorkshire'de yaptıkları aile mesleği olan mühendislikte karar kılmıştı. Mesleğinin ilk günündeki ağır, kirli işinden dolayı elleri kirlendiğinde ovarak yıkamayı, tırnaklarını temiz tutmayı kendine iş edinmiş ve bu alışkanlığını ömür boyu sürdürmüştür.

Halkın "Pearson havası" dediği büyük çapta başarı kazanma ustalığıyla herkesin beğenisini kazanmıştı. Ancak kendisi bunun etkisinden pek emin değil gibiydi. Bu yüzden kızına yazdığı bir mektupta şunları söylemiştir: "Servet denilen şey çok uçucu bir kavram. En iyisi gerçekleştirebileceğimiz serveti saptayıp cesaretle ona doğru ilerlemeliyiz." Oğluna ise daha ayrıntılı yazarak şunları söylemiştir: "Meslektaşlarının görüşlerine muhalefet etmede ve gerektiğinde onların kararlarını aşmada bir saniye bile tereddüt etme. –Baştaki adamın otokrat olmadığı hiçbir işte de-

vamlı başarı sağlanamaz– Ancak elbette ki bunu yumruğunu kadife bir eldivenin altına saklayarak yapacaksın." Bu prensibinin doğruluğunu yaşamında birçok kez tekrar tekrar kanıtlamıştır. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın sonlarında inşa edilen birçok mühendislik harikasının yaratıcısı odur. Bunlar içinde Thames Nehri altında Blackwall Tunnel (Kara Duvar Tüneli) ve New York East River altındaki Pennsylvania Demiryolu için yapılmış dört tünel de vardır. Ayrıca Dover Limanı da onun tarafından inşa edilmiştir. Sonuçta, kurmuş olduğu mühendislik imparatorluğu sınırlarına Financial Times, The Economist ve Penguen kitaplarından tutun Londra'daki Lazard yatırım bankasına ve bir petrol servis şirketine kadar hepsinin girdiği bir gerçektir. Ancak edindiği servetin büyük kısmını Meksika sağlamıştır.

"Pearson havasının" sihiri o derece etkiliydi ki, Meksika diktatörü olan Devlet Başkanı Porfirio Diaz da bu sihre kapılmış, büyük projelerden birkaçını yapması için Pearson'u Meksika'ya davet etmişti. Bunlardan ilki Mexico City'deki Grand Canal (Büyük Kanal), hemen peşinden Vera Cruz Limanı ve daha sonra da Atlantik'le Pasifik'i birbirine bağlayan Tehuantepec Demiryolu'dur. Meksika'ya ayak bastığı andan başlayarak Meksikalılar'la ve özellikle de Diaz ve çevresiyle kaynaşmaya çaba göstermiş, bu arada birçok da ödül ve armağan almıştır. Bu armağanlar arasında verilmiş yüz bin pound para da vardı. Meksikalı yetkililere Amerikalılar'ın yapmaya alışkın olmadığı şekilde imtiyazlar vermeye her zaman hazırdı. İngiliz hükümeti ile olan bağlantısı Meksikalılar'ı da etkilemiştir. Pearson, birkaç sene süreyle üyesi bulunduğu, Parlamento'da "Meksika Temsilcisi" olarak tanınıyordu. Pearson Meksika'daki konumunu kısmen Diaz'ın serinkanlı politik hesaplarına borçludur. "Tanrı'dan ne kadar uzak, Amerika'ya ise ne kadar yakınsın." Diaz ve yakınındaki potikacılar Amerikalılar'ın kendi ekonomilerine tam anlamıyla egemen olmasına izin veremezlerdi. Diaz bu itibarla uzak bir ülkeden dünyaca ünlü bir mühendisi ana projeleri ele alması için ülkeye davet ediyor ve sonra da Meksika'da faaliyetlerini genişletmesi için ona her türlü imkânı sağlıyordu.

1901'de Meksika'ya yaptığı bir yolculukta Texas'ın sınır kasabası olan Laredo'da treni kaçırıyor, geceyi kasabada geçirmek zorunda kalıyordu. İşte o gün kasabanın, kendi deyimiyle "nasıl bir petrol çılgınlığı" yaşadığına, bu çılgınlığın nasıl üç ay evvel Spindletop'ta yapılan keşiften sonra tüm eyaleti sardığına tanık olacaktı. Adamlarından birinin Meksika'da petrol sızıntısı olduğunu bildiren evvelce verdiği raporu anımsayacak, kısa sürede Laredo'da bulabildiği petrol vaat eden toprakları inceleyip menajerine toprak almada çabuk davranması için telgraf çekecekti: "Şunu da unutma ki işimiz devlet adamlarıyladır" diyordu. Tehuantepec Demiryolu için en iyi yakıtın petrol olduğuna karar vermişti. Pearson'un bütün bu işlere sadece dokuz saat gibi bir zorunlu bekleme süresi içinde karar verip uygulaması da işin diğer ilginç bir yanıdır. İşte Pearson Meksika petrolü işine bu kadar çabuk girmişti. Arama bölgesini Tabasco'yu da içine alacak şekilde genişletti ve kendine yardım için Meksika'ya sadece bir kişiyi, Spindletop'ta kuyuyu bulmuş olan Kaptan Anthony Lucas'ı çağırdı.

Bunu izleyen yıllarda çok büyük harcamalar yapılmıştır. Yine de aradan yaklaşık on yıl geçtiği halde ortada Meksika Kartalı'nın ilerlemekte olduğunu gösterir bir işaret yoktu. Bu konuda 1908'de oğluna yazdığı bir mektupta, morali bozulmuş olarak şu görüşlere yer veriyordu: "Bu işe hafif bir iş sanarak giriştim. İçerdiği birçok sorunu hiç düşünmeden, sadece petrolün servet demek olduğuna ve çok çalışma ve uygulamayla sonuç alınacağına inanarak atıldım." Eşine yazdığı mektuptaysa daha da ağlamaklıydı: "Kendimi eski adamlarla karşılaştırıp ne denli korkak bir serüvenci olduğumu düşünmekten alamıyorum. Uyuşukluk içindeyim ve dehşetli korktuğum iki şey var. Birincisi kendi yargılamama göre gururumun ve idareciliğimin mahvolup rüzgârlara savrulma tehlikesi, ikincisi de yaşama yeni baştan girme mecburiyetim. Bu endişeler beni bazen korkak yapıyor. Şunu da biliyorum ki, eğer bu petrol işi bir gün tamamen suya düşerse yine de sakin bir yaşam sürmeye yetecek kadar param var... Ama yine de başarı kanıtlanıncaya kadar sinirli ve üzgün olacağım."

Sonunda 1909 yılında petrol hakkındaki kendi kişisel bilgisinin "batıl itikatlara dayandığı" kanısına vararak, o güne dek çalıştırdığı ünlü Thomas Boverton Redwood ve firmasının jeoloji danışmalarını işten çıkardı ve onların yerine evvelce Birleşik Devletler Jeolojik Araştırma'da çalışmış olan Amerikalılar'ı aldı. Yeni işe alınanlar kendilerinden bekleneni yapacak ve 1910 yılında artık Lord Cowdray diye anılan Pearson en büyük petrol yatağına rastlayıp ünlü kuyu Potrero del Llano 4'e ulaşacaktı. Bu kuyu bir günde çıkardığı 110.000 varille dünyanın en büyük petrol kuyusu kabul edilecekti. Tüm bu keşifler Meksika'da bomba gibi patlıyor, kuyular sayesinde Meksika Kartalı hemen bir gece içinde dünyanın en önde gelen petrol şirketlerinden biri oluyordu. Üretim Tampico'dan pek uzak olmayan "Altın Yol" boyunca yoğunlaştırılıyordu. Altın Yol'da artık yetmiş-yüz bin varil arası petrol çıkarmak olağan sayılıyordu.

Kısa zamanda Meksika dünya petrol pazarında önde gelen bir güç olma yoluna gidecekti. Buradan çıkarılan ham petrol kalitesiyse genellikle mazot olarak rafine edilmeye elverişliydi. Endüstriyel pazarlarda, demiryollarında ve sevkıyat pazarlarında doğrudan rekabete uygundu. 1913 yılındaysa artık Meksika petrolü Rusya demiryollarında bile kullanılır olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Meksika Amerika için önemli bir kaynak oluyor, 1920 yılına gelinceye kadar da Amerika'nın yurtiçi talebinin yüzde 20'sini karşılıyordu. Takvimlerin 1921 yılını gösterdiği sırada, Meksika da, büyük bir hızla şaşırtıcı bir konuma geliyordu. Yıllık 193 milyon varil üretimiyle, dünyanın en büyük ikinci üreticisi olmuştu.

Ne var ki, aradan geçen zaman içinde Meksika'nın siyasi çevresinde dramatik bir değişme yaşanacaktı. 1911 yılında seksen bir yaşındaki Başkan Diaz, söylendiğine göre iltihaplanan bir diş ağrısı yüzünden akli dengesini kaybedip tahttan indiriliyor, arkadan Meksika İhtilali başlıyordu. Ülkede yer alan devamlı şiddet olayları yüzünden yabancıların buraya yaptıkları yatırım azalacaktı. Bu arada Jersey'in Meksika işlerinden sorumlu müdürü E.J. Sadler, şirketin maaş bordrosunu getirirken haydutlar tarafından yakalanıyor, acımasızca dövüldükten sonra ölüme terk ediliyordu. Ancak Sadler, her nasılsa ölmemiş kampa geri dönmüştü. O günden sonra hiçbir gün üzerinde yirmi beş dolardan fazla para taşımayacak, gerektiğinde haydutlara vermek için eski altın bir kol saatinden başka bir şey takmayacaktı. Artık Meksika'da da kalmak istemeyecekti. Meksika Kartalı'na ait petrol kampları isyancıların eline geçtiği için aşırı bir biçimde işletilerek bozulacak, bu ara çalışanların bir kısmı da öldürülecekti. Birinci Dünya Savaşı'nın son ayı olan, 1918 Ekim ayında Cowdray, Henri Deterding'i temsilen oraya gelen Kaluste Gülbenkyan ile bir görüşme yapıyordu. Gülbenkyan Hollanda Kraliyet/Shell firmasının Meksika Kartalı stokunun mühim kısmını satın alma arzusunda olduğunu, idaresini de kendi üzerine almak istediğini bildiriyor, bunun "Lord Cowdray'i tam bir huzur içinde bırakacağını" söylüyordu.

Meksika'da yaşadığı yirmi yıllık petrol serüveni Cowdray'i sadece yormakla kalmamış, aynı zamanda daha fazla risk üstlenme şevkini de kırmıştı. Bu İngiliz yeteri kadar cefa çekmişti. Bir İngiliz hükümet mensubuna açıkladığı gibi artık "bu dev işin mali yükünü sonuna dek kendi başına kaldıracak durumda değildi." Gülbenkyan ona bir teklifte bulunmuştu; o da fazla düşünmeden teklifi kabul etmiş –böylece tamamen huzurlu olmasa da, kurtulmuş olmanın verdiği rahatlık ve cebine giren paranın fazlalığıyla– kenara çekilmişti. Zamanlaması fevkaladeydi; çünkü bu arada Meksika Kartalı Shell'in içine aldığı katılımlı şirketler arasında en iyilerinden biri olmadığını, meydana gelen bir olayla kanıtlamıştı. Satıştan hemen sonra Shell'in Meksika Kartalı'ndan satın aldığı büyük üretim kuyularının içine tuzlu su dolmaya başladı. Bu, petrol üretiminde düşüş anlamına gelen çok kötü bir haberdi. Çok geçmeden öteki petrol şirketleri de aynı şeyi gözlediler. Belki de daha çok kapital ve daha iyi teknoloji, yeni yeni arama girişimleri olsaydı bu sorunlar çözülebilirdi. Ancak ne yazık ki ihtilalin getirdiği karmaşa içinde yabancı şirketler yatırım yapmayı durdurmak zorunda kalmıştı. Bu şirketlerin Meksika'da geçirdiği günler giderek azalmaktaydı. Petrol şirketlerinin faaliyetlerine asıl tesir edenin, ihtilalin getirdiği yasasızlık ve fiziki teh-

likeden çok önce Meksikalı milliyetçiler ve ihtilalciler ile yabancı yatırımcılar arasında baş gösteren çetin kavga olduğu sonradan kanıtlanmıştır.

Meksika'da doğmakta olan karmaşa hükümetlerle petrol şirketleri arasında büyük ve devamlı bir kavganın temelini atacak ve tüm dünyada duyulacaktı. Meksika'da konu dönüp dolaşıp iki noktada bağlanıyordu: Anlaşmalarda istikrar ve hükümranlık ile sahiplik sorunu. Petrolün sağladığı yararlar kime ait olacaktı? Bu konuda Meksikalılar esnek prensip uygulamak istiyorlardı. 1884 yılına gelinceye kadar ülkenin toprak altında kalan "yeraltı" kaynakları önce Kral'a sonra da ulusa ait olmuştu. Porfirio Diaz rejimi bu yasal geleneği değiştirmiş, çiftçilere ve çiftlik sahipleriyle toprak üstünde arazisi bulunanlara, yeraltı kaynakları üzerinde daha fazla sahiplik hakkı vermişti. Buna karşı bu kişiler de tüm petrol tesislerinin yüzde 90'ını kontrol altına alan yabancı sermayeye kucak açıyordu. Şimdi bir ihtilal olmuştu ve ihtilalin gerçek amaçlarından biri bu kaynaklar üzerindeki milli sahiplik prensibini geri getirmekti. 1917 Anayasası'nın 27'nci maddesinde bu amaç gerçekleşmiş ve kabul görmüştür. Gerçi Meksika, petrolünü geri almıştı, ancak yabancı sermaye olmadan bu petrolü geliştirip pazarlayamıyordu. Yabancı yatırımcılar ise, güvenceli kontratlar yapılmadan ve kâr konusu garantilenmeden işi geliştirmenin getireceği risklerden ve harcamalardan kaçınıyordu.

Yeraltı kaynaklarının millileştirilmesine ilaveten, iktidardaki yeni Meksika rejimleri –kısıtlamalar ve vergi girişimleri gibi– daha başka kararlar alıyor, bunlar da petrol şirketleriyle aralarında sonu gelmeyen çatışmalara neden oluyordu. Bu arada, Edward Doheny başkanlığında birtakım petrol şirketleri, Meksika'daki Amerikalılar'ın "yaşamsal önemde" petrol rezervlerinin korunması için Washington'u uyarıyor ve askeri müdahalede bulunmaya zorluyordu. Meksika'nın o güne kadar zamanında ödemekten kaçındığı borçları ödemek için vergi gelirlerini artırması bu savaşı daha karmaşık yapıyordu. Önde gelen Amerikan bankerleri Meksika'nın borçlarını istismar edip kendi çıkarına kullanmasından, bunları ödemek için petrol gelirinde ısrar etmesinden fevkalade memnundu. Bu yüzden Amerikan petrol şirketlerine karşı Meksika'nın tarafını tutarak bu şirketlerin müdahale ve yaptırım uygulama çağrılarına şiddetle karşı çıkıyordu.

Meksika ile Birleşik Devletler arasındaki ilişkiler petrol çatışmasını devamlı olarak daha da içinden çıkılmaz duruma sokuyordu. Washington adeti üzere, değişen Meksika rejimlerinin diplomatik tanınmasını engelliyor, hatta bir seferinde iki ülke bu yüzden savaşın eşiğine geliyordu. Amerikalılar'ın görüşüne göre özel kişilere ait olanlar da dahil, birçok önemli haklar saldırıya uğruyor, anlaşmalar ve pazarlıklar bu yüzden bozuluyordu. Washington güneye, Meksika'ya baktığı zaman tutarsızlık, güvensizlik, haydutluk, anarşi, stratejik kaynakların tehlikeli şekilde tehdit edilmesini ve kontratların bozulduğunu görüyordu. Meksika ise Washington'a ve Amerikan petrol şirketlerine baktığında, yabancı işletmecilik, aşağılanma, hükümranlık haklarının ihlali ve "Yankee emperyalizminin" dev baskısı ve gücünü görüyordu. Petrol şirketlerine gelince, onlar da hesaplarınca bu işten fazlasıyla gocunup kendilerini tehlikede görüyordu. Bütün bunlar ise yatırımın azalmasına ve faaliyet ve personel konularında hızlı bir geri dönüşün olduğuna işaretti. Bunların etkisi kısa zamanda verimi olumsuz yönde etkileyecek, verim düşecek, Meksika hızla dünyanın petrol gücü olmaktan çıkacaktı.

General Gomez'in Venezuela Çiftliği

Dünyanın petrol talebine olan beklentileri, petrolün milli güçte oynadığı ve savaşta kanıtlanmış olan yeni rolü ve elbette ki, elde edilecek kârlar Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi'nin 1920 yıllık raporunda isimlendirdiği "taze üretim savaşını" büsbütün körüklemiştir. Raporda "Bu savaş yüzünden yeni petrol yatakları elde etmek çabamızdan yoksun bırakılmamalıyız... En küçük bir başarı şansının bulunduğu her yerde jeologlarımız hizmete hazırdır" deniyordu. Listenin başında Venezuela geliyordu ki bunun nedeni sadece Hollanda Kraliyet/Shell değildir. Asıl sebep, Mek-

sika'nın politik çevresindeki değişimin Venezuela'ya büyük bir petrolcü göçü oluşturmasından ileri gelmiştir. Yüzyıllar önce Venezuela'ya ilk gelen İspanyol işgalciler, Kızılderili yerlilerin petrol sızıntılarından yararlanarak kendilerine sal yaptıklarını ve onardıklarını gözlemişlerdi. İşte bu defa da Meksika'nın tersine Venezuela onlara dostça bir siyasi atmosfer sunmaktaydı. Bu, acımasız, kurnaz, haris bir diktatör olan ve tam yirmi yedi yıl kendi kişisel zenginliği için Venezuela'ya hükmetmiş General Juan Vicente Gomez'in kendi elleriyle meydana getirdiği bir imkândı.

Venezuela kendi başına az nüfuslu, sefalet içinde yaşayan bir tarım ülkesiydi. 1829 yılında ülkenin İspanya'dan bağımsızlığını aldığından bu yana, birçok bölgede yerel askeri liderlerin idaresi altında yaşamıştı. 1890'ların ortalarında yasamada yer almış 184 üyeden 112'si kendilerine "General" rütbesini uygun görmüşlerdir. 1908'de iktidarı ele geçiren Gomez, ülkedeki gücü merkezleştirmeye ve memleketi kendi kişisel çiftliğine dönüştürmeye yönelmiştir. Okuma yazmayı bile doğru dürüst bilmeyen bu adam maiyeti ve ailesiyle beraber uzun yıllar hüküm sürmüş ve bir hesaba göre doksan yedi yasadışı çocuğun babası olmuştur. Erkek kardeşini kendine başkan yardımcısı atamış, o da bu konumda uzun yıllar, Gomez'in oğlu tarafından öldürüldüğü güne kadar kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel Teddy Roosevelt'i taklit ederek büyük hayvan avcısı giysilerine bürünecekti. Savaş sırasındaysa Alman yanlısı olacak, bu defa da Kaiser'in giysilerini giyecekti. Woodrow Wilson, ülkeyi terör ve hainlik yoluyla pençesine almış bu adamı kendisi için az bile sayılacak "alçak" sözcüğüyle anardı. Caracas'taki İngiliz Elçisi ise bu konuda daha da açık davranıyor, Gomez'i kelimenin Ortaçağ'da ifade ettiği anlamla, "tam bir monarşist" olarak tanımlıyordu. Okuma yazma durumu ne olursa olsun, Gomez'in ne istediğini bildiğinden, bunun da hem mutlak güç, hem de muazzam bir servet olduğundan şüphe edilemez. "Zavallı ülkesi" ister ekonomik yönden gelişmek için, isterse sırf kendisinin zengin olması için "gelir" ihtiyacı içindeydi. Bu iki amaç iç içe girmişti. "Gelir" kelimesi yabancı sermayeyle eş anlamdaydı. Petrol ise Gomez için fırsat demekti; ancak kurnazca bir sezgiyle şu gerçeğin de bilincindeydi: Yabancı yatırımları ülkeye çekmek için istikrarlı bir siyasi ve mali çevre yaratması gerekiyordu.

1913 yılına gelindiğinde Hollanda Kraliyet/Shell Grubu artık Venezuela'da Maracaibo Gölü yakınlarında işe koyulmuş durumdaydılar. 1914'te ticari sahada kullanılmaya elverişli ilk küçük çapta üretim başlamıştı. 1919'da Venezuela'ya gösterilen ilgi modasına uyarak Jersey Standard da içlerinde bir de jeolog olan bir araştırma grubunu Maracaibo'yu taramak için bu ülkeye gönderiyordu. Bu jeolog, incelemesinden sonra bölge hakkında şu sözleri söylemiştir: "Burada birkaç hafta kalacak kimse mutlaka ya sıtma hastalığına yakalanır ya da karaciğer ve bağırsak hastası olur. Bu hastalıklar da sonunda müzminleşmeye mahkûmdur." Aynı kişi Venezuela'ya yatırım yapılmamasını tavsiye etmişti. Ancak aynı grupla buraya gelenlerden biri farklı düşünüyordu. Ona göre Venezuela'da asıl geçerli olan, sıtma ve karaciğer ve bağırsak hastalıklarından çok Hollanda Kraliyet/Shell Grubu'nun taahhüdüydü. Bu kişi yazdığı raporda şu görüşlere yer vermiştir: "Hollanda Kraliyet/Shell, Venezuela'ya milyonlarca dolarlık yatırım yaptılar. Bu gerçek bizde ülkede bol miktarda petrol olduğu şüphesini uyandırıyor." Latin Amerika'da üretim yapılamaması Standard Oil'in Latin Amerika'ya petrol satışlarında birinci sırada olmasını tehlikeye sokacaktı.

Şimdi General Gomez'den "çiftliği" üzerinden imtiyaz alınması gerekiyordu ki, bu hiç de kolay değildi. Standard temsilcisi konuyu görüşmek için bir alay aracıyı atlatıp Gomez'le karşı karşıya gelerek konuşmayı başardı. Gomez konuya sıcak yaklaşmıştı. Bundan cesaret bulan temsilci bir teklif hazırladı. Fakat tam teklifi sunacağı gün, imtiyaz üzerinde bir teklif daha yapıldığını öğrenecekti. Teklifi yapan Gomez'in damadıydı ve sonuçta "tesadüfen" imtiyazı o kazanıyor, hemen arkasından da bunu daha başka bir şirkete satıyordu. Sonunda Jersey, bir kısmı öteki Amerikan şirketlerinden, diğer bir kısmı da Julio Méndez'den olmak üzere Maracaibo Gölü eteklerinde 4.200 hektar arazinin sahibi olmuştur. Julio Méndez'den toprak alındığı söylentisini birçok kişi kocaman bir şaka olarak kabul etmiş, hatta bir Jersey mensubu şaka yoluyla şirketin bir de

gemi satın almasını, böylece 4.200 hektarlık bataklık arazinin değersiz olduğu anlaşıldığında, hiç değilse balıkçılık yapabileceğini söylüyordu.

Venezuela'da petrol aramak, kuru arazide yapıldığında bile zor ve tehlikeliydi. Otomobille geçecek hiçbir yol olmadığı gibi, öküz arabalarıyla bile geçmeye müsait pek az yol vardı. Bir yere gitmek istediklerinde jeologlar ya sal ya da katıra binerek giderdi. Ülkenin coğrafyasını gösteren doğru dürüst bir harita bile yoktu. Bu ara haritalarda gösterilen nehirlerin de gerçekte mevcut olmadığı, mevcutsa bile haritada gösterilenlerden çok daha başka nehir sistemlerinin kolu olduğu ortaya çıkıyordu. Ülkeye giren hemen herkes için hastalıktan kaçınmak imkânsız hale gelmişti. Amerikalı bir jeolog "Buradaki sivrisinekler şimdiye kadar başka yerde gördüklerimin en kötüsü ve en büyüğü" diyecekti. Jeologlar ayrıca yumurtasını insan derisinin altına bırakan başka çeşit bir sivrisinekle baş etmek zorunda kalıyordu. Tıbbi tedavi ya ulaşılamayacak yerdeydi ya da ilkeldi, bazen de hiç yoktu. Bütün bunlara ilaveten, jeologlar ve jeologlardan sonra işe girişen kazıcılar devamlı olarak düşmanca duygularla dolu yerli Kızılderililer'le uğraşmak zorundaydı. Bunlardan Jersey mensubu bir kazıcı bir gün terasta oturduğu sırada bir Kızılderili'nin attığı okla hayatını kaybetmişti. O günden sonra balta girmemiş ormanlarda okun uzanabileceği mesafede ne kadar ağaç varsa hepsi birden kesilmiştir. 1929 senesine gelinceye kadar, Shell Şirketi, traktörlerini korumak için, bunların bulunduğu garajları, Kızılderili okunun delip geçemeyeceği özel bir bezle, birkaç kat halinde kaplayacaktı.

Gomez'in ülkeye yabancı sermaye çekme arzusu hükümetini bir Petrol Yasası oluşturmaya zorlamış, bunun gerçekleşmesi için de hem Caracas'taki Amerikan elçisinden hem de Amerikan



şirketlerinden bir petrol yasası hazırlamaları için yardım istenmişti. Hazırlanan Petrol Yasası imtiyazlar, vergiler ve gümrüklerde uygulanacak koşulları saptayıp göstermiştir. Ayrıca artık bir kere imtiyaz verildikten sonra siyasi gelecek ve idari ve mali konularda istikrar sağlamıştır. Bu özelliğiyle Gomez idaresindeki Venezuela, Meksika'nın tam aksine hareket etmiş, onun yapmadığını yapmış, istikrar sağlamış oluyordu. Ancak 1922'de Petrol Yasası'nın çıktığı yıla kadar, kayda değer bir petrol gelişimi olacağı hâlâ şüphe konusuydu. Araştırma ilginç ve ümit vericiydi, o kadar. Diğer taraftan bu işe yatırılan sermaye ve harcanan emekse çok büyük rakamları buluyordu. 1922'de Shell hesabına dört yıldan beri ülkenin haritasını yapmakla uğraşan Amerikalı jeologlar Venezuela'nın ve Güney Amerika kıtasının tümünün petrol durumu hakkında ortaya hiç de iç açıcı olmayan acıklı bir değerlendirme koyacaktı. Buralarda petrol yoktu ve gördükleri şey "serap"tan ibaretti. Değerlendirme Amerika'da üretimi artırmak için sarf edilen on sentin bile "tropiklerde bu amaç için harcanan bir dolardan daha çok" kâr getireceğini göstermiştir. Jeologlar Amerika'da neftyağı çıkarmanın bile Venezuela'da veya Latin Amerika'nın bir başka yerinde petrol çıkarmaktan daha ucuza geleceğini söyleyecek kadar ileri gitmiştir.

Ancak bu konuda biraz erken yargıya varmışlardı. Aynı yılın aralık ayında Maracaibo'daki La Rosa yatağında, Shell'e ait Barroso kuyusu aniden fışkıracak, önüne geçilmez bir akımla günde tahminen yüz bin varil petrol verecekti. La Rosa yatağı önceleri petrol vaat eden kuyulardan gözükmemişse de, denenmek için ilk defa Shell menajeri George Reynolds tarafından seçilmiş olan kuyuydu – Bu adam "sağlam İngiliz meşesi" diye tanınan, on beş yıl kadar önce onca engele rağmen İran'da Anglo-Pers projesini yönetip ilk neticelerin alınmasını sağlayan adamın ta kendisidir. On beş yıl önce, gösterdiği sebat sayesinde Ortadoğu kapısını petrol üretimine açmış olan kişidir. Şimdi de aynı şeyi Venezuela'da yapıyordu.

La Rosa'da yaşanan petrol olayı Venezuela'nın dünya çapında bir üretici olabileceğini kanıtlıyordu. Bu keşif petrol dünyasında bir çılgınlık akımının başlamasına neden oldu. Çoğu Amerikalılar'dan, bir kısmı da İngilizler'den oluşan yüzü aşkın grup ülkeye akın etmeye, burada faaliyete başladılar. Bunlar arasında en büyük şirketlerden tutun, William F. Buckley gibi bağımsız petrolcülere kadar birçok kişi vardı. William F. Buckley ileride bir petrol limanı inşa etmek isteyecek ve bunun için imtiyaz alacaktı. Ülkedeki petrol akımı General Gomez için zenginliğine zenginlik katmada iyi bir fırsat olmuştu. Ailesi ve Gomecistas (Gomezciler) denen erkânı vakit geçirmeden hükümetten en parlak imtiyazları satın alıyor, sonra da yeniden büyük kârla yabancı şirketlere satıyor, bu arada General Gomez'i yararlandırmaktan da geri kalmıyorlardı. Sonradan bu tür konuları kitaba uydurmak için General ve dostları, projeleri üstüne kâğıt üzerinde Compania Venezolena de Petroleo adıyla, aslında "General Gomez'in şirketi" olan bir şirket kurdular. Gomez ve Gomecistas'ları yabancılarla istedikleri gibi oyun oynuyor, kendi bildiklerini yaptırıyorlardı. Şirketlerin elinde hiçbir seçenek yoktu; diğer bir deyişle, sonradan 1920'lerde meydana gelen büyük Venezuela petrol patlamasında daha o günden rol almak isteseler bile bunu yapmak seçeneğinden yoksundular.

İlerleme can alıcı bir hızla devam ediyordu. 1921'de Venezuela sadece 1,4 milyon varil üretirken, 1929 yılına gelindiğinde 137 milyon varil petrol çıkarıyor, böylece Amerika'dan sonra dünyanın en çok petrol üreten ikinci ülkesi oluyordu. Aynı yıl Venezuela ihraç ürünlerinden elde ettiği gelirin ve ayrıca hükümete ait vergi gelirlerinin yüzde 76'sını sadece petrol ihracatından elde etmiştir. Ülke daha o günden Hollanda Kraliyet/Shell Grubu'nun en büyük tek petrol sağlayıcısı olmuştu. Venezuela'yı İran ve daha sonra da Birleşik Devletler izlemiştir. Venezuela şimdi, on yıldan daha kısa sürede, tam anlamıyla bir petrol ülkesi olmuştu. Ve yabancı sermaye için yapılan rekabette yarışmayı kazanmıştı. Venezuela'da petrol araması yapılması ve petrolün geliştirilmesi için büyük çapta yatırım gerekiyordu. Böylece, rol alan birçok oyuncuya rağmen sahnede gerçekten rol alanlar az sayıda büyük birkaç şirketten ibaret olmuştur. 1920'li yıllarda, üretimin bolluğunu dolaylı veya dolaysız olarak sadece üç şirkete, Hollanda Kraliyet/Shell, Gulf ve Pan

Amerikan şirketlerine borçludur. Bunlardan sonuncusu, Meksika'da da önde gelen üreticilerden biri olan Edward Doheny'nin şirketidir. Bu şirket 1925'te Standard of Indiana tarafından satın alınmıştı.

Venezuela petrolüne bu denli büyük yabancı sermaye yatırılmasının nedeni Gomez'in nispeten uygun bir çevre sağlamış olmasıdır. Eğer Gomez bunu yapmamış olsaydı, yatırım bu çapta olamazdı. Ancak istikrar durumu ne kadar devam edecekti? Standard of Indiana'ya bağlı Lago'nun bir temsilcisi 1928'de, bir ABD Dışişleri mensubuna şunları söylüyordu: "Başkan Gomez sonsuza dek yaşayacak değildi ve yeni gelecek bir hükümetin, belki de daha radikal bir eğilimle petrol tesislerine el koyma ve Meksika'da uygulanmış politikalardan bazılarını burada da uygulama tehlikesi her zaman için mevcuttu." Böylece, emniyet kaygısıyla Lago, Venezuela petrolü için yaptırdığı dev ihracat rafinerisini Venezuela'da değil, kıyıdan hemen açıkta bir Hollanda adası olan Aruba'da inşa ettirmiştir. Shell de aynını yaparak rafinerisini başka bir Hollanda adası olan Curacao'da kurmuştur.

Jersey Şirketi ise, Shell ve öteki şirketlerin aksine, yaptığı büyük harcamalara karşın Venezuela'daki petrol araştırmalarında hiç başarılı olamamıştır. Şirketin New York'taki Venezuela'dan sorumlu müdürüne "üretim vermeyen üretim müdürü" adı takılmıştı. Nihayet 1928'de, Jersey, başka bir şirketin ilgilenmeyip köşede bıraktığı bir imtiyazda yeni teknoloji uyguluyor ve ilk defa olarak dikkate değer miktarda petrol keşfi yapıyordu. Su altı kazı teknolojisinin geliştirilmesi Maracaibo eteklerindeki zengin petrol kaynaklarının kapılarını açmış, böylece göl yatağından çok miktarda petrol çıkarmak mümkün olmuştu. Artık hiç kimse balıkçılık yapsın diyerek Jersey'le alay etmiyordu.

1932'de, Büyük Depresyon'un bitiminde ithal petrol için önerilen yeni bir Amerikan vergisi Standard of Indiana Şirketi'ni bir hayli üzmüştür. Bu vergi ithal edilen benzin için varil başına 1,05 dolar, ithal malı ham petrol ve mazot varili için de 21 sent öngörüyordu. Bu ise Venezuela petrolünün Birleşik Devletler'e sokulmaması demekti. Indiana'nın petrolünü devredebileceği yabancı bir pazarlama sistemi yoktu. Ayrıca depresyon günlerinin ortalarında ek bir sermaye ihtiyacının baş göstermesi ve Meksika'daki mal varlığının millileştirilmesi de söz konusuydu. Bütün bunlar birleşince ortada büyük –Indiana açısından baş edemeyeceği kadar büyük– riskler mevcuttu. Bu gerçekleri göz önüne alarak yabancı işletmelerini Venezuela'dakiler de dahil, Jersey Şirketi'ne sattı. Jersey ödemeyi kısmen hisse vererek yaptı ve böylece bir süre için Indiana, Standard of New Jersey Şirketi'nin en büyük hisse sahibi durumuna geldi.

Bolşevikler'le Düello

Ancak petrol ile politika arasındaki çatışmanın en dramatik şekilde yer aldığı bölge Batı Yarıküresi değil, Doğu Yarıküresi olmuştur. Savaştan önce Rus petrolü dünya pazarının en önemli unsurlarından biriydi. Ancak şimdi, petrolün Sovyetler Birliği'nin yeni komünist hükümetinin elinde olduğu şu günlerde, Rusya bu oyunu nasıl ve kimin kurallarıyla oynayacaktı?

Hollanda Kraliyet/Shell Grubu'nun varlığı, petrolü Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Rothschild'lerin Rusya'daki büyük petrol yataklarından satın almış olması nedeniyle şimdi tehlikedeydi. Bolşevik İhtilali'nden sonra, birçokları Rus petrol yataklarını ucuza düşürüp satın almaya çalışıyordu. Söylentiye göre alıcılardan biri de bu yatakları göçmen Ruslar'dan "kelepir fiyata" satın almaya çalışan Gülbenkyan'dı. Gülbenkyan ayrıca para canlısı olan bu göçmenlerden beraberlerinde getirdikleri sanat hazinelerinden satın almayı âdet edinmişti.

Rothschild'lerin tersine, Nobel ailesi Rus petrolüne gösterdiği ilgiyi devam ettiriyordu. Ancak ihtilal sırasında Nobel'ler ülkeden kaçtılar. Bir kısmı köylü giysilerine bürünerek, diğer bir kısmı da kızaklarla ve yayan olarak hududu geçip Finlandiya'ya sığındı. Bütün bir yüzyıl yaklaşık yetmiş beş sene boyunca Rusya'da sürdürdükleri egemenlik böylece sona ermiş oldu. Sonunda

hepsi birden Paris'e gidip Meurice Oteli'nde bir araya gelerek petrol imparatorluklarından ne kadarını ve nasıl kurtarabileceklerini müzakere ettiler.

Sonunda çareyi malı ucuza satmakta bulmuşlardı. Deterding'e ellerinde ne kadar Rus petrol tesisi varsa hepsini satın almasını önerdiler. Ülke hâlâ karmaşa içindeydi ve iç savaşın ve sonuçlarının ne getireceğinden hiç kimse emin değildi. Deterding yapılan teklifi derhal kaparcasına kabul etti. Bu onun için Rus petrolüne egemen olmak demekti. Şimdi artık yapacak tek bir şey kalıyordu: Bolşevikler'in yenik düşmesini beklemek. Deterding vakit geçirmeden Nobel'lerle anlaşmak için Anglo-Pers tesisleriyle Lord Cowdray'ın tesislerini de kapsayacak kendi önderliğinde bir birlik oluşturdu. Bolşevik rejiminin uzun sürmeyeceğine yürekten inanıyordu. Gülbenkyan'a 1920'de yazdığı bir mektupta "Bolşevikler yaklaşık altı ay içinde değil yalnız Kafkasya'dan, Rusya'nın her yanından atılmış olacaklar" diyordu. Bu inancına karşın yine de bir sigorta poliçesi olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan siyasi destek garantisi istemişti. Dışişlerinin bu isteği reddetmesi üzerine bu defa "devamlı bir hükümet iktidar olup yerleşinceye kadar" Nobel'lerin ülkede hiç değilse bir azınlık hissesine sahip olmasında ısrar etti. Nobel'ler ise bu ülkedeki işlerini tamamen tasfiye etmek istiyordu. Bu nedenle ve Deterding'in de ödün vermemesi üzerine görüşmeler herhangi bir sonuca varmadan sona erdi.

Ancak yedekte beklemekte olan bir talip daha vardı ve doğrusunu söylemek gerekirse bu talip, sadece kaynakları itibarı ile değil, Amerikan hükümetinin siyasi desteğini de birlikte getirecek milliyeti nedeniyle Nobel'ler için çok daha iyi bir kozdu. Bu Standard Oil'in New Jersey koluydu. İşte, her zamankinden çok farklı ve çok daha tehditkâr koşulların egemen olduğu o günlerde, nihayet Amerikan ve Rus petrolü arasında onca zamandır özlenen bir ittifak olanağı doğuyordu. Bu, Nobel'lerin 1890'larda gerçekleştirmek isteyip başaramadıkları bir ittifaktı.

Kendi adına bu işle Jersey Şirketi de ilgilenmişti. Walter Teagle ve meslektaşları bir vakitler Rus petrolünün eski Standard Oil Tröstü üzerindeki olumsuz etkisini, tröstün evrensel bir petrol düzeni yaratma çabalarını baltaladığını gayet iyi biliyordu. Akdeniz pazarlarının Birleşik Devletler'in ihraç ettiği petrol yerine Rus petrolüyle beslenmesinin daha ucuza mal olacağının da bilincindeydi. Rusya'dan ihracat yapılması Birinci Dünya Savaşı sırasında durdurulmuşsa da, üretimin yeterince düzenlenmesi ve yeni teknolojinin uygulanmasıyla Amerikan petrolünün bir kez daha Avrupa pazarlarından atılacağına inanıyordu. Standard Oil'in Rus petrolü üzerinde söz sahibi olması, ona göre, bir rakibin elinde olmasından nispeten daha iyiydi. Teagle şöyle diyordu: "Bana öyle geliyor ki başka seçeneğimiz yok. Riski göze alıp yatırımı şimdi yapmalıyız. Eğer şimdi yapmazsak Rusya'daki üretime önemli bir etki yapmak, nüfuz etmek şansımızı yitirmiş oluruz." Büyük olasılıkla Nobel'ler artık hiçbir zaman yeniden sahip olamayacakları petrol yataklarını satmaya çabalıyorlardı –buna karşın Jersey ve Nobel'ler arasında yoğun müzakereler yapılıyordu. Teagle'ın sözünü ettiği "risk" 1920 Nisanı'nda, Bolşevikler'in Bakû'yu yeniden ele geçirip petrol yataklarını millileştirmesiyle daha da "gerçek" bir hal almıştı. Bu arada Bakû'da iş yapan İngilizler tutuklanıyor, "Nobelci" olarak tanınanlardan bazıları casus oldukları iddiasıyla mahkemeye sevk ediliyordu. Ancak tüm bunlara karşın yine de "ya Bolşevikler yenilirse" olasılığı o derece hâkimdi ve insanlar "yenileceklerine" o derece inanmışlardı ki, Jersey-Nobel müzakereleri engellenmeden devam etti. 1920 Temmuzu'nda, millileştirme işleminden daha üç ay geçmemişken anlaşma tamamlanmıştı. Buna göre Standard Oil Nobel'lerin Rusya'daki petrol tesislerinin yarısı üzerinde kontrol hakkı alıyor, karşılığında kelepir denilecek çok düşük bir fiyat ödüyordu. Topraklar ilk başta istenen fiyatın 6,5 milyon dolar indirimiyle ve 7,5 milyonluk ödeme taahhüdüyle satılmıştı. Bu paraya karşı Standard yüzde 40'ı rafineri, yüzde 60'ı Rus iç pazarı olmak üzere Rusya petrol üretiminden en az üçte birini kontrolüne alıyordu. Yine de, batılı petrolcüler neye inanırsa inansın, "risk" gerçekten çok büyüktü ve de çok belirgindi. Şimdi gündemde "Ya yeni Bolşevik rejimi yıkılmaz da yaşamaya devam ederse?" sorusu vardı. Daha şimdiden petrol yataklarını millileştirdiğine göre belki de bunları kendi işletir veya uluslararası müzayedeye sokardı, kim bilir!

O günleri izleyen günlerde kapitalistlerle komünistler arasındaki düelloda Bolşevikler'in temsilciliğini Leonid Krasin adında yetenekli ve yaratıcı Dış Ticaret Komiseri yapmıştı. Uzun boylu, kalemle çizilmiş gibi muntazam hatlarıyla ve uzun sivri sakalıyla, kibar ve inandırıcı bir havası vardı. Görünüşe göre makul birine benziyor, batılıların beklediği kana susamış deli görünümünden çok farklı bir görünüm veriyordu. Arada bir hanımlara göz atmaktan da geri kalmazdı. Bir İngiliz bayanın iç geçirerek söylediği gibi "Varlığının her zerresinde soylu bir aileden gelen iyi yetişmiş bir insanın nitelikleri vardı. Bilgili, soylu ve gerçek bir aristokrattı." Bütün arkadaşları gibi Krasin de kapitalistleri anlayabilmiştir, çünkü kendisi de bir kapitalistti. Savaş öncesi Bakû Elektrik Şirketi'nin çok saygıdeğer müdürü olarak görev yapmış, daha sonra da büyük Alman firması Siemens'in Rus temsilciliğini yapmıştı. Bu görevlerde bulunduğu sırada aynı zamanda gizli olarak bir başka işte daha çalışmış, Lenin'in tanımıyla, Bolşevik İhtilali'nin başteknokratlığını ve "Maliye Bakanlığı"nı yapmıştı. Kendisi hakkında sık sık "Ben geçmişinde hiçbir gölge olmayan bir adamım" demekten özellikle hoşlanırdı. Savaş sırasında, Çarlık devletindeki resmi görevinden dolayı Rus savaş ekonomisinin başmimarlarından biri olarak çalışmış, bu da dostu olan ihtilalcilerle ilişkilerini zaman zaman zora sokmuştur. Bir seferinde Bolşevik yanlısı yoldaşlarından biriyle aralarında baş gösteren bir anlaşmazlık yüzünden o derece huzursuz olmuştu ki, tam bir hafta süreyle et yemeyerek, sadece kısrak sütüyle beslenmişti. Ancak Bolşevikler bu adama ve onun idari yeteneğine muhtaçtı. Kendisi ne de olsa Bolşevik hiyerarşide işadamı olan tek kişiydi. Bu nedenle ihtilalden iki ayrı unvan kazanmış olarak çıkmıştır. Bunlar Dış Ticaret Komiserliği ve Nakliyat Komiserliği unvanlarıydı. Bu iki önemli konumu nedeniyle epeyce karanlık bir görünüm çizmiştir.

Standard-Nobel müzakerelerinin neticeye bağlandığı sırada Krasin, Bolşevik hükümeti adına ticari ilişkileri görüşmek için Londra'ya gitti. 31 Mayıs 1920 günü, Başbakan David Lloyd George'un çağrısı üzerine başbakanlık konutu Downing Street No 10'daydı. Bu gerçekten de tarihi bir an sayılır, çünkü ilk defa olarak Sovyetler Birliği'nden bir temsilci Batı'nın süper güçlerinden olan bir hükümetin başı tarafından kabul ediliyordu. Sahnede bu şekilde belirmesiyle İngilizler arasında nefretle karışık büyük yankı uyandırmıştı. Bu karşılaşmada, Dışişleri Bakanı şömine önünde elleri arkasında durup konukla el sıkışmayı reddediyor ve Lloyd George sert bir tonla kendisini uyarıp "Curzon! Bir centilmen gibi davran!" deyinceye kadar bu pozisyonda kalıyordu.

O günü izleyen günlerde Anglo-Sovyet müzakereleri zorlukla da olsa, devam etmiştir. Bir ara bizzat Lenin, Londra'da bulunan Krasin'e gönderdiği gizli bir mesajda şöyle diyordu: "Lloyd George denen bu domuz adam, en ufak bir vicdan sızısı veya utanma duymadan insan kandırıyor. Onun söylediği hiçbir söze inanmayın ve siz de onu, onun sizi aldattığının üç katı daha fazla aldatın." Müzakerelerin devamı sırasında Krasin ticarete meraklı işadamlarının iştahlarını uyandırmayı başarmıştı. Ancak yine de zayıf taraftan sayılırdı, çünkü Sovyetler Birliği giderek ekonomik felakete doğru sürükleniyor, endüstriyel yönden geri, üretimde yetersiz, enflasyon baskısı altında ezilen, ciddi sermaye yokluğu içinde bir ülke olmaya gidiyordu. Giderek kıtlığa dönüşmekte olan gıda açığı ile karşı karşıyaydı. Gelişmek, üretim yapmak ve doğal kaynaklarını satabilmek için mutlaka yabancı sermayeye muhtaçtı. Bu hedefe ulaşmaya çabalarken, bir ihtiyaca cevap veriyordu o kadar. 1920 Kasımı'nda bir gün Moskova yeni bir politika uygulayacağını duyurdu. Yabancı yatırımcılara imtiyaz önerecekti.

Sonra 1921 Martı'nda, Lenin daha da ileriye gidiyor, Yeni Ekonomik Politika diye bilinen yeni politikayı ilan ediyordu. Bu yeni politika, yurtiçi pazarlamada çok daha kapsamlı bir sistem öngören, özel işletmelerin tekrar işletmeye sokulmasına yönelik, Sovyetler'in dış ticaret anlayışını ve imtiyaz satma eğilimini genişleten bir uygulamaydı. Aslında bu Lenin'in duygularının değiştiğini gösteren bir politika değildi. Lenin çok acil bir ihtiyaca cevap veriyordu, o kadar.

Lenin bir açıklamasında "Dışardan teçhizat ve teknik yardım almadan kendi kuvvetimizi yeniden kazanmamız, darmadağın durumdaki ekonomimizi toparlamamız mümkün değildir" diyor-

du. Bu yardımı elde etmek için "en güçlü emperyalist şirketlere büyük imtiyazlar vermeye hazırdı." Bunun petrolle ilgili ilk iki örneği "Bakû'nun dörtte biri, Grozny'nin dörtte biri" uygulamasıdır. Artık petrol bir kez daha, Çarlık devrindeki gibi en geçerli ihraç maddesi olmuştu. Bir Bolşevik gazetesinin tanımıyla bir tür "sıvı altın" sayılıyordu.

Lenin'in Batı'ya yaklaşmasına öteki yoldaşlar şiddetle karşı çıktılar ki bunlar arasında, şüpheciliğiyle tanınan Stalin de vardır. Stalin'in uyarısına göre, Sovyetler Birliği'ne gelecek işadamları "burjuva dünyasının en iyi casuslarıydı" ve temasların daha fazla sıklaştırılması Rusya'nın zayıf taraflarını gözler önüne serecekti. Yine de, Lenin'in Yeni Ekonomik Politika'yı ilan edişinden bir hafta sonra Krasin politikayı onaylıyor, Londra'da Anglo-Sovyet Anlaşması'nı imzalıyordu. Bu yapıldıktan sonra, büyük bir ustalıkla birçok şirkete yaklaşıyor, yeni petrol imtiyazları teklifinde bulunuyordu. Bu arada bir şirketi öbürüne düşürmek için söylentiler çıkarmayı da ihmal etmiyordu.

Deterding, Nobel'le bir anlaşma olanağını kaçırmış olduğu için düş kırıklığına uğramamaya kararlıydı. Evet, kanısınca düş kırıklığına uğraması için bir sebep yoktu. O da Nobel'ler gibi Standard Oil'in Rusya'ya girmesiyle yabancı yatırımcıların tümünün sigortalanmış sayılacağını düşünüyordu ki bunlara Hollanda Kraliyet/Shell de dahildir. Eskiden Rothschild'lere ait olan tesislerin sahipliğini almaktan memnun, Gülbenkyan'a şunları söylüyordu: "Rus masasında şimdiden iyi sandalyelerimiz var ve yiyeceğimizin en büyük kısmı da hâlâ Rusya'daki masa üzerinde. Bu yemeği bizim gibi ilgi gösterenlerle bir arada yemek çok daha iyi olacak." Ancak Deterding kendi tesisleri gözüyle baktığı tesislerin Bolşevikler tarafından satılmasına pasifçe de olsa göz yumarak, masadan dışlanmaya niyetli değildi. Bu konuda Walter Teagle da aynı görüşteydi.

Birleşik Cephe Peşinde

1922 yılına Jersey, Hollanda Kraliyet/Shell ve Nobel'ler "Birleşik Cephe" adıyla bir blok oluşturmaya giriştiler. Amaçları Rusya'da kendilerine ait olan tesisleri ve sürdürdükleri ticari faaliyeti Rus tehdidine karşı korumaktı. Zamanla bloka on iki adet şirket daha katıldı. Bloka üye olan her şirket Sovyetler Birliği'ne karşı teker teker değil, beraberce savaşacaklarına dair söz verdi. Millileştirilmiş tesisler üzerinden tazminat talep etme ve birbirlerinden habersiz Ruslar'la ilişkiden kaçınma kararı aldılar. Şurası gerçektir ki, "Tüccar Kardeşler" diye bilinen bu topluluk, değil Sovyetler'e, birbirlerine bile güvenmiyorlardı. Bu güvensizlik nedeniyle, onca ortak yeminlere ve vaatlere karşın, "Birleşik Cephe" bloku, doğduğu günden başlayarak her zaman için son derece istikrarsız olmuş, sağlıksız bir zemin üstünde durmuştur. Kapitalistleri ve kapitalistlerin rekabet dürtülerini iyi bilen Leonid Krasin de, büyük bir ustalıkla şirketleri birbirine düşürmeye devam etmiştir.

O ara, dünyanın birçok pazarında, şirketler ucuz Rus petrolü için rekabet ediyor, bu rekabetin dozu ve baskısı da giderek artıyordu. 1920'den 1923'e kadar etkisiz olan Sovyet petrol endüstrisi o yıllarda çarçabuk kendini toparlıyor, Batı teknolojisinin yurda sokulmasının da sağladığı yararla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği dünya pazarına ihracatçı olarak girmeyi başarıyordu. Jersey Şirketi'nde yüksek düzeydeki yöneticiler müşkül durumda kalıp ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Kendi petrollerinin fiyatı ne olursa olsun, daha ucuz olan Rus petrolü satın almaya başlasınlar mı yoksa ahlak ve iş kurallarına sadık kalarak geride durmayı mı yeğlesinler, karar veremiyorlardı. Teagle ise o sıralar Nobel işletmesine yatırım yapmış olmaktan pişmanlık duymaya başlamıştı: "Şimdi iyice anladım ki kucağımızda bu karakterde hasta bir çocukla yıllar yılı oturup ona dadılık etmek yerine aynı miktar parayı daha başka, derhal verim sağlayacak bir işe yatırsaydık daha iyi olacakmış" diyordu.

Standard'ın Almanya'daki sorumlusu Heinrich Riedemann ise işlere farklı bir gözle bakmaktaydı. Ona göre özel şirketler henüz istimlak ve millileşme olaylarına karşı haklarını savunacak

duruma gelmemişti. Bu konuda şunları söylemiştir: "Bir hükümetin, Rusya'da olduğu gibi, endüstriyel teşebbüs ve işlere iştiraki alışılmamış bir şeydir ve iş hayatının geçmişinde böyle bir şey yoktur. Sovyet ideolojisine yardımı hiçbirimiz istemeyiz, ancak eğer başkaları buna katılıyorsa, biz niçin katılmayalım?" Gerçekten de Riedemann'ın söylediği gibi öteki batılı gruplar şimdiden kapıyı aşındırmaya başlamıştı bile. Bazıları sessizce, bazıları ise daha ısrarlı kapıyı çalıp duruyor, Bakû'dan Kafkasya'ya, Sibirya kıyısı açıklarındaki Sakhalin Adası'na kadar Sovyetler Birliği'nin her yanında imtiyaz istiyordu. Kafkasya'daki tesisler daha önce Jersey, Shell ve öteki şirketlerin kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri tesislerdi. Bu ara, sanki durumu daha da kötüleştirmek ister gibi, bu tesislerdeki petrolü Sovyetler kendi mallarıymış gibi satmaya koyuldu.

Artık Sovyetler'i devre dışı bırakmanın tek bir yolu kalmıştı. Jersey ve Shell bir araya gelip Rus petrolü satın almak için bir organizasyon oluşturmalıydılar. Teagle bu fikri beğenmemişti: "Böyle düşünmekle geri kafalı gibi hareket ettiğimin farkındayım. Fakat siz ne derseniz deyin, evinizi soyan ve malınızı çalan bir adamla dost olmaya çalışmanın ne yarar sağlayacağını anlayamıyorum. Bence bu doğru bir tutum değildir" diyordu. Ancak öteki Amerikan şirketlerinin giderek Rusya'dan daha fazla petrol satın aldığı ve bunu Jersey Şirketi'yle yarışmak için kullandığı gözlendikçe, şirket içinde Rusya'yla iş yapmamak taraflısı olanların itirazı son bulacaktı. 1924 Kasımı'nda Jersey ve Shell müşterek bir satın alma organizasyonu kurdular ve Sovyetler'le iş yapma olanakları aramaya başladılar. Meselenin bu şekilde çözümünden Teagle memnun kalmamıştı. Bu sonucu vakitsizlik, günlerin uzun boylu düşünmeye elverişli olmayacak kadar kısa oluşu gibi nedenlerden kaynaklandığı gibi sudan bir mazeretle açıklıyordu. Teagle, Riedemann'a yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Geriye dönüp şu son altı, sekiz ay içinde neler yaptığımıza baktığımda Rusya'dan petrol alımı gibi bu denli önemli bir işi nasıl olup da gereken önemi vermeden sonuca bağladığımızı görüyor ve gerçekten şaşıyorum. Yapacak o kadar çok işimiz olmasına ve iş günümüzün bu denli dolu olmasına, bu yüzden bazı yanlışlar yaptığımıza teessüf ediyorum. Eğer böyle olmasaydı, konuyu iyi bir mantıkla düşünebilme şansımız olsaydı, sanırım sağlam bir sonuca varabilirdik."

Teagle Hollanda Kraliyet/Shell'le işbirliğine sıcak bakıyor, Sovyetler'le işbirliğineyse yanaşmıyordu. Bu konuda Riedemann'a şunları yazmıştı: "Sovyetler'e petrol için pazar vermek demek, sadece çalınmış bir eşyanın alıcısı olmak değil, aynı zamanda hırsızın yaptığını onun için kârlı duruma getirmek, onu izlediği kötü yolda yüreklendirmek demektir." Riedemann ise başyönetici Teagle'ı yatıştırmak isteyerek 1925 Noel gecesi şu yanıtı veriyordu: "İnsan denen yaratık garip bir varlıktır. Yine de karşılaştığı onca düş kırıklığına karşı her sene yeni yeni ümitlerle tekrar işe koyulur. Biz de seninle aynı şeyi yapalım!"

Çok geçmeden Jersey ile Shell Sovyetler'le petrol satın alımı için ortak bir düzenleme yapmayı zorunlu gördüler. Düzenleme; satın alma fiyatının yüzde 5'inin daha önceki petrol sahiplerine tazminat olarak ödenmek üzere bir köşeye ayrılmasını öngörüyordu. Bu düzenlemeyi şahsen hem Teagle hem de Deterding şüpheyle karşılamış, güvensiz bulmuşlardı. Öngörülen bu anlaşma 1927 başında bozulunca, Deterding adeta durumdan memnun kalmış, Teagle'a şunları yazmıştı: "Sovyetler'le anlaşma pazarlığından sonuç alınmadığına son derece memnunum. Şunu hissediyorum ki bu haydutlarla herhangi bir iş yapmış olanlar, ileride bundan pişmanlık duyacaklardır. Çünkü bunların tek amacı bütün uygarlığı mahvetmek ve eski kaba kuvveti yeniden geri getirmektir."

Deterding'in Sovyetler'e karşı hesaplarında biraz da kişisel duygularının rol oynadığı açıktır. Beyaz Rus bir göçmen olan Lydia Pavlova ile evlendikten sonra antikomünist duygularına daha sadakatle bağlanmış, düşüncelerini daha açık ve cüretle ifade etmeye başlamıştı. Hatta John D. Rockefeller Jr'a telgraf çekerek Standard'dan türemiş şirketlerin Rus petrolü almaktan men edilmesini istemişti. Hollanda kökenli bu adam Rockefeller'e "yalvardığını", ondan "insanlık adına" "bütün mazbut kişilerin" "Sovyetler'in para kazanmasına yardımcı olmamaları" için çalışma-

sını istemişti. Rockefeller'e, bu rejimin "İsa'ya karşı" olduğunu söylemiştir. Bu sözlere ilaveten Rockefeller'e şirketlerinin "kana bulanmış kâr"... istememeleri gerektiğini de söylemişti: "Eğer şirketleriniz destek vermezse Sovyetler'in bu canice sistemleri çok yakında son bulacaktır" diyordu.

Fiyat Savaşı

Deterding'in istek ve temennisine karşı Standard Oil'den türemiş şirketlerden ikisi daha, New York Standard ile Vacuum, Sovyetler'le ilişki konusunda kendi bildiklerini yaptılar. Bunlardan New York Standard Ruslar için Batum'da bir gazyağı fabrikası kurdu ve kiraladı. Şirketlerin her ikisi de aralarında anlaşarak, özellikle Hindistan ve daha başka Asya pazarları için büyük miktarlarda Rus gazyağını aldılar. Socony de Hindistan'daki pazarları için Rus petrolü istiyordu. Shell'in Hindistan'daki pazarlarını takviye için petrol alacak başka kaynakları varsa da Socony Şirketi'nin başka kaynağı yoktu.

Bu şirketlerin Rus petrolü alması Deterding'i çok kızdırmıştı. Socony'nin başkanı C.F. Meyer'i "şerefsiz ve zekâsız bir adam" olarak kınayacak kadar ileriye gitmişti. Nihayet 1927 yılında, kendi sözleriyle "Socony'nin ihanetine" misilleme olarak Hindistan'da amansız bir fiyat savaşına girişti. Bununla da kalmayıp savaşı tüm dünyadaki öteki pazarlara da yaymak istedi. Socony bu davranışa mukabele edecek, o da kendi hesabına kendi bildiği pazarlarda fiyat indirimi uygulayacaktı. Deterding yine de öfkesini yenemeyerek bu defa "Komünist" petrolü satın alan Standard of New York'a karşı basında bir antikomünist kampanya başlatıp tıpkı bir orkestra şefi gibi bu kampanyayı idare etmiştir. Standard Oil'den türemiş şirketlere karşı halkta ve Deterding'in kafasında bunların Standard Tröstü'nden pek de farklı olmadıkları kanısı vardı. Bu nedenle ve Deterding'in bunlara güvenmeyerek şüphe edişi nedeniyle Standard Oil of New Jersey de çok geçmeden istenmeyen şirketler arasına katılıyordu. Ancak Jersey'in de "Komünist" petrol alan şirketlerle bir arada suçlanması Walter Teagle'ı fazlasıyla huzursuz etmişti. İşin aslı şudur ki, Deterding'in istediği de başından beri buydu. Bu konuda Deterding bir Jersey yöneticisine mektup yazarak tehditkâr bir tavırla şunları söylüyordu: "Biz şimdi o denli muazzam olaylarla karşı karşıyayız ki, sizinle uğraşacak vaktimiz yok. Bu tür sorunları Jersey kendi kendine çözümlemelidir." Yazısında kullandığı ifadeyle Jersey'den bir şey beklediğini, Socony'yi vakit geçirmeden hizaya getirmesini istediğini hiçbir kuşkuya yer vermeyen bir açıklıkla belli ediyordu: "Ne de olsa Jersey en büyük Amerikan petrol şirketidir ve istikbali en parlak olan şirkettir. Onun yanında küçük bir şirket durumunda kalan New York'a kendisinin Jersey Şirketi'nin hizmetkârı olduğu, Jersey'in patronu olmadığı bildirilmelidir" diyordu. Nitekim Deterding'in planına uygun olarak, bu sözler gereken etkiyi yapıyor, Jersey vakit geçirmeden Rusya'dan petrol aldıkları gerekçesiyle öteki iki şirketi kamuoyu önünde eleştiriyordu. Bu konudan Teagle kendisi için bir teselli payı çıkarmıştı. Düşüncelerini şu sözcüklerle dile getiriyordu: "Avrupa'nın kafası işleyen insanları ilk defa olarak şunun bilincine vardılar ki, Standard Oil şirketlerinin hepsi birbirinin aynı değildir."

Jersey Şirketi, İngiltere hükümetinden gelen baskı altında Deterding'in Sovyetler'le yapılmış olan ortak satın alma anlaşmasından çıktığından kuşkulanıyordu. Ancak fiyat savaşının bu denli bir tempoda devamı bunu mümkün kılmadığı için, üst düzey bir İngiliz yetkili Amerikalılar'a teminat verdi ve böyle bir şeyin söz konusu olmadığını söyledi. Bu yetkili bir yazısında şunları söylüyordu: "Sir Henri Deterding taktik bilmez; idaresizliği yüzünden her zaman başına iş açar. Ruslar Shell ve Jersey şirketleriyle yapılması öngörülen ortak satın alma anlaşması konuşulduğu sırada tazminat konusunun nasıl ayarlanacağını sorduklarında Sir Henri çılgına dönmüş, Ruslar'ın yüzüne karşı kimseye Sovyet petrolü satın aldırmayacağını, buna mani olacağını söylemişti... Bu hareket bence hem son derece saçma hem de tam onun karakterini yansıtan bir davranıştır... Alıcıların Sovyet petrolü satın almaktan men edilmeyeceği apaçık ortadaydı. Sir Henri'yi bu denli

öfkelendiren, Standard Oil New York'a yumruğunu indirten ve petrol satışına izin vermeyeceği ifadesinin aslında kısmen kendi çaresizliğinden geldiği de apaçık ortadaydı."

Bir gün, maiyetindeki Hollandalı müdürlerin evinde verilen bir akşam yemeğinde, Deterding olayların akışını bir de kendi görüş açısından anlatmıştı. Anlattığı şuydu: "Nispeten barışla geçen birkaç yıldan sonra, birden kendimizi Burma'nın saldırısına uğramış bulduk. O Burma ki New York Standard bugün oradan Sovyet gazyağı satın alıyor. En iyi savunmanın iyi bir hücumla yapılacağına inanarak bu meydan okumaya karşı koymak istedim ve işte o günden beri de hasmımızın savunma hattındaki zayıf noktalarını bulmak için var gücümüzle çalışıyoruz. Şuna inanıyorum ki, hiç değilse bu dakika, Hollanda Kraliyet'in Sovyet petrolüyle ilgili konumu bir kez daha açıkça ortadadır."

Yine de şövalye ruhlu iki Amerikan Şirketi Vacuum ve Standard of New York, Deterding'e boyun eğmediler. Vacuum Şirketi Başkanı'nın açıkladığına göre, Vacuum ihracat sistemi Hollanda Kraliyet/Shell'in ihracat sistemiyle rekabet halindeydi. Vacuum, ihracat sisteminde ucuz petrolden yararlanıyordu. İşte bu nedeni ileri sürerek, Vacuum Başkanı, Deterding'in asıl amacının şirketi bu petrolden yoksun bırakmak ve böylece ihraca elverişli Rus petrolü üzerinde tekel kurmak olduğunu söylüyordu. Ayrıca Başkan bir gözlemde daha bulunmuş, iki şirket Amerikan prensiplerini çiğnemekle suçlanırken, Amerikalı işadamlarının ve çiftçilerin durup dinlenmeden Rusya'ya pamuk ve daha başka ihraç maddesi sattığını görmüştü. Bunu görünce ortaya şöyle bir soru atmıştı: "Rusya'dan mal satın almak Rusya'ya mal satmaktan daha mı adaletsiz bir davranıştır?" Bu soru uzun zaman belleklerden silinmeyecek, yıllarca sorulmaya devam edecekti.

1920'li yılların sonuna gelindiğinde belli başlı büyük şirketler artık Rus petrolü konusundan bıkkınlık getirmişlerdi. Mal varlıklarını yeniden ele geçirmek veya yatırımlarını azaltmak artık geride kalmış, eskiye mal olmuş bir amaçtı. Ayrıca Baba Gurgur bölgesindeki petrol patlaması dikkatleri Ortadoğu'nun yeni petrol kaynaklarına çeker olmuştu. Durumu gözden geçiren Jersey yönetimi orta bir yol izleme –Sovyetler'le kontrole yönelmemek fakat bir boykota da katılmama– kararı aldı. 1927 sonbaharında konuyu özetleyen Riedemann şöyle diyecekti: "Ben şahsen Rusya'yı toprağa gömdüm."

Riedemann gerçi Rusya'yı gömmüştü ancak olaylar toprak altındaki cesedin çok canlı göründüğünü kanıtlayacaktı; çünkü tıka basa tok dünya pazarına giderek daha çok petrol girmeye başlamıştı. Deterding'in neden olduğu amansız fiyat savaşı, Hindistan'da ve daha başka yerlerde Rus petrolüne yöneltiliyordu; ancak bu defa uluslararası petrol oyununda rol almış herkes için, bu savaş çok daha kapsamlı sonuçlar verecekti.

13

Petrol Seli

Adı Columbus Joiner idi, her ne kadar sonradan, olan bitenlerin "babası" olduğu için, baba anlamına gelen "Dad" sözcüğünden ötürü adı Columbus Dad'a çıkmışsa da, asıl ismi buydu. 1930 yılında yetmiş yaşında, romatizma nedeniyle belden öne doğru eğilerek ve bu görünüşüyle sanki kaldırımlarda bir şey arıyor gibi yürürdü. Görünüşüyle kaderin darbesini yediği halde yine de yazgısına boyun eğmiş ve her zaman iyimser kalmayı başarmış klasik bir tipin karikatürü gibiydi. Tatlı dilliydi ve ikna yeteneği vardı. Onun yaşındaki bir adamda kolayca rastlanmayan ipek yumuşaklığında bir cildi vardı ki kendisi bunu çok havuç yemesine bağlıyordu. Eğitimine gelince okula sadece altı hafta gitmiş, ancak sonradan Alabama'daki ailesine ait çiftlikte özel eğitim görerek, okuma yazma öğrenmişti. İncil'i okuyacak kadar okuma, Eski Ahit'i kopya ederek de yazı öğrenmişti. İlerisi için ümit vaat eden olaylardan yararlanmayı, küçük çekici sonuçlar çıkarmayı başaran bir kişiliğe sahipti. Gerektiği zaman büyüleyici ve zarif bir üslupla aşk mektupları yazmakta da ustaydı. Bu mektupları gazetede varlıklı bir kişinin ölüm ilanını okuduğu zaman, ölenin dul karısına yazardı. Kuşku yok ki asıl ilgi duyduğu bu dul bayanların kalbi değil keseleriydi.

Bay Joiner 1920'lerin sayısız petrol avcılarından sadece biridir. Bu tarihin son on yılı içinde petrol stokları ve petrol pazarlıkları günün ateşli spekülatif havası içinde insanları çılgıncasına kışkırtıp kendine çekiyordu. Ve bu kumar merakı herkes için dayanılmaz olmuştu. Yale Üniversitesi'nin 1923 yılında mezun olacak son sınıf öğrencilerine bir petrol müteşebbisi şöyle bir soru yöneltiyordu: "İş yaşamına önce 100 dolar yatırımla başlayıp sonradan bunun 50 bin dolara çıkmasına ne dersiniz? Artık işe bizimle koyulmanız ve biz başarıdan başarıya koştukça yanımızda olma zamanınız gelmiştir." Müteşebbislerden bazıları da satış işini yüz yüze yapmak istiyor, gerektiğinde müstakbel yatırımcıları petrol tarlalarında piknik gezisine çağırıp "soğuk piknik yemeği ve sıcak hava" ikram ediyordu. Bazıları da teşvik işlevini postayla yapmayı yeğliyor, birçok şey vaat eden sayısız mektuplar yolluyor, karşılığında nakit para havalesi ve çeklerle doldurulmuş yüzlerce çuval cevap alıyorlardı: Hiçbir soru, sual içermeyen cevaplar.. Müteşebbislerden biri, Dr. Frederick Cook, iddiasına göre Amiral Peary'yi Kuzey Kutbu yarışında yenmişti, bir ayda tam üç yüz bin mektup almış, bundan bir yıl içinde iki milyon dolar kazanmıştı ve federal makamlarca tutuklanıncaya kadar bu durum böylece devam etmişti. General Lee konusuna gelince, onun küstahlığıyla çok az kişi yarışabilirdi. Durum şöyle gelişmişti: İki müteşebbis bir yolunu bulup, General Robert E. Lee'nin torunlarından Robert A. Lee'nin izini buluyor, onu ülkenin dört bir yanındaki yatırımcılara şu sözleri söylemeye ikna ediyordu: "Fredericksburg veya Şansölye unvanı kazanmaktansa sizin lideriniz olup sizi ve daha binlerce kişiyi mali bağımsızlığa kavuşturmayı yeğlerim."

Diğerleriyle karşılaştırıldığında Dad Joiner'in sadece küçük çapta bir müteşebbis olduğu görülür. Ancak bir özelliği vardı, akılsız bazı kişilerin dolarlarını almaktansa kendisi para biriktirip petrol aramaya çıkmak istiyordu. Bunun için Dallas'ta faaliyet gösterip öteki müteşebbislerle beraber, St. Louis'in biracı ailesi Busch'ların yaptırdığı barok stili Adolphus Oteli'nin lobisinde do-

lanmaya başladı. Bir ara gözleri, tepelik bir arazi olan, çam ağaçları ve Birinci Dünya Savaşı sonundaki depresyondan payını almış, kumla kaplı Doğu Texas arazisine ilişmişti. Bölgenin en önemli iki büyük kasabası Overton ve Henderson'da kaldırımı olan bir tek sokak bile yoktu. Bölgenin kaderin tokadını yemiş halkı için Dad Joiner görkemli ve ümit verici bir hayal gibiydi; kuraklıktan çatlamış kısır topraklar altında "evrendeki tüm kralların bile imreneceği" koca bir petrol denizi yattığını vaat eden bir hayal.

Joiner'in Doğu Texas planından haberi olan jeologların çoğu Joiner'le alay ettiler; alay etmedikleri zaman da yüzüne güldüler. Kanılarına göre Doğu Texas'ta hiç petrol yoktu. Ancak Joiner burada petrol olduğuna inandırılmıştı. Onu buna "Doc Lloyd" adındaki gizemli, kendi kendini yetiştirmiş, kendi yeteneğine inanmış, yüz kırk kilo ağırlığında, sombrero'lara ve binici çizmelerine meraklı bir adam inandırmıştı. Bazı kişiler bu adamın bir veteriner, bazıları ise eczacı olduğunu, hatta bir vakitler yurt çapında Dr. Alozzo Durham'ın Büyük İlaç Gösterisini yürüttüğünü, bu ara petrolden çıkarılmış bazı ilaç patentleri sattığını söylüyordu: "Lloyd", bu adamın gerçek ismi değildi. İsmini değiştirmesinin nedeni bir gün ülkenin her yanında gazetelerde resminin basılmasıyla anlaşıldı. Anlaşıldığına göre Lloyd birçok kadınla ilişki kurmuş, bunlardan bazılarından çocuk sahibi olmuş, sonradan onları terk etmişti. Bu yüzden Doğu Texas'a giden trenler kayıp eşlerinin peşine düşen bu terk edilmiş kadınların hücumuna uğruyor, Lloyd da bundan kurtulmak için başka bir isim kullanıyordu.

Doc Lloyd, Dad Joiner'e Doğu Texas bölgesinin jeolojisini gösteren bazı bilgiler vermişti. Ancak bu bilgiler sadece yetersiz olmayıp baştan sona yanlış, uyduruk, kafadan üretilmiş dokümanlardı. Lloyd için "trendolojisi" demek doğru olur. Daha açık bir anlatımla yaptığı şuydu: Amerika'nın büyük petrol yataklarını gösteren bir harita çiziyor, bunların hepsinden çıkan ve Doğu Texas'a doğru giden "trend", yani eğilim hatlarını gösteriyordu. Ancak yine de Doc Lloyd unutulmayacak bir şey yapmış ve bu alanda fevkalade başarılı olmuştur. Herkesin bu girişimi gülünç bulduğu bir anda Joiner'e nereyi kazması gerektiğini tam isabetle söyleyebilmiştir.

Kazı işine girişmeden önce Joiner elinde bulunan enayiler listesindekilere birer prospektüs gönderdi. Doc Lloyd'un Doğu Texas jeolojisini tanımlayan uyduruk açıklamasını eklemeyi de unutmadı. İlk denemeyi Rusk yöresinde Daisy Bradford'un çiftliğinde yapmak istiyordu. Ne yapıp yaptı, bunun için gereken parayı toparladı. İşin yürütülmesi için ikna yeteneğini seferber etmesi ve bunu özellikle kadınlar üzerinde denemesi gerekiyordu. Kurnaz petrolcü bir sırası geldiğinde bu konuda şunları söyleyecekti: "Her kadının ensesinde belirli bir nokta vardır. Ben bu noktaya dokunur dokunmaz otomatikman bana çek yazmaya başlarlar. Belki de ben kadınların ensesindeki bu yeri isabetle saptayabilen dünya yüzündeki tek erkeğim." Bu sözlerden sonra, sırıtıp şunları eklemişti: "Tabii, çekler her zaman istendiği kadar iyi olmuyor." Joiner bu sözleri kuşkusuz övünmek için söylemişti. Aslında söylediği kadar çok para gelmiyordu.

Petrolcülükle uğraşan kişilerin birçoğu için Dad Joiner somut olarak gözle görünmeyen, petrolle ilişkileri pamuk ipliğine bağlı binlerce müteşebbisten sadece biriydi. Kafasında belirli bir düşünce taşıyan, zengin olma hayali kuran, konuşma yeteneğine sahip kişilerden biri. 1927'den başlayarak üç yıl süreyle petrolcü liderler kıtlık, petrol fışkırması ve yasalar gibi konuları konuşurken ve ateşli tartışmalar yaparken –fakirlerin en fakiri– olan Joiner ve uyumdan yoksun ekibi Doğu Texas'ın yoğun çam ormanları arasında, paslanmış, üçüncü kalite ekipmanla, durup dinlenmeden, işkence çekercesine, bazen de kazaya uğrayarak kazı yapıyordu. Bu ara en ufak bir para yardımı bile gelmiyordu. İşçilerine yapacağı ödemeyi kısmen "kraliyet sertifikası" diye bilinen, belirli büyüklükte toprak vermek şeklinde yapıyordu. Verecek hiç parası kalmadığı zaman işçiler tarlalarına döner veya akla gelmedik garip işler yaparlar, ancak sonunda tekrar kazı işine dönerlerdi. Dad Joiner petrol bulma olasılığına karşı o derece büyük indirimle satılmış o kadar çok sertifika vermişti ki, zamanla bunlar bölgede geçer akçe olmuştu. Bu arada Texaco'dan gelen bir je-

olog o günlerde pek makbul sayılan alay taktiğini kullanarak şunları söyleyecekti: "Eğer siz bu delikten petrol çıkarırsanız, ben de o petrolün her varilini teker teker içmeye hazırım." Yine de aralıksız süregelen tüm cesaret kırıcı davranışlara karşın Joiner ve küçük ekibi yılmıyor, inançlarını koruyorlardı.

Ancak, kaderin çarkı dönüyor, Dad Joiner'in yazgısı gücünü göstermeye başlıyordu. 1930 Eylülü'nde Joiner'e şans gülmeye başlamış, Daisy Bradford No 3 kuyusu pozitif sonuç vermişti. Joiner olayı izlemekte olan seyircilere o an karşı çıkmış, biraz da tereddütle "Bunun petrol kuyusu olduğu henüz kesin değil" demişti. Bu haber kısa zamanda kulaktan kulağa yayılıyor, hemen bir gece içinde kuyunun sağ yanında gecekondu tipi bir kasaba türüyordu. Olaydan ümide kapılanlar burada toplanıp beklemeye başladılar. Köye, ileride kâhin sayılacak Dad Joiner'e saygı ifadesi olarak Joinerville adı verildi. Bu olayın bir parçası olabilmek için yöreye binlerce insan hücum etti. Havada sanki gerçekten dini bir olayın beklentisi gibi bir şeyler vardı. Vaat edilmiş bir mucizenin gerçekleşmesi gibi bir duygu tüm yöreyi sarmıştı. Oradaki insanlar mutlaka bir şeyin olacağından emindi ve o olgu meydana geldiğinde orada bulunmak, olayı görmek istiyordu. Ülkede depresyonun egemen olduğu o ilk günlerde normalde on altı, on yedi sente satılan hamburger Joinerville'de beheri çeyrek dolardan satılır olmuştu. Bu, ileride olacakların küçük bir göstergesiydi.

Bu olaydan bir ay sonra, 1930 yılı Ekimi'nin 3'ünde gece saat sekizde, kuyudan birdenbire büyük bir gürültü duyuldu. Kazı işinden sorumlu olan işçi orada toplanmış kalabalığa telaşla haykırmaya başlamıştı: "Ateşi söndürün! Sigaralarınızı söndürün! Çabuk olun!" Sanki toprak titriyordu. Birdenbire iskele üzerinden bir su ve petrol sütunu yükseldi. Hazır bulunanlar çılgına dönmüştü. Hepsi birden gökyüzüne bakıyor, petrol fışkırıp üzerlerine sıçradıkça yüksek sesle haykırıp sevinç gösterisi yapıyorlardı. Gerçekten bir mucize olmuştu. Demek ki Dad Joiner geleceği okuyan bir kâhindi. Kazıda çalışmış olanlardan biri bu arada o denli çoşkuya kapıldı ki, cebindeki tabancasını çıkarıp gökyüzündeki petrol harikasına ateş etmeye başladı. Neyse ki olay üç adamın bu kişinin üzerine atılıp tabancısını almasıyla kapanmış oldu. Eğer o anda tek bir kıvılcım bile sıçramış olsaydı, uçar nitelikteki petrol gazı kuyuyu havaya uçuracak, etrafta kim varsa hepsinin ölümüne neden olacaktı!

Kara Dev

Ertesi sabah çıkan *Henderson Daily News* manşet olarak Joiner'in "Petrol Patlaması"nı konu alıyordu. Endüstri liderlerinin olaya gösterdikleri ilk tepkiyse, şüphecilik ve güvensizlikti. Ancak aradan üç ay geçip bölgede iki kuyunun daha petrol fışkırtmasıyla bu duygu yerini hayret ve coşkuya bıraktı. Sonraki günlerde Doğu Texas rezervuarının kırk beş mil uzunlukta, beş-on mil genişlikte, 140.000 hektar yer kapsayan bir arazi olduğu kanıtlandı. Bu petrol yatağına Kara Dev adı verildi. O güne kadar Amerika'da bununla kıyaslanabilecek hiçbir keşif yapılmamıştı. İleriki günlerde yaşanan daha başka patlamalarla, öteki yatakların tümü Kara Dev'in görkemi karşısında, bir oyunun giysili provasına çıkmış aktörler gibi kalıyordu. Bunlara Pennsylvania, Spindletop, Lushing, Büyük Seminole ve Oklahoma City ve California Signal'de, ne kadar yatak varsa hepsi dahildir. 1931'in başlarında ülkede Büyük Depresyon'un pençesine düşmüş hüzünlü kişiler kıvranıp dururken Doğu Texas halkı sevinçten coşuyor, çılgınca bir yaşam sürüyorlardı. Her yandan akın eden insanlar çadırdan oluşan kentleri ve kulübelerin sardığı kasabaları daha da kalabalıklaştırıyordu. Sağlam değer yargılarına bağlı, kanaatkâr olmaya alışık bu prensip sahibi bölge, artık her türlü kötülüğe açık bir alay gecekondu beldesine yuva olmuş gibiydi. Dad Joiner'in Daisy Bradford 4 no'lu kuyusunun petrol patlamasından üç ay sonra, 1931 Nisan ayı sonlarında bölgede üretilen petrol günde 340.000 varile ulaşmıştı ve her saat başı yeni bir kuyudan petrol fışkırıyordu.

Bu denli çabuk, kapsamlı yeni bir arz karşısında kaçınılmaz sonuç kendini gösterdi ve fiyatlar önce yavaş sonra da daha büyük bir hızla düşmeye başladı. 1926'da Texas'ta petrol fiyatı 1,85 dolara çıkmışken, 1930'da varili ortalama bir dolardan satılmaya başlayacak ve 1931 Mayısı sonuna kadar da varili on beş sente hatta bazen altı sente kadar düşecekti. Hatta büyük üzüntüyle bazı yerlerde iki sente kadar düştüğü gözlenmişti. Buna karşın yine de kazı faaliyetine ara verilmeden devam ediliyordu. 1931 Haziranı'na gelindiğinde artık Doğu Texas üretimi günde beş yüz bin varili bulacaktı.

Çabuk ve kolay yoldan kâr sağlamak isteyenler bölgeye koşarak düzinelerle "çaydanlık" adı verilen küçük hacimli "Doğu Benzini" üreten mini rafineriler kurdular. Bu arada bir yandan da "Doğu Benzini" indirimli fiyatla satan mini istasyonlar türemişti. Bu kadar çok donanımla herkesin para elde etme savaşına katılması, "Doğu Benzini" satan istasyonların müşterilere bazı kolaylıklar sağlaması normal olarak beklenen bir sonuçtu. Sözgelimi, bu istasyonlar, her satışta, müşteriye prim olarak ya bir küfe domates veriyor veya bedava bir tavuk ziyafeti çekiyordu.

Ne yazık ki Dad Joiner bir türlü bu coşkuya katılamıyordu. Daisy Bradford No 3 kuyusunun keşfi ve onu izleyen Kara Dev kuyusu hiç kuşku yok başarısının göstergeleriydi; ancak şunu da anlıyordu ki bu işteki girişiminde biraz fazlaca bol keseden davranmıştı. Sattığı "hisse senetleri" var olan "hisse" sayısından çok fazlaydı. Bazı yöreler üst üste birkaç kez ayrı ayrı kişilere satılmıştı, hatta bir seferinde aynı yerin üst üste on bir kez satılmış olduğu görülmüştü. Dad Joiner hukuken gayet kritik bir konuma düşmüştü ve kendi de bunun bilincindeydi.

Günün birinde yörede yayınlanan bir gazete Doğu Texas'ın yeniden doğmasına neden olan bu adamın imdadına koşacak, onu savunacaktı. Doğu Texas kâhini diye söz ettiği Joiner için köşe yazarı şu sözleri yazıyordu: "Joiner 'Kutsal Topraklara' götürülen ikinci bir Musa mı olmalıdır? Musa peygamber gibi buraya kadar getirilip 'süt ve balı' görmesine izin verilen ve sonra da saray yavrusu ofislerinde oturup ayaklarını dinlendiren züppe avukatlarca buraya girmekten men mi edilecektir? Unutulmamalıdır ki adı geçen şık avukatlar böyle sefa sürerken bizim yaşlı 'Baba' çamurlar içinde, pislik ve bataklık dolu çukurlarda, çabalıyor, çoktan antika olmuş giysileri üzerine ter yerine kan damlıyordu." Durum Joiner için iyi gitmiyor gibiydi. Gerçek şuydu ki, sahibi olduğunu söylediği beş bin hektar topraktan sadece iki bin "hektar" toprak hukuken onundu.

Ancak Joiner bir kurtuluş bulmuştu ve bu kurtuluş hasır şapka giyip kravat takan iri yapılı birinden geliyordu. Haroldson Lafayette Hunt adında, Joiner'in her zaman "Boy" (Çocuk) diye çağırdığı, ancak genellikle H.L. diye sözü edilen bu kişi aslında pamuk yetiştiren bir çiftçi olduğu halde bu işte başarı sağlayamamıştı. Ancak, birbiriyle ilişkili bir ayrı dalda üstün yetenekliydi ve icraatıyla bunu kanıtlamıştı. Bu iki alanın birincisi kumar, ikincisi ise Rockefeller ve Deterding gibi, karmaşık matematik problemlerini çabuk ve doğru olarak zihinden çözebilme yeteneğiydi. On yıl kadar evvel Arkansas'ın petrol patlaması yapmış El Dorado kentinde bir kumar salonu açmış, ancak Ku Klux Klan adlı ırkçı örgütün salonu yakma tehdidi karşısında, kapamıştı. Daha sonra petrolcülüğe geçmiş ve hem Arkansas hem de Louisiana'da başarılı olmuştu. O sıralar, pratik olsun diye iki eş'le evliydi ve her ikisinden de ayrı ayrı çocukları vardı. Joiner'in kuyusu henüz patlama yapmadan bunun haberini almış, çevreyi ve Joiner'i tanımak, gelişmeleri izlemek için bölgede boy göstermişti.

İlk keşfinden sonra, henüz petrol yatağının gerçek büyüklüğünü gösteren öteki kuyular keşfedilmeden önce Joiner üzüntü dolu bir devre yaşamaktaydı. Sanki üzerine yükselmekte olan bir fırtına geliyordu. İşte "Boy" tam bu aşamada kendini göstermek istedi. O günlerde tekrar El Dorado'da, erkek giysisi satan bir mağazada çalışmakta olduğu için önce yöreye gitmeden Joiner'le bir randevu ayarladı. Baker Oteli, 1553 no'lu salonda yapılan ve hiç bitmeyecekmiş gibi uzayan uzlaşma görüşmelerinden sonra Joiner'i anlaşmaya ikna etti. Daha önceden Hunt, Joiner'in bilgisi dışında, Deep Rock kuyusundaki gelişmeler hakkında gizlice raporlar almaktaydı. Joiner'in

kuyusundan yaklaşık bir mil uzaklıktaki bu kuyu, anlaşıldığına göre oldukça ümit vericiydi ve görüşmeler sırasında çok yakında ikinci büyük bir patlamanın geleceğini anlamıştı. Joiner kuyusunun bir rastlantı olmadığını, yatağın çok büyük bir yatak olabileceğini kestiriyordu. Hunt bu bilgileri Joiner'den sakladı, tam tersine her fırsatta, Deep Rock kuyusunun kuru bir kuyu olabileceğini yineledi. Hiç kesilmeden otuz altı saat devam eden 1533 no'daki tartışmaların bitiminde Dad Joiner kaderine boyun eğdi. 27 Kasım 1930 yılının Şükran Günü'nde, gece yarısıyla sabah saat 2 sularında, tüm haklarını Boy'a devreden anlaşmaya imzasını attı. Bu anlaşmayı kutlamak için Hunt hazır bulunanlara bir tabak kraker ve peynir ikram edecekti.

Hunt ilk iş olarak Joiner'e yönelik suçlamaları çürütmeye yöneldi ve davaların çoğunu düşürerek kısa sürede Doğu Texas'ın en büyük bağımsız petrolcüsü oldu. Joiner'le yaptığı anlaşma ona, kendi deyimiyle "kanatları üstünde uçma" gücü vermişti. İşine devam ederken bir taraftan da muazzam bir servet ediniyordu. Sonraki yıllarda sağ kanat yanlısı olarak ün kazanacak, ayrıca "sağlıklı besin" konusuna eğilecek, müzmin bir beyaz un ve beyaz şeker düşmanı kesilecekti.

Anlaşma gereğince Hunt, Dad Joiner'e toplam 1,33 milyon dolar ödedi. Bunun 30.000 doları peşin, geri kalanı üretim alındıktan sonra ödenmiştir. İleride bir gün Joiner, Hunt'un Deep Rock hakkında gizli ön bilgi sağlamış olan başkazıcıya 20.000 dolar ödediğini öğreniyor, öfkeye kapılarak Hunt'ı dolandırıcılık suçundan mahkemeye veriyordu. Ancak Hunt ısrarla bu "ihtiyar" adama hile yapmadığını vurgulayacak, "Biz onunla ticaret yaptık" diyecekti. Durumu bir kere daha gözden geçiren Joiner ise iddiasını geri çekip mahkemeden vazgeçecekti. Artık Hunt'tan aldığı parayı yeni yataklar aramak, Doğu Texas'ta ikinci bir Kara Dev bulmak ve bir de "sekreteri" ile ve daha başka kadınlarla romantik saatler geçirmek için harcıyordu. Öldüğünde Joiner seksen altı yaşındaydı ve hâlâ petrol aramaktaydı. Bu arama öldüğü güne dek devam etmiştir. Ölümünden sonra net mal varlığının sadece bir arabayla evden ibaret olduğu anlaşılmıştır.

Petrol Yatağında Anarşi

Doğu Texas'taki ham petrol patlaması kısa zamanda tüm ülkede fiyatları düşürmüştü. Fiyat çöküşünün devam etmesi tüm üreticileri, en büyükler de içinde olmak üzere sanki mahvetmişti. Ancak tüm ümitler henüz kaybolmamıştı; ortada bir beklenti vardı. Önceki büyük keşiflerde olduğu gibi, hızlı üretim yüzünden yeraltı basıncının er geç düşmesi bunun da verimi azaltması, böylece fiyatların yeniden "normale" dönmesi bekleniyordu. Ancak unutmamak gerekir ki, haşmetli yapısıyla Doğu Texas, bütünüyle kendine özgü koşulları olan bir yerdi. Bu yerde üretimin ne zaman düşmeye başlayacağını kim bilebilirdi? Ve o gün geldiğinde de kim hâlâ bu işte olacaktı? Aslında Doğu Texas'ta –ve başka yerlerde– yaşanan bu "yarışmalı üretim" koşuşturması tüm petrol endüstrisi için daha çok bir "yarışmalı intihar" demekti.

Artık üretimin kontrolü ve fiyat istikrarının sağlanması için mutlaka bir sistem kurmak zorunlu olmuştu. Bu, Doğu Texas yatağının yerel üreticilerden ve toprak sahiplerinden, ayrıca ucuz ham petrolden hoşlanan küçük rafinericilerden gelen onca muhalefete karşın, nadasa çekilmesi demekti. Durum son derece karmaşıktı ve toprak sahiplerinin bu toprağa sadece kısımlar halinde sahip oluşu ve üretimin büyük bağımsızlardan gelmesi durumu daha da karmaşık yapıyordu. Büyük üreticilerin işe yavaş girişmeleri yüzünden küçük üreticiler Doğu Texas yatağının epeyce bir kısmının ya sahibiydiler ya da kontrolünü ellerinde tutuyorlardı ve en çabuk üretim yapacaklar da bir olasılıkla bu kişilerdi. Bağımsızlar açısından hareket serbestilerine yapılacak en küçük bir kısıtlama, nefret ettikleri büyük şirketlere karşı sahip oldukları kısmi avantaja indirilmiş "öldürücü bir tehdit" anlamındaydı.

Büyük üreticilerle bağımsızlar arasındaki çekişmede, ilgisiz gibi görünse de, kumanda 1891 yılında Vali Jim Hogg tarafından halkın kontrolünü sağlamak için kurulmuş Texas Demiryolu Ku-

rumu'nun elindeydi. Ancak 1930'larda komite siyasi konuların pazarlık edildiği bir merkeze dönüşmüştü. Teknik açıdan eksik ve o günlerde otoritesi ciddi şekilde kısıtlanmış olmasına karşın yine de petrole ağırlığını koymuş bir kurum olarak görülüyordu. Bu kurumun Oklahoma'daki karşıtı Ticaret Kurumu 1915 yılından beri, petrol üretimini pazar ihtiyacına göre düzenlemekle görevlendirilmiş ve bu konuda kendisine güç ve yetki verilmiş bir kurumdu. Texas Demiryolları Kurumu'na ise aynı güç ve yetki verilmemişti. Texas Kurumu'nun görevi petrol üretimini "fiziki israfı" önleyecek şekilde düzenlemekti. Ancak bağımsızların baskı altına alınmasını kesinlikle yasaklamıştı. Bu ise Ticaret Kurumu'nun üretim toplamını aşağıya çekemeyeceği demekti. Diğer bir anlatımla verim toplamını, talebi karşılamaya yeter düzeye indirmek gerekçesiyle, insanların üretimi azaltmaya yetkili olmadığı anlamına geliyordu.

Demiryolu Kurumu'nun yapmak istediği ise tam anlamıyla buydu. Ancak bunu yapabilmek için asıl nedenini gizlemesi, sanki fiziki israfı koruyormuş gibi görünmesi gerekiyordu. Kurum flaş üretimin potansiyel petrol verimini bir daha geri gelmemek üzere durduracağı iddiasıyla yola çıktı. Daha açık bir anlatımla şunu söylüyordu: Eğer fiyatlar aşırı derecede düşük olursa, günde sadece birkaç varil petrol veren yüzlerce kuyu ekonomik üretim yapamayacaktı ve bunun için kapanmaları gerekecekti. Bu ise tam bir "fiziki israf" sayılırdı. Ancak federal mahkemeler kurumun üretimi kesme faaliyetini tekrar tekrar denetlemekte direndi. Hatta bir seferinde mahkemenin hakaretine bile maruz kalmıştı. Tüm çabaları Doğu Texas'tan kaynaklanan durmak bilmez üretimle baltalanıyordu.

Fiyatların üretim masraflarından bile çok daha alt düzeye inmesi ve görünüşte hiçbir çare de olmaması tüm Amerikan petrol endüstrisini korkutmuş, morallerini bozmuştu. Bu durumu 1931 baharının son günlerinde Amerika'ya gelen Londra Shell Şirketi Müdürü Frederick Godber de bütün açıklığıyla gözlemişti. Godber'in Amerika'ya gönderiliş nedenlerinden biri Shell'in Amerika'da uygulamak istediği ekonomi ve indirim politikasının Avrupa'daki merkezlerinin istediği doğrultuda uygulanıp uygulanmadığını denetlemekti. Godber denetlemesini bitirdikten sonra düzenlediği raporda Amerika'daki durumu şöyle değerlendirmişti: Ofisler çok gösterişli, şirket arabalarıysa çok fazla ve çok gösterişliydi. Bunları söyledikten sonra büyük memnuniyetle Deterding'e ve öteki yetkililere "büyük ekonomi sağlandığını" bildiriyordu.

Büyük Amerikan şirketlerinin üst düzey yetkilileriyle yaptığı toplantılarda, daima kederli yüzlerle karşılaşmış, bu durum dikkatini çekmişti. Raporunda Indiana Standard Şirketi Başkanı'na şu sözlerle değiniyordu: "Başkan çok üzüntülü, sanki paniğe kapılmış görünüyordu. Sinirli bir ruh halinde olduğu çok açıkça belliydi." Godber New Jersey Şirketi'nden Walter Teagle'la da karşılaşmış, onun için "New Jersey Şirketi bile bir bütün olarak ele alındığında, kesin bir politakadan yoksun görünüyor. Teagle ise çok kötümser; oturup fiyatların indirilmesini beklemekten başka yapacak bir şey olmadığını düşünüyor. Ayrıca öteki şirketlerin çoğundan hiçbir işbirliği görmediğine ve bunun, ancak şirketler büyük kayıplara uğrayıncaya kadar böyle süreceğine inanıyor" demişti. Özet olarak Godber raporunda şunları söylemişti: "Petrol endüstrisinin sorunlarından çoğu herkesçe bilinen nedenlerden kaynaklanmaktadır. Halkın birey olarak bunlar üzerinde ya çok az kontrolü vardır veya hiç yoktur. Bu durum israfı ve aşırı sondajı yasaklayan kanunların yürürlüğe konmasına izin veren yasalar çıkmadıkça önlenemez... Belki de bu yasalar çok daha evvel yürürlüğe konmalıydı. Ne var ki halk, özellikle de Texas'ta tam aksi yönde şartlandırılmış."

Bu ara, Texas'ta üretim yükselmeye devam ediyor ve komşu eyalet Oklahoma'ya sıçrama eğilimi gösteriyordu. 1931 yılı Ağustos ayı başlarında federal yargıçların Oklahoma yasalarının Anayasa'ya uygunluğunu incelediği sırada, Vali "Yonca Bill" Murray eyalette olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan etti ve askeri yönetimin ana petrol yataklarının kontrolünü ele alması komutunu verdi. Halka, petrol fiyatı bir dolara yükselinceye kadar bu yatakları kapalı tutacağını duyurdu.

Şimdi artık "varili bir dolar" çığlıkları bütün petrol bölgelerini sarmış gibiydi.

1931 Ağustosu'na kadar hem Doğu Texas hem de petrol pazarı tam bir anarşi yaşadılar. Artık Doğu Texas'ta günlük üretim tüm Amerika'nın günlük talep toplamının yaklaşık yarısı olan bir milyon varili aşmıştı. Hammadde fiyatları ise varili on üç sente kadar düşmüştü. Texas'ta kuyu başlarında ve Amerika'nın birçok yerinde petrol fiyatı inanılmayacak kadar düşmüş, varili ortalama seksen sente gelen üretim masraflarının bile çok altında kalmıştı. Bu durumdan, Texas'ta ve ülkenin başka yerlerindeki üreticiler etkilenmiş ve artık yok olma düzeyine gelmişlerdi. Bir çare olarak Doğu Texas üreticileri fiyatları yükseltir ümidiyle kuyuların gönüllü olarak kapatılması çağrısını yaptı; ne gariptir ki tam bu çağrının yapıldığı günün ertesinde üretim daha da yükseğe fırlamıştı. Havada tam bir şiddet kokusu vardı; kuyuların ve boru hatlarının dinamitle uçurulacağı söylentisi ağızdan ağıza yayılmaya başladı. Texas ekonomisi ve belki de yasa ve kurallar, tam bir iflasın eşiğine gelmişti.

Texas Valisi olan Ross Sterling, Humble Oil Şirketi'nin kurucusu ve eski başkanı olarak bir süreden beri düşünüp duruma çare bulmak istiyordu. Ancak artık düşünmenin yeterli olmadığını, harekete geçmek zamanı geldiğini anlamıştı. İlk hareket olarak Doğu Texas'a karşı savaş ilan etti. 17 Ağustos 1931'de Doğu Texas'ın "isyan" ve "açık baş kaldırma" durumunda olduğunu duyurdu ve Doğu Texas üzerine birkaç bin Texas çiftçisinden oluşan atlı Milli Muhafız kuvveti gönderdi. Son yağmurlar yolları motosikletle geçmeye olanak vermediğinden, Milli Muhafızlar buraya ata binerek gelmişlerdi. Kendilerine üs olarak daha sonra "Dağıtım Tepesi" diye adlandırılacak olan bir tepeyi seçtiler ve atları ile bütün bölgeyi dolaşarak birkaç gün içinde üretimi durdurdular. Petrol yataklarındaki faaliyetin durmasıyla tüm bölgeyi derin bir sessizlik kapladı. Hatta petrol gazlarına üşüşen böceklerle kendilerine her gün ziyafet çekmeye alışmış tavuklar bile yiyeceklerini başka yerlerde aramak zorunda kalmışlardı. Petrol üretiminin ek faaliyetlerinde de bir durgunluk gözleniyordu. Milli Muhafızlar'ın generali fahişelerin pek rağbet ettiği bir giysi olan "plaj pijamalarının" giyilmesini yasaklamış, bu da bu bayanların işini tam bir durgunluk aşamasına getirmişti.

Petrol kuyularının kapatılması gerçekten işe yaramıştı. Yataklardaki fiyat, varil başına en az on üç sente çıktı. Texas Demiryolu Kurumu devamlı olarak emirler yayınlamaya devam ediyor ve bu defa bu emirler devletin emniyet güçlerince uygulanıyordu. 1932 Nisan ayına gelindiğinde fiyatlar hemen hemen mucize sayılan bir düzeyde, doksan sekiz sentten satılmaya başlanmıştı. 1932 yılı içinde Demiryolu Kurumu Doğu Texas için ayrı ayrı on dokuz emir yayınlamıştı. Ancak bunların hepsi sonradan hukuki makamlarca geçersiz sayılmıştır Buna karşın pazar kesin tavrını değiştirmedi ve fiyatlar yükselmeye başladı. Fiyatların böyle istikrar göstermesi bağımsızları ve politikacıları bu fiyatlara uymaya yöneltecek ve yurtdışında fiyat indirimine gidilmesinin ve fiyatların eşit uygulanmasının yararına inandıracaktı. Kasım ayı içinde Vali Sterling, nihayet Texas Kurumu'na "ekonomik israfla" baş etmesi için gerekli olan yetkiyi verdi. Bunu yapmak için önce yetkililerle özel bir toplantı yapması ve pazara eşit fiyat uygulaması yani "prorationing" için bir yasa çıkartması gerekmişti. Yeni çıkan yasa Doğu Texas rezervuarının dinamik güçlerince anlayışla karşılanmıştı. Çünkü bu bölgede üretim o güne kadar başka yerlerdeki üretimlerin aksine basıncı gazdan değil, alışılmışın aksine sudan alıyordu. Üretimin çok acele, karmaşık bir şekilde yapılması bu "su gücünü" zedeleyebilir ve tüm verimin zamansız ve olgunlaşmadan elde edilmesi sonucunu verebilirdi. Yeni çıkarılan yasa işte bu sonucu önlemiştir.

Yeni çıkarılan yasayla "prorationing" işlemi ilk olarak Texas'ta uygulanmaya başladı. Ancak, Texas Demiryolu Kurumu'na ürünün kontrolü için verilmiş yeni yetkilere karşın yine de işler iyi gitmiyordu. Nitekim 1933 yılı ilkbaharında koşullar en az 1931 yılı yazının koşulları kadar, hatta ondan daha da kötüydü. Bunun sebebi kurumun Doğu Texas kotasını çok yüksek, yeni mühendislik bilgisinin "maksimum düzey" için önerdiğinin iki katı kadar yüksek tutmuş olmasından ileri gelmişti. Bu yetmiyormuş gibi bir taraftan da müsaade edilenin çok üstünde kotalarda yasadı-

şı olarak yüz binlerce varil dolusu petrol üretiliyordu. Aşırı miktardaki bu petrole ilk defa Doğu Texas yataklarında anılan adıyla "hot oil" (sıcak petrol) dendi. Bunun bir de öyküsü vardır. Bir söylentiye göre havanın serin olduğu bir gece, görevi petrolün izin verildiğinden çok üretilip üretilmediğini denetlemek olan bir yedek er, bir petrol operatörünün limitten daha fazla ürettiğinden şüphelenip adama sorular sormaya başlar. Ancak hava serin olduğundan denetleyici er, titremektedir. Bunu gözleyen düşünceli operatörse denetimciye, şüpheli petrol içeren bir varili gösterek sırtını ona dayamasını önerir ve şöyle der: "İçinde sizi ısıtacak kadar sıcak petrol var."

Bu varillerdeki petrol sadece denetimcileri değil, tüm petrol endüstrisini yakıp, tutuşturacak kadar "sıcak" gelişmelere neden olacaktı. "Sıcak petrol" kaçakçılık yoluyla Texas'ın dışına kaçırılıyor, sınırdan aşırılıp başka eyaletlere sokuluyordu. Aynı şey "prorationing" sisteminin uygulamada olduğu Oklahoma'da da yapılıyordu. Bu nedenlerle bir yandan üretim kotasının yüksek tutuluşu, öbür yandan "sıcak petrol" yüzünden, Doğu Texas'ta kontrol işi yeniden tam bir kargaşaya döndü ve kontrol olanağı bir kez daha tümüyle kayboldu. Texas Şirketi evvelce ilan ettiği "varili yetmiş beş sentten" olan fiyatı, varili on sente kadar düşürmek zorunda kaldı. Üretimin bu denli hacimli ve pazarın da bu kadar karmaşalı oluşu yüzünden bir gün geldi ki "sıcak petrol operatörleri" petrollerini satacak pazar bulamaz oldular. Varili iki sentten bile alıcı çıkmaz olmuştu. Bu anormal akışı hizaya sokmak için bazı boru hatları esrarengiz şekilde dinamitlenmeye başlamıştı.

Durumdan morali bozulanlardan biri de Humble Şirketi'nin başkanı William Farish'dir. Farish, Walter Teagle'a yazdığı bir mektupta, fiyatların bu denli düşük olmasının getirdiği "şok" ve "acının" belki de bağımsızları harekete getireceğini, uzun vadede, çıkarlarının, üretimin kontrol altına alınmasında olduğunu sonunda anlayacaklarını söylüyordu. Mektubun ileri satırlarında bir görüşü daha ifade ediyor, belki de bu noktanın artık gelmiş olduğunu, işe çekidüzen vermenin tek yolunun "dişi tırnağa takıp" savaşmak olduğunu yazıyordu. Petrol varili on sentten satılmalıydı ve bu limite de zaten ulaşılmıştı. Ancak petrol endüstrisi yine de dar boğazdaydı ve dışardan yardıma ihtiyacı vardı. Eyalet hükümetlerinden gelen yardım yetmiyordu. Daha başka bir kaynaktan, Washington'dan da acilen yardım gelmesi şarttı. Bu arada, Texas üreticilerinden bazıları, federal hükümete dilekçe verip, acil yardımın devamı süresince Texas petrolünün federal hükümetçe denetlenmesi talebinde bulundular. Bu yapılmadığı takdirde geride tek bir seçenek kaldığını, bunun da sadece bağımsızların iflası demek olmadığı, ayrıca tüm petrol endüstrisinin bir bütün halinde çökmesi anlamına geleceğini söylediler.

İşte tam bu kritik aşamada Washington'da idare el değiştiriyor, Başkanlığa Franklin D. Roosevelt geliyordu ve "Yeni Paylaşım" (New Deal) yasasını çıkarıyordu. Bu aktif, depresyonla mücadele öngören, ekonomiye yeniden canlılık kazandırmaya yönelik, gerektiğinde petrolcülüğün her alanına canla başla müdahale etmesini gerektiren bir yasaydı. Petrol fiyatları aşırı derecede düşüktü ve federal hükümetse Washington'da neler olup bittiğini fazlasıyla merak ediyordu. Federal hükümet petrolü bu durumdan kurtarmak için ne yapmak gerekiyorsa yapmaya hazırdı.

Reformcu

Roosevelt 4 Mart 1933 tarihinde Devlet Başkanlığı'na getirildi. Göreve geldikten sonra siyasi açıdan yıpranmaya çok açık ve hâlâ Teapot Dome Skandalı'nın yankılarını taşıyan İçişleri Bakanlığı'na Harold L. Ickes'ı atadı. Kabinenin ilk toplantısında başka bir kabine üyesince "tıknaz, sarışın bir beyefendi" olarak tanımlanan Ickes, Chicago'lu bir avukattı ve yıllar boyu ilerici Cumhuriyetçi Parti'de ve İlerici Parti'de lider olarak çalışmıştı. 1912 yılında Theodore Roosevelt'in seçim kampanyasını yönetmiş, 1932'de de Franklin Roosevelt'in Milli İlericiler Cemiyeti Batı kolunun başkanlığını yapmıştı. Şimdi de, Roosevelt'in Başkanlığa gelmesindeki katkısının ödülü olarak gönlünde yatan İçişleri Bakanlığı'nı istiyordu. Amaca ulaşmak için önce ilericilerin önde gelenlerini kendi kampanyasında çalıştırdı ve sonunda da isteğine kavuşup İçişleri Bakanlığı'nı kazandı. İle-

ride bir sırası geldiğinde Roosevelt, Ickes'ı bakan yapış nedeni olarak "yüz hatlarını" beğendiğini söylemiştir. Roosevelt ayrıca ilerici kanattan batılı hava taşıyan bir Cumhuriyetçi bakan istiyordu ve bu nitelikleri Ickes'da bulmuştu. Onda beğendiği öteki özellikler arasında Ickes'ın liberalizme olan içten bağlılığı, kuvvetli tutkulara sahip oluşu, polemikteki iğneleyici üstünlüğü, gerçek veya hayal mahsulü her tür şüpheciliği, kuralların ihlalinde gösterdiği aşırı duyarlılık, haklarını koruma tutkusu, göreve olan derin bağlılığı ve çok güçlü bir ahlak anlayışı gibi niteliklerdi.

Ickes yoksul bir aile çevresinde sert mizaçlı, Kalvin mezhebine bağlı bir anne tarafından yetiştirilmişti. Çocukluğunda pazar günleri dışında ıslık çalmak hakkına bile sahip değildi. Islık çalma yasağı sadece pazar günleri, o da ancak annesine pazar günü bir papazın da ıslık çaldığını kanıtladığı zaman kaldırılırdı. Ickes okulda olağanüstü başarılı bir öğrenciydi. Öyle ki bir gün öğretmeni Latince hocası hastalandığında onun yerine geçmiş, dersi o vermişti. Lisede sınıf başkanı olduğu sıralar ileride bir sanat haline getireceği bir dalda kendisini yetiştirmişti. Bu bazı yüksek prensipler gerekçesiyle aniden istifa etme sanatıydı. İstifa etmek ve sonra da istifasının kabul edilmemesiyle yeniden göreve gelmek sanatı. Lisede de başkanlıktan istifa ediyor fakat istifası sınıf arkadaşlarınca kabul edilmiyordu. Bu tarihten on beş, yirmi yıl kadar sonra Franklin Roosevelt de aynı şeyi yapacak, istifasını kabul etmeyecekti. Ickes, Roosevelt'e birkaç kez istifasını sunmuş, her defasında da ondan tek bir yanıt almıştı: "Size ihtiyaç var… İstifanız kabul edilmemiştir."

Durmak bilmeyen "reformcu enerjiyle dolu" genç bir avukat olarak Ickes, Chicago'da birçok kampanyaya katılmıştır. Doğanın tahribine karşı, tekele karşı, sosyal adaletsizliğe karşı kampanyalarda boy göstermiştir. Ayrıca yurttaşlık haklarını savunma, kadınların sendikalaşması ve günde on saat mesai kampanyaları gibi sosyal faaliyetlerde de aktif rol oynamıştı. Hatta bir defasında halk taşımacılığı kampanyasıyla görevli Straphanger Cemiyeti'nin sekreterliğini bile yapmıştı. Zamanla kendini etkili bir siyasi menajer olarak yetiştirmiş, fakat her nedense tuttuğu reformcular her seferinde yenilgiye uğramıştı. Bu nedenle kendinden söz ederken şaka yollu buna değinir, "daima yenilecekleri seçen tedbirsiz bir yetenek!" olduğunu söylerdi. Ancak 1932 senesinde böyle olmadı ve durum değişti. Bu defa, kampanya için seçtiği kişi kazanmıştı. Bu kişi Franklin Roosevelt'ti. İçişleri Bakanı olduktan sonra her zaman prensip ve görevine bağlı kalmış fakat bunun yanında gücünü göstermeyi başarmış ve gerekirse "hayır" diyebilen "güçlü devlet adamı" olmayı bilmiştir. İçişleri Bakanlığı'ndan başka Petrol İdareciliği ve yeni kurulmuş önemli bir bakanlık olan Bayındırlık Bakanlığı İdareciliği de ona verilmiştir.

Bu görevlere atandıktan sonra kendisini tüm gücüyle bu üç işin son derece zor ve karmaşık ayrıntılarına adadı. İleride yazdığı hatıralarında o günlerden şöyle söz eder: "İçişleri Bakanlığı'nın lekeli bir geçmişi vardı: Bunu hiçbir zaman hatırdan çıkarmadım. Her gün gelen tonlarca belge, kontrat ve mektup gibi evrakı kendimi tüketircesine inceler, şahsen okumadığım hiçbir evrakı imzalamaz, geri çevirirdim. Bunu bir gün aleyhime döner, yeni bir Teapot skandalına neden olur korkusuyla yaptım." Ickes'ın tanımıyla "petrole bulaşmış Albert B. Fall" sonunda 1931'de gerçi hapsi boylamıştı. Ancak buna karşın her zaman için Ickes'ın düşüncelerinde var olmuştur. Ickes hatıralarında şunları yazmıştı: "Zaman zaman, acaba Albert Fall'un hayaleti, elinde küçük siyah bir çantayla şu insana hüzün veren köşelerden birinden aniden çıkıverir mi diye düşünürdüm." Teapot Dome olayının hukuken de kanıtlanmış olması Ickes'da petrol endüstrisinin yakında aşınıp yok olacağı gibi bir korku yaratmış, ayrıca bu endüstriye karşı güvensizlik duymasına neden olmuştur. İçişleri Bakanlığı'na moral vermeye, sarsılmış olan itibarını yeniden kazandırmaya kesin kararlıydı. O kadar ki yeni yöresel skandalların ve hilelerin bir kez daha oluşmamasını teminat altına almak için kendine özgü bir de tahkikat ünitesi kurmuştu. Bu ünite standard operasyon tekniği olan "wiretap" yöntemini yani başkalarına ait bilgiyi telefon veya telgraf yoluyla çalma tekniğini kullanmıştır.

Ickes'ın kendi ofisindeki durumu ise zamanla daha başka bir nedenden bir hayli sarsıntı geçirmiş, tehdide uğramıştır. Durum şuydu: Ickes uzun yıllardan beri son derece mutsuz bir evli-

lik yaşamıştı. Bakan olduktan hemen sonra ise kendisinden çok daha genç bir kadınla romantik ilişkiye girmişti. İçişleri Bakanlığı'nda hem bu bayan için hem de bayanın "nişanlısı" için iş bulmuş, ancak bayanı Washington'da nişanlısını ise, işine geldiği için, Midwest bölgesinde görevlendirmişti. Çok geçmeden bazı imzasız mektuplar almaya başladı. Mektuplarda olayın basına açıklanacağı tehdidi savruluyordu. Daha sonra gerçekten bu olayın bir kısmı basında yayınlanmıştır. Bu durum kuşkusuz Beyaz Saray'ı da, en azından bir dereceye kadar, bu işe bulaştırmıştı. Sonunda işi soruşturan Ickes'ın tahkikat kurulu mektubu yazan kişiyi tespit edecekti – ve bu kişi herkesin kolayca tahmin edebileceği gibi, bayanın nişanlısıydı. 1934 yılına kadar devam eden bu romantik serüven, aynı yıl son bulmuştur. Bunu izleyen sene Ickes'ın eşi bir otomobil kazasında ölecek, bundan üç yıl sonra da Ickes, ikinci kez kendisinden kırk yaş genç olan bir bayanla evlenecekti. Bu bayan, Ickes'ın bir süre önce intihar eden üvey oğlunun karısının kız kardeşiydi. Ickes evlenmeden önce Roosevelt'ten izin istemiştir. Başkan aradaki yaş farkı üzerinde durmamış, kendi anne ve babası arasında da böyle büyük bir yaş farkı olduğunu söylemişti.

Bakanlığa getirildiği andan başlayarak petrol işiyle ilgili olarak birçok kişinin bombardımanına uğramış, çok geçmeden bu işin ne derece "dikenli" olduğunu ilk elden anlamıştı. 1 Mart 1933 tarihinde Roosevelt'e bir mektup yazıp petrol endüstrisinin "moralini nasıl bozduğunu" bildiriyordu. Büyük şirketlerle bağımsızlar arasında fiyat düşüşü, aşırı üretim ve israf konularındaki çekişmeyi kabul ediyor, sözlerine şu görüşleri ekliyordu: "Ancak şunu biliyoruz ki, Doğu Texas yatağında petrol varili on sentten satılmaktadır. Yine biliyoruz ki, bu durum petrol dünyası ve ülke zararına sonuçlarla karşı karşıya gelecektir."

Bu ara petrolcüler ve petrol eyaletlerinden seçilmiş temsilciler seslerini yükselterek, Washington'a kadar harekete geçmesi çağrısı yapıyordu. Bağımsızlardan büyük bir kesim dahi, Amerikan Bağımsızlar Petrol Derneği Başkanı olan başkanlarının kelimeleriyle "İçişleri Bakanı'na sınırsız yetki verilmesini öngören kanunu" destekliyorlardı. Ancak harekete geçme konusunda çoğunluk ittifak halinde olduğu halde ne yapmak gerektiğine karar veremiyorlardı.

5 Mayıs 1933'te, kabine toplantısına gittiği sırada eline bir telgraf tutuşturuluyor ve bu telgrafta Doğu Texas'ta fiyatların dört sente kadar düştüğü bildiriliyordu. Aynı günün akşamı bir telgraf daha aldı. Texas Valisi'nden gelen bu telgrafta "durumun eyaletçe kontrol edilemeyecek kadar çığırdan çıktığı" bildiriliyordu. Bundan üç gün sonra Ickes bir uyarıda bulunuyor, "petrol işinin tamamen bitmek üzere olduğunu" söyleyerek "hiçbir şey yapmamakta devam edilecek olursa bu endüstrinin tamamen çökeceğini, bunun da ülkenin petrol rezervleri açısından muazzam bir kayıp olacağını" haber veriyordu. Ayrıca kendisinin ve Yeni Petrol Yasası'nın işe derhal müdahale edip bir şeyler yapmaya istekli ve hazır olduklarını da ilave ediyordu.

Petrol endüstrisindeki krize çare bulma girişimi önceleri Milli Endüstriyel Onarım Yasası'nın (National Industrial Recovery Act) ve bu yasanın getirdiği Milli Onarım İdaresi'nin (National Recovery Administration) himayelerinde başladı. İşçi ile hükümet arasında işbirliği öngören bu sistem iktisadi toparlanmayı harekete geçirmeyi, rekabeti alt düzeye çekmeyi, işçinin konumunu güçlendirmeyi ve bunu yaparken de antitröst yasaları biraz da olsa cilalayıp ön plana çıkarmayı hedefliyordu.

Bu sistemde petrol öteki endüstrilerin aksine NRA'nın değil, Harold Ickes'a tam destek veren İçişleri Bakanlığı'nın kontrolünde olacaktı.

Ida Tarbell ve Theodora Roosevelt'in gelenek halinde sürdürdükleri antitröst hareketin etkisiyle Ickes kampanyalarının çoğunu "çıkarcılığa karşı" girişimlere dayamıştı. O güne kadar hiçbir zaman iş hayatının savunucusu veya sempatizanı olmayan bu adam şimdi bir zamanlar o denli mağrur olan işadamlarının Büyük Depresyon'la nasıl balyoz yemiş gibi sarsıldıklarını, federal hükümetten yardım beklediklerini görüyor, bu da ona adeta vahşi bir zevk veriyor, eğlendiriyordu. Bir gün Birleşik Devletler Ticaret Odası'ndaki bir yemeğe katıldıktan sonra bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle anlatmıştır: "İş dünyasının bu büyük ve yüce simalarından ne kadar çok işa-

damı dizleri ve elleri üzerine kapanmış Washington'dan medet umuyor, kendi adlarına işleri idare etmesi için hükümete yalvarıyorlar" demişti.

Politik deneyimleri ve mizacı yüzünden Ickes yaşamı boyunca petrolcülüğe sempatik bakmamıştır. Ama yine de petrol endüstrisinin imdadına koşan, içinde bulunduğu zor durumdan kurtaran ve nihayet geleceğini garantiye alan Ickes olmuştur: "Petrole mutlak olarak ve tümüyle bağımlı olduğumuz kuşku götürmez bir gerçektir. Taş devrinden bronz devrine, bronz devrinden demir devrine, demir devrinden endüstriyel devre geçtik ve şimdi de petrol devrine geçmiş bulunuyoruz. Petrol olmamış olsaydı, bildiğimiz bugünkü şekliyle Amerikan uygarlığı var olamazdı" demiştir.

Hükümet Harekete Geçiyor

Ickes çalışmaya fiyat faktörünü ele alarak başladı. Kanısına göre, diğer malların fiyatları gibi petrol fiyatı da, aşırı derecede düşüktü. Ekonomiye yeniden satın alma gücü kazandırmak için tüm bu hammadde fiyatlarının yükseltilmesi gerekiyordu. Artık petrolcüler, diğer hammadde üreticileri gibi mamullerini maliyetten daha düşük fiyata satmaya devam etmemeliydi. Petrol, varili on sentten satılmaya devam ettikçe, depresyonun son bulması olanaksızdı. Fiyatların yükselebilmesi için üretimin kontrol altına alınması gerekiyordu. Üretimin kontrol altına alınması için Ickes "sıcak petrolcü" denen ve kendisinin "şeytani kurnazlığa sahip" olarak nitelendirdiği üreticilere karşı amansız bir kampanya açtı. Birbirinden farklı binlerce değişik yataktan kaynaklanan "sıcak petrol" sızıntıları, aşırı üretimi oluşturuyordu – 1933 yılındaki tahminlere göre günde yarım milyon varili bulacak kadar aşırı bir üretim. Kaçak olarak üretilen "sıcak petrol" gizlice yabani otlarla kamufle edilmiş tanklarda saklı boru hatlarından dışarı verilir, yasadışı yapılmış boru hattı ve kamyonlar şebekesi aracılığıyla sevk edilir, gece olunca da eyalet sınırından aşırılıp öteki eyaletlere kaçırılırdı. Yasadışı bu yolların her birinde, rüşvet ve para gücüyle engeller aşılabiliyordu. İşlerin bu şekilde yürütülmesi zamanla büyük ve kârlı yeni bir işin türemesine de neden olmuştur. Aslında her fiyat sabitleştirme olayı petrolcüleri daha çok sıcak petrol üretmeye teşvik ediyor, bu pazarları petrol seline boğduğu için fiyatları daha da düşürüyordu.

"Prorationing" işleminde en büyük olumsuzluk kaçak petrolden geliyor bu da her fiyat sabitleştirme çabasını etkisiz kılıyordu. "Prorationing" işlemini durdurmanın tek yolunun sisteme canla başla çalışıp düzen getirmek, polisiye kuvvete başvurmak ve bu büyük sızıntıyı tıkamak olduğuna karar verildi. Ancak, bu sadece Texas, Oklahoma ve diğer eyaletlerin katılımıyla çözülecek bir sorun değildi. Burada "polis" rolünü mutlaka federal hükümetin omuzlaması gerekiyordu. Ancak, hangi gerekçeyle? Bu sorun federal hükümetin eyaletlerarası ticareti düzenlemek amacı ile polis gücünü kullanabilme yetkisi ile çözüldü. Sonunda 1933'te çarçabuk kanunlaşan bir mevzuatla Devlet Başkanı'na devletin izin verdiği miktardan daha fazla "sıcak petrol" üretmeyi yasaklama ve bu petrolün eyaletlerarası ticarete sokulmasını men etme yetkisi verildi. Petrol endüstrisinin içinde bulunduğu kötü koşullardan bizzat Roosevelt de üzüntü duymuştu. Sonunda 14 Temmuz 1933'te imzasını taşıyan bir Yürütme Emri yayınladı. Adı geçen, yürütme emrinden Ickes hatıralarında şöyle söz eder: "Yürütme Emri eyalet yasasını ihlal yoluyla elde edilmiş herhangi bir petrol veya petrol mamulünün bir eyaletten başka bir eyalete taşınmasını veya yabancı ticarete sunulmasını durdurmaya yöneliktir. Yürütme Emri bana geniş yetkiler veriyor ve sadece emirleri yayınlama yetkisi değil, bunları uygulatma yetkisi de tanıyor."

Yürütme Emri'ni ele geçiren Ickes vakit geçirmeden Doğu Texas petrol bölgesine federal denetimciler gönderdi. Bunların görevi rafineri kayıtlarını incelemek, petrol sayaçlarını deneyden geçirmek, tankları denetlemek, hatta o güne kadar yeminle beyan edilmiş kayıtların doğruluğunu ölçerek denetlemek için boru hattı kazmak gibi görevlerdi. Ickes bu konuda çok sert davranmış hatta "sıcak petrolcüler" denen kişilerin tutuklanıp adelete teslimine kadar ısrarlı davranmış-

tır. Sabırsızlık gösteren bir parlamento üyesine, "Ben bu konuda yerle göğü yerinden oynattım" dediği söylenir. Federal hükümet denetimcileri çabaları sonunda "sıcak petrol" satışını yasaklamayı başardılar. Bu arada Texas Eyaleti bir polis bile görevlendiremeyecek kadar iflas etmişti.

Milli Endüstriyel Onarım Yasası (National Industrial Recovery Act) gereğince çıkarılan Petrol Yasası (Oil Code) Ickes'a her eyalet için aylık kota saptama yetkisi gibi olağanüstü güçler vermiştir. Birkaç yıl öncesine kadar, bu tür bir hükümet müdahalesi dünyanın her yerinde, petrolcüler arasında bir isyan hareketinin ilk kıvılcımını yakabildiği halde, şimdi artık endüstrinin pek çok kesimince memnunlukla karşılanıp bir kurtarıcı olarak kabul görüyordu. Şimdi bu işin başında Ickes vardı ve üstlendiği işi parlak bir başarıyla yürütüyordu. 2 Eylül 1933'te, ülkenin petrol üretimini günde üç yüz bin varile indirmek amacıyla, ülkede ne kadar petrol üreten eyalet varsa, her birinin valisine ayrı ayrı telgraf çekerek, her eyaletin üretim kotasını bildirdi. Bu gerçekten tarihi sayılabilecek bir davranış, endüstrinin işleyişinde gerçekleşen çok temel bir politika dönüşümüydü. Artık flaş üretim günleri geride kalmıştı. "Prorationing" uygulamasıyla kapkaç geleneği de, aşırı üretim yüzünden yok olup bitme tehlikesi geçirdiği bu kritik dönemde –Ortaçağ İngiltere'sinde geyik ve av hayvanları için geçerli olan gelenek– artık bu ülkede geçerli olamazdı ve halk da bunun bilincindeydi.

Fiyatların restorasyon ve istikrarı başka bir yolla, bizzat hükümetin tespitiyle de sağlanabilirdi. Fiyat düşüşünden fazlaca ziyan görmüş olanlardan çoğu fiyatların federal hükümetçe saptanması yaklaşımını kuvvetle desteklemekteydi. Bunlardan, Standard of California Şirketi'nden bir temsilci 1933 yılında şunları söylüyordu: "Eğer bizim fiyatlarımızı saptamazsınız, bugünden başlayıp kıyamet gününe kadar yasa yapmakta devam eder ve yine de hiçbir yere ulaşamazsınız." Bu desteklemelere karşın kararlara muhalefet gösterenler de vardı. Muhalefette olanlar, hükümet fiyatları saptamaya başlarsa petrol endüstrisine bir kamu tesisiymiş gözüyle bakıp bu defa kârları da saptamasından korkuyorlardı. Bu konuda Ickes kişisel olarak işe el atıp bir süre için petrol fiyatlarını kendisi saptamak istediyse de muhalefetle karşılaştı. Aslında gerçekten de fiyat tespiti aşırı üretime karşı olan hevesi yeniden körükleyebilir ve aşırı üretimi yeniden canlandırabilirdi. Fiyat tespitinin üretimin kısıtlanması ile karşılaştırıldığında, ondan daha zor, daha karmaşık ve hiç kuşkusuz çok daha çekişmeye açık olduğu meydandaydı. Tercih edilmesi gereken metot, bu gerçeklerden ötürü, hiç kuşkusuz "üretimin kısıtlanması" metoduydu. Bu görevin doğrudan Washington'a verilmesine gayret edildiyse de, bu mümkün olmadı ve iş, eyalet düzeyinde tutuldu. Böylelikle daha az karmaşa yaratacağı, cari üretim dünyasına daha yakın olacağı ve gözlerden daha ırak kalacağı düşünülmüştü.

1934 yılı sonlarına doğru federal hükümet – eyalet ortaklığının oluşturduğu yeni sistem bir hayli rağbet kazanmış durumdaydı. Hatta Roosevelt'in koruyucularından biri aralık ayında Başkan'a şu sözü söylemişti: "Doğu Texas'ta sıcak petrol konusunda bir hayli başarılı olduğumuz anlaşılıyor." Fakat ne yazık ki, bu sözlerin söylendiği ayın hemen ertesinde, Ocak 1935'te Yüksek Mahkeme yeni sisteme öldürücü bir darbe indiriyor, Endüstriyel Onarım Yasası'nın kaçak petrolü yasaklayan maddesini geri çevirerek, yepyeni bir krize yol açıyordu. Bu ise, kaçak petrole kontrol konulmadıkça tüm petrol endüstrisinin yıkılmaya mahkûm olması demekti. Bunun önlenmesi ve izin verilenden aşırı miktarda petrol üretiminin eyaletlerarası ticaretten yasaklanması için alelacele yeni bir yasa taslağı hazırlandı ve kanun haline getirildi. Bu yasaya, kanunu gerçekleştiren kişinin, Texas Senatörü Tom Connally'nin adıyla Connally Kaçak Petrol Yasası dendi. Daha sonraki yıllarda, bu kez 1935'te, Yüksek Mahkeme bir kez daha, bir öncekinden bile ağır ikinci bir darbe indiriyor, Milli Endüstriyel Onarım Yasası'nın çoğu kısmını Anayasa'ya aykırı ilan ediyordu. Bu son durumun petrolle bir ilişkisi yoktu; daha çok NRA Yasası'nı ihlalen New York'ta gerçekleştirilmiş "hasta tavuk satıcılığı" çetesine karşı girişilmiş bir önlem olmakla beraber ister istemez petrol konusunu da içine alıyordu. Buna rağmen NRA'nın iptali, diğer birtakım faktörle-

rin de işe karışmasıyla Ickes'dan sahip olduğu yetkilerin bazılarını geri alacaktı. Eyaletler için zorunlu kota tespiti yetkisi de geri alınan yetkilerden biriydi.

Yine de, bir veya iki sene öncesine kıyasla, geri alınan bu yetkilerin doğurduğu sonuçlar o denli yıkıcı olmamıştır. Çünkü, aradan geçen bu süre içinde petrol endüstrisinin regülasyonu için gereken çerçeve çizilmiş ve yerine oturtulmuştu. Ayrıca bir de anlaşmaya varılmıştı. Bu çerçeve ve anlaşma NRA'nın hükümsüz sayılmasına karşın varlıklarını sürdürmüştür. Yeni sistem federal hükümet-eyalet işbirliğini sürdürmeye devam etmiştir. Yeni haliyle, Connally Kaçak Petrol Yasası aşırı petrolün alt düzeyde tutulması için yeterli sayıda polis gücünü öngörüyordu. Buna ek olarak, federal hükümet, öncelikle de "Bureau of Mines", yani Maden Bürosu her ileri aşama için periyodik talep tahmin raporları hazırlıyordu. Önce bu talep tahmin raporu hazırlanıyor; sonra da, bunlara göre, her eyalete bu talebin bir hissesi "tahsis" ediliyordu. Resmi olmayan, ancak gönüllü bir "kota" sayılabilecek bir sistemle her eyalat, talebine uygun bir hisse alabiliyordu. NRA'nın son bulmasıyla eyaletlerden bu düzeyi kabul etme zorunluğu kaldırıldı. Bu arada, bağımsızlığını ilan edercesine o güne kadar profesyonel duruma gelip teknik yetenek de kazanmış olan Texas Dèmiryolu Kurumu, zaman zaman kendine ayrılmış olan "kotayı" yavaştan da olsa aşıyordu. Yine de genel anlamda, eyaletlerin federal tahminlere uydukları, bu tahminlere uyma zorunluğu kaldırıldığı halde, fazla riayetsizlik etmedikleri söylenebilir.

Bu koşullar altında belirli bir eyalet doğal olarak kendisine tanınmış olan kotayı fazlasıyla aşabiliyordu. Ancak böyle yapmakla federal hükümetin ve öteki eyaletlerin tepkisini çekiyor ve ayrıca diğer eyaletleri de kendisi gibi aşırı üretime özendirmiş oluyordu. Böylece yeni bir aşırı üretime ve dolayısıyla yeni bir fiyat düşüşüne neden oluyordu. Böyle bir durumun önlenmesi için genel olarak her eyalet, federal hükümetin tespit ettiği kotaya uymayı kabul ediyor, daha sonra üretimi, tahmin talebinde kendine düşen payı tamamlayacak şekilde ayarlıyordu. Petrolün varilinin on sentten satıldığı günler henüz belleklerden silinmediğinden, gerek üreticiler ve gerekse gelirlerini petrolden sağlayan hükümetler için durumun yinelenmemesine çaba gösteriyorlardı. Eninde sonunda yeniden büyük petrol keşifleri yapılması, genel kanıya göre her zaman için söz konusuydu. 1930'lu yıllarda bir petrol uzmanının yazdığı gibi "Doğu Texas bölgesinde yaşanmış olayların bir kez daha yinelenmeyeceğini söylemek için insanın kâhin olması gerekirdi."

Eyaletlerarası Petrol Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesiyle 1935 yılında eyaletlerin petroldeki rolü daha da resmi bir şekle bağlandı. Petrol üreten eyaletler arasında geçerli olan ve Texas Demiryolu Kurumu Başkanı'nın "bu sözleşme" diye söz ettiği "Petrol Sözleşmesi" zaman zaman Oklahoma ve Texas arasında ciddi çatışmalara yol açmıştır.

Oklahoma kartele benzer bir kuruluş yanlısıydı. Bu kuruluşa iki yönden tam yetki verilmesini istiyordu: Her eyaletin tahmini petrol talebini belirleyen Maden Bürosu verilerinin eyaletlerde uygulama yetkisi ve kotalara uyulması için yasal yetki. Texas ise bu tür bir kartele tamamen karşıydı. Kendi hükümranlığını başka ellere kaptırmak istemiyordu. Sonunda kazanan Texas oldu ve Eyaletlerarası Petrol Yasası bazı kişilerin istedikleri kartelden bile daha geçersiz oldu. Yine de bu yasa eyaletler arasında bilgi ve planların aktarılmasında, yaptırımların düzenlenmesinde ve üretimde koruma ve kısıtlamanın koordinasyonunda yardımcı oldu.

Çok temel sayılabilecek ve eğer var olmasaydı sistemin asla çalışmayacağı yapı bloklarından bir başkası da yabancı petrol akımını kontrol eden gümrük tarifesidir. Eğer bu gümrük tarifeleri olmasaydı düşük kaliteli ihtal petrol Amerikan pazarına sızar ve bu durum yerli üretim üzerindeki herhangi bir kısıtlamayı etkisiz kılarak düzenleyici sistemin dışında olan yeni bir "kaçak petrol" akımı yaratırdı. 1930 Smooth-Hawley Yasası'nın sağlıksız bir yanı, yasaya petrolle ilgili görev yükleyen bir maddenin koyulmamış olmasıdır. Bu yüzden gümrük tarifesinin yarattığı huzursuzluk giderek arttı. 1931 yılında petrol ithal eden bazı büyük şirketler bağımsızların şimşeğini üzerlerine çekmemek için "gönüllü" olarak ithalatlarını azaltma kararı aldı. Çünkü bağımsızlar

"düşük fiyat" suçunu üretimde uyguladıkları kendi ilkel usullerine yüklemeyip, büyük şirketlere ve yabancı şirketlere yüklüyorlardı. Ancak, ithalata konan tüm kısıtlayıcı önlemlere karşın, sonuç alınamıyordu.

1932 yılına gelindiğinde petrol endüstrisinde ve petrol üreten eyaletlerde yaşanan sıkıntı artık doruk noktasına ulaşmış, mutlak surette bir gümrük tarifesi uygulaması zorunlu olmuştu. Sonuçta bir taslak hazırlanarak kongreden geçirildikten sonra imzalanıp yasa haline getirildi. Yasa ham petrol ve mazota varil başına yirmi bir sent, benzine ise 1,05 dolar gümrük vergisi getiriyordu. Tespit edilen bu gümrük vergisi başka bir sorun açısından da yarar sağlamış, depresyon yıllarının tam ortasında hükümet için iyi bir gelir kaynağı olmuştur. Bu vergi tam zamanında uygulanmıştır. Gümrük vergisinin uygulanmasıyla yabancı petrolün ülkeye akımını durduran bir duvar çekilmiş oluyordu ki bu "prorationing" sisteminin işlerliği açısından son derece önemliydi. 1933 yılında Ickes'la önde gelen ithalat şirketleri arasında imzalanan ve ithalatın hacmine ait "gönüllü anlaşma" sonunda kendinden bekleneni vermişti. 1920'lerin sonu, 1930'ların başında ülkeye giren ithalat ülke talebinin yüzde 9 ila yüzde 12'sini oluşturmuştur. (Ancak doğal olarak gümrük tarifesinde gösterilen sayılar pek sağlıklı değildi. Birleşik Devletler'in kendi başına bir petrol ihracatçısı olduğu ve Amerikan petrol ihracının ülkeye giren petrol ithalatının iki katı olduğu saklanmıştı.) Gümrük tarifesinin kanunlaşmasından sonra petrol ithalatı ülke talebinin sadece yüzde 5'ini karşılayacak düzeye düştü.

Amerika'ya en büyük ham petrol ihracatı yapan ülke Venezuela'dır. Venezuela tek başına Amerika'nın ithal ettiği ham petrolün yarısından fazlasını sağlıyordu. Ayrıca Venezuela'nın ürettiği petrol toplamının yüzde 55'i ham mamul ve petrol mamulleri şeklinde Amerika'ya gidiyordu. 1920'lerde iflas durumuna gelen Venezuela sanayii şimdi çok ciddi bir toparlanma gösteriyor, Venezuelalı petrolcülerin ve ailelerin doldurduğu gemiler bir kez daha ülkelerine dönüyordu. Bu ara, Venezuela'da faaliyette olan yabancı şirketler de boş durmayarak ihraç malı petrollerini Avrupa pazarlarına sürmeye çabalıyordu. Böylece Venezuela artık Avrupa'nın en büyük petrol sağlayıcısı olmuş ve ihracatta Birleşik Devletler'le başa baş duruma gelmişti. 1930'lu yılların ortalarında, Venezuela bir kez daha eski günlerdeki yüksek üretim düzeyine ulaşmıştı. Yerli Amerikan petrolcülüğü açısındansa gümrük tarifesi koruyucu bir set işlevi görmüş, kısıtlama sistemlerinden geride ne kaldıysa hepsi bu setin gerisinde ait oldukları yeri almıştı.

İstikrar

Kısıtlamada bir sistem sağlanması konusu her ne kadar mantıklı ve hatta kaçınılmaz görünse de, bu sistem olumsuz ve düzensiz koşullar altında gelişmiştir. Konuyla ilgili görüşmeler yıpratıcı ve suçlayıcı olmuş, her aşamada kin ve çaresizlikle dolu sahneler yaşanmıştır. Ayrıca bu sistemin doğuşu bir bütün halinde olmamış, kısım kısım, acılarla dolu ve olayların gelişimine uyarak oluşmuştur. Doğu Texas'ın işe karışması ve petrolün varili on sentten satılması endüstriyi bunaltmaya yetmiş, sonunda üretici eyaletlerin bu yönde hareket etmesine yol açmıştı. Petrol endüstrisinde kat edilen büyük gelişmeler ve 1920'li yılların ortalarında başlatılan petrol üretimi dinamizminin anlaşılmış olması da bu işlemin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Ancak bu da yetmemiş, olayın gerçekleşmesi için Büyük Depresyon'un ve Yeni Dağıtım hareketinin oluşması gerekmişti. Olayın gerçekleşmesine neden olan faktörlerden bir başkası da Texas ve Oklahoma petrolcülerinin beklenmedik şekilde bir anlaşmaya varmaları, Austin ve Oklahoma City'nin büyük politikacılarının ve Ickes ile Washington'da Yeni Anlaşma'ya imza atmış öteki liberallerin uzlaşmalarıdır. Bütün bu kişiler, doğal olarak birbirlerine karşı şüphe duymakla beraber –petrol bulmanın kendine özgü yapısı ve petrol rezervlerinin çıkarılmasında son derece ilkel ve geleneksel yöntemlere başvurulması nedenleriyle– eğer bu birlikte çalışma gerçekleşmemiş olsaydı, petrol endüstrisi bugün

mutlaka iflas etmeye mahkûmdu. 1933 yılının getirdiği terör hareketleri artık geçmişte kalmıştı. Nitekim Texas Demiryolu Kurumu Başkanı'nın 1937'de büyük bir gururla Roosevelt'e yazdığı gibi "Artık günümüzde federal hükümetle petrol üreticisi eyaletler arasında, doğal petrol kaynağının muhafazası için tam bir işbirliği ve koordinasyon tesis edilmiştir." Başkan bunları yazarken belki biraz abartmışsa da, gerçek durum söylediğine çok yakındı..

Son şekliyle, "düzenleyici sistem", büyüme sürecinde birçok karışıklıklara hedef ve neden olmuşsa da, aslında çok güçlü bir mantık içeriyordu. Üretim konusunu hatta bir dereceye kadar petrol rezervlerinin "sahipliğini" yeniden tanımlıyordu. Üretime, hem teknolojik hem de hukuki ve ekonomik açılardan tümüyle yepyeni bir yaklaşım getirmiş, ayrıca Amerikan petrol endüstrisine yeni bir yön kazandırmıştır. Aradan birçok yıllar geçtikten sonra, aynı şeyi bu defa çok daha büyük çapta yapmak isteyenler, o günün düzenleyici "sistemini" kendilerine yönlendirici bir model olarak almışlardır.

Düzenleyici sistemde, varsayıma dayanan çalışma usulleri hâkimdi. Örneğin bunlardan biri şu varsayımdır: Petrole duyulan talep mutlaka fiyat hareketleriyle doğru orantılı etkilenir, diye bir şey yoktur. Talep tek başına mütalaa edilmelidir. Özellikle depresyon günlerinde halkın çoğu bu varsayımı akla uygun ve üzerinde düşünmeye değer bulmuştur. İkinci varsayımsa şuydu: Her eyaletin pazarda kendine özgü "doğal" bir payı vardır. Paylar dramatik bir değişme gösterecek olursa tüm sistem bir bütün halinde tehdide uğrar. Nitekim 1930'lar sonunda, Illinois'te önemli petrol keşifleri yapılıp bu eyalet ülkenin en büyük dördüncü üreticisi olduğu zaman ortaya çıkan tablo bununla tıpatıp aynıdır. Illinois, Eyaletlerarası Petrol Anlaşması üyesi değildi. Yeni bir üreticiydi, pazara girmek istiyordu. Bu yüzden de kendine uygun bir pay elde etmek için kendi yöntemlerini kullanmıştır. Bu durum karşısında Illinois ham petrolüne yol açmak için Texas ve Oklahoma kendi üretimlerini önemli miktarda kesmek zorunda kaldılar. Şüphesiz bunu isteyerek yapmıyorlardı. Bu arada birçok şikâyetler oluyor, tüm sistemden vazgeçilmesi için çağrılar yapılıyordu. Örneğin, Texas, "prorationing"den vazgeçmek ve kendi yolunda gitmek tehdidini savurmuştu. Ancak yine de düzenleyici sistem direnmekte ısrar etmiş, Illinois'ten gelen yeni petrolün sebep olduğu katliama bile dayanmayı başarmıştı.

Bu sistem altında fiyatlar hükümet tarafından saptanmadı. Sistemin savunucuları ister Austin'de ister Washington'da olsun bu konuda gayet ısrarlı davrandılar. Ancak üretim düzeyleri pazar talebini karşılayacak şekilde saptandığı için, ham petrol üretiminin de istikrarlı bir fiyatla pazarlanacak düzeyde saptanması yoluna gidilmiştir. 1934-1940 yılları arasında Birleşik Devletler'de ortalama petrol fiyatı varil başına 1 dolarla 1,18 dolar arasında değişiyordu. Sonunda "varili bir dolar" çağrıları gerçekleşmişti. Yani sistem kendinden bekleneni vermişti. Artık petrol seli de durmuş ve tüm bunlar olurken hem petrol fazlası idare sistemi hem de hükümet-petrol şirketleri arasındaki ilişkiler sonsuza dek değişmiştir.

14

Dostlar ve Düşmanlar

MALCOLM VE HILLCART firması Glasgow'un yetmiş beş mil kuzeyinde, İskoçya'nın batı sahilinde, Fort Williams kasabasında faaliyet gösteren bir emlak firmasıydı. Avcılık ve balıkçılığa uygun topraklarda kiralama işiyle meşguldü. 1928 yılı yaz mevsimi başlarında kiralamayı tasarladığı Achnacarry Şatosu denen mülkün çekici özelliklerini belirten bir de liste hazırlamıştı. Bu mülk kasabadan on iki mil kadar uzakta, Inverness-shire'deydi. Dünyanın her yanındaki emlakçılar gibi Malcolm ve Hillcart da mülkü övmek için en güzel kelimeleri kullanmaktan çekinmemişler, "Bu şato Arkaig Nehri kıyılarında, yöreye güzellik katan bir mülk olup, İskoçya dağlarındaki tarihi yerlerin en ilginç olanıdır" demişlerdi. Şatoyu tanımlamak için şu sözleri de ilave etmişlerdi: "Şatonun çevresini saran manzara tüm İskoçya'da eşi bulunmaz güzelliktedir." Gerçekten de burası –elli bin hektarı aşan arazisiyle– kuş ve balık avcılığına fevkalade elverişliydi. Bir avcı burada 90 kadar geyik, 160 cins av kuşu ve 2000 balık avlamak için izin alabilirdi. Malikâneye gelince, on dokuzuncu yüzyıl başlarında "İskoçya Baron stilinde" inşa edilmiş bu bina sonradan elektrik tesisatı, sıcak su ve merkezi ısıtmayla modernleştirilmiş, dokuz yatak odalı, ayrıca ek odaları bulunan bir binaydı. Bu odalardan başka, garaja ek olarak yapılmış dört odası daha vardı. 1928 yılı Ağustos ayı için kiraya verilmek istenen bu malikâne için üç bin pound kira isteniyordu. Bu kirayı ödeyecek kiracı kendi hizmetkârlarını getirecek, sadece kahya kadın ev sahibi tarafından sağlanacaktı.

Eski dostların vakit geçirmesi için böyle dinlendirici bir atmosferden daha iyi bir yer bulunabilir miydi? Henri Deterding de böyle düşündüğü için malikâneyi bir aylığına kiraladı. Kendisine arkadaş olarak New Jersey Standard Oil Başkanı Walter Teagle eşlik ediyordu. Kuşkusuz bunda hayret edilecek bir şey yoktu. Zaten bu iki kişi yıllar boyu beraberce ava çıkmayı âdet edinmişlerdi. Fırsat buldukça birlikte ava gidiyorlardı. Ancak, bu yaz durum biraz farklıydı. Eski dostlar listesi bir hayli uzun tutulmuştu. Konuklardan bazıları şu kişilerdi: Heinrich Riedemann, Jersey temsilcisi; William Mellon, Gulf Şirketi temsilcisi ve Albay Robert Stewart, Standard of Indiana temsilcisi. Bu seçkin kişiler yanlarında sekreterlerini, daktilolarını ve danışmanlarını da getirmişlerdi. Bu kişiler yedi mil uzakta, özel olarak kiralanmış ayrı bir köy evinde barınıyordu.

Dostlar arasındaki bu buluşma basından gizli tutulmak istenmiş ve buna büyük özen gösterilmişti. Ancak tüm çabalara karşın haber nasılsa basına sızdığında çok geçmeden Londra basın mensupları kuzeydeki bu malikâneye akın etti. Ancak kendilerine tek söylenen, petrolcülerin salt kuş avı ve balık tutmak için bir araya geldiğiydi. Ne var ki basın bu açıklamaya kanmamıştı. Madem ki amaç buydu, o halde niçin gizliliğe gerek görüldü diye düşünülüyordu. Bu konuda *Dail Express* şöyle yazmıştır: "Kuş avı ipucu vermiyor!" Petrolcülerin çayırlarda gezerken ne söyledikleri, akşamları içki masasında söyleşirken ne konuştukları hakkında hiç kimse hatta uşaklar bile bir tek kelime söylemiyordu. Tatili geçirmek için Deterding gelirken "şeytanlar" diye çağırdığı iki küçük kız yeğenini de beraberinde getirmişti. Bu küçükler spora ilgi duymadıkları ve konuşulanlardan da sıkıldıkları için bir gün yaramazlık yapıp Riedemann'ın yatağının içi-

ne şeker şurubu dökecek ve pijamalarına düğüm atıp adamı zor duruma sokacaktı. Kuşkusuz kasıntı yüzlü Alman petrolcü buna çok öfkelenmişti. Kuş avcılığı ise, Teagle'ın sonradan söylediği gibi pek de ümit ettikleri gibi gitmemişti. Ancak bu hiç de önemli değildi. Asıl istedikleri sıkıntı içindeki petrol endüstrisini karşı karşıya olduğu aşırı üretim ve aşırı kapasite belasından kurtaracak bir çözüm yolu bulmaktı. Petrol savaşlarına yeni bir ateşkes sağlamaktan çok Avrupa ve Asya için resmi bir uzlaşma yapma peşindeydiler. Yani düzen getirecek, pazarları bölecek, endüstriye istikrar sağlayacak ve kârlılığı savunacak bir uzlaşma. İşte Achnacarry topluluğu bu tür bir barış konferansıydı.

Bütün bunlar 1929 hisse senedi piyasasının iflasından ve Büyük Depresyon'un başlamasından bir yıl önce olmuştu. Bu tarih Dad Joiner'in Doğu Texas'taki petrol keşfinden iki yıl evvele rastlar. Ancak daha o zamandan Amerika'dan, Venezuela'dan, Romanya ve Sovyet Rusya'dan gelen korkunç petrol seli tüm dünya pazarlarını sarsmaya başlamış, fiyatları düşürme ve "yıkıcı rekabet" yolunu açmıştı. Özellikle Rusya'dan akıp gelen petrol, petrolcüleri Achnacarry'de toplanmaya zorlamıştı. Rus petrolü satın aldığı için bir vakitler Deterding'in New York Standard Oil'e karşı uyguladığı yaptırım, belalı petrol savaşı şimdi tüm dünyada birçok pazara sıçramıştı. Bu savaş kontrolden çıkmış, global bir çatışmaya dönüşmüştü. Artık fiyatlar çöküyor, petrol şirketlerinin hiçbiri kendini hiçbir pazarda güvencede hissetmiyordu.

Bu nedenle Achnacarry toplantısı dönemin içinde bulunduğu durumu yansıtmıştı. Avrupa'da ve Amerika'da günün geçerli değer ve hedefleri endüstriyel rasyonalizasyon, verimlilik ve tekrardan kaçma olmuştu. Bu değer ve hedefler hem işadamları ve hükümet mensuplarınca hem de iktisatçılar ve yayımcılarca en geçer akçeydi. Şirket birleşmeleri, işbirlikleri, karteller, pazarlama anlaşmaları ve dernekler bu amaçların gerçekleşmesinde başvurulan çeşitli araçlardı ve 1920'lerde, hatta 1930'larda depresyonun gelmesiyle uluslararası iş modelini oluşturmuşlardır. İşbirliğinde "verimliliğin" sağlanmasıyla kâr elde edilmesi ve fiyatların kontrolü mümkün oldu. Rockefeller'li ve Henry Flagler'li günlerdeki gibi o günlerde de ortada "gem vurulmaz rekabet" tehlikesi vardı ve bu tehlikenin mutlaka başını ezmek gerekiyordu. Ancak ne var ki artık "ticari rekabeti tam kontrol" yoluyla, "evrensel tekel" aracılığıyla def etme imkânı kalmamıştı. Ortada, diğer bütün firmaları böyle bir girişime "zorlayacak" kadar güçlü hiçbir firma mevcut değildi. Kaldı ki siyasi gerçekler de buna izin vermiyordu. Tüm bu nedenlerden dolayıdır ki Achnacarry konferansı sonunda tam bir "galibiyet" elde edilememiş, bir uzlaşma ile yetinilmiştir.

Britanya Hükümetinin Eli

Achnacarry konferansı sadece petrol şirketlerinin oluşturduğu bir olay değildi. Sahnenin gerisinde, gözlemcilerin çoğunun gözünden bilerek kaçırılmış Britanya hükümeti vardı. Bu hükümet kendi ekonomik ve siyasi amaçlarına ulaşma yolunda petrol şirketlerini devamlı olarak işbirliğine zorluyordu.

Bu değişik hedeflerin kavşak noktasında Anglo-Pers Şirketi'ne Charles Greenway'in halefi olarak gelen Sir John Cadman vardı. 1928 yılına gelindiğinde, artık Cadman nüfuzunun doruk noktasına ulaşmış, Deterding ve Teagle'la aynı paralelde çalışıyordu. Ama onlara kıyasla bir de üstünlüğü vardı. Britanya hükümetinin gözünde eşsiz bir itibara sahipti. Maden mühendisleri ile dolu bir aileden geldiği için, kariyerine kömür madeni menajerliğiyle başlamıştı ve yeraltı afetlerinde madencileri kurtardığı için ödüller almıştı. Zamanla Birmingham Üniversitesi'nde madencilik dalında profesör olmuştu. Profesörlüğü sırasında "petrol mühendisliği" konusunda yeni bir buluşla üniversitenin akademik topluluğunu sarstığı söylenir. Cadman'ın keşfi o denli gerçekten uzak ve hayal ürünü görünüyordu ki bir akademik muhalifi, buluşun "şarlatanca yapılmış bir reklam" ve "çıkmaz sokak" olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Cadman petrol teknolojisinin en önde gelen petrol uzmanları arasındaydı. Savaşın deva-

mı süresince, Petrol Yönetimi başkanı olarak hem politika hem de insanları idare etmede olağanüstü beceri göstermiştir. 1921'de Anglo-Pers Şirketi'ne teknik danışman olarak getirildi. Bundan altı yıl sonra da hükümet kontenjanından aday gösterilerek şirketin başkanı oldu.

O güne gelinceye kadar petrol üretimi tüm dünyada hızla büyümekteydi. Bu ara, Cadman'ın kendi şirketinin toplam üretimi de hem İran'da ve hem de Irak'ta dört katına yükselme eğilimindeydi. Cadman o günlerde şunu söylemiştir: "Yeni pazarlar bulmak artık zorunlu oldu." Anglo-Pers'in önünde seçeceği iki yol vardı. Bu yeni pazarlara girmek için, gereken büyük yatırımı ve kaçınılmaz rekabeti de göze alarak, alabildiğince savaşmak veya kurulu düzenli şirketlerle ortak anlaşmalara girip pazarları bu şirketlerle paylaşmak.

Cadman bu yollardan ikincisini seçerek Shell ve Burma ile Hindistan'daki pazarlar ve tesisler için anlaşma yoluna gitmiştir. Shell Şirketi'yle olduğu kadar Burma'yla da anlaşmasının sebebi bu şirketin Britanya hükümetinden sonra Anglo-Pers'in en büyük ortağı olmasıdır. İkinci hedef Afrika'ydı. Burası için de Cadman Anglo-Pers ile Hollanda Kraliyet/Shell şirketlerinin aralarında "ittifak" kurup pazarları yarı yarıya bölüşmelerini önerdi. Ancak bunun gerçekleşmesi için en büyük iştirakçi olan Britanya hükümetinin izni gerekiyordu ve Cadman daha 1928'de bu izin için teşebbüse geçmişti. Ne var ki hükümet onay verme konusunda çekinceli davranıyordu. Amirallik makamı her zamanki malum korkusunu belirtiyor, Shell'in Anglo-Pers'i yutabileceği olasılığına değiniyordu. Böyle bir durumda Shell'in hükümetin politikasına ters davranmasından endişe ediliyordu. Dışişleri Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı bunun Birleşik Devletler'i küstürmesinden endişeliydi. Böyle bir birleşmenin Amerika Birleşik Devletleri'ni –Amerikan kamuoyunun içinde bulunduğu bu huzursuz durumda– iki şirketin Standard Oil Şirketi'nin temsil ettiği Amerikan çıkarlarına karşı "savaş" açtıkları düşüncesine götürmesinden ve bu gerekçeyle bir suçlama yapmasından korkuyorlardı. Bu suçlama kolaylıkla İngiltere hükümetine kadar uzayabilir ve bu da son derece talihsiz politik sonuçlara yol açabilirdi. Bu mantık işlemi zincirleme olarak daha da ileri götürülüyor, bu defa da oluşacak gerginliğin hükümete baskı yapıp Anglo-Pers'teki holdinglerini satmaya zorlayacağı ve bunun da Kraliyet donanması için felaket olacağı, Maliye içinse hiç de iyi olmayacağı görüşü savunuluyordu.

Bu durumda, o günlerde Maliye Bakanı olan Winston Churchill'in bir kez daha yaşamsal bir rol alması ve işe el atması gerekti. Önceleri Churchill önerilen Afrika "birleşmesine" birçok yönden kuşkulu bakmıştır. "Sir Henri Deterding'in Standard'la 'savaş' halinde olduğu bir dönemde Britanya hükümetinin bu kavgaya çekilmesi bence zamanlama yönünden uygunsuzdur" diyordu. Ancak zamanla konu üzerinde düşündükçe birleşmenin yapılacak en iyi şey olduğu kanısına vardı. Birleşme ayrıca en ucuz bir yöntemdi. İmparatorluk Savunma Komisyonu'nda söylediği gibi, kanısınca "önerilen çalışma düzenlemesinin tek seçeneği Anglo-Pers Şirketi'nin Afrika'daki pazarı elde etmek için savaşmasıydı." Kuşku yok ki bunun için daha fazla paraya gerek duyulacak ve bunun için de kendisinin –en büyük hissedar olan majestelerinin hükümeti adına– Parlamento'ya başvurması gerekecekti. Aynı şeyi evvelce bir kez daha 1914'te hükümeti Anglo-Pers'ten hisse almaya ikna ettiği zaman yapmıştı. Şimdi aynı hikâyenin hem de bu defa çok çatışmalı geçeceği için bir kez daha tekrarlanmasını istemiyordu. Bu sebeple de, Britanya hükümetinin petrol konularındaki doğrudan çıkarlarının göz ardı edilmesinin en iyi davranış olacağı kararına vardı.

Böylece hükümet Afrika konusunda Shell ile "ittifak" yapması için Cadman'ı kuvvetle desteklemeye karar verdi. İttifakın nasıl olacağı konusunda Maliye Bakanlığı ve amirallik makamı Anglo-Pers Şirketi'ne Şubat 1928 tarihli bir memorandum verdi. Memorandum "bu tür bir politikanın uzun vadede öldürücü rekabete değil, tüketicinin yararına olacağını" bildiriyordu. Memorandumda ayrıca "böyle bir ayarlamanın daha başka ek yararları olabileceğine" de değiniliyor, "daha başka yerlerde de, öncelikle New Jersey Standard" ile "benzer ittifaklar" kurulmasına yol açacağı bildiriliyordu.

Bu maddelerden sonuncusu, hükümetin onay verdiği Afrika düzenlemesi dışında, memorandumda yer almış en önemli maddedir. Bu madde hükümete, Anglo-Pers'e Standard Oil'le konuşma ve Amerikalılar'la benzer pazar düzenlemesine girişme yetkisi verdiğini gösteriyordu. Bunlardan beklenen amaç öteki şirketlerin "kıskançlıklarını yatıştırmak" ve Anglo-Pers'in "kavgadan yana olmadığını" kanıtlamaktı. Çünkü Britanya hükümeti, Amerikan antitröst geleneğiyle engellenemediği sürece daima "birleşme" yanlısıydı. O günlerde zamanın ünlü bir İngiliz bürokratının yazdığı gibi "Deneyimler petrol çıkarlarının birleştirilmesinin tüketicinin zararına olmadığını göstermişti." Cadman böylece Anglo-Pers temsilcisi olduğu kadar hükümetin de temsilcisi sıfatıyla, Amerikan şirketleriyle bir anlaşma çabasına girişti. Artık Shell ile aralarında Afrika anlaşması tamamlanmıştı. Şimdi sıra bu anlaşmanın hayata geçirilmesine gelmişti. Bu maksatla Jersey Şirketi Başkanı Teagle'a bir yazıyla başvurup, şirketlerini ve ayrıca Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi'ni ilgilendiren "en önemli konuların" tartışılacağı "küçük" bir ofis için teklifte bulunmasını istedi. İşte tüm bu gelişmeler, ileride Deterding'in Teagle, Cadman ve diğer petrolcüleri 1928 Ağustosu'nda İskoçya dağlarındaki Achnacarry Şatosu'ndaki av partilerine çağırmasının ilk öncüleri sayılır.

Petrol Sanayiinde Sorun

Arkaig Nehri kıyılarında iki hafta süreyle devam eden tartışmaların sonunda ortaya on yedi sayfalık bir belge çıkmıştı. İmzaya hazır fakat henüz imzalanmamış belgenin adı "Pool Association" olmakla beraber sonradan daha çok Achnacarry veya "As-Is" Anlaşması diye anılmıştır. Bu belge aşırı üretim, aşırı üretimin "yapıcı değil yıkıcı rekabete olan etkisi ve bunun sebep olduğu yüksek işletme maliyeti sorunları" ve "petrol endüstrisinin karşı karşıya olduğu genel sorunları" özetliyordu. Bunun bilincinde olarak ekonominin ıslahı, israfın önlenmesi, kullanılan tesislerde tekrarın doğurduğu pahalı uygulamanın önlenmesi gereği karar altına alınıyordu.

Ancak bu belgenin can damarı aslında "As-Is" (bu nedenle) kavramına dayandırılmıştı. Her şirkete çeşitli pazarlarda bir kota veriliyordu. Kota, şirketin 1928'e göre olan pay bazına göre, tüm satışların belirli bir yüzdesi demekti. Buna göre bir şirketin güncel hacmini artırabilmesi ancak talep toplamının artmasıyla mümkündü. Buna karşın şirket her zaman için aynı yüzde payını koruyacaktı. Bir başka sakınca da şirketlerin fiyatları düşürmekle yükümlü tutulmasından ileri gelmiştir. Ayrıca şirketler tesisleri aralarında paylaşarak kullanmaya ve yeni rafineri ve tesisler kurmada çok ihtiyatlı olmaya zorlanıyordu. Amaç verimliliği artırmak olduğuna göre pazarlar ihtiyaçlarını en yakın coğrafi bölgeden sağlamak zorunda bırakılıyordu. Satış fiyatları hâlâ bilinen geleneksel formüle –Amerikan Körfez Kıyısı fiyatı artı bu kıyıdan pazara kadar olan nakliye masrafı– dayandığı için bu ekstra kâr anlamına geliyordu. Anlaşmanın bu maddesi tek bir satış fiyatı saptaması açısından gerçekten de gerekliydi. Böylece "As-Is" Anlaşması kapsamında olanlar artık fiyat rekabetinden –ve fiyat kavgalarından– tedirgin olmayacaktı.

Birkaç ay sonra petrol endüstrisinin liderleri üretimi de kontrol etmeye karar verdiler. Achnacarry sistemine katılan petrolcülere, kendileri için belirlenmiş kotadan daha fazla petrol üretme yetkisi tanınmıştı. Ancak bu yetki sadece ekstra petrolü öteki petrolcülere satabildikleri sürece geçerli olacaktı. Satamadıkları takdirde bu yetkiden yoksun sayılıyorlardı. Anlaşmayı yürürlüğe koymak için her şirketten bir temsilcinin katılımıyla bir "Dernek" kuruldu. Dernek, talep ve nakliye için gereken istatistik incelemelerini yapmak ve güncel kotaları tahsis etmekle yükümlüydü.

Avrupa petrol ticaretinin önemli bir üreticisi bu anlaşmaya imza atmamıştı. Yokluğu derhal fark edilen bu üretici Sovyetler Birliği'ydi. "As-Is" sisteminin başarılı olma şansı ise ancak Sovyetler'in sistem içine çekilmesiyle mümkün olabileceğinden, bunun sağlanması gerekiyordu. Çünkü 1928 tarihine gelindiğinde Rus Petrol Mamulleri Şirketi artık İngiltere'ye en büyük ihracatı yapan şirketler içinde dördüncü duruma gelmişti. Sovyetler bir kez daha savaş öncesi üretim düzeyine ulaşmıştı ve petrol Sovyetler Birliği'nin tek döviz kaynağı idi. Sovyetler Birliği'yle iş yap-

ma konusuna hiçbir zaman sıcak yaklaşmamış olan Deterding'in ve Teagle'ın aksine, ne gariptir ki önde gelen şirketler Ruslar'a olumlu bakmış ve 1929 Şubat ayında onlarla bir anlaşmaya varmıştır. Taraflar arası bu anlaşma Sovyetler Birliği'ne Britanya pazarında garantili bir pay sağlamıştı. Böylece Rusya'nın da topluluk içine çekilmesiyle dünya petrol pazarlarının taksimine katılmayan sadece bir tek, fakat çok önemli istisna kalıyordu. Çok büyük olan ve anlaşmanın antitröst yasaları ihlal eder korkusuyla kasten içine almadığı bu istisna Birleşik Amerika yurtiçi pazarıydı.

İskoçya dağlarının tecrit edilmiş güzelliğinde kaleme alınmış olan Achnacarry Anlaşması yüzyılın sonunda, Rockefeller ve Archbold, Deterding ve Samuel, Nobel'ler ve Rothschild'lerin canla başla çalışıp dünya petrol pazarında büyük bir uzlaşma elde etme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine bir kez daha gündeme geldi. O sıralar petrol şirketleri aralarında anlaşma konusunda ancak Achnacarry toplantısını gizli tutma kararını uygulamadaki kadar başarılı oluyorlardı. "As-Is" Anlaşması'na dahil şirketler petrolcülükte ileri gelen şirket olmaktan uzaktı. Ayrıca, anlaşmaya dahil olmayan birçok "yan oyuncu" da büyük şirketlerin pazar payına saygı göstermemekte ısrar ediyordu. Gerçek şudur ki "As-Is" Anlaşması'na üye olmayanların bu anlaşma daha çok işlerine gelmiştir. Fiyat tespitinde, büyük şirketlerin tespitinden çok az düşük fiyatlar saptayarak pazar payını ele geçiriyorlardı. Anlaşma üyesi olan şirketler büyük fiyat kırarak rekabete girip üye olmayan şirketleri pazardan çekilmeye zorladığı zamanlar, küçük şirketler bu defa da başka bir pazara yöneliyordu.

Amerika dışında tüketilen tüm petrolün yaklaşık üçte biri kadar olan Amerikan petrol ihracatı üzerinde kontrolü ele geçirmekse özellikle zor bir işti. Bu nedenle Teagle'ın Achnacarry'den dönüşünden hemen sonra on yedi tane Amerikan şirketi bir araya gelerek petrol ihracatlarını düzenlemesi ve aralarında kota tahsis etmesi için bir Petrol İhracat Derneği kurdular. Bunu 1918 Webb-Pomerene Yasası'na dayanarak yapmışlardı. Adı geçen yasa bu şirketlere antitröst yasaların yurtiçinde yapmalarına izin vermediği şeyi yurtdışında yapma olanağı veriyordu. Diğer bir deyişle birleşme faaliyetlerinin mutlaka Amerika dışında yapılması koşuluyla, petrol şirketlerine bir araya gelebilme izni veriliyordu. Ancak tüm bu çabalara karşın derneğin "Avrupalı Grup"la sürdürdüğü tartışmalar, Amerikan şirketleriyle Avrupa şirketleri arasında üretimin nasıl tahsis edileceği konusu yüzünden başarıya ulaşamadı. Zaten dernek de "kritik sayı" kabul edilen sayıya hiçbir zaman erişememiş ve Amerikan ihracatının en çok yüzde 45'ini kontrolüne alabilmişti. Ayrıca fiyatlar ve kotalar konusunda olumlu bir anlaşmaya varmak için on yedi şirket gereğinden fazlaydı. Amerikan petrol ihracatının bir kartele bağlamasında yaşanan bu başarısızlık ileride de, Achnacarry Anlaşması gereği girişilen çabaları bir hayli körletmiştir.

Dünyanın dört bir yanında, "As-Is" çerçevesi dışında kalan pek çok üretici ve pek çok da üretim vardı. Hollanda Kraliyet/Shell müdürü olan J.B. Kessler, Teagle'a yazdığı bir raporda şu sözlere yer vermiştir: "Önümüzdeki rakamlar, dünya üretim potansiyelinin büyük bir kısmının bizim veya sizin veya birkaç büyük petrol şirketinin kontrolünde olmayan şirketlerce kontrol edildiğini göstermektedir. Bu da gösteriyor ki dünyanın petrol üretiminde bugün var olan dengenin sadece sizin veya sadece bizim tarafımızdan korunması asla mümkün değildir." Kessler bu kehaneti yapmakta isabetliydi. Bunun doğruluğu çok geçmeden kanıtlanmıştır. Birleşik Devletler'de yapılan keşifler Doğu Texas'ta büyük bir üretim patlamasına yol açıyordu. Petrol dünya pazarına Romanya gibi daha başka kaynaklardan da geliyordu. Kontrolü mümkün olmayan üretim akışı karmaşasında Achnacarry Anlaşması da silinip gitmiştir. Bu dönemden sonra petrol şirketleri bir kez daha birbirlerinin pazarlarına saldırmaya başlayacaktı.

Kapalı Kapılar Ardında Anlaşmazlık

Üç Büyükler –yani, Jersey, Shell ve Anglo-Pers şirketleri– 1930 yılında yeni bir ittifak sağlamaya giriştiler. Ancak bu defa eskisi kadar görkemli yollara başvurmamışlardı. Yaptıkları şey "As-Is" An-

laşması'nı yeniden düzenleyip, Avrupa pazarları için yeni bir memorandum haline getirmekti. Bu defa global bir düzenlemeye gidilmemesi, bunun yerine çeşitli Avrupa pazarlarında işler haldeki şirketlerle yerel düzenlemeler yaparak, pazar paylarının "Dışardakiler"le bölüşülmesi kararlaştırıldı. Ancak bu defa da, Amerikan, Rus ve Romanya petrol hacminin giderek daha da artması yüzünden bu sistem etkisiz kalmaya mahkûm oldu. Özellikle Sovyetler daha çok kâr elde etme fırsatı bulduklarında petrol fiyatlarını derhal düşürüyorlardı. Normal ticaret kuralları sanki onları kapsamıyor gibi davranıyorlardı. Rusya'da uygulanan ticaret kurallarını Kremlin koymuş ve Rusya'nın endüstrileşme sürecinde ihtiyacı olan makinelerin parasını ödeyebilmek için, her ne şekilde olursa olsun mümkün olduğu kadar çok yabancı döviz toplanmasını emretmişti. Tüm çabalarına karşın öteki şirketler Ruslar'la "düzenli" ve devamlı bir pazarlama ayarlaması yapamıyordu.

Bu olumsuzluklar nedeniyle 1931'de Jersey global ittifakla hiçbir sonuca varılamayacağının bilincinde olarak, ittifaktan ayrılma kararı alacak ve şirketin üretim başkanı E.J. Sadler ayrılma kararını meslektaşlarına şu sözlerle açıklayacaktı: "İhracat Derneği'nin çöküşü nedeniyle, Hollanda Kraliyet ile aramızdaki 'As-Is' Anlaşması'nın feshi gerekmektedir. Şimdiki halde Jersey Şirketi iktisadi hareketlerde ve zor durumlarda diğer şirketleri korumak için büyük özveri göstermektedir." Bu sözleriyle Başkan Jersey'in artık işbirliği yapma çabasından vazgeçip bunun yerine Shell Grubu'yla savaşa girmesini öneriyor ve "Bugün Hollanda Kraliyet Uzakdoğu'da en zayıf durumdadır. Bu itibarla Hollanda Kraliyet'le savaşmaya en uygun zaman bugündür. Biz bu bölgede hiçbir zaman kâr elde etmedik, ayrıca bir fiyat savaşına girsek bile bu bize bir şey getirmez" diyordu. 1932 Martı'nda yapılan çekişmeli bir toplantıda Deterding ve Hollanda Kraliyet/Shell karmasının öteki yöneticileri, Rothschild'lerin büyük çıkarlarını Hollanda Kraliyet/Shell'de gören M. Weill'e dünyanın içinde bulunduğu karanlık durumu yeteri kadar açıklıkla izah ettiler. Bu açıklamaya dayanarak, M. Weill'in sonradan Baron Rothschild'e söylediği gibi satışlar düşmüştü: "Fiyatlar her yerde çok kötüydü ve birkaç istisna dışında hiçbir yerde pazar kazanılmıyordu."

1932 Kasımı'nda Sir John Cadman Amerikan Petrol Endüstrisi'ne hitaben bir konuşma yaptı. Konuşmasında "İşbirliği" konusunun erdemlerini göklere çıkarıyor, "İşbirliği çok sıkı bir şekilde, her ülkenin yasalarına uygun olarak yapılmalıdır" diyordu. İleri sürdüğü görüşe göre "As-Is" ayarlaması yaygın şekilde inanılanın aksine asla gizli, dünyanın büyük bir kısmına kapalı bir anlaşma değildi. İşte şimdi de, bizzat kendisi, Anglo-Pers Başkanı John Cadman olarak Amerikan Petrol Enstitüsü'nün tüm üyeleri karşısında "As-Is" prensibinin, Amerika dışındaki uluslararası petrol ticaretinde işbirliğinin temel taşı olduğunu beyan ediyordu.

Cadman konuşmasını delegeleri uyararak sürdürüyor ve şöyle diyordu: "Dışarıda hâlâ yağmur yağıyor." Bu sözleriyle tehlikenin sürmekte olduğunu ima ediyordu. O sıralarda depresyonun en derinlerinden gelmekte olan felaketi gören şirketler bu sözler üzerine fırtınadan kaçıp kendilerine bir sığınak bulma çabasına girecek ve fiyatları sabitleştirmeye çalışacaklardı. Bunun için "As-Is" uzlaşmasının yeni bir şekli sayılabilecek Aralık 1932 tarihli Dağıtım Anlaşması Başkanlığı kuruldu. Bu başkanlık "yerel karteller veya yerel anlaşmaların uygulayacakları kuralları saptayacak ve temsilcilere yol göstericilik" görevini yapacaktı. Başkanlığa ilk giren şirketler Hollanda Kraliyet/Shell, Jersey, Anglo-Pers, Socony, Körfez, Atlantik, Texas ve Sinclair şirketleriydi. Bu yeni ayarlama biri New York'ta petrol temininden, diğeri Londra'da dağıtımdan sorumlu iki ayrı "As-Is" komitesince yapılıyordu. Ayrıca Londra'da anlaşmalar gereğince yapılan istatistikleri ve koordinasyon görevlerini yürüten merkezi bir "As-Is" sekreteryası kurulmuştu. Şirketlerin hepsinde değilse de en azından bazılarında "As-Is" departmanları da kurulmuştu. Ancak yine de yeni ayarlamada sürtüşmeye yol açan pek çok sorun kalmıştı ki, bunlar arasında öncelikle kronik sayılabilecek aldatmacılık ve "bakir pazarlar" için ne yapılacağı sorunu gelir. "Bakir pazarlar" deyiminden o güne kadar ticaret yapmamış olup, o günlerde yatırımcıların ticarete girme peşinde oldukları bölgeler kastediliyordu.

Büyük Depresyon günleri sürüp giderken, petrol sanayiinde rastlanan sorunlar da aynı paralelde giderek büyüyor, şirketler bu yüzden bir kez daha "As-Is" sistemini ıslaha yöneliyordu. Bu defa yapmak istedikleri, daha gevşek işbirliği sözleşmeleri içeren 1934 Prensipler Memorandum Taslağı'nı yeniden düzenleyip uygulamaktı. Depresyonun getirdiği darlık son derece ciddi bir aşamada olduğu için memorandum "rekabetli harcamalarda tasarruf" yapılmasını öngörüyordu. Harcamalarda dikkatli davranmak artık şarttı. Bunun temini için de reklam bütçesini kısıp şirketler arasındaki rekabete dayanan farkları aşağıya çekmek gerekiyordu. Bu arada yollardaki ışıklı işaret ve levhalar da asgariye indirildi. Gazetelerde "makul sınırlar içinde kısıtlama" ve "yarış sürücülerine prim" gibi ilanlar ya en az düzeye indirildi veya tamamen kaldırıldı. Motorlu araç sürücülerinin o denli kıymet verdiği çakmak, dolmakalem, takvim gibi küçük promosyonlar ya bir hayli azaltıldı veya bunlardan da tamamen vazgeçildi. Artık her şey denetimden geçiyor, denetimsiz hiçbir şey bırakılmıyordu. Benzin istasyonlarındaki ışıklı işaretlerin sayısı ve tipi bile "gereksiz masrafın kısılması amacıyla standard hale getiriliyordu."

Bu anlaşmalar boyutları ve etki dereceleri ne olursa olsun mutlaka karmaşalara neden oluyor, tarafların birinde köklü ve ısrarlı eleştirilere yol açarken, ötekini kendini savunmaya zorluyordu. Halktan birçoğu bunları tüketici menfaatine karşı yöneltilmiş dev bir sahtekârlığın kanıtları olarak görüyordu. Endüstrinin her türünde, uluslararası kartellerde ve öncelikle de büyük petrol şirketlerinde büyük bir hoşnutsuzluk egemendi. Ancak, yine de, Birleşik Devletler dışında, bu ayarlamalar birçok ülkenin yasalarına ters düşen bir tarzda yapılmamıştı. Tam tersine, hem zamanın havasına hem de hükümet politikalarının baskısına uyarak, ayrıca iş dünyasının da isteği doğrultusunda, aralarında bir tür işbirliğine ve kartelleşmeye itilmişlerdi.

Anlaşmalara taraf olan şirketlerden her birinin başkanı şirketin dört duvarı arasında öteki şirketlerden söz ederken "dostlar" "Londra'daki dostlar…" "Henüz kesin bir karara varmamış olan dostlar" diye bahsederdi. Ancak bu tür dostluğun iş alanında da aynen var olduğunu söylemek yanlış olur; çünkü dostluk olduğu iddia edilen bu şey asla bir "petrolde kardeşlik" değildi. Bu dostluk daha çok çaresiz bir dünya ekonomisinde petrol şirketlerini bir araya getiren zorunlu ihtiyacın simgesiydi. Bu şirketlerden her biri aslında diğerleri için saldırgan birer rakipten başka bir şey değillerdi. Bir yandan işbirliği çabasında bulunurken, bir yandan da ısrarla itimatsızlıklarını, bıkkınlık ve kökü derinlere inen rekabet duygularını sürdürüyorlardı. İşbirliğinden söz ederken bile birbirlerine karşı yeni hücum planları tasarlamaktan geri kalmamışlardı. Daha Achnacarry Anlaşması'nın üstünden birkaç ay geçmişken Shell, Birleşik Devletler'deki Doğu Körfezi pazarına girerek işini süratle geliştirmeye yönelecekti. Jersey buna çok kızacak, yöneticilerden biri Shell'in bu davranışını "sadece ihtiras nedeniyle yapılmış bir hareket" olarak niteleyecek, Shell'i bu sözlerle kınayacaktı. Sonraki yıllarda, 1936'da Henri Deterding Jersey Şirketi'nin tüm Meksika tesisini, Birleşik Devletler'de ve Avrupa'da tesisleri olan bağımsız petrolcü William Davis'e satmak istediğini, bunun için tartışmalar yaptığını öğrenmişti. Davis aslında "As-Is" Anlaşması'nın uygulanmasını zorlaştıran "yedek oyunculardan" biriydi. Bunu öğrenen Deterding çok kızacak, Jersey'e şunları yazacaktı: "Biz beraberce Davis'in faaliyetlerine direnmekle yükümlüyüz. Düşmanımıza bize karşı savaşta kullanacağı ve savaşı onlar için daha etkili kılacak silahı satmak aramızdaki anlaşmayla bağdaşmaz." Gerçek şudur ki, 1930'lu yılların devamı boyunca Jersey Şirketi Shell'le işbirliği tartışmalarında bulunmuş, Shell ile daha iyi koşullarda anlaşabilmek için, dış ülkelerdeki işini Socony ile birleştirmeye çalışmıştır.

Bütün bunlardan başka, başka bir konuda da anlaşmazlık yaşanıyordu. Üzerinde anlaşılan konularda uygulamaya gidip gitmeme ve evvelce kararlaştırılmış hususları kabul edip etmeme konusunda anlaşmazlık hâlâ sürüyordu. 1934 Prensipler Memorandum Taslağı'nın bir maddesi, üye olmayıp dışarıdan katılan dinleyicilere üye olanların ticaret numaralarını gözden geçirme hakkı veriyordu. Jersey'in Asya'daki Socony ile beraberce kurdukları Standard-Vacuum Şirketi yöneticilerinden biri buna şiddetle tepki göstererek 1934 Aralık ayında "Kendisinin ve diğer şirketle-

rin bu harekete oybirliğiyle karşı olduklarını" söyleyecekti. Bu konudaki görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: "İtirazımız sadece bizim defterlerimize dışarıdan gelen dinleyicilerin göz geçirmesine, eleştirecek noktalar bulmasına değildir. Kanımızca asıl itiraz edilen husus ilgili tarafların ticaretin gerçek hacmi hakkında birbirlerine bilgi verecek kadar itimat etmemelerinden kaynaklanıyor. Bu, 'As-Is' doktrinin çok zayıf bir temelde oturduğu anlamına gelir ki, bizim itiraz ettiğimiz asıl konu budur. 'As-Is' doktrinini, her ne olursa olsun ilgililere ait özel bilgileri dört duvar içinde tutmalı, dışarıya sızdırmamalıyız." Ne var ki işler bu özel duvarların içindeyken de istendiği kadar iyi yürümüyordu. 1934 Aralık ayında, Shell yöneticisi Frederick Godber, Uzakdoğu'dan yazdığı bir raporda şunları bildiriyordu: "Ticaretle ilgili rakamlar Texas'ın gereksizce haddini aştığını ve bu yılı kendisine düşen ticaret-kotasından çok daha büyük kotayla kapatacağını gösteriyor." Raporda ayrıca Texas'ın bu hatalı davranışına diğer şirketlerin "daha sert önlemler" alması isteniyordu. Anlaşmalara rağmen şirketlerin rekabet dürtüsüne engel olunamayacağı artık apaçık ortadaydı.

Ayrıca ülkeler için belirlenecek petrol tahsisi başarılı bir şekilde nasıl yapılacaktı? Sözgelimi Birleşik Krallık için verilmiş olan kota sonuçta tahsis işinin bir hayli dengesizce yapıldığını gösteriyordu. Shell ve Anglo-Pers şirketleri Britanya'da, Shell-Mex/BP adıyla birleşik bir pazarlama sistemi kurmuşlardı. Bu grupla Jersey'e bağlı şirketler arasındaki satış oranı ise birkaç istisna dışında, ötekilere kıyasla sabit kalmıştı. Ancak yine de petrolün Britanya'ya değişik kaynaklardan gelişi nedeniyle bu iki grubun toplam-market üzerindeki bileşik payı bir hayli dalgalanma gösteriyordu.

"As-Is" Anlaşmaları, Memorandum Taslağı'nın devreye girmesiyle 1934'ten itibaren çok daha etkili olmuştur. Taslağın nispeten başarılı olması başlıca üç sebebe dayanıyordu: Birleşik Devletler'de Harold Ickes önderliğindeki federal ve devlet otoritelerinin nihayet kontrolü ele almasına, Sovyetler Birliği'nde endüstrileşme sürecinin çabuklaştırılması sonunda yerli petrol talebini artırıp, ihraç için ayrılan petrol miktarının azaltılmasına ve büyük şirketlerin Romanya üretimine yapılan baskıyı kontrol altına almadaki başarısına. Tüm bu gelişmelere karşın yine de ortada durumu düzeltecek vakit kalmamıştı. 1938 başlarında Jersey Şirketi "As-Is" Anlaşmaları'nın sona ereceğini sözlü olarak bildirmişti bile. Anlaşmadan geri kalan her türlü faaliyet de II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla 1939 Eylül ayında son buldu.

Nasyonalizm (Millileşme)

"As-Is" Anlaşmaları'nın bir boşluk içinde gelişmediği kuşkusuzdur. Bu anlaşmalar sadece petrolün kontrolsüz akımına ve depresyona karşı savunma amacıyla değil, aynı zamanda Avrupa'da ve daha başka yerlerde doğan güçlü siyasi kuvvetlere karşı da savunma için yapılmıştı. Bir tarihçinin yazdığı gibi "Bütün Avrupa kıtasında hükümet politikalarıyla özel yabancı petrol şirketleri daima birbirlerinin karşısında olmuşlardır – ayrıca bu karşılaşmalar o zamana kadar görülmemiş kapsamdaydı. Bunların, kendilerini korumak için ticaretin anormal koşullarıyla nasıl baş edeceklerini tartışmalarında şaşacak bir şey yoktu."

1930'lu yıllarda petrol şirketlerine çeşitli politik baskılar yapılmıştır: Hükümetlerin ithalat kotaları koyması, fiyatları tespiti ve yabancı petrol değiş tokuşu kısıtlaması gibi. Ayrıca petrol şirketlerini artan tarım ürünlerinden elde edilen alkolü motor-yakıtıyla harmanlamaya ve petrol yerine geçebilecek daha başka maddeler kullanmaya zorlamışlardır. Birçok yeni vergiler koymuş, ikili ticaret anlaşmalarına ve daha da büyük siyasi anlaşmalara uygunluk sağlamak için gerektiğinde petrol ihraç ve ithalatının yönüne müdahale etmişlerdir. Kârdan gelen gelirleri bloke etmiş, iktisadi açıdan verimsiz olan yerli tesislere yatırım yapmaya zorlamışlardır. Şirketleri fazladan petrol stoklamaya mecbur etmişlerdi. Depresyonun bir sonucu olan "mutlakiyet" ve ikili anlaşmalar 1930'lu yılların kuralı haline gelmişti. Bunun sonucunda da önde gelen petrol şirketlerini denetim içine

almak için epeyce baskı gösterilmiştir. Bunun sebebi Londra'daki Ticaret Kurulu Başkanı'nın uyarmış olduğu gibi "O günlerde tüm yabancı ülkelerde bir eğilim vardı: Kendine ait olmayan ülkelerin topraklarında kendilerine ait, kendi milliyetlerini simgeleyen şirketlerin kurulmasını zorlamak veya bunu teşvik etmek eğilimi."

Zamanla Avrupa hükümetlerinde yabancı şirketleri milli kartellere katılmaya zorlamak ve pazarları yabancı ve yöresel şirketler arasında bölmek standard bir uygulama oldu. Ülkeden ülkeye hükümetler yabancı şirketlerin yöresel rafineri tesisi açmada yardımcı olmaları üzerinde ısrar etmeye başladılar. Örneğin Fransız hükümeti 1928 yaptırımına dayanarak her şirket için pazarda belirli bir "pay" tahsisi yoluna gitti. Bir Jersey yöneticisinin ifadesiyle: "Milli olan ticari bir işletmeyle işbirliği yapılmadığı takdirde –bu işbirliği dolar veya prensip açısından her türlü özveriyi gerektirse de– bunun maliyeti hükümetin önerdiği işbirliği maliyetinden çok daha yüksek olacaktı. Bunun sebebi de bu konuda bir yaptırımın var olmasından ve işbirliği yapılmadığında bu yaptırımın devreye sokulmasından ileri geliyordu. Nazi Almanyası'nda ise, bu ülke savaşa hazırlanmakta olduğundan her gün daha çok tüzük yapılıyor, her türlü ayak oyunları giderek artıyordu. Bütün bunlardan başka, 1930'ların ikinci yarısında, depresyonun en zor yılları geride bırakılmış olarak, önde gelen büyük şirketlerin birinci hedefi kendilerini hükümet müdahalesine karşı savunmaya almak olmuştu." Jersey Şirketi Başkan Yardımcısı olan Orville Harden, 1935 yılında şunları söylüyordu: "Şimdi artık hemen her yabancı ülkede egemen olan milliyetçi politikalarla karşı karşıyayız. Üstelik bunların çoğunda sosyalist eğilimler olduğu da kuşku götürmez. Bu sorunlar bir tarafta hükümet, öbür tarafta bir bütün olarak sanayi arasında mevcut. Bu sorunlar giderek ciddiyet kazanıyor ve idare de vaktinin çoğunu bunlara bir çözüm yolu aramakla geçiriyor."

Aynı yıl, tuhaf bir rastlantıyla, petrol dünyası gözlemcilerinden biri Avrupa'daki yoğun politik ve ekonomik milliyetçiliği görecek ve konuyu basite indirgeyerek şu sözlerle özetleyecekti: "Avrupa'da petrolcülük operasyonlarının yüzde 90'ı politik, yüzde 10'u petrole yöneliktir." Bu sözler aslında sadece Avrupa için değil, dünyanın geri kalan yerleri için de aynıyla geçerliydi.

Şah'ın Yeni Şartları

Depresyonun süregeldiği günlerde İran Şahı Rıza Pehlevi bir gözlemcinin sözleriyle "bugünlerde petrolün altın olmadığı" gerçeğini algılamış, buna fazlasıyla öfkelenmişti. Şah'ın ülkesi artık bir petrol devletiydi ve Anglo-Pers Şirketi'nden gelen petrol vergileri ülkenin ihracattan kazandığının üçte ikisini, hükümet gelirlerinin ise önemli bir kısmını oluşturuyordu. Ancak depresyonla birlikte Anglo-Pers'ten gelen vergiler düşmüş, 1917'den o yana en düşük düzeye inmişti. Şah, kızmış ve öfkeli bir halde bu durumdan şirketi suçlu tutup, sorunu kendi ellerine almaya karar vermişti. 16 Kasım 1932'de yapılan bir kabine toplantısında, bakanlarını hayrete düşürerek, büyük bir pervasızlıkla Anglo-Pers imtiyazını iptal ettiğini duyurdu. Bu duyuru Şah'ın bu tür bir beyana cesaret edemeyeceğine inanmış olan dinleyiciler üzerinde gök gürültüsü etkisi yapmıştı. Bu hareketiyle Şah, Anglo-Pers'in bizzat varlığını tehdit ediyor demekti.

Beklenmedik bir duyuru olmakla beraber Şah'ın bu beyanatı aslında İran ile Anglo-Pers Petrol Şirketi arasında dört yıldır devam eden tartışmaların ve gerilimin birikintisiydi denebilir. 1928'de John Cadman bir gözlemde bulunmuş ve "İmtiyaz sahipleri ekonomik milliyetçiliğin kabarmakta olan dalgası karşısında, milli çıkarları ve kişisel yaklaşım kimlikleriyle orantılı olarak geleceklerini güvencede görebilirler" demişti. Ne var ki Cadman bu kimliği yaratmada başarılı olamamıştı. Gerçekte İranlılar William Knox D'Arcy'nin 1901 imtiyazının milli hükümranlıklarını ihlal ettiğini iddia ediyordu. Ayrıca imtiyazdan daha fazla, çok daha fazla para istiyorlardı. 1929 yılında Cadman Şah'ın Adalet Bakanı Abdül Hüseyin Timurtaş'a bir anlaşma önerdi ve bu anlaşmayla konunun kapanacağına inandı. Anlaşma gereğince İran hükümeti hem çok daha fazla bir ödeme alacak hem

de şirket hisselerinden yüzde 25 pay almaya hak kazanacaktı. Ayrıca kendisinin de yönetim kurulu üyesi olarak bir temsil ödeneği alması ve şirketin global kârı üzerinden hisse elde etmesi mümkün olabilecekti. Ancak teklif edilen bu anlaşma sürüncemede kalıyor, bir türlü sonuca bağlanmıyordu. Her iki tarafta da rüşvet ve suçlama olayları yaşanıyordu. Böylece tartışmalar uzun süre devam etti. Tam anlaşmanın gerçekleşeceği an İranlılar yeni koşullar ileri sürüp maddelerin değişmesi talebinde bulunuyor, daima verilenden daha fazlasını istemekte direniyorlardı.

Anlaşmanın bir türlü gerçekleşememesinin en önemli sebebi İran'da egemen olan otokrasinin karakterinden ve ülkenin başındaki adamın yapısından kaynaklanmıştır. Bu adam Rıza Han'dı. Rıza Han, Kazak Tugaylar'ın komutanı olmasından yararlanarak kendini ülkenin karşı koyulmaz ve mutlak lideri yapmıştı. Sert, mütehakkim, acımasız, tok sözlü bir adamdı. Tahran'da elçilik yapmış bir İngiliz'in söylediği gibi "İranlılar'ın duyarlılığına hitap eden nazım ve özenle seçilmiş, fakat o derecede boş olan komplimanları sıralamakta vakit kaybetmezdi." Rıza Han 1921'de Savaş Bakanlığı, 1923'te de Başbakanlık yapmıştı. Kendisini Devlet Başkanı yapma hayaliyle oyalandığı günler olmuş, fakat sonunda bundan vazgeçerek 1925'te kendisini yeni Pehlevi hanedanının kurucusu Rıza Şah Pehlevi olarak ilan edip taç giymişti. O günden sonra ülkesini modernleştirme çabasına girişti yse de bu konuya hatalı ve karmaşık bir yaklaşımla eğilmiştir. Timurtaş'ın belirttiğine göre "Şah'ın en büyük kusuru herkesten ve her kuldan şüphelenmesiydi. Tüm ülkede majestelerinin güvendiği bir tek kişi yoktu ve bu durum kuşkusuz her zaman sadakatle yanında duran yakınlarını fazlasıyla üzüyordu."

Şah kendi tebaasını hor görürdü. Bir gün kendisini ziyarete gelen bir konuğuna İran halkı için "tutucu ve cahil" demiştir. Eğildiği bir başka konu da iktidar açısından parçalanmış ülkesini bir araya getirmek ve kontrolü kendi ellerinde merkezleştirmekti. Bu ise kendine rakip olan öteki güç merkezlerini en az sayıya indirmesi demekti. İşe küçük memurlar ve tutucuların ve dindarların lideri olan mollalarla başladı. Bu kişiler Şah'ın modern, dünyaya uyan bir millet yaratma çabasında kendisine şiddetle karşı olan kişilerdi. Onların gözünde Şah çok günah işlemiş cehennemlik bir suçluydu. Ne de olsa kadınların mecburi olarak peçe takma yasağını kaldırmıştı. Kamu sağlığı hizmeteri için avuç dolusu para harcıyor, ayrıca eğitime değer verip eğitim imkânları sağlıyordu. Ancak tüm bu eleştiriler onu durdurmamıştır. Hatta bir gün ailesindeki kadınların duaya gelirken giydiği giysiyi eleştiren, bunun ne derece doğru olduğunu soran bir Ayetullah'ı bizzat dövdüğü görülmüştü. Şah'ın tutumu mollaları gruplar halinde suskunluğa itmişse de daha da kinci yapmıştır. Bir ziyaretçinin gözlemiyle "Şah'ın en büyük icraatı mollalara karşı kazandığı zaferdi."

Şah'ın görüşüne göre Anglo-Pers de tıpkı mollalar gibiydi, onlar gibi bağımsız bir güç merkeziydi. Şah bu güç ve nüfuzun etkinliğini her ne pahasına olursa olsun, en aza indirme kararındaydı. Ancak şirketin sağladığı vergi ödemelerine de, tutkularını gerçekleştirmek için ihtiyacı vardı. İran'a verilen petrol gelirlerinin çok dramatik bir düşüş göstermesi sonucunda, Şah'tan da gördükleri teşvikle yerel basın ve politikacılar şirkete yönelttikleri saldırı ve eleştirileri giderek arttırmaya başladılar. D'Arcy'nin ilk imtiyazının geçerliğinden tutup Abadan'daki rafineride dondurulmuş yiyecek bulundurulmasına kadar her şeyi eleştirme yoluna gittiler. Dondurulmuş besin yemek din anlayışına ters düşüyordu.

Tüm bunlara ek olarak Şah Anglo-Pers'in en büyük hissedarı olan İngiltere hükümetine başka nedenlerden dolayı da kızgındı. Kendisi Bahreyn üzerinde İran hükümranlığını kabul ettirmek isterken, İngiltere hükümeti Şah'a ait bu adayı kendi korumasında tutup, buradaki egemenliğinde ısrar ediyordu. Ayrıca İngilizler'e Irak'ı diplomatik açıdan tanımış oldukları için de kızıyordu. Onun kanısınca Irak, İngiliz emperyalizminin bir "icadından" ibaretti o kadar. Anglo-Pers Şirketi Yönetim Kurulu, durmadan aynı sözleri tekrarlayıp duruyordu. Şirketin ticari bir firma olarak işlediğini, hükümetten bağımsız olduğunu tekrarlıyorsa da hiçbir İranlı bu iddiaya inanmıyordu.

Bu tür beyanları duydukça İranlılar Yönetim Kurulu'nun İngiliz hükümetinin sözlerini tekrarladığını, böyle davranmakla hükümetin "suç ortağı" durumuna düştüğünü ifade ediyorlardı.

1932 Kasım ayında Şah'ın Anglo-Pers imtiyazını tek yanlı olarak feshetmesiyle sorunlar doruk noktaya ulaştı. Şah bu hareketiyle, askeri güvenliğini 1914'te Churchill tarafından İran petrolüne bağlamış olan İngiltere hükümetine resmen meydan okumuş oluyordu. İngiltere Şah'ın bu hareketi karşısında pasif kalamazdı. Ancak ne yapabilirdi? Bu sorunun yanıtı için Milletler Cemiyeti'ne başvuruldu. Durum Cemiyet'çe tartışıldıktan sonra oybirliğiyle sorunun askıya alınmasına, çatışan taraflara yeni bir düzenleme için zaman tanınmasına karar verildi. Bundan beş ay sonra 1933 Nisan ayında duruma bir çıkış yolu bulmak için Cadman'ın bizzat Tahran'a gittiğini görürüz. Şah'la yaptığı ilk toplantısından sonra Cadman şu sözleri söyleyecekti: "Hiç kuşku yok ki majesteleri para peşindedir." Ancak nisan ayının üçüncü haftasında görüşmeler yeniden kilitleniyordu. Bu defa Cadman son derece öfkeli ve sinirli olarak Şah'la yeni bir konuşma yapmak için saraya döndü. Konunun dağılma noktasına geldiğini, kendi sabrının da artık taşmak üzere olduğunu, Tahran'dan ayrılmak üzere olduğunu Şah'ın iyice anlamasını istiyordu. Bunu sağlamak için uçağının pilotuna talimat verdi. Talimat gereğince Cadman'la Şah'ın konuştuğu sırada, pilot bir deneme uçuşu yapacak, uçağı sarayın pencerelerinden görülür şekilde uçuracaktı.

Sonuçta pilot isteneni yapmış, Rıza Şah da buna kanarak geri adım atmıştı. Artık İran isteklerinde daha ılımlı davranıyordu. 1933 Nisan ayına gelindiğinde yeni bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre imtiyaz sahası dörtte üç oranda küçültüldü. Ayrıca anlaşma İran'a petrol fiyatlarında dalgalanmalara karşı ülkeyi koruyacak bir de garanti veriyordu ki bu ton başına dört şilinlik bir vergiydi. Bu vergi sabit olarak ödenecekti. Ayrıca şirketin tüm dünyadaki kârının minimum düzeyin üstünde kalan ve hisse sahiplerine dağıtılması âdet olan kısmından % 20'si de İran'a veriliyordu. Bunlara ek olarak, öbür ödemeler dışında ayrıca senede en az 750.000 pound'luk bir ödeme yapılması da garantileniyordu. 1931 ve 1932 yıllarına ait vergiler yeni baz üzerinden hesaplanacak, İranlı işçi sayısı çoğaltılacaktı. İmtiyazın devam süresi de 1961 yılından 1993 yılına kadar uzatılıyordu. Anlaşma yapıldıktan sonra Cadman'ın "köşeye sıkıştırılıp bir güzel soyulduk" dediği söylenir. Yine de bu anlaşmayla Anglo-Pers önemli konumunu sürdürebilmiştir.

Meksika Savaşı

Petrol şirketlerinin millileşme çabasına en şiddetli meydan okuma Batı Yarıküresi'nden gelmişti. Burada, en büyük petrol üreticisi diye tanınan ülkelerden birinde, şirketler faaliyetlerinin meşruluğunu tanımak istemeyen ateşli nasyonalistlere karşı amansız bir mücadeleye girdiler. Burası Meksika'ydı ve anlaşmazlığa 1917 Meksika Anayasası'nın 27. maddesinin 4'üncü paragrafı sebep olmuştu. Bu maddeye göre, "yeraltı" denilen, yeraltı kaynaklarının bulunduğu yerdeki arazi, sahibine değil Meksika Devleti'ne aitti. Şirketler 27 no'lu maddenin uygulanmaması için Amerika ve İngiltere'nin de desteğini alarak amansız bir mücadele vermişlerdi. İddialarına göre ihtilalden evvel kendilerine geçmiş olan ve büyük yatırım yaptıkları topraklar geçmişe yönelik bir uygulama ile Meksika Devleti'nce alınamazdı. Meksika ise yeraltı kaynaklarının eskiden beri kendisinin olduğunu, şirketlerin sahip olduğu şeyin ise toprak değil, sadece devlet kararıyla verilmiş imtiyazlar olduğunu iddia ediyordu. Bu tartışmalar sonucunda tarafların ulaştığı nokta tam bir anlaşmamazlık noktasıydı.

Ancak 1920'ler sonunda Meksika hükümeti bu konuda fazla ileri gitmekten kaçınmıştır. Petrolde gelişme sağlanması ve pazarlaması için şirketlere ihtiyacı vardı. Ayrıca ülke bir "yeniden yapılanma" sürecinde olduğundan yabancı sermayeye gereksinim duyuyordu. Hükümet yabancı sermayenin şirketleri ülkeden sürmekle sağlanamayacağını, bunun kötü bir reklam olacağının bilincindeydi. Bu düşüncelerle oldukça esnek, görünüşte durumu kurtaran bir formül uygulayarak şir-

ketlerin çalışmasına müsaade etti. Ancak yeraltı kaynakları üzerindeki iddiasından vazgeçmedi. Bu, uyulması hiç de kolay olmayan "geçici süreli bir" durumu kurtarma formülüydü. Çok şiddetli acılarla yoğrulmuş, zamanın ve birçok yıpratıcı görüşmelerin mecbur ettiği bir durumdu. Aradaki gerginlik 1927'de Meksika ve Amerikan hükümetlerini ilişkiyi kesecek noktaya getirmiş, ihtilal sırasında Woodrow Wilson kuvvetlerinin Meksika'ya gönderilmesinde olduğu gibi, ikinci bir Amerikan askeri müdahale olasılığı belirmişti. Durumun ciddiyeti Başkan Plutarco Elias Calles tarafından da algılanmış olmalı ki, petrol bölgesinde askeri komutan olan General Lazaro Cardenas'ı yanına çağırarak, bir Amerikan müdahalesi halinde petrol yataklarını ateşe vermesi emrini verdi.

Yine de 1927'den başlayarak petrol şirketleriyle Meksika hükümeti arasında ve ayrıca sözü edilen iki hükümet arasında biraz daha istikrarlı ve sakin bir hava esmeye başladı. Ancak bu, 1930 yılları ortalarına kadar sürebildi ve bu yıllarda yumuşama hareketi yeniden bozuldu. Bunun sebeplerinden biri ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşuldur. Üretim masraflarının artmış olması, vergilerin yükselmesi ve mevcut petrol yataklarının tükenmiş olması yüzünden Meksika dünya pazarındaki rekabet yeteneğini öncelikle Venezuela'ya karşı kaybediyordu. Hatta Meksika'da bile daha ucuz olan Venezuela'dan gelen petrolün Tampico'da rafine edildiği oluyordu. Ülkedeki en büyük yabancı petrol şirketi, şimdi kısmen Hollanda Kraliyet/Shell karmasının sahipliğinde ve idaresinde olan Cowdray'ın eski Mexican Eeagle (Meksika Kartalı) Şirketi'ydi. Meksika üretim toplamının % 65'ini bu grup veriyordu. Standard Oil of New Jersey'in önderliğinde, Amerikan Cities Service ve Gulf şirketleri de diğer % 35'i sağlıyordu. Ülkede hüküm süren tutarsız koşullar karşısında yeni yatırım riski istemeyen şirketlerin çoğu ellerinde ne varsa onunla yetinmeyi tercih eder olmuştu. Sonuç olarak ülkenin üretimi dramatik bir düşüş gösterdi. 1920'ler başında dünyanın ikinci en büyük üreticisi olan Meksika artık, on yıl sonra, günde 499.000 varil üretimden günde 104.000 varil üretime düşmüştü ki bu % 80'lik bir iniş demektir. Daha çok gelir elde etmek için petrolünün parlak bir gelişim göstereceğine inanan ve bundan çok şey bekleyen Meksika hükümeti için bu kuşkusuz acı bir düş kırıklığı demekti. Hükümet bu durumdan uluslararası pazarın olumsuz etkilerini ve yabancı sermayeye kesinlikle sıcak bakmayan ülke koşullarını sorumlu tutmak yerine salt yabancı şirketleri sorumlu tutmuştur.

Meksika'da siyasi çevre de değişmekteydi. İhtilal ateşi ve milliyetçilik hareketi yeniden alevlenmeye başlamış, sendikacılık hem kayıtlı üye hem de güç olarak kuvvetlenmişti. Bu değişiklikler geçmişte Savaş Bakanı iken 1934 yılı sonunda Meksika'nın Devlet Başkanlığı'na getirilen General Lazaro Cardenas'ın şahsında sembolize edilmişti. İngiliz bakanın söylediği gibi, "Çarpıcı bir kişiliği olan biriydi. Uzun maske takmış gibi duran bir yüzü ve Kızılderilininkine benzer anlaşılmaz esrarlı ve sert bakışları vardı." Babası şifalı otlar satan Cardenas ancak on bir yaşına kadar okula gidebilmişse de yaşamı boyunca doymaz bir okuma tutkusuyla şiirden coğrafyaya kadar her tür kitap okumuştu. Ancak en çok tarihi kitap ve özellikle de Fransız İhtilali ile Meksika'yı konu eden kitapları severdi. On sekiz yaşına geldiğinde o güne dek birçok işlerde çalışmış, vergi tahsildarlığı, matbaacı çıraklığı, tutukevi gardiyanlığı yapmıştı. On sekiz yaşındayken Meksika İhtilali'ne katılmak üzere askere yazıldı. Yiğitliği, kendine özgü tevazuu ve liderlik niteliğiyle dikkati çektiğinden daha yirmi beş yaşına gelmeden general oldu ve ihtilalin "lideri" Plutarco Calles'in himayesine alındı. 1920'li yıllarda yeni askeri liderler sağa doğru kaydıkları halde Cardenas sol kanatta kaldı. Kendi memleketi olan Michoacan şehrinin valisi olarak enerjisinin çoğunu eğitimi geliştirmeye ve büyük çiftlikleri bölüp Kızılderililer'i toprak sahibi yapmaya adamıştır. Kendi kişisel yaşamında ağırbaşlı ve din ve ahlak konularına sıkı sıkı bağlıydı; yasakların savunucusu ve eğlence hayatının muhalifi olarak tanınır.

Devlet Başkanı seçildikten sonra Cardenas eski akıl hocası olan General Calles'i sürgüne gönderiyor ve bu hareketiyle kendi inisiyatifiyle hareket eden bir adam olduğunu, bir kukla olmadığını gösteriyordu. Belirli bir grubu başka bir gruba düşürmekte usta olan Cardenas kendi üstün-

lüğünü kanıtlarcasına, Meksika'ya 1980'ler sonuna kadar hâkim olan politik sistemi yaratmaya koyuldu. Bu sistemde petrol ve milliyetçilik eksen konumundaydı. Gerçek şudur ki, Cardenas o güne kadar gelmiş geçmiş Meksika devlet başkanları içinde en radikal olanıdır. 1938'de İngiliz bakan, Cardenas hakkında şunları söylemiştir: "Sola olan eğilimleri bu adamı kapitalizm düşmanı yapmış. Ama yine de her türlü faktör göz önüne alındığında, Meksika'da onun kıratında bir kişinin daha olmadığını teessüfle söyleyebilirim." Cardenas toprak reformu, eğitim ve bayındırlık hizmetlerini zorlamış, bu konuda mütecaviz bile olmuştur. Onun başkanlığı sırasında işçi sendikaları çok daha güç kazanmıştır. Kendisini her zaman için halk kütleleriyle özdeşleştirmek ister, durup dinlenme bilmeden ülkeyi çepeçevre dolaşıp, haber vermeden köylülerin arasına karışıp şikâyetlerini öğrenmeye çaba gösterirdi.

Ateşli bir milliyetçi ve radikal bir politikacı olarak Cardenas Meksika'daki yabancı petrol sanayiine ıstırap veren, acı bir gerçek olarak bakardı. 1920'li yıllar sonunda petrol bölgesinde askeri kumandanlık yaptığı sırada yabancı şirketlere karşı büyük bir nefret besler olmuştu. Yabancıların küstah davranışlarından ve Meksika'ya "zaferle kazanılmış toprak" gözüyle bakmalarından –en azından kendisi 1938 anılarında böyle yazmıştır– yılmıştı. Devlet Başkanı olduktan sonra artık radikalizme dönmesi doğal olarak kaçınılmazdı. 1935 yılı başlarında, Cardenas'ın Başkan oluşundan birkaç ay sonra Cowdray'ın adamlarından olup Meksika Şirketi'nde çalışan biri bir şikâyette bulunarak "politik açıdan ülkenin tamamen kızıla boyandığını" söyleyecekti. Petrol şirketleri Cardenas-öncesi Meksika'da işlerin nasıl yürütüldüğünü, ülkenin bir karaborsa, rüşvet, para yedirme yeri olduğunu gayet iyi biliyorlar, ancak bu yeni gerçeğe karşı ne gibi tutum göstereceklerini bilmiyorlar, hazırlıksız yakalanıyorlardı.

Meksika Kartalı ise ülkedeki yeni gelişen radikalizm ruhuna uymaya çalışan kendi yerel yönetimiyle, tüm idari kontrole sahip Hollanda Kraliyet/Shell arasında çapraz ateşe tutulmuş gibiydi. Yerel menajerin süylediğine göre "Henri Deterding, Meksika'yı gerçek anlamda anlayamayan, onu sadece emir verebileceği bir sömürge hükümetiymiş gibi gören biriydi." Aslında bu kişinin amacı Deterding imajını karalamaktan başka bir şey değildi. Ancak bu amacında başarılı olamamış ve tam tersine Deterding onu "Yarı Bolşevik" olmakla suçlamıştır. Yerel menajere kızgınlıktan köpürmekten başka yapacak bir şey kalmamış, şu sözlerle yetinmişti: "Bu uluslararası şirketler şunu anlamalıdır ki, bugünün dünyasında, petrol satın almak istiyorlarsa, istenen fiyatı mutlaka, ne kadar yüksek olursa olsun ödemeleri gerekecektir. Bu hem kendileri için hem de hissedarları açısından daha hayırlı olacaktır."

Standard Oil New Jersey de yeni siyasi realitelere uyum gösterecek psikolojide değildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce "Altın Yol"a baz olan dev keşfi yapan ve Meksika petrolcülüğünün büyümesinden sorumlu olan ünlü Amerikalı jeolog Everette De Golyer Meksika'yla ilişkilerini hâlâ sürdürüyordu. Şimdi ise Amerikan şirketleri çok daha önemli durumdaydı ve bu onu üzüyordu. Jersey Şirketi'nin üretim departman şefi olan Eugene Holman'ı özel olarak "Meksika hükümetiyle bir ortaklık anlaşması yapmaya zorladı. Bu anlaşmanın Meksika hükümetinin beklentilerine cevap verici nitelikte olmasını ve Jersey'i de sonunda hem yatırdığı sermayeyi geri alacak, hem de sermaye üzerinden artı bir pay almasını sağlayacak durumda bırakmasını istiyordu." Ancak Holman bu fikre şiddetle karşı çıktı. De Golyer'e "öteki bölgelerde de örnek oluşturması itibariyle konunun çok önemli olduğunu, kısmi istimlak sayılabilecek bir ortaklığa razı olmaktansa şirketin Meksika'da neyi varsa hepsini kaybetmeyi tercih edeceğini" söyledi.

Bu ara, yabancı şirketlere yapılmakta olan baskılar giderek artmaktaydı. Latin Amerika'nın çoğu yerinde yabancı petrol şirketleriyle giderek etkinleşmekte olan milliyetçilik akımları arasındaki zıtlığın en belirgin yankısı Meksika'da yaşanan gelişmelerdi. 1937'de Bolivya'nın sallantılı durumdaki yeni askeri hükümeti, kamuoyunun desteğini kazanmak için Standard Oil'in yerel temsilciliğini vergi sahtekârlığıyla suçladı ve mal varlığına el koydu. Bu hareket Bolivya'da halkın tak-

diriyle karşılanmış ve tüm Latin Amerika'nın dikkatini çekmişti. Bu ara Meksika'da ücretler ön plana çıkmış, vergi ve petrol imtiyaz sorunları bir numaralı olmaktan çıkıp yerini ücret konusuna bırakmıştı. 1937 Mayıs ayında petrol işçileri sendikası greve girmiş, bunu, destek amacıyla genel greve hazırlanan öteki sendikaların eylemleri takip etmişti. Cardenas bu sıralar Meksika'da bulunmayarak vaktinin çoğunu Yucatan ve Acapulco'da geçirirdi. Yucatan'da yerli Kızılderililer'e arazi dağıtımını denetler, küçük bir liman olan Acapulco'da ise yapılmakta olan bir otelin ve plajın inşaatına göz kulak olurdu. Ancak şimdi toptan satış belasının bu denli tehdit edici olduğu o günlerde işe müdahale etmek gereğini duydu. Kanısınca petrol endüstrisinin kapanmasına yol açacak bir genel greve hoşgörü gösterilemezdi. Ortalığı yatıştırmak için Başkan Cardenas şirketlerin defterlerini inceleyecek, faaliyetlerini denetleyecek bir komisyon oluşturdu.

Kurulan komisyonun görüşüne göre şirketlerle kendi aralarında iletişime yol açacak herhangi bir "baz" yoktu. Komisyonun anahtar mevkiindeki adamı Profesör Jesus Silva Herzog, şirket memurlarını tanımlamak için şu sözcükleri kullanıyordu: "Gerçeği söyleme alışkanlığına sahip olmayan, saygıdan yoksun kişiler." Komisyonun şirkete karşı duyduğu nefret duygusu tek taraflı değildi. Aslında şirket üyeleri de komisyondan aynı derecede nefret ediyordu. İngiltere elçisine göre, "Silva Herzog adı çıkmış ve samimi bir komünistti." Silva Herzog komisyonu sonunda bir rapor verdi ve petrol şirketlerinin Meksika ekonomisinin ırzına geçerek akıl almaz kârlar sağladığını, ülkenin daha kapsamlı ekonomik gelişme sağlamasına ise hiçbir katkıda bulunmadığını açıkladı. Komisyon işçiler için senede 26 milyon pezo gibi yüksek ücretler ödenmesi tavsiyesinde bulundu ve bununla da yetinmeyerek işçi lehine yeni bazı ayrıcalıklarda ısrar etti. Mesainin haftada kırk saat olması, altı haftaya kadar ücretli izin, işçinin emekli olurken elli yaşında aldığı ücretin yüzde 85'iyle emekli edilmesi gibi sosyal haklar için diretti. Komisyonun bir diğer tavsiyesi de tüm yabancı teknisyenlerin iki yıl içinde işten çıkarılıp yerlerine Meksikalı teknisyenlerin getirilmesiydi.

Bu tavsiyelere karşılık olarak şirketler, komisyonun talihsiz bir davranışla defter ve hesaplarını yanlış yorumladığını açıkladılar. Ayrıca kâr durumlarını da yanlış olarak yansıttığını söylediler. Şirketlerin iddiasına göre 1935-37 yılları arasında tüm şirketlerin ortalama birleşik kârı 23 milyon pezodan fazla değildi. Oysa işçilere istenen ek ücret talebi ise 26 milyon pezoyu buluyordu. Şirketler aynı zamanda bir beyanda daha bulunuyor, komisyonun tavsiyelerine uymalarına zorlandıkları takdirde kapılarını kapamaları gerekeceğini söylüyorlardı. Bunu söylerken aslında kumar oynuyorlar ve hükümetin bunu göze alamayacağına inanıyorlardı. Hükümetin işi devralması halinde Meksika'nın gereken personeli, beceriyi, nakliye hizmetlerini ve sermayeyi sağlayamayacağına, Meksika'da bunların olmadığına inanmışlardı.

Şirketler komisyonun tavsiyelerine karşıydı. Hükümete gelince, sadece aynı görüşü paylaşmakla kalmayıp, bazı ek yaptırımların da uygulanmasından yanaydı. "Meksika Kartalı" Şirketi geleceğin neler getirebileceğinin bilincinde olarak çalışanlarının eş ve çocuklarını şirketten uzaklaştırdı. Suçlamalar ve karşı suçlamalar giderek artarken ortadaki sorunlar da günden güne fazlalaşıyordu. Şirketler tüm dünyada kendi faaliyetlerini tehdit eğilimi gösteren eski bir modelin yeniden yapılanmasından korkar olmuştu. Cardenas'ın ilk günden beri petrol endüstrisi üzerinde hükümet kontrolüne niyetlendiğini biliyorlardı. Ancak, şimdi söz konusu olan Cardenas'ın kendi kişisel itibar ve gücüydü. Yabancı şirketler karşısında teslim olup geriye dönüş yapıyor gibi gözükmeyi göze alamazdı. Ayrıca, solcu askeri sendikaların kendisini yenilgiye uğratmasına razı olamazdı. Durum ne kadar tehlikeli de olsa, o yine de ülkesinin başında olmalı, egemenliği elinde tutmalıydı. Ne var ki, olaylar ve koşullar onu kendi istedikleri yere sürüklüyordu. Günün birinde Cardenas bir dostuna şunları söyleyecekti: "Bana hiçbir zaman gerçeği söylemeyen danışmanların ve yetkililerin elindeyim. Bunlar çoğu zaman talimatlarıma kulak asmıyor." Şu sözleri de ayrıca ilave ediyordu: "İşin aslını ancak işe bizzat girdiğim, şahsen ilgilendiğim zaman öğreniyorum."

Bir İngiliz şirketi olan Meksika Kartalı'nın öteki üreticiler arasında en büyük üretimi yapmasına rağmen petrol şirketlerine karşı genel hoşnutsuzluk bu şirkete değil, duygusal nedenlerle Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelmişti. Bir İngiliz diplomatı gözlemlerine dayanarak şu sözleri söylemiştir: "Hangi sınıftan olursa olsun bütün Meksikalılar'ın bir konuda oybirliğiyle tamamen aynı düşündüklerini gözledim. Meksikalılar'ın hepsinde sarsılmaz bir kanaat var. Amerikalılar'ın, ülkelerinin iktisadi kalkınmasına ve politik açıdan birleşmesine karşı olduğuna, bunu engellemeye çalıştığına inanıyorlar. Bu onlarda köklü olarak yerleşmiş bir kanı." Amerikan şirketlerinin Meksika'dan beklediği diplomatik destek geride kalmış, geçmişe mal olmuştu. Roosevelt idaresi Latin Amerika'ya karşı "iyi komşuluk" politikası adıyla yeni bir politikaya yönelmiş ve Yeni Anlaşma diye bir de sözleşme imzalamıştı. Ancak, Yeni Anlaşma Meksika hükümetinin durumunu telepati yoluyla sezinler gibiydi ve pek de güvenilir bulmuyordu. Belirli bir dış politika bakış açısından, Washington dünyanın bu yarısında savunmanın bu denli önem kazandığı ve savaş olasılığının yaklaştığı böyle bir günde Meksika'dan vazgeçmenin zamansız olduğu ve önlenmesi gerektiği kanaatindeydi. Bu, sendikaların aşırı taleplerinin dengelenmesi konusunda Kuzey'in fazla baskı yapmadığı anlamındaydı.

Meksika Yüksek Mahkemesi'nin şirketler için verilmiş olan yargıyı onaylaması ile zaten var olan bunalım bu defa doruk noktasını buluyordu. Bu arada şirketler de kendilerine düşeni yaparak ücretleri iki katına çıkarıyor, ancak bu dahi sendika liderleri ve Meksika hükümetince yeterli görülmüyordu. 8 Mart 1938'de Cardenas petrol şirketleri temsilcileriyle özel bir görüşme yapıyor, ancak ücret sorunu bu görüşmede de çözülmeyip iyice içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Aynı günün gecesi, geç bir saatte Cardenas bu defa, kendi kendine yeni bir karar alıyordu. Bu, gerekirse şirketleri "feshetme" kararıydı. 16 Mart'ta petrol şirketleri resmi olarak "ayaklanmaya" karar verdi. Cardenas bu durumda dahi pes etmiyor, uzlaşma yolları aramaya devam ediyordu. Sonunda taraflar birbirlerine yaklaşmaya başladı. Sonuçta şirketler 26 milyon pezo ücret ödemeyi kabul ettiler. Ancak, bir konuda ödün vermeyi reddediyorlardı. İdarenin karar alma yetkisinin ve idari kontrolün sendikalara geçirilmesine kesinlikle razı olmayacaklardı.

18 Mart 1938'de Cardenas kabine toplantısı yaptı. Niyetinin petrol endüstrisini yeniden kontrolüne almak olduğunu söyledi. Milli kalkınmalarına engel olmalarındansa petrol yataklarının yok edilmesinin daha yerinde olacağını bildirdi. Saat sabahın 9.45'inde "fesih" kararnamesini imzaladı ve başkanlık sarayındaki "Sarı Oda"dan yapılan yayınla bu tarihi kararı milletine duyurdu. Cardenas'ın sözleri tam altı saat süren gösteri yürüyüşü ile Mexico City sokaklarında coşkuyla tekrarlanıp yankılandı. Ülkeyi artık amansız bir mücadele bekliyordu. Meksika açısından Cardenas'ın kararı yabancı egemenliğine yöneltilmiş büyük kutsal bir sembol ve vatanseverlik örneğiydi ve ülkeyi bir arada tutan millileşme ruhunun eksenini oluşturuyordu. Şirketlere gelince, onlar "fesih" olgusunun kesinkes yasadışı olduğu, açık ifadeli anlaşmaların ve resmi yükümlülüklerin ihlali anlamına geldiği, sermayelerini ve enerjilerini riske atarak yarattıkları şeyin inkâr edildiği kanısındaydı.

Feshedilmiş olan şirketler birleşerek bir saf oluşturdu ve aralarında anlaşmak için tartışmaya başladılar. Tartışmalar hiç güvenmedikleri tazminat için değil, mal varlıklarını geri almak için yapılıyordu. Ancak, bu doğrultudaki çabalar da bir yarar sağlamadı. Konu artık sadece Meksika'yı değil, çok daha geniş bir kesimi ilgilendiren tehlikeli bir sorundu. Bir Shell yetkilisinin sözleriyle "fesih işlemi başarıyla sonuçlandığı takdirde bu, tüm dünya için örnek oluştaracak, Latin Amerika başta olmak üzere bütün dünya uluslararası ticaret yapısını ve yabancı yatırım güvencesini mahvetmeye yönelecekti." Bu düşüncelerle şirketlerin bir araya gelip baskılara karşı olanca güçleriyle tepki göstermeleri zorunlu olmuştu. Tepkilerini, bir araya gelip dünyanın her yanından gelen Meksika petrolüne ambargo koyarak gösterdiler. Meksika kaynaklı petrol mamulü ihracatının çalınmış mal olduğu savında bulundular. Bu uygulamadan en büyük zararı gören şirket Mek-

sika Kartalı'ydı. Bu şirket Hollanda Kraliyet/Shell tarafından kontrol edilmesinden başka hissedarlarının çoğu da İngiliz'di. İngiltere hükümeti uygulamada Meksika'ya karşı şiddetle yan tuttu ve kendisi gibi karşıt görüşte olanlar içinde en kuvvetli muhalif oldu. Meksikalılar'ın el koydukları mal varlıklarını iade etmelerini istedi. Bu talep Meksika hükümetince cevaba bile gerek duyulmadan diplomatik ilişkilerin kesilmesiyle sonuçlanmıştır.

Meksika, Birleşik Devletler'e karşı da benzer bir ilişki kesme uygulaması yapmak üzereyken, "fesih" sonrasına ait bazı hesaplar sonunda bundan kıl payıyla vazgeçecekti. İlerideki birkaç sene içinde Washington da Meksika'ya başta ekonomik olmak üzere bazı baskılar uygulamaya çalışmışsa da bunları pek de gönüllü yapmamıştır. Gerçek şudur ki, bu işlerde Amerikan şirketleri bekledikleri ve hakları olan desteği alamamış oldukları izlenimindeydi. Roosevelt'in İyi Komşuluk Politikası aşamasında ve Yeni Anlaşma'nın "İktisat Krallarına" yönelttiği eleştiriler ışığında, özellikle 1930'lu yıllar sonunda Amerikan hükümeti Meksika'ya karşı ve feshin hükümdarlık haklarına karşı fazla sert davranmayı sakıncalı buluyordu. Hele bu ülke Roosevelt'in deyimiyle "adil bir tazminat" ödediği sürece bunu hiç yapamazdı. Ayrıca omzunda taşıdığı onca sorun içinde uluslararası durumun bu denli kötüye gittiği bir zamanda Roosevelt, Meksika'yla veya dünyanın bu yarısındaki herhangi bir ülkeyle olan ilişkileri daha da olumsuza götürmeyi göze alamıyordu. Göze aldığı takdirde bunun sonuçlarının süper güçlerin yararına olacağını biliyordu. Zaman Cardenas'ın dünya politikasının dengesini iyi hesapladığını kanıtlamıştır.

Washington çok geçmeden İngiltere öncülüğündeki ambargonun ve Meksika'da geleneksel pazarları kapatmak çabalarının olumsuz etkilerini görebildi. Artık Nazi Almanyası Meksika'nın bir numaralı petrol alıcısı olmuştu ve petrolü bu ülkeden indirimli fiyatla veya uzun vadeyle satın alıyordu. İki numaralı müşteri Faşist İtalya da önde gelen alıcılardan biriydi. Japon şirketleri de hem tüm Meksika topraklarında petrol araması yapıyor hem de petrol yataklarından Pasifik'e kadar uzanan bir boru hattı inşa etmeyi tasarlıyordu. Bütün bunları bilen Roosevelt yönetimi açısından Amerikan hükümetinden gelebilecek ek bir baskı ters etki yapabilir, Süper Güçler'in Meksika'daki durumlarını sağlamlaştırmaya yarardı.

Meksika'ya karşı Amerika'dan daha sert tutum içindeki İngiltere de giderek ticari olmaktan çok stratejik düşüncelerle tutumunu yumuşatmıştı. Artık stratejik konulara başka gözlüklerle bakıyordu. İngiltere'nin bir sorunu vardı. 1938 Mayısı'nda Petrol Kurulu ve İmparatorluk Savunma Komisyonu'nun özetlediği gibi bu sorun şuydu: Dünya petrol üretiminin yüzde 94'ü sadece sekiz ülkeden gelmekteydi. Birleşik Devletler'de Kongre'nin kararı gereğince tarafsızlık müeyyidesi egemen olduğundan bu müeyyide uyarınca, bir kriz halinde Amerika İngiltere'ye petrol sevk kapılarını kapamak zorundaydı. Rus petrolüne gelince, Rusya'dan ihracat alt düzeylere inmişti ve bir savaş halinde belki de tümüyle kesilecekti. Doğu Hint Adaları'nın Hollanda kesimine, Romanya ve Irak'a coğrafi durumlarının elverişsizliği nedeniyle, bazı hallerde güvenilir petrol kaynakları olarak bakılamazdı. Petrol ithal edecek ülke olarak geriye sadece İran, Venezuela ve Meksika kalıyordu. Ancak, İran'ı bu gruptan çıkarmak gerekiyordu. Çünkü daha birkaç yıl önce Rıza Şah'la aradaki sürtüşme sonunda Anglo-Pers Şirketi çok değerli İran imtiyazını bile kaybetmenin eşiğine gelmişti.

Tüm bunların bir tek anlamı vardı. Askeri bir kriz halinde, İngiltere'nin petrol dayanağı Latin Amerika ülkeleriydi: "Sadece üretimlerinin bol oluşu nedeniyle değil, ayrıca denizyoluyla nakledilmeye uygun bir konuşlanmada bulundukları için de." Tüm bu kaygılarla, elden gelen her şey yapılmalı, "Meksika'nın uyguladığı politikanın öteki Latin Amerika ülkelerince de uygulanmaması için her türlü çaba gösterilmeliydi." Londra'nın en çok endişe duyduğu ülke, İngiltere'nin toplam petrol ihtiyacının yüzde 40'ını kendi başına karşılayan Venezuela'ydı. Artık İngiltere Dışişleri Bakanlığı için stratejik konular –"savunma gereksinimleri" ve savaş halinde nasıl petrol sağlanacağı– bakanlığın tüm politikasının saptanmasında en yaşamsal öneme sahip konu haline gel-

mişti. Gerçi Birleşik Devletler, Meksika'nın komşusuydu ve iki ülke arasında çözülmeyi bekleyen birçok önemli sorun vardı. Ancak konu petrol olduğunda İngiltere için Meksika, Birleşik Devletler'den çok daha önemliydi.

Jül Sezar Kadar Cansız

1939 Eylül ayında Avrupa'da savaş patladıktan sonra Amerikan petrol şirketleriyle Birleşik Devletler hükümetinin çıkarları daha da keskin çizgilerle çatışmaya başlamıştı. Roosevelt idaresi açısından milli güvenlik konusu Standard Oil New Jersey ve öteki Amerikan şirketlerinin yeniden kalkındırılmasından çok daha önemliydi. Washington, Nazi denizaltılarının Meksika limanlarından petrol ikmali yapmasını veya Alman "jeologların" ve "petrol teknisyenlerinin" Kuzey Meksika'da, Birleşik Devletler sınırları yakınında, veya güneyde Panama Kanalı yönünde dolaşmasını istemiyordu. Bu nedenlerle Washington için petrol konusunu mümkün olduğunca çabuk gündemden çıkarmak en doğru hareket olacaktı. Ayrıca, Amerika'nın savaşa girmesi halinde Birleşik Devletler, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, Meksika'daki petrol yataklarına girmek isteyecekti; bu yatakların gerçek sahibinin kimler olduğu ise Amerika'yı hiç ilgilendirmiyordu. Amerikan Büyükelçisi Josephus Daniels'in 1941'de Roosevelt'e bildirdiği gibi amaç Meksika'yla işbirliği yapmaktı; bunun baş engeli ise "fesih" olgusuydu. Büyükelçinin görüşüne göre "Jül Sezar kadar cansız" olan bu durumu yeniden hayata geçirip korumaya çalışmanın hiçbir anlamı olamazdı.

Stratejik düşünceler 1941 güzünde, Pearl Harbor baskınından hemen önce Washington'u bu konuya ilişkin bir çözüm yolu bulmak için harekete zorladı. Artık sorunun can alıcı noktası şirketlerin yeniden kurulması olmaktan çıkmıştı. Şimdi asıl sorun tazminat konusuydu. Ancak tazminat ne miktarda olacaktı? Meksika'daki şirketlere tazminat için biçilen değerler birbirleriyle kıyaslanmayacak kadar çelişki içindeydi. Sözgelimi Meksika'nın 7 milyon dolar değer biçtiği bir şirkete karşı taraftan 408 milyon dolara kadar tazminat istenebiliyordu. Şirket değerini saptamada en önemli faktör yeraltı rezervleriydi. Birleşik Devletler ve Meksika hükümetinin ortaklaşa seçtiği temsilcilerden bir komisyon kurularak "tazminat" planı yapmakla görevlendirildi. Sonunda komisyon bir plan yaptıysa da bu gerçekçi olmaktan çok uzaktı. Komisyonun ulaştığı yargıya göre şirketlere ait topraklardaki yeraltı rezervleri "fesih" tarihinde yeraltından çıkarılmıştı ve artık mevcut değildi. Çok zekice bulunmuş bu formülden sonra artık hangi yeraltı rezervinin kime ait olduğu veya değerinin ne olduğunu konuşmakta hiçbir yarar yoktu. Petrolün çoğunun da bu arada gitmiş olduğundan kimse kuşku duyamazdı. Bu esasa dayanarak komisyon yeni bir tazminat ayarlaması önerdi ve yaklaşık 30 milyon dolar tazminat ödemenin birkaç yıla bölünerek yapılmasını teklif etti. Tazminat için ortaya atılan rakam şirketleri memnun etmemişti. Hepsi birden buna karşı şiddetli bir reaksiyon gösterdiler. 1920'lerde, ileride petrol bulamamaktan ciddi şekilde endişeli Birleşik Devletler'in arzusuna uyarak yabancı petrol kaynakları aramaya çıktıklarını, şimdi ise aynı hükümet tarafından terk edilip ihanete uğradıklarını iddia ettiler. Ancak Devlet Bakanı Cordell Hull isteğinde direniyor, şirketlerin tazminatı kabul edip etmemekte serbest olduklarını, fakat kabul etmeyecek olurlarsa Washington'dan artık hiçbir yardım veya destek beklememeleri gerektiğini söylüyordu. Açıkça söylemek gerekirse, Washington'un bu konudaki politikası "ister al ister alma" doğrultusundaydı. Sonunda, 1943 Ekimi'nde, değerlendirme konusu ortaya atıldığından bir buçuk yıl sonra, Amerikan şirketleri tazminat almayı kabul ettiler.

İş bununla da tamamlanmış olmuyordu. Meksika'ya da bir fiyat ödemek gerekiyordu. Aradan geçen zaman içinde Meksika'da, Petroleos Mexicanos adında hemen tüm petrol sanayiinin sahibi olan milli bir petrol şirketi kurulmuştu. Ancak bu ülkede petrolcülük artık dışarıya ihracata yönelik olmaktan çıkmış, tüm dikkatler yurtiçi pazara ve Meksika'nın kendi iktisadi gelişmesi için gerekli olan yakıtın ucuz üretimine çevrilmişti. Artık dünya pazarlarında Meksika petrolü

çok az yer tutuyordu. Ayrıca bu endüstri sermaye yokluğu nedeniyle ve teknolojik becerileri olmadığı için zayıf duruma düşmüştü. Ancak millileşme hareketi iktisadi gerçeklere mutlaka bazı imtiyazlar verecekti. Fesih olayının bir kez daha hesaplanması sonucunda, vaat edilmiş olan ücretler sonsuza dek erteleniyor ve bununla da kalmayıp, aşağıya çekiliyordu.

İngiltere'nin kendi hesaplarını kapatmak ve hatta Meksika'yla diplomatik ilişkileri yeniden kurmak gibi bir endişesi yoktu. Dışişleri Daimi Müsteşarı Alexander Cadogan'ın sözleriyle İngiltere hâlâ Meksika ile bir anlaşma halinde, bunun İran ve Venezuela'nın "kafalarına" "bazı fikirler" sokacağından korkuyordu. Cadogan düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "Kuşku yok ki savaş bittiğinde bu konu bambaşka bir yön kazanacaktır." Olayların gidişi Meksika Kartalı ve Shell şirketlerinin 1947 yılına, savaşın bitiminden iki yıl sonraya kadar Meksika'yla işlerini çözümlemelerine imkân vermemiştir. Ancak bu iki şirket gösterdikleri sabrın karşılığını aldılar. Meksika Kartalı'nın Meksika'da faaliyet göstermiş en büyük yabancı şirket olduğu gerçeği bu şirkete büyüklüğüyle orantılı, Amerikan şirketlerinden çok daha iyi bir tazminat, yani tam 130 milyon dolar kazandırmıştır.

Meksika Kartalı, en azından İngiltere hükümetinin kendisini desteklediğini, arkasında olduğunu biliyordu. Amerikan şirketleri ise tam tersine, kendilerine haksızlık edenin Meksika'dan çok, kendi hükümetleri olduğu kanısındaydı. Ancak hem İngiltere ve hem de Amerikan şirketlerinin aynı görüşte olduğu ortak bir konu vardı. Her ikisi de petrolcülüğün uzun yıllardan beri –Bolşevik İhtilali'nden, belki de 1911'de Standard Oil Tröstü'nün yıkılmasından bu yana– almış olduğu en derin yara olduğu inancındaydılar. Yabancı şirketlerle işlerini çözümleyen Meksika sonunda hedefinde haklı olduğunu doğrulamıştı. 1938 millileşme hareketi ihtilalin en büyük zaferlerinden biri olduğunu göstermiştir. Artık Meksika kendi petrol sanayiinin tek ve mutlak efendisiydi. Bu arada Petroleos Mexicanos –Pemex– adıyla yeni bir şirket doğuyor, dünya yüzünde sahibi devlet olan ilk ve en önemli petrol şirketi olarak gelişip, ismini duyuruyordu. Bu yönleriyle Meksika gerçekten ilerisi için bir model oluşturmuştu.

15

Arap İmtiyazları

Frank Holmes'in Yarattığı Dünya

Birinci Dünya Savaşı'nın perişan edip yaşantılarını başka yerlerde sürdürmeye mahkûm ettiği milyonlarca kişiden biri de Binbaşı Frank Holmes'di. Ancak o daha savaş başlamadan çok önce gezici olmanın ne demek olduğunu öğrenmişti. Yeni Zelanda'da 1874'te bir çiftlikte doğmuş olan Holmes ilk iş olarak Güney Afrika'da altın madenlerinde çalışmış, daha sonra yirmi yıl kadar maden mühendislerinin yaptığı tipik işlerde çalışmak için Avusturya ve Malaya'dan Meksika'ya, Uruguay'a, Rusya ve Nijerya'ya kadar dünyanın her yanına gidip oralarda çalışmıştı. Yapı itibariyle güçlü kuvvetli ve dayanaklı, tavır olarak da dikkatli ve ısrarcıydı. Rakiplerinden biri günün birinde onu şu sözlerle tanımlamıştır: "Kişisel yönden çok çekici olan, meydan okumaya açık, soğuk, palavracı ve korsan tavırlı biri." Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere Ordusu'nda iaşe sorumlusu olarak çalışan Holmes, 1918'de sığır satın almak için gittiği Habeşistan'ın Addis Ababa kentinde bir Arap tüccarla tanışmış, ondan İran Körfezi'nin Arabistan kıyısında petrol sızıntılarına rastlandığını duymuştu. Bir maden mühendisi olan Holmes'i bu haber bir hayli ilgilendirmişti. İleriki günlerde bugün Irak olan bölgenin Basra kentinde görev aldığında, hududun İran kesiminde Anglo-Pers Şirketi'nin faaliyetlerini öğrenmek isteyerek bu konuyla daha yakında ilgilenmeye başladı. Arabistan sahilinde petrole dair işaretler olduğu hakkında evvelce duymuş oldukları da ayrıca ilgisini çeker olmuştu.

Savaştan sonra Holmes Ortadoğu'da iş fırsatlarını geliştirmek için kurulan "Doğu Yöresi Genel Birliği" adlı bir şirketin kuruluşunda görev aldı. 1920'de birliğin ilk iş teşebbüsü olarak Aden'de bir eczane açtı. Ne var ki onun kalbi eczanede değil, kendisini devamlı izlemekte olan hırs ve tutku halindeki bir başka konu olan petroldeydi. Arabistan sahilinin muazzam bir petrol kaynağı olduğuna inanıyor, rüyasını gerçekleştirmek için bu rüyanın peşinden sarsılmaz bir iradeyle koşuyordu. Mükemmelliği arayan kişiliği, insanlarda güven uyandıran yeteneğiyle Körfez'in Arabistan kesiminde yukardan aşağı dolaşmaya, o günlerde sefalete boğulmuş hükümdarların birinden ötekine koşarak hayallerini anlatmaya, gözleri önünde sefaletten başka bir şey görmeyen bu insanlara servetler vaat etmeye yönelmişti. Bu faaliyetlerde bulunurken asıl amacı kuşkusuz dosyasına yeni bir imtiyaz eklemekti.

Holmes bu çabalarını çevrede kendisini gözleyen, şüpheci, kuşkulu İngiliz görevlilerin meraklı bakışları altında yürütürdü. Görevliler çevrede yerel hükümdarların yabancılarla ilişkisini gözlemek ve bölgede majestelerine ait çıkarların gözetilmesi için bulunuyordu. Holmes'e vicdansız bir sorun yaratıcı gözüyle bakıyor, "kötülükle dolu bir yetenek" sayarak, kendine ucuz çıkar sağlamak uğruna bölgedeki İngiliz nüfuzunu sarsan biri olarak görüyorlardı. Yöredeki İngiliz görevlilerden biri Holmes için "Dünya petrol pazarında bir serseri olmaktan ileri gitmeyen biri" demiştir. Aleyhinde söylenen sözler içinde belki de en kötüsü bir başka görevliden gelmiştir ki, bu kişi onu "Özellikle tatmin edici bir kişiliği olmayan birisi" olarak tanımlamıştır. Ancak, şuna da işa-

ret etmek gerekir ki, bu sadece İngilizler'in görüşüydü ve kıyı boyunca yaşayan Araplar bu görüşü paylaşmıyordu. Onlara göre Holmes bir gün mutlaka herkesten tamamen farklı bir şey; "Abu Naft", yani Petrolün Babası olacaktı.

Artık Holmes Aden'deki eczaneyi bırakmış, petrol kampanyasını yürütmek için Arabistan sahilinden hemen ötede küçük bir ada olan Bahreyn'de bir Merkez Bürosu açmıştı. Bahreyn'i seçmesinin sebebi burada petrol belirtileri olduğu hakkında rapor almasıydı. Şeyh petrol konusuyla ilgilenmiyor, asıl sıkıntı çektiği su konusuyla ilgileniyordu. Bu yüzden Holmes su için sondaj yaptı, suya erişti ve bundan bir hayli kazanç sağladı. Başarısının ödülü bununla da kalmamış, alicenap Şeyh, evvelce vaat ettiği gibi, 1925 yılında ona bir de petrol arama imtiyazı vermişti.

O güne gelinceye kadar Holmes petrol üzerinde daha başka haklar da kazanmıştı. Bunlar arasında sonradan Suudi Arabistan Krallığı'nın doğu kesimini oluşturan Al-Hasa için kazanmış olduğu imtiyaz ve izleyen yıl Suudi Arabistan'la Kuveyt arasında her iki ülkenin ortaklaşa kontrolünde olan Tarafsız Bölge için kazandığı imtiyaz sayılmaya değer. Kuveyt toprakları üzerinde de imtiyaz almaya çalıştıysa da bu konuda başarılı olmamıştır. İşin ilginç yanı, Holmes, sanki işleri kendine yetmiyormuş gibi bu defa da Bağdat'tan Bahreyn'e emirler yağdırmaya başlamıştı. Amacı Irak'ta Türkiye Petrolleri Şirketi'ne karşı rekabet havası yaratmak, böylece birçok hükümet ve şirketin birbirlerine daha da düşman olmalarını sağlamaktı.

Holmes'in faaliyetleri giderek birçok çevrede ve öncelikle de Anglo-Pers Şirketi'nde telaşla karşılanmıştı. Anglo-Pers "kendi nüfuz sahası içinde" kendinden başka birinin operasyon yapmasını istemiyor; bu "başka birinin" kendisinin İran'daki operasyonlarına müdahale edip baş belası olacağından korkuyordu. Aslında şirket Arabistan'da petrol olmadığı inancındaydı. John Cadman'ın sözleriyle jeolojik raporlar "iyimserliğe fazla yer vermiyordu." Şirketten bir başka temsilci de 1926'da Suudi Arabistan'ın "her türlü petrol birikiminden yoksun" olduğunu duyuruyordu. Bu yetkili asıl petrol vaat eden yerin Arnavutluk olduğunu söylüyordu.

Her türlü kuşkunun çevreyi bu denli sardığı bir atmosferde Holmes ve sendikası yılmayarak planlarını gerçekleştirmeye savaştılar ve bunun için kadrolarına bir de İsviçreli ünlü bir jeolog aldılar. Jeolog Doğu Arabistan'da durumu soruşturmakla görevlendirilmişti. Ancak jeologun çabaları geri tepti. Ünlü jeoloğun ihtisas sahası Alp Dağları olduğundan kendisini yanıltmış, uçsuz bucaksız kum çölü için verdiği raporda bölgenin *"petrol için sondaj yapmayı gerektirecek herhangi bir belirti vermediğini"* yazmıştı. Ünlü profesör raporunda şunu da beyan ediyordu: "Burada girişilecek bir petrol araması düpedüz bir kumar olur." Bu Allah'ın cezası rapordaki kelimeler her nasılsa Londra maliyesine de aksetmiş, bu da şirketin Holmes'i desteklemek için gerekli olan paranın sağlanmasını büsbütün güçleştirmişti. Eğer para bulunmuş olsaydı şirket bunu yeni imtiyazlar ve yeni kazılar peşindeki Holmes'i desteklemek için kullanacaktı.

1926 yılında artık sendika mali yönden büyük sıkıntı içine düşmüştü. Holmes devamlı olarak para çekmek zorunda kalıyor, seyahat masrafları için armağan, bağışlar ve davetler için sürekli para istiyordu. Sendikanın parasal görüntü ve geleceği o derece karanlıktı ki sonunda imtiyazlarının tümünü birden Anglo-Pers'e satmak için başvuruda bulunacak, ancak başvurusu Anglo-Pers tarafından reddedilecekti. Anglo-Pers hayır demişti; çünkü onlara göre Arabistan'da petrol diye bir şey yoktu. Para için bu defa Holmes girişimde bulunup Londra kentinden sermaye bulmaya çalışıyor, ancak onun isteği de soğuk bir red cevabıyla karşılanıyordu. Holmes inatçı kişiliğine ve iyi bir satıcı olmasına karşın bu konuda hiçbir başarı kazanamamıştı. O günlerde yaşamış bir İngiliz işadamı sonradan o günleri anımsarken ondan "Holmes Londra'da en büyük baş belası olarak görülüyor, insanlar ona rastladıkça yollarını değiştirip öteki yana kaçıyordu" diye söz edecekti.

Bahreyn ve New York Şeyhleri

İngiltere'de başarı olasılığı kalmadığından Holmes bu defa şansının yüzüne güleceği ümidiyle, kendi deyimiyle "gerçekten büyük New York Şeyhleriyle" dolu Amerika'ya gitti. Ne var ki orada da şansı yaver gitmemiş, kapılar yüzüne kapanmıştı. Standard Oil New Jersey'den bir yönetici Bahreyn'in ilgi çekmeyecek kadar küçük olduğunu, harita üzerinde kaleminin ucu kadar bir yer kapladığını söylüyordu. Öteki şirketlere gelince onlar da gayretlerini Türkiye Petrolleri Şirketi'ne katılmak için odakladıklarından konuya ilgi göstermediler.

Sonunda tek bir Amerikan şirketi, Gulf Oil Bahreyn'e ilgi göstermeye başlamıştı. Şirketin görevi dünyanın dört bir yanında çeşitli kalitede üretilen petrolü geliştirerek belirli üretim bölgelerinde rastlanması olası genel petrol sıkıntısında veya üretim düşüşünde kullanılmasını sağlamaktı. Kuruluşunun ilk yıllarında, yani yüzyıl başlarında, Spindletop'daki petrol patlaması sırasında epeyce sarsıntı geçirmiş, silinip yok olmanın eşiğine gelmişti. Şirketin ilgi göstermesi üzerine Holmes yöneticilere araziden alınmış kaya parçalarıyla "yağlı bir madde" ve ayrıca Bahreyn'deki su kuyularından çıkarılmış petrol zerrelerine ait bir de rapor sundu. Tüm bu belgeler yeterince inandırıcı olmalı ki "Gulf Oil" 1927 Kasımı'nda "Doğu Yöresi Genel Birliği'nden Arap imtiyazları üzerindeki tüm hakları alarak, Kuveyt'te bir imtiyaz elde etmede Holmes grubuyla çalışmayı" kabul ediyordu. Ancak ortaya bir de sorun çıkmıştı. 1928'de "Gulf" Türkiye Petrolleri Şirketi'ndeki Amerikan Grubu'na katılmış, bu grubun bir üyesi olmuştu. Anlaşma, imzası bulunan şirketlerden hiçbirinin haritada belirlenmiş sınırlar içinde herhangi bir bölgede bağımsız olarak faaliyet göstermesine izin vermiyordu. Bu madde açıkça Suudi Arabistan için olduğu kadar Bahreyn için de bağlayıcıydı. Anlaşma uyarınca şirketler ya birlikte hareket etmek veya hiç hareket etmemek zorundaydı. Gulf'ın bütün ısrarına karşın Türkiye Petrolleri Yönetim Kurulu Holmes'in tüm Arabistan paketini kabul etmeye yanaşmadı. Böylece "Gulf" Kızıl Hat sınırları dışında kalması nedeniyle Kuveyt'i elde ederken, Bahreyn üzerinde imtiyaz elde etme planından vazgeçmek zorunda kalıyordu.

Gulf yöneticileri Bahreyn imtiyazı konusunu California Standard'ın dikkatine sunmak istiyordu. California Standard tıpkı Gulf gibi yabancı petrol yatakları bulma peşindeydi ve bunun için saldırgan denebilecek girişimlerde bulunuyordu. Ancak çok büyük masraflar yaptığı halde çabalarını kanıtlayacak bir damla yabancı petrol bulmuş değildi. Tüm bu nedenlerle Gulf'ın Bahreyn üzerindeki arama izni Socal adıyla tanınan Standard of California Şirketi'ne gitti. Gulf'ın aksine "Socal" Türkiye Petrolleri üyesi değildi ve bunun için de Kızıl Hat kısıtlamasının dışında kalıyordu. İmtiyazı elde tutması için Socal Kanada temsilcisi olarak Bahreyn Petrol Şirketi'ni kurmuştur.

İleriki günlerde Bahreyn'de Socal, Kuveyt'te Gulf İngiltere hükümetinin duvar gibi sağlam, ödün vermez muhalefetine çarpacak, İngiltere hükümetinin bölgeye Amerikan şirketleri sokulmasına şiddetle itiraz ettiğine tanık olacaktı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere, Körfez bölgesine Alman nüfuzunun sızmasını önlemek için aralarında Kuveyt ve Bahreyn şeyhleri de olan yöre şeyhleriyle bir sözleşme yaptı. Sözleşme petrol çalışmalarının sadece İngilizler'e emanet edilmesini ve yabancı ilişkilerin de İngiltere hükümeti aracılığıyla yapılmasını öngörüyordu. Bu sözleşmeye dayanarak şimdi İngiltere ve Bahreyn veya Kuveyt'te olsun her imtiyaz anlaşmasında, "İngiltere uyruklu" olmayı şart koşuyordu. Bu madde uyarınca petrol çalışmaları "İngilizler" tarafından yapılacak, Amerikalılarca yapılmayacaktı. Bu madde Gulf'ın veya Socal'ın imtiyazlarını işletemeyeceği anlamına geliyordu.

Durum Birleşik Devletler'in desteğindeki Socal ve Gulf şirketlerinin bir tarafı, İngiltere hükümetinin diğer tarafı oluşturduğu bir seri can sıkıcı tartışmalarla ele alınıyordu. Amerikan petrollleri "milliyetçilikle ilgili maddenin" kendilerini Körfez'deki şeyhliklerden uzak tutmak için kurnazca planlanmış kasıtlı bir "engel" olduğu inancındaydı. Gerçek şudur ki, İngiltere hükümeti ken-

disini yağmalanmış, kapana kıstırılmış hissediyor, gücü kendinden büyük Amerika karşısında savunmada kalıyor, imparatorluk için yaşamsal saydığı konumları elde tutma pahasına amansızca çabalıyordu.

1929 yılında, İngiltere hükümeti bir kez daha durum değerlendirmesi yaptı. Sonuçta yeni bir karara varıp, Amerikan sermayesinin devreye girmesinin her koşul ve durumda İngiltere'nin kontrolünde olan bölgelerdeki petrol çalışmalarını hızlandıracağı sonucuna vardı. Bunun hem her zaman para ihtiyacında olan ve bulamadığı zaman İngiltere'den isteyen yöre şeyhlerinin, hem de güvenilir petrol ihtiyacındaki Kraliyet donanmasının yararına olacağı kararına vardı. Kabul etmesinin başka bir nedeni de Amerika'dan yağdırılan yoğun diplomatik baskıydı. Artık İngiltere hükümeti en azından Bahreyn konusunda geri dönüş yapmak yanlısıydı. Bu karar uyarınca Socal ile bir sözleşme yapıldı. Sözleşme gereğince Amerikan hükümetine Bahreyn imtiyazını işletme hakkı tanınıyor, yalnız bu da bir koşula bağlanıyordu. Bu işletme hakkını sadece İngiltere'nin konumunu ve politik üstünlüğünü garantileyen belirli koşullar altında kullanacaktı. Örneğin, şirketten Şeyh'e gönderilecek her türlü mesaj veya yazı İngiltere hükümetinin yerel temsilcisi olan siyasi ajan aracılığıyla gönderilecekti.

Bahreyn Petrol Şirketi kazı işine ancak bir yıl sonra, 1931 Ekimi'nde başlayabildi ve 31 Mayıs 1932'de ilk petrole rastladı. Artık Körfez'in Arap kesiminde petrol bulunmuştu. Üretim miktarı mütevazı olmakla beraber Bahreyn'deki keşfin anlamı büyüktü ve bu çok daha geniş sonuçlar verecek tarihi bir olayın ilk belirtileriydi. Haber, kurulu bütün şirketler üzerinde bomba tesiri yapmıştı. Belki on yıl boyu, petrol hakkındaki sabit fikirleriyle hor görülüp alay konusu yapılan Binbaşı Holmes şimdi az da olsa içgüdüleri, hayal gücü sayesinde saygınlık kazanmıştı. Acaba yapmış olduklarını çok daha büyük sahalarda da yapsa yine başarılı olur muydu? Ne de olsa küçük Bahreyn Adası Arap Yarımadası'ndan sadece yirmi mil uzaktaydı ve dış görünüme göre jeolojisi de tamamen aynıydı.

İbni Suud

1930'lu yılların başında İngiltere'nin Kuveyt'teki siyasi temsilcisi, komşu Suudi Arabistan hükümdarından "her zaman uzağı görebilen akıllı İbni Suud" diye söz ederdi. Aslında o yıllarda İbni Suud'un o derece uzağı görecek hali yoktu. Bu onun için bir lüks sayılırdı. İbni Suud ciddi bir sorunun baskısı altındaydı. Maliyesi için paraya ihtiyacı vardı ve bunu acil olarak bulmak zorundaydı. Kendisini petrol konusunu düşünmeye bu sorun götürmüştür. Kuşkusuz henüz ülkesinin gelecekteki petrol durumunun ne olacağını bilmiyordu ve bu konuda bir hayli kuşkuluydu. Ayrıca uzak bir olasılıkla petrol bulunduğu takdirde bu endüstrideki gelişmenin krallığı için ne anlam taşıyacağını düşünüyor, mutsuzluk duyuyordu. Yabancı sermaye ve teknisyenlerin geleneksel değerleri ve ilişkileri bozup belki de yok edeceğinden endişe duyuyordu. Petrol arama için imtiyaz bağışlamaksa yeterli parasal kaynak sağlayacağı için kanısınca çok daha farklı bir konuydu.

Abdül Aziz, bin Abdal Rahman Al Faysal Al Saud elli yaşını henüz doldurmuştu. Otoriter bir fiziki yapıya sahip, bir doksan boyunda, kocaman göğüslü bir adamdı. Bu görünümüyle yurttaşlarının çoğunun tepesinden bakar gibiydi. On sene önce Basra'ya ziyaret için gelen biri onun çok geçerli bir tanımlamasını yapmıştı. O günlerde Basra'da bulunan bir İngiliz görevlinin anlatımıyla Kral "Tipik göçebe şeyhlerden daha iri bir yapıya sahip olmakla beraber soylu bir Arap'ın özelliklerini taşıyordu. Bir kartalı anımsatan profili, gelişmiş burun delikleri, belirgin dudakları ve sivri bir sakalın daha da anlam kazandırdığı uzun dar çenesiyle dikkat çeken bir adamdı. Bu özelliklerine hem savaş hem de devlet işlerindeki yeteneğini de katmasıyla kabilesinin gözünde daha da itibar kazanmıştı." Abdül Aziz adıyla da tanınan İbni Suud'un gerek savaşta, gerekse devlet işlerinde yeteneklerini büyük başarıyla kanıtladığı hiçbir zaman yadsınamaz. Ülkeyi inşa etmede,

modern Suudi Arabistan'ı kurmada olağanüstü hizmetleri olmuştur. Ne var ki, hükümdarlığının ilk günlerinde tüm milli serveti devenin sırtına yüklediği heybe içinde taşıyan bir hükümdar olarak ün kazanmıştı.

Suudi hanedanı 1700'lü yılların başında Arabistan'ın merkezinde bir plato olan Nejd'deki Dariya kasabasında Muhammed bin Suud tarafından kurulmuştu. Muhammed Bin Suud bu bölgede, ruhani liderleri olan ve İslamiyet'in katı prensiplerini benimsemiş Abdul Vahab'ın davasını benimsemiş olarak onun izinden gidiyordu. İslamiyet'in bu yönü ileri yıllarda hanedanın kurulmasında bu kuruluşun temel taşı, dinsel harcı olmuştur. Suudi ailesi, Vahabiler'le birlikte, kısa sürede gerçekleştirmek istedikleri bir zafer programı yaptılar. Bu program yarım yüzyıl içinde onları Arap Yarımadası'nın çoğu yerinde egemen kılacaktı. Ancak Suudi Krallığı'nın genişlemesi Osmanlı Türkleri'nde panik yaratmış ve Osmanlı hükümeti bir seferberlik düzenleyip, 1818'de Suudi Arabistan'ı yenilgiye uğratmıştır. Bu arada Muhammed'in torununun torunu Abdullah İstanbul'a götürülüyor, orada başı kesiliyordu. Zamanla Abdullah oğlu Turki bu defa Riyad'da merkezlenen Suudi Krallığı'nı yeniden kurduysa da, Turki'nin iki torunu arasındaki güç çatışması yüzünden bu ilk Suudi hükümdarlığının yeniden canlandırılması başarılı olamamıştır. Sonraki günlerde, üçüncü torun olan Abdul Rahman, nefret ettikleri ve rakipleri olan Al Rashid ailesi zamanında bir süre için Riyad'da valilik yapmıştır. Ancak 1891'de Abdul Rahman ailesi maiyetleriyle birlikte ülkeden kaçıp sürgün hayatı yaşayacaktı. Sürgüne giderken beraberinde geleceğin İbni Suud'u olan oğlu Abdul Aziz'i de almıştı. Abdul Rahman sürgün yolculuğunun bir kısmını bir devenin semerine tutturulmuş heybe içinde saklanarak yapmıştı. O ve maiyeti iki yıllarını oradan oraya sürüklenerek, yaşamlarını çölün derinliklerinde sürdüren göçebe kabilesiyle bir arada geçirdiler. Sonunda Kuveyt'te hüküm süren Sabah ailesi, onlara çağrı yaparak, İran Körfezi'nde küçük bir kente yerleşmeye davet etti.

Kendi açısından Abdul Rahman iki ayrı hedef peşindeydi. Suudi hanedanını kullanarak Arabistan'ın hâkimi olmak ve Sünni Müslümanlar'ın Vahabi kolunu evrensel yapmak. Oğlu İbni Suud'u bu iki amacın her ikisinde de alet olarak kullanmak istiyordu. Kuveyt Emiri Mubarek genç Suudi prensi kanatları altına alıp siyasal bilimler ve dış politikanın hakkaniyetle saptanması konularında eğitti. İleriki yıllarda İbni Suud'un belirttiği gibi Mubarek ona "avantajlarını ve dezavantajlarını nasıl değerlendirebileceğini öğretmiş", bunu anlamasını sağlamıştı. Bir taraftan da katı bir din eğitimi görüyor, Ispartalılar gibi sert koşullar altında bir yaşam sürüyor, daha küçük yaşta savaş ve çölde sağ kalabilme sanatlarını öğreniyordu. Çok geçmeden Türkler'in Suudiler'in müzmin düşmanı Rashid'leri o zamanlarda İngiltere himayesindeki Kuveyt'e karşı kıştırtmalarıyla, bu sanatları uygulama fırsatını bulacaktı. İlk önlem olarak Kuveyt Emiri o zaman henüz yirmi yaşında olan İbni Suud'u, Riyad'ı Rashid'lerden geri almaya gönderdi. Çöl içinde küçük bir kuvvetle yola çıkan İbni Suud'un düşmana ilk saldırısı püskürtülmüştü. İkinci girişiminde ise gizlilik ve kuvvet faktörlerinin her ikisini de kullanarak güneş batıncaya kadar kente girmeyi başarıyor, güneş doğarken ise Rashid'in valisini kılıçtan geçiriyordu. 1902 Ocak ayında yirmi bir yaşındayken babası onu Nejd Valisi ve Vahabiler'in İmam'ı ilan ediyordu. Artık o Al-Suud Krallığı'nın ikinci restorasyonuna başlamıştı.

Bu tarihi izleyen birkaç yıl içinde İbni Suud sürekli askeri harekâtlar düzenleyerek kendini merkezi Arabistan'ın hâkimi ilan etti ve bu unvanla tanınmayı sağladı. O güne kadar, kendisini "Kardeşlik" anlamına gelen yeni Ikhwan hareketinin lideri de yapmıştı. "Ikhwan" kendilerini dine adamış savaşçıların oluşturduğu yeni bir hareketti ve Arabistan'a süratle yayılıyor, bu yolla da İbni Suud'a bir alay sadık asker sağlıyordu. 1913-14 yıllarında, Doğu Arabistan'ı da kontrolü altına aldı ki, burada büyük, meskun olmayan Al-Hasa Vahası da vardı. Suudiler Sünni idi ve Vahabi sülalesine mensuptu. Al Hasa'da yaşamakta olan halk ise daha çok Şii Müslümanlar'dan oluştuğu için, İbni Suud Al-Hasa'da mülki idareye ve okullara özel itina gösterdi ve bu yolla Şiiler'in durumunu güvenceye alarak çevreye zarar vermelerini önledi. Vahabizm doktrinine bağlı olmak-

la beraber İbni Suud akıllı bir politikacıydı ve her zaman için Şiiler'in damarına fazlaca basmanın politik açıdan kendilerine zarar getireceğini biliyordu. Bir sırası geldiğinde şunları söylemişti: "İçinizde otuz bin Şii var. Bunların hepsi Al-Hasa'da barış ve güvenlik içinde yaşıyor. Onları hiçbir zaman hiç kimse rahatsız edemez. Tek isteğimiz bayram günlerinde halk içine çıkıp fazla gösteri yapmamaları."

Suud İmparatorluğu'nun muhalifi olan son bölgeler de Birinci Dünya Şavaşı'nı izleyen birkaç yıl içinde imparatorluğa ilhak edilmişti. Daha sonra, 1922 yılında İngiliz Yüksek Temsilcisi İbni Suud ve Kuveyt Emiri yüzünden çıkan anlaşmazlıklara öfkelenerek eline kırmızı bir kalem alıp bizzat kendisi harita üzerinde bu iki ülke arasındaki sınırları çizip tayin ediyordu. Ayrıca İbni Suud'un sınırları boyunca biri Kuveyt'le diğeri de Irak'la paylaşılan iki ayrı "Tarafsız Bölge" tayin etti.

"Tarafsız Bölge" yaratılmasındaki neden buranın Bedeviler'le ortaklaşa idare edilişi ve Bedeviler'in sürülerini otlatmak için zaman zaman buradan geçmelerini temindi. 1925 Aralık ayında, İbni Suud kuvvetlerine bağlı vahşi Ikhwan'lar Arap Yarımadası'nın batı kesiminde, Kızıldeniz'e sınır olan yerde, kutsal İslam toprağı Hicaz'ı ele geçirmişti. Burada Cidde limanı ve iki kutsal kent Mekke ve Medine vardı. 1926 Ocak ayında Mekke'deki Büyük Cami'de, hac duaları bittikten sonra İbni Suud Hicaz Kralı ilan ediliyor, Suud hanedanı dünya Müslümanları'nın kutsal topraklarının emanetçisi oluyordu. Böylece kırk beş yaşındayken İbni Suud Arabistan'ın tek hâkimi oluyordu. Yirmi beş yıllık bir süre içinde sürdürdüğü ustaca savaşlar ve basiretli politikayla Arap Yarımadası'nın onda dokuzunda Suudi hükümdarlığını yeniden kurmuştu. Restorasyon hareketi bütünüyle tamamlanmıştı.

Ancak bu defa İbni Suud'un bölgede yayılmasında kendisiyle birlik olan Ikhwan savaşçıları Vahabizm'den geri dönüş yaptığı gerekçesiyle İbni Suud'u eleştirmeye başladı. Telefon, telgraf, radyo, motosiklet gibi ülkeye sızmakta olan modern araçların şeytan icadı olduğunu iddia ederek İbni Suud'u acımasızca suçladılar ve İngilizler'le işbirliği yapmakla itham ettiler. Giderek İbni Suud'a yardımcı olmaktan kaçındılar ve 1927'de ona karşı ayaklandılar. Ancak İbni Suud onları yenilgiye uğratmış ve 1930 tarihine gelinceye kadar da Ikhwan hareketini yok edip kontrolü altına almıştı. Zafer kazanılmıştı ve sıra önlem almaya, inşaası için yaşamının otuz yılını verdiği ülkenin güvencesini ve gelişmesini sağlamaya gelmişti. 1932 yılında birlik ve beraberlik anısını yaşatmak için ülkenin adı değiştiriliyor; "Hicaz ve Nejd ve Bağlı Ülkeler" iken bugünkü isim olan Suudi Arabistan adını alıyordu.

Artık İbni Suud çabalarıyla başarıya ulaşmış, zafer tacını giymişti. Ancak bu defa da başka bir sorun ülkeyi tehdit etmeye başladı. İbni Suud parasız kalmış, süratle yokluğa doğru gidiyordu. Büyük depresyonun dünyayı sarmasıyla Müslümanlar'ın Mekke'ye akını yavaşlamıştı; o güne kadar imkânı olan her Müslüman'ın yaşamı boyunca en az bir kez hac ziyareti yapması beklendiği halde, depresyon nedeniyle bu akın bir hayli yavaşlamıştı. Kral'ın gelirinin asıl kaynağı hac ziyaretlerinden geldiği için bu, Kral adına istenmeyen bir şeydi. İbni Suud'un mali durumu giderek çıkmaza giriyordu. Faturalar ödenemiyor; memur maaşları altı, sekiz ay gecikiyordu. O güne kadar İbni Suud kabilelere "Kabile tahsisatı" adıyla bir para ödüyor, bu muhaliflerle dolu ülkede kişileri birbirine bağlayan en etkin yapıştırıcı oluyordu. Son zamanlarda bu da yapılmaz olmuş, krallığın her yanını huzursuzluk sarmıştı. İşleri daha da kötüye götürmek istercesine Kral o günlerde maliyeti çok yüksek taahhütlere girmiş, ülkede iletişimi sağlamak için yurtiçi radyo şebekesi yapmaktan Cidde için su şebekesi kurmaya kadar çeşitli pahalı faaliyetlere yönelmişti. Ancak bunların kaynağı nereden gelecekti? Bu defa İbni Suud vergileri zamanından bir yıl evvel toplamaya yöneldi. Oğlu Faysal'ı yardım veya yatırım bulması ümidiyle Avrupa'ya gönderdiyse de başarı sağlayamadı. Mali sorunları giderek artarken Kral nereden yardım isteyeceğini şaşırmış gibiydi.

Büyücünün Çıraklığı

Belki de İbni Suud Krallığı'nın toprakları altında paha biçilmez değerler vardı... Nitekim bir otomobil gezisinde kendisine eşlik eden bir dostu bir olasılıkla 1930 yılı güzünde, ona böyle demişti. Bu kişi, bir İngiliz olan ve evvelce Amerikan Hint Sivil Servisi'nde hizmet görmüş, sonradan Cidde'de tüccar olarak çalışmaya başlamış ve son birkaç ay evvel de din değiştirip, İbni Suud vasiliğinde Müslümanlığı kabul etmiş biriydi. İslamiyete geçişinden sonra bizzat Kral tarafından ismi değiştirilip "Abdullah" olmuştu. Aslında gerçek ismi Harry St. John Bridger Philby olup arkadaşlarınca Jack diye çağrılan bu adam yirminci yüzyılın en ismi çıkmış "ikili oynayan" ajanlardan Harold Kim Philby'nin eksantrik babası olmakla anılır. Kim Philby İngiltere Casusluk Servisi'nde Sovyetler'e karşı faaliyet göstermek için kurulmuş olan "karşı casusluk servisinde" görev yaparken, aynı zamanda Sovyetler adına da casusluk yapıyordu. Birden fazla rol alma sanatını babasından öğrenmiş olmalı ki, seneler sonra "ikili casus" olarak yaşadığı yıllar hakkındaki hatıralarını okuyan sonradan emekli olmuş bir mahkeme tercümanı onun tıpatıp "babasının kopyası" olduğunu söyleyecekti.

Babası Jack Philby ise şaşmaz bir muhalif, otorite ve inanca karşı her zaman karşı koyan biriydi. Bir gün Cidde'de, küçük Avrupalı topluluğun insanları olmadan da yaşayabileceğini göstermek için halk içinde aleni olarak oyuncak maymunlarına "show" bile yaptırmıştı. Seylan'da yetişmiş, eğitimini Cambridge, Trinity Kolej'de yapıp mezun olduktan sonra kariyerine Amerikan Hint Sivil Servisi'nde başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin Bağdat ve Basra'daki siyasi temsilciliklerinde görev almıştı. Kendisinin Arap dünyasıyla tanışması da bu münasebetle olmuştur. Tanrı vergisi olan dil uzmanlığıyla, önce Arapça öğrenme fırsatı bulmuş, bu onu Arap kavimleri ve hükümdarlarının "genealojisine" yani mezhep, soy incelemesine kadar götürmüştür. Bu yeteneği hayatı boyunca onu meşgul etmiş, belki de zamanının en güçlü hükümdarı İbni Suud'la tanışmasına neden olmuştu. Onunla ilk defa 1917'de, bir görevle Riyad'da bulunduğu sırada, bir toplantıda karşılaşmıştı. İbni Suud'la tam otuz dört saat süren bir röportaj sonunda artık Philby yaşamının geri kalan yılları için kaderini çizmişti.

1925'te İngiltere'nin Ortadoğu'da izlediği politikaya öfkelenerek hâlâ üyesi olduğu halde, Amerikan Hint Sivil Servisi'nden ayrıldı. O sıralar Ürdün'de görevliydi. Cidde'de bir ticaret şirketi kurmak için Suudi Arabistan'a geri döndü. Bu ara İbni Suud'la olan dostluğunu da tazelemiş, zamanla onun gayri resmi danışmanı olmuş, Kral'la beraber seyahat edip, av partilerine katılmaya, hatta Kral'ın Özel Konseyi ile yaptığı gece söyleşilerinde bile yer almaya başlamıştı. İbni Suud, Philby'ye özel ilgi gösteriyordu. 1930 yılında Müslümanlığa döndüğü günün gecesi, Philby'nin anımsadığına göre, Kral ona "Keşke ben de senin gibi Müslüman olup da yeniden dört eşim daha olsaydı" diyordu. Tabii ki Müslüman olmadan evvel Philby bir hayli acılı olan sünnet işleminden geçmişti. Bazılarının savına göre din konusunda Philby inancı olan biri değildi ve sadece iş muamelelerinde kendine kolaylık sağlamak ve ülkede rahatça hareket edebilmek için Müslüman olmuştu. Din değiştirmesi tutkularından en az birini gerçekleştirmesine yaramıştı ki bu açıdan özellikle araştırmacı, haritacı ve Arabistan tarihçisi olarak meşhur olmuştur. Yıllar boyu birçok yorucu yolculuk yapmıştı. Bu yolculuklar daha çok Arap Yarımadası'nın büyük kısmını kapsamıştı. Rubal-Khali gibi Arabistan'ın güneydoğusundaki ıssız geziden Kuzeybatı Arabistan'ın eski Yahudi topluluklarını aramak için yaptığı yolculuklara kadar bütün bölgeyi taramıştı. Gösterdiği çalışma ve gayretlere karşılık Royal Geographic Society tarafında "Kuruculara verilen Madalya" (Founders Medal) ile ödüllendirilmiştir.

İngiltere'ye döndüğü zamanlar İngiliz âdetlerine uymaya özen gösterir, melon şapka giyer, imparatorluk sömürgelerinde âdet olduğu gibi, akşam yemeklerinde beyaz ceket giymeyi hiç ihmal etmezdi. Arabistan'da olduğu zaman bile her zaman beş çayı içer, hasta gibi bağlı olduğu kriket sahalarından ayrılmazdı. Ama tüm bunlara karşın İngiltere ve İngiliz politikasıyla hiçbir zaman

bağdaşamamış, bunları "Doğu dünyasında geleneksel Batı üstünlüğü" olarak görmüştür. Bağdaşmak bir yana, tam tersine "Ben her türlü yabancı kontrolden kendini kurtarmış Doğu şampiyonlarının ilkiyim" diye öğünürdü. İngilizler'in Philby'yi son derece can sıkıcı bulduklarından şüphe edilemez. Bir İngiliz yetkilinin sözleriyle, "Bay Philby 5 yıl evvel hükümetteki görevinden ayrıldığından beri hükümeti ve hükümetin Ortadoğu politikasını yere batırmak, yanlış yorumlamak için karşısına çıkan hiçbir fırsatı kaçırmamıştı. Başvurduğu metotlar uygarlıktan uzak olduğu kadar özensizdi de. Bu adam tam bir halk düşmanıydı ve ne yazık ki etkisi altındaki İbni Suud sırf onun ve onun entrikaları yüzünden son yıllar içinde kendilerine bu denli sıkıntı vermişti." Başka bir yetkili ise onu "Dört dörtlük bir hilekâr" olarak tanımlamıştır.

Suud üzerindeki nüfuzu ne olursa olsun, bir konu çok açıktır. Philby İbni Suud'un karşı karşıya olduğu çok ciddi mali sorunları ve bu sorunların krallığı için oluşturduğu tehditleri gayet iyi biliyordu. 1930 yılı güzünde yaptıkları otomobil gezisinde İbni Suud'un her zamankinden düşünceli halini görmüş, elinden geldiğince neşeli bir tavırla Kral'ın ve hükümetin tıpkı gömülü hazineler üstünde uyuya kalmış insanlara benzediğini söylemişti. Philby çöl altında çok büyük servetler yattığı inancındaydı. Ancak, kanısına göre, bunların çıkarılması için planlama, diğer bir deyişle, yabancı uzmanlık ve yabancı sermaye gerekiyordu.

Philby'nin sözlerine Kral şu yanıtı veriyordu: "Oh, Philby biri çıkıp bana bir milyon pound teklif etse ona istediği bütün imtiyazları verirdim."

Philby bu defa Kral'a, hiç kimsenin bir milyon pound veya buna yakın bir parayı önce bir tarama ve araştırma yapmadan vermeyeceğini söylemişti. Kral aslında petrolden çok su bulmak istiyor ve su için arama yapılmasını istiyordu. Madem ki Kral'ın istediği buydu, Philby de ona bu iş için en uygun kişiyi önerecekti: Petrol aramada ünlü ve nüfuzlu bir işadamı olan Charles Crane. Philby'nin anlattığına göre, Crane Arap dünyasına karşı özel ilgisi olan ve majesteleriyle el sıkışma uğruna neredeyse gözünün birini vermeye razı biriydi. O günlerde komşu Yemen'in gelişme projelerine parasal yardım yapıyordu. Philby onun o sıralar Kahire'de olduğunu söylüyordu. Kral onu Suudi Arabistan'a davet etse ne iyi olurdu!

İbni Suud, Philby'nin isteğine uyarak Crane'i ülkesine davet edecek ve 25 Şubat 1931'de konuğunu Cidde'de ağırlayacaktı. Crane'in gelişi nedeniyle Kral onu büyük törenlerle ağırlayacak, onuruna çok pahalı ve görkemli şölenler verecekti. Bu şölenlerin birinde konuğunu eğlendirmek için Kral'ın özel koruyucularından birkaç yüzü bir araya gelerek "büyüleyici bir biçimde" kılıç dansı yapmışlardı. Armağanlara gelince, bunlar arasında birçok kilim ve halı, hançer, kılıç ve ayrıca iki soylu Arap atı vardı. Crane'in Suudi Arabistan'da geçirdiği günlerde bu iki adam çölün susuzluktan yarılmış toprakları ve belki de Nejd altında yatan yeraltı nehirlerinden söz ederlerdi. Crane Kral'a deneyimlerinden bahsederken bir tarihte Mısır'dan çağrı alıp oraya gittiğini, Mısır'da uygulanan sulama sistemini sonradan nasıl California çölündeki India kasabasının ekili topraklarında şahsen uygulayıp başarılı olduğunu, araziyi artezyen kuyularıyla sulayabildiğini anlatıyordu. Şimdi de sırf İbni Suud'la yeni dostlukları nedeniyle, masrafı kendine ait olmak üzere Amerikalı maden mühendisi Karl Twitchell'i Suudi Krallığı'nın su potansiyelini araştırmaya ülkeye getiriyordu. Twitchell o sıralar Crane'e ait bir projede görevli olarak Yemen'de bulunuyordu. Sonunda Arabistan çölünde artezyen suyu olup olmadığını anlamak için 1500 millik çok yorucu bir yolculuktan sonra 1931 Nisanı'nda Cidde'ye ulaşan Twitchell yazık ki kötü haberlerle gelmişti. Arabistan çölü altında artezyen suyu bulunduğuna dair herhangi bir belirti yoktu.

Bundan bir yıl sonra, 1932 Martı'nda gelirlerle giderler arasındaki açığın doruğa ulaştığı noktada, Kral Riyad'da, sorunlarını çok iyi bilen Kuveyt Emiri Şeyh Ahmed'in ziyaretini kabul ediyordu. Şeyh üç yüz millik uzaklıkta kum ve çakıl denizini motosikletle geçmiş, bundan da iyi bir ders almıştı. Bu yolculuk ona bu yolu geçecek her arabanın en az beş yolcuyla geçmesi gerektiğini, çünkü "kuma gömülen bir arabanın ancak beş kişi tarafından çıkarılabileceğini" öğretmişti.

Bir araya geldiklerinde ilk olarak iki hükümdar birbirlerine bağlılık yemini ettiler. Şeyh Ahmed, İbni Suud'a "büyük biraderi" olduğunu söylediğinde Kral'ın gözleri dolu dolu oluyor, karşılık olarak şunları söylüyordu: "Son üç yıl içinde Al Suud ve Al Sabah sancakları her zaferde ve her yenilgide nasıl yan yana dalgalandıysa, bugün ve gelecekte de aynı şeyin devam etmesi için dua ediyorum."

Şeyh Ahmed bu defaki karşılaşmalarında İbni Suud'un sağlık durumunun hiç de iyi olmadığını, genel bir çöküşün belirtilerini Kral'ın her halinden anlamış ve etkilenmişti. Kuveyt'e döndüğünde bu konudaki izlenimlerini İngiliz siyasi ajanına duyurup onun da aynı fikirde olduğunu anladıktan sonra şöyle diyordu: "Hey gidi günler… Bir zamanlar bu adamın krallıkta yaşayan en sert adam olduğuna, her hücum ve akını onun başlattığına inanmak ne kadar zor!" Şeyh Ahmed bu arada Kral'dan "para harcamak yolunda yavaştan almasını" rica etmekten de geri kalmıyor, "aksi takdirde bir gün mutlaka 'parçalanmaya' mahkûm olacağını" söylüyordu. Özellikle de ülkenin her yanında gözlenen motorlu araç israfından söz edip bu konuda "dobra dobra" konuşuyor, Kral'ın dikkatini çekmeye çalışıyordu. Ne var ki Kral için birkaç lüks arabaya sahip olmak artık bir tutku olmuştu. Bunu bildiği halde Şeyh Ahmed, İbni Suud'un araba sayısını dörtte üç oranda azaltması için ısrar etmiş, "Ford ve Chevrolet marka" arabaları yeğlemesini tavsiye etmişti. Ne garip tir ki Ahmed çölü, Kral Suud'un hediyesi olan son model, sekiz silindirli bir Cadillac Limuzin'le geçmiştir.

İbni Suud ve Şeyh Ahmed zaman zaman petrol araması konusunda da tartışırdı. Kral o güne kadar birtakım ön incelemeler yapılmasına izin verdiğini söylüyor, ancak yabancılara imtiyaz tanınması konusunda hiç de hevesli olmadığını ilave etmekten geri kalmıyordu. Ancak, artık durum değişmiş, Kral'ın karşı karşıya olduğu mali zorluklar bir hayli artmıştı. Bu koşullar altında İbni Suud'a bir seçenek kalmamış gibiydi. Ne yapabilirdi ki? Amerikalı Mühendis Twitchell ülkenin doğu kısmında, Al-Hasa'da bazı petrol belirtilerine rastladığını bir raporda bildirmişti. Bu rapora dayanarak California Standard Oil petrol araması yapıp 31 Mayıs 1932'de Bahreyn'de petrol bulmuştu. Bu buluş Al-Hasa'nın konumunu bir anda ve fazlasıyla ön plana çıkarıyor, ayrıca İbni Suud'un krallığı içinde yabancı yatırım yapılmasına daha sıcak bakmasına neden oluyordu. Twitchell, bu arada mühendis olduğu, petrol aramacısı olmadığı konusunda İbni Suud'u ikna etmek istediyse de, sonunda Kral'ın isteğiyle Birleşik Devletler'de bu işle ilgilenip yatırım yapmayı kabul ediyordu.

Görüşmeler

Bahreyn'de petrole rastlanmasından aylar önce California Standard Oil Al-Hasa'da imtiyaz edinmek isteyerek bu konuyu araştırmaya başlamıştı. Şimdi ise Socal, Twitchell ile tanışmış, bu tanışmadan memnun ve mutlu olarak onu hemen kabul etmiş, hatta sözleşmelere tartışmacı olarak atamıştı. Twitchell 1933 Şubatı'nda, Socal avukatlarından Lloyd Hamilton'un eşliğinde, İbni Suud'un Maliye Bakanı Abdullah Süleyman'la bir uzlaşmaya varmak için Suudi Arabistan'a dönüyordu. Şimdi artık karşılarında kurnaz ve usta bir muhalif vardı. Süleyman, Kral'ın özel sekreterinin erkek kardeşiydi. Sözleşmede yer alan idarecilerin çoğu ise Suriyeli, Mısırlı ve Libyalı olmasına karşın, Süleyman doğuştan Najdi idi. Süleyman genç bir adamken Bombay'daki bir Arap tüccara asistanlık yapmıştı. Bombay'da geçirdiği zamanı ticaret ve iş yaşamını öğrenmekle değerlendirmişti. Kral onu "dayanağım" diye çağırırdı. Gerçek şudur ki "bu çelimsiz, yaşı belli olmayan küçük adam" aslında İbni Suud'un saray içi çevresinde en güçlü olan kişiydi. Hem maliye konusunda, hem de savunma ve hac konularında tüm sorumluluk ona verilmişti. İbni Suud'un söylediğine göre "Tam anlamıyla perde arkasındaki adam oluyor, ortalarda pek görünmüyor, kendisini daima kapılar ardında saklıyordu." Aynı kişi şunu da söylemiştir: "Ancak güç ve nüfuz açısından o derece heybetliydi ki çoğu kez onu Arabistan'ın taçsız kralı olarak görmüşümdür."

Kuşku yok ki Süleyman Kral ailesi dışında krallıktaki en kudretli adamdı. Üzerine muazzam bir çalışma yükü almıştı ve bunu kendi icadı olan ve sadece kendinin anlayabildiği bir muhasebe sistemine, kamu maliyesine dayanarak yapıyordu. Gizililiğe son derece önem verir, işlerin akışını kendinden başkasının bilmesini istemezdi. Kanısına göre bu şekilde herhangi potansiyel bir rakibin yoluna çıkmasını önlüyordu. Bir konuda karar vermek için kendi otorite ve inisiyatifini kullanma yetkisine karşın petrol konusunda Kral'a bilgi vermeye özen gösterir, uzun mesajlar yollardı. Socal'le Al-Hasa'da imtiyaz uzlaşması tartışmalarında ne istediğini gayet iyi bilerek yola çıkmıştı – istediği çok büyük miktarda paraydı ve bunu mümkün olduğunca çabuk istiyordu. Bölgede petrol bulunup bulunmadığı ise o an için önemli olmayıp sonradan ele alınabilecek bir konuydu.

Hasa'ya girmek için yarışanlar sadece Twitchell ve Hamilton'dan ibaret değildi. Irak Petrol Şirketi, yani daha önceki adıyla Türkiye Petrol Şirketi de aynı şey için çabalıyordu ve Stephen Longringg'i temsilci olarak görevlendirmişti. Daha önce Irak'ta İngiltere'nin temsilciliğini yapmış olan Longringg bu durumda aynı zamanda Anglo-Pers Şirketi'nin de fiilen temsilcisi oluyordu. Bunun nedeni, Anglo-Pers'in IPC (Uluslararası Petrol Şirketi) ve Kızıl Hat Anlaşması'ndaki katılımı nedeniyle bu işi kendi başına yapma yetkisi bulunmamasıydı. 1933 Martı'nda İngiliz Elçisi Andrew Ryan Londra'ya yazdığı raporda şunları söylüyordu: "Sahne hazır durumdadır. Bu sahnedeki başoyuncu haris Abdullah Süleyman'dır. Süleyman Hasa'daki petrolün daha şimdiden pazarlanmaya hazır olduğu kanısında. Öteki oyuncular Twitchell ve Hamilton, California Standard Oil'i temsil ediyor. Longringg'e gelince… o Irak Petrol Şirketi'nin temsilcisi." Ne var ki oyunun karakteri, Kral'ı tamamen dışlamış, ondan hiç söz etmemişti. Bu arada çok büyük bir de yanlış değerlendirme yapmış, Harry St. John Bridger Philby'den "ikinci derece önemde yedek oyuncu" olarak bahsetmişti ki bu tamamen bir yanılgıdır.

1932'deki Bahreyn grevinde Socal, görev vermek için Philby'yi aradı. Socal'den bir yetkilinin açıklamasına göre "Philby'nin Majesteleri İbni Suud'la kontak kurmasını istiyordu." Ancak Philby Socal'i oyaladı. Çeşitli petrol şirketlerinin aralarında girişecekleri rekabet sonu, dostu Kral'ın çok daha iyi bir teklif alacağının bilincindeydi. Bu yüzden Socal'i oyalarken aynı zamanda Irak Petrol Şirketi'yle de, şirketin başüyesi Anglo-Pers aracılığıyla temas ediyor, şirket mensuplarını Socal'in de Al-Hasa'ya ilgi gösterdiği konusunda uyarıyordu. Bu ara Anglo-Pers Şirketi başarkeoloğuna yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Ben kişisel olarak sözü edilen şirketle hiçbir şekilde bağlantılı değilim. Ancak genel olarak görevim bu konularla ilgilenen ve hükümetin harekete geçmesi açısından yararlı olabilecek herkese yardıma hazırım." Sonuçta Philby, Socal'in danışmanlığına atandı ve şirketle iş sözleşmesi imzaladı. Ne var ki bu sözleşmenin gizli kalmasını istemiş, bundan kimseye söz etmemiştir. Socal'in danışmanlığını yaparken IPC ile olan kontratını da devam ettirmiştir. Bu işi o denli başarıyla yapıyordu ki IPC temsilcisi Longringg kendisine büyük güven duyuyor, sırdaş sayıyordu. Gerçek şudur ki Philby'nin asıl sadakati sadece Kral'ın kendisineydi.

Philby Socal'le olan yeni bağlantısından çok memnundu. Kanısına göre bu yolla bir Amerikan şirketinin Arabistan'da başarılı olmasına yardım edecek, bu başarı sayesinde aslanın kuyruğunu çekmek yani bölgede İngiltere'nin çıkarlarını sona erdirmek mümkün olacaktı. Socal'le yapmış olduğu sözleşme kişisel açıdan da Philby'nin rahatlamasını sağlamıştı. Çünkü ticaret şirketi ülke için birçok proje üretmesine karşın, kraliyetle iş yapan herkesle aynı akıbeti paylaşıyor, yani ücretini alamıyordu. Oysa ki yapmak istediği birçok şey için ve öncelikle de Cambridge Üniversitesi'nde okuyan oğlu Kim'in okul taksitlerini karşılamak için paraya çok ihtiyacı vardı. Sonunda Socal, hizmetlerine karşı Jack Philby'ye altı aylık bir süre için ayda bin dolar ücret ve ancak imtiyaz anlaşmasının resmen imzalanmasından ve petrolün bulunmasından sonra geçerli olmak üzere de bir ikramiye vaat etti. Böylece nihayet Kim Philby'nin Cambridge'de derslerine devamı mümkün olmuştu. Ne var ki Kim Philby öğrenimindeki ilk adımı iyi bir Sovyet casusu olmak için atacaktı…

Tartışmalar sürüp giderken bir konu tüm açıklığıyla belli olmuştu. Suudiler mutlaka büyük miktarda bir ön ödeme istiyordu ve asıl amaçları buydu. Philby, bunu bildiği için Socal'e yazdığı mektupta görüşlerini şu sözlerle anlatıyordu: "Siz Suudiler'e peşinen hatırı sayılır bir pro quo (bedel) ödemedikçe benim size boş ümitler verip imtiyazı alacağınızı söylememde hiçbir yarar yoktur. Gerçek şudur ki İbni Suud hükümeti borç içindedir ve kredi aldığı yerlere borcunu ödemede gecikmektedir. Bu kişilere borcunu ödeyebilmesi için potansiyel kaynaklarını ipotek etmenin tek yol olduğu inanç ve ümidindedir."

Batı kaynaklı iki grup imtiyazlara bakış açısından birbirlerinden farklı konumdaydı. Socal, imtiyaz almaya çok hevesliydi. Irak Petrol Şirketi'yse, arkasında Anglo-Pers olduğu için, tamamen başka bir düşüncedeydi. Longringg Philby'ye bir itirafta bulunmuş, şunu söylemişti: "Daha fazla petrole ihtiyacımız yok, durum istediğimizden çok daha fazla petrol çıkacağını gösteriyor ve biz bu kadar çok petrolü ne yapacağımızı bilmiyoruz. Ayrıca, rakiplerin tümünü de uzak tutmak istiyoruz ve bu bizim için yaşamsal bir konu." Bu da IPC'nin çabalarını ileriye dönük planlar için değil, durumu korumak için yaptığının işaretiydi. Ayrıca IPC ve aslında Anglo-Pers Al-Hasa'daki petrol potansiyeli konusunda hâlâ şüphe içinde olduklarından, Suudi Arabistan'a büyük bir yatırım yapmayı da istemiyordu. Longringg ise İngiliz elçisine problemli petrol çıkarma hakkı için büyük para ödemenin, kendi deyimiyle "para verip boynunda tasması olan domuz satın almanın anlamı yoktu."

Görüşmelerin uzayıp sürüncemede kalmasından öteki şirketler giderek tedirgin oluyorsa da, Philby hayatından memnundu. Esrarengiz adam olmaktan hoşnut, üstlendiği çeşitli rolleri yapmakla meşguldü; Socal için ücretli görevli olarak çalışırken, bir taraftan da Suudiler'in danışmanlığını, IPC'nin antrenörlüğünü Longringg'in de sırdaşlığını yapıyor, zaman zaman da ünlü petrolcülerin konuşmalarına katılıp, Kral'la Mekke'ye yaptığı son oto yolculuğunda majestelerinin kendisine söylediklerini duyurmaktan geri kalmıyordu. Philby'nin kafasını meşgul eden şey sadece petrol değildi. Suudi hükümeti ve hacı nakliyatı şirketi için motorlu araç ithalatı üzerinde tekel almak istiyor ve bu işle de ilgileniyordu. Çalıştığı bir başka iş de ülkede telsiz-sistemi kurmaktı ve Philby bu konuyla da ilgileniyordu.

Socal Şirketi imtiyaza karşı çok istekli olduğu halde Suudiler'in istediği paranın ancak beşte birini teklif ediyordu. 1933 Nisanı'nın ilk günlerinde Socal'den bir yetkili Philby'ye yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Görüşmelerimiz düğümlenme noktasına gelmiş bulunuyor… Ülke petrol potansiyeli yönünden kendini kanıtlamış değil. Bu durumda bir petrol şirketi için bölgenin jeolojisine göz atmadan büyük paralar ödemek çılgınlığın en büyüğü olur." Aslında Socal'ın IPC ve Anglo-Pers'i düşünerek fazla endişe etmesi için bir sebep yoktu; çünkü bu ikisi de isteksizdi ve teklif yapsalar bile ancak Socal'in verdiğinden de azını vereceklerdi. Sonunda Philby müdahale edip Longringg'e şunları söyleyecekti: "Eşyalarınızı toplayıp gitseniz iyi olur. Amerikalılar bu miktarın çok üstünde, çok daha fazla vermeye hazır." Bu sözü Philby'den duyan Longringg, kendinden isteneni tıpatıp yerine getirip, apar topar bölgeden ayrılacak, sahneyi Socal'e bırakacaktı. Philby bu arada Socal ve Süleyman'a iltifatta geri kalmıyor, "bu yumuşama" aşamasından söz ediyor ve bu da kuşkusuz Socal'den çok daha yüksek bir teklif gelmesiyle sonuçlanıyordu.

1933 Mayıs ayına gelindiğinde Socal ile Suudi Arabistan arasındaki imtiyaz sözleşmesinin taslağı son şeklini bulmuş, Kral hazretlerinin imzasına sunulmuştu. Artık majestenin "lütfedip" imzalaması bekleniyordu. Konu bir kez daha Asiller Meclisi'nde ele alınıp tartışıldıktan sonra İbni Suud, Abdullah Süleyman'a şöyle diyecekti: "Allah'a güven ve imzala!" Anlaşma 35.000 pound (175.000 dolar) değerinde altınla ödeme yapılmasını, bunun 30.000 pound'unun borç, 5.000 pound'unun birinci senenin avans olarak ödenen vergisi şeklinde olmasını öngörüyordu. Bu ödemeden on sekiz ay sonra 20.000 pound'luk (100.000 dolar) ikinci bir ödeme de yapılacaktı. Toplam para ancak hükümetin petrol vergisi ödeme zamanı geldiğinde ödenecekti. Bütün bunlardan başka şirket, petrol bulunması halinde 100.000 pound'luk (500.000 dolar) ek bir ödeme yapma-

yı da taahhüt ediyordu. İmtiyaz altmış yıl için geçerli olacak, 360.000 milkare araziyi kapsayacaktı. Sonunda sözleşme 29 Mayıs 1933'te imzalandı. İbni Suud böylece uzun zamandan beri beklediği nakit paraya kavuşmuş oluyordu. Kral'ın ve Maliye Bakanı'nın imzadan evvel üzerinde ısrar ettikleri diğer bir konu da aramanın mümkün olduğunca çabuk yapılmasıydı ki, bu da Socal için itici bir güç olmuştur.

Geriye çözülmesi gereken tek bir soru kalıyordu, o da bu kadar çok altının nasıl bulunacağıydı. Amerika altın standardı limitini o günlerde henüz aşmış olduğundan Socal'ın altını doğrudan Birleşik Devletler'den çekme isteği Maliye Bakanı Dean Acheson tarafından geri çevriliyordu. Sonunda Garanti Tröst'ün Londra teşkilatı Socal adına hareket ederek Royal Mint'ten otuz beş bin altın sikke temin edip bunu yedi kutu halinde P ve O hattına ait bir gemiye yükleyerek Suudi Arabistan'a gönderdi. Bu yapılırken gönderilen sikkeler üzerinde Kraliçe Viktorya'nın resminin bulunmamasına, erkek hükümdara benzer resimli sikke göndermeye özen gösterilmişti. Bunun sebebi, erkeklerin egemen olduğu Suudi Arabistan toplumunda Kraliçe Viktorya'nın resmi bulunan paraların devalüe edileceği korkusuydu.

İmtiyazın Amerikalı bir şirketçe kazanılması, hiç kuşku yok ki bölgedeki siyasi çıkar yapısını değiştirmeye başlayacaktı. Nitekim Philby, İngiltere Elçisi Sir Andrew Ryan'a Socal'ın imtiyazı kazandığını söylediği zaman Ryan "yıldırım çarpmış gibi olmuş, yüzü öfkeden ve düş kırıklığından kararmıştı." Philby'yi ise bu durum sonsuz mutlu etmişti.* İngiltere'nin kaybı Amerika'nın kazancı demekti, ancak Washington bu gerçeği tanımakta yavaş davranmıştır. Socal'den birbiri ardına gelen protestolara rağmen Roosevelt idaresi diplomatik temsilcilik kurmayı reddediyor, bıkkınlıkla buna gerek olmadığını söylüyordu: Ancak 1939 yılında Birleşik Devletler Mısır'a atadığı elçiyi aynı zamanda Suudi Arabistan'a da atıyor ve 1942'ye kadar Suudi Arabistan'da resmi bir temsilcilik kurmuyordu. Nihayet 1942'de, Suudi Arabistan'da devamlı, tek-adamlı bir elçilik kuruluyordu.

Anglo-Pers ve Irak Petrol Şirketi fazla çekingen ve cimri davranmakla hata ettiklerini anlamışlardı. IPC üyeleri kendi aralarında konuşup şikâyette bulunuyor, ancak aynı hatayı bir kere daha yinelememeye karar veriyordu. 1936'da, bu grup Suudi Arabistan'ın batı kısmında, Ürdün'den ta Yemen'e kadar uzanan Hicaz'da bir imtiyaz elde etti. Bu defa ileri sürülen sözleşme koşulları üç yıl önce Socal'e ileri sürülen koşullara oranla çok daha ağırdı. Tek engel imtiyazı aldığı halde IPC'nin petrolün zerresine bile rastlamamasıydı.

Kuveyt

Arap Yarımadası'nda petrol açısından dikkat çeken tek ülke Suudi Arabistan değildi. Son on yıldır, komşu Kuveyt'te de imtiyaz elde etme çabaları ve bunun için yapılan görüşmeler süregelmekteydi. Bahreyn'de yapılan petrol arama çabalarının sonucu Kuveyt Emiri Şeyh Ahmed'i bir hayli tedirgin etmiş, 1931'de Binbaşı Holmes'e şu sözleri söylemesine neden olmuştu: "Bahreyn'deki petrol çalışmalarını gözleyip petrolden eser olmadığını gördüğümde sanki kalbime bir hançer saplandı." 1921'de Kuveyt Emirliği'ne getirilmiş olan Ahmed, genellikle neşeli bir mizaca sahip, daima modernliği ile övünen biriydi. 1920'li yıllarda entarisinin altına Batı tarzı pantolon ve deri ayakkabı giyerdi. İngiltere donanmasıyla özel olarak ilgilenen Şeyh'in çalışma odasının duvarları İngiltereli subay ve savaş filolarının resimleriyle doluydu. Bu merakından başka bir faaliyetle daha meşgul olurdu ki Kuveyt'in o günlerde içinde bulunduğu tehlikeli konumda dengelemeye yönelik bu merak, üst düzey bir İngiliz diplomatın deyimiyle "bir hayli tehlikeli bir politikay-

* 1944'te, Standard of California ve Texaco'nun ortaklaşa sahip olduğu Casoc (California-Arabistan Standard Oil Company) adını değiştirmek istemişti; daha doğrusu isimdeki sıralamayı değiştirmek istemiş 'Casoc' adını, 'Aramco' diye anılan 'Arabistan-Amerikan Petrol Şirketi'ne dönüştürmüştü.

dı." Şeyh "Majestelerinin hükümetini, Irak hükümetini ve Kral İbni Suud'u birbirlerine düşürmek gibi çok tehlikeli bir politikaya merak sarmıştı."

Bu dengeleme konusu Kuveyt açısından her zaman için ülkenin en önemli konusuydu. Küçük bir devlet olarak Kuveyt eskiden beri kendinden güçlü ülkelere karşı bağımsızlığını ve özgürlüğünü garantilemek durumundaydı. Konumu itibariyle İran Körfezi'nin başlangıcında olduğu için Basra ile Mekke arasındaki ticaret ve göç yolu üzerinde bulunduğundan, uzun yıllardan beri ticari yaşamda rolü vardı. Bağımsız bir prenslik olarak ortaya çıkması ise on sekizinci yüzyılın ortalarında, Arabistan Yarımadası içinden gelen göçebe kökenli kavimlerin oraya yerleşmesiyle ve 1757'de hükümdar olarak Al Sabah ailesinden bir şeyh seçmeleriyle başlar. On dokuzuncu yüzyılın başına gelindiğinde Kuveyt Yukarı Körfez'de ticaret merkezi haline gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'na bir miktar vergi ödemekle beraber, Türk otoritesine doğrudan boyun eğmeye karşı direniyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonunda İngiltere, Berlin-Bağdat demiryolunun simgelediği Alman nüfuzunu ve ülkeye Almanlar'ın sızmasını engellemek, Kuveyt ise Osmanlılar'a karşı olan bağımsızlığını devam ettirmek ve garantilemek istiyordu. Sonuç olarak İngiltere Kuveyt'in dış işlerinin sorumluluğunu üzerine aldı ve daha sonra da emirlik üzerinde "koruyuculuk" görevini yüklendi.

Durumun bu şekilde gözüktüğü günlerde hem Anglo-Pers ve hem de Gulf şirketleri Şeyh Ahmed'e kur yapmaya başlamıştı. Binbaşı Holmes'in anlamlı ve oldukça da çelişkili imtiyazını almış olan "Gulf" Holmes'i ve onun şirketini (ki Dışişleri bu şirkete "Gulf'un Çakalı" adını vermişti) kullanarak işlerini yürütüyordu. Anglo-Pers Şirketi Kuveyt'te petrol bulma olasılığını hâlâ şüpheyle karşılamaktaydı. Ayrıca, kanısına göre, petrol arama işi başarıyla sonuçlansa bile, buradan çıkacak petrol, zaten aşırı petrol sorunuyla cebelleşen dünya pazarına bir miktar daha fazla petrol vermekten başka işe yaramayacaktı. Diğer bir sorun da Anglo-Pers yöneticilerinin duyduğu korkudan kaynaklanıyordu. Bu yöneticiler, en kıymetli imtiyazları olan İran topraklarında "Şah'ın eski suçlamalarını yenileyerek Anglo-Pers'lilerin, enerjilerini İran'da harcama yerine, orada burada boş yere heba ettiği iddiasını yenilemesinden korkuyorlardı." Öyleyse "Anglo-Pers hangi nedenle Kuveyt'te imtiyaz peşindeydi?" sorusu akla gelebilir. Bunun yanıtı çok basitti. Anglo-Pers, başka bir şirket Kuveyt'te imtiyaz ele geçirirken orada Kuveyt'in yanı başında durup hiçbir şey yapmadan duruma seyirci kalmayı göze alamıyordu. Anglo-Pers'in asıl amacı müdafaaya yönelikti; başka bir şirketin "kanadı altında saydığı" Kuveyt'te ilerlemesini engellemek, İran ve Irak'taki kendi konumunun tehdide uğramasına engel olmak istiyordu. Orada çok büyük bir risk vardı. Sir John Cadman'ın ısrarla belirtmeye devam ettiği gibi, Kuveyt Anglo-Pers'in "nüfuz sahası" içindeydi.

Bu ara Şeyh Ahmed de mali durumunun bozuk oluşu nedeniyle imtiyaz peşindekilere kur yapmaktan geri durmuyordu. İran Körfezi kıyılarındaki diğer bütün şeyhlikler gibi Kuveyt de çok ciddi ekonomik zorlukların pençesinde kıvranmaktaydı. O güne kadar Kuveyt'in bir numaralı endüstrisi ve yabancı kaynaklı kazancının en önde gelen unsuru yerel inci ticareti olmuştu. O günlerde ise ortaya, Şeyh Ahmed'in deyimiyle aptal bir Japon satıcı çıkmış, yapay teknikle kültür incisi yapmaya kalkmıştı. Miye'de bir mülki amir olan Kokichi Mikimoto adındaki bu adam istiridye ve incilere çok düşkün olup, yaşamının birçok senesini bu işe adamış, bu uğurda birçok zorluklara göğüs germişti. Nitekim, Mikimoto'nun çabaları sonuçsuz kalmadı ve sonunda 1930 yılında, dünya mücevhercilik pazarlarında büyük Japon kültür incisi görülmeye başladı. Bunlar büyük rağbet gördüğünden kısa sürede kültür tekniğiyle üretilen inci talebi arttı ve dalgıçların Kuveyt'ten ve İran Körfezi'nin diğer yerlerinden su altına dalıp çıkardığı doğal inciye olan talep geriledi hatta tamamıyla sona erdi. Artık Kuveyt ekonomisi tam anlamıyla yok olmuştu; iihracattan gelen gelir durmuş, tüccarlar iflas durumuna gelmiş, gemiler sahile çekilmiş, dalgıçlar yapacak iş olmadığından bir kez daha çöle dönmüştü. Şeyh Ahmed ve prensliği için artık ivedilikle yeni gelir kaynağı bulmak zorunlu olmuştu.

Bu küçük ülke daha başka birçok iktisadi zorlukla da karşı karşıyaydı. Büyük Depresyon Kuveyt ve öteki şeyhliklerin ekonomilerini genel olarak alabora etmiş, sakat bırakmıştı. Koşullar o denli olumsuzdu ki Arabistan sahilindeki köle sahipleri kölelerin masrafından kurtulmak için bunları yok pahasına, hatta zararına satıyorlardı. Şeyh Ahmed bu ara komşu ülkeler Suudi Arabistan ve Irak'la olan ilişkilerinde kendisine yeterli destek vermediği için İngiltere'ye ateş püskürüyordu. Bu nedenle Şeyh Kuveyt'e bir Amerikan petrol şirketinin girmesinden yanaydı. Amerikan siyasi ilgisinin bu noktaya çekilmesiyle İngiltere'ye ve bölgedeki rakiplerine karşı konumunun güçleneceği kanısındaydı. Yine de bütün bu söylenenlere karşın, İngiltere'den tamamen vazgeçmenin yararına olmayacağını biliyor, buna cesaret edemiyordu. Komşularının tümüne karşı, Suudi Arabistan ve Irak'a karşı politik ve askeri güvence için hâlâ en çok İngiltere'ye dayanıyordu. Irak, hakları konusunda ülkeye meydan okumakta devam ediyor, İran ise Kuveyt'in varlığını ve meşruluğunu tanımıyordu. Kuveyt çok küçük bir ülkeydi. Körfez'de egemen olan İngiltere'nin hükümranlığıydı. Bunu bilen Şeyh, Kraliyet donanmasının pratik değerini anlayıp tanımaya mecburdu.

İngiltere hükümetine gelince, o kendi hesabına bölgedeki nüfuz ve konumunu muhafaza için elinden geleni yapmaya razıydı. Bunun anlamı şudur: İmtiyazlardan her birinin mutlaka ve yalnızca bir İngiliz şirketine gitmesini istiyor, bunun için çalışıyor, bunu garantilemek istiyordu. Ancak, bu nasıl yapılacaktı? Bahreyn olayında İngiltere'ye uyruklu olma kuralı ve buna ait müeyyide uygulanmamış, bir kenara bırakılmış olduğu halde, bu defa Kuveyt'te uygulanması için Londra ısrar ediyordu. Bu uygulamayla şirketinin Doğu Şirketi'ne katılımı önemli miktarda önlenmiş olacaktı ve neticede petrol geliştirme işinin sadece İngiliz kontrolü altındaki bir firmaya verilmesi gerekecekti. Ancak "Gulf" bu çifte standardı, ayrıcalıklı uygulamayı derhal protesto edip Birleşik Devletler Dışişleri'ne bildiriyor, Dışişleri de kendine düşeni yaparak 1931 yılı sonunda konuyu İngiltere nezdinde gündeme getirip baskı yapıyordu.

İngiltere amirallik makamı "uyruk müeyyidesine" mutlaka bağlı kalınmasını istiyor, bu konuda inat ediyordu. Bu şekilde davranmasının başlıca iki amacı vardı. Bilinen stratejik ve askeri petrol mevcuduna sahip olma isteği ve herhangi bir durumda Kuveyt'in iç bölgelerindeki Amerikalı yurttaşların korunmasında İngiltere'nin karşılaşabileceği güçlükler. Böyle bir durum, İngiltere'nin kanısına göre Amerikan savaş gemilerinin İngiltere'nin sağlayamadığı korumayı sağlama gerekçesiyle Körfez işlerine burnunu sokmasıyla sonuçlanabilirdi ki, bu da en istenmeyen şeydi. Ancak tüm bu nedenlerden başka asıl can alıcı sebep, bir yetkilinin de söylediği gibi, "en yaşamsal çıkarlarının tehlikede olduğu bir arenada, İngiltere'nin 'nüfuz ve konumunu' bir başka ülkeye, kendinden daha zengin bir ülkeye bırakma" korkusuydu. Konuyu biraz daha gözden geçirdikten sonra İngiltere hükümetinin anahtar durumundaki bakanlıkları Dışişleri Bakanlığı, Sömürgeler Bakanlığı ve Petrol Departmanı, bir araya gelerek ortak bir karara varıp, uyruk müeyyidesini biraz hafifletmek istediler. Dışişleri'nden bir yetkilinin sözleriyle "Birleşik Devletler'le patlak verecek bir petrol savaşı en istemedikleri şeydi." Gerçekten de Amerikan sermayesinin bölgenin siyasi istikrarına ve iktisadi gelişmesine katkısı büyüktü ve bu da İngiltere'nin çıkarınaydı. Sonuçta, 1932 Nisanı'nda İngiltere hükümeti uyruk konusundan vazgeçip bunu bir kenara bırakıyordu. O zaman var olan koşullara göre bunun herhangi büyük bir bedeli yoktu ve bırakılmaması için geçerli bir neden de mevcut değildi. Netice itibariyle, Anglo-Pers Kuveyt'te petrol aramaya hiç de heves etmiyordu. Anglo-Pers Şirketi Başkanı Sir John Cadman bu konuda Dışişleri Bakanlığı'na şunları söylemiştir: "Kuveyt'te bulunacak herhangi miktarda petrol Anglo-Pers Şirketi'nin hiçbir şekilde ilgisini çekmeyecektir. Amerikalılar bu ülkede istediklerini aramakta serbesttir!"

Gulf Şirketi ve Birleşik Devletler uyruk müeyyidesinin dışlanmış olmasından çok memnundu. Ancak, bundan en çok sevinç duyan kişi Binbaşı Holmes'di. Onun sözleriyle, iyi yönleriyle ele alındığında "bu muhteşem zaferin şerefi, İngiltere'deki en popüler adam dediği kişiye Ame-

rikan Elçisi Andrew Mellon'a aitti." Elçi Mellon Amerika'nın eski Maliye Bakanı olup Körfez petrolünü kontrol etmiş olan ailenin oğluydu. Elçilik görevine 1932'de başladığında yetmiş yedi yaşında olan Andrew Mellon Londra'da son derece rahat bir yaşam sürüyordu. O günlerde Amerika'da alkollü içkilere yasak konduğu için, İngiltere'de içki konusunu kolayca hallediyor, istediği gibi yasalara uygun olarak içki içebiliyordu ve bundan da fazlasıyla hoşnuttu. İngiltere'de evlenmişti. İngiliz terzilerin elinden çıkmış giysi giymeyi âdet edinmişti. Ve en önemlisi, İngiltere'de nasıl iş yapılacağını da iyi biliyordu. Yaklaşık otuz yıl kadar önce Shell Şirketi'nin yeni doğmakta olan Gulf Petrol Şirketi'nden ayrılması ve aradaki anlaşmayı bozması için Marcus Samuel'i ikna amacıyla İngiltere'ye gitmiş, Spindletop'taki yeraltı basıncının azalması sonucunda, anlaşmanın etkisini kaybetmesi nedeniyle başarılı da olmuştu. Mellon başarısını sakin mizacına ve hiç eksilmeyen çekiciliğine borçluydu.

Ne var ki 1932 yılında hiç beklenmedik bir anda, Mellon'un tepesinde kara bulutlar uçuşmaya başlamıştı. İddiaya göre Maliye Bakanlığı günlerinde birkaç kez, dev Mellon imparatorluğuna bağlı şirketlere ayrıcalıklı muamele yapıldığı, destek sağlandığı olmuştu. Bu konuda üst üste gelen raporlar yüzünden Kongre harekete geçmiş, Mellon'u Maliye Bakanı olarak itham edip, mahkemeye verilmesini istemişti. İşte tam bu sıra, Hoover, acele davranıp Mellon'u birdenbire St James'e atadı. Mellon bunu itirazsız kabul edecek, onun bu tutumu ise bazı kimselerce kendisini gönüllü olarak sürgüne gönderdiği şeklinde yorumlanacaktı.

Mellon sadece ailenin bir büyüğü ve Gulf Şirketi'nin başkanı olan William Mellon'un amcası olmakla kalmıyordu. Aynı zamanda Gulf Şirketi'ne hayat veren ve entegre bir petrol şirketi olmasını sağlayan kişiydi. Maliye Bakanlığı'ndan ayrıldıktan sonra da Gulf Şirketi'ni Mellon ailesinin şirketi olarak görmüş ve şirkete karşı her zaman çok kişisel bir ilgi göstermeye devam etmişti. Gulf Kuveyt'e kapı açmak istiyordu ki bu çabasında Mellon Dışişleri Bakanlığı'ndaki nüfuzunu kullanarak işe müdahale etmiş ve Gulf'a bu sorununda yardımcı olmaya çalışmıştır. Elçilik göreviyle Londra'ya hareketinde (ki bu görev onu Kuveyt çatışmasının en kızgın olduğu yere getiriyordu) Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, adil davranmış olmak için arkasından kurallar yayınlıyor, Londra'daki Amerikan Elçiliği'ne şu telgrafı gönderiyordu: "Eleştiriyi önlemek için, geriye doğru eskilerin üstüne yaslanmak da kolay yolu seçmek olur. Yaptığımız her şeyde Gulf Petrol Şirketi'ne öteki şirketlere nasıl davranıyorsak tamamen eşit davranmalıyız. Benzer koşullar altında iyi niyetli Amerikan şirketlerine ne yardım yapacaksak, Gulf'a da tamamen aynını, ne daha azını ne de daha çoğunu yapmalıyız." Ne var ki bu hiç de kolay değildi. Dışişleri Bakanlığı'nda bile Gulf Şirketi "Mellon Şirketi" diye anılıyordu. İngilizler Gulf ile "Mellon Petrol Grubu'nun" aynı olduğu inancındaydı. Andrew Mellon bizzat kendisi de bu ikisi arasında bir ayırımın farkında değilmiş gibi davranırdı. Gulf'tan söz ederken, "benim şirketim" deyimini kullanır, davranışlarını da buna göre ayarlardı.

Londra her ne kadar Kuveyt'te uyrukla ilgili müeyyidenin hafifletilmesine razı olmuşsa da belirli bir konuda ısrarlı davranıyordu. Kuveyt'te imtiyaz için yapılan tüm başvuruları kendisi gözden geçirecek ve bunlardan hangisini kabul edeceği konusunda Emir'e tavsiyede bulunacaktı. Anglo-Pers imtiyaz konusuna ilgi göstermiyordu ve bu Cadman tarafından açıkça söylenmişti. Fakat sonra, 1932 Mayısı'nda Socal Şirketi'nin Bahreyn'de petrol bulmasıyla durum birden değişti. Aslında bu buluş tüm Arabistan sahilinin hem durumunu hem de perspektifini tümüyle değiştirmişti. İzleyen günlerde Anglo-Pers'in tam anlamıyla fikir değiştirdiğine tanık olundu. Bu arada Cadman hiç vakit geçirmeden Dışişleri Bakanlığı'na yazıp, evvelce bildirdiği beyanın geçeriz sayılmasını istedi. Çünkü artık Anglo-Pers ani bir kararla Kuveyt'te imtiyaz elde etmeye ve bunun için başvuruda bulunmaya karar vermişti. Anglo-Pers'in fikir değiştirmesinden en fazla memnunluk duyan kişi bizzat Şeyh'in kendisiydi. Bu konuda iş yaşantısında kural olan şu sözleri söylemiştir: "Evet, şimdi bir değil iki aklım var. Satıcı olarak bu benim lehimedir."

Bundan sonraki aşamada artık işler İngiltere hükümetine düşüyordu. Öncelikle Petrol Departmanı'nın harekete geçip hem Gulf'ın teklifini hem de Anglo-Pers'ten gelen yeni teklifi gözden geçirerek Emir'e bir "görüş" bildirmesi gerekiyordu. Ancak, "gözden geçirme" işlemi Londra'da bir hayli vakit alıp sürüncemede kaldığından, Holmes ve Gulf Şirketi ve ayrıca Birleşik Devletler hükümeti şüphelenmeye başlamıştı. Gecikmenin sadece bir bahane olduğuna, bunun Anglo-Pers'in başvurusu lehinde bir tavsiyeyle sonuçlanacağına inanıyorlardı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı konuyla fazla ilgilenmiyor gibi görünmek istiyor, "Sadece Mr. Mellon'un kişisel çıkarlarını gözetiyor" görünmemek için uzak duruyor, ancak Amerikan Elçiliği de sorunu yakından izliyordu. Takvimler 1932 yılının güz mevsimini gösterip, ortada tavsiyeye benzer bir şey olmayınca Mellon, sabrı taşmış olarak, protokol kuralını unutup konuyu doğrudan Dışişleri Bakanlığı'ndan öğrenmek istedi. Ne de olsa bu bir işti. Bu ara, pek sevilmeyen bir siyasetçi olarak tanınan Herbert Hoover'in çok yakında Beyaz Saray'dan atılacağı kulaktan kulağa yayılmış, herkes tarafından açıkça biliniyordu. Herbert Hoover'in dışlanması ise Mellon açısından fevkalade olumsuz anlamdaydı; çünkü elçilik konumunun sona ermesi demekti. Bu yüzden, söylentinin duyulup açığa çıkmasından sonra Mellon'un daha telaşlı ve aceleci davrandığını görürüz. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın üst düzey yetkililerinden birinin gözlemine göre "Amerikan Büyükelçisi imtiyazı kendi grubunun alması için büyük bir kişisel çaba göstermekteydi. Büyükelçilik görevinin sona ermesi yaklaştığına göre, bu kişisel çabalarının ne için yapıldığı hakkında lütfedip açıklama yapsa iyi olurdu!" Gerçekten de Mellon, işi aşırı bir coşkuyla izliyor, bu davranışı da dikkatleri çekiyordu. Hatta Amerikan Dışişleri'nden bir yetkili bu konuda kendisini uyarmak istemiş, Dışişleri Bakanı'nın "bu konuyla ilgilenmemesi, oluruna bırakması için" Mellon'la konuşmasını bile istemişti.

Sonunda bir gün Petrol Departmanı her iki başvuru üzerindeki incelemesini tamamladı ve İngiliz siyasi ajanının Kuveyt temsilcisi de bu kararı 1933 Ocak ayında Emir'e iletti. Ancak, bu karar hiçbir şeyi değiştirmemişti. Yaptığı tek şey Anglo-Pers'le Gulf arasında yeni, daha sert bir rekabet sahnesi açmaktı. Bu sahne karşılıklı olarak yapılan suçlamalar ve tehditlerle doluydu. Ancak Anglo-Pers giderek zayıflamaya başlıyordu ve şirket de bunun bilincindeydi. Şirketin gerçek serveti sayılabilecek İran'daki pozisyonu, Şah'ın oradaki imtiyazı 1932 Kasımı'nda tek yanlı olarak reddetmesi yüzünden tehlikeye girmişti.

Artık bir yanda imtiyaz için yapılan savaş, öte yanda da bunun alternatifi olan tek bir şey, işbirliği kalmıştı. Şirketlerin her biri teker teker diğer bir şirketin çetin kararlılığıyla karşılaşıyor, bu kararlılıktan ve onun arkasındaki güçlü kuvvetlerden etkileniyordu. Anglo-Pers Şirketi bütün bunların arkasında Amerika'nın servetini ve sahip olduğu büyük politik nüfuzu görürken, Gulf Şirketi bölgede egemen İngiliz gücünü hayal ediyordu. Bir çare olarak John Cadman Elçi Mellon'la birleşme olasılığından söz ettiyse de ondan kesin bir yanıt alamamıştı. Mellon'un görevden ayrılıp Birleşik Devletler'e dönüşünden sonra Cadman, Amerikan petrol çevrelerinde kendisinden "Andy Mellon ellerini Kuveyt'ten ayırmamak kararıyla yurda döndü" diye söz edildiğini duyacak, müteessir olacaktı.

1933 Mart ayı sonunda Cadman Londra'dan ayrılıp iptal edilen imtiyaz konusunda Şah'la konuşmak için İran'a yola çıkıyordu. Bu ara Kuveyt'e de uğrayıp imtiyazın ayrıntılarını Emir'le konuşmak istemişti. Öte yandan Cadman'ın oraya geleceğini ve bunun an meselesi olduğunu öğrenen Binbaşı Holmes, hiç vakit kaybetmeden Şeyh Ahmed'i görmeye gidiyor, Cadman'ın randevusundan sadece birkaç saat önce onunla konuşup, ağzından bir söz alıyordu. Cadman'ın masaya koyacağı teklif ne olursa olsun Şeyh son sözü ona, Holmes'e verecekti. Dasman Sarayı'nda Şeyh'le yalnız olarak karşılaştığında, Cadman Şeyh'i "Tümüyle İngiliz olan bir şirketin" daha yararına olacağına ikna etmeye çalışmış, Şeyh bu çabaya karşı şu yanıtı vermişti: "Şirketin hangi uyruktan olduğu onun için önemli değildi. Onun için asıl olan anlaşmada öngörülen ödemelerin yapılmasıydı. Bu yapıldığı sürece şirketin uyruğuna karşı Şeyh kayıtsızdı." Buna yanıt olarak Cadman ken-

di teklifini ortaya koyarak, evvelden de hazırlıklı olduğundan, cebinden altın bir dolmakalem çıkarıp, anlaşmayı imzalaması için Emir'e uzatıyordu. Bunu yaparken Şeyh'e bir de hatırlatma yaparak "Anlaşmayı derhal imzalaması koşuluyla, teklif ettiği miktarı iki katına çıkaracağını" söylüyordu. Sözlerinin sonunda "teklifi iki katına çıkaracağını ancak bunun ne kadar ettiğini şimdilik açıklamayacağını" söylüyordu. Ne yazık ki Şeyh Cadman'ı dinledikten sonra en içten teessüflerini bildirmekle yetindi. Holmes'e Cadman'ın sunabileceği teklif ne olursa olsun Gulf grubunun düzelmesi için bir fırsat tanıyacağına söz vermişti ve şimdi de bu sözünden dönemezdi.

Cadman bu cevap karşısında şaşırmış ve bir hayli de bozulmuştu. Artık Gulf ile ittifak yapmanın zorunlu olduğuna şüphesi kalmamıştı. Ne pahasına olursa olsun, Şeyh'in "iki alıcısı" mutlaka bire indirilmeliydi. Bu yapılmadıkça Şeyh bir grubu ötekine karşı oynayacak, birbirine düşürecek, bu yolla fiyatı yukarı çekecekti. Ayrıca teklif yarışında kaybetmediğini göstermek için Anglo-Pers'in Gulf ile ortak bir anlaşma yapması gerekiyordu. İki şirket arasında geçen çetin tartışmalardan sonra nihayet 1933 Aralığı'nda taraflar kesin koşulları belirlediler ve yüzde elliye yüzde elli hesabıyla yeni bir işletme için karara vardılar. Yeni kurulan işletmeye Kuveyt Petrol Şirketi adı verildi. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı Amerikan şirketlerinin yayılma gücünden korkmaya devam ettiği için Kuveyt Petrol Şirketi topraklarında fiilen yapılacak operasyonların "İngilizler'in elinde" olmasında ısrar ediyordu. Bunun sonucu olarak İngiltere hükümetiyle Kuveyt Petrol Şirketi arasında 1934 Mayısı'nda ek bir anlaşma daha imzalanıyor; anlaşmaya göre, İngiliz tarafına Gulf'a verilen yüzde 50'den başka ülkede petrol konusunda yapılacak her gelişme için egemenlik hakkı tanınıyordu.

Yeni kurulan Kuveyt Petrol Şirketi'nden imtiyaz kapma müzakerelerinde Şeyh Ahmed iki sadık adamını, Gulf için Holmes'i, Anglo-Pers için de çok daha genç olan Archibald Chisholm'u görevlendirmişti. Irak'tan Kuveyt'e gelirken gümrükte birbirleriyle karşılaşan bu iki adamı siyasi temsilcinin gönderdiği birer mektup bekliyordu. Temsilci mektupta "cennetten gönderilen bu iki adama" "hoş geldin" dileğinde bulunuyordu. Görünüşe göre iki şirket arasında rekabet devri artık sona ermişti. Kuveyt'e varışları üzerinden çok geçmeden bir pazar sabahı, bu iki adam kendilerini yörenin küçük kilisesinde yan yana oturup Amerikalı papazın yönettiği ayini dinler buldular. O günkü ayin İncil'deki "mutluluk" bahsiydi ve papaz tam "Kalpleri temiz olanları takdis ederim" dediği an Holmes'in yerinden kalkıp Chisholm'u dirseği ile dürterek "Nihayet sen ve ben kalben birbirimize karşı temiziz" diye fısıldadığı görüldü.

Ne var ki işler henüz tamamlanmamıştı. Şeyh Ahmed imtiyaz teklifçilerini birbirlerine düşürmekte gayet ustaydı ve bu konudaki tartışmaları başarıyla yürütüyordu. Ayrıca, Irak, İran ve Suudi Arabistan'daki siyasi gelişmeler ve imtiyaz şartları konularında iyi istihbarat alıyordu. Londra'nın ısrarı sonucunda elde edilen İngiliz egemenliği için imzalanmış anlaşmadan da hiç hoşnut değildi. Ancak yine de Şeyh Ahmed 23 Aralık 1934'te, istediklerini elde etmiş olarak, Kuveyt Petrol Şirketi'ne yetmiş beş yıl için imtiyaz tanıyan anlaşmayı imzalamıştır. Anlaşma Şeyh'e 35.700 pound (179.000 dolar) ön ödeme öngörüyordu. Ayrıca ticarete yeter miktarda petrol bulununcaya kadar senede en az 7150 pound (36.000 dolar) da para alacaktı. Petrol bulunduktan sonra senede en az 18.800 pound (94.000 dolar) veya biraz daha fazla para alacak, bu miktar bulunan petrolün hacmine göre saptanacaktı. Londra'daki Kuveyt Petrol Şirketi temsilciliğine Şeyh can dostu Frank Holmes'i atıyor, Holmes öldüğü yıl olan 1947 tarihine kadar bu görevde kalıyordu.

Tam İsabet

Kuveyt İmtiyazı, Suudi İmtiyazı'ndan bir buçuk yıl sonra imzalanmıştı. O güne gelinceye kadar da California Standard Oil, çoktan Suudi Arabistan'da faaliyete geçmiş, imtiyaz alması için California Arabistan Standard Oil Şirketi anlamına gelen Casoc'u kurmuştu. İdari karargâhlarsa Cidde'de bal-

konlu, kendi elektrik jeneratörü olan yüksek bir binadaydı. Bu yerin mal sahibi H. St. John B. Philby'in ta kendisiydi. 1933 Eylül ayında ülkenin öbür yanına Amerikalı jeologlardan ilk ikisinin beklenmedik bir anda geldiği gözlendi. Bunlar Bahreyn'den motorlu bir araçla gelip Jubail kasabasına inmişlerdi. Yörenin yerli halkına yabancılıklarını mümkün olduğunca hissettirmemek için sakal bırakmış, Araplarınki gibi saç kestirmiş, onlar gibi giysiler giymişlerdi. Sabahın erken saatlerinden başlayarak akşama kadar çölü gezip dolaştılar ve ilk incelemelerini tamamladılar. Birkaç gün sonra bu defa Bahreyn'deyken casusluk yetenekleriyle saptadıkları ve petrol bulunduğu anlaşılan bir noktaya geldiler. Burası petrol potansiyeli vaat eden jeolojik yapıt Dammam Kubbesi'ydi. Görünüşte terk edilmiş bir kum çölünü ve çıplak bir kayayı andıran bu yer Bahreyn'de Socal'ın petrol bulduğu benzer yapıta sadece yirmi beş mil uzaklıktaydı. Jeologlar buranın "tam isabetli petrol kaynağı" olduğuna inanarak 1934 yazında kazıya başladılar. Jeolog, mühendis ve inşaat mühendislerinin gereksinimi olan her şey, yiyecek olsun, araç gereç olsun, Los Angeles yakınındaki San Pedro'ya kadar uzanan bir hat üzerinden getirtiliyordu. Ne var ki ilk günlerdeki iyimserliğe karşın Dammam Kubbesi'nin "tam isabetli kaynak" olmadığı gözlenecekti. İlk açılan birkaç kuyudan hiçbirinden başarılı sonuç alınmamış, kuyular kuru çıkmıştı. En iyi kuyu zannedilenlerden bile olsa olsa çok küçük petrol ve hava zerresi çıkmış, ticari petrole benzer hiçbir şeye rastlanmamıştı.

Bu yılı izleyen birkaç sene içinde bölgeye daha başka Amerikalı jeologlar da geldi. Bunlar çölü didik didik ederek tarama yapıyor, bir yerden ötekine giderken deveye biniyorlardı. Deveyle yapılan bu yolculuklarda jeologlara on koruyucu ve ayrıca rehberler eşlik ederdi. Çalışma şartları çok çetindi; gündüzleri ısı 45 dereceye kadar yükseliyor, gece olunca da dondurucu bir soğuk çıkıyordu. Bir tarama gezisine sözgelimi Jubail'den eylülde çıkıldıysa, dönüş izleyen haziran ayından önce mümkün olmuyordu. İki yer arasındaki mesafenin ölçümünde, "mil" veya "kilometre" sözcükleri kulanılmaz, ölçü deve günleriyle ifade edilirdi. Jubail'den üç hafta uzağa, çölün tam ortasına vardıklarında artık yiyecek yüklü develerin celan ve Katar kuşlarını avlayıp yerler, bazen de oradan geçen bir bedeviden beş riyal (yaklaşık 1,35 dolar) karşılığı bir koyun alıp yerlerdi. Bu şartlara karşın sismografinin yeni tekniklerinden yararlanmayı ihmal etmez, uçakla ülke üzerinde hava taraması yaparlardı. Bu taramalarda tek motorlu Fairchild 21 kullanılır, uçağın zemininde açılmış bir yerden yüzeyin fotoğrafı çekilirken, çöl sıcağına dayanıklı olduğu için her zaman, özel olarak imal edilmiş Kodak marka film kullanılırdı. Uçaklar birbirinden altı mil aralıkla düz hat halinde paralel uçarlardı. Bu ara, jeologlar oturdukları pencere kenarından dışarıyı seyreder, üç mile kadar olan mesafe içinde, görebildikleri her şeyin, her yönden resmini çizerlerdi. Jeologlar zaman zaman petrol olduğunu gösteren işaretlere rastlasalar da bunlar "işaret" olmaktan öteye gitmezdi.

Bu araştırmalar sürüp giderken Socal'in San Francisco teşkilatı giderek proje konusunda endişelenmeye başlıyordu. Suudi imtiyazı konusunda çok değişik ruh hali içindeydiler. Öyle ki, bir Socal yetkilisinin ifadesine göre, zaman zaman açıkça, "Acaba bu Suudi konusundan vazgeçip harcadığımız 10 milyon doları zarar hanesine yazıp konuyu unutsak mı?" diye ciddi ciddi soruyorlardı. Ne var ki bu da her şeyi çözümleyemezdi, çünkü ortada başka bir korkutucu olasılık daha vardı; ya Socal petrolü dünyanın dağıtımına elverişli olmayan bir yerinde bulunursa? Ya petrol, dünya petrol pazarlarının bütün öteki global ekonomiler gibi "aşırı petrol"den yakınıp kıvrandığı depresyon günlerine rastlarsa? Diğer bir anlatımla, Socal, Arabistan'ın çöllerinde gerçekten petrol bulacak olsa bile, durum ne olacaktı?

Mavi Hat Anlaşması

Aslında Socal bu sorunun yabancısı değildi. Bahreyn'deki başarısından sonra o yüzden ortaya çıkan sorunları iyi biliyordu. Bahreyn'de mevcut üretim kapasitesi günde 13.000 varildi. Potansi-

yel kapasitenin de günde 30.000 varil olacağı öngörülüyordu. Ancak pazarlara açılış kapısı olmadığından, 1935 yılının ilk yarısında Socal Bahreyn'deki üretimini günde 2500 varile indirmek zorunda kalmıştı. Avrupa'daki rafineriler Bahreyn ham petrolü gibi yüksek sülfür içerikli petrolü işletmeye müsait olmadığı için doğrudan Avrupa rafinerilerine ham petrol satmada güçlük çekiyordu. Socal, New Jersey Standard Oil, Shell ve Anglo-Pers şirketlerine pazarlama anlaşması yapmak için müracaat etmişse de, müracaatı kabul görmemişti. Socal'a daha başka daha istikrarlı olan bir şey gerekiyordu. Bunun kendisine ait ortak bir teşekkül olduğunu anlayarak harekete geçti.

1936 yılının ilk günlerinde, moralsiz ve ümidini yitirmiş olan K.R. Kingsbury, Socal başkanı olarak New York City'ye geliyordu. Dillon'daki yatırım bankasının başkanı James Forrestal kısaca "King" diye anılan Kingsbury ile Texaco'nun da Socal gibi bir problemi olduğunu ve bunun en az Socal'inki kadar ciddi olduğunu fark etmişti. Problem şuydu: Socal'in Afrika ve Asya'da kapsamlı bir pazarlama şebekesi olduğu halde Doğu Yarıküre'de de sistemi yürütecek kendine ait ham petrolü yoktu, bu yüzden ürününü Amerika'dan sevk ediyordu. Ortadoğu kaynaklı petrol potansiyeli bulmadığı sürece Texaco ileriki yıllarda pazarlarını ve parasını kaybetmeye mahkûmdu. Artık Forrestall'e tüm açıklığıyla belli olduğuna göre bunu önlemenin yolu Socal'in düşük maliyetli ham petrol potansiyelini Texaco'nun Doğu Yarıküresi dağıtım sistemine bağlamaktı. Bu, her iki şirket için de mutlaka yararlı olacaktı.

Ancak, bu nasıl yapılacaktı? Forrestal, Dillon'un ve Read Şirketi Başkan Yardımcısı Paul Nitze'nin yardımını sağlayarak büyük, yeni bir işletmenin kurulması için bir plan yaptı. Socal ve Texaco yeni kuruluş için "Süveyş doğusundaki tüm varlıklarını" seferber etmeyi kararlaştırdı. Buna karşılık işletme üzerinde kârları eşit olacaktı. Socal Bahreyn'deki ve Suudi Arabistan'daki imtiyazlarıyla yetinmeyip Doğu Hint Adaları'ndaki bir imtiyazını da ortaya koyuyordu. Ortak İşletme Texaco'nun Afrika ve Asya'daki yaygın pazarlama sistemini de devralacaktı. Bu iki şirketin dışındaki şirketlerse Kızıl Hat konumlarını muhafaza etmekte serbestti. Socal ve Texaco ise kendi konsolide bölgelerini "Mavi Hat" dedikleri çizgiyle saptıyorlardı. Yeni kurulan ortak şirket Caltex (eski California-Texas Şirketi) hem Bahreyn üretimi için hem de Suudi Arabistan'da sonunda bulunabilecek herhangi bir petrol için çıkış kapısı bulmakla yükümlüydü.

O güne kadar Bahreyn'in petrol pazarlarındaki yıkıcı etkisinden yakınan uluslararası şirketler, Socal'in Texas'la anlaşmasıyla bu durumdan kurtuluyorlardı. IPC ise Socal'in Bahreyn'deki faaliyetlerinin "can sıktığını" söyleyerek yakınmaya devam ediyor, "kendilerini satın almaya çalışacağını söylüyor", diğer kuruluşun pazarcılık açısından "fazla bir tedirginlik vermeyeceğini" sonuçta İngiltere'nin çıkarları açısından iyi sonuç vereceğini savunuyordu. Bu işletme, savına göre "az da olsa istikrar sağlayacaktı"; Caltex'in kurulması da iyi bir işaretti. Suudi Arabistan'da bulunacak herhangi bir petrolün idare edilebileceğini, mutlaka fiyatları alabora etmesi gerekmediğini gösteriyordu. Komşu Kuveyt'e gelince, o zaten Anglo-Pers'in ve Gulf'ın güvenilir ellerindeydi.

Keşif

Kuveyt'te petrol aramaları 1935 yılında başladıysa da, sismik çalışmalar ancak 1936'da başlamıştı. Kuveyt'in güneydoğusundaki Burgan arazisi bölgenin petrol açısından en çok şey vaat eden yöresi olarak saptanmıştı. Nitekim bu bölgede 23 Şubat 1938'de en beklenmedik bir anda petrole rastlanmış, petrol büyük bir güçle fışkırmıştı. Sonuçta burada petrol keşfi yapılmış ve keşfin ölçümü için petrol yatağının hemen bitişiğinde bir kum rezervuarı kurularak petrolün hiç kesintisiz rezervuar içine akması sağlanmış, sonra da petrol ateşe verilmişti. Alevler içinde yanmakta olan petrolün çıkardığı ısı o denli yoğundu ki rezervuarın kum duvarları aniden cam tabakalarına dönüşüyordu. Durumu gözleyen Anglo-Pers ve Gulf yöneticilerini bu durum çok rahatlatıyor, derin bir nefes almalarını sağlıyordu. Binbaşı Frank Holmes sevinçten uçar gibiydi. Dasman Sa-

rayı'ndaki Şeyh Ahmed ise artık kültür incisi konusunun ekonomik tehdidinden kurtulduğunu düşünüp huzura kavuşuyordu.

Arada geçen zaman içinde Suudi Arabistan'da petrol aramaları yapılıyordu, ancak bu aramalar ardı ardına düş kırıklığıyla sonuçlanıyordu. Bu durum Socal yönetim kurulunu giderek daha çok tedirgin edip, hareketsizliğe yöneltiyordu. 1937 Kasımı'nda, Socal'in yabancı üretimden sorumlu başkanı Arabistan'a telgraf çekerek kesin bir emir verdi. Bundan böyle hiçbir proje önce ayrıntılı bir teklifle başvuruda bulunulmadan ele alınmayacaktı. Aradan bir süre geçiyor, 1938 Martı'nda Kuveyt'teki petrol keşfinden birkaç hafta sonra bomba gibi bir haber çevreyi sarıyordu. Dammam noktasındaki 7 no'lu kuyuda, 4727 feet derinlikte büyük petrol potansiyeline rastlanmıştı! İşte, nihayet beklenen an gelip çatmış, Dammam'daki 1 no'lu kuyuda sondaja başlandığı tarihten yaklaşık üç yıl sonra, petrol keşfi gerçekleşmişti. Artık İbni Suud ve Suudi Arabistan'a şans kapıları açılmıştı. Krallığın birlik ve bütünlüğü bundan böyle Mekke'ye hacca gidenlerin sayısındaki iniş çıkışlara bağlı olmayacak, bundan etkilenmeyecekti.

Suudi Arabistan'daki petrol keşfi bu ülkede imtiyaz alma çabalarını şiddetle körükleyecek, başta Irak Petrol Şirketi olmak üzere Almanya'nın, Japonya'nın ve İtalya'nın ilgisini çekecekti. Öyle ki bu ülkeler imtiyaz konusunda Irak Petrol Şirketi'nden bile daha hırslıydı. Gözlemcilere göre güçlü devletler Suudi Arabistan'da kazı hakkı almak için sanki birbirleriyle ittifak halindeydi. Bu ara Japonya verilecek bir imtiyaz ve Tarafsız Bölge'de Kral'a hisse verme karşılığında, o günün koşullarına göre çok büyük sayılacak paralar teklif ediyordu –Suudi Arabistanlı bir memurun sözleriyle teklif edilen toplam rakam "astronomik boyuttaydı."– Japonlar bu ara İbni Suud'a klasik samuray askeri arması olan ancak büyük cüsseli hükümdara fazlaca küçük gelen bir zırhı armağan olarak vermişti. İmtiyaz yarışına katılanlardan bir başkası da Almanya'ydı. Bir karış büyüklüğünde olsun imtiyaz koparma ümidiyle Almanlar Bağdat'taki elçilerini Suudi Arabistan'a alıyor, burada daimi temsilcilik kuruyordu. Suudiler'le bir de silah anlaşması peşindeydiler. İtalya da imtiyaz için Suudiler'e devamlı baskı kampanyası uyguluyordu. Ancak 1933 anlaşmasına sonradan eklenen gizli bir maddeyle "Casoc" Şirketi Suudi topraklarında "tercih" hakkına sahip oluyor, bu hakkı 31 Mayıs 1939'da başarıyla uyguluyordu. Tüm imtiyazın toplam sahasını 440.000 milkareye, diğer bir deyişle Amerika Kıtası'nın altıda birine eşit bir düzeye çıkarıyordu. Kuşkusuz bu vefa karşılığının bir ücreti olmalıydı. Bu ara Suudiler'in parasal ihtiyaçları dağ gibi büyüyor, Socal birbiri ardına Krallığa borç veriyordu. Zamanla bu borç tutarı birkaç milyon doları bulacaktı.

Ne var ki bütün bu paralar bazı şeylerin beklentisiyle ödeniyordu. 1938 Martı'nda 7 no'lu kuyuda yapılan keşif yeni bir çığır açmıştı. Dahran'da kentin ihtiyaç duyduğu endüstriyel, idari ve yerleşim çalışmalarına yer veriliyor, bu konuda birçok faaliyet yapılıyordu. Bu çalışmalar, sonunda Dahran Amerikan orta-sınıfının yaşadığı bir banliyö, çöl ortasında mümbit bir vaha haline gelmiştir. 7 no'lu kuyuda petrole rastlanışından hemen sonra bir de boru hattı inşaatına başlanmıştı. Boru hattı petrol bölgesini, yükleme bölgesi olarak seçilen kıyıya, Ras Tanura'ya bağlıyordu. 1939 Nisan ayında dört yüz arabadan oluşan ve içlerinde Kral'ın ve muhteşem maiyetinin de bulunduğu büyük bir kafile çölü aşarak Dahran'a ulaşıyor, burada 350 çadırlık bir kamp kuruyordu. Bütün bunlar Socal tankeri D.G. Scofield'in ilk petrol yükünü almak için Ras Tanura'ya gelişi nedeniyle yapılıyordu. Kral İbni Suud törende bizzat bulunup, pompanın vanasını çevirmiş, böylece Suudi Arabistan dışına giden ilk petrol damlacığı vanadan akıp ülke dışına çıkmıştı.

Socal, yapmış olduğu keşfin bütün çöl bölgesine yayılmasında acele ediyordu. Bu nedenle birbiri peşinden kuyular açılıyor, kazılan kuyuların birinde, on bin feet derinlikte çok büyük petrol rezervi olduğunu gösteren işaretlere rastlanıyordu. Bu ara 1940 yılında üretim günde yirmi bin varili buluyordu. Belirtilere göre gelecekte durum daha da iyi olacaktı. Ne var ki tam bu sırada II. Dünya Savaşı patlıyordu; 1940 Ekimi'nde İtalyanlar Dahran'ı bombalıyordu. Bombalamanın sözde Bahreyn'i hedef aldığı ve Dahran'ın yanlışlıkla bombalandığı söylenecekti. Bu olaydan

birkaç ay sonra, Ocak 1941'de Ras Tanura'da yeni, küçük bir rafineri inşaatına başlandıysa da sonu gelmeyecek, haziran ayında kapanacaktı. Komşu Kuveyt'te de savaş nedeniyle işler askıya alınmıştı. Kuyuların Almanlar'ın eline düşmesinden korkan Müttefik hükümetlerin emriyle Kuveyt'teki kuyuların içi çimento ile doldurulup işler durumdan çıkarılmıştı.

Suudi Arabistan'da da durum hemen hemen aynıydı; petrol operasyonlarının çoğu durdurulmuş, burada çalışan Amerikalı işçiler evlerine gönderilmişti. Bölgede sadece küçük bir ekip bırakılmıştı. Bunlar Bahreyn rafinerisini beslemek için günde on iki ila on beş bin varil petrol üretimini gerçekleştirmekle yükümlüydü. Bunun dışında tüm faaliyetler ertelenmiş, işletme tümüyle hareketsizliğe terk edilmişti. Diğer yerlere gelince, burada yaşayanlar Suudi Arabistan petrol potansiyelinin ne olabileceği, ne anlama geldiği üzerinde hesaplar yaparken, ülkenin petrol rezervleri de siyasi güç oyunlarının odak noktası oluyordu. Siyasi güç uğruna oynanan bu oyunlar California Standard'ın, Kral İbni Suud'un ve hatta bir vakitler Kral'ın kafasına yeraltı servetleri fikrini sokan Philby'nin bile hayal edemeyeceği kadar çok ve yoğun entrikalarla doluydu.

1930'lu yıllarda Jack Philby Suudi Arabistan'daki faaliyetlerinden bir hayli refaha kavuşmuştu ve bu ülkedeki coğrafi incelemelerini de hâlâ sürdürmekteydi. II. Dünya Savaşı patladıktan sonra İbni Suud'la Siyonist hareketin lideri Haim Weizmann arasında Filistin'in bölünmesi konusunda arabuluculuk yapmak istediyse de bu girişimi sonuç vermedi. Philby'nin İngilizler'e duyduğu olumsuz duygular hafiflememişti. Müttefik kuvvetlere acı eleştiriler yöneltiyordu. Bu yüzden Hindistan'a yaptığı bir seyahatte tutuklanıp İngiltere'ye geri gönderildi ve orada hapsedilip altı aya mahkûm oldu. Savaşın geri kalan yıllarını şiir ve basılmamış kitaplar yazarak, zaman zaman da ikinci derece önemli siyasi olaylara değinerek geçirdi. Savaş bittiğinde tekrar Suudi Arabistan'a dönüyor, orada Kral'ın danışmanı oluyordu. Danışmanlığı sırasında yeni petrol taramaları yapmış, yeni birçok kitap yazmış ve hiç kuşkusuz, o savaş sonu karmaşasında, kârlı ticaret işini sürdürmüştür. Kral'ın kendisine tanıştırdığı genç bir kadından altmış beş yaşındayken bir kez daha baba olmuştur. Kral İbni Suud'un ölümünden sonra Philby, İbni Suud'un oğlu Kral Suud'u para harcamadaki savurganlığı nedeniyle eleştirmiş, bu nedenle de Suudi Arabistan'dan kovulmuştur. Ancak birkaç yıl sonra yeniden ülkeye dönmesine izin verilecekti. 1960 yılında oğlu Kim'i görmek için Beyrut'a giderken yolda hastalanıp acele hastaneye kaldırılacaktı. Yaşamı bu denli olaylarla dolu ve renkli geçen, cüretli davranışları ve dramatik görünümüyle iz bırakan bu adam artık hastane yatağında bilinçsiz yatıyordu. Bir an için komadan çıkıp oğluna "çok bıktım" diye fısıldayacak, sonra da sonsuzluğa karışacaktı. Philby Lübnan'da bir Müslüman mezarlığına gömülecek, oğlu Kim mezar taşına sade bir yazıyla şunları yazdıracaktı: "Arap Petrol Arayıcılarının En Büyüğü."

Bu arada Binbaşı Holmes'den yani "Abu al-Nafttan" (Petrolün Babası'ndan) söz etmek gerekir. Acaba o ne haldeydi? Binbaşı Holmes için hiç kuşkusuz Arabistan petrol serüvenini ilk hayal eden, oluşturan ve geliştiren adamdı denebilir. 1940'ların ortalarında, Arabistan petrol rezervlerinin değeri ilk anlaşıldığı günlerde, Holmes'e apaçık bir soru sorulmuştu. O sırada Kuveyt petrol temsilcisi olarak Londra'da bulunan Holmes'e yöneltilen soru şuydu: Nasıl oluyordu da dünyanın önde gelen petrol jeologlarının ittifak halinde Arabistan'ın "kuru" olduğunu söylediği günlerde Holmes bu topraklarda petrol olduğunu bilmişti? Bundan nasıl bu derece emin olabilmişti? O bir maden mühendisi olarak tahmininde yanılma payı olduğunu bilmek zorundaydı. Ancak o, bu olasılığa hiç yer vermemiş, iddiasında neden ısrar etmişti?

Holmes bu soruya çok basit bir yanıt veriyordu. Parmağının ucuyla burnuna dokunacak, "İşte benim jeoloğum bu oldu" diyecekti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ VE STRATEJİ

16

Japonya'yı Savaşa Götüren Yol

18 Eylül 1931 tarihinde, Çin'in yarı bağımsız eyaleti Mançurya'da karargâh kurmuş olan Japon İmparatorluk Ordusu'na bağlı askerler Güney Mançurya demiryollarına karşı bombalı bir saldırıya geçiyordu. Görünüşe göre bombalı saldırı fazla bir tahribat yapmamıştı; rayların sadece bir metre kadarlık kısmı zedelenmişti. Tahribat göz ardı edilecek kadar az olduğundan hızla gelen bir tren tahrip edilmiş kısımdan hiçbir güçlüğe uğramadan sadece birkaç dakika rötarla rahatça geçebiliyordu. Bombalama kasten bu derece az zararla geçiştirilmişti. Demiryolları teşkilatı Japonlar'ın kontrolünde olduğundan fazla zarardan kaçınılmış, bunun sorumluluğu Çinliler'e yüklenmek istenmişti. Japon Ordusu Çin kuvvetlerine karşı saldırı düzenlemek istiyordu. Bunu yapmak için bahaneye ihtiyacı vardı ve bu da suçu Çinliler'e yüklemekle sağlanmış oluyordu. Böylece Mançurya hareketi başlamış oldu. Bu hareket Japonya tarihinin yazdığı ve savaş bitiminde Japonlar'ın "Karanlıkların Vadisi" diye andığı çağa girişi simgeler.

Japonya Mançurya'da ekonomik ve siyasal alanlarda birçok imtiyaza sahipti. Bunlar arasında 1895'te Çin'e, 1905'te Rusya'ya karşı kazanmış olduğu zaferler nedeniyle kendisine verilen "askeri kuvvet bulundurma hakkı" da vardı. 1920'li yılların sonuna gelindiğinde Japonlar Mançurya'da tam kontrol sahibi olmak istediler. Japon halkı bu fikri kuvvetle destekledi. Artık Japonlar, bir Başbakan'ın "Japon'un yaşam çizgisi" dediği bu eyaletin tam kontrolünü istiyordu. Japon adaları artık kalabalık Japon halkının ihtiyacına yetmediğinden Mançurya "barınma yeri" olarak kullanılacak, ayrıca gereken hammaddeyi sağlayacaktı. Başka bir sebep de burada Japon askeri kuvvetlerinin konuşlandırılmak istenmesiydi. Mançurya'nın coğrafi konumu Japonya'nın güvenliği açısından bu eyaletin Japonya kontrolünde olmasını şart koşuyordu. Ayrıca Japonlar artık Sovyet komünizminden ve Çin nasyonalizminden gelen çifte tehditlerden korkar olmuştu. Kendi kanılarınca, süper güçler Pasifik konusunda Japonya'dan giderek daha çok kuşku duymaya başlamıştı ve bu da Japonya'nın yirmi, otuz yıl gibi kısa bir süre hem askeri hem de ticari açıdan muhteşem bir varlık olarak parlamasından ileri geliyordu.

Japonlar'a Güvenmeli miyiz?

1923'te, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Donanma Bakanlığı Yardımcısı olan Franklin D. Roosevelt, zamanın akımına uyarak "Japonya'ya Güvenebilir miyiz?" başlıklı bir makale yazmıştı. Makalenin tanıtım yazısında, editörler Roosevelt'i "iktidarda kaldığı sürece asıl görevi Japonya'yla savaşa hazırlanmak olan adam" diye tanıtmışlardı. Makalede Roosevelt, "1914 olaylarından çok evvel, tüm dikkatlerin Amerika ile Japonya arasında muhtemel bir savaşta odaklandığını; bunu tahmin için müneccim olmanın gerekmediğini, savaşın yaklaşmakta olduğuna mutlak gözüyle bakıldığını" söylemişti. Şimdi 1923 yılında, çıkacak bir savaşın askeri bir kördüğüme dönüşebileceğini, daha sonra da "savaşın kaderini tayin eden faktörün iktisadi koşullar olacağını" söylüyordu. Bu inancına rağmen Roosevelt "Japonya'ya güvenmeli miyiz?" sorusuna yüksek sesle olumlu cevap

vermişti. Açıklamasına göre, Japonya değişmişti. Uluslararası arenada üzerine aldığı yükümlülüklere saygı gösteriyor, Anglo-Amerikan savaş-sonu kurallarına uyum sağlıyor, ayrıca Pasifik için söylenen "Japonya'ya da bize de sonsuza dek yetecek kadar bol ticari yer var" sözünü benimsemiş görünüyordu.

Roosevelt'in koyduğu bu teşhis 1920'li yıllar boyunca doğru çıktı. Japonya'nın işler durumda bir parlamento sistemi vardı. 1921'de Washington Denizcilik Konseyi'nde Japonya, Birleşik Devletler ve İngiltere arasında bir denizcilik yarışı tertiplenmesi kararlaştırılıyor ve o günden sonra da Japonya kendi güvenliğini Anglo-Amerikan güçlerle işbirliği yapmaya bağlıyordu. Ne var ki bu işbirliği ancak on sene kadar yaşayabilecekti. Japon askeri gücü, öncelikle de ordu, hükümet üzerinde egemenliği ele geçirecek, Japonya Doğu Asya'da imparatorluk kurma amacıyla yayılmaya başlayacaktı. Bu konudaki amacı da batılı güçleri, kendi deyimiyle "daha büyük Doğu Asya Refah Projesi" dediği projenin dışında bırakmaktı.

Japon tutumundaki bu ani dönüşün kuşkusuz birkaç nedeni vardı. Bunlardan başlıcaları Büyük Depresyon ve dünya ticaret hayatının çöküşüdür. Bu iki faktör Japonya'ya çok büyük ekonomik zorluklar getirmiş, ayrıca hammadde yokluğu ve uluslararası pazarların kapanmasından daha çok etkilenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda ordu ve toplumun önemli kesimleri aşırı bir nasyonalizm, manevi huzursuzluk, saldırganlık gibi duygulara kapılmıştı. Japon kültürünün ve emperyalist kurumların üstünlüğü gibi mistik inanç içindeydiler. Kendileri dışındaki süper güçlerin Japonya'yı ikinci sınıf konuma getirmeye ve Asya'daki hakkından yoksun bırakmaya azmettiğine inanmışlardı. Kanaatlerine göre onlar bunu kasten yapıyordu. Bu ara ülkenin Başbakan'ı, Amerika ile İngiltere arasındaki denizcilik anlaşmasının daha kapsamlı hale getirilmesi yanlısı Osachi Hamaguchi 1930 Şubat seçimlerinde de büyük bir zafer kazanıyor ve bu iyiye işaret sayılıyordu. Ne var ki Japonya'nın Birleşik Devletler ve İngiltere ile işbirliği yapmasına fevkalade öfkelenen bir Japon genci Hamaguchi'yi Tokyo'daki tren istasyonunda vuracak, bu hareket birkaç ay sonra Japonya'da yabancılara karşı çok güçlü bir muhalefetin gelişmesine yol açacaktı. Hamaguchi bu suikastten sonra hiçbir zaman tam anlamıyla iyi olmamış ve 1931 yılında ölmüştür. Hamaguchi'nin ölümüyle işbirliği ruhu da yok oluyor, onun yerini "Suikast yoluyla hükümet olma" hareketinin beslediği aşırı milliyetçilik akımı alıyordu. Daha sonra Japonya Mançurya'yı kukla bir devlet haline getirecek, bu kukla imparatorluğa da başfigüran olarak evvelce tahttan indirilen Puyi'yi getirecekti. Durumu gözleyen Cemiyeti Akvam Japonya'yı eleştirince, Japonya bu örgütten ayrılacak ve ileride kendisini felakete götürecek olan yolda tek başına ilerlemeye başlayacaktı.

Asya'ya Yeni Düzen

İleriki birkaç yılda Tokyo "misyon" ve "Doğu Asya'da özel sorumluluklar" üzerindeki istek ve iddialarını yoğunlaştırırken Japon siyasi hayatı da entrikalara boğuluyor, ideolojik hareketlere ve liberalizm, kapitalizm ve demokrasiyi zayıflık ve düşkünlük olarak gören ve bunun için de kınayıp reddeden gizli toplulukların varlığına tanık oluyordu. Japon görüşüne göre, savaşta İmparator uğruna ölmekten daha soylu hiçbir şey olamazdı. Yine de, Japon askeri kanadında, 1930'ların ortalarına doğru başka türlü düşünen birkaç kişiye de rastlanmamış değildir. Bu kişiler askeri alanda çağdaşlaşmanın İmparator için ölmekten daha pratik olduğu kanısındaydı. Bu nedenle topyekûn savaş doktrinini ilan edip "milli bir savunma sistemi" kurma çabasına yönelmişlerdi. Bu çabalarında ülkede ne kadar endüstriyel ve askeri kaynak varsa hepsi birden bu çirkin amaç uğruna kullanılmış ve heba edilmiştir. Bu subaylar içinde Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilgisine yakından tanık olmuş veya bu yenilgiyi incelemiş olanlar, bu ülkenin uğradığı yenilgiyi kısmen hammadde yokluğuna ve bir de Müttefikler'in deniz ablukasına dayanmaktaki yetersizliğine bağlıyordu. Kendileri ise, üzüntüyle fark ettikleri gibi, bu konularda Almanya'dan da daha yetersiz-

di. Gerçekten de Japonya, potansiyel açıdan kendine özgü ciddi bir sorunla karşı karşıyaydı; petrol kaynağı yönünden neredeyse tam bir yokluk içindeydi. Petrol, Japonya'nın toplam enerji tüketiminin sadece yüzde yedisini aldığı halde stratejik önemi itibariyle gerekliydi. Mevcut petrolün çoğu askeri güçlerce ve nakliye amacıyla tüketilmiş durumdaydı. 1930'ların sonuna doğru Japonya tükettiği petrolün sadece yüzde 7'sini kendi başına üretebiliyordu. Geri kalan ihtiyaç dışarıdan, yüzde 80'i Birleşik Devletler'den, yüzde 10'u Doğu Hint Adaları, Hollanda kesiminden ithal ediliyordu. Ancak Amerika Asya'da ekonomik olduğu kadar siyasal bakımdan da "açık kapı" politikası izlediğine göre bu politika Japonya'nın emperyalist hırslarıyla ters düştüğü için Amerika Pasifik'te Japonya'nın en muhtemel düşmanı olmaya adaydı. Durum böyle olduğuna göre, bir savaş olgusunda Japonya'nın savaş gemilerine ve uçaklarına yakıt verecek petrol nereden temin edilecekti?

Bu sorun Japon Ordusu ve donanması arasında ciddi bir bölünmenin ilk kıvılcımını tutuşturmuş, bu da Japon politikalarının saptanmasında ve gelişiminde en etkin faktör olmuştur. Ordu çabalarını Mançurya, Kuzey Çin, İç Moğolistan konularına ve Sovyetler Birliği'nden gelen tehdide yöneltmişti. Donanma ise "hokushu nanshin" doktrini gereğince gücünü "kuzeyde savunma, güneyde hücum" çabasına yöneltmiş, gözlerini Kuzey Hint Adaları Hollanda kesimine, Malaya'ya, Çinhindi'ne ve Pasifik'teki birkaç küçük adaya çevirmişti. Donanmanın böyle davranmasının nedeni imparatorluğa güvenilir doğal kaynak ve öncelikle de en temel ve en mutlak ihtiyacı olan petrolü sağlamaktı. Aralarındaki görüş ayrılığına rağmen ordu ve donanma belirli bir konuda, yani en temel amaçlarının gerçekleşmesinde fikir birliği yaptılar. Bu en temel amaç Asya'yı "ortak refah" ve "ortak varoluş" esprisi içinde "Emperyalist Yolda" yeniden inşa etmek, başka bir anlatımla Japonya kontrolü altında yeni bir Asya kurmaktı.

1930'lu yılların başında, Mançurya olayının hemen ardından, Japon hükümeti kendi gereksinimi için petrol sanayii üzerinde egemenlik kurma yolları aramıştır. İç pazarının yüzde altmışı iki batılı şirket –"Rising Sun" ve "Standard-Vacuum"– tarafından tutulmuştu. "Rising Sun" Hollanda Kraliyet-Shell'e bağlıydı. Öteki adı "Stanvac" olan "Standard-Vacuum" ise Jersey'e ve New York Standard Şirketi'ne bağlıydı ve şirketin Uzakdoğu operasyonlarını yürütüyordu. İç pazarların geri kalanı petrollerini değişik Amerikalı üreticilerden ithal eden yaklaşık otuz Japon şirketinin elindeydi. Pazar durumlarını geliştirmek isteyen Japon ticaret firmalarının da desteğini alan askerler, 1934 yılında Petrol Endüstrisi Yasası'na bir giriş yapmayı başardı. Bu, hükümete ithalatı kontrol yetkisi vermek; belirli şirketler için pazar kotası ayırmak, fiyatları saptamak ve satın alma zorunluğu için yetki vermek demekti. Yabancı şirketlerden normal ticari çalışma düzeyi dışında altı aylık envanter tutmaları isteniyordu. Bütün bunları yapmaktaki maksat apaçık ortadaydı: Japonya sahipliğinde bir rafineri endüstrisi kurmak, yabancı şirketlerin rolünü en alt düzeye indirmek ve savaşa hazır olmak. Bütün bunlara ilave olarak Japonya başka bir amaca daha, kendi sömürgesi olan Manchukuo'da petrol tekeli kurmak, sonuç olarak da batılı şirketleri limon gibi sıkıp yok etme amacına yönelmişti.

Bu ara, yabancı şirketler sıkılıp yok olmakta olduklarını fark etmede gecikmediler. Amerikan ve İngiliz hükümetleri de Japonya'nın izlediği yeni, kısıtlayıcı petrol politikasının karşısındaydı. Ancak, buna nasıl tepki gösterilecekti? Bu soruya yanıt bulmak için Washington, New York ve Londra, aralarında konuşup ambargo konusunu gündeme getirdiler. Misilleme yoluyla yapılacak bir ambargo –ister tam olsun ister kısmî olsun– Japonya'ya daha az ham petrol verilmesini sağlayacaktı. Walter Teagle hem Dışişleri yetkilileriyle ve hem de Petrol İdaresi Başkanı Harold Ickes'la konuyu görüşmek için Washington'a gitti. Bu arada birçok öneri ortaya atıldı. Petrolcülerin ileri sürdüğü öneri, ambargo konusunu hafifçe ima ederek Japonlar'ı "korkutmak" ve böylece ılımlı davranmaya zorlamaktı. Bu konuşmanın Tokyo'ya ulaşmasını, böylece Japon politikasında bazı değişiklikler yapılmasını ümit ediyorlardı. 1934 Kasım ayında İngiliz Bakanlar Kurulu

toplanıyor, Dışişleri Bakanlığı'nın tasvip ettiği tutumu, yani "Japonya'nın petrol politikasına karşı mümkün olan en sert direncin gösterilmesi" tutumunu benimsiyordu. Bu tutumda gayri resmi olarak organize edilecek bir ambargoya hükümetin destek vermesi de vardı. Ancak, Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un, Birleşik Devletler'in böyle bir harekete destek vermeyeceği konusunda kesin demeç vermesi üzerine ambargo konuşmaları, en azından o gün için son buluyordu. Bu arada, petrol şirketleri ve Japonya hükümeti arasındaki baskılar ve gerilim giderek artıyor, bu durum 1937 yaz mevsimine kadar sürüp gidiyordu. Bu tarihte Japonya'nın tutumu birden değişti.

Karantina

1937 yılında, 7 Temmuz'u 8 Temmuz'a bağlayan gece Beijing yakınındaki Marco Polo Köprüsü'nde Japon ve Çin kuvvetleri arasında sebebi belirsiz iki garip çatışma olmuştu. Bu tarihi izleyen birkaç hafta içinde iki tarafın birbirine beslediği düşmanca duygular daha da bilenmişti. Bu ara, Çin milliyetçileri Japonya'ya daha fazla imtiyaz verilmesine karşı çıkıp muhalif bir tutum içine girdi. Milliyetçilerin lideri Çan Kay Şek bir demeç verip "Eğer topraklarımızdan bir karış daha verirsek, hedefimize, yarışımıza karşı bağışlanmaz bir suç işlemiş oluruz" demişti. Japonlar'a gelince, onlar kendi hesaplarınca Çin'e iyi bir ders vermek, ordusuna da "adamakıllı bir darbe indirmek" kararındaydı. Marco Polo Köprüsü'ndeki çatışmalardan sonra Çin, 14 Ağustos'ta Şanghay'da Japon deniz istasyonunu bombalayacak, bunun üzerine Japonya Çin'e savaş açacaktı.

Japonya, ekonomisini tam savaş düzeyine getirmek için faaliyetlerini birdenbire hızlandırmıştı. Japonya bu arada yabancı petrol şirketleriyle ilişkilerini iyileştirmek için de gayret sarf ediyordu. Japon hükümeti petrol rezervlerinin tahribi gibi bir riski göze almak istemiyordu. Ayrıca, "Diet", yani Japon meclisinin olağanüstü bir oturumunda seferberlik yasası da kabul edilmiş, Sentetik Petrol Endüstrisi Yasası yürürlüğe girmişti. Yasa, yedi yıl süreli bir planı kapsıyor, 1943 yılına kadar –çoğunluğu kömürden çıkarılmış sıvı yakıt olmak üzere– Japonya'nın 1937 tüketim ihtiyacının yarısına eşit sentetik yakıt üretilmesini amaçlıyordu. Bu amaç, açıkça görüldüğü gibi hem çok hırslıydı hem de gerçekçilikten aşırı derecede uzaktı.

Amerika'nın resmi politikası ve kamuoyu başından beri Çin'i tutmuş, bu ülkeyi Çin-Japon Savaşı'nda bir kurbanı olarak görmüş ve desteklemiştir. Yine de Birleşik Devletler Japonya'ya "izolasyon" uygulanması, ülkenin yalnızlığa terk edilerek cezalandırılması yanlısıydı. Franklin Roosevelt'in sadece Donanma Bakanı yardımcısıyken yazdığı "Japonya'ya güvenmeli miyiz?" makalesinin üzerinden on dört yıl geçmişti. On dört yıl sonra, Başkan durumundaki Roosevelt artık hem ülke içindeki politik baskılardan hem de yurtdışında oluşan önemli gelişmelerden bıkkınlık getirmiş, yorgun düşmüştü. 1937 Ekimi'nde yaptığı bir konuşmada dünyanın içinde bulunduğu kanunsuzluk salgınının yayılmasını önlemek için bir "karantina" politikası gerektiğine üstü kapalı olarak değiniyordu. Yangize Nehri'nde dört Amerikan gemisine yapılan bir hava saldırısı sonunda Roosevelt Bakanlar Kurulu'na özel olarak "karantinadan" ne kastettiğini açıklıyordu. "Karantina"dan kastı savaş ilan etmeye gerek kalmadan Japonya'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulamaktı. Ancak Başkan, tarafsızlık müeyyidesi ve Amerika'nın o yıllarda benimsediği izolasyon politikası yüzünden bu fikrini gerçekleştirme olanağı bulamamıştır.

Öte yandan, Japonlar'ın Çinli sivillere düzenlediği saldırı raporları günden güne kabarıyor, bu, Amerikalılar'ın Japonya'ya olan olumsuz duygularını daha da körüklüyordu. 1938'de gazeteler ve haber ajanslarının yayınladığı resimler Japonlar'ın Kanton bölgesini nasıl bombaladığını gösterdiğinde, Amerikan kamuoyu tamamıyla Japonlar'ın aleyhine dönecekti. Yapılan anketler Amerikan halkının büyük çoğunluğunun, Japonya'ya hâlâ askeri malzeme gönderilmesine karşı olduğunu göstermişti. Ne var ki Roosevelt yönetiminin iki konuda korkusu vardı: Çok sert bir tutum izlemekle Japonya'daki ılımlıları büsbütün tahrik etmekten ve bir de bu hareketin daha yakın ve daha ciddi bir tehdit olan Nazi Almanyası sorununda Amerika'nın tepki yeteneğini kısıtlayacağın-

dan korkuyordu. Bu endişeler yüzünden Roosevelt yönetimi Japonya'ya ihraç edilen uçak ve uçak motorları üzerine "manevi ambargo" koymakla yetinecek, bundan daha ötesini yapmayacaktı. Yasal dayanaktan yoksun olan Dışişleri bu defa Amerikalı imalatçılara yazıyla başvurup, Japonlar'a bu tür mal satmamalarını isteyecekti. Washington'u alarma sürükleyen başka bir sebep de, Japonya ile Almanya arasında son zamanlarda bir yakınlaşma oluştuğunu ve bunun giderek güçlendiğini gösteren işaretlerdi. Japonya ve Almanya görünüşte Sovyetler Birliği'ni hedef alan 1936 Anti-Komintern Pakt'a imza atmışlardı. Almanya, Birleşik Devletler ve İngiltere İmparatorluğu'na karşı daha çabuk harekete geçmesi için Japonya'ya baskı yapıyor, ancak Tokyo, Berlin'e de açıkladığı gibi, vazgeçilmesi imkânsız hammadde ve öncelikle de petrol gereksinimi yüzünden bu iki ülkeye bağımlı olduğundan, baskılara karşı koyuyor, "henüz bu demokrasilere karşı olarak öne atılmaya hazır konumda olmadığını" söylüyordu.

Bu konuda Japonya'nın tam bir çelişki içinde olduğu görülür. Tükettiği ve büyük kısmı donanmasıyla hava kuvvetlerine giden petrolün çoğunu Amerika'dan temin ediyor, ama buna karşın Amerika'ya olan bağımlılığını en aza indirmek istiyordu. Bu bağımlılığının bir savaş halinde kendisini zayıf bırakmasından korkuyordu. Ancak Tokyo'nun güvenlik arayışı ve otonom olmak için attığı adımlar, "ortak refah planı" için uyguladığı acımasız tutum kendisini giderek Amerika'yla bir savaşa götürüyor, bunun için gereken koşulları hazırlıyordu. Nitekim, 1930'ların sonlarında, Çin ile arasındaki savaş yüzünden petrole olan ihtiyacı fazlalaşmış, bu yüzden Amerika'ya bağımlılığı daha da artmıştı. Ayrıca, durumu daha karmaşık yapmak istercesine döviz yokluğu yüzünden Japonya yaptığı ithalatın bedeli olan parayı ödemekte güçlük çekiyordu. Bu durum yurtiçi ekonomisi için gerekli maddelerde kesinti yapılmasını gerektiriyordu. Alınan önlemler arasında, petrol ve öteki yakıtların vesikaya bağlanması da vardı. Tüm bu zorluklar Japonya'nın savaş ekonomisi oluşturma çabalarını zayıflatıyordu. Japonya'nın temel gıda kaynaklarından biri olan balıkçılık sanayiine yapılan petrol tahsisatı kaldırıldığı için, bu işin yürütülmesi de artık tamamen rüzgâr enerjisine kalmıştı.

1939 yılına gelindiğinde, Birleşik Devletler Japonya'nın hareketlerine karşı artık tamamen muhalif duruma gelmişti. Yine de Roosevelt ve Dışişleri Bakanı Hull orta bir tutum izlemekten yanaydı. Ne Amerika'nın aşırı sert önlemler alarak Pasifik'te ciddi bir kriz yaratmasını, ne de fazla yumuşak davranarak Japonya'ya yeni saldırı fırsatı vermesini istiyorlardı. En iyisi bu ikisi arasında ortalama bir yol izlemekti. Ne var ki Amerikan kamuoyu aynı görüşte değildi. Sonunda, Japonya'nın Çin'deki sivil kesimleri, özellikle de 1939 Mayısı'nda Chungking'i bombalaması Amerikan kamuoyunda bardağı taşıran son damla oluyor, Amerikan halkını önce şoke edip arkasından da büyük tepki göstermelerine yol açıyordu. Time dergisi yazarlarından Theodora H. White bu olayı kapak konusu olarak dergisine alırken "Hava saldırıları tarihinde kırılan en büyük rekor" diyecekti. Bu ara "American Committee for Non-Participation in Japanese Aggression" (Japon Saldırılarına Katılmama Yanlısı Amerikan Kurumu) gibi dernekler Amerika'dan Japonya'ya yapılan tüm ihracatın kesilmesi için sert kampanyalar düzenleyecekti. Bir dergi olaydan söz ederken, şu tanımlamayı yapıyordu: "Pilotu Japonya buluyor ama; uçağı, benzini, petrolü ve savunmasız Çin kentlerinin bombalanmasında kullanılan bombaları sağlayan da Amerika'dır." 1939 Haziranı'nda yapılan bir anket halkın yüzde 72'sinin Japonya'ya yapılan savaş malzemesi ihracatına ambargo koyulmasını istediğini gösterecekti.

Roosevelt yönetimine gelince, ilgililer arasında en iyi tepki gösterme şeklinin hangisi olduğu konusunda sert ve uzun tartışmalar oluyordu. Bunlar arasında her zaman güncel olan "doğrudan ekonomik yaptırım" konusu da vardı. Ancak Amerika'nın Japonya Elçisi Joseph Grew buna karşıydı ve doğurabileceği olumsuz sonuçlar konusunda hükümeti uyarıyordu. Tokyo'dan gönderdiği raporda, Japonlar'ın, batılı güçlerce horlanmaktan ve hakaret görmektense her türlü yokluğa direnmeye hazır olduklarını bildiriyordu. 1939 güzünde Amerika'ya yaptığı bir ziyarette Elçi Grew iki kez Başkan Roosevelt'le görüşüyor ve bu konuda günlüğüne şu izlenimini yazıyordu: "Baş-

kan'a görüşlerimi tüm açıklığıyla izah ettim. Japonya'ya yaptırım uygulamaya kalktığımız an bunu sonuna kadar götürmemiz gerekeceğini söyledim. Bunun sonu da büyük olasılıkla savaştır. Başkan'a aynı zamanda şunu da açıkladım ki, Japonya'ya petrol vermeyi durdurursak ve Japonya milli güvenliği açısından gerekli yeter miktarda petrolü diğer ticari kaynaklardan sağlayamazsa büyük bir olasılıkla Doğu Hint Adaları'nın Hollanda kesimine saldıracak, burayı almak için filolarını gönderecektir."

Başkan'ın cevabı şu olmuştu: "Öyleyse biz de kolayca filonun yolunu keseriz."

Başkan'la yaptığı konuşmada Elçi Grew 1939 güzünde gündemde olan politikaları açıklamak, ilerinin ne getireceğini bildirmek istemişti. Niyeti bu politikalar üzerinde fikir bildirmek değildi. Henüz petrol ambargosu için bir plan yapılmamıştı. Roosevelt de, Elçi Grew'a verdiği yanıta rağmen bir çatışmanın riskini göze almak istemiyordu. Ancak günler geçiyor, petrol konusu iki ülke arasında giderek daha ciddileşen bir sorun oluyordu.

Bu olaylardan bir yıl önce, 1938 Eylülü'nden Hague'de, Amerikalı iki iş adamı oturmuş, somurtkan yüzlerle radyodan son haberleri dinliyorlardı. Bunlardan biri Jersey ve New York Standard'ın ortak firması Stanvac'ın başkanı George Walden, öteki de Stanvac'ın Doğu Hint Adaları Hollanda kesimindeki üretim kolunun başkanı Lloyd Shorty Elliot'tu. O sıralar güncel konu Münih kriziydi. Avrupa artık savaşın eşiğindeydi. Ancak İngiltere ve Fransa, Hitler'in Çekoslovakya üzerindeki taleplerini henüz kabul etmişti ve bu Başbakan Neville Chamberlain'in "çağımızda barış" adını verdiği sloganı garantilemek için yapılmıştı. Ne var ki büyük bir dikkatle radyodan Hitler'in o gün yaptığı konuşmayı dinleyen Walden ve Elliot, savaşın artık kaçınılmaz olduğunu, yalnız Avrupa'da değil, Asya'da da bir savaşın mukadder olduğunu anlamışlardı. Savaş Asya'da da patladığı zaman Japonlar'ın Doğu Hint Adaları'na saldıracağından emindiler. Elliot'un sözleriyle "bu artık sadece ne zaman ve nasıl meselesiydi."

Hague'de geçirdikleri o gece, Walden ve Elliot, Japon istilası gelip çattığında nasıl hareket edileceğini planlamaya başladılar. Bu iki adam yeni planlarını uygulamada hiç vakit kaybetmediler. İlk adım olarak, Hint Adaları'nda sadakatlerinden şüphe edilen ne kadar Alman, Hollandalı ve Japon işçi varsa hepsinin işlerine son verildi. Stanvac rafineri ve petrol kuyularının tahrip edilmesi için planlar yapıldı. Ancak asıl amaç Japonlar'ın önüne engel koymaktı. 1940 yılının ilk günlerinde boşaltma planlarında epeyce yol kat edilmiş, işyerleri yabancı işçilerden arındırılmıştı. Walden Hint Adaları'ndaki Stanvac yetkililerine, Amerika Japonya petrolüne ambargo koyacak olursa şirketin de buna "tamamen uyması, işbirliği yapması" ve "dünya yüzünde kontrolü altında ne kadar firma varsa hepsinin Japonya'ya yapılan sevkıyatı durdurması" talimatını vermişti. Bu firmaların çoğu Amerika'nın kontrolünde olmadığı halde, onlardan da talimata uymaları isteniyordu. Walden gayet açık olarak "Doğu Hint Adaları Hollanda kesiminden yapılan sevkıyatın durdurulması emrini vermişti." Walden bu emri Japon Donanması'nın buradaki mal varlıklarını alıp götürmesi olasılığına rağmen vermişti. Ayrıca o günlerde Birleşik Devletler'de "Standard Oil adına çalıştığı gerekçesiyle" Amerikan hükümetine karşı protesto sesleri yükseliyordu. Bu sesler nedeniyle hükümetin Doğu Hint Adaları Hollanda kesimindeki Amerikan tesislerini korumak için teşebbüste bulunmaktan kaçınması da söz konusuydu. Walden bu olasılığı da bildiği halde bu emri vermekte tereddüt etmemişti.

Japonya İlerliyor, Amerika Kısıntıya Gidiyordu (Birinci Raund)

Japonya Birleşik Devletler'den gelen petrol ve öteki malzemelerin kesilmesinden giderek daha zor duruma düşmüş, üzüntü ve endişeye kapılmıştı. Bu duruma bir çare bulmak isteyen Tokyo endüstriyel açıdan kendi kendine yetecek ve ülkeyi Birleşik Devletler'e olan bağımlılıktan kurtaracak bir politika izlemeye başladı. Bu politika doğrultusunda bir propaganda kampanyası oluş-

turarak Japon halkını, okul çağındaki çocuklara kadar ABCH –Amerika, İngiltere, Çin ve Hollanda– güçlerinin Japonya'yı petrolsüz bırakıp, boğup yok etmek için nasıl türlü türlü casusluk faaliyetleri yaptığına inandırmaya çalıştı. Ancak 1939 Eylülü'nde Avrupa'da savaşın çıkmasından sonra Japonya'nın konumu bir kez daha güçlenecekti. 1940 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Almanya'nın Belçika, Hollanda ve Fransa'da her türlü direnmeyi kırarak bu ülkeleri birkaç gün içinde işgal etmesinden sonra Japonya çok daha güçlü görünmeye başlamıştır. Japonlar Çin'de ilerlemeye devam ediyor, bir hayli de başarılı oluyorlardı. Sonra, birdenbire sömürge güçlerini de çiğneyerek İngiltere dışındaki tüm Uzakdoğu ülkelerini tehdit etmeye başladılar. Bu tehdidin ciddiyetini anlamak istercesine bu defa Londra'da, sürgünde olan Hollanda hükümetinden Doğu Hint Adaları'ndan çok daha fazla petrol stoku istemeye başladılar. Bu istekle ilgili olarak Washington yazgısını tayin edecek bir karar aldı. Bu karar muhasara altında olan İngiltere'nin Uzakdoğu'da kendine ait kuvvetleri çekebileceği korkusuyla alınmıştı. Karara uyarak, Washington, Amerikan filosunu Güney California'da, kendine ait olan üsten Hawaii'deki Oahu Adası'nda Pearl Harbor'a çekti. O günlerde donanma zaten Hawaii yakınında manevrada bulunduğundan Pearl Harbor'a nakli büyük bir hızla gerçekleşti. Bunu yapmalarındaki amaçlardan biri İngilizler'in vermiş olduğu kararda durmalarını sağlamak, başka bir amaç da Tokyo'nun önüne engeller koymaktı.

1940 yılı yaz ayları çok önemli bir konuda dönüm noktasına erişildiğinin işaretidir. Haziran'da Japonya güneye doğru ilerlemeye başladı. Fransa'daki yeni işbirlikçi hükümetten askeri bir birliğin Fransız Hindi-Çin'e gönderilmesine göz yummasını istedi. Doğulu Hintliler'in kendisine savaş gereçleri vermesini talep ediyordu. İngiltere'yi de hem Şanghay'dan kuvvetlerini çekmesi hem de Burma'dan Çin'e uzanan malzeme sevk yolunu kapaması için tehdit ediyor, bunu yapmadığı takdirde savaş açacağını söylüyordu. Aynı ay içinde Başkan Roosevelt kabinesine Savaş Bakanı olarak Henry Stimson'u atadı. Stimson uzun yıllardan beri Amerika'nın Japonya'ya ihracat yapmasının karşısında olmuş, bu açıdan hükümeti eleştirmişti. Ayrıca Birleşik Devletler politikasında yetersiz olarak gördüğü hususlarda da daima şikâyetçi olmuştu. 1940 yılı, 2 Temmuz tarihinde Roosevelt Batı Avrupa'nın Nazilerce istilasından sonra büyük bir aceleyle geçirilen Milli Savunma Yasası'nı imzaladı. Yasanın VI'ncı maddesi Başkan'a ihracatı kontrol yetkisi veriyordu. Kontrol yetkisi Japonya'ya sağlanan petrol miktarının kısıtlanmasında ölçü işlerinde kullanılacaktı.

Tokyo'da batılı güçlerle çatışmaktan kaçınılmasını isteyen lider sayısı günden güne azalmaktaydı. Ülkedeki gizli polis bir plan düzenleyerek, İngiltere ve Birleşik Devletler'le uyuşmaya gidilmesini isteyen kişileri tespit edip öldürüyordu. Seçilen hedefler arasında Başbakan da vardı. Bu fesat planı temmuz ayında yürürlükten kaldırıldıysa da, vereceği mesajı yeteri kadar açık olarak duyurmuştu. Aynı ay içinde Japon kabinesi yenilenmiş olarak yeni Başbakan Prens Konoya başkanlığında ilk toplantısını yaptı: "Komisori" yani "Jilet" diye tanınan General Hideki Tojo, Savaş Bakanlığı'na getirilmişti. Yeni Savaş Bakanı evvelce Mançurya'da Kwantung Ordusu Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan ve 1931'deki Güney Mançurya demiryolları saldırısında ilk kışkırtmayı başlatmış kişiydi.

1940 yılı Temmuz ayının ikinci yarısında Tokyo ve Washington'da aynı günlerde oluşan gelişmeler bu iki ülkenin artık çarpışma noktasına geldiğini gösteriyordu. Ana konu petroldü. Japonlar Güneydoğu Asya'ya girmeye kesinlikle kararlıydı. Kanılarına göre Güneydoğu Asya'ya girmekle Çin Savaşı'nı daha çabuk kazanacaklardı. Petrol stokunun yeterli olması için Japonya ne yapıp yapıp Doğu Hint Hollanda kesiminden ek petrol almak kararındaydı. Ayrıca, Birleşik Devletler'den normalin çok üstünde uçak benzini de ithal etmenin yollarını arayacaktı. 1940 yılı, 19 Temmuz günü Roosevelt danışmanlarını toplantıya çağırdı. Roosevelt'in tam karşısındaki duvarda bir harita asılıydı. Başkan eliyle bu haritayı göstererek, günlerden beri orada, bu haritanın karşısında oturup haritayı incelediğini, sonunda bir karara vardığını söylüyordu: "Dünyanın içinde

bulunduğu zorluklardan çıkmanın tek yolu saldırı yapan ülkelere verilen malzeme sevkini kesmekti. Öncelikle de bu ülkelerin savaş amacıyla kullandıkları petrol sevkini durdurmaktı." Bu sözleri izleyen tartışma sırasında Avrupa'daki saldırganlara karşı böyle bir önlem alınmasına hiç kimse itiraz etmiyordu. Ancak Japonya konusu çok ciddiydi. Bu konuda sert konuşmalar olacak, bu önlemin durumu daha iyi mi yoksa daha kötü mü yapacağı hiçbir anlaşmaya bağlanmadan toplantı sona erecekti.

Bu toplantının ertesi günü Roosevelt iki okyanusta birden seyredecek bir donanmanın kurulmasını öngören yasayı imzaladı. Böylece Birleşik Devletler Atlantik Okyanusu'nda Almanlar ile çatışırken, bir yandan da Pasifik'te Japon tehdidiyle savaşacaktı. Durum böyle olduğuna göre hangi nedenle Japonya'ya hâlâ kendi donanmasında kullanacağı petrolü vermekte devam ediliyordu? Artık birçok kişi bu soruyu soruyordu. Bu ara Hazine Bakanı Henry Morgenthau ve Savaş Bakanı Stimson bir beyanname yayınlayarak Japonya'ya yapılan petrol ihracına tam ambargo koyulması çağrısında bulundular. Ancak Japonya ile bir çatışma oluşmasından hâlâ korkan Dışişleri Bakanlığı bu beyannameyi tekrar ele alıp bazı maddeleri tadil edip yumuşatacak, ambargonun sadece 87 oktan veya daha yüksek oktanlık uçak benziniyle ve bazı demir cevheri ve çelik türlerinin kısıtlanmasını sağlayacaktı. Amerikan uçakları 100 oktanlık yakıt kullandığı için bu yolla Birleşik Devletler askeri kesimine gerekli olan benzin rezervi korunmuş olacaktı. Japon uçakları ise 87 oktan veya daha düşük oktanlı yakıt kullanıyordu; bu nedenle boykot Japonya'yı etkileyip eylemden alıkoymayacaktı. Ayrıca, gerektiğinde Japonya'da yakıt çok basit bir yöntemle daha yüksek bir oktana getirilebiliyordu. Bunun için yakıta az miktarda ağır, renksiz, zehirli bir sıvı olan tetraetil kurşun enjekte etmek yeterliydi. İleride anlaşıldığı üzere, Japonya, 1940 Temmuz beyannamesinden sonraki beş ay içinde, beyannamenin verilmesinden önce satın aldığı 86 oktanlık benzin miktarının yüzde 550 daha fazlasını satın almıştı. Görünüşün aksine, ambargo yararlı olmamıştı. Yine de Tokyo, tuttuğu yolun sonunda kendini neyin beklediğini bilmiyor, bu konuda tetikte bekliyordu.

Artık savaş işaretleri iyice belirginleşmişti. 26 Eylül 1940'ta Japonlar'ın Hindi-Çin'deki hareketine ve Almanya ve İtalya'yla yeni bir Japon paktına gitmesine tepki olarak Washington demir ve çelik cevherlerinin Japonya'ya ihracına ambargo koydu; ancak petrole ambargo koymadı. Bunun yapıldığı günün ertesi günü Japonya'nın Hitler ve Mussolini ile Üçlü Pakt imzaladığı duyuruluyordu. Bu hareketiyle Japonya Mihver Devletleri'ne olan bağlılığını daha da pekiştirmek istemişti. Roosevelt şöyle söylüyordu: "Avrupa, Afrika ve Asya'daki düşmanlıkların hepsi dünyada tek bir noktadan kaynaklanan anlaşmazlığın parçalarıdır. Hepsinin kökeninde bu tek anlaşmazlık vardır!" Bunu söylemesine rağmen, İngiltere'nin doğrudan varlığını tehdit eden Avrupa savaşının en önde gelen ve hepsinden ciddi savaş olduğunu gayet iyi biliyordu. Bu bakımdan kendisini "Önce Avrupa" stratejisine adamış, her zaman için de böyle kalmıştır. Bu Roosevelt için mümkün olan bütün kaynakların Avrupa için seferber edilmesi anlamına geliyordu. Başkan bu konuda çok dikkatli ve tedbirliydi. Bunun başka bir nedeni de Başkanlık seçimlerinin çok yakın oluşuydu. Üç ay sonra yapılacak Başkanlık seçiminde Roosevelt rakipsiz olarak üçüncü kez başkan adayı olacaktı ve önündeki üç hafta içinde durumunu bozacak herhangi bir aksilik olmasını istemiyordu. Birleşik Devletler Ordusu ve donanması o sıralar kendi onarımlarıyla uğraştığı için Japonya'yla karşı karşıya gelmekten kaçınıyor, bu yüzden de petrol ambargosu uygulamak isteyenlere karşı sesini yükseltiyordu. Bu ara Japonya da boş durmuyor, alabildiği kadar çok petrol satın alıyor, ayrıca sondaj aletleri, depolama tankları ve daha başka araç gereç alıp bunları saklı tutuyordu. Artık İngiltere petrol akışını durdurmak için bir yol bulmak istiyordu. Japonlar bu derece büyük stok yaptıklarına göre uygulanacak herhangi bir ekonomik yaptırım fazla etkili olmayabilirdi. Göründüğü kadarıyla İngiltere, Japonya'nın bu yaptırımlara karşı bağışıklı olmasından korkuyordu. Roosevelt ve Hull ise petrol sevkinin durdurulması fikrine hâlâ karşıydılar.

Sessiz Geçen Konuşmalar

Dışişleri Bakanı Hull durup dinlenmeden kendisine bir soru soruyordu. Acaba bir *modus vivendi*, yani geçici anlaşma yolu bulamaz mıydı? Acaba bu konuda gözden kaçan hiçbir şey yok muydu? Bu sorulara yanıt almak için kafasını zorlarken bir yandan da yeni Japon Büyükelçisi, eski dışişleri bakanlarından Amiral Kichisaluro Nomura ile özel konuşmalar yapıyordu. Bu ikisi geceleri, sadece birkaç yaver eşliğinde Wardman Park Otel'deki Hull'ın dairesinde buluşurlardı.

Bu buluşmada her iki adam kendi toplumunun görüşünü karşı tarafa aktarırdı. Uzun boylu ak saçlı Cordell Hull devlet adamlığına odunculuktan gelmişti. Tennessee'de ahşap bir kulübede doğmuş, sonradan yargıç olmuş, gönüllü olarak İspanyol-Amerikan Savaşı'na katılmış, sonunda Kongre üyesi ve senatör olmuştu. Tedbirli, çok dikkatli "bir görüş ayrılığını en küçük parçaya indirgemekte yetenekli" bir adamdı. Ayrıca kendisine özgü birtakım nitelikleri bakımından yeri doldurulmayacak biriydi. 1933 yılında Dışişleri Bakanı olduktan sonra kendisini çok önemli gördüğü tek bir hedefe adamıştı: Dünya barışına da yardımcı olacak liberal bir ekonomik düzen kurulması için bütün ticari engelleri ortadan kaldırmak. Ne var ki şimdi, 1941 yılında o güne kadarki tüm çabalarının boşa gittiğini görüyordu. Ancak henüz pes etmek niyetinde değildi. Birleşik Devletler – Japonya ilişkilerinde tam bir çöküşü önleyecek bir seçenek bulmak için sürekli çaba göstermek istiyordu. Bunun gerçekleşmesi için çoğu insanın gösterebileceği sabrın çok ötesinde sabır göstermeye hazırdı. Bunu yapabilmek için zaman kazanmanın bir yolunu arıyordu.

Amiral Nomura da savaş tehdidinin uzaklaştırılması konusunda Hull'la aynı fikirdeydi. Ilımlı bir siyaset adamı olan Amiral Nomura'nın Japon politik ve askeri çevrelerinde büyük saygınlığı vardı. Bir seksen beşlik boyu ve ciddi ifadesiyle yurttaşları arasında sevilir, sayılırdı. 1932'de Şanghay'da Koreli bir milliyetçinin düzenlediği bombalı saldırıda gözünün birini kaybetmişti. Bu saldırı onu hem topal hem de vücudunda sonsuza dek kalacak kurşun parçalarıyla bırakmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Washington'da Deniz Ataşeliği yapmış, o sırada Donanma Başkan Yardımcısı olan Franklin Roosevelt'i tanımıştı. 1941 Şubat ayında Nomura'nın Büyükelçi olarak Washington'a gelmesiyle yeniden karşılaşmışlar, Roosevelt onu "dostum" diyerek karşılamış, "Büyükelçi" değil "Amiral" diye hitap etmişti. Nomura Amerika'da yaşamaktan memnundu. Bu ülkede birçok dostu vardı ve hepsinden önemlisi iki ülke arasında kesinlikle savaş istemiyordu. Amerikan Donanma İşleri Başkanı'na söylediği gibi "dudakları ile kalbi aynı şeyi söylemiyordu." "Çelişki" içindeydi. Ne var ki kendisi karar veren kişi değil, sadece bir elçiydi. Seneler sonra bir gün, 1941'in o sinir bozucu günlerinde neler hissettiği kendisine sorulduğunda Nomura'nın cevabı şu olmuştur: "Büyük bir ev yıkıldığı zaman sadece tek bir direk onu kurtarmaya yetmez."

1941 Martı'ndan başlayarak Hull ve Nomura birçok gece, belki kırk ya da elli kez bir araya geldiler ve yapılan önerileri gözden geçirdiler. Çatışmayı önleyebilecek herhangi bir adım atılabilir mi, diye araştırdılar. Üzerinde durdukları ümitsiz, geleceksiz zeminde, bir çare bulmaya çalıştılar. Tüm bu konuşmalar sırasında Hull'ın, şaşırtıcı bir yöntem sayesinde, Nomura'ya karşı daha avantajlı durumda olduğunu söylemek gerekir. "Magic" (sihir) denen şifre çözme operasyonu sayesinde Birleşik Devletler ve İngiltere en gizli diplomatik Japon şifresi olan "Purple"ı (eflatun) çözmüşlerdi. Bu şifre ile Hull, Nomura'yla buluşmasından önce Tokyo'nun elçisine gönderdiği talimatları ve elçinin Tokyo'ya gönderdiği raporları okuyabiliyordu. Hull kendisine düşen rolü ustalıkla, bilmesi gerekenden daha fazlasını bildiğini gösteren herhangi bir hareket yapmadan oynamayı başarmıştı. 1941 yılı Mayısı'nda Almanya, Japonya'ya diplomatik şifrelerinin Birleşik Devletler'ce çözüldüğünü bildirecekti. Ancak, Tokyo için bu "önemsiz" bir istihbarattı ve doğru olamazdı. Çünkü Amerikalılar onlara göre böyle bir kurnazlık yapmak yeteneğine sahip değildi.

Evet, Washington'daki Hull ve meslektaşları "Magic" sayesinde birçok şeyler öğrenmişlerdi, ancak bilmedikleri daha pek çok şey vardı. Bunlardan biri de Japon donanmasının Hawaii'deki Amerikan filosu için aklından geçirdikleriydi. Japonlar'a göre, eğer bu filo Doğu Hindistan'la

Singapur'un işgalinde ortaya çıkacak şaşkınlıkta yalnız bırakılırsa, Japon donanması ona pekâlâ bir kanat taarruzu yapabilirdi. Nitekim bu düşüncelerle, Japon donanması son derece cüretli ve büyük risk içeren bir planla Pearl Harbor'a sürpriz bir saldırı düzenleyecekti.

Yamamoto'nun Oynadığı Kumar – "Muhakkak Öleceğim"

Pearl Harbor'a baskın planı ilk olarak Amiral Isoroku Yamamoto tarafından 1940 ilkbaharında düşünülmüştü. Japonya Birleşik Filosu'nun Başkomutanı olan Yamamoto bu vahşi, akıl almaz kumarı daha o gün planlamaya başlamıştı. Amiral Yamamoto Japon amiralleri içinde en cesur, orijinal ve tartışmacı olanıydı. Patavatsız olduğu için bazı kişilerce tutulmasa da fiziki cesareti ve liderlik yeteneğiyle geniş çevrelerce sayılıp seviliyordu. Vücutça kısa boylu, geniş yapılıydı. Yüzü ve genel olarak tüm tavırları azimli ve kararlı karakterini yansıtırdı. İkinci Dünya Savaşı'nın çıktığı gece aktif görevde olan bütün personel içinde, yaklaşık kırk yıl önce Rus-Japon Savaşı'nda gerçekten komando görevi yapmış olan bir tek o vardı. Bunu kanıtlamak ister gibi, Japonya'nın büyük zafer kazandığı 1905 Tsushima Savaşı'nda sol elinden iki parmağını kaybetmişti.

Yamamoto'nun stratejik hayalleri vardı. Bu hayallerini ve kumar oynamaya olan tutkusunu bu kez Pearl Harbor'a düzenlenen savaşı planlamakla tatmin etmişti. Yine de bu saldırı teklifinin ondan gelmesi çevreyi epeyce şaşırtacaktı. 1920'li yıllarda önce Harvard'da öğrenci olarak, sonra da Washington'da donanma temsilcisi ve ataşe olarak dört sene Amerika'da kalmıştı. Abraham Lincoln hakkında yazılmış dört, beş biyografi okumuştu. *Life* dergisinin devamlı ve hevesli bir okuyucusuydu. Bütün Amerika'yı dolaşmış olarak ülkeyi iyi tanımıştı ve Amerikalılar'ı çok iyi anladığını sık sık yineler, bundan bir çeşit gurur duyardı. Yamamoto kaynak bakımından Amerika'nın zengin, Japonya'nın ise fakir olduğunu ve Amerika'nın verimlilik kapasitesinin kendi ülkesininkini kat kat aştığını her zaman söylemişti.

Gerçekten de, Pearl Harbor planını yaptığı günlerde bile Yamamoto, Amerika ile savaşa girme fikrinin tam bir kumar olduğunun bilincindeydi. Bu mücadelenin kendileri için en azından çok riskli ve sonuçta yenilgiye götüren bir çatışma olacağını düşünüyordu. Önceleri o da diğer bazı donanma subayları gibi Amerika ve İngiltere ile uzlaşmaya gitme yanlısıydı. Japonya'nın sivil ve ordu mensubu liderlerini eleştirir, Birleşik Devletler'le olan gerilimden kısmen onları sorumlu tutardı. 1940 Aralık ayında, Amerika'nın ekonomik baskı uyguladığı hakkındaki yakınmalara şu yanıtı vermiştir: "Bu bir çocuğun sırf kaprisini tatmin için giriştiği amaçsız davranışları hatırlatıyor." Aşırı milliyetçilerle müfritleri rahat koltuklarında oturup "savaş hakkında koltuk tartışması yaptıkları ve savaşın neye mal olup ne denli özveri istediğini anlamadıkları, birtakım mistik fantazilerle vakit geçirdikleri" için hor görürdü.

Petrol faktörü Yamamoto'nun kafasını bir hayli işgal etmiştir. Donanmanın ve Japonya'nın petrol konusundaki duyarlılıklarını çok iyi kavramıştı. Japonya'nın küçük çaptaki yerli petrol üreten bölgelerinden biri olan Niigata bölgesinde doğmuştu. Doğduğu kasaba Nagaoka ise lamba gazyağı üreten yüzlerce küçük fabrikayla doluydu. Amerika'da geçirdiği yıllar Yamamoto'ya endüstri dünyasının kömürden petrole gitmekte olduğunu ve geleceğin, hatta donanmalar için bile, hava kuvvetlerine bağlı olduğunu öğretmişti. Japonya'nın petrol konusundaki zayıf durumunu bildiğinden Birleşik Filolar Başkomutanı sıfatıyla, dünyanın üçüncü en büyük donanması olan Japon donanmasının, eğitimini Japonya'nın hemen ötesindeki sularda yapmasında, daha ileriye gitmemesinde ısrar etti. Bunu petrolden tasarruf amacıyla yapmıştı. Japonya'nın petrol sorunu onu o kadar endişelendiriyordu ki, sonunda, denizci meslektaşlarının ne kadar üzüldüklerini görmüş, bu konuda bilimsel bir deney için öncülük bile yapmıştı. Adı geçen deney suyu petrole dönüştüreceğini iddia eden bir "bilimadamı" tarafından yapılmıştır.

Amerika ve kendi ülkesi hakkındaki düşüncelerinde, Japonya konusundaki kuşkularına rağmen yine de Yamamoto, özünde ateşli bir milliyetçi olarak imparatoruna ve ülkesine bağlıydı. Ja-

ponlar'ın seçkin millet olduğuna ve Asya'da özel bir görevi bulunduğuna inanıyordu. Görevi neyse onu yapacaktı. Söylediği söz şuydu: "Bu söz konusu olamaz! Birleşik Devletler'le savaşmak tüm dünyayla savaşmak demektir. Ne var ki artık karar verilmiş ve ben de elimden geleni yapacağım. Sonunda öleceğimden eminim."

Yamamoto'nun kanısına göre, Japonya savaşa gittiğine göre, "öldürücü darbeyi" de vurmalı, Güneydoğu Asya'daki durumunu toparlarken Birleşik Devletler'i dengeden düşürüp iktidarsız yapacak ilk tokadı atmalıydı. İşte Pearl Harbor'a sürpriz baskın yapma fikri bu duygularla doğmuştu. 1941 yılı başlarında Yamamoto şunları söyleyecekti: "Rus-Japon Savaşı'nı incelediğimde kendime göre bazı dersler çıkarmıştım. Bunlar içinde beni en fazla etkileyen, donanmamızın, savaşın daha ilk başında Port Arthur'a tertiplediği gece baskınıydı. Bana göre, bu savaş süresince uygulanmış en mükemmel stratejik inisiyatiftir." Sözlerinin sonunda Yamamoto şunları da ekliyordu: "En teessüf edilecek yanı ise saldırı planının tam anlamıyla uygulanmamış oluşudur." Savaşın daha ilk başında Pearl Harbor'a hücum edip düşman filosuna öldürücü darbeyi vurma planı ilk olarak 1940 yılı sonunda, 1941 başında düşünülmüştür. Yamamoto'nun hedefi sadece ABD filosunu Pasifik'te bozguna uğratarak daha ilk gün, savaşın kaderini tayin etmek değil, aynı zamanda Amerikan halkının moralini bozup perişan etmekti.

Japonlar'ın "Hawaii operasyonu" dedikleri bu saldırının başarılı olması için ilke olarak şu koşullar aranmıştı: Gizlilik, birinci sınıf istihbarat, mükemmel koordinasyon ve üst kalite teknik beceri, yeni hava torpidolarının ve denizde seyir halinde yakıt ikmal tekniklerinin geliştirilmesi dahil birçok teknolojik yenilik, davaya karşı mutlak bağlılık ve havadan ve dalgalardan ümit ettikleri işbirliği. Japonlar'ın gizliliğe son derece önem vermelerine karşın yine de ABD Büyükelçisi Grew, Peru'nun Tokyo elçisinden saldırı planladıkları söylentisini duymuştu. Grew bu haberi Washington'a bildirdiyse de, oradaki yetkililer böyle bir şeye ihtimal vermeyip üzerinde durmadılar. Amerikalı yetkililer bu denli cüretkâr bir saldırının –ne o gün ne de ilerideki aylarda– mümkün olabileceğine ihtimal vermiyordu. İhtimal vermek bir yana, donanmadaki ve Dışişleri'ndeki yetkililer Grew kıratındaki bir büyükelçinin nasıl olup da bu denli gülünç bir söylentiyi ciddiye alabildiğine şaşıyordu.

Ambargo

1941 Nisanı'ndan Haziran sonuna kadar ABD hükümetinde Japonya'ya petrol ihracı durdurulsun mu durdurulmasın mı ve ABD'de –petrol satın almada kullanılan– Japon fonları dondurulsun mu dondurulmasın mı tartışmaları sürüp gitmişti. Mihver güçler ve Amerika'nın artık çatışma noktasına yaklaştıkları kesinlik kazanmıştı. Başkan Roosevelt 1941, 27 Mayıs günü bir bildiri yayınlayarak ülkede "süresiz olağanüstü hal" isteyecekti. Danışmanlarından birinin söylediğine göre, Başkan bu duyuruyu Mihver kuvvetlerin dünya egemenliğini ele geçirmek için giriştiği kötülüklerde halkın gözünü korkutmak, bu tehlikelere karşı uyarmak için yapmıştı. Bu bildirinin yayınlanmasından hemen sonra, Petrol Koordinatörlüğü'ne yeni atanmış olan Harold Ickes, otoritesini kullanarak Doğu Sahili'nde Japonya'ya yapılan petrol sevkini yasaklıyordu. Ickes bu yasaklamayı Birleşik Devletler'in doğusunda petrol stoklarının azaldığı, bunun da en çok nakliye zorluklarından doğduğu ve ayrıca Doğu Sahili'nden dışarıya, özellikle de Japonya'ya petrol ihracının kamuoyunca itirazla karşılandığı gerekçesiyle yapmıştı. Verilen bu emir Körfez'i ve Batı Sahili'ni kapsamıyordu. Ickes, yalnızca bu kadarla da kalmıyor, Japonya'ya yapılan her türlü petrol ihracatı üzerine genel ambargo koyulmasına da çalışıyordu.

Ne var ki Ickes'in vermiş olduğu bu emir Başkan'ı kızdıracak ve İckes yeni bir kararnameyle emri geri alacaktı. Sonuçta Başkan ve Ickes birbirlerine kırıcı ve acı sözlerle dolu mektuplar yazmaya başladılar. Yazdığı bir mektupta Ickes, Başkan'a karşı olan görüşlerini şu sözcüklerle dile getiriyordu: "İçinde yaşadığımız gün Japonya'ya yapılan petrol sevkini durdurmamız için en mü-

sait gündür. Bu denli müsait bir günün bir kez daha karşımıza çıkacağına inanmıyorum. Bu günlerde Japonya, Rusya'da olup bitenlerle ve Sibirya'da olabileceklerle o derece meşgul ki Doğu Hint Adaları Hollanda kesimine karşı düşmanca bir harekete girişmeyi göze alamaz. Japonya'ya yaptığımız petrole ambargo koyarsak bu, ülkenin her yerinde tasvip bulacak, takdirle karşılanacaktır."

Roosevelt bu mektuba müstehzi üsluplu bir cevap veriyor, şunları söylüyordu: "23 Haziran tarihli mektubunuzu aldım. Bana, Japonya'ya yapılan petrol sevkıyatını derhal durdurmamı öneriyorsunuz. Şimdi size soruyor ve cevabınızı bekliyorum. Sevkıyatı durdurmakla zaten çok hassas durumda olan dengenin büsbütün bozulacağını ve Japonya'nın bu nedenle Rusya'ya veya Doğu Hint Adaları'na saldıracağını bilseniz kararınız yine böyle mi olurdu?" Başkan mektubunda ayrıca küçük bir anayasa dersi de veriyor, Ickes'a Japonya'ya ihracat konusunun "petrol sorunuyla değil, Dışişleri politikasıyla ilgili, tamamen Başkan'a ve Başkan'ın emriyle görev yapan Dışişleri Bakanı'na ait bir konu" olduğunu hatırlatıyordu.

Başkan'ın bu görüşüne "son zamanlarda sizden gelen mektuplarda dostça olmayan bir ton seziyorum" diyerek tepki gösteren Ickes, âdeti olduğu gibi derhal istifasını sunuyordu. İstifa mektubunda sadece petrol koordinatörlüğünden ayrıldığını bildiriyor, İçişleri Bakanlığı'ndan ise istifa etmiyordu. İstifa mektubundan sonra Başkan Roosevelt o zamana kadar birçok kere yaptığı gibi istifayı kabul etmeyecekti. 1 Temmuz 1941'de Ickes'a yazdığı mektupda "İşe devam!" emri veriyor şu görüşleri bildiriyordu: "Bende size karşı dostça olmayan hiçbir duygu yoktur. Mektubumda dostça olmayan bir ton bulduğunuz hakkındaki görüşleriniz herhalde havanın fazla sıcak olmasından kaynaklanmıştı!" Mektubun devamında Roosevelt biraz da açıklama yaparak şunları yazıyordu: "Japonlar şu anda kendi aralarında tam bir çökertme ve birbirlerini bitirme kavgası yapıyor. Şaşkınlıktan ne yapacaklarını, nereye saldıracaklarını bilmediklerinden bunu kestirmeye çalışıyorlar." Son olarak da şunları ekliyordu: "Sizin de bildiğiniz gibi Atlantik'te kontrolün elde tutulması için Pasifik'te barışın korunması gerekir. Donanmamızın her tarafta düzeni sağlayacak gücü yoktur. Pasifik'te karışıklıkların çıkması Atlantik'te daha az gemiye sahip olacağımız anlamına gelir."

Roosevelt'in değindiği "knock-out" kavgası, Almanya'nın 1941 Temmuz ayında Sovyetler Birliği'ne yaptığı sürpriz hücumun bir birikimiydi. Alman saldırısı Tokyo'yu iki temel stratejiden birini seçmeye zorluyordu. Ya güneydeki yoluna devam etmek veya Hitler'in kazandığı başarıdan yararlanarak, doğu kanattan Rusya saldırısına iştirak etmek ve böylece de Sibirya'dan bir pay koparmak. Tokyo'daki üst düzey yetkililer 1941, 25 Haziran'ı ile 2 Temmuz arasındaki süreyi bu iki seçenek üzerinde düşünerek ve ateşli tartışmalar yaparak geçirmişlerdi. Sonunda yazgılarını tayin edecek kararı verdiler. Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir harekete girişmeyip bu konuyu erteleyecek, dikkatlerini güney stratejisi üzerinde yoğunlaştıracaklardı. Öncelikle de, Doğu Hindistan'a gitmek için gerekli olan Hindi-Çin'de kontrolü ele geçirmeye çalışacaklardı. Bu kararı, Güney Hindi-Çin işgalinin Amerika'yı tahrik edip topyekûn ambargo uygulamaya götürebileceğini bile bile vermişlerdi. Aslında bu, Deniz Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı'nın sözleriyle "imparatorluk için bir yaşam veya ölüm sorunuydu." Ancak Japonya kararını vermişti ve İngiltere'den veya Birleşik Devletler'den gelen savaş tehdidi onu asla yolundan döndürmeyecekti.

Diğer taraftan Washington, "Magic" yardımıyla Japon şifrelerini çözüp okuyor, böylece geçen tarihi tartışmalar ve bir dereceye kadar da varılan kararlar üzerinde bilgi ediniyordu. Günün birinde şifrede yazılı şu notu okuyacaklardı: "Fransız Hindi-Çin'i işgal ettikten sonra planımızdaki ikinci hedef, Hollanda Doğu Hint Adaları'dır." Bu mesajı öğrendikten sonra 18 Temmuz'da Kabineyi toplantıya çağırarak Japonlar'ın birkaç gün içinde Güney Hindi-Çin'e ilerleyeceklerinin bilindiğini ve bunun kesin olduğunu bildiriyordu.

Roosevelt'in bu raporunu dinlemekte olan Hazine Bakanı Morgenthau, Başkan'a şu soruyu yöneltecekti: "Size izninizle bir soru sormak istiyorum. Cevap verip vermemekte serbestsiniz. Japonya bu harekete giriştiği zaman buna karşı ne gibi bir ekonomik önlem alacaksınız?"

Roosevelt bu soruyu şöyle yanıtlayacaktı: "Eğer petrol sevkıyatını tümüyle durdurursak bu mutlaka Japonlar'ı Hollanda Doğu Hindistan'ın ta içine götürecektir ki bu Pasifik'te savaş demektir."

Roosevelt Hazine Bakanı'nın sorusunu bu açıklamayla cevaplamışsa da hemen ardından şunları eklemişti: Japonya gerçekten harekete geçecek olursa, değişik türde bir ekonomik yaptırım uygulayacaktı. Japonya'nın Birleşik Devletler'de mevcut finans varlığı dondurulacak, bu da Japonya'nın petrol satın alma yeteneğini kısıtlayacaktı. Konuya ilgi çok büyüktü. O güne kadar Japonya'yla savaş konusunda fikir bildirmekten kaçınmış olan Hull bile hasta ve moralsiz olduğu için tedavi gördüğü sağlık merkezinden Başkan'ı arayıp daha sıkı ihracat kontrolü uygulamasını isteyecekti.

İngiltere ise Avrupa'daki sıkışık durumunu göz önüne alarak görüş bildiriyor, topyekûn bir ambargonun Japonya'nın güneydeki harekâtını hızlandıracağını ve ayrıca İngilizler'in, savaş dahil, muhtemel sonuçlar konusunda Washington'un hazırlıklı olduğundan kuşku duyduğunu söylüyordu. Washington'da ise ordu ve donanma dışında herkes ambargo uygulaması yanlısıydı. Ordu ve donanmanın bu görüşü paylaşması her ikisinin de dikkatlerini Atlantik'e yöneltmiş olmalarından ve onarım için daha fazla vakit istemelerden ileri geliyordu. Bu aşamada görevlerini engelleyecek yeni bir sorumluluk almakta tereddütlüydüler.

24 Şubat 1941 tarihinde radyo haber bülteni Japon savaş gemilerinin Camranh Körfezi açıklarında olduğunu ve askeri kuvvet taşıyan on iki nakliye aracının da Japonlar'ın kontrolü altındaki Hainan Adası'ndan çıkıp, Güney Hindi-Çin işgalinde yardımcı olmak üzere güneye doğru yollandığını haber veriyordu. Aynı gün öğleden sonra Roosevelt makamında Büyükelçi Nomura'yı kabul edecek, Hindi-Çin'in tarafsız bölge ilan edilmesini önerecekti. Nomura'ya, o güne kadar "onca acı eleştiriye karşın" petrol ihracatını durdurmadığını, bunu Hindi-Çin'e saldırı için Japonlar'a fırsat ve sebep vermemek için yaptığını, böyle bir saldırının eninde sonunda doğrudan doğruya Amerika'yla savaş demek olacağını anlatacaktı. Nomura'ya ayrıca "Japonya'nın Hindi-Çin'e yönelttiği son harekâttan sonra" Japonya'ya petrol ihracında kısıntı yapılması için kendisine yapılan politik baskılara belki de daha fazla dayanamayacağını açık bir şekilde anlatacaktı.

Bu konu zaten gündemdeydi. Roosevelt şahsen tam bir ambargo uygulanmasını istemiyordu. Ambargo yerine ihracatın daha sıkı kontrol edilmesini, bunu yaparken "günlük kontrollerin" esnek tutularak zamanın güncel koşullarına göre ayarlanmasını istiyordu. Amacı Japonlar'ı kararsızlık içinde bırakmaktı; bunun için de bütün kapıları kapama yanlısı değildi. Petrol konusunu savaşta kullanılan silahın tetiği olarak değil, siyasette kullanabileceği bir araç olarak görüyordu. İngiliz Büyükelçisi'ne söylediği gibi aynı anda iki ayrı savaşa girmekten kaçınıyordu. Konuya eğilenlerden Dışişleri Müsteşarı Sumner Welles bu ara Başkan'ın hedefleriyle tam uyum içinde görünen bir plan önermişti. Bu plana göre, petrol ihracatı 1935-36 yılları düzeyinde tutulmalı, uçak benzinine dönüştürülmesi mümkün her türlü petrol veya petrol mamulünün dışarıya ihracı yasaklanmalıydı. Bütün petrol ihraç maddeleri için lisans talep edilecekti. Temmuz 25'te ABD hükümeti bir emir yayınlayarak Birleşik Devletler'de Japonlar'a ait ne kadar finans kaynağı varsa hepsinin dondurulmasını istedi. Petrol alımı da dahil dondurulmuş mal satın alanlardan lisans, diğer bir deyişle hükümet onayı istenecekti. 28 Temmuz tarihinde Japonya planladığı gibi Güney Hindi-Çin'i işgal planında ilk adımı atıyor, böylece savaşa bir adım daha yaklaşıyordu.

Yeni Amerikan politikası petrolün bütünüyle kesilmesini amaçlamamışsa da, sonunda böyle olmuş, petrole tam bir ambargo uygulanmıştı. Bu işte başrol İktisadi İşler Bakan Yardımcısı Dean Acheson ve Dışişleri Bakanlığı'nın öteden beri ambargo taraflısı olan birkaç üst düzey yetkilisine düşmüştü. Dean Acheson, Hazine Bakanlığı'na danıştıktan sonra derhal 25 Temmuz tarihli emri ambargoya çevirmiş, Japonlar'ın petrol satın almada gereksinimleri olan dondurulmuş fonların serbest bırakılmasını tamamen ve kesin olarak önlemişti. Bunu izleyen günlerde, Dean Acheson bu konuda şu görüşleri bildirecekti: "Petrol konusunda bir politikamız var veya yok, an-

cak bir Dışişlerimiz olduğundan emindim. Ambargo ileride yeni bir bildiri yayınlanıncaya kadar devam edecektir." Ağustos başından itibaren Birleşik Devletler'in Japonya'ya yaptığı petrol ihracatı tümüyle durdurulmuştu. Şimdi iki Japon tankeri Los Angeles yakınındaki San Pedro limanında boş olarak bekliyor, daha önce sözleşme yapıldığı halde petrol alamıyordu.

İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden "Biz de ABD gibi sert bir tutum almalıyız" diyordu. Fakat hem İngiltere hem de sürgündeki Hollanda hükümeti Amerika'nın izlediği siyasetten epeyce şaşkınlığa düşmüşlerdi. Ancak Amerika yine de önceden kararlaştırdığı gibi dondurma ve ambargo kararını uygulayacak ve Borneo ve Doğu Hint Adaları Hollanda kesiminden yaptığı ihracatı durduracaktı.

1941 Temmuz sonuna gelindiğinde artık Japonya Güney Hindi-Çin işgalini gerçekleştirmişti. 31 Temmuz'da Amerikan yetkilileriyle bir araya gelen Büyükelçi Nomura, Tokyo'daki Japon Dışişleri'ne aynı gün bir rapor sunacak, şunları bildirecekti: "Yüzlerindeki sert ifadeden benimle iş konuşmak istediklerini anlamıştım. Kanıma göre, saygıdeğer Baylar, bir dakika bile tereddüt etmeden, ivedilikle bazı yatıştırma önlemleri almak gerektirmektedir. Bunu bildiğinizi sanıyorum." Ne var ki Dışişleri Bakanlığı sert bir davranışla bu uyarıyı göz ardı edecek, üzerinde durmayacaktı. Japonya'nın Hindi-Çin'e girmesiyle ve izleyen günlerde Japon fonlarının artık dondurulmasıyla petrol ambargosu fiilen uygulanmış, bu defa geriye sayma başlamıştı. Nomura'nın ileride Hull'a anlattığına göre, Japonlar'ın Temmuz'un ikinci yarısında güney Hindi-Çin'e karşı harekete geçmeleri "dondurma önlemleriyle" sonuçlanmıştı. Bu bir "*de Facto*" yani "fiili ambargo" demekti. Ambargonun uygulanması Japonya'da gerilimin artmasına neden olmuştu.

Ne var ki yaklaşmakta olan çatışmayı doğuran tek başına ambargo değildi. Birleşik Devletler ambargo kararını Japonya'nın tecavüzüne karşı yapacak hiçbir şey kalmadığı zaman almıştı. Bu İngiltere ve Hollanda için de aynen geçerliydi. Bu ülkeler de başka seçenekleri olmadığı için ambargoya gitmişti. Japonlar'ın Güneydoğu Asya'daki harekâtı ve Naziler'in Sovyetler Birliği'ne girmesiyle Birleşik Devletler Mihver güçler tarafından, egemenliği altındaki Avrupa ve Asya'da korkunç bir gelecekle karşı karşıya gelmiş, iki güvenilmez deniz arasında yalıtılmış bir ada olarak kalmıştı. İşte Başkan'ın petrol kozunu kullanması böyle bir zamana rastlar. Japonlar açısındansa, petrol düşman güçlerin onları "kıstırdığı" bu dünyada kendileriyle bu güçler arasındaki son bağdı. Aslında ambargo Japonlar'ın dört yıldan beri Asya'da sürdürdükleri askeri tecavüzün bir sonucudur. Kendi hesaplarına göre Japonlar'ın tek güvendiği petrol kendi envanterlerinde bulunan petroldü. Amerika'dan ve Doğu Hindistan'dan gelen petrol ihracatı durdurulduktan sonra, açığı kapatmak için başvuracakları herhangi önemli bir kaynaktan da yoksundular. Ancak Japonya savaşın masraflarını ödemeye muktedir olduğuna göre, savaş riskini yüklenmesi kaçınılmaz demekti.

Buna Tahammül Edemeyiz

Önceleri Japon donanmasındaki liderler Birleşik Devletler'le çatışmaya girme konusunda, ordudan çok daha tedbirli davranmışlardı. Ancak şimdi, "tam ambargo" olduğu anlaşılan bu olgunun ışığında durum değişmişti. İleriki günlerde önde gelen bir Japon amiralinin söylediği gibi "Petrol olmadığı takdirde savaş gemileri ve bütün öteki gemiler birer demir yığını olacaktı." Bu arada, Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Amiral Osami Nagano İmparator'a, ikmal yapılmadığı takdirde Japon petrol rezervinin en çok iki yıl dayanabileceğini, üzerine basa basa anlatıyordu.

Japon Dışişleri Bakanı değişmiş, yeni bakan olarak Teijiro Toyoda atanmıştı. Yeni Dışişleri Bakanı Japon politikasındaki sağlıksız durumu gerek Berlin gerekse Washington'daki Japon büyükelçilere, gönderdiği gizli mesajlarda açıklamıştı. 31 Temmuz 1941 tarihli yazısında şu sözlere yer vermişti: "Japonya ile İngiltere ve Amerika'nın önderliğindeki üçüncü devletler arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler giderek o derece kötüye gidiyor ki artık tahammül edemez duruma geldik. Sonuç olarak imparatorluğumuz sırf kendi varlığını kurtarma pahasına da olsa mutla-

ka bazı önlemler alıp Güney Denizi'nden hammadde temin etmelidir. İmparatorumuz bizi saran ve giderek kuvvetlenmekte olan bu kıskacı koparmak için derhal bazı adımları atmalıdır. Bu kıskaç İngiltere ve Amerika'nın önderliğinde ve onların katılımıyla örülmüş bir ağdır. Bu iki ülke uyur numarası yapan kurnaz iki ejderden başka bir şey değildir."

Cordell Hull ise durumu ne kadar da farklı görüyordu... Hasta ve yorgun olduğu için kür yapmak maksadıyla gittiği White Sulphur Kaplıcaları'ndan Dışişleri Bakanı Welles'i telefonla arayarak şu sözleri söylemişti: "Japonlar dünyanın yaklaşık yarısında askeri egemenlik kurma peşinde. Kuvvet kullanmak tek çaredir. Kuvvet dışında onları hiçbir şey durduramaz." Bu sözlerine karşın Hull yine de, artık kaçınılmaz olan şeyi ertelemeye çalışıyordu: "Asıl sorun, Avrupa'daki askeri konu bir sonuca bağlanıncaya kadar duruma nasıl hâkim olabileceğimizdir."

Amerika'nın Tokyo Büyükelçisi Grew, durumu tüm açıklığıyla kavramış kişiydi. Günlüğüne şunları yazmıştır: "Dönüp dolaşıp misilleme ve karşı misilleme yapılıyor. *Facilis descensus Averno est* (Cehenneme giden yol kolaydır). Dünyada radikal sürprizler yapılmadıkça bu aşağılık hareketin nasıl def edileceğini veya nereye kadar gidebileceğini anlamak zordur. Belirtiler kaçınılmaz sonun savaş olacağını gösteriyor." Bu sözlerin yazıya döküldüğü anlarda Japonlar çoktan ellerine kazma kürek almış, Tokyo'daki İmparatorluk Sarayı çevresinde barınak kazmaya başlamışlardı.

Her iki taraf da, çatışmanın önlenmesi için son birkaç dakikada bazı diplomatik girişimlerde bulunmuşlardı. Donanmanın da desteğiyle, Japon Başbakanı Prens Konoye, Roosevelt'le son bir görüşme yapmak istemişti. Belki de Amerika Başkanı'na doğrudan ulaşıp son bir girişimde bulunacağı ümidindeydi. Prens Konoye Amerikalılar'la bir anlaşmaya varabilmek için Mihver Devletleri'nin Hitler'le yaptıkları ittifakı dahi bozmaya hazırdı. Sarayda üzüntü içinde bekleşen görevliler de Konoye'yle aynı fikirdeydi. Bunları kendi aralarında konuşuyor, Japonya'nın karşı karşıya olduğu sorunu basite indirgeyerek tüm problemin bir tek konu, petrol yüzünden meydana geldiğini söylüyordu. Sarayın ferman mühür emini (Lord Privy Seal) Koichi Kido, Başbakan'a özel olarak fikirlerini söylüyor, "Japonya'nın Amerika'nın zaferiyle sonuçlanacağı kesin bir savaşa dayanması mümkün değildir" diyordu.

İmparator'a gelince Konoye'nin fikrine saygı duymuş, hatta bu fikri şahsen takdis etmişti. İmparator, Konoye'ye şunları söyleyecekti: "Donanmadan bana ulaşan haberden Amerika'nın Japonya'ya karşı genel ambargo uyguladığını öğrendim. Bu durumun ışığında Başkan'la yapılacak, görüşme mümkün olan en kısa zamanda yapılmalıdır." Konoye, Roosevelt'le buluşmada en uygun yer olarak Honolulu'yu önermişti. Başkan başlangıçta görüşme teklifini ilgiyle karşılamış, Honolulu yerine Alaska'nın Juneau kentinde buluşmalarının daha iyi olacağını duyurmuştu. Ne var ki Hull ve Dışişleri Bakanlığı, diplomatik açıdan bu buluşma teklifine şiddetle itiraz ettiler. Amerikan halkı ise Konoye fikrinin felaketi önlemek için ortaya atılmış son bir kumar olduğunu anlamıyordu. Ayrıca, artık Japonya'ya güvenmek için ortada sebep de kalmamıştı. Ayrıca Roosevelt de, tarafları teskin edici durumda gözükmek istemiyordu. "Ayrıca Juneau"de "Munih" gibi uygulanmayacak bir anlaşma olmasından korkuyordu. Ortada önceden kabaca tespit edilmiş bir sözleşme bulunmadığına göre Konoye'yle görüşme hiçbir yarar sağlayamazdı. Ayrıca Roosevelt okuduğu "Magic" şifre çözücüsünden Japonlar'ın daha başka fetihlere de niyet ettiğini öğreniyordu. Şu halde, en az o aşamada Roosevelt bilinen anlaşılmaz tavrıyla toplantı önerisini ne kabul ne de reddediyordu.

Günden Güne Azalıyor

5 ve 6 Eylül tarihlerinde en üst Japon yetkililer İmparator'la toplantı yapıp, Japonlar'a özgü izin formalitesini yerine getirdikten sonra savaş durumuna geçilmesi için müsaade istediler. Oysa ki daha savaş kararı alınmamıştı ve savaşın önlenmesi için diplomatik alternatif aranmaktaydı. Bu

toplantıda da ana konu petroldü. Durumu değerlendiren bir yetkili "Şimdiki halde imparatorluğumuzun milli gücü ve savaşma yeteneğini zayıflatan tek şey petroldür" diyor, sözlerine şöyle devam ediyordu: "Günler geçtikçe savaşa devam yeteneğimiz azalacak ve imparatorluğumuz askeri açıdan güçsüz duruma gelecektir." Gerçekten de zaman azalıyordu. Askeri liderler bunu imparatorlarının önünde defalarca tekrarladı. Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın da söylediği gibi "Petrol dahil, askeri temel maddeler günden güne azalıyordu."

Bu defa İmparator Genelkurmay Başkanı'na şu soruyu yöneltecekti: "Japonya ve Amerika birbirleriyle savaşa girecek olsa, bu savaş ne kadar sürer?"

Genelkurmay Başkanı şu yanıtı veriyordu: "Güney Pasifik'teki operasyon yaklaşık üç ay içinde bitirilebilir."

Bu yanıt karşısında İmparator tepki gösterecek, sert ve sitemli bir sesle şu sözleri söyleyecekti: "Çin olayı çıktığı zaman bugün Genelkurmay Başkanı olan Sayın General Savaş Bakanı'ydı ve o zaman imparatorluğumuza verdiği raporda olayın yaklaşık bir ay içinde bitirileceğini söylemişti. Ne var ki General'in verdiği teminata karşın, çatışmayla geçen dört uzun yıl sonunda, savaş hâlâ devam ediyor."

General, açıklama yapmak isteyerek "Çin hinterlandının çok büyük olduğunu, bu durumun operasyonların plana göre yürütülmesini engellediğini" söyledi.

Bu defa İmparator öfkelenerek arkasına yaslanacak, sesini yükselterek şu sözleri söyleyecekti: "Çin hinterlandını büyük gördüğümüze göre kat kat büyük plan Pasifik Okyanusu'nu sınırsız bulacaksınız demektir. O halde nasıl oldu da üç ay süreceğinden bu kadar emin olabildiniz?"

Bu yanıt karşısında Genelkurmay Başkanı başını öne eğip hiçbir yanıt vermeyecekti. Bu ara Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Nagano Genelkurmay Başkanı'nın imdadına koşuyor, şunları söylüyordu: "Japonya o an için ciddi bir hastalıktan acı çeken bir hasta gibiydi. Şu veya bu şekilde mutlaka bir karar verilmesi şarttı." Toplantı bitmeden önce İmparator yüksek düzeydeki danışmanlarının savaşa bakış açılarını öğrenmek isteyerek, ilk önce diplomasiye mi yoksa savaşa mı öncelik tanınmalı, diye sordu. Ama bu sorusuna tatmin edici bir yanıt alamadı.

Ertesi gün aynı soru bir kez daha gündeme geliyordu. Kara ve Deniz Kuvvetleri komutanları sessiz kalıp soruyu yanıtlamadılar. Bunu gören İmparator cevap vermenin uygun olmadığını düşündükleri için komutanlara teessüflerini bildirdi. Daha sonra kimonosunun cebinden bir kâğıt parçası çıkararak, vaktiyle büyük babası İmparator Meiji'nin şu şiirini okudu. Şiirde şu dizeler vardı:

Madem ki bu dünyada insanlar kardeştir,
Bu denli karmaşanın anlamı nedir?

Şiir okunmuş, tüm salon tam bir sessizliğe gömülmüştü. Hazır bulunanların hepsi huşu içindeydi. İşte tam bu an, Amiral Nagano'nun ayağa kalkıp, askeri kuvvetin ancak diğer bütün çabalar boşa gittikten sonra devreye gireceğini söylediği duyuldu. Toplantı böylece eşine rastlanmamış gergin bir atmosfer içinde sona erdi.

Yaklaşan kış mevsimi ve soğuklar, operasyon için gerekli olan zamanı kısıtlıyordu. Askeri güçler taarruz hareketlerine 1942 ilkbaharından evvel başladıkları takdirde, bunu Aralığın başlarında yapmalıydılar. Yine de Prens Konoye, savaşa bu kadar yakın oldukları o günlerde bile bir alternatif bulma ümidini kaybetmiyordu. 6 Eylül günü İmparator'un tahtı önünde yapılan tarihi toplantıdan sonra, kabine sentetik petrol konusunu ele alıp, sentetik petrol üretiminin büyük hızla ve büyük hacimde artırılmasının mümkün olup olmadığını tartışıyordu. Konoye'nin ifadesine göre böyle bir projeye büyük paralar yatırmak, nasıl sonuçlanacağı çok şüpheli bir savaşa para yatırmaktan daha iyi olacaktı. Ancak Planlama Kurulu Başkanı projenin çok büyük bir iş olduğunu, dört yıllık bir çalışma ve milyonlarca yen gerektirdiğini, ayrıca dünyalar kadar çelik, boru ve makineye ihtiyaç gösterdiğini belirterek, bu fikre yanaşmıyordu. Açıkladığı gibi bu iş çok büyük mü-

hendislik becerisi ve dört yüz bini aşkın kömür işçisinin istihdam edilmesini gerektiriyordu. Bütün bu hususlar göz önüne alınarak Konori'nin önerisi üzerinde durulmadı. Eylül ayı sonlarında, ellerinde hançer ve kısa saplı kılıçları bulunan dört adam Konoye'nin arabasına atılıp suikast girişiminde bulundular. Adamlar görevlilerce olay yerinden uzaklaştırıldıysa da bu olay Başbakan'ı fazlasıyla sarsmıştı.

2 Ekim tarihinde ABD Konoye-Roosevelt görüşmesine taraftar olmadığını resmen duyuruyordu. Bundan hemen sonra, savaşa onurlu bir alternatif bulamadığı gerekçesiyle Konoye görevden uzaklaştırıldı. Yerine 18 Ekim'de, Başbakan olarak, döğüşkenliğiyle tanınan Savaş Bakanı Hideki Tojo getirildi. Hideki Tojo başından beri, yararsız olduğu gerekçesiyle işin diplomasi yoluyla çözümüne karşı çıkmış, Amerika'yla herhangi bir uzlaşma yapılmasını istememişti. Bu ara bir kez daha Washington'a gelen Büyükelçi Nomura çaresizlik içinde kendisini ölü bir atın kemikleri diye tanımlayacaktı. Diplomasinin de etkili olamadığını gören Roosevelt ise Tokyo ve Washington'dakiler gibi kendisini kaderin ellerine terk etmişti. Yine de Nomura'dan bu iki ülke arasında açık bir kapı bırakılması, "son sözün söylenmesi" için ricada bulunacaktı.

Evvelce sözü geçen iki Japon tankeri yaz ortasından beri Los Angeles yakınındaki bekleyişini sürdürüyor, sözleşme uyarınca kendisine taahhüt edilmiş olan petrol ikmalini bekliyordu. Nihayet kasım ayının birinci yarısında petrol almadan, boş olarak limandan ayrıldı. Japon yetkililer de misilleme olarak, yaklaşan kış mevsiminde, Amerikan ve İngiltere elçiliklerine vermekte oldukları yakıtı kestiler.

Ekim ayı boyunca, kasım ayına girinceye kadar Japonya'nın yüksek komuta askeri erkânı ve siyaset liderleri İmparatorluk Sarayı'nın küçük bir odasında sık sık bir araya gelerek savaş karşısındaki son durumu tartıştılar. Bu tartışmalarda konu dönüp dolaşıp petrole geliyordu. Japonya'nın petrol ithali 1941 yılında büyük bir düşüş göstermişti. Yedekteki petrol de giderek azalıyordu. O günlere değinen bir tarihçi sonradan bu toplantılar için "İncelenen kayıtlardan, konferans masasına egemen tek faktörün petrol olduğunu anlamıştık. Petrol tıpkı bir şeytan gibi masanın üzerinde dolanıp duruyordu. Sanki savaşı uzaklaştırmanın en kolay yolu yine de 'savaş kararı vermek' gibi görünüyordu" diyecekti.

5 Kasım'da ülkenin en üst düzey bürokratları İmparator önünde "Emperyal Konferans" dedikleri bir konferans tertipliediler. Bu gibi toplantılarda âdet olduğu gibi İmparator sessiz kalmış, konuşmalara katılmamıştı. "Jilet" lakabıyla tanınan Başbakan Tojo halk çoğunluğunun konumu üzerinde kısa bir açıklama yaptı. Özet olarak şunları söylüyordu: "Birleşik Devletler başından beri ekonomik baskı yüzünden Japonlar'ın pes edeceğine inanmaktadır. Bunun yanlış olduğunu kanıtlamamız gerekir. Uzayıp sürüncemede kalacak bir savaşa girersek güçlüklerle karşılacağımız kesindir. Bu bakımdan sürüncemede kalacak bir savaş konusunda tedirginiz. Yine de, bu tedirginliklere karşın, Amerika'nın bize istediği gibi davranmasına, bu tutumunu sürdürmesine nasıl göz yumabiliriz? İki yıla kalmadan askeri sahada kullanacak petrol bulamayacağız. Gemilerimiz seyredemeyecek. Amerikan savunmasının Güneybatı Pasifik'te kuvvetlenmekte olduğunu, Amerikan filosunun giderek yayıldığını, Çin Savaşı'nın hâlâ devam ettiğini düşündükçe önümüzdeki güçlüklerin sona ermeyeceğini anlıyorum… Hiçbir şey yapmadan böyle otursak korkarım ki iki, üç yıl sonra üçüncü sınıf bir ülke olmaya mahkûm oluruz."

Konferansta öne sürülen bir öneri, Birleşik Devletler'e son bir çağrı yapılmasını, Japon taleplerinin Amerika'ya sunulmasını öngörüyordu. Talepleri reddedilecek olursa Japonya savaşa gidecekti. Tojo, bu kararı bir kez daha duyurduktan sonra salonda hazır bulunanlara "Söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?" diye sordu. Herhangi bir itiraz yapılmadığını görünce de teklifinin kabul edildiğini ilan etti.

Kasım ayının üçüncü haftasında Japonyalı bir diplomat "talep listesini" sunmak üzere Washington'a geliyordu. Dışişleri Bakanı Hull'ın görüşüyle liste daha çok bir ültimatom niteliğindey-

di. Aynı hafta Washington'a yine Japon kökenli başka bir mesaj daha ulaşıyordu. Bu, 22 Kasım tarihli, deşifre edilmiş bir "Magic" mesajıydı. Mesaj Nomura'ya gönderilmişti. Tokyo'nun yaptığı son tekliflerin Amerika tarafından kabul edildiğinin en geç 29 Kasım'a kadar bildirilmesini istiyordu. Mesajdaki diğer bir ifadeye göre, bu istek Nomura'nın tahmin edemeyeceği sebeplere dayanıyordu ve çok önemliydi, çünkü o tarihten sonra olaylar kendiliğinden, otomatik olarak gelişecekti.

25 Kasım'da Roosevelt emrindeki üst düzey askeri danışmanlarını savaşın çok yakın olduğu, belki de bir hafta içinde patlayabileceği konusunda uyardı. Bunun ertesi günü Hull Japonlar'a bir nota sunarak, Japon kuvvetlerinin Hindi-Çin'den ve Çin'den çekilmesini talep etti. Karşılık olarak Amerika Japonya'yla yeniden ticari bağlantı kuracaktı. Tokyo bu talebi Amerika'nın bir ültimatomu olarak görmüştü. Aynı gün, 26 Kasım'da Kurile Adaları'nda toplu halde bekleşen Japon bandıralı donanma filosuna seyre geçmesi ve bunu büyük bir gizlilik içinde yapması emri veriliyordu. Filonun hedefi Hawaii idi.

Amerikalılar'ın bu filodan haberleri yoksa da, Savaş Bakanı Stimson böyle bir filonun varlığını duymuştu. Nitekim Roosevelt'e bir istihbarat raporu bile sunmuştu. Rapor, Japon kökenli büyük bir keşif filosunun Şangay'dan Güneydoğu istikametinde ilerlediğini bildiriyordu. Bunu öğrenen Roosevelt, Stimson'un anlattığına göre, öfkeden neredeyse çılgına dönmüştü. Başkan o güne kadar filoyu görmediğini söyleyecekti ve bu söz her şeyin bir anda değişmesine neden olacaktı. Çünkü topyekûn bir çekilme için uzlaşma konuşmaları yapıldığı bir anda Japonya'nın oralara kadar bir filo göndermiş olması, bu ülkenin kötü niyetlerini gösteren bir işaretti. Bunu öğrendikten sonra, Başkan, yaklaşık yirmi yıl önce yazdığı makalede sorduğu soruyu artık yanıtlayacak duruma gelmişti. Japonlar'a güvenilmezdi. Ertesi gün, 27 Kasım'da Hull, Stimson'a Japonya'yla uzlaşma konuşması yapmaktan vazgeçtiğini söyledi: "Artık ellerimi bu işten sıyırdım" diyordu. Açıkladığına göre, artık iş orduya ve donanmaya kalmıştı. Aynı gün Washington, içlerinde Hawaii'de üs kurmuş Pasifik Filosu Komutanı Amiral Husmand Kimmel'in bulunduğu Pasifik'teki Amerikalı komutanlara "son teyakkuz" emri veriyordu. Kimmel'e gönderilen mesajdaki ilk cümle şuydu: "Bu yazıyı bir savaş uyarısı kabul ediniz."

Son güne kadar, Tokyo'da daima bu savaşın hüsranla biteceğine inananlar olmuştu. 29 Kasım tarihinde en üst düzey bürokratlar ve İmparator'un da hazır bulunduğu bir kabine toplantısı yapıldı. Japonya'nın diplomatik çözüm araması için ricada bulunuldu. Amerika'nın kudretiyle yarışmaktansa bunun daha iyi bir alternatif olduğu görüşü savunuldu. Başbakan Tojo, cevap olarak kopuk durumdaki ekonomik ilişkileri sürdürüp bunlar üzerinde ısrar etmenin Japonya açısından ülkenin giderek zayıflayacağı anlamına geleceğini söyledi. Japon liderler bütün incelemelerinde, bütün tartışmalarında kaynakları, yetenekleri, tahammülü nedeniyle uzun sürecek bir savaşta Amerika'nın daha avantajlı durumda olacağını savunmuşlardı. Sürüncemede kalacak bir savaşın giderek Amerika lehine gelişeceğinin bilincindeydiler. Ancak, askeri çözüme inananlar, kendilerini bir transa kaptırdıkları için, bu fikre yanaşmamış, elinin tersiyle itmişti. Göründüğü kadarıyla savaş kapıdaydı ve çok hızlı bir yol izleyecekti.

Pearl Harbor

1 Aralık tarihinde Japonlar'ın özel bir hücum filosu, henüz karşı tarafça yeri saptanmamış olarak uluslararası karasularını geçmişti. O gün Japon uçak gemilerinden birinde görevli bir Komutan 2 Aralık tarihinde günlüğüne şunları yazıyordu: "Ne burada ne de orada, ne keder ne de sevinç gözleniyor." Tokyo şifrelerin yok edilmesi için elçilik ve konsolosluklara tahrip emri vermişti. Bu işlem sırasında hazır bulunmak için Washington'daki Japon Elçiliği'ne giden Amerikalı askeri görevli, Sefarethane'nin arka bahçesinde kâğıt ve yazılı evrakın yakıldığına tanık olmuştu.

6 Aralık Cumartesi günü Roosevelt, gökyüzünü kalın bir perde gibi sarmış "kara bulutları" dağıtmak ümidiyle doğrudan doğruya İmparator'a hitaben kişisel bir not göndermeye karar veriyordu. Mesaj aynı günün akşamı saat dokuzda gönderilmişti. Bu yazının gönderilmesinden hemen sonra Roosevelt'in orada bulunan ziyaretçilere şu sözleri söylediği bilinir: "İnsanın oğlu olan karşınızdaki ben, Tanrı'nın oğlu olan İmparator'a son bir mesaj göndermiş bulunuyorum."

7 Aralık günü öğleden sonra Washington saatiyle saat 12.30'da Roosevelt Çin Elçisi'ni kabul ediyordu. Elçi'ye Asya'da "birtakım kötü olaylar" beklediğini söylecekti. Ayrıca, içinden bir sesin, kırksekiz saat içinde Japonlar'ın "Menfur" bir harekete girişeceklerini söylediğini de sözlerine eklemişti. Washington saatiyle gece yarısından sonra saat 1'de Roosevelt hâlâ Çin Elçisi'yle konuşmaktaydı. Tam o anda, 8 Aralık'ta, Japonya saatiyle saat sabahın üçünde Roosevelt'in mesajı nihayet şahsen İmparator'a ulaşıyordu. Pasifik'in orta yerindeyse, vakit 7 Aralık sabahının erken saatleriydi ve Japon filosu Hawaii Adaları'na doğru yol alıyordu. Amiral gemisi sancağına Japon bayrağı asılmıştı. Bu bayrak 1905'te Japon filosunun Tsushima Boğazı'nda Rus donanmasını tahrip ettiği gün bir Japon savaş gemisine asılmış olan aynı bayraktı. Uçak gemisinin güvertesinde bulunan uçaklar birer birer gemiyi terk etmeye başladı. Mürettebat kendilerine söylendiğine göre Japonlar'ı hile yoluyla dünya yüzünden silmeye çalışan Amerika'nın bu gücünü yok etmeye gidiyordu.

Hawaii saatiyle sabah saat 7.55'te Pearl Harbor'daki Amerikan filosu üzerine bomba yağmaya başladı…

Pearl Harbor baskınının başlamasından bir saat sonra Japon Büyükelçisi Nomura, yanındaki başka bir diplomatla Dışişleri Bakanlığı'na geldi. Hull bu sırada Başkan'la çok ivedi bir telefon konuşması yaptığı için iki diplomat bir süre diplomatlara mahsus odada bekletildiler.

Başkan'la Hull arasındaki konuşma şöyle geçmişti: Başkan telefonda tereddütsüz fakat titrek bir sesle şöyle diyordu:

"Japonlar'ın Pearl Harbor'a taarruz ettiklerine dair bir rapor aldık."

Hull'ın cevabı şu olmuştu: "Rapor teyit edildi mi?"

Başkan "Hayır!" diye yanıtladı.

Roosevelt ve Hull her ikisi de büyük olasılıkla bu haberin doğru olduğuna inanmışlardı. Yine de Hull, yüzde bir ihtimalle de olsa haberin doğru olmayabileceğini düşünüyordu. Bu ümitle iki Japon diplomatı odasına çağırttı. Taarruz haberini radyo bülteninden öğrenmiş olan Nomura, mahçup bir tavırla Amerikan Dışişleri Bakanı'na elindeki uzun belgeyi veriyordu. Hull, Tokyo'nun yapmış olduğu hareketin gerekçelerini sıralayan belgeyi okumaya çalışıyor, bu ara renkten renge giriyordu. Sonunda öfkesine hâkim olamayarak şöyle söylediği duyuldu: "Kamu hizmetinde olduğum şu elli yıl içinde bugüne kadar bu derece yalan ve tahrifatla doldurulmuş bir belgeye rastlamadım. Bu belge o derece rezil yalan ve tahrifatla doldurulmuş ki bugüne kadar bu gezegende yaşayan hiçbir hükümetin bu sözleri söyleyebileceğine ihtimal vermezdim." Şimdi Hull, bu iki Japon diplomatı, bir vakitler kendisi odunculuktan devlet adamlığına geldiği için "koyunlarına hücum eden iki katil köpek" gibi görüyordu. Onca ay Nomura'yla kendi apartmanında bir araya gelip özel konuşmalar yapmaları boşuna gitmişti.

Dışişleri Bakanı belgeyi okuyup söyleyeceğini söyledikten sonra iki Japon daha fazla yorum yapmadan odayı terk ettiler. Toplantı bitmişti ve Japonlar ayrılıyordu; ancak bu defa kimse onlara yol gösterip kapıyı açmayacaktı; çünkü artık bu ikisi düşmandılar. Hull'un ofisindeki kapıyı kendileri açarak dışarı çıktılar ve bekleyen boş asansöre binip kendilerini sokağa attılar.

O gün, akşama kadar Washington'a Pearl Harbor'dan üst üste rapor akmaya başladı; bunlar birbirinden kopuk, parça parça ve son derece ümit kırıcı haberlerdi. O uzun pazar gününün sonunda Stimson günlüğüne şunları yazacaktı: "Bizim halkımız çok evvelden savaş konusunda uyarılmıştı ve tetikteydi. Buna rağmen, yine de, bu iş hiç beklenmiyormuş gibi şaşırıp kalmaları doğrusu hayret verici…" Böyle bir bela nasıl olmuştu da onları bulmuştu?

Üst düzey Amerikalı bürokratlar gerçi bir Japon hücumunu çok yakında beklemekteydi. Ancak bu saldırının Güneydoğu Asya'da oluşacağını zannediyorlardı. Kesinlikle hiç kimse Washington'da veya Hawaii'de, Japonlar'ın Amerikan filosuna karşı, kendi yurdundaki üssünde böyle bir saldırı tertipleyeceğini ciddi olarak düşünmüyor, hatta böyle bir şeyi aklından bile geçirmiyordu. General Marshall'ın 1941 Mayısı'nda Başkan Roosevelt'e söylemiş olduğu gibi, Pearl Harbor'un bulunduğu Oahu Adası'nın "dünyadaki en sağlam kale" olduğuna inanmışlardı. Anlaşıldığına göre Amerikalı bürokratların çoğu önemli bir gerçeği unutmuşlardı; Rus-Japon savaşında Japonya'nın kazanmış olduğu büyük zaferin Port Arthur'da yaptıkları sürpriz saldırıyla başladığı göz ardı edilmişti.

Olay, temel düzeyde ele alındığında her iki tarafın da birbirinin kuvvetini küçümsediği görülür. Nasıl Japonlar Amerikalılar'ın teknik olarak kendilerinin en gizli şifrelerini çözebileceğine ihtimal vermemişse, Amerikalılar da Japonlar'ın teknik açıdan bu derece kompleks olan bir operasyonu başarabileceğine ihtimal vermemişti. Saldırıdan sonra derhal yapılan bir durum saptamasında Roosevelt'in başdanışmanlarından bazıları saldırının bir "Alman düzenlemesi" olduğu görüşünü savundu. Japonlar'ın kendi başlarına bunu yapamayacağı kanısındaydılar. Bu saldırıda tarafların ikisi de diğer tarafın psikolojisini yanlış yorumlamıştı. Amerikalılar Japonlar'ın bu derece cüretkâr, hatta pervasız bir şey yapabileceğine inanmamıştı. Ama yanılmışlardı. Japonlar da kendi açılarından Pearl Harbor'un Amerikalı'nın moralini yerle bir edeceğine güvenmişlerdi ki bu konuda da onlar yanılmıştı. Çünkü bu baskın tam tersine Amerikan milletinin moralini yükseltmiş, ülkenin birlik ve beraberliğini daha da pekiştirmiştir. Japonlar bu konudaki tahminlerinde en büyük yanlışı yapmıştı.

Artık baskın bir gerçekti. Bu gerçekten sonra, Birleşik Devletler hükümetine ulaşan onca istihbaratın da yardımıyla –ki buna Japonya'nın gizli haber şifrelerini çözen "Magic" de dahildi– Japon niyetleri kolayca anlaşılacaktı. Saldırıdan evvelki o gerginlik dolu aylardaysa sinyaller "gürültü" içinde kayboluyor, akıl karıştırıcı, birbirini tutmaz, çelişkili ve müphem haberler alınıyordu. Ayrıca o günlerde Japonlar'ın Sovyetler Birliği'ne saldırmak üzere olduğuna dair bazı işaretler de vardı. Magic'in zaman zaman beceriksizce kullanılması ve verdiği haberlerin yanlış anlaşılması bazen tehlikeli olabiliyordu. Bu husus da Amerika açısından ciddi bir başarısızlığın, Amerika taraftarları arasında ciddi bir haberleşme kopukluğunun göstergesidir. Sonuç olarak Pearl Harbor trajesinde "Magic" faktörünün böyle bir saldırıya inanmamaktan sonra en büyük ikinci etken olduğu söylenebilir.

En Büyük Yanlış

Artık bekleyişle geçen günler geride kalmıştı. Japonya ve Birleşik Devletler şimdi savaş halindeydi. Ne var ki Japonya'nın tek hedefi sadece Pearl Harbor değildi. Hawaii, Japonya'nın çok daha ilerilere uzanan saldırı planındaki parçalardan sadece bir tanesiydi. ABD Pasifik Filosu'na saldırı yapıldığı anlarda Japonlar Hong Kong'u bombalayıp ablukaya alıyor, Singapur'u bombalıyor, Filipinler'i bombalıyor, Wake ve Guam adalarını bombardıman ediyor, Tayland'ı alıyor, Singapur yolundaki Malaya'yı işgal ediyor ve Doğu Hint Adaları'nı işgale hazırlık yapıyordu. Aslında Pearl Harbor'a yapılan operasyon kendi kanatlarını korumak için yapılmıştı. Maksat Amerikan donanmasını güçten düşürerek Japonya'nın Doğu Hint Adaları ve Güneydoğu Asya'nın geri kalan kısmının işgalini emniyete almaktı. Bu başarıldıktan sonra denizyolları, öncelikle de Sumatro ve Borneo'dan kendi yurtlarına giden tanker yolları emniyete alınacaktı. Bu dev büyüklüğünde kampanyanın ana hedefi dönüp dolaşıp Doğu Hint Adaları'nın petrol yataklarında odaklanıyordu.

O halde Hawaii operasyonu Japonya'nın gündemindeki daha büyük projelerin gerçekleşmesi için şarttı. Bu projenin başarısında şans faktörü büyük rol oynamış, son dakikaya kadar daima

Japonya'nın yanında olmuştur. Japonlar, şansları sayesinde hayallerinde bile erişemeyecekleri kadar başarılı olmuşlardır. Baskının doğurduğu şaşkınlık ve Amerikan savunmasının Pearl Harbor'daki güçsüzlüğü Japonlar'ın tahminlerinin üzerinde olmuştur. Pearl Harbor'a yaptıkları saldırıda dalgalar halinde gelen iki Japon uçak kafilesi, sekiz savaş gemisi, üç hafif kruvazör, üç destroyer ve dört ikmal gemisini batırmayı, alabora etmeyi veya ağır şekilde tahrip etmeyi başarmıştı. Ayrıca yüzlerce Amerikan uçağı tahrip edilmiş veya ağır yara almıştı. Ölen görevli sayısı 2335, ölen sivil sayısı 68'di. Bütün bunların Amerikan tarihinde en kahredici şoku yaratmış olduğu kuşkusuzdur. Amerikan uçak gemilerine bir şey olmamasının sebebi, bu gemilerin baskın sırasında açık denizde görevde bulunmalarıydı. Japonya'nın kaybı ise toplam olarak sadece yirmi dokuz uçaktan ibaretti. Anlaşıldığına göre bu defa Amiral Yamamoto'nun oynadığı kumar tutmuştu.

Yamamoto'nun kendisine kalsa belki de bir kez daha şans denemek isterdi. Ne var ki kendisi o sıra binlerce mil ötede, Japonya açıklarında bir amirallik gemisindeydi ve olayları oradan izliyordu. Hawaii operasyonunun komutanı olan Chuichi Nayono ise Yamamoto'ya kıyasla çok daha temkinliydi. Gerçekten de başından beri bütün operasyonlara karşı çıkmıştı. Şimdi de kendisini teşvik eden subaylarının ricasına rağmen, onların üzüldüğünü bile bile uçakları üçüncü kez Hawaii'ye, Pearl Harbor'daki ikmal depolarına ve petrol tanklarına saldırmak için göndermekten çekinmişti. Saldırıda şans ona fazlasıyla güldüğünden daha fazla risk alarak başarısını gölgelemek istememişti. Amerika'nın bu saldırıdaki tek şansı ise bu felaket gününde hiç değilse kendi uçak gemilerini kurtarmış olmalarıydı.

Operasyonun planlanma sürecinde Amiral Yamamoto bir gözlemde bulunmuştu. Kanısına göre, 1904'te, Port Arthur'da Japonya'nın Ruslar'a yaptığı sürpriz saldırının başarısız olmasında, Japonlar'ın çarpışmayı "sonuna kadar götürmemiş" olmaları etken olmuştu. Aynı hata şimdi bir kez daha bu defa Pearl Harbor'da tekrarlanıyordu. Japonya'nın harbe gitme kararında petrol baş etken olmuştur. Ancak, en azından bir operasyonda, Hawaii operasyonunda Japonlar petrol konusunu her nedense unutmuşlardı. Amerika'nın petroldeki üstünlüğünü arkadaşlarıyla defalarca ele alıp konuşan Yamamoto nasılsa Oahu Adası'nda bol miktarda mevcut olan petrol depolarının önemi üzerinde durmamış, bu konuyu ihmal etmişti. Bu nedenle de yaptıkları planda bu adaya saldırı düzenleyip petrolü ele geçirme konusuna yer verilmemişti. Asıl yanlış buydu?

Ne var ki bu çok önemli, son derece yaşamsal yansımalara sebep olacak büyük bir stratejik hataydı. Hawaii'deki her varil petrol buraya ana kıtadan getirilmişti. Eğer Japon uçakları Pasifik Filosu'nun petrol rezervlerini ve bunların Pearl Harbor'da içine konduğu tankları tahrip etmiş olsaydı, sadece tahrip ettikleri gemileri değil, Amerikan Pasifik Filosu'na ait ne kadar gemi varsa hepsini birden "hareket edemez" duruma getirmiş, olacaktı. O zaman yeniden petrol bulmak gerekecekti. Sonradan Pasifik Filosu Başkomutanlığına getirtilen Amiral Chester Nimitz, ileride bu konuda şunları söylemiştir: "Olayın yaşandığı günlerde filoya ait petrolün hepsi Hawaii'de, toprak üzerindeki tanklardaydı. Petrol mevcudumuzun hepsi yaklaşık 4,5 milyon varil olmasına karşın bunların hepsi 50 kalibrelik mermiyle yok edilecek cinstendi. Eğer Japonlar petrolümüzü tahrip etmiş olsaydı, savaş en az iki sene daha uzamış olurdu."

17

Almanya'nın Savaş Formülü

1932 yılının bir haziran günü, öğleden sonra, Münih Oteli kapısına yanaşan açık bir araba dev Alman kimyasal kuruluşu olan I.G. Farben'den iki kişiyi almak için gelmişti. Açık araba biri kimyager diğeri halkla ilişkiler temsilcisi olan bu iki kişiyi Adolf Hitler'in Prinzregentenplatz'daki özel apartmanına götürecekti. O sıralar Hitler henüz Alman Şansölyesi olarak iktidara gelmemişti. Ancak Reichstag'da sandalyelerin yaklaşık yüzde yirmisine sahip ve gelecek seçimlerde de sandalye sayısını önemli bir miktarda artırması beklenen Nasyonal Sosyalist Parti'nin lideriydi.

I.G. Farben'den gelen bu iki adamın Hitler'i görmek istemeleri bir sebebe dayanıyordu. Amaçları onunla konuşup Nazi basınının şirketleri aleyhine açtığı ve devam etmekte olan kampanyayı durdurmaktı. Naziler I.G. Farben şirketine "uluslararası finans lord'larının" ve "para babası Yahudiler'in" aleti oldukları gerekçesiyle yükleniyor ve Yahudiler'in bazı üst düzey konumları işgal ettiklerini savunarak şirkete hücum ediyordu. Bu ara "ISADORE G. FARBEN" adıyla şirketin bir karikatürünü bile yapmışlardı. Naziler'in şirketi eleştirmesinin bir sebebi daha vardı. Şirket, kömürden sıvı yakıt –diğer bir adıyla sentetik yakıt– imal etme peşindeydi ve çok pahalıya mal olacak bu proje için hükümetten vergi muafiyeti almıştı. İşte Naziler'in eleştirdikleri de buydu. Ayrıca bu sorun ikinci bir soruna da sebep oluyordu. I.G. Farben sentetik yakıt projesine çok büyük yatırım yapmıştı. Ancak 1932 yılına gelindiğinde bu projenin devamlı olarak hükümetten vergi kolaylığı ve desteği sağlanmadıkça hiçbir zaman kâr sağlayamayacağı anlaşılmıştı. Şirketin bu konudaki esas tezi ise kurulacak bir sentetik yakıt endüstrisiyle Almanya'nın yabancı petrole olan bağımlılığının azalacağı ve böylece ülke üzerinde had düzeydeki yabancı döviz baskısının kalkacağı merkezindeydi. I.G. Farben mensubu iki temsilci Hitler'i bu konuda ikna etmek ümidiyle orada bulunuyordu.

Hitler o gün seçim kampanyası için gittiği bir yolculuktan henüz döndüğünden toplantıya biraz geç kalmıştı. I.G. Farben'li iki temsilciye önceden sadece yarım saat ayırmak istediği halde konuşmanın akışına kapılmış, onlarla tam iki buçuk saat konuşmuştu. Hitler, her zaman olduğu gibi kendi hayallerinin gücüyle hipnotize olmuşçasına durmadan konuşmuş, konuşmanın çoğunu kendisi yapmış, Almanya'yı motorize etme ve karayolu inşaatında uygulayacağı planlar üzerinde uzun bir hitabet dersi vermişti. Ancak bir ara bu iki adama sentetik yakıt konusunda sorular sormuş ve bu tip yakıtın yeni bir Almanya yaratmada uygulayacağı planlara tamamen uyduğu hakkında teminat vermişti. Onlara şunları söylüyordu: "Bugün, siyasi açıdan bağımsız kalmak isteyen bir Almanya'da petrolsüz bir ekonomi düşünülemez. Bu bakımdan Alman motor yakıtı projesi, çok büyük özveriler gerektirse bile mutlaka gerçekleştirilmelidir. Bu nedenle kömür hidrojenerasyonuna devam işi ivedilikle ele alınmalıdır." Hitler sentetik yakıt projesi çalışmalarını ciddiyetle desteklemeye başlamıştı. Ayrıca adamlara basının I.G. Farben aleyhine açtığı kampanyayı yavaşlatacağına dair söz de vermişti. Bu kadarla da kalmayıp Naziler iktidara geldiği zaman sentetik yakıtta uygulanan vergi indiriminin devam edeceğini de söylemişti. Tabii bütün bunlara karşılık I.G. Farben'den –derhal ve daha sonra Naziler'in istediği– "Kampanyaya bağış" vermesi isteniyordu.

Toplantı bitip de iki temsilci Hitler'le konuşulanları şirket başkanına anlattıkları zaman Başkan'ın ağzından şu sözler dökülecekti: "Demek ki bu adam benim zannettiğimden daha makul biriymiş."

Gerçekten de o gün Hitler makul bir adam gibi davranmıştı ve bunu yapmak için de iyi bir nedeni vardı. Adamların açıklamalarından, başarılı bir sentetik yakıt programının, dirilmekte olan Almanya'nın topyekûn gelişiminde çok yararlı hatta şart olduğunu hemen kavramıştı. Bu hedefin gerçekleşmesinde en büyük engellerden biri olarak Almanya'nın hammadde, öncelikle de petrol ithaline olan bağımlılığını görüyordu. Ülke içinde üretilen petrol az, ithalat ise buna oranla yüksekti. Ayrıca, ithal edilmekte olan petrolün çoğu Batı yarıküresinden gelmekteydi.

Son yarım yüzyıl içinde Almanya çok dikkate değer bir ekonomik büyüme göstermişti ve bunu da daha ziyade ülkede bol bol bulunan bir enerji kaynağına –kömüre– borçluydu. 1930'lu yılların sonunda kömür, Amerika'nın toplam enerjisinin yaklaşık yarısı kadarken Almanya'da, üretilen toplam enerjinin yüzde doksanı kadardı. Petrol ise sadece yüzde 5 dolayındaydı. Ancak daha 1932 yılında Hitler ileriye dönük planlarına başlamıştı ve haris emellerinin gerçekleşmesi için de petrole ihtiyacı vardı. Önce 1933 Ocak ayında Şansölye oldu ve arkasından, izleyen bir buçuk yıl içinde de, Almanya'da tüm iktidarı ele geçirdi. İktidara geldikten sonra giriştiği ilk işlerden biri "Alman motor trafiğinde dönüm noktası" dediği motorlu araç projesidir. Proje gereğince ülke önce otobanlar ve hız limiti olmayan karayollarıyla dört bir yandan örüldü ve 1934'te de yeni bir araç yapmak için planlama başladı. Bu "Volkswagen" isimli "halk aracı"ydı.

Ancak, bütün bu gelişmeler Hitler'in Avrupa'nın tümünü Nazi rejimine ve kendisine bağlamak için yapmış olduğu "büyük" planda çok küçük bir yer tutar. Bu hedefin gerçekleşmesi için Hitler hiç vakit kaybetmeden ekonomiyi bir sisteme sokmak, büyük işletmeleri devlete bağlamak ve Nazi savaş makinelerinin inşası için harekete geçti. Bu savaş malzemeleri içinde bomba ve savaş uçakları, tankları ve kamyon imali de vardı ki, bunların yapılması petrole bağlıydı. Hitler bütün bunları bildiğinden I.G. Farben temsilcilerinin sentetik yakıt projesine olağanüstü ilgi göstermiştir.

Kimyasal Solüsyon

Kömürden sentetik yakıt çıkarmada öncü çalışmalar Almanya'da daha Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başlamıştı. O günlerde bu ülke "kimyada dünya lideri" olarak kabul ediliyordu. 1913 yılında Friedrich Bergius adında bir Alman kimyager ilk defa sonradan "hidrojenerasyon" denen bir işlemle kömürden bir sıvı çıkarmayı başarmıştı. Hidrojenerasyon'da kömüre, yüksek ısı ve yüksek basınç altında, bir hızlandırıcı karıştırılarak, büyük miktarda hidrojen ilave edilir. Aynı işlemi, on yıl kadar sonra, 1923 ortalarında rakip bir Alman kimyager Fischer-Tropsch de daha ayrıntılı olarak denemiştir. Fischer-Tropsch yönteminde, kömür molekülleri buhar altında hidrojene ve karbon monokside dönüştürülür ve daha sonra da bir arada reaksiyonlar sağlanır. Bunun sonucunda da sentetik petrol üretilmiş olur. Bu iki yöntemden ilkinin, Bergius hidrojenerasyon işleminin daha iyi olduğuna karar verilmişti. Bu yöntemle, birçok maddeyle beraber Fischer-Tropsch'in başaramayacağı bir şey, "uçak petrolü" de üretilebilecekti. Ayrıca, 1926 yılında Bergius işlemi üzerinde patent talebinde bulunan I.G. Farben, Fischer-Tropsch metodunu destekleyenler karşısında politik açıdan da daha güçlüydü.

I.G. Farben'in sentetik petrole ilgi göstermesi 1920'lere rastlar. O yıllarda dünyanın önde gelen petrol kaynaklarının çok yakında tükeneceği konusunda yaygın bir kanaat vardı. Bu kanaat insanları dünyanın dört bir yanında yeni petrol kaynakları aramaya itiyordu. Yabancı petrole duyulan talebin artması, yabancılarla yapılan mal değiş tokuşunu olumsuz yolda etkilediği için hükümet de bu aramalara destek veriyordu. I.G. Farben'in Leuna tesislerinde pilot düzeyinde çalışacak yeni bir fabrika inşa edilmiş ve ilk ürünü 1927'de vermişti. Bütün bunlar olurken I.G. Farben vaktinin bir kısmını başka ülkelerde kendine potansiyel ortaklar aramakla geçiriyordu. I.G.

Farben'in önde gelen İngiliz kimya gruplarından biriyle yaptığı uzlaşma teşebbüslerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, şirket kendisine çok daha ünlü başka bir potansiyel ortak bulacaktı. Bu ortak Standard Oil'in New Jersey şubesidir.

Aynı günlerde Standard, rafineriden entegre petrol şirketine yaptığı stratejik geçişte çabasının ortalarında bir yerdeydi. Bu çabalar sonunda, hem Birleşik Devletler'de hem de Avrupa'da kendine ait bol hammaddeye sahip entegre bir petrol şirketi olmayı başaracaktı. İşte bu çabalar yapılırken aynı zamanda sıvı yakıt kaynağı olarak ham petrol yerine geçecek başka alternatiflerin de arayışı içindeydi. Daha 1921 yılında neft yağından petrol çıkarmada uygulanacak ticari yönden başarılı bir metot bulmak ümidiyle Colorado'da yirmi iki hektarlık arazi satın almıştı. Ancak, maliyetin son derece yüksek oluşu nedeniyle Standard alınan sonuçlardan memnun kalmamıştı. Neft-yağından bir varil sentetik yağ elde etmek bir ton kayaya mal oluyordu ki bu şartlar çekici olmaktan çok uzaktı.

Standard araştırma bölümünde çalışan Frank Howard, 1926'da I.G.'nin Leuna tesislerini ziyaret etmişti. Bu ziyaretten o derece etkilenmişti ki binayı terk ettikten hemen sonra o günlerde Paris'te bulunan Standard Başkanı Walter Teagle'a bir telgraf çekerek şu görüşlerini bildirdi: "Bugün içinde yaşadığım gözlemlerin ve tartışmaların ışığında şu kanıya vardım ki bu konu, Standard'ın parçalandıktan sonra karşılaştığı konular içinde en önemli olanıdır. Bu, benzin arzı konusunda kesinkes Avrupa'nın bağımsız olduğu anlamındadır." Teagle'a gelince, o şahsen Avrupa pazarlarını yeni sentetik petrole kaptırma olasılığından telaşa kapılmış, bu yüzden derhal Leuna'ya dönmüştü. İşlemin gerektireceği araştırma ve üretim tesislerini kurmaktan kaçınıyordu. Daha sonra, işe girişildiğinde bu konuda şunları söyleyecekti: "Gidip bizzat görünceye kadar araştırma işinin ne olduğunu meğer bilmiyormuşum. Yapılan işi gördükten sonra bu işlerde bir bebek kadar bilgisiz kaldığımızı anladım."

Konuyu tartışmak için Teagle, Howard ve Standard'ın diğer yöneticileri hiç vakit kaybetmeden, I.G. Farben tesislerine on mil uzaktaki Heidelberg'de bir otel odasında bir araya geldiler. Howard'ın sonradan açıkladığına göre, toplantıda "hidrojenerasyon işleminin o güne kadar petrol endüstrisine sunulmuş bütün teknik faktörlerden daha etkin olabileceği" sonucuna varılmıştı. Artık I.G. Farben laboratuvarlarında deneylere başlanmıştı ve anlaşıldığına göre bu laboratuvarlar Standard açısından ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Howard bu konuda şu görüşleri bildirecekti: "Kömürün hidrojenerasyonu ekonomik baz'da düşünüldüğünde büyük olasılıkla ham petrolle yarışamaz. Ancak 'milliyetçilik faktörü' dolasıyla hidrojenerasyon, bedelini ödemeye hazır birçok ülkede, korunma altında bir imalat sanayiinin pekâlâ temeli olabilir." Hidrojenerasyon uygulamasıyla pazarların dışardan ithal edilen ham petrole ve rafine ürünlere kapısını kapaması da söz konusuydu. Standard ise bu işten uzak tutulmaya asla tahammül edemezdi.

Tüm bu nedenlerle, Standard'a Louisiana'da bir hidrojenerasyon fabrikası kurma müsaadesi veren I.G. Farben'le bir ön sözleşme imzalandı. O güne kadar aradan geçen zaman içinde petrolde kıtlık devri kapanmış, aşırı üretim devri başlamak üzereydi. Amerikan şirketinin ilgisi de buna paralel olarak yön değiştirmişti. Daha çok benzin elde etmek için, hidrojenerasyonun ham petrol üzerinde de kullanılması gündeme geldi. Sonuçta, Louisiana'daki yeni tesiste bu işlemin kömür üzerinde değil, petrol üzerinde tecrübe niteliğinde denenmesi kararlaştırıldı. Böyle yapmakla her petrol varilinden, daha fazla benzin çıkarmak mümkün olacaktı.

1929'da bu iki şirket daha geniş kapsamlı bir anlaşma daha imzaladılar. Anlaşmaya göre, Almanya dışındaki hidrojenerasyonlarda patent hakkı Standard'ın olacaktı. Buna karşılık I.G. Farben Standard Oil'in yüzde iki hissesini alacaktı. 546.000 hissenin değeri 35 milyon dolar tutuyordu. Her iki şirket de diğerinin ana faaliyet sahasından uzak durmayı, müdahale etmemeyi taahhüt ediyordu. Standard'dan bir yetkili bu durumu şöyle açıklamıştır: "I.G. Farben petrol işinden uzak duracak; biz de kimyasal işlerden uzak duracağız." Bundan sonra, ikinci adım 1930'da

atılıyor ve "petrol-kimya" alanındaki gelişmeleri paylaşacak ortak bir şirket kuruluyordu. İş bütünüyle ele alındığında, Standard'a bir hayli teknik bilgi akıyordu.

1931 yılında en büyük ödül, Alman bilimine ve özellikle de hidrojenerasyona verilmişti. Kimya alanındaki Nobel Ödülü hidrojenerasyon tekniğinin mucidi Bergius ile I.G. Farben Başkanı arasında paylaşılmıştır. Yine de Leuna'da bu proje iyi yürümüyor, günlük üretim iki bin varili bulduğu halde petrol iyi akmıyordu. Bu yüzden Leuna tesisi ciddi bir parasal sıkıntı içindeydi. Gelişmenin zannedildiğinden daha güç olacağı, çok daha pahalıya mal olacağı da anlaşılmıştı. Bütün bunlardan başka, Texas'ta yapılan yeni petrol keşifleriyle, petrol arzındaki aşırılık tüm dünyada hissedilmeye başlamıştı. Üretimdeki bu aşırılıksa doğal olarak dünya petrol fiyatlarının düşmesiyle sonuçlandı ki bu Leuna tesislerinde sentetik yakıt üretimini çok daha masraflı yapmıştır. Öyle ki maliyetin bu denli yüksek oluşu I.G. Farben'i bu projenin hiçbir zaman kâr sağlayamayacağından korkutmaya başlamıştı. Sentetik yakıt'a leunabenzin deniyordu. Bir litre leunabenzin üretiminin maliyetiyse Meksika Körfezi'nde tankere boşaltılıp Almanya'ya gönderilmeye hazır bir galon benzin fiyatının tam on katına geliyordu. Bu hususu dikkate alan bazı I.G. Farben yöneticileri tüm projeden vazgeçmenin en iyi yol olduğunu söyleyecekti. Projeye devam etme yanlısı olanlarsa bunu Leuna tesislerini kapama masrafının, projeye devam masrafından daha fazla olacağı düşüncesiyle yapıyorlardı.

Büyük Depresyon'un yaşandığı günlerde onca güçlüklere karşın sentetik yakıt projesinin hâlâ ayakta tutulması devletin projeye verdiği destek yüzündendi. Hitler'den önceki Brüning hükümeti zamanında projeye yeteri kadar vergi indirimi tanınmamıştı. Yeni Nazi rejimi ise I.G. Farben'e yeterli vergi indirimi sağlamaktan başka çok daha fazla destek vermeye, fiyat ve pazar garantisi uygulamaya hazırdı. Ancak bunun için bir şart koşuyordu. I.G. Farben Şirketi sentetik yakıt üretimini önemli düzeyde artırmalıydı. Diğer taraftan hidrojenerasyon hâlâ emeklemekte olan bir teknolojiydi. Böyle olduğu için de kendi başına yeterli olmayıp gelişmeye ve Üçüncü Reich devrinin himayesine muhtaçtı. Nitekim I.G. Farben'e birçok çevreden destek gelmiştir. Bunlar arasında, yüksek kaliteli uçak benzini üretmesi koşuluyla Hava Kuvvetleri'nin verdiği destek ve Alman Ordusu Wehrmacht'ın ülkede sentetik endüstri kurmak için giriştiği destek faaliyetleri de sayılabilir. Alman Ordusu bu desteği, planlamakta olduğu yeni tip savaşta Almanya'nın kendi mevcut stokunun ihtiyacı karşılamaya yeterli olmayacağını düşündüğü için yapmıştı.

Savaşa Hazırlık

Daha sonra oluşan yeni bir gelişme, Hitler ve maiyetine bir taraftan yabancı petrole dayanmanın tehlikelerini, diğer taraftan da buna paralel olarak, Almanya'nın kendi petrolünü üretmeye ne kadar muhtaç olduğunu göstermişti. Bunlardan birincisi bir örnekle açıklanabilir. 1935 Ekimi'nde İtalya, o günlerde daha çok Abyssinia diye bilinen Habeşistan'ı işgal etmişti. Habeşistan'ın bitişiğindeki İtalyan sömürgeleriyle olan sınırları son derece zayıf şekilde korunuyordu. İtalyan diktatör Benito Mussolini, eski Roma İmparatorluğu taklitçiliğiyle, büyük bir imparatorluk kurma hayaline kapılmış ve bu yüzden de istila hareketlerine girişmeyi planlamıştı. İlk olarak Habeşistan'a saldırdı. Cemiyeti Akvam bu saldırıyı kınadı ve birtakım ekonomik yaptırımlar uyguladı. İtalya'ya yapılan petrol ihracatına ambargo koymayı da düşünmeye başladı. Bu ara Roosevelt idaresi de, Amerika, Cemiyeti Akvam üyesi olmadığı halde, bir yolunu bulup bu ambargoya katılabileceği izlenimi veriyordu. Mussolini, petrolün kesilmesiyle İtalyan askeri gücünün felç durumuna geleceğini gayet iyi biliyordu. Ordular ilerlemeye devam edip aciz durumdaki Habeşler'e zehirli gaz atarken, Mussolini Akvam'ı sindirmek için her türlü blöf ve kabadayılığa başvurmaktan geri kalmıyordu. Bu arada kendisine karşı alınan yaptırımları da bir savaş nedeni sayacağını açıkladı. Petrol yaptırımına önayak olup teklifi yapan lider, Cemiyeti Akvam'da İngiliz Bakan sıfatıyla bulunan Ant-

hony Eden, Mussolini'nin tehditlerine kulak asmıyordu. Söylediğine göre Mussolini ancak "çılgın bir köpeğin" yapabileceği bir hareketi göze alacak adam değildi. Bu konudaki diğer bir sözü de şuydu: "Bu adam hiçbir zaman bana intihar edebilecek bir tip gibi görünmemiştir." Yine de Mussolini kendine bir müttefik arıyordu ve sonunda bu istekli müttefiki Fransa Başbakanı kurnaz Pierre Laval'ın kişiliğinde bulacaktı. Laval kurnazca davranarak ne yapıp etmiş yaptırım, hareketini tam başarıya ulaşacağı anda, geri çevirtmişti.

1936 ilkbaharına gelindiğinde Mussolini'nin kuvvetleri artık Habeşistan'ı fethetmiş, İtalya Kralı da unvanına yeni bir unvan daha katıp aynı zamanda "Habeşistan Kralı" olmuştu. Böylece tüm yaptırım hareketleri de boşa gitmiş oluyordu. Petrol ambargosu konusu ise, o güne kadar hiç uygulanmamış olduğundan, sonucunun ne olacağı anlaşılmamıştı. İleriki günlerde Mussolini, Hitler'e bir sır açıklıyor, şunları söylüyordu: "Eğer Cemiyeti Akvam, Eden'in Habeşistan anlaşmazlığındaki önerisini kabul edip onun istediği gibi petrole ambargo koysaydı, benim bir hafta içinde Habeşistan'dan çıkmam gerekecekti. Bu benim açımdan telafi edilemeyecek bir felaket olurdu!" Hitler, Mussolini'nin bağımlılık hakkındaki sözlerini büyük ciddiyetle dinlemiş, kendi hesabına bu sözlerden iyi bir ders almıştı.

İkinci ders ana yurda daha yakın bir yerde verilmişti. O güne kadar Alman pazarı, Standard Oil, Shell ve diğer yabancı şirketlere bağlı olduğu halde, şimdiki Nazi rejimi yerli pazarı bu şirketlerden kurtarmaya çalışıyordu. Almanlar için daha da fenası, nefret ettikleri Bolşevikler'in elinde büyük petrol istasyonları zinciri vardı ve Almanlar'a sattıkları petrol mamullerini bu zincirden geçirerek satıyorlardı. Sovyet zincirini ele geçirtmek için Nazi hükümeti 1935'te bir Alman benzin pazarlayıcısını bu işle görevlendirdi. Amaç, kendi deyimleriyle "bir haşarat yuvasını temizlemekti." Sovyetler bir süre için istemeyerek de olsa evvelce taahhüt ettikleri miktarda petrolü bu dağıtım sistemi içinden geçirerek dağıtıma devam ettiler. Ancak, sonra 1936 yılı Şubat ayında birdenbire sevkıyatı durdurdular: "Yabancı kaynaklı ödemelerde karşılaşılan güçlüğü" bunun gerekçesi olarak gösterdiler. Dağıtım bir daha tekrarlanmamak üzere süresiz olarak kesilmişti. Hitler açısından, yalnızca bu olay bile "bağımlılığın tehlikeleri" konusunda bir uyarı sayılmıştı.

Tam bu sırada, 1936 Şubatı ortalarında, Cemiyeti Akvam'ın petrol yaptırımlarını konuşmaya devam ettiği sırada Hitler Berlin'deki yıllık motor gösteri-merkezini açıyordu. *New York Times*'in gözlemine göre Hitler'den "diğer herhangi bir hükümdar veya devlet başkanının yapabileceğinden daha çok otomobil yolculuğu yapması bekleniyordu." Bu fırsattan yararlanarak Hitler "Almanya'nın sentetik benzin üretme sorununu başarıyla çözmüş olduğunu" duyuracaktı. Üstünde durarak vurguladığına göre, "bu başarı politik açıdan çok büyük anlam taşıyordu." Yabancı petrol ve yaptırımlar konusuysa her zaman için Hitler'in kafasını fazlasıyla meşgul etmiştir. Bunun nedeni çok kritik bir hareketin eşiğinde olmasıydı. Nitekim hemen ertesi ay içinde, 1936 Martı'nda büyük cüret göstererek ve aradaki anlaşmaları da ihlal ederek, Fransa ile olan sınırda Rhineland'ın (Ren havzası) askeri kuvvetini takviye edecekti. Bu onun uluslararası cepheye ilk pençe atışıydı ve kendisinin de sonradan söylediği gibi hayatında yüklendiği en korkunç risk ve önündeki kırk sekiz saat de hayatında geçirmiş olduğu en sinir bozucu saatlerdi. Batılı güçlerin kendisine karşılık vermesini bekliyor, ancak karşı taraf onu durdurmak için hiçbir hareket yapmıyordu. Demek ki oynadığı kumarda kazanmıştı. O halde aynı modele devam edebilirdi.

Daha sonra, 1936'da Hitler, 1940 olarak saptadığı hedef tarihine kadar Alman Devleti'ni savaş için hazır duruma getirmek amacıyla bazı yeni adımlar atmaya karar verecekti. Bu maksatla, önce yeni teknoloji ve kimyadan yararlanarak, yabancı petrole bağımlılığı azaltmaya yönelik dört yıllık bir plan yaptı. Planın tanıtımını yaparken şu sözleri söylemiştir: "Almanya'nın yakıt üretimi artık son süratle geliştirilmelidir. Bu görev aynen savaşın yapılmasında gösterilen dikkat ve azimle ele alınıp yürütülmelidir. Çünkü savaşın gelecekteki kaderi buna bağlıdır." Bu sözleri söyledikten sonra şunları da ilave edecekti: "Bu hammaddelerin üretim bedeli önemli değildir."

Sentetik fuel endüstrisinin, topyekûn gelişme planının odak noktasındaki yeriyle verimini yaklaşık altı kat artırması bekleniyordu. Bu programa büyük mali destek verilmişti. Ayrıca hareketsiz durumdaki endüstri kurumlarını harekete geçirmek için çok büyük miktarda çelik ve işgücü kullanılmıştı. Her fabrika arazi üzerine yayılmış ve büyük endüstriyel şirketlere bağımlı dev büyüklüğünde birer mühendislik kurumu olmuştu ve Nazi Devleti'yle tam bir ortaklık halinde çalışıyordu. Bu işte kendisini Nazi ideolojisine adapte etmekte olan I.G. Farben bağımsız bir şirket olmaktan çıkmış, daha çok Alman Devleti'nin endüstriyel kolu olmuş ve tamamen Naziler'e bağlanmıştı. Bu ara işyerinde ne kadar Yahudi memur varsa, İdare Kurulu'nun üçte birini oluşturan Yahudi üyeleri de dahil, hepsi birden işten çıkarılmıştı. İdare Kurulu'nun Nazi muhalifi olan Carl Bosch –ki Standard Oil'le olan anlaşmayı yapmıştı– Yahudi olduğu için bir kenara itilmişti. İdare Kurulu'nda henüz Nazi Partisi'ne girmemiş olanların çoğu ise bu arada, üyeliğe kaydolmak için birbirleriyle yarışa girecek, kuyrukta öne geçmeye çalışacaktı.

Dört Yıllık Plan'ın öngördüğü hırslı vaatlerin biraz fazlaca "abartılmış olduğu" artık anlaşılmışsa da, Almanya bu arada çok önemli bir sentetik yakıt endüstrisi kurmayı başarmıştı. Almanya'nın Polonya'yı işgal edip Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nı başlattığı 1 Eylül 1939'a kadar on dört hidrojenerasyon fabrikası kurulmuş ve tam üretime girmişti. Ayrıca altı hidrojenerasyon fabrikası daha inşaat halindeydi. 1940 yılına gelindiğinde sentetik yakıt üretimi hızlı bir çıkış göstermiş ve günde 72.000 varili bulmuştu. Bu tüm petrol gereksinmesinin yüzde 46'sı demekti. Ancak askeri gereksinim açısından düşünüldüğünde sentetik yakıtın daha önemli olduğu görülür. Hidrojenerasyon, Bergius işlemi Almanya'nın toplam uçak benzini ihtiyacının yüzde 95'ini karşılıyordu. Sentetik fuel olmadıkça Luftwaffe uçaklarının havalanması olanaksızdı.

Askeri mekanizmanın gücüne rağmen ve emrinde bir de büyümekte olan bir sentetik yakıt potansiyeli olduğu halde Hitler bir türlü "petrol" konusunu kafasından atamıyordu. Gerçekten de savaşa yaklaşımda temel stratejisini saptarken bu konuyu daima dikkate almış, stratejisini ona göre ayarlamıştı. Bu strateji "Yıldırım Savaşı" yani "blitzkrieg"e dayalı şiddetli fakat kısa süreli, petrol rezerv sorunları çıkmadan kesin zafere götürecek yoğun mekanize gücün kullanıldığı çarpışmalar demekti. Başlangıçta bu strateji çok iyi sonuçlar vermiştir. Sadece 1939'da Polonya'da değil, 1940 ilkbaharında Hitler kuvvetleri Norveç'e, Belçika, Hollanda ve Fransa'ya girdiğinde de şaşırtıcı bir kolaylıkla uygulanıp başarılı olmuştur. Alman kuvvetleri işgal ettikleri ülkelerde petrol stoklarına saldırıp işgal sırasında tükettikleri petrolden çok daha fazlasını alıp götürdükleri için bu kampanya Batı'da Almanya'nın petrol konumunu daha da iyi duruma getirmişti. Hitler'in hava bombardımanı yoluyla İngiltere adalarını sindirmek için yaptığı arka arkaya girişimler 1940 yılı güzüne kadar devam etmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmışsa da, artık Almanya Avrupa'da hâkimiyeti ele geçirmenin eşiğinde sayılırdı. Son günlerde yeni bir alışkanlık edinmiş ve zaferi "ucuz" bulmaya başlamıştı. Demek ki Hitler artık gözlerini doğuya, gelecekteki hedefine çevirdiği zaman, diğer kolay bir zaferin hayalini kuruyordu. İkinci hedefi Sovyetler Birliği'ydi.

Rusya Savaşı: "Generallerim Savaşın İktisadi Yönlerini Bilmezler"

Almanlar'ın Sovyetler Birliği'yle savaşa girme kararında birçok etken rol oynamıştır. Hitler'in "Bolşevizm'i yeryüzünden silmenin 'yaşamanın hedefi' olduğunu" söyletecek kadar Bolşevikler'e duyduğu köklü nefret, Stalin'e karşı olan kişisel düşmanlığı ve "küçük kurtlar" olarak gördüğü Slavlar'a duyduğu küçümseme, Avrupa topraklarına tümüyle egemen olma arzusu ve şan ve şerefe ulaşma dürtüsü bu etkenler arasındadır. Ayrıca doğuya doğru baktığında, Bin Yıllık Reich, kendi kurduğu yeni Alman İmparatorluğu için bu bölgeyi lebensraum ('yaşam sahası') görüyordu. Stalin, Ağustos 1939 tarihli Nazi-Sovyet Paktı'na uyulması için acınacak bir çabayla gayret gösterdiği ve Hitler'i tahrik etmekten kaçındığı halde, Alman diktatör İngiltere ile Sovyetler Birliği ara-

sında gizli bir anlaşma olmasından şüpheleniyordu. Böyle olmasaydı hiç İngiltere 1940'ta davasını kaybettiği o kadar açıkça belliyken teslim olmayı reddeder miydi? Her şey bir yana, ortada bir de petrol sorunu vardı.

Hitler'in Rusya'yı istila fikrinde Bakû'nun ve Kazakistan'daki öteki petrol yataklarının alınması temel amacıydı. Bir tarihçinin yazdığına göre "Ekonomik alanda Hitler'in tutkusu petroldü." Hitler'in kanısınca petrol, endüstriyel çağ ve ekonomik güç için hayati önemde bir maddeydi. Petrole duyduğu ilgi yüzünden petrol konusunda kitaplar okuyor, petrol konuşuyor, dünyanın petrol yataklarının tarihini inceliyordu. Kanısına göre Kafkasya'nın petrolü –Ukrayna'nın verimli "kara toprakları" dahil– Alman İmparatorluğu içine sokulabilse, o zaman Hitler'in kurduğu Yeni Düzen, sınırları içine, ülkeyi "yenilmez" yapacakları kaynakları almış sayılırdı. Konunun bu şekilde algılanmasında, Japonya'nın Doğu Hint Adaları ve Güneydoğu Asya kaynaklarını imparatorluğu içine alma dürtüsü arasında çarpıcı bir benzerlik vardır. Albert Speer isimli, o zamanlar Almanya'nın Donanım ve Savaş Levazım Bakanı olan şahıs 1945 Mayısı'ndaki soruşturmada şu sözleri söyleyecekti: "Rusya'yı işgal kararı verilmesinde petrole olan gereksinim kuşkusuz temel bir itici sebep olmuştur."

Hitler ayrıca, Sovyetler Birliği dışında Avrupa'nın en büyük petrol kaynağı olan Romanya Ploesti petrol yatırımlarının tek sahibi olmak istiyordu ve Sovyetler'in burada gözü olduğunu sanarak, kendisi için tehdit oluşturduğuna inanıyordu. Artık Romanya Almanya'nın bir müttefikiydi ve Almanya'nın petrol için Ploesti'ye şiddetle ihtiyacı vardı. Almanya'nın 1940'ta yaptığı toplam petrol ithalatının yüzde 58'i buradan gelmişti. 1939 yılında Nazi-Sovyet Paktı imzalandıktan sonra Sovyetler Birliği yeniden Almanya'ya petrol sevkine başlamıştı. Bu sevkıyat ülke petrol ithalatının üçte biri düzeyindeydi. Nazi ileri gelenlerinden biri ise bu miktarı şu sözlerle tanımlamıştır: "Alman savaş ekonomisine önemli bir katkıda bulunuldu." 1940 yılı Haziran ayında Sovyetler Birliği Nazi-Sovyet Paktı şartlarından yararlanarak, paktın kendisine tanıdığı hakla, Romanya'nın kuzeydoğusunun oldukça büyük bir kısmını ele geçirecekti. Buraları almakla Rus kuvvetleri, Hitler'in uzun zamandan beri göz diktiği Ploesti petrol yataklarına çok yakın oluyorlardı. Hitler bundan söz ederken Mussolini'ye, "Mihver ülkelerin hayatı bu petrol yataklarına bağlıdır" demişti. Hitler'e göre bu konu Rusya'ya yapılacak bir saldırıyla halledilebilirdi. Alman diktatör böyle bir saldırının Ploesti'nin güvenliğini garantiye alacağı kanısındaydı.

Diğer taraftan, yine kanısına göre, Rusya'nın fethi, hiç kuşkusuz, çok büyük, hatta ilkiyle kıyaslanmayacak kadar büyük bir ödül getirecekti. Bu ödül Kafkasya'nın petrol yatakları olan Maikop, Grozny ve Bakû kentleriydi. Hitler bu konuda kendi garip hesaplarını yapıyor, bunlardan şu sonucu çıkarıyordu: Rusya'yla yapılacak bir savaşta Almanlar'ın kayıp sayısı sentetik yakıt sanayinde çalışan işçi sayısından fazla olamazdı. Şu halde "ileriye" gitmemek için hiçbir sebep yoktu.

1940 Aralık ayında Hitler –Barbarossa Operasyonu'yla ilgili– 21 numaralı emrini yayınlattı. Direktif, Sovyetler Birliği'ni işgal için gereken hazırlıkların yapılmasını emrediyordu. Bu ara Almanlar Rus dostlarına (!) memnuniyetsizliklerini gösterir hiçbir belirti vermemeye dikkat ettiler ve hatta o kadar ki Stalin'i uyutmak için birçok hileli taktiklere giriştiler. Amaç Stalin'i, Almanlar'ın böyle bir işgale hazırlanmadığına inandırmaktı. Aslında pek çok kaynaktan yakında böyle bir istilanın olacağına dair haberler gelmekteydi –Amerikalılar, İngilizler ve başka hükümetler,– Rusya'nın bizzat kendi casusları dahil, bu istihbaratı sağlıyorlardı. Ancak, Stalin kesinlikle bu haberlere inanmamış, gerçek olmadığını söyleyerek reddetmiştir. Hatta bir gün, işgale bir saat bile kalmamışken, kendini ülkesine adamış bir Alman komünist, Alman Ordusu'ndaki birliğinden kaçıp Sovyetler içine sızmış, birkaç saat sonra olup bitecekleri onlara bildirmişti. Stalin bu adamın sözlerine inanmamış, bu işte bir bit yeniği var sanarak adamı vurdurmuştu.

22 Haziran 1941 günü, sabahın erken bir saatinde Rus yük trenleri, Sovyetler Birliği'ndeki demiryolu üzerinde batıya doğru ilerliyor, Almanya'ya petrol ve daha başka hammadde götürüyordu. Saat sabahın 3'ünden hemen sonra, üç milyon asker, 600.000 motorlu araç ve 625.000

beygir donanımlı Alman Ordusu beklenmedik bir anda Sovyetler cephesine baskın yaptı. Almanlar'ın giriştiği bu öldürücü baskın Sovyetler Birliği'ni gafil avlayacak, Stalin'i de günlerce devam eden bir sinir krizine götürecekti. Almanlar'a göre bu saldırı evvelce Polonya'da, Aşağı Ülkelerde, Fransa'da, Yugoslavya'da ve son zamanlarda Yunanistan'da başarıyla uyguladıkları blitzkrieg'in bir tekrarıydı. Dört veya altı hafta içinde, en fazla on hafta içinde bitirilmiş olacaktı.

Rusya'da giriştikleri harekât için Hitler'in övünerek söylediği şu söz, "kapıyı tekmeleyip açacağı ve evin hemen yerle bir olacağı" fikri, saldırının yapıldığı ilk haftalar için doğru gibi gözükmüştü. Nitekim önceleri Almanlar tahmin ettiklerinden daha hızlı ilerlemiş ve darmadağın durumdaki Sovyet kuvvetlerini geri püskürtmeyi başarmıştı. Ufak tefek bazı can sıkıcı durumlar dışında "zafer" artık avuçları içinde görünüyordu. Ancak bir süre sonra bazı haberler gelmeye başladı. Almanlar'ın yavaşladıkları söylentisi vardı. Gerçek şu ki, Almanlar levazım ihtiyaçlarını –ve tabii petrol ihtiyaçlarını– hesaplarken çok ciddi hatalar yapmıştı. Rusya'nın engebeli yollarında, aşılması zor arazisinde ilerlemeye çalışan araçlar evvelce tahmin edilenden çok fazla, hatta bazen iki kat fazla yakıt tüketiyordu. Büyük araçlarsa engebeli yollarda toprağın içine gömülüp hareket edemez duruma geliyor, o yüzden büyük araç yerine bu defa atla çekilen küçük Rus vagonları kullanılıyordu. Yakıt sıkıntısı olduğu uyarıları yapılıyorsa da, ilk günlerde kazanılan zaferin sarhoşluğu içinde bunlar kulak ardı ediliyordu.

Ağustos ayında Alman generallar Hitler'le görüşerek, ilk hedef olarak seçtikleri Moskova'ya yürüme müsaadesi istediler. Hitler bu öneriyi reddedecekti. 21 Ağustos tarihli direktifle, "Kış bastırmadan önce ulaşmak istediğim amaç Moskova'yı almak değildir. Amacımız Kırım'ı ve Donetz'deki endüstri ve kömür bölgesini ele geçirmek ve Kafkasya'dan gelen Rus petrol akımını durdurmaktır" diyecekti. Wehrmacht Bakû'ya ulaşmalıydı. Kırım'a gelince Hitler burayı "Romen petrol yataklarına saldırıda kullanılan 'uçak taşıyıcı' olarak" tarif ediyordu. Generallerinin yaptığı herhangi bir itirazı kendisince çok beğenilen özdeyişlerinden biriyle karşılar, "Generallerim savaşın ekonomik özelliklerini bilmiyor" derdi. "Fetih" fikri Hitler'in kanına girmişti. Daha o zaman hayallerini yüksek sesle dile getirir, Norveç, Frondheim'den Kırım'a yaptıracağı otobandan söz ederdi. O güne geldiğinde Kırım'ın Almanya'ya katılmış olacağından emindi. Kırım'dan "Almanya'nın Rivierası", Volga'dan da "bizim Mississippimiz" diye söz ederdi.

İlerdeki günlerde Hitler fikir değiştirdi ve ilk fetih yeri olarak Moskova'yı liste başı yaptı. Ne var ki aradan geçen zamanda pek çok kıymetli vakit ziyanı olmuştu. Bunun sonucu olarak Almanlar, her ne kadar Kremlin'e sadece beş mil uzaktaki Moskova eteklerine gelmişse de, bunu ancak gecikmeyle 1941 güz mevsimi sonunda yapabilmişlerdi. Şimdi orada, hızla yaklaşmakta olan kış mevsiminde çamur ve karla mücadele etmek zorundaydılar. Çok geçmeden petrol ve öteki temel maddeler tükenmeye başlayacaktı. 27 Kasım'da Karargâh Komutanı "Personel ve malzeme açısından rezervimizin sonuna geldik" diyordu. Sonra günler geçmiş, 5 ve 6 Aralık tarihinde General Yuri Zhukhov Sovyetler'in ilk başarılı karşı atağını yapmıştı. Bu karşı atakla Zhukhov Almanya'yı ileri gitmekten alıkoyacak ve bütün kış orada kalmaya mahkûm edecekti.

Alman kuvvetleri Kafkasya'ya girmeyi başaramamıştı. Evvelce verilen altı-sekiz ve en çok on haftalık süreler şimdi aylara dönüşmüştü. Almanlar artık o kış mevsiminde hareketsiz hale getirilmişti. Levazım ve ikmal yollarının uzanması gereken mesafeyi önemsememiş, Sovyet askeri gücü yedeklerindeki tahminlerinde de yanılmışlardı. Yanıldıkları çok önemli başka bir konu da Sovyet askerleriyle Sovyet halkının zorluklara ve yokluklara ne derece tahammüllü olduklarını bilmemekten ileri gelmişti. Savaş, Sovyetler'in akıl almaz bir askeri güce sahip olduğunu kanıtlamıştı. Savaşın birinci yılı içinde altı veya sekiz milyon Sovyet askeri ölmüş veya esir düşmüş olduğu halde, Sovyet güçleri savaşa katılan yeni askerlerle takviye edilmişti. Bu arada Japonya'nın Sovyetler Birliği'ne taarruz etmeyip Pearl Harbor'a saldırması, oradan Güneydoğu Asya'ya geçme kararı Stalin'i memnun etmiş, böylece Sibirya'daki kuvvetlerini batıya, Alman cephesine çekmesini mümkün kılmıştı.

Blau Operasyonu

1942 yılının ilk aylarında Berlin, Rusya'ya yapacağı Blau Operasyonu dediği büyük taarruzun planını yapıyordu. Plan, temel hedef olarak Kafkasya'nın petrol yataklarını almıştı. Oradan İran ve Irak'taki petrol yataklarına ve sonra da Hindistan'a gidilecekti. Hitler'in ekonomi uzmanları, Rus petrolüne ulaşılmadıkça Almanya'nın savaşa devam edemeyeceğini bildirmiş, Hitler de bu görüşe içtenlikle katılmıştı. Aynı zamanda Rus savaş ekonomisini de can damarından vurmak istiyordu. Kanısına göre, Rusya askeri birlikleri gerekli olan petrolden bir kere yoksun bırakıldı mı, artık kesinlikle savaşa devam edemezdi. Hitler, Sovyetler Birliği'nin son askeri güç yedeklerini petrol yataklarını korumak için tüketeceğinden kesinlikle emindi ve kuşkusuz, bundan sonra da zafer onun olacaktı. Buna tamamen inanmış olarak on beş bin güçlü kuvvetli adamdan oluşmuş bir Teknik Petrol Tugayı kurdu ve tugaya Rus Petrol Sanayiini düzenleme ve işletme görevini verdi. Artık Almanya'nın Rus petrolünü işletmesi için önünde tek bir engel kalıyordu, o da petrolü ele geçirmekti.

1942 Temmuz ayının sonunda Alman orduları bu amaca doğru bir hayli yol almış gibiydi. Rostov kenti fethedilmiş, Kafkasya'dan uzanan boru hattı kesilmişti. 9 Ağustos'ta Kafkas petrol merkezleri için en batıda olanına, Maikop'a ulaştılar. Burası normal koşullar altında Bakû'dan alınan petrolün sadece onda birini veren küçük bir merkezdi. Ayrıca Ruslar buradan çıkmadan önce petrol yataklarını, araç ve gereçleri, atölyelerdeki küçük aletlere kadar, tamamen tahrip etmiş, Maikop'tan öyle ayrılmışlardı. Bu nedenle 1943 Ocak ayına kadar Almanlar buradan günde yetmiş varilden fazla petrol çıkaramadı.

Almanlar yine de, ilerlemeye devam ediyordu. Artık ana yurtlarından ve ikmal merkezlerinden binlerce mil uzaktaydılar. Ağustos ortalarında Alman dağ birlikleri Kafkasya'da Avrupa'nın en yüksek zirvesi olan Elbrus Dağı'na Alman bayrağını çekiyordu. Ne var ki daha amaca ulaşmadan, Almanya'nın savaş makineleri durmuştu. Düşman tarafından korunması mümkün dağ geçitlerinde orduları bloke ediliyor, bekletiliyor ve yakıt sıkıntısı yüzünden vakit kaybettiğinden şaşkına dönüyordu. Alman kuvvetlerinin Rusya'yla savaşmak için büyük miktarda petrol kaynağına gereksinimi vardı. Ancak, planlanan miktarın kat kat fazlasını daha o günden tükettikleri için "hız" ve "sürpriz atak" avantajından mahrumdular. Blau Operasyonu amaç olarak petrol bulmayı hedeflediği halde ordularının petrolsüz kalmasına neden olmuştu.

Gerçi Almanlar Fransız petrol depolarına ulaştıkları gibi Rus petrol depolarına da ulaşmayı başarmıştı. Ancak, Rus tanklarının dizelle, Alman panzer ünitelerinin ise benzinle çalışması nedeniyle bu Almanya açısından hiçbir yarar sağlamamıştı. Panzer ünitelerinin zaman zaman Kafkasya'da günlerce hareketsiz kalıp yeni petrol ikmali beklediği oluyordu. Petrol yüklü kamyonlar da yakıt azlığı yüzünden normal hız yapamadığından, yolda geri kalıyordu. Sonunda, çaresizlik içinde petrol rezervlerini deve sırtlarında taşımaya başladılar. 1942 Kasım ayı geldiğinde Almanlar'ın dağ geçitlerini aşıp Grozny ve Bakû'ya ulaşmak için son gayretleri de püskürtülmüştü.

Kafkasya'nın kuzeybatısındaki Stalingrad kentini Almanlar başından beri ikinci hedefleri saymıştı. Ancak içinde "Stalin" sözcüğü olduğu için kent ta başından beri, yalnızca Almanya tarafından değil, Sovyetler tarafından da bir "sembol" olarak görünmüştür. Stalingrad, bu nedenle 1942-43 kışında insanüstü çetin çatışmalara sahne olmuştur. Bu ara Almanya sürekli olarak levazım ve öncelikle de petrol yokluğuyla karşılaşmıştır. Efsane kahramanı gözüyle bakılan Alman Komutanı General Heinz Guderian, o kış Stalingrad'dan eşine yazdığı mektupta durumu şöyle anlatıyordu: "Dondurucu soğuk, barınacak yer yokluğu, giyecekten yoksun olmamız, hem asker hem de malzeme açısından uğradığımız ağır kayıplar, yakıt rezervimizin acıklı durumu, hepsi bir araya gelince komutanlık görevimi işkenceye çeviriyordu."

On sekiz aydan daha uzun süren, insan gücü ve materyal kaynakların uğradığı ağır kayıplardan sonra, bu defa savaş rüzgârları ters yönde esmeye başlayacaktı. Almanya artık Rusya'da "hü-

cum" değil "defans" oynamaya başlamıştı. Mareşal Erich von Manstein geceyarısı Hitler'le yaptığı telefon konuşmasında Führer'den Kafkasya'daki kuvvetlerini çekip kendi emrine vermesi ve böylece Stalingrad'da savaşan Altıncı Orduya yardım sağlanması için yalvaracaktı. Ancak Hitler bu isteği reddedecekti.

Hitler telefonda Mareşal'e şu sözleri söylemişti: "Tüm sorun Bakû'yu almaktır, Sayın Mareşal. Bakû petrolünü ele geçirmedikçe, savaşta yenilmiş sayılırız." Daha sonra da, petrolün savaş sanayiindeki yaşamsal rolü üzerinde uzun bir nutuk çekecekti. Bu konuşmada Hitler bir söylediğini dönüp dolaşıp tekrarlıyor, yine de konuşma hırsına gem vuramıyordu. Uçağa ne kadar yakıt lazımmış, tanka ne kadar yakıt lazımmış, durup durup bunları anlatıyor, sözlerini bir türlü bitirmiyordu. Son olarak şunu söyledi: "Operasyonlarımız için ihtiyacınız olan petrolü artık sağlayamazsam, Sayın Mareşal, siz de hiçbir şey yapamazsınız."

Yine de Manstein bu kanlı saldırıları durdurmak için girişimine devam etmiş, en ivedi stratejik sorun, Altıncı Ordu'nun kurtarılması konusunda Hitler'i ikna etmeye çalışmıştı. Hitler Mareşal'i dinlememiş, dinleme bir yana bu defa da Alman ordularının Ortadoğu'da nasıl bir araya geleceğini anlatmış, "Daha sonra da toplu kuvvetlerimizle Hindistan'a yürüyeceğiz ve orada İngiltere'ye karşı kazandığımız son zaferi mührümüzü basarak dünyaya ilan edeceğiz. İyi geceler, 'Heil' Sayın Mareşal!" demişti.

Mareşal Manstein bu sözlere karşı tek bir cevapla yetinecekti: "Heil, Führer'im."

Hitler'in tüm coşkusu ve heyecanına karşın yine de 1943 Ocak ayında Kafkasya'daki Alman askerlerine "çekil" emri verilmiştir. Yazık ki bu emir çok geç verildiği için Stalingrad'daki Altıncı Ordu'yu kurtarmak mümkün olamayacaktı. Sovyet kuvvetleriyle sarılmış Altıncı Ordu tuzağa düşürülmüş, kurtulma riskini göze alamayacak duruma gelmişti. Kaçabilmek için otuz millik bir yolu aşmaları gerektiği halde tanklarda sadece yirmi mile yetecek kadar "yakıt" vardı. Otuz millik bir yolun yirmi millik yakıtla kapatılmasıysa olanaksızdı. Bu nedenlerle, 1943 Ocak ayı sonunda ve Şubat başında Stalingrad'da, kuşatılmış durumdaki Alman kuvvetleri yıkılmış, güçten düşmüş, donmuş, aç ve kendilerine hareket imkânı veren maddelerden mahrum bir halde teslim oldular.

Stalingrad Almanya'nın Avrupa'da karşılaştığı ilk büyük yenilgidir. Bu yenilgi Hitler'i kontrol edemediği çılgın bir öfkeye sürüklemişti. Ona göre Alman askerleri teslim olmak yerine ölmeliydi. Ama artık Almanya "hücum" oynamıyordu. *Blitzkrieg* devri geride kalmıştı. Bundan böyle "yıldırım taarruz" değil, askeri insan gücü ve petrol dahil ekonomik kaynaklar önem kazanacaktı. Doğu cephesindeyse, bazen aksi cereyan etse de, Sovyetler hiç sapmadan ileriye doğru baskı yapıyor, Almanlar'ı işgal ettikleri Rus topraklarından atıp son hedefe giden yolda yani –Berlin yolunda– acımasızca ilerliyordu.

Rommel ve Karargâh Komutanının İntikamı

Talihin Almanya'ya sırt çevirmesi sadece 1942 sonunda ve 1943'ün başında Stalingrad'da yaşanmamıştır. Şansın Almanya aleyhine döndüğünü gösteren çok anlamlı başka bir örnek de Kuzey Afrika'nın kumları ve kahverengiye çalan çakıl ve çıplak kayaları üzerinde, Libya ile Mısır arasındaki hududa yakın yerde yaşanmıştı.

Kuzey Afrika, General Erwin Rommel'in ifadesiyle II. Dünya Savaşı'nın, askeri çatışmanın hemen tümüyle "tam hareketlilik prensibine" göre oynandığı tek tiyatroydu. Bu hareketliliği Almanya'nın Kuzey Afrika'daki Panzer Ordusu ve en değerli elemanı Afrika Gücü (Africa Korps) sağlıyordu. Bunların her ikisi de Rommel'in buluşuydu. Rommel çok zeki, müteşebbis hayal gücü kuvvetli bir adamdı. Tank şavaşı ve hareketliliğe dayanan savaşta bu niteliklerini ustaca sergilemişti. Strateji ve taktik konularında risk üstlenmeye hazırdı. Ufak yapılı, sakin, soğuk tavırlı olan Rommel Birinci Dünya Savaşı'na da katılmış, bu savaşta "meydan savaşı lideri" olarak ün kazan-

mıştı. Rommel'in piyade taktikleri üzerine yazdığı kitabı okuyan Hitler, kitaptan etkilenmiş, 1938'de Nazi Partisi üyesi olmadığı halde, Rommel'i Führer'in kişisel güvenliğinden sorumlu taburun başına getirmişti. 1940'ta da Fransa sınırında şaşırtıcı bir hızla ilerleyen panzer tümeninin komutanlığını yapmıştı. Fransa harekâtı ona göre savaştan çok bir oyun gibiydi. Eşine yazdığı mektupta "Batıda yapılan bir savaşın böyle olacağını hiç tahmin etmemiştik" diyor, sonra da büyük bir rahatlıkla şunları ekliyordu: "Bu sanki Fransa'da yapılan günlük bir geziye benziyor."

1941 Şubatı'nda Rommel İngiliz kuvvetlerince yenilginin eşiğine getirilmiş bir İtalyan ordusuna takviye vermek için Kuzey Afrika'ya gönderiliyordu. Burada yapılan savaş, Rommel için "kısa bir gezinti" olmayacaktı. Çünkü genişliği sadece yetmiş mil olan savaş bölgesinin uzunluğu bin mildi ve arazi Libya'da Trablus'tan, Mısır'da El Alameyn'e kadar uzanıyordu. Alman kuvvetleri bu bölgede oldukça çabuk ilerledilerse de ortada yıldırım savaşına benzer hiçbir şey gözükmüyordu.

Rommel hareket ve cüret isteyen savaşlar için doğmuştu. Bu yüzden Karargâh Komutanı'nın isteğine uyarak, zafere götürecek bir yürüyüşü yarıda kesmiş olan komutanı incitecek davranışlarda bulunuyordu. Bu konudan söz eden bir yazısında şöyle demiştir: "Karargâh Komutanı'na bağlı olanlar son günlerde yeni bir huy edindi. İşlerine bakacakları ve yaratıcı güçlerini kullanacakları yerde, karşılaştıkları her zorlukta hemen yakınmaya başlıyorlar. Bu gerçekten istenmeyen bir durum. Düşmanın tahribiyle sonuçlanan şanlı bir zaferden sonra, sırf Karargâh Komutanı öyle önerdi diye ilerlemeyi durdurmak tarihçe de hata kabul edilecektir. Tarih, böyle bir durumda kaçırılmış olan onca fırsatları teker teker anımsatacaktır." Rommel'in karagah subaylarına bağlanmaya hiç niyeti yoktu.

Başlangıçta Rommel İngiliz kuvvetlerine karşı Kuzey Afrika'da akıl almaz zaferler kazanmıştır. Bunları çok zaman çok kısıtlı kaynaklarla ve düşmandan ele geçirilmiş malzemelerle başarmıştır. Bir seferinde, kullandığı nakil araçlarının yüzde 85'i İngilizler'den ve Amerikalılar'dan ele geçirilmiş araçlardan oluşmuştu. Yeni buluşlar yaratmada inanılmaz derece yetenekliydi. Sadece taktik konusunda değil başka alanlarda da yoktan var etmeyi bilirdi. Savaşta ilk görev aldığı günlerde Rommel Trablus atölyelerinde tank maketleri ürettirmiş, sonra bu işe yaramayan "tankları" Volkswagenler'e yükleterek İngilizler'i korkutmak istemişti. Bu "tankları" İngilizler'in zırhlı kuvvet sanarak Almanlar'ın çok daha fazla zırhlı gücü olduğuna inanmalarını sağlamıştı. Ancak onun bile yadsıyamayacağı bir gerçek vardı. Motorize güçlerin tamamen bol miktarda yakıta bağımlı olduğu ve hızlı gelişmelere ayak uydurmasını ve uzun mesafelerle çekilmesini sağlayacak bol petrol potansiyeline muhtaç olduğu gerçeği. Petrol Rommel için her zaman üstünde en inatla durduğu sorunlardan biri, hatta kendi ifadesine göre zaman zaman en önemli tek konu olmuştur. Daha 1941 Haziranı'nda defterine şunları yazıyordu: "Ne yazık ki petrol stoklarımız düşman tarafından iyice tahrip edilmiş. Yaklaşmakta olan İngiliz baskınını da bu yüzden oldukça endişeyle bekliyoruz. Çünkü şunu gayet iyi biliyoruz ki, harekâtımızdaki zafer veya yenilgiyi tayin edecek olan teknik gereksinmelerden çok petrol vanasıdır."

Ancak Rommel kuvvetleri 1941 sonunda ve 1942'nin ilk yarısında başarılı bir petrol ikmaline kavuşmuştu. Bu nedenle Rommel bir kez daha "hücum" taktiğine geçecek, 1942 Mayıs ayı sonunda İngilizler'e karşı asıl büyük saldırısını yapacaktı. Saldırı gerçekten de çok iyi geçmişti. İngilizler pes etmişti ve bir hafta içinde de Rommel kuvvetleri üç yüz mil mesafeyi aşmış, ileri doğru ilerlemesini sürdürüyordu. Eldeki plana göre, Libya ile Mısır arasındaki sınırda durması gerekirken Rommel bunu yapmayarak sınırı zorlamıştı. Zorlama harekâtı yürüyüşün durdurulduğu ana kadar devam etti. Yürüyüş El Alameyn adında küçük bir tren istasyonu yakınında durdurulmuştu. Gerçek şudur ki Rommel plana uygun hareket ederek elinde mevcut erzak ve malzeme durumunu iyi hesaplasaydı ve belki de Karargâh Komutanı'nın önerilerini dinleseydi, durum bambaşka olabilirdi. Şimdi artık El Alameyn'de, İskenderiye'den altmış mil uzaktaydı. Kahire ve Süveyş Kanalı da pek uzak görünmüyordu.

Bu ara Mihver güçler şahane bir zaferin eşiğinde oldukları inancındaydı. Mussolini uçağa binip Kuzey Afrika'ya uçmuş, refakat olarak da yanına başka bir uçak daha almıştı. İkinci uçakta bir "Savaş atı" vardı. Rommel'in amaçlarına gelince bunlar Mussolini'nin planlarından bile daha kapsamlıydı. Rommel Kahire'yi yolu üzerinde basit bir istasyon olarak görüyordu. Bu istasyondan geçerek Filistin, Irak ve İran'a uzanacak, son olarak da Bakû'ya ve Bakû'daki petrol yataklarına ulaşacaktı. Kafkasya'da sadece savaşmayacak, Alman kuvvetlerinden gelecek yeni takviyeyle gerekli "stratejik koşulları" yaratarak o "azametli Rusya'yı" paramparça edecekti. Rommel'in kanına girmiş olan bu hayali Hitler de, aynen paylaşmaktaydı. Mussolini'ye yazdığı mektupta bu duygusunu şu sözcüklerle dile getirmiştir: "Kader bize bu savaş tiyatrosunda bir kere daha rastlayamayacağımız bir şans vermiş bulunuyor."

Ancak Rommel ve Hitler, böyle konuşmakta acele etmişlerdi. Sovyetler Kafkasya'da dayanmayı sürdürmüş, bundan yararlanan Müttefikler de, korkunç Alman saldırılarına karşı Libya sahili açıklarında bir Akdeniz adası olan Malta'yı geri almayı başarmışlardı. Mihver kuvvetler Kuzey Afrika'daki Rommel kuvvetlerini takviye için gönderilen askerleri Malta'dan sevk ettikleri için, bu, Müttefikler açısından önemli bir başarıydı. Şimdi, Malta'nın geri alınmasıyla, Müttefikler sevkıyata buradan, yeni "üsleri" olan Malta'dan başlayacaktı. Ayrıca Müttefikler Alman ve İtalyan şifrelerini ele geçiriyor, bu da onlara kolaylık sağlıyordu. Öte yandan Alman Hava Kuvvetleri Luftwaffe'nin ikmal uçakları bile benzinsiz kalmaya başlamıştı. İtalya'dan takviye getiren gemiler de artık savaş sularından sıyrılıp Kuzey Afrika'ya ulaşamıyordu. O güne kadar Rommel, kazanmış olduğu gerçekten büyük başarıyla Afrika kuvvetlerini o kadar uzağa, inanılmaz mesafelere götürmüş, bu da ona eşsiz bir ün kazandırmıştı. Şimdi ise bu ün tehlikedeydi. Emrindeki ikmal hatları çok uzun olduğundan, Trablus'tan yakıt getiren kamyonlar geliş ve dönüş için kapasitelerinin çok üstünde benzin tüketiyordu. Harekâtın çok uzaklara ve çok büyük hızla yapılması sadece Rommel'in Karargâh Komutanı'na korkulu rüyalar gördürmüyor, Panzer Ordusu'nu da çok tehlikeli konuma sokuyordu. Yine de Rommel çok yakında zaferi kazanacağından emindi. 28 Haziran 1942'de eşine yazdığı mektupta, İtalya'da birlikte geçirecekleri bir temmuz tatili için hazırlık yapmasını istiyor ve "Pasaportlarımızı hazırla!" diyordu.

Başka bir açıdan bakıldığında, o sıralar Kahire'de büyük bir panik yaşandığı görülür. Bir taraftan İngilizler ellerindeki belgeleri yakıyor, öbür taraftan Müttefik kuvvetler personeli Kahire'yi yük trenleriyle boşaltmaya zorlanıyordu. Kahireli tüccarlara gelince, onlar büyük bir telaşla dükkânlarının duvarlarına asılı Churchill ve Roosevelt resimlerini indirip yerine Hitler ve Mussolini'nin resimlerini asıyorlardı. İngiltere ise 1942 Haziran sonunda ve Temmuz'da, direnmesini sürdürmekteydi. Rommel'in yeniden harekete geçmesi için benzini kalmamıştı. İki tükenmiş ordu El Alameyn Birinci Meydan Savaşı denen bu savaşta hareket edemez noktaya gelinceye kadar savaşmıştı ve işte şimdi de orada, Afrika'nın sıcak çöllerinde elleri kolları bağlı bekliyorlardı.

Ağustos ortalarında Rommel yeni ve baş edilmesi zor bir hasımla karşılaşacaktı. Bu, sert, münzevi, daima kendi haklılığına inanan, hiçbir şeyde ikinci olmaya katlanamayan, fakat her şart altında mutlaka çok sabırlı olmayı bilen General Bernard Montgomery idi. Suudi petrolünde her taşın altından çıkan H. St. John B. Philby'nin kuzeni olan Montgomery, Philby Hindistan'da evlenirken damadın sağdıçlığını yapmıştı. Hayata erken yaşında atılan Montgomery, yaşamda en önemli şeyin insanın kendi kendisine, kendi güç kaynaklarına güvenmek olduğunu öğrenmişti. Bir böcek sokması sonunda garip bir şekilde ölen karısından sonra, hayatta hiçbir duygusal bağı, değer verdiği hiçbir şey kalmamıştı. Daha sonra Mısır'daki Sekizinci Ordu'nun komutasını almak için ani bir kararla başvuracaktı. İleride, niçin böyle hareket ettiğini açıklarken, defterine şunları yazıyordu: "Hayatta sahip olduğum her şeyi 1941 Ocak ayında düşmanın bombaladığı Portmouth'da kaybetmiştim. Şimdi önüme Almanlar'ı ezmek, öç almak için bir fırsat çıkmıştı. Ben de bu fırsattan yararlanmak istedim." Bazı kimseler Montgomery'i garip, hatta biraz da ruh sağlığı bozuk bir

"paranoyak" olarak görüyordu. Kendi bunun farkındaydı. Nitekim Ruweisat Ridge'de Sekizinci Ordu'dan bir grup subaya yaptığı ilk konuşmada şu sözleri söylemek ihtiyacını duymuştu: "Sizi temin ederim ki, aklım tamamen başımdadır. Anladığıma göre benim hafifçe kaçık olduğumu sananlar var. Bu o kadar sık söyleniyor ki artık ben bu sözleri iltifat kabul ediyorum."

Belki biraz garip olsa da Montgomery'nin aynı zamanda çok metotlu, iyi bir eğitimci ve askeri alanda inceleyici bir stratejist olduğu muhakkaktır. Bütün bir günü tek başına odasına kapanıp geçirdiği olurdu. Böyle zamanlarda, kendi deyimiyle, "zihin muhasebesi" yapar sorunlar üzerinde düşünür, ana ilkeler arar, planlar tasarlardı. Evinin duvarına Rommel'i gezici çöl karargâhında gösteren bir resim asmıştı. Buna bakar, Rommel'in hangi koşul altında, ne yapacağını tahmin etmek isterdi. Montgomery, Rommel'le yüz yüze geldiği zaman modern bir efsane kahramanıyla, Sekizinci Ordu'da korku ve dehşet yaratan biriyle karşılaşacağının bilincindeydi. Aklında ulaşmak istediği tek bir hedef vardı: Birçoklarının imkânın çok ötesinde gördüğü bir şeyi yapabilmek; motorize savaş ustası Rommel'in kaderini değiştirmek ve onu kesin olarak yenilgiye uğratmak. Montgomery bunu Rommel'in yenilmezliğine inandığı için istiyordu. Ona göre Rommel hiçbir zaman yenilmemişti. Sadece bazen daha fazla petrol bulmak için gerilemek zorunda kalmıştı. Montgomery, ileride, meydan savaşlarında, aşırı derecede ihtiyatlı davrandığı ileri sürülerek eleştirilmiştir. Ne var ki gerçekten de, bir Alman generalinin de sonradan söylediği gibi, Montgomery "bu savaşta girdiği tüm meydan muharebelerini kazanan tek mareşaldir."

Rommel'le yapacağı giderek yaklaşmakta olan çarpışmayı düşünürken Montgomery stratejisini Sekizinci Ordu'ya göre kurmuştu. Sherman tanklarıyla donatılmış bu ordudan tüm kapasiteyle, bir bütün olarak yararlanmak istiyordu. Ayrıca kendi ikmal hattının kısa, Rommel'inkinin uzun oluşunun sağladığı avantajdan da yararlanmayı tasarlıyordu. 1942 yılının o sıcak ağustos günlerinde Rommel'in ikmal durumu bir dereceye kadar düzelmişti. Böyle olduğuna göre acaba saldırıya geçmeli miydi?

Rommel'in önünde iki seçenek vardı. Birincisi, petrol sıkıntısının ve bunun doğuracağı güçlüklerin bilincinde olarak ve sağlığı da elvermediğinden hastalık izni alıp Kahire yürüyüşüne devam etmemek. Sağlığı gerçekten de bozulmuştu. Ciddi bir bağırsak rahatsızlığı ve aşırı sürmenaj geçiriyordu. Bu yüzden birkaç gün evvel hastalık izni için müracaat etmişti. İkinci seçenek, Kahire yürüyüşüne devam etmek hatta daha da ötelere gitmekti. Zamanın hızla akıp gittiğini, Afrika güçlerinin morallerinin de dikkate alınması gerektiğini düşünüyordu. Bu düşüncelerle "hücum" emri verdi. El Alameyn yakınlarında cereyan eden bu raund'a sonradan Alam Halfa Meydan Muharebesi denmiştir.

Bir hafta süreyle devam eden bu çarpışmada Afrika kuvvetleri arka arkaya birçok kere yakıt yokluğuyla karşılaşıp durdurulmuştu. Rommel, bunları kayıtlarında belirtmiştir. 31 Ağustos'taki kayıtta şunlar yazılıdır: "Ağır seyir yüzünden Afrika kuvvetlerinin petrol stokları kısa sürede bitti. Bu yüzden saat 16.00'da 132 no'lu tepede hücum harekâtını durdurduk." 1 Eylül kaydında ise şunlar yazılıdır: "Bize vaat edilen petrol hâlâ Afrika'ya ulaşmadı." Rommel'in ihtiyacı olan petrol hiçbir zaman ulaşmayacaktı... Gemiyle ulaştırılacak yakıtın çoğu ya denizin dibini boylamıştı ya da hâlâ İtalya'da yüklenmeyi bekliyordu. Gerçi benzin sevk etmeye elverişli küçük bir demiryolu vardı, fakat o da sel baskınında tahrip olmuştu. Bu nedenlerle Rommel kuvvetleri taktik açıdan iyi konuşlandırılmış İngiliz topçu kuvvetlerini yarıp ilerlemeyi başaramadı. 7 Eylül 1942'de Alam Halfa Meydan Muharebesi artık bitmişti. Rommel'in giriştiği bu son "hücum" harekâtı daha yoldayken durdurulmuş, yok edilmişti. Böylece "namağlup" efsanesi de artık devriliyordu.

Bunu izleyen haftalarda Rommel, Hitler'in karargâhından yalvararak ne pahasına olursa olsun ikmal istedi. Buna araçlar için istediği yakıtı da dahil etmişti. Her bir araç için iki bin mil mesafeye yetecek kadar yakıt talep ediyordu. 23 Eylül tarihinde Rommel, önce Roma'da Mussolini'yi, sonra da Rusya sınırındaki karargâhında Hitler'i görmek için Kuzey Afrika'dan ayrıldı. Yine pet-

rol için ricada bulunuyordu. Ne var ki Hitler ona petrol yerine Mareşallik nişanesi olan bir "asa" veriyordu. Üstelik bu asa Führer'in kendisi tarafından veriliyordu. Bu törende Hitler Rommel'e çok cömert davranacak, hiçbir zaman yerine getirmeyeceği birçok vaatte bulunacaktı.

23 Ekim'de bu defa Montgomery haftalar süren uzun ve özenli bir hazırlık ve ikmal sürecinden sonra, güçlü bir topçu barajıyla, İkinci El Alameyn Savaşı denen karşı taarruza geçecekti. Almanlar donup kalmıştı. Daha birinci gün, Rommel'in yerine geçmiş olan General George Stumme İngiliz hava bombardımanına yakalanan arabasından düşerek kalp krizi geçirip ölecekti. Hitler o sıra hastalık izniyle Avusturya Alpleri'nde bulunan Rommel'e telefon edip derhal Kuzey Afrika'ya dönme emri verecekti. 25 Ekim tarihinde Rommel bir kez daha Mısır'a dönüyordu. Ne var ki bu defa uzun sürecek bir geri çekilmeyi kumanda etmek için gelmişti.

Almanlar yeni ikmal ümitlerini uçaklara ve Kraliyet donanması ile RAF'ın (Kraliyet Hava Kuvvetleri) metotlu şekilde tahrip ettiği gemilere bağlamıştı. Rommel, çaresizlik içinde kendilerine petrol getirecek dört gemiyi beklerken, bu gemilerin RAF tarafından nispeten güvenli bir liman olan Tobruk'ta batırıldığını öğrenecekti. Bu haber Rommel'i çok sarsmıştı. Bütün gece hiç uyumadan gözleri açık, öylece yatmıştı. Rommel bu "batırılmanın" ne anlama geldiğini çok iyi biliyordu. Bu olguyu kayıtlarına şöyle geçirmiştir: "Bu petrol taşıyan gemilere hücum eden İngilizler bizi can evimizden vurdu. Yaşamımızın devamı bu ikmale bağlıydı."

O günü izleyen haftalarda Rommel'in yapabildiği tek şey geri çekilmeydi. Zaman zaman içinden, toparlanıp düşmanına öldürücü darbeler atmak geliyordu. Ancak sırf yakıt olmadığı için buna cesaret edemiyordu. Hitler'e tekrar tekrar petrol durumunun ne kadar "felaket" olduğunu bildiriyordu. Ancak kaderinde bu felaketten daha da büyük başka bir felaketle daha karşılaşmak vardı. Geri çekilme olurken Müttefik kuvvetler Fas ve Cezayir'i işgal etmişti. Artık Afrikalı güçlerin görev süresi de sona ermek üzereydi. 1932 yılının Noel gecesi Rommel, karargâhındaki subayların düzenlediği Noel partisine katılmış, partiye giderken subaylarına o gün arabasından avladığı bir geyik götürmüştü. Subaylar geyiğe karşı armağan olarak Rommel'e minyatür bir petrol varili içinde bir kilo kahve sunacaktı. Rommel bu armağan için şöyle demişti: "Böyle bir günde bile en ciddi olan sorunumuz bu derece itibar görüyor!" Artık Rommel hem doğudan hem de batıdan ilerlemekte olan kuvvetlerin arasında küçük bir toprak parçasında sıkışıp kalmıştı. Artık efsane son bulmuştu. Rommel şimdi Hitler'in gözünde "yenik düşmüş kişiydi" ve Afrika Kuvvetleri Komutanlığı'ndan alınmıştı. Mayıs ayında Kuzey Afrika'daki son Alman ve İtalyan kuvvetleri de teslim olacaktı.

Ancak Führer, Rommel'i yeniden göreve çağırıyordu. Rommel önce İtalya'da, sonra da Fransa'da Hitler'in hizmetinde çalıştı. Fransa'da bulunduğu günlerde Normandiya işgalinden kısa süre sonra Müttefik bombalarına hedef olan arabasında ağır şekilde yaralanacaktı. Bu olaydan üç gün sonra ordudan bir grup subay Hitler'e suikast girişiminde bulunuyor, ancak girişim sonuçsuz kalıyordu. Bu suikast girişiminde Rommel'in parmağı olduğundan şüphelenilmişti. Ayrıca batıda Müttefikler'le kendi adına barış görüşmeleri yaptığından da kuşkulanılıyordu. Hitler Rommel'in öldürülmesini emretmişti, ancak Rommel çok popüler bir general olduğu için bu açıkça, halkın gözü önünde yapılamazdı. Bu infaz, Almanlar'ın morali üzerinde ters tepki yaratabilirdi. Bu nedenle, 1944 Ekim ayında iki SS generali ellerinde bir ultimatom olduğu halde, Rommel'in kapısına dayandı. Doğal ölüm gibi gösterilecek bir intihara razı olması isteniyordu. Bunu yapmadığı takdirde aile fertlerinin hepsi tehlikedeydi. Rommel, elinde iki sene evvel Hitler'in kendisine vermiş olduğu asa olduğu halde iki SS subayıyla evinden ayrılıp onlarla beraber arabaya bindi. Araba Hitler'in evinden birkaç yüz metre ötede, ağaçlıklar arasında açık bir arazide durduruldu. Burası Gestapo tarafından önceden kuşatılmış bir yerdi. SS subayları Rommel'e zehirli bir hap uzattılar. Rommel hapı yuttu ve o an oturduğu yerde başı öne düştü. Hayatını kaybederken elinde tuttuğu Mareşallik asası da yere düşmüştü. Rommel ölmüştü. Ölüm nedeni beyin kanaması ola-

rak gösterildi. Cenazesi için görkemli bir devlet töreni tertiplendi. Hitler, ailesine bir başsağlığı mesajı gönderdi. Cenaze töreninde resmi konuşmayı yapan hatip "Rommel'in kalbi Führer'e aitti" demişti.

Ölümünden sonra toplanan evrakları arasında "ikmal" konusunun ve öncelikle de petrolün, motorize savaş çağındaki rolünü yansıtan dokunaklı bir yazı bulunmuştu. Bu yazısında Rommel, El Alameyn Meydan Muharebesi'ne atıf yaparak "Muharebenin kaderini daha muharebe başlamadan evvel Karargâh Komutanları tayin eder" demişti. Birkaç sene öncesine kadar bizzat kendisi böyle bir fikri kesin olarak reddederdi. Ancak bu yazıyı yazdığı günlerde artık Kuzey Afrika çöllerinden acı dersini almıştı: "En cesur insan bile silahı olmadan hiçbir şey yapamaz. Silahlar da bol mermi olmadan bir şey yapamaz. Ayrıca motorize savaşta ne insan ne silah ne de mermi, yeteri kadar petrol olmadıkça hiçbir şey ifade etmez" diyordu. El Alameyn'deki İkinci Meydan Muharebesi'nden iki hafta sonra, kendi kuvvetleri Montgomery kuvvetleri karşısında geri çekilirken, Rommel karısına yazdığı mektupta şunu söylüyordu: "Petrol yokluğu! Bu insanı ağlatmaya yeter."

Dikta ve Felaket

1943 yılı ortalarına gelindiğinde Mihver kuvvetler hem Rusya'da hem de Kuzey Afrika'da yenik düşmüştü. Alman ordularının Bakû'da veya Orta Asya'nın petrol bölgelerinde buluşma hayali artık fantezi dünyasının derinliklerine gömülmüştü. Almanya yeniden kendi kaynaklarına dönmek zorundaydı. Bu konuda başka bir seçeneği yoktu. Savaş makinelerini yeniden kullanılır hale getirmek için çılgınca bir çaba göstermeye başlamıştı ve bu arada sentetik yakıt konusu da savaşın can damarı oluşu nedeniyle ele alınıyordu. İşte bu çaba bir yandan Hitler Reich'i teknolojik dehasını, öte yandan ulusun moralce içinde bulunduğu "tam iflas" durumunu sergileyecekti.

Geç de olsa sonunda Nazi rejimi Alman ekonomisini yeniden organize etmeye başlamıştı. Bu arada çok uzun bir mücadeleye hazırlık olarak sentetik yakıt ve diğer temel maddelerin üretimini çoğaltmak için büyük bir çaba gösteriliyordu. Bu işin başında Hitler'in özel mimarı olan Albert Speer vardı. Aşırı derecede haris bir adam olan Speer bu konuma gelmeden çok önce Hitler'in "en sevdiği insanlardan" biri olarak sivrilmişti. On sene kadar önce,1933 Nuremberg'de yapılan Nazi Partisi kongresinde salonu bayraklarla, otuz metrelik dev kartal heykelleri ile donatarak Hitler'in dikkatini çekmeyi başarmıştı.Hitler kendisini de heyecanlı bir sanatçı saydığından Speer'in fikirlerinin ve kişiliğinin etkisinde kalmış, kendisini devletin yapacağı anıtlardan sorumlu mevkiye getirmişti. Ayrıca yeni Reich Başbakanlık binasını inşa etmesi ve yeni bir Berlin kurması için özel tahsisatından para da vermişti. 1942'de Führer, Speer'i Anıtlar ve Savaş Üretimi Bakanı yaptı. 1943 yılının başlarında da, Rusya ve Kuzey Afrika'da yaşanan hata ve başarısızlıkların ne derece büyük olduğu artık anlaşıldığından, bu defa Anıtlar Bakanlığı gibi küçük bir bakanlıktan çok daha kapsamlı başka bir görev vermişti. Speer artık Alman ekonomisinin her yönünden mutlak bir güce sahipti ve gerektiğinde bu güçle ortalığı kasıp kavuracaktı. Speer bu yetkiyi kullanarak gerçekten de ekonomik yaşamın her aşamasını kontrol etmiş, hiç değilse etkilemiştir.

Evvelce sıradan bir mimar olarak Bin Yıl Yaşayacak Reich'in ebedi şan ve şerefi adına dikilen taş anıtlardan sorumlu olan Speer, kısa zamanda Reich'in en önemli ve acil sorunu endüstriyel seferberlik konusunda kendisini kanıtlayacaktı. Speer durgunluk denen kavramı Alman ekonomisinin içinden söküp atmıştır. Atandığı günden iki buçuk yıl sonra ülkenin ekonomik görünümü artık tamamen değişmişti. Uçak sanayiinde, silah ve mühimmatta üretim üç kattan fazla artmış, tanklarda ise bu artış neredeyse altı katı bulmuştu. Bu olağanüstü üretim rekorlarının hepsi Müttefik kuvvetlerin –havacılık endüstrisi, demiryolu depoları ve top imalathaneleri gibi– çe-

şitli Alman hedeflerine yönelttiği kapsamlı, bazen de pek başarılı olmayan stratejik bombalama kampanyası sırasında kırılmıştır. Yenilgiye karşın Alman sınai üretimi yükselmekte devam ediyordu. Tüm savaş süresince, en yüksek üretim düzeyine 1944 Haziranı'nda ulaşılmıştır. Ne var ki stratejik bombardımanı planlayan kurmaylar en önemli stratejik unsur olan petrolün üzerinde hiç durmuyordu. İngiliz tarihçi Basil Liddell Hart, konuyu irdelerken "Almanya'nın en zayıf noktası olan petrol üretim potansiyeline hemen hiç dokunulmadı" demiştir. Yine de gerek Alman askeri erkânı gerekse Speer büyük endişe içindeydiler. Ya Müttefikler sentetik yakıt sanayiinin tahribini baş hedef olarak alırlarsa? Böyle düşünmekte haklıydılar çünkü sentetik yakıt sanayii diğer sanayi faaliyetlerinin tersine kritik, yoğun ve duyarlı bir hedef konumundaydı. Bu nedenle sentetik yakıta yöneltilecek bir kampanyanın tüm Alman savaş ekonomisinin sonu olmasından endişeliydiler.

Sentetik yakıt sanayii de savaş ekonomisindeki diğer sanayiler gibi yükseliş eğilimi gösteriyordu. 1942 yılında, Alman endüstrisi bu alanda 1930'lara oranla çok büyük ilerleme kaydetmiştir. Yeni üretim teknolojileri, daha iyi hızlandırıcılarla daha kaliteli üretim alınıyor ve hammadde olarak çok daha çeşitli kömür cinsleri kullanılıyordu. Üretim de büyük bir hızla artmaktaydı. 1940-1943 arasında sentetik yakıt üretimi yaklaşık iki katını bulmuş, günde 72.000 varilden 124.000 varile yükselmişti. Yakıt sisteminde sentetik yakıt fabrikaları kritik konumdaydı. 1944 yılının ilk üç ayında sentetik yakıt fabrikaları toplam üretimin yüzde 57'sini, uçak benzini üretiminin ise yüzde 92'sini üretmiştir. Artık yol açıktı. 1944'ün ilk üç ayında, üretimde görülen artış, yılın geri kalan kısmında artışın daha da büyüyeceğini gösteriyordu. Kısaca söylemek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı içinde sentetik yakıt tek başına Almanya'nın toplam petrol üretiminin yarısını kapsamıştır.

Kuşku yok ki bu başarı muazzam bir çabanın eseriydi. Nazi savaş ekonomisinin tüm normal araç ve teknikleri, ayrıca esirler bu ekonomiye seferber edilmeseydi, böyle bir kalkınma asla gerçekleşmezdi. Hitler, gençliğinde Viyana'nın her köşesinde rastlanan anti-seminizm akımını, şeytani bir ideolojiye dönüştürmüştü. Şimdi bu ideolojinin can damarında Yahudi katliamı ve Yahudi ırkının yeryüzünden silinme projesi yatıyordu. Bu "Nihai Çözüm" kararı 1942 Ocak ayında Viyana Konferansı'nda, sadece iki saatlik bir tartışmadan sonra alınmıştı. "Nihai Çözüm"e ulaşma mekanizmasının toplama kampları olduğuna da ayrıca karar verilmişti. Nihai Çözüm uygulanıp sonuçlanıncaya kadar sağlık durumları müsait olan Yahudiler için Slav ırkından gelenler ve öteki esirlerle beraber daha o günden ölüm fermanı verilmiş, Reich'ın amaçlarına hizmet için çalışmaya gönderilmişlerdi.

Son günlerde I.G. Farben hidrojenerasyon tesislerine ve sentetik lastik işletmesine daha çok sayıda toplama kampı tutuklusu gönderiliyordu. I.G. Farben firması aslında Polonya'daki Auschwitz Toplama Kampı'nın yanında kurduğu işletmelerde sentetik yakıt ve lastik imalatı yapmaktaydı. Naziler'in katliam fabrikaları içinde en büyüğü Auschwitz'deki tesistir. Bu tesislerde, çoğu Yahudi olmak üzere iki milyondan fazla insan, I.G. Farben mamulü zehirli gazla öldürülmüştür. I.G. Farben yerleşim yerini soranlara burası "büyük kömür stokları olan ve pek çok işçi çalıştıran çok uygun yerde konuşlandırılmış bir işletme" olarak tarif ediliyordu. Auschwitz sentetik yakıt tesisi, 1932 Haziranı'nda, Hitler'in de katıldığı Münih toplantısında şirketi temsil etmiş olan kimyager tarafından yönetiliyordu.

I.G. Farben tesislerinde hem "özgür" işçiler hem de esir işçiler çalıştırılırdı. Kimya dalında çalışan bu şirket esir işçilerin her birine büyükler için günde üç veya dört mark, küçükler içinse bunun yarı oranında bir ücret öderdi. Ücretler işçinin becerisine göre saptanırdı. Ne var ki bu paralar hiçbir zaman işçilere ödenmemiş, SS subaylarına, Hitler'in "elit" askerlerinin cebine inmiştir. Esir işçiler günde en çok bin kalori hesabıyla beslenir, tahta ranzalarda yatırılırdı. Bunlar birkaç ay bu şekilde çalışır, sonra da korkunç yaşama koşulları yüzünden veya dövüldükleri için

ölüm kampında ölür giderlerdi. Yerlerine daima, yeni gelen tıklım tıklım trenlerden boşalan öteki esirler alınırdı.

I.G. kendisini ortağı olan SS isteklerine göre ayarlamayı başarmıştı. Sözgelimi bir seferinde SS, esirlerin nöbetçilerce "Serbest Bölge" yakınında ve Alman halkının gözü önünde kamçılanmasının durdurulması talebinde bulunmuş, I.G. de bu talebi derhal yerine getirmişti. SS bu isteğini aşağıdaki gerekçeye dayandırmıştı: "Aşırı derecede tatsız sahneler 'moral kırıcı' etki yapmaktadır. Bu nedenle kamçılama işinin inşaat yerinde yapılmasının durdurulması, bu işi toplama kampının dört duvarı içinde yapmaları talebinde bulunduk." Bundan birkaç ay sonra I.G. Farben idare kurulu SS metotlarıyla tam mutabakat düzeyine gelecek, şu fikri sergileyecekti: "Bugüne kadarki deneyimlerimiz bu insanlar üzerinde sadece kaba kuvvetin etkili olduğunu göstermiştir."

I.G. Farben giderek, Auschwitz Merkez Toplama Kampı'ndaki esir işçi mesaisinden memnuniyetsizlik göstermeye başlıyordu. Her gün iki kez tekrarlanan dört millik yürüyüş esirleri bitkin düşürüyor, kamptaki salgın hastalıklara karşı dirençlerini yok ediyordu. Bunu önlemek için şirket Merkez Toplama Kampı'nın bir "şubesi" olarak kendine ait özel bir toplama kampı olan Monowitz'i kurdu. Bu kamp da tıpkı Merkez Kamp modelinde inşa edilmişti. O günden bugüne elde kalan kayıtlar Auschwitz I.G. Farben kapılarından tam üç yüz bin esirin geçmiş olduğunu gösterir. Tesislerin çok büyük oluşu nedeniyle burada tüketilen elektrik Berlin kentinin toplam elektrik tükeminden daha fazlaydı.

Buradaki esirlerden biri 174, 517 no'lu Primo Levi adında genç bir İtalyan'dı. O güne kadar yaşamını sürdürmesini tek bir nedene, lise yıllarından hatırladığı organik kimya bilgisine borçluydu. Primo Levi, Torino'da organik kimya çalışmıştı. Primo Levi, I.G. endüstri kompleksi konusundaki fikrini sonradan şöyle açıklamıştır: "Demir, beton, çamur ve duman bileşiminden oluşmuş bu dev örgüt, sanki güzelliği reddeden bir anıt gibiydi. Kompleks sınırları içinde tek bir yeşil ot bile göremezdiniz. Yüzeyi yer yer yarıklarla kaplı toprak, kömür ve petrol artıklarıyla mikropluydu. Çevrede canlı olarak yalnızca makineler ve esirler vardı ve bunların birincisi ikinciye oranla biraz daha canlıydı." "Monowitz bir ölüm fabrikasıydı. Ölüm fabrikası olduğu kadar işyeriydi de. Çünkü kampta çalışan personel Monowitz'de ölenlerin giysilerini ve ayakkabılarını yakındaki pazarda satar, bundan para kazanırlardı. Ölenler çırılçıplak soyulduktan sonra yakılmak için komşu kampların fırınlarına gönderilirdi. Auschwitz ve Birkenau fırınlarından yayılan pis koku Monowitz tesisine kadar gelir ve havayı kirletirdi." Levi'nin görüşüyle burası "ölüm ve hayaletlerin dolaştığı yerdi. Tesislerde en küçük bir uygarlık işaretine rastlayamazdınız."

Bir tahmine göre 1944 yılına kadar Alman sentetik yakıt endüstrisinde çalıştırılan insan gücü toplamın üçte biri esirlerden oluşmuştu. I.G. Farben Auschwitz'de SS'le ortaklaşa yürüttüğü işe yürekten bağlanmış, çok istekli bir ortak olduğunu kanıtlamıştı. Ve doğal olarak da bu iki ortak, sosyal yaşamlarında da iyi bir beraberlik içindeydiler. Noel'den hemen önce, Auschwitz'de ikamet eden I.G. Farben yöneticileri, SS'lerin Noel münasebetiyle tertiplediği av partisine katılıp onlarla birlikte avlanmaya gittiler. Av sonunda 203 tavşan, bir tilki, bir de yabankedisiyle döndüler. İçlerinden I.G. Farben kompleksinin inşaat müdürü olan kişi tek başına, bir tilki ve on tavşan vurup rekor kırdığı için "şampiyon avcı" ilan edildi. Bu av partisiyle ilgili kayıtlar "herkesin çok iyi vakit geçirdiğini" yazar. Diğer bir kayıtta da şu satırlar vardı: "Sonuç olarak bu av partisinde, bu sene en iyi neticenin bu bölgede alındığını söyleyebiliriz. Büyük olasılıkla bu rekor, ancak toplama kampının yakında düzenleyeceği av partisinde kırılabilir."

Temel Stratejik Hedef

Rasgele yapılan ve etkisiz kalan, Almanya'ya yönelik Müttefik kuvvetler stratejik bombalama saldırılarından sonra, Birleşik Devletler'in Avrupa'daki Stratejik Hava Kuvvetleri Komutanı General Carl Spaatz bu konuda bir yenilik yapmanın şart olduğuna karar vermişti. 5 Mart 1944'te, o sı-

ra Normandiya işgalinin hazırlıklarıyla görevli General Dwight Eisenhower'e, hücum için öncelik verilecek hedefin saptanması teklifinde bulundu. Bu hedef mutlaka Alman sentetik yakıt endüstrisi olmalıydı. General Spaatz, Eisenhower'e altı ay içinde bu tesislerin üretimini yarıya indireceğine söz veriyordu. Ayrıca kendi lehlerine gelişmesini beklediği başka bir konuyu da Eisenhower'in dikkatine sunmuştu. Kanısına göre sentetik yakıt tesisleri Almanlar'ın gözünde yaşamsal önemdeydi. Böyle olduğu için de oraya yöneltilecek saldırılar Luftwaffe'de büyük heyecan yaratacak, ulusu ayağa kaldıracaktı. Ayrıca büyük olasılıkla düşman pilot ve uçakları da işgalin hedefi olan Fransa'dan atılmış olacaktı.

İngilizler'e gelince, onlar bu fikre itiraz ettiler ve ısrarla hedef olarak Fransız demiryolu şebekesinin seçilmesini istediler. Ancak sonunda Spaatz'ın dediği oldu ve Eisenhower hücum hattı olarak sentetik yakıt için gönülsüz de olsa, onay verdi. 12 Mayıs 1944'te 935 bombacı, ayrıca avcı refakat uçakları içeren bir uçak filosu Leuna'daki I.G. Farben tesisi de dahil, bütün sentetik yakıt fabrikalarına saldırarak bombaladılar. Albert Speer olan bitenleri öğrenir öğrenmez hiç vakit kaybetmeden hasar tespiti için uçakla Leuna'ya hareket etti. Sonradan yazdığı gibi "12 Mart tarihini hayatımın sonuna kadar unutmayacağım. Bu, teknolojik savaşın zafer kazandığı gündür" demişti. Düşmanın hücum harekâtının sonuçları ve tesiste hasar tespiti için yaptığı turda gördüğü eciş büçüş boru şebekeleri "iki yıldan beri kâbus hayatı yaşatıp uykularını kaçıran şeyin" artık gerçek olduğunu kanıtlamıştı. Hücumdan bir hafta sonra Führer'e şahsen rapor vermek için uçağa binip onu görmeye gitti. Hitler'e şunları söyleyecekti: "Düşman bizi en zayıf yerimizden vurdu. Aynı şeyi bir kez daha yaparlarsa bundan böyle artık hiç petrol üretemeyeceğimizden korkarım. Tek ümidimiz düşman Hava Kuvvetleri Komutanı'nın kafasının da bizim komutanınki kadar karmakarışık olmasında!"

Yine de bu ilk hücumun önceden sanıldığı kadar hasar vermediği anlaşılmıştı. Müttefik kuvvet işgalcilerin İtalya'yı savaştan çıkmaya zorlamasından hemen önce Alman askerleri bu ülkenin petrol stoklarını ele geçirmeyi başarmıştı ve bu nedenle kendi petrol rezervleri önemli miktarda artmıştı. Bu onlara rahat bir nefes aldırmıştı. Bir iki hafta içinde, tahribe uğramış yakıt üretim sahasının çok sıkı bir çalışmayla onarılması sonunda, sentetik yakıt üretimi artacak, tekrar eski normal seviyesini bulacaktı. Ancak, sonradan Müttefikler, 28-29 Mayıs'ta, Alman petrol tesislerini bir kez daha bombaladı. Aynı saatlerde buradaki harekâta katılmamış olan Müttefik bombardıman güçleri de Romanya'daki Ploesti petrol işletmelerini bombalıyordu. 6 Haziran günü Müttefikler bu defa uzun zamandır düşünülen Batı Avrupa harekâtına başladılar. Bu harekât sonucu Normandiya sahillerinde son derece önemli sayılacak küçük bir toprak parçasını ele geçireceklerdi. Şimdi artık Almanlar'ın yakıt stoku üzerine gidip bu stokları tahrip etmek Müttefikler için her zamankinden daha önemliydi. Bu sebepten 8 Haziran tarihinde General Spaatz resmi bir bildiri yayınlayarak, "Birleşik Devletler Stratejik Hava Kuvvetleri ana hedefinin şimdiki görevinin düşman silahlı kuvvetlerini petrolden mahrum etmek olduğunu" duyurdu. Bunun hemen arkasından da sentetik yakıt tesisleri yeniden bombardımana tutuldu.

Buna misilleme olarak Speer sentetik yakıt tesisleri ve öteki petrol işletmelerinin acilen onarılması veya mümkünse daha küçük, iyi korunabilen gizli yerlerde saklanması için emir verdi. Bu yerler tahrip edilmiş fabrika kalıntıları, taş ocakları veya yeraltı mahzenleri olabilirdi. Bu ara bira fabrikaları bile petrol imalathanesine dönüştürülüyordu. Önceden 1944 yılı için sentetik yakıt kapasitesinde önemli bir artış planlanmışsa da bu işe tahsis edilen makineler mevcut tesislerin onarımında kullanılmak için demonte edildiğinden, bu hızı tutturmak mümkün olmuyordu. Çılgınca bir hızla onarım işinde çoğu esir olmak üzere 350.000'den fazla işçi çalıştırılmıştır. Önceleri onarım işi çabuk yapılıyor, fazla vakit almıyordu. Ancak, zaman geçip de buralar tekrar tekrar hava akınlarına maruz kalınca, bu iş daha da zorlaştı. Makineler hava akınlarında parçalandığı için bunları yeniden işletmeye sokmak bir hayli zor oluyordu. Sonunda üretim hızla düşmeye baş

ladı. İlk hücumun yapıldığı 1944 Mayısı'ndan evvel hidrojenerasyonla elde edilen sentetik yakıt üretimi günde ortalama 92.000 varilken, eylül ayına gelindiğinde miktar günde 5.000 varile düşmüştü. O ay, havacılıkta kullanılan benzin üretimi günde sadece 3.000 varilde kalmıştı. Bu 1944'ün ilk dört ayı içinde elde edilen ortalama üretimin yalnızca yüzde 6'sına tekabül eder. Bu ara, Romanya'daki petrol yatakları da Ruslar'ın eline geçtiği için Hitler, sahip olduğu başlıca hammadde kaynaklarından birini daha kaybetmiş oluyordu.

Alman uçak imalatı hâlâ doruk noktadaydı. Ne var ki yakıt olmadığı için uçaklar uçamıyor, yerde tutuluyordu. Yeni bir Alman icadı olan ve çalıştırılmış olsaydı Luftwaffe'ye büyük avantaj sağlayacak jet savaş uçakları 1944 güz mevsiminde operasyonla görevli hava filolarına dahil edilmişti. Ancak, pilotları eğitmek imkânı hatta havalanma için gerekli yakıt mevcut olmadığından bunlar hareketsizliğe terk edilmiştir. Artık Luftwaffe kendisine gerekli olan minimum benzin düzeyinin sadece onda biriyle çalışıyordu. Alman hava gücü öldürücü bir kapana kıstırılmıştı. Yakıt üreten fabrikaları korumakla görevli savaş uçakları devreye sokulamadığı için artık Müttefik akınları eskisinden daha etkin ve tahripkârdı. Bunun sonucunda Luftwaffe'ye verilmesi gereken havacılık benzini önemli düzeyde azalmıştı. Pilotların "havada eğitim" programı haftada bir tek saate indirilmişti. Savaş bittikten sonra o güne ait anılarını belirten Alman Savaş Güçleri Generali Adolph Galland bu konuda şunları yazar: "Bu, gerçekten Lutfwaffe'ye öldürücü darbeyi vurdu! Eylül ayından itibaren yakıt sıkıntısı dayanılmaz olmuştu. Bu sebepten hava operasyonları yapmak gerçekten mümkün değildi."

1944 güz mevsiminde, kötü hava koşulları yüzünden Müttefik akınları yavaşlamıştı. Bundan yararlanan Almanlar sentetik yakıt üretimlerini artırmayı başaracaktı. Ne var ki aralık ayında üretim yeniden düştü. Bu ara Speer katıldığı bir silahlanma konferansında durumu şöyle açıklıyordu: "Şunu kafamıza iyice sokmalıyız ki, düşman tarafından, ekonomimize yönelik hava saldırılarını düzenleyenler Alman ekonomisi hakkında bir hayli bilgi sahibi. Çok şükür ki, düşman bu stratejiye son zamanlarda, bu yılın son altı, sekiz ayı içinde başladı... Ondan evvel, en azından kendi durumu açısından gayet akılsızca davranmıştır." Sonunda, stratejik bombalama harekâtı, sentetik yakıt endüstrisine yaptığı hücumlarla, Alman savaş mekanizmasının en yaşamsal parçalarını felce uğratmayı başaracaktı. Ancak, savaş henüz sona ermemişti!

Bulge Meydan Savaşı – Avrupa'nın En Büyük Petrol İstasyonu

1944 güz mevsimine gelinceye kadar Normandiya işgalinde bir hayli gelişme kaydedilmişti. Bu, gelişmeler Almanlar'ı Fransa'dan atmak için ağır bedeller ödeyerek başarılmıştır. Normandiya harekâtının yapıldığı günlerde aynı zamanda Sovyet güçleri doğudan Almanya'yı sıkıştırıyordu. Hitler'in görüşüne göre bütün bunlar savaşın bitmekte olduğu anlamına gelmezdi. Onun Reich'ı asla yıkılamazdı. 16 Aralık'ta Belçika'nın ve Lüksemburg'un doğusundaki ağaçlıklı, tepelerle dolu Ardennes Ormanı'nda çok büyük bir karşı taarruza geçti. Sonradan Bulge Meydan Savaşı denen bu karşı saldırı Almanya'nın giriştiği en son büyük taarruz veya *Blitzkrieg* finali olmuştur. Savaşın planını Hitler bizzat yapmıştı ve herkes ve her şeyin bu meydan savaşına katılmasını istemişti. Almanya içinde öteki birliklerden getirilen her damla yakıt bu taarruz için seferber edilmişti. Hedef Müttefikler'i geri püskürtmek, ordularını kuşatmak, inisiyatifi yeniden ele almak ve Müttefikler'in asker ve sivil halkına karşı yeni ve çok daha öldürücü silahlar yapmak için zaman kazanmaktı. Nitekim bu meydan savaşında Almanlar Müttefikler'i hiç beklenmedik bir anda pusuya düşürüp gafil avlamayı, savaş hatları arkasında büyük panik yaratıp saflarını yarmayı başarmıştır.

Bu meydan savaşında Almanlar "şaşırtma" taktiğinden yararlanmıştır. Ne var ki taarruza son derece yetersiz kaynaklarla girmişlerdi. Kuvvetleri kâğıt üzerinde gösterilenden çok daha azdı. Meydan savaşını kesin sonuca bağlayacak, kaderini Almanlar lehine çevirecek insan gücü yedekleri

ön hatlara ulaşamamıştır. Bir Alman generalinin sonradan söylediği gibi "Hareket edemez durumdaydılar. Petrolsüzlük yüzünden tam hareketsizliğe terk edilmişlerdi –kendilerine en ihtiyaç duyulduğu bir anda yüz mil uzakta– beklemeye mahkûmdular."

Aynı mevkide, 1940'ta yaptıkları Yıldırım Savaşı'nda ise petrol yetersizliği o kadar büyük bir sorun olmamıştı. O zaman düşmandan kendi kullandıkları benzinden daha çok benzin ele geçirmişlerdi. Şimdi, aradan dört buçuk yıl geçtikten sonra, böyle bir şansa sahip değildiler. Ancak yine de bir ümit vardı. Benzin kaynağının bulunduğu yere tehlikeli denecek kadar yakındılar. Müttefikler'in en büyük petrol rezervi Doğu Belçika Stavelot civarındaki bir yerdeydi. Burası gerçekten Avrupa'daki en büyük benzin istasyonuydu. Müttefikler burada kendi kuvvetleri için 10 milyon litre yakıt stoklamıştı. Ayrıca Avrupa'nın yollarını gösteren iki milyon kadar da yol haritası vardı. Bölge içindeki tüm yollara çepeçevre, yirmişer litrelik petrol varilleri diziliydi. Müttefik güçler burada durur, hangi yakıta ihtiyaçları varsa araçlarını doldurur, yola devam ederdi.

17 Aralık günü sabahı Alman taarruzunun ikinci gününde unutulmayacak bir olay yaşanacaktı. O gün adı Jochem Peiper olan kasap tavırlı bir yüzbaşı idaresindeki panzer birliği civardaki küçük bir petrol istasyonunu ele geçirmişti. Burada esir aldığı elli Amerikan askerine, zor kullanarak emrindeki araçları doldurttu ve sonra da büyük bir soğukkanlılık içinde esirlerin öldürülmelerini emretti. "Malmédy katliamı" diye bilinen bu olayda büyük sayıda Amerikalı esir de öldürülmüştür. Aynı günün akşamında Peiper ikinci bir ödüle daha yaklaşacak, yönetimindeki kuvvetlerle sabah ele geçirdiği istasyonun elli kat büyüğü Stavelot istasyonunun üç yüz metre yakınına kadar ulaşacaktı. Burada Müttefik savunması zayıf ve dağınık bir durumdaydı. Peiper kuvvetleri köprüyü geçerek kuzeye doğru ilerledi ve Ansleve Nehri üzerinden Stavelot'a girdi. Müttefik savunmacılardan küçük bir grup çaresiz bir kurtuluş çabasıyla, bulabildiği birkaç teneke kutu sıvıyı oradaki birikintinin içine boşalttı ve sonra da burayı ateşe verdi. Şimdi tüm çevre sanki ateşten bir duvarla sarılmıştı. Pieper elindeki haritaları dikkatle inceliyor, fakat haritalar eskiye ait olduğundan petrol istasyonunun büyütülmüş şeklini doğru olarak göstermiyordu. Avucunun içinde gibi olan hazinenin ne denli cömert bir kaynak olduğunu anlayamamıştı. Bu nedenle kuvvetlerini, ateşten yapılmış ince duvarı yarıp karşı tarafa geçirecek yerde, geri dönerek köprüyü geçip batıya yürüme emri verdi. Böylece petrol istasyonunu sapasağlam arkada bırakmıştı. Kısa zamanda Peiper kuvvetlerinin tüm yakıt stoku tükenecek, tanklar galon başına sadece yarım mil ilerleyebilecekti. Lutfwaffe'den ikmal alma çabaları da sonuç vermeyince Peiper birliği düşman eline geçmişti.

Peiper bu harekâtta U dönüşü yapmıştı. Bu dönüş meydan savaşlarında zaman zaman rastlanan bir kazaydı. Ne var ki bu defa sonuçları çok müthiş olmuştur. Stavelot yakıt stoku ele geçirilmiş olsaydı Almanya'nın tüm Ardennes hücumunda ilk on günlük ihtiyacı karşılanmış olacaktı. İstasyonun alınması, Müttefikler'in, hâlâ dağınık ve şaşkın olduğu o günlerde Almanya'nın Antwrep'e ve Manş Denizi'ne ilerlemek için muhtaç olduğu yakıtı sağlamış olacaktı. O koşullar altında bile 1944 Noel gününe kadar yani, Almanlar'ın hücum hareketine başlamalarından sonra on gün daha dayanmışlardı. Nihayet Noel günü durdurulup geri çevrildiler.

Tanrıların Alacakaranlığı

Daha fazla yakıta sahip olsalardı Almanlar daha çok vakit kazanmış olacaktı. Ardennes hücum harekâtının başarısızlığıyla Almanya'nın savaş çabası, stratejik bakış açısından yok olmuştu. 1945 yılı Şubatı'nda Almanya'nın havacılık benzin üretimi sadece bin ton kadardı ki bu, 1944'ün ilk dört ayı düzeyinin yüzde birinin bile yarısına tekabül eder. Bu tarihten sonra artık üretim yapılmamıştır. Ne var ki zafer hayalleri canlı kalmakta devam edecekti. Speer'in anlattığına göre, "Hitler'in çevresindekiler büyük bir huşu içinde, o bitmek bilmez ümitsiz durumda bile Hitler'i din-

lemeye devam ettiler. O, artık var olmayan birliklere, petrolsüzlük yüzünden uçamayan uçaklara komut verirken, yanından ayrılmadılar."

Bu durumda bile batıda ve doğu cephelerinin her ikisinde kanlı savaş aylar boyunca sürüp gitmişti. Bu ara Hitler ve yakın maiyeti her gün biraz daha fanteziler içine gömülüyordu. Führer dünyayı ateşe verme çağrısında bulunacak kadar ileri gitmişti. Generallerinden birinin ifadesiyle artık "son çılgın emirlerini" yayınlıyordu. Sonun bu denli yakın olduğu o günlerde bile hâlâ, 35 milyon insanın hayatına mal olmuş çılgınlığının, korkunç hayallerinin pençesindeydi. Gramofonda Wagner'in Götterdammerung (Tanrıların Alacakaranlığı) müziğini dinliyor, sihirli bir kurtuluş bekliyor, talihinin düzeleceği ümidiyle adeta hırsla, yıldız falına bakıyordu. Hitler son günlerini böyle geçirmiştir. Ancak, Rus subaylarının, bulunduğu yeraltı sığınağının hemen üstüne, bir vakitler Speer'in kendisi için yaptığı, şimdi ise yıkık durumdaki Şansölye kapısına gelmesinden sonra intihar etmiştir. Ölmeden evvel, cesedinin benzinle yakılmasını emretmişti. Cansız vücudunun nefret ettiği Slavlar'ın eline geçmesini istemiyordu. Neyse ki elde, bu son emri yerine getirecek kadar petrol kalmıştı.

Şunu belirtmek gerekir ki, Nazi fantezilerinden ve vahşetinden kaynaklanan felaketin gelmekte olduğunu Hitler'in çevresindekilerin çoğu daha aylarca evvel anlamışlardı. Almanya'nın can çekişmekte olan İtalya'daki Onuncu Ordusu'na yaptıkları bir gece yolculuğunda, Speer önündeki manzaradan, bin sene yaşayacağı söylenen Reich'ın sadece birkaç haftalık ömrü kaldığını açıkça anlamıştı. Bu kanaate varmasına karşılaştığı 150 Alman kamyonu neden olmuştu. Kamyonların her birine dörder öküz bağlanmıştı ve kamyonlar bu öküzlerle ileriye gidiyordu. Araçları yürütmenin tek yolu buydu. Petrolleri yoktu.

18

Japonya'nın Aşil Topuğu

1941 Aralık ayının ilk haftasında bir Amerikan Deniz Filosu, İngiliz Doğu Hint Adaları kesimindeki büyük ve görkemli Borneo Balikpapan limanına bir nezaket ziyareti yapmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın yirminci yüzyıla dönüş noktasında, Marcus Samuel yeğenini o zaman haritada ismi bile bulunmayan bu yerde, balta girmemiş ormanlarda bir rafineri kompleksi kurmakla görevlendirmişti. Bu girişimi izleyen kırk yıl içinde Samuel'in çılgın ve pervasız gibi görünen bu hayali gerçekleşmiş, Balikpapan, petrol üretiminde büyük bir rafineri merkezi olmuştu. Yalnız bununla da kalmayıp, Hollanda Kraliyet/Shell grubunun en kıymetli mücevheri ve dünya petrol endüstrisinin en temel üretim merkezi olmuştu.

1941 yılının Aralık ayında, rafinerideki yetkililer adayı ziyaret etmekte olan Amerikan denizcileri onuruna bir parti vermişti. Amerikalılar da bu partiye karşılık sahildeki yerel kulüpte rafinericilere bir parti vermek isteyerek hazırlıklara başlamıştı. O gün, genç subayların ellerinde içki şişeleri taşıyarak kulübe gelmelerinden hemen sonra, hiç beklenmedik bir anda yüksek rütbeli bir subay kulübe gelmiş, partiye katılan genç subaylara derhal gemiye dönme emri vermişti. Ondan sonra da gemiler hareketlenmeye başlayacak ve gece yarısına kadar limandan uzaklaşmış olacaktı. İşte Balikpapan'daki İngiliz ve Hollandalı petrolcülerin Pearl Harbor'daki baskını öğrenmeleri böyle olmuştur. Uzun zamandır bekledikleri ve uğrunda hazırlık yaptıkları savaş sonunda gelip çatmıştı.

Bu tarihten bir yıl önce, 1940'ta, Shell'den H.C. Jansen adında bir yetkili Balikpapan'a gelip birtakım incelemeler yapmış, bu arada petrolcülerin burada hava akınlarına karşı sığınaklar yaptığını ve gereğinde adanın boşaltılması için planlar hazırladığını görmüştü. Bunu izleyen birkaç hafta içinde de, limana giriş yeri mayınlanmış ve 120 kişi tahrip egsersizlerine başlamıştı. Petrolcülerin hepsi Balikpapan ve çevresindeki petrol yataklarının Japonlar'ın savaş açmasına neden olan en büyük faktörlerden, onlara "ganimet" kazandıracak sebeplerden biri olduğunun bilincindeydi. Şimdi petrolcülerin görevi Japonlar'ı özlemini çektikleri bu "ganimet"ten yoksun bırakmaktı.

Pearl Harbor baskınından hemen sonra, petrolcülerin eş ve çocukları, Balikpapan'dan çıkarılmıştı. Bunu izleyen geceler artık adada bekâr hayatı yaşayan Jansen ve arkadaşları, Jansen'in bahçesinde toplanıp, hezaran sandalyelerde oturur, karanlıklara gömülü rafineriyi ve arkasında uzanan okyanusu seyrederlerdi. Ay geç saatlere kadar yükselmediği için saatlerce sinir bozucu radyo haberleri, yani Japonlar'ın Güneydoğu Asya'daki ilerlemesinden söz eden haberleri dinlerlerdi. Acaba Amerikalılar ne yapacaktı? Japonlar Balikpapan'a ne zaman gelecekti? Bu büyük sınai işletmenin geleceği ne olacaktı? Bunları düşünürken yakın bir gelecekte kaderin kişisel olarak kendilerine ne hazırladığını merak ediyorlardı. Öncelik verdikleri bir konu da Balikpapan savunma sistemini nasıl daha etkin bir hale getirebilecekleriydi. Gecelerini bunları düşünüp konuşmakla geçiren petrolcüler gündüz olunca herhangi bir şey düşünemeyecek kadar meşgul oluyorlardı. Bitkin düşünceye kadar çalışıp mümkün olduğunca çok rafine petrol üretmeye çabalıyor-

lardı. Yüreklerinden gelen bir istekle bu mamullerin savaşta Müttefikler'ce kullanılmasını diliyor ve ümit ediyorlardı.

1942 Ocak ayı ortalarında Japonlar'ın giderek yaklaşmasıyla, Doğu Hint Adaları'nın diğer yerlerinde olduğu gibi, belli başlı petrol yataklarının bulunduğu yerlerde de, mürettebat kuyuları tahrip etmeye başlıyordu. Önce tüp bağlantıları çıkarılıyor, kesiliyor sonra da ele geçirebildikleri ne kadar pompa, demir boru, civata veya sondaj aleti varsa hepsi beraber kuyulara atılıyordu. Bu yapılırken her kuyunun içine, bir kutu da TNT atılıyordu. Sonra da kuyular havaya uçuruluyordu. Mürettebat kuyu uçurma işine verimi en az kuyularla başlamışsa da, sonunda bütün kuyular uçurulmuştu.

Bu ara bir taraftan da Balikpapan rafineri kompleksini uçurup yok etme faaliyetleri sürüp gitmekteydi. Damıtma donanımı ve buhar kazanlarının vanaları, bunlar sonuna kadar kuruyup yok oluncaya kadar açık bırakılıyordu. Bunun ne kadar zaman alacağını ise hiç kimse bilmiyordu. Sonunda, otuz saat geçtikten sonra ilk damıtma odası parçalara ayrılmaya başladı ve arkasından da öbürlerine aynı şey oldu. 20 Ocak'ta rafinerideki görevliler uzun zamandır korktukları haberi alıyordu. Japonya'ya ait bir filo adaya sadece yirmi dört saatlik bir mesafeydi. Bunun duyulmasından hemen sonra Japonlar esir aldıkları iki Hollandalı aracılığıyla bir ültimatom gönderdiler. Ya derhal teslim olacak ya da hepsi birden süngüden geçirilecekti. Bu ültimatomu aldıktan sonra rafineriden sorumlu askeri subay, emrindekilere adayı yerle bir etme emri veriyordu.

Jansen ve arkadaşları ilk olarak maden ocaklarını tahrip etmekle işe koyuldular; ateşe verilen ocaklardan yükselen korkunç gürültü bölgedeki bütün binaların camını kırmıştı. Bu iş tamamlandıktan sonra sıra iskelelerin yakılmasına geldi; iskeleler benzinle veya gazyağı ve motor yağlarından oluşmuş bir karışımla tamamen yakıldı. Öğle saatine kadar artık dokların hepsinde ateşleme işi tamamlanmıştı. Bu ara petrolcüler teknik merakları nedeniyle anlaşılmamış bir oluşuma tanık olmuştu. Benzinle ateşe verilen iskeleden çıkan duman, gazyağıyla veya yağlayıcı petrolle ateşe verilen iskelelerden çıkan dumanla birleştiğinde garip bir şey oluyor, gökyüzünün parlak mavi olduğu dakikalarda bile, iki dumanın kesiştiği noktada şimşekler çakıyordu.

Böylece koca petrol kompleksi birbiri arkası gelen patlamalarla havaya uçurulup kaya parçalarına dönüştürüldü. Aynı infilak işlemi tuzlu su istasyonu, teneke ve kalay atölyeleri, rafineri işletmeleri, enerji üretim yeri ve daha birçok binada da uygulanınca alevler gökyüzünde 50 metreye kadar yükselir olmuştu. Yüzleri ter ve isle kaplı adamlar, önceden yapılan plana uyarak, birçok defa provasını yaptıkları gibi alevler içinde oradan oraya koşuşuyordu. Bu sefer petrolün stok edildiği yer olan petrol tank alanına geldiler. Her petrol tankına 15 çubuk TNT bağlanmıştı. Ancak bunların bazısı havanın nemli oluşundan etkilendiği için ateşe verilemedi. Ayrıca, petrolcüler yorgunluktan tükenme noktasındaydı. Kafalarını hâlâ tek bir şey meşgul ediyordu. Acaba tankları ateşlemenin bir yolunu bulabilecekler miydi? Bu defa aralarına sonradan katılan genç bir gönüllü grubu tankları tüfek ateşiyle ateşlemeye çalıştıysa da, hiçbir sonuç alınamadı. Önlerindeki tek alternatif vanaları açmaktı. Bunu denemek istediler. Ne yazık ki vanaların anahtarı tank alanındaki ofiste bırakılmıştı ve daha birkaç dakika evvel bu ofis havaya uçurulmuştu.

Sonuçta, yüksek zeminde bulunan tanklar açıldı ve bunlardan aşağıya doğru, aşağı zemindeki tankların üstüne petrol akmaya başladı. Dört, beş adet tankı patlatmak için elektriksel ateşleme yöntemine başvuruldu. Bunu yaparak alevler halindeki petrolün öteki tanklara da sıçrayarak onları da tahrip etmesi ümit edilmişti. Ateşleme başlar başlamaz Jansen ve diğerleri boş bir tankı siper alarak kendilerini korumaya çalıştılar. O anda, birdenbire ateşten yapılmış kocaman bir topun gökyüzüne yükseldiği görüldü. Bunu korkunç bir patlama izledi ve sonunda müthiş bir kasırga ortalığı sardı. Alevler içindeki petrol denizi tepeden aşağıya, öteki tankların üzerine doğru aktıkça, tank alanı artık cehenneme benzer bir manzaraya dönüşmüştü.

Artık yapacak başka bir şey kalmamıştı. Jansen ve diğerleri tepeden aşağıya, telsiz istasyonuna doğru koştular. Bu ara orada bulunan üniformalı yerel nöbetçiler, onları selamladılar. Pet-

rolcüler, boğazları susuzluktan kurumuş, kemiklerinin ta içine kadar yorgun ve bitkin bir halde proas denilen, yöreye özgü kayıklara atladılar. Çevrelerini saran deniz büyük ateş sütunlarının yansımasıyla kıpkızıl bir renk almıştı. Yine de patlama birbiri arkasına aralıksız devam ediyordu. Şimdi sıra planın başka bir aşamasındaydı. Ancak bunun önceden provası yapılmamıştı: Bu kaçış planıydı.

Kayıktaki adamlar koydan çıktıktan sonra Riko Nehri ağzına girdiler. Bu yönde ilerleyerek tahliye kampına doğru yol aldılar. Sonunda, rafineri merkezindeki korkunç manzara arkada kalmış, koyu renkli orman Foliajı ve gecenin karanlığında kaybolmuştu. Patlamalar da ağustosböceklerinin sonu gelmeyen koroları içinde, duyulmaz olmuştu. Böylece saatler boyu yola devam ettiler. Balikpapan'dan çıkan kızıl alevlerin göklere doğru yükselişini artık çok az ve zaman zaman görüyorlardı. Üzerlerine düşen görevi çok iyi başarmışlardı. Kırk senede yaratılan endüstri harikası bir günden daha az bir zaman içinde yerle bir edilmişti. Sonunda, ormanların derinliğinde saklı Riko'ya bağlı bir yer olan tahliye kampına ulaşmışlardı. Saatler boyu bıkmadan, kendilerini kurtarmaya gelecek uçak sesini duymak için tetikte beklediler. Ne var ki bu uçak hiçbir zaman gelmedi...

Ertesi gece, Jansen ve küçük bir petrolcü grubu tekrar kayıkla bulundukları yerden ayrılıp nehirin Riko'yla birleştiği yere doğru yola koyuldular. O geceyi kayıkta, kurtarma ekibinin yetişmesi ümidiyle, kulak kesilip bir uçak veya gemi sesi beklemekle geçirmişlerdi. Kendilerini kurtarmaya gelecek sesi beklerken bir taraftan da bu sesin Japonlar'a ait olmasından korkuyorlardı. Bu ara, içlerinden biri, kayıkta uyuyakaldığından denize yuvarlanacaktı. Arkadaşları onu sudan çıkarıp kayığa almayı başardı. Bunu yaparken timsahları korkutmak için bir hayli gürültü yapmak zorunda kalmışlardı. Sivrisineklerden kurtulmanın çaresini ise pipo ve puro içmede buldular. Jansen'e göre saatler bir türlü geçmek bilmiyordu. Güneş doğup tanyeri ağardığı halde onlar hâlâ bekleyiş içindeydi.

Öğleden sonra saat bir sularında ufukta şirkete ait bir deniz uçağı belirdi ve nehir üstüne iniş yaptı. Uçağın pilotu başka bir yerde yaralı bir adamı almaya gidiyordu. Ancak petrolcülere tekrar döneceğini vaat etti. Nitekim sözünde de durdu. Aralarından dördünü uçağına alıp oradan ayrıldı. Jansen uçağa alınanlar arasında değildi. Daha sonra Jansen ve geride kalan arkadaşları tekrar Balikpapan'a dönmelerini emreden bir mesaj alarak nehir boyu geri dönüşe geçtiler. Aynı gece bu defa iki uçak gelip aralarından birçoğunu aldı. Jansen ikinci uçaktaydı. Uçak çok kalabalık olduğu için nefes alamayacak kadar sıkışık durumda uçuyorlardı. Ancak yine de uçağa alındıktan sonra, dışardan kabine sızan serin rüzgârla bir dereceye kadar rahatlamış, hatta aralarından bazısı uçağın döşemesi üzerine yığılıp uyuyakalmıştı.

Kurtarılan bu grup Java Adası'nın kuzey sahilindeki Surabaya'ya ulaştığında oradaki hava üssünün komutanınca karşılanmışlardı. Komutan onlara "Artık uçakları Balikpapan'a gönderme olanağımız yok; şimdi orada Japonlar var. Pilotun da oraya gitmesine izin vermedim" diyecekti. Balikpapan koyunda sıra halinde bekleşen yetmiş beş kişi bırakmışlardı. Ne var ki onlar için artık çok geçti. Japonlar çoktan koyun güney tarafında karaya çıkmıştı. 24 Ocak gecesi, geceyarısından birkaç saat sonra, karartılmış dört Amerikan destroyeri, hâlâ yanmakta olan rafineri kompleksi içinde kaskatı kesilmiş birer siluet gibi duran on iki Japon nakliye gemisine saldıracaktı. Balikpapan çatışması diye bilinen bu çatışmada Amerikalılar nakliye gemilerinden dördünü ve bir de koruma gemisini batıracaktı. Ancak, hatalı seyir yapan torpidolar yüzünden daha fazlasını batıramadılar. Bu Amerikalılar'ın Japonlar'la denizde girdiği ilk çatışmaydı. Aslında Amerikan donanmasının "Amiral Dewey 1898 zaferinden" sonra girmiş olduğu ilk su-üstü çatışmasıydı.

Gemilerinin batırılmış olması Japonlar'ın Balikpapan'a çıkmalarını yavaşlatmadı. Koyda bekleşen petrolcülerin önünde artık hiçbir seçenek kalmamıştı. Tek yol ormanların içine çekilmekti. Ormana götürecek bir yol bulma çabasıyla, önce küçük gruplara ayrılarak büyük çaba gösterip ormanın içlerine sığınmak istediler. Bu gerçekten müthiş bir mücadeleydi. Açlık, yorgunluk,

sıtma, dizanteri ve korkunun pençesinde, yaya olarak veya kayıklar içinde yollarına devam ettiler. Hastalık ve ölüm, sayılarını giderek azaltmıştı. Bu arada karşılaştıkları yerlilerden Japonlar'ın Borneo'nun her yerini işgal etmiş olduğunu öğrenmişlerdi. Artık kendilerini ormanda kapana kıstırılmış birer fare gibi görüyorlardı – Sonunda her nasılsa birkaçı adadan kaçmayı başaracaktı. Geride kalan yetmiş beş kişiden sadece otuz beşi, vahşi ormanlara, Japon filosunun kurşunlarına ve Japon hapishanelerine dayanabilmişti.

Zafer Sarhoşu

Petrol tesislerinin tahribi için önceden yapılan planlar Balikpapan'da olduğu gibi Doğu Hint Adaları'nın diğer yerlerinde de aynen uygulanmıştır. Ancak bu, Güneydoğu Asya ve Pasifik'te bir rüzgâr gibi esen Japonlar'a fazla bir engel yaratmamıştı. 1942 Mart ayının ortalarında Japonya Doğu Hint Adaları'nda kontrolü tamamen ele geçirmiş, harekâtı tamamlamıştı. Öteki fetihleri de dikkate alındığında bu, Japonya'nın üç ay gibi çok kısa bir sürede Güneydoğu Asya'nın bütün zengin kaynaklarını ve öncelikle de uğrunda savaşa girdiği petrol yataklarını ele geçirdiği anlamına gelir. Buna karşın Japon savaş makinesi dönmekte devam etmiştir. Tokyo'da Başbakan Tojo, Hong Kong'un on sekiz günde, Manila'nın yirmi altı, Singapur'un yetmiş günde düştüğünü söyleyerek övünüyordu. Tüm ülkeyi bir "zafer sarhoşluğu" sarmıştı. Askeri sahada elde edilen akıl almaz başarı 1942 yılının ilk yarısında hisse senedi piyasasında öyle büyük bir fiyat patlamasına neden olmuştu ki sonunda hükümet fiyatları aşağı çekmek için müdahale etmek zorunda kalmıştı. Bazıları bunu ülkenin "zafer sarhoşluğuna" kapıldığı şeklinde yorumluyordu. Çok az kişi bu sarhoşluğun sonunda kaçınılmaz olarak gelecek sabahın yazgısına karşı uyarılar yapıyordu.

Japonlar'ın duyduğu sevinç ve coşku Amerikalılar'ın duyduğu şok ve acıdan kat kat üstündü. 1941 yılının Noel günü, ABD Pasifik Filosu başkanlığına henüz atanmış olan Amiral Chester Nimitz uçakla Pearl Harbor'a gelmişti. Amacı durumu yerinde görüp, ortalığı mümkün olduğu kadar çabuk toparlamaktı. Feribotla limandan geçip doklara doğru götürülürken, yolda ceset aramakta olan küçük kayıklara rastlamıştı. Taarruzun üzerinden iki buçuk hafta geçtiği halde cesetler hâlâ suyun üstünde yüzüyordu. Hawaii'de yaşanan bu çok hazin tablo, ABD'yi bekleyen çok daha büyük, çok daha hazin savaş olayında, her iki yarıkürede de gerçek bir global karmaşanın içinde kendisini nasıl bir geleceğin beklediğini gösteriyordu. Pearl Harbor'ın Amerikan tarihinde yaşanmış onca olay içinde, en itibar kırıcı olay olduğu kesindir. Tüm ülkeyi korku ve panik sarmıştı. Yine de halk sonunda o kadar uzun zamandan beri korktuğu ve beklediği savaşın nihayet geldiğini hissetmişti. Ülke bu bilinçle, Almanlar ve Japonlar'a karşı girişilecek uzun ve çetin bir savaş için hazırlanmaya başlıyordu.

Şimdi artık şu soru gündemdeydi: Amerika'nın Pasifik'te yapacağı savaşı kim yönetecekti? Ordu mu, donanma mı? Her iki güç de tüm kuvvetin yalnızca Pasifik'e seferber edilmesine karşıydı. Bu bürokratik yarışmada kişisel rekabetler ve çekememezlikler de bir hayli etkili olmuştur. Bunun sonucunda iki kumanda altında iki ayrı "güç" oluşacaktı. Ordunun ve donanmanın başkomutanları arasında olağanüstü bir görüş ayrılığı mevcuttu. General Mac Arthur, çok iyi bir stratejist ve üstün zekâlı olmakla beraber, aynı zamanda bencil, çabuk parlayan, mütehakkim bir adamdı. Savaşta bir toplantıda Roosevelt, Mac Arthur'u tam üç saat dinledikten sonra yaverine şöyle diyecekti: "Bana hemen bir aspirin getir. Hatta sabah da almam için iki aspirin getir. Bütün hayatım boyunca bugüne kadar hiç kimse benimle Mac Arthur'un konuştuğu gibi konuşmadı." Donanma Komutanı Amiral Chester Nimitz ise tam aksine yumuşak tavırlı, iddiasız bir kişiydi. Savaşın sonunu bildirecek haberi beklerken tabancasıyla atış talimi yapan veya ofisinin hemen dışında atlarını yarıştıran bir takım oyuncusu gibiydi. Bir gazete muhabirinin yazdığı gibi "insanları sürükleyip götüren beyanatlar verecek veya renkli röportajlara konuk olacak karakterde değildi."

Otoritenin bu iki komutan arasında bölüşülmüş olması sadece askeri liderlik stillerinde bir tezat yaratmakla kalmıyor, bazı konularda acı ve gereksiz münakaşalara da neden oluyordu. Daha da kötüsü, çok uzaklardaki savaş bölgelerindeki önemli operasyonlarda koordinasyon kopukluğuna yol açıyordu. Amerikan kuvvetleri Japonlar'ın kendi yurtlarındaki adalara taarruz edebilmek için çok büyük mesafe kat etmek zorundaydı. O güne kadar hiçbir savaş bu denli büyük bir alanda yapılmamıştı. Kaynak bakımındansa Amerika daha avantajlıydı; ancak bu her şeyi çözmeye yeterli değildi. Amerikan kuvvetlerine ikmal işi nasıl yapılacaktı? Japonlar'ın ele geçirmiş olduğu zengin kaynaklar nasıl geri alınabilirdi? Bu iki soruya verilecek yanıt, izlenecek stratejinin de tespitine yarayacak ve Pasifik'in çok uzaklarında cereyan eden savaşın yazgısını tayin edecekti. Nimitz daha ilk günden stratejisini saptamıştı ve kafasında bu konuya ait en küçük bir tereddüt bile yoktu. Nimitz'in biyografisini yazmış olan yazarın sözleriyle, Nimitz ve Donanma Operasyonları Başkanı Amiral Ernest King bir konuda tamamen ittifak halindeydiler: "Müttefik silahlı kuvvetlerin birinci hedefi kendi ikmal hatlarını güvenceye almak ve sonra da Japonlar'ın en önemli 'petrol hattının' bloke edilebileceği üsleri ele geçirmek için batıya doğru ilerlemekti."

Şimdi Zaman Büyüklerindir

1942'nin ilk aylarında, Amerikalılar, geç de olsa savaş için seferberlik yaparken Japonlar da boş durmuyor, birbiri ardına kazandıkları inanılmaz zaferlerin verdiği gururla, daha başka harekâta da yöneliyorlardı. Kendilerine güvenleri fazlasıyla artmıştı. O kadar ki ülkenin askeri liderleri Hint Okyanusu'nu aşarak batıya yayılmayı bile düşünmeye başlamıştı. Amaç Ortadoğu'da veya Rusya'da Alman kuvvetleriyle birleşip Müttefikler'i Bakû veya İran'dan gelen petrolden mahrum bırakmaktı. Japonlar arasında bu denli "zafer sarhoşluğu" içinde olmayanlar da vardı. Bunlardan biri de Amiral Isoroku Yamamoto idi. Pearl Harbor taarruzunun mimarlığını yapmış olan Yamamoto, 1942 Nisanı'nda en sevdiği geyşa'ya gönderdiği mektupta şu satırlara yer vermişti: "Harekâtın ilk aşamasında bir çeşit çocuk oyunu oynuyorduk; bu aşama yakında son bulacak. Sıra büyüklerin oyununa geldi. Artık uyuşukluğu bırakıp silkinsem iyi olur."

Yamamoto ve Japon deniz kuvvetlerinin öteki ileri gelenleri "kesin savaş" uygulamada kararlı ve fikir birliği içindeydi. "Kesin bir savaş" yaparak düşmanı savaş alanından silip süpüreceklerdi. Yamamoto ABD'de geçirmiş olduğu yıllarda bu ülke hakkında birçok bilgi edinmişti, Amerika'nın petrol ve diğer kaynaklar açısından ne kadar zengin olduğunu ve endüstriyel gücünün büyüklüğünü öğrenmişti. Bu itibarla Amerika'yla savaşta "acele zafer" stratejisinin en uygunu olduğu kanısındaydı. Bu faktörleri göz önüne alarak Japonlar Hawaii'nin sadece bin yüz mil ötesindeki Midway Adası'na büyük bir taarruz düzenledi. Japonlar'ın Midway'a taarruz planlamasının nedeni, en azından savunma yarıçaplarını genişletmek içindi. Bundan sonra da Amerikan filosunu savaş sahasına çekmeyi başarabilirlerse, artık Japonlar için bunu "kesin savaşa" dönüştürmek ve Pearl Harbor'da başlattıkları işi sona erdirmek işten bile değildi. Böylece ABD donanması Pasifik'te kesin bozguna uğratılmış olacaktı.

1942 Haziran başında başlatılan Midway Muharebesi, Yamamoto'nun söylediği gibi gerçi "kesin sonuçla" neticelenecekti. Ancak, bu kesin sonuç hiç de Japonlar'ın beklediği anlamda değildi. Sonuç Yamamoto'nun bahsettiği "büyüklerin oyunu" şeklinde oluşmuştu. Evvelce yaşadığı Pearl Harbor yenilgisinin ardından olağanüstü bir çabayla kendini toparlayan Birleşik Devletler donanması, düşman şifrelerini çözmesinin de sağladığı ek avantajla (kuvvetleri dağılmış olduğu için Japonlar kodlarını henüz değiştirmemişti) kendini beğenmiş Japonlar'ı yankısı senelerce sürecek bir yenilgiye uğratacaktı. Bu çatışmada Birleşik Devletler donanması, Japonya'nın Kraliyet Filosu'ndan dört uçak gemisini denizin dibine göndermiştir; kendi kaybı ise sadece bir uçak gemisiydi.

Midway Muharebesi Pasifik Savaşı'nın gerçek dönüm noktası ve Japon taarruz aşamasının sonu olmuştur. O günden başlayarak denge Amerikalılar'ın lehine olarak bozulmuştur. Amerika o günden sonra insan gücü, kaynak, teknoloji ve organizasyon yeteneğindeki üstünlüğüyle ve şaşmaz azmiyle ağırlığını koyup dengeyi kendi lehine çevirecek ve birbiri ardına gelen kanlı muharebelerle Japonlar'ı Pasifik'te geri çekilmeye zorlayacaktı. Japonlar karşı taarruza bundan iki ay sonra, Amerikan kuvvetlerinin Guadalcanal Adası'na ayak basmasıyla başladılar. Altı ay süren acımasız bir çatışma sonunda ABD adayı ele geçirmeyi başarmıştı. Bu çatışma Amerikan-Japon savaş tarihinde Amerikalılar'ın giriştiği ilk "saldırı" harekâtıdır. Bu çatışmayla o güne kadar Japon Ordusu'nu saran gizemli dokunulmazlık perdesi de kalkmış oluyordu. Ne var ki bu, amansız bir düşmanın azmini değilse de kaynaklarını yok etmek için girişilmiş uzun bir savaşta, savaşın sadece küçük, pahalıya mal olmuş bir halkasını teşkil eder.

Japonlar'ı Hint Adaları petrolünden mahrum bırakma girişimleri ilk aşamada fazla etkili olmamıştır. Japonlar uzun zamandır böyle bir girişimi beklemekteydi ve bunun işaretini de almışlardı. Ancak sonunda bu atılımın ne Balikpapan'da ne de Sumatra'da bekledikleri kadar korkunç ve yaygın olmadığını gözlemişlerdi. Oysa ki Balikpapan'da Shell, Sumatra'da da Stanvac girişimi desteklemişti. Bu sonuç üzerinde Japonlar hiç vakit kaybetmeden Hint Adaları petrol endüstrisini yeniden canlandırma girişimine başladılar. Derhal buraya sondaj ekipleri, rafineri personeli, araç ve donanım getirildi. Kısa sürede dört bin işçi yani yurtiçinde bu işkolunda çalışan toplam işçi sayısının yüzde 70'i yardım için, güneye, Hint Adaları'na gönderilecekti.

Sonuç gerçekten şaşırtıcıydı. Savaştan evvel Japon askeri güçleri –o zaman Güney Bölgesi denen– Hint Adaları'ndan petrol ihtiyacındaki eksiklerini karşılayacak kadar petrol alabilmeyi planladıkları halde, şimdi savaş içinde, bundan çok daha fazla petrol üretiyorlardı. 1940 yılında Güney Bölgesi petrol üretimi 65,1 milyon varildi. 1942'de ise Japonlar yalnızca 25,9 milyon varil üretebilmiştir. Ancak 1943 yılında, üretim yeniden eski düzeyini bulmuş, 49,6 milyon varile yani 1940 yılı petrol düzeyinin yüzde 75'ine ulaşmıştır. 1943 yılının ilk üç ayı içinde Japonlar'ın petrol ithali, 1941 yılının aynı süresinde, Amerikalılar'ın, İngilizler'in ve Hollandalılar'ın uyguladığı 1941 petrol ambargosundan hemen önceki miktarın yüzde 80'ine ulaşmıştı. Önceki planlarına uygun olarak, Japonlar ele geçirdikleri Güney Bölgesi'ni petrol ikmal yeri olarak kullanmışlardı. Ayrıca Güney Bölgesi'nde, hazır petrol de vardı. Japon filosu ne zaman istese gidip burada ikmal yapabilirdi.

O sıralar Japonlar, Caltex Şirketi'nin çalışmalarından da yararlanmıştı. Bu şirket Doğu Yarımküresi'nde California Standard ve Texaco şirketleriyle ortak çalışıyordu. Savaştan hemen önce, Caltex Sumatra'nın merkezindeki Minas'da çok şey vaat eden bir petrol yatağı bulmuş ve derhal gerekli donanımı getirerek sondaj işine başlamıştı. Sonradan Japonlar bu işi üzerlerine alarak ve Caltex'in donanımını kullanmak suretiyle kuyuyu kazmışlardı. Bu kuyu, Japonlar'ın İkinci Dünya Savaşı boyunca keşfedip işlettiği tek kuyudur. Bu kazıda California ile Ortadoğu arasında son derece verimli bir kuyuya rastlamışlardı. Güney Bölgesi'nde girişilen bu topyekûn hareket o derece başarılı olmuştu ki, 1943'te Başbakan Tojo –aslında Japonya'nın tetiği çekmesine sebep olan– petrol sorununun artık çözülmüş olduğunu halkına duyuracaktı. Ne var ki Tojo, konuşmakta çok erken davranmıştı.

Marus Muharebesi: Yıpratma Savaşı

Askeri stratejilerini kurarken Japonlar şu varsayımdan hareket etmişti: Güney Bölgesi'ndeki petrolü, diğer hammaddeleri ve gıda maddesi gibi zengin kaynaklarını kendi yurtlarındaki verimsiz adaların ekonomisi ve ihtiyaçları için güvenceli şekilde kullanacaktı. Bu da Japonlar'a "Pasifik'te bir duvar" çekme ve bu duvarı koruma gücü verecekti. Bu gerçekleştikten sonra artık Amerikalılar ve İngilizler'le uğraşabilirler, dirençlerini kırıp yorgun düşürünceye ve barış isteyene kadar

onlarla çarpışmayı sürdürebilirlerdi. Müttefik kuvvetler sonunda dayanamayıp Asya'yı ve Pasifik'i Japon İmparatorluğu'na bırakacaktı. Bu strateji aslında tam bir kumardı ve başarısı da sadece hasmın azmini çökertmeye değil, aynı zamanda ve tam anlamıyla, Japonya'nın kendi sevkıyat sisteminin koordineli olmasına bağlıydı. Japonlar kendi düşüncelerine göre savaşa iki yıl yetecek petrol envanteriyle girmişti. İki yıl bitiminde petrol için Japon Doğu Hint Adaları'na başvuracaklardı. Bu plan ve bağımlı oluş, Birleşik Devletler Stratejik Bombalama Servisi'nce uygulamada "kötü sonuç veren bir zayıf nokta olduğunu kanıtlamıştı." Ayrıca, Japon askeri operasyonları tarihi içinde bu, "sıvı yakıt yokluğu Japonlar'ın Aşil topuğuydu" diye yer alır.

Japonlar'ın esas zayıf noktası denizde Amerikan denizaltılarına dayanamamasıydı. Askeri planları yaparken Japonlar bu riski hiç göze almamışlardı. Amerikan denizaltılarını ve denizaltındaki mürettebatı hafife almışlardı. Japonlar Amerikalılar'ın nazlı ve lüks düşkünü olduğunu, bunun için de denizaltı yaşam ve savaş koşullarına dayanamayacağını varsaymıştı. Ne var ki Amerikan denizaltıları dünyada mevcut denizaltılar içinde en iyisiydi. Ayrıca geliştirilmiş torpidolarla da teçhiz edildiğinden öldürücü bir silah halinde Güney Bölgesi ile Japon adaları arasındaki çok hayati denizcilik bağlantılarını zayıflatıp kesiyordu. Uzun süren ve sürüncemede kalan bu çatışma denizcilik tarihinde "Marus Çatışması" olarak anılır. Marus sözcüğü Japonlar'ın tüm tüccarları tanımlamak için kullandığı bir terimdir. Japonlar bu savaşta önceleri pek dikkatli davranmamış, ancak 1943 sonlarında, denizaltılara karşı ciddi savunma tedbirleri almaya ve konvoylar kurmaya başlamıştır. Ne var ki bu çabaları da yetersiz ve eksikti. Bu konuda bir Japon Konvoy Komutanı şunları söyleyecekti: "Biz hava koruması istediğimiz zaman karşımıza Amerikan uçakları çıkıyordu." Böylece, Japonlar'ın denizdeki kayıpları artmakta devam etti.

Konvoylar da Japonya'ya sorunlar yaratıyor, bu sorunlar Müttefikler'e yardımcı oluyordu. Konvoy hareketinin bağlanıp idare edilmesi için "mevkilerini" tam olarak ilan eden bir telsiz sinyal şebekesi gerekiyordu. Bu mesajların Japon kodlarını çözmüş olan Amerikalılarca ele geçirilmesi denizaltı görevlilerine yaşamsal değerde bilgi sağlamıştır. Her ne taraftan alınırsa alınsın durum Japonya için genel anlamda bir felaketti. Bu çatışmada, Japonlar'a ait sac gövdeli nakliyat gemilerinin toplam sayısının yüzde 86'sı batırılmıştır. Ayrıca yüzde 6'sı da savaş bittiğinde işe yaramayacak kadar ağır tahrip edilmişti. Japonya'nın uğradığı bu kayıp toplamının yüzde 55'i Amerikan deniz personelinin –yüzde ikisi olan denizaltıcılar– tarafından başarılmıştır. Kaybın yüzde 5'i ise diğer Müttefik Devletler'in eseridir. Bu girişimin başarısı, aslında daha sıkı bir kuşatma ve yıpratma savaşına dönüşmüş ve ileride bir Japon iktisatçı grubunun tanımladığı gibi "Japonya'nın savaş ekonomisine vurulan öldürücü bir tokat" olmuştu.

Bu çatışmada Amerikan denizaltıları en çok petrol tankerlerini hedef almıştı. Bu yüzden 1933'ten başlayarak giderek daha çok tanker batırılmıştır. 1944 yılına kadar batırılan tanker sayısı, yeniden inşa edilen Japon tanker sayısını kat kat geçmiştir. Japonya'ya giren petrol ithalatı 1943 mali yılının ilk üç ayı içinde doruk noktasına ulaşmışken, bir yıl sonra, 1944'ün ilk üç ayı içinde 1943 rakamının yarısından daha düşük düzeye iniyordu. 1945 yılı ilk üç ayına gelindiğindeyse ithalat artık tamamen durmuştu. Bir Japon kaptanı konuyu şöyle özetliyordu: "Savaşın sonuna doğru öyle bir duruma gelmiştik ki, limandan ayrıldıktan kısa bir süre sonra mutlaka bir tankerimizin batırılacağından emindik. Tankerin Japonya'ya ulaşamayacağından hiç kuşkumuz yoktu." Petrol durumları giderek kötüleştikçe Japonlar yeni yeni çarelere başvurmaya, yeni icatlar aramaya başladılar. Artık bulabildikleri her yere, çeşitli büyüklükteki silindir içlerine, hatta yük gemisi güvertelerindeki liften yapılmış kaplara petrol dolduruyorlardı. Bu arada, büyük lastik torbalara yerleştirdikleri üç yüz, beş yüz varil dolusu petrolü römorkörlerle Japonya'ya iletmeyi bile denediler. Belki bu dahiyane bir fikirdi, ne var ki birçok sebepten ötürü, başarıya ulaşamamıştır. Bu sebepler şöyle sıralanabilir: Benzinin lastiği etkileyip yemesi, torbalara petrol doldurma ve boşaltma işinin zor oluşu ve torbaların römorkörlerin manevra yeteneğini kısıtlayarak römorkörleri hava saldırıları için daha iyi birer hedef haline getirmesi bunlardan bazılarıdır. Çaresizlik

içindeki Japonlar, kendi denizaltılarında petrol nakletmeyi bile denemişler, ayrıca Alman denizaltılarını kendilerine petrol getirmeye zorlamak istemişlerdi. Japonlar Almanlar'a karşılık olarak denizaltılarının onarımı için Japonya'ya girme izni vereceklerdi.

Yurtiçinde ise ithalat kuruyup bittikçe Japon halkı her gün biraz daha fazla petrol kısıntısına girdi. 1944 yılı sivil benzin tüketimi sadece 257.000 varile düşmüştü ki, bu 1940 düzeyinin yüzde 4'üdür. Benzinle çalışan araçlar yeniden donatılıp kömürle veya odunla çalışır hale getiriliyordu. Endüstride kullanılan petrol artık soyafasulyesinden, yerfıstığından ve hindistancevizinden çıkarılıyordu. Sivillerin depoladığı patates, şeker ve pirinç şarabı gibi maddeler –perakendecilerde satılan Japonlar'ın "sake" dediği rakısına kadar– toplanıp yakıt yerine kullanılmak için alkole dönüştürülüyordu.

Japonlar'ın 1937'de sentetik yakıt konusuna hırs ve sebatla bağlanmış olduğu hatırlanacaktır. Pearl Harbor'dan önceki aylarda, Tokyo'da sentetik yakıtı savaşın bir seçeneği olarak önerenler bile olmuştu. Ne var ki bu konuda savaş sırasında gösterilen tüm çabalar acı bir şekilde başarısız olmuş, çelik ve donanım yokluğu yüzünden engellenmişti. Bu başarısızlıkta bitip tükenmek bilmeyen birçok teknik, mühendislik, mekanik ve kişisel sorunların da payı vardı. 1943 yılında Japonya'nın sentetik yakıt üretimi toplam bir milyon varildi – Bu miktar daha önce bu yıl için saptanan 14 milyonluk hedefin sadece yüzde 8'idir. Daha sonra da bu yakıtlar hiçbir zaman petrol ihtiyacı toplamının yüzde 5'inden fazlasını karşılamamıştır. Ayrıca, mevcut kapasitenin yarısından fazlası Mançurya'daydı. Bu petrol 1944-1945 yıllarında abluka nedeniyle, işe yaramaz olacaktı. Kısaca sentetik yakıt tam bir fiyaskoydu. Hem de kaynaklara, gücüne ve idareye yaptığı onca zorlama yüzünden çok pahalıya mal olmuş bir fiyasko! Bir araştırmacı bu konuda şu görüşleri ifade etmiştir: "Japonya'da girişilen sentetik yakıt sanayii, bu sanayie yatırılan onca materyal ve insan gücünün boşa gitmesi ve vermiş olduğu ürünün son derece kısır ve verimsiz oluşu yüzünden, Japonya için savaşta bir kıymet olmaktan çok gereksiz bir sorumluluk olmuştur."

Filoyu Kurtarmanın Bir Anlamı Yok

Giderek büyüyen petrol sıkıntısı Japonya'nın askeri yeteneklerini her gün biraz daha zora sokmuş ve birçok muharebenin seyrini doğrudan etkilemiştir. İlk sıkıntı daha 1942 Haziranı'nda, Midway Savaşı'nın gelmesiyle hissedilmeye başlamıştı. Bu savaşa katılan bir Japon amirali petrol sıkıntısı konusundaki görüşlerini şöyle ifade etmişti: "O günlerde çok fazla petrol tüketmiştik; sarf ettiğimiz petrol miktarı tahminimizi fazlasıyla aşmıştı. Bunun etkisi çok çabuk, Midway'in bitiminden hemen sonra hissedilmişti." Japonların Midway zaferini izleyen günlerde bu defa Müttefik kuvvetler saldırı harekâtlarına başlamış, deniz ve kara akınlarıyla batıya doğru hızla ilerleyip Japonya'ya her gün biraz daha yaklaşmışlardı. Böylece Gilbert Adaları'nda Tarawa ve Makin'e, Marshall Adaları'nda Kwajalein ve Eniwetok, Marianas'da Saipan ve Guam'a artık çok yakındılar. Her iki taraf için de her kumsalda mevcut her karış toprak yüzlerce kişinin hayatı demekti. Ancak, Amerikalılar bu taarruza gerçekten çok hazırlıklı olarak yola çıkmıştı. Deniz ve kara savaşı için gerekli donanımla, uçak gemileri ve endüstriyel güçleriyle harekete geçmişlerdi. Japonya'nınsa bu denli büyük bir kaynak harcaması yapmasına imkân yoktu. Amerikalılar bu muharebe için çok iyi hazırlanmıştı. Öyle ki Pearl Harbor'un intikamını alacakları tarihi bile saptamışlar, bunu Pearl Harbor'a öldürücü baskını planlamış olan Amiral Yamamoto'nun, Yeni Gine yakınındaki Bougainville Adası'nı ziyaret edeceği 1943 Nisanı'na almışlardı. Bu tarih Amerikalılar'a istihbarat örgütünce ulaştırılmıştır. Sonuçta Amerikalı savaş uçakları, pusu kurdukları bulutlar içinden sıyrılıp, Amirali, alevler içinde aşağıdaki ormana ölüme yolladılar.

Yine de denizaltıların yaptığı büyük savaş kampanyası sonunda Japon imparatorluk donanmasını petrol sıkıntısına düşürüp "olağanüstü sıkıntılı" duruma getirmesi 1944 yılı başlarından

evvel gerçekleşemedi. Bu arada Japonlar'ın tükenmekte olan petrol stokları da stratejik kararlarda etkili olmaya başlamış, giderek daha perişan edici sonuçlara ulaşmıştı. Japon savaş filosu, petrol stokları çok düşük olduğu için 1944 Haziranı'ndaki Marianas Savaş harekâtına katılmamıştı. Ayrıca, uçak gemileri de petrol tasarrufu yapmak amacı ile Amerikalılar'a çember hücum stratejisiyle değil, doğrudan planlanmış bir hücumla yaklaşmıştı. Japon komutanın sonradan söylediği gibi "çember harekâtı stratejisiyle yaklaşılmış olsaydı, yol uzatılmış ve bunun için de daha çok petrol tüketilmiş olacaktı." Aslında doğrudan hücum Japonlar'a daha pahalıya mal olmuş, adı savaş tarihinde "Büyük Marianas Keklik Avı" diye geçen sonuçla bitmişti. Marianas Keklik Avı'nda, Japonlar Amerika'nın kaybettiği 29 uçağa karşı 273 uçak kaybetmiştir. Marianas'da kazandığı zaferle, artık Amerikalılar Japon savunma çemberinin içine kadar sızmıştı.

Bu muharebenin bir değerlendirmesi yapıldığında görülür ki, eğer Japonlar İmparatorluk donanmasına bağlı iki savaş grubunu kendi karasularında üstlendirmiş olsalardı, stratejik açıdan daha mantıklı davranmış olurlardı. Bu yolu seçerek savaş gruplarını Okinawa'da veya bizzat kendi topraklarındaki adalarda üstlendirerek grupları her yöne doğru taarruzda bulunmaya hazır hale getirmiş olacaklardı. Ne var ki kendi yurtlarındaki adalara giden petrol hattının tahrip edilmiş olması ve yakıt stoklarının da günden güne azalması yüzünden bunu yapma olanağı bulamamışlardır. Bu yüzden, filonun bir kısmı savaş uçaklarıyla beraber yeni uçakların ve pilotların gelmesini beklemek üzere Japonya'da üstlendirilmişti. Bu ara, doğal olarak mazot envanterleri de hemen son damlasına kadar tükenmişti. Ağır savaş gemileriyse Doğu Hint Adaları petrolüne yakın olsun diye Singapur yakınında konuşlandırılmıştı. Ancak bir kere harekâta başlandı mı, yeniden yakıt ikmali yapmak gerektiğinde, buna fırsat bulamadıklarından, tekrar yakıt almak ve harekâta hazırlanmak yaklaşık bir ay vakitlerini alıyordu. Petrol yokluğunun Japon donanması üzerindeki topyekûn sonucu donanmanın bölünmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Japonya'nın tam Müttefik ilerlemesini püskürtecek güçlü ve birleşik bir filoya muhtaç olduğu günde Japon deniz gücünü ikiye bölmüştür.

Japonlar'ın hava akınları da petrolsüzlük yüzünden ciddi bir biçimde azaltılmıştı. 1944 yılında pilot eğitim saati, otuz saate indirilmişti ki bu "mutlaka gerekli" kabul ettikleri saat sayısının sadece yarısıdır. 1945'te petrol sıkıntısının giderek kötüleşmesiyle donanma personelinin eğitimi ise tamamıyla durdurulmuştu. Pilotlardan artık sadece hedefe doğru liderlerini izlemeleri bekleniyordu. Gidenlerin dönmesinden ümit kesilmiş, sadece birkaçının geri gelmesi yeterli sayılıyordu. Uçak benzini artık bu işe elverişli tek kaynak olan terebentinin çok miktarda alkolle karıştırılmasıyla yapılıyordu. Düşük kaliteli yakıtların birbiriyle birleştirilmesi, pilotların yeterince eğitilmemesi, uçakların iyi test edilmemesi öldürücü sonuçlar doğuruyordu. Japonlar bu muharebede, sadece hedeflerine doğru giderken hava güçlerinin yüzde 40'ını kaybetmiştir.

Petrol rezervlerini biraz çoğaltabilmek için Japon gemileri rafine edilmemiş Borneo ham petrolü kullanma yoluna gittiler. Bu petrol, Marcus Samuel'in çok seneler önce iddia ettiği gibi yakıt olarak kullanılmaya elverişliydi. Ancak elverişli olduğu kadar alev alma gücü de yüksek olduğundan kullanan gemiler için her zaman bir tehdit oluşturmuştur. Çok sıkışık duruma düştüklerinde Japonlar denizcilikte eskiden beri uyguladıkları tarihte ün yapmış seyir geleneklerini bile değiştirip, gerektiğinde kömürle işleyecek yeni gemiler yaptılar. İnşa halindeki gemiler de sefere sokulmadan önce kömüre çevrilmişti. Bu petrol rezervi yönünden az bir güvence ve ferahlık sağladıysa da, hız ve esneklik bakımından bir kayıp demekti.

Japon imparatorluk donanmasını 1944 Ekimi'nde bütün ağırlığıyla Filipinler açığındaki Leyte Körfezi Muharebesi'ne iten faktör petrol yokluğudur. Bu tarihe kadar, Japonya'nın boynundaki ilmek artık fazlasıyla sıkılmaya başlamıştı. 1944 Ağustosu'nda Guam'ın geri alınması Japon adalarında B-29 tipi bombardıman uçaklarının kullanımını gündeme getirmiştir. Güneye doğru yürüyen Mac Arthur kuvvetleri 15 Eylül'de Filipinler'den sadece üç yüz mil uzaktaki Molluccas'da-

ki Morotai'ye ayak bastı. Mac Arthur, burada, güneye doğru bakarak şunları söylemiştir: "Orada beni bekliyorlar!" Artık Japonlar için hiçbir seçenek kalmamıştı. Yapacakları tek şey Amerikalılar'ın Filipinler'i geri almasına mani olmak için ellerindeki tüm olanakları seferber etmekti. Filipinler Japonya'nın kendi adalarına havadan hücum edebilecek bir mesafedeydi ve Japonya'yla Japonya'nın Doğu Asya'da ele geçirdiği topraklar arasında bulunuyordu. Sonunda, Japon Deniz Kuvvetleri Başkanı Amiral Soemu Toyoda, denizcilik savaş tarihinde dünyanın en büyük muharebesine yol açan emri veriyordu. Amiral Toyoda sonradan emir veriş sebebi olarak şu açıklamayı yapmıştır: "Filipin harekâtında kaybetmiş olsaydık, filoyu orada bırakmak zorunda kalsak dahi güneye giden denizyolu tamamen kesilmiş olacaktı. Bu itibarla, filo, Japon sularına geri gelse bile, petrol ikmali yapamayacaktı. Eğer filo güneydoğu sularında kalsaydı bu defa da mühimmat ve silah ikmali yapamayacaktı. Şu halde Filipinler'i kaybetme pahasına filoyu kurtarmanın hiçbir mantıki tarafı yoktu."

Ne var ki petrol sıkıntısı Japonlar'ı Filipinler muharebesinde birçok kere kösteklemiştir. Üs yerlerinin dağınıklığı nedeniyle Japon donanması kuvvetlerini belirli noktalarda odaklamayı denedi. Petrol yokluğu nedeniyle Japon savaş gemilerinden ikisi büyük savaşa katılmamıştı. Savaşa katılma yerine petrol ikmali yapmak için Singapur'a gitmiş ve geri dönmüşlerdi. Diğer gemilerse yakıt tasarrufu için yavaş seyrettiklerinden görev yerine birkaç saat geç ulaşmıştı. Bu birkaç saatlik gecikme ise Japonlar açısından fevkalade önemliydi. 25 Ekim 1944'te, İkinci Filo Komutanı Amiral Takeo Kurita Leyte Körfezi'ne girecek konuma gelmişti. Leyte Körfezi'ne girmekle General Mac Arthur'un iyi savunma mevziilerinde olmayan işgal kuvvetlerini imha etmek ve belki de muharebenin seyrini kendi lehine değiştirmek imkânına kavuşmuş olacaktı. Ancak işgal edilecek kumsala sadece kırk mil mesafe kalmışken Kurita her nedense birdenbire çekilmiş, gemisiyle uzaklaşmıştı. Savaş bittikten sonra bunun nedenini soranlara Japon amirallerinden biri şu yanıtı verecekti: "Petrol yokluğu yüzünden!"

Üç gün süren Leyte Körfezi Muharebesi Japonlar için tam bir bozgun olmuştur. Bu çarpışmada Japonlar'ın kaybı üç savaş gemisi, dört uçak gemisinin hepsi, on kruvazör ve on üç destroyer olmuştur. Çaresizlikleri sonunda Japonlar bu muharebede dünyaya yepyeni bir silah daha tanıtacaklardı. Bunlar Kamikaze denen intihar pilotlarıdır. Bu sözcük "ilahi rüzgâr" demektir ve on üçüncü yüzyılda Kubilay Han'ın büyük işgal filosunu, daha Japonya'ya ayak basmadan kasıp kavuran kasırgaya atfen verilmiştir. Bu intihar pilotlarının görevi kendi uçaklarını Amerikan gemileri üzerine binerek parçalamaktı. Sadece bu bile Japonlar'ın ruh yapısını anlatmaya yeter. Bunu yapmakla Japonlar vatanını seven her Japon'u "tam özveriye" çağırmıştır. Amaç Japon ulusunu intihar pilotları yoluyla bu harekete özendirmekti. Temel amaç bu olmakla beraber bunun arkasında ikinci ve Japonya gibi petrol, uçak ve yetişmiş pilot açısından son derece yetersiz bir ülke için çok pratik sayılacak ikinci bir amaç daha vardı. Japonlar metotlu bir hesaplamayla, bir Amerikan uçağını veya savaş gemisini batırmak için sekiz bombacı ve on altı savaşçı gerektiği halde aynı sonucun bir ila üç intihar pilotu ile alınabileceğini anlamıştı. Japonlar kendi uçağını bilinçli olarak parçalayan bir pilotun düşman uçak veya gemisinde çok daha fazla hasar yapacağından emindi. Böyle bir hareketteki mantığı anlayamayan düşmanın Japonlar'ın kendilerini ölüme adamalarını anlayamayacaklarını ve bu böylece paniğe kapılacaklarını ümit etmişlerdi. Ayrıca intihar pilotu –nasılsa geri dönmeyeceğine göre– yakıt gereksinimi de yarıya indirilmiş oluyordu.

İmparator Ordusunun Sonu

Pasifik'teki Amerikan kuvvetlerine kaynaklar ne kadar uzakta olsa da bol petrol akıyordu. Japonlarsa bunu görüyor fakat önlemek için çok az şey, hatta hiçbir şey yapamıyordu. Amerikalılar çok büyük ebatta geliştirilmiş yüzer üsler yapmışlardı. Birleşik Devletler donanmasına Pasifik'te "geniş adımlar atma" imkânı sağlayan bu yüzer üslerde yakıt mavnaları, onarım gemileri, yardım tek-

neleri, römorkörler, yüzer doklar, kurtarma gemileri ve depolama gemileri vardı. Büyük tonajlı iki veya üç tanker kendilerine eşlik eden destroyerlerle birlikte evvelden belirtilmiş yerlerde istasyon kurmuştu. Her biri arasında yirmi beş mil genişlik ve yetmiş beş mil uzunluk olan bu tanker üsleri Amerikan gemilerinin petrol ikmali için beklediği evvelce belirlenmiş yerlerde konuşlandırılmıştı. 1944 yılının ikinci yarısında Guam, Japonlar'ı bombalamak için en önemli Amerikan üssü haline getirildiğinde, buraya her gün 120.000 varil uçak benzini ikmali yapılıyordu. Oysa ki aynı sürede sınırların hepsinde birden tüm Japon hava kuvvetlerinin tükettiği petrol günde 21.000 varilden ibaretti. Bu Amerikalılar'ın sadece Guam'da tükettiği petrolün altıda biridir.

Artık Japonlar hemen her taraftan sıkıştırılıyordu. 1945 başlarına gelinceye kadar Amerikalılar Filipinler'de Manila'yı, ayrıca büyük kayıplar pahasına Iwo Jima'yı geri almıştı. Amerikalılar'ın ölü sayısı 6800, Japonlar'ın ölü sayısıysa 21.000'di. Ayrıca 4,5 mile 2,5 mil yüzölçümlü bu küçücük adada Amerikalılar'ın yaralı sayısı 20.000'di. Güney Asya'da İngilizler son taarruz harekâtlarını Burma'da yapmıştı. Japonlar Balikpapan'da ve Doğu Hint Adaları'ndaki diğer önemli limanlardan çıkarılmıştı. Kendi adalarındaki mevcut rafinerileri de artık tamamen petrolsüz kalmıştı. 1945 Mart ayında Japonya'nın son petrol tanker konvoyu Singapur'dan ayrılıp Japonya'ya doğru yola çıktıysa da batırıldığı için hiçbir zaman bu ülkeye ulaşamayacaktı.

Japonya ülke sınırları içinde ise petrol, birçok temel maddeyle birlikte ülke ekonomisinden tamamen çıkmıştı. Gaz, elektrik ve kömür gibi maddeler inanılmaz boyutta azalmıştı. Artık evlerde özel banyo yapmak tarihe karışmış, kamuya açık hamamlar ise kalabalıktan girilemez olmuştu. Hamamlar sokaktan odun parçaları toplayarak ısı temin ediyor, buralarda yıkanma deneyimine de "küvette patates yıkama" deniyordu. Birazcık ısınabilmek için pek çok Japon'un kütüphanesindeki kitapları yaktığı olmuştur. Bunu yaparken de gelecek hava saldırısında kitapların nasılsa yok olacağını düşünmüş olmalılar. Tokyo'da yakıt dağıtım işine 1944-45 kışının soğuk günleri bitinceye kadar başlanamadı. Yeni dağıtım düzenine geçilmesi ancak 21 Mayıs 1945'te gerçekleşti. O güne kadar Tokyo halkının çoğu bombalanmış bir kentin sokaklarından öte beri toplayarak yemek pişirmenin ne demek olduğunu çoktan öğrenmişti. Kişi başına günde 1800 kalori hesabına göre beslenen halkın minimum kalori ihtiyacı 2160 kaloriydi.

Yakıt durumunun askeri kuvvetler açısından son derece ciddiyet kazanması donanmayı Kamikaze uçuşuna benzer diğer dramatik bir karara itecekti. Bu dünyanın en büyük savaş gemisi ve Japon filosunun gururu olan *Yamato*'yu feda etme kararıydı. Plana göre *Yamato*, Okinawa işgalini destekleyen Amerikan gemilerini yaracak olan Özel Taarruz Kuvveti'nde çekirdek görevini yüklenecek, mümkün olduğu kadar çok hasar yapacak, sonra da kendini kumsala çekip on sekiz inch'lik dev silahlarıyla adayı savunmaya geçecekti. Amiral Toyoda'nın sözleriyle "Büyük çapta girişilecek herhangi bir operasyon çok fazla petrole ihtiyaç göstereceği için zaten söz konusu değildi. Filoyu toparlamak için bile, gerekli olan 2500 ton yakıtı bulmakta güçlük çekmişti. Ancak şöyle bir genel kanı vardı: Kazanma şansı yarı yarıya olmasa bile, bu gemileri hiçbir şey yapmadan yurt sularında tembelliğe terk etmekle hiçbir şey kazanılamazdı. Ayrıca bu gemileri, yüzde elli şanslı görmesek de, onları göndermemek Japon donanma geleneğine ters düşecekti. İşte yakıt eksikliği bu derece had safhadaydı."

Açıkça görüldüğü gibi, bu *Yamato*'ya verilen görev bir intihar göreviydi. Sefere başlarken *Yamato*'ya sadece gidişe yetecek kadar yakıt yüklenmişti. Bu büyük savaş gemisi, kendine eşlik eden teknelerle, bütün uçaklar Kamikaze görevleri yaptığı için kendini savunan hiçbir uçak olmadan 6 Nisan sabahı Tokuyama'ya girmişti. 7 Nisan tarihinde öğle vakti, alçaktan uçuş yapan 300 Amerikan uçağı bastırıp baraj ateşlerine başladılar. Öğleden sonra ise *Yamato* ve öbür gemilerin çoğu artık batırılmıştı. Birçok kişinin yorumuna göre intihar etme fırsatı dahi bulamadan tahrip edilen *Yamato*'nun batırılması "İmparatorluk donanmasının son bulduğunun işaretiydi." Bir zamanlar tüm Batı Pasifik'in kumandasını elinde tutmakla övünen Japon filosu şimdi artık kendi vatanına yakın denizlerden bile kovulmuştu.

Sonuna Kadar Savaş mı?

Böylece Japonya'nın durumu giderek kötüleşmeye başlamıştı. Benzin sıkıntısı yüzünden artık uçaklar iki saatten fazla uçamıyordu. Şimdi akıllarda tek bir soru vardı. Petrol bulmanın acaba herhangi başka bir yolu yok muydu? Benzin sıkıntısından çaresizlik içinde olan donanma sonunda bir karara vardı. Yakıt yerine kullanmak üzere çok fantazi bir yol olan "çam kökü" kampanyasına başvurdu. Bu arada "iki yüz çam kökü bir uçağı bir saat süreyle havada tutar" sloganı altında tüm Japon adaları halkı ellerinde kazma, çam köklerini çıkarmaya yönlendirilmişti. Bu çam kökleri on iki saat süreyle ısıtılır, bu yöntemle bir çeşit hammadde elde edilirdi. Bu arada her birinin günde üç, dört galon petrol üretmesi amacıyla gerekli yerlere otuz dört bin kazan, damıtma yeri ve küçük çapta arıtma üniteleri yerleştirildi. Ancak, bütün bu emekler çok sayıda insan gücü gerektirdiğinden boşa gitmeye mahkûmdu. Bir galon dolusu petrol elde edebilmek için 2,5 günlük insan mesaisi gerekiyordu. Amaçlanan resmi hedef günde on iki bin varil petrol üretimi olduğuna göre bu hedefe ulaşmak için her gün 1,5 milyon işçinin yalnızca bu işte çalıştırılması gerekiyordu!

Çam kökü kampanyası gözle görülür bazı sonuçlar vermişti. Yörede ne kadar ağaç varsa hepsinin kökü sökülüp çıkarılmış, büyük ağaç gövdeleri ve kökler yolları kaplamıştı. 1945 yılı Haziranı'na kadar çam kökü yağı üretimi ayda yetmiş bin varili bulmuşsa da çam kökünün rafine edilmesindeki güçlükler yüzünden sorun çözülememişti. Gerçek şudur ki, savaş sona erdiği güne kadar çam kökü yağından toplam olarak uçakta kullanılmak üzere sadace üç bin varil benzin üretilmişti ve ortada bunun herhangi bir kısmının gerçekten uçakta kullanılmış olduğunu gösteren herhangi bir veri de yoktu.

Artık Japonya kaçınılmaz sona her gün biraz daha yaklaşıyordu. Amerikan uçaklarının aman vermeyen bombardımanı altında ülkenin ahşaptan yapılmış binaları giderek yerle bir oluyor, kararmış iskeletlere dönüyordu. Milli ekonomi ise, belki biraz daha yavaş, fakat kesin olarak parçalanmaktaydı. Bu arada Japonya'nın taarruzlara karşı misilleme yapma yeteneği ise tamamen yok olmuştu. "Jilet" lakabıyla tanınan Hideki Tojo, bir önceki yılın temmuz ayında zorla başbakanlığa getirildiği halde, şimdi, 1945 ilkbaharında, ülkenin başına yeni bir hükümet getiriliyordu. Bu yeni hükümette kabine üyelerinden hiç değilse bazılarının savaşı sona erdirme yanlısı olmasına özen gösterilmişti. Eskiden olduğunun aksine "düşmanı topyekûn imha" taraftarı olan bakanlar kabine dışı bırakılmıştı. Bir bakan "Artık her şey en son aşamaya gelmişti. Ne yöne bakarsak bakalım yolun sonuna geldiğimizi görüyorduk" diyordu. Yeni hükümetin başına getirilen başbakan seksen yaşında emekli bir amiral olan ve yurttaşlar üzerinde hâlâ prestij sahibi, nispeten ılımlı bir kişi olan Kantaro Suzuki idi. Ancak Suzuki'nin başbakan olmasıyla, savaşa devam yanlıları ile savaşı bitirmenin bir yolunu arayanlar arasındaki çekişme daha da şiddetlenecekti. İkinci grupta bulunanlar daha ihtiyatlı davranan, kesin konuşmaktan kaçınan kimselerden oluşmuştu. Ancak bu grup da askeri bir darbe olmasından veya bir suikaste uğramaktan ölürcesine korkuyorlardı.

5 Nisan 1945 tarihinde Sovyetler Birliği Japonya'yla yürürlükte olan tarafsızlık paktını tanımadığını ilan etti. Ancak öngörülen hükümler gereğince pakt 1946 Nisan ayına kadar yürürlükte kalacaktı. Bundan yararlanmak isteyen Japon donanması bu defa, en az eski "çam kökü" kampanyası kadar garip yeni bir fikre saplandı; Sovyetler Birliği'ne doğrudan yaklaşıp Tokyo ile Washington ve Londra arasında arabuluculuk yapmasını ve Güney Bölgesi kaynaklarından yararlanarak Sovyet petrol ticaretini geliştirmesini isteyecekti. Bu iş eski başbakanlardan Japonya'nın Moskova Büyükelçisi Koki Hirota'ya verildi ve Büyükelçi Sovyetler'in Japonya Büyükelçisi ile diyaloğa girmekle görevlendirildi. Ancak, Japonlar bir konuda bilgisizdi. Bir önceki şubat ayında, Stalin Yalta'da, Roosevelt ve Churchill'e, Avrupa'da savaşın bitiminden doksan gün kadar sonra, Sovyetler Birliği'ni Japonya'yla savaşa sokacağına söz vermişti. Ayrıca Stalin yalnızca hammadde konusuyla sınırlı olmayan ve bundan çok daha çekici başka bir değiş tokuş planı da ayarlamıştı. Sov-

yetler Birliği'ni savaşa sokmanın bedeli olarak, Sovyet diktatörü Stalin, zengin toprak imtiyazları alacaktı. Mançurya'da Rus egemenliğini yeniden kurmak, Sakhalin Adaları'nın güney kısmını geri almak ve Kurile Adaları'nın sahipliği gibi imtiyazlar bunların en önemlileri olarak sayılabilir. Etnik yönden Gürcü kökenli olmasına karşın Stalin tam anlamıyla bir milliyetçiydi ve bu imtiyaz ödüllerini almakla, kanısına göre, Çarlık Rusyası'nın 1905'ten beri Japonlar'ın elinden çektiği acıları telafi etmiş olacaktı. Bu nedenlerden dolayı Sovyet Büyükelçisi Haziran sonunda bir araya geldikleri zaman Hirota'nın yaptığı bütün politik önerileri olduğu gibi geri çevirmiştir. Büyükelçinin ayrıca ilave ettiği gibi, Japonya'ya petrol ihracı konusu da olanaksızdı. Çünkü Sovyetler Birliği'nin kendisi de petrol sıkıntısı içindeydi.

Sonuçta Başbakan Suzuki yeni bir karar alarak Japonya'nın savaşma yeteneğinin saptanması ve savaşa devam için yeterli olup olmadığının anlaşılması amacıyla bir araştırma yapılmasını emretti. 1945 Haziran ayı ortalarında gelen sonuçlar Japon savaş ekonomisinin yakıt yokluğu ve Amerikan hava saldırılarının çok çetin oluşu yüzünden neredeyse bir felç durumunda olduğunu gösteriyordu. Veriler de Japonya'nın ne derecede çaresiz olduğunu ayrıca kanıtlıyordu. 1937 Nisanı'nda 229,6 milyon varil olan mazot envanteri 1945, 1 Temmuz tarihine kadar 0,8 milyon varile düşmüştü. Bir milyon varilden aşağı düştüğünde zaten donanma operasyona giremezdi. Sonuçların gösterdiği gibi, hangi yandan alınırsa alınsın artık donanmada faaliyet göstermesi için gereken petrol tam anlamıyla tükenmişti. Japon hükümetinin bazı mensuplarınca şu kelimelerle ifade edildiği gibi "durum son derece ümitsizdi." Ancak, bu görüşü hükümetin her üyesinin aynen paylaştığını söylemek yanlış olur. Japon hükümetinin en üst düzey mensupları "teslim olma" olasılığına hâlâ yaklaşmıyor, hatta aralarından birkaçı bu sözün telaffuz edilmesine bile karşı çıkıyordu. Ortada dönen ve hükümetin de desteklediği slogan şuydu: "100 milyon insan bir bütün halinde ulus için ölmeyi bekliyor." Bu arada ordu ve donanma mensupları da Suzuki kabinesini savaşa zorlama ve acı sona götürme çabasından geri kalmıyordu.

Sanki kafalarından geçeni sergilemek istercesine 1945 Nisanı'nda Amerika'nın Okinawa'yı işgalinde Japonlar'ın işgale karşı gösterdiği direniş son derece şiddetli ve fanatik düzeyde olmuş ve iyi düzenlendiğinden 21 Haziran 1945'ten evvel son bulmamıştır. Okinawa Adası'nı alma çabasında Amerika'nın verdiği ölü sayısı yüzde 35 oranındaydı. Amerikan komutanları Japon adalarının işgali içinde yaklaşık aynı oranda zayiat verileceğini varsaydıklarından, taarruzun ilk aşamasında kendi kayıp sayılarının ölü ve yaralı olarak en az 268.000 olacağını hesaplamıştı. Böyle bir girişimde kendi taraflarından toplam olarak bir milyon kadar askeri zayiat verileceğini, Japonlar'ın askeri zayiatının da yaklaşık aynı sayıda olacağını, ancak sivil ölü sayısının çok daha fazla olup milyonları bulacağını varsayıyorlardı.

Okinawa Muharebesi son derece kanlı olmuş ve büyük bir inatla sürdürülmüştü. Bu, Amerikalılar'ın her ne kadar henüz denenmemiş olsa da, yakında Birleşik Devletler askeri teçhizat deposuna girecek olan yeni bir silahı, gerektiğinde kullanma kararlarını önemli derecede perçinlemiştir. Bu yeni silahın adı atom bombasıydı. O sıra Amerikalı liderler Japonlar'ın savaşma gücünün giderek yok olmakta olduğunu görüyor, ancak, savaşma isteklerinin sönmekte olduğunu gösteren herhangi bir işarete rastlamıyorlardı. Hatta o kadar ki sanki Japonya'da yaşayan tüm ulus ölüme kadar sürecek bir intihar savaşına hazırlanıyor gibiydi. Okul çağındaki çocuklara bile bambu ağacından yapılmış silahlarla nişan almayı öğrenmeleri emredilmişti. Bu ara Tokyo ile Moskova arasında gizli mesajlar teati ediliyor, Amerikalılar tarafından deşifre edilen bu mesajlarda Japonya'nın barış isteyeceğine dair hiçbir işarete rastlanmıyordu. Çünkü Japonya barış istemiyordu.

Durumun her gün biraz daha kötüleşmesine karşın Japon hükümeti anlaşılmaz ve teslim konusunda ciddiyetten uzak tutumunu sürdürüyordu ki bu, kendi aralarında bir anlaşma olmadığının ve ayrıca savaş yanlısı tarafın ağır bastığının işaretiydi. Tokyo, Müttefikler'e duyduğu kin yüzünden onların teklif ettiği Potsdam Deklarasyonu'nu reddetmişti. Ancak böyle yapmakla hatalı

davranmıştır; çünkü eğer Deklarasyonu kabul etseydi, savaşı nispeten makul şartlar altında terk etmiş olacaktı ki bunlar içinde imparatorlarını koruma yetkisi de vardı. Japon liderlerinden birçoğu, asker ve sivil bütün Japon halkını, o güne kadar çılgın bir milliyetçilik ve sapmaz militarizm uğruna çektikleri dayanılmaz acılardan kurtaracak adımı atmakta isteksiz davranmıştır. Müttefikler açısındansa, Tokyo'dan, savaşa sonuna kadar devam etme azmini belirten işaretler dışında hiçbir işaret gelmiyordu.

İlk atom bombası 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya atıldı. 8 Ağustos günü de Sovyetler Birliği Japonya'ya savaş ilan etti ve hiç vakit kaybetmeden, evvelce planlanan tarihten bir hafta önce kuvvetlerini Mançurya'ya sevk edip burayı işgal etti. Tarihin bir hafta önceye alınış sebebi, Sovyet Ordusu Mançurya'ya girmeden evvel savaşın bitmemesini garantilemekti. 9 Ağustos'ta ikinci atom bombası bu defa Nagasaki'ye atılıyordu. Kayda değer ilginç bir nokta şudur. Hiroşima'nın bombalanmasından sonra Nagasaki'nin bombalanmasına kadar Japon Ordusu Genelkurmay Başkanı, üst düzey subaylara hâlâ Japon asker ve gemicilerinin her ne şart altında olursa olsun teslim olmamaları emrini hatırlatıyordu. Kanısına göre bu işten sıyrılmanın kabul edilebilir tek yanı "intihar" olabilirdi. 13 Ağustos tarihinde, Nagasaki'nin bombalanmasından dört gün sonra bile, *Kamikaze* misyonunun yaratıcısı, Amiral Yardımcısı Takijiro Onishi, hâlâ hükümetin teslim teklifini reddetmesi konusunu savunmaya devam etmekteydi. Teslim olmaktansa Japon halkı son acı sonuca kadar savaşmaya devam etmeli, içlerinden 20 milyonu, işgalci kuvvetlere karşı intihar taarruzu yaparak kendilerini feda etmeliydi.

Ancak, Japon şartlarının son derece çaresiz oluşu ve atom bombalarının yarattığı şokun korkunçluğu, yeni beliren Sovyet tehdidiyle bir araya gelince, savaşı sona erdirmek yanlısı olanları askerlerden gelen şiddetli itiraza rağmen egemen kılmıştı. Sonuçta, 14 Ağustos gecesi İmparator yayınladığı fonograf kayıtla teslim mesajını duyuruyordu. Bu mesaj ertesi gün yayınlanacaktı. Ne var ki, o an bile, asi subaylar İmparator'un korumasını öldürüp İmparatorluk Sarayı'na girecek, yayınlanmasını önlemek için kaydı ele geçirmeye çalışıp bu arada Başbakan Suzuki'yi öldürecekti. Asi subaylar amaçlarını gerçekleştiremeden yakalanmıştır. Bu gecenin ertesi günü radyolarının başındaki halk, radyodan gelen kısık bir ses duyacak, voltaj düşmesi nedeniyle zaman zaman alçalıp yükselen bu sesin o güne kadar hiç duymadıkları imparatorlarının sesi olduğunu anlayacaklardı. Bu ses kendilerine teslim olma çağrısında bulunuyordu. Artık Pasifik'te savaş son bulmuştu.

Yine de İmparator'un yaptığı teslim çağrısına direnenler olmuştur. O sabah, daha mesaj yayınlanmadan, Savaş Bakanı Korechika Arami harakiri yapmıştı. Ertesi gün de Amiral Onishi harakiri yaptı. Onishi'nin düzenlediği son *Kamikaze* taarruzu için Japonlar'ın bir hayli hazırlık yapmış olduğu da anlaşılacaktı. Teslim olayından ve Birleşik Devletler işgalinin gerçekleşmesinden sonra Amerikalı yetkililer gizli yerlerde saklanmış 316.000 varil petrol buldular. Variller imparatorluk ordu ve donanmasınca çok uzaklardaki kayalar içinde ve çok sayıda saklanma yerlerinde tutulmuştu. Bunlar işgalcilere karşı yapılacak intihar uçuşları için ayrılmış olan petroldü. Teslimden sonra, Japonlar'ın son direnme ümitlerinden biri olan çam kökü benzin stokları da bulunmuştur. Çam kökü benzin Amerikan askeri cip'leri üzerinde denenecek ve berbat bir yakıt olduğu anlaşılacaktı. Bu benzin makine ve motorları kullanılmaz hale getirecek kadar çok reçine içeriyordu.

Ambulans

Daha işgalin ilk dakikalarından itibaren Japonya'da petrol sıkıntısı etkisini göstermeye başlamıştı. 30 Ağustos tarihinde Başkomutan General Douglas Mac Arthur, Atsugi Havaalanı'nda Japonya'ya ayak bastı. O sıra havaalanındaki Japon uçaklarının pervaneleri *Kamikaze* hücumuna geçmesinler diye çıkarılmıştı. General hiç vakit kaybetmeden rastgele oluşturulmuş bir araba konvoyuy-

la alandan ayrıldı. Bu sıra konvoya Toonerville Troleyini andıran kırmızı renkli bir itfaiye arabası yol göstermişti. General Mac Arthur'un gitmekte olduğu Yokohama'da üç gün sonra imzalanacak olan teslim belgelerine ev sahipliği etmek için limanda bekleyen Missouri savaş gemisiydi. Konvoyun geçtiği caddenin her iki yanında Japon askerleri sıralanmıştı ve eskiden aynen imparatorlarına gösterdikleri saygı ve tazimle, sırtları Mac Arthur'a dönük olarak General'i selamlıyorlardı. Havaalanıyla gidilecek yer arasındaki mesafe sadece yirmi mil olduğu halde, konvoyun hedefe ulaşması iki saat gibi çok uzun bir zaman almıştı. Japonlar bu maksat için bulabildikleri en iyi araçları temin ettiği halde, bunlar son derece yıpranmış olan ve benzinsizlik yüzünden kömürle çalışan araçlardı. Yolculuk süresince birçokları bozulmuştu.

Bu tarihten on iki gün sonra, 11 Eylül 1945'te Tokyo'da görevli Amerikalı yetkililer, ekili tarlaların yanında bulunan tek katlı mütevazı bir evin önünde bir araya geldiler. Burası Jilet lakabıyla tanınan, savaş süresi başbakanı General Hideki Tojo'nun eviydi. Tojo açık bir pencere önünde belirdi; kendisine tutuklanacağı, Amerikalılar'la birlikte gideceği ve bunun için derhal hazırlanması bildirildi. General bir itirazda bulunmayarak kabul ettiğini gösteren bir işaretle pencereyi kapadı. Hemen arkasından bir silah sesi duyuldu. Koşarak eve giren Amerikalılar Tojo'yu büyük bir koltukta, kendi ateşlediği silahla, kalbinin hemen altından vurulmuş olarak kanlar içinde uzanmış buldular.

Bu olaydan dört sene önceye gidilecek olursa, 1941'de, önce Savaş Bakanı olarak Başbakan olan Tojo'nun Amerika'ya karşı savaşa girmesi için Japonya'ya baskı yapanlardan olduğu anımsanacaktır. O günlerde Tojo, Japon İmparatorluğu'nun sırf petrolsüzlük yüzünden Amerika'ya kıyasla zayıf oluşunu gerekçe olarak öne sürmüştü. Bunun bedelini ise Tojo ve kendisi gibi düşünenler şimdi çok ağır şekilde ödüyorlardı. Bütünüyle ele alındığında Pasifik Savaşı'nın 20 milyondan fazla insanın hayatına mal olduğu, bunlardan yaklaşık iki buçuk milyonunun Japon olduğu görülür. Şimdi yıl 1945'ti ve zayıf durumda olan da Tojo'nun kendi hayatıydı. Bunun sebebi kendi silahıyla açtığı yaranın ölüme götürecek kadar kötü oluşundan ileri gelmiyordu. Çünkü o derece ağır yaralı değildi. Sebep önce, uygun bir doktor bulamamaktan ve sonra da haznesinde biraz da olsa benzin olan bir ambulans temin edememekten ileri geliyordu. Artık yakıt yokluğu o denli yaygın bir hal almıştı ki, neticede doktor bulunabildiği halde ambulans bulunamadı. Sonuçta yeteri kadar yakıtı olan bir araç sağlandıysa da, Tojo'nun evine ulaşması intihar olayından ancak iki saat sonra gerçekleşebilmişti. Tojo böylece hastaneye taşınıp tedavi ettirildi ve sağlığına kavuştu. Bir sene sonra savaş suçlusu olarak mahkemeye verilip suçlu bulunacaktı. Zamanı gelince de idam edildi.

19

Müttefikler Savaşı

Winston Churchill 1930'lu yılların tamamını politik alanda karşılaştığı çeşitli sorunlarla geçirmiş, bu ara Naziler'in niyetleri ve yetenekleri konusunda yaptığı uyarılara da pek kulak asılmamıştı. Ancak, 1939 Eylül ayında, altmış altı yaşındayken, yirmi beş yılı aşkın bir süre önce Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği gece, görevlendirildiği işe, İngiltere Donanma Komutanlığı'na, hiç beklemediği bir anda yeniden atanmıştı. Ancak bu defa kendisinden savaş için hazırlanması istenmiyordu. Bunun için geç kalınmıştı. Savaş o günden birkaç gün evvel, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgaliyle başlamıştı. Ne var ki o gün henüz bu savaş durgun bir dönemdeydi ve bu durgunluk 1940 ilkbaharına, Hitler kuvvetlerinin Batı Avrupa'yı kasıp kavurduğu tarihe kadar böyle devam etti. Ancak bu durum Lonrda'da, Churchill'in İngiltere'nin başbakanı olmasıyla değişecekti.

O günkü manzaraya göz atacak olursak, durumun hiç de iç açıcı olmadığı, hatta ümit kırıcı olduğu görülür. Norveç ve Danimarka Almanya'nın eline geçmişti. Fransa bir aya kadar teslim olacaktı; İngiltere bu durumda tek başına kalıyor, savaşın bütün yükünü kendi omuzlamış oluyordu. Bu "en karanlık günde" ülkesini en iyi yönetecek kişi Churchill'den başkası olamazdı. Ayrıca, Churchill'den başka hiç kimse savaşta petrolün oynayacağı olağanüstü kritik rolü o kadar iyi anlayamazdı. Churchill petrolün önce İngiltere'nin varlığının devamında ve sonra da önlerinde uzanan savaş dolu yıllarda ne denli önemli olduğunu çok iyi biliyordu.

Daha savaşın patlamasından çok önce, İngiltere hükümeti, Almanya ile yakında çıkacağı anlaşılan kaçınılmaz çarpışmayı da hesaba katarak, kendi petrol durumu üzerinde ciddi bir araştırma ve değerlendirme yapmıştı. 1937 yılının sonlarında, özel bir komite, İngiltere'de "kömürden petrol çıkarma" sentetik yakıt stratejisi denebilecek bir yöntemle petrol çıkarma olasılığını incelemişti. İngiltere'de girişilen bu araştırma o sıralarda Almanya'da da sürdürülen sentetik yakıt çalışmalarına paralel olarak yapılmaktaydı. İngiltere, kendi sınırları içinde güvenle işletebileceği çok zengin kömür kaynaklarına sahipti ve ihtiyacı olan petrolün hemen tümünü dışarıdan ithal etmekteydi. Ne var ki "kömürden petrol" stratejisi kabul görmeyip geri çevrilecekti. Reddedilme gerekçesi olarak, bunun çok pahalıya mal olacağı, ayrıca dünyanın her yanından istediği kadar çok petrolü çok daha ucuza alabileceği gösterilmişti. "Kömürden-petrol" stratejisinin geri çevrilme sebeplerinden biri de önde gelen uluslararası petrol şirketlerinden ikisinin, Shell ve Anglo-İran'ın ülke topraklarında bulunmasıydı. Bir başka sebep olarak sentetik petrolün güvenli olmadığının söylenmesiydi. Genel kanıya göre, eski sistemle petrolü gemilere yükleyip birçok limanlardan geçirerek elde etmek bu petrolü hava akınlarına karşı daha az tehlikeye atacaktı. Sentetik petrol sistemindeyse, az sayıda çok büyük hidrojenerasyon tesisi kurulacak, bunlar düşman tarafından kolaylıkla fark edilip daha kolay bombalanacaktı.

Savaş için planlama yaparken İngiltere hükümeti petrol endüstrisiyle gayet sıkı bir işbirliğini öngörmüştü ki, bu işbirliği Birleşik Devletler'de kolaylıkla yapılamazdı. İngiltere'de yerli rafineri ve pazarlamanın yüzde 85'i sadece üç petrol şirketinin –Shell, Anglo-İran ve Jersey'in İngil-

tere kolu– elindeydi. Münih olayında, 1938 hükümeti, bir savaş halinde, şirketlerarası "yarışma alışkanlığının" bir kenara bırakılmasını ve tüm İngiltere petrol endüstrisinin tek bir vücut halinde, dev bir şirket olarak, hükümetin koruması altında çalıştırılmasını karar altına almıştı.

Ortada mevcut sorun bundan ibaret de değildi. Düşünülmesi gereken diğer bir sorun daha vardı ki, bu Hollanda Kraliyet/Shell grubunun geleceğiydi. Grubun idaresi daha o günden bazı sorunlarla karşı karşıyaydı. Bu, grubun Nazi akımına kapılması riskinden ileri geliyordu. Bu sorunun odak noktası da şirketin büyük başkanı olan Henri Deterding'di. Bu şahıs 1920'li yıllar boyunca gruptaki egemenliğini tam anlamıyla sürdürmüştür. 1927 yılında bir İngiliz bürokratın gözlemiyle "Sir Henri'nin ağzından çıkan söz kanundu." "Shell yönetim kurulunun bilgileri dışında ve rızaları olmadan bağlayıcı kararlar alabiliyordu." Ancak 1930'lu yıllara doğru Deterding'in şirket üzerindeki baskısı giderek zayıflamaya başladı ve zamanla idare için baş ağrısı, İngiltere hükümeti için ise bir endişe kaynağı olma eğilimi gösterdi. Artık davranışları giderek asabi, kırıcı ve megalomanyak bir biçim alıyordu.

1930'ların ortasında, yetmiş yaşına girerken, iki ayrı tutkunun esiri olmuştu. Bunların biri sekreteri olan genç bir Alman kadınına karşı olan duygusu, diğeri de Adolf Hitler hayranlığıydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'ye göçmen olarak gelen ve Amiral Fisher ile Winston Churchill'in takdirlerine mazhar olan, savaş süresince de sağlam ve ateşli bir müttefik olarak kalan azimli Hollandalı, şimdi, bu ihtiyar yaşında Naziler'le ilişki kurmuştu. Bu konuda Dışişleri mensubu olan yetkilinin iç çekerek ifade ettiği gibi Deterding'in "Sovyetler için hissettiği nefret ve Sovyetler'e karşı İngiliz-Alman dostluğu kurulması konusundaki sabit fikri herkesin bildiği bir şeydi." 1935 yılında Deterding Shell'e danışmadan kendiliğinden Alman hükümetiyle müzakerelere girmiş, Almanlar'a askeri rezerv olarak tutulacak bir yıl yeterli petrol verilmesini tartışmıştı. Bu konudaki söylentiler Londra'daki Shell idaresini fevkalade tedirgin edip korkuttuğundan, üst düzey yöneticilerden biri olan Andrew Agnew hükümetten Berlin'deki İngiliz Elçiliği'ni konuyu tahkik etmekle görevlendirmesini istedi. Gerekçe olarak, "Böylece, eğer söylenti gerçekse, burada, meslektaşım Yönetim Kurulu üyeleriyle gerekli olanı yapabilelim" diyordu. Diğer bir bürokrat ise görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: "Deterding ihtiyarlıyor, ne var ki o sağlam görüşlü biridir. Bu itibarla korkarım ki onu siyasi alanda önde gelenlerle görüşmekten men edemeyiz." Bu sözlerden sonra şu görüşleri de ekliyordu: "Şirketin Yönetim Kurulu'ndaki İngiliz üyeler bir konuda gayet kararlıydı. Şirket hiçbir şekilde majestelerinin hükümetine ters düşecek herhangi bir harekette bulunmayacaktır."

Sonuçta, Deterding 1936 sonlarında, Shell'den emekli oldu. Bundan sonra da kendisini iki tutkusuna adadı. İkinci eşini boşayıp Alman sekreteriyle evlendi ve Almanya'ya gidip orada bir malikâneye yerleşti. Bu arada "Bolşevik güruhunu!" durdurmak için diğer Avrupa ülkelerini Naziler'le işbirliği yapmaya zorlamaktan da geri kalmıyordu. Kendisi de birçok kereler Nazi liderleriyle karşılıklı ziyaretlerde bulundu. Hollanda Kraliyet Şirketi'nde eskiden Deterding'le beraber çalışmış olan o günün başbakanı, Henri Deterding hakkında şunları söyleyecekti: "Ününü ve servetini İngiltere'de yapmış ve kendisini edinmiş etmiş ülkenin yardımlarına mazhar olmuş birinin nasıl olup da aniden Almanya'ya göç edebildiğini ve kendisini bu ülkenin iyiliğine adayabildiğini bir türlü anlayamıyorum." Başbakan, ayrıca Deterding'in faaliyetleri hakkında da eleştirircesine şunları söylüyordu: "Faaliyetleri çocukça ve duyguları şüpheye yer vermeyen nitelikte." Böylece Deterding'in son yılları evvelce kazandığı onurlu ismi küçük düşüren uğraşlarla geçmiştir. Eğer yaptığı yanlış davranışlar olmasaydı, bugün Deterding arkasında çok itibarlı bir isim bırakmış olacak ve "uluslararası petrol adamı" olarak petrol tarihinde yer alacaktı.

Deterding 1939 yılında Almanya'da, savaşın başlamasından altı ay evvel öldü. Ölümünü izleyen günlerde kendisi hakkında garip ve son derece rahatsız edici söylentiler duyulmaya başlamış, bunlar Londra'ya kadar ulaşmıştı. Ölümünde Naziler Deterding'e büyük bir cenaze töreni düzenlemiş, bununla da kalmayıp ölümündeki koşulları istismar ederek bu durumundan yararla-

nıp Hollanda Kraliyet/Shell Grubu'nu ele geçirmek istemişlerdi. Eğer bunu başarsalardı, kuşku yok ki sonuç İngiltere için tam bir felaket olurdu. Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin petrol karargâhı görevini yüklenmişti. Şimdi ise Nazi egemenliğine geçmesi konu ediliyordu ki, bu takdirde İngiltere'nin tüm petrol sistemi yok edilmiş olacaktı. Daha sonra kontrolü elde tutan "tercihli" hisselerin sadece yöneticilerin elinde olduğu, Deterding'e ait hisselerin ise arzusu üzerine diğer müdürlere devredildiği anlaşıldı. Almanlar, istemiş olsalar bile "tercihli hisse" dışındaki normal hisselerin sadece çok az bir miktarına el koyabilirdi. Bu da ne savaştan evvel ne de savaşın çıkmasından sonra hiçbir işlerine yaramayacaktı!

Savaş başlar başlamaz, Shell dahil bütün İngiliz petrol şirketleri faaliyetlerini Petrol Vakfı'nda birleştirdiler ve bunu yaparak milli bir petrol tekeli kurmuş oldular. Bu oluşum hiçbir itirazla karşılaşmadan yumuşak bir geçişle gerçekleşmişti. Ne kadar petrol pompası varsa yeşil renge boyandı ve satılan ürün, hepsini simgeleyen tek bir isim altında "Pool" adıyla anılmaya başlandı. Petrol işinde çalışanlar işi sürdürmeye devam ediyor, ancak artık bunu devlet kontrolü altında yapıyordu. İngiltere'nin petrol savaşı o günden sonra Londra'da Savoy Oteli'nin hemen aşağısındaki Shell-Mex House tarafından idare edilmiştir. (Shell'in kendi karargâhı ise Londra'nın bir kenarında, bir şirketin spor tesislerine taşınmıştı.) Zamanla hükümetin yüklendiği tüm petrol sorumluluğu Petrol Departmanı denen bir kuruma devredilecekti.

İngiltere'nin karşı karşıya olduğu sorunlar sayılamayacak kadar çoktu. Her şeyden önce Sovyetler Birliği'yle yapılmış yeni paktta imzası olan devletlerden biri olarak Almanya'nın Rus petrolünden bol miktarda alacağını, Uzakdoğu'dan gelen İngiliz kökenli petrolünse, Japonlar'ın Güneydoğu Asya'yı işgal etmesi halinde azalacağını kabul etmek durumundaydı. Kendi topraklarına daha yakın olan Romanya'nın zengin ve elverişli kaynaklarından da Almanya'ya petrol düşeceğini iyi biliyordu. Savaş başladıktan birkaç yıl sonra, Fransa'nın Almanlar tarafından yenilgiye uğramasından evvel, İngiliz ve Alman hükümetleri, Birinci Dünya Savaşı'nda yapılanın aynını yapmak isteyerek, kendi petrol yataklarını tahrip etme karşılığında, Romanya'ya 60 milyon dolar ödemeyi, ortaklaşa teklif etmişlerdi. Bunu, Almanya'nın Romen topraklarından petrol almasına engel olmak için yapıyorlardı. Ancak, iki tarafın fiyat konusunda anlaşamaması nedeniyle, tasarı gerçekleşmemiş ve sonunda, korktukları gibi, Romanya petrolü, Almanlar'a gitmişti. Romanya petrol yataklarının tahribi ise böylece, savaşın çok daha ileri aşamasında, Müttefik kuvvetlerin bombardımanıyla gerçekleşecekti.

İngiltere içinde de, beklemeye tahammülü olmayan, derhal çözüm bekleyen petrol sorunları vardı. Her şeyden önce hiç vakit geçirmeden petrol vesikaya bağlandı. İlk uygulamada motorlu araçlara verilecek "petrol kotası" senede bin sekiz yüz mil hesabıyla saptanmıştı. Askeri alanda gereksinimin artması ve mevcut stokların azalmasıyla, bu miktar sonradan giderek düşürülmüş ve sonunda da tamamen kesilmiştir. "Vesika" usulünün kaldırılmasıyla artık yetkililer aile arabalarını yollarda kalmış olarak değil, garajlarda kilitli olarak görmek istiyordu. Araba kullanımının kalkmasıyla bu defa bisiklete olan rağbet fazlasıyla artmıştı.

Çözüm bekleyen başka sorunlar da vardı. Sözgelimi, İngiltere işgal edilecek olsa onca petrol stokuna ne olacaktı? İşgal konusu 1940 yılının o karanlık günlerinde, Nazi ordularının Batı Avrupa'da fırtına gibi esip Manş Denizi'nin Fransa tarafına uzandığı günlerde bu olasılık hiç de yabana atılmaması gereken bir konuydu. Daha o günden Almanya Fransa'nın stoklarına el koymuş, böylece ilerlemesi için şart olan temel malzemeyi temin etmişti. Buna benzer bir çapulculuğun İngiltere petrol rezervlerine karşı da yapılması Naziler'in Manş'ı geçme çabasında başarılı veya başarısız olmasında etken olacaktı. Bu düşünceler sonunda Shell-Mex House'da bir karara varıldı. İşgal halinde İngiliz petrol stoklarının hepsi birden imha edilecekti. Bir diğer sorun da her yörede bulunan dost görünümlü korunmadan yoksun benzin istasyonlarıydı. Bu istasyonlar işgalci Almanlar'ın buralara girip ellerini kollarını sallayarak benzin doldurmalarına son derece elverişliydi. Bu nedenle, İngiltere'nin doğu ve güneydoğusundaki on yedi bin benzin satan dükkân

aceleyle kapatıldı; satışlar ve petrol mevcudunun savunulması için daha kolay olan diğer iki bin istasyona aktarıldı. Savunma yapılamadığı takdirde buralar, düşman eline geçmemesi için ateşe verilecekti.

Petrol Çarı: Amerikan Petrolünün Aktarılması

İngilizler'in düşündüğü çok önemli diğer bir konu da, savaşta petrol ihtiyacının nasıl karşılanacağıydı. Savaşın başlamasıyla İngiltere petrol tüketiminin çok daha fazla artacağı kuşku götürmüyordu ve bu halde petrol için başvurulacak ilk yer dünya ihtiyacı toplamının yaklaşık üçte ikisini karşılayan Birleşik Devletler'di. Whitehall idarecileri ve Shell-Mex House'daki petrolcüler açısından iki konu özellikle önem arz etmekteydi. Bunlardan ilki petrolün erişilir olup olmadığı, ikincisi ise erişilir olsa bile, o günlerde dolar yönünden kötü durumda olan İngiltere'nin bunun karşılığını ödeyip ödemeyeceğiydi. Sonunda bu iki sorunun her ikisine de ancak Washington'da yanıt bulunacağına karar verildi.

1940 yılı Aralık ayında seçimleri üçüncü kez kazanmış olan Franklin Roosevelt, bu zaferin de verdiği rahatlıkla Birleşik Devletler'i "Demokrasinin Beşiği" ilan ediyordu. 1941 Mart ayında Kiralama Yasası adında, mali sorunu ortadan kaldırmaya yönelik yeni bir yasa çıkarılmıştı. Roosevelt'in deyimiyle "aptalca, gereksiz bir dolar sorunu" böylece ortadan kalkıyor ve İngiltere'nin Amerika'dan petrol temini için ortada hiçbir engel kalmıyordu. Kiralama Yasası gereğince "kiralanması" söz konusu olan ve geri ödeme süresi de gelecekte belirsiz bir zamana bırakılan bu mal, Amerikan petrolüydü. İngiltere'ye petrol sevkini kısıtlayan "tarafsızlık müeyyidesi" de bu uygulamayla, hafifletilmiş oluyordu. 1941 ilkbaharında, İngiltere'de petrol rezervleri düşüş göstermeye başladığında, Amerika'nın Doğu Yakası limanlarına petrol taşıyan Amerikan petrol tankerlerinden ellisi bu görevden alınarak İngiltere'ye petrol taşımakla görevlendirilmişti. Böylece, 1941 yılı ilkbaharının sonlarında Amerikan ve İngiliz stok sistemlerini birbiriyle kaynaştıran ve Birleşik Devletler'i yalnızlığa terk edilmiş İngiltere'nin petrol ihtiyacını karşılayacak duruma getiren çok önemli bazı adımlar atılmıştı. Gerçekten Amerika petrol konusunda sıkıntısız durumdaydı ve günde bir milyon varil kapasitelik kullanılmayan petrol üretimine sahipti. Bu, o yılın günlük üretimi olan 3,7 milyon varillik üretimin yaklaşık yüzde 30'u demektir. 1930'larda kabul edilen federal "eşit dağıtım sisteminin" sonucu olarak, elde kalan ekstra kapasite güvenlik amacıyla kullanılmak için paha biçilmez bir yedek, olağanüstü önemde stratejik bir kaynak olarak saklanıyordu. Eğer bu ekstra rezerv olmasaydı, II. Dünya Savaşı'nın yazgısı belki de çok daha başka olurdu.

1941 Mayısı'nda, –Birleşik Devletler henüz savaşa girmemişken– Roosevelt'in "sınırsız milli olağanüstü hal" ilan etmesinden bir gün sonra, İçişleri Bakanı Harold Ickes, Roosevelt tarafından ikinci bir ek göreve, Milli Savunma Petrol Koordinatörlüğü'ne atandı. Bu atama doğal olarak İhtiyar Kurdu bir kez daha ülkenin en üst düzey petrol adamı veya sonradan kendisine verilen lakapla, Petrol Çarı yapmıştır. Görevi üstlendikten sonra Ickes'ın yüklendiği ilk iş Roosevelt idaresi ile petrol endüstrisi arasındaki ilişkiyi yeniden yönlendirmek oldu. 1933'te "Yeni Yasa"nın çıkışı, Doğu Texas'tan gelen petrol selinde boğulma tehlikesi geçiren petrol endüstrisi için bir kurtuluş olmuştu. Ancak 1930'lu yılların sonunda, petrol sanayiindeki "tekelcilik" giderek daha çok eleştirilecek ve 1940'ta da Adalet Bakanlığı Amerikan Petrol Enstitüsü'ne ve önde gelen yirmi iki petrol şirketine, ayrıca daha küçük 345 şirkete karşı antitröst davası açacaktı. Amerikan Petrol Enstitüsü ve sözü edilen şirketler, her bakımdan petrolcülük kurallarını ihlal etmiş olmakla suçlanıyordu. Milli çapta olağanüstü hal ilanı ve savaşın yaklaşmakta oluşu da daha başka değişiklikleri zorunlu kılmıştı. Roosevelt'in sonradan açıkladığı gibi "Doktor Yeni Dağıtım Yasası" çıkarken beraberinde "Doktor Savaşı Kazan"ı da getirmişti ve ne yazık ki "Doktor Yeni Dağıtım Yasası'nın" yenilip yutulmaz ve sağlıksız bulduğu Petrol İşi –büyüklüğü ve kapsamı, entegre operasyonları, kendine güveni, kapital ve teknolojiyi harekete geçirme yeteneğiyle– "Doktor

Savaşı Kazan'ın" tam istediği, savaşı hareketlendirmek için acilen ihtiyaç duyduğu ilacın kesin reçetesiydi.

Ickes'a düşen görevlerden biri de o güne kadar aşırı üretimi kontrol altında tutmaya alıştırılmış bir endüstriyi aksi yöne döndürmek ve en üst düzeye çıkararak kıtlığı önlemek için bu yolda önderlik etmekti. İşin asıl zor tarafı bunu, böyle bir kıtlık olasılığını kuşkuyla karşılayan halkoyuna rağmen yapabilmekti. Aynı zamanda, o güne kadar büyük entegre şirketler, bağımsız üreticiler, rafinerici ve pazarcılar arasındaki kırıcı rekabet ve şüphelerden etkilenmiş Amerikan petrol endüstrisi, şimdi –resmen olmasa bile– pratikte büyük bir organizasyon haline getirilmeyi bekliyordu. Bu organizasyon hükümet tarafından idare edilip savaş için hareketli hale getirilecekti. Aynı şey İngiltere'de gayet kolaylıkla ve etkin şekilde yapılmış, "vesika" uygulaması bile ülkede en küçük bir itirazla karşılanmamıştı. Ancak, Amerika'da bu işin seyri hiç de kolay olmayacaktı.

Harold Ickes bu işe büyük bir sorumluluk altında başlıyordu. Ickes petrol endüstrisinin geniş kesimi tarafından sevilmiyordu. 1933 yılında, petrolcülerin yardımına koştuğu halde sonradan bu endüstrinin eleştiricisi olmuş, federal hükümetin endüstrinin işletme ve kâr durumunu daha sıkı denetlemesini istemişti. Bu aralar millileştirme fikrine bile zamanla yanaştığı olmuştur. Petrol şirketleri sık sık Ickes'a karşı acı şikâyetlerde bulunuyordu. Depresyon günlerinde, onun arzusu ile şirketler benzin stokları meydana getirmeye, buradan "acil durum benzini" satmaya mecbur bırakılmıştı. 1936 yılında, Yüksek Mahkeme'nin Milli Endüstriyel Kalkınma Yasası'nı –ki Ickes bu yasaya dayanarak faaliyet gösteriyordu– hükümsüz saymasından sonra Adalet Bakanlığı şirketleri benzin stokları oluşturmaktan sorguya çekti. Bunu izleyen günlerde Ickes kafasındaki projeyi geliştirmekten vazgeçip susmayı tercih etmiş, Wisconsin'de yapılacak duruşmaya, bu konudaki rolünü açıklamak için gitmesi gerekmediğini öğrendiği zaman da, bundan memnun olmuştu. Sonuç olarak şirketler cezalı bulunmuştu ve bu da onları Ickes'la birlikte çalışma konusunda biraz daha tedbirli ve kuşkulu davranmaya zorluyordu. Petrol Koordinatörlüğü'ne atandığında *Oil Weekly* dergisi hiç vakit kaybetmeden özel baskı çıkarıp "petrolcülüğe karşı olumsuz tutum takınan ve büyük olasılıkla petrol konusunu bilmeyen ve idare etme yeteneğinden yoksun bir kişinin koordinatör olarak gelmekte olduğunu" bildirmiş, halkı bu adama karşı uyarmıştı. Ne var ki, kendisine yöneltilen bütün bu olumsuz davranışlara karşın Ickes icraatıyla tamamen farklı bir kişilik kanıtlamıştır. İlk günden başlayarak, petrolcülerle yakın ve yararlı bir işbirliği içinde çalışma isteğini halka göstermiştir. Önce kendisine yardımcı olarak deneyimli bir petrolcü ve California Standard'ın pazarlama yöneticisi olan Ralph Davies'i göreve getirdi. O günden sonra da, Petrol Çarı denen bu adam çevresini saran düşmanca duyguları yok edip bu çok kritik endüstriyi harekete geçirmek için onlarla etkin bir işbirliğine girdi.

Denizde Hesaplaşma – Atlantik Savaşı

Amerika ile muhasaradaki İngiltere arasında petrol sevki için kurulan zincirin en ince, en tehlikeli halkası, onca tankerin ve yük gemisinin seyredeceği Atlantik Okyanusu'ydu.

Atlantik Okyanusu, Almanlar'a, İngilizler'in askeri gücünü kıstırma fırsatı veren en elverişli yerdi. İngilizler'den sonra Kuzey Afrika'daki Amerikan güçlerini de aynı şekilde kıstırmayı planlamaktaydılar. Ayrıca, çok yakında Rusya'nın da Amerikan petrolüne yaşamsal düzeyde muhtaç olması bekleniyordu. Alman Donanması Başkomutanı Amiral Erich Raeder bir beyanatında şöyle demişti: "Bu ekonomik savaş ne kadar acımasız yapılırsa, o kadar çabuk sonuç verir ve savaş da o kadar çabuk son bulur." Kullanılan silah U-tekneleri, yani Alman denizaltılarıydı ve çok geçmeden bu teknelerin gemilerin seyrini bozmadaki yetenekleri kendini gösterdi. Daha 1941'in başlarında artık "kurt postu" şeklinde faaliyet gösteren Alman denizaltıları kampanyayı başlatmıştı. Bu teknelerin en sevdikleri hedef de petrol tankerleriydi.

Denizaltılar ile yapılan hücumlar gayet başarılı oluyor, bu da İngilizler'i dehşete düşürüyordu. İlgili Amerikalılar İngilizler'in giderek artan tonaj ve rezerv kayıtlarını gösteren grafikleri takip ediyordu. İngiltere her an biraz daha azalmakta olan petrol rezervini, savaşın gerektirdiği miktarla karşılaştırıyor ve sonuçtan telaşa düşüyordu. Savaşın kendisini böyle petrol aracılığı ile soyut şekilde ifade etmesi Churchill'i fazlasıyla kızdırıyordu. Bir seferinde petrol konusunda şunları söylemiştir: "Şemalar, çizgiler ve istatistiklerle ifade edilen bu şekilsiz ve ölçüsüz düşmana karşı dört başı mamur, tam kapsamlı bir işgalde bulunmayı ne kadar isterim!" 1941 Martı'nda ise gemilere yapılan katliamı şu sözcüklerle tanımlıyordu: "Karşılaşmak zorunda kaldığımız en kara bulut." Churchill Atlantik'in sularında bekleyen sessiz ve uzak savaşın neler getireceğini hiç kuşkuya yer vermeyecek şekilde gayet iyi biliyordu ve Amerikan yardımı olmadan bu savaşı kazanamayacağından da emindi.

1941 Temmuzu'nda, Harold Ickes'ın yardımcısı Ralph Davies, Churchill'e gönderdiği bir raporda İngiltere'nin içinde bulunduğu çok tehlikeli petrol durumunu şu sözcüklerle özetliyordu: "Şok halindeyiz... durum son derece ciddidir." Bu raporun gönderildiği tarihte İngiltere'nin motorin ve benzin stoku sadece beş hafta yetecek kadardı. Kraliyet donanmasının yakıtı için önceden, güvenlik amacı gözetilerek en az yedi aylık bir stok saptanmışsa da, şimdi artık sadece iki aylık stok kalmıştı. Ickes, savaşı sürdürmesi için İngiltere'ye elden gelen her türlü yardımın yapılması gerektiğine inanıyordu. Doğu Yakası'nda petrol tüketimini azaltmanın, böylece buradan artan petrolü geri kalan gemilerle İngiltere'ye göndermenin bir çare olduğunu düşündü. Bu amaçla vakit kaybetmeden ülkenin demiryolu vagonlarını gemilerin yerini alması için Doğu Yakası'na gönderdi. Ayrıca petrol şirketleriyle işbirliği yaparak gönüllü bir tasarruf kampanyası açmıştı. Kampanyanın bir görevi de otoların ön camlarına yapıştırılan "Ben üçte bir oranında daha az gaz tüketiyorum" yazılı ilanlar dağıtmaktı. Kampanya süresince Ickes, benzin istasyonlarını akşam saat 7'de kapatmaya, sabah saat 7'den evvel de açtırmamaya dikkat etti. Ayrıca, yeni bir uygulama yaparak Birinci Dünya Savaşı'nın "Benzinsiz pazarlar" sloganını yeniden gündeme getirmişti. Hatta kendi bakanlığı olan İçişleri Bakanlığı'nda tüm ülkeye örnek olsun diye arabaya binmeme kampanyası bile açtı. Kalben daima bir reformcu olan Ickes bunda ayrıca yan bir yarar da görüyordu. Bunu günlüğünde şöyle açıklar: "Böylece belki genellikle Washington'da park etme koşullarını da düzeltebiliriz." Ne var ki tüm bu önlemlere karşın gönüllü tasarruf programı tam bir fiyaskoyla neticelenecekti. Bunun üzerine Ickes bu defa şirketlerden yarar umarak, şirketleri benzin istasyonlarına verilen benzinde yüzde 10-15 kısıntı yapmaya zorladı.

Ickes'ın yapmadığı ve yapamadığı tek şey, tasarrufa gerek duyuşunun gerçek nedenini açıklamaktı. Gerçek neden Almanlar'ın Atlantik'te uyguladığı denizaltı kampanyasının doğurduğu korkunç sonuçlar ve İngiliz petrol stokunun acıklı durumuydu. Ickes, durumun ciddiyetini alenen duyurduğu takdirde Naziler'in eline çok değerli bir koz vermiş olmaktan korkuyordu. Diğer bir sebep de Amerika'da "yalnızlık" politikasını yeğleyen grubu gereksiz yere kızdırmak istememesidir. Bu nedenlerden ötürü tüm tasarruf programı büyük bir protesto fırtınasına maruz kalmıştı. Bu fırtınanın esas kaynağı Texas'ın politik yönden güçlü bağımsız üreticileriydi. Tasarruf onları bağımsız tankerlere, doğudaki bağımsız petrol rafinerileri ve dağıtımcılara ulaşmaktan men etmiş, demiryolu taşımacılığının çok daha yüksek ücretlerini göğüslemeye mahkûm etmiştir. Sonuçta New Jersey devlet yasası, devletin balıkçılık ve sayfiye yerlerine tehdit oluşturduğu gerekçesiyle tasarruf hareketini kınayan bir karar alıyordu. Basın da ayrıca tepki göstermiş, belli başlı gazete ve dergiler konuya yer vermişti. Amerikalı araba sürücüleri ise araçla yaptıkları gezintilerini gönüllü olarak kısıtlama fikrine bile şiddetle karşı çıkmışlardı.

Alman denizaltılarının neden olduğu kayıplara bir çare olarak sonunda Birleşik Devletler Atlantik'te daha çok devriye gemisi bulundurmaya karar verdi ve Newfounland, Grönland, İzlanda ve Bermuda'da üsler kurdu. Ayrıca, Almanya'nın denizcilik kod'ları İngilizler tarafından çözülmüş-

tü ve bu da konvoylarını gerekli yerlere konuşlandırmada onlara yardımcı oluyordu. Bu ve daha başka faktörler –talebin azalması, Kiralama Yasası ve elli adet tankerin transferi gibi– bir araya gelince İngiltere üzerindeki baskı, geçici de olsa, hafiflemişti. Ne var ki atlatılan tehlike kıl payıyla geçiştirilmişti ve bunu bilenlerin sayısı iki elin on parmağını geçmiyordu. İngiltere gizli servisinin resmi kayıtlarına göre "1941 yılında Alman denizaltı kampanyası son darbeyi indirmekte kıl payıyla başarısızlığa uğramıştı."

Aynı yılın güz mevsimine gelindiğinde, Birleşik Devletler Doğu Kıyısı'nın levazım durumu düzelmişti ve İngiltere'de, petrol durumu da geçici de olsa toparlandığı için, kendisine transfer edilmiş olan tankerleri iade etmişti. Tankerlerin iade edilişi, görünüşe göre hiçbir petrol sıkıntısı yaşanmamış olduğunun göstergesi gibi olduğundan Ickes bir kez daha hem basının hem de Kongre'nin diline dolanıyor, baş hedefi oluyordu. Kongre'nin isteği üzerine özel bir soruşturma komisyonu kuruluyor, Bakan Ickes'ın "petrol sıkıntısını" kendiliğinden icat ettiği iddia ediliyordu. Komisyonun kanaatine göre "Petrol sıkıntısı yoktu, sadece petrol aşırılığında azalma vardı."

Böylece benzin istasyonları hiçbir yakıt sıkıntıları olmadığını bildiren, motorlu araç sürücülerini "depolarını doldurmaya" çağıran ilanlar astılar. Sürücüler de memnuniyetle bu çağrıya cevap verip arabalarına tıka basa benzin doldurdu. Bunlara tanık olan Ickes kendisinin bir aptal gibi gösterilmek istendiğini anlamıştı. Özel bir sohbette öfkeyle "Bundan böyle, insanlar petrol sıkıntısını ta damarlarında hissedinceye kadar hiçbir kısıntı koymamaya kararlıyım" demiştir. Bu konudaki diğer bir tepkisi de şu sözlerinde ifade buluyordu: "Amerikan halkını tehdit eden bir durumda, onları bu durumdan uzak tutmak için bir programa bağlayıp kendi yanınıza çekmenin olanaksız olduğunu anladım." Sözünü bitirirken, halkı ister bir damla, ister bir litre olsun kullanımdan men etmenin kötü bir politika olduğuna da işaret etmişti. O günden sonra Ickes hayatının sonuna kadar bu kararına bağlı kalmış, petrol konusunda hiçbir zaman aşırılığa kaçmamıştır.

Ancak petrol sıkıntısı yine de kökünden çözülmüş değildi. Aynı sorun Almanya'nın 11 Aralık 1941'de Pearl Harbor'dan dört gün sonra Birleşik Devletler'e savaş ilan etmesiyle yeniden gündeme gelecekti. Bu defa Alman denizaltıları hiç vakit kaybetmeden Amerikan kıyı sularında operasyona başlamıştı ve Amerikalı güçlere perişan edici darbeler indiriyordu. Denizaltılarının en öncelikli hedefi, profilinin kolay seçilebilir oluşu yüzünden, petrol tankerleriydi. 1942 yılının Ocak ayında yapılan bir kabine toplantısından sonra Ickes başkana bir uyarıda bulundu. Atlantik'te daha çok tanker batırılacak olursa bunun petrol yönünden, özellikle Kuzeydoğu'da yeni yeni sorunlar yaratacağını söyledi. Tasarruf programı yüzünden üzerine yağdırılan eleştiri yağmurundan hâlâ kırgınlık duyduğu için, koruyucu anlamda hiçbir ön önlem almamaya kararlıydı: "Böyle bir durumun olasılığını evvelden sezerek, önlemek istediğim için geçen sonbaharda yaşadığım cehennem günlerini unutmadım. Bu nedenle bu konu kesinlik kazanıncaya kadar alenen hiçbir şey söylemeyeceğim. Eğer kıtlık durumu gerçekleşirse, bu kıtlığı gidermek için nasıl vesikaya başvuracağımı açıklar, yine gazetelerin baş sayfalarına acıklı öykülerin konusu olurum. Petrol kıtlığı belki de Tanrı'nın bir isteği olarak yorumlanır. Ben de bu arada basiretsizliğimden dolayı övgülere mazhar olurum" diyecekti.

Tümüyle hesaplanacak olduğunda, 1942'nin ilk üç ayı içinde batırılan tanker sayısının, inşa edilen tanker sayısının dört katı olduğu görülür. Görüldüğü kadarıyla Alman denizaltıları bütün kıyı boyunda gayet serbestçe faaliyetteydi. O kadar ki bir gün sekiz tanker batırdıktan sonra, Amerikan sularını terk edip yurda dönmekte olan bir denizaltının kaptanı, tuttuğu savaş günlüğüne büyük bir sevinçle şunları yazıyordu: "Dün gece bu sularda yirmi değil sadece bir denizaltı olmasına teessüf ediyorum. Eğer denizaltı sayısı yirmi olsaydı, eminim ki bunların hepsi bize hedef olurdu."

Batırılan tanker sayısı giderek artmaktaydı. Bu durumda Ickes, 1942 Nisan ayı sonunda yazıyla Roosevelt'e başvurdu ve yardım talep etti. Ne var ki gönderilen yardım, ihtiyacı karşılamak-

tan uzaktı. Tankerlere ve öteki gemilere kıyıda yer bulup kendilerini saklamaları emredildi. İçlerinden imkân bulanlar Cape Cod ve Delaware-Chesapeake kanallarına sığındılar. Birleşik Devletler savaştan evvel denizaltılara karşı savaş hazırlığı yapmayı ihmal ettiği için şimdi buna hazırlıklı değildi. Kıyılardaki Amerikan kentleri denizaltıların kargo gemisi batırma işini daha da kolaylaştırıyordu. Bu kentler geceleri pırıl pırıl ışıklandırıldığından hedef alınan tankerlerin siluetini çok iyi meydana çıkarıyor, böylece pusuda bekleyen denizaltıların hedefe yaklaşmasını kolaylaştırıyordu. Kıyı kentleri içinde en büyük tehlikeyi yaratan Miami idi çünkü, geceleri şehrin önündeki kumsalın altı mil kadar kısmı neon ışığıyla aydınlatılıyordu. Henüz turist sezonu bitmediği için buradaki otellerin sahipleri ile ticaret odası ışıkların karartılmasına itiraz ettiler. Atlantik City gibi kıyının diğer yerlerinde geceleri halk büyük kalabalıklar halinde sahilde toplanır, denizdeki karanlık ufkun birdenbire aydınlanıp kızıla boyanmasını seyrederdi. Bu, bir tankerin daha battığının işaretiydi.

Sonunda, çare olarak bir önlem düşünüldü. Kıyı sahilinin doğu kesiminde geceleri meskenler dışında aydınlatma yasaklandı ve karartma uygulandı. Yöredeki muhafızlar geceleri nöbet tutup mesken içlerinde de aydınlatmanın hafif yapılmasını veya tamamen söndürülmesini sağladılar. Işıklar tamamen söndürülmese bile en azından perdeler mutlaka kapatılmalıydı.

Denizaltı musibetini yok etmek için daha başka önlemler de alınacaktı. Örneğin, Doğu Kıyısı boyunca konvoylar kurulacak ve böylece tankerlerin korunması bir dereceye kadar güvenceye alınacaktı. Ancak asıl etkili önlem tankerlerin taşıdığı petrol miktarını en alt düzeye indirmekle sağlanabilirdi. Nihayet bir gün ortaya yeni bir teklif atılacaktı. Tankerle yapılan sevkıyat yerine alternatif olarak boru hattı yapılması öneriliyordu. Big Inch diye bilinen söz konusu boru hattı o güne kadar düşünülmemiş büyüklükte, işitilmemiş uzunlukta olacak, Texas'tan başlayıp Doğu Kıyısı'na kadar uzanacaktı. Hiç kuşku yok ki boru hattından saatte beş mil hızla devamlı akacak petrol, tankerlerle yapılan deniz taşımacılığından çok daha güvenceli olacak, kat kat ucuza mal olacaktı. Boru hattı projesi ilk teklif edildiği 1941 güz mevsiminde, fazla çelik isteyeceği gerekçesiyle geri çevrildiyse de, Pearl Harbor'dan ve Amerikan sularında tanker batırma olaylarından sonra, bir kez daha, alelacele gündeme gelecekti.

Boru hattı inşaatına 1942 Ağustosu'nda başlandı. Sonuçta meydana gelen eser için İkinci Dünya Savaşı'nın bir harikasıydı denebilir. O güne kadar bu eserin bir benzeri daha yapılmamıştı. Boru hattının yapılmasında tüm inşaat endüstrisi ve petrol taşımacılığı katkıda bulunmuş, klasik yöntemle taşınan petrolün beş katı petrol taşıyan, ülkenin yarısını boylu boyunca dolaşan ve inşaatın gerçekleşmesi için modern tasarımla yapılmış pek çok malzeme gerektiren bu geçiş yolunun gerçekleşmesi için hepsi birden seferber olmuştur. İnşaatın başlamasından sonra bir buçuk yıl içinde, 1943 sonuna kadar Big Inch 1.254 mil uzunluğuyla Doğu Kıyısı'na taşınan tüm ham petrol toplamının yarısını tek başına taşır duruma gelmişti. Bu ara başka bir petrol hattı daha yapılmıştı. Little Inch adı verilen, birincisinden daha uzun olan bu boru hattı 1475 mil uzunluktaydı. 1943 Nisan ayıyla 1944 Mart ayı içinde yapılan bu boru hattı Güneydoğu'dan Doğu Kıyısı'na benzin ve daha başka rafine ürünler taşımak için inşa edilmişti. 1942 yılı başında, Doğu Kıyısı'na taşınan toplam petrolün sadece yüzde 4'ü boru hattıyla taşındığı halde, 1944 sonuna kadar, hem Big Inch hem de Little Inch tamamlanmış olduğu ve devreye sokulduğu için bu rakam taşınan tüm petrolün yüzde 42'sine çıkmıştı.

1942 ilkbaharında Big Inch inşaatı henüz başlamamıştı. Alman denizaltılarına karşı alınan diğer önlemler de pek netice vermiyordu. Bütün bunlardan başka şimdi Müttefikler'in karşısında son derece kararlı ve aynı zamanda hilekâr, soğukkanlı bir hasım olan Amiral Karl Doenitz vardı. Amiral Doenitz Alman denizaltı kuvvetlerinin komutanıydı. Onun için savaşta her şey mubahtı. Emrindeki mürettebata "kimseyi kurtarma – kimseyi esir alma" emrini veren bu komutana göre, giderek büyümekte olan filosunun temel amacı, kendi sözleriyle, "Almanya'nın ne kadar düş-

manı varsa, hepsinin bir araya gelip zayiatı telafi için ortaya koyacağı rakamdan daha çok düşman imha etmekti." Ayrıca, Almanlar'ın son derece önemli iki ayrı avantajı daha vardı. Haberleşmede kullanılan kod'larını değiştirmişler, bu yüzden de İngilizler denizaltılarının sinyallerini çözemez olmuştu. İkinci olarak da, İngiliz-Amerikan konvoylarının hareketini idare eden şifreleri bozmuşlardı. Müttefik gemileri üzerinde bu şifre bozma olayı çok büyük kayıplara neden olmuştur. Şimdi bu yüzden Müttefikler bir kez daha büyük korkuları ile karşı karşıyaydılar. Bu, İngiltere'ye gönderilmesi mutlaka gerekli olan petrolü Batı Yarımküresi'nden geçirme olasılığıydı.

Atlantik Savaşı özellikle 1942'nin ikinci yarısında çok daha tehlikeli cereyan etmiştir. Bu aşamada Alman filosuna daha geliştirilmiş, daha büyük denizaltılar eklenmişti. Teknelerin seyir sürati, derinlikteki operasyon kabiliyeti, gelişmiş haberleşme sistemi eski teknelerinkinden çok daha üstündü. Ayrıca denizaltılar İngiltere'nin şifreli konvoy sinyallerinin birçoğunu okuyabilecek kapasitedeydi. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Amiral Doenitz bir şey daha yapmış, Milchkuhs (sütveren inek) dedikleri büyük sualtı ikmal gemilerini devreye sokmuştu. Bu gemiler denizaltılara hem mazot hem de taze gıda veriyordu. Bütün bunlar doğal olarak Müttefikler'in denizdeki kaybını olağanüstü büyütmüştü. İngiltere'nin ikmal durumu da aydan aya kötüleşmekteydi. Kendi hesabına, Birleşik Devletler 1942'de tonaj toplamının dörtte birini kaybetmiştir. Petrol stokları da İngiltere'de güvenlik için gerekli olan miktarın çok altına düşmüştü ve Londra ileride çok daha büyük petrol talepleri yapmak zorunda kalacaktı. Gerek Kuzey Afrika'da petrole ihtiyacı olduğu için ve gerekse Müttefikler'in Avrupa'yı işgal projesinin gerçekleşme olasılığı yüzünden İngiltere'nin petrol ihtiyacı giderek büyüyordu. Bu ara, Stalin de rahat durmuyor, giderek artan petrol taleplerinde bulunuyor ve bu konuda ısrar ediyordu.

Aralık ayı ortalarında Churchill'e gemilerde kullanılan mazot stokundan sadece iki ay yetecek kadar mazot kaldığı, bir de acil durumlar için yedekte çok az bir şey bırakıldığı bildirildi. Churchill bunu öğrendiğinde kısa bir yorumla yetinerek "Bu hiç de iyiye benzemiyor" diyecekti. Transatlantik denizciliğini korumak için bu defa donanmaya bağlı gemiler çok ince bir çizgi halinde sıraya dizilecekti. Konuyu konuşmak üzere Ocak ayında Churchill, İngiliz Genelkurmay Başkanı, Roosevelt ve diğer Amerikalı yetkililerle görüşmek üzere İngiltere'den ayrılıp Kazablanka'ya gitti. Çok ateşli geçen konuşmaların temel konusu Avrupa topraklarının işgaliydi. Ancak, tartışmaya katılanların tümü bir konuda tamamen ittifak halindeydi. Bu konu İmparatorluk Genelkurmay Başkanı General Alan Brooke tarafından şöyle özetleniyordu: "Denizcilikteki noksanımız bize yöneltilen bütün taarruz operasyonlarında düşmanın öldürücü üstünlüğüne neden oldu. Denizaltı belasını başarıyla def edemezsek savaşı kaybetmemiz olasıdır."

1943 yılında Müttefikler'in birinci öncelik tanıyarak ele aldığı konu Alman denizaltılarının yenilgiye uğratılması olduğu halde, yine de durum, herhangi olumlu bir gelişme sağlanmadığını gösteriyordu. Aynı yılın ilkbaharında, İngiltere'nin petrol stokları artık en alt düzeye inmişti. Mart ayında, yine sınırsız bir pervasızlıkla Alman denizaltıları 108 gemi daha batıracaktı. Artık Atlantik, düşman denizaltılarıyla o denli sarılmıştı ki kaçış olanaksız olmuştu. İngiltere Amiralliği bu dönem için yayınladığı raporda durumu şöyle tanımlar: "Almanlar 1943 Martı'nın ilk yirmi gününe gelinceye kadar, Yeni Dünya ile Eski Dünya arasındaki haberleşmeyi tahrip noktasına hiçbir zaman bu derece yaklaşmamıştı."

Evet, martın ilk yirmi gününde manzara buydu. Ne var ki mart sonunda durum değişecekti, hem de tam zamanında ve çok dramatik bir hızla! Önce dengede kesin fakat kolayca fark edilmeyen bir değişme oldu. Müttefikler yeni Alman denizaltı kodlarını tamamen çözdüler ve aynı zamanda kendi konvoy şifrelerini Almanya için çözülmez hale getirmeyi başardılar. İkinci olarak İngilizler ve Amerikalılar kendi konvoy sistemlerine yeni, koordineli, karşı taarruz yeteneği içeren sistemler eklediler. Bu sistemler denizaltılara taarruz edecek şekilde dizayn edilmiş "dayanışma grupları" içeriyordu. Ayrıca Müttefikler radarlarını da geliştirmişti. Yaptıkları diğer bir ye-

nilik de yeni geliştirdikleri uzun menzilli uçaklardı. Bu uçaklar sayesinde, nihayet, Atlantik'in daha önce girilemez yerlerine hava koruması sağlamak mümkün olmuştu. Böylece artık tablo birdenbire Müttefikler'in lehine dönmüştü. Sadece Mayıs 1943'te denizaltılarının yüzde 30'u denizde tahrip edilmiştir. Amiral Doenitz, dersini almış olarak Hitler'e şu raporu gönderecekti: "Denizaltı savaşında en bunalımlı günleri yaşıyoruz. Düşman, yeni geliştirdiği yer tespit cihazlarıyla döğüşü imkânsız yapıyor ve bize çok ağır kayıplar verdiriyor." 24 Mayıs'ta Doenitz denizaltılarına daha güvenli bölgelere çekilme emri veriyordu. O gün kendisi inkâr ettiyse de, Kuzey Atlantik'te denizaltı savaşının durdurulmasını istemiştir. Artık Müttefik konvoyları –yaşamsal değerdeki petrol, diğer malzeme ve kuvvetlerle– Atlantik Okyanusu'nu nispeten daha güvenle geçebiliyordu. Sonunda teknik yaratıcılık, örgütlenme, yeni taktikler ve hepsinden öte –sebat– bir araya gelmiş, Amerika'dan Avrupa ve Sovyetler Birliği'ne bol petrol akımını mümkün kılmıştı.

Şimdi Hitler'in Avrupa'daki kalesine yapılacak ikili saldırıya geçmenin yolu açılmıştı. Kırk beş ay süren öldürücü savaş ve onca tehlikeden sonra, nihayet Atlantik Savaşı sona ermişti.

Evdeki İteleme

Savaş süresince denizde petrol naklinin güvenceyle yapılması, en önemle gözetilen hususlu. Ancak Ickes bununla yetinmemiş, Birleşik Devletler'de petrol üretiminin artırılması için bu süreç içinde candan çaba göstermiştir. Petrol Koordinatörlüğü'nden Savaş Petrol Başkanlığı'na getirildikten sonra çok daha nüfuzlu duruma gelmişti. İçişleri Bakanlığı görevi de halen üzerinde olduğundan otorite açısından erişilmez güçteydi. Ne var ki bu güç hiç de sanıldığı kadar "mutlak" değildi. Petrol endüstrisi konusunda söz sahibi olan ve o veya bu şekilde fikir bildirmeye yetkili kırk kadar Federal Kurum vardı. Ickes'ın Petrol Başkanlığı (PAW adıyla anılır) bu kurumların birçoğuyla devamlı çatışma halindeydi. Bunlar içinde saymaya değer olanlar özellikle çelik ve diğer malzemelerin tahsisinden sorumlu Savaş Üretim Kurulu, fiyatları saptayan Fiyat Saptama İdaresi ve tankerlerin kontrolünden sorumlu Savaş Denizcilik İdaresi'dir. Ickes kendisine rakip olan bu petrol çarlarını ve öteki savaş kurumlarını susturması ve kendi otoritesine işlerlik kazandırması için birçok kere Roosevelt'e başvurmuştu.

Ickes'ın canını sıkan başka bir konu da Amerikan askeri kesiminden gelmekteydi. Bu kesim Ickes'ın ileriye yönelik PAW ihtiyaçlarına ayrıntılı olarak katılma konusunda isteksizdi. Askeri kesimin bu tereddüdünü gözleyen ve Londra'ya rapor eden İngilizler'se gördüklerinden şaşkınlık içindeydi. Ancak, bunun çok basit bir sebebi vardı; Amerikan askeri kesimi ileriye dönük projelerin gizli tutulacağı konusunda sivillere güvenmiyordu. Kanılarına göre ileriye yönelik bu ihtiyaçlar açığa çıkacak olduğunda, planların da anlaşılması işten bile değildi. Bu çatışmaların ortasında kalan Ickes, biraz da gıptayla İngilizler'in uyguladığı sistemi düşünmekten kendini alamamıştı. Bunu şu sözlerle açıklamıştır: "Her türlü petrol sorununda İngiliz hükümeti –Parlamentosuyla, idaresiyle, petrol şirketleri ve basınıyla– tam bir beraberlik içinde oluyor. Burada ise, tam aksine, herkes birbirinin tepesinde. Hiçbir birlik ve beraberlik yok. İngilizler bunu biliyor. Bilmemeleri imkânsızdır. Kongre bu sorunu devamlı inceliyor."

Bütün bu pürüzlere karşın, yine de PAW, tedricen de olsa, hükümetle petrol endüstrisi arasında sağlam bir bağ kurmayı başaracaktı. Adalet Bakanlığı'ndan antitröst muafiyeti istedi. Bu, petrol şirketlerinin birbiri ile iletişim kurması ve üretim ve rezervlerini koordine edebilmeleri için yaşamsal önemdeydi. Adalet Bakanlığı antitröst yasasının kaldırılmasına, büyük öncü şirketlerle hâlâ davalı olması nedeniyle önceleri karşı çıktıysa da, Beyaz Saray'ın baskısı üzerine "affedici" ve "anlayışlı" olmaya karar vererek muafiyeti kabul etti. Bu karar üzerine PAW'daki yönetim ve teknik kadro elemanlarının dörtte üçü PAW'dan ayrılacak ve bu da hiç şüphesiz Ickes'a yöneltilen eleştirileri büsbütün kızıştıracaktı. Ickes bu eleştiriden yılmamıştır. Devamlı olarak petrol işin-

de işin nasıl yapılacağını bilen yetenekli insanlara ihtiyaç olduğunu söylemiş ve bunda ısrar etmiştir. Bu arada PAW birtakım milli ve yöresel komitelerin ve ayrıca petrol endüstrisi yönetici ve idaresinin kapı dışarı ettiği birtakım adamların da hücumuna uğramıştı. Şimdi artık gözle görünen iki-yönlü bir haberleşme sistemi vardı ve petrolle ilgili işlemler bu sistemler aracılığıyla yönetiliyor ve denetleniyordu.

Genel anlamda alındığında, PAW'u destekleyen geniş bir çevrenin var olduğu bir gerçekti. Bunlar, savaş için petrolün ne denli yaşamsal olduğunun bilincine varmış kişilerdi ve sayıları arttıkça PAW'ın misyonu da giderek daha fazla destek görüyordu. Bu olumlu duruma rağmen yine de tüm petrol sisteminin sık sık kıtlığın eşiğine geldiği olmuştur. Sözgelimi 1944 Şubat ayında, bir gün New York rezervlerinde sadece iki günlük mazot kalmıştı. Yine de her seferinde, PAW ile acil koordinasyon kurarak harekete geçilmiş, hiçbir zaman gerçek anlamda tam bir kıtlık yaşanmamıştır. Özellikle sistemin ne büyük güçlüklerle çalıştırılmış olduğu göz önüne alınırsa bu gerçekten dikkate değer bir husustur.

Sistemin başarılı oluşundaki temel faktör ham petrole ulaşılmış olmasından kaynaklanmıştır. Birleşik Devletler savaşa çok büyük bir üretim kapasitesiyle girmişti. Ancak askeri kesimden gelen talebin ne derece yüksek olabileceğini, ya da savaşın ne kadar süreceğini kuşku yok ki kimse bilemezdi. Ayrıca zaman ilerledikçe ilgililer, Amerika'nın petrol rezervi konusunda daha da endişeli olmaya başlıyordu. Rahat olmak veya çok fazla güven duymak için de ortada bir sebep yoktu. Bu düşüncelerle PAW, üretimi artırmaya ve kapasitesini koruyup genişletmeye yöneldi. Petrolcüleri geliştirilmiş petrol mühendisliği metotlarına yönlendirmede kullanılan "sondaj" gereçlerini bu kişilere tahsis etmek veya tam aksine vermemek yetkisine sahip olan PAW gerektiğinde bu yetkisini kullanmıştır. Petrol aramacılığını teşvik amacıyla, arayıcıların sondaj masraflarını vergiden düşürmeyi de başarmıştır.

Üretim açısından PAW'un karşılaştığı en büyük mücadele Fiyat Saptama İdaresi'ni, fiyatları yükseltmeye ikna etmede olmuştur. Ickes'a göre fiyatın yükselmesiyle arama ve üretim faaliyetleri artacaktı. Bu mücadelede PAW sadece kısmi bir başarı sağlamıştır. California petrolünün fiyatını yükseltebilmiş, böylece üretimi Birleşik Devletler donanmasının Pasifik'teki gereksinimini karşılayacak düzeye getirmiştir. Günde on varilden daha az üretim veren kuyularda da başarılı olmuştu. Ancak genel anlamda, Fiyat Saptama İdaresi enflasyon korkusuyla Ickes'ın istediği petrol taşımacılığı fiyatında resmi tavan olan 1,19 dolara ilave olarak ayrıca otuz beş sentlik bir artışa karşı çıkmıştır. Fiyatlar üzerinde sürüp giden bu çatışma tahmin edilebileceği gibi petrol endüstrisinin gözünde Fiyat Saptama İdaresi'ni bir hayli sevimsiz kılmıştı. Öyle ki petrol endüstrisi sözcülerinden biri bu idareyi "komünist giysili" ilan edecekti. Ortada dönen şikâyetler ne olursa olsun, yine de Amerika'nın topyekûn üretim tablosu gayet iyi idi. 1940 yılının günlük 3,7 milyon variline karşı 1945'te günlük üretim 4,7 milyon varil olmuş, diğer bir anlatımla yüzde 30 artmıştı. 1940 yılında, normal üretim üstünde 1 milyon varil kapasitelik fazla üretim alınacağı tahmin edilmiş, sonunda Birleşik Devletler bütün rezervi kullanmaya çağrılmıştı. Bunu yapmak göründüğünden çok daha zordu, çünkü petrol yataklarındaki işçiler kuyulardaki bütün vanaları açıp petrol geldiğini görüyordu. Üretim kapasitesi düşmüştü. Ayrıca mevcut kuyular da doğal olarak verimden düşmüştü. Bu sebepten endüstrinin çok çalışıp üretimi yükseltmesi ve sonra da o düzeyde tutması artık zorunlu olmuştu. Üretimin sabit kalabilmesi için de yüksek düzeyde arama yapmak gerekiyordu. Sonuç olarak 1941 Aralık ayıyla 1945 Ağustos ayı arasında Birleşik Devletler'le Müttefikler'in yaklaşık 7 trilyon varil petrol tükettiği, bunun 6 trilyonunun Birleşik Devletler'den geldiği söylenebilir. Savaş içinde elde ettiği üretim ise, 1941'de Albay Drake'in kuyusundan bu yana Birleşik Devletler'de üretilen tüm petrolün dörtte biriydi. Bu olumlu tabloya karşın yine de Müttefikler'in hepsi birden Amerika'dan istediklerinden daha çok petrol talep etmiş olsalardı, mevcut kaynaklar bir hayli zorlanmış olacaktı.

Vesika Sistemi – Yan Kapı Aralığından

Petrol konusunun Birleşik Devletler'de diğer bir yüzü de tüketimdi ve en büyük siyasi çatışmalar da bu tüketim yüzünden olmuştur. Endüstri alanındaki kullanımcıları petrolden kömüre geçmeye ikna için çeşitli kişiler gayret göstermiştir. Evlerini mazotla ısıtanlardan ısı düzeyini gündüzleri yirmi, geceleri on iki derecede tutmaları istenmişti. Başkan Roosevelt ise o günlerde pek az kullanımda olan Amerika'nın doğal gaz kaynaklarına şahsen ilgi gösteriyordu. Hatta bu konuda 1947 yılında Ickes'a şunları yazmıştır: "Bana söylendiğine göre ülkenin batısında ve güneybatısında bol miktarda doğal gaz içeren birçok yatak var. Bugüne kadar hiç petrol vermeyen bu yataklar doğal gaz yönünden zengin fakat tembelliğe terk edilmiş ve kullanılmayı bekliyor. Bu denli ihmal ediliş sebebi çok uzak oluşu yüzünden boru hattıyla kütlelere ulaştırılrna zorluğundan olsa gerek." Evet Başkan doğal gazla ilgileniyordu, ancak yine de çekişmenin odak noktası benzindi. Benzin tüketimini azaltmak artık milli bir dava olmuştu ve bu konuda yardımcı olmak isteyenlerin zaman zaman olmayacak davranışlarda bulunduğu da görülüyordu. Bunlardan Bea Kyle adında gözü pek bir kadının New Jersey'deki Palisades Sirki'nde kurallara bağlılığını göstermek için yaptığı akrobatik numara gerçekten ilginçti. 1942 yılında çalışma tarzını anlatmak için Harold Ickes'a yazdığı mektupta Bea Kyle öyküsünü şöyle anlatıyordu: "Önce vücuduma benzin sürüyorum. Sonra içinde su olan taşınabilir bir varilin içine benzin dökülüyor. Daha sonra bunların her ikisi de ateşleniyor ve ben alevler içinde yanan varilin içine dalış yapıyorum." Bu kadının Ickes'a yazma nedeni seksen ayaklık dalışının ne kadar ilginç olduğunu göstermek ve bu konuda Başkan'ın desteğini sağlamaktı. Böylece bu numaranın benzin tüketimindeki tasarruf ihtiyacına karşın programda tutulmasının mümkün olacağını düşünmüştü.

Bea Kyle'ın bu mektubu Ickes'ın yaverlerinden biri aracılığıyla yanıtlanmıştı. Mektupta şu satırlar vardı: "Dalış numaranız gerçekten olağanüstü. Ancak öyle sanıyorum ki bu numaranın değerinden hiçbir şey düşürmeden aynı başarıyı biraz daha az benzin tüketerek de yapabilirsiniz veya bu mümkün değilse dalış sayınızı biraz azaltıp yine de aynı sonucu alabilirsiniz. Böylece tüketiminiz de genel olarak vatandaşlara önerilmiş olan düzeye iner."

Evet Bea Kyle'ın öyküsü buydu. Ne var ki Bea Kyle'ların sayısı fazla değildi. Son otuz yıldan beri vatandaşlar doğdukları andan başlayarak benzini kendilerine verilmiş bir hak olarak görmeye alışkındı. Bu yüzden de mecbur edilmedikçe vazgeçmek niyetinde değillerdi. Sonunda 1942 ilkbaharında zorunlu olarak bu yolda ilk adımlar atıldı. Önce otomobil yarışlarında benzin kullanımı kesin olarak yasaklandı. Sonra da, mayıs ayında Doğu Kıyısı'nda vesika uygulamasına gidildi. Bu önce benzin istasyonlarında, yemek fişleri gibi kart zımbalama işleminin kaldırılması şeklinde yapıldı. Kart yerine kupon kullanımına gidildi. Bu yeni sistem her yandan ağır eleştirilerle karşılanmıştı. Bu ara Florida valisi telefonla Ickes'ı arayıp, turistleri kaçırmamak için vesika uygulamasını ertelemesini isteyecekti. Doğu Kıyısı'nda yaşayan, lojistik ve petrol taşımacılığı sorunlarından anlamayan bir sürü insan, ülkenin her yanında ağzına kadar dolu variller olduğunu "kesin olarak bildiklerini" iddia ediyordu. Bu protestolar karşısında Roosevelt vesika sistemini yaygınlaştırıp ülke çapında uygulatmada tereddüde düşmüştü. Batının geniş, açık arazisinde nakliye aracı olarak otomobil yerine kullanılacak başka seçenek yoktu.

Sonunda Roosevelt idaresi, ülke çapında vesika uygulaması için bir yol bulmuştu. Bu işi ön kapı yerine, yan kapıdan lastik aracılığıyla yapacaktı. Japonlar'ın Doğu Hint Adaları'nı ve Malaya'yı ele geçirmesi, Birleşik Devletler'e yapılan doğal lastik ihracatını yüzde 90 azaltmıştı. Sentetik lastik programıysa henüz başlamamıştı. Bunun sonucunda Birleşik Devletler tam bir "lastik krizinin" pençesindeydi. Benzini vesikaya bağlamakla ve böylece sürücülük faaliyetini kısıtlamakla, sivil kesimden gelen otomobil lastiği talebi azalacaktı. Bu yolla, sivil halkın kullanmadığı lastik rezervi silahlı kuvvetlere gidebilirdi. Böylece, neticede, lastik üzerine vesika uygulama adıyla aslında benzin vesikalanmış olacaktı. Bu kararın alınmasından sonra Roosevelt olağanüstü saygın üyelerden

oluşan bir komisyonu bu fikri Kongre'ye ve kamuoyuna "satmakla" görevlendirdi. Kongre üyelerinden ikisi Harvard Üniversitesi rektörü ile Massachusetts Teknoloji Enstitüsü başkanıydı. Kongre başkanlığına da çok duyarlı ve muhterem bir zat olan Bernard Baruch atanmıştı.

Halkla ilişkiler konusunun ağırlıkta olduğu bu görev için Baruch'dan daha uygun biri olamazdı. Washington, Bernard Baruch'u atarken bu saygın kişiye fevkalade ciddi bir görev yüklediğini düşünüyordu. Bir kere Baruch eşsiz prestijiyle tanınmış biriydi. I. Dünya Savaşı'nın büyük endüstri seferberi olarak ün yapmış bu Wall Street milyoneri şimdi devlet başkanlarına ve ülkenin yarı resmi yaşlı devlet adamlarına danışmanlık yapmaktaydı. O günlerde ülkede baş fiyat kontrolcüsü olan ve görevi gereği zaman zaman Baruch'la ihtilafa düşen John Kenneth Galbraith, Baruch için sonradan şunları söyleyecekti: "Baruch evrensel saygıya mazhar olmuş kişiydi. O günlerde özel kişilere duyulan şüphecilik çok yaygınlaşmış, adeta zorunlu olmuştu." Bu şüpheciliğin zaman zaman Beyaz Saray'daki oval çalışma odasında ve Baruch'u komisyon başkanlığına getirmiş adama kadar uzandığı olurdu.

Yine de, siyasi taktik gerektiren bu işi ancak Baruch yapabilirdi. Önce, fildişi kulelerinde yaşayan komisyon üyelerine, iki üniversite rektörüne, ilk pratik sorun olan Kongre'yle şahsen kendisinin uğraşacağını söyledi: "Bırakın da senatörlerle ve tepede yaşayan zevatla ben meşgul olayım. Onlar benim arkadaşlarım" diyecek, sonra da sözlerine şunları ekleyecekti: "Bugünlerde onlara bir akşam yemeği veririm." Kongre üyelerinden birçoğu Baruch'un yalnız arkadaşı değil, zamanın âdeti gereği evinde verilen yemeklerin müdavimi olan kişilerdi. Bu defa da Baruch'un davetine katılacak ve sonunda basiretli görüşüyle hep birlikte ikna olup, önerisini kabul edeceklerdi. Bu strateji tahmin edildiği gibi beklenen sonucu vermişti. 1942 Eylülü'nde Baruch Komisyonu, lastik sorununa çözüm olarak, benzine "ülke çapında" vesika koyulmasını içtenlikle tavsiye edecekti. Ne var ki bu plan 1942 Kongre seçimlerinin sonuna kadar uygulanmamıştır. Yeni sisteme batılı yüz Kongre üyesinden protesto gelmişti. Büyük olasılıkla bu kişiler akşam yemeğine davet edilmemiş olanlardı.

Vesika uygulaması daha başka önlemlerle de desteklenmiştir. Örneğin, hız limiti saatte otuz beş mille kısıtlanmıştı. Ayrıca, 1943 Ocak ayında "gereksiz sürücülük" yasaklanmış, bu da daha büyük protestolara neden olmuştu. Sonunda "gereksiz sürücülük" teriminden ne anlaşıldığını hiç kimse doğru dürüst anlatamadığından bu konudaki yasaklama birkaç ay içinde kaldırıldı. Vesika sistemi petrol tahsisatını, araç ve sürücünün ihtiyaç ve fonksiyonunu göz önüne alarak, beş ayrı grupta yapıyordu. Otomobillerinin kelebek camına alfabetik etiket yapıştırılmış sürücüler araba kullanmaları gerekli sürücülerden sayılıyordu ki bunlar şanslı kişilerdi. En şanslı sürücülerse x işareti taşıyan doktorlar, din adamları, bazı onarım personeli ve memurlardı. Bu kişilerin benzin satın alma hakkı sınırsızdı. Tahsis sisteminde daha aşağı kategorilerde sınıflandırılanlar önemsiz kişi sayıldıkları düşüncesiyle belki biraz utanç duymuşlardı. A vesikası diye bilinen "temel" vesika –ki halkın çoğunluğuna bu veriliyordu– rezerv bulunması kaydıyla ve bölgeye göre herkese eşit oranda, haftada bir buçuk iki ile dört galon arasında tahsis edilmişti. Bu sistem, Doğu Kıyısı'nın büyük kentlerinde karaborsacılığa yol açmıştır. Hem yasal hem de sahte kuponlarda karaborsacılık almış yürümüştü. Buna rağmen sistem sayesinde sivil kesimin kullandığı benzinde hissedilir bir düşüş gözlenmişti. 1943 yılında her yolcu taşıyan aracın ortalama tüketimi, 1941 yılındaki tüketime göre, yüzde 30 düşüş göstermiştir. Demek ki Ickes haklı çıkmıştı; gönüllü olarak kısıtlama yapmaya yanaşmayan Amerikalılar, benzinin de tıpkı şeker, tereyağı ve et gibi kısıtlanmasına göz yummuş, benzinde de öteki maddelerdeki gibi vesikaya bağlanmayı kabul etmişti. Halkın sık sık söylediği gibi "ne de olsa savaştaydılar."

Birleşik Devletler'de petrolün organizasyon ve tüketim konusu ülkenin bağlı olduğu çok daha büyük uluslararası sistemin sadece bir parçasıydı. Bu büyük sistem Birleşik Devletler'le İngiltere tarafından planlanmıştı ve ortaklaşa yürütülüyordu. Bu sistem, ham petrolü Amerika'nın gü-

neybatısından alan, rafine edip gemi ve tankla kuzeydoğuya sevk eden veya sonradan boru hattıyla Atlantik'i geçirip gideceği hedefe ulaştığından emin olmak durumunda olan bir sistemdi. Hedef İngiltere'deki hava üslerinin depolama tankları olduğu kadar sınırda savaşan Müttefikler'e ait beşer galonluk kaplar da olabilirdi. Hatta Sovyetler Birliği'nin Barents Denizi'ndeki limanları Murmanks ve Archangel'deki demiryolu tank vagonları da olabilirdi. İhmal edilmemesi gereken, acil ilgi bekleyen başka bir konu da Pasifik Okyanusu'ydu. Burada da ikmal için Atlantik'teki sıranın izlenmesi, aynı işlerin bu defa batıya doğru hareketle yapılması gerekiyordu. Amerikalılar ve İngilizler bu çok zor sistemi birçok resmi ve gayri resmi ayarlamalar yapmak suretiyle başarmışlardır. İkisi birlikte bir prensip üzerinde anlaşmışlardı. Savaşın her aşamasında askeri kuvvetler ve hava kuvvetlerinin tüm ikmal sorumluluğu, bu sorumluluğu yüklenmiş devlet hangisiyse ona ait olacaktı ve bu devlet yalnız kendi ülkesine değil, öteki ülkeye karşı da aynı derecede tam sorumlu olacaktı. Bu prensip uyarınca, İngiltere ve Ortadoğu'da Amerikalılar'ın yakıt tanklarını İngilizler; Pasifik ve Kuzey Afrika'da, 1942 Müttefik işgalinden sonra, bütün askeri kuvvetlerin yakıt tanklarını Birleşik Devletler doldurmuştur.

Kabul edileceği gibi dünya çapında sürdürülen böyle bir savaşın koordinasyon sorunları çok büyük olacaktı. Tahsisat yapılacağı zaman bunu birbiriyle sıcak mücadele halinde olan Avrupa, Kuzey Afrika, Pasifik arasında ve Amerika'da yurtiçinde, bir öncelik tanıyarak yapmak gerekiyordu. Atlantik ve Pasifik ve Birleşik Devletler'in Doğu Kıyısı birbirleriyle yarış edercesine taleplerde bulunuyordu. Bu talepleri yerine ulaştırmak için de ayrıca tankerler gerekiyordu. Nakliye ve petrol arzının birbirine denk getirilmesi de önemliydi ve bu sebepten devamlı olarak pahalıya mal olan karışıklıklar oluyordu. Bazen tankerlerin limanlara ulaşmasından sonra malzemenin henüz gelmediği oluyordu. Bazen de bunun tersi oluyor, malzeme ulaştığı halde tanker gelmiyordu. Evet, bütün bu sorunların zor olması ve birçok çekişmelere neden olmasına karşın, sistem Müttefikler açısından fevkalade yararlı olmuştur.

Yeni Buluşlar

II. Dünya Savaşı'ndan evvel Amerikan askeri gücü, petrol konusunun herhangi büyük bir sorun yaratabileceğini hiç hesaba katmamıştı. Ordunun ne kadar petrol kullanıldığı konusunda bilgisi olmadığı gibi herhangi bir kayıt da tutulmamıştı. İnsanlar Birinci Dünya Savaşı'yla İkinci Dünya Savaşı arasında kıyaslamalar yapıyor, II. Dünya Savaşı'nın esasta birinciden çok farklı olacağına dair kırık dökük bir şeyler söylüyordu, o kadar. İlk savaş statik bir savaştı. İkincisi ise bir hareket savaşıydı. (Savaşın en karanlık günlerinde, Churchill onuruna verilen bir ziyafette Stalin'in yapmış olduğu bir harekete değinmek yerinde olur. Bu ziyafette Stalin şerefe kadeh kaldırarak ve konuklardan da aynı şeyi isteyerek şöyle demiştir: "Bu bir makine ve oktan savaşıdır. Kadehimi Amerikan oto sanayiine ve Amerikan petrol endüstrisine kaldırarak içiyorum.") Demek ki, bir hareket ve makine savaşı olan II. Dünya Savaşı aynı zamanda çok daha fazla petrol tüketen bir savaş olmaya adaydı. Tüketimin dorukta olduğu noktada II. Dünya Savaşı'nda, Avrupa'daki Amerikan kuvvetleri I. Dünya Savaşı'ndakinden yüz kat fazla benzin tüketmişti. I. Dünya Savaşı'nda normal bir Amerikan tümeni 4.000 beygirgücü kullandığı halde II. Dünya Savaşı'nda 187.000 beygir gücü kullanmıştır.

Ancak 1942'de Kuzey Afrika'nın işgal planı gündeme geldiğinde ordu gözünü açmış ve petrol faktörünün tam anlamını kavramıştır. O günden sonra da önlem olarak, merkezi, disiplinli bir petrol organizasyonu kurulmuştur. Artık ordu bu işin ciddiyetini kavramıştı. Ne de olsa, savaş sırasında Birleşik Devletler'den sevk edilen malzeme toplamının yaklaşık yarısı petrolden oluşmuştu. Karargâh komutanları bir hesap yapmış, Amerikalı bir asker savaşmak için denizaşırı ülkelere gittiğinde, onu desteklemek için otuz beş kilo ikmal malzemesi ve donanıma ihtiyaç olduğunu ve bunun yarısının petrol ürünleri olduğunu saptamıştı.

Ordunun yeni kurmuş olduğu petrol organizasyonu petrol kullanımını kolaylaştırmak için bir seri yenilikler yapıyordu. Bunlardan biri de özellikle her türlü amaç için kullanılan motor yakıtı ile dizel yakıtının standardizasyonuydu. Bunun için özel, taşınır bir boru hattı sistemi icat edilmiş, Shell'in geliştirdiği bu sisteme savaş yerinde, petrolün öne doğru hareketini sağlayan pompalar takılmıştı. Böylece petrol kamyon yerine bu sistemle taşınabiliyordu. Ancak, yapılan icatlar arasında en önemli olanlardan biri her an için gerekli beş galonluk benzin kabıdır. Günün birinde ordu, kullanılan on galonluk kapların kullanışsız ve bir kişi tarafından taşınamayacak kadar ağır olduğunu anlamıştı. Almanlar ise beş galonluk kap kullanmaktaydı. Sonunda Amerikalılar daha kolay idare edilebilen tip kap imali için araştırma yaptılar ve İngilizler'le ortaklaşa, Almanlar'dan ele geçmiş kap dizaynını örnek alarak, beş galonluk yeni bir dizayn yaptılar. Bu konuda Almanlar'a olan şükranlarını ifade etmek için yaptıkları kaplara onları anımsatan "börek kabı" ya da "reçel kabı" gibi komik isimler taktılar. Gerçi Amerikalılar örnek olarak Alman dizaynından esinlenmişti; ancak bu dizayna motora kir girmesini engelleyen bir boru takmayı da onlar düşünmüştü. Alman dizaynında huni kullanıldığı için, araç motoruna benzinle birlikte toz da giriyordu. Amerikalılar'sa bu parça yerine boru sistemini kullanmıştı.

Savaşta yaşanmış en büyük teknik düş kırıklıklarından biri, "Okyanus Altı Boru Hattı" anlamına gelen PLUTO'dur. Bu sualtı boru hattı sistemi Manş Denizi İngiliz kesimini Fransız kesimine bağlamak için dizayn edilmişti. Amaç, Batı Avrupa istilasından sonra Fransa yoluyla Almanya'ya girmesi tasarlanan Müttefikler'in bu ilerleme sırasındaki yakıt ihtiyacının yarısını bu yolla sağlamaktı. Boru hattı inşası tamamlanmış ancak ortaya hattın tesisiyle ilgili ciddi teknik sorunlar çıkmıştı. Sonuç olarak, istiladan sonraki kritik yıllar sürecinde PLUTO içinden geçirilen petrol miktarı hiç denecek kadar az olmuştur. Ortalama olarak 1944 Haziranı'nın D günü ile 1944 Ekimi'ne kadar, PLUTO içinden günde sadece 150 varil petrol geçmiştir.

Müttefikler'in yakıt aktarımı açısından başardıkları belki de en çarpıcı örnek 100 oktanlık havacılık benzininin taşınmasıdır. 1930'lu yılların başında ve ortalarında, daha çok Hollanda'daki ve Amerika'daki Shell araştırmacılarının geliştirdiği 100 oktanlık havacılık benzini birçok alanda son derece yarar sağlamıştır. Bu icat daha yüksek sürat, daha çok güç, daha çabuk havalandırma, daha uzun menzil, daha çok manevra yeteneğiyle havacılıkta, alışılmış 75 veya 87 oktanlıktan çok daha üstün performans sağlamıştır. Yapılan testler 100 oktanlık benzinin güncel yakıtlar karşısında yüzde 15 ila yüzde 30 daha büyük beygir gücünde olduğu için de daha uzun menzilli uçaklar yapılmasını mümkün kıldığını kanıtlamıştı. Savaş tam anlamıyla başlamadan evvel, çok daha pahalı olan yakıtın sürüleceği belli başlı bir pazar yoktu ve o günkü pazar yokluğunda, başta Shell ve sonra da Jersey olmak üzere, bazı şirketler 100 oktanlık projeye çok büyük riskleri göze alarak önemli yatırımlar yapmıştı. Shell Şirketi imal ettiği 100 oktanlık benzinin çoğunu depo edecekti.

Ancak savaşın aniden gelmesiyle böyle bir pazarın hem de önemli bir pazarın mevcut olduğu ortaya çıkmıştır. 100 oktanlık benzinin sağladığı yararlar 1940 yılındaki İngiltere savaşında 100 oktan güçlü İngiliz Spitfire'ların 87 oktanlık benzinle çalışan 109'luk Messerschmitt'lere karşı sağladığı üstün başarıyla kanıtlanmıştır. Bu ölüm kalım hava savaşında İngiltere'nin kıl payı kazandığı zaferi 100 oktanlık benzine bağlayanlar bile olmuştu. Ancak, benzinin bu yüksek performanslı yakıta çevrilmesi için özel ve pahalı bazı arıtma tesisleri gerekiyordu. Ayrıca ortada çok az 100 oktanlık benzin vardı. Önce üretim için hedefler saptandı. Sonra bu hedefler birçok kere değiştirildi ve her seferinde daha yüksek düzeylere çıkarıldı. Az miktarda mevcut olan 100 oktanlık benzinin askeri talepler açısından kontrolünü sağlamak için biri Washington'da diğeri Londra'da olmak üzere iki ayrı havacılık petrol komisyonu kuruldu. Kronik bir yokluk devri yaşanmasına karşın yine de tahsisten sorumlu olanlar zaman zaman savurgan davranmak durumunda kalmışlardır. Denizaltıların tehdit savurduğu günlerde tahsis sorumlularının hiç değilse biri başarılı olur ümidiyle, varılacak menzile üç ayrı kargo gönderildiği olmuştur.

Müttefikler'in 100 oktanlık yakıt ihtiyacının hemen hepsi, yani1944 itibariyle toplam ihtiyacın yaklaşık yüzde 90'ı, Amerikan üretimiyle karşılanıyordu. Ancak, üretim talebi karşılamaktan uzaktı. Savaş Müsteşarı Robert Patterson 1943 Nisanı'nda Ickes'a gönderdiği endişe dolu yazıda "Bugünkü görünüme göre durum giderek kötüye gidecek" demiştir. Amerikalılar bu yakınmalara savaşın en büyük ve en kompleks endüstriyel eserlerinden biri olan bir inşaat ve mühendislik programıyla cevap verecekti. İyi bir şans eseri, 1930'ların sonunda, –'katalitik kırma'– adı verilen yeni bir arıtım teknolojisi geliştirilmeye başlanmıştı ve başında da Eugene Hardy adında bir Fransız vardı. Bu teknoloji "Sun" Şirketi'nin sorumluluğunda geliştirilmekteydi. Otuz yıl önce William Burton'un geliştirdiği termal kırma tekniğinin ilk önemli uzantısı olan katalitik kırma tekniği 100 oktanlık benzini çok büyük miktarlarda üretmeyi kolaylaştırmıştır. Bu teknik olmasaydı Birleşik Devletler, havacılık yakıt taleplerini değil karşılamak, o düzeyin yakınına bile gelemezdi. Birleşik Devletler savaşa girdiği zaman katalitik parçalama operasyonları henüz yeni başlamaktaydı ve çok yaygın değildi. O günlerde katalitik parçalamayla büyük çapta üretim almak da hayal gibiydi. Bu teknolojinin büyük çapta uygulanması için gayet büyük tesislere gereksinim vardı. Bunlar on beş kata kadar uzanan ve alışılmış klasik rafineri tesislerinden çok daha pahalıya mal olan ünitelerdi. Ancak, yine de, tüm zorluklara karşın çift vardiya çalışılarak, ülke sathında birçok katalitik ünite inşa edilebilmiştir. İlk dizayn ele alınmış ve pilot tesis deneyimlerinden yararlanıp büyük çapta operasyona geçmekle bu iş başarılmıştı.

100 oktanlık tesisler kurulurken bir taraftan da ayrıca düzinelerce yeni tesis kuruluyor, mevcutlardan çoğu da 100 oktanlık yakıt işlemeye elverişli hale dönüştürülüyordu. İnşaat için birbiriyle yarış eden kurumlar inşaatlarının hızla bitirilmesi için devamlı olarak çelik ve daha başka malzeme talebinde bulunuyor, bu da PAW'un ve petrolcülerin işini zorlaştırıyordu. Bu ikisi devamlı olarak inşaatlarla mücadele halindeydi, çünkü giderek daha çok üretim isteniyordu ve bunun sağlanması için de giderek daha çok tesis inşa etmek zorundaydılar. Hepsinden önemlisi, havacılık yakıt tesislerinin ülkenin dört bir yanına yayılmış çeşitli kollarla büyük ve tek bir entegre tesis halinde bir araya getirilmesi gerekiyordu. Bu verimin en üst düzeye çıkarılması Ickes yönetimindeki kurumun sözleriyle "petrol ürünüyle dolu çok sayıda varil almak için" şarttı. Bu arada üretim teknikleri ve yakıt miktarı zorlamayla da olsa devamlı geliştirilmekteydi. Bunların sonucu olarak pilotlar daha güçlü uçaklarla uçuyor, enerji yüklü bombardıman uçakları ise gerektiğinde kolayca kaçabiliyordu.

Zaman zaman Müttefikler 100 oktanlık yakıtsız kalacak duruma geliyor ancak hemen sonra sanki sihirli bir elle yeniden artan üretim, ihtiyacı karşılar düzeye çıkıyordu. 1945 yılı talebi savaşın başında tahmin edilen talebin yedi kat üstündeydi. Yine de bu talep karşılanmıştır. 1945 yılına gelinceye kadar, Birleşik Devletler, 1940'taki günlük 40.000 varilden daha düşük olan üretim kapasitelerini günlük 514.000 varil 100 oktanlık yakıta yükseltmişti. Bir generalin açıkladığı gibi hükümet ve endüstri el ele, bunu "şapkadan tavşan çıkarır" gibi başarmıştı.

Bağışlamayan Dakika

Ordu Donanma Petrol Kurulu savaştan sonra büyük gururla şunu duyurmuştu: "Savaşın hiçbir aşamasında petrol nakliyatında herhangi bir aksama olmamıştır. Nakliye grubu her zaman, istenen petrolü, istenen miktarda, istenen türde ve istenen yerlerde sağlamayı başarmıştır. Petrol ürünü yokluğu yüzünden gecikmiş ve yapılamamış hiçbir operasyon mevcut değildir." Bu iddia veya değerlendirme, genel olarak alındığında, tek bir istisna dışında doğrudur; bu istisnai durum, sistemin felce uğrayıp çalışmadığı korkunç bir dakikada yaşanmıştı.

1944 ilkbaharında, Almanya'yla yapılan savaşta, ibre artık Müttefikler lehine dönmüştü. Amerikan ve İngiliz kuvvetleri İtalya'ya girmişti ve bu da İtalya'nın savaşı bırakması ile sonuçlanmıştı. Ruslar ise, doğu cephesinde ilerlemekteydi. Sonra, 6 Haziran 1944 D-gününde, Müttefik kuv-

vetler Normandiya kumsalına dayandılar ve böylece Batı Avrupa işgalinin kapısını açtılar. Sonra, birdenbire, Müttefikler'in o kadar uzun emek sonunda büyük dikkatle hazırladıkları planlarda bazı terslikler olacak ve işgal orduları, plan ve beklentilerinin aksine kendilerini düşündüklerinden çok daha uzun bir zaman Normandiya'da, düşman çemberi içinde bulacaktı. Bundan büyük sevince kapılan Almanlar, yakıt azlığı yüzünden cepheye çarçabuk takviye göndememiş, yine de işgalci kuvvetleri bir süre orada tutmuştu. Bu durum karşısında Alman Komutanı Feld Mareşal Gerd von Rundstedt şu emri yayınlamak zorunda kalacaktı: "Savaş donanımını asker ve atlarla taşı, savaşma hali dışında benzin kullanma." Sonra, nasılsa, 25 Haziran 1944'te Müttefik orduları Alman çemberini kıracak ve organizasyonsuz ve ikmalden yoksun Almanlar geri çekilecekti. Şimdi sevinme sırası Müttefikler'deydi. Artık Almanlar'ın arkasından gönülleri rahat koşacaklardı.

General George Patton Jr. başkanlığında yürüyüşe geçen Üçüncü Ordu belki de o güne kadar hiçbir ordunun yürüyemediği bir hızla ilerliyordu. Atılgan, dinamik, aşırı heyecanlı bir karaktere sahip olan Patton öfkesinde de yanardağ gibiydi. (Belki de bu son özellik polo oynarken başından aldığı yaralardan ileri geliyordu.) Kendi kanaatine göre 6 Haziran çıkarmasından sonra, Müttefikler'in izlediği strateji çekingen ve aşırı temkinliydi ve bu da onu mutlu etmiyordu. 1944 Temmuzu'nda, bu sıkıntısını ifade eden şu dizeleri yazmıştır.

Savaşta da aşkta da
Atak olmak gerekir
Ya da hakkınız olan ödül
Gelmeyebilir…
Öyleyse bırakın savaşalım,
Düşmanı kıralım geçirelim,
Yok edelim!
Madem ki şimdi top bizde
Şansımızı deneyelirn!
Cehennemin kol gezdiği savaşta
Sağlam yere basma kaygımızı
Unutalım,
Gelin hedefe vuralım,
ve.
Kazanalım!
Sonsuza dek kazanalım…

Müttefik Kuvvetlerin Başkomutanı General Dwight Eisenhower, Patton'u herkesin karşısında, "harekete dayanan bir savaşta büyük bir lider" olarak ilan etmiştir. Ancak, kendi kendine kaldığı zaman, bir hareket komutanı olarak sonsuz değerlerini kabul etmekle beraber, Eisenhower Patton'un dört başı mamur bir komutanda bulunması gereken o "kritik yetenekten" yani durumu bütünüyle görebilme yeteneğinden yoksun olduğunu düşünürdü. Aslında Eisenhower, bir ekip halinde çalışıldığı zaman Patton'un iş görme yeteneğinden hatta dengesinden emin değildi. Eisenhower'e göre Patton kumar oynamaya fazla hazırdı, "kötü tavsiyelere kapılmaya" fazlaca açıktı. Bir gün Patton'a şunları söylemiştir: "Dilini tutamamandan son derece şikâyetçiyim. Artık senin genel değerlendirmelerinden de şüphe etmeye başladım. Unutma ki bu, yüksek konumdaki bir asker için şarttır!" Yüzüne karşı söylediği bu sözlerle Patton'u doğrudan uyarmak istemişti.

Yine de içinden Patton'a karşı hissettiği bazı olumsuz duygulara karşın Eisenhower işgal için hiç düşünmeden Patton'u istemiştir. General Marshall'a yazdığı mektupta söylediği gibi, Patton savaşmayı bilen biriydi ve "kendi, kendisini mahvetmediği sürece onun bu niteliğinden vazgeçilemezdi." Ayrıca şunları da yazmıştır: "Patton, aklı başında ve tutarlı birinin göz hapsinde oldu-

ğu sürece, eğer bu kişi onun iyi yönlerinden yararlanıp, şovmenlik ve artistlik sevdasıyla da gözlerini kör etmezse, Patton bu işin tam adamıdır." Kısaca Patton bir çeşit sigortaydı – "olağanüstü ve acımasız atılım gücü olan bir sigorta" – "Kritik anlarda Patton bu gücü kullanabilen adamdı." Eisenhower ayrıca şunları da yazmıştı: "Dikkate değer bir olasılık da var. Bu savaşta, belki de bu aşamada, dengesiz kabul edilen fakat cansiperane savaşan bu adama ihtiyaç duyulacak bir durumla karşılaşabiliriz. Böyle bir durumda, gediği kapatmak için oraya sevk edilecek en uygun kişi Patton'dur. Böylece durum da kurtarılmış olur."

Patton kişiliğinin gösterdiği güçle, azimle, amacı takdim ve itimat telkin etmedeki yeteneğiyle ve savaş "kazanma" kabiliyetiyle hiç kuşku yok ki kendi alanında olağanüstü bir liderdi. Her ne kadar üstleri, karakterine karşı güvensizlik göstermişse de o emri altındaki kuvvetlerin kendisine tam sadakatle bağlı olduğu, çok sevilen bir şahsiyetti. Kendi ismi etrafında efsane yaratmanın önemine inanmıştı ve biri inci kakmalı iki tabancasıyla, 1930'larda West Point'deyken ve Harp Okulu öğrencilerinin komutanı olmayı isteyip de başaramadığında kendi kendine taktığı "Old Blood-and Guts" yani "ihtiyar kanlı cesur" adıyla bunu başarmıştı da. Patton sert ve çekici olmayan dış görünümünün, demir gibi sert disiplinli mizacının altında duyarlı bir insan, dövüşmeye girmeden önce heyecandan midesi kalkan, yayınlanmış iki cilt şiir kitabı olan biriydi.

Patton da Rommel gibi motorize savaşın ustasıydı. Savaşma şansının kendisine gelmesini, şan ve şerefe kavuşmayı beklerken sabırsızlanır, sıkıntıya kapılırdı. Çok kere "Çatışmaya girmeli ve yıllar boyu hatırlanacak olağanüstü bir şeyler yapmalıyım" demiştir. Nitekim bu başarıyı kazanmıştır ve Eisenhower'in özel yetenekleri üzerine söylediklerini doğrulayarak onun haklı olduğunu kanıtlamıştır. Belinde asılı iki tabancasıyla Normandiya'dan çıkışta insanı hayrete düşüren bir hızla yürümüştü. Bir ay içinde çok büyük bir mesafe kat etmiş, Brest'ten Verdun'a uzanan yaklaşık beş yüz mil mesafeyi geçerek Fransa'nın Loire Nehri kuzeyindeki toprakların çoğunu özgürlüklerine kavuşturmuştur. Tıpkı Rommel gibi o da karargâhtaki levazım komutanlarını pek tutmazdı. Üçüncü Ordu'nun yürüdüğü hat çok uzun olduğundan yakıt durumu bir aralık bir hayli azalmıştı. Böyle durumlarda yakıtsız kalmamak için Patton kuvvetleri akla gelebilen, belki de yasal olmayan her türlü yöntemi denemiştir. Örneğin, gerekirse başka birliklerdekilerin kişiliğine bürünerek petrol alır, trenleri ve kamyon konvoylarını yoldan çevirirlerdi. Benzin bulmak için Patton casus uçağı bile kullanmıştır. Casus uçağı havalanıp benzin olan yeri saptardı.

Yine de 1944 Ağustos ayı sonuna doğru yakıt sorunu Müttefikler için son derece ciddi boyutlara ulaşmıştı. Fransa'da gözle görünür bir yakıt sıkıntısı yoktu. Bazı yerlerdeyse "yakıt fazlası" bile vardı. Ne var ki bunlar gereksiz yerlerde örneğin hattın çok ötesinde, Normandiya'daydı. Bu bakımdan yakıtı cepheye çekmede büyük lojistik sorunlar çıkıyordu. Benzinin bol olduğu günlerde Müttefikler "260 lojistik planlama günü" mesafesini sadece yirmi bir günde tamamlamıştı. Yakıt konusunda belki demiryollarından faydalanmak mümkünse de, hatlar bozuk olduğu için, bu yapılamıyordu. Yakıt kamyonlarından kurulu çok uzun konvoylar oluşturup özel yollarla Fransa'ya sevkle de bu iş çözülemiyordu. İkmal yolları uzadıkça kamyonlar cepheye ulaşmak ve geri dönmek için kendi yakıt stoklarından kullanmak zorunda kalıyordu. Lojistik sorunlar sonucu, günün birinde, o kadar çabuk yürüyen Müttefik orduları kelimenin tam anlamıyla benzinsiz kalmıştı. Aynı şey 1942'de, kuvvetleri Kuzey Afrika'da yürürken Rommel'in de başına gelmişti. Durumun ciddiyeti karşısında Patton bir değerlendirme yaptı. 28 Ağustos'ta oğluna yazdığı mektupta bu konuya şöyle değinmiştir: "Bugün için benim başlıca sorunum Almanlar değil benzindir. Eğer bana yeteri kadar benzin verecek olsalar, nereye istersem oraya kadar gidebilirim." Bunu yazdığının ertesi günü günlüğüne şu notları düşecekti: "Şunu öğrenmiş bulunuyorum ki herhangi bilmediğim sebepler yüzünden bize hakkımız olan benzin verilmemiş – daha doğrusu hak ettiğimizden 140.000 galon az verilmiş. Bunun beni arka plana çekmek için düzülmüş bir manevra olabileceğinden kuşkulanıyorum."

Patton şüphelenmekte haksızdı, çünkü öteki birlikler de benzinsiz kalmıştı. İşte tam bu an, tüm Müttefik Kuvvetlerin Başkomutanı olarak Eisenhower, yaşamsal bir konuda karar almak zorunda kalmıştı. Ya mevcutta ne kadar benzin varsa hepsini birden Patton'un Üçüncü Ordusu'na gönderecek ya da Üçüncü Ordu'nun kuzeyindeki Birleşik Devletler Birinci Ordusu'na sevk edecekti. Birinci Ordu, General Montgomery'nin idaresinde İngilizler'in Yirmi Birinci Ordu Grubu'nu destekleyen ve kıyıya en yakın olan orduydu. Artık Eisenhower için karar anı gelmişti. Ya kendi "geniş cephe" stratejisini –tüm kanatları korumaya almayı– bırakıp Patton ve Üçüncü Ordu'yu Naziler'in Batı Duvarı "Siegfried Hattı"nı kırıp doğrudan Almanya'yı işgale gönderecek veya önce Montgomery'nin birinci sınıf bir ikmal limanı olan Antwerp'i almasını bekleyecekti. Üçüncü olarak, Montgomery'nin ısrarla savunduğu bir seçenek daha vardı: Kendi komutası altında çok büyük, kırk tümenli bir asker alayı oluşturarak onunla Ruhr içinden geçip Almanya'ya girmek ve bu ülkeyi tuz gibi parçalayıp yenilgiye uğratmak.

Eisenhower'in karar vermek için çırpındığı anlarda Patton harekete geçmek için sabırsızlanıyordu. Günlüğüne şunları yazmıştır: "Şu anda savaşı kazanmak için bugüne kadar bize verilmiş en büyük şansa sahibiz. Beni bıraksalar… on gün içinde Almanya'da oluruz… Bu çok kesin… korkarım ki bu kör köstebekler gerçeği göremiyor." Ancak Eisenhower, siyasetin ve savaş koalisyonunun sorunlarıyla fazla meşgul oluşu yüzünden ve özellikle de alıngan bir insan olan Montgomery'le arasındaki gergin ilişkiyi daha da kötüleştirmemek için bir yol bulacak, kuvvetleri ayırarak benzinin büyük payını Montgomery'ye destek veren Birinci Ordu'ya gönderecek, Patton'un Üçüncü Ordusu'na vermeyecekti.

Rezervinde sadece yarım günlük benzin kalan Patton öfkeden çılgına dönmüştü. Söylentiye göre, Amerikan güçlerinin komutanı General Omar Bradley'in karargâhına geldiğinde "tıpkı kızgın bir boğa gibi kükrüyordu." Ona kükrercesine şu sözleri söyleyecekti: "Sizin şu tanrının belası savaşınızı, kazanacağız. Yeter ki Üçüncü Ordu'ya hareket imkânı verin. Beni dinle Brad, bana 400.000 galon benzin ver yeter, bak göreceksin iki gün içinde seni Almanya'nın içine sokarım."

Patton, hakkı olan miktar üzerinde kısıntı yapılmasına boyun eğecek kişi değildi. Zaman kritik zaman, dakika kritik dakikaydı. Önlerinde düşmanı itme, saldırma, acımasızca ilerleme fırsatı vardı; savaş çabucak sona ermeli, o da kaderine yani şan ve şerefe ulaşmalıydı. Öfke ve asabiyetini saklamakta güçlük çekiyordu. O gün günlüğüne şu satırları yazmıştır: "Benden başka hiç kimse 'bağışlamayan dakikanın' dehşet saçan değerinin bilincinde değil. Bize hiç yakıt verilmedi. Nedeni de Monty'yi memnun etmek için yakıtın Birinci Ordu'ya verilmiş olması." Sonunda yine de birliğindeki yakıt tamamen tükeninceye kadar ilerlemeye devam edecek ve "ondan sonra da yaya yürümeleri" emrini verecekti. Karısına yazdığı mektupta bunu şöyle anlatmıştır: "Her santim ilerleyişte dövüşmek zorunda kalıyorum. Ancak beni durdurmaya çalışanlar düşman değil 'Onlar'… Haritaya bak! Göreceksin ki bir yerlerden birazcık benzin aşırabilsem bu savaşı kazanırdım."

30 Ağustos'ta Üçüncü Ordu'ya tahsis edilen benzin miktarı normal düzeyin onda birinden daha aşağıya düşmüştü. 3 Eylül'e kadar başka benzin verilip verilmeyeceği de bildirilmemişti. Bunun ertesi gün, 31 Ağustos'ta Patton kuvvetleri Meuse Nehri'ne ulaştı. Artık Üçüncü Ordu daha fazla ilerleyemiyordu. Benzin depoları boştu. Bu durumda Patton Eisenhower'e şunları söylemiştir: "Adamlarım açlıktan ölmemek için belki de kemerlerini yiyebilir; fakat benzin depolarım mutlaka doldurulmalıdır."

Montgomery kuvvetleri 4 Eylül'de Antwerp'i almıştı. Ertesi gün Eisenhower günlüğüne şunları yazacaktı: "Şimdi, şu günde Patton'u yeniden harekete geçirmek gereğini duyuyorum." Ve ondan sonra da Patton'a daha çok yakıt verilmeye başlandı. Ne var ki kaybedilmiş olan dakika asla bağışlamadığını kanıtlayacaktı. Aradan geçen ve kaybedilen birkaç gün içinde Almanlar kendilerini toparlamak için çok değerli olan "zamanı" değerlendirmişlerdi. Eylülün hemen ilk günle-

rinde Hitler "Çekilme yok!" emrini biraz yumuşatmış, bu da Alman birliklerine geri çekilme, toparlanma ve bir savunma hattı kurma olanağı sağlamıştı. Patton kuvvetleri Meuse ötesine geçmeye savaştıysa da Moselle Nehri üzerinde durdurulmuştu; ama bu defa benzin yokluğundan değil, Almanya'nın çok daha takviyeli direnci yüzünden. Bunu izleyen dokuz ay ıstıraplı ve çok pahalıya mal olan çatışmalarla geçti. Ve Almanya son karşı taarruza geçtiğinde Berlin fethedildi. Ama Amerikalılar tarafından değil, Ruslar tarafından.

Savaşın son aylarında Patton, Almanya'dan geçip Çekoslovakya'daki Pilsen'e kadar ilerledi. Ne yazık ki "bağışlamayan dakika" onu savaş alanında şan ve şereften yoksun bırakmıştı. 1945 Aralık ayında, Avrupa'daki dövüşmeden sekiz ay sonra, motorize savaş ustasının yaşamı şan ve şereften uzak bir sonla noktalanmıştır. Bindiği şoförlü limuzin Almanya'da bir caddede karşıdan gelmekte olan bir Birleşik Devletler Ordusu kamyonuyla çarpışmıştı.

Acaba Müttefikler, savaşı yumuşak bir inişle sona erdirmek istedikleri için mi o kritik dakikanın, "bağışlamayan anın" kaçıp gitmesine göz yummuşlardı? Bu soru o günlerde ve daha sonra birçok kere gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Batı Avrupa'nın kurtarılmasında Müttefik Kuvvetler'den yaralanan ve kaybolanların sayısı bir milyondu. Patton yürüyüşü için yapılan eylül yoklamasında bunların dörtte üçü sağ olarak ortaya çıkmıştı. Savaşın son sekiz ayında askeri hareketin sonucu olarak ve bir de Alman toplama kamplarında daha milyonlarca insan hayatlarını kaybetmiştir. Şunu da belirtmek gereklidir ki, Müttefikler, eğer Batı kapısından Almanya'ya daha erken girmiş olsalardı, Avrupa'nın savaş sonu haritası şimdi bambaşka olurdu; çünkü o zaman Sovyet gücü Avrupa'nın merkezine bu kadar gidemeyecekti.

Eisenhower'in bu konuda vermiş olduğu karar aceleyle ve sağlıksız bilgilere dayanarak verilmiş bir karardı. O günün havasında büyük şüpheler ve riskler egemendi. Bu koşullar altında Patton'a benzin verilseydi belki de bunun bedeli büyük olacaktı. Bu, bir olasılıkla o kritik anda Müttefik koalisyonun temellerini sarsabilir, tüm Müttefik Ordu'yu çok zor bir duruma sokarak Üçüncü Ordu'yu da düşmana tam-hedef yapardı. Çok daha önce, Alman Ordusu'nun Patton cenahına tuzak hazırladığı hakkında raporlar alınmıştı. Avrupa'da savaş konulu anılarında Eisenhower Patton'un kendisine yanlış karar verdiği gerekçesiyle yaptığı suçlamaları, diplomatik bir dille fakat kesin olarak reddeder. Gerçek şudur ki, Patton durumu bütünüyle görememişti. Eisenhower açısındansa, üzerine düşen sorumluluk çok kapsamlıydı ve ayrıca bir olasılıkla Patton'un planı başarılı olmayabilirdi. Eisenhower anılarında bu konuya şöyle değinir: "1944 yılı yaz sonlarında, bize ulaşan bilgiler Almanlar'ın hâlâ kendi ülkelerinde gerektiğinde kullanmak üzere benzin rezervi bulunduğunu gösteriyordu. Küçük bir kuvveti ileriye sevk edip Rhine'ı geçirtmek ve sonra da Almanya'nın ta içine sürmek fikri, kişisel kanımca bir fanteziden başka bir şey değildi." Eisenhower durumu böyle açıklamıştır. Ayrıca, bu kuvvet Rhine'ı geçseydi bile, ilerleme sırasında kanatlarını korumak için büyük kayıplar vereceğinden, hedefe ulaştığı zaman çok fazla küçülmüş olacaktı. Eisenhower kendini savunurken 1944 Ağustosu'nda almış olduğu kararı, gerekçeleriyle beraber, bugün de savunmaktadır: "Böyle bir atılım düşmanın eline koz vermiş olurdu ve bunun sonucu Müttefikler için, kaçınılması imkânsız bir yenilgiye dönüşürdü."

Eldeki bulguları inceleyen diğer bazı kişilerse farklı bir sonuca ulaşmıştır. Onlara göre, hata, orduların dağıtılmasındaydı. Bunu yapmak yerine tüm Müttefik güçler Montgomery'nin komutasında bir araya getirilmeli ve hiç caymadan, azimle, Ruhr içinden geçirilip Berlin'e yürütülmeliydi. Patton ve kuvvetleri de o zaman bu heybetli asker alayının güçlü bir parçası olurdu. Bu yapılmış olsaydı ve sonuç da başarıyla bitseydi, Avrupa'daki insan katliamı beklendiğinden çok daha erken sona ermiş olurdu.

Bu soruyu başından sona bir bütün olarak ele alıp uzun uzun inceleyen kişi ünlü İngiliz askeri stratejisti ve tarihçi Basil Liddell Hart'dır. Bu yazar Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yazılarıyla "yayılmakta olan savaş seli" hakkındaki fikirleriyle, II. Dünya Savaşı'nda da, mekanize, motorize bir çatışma olan bu savaşı yazmayı hatta, bir bakıma *britzkrieg*'in esin kaynağı olmayı ken

dine hak görmüştü. 1970'te ölümünden çok az önce Liddell Hart, Patton stratejisi üzerinde uzun bir düşünme aşamasından sonra vardığı hükmü duyurmuştur. Liddell, Patton'a hak vermişti. 1944 Ağustosu'nun sonundaki o günler "bağışlamayan dakika" günleriydi. Almanlar o günlerde hâlâ şok halindeydi ve hazırlıksızdı. Rhine'daki köprülerin hiçbiri henüz tahrip edilmemişti. Eğer bu koşullarda Patton'a –şiirindeki bir deyimiyle– düşmana hücum olanağı verilseydi, Patton rahatlıkla Alman ordularını dağıtır ve kesin yenilgiye götürürdü. Liddell Hart'ın görüş ve değerlendirmesine göre "işi çabuk bitirmenin en uygun zamanı boş yere heder edilmişti." Bu hata Ağustos'un son haftasında Patton tanklarından benzinin kesildiği andır. Oysa ki o an Patton kuvvetleri Rhine'a ve Rhine köprülerine İngilizler'den 100 mil daha yakındı."

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİDROKARBON ÇAĞI

20

Yeni Çekim Merkezi

Bu devir, sonradan, bilge kişilerin ittifakla isimlendirdiği gibi "Yüz Adam Devri" olarak bilinir: "Yüz Adam Devri", Suudi Arabistan'da çalışan Amerikalı petrolcü sayısının azaltılıp yüz kişiye düşürüldüğü, bu kişilerin dünyanın diğer yerlerinden koparılıp yalnızlığa mahkûm edildiği savaş yıllarıdır. Bu yıllarda tüm dünyada duyulan silah sesleri yanında Suudi petrolünün geliştirilme konusu unutulup bir kenara bırakılmış, 1943 yılının sonunda "yüz adama" bir kişi daha –Everette Lee De Golyer– katılmıştı. De Golyer'in buraya gelip yüz adama katılması savaş bittiği zaman geleceklerini düşünen "bazı kişilerin" Suudi Arabistan'ı unutmamış olduklarının kesin işaretidir.

Yirminci yüzyılın birinci yarısında, Amerikan petrol endüstrisini ve bu endüstrisinin tüm dünyada hissedilen gelişmesini yalnız başına elinde tutan adam De Golyer'dir. O güne kadar bu endüstriyi De Golyer kadar kapsamlı olarak ele alan başka birine rastlanmamıştı. Gününün en ünlü jeologlarından olan De Golyer, işletmeci, girişimci, kültürlü bir kişi olarak petrolcülüğün önemli sayılan her yönüyle ayrı ayrı meşgul olmuştur. Kansas'ta yeşilliklerle çevrili bir kulübede doğan, Oklahoma'da büyüyen De Golyer, sırf Latince'yi sevmediği için Oklahoma Üniversitesi'nin jeoloji bölümüne yazılmıştı. Böylece yaşamının yolu tamamen bir rastlantıya bağlı olarak saptanmıştı. Daha mezun olmadan önce, vakit ayırıp Meksika'ya gitmenin bir yolunu bulacak, orada 1910 yılında, muhteşem Portrero del Liano'da 4'üncü kuyuyu keşfedecekti. Günde 110.000 varil ürün vererek fışkıran bu kuyu, Meksika petrolünün Altın Yolunun ve Altın Çağının açıldığını müjdeliyordu. Bu o güne kadar keşfedilmiş en büyük petrol kuyusuydu ve hem Cowdray/Peason işletmesinin petroldeki geleceğini hem de De Golyer'in eşsiz ve sonsuza dek sürecek itibarının kazanılmasında gereken temeli hazırlamıştır.

Ancak, bunlar yalnızca bir başlangıçtı. De Golyer jeofizik biliminin petrol işletmeciliğine tanıtılmasında öncülük yapmış kişidir. Ayrıca, petrolcülüğün en önemli buluşlarından olan sismografi biliminin gelişmesine de öncülük etmiştir. Sismografinin kullanımında o denli büyük beceri kazanmıştı ki zamanla "dinamitle oynamayı çılgınca sevdiği" bile söylenecekti. Standard Oil Şirketi'nin New Jersey kolu başjeoloğu, De Golyer için hayranlıkla "Bu adamın petrol bulma işine gösterdiği ilgi çok candan. Gece gündüz bunu düşünüyor" diyecekti. De Golyer önce Cowdray işletmesi adına, çok başarılı bağımsız bir petrol şirketi kurdu. Sonra da, Standard'ın New Jersey kolundan da çağrı aldığı halde buna yanaşmayıp kendi adına çalışmaya başladı. 1930'ların sonunda, zamanla dünyanın en önde gelen petrol mühendisliği danışma firması olan De Golyer ve Mc Naughton'u kurdu. Bu firmanın kurulmuş olması bile kendi açısından bir tür "buluş" sayılmalıdır; çünkü, bankalar ve öteki yatırımcıların petrol rezerv sahiplerine kredi vermesi için bu rezervlerinin bağımsız bir firma tarafından değerlendirilmesi gerekiyordu. İşte De Golyer ve Mc Naughton firması da bu gereksinmeyi karşılamak için kurulmuştu.

De Golyer daha kırk yaşının ortalarında, birkaç kez milyoner olmuş ve daha sonra da kazancı senede ortalama 2 milyon doları bulmuştu. O kadar çok para kazanmaktan zamanla bıkkınlık

getirerek paranın çoğunu dağıtma yoluna gitmiştir. Aslında De Golyer'in ilgi sahası sadece petrol ve paradan ibaret değildi. Texas Aletleri diye bilinen başka bir firmanın da kurucusuydu. "Chili" denen bir tür kırmızıbiber üzerinde çalışma yapmış, bu konunun tarihini yazmış ünlü bir yazardı. Çok zengin bir kitap koleksiyonuna sahipti. *Saturday Review of Literature*'ü iflasın tam eşiğindeyken, kefil olarak dergiyi bu durumdan kurtarmış, derginin politikasını hiçbir zaman onaylamadığı halde bu derginin başkanlığını üstlenmişti.

Kısa boylu, tıknaz ve dinamik yapılı De Golyer yıllar boyu aslanınkini andıran kafa yapısıyla petrol endüstrisinin üst düzey çevresince tanınan, fevkalade saygı gören, sözleri ağırlık taşıyan biri olmuştur. Tüm bu nitelikleriyle kendi kendini yetiştirmiş bir adam olarak De Golyer'in Yeni Yasa'yı pek umursadığı yoktu. Buna karşın yine de, savaş çıktıktan sonra Petrol Savaş İdaresi'nde Harold Ickes'ın başyardımcısı olarak çalışmak için Washington'a çağrılmıştı. De Golyer, biraz tereddütle de olsa, bu görevi kabul etmiştir. Kendisinden tüm Birleşik Devletler'de petrol üretimini organize etmesi ve vesikaya bağlaması isteniyordu. Ayrıca 1943 yılında özel bir dış görev de yüklendi. Suudi Arabistan'da ve İran Körfezi'nin öteki ülkelerinde çok kritik ve ateşli tartışmalara yol açan petrol potansiyelini değerlendirecekti.

Bundan üç yıl önce, 1940'ta De Golyer Texas'ta, bir petrolcü grubu karşısında Ortadoğu petrolü konulu bir konuşma yapmıştı. O gün şunları söylüyordu: "Bugüne kadar petrolcülük tarihinde, bu kadar geniş bir alanda, böyle birinci derece önem taşıyan, başka bir petrol bölgesine rastlanmamıştır. Belki de biraz aceleci davranıyorum ancak şu kehaneti söylemeden geçemeyeceğim. Üzerinde düşündüğümüz bölge önümüzdeki birkaç yıl içinde dünyanın petrol üreten en önemli bölgesi olacaktır." Şimdi 1943 yılında durumu gözlemek için kendisinin bölgeye gitmesi gerekiyordu. Ancak, o bu konuda pek hevesli davranmadı. Eşine yazdığı mektupta bundan şöyle söz ediyordu: "Uzun yıllar önce, bir Amerikalı olarak bu yolculuğa çıkıp durumu saptamak bana çok önemli gibi geliyordu. Ancak, şimdi bunu istediğimden pek emin değilim; bu yolculuk bir hayli rahatsız ve biraz da tehlikeli geçeceğe benziyor. Ne de olsa ben Lindbergh değilim."

Savaş sırasında Ortadoğu'ya ulaşmak hiç de kolay değildi. İlk durak olarak Miami'ye uğradılar ama burada onları bir kaza bekliyordu. İniş sırasında uçağın bir tekerleği ateş alıp yanmıştı. Uzun bir süre yeni uçağın gelmesini bekledikten sonra, sonunda De Golyer ve misyonda görevli diğerleri askeri uçaklara alınarak Karayipler üzerinden Brezilya'ya, Afrika'ya ve sonunda da İran Körfezi'ne ulaştılar. Rehberleri onları önce Irak ve İran'ın petrol yataklarına sonra da Kuveyt'e ve Bahreyn'e, en sonunda da, mevcut yatakları görmeleri ve önceden belirlenmiş diğer yapılar için Suudi Arabistan'a götürdü. İlk durakta, De Golyer karısına yazdığı mektupta gözlemini şöyle anlatmıştı: "Tüm gezi boyunca burada güzel fakat kısır bir araziden başka bir şey görmedik... Şimdiye kadar gördüğümüz yerler yanında Texas bir çiçek bahçesine benziyor."

Zaman zaman, De Golyer'e bir tören havası içinde koyun gözü ikram edildiği oluyordu. De Golyer koyun gözünü artistik bir beceriyle yeme sanatını öğrenmişti. Yolculuk boyunca tanık olduğu daha birçok ilginç olayı da notlarına almıştır. Tabii ki çölde yapılan bu gezide jeoloji deneyimli gözüyle gezdikleri her yerde birtakım ipuçları buluyordu. Bunları haritalardan edindiği başka ipuçlarıyla, kuyu raporlarıyla ve sismik çalışmalarla bir araya getirip, hayal gücünü de katarak bir şeyler öğrenmeye çalışıyordu. O güne kadar Suudi Arabistan'da 750 milyon varil tahmin edilen rezerve sahip üç jeolojik yapıt saptanmış durumdaydı. Ancak, daha başka benzer yapıtların bulunması ve bunlar üzerinde inceleme yapılması sonunda Suudi Arabistan'da çok daha büyük rezervler olabileceği anlaşıldı. Körfez boyundaki diğer ülkeler için de aynı şey söz konusuydu. Bu sebepten birçok güçlükle karşılaşıldığı halde, çekilen onca fiziki sıkıntı buna kat kat değiyordu. De Golyer bir petrol adamıydı. Onun için Arap Yarımadası'nın çıplak çölleri bir tür efsane diyarı olan El Dorado gibiydi. De Golyer, petrolcülükte evvelce benzeri görülmemiş bir şey peşinde olduğunun bilincindeydi ve bundan heyecan duyuyordu. O güne kadar günde 110.000 varil pet-

rol veren bir kuyunun kâşifi olan bu adam bile petrolcülükte geçen yarım asırlık deneyiminde böyle bir şey görmemişti.

1944 yılının başlarında Washington'a döndüğünde bölgede yani, İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn ve Katar'da var olması "muhtemel" ve kanıtlanmış yaklaşık 25 trilyon varil bulunduğunu bildiren bir rapor sundu. Bu miktarın yüzde 20'si yani 5 trilyon varil sadece Suudi Arabistan'dan çıkıyordu. De Golyer tutucu bir adam olarak Birleşik Devletler hükümeti adına yaptığı "kanıtlanmış" ve "olası" rezerv değerlendirmesinde uyguladığı standartları, bankaların rezerv değerlendirmesini yaparken de aynen uygulamıştır. Çifte standart kullanmaktan kaçınırdı. Aslında rezervlerin çok daha fazla olduğu görüşündeydi. Nitekim tahmini, yaptığı bu yolculukta doğrulanmış, bölgede çıkan petrolün 300 trilyon varil, sadece Suudi Arabistan'dan çıkanınsa 100 trilyon varil gibi inanılmaz rakamlara ulaştığı kanıtlanmıştı. Ortadoğu yolculuğuna katılmış olanlardan biri Dışişleri Bakanlığı'na "bu bölgedeki petrolün gelmiş geçmiş tüm petrol tarihinde kazanılmış en büyük ödül" olduğunu söyleyecektir.

Verilen belirli rakamlardan daha önemli olan bir şey de bu heybetli petrol rezervlerinin önemi hakkında De Golyer'in yaptığı genel değerlendirmedir. De Golyer bu konuda şunları söylemişti: "Dünya petrol üretiminin merkezi Körfez'in Karayipler bölgesinden Ortadoğu'ya-İran Körfezi'ne kaymaktadır ve bu kayma büyük olasılıkla bu bölgede sağlam temellere oturuncaya kadar devam edecektir." Amerikan petrolcülüğünde o derece kök salmış bir petrol adamının yaptığı bu değerlendirme, sanki Amerika'nın dünya petrolcülüğünde gerilemekte olduğunu, egemenliğinin son bulduğunu bildiren bir bildiriydi. Evet, Birleşik Devletler'in II. Dünya Savaşı'nda Müttefikler'in tükettiği petrolün yüzde 90'ını ürettiği doğrudur, ancak bunu dünya petrol sağlayıcılığındaki rolünden dolayı en yüksek kapasiteyi gösterme çabasıyla yapmıştır. Yine de De Golyer'in sözleri sadece bir bildiri değildi. Bu sözler toprak endüstrisinde oluşacak ve dünya politikasının yönünü çizecek çok önemli dramatik bir reorganizasyonun ilk habercisiydi.

Müttefiklerde Para Var

İngiltere hükümeti uzun zamandır Ortadoğu politikasına ve Ortadoğu petrol üretimine yakın ilgi göstermekteydi. Birleşik Devletler ise konuyla pek ilgilenmiyordu. Bu konuda neler söylenirse söylensin, Ortadoğu'da henüz fazla petrol çıkarılamadığı da bir gerçekti. 1940 yılında İran ve Irak dahil, bütün Arap Yarımadası'nda dünya petrolünün yüzde 5'inden daha az üretim alınmıştı ki bu, Amerika'nın petrol üretimi olan yüzde 63'le karşılaştırıldığında pek bir şey sayılmaz.

Yine de, o günlerde "dünya çekim merkezinin" değişmekte olduğunu görenler vardı. 1941 ilkbaharında, (California-Arabistan Standard Oil Şirketi'nin kısa adıyla) Casoc'un başkan yardımcılarından biri De Golyer'e "İran Körfezi'ne gittikçe daha yakından baktığını" söyleyecek, "Bu bölgede sahip olduğumuz yataklar Birleşik Devletler'de hatta Texas'ta gördüklerimizden çok farklı. Burada inanılmayacak kadar çok petrol var. Bu yüzden sık sık gözlerimi ovuşturup tıpkı bir çiftçi gibi 'Vay canına' diyorum" diye yazacaktı.

Ancak, o sıralar Mihver güçler Rusya'da ve Kuzey Afrika'da hâlâ taarruz aşamasındaydı ve Ortadoğu tehlikedeydi. Bu yüzden Suudi Arabistan'da sayıları her gün biraz daha azalan Amerikalılar, "yüz adam" diye bilinenler, kendilerini petrol çıkarmak bir yana, tamamen aksi bir uğraşa adamışlardı. Bir bombardıman halinde kuyuların çimentoyla doldurularak nasıl korunmaya alınacağını, durum gerek gösterirse de Alman ordularının "eline geçmemesi için" bunların nasıl tahrip edileceğini planlıyorlardı. Kuveyt ve İran'daki kuyularda da askeri ve siyasi otoritelerin yardımıyla koordineli olarak aynı önlemler alınmıştı.

Bu durumda bile Amerikalılar'ın Suudi Arabistan'a ve Ortadoğu'ya karşı yaklaşımı henüz değişmemişti. Durum hâlâ on yıl evvelki gibi, yani 1930'ların başlangıcındaki gibiydi. Mekke'ye hac-

ca gelenlerin sayısında da büyük bir düşüş olmuş, Suudi Arabistan'da yeni bir mali krize yol açmıştı. Bu defa Mekke'ye hacı akınını önleyen etken ekonomik depresyon değil, savaştı. Ayrıca o sıralar büyük bir de kuraklık yaşanmış, mahsul verimsiz olmuştu. Bu yüzden durum daha da kötüleşmişti. Eskiden beri yapılan geleneksel işler denebilecek kılıç ve bıçak imalatı, demircilik gibi uğraşlar, kayıpları telafiye yetmiyordu. Bu yüzden 1941'de Ibni Suud eskiden olduğu gibi bir kez daha büyük bir mali krize düşmüştü. Artık kral çok ciddi bir gerçekle karşı karşıyaydı. 1942'de bir Amerikalı'ya açıkladığı gibi, kanısına göre "Din Araplar'ın, para ise Müttefikler'in elindeydi."

Sonunda Ibni Suud bir kez daha yardım isteme durumuna düşmüştü. Önce siyasi bakımdan bağlı olduğu İngiltere'den, sonra da Casoc Şirketi'nden ve Casoc'un Amerikalı anne babası California Standard'dan ve Texaco'dan yardım istedi. Bu iki petrol şirketi, petrol konusundaki gelişmelerin baskı altında olduğu öyle bir günde ileriye yönelik üretim için daha fazla borç para vermekte isteksizdi. Diğer taraftan imtiyazı kaybetme riskine girmek de istemiyorlardı. Belki Washington yardımcı olabilirdi. Belki de, sonradan önerildiği gibi, savaş devri yardım programı olan Kiralama Yasası gereğince bir yardım sağlanabilirdi. Ne var ki bu mümkün olmadı, çünkü Kongre de Kiralama Yasası'na bu yetkiyi "sadece demokratik müttefikler için" kullanılmak kaydıyla vermişti. Suudi Arabistan ise bir demokrasi ülkesi değil, krallıktı. Ayrıca, diğer bir krallık olan örneğin İngiltere Kralı'nın tersine, İbni Suud anayasayı pek de uygulamayan bir hükümdardı. Tüm bu nedenlerle uzun süre devam eden müzakerelerden sonra Roosevelt Amerika tarafından hiçbir yardım verilmemesi kararını aldı. 1941 Temmuzu'nda yaverlerinden birine şu talimatı verdi: "İngilizler'e söyle, Suudi Arabistan Kralı'na yardım etmelerini bekliyorum. Orası biz Amerikalılar için fazla uzak bir yer."

İngilizler ise hemen yardıma koştular ve diğer katkılarının yanı sıra 2 milyon dolar da yeni basılmış para gönderdiler ve Suudiler'e İngiltere'den gelen yardımın giderek artacağını bildirdiler. Bu arada Amerikan petrol adamları İngiltere'den gelen bu yardımın aslında bir Amerikan yardımı olduğuna Kral İbni Suud'u inandırmaya çalıştı. Açıklamalarına göre İngiltere de kendi hesabına Amerika'dan yardım alanlar arasındaydı. Bunun anlamı da, ısrarla ifade ettikleri gibi, yardımın aslında Amerika'dan geldiğiydi. Şu farkla ki yardım doğrudan değil, dolaylı yoldan gelmişti.

"Petrolsüz Kalıyoruz"

Amerika savaşa girdikten sonra, 1942 ve 1943 yıllarında Ortadoğu her yönüyle büyük önem kazanmıştı. Bu önemin yeni bir tanımlamayla dünyaya duyurulması gerekiyordu. Washington'un Ortadoğu'ya bakışı artık tümüyle değişmişti ve şirketler her zaman bu görüşü paylaşmasa da, Washington'un bakış açısı buydu. Artık petrole savaşın en kritik stratejik maddelerinden biri gözüyle bakılıyor, milli güç ve uluslararası üstünlüğün kesin şartı kabul ediliyordu. Mihver güçler açısından da bu aynen geçerliydi. Mihver güçlerin askeri stratejisine şekil veren tek kaynak "petrol"dü. Onları yenilgiye götüren tek kaynak da yine "petrol"dü. Savaş süresince Müttefikler'in petrol gereksinimi hemen yalnızca Birleşik Devletler'den karşılandığı için, Amerika'daki kaynaklar o güne kadar görülmemiş hızla üretime zorlanıyordu ve bu da yakında petrol kıtlığı olabileceği korkusunu yaratmıştı. O günler tıpkı Birinci Dünya Savaşı sonunda Amerika'nın petrol konumunda yaşanmış karanlık günleri andırıyordu; ancak savaş nedeniyle bu defa durum çok daha acildi. Kapsamlı ve devamlı bir kıtlık Amerika'nın güvenliği ve geleceği açısından neler getirmezdi ki?

1920'li yılların sonunda ve 1930'ların başında Birleşik Devletler'de petrol patlamasına yol açan keşifler yapılmış, ayrıca mevcut rezervlere yenileri eklenmişti. Ancak 1930'ların ortalarından itibaren mevcut petrol yataklarında önemli bazı "değişmeler ve ilaveler" yapılmışsa da, yeni petrol yatağı keşif oranında çok büyük düşüşler olmuştu. Bu ileride, rezervlere yeni ilaveler yapmanın çok daha zor ve pahalı, çok daha kısıntılı olacağının göstergesiydi. Yeni keşif oranındaki

bu baş aşağı düşüş, dünya çapındaki bu savaşta yakıt sağlama güveniyle yükümlü olanları sanki yerlerine mıhlamış, büyük bir korkuya sevk etmişti. 1943 yılında Petrol İdaresi'nin rezerv bölümü yöneticisi bu olguyu şu sözlerle anlatıyordu: "Uzun bir verimlilik aşamasından sonra doğal olarak bir durgunluk devri gelir. Bu durumda verim azalır. Bu bir doğa kuralıdır ve anlaşıldığına göre şimdi de bu kural egemen oluyor. Şu anda yeni petrol yatakları bulmadığımıza göre ve mevcut yatak sayısı da sınırlı olduğundan, er veya geç üretim tükenecektir. Petrol keşfinde yaşanmış Bonanza Refah Devri geride kalmıştır."

İçişleri Bakanı Harold Ickes da bu görüşü paylaşıyordu. Nitekim 1943 Aralık ayında yazdığı bir makalede, bu görüşünü şüpheye yer vermeyecek açıklıkla izah etmiştir: "Petrolsüz kalıyoruz!" başlıklı bu makalede ihtiyar kurt, Amerikan halkını uyarıp şöyle diyordu: "Eğer bir gün III. Dünya Savaşı olursa, bu savaşta başkasına ait petrolle dövüşmemiz gerekecek, çünkü o güne kadar Birleşik Devletler'de hiç petrol kalmayacak. Dünya petrol imparatorluğunun simgesi ve üstünlük sembolü olan 'taç' bugün Amerika'nın başında... Ne var ki şimdi bu tacı gözümüze doğru düşürüyoruz."

Ickes'ın yaptığı bu karamsar analiz insanı tek bir sonuca götürebilirdi. O gün için bütün Amerikan limanlarından cepheye yakıt sevki devam etmekle beraber, Amerika gelecekte tam bir "petrol ithalatçısı" olmaya adaydı. Bu, çok ciddi tarihi ve güvenlik açısından olumsuz anlamlar taşıyan bir değişimdi. Sonunda Amerika'nın "tekrar işletmeye açılabilir" petrol kaynakları konusundaki savaş karamsarlığı "Koruma Teorisi" denen teorinin doğmasına neden oldu. Bu Birleşik Devletler'in ve öncelikle de Birleşik Devletler hükümetinin yabancı topraklardaki petrol rezervlerinin kontrolünü ve geliştirilmesini öngörüyordu. Böylece yurtiçi rezervlere daha az dayanılacak, bunlar gelecek için saklanacak, sonuç olarak da Amerika'nın güvenliği garantilenmiş olacaktı. Yabancı petrol imtiyazlarına hükümet kontrolü konması yönünde genel bir istek vardı. Özel işletme yanlısı Cumhuriyetçiler bile yabancı petrol imtiyazlarına hükümetin doğrudan müdahale etmesini isteyen çağrılar yapıyordu. Bunun sebebini ünlü bir Cumhuriyetçi Senatör olan Henry Cabot Lodge şu şekilde ifade ediyordu: "Tarihte yaşanmış deneyimler bize özel teşebbüsün, yalnız bırakıldığı zaman milli çıkarları yeterince korumadığını göstermiştir." Ancak, bu yabancı rezervler nereden bulunacaktı? Bu sorunun tek bir yanıtı vardı. Dışişleri Bakanlığı'nın İktisadi İşler Danışmanı Herbert Feis bu yanıtı şöyle açıklamıştı: "Yaptığımız her durum değerlendirmesinde, ne zaman belirli bir noktaya ve yere ulaşsak kararsızlık içinde yazmaya ara verir, kalemimizi bırakırdık; bu belirli nokta Ortadoğu'ydu."

Bu düşünceleri dikkate alarak, Amerikan siyasetine yön verenler geç de olsa, I. Dünya Savaşı'nın son buluşundan bu yana İngiliz petrol siyasetine yön vermiş olan kişilerle aynı sonuca, yani Ortadoğu'nun merkez olduğu sonucuna ulaşmışlardı. Bu noktada iki Müttefik, İngiltere ve Amerika savaş sırasında gösterdikleri topyekûn yardımlaşmaya karşın bu defa birbirlerine bir hayli şüpheli gözlerle bakacaktı. İngilizler Amerikalılar'ın kendilerini Ortadoğu'dan atmasından ve o gün için kendi kontrollerinde olan petrol rezervlerinden yoksun bırakmasından korkuyordu. Bu bölge onlara kendi stratejilerini koruma ve Hindistan'ın idaresi için şarttı. İslamiyet'in kutsal yerlerinin sahibi olarak İbni Suud, Hindistan'da dünyanın her ülkesinden gelen büyük Müslüman kütlelerin idaresini elinde tutan İngiltere için çok önemli bir şahsiyetti. O sıralar İngiltere'nin mandasında olan Filistin'de Yahudiler'le Araplar arasında yükselme eğilimi gösteren bir sürtüşme vardı. İngiltere bu çıkmazdan kurtulmanın yolunu aramaktaydı. Belki de İbni Suud bu müşkülden kurtulma çabasında İngiltere için çok yararlı ve etkin olabilirdi. Bir gün İngilizler Suudi Arabistan'a arazi kontrolü için bir heyet göndermişti. Casoc Şirketi derhal şüphelenmeye başlayacak, asıl amacın "gizli petrol jeoloji araştırması" yapmak olduğunu, heyetin bu gerçeği örtmek için bahane olarak gönderildiğini ileri sürecekti. Genel olarak egemen olan "şüphecilik durumu." Bu konuda ülkesini uyaran Donanma Müsteşarı William Bullitt şöyle diyordu: "Londra Amerikan şirketlerini oyalamaktadır. Amacı Amerikalılar'ın imtiyazını kaldırıp oraya İngilizler'i sokmaktır."

Aslında olup biten şuydu: Amerikalılar İngilizler'in Suudi Arabistan üzerindeki planlarını ve bu planları gerçekleştirme yeteneklerini abartmışlardı. İngilizler o kadar bağımlı oldukları Amerikalılar'ı bölgeden çıkarmak durumunda değildi. Hatta denge açısından Amerika'nın Ortadoğu'ya daha fazla karışmasını istiyorlardı. Kanılarına göre bu hem güvenlik hem de mali nedenlerden gerekliydi. Ayrıca Kral İbni Suud'a yapılan para yardımının azaltılma yolları da aranmaktaydı. Yine de, İngiltere ve Amerika bu tür endişelerle dolu olarak kafalarındaki soruyu yanıtlamaya çalışıyorlardı. Amerikalılar ne yapacaktı? Bu soru için üç seçenek vardı. Birincisi, Anglo-Pers Petrol Şirketi'ni örnek alarak Ortadoğu petrolü üzerinde doğrudan sahiplik kazanmaktı. İkinci seçenek, konunun o veya bu şekilde çözümü ve sisteme bağlanması için İngilizler'le uzlaşmaktı. Son alternatif ise tüm sorunu olduğu gibi "özel ellere" bırakmaktı. Ancak savaşın devam ettiği bu belirsizlik ortamında onlar da tedirgindi ve kendi başlarına bırakılmak istemiyorlardı.Bu konuda hükümet desteği istedikleri için bir kez daha Washington'un yolunu tuttular.

Dayanışma Politikası

Casoc Şirketi'nin iki ortak üyesi Socal ve Texaco, Arabistan petrolüyle ilgisi bulunan tek özel şirketlerdi. Bu ikisi İngilizler'in kendilerine Suudi petrolüne giden yolu açmak ve sonra da Socal ve Texaco'ya kapıyı göstermek için Kral İbni Suud'un mali durumu üzerinde egemen olmak istedikleri inancındaydı. Bu iki şirketi üzen bir başka konu daha vardı. Her ikisi de o güne kadar Suudi petrolüne büyük yatırımlar yapmışlar ve mali yönden yardımda bulunmuşlardı. Ancak daha da çok yardım gerekiyordu. Socal ve Texaco eşsiz değerde bir kaynak üzerinde oturduklarının bilincindeydi. Ancak yine de, birleştirilmiş bir ülke olarak Suudi Arabistan'ın sadece yirmi yıldan beri var olduğu unutulamazdı. Acaba İbni Suud'un ölümünden sonra da İbni Suud Krallığı –ve petrol imtiyazı– yaşar mıydı?

İngiltere'yi kontrol altında tutmak, imtiyazlarını desteklemek bu olağanüstü değerli hazineyi politik risklere karşı korumak, hatta bunu Amerika'yı Suudi Arabistan'a karıştırmadan yapmak çok daha iyi olmaz mıydı? Özel şirketleri saf dışı bırakmak kolay olabilirdi. Daha birkaç yıl önce Meksika şirket imtiyazlarını millileştirmiş, bunu yaptığı için de hiçbir şekilde cezalandırılmamıştı. Ama dünya liderliğini yapan bir devleti saf dışı bırakmak da o kadar kolay olamayabilirdi. Bu nedenle Amerikan hükümetinin Suudi Arabistan topraklarına doğrudan karışmasına bazı kişiler "dayanışma" politikası demiştir.

1943 Şubat ayı ortalarında Socal, Texaco ve Casoc şirketlerinin başkanları Washington'a Dışişleri Bakanlığı'yla konuşmaya geldiler. Hükümetten İngilizler'i kıstırmak ve "savaştan sonra bu bölgede salt Amerikan işletmeleri olmasını garantilemek için" mali yardım istiyorlardı: "Washington dış yardım yapmaya yanaşacak olursa kendilerinin de karşılık olarak Birleşik Devletler hükümetine Suudi petrolüne giriş için bir tür özel izin önereceğini" söylediler.

16 Şubat tarihinde bir öğle yemeğinde hükümetin konuya müdahalesine içten taraftar olan Harold Ickes, Başkan Roosevelt'in kulağına Suudi Arabistan konusunu fısıldıyordu. İçişleri Bakanı'na göre Suudi Arabistan "büyük olasılıkla dünyadaki en büyük ve en zengin petrol kaynağıydı." İngilizler Casoc hesabına hareket ederek Suudi Arabistan'a "dolaylı yollardan yaklaşmak istiyorlardı" ve İngilizler'in "petrol bulunan her yere girme fırsatını" hiçbir zaman kaçırmadıkları da göz ardı edilemezdi. Sonunda Roosevelt, Ickes ve öteki hükümet yetkililerinin tartışmalarıyla ikna olup isteneni kabul etti. Aslında onu asıl ikna eden petrol şirketi yöneticilerinin başvuru dilekçesi değil, bu tartışmalardı. 18 Şubat 1943'te, Ickes'la yemek yediğinden iki gün, Suudi Arabistan için "bize göre fazla uzak" dediğinden bir buçuk yıl sonra Başkan, Kral İbni Suud'a Kiralama Yasası gereğince yardım verilmesi için Ickes'a talimat verdi. Bu sadece başlangıçtı. Kısa bir süre sonra Ordu-Donanma Petrol Kurulu 1944 yılı projelerini ilan etti. Ufukta askeri operasyon-

ları tehdit eden çok ciddi bir petrol sıkıntısı görülmekteydi. Askeri kurmayların bu yoldaki korkusu Birleşik Devletler hükümetinin Suudi Arabistan konusunda karar vermesini hızlandırmıştır.

Demokratik olmayan bir ülkeye, Kiralama Yasası giysisi altında yapılan bu dostça mali yardım bir şeydi, yabancı bir ülkenin petrol kaynakları üzerinde doğrudan sahiplik aramak başka şeydi. Ne var ki yapılan da buydu. Bu iş, kısmen, parlak fikirli Ickes'ın yabancı petrol rezervlerinin sahipliğini almak amacıyla kurduğu yeni bir hükümet kurumu tarafından gerçekleştirildi. Bu girişimde Ickes, ordu ve donanma tarafından da içtenlikle desteklenmişti. Tarafsız kalan tek kurum Dışişleri Bakanlığı'ydı. Bakanlık, Dışişleri Bakanı Hull'un Roosevelt'e söylediği gibi, "çok şiddetli yeni ihtilafların" doğmasından korkuyordu. Dışişleri Bakanı Başkan'a şu hatırlatmayı da yapmıştı: "Son savaştan bu yana, her toplantıda petrol atmosferi ve kokusu insanı boğacak şiddetle hissedilmiştir."

Petrol Rezervleri Örgütü'nün hedefi Suudi Arabistan'dı. 1943 Haziranı'nda Ickes Beyaz Saray'da Savaş Bakanı Henry Stimson, Donanma Bakanı Frank Knox ve Savaş Seferberliği Ofisi'nin yöneticisi olan James Byrnes'le bir araya geldi. Hepsi birlikte hızla azalmakta olan yerli petrol durumunu büyük bir endişeyle gözden geçirdiler ve hükümetin "son derece önemli Suudi Arabistan topraklarına ilgi göstermesinin" şart olduğu üzerinde fikir birliğine vardılar. Temmuz ayında Beyaz Saray'da yapılan bir toplantıda, Ickes bu hayret verici kararın doğruluğunu teyit etti. Toplantıda hazır bulunanlardan biri bu konuda şunları söylüyordu: "Tartışma neşeli bir havada yapıldı, kısa ve ayrıntısız oldu. Başkan, Yakındoğu topraklarının konu edildiği her toplantıdaki gibi bu sefer de çocuksu bir havadaydı. Konuşmasında ve konuya 'evet' deyişinde bir eğlence havası egemendi." Gerçi karar verilmişti, ancak yine de ortada çözüm bekleyen çok yaşamsal bir konu kalmıştı. Casoc veya imtiyazdan ne kadarı ele geçirilecekti? John D. Rockefeller'e onur kazandıracak yeni bir girişimle, hükümet payının yüzde yüzden daha aşağı olmamasına karar verilecekti!

1943 Ağustosu'nda hiçbir şeyden haberi olmayan Texaco ve Socal başkanları W.S.S. Rodgers ile Harry C. Collier, Ickes'ın İçişleri Bakanlığı'ndaki ofisine geldiler. Suudi petrolü karşılığında alacakları yardım konusunun tartışılacağını sanıyorlardı. Ickes konuya bir teklif yaparak girdi. Hükümetin Texaco ve Socal'den Casoc'un tümünü satın almasını önerdi. Bu sırada Ickes, biraz da memnuniyette, hayret verici bu teklifinin "Başkanların nefesini kestiğini gözleyecekti." Bu nasıl olabilirdi? Dış memlekette faaliyet gösteren, hükümete bağlı bir petrol şirketi Birleşik Devletler açısından olağanüstü bir kayıp sayılırdı. Ayrıca, bu ilgili iki özel şirketin konumunu da değiştirecekti. Ancak, yapacak fazla bir şey yoktu. Texaco Başkanı Rodgers ve Socal Başkanı Collier'e söyleyecek fazla bir şey kalmamıştı. Sadece bu önerinin kendileri için "korkunç bir şok" olduğunu söylemekle yetindiler. Onlar Ickes'a özümsenmeleri için değil, yardım için başvurmuşlardı. O günkü toplantıda hazır bulunanlardan biri ileride şu benzetmeyi yapacaktı: "Onlar morina balığı avına çıktılar, ancak oltalarına balina takıldı!"

Taraflar arasındaki tartışma bir süre daha devam edecek, Ickes İngiltere hükümetinin Anglo-İran sahipliğinde uyguladığı modeli ele alarak, yüzde 100'lük teklifini yüzde 51'e indirecekti. Bu arada, Anglo-İran Şirketi'ne bağlı Amerikan-Arap Petrol Şirketi'nin model alınmasını bile gündeme getirmişti. Ancak sonradan ne düşündüyse, bu şirket adının İbni Suud'da memnuniyetsizlik yaratacağı kaygısıyla, bunda ısrar etmemişti. İbni Suud'un, krallığı içinde mümkün olduğunca az yabancı sermaye bulundurmak istediğini biliyordu.

Ickes, iki şirketle uzlaşma görüşmesi yaptığı sırada Kuveyt'teki "Gulf" Şirketi'yle de benzer bir anlaşma yapmak için araştırmalarda bulunuyordu. Müzakereler sonucunda nihayet Socal ve Texaco'yla bir anlaşmaya varıldı. Birleşik Devletler 40 milyon dolar ödeyerek Casoc'tan üçte bir hisse alacaktı. Elde edilecek fonlar Ras Tanura'da yeni bir rafineri inşaatında kullanılacaktı. Ayrıca, hükümet Casoc üretiminden barışta yüzde 51'ini, savaşta ise yüzde yüzünü alma hakkına sahip oluyordu.

Böylece Birleşik Devletler artık petrol işine girmeye hazır durumdaydı. Ya da en azından görünüşe göre böyleydi. Ancak petrol endüstrisindeki öteki şirketler haklı olarak büyük öfke içindeydi. İki şirket dışında öteki şirketlerin hiçbiri hükümetin petrol işine karışmasını istemiyordu. Bu onlar için baş edilmez bir rekabet olurdu. Yabancı petrol üretimi yerli petrol üretiminden daha üst düzeye getirilebilirdi. Bu da petrol sanayiinin federal kontrole götürülmesinde ilk adım olabilir, hatta millileştirilmeyle sonuçlanabilirdi. Bu açıdan sadece bağımsız şirketlerden değil, Suudi petrolüne ilgi gösteren ve geri kalmak istemeyen Standard of New Jersey ve Socony-Vacuum (Mobil) şirketlerinden de şiddetli protestolar geliyordu.

Ickes, Amerika'nın savaş çabası uğruna petrol sanayiini harekete geçirmeyi iyi başarmıştı. Şimdi bu çabayı Casoc'la savaşa girerek baltalamayı göze alamazdı. Bu yüzden 1943 sonlarında, birdenbire geri dönüş yaptı ve ilk yaptığı planı geçersiz saydı. Bunu yaparken Texaco ve Socal'i çok aç gözlü ve inatçı olmakla suçlamıştır. Böylece Birleşik Devletler'in yabancı petrole doğrudan girme girişimi sona ermiş oldu.

Yine de, Ickes kolay pes etmeyecekti. 1944'te yeni bir plan tasarladı. Birleşik Devletler hükümetini yabancı boru hattı işine sokacaktı. Ickes prensipte Socal, Texaco ve Gulf şirketleriyle bir boru hattı yapılması konusunda fikir birliği içindeydi. Bu boru hattının inşası için hükümetin Petrol Rezervleri Kurumu aracılığıyla 120 milyon dolara kadar para ödemesini kabul ediyordu. Boru hattı Suudi ve Kuveyt petrolünü kum vadisinden geçirip Akdeniz'e kadar götürecek, böylece oradan Avrupa'ya denizyoluyla sevki sağlanmış olacaktı. Yapılacak anlaşmaya göre şirketler Amerikan askeri kesimine bir trilyon varil petrol rezervi vermeyi taahhüt edecek ve bunu pazar cari fiyatından yüzde 25 daha ucuza satacaktı.

Ancak 1944 kış mevsimi sonunda ve ilkbahar başlarında bu yeni proje birçok güç tarafından baltalanmak istenmişti. Zaten Kongre, Petrol Rezervleri Kurumu'nun bile devamı yanlısı değildi ve kaldırılmasını istiyordu. Öteki petrol şirketleri de şiddetle bu fikre karşı çıkıyor, Herbert Feis'in dediği gibi böyle bir uygulamanın kendilerini haksız, yan tutan bir rekabet ortamı içine atacağını söylüyordu. Bağımsız petrolcüler de konuya karşıydı ve gerekçe olarak böyle bir tutumun "milli güvenliğimize tehdit oluşturacağını" ayrıca "faşizme doğru kayış" olacağını savunuyordu. Amerikan Bağımsız Petrol Derneği böyle bir şey yapıldığı takdirde dünya petrol pazarlarında kıran kırana bir rekabet havasının egemen olacağını savunuyordu. Plana karşı olanlar arasında Libareller de vardı. Onlar da bu planın büyük işletmelerin ve "tekellerin" çıkarına olacağı inancındaydı. Karşı olanlardan bir diğeri de "Tecrit" akımını tutanlardı. Bu kişiler plan uygulandığında hükümetin Ortadoğu'nun çok uzaktaki çölleri içine gömülmesinden korkuyordu. Daha önceleri Ordu-Donanma Genelkurmay Başkanları böyle bir boru hattının "askeri açıdan çok acil bir ihtiyaç olduğunu" gerçi söylemişti; ancak D-gününden sonra, Avrupa savaşının son bulma olasılığı ufukta belirdiğinde, Genelkurmay Ortak Başkanları yapmış oldukları talebi yenilememişlerdi. Böylece hükümetin kurması öngörülen boru hattı projesi, karşı olanlar ve eleştirenler koalisyonunun ele aldığı bir sorun olmuştu ve "ihtiyar huysuz adam" diye anılan Ickes'ın öfkesine ve istifa tehdidine karşın önce bir kenara bırakılmış, sonunda da unutulup gitmişti.

Petrol Konusundaki Sürtüşme

Böylece Amerika Birleşik Devletleri'nin Suudi Arabistan'da petrol işine girmeyeceği artık kesindi. Ancak yine de bir başka alanda girişimde bulunmak, faaliyete geçmek istiyordu. İngiltere ile dünya petrol pazarında egemen olmak için ortaklık kuracaktı. Her iki hükümet çok daha önceden böyle bir ayarlamaya girişmek için birbirlerini yoklamaya, ne düşündüklerini anlamaya çalışmıştı. İran Körfezi bölgesindeki kuyuların bir kısmı, Almanlar'ın eline geçmesin diye çimentoyla kapatılmıştı; ancak yine de bölgenin potansiyelini iyi bilenler, savaş sonrasında bölgeden çıka-

cak üretimin pazarı nasıl etkileyeceğini düşünerek endişe içindeydi. Savaş bittikten sonra İran Körfezi'nden kaynaklanacak giderek yükselen ucuz petrol dalgası 1930'lar başında Doğu Texas'ta yaşanan petrol seli kadar istikrar bozucu olabilirdi. Diğer taraftan, Birleşik Devletler'den pek çok kişi Birleşik Devletler rezervinin tükenmesinden korkmaya devam ediyor, bu nedenle Amerikan petrolüne olan talebin düşmesini istiyordu. Bu kişilerin görüşüyle Birleşik Devletler'in ana hedefi savaştan evvelki kısıtlamaları kırmak, maksimum üretim almak olmalıydı. Bu yolla, rezerv ayarlamalarında temel değişimlere gidilebilirdi. Böylece Avrupa, petrol ihtiyacının çoğunu Batı Küresi yerine Ortadoğu'dan karşılayacak, Amerikan petrol rezervleri de Amerika'nın kendi ihtiyacı ve güvenliği için saklanabilecekti.

İngilizler ise kendi açılarından, Ortadoğu üretimindeki karmaşık durumun sebep olabileceği bir düzensizlikten çekiniyordu. Ortadoğu petrol ülkelerinin giderek artan gelir hırslarını doyurmak peşinde olan imtiyaz sahiplerinin, bunu gerçekleştirmek için aralarında rekabete dayalı üretim yarışına girmelerinden korkuyorlardı. Petrol sorunları savaş son bulmadan evvel çözülemediği takdirde sonuç gerektiğinden fazla petrol bolluğu olurdu ki bu da her şeyi mahvederdi. Bu durum, düşük fiyatlar yüzünden, petrol üreticisi hükümetleri mal sahibine verilen işletme payından mahrum bırakacak ve sonuçta imtiyazların istikrarını tehdit edecekti. Ayrıca, birçok Amerikalı'nın sandığının aksine, İngiltere, Ortadoğu petrol geliştirme faaliyetlerine Amerika'nın katılımı yanlısıydı. İngiliz Kara ve Deniz Kuvvetleri Başkanı'nın söylediği gibi, Amerikalılar'ın işe girmesi, sağlayacağı yararlardan başka bölgenin özellikle "Rus baskısına" karşı korunmasında "Amerikan yardımı alma şanslarını artıracaktı." Başkanlar ayrıca şu görüşü de ifade etmişlerdi: "Savaş halinde Amerika'dan gelen petrol bizim için en güvenilir kaynaktır. Bu kaynağa sahipliğimizi sürdürme yolunda yararlı olacak her adımı atmalıyız." Ancak her iki ülkenin çıkarı için "Bırakınız yapsınlar" uygulaması değil, ortak kontrol uygulamasının en uygunu olduğuna Amerikalılar nasıl ikna edilecekti?

İngilizler Ortadoğu petrolü için Birleşik Devletler'le uzlaşma yolu açmak istedi ve bunun için büyük gayret gösterdi. 1943 yılı Nisan ayında Anglo-Pers Şirketi'nin New York'taki temsilcisi Basil Jackson ile Terry Duce bir araya geldiler. Duce, Casoc Şirketi'ndeki yöneticilik görevinden geçici bir süre izinli olarak ayrılmış Savaş Petrol Örgütü'nün Yabancı Bölüm kısmının başına getirilmişti. Jackson bu buluşmada Terry Duce'u uyarmış, şu sözleri söylemiştir: "Petrolün geçmişinde ilk defa olarak pazarlara bu kadar çok petrol akıyor. Yine de şirketler Yakındoğu petrolü konusunda bir anlaşmaya varma olanağı bulamıyor." Bunun sebebi ellerini kollarını bağlayan Sherman Antitröst Yasası'ydı. Savaş bittikten sonra bu yapılmak istense bile geç kalınmış olacaktı. Şirketlerin kendi aralarında anlaşmaları gerekiyordu ve Jackson'ın vardığı sonuca göre, arada bir anlaşma olmadan "rekabete dayalı çetin bir mücadele" daima söz konusuydu.

Duce bu fikre katıldı. Her iki adam da önlerinde uzanan, savaş sonu petrol düzenine şekil verecek olan bu temel konunun öneminin bilincindeydi. Petrol üzerinden sahibine ödenen işletme payı Körfez Ülkeleri için ana gelir kaynağıydı veya çok yakında ana gelir kaynağı olacaktı. Sonuç olarak, işletme payı gelirlerini artırmak için bu ülkeler –tehdit yoluyla veya başka bir şekilde– şirketler üzerindeki baskılarını devam ettirecek ve giderek daha çok baskı yapacaktı. Bu baskı petrol dağıtımını baştan sona kapsayacak bir sistemle dengelenebilirdi.

Jackson'ın düşünceleri zamanla Amerika'daki politika mimarlarına kadar yayılacaktı. Sonunda Ickes bu düşünceleri Roosevelt'e duyurdu ve kendi görüşlerini de ekleyerek şunları söyledi: "Dünyanın değişik yerlerinde bizim için petrol bulundurulması yerinde olur. Harekete geçme zamanı şimdidir. Petrol konusunda İngilizler'le bir anlaşmaya varmamak için hiçbir sebep görmüyorum." Ne var ki iki ülkenin birbirlerine duyduğu karşılıklı "şüphe" çok büyüktü. Bu yüzden bu iki müttefik kendi hükümetleri ile bile müzakerelere nasıl yön verileceği konusunda anlaşamıyordu. Günün basın imparatoru sayılan Kral'ın "mühür emini" Lord Beaverbrook "Ortadoğu petrolünü tartışacak bir komisyon oluşturma fikri hasır altı edilmelidir" diyordu. Ayrıca Churchill'e

şu sözleri de söylemiştir: "Petrol, savaştan sonra bize kalmış olan en kıymetli varlığımızdır. Bu son varlığımızı Amerikalılar'la bölüşmeyi reddetmeliyiz."

Ancak İngiltere hükümetinde bu şekilde düşünmeyen, Amerikalılar'la ortak bir plan formüle edilmesinde ısrar edenler de vardı. 1944 yılı 18 Ocak tarihinde İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Lord Halifax, Dışişleri Müsteşarı Sumner Welles ile iki saat süren bir konuşma yaptı. Bu konuşmada petrol konusu ele alındı ve nasıl bir yaklaşımda bulunulacağı tartışıldı. Bu konuşmadan sonra Halifax Londra'ya telgraf çekecek ve "Amerikalılar bizi şoka sokacak davranışlarda bulunuyor" diyecekti. Dışişleri Bakanlığı'ndaki toplantıdan son derece asabi çıkmıştı. Bu yüzden hiç vakit geçirmeden Başkan'la kişisel olarak görüşme talebinde bulundu. Roosevelt onu o akşam Beyaz Saray'da kabul etti. Konu dönüp dolaşıp Ortadoğu petrolünde odaklanıyordu. Halifax'ın tedirgin ve rahatsız olduğunu gören Roosevelt, Büyükelçi'yi teskin için elleriyle çizdiği Ortadoğu'ya ait bir harita taslağını çıkardı, "İran petrolü sizindir. Irak ve Kuveyt'teki petrolü bölüşeceğiz. Suudi Arabistan petrolüne gelince, oradaki petrol bizimdir" dedi.

Roosevelt'in kendi elleriyle çizdiği harita aradaki gerginliği gidermeye yetmemişti. Son birkaç hafta içindeki gelişmeler Başkan'la Başbakan arasında çok hassas konuları içeren mektuplar gönderilmesine neden olmuştur. 20 Şubat 1944'te, toplantı ile ilişkili Halifax raporunu görmesinden hemen birkaç saat sonra Churchill, Roosevelt'e bir mesaj göndererek petrol konusundaki telgrafları "giderek artan bir kuşkuyla" izlediğini bildirdi. Ayrıca "Burada bazı çevrelerde Birleşik Devletler'in bizi Ortadoğu'daki petrol varlığımızdan mahrum bırakacağı korkusu var. Unutulmamalıdır ki diğer birçok şeyler gibi donanmamız da tüm petrol ihtiyacı için Ortadoğu'ya güvenmektedir" dedi. Kabaca ifade etmek gerekirse, Churchill bazı İngilizler'in bir oldu bittiye getirilerek "tongaya bastırılmaktan korktuklarını" söylüyordu.

Roosevelt, Churchill'in bu yazısına ters bir yanıt vererek, kendisinin de İngiltere'nin Suudi Arabistan'daki imtiyazına "göz diktiği" ve bu işe "burnunu soktuğu" hakkında bazı raporlar aldığını söyledi. Churchill'den gelen sert tonlu başka bir telgraf üzerine Roosevelt mesajına şu sözleri de ekleyecekti: "Irak ve İran'daki petrol bölgelerinizde gözümüz olmadığına sizi temin ederim. Lütfen bu teminatımı kabul ediniz." Churchill cevap telgrafında şu yanıtı veriyordu: "Ben de bu teminatınıza karşılık, Suudi Arabistan'daki çıkar ve mallarınıza hiçbir şekilde burnumuzu sokmak niyetinde olmadığımız hakkında size tam teminat veririm. İngiltere toprak yönünden avantaj peşinde koşmamaktadır. Yine de ortak amacımız için onca hizmetlerde bulunduktan sonra, kendi hakkına düşen hiçbir şeyden yoksun bırakılmaya razı olamaz. Bu, en azından, naçiz bir hizmetkârınız olan ben görevde kaldığım sürece böyle devam edecektir." İki devlet adamı arasında oldukça sert süregelen bu yazışma, petrolün dünya politikasında ne denli önemli rol oynadığının göstergesidir. Sonunda her ikisi de sürtüşmeyi bir yana bırakmayı başaracaktı. İzleyen günlerde, 1944 ilkbaharında Washington'da uzlaşma toplantıları başladı. İlk toplantıdaki açış konuşmasında Dışişleri Bakanlığı'nın Petrol Danışmanı gündemdeki konuyu özetleyerek, uzlaşmadaki ana hedefin, kıtlık nedeniyle bir vesika uygulaması olmayacağını, tam tersine bolluktan ötürü petrolün düzenle geliştirilip, düzenle dağıtımı olduğunu söyledi. Diğer bir deyişle, Amerikan petrolünün beklentileri ne olursa olsun, global bakış açısından konu "aşırı petrol" ve dolayısıyla üretimin nasıl kontrol edileceğiydi. Sonunda Ortadoğu petrolü konusunda İngilizler'in görüşü üstün gelmişti.

Kotalar ve Karteller

1944 Temmuz ayında Lord Beaverbrook anlaşmanın son şeklini görüşmek üzere Washington'a geldi. Beaverbrook her zaman için Amerika'nın iktisat alanındaki hırs ve emellerinden şüphe duymuş bir kişiydi. James Terry Duce, o günlerde Aramco'daki görevine dönmüş olan Everette De Golyer'e Lord Beaverbrook'un gelişi nedeniyle yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Sanırım sa-

vaş yeniden başladı. Aslan kuzu ile uzlaşmaya yanaşmıyor; ancak kuzu, pirzola kılığına girerse bu belki mümkün olur."

Washington toplantısında açık sözlülüğüyle tanınan Beaverbrook aslında kimsenin üstünde durmak istemediği münasebetsiz bir sorunu ortaya atmıştı. Londra'dan ayrılmadan evvel özel toplantılarda, söz konusu sözleşmenin "canavar bir kartel" olduğunu, Amerikalılar'ın İngiltere'nin zararına olarak kendi yerli üreticilerini korumak için böyle bir sözleşmeyi ortaya attıklarını iddia etmişti. Washington'da Amerikalılar'la yapılan uzlaşma toplantılarında ise biraz daha terbiyeli davranmış, tarafların gerçekte "As-Is" karakterinde bir sözleşme peşinde olduğunu gözlediğinden söz etmişti. Kanısına göre, öngörülen sözleşme, Achnacarry Anlaşması'ndan ve ondan sonra 1920'ler sonunda, 1930'larda bu anlaşmayı izleyen şirketler arası diğer kısıtlayıcı sözleşmelerden pek farklı değildi.

Amerikalı temsilciler bu görüşe derhal itiraz ettiler. Amerikalı temsilcilerden biri "tartışılmakta olan Petrol Anlaşması'nın 'kartel' sözcüğüyle hiçbir benzerliği olmayan bir esas üzerinde hazırlanmış olduğunu" söyledi. Ayrıca "bunun hükümetler arası bir emtia alımı için yapılmış sözleşme olduğunu, hazırlanmasında petrolün düzenli geliştirilmesinin ve sağlam mühendislik kurallarının prensip alındığını" ifade etti: "Sözleşme pazar taleplerini bolca karşılamaya ve bunu garantilemeye yönelikti."

Beaverbrook bu açıklamaya kanmış, fikrini değiştirmiş gibi görünmüyordu. Buna rağmen birkaç gün sonra Anglo-Amerikan Petrol Sözleşmesi tamamlandı ve 8 Ağustos 1944'te imzaya açıldı. Amaç üretici ülkeler dahil, ilgili taraflara "tek standart" uygulamaktı. Sözleşmenin can damarı sekiz üyeli Uluslararası Petrol Komisyonu'nun kurulmasıyla ifade bulmuştu. Komisyon dünya çapında petrol talebini yansıtacak tahmin raporları hazırlamakla yükümlüydü. Önce bu sağlanacak, ardından da komisyon ülkelere, önerilen üretim kotasını tahsis edecekti. Kota tahsisinde esas olarak "rezerv miktarı, sağlıklı mühendislik kuralları, ilgili ekonomik etkenler gibi faktörler göz önüne alınacak, üretici ve tüketici ülkelerin istekleri dikkate alınıp artmakta olan talebin karşılanmasına çalışılacaktı." Komisyonun diğer bir görevi de her iki hükümete dünya petrol endüstrisinin nasıl geliştirileceği hakkında periyodik raporlar sunmaktı. Hükümetler de tavsiye edildiğinde, bu tavsiyeleri hayata geçirmek için çaba gösterecekti. Bu, her ülkenin uyruğundaki kişilerin gerekli olduğunda ve tavsiye edildiğinde tavsiyeye uygun hareket etmelerini sağlamak için yapılacaktı.

Anglo-Amerikan Petrol Anlaşması ister önemli bir endüstriye istikrar getirmek için hedeflenmiş bir "emtia sözleşmesi" olarak görünsün, isterse hükümete bağlı bir kartel görünümünde olsun, gerçek şudur ki, 1920'ler sonu, 1930'lar başı pazar idaresine uzanan doğrudan bir bağlantıydı. Hem "As-Is"e hem de Texas Demiryolu Kurumu'na uzanıyordu. Ana amacı ötekilerle aynıdır. Yani dengesiz durumdaki arz ve talebe denge sağlamak, aşırı üretimi kontrol altına almak, aşırı üretiminden zarar gören pazarlara düzen ve istikrar getirmek. Bu anlaşma Roosevelt idaresini ve İngilizler'i fazlasıyla tatmin etmişse de, sonradan bağımsız Amerikalı petrolcülerin ve bunların Kongre'deki yanlılarının acı ve şiddetli tepkileriyle karşılaşmıştır. Bağımsız petrolcüler büyük petrolcü denen gruplardan daha etkindi ve içlerinde Ickes'ın Arabistan boru hattı projesine karşı olanlar bu defa Petrol Anlaşması'ndan nefret ediyordu. Bu anlaşmanın yerli petrol üretimini uluslararası idareye götüren kapıyı açmasından korkuyorlardı. Petrol üretim düzeyini, üyeleri Texas'ta seçilen Texas Demiryolu Kurulu'nca saptamak bir şeydi, bunun yarısı "İngilizler'den" yarısı Franklin Roosevelt'in seçtiği kişilerden oluşmuş komisyonda saptanması başka şeydi. İkisi birbirinden tamamen farklıydı. Yerli petrol şirketlerini sözleşmeye karşı gelmede yönlendiren en etkin faktör Ortadoğu'dan gelen, kendilerine Avrupa pazarlarını kapatan ucuz petroldü. Ortadoğu petrolü Birleşik Devletler'e sel gibi akmakta ve fiyatları düşürmekteydi. Bağımsız petrolcüler uluslararası şirketlerin el çabukluğuyla sözleşmeyi değiştirip dünya rezervleri ve pazarları üzerinde

sözleşmeye kesin kontrol hakkı vermelerinden korkuyordu. Kanılarınca daha sonra da büyük şirketler bu kontrol hakkını kullanarak bağımsızları işten atacaktı.

Büyük petrolcüler de tamamen farklı bir sebepten dolayı durumdan hoşnut değildi. İleride bir gün –fiyat tespiti ve üretim oynamaları gibi– antitröst ihlalleri bahanesiyle yasal bir makamca suçlanmaktan korkuyorlardı. Uluslararası Petrol Komisyonu'yla işbirliği yaptıkları takdirde bundan kaçınmaları mümkün değildi. Nitekim, 1930 sonlarında hükümet istiyor sanarak ve özellikle de Harold Ickes'ın iradesiyle, pazarlara istikrar kazandırmak için harekete geçtiklerinde kendilerini Adalet Bakanlığı tarafından antitröst'çülükle suçlanarak mahkeme kapısında buldular. Bu olay adliye tarihinde Madison Davası olarak geçer. Ayrıca "Mother Hubbard" adıyla aleyhlerinde başka bir dava daha açılmıştı ki bu davada da tröstçülükle suçlanmışlardır. Ancak bunlardan ikincisi, Amerika'nın savaşa girmesinden sonra, Washington'un petrolde işbirliğine ihtiyacı nedeniyle, ertelenmiştir. Büyük şirketler bu kez işi şansa bırakmak istemiyordu.

İşi petrol olan her kesim ister büyük petrolcü olsun ister bağımsız, şimdi bu sözleşmeye karşı tavır almıştı. Ickes bu durumdan yakınarak Roosevelt'e şunları söylemiştir: "Nedense petrolcüler ortada hiçbir makul sebep yokken bu konuyu parmaklarına doladılar. Bazı petrolcüler hayalet olmayan yerde hayalet görüyor." Sözleşme Senato'ya kanunlaşmak üzere sevk edilmişti. Ancak hemen sonra bu şekliyle Senato'dan geçemeyeceği, sonucun onursuz bir yenilgi olacağı anlaşıldığından 1945 Ocak ayında Roosevelt idaresince, düzeltilmek üzere geri çekildi. Bundan kısa bir süre sonra da, Roosevelt ve baş danışmanlarının Joseph Stalin ve Winston Churchill ile konuşmak için Yalta'ya hareketleri nedeniyle, sözleşmeyi gözden geçirmek yapılan tüm çalışmalar durduruldu. Yalta Konferansı'ndan amaç, savaş sonunda kurulması istenen milletlerarası düzenin temelini atmak ve bu savaş sonu dünyasında her birine düşecek "nüfuz sahasının" şeklini ve büyüklüğünü saptamaktı.

"İkizler"

Ortadoğu petrolüyle ilgili sorunlar bu yolculuğu bile etkilemişti. Şubat ayı ortalarında, Yalta Konferansı'ndan sonra Başkan'ın uçağı *Kutsal İnek*, Roosevelt ve danışmanlarını Rusya'dan alıp Mısır'daki Süveyş Kanalı bölgesine götürdü. Burada, Kanal'da Great Bitter Lake'de demir atmış kendilerini bekleyen *USS Guincy* gemisine bindiler. Başka bir Amerikan gemisi *USS Murphy* de içinde çok saygın bir konuk, İbni Suud olduğu halde yola koyulmuştu.

Bu, Kral İbni Suud'un o güne kadar krallığı dışında yaptığı ikinci seyahatti. Birincisini kırk beş yıl evvel, sürgün hayatı yaşadığı Kuveyt'ten Arabistan'ı yeniden almak için ilk adımı atmak üzere yapmıştı. Bu defa *Murphy* gemisine birkaç gün evvel, yanında kırk sekiz kişilik maiyetiyle Cidde'den binmişti. Gemiye besin olarak yüz adet canlı koyun alınması düşünülmüştü; fakat sonradan, bazı müzakereler sonunda seyahatin altmış gün süreceği göz önüne alınarak bu sayı yedi koyuna indirilmişti. Koyunlardan başka erzak olarak Amerikan gemisine donmuş et dahil, altmış gün yetecek kadar yiyecek alınmıştı. İbni Suud, kaptan kamarasında yatması için yapılan teklifi reddetmiş, güverteye, baş kasarasına kurulan çadır bezinden yapılmış derme çatma bir çadırda yatmak istemişti. Çadır tamamen el dokuması halılarla döşenmişti ve Kral'ın kendi koltuklarından biri de buraya taşınmıştı.

İbni Suud sonradan Başkan'ın gemisine geçti. O andan itibaren tam bir sigara tiryakisi olan, birini söndürmeden öbürünü yakan Roosevelt, Kral'ın dini inançlarına olan saygısının ifadesi olarak onun huzurundayken asla sigara içmedi. Öğle yemeğine giderlerken, tekerlekli sandalyede olan Roosevelt ayrı bir asansöre götürülmüştü. Asansör hareket eder etmez Başkan bizzat kırmızı renkli acil düğmeye basarak asansörü durdurmuş, birbiri arkasına iki sigara yakıp sigaralar bitinceye kadar asansörü bekletmişti. Kral'la ancak sigaralar bittikten sonra bir araya geldi. O gün,

yemekten sonra, bu iki adam beş saati aşkın bir süre yoğun bir çalışma yaptılar. Roosevelt'in üzerinde durduğu konular Yahudiler'e Filistin'de "yurt" verilmesi, petrol sorunu ve savaş sonrasında Ortadoğu'nun alacağı yeni şekildi. İbni Suud ise savaş sonrası için Amerika'nın Suudi Arabistan'a göstermekte olduğu ilginin devamını ve bunun teminat altına alınmasını istiyordu. Açıkladığına göre bütün hükümdarlığı süresince müzmin bir şekilde tehdit altında kalmış, bölgede İngiliz nüfuzu egemen olmuştu. Şimdi bunun dengelenmesini istiyordu. Roosevelt'in Yahudiler'e "yurt toprağı" verilmesi teklifini Kral'ın kendisi de bir teklif yaparak yanıtladı. Koyu bir anti-siyonist olarak İbni Suud, savaştan her nasılsa sağ kurtulmayı başarmış Yahudiler'e Almanya'da yurt verilmesini teklif edecekti.

Roosevelt ve İbni Suud birbirleriyle çok iyi anlaşıyorlardı. Bir sırası geldiğinde Kral, Roosevelt'e "ikiz kardeş" olduklarını söylemiştir. Sebep olarak yaşça birbirlerine yakın olduklarını, her ikisinin de ülkelerinin mutluluğu için çalıştıklarını, yine her ikisinin çiftçilikle ilgilendiklerini ve ikisinin de fiziki yönden rahatsız olduklarını söyledi. Başkan çocuk felci geçirmiş olduğundan tekerlekli sandalyeye mahkûmdu. Kral da zorlukla yürüyebiliyor, savaşta bacaklarından aldığı kurşun yaralarından merdiven çıkamıyordu.

Roosevelt "Siz benden daha şanslısınız, çünkü hiç değilse bacaklarınızla yürüyebiliyorsunuz. Ben ise nereye gitsem mutlaka tekerlekli sandalyede götürülüyorum" demişti.

Kral da "Hayır dostum, daha şanslı olan sizsiniz. Sandalyeniz sizi nereye isterseniz götürüyor ve oraya mutlaka ulaşacağınızdan eminsiniz. Benim bacaklarım ise bu kadar güvenilir değil ve her gün biraz daha kötüleşiyor" dedi.

Roosevelt bu söze şöyle yanıt verecekti: "Madem ki bu sandalyeyi o kadar beğeniyorsunuz, bir ikiz eşini de size vereyim. Nasılsa gemide iki sandalyem var."

Tekerlekli sandalye gerçekten İbni Suud'la beraber Riyad'a götürüldü ve ondan sonra da devamlı olarak Kral'ın özel dairesinde tutuldu. İbni Suud cüssesinde biri için fazla küçük olduğundan Kral bu sandalyeyi kullanamamışsa da, en değerli armağan olarak gelenlere göstermiştir.

Bu iki adamın petrol üzerine vardıkları kararları bildiren resmi rapor bir türlü gelmiyordu. Roosevelt-İbni Suud konuşmalarına katılmış olan heyet üyelerinden biri Kral ile Başkan'ın bu konu üzerinde uzun bir konuşma yaptıklarını söylemişti. İkisinin arasında konuşulmuş veya konuşulmamış olanlar her neyse, ortada kabul edilmesi gereken bir gerçek vardı. Petrol, her ikisinin de ülkeleri için, arada gelişmekte olan dostane ilişkilerin devamı için şarttı. *New York Times* yabancı işler muhabiri C.L. Sulzberger bu konuyu en isabetli şekilde kavramış olarak iki liderin Great Bitter Lake buluşmasından hemen sonra şunları yazmıştı: "Suudi Arabistan'daki muazzam petrol yatakları bu ülkeyi Amerikan siyaseti için diğer küçük ülkelerden çok daha önemli kılmaktadır." Ancak, Churchill öteden beri İngiltere'nin nüfuzu altında olan bir bölgede Amerika Devlet Başkanı'nın o bölgenin hükümdarıyla konuşmasından memnun kalmamıştı. Bu yolculukta Roosevelt, Mısır Kralı Faruk ve Habeşistan Kralı Haile Selasiye ile de buluşmuştu. Resmi olmayan bir kayda göre Churchill bölgedeki bütün İngiliz diplomatlara birbiri ardına telgraflar yağdırmış, tehditler savurarak kendisi için ayarlanacak randevularda Roosevelt'e uygulanmış krallara mahsus protokolun aynısının kendisine de uygulanmasını istemiştir. Churchill, Ortadoğu'ya gitmek için fazla beklemeden Amerika'ya hareket eden Roosevelt'in ayrılışından üç gün sonra, Mısır çöllerine daldı ve İngiltere Başbakanı olarak, vahada bir otelde kalan İbni Suud'la buluştu.

Bu buluşmada, sigara sorunu, bu defa ilkinden daha karmaşık olarak, bir kez daha gündeme gelmişti. Churchill - İbni Suud buluşması sona erdiğinde büyük bir akşam yemeği ziyafeti verildi. Churchill, notlarında bu ziyafete ait anılarına değinirken puro konusu için "Kral'ın kendi huzurunda sigara içilmesine, alkol alınmasına izin vermediğini" kendisine önceden bildirildiğini söyler. Ne var ki Churchill, İbni Suud'a karşı Roosevelt kadar konuksever davranmamıştır: "Ev sahibi bendim ve Kral'a bunları söyleten kendi dini inançları olduğuna göre, ben de kendi dini

inançlarıma sığınarak puro içmenin, alkol almanın bütün yemeklerde, yemekten önce, yemekten sonra ve eğer gerekiyorsa yemek arasında serbest olması gerektiğini söyledim."

Churchill'in kendi hakları konusunda fazla ısrarlı davranması ve üstünlük iddiaları zaten kuşku içinde bulunan İbni Suud'a İngiltere'nin Suudi Krallığı ve Ortadoğu karşısındaki niyetleri hakkında fazla bir güvence vermemişti. Churchill'in karşısında başka bir sorun daha vardı. Buluşma anısı olarak İbni Suud'a çok seçkin parfümler içeren yaklaşık yüz pound değerinde küçük bir mücevher kutusu vermişti. Karşılık olarak İbni Suud da ona ve Anthony Eden'e elmas kakmalı, mücevherlerle süslü bir kılıç ve ayrıca da çok kıymetli giysiler ve daha başka armağanlar sunmuştu. Bunlar arasında İbni Suud'un "kadınlarınız için" diyerek sunduğu yaklaşık üç bin pound değerinde elmas ve inci vardı. Churchill, armağanlar arasındaki değer eşitsizliğinden tedirgin olmuştu. Yine de hemen o dakika durumu kurtarmayı başardı. Parfümlerin sadece bir "sembol" olarak sunulduğunu söyleyerek İbni Suud'a asıl armağanın "dünyada mevcut en iyi motorlu araç" olacağına dair söz verdi. Churchill kendisinin böyle bir armağan sunmaya şahsen yetkili olmadığını bildiği halde bunu göze almıştı. Sonunda Kral'a, İngiltere Hazinesi'ne altı bin pound'dan daha fazlaya mal olan bir Rolls-Royce takdim edildi. Mücevherlere gelince, bunların hepsi satılmıştır. Satış gizli tutulma kaydıyla yapılmış, Kral'ın kırılmaması için her türlü önlem alınmıştı.

"Şimdi Ne Yapacağız?"

Uzun süren yolculuğundan dönüşünde Roosevelt danışmanlarını hâlâ kendi aralarında Petrol Anlaşması ve ilgili antitröst konularını tartışırken buldu. Bu ara Harold Ickes, Devlet Başkanı ve yeni Dışişleri Bakanı Edward Stettinius ile bir toplantı yapmaları için başvuruda bulunmuştu. Ancak, Başkan o kadar uzun yolculuktan yorgun düşmüş, dinlenmek istiyordu. 27 Mart 1945 tarihinde Stettinius'a "Warm Springs'den döner dönmez Harold'un önerdiği toplantıyı yapmaktan çok memnun kalacağını" söyledi: "Lütfen bana hatırlat" dedi.

Ne var ki Stettinius hatırlatma fırsatını hiçbir zaman bulamayacaktı. Roosevelt 12 Nisan 1945'te Warm Springs'de hayata gözlerini kapamıştı.

Artık Petrol Anlaşması'nı yurtiçinde kabul ettirme ve gerekirse yeniden düzenleme çabaları yeni Başkan Harry Truman'ın denetiminde yapılıyordu. O güne kadar anlaşmanın baş sponsorluğuna getirilmiş olan Ickes 1945 Eylülü'nde Londra'da konuyu bir kez daha İngilizler'le müzakereye aldı. Londra toplantısında evvelki sözleşmedeki bütün sivri noktalar sözleşmeden çıkarıldı. O güne gelene kadar, 1944 yılında "üretimi dünya çapında tahsis" görevini yüklenmiş olan Uluslararası Petrol Kurulu'ndan, Amerikan yerli üretimine dokunma yetkisi alınmıştı. Birleşik Devletler o sıra toplam dünya üretiminin üçte ikisini tek başına karşıladığına göre, bu, global bir petrol sözleşmesi için, toplam üretimden büyük bir çıkarma yapıldığı demekti. Ancak bundan başka yapacak bir şey de yoktu. İngiltere'nin Yakıt ve Enerji İşlerinden Sorumlu Bakanı, Maliye Bakanı'na "Denge açısından sözleşmeyi kabul etmemiz, reddetmemizden daha iyi olur" diyecekti.

O sıralar Amerika'da petrol rezervlerinin yeterlilik durumundan kaynaklanan karamsar hava dağılma eğilimine girmişti. 1945'te yapılan bir Senato toplantısında Sun Oil Şirketi başkan yardımcısı ve Amerikan Petrol Enstitüsü petrol komisyonu oturum başkanı olan J. Edgar Pew, ileride bir petrol kıtlığı olasılığından jeolojik bir durum olarak değil, psikolojik bir durum olarak bahsetmişti. Pew ailesi öteden beri petrolün tükeneceğine dair yapılan uyarılara kulak asmamıştı. Bu defa da J. Edgar Pew aynı geleneği sürdürerek, senatörlere en az yirmi yıl daha yerli Amerikan petrolünün Amerika'nın tüm ihtiyacını karşılayacağına dair teminat verdi: "Yarın güneşin doğacağından ve batacağından ne kadar eminsem, bundan da o kadar eminim" dedi. Sözlerini "Ben kötümser değil iyimserim" sözcükleriyle bitirmişti.

1945'te Almanya ve Japonya karşısında kazanılan zaferle, Amerikan petrol rezervlerine yapılan çekişmeli talep artık ortadan kalkmış, böylece İngiltere ile sözleşme konusu acil olmaktan

çıkmıştı. Bu defa da, 1946 Ocak ayında Anglo-Amerikan Petrol Sözleşmesi'nde bir sorun çıktı. Sözleşmenin en büyük sponsoru olan Harold Ickes, Harry Truman'la, Donanma İkinci Başkanı sıfatıyla California'lı petrolcü Edwin Pauley'e randevu verilmesi yüzünden üzücü bir dalaşmaya girmişti. Ickes, Roosevelt zamanında âdet edindiği gibi bu defa da hemen istifasını sundu. Dilekçesinde Başkan'a veda ediyordu. Bu oldukça uzun süren altı daktilo sayfalık, tek satır aralıklı bir veda mektubuydu. Truman ileride bu mektup için "Mektup tehdit yoluyla istediğini elde edeceğine inanan bir kimsenin ifadesini taşıyor" demiştir.

Bu konuda Ickes hatalıydı. Truman, Roosevelt değildi. Ickes'ın istifasını gayet normal bir biçimde kabul etti. Aslında bundan sevinç bile duymuştu. Ickes sadece kendisinin baş edebileceği bazı sorunları toparlamak için istifasının yürürlüğe girmesinden önce altı hafta süre istemişti. Truman ona masasını toplaması için iki gün süre tanıdı. Bu defa İhtiyar Huysuz adam, Truman'ı son bir yaylım ateşine tuttu ve tüm ülke halkına Truman'ın "açık gerçeğe karşı tam bir bağlılık göstermediğini, ne tam bir diktatör ne de Güneş Tanrıçasının torunlarından biri olmayı başaramadığını" ilan etti. Bunu yaptıktan sonra, Yeni Yasa'nın ve II. Dünya Savaşı'nın Petrol Çarı olan Ickes, makamını terk edecek ve yeni bir mesleğe geçerek yaşamının geri kalan kısmını gazetelerde köşe yazarlığı yaparak geçirecekti.

Acaba bundan sonra, Petrol Çarı Harold Ickes olmadan Anglo-Amerikan Petrol Sözleşmesi için herhangi bir istikbal düşünülebilir miydi? Şimdi herkes bu soruyu soruyordu. Ancak sözleşme için bu defa da, hiç beklenmedik bir kaynaktan, Donanma Bakanı James Forrestal'dan destek gelmişti. Atılım yapmayı seven, hırslı ve politik açıdan tutucu bir kimse olan Forrestal, önceden Dillon Read'da yatırım kısmında banker olarak çalışmıştı. Forrestal, Birleşik Devletler'in üst düzeydeki siyasetçilerinden biriydi. Siyasi alandaki görüşünü, Birleşik Devletler'in Sovyetler Birliği'yle uzun bir çatışmaya girmesinin mukadder olduğu, bunun için kendisini organize etmesi gerektiği şeklinde özetlemiştir. Savaş halinde, hangi kaynaklardan yararlanacağı konusunda "Donanma iyimser olma hatasını göstermemelidir" diyordu. Birleşik Devletler dışında bilinen en büyük petrol rezervleri İran Körfezi bölgesindeydi. Forrestal, "Birleşik Devletler'in itibarı ve dolayısıyla etkinliği kısmen hükümetin ve halkın yerli veya yabancı petrol kaynaklarının zenginliğine bağlıdır. Petrol holdinglerinin aktif şekilde genişletilmesi bu açıdan son derece arzu edilen bir hedeftir" diyordu. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı'nın Amerikan petrolü yerine Ortadoğu petrolü kullanılması için bir program hazırlamasını önerdi. Şunu da ilave etmekten geri kalmamış, Dışişleri Bakanlığı'nın "çalışkan mensuplarının kendilerini bu işe adamasının iyi olacağını, Birleşik Devletler'in yurtdışındaki petrol holdinglerini çoğaltmasının, mevcut holdingleri ise korumasının yararlı olacağını" ifade etmiştir. Mevcut holdinglere değinirken örnek olarak İran Körfezi bölgesindeki holdingleri göstermiştir.

Potsdam'da, savaş son bulmadan evvel Müttefikler arasında yapılan son toplantıda, Forrestal yeni Dışişleri Bakanı James Byrnes'i eğitmek amacıyla Suudi Arabistan konusunda uzun bir konuşma yaptı ve Suudi Arabistan'ın o gün için "birinci derecede önem taşıyan bir konu" olduğunu söyledi. Şimdi, takvimlerin 1946 başlarını gösterdiği o günlerde Harold Ickes'ın yaylım ateşinden hemen sonra, Anglo-Amerikan Petrol Sözleşmesi'ni savunuyor, sözleşme için mücadeleyi devam ettirmekte büyük yarar görüyordu. Bu konuda Byrnes'e şunu söylemiştir: "Bildiğiniz gibi ben 'Dürüst Harold' diye tezahürat gösterenlerin ön safında değilim; ancak bu petrol anlaşmalarını bir kez daha, yeni bir bakış açısıyla ele almak çok yararlı olur. Ben Harold Ickes'ın Amerikan petrol rezervlerinin sınırlı olduğunu söylerken haklı olduğu kanısındayım; bu sözü serbest meslek hayatımdan tanıdığım mühendis E.L. De Golyer'in inancına dayanarak ve onun etkisinde kalmış olarak söylüyorum. Biliyorum ki yeni bir dünya savaşına girecek olsak Ortadoğu'daki petrol rezervlerine ulaşmamız asla mümkün olamaz; ancak bu arada eğer bu rezervleri kullanırsak kendi rezervlerimizin tükenmesine engel oluruz. Böyle bir tükenme olgusu gelecek on beş yıl içinde ciddi sonuçlar verebilir."

Ancak Forrestal azınlıktaydı. Hükümetin diğer kanatlarında sözleşmeye destek verme eğilimi giderek zayıflıyordu. Nitekim, "İhtiyar Huysuz Adam"ın gidişinden sonraki günlerde Dışişleri'nden bir yetkili, Claire Wilcox, "Petrol. Şimdi Ne Yapacağız?" başlıklı bir makale yazmış, bu sözleşmeyi katletmek için ortada bir sürü sebep olduğunu bildirerek bunların uzun bir listesini vermişti. Kanısına göre "Sözleşme ya tehlikeliydi ya da yararsızdı. Kartel kurup kota tahsisi için ve asgari fiyatları tespit için örtü olarak kullanılıyorsa tehlikeliydi. Bu maksatla kullanılmıyorsa, o zaman da yararsızdı." Bu sözlerle Wilcox konuyu Truman idaresi için özetlemiş oluyordu: "Bay Ickes Başkan'a bu bebeği biberonla besleyip büyüttüğünü söyledi. Şimdi bu öksüz çocuk bizim kapımıza dayanmıştır. Onu boğmalı mıyız, yoksa evlat mı edinmeliyiz?"

Bu sorunun cevabı çok açıktı. Sözleşme hiçbir siyasi destek görmüyordu. Texas'taki yerel ilkokul öğretmenleri bile sözleşmeye karşı şartlandırılmıştı. Söylediklerine göre ithal petrol Texas ekonomisini imha ederdi. Öyleyse bu bebek boğulmalıydı. Böylece olaylar ve onca çaba bir kez daha politik baskı karşısında yenilgiye uğruyor, Anglo-Amerikan Petrol Sözleşmesi giderek etkisini kaybedip rafa kaldırılıyordu. 1947 yılında Truman idaresi sözleşmeyle ilgili her türlü çabayı durdurma kararı aldı. Böylece sözleşme artık ölmüştü.

Ancak, bu arada ilginç şeyler oluyordu. Savaş yıllarının önde gelen son petrol girişimi sayılan bu sözleşme gerçi artık somut olarak ortada yoktu. Ne var ki şimdi de sahnede daha başka faktörler yer almaya başlamıştı. Rezervler ve petrol bulma oranı hakkındaki görüşler ne olursa olsun, ortada bir gerçek vardı. Birleşik Devletler sadece yerli üretime dayanarak varlığını sürdüremeyeceğini anlamıştı. Yakında tam bir petrol ithalatçısı olacağa benziyordu ve ilerideki yıllarda yabancı kaynaklı petrole olan bağımlılığı giderek artacaktı. Kısaca söylemek gerekirse, henüz yeni bir dünya savaşının çıkmadığı o günlerde bile "yardımlaşma" işlemi şart olmuştu. Bu yolla, Amerika ve Avrupa'da kamuya ait olan şirketler ve özel petrol işletmeleri, Ortadoğu petrol topraklarının hızla gelişmesinden fazlasıyla yararlandılar.

Petrol şirketleri artık çok zor durumdaydı. Pazarların istekleri ve rekabet, üretici ülkelerden gelen gelir talebi nedeniyle büyük baskı oluşturuyordu ve bunların durdurulması da imkânsızdı. Şimdi savaş zamanı uzlaştırıcıların önlemek istediği şey geçerliydi. Savaş sonrası yıllarda petrol endüstrisinin görünüşü bir kez daha geriye gitmiş, geçmişte olduğu kadar rekabetçi, kavgacı ve istikrarsız olmuştu. Böylece Anglo-Amerikan Sözleşmesi'nin sunduğu eşsiz ve herkesin yararlanacağı imkânlar geride kalırken, petrol şirketleri Ortadoğu'da kendi başlarının çaresine bakmak isteyecek, bir Anglo-İran yetkilisinin deyimiyle kendi "kurtuluşu" için mücadele verecekti.

21

Savaş Sonu Petrol Düzeni

Birleşik Devletler'de vesika uygulaması 1945 Ağustos ayında, Japonya'nın teslim olmasından sonraki ilk yirmi dört saat içinde kaldırıldı. O andan başlayarak tüm manzara görülmeye değer bir hal almıştı. Bütün ülkede, ne kadar cadde ve yol varsa, hepsi birden motorlu araçlarla doldu. Onca yıl suskun kalmış araçların çıkardığı ses, bir senfoninin son notaları gibi kulakları dolduruyordu. Sürücüler aynı anda yükselen kulakları sağır edici bir sesle şunu söylüyordu: "Depoyu doldur!" Benzin istasyonlarına hücum eden sürücüler vesika karnelerini fırlatıp atıyor, cadde ve karayollarını istila ediyordu. Amerika, hayatında bir kez daha otomobile âşık olmuştu ve artık bu romantik ilişkiyi sürdürmek için gereken araca da sahipti. 1945'te servise çıkan araba sayısı 26 milyon iken, 1950'de 40 milyon oldu. Her tür petrol mamulü talebinde patlama olmuştu. Ancak, petrol endüstrisinde çalışanlar henüz bu patlamayı karşılamaya hazır değildi. Birleşik Devletler'de 1950 yılının benzin satışı 1945 yılına oranla yüzde 32 daha fazladır. Ayrıca 1950 yılına gelinceye kadar, petrol Amerika'nın toplam enerji gereksinimini kömürden daha çok karşılar olmuştu.

Talep, beklentileri çok aşan bir hızla patlama yaparken, savaş sonu petrol rezervlerinde evvelce yapılmış karamsar tahminler de unutulmaya başlamıştı. Üzerindeki kontrolün ortadan kalkmasıyla, petrol fiyatının patlamayı motive eden güçlü bir etken olduğu meydana çıkmıştı. Şimdi artık Amerika'da da, tıpkı 1947'de Kanada'da olduğu gibi birçok yeni bölge üretim verir duruma geçirilmişti. 1947'de, Kanada'da Jersey Şirketi'ne bağlı Imperial, Alberta Eyaleti'ne bağlı Edmonton'da çok başarılı bir kuyu keşfi yapmış, böylece savaş sonu yıllarının coşkuyla karşılanan ilk petrol patlamasını gerçekleşmişti. Talebin giderek artması ve üretimin yükselmesine karşın 1950 yılında Birleşik Devletler'in kanıtlanmış petrol rezervi 1946'ya göre yüzde 21 artmıştır. Bu, Birleşik Devletler topraklarında çıkan petrolün her şeye rağmen azalmamakta olduğunu gösteriyordu.

Yine de, 1947-48 arasında sadece bir kez, hazır petrol durumunda sıkıntı yaşandığı kabul edilmelidir. Bu yıllarda ham petrol fiyatı büyük bir hızla arttı; öyle ki 1948 yılına gelindiğinde 1945 düzeyinin iki katını bulmuştu. Politikacılar ülkenin enerji bunalımında olduğunu duyurdu. Büyük petrol şirketleri fiyatları yukarı çekmek için kasıtlı olarak bir "fiyat zorlama" oyununa girmiş olmakla suçlandı. Ayrıca petrolcülükte komplo ve gizli anlaşma yapıldığı şüphe ve iddiasıyla yirmiyi aşkın soruşturma da açılmıştı.

Bu dönemde petrol sıkıntısı ortadaydı ve sebep de açıktı. Tüketim beklenmeyen bir hızla ve Shell'in deyimiyle "hayret verici" bir şekilde artmıştı. Ayrıca aradan savaş sonu yeni duruma intibak için yeterli zaman da geçmiş değildi. Ortada kopuk bir zaman süreci vardı. Rafinerilerin yeniden tasarımlanıp savaş uçaklarının kullandığı 100 oktanlık havacılık yakıtı yerine sivil tüketicinin istediği benzini ve ısıtmada kullanılan yakıtı üretir hale getirilmesi zaman ve para işiydi. Bütün bu olumsuz koşullara ek olarak tüm dünyada bir de çelik sıkıntısı yaşanıyordu. Bu, rafinerilerin işletmeye açılmasını, tanker ve boru hattı inşaatını yavaşlatıyor, ulaşımda dar boğazlara götürüyordu. Birkaç tankerin denizde seyir esnasındayken ikiye ayrılması 1948 başlarında tanker sıkıntısını daha da şiddetlendirmişti. Çünkü bu olaylardan sonra Sahil Güvenlik makamları 288

tankerin gövde yapılarını takviye etmeden sefere çıkmasını men etmişti. Petrol şirketleri açısından o günler, perakendecilik üzerinde çok büyük baskıların yapıldığı günlerdir. Bu nedenle şirketler korumacılığın en önde gelen savunucuları oldu. Standard of Indiana motorlu araç sürücülerinden, araç sürmekle geçen saatlerini azaltmalarını, "motor soğukken kalkıştan" kaçınmalarını, lastiklerin havalarını kontrol etmelerini istedi. Bunların hepsi tüketimi düşürmeye yönelik önlemlerdir. Sun Şirketi de tüketimin azaltılmasına yönelik bazı girişimlerde bulunmuştu. Örneğin Lowell Thomas'ın çok tutulan günlük radyo yayınının reklam kısmında "Yardımcı Önlemlerin" tanıtılmasına da yer verilmişti.

Petrol sıkıntısı bu yıllarda ithalatı da artırdı. 1947 yılının sonuna kadar Amerika'da ihracat daima ithalatı geçtiği halde şimdi, 1948'de denge tersine dönmüş, ham petrol ve mamul ürün ithalatı bir arada, ilk defa olarak ihracatı geçmişti. Artık Birleşik Devletler, tarihinde ilk defa olarak dünyanın öteki yerlerine petrol sağlayan ülke durumundan çıkmıştı. Şimdi petrol tüketimini sağlamak için o da diğer ülkelere bağımlıydı. Amerikan deyimler sözlüğüne yeni bir deyim olarak "yabancı petrol" eklenmiş, halk arasında giderek yaygınlaşmaya başlamıştı.

Büyük Petrol Anlaşmaları: Aramco ve "Suudi Arabistan Riski"

Dengenin tersine dönmesi can sıkıcı bir konu olan enerji güvencesi sorununa yeni bir boyut getirmişti. II. Dünya Savaşı'ndan alınan dersler petrolün ekonomideki öneminin giderek artması ve uçsuz bucaksız Ortadoğu kaynakları, Sovyetler Birliği'yle sürdürülen Soğuk Savaş'ın ışığında, fazla petrol üretiminin ilerisi için muhafazaya alınmasını zorunlu kılmıştı. Bu fazla ürünün ileride Amerika ve İngiltere'nin –ve Batı Avrupa ülkelerinin– güvenliği konusunda en önde gelen unsur olduğu kabul edilmişti. Artık petrol bir merkezdi. Yabancı politikanın, uluslararası iktisadi planlamaların, milli güvenlik ve büyük işletmelerin bir araya toplandığı bir merkez. Bu merkezin odak noktası ise Ortadoğu idi. Burada şirketler daha şimdiden üretime geçme hazırlığı yapıyor, konumlarını garantiye almak için yeni anlaşmalara yöneliyordu.

Suudi Arabistan'da petrol geliştirme faaliyetleri Socal ve Texaco şirketlerinin ortaklaşa malı olan Aramco'nun, yani Arap-Amerikan Petrol Şirketi'nin elindeydi. Ancak Aramco o sıralar sıkıntılı bir devir yaşıyordu. Bu, Suudi petrol yataklarının inanılmaz derecede büyük olmasından, dolayısıyla da muazzam bir sermaye ve pazara ihtiyaç göstermesinden ileri geliyordu. Bu iki şirketten Socal durumundan daha çok zarar gördü. Texaco ise 1901 Spindletop petrol keşfinden sonra türemiş işletmeler içinde en önemli Amerikan şirketiydi. Ülke çapında yaptığı radyo yayınlarıyla Metropolitan Operası'na sponsorluk yapmıştı. Texaco'nun benzin istasyonlarının bekçisi olarak resimde görülen "yıldız giymiş adam" modern Amerikan reklamcılığının en tanınan simgelerinden biri olmuştu. Texaco ile karşılaştırıldığında fazla tanınmayan Socal, Texaco'nun aksine yerel bir şirket olarak kalır. I. Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyanın her yanında petrol arama uğruna milyonlarca dolar harcamıştı. Buna rağmen, Doğu Hint Adaları ve Bahreyn'den elde ettiği küçük çapta üretim ve Suudi Arabistan'ın büyük potansiyeli dışında, elinde onca gayrete karşılık gösterebileceği hiçbir varlık yoktu.

Arabistan imtiyazı California Şirketi'nin hayal etmeye bile cesaret edemediği büyük bir ganimetti. Şirkete çok parlak ufuklar açıyor –ancak buna karşın Socal Başkanı Harry Collier'in gözlemiyle– ekonomik ve siyasi alanda çok büyük riskler içeriyordu. 1946 yılına gelinceye kadar Standard of California'nın Aramco'daki hisse toplamı 80 milyon doları bulmuştu ve anlaşıldığına göre daha birçok milyon dolara gereksinim vardı. Avrupa pazarlarına girebilmek için Socal ve Texaco çölü aşarak İran Körfezi'nden Akdeniz'e kadar uzanacak bir boru hattı yapmak istiyordu. Ana çizgileriyle bu boru hattı projesi evvelce Harold Ickes'ın Birleşik Devletler hükümetini zorladığı boru hattı projesinin aynı idi. Tek farkla; bu kez projenin 100 milyon dolarlık mali yükünü şir-

ketlerin kendilerinin karşılaması gerekiyordu. Bu, Socal için bir sorundu, ancak sorunlar bununla da çözülmüyordu. Asıl önemli olan pazarlama konusuydu. Petrolün Avrupa'ya ulaştığı varsayılsa bile nasıl pazarlanacaktı? Avrupa'da yeter büyüklükte bir rafineri ve pazarlama sistemi kurmak, Collier'in hesabına göre çok pahalıya mal olurdu, Socal ve Texaco'yu durumu sağlam olan rakipleriyle pazar payı için öldürücü bir savaşa iterdi. Görülüyor ki karşılanması gereken çok büyük riskler mevcuttu ve bunların sayısı politik koşulların istikrarsızlığıyla büsbütün artmaktaydı. Büyük komünist partiler hem İtalya'nın hem de Fransa'nın koalisyon hükümetlerinde temsil ediliyordu. İşgal altındaki Almanya'nın geleceği bilinmiyordu ve İngiltere'de işçi hükümeti kendisini ekonominin "büyük şirketlerini" millileştirmeye vermişti.

Suudi hükümeti ülkesinin rezerv potansiyelinin ne denli muazzam olduğunun bilincine varmıştı ve doğal olarak da yakında verimin ve kendi gelirinin bu kaynaklarla dengeli olarak artırılmasını isteyecekti. Aramco İbni Suud'un ve Kral ailesinin beklenti ve taleplerine cevap vermediği sürece imtiyaz tehlikede demekti. Socal'i düşündüren asıl konu buydu ve bunun da bir tek çözümü vardı. Aramco ne yapıp yapıp petrolün büyük bir kısmını Avrupa'ya taşıyıp Avrupa topraklarına sokmalıydı. Ancak petrol daha buraya ulaşmadan "Tapline" Trans-Arabian Boru Hattı'nın bir kısmı daha yeni devlet haline gelen çeşitli ülkelerin sınırını geçmek zorundaydı. Filistin'de Yahudiler için belki de Amerikan desteğiyle bir yurt kurulabilirdi. Ancak İbni Suud böyle bir devletin kurulmasına en şiddetle karşı çıkan kişiydi. Bölge savaş kokuyordu. Soğuk savaşın bu ilk günlerinde bölge Sovyet sızması ve Sovyetler Birliği'nce işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Üzerinde durulması gereken başka bir konu da bizzat Kral'ın kendisiydi. Bu korku daha evvel 1943'te bir kez daha yaşanmış, Socal ve Texaco başkanlarını koşarak Washington'a getirmişti. İbni Suud şimdi altmış yaşın ortalarında, bir gözü görmeyen, sağlığı giderek bozulan biri olmuştu. O güne kadar krallığı yaratan ve sonra da bir arada tutan hep onun kişisel gücü ve atılımı olmuştu. Ya şimdi, bu güç ortadan kalktığı zaman ne olacaktı? O güne kadar İbni Suud'un kırk beşten fazla erkek evladı olmuştu ve bunlardan otuz yedisi halen hayattaydı. Ancak, bu acaba bir istikrar unsuru mu olurdu yoksa karmaşa ve düzensizlik unsuru mu? Ve, siyasi sorunlar çıkması halinde, Socal Amerikan hükümetinden ne tür bir yardım gelmesini bekleyebilir, buna güvenebilirdi? İşte, Socal tüm bu riskleri birer birer dikkate alıp bir araya getirdikten sonra bir karara vardı. Kendi "dayanışma" politikasını yaratacak ve kendi pazarını yaratmak için çeşitli girişimlerde bulunacaktı. Aramco'nun çeşitli problemlerinin çözümü ise daha geniş ve ortak bir projede ele alınmalıydı. Risk faktörünü dağıtan, siyasi yoğunluğu artıran, sermaye, uluslararası ekspertiz ve özellikle de pazar konumu güçlü şirketlerle işbirliği yapma politikasına geçilmeliydi. Üstünde önemle ısrar edilen bir konu da şuydu: İbni Suud Aramco'nun mutlaka yüzde 100 Amerikan kalmasında ısrar ediyordu ki, bu niteliği sadece iki şirket, Standard Oil of New Jersey ve Socony-Vacuum şirketleri taşımaktaydı. Socal adına işleri yürüten Gwin Follis bu iki şirketin Doğu Yarıküresi'nde "bizim dokunamayacağımız pazarları" açabileceği görüşündeydi.

Daha geniş bir alana yayılma fikri ve bunun dayandığı mantık uzun bir süredir anlaşılır olmuştu ve Collier ile öteki petrolcüler de bunu kabul etmekteydi. Dışişleri'nden bazı yetkililer ve Birleşik Devletler donanma mensupları Aramco'yu "kendine yeni ortaklar bulması" ve imtiyazı sürdürmek için "yeterli pazarlar araması" için teşvik ediyordu. İmtiyazın devamı ancak böyle mümkün olacaktı. Socal bu konudaki kararını Dışişleri'ne duyurdu. Bir Socal yetkilisine göre "Dışişleri Bakanlığı bu duyuruyu hayret verici bir coşkuyla karşılamıştı." Bu da Socal'i hayretler içinde bıraktı. Bu konuda Washington'un bir "çöpçatan gibi" davranıp davranmadığı bir yana, ortada kesin olan bir şey vardı. İştirakçi sayısının artırılması Amerikan stratejisinin temel hedeflerinin yerine getirilmesine yardımcı olacaktı. Bu stratejiler şu şekilde özetlenebilir: Ortadoğu üretimini artırmak ve bu yolla Batı dünyası kaynaklarının ilerisi için saklanmasını mümkün kılmak; İbni Suud'a giden gelir miktarını daha cazip hale getirmek ve böylelikle imtiyazın Amerika'nın

elinde kalmasını garantilemek. Donanma Bakanı James Forrestal'in 1945'te söylediği gibi "Arabistan rezervlerini hangi Amerikan şirketinin işlettiği hiç önemli değildi; önemli olan şirketin Amerikan olmasıydı." Sonuçta, 1946 ilkbaharında Socal Şirketi, Standard of New Jersey'e konuşma teklifinde bulundu.

Jersey şirketinin teklifi sadece kabul etmiş olduğunu söylemek, konuyu küçümsemek olur. Şirket petrol sıkıntısı çekiyordu ve Avrupa da şirketin bundan en çok etkilenen pazarıydı. Jersey mutlaka gereksinimi olan petrolü bulmalıydı, ama nasıl bulacaktı? 1920 senesinde Irak Petrol Şirketi'nin kurulmasındaki onca gürültüye rağmen, Irak petrol üretiminden Jersey'e günde 9300 varillik çok az bir pay düşmüştü. Şimdi de Kuveyt'ten çok daha fazla petrol gelecekti ve bu Jersey'in rakiplerini daha da kuvvetlendirdi. Jersey, Socal ve Texaco'nun sınırsız miktarda ucuz Arap petrolüyle kendi pazarlama sistemine meydan okuyarak, kendi başlarına Avrupa pazarlarına sızıp orada hâkim olmasından korkuyordu. Socal'in önerisi Jersey Şirketi'ne yeniden toparlanma fırsatı veriyordu.

İki tarafın fiyat konusunu tartışması sırasında bu defa Socal Başkanı Harry Collier kendi adamları tarafından eleştirilmeye başlandı. Bu kişiler Jersey şirketinin Aramco'ya davet edilmesi fikrine bile dayanamayıp isyan ettiler. İlk hücum Socal'in San Francisco'daki üretim departmanından geldi. Burası çıplak çölü üretim yapar duruma getirmiş olan bir bölümdü ve şimdi de kontrolü kendinden daha büyük ve daha güçlü olan ortaklarına bırakmak istemiyordu. Tam on üç sene Arabistan'daki yatırımda hissesi olanlar bundan hiçbir şekilde yararlanmamıştı. İmtiyaz ancak şimdi, 1946'da kâr getirmeye başlamıştı. O halde kendilerine düşeni niçin Jersey'e bırakmaları gerektiğini anlamıyorlardı. Bu arada en çok şamatayı yapanlar da petrol sahasında bulunanlardı. Bu kişiler Suudi Arabistan'da Aramco'nun bölge operasyonundan sorumlu Socal mühendisi James Mac Pherson önderliğinde büyük gürültü koparıyorlardı. James Mac Pherson imtiyazın bir "altın madeni" olduğunu iddia ediyordu. Aramco'yu petrol dünyasında en büyük bağımsız şirket yapma kararındaydı. Dünyayı gösteren küreye işaret ederek "İşte bizim petrol paramız" diyordu. İddiasına göre Aramco'nun kaderinde mutlaka "dünyanın en büyük petrol şirketi olmak" vardı. Ama şimdi, bildirildiğine göre, Aramco ve Socal kendilerini Jersey'in üretim departmanına çevirme yolundaydılar.

Harry Collier ise Mac Pherson aksine, Aramco'nun Jersey sistemine girmekle çok daha fazla petrol satabileceği, böylece Socal'in yalnız Texaco'yla ortak olduğu zamana karşı çok daha fazla "altın" elde edeceği kanısındaydı. Ayrıca, bu anlaşma Socal'e doğrudan yatırımlarının tümünü yeniden bir düzene sokma imkânı verecekti. Collier tam bir patrondu, iradesi kuvvetliydi ve "Müthiş enerji çarlarından biri" diye tanınması boş yere değildi. Onun açısından Jersey'e bağlanmakla en güvenli yola başvurulmuş olacaktı, şu halde Jersey katılıma çağrılmalıydı. Aramco'nun dünyanın en büyük petrol şirketi olmaya mahkûm olduğu doğru değildi. Böylece tartışmalar sonuçlandı.

Kızıl Hat Siliniyor

Jersey Şirketi'nin Aramco'ya nasıl gireceği tartışılırken bir yandan da Jersey, Socony Şirketi ile şirketin Aramco'ya katılma olasılığı üzerinde ufak çapta konuşmalar yapıyordu. Ne var ki bu şirketlerin her ikisi de gerek Jersey gerekse Socony, Aramco'ya girmeden önce önlerindeki en önemli iki engeli ortadan kaldırmalıydı. Bu bizzat kendilerinin Irak Petrol Şirketi'ndeki üyelikleri ve bir de Kaluste Gülbenkyan sorunuydu. Bu iki şirket yönetimi 1920'li yıllarda IPC anlaşmasını bir arada tutmak için tam altı sene ve binlerce saati baskılara karşı koyarak geçirmişti. IPC'nin bu işte anahtar durumundaki maddelerinden biri meşhur Kızıl Hat Anlaşması'ydı ve hatırlanacağı gibi IPC iştirakçilerinin Kaluste Gülbenkyan'ın 1928'de çizdiği haritadaki Kızıl Hat içinde herhan-

gi bir yerde bağımsız olarak operasyon yapmasını yasaklıyordu. Suudi Arabistan kesin olarak Kızıl Hat içinde idi ve IPC Anlaşması'nın 10. maddesi de bu hat içinde olmaları dolayısıyla Socony Jersey'i Aramco'ya girmekten men etmekteydi. Bu kural ancak bir tek koşulun yerine getirilmesiyle uygulanmayabilirdi ki o da diğer bütün şirketleri de yanına alarak Aramco'ya girmesiydi. Bu şirketler, Shell, Anglo-İran, Fransız Devlet Şirketi (CFP) ve Gülbenkyan'ın kendisi idi.

Jersey ve Socony uzun süreden beri Kızıl Hat'tan çekilmek istiyordu. Çünkü Kızıl Hat'ın fazla bir yararı dokunmuyordu. Kızıl Hat'ın, zamanla, bölgenin üzerinde bir "deli gömleği" olduğu anlaşılmıştı. Dünyanın en doğurgan olan topraklarında kendi kontrolü altında olmayan her bir işletmeden sadece yüzde 11.875 gibi çok küçük bir hisseyle yetiniyordu. 1920'li yıllarda Washington onları Kızıl Hat'a sokmak için epey yardımda bulunmuştu; ancak şimdi 1940'larda hattan çıkarmak için fazla bir şey yapmayacağı da gün gibi aşikârdı.

Sonunda Jersey ve Socony Kızıl Hat'tan çıkmanın başka bir yolunu buldular. Socony'den bir yetkili bu yolu "Saatli Bomba" olarak tanımlar. Bu, "suçu izleme" doktrini idi. II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde İngiltere hükümeti CFB ve Gülbenkyan'daki IPC hisselerinin kontrolünü kendi eline almıştı. Daha önce Gülbenkyan valizini hazırlayıp, Vichy'deki düşmanla işbirliği yapan Fransız hükümetine katılmıştı. Vichy hükümetince ticari ataşe olarak İran elçiliğine atanmıştı. Londra, Gülbenkyan'daki hisseleri hem bir şirket olarak CFB'nin, hem de Gülbenkyan'ın Nazi kontrolünde olan topraklarda meskun oldukları ve bu sebepten "düşman tarafında" sayılması gerekçesine dayandırarak almıştır. Böylece "Suçu izleme" doktrini altında tüm IPC anlaşması "işlemez" olmuş, yürürlükten kaldırılıp geçersiz sayılmıştır.

Ne var ki savaş bittikten sonra IPC hisselerinin hepsi bir kez daha CFB ve Gülbenkyan'a geri verilecekti. Ancak 1946'lar sonunda, Jersey ve Socony "Suçu izleme" kavramını büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Kanılarınca, tüm IPC Anlaşması artık geçerliliğini kaybetmişti. Yeni bir anlaşmanın uzlaşma yoluyla kabulü zamanı gelmişti ve Jersey ve Socony temsilcileri hiç vakit kaybetmeden büyük haberi, yani eski anlaşmanın yürürlükten kaldırıldığını ve Kızıl Hat ile ilgili her şeyin tarihe karıştığını Avrupalı üyelere duyurmak için Londra'ya koştular. Kızıl Hat maddelerinin kısıtlayıcı koşullarını içermeyen yeni bir anlaşmaya girmekte doğal olarak çok istekli olduklarını söylediler. Kızıl Hat Anlaşması "güncel dünya koşulları ve Amerika Yasası'na" göre artık tavsiyeye değer olmaktan çıkmış, "yasadışı" olmuştu. Amerikalılar yeni bir uzlaşma için dört ayrı topluluğu –Anglo-İran, Shell, CFB ve aslında Kaluste Gülbenkyan'ın holding şirketinden başka bir şey olmayan Participations and Investments (P&I) adındaki işletmeyi– buna ikna etmek durumundaydı.

Anglo-İran ve Shell şirketleri konunun "karşılıklı çıkar" esasına göre tarafları hoşnut edecek şekilde çözüleceğini ifade ettiler. Fransızlar'a gelince onlar uzlaşmaya yanaşmıyordu. Amerikalılar'ın artık ortada bir anlaşma olmadığı konusundaki görüşüne hiçbir gerekçe göstermeden itiraz ediyorlardı. Kendilerini Ortadoğu petrolüne bağlayan tek anahtarın Irak Petrol Şirketi ve Kızıl Hat Anlaşması olduğunu savunuyorlardı. Hükümetçe yapılmış bu düzenlemeye kesinkes bağlıydılar ve Fransız hükümetinin elde etmek için o kadar çaba gösterdiği durumdan vazgeçmeye niyetleri yoktu. Fransa'nın enerji konumu daha o günden kötüleşmişti. Bir söylentiye göre, Fransız hükümetinin başındaki General de Gaulle, CFB'nin gerçekte ne kadar az miktarda petrol ürettiğini anladığı zaman kızgınlıktan çılgına dönmüştü. Yaverlerinden birinin söylediğine göre De Gaulle, jeoloji kurallarıyla kavga edilemeyeceğini ve "Tanrı'ya kızılamayacağını" çok iyi bildiği halde, öfkelenmekten kendini alamıyordu.

Kaluste Gülbenkyan ise Jersey ve Socony'nin eski anlaşmayı saymama kararını kısaca ve kesin şekilde geri çevirip "kabul etmiyoruz" demişti. Tüm yaşamı boyunca Irak Petrol Şirketi ve onun selefi olan Türkiye Petrol Şirketi onun hayatının başlıca uğraşı ve gurur kaynağı olmuştu. Daha kırk yıl evvel şekil vermeye başladığı işin böyle kolayca belleklerden silinip unutulmasına izin veremezdi. 1946'da Gülbenkyan Lizbon'daki villasında yaşıyordu. Buraya savaşın ortalarında Vichy'den

gelmişti. Şimdi, Portekiz'den kıpırdamak istememesine rağmen, avukatları ve ajanları aracılığıyla, Kızıl Hat Anlaşması'nı alaşağı etmek için gereken her şeyi yapmaya hazırdı. Amerikalı uzlaştırıcılar yeni kuşaktan gelmeydiler ve Walter Teagle'ın deneyiminden yoksun oldukları için Gülbenkyan'ın tehditlerine pek kulak asmadılar. Socony Şirketi'nin başkanı Harold Sheets'in iyimserlikle söylediği gibi "Gülbenkyan'ın imzasını satın almamız için elimizde bir sebep yok" demişti. Durumlarının yasallığından emin olarak yollarına devam edip, iki Aramco Şirketi olan Texaco ve Socony ile anlaşmaya yollandılar.

Jersey ve Socony'nin göğüslemek zorunda olduğu tek risk ICP ve Kızıl Hat Anlaşması davasından ileri gelmiyordu. Acaba yeni dörtlü Aramco birleşmesi Amerikan antitröst yasasını ihlal eder miydi? Bu konuda duydukları endişe avukatları 1911'deki anlaşmayı iptal kararını bir kez daha gözden geçirmeye mecbur etti. Ne de olsa çok büyütülmüş olan ortak anlaşmanın dört büyük aday iştirakçisinden üçü ilk yapılan Rockefeller Tröst'ten atılmıştı. Sonunda avukatlar öngörülen birleşmenin yeni yorumlara göre dahi antitröst yasalardan hiçbirini ihlal etmeyeceği ve iptal kararına da "Amerikan ticaretine bu iptalle makul olmayan hiçbir baskı getirmeyeceği" görüşünü ifade ettiler. Ne de olsa Aramco Birleşik Devletler'de petrol işine girecek değildi. Bu ara, Socony Şirketi'nin hukuk müşaviri daha büyük bir üzüntü kaynağına işaret etti. Batı Yarıküresi'nde olduğu gibi Doğu Yarıküresi'nde de bu denli muazzam ham petrol rezervinin kontrolü "uzun bir süre için" hiçbir düzenleme yapmadan bu yedi şirkete bırakılıyordu. Ancak Hukuk Müşaviri ifadesine şu görüşü ekliyordu: "Bu politik bir konudur... tahminlere dayanarak ele alınmıştır. Anlaşıldığına göre bize düşen, bu oyunu bugün yürürlükte olan kurallara uyarak, elimizden geldiğince iyi oynamaktır."

Elden geldiğince iyi oynamanın yolu işe devam etmekti. 1946 Aralık ayına kadar dört şirket Aramco'yu büyütmek için genel olarak prensipte anlaştılar. Gülbenkyan temsilcilerinden birinin konuyu hemen protesto etmesi üzerine Londra'daki Socony sorumlusu New York'taki Socony başkanıyla iletişim kurup, ona teminat vermek gereğini duymuştu: "P&I ile Fransızlar'ın bu konuyu sevinçle karşılayıp neşeden şarkı söyleyerek dans edeceklerinden eminim. Ancak yine de konunun aile içinde kalmasını isteyeceklerine inanıyorum."

Fransızlar'a gelince onlar bu konuda ötekiler kadar alçakgönüllü davranmadı. 1947 Ocak ayında kamuoyunun gözleri önünde karşı taarruza geçtiler. Washington'daki Fransa Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı nezdinde konuyu şiddetle protesto etti. Fransa'daki otoriteler Jersey'in ticari yaşamını fevkalade rahatsız edici davranışlarda bulundular. Londra'da da CFB'nin temsilcisi avukatlar, kontratın ihlal edildiğini gerekçe göstererek mahkemeye başvurdular ve Jersey ve Socony'nin Aramco'daki hisselerinin tüm IPC üyeleri adına emanete alınmasını talep ettiler.

Batı dünyasının anahtar konumundaki müttefiki Fransa ile aradaki bu tatsız durum, süregelmekte olan antitröst endişesi ile bir araya gelince Dışişleri Bakanlığı'nı bir hayli huzursuz etmişti. Sonunda bakanlık önerilen anlaşmaya bir alternatif aramaya yöneldi. Bu alternatif hem Fransızlar'ı tatmin etmeli hem de uluslararası petrol şirketleri arasında, şüphe uyandıran düzenlemeleri zapturapta almalıydı. Dışişleri Bakanlığı'nda petrol konusunda yapılan tavsiye işi daha çok Uluslararası Ticaret Politikası Ofisi'nin başındaki Paul Nitze'nin elindeydi. Nitze, Jersey'in IP hisselerini satması ve sonra da kendi başına Aramco'ya girmesi teklifinde bulundu. Böylece birbiri üstüne gelen üyelik sorunu olmadan birbirinden ayrı iki grup oluşturulacaktı. Bunun sonucu olarak da Fransızlar Kızıl Hat Anlaşması'nın kendilerine tanıdığı haklardan yoksun bırakıldıkları iddiasında bulunamayacaktı. Nitze'nin söylediğine göre böyle bir anlaşma "uluslararası petrol şirketleri arasında şirketleri birbirine bağlayan anlaşma eğiliminin giderek büyümesine bir son verecekti." Ayrıca "En büyük Amerikan Şirketi Jersey ile Socony'nin Birleşik Devletler dışında giderek büyüyen çıkar birleştirme eğilimini de yavaşlatacaktı." Bu görüşe iki şirket, Jersey ve Socony teklifin "pratik bir plan olmadığını" söyleyerek yanıt verdiler. Dışişleri Müsteşarı Dean Acheson da Nitze'nin fikrini kınamış, desteklememişti.

Bu konuda fikir bildirip sesini duyuranlar bu kadarla da kalmıyordu; arada İbni Suud da vardı. Onun fikrinin de alınması gerekiyordu. Aramco yetkilileri bu konuda fikrini almak için Riyad'a, Kral'ı görmeye gittiler. İbni Suud'a dört şirketin "evlenmesinin" "doğal" olduğunu, ayrıca krallığı için daha çok gelir getireceğini açıklamaya çalıştılar. Ancak Kral sadece bir tek nokta üzerinde duruyor, o konuda ısrar ediyordu. Ne Jersey'in ne de Socony'in "İngiltere kontrolü altında" olmadıklarının kendisine kesinlikle temin edilmesini istiyordu. Kendisine bu iki yeni şirketin sadece ve tamamen Amerikan karakterinde olduğu temin edildikten sonra Kral bu teklifi onayladı.

Ancak, şimdi de başka bir soru gündemdeydi. Ya Fransızlar mahkemede kazanırsa? Bu takdirde nasıl hareket edilecekti? Örneğin, Fransızlar Aramco'da iştirakçilik yapacaklarını söyleyebilirdi. Ayrıca Anglo-İran Şirketi de aynı konuda aynı şeyi söyleyebilirdi. Kral'a gelince, böyle bir durumda asla hoşgörü göstermeyeceğini açıkça ifade etmişti. Şu halde bütün bu olasılıkların dikkate alınarak sözleşmenin yeniden düzeltilmesi gerekiyordu. Sonunda bu yapıldı ve yeni bir düzenlemeyle anlaşmaya gereken esneklik sağlandı. Böylece Amerikan şirketleri herhangi yasal bir kovuşturmada, bu esneklikten yararlanacaktı. Jersey ve Socony 102 milyon dolar borç vermeyi taahhüt ediyordu. Bu değeri 102 milyon dolar olan petrol karşılığında ödenecekti ve şirketler bu parayı hukuki durumları elverdiği an derhal ödeyecekti. Arada geçecek zaman içinde Jersey ve Socony, daha şimdiden petrolün sahibiymişler gibi petrol satın almaya başlıyordu. Bu düzenlemeden başka Jersey ve Socony Tapline'a da ortak oldular. Ayrıca Socal ve Texaco'ya belirli bir süre için, o sene içinde üretilecek her varil petrol üzerinden çok cazip ödemeler yapılacaktı. Böylece Socal ve Texaco bir arada birkaç sene, Aramco'dan yüzde 40 satış karşılığında toplam 470 milyon dolar para alacaktı. Bu onların o güne kadar yapmış oldukları yatırımın hepsini karşılayacak ve hatta ellerine çok daha para bırakacaktı. Ayrıca, bununla da kalmayıp, Socal'dan Gwin Follis'in sonradan gözlediğine göre, Jersey ve Socony'ye yapılacak satışın koşulları, o güne kadar Socal'in omuzlarında bulunan "devasa yatırım" sorununda da "şirketi" kurtaracaktı.

Başlangıçta Jersey ve Socony yüzde 40'lık hisseyi aralarında eşit olarak bölüşmeyi planladılar. Ne var ki Socony'nin başkanı, Ortadoğu petrolünün "tamamen güvenli olduğundan" kuşku duyuyor, pazarlar konusunda da endişe ediyordu. Bu yüzden şirketin "Venezuela petrolüne daha çok para yatırması" kararını aldı. Bir süre düşündükten sonra Socony bu kadar çok petrole gereksinimi olmadığına karar vererek, daha küçük bir hissenin de pekâlâ aynı sonucu vereceği kanısına vardı. Böylece Jersey, Socal ve Texaco ile aynı orana, yüzde 30'a razı oluyor, Socony ise sadece yüzde 10 alıyordu. Ne var ki aradan çok kısa bir zaman geçtiğinde Socony bu paylaşma oranından pişmanlık duyacaktı.

Son dakikada bile sinir dolu dakikalar yaşanmıştı. Tüm şirket yetkililerinin kafasında antitröstle ilgili endişeler vardı. Bu endişeler Birleşik Devletler Yüksek Yargı makamından kendilerine teminat verilinceye kadar sürüp gitti. Yüksek Yargı "ilk bakışta anlaşmaya hukuken ters düşen hiçbir nokta olmadığı kanaatine vardığını, bunun ülke için iyi bir şey olacağını" söyledi. Ancak, tam bu sırada, sanki Harry Collier'in en büyük korkusunu teyit edercesine, Doğu Akdeniz bölgesinde birtakım başağrısı sıkıntılar oluşmaya başladı. Bu sıkıntılar tüm anlaşma üzerinde önemli derecede etkili olmuştur. Önce Yunanistan'da komünistlerin kışkırttığı bir ayaklanma hareketi oldu, sonra da Sovyetler Birliği Türkiye'yi tehdit etti. Tüm bölgede bir korku havası egemen olmuştu. Ortadoğu'da ise İngiltere'nin bölgedeki geleneksel rolünü bırakması ile birlikte komünist güçlerin duruma egemen olmasından korkuluyordu. 11 Mart 1947'de Socony'de müdür düzeyindeki yetkililer bir araya gelip "Ortadoğu'yu etkileyen sorunlar" konusunu tartıştılar. Ancak, sonunda iyimserlik ağır bastı ve taraflar anlaşmayı onayladılar. Ertesi gün, 12 Mart 1947'de dört Amerikan şirketinin temsilcileri bir toplantı yapıp tarihi işlemleri hayata geçiren belgeleri imzaladılar. Böylece Suudi Arabistan'daki imtiyaz, en sonunda, "gerçekleşmiş" oldu.

12 Mart bir başka açıdan da tarihi bir gündür. Bu, Başkan Harry Truman'ın Kongre'nin karşısına çıkıp "gündem dışı" bir konuşmayla Yunanistan ve Türkiye için özel yardım yapılmasını istediği gündür. Truman bu yardıma dayanarak Türkiye ve Yunanistan'ın komünist baskısına karşı direnç göstereceğine inanıyordu. Yaklaşmakta olan Soğuk Savaş'ta bir çeşit sınır işareti sayılan ve sonradan Truman Doktrini denen bu konuşma savaş sonu Amerikan dış politikasında yeni bir çığır açmıştır. Belki de bir rastlantıyla Truman Doktrini ile Amerikan petrol sanayiini Suudi Arabistan'ın zenginliklerine ortak yapan belge aynı günde imzalanmıştı. Bu anlaşmayla Amerika, Akdeniz'den İran Körfezi'ne kadar uzanan çok büyük topraklarda kendi varlığını kanıtlamış oldu.

Gülbenkyan Yine Sahnede

CFP'nin hükümsüz sayılma işlemi henüz tamamlanmıştı. Ancak Fransa'nın politik gündeminde Birleşik Devletler'le beraber çözeceği daha birçok konu vardı. 1947 Mayıs ayına kadar Fransa'nın Irak Petrol Şirketi'ndeki konumunu düzelten bir de anlaşma yapılmıştı. Buna karşı, doğal olarak CFP iddiasını geri alacaktı.

Gülbenkyan'a gelince o her zamanki gibi sorun yaratma peşindeydi. Lizbon'da saygıdeğer kişilere mahsus Aviz Oteli'nin birinci katında bir daireye yerleşmiş olarak yaşayan Gülbenkyan, asla ödün vermeyen tutumunu sürdürmekteydi. Daha ucuz olduğu için artık özel araba ve şoför kullanmıyor, günlük gezintisi için kiraladığı arabaya yine kiraladığı şoför idaresinde binip gideceği yere öyle gidiyordu. Bu sırada da fazla para ödememek için taksimetreyi dikkatle kontrolden geri kalmıyordu. Bir İngiliz yetkilinin gözlemine göre, "Gülbenkyan, bir kere söz verdi mi artık o sözden dönmeyen bir insandı. Önemli olan ondan bu sözü koparmaktı. Uzlaşma yeteneği denen şey onun yapısında yoktu." Aynı yetkili şunları söylemekten de kendini alamamıştı: "Gülbenkyan'ın mali konulardaki dürüstlük anlayışı kendisinin vergilendirilmesi konusuna gelince garip bir hal alıyordu. Vergiden nasıl sıyrılabileceği yolunu araştırmak önde gelen uğraşlarından biriydi." Sözgelimi Fransa ve Portekiz'de gelir vergisi ödemekten, İran delegeleriyle bir randevuya katılarak kurtulmuştu. Paris'teki malikânenin bina vergisini ödememek için, binanın küçük bir kısmını resim galerisine dönüştürmüştü. Paris'teki Ritz Oteli'ni sattığında da, satış belgesine bir madde koyarak kendisi için otelde devamlı bir daire bulundurulmasında ısrar etmişti. Bu yolla gerektiğinde Paris'e sadece "transit" olarak uğradığını ileri sürüp Fransa'ya vergi ödemekten muaf tutuluyordu.

Gülbenkyan ayrıntılara karşı gösterdiği bu sinir bozucu duyarlılığı Kızıl Hat Anlaşması mücadelesinde de uzlaşmaya karşı gösterdiği tereddüt ve korkunç konsantrasyon yeteneğiyle birleştirerek aynen göstermiştir. Fransızlar mahkemede davayı geri çektikleri halde o hâlâ gerektiğinde halk önünde temize çıkmak için mücadelesini sürdürmekteydi. Bir İngiliz mahkemesinde Jersey ve Socony aleyhine dava açmıştı. Bu iki şirket tepkilerini Gülbenkyan aleyhinde karşı dava açarak gösterdiler.

Dava, kamuoyunda geniş ilgi çekti ve Jersey ve Socony'ye yaptığı karşı hücumda Gülbenkyan'a yardımcı oldu. Ne de olsa, Adalet Bakanlığı ve kamuoyunun ne düşündükleriyle ilgilenip üzülecek kişi kendisi değil, Amerikan şirketleriydi. Gülbenkyan gerçi tanınmış bir kişiydi, ancak yaşamında bir kez bu olumsuz şöhretinin doğurduğu yan etkilerden üzüntü duymuştur. Boyu kısa olduğu için Aviz Oteli'nin restoranında kendisi için özel bir platform kurulmasını istemişti. Amacı yemeklerini burada yemek ve yerken de etrafı kollamaktı. Ancak dava dolayısıyla halk kendisini daha iyi tanıdığından "Aviz Oteli'nde Bay Gülbenkyan" sloganı giderek ün kazandı ve boğa güreşi yanında turistlerin "mutlaka" görmesi gereken bir manzara olarak turistlere tavsiye edildi. Kuşku yok ki Gülbenkyan bundan hiç de memnun kalmıyordu.

Bir yılı aşkın bir süre, uzlaştırıcılar New York'la Londra, Londra ile Lizbon arasında mekik dokuyup bir uzlaşma yolu bulmaya çalıştılar. Petrolcü ve yeni kuşak avukatlar Kaluste Gülbenk-

yan'la uğraşmanın ne kadar ömür tüketici olduğunu anlama fırsatı bulmuştu. Gülbenkyan'ın oğlu, babası için şu sözleri söylemiştir: "Babam hiçbir iddiaya kopma noktasına kadar baskı yapmamaya özen göstermiş bir kişidir. Bu onun prensibi idi. Çok iyi bir tartışmacı olduğu için taleplerini adım adım ortaya koyardı. Ancak bunların birinde istediğini koparıp tatmin olduktan sonra ikinci talebine geçerdi ve bu böylece istediklerini sonuna kadar elde edinceye kadar devam ederdi. Bütün istediklerini her zaman elde edememişse de, yine de aldığı sonuç, konuları hep birden ortaya atmış olsa, alacağı sonuçtan çok daha iyi olurdu."

Görüşmeler, Gülbenkyan'ın âdeti olan şüpheciliği yüzünden daha da güçleşmiş olarak sürüp gidiyordu. Gülbenkyan toplantıların birçoğuna şahsen katılmıyordu. Ancak oturumlara kendisini temsil eden dört ayrı temsilci gönderiyordu ki bunlar toplantı bitiminde Gülbenkyan'a rapor vermekle görevliydiler. Yazılı olarak sundukları rapordan önce birbirleriyle asla işbirliği yapmaz, birbirleriyle konuşmazlardı. Bu usulü uygulayarak, Gülbenkyan karşıtlarını analiz etmekten başka adamlarını da teker teker kontrol etmiş oluyordu.

Yine de akla şöyle bir soru gelebilir: Gülbenkyan'ın asıl istediği şey neydi? Bazıları onun Aramco'dan hisse almak istediğinden kuşkulanıyordu. Ancak bu söz konusu olamaz. İbni Suud buna asla izin vermezdi. Socony direktörlerinden birine göre Gülbenkyan hedefinin ne olduğunu çok basit bir açıklamayla izah etmişti: "Mümkün olduğunca iyi pazarlık" yapmadıkça kendisine olan öz saygısını kaybederdi. Diğer bir anlatımla, alabileceği kadar çok şey almak istiyordu. Petrolcü olmayan ancak Gülbenkyan gibi sanatsever olan başka bir Amerikalı'nın sözlerine göre ise, Gülbenkyan kendisine yöneltilen soruyu daha başka şekilde yanıtlamıştır. O kadar çok para sahibi olmuştu ki, daha fazla kazanılacak para, para olarak artık ona bir şey ifade etmiyordu. Kendisine karşı yirmi yıl evvel kendinin Walter Teagle'a davrandığı gibi davranılmasını istiyordu. Bir mimar, hatta bir sanatçı gibi güzel yapıtlar yaratmak, denge kurmak, iktisadi güçleri dengelemek peşindeydi. Bir Amerikalı sanatsever Gülbenkyan'a haz veren işin bu olduğunu söylemiştir. Tüm yaşamı boyunca topladığı sanat eserleri modern çağda tek bir adam tarafından toplanmış dünyadaki en büyük koleksiyonu oluşturur. Bu eserlerden "çocuklarım" diye söz eder, onlara kendi öz oğlundan daha çok özen gösterirdi. Yine de asıl şaheseri, hayatının en büyük başarısı Irak Petrol Şirketi idi. Kendi değerlendirmesine göre bu şirket binası Rafael'in *The School of Athens* (Atina Okulu) kadar iyi tasarımlanmış, onun kadar kusursuz bir mimari eserdi. Kendisini Rafael olarak gören Gülbenkyan, Jersey ve Socony yöneticilerini, Rönesans ustalarının üçüncü sınıf, sıradan, kasvetli taklitçisi olan Giroloma Genga ile aynı potaya koymuş ve bunu açıklıkla ifade etmiştir.

Çok yakın gelecekte bir Londra mahkemesinde cereyan etmesi beklenen can sıkıcı tartışmaların baskısı altında, Gülbenkyan'la yapılacak sözleşme sonunda şekillenmeye başladı ve petrolcülerden ve bunların avukatlarından oluşan, o günkü adıyla "Karavan" denen bir grup insan Lizbon'a yollandı. Sonunda, 1948 Kasım ayı başlarında, duruşmanın başlayacağı pazartesi gününden önceki pazar günü, yeni anlaşma tamamlandı. Gülbenkyan'ın görevine düşkün kibar oğlu Nubar, Aviz Oteli'nde imzalama töreni için özel bir salon ayırtmıştı. İmza töreni akşamüstü saat 7'de başlayacak, arkadan da kutlamak için bir akşam yemeği verilecekti.

Saat tam yediye beş kala, Gülbenkyan yeni bir itirazla ortaya çıktı. Yeni anlaşmada değinilmemiş bir konu daha bulmuştu. Tüm salonu buz gibi soğuk bir hava kapladı. Herkes sanki donmuştu. Londra'daki müdürlere yeni baştan telgraflar gönderildi, bunların cevapları beklendi. Şimdi Aviz Oteli salonlarında tam anlamıyla şaşkınlık ve karamsar hava egemendi. Yine de yemek ısmarlanmıştı, neredeyse soğuyacaktı. Nubar Gülbenkyan'a göre yemeğe başlamamanın bir anlamı yoktu. Bu düşüncelerle "Karavan"ı masaya davet etti. Bu hava içinde yenen yemek kuşku yok ki çok ciddi, cenaze törenini anımsatan bir atmosfer içinde geçti. Yemekte bulunan on iki davetli bütün yemek boyunca sadece tek şişe şampanya içebildiler. Ortada kutlayacak bir şey yoktu.

Gece yarısına doğru Londra'dan telgraflar yağmaya başladı. Gülbenkyan'ın son olarak ortaya koyduğu talep yerine getirilmişti. Bu defa anlaşmaların yeni baştan daktilo edilmesine geçildi. Gülbenkyan bu anlaşmaları sabahın bir buçuğunda imzalamış ve ondan sonra da bunlar kiralık bir uçakla Londra'ya gönderilmişti. İlgili memurlara, o gün öğleden sonra yapılacak duruşmaların durdurulduğu bildirildi ve Lizbon'daki yorgun grup en sonunda sabaha kadar açık olan bir kafeye gidip sandviç ve ucuz şarapla anlaşmayı kutladılar.

İşte Irak Petrol Şirketi'nin yapısını yeniden teşkilatlandıran 1948 Kasım tarihli Grup Anlaşması bu koşullar altında gerçekleşmişti. Bundan Gülbenkyan'ın elde ettiği kazanç genel üretim durumunda yükselme ve diğer avantajlardan başka petrolde tanınan ekstra tahsisat olmuştur. Artık o, Bay Yüzde Beş olmaktan çıkmıştı. Şimdi daha önemli bir kişiliği vardı. Anlaşmalara gelince, bunlar tipik birer "çelişki anıtı" gibiydiler. Anglo-İran yetkilisi olup sonradan şirketin başkanlığına getirilmiş olan kişi bu konuda şu beyanatı vermişti: "Sonunda anlaşmayı kimse tarafından anlaşılmaz hale getirmeyi başardık." Ancak bu derece karmaşık olması bir bakımdan avantaj sağlıyordu. Çünkü, Gülbenkyan'ın avukatlarından birinin söylediği gibi "bu belgeleri hiç kimse anlayamayacağına göre bu konuda mahkeme de açılamazdı."

Artık Kaluste Gülbenkyan'ın inadı kırıldığına ve Irak Petrol Şirketi'yle ilgili Grup Anlaşması da imzalandığına göre Kızıl Hat Anlaşması hükümsüzdü ve Jersey ve Socony'nin Aramco'ya katılımı halinde yapılacak tehditler de son bulmuştu. Her iki şirket Suudi Arabistan'a girmek için uzun, işkenceli bir mücadele yolundan geçmişti. Grup Anlaşması'nın katılımcılarından biri şöyle diyordu: "Bu anlaşmada yapılan bütün konuşmaları birbirine ekleseniz hepsi dünyadan aya kadar uzanır." 1948 Aralık ayında, anlaşmanın ilk defa tartışıldığı tarihten iki buçuk yıl sonra, Jersey ve Socony'nin verdiği krediler ödemeye dönüşmüş, Aramco işi de sonunda tamamlanmıştı. Şimdi Suudi rezervlerine daha uygun düşen yeni bir şirket varlık kazanmıştı. Anlaşma tamamlandığı için Aramco tıpkı Socal ve Texaco gibi Jersey ve Socony'nin malı oldu. Ve bu haliyle artık yüzde yüz Amerikan'dı.

Kendi açısından Gülbenkyan görkemli kreasyonu Irak Petrol Şirketi'ni korumuş olmakla bir kez daha başarı kazanmıştı. Şirketteki kendi konumunu da, uluslararası petrolün bileşik gücüne rağmen, tek başına koruyabilmişti. Ustalık konusundaki son gösterisi Gülbenkyan tesisleri adına servetine yeniden yüzlerce milyon dolar katarak kanıtlamıştı. Gülbenkyan bundan sonra altı sene daha yaşamış, bu yıllarını da Lizbon'da geçirmiştir. Yaşamının bu sürecinde başlıca uğraşı durup dinlenmeden IPC'deki ortaklarıyla münakaşa etmek ve vasiyetnamesini yazmaktı. Vasiyetnameyi durmadan yazıp bozuyor, sonra yeniden yazıyordu. Bu tarihten yedi sene sonra, 1955'te seksen beş yaşında öldüğü zaman arkasında yasal dayanağı olan üç şey bırakmıştır. Çok büyük bir servet, muazzam bir sanat koleksiyonu ve bunlar içinde kendisine en yakışır olanı, vasiyetnamesi ve mal varlığının şartları için mahkemeye yapılan başvurular.

Kuveyt

Diğer bir Amerikan şirketi olan Gulf Oil, Ortadoğu'da ne yapacağını bilmez bir duruma düşmüştü. Kuveyt Petrol Şirketi'nin yarı sahibi olarak, ortağı olan Anglo-İran ile özellikle de Hindistan ve Ortadoğu'da rekabete girmekten bir dereceye kadar çekiniyordu. Öyleyse petrolünü nerede boşaltacaktı? Gerçi Avrupa'da bu işe uygun küçük bir teşkilatı vardı, ancak Kuveyt'ten gelen ve görünüşe göre giderek de artacak olan petrol akımının küçük bir parçası için bile yeterli değildi. Gulf Şirketi'nin özellikle Avrupa'da bir çıkış yerine ihtiyacı vardı. Bu sebepten şirketin başkanı Albay J.F. Drake bir çıkış yolu aramak amacıyla yola çıktı. Gulf'ın bu konudaki sorununa en iyi çarenin ne olduğu çok geçmeden açığa çıktı. Bu olsa olsa Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi olabilirdi. Doğu Yarıküresi'ndeki ve öncelikle de Avrupa'daki en büyük iki pazarlama organizasyonundan birisi bu grubun malıydı. Ve öteki rakiplerinin aksine Ortadoğu petrolünün çok az bir kısmına da giriş mü-

saadesi vardı. Albay Drake'in Dışişleri Bakanlığı'na açıkladığına göre "ham petrolde zengin kaynaklara sahip olup pazar yönünden eksiği olan Gulf ile pazar yönünden fazlası olup ham petrolde eksiği olan Shell arasında yapılacak bir anlaşma" konunun çözümü için en akla yatan çareydi.

Böylece bu iki şirket kendilerine özgü bir alım-satım uzlaşmasında anlaştılar. Bu sadece gölge bir entegrasyondu ve uzun vadeli bir kontratla Gulf'ın Kuveyt petrolünün Shell'in rafineri ve pazarlama sistemine akmasını sağlıyordu. Önce on senelik bir süre için imzalanan bu sözleşme sonradan on üç sene daha uzatılmıştır. Kontratın var olduğu süre içinde gelen petrol hacmi toplamının Gulf'ın Kuveyt'te var olan rezervlerinin dörtte biri olduğu söylenir. Karşılıklı olarak Gulf'ın da Shell'e, Doğu Yarıküresi'ndeki petrol ihtiyacının yüzde 30'unu karşılayacak miktarda petrol vermesi öngörülmüştü. Kuşku yok ki hiç kimse bu kadar uzun ve güvencesiz bir süre için belirli bir fiyat saptayacak kadar saf olamazdı. Bu nedenle iki şirket yenilik içeren bir çözüm yolu üzerinde anlaştı. Bu ileride "net fiyatlama" denecek bir sistemdi. Kontrat kârın yarı yarıya paylaşılmasını öngörüyordu. Bu anlaşmada "kâr" sözcüğü yapılan bütün masraflar çıkarıldıktan sonra geri kalan "en son satış fiyatı" anlamında kullanılmıştır. Kârı son olarak hesaplayan formüller o denli karmaşıktı ki, kontratın daktilo ile yazılı sayfalarında sayfanın yarısını kaplıyordu.

Gerçekte Gulf Şirketi'nin Shell karşısında hemen hiç alternatifi yoktu. Kuveyt üretimi hızla artmaktaydı. Emir kendine komşu ülkelerdeki üretimin miktarını gördükçe, doğal olarak kendisi de üretimde aynı artışın sağlanmasını bekliyordu. Ancak, bu kadar çok petrolü kabul etmeye elverişli çok az sistem vardı. Shell'in sahibi olduğu sistem elverişli olan tek sistemdi. Ayrıca anlaşmanın bir özelliği de vardı. Albay Drake'nin ifade ettiği gibi, bu Gulf'ın Kuveyt petrolü üzerindeki yüzde elli hissesini "tamamen Amerika'nın sahipliğinde tutacak tek seçenekti." Kısaca, önce Aramco eliyle, şimdi de Gulf-Shell aracılığıyla Amerika'nın Ortadoğu'daki petrol çıkarları korunuyordu. Shell Şirketi'ne gelince anlaşma bu şirkete Kuveyt'in toplam üretiminin önemli bir kısmı üzerinde hak iddia etme olanağı veriyordu. Artık sadece uzun vadeli alıcı olmaktan çıkıyordu. İngiltere Dışişleri'nin ifadesiyle "Majestelerinin hükümeti gözünde Shell, hem niyet hem de maksat açısından imtiyazın bir ortağı sayılıyordu."

İran

Savaş sonu imzalanan büyük petrol sözleşmelerinin üçüncüsü İran'la ilgiliydi. Kızıl Hat Anlaşması'nın kaldırılması için Londra'da, 1946 yaz sonu ve güz başında yapılan birinci toplantılar sürecinde Jersey ve Socony'nin temsilcileri, Anglo-İran Başkanı Sir William Fraser'e özel olarak İran ham petrolü üzerinde uzun vadeli bir sözleşme yapılmasından söz etmişti: "Willie" hiç kuşkusuz bu öneriye açık olduğunu ifade etmişti. Tıpkı Gulf Şirketi gibi Anglo-İran da Avrupa'da kendine ait büyük bir rafineri ve pazarlama sistemi kurmak için gereken araç, gereç ve para olanağından yoksundu ve Aramco'dan gelen ucuz ve bol petrolün günün birinde kendisine Avrupa kapılarını kapamasından korkuyordu.

Ancak, bazı politik endişeler de AIOC'nin Amerikan şirketleriyle uzun vadeli ilişkiye girmesinde ve böylece kendi konumuna "istikrar" kazandırmasında etken olmuştur. Bunun başlıca nedeni o günlerde İran'ın devamlı olarak Sovyet baskısında oluşundan kaynaklanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Sovyetler Birliği kendisine İran'da bir petrol imtiyazı verilmesini talep etmişti ve savaştan sonra da Sovyet kuvvetleri İran'ın kuzeyindeki Azerbaycan topraklarını işgale devam ettiler. Stalin 1946 ilkbaharına kadar bölgeden çekilmedi ve bu tarihten sonra da salt Birleşik Devletler'den ve İngiltere'den gelen yoğun baskı üzerine çekilmeye razı oldu. Gerçek şudur ki, 1946 İran Bunalımı diye anılan kriz, aslında Soğuk Savaş'ta yaşanmış ilk büyük Doğu-Batı çatışmasıdır.

1946 yılının Nisan ayı başlarında, Sovyetler'in nihayet kuvvetlerini çekmeye hazırlandığı bir sırada, Moskova'daki Amerika Büyükelçisi Stalin'le özel bir geceyarısı konuşması yapmak için Krem-

lin'e gitti. Büyükelçi hazretleri şunu öğrenmek istiyordu: "Sovyetler Birliği ne istiyordu ve Rusya nereye kadar gidecekti?"

Sovyet diktatörü bu soruya pek de inandırıcı olmayan şu yanıtı vermiştir: "Çok uzağa gidecek değiliz." Bunu söyledikten sonra uzun uzun Sovyetler Birliği'nin İran petrolü üzerinde nüfuz sahibi olmak için yaptığı çabalardan söz etti ve bunu kendi petrol konumunu korumak için giriştiği bir davranış olarak tanımladı: "Bakû'daki petrol yatakları bizim en önde gelen kaynağımızdır" dedi. "Bu yataklar İran sınırına yakındır ve böyle olduğu için de tehlikeye açıktır" diye ilave etti. Yaklaşık kırk yıl önce Bakû'da "İhtilalin Yolcusu" olarak isim yapmış olan Stalin şimdiki açıklamasında şunları da söylemekten geri kalmamıştı: "Sabotörler –hatta elinde bir kutu kibrit olan biri bile– bize çok ağır hasar verebilir. Petrol kaynağımızın risk altına sokulmasına izin vermeyeceğiz."

Aslında Stalin'i ilgilendiren İran petrolüydü. 1945 yılında Sovyet petrol üretimi 1941 üretiminin sadece yüzde 60 kadarıydı. Savaş sırasında ülke çaresizlik içinde Birleşik Devletler'den gelen petrol ithalatından kamyonlarda kömür yakan motorlara kadar petrol ihtiyacını karşılayacak çeşitli maddeleri denemişti. Savaş bittikten kısa bir süre sonra Stalin bu konuyu sonradan 20 yıl boyu, 1985'e kadar Sovyet ekonomisinin başına geçecek olan ve 1985 yılında yerini Mihail Gorbaçov'a bırakacak olan, Petrol Bakanı Nikolai Baibakov ile ele aldı. Stalin her nedense "Baibakov" adını her zaman yanlış telaffuz ederdi. Sovyetler Birliği petrol durumunun bu derece kötü olduğunu dikkate alarak, ne şekilde hareket edilmesi hakkında ona çeşitli sorular sordu. Sovyet petrol yatakları ciddi şekilde tahrip edilmiş, üretim vermez olmuştu ve gelecek için durum hiç de parlak olmayacağa benziyordu. Petrol olmadan ülke ekonomisi nasıl kalkınacaktı? Diktatör Stalin, sonunda kararını bildirdi. Çabalar mutlaka iki katına çıkarılacaktı.

Bu hedefe ulaşmaya yönelik olarak Sovyetler Birliği İran sınırları içinde ortak bir petrol işletme şirketi kurulması talebinde bulundu. Hiç şüphe yok ki petrol, Sovyetler Birliği'nin İran'da ulaşmak istediği hedeflerden biriydi fakat hiç de en önemlisi değildi. 1940 Nazi-Sovyet Paktı çerçevesi içinde, Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, şu beyanatta bulunmuştur: "İran Körfezi'nin genel uzantısında, Batum ve Bakû'nun güneyindeki bölge Sovyetler Birliği'nin beklentilerinin merkezidir." Bu bölgenin kuşkusuz bir adı vardı: İran. Stalin, sınırındaki ülkelerde kendisi için yeni bir çevre kurma ve böylece başarabildiği her yerde, Sovyet gücünü ve nüfuzunu yayma peşindeydi. İran'a ulaşmak ve girmek ve İran Körfezi'ne doğru ilerlemek için çabalarken aynı zamanda Rus dış politikasının geleneksel hedefi olan yaklaşık bir buçuk asırlık başka bir hedefe de hizmet etmekteydi. Asrın dönüm noktasında, William D'Arcy Knox'a ait İran imtiyazını desteklemesi için İngiliz hükümetine dayanak sağlayan, bunu Rusya'nın ilerlemesini durdurmanın bir yolu olarak kullanan hep bu hedefe ulaşma çabasıdır.

Stalin 1946 yılında askerlerini Kuzey İran'dan çektikten sonra, Sovyetler Birliği bu bölgede ayrıcalıklı konum elde etme çabalarını sürdürmüş ve ortaklaşa bir Sovyet-İran petrol şirketi kurmaya yönelmiştir. Bu arada komünist yönetimindeki Tudeh Partisi, merkezi hükümet karşısında daha çok üstünlük kazanmak için bir gösteri ve siyasi baskı kampanyasına yönelmişti, bu kampanyada Sovyetler Anglo-İran Şirketi'nin Abadan rafinerisinde genel greve gitmesi de vardı ki, bu grevde birçok kişi hayatını kaybetmiştir. İran'a gelince istikrarsızdı, ülkede mevcut siyasi müesseseler güçsüzdü ve ülke içinde son derece ciddi bir iç savaş olasılığı vardı. İran'ın Sovyet Bloku içinde kaybolup yok olması bile söz konusuydu.

Amerikan ve İngiliz hükümetleri İran'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması yanlısıydı ve bunun temini için de bu ülkeye yardım etmekteydi. Ayrıca Londra bu konuda bir hayli, inatçı davranıyordu. İran'da Anglo-İran Şirketi'nin petrol konumu en değerli varlığıydı ve bunun ne pahasına olursa olsun mutlaka korunması gerekliydi. İşlerin bu derece kesinlikten uzak olduğu o günlerde, yüksek risklerin de ışığı altında, büyük Amerikan şirketlerinin İran petrolüne karşı daha doğrudan bir ilgi göstermesi kanılarına göre mutlaka pek çok yarar sağlayacaktı. Böylece Anglo-İran ile öteki iki Amerikan şirketi Jersey ve Socony arasında imzalanan sözleşmenin

temelinde ticari gerçekler kadar politik gerçekler de yatmaktadır. Sonuçta, 1947 Eylül ayında üç şirket, yirmi yıl süreli bir kontrat imzaladılar.

Bu üç büyük anlaşma ile yani Aramco, Gulf-Shell ve uzun vadeli İran kontratları anlaşmanın tamamlanmasıyla, Ortadoğu'daki muazzam miktarda petrolü Avrupa pazarları içine sokacak bütün mekanizmalar, sermaye ve pazarlama sistemleri hemen bir anda bu işe seferber edildi. Savaş sonu dünyasında sadece petrol şirketleri için değil, tüm batılı ülkeler için petrolün "çekim merkezi" artık Ortadoğu'ya kayıyordu. Bunun sonuçları bütün ilgililer için anlatılamayacak kadar büyük olmuştur.

Avrupa'da Enerji Krizi

Hacim olarak giderek artan Ortadoğu petrolü savaştan sonra perişan durumdaki Avrupa ülkeleri için hayati önemdeydi. Bütün beldelerde sonsuz bir tahribat ve organizasyon yokluğu gözleniyordu. Avrupa'nın merkezinde, bir sanayi merkezi olarak görülen Almanya'da ise faaliyetler hemen tümüyle durmuştu. Bütün Avrupa sathında, korkunç bir yiyecek ve hammadde sıkıntısı çekiliyordu. Kurulu düzen, ticari firmalar ve organizasyonlar iflas etmişti. Enflasyon başını almış gidiyordu ve daha da kötüsü, gerekli ithal mallarının satın alınması için şart olan dolar piyasadan aniden yok olmuştu. 1946 yılına gelindiğinde Avrupa daha o günden ciddi bir enerji kriziyle ve petrol yokluğu ile karşı karşıyaydı. Bu arada, asrın en uzun ve en soğuk kış mevsimini yaşayan Avrupa'da hava şartları da olumsuz etki yapıp yaşamı dayanılmaz noktaya getirmişti. İngiltere'de Windsor'da Thames Nehri dondu. Bu ülkede kömür kıtlığı enerji istasyonlarının kapanmasına yol açacak kadar yoğun olmuştu. Sanayide kullanılan elektrik ya esaslı şekilde kısıtlanıyor ya da tamamen devreden çıkarılıyordu. İşsizlik oranı birdenbire altı katına çıkmıştı ve İngiltere sanayi üretimi Alman bombalarının başaramadığı bir durumla karşılaşmış, tam üç hafta süreyle tamamen felce uğramıştı.

Bu beklenmeyen enerji kıtlığı İngiltere'ye savaşta çektiği sefaleti yeni baştan yaşatmaya başladı. Artık devletler arasında sahip olduğu şahane rol kendisi için çekilmez bir yük haline gelmişti. 1947'nin o karanlık, soğuk, ne olacağı belirsiz birkaç haftası içinde Clement Attlee başkanlığındaki İşçi Partisi hükümeti Filistin sorununu Birleşmiş Milletler'in gündemine getirdi ve bunun Hindistan'a da bağımsızlık getireceğini duyurdu. 21 Şubat'ta da Birleşmiş Milletler'e artık Yunan ekonomisini kalkındırma faaliyetine devam edemeyeceğini bildirdi. Bu sorumluluğu Birleşmiş Milletler'in üstlenmesini istedi ve ima yoluyla, Yakın ve Ortadoğu sathında daha geniş sorumluluk almasını talep etti. Ancak bu, durumu daha da kötüleştirmişti. Bütün Avrupa sathında 1947 kışının hava şartları ve enerji krizi yüzünden alabora olan ekonomideki dengesizlik, Birleşik Devletler dolarının değerinin düşmesini hızlandırmış bu da Avrupa'nın hayati önemde maddeleri ithal etme yeteneğini kısıtlayarak ekonomiyi felce uğratmıştı.

Tam bir çöküş olayını önlemede ilk adım 1947 Haziranı'nda, Harvard Üniversitesi'nde atıldı. Üniversitenin mezuniyet töreninde, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı George Marshall büyük, geniş çaplı, yabancı kaynaklı bir yardım programını gündeme getirdi. Bu program Avrupa kıtası çerçevesi içinde Batı Avrupa ekonomisini kalkındırıp yeniden inşa etmeye yönelikti. Böylece dolar kıtlığı yüzünden meydana gelmiş olan boşluk kapanacaktı. Avrupa'yı Kalkındırma Programı denen ya da daha çok Marshall Planı olarak anılan bu tasarı, kısa zamanda anlaşıldığı gibi, Sovyet gücünün kontrol altına alınmasında en temel unsur olduğunu kanıtlamıştır.

İlk ele alınacak sorunlar arasında Avrupa'nın enerji bunalımı geliyordu. Avrupa'nın yeteri kadar kömür kapasitesi yoktu. Üretim düşüktü ve işgücü de fazlasıyla düzensizdi. Bu yetmiyormuş gibi, birçok Avrupa ülkesinde madenci birliklerindeki en önemli yerler komünistler tarafından tutulmuştu. Bunun çözümü kısmen de olsa, petroldü. Sanayi kazanlarında ve enerji tesislerinde petrol, kömürün yerini alabilirdi. Petrol, açıkça görüldüğü gibi Avrupa'nın uçakların-

da, motorlu araçlarında ve kamyonlarında kullanılacak tek enerji kaynağıydı. O günlerde yayınlanan bir Birleşik Devletler hükümet raporunda "Petrol olmasaydı Marshall Planı hayata geçirilemezdi" denmişti.

Avrupa Kalkındırma Planı'nı yürütmekle görevli olan Paris'teki kişiler petrolün somut olarak var olup olmadığı üzerinde fazla durmadılar. Petrol stokunun varlığı sorumluluğunu şirketlere bırakmışlardı ve kanılarına göre bu onların sorunuydu. Öte yandan petrolü ithal etmek de gerekiyordu ki bu, çözümün bir parçası olduğu için sorunun da bir parçasıydı. Avrupa petrolünün yaklaşık yarısı Amerikan şirketlerinden gelmekteydi. Bunun anlamı da ödemenin dolar olarak yapılacağıydı. Avrupa ülkelerinin çoğu için petrol, dolarla yapılan ödemelerde en büyük paraya mal olan maddeydi. 1948'de yapılan tahmine göre, ilerideki dört sene için Marshall Planı yardımının toplam bedelinin yüzde 20'si petrol ve petrol ekipmanı ithaline gidecekti.

Petrol fiyatı şimdi tam bir ihtilaf konusu olmuştu. Avrupalılar birdenbire 1948'de petrol alımında yapılan dolar harcamalarını fazlaca konuşur olmuştu. 1948'de, savaş sonu petrol fiyatları hızla yükselmiş ve savaş öncesi konumuna gelmişti. Bu konuda İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Amerikan Büyükelçisi'ne şunu söylemiştir: "Amerikalılar'ın Avrupa'ya yardım için para topladığı bir sırada petrol fiyatlarındaki artış onların bu çabasını bir hayli etkisiz kıldı. Bu gerçekten talihsiz bir olaydır." Dolar yokluğu sorunu zamanla yerini "dolar petrolü" konusundaki kırıcı tartışmalara bıraktı. Şimdi Amerikan şirketlerinden ne kadar dolarlık petrol geleceği ve İngiliz şirketlerinden Birleşik Krallığa ve Avrupa'nın öteki yerlerine ne kadar "sterlin petrolü" gireceği konuşuluyordu. Petrol şirketleri arasında da öncelikle giderek artan bir şekilde Ortadoğu petrolünün fiyatı üzerinde kıyasıya bir çatışma başlamıştı. Bu fiyatlar rekabet amacıyla saptanmış olsun olmasın, daima aynıydı. Bir hayli sertliğe sahne olan bir aşamadan sonra, petrol fiyatı, o güne kadar Birleşik Devletler'in Körfez Kıyısı fiyatı için saptadığı fiyat düzeyinin altına çekildi. Bu, yirmi yıl önce Achnacarry Şatosu'nda gerçekleştirilen fiyat tespiti yasasının sona erdiğini gösteriyordu. Savaş öncesindeki "As-Is" sisteminin son kırıntısı da böylece tarihe karışmıştı.

O kadar çelişki ve zorluklara karşın, gerçek şudur ki, Marshall Planı Avrupa'da iyi bir geçiş devrini mümkün kılmış ve çok uzak yerleri de kapsamına almıştır. Bu, aynı zamanda kömüre dayalı ekonomiden ithal petrole dayalı ekonomiye de geçiş dönemidir. Kömürde stokun azalması, işçilerin neden olduğu sıkıntılar ve madencilikte sık yaşanan grevler bu geçişin oldukça rahat atlatılmasında en güçlü etkenler olmuştur. İngiltere'nin Maliye Bakanı Hugh Dalton, Marshall'a "Petrol ithal etmek hoş bir şey değil, fakat bugün için milli bir zorunluluktur" demişti. Hükümet politikaları da enerji tesisleri ve endüstrinin kömürden petrole dönüştürülmesini teşvik etmiştir. Ortadoğu'dan gelen büyük miktarda ucuz üretim, petrolü kömüre karşı etkin şekilde yarışacak duruma getirmişti. Ayrıca, sanayide çalışan tüketiciler tercih yapacakları zaman, sebep olduğu sıkıntı ve dertler yüzünden basının günlük konusu olmuştu; kömür ile, stoklama ve dağıtım işi kolayca halledilen, az sürtüşmeye yol açan petrol arasındaki belirgin farkı hemen görüyorlardı.

Bu defa da petrol şirketleri, her fırsatta hem sanayide ve hem de evlerde yeni pazarlar elde etmeye yöneldiler. Öncelikle de yüzyılın icadı denebilecek merkezi ısıtma sistemini evlere taşımaya giriştiler. Shell idarecilerinden birinin dediği gibi "Artık İngilizler yok yere üşümenin bir yarar sağlamadığını anlamaya başlamıştı. Amerikalı ve Kanadalı kardeşlerinin sefasını sürdüğü konforlardan kendilerinin niçin yararlanmadığını da anlamıyorlardı." Avrupa, ekonomisinde kömüre bağlı durumunu sürdürmüşse de, petrol Avrupalı'nın yaşamında, özellikle enerji talebinin karşılanmasında çok önemli bir yer işgal etmiştir. İşte Ortadoğu'dan gelen yeni üretim daha çok bu alanda kullanılmıştır. 1946 yılında Avrupa'nın tükettiği petrolün yüzde 77'si Batı'dan gelmişti. 1951'de ise kömürden petrole geçişte dramatik bir artışın yaşanacağı, petrolün bu defa yüzde 80'inin Ortadoğu'dan geleceği bekleniyordu. Avrupa'nın petrol ihtiyacının karşılanması Ortadoğu petrolünün geliştirilme çabasıyla aynı zamana rastlatılmış, bu isabetli zamanlamada da sağlıklı ve güçlü sonuçlar alınmıştı.

Pazara mı Gidiyor?

Yine de ortada henüz çözümlenmemiş bir sorun kalmıştı. Miktarı bu derece hızla artan bu kadar çok petrol pazara nasıl ulaştırılacaktı? Aramco ve Aramco'nun sahipliğini yapan diğer dört şirket, Suudi Arabistan petrolünü Akdeniz'e taşıyacak Tapline konusundaki çatışmalarını hâlâ sürdürmekteydi. Ancak, Tapline'ın gerçekleşmesi yolunda çok büyük birkaç engel vardı. Sözgelimi miktarı çok az olan çelik, hâlâ Birleşik Devletler hükümetinin kontrolündeydi. Ne var ki Birleşik Devletler'de çıkarılan çelik toplamının çok büyük bir kısmı büyük işletmelerin boru ve diğer sistemlerine tahsis ediliyordu. Petrolcülerden bağımsız olanlar ve bunların Kongre'deki taraftarları, Amerikan pazarına girmesinden korktukları yabancı kaynaklı ucuz petrol tahsisatını durdurmaya çalıştı. Ancak, Truman idaresi Tapline projesini kuvvetle desteklediği için bunu başaramadılar. Truman idaresinin destek veriş nedeni, Ortadoğu petrolünün Marshall Planı'nın başarısı için şart olduğuna inanmalarından ileri geliyordu. Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkilinin ikaz ettiği gibi, boru hattı olmadan "Avrupa'nın kalkındırılma programı ciddi boyutlarda baltalanmaya mahkûmdu."

Engellemelerden biri de boru hattının geçeceği ülkelerden ve öncelikle de Suriye'den gelmekteydi. Bu ülkeler transit ücreti olarak akıl almaz taleplerde bulunuyorlardı. O sıralar Filistin'in bölünmesi ve burada İsrail Devleti'nin kurulması söz konusu olduğundan, Amerika'nın Arap ülkeleriyle olan ilişkileri bir hayli soğuk gidiyordu. Sonunda Yahudi Devleti'nin kurulması ve Amerika'nın da bu devleti tanımasından sonra, bu konu boru hattından transit ücret istenmesinin doğurduğu tehditlerden daha büyük tehditler oluşturmaya başladı. İbni Suud da öteki Arap liderleri gibi Siyonizm'e ve İsrail'e karşı sert ve hoşgörüsüz bir tutum içindeydi. Yahudiler'in yedinci yüzyıldan beri daima Araplara düşman olduğunu söylüyordu. Truman'a Amerika'nın Yahudi Devleti'ne destek vermesi halinde, bunun Amerika'nın Arap dünyasındaki çıkarlarına ve prestijine öldürücü bir darbe indireceğini, ayrıca Yahudi Devleti'nin kurulması halinde Araplar'ın buraya kuşatma yapıp "İsrail sefaletten ölünceye kadar" kuşatmayı sürdüreceklerini söylemişti. 1947 yılında İbni Suud'un Aramco'nun Dahran'daki merkezine yaptığı ziyarette, kendisine portakal ikram edilmişti. Önce portakalları çok beğenen Suud, sonra birdenbire duraklayıp bunların Filistin'deki İsrailliler'e mahsus kolektif çiftlikten mi geldiğini sormuştu. Tabii kendisine teminat verilmiş, portakalların California'dan getirildiği söylenmişti. Yahudi Devleti kurulmasına itirazında İbni Suud en büyük kozundan yararlanıyor, Birleşik Devletler'i cezalandırmak için Aramco imtiyazını iptal tehdidinde bulunuyordu. Kuşkusuz bu bir olasılıktı ve bu olasılık yalnız ilgili şirketleri korkutmakla kalmıyor, doğal olarak Birleşik Devletler Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları için de korkulu rüya oluyordu.

İsrail Devleti'nin her şeye karşın kuruluşu başlı başına önemli bir olgudur. 1947'de Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komisyonu Filistin'in bölünmesini tavsiye etmiş ve bu tavsiye Genel Kurul'da ve Yahudi çevrelerinde kabul edildiği halde Araplar tarafından reddedilmişti: "Bir Arap Kurtuluş Ordusu" Galile'yi ele geçirerek Kudüs'ün Yahudi kesimine hücum etmişti. Filistin tam bir dehşet havasının pençesine düşmüştü. 1948'de, İngiltere manda durumundan vazgeçerek ordusunu ve mülki idaresini Filistin'den geri çekerek bu ülkeyi anarşinin kucağına itti. 14 Mayıs 1948'de Yahudi Milli Konseyi İsrail Devleti'nin kurulmuş olduğunu resmen ilan etti. İsrail Devleti Sovyetler Birliği'nce hemen anında, Birleşik Devletler'ce de hemen peşinden tanındı. Arap Birliği ise hiç vakit kaybetmeden bütün hatları ile saldırıya geçti. Böylece ilk Arap-İsrail Savaşı başlamış oldu.

İsrail'in devlet olarak ilan edilişini izleyen birkaç gün içinde Aramco'dan James Terry Duce, Dışişleri Bakanı Marshall'a bir mesaj yolladı. Mesajında İbni Suud'un "bazı şartların gerçekleşmesi halinde Amerikan petrol imtiyazlarına yaptırım uygulamak zorunda kalabileceğini" duyurduğunu bildiriyordu... İbni Suud bunu kendisi öyle istediği için değil, Arap kamuoyunun baskı-

sına dayanamayarak yapacaktı... Bu baskı, ifadesine göre, son zamanlarda, dayanılmaz olmuştu. Dışişleri Bakanlığı İbni Suud'un iddialarını çabucak soruşturmuş, neticede Ortadoğu petrolünün İran dahil, gerçekten büyük hacimde olmakla beraber hür dünya petrol stokunun sadece yüzde 6'sını sağladığını anlamıştı. Bu petrolün tüketiminde bu kadarcık bir kısıntıyla "pekâlâ durum idare edilebilecektir."

İbni Suud, söylediği gibi imtiyazı iptal yetkisine sahipti. Ancak bunu birtakım büyük riskleri göze alarak yapması gerekirdi. İbni Suud'un hızla büyüyen servetinin tek kaynağı Aramco idi. Birleşik Devletler'le giderek büyüyen ilişkisi Suudi Arabistan'ın toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının temel garantisiydi. İngilizler'e karşı her zaman şüpheci tutumunu sürdürmüş olan Kral, Londra'nın, I. Dünya Savaşı'nda yaptığı gibi Haşimiler'i destekleyip sonunda yeni bir koalisyona gitmesinden korkuyordu. Bu, daha yirmi yıl önce İbni Suud'un Mekke'den attığı Haşimiler'i, ülkesinin batı kısmını yeniden ele geçirecek duruma getirebilirdi. Ürdün'ün Haşimi Kralı Abdullahem'in "Suudi rejimini Yahudiler'in Filistin'i işgaline benzettiği" hakkındaki söylentiler kuruntularını büsbütün artırmıştı. Artık Haşimiler, İbni Suud'un gözünde Yahudiler'den bile daha kötü düşmandı. Sovyetler Birliği ve komünistler de, Kuzey bölgesinde Sovyet baskısı uygulamak ve Arap dünyasına komünist faaliyetler sokmak suretiyle daha da tehlikeli tehdit unsuruydu.

Haşimiler'den ve komünistlerden gelen tehditler karşısında, İbni Suud, 1948 sonunda, 1949 yılı başlarında üçlü bir savunma anlaşması için Amerikalılar'ı ve İngilizler'i zorlamaya başladı. Suudi Arabistan'daki İngiliz elçisi Londra'ya gönderdiği yıllık raporda şu sözlere yer vermişti: "İsrail artık tüm Araplarca görmezlikten gelinmeyecek bir gerçek olmuştur." Bu yüzden Suudi Arabistan da pratikte İsrail'in varlığını kabul etmişti. Ancak Siyonizm'e karşı duyduğu düşmanlığı sürmekteydi. İbni Suud, dört özel şirketin malı olan tamamen ticari işletme durumundaki Aramco ile, bölgenin diğer yerlerinde ABD hükümetinin izlediği politika arasındaki farkı artık kavramıştı. Nitekim Arap ülkeleri Birleşik Devletler'e olan tutumunun sergilenmesi ve Arap davasına bağlılığının kanıtlanması için Suudi Arabistan'ın Amerika'ya verdiği imtiyazı iptal teklifini yaptığı zaman, İbni Suud buna karşı çıkmış, petrolden gelen paranın Suudi Arabistan'ın "daha kuvvetli ve güçlü bir ulus olmasına" yardım ettiğini söylemiştir. Ayrıca, Yahudiler'e karşı koymada bu paranın Suudi Arabistan'ı komşularından daha etkili yaptığına da işaret etmişti.

Böylece bir taraftan Filistin'de Yahudiler'le Araplar arasındaki savaş sürüp giderken, diğer taraftan da Suudi Arabistan sınırları içinde petrol geliştirme faaliyetleri bütün hızıyla devam ediyordu. Bu arada Tapline projesi inşaatı başlamış, bir hayli de ilerlemişti. Tapline 1950 yılı Eylül ayında tamamlandı. Ancak boru hattının dolması için iki aylık bir süre daha beklemek gerekmişti. Bu sürenin bitiminde, kasım ayında, Lübnan'ın Sayda bölgesine petrol akmaya başladı. Burası Akdeniz üzerinde bir terminaldi. Petrol burada tankerlere boşaltılıyor, oradan da yolculuğun son durağı olan Avrupa'ya gönderiliyordu. İran Körfezi'nden başlayıp Süveyş Kanalı'ndan geçerek yapılan 7200 millik deniz yolculuğu böylece kısaltılmış, Tapline'ın bu mesafeyi 1040 millik bir yolculukla kapatması mümkün olmuştu. Tapline'dan bir sene içinde geçen tüm petrol miktarı, İran Körfezi'nden Süveyş Kanalı yoluyla durmaksızın Akdeniz'e petrol taşıyan altmış tankerin taşıdığı petrol miktarına eşitti. Tapline'ın taşıdığı petrol Avrupa'nın yeniden kalkınmasında kullanılmıştır.

Artık "Bize Çok Uzak" Sözü Yok: Güvenliğin Yeni Boyutları

1940'ın ikinci yarısında, İngiliz ve Amerikan hükümetlerinin politik ve ekonomik konularda çakışmaları her iki devletin hükümetleri açısından yeni stratejik sorunlar getirmiştir. İngilizler yönünden şöyle söylenebilir: İngiltere her nasılsa imparatorluğun çok uzak köşelerinde petrol işinden elini ayağını çektiyse de, Ortadoğu petrolüne sırt çevirmeyi bir türlü göze alamadı. Sovyetler bu ara Yunanistan, Türkiye ve öncelikle de İran gibi "Kuzey Kanat'a" baskı uygulamaktaydı.

İran, Kuveyt ve Irak'la birlikte İngiltere'nin en büyük petrol kaynağıydı. Askeri güvencenin sağlanması için bu bölgeyle sürekli meşgul olmak gerekiyordu. Anglo-İran'dan kopup gelmiş şirketlerin başlıca gelir kaynağı olduğu da unutulmamalıydı. Dışişleri Bakanı Bevin, kabinedeki Savunma Komisyonu'na "İngiltere için hedef aldıkları yaşama standardına erişmekte ümitli olmadıklarını" söylemişti.

İngiltere hedeflerini belki bir dereceye kadar kısıtlamıştı. ABD de bakış açısını ve planlarını bir hayli değiştirmişti. Artık bir Amerika Devlet Başkanı için 1941'de Franklin Roosevelt'in söylediği "Suudi Arabistan bize çok uzak" sözü yasaktı. ABD giderek petrole daha çok bağımlı bir toplum olma yolundaydı. Birleşik Devletler artık kendi gereksinimini yerli üretimle karşılayamıyordu. Arkada bıraktığı savaş ona milli güç açısından petrolün ne derece önemli ve yaşamsal olduğunu kanıtlamıştı. Artık Amerikalı liderler de politikaya yön verenler de "milli güvenlik" kavramının çok daha ayrıntılı bir tanımlamasını yapmaya yönelmişti. Bu, savaş sonu güç dengesini gerçek anlamda yansıtacak, Sovyetler Birliği'yle giderek büyümekte olan çatışmayı gösterecek ve kontrolün artık İngiltere'den, dünyanın süper gücü olma yolundaki ABD'ye geçtiğini belli edecek bir tanımlama olmalıydı.

Sovyetler'in genişleme politikası göründüğü kadarıyla Ortadoğu'yu şimdi politik arenanın merkezi yapmıştı. Batı Avrupa'nın bağımsızlığı Birleşik Devletler'in gözünde çok önemli olmakla beraber, Ortadoğu bölgesi petrol kaynakları da en az onun kadar önemliydi. Bu nedenle, tüm Batı dünyasının ekonomik geleceğinin garantiye alınması için Demir Perde'nin Batı yanında Ortadoğu petrol yataklarının korunması şarttı. Askeri planlamacılar bu petrol yatakları konusunu epeyce incelemiş ve sonunda, uzun sürecek "sıcak bir savaş" halinde bunların gerçekten korunabileceğinden şüpheli olduklarını belirtmişti. Büyük titizlikle üzerinde durdukları diğer bir konu da, bu yatakların nasıl korunabileceği kadar nasıl tahrip edileceğiydi. Yine de, Soğuk Savaş'ta bu petrolün büyük yarar sağladığına ve kaybedilmemesi için mümkün olan her şeyin yapılmasına karar verildi.

Suudi Arabistan artık Amerikan siyasetine yön verenlerce en güçlü odak noktası olmuştu. Bir Amerikalı üst düzey yetkili 1948 yılında şöyle demiştir: "İşte dünyada yabancı petrol kaynaklı en zengin ekonomik ödül burada yatıyor." Birleşik Devletler'le Suudi Arabistan şimdi kendi aralarında kendine özgü yepyeni bir ilişkinin temellerini atıyordu. 1950 Ekim ayında Başkan Truman, Kral İbni Suud'a mektup yazarak şunları söylüyordu: "Majestelerine, şimdiye kadar birkaç kez verilmiş olan teminatı bir defa daha yinelemek amacıyla yazıyorum. Birleşik Devletler Suudi Arabistan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasını istemektedir. Krallığınıza herhangi bir tehdit yapılması halinde Birleşik Devletler'in derhal harekete geçip konuya acilen el koymaması söz konusu değildir." Kuşku yok ki bu ifade tam bir garanti anlamını taşıyordu.

İki ülke arasında doğmakta olan dostane ilişki kamuoyunu, ticari ve stratejik alanları etkilemiştir. Yalnız petrol geliştirme konusunda değil, hem hükümet düzeyinde ve hem de Suudi Arabistan'ın topyekûn kalkınmasında mekanizma haline gelmiş Aramco için etkili olmuştur. Bu ara, Aramco'nun Arap toplumunun büyük kesiminde kendilerinden tecrit edildiğini ve yalnız Suudi Arabistan'ca kabul gördüğünü söylemek yerinde olur. Artık Aramco başka hiçbir birliğin sahip olmadığı, kendine özgü bir karakter taşıyordu. Bu topluluk Bedevi Araplar'la Texas'lı petrolcülerin oluşturduğu, geleneksel İslam otokrasisinin modern Amerikan kapitalizmiyle birleşmesinden meydana gelmiş, yine de kaderin birlikte yaşamaya mahkûm ettiği bir topluluktu.

Enerji Bağımsızlığının Sonu

Bir savaş halinde Ortadoğu petrolünün kolayca korunması mümkün olmadığına göre ve ABD Ortak Genelkurmay Başkanlarının bu petrolü "düşman müdahalesine çok yatkın" olarak niteledikleri göre, gelecekteki bir çatışmada Ortadoğu petrolünün güvenliği nasıl sağlanabilecekti? Bu

hem Washington'da hem de petrol çevrelerinde şimdi en çok tartışılan konu olmuştu. Bazı kimseler çare olarak, savaşta yurtiçi ihtiyacı için kullanılacak petrolü barış yıllarında ithal yoluyla stoklamak görüşünü savundu. Yale Üniversitesi Hukuk Profesörü Eugene V. Rostow da bu görüşteydi. A National Policy for the Oil Industry (Petrol Endüstrisinde İzlenecek Milli Politika) adlı kitabında, bunun uygulanması çağrısını yapmıştır. Benzer bir çözüm önerisi de yeni kurulmuş olan Milli Güvenlik Kaynakları Derneği'nden gelmişti. Dernek 1948 yılı için yaptığı büyük politika incelemesinde, Ortadoğu'dan büyük çapta ithalat yapılmasıyla Batı dünyası üretiminden günde bir milyon varil tasarruf sağlanacağını ve bunu kullanmayıp "petrolün en ideal stoklama yeri" olan zeminde saklandığında, askeri açıdan büyük stok oluşturulacağı görüşünü savunmuştur.

Diğer birçok kişinin görüşüne göreyse Birleşik Devletler, savaşta Almanya'nın yaptığını yapmalıydı. Yani sentetik yakıt endüstrisi kurmalı, bunun için gereken sıvıları sadece kömürden değil, aynı zamanda Colorado dağlarındaki petrol şist'inden ve bol miktarda mevcut doğal gazdan çıkarmalıydı. Bu görüşte olanların çoğu sentetik yakıtın çok yakında temel bir enerji kaynağı olacağı inancındaydı. *New York Times*, 1948'de yayınladığı bir makalede "Birleşik Devletler çok büyük bir kimyasal devrimin eşiğindedir" demiştir: "Gelecek on yıl bizleri yabancı kaynaklı petrole bağımlı olmaktan kurtaracak sağlam, yeni bir endüstrinin doğuşuna tanıklık edecektir. Benzin kömürden değil, havadan ve sudan üretilecektir." İçişleri Bakanlığı da bu konularda iyimser tutum içindeydi ve benzinin ya kömürden ya da şistten galonu onbir sente elde edileceğini söylüyordu. Unutulmamalıdır ki bu sözler söylendiğinde benzinin toptan fiyatı bile galon başına on iki sentti!

Petrol sanayiinde en gerçekçi ve yaygın görüş ise sentetik yakıt konusunun en iyimser bir yorumla, ufukta görüldüğünü öne süren görüştür. Yine de 1947'nin sonlarında Soğuk Savaş'ın giderek yoğunluk kazanmasıyla, İçişleri Bakanlığı yeni bir Manhattan Projesi için çağrı yaptı. Bu programa büyük bir para, 10 milyar dolar ayrıldı. Bu parayla dört, beş sene içinde günde iki milyon varil sentetik petrol üretecek kapasitede tesisler yapılması programlandı. Ancak Truman idaresi bu tür bir araştırma için toplam 85 milyon dolarlık bir harcama yapılmasına yetki veriyordu. Ayrıca zaman ilerledikçe tahmini maliyet fiyatı da günden güne artmaktaydı. 1951 senesinde yapılan bir tahmine göre, kömürden benzin çıkarmanın maliyeti o günkü güncel benzin pazar fiyatının üç buçuk katını buluyordu. Sonuçta yabancı kaynaklı petrolün daha kolay sağlandığı ve sentetik yakıttan daha ekonomik olduğu gerekçesine dayanarak, projeden vazgeçildi. İthal petrol sentetik yakıt projesini öldürmüştü. Bundan sonraki otuz yıl boyunca rafa kaldırılacak, sonradan bir kez daha, ithal petrol akımının kesilmesiyle yeniden hayat bulacaktı.

Savaştan hemen sonraki yıllarda teknoloji yurtiçinde petrol araştırma ve geliştirme alanlarında yeni ufuklar açmıştır. Sondajda çok daha derinlere inilmiş, bu da üretimi artırmıştır. Çok dikkate değer başka bir yenilik de denizlerde üretim faaliyetinin geliştirilmesinde görüldü. 1890'lı yılların ortalarına gidildiğinde sondaj operatörlerinin Santa Barbara açığında petrol için kazı yaptıkları görülür. Ancak buradaki kuyular o zaman günde bir, iki varilden fazla petrol vermemişti. Yirminci yüzyılın ilk yirmi yılı içinde bir kez daha su üzerinde kazı yapılmış, ancak bu defa Lousiana ve Venezuela göllerinde kurulan platformlar yardımı ile kuyular kazılmıştı. 1930'larda ise kazıcılar bu iş için Texas ve Lousiana kumsallarının hemen ötesindeki sığlık sulara dalıp kazıyı burada yapmışlar, ancak çok az başarı elde etmişlerdi. Hata, karadan sadece biraz uzağa gitmelerindeydi. Oysa ki kıyıdan tamamen uzaklaşıp Meksika Körfezi'nin derin sularına, karadan gözle görünmeyen bir mesafeye gitmeliydiler. Bunun gerçekleşmesi için yeni bir endüstrinin yaratılması lazımdı. Bu bir kumardı; bu kumarı Oklahomalı bağımsız petrolcü Kerr-McGee oynamıştır. Gerçekten de bu çok büyük bir kumar oyunuydu. Bu platformun inşa teknolojisini ve platformun nasıl monte edileceğini, okyanus zemininde kazı yapmayı hatta operasyonu servise sokmayı bilen yoktu. Ayrıca kasırgalar dahil hava, medcezir ve akıntılar hakkındaki bilgiler de ya çok kısıtlıydı veya hemen hiç yoktu.

Küçük oluşu dolayısıyla Kerr-McGee İdare Heyeti daha büyük şirketler karşısında karadaki arazi çalışmalarında "birinci sınıf olma" şansı bulunmadığı düşüncesindeydi. Ancak, Meksika Körfezi uzaklarındaki yerlerde çok başarılı çalışmalar yapıyordu ve diğer şirketler bu konuda Kerr-McGee ile rekabet edemiyordu. Birçok şirket açıkça kıyı ötesi gelişmenin mümkün olmadığı inancındaydı. Ancak uzun çabalar sonucunda 1947 Ekimi'nin güneşli bir pazar sabahı Kerr-McGee kazıcıları Lousiana sahilinin on buçuk mil uzağındaki 32 no'lu kazı bölgesinde ilk olarak petrole rastladı.

32 no'lu kazı bölgesi artık bir nişan noktasıydı. O günden sonra diğer şirketler de Kerr-McGee'nin yolunu izledi. Ne var ki çok masraflı olduğu gibi, kıyı ötesi arama tesislerinin inşası beklendiği kadar çabuk ilerlemiyordu. Denizdeki bir kuyunun maliyeti kıyı üstünde aynı derinlikteki bir kuyuya oranla beş kat daha fazlaydı. Gelişmeyi yavaşlatan başka bir faktör de federal hükümetle eyaletler arasında "kıta sahanlığının" kime ait olduğu çekişmesiydi. Aslında çekişmenin gerçek sebebi vergi gelirlerini hangisinin alacağı konusuydu. Bu sorun 1953 yılına kadar çözülememiştir.

Sentetik yakıt üretiminin çok pahalı olacağı varsayıldığına ve denizdeki gelişmeler de henüz yeni başladığına göre, ortada ithal petrolden başka herhangi bir seçenek kaldığı söylenebilir miydi? Evet söylenebilirdi. Bu sorunun yanıtını geceleri, Texas'ın uzayıp giden karayollarında düzlük arazide çakan parlak ışıkta aramak gerekiyordu. Bu o gün için yararsız, petrol üretiminin işe yaramayan yan ürünü sayılan ve hiçbir işe yaramadığı için de yakılan doğal gazdı. Doğal gaz petrol endüstrisinin öksüz çocuğuydu. Doğal gaz üretiminin yalnız çok az bir kısmı kullanılıyordu ki burası daha çok Güneybatı bölgesidir. Ancak, görünüşe göre ülkede çok büyük gaz rezervi vardı ve bu, evlerin ısıtılmasında ve sanayide petrol veya kömür yerine geçebilirdi. Ancak, bu gazın hiçbir pazar değeri olmadığından, bir enerji maddesi olarak aynı kuyudan alınan petrol fiyatının beşte biri fiyatına satılıyordu. Doğal gazı kullanılır hale getirmek için fazla karmaşık mühendislik işlemleri gerekli değildir. Asıl sorun doğal gazın ulaşımındaydı. Doğal gaz ülke nüfusunun büyük kısmının ve belli başlı endüstrilerin bulunduğu Kuzeydoğu ve Ortabatı pazarlarına nasıl ulaştırılacaktı? Bu iş için ülkeyi yarı yarıya kat eden boru hatları gerekiyordu. Ve unutmamak gerekir ki o güne kadar petrolcülükte en uzun menzil 150 mili aşmamıştı. Öte yandan ticari konulu tartışmalar, milli güvenlik sorunuyla ve yabancı kaynaklı petrole bağımlılık konusuyla bir arada bir hayli sıkıntı yaratmış, baskı yapmıştı. Sonunda Savunma Bakanı Forrestal'in de onayıyla bir karara varıldı ve House Armed Services Committee (Ev Hizmetleri Komisyonu) bir beyanat vererek "yerli petrol tüketimini azaltmanın en çabuk ve en ucuz metodunun daha çok doğal gaz kullanmak olduğunu" duyurdu. Bunun için çelik gerektiğini ve "çeliğin başka maksatlar için değil doğal gaz boru hatlarında kullanılması gerektiğini" söyledi.

1947 yılında, Güneybatı petrolünü Kuzeydoğu'ya getirmek için savaşta alelacele yapılmış olan Big Inch ve Little Inch boru hatları Texas Eastern Transmission Şirketi'ne (Texas Doğu Nakliyat Şirketi) satıldı ve doğal gaz boru hattına dönüştürüldü. Aynı sene, Southern California Gas Şirketi'ne de sahip olan Pacific Lighting geliştirdiği bir projeyle büyük bir boru hattı ile Los Angeles'i New Mexico ve Batı Texas gaz yataklarına bağladı. Asıl Sahibi El Paso Doğal Gaz olan bu boru hattına "Biggest Inch" ismi verildi. 1950 yılına kadar devletler arası doğal gaz hareketi bir hayli canlanmış, 2,5 trilyon feet küpü bulmuştu. Bu miktar 1946 düzeyinin yaklaşık iki buçuk katıdır. Ek olarak daha başka doğal gaz kullanılmayacağı varsayılsa bile bu, Amerikan petrol talebinin günde yedi yüz bin varil artması demekti.

Doğal olarak bu aşamadan sonra yeni bir petrol düzeninin kurulması ve bunun Ortadoğu'da merkezleştirilmesi şart oldu. Petrol şirketleri bu merkez içinde giderek artan talebi karşılamak için durmadan gidip gelmeye başladılar. Birleşik Devletler'in tüketimi 1950'de, 1949'a oranla yüzde 12 daha arttı. Artık petrol en aranılan enerji olmuştu. Sadece Birleşik Devletler'de değil, aynı zamanda Batı Avrupa'da ve daha sonra da Japonya'da yirmi yıl boyunca kazanılan onca olağa-

nüstü ekonomik gelişmede, petrol başlıca güç sağlayan enerji sayılacaktı. Yeni oluşan siyasi ve ekonomik gerçeklere uyacak şekilde yeniden şekil verilen haliyle savaş sonu petrol düzeni gerçekten büyük bir başarıdır. Belki de buna, bazı açılardan gerektiğinden daha büyük bir başarıdır denilebilir. 1950 yılında petrol endüstrisi karşısındaki ana sorunun savaş sonu duyulan talebi karşılayamama endişesi olmadığı açığa çıkmıştı. Tam tersine, sorun, aynı yılın temmuzunda Jersey incelemesinin tanımladığı gibi ham petrol aşırılığından ileri gelmekteydi. Aynı yetkili durumu şöyle tanımlamıştır: "Anlaşıldığına göre yakın bir gelecekte Ortadoğu'dan gelen ham petrol taleplerin fazlasıyla üstüne çıkacaktır." Jersey Şirketi için geçerli olan bu söz diğer büyük şirketler için de aynen geçerliydi. Nitekim Jersey'in tahminleri gelecek yıllarda doğruluğunu kanıtlamış, petrolcülük bu yıllarda gerçekten de aşırı arz sorunuyla karşılaşmıştır. Bu arada yeni petrol düzeni çok sağlıklı kâr getirmekle beraber, şirketler arasında bu kârların nasıl paylaşılacağı konusunda acımasız kavgalar da yapılmıyor değildi.

22

Yarı Yarıya: Petrolde Yeni Uzlaşma

1950 yılında Birleşik Devletler Maliye temsilcileri Londra'da İngiliz yetkililerle bir toplantı yapmışlardı. Konuşma sırasında Amerikalılar Suudi Arabistan petrol politikasında gözledikleri bazı gelişmelere değinerek, bunların tüm Ortadoğu çapında çok etkili olacağı görüşünü belirtmişlerdi. Amerikalı yetkililerden biri sır olarak "Suudi Arabistan hükümetinin son zamanlarda Aramco'dan hayret verici bazı astronomik taleplerde bulunduğunu" söyledi. "Bu taleplerde bir 'İmtiyaz veren' hükümetin düşünebileceği her olası ayrıntıya özen göstermiş olduklarını" da sözlerine ekledi. Neticede o veya bu şekilde bu talepler tek bir noktada birleşiyordu. Suudiler imtiyazlardan daha fazla para istiyordu. Çok daha fazla para...

Gerçek şudur ki, bu taleplerde bulunanlar Suudi Arabistan'dan ibaret değildi. 1940'ların sonunda, 1950'lerin başında da, petrol şirketleri ve hükümetler sürekli olarak savaş sonu petrol düzeninin dayanacağı mali koşulları gündeme getirmişlerdi. Ama sorun "doğal kaynaklar ekonomisindeki huzur bozucu ve önemli koşullar" –diğer bir deyişle– "kira" idi. Bu mücadelede, tartışmanın karakteri ülkeler arasında çeşitlilik göstermekle beraber, her ülkede mücadeleyi çıkaranların asıl hedefi aynıydı. Gelirleri petrol şirketlerinden ve gelire vergi koyan tüketici ülkelerden alıp, petrol ihraç eden ülkelerin hazinesine aktarmak. Ancak, tek istedikleri para da değildi. Aynı zamanda "güç" de istiyorlardı.

Mal Sahibi ve Kiracı

John Maynard Keynes bir vakitler şöyle demişti: "Kendilerini herhangi entelektüel bir etkinlikten muaf gören pratik adamlar genellikle modası geçmiş bir ekonomistin köleleri olurlar." Petrol konusuna gelince "pratik adamlar" deyimi sadece Keynes'in aklından geçen işadamlarını değil, kralları, devlet başkanlarını, başbakanları ve bunların petrol ve maliye bakanlarını da kapsamına alıyordu. İbni Suud ve zamanın öteki liderleri o güne kadar gelmiş geçmiş her tür önemli kişi gibi, on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında İngiltere'de yaşamış harika çocuk denebilecek bir borsacının, David Ricardo'nun kölesi olmuşlardır. Ricardo'nun, Napolyon'un Waterloo'da Wellington yenilgisi sırasında bir vurgun yaptığı da söylenir. Doğuştan Yahudi olan Ricardo sonradan Hristiyanlığın Quaker mezhebine geçti ve daha sonra da Avam Kamarası'nın saygın üyelerinden biri oldu. Ricardo modern iktisat biliminin temelini atan kişilerden biridir. O ve onun arkadaşı, aynı zamanda entelektüel rakibi olan Thomas Malthus, Adam Smith'den sonra gelen ekonomistler kuşağını oluşturmuşlardır.

Ricardo ulus-devletler ile petrol şirketleri arasındaki dövüşün çerçevesini ortaya atan fikrin adamıdır. Ona göre "rant" nosyonu normal kârdan farklı bir şeydi. Çalışmasında örnek olarak tahılı ele aldığı halde fikirleri petrole de uygulanabilirdi. Ricardo görüşünü açıklamak için şu örneği vermiştir: "Varsayın ki karşınızda iki mal sahibi var. Birinin toprakları diğerinkinden çok daha verimli. Her ikisi de ürünlerini aynı fiyattan satıyor. Fakat toprağı daha verimli olan mal sahibi

nin masrafları toprağı daha az verimli olan mal sahibinden çok daha az. Bu halde, ikinci mal sahibi, herhalde bir kâr elde edecektir. Ancak birinci mal sahibi, toprakları daha verimli olan, sadece kârı almakla kalmayacak, ayrıca çok daha değerli olan başka bir şey daha, "kira" yani "rant" almış olacaktır. Aldığı ödül –ki adı rant'tır– toprağının bazı özel niteliklerinden dolayı kazanılmıştır. Bu onun üstün zekâsının veya çok çalışmasının eseri değil doğanın ona bahşettiği cömertliğin lütfudur."

Petrol de tıpkı tahıl gibi doğanın bahşettiği bir lütuftu. Jeolojik varlığı, bulunduğu topraklarda yaşayan kişilerin karakter veya eylemiyle hiçbir şekilde ilişkili değildi. Belirli bir politik rejimin yapısıyla da ilgisi yoktu. Bu lütuf da zamanla "rant" olayını doğurmuştu. Aslında "rant" pazar fiyatı ile üretim masrafı artı ek masraf harcaması arasındaki fark demekti. Ek masraflara ulaşım, işletme ve dağıtım giriyordu. Sözgelimi 1940'lar sonunda, petrolün varili 2,50 dolardan satılıyordu. Texas'ta yaşayan bir kuyu operatörü bundan ancak 10 sent kâr alabilirdi. Ortadoğu'da ise bir varil petrol üretmek için 25 sent yeterliydi. Nakliye gibi öbür masraflar için de 50 sent daha düşüldükten sonra, Ortadoğu petrolünden 2,50 dolarlık varilden yine de çok büyük bir kâr, varil başına 1,65 dolar kalıyordu. İşte Texas ile Ortadoğu arasındaki bu fark da rantı oluşturuyordu. Bu sayı üretim artışı neyse onunla çarpıldığında ortaya çok çabuk üreyen büyük bir para çıkıyordu. Bu parayı vergilendiren ev sahibi ülke, üretici şirket ve tüketici ülke hangisiyse bu ranttan çeşitli hisseler alıyordu. Acaba bu hisseler nasıl paylaşılmalıydı? İşte bu konuda henüz bir karara varılmamıştı.

Bunların hepsi de yasal ve meşru zeminlere dayanarak yapılmış iddialardı. Ev sahibi ülke kendi toprakları altındaki petrol için üstünlük istemekte haklıydı. Diğer taraftan yabancı bir şirket bu petrolün riskini ve sermayesini üstlenip, keşfi, üretimi ve pazarlanması için gereken uzman kadroyu sağlamadıkça, petrol değersiz sayılırdı. Ev sahibi ülke aslında mal sahibi idi, şirket ise sadece kiracıydı ve kiracı olduğu için de anlaştıkları bir kira bedelini ödeyecekti. Ancak, kiracının büyük riskleri göze alarak üstün bir çaba sonucu çok büyük bir keşif yaptığını, bunun mal sahibinin gelirini çok fazla artırdığını varsayalım. Böyle bir durumda kiracı anlaştıkları miktar üzerinden kira ödemeyi sürdürmeli miydi, yoksa mal sahibi şimdi daha yüksek bir kira mı istemeliydi? Petrol iktisat uzmanı M.A. Adelman bu konuyu şöyle açıklamıştır: "Bu sorun petrol endüstrisinin karara bağlamak zorunda olduğu büyük bir meseledir. Çok büyük bir keşif yapılması demek gayri memnun bir mal sahibi demektir. Bu durumda mal sahibi kiracı kârının çok büyüdüğünün, bu yüzden üretme konusunda yavaşlayacağının bilincindedir ve bunun için rantın bir kısmını kendine ister. İstediğini elde ettikten sonra da durmayacak, sürekli olarak istemeye devam edecektir."

Savaş sonu yıllarda kira konusunda yaşanmış savaşlar sadece ekonomiyle kısıtlanmış değildi. Bu aynı zamanda politik bir mücadeleydi. Mal sahibi durumundaki petrol üreten ülkeler bu mücadelenin hükümranlık temaları, ülke kalkınması ve "yabancılara" karşı duyulan güçlü milli hoşnutsuzluğun bir tepkisi olarak meydana geldiği inancındaydı. Onlara göre ülkede "araştırma" yaptıklarını iddia eden bu "yabancılar" aslında gelişmelerine set çeken, sosyal refaha kavuşmalarını önleyen, hatta genelde politikalarını yozlaştıran ve hiç kuşkusuz kendini beğenmiş, kaba, üstünlük taslayan tavırlarıyla onların ülkesinde "efendi" olarak geçinen kimselerdi. Sömürgecilik ruhunun çok açık ve somut bir simgesi görünümündeydiler. İşledikleri suç, bununla da kalmıyordu. Mal sahibine ait olan ve onun ilerdeki kuşaklara "miras" bırakacağı bir şeyi sömürüyordu. Petrol şirketlerine gelince, hiç kuşkusuz onlar durumu tamamen farklı görüyordu. Kendilerine göre, büyük bir risk yüklenerek nefes kesici bir çalışma işine girmişler, sermayelerini başka yere değil buraya koymuşlar ve uzun süren çetin bir uzlaşma sürecinden sonra, mukavele imzalamışlardı. Kuşku yok ki bu mukaveleler onlara belirli bazı haklar tanımaktaydı. Onlar hiçbir değer taşımayan yerlerde "değer" denen şeyi yaratmışlardı. Şimdi üstlendikleri onca riske ve kazdıkları onca kuru çıkan kuyulara karşı bir bedel istemeleri doğaldı. Şirketler kendi görüşleri açısından

cimri, zorba ve güvenilmez yerel güçlerin kendilerini yok saymak istedikleri inancındaydı. Bu yerel güçler onların "araştırma yaptığına" inanmıyor, sadece "soyulduk, soyuluyoruz" diye feryad ediyorlardı.

Mücadelenin bir de siyasi boyutu vardı. Sanayi dünyasında tüketici konumdaki ülkeler için petrole erişmek, sadece ekonomileri ve büyüme yetenekleri için yaşamsal değil, aynı zamanda milli strateji açısından da en önemli ve şart olan bir unsurdu. Ayrıca petrol günden güne vergi geliri açısından da önemli bir kaynak olma yolundaydı. Hem doğrudan üretim vergi sistemi açısından, hem de genel ekonomik faaliyetin motive edilmesi için. Üretici ülkeler için de petrol başlangıçta sahip olmadıkları güç, nüfuz, önem ve statü anlamındaydı. Artık bu, paranın hem güç hem de onur anlamına geldiği bir mücadeleydi. Mücadeleyi çok kere bu denli acı yapan da buydu. Bu destansı mücadelenin ilk cephesi Venezuela'da açılmıştır.

Venezuela'nın Temizlenme Ayini

Venezuela'da gaddar General Gomez diktatörlüğü nihayet 1935'te, bütün yöntemlerin denenmesine karşın sonuç vermediği bir zamanda, doğal olan tek ve kesin bir yöntemle yani diktatörün ölümü ile sonuçlanmıştı. Gomez öldüğünde arkasında bir harabe bırakmıştı. Venezuela'yı kendi mülkü gibi yönetmiş, zenginliğine zenginlik katan kişisel çiftliği gibi kullanmıştı. Nüfusun büyük çoğunluğu sefalet içinde yaşarken, ülkenin petrol sanayii büyük bir gelişme göstermiş, sonunda Venezuela'nın tüm ekonomik kaderinin bağlandığı bir düzeye ulaşmıştı. Gomez ayrıca arkasında büyük bir de muhalif grup bırakmıştı. O güne kadar askeri kesim Gomez'in idaresinde bir hayli küçültülmüştü, aldıkları ücret yetersizdi, statüleri yoktu ve zamanlarının bir kısmını diktatörün sayılamayacak kadar çok sığır sürülerine bakmakla geçirmişlerdi. Sorun yaratan diğer bir muhalefet de demokratik soldan geliyordu: "28'liler Kuşağı" denen bir kesimde merkezlenen bu muhalefet, 1928'de Gomez'e karşı ayaklanmış olan Caracas Merkez Üniversitesi'nden gelmiştir. İlk girişimde, 1928 yılında, başarısız olan öğrenciler ve bunların liderleri, o zaman ya hapse atılıp ayaklarına 30 kiloluk demir prangalar vurulmuş, ya da sürgüne gönderilmiş veya Gomez tarafından ülkenin iç taraflarındaki, hastalık ve mikrop yuvası balta girmemiş ormanlarda çalışmaya mecbur edilmişlerdi. O günden sonra 28'liler Kuşağı'nın birçok üyesi, Gomez terörünün birer kurbanı olarak o veya bu şekilde ölüp gitmişti. Sağ kalanlar, şimdi Gomez'in ölümünden sonra, reformcuların, liberal ve sosyalistlerin özünü kurarak Venezuela'nın siyasi yaşamında kendilerine yer açmışlardı. Sonunda söz dönüp dolaşıp "güç" konusuna gelince, 28'liler Kuşağı kendi aralarında şirketlerle üretici ülkeler arasında ve dünyanın her yanında kiracı ile mal sahibi ilişkilerini yeniden tanımlamayı üzerlerine aldılar. Ayrıca kira tahsis yöntemini de üstlendiler.

Petrol hâlâ Venezuela ekonomisine en çok parayı getiren sanayi olmakta devam ediyordu; 1930'lar sonunda, toplam ihracat gelirinin yüzde 90'ından fazlası petrolden gelmekteydi. Bu nedenle Gomez'den sonra gelenler bu sanayiin karmaşa içindeki durumuna bir düzen verip reform yapmak istediler ve ülke ile ülkenin petrolünü üreten şirketler arasındaki anlaşma şartlarının yeni baştan tanımlanmasını istediler. Bunlar arasında kiraların yeniden tahsisi de vardı. Bu işlemde Birleşik Devletler hükümeti katalizör rolündeydi. II. Dünya Savaşı sürecinde Birleşik Devletler hükümeti Meksika'nın petrol endüstrisini millileştirmek istediğini, buna çabaladığını fark etmişti ve Venezuela'nın kendisi için Birleşik Devletler dışında en önemli petrol kaynağı olduğunu, nispeten güvenceli olduğunu bildiğinden, Meksika'nın Venezuela petrolüne el atmaması için her şeyi yapmaya kararlıydı. Görülüyor ki Amerikan hükümeti ikinci bir Meksika daha yaratılmaması için, savaşın orta yerinde stratejisinin ödülü olan petrolü gerektiğinde güvenceye almak için müdahaleye hazırdı. Şirketlere gelince, onlar millileşmenin riskini göze almak istemediler. Standard of New Jersey ve Shell, Venezuela'nın en büyük iki üreticisiydi. Dünyanın en değerli pet-

rol rezervleri üstünde oturduklarının bilincindeydiler ve bunu kaybetmeyi asla göze alamazlardı. Venezuela ucuz petrol sağlayan en büyük kaynaktı ve Jersey'e bağlı Creole yatakları şirketin dünya çapındaki üretiminin yarısını sağlıyor, toplam gelirin de yarısını getiriyordu.

Bu ara, Jersey içinde bir görüş ayrılığı belirdi. Venezuela hükümeti kiraların yeniden tahsisini kendi eline almak istiyordu; ancak Jersey mensupları bu konuda nasıl davranılacağında kararsızdı. Görüş ayrılığının ve şirketin ikiye ayrılmasının sebebi buydu. Şirketteki tutucular, ki bunlardan bazıları eski Gomez rejimi yanlısıydı, herhangi bir değişiklik yapılmasına karşıydı. Onlara göre böyle bir teklif ister Caracas tarafından ister Washington tarafından ortaya atılsın, mutlaka reddedilmeliydi. Bu kesime karşı olan kişi, üst düzey konumlara gelmeden evvel şirketin başjeologluğunu yapmış olan Wallace Pratt'dı. Latin Amerika'da uzun bir deneyim geçirmiş olan Pratt, dünyanın değiştiğini, yenilik yapma ve adaptasyon konusunun şirket için de mutlaka şart olduğunu savunuyordu. Ayrıca yok yere direnmenin hem çok pahalıya oturacağına hem de boşa gideceğine inanıyordu. Pratt'ın görüşüne göre, yeni düzende bir kurban olmaktansa bu yeni düzeni kurmaya da yardımcı olmak yeğlenmeliydi. Bu konudaki tartışmalar tam Jersey'in Washington'un ezici ve ıstırap verici politik hücumlarıyla karşılaştığı zamana rastlar. Çatışmanın sebebi şirketin savaştan önce I.G. Farben'le olan ilişkisi ve Adalet Bakanlığı'nın yürüttüğü yeni antitröst kampanyasıydı. Sonuç olarak Jersey kamu politikasına ve sadece Birleşik Devletler'de değil, her yerde politik çevreye uymak için bunlara karşı tutumunu değiştirdi. Ayrıca Roosevelt idaresi de şirketin çevreye uyumsuzluğundan doğacak herhangi bir ihtilafta Washington'dan destek beklememesini açıkça duyurmuştu.

Jersey, Venezuela'daki konumunu kaybetme riskini göze alamazdı ve bu yüzden sonunda kazanan Wallace Pratt oldu. Jersey, Venezuela'daki tesislerin başına ülkenin sosyal hedeflerinin sempatizanı olan, değişmekte olan Venezuela politikasıyla uyum sağlayan Arthur Proudfit'i getirdi. Proudfit 1920'lerde Meksika'dan Venezuela'ya göç etmiş Amerikalı petrolcülerden biriydi. Venezuela'ya gelirken kafasında Meksika'daki hükümet – şirket ilişkilerinin yol açtığı felaketler zinciri vardı. Meksika'dan aldığı dersleri şimdi burada, Venezuela'da uygulamak istiyordu.

Venezuela konusunu Venezuela ve Amerikan hükümetleri, Jersey ve Shell dahil, ne kadar oyuncu varsa hepsi birlikte çözümlemek istediler. İşleri kolaylaştırmak için ABD Dışişleri Müsteşarı Sumner Welles çok olumlu bir adım atarak Venezuela hükümetine bazı bağımsız danışmanları tavsiye etti. Bu kişiler arasında Herbert Hoover Jr. adında, eski başkanın oğlu olan tanınmış bir jeolog da vardı. Hoover Venezuela'ya şirketlerle yapacağı pazarlıkta yardımcı olacaktı. Welles ayrıca İngiltere hükümetine başvurup Hollanda Kraliyet/Shell'in devreye sokulması için baskı yaptı. Danışmanların yardımıyla sonunda, "yarı yarıya" prensibine dayanan yeni bir düzen kabaca kurulmuştu. Bu, petrolcülük tarihinde dönüm noktası sayılan bir olaydır. Bu "yarı yarıya" kavramına göre çeşitli gümrük gelir ve vergileri, şirketlerin Venezuela'daki net gelirleriyle eşit noktaya gelinceye kadar yükseltilecekti. Böylece gerçekte, iki taraf eşit iki ortak oluyor, rantları aralarında yarı yarıya paylaşıyorlardı. Bunun karşılığında, muhtelif imtiyazların geçerliliği üzerinde durulmayacaktı. Aslında bu imtiyazlardan bazılarının nasıl olup da Jersey tarafından ve Jersey'e bağlı öteki şirketlerce edinildiği konusunda bazı sorular cevapsız kalmıştı. Mevcut imtiyazların isimleri de bu arada resmileştirilecek ve geçerliliği uzatılacaktı. Ayrıca bunlara yeni arama fırsatları tanınıyordu. Şirketler açısından bütün bunlar çok arzu edilen gelişmeler ve kazanç demekti.

Önerilen bu yasa 28'liler Kuşağı'ndan sağ kalanların kurduğu "Accion Democratica" adlı liberalsosyalist parti üyelerince eleştirilmiştir. Üyeler yazılmış olduğu şekliyle bu yasanın Venezuela'ya yüzde elliden çok daha az bir pay sağlayacağını söylediler ve şirketlerin geçmişteki haksız kazançlarından Venezuela'ya tazminat ödemeleri gereğini savundular. Accion Democratica'nın petrol sözcüsü Juan Pablo Pérez Alfonzo şunları söylemiştir: "Venezuela petrolcülüğünün tam anlamıyla saflaştırılması, ruhsal temizliğe kavuşması, yabancı şirketler ülkemize yeterli bir mali tazminat

ödemedikçe asla mümkün olamaz." Accion Democratica temsilcilerinin çekimser kalmasına karşın yeni petrol yasası 1943 Mart ayında Venezuela Kongresi'nce kabul edildi ve kanunlaştı.

Büyük şirketlerin bu yeni sisteme göre yaşamaya bir itirazı yoktu. Yasa taslağı kanunlaşır kanunlaşmaz Shell Şirketi Direktörü Frederick Godber, Venezuela hükümeti için "Onların peşinde oldukları tek şey paradır. Okyanus ötesindeki dostlarımızca kışkırtılmadıkça nereden gelirse gelsin iyi bir parayı geri çevirmeleri beklenemez" demişti. Ancak büyük şirketlerin aksine Venezuela'da faaliyet gösteren küçük şirketlerden bazıları durumdan hiç de memnun değildi. Bunlardan Pantepec Petrol Şirketi'nin başkanı William F. Buckley yeni yasayı "angarya" olarak kınamak için Dışişleri Bakanı'na telgraf gönderdi ve yasanın "Venezuela hükümetinin ve 'bizim' Dışişleri'nin zorlaması sonunda kabul edilmiş olduğunu" söyledi. Telgrafında bu yasanın "Amerikan petrolcülerinin sahiplik hakkına tecavüz girişimi olduğunu" da belirtiyordu. Buckley'in telgrafı bir dosyanın içinde tozlanmaya terk edildi.

Bundan iki yıl sonra 1945'te Venezuela'nın ara rejimi, Accion Democratica ile işbirliği yapan gayri memnun bir grup genç subay tarafından devrildi. Ülkenin başına geçen yeni cuntanın ilk başkanı Romulo Betancourt idi. Öğrencilik döneminde üniversitenin şampiyon futbol takımında forvet oynardı. Daha sonra 28'liler Kuşağı'nın liderliğine gelen Romulo Betancourt iki kez yurtdışına sürülmüştü. Sonradan Accion Democratica'nın genel sekreteri olan Betancourt ihtilal sırasında Caracas Şehir Konseyi'nde birinci devre üyesi olarak bulunmuştu. Geliştirme Bakanlığı'na ise, 1943 Petrol Yasası'nın Kongre'deki başeleştirmeni olan ve şimdi de "yarı yarıya" anlaşmasının aslında yüzde altmışa yüzde kırk olarak şirketlerin lehine uygulandığından şikâyet eden Juan Pablo Pérez Alfonzo getirilmişti. Pérez Alfonzo vergi yasalarında önemli değişiklikler yaparak paylaşmanın gerçekten "yarı yarıya" uygulanmasını sağlamıştır. Jersey bu değişikliğe razı olmuştu. Şirketin yerel menajeri olan Arthur Prouduit Dışişleri Bakanlığı'na "gelir vergisi kapsamında yapılan bu olumlu değişikliğe itiraz için ortada bir sebep bulunmadığını" bildirdi. Netice olarak kiraların tahsis işi Venezuela ile petrol şirketleri arasında 1943 Petrol Yasası'yla ve Pérez Alfonzo'nun sürekli ayarlamalarıyla yeniden düzenlendi. Bu değişikliklerin sonucu olarak ve ayrıca üretimin de hızla artmasıyla 1948 yılında hükümetin toplam geliri 1942'nin toplam gelirinin altı katına çıktı.

Daha evvel de Pérez Alfonzo endüstride pazarlama ve dağıtım kesimlerinde geliri çoğaltmak için girişimlerde bulunmuştur. İfadesine göre "Venezuela'nın ulaşım, rafinericilik ve pazarlama konularında ektiği tohumların meyvesini almasını" istiyordu. Bu amacın gerçekleşmesi için Venezuela'nın hakkına düşen vergi gelirlerinin para olarak değil, petrol olarak alınmasından yanaydı. Bundan sonra da, ne yapıp yaptı, vergi karşılığı aldıkları petrolü doğrudan doğruya dünya pazarında satışa sundu. Başkan Betancourt bunu dünya çapındaki bir "tabunun" yıkılması olarak nitelemiştir. Betancourt aynı zamanda "Venezuela adının şimdi dünya petrol pazarında, petrolün uzlaşma yoluyla satın alınabildiği bir ülke olarak tanındığını; petrolün pazarlanması üzerindeki esrarlı tülün artık sonsuza dek kaldırıldığını; bu tül arkasında o güne dek Anglo-Saksonlar'ın haklar ve sırlar konusunda tekelcilik kurmuş olduklarını" duyurmuştur.

Meksika'da olanların aksine, Venezuela'da büyük petrol şirketleri sadece kiraların yeniden bölünmesine uyum sağlamakla kalmayarak, iktidarda olduğu sürece Accion Democratica ile başarılı bir çalışma ilişkisi kurmuş ve devam ettirmiştir. Creole yumuşak bir geçişle boş kadrolarını Venezuela uyruklularla doldurdu. Birkaç sene gibi kısa bir sürede işgücü yüzde 90 oranında Venezuelalılar'dan oluşmuştu. Creole'den Arthur Proudfit bizzat, Creole'nin, *Fortune* dergisinde "ABD'nin dıştaki en önemli görevlisi" olarak gösterildiği Venezuela hükümeti ile ABD Dışişleri arasında, Venezuela adına lobicilik yapmıştır.

Betancourt'un bir vakitler uluslararası şirketler için "emperyalist ahtapotlar" dediği söylenir. Ne var ki o ve meslektaşları, aslında pragmatik insanlardı. Bu şirketlere gereksinimleri oldu-

ğunu anlamış ve onlarla beraber çalışmayı başarmışlardır. Hükümet gelirinin yüzde 60'ı petrolden gelmekteydi. Ülke ekonomisi esas olarak petrole dayalıydı. Betancourt ileride bir gün şöyle söyleyecekti: "Petrolü bir yasa hükmüyle millileştirmek, uçuruma atlayarak intihar etmek olurdu." Milliyetçi hedeflere millileştirme olmadan da erişmek pekâlâ mümkündü. Betancourt, 1940 ortası vergi reformlarının sonucu olarak, Venezuela hükümetinin, Meksika'nın millileştirilmiş petrolü için aldığı paradan, varil başına yüzde 7 daha fazla aldığını iftiharla söylüyordu. Ayrıca Venezuela petrolünün miktar olarak Meksika petrolünün altı katı olduğu unutulmamalıydı.

Betancourt rejiminde "yarı yarıya" prensibine titizlikle uyulmuştur. Ne var ki vakit çabuk geçiyordu. 1947 Aralık ayında yüzde 70 oy çoğunluyla yeni bir Accion Democratica hükümeti seçimle iktidar olmuştu. Bundan bir seneden daha az bir zaman sonra da 1948 Kasımı'nda bu iktidar, 1945 ayaklanmasında müttefikleri olan aynı askeri cunta üyelerince alaşağı edildi.

Bazı petrol işletmecileri 1948 ayaklanmasını alkışlamıştır. Bunlardan biri de William F. Buckley'dir. Bu kişi Betancourt ile Accion Democratica'daki yandaşlarının "Batı dünyasında Ruslar'ın komünist emellerini gerçekleştirmek için ülkenin geniş dolar kaynaklarını kullandığını ve Amerikan kapitalini bu anti-Amerikan kampanyaya zorladığını" iddia etmiştir. Ancak, büyük petrol şirketleri bu iddiaya katılmamıştı. Arthur Proudfit bu ihtilali "ümit kırıcı ve düş kırıklığı yaratan" bir hareket olarak görmüştür. Kanısınca bu hareket demokratik hükümetle istikrarlı bir ilişki kurmak için üç sene boyu gösterilen yoğun çabaları tehdit etmişti.

Betancourt için pragmatik denmişti; o bu özelliği çeşitli vesilelerle kanıtlamıştır. Bu olayda da tanınmış bir Amerikan vatandaşını yeni bir işletme kurmak için davet etti. Bu işletme, gelişme projelerine ve Venezuela'daki yeni işlere son verecek olan Uluslararası Temel İktisat Kurumu'ydu. Bu seçkin Amerikalı da muazzam servetini petrole borçlu olan John D. Rockefeller'in ta kendisiydi. Genç Rockefeller Dışişleri'nde Inter Amerikan İşleri Dairesi Koordinatörlüğü'nden henüz istifa etmişti.

Tarafsız Bölge

Mal sahibi ile kiracı arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayan ve o zaman ortalığı kasıp kavurmuş olan başka bir olay da daha önce, dünyanın uzak bir köşesinde, mal sahibinin bir değil iki olduğu bir yerde yaşanmıştı. Burası Tarafsız Bölge denen, 1922'de, Kuveyt ve Suudi Arabistan arasındaki sınırın çizilme sürecinde İngilizler'den alınmış, yaklaşık iki bin milkarelik çıplak bir çöl arazisiydi. Bu iki ülke, Kuveyt ile Suudi Arabistan arasında durmadan gidip gelen ve milliyet kavramının ne olduğunu bilmeyen Bedeviler'i buraya yerleştirmek için aralarında anlaşarak, bu bölgede hükümranlığın ikisi arasında paylaşılmasına karar verdiler. Her sistem içinde kendini tahrip edici bazı tohumların var olduğu kabul edilirse, bu varsayım Tarafsız Bölge için de söylenebilir. Tarafsız Bölge kendi tahribatını petrol haklarının parselleniş şekliyle yapmıştır. Bundan sonra aşınma başlamış ve neticede, savaş sonu petrol düzeninin son bulmasıyla sonuçlanmıştı. Savaşın bitiminde, Birleşik Devletler hükümeti ve bilhassa Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu'da pek çok petrol anlaşmasına girdiler ve bunları aktif şekilde desteklediler. Ne var ki bu sırada kendilerini devamlı rahatsız eden bir konu vardı: "Büyük petrol anlaşmaları" gereğince doğmakta olan büyük petrol şirketleri arasındaki iç içe ilişkilerden rahatsız oluyorlardı. Bunun rekabet ve pazar yeri üzerindeki etkisinden de endişeliydiler. Bir sıkıntı da bu kadar küçük bir şirketler grubunun bölgede tahakküm kurması ve Birleşik Devletler hükümetinin bunlara destek verme mecburiyetinde olmasından duyduğu korkuydu. Bütün bunlar tümüyle, tam bir kartel gibi görünebilir, bölgede ve bölge dolaylarında hissedilmeye başlayan milliyetçilik ve komünistlik akımı için mükemmel bir ortam olabilirdi. Aynı zamanda Ortadoğu'daki yeni sistemin Birleşik Devletler'in çeşitli kesimlerindeki

eleştiri ve muhalefet kıvılcımlarını körüklemesi de söz konusuydu. Bu eleştiriler yalnızca tröstü bozmaya çalışanlardan ve iş hayatının büyük liberallerinin eleştirilerinden değil, aynı zamanda yerli petrol sanayiinin bağımsız sektöründen de gelmekteydi. Bunlar "büyük şirketler"e karşı köklü düşmanlıkları olan, şimdi de "yabancı petrol"e cephe almış kişilerdi.

Bu eleştirilerin önünü kesmek için Washington şaşırtıcı bir davranışla yepyeni bir politikaya yöneldi. Ortadoğu'da büyük şirketlerle bunların uzantılarına "karşı dengeleme" olarak "yeni şirketler"in Ortadoğu petrolüne katılımında bu şirketlere cesaret verdi. Bu politikanın Dışişleri'nin diğer iki siyasi endişesini gidereceği düşünülmüştü. İşe daha çok "oyuncu" sokmakla Ortadoğu petrolünün gelişme hızı motive edilecek, böylece bölge ülkelerinin geliri artmış olacaktı ki, gerçekte asıl istenen ve giderek önem kazanan hedef de buydu.

1947'de, yeni politikasını tanıtmak için Dışişleri Bakanlığı Amerikan şirketlerini birer birer dolaşarak Kuveyt'in haklarını Tarafsız Bölge'ye bağlayarak, açık artırmaya çıkaracağı olasılığını duyurdu. Birleşik Devletler'in, onlar da bu fırsattan yararlanmak isterlerse bundan çok memnun olacağını söyledi. Büyük şirketlerden birkaçı bunun çok riskli olduğunu söyledi. Açık artırma yarışına girdiklerinde güncel imtiyazları üzerindeki ödemeden çok daha iyi ödeme koşulları teklif etmek zorunda bırakılmaktan korkuyorlardı. Böyle bir durum ilgili ülkeleri fazlasıyla rahatsız ederdi.

Amerikan politikasının bu yeni atılımını ve Ortadoğu'daki yeni fırsatları çok iyi bilen kişi, Standard of California'nın eski pazarlama yetkilisi olan, sonradan Savaş-Petrol İdaresi'nde Harold Ickes'ın yardımcılığını yapmış Ralph Davies'dir. Davies, Ickes'ın yardımcılığından sonra İçişleri Bakanlığı'nda Petrol ve Gaz Bölümü'nün başına getirilmişti. Şimdi de yeniden serbest çalışıyordu. 1947 yılında Kuveyt Serbest Bölge İmtiyazı için açık artırmaya katılmak üzere Davies bir konsorsiyum oluşturdu. Phillips, Ashland ve Sinclair gibi tanınmış bağımsız şirketler bu konsorsiyuma dahil edilmişti. Buna sonradan "Aminoil" denmiştir. Bundan daha iyi hangi isim seçilebilirdi ki? Aminoil American Independent Oil Company isminin kısaltılmış şekliydi ve böyle olduğu için de çok uygundu. Bu arada Davies ortaklarını uyararak kendilerini çok çetin bir yarışa hazırlamalarını, şimdi artık büyük, çok büyük olan "zamanla" yarıştıklarını söyledi. Hiç kuşku yok ki büyük şirketlerle olan rekabetleri çok şiddetli geçecekti.

Aminoil bu projeye o güne kadar hiç rastlanmamış, kendine özgü bir "antre" ile girmişti. Bundan sorumlu olan kişi de Jim Brooks adında Texas'lı bir petrol bölgesi kaynakçısıydı. O sıra iş nedeniyle bulunduğu Suudi Arabistan'daki görevini tamamlamış, yurda dönmekteydi. Dönüşte birkaç gün kalmak için Kahire'deki Shepheard's Oteli'ne inmişti. Bir rastlantıyla Kuveyt Emiri'nin sekreteri olan kişi de aynı otelde kalmaktaydı. Emir burada, aldığı talimat üzerine büyük şirketlerle bağlantısı olmayan Texas'lı bir petrolcüyle tanışıp, onun aracılığıyla yeni açık artırma teklifçileri bulmak için bulunuyordu. Kaynakçının başındaki kovboy şapkası tanışmaları için vesile oldu ve bundan sonraki günlerde kaynakçı kendisini Kuveyt şehrindeki Dasman Sarayı'nda buldu. Burada, kaynakçı, susuzluktan kavrulan bir kentte çok geçmeden çevrenin sonsuz şükranlarına mazhar olacaktı. Kaynakçı su tesisatını kendi yöntemiyle ayarlayarak su sarfiyatında yüzde 90 tasarruf sağlamayı başarmıştı. Birleşik Devletler'e döndüğünde, Kral'la olan yeni dostluğu, petrol çevrelerinde iyi yankı yapacaktı. Ancak, Kral'la kurduğunu söylediği dostluk petrol çevrelerinde pek de inandırıcı bulunmadı. Yine de varsayılan bu dostluk yüzünden Aminoil Uzlaşma Kurulu'na alındı ki, bu çok olumlu sonuçlar vermiştir. Aminoil sonunda Kuveyt'in Tarafsız Bölgesi'ni petrolcüleri şaşkınlıktan donduran bir açık artırma teklifiyle kazanacaktı. Teklif nakit olarak 7,5 milyon dolar, senelik net kârın yüzde 15'i ayrıca yıllık 625.000 dolar ve ayrıca Kuveyt Emiri'ne bir milyon dolar değerinde bir yat verilmesini öngörüyordu. Anlaşma bu şekilde sonuca bağlanmıştı, ancak şimdi de ortada başka bir sorun vardı. Bu, biraz da tarafların el çabukluğuna, gasp etme yeteneğine dayanan Suudi Arabistan'ın Tarafsız Bölge'deki haklarıdır.

Şehirdeki En İyi Otel

Birleşik Devletler politikasının bir hedefi petrolden gelen serveti holdinglere dağıtmak yolu ile bölüştürülmesini sağlamaktı. Ancak ortada bir gerçek vardı. Tarafsız Bölge'deki Suudi imtiyazı bağımsız bir Amerikalı patrona gitmişti. Bu Amerika'da hiç de iyi karşılanmamış, olumsuz etki yapmıştı. Bu hoşnutsuzluk, Jean Paul Getty veya kendi koyduğu isimle J. Paul Getty isimli bir petrolcünün imtiyazı kazandıktan sonraki sekiz yıl içinde Amerika'nın en zengin adamı olmasından kaynaklanmıştır. İş hayatına atıldığı ilk günden başlayarak, içine kapanık, mağrur ve güven telkin etmeyen Getty, büyük paralar kazanmanın güçlü dürtüsüyle hareket etmiştir. Bunu yapmak için gereken olağanüstü yeteneğe sahip olduğu da inkâr edilemez. Bir defasında, sırası geldiğinde şöyle demişti: "Şehirde daima 'en iyi' olan bir otel vardır, şehrin en iyi olan bu otelinde de 'en iyi' olan bir oda vardır ve bu odada her zaman biri vardır. Bir de 'en kötü' olan otel vardır, bu en kötü otelin 'en kötü' bir odası vardır, ki bu odada da daima bir kalan olur." Hiç kuşku yok ki kendisi en iyi olan odada kalmak istiyordu.

Getty her zaman için zaferler peşinde koşmuş, insanlara baskı yapmış ve ondan sonra da, bazılarına göre, kendisine güvenenlere, itimadını kazanmış kişilere ihanet etmiştir. Çevresine karşı en az Gülbenkyan kadar şüpheci davrandığını söylemek abartma sayılmamalıdır. Diline doladığı bir cümle şuydu: "İnsan hemen her zaman kendisinden mevkice aşağı olan kişilerden kazık yer. Bu kişiler olayların yüzde 80'inde dürüst davranmış olsalar bile, geri kalan yüzde 20'de ne yapıp yapar hiç inanılmayacak bir ihanette bulunurlar." Getty'nin asla tahammül edemediği iki şey vardı. Yarışmada kaybetmek ve otoriteyi bölüşmek. Bu yüzden her an için çevresini kontrol ederdi. İş hayatında Getty'ye ortaklık etmiş bir işadamı onun hakkında ileriki yıllarda şunları söyleyecekti: "J. Paul Getty ile geçen günlerime ait pek çok anım vardır. Kendisiyle belki bin defa döğüşmüşüzdür, ancak bunların bir tekinde bile kazanan ben olmadım. Getty bir şeye karar verdikten sonra o kararı asla değiştirmezdi. Sizin elinizde haklı olduğunuzu kanıtlayan belge olsa bile Getty bunu umursamaz, ilk kararından dönmezdi. Sözgelimi verilmiş bir kararda şansının sadece onda bir olduğu ispat edilse bile o yine dediğinden şaşmazdı; bu onun prensibiydi." Getty bir kumarbazdı ancak en büyük kumar oyunlarında bile ihtiyatı elden bırakmaz, tutucu davranır, konumunu sürdürmek için ne gerekirse yapardı. Bir sırası geldiğinde kumar konusuna şöyle değinmişti: "Bilinen sıradan kumar oyunlarına girmek isteseydim bir kumar salonu satın alır, burada oyun oynamaktansa yüzdeleri kendim toplardım."

Getty'nin babası Minnesota'da bir sigorta şirketinde avukatlık yapıyordu. Günün birinde şirketin bir alacağını tahsil için Oklahoma'ya gitmiş, oradan bir milyoner olarak dönmüştü. I. Dünya Savaşı sürecinde oğul Getty babasının işi yanında kendi petrol işini de kurmaya yöneldi. Baba, verdiği söz senet sayılan dürüst bir kişiydi. Oğlu ise tam tersine, petrol işinde "üçkâğıtçılık" denen işlerle uğraşan ve bunları büyük beceri ve zevkle yapan, sonunda da bu uğraşları neredeyse bir sanata dönüştüren kişidir. İş alanında veya diğer alanlarda kazandığı her zaferi mutlaka büyük bir coşkuyla karşılardı. Getty ile bir defa karşılaşıp boks yapmış olan boksör Jack Dempsey onu şöyle tanımlar: "Düzgün yapıda, kavgacı tabiatlı, hızlı bir kişi. Şimdiye kadar konsantrasyonu ve iradesi bu kadar güçlü birine rastlamamıştım. Böyle olması belki de sağlığı açısından pek iyi değil. İşte onun sırrı budur."

Daha çok genç bir yaşta Getty, ateşli aşklara, cinsel serüvenlere yönlenmişti. Özellikle çocuk denecek yaşta kızlara karşı özel tutkusundan söz edilir. Beş kere evlenmiştir. Ancak evlilik yemini onun için hiçbir anlam taşımayan gereksiz bir angaryaydı. Evli olmadığı kadınlarla yaşadığı gizli maceralarda tedbir olarak "Bay Paul" takma adını kullanırdı. Aynı zamanda iki veya üç kadınla birden ilişki kurduğu için bu "utanç verici kaçamaklarda" daha az dikkat çekmek amacıyla Avrupa'ya yolculuk yapmayı tercih etmiştir. Yine de hayatının tek ve gerçek aşkı, bir Fransız olan ve Türkiye'de Rus başkonsolosunun eşi olan bir kadındır. Getty bu kadınla 1911 yılın-

da İstanbul'da ateşli bir aşk yaşamıştır. İstanbul limanında ona veda ederken bu ayrılığın geçici olmasını ümit etmiş, fakat sonradan savaşın getirdiği karmaşada ve izleyen devrim sırasında kadının izini sonsuza dek kaybetmişti. Bundan altmış yıl sonra bir gün başından geçen beş evliliğe değinirken ve bunları sanki dava dosyalarıymış gibi teknik ayrıntılarıyla anlatırken, bir dinleyicinin Madam Marguerite Tallasou adındaki bu hanımın sadece ismini anmasıyla Getty gözyaşlarına engel olamamıştı.

Getty'nin hanımlar dışında başka ciddi uğraşları da vardı. Örneğin, edebiyata meraklıydı. Basılmış yedi kitabı vardır. Bunlardan biri Playboy'da çıkan "nasıl zengin olunur" konusunu işleyen, bir diğeri petrolün tarihini inceleyen, diğeri ise sanat eserleri koleksiyonculuğu üzerindeki kitaplardır. Sanat tarihi konusundaki, en önemli kitabı da "On Sekizinci Yüzyılda Avrupa"dır. Sanat koleksiyoncusu olarak epeyce başarılı olmuş, dünyanın en büyük koleksiyonlarından birini toplamayı başarmıştır. Bütün bu evdışı merakları, kadınlar dahil, onu gazetelerin manşeti ve mahkemelerin dava konusu yapmışsa da, Getty bir konuda asla ödün vermez, bütün bunların asıl mesleği ile arasına set çekmesini istemezdi. Getty'nin asıl mesleği hiç kuşkusuz kafasına sıkı sıkı yerleşmiş olan "petrol aracılığıyla para yapmak" tutkusuydu. Bir defasında şöyle söylemiştir: "Bir adam eğer aile hayatının iş hayatına girmesine müsaade ederse o, iş hayatında başarısız demektir." Başka bir sırası geldiğinde de karılarından birine şu samimi itirafta bulunmuştur: "Petrol konusunu düşünürken kızları aklımdan çıkarırım."

Getty alışverişlerinde satın aldığı malı ucuza düşürmek isterdi. İş münasebetiyle tanımış olduğu bir işadamı kendisini şöyle tanımlamıştır: "Aklında fikrinde 'değer' kavramı vardı." Bu onda sabit bir fikir olmuştu. Bir malın değerli olduğunu anladığı zaman satın alır ve ondan sonra da artık satmazdı. Değer peşinde giderken her tür olumsuz akımı göğüslemekte tereddüt etmezdi. 1920'lerde petrol için kazı yapmanın diğer petrol şirketlerinden hisse almaktan daha ucuza geldiğini saptadı. Ancak 1929 borsa çatışmasından sonra taktiğini tümüyle değiştirdi; petrol hisselerinin değerinden çok düşüğe satıldığını gözlediği için bu defa borsa fiyatı üzerinden petrol almaya yöneldi. Bu Tidewater Petrol Şirketi ile ve baş muhalifi Standard of New Jersey Şirketi'yle aralarının açılmasına ve bu şirketlerle uzun süren acı bir mücadelenin başlamasıyla sonuçlandı. Gelişigüzel bir alışverişle hisse satın alması aslında bir kumardı. Ancak, yerinde verilmiş bir karar olduğu inkâr edilemez. Bu alışverişler, Getty'nin 1930'larda servetinin artmasında başlıca etken olmuştur.

Getty her zaman malı en ucuza almak, en sağlam alışverişi yapmak istemiştir; bunu gerçekleştirirken de acımasız davranmıştır. Sözgelimi Büyük Depresyon'da işçilerinin hepsini birden işten çıkarmış, sonradan bunları çok daha düşük ücretle yeniden işe almıştır. 1938 yılında New York Beşinci Cadde'deki Pierre Oteli'ni satın aldığı zaman alış fiyatı olarak otelin inşaat maliyetinin sadece dörtte biri olan 2,4 milyon dolar ödemişti. Aynı sene içinde, Naziler'in Avusturya'yı almasından birkaç ay sonra Getty Viyana'ya gitti ve bir yolunu bulup Baron Louis de Rothschild'in evine davet edilmeyi başardı. Aslında amacı o sıralar Naziler'in hapse attığı Baron değil, daha çok Baron'un mobilyalarıydı. Mobilyaları görür görmez almaya değer olduklarını anlamıştı. Gördüğü kadarı ile mobilyaları beğenmişti. Hiç vakit geçirmeden daima temasta olduğu kız arkadaşlarının yaşadığı Berlin'e giderek, SS'lerin Rothschild mobilyalarını ne yapacaklarını araştırdı. Sonunda bunlardan bazılarını büyük bir indirimli fiyatla satın almayı başardı ve bundan da büyük memnuniyet duydu. Getty hakkında ilginç olan bir gerçek vardır; yıllar boyu o da başkaları gibi korku içinde yaşamıştır. Komünistlerin Birleşik Devletler'de iktidara gelmesinden korkuyordu. Karılarından birine, komünistlerin iktidara gelmesi halinde çarçabuk kaçabilmek için California'da büyük bir yatı hazır tuttuğunu söylemiştir.

1930'lu yılların sonunda, artık Getty çok zengin olmuştu. Demokrat Parti'ye ve bazı politikacılara önemli mali destek sağlayışına güvenerek önce diplomatik bir göreve talip oldu ve Amerika savaşa girdikten sonra da Birleşik Devletler donanmasında görev yapmak için başvurdu. Ne

var ki başvurudan bir ses çıkmadı ve Getty'nin çabaları sonuç vermedi. Sebebi, hem FBI hem de askeri istihbarat örgütünün, Nazi liderleriyle Getty arasında oldukça kapsamlı sosyal ilişkiler bulunduğuna dair şüpheleridir; öyle ki kendisinin son güne kadar Nazi sempatizanı olduğu bile söylenmişti. Getty hakkında düzenlenen yakışıksız iddialarla dolu istihbarat raporları bu iddialardan daha da öteye giderek, bu kişinin Pierre Oteli'ni Alman ve İtalyan casuslarıyla doldurduğunu bile söylemiştir. Getty'nin donanmaya başvurusu, donanma istihbaratı raporunda "casusluk faaliyetleri şüphesi altında olduğu için reddedilmiştir" kaydıyla geçer. İşin aslı ne olursa olsun Getty, yaşamının geri kalan kısmında Almanya ve İtalya'nın iki diktatörüne karşı hayranlığını devam ettirmiştir.

Savaş sırasında Getty Tulsa'daydı. Burada kendi petrol şirketlerinden birine bağlı bir uçak fabrikasının menajerliğini yapmıştır. O güne gelinceye kadar yeni yeni birçok acayip huy edinmişti. Örneğin Tulsa'da işleri sadece betonarme bir sığınaktan idare etmekle kalmıyor, Alman uçakları tarafından bombalanacağı korkusuyla gecesini gündüzünü bu küçük sığınakta geçiriyordu. Yeni edindiği garipliklerden biri de ağzına attığı her lokmayı mutlaka otuz üç kez çiğnemesidir. Bir de ticari deterjanlardan nefret ettiği için her gece kendi çamaşırlarını kendisi yıkıyordu. Elli beş yaşına geldiğinde yüzünü ikinci kez gerdirmiş, saçını kızıla çalan komik bir kahverengine boyayan garip görünüşlü bir adam olmuştu. Çekik yüzü, gülünç renkli saçlarıyla pörsümüş, mumya gibi bir ifade kazanmıştı.

Savaş sonunda Getty'nin giderek çok, çok daha fazla para kazanma hırsı büsbütün körüklenmişti. Önceleri çabalarını savaş sonunda Amerikalılar'ın giriştiği yol ve karayolu yapımına yöneltti. Bu şekilde muazzam bir servet kazanacağını ümit etmişti. Ne var ki sonradan bu uğraşı bırakıp çok daha iyi bildiği uğraşa –petrol konusuna– yöneldi.

Getty, Tarafsız Bölge'deki Suudi imtiyazını istediğinden kesinlikle emindi. Hatta burayı incelemeye gerek görmeden satın almaya hazırdı. Bu konuda şunları söylemiştir: "Eğer bir kimse dünya petrol işinde adı geçen biri olmak istiyorsa, mutlaka bir ayağı Ortadoğu'da olmalıdır." İşte şimdi o da bu şansı denemeye karar vermişti.

Getty'nin Pacific Western petrol şirketi adına Rocky Mountain kısmında petrol araması yapan ekibin başı, Massachussetts Teknoloji Enstitüsü'nde doktora yapmış olan Paul Walton adında genç bir komünistti. Walton evvelce 1930'larda Standard of California adına Suudi Arabistan'da çalışmış olduğundan bu ülkeye ait bilgi sahibiydi. Suudiler'le yaptığı anlaşmada Walton, Getty'nin bir numaralı adamı olmuştur. Getty önce konuşmak ve durumun özetlenmesi için Paul'u birkaç günlüğüne Pierre Oteli'ne davet etti. Walton'un çok seneler sonra açıkladığına göre o gün Getty'nin yüzünde "yarı deli" bir adamın ifadesi vardı. Yüzü öfkeli, antipatik bir adamın kişiliğini yansıtıyordu. Walton o gün adamlarını ondan ve parasından uzak tutmayı bile düşünmüştü. Walton, Getty'yi son derece zeki fakat o kadar da çekilmez bulmuştu. Yine de iki adamın Suudi imtiyazı üzerindeki konuşmaları sakin ve olaysız geçmişti. Getty bu konuşmada anlaşmanın sınırlarını saptadı; imtiyaz için hangi miktarla pazarlığa başlayacağını ve en son nereye kadar gidebileceğini Walton'a bildirdi. Bu arada ona kesin bir talimat da vermişti. Suudi Arabistan'a gittikten sonra hiç kimseyle hiçbir konuda konuşmayacaktı.

Walton sonunda Cidde'ye hareket etti ve çok geçmeden kendisini, yaklaşık yirmi yıl evvel bir Socal imtiyazı görüşmelerini idare etmiş olan Maliye Bakanı Abdullah Süleyman'ın karşısında buldu. Süleyman, Walton için bir DC-3 uçağı ayarlamıştı. Walton bu uçağa binerek Tarafsız Bölge üzerinde alçak uçuş yaptı. Uçaktan gördüğü manzara karşısında şaşkınlıktan donup kalmış, gözlerine inanamıyordu. Aşağıdaki düzlük üzerinde küçük bir toprak tepecik görmüştü. Bu onu çok sevindirmişti; gördüğü toprak tepeciği tıpkı Kuveyt'in Burgan Vadisi'nde o zaman için dünyada en büyük petrol yatağı diye bilinen tepeciğe benziyordu.

Cidde'ye döndükten sonra, çok heyecanlı olduğu halde Getty'nin kendisine yaptığı uyarıyı hatırlayarak çok ihtiyatlı davranmış, kimseye bir şey söylememişti. Cidde'de kalmakta olduğu otel

odasında kilit yoktu. Bu nedenle etrafta hiçbir kâğıt parçası bırakmamaya dikkat etti. Getty'ye telsizle mesaj göndermeyi aklından geçirdiyse de buna cesaret edemezdi. Telsiz mesajı yerine elle yazılmış bir mektup göndermeyi tercih etti. Mektubunda Getty'ye küçük tepecikten anladığına göre, burada büyük bir petrol yatağına rastlama olasılığı olduğunu, bunun yüzde elli oranında bir olasılık olduğunu bildirdi. Belki de oranın yüzde elliden fazla olduğunu söyleyebilirdi, fakat bunu yapmadı. Çünkü ilk keşif yılı olan 1938'den sonra Suudi Arabistan'da bulunmuş, görünüşte çok büyük ve mükemmel gibi duran iki tepeciğe rastlamışlar, ne yazık ki kazdıkları zaman "cehennem gibi kuru iki çukurdan" başka bir şey görmemişlerdi. Walton yaşadığı bu deneyimi düşünerek ihtiyatı elden bırakmamış, olasılığın sadece yüzde elli olduğunu söylemişti. Rocky Dağları'nda arama işinde kazanma şansının sadece onda bir, hatta yirmide bir olduğu göz önüne alınırsa, bu yüzde ellinin bir hayli iyi olduğu anlaşılır.

Walton vakit geçirmeden Süleyman'la görüşmelere geçti. Görüşmeler Süleyman'ın Cidde'deki evinin verandasında yapılıyordu. Görünüşe göre bu anlaşma oldukça pahalıya oturacağa benziyordu. Suudi Arabistan evvelce olduğu gibi yine parasızdı ve 1933'teki gibi bu defa da büyük miktarda avans ödemesi yapılmasını istiyordu. Getty'den aldığı talimata uyarak Walton ilk etapta 8,5 milyon dolarlık bir teklifle pazarlığa girdi. Taraflar pazarlık sonunda 9,5 milyonluk ön ödemeyle pazarlığı bağladılar. Ayrıca petrol çıkmasa bile Süleyman'a yine de senede bir milyon dolar ödenecekti. Getty bunu garanti ediyordu. Ayrıca her varil için de elli beş sent vergi ödenecekti ki, bu o günün rayicine göre hiçbir yerde ödenmeyen büyük bir para sayılır. Walton bir konuda daha Süleyman'a teminat vermişti. Getty Suudi Arabistan'da yetiştirme programları düzenleyecek, evler, okullar yapacak hatta küçük bir de cami inşa ettirecek, bununla da kalmayıp Suudi Arabistan Ordusu'na bedava benzin verecekti. Bu arada Süleyman bir başka konuda da ısrar ediyordu. İmtiyaz arazisini İran'dan veya Sovyetler'den gelen tehdide karşı korumak için burada bir Suudi ordu bölüğü bulundurulmasını ve masraflarının Getty tarafından karşılanmasını istiyordu. Ne var ki bu son talep çok kısa bir süre içinde gündemden kalkmaya mahkûmdu. Çünkü Dışişleri Bakanı Dean Acheson bir telgrafla Suudi hükümetine, özel Amerikan şirketlerinin başka bir ülkenin ordusuna fon sağlamasının yasak olduğunu açıklamıştı.

Süleyman, 1948'in son günü Walton'a imtiyazı Getty'nin kazandığı teminatını verdi. Ancak, o güne kadar boş durmamış, bir taraftan da Aminoil ve bir Wall Street firmasıyla temasa devam ederek bunlardan birinin daha çok para vermesi halinde imtiyazı alabileceğini söylemişti. Ancak, onlar daha büyük para teklif etmedi. Getty'nin şirketi Pacific Western, adı sanı o güne kadar duyulmamış bu çölde petrol araması yapmak için en büyük fiyatı veren tek şirket olmuştu.

Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın her biri Tarafsız Bölge'de "bölünmemiş yarı pay" denen bir hisseye sahipti. Bu, ikisinin de bu pastayı kendi aralarında bölüşecekleri anlamına geliyordu. Bu bakımdan her ikisinin temsilcisi olan kişilerin bir araya gelerek uğraşlarını birleştirmesi ve bunun için sonuna kadar çaba harcaması çok önemliydi. Ne var ki sonunda gerçekleştirdikleri izdivaç hiç de mutlu bir sonuç vermedi. Aminoil ile Getty'nin Pacific Western Şirketi arasındaki ilişkiler son derece kötüydü. Pasific Western tek kişinin kararları ile idare edilirken, Aminoil hantal haliyle sayısı pek çok olan üyelerinin onayına muhtaç bir şirketti.

Bölgenin keşif işinin yapılmasında daha önemli rol Aminoil'e verilmişti. Bu iş hiç de kolay değildi. Aminoil bu taramayı yaparken masrafları, mümkün olduğunca düşük tutmak için insanüstü gayretle çalışıyordu. Ancak ne kadar çabalarsa çabalasın Getty için masraflar hiçbir zamana istediği kadar aşağıya çekilmiş sayılmıyordu. Arama faaliyeti ilerledikçe, işlerin daha da güçleşeceği ve sonuçta daha fazla masraf gerektireceği ortaya çıktı. Günler birbirini kovaladıkça Amerikalı petrolcülerin duyduğu endişe de haklı olarak artıyordu. Takvimler 1953 yılının başlarını gösterirken imtiyazın veriliş tarihi üzerinden yaklaşık beş yıl geçmişti. Bu arada her iki taraf 30 milyon dolardan fazla masraf yapmıştı. Yine de elde kuru çıkmış beş kuyudan başka hiçbir şey yoktu. Bu ara Getty endişesini unutmak için çeşitli yollara başvurmuştu. İş konularıyla meşgul olup

Avrupa'nın çeşitli yerlerinde gezip tozmuştu. Bu gezide bir amacı da Rembrandt'ın yaptığı Marten Looten tablosunun yerini arayıp bulmak ve satın almaktı. Bunun için haftalarca dolaşmış, sonunda tablonun yerini saptayarak satın almıştır. Bir asır evvel tıpkı genç John D. Rockefeller'in yaptığı gibi o da her akşam servetinin hesabını yapar, gelirle gideri karşılaştırır, bu yolla dinlenirdi. Paris'ten gelen hesaplarda, bir hane "gelirleri", başka bir hane "giderleri" gösterirdi. Dikkate değer bir nokta, "gelir" hanesinin her zaman binler, milyonlar gibi rakamlar göstermesine karşın, "gider" hanesinde "gazete için 10 sent", "otobüs bileti için 5 sent" gibi rakamlar bulunmasıydı. Sonunda Birleşik Devletler'e döndükten sonra kendini bir kez daha işine verdi. Bu ara Tidewater Oil Şirketi'yle arasında yirmi yıldır sürüp giden savaşı da kazanarak şirket kontrolünü elde etti ve XV. Louis devrine ait nadir bir lake masa satın aldı. 178 dolar ödeyerek Arthur Murray dans okulunun kurslarına yazıldı. En sevdiği danslar "samba" ve "jitterburg" idi.

Ne var ki tüm bu faaliyetlere karşı Getty'nin sabrı ve güveni giderek azalmaktaydı. Kuyular kuru çıkmaya devam ediyor, bu da sinirlerini bozup öfkelenmesine neden oluyordu. Aslında onu sinirlendiren başka bir şey de masraflarının artmakta oluşuydu. Artan masraflara Suudi Arabistan'a her yıl için ödediği bir milyon dolarlık harcama da dahildi. Getty sonunda bu işten bıkıp usandığını açıkça söyledi. Aminoil ekibi de Walton'un uçaktan gördüğü tepecikle ilgilenmemeye, bu işi unutmaya karar vermişti. Tam o sıra, Getty birdenbire tam o yerde, Walton'un görmüş olduğu noktada altıncı kuyunun açılması için ısrar etti. Kanısına göre batırılmış paralar nasılsa batırılmıştı. Eğer altıncı kuyu da kuru çıkarsa bu işi kesinlikle bırakacaktı. Ne var ki onun bu denli kararlı bir davranışa girişmesi kaderde yoktu. Çünkü 1953 Martı'nda Aminoil ekibi tam Walton'un görmüş olduğu yerde petrol bulacaktı. Bu petrol keşfini sadece büyük bir keşif olarak tanımlamak, konuyu hafife almak olur. Fortune dergisi haklı olarak buradaki yatağı "muazzam ve tarihe geçecek kadar önemli" diye nitelemişti.

Milyarder

Getty bu bölgeye ilk ziyaretini ancak keşiften sonra yapmıştı. Ziyaretlerinden birine hazırlanırken, "Kendi Kendinize Arapça Öğrenin" adlı plakla yapılan bir Arapça kursuna katıldı ve plak dinleyerek biraz Arapça öğrendi. Tarafsız Bölge'ye vardığında Kuveyt Emiri şerefine ve yeni dönmüş İbni Suud'un yerine geçen Kral Suud şerefine Aminoil ile beraber bir "seminer ve ziyafet" amaçlıyordu. Bu ziyafetle Tarafsız Bölge'nin jeolojisini anlatacaktı. Bunun için yeteri kadar Arapça öğrenmişti. Getty'nin rakibi olan Aminoil'den Ralph Davies ise Tarafsız Bölge'ye gitmeyecekti. Aminoil'den bir başka yetkilinin açıklamasına göre "Ralph Davies toz, pislik ve mikrop gibi şeylerden hastalık derecesinde korkardı." Bu da evden ayrılmaması için geçerli bir sebepti.

Getty Tarafsız Bölge'den gelen üretimi özellikle de ucuz, ağır "çöpe atılacak petrolü" Birleşik Devletler'de, Batı Avrupa ve Japonya'da büyük, entegre petrol operasyonlarında kullanmıştır. Zamanla holdinglerinin tümünü yeniden teşkilatlandırdı; Getty Petrol Şirketi'ni bunların en başına koydu ve kendisini büyük bir petrol imparatorluğunun tek komutanı yaptı. 1950'li yıllarda Getty artık Birleşik Devletler'deki en büyük benzin pazarlayıcıları arasında yedinci sırada geliyordu. 1957 senesinde ise Fortune dergisi Getty'nin Amerika'nın en zengin adamı olduğunu, ülkedeki tek milyarder olduğunu ilan etmiştir. Getty bu habere kayıtsız kalmıştı. "Bankerlerim bunun böyle olduğunu bana daha önceden söylemişti, ne var ki ben bunun açığa çıkmamasını ümit ediyordum" demiştir. Bu şekilde düşünmesinin sebebini şöyle izah etmişti: "Eğer paranızı sayabiliyorsanız o zaman bir milyar dolarınız yok demektir." Daha sonra yeni bir unvan daha kazanmış, "Milyarder Cimri" olarak anılmaya başlanmıştır. Son yıllarını yetmiş iki odalı ve Tudor Malikânesi diye anılan evinde paha biçilmeyen değerdeki sanat koleksiyonu ve antikalar içinde geçirmişti. Böyle bir atmosfer içindeki malikâneye, konuklarının kullanması için kumbaralı bir telefon koymayı da ihmal etmemişti...

Jeolog Paul Walton ise 1948 yılında, Suudi Arabistan'da iş müzakereleri yaparken, amipli dizanteriye yakalanmıştı. İyileşmesi tam üç yıl aldı. Getty, Walton'a 1200 dolar hastalık tazminatı verince, Salt Lake City'ye dönerek bağımsız jeolojg olarak çalıştı. 1960'lı yıllarda, Tarafsız Bölge'de o küçük tepeciği uçaktan ilk görüşünden yaklaşık on yıl sonra ziyaret için gittiği İngiltere'de telefonla Getty'yi aramıştı. Milyarder onu Sutton Place'deki evine davet etti. Ne kadar sağlıklı olduğunu göstermek için Walton'a bazı ağırlık kaldırma gösterileri tertiplemişti. Gerçekten de yetmiş yaşından epeyi gün almış olduğu halde, düzenli olarak ağırlık kaldırma egsersizleri yapar, sonra bu ağırlıkları yatak odasında saklardı. Bu davette iki adam eskiye ait anılarını tazelediler. Getty'nin altıncı kuyuyu açma isteğine Aminoil'de çalışanların nasıl itiraz ettiğini anımsayarak eskilerden konuştular. Sonunda Aminoil grubunun pes edip Walton ve tabii Getty'ye hak verdiklerini bir kez daha dile getirdiler. Getty bu konuşmada Tarafsız Bölge'nin, sahip olduğu en büyük gelir kaynağı olduğunu söylemiştir. Walton bu söz üzerine Getty'ye "Altıncı kuyunun petrol vermesi karşısında çok olumlu şekilde etkilenmiş olduğunu" hatırlattı. Kim etkilenmezdi ki? Tahminlere göre Getty Şirketi oradan daha bir milyar varil petrol alacağa benziyordu. Tarafsız Bölge bu adamı sadece Amerika'nın en zengini yapmakla kalmamış, aynı zamanda dünyadaki en zengin vatandaşı da yapmıştı. O yeri uçaktan ilk görüp bulan adam, Walton ise yaşamını Salt Lake City'de sıradan kazı anlaşmaları yaparak sürdürüyordu.

Getty 1976 yılında, seksen üç yaşında öldüğü zaman cenaze töreninde yapılması âdet olan konuşmayı Bedford Dükü yapmıştır. Bu konuşmada Dük, Getty hakkında şu sözleri söylemişti: "Ne zaman Paul'ü düşünsem aklıma hemen para gelirdi." J. Paul Getty için hiç şüphesiz bundan daha daha onur verici(!) bir kompliman olamazdı.

Getty 1948-49 yıllarında Suudiler'le olağanüstü bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşma, kurulu düzen şirketlerinin bağımsız petrolcülerin gelmesiyle doğmasından korktuğu şartları beraberinde getirmişti. Getty'nin Pacific Western Şirketi'nin önerdiği şartlar bu defa öncekilerden daha ağır tepkilere neden olmuş, şok yaratmıştı; çünkü bunlar beklenenin de çok ötesine gitmişti. Getty'nin Suudiler'e varil başına ödemeyi taahhüt ettiği 55 sent, Aminoil'in Kuveyt'e ödediği 35 sentin çok üstündeydi. 33 sentlik vergiyi Anglo-İran ve Irak Petrol Şirketi'nin İran ve Irak'ta ayrı ayrı ödediği 161/2 senti ve Kuveyt Petrol Şirketi'nin 15 sentlik vergisini cazibesiz gösterip sönük düşürmüştü. Irak Petrolleri Şirketi'nin Genel Menajeri dayanamayarak 55 sentlik vergiyi "Tam bir çılgınlık, istenmemiş bir durum ve İran ve Irak'ta oluşması olası güçlüklerin tek sorumlusu" ilan etmişti. Bir İngiliz diplomat da, olaya karşı tepkisini imtiyazı kınayarak ve "Pacific Western İmtiyazı rezaleti" sözleriyle dile getirmişti.

Bağımsız petrolcülerin gelmesi halinde geleceğin ne olacağını en iyi tahmin etmiş kişi Ortadoğu petrol imtiyazları müzakerelerine katılmış olan becerikli Kaluste Gülbenkyan idi. O sıralar Standard Oil of New Jersey yöneticilerinden birine yazdığı mektupta konuyu şöyle ele almıştır: "Bu yeni petrolcü grubu Ortadoğu'da petrol imtiyazı geliştirilmesinde deneyimi olmayan kişiler. Oradaki yerel hükümetlere astronomik teklifler yapıyorlar ve bunun sonucunda da yerel hükümetler aynı saçmalıkları bizden bekliyor. Sonuçta, genel olarak ifade etmek gerekirse, durum herkes için tam bir dert olup çıkıyor." Gülbenkyan'ın Getty'ye karşı kişisel bir antipatisi olduğu söylenebilir. Ne de olsa Getty denen bu Amerikalı, Gülbenkyan'ın yarım yüzyıl boyunca Ortadoğu'da o kadar özenle ektiği tohumların meyvesini almaya gelmiş bir "türedi" idi. Ayrıca bu kişi ona bir başka alanda daha meydan okuyordu. Dünya çapında sanat koleksiyoncusu konumu için kendisi ile şiddetle rekabet ediyordu. Yine de Gülbenkyan Ortadoğu'dan söz ederken eski deneyimlerine dayanarak konuşmuş, kazadan sağ kurtulmuş bir kazazedenin keskin zekâ ve anlayışını göstermişti. İleriye dönük kehanatte bulunurken şu sözleri söylemişti: "Şuna kesinlikle eminim ki yerel hükümetler birbirleriyle hiçbir bakımdan uyum içinde olmasalar da, bu petrol imtiyazı konusunda bir araya gelecekler ve ondan sonra bizi limon gibi sıkmak için ellerinden gele-

ni yapacaklar" demiş ve sözünü şöyle tamamlamıştı: "Korkarım ki bu milliyetçilik rüzgârı ve daha başka karmaşalar sonunda bize sıçrayabilir. Ben olsam dikkatli davranırdım."

Geri Çekilme Kaçınılmazdı

Dünyanın Suudi Arabistan petrolüne gösterdiği ve devamlı olarak yükselme eğilimindeki talep, Amerikalılar'ın aradan çekilmesi ve İngiltere'de oluşan ekonomik sorunlar nedeniyle 1949'da düşmeye başladı. Aramco üretiminin azalmasıyla Suudi gelirleri de kesildiği halde Kral'a ve krallığına ait mali taahhütlerde hızlı bir büyüme gözleniyordu. Bütün bunlar kuşkusuz 1930'lu ve 1940'lı yılların birikimiydi. Askerlere ve memurlara maaş ödenemiyordu; kabilelere yapılan para yardımı askıya alınmıştı ve hükümet de borç yığını altında ezilmekteydi.

Bu çok acil durum karşısında nereye başvurabilirlerdi? Bu, olsa olsa çok kâr getiren şirket Aramco olabilirdi. 1933'te, Maliye Bakanı Abdullah Süleyman, "Jack" Philby'nin de yardımıyla, büyük bir beceri göstererek Socal imtiyazı için müzakereye girdi. Ne var ki bir hata yaparak müzakerelerde devamlı olarak tehditler savurmuş, Suudi Arabistan'a "büyük şirket kârları" dediği şeyden pay verilmedikçe tüm petrol işini kapatacağını söyleyip durmuştu. Süleyman'ın talepleri bitip tükenmek bilmiyordu. İnşaat proje masraflarını Aramco karşılayacaktı. Suudiler'in "Yoksullar Fonu"na Aramco katkıda bulunacaktı. Yeni borçlanmalar için Aramco avans verecekti. Aramco'nun Genel Danışmanı olan kişi bu konuda şunları söylemiştir: "Şirketin her evet deyişinde Süleyman yeni bir talepte daha bulunuyordu. Aslında Suudiler'in asıl istediği şey orijinal imtiyazın, kendi hükümetlerinin kiralardaki hissesini çok daha artıracak şekilde yeniden görüşmelere alınmasıydı." Aramco'nun çok kâr getiren bir şirket olduğu ortadaydı. Kendileri de bu kârdan hakları olan hisseyi istemekteydi. Kısaca Venezuela'nın çoktan almış olduğu şeyi şimdi de onlar istiyordu.

Venezuelalılar son günlerde kafalarını bir şeye takmıştı ve bu sadece Caracas'tan gelen anlaşmanın yazılış şekli değildi. Venezuelalı bir delegasyon Ortadoğu'yu baştan sona dolaşıp "yarı yarıya" kavramını Ortadoğu halkına anlatıyor, hatta bazen iyi anlaşılması için Arapça'ya çevirmek zahmetine bile katlanıyorlardı. Venezuelalılar bu ek masrafları hiç kuşkusuz başkalarına yardımcı olmak için yapmıyordu. Romulo Betancourt'un gözlediği gibi ortada çok açık bir gerçek vardı: "Fiyat düşüklüğünden kaynaklanan rekabet ve Ortadoğu'dan gelen üretim hacminin fazla büyük oluşu, Venezuela için çok ciddi tehdit oluşturuyordu." En iyisi bu fiyatları yükseltmekti ki bu ancak Ortadoğulular'ın daha yüksek vergi alması ile mümkündü. Dışişleri petrol uzmanının yarı alaylı deyimiyle Venezuelalılar "yarı yarıya" anlaşmasının kârlarını "iş imkânını ellerinden alan bir bölgeye –Ortadoğu'ya– saçmak kararındaydı."

Venezuela delegasyonu Suudi Arabistan'a gitmek kararı almıştı. Ama ancak Irak'ın Basra kentine kadar gidebilmeyi başardılar. Suudiler Venezuela'nın Birleşmiş Milletler'de İsrail lehine oy kullandığını unutmamış, bu yüzden delegasyonu ülkeye sokmamıştı. Fakat yine de "yarı yarıya" kavramı aradaki sınırı geçmeyi başaracaktı. Sonuçta Suudiler 1949 yılı rakamlarına baktıkları zaman aradaki farkın ne kadar büyük olduğunu anladılar. Aramco'nun o yılki kârı Suudi Arabistan'ın kazancının üç katını bulmuştu. Suudiler'in asıl kafalarını yordukları konu, nasıl olup da Birleşik Devletler hükümetinin aldığı verginin bu kadar artmış oluşuydu. Bu öyle bir noktaya ulaşmıştı ki 1943 yılında Aramco'nun Amerikan hükümetine ödediği vergi 43 milyon doları bulmuştu; yani Aramco'nun Riyad'a ödediği vergiden 4 milyon dolar daha fazla olmuştu. Suudiler sonunda Amerikalılar'a şirketin tam olarak ne kazandığını, bundan vergi olarak Birleşik Devletler'e ne verdiğini ve bunun Suudi Arabistan'a yapılan vergi ödemesi yanında ne ifade ettiğini çok iyi bildiklerini açıkça anlattılar. Ayrıca bir şeyi daha çok açık olarak ifade etmişlerdi. Aramco Şirketi başkanının kibarca açıkladığı gibi "Suudiler bu durumdan hiç de memnun değildi."

J. Paul Getty'nin yeni Tarafsız Bölge İmtiyazı için yaptığı teklif onlara petrol şirketlerinin çok daha fazla para ödemeye muktedir olduğunu göstermişti. Ama her şeye karşın Suudiler bu konu üzerinde fazla baskı yapmak istememişti. İmtiyaz uyarınca yapılması gereken çok büyük bir yatırım programı beklemekteydi. Ayrıca, Aramco'nun pazar hissesini elden kaçırdığına henüz tanık olduklarından Suudiler birtakım ek masraflar çıkararak şirketi zor bir duruma sokmak istemiyordu. Böyle yaptıkları takdirde şirket üretiminin İran Körfezi'nin başka ülkelerinde üretilen petrolle rekabet edemez duruma gelmesinden korkuyorlardı.

Belki de isteseler şirketin rekabetçi durumunu doğrudan etkilemeden Aramco'dan daha fazla para koparmaları mümkün olabilirdi. Bu ümitle Suudiler önce bir araştırma yaptı. Hatta Aramco'nun bilgisi dışında, Amerikan vergi yasası konusunda iyi bilgi sahibi olan bir danışmanı kadrolarında tutmuşlardı. Danışmanın incelemeleri sonunda Amerikan vergi yasasında kendi lehlerine uygulanabilecek ve aynı zamanda Aramco'yu dağılmaktan kurtaracak bir madde bulunduğunu memnuniyetle gözlediler; bu, "yabancı vergi kredisi" olarak bilinen vergidir.

Başlangıcı 1918'e dayanan o günkü yasaya göre, denizaşırı ülkelerde faaliyet gösteren bir Amerikan şirketi, Birleşik Devletler'e ödediği gelir vergisinden, yabancı vergi olarak ödediği miktarı düşebiliyordu. Bundan amaç dışarda iş yapan Amerikan şirketlerinin böyle yaptıkları için zarar görmelerini önlemekti. İş yapmanın bedelinde alınan işletme payı ve diğer sabit ödemeler ise bundan düşülemiyordu. Bu ikisi arasındaki fark çok önemliydi. Çünkü bu şu anlama geliyordu: Suudi Arabistan 1949'da, işletme payı olarak sadece 39 milyon doları değil, ayrıca vergi olarak da 39 milyon dolar daha aldığına göre, bu 39 milyon dolarlık vergi, Birleşik Devletler hükümetine borçlu olduğu 43 milyon dolardan düşülebilirdi. Sonuçta Aramco'nun Birleşik Devletler Maliyesi'ne sadece 4 milyon dolar ödemesi gerekiyordu. Diğer bir açıklamayla, 43 milyon dolar değil, 43 milyon dolarla 39 milyon dolar arasındaki farkı ödemesi gerekiyordu. Suudi Arabistan'ın eline ise 39 milyon dolar değil, bunun iki katı –78 milyon dolar– geçmeliydi. Kısaca, Aramco'ya düşen toplam vergi aynı kalıyor, ancak bunun büyük kısmı Washington'a değil Riyad'a gidiyordu. Suudiler'in değerlendirmesine göre durum böyle olmalıydı; çünkü ne de olsa petrol onlara aitti.

Yeni bulduğu bu silahla Suudi Arabistan Aramco üzerindeki baskısını giderek ağırlaştırdı ve sonunda, 1950 Ağustosu'nda şirket gerçekle karşı karşıya gelerek imtiyazda temel değişiklikler yapılması için görüşmelere başlamayı kabul etti. Bu ara şirket, Suudi Arabistan'ın taleplerini karşılamaya yatkın Dışişleri Başkanlığı'yla devamlı teması da ihmal etmiyordu. 1950 Haziranı'nda Kore Savaşı başlamış, bu yüzden Amerikan hükümeti Ortadoğu'da komünist etkisinden ve Sovyetler'in yayılma politikasından tedirgin olmuştu. Ayrıca bölgesel istikrar ve petrole güvenle ulaşma konularında da rahatsızlık duyuyordu. Görüşüne göre Batı düşmanı milliyetçiler zor durumda bırakılmalıydı. Birleşik Devletler Hazinesi'nin aleyhine olsa da, Dışişleri, Suudi Arabistan'a ve bölgede petrol üreten diğer ülkelere daha çok gelir sağlanmasını istiyordu. Kanısına göre Batı yanlısı hükümetleri güçlü tutmanın ve hoşnutsuzluklarını en alt düzeye indirmenin tek yolu buydu. Suudi Arabistan'ın görüşüne gelince, o Amerikan şirketlerinin konumlarını aynen korumaları yanlısıydı ve bunun sağlanması için acilen önlem alınması yönünde elden gelen her şeyin yapılmasını istiyordu.

Meksika'nın Amerikan ve İngiliz petrol şirketlerini kamulaştırmasının üzerinden henüz yirmi yıl geçmişti. Bu, işlerin bazen ne kadar kötüye gidebileceğinin kanıtıydı. Dışişleri Bakanlığı petrol politikası konusunda şöyle diyordu: "Şirketin mücadelede geri çekilmesi kaçınılmaz olduğuna göre bu ricatın bütün ilgililer açısından elden geldiğince yararlı ve düzenli bir şekilde gerçekleşmesi çok önemlidir." Dışişleri Bakanlığı'nın Yakındoğu İşleri'nden sorumlu bakan yardımcısı George McGhee'nin görüşüne göre "yarı yarıya" prensibini olduğu gibi uygulamak artık kaçınılmazdı. İleride bir gün, McGhee konuya şöyle açıklık getirecekti: "Suudiler Venezuela'nın 'Yarı Yarıya' aldıklarını biliyordu. Bunu bildiklerine göre kendilerinin de aldığını biliyorlardı. Bunu da

bildiklerine göre kendilerinin de yüzde elli istemeleri doğaldı." 18 Eylül 1950'de, Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan bir toplantıda, Ortadoğu'da faaliyet gösteren petrol şirketleri temsilcilerine McGhee "çağa uymak için zamanlamanın çok uygun olduğunu" söylemiştir.

Artık bu konuda olumlu gelişmeler yaşanmasını önleyen tek bir sorun kalmıştı; Aramco'nun babası olan dört şirketten bazıları bu fikre kesinlikle karşıydı. Kanılarına göre orijinal imtiyazdaki şartlar gelir vergisini kesinlikle yasaklıyordu. Ancak daha sonraları yapılan bir toplantıda McGhee Aramco'nun sahibi konumundaki bu şirketlere çok açıklıkla başka bir seçeneğin mevcut olmadığını ve uzun vadeli kontratların "şiddetli bir yarışmaya" sebep olduğunu söyledi. Aramco Şirketi'nin yöneticilerinden başkan yardımcısı da, yarı yarıya prensibini savunurken şu görüşü ifade etmişti: "Bu formülün psikolojik açıdan ele alındığında adil olduğu anlaşılır. Suudi Arabistan'da da bu çözüm adil kabul edilecektir." Sonunda söz konusu şirketler ikna edilmişti. Yoğun geçen bir aylık uzlaşma görüşmeleri sonunda, 30 Aralık 1950'de Aramco ve Suudi Arabistan şirketleri, prensipte Venezuela'nın yarı yarıya prensibine dayanan yeni bir kontrat imzaladılar.

Suudiler'in yeni kontrattan memnunluk duymasına karşın ortada yine de bir sorun kalmıştı. Bu da vergi ödemelerinin Amerikan vergi istisnası için de uygun olup olmadığı konusuydu. Ödemelerin Amerikan vergi istisnasına da uygun olduğunun teyidi için 1955 yılını beklemek gerekmişti. 1957'de İç Gelirler Vergilemesini denetleyen ortaklaşa Kongre Komisyonu da, muhtelif vergi yasalarını, bunların tarihçesini, hukuki kararları ve I.R.S. (Internal Revenue Service – İç Gelirler Hizmeti) kararlarının "diğer benzer durumlarda, mükelleflerin durumunu" inceledikten sonra karara karşı onayını bildirdi. Bunu izleyen senelerde Birleşik Devletler hükümetinin, öncelikle de Milli Güvenlik Kurulu'nun vergi istisnalarında Aramco'ya ayrıcalık sağlamak için vergi yasalarını onlara göre ayarladıklarını, gereken tadilatı yaptıklarını iddia edenler çıkmıştır. Ancak, kayıtlar bu iddiaların doğru olmadığını kanıtlamıştır. Aramco'ya uygulanan vergi yasalarında hiçbir usulsüzlük yoktu.

Bu gelişmeleri izleyen günlerde gelirlerin önemli bir kısmı ABD Maliyesi'nden Suudi Arabistan kasalarına akmaktaydı. 1949'da Maliye vergi olarak Aramco'dan 43 milyon dolar tahsil etmişti. Bu Suudi Arabistan'a işletme payı olarak verilen 39 milyon dolarla karşılaştırıldığında, kira bölünmesinin 1950 yılına kadar tamamen farklı uygulandığı ortaya çıkıyordu. 1951'de Suudi Arabistan şirketten 110 milyon dolar tahsil etmişti; ancak vergi istisnası uygulamasından sonra ise Aramco ABD Hazinesi'ne sadece 6 milyon dolar ödemişti

Suudi-Aramco anlaşması komşu ülkeler üzerinde çabucak etkisini gösterdi. Kuveytliler derhal kendileri için de benzer bir anlaşma yapılmasında ısrar ettiler. Gulf Oil Şirketi ise tepkisini göstermede geç bile kalmış olmaktan korkuyordu. Bu konuda Gulf Şirketi Başkanı Albay Drake endişelerini Amerikan yetkililerine şöyle ifade etmiştir: "Bir sabah uyandığımızda Kuveyt'in elimizden gitmiş olduğunu görebiliriz." Sonunda Gulf Şirketi, Anglo-İran Şirketi'nin başkanı Sir William Fraser'in inatçılıkla sürdürdüğü itirazını kırmayı başararak bu şirketi Kuveyt Petrol Şirketi'ne sokmuş ve kendine ortak yapmıştır. Böylece Anglo-İran da Kuveyt'te "yarı yarıya" ilkesini kabul etmiş oluyordu. İngiltere Kara Gelirleri İdaresi Anglo-İran'ın vergi istisnası prensibine karşı tepki gösterdiyse de İngiliz hükümetinin öteki kesimlerinden gelen ağır baskılar sonunda vergiciler de nihayet gerçeği kavradılar ve vergi istisnası mekanizmasına uymayı kabul ettiler. 1952 yılının ilk aylarında, komşu Irak da yarı yarıya anlaşmasını kabul etti.

Böylece David Ricardo'nun mal sahibi-kiracı ilişkilerine artık yeni bir boyut, bir temel getirilmişti. Bu yeni düzende kiracı durumundaki petrol şirketleri varlıklarını hissettirmek için birbirlerine sıkıca sarılacaktı. Sözgelimi Jersey Şirketi'nin birkaç departmanının işbirliği yaparak şirkete bir çeşit iç-rehberlik sağlamak amacıyla yarı yarıya anlaşmasının nasıl uygulanacağını gösteren bir kitapçık hazırladığı görülür. Kitapta, şirketin Meksika işletmesinden büyük dersler aldığı üzerinde durularak şu görüşlere yer veriliyordu: "Şu anda biliyoruz ki herhangi bir ülkede konumumuzun güvenceli olması, sadece yasalara ve kontratlara uymamıza veya hükümete yaptığı-

mız ödemelerin oranına ya da niteliğine bağlı değildir. Tümüyle ilişkilerimizin herhangi bir anda, o ülke tarafından veya ülkenin kamuoyu tarafından ve kendi hükümetimiz ve kendi kamuoyumuzca 'adil' kabul edilmesine bağlıdır. 'Adil' kabul edilmediği takdirde değiştirilmesi gerekir." Ancak şu da bir gerçektir ki, "adillik" ve "adil olmamak" yazık ki, aslında, belirli ve ölçülebilen standartlara bağlı olmaktan çok duygulara dayanan kavramlardır. Bu mühendislere, işadamlarına ve uluslararası petrol şirketi korsan yöneticilerine her ne kadar uygunsuz ve kabulü zor gelse de, yaşamın bir gerçeğidir: O güne kadarki deneyimler de "50/50" kavramında insanı memnun eden eskiden gelme bir şeyler olduğunu göstermiştir.

İlgilileri memnun etse de etmese de bu anlaşma artık bir zorunluktu. Ama acaba kiralar konusundaki savaş sonsuza dek sürecek bir barış anlaşmasıyla mı sonuçlanmıştı, yoksa bu sadece bir ateşkes miydi? Artık şirketlerin milliyetçilik, hükümranlık iddiaları ve milli devletlerin daha çok gelir elde etmek için duyduğu kaçınılmaz hırsa karşı kendilerini savunacak duruma geldikleri söylenebilir miydi? Jersey idaresi için hazırlanan kitapçık kesin bir uyarı öneriyordu: "Herhangi bir ülkede eşit bir bölüşmenin 'adil olmaktan uzak' olduğu kanısına varır ve yine de bu bölüşmeyi kabul edersek, diğer ülkelerde de zemin ayağımızın altından kayar ve o ülkelerde de 'adil olmayan' durumu kabul etmek zorunda kalırız." Kitapçıktaki görüş, yani "50/50" prensibinden ödün verilmemesi bunun iyi bir bölüşme olduğunun işaretiydi. İleride bu oranın kendilerini herhangi bir savunmaya zorlamayacağına ve eleştiriye de kapalı olduğuna inanılmıştı. "45/55" ya da "40/60" bu avantajı sağlayamaz, olsa olsa geri çekilmeyi geçici bir süre durdururdu.

Sınır Çizgisi (Watershed)

1950 Aralık ayında yürürlüğe girmiş olan Suudi-Aramco "yarı yarıya" anlaşması bir tarihçinin haklı olarak tanımladığı gibi "İngiltere İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme tarihinde bir devrim" sayılır: "Bu Ortadoğu açısından gücün Hindistan'a ve Pakistan'a geçmesi kadar anlamlı olan, iktisadi ve politik sınırların çizilmesi olgusudur." Amerikan hükümeti açısından da Suudi Arabistan ve öteki ülkelerin çok acil ve kritik gelir ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olmuştur. Amerikan hükümeti için savaş sonu petrol düzeninin aynen korunması ve bu "dost" rejimlerin iktidarda tutulması son derece önemliydi ki, anlaşma bunu da sağlamıştır. Bu anlaşmanın aynı zamanda birçok risk içerdiğini de kabul etmek gerekir. Truman Doktrini ve Marshall yardımı gereğince her bir doların Kongre'de adeta bir savaşa neden olduğu bir sırada Ortadoğu hükümetlerine petrol şirketlerinin kârına vergi koyma yetkisi veren böyle bir düzenleme hiç kuşku yok ki Kongre'den ek yabancı yardım koparmaktan çok daha etkili ve yararlı olmuştur. "Yarı yarıya" prensibinin ayrıca gerekli psikolojik rahatlığı sağladığı da kabul edilmelidir. Kısaca hem siyasi hem de sembolik açılardan anlaşma, kendisinden bekleneni fazlasıyla vermiştir.

Çok seneler sonra, 1974'te uluslararası petrol politikaları bir kez daha çok yoğun ve şiddetli anlaşmazlıklarla yüz yüze geldiğinde, bir vakitler Suudi-Aramco anlaşmasını savunmuş olan ve şimdi de Dışişleri Bakan Yardımcılığı'ndaki George McGhee, 1950 yılında temelini attığı bu anlaşmadan dolayı bir Senato oturumunda sorguya muhatap olacaktı. Bu senatör kendisine şu soruyu sormuştu: Acaba McGhee vergi istisnası sisteminin gerçekte "Milyonların, yönetim kararıyla kamu hazinesinden alınıp yabancı bir hükümetin kasasına aktarılmadığını söyleyebilir miydi? Ve bunun Birleşik Devletler Kongresi'nin onayına bile gerek duyulmadan yapıldığını kabul eder miydi?"

McGhee bu soruyu tepkiyle karşılamış, itiraz etmişti. Bu sadece kabul oyu anlamında el kaldırmakla geçirilmiş bir anlaşma değildi. Zamanın Maliye Bakanlığı'na ve Kongre'ye danışıldıktan sonra yürürlüğe girmiş bir anlaşmaydı. Alınan bu karar asla bir sır değildi. "Yarı yarıya" prensibi daha Suudi Arabistan'da uygulanmadan yedi yıl önce Venezuela'da yürürlükte olan bir anlaşmaydı. McGhee açıklamasında kendisine yöneltilen sorunun hiçbir dayanağı bulunmadığını sa-

vundu ve "Bu petrol imtiyazının sahipliğini kazanmış oluşumuz ülkemiz açısından çok büyük yararlar sağlamıştır" dedi. Ona göre anlaşmanın ışığı altında bir şeyler başarmış olmamak bazı riskler getirmişti. McGhee sözlerinin sonunda "Aslında, gerçek tehdit imtiyazın kaybından ileri gelmiştir" dedi.

Gerçekten de, Aramco Suudi Arabistan'daki imtiyazını korumuştur. Ne var ki 1950 Aralığı'ndaki Suudiler'le "yarı yarıya" anlaşmasının imzalanmasından sonra, altı ay içinde, komşu İran'da yaşanan olaylar mal sahibi-kiracı ilişkilerinin tarafları hiç de memnun bırakacak şekilde düzenlenmediğini kanıtlamıştı.

23

"İhtiyar Mossy" ve İran İçin Mücadele

1944 yılında, eski İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Güney Afrika'da sürgündeyken öldüğü haberi Tahran'a ulaştığında Şah'ın oğlu ve tahtının varisi Muhammed Rıza Pehlevi kederden perişan olmuştu. Çok yıllar sonra, o güne ait duygularına değinirken reaksiyonunu şu kısa cümleyle özetlemiştir: "Kederim sonsuzdu." Muhammed Rıza Pehlevi, İranlı Kazak tugayının tartışmasız ve gerçek komutanı olan ve 1920'lerde iktidarı ele alarak kendisini Şah ilan edip, taç giyen babasını taparcasına severdi. Tahta geçtikten sonra ilk günden başlayarak parçalanmış durumdaki ülkeye düzen getirmiş, büyük bir hızla modernleşmesine yönelmiş, babasının ve kendisinin Ortaçağ'dan kalma tehlikeli ve öldürücü düşman saydıkları nüfuzlu mollaları sahneden silmek için elinden gelen gayreti göstermiştir.

Muhammed Rıza Pehlevi'nin kederini artıran ve onu vicdanen suçlu yapan gerçekte babasının tahtını gasp etmiş olması değildi. Yazık ki babasının tahttan indirilişinde onun da kısmen rolü vardı. 1941 Ağustosu'nda, Almanlar'ın Sovyetler Birliği'ni işgal etmeye başlamasından iki ay sonra İngilizler ve Ruslar, Abadan rafinerisini ve İran üzerinden Sovyetler'e giden levazım yolunu güvenliğe kavuşturmak için askeri güçlerini İran'a sokmuştu. Almanlar'ın Rusya'da ve Kuzey Afrika'da hızla ilerlemesi Müttefikler'i dehşete düşürmüş, bir kuşatma hareketiyle İran'a girip burada kuvvetlerini birleştireceği korkusunu yaratmıştı. Bu yüzden Naziler'e dostluk ve sempati göstermiş olan Rıza Şah'ı tahttan indirerek yerine, o günlerde henüz yirmi bir yaşında olan oğlunu getirmişlerdi.

Rıza Şah'ın ölümünden sonra, Muhammed Pehlevi babasını daha çok düşünmüş, ona ait anılar bir hayalet gibi peşini bırakmamıştır. Artık sonsuza dek babasına layık bir evlat olmaya çalışacaktı. Başkaları gibi kendisi de sürekli olarak kendisini babası ile kıyaslayacaktı. 1948 yılında bir gün kendisini ziyaret eden bir konuğuna Şah kişisel olarak bir itirafta bulunarak şu sözleri söylemişti: "Kız kardeşim Eşref dün bana bir adam mı yoksa bir fare mi olduğumu sordu." Bu sözü söylerken gülüyordu, ancak kendisinin bunu pek komik bulmadığı da açıkça belliydi. Hayatı boyunca her zaman kendisine babası karşısında zayıf, kararsız ve yetersiz kaldığı ima edilmişti. Hayatının birçok yılını yabancılarla ve dışarıda geçirdiği için halkı tarafından bir bakıma "dışa eğilimli" görünüyordu. Daha altı yaşındayken Fransız bir mürebbiyenin ellerine teslim edilmiş, on iki yaşındayken tahsil için İsviçre'de bir okula gönderilmişti. Eğitimi ve deneyimi kendisini İran toplumundan bir ölçüde uzak tutmuştur. Amerikan Büyükelçisi'nin 1950'de söylediği gibi "Doğulu bir ülke için Şah fazlaca batılılaşmış bir kişiydi." Bu belki de doğruydu. Olasılık kendisini neredeyse kırk yıl boyunca bir hayalet gibi kovalamıştır.

Şunu da unutmamak gerekir ki, kendi endişeleri ne olursa olsun, henüz çok küçük bir yaşta çeşitli dalaverelerle yoğrulmuş bir ortama atılmıştı. Bu ortam kendinden son derece emin ve deneyimli bir politikacı için bile baş etmesi çok zor koşullarla doluydu. İran'da krallığın ne derece meşru olduğu tartışma konusu olabilir. İran'da monarşinin rolü bugün dahi çözümlenmemiş bir sorundur. Muhammed Pehlevi yabancı güçlerin müzminleşmiş müdahalesiyle ve ayrıca Sov-

yetler'in ülkenin toprak bütünlüğü üzerindeki baskısıyla ve İngiltere'nin oldukça büyük ekonomik varlığıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sınıf, yöre, din, modern – geleneksel akım gibi farklılıkların egemen olduğu bir siyasi sistemde, otoritesini devam ettirmek için mücadele vermeye zorlanmıştır. Ülkenin bir yanında ateşli Ayetullah Seyid Kaşani liderliğindeki İslamcılar vardı. Bunlar dünyaya ait hiçbir şeyin ülkeye girmesine razı değildi ve en küçük bir modernleşme hareketinde hemen baş kaldırıyordu. Bu başkaldırılar yabancı danışmanların gelişinde veya Rıza Şah kadınlara peçeyi kaldırma hakkı verdiğinde ülke çapında yayılıyordu. Ülkenin öbür kesiminde ise komünistler ve Moskova'ya bağlı iyi organize edilmiş solcu parti Tudeh vardı. Bu ikisinin ortasında da, hepsi birden politik sistemi yeniden yapılandırmak isteyen reformcular, milliyetçiler ve cumhuriyetçiler bulunuyordu. Ayrıca, iktidarı kendi ellerine geçirmek için sabırsızlanan subaylar da bu gruptaydı.

İran'ın politik kültürü karmakarışık fantezilerle dolu, çılgın abartmalara ve çok yoğun duygulara dayanan bir kültürdü. Nüfuz suiistimali ve ahlaki çürüme burada bir yaşam şekliydi. İngiliz Maslahatgüzarı Meclis'te, Tahran Parlamentosu'nda bu oyunun kuralını çok açık bir şekilde şöyle özetlemişti: "Milletvekilleri rüşvet bekler." Kırsal kesimde ise Tahran ve Pehleviler'le yakınlıktan nefret eden yüzlerce aşiret yaşamaktaydı. Şah hükümranlığında olan ülkede gerçekten de ayrılık taraftarı akıma kapılmamış toprak parçası yoktu. Nihayet 1940'lar sonunda ülke ekonomik çöküş nedeniyle sefalet ve ıstırabın pençesine düştü. Tüm ülke ufkunda şimdi yalnız bitmek bilmeyen kalıcı bir ümitsizlik hâkimdi.

Ülkeyi birleştiren tek faktör yabancı düşmanlığı ve özellikle de İngiliz düşmanlığıydı. O günlerde çok süratle düşmekte olan bir ülkeye belki de o güne kadar bu kadar kötülük yakıştırılmamıştı. Artık İngilizler'e şeytan, tüm ülkeyi kendi ellerinde evirip çeviren bir yaratık gözüyle bakılıyordu.

Her İranlı politikacı girdiği her siyasi çevrede düşmanlarını ve muhaliflerini İngiliz ajanı olmakla suçlamak zorundaydı. Ülkede yaşanan kuraklık, hasat verimsizliği ve veba gibi olaylardan bile bu kurnaz İngilizler sorumlu tutuluyor, bunların İngilizler'in şeytanca bir düzeni olduğuna inanılıyordu. Ancak protestoların odak noktası, İran'ın sanayideki en büyük işvereni, ülkenin yabancı gelirlerinin en önde gelen kaynağı ve modern yabancı dünyanın sembolü saydıkları Anglo-İran Petrol Şirketi'nde yoğunlaşıyordu.

Anglo-İran Şirketi'ne duyulan nefreti kısmen petrol kiraları üzerindeki kavga körüklemekteydi. 1945-1950 arasında Anglo-İran Şirketi kayıtlarında kâr olarak 250 milyon pound gösterilirken, İran'ın işletme payı 90 milyon pound'da kalmıştı. İngiltere hükümeti Anglo-İran'dan vergi olarak İran'ın aldığı işletme payından daha çoğunu alıyordu. İşleri daha da karıştırmak istercesine şirketin kâr hissesinin önemli bir bölümü de, en büyük sahip durumundaki İngiltere hükümetine gitmekteydi. Bir söylentiye göre Anglo-İran Şirketi İngiliz donanmasına, hem de büyük bir indirimle petrol satmaktaydı. İran'a gelince bu ülke için para ve kuruşlardan çok daha önemli şeyler vardı ki, bunlar duygular ve sembollerdir. Politikacıları ve ayaktakımını çılgınca bir heyecana sevk eden ve Anglo-İran düşmanlığını milli bir tutku, bir sabit fikir haline getiren de bu duygulardı. Ayrıca, başkalarının ceza ve sorumluluğunu yüklenen yabancı bir şirket bulmak da kolaylarına gelmişti.

Son Şans

II. Dünya Savaşı boyunca Amerikalılar ve İngilizler, İran'ı İngiltere'nin sorumluluğunda görmüşlerdir. Ancak daha sonra, Soğuk Savaş'ın kızışmasıyla ve İran Körfezi petrolünün güvenliği konusunun da araya girmesiyle, İran, Amerikan yabancı politikasının ön safında yer almıştır. Sovyet kuvvetleri 1946'da Kuzey İran'dan çekilmişti, ancak 1949'da Amerikalılar, içinde bulunduğu korkunç ekonomik ve politik çürüme sonunda İran'ın Sovyetler Birliği'nin pençesine düşmesinden

korkmaya başlamıştı. İran ise, her zaman sahne olduğu suikastler, suikast girişimleri yüzünden çok daha şaşkın durumdaydı ve politik durum da çok daha çapraşıktı. 1949 Şubat ayında, fanatik bir Müslüman olan fotoğrafçı kılığında biri Tahran Üniversitesi'ne geldiği bir sıra İran Şahı'nı öldürmeye teşebbüs etti. Altı el ateş etmesine karşın bu suikast girişiminden Şah hafif yaralarla kurtulmuş, ayrıca gösterdiği cesaret ve serinkanlılıkla halkının takdirini kazanmıştı. Daha sonra, bu olaya değinirken Şah değerlendirmesini şöyle yapmıştır: "Bu suikast girişiminin mucizevi bir şekilde başarısızlıkla sonuçlanması beni bir kez daha hayatımın ilahi güçler tarafından korunduğuna inandırmıştır." Bu olay Şah'ın görüşüyle kendisi ve ülkesi için tasarladıklarında bir dönüm noktası olmuştu. Şah bu olayı sıkıyönetim ilanında ve kişisel otoritesini daha da baskılı şekilde hissettirmesinde dayanak olarak kullanmıştır. Ölümünden sonra "Büyük" unvanı verdiği babasının cesedinin Güney Afrika'daki mezarından çıkarılarak İran'a getirilmesi ve devlet töreniyle toprağa verilmesi emrini verecekti. Bu arada şimdi oğlunun hükümdar olduğu ülkenin her köşesinde Rıza Şah'ın heykellerinin dikilmesi de ihmal edilmemişti.

Siyasi otoritesini yaygınlaştırmak için gösterdiği çabalarda İran Şah'ı, İran ile Anglo-İran Petrol Şirketi arasındaki mali bağları, petrol ihraç eden öteki şirketlerinkine uydurmaya özen göstermiştir. Bu ara, Sovyetler'in emellerinden korkan ve İngilizler'e kıyasla kaybedecek fazla bir şeyi de olmayan Washington, hem İngiliz hükümetine hem de Anglo-İran'a, ödemekte oldukları işletme paylarını artırmaları için baskı yapmaktaydı. O sıralar Amerikalılar'ın bu konudaki en gözde adamı Dışişleri Bakanlığı'nın Yakındoğu ve Afrika işlerinden sorumlu Bakan Yardımcısı olan ve aynı zamanda Aramco ile Suudi Arabistan arasında "yarı yarıya" anlaşmasını kabul ettirmeye çalışan George McGhee idi. McGhee kazançların Anglo-İran ve İran arasındaki güncel bölünme şeklinden hoşnut değildi ve bunun akılcı olmadığı kanısındaydı. İngiliz yetkililer ise, doğal olarak McGhee ve diğer Amerikalılar'ın bu işe müdahalesine ve herhangi bir şekilde öneride bulunmasına karşıydı. Bu kişiler 1949'da tam otuz yedi yaşında olan McGhee'ye "şu harika çocuk" diyor ve bazı sorunlarının çözümü için düşüncesine başvuruyor, ondan öğüt almaya çalışıyordu. Ancak bu konuda işe karışmasına karşıydılar. Yine bu kişiler McGhee'yi İngilizler'e ve Anglo-İran'a karşı bir adam olarak görmekteydi. Ancak, bu konuda yanılgıdaydılar. McGhee Oxford'da Rhodes bursu ile okurken, Anglo-İran Başkanı Sir John Cadman'ın kızlarıyla arkadaşlık kurmuş hatta birçok kere Cadman ailesini yazlıktaki köy evlerinde ziyaret etmiştir. Oxford'da fizik doktorası çalışması yaparken bazı sismik araştırmalar da yapmış, bu araştırmaları (şirketin kazı yapmada yararlandığı Hampshire bölgesinde) Anglo-İran'ın da katılımıyla, onlarla beraber yapmıştı. Bu çalışmalar bitince Anglo-İran yarı şakayla, McGhee'ye iş teklifinde bile bulunmuştu. McGhee bu teklifi ciddiye alıp düşünmüş, ancak kabul etmemişti. Kabul etmeyiş sebebi tamamen memleket hasretinden ve bir an önce Amerika'ya dönmek istemesinden ileri gelmişti. Sonraki yıllarda bu olaya şu sözlerle değinmiştir: "O günlerde AIOC'a karşı (Anglo-İran Oil Company) yakın duygular içindeydim."

Sonraki olaylar McGhee'nin isabetli hareket ettiğini göstermiştir. McGhee'nin Lousiana'da büyük bir petrol arazisi bulması İngiltere'den dönüşünden hemen sonraya, II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına rastlar. Bu buluş ona servet, bağımsızlık ve mesleğinin geri kalan kısmını kamu hizmetine adama fırsatı vermiştir. Seçkin bir kişi olan Everette De Golyer'in kızıyla evlendi ve orduda görev alıncaya kadar De Golyer'in petrol değerlendirme firmasında ortak olarak çalıştı. McGhee şaşmaz bir İngiliz hayranıydı (ve yaşamının daha ileri bir aşamasında İngilizce Konuşanlar Birliği'nin başkanı olmuştur). Kesin olarak inandığı şey, İngilizler'in mutlaka kendi kendilerinden kurtarılmaya muhtaç olduklarıydı. Özellikle de, petrole karşı takındıkları "on dokuzuncu yüzyıl" tutumlarının kesinlikle değiştirilmesi gerektiğine inanıyordu. McGhee bazı konularda beyanlarda bulunurken aynı zamanda meslektaşlarının görüşlerini yansıtırdı: "İran konusunda şirketin ve İngiltere hükümetinin gösterdiği görülmemiş ve inatçı saçmalıkları" eleştirirken, –ki bunlar Dışişle-

ri Bakanı Dean Acheson tarafından özetlenmişti– McGhee her zamanki gibi hem kendisinin hem de meslektaşlarının haklı görüşlerini yansıtmıştır.

Diğer taraftan, her ne kadar Amerikalılar inanmıyorsa da, İngiltere hükümeti de Anglo-İran'la anlaşmazlık halindeydi. Gerçi İngiltere hükümetinin Anglo-İran'da yüzde 51 hissesi vardı ama bu, iki taraf arasında büyük bir yakınlık ve anlayışın var olduğu anlamında değildi. Tam tersine bu ikisi birbirlerine karşı şüphe ve kin duymaktaydı ve en çetin mücadeleyi de yine birbirlerine karşı veriyorlardı. Bu çetin çatışmalar çoğu zaman olduğu gibi klasik düzeyde "Başkanla yönetici arasındaki çatışma" şeklindeydi. Daha 1946 yılında, günün Dışişleri Bakanı olan Ernest Bevin bu konuda şikâyette bulunarak şunları söylemişti: "Anglo-İran tam olarak devlet sermayesiyle işleyen özel bir şirkettir ve yaptığı her şey mutlaka İngiltere hükümeti ve İran arasındaki ilişkilere yansır, bu da bu ilişkileri etkiler. Benim Dışişleri Bakanı olarak hükümetin bu büyük holdingi üzerinde, hiçbir şey yapma gücüm veya nüfuzum yoktur. Bildiğim kadarıyla öteki bakanlıkların da yoktur."

Şirketin kendi açısındansa, durum bambaşkaydı. Bunlara göre şirket dünyada ham petrol üreticileri arasında üçüncüydü ve petrolün hemen hepsi de İran'dan gelmekteydi. Diğer taraftan, yine anladıkları kadarıyla İran da iyi bir anlaşma yapmıştı. 1933 sözleşmesine göre İran yalnızca işletme payı almakla kalmıyor, ayrıca şirketin tüm dünyadan elde ettiği kârlardan da yüzde 20 alıyordu. Bu, anlaşıldığı gibi, diğer herhangi bir petrol üreticisinin şartlarından çok daha iyi şartlar demekti. Bundan başka, artık Anglo-İran en büyük uluslararası petrol şirketlerinden biri olmuştu. Bundan böyle, kompleks ve global düzeyde iş ilişkilerine girmeye yöneliyordu. Artık Churchill'in 1914'teki pay alımının hedefine uygun olarak faaliyet gösteriyor ve üst düzey yöneticisi politikacıların ve devlet memurlarının müdahale ve öğütlerini istemiyordu. Onlara göre Anglo-İran Başkanı Sir Wiliam Fraser'in küçültücü deyimiyle "Batı Yakası'ndan gelen Baylar" açıkça, petrol işinden anlamazdı. Aslında İran'da herhangi bir iş yürütmenin ne demek olduğunu da bilmezlerdi. Ne var ki olaylar bunların istediği gibi gelişmeyecek, baskılar Anglo-İran'ı 1949 yazında, İranlılar'la ek bir uzlaşma yapmaya zorlayacaktı. Bu, değiştirilen 1933 imtiyazına konulan bir ektir. Bu yeni öneri işletme paylarının fazlasıyla artırılmasında, toptan ödemelerin de adamakıllı yükseltilmesine yönelikti.

Anglo-İran ve İran hükümeti bu konuda anlaştıkları halde, İran hükümeti Parlamento'nun itirazıyla karşılaşma korkusuyla anlaşmayı bir sene süreyle askıda bırakıp Meclis'e sevk etmemiştir. Sonunda 1950 Haziranı'nda anlaşma Meclis'e sevk edildi. Parlamento'daki petrol komisyonu yeni anlaşmayı şiddetle reddedip imtiyazın iptali yönünde oy verdi ve Anglo-İran Şirketi'nin millileştirilmesini talep etti. Bu sıralar İngiliz yanlısı bir lider suikastte öldürülmüş, durumdan korkuya kapılan Başbakan, tedbirli olmanın en uygun yol olduğuna kanaat getirerek, çarçabuk istifa etmişti.

Başbakanlığa Şah Hazretleri, Genelkurmay Başkanı olan General Razmara'yı atadı. İnce yapılı, genç, "askerlerin askeri" olarak tanınan, St. Cyr Fransız Askeri Akademisi'nden mezun, hırslı ve serinkanlı Razmara, o güne kadar İran'da hiç duyulmamış bir şeyi yapmış olmakla, yani bir rüşveti geri çevirmekle ün kazanmıştı. İcraatı sırasında Razmara, Şah ile arasında daima bir mesafe koymaya ve kendine ait bir otorite tesisine çalışmıştır. Amerikalılar ve İngilizler Razmara'yı son şans olarak gördüler. Şimdi İran hem komünist akımına ve hem de doğrudan doğruya Sovyet saldırısına her zamankinden daha fazla açıktı.

Aynı ay, 1950 Haziranı'nda, Kuzey Koreliler'in Güney Kore'yi işgal etmesiyle Soğuk Savaş sıcak savaşa dönüşecekti. Zaten öteden beri Sovyet ve İran askeri kuvvetleri arasında sınır çatışmaları oluyordu. Bu olay üzerine Dışişleri'nde George McGhee acil bir emirle Sovyetler'in olası bir İran işgalinde Sovyetler'e karşı koymak için gerekli hazırlıkların yapılmasını istedi. Kore Savaşı'nın ortalarında İran petrolü daha da aciliyet kazanmıştı. Ortadoğu üretim toplamının yüzde 40'ı sadece İran'dan gelmekteydi. Ayrıca İran'daki Abadan rafinerisi de Doğu Yarıküresi'nde uçak

yakıtı üreten en büyük petrol kaynağı idi. Savaş ortalarında McGhee'nin böyle bir emir verişi bu nedenlere dayanır.

Şimdi tehlike daha da artmıştı. Bu nedenle ABD hükümeti İngiltere hükümetine daha çok baskı yaparak Anglo-İran'ı, İran hükümetine kolayca kabul edeceği bir teklif yapmaya zorlamak istedi. Ne var ki Sir William Fraser öyle her şeye kolayca boyun eğecek karakterde değildi. İranlılar'la geçirdiği onca yıl epeyce deneyim kazanmıştı; onların hükümet sisteminin saygıya değer olmadığının bilincindeydi. İranlılar'dan sadece nankörlük, düzen, arkadan vurma ve yeni talepler bekleneceğini iyi biliyordu. Amerikalılar'a karşı duygularının da bundan daha sıcak olduğu söylenemez. Anglo-İran'ın başına gelenlerden Amerika'yı sorumlu tutuyor, bunların Tahran politikasına burnunu sokmasından ve bir de Amerika petrol şirketlerinin --özellikle Aramco– Ortadoğu'daki faaliyetlerinden ileri geldiğine inanıyordu.

Fraser kesinlikle Anglo-İran'ın konumunu saptamış olan adamdı. Herhangi bir koşul altında muhalif kalmayı bilen biriydi. John Cadman'ın sahip olduğu diplomatik beceriden onda eser bile bulunmamasına karşın, sert tutumu ve erişilmez otoritesiyle Anglo-İran'ı belirli bir yönde –kendi istediği yönde– idare etmeyi bilmişti. Kendisine karşı çıkılmasına asla müsamaha etmezdi. Günün birinde, Anglo-İran'ın Kuveyt'teki ortağı olan Gulf Şirketi yönetim başkanı ondaki bu özelliği fark etmiş, Fraser'in her kesim üstünde tam egemenlik kurduğunu, Anglo-İran'ın öteki müdürlerinin onun yanında "seslerini bile çıkarmaya cesaret etmediklerini" gözlemişti. Fraser için ortada dolaşan başka bir söylenti bu adamın "tepeden tırnağa tam bir İskoçyalı" olduğuydu. Babası, önde gelen şirketlerden İskoç Kayayağı Şirketi'ni kurmuş olan ve bu şirketi sonradan Anglo-İran'a satan kişidir. Sonradan Fraser'in emrinde çalışan biri kendisi için espri olarak "Willie kayayağı ile birlikte geldi" demişti. Aynı adam bu kişi için şu tanımlamayı da yapmıştır: "Çetin pazarlığın bir yaşam tarzı olduğu petrolcülükte ondan daha iyisini yapan çıkmamıştır."

Fraser, Britanya hükümetiyle hasım durumuna geldiğinde de kendine özgü kişiliğini değiştirmemiştir. Bu adam hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştü. Dışişleri'nde bir yetkili Fraser'in "tıpkı Glasgow'lu bir maliyeci görünümünde olduğunu, onun gibi, defterde gösteremediği bir hesapla karşılaştığında çevresini hor gören bir tavır içine girdiğini" söylemiştir. Kendisiyle iş ilişkisinde bulunmuş başka bir İngiliz memur da Fraser'in "inatçı, dar kafalı, cimri bir ihtiyar" olduğunu iddia etmiştir. Üst düzey hükümet yetkililerinden birçoğu zaman zaman bu adamın işten alınmasını düşünmüş ve emekliye sevki konusu da sık sık gündeme gelmişse de, bu adamlar her nedense kendilerinde bunu yapacak gücü görememişlerdir. Fraser'in, tüm muhaliflerine karşı elinde çok büyük bir kuvvet vardı. Bu kuvvet Anglo-İran gelirlerinin devasa öneminden ve İngiliz hazinesine ve topyekûn İngiliz ekonomisine yaptığı çok büyük katkılardan ileri geliyordu.

Fraser, İngiliz hükümetinin İran'la yeni bir uzlaşma için yaptığı sayısız girişimlere hiç şaşmadan karşı koymuş ve bu konuda Amerika'nın görüşünü kulak ardı etmiştir. Sonra ne olduysa oldu, 1950 sonbaharında Fraser birdenbire karakterine ters düşen ve ondan hiç beklenmeyen bir değişim gösterdi. Birden İran için çok daha fazla para ayrılması talebiyle ortaya çıktı ve yalnız bununla da kalmayıp İran'ın iktisadi gelişiminin ve İran eğitiminin desteklenmesini savunmaya başladı. Acaba ne olmuştu? Kuşku yok ki Fraser aniden hayırseverlik kimliğine bürünmemişti! Olsa olsa bu değişiklik Fraser'in "McGhee Bombası" diyen bilinen –Suudi Arabistan'da "yarı yarıya" prensibini– öğrenmiş olmasından ileri gelmiş ve Fraser acele ile bir şeyler yapmak gereğini duymuştu. Ne yazık ki çok geç kalınmıştı. Aralık ayında Aramco ile "yarı yarıya" anlaşması yapıldığı duyurusu Başbakan Razmara'yı Ek Anlaşma'dan çekilmeye mecbur edecek, konu da bu şekilde kapanacaktı.

Sonunda bu defa Aramco, kendi adına yaptığı "yarı yarıya" teklifiyle ortaya çıktı. Ancak, artık bu oran yeterli değildi. Şimdi İran'da ne kadar muhalif varsa hepsi dikkatini kötü şöhretli Anglo-İran'a yöneltmişti. Bu muhalif akımın lideri yaşlıca bir "meşale" olan Parlamento'nun petrol

komisyonu başkanı Muhammed Musaddık'tır. Musaddık "İşkence çeken bu ulusun talihsizliklerinin hepsinin kaynağı sadece petrol şirketidir" diyordu. Bu arada başka bir yetkili de İran petrol endüstrisinin Anglo-İran'ın elinde kalmaktansa atom bombasıyla tahrip edilmesinin yeğlenmesi gerektiğini söylüyordu. Bunların hepsi petrolün millileştirilmesini ve Anglo-İran'ın dışlanmasını istiyordu. Bu durumda Başbakan ne yapacağını bilemez duruma gelmişti. Sonunda, 1951 Martı'nda Parlamento'da yaptığı bir konuşmada kararını açıkladı ve millileştirme hareketine karşı olduğunu kesin olarak ilan etti. Bundan dört gün sonra, Tahran'daki merkez camisine girdiği sırada, genç bir marangozun silahlı saldırısına uğrayıp yaşamını yitirecekti. Marangoza "İngilizler'in yardakçısını" öldürme "kutsal görevini" veren İslamcı teröristlerdir.

Razmara'nın öldürülmesi uzlaşma yanlılarının moralini bozmuş, Şah'ın konumunu zayıflatmış ve çok geniş bir kütle olan muhalefeti cesaretlendirmiştir. Razmara'nın öldürülmesinden bir buçuk hafta sonra bu defa eğitim bakanına suikast yapılacaktı. Bu ara Meclis, petrolü millileştirmeye yönelik bir kararı geçirme peşindeydi, ancak bunun tohumlarının ekilmesi çarçabuk olmadı. İleriki günlerde, 28 Nisan 1951'de Meclis artık tam bir Anglo-İran dümanı kesilmiş olan Muhammed Musaddık'ı ülkenin yeni Başbakan'ı olarak seçti. Musaddık büyük bir coşku ile millileştirme yasasını hazırladı. Şah, bu yasayı imzaladı ve yasa 1 Mayıs tarihinde yürürlüğe girdi. Görünüşe göre Anglo-İran'ın İran'daki günleri artık sayılıydı. Millileştirme yasasında şirketten "Eski Şirket" deyimiyle söz edilmesi de bunu kanıtlıyordu. İngiliz Büyükelçisi'nin raporunda belirttiği gibi, Anglo-İran, dünyanın her yanında faaliyet gösterdiği halde İran'da "yasal olarak feshedilmişti" ve Tahran "şirketin artık var olmadığı" gibi bir yol tutturmuştu.

Musaddık, ilk iş olarak Kuzistan Eyaleti'nin valisini Anglo-İran'ın karargâhı olan Hürremşehir bölgesine gönderdi. Buraya gelir gelmez Vali önce binanın önünde bir koç kesti ve sonra da karşısında çılgınca tezahürat gösteren kalabalığa imtiyazın artık hükümsüz olduğunu ilan etti. Anglo-İran'ın İran'daki tesisleri, ürettiği petrolle birlikte artık İran ulusunun malı olmuştu. Valinin bu konuşmasını Musaddık'ın damadının yaptığı çok duygusal başka bir konuşma izledi. Damat konuşmasında sömürgecilik günlerinin artık geride kaldığını, şimdi önlerinde refahla dolu günler olduğunu bildiriyordu. Bu konuşmada damat bey heyecana dayanamayarak düşüp bayılmış ve görevlilerce oradan uzaklaştırılmıştı. Yeni kurulan devlete bağlı petrol şirketinin idari heyeti başkanlığına Tahran Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dekanı Mehdi Bezirgan getirildi. Başkan vakit geçirmeden Abadan'daki rafineri sahasına gitmişti. Beraberinde kırtasiye, lastik stampa gibi maddelerden başka bir de koskoca levha getirmişti. Levhada şirketin adı yazılıydı: İran Milli Petrol Şirketi. Bu levha ofis binalarından birine çiviyle monte edilecekti. Sonradan bu büyük olayın kutlanması için birçok koç daha feda edilecekti… Ne var ki koçlar kesilmiş, ama istenen olay henüz yapılmamıştı. Bunu izleyen beş ay boyunca, Anglo-İran'ın İran'daki statüsü kesin olmayan belirsiz bir durumda tutulacaktı.

İhtiyar Mossy

Yetmiş yaşlarında, çelimsiz görünüşlü, başı tamamen saçsız, uzun burunlu, parlak düğmeyi andıran gözleriyle Muhammed Musaddık gelecek iki sene için İran'ın dramında tam egemenlik kurmuştur. Kurnazca bir tutumla –yabancı petrol şirketleri, Amerikan ve İngiliz hükümetleri, Şah ve kendi milletinden olan rakipleri dahil– herkes ve her şeyi keskin zekâsıyla mat etmiştir. Kişisel olarak açıkça görülen çelişkilerle dolu bir insandı. Kozmopolit, eğitimini avukat olarak Fransa'da ve İsviçre'de yapmış olan Musaddık, koyu bir milliyetçi ve yabancı düşmanıydı. İngilizler'e karşı sabit fikir haline getirdiği düşmanca hislerle doluydu. Yüksek düzeyde bir bürokratın oğlu ve bir önceki hanedandan gelme başka bir Şah'ın torununun torunu olarak tam bir aristokrat olan Musaddık, içinde 150 ailenin yaşadığı bir köyde çok geniş topraklara sahipti. Yine de gariptir, reform, cumhuriyetçilik ve halk yığınları uyandırıcısı giysisine bürünerek, şehirde yaşayan kitlele-

re hitap edip onları ayaklanmaya seferber ederek eylem yapmış biridir. İran Siyasal Bilimler Okulu'nun ilk hocalarından biri olan Musaddık, 1906 anayasa ihtilalinin rüzgârına kapılmıştı. Bu inanç ona kariyerinin sonraki yıllarında her zaman yol gösterici olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Versay Barış Konferansı'na katılmış, orada efsane komite "Comité Resistance des Nation"un kurulmasını sağlamış ve yabancı müdahalesine, özellikle de İngiltere'ye karşı İran'ın davasını savunmuştur. Bu çağrısına hiçbir yanıt almamış olarak ülkesine döndüğünde bu konudaki ümit ve idealizminin sömürücü güçlerce ihanete uğradığı inancındaydı.

1920'lerde Musaddık, çeşitli bakanlık görevinde bulunmuş ve Rıza Şah'ın İran'ı diktatörlüğe döndürme ve kendisini ülkenin mutlak hâkimi yapma hareketlerine karşı çıkmıştır. Bu yoldaki gayretleri hapse atılmakla ve kendi toprakları içinde gözaltında bulundurulmakla ödüllendirilmişti. Musaddık, tutuklu ve gözaltında bulunduğu yılları amatörce bazı tıbbi çalışmalar yaparak ve homeopati yöntemiyle yapılan tedavileri inceleyerek geçirmiştir. Rıza Şah'ın 1941'de tahttan indirilerek İngilizler ve Amerikalılarca dışlanması Musaddık'ın yeniden politika sahnesine atılmasında etken olmuştu. Bundan sonra çarçabuk birikimlerinden yararlanarak yeni bir plan yapacaktı. Yıllar boyu hayatını adadığı muhalif kişiliğiyle yaşamını İran'a, bu ülkeyi yabancı egemenliğinden kurtarmaya adamış "temiz" adam olarak güçlü bir isim kazanacaktı.

Musaddık, giyiniş tarzında hem iddiasız hem de eksantrikti. İranlılar'ı ve önemli yabancı konukları çoğu zaman pijamayla, yatağa uzanmış olarak kabul etmiştir. Yatakta bu kadar çok vakit geçirmesini bazıları hayaller görmesine bağlamıştır. Koruyucuları her zaman yanında olurdu. Haklı olarak daima suikaste uğramak korkusuyla yaşamıştır. Konuşmalarında Musaddık, o an için canı nasıl istiyorsa öyle konuşur, sözleri ne kadar abartılı ve hayale dayalı olursa olsun hiç umursamazdı. Fakat sonra, işine geldiğinde hemen bir dakikada üslubunu değiştirdiği, küçücük bir şaka veya gülücükle evvelce söylediğinin aksini söylediği olurdu. Onun için önemli olan tek şey, ana hedefleri olan iki amaca uygun düşecek şekilde konuşmaktı. Bunlar kendi siyasi konumunun aynen korunması ve yabancıların ve öncelikle de İngilizler'in ülkeden kovulmasıydı. Bu amaçların gerçekleşmesinde artistik yeteneğini politika ile kaynaştırmayı tam bir ustalıkla başarmıştır. Bazen kamuya açık yerlerde durup dururken gözyaşlarına boğulur, inleyip sızlanırdı. Konuşma yaparken en can alıcı noktada bayılmak artık onun için âdet olmuştu. Bir seferinde yine her zamanki gibi, heyecanlı bir dinleyici kütlesinin gözleri önünde Meclis'te bayılıp yere serilmişti. Parlamento'da görevli ve aynı zamanda hekim olan bir doktor derhal yardıma koşmuş, yaşlı adamın son dakikalarını yaşadığı korkusuyla Musaddık'ın nabzını ölçmek için bileğini kavramıştı. Tam bu anda Musaddık'ın bir gözünü açarak doktora göz kırptığı söylentiler arasındadır.

Musaddık'la işi olan Amerikalı ve İngilizler onu "Mossy" olarak anardı. Anthony Eden bir defasında, pijamalı haliyle demir karyolasına uzanmış "İhtiyar Mossy'nin", savaştan sonra karikatüristler için en iyi bir konu olacağını belirtmişti. Ona en çok kızanlar bile, sonraki yıllarda bu adamın garip çekiciliğine kapıldıklarını itiraf etmişlerdir. Amerikalılar önceleri onu mantıklı, milliyetçi bir lider; kendisiyle iş yapılabilir biri olarak görmüştü. Sovyetler Birliği'ne karşı bir siper olduğunu ve reformcu olduğunu düşünmüştü. Musaddık'ın yerine koyulacak tek alternatif olsa olsa komünizm olurdu. Şunu da unutmamak gerekir ki, Amerika'nın politikalarına ve düşüncelerine baştan sona şekil veren faktör Soğuk Savaş düşünceleri ve korkusudur. Bu konuda Amerikalılar İngilizler'den çok daha hassastı. Ne taraftan bakılırsa bakılsın, Washington açısından, modası geçmiş İngiliz emperyalizmine karşı çıkmak için ortada yeteri kadar sebep vardı. Başkan Truman kadar önemli bir yetkili, bir gün, Anglo-İran'dan William Fraser'in tıpkı "tipik bir on dokuzuncu yüzyıl sömürge araştırıcısına benzediğini" söylemişti. Amerikalılar, İngilizler'in tersine, Musaddık'ın asıl büyük sorununun İran toprakları içindeki rakiplerinde odaklandığını anlamıştı. Musaddık, her zaman için kendisinden daha milliyetçi, daha aşırı, daha kuralcı, daha yabancı düşmanı olan kişilerden uzak durmak gereğini duymuştur. Bu ara süper güçleri idare etmekten de geri kalmaz ancak neticede onlarla anlaşmaya da girmezdi. Sonunda Amerikalılar bu adam karşısın

da daha fazla sabır gösteremedi. Her şey olup bittikten sonra Dean Acheson, Musaddık hakkında net bir değerlendirme yapacak, onun "büyük bir aktör ve büyük bir kumarbaz" olduğunu söyleyecekti.

İngilizler olayları başından beri çok daha farklı değerlendirmiştir. Amerika'nın Musaddık ile uzlaşmanın ne kadar zor olduğunu bilmediğini düşünmüşlerdir. İngiliz görevliler arasında komünist tehlikesinin abartıldığını söyleyenler bile olmuştur. İngiliz kabinesinin Özel İran Komisyonu Başkanı Peter Ramsbotham, Musaddık için "O bir Müslüman'dır ve bu nedenle 1951'de Rus tarafına dönmedi" demişti. Asıl tehlike İran'da yeşermekte olan ve Ortadoğu'da yerleşmiş politik ve iktisadi ayarlamalara karşı duyulan meraktan ileri geliyordu. İngilizler'den bazıları Musaddık'a tam bir "çılgın" gözüyle bakmıştır. Böyle bir adamla ne yapılabilirdi ki? Ayrıca, İngiliz Büyükelçisi Sir Francis Shepherd'in tanımıyla Musaddık "kurnaz, kaypak ve tamamıyla vicdansız" bir adamdı ve bu yüzden gayet dikkatle gözetimde tutulması gerekiyordu. Büyükelçinin görüşüyle İran Başbakanı daha çok "taksi vazifesi gören bir ata" benziyordu ve bir parçacık da "esrar" kokuyordu. Ancak İngilizler'i Musaddık'a karşı bu derece cephe aldıran kendi milli kahramanları saydıkları Anglo-İran Şirketi'nin ve bizzat İngiltere'nin pijamalı bir ihtiyar karşısında dize gelmiş olmasından ileri geliyordu.

Y Planı

Anglo-İran'ın millileştirilmesinden hemen sonra, çok kurnaz ve güvenilmez bir muhalif olan Musaddık'la karşı karşıya kalan İngilizler, vakit geçirmeden bir durum değerlendirmesi yaparak genel tercihin hangi yönde olduğunu saptamak istedi. Genel istek ülkenin en değerli yabancı varlığı ve petrolün bir numaralı kaynağının ne yapıp yapıp mutlaka kurtarılması için bir şeyler yapılması yönündeydi. Ancak, yapılması gereken şey neydi? Bu konuda kabine, geçici olarak askeri müdahale anlamına gelen Y Planı'nı önerdi. İç taraflardaki petrol yatakları kabinenin belirttiğine göre, kolayca erişilemeyecek kadar uzaktı, ancak dünyanın en büyük rafinerisinin yerleşim yeri olan Abadan farklıydı. Burası çok daha akla yatan bir hedef olmaya müsaitti. Sürpriz bir saldırıyla Abadan'ı ele geçirmek pekâlâ mümkündü. Çabuk, ancak güçlü bir kuvvet gösterisi belki de kaybolmuş olan itibarlarını geri getirmeye ve durumu lehlerine çevirmeye yeterli olacaktı.

... Ancak belki de olmayacaktı. Belki bu uğurda birçok İngiliz yaşamını yitirecekti ya da esir alınacaktı. Öte yandan ABD hükümeti de silahlı bir müdahaleden mutlaka kaçınılması için baskı yapıyordu. İngilizler'in güneyde yapacağı silahlı bir girişimin Ruslar'a kuzeyde ilerleme hakkı doğurmasından ve sonunda İran'ın Demir Perde arkasına düşmesinden korkuyorlardı. Askeri harekâtın önlenmesini gerektiren daha başka engeller de söz konusuydu. Örneğin Hindistan bağımsızlığını yeni kazanmıştı ve artık acil bir durumda kendisinden yardım istenecek bir Hint Ordusu da yoktu. Askeri bir müdahalede, İngiltere, modası geçmiş emperyalizm uyguladığı bahanesiyle tüm dünyada kınanmaya mahkûm olacaktı. İngiltere'nin kendi gücü daha şimdiden alabora olmuştu. Ödeme dengesinde karşılaştığı ciddi sorunlar bu ülkede zaten güç diye bir şey bırakmamıştı. Bu durumda uzun vadeli bir askeri müdahaleyi nasıl karşılayabilirdi?

Kabinedeki bazı üyeler ise daha farklı düşünüyordu. Onlar bütün bu sorunların gerçekten de aşılması zor olduğunu biliyor, ancak yine de İngiltere'nin tüm Ortadoğu'daki konumunun kötüleşmemesi için silahlı bir girişimi zorunlu görüyordu. Savunma Bakanı Emmanuel Shinwell görüşünü şöyle ifade ediyordu: "Eğer şimdi İran'a istediğini yapma hakkı tanırsak, Mısır ve öteki Ortadoğu ülkeleri aynı hakkın kendilerine de tanınması için teşvik görmüş olacaktır. Bundan sonraki aşamada sıra Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine gelir." Kabine dışında Muhalefet Lideri ve imparatorluğun duyarlı savunucusu Winston Churchill ise kendi tutumunu Atlee'ye şu sözlerle tanımlamıştı: "Birleşik Devletler'in tutumu bizde oldukça büyük şok yaratmıştır. Anlaşıldı-

ğına göre bu ülke Hazar Denizi'nden İran Körfezi'ne kadar uzanan bu geniş bölgenin gerçek değerini yeteri kadar kavramış değil. Kanımca bu topraklar Kore'den daha önemlidir." Churchill, "petrol rezervleri dengesinin Ruslar'ı bir tecavüzden alıkoyacak önemli bir faktör olduğunu da" sözlerinde vurgulayarak belirtmiştir. Dışişleri Bakanı ise "önce koş sonra teslim ol" politikasına karşıydı ve güç kullanma yanlısıydı. Abadan'da yaşayan çok sayıda İngiliz işçi ve ailelerin korunabilmesi ve gerektiğinde bölgeyi boşaltması için Kıbrıs'a birçok paraşütçü getirildi ve bunlar yerlerine yerleştirildi. Bazılarına göre bütün bu hazırlıklar İngiltere'nin Y Planı'nı uygulayacağının işaretiydi ve bir çeşit provaydı. Giderek yok olan emperyalist gücünün yeniden kanıtlanması için bir tür denemeydi.

Averell Harikalar Diyarında

Durum silahlı bir müdahalenin söz konusu olduğunu gösteriyordu ve bu da Washington'un aniden alarm çanlarını çalmasına neden oldu. İngiltere pekâlâ İran'ı doğrudan, Sovyetler'in kolları arasına atabilirdi. Dean Acheson konuyu görüşmek için alelacele İngiliz Büyükelçiyle ve eski dostu olan Averell Harriman'la randevu ayarladı. Harriman'ın evinde, Potomac Nehri'ne bakan verandada oturdukları bir haziran gecesi Acheson konuyu açtı ve çok açık şekilde, İngilizler'i yapmak istedikleri, kendi görüşüne göre saçma veya tehlikeli olan eylemden vazgeçirmek istediğini söyledi. Harriman'ın İngiltere ile İran'ın arasını bulmak için arabuluculuk yapmasını önerdi. Orada hazır bulunan herkes bu öneriyi olumlu karşılamıştı. Bir tek Harriman böyle bir göreve hiç de sıcak bakmıyordu. İsteksiz olmasına karşın sonunda o da görevi kabul etti.

Uzun boylu, sert görünüşlü bir adam olan Harriman, serbest işini bırakıp devlet memuru olmuş bir mültimilyonerdi. O güne kadar pek çok karmaşık ve hassas sorunu başarıyla çözümlemişti. II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Roosevelt'in özel temsilciliğini yapmış, Moskova ve Londra'da büyükelçi olmuştu. Ayrıca Ticaret Bakanı ve Marshall Planı'nın Avrupa'daki ABD temsilcisi olarak görev almıştı. Ancak, yine de o güne kadar hiçbir zaman bu denli acayip bir uzlaşma için arabuluculuk yapmamıştı. Tahran'a 1951 yılı Haziran ayı ortasında ulaştı. Kendisine iki kişi eşlik ediyordu. ABD Ordusu'ndan çevirmen olarak katılan Binbaşı Vernon Walters (Musaddık, görüşmenin Fransızca olarak yapılmasını istemişti) ve Marshall Planı'nda petrol işlerini yüklenen ve o günlerde de kendi özel danışmanlık firmasını henüz kurmuş olan Walter Levy.

İngilizler Harriman'ın dürüst arabuluculuk rolünü istemeyerek kabul etmişti. Onlar asıl, bazı Amerikalılar'ın uluslararası petrol sorunlarında "devletin gerçek kâhini" dedikleri Levy için endişeliydi. Levy fikrini açıkça belirtti ve Anglo-İran konumunun son derece yozlaşmış olduğunu, bu nedenle artık eski haline dönmesinin mümkün olmadığını ifade etti. Bu sözleri ile Amerikalılar'ın çoktan beri bildiği bir şeyi yinelemiş oluyordu. Kanısına göre, eğer İngilizler petrolde eski konumlarına yeniden kavuşmak istiyorsa yapacakları tek bir şey vardı. Anglo-İran'ın varlığını, somut olarak "kamufle" etmeli ve bu varlığın etkisini yeni açacakları bir şirketle, bir konsorsiyum'la "sulandırmalıydılar." Bu yeni şirket, aralarında Amerikan kökenliler de olan belirli sayıda bir şirketler grubunun kontrolünde olmalıydı. İngilizler bu teklifi duydukları zaman, bunu öncü bir İngiliz şirketinin "melezleştirilmesi" olarak algılayacak ve tepki gösterecekti. Konsorsiyum teklifinin asıl amacının Amerikan şirketlerinden kaynaklandığından şüphe ettiler. Amerikan şirketlerinin tetikte beklediği, İran'a girmek için fırsat kolladığı görüşündeydiler. İngilizler'in bu konudaki şüpheleri, resmi bir gezide olan John F. Kennedy'ın Tahran'a gelmesiyle büsbütün artmıştı. John F. Kennedy genç bir Kongre üyesi olan Amerikan temsilcisiydi ve evvelce Londra'da büyükelçilik yapmış olan Amerikan Büyükelçisi'nin de oğluydu. Kennedy Tahran'da, İngiltere Büyükelçisine, bir çözüm bulunmadığı takdirde "Amerika'nın devreye girmesinin iyi olacağını" söylemiştir.

Tahran'daki ikametlerinde Harriman ve grubu Şah'ın saraylarından birinde konuk edilmişlerdi. Büyük kabul salonunun tüm duvarları baştan sona binlerce küçük ayna parçalarıyla kaplıydı. Bunlar mücevher gibi parlıyor, ilk bakışta görenleri hayran bırakıp egzotik bir etki yaratıyordu. Harriman ve grubu ilk günlerde, burada iki ay kalacaklarını hiç hesaba katmamışlardı. Önce onları hayran bırakan atmosfer, giderek canlarını sıkmaya başlayacaktı.

Sonunda Harriman, yanında Walters olduğu halde Musaddık'la buluşmaya gitti. Musaddık onları, sarayın tam tersine son derece mütevazı olan özel ikametgâhında kabul etmişti. Başbakan'ı yatağına sırt üstü uzanmış, ellerini ensesinin altında kenetlemiş buldular. Herhangi bir suikaste önlem olarak içeri kolayca girilmesini engellemek için odaya açılan iki kapı da birer gardropla bloke edilmişti. Harriman'la Walters'in odaya girdiğini gören Musaddık selam yerine iki elini hafifçe kaldırarak konuklarını selamladı. Bundan sonra da hiç vakit kaybetmeden İngilizler'e karşı duygularını anlatmaya başladı. Musaddık konuklarına şunları söylüyordu: "Siz onların ne denli düzenbaz olduğunu bilemezsiniz. Ne kadar şeytan olduklarını bilemezsiniz. Dokundukları her şeyi nasıl anında mahvettiklerini bilemezsiniz."

Harriman itiraz etmeye yeltendi. O da İngilizler'i iyi tanırdı. Orada büyükelçilik yapmıştı. Harriman bu konuda şunları söyledi: "Sizi temin ederim ki onlarda iyisi de vardır, kötüsü de vardır ve genelde büyük çoğunluk iyiyle kötü arasındadır."

Bu söz üzerine Musaddık öne doğrulup Harriman'ın elini tutacak ve hafifçe gülümseyecekti. Konuşmalarının ilerleyen dakikalarında Musaddık gözbebeği olan kıymetli torununun tahsili nedeniyle ülkesinde bulunmadığına değinecekti. Harriman ona çocuğun nerede okuduğunu sorduğunda Musaddık şu yanıtı vermiştir: "Nerede olacak, tabii İngiltere'de. Başka nerede olabilir ki?"

Taraflar konuşma sürecinde kendilerine uygun birer oturma konumu seçtiler. Musaddık hiç âdeti olmayan bir şey yaparak konuşmayı bazen otururak bazen de yatağına uzanıp ellerini ense altında birleştirerek sürdürdü. Binbaşı Walters bağdaş kurarak yatağın ayak ucuna ilişti. Harriman ise yatağa yanaştırılmış bir sandalyede, bu iki adamın ortasında oturmaktan başka çare bulamamıştı. Bu oturma şekli kulakları az işiten Musaddık için uygundu. Konuşma süresince Walter Levy de sık sık görüşmelere katılmıştır. İşte Ortadoğu'nun savaş sonu petrol düzeni ve siyasi düzenlenmesinin kaderi böyle "ilginç" ve "görülmeye değer" bir mekânda saptanmıştır. Musaddık bütün konuşma boyunca gerçekle fantezi arasında gidip gelmişti. Öyle ki Walters'in ilerde ne olacağını kestirmek için Washington'dan *Alice Harikalar Diyarında* kitabını getirttiği bile söylenir.

Bu konuşmayı izleyen günlerde Levy'nin de yardımıyla Harriman petrol işinin gerçekleri konusunda Musaddık'ı eğitmeye çalıştı. Truman ve Acheson'a gönderdiği telgraflarda Harriman izlenimlerini şu cümlerle dile getirecekti: "Musaddık bir hayal dünyasında yaşıyor. Bu hayal dünyasında petrolcülüğü millileştirmeye yönelik en basit bir yasa maddesinin bile kârlı bir iş yaratacağına inanıyor ve herkesten, kendi koyduğu koşullar altında İran'a yardım etmesini bekliyor." Harriman ve Levy, Musaddık'ı eğitirken pazarlamaya açılan kapıların önemi üzerinde de durmuşlardı. Ancak bu hiçbir işe yaramadı. Şirkete "Anglo-İran" adının verilmesinin bütün petrolün İran'da üretildiği anlamına gelmediğini de açıklamaya çalışmışlardı. Elde edilen gelirlerin sadece İran'dan kaynaklanmadığını, rafineri ve dağıtımın da çok önemli olup bunların başka ülkelerde yapıldığını anlatmaya çalıştılar. Musaddık konuşmaların can alıcı bir noktasında birden durup daha çok gelir talebinde bulunuyordu. Gelirin bir varilden alınan çeşitli mamullerden değil, bir varil petrol üzerinden saptanmasında ısrar ediyordu. Sonunda Harriman çaresizlik içinde Musaddık'a şunu söyleyecekti: "Dr. Musaddık lütfen şunu kabul edin ki, bütün bu konuları akılcı bir yoldan çözümlemek istiyorsak, belirli bazı ilkeler üzerinde anlaşmamız gerekir."

Musaddık gözünün ucuyla Harriman'a bakıp şu yanıtı verecekti: "Ne gibi ilkeler?"

"Örneğin şu ilke; hiçbir şey o şeyi oluşturan parçaların bütününden daha büyük olamaz."

Musaddık, Harriman'ı baştan aşağı süzüp Fransızca olarak şunu söylemiştir: "Bu doğru değildir."

Harriman, Fransızca bilmediği halde Musaddık'ın ne demek istediğini anlamış, ancak duyduğuna inanamamıştı. Bu yüzden yarı kuşkulu bir sesle Musaddık'a şu soruyu yöneltti: "Doğru değildir, demekle neyi kastettiniz?"

"Ne mi kastettim? Burada bir tilki olduğunu varsayın. Tilkinin kuyruğu çoğu zaman vücudundan çok daha uzundur." Bu salvo atışını yaptıktan sonra Başbakan yorganı kafasına çekecek, sağdan sola durmadan dönüp kahkahalarla gülecekti.

Yine de bazen, çok seyrek de olsa, günün konuşmaları sona erdiğinde Musaddık'ın bir çözümün çerçevesi üzerinde anlaşır gibi göründüğü olurdu. Ancak, ertesi sabah görüşmeyi sürdürmek için gelen Amerikalılar'a Musaddık görüşmeye devam edemeyeceği cevabını verirdi. Musaddık için, petrol pazarından veya uluslararası politikadan çok daha önemli olan, bir bütün olarak alındığında petrol konusunun İran'ın iç politikasında nasıl bir rol oynayacağı, bunlara karşı Şah yanlıları da dahil, sağ ve solundaki rakiplerinin nasıl tepki göstereceğiydi. En çok da, yabancı dünyayla hiçbir bağ istemeyen aşırı Müslümanlar'dan korkuyordu. General Razmara'nın daha birkaç ay önce aşırı İslamcılarca öldürüldüğünü bir türlü aklından çıkaramıyordu.

Harriman, Musaddık'ın bu korkunun pençesinde olduğunu sezmişti. Konuyu konuşmak için dinci sağcıların lideri ve II. Dünya Savaşı'nda Mihver ülke sempatizanı olduğu için hapse atılmış olan Ayetullah Kaşani'yi görmeye gitti. Bu Molla, İngilizler hakkında hiçbir şey bilmediğini, bildiği tek şeyin onların dünya yüzündeki en kötü kişiler olduğunu söylemişti. Mollanın görüşüyle yabancıların topu birden kötüydü ve kendilerine layık olan muameleyi görmeliydiler. Konuşmanın ileri dakikalarında bu defa Ayetullah on yıl kadar önce petrol çalışması yapmak için İran'a gelmiş olan Amerikalı'nın öyküsünü anlatmaya başladı.Tahran'da caddenin ortasında silahlı saldırıya uğrayıp vurulmuş, acele hastaneye kaldırılmıştı. Tam bu sırada linç etmek için Amerikalı'nın peşine düşen ayak takımı hastaneyi basmış, ameliyat masasında buldukları Amerikalı'yı koyun gibi doğramışlardı.

Bu öyküyü anlattıktan sonra Ayetullah bu defa Harriman'a bakıp şu sözleri söylemeyi de ihmal etmemişti: "Anladınız mı?"

Harriman tehdit edilmekte olduğunu hemen anlamıştı. Sinirden ağzını kenetlemiş, öfkesini kontrol etmeye çalışıyordu. Buz gibi soğuk fakat çelik gibi kuvvetli bir sesle şunları söyledi: "Sayın Ayetullah, şunu bilmenizi isterim ki ben bugüne kadar birçok tehlikeli durumla karşılaştım ve öyle kolayca korkan bir kişi değilimdir."

Ayetullah bu tepki karşısında omuz silkip şunu söyleyecekti: "Siz bilirsiniz, isterseniz bir deneyin."

Konuşma boyunca Ayetullah Kaşani hiç durmadan Musaddık'ı eleştirmiş, onu en kötü sayılan bir suçla, İngiliz yanlısı olmakla suçlamıştı. Kaşani'ye göre "baş eğecek olan Musaddık'ın kanı da tıpkı Razmara gibi sokaklarda sel gibi akacaktı." Kaşani'nin Musaddık karşısında eşsiz, çok tehlikeli bir muhalif olduğu artık tartışılamazdı. Musaddık'a gelince, arada geçen günler Harriman'da bu adama karşı bir tür şefkat uyandırmıştı. Aktörce tavrıyla insanı eğlendiren, bir bakıma zarif kişiliğiyle Harriman'ı etkilemiş, o da Musaddık'a yüzüne karşı değilse bile arkasından "Mossy" demeye başlamıştı.

Ayrıca artık Harriman, ufukta çözüm için bir ümit ışığı da görmüştü. Bu bir olasılıkla *modus vivendi* yani geçici anlaşma olabilirdi. Uçakla Londra'ya döndüğünde, bu konuyu izleyip devam ettirmek için İngilizler'in İran'a özel bir uzlaştırıcı göndermesini önerdi. Bu iş için Richard Stokes adında sosyalist bir milyoner seçildi ve bu kişi bir kez daha İran'a dönen Harriman'ın eşliğinde Tahran'a hareket etti. Stokes amacını saptamıştı. Kendinden emin olarak ne yapmak istediğini cesaretle açıkladı: Musaddık'ın önüne "reddedemeyeceği kadar cazip bir teklifle" çıkacaktı.

Stokes'la beraber Tahran'a dönenler arasında, Yakıt ve Enerji Bakanlığı Daimi Müsteşarı, güçlü kişi Sir Donald Fergusson da vardı. Fergusson Anglo-İran'ı her zaman için eleştirmiş ve Başkanı Sir William Fraser'i dar görüşlü, diktatör ve büyük siyasi atılım konularında duyarsız bir adam olarak görmüştür. Ayrıca sorunun herhangi bir şekilde çözüleceği konusunda tereddüdü vardı. Bir anlaşmanın bazı zorba hükümetlerle iş yapan diğer İngiliz yabancı yatırımlarının her birini tehdit etmesinden korkuyordu. Zaten böyle bir durumda zorba hükümetlere karşın etkin bir yaptırım söz konusu değildi. Fergusson görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: "İran topraklarında petrolü keşfeden, bunu topraktan çıkaran, rafineriyi yapan, 30-40 ülkede İran petrolü için pazar yaratan, iskele, depolama tankı ve pompa, tanker ve öteki dağıtım araçlarını bu işe adayan hep İngiliz işletmeciliği olmuştur." Bu sebeplere dayanarak Müslümanların dini lideri olan Ağa Han'ın istediği "yarı yarıya" bir anlaşma vicdani açıdan da "saçmaydı" ve saçma olduğu açıkça gösterilmeliydi.

Ne olursa olsun, Fergusson Musaddık'ın gerçek amacının "daha iyi mali şartlar" değil, İran'a giderek daha etkili olmaya başlayan bu şirketten kurtulmak olduğunu, şirketi İran'dan çıkarıp atmak istediğini anlamıştı. Musaddık Anglo-İran'ın bir kez daha ülkeye girmesine hiç niyetli değildi. Ayrıca, artık üzerinden atmak için o kadar çalıştığı bazı tutkuların da esiri olmuştu. Bu sebeplerden dolayı ikinci uzlaşma görüşmelerinde, anlaşma gerçekleştiği takdirde, İran petrol endüstrisini kimin yönetip denetleyeceğini bilen yoktu. Çünkü bu konuda kesin bir anlaşma yolu bulunmamıştı. Stokes'in görev yaptığı dönemde baş uzlaştırıcılık yapmış olan Peter Ramsbotham sonradan bu konuda şunları söylemiştir: "Kaldığımız sarayın bahçesinde geceleyin yaptığımız uzlaşma toplantısı tıpkı *Figaro* operasının son sahnesi gibiydi. Gül dalları arkasında zaman zaman belirip kaybolan, müphem bazı şekiller görüyorduk. Herkes birbirinin arkasından casusluk yapıyordu. İnsanların hepsi birden pusuya yatmış gibiydi. Kiminle konuştuğumuzu, kiminle muhatap olduğumuzu bir türlü anlayamadık. Yalnız biz değil, Musaddık da anlayamadı." Sonunda Stokes her şeyi arkada bırakıp gitmeye karar verdi. Böylece hem o kendi döneminde, hem de Harriman daha uzun süren misyonunda yenilgiye uğramışlardı. Harriman gözlemlerini şöyle noktalamıştır: "Musaddık'ın petrol politikası İngilizler'inkiyle çelişki ve çatışma halindeydi. İhtilafın sona ermesiyle kendi iktidarının da son bulacağına inanmıştı." Tahran'dan ayrılırken bindiği uçakta Harriman bir itirafta bulunup "Ben yenilgiye alışık değilim, konu bu kadar basit" demiştir. Şu da unutulmamalıdır ki Harriman o güne kadar hiçbir zaman "İhtiyar Mossy" gibi biriyle iş yapmamıştı.

"Sıkı Dur Aşağılık Adam!" – Abadan'a Veda

Bu ara, petrol bölgelerinde ve rafineride, operasyonlar durma noktasına gelmişti. İngilizler tanker sahiplerinin "çalınmış petrol" aldıkları takdirde yasal önlem alacakları tehdidiyle petrole ambargo koymayı başardı. Ayrıca, İngiltere İran'a giren mallara da ambargo uyguladı. İngiltere Bankası da İran'a sağladığı tüm finans ve ticaret işlemlerini askıya aldı. Kısaca ekonomik bir savaş başlatılmıştı.

Buna karşı İran Meclisi yeni bir yasa çıkararak tepkisini gösterdi ve misilleme olarak "sabotaj veya dikkatsizlik" suçuyla hüküm giymiş kişinin ölüm cezasına çarptırılacağı kararını hükme bağladı. Bu ara Anglo-İran'ın İran'daki Genel Müdürü Eric Drake'e de bir mektup gönderilmiş, kendisinin "sabotaj ve dikkatsizlikten" suçlandığı duyurulmuştu. İngiliz Büyükelçisi'nin tavsiyesiyle Drake, çareyi küçük bir uçağa atlayarak ülkeyi terk etmede buldu. Darake bu tarihten sonra Anglo-İran'ın petrol işlerini önce Irak'taki bir ofisten, daha sonra da Körfez'deki bir gemiden idare etmiştir. İngiliz Genelkurmayı'yla Süveyş'te katıldığı bir toplantıdan sonra Drake sahte bir kimlikle İngiltere'ye kaçmış, oraya varır varmaz da derhal Atlee kabinesiyle toplantıya çağrılmıştı. Drake'e yapılan çağrı, toplantıya davet edilmemiş olan ve çok meşgul olduğu için Drake'i ara-

mayan Sir William Fraser'i bir hayli kızdırmıştı. Ne de olsa Drake Anglo-İran'ın o bölgedeki adamı olmaktan öte biri değildi. Fraser'in öfkesine karşın Drake toplantıya katılmıştır. Başbakan'ın ikametgâhı olan Downing Street 10'a girerken Drake bekleyen gazetecileri atlatmak için arka bahçeden binaya uzanan gizli bir geçidi kullanmıştı. Kabine üyelerine Drake şunları söyledi: İngiltere Abadan konusunda hiçbir şey yapmayıp pasif kalacak olursa, ileride Süveyş Kanalı dahil, çok büyük kayıplara uğrayacaktı. Bu toplantıdan sonra bu defa da Muhalefet Lideri Winston Churchill ile görüşmeye götürüldü. Churchill önce ona kabine toplantısında konuşulanlar hakkında bazı sorular sordu, sonra da gürler gibi bir sesle "Silahın var mı Drake" diye sordu. Drake, Churchill'e açıklama yaparak İran'da yeni çıkan bir yasa gereğince ruhsatsız silah taşıyanlara ölüm cezası verildiğini, kendisinin de bu nedenle silahını İran makamlarına teslim ettiğini söyledi. Churchill bu defa ona öğüt verircesine şöyle diyecekti: "Biliyor musun Drake, gerektiği zaman silahınla bir adamın işini bitirebilirsin! Ben bunu biliyorum, çünkü ben bitirdim."

Harriman ve Stoke'un işlerinde başarısız olmaları, İngiltere hükümetini bir kez daha, Abadan'ı ve rafineriyi ele geçirmede askeri kuvvetlerden yararlanmayı düşündürmeye başlamıştı. Bunun için gizliden gizliye askeri hazırlık da yapılmış, 1951 Eylülü'nde bu hazırlıklar fevkalade yoğunluk kazanmıştı. Öyle ki eğer bu tarihte Abadan'ı almak için bir operasyona girişilseydi bu iş on iki saate kalmaz bitirilmiş olurdu. Ancak, bu yapılmış olsa bile elde ne kalacaktı? O zaman tüm İran halkı İngilizler'e karşı birlik yaparak harekete geçmezler miydi? Amerika Birleşik Devletleri'yle kopma riskini göğüslemiş olmazlar mıydı? Her ne sebeple olursa olsun sonunda süpriz operasyondan vazgeçildi. Atlee, kabinesinin üyelerine şunu söyleyecekti: "İranlılar'ın Abadan'da yaşayan İngilizler'i oradan kovması ülkemiz için utanç verici bir durum olur." Ama hükümet her şeye karşın İran üzerine silahlı güç kullanmamaya karar vermişti. Olaya geri dönüp yeniden baktığımızda bunalımın ilk aylarında kamuoyunun askeri kuvvet yanlısı olduğunu görürüz. Ancak sonradan bu yapılmadığı için, bazı İngilizler'e göre İngiltere Ortadoğu'da önemli itibar kaybına uğramıştır.

25 Eylül 1951'de Musaddık bir bildiri yayınlayarak Abadan'da yaşayan son birkaç İngiliz'e Abadan'ı terk etmeleri için bir hafta süre tanıdı. Bundan birkaç gün sonra da Ayetullah Kaşani İngilizler'in ülkeyi terk ettiği günü milli bayram olarak ilan etti. Ayetullah'a göre bu "İngiliz hükümetine duydukları nefretin ifade edildiği bir gündü." Abadan'daki komplekste ise ayrı bir bayram yaşanıyordu. İngiliz petrolcüler ve hastane hemşireleri hep bir arada bir gece tertiplemiş, şarkılar söyleyerek eğleniyorlardı; yaptıkları bir gösteriye de "Sıkı dur, aşağılık adam!" adını vermişlerdi.

4 Ekim sabahı petrolcüler ve aileleri o güne kadar sosyal toplantı yerleri olan Gymkhana Kulübü önünde toplandılar. Yanlarına oltalarını, tenis raketi ve golf malzemelerini almışlardı. Birkaçı köpeklerini de getirmişti. Köpeklerin çoğu daha önce öldürülmüş olduğundan, sayıları azdı. Grupta rafinericilerden başka konutunu idare etmiş olan cesur bir bayan da vardı. Daha birkaç gün evvel tankla bahçesine giren İranlı bir komutanı şemsiyesiyle durdurmaya çalışmıştı. Sonradan papaz da kulübe gelip onlara katıldı. O güne kadar Abadan'da yaşamış İngiliz camiasının tüm geçmişini –"orada doğan, vaftiz edilen, evlenen veya ölenlerin" evrakının bulunduğu kilisesini– kilitledikten sonra gelmişti.

Onları limanda nehir yukarı, Irak'taki güvenli Basra limanına götürecek olan *Mauritius* kruvazörü bekliyordu. Geminin bandosu sıkıcı protokol kuralını yerine getirerek İran milli marşını çalarken savaş gemisinin sandalları da gemiyle sahil arasında mekik dokuyor, gemiye binecekleri getiriyordu. Öğleye doğru artık herkes gemiye binmişti. *Mauritius*, ağır ağır yol alıp nehir yukarı Basra istikametinde seyretmeye başladı. Bando müziğe devam etmekteydi, ancak bu defa "Colonel Bogey" şarkısını çalıyordu. Sıcak güneş altında, yolcular koro halinde "şu ünlü" askeri marşın yayımlanmamış olan müstehcen parçalarını şarkı halinde bağırarak söylüyordu. Müzikli gösteri halinde yansıttıkları bu deşarjla İngiltere, kendisine ait olan en büyük tek denizaşırı işletme

sine ve dünyanın en büyük rafinerisine elveda der gibiydi. O sıra rafinerinin çalışması tam anlamıyla durdurulmuştu. İngiltere savaş sonunda, son altı yıldır emperyalist gücünü bir hayli kaybetmişti. Bu sahne ise itibarı açısından oldukça küçültücüydü. Ortadoğu petrol imtiyazları içinde ilk olan bu tesis aynı zamanda da tasfiye edilen ilk imtiyaz olmuştu.

"Birazcık Silah Sesi"

İngiltere İran petrolüne ambargo koymuştu ve bu etkin bir şekilde uygulanıyordu. Kısmen ambargo yüzünden, kısmen de Anglo-İran'ın önlem almış olması nedeniyle, artık İran'dan dünyaya petrol gelmiyordu. Anglo-İran'ın tasfiye edilmeden aldığı önlem, İran'dan petrol alan rafinericilere ve dağıtımcılara yasal yaptırım uygulamasını öneren bir tedbirdir. Ambargo etkili olmasına etkiliydi ancak bir de sakıncası vardı. Siyasi durumun çok kritik olduğu bir dönemde, Kore Savaşı sırasında dünya ticaret hayatından önemli miktarda petrolün çekilmesine neden olmuştu. Çare olarak Asya'nın bazı yerlerinde karne uygulamasına gidildi. Süveyş'in doğusunda "gereksiz" uçuşlar yasaklandı. Yine de bunlar sorunu tümüyle çözümlemiyordu. Birleşik Devletler Savunması Petrol İdaresi'nin yapmış olduğu tahmine dönük araştırma korkutucu bir duruma işaret ediyordu. Anlaşıldığına göre İran petrolü olmadıkça, 1951 yılı sonuna kadar, dünya petrol talebi, dünya petrol arzını aşacaktı.

Bu düşüşü durdurmak için çarçabuk bir mekanizma bulundu ve yerine yerleştirildi. Bu mekanizma, II. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, Anglo-Amerikan işbirliğine dayanır. Birleşik Devletler'de on dokuz petrol şirketi bir araya gelip, 1950 Savunma Üretim Yasası'na göre faaliyet gösterecek ve antitröst'ten muaf tutulacak bir komisyon oluşturacaktı. Bu Gönüllü Komisyon'un amacı petrol arz ve tesislerini koordine etmekti. Bu komisyon darboğazları ve petrol kıtlığını önlemek için petrol potansiyelini dünyanın çeşitli yerlerine götürüp getiren benzer amaçlı bir İngiliz komisyonuyla yakın işbirliği halinde çalışmıştır. Şirketler Birleşik Devletler'de, Suudi Arabistan'da, Kuveyt ve Irak'ta petrol üretiminin artırılması için kendilerini zorlayarak bir hayli gayret göstermiştir. Zamanla, savaş sonunda petrol üretimindeki büyük gelişmenin İran'a uygulanan ambargoda yardımcı olduğu, önceleri korkulan petrol kıtlığının gerçekleşmediği memnunlukla gözlendi. 1951'de İran petrolü günde sadece 20.000 varile düşmüştü, oysa bu miktar 1950 yılında 666.000 varildi. Bu arada dünya toplam üretiminin 1950'de günde 10,9 milyon varil olmasına karşın 1952'de günde 13,0 milyon olmuştu. Bu ise İran'ın 1950'deki üretim toplamının üç katını aşan bir artış demektir!

1951 Ekimi'nde İşçi Partisi hükümeti yerine Winston Churchill başkanlığındaki muhafazakâr hükümetin iktidara gelmesiyle İngiltere'nin İran petrolü karşısındaki tutumu büsbütün katılaşacaktı. Churchill o günlerde yetmiş yedi yaşındaydı. O sıralar Musaddık, Churchill'den beş yaş daha gençti. Artık Churchill yaşını göstermeye başlayıp, kafasının eskisi gibi çalışmadığından şikâyet ederken "ah şu ihtiyar kafam" demeyi âdet etmişti. Yine de konu İran'ın millileştirmesine geldiğinde eski ödün vermez tutumunu devam ettiriyordu. Kanısına göre İşçi Partisi hükümeti bu konuda hem çok kararsız hem de çok zayıf davranmıştı. Eğer o günlerde iktidarda kendisi olsaydı, Truman'a söylediği gibi, "Millet silah tıkırtısı duymuş olurdu. İngilizler'in İran'dan tekmelenerek atılmasındansa, kendisi olsa buna silahla karşı koyardı." Churchill'in bu sözlerinde muhteşem bir espri, bir eskiye dönüş vardır. Hatırlanacağı gibi, yaklaşık otuz yedi yıl önce Donanmanın Birinci Komutanı olarak, hükümeti adına Anglo-İran'dan hisse almıştı. Şimdi de bunca yıl politikada ayakta kalmış biri olarak, kazandığı engin deneyimiyle bir kez daha, şirketin en bunalımlı günlerinde yeniden hükümetin başına getiriliyordu. Şirketi, gücünün yettiği son noktaya kadar savunmaya azimliydi.

Churchill kabinesinin Dışişleri Bakanı, konuya farklı bir açıdan bakan Sir Anthony Eden'di. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Oxford'da okuyan Eden'in tez konusu Doğu Dilleri idi ve kendisi Fars

dilinde yıldız bir öğrenciydi. Fars edebiyatının güzelliklerine hayran olan Eden bir bakıma kendini bu güzelliklere adamıştı. Öğrencilik yılları tamamlandıktan sonra Eden İranlılar ile olan bağlarını koparmamıştı. 1933'te Dışişleri Bakanlığı müsteşarı olarak, Rıza Şah'ın Anglo-İran'ı dışlaması sonunda ortaya çıkan bunalımda, krizin çözümünde önemli bir rol oynamıştı. Bundan sekiz yıl sonra, 1941'de Dışişleri Bakanı'yken, Rıza Şah'ın Naziler'le flört ettiğini gözlemiş, bundan endişe duyarak, İran'ın işgal edilip Rıza Şah'ın alaşağı edilmesi kararında büyük katkısı olmuştur. Kişisel olarak bu ülke onu büyülemiş gibiydi ve bu yüzden de İran'a birçok defa gidip gelmişti. 1951'de bu defa Dışişleri Bakanı olarak gittiğinde, belleğindeki İran atasözlerini hâlâ unutmamıştı. Ancak, şimdi ortada çok büyük boyutlu bir kriz vardı; bunun sonucu da millileştirme ve Abadan'dan dışlanma olmuştu. Bu onu uyandırdı. O günlerde şu sözü söylediği unutulmayacaktır: "Tüm Ortadoğu'da otoritemiz şiddetle sarsılmıştır."

Bu kriz Eden için kişisel olarak da acılarla doludur. Eden'in şahsi mal varlığının çoğu Anglo-İran stoklarına bağlıydı. Bu şirkette hissesi vardı, o günlerde bunların fiyatı yükselmişti. Sonradan uzun uzun düşündükten sonra, bu stoklarda hükümetin de hissesi olduğunu bildiği ve yasal olarak da bir sakınca olmadığı halde, bu hisseleri elinde tutmanın uygun olmadığını düşünmüş ve hisseleri hemen yok pahasına satmıştı. Böyle yapmakla gelecekteki mali güvencesini tamamen elden çıkarmış oluyordu. Yaptığı bu hareket ona çok pahalıya mal olmuş, köydeki yazlık evini bile elden çıkarmıştı.

Muhafazakârların yeniden iktidara gelmesiyle Londra ve Washington'un arasını açan temel anlaşmazlık büsbütün derinleşmiş ve belirginleşmişti. Amerikalılar Musaddık'ın düşmesi halinde onun yerine komünistlerin gelmesinden korktukları için, ne kadar can sıkıcı olsa da, Musaddık'la beraber olmanın, ona karşı olmaktan daha iyi olduğunu düşünüyordu. İngilizlerse, tam aksine, Musaddık devrilecek olursa yerine çok daha aklı başında bir hükümetin geçeceğini ve bunun ne kadar çabuk olursa o kadar iyi sonuç vereceği düşüncesindeydi. Böyle bir durumda İran'ın uysal davranması ve Musaddık'ın kişisel masumiyete sığınma yeteneğinin dünyanın dört bir yanında ülkeleri harekete getirmesi kaçınılmazdı. Bu da tüm dünyada salgın bir hastalık gibi yayılacak, milliyetçilik ve kamulaştırma rüzgârı estirecekti. İngiltere yabancı kaynaklı varlıklarından geri kalanını riske atmayı göze alamazdı. Yakıt ve Enerji Bakanlığı'ndan Sir Donald Fergusson bu konudaki görüşünü şu şekilde ifade edecekti: "İngiltere hükümetinin yapmaya mecbur olduğu bir şey vardır. En üst düzey bir yetkili ağzından Amerika Birleşik Devletleri'ne, İran'ın komünizmden kurtarılması için Musaddık'ın bu görevde tutulmasının ne anlama geldiği söylenmelidir. Amerika böyle bir şeyi yaptığı takdirde, İran'ı kurtarırken bizim ülkemizi tehlikeye almış olacaktır." Tüm bu konularda İngiltere hükümeti içinde çeşitli tartışmalar yapılıyor, kim ne yapılacağını, kimin kimi suçlayacağını bilmiyordu. Ayrıca Anglo-İran'a kızanlar ve her şeyin onun bilgisizliğinden kaynaklandığına inananlar da vardı. Eden bile şahsen şirketin başkanı Sir William'dan şikâyet ediyor, bu kişinin "dumanlı bir hayal dünyasında yaşadığını" söylüyordu.

1951 sonbaharında, İngilizler'in Abadan'dan ayrılışından birkaç hafta sonra, Musaddık Birleşmiş Milletler'de İran davasını savunmak için Birleşik Devletler'e gitti. Bu ara Washington'a da uğrayıp Truman ve Acheson karşısında davasını anlatmış, aynı zamanda iktisadi yardım istemişti. Amerikan hükümetinin istediği İran'da istikrarın sağlanması idi; ancak bunu Musaddık'tan istemek için henüz hazır değildi. Bu yüzden o görüşmede Musaddık'tan böyle bir şey istenmemişti. Görüşme sırasında Musaddık Truman ve Acheson'a "çok fakir, çölden oluşmuş – kumdan ibaret bir ülke adına" konuştuğunu söyleyerek konuya girdiğinde, Acheson onun sözünü kesip "Evet, aynı zamanda petrolünüzle Texas'a benzeyen bir ülke adına!" diyerek müdahale etmişti. İran Başbakanı bu konuşma sonunda çok az bir ekonomik yardım alacaktı.

Diğer taraftan Bakan Yardımcısı George McGhee, Musaddık'la yaptığı seksen saatlik konuşmadan sonra Başbakan'ın asıl maksadını sezmişti. Musaddık'ın bu ziyaretinin esas amacı bir çö-

züm taslağı üzerinde anlaşmaktı. Elindeki taslağa göre Abadan rafinerisi Hallanda Kraliyet/Shell karmasının oluyordu (tabii şirkete İngiliz değil, Hollandalı kimliği verilmesi koşuluyla). Anglo-İran'a da özel bir petrol alım kontratı tanınıyordu. Kontrat "yarı yarıya" prensibine göre uygulanacaktı. Tüm bunlara ilaveten Musaddık ek bir şart üzerinde de ısrar ediyordu. Hiçbir İngiliz teknisyeninin İran'da çalışmasına izin verilmeyecekti. Acheson şahsen bu taslağın ana özelliklerini Paris'te bir öğle yemeğinde Eden'e de duyuracaktı. Acheson daha sonra kendisini Dışişleri'nde merakla bekleyen McGhee ve diğerlerine Paris'ten telefon ettiği zaman onlara şu raporu iletmişti: Musaddık'ın öne sürdüğü ek şart Eden'i çılgına döndürmüştü ve Eden bu şartın İngiltere adına küçük düşürücü olduğu inancındaydı; ayrıca Eden taslaktaki tekliflere bütünüyle karşıydı. Bu taslağa epeyce ümit bağlamış olan McGhee söylenenler karşısında donup kalacaktı. İleride, o ana ilişkin izlenimlerini şöyle anlatmıştır: "Bu benim için dünyanın sonu gelmiş gibi bir şeydi." Ancak ortada Musaddık'ın da aynı duyguları taşıdığına ait hiçbir belirti yoktu. Hatta kendisinin gerçekten anlaşma istediği bile söylenemezdi. Amerika'dan ayrılmasından bir gece önce bir Amerikalı'ya şöyle söylemişti: "Anlamıyor musunuz ben İran'a eli boş dönmekle konumumu çok daha sağlamlaştırıyorum. Eğer elimde bana bağlı fanatiklere yutturmam geren bir anlaşmayla dönmüş olsaydım, durumum bu kadar sağlam olmazdı."

"Mossy"nin bu garip tutumuna karşın Truman idaresi onunla bir anlaşmaya varma ümidini yitirmemişti. Amerikan Dışişleri'ne ve Londra Dışişleri Bakanlığı'na başvuran şirketler bir konsorsiyum kurarak İran petrol endüstrisini üzerlerine almak istediklerini bildiriyorlardı. Başka bir dahiyane fikir de Dünya Bankası'ndan gelmişti. Bu banka, konu kesin olarak bir çözüme kavuşuncaya kadar İran'daki petrol operasyonunun yeddiemin olarak kendisine verilmesini teklif etmişti. Bu tekliflerin hepsi de petrolü millileştirmeye ve İran tarafından kontrol olasılığının azaltılmasına ve Anglo-İran'a da bir rol verilmesine yönelikti. Ne var ki İran bunların hiçbirine karşı ilgi göstermemiş, uzlaşma işareti vermemiştir.

Kriz böylece, 1952'nin ilk aylarında giderek şiddetlenirken, Musaddık hükümeti de petrolünü satamaz duruma gelmiş ve parasız kalmıştı. Ekonomik koşullar her gün biraz daha kötüleşiyordu. Ancak, bunların hiçbiri Musaddık için önemli değildi. Onun gözünde önemli olan tek şey, yabancıları ülkeden def etmek gibi tarihi amacı gerçekleştirmiş popüler bir milli lider olarak tanınmak ve bir de ülkesinin milli itibarının yeniden kazanılmasını görmekti. Kendisi birçok defa, kendi açısından petrolün toprak altında kalmasında hiçbir sakınca görmediğini, ileride bundan gelecek kuşakların yararlanabileceğini söylemiştir. Amerika'nın Tahran'daki Büyükelçisi bir gözlemde bulunmuş, Musaddık'ın Şah'a karşı köklü bir antipatisi olduğunu sezmişti. Kendi yorumuna göre, bu "gizliden gizliye hor görme" eski, aristokrat bir aileden gelen birinin "yerden bitmiş bir diktatörün" "güçsüz oğluna" duyduğu bir antipatiydi. Ancak Musaddık'ın kendisi de, anayasal düzenci olduğu halde, ülkeyi idare etmede hiç de anayasal olmayan yöntemlere başvurmuştur. Örneğin politikasına yön vermede sokaktaki ayak takımından yararlanmıştır. Başbakanlık hayatında giderek daha diktatör olmuştur. Bir muhalefet lideri kendisi için şöyle demişti: "Ben başından beri bu adamın büyük makamlara uygun olmadığını söyler dururdum. Ancak en kötü rüyalarımda, kâbuslarımda bile onun gibi yetmiş yaşında birinin halk kitlelerini ayaklandırabileceğini hayal edemezdim. Durmadan Meclis'e ayak takımıyla saldıran böyle bir adam, halk için bir beladan başka bir şey olamaz." Musaddık'ın bir çabası da politika sahasında hiç de boşa atılmayacak bir "yenilikçi" olmaya çalışmaktı. Ortadoğu liderleri arasında taraftarlarını harekete geçirmek için radyodan yararlanan ilk lider Musaddık'tır. O radyodan çağrı yaptığında, binlerce, hatta bazen yüzbinlerce kişi koşarak gelir, çılgınlar gibi sokakları tutup, Kuran'dan ayetler okuyarak etrafı sindirir, muhalefet yanlısı gazete bürolarının camını çerçevesini tahrip ederlerdi. Musaddık'ın bu derece sevilmesi karşısında Şah ne yapacağını bilmeyip çaresiz kalmıştı. Bir gün Amerikan Büyükelçisi'ne şöyle söyleyecekti: "Ne yapabilirim ki? Çaresizim."

Şarkı Sözü: "Şans Bu Akşam Bana Gül Lütfen"

Bu sıralardan Acheson bir kez daha Eden'le bir araya gelmişti. Eden ona bu konuşmada "Belki de önümüzdeki bir aşamada Şah'a bir zorunluluğu... Musaddık'ı iktidardan düşürmek zorunluluğunu...* telkin etmemiz gerekebilir" demişti. Eden'in bu sözüne karşın, gerek Birleşik Devletler, gerekse Britanya, konuyu Musaddık'la diplomasi aracılığıyla çözme çabasından vazgeçmemişlerdi. Bu ara Truman, Churchill'den İran millileştirme yasasını kabul etmesini bile talep etmiş, konuya şöyle girmişti: "Bu millileştirme konusu anlaşıldığına göre, İranlı'nın gözünde Kuran kadar kutsal olmuş... Eğer İran komünistlerin tuzağına düşerse, bunun sorumluluğu bize ait olacak ve hiçbirimiz meşru konumların sonuna kadar savunulmamış olmasından memnunluk duyacak değiliz." Churchill Truman'ın bu görüşünü olumlu karşılamış, Musaddık'a beraberce bir başvuru yapılmasını önermişti. Churchill şu görüşleri de ifade etmiştir: "Unutmayalım ki karşımızdaki adam, iflasın, ihtilalin ve ölümün eşiğinde olan, fakat yine de bence 'tam bir adam' olan biridir. Ona bir araya gelip beraberce yaklaşırsak, sanırım ikna edilebilir."

Truman, biraz tereddütle de olsa Churchill'den gelen uzlaşma için ortaklaşa başvuru teklifini kabul etti. Planları gereğince Musaddık'la millileştirilen şeylere verilecek tazminatı tespit edeceklerdi. Ancak Musaddık uzun süre kaçıp onları atlattıktan ve konuyu ilgililerle uzun uzun tartıştıktan sonra teklifi kabul etmediğini bildirecek, gerekçe olarak, bunun Anglo-İran Petrol Şirketi'nin kurduğu bir "tuzak" olduğunu söyleyecekti.

Truman idaresinin son bulduğu günlerde artık hem Amerikalılar hem de İngilizler Musaddık'tan ümidi kesmişti. 1952'nin sonlarında İngilizler Amerikalılar'a, İran hükümetinde bir değişme olması, daha doğrusu bir askeri darbe için, birlikte çalışma olasılığından söz etmeye başlayacaktı. Yoklama kabilinden yapılan bu teklife Amerika önce yanıt vermedi ve cevabını Eisenhower idaresi iktidara gelinceye kadar erteledi. Eisenhower gelince teklif Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ve kardeşi, Merkez İstihbarat Servisi'nin yeni bakanı Allen'in destek vermesiyle olumlu karşılandı ve onaylandı.

Truman idaresinin son, Eisenhower idaresinin ilk haftalarında, Birleşik Devletler İran ve İngiltere arasında petrol anlaşması yapılmasına yönelik başka bir girişimde daha bulunmuştu. Bir sürü sinir bozucu görüşmelerden sonra Musaddık her zamanki gibi buna da hayır demişti. Ne var ki İran'da koşullar o güne kadar daha da kötüleşmişti. Millileştirme hareketinden önce, petrol ihracatı dış ticaretin üçte ikisini ve ayrıca hükümet gelirlerinin yarısını karşılarken, son iki yıldan beri petrolden hiçbir gelir gelmemişti. Enflasyon başını almış gidiyor, ekonomi ise parçalanmaktaydı. Millileştirdikten sonra ülkenin durumu millileşmeden önceki duruma oranla, çok daha kötüleşmişti. Ülkede yasa ve düzen diye bir şey yoktu. Tahran'daki polis teşkilatının başı bile kaçırılarak öldürülmüştü. Bütün bu olaylar yaşanırken Musaddık'ın idarede dahiyane bir başarı gösterdiği de söylenemez. Kabine toplantılarını artık tamamen yatağından idare ediyordu. 1953 yılının ilk aylarında bir atılım yaparak giderek zayıflamakta olan yurtiçindeki itibarını kuvvetlendirmeye yeltendi ve bunu başarmak için eline daha çok güç almak istedi. Bunu, sıkıyönetim uygulamak, kararnameyle hükümet etmek, askeri toplantıların kontrolünü elde tutmak, muhalefeti sindirmek ve susturmak, senatoyu fesh etmek, millet meclisini eritmek ve Sovyet stiliyle, kendisini yüzde 99 zafere kavuşturan bir halkoyu yapmak istemiştir. Aradan geçen zaman içinde bir vakitler Musaddık'ı destekleyen milliyetçiler ve reformcular da, gücü tekeline aldığı, "halk dal-

* Zaman zaman Acheson ve Eden birbirlerini yanlış anlardı. Eden bunun neden ileri geldiğini bilmiyordu. Ona göre "Acheson tipik bir Amerikan yurttaşına benzemiyordu." Bunun Acheson'un annesinin Kanadalı olmasından ileri geldiğini düşünüyordu. Bir gün New York'tan Washington'a uçarken, uçakta bulunan bir Amerikan donanma subayı ona bir not geçirdi. Notta şu satırlar yazılıydı: "Siz ya Dean Acheson ya da Anthony Eden olmalısınız. Hangisi olursanız olun, lütfen hatıra defterimi imzalar mısınız?"

kavukluğu"na ve Tudeh Partisi'ne giderek daha çok yaslandığı için ona karşı cephe aldılar. Musaddık gücünü daha da artırma yolunda mücadele verirken dini kesime bağlı olanlar da ondan uzaklaşmış, muhalif kanada geçmişlerdi. Sonunda onun İslamiyet'in düşmanı olduğuna karar verdiler. O günler *Time* dergisi Musaddık'ı "Yılın Adamı" seçmişti. Bazı muhaliflerin gözünde yalnızca bu bile onun Amerikan ajanı olduğunun kanıtıydı. Musaddık'ın son zamanlarda Şah'ı dışlamak için bir mizansen düzenlemekte olduğu, bunun için gerekli hazırlıkları yaptığını gösteren bazı işaretler de vardı. Sovyetler Birliği'ne giderek daha çok yakınlaşıyordu. Şah'a gelince o her zaman olduğu gibi çok ümitsizdi.

Musaddık Moskova'ya göz kırpıyordu. Bu, Tahran'a yeni bir Sovyet Büyükelçisi'nin gelmesiyle büsbütün açığa çıktı. Yeni büyükelçi, 1948'de, Prag'daki komünistler darbe yapıp iktidarı aldıkları zaman orada büyükelçilik yapmış olan kişiydi. Ruslar kendi ajanları ve Tudeh aracılığıyla İran'ın siyasi kontrolünü ele geçirme peşindeydi. Bunu görmemek için aptal olmak lazımdı. Romanov'lar ve Bolşevikler dahil bütün Ruslar'ın öteden beri özlemi olan bir hedef sonunda çok yakına gelmişti. Nazi Sovyet Paktı'nın bir parçası olarak Kremlin "beklentilerinin" merkezi olarak İran'ı hedef almıştı. Artık kesilecek tavuk belliydi; şimdi sıra onu yolmaya gelmişti.

Washington'da Milli Güvenlik Kurulu sık sık toplanıyordu. Bu sıkıcı toplantıların birinde Dışişleri Bakanı Dulles, İran'ın geleceği için tahmin yaparak, İran'ın çok yakında Musaddık idaresinde bir diktatörlük olacağını, bunu da bir komünist iktidarın izleyeceğini söyleyecekti. Dulles sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Bu takdirde iş hür dünyanın İran petrol üretiminin sağladığı sayısız nimetlerden yoksun kalmasıyla bitmeyecek, bu nimetler Ruslar'ın eline geçecektir. Böylece Rusya bundan böyle petrol kaynakları konusunda tüm endişelerinden sıyrılmış olacaktır..! Daha da kötüsü… İran baş eğecek olursa, çok yakında, Ortadoğu'nun öteki bölgeleri de dünya petrol rezervinin yüzde 60'ını oluşturan petrolleriyle komünist idareye geçeceklerdir."

Dulles'in konuşmasını dinleyen Başkan Eisenhower ona bir soru yöneltmişti. Soru şuydu: "Pekâlâ, sizce durumu kurtarmak için herhangi bir somut çare var mı?" Evet vardı!

Diğer yandan İngilizler tarafında Dışişleri Bakanı Eden de kızmıştı. Ne var ki hasta olduğu için 1953 Temmuzu'nda henüz nekahette bulunduğu için fazla bir şey yapamıyordu. Sonunda Dışişleri sorumluluğunu bizzat üstlenen Churchill, Musaddık'ı devirmek için yapılan planı onaylayarak imzalayacaktı. Amerikalılar da aynı şeyi yapmıştı. Dulles'in sonradan anlattığına göre, onun deyimiyle operasyon "aktif" hale getirildi. Musaddık'la yapılan çatışmaya, Şah'ın sadık adamı General Fazlullah Zahidi liderlik etti. İki batılı ülke bu olayda darbeye kendilerinin sebep olmadığını, buna Musaddık'ın sebep olduğunu ve darbenin Şah ve Zahidi'nin tertiplediği bir karşı darbe olduğunu söylemişlerdir.

"Ajax Operasyonu" denen bu eylemin saha kontrolü CIA'da Kermit Roosevelt'e verilmişti. Kermit, Thedore Roosevelt'in torunudur. Bu iş için gereken destek MI6 İngiliz istihbaratından sağlanmıştı. Kim Roosevelt İran'a 1953 Temmuz ayı ortasında, motosikletiyle geldiği Irak'tan girdi. Ancak önce daha Ajax Operasyonu başlamadan durumdan şüplenenen Şah'ı yatıştırmak gerekmişti. Kendisine planın gerçek olduğu ve başarı şansı bulunduğu konusunda teminat verildi. Şah ABD hükümetinin Musaddık'ın sempatisini kazanmaya çalıştığını çok iyi biliyordu. Ayrıca Musaddık'ın bir İngiliz ajanı olmasından da kuşkulanıyordu ki bu biraz hatalı bir görüştü. Sonunda Roosevelt, Şah'la gizlice görüşmek ve kendisini yatıştırmak için gecenin ilerlemiş bir saatinde sarayın bahçesine süzüldü. Buraya bir arabanın zeminine serilmiş bir yorgan altında gizlenerek, taksiyle girmiştir. Çabaları sonunda Şah'ı inandırmayı başarmıştır.

Ajax Operasyonu 1953 Ağustosu'nun ortalarında heyecanlı ve dramatik bir atmosfer içinde uygulanmıştı. Bu dramatik eserde yer alan her aktörün ayrı bir kod adı vardı. Şah'ın kod adı "İzci", Musaddık'ın "ihtiyar rahatsız edici böcek" anlamındaki "the old bugger" idi. Roosevelt'in ise birden fazla kod adı vardı ki bunlardan biri sınır bekçilerinden birinin adını yanlış telaffuz etmesinden kaynaklanmıştır: "Mr. Scar on Right Forehead" (alnın sağ tarafındaki Bay Yara) idi. Ro-

osevelt Ajax Operasyonu'nda birkaç gün Tahran'da, adamlarının birinin evinde kalmıştı. Burada, tam bir sinir küpü halinde neticeyi beklerken, can sıkıntısından sık sık "Luck Be a Lady Tonight" (Şans bu akşam bana gül lütfen) adında, günün Broadway'de "Guys and Dolls" (Erkekler ve Bebekler) adında en tutulan müzikali dinlemeyi âdet etmişti. Bu şarkı daha sonra Ajax Operasyonu'nu simgeleyen şarkı olmuştur.

Ancak başlangıçta şans hiç de iyi gibi görünmüyordu. Operasyonun Şah'ın Musaddık'ı atacağını bildireceği tarihte başlaması planlandığı halde, bu mümkün olmamış, emir üç gün gecikmeyle tebliğ edildiği için Musaddık bundan yararlanarak ya taraftarlarından biri ya da Sovyet istihbaratınca belirsiz bir yere kaçırılmıştı. Musaddık Şah'ın emrini kendisine ulaştıran subayı tutuklatmış, bu defa kendisi Şah'ı alaşağı etmeye girişmiştir. Bu ara General Zahidi de saklanmaktaydı. Bütün sokaklar Musaddık yanlıları ve Tudeh Partisi'nce sarılmıştı. Bu kişiler Tahran meydanlarında dikili Şah'ın babasının heykellerine saldırıp bunları kırıp geçirdiler. Şah'ın kendisi de çaresizlik içinde kaçıp önce Bağdat'a sığındı. Kendi görüşüne göre karşı darbe hareketi başarılamamıştı ve bir daha Tahran'a dönme ümidi de kalmamıştı. Bu arada Bağdat'taki Amerikan Büyükelçisi'ne "çok yakında iş aramaya başlayacağını, çünkü kalabalık bir ailesi olduğunu ve İran dışındaki mal varlığının da çok az olduğunu" söylemiştir.

Şah'ın Bağdat'tan sonraki ikinci durağı Roma'dır. Burada kendisi ve eşi Excelsior Oteli'nde kiraladıkları bir daireye yerleştiler. Gerçekten de yanlarında hiçbir giyecek, hiçbir bagaj veya para yoktu. Kraliçe cebinde beş kuruş nakit olmadan, mağazaları dolaşıp bir şeyler satın almaya çalışacaktı. Bu kraliyet çifti şimdi yemeklerini otelin herkese açık salonunda yiyor, haberleri ikinci elden, otelde konaklayan gazetecilerden alıyordu. Sonuç olarak bu çiftin Excelsior Oteli'ndeki günleri son derece endişeli ve sinirli geçiyordu.

18 Ağustos'ta Bakanlık Müsteşarı Walter Bedell Smith, Eisenhower'e Ajax Operasyonu'nun başarısızlıkla sonuçlandığını bildirmiş ve sonra da şunları eklemişti: "Artık İran olayını bütünüyle yeni baştan ele almalıyız. Bunu yaparken, eğer İran'dan herhangi bir malımızı kurtarmak istiyorsak, belki de yine Musaddık'tan medet ummamız gerekecektir. Şunu da belirtmeleyim ki bu, İngilizler açısından işleri biraz daha zorlaştıracaktır." Ancak hemen ertesi sabah Tahran'da rüzgâr bu defa başka yönden esmeye başlayacaktı. General Zahidi basın toplantısı yapmış, basın mensuplarına Şah'ın Musaddık'ı azlettiğini bildiren yazısının kopyalarını dağıtmıştı. İlk anda, Şah yanlıları küçük bir gösteri yaptılar, fakat sonra bu gösteri büyüyerek tüm sokakları sardı. Şah lehine tezahürat yapan büyük bir kalabalık durmadan haykırıyor, insanların takla attıkları, el üstünde durdukları görülüyordu; güreşçiler de kaslarını göstererek güreşe tutuşuyor, ağırlık kaldıran cambazlar demir çubuklar üstünde gösteri yapıyordu. Pazar yerlerinde başlayan tezahürat giderek büyüyerek şehrin merkezine de yayılmıştı. Bu halk kütleleri haykırışlarıyla Musaddık'a olan nefretlerini ve Şah'a olan bağlılıklarını gösteriyordu. Bir anda her yer yeniden Şah'ın fotoğraflarıyla doldurulmuştu. Arabalar Şah'ı desteklediklerini göstermek için farlarını yaktılar. Arada sokak kavgaları çıktıysa da tüm coşku ve ağırlık kesinlikle Şah yanlısı güçlerdeydi. Artık herkes Şah'ın Musaddık'ı azlettiğini ve yerine Zahidi'yi atadığını öğrenmişti. Ordunun kilit yerlerinde olanlar da Şah'a katılıyor, Şah yanlısı göstericileri yatıştırmak için yola çıkmış asker ve polisler çok geçmeden görevlerini unutup onlara katılıyordu. Musaddık kurtuluşu arka bahçesindeki duvardan atlayıp kaçmada bulmuştu. Artık Tahran tam anlamıyla Şah'ın ve Şah yanlılarının olmuştu.

Şah bu sıralar henüz Roma'da Excelsior Oteli'ndeydi. Bir akşam haberleşme servisinden bir muhabir elinde bir bültenle oldukça heyecanlı bir biçimde koşup Şah'a bülteni uzattı. Bültende şunlar yazılıydı: "Tahran. Musaddık devrildi. Tahran'ın kontrolü imparatorluk güçlerindedir." Kraliçe birden gözyaşlarına boğulmuştu. Şah ise önce bembeyaz kesilmiş, sonra da şunu söylemişti: "Beni sevdiklerini biliyordum." Tahran'a zaferi kazanmış olarak dönmüştü. Darbe –veya karşı darbe– (zaten birbirlerine çok yakındı) kendisinden bekleneni vermişti. Takvimler 1953 Ağustosu'nun son günlerini gösterirken Şah artık yeniden tahtında oturuyordu. İktidarda kendi getir-

diği başbakan vardı. Musaddık'sa hapse atılmıştı. Musaddık'ın kaldırttığı Şah'ın babasının heykelleri yeniden dikiliyordu.

Bu tarihi izleyen yıllarda, Amerikan-İngiliz işbirliğinin gerçek anlamı sık sık tartışmalara konu olmuştur. Acaba bu işbirliği kaça patlamıştı? Acaba yüz bin dolara mı mal olmuştu, yoksa birçok milyonlara mı? İki batılı güç karşı darbeyi kendileri mi yaratmıştı, yoksa sadece desteklemişler miydi? Musaddık devrinin sona ermekte olduğu artık kesindi. Dayandığı zemin giderek daralıyordu, bu koşullar altında ya sola ya da sağa kaymaya mahkûmdu. CIA ve MI6'nın oynadıkları rol ise şöyle özetlenebilir: Bu iki kurum yardımcı rol oynamıştır. Diğer bir deyişle mali ve lojistik yardım sağlamış, muhalefeti yüreklendirmiş ve durumun belirsiz ve kesin olmadığı zamanlarda kritik bazı bağlantılar kurmuştur. Ajax Operasyonu başarılı olmuştur. Çünkü Şah'a verilen halk desteğiyle ve mevcut rejimle ters düşmemiş, aksine uyum sağlamıştır. Ayrıca, rejimi değiştirip, iktidarı kendi ellerine alma çabasında olan Musaddık'ı desteklememiştir. Halk bunun sonucunun Sovyetler'e bağlanmak olacağından korkmuştur. Bu operasyonun planlanmasına katılmış bir kişinin sözleriyle "Ajax Operasyonu Tahran'da yeni bir durum ve atmosfer yaratmıştı. Bu, insanları kurulu bir düzen –monarşi– ile ne olacağı belirsiz Musaddık önderliğinde bir gelecek arasında seçim yapmaya zorlamıştı." Yine de bu başarının tam anlamıyla kesin olduğu söylenemez. Kermit Roosevelt, Washington'a dönüşünde bilgi vermek için doğrudan Roosevelt'e gitmiş, o da bu olayı, hayranlıkla hatıra defterine şu sözlerle kaydetmişti: "Ajax Operasyonu anlaşıldığına göre, tarihi bir gerçekten çok ucuz bir romana benzemişti."

Şirketler Grubu

Artık Şah tahttaydı ve tahta gelmesiyle de İran petrolünün yeniden üretime açılması ve dünya pazarına sürülmesi gündeme gelmişti. Ancak bu nasıl yapılacaktı? Doğal olarak Anglo-İran geri çekilmişti. Bu şirketin öncülük yapması, İran'da, küllenmiş olan milliyetçilik ateşini yeniden tutuşturmak demekti. İngiliz hükümetine gelince, Yakıt ve Enerji Bakanlığı'ndan bir yetkilinin sözleriyle "tam anlamıyla şaşkın durumdaydı."

Bu işi üstlenmek, petrol konusunda çözüme bağlamak işi açıkça görüldüğü gibi yine Washinton'a düşüyordu. Sonunda Dışişleri Bakanlığı, Anglo-İran'ın işleriyle uğraşacak yeni bir şirketler konsorsiyumunun kurulup kurulmayacağını araştırma işini Bakan Dulles'in özel temsilcisi olan Herbert Hoover Jr.'a verdi. Eski Devlet Başkanı'nın oğlu olmaktan başka, epeyce ün kazanmış iyi bir petrol danışmanı olan Hoover, Venezuela'daki "yarı yarıya" ilkesinin gerçekleşmesinde epeyce rol sahibiydi. Ayrıca her haliyle İngilizler'den nefret ettiğini belli eden bir görünümdeydi. Sonunda Amerikalılar'ın genel olarak benimsediği reçete Hoover'in bu işe uygun olduğu şeklinde tecelli etmişti. Bir şirketler konsorsiyumu kurulacak, Anglo-İran bu şirketler arasında kamufle edilmiş olarak yerini alacaktı. Bu konsorsiyumdaki şirketlerin bazıları Amerikan şirketi olacaktı.

Ancak Amerikan petrol şirketleri, en azından büyük olanlar, İran'la ilişki kurmaya hiçbir şekilde istekli değildi. Ortadoğu'nun diğer yerlerindeki üretim faaliyetleri çok iyi gidiyordu. Arap üreticiler gelirleri giderek artmış olduğundan haklarından feragat edip İran petrolüne yol açmaya istekli değildi. Ayrıca petrol şirketleriyle arasında yeni bir hoşnutsuzluk olmasından kaçınıyorlardı. Aramco ortağı olan dört şirket Suudi Arabistan'da geleceklerinin teminatı olarak gerektiğinden fazla petrole sahipti. Orada çok büyük sermaye yatırımı yapmaktaydılar. İstemedikleri bir petrol için İran'a yatırım yapmalarının bir nedeni yoktu. Ayrıca İranlılar'la ve onların istikrarsız iç politika durumlarıyla uğraşmaya değmezdi; çünkü daha son zamanlarda Jersey yetkilisi "Her şeyi birkaç ay içinde yeniden kaybedebiliriz. Bunun olmayacağına dair elimizde herhangi bir garanti yok" dememiş miydi? "Ülkenin sonuna dek istikrara kavuştuğuna dair henüz bir işaret yoktu." Milliyetçiler ve dinciler arasındaki siyasi riskler hâlâ mevcuttu. Ruslar durmadan İran'a teh-

dit savuruyor, Standard of California yetkilisinin söylediği gibi tehditler çok "acıklı" durumlara sebep oluyordu.

Amerikan yetkilileri kendi açılarından petrol şirketi yöneticilerini hiç de sandıkları gibi "geçinmesi kolay" bulmamıştı. Richard Funkhouser adında, bakanlıkta baş petrol stratejisti olan biri 1953'te, Ortadoğu petrolünde yaptığı uzun boylu bir incelemeye dayanarak, meslektaşı arkadaşlarına şu öğüdü vermiştir: "Başarılı olmamız için petrolcülere karşı yaklaşımımızda son derece dikkatli olmamız, diplomatça davranmamız yaşamsal önemdedir. Petrolcüler aşırı duyarlı kişilerdir. Petrol işinin mükemmel olmadığına dair en küçük bir ima bile onları çileden çıkarabilir... Duygu, gurur, sadakat, şüphe gibi hisler onlarda daima mantığa egemen olur."

Bu nedenden dolayıdır ki Amerikan petrolcülerine yapmak istemedikleri şeyi yaptırmak epeyce diplomatik ustalık gerektirmişti. İran'a gidip durumun düzelmesine yardımcı olmak gibi. Washington'un da, Londra'nın da desteğiyle ikna yeteneğini kullanması gerekmişti. Jersey'in Ortadoğu koordinatörü olan Howard Page, ileride bu konuya şöyle değinecekti: "Eğer hem ABD hem de İngiliz hükümetleri başımıza vura vura bizi oraya göndermeseydi, kendiliğimizden kesinlikle gideceğimiz yoktu." Dışişleri Bakanlığı onları ikna için devamlı olarak şu temayı işletmişti. İran petrolü yeniden işletmeye girmezse, ülke ekonomik çöküntüye uğrar ve sonunda, o veya bu şekilde Sovyet tarafına düşer. Bu ise Ortadoğu'nun öteki bölgeleri için tehdit demektir –özellikle de Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak için– ve bir de onların içindeki imtiyazlar için. Tema buydu. Ayrıca, doğrudan doğruya ticari açıdan da ciddi sorunlar açması olasıydı. Örneğin, Ruslar'ın tüm İran petrolünü dünya pazarına sürmesi gibi. İran'a yapılan komünist tehdidi ülkede birleşmeyi zorunlu kılıyordu ve ayrıca bunun yararlı bir yanı da olacaktı. Birleşme ve katılım İran üretim hızı üzerinde Amerikalılar'a üstünlük sağlayacaktı. Üretim hızı her halükârda Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın üretim hızıyla dengelendirilmiş olacaktı.

Herbert Hoover İran'a giderken Sir William Fraser'le konuşmak için önce Londra'ya uğradı. Fraser'e ortada başka bir seçenek kalmadığını, Anglo-İran'nın mutlaka inisiyatifi üstlenmesi gerektiğini söyledi. Hoover "Kemancıya para veren kişi sonunda konuklarını baloya davet eder" diyordu. Ayrıca, 1953 Aralığı'nda büyük Amerikan şirketlerinden her birinin başkanına teker teker yazı yazarak onları konsorsiyum kurma işini görüşmek üzere Londra'ya davet etti. Böyle bir davetiye göndermiş olması Fraser bakımından yenilgiyi kabul etmiş oluşunun küçültücü bir göstergesidir. Zaten Amerikan şirketleri de böyle bir çağrıdan pek hoşnut kalmamıştı. Jersey başkan yardımcısı Dışişleri Bakanı Dulles'a yazdığı mektupta görüşünü şu sözlerle ifade ediyordu: "Tamamen ticari bakış açısından şunu söylemek isterim ki, şirketimiz böyle bir gruba katılmakta fazla istekli değildir. Ne var ki konu büyük bir milli güvenlik sorunudur. Bunu düşünerek, sırf bu açıdan elden gelen her akılcı çabayı göstermeye hazırız."

Ne var ki Jersey ve öteki şirketler daha hiçbir çaba gösterme fırsatı bulmadan yeni bir engelle karşılaşılmıştı. Bu içinden çıkılması çok zor, anlaşılmaz bir durumdu. ABD hükümeti büyük petrol şirketleri aleyline devasa bir antitröst davası açıyordu; hem de İran'a yardımcı olsun diye yeni konsorsiyuma sokmaya çalıştığı şirketler aleyhine. Adalet Bakanlığı bir kez daha derhal harekete geçerek sözü edilen şirketler aleyhine ceza davası için dosya hazırlayacaktır. Şirketler "uluslararası petrol karteline girmekten" ve bir de tam o sıralar Dışişleri'nin oluşturmaya çalıştığı ilişkilere benzer iş ilişkilerine girmekten suçlanıyordu. Bu gerçekten de aklın alamayacağı bir durumdu; ayrıca şirketleri konsorsiyuma katılmaktan caydırıcı nitelikteydi.

Kartel Davası

Şimdi Birleşik Devletler'de büyük şirketlere karşı iki ayrı tür halk politikası egemendi; bunlar birbiriyle çelişkili, hatta şizofrenik denebilecek iki ayrı tutum içindeydi; bu zaman zaman görülüyor sonra yine kayboluyordu. Zaman zaman Washington, Amerika'nın siyasi ve ekonomik çıkarlarını

geliştirmek, stratejik hedeflerini korumak, ulusun refahını sağlamak için şirketler ve uzantılarını göklere çıkarıyordu. Bazen de bu aynı şirketler, kendilerini diş biledikleri "büyük petrolcü", tekelci olarak gören, küstah ve sır vermekle suçlayan solcu saldırısına uğruyordu. O güne kadar hiçbir zaman bu iki politikanın bu denli keskin ve felç edici şekilde birbirleriyle ters düşüp çatıştığı olmamıştı. Bu çelişkili durumun iktisadi ve siyasi çok olumsuz sonuçlar doğurmasından korkuluyordu.

Adalet Bakanlığı'ndaki antitröst ihtisaslı hukukçular büyük şirketler arasında bir işbirliği kurulmuş olmasından şüpheleniyorlardı. Bunlar II. Dünya Savaşı'nda yeteri kadar petrolün temin edilmesi için Harold Ickes döneminde tesis edilen sistemin şimdi sadece savaş öncesi kartelinin gerektirdiği bir protokol, bir "resmi damga olayı" olduğunu söylüyordu. Hem Aramco'ya hem de 1940'ların büyük petrol şirketlerine tiksinerek bakıyorlardı. Aradıkları, Rockefeller'in saklı elinin bir kez daha etkisini göstermesiydi. Aramco ortak tesisi için yapılan açıklamaları duymazlıktan geliyorlardı. Mevcut iktisadi ve siyasi riskler, imtiyazın geliştirilmesi için gerekli çok büyük kapital ihtiyacı, yeni bir boru hattı inşaası, rafineri ve dağıtım sistemi kurulması –ve ABD hükümetinden yedikleri pek de zarif olmayan onca dirsek dürtmeleri– hakkında söylenenler bir kulaktan girip öbür kulaktan çıkıyordu. Şüphe gösterenler sadece bu antitröst hukukçulardan ibaret de değildi. 1949'da Federal Ticaret Komisyonu şirket dokümanlarını tetkik için "mahkemeye celp" hakkını kullanacak ve bu o güne kadar gelmiş geçmiş ne kadar şirket varsa, bunlar arasındaki uluslararası ilişkileri en kapsamlı ve ayrıntılı olarak gösteren tarihi bir analizin ortaya çıkmasına neden olacaktı. Bu çok dikkate değer bir analizdir ve hatta günümüze kadar, sanayi dalı öğrencilerine ışık tutmuştur.

Adı *International Petroleum Cartel* (Uluslararası Petrol Karteli) olan bu inceleme, isminden de anlaşılacağı gibi görüşünü çok net ve kesin şekilde yansıtan bir incelemedir. Dışişleri üst düzey petrol uzmanlarından biri bir vesileyle bu incelemenin "bir hayli çarpık ve subjektif nitelikte" olduğunu söylemiştir. International Petroleum Cartel, kompleks olayları ele alıp yorumlar ve genellikle bu yorumlamayı inandığı tez olan, uluslararası petrolün gerçekten bir kartel olduğunu savunacak şekilde yapar. Öncelikle bu inceleme o güne kadar karanlıkta kalmış bir noktayı açığa çıkarmıştır. International Petroleum Cartel dünyasında petrol şirketleri hükümetlerin azim ve isteklerine uymak, bunlar karşısında eğilmek zorunda değildir; örneğin 1930'ların kartel-beyinli şirketleri, dünyanın her yanında rastlanan diktatörler, yıllar boyunca gösterdikleri eylemlerle İngiliz ve Fransız hükümetleri ve her zaman daha, daha çok gelir isteyen ve her isteğinde imtiyazı iptal hakkı olan petrol üreticisi ülkelerin hükümetleri gibi.

İşleri yabancı politika olan kişiler –Dışişleri, Savunma Bakanlığı ve CIA'dakiler gibi– FTC (Federal Ticaret Komisyonu) raporuyla dehşete düşmüşlerdi. Kanılarınca bu rapor Ortadoğu'da ve başka yerlerde batılıların itibarını sarsmaya çalışanların ağızına verilen bir yemdi. Beyaz Saray İstihbarat Danışma Komisyonu'nun tanımıyla FTC raporu "Sovyet propagandasına yardımcı olan ve bütün dünyada Sovyet hedeflerinin gerçekleşmesini kolaylaştıracak" nitelikteydi. Zamanlama açısından da daha kötü bir zamanda verilemezdi. Birleşik Devletler Kore Savaşı'yla meşguldü ve aynı zamanda İran bunalımına bir çözüm arıyordu. FTC'nin hedefi olan aynı şirketlerse savaş için yeteri kadar petrol sağlama ve İran yataklarının kapanması sonunda ortaya çıkan büyük boşluğu kapatma çabasındaydı.

Talihsiz bazı geri tepmelerden korkarak Truman idaresi bu raporu "gizli" olarak tasnif etti. Ancak yine de haber dışarıya sızdığından ve özellikle de 1952 Başkanlık seçimi yaklaştığından raporun açıklanması için politik baskı yapıldı ve sonunda Truman, istemeyerek Senato alt komisyonuna raporu yayınlama izni verdi. Rapor açıklandıktan sonra yankıları tahmin edilenden büyük olmuştu. Riyad'dan Caracas'a pek çok okuyucu bulmuş, hatta Bakû Radyosu'nun Ortadoğu yayınlarında "yorum" konusu olmuştu.

Resmen yayınlanmasından aylar önce FTC raporu Adalet Bakanlığı üst düzeyyetkililerini "As-

Is Fesadı" dediği "As-Is aleyhine ceza mahkemesinde antitröst davası açmaya ikna etmiştir." Adalet Bakanlığı'nın "petrol karteli"yle ilgili kendi geçmişinde de birçok hata ve garip bazı imalar yok değildi. Örneğin o dönemde "spot pazarın" dünyada rastlanmış en yüksek fiyatta satış yaptığına dair bir söylenti vardı. Rapor açıkça anlaşıldığı gibi bunun "kartel" mekanizmasının sonucu olduğunu, ne İran yataklarının kapanmasıyla ne de Kore Savaşı'yla ve onun getirdiği ekonomik krizle ilgili olmadığını iddia ediyordu. Adalet Bakanlığı'nın yorumuna göreyse raporda petrol şirketlerine baskı yapıp taleplerde bulunan yabancı hükümetler diye bir şey yoktu. Texas Demiryolu Komisyonu bile yoktu.

Dışişleri Bakanlığı FTC raporunun kötü hazırlandığı görüşündeydi; uzun, detaylı yapılmış cezai bir soruşturma ise bundan çok daha tehlikeli olabilirdi. İşe büyük jürinin girmesi gibi bir olay şirketleri hatalı olarak damgalayacaktı ve Adalet Bakanlığı'nın girişeceği bir kampanya ise sadece bütün öteki hükümetleri –ve öncelikle de Ortadoğu'dakileri– şirketlerin peşine düşürmekle kalmayıp, bu tür bir saldırıyı kutsallaştıracaktı. Ayrıca böyle bir iddia, İran krizini Amerikan şirketlerini işe sokarak çözümü olanaksız hale getirecekti. Her ne halse, sonunda 1952 Haziranı'nda Başkan Truman Adalet Bakanlığı'nı ceza soruşturması açmaya, büyük jüriyi çağırmaya ve gerekli belgelerin mahkemeye celbiyle görevlendirdi.

Adalet Bakanlığı bununla yetinmeyip yabancı şirketlerin durumunu da kovuşturmak istiyordu; Shell, Anglo-İran ve CFP gibi hepsi de Irak Petrol Şirketi'nin üyeleri olan şirketler için de soruşturma açıldı ve mahkemeye celbine ve belgeleri ibraza çağırıldılar. İngiltere hükümeti böyle bir muameleye tutulmuş olmaktan çok öfkelenecekti. Adalet Bakanlığı'nın bu davranışının hükümranlık hakkının ihlali olduğunu, kendi toprakları dışında yapılan kabul edilemeyecek bir suçlama olduğunu savundu. Londra'nın görüşüyle bu dava bütünüyle saçmaydı; sadece İran krizinin çözümünü güçleştirmekle kalmıyor, petrol üreten ülkeler arasındaki çeşitli ilişkileri de bozuyor ve Batı'nın stratejik, siyasi ve ekonomik çıkarlarını tehdit ediyordu. 1952 Eylülü'nde yapılan bir kabine toplatısında Dışişleri Bakanı Eden raporu "bayat ekmek" ve "cadı işi" olarak tanımlamıştır. Ancak, bu kadarla kalmamış, sözünün sonunda "FTC ifşaatının milli çıkarları için çok ön yargılı olabileceğine" işaret etmişti. İngiltere hükümeti bu işe hiçbir şekilde karışmamaları için Anglo-İran'a ve Shell'e kesin talimat verecekti. Aynı benzer talimatın Hollanda Kraliyet/Shell Grubu'nun Hollandalı kesimine de verilmesi için İngiltere, Hollanda hükümeti nezdinde girişime geçecekti. Bu iki hükümet Fransız hükümetinin de kendilerine katılmasıyla Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nı protesto yağmuruna tuttular.

Adalet Bakanlığı bu davada antitröst deyiminin yeni ve kapsamı genişletilmiş tanımına göre hareket etmekteydi. Yeni tanımda, şirketler, Birleşik Devletler dışında bir kartel olayına katılmış ve bu kuşkuya yer vermeyecek şekilde kanıtlanmış olsa bile, bu olgu tek başına değerlendirildiğinde, Sherman Antitröst Yasası'nın ihlali anlamına gelmiyordu. Ancak, yeni yoruma göre Amerika dışındaki Amerikan şirketlerinin eylemleri, iç fiyatlara ve Amerikan ticaretine "etki" yapmış olması koşuluyla Amerikan Antitröst Yasası'nın ihlali oluyordu.

Tahmin edileceği gibi Adalet Bakanlığı'ndan gelen bu suçlama petrol şirketlerini İran'daki petrol işine sokmaya çalışan bakanlıkla işbirliği yapmada bir hayli çekingen kılmıştı. Konsorsiyum, Kuveyt Petrol Şirketi, yeniden tesis edilmiş şekliyle Irak Petrol Şirketi gibi "büyük petrol anlaşmalarına" onları Dışişleri teşvik etmişti. Jersey, Socony ve Anglo-İran'la olan uzun vadeli kontratlar da Dışişleri Bakanlığı 1947 kayıtlarında görüldüğü gibi "ABD milli çıkarlarına" hizmet edeceği gerekçesiyle imzalanmıştı. Şimdi ise Adalet Bakanlığı bu şirketleri kendilerinden istenen aynı eylemleri yapmış olmaktan dolayı cezayı gerektiren bir fesat olayıyla suçluyordu; hem de tam Dışişleri'nin onları İran konsorsiyumuna girmeye ikna etmekte olduğu şu sırada – kuşkusuz bunu ileride Adalet Bakanlığı'nı daha fazla kızdırmak pahasına yapıyorlardı!

Dean Acheson, hem İran üzerindeki sonuçlarından korktuğu için, hem de Amerikan dış politikasının topyekûn hedeflerine zararlı olabileceği endişesiyle bu davayı adli mercilerden çekmek

için elinden gelen çabayı gösterecek ve bu uğurda epey ter dökecekti. Savunma Bakanı Robert Lovett ve Genelkurmay Ortak Başkanı General Omar Bradley'in de desteğiyle Başsavcı James McGranery'yi bu davadan çekilmeye ikna etmek istedi. Ancak, çabası boşunaydı. Davaya devam veya davayı düşürme kararı Başkan Truman'a aitti. Çok az zaman kalmıştı. Eisenhower 1952 Kasımı'nda seçilmişti; Truman idaresinin son haftaları da hızla sona eriyordu.

Başkan ne yapmalıydı? Harry Truman petrol konusunda hiçbir şey bilmiyordu. Gençliğinde Amerika'nın birkaç eyaletinde petrol araması yapacak bir şirkete ortak olmuştu. O günlerde Truman moda olan ve herkesin rüyası sayılan Bonanza olmak ve büyük servet kazanmak hayalindeydi; ne var ki hayalleri gerçekleşmemişti ve sonunda tüm parasını kaybetmişti. Ne gariptir ki, sonraki yıllarda, Truman hisselerinden bazılarını satın alanlar, bu topraklarda büyük yataklara rastlayacaktı. Sonradan Truman bunu zaman zaman düşünmüş, eğer kendisi ve ortakları bu yataklarda petrol bulmuş olsa, durumun ne olabileceğini hayal etmişti. Belki de o zaman şimdiki gibi Başkan olmak yerine milyoner olunurdu! Truman "Büyük Petrol" kuyusu konusuna hiçbir zaman itibar etmemiş, tam tersine eleştirmiştir. I.G. Farben'le arasındaki savaş öncesi ilişkiler nedeniyle Jersey'in suçlanıp teşhir edildiği Senato Komisyonu'na başkanlık eden Harry Truman idi. Yine de unutmamak gerekir ki Truman'ın siyasi eğilimi ne olursa olsun, doğru ve yanlış kavramlarındaki görüşü ne olursa olsun, hayırlı olan iç politika ne yönde tecelli ederse etsin o bir tek şeyi çok iyi gözlemişti. Çok büyük risklerle karşı karşıyaydılar. İran kendisi için endişe duyduğu bir ülkeydi. Bir seferinde, Kore Savaşı konuşulurken konuşmanın orta yerinde durmuş, dünyayı gösteren küre üzerinde İran'a parmağını basarak yanındaki yaverine şöyle demişti: "Dikkatli davranmazsak onların sorun yaratmaya başlayacağı yer burasıdır. Hiçbir şey yapmayıp sadece beklersek, onlar İran'a girerler ve baştan başa bütün Ortadoğu'yu alırlar." Bu cümlede "onlar" kelimesiyle Sovyetler'i kastetmişti.

12 Ocak 1953'te Truman idaresinin sona ermesinden iki hafta önce Truman kararını duyurdu. Ceza mahkemesindeki soruşturma durdurulmuştu. Onun yerine dava sivil mahkemede görülecekti. İdareye Eisenhower gelince 1953 Nisanı'nda davayı açtı ve beş Amerikan şirketini Birleşik Devletler'in petrol ve petrol mamulleri iç ve dış ticaretini kısıtlamaya yönelik yasadışı bir kombinasyon ve fesat hareketine katılmış olmakla suçladı. Adalet Bakanlığı'nın bu ceza davasına devam etmemesinin bir tek sebebi vardı. Bu sebebi antitröst uzmanı Başsavcı L.J. Emmerglick şu sözlerle açıklamıştır: "Bu işe iki ayrı devlet başkanının, iki ayrı dışişleri bakanının veya onların baştemsilcilerinin, iki ayrı savunma bakanının ve ayrıca Genelkurmay Ortak Başkanı'nın, Merkezi İstihbarat Servisi'nin ve eski ve yeni birçok kabine üyesinin görüşleri karışmış ve davayı etkilemiştir."

Yeni gelen idarenin kararını uygulamak için Milli Güvenlik Kurulu Başsavcı'ya direktif vererek "Birleşik Devletler'in çıkardığı antitröst'le ilgili ve Yakındoğu'da faaliyette olan batılı petrol şirketlerini hedef alan yasa infazlarının milli güvenlik açısından ikinci derece önemli sayılmasını ve buna göre davranılmasını" istedi. Ancak petrol şirketlerinin takibata uğramayacakları hakkında özel bir garanti verilmedikçe İran konsorsiyumuna girmeyecekleri artık kesinlik kazanmıştı. Takipsizlik garantisinin idareden idareye geçerliğini kaybetmeyecek şekilde düzenlenmesini istiyorlardı. 1954 Ocak ayında Başsavcı ve Milli Güvenlik Kurulu istenen garanti belgesini verdiler. Eisenhower döneminin Başsavcısı Herbert Brownell "İran konsorsiyum planlarının Birleşik Devletler antitröst yasalarını ihlal edemeyeceğini" söylemişti.

Konsorsiyumun İnşası

Şimdi sıra batılı şirketlerin İran'da faaliyet göstermesi için gerekli yeni konsorsiyumun yapılmasına ve bunun için ciddi bir çalışmaya girip kolların sıvanmasına gelmişti. Bu çok boyutlu diplomasinin harikulade bir örneğini verecekti. Anglo-İran'dan başka konsorsiyuma katılan şirketler,

Aramco'nun dört ortağı –Jersey, Socony, Texaco ve Standard California'dır– bunlardan başka konsorsiyumda yakın katkıları olanlar da vardı. Bunlar, Kuveyt'in Kuveyt'teki ortağı Gulf, ayrıca, Kuveyt'teki Gulf Şirketi'ne bağlı Shell ve Fransız şirketi CFP şirketleridir. Bu belirli yedi şirketin konsorsiyuma üyeliklerini sahip oldukları ortak nitelikler sağlamıştır. Örneğin hepsi de Ortadoğu'nun daha başka yerlerinde petrol üretmiş ortak işletmelerin birer üyesiydi ve hepsi de teker teker Anglo-İran'la birlikte tüm bölgenin petrol üretiminin çoğuna karşı sorumluydular. İran'ın dünya petrol pazarından uzak kaldığı yıllarda, komşu ülkelerin üretiminde çok büyük artışlar olmuştu ve bu işle ilgisi olan herkes artık bölgede taşma düzeyine gelmiş üretimin İran ihracatına yer açmak için dizginlenmesi gerektiğine inanmıştı. Yedi şirketten her birinin onayını almak için bunlara da yeni konsorsiyumda yer vermek gerekiyordu.

Daha İran'ın durumu kesin olarak saptanmadan evvel, öteki petrol üretici şirketlerden onay alınması gerekmişti. Bunun için Aramco ortakları ölümünden çok az önce Kral İbni Suud'a gidip İran petrolü almalarını, bunun için de Suudi üretimini yavaşlatmalarının nedenlerini açıkladılar; aslında bu çok hassas bir konuydu. Bu kişiler İran konsorsiyumuna girmelerini "sırf bölgede yeni bir karmaşaya yer vermeme" sebebine bağladılar. Bunu daha çok petrol istedikleri için değil "hükümetlerinin talebi üzerine siyasi bir mesele olduğu için yapıyorlardı ve aslında kesinlikle daha çok petrol istemiyorlardı." İbni Suud onları anlayışla karşıladı. Jeofizik mülahazalar apaçık ortadaydı. Bu yapılmadığı takdirde, İran komünist olacaktı ve bununla birlikte kuyruğunda da Suudi Arabistan için birçok tehlikeyi beraberinde getirecekti. Kral açıklamaları dinledikten sonra Aramco'culara yola devam etmelerini söyleyecekti. Ancak, kendilerini bir konuda uyarmak istiyordu: "Hiçbir zaman bir işi başarmış olmanın keyfini tatmak için, kaldırmaya mecbur olduğunuzdan daha fazla yük kaldırmayın" demişti.

Bu defa şirketler Tahran'a müzakere için küçük bir ekip gönderdiler. Bir kez daha İran'a özgü içinden çıkılmaz müzakereler süreci başlamıştı. Bir kez daha gündemdeki tüm konular, tanımlamalar ve hedefler iç içe girmişti. Musaddık artık iktidarda olmadığı ve İranlı yetkililer de bir an evvel ihracata geçmek istedikleri halde, İran'ın hükümranlığında veya ekonomi sahasındaki kira sisteminde ödün veriyor gibi görünmek istemiyorlardı. Ayrıca, Şah da pek rahat değildi; hem kendisi hem de kendi adına müzakereye katılanlar devamlı olarak rasyonel bir korku içindeydiler; yeni bir ayaklanma olmasından. Bu ayaklanmada ülkeden atılmaktan –hatta çok daha fena olasılıklardan– korkuyorlardı. Sonuçta, bu kaygılar nedeniyle sert ve ısrarlı bir tutum içindeydiler.

Konuşmalar bir noktada kilitlenecek ve uzlaşma ekibi cesareti kırılmış ve ümidini yitirmiş olarak Tahran'a dönecekti. Arkalarında şaka yoluyla "rehine" dedikleri birkaç arkadaşı Tahran'da bırakarak Londra'ya döndüler. Ne var ki Jersey'den Howard Page Haziran 1954'te uzlaşmacı grubu, bir kez daha, yeni bir deneme yapmak için Tahran'a sevk etti ve kendisi de onlarla birlikte Tahran'a gitti. Sonunda 17 Eylül 1954'te, şirketler adına çok etkin rol oynamış olan Page ile İran Maliye Bakanı, konsorsiyumla Milli İran Petrol Şirketi'nin taraf olduğu bir anlaşmayı imzaladılar. Şah bu anlaşmayı 29 Ekim, 1954'te imzalamıştır. Bundan bir gün sonra –İngilizler'in Abadan rafinerisini "Colonel Bogey" şarkısı eşliğinde çok küçültücü bir şekilde terke mecbur edildiklerinden üç yıl sonra– bu defa Abadan'da çok daha farklı bir havada, bir merasim yapılacaktı. Kutlama konuşmalarını Page ve İran Maliye Bakanı yapmış hemen arkasından petrol, beklemekte olan tanklara boşaltılmıştı. O gün limandan ilk ayrılan Anglo-İran hesabına çalışan *İngiliz Avukat'tı*. Artık İran yeniden petrol işine girmişti.

Bu konsorsiyumun tesisi petrol endüstrisinde en önemli dönüş noktalarından biri olmuştur. Bu imtiyazla ilk defa olarak "yabancı sahipliğinde imtiyaz" kavramı terk edilmiş ve onun yerini "müzakere ve karşılıklı anlaşmayla yapılmış imtiyaz" almıştır. Meksika deneyimi bile bile yapılmış bir kamulaştırmaydı. Şimdi İran'daysa, ilgili olan bütün taraflar, ilk defa olarak petrol ve petrol mamullerinin ilke olarak İran'a ait olduğunu kabul ediyordu. İran'ın Milli İran Petrol Şirketi bu anlaşmayla ülkenin bütün petrol kaynak ve tesislerine sahip oluyordu. Ancak, pratikte kon-

sorsiyoma ne yapılacağını söyleme hakkına sahip değildi. İran endüstrisini idare edecek, bütün verimi satın alacak kurum, kontrata göre konsorsiyumdu. Konsorsiyuma dahil her şirket petrol hissesini kendine ait olan bağımsız pazarlama sistemi aracılığıyla satabiliyordu. Biraz burnu kırılmış olsa da, Anglo-İran yine konsorsiyumdaki yüzde 40 hisse ile en güçlü olan ortaktı. Shell'in hissesi yüzde 14, beş büyük Amerikan şirketinin her birinin hissesiyse başlangıçta yüzde 8 idi. CFB'nin ise yüzde 6 hissesi vardı.

Kuruluşunun kabulünden birkaç ay sonra, konsorsiyum bileşimi açısından çok az bir değişme gösterdi. Amerikan hükümetiyle yapılan yeni bir ayarlamayla Amerikan şirketlerinden her biri kendi paylarına düşenin yüzde 1'inden Iricon adında bir tesis lehine feragat ediyordu. Iricon büyük konsorsiyum içinde "küçük konsorsiyum'du" ve dokuz bağımsız petrol şirketinden oluşmuştu. Bunlardan bazıları Phillips, Richfield, Standard of Ohio ve Ashland'dır. Bunların konsorsiyuma girmesi için politik ve antitröst nedenlerle ABD hükümeti ısrar etmişti. Hükümetin görüşü bunların katılımı olmadan konsorsiyumun Amerikan iç politikasının baskılarına dayanamayacağı merkezindeydi. Howard Page'in sonradan şaka yollu söylediği gibi, o gün için geçerli olan görüş şuydu: "Madem ki herkes bunu diline dolamış konuşuyor, biz de oraya birkaç bağımsız koyarız!" İngilizler'e gelince bu fikre tümüyle karşıydılar. Müzakerelerde odak noktada olmuş bir İngiliz yetkili, sonradan o günlere değinirken görüşlerini şöyle açıklamıştı: "Biz bağımsızların kimler olduğunu bilmiyorduk. Onların muteber pazarcılar olduğundan haberimiz yoktu. Bu insanların Ortadoğu'da gidip gelen 'elma kamyonunun' dengesini bozup elmaları düşürmesinden, Ortadoğu'da birçok yolla sıkıntı yaratacağından korkuyorduk; bize göre onlar kendileriyle iş yapılacak adam değildi." Yine de o gün elinde başka bir seçenek olmadığından Amerika'nın ısrarına boyun eğmişti: "Küçük konsorsiyum" mali kapasitesi Fiyat Denetim Kurulu'nun incelemesinden geçmiş ve onaylanmış her bağımsıza açıktı. Ancak İngilizler henüz yatışmamıştı. Onları yatıştırma işini Dışişleri'nin üzerine aldığını kendilerine temin etti. İngilizler'e bir de söz verilmişti; konsorsiyuma sadece gerçekten iyi ve güvenilir bağımsızlar alınacaktı.

İran konsorsiyumunun kurulmasıyla Birleşik Devletler petrolde ve Ortadoğu'nun kaypak politikasında başrolü almış, en büyük güç olmuştu. İranlılar'ın döneklikleri yüzünden zaman zaman üretimde kesilmeler olduysa da bunlar tahmin edilenden çok daha çabuk gideriliyordu. Yine de arada Ortadoğu petrolüne çok fazla bağımlı olmaktan şikâyet edenler oluyordu. Musaddık'ın düşürülmesinden ve Şah'ın tekrar iktidara gelmesinden sonra Tahran'daki Amerikan Büyükelçisi ve Ortadoğu'dan sorumlu eski Bakan Yardımcısı Loy Henderson oturup, düşüncelerini toplamak ve durumu değerlendirmek istemişti. Vardığı sonuç şuydu: Musaddık'ın sahneden çekilmesiyle uzun vadeli sorunlar, özellikle de petrol rezervlerinin güvenliğiyle ilgili olanlar çözülmüş değildi. 1953 yılında, ileriye dönük tahminlerini şöyle özetlemiştir: "Öyle anlaşılıyor ki, yakın bir gelecekte... Ortadoğu ülkeleri... bir araya gelip şirket operasyonlarını çok olumsuz ve tehlikeli etkileyecek birleştirilmiş bir politika üzerinde anlaşmaya varacaklardır. Bu kaçınılmazdır. Batı'nın Ortadoğu petrolüne olan bugünkü bağımlılığı sürdükçe ve bu bağımlılık giderek arttıkça, sonunda Avrupalı tüketiciler onların ayağına düşmeye ve merhametine sığınmaya mahkûmdur."

Bir taraftan da petrol şirketleri aleyhine sürdürülen antitröst davası yeniden gündeme gelmişti. Başsavcı'nın İran konsorsiyumuna onay vermesi Aramco gibi üretime dönük öteki üretim şirketlerini antitröst saldırısından kurtarmıştı. Sıra dağıtıma ve pazarlamaya dönük tesislere gelmiş ve 1960'lı yılların başında Jersey ve Socony'nin Uzakdoğu'daki ortak şirketleri olan Stanvac'ın parçalanmasıyla sonuçlanmıştı. Bu ara Caltex'in Avrupa'da işlettiği Socal ve Texaco ortak malı olan Caltex sistemi de ticari nedenler yüzünden eriyip gitmişti. Dünya petrol pazarına her gün daha fazla bağımsız ve milliyetçi şirket girdiyse de, Amerikan hükümeti bu duruma ancak 1968 yılına kadar dayanabildi ve bu tarihte pılını pırtısını toplayıp bu konudan vazgeçti. Amerika'nın konuyu kapadığı tarihte konsorsiyumun İran'daki icraatı yaklaşık on beş yıllık bir geçmişe dayanıyordu.

Kendi adına Anglo-İran Petrol Şirketi'nin İran'daki karmaşadan fazla yara bere almadan başını kurtardığı söylenebilir. Anglo-İran başından beri millileştirme varlıkları için her konsorsiyumun genel olarak öngördüğü tazminatı almakta ısrar göstermiştir. Sir William Fraser bu konuda ödün vermeyen tutumuyla tazminatı almak için konuyu sonuç alıncaya kadar izlemiştir; o kadar ki korpore veya hükümet iştirakçilerinden hepsini yapılan müzakerelerdeki tutumuyla kızdıracak kadar ileri gitmiştir. Geri adım atmaya –daha doğrusu fazla geri adım atmaya– niyetli davranmamış, sonunda istediği tazminatı koparmıştır. Ancak, bu tazminat İran'dan değil konsorsiyuma dahil öteki iştirakçilerden gelmiştir. İran'a kalsa, Şah döneminde bile beş kuruş ödemeye razı değildi. İştirakçiler Anglo-İran'a şirketin feragat edeceği yüzde 60 hak karşılığı olarak defaten 90 milyon dolar ödediler. Ayrıca, şirket konsorsiyum kontrolündeki tüm üretim üzerinden, kendisine yeni bir 500 milyon dolar ödeninceye kadar işletme payı olarak varil başına on sent alacaktı. Gerçek şudur ki, millileştirme hareketi artık resmen kabul edildiği halde ve İran'da petrol kaynaklarına gerçekten sahip olduğu halde, şirketlerin petrol hakkı olarak ödediği para İran hükümetine değil, Anglo-İran'a gidiyordu. Hollanda Kraliyet/Shell üst düzey müdürlerinden John Loudon'un dediği gibi "Bu Fraser açısından harika bir anlaşmaydı. Fraser'in o güne kadar imzaladığı en iyi anlaşmaydı. Sonuçta Anglo-İran hiçbir şey satmak durumunda kalmamıştı. Millileştirme ise, zaten tamamlanmıştı."

İran bunalımında önde gelen rolü oynamış olanlardan biri de huzursuzluğuyla tanınmış Muhammed Musaddık'tır; ne var ki onun şansı Fraser'inki gibi yaver gitmemişti. Muhammed Musaddık tekrar tahta oturan Şah tarafından hapse atılmış, kapalı tutulduğu hücresinde kendini savunan dokunaklı konuşmalar yaparak üç senesini böyle geçirmiştir. Hapisten zorunlu ikamet koşuluyla çıktıktan sonra, hayatının geri kalan günlerini evinde, eskisi gibi homeopatik ilaçlar üzerinde deney yaparak geçirmiştir. Bundan otuz yıl önce, günün Şah'ının babası onu yine böyle ikamete zorunlu kıldığı günlerdeki gibi bu, genç Şah'ın içten içe duyduğu güvencesiz durumunu büsbütün sarsıyordu. Şimdi Şah sıkı sıkı sarıldığı İran'ın Tavuskuşu tahtında durumu kesinlikle emniyette olan, global beklentiler içinde bir hükümdar edasıyla aldatıcı bir görünümde oturuyordu.

24

Süveyş Krizi

Yüz mil uzunluğunda dar bir suyolu olan, Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlamak için Mısır çöllerini delerek yapılmış SÜVEYŞ KANALI, on dokuzuncu yüzyılın en büyük harikalarından biridir. Kanal, Ferdinand de Lesseps adında, ismi sonradan "Büyük Mühendis" olarak anılacak bir Fransız'ın eseridir. Aslında Lesseps mühendis değildi; daha başka alanlarda, –diplomat, işletmeci, reformcu olarak– çok değerli icraatlarda bulunmuşsa da, mühendislikle bir ilişkisi yoktu. Çok yetenekli bir şahsiyet olan de Lesseps'in başarıları sadece yukarıda belirtilen alanlarla da kısıtlı değildi. Altmış dört yaşındayken yirmi yaşında bir kadınla evlenmiş, on iki çocuk babası olmayı başarmıştı.

Böyle bir suyolunun inşası uzun bir süredir tartışma konusu olmuşsa da, de Lesseps'in işe el atmasına kadar bunun mümkün olmadığı düşünülmüştür.

Günün birinde Lesseps Süveyş Kanalı Şirketi adında özel firmasını kuracak, bu şirket Mısır'dan bir kanal inşa etmek için imtiyaz kazanacak ve böylece 1859'da inşaata başlanacaktı. Bundan on yıl sonra, 1869'da kanal inşaatı tamamen bitirilmişti. İngilizler iyi bir şey gördüklerinde onu hemen takdir ederler. Bu defa da Süveyş Kanalı olayında hayranlıklarını ifade etmişlerdi; özellikle de bu kanal imparatorluklarının mücevheri olan Hindistan'a giden yolu kısalttığı için. Veliaht Prenslerinin "Hindistan'a giden yolumuz" dediği Süveyş Kanalı projesinde doğrudan bir rol oynamadıkları için esef ediyorlardı. Neyse ki, 1875'te, ülkenin hükümdarı olan Hıdiv'in ödeme güçsüzlüğü yüzünden, Mısır'ın Kanal üzerinde sahip olduğu yüzde 44'lük hisse satışa çıkarılınca, şimşek hızıyla harekete geçen İngiltere'nin Başbakanı Benjamin Disraeli, el çabukluğuyla, manevra sonucu Rothschild'lerin de mali yardımıyla bu hisseleri ele geçirecekti. Böylece Süveyş Kanalı bir İngiliz-Fransız ortak malı oluyor, Disraeli de Kraliçe Victoria'ya yazdığı, İngilizlerce çok dokunaklı ve ölümsüz mesajında "Süveyş sizindir Madam" diyordu.

Süveyş Kanalı yolcular ve işadamları için harika bir nimet olmuş, Hindistan'a giden yolu yarıya indirmişti. Ancak Kanal'ın en büyük rol ve anlamı stratejik açıdandır. Bu kanal İngiltere'yi Hindistan'a ve Uzakdoğu'ya bağlamakla İmparatorluk için gerçekten bir anayol, bir hayat yolu olmuştur. Süveyş Kanal'ından sonra İngiltere'nin güvenlik stratejisi için "Hindistan ile olan iletişiminin korunmada olması" temel zorunluk haline gelmişti. İngilizler Kanal bölgesinde devamlı olarak askeri kuvvet bulunduruyordu. II. Dünya Savaşı'nda, kuvvetleriyle ilerleyen Rommel'e karşı İngilizler, kanalın korunması için El Alameyn bölgesine nöbet görevi için kendi askeri güçlerini yerleştirdi; bu da Süveyş Kanalı'nın askeri önemini daha da artırmıştır.

Sonra, birdenbire 1948'de Kanal başından beri sahip olduğu önemini kaybetmeye başladı. Bu, aynı sene içinde, Hindistan'a bağımsızlık verilmesinden ve dolayısıyla, ülkenin korunması gerekçesiyle Süveyş Kanalı üzerine konulmuş olan korunmanın, artık tasfiye halindeki imparatorluk için gereksiz olduğu düşüncesiyle, kaldırılmasından ileri gelmiştir. Ne var ki, hemen aynı anda, Süveyş Kanalı, imparatorluğun değilse de petrolün ana yolu olarak bu defa yeni bir rol, yeni bir anlam kazanacaktı. Süveyş Kanalı'nın İran Körfezi petrolünün çoğunu Avrupa'ya ulaştıran yol olduğu, Ümit Burnu ile Southampton arasındaki 11.000 millik mesafeyi 6500 mile indirdiği ar-

tık herkesçe anlaşılmıştı. 1955'te Kanal'dan geçen tüm trafiğin en büyük kısmını, üçte ikisini petrol oluşturmuştu. Ayrıca Avrupa petrolünün üçte ikisi Kanal yoluyla sevk edilmiştir. Kuzey ucunda Tapline ve IPC boru hatlarına bağlı olarak Süveyş Kanalı uluslararası petrol sanayiinin son yapıtı olarak en kritik bir bağlayıcı idi. Ayrıca Süveyş Kanalı Ortadoğu'dan gelen petrole giderek daha bağımlı olan batılı güçler açısından da eşsiz değerde bir suyoluydu.

Milliyetçi Rol Kahramanını Buluyor

İngiltere, Mısır ve dolayısıyla Süveyş Kanalı üzerinde yaklaşık bir yüzyıl, yetmiş beş sene boyunca kontrolü elinde tutmuştur. Bunu önce doğrudan doğruya işgal ve kuşatma şeklinde, sonra da, birbiri ardına gelen yanaşma rejimler üzerinde siyasi ve ekonomik egemenlik kurmak suretiyle yapmıştır. Ancak, bu yıllarda içten içe var olan bir Mısır milliyetçilik akımı da vardı ki bu savaş sonunun ilk yıllarında hissedilir şekilde kuvvetlenmişti. 1952'de, bir grup askeri subayın başarılı darbe operasyonundan sonra zevk ve sefa düşkünü Kral Faruk, Riviera'ya sürgüne gönderilmiş, durumdan pek şikâyetçi olmadan hem sevgilileriyle hem de çok şişman oluşuyla yeni bir ün kazanmış olarak yaşayıp gidiyordu. 1954 yılına gelene kadar, Albay Cemal Abdül Nasır, tüm şöhreti 1952 darbesini yapmış olmaktan ileri gitmeyen ve Mısır'ın muhalifsiz lideri olarak iktidara gelmiş olan General Muhammed Necip'ten iktidarı almıştı.

Postanede çalışan bir memurun oğlu olan ve doğuştan entrikacı Nasır, İngiltere'ye karşı yönelttiği manevralarına daha on yıl önce, II. Dünya Savaşı sırasında başlamış ve o günden sonra da faaliyetlerini yeraltı teşkilatında sürdürmüştür. CIA'nın yaptığı bir karakter incelemesinde Nasır "entrikalı eylemlere girmekten çocukça bir zevk alan kişi" olarak gösterilir. Devlet Başkanı iken bile konuklarına ve yakınlarına kendisini hâlâ bir kundakçı gibi hissettiğini söylerdi. Nasır'ın diğer bir özelliği Arap dünyasındaki yeni milliyetçilik ruhunu yakalamış ve yönlendirmiş olmasından ileri gelir. Muhammed Musaddık'ın Tanrı vergisi yetenekli öğrencisi olarak, hitabet sanatının ustası olan, radyoyu çok iyi kullanan Nasır, büyük insan kitlelerini ateşlemiş, binlerce ve yüzbinlerce göstericiyi tahrik edip, çılgınlar gibi sokaklara dökmeyi başarmıştır. Bu hareketinin karşılığında, Üçüncü Dünya'nın yeşermekte olan milletleri arasında, askerken ateşli bir milliyetçi olmuş lider örneğini vermiştir.

Nasır gerçekten de kendini Mısır'ın restorasyonuna ve bağımsızlığına adamış bir liderdi. Ne var ki istekleri sadece bununla kalmıyordu. Ayrıca Mısır sınırlarını aşıp çok daha ötelere, Arapça konuşan dünyanın bir ucundan ötekine, Kuzey Afrika'nın batı kıyısından İran Körfezi sahillerine kadar uzanmak istiyordu. Halka hitap ettiği güçlü radyo istasyonu "Araplar'ın Sesi" yayınında baştan başa bütün Ortadoğu'ya sesleniyor, ateşli konuşmalarıyla hava dalgaları üstünden sesini duyuruyor, Batı'nın lanetlenmesini istiyor, bölgedeki diğer Arap rejimlerine tehditler savuruyordu. Programına aldığı diğer bir konu da kendi liderliğinde yeni bir Arap dünyası yaratmak –Pan-Arabizm– idi. Arap dünyasını bölen İsrail kıskacının yok edilmesini ve kendi deyimiyle tarihin –en büyük uluslararası cinayetinin– adaletin yerine getirilerek düzeltilmesini, diğer bir deyişle İsrail'in ortadan kaldırılmasını istiyordu.

Süveyş Kanalı –o kızgın güneş altında seyreden gemilerle çoğu yabancı, Fransız ve İngiliz olan kaptan pilotlarla, bunların giydiği kusursuz diz çorapları, şort ve tertemiz gömlekleri ve kaptan kasketleriyle– Nasır'ın yeni Mısır'ı almaya aday yerde, eski 19. yüzyıl sömürgeciliğinin çok açık ve rahatsız edici sembolü gibiydi. Ancak ortada sembollerden çok daha çabuk düşünülmesi gereken sorunlar vardı. Musaddık'tan önce İran'daki petrol imtiyazlarında, Kanal Şirketi'nin Kanaldan geçiş vergisinden elde ettiği gelirin çoğu Avrupalı hissedarlara ve bunlar içinde en büyüğü olan İngiltere hükümetine gitmişti. Eğer mümkün olsa da Mısır, Süveyş Kanalı'nın tüm kontrolünü eline alabilseydi, kanal vergisi olan paralar böyle çaresizce fukara olan bir ülke için yeni

ve zengin bir gelir kaynağı olurdu. Bu çok fakir ülkenin askeri liderleri kuşkusuz ki milli hitabet konusunda ekonomi yönetiminden çok daha deneyimliydi!

Her ne olursa olsun, görünüşe göre imtiyazın günleri sayılıydı. Evvelce yapılmış sözleşmeye göre, imtiyaz 1968'de son buluyordu ve İngiltere'nin buradaki nüfuzu da şimdiden zayıflamaya başlamıştı. Yine de İngiltere 1936 Anglo-Mısır Anlaşması'na dayanarak Kanal bölgesinde askeri bir üs ve büyük bir levazım merkezini devamlı bulunduruyordu. Bu ara Mısırlılar, onların bir an önce çekilip gitmelerini istediği için, bu kişilere karşı bir zarar verme kampanyası açmıştı; terörist eylemlerde bulunuyor, cinayet ve çocuk kaçırma olaylarına karışıyorlardı. Ortadoğu'nun kendi çekirdek topraklarının saldırıya uğradığı böyle bir dönemde, bu toprakları korumak için burada bir üs bulundurmanın ne anlamı vardı? Nihayet 1954'te Anthony Eden, Dışişleri Bakanı sıfatıyla Kanal bölgesinde konuşlanmış son İngiliz birliklerinin yirmi ay içinde çekilmesini öngören bir anlaşmanın yapılması için müzakere önerdi ve çekilme kararı onaylandı. Ertesi sene, Başbakan olarak Churchill'in yerini almasından tam iki ay önce, Eden Kahire'ye uğrayacak, burada Arapça olarak Arap atasözleri söyleyerek Nasır'ı hayretler içinde bırakacaktı.

İngiliz hükümeti hâlâ, Mısır'la, akılcı, dostça ilişkilerin süreceği ümidindeydi; ancak, bu ümit Nasır'ın serbest bir ülke olan Sudan'ı kendi Daha Büyük Mısır'ına katma girişiminden sonra tamamen sönecekti. Nasır, Amerikan idaresinin ve birçok Kongre üyesinin Avrupa'nın sömürgeci güçlerine karşı moral üstünlük tasladığı Washington'da biraz daha hoşgörüyle karşılanıyordu. İdare ve Kongre üyeleri bu sömürgeci ülkelerin imparatorluk kisvelerinden bir an evvel sıyrılmalarından yanaydı. Amerikalılar'ın görüşüne göre bu ülkelerin üstlerinden atamadığı sömürgecilik kalıntıları Batı'ya, komünizme ve Sovyetler Birliği'ne karşı savaşlarında ciddi bir engel teşkil ediyordu. Süveyş Kanalı Şirketi, suyolunun onca ekonomik ve stratejik önemine karşın, bu kalıntılar içinde en belirgin olanlardan biriydi. Kanal Şirketi'nin başkanı ileriki yıllarda acı bir ifadeyle Amerikalılar'ın şirkete "on dokuzuncu yüzyılın o acınacak sömürgecilik dönemini anımsatan kötü bir koku, küf kokusuymuş gibi baktığını" söyleyecekti.

Nasır için duyulan kaygılar giderek yalnız Londra'da değil, Washington'da da 1955 sonbaharında, bu Mısırlı diktatörün silah ile Sovyetler'e döndüğü haberiyle yoğunlaşacaktı. Acaba bu Sovyet nüfuzunun yayılmakta olduğunun göstergesi miydi? Süveyş Kanalı'nın Batı petrolüne ve donanma trafiğine kapatılması söz konusu olabilir miydi? Bu soruları ele almak için 1956 Şubatı gibi erken bir tarihte Dışişleri petrol şirketlerine bir soru yöneltiyor –evvelce İran petrol rezervlerinin kaybı için kullanılmış– 1950 Gönüllüler Anlaşması'nı tadil sorusunu gündeme getiriyordu. Kanılarına göre bu, onlara Kanal'ın her ne sebeple olursa olsun petrol tankeri trafiğine kapatılması halinde birbirleriyle ve hükümetle işbirliği sağlayacaktı. Şirketler açısındansa, idarenin yaptığı ortak hareket teklifinin, antitröst takibatının tehdidi altında olan şirketlerce uygulanması imkânsız görülmüştü. Bu tehdide unutulmuş gözüyle bakmak doğru olamazdı; çünkü Adalet Bakanlığı büyük şirketlere yönelttiği davayı sürdürmekteydi. Diğer taraftan bizzat şirketler de malzeme kesintisi olasılığından endişeliydi. 1956 Nisan ayında Standard Oil of New Jersey, kendi hesabına bir araştırma yaparak, kanalın gerçekten kapanması halinde petrolü İran Körfezi'nden batıya doğru nasıl sevk edeceğini inceletmişti.

Tam bu sıralar, İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd Mısır'da Nasır'ı ziyarete gitti. Bu ziyarette Lloyd, İngiltere açısından Süveyş Kanalı'nın "İngiltere için yaşamsal değerde olan Ortadoğu petrol kompleksinin bölünmez bir parçası olduğunu" açıklıkla ifade etmişti. Bu beyana Nasır, petrolü üreten ülkelerin kendi petrolleri kârından yüzde 50 almadığını söyleyerek cevap vermiştir. Açıkladığı gibi, eğer Süveyş Kanalı petrol kompleksinin bölünmez bir parçası olsaydı, Mısır'ın da petrol üreticileri gibi yüzde elli alması gerekirdi. Bu konuşmalara karşın sonunda güncel ayarlama için hiçbir hareket yapılmamıştı.

1955 sonlarında Nasır'ın yatıştırılması ve Mısır ekonomisinin kuvvetlendirilmesi için Amerikalılar ve İngilizler Dünya Bankası'yla bir arada, Nil üzerindeki Assuan'da devasa bir baraj ku-

rulması için Mısır'a kredi verilmesini düşünmeye başladılar. Bu proje uygulanabilecek gibi görünüyordu. Ayrıca Nasır, 13 Haziran 1956'da son İngiliz alayının da, iki yıl önce Eden'in gerçekleştirdiği anlaşma gereğince kanal bölgesinden çekilmesinden büsbütün hoşnut olmuştu. Ancak Nasır'ın Sovyet blokuyla bir silah anlaşması yapmış olması Washington'u alarma sevk ediyor ve Nasır'a karşı soğutuyordu. Washington, Mısırlılar'ın zaten kısıtlı olan kaynaklarını Sovyetler'den alacakları silahın parasını ödemek için ipotek edecekleri kanısındaydı; kendi yapacakları katkının da baraj için kullanılmayıp aynı amaca sarf edileceğini düşünüyordu. Ayrıca, bu koskoca projenin doğuracağı iktisadi güçlükler ve engeller sonunda karşıt görüşlere yol açabilirdi. Böyle bir durumda bütün suç doğrudan doğruya finansı yapan ülkelere yüklenecekti. Bu mülahazalarla Washington, bu uzun vadeli ve masraflı projeyle Sovyetler Birliği'nin uğraşmasının daha doğru olacağı sonucuna ulaştı. Zaten bir taraftan da Birleşik Devletler'de muhalefetin sesi yükselmeye başlamıştı. Güney kökenli Amerikalı senatörler baraj projesinin Mısır pamuk ekimini çok olumlu etkileyip çok daha verimli yapmasından ve Mısır pamuğunun dünya pazarında Amerikan kökenli ihraç pamukla rekabet etmesinden korktukları için, baraj projesine sıcak bakmıyorlardı. Kongre'deki İsrail dostu üyeler, İsrail'in varlığına karşı bu kadar inatla karşı çıkan bir hükümete yabancı yardım verilmesine pek taraftar değildi. Nasır, o gün için "Kızıl Çin" diye bilinen ülkeyi resmen tanımıştı ki, bu da hem idareyi hem de Kongre üyelerinden birçoğunu rahatsız edip alarma sevk etmişti. Ancak, asıl coup de grace (öldürücü darbe) Senato'daki Cumhuriyetçiler'in Dulles'e, dış yardımın iki "tarafsız" liderden sadece biri için onaylanabileceğini söylediği zaman indirildi. Bu iki lider Yoguslavya'nın Tito'su ve Mısır'ın Nasır'ı olabilirdi; ikisine birden yardım verilmesi imkânsızdı. Dulles bu iki adaydan Tito'yu seçti. Eisenhower de bunu onayladı. İngilizler de bu konuda fikir birliği göstermişlerdir. 19 Temmuz 1956'da Dulles, Nasır'a ve Dünya Bankası'na kötü bir sürpriz yaparak Assuan Barajı için önerilmiş olan krediyi iptal ettiğini açıklayacaktı.

"De Lesseps" Kod'u: Nasır Harekete Geçiyor

Amerika'nın krediyi iptal etmesi Nasır'ı büsbütün kızdırmış, kendini küçültülmüş hissetirmiş ve intikam hırsıyla doldurmuştur. Süveyş Kanalı'ndan alınan geçiş resminin Assuan Projesi'nin finansı için kullanılabileceğini düşündü. Kafasından atamadığı, nefret ettiği sömürgecilik sembolünün mutlaka yok edilmesi gerekiyordu. 26 Temmuz'da, İskenderiye'de, küçük bir çocukken İngilizler'in protesto edildiği gösteriye ilk katıldığı meydanda bir konuşma yaptı. Konuşmasında, şimdi Mısır'ın lideri olan Nasır tekrar tekrar de Lesseps ismine, Süveyş Kanalı'nın yapıcısına iftira üstüne iftira atmıştır. Bu sözleriyle Nasır, sadece bir tarih dersi veriyor değildi: "De Lesseps" kelimesi zamanla Mısır askerini harekete çağıran bir "kod" olmuştu. Konuşma tamamlandığı zaman Mısır Ordusu Süveyş Kanalı bölgesinin kontrolünü ele geçirmişti bile... Süveyş Kanalı sonradan kamulaştırılmıştır.

Nasır'ın bu davranışı gerçekten de uzun süreli yankılara yol açan, cüret isteyen bir işti. Konuşmasının sonunda gerginlik dramatik bir çıkışla doruk noktaya erişmişti. O sıralar İngiltere'de Maliye Bakanı olan Harold Macmillan, çok sevdiği Viktorya devri romanlarının havasını yansıtırcasına, biraz endişe duyarak günlüğüne şunu yazacaktı: "Dün gece ve bugün, burada, hayatımda hiç rastlamadığım kadar şiddetli bir fırtına koptu." Kahire'de ise, giderek yükselen tansiyondan kaçmak ihtiyacını duyan Nasır, Metro'daki sinemaya sığınıp Cyd Charisse'in başrol oynadığı *Meet Me in Las Vegas* (Las Vegas'ta Buluşalım) filmini seyredecekti.

Bu tarihi izleyen üç ay, bir çıkış yolu bulmak için yapılan diplomatik turlar ve boş çabalarla geçti. Eylül ayı ortalarında, Süveyş Kanalı'ndan geçen gemilere yol göstermeye hâlâ devam eden İngiliz ve Fransız kaptanlar Süveyş Kanalı Şirketi'nin emriyle geri çekildiler. Bunun deniz ticaretinin emriyle yapıldığına hükmedilmişti. Londra ve Paris'teki yüksek düzey yetkililer Mısırlılar'ın Kanal'ı kendi başlarına idare edemeyeceğini düşünmüştü. Gerçekten de, suyolunun çok sığ olu-

şu yüzünden ve ayrıca Sina'dan esen rüzgârlar nedeniyle gemilerin kanallardan geçirilmesi büyük ustalık isteyen, zor bir işti. Ancak, birkaç sene evvelinden Mısır hükümeti Mısırlılar'ın kaptan olarak eğitim görmesinde ısrar etmiş, birçok kişi Kanal'ın millileştirilmesi hareketine kadar kurs görerek bu iş için uzman kaptan pilot yetişmişti. Ayrıca Sovyet blokundan da acele gemi kaptanı getirtilerek takviye yapılmış ve bu sorun halledilmişti. Böylece millileştirilmiş olan Süveyş Kanalı, Nasır yönetiminde, artık aşağı yukarı normal denecek şekilde işletilmiştir.

Süveyş Kanalı'nın tamamlanmasının başında ve bunalımın devamı sürecinde İngiliz ve Fransız hükümetleri bir şeyi açıkça belirtmişlerdi. Kanal trafiğini ve özellikle de petrolün Kanal'dan geçişini aksatacak hiçbir şey yapmak istemiyorlardı. Ancak Amerika bu konuda fikir bildirmemişti. Acaba o ne taraftandı? Amerika o günlerde gerçekten de yalnız İngilizler ve Fransızlarca değil, bizzat Amerikan halkı ve memurlarca da bir hayli esrarlı görünen bir tutum içindeydi. Ayrıca, durumu daha da kötüleştirmek ister gibi Eden ile Dulles'in olayları ele alış ve olaylara giriş yöntemleri birbirinden çok farklıydı ve bu da ikisi arasındaki ilişkiyi soğuk ve rahatsız edici yapıyordu. Yine bir gün, bu iki devlet adamının yaptıkları hiç de uyumlu geçmeyen bir toplantıdan sonra Eden'in baş özel sekreteri bir arkadaşına yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Foster çok yavaş konuştuğu için bizim Patron [Eden] onun söylediklerini dinlemek istemiyor; bizimki de çok dağınık konuşup, daldan dala geçtiğinden, öbürü avukat olduğu için bizimkinin söylediklerinden ne demek istediğini anlayamıyor ve tahmin de edemediğinden, çekip gidiyor." Eisenhower de, gerçekten sorunun bir kısmını oluşturan bu konuya günlüğünde parmak basmıştır. Dulles için Başkan Eisenhower şunları yazmıştır: "Konuları sunmada, Dulles'in yeterince inandırıcı olmadığı anlaşılıyor. Bazen sözlerinin ve davranışının karşısındaki şahıs üzerinde nasıl bir etki yapacağını anlama yeteneğinden mahrum." Dulles ise, diğer Amerikalılar gibi Eden'i küstah ve ruhsuz buluyordu. Ancak aralarındaki anlaşmazlık sadece bu nedenlerden ileri gelmemiştir. Birbirlerine karşı belirli nedenlere dayanan husumet duyuyorlardı. Bunun sebebi iki yıl evvel Fransa'yla Hindi-Çin'de meydana gelen savaşta ikisinin birbirleriyle ters düşüp çatışmış olmalarıdır. O zaman, Eden konuya diplomasi yoluyla yaklaşılmasını istemiş, Dulles ise o tür, barışa dayalı tutum izlenmesine karşı çıkmıştı. Şimdi ise Süveyş konusunda rollerini değiş tokuş etmişlerdi.

Yine de 1956 Ağustosu'nda, Süveyş'in millileştirilmesinden birkaç gün sonra Dulles, İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanlarına "Nasır'ın Kanal'dan çıkması için mutlaka bir yol bulacağını" temin etti. Bu teminat Eden'e ilerideki birkaç ay için rahat bir nefes aldıracaktı. Ancak, bu sürenin bitiminde Amerikalılar İngilizler'in karşısına hiç de gerçekçi gelmeyen birtakım savaş hilesi önerileriyle çıktılar – bu öneriler hem gerçekçi görülmemiş hem de İngilizler'in ve Fransızlar'ın daha doğrudan bir hareket yapmamaları için bilhassa önerilmiş gibi gelmişti.

İşin aslı şudur ki, Süveyş konusundaki ABD politikasını saptayan Dulles değil, doğrudan doğruya Eisenhower'di. Eisenhower ta başından Amerikalılar'ın Süveyş'teki konumunun ne olacağını biliyordu, bundan hiçbir zaman şüphe etmemişti. Eisenhower'in görüşü güç kullanılmamasından yanaydı; güç kullanmayı hem istemiyor hem de gereksiz görüyordu. İzlenecek politikanın temeli İngilizler'i ve Fransızlar'ı Süveyş konusunda askeri müdahaleden uzak tutmaktı. Amerika Devlet Başkanı açıkça bu iki Avrupa ülkesinin Mısır'da uysal ve kalıcı bir hükümet kurmaya muktedir olmadıkları inancındaydı. Ayrıca böyle bir atılım, sadece Araplar'ı değil, kalkınmakta olan bütün ülkeleri Batı'ya karşı ayaklandırır, Sovyetler'in eline de Ike'ın kendi deyimiyle "dünya liderliğinin meşalesini" verirdi. Ayrıca, Eden'e söylediği gibi "Nasır dram oynamak istiyordu" ve yapılacak en iyi şey de onu dram oynamakta serbest bırakıp günün birinde bu dramın çığrından çıkmasını beklemekti. Eisenhower'in danışmanları Başkan'ın İngilizler'in tutumundan şikâyetçi olduğunu söylüyordu. Onun bu konudaki görüşünü şöyle anlatmışlardır: "Başkan, Nasır'ın bölgedeki onca insanın isteği olan 'beyaz adama tokat' arzusunu şahsında sembolize ettiği bir sırada askeri müdahalede bulunmanın gerçekten 'çağdışı' olduğu düşüncesindeydi." Mısır'a yapılacak askeri bir saldırının dünyada gelişmekte olan bütün ülkelerde Nasır'ı kahraman yapacağı, ayrıca kendileriyle dost

geçinen liderleri harekete getirecek, Ortadoğu petrolünü tehlikeye atacak bir davranış olacağı kesindi. Bu düşüncelerle Eisenhower tekrar tekrar ve usanmadan Londra'ya askeri harekâttan kaçınmasını tavsiye etmiştir. Kendi düşüncesine göre ve danışmanlarının fikrince Amerikan politikası kristal kadar berraktı. Ne var ki sonraki olaylar, ABD'nin bu politikayı telkin ettiği ülkeler İngiltere ve Fransa için hiç de o kadar kristal gibi berrak olmadığını kanıtlayacaktı.

Eisenhower için Birleşik Devletler'in, sömürgecilik çağına geri dönüş gibi görünen askeri müdahale fikrine dolaylı da olsa katılıyormuş gibi görünmemesi son derece önemliydi. Değil müdahale, tam tersine Birleşik Devletler Mısır'daki durumdan yararlanarak gelişmekte olan ülkeler arasında kendisine destek bulmak için fırsat dahi yaratmalıydı; bu her ne kadar Amerika'nın ezeli müttefikleri İngiltere ve Fransa'yla arasını soğutacaksa da, yine de yapılmalıydı. Bir gün Nasır, Eisenhower'in bu konudaki beyanatını duyduktan sonra, yaverlerinden birine, yarı şaka yollu şöyle demişti: "Acaba hangi taraftan?"

Eisenhower'in bu şekilde davranışının bir başka sebebi daha vardı. 1956 Kasımı'ndaki başkanlık yenileme seçimine katılacaktı. İdareye gelişinin ilk günlerinde Kore Savaşı'nı sona erdirmişti; seçime barış yanlısı bir aday kişiliğiyle katılıyordu ve şimdi hayatında en istemediği şey olsa olsa seçilmesini tehlikeye atacak, kampanyasını tehdit edecek bir askeri kriz olabilirdi. İngilizler ve Fransızlar, büyük bir gaf yaparak Amerikan Başkanlık seçimi tarihine dikkat etmemiş, bunu hiç hesaba katmamışlardı. Halkın gözü önünde yapılan bu diplomatik "show'ları" böylece sürüp giderken iki devlet gizlice başka bir planın peşine düşmüştü. Bunlardan hiçbiri askeri bir müdahalenin planını yapmıyorlardı. İngilizler bu ara, turist mevsiminin dorukta olduğu bir anda yeteri kadar gemileri olmadığını anlayarak okyanus gemisi talebinde bulunmuş hatta, tank ünitelerini naklettirmek için Pickford Removals nakliye şirketine başvurmuştu.

Boğazlanmaya Hiç Niyetimiz Yok

Londra ve Paris, her ikisi de askeri müdahale konusuna artık tamamen sıcak bakıyordu. Fransızlar Nasır'ı Kuzey Afrika'daki durumları için tehdit unsuru olarak görüyordu. Mısır lideri iki yıl önce bağımsızlıkları için savaş başlatmış olan Cezayirli isyancıları sadece teşvik etmekle kalmıyor, aynı zamanda eğitiyor ve besliyordu. Fransızlar Nasır'ın burnunu kırarak, Ferdinand de Lesseps'in Fransızlar'ın finansmanıyla yapmış olduğu kanalı geri almak kararındaydı. Daha şimdiden, Nasır'ı dize getirmek için kendilerinin de sebepleri olan İsrailliler'le askeri diyaloğa girmişlerdi. Mısır Devlet Başkanı Nasır, İsrail'e karşı açacağı ve artık saklamaya gerek duymadığı savaşın planı için hazırlanmaya başlamıştı. Aynı zamanda İsrail'e gerilla kuvvetleri sokma girişimini de destekliyor ve ülkenin güney limanı olan Elat'ta muhasara uyguluyordu ki bu sonuncusunun yasalara uygun olup olmadığı tartışma konusudur.

Acaba İngilizler için Süveyş Kanalı neden bu denli önemliydi? Bu cevabın "petrol" olduğu kuşku götürmez. Kanal, petrolü taşıyan bir geçit görevindeydi. Daha birkaç ay evvel, Kanal henüz kamulaşmamışken, 1956 Nisanı'nda "Mr.B" ve "Mr.K" adlarıyla seyahat eden Stalin dönemi sonrasının iki lideri, Nikolai Bulganin ve Nikita Kruşçev Londra'ya gelmişlerdi. Onlarla karşılaşmadan evvel Eden, Eisenhower'le bir araya gelip Sovyetler'e ne söyleyeceğinin provasını yapmış, düşündüğü planı Başkan'a bildirmiştir. Eisenhower plana tam onay vermişti. Ruslar'la toplantıdan evvel Başkan, Eden'e şunu öğütlemişti: "Ruslar'a karşı kesinlikle uysal olmalıyız. Uysal olmazsak, bu, karşımızdaki Ayı'ya Batı dünyasının savunması ve ekonomisi için son derece yaşamsal olan petrol üretim ve nakliyatına pençelerini geçirme fırsatı verir." Sovyet liderleriyle konuşması sırasında Eden onları Ortadoğu'ya karışmamaları için uyardı ve şunu söyledi; "Benim petrol konusunda çok açık sözlü olmam gerekiyor; çünkü petrol için gerekirse döğüşebiliriz." Bunları söyledikten sonra sadede gelerek şunları eklemişti: "Biz petrolsüz yaşayamayız ve... petrolsüzlükten boğazlanıp ölmeye de hiç niyetimiz yok."

Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı ele geçirmesi, "boğazlanma" olasılığını gerçek yapmış gibiydi. İngiltere'nin uluslararası mali durumu iyi değildi; ödemeler dengesi bozulmak üzereydi. Bir zamanlar dünyanın en büyük kredi vericisiyken, şimdi en büyük borçlusu durumuna düşmüştü. Altın ve dolar rezervleri ancak üç aylık ithalatı karşılamaya yeterliydi. İngiltere'nin dış gelirler toplamının çok önemli bir parçası Ortadoğu'daki petrol holdinglerinden gelmekteydi. Bu holdinglerin kaybolması ekonomik yönden İngiltere'yi perişan ederdi. Diğer taraftan Mısır'da Nasır'ın zafer kazanması İran'da Musaddık zaferinin doğurabileceği sonuçlara benzer sonuçlar yaratabilirdi. Böyle bir durumda İngiltere prestij kaybederdi ve prestij şimdi onlar için dünyanın her yerinde zeminin ayakları altından kaymakta olduğu şu dönemde, gayet önemliydi. Muzaffer bir Nasır demek; Britanya'ya dost olan ülkelerde rejimin değişmesi ve alaşağı edilmesi ve bütün Ortadoğu'da İngiliz –ve Amerikan– petrol konumlarının önemini kaybetmesi demekti. Bir gün, konuşma sırasında Eden, Eisenhower'i uyarıp ona şunu söylemiştir: "Bir gün gelip Nasır Batı Avrupa'yı petrolden mahrum edebilir, bu bir an meselesidir. Böyle bir şey olduğunda hepimiz onun ayağına düşüp merhamet dileniriz."

Eden endişeliydi ve endişeleri sadece petrole ve ekonomik konulara da dayanmıyordu. Sovyetler'in Ortadoğu'daki boşluktan yararlanarak tüm gücüyle bu bölgeye girmesinden korkuyordu. Bir gün Dışişleri'ne mensup, görevi petrol konusunda doğrudan Eden'e rapor vermek olan bir yetkili şunları söylemişti: "Eden Sovyetler'in Ortadoğu'ya yayılmasından büyük endişe duyuyordu. Amerikalılar ve Ortadoğu işini İngilizler'den almaya hazır değildiler. Bu yüzden bölgeyi Ruslar'dan uzak tutma işi İngilizler'e düşmüştü."

Maliye Bakanı Harold Macmillan da petrol rezervlerine yapılan tehditler ve tehlikeli imalar konusunda Eden'le tamamen aynı görüşteydi. O da tıpkı Eden gibi İngiltere'nin çok tehlikeli ve risklere açık bir konumda olduğu görüşündeydi. Ne var ki o Eden gibi endişesini dışa vurmuyordu. Bunalımın ilk iki haftasında, o kadar devlet görevi arasında fırsat bularak şu yapıtları okuyacaktı: On dokuzuncu yüzyıl romanlarından ve daha başka eserlerden binlerce ve yüzbinlerce sayfa kitap – Jane Austen'in *Northanger Abbey ve Persuation*, Dickens'in *Our Mutula Friend*, George Eliot'un *Scenes from Clerical Life, Middlemarch* ve *Adam Bede* eserleridir. Bunları bitirdikten sonra, izleyen birkaç hafta içinde de şu kitapları okumuştu: Thackeray'in Vanity Fair, Churchill'in History of the English Speaking Peoples, Machiavelli ve Savonarola'nın hayat hikâyeleri ve C.P. Snow'un son romanı. Macmillan sonradan bu konuda şunları söylemiştir: "Eğer bu kadar çok şey okumasaydım, mutlaka aklımı kaçırırdım!" Ancak Macmillan da herkes gibi Eden'in karamsar tahminlerine katılıyor ve harekete geçme konusunda ona destek veriyordu. Hatıra defterine şunları yazmıştı: "Gerçek şu ki, müthiş bir ikilem içine düşmüş bulunuyoruz. Mısır'a karşı ciddi bir harekâta girişirsek ve sonuçta Süveyş Kanalı kapanırsa, Levant'a giden boru hatları da kesilir ve bu takdirde İran Körfezi karşı harekete geçer ve sonuçta petrol üretimi durdurulur. Böyle bir durumda Birleşik Krallık ve Batı Avrupa 'oldu bitti'ye getirilecektir. Diğer taraftan diplomatik yenilgiye uğrarsak ve Nasır 'oldu bitti'ye getirilirse Ortadoğu ülkeleri, fevri bir hareketle 'petrolü millileştirirler'… Böylece bir bakıma biz de 'oldu bittiye getirilmiş' sayılırız. Şu halde ne yapmalıyız? Öyle anlıyorum ki elimizdeki son şansımızı kullanmalı –şiddet harekâtına başvurmamalıyız– bu arada Ortadoğu'daki dostlarımızın bizim yanımızda olmasını, düşmanlarımızınsa düşmesini ve petrolün kurtarılmasını ümit etmekten başka elimizde yapacak bir şey yok. Kuşkusuz bunun çok yaşamsal bir karar olduğunu da kabul etmemiz gerekiyor."

Yirmi Yıl Sonra Tekrar "Rhineland"da

Bunalımla karşı karşıya oldukları dönemde, Eden, Macmillan ve bunların çevresindekiler, Fransa Başbakanı Guy Mullet ve meslektaşları, kendilerini bir hayalet gibi kovalayan geçmişin hatıralarının etkisindeydiler. Bunların hepsinin gözünde Nasır, mezarından çıkmış bir Mussolini, yeni

yetişmekte olan bir Hitler'di. Mihver Devletler'in yenilgisi üstünden daha on yıl geçmişken, kundakçı kişiliğine dönmüş demagog diktatörün yeniden canlanıp dünya sahnesine çıktığını, kitleleri ateşlemek, sonsuz ihtiraslarını gerçekleştirmek için dehşet ve savaş peşinde olduğunu düşünmüşlerdir. Batılı liderler en anlamlı deneyimlerini arkalarındaki iki dünya savaşında yaşamışlardır. Eden için, trajediyi önlemedeki başarısızlık 1914 yılında başlamıştı. Sonraki bir yazısında buna şöyle değinir: "Biz hepimiz, bir dereceye kadar, kendi kuşağımız tarafından damgalanmış durumdayız. Benimki Saraybosna suikastiyle ve onu izleyen olaylarla başlar." 1914'ün o kritik haftalarında Entente'ın benimsediği diplomasi ve politikalara arkasını dönüp bir defa daha baktıktan sonra şöyle diyecekti: "Şimdi, geriye baktığımızda, o zaman bir sorumluluğumuz olduğunu, daima arkadan gelen bir kucak olmakla sorumlu olduğumuzu görmememize imkân yok.. daima arkadan gelen kucak olduk... lanetli bir kucak."

Hükümetlerin zamanında karşılık vermemekle işledikleri hata 1930'lu yılların anılarında daha keskin çizgilerle belirlenmiştir. 1956 yılı Hitler'in anlaşma hükümlerini ihlal ederek Rhineland'ı askeri bölge ilan edişinin yirminci yılına rastlar. İngiliz ve Fransızlar Hitler'i böyle bir şey yapmaktan 1936'da men edebilirlerdi. Böyle yapmış olsalardı Hitler önem ve prestijini kaydederdi. Hatta başaşağı edilirdi ve böylece milyonlarca insan da ölmemiş olurdu. Ne var ki batılı güçler harekete geçmemiştir. Yine 1938'de, batılı ülkeler Çekoslovakya'ya destek verecek yerde Münih'te Hitler'i yumuşatmaya çalışmak gibi bir hatada bulunmuşlardı. Bu durumda da Hitler durdurulabilir ve ikinci büyük savaşın müthiş katliamları önlenmiş olurdu.

Eden cesur bir davranışla, Hitler ve Mussolini'ye uygulanan yumuşatma politikasını protesto ederek, 1938'de istifa etmişti. Şimdi, 1956'nın güz başı olan şu günlerde Nasır'ın hiç de yabancısı olmadıkları bir "itibar yükseltme" programına çıktığını düşünüyordu. Eden'in görüşüyle Nasır'ın "Devrimin Felsefesi" kitabı ile Hitler'in "Kavgam" kitabı arasında pek bir fark yoktu. Nasır da Hitler gibi taş yontarcasına büyük bir imparatorluk yontmak ve yaratmak istiyordu ve kitabında bunu vurgulamıştır. Ona göre petrolde kontrolün ele alınmasıyla gelen güç "uygarlığın can damarı Arap dünyasının" olmalıydı. Arap dünyası "uygarlığın can damarı" olan petrolü "emperyalizme" karşı verdiği mücadelede kullanmalıydı. Nasır petrol olmadan, endüstri dünyasının tüm makine ve aletlerinin "sadece küflü, hareketsiz ve cansız birer demir parçası olduğunu" beyan etmiştir. Eden, Nasır'la bir uzlaşma yolu bulmak için evvelce bir girişimde bulunmuştu. 1954'te İngiliz kuvvetlerinin Kanal bölgesinden çekilme anlaşmasında kendi kişisel prestijini ortaya koymuş, bunu yaptığı için kendi partisinin bir kesiminden fevkalade ağır eleştiriler almıştı. Şimdi, kendisinin Nasır tarafından ihanete uğratılmış görüyordu. Hitler'de olduğu Nasır durumunda da, onun yaptığı vaatlerin hiçbir kıymeti yoktu. Vaatlerin yazılı olduğu kâğıt kadar bile değer taşımıyordu. Yoksa, uluslararası anlaşmaların ihlaliyle Süveyş'in ele geçirilme olayı yeni bir Rhineland mı demekti? Yoksa Nasır'ı barındırmak ve yumuşatmak için daha çok atılım yapmakla yeni bir Münih olayı mı yaşanacaktı? Eden, kendi açısından bütün bunları yeni baştan yaşamak istemiyordu. Kardeşlerinden ikisini I. Dünya Savaşı'nda kaybetmişti. Büyük oğlu ise II. Dünya Savaşı'nda öldürülmüştü. Kişisel olarak sevdiklerinin ve savaşlarda milyonların ölümünden, batılı ülkelerin 1914'te krizi önlemede çok ağır (tembel) oluşlarını, 1930'larda da Hitler'i durdurmada kararsızlıklarını sorumlu tutuyordu. Bu düşüncelerle, şimdi Nasır'a karşı silah kullanılacaksa bunun ileride değil, hemen yapılmasından yanaydı.

Başbakan Mollet Almanlarca esir edilmiş, Buchenwald toplama kampına hapsedilmişti. O da bu konuda aynen Eden gibi düşünüyordu. Belçika Dışişleri Bakanı Paul Henri Spaak'ın fikri de aynen ötekilerinki gibiydi. Spaak bunalım sırasında İngiliz Dışişleri Bakanı'na yazarak şöyle demiştir: "Hitler döneminin başında yapılmış olan hataların bugün bir hayalet gibi rüyalarıma girdiğini sizden saklamak istemiyorum. Bu hatalar bize çok pahalıya mal olmuştur."

Geçmişe ait bu değerlendirmeler Washington'da da yapıldıysa da bunlar Batı Avrupa'daki kadar özeleştiri niteliğinde değildi. Nasır'a nasıl davranılacağı konusunda bir fikir birliğine varıl-

mamışsa da batılı ülkeler en azından Süveyş nedeniyle çıkabilecek bir petrol krizinde acil olarak ne yapılacağını planlıyordu. Bu arada Eisenhower, Kanal'ın kapanması halinde Batı Avrupa'ya nasıl petrol verileceğini etüt edecek bir Ortadoğu Acil Durum Komisyonu kurulması için yetki verdi. Adalet Bakanlığı planda iştirakçi olan şirketlere kısıtlı antitöst bağışıklığı tanıdı; ancak bu, şirketlerin bir arada çalışıp tahsis yapmalarına, petrol talepleri, tankerler ve gerekli diğer bütün bilgileri birbirlerine aktarmalarına yetmiyordu. Yine de bu komisyon İngiliz Petrol Arzı Danışmanlık Kurulu'yla ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'yle krizde idare planları konusunda iyi bir haberleşme sistemi kurmuştur.

Bütünüyle alındığında, petrol şirketleri, Batı Avrupa'nın petrol ihtiyacının büyük kısmının Batı Yarıküresi'nin artmış petrol üretimiyle karşılanabileceği, bunun da Birleşik Devletler'de ve Venezuela'daki aşırı kapasiteli çok miktarda petrole gerek göstereceği kanısındaydı. Temmuzun son gününde, Standard Oil of New Jersey Yönetim Kurulu nihayet Süveyş Kanalı için Nisan'da sunmuş olduğu alternatifler raporuna cevap almıştı. Bu rapor, daha büyük tankerler inşa etmek yerine, İran Körfezi'nden başlayıp Irak ve Türkiye'den geçerek Akdeniz'e ulaşacak daha büyük çaplı bir boru hattı yapılmasını öngörüyordu. Boru hattının tahmini maliyeti yarım milyar dolardı. Ne var ki raporda zamanlamayla ilgili hafif bir sakınca gözlenmişti; boru hattının inşası dört yıl sürecekti. Ayrıca, boru hatlarına çok fazla güvenmenin bazı tehlikeleri olduğu da Suriye'nin birkaç gün sonra yaptığı bir hareketle büsbütün açığa çıkarıldı. Bu tehlikeleri gözler önüne sermek için Suriye, Batı'ya bir uyarı olarak Tapline'dan akıtılan petrolü yirmi dört saat süreyle kesti.

Eylül ayında, Eisenhower Eden'e gönderdiği mesajda "Nasır'ı gerçekte olduğundan çok daha önemli bir şahsiyet olarak göstermenin" tehlikelerinden söz edecek ve bu görüşünde ısrar edecekti. İngiltere Dışişleri Daimi Müsteşarı Sir Ivone Kirkpatrick, bu mesaja kesin bir görüşle yanıt verecekti: "Sayın Başkan'ın haklı olmasını çok isterdim. Ancak haklı olmadığından tamamen eminim... Eğer biz Nasır kendi konumunu güvene alıp petrol üreten ülkelerin kontrolünü peyderpey ele geçirirken elimiz kolumuz bağlı oturursak, aldığımız istihbarata göre Nasır bizi mahvetmeye kararlıdır ve mahvetmektedir de. Eğer Ortadoğu petrolünden bir veya iki sene süreyle yoksun bırakılırsak, altın rezervlerimiz yok olup gider. Petrol rezervlerimizin yok olması demek sterling işinin de dağılması demektir. Sterling işi dağılacak olur ve rezervsiz kalırsak Almanya'da ve hatta hiçbir yerde güçlü olmaya devam edemeyiz. Savunmamız için şart olan çıplak asgari miktarı bile ödeyebileceğimizden kuşkuluyum."

Aynı ay içinde, Süveyş krizinin şiddetle sürdüğü bir sırada, Robert Anderson adında, zengin bir Texas'lı petrolcü, ki Eisenhower'in hayranlığını kazanmış biriydi, Başkan'ın kişisel temsilcisi olarak Suudi Arabistan'a gizli bir seyahat yapıyordu. Amaç Suudiler'e, uzlaşmaya razı olması için Nasır üzerinde baskı uygulatmaktı. Riyad'dan Anderson Kral Suud'u, Prens Faysal'ı Dışişleri Bakanı'nı uyararak Birleşik Devletler'in çok büyük teknik ilerlemelere petrolden çok daha ucuz ve iyi kalitede enerji kaynaklarına ulaşacağını, bunun Suudi petrolünü ve tüm Ortadoğu petrol rezervlerini değersiz hale getireceğini söyledi. Birleşik Devletler, Süveyş Kanalı'nın şantaj aleti olarak kullanılması halinde bu teknolojiden Avrupalılar'ı yararlandırmak istemeyebilirdi.

Kral, petrol yerine geçecek bu enerjinin ne olabileceğini sordu.

Anderson "Nükleer enerji" cevabını verdi.

Ne Kral Suud ne de Prens Faysal, nükleer enerji hakkında bazı kitaplar okumuş olarak, Anderson'un cevabından etkilenmediler ve Suudi Arabistan'ın dünya enerji pazarlarındaki yeteneği konusunda hiçbir üzüntü belirtisi göstermediler. Anderson'un uyarısını kulak ardı etmişlerdi.

Arada geçen zaman içinde anahtar durumundaki politikacılar krizin diplomatik yollarla çözümleneceğinden şüphe duymaya başlamıştı. Bu defa çabalarını Birleşik Devletler'de yoğunlaştırdılar. Artık Nasır'ı yola getirecek, onu "Rhineland"da durduracak tek çare askeri güçtü.

Kuvvet Uygulanıyor

24 Ekim 1956'da Fransız ve İngiliz diplomatik ve askeri çevresinin üst düzey yetkilileri, yanlarında ilgili yabancı elçilik mensupları da olduğu halde Paris dışında, Sevr'deki bir villada İsrail'in üst düzey yetkililerinden kurulu bir delegasyonla bir toplantı yaptılar. İsrail heyetinde David Ben-Gurion, Moşe Dayan ve Shinom Perez de vardı. Bu toplantıda üç ülke bir anlaşmaya vardılar. İsrail sözde Mısır'ın tehditlerine ve askeri baskısına karşılık olarak meskun olmayan Sina Yarımadası'nda, Süveyş Kanalı'na doğru askeri bir operasyon geliştirecekti. İngiltere ve Fransa Kanal'ın korunması için ultimatom yayınlayacak ve ondan sonra da, çarpışma devam edecek olursa –ki mutlaka devam edecekti– uluslararası suyolunu korumak için Kanal bölgesini işgal edeceklerdi. İngiltere ve Fransa'nın böyle bir planda bekledikleri nihai sonuç Süveyş Kanalı konusunda bir anlaşmaya varmak ve eğer mümkün olursa, bu işlem sırasında Nasır'ı alaşağı etmekti.

Bu planda, İsrail ve Fransa birbirlerine anlayış gösteriyorlardı. İsrail ve İngiltere arasında ise, İngiltere'nin İsrail'e ve Yahudiler'e olan antipatisi yüzünden böyle bir anlayış kurulmamıştı. Ne gariptir ki, şimdi Eden bile, Araplar'ı ve Arap kültürünü o kadar tuttuğu, II. Dünya Savaşı'nda özel sekreterine "Gel" dediği halde, şimdi kaderin bir oyunuyla Arap dünyasının kendi kendisini lider yapmış başkanıyla kapışmaya hazırlanıyordu. Eden'in tam tersine, Maliye Bakanı Harold Macmillan Yahudiler'in "karakter sahibi" olduğu görüşündeydi. Yine de, Sevr'deki toplantıda İngiliz Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd ve beraberindekiler, İsrailliler'i hor görür bir tavır içindeydiler. Gerçek şuydu ki, geçen son birkaç hafta içinde İngiltere, İsrail ve Ürdün arasında savaş çıkması halinde Ürdün'ün yardımına koşmayı düşünür olmuş ve bu konuda İsralliler'i uyarmıştı. Fransızlar'ın Sevr toplantısında İsrailliler'i Anglo-Fransız planı içine çekmek için öncülük üstlenmesinin bir sebebi, Mısır'la olan çatışmanın orta yerinde İngiltere ve İsrail'in birbirleriyle kapışmalarını önlemekti.

Sevr'deki gizli anlaşmadan bir gün evvel Mısır ve Suriye, Mısır'ın kontrolü altında görev yapacak ortak bir askeri komuta oluşturdular. Bir gün sonra da Ürdün bu ortaklaşa askeri komutaya girmeyi kabul etti. Artık ok yaydan çıkmıştı. Şimdi de siyasi ve kişisel dramların başka, garip bir şekliyle karşılaşılacak ve bu Süveyş krizini daha da içinden çıkılmaz bir hale sokacaktı. 24 Ekim'de, Sevr toplantısının yapıldığı gün, Macaristan'da Sovyet kontrolüne karşı girilmiş bir ihtilali bastırmak için Kızıl Ordu Budapeşte'ye girdi.

Bütün bu sorunlar yetmiyormuş gibi, bir başka sorun da Eden'in sağlık durumuydu. 1953'te geçirdiği safra kesesi ameliyatı sırasında, dikkatsiz bir operatör safra kesesine giden boruda tahribat yapmış, bu daha sonraki operasyonlarla ancak kısmen onarılabilmişti. Bütün bu operasyonlardan sonra Eden, bir defa kendisinin söylediği gibi, "iç uzuvları yapay" olarak kalmıştı; ayrıca baskı altında hemen hastalanıp ağrıları artıyordu. İleride, bazı kimseler, bu sağlık koşulunun yavaş yavaş Eden'in beynini zehirleyebileceğini söylemiştir. Durumu daha da kötüleştiren başka bir şey, o günden sonra Eden mide ağrısı için yatıştırıcı ilaç ve ayrıca ağrı dindiricilerin etkisine karşı da uyarıcı (anlaşıldığı kadarıyla amfetaminler) almak zorunda kalmıştı. Bu çeşitli ilaçların birbirlerine olan etkileri ve yan etkileri o günlerde henüz yeteri kadar bilinmiyordu. Eden çok gerilimli olduğu zamanlar daha başka ilaçlar da alıyordu. Uyarıcı ve yatıştırıcı iki ayrı gruptan olan bu ilaçlar Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı almasından sonra çok daha yüksek dozlarda veriliyordu. Ekim ayı başlarında bir gün baygınlık geçirerek 40 derece ateşle hastaneye yetiştirildi. Hastaneden çıktıktan sonra Ekim'de yine kumandayı eline aldıysa da devamlı olarak hastalık belirtileri gösterdiğinden daha ağır bir ilaç rejimine tâbi tutulmuştu. Bazılarına göre bu ilaçlar yüzünden Eden bazı karakter değişiklikleri göstermeye başlamıştı. İngiliz Gizli İstihbaratı'ndan bir memurun Amerikan Gizli İstihbaratı'ndan meslektaşı bir memura Eden için, "Downing Street'deki dostlar bizim ihtiyar çocuğun garipleştiğini, sinir küpü kesildiğini söylüyorlar" dediği söylentiler arasındadır. Bazen Eden, içinde bulunduğu gerilimden ve kendi sağlık durumunun kötülüğünden kaçmak

isteyerek eşinin Downing Street 10'daki oturma odasına sığınır, orada film yapımcısı Sir Alexander Korda'nın kendisine armağan ettiği Degas'ın "banyo yapan kız" bronz heykelini uzun uzun seyrederdi.

Kuşkusuz Eden hasta olan tek kişi değildi. Eisenhower de 1955'te bir kalp krizi geçirmiş, 1956'da da ameliyat gerektiren bağırsak iltihabı hastalığına yakalanmıştı. Demek ki yaklaşmakta olan çatışmanın beklendiği sırada Atlantik'in her iki kıyısındaki iki başaktörün de hasta olduklarını söylemek yanlış olmaz. Bu ikiliye çok yakında bir üçüncü katılacaktı.

Aylarca devam eden kararsızlık ve gecikme sonunda olaylar hız kazanmıştı. 29 Ekim'de, İsrail, Sina içine bir akın yaparak Sevr anlaşmasını hayata geçirdi. 30 Ekim'de Londra ve Paris ültimatomlarını yayınlayarak Kanal bölgesini işgal etmek niyetlerini açıkladılar. Aynı gün Rus kuvvetleri, bir daha müdahalede bulunmamak vaadiyle Budapeşte'den geri çekildi. Ertesi gün, 31 Ekim'de İngilizler Mısır havaalanlarını bombaladı ve daha sonra da Mısır Ordusu acele bir operasyonla Sina'dan geri çekilmeye başladı.

Süveyş operasyonu Amerikalılar için sürpriz olmuştu. Eisenhower İsrail saldırısını güneyde yaptığı seçim kampanyasındayken duymuştu. Bu onu çok kızdırmıştı. Eden'in ona ihanet ettiğini düşündü. Demek ki müttefiklerinin hepsi birden onu bile bile aldatmışlardı. Şu halde hiç hissettirmeden, çok daha kapsamlı bir başka uluslararası krize de yol açmaları, Sovyetler Birliği'yle doğrudan bir çarpışmaya girmeleri de söz konusuydu. Hem de bu işi daha bir hafta evvel tam Amerika'nın Başkanlık seçimiyle meşgul olduğu bir sırada yapmışlardı. Eisenhower sonunda o öfkeyle Downing Street 10 numarayı aradı ve kişisel olarak Eden'i yaptığı şey için "bir güzel fırçaladı." En azından Eisenhower böyle sanmıştı. Aslında o öfke ile telefonda karşısına çıkan Eden değil, Eden'in yaveriydi. Eisenhower karşısındakine kim olduğunu bildirme fırsatı vermeden zavallı yavere ağzına geleni söyleyip, Eden telefona yetişmeden ahizeyi çarpıp, telefonu kapatmıştı.

Kasım'ın 3'ünde bu defa hastaneye yetiştirilme sırası Dulles'e gelmişti. Hastaya konulan tanı mide kanseri olduğundan, hemen ameliyata alındı ve midesinin büyük bir kısmı alındı. Demek ki şimdi başaktörlerin üçü de hastaydı. Dulles'in 3 Kasım'dan itibaren görevde olmayışı nedeniyle ABD dış politikasının günden güne kontrol işi Müsteşar Herbert Hoover Jr.'a verilmişti. Hoover, İran konsorsiyumunu toparlamış adamdır ve Londra çevrelerine göre İngilizler'e antipatik gelen kişiydi.

Lojistik sorunlar, kötü planlama ve Eden'in tereddütlü tutumu gibi sebeplerden İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin ültimatomu uygulaması ve Süveyş Kanalı bölgesini işgal etme işi biraz gecikmiş, arada birkaç günlük bir boşluk kalmıştı. Bu ara Nasır, boşluktan yararlanarak çarçabuk davranmış ve en fazla hasara müsait olan yerde etkili olmayı başarmıştı. Yaptığı şey şudur: Düzinelerce gemiyi kaya parçaları, çimento ve eski bira şişeleriyle doldurtup Kanal'a salmış, bunlar büyük bir başarıyla suyolunu kapamıştı. Böylece müttefikler petrolü güvenceye almak için saldırdıkları halde, bu petrole kavuşamamış, petrol Nasır'da kalmıştı. Suriyeli mühendisler, Nasır'ın talimatıyla Irak Petrol Şirketi'nin boru hattı boyunca mevcut pompalama istasyonlarına sabotaj yapmış, bu da petrol rezervini ayrıca düşürmüştü.

Nasır'ın Kanal'ı kapaması halinde petrol yokluğuyla karşılaşmamak için "ortak plan" yapılırken İngilizler daima Birleşik Devletler'in acil bir durum karşısında kendilerine petrol vereceği varsayımından hareket etmişti. Bu varsayımın büyük ve kesin bir hata olduğu, Başkanlık seçimi tarihini dikkate almamaları kadar yanlış bir hesaplama olduğunu olaylar göstermiştir. Eisenhower müttefiklere kendi acil durum petrolünden vermeye yanaşmadı. Yaverlerine "Öyle düşünüyorum ki bu operasyona kim başladıysa, kendi petrol sorunlarını da yine onlar, kendileri çözmelidir. Daha doğrusu kendi petrolleri içinde kendileri boğulsun" demiştir. Petrol şimdi Washington için Batı Avrupa'daki müttefiklerini cezalandırmak ve baskı uygulamak için bir araçtı. Amerika'nın müttefiklerine petrol sağlayacak yerde Eisenhower yaptırım uygulamadan yanaydı.

5 Kasım'a kadar, İsrailliler Sina ve Gazze bölgesinde kontrolü ele aldı ve Tiran Boğazı'nı ele geçirdi. Aynı gün, İngiliz ve Fransız kuvvetleri Kanal bölgesine hava saldırısı düzenledi. Birleşmiş Milletler'den bir İngiliz diplomat o güne ait anılarını şöyle özetlemiştir: "Eden'den gelen telefon konuşmasını hatırlıyorum. Birinci Dünya Savaşı'nın aristokratik aksanıyla 'paraboy'lar atılıyor' dediğini duydum. Bu hiç bilinmeyen bir sözcüktü ve Eden sanki Mars'tan telefon ediyordu." Bundan bir gün evvel Sovyet kuvvetleri yeniden Budapeşte'ye girmişti ve Macaristan ihtilalini yatıştırıp yok etmek için gayet hunharca hareket ediyordu. Süveyş sorununun aynı zamana rastlaması batılıların Macar ayaklanmasına ve Sovyet müdahalesine karşı ortaklaşa bir reaksiyon göstermesini, harekete geçmesini önlemiştir. Buna karşın yine de en ufak bir rahatsızlık veya vicdan azabı duymayan Moskova, büyük bir pervasızlıkla İngiliz, Fransız ve İsrailliler'i "saldırgan" olmakla suçlamış, bu ülkelere lanetler yağdırmıştır. Sovyetler aynı zamanda askeri müdahaleye başvurma, hatta Paris ve Londra'ya nükleer saldırı düzenleyecekleri tehdidini bile savurmuşlardır. Bu tehditler karşısında Eisenhower, bu tür saldırıların Sovyet Rusya'yı perişan edici karşı taarruzlarla sonuçlanacağını söyledi; "Bu gecenin gündüzü izlemesi kadar kesindi."

Harekât'tan Men

Ike'ın bu cevabı vermesine rağmen, ABD hükümetinin İngiltere, Fransa ve İsrail'e duyduğu öfke henüz yatışmamıştı. Washington'dan hep aynı mesaj geliyordu. Askeri bir harekâtı onaylamıyordu ve İngiltere ve Fransa artık durmalıydı. 6 Kasım'da Eisenhower Adlai Stevenson'a sözünü geçirmeyi başaracak ve aynı gün İngiliz ve Fransızlar bir ateşkese razı olacaktı. O güne kadar Süveyş Kanalı'nda ancak bir ayak boyu yer alabilmişlerdi. Onlara göre savaş sadece bir gün sürmüş ve savaşın hedefi olan "Kanal'ın şartsız ve sınırsız kullanılma hakkı" daha o gün kendilerinden alınmıştı. Yine de Washington sadece bir ateşkesin yeterli olmadığını açıkça ortaya koymuştu. Çekilmeleri de gerekiyordu. İsrail de aynı şeyi yapmalıydı; yapmayacak olursa Washington'dan gelecek ekonomik yaptırımlara razı olmalıydı. Eisenhower bir taraftan da kendi danışmanlarına "Araplar'ı kendimize karşı kızdırmamamız şarttır. Aksi takdirde tüm Ortadoğu'dan yapılan petrol sevkıyatına ambargo koyarlar" diyordu.

Amerikan yardımı olmadan, Batı Avrupa tümüyle yakında petrolsüz kalmaya mahkûmdu. Kış yaklaşıyor, stoklar ancak birkaç hafta yetecek düzeye iniyordu. Batı Avrupa petrolünün dörtte üçünün geçirildiği normal yol, şimdi Kanal'la Ortadoğu boru hatları arasındaki kombine ulaşımın kaldırılmış olması nedeniyle aralıklı olarak kullanılabiliyordu. Ayrıca, Suudi Arabistan da İngiltere ve Fransa'ya karşı ambargo uygulamıştı. Kuveyt'te ise, sabotaj girişimleri rezerv sistemini kapamıştı. Bir gün İngiliz kabinesinin Mısır Komisyonu'na Birleşik Devletler'in İngiltere'ye ve Fransa'ya petrol yaptırımı uygulamayı düşündüğü haberi ulaşacaktı. Bunu duyan Harold Macmillan iki kolunu havaya kaldırarak şöyle diyecekti: "Petrol yaptırımı mı! Bir bu kalmıştı. Bu her şeyin sonu demektir!" 7 Kasım'da İngiliz hükümeti halka tüketimde yüzde 10 indirime gidileceğini duyurmuştu. Avam Kamarası'na girdiği sırada Eden bu yüzden İşçi Partisi'nin yuhalarıyla karşılanacaktı. Aynı İşçi Partisi önceleri Nasır'a karşı çok sert bir tutum izlenmesini istediği halde şimdi yüz seksen derecelik bir dönüşle aksi tezi savunuyor ve Eden'i yuhalıyordu. Parlamento'daki eleştirmenler ise, karne kuponu çıkarmış olsaydı belki de aynı kişilerin Eden'in resmini baş üstünde taşıyacakları görüşündeydiler.

9 Kasım tarihinde Eisenhower Avrupalılar'a yardım verilmesi konusunu ele almak için Milli Güvenlik Kurulu'yla bir toplantı yaptı. Toplantıda ilgililere petrol şirketlerinin aralarında işbirliği yaparak büyük bir dağıtım programı üzerinde anlaşmalarından söz etti. Hafif bir gülümsemeyle "Bizim keçi gibi inatçı başsavcımıza karşın" dedi. Şirketlere milli güvenlik yararına çalıştıklarını kanıtlayan ve onları herhangi bir antitröst suçlamaya karşı koruyacak bir belge vereceğini söyledi. An-

cak, ya bu şirketlerin başındakiler böyle bir programa katılımlarından dolayı kendilerini hapiste bulsalar ne olacaktı? Eisenhower bu soruya gülerek cevap vermiş, o zaman onları affedeceğini söylemiştir. Diğer taraftan Başkan bütün bu önerilerin sadece geçici bir zaman için geçerli olacağını da açıkça belirtmişti. İngilizler ve Fransızlar Mısır'dan gerçekten çekilmeye başlamadıkça, acil durum petrol sevkıyatı diye bir şey hayata geçirilmeyecekti. Eisenhower'in bu önerisini duyduklarında Avrupalılar acı acı şikâyet ederek Birleşik Devletler'in İngiltere ve Fransa'yı "azap kapısında tutarak" cezalandırmakta olduğunu söylediler. Uluslararası petrol şirketleri petrol kıtlığı başladığını gözleyerek Eisenhower idaresine Ortadoğu Acil Komisyonu'nu harekete geçirmesi için yalvardı. Ancak bir petrol şirketi yöneticisinin söylediği gibi "idare bunu kesinlikle reddetmişti."

İngiltere ekonomik açıdan da yara almıştı. Uluslararası finans durumu sallantıdaydı. Süveyş'te askeri saldırının başlamasıyla "pound" büyük bir dalgalanma göstermişti. İngilizler bu dalgalanmanın Eisenhower idaresinin rızasıyla, hatta destek ve kışkırtmasıyla meydana geldiğinden emindi. Uluslararası Para Fonu da Amerikalılar'ın da desteklemesi ile Londra'nın yaptığı acil mali yardım başvurusunu reddediyordu. Washington'daki İngiltere Elçiliği'nin iktisadi işlerden sorumlu yetkilisi Londra'ya verdiği raporda, acil ihtiyaçları olan mali yardımı almak için başvurduğu her yerde "taştan bir duvara çarptığını" söyleyecekti. Aynı yetkili raporunda "Öyle anlaşılıyor ki Amerikalılar bize yaramaz çocukmuşuz gibi davranmaya kararlı. Dadısının iznini almadan kendi istediği gibi hareket eden çocuklara bunun yapılmaması gerektiğini öğretir gibi bize de aynen bunu yapıyorlar" diyecekti.

Kasım ayının ortasına gelindiğinde Birleşmiş Milletler'in "barış" ekipleri Mısır'a gelmeye başladı. Ancak, Eisenhower idaresi temizleme işleminin henüz bitmediğini söylüyordu. Ortadoğu Acil İşler Komisyonu İngiliz ve Fransız kuvvetleri Mısır'ı tam anlamıyla terk edinceye kadar harekete geçirilmeyecekti. Çok yakında bir petrol krizinin baş göstermesi artık kaçınılmazdı. Bu ara, Eisenhower, savaşta kader yoldaşı saydığı ve o günler NATO Başkanı olan İngiliz Komutanı Lord Ismoy'a yazarak "özgür dünyanın içine düşmüş olduğu acı durumdan" söz ediyordu. Yazısında kendisinin "Batı Avrupa'nın karşı karşıya olduğu yakıt sorunu ve mali sorunlara karşı cephe almaktan kaçındığını" da belirtiyordu. Mektupta belirttiğine göre, sorunun çözümü için düşünülecek son çare "son derece nazik bir konu olup" kamuoyu önünde "açıkça konuşulamazdı." Mektuptaki mesajı alan Ismoy, cevap yazısında teşekkürlerini bildirdikten sonra, gizli kalması koşuluyla Eisenhower'i uyardı ve "gelecek sene NATO kuvvetlerinin petrolsüzlük yüzünden hareket yeteneğinden tamamen yoksun kalabileceğini" duyurdu. Nihayet kasım ayı sonunda, Londra ve Paris, kendilerine ait kuvvetlerin Süveyş'ten süratle geri çekilmelerine rıza gösterdi ve ancak ondan sonradır ki Eisenhower Ortadoğu Acil İşler Komisyonu'nun harekete geçirilmesine izin verdi. Sonunda Amerikalılar'ın istediği olmuştu. Amerikalılar Nasır'ın elinden uğradıkları yenilginin yükünü İngilizler ve Fransızlar'ın üstüne yıkmayı da başarmışlardır. Sonuç olarak bütünüyle bu karışık işte tek kazanan kişi Nasır olmuştur.

Yine de, kasım ayı ortalarında, İngiliz ve Fransız kuvvetleri henüz Mısır'dan çekilmemişken İngiliz Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd, Walter Reed Hastanesi'nde tedavi gören John Foster Dulles'i hastanedeki odasında ziyaret edecek ve ikisi arasında tam bir ikilem olan ve doğruluğu Lloyd'un kayıtlarına göre kanıtlanmış şu konuşma geçecekti:

Dulles şu soruyu soruyordu: "Selwyn, işi neden yarıda bıraktın? Neden sonuna kadar götürüp Nasır'ı dize getirmedin?"

Lloyd'un bu soru karşısında şaşkınlıktan dili tutulmuş gibiydi. Acaba karşısındaki adam bir İngiliz-Fransız ortak harekâtına engel olmak için elinden geleni yapan ve hükümeti de harekât başlayıncaya kadar bunu geciktirmeye çalışan aynı Dışişleri Bakanı değil miydi?

Ona şu yanıtı veriyordu: "Fakat Foster, sen bize bunu istediğine dair en küçük bir işaret vermedin ki! Bize gözünün ucuyla bile bunu istediğini hissettirseydin kuşkusuz bunu yapardık."

Dulles o zaman bunu yapamayacağını söyleyerek yanıt verdi.

"Petrol Kalkındırma Hareketi" ve "Şeker Kavanozu": Kriz Önleniyor

Aralık ayı başlarında, Kanal'ın kapanmasından bir ay sonra, İngiltere ve Fransa'nın muhalefette olduğu ve bütün Batı Avrupa'nın tam bir enerji krizinin eşiğinde bulunduğu bir sıra, nihayet acil işler programı yürürlüğe konuldu. "Petrol Kalkındırma" diye adlandırılan bu program hem Avrupa'da ve hem de Birleşik Devletler'de hükümetlerin ve petrol şirketlerinin el ele işbirliğine dayanan bir girişimdi.

Ortadoğu'da petrol üretimi, çoğunluğuyla ele alındığında durdurulmuş değildi. Asıl sorun, her şeyden önce bir nakliye sorunuydu. Sorunun çözümü başka kaynaklar bulmaktı. Mesafenin daha kısa oluşu ve yolda geçen zamanın daha az oluşu nedeniyle petrolün tankerlerle Batı Yarıküresi'nden Avrupa'ya taşınması uygun olacaktı. Bu yol tercih edildiğinde, herhangi bir tanker, İran Körfezi'nden alınan petrolün Ümit Burnu'ndan geçirilip Avrupa'ya ulaştırılmasındaki zamana kıyasla, iki kat fazla petrol taşıyacaktı. Bu düşüncelerle acil işler komisyonlarının ilk el attığı iş tankerleri yeniden toptan olarak yaygınlaştırmak ve böylece Batı Yarıküresi'ni, tıpkı 1940'lı yılların sonuna kadar olduğu gibi yeniden Avrupa'nın baş enerji kaynağı yapmaktı. Şimdi asıl amaç petrolü en çabuk, mümkün olan en etkin yolla taşımaktı. Bunun sağlanması için gerektiğinde tankerlerin yolları yeniden düzenlendi; bunlar şirketler arasında paylaşıldı ve ürünler zaman zaman değiş tokuş edildi.

Acil durum malzemelerine o günlerde "şeker kavanozu" deniyordu. Avrupa'da, bu malzemelerin ülkeler arasında eşitlikle dağıtımı için azami çaba gösteriliyordu. (Sonradan OECD adını alan) Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı tahsisleri yapmak üzere bir Petrol Acil Grubu kurdu. Bu grup petrol tahsisini Süveyş-öncesi petrol kullanımı, stok düzeyleri ve yerel enerji ürünlerini yansıtan bir formüle dayanarak yapıyordu. Petrol Kalkındırma Programı'nın yanı sıra karneye bağlama yöntemi ve talebi kısıtlayıcı öteki önlemler de alınıyor ve böylece hareket daha etkinleştiriliyordu. Örneğin, Belçika pazar günleri özel araba kullanılmasını yasakladı. Fransa petrol şirketlerinin satışını kısıtlayarak Süveyş-öncesi düzeyin yüzde 70'ine indirdi. İngiltere ise petrole yeni vergiler koydu ki bu benzin ve fuel oil fiyatlarının ve Londra'daki taksi ücretlerinin birden artmasına neden olmuştur. Bu ücret artışı sonradan "Süveyş altı pensi" adıyla Londra'da ün kazanmış ve ölümsüzleşmiştir. Fabrikalarda bir kez daha petrolden kömüre geçildi. Aralık ayı sonuna gelindiğinde, artık İngiltere benzini karneye bağlıyordu.

O sıralar bir numaralı güncel sorun tankerlerin durumuydu ve hemen arkasından petrol sorunu geliyordu. Tahminlere göre, Avrupa'nın petrol ihtiyacını karşılayabilmek için Batı Yarıküresi üretiminin önemli miktarda artırılması gerekiyordu. Gereken bu ekstra miktar petrol, fazla miktarda petrol kapasitesi içeren Birleşik Devletler'den çıkarılacaktı. Uluslararası şirketler saldırganca davranarak Petrol Kalkındırma için alabilecekleri bütün ekstra petrolü elde etmek için ABD ham petrol pazarlarını taradı. Ancak şirketler ve ilgili hükümetler Texas Demiryolları Kurumu'nu hesaba katmamıştı. Oysa ki bu komisyon, hemen herkesin büyük şaşkınlığı içinde, 1957'nin kritik kış aylarında üretimin artırılmasına pek izin vermiyor ve temelde saklı tutulan üretimin rezervde kalmasında ısrar ediyordu. İşte bir kez daha bağımsız üreticilerle büyük şirketler arasındaki ezeli savaş gündeme geliyor ve yeni arenada boy gösteriyordu. Jersey heyetinin uluslararası memorandumunda belirtildiğine göre, Demiryolu Kurumu "çıkarları normal olarak yurtiçiyle ilgili" olan bağımsız üreticilerini yansıtıyordu. Komisyon Avrupa'dan hiçbir ekstra talep almayan benzin envanterleri kadar kıyı için petrol envanterlerinin de, fiyatlarda düşüşe neden olmasından korkuyordu. Ve kuşkusuz, herhangi bir şey istese bile bu ancak daha düşük fiyat değil, daha yüksek fiyat olabilirdi.

Komisyonun üretimde önemli bir artışa izin vermemesi büyük tepkilere neden oldu ve fırtınalar kopardı. British Petroleum'den Eric Drake buna "Avrupa için en azından bir bela" demiş-

ti. Jersey Şirketi'nin bir Avrupa temsilcisi ise "felaket" olduğunu ve şirketin Avrupa'ya yaptığı petrol sevkıyatında yüzde 50 düşüşe yol açacağını söylemişti. Eden ve Macmillan Texas Demiryolu Kurumu'nun politikalarını protesto ettiler. İngiliz basını da Texas'ın derinliklerinde saklı bu bilinmeyen ve esrarengiz ajanı protesto etti. *Daily Express* şöyle bir başlık atıyordu: "Texas'taki akıllı işadamları Ekstra Petrol kalmadığını söylüyorlar." Texas Demiryolu'ndan alıngan Albay E.O. Thompson elinden ne kadar petrol vermek geliyorsa, tereddüt etmeden veriyor, yine de İngiltere'dan eleştiri alıyordu. Bu eleştiriler karşısında Thompson şu tepkiyi göstermişti: "Biz bu ülkeye sayısız varil ham petrol sevk ettik, yine de elimizde olan miktarın hepsini, her talep edilişte derhal gönderdiğimiz için eleştiri alıyoruz. Öyle anlaşılıyor ki İngiltere bize hâlâ bir eyalet veya sömürgelerinden biriymişiz gibi bakıyor."

Zamanla Texas üreticileri büyük şirketlerden ve piyasalardan istediklerini aldılar ve bu onların morallerini bir hayli düzeltti. Bu ara, Jersey'in Texas'taki kolu Humble, petrol sahalarında satın aldığı petrolün satış fiyatını varil başına otuz beş sent artıracağını duyurmuştu. Öteki şirketler de Humble'ı izledi. Ek olarak kullanılan ham petrol Texas üreticileri tarafından sağlanmaya başladı ve sonunda Petrol Kalkındırma'ya ayrılan miktarda dalgalanmalar oldu. Hemen arkasından bu defa yeni bir protesto fırtınası koptu. Bu fırtına fiyatları yükseltmek için birbiriyle yarışmakla suçlanan petrol şirketlerinden gelmişti. Petrolde azalma görülünce, yüksek fiyat uygulama yanlıları iki anlamlı mesaj göndermek zorunda kaldılar. Petrol arzı çoğaltılmalı, petrol talebi düşürülmeliydi. Bu ikisi Süveyş petrol krizinin orta yerinde sadece istenen ve yapıcı bir adım olarak kalmayıp ayrıca Petrol Kalkındırma hareketine de yararlı olacaktı. Ne var ki petrolde ve politikada olayların nasıl gelişeceği kesin olarak bilinemez. Bu olayda da istenenin tam tersi olmuş, fiyat artış uygulamaları Kongre'de fırtınalı suçlamalara neden olmuştu. Bu konuda 2800 sayfalık dosya hazırlanmış ve yirmi dokuz petrol şirketi için Adalet Bakanlığı'nca yeni bir antitröst davası açılmıştır. Neyse ki 1960'ta, federal yargıç kararıyla dava düşecekti. Yargıç, fiyat artışlarının "iktisadi zorunlukla" yapıldığına kanaat getirmiş, hükümetin sunduğu delilleri de "şüphe düzeyinin üstüne çıkmadığı gerekçesiyle" yetersiz bulmuştu.

Petrol Kalkındırma programı çok iyi düzenlenmiş koordinasyon ve lojistik beceri ister. Bu nedenle Petrol Kalkındırma'da II. Dünya Savaşı'nda Müttefikler'in Atlantik petrol sisteminde çalışmış en kaliteli personeli kullanıldı ve onların deneyimlerinden yararlanıldı. Yine de zaman zaman birçok bürokratik ve idari engelleri yenmek gerekmişti. Bu faaliyette ordular dolusu hükümetler, şirketler ve petrol komiteleri katkıda bulunmuş, rehberlik yapmış, enformasyon düzenleyip ulaştırmış ve programın eksiksiz uygulanmasında yardımcı olmuştur. Kuşku yok ki arada bazı karışıklıklar olmuyor değildi. Ancak son derece iyi çalıştığından, dışarıdan Petrol Kalkındırma'nın hiç zorlamasız, kendi kendine çalıştığı sanılıyordu. Ne var ki durum böyle değildi. Sonradan bir petrol şirketi yöneticisinin açıklamaya çalıştığı gibi, krizin devam ettiği süre içinde "yapılacak tek şeyin düğmeye basmak olmadığı, her şeyin kendinden işleyeceğini sanmanın çok yanıltıcı olduğu bilinmeliydi." Bu gelecek yıllardaki krizlerde akılda tutulması gereken bir öğüt sayılmalıydı.

1957 yılı ilkbaharına gelindiğinde, Petrol Kalkındırma'nın beklenmedik derecede etkin çalışması sonucu petrol krizi nihayet son buldu. Ziyan olmuş petrol miktarının yaklaşık yüzde 90'ı için tazminat ödendi. Avrupa'da havanın sıcak oluşunun yardımıyla derhal depolama önlemleri alınmış, bu, ziyan olan petrolün geri kalan kısmının telafisine yaramış, böylelikle gerçek petrol noksanı çok azla geçiştirilmişti. Bütünüyle alındığında o günlerde Avrupa ekonomisinin petroldeki olumsuz gelişmelerden sonraki kadar etkilenmediği söylenebilir. 1956'da toplam enerji tüketiminin sadece yaklaşık yüzde 20'si petrolle karşılanıyordu. Her ne kadar petrole doğru bir kayma varsa da, o günlerde Avrupa hâlâ esas olarak kömür ekonomisine dayalıydı. İleriki yıllarda ise kuşkusuz bu durum değişmiştir.

1957 Martı'nda Irak'ın petrol boru hatları kısmen açıldı ve Nisan ayına kadar da Süveyş Kanalı tankerlerin geçmesine müsaade edecek kadar temizlendi. Artık kazanan Nasır idi. Kanal eşit-

lik gözetilmeden Mısır'ın olmuştu ve Mısır tarafından işletiliyordu. Şimdi Süveyş Kanalı'nın Mısırlı kılavuzları, kendilerinden evvelki İngiliz ve Fransız meslektaşları kadar tiril tiril giyinmiyorsa da denizcilik kurallarını yeterince biliyor, kılavuzluğu iyi yapıyorlardı. İran Körfezi üreticileri petrolcülüğü yeniden hareketlendirmede aceleciydi. Petrol nakli işindeki yeteneksizliği nedeniyle Kuveyt üretiminin yarı yarıya düştüğü gözlemişti. Nisan ayında Amerikan hükümeti acil Petrol Kalkındırma Programı'nı askıya aldı. Mayıs ortalarında da İngiltere hükümeti benzinin karneye bağlanmasına son verdi ve daha sonra intikam alırcasına son bir adım atarak "İngiliz gemilerinin Süveyş Kanalı'nı kullanmasını" karar altına aldırdı. Bu son uygulamayla artık Süveyş krizi gerçekten son bulmuştu.

"Sir Eden" Sahneden Çekiliyor

Krizi yaşamış olan Amerikalılar'dan biri sonradan bu krizi, Süveyş aylarını "garip bir dönem" olarak hatırlayacaktı. Bu dönem "bireyler ve uluslar için biraz komedi, biraz fesat fakat en çok da derin trajediyle, hepsinden çok trajediyle geçmiş bir zamandı." Bu dönem Nasır'ın "Sir Eden" olarak andığı İngiltere Başbakanı için, Mısır hâkiminin Süveyş Kanalı'nın derinliklerine gönderdiği gemilerle birlikte tüm itibarının acımasızca sarsıldığı, o güne kadarki olağanüstü gelişimin ileriyi görüş, cesaret ve diplomatik becerisinin havaya savrulup yok edildiği, çok büyük kişisel bir trajedi dönemidir. Kendisini Başbakanlık için o kadar uzun bir süre hazırlamış olan Eden, Süveyş krizinin devamı boyunca süresiz olarak duygusal baskı altındaydı. Kasım ayında, krizin henüz had devrede olduğu bir sıra, sağlık durumunun zorlamasıyla Jamaica'da uzun bir tatile çıktı. Burada, James Bond'un yaratıcısı Jan Fleming'den kiraladığı evde istirahate çekildi. Tatil dönüşü doktorları Eden'e artık Başbakan olarak görev yapamayacağını söylemişti. Noel ile yılbaşı arasındaki günleri Chequer'de sakin bir şekilde, geleceğini düşünerek geçirdi. O günlerde bir dostuna yazdığı mektupta yaptıklarından "hiçbir pişmanlık duymadığını" söylüyor, duygu ve düşüncelerini şu sözlerle dile getiriyordu: "Davranışlarımdan asla pişmanlık duymuyorum... Bana garip gelen şey, gördüğüm kadarıyla, varsa bile çok az kişi bu olayları 1936'nın olaylarıyla karşılaştırıyor; oysa bu ikisi birbirlerine o derece benziyor ki..." Sonunda, 1957 Ocak ayında Eden istifa etti.

İstifadan ilk bilgi sahibi olan Harold Macmillan'dı. Macmillan Eden'in evinin bitişiğinde, Downing Street 11 numarada otururdu. Eden istifa edeceğini ilk olarak ona, Downing Street 10 numaradaki evine davet edip ön taraftaki çalışma odasında söyledi. O güne ait anılarını Macmillan günlüğünde şu sözlerle anımsar: "Onu hâlâ o hüzünlü kış günü öğleden sonrası, karşımda görür gibiyim... Hâlâ o denli genç, neşeli ve havalıydı ki... 1914-1918 Savaşı'nda hizmet verdiği gençliğinin en iyi yönlerinin temsilcisi gibiydi... Kıyamı andıran o dehşet dolu yıllardan sağ çıkmış olanlar, bir görevi yapmak için yeminli insanlar gibi kendilerini bir tür mecburiyet altında hissederdi. Eden ve ben kendimizi böyle bir espri içinde hissederek politikaya girdik. Şimdi, bu kadar uzun hizmet yılları sonunda, otoritesinin dorukta olduğu şu an, esrarengiz fakat kaçınılmaz bir kuvvetle kaderinin gazabına uğruyor." Eden'den istifa edeceği haberini alan Macmillan, daha sonra, taş kesilmiş gibi, büyük bir teessürle iki evi birbirine bağlayan pasajdan geçerek Downing Street 11 numaradaki kendi ikametgâhına çekildi. Ertesi sabah 11 No'da, Gladstone'un portresi altında oturup, sükûnet bulmak için *Pride and Prejudice* romanını okuduğu bir sırada bir telefon çağrısı alarak Başbakanlık için görüşmek üzere saraya davet edilecekti.

Süveyş İngiltere için bir suyoluydu. İngiliz kültüründe olduğu kadar bu ülkenin siyasetinde ve uluslararası konumunda da çok ciddi bir kopukluğa neden olmuştur. Ancak Süveyş, İngiltere'nin geriye gidişinin ilk belirtisi değildir. Süveyş daha çok zaten oluşmuş olan bir gerilemeyi açığa çıkarmıştır. Artık İngiltere için süper devletlerden biri denemezdi. İki dünya savaşının kanayan yaraları ve yurtiçindeki bölünmeler İngiltere'nin sadece maliyesini değil, aynı zamanda

ona karşı duyulan güveni ve ülkenin siyasi iradesini de ağır şekilde sarsmıştı. Eden kişisel olarak Süveyş'te yapılması gerekeni yaptığından hiçbir kuşku duymamıştı. Yıllar sonra, Londra'da çıkan *The Times* Anthony Eden'den söz ederken onu şu sözcüklerle tanımlayacaktı: "O, İngiltere'nin büyük bir güç olduğuna inanan ve gerçeğin böyle olmadığını kanıtlayan krizle karşılaşan ilk Başbakan'dı." Bu sözler sanki bir imparatorluk için söylenmiş ve Eden'in düşünce durumunu yansıtan bir kasideydi.

Güvenliğin Geleceği: Boru Hatlarıyla Tankerler Karşı Karşıya

Süveyş krizi uluslararası petrol endüstrisine düşünecek bir hayli malzeme vermişti. Kanal'ın yeniden kullanıma açılmasına karşın petrol şirketleri artık bu kanala güvenebileceklerinden kuşkuluydu. Daha çok sayıda boru hattı inşa etme konusunda şirketler ve hükümetler arasında birçok tartışma açıldı. Ancak Suriye, Irak Petrol Şirketi'nin boru hattına karışmış ve müdahale etmişti. Bu olay boru hatlarının ne derece kolaylıkla kesintiye uğrayabileceğini gözler önüne sermişti. Ana sorun nakliye emniyetinin sağlanmasıydı ki boru hatlarının bunu çözecek tek yol olmadığı anlaşılmıştı. Böyle bir çabanın çok fazla risk içerdiği aşikârdı.

1956'da gergin bir hava içinde yapılan, Süveyş Kanalı'nın ana arter olduğuna dair tartışmalarda, üzerinde gerektiği kadar durulmamış bir konu vardı. Süveyş Kanalı ve Ortadoğu'daki boru hatlarının güvenilir olmadığı kabul edildiğine göre, ortada daha güvenilir olan tek bir alternatif kalıyordu: Ümit Burnu'nu dolaşarak yol almak. Ancak, Batı Avrupa'yı bu yolu kullanarak beslemek ekonomik ve pratik açılardan daha fazla petrol taşıyabilen çok daha büyük tankerlere ihtiyaç gösterecekti. Endüstride egemen olan düşünce ise bu tür tankerlerin fiziki olarak inşa edilmeyeceğiydi. Bu tür tankerler kısa sürede sadece dizel motorları konusunda bir hayli ilerleme kaydetmiş olan ve daha iyi cins çelik kullanma avantajına sahip Japonya'da yapılıyordu. Shell Şirketi'nin yöneticisi John Louden sonradan bu konuda şunları söylemiştir: "1956'da, tankerciler daha büyük gemilerin çok pahalıya çıkacağını, yakıt masraflarının çok yüksek olacağını söylüyordu. Benim anlayamadığım nasıl olup da Japonlar'ın bu tekneleri bu kadar çabuk yapabildikleriydi." Tankerler hem son derece ekonomik çalışıyor, hem de mutlak gerekli olan güvenliği sağlıyordu. Bu noktaları dikkate alarak kesinlikle ifade edilebilir ki süper tankerler, İngiliz nüfuz ve prestijinin azalmasına ve Cemal Abdül Nasır'ın güçlenmesine paralel olarak, Süveyş krizinin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkmıştı. Bir İngiliz yetkilinin söylediği gibi, "Tankerler açıkça siyasi risklerden daha az yara alıyordu."

Süveyş Kutuplaşması Durduruluyor

Süveyş olayının doğuşunda İngilizler ve Fransızlar Amerikalılar'a karşı bir hayli kırgın ve buruktu. 1957'nin başlarında İngiltere'nin Washington'daki Büyükelçisi, Eisenhower için soğuk bir tavırla şunları söylemişti: "Eisenhower'in sömürgecilik, Birleşmiş Milletler hakkındaki görüşleri tıpkı Amerikalı küçük bir izci çocuğunkine benziyor; cümle kullanmada etkin olmayı politika yapmak sayıyor... Doğal eğilimi bu olduğundan, ayrıca sağlığını korumak kaygısı da eklenince, Amerikan tarihinde gelmiş geçmiş ne kadar başkan varsa, onlar içinde, en saygını olsa bile en tembeli olup çıkmış."

Kriz süresince ABD Arap petrol üreticileriyle olan konumunu iyiye götürmek için çaba göstermeye özellikle önem vermişti. Eisenhower kişisel olarak "Kral Suud'u Ortadoğu bölgesinin bir numaralı şahsiyeti olarak kalkındırmaya" ve onu Nasır'ın alternatifi yapmaya önemle çaba göstermiş, çalışmalarını bu yolda yoğunlaştırmıştı. Eisenhower'in Arap petrol üreticilerinin açıklıkla bilmesini istediği şey şuydu: Birleşik Devletler "Batı Avrupa'da Ortadoğu petrol pazarlarının mutla-

ka yeniden kurulmasına kararlıydı ve bunun gerçekleşmesine çalışıyordu." Bu değerlendirmenin altında Ortadoğu'da Batı yanlısı olan istikrarlı hükümetler bulundurmak ve gerektiğinde bunları Sovyet yayılma politikasına karşı siper olarak kullanma hırsı da yatıyordu. İngiltere ve Fransa'nın bu iki stratejik hedefin her ikisini de desteklediklerı şüphe götürmez. Aralarındaki görüş ayrılıkları amaçta değil, araçta idi.

Yine de, Atlantik'in her iki kıyısında taraflar Süveyş kutuplaşmasının neden olduğu yaraların mutlaka sarılması gereğine inanıyorlardı. Bu işin Başbakanlık'ta Harold Macmillan olduğu için daha kolay gerçekleşeceği inancı egemendi. Macmillan "istikrarlılığıyla" tanınmış bir devlet adamıdır. Ne var ki o da sonraki yıllarda itiraf ettiği gibi dışa vurmamakla birlikte "sık sık ıstırap ve acı çeken, sinir krizleri geçiren biriydi." O ve Eisenhower II. Dünya Savaşı'nda bir arada çalışmış ve birbirlerine karşı daima büyük dostluk ve saygı göstermiş, bu duygularını sonuna kadar korumuşlardı. Eden'in istifasından sonra yeni Başbakan adayı olarak Macmillan'ın ismi Eisenhower'e duyurulduğunda, Başkan onu "dürüst, iyi bir adam" olarak tanımlamıştı. Macmillan'ın annesi Indiana'nın küçük bir kasabasından geliyordu, ancak bu her nedense Macmillan'ın Başbakanlık durumuna hiçbir olumsuz etki yapmamıştır. Macmillan gerçekçi bir kişiydi. Süveyş'ten aldıkları acı dersten sonra şöyle söylemişti: "Hepimizin kaderi çoğunlukla Washington'daki yöneticilerin elindedir." Bu sözler gerçeğin ta kendisidir. "Eisenhower'in iyi niyet dileklerine karşın beni birçok baş ağrısının beklediğini gayet iyi biliyorum. Ancak otuz üç senelik bir parlamento geçmişim var ki bu beni adamakıllı pişkinleştirdi; bugün hâlâ espri yeteneğimi kaybetmedim."

Ona baş ağrısı veren konulardan en büyükleri Ortadoğu, petrol ve Amerikalı müttefikleri arasında baş gösteren kopma hareketleriydi. Bunun onarımı için ilk resmi işleme Eisenhower ile Macmillan'ın bir araya geleceği Bermuda Konferansı'nda girişildi. Konferans 1957 Martı'nda *Mid-Ocean Golf Kulüp*'te yapılmıştı. Macmillan bu toplantı için hazırlanırken petrol konusu her an için hatırındaydı. Önce Ortadoğu'daki çeşitli petrol şirketlerinin konumlarını gösteren bir harita istedi. Haritayla beraber bir de şirketlerin her birinin ayrı ayrı yapılarını gösteren "aile kütüklerini" istetmişti. Bermuda Konferansı'nda ele alınan belli başlı konulardan birini iç içe girmiş petrol ve Ortadoğu'nun güvenliği teşkil etmiştir. Eisenhower'in ileride söylediği gibi, petrol konusunda "bazı çok gerçekçi konuşmalar" yapılmıştı ki bunlar arasında süper tanker inşaasının geliştirilmesi de vardır. Süveyş olayı tüm batılı güçlere Ortadoğu'nun ne denli değişken olabileceğini göstermişti. Şimdi, Bermuda'da İngilizler Kuveyt'in ve Körfez kıyısında Nasırcı bir askeri darbeye karşı son derece duyarlı olan öteki devletlerin bağımsız kalmalarının önemini vurguluyordu. İngiliz ve Amerikan taraflarının ikisi de, Körfez güvenliğinin garantiye alınması için İngiltere'nin elinden gelen her türlü çabayı göstermesi gereğinde tam bir görüş birliği içindeydi. Ortadoğu petrolü için "dünyanın verebileceği en büyük ödül" deyimini kullanan Macmillan iki hükümet arasında uzun vadeli barış ve refah için savaşta yaptıkları "ortak yaklaşım gibi" bir işbirliği yapılması çağrısında bulundu.

Bermuda Konferansı İngiltere ile Amerika arasındaki kutuplaşmanın giderilmesinde gerçekten yardımcı olmuştur. Eisenhower ve Macmillan birbirlerine her hafta birer mektup göndermeye ve bunlarda resmiyetten uzak, "serbest" üslûp kullanmaya söz vererek ayrıldılar. Ne de olsa, bu iki ülkenin de Ortadoğu'da ortaklaşa hedefleri vardı. Ancak Süveyş krizinin çok dramatik tarzda ortaya koyduğu gibi, krizden sonraki yıllarda egemenlikte üstünlük kurmuş ülke İngiltere değil, Amerika olmuştur.

1970 yılında, Süveyş krizinden on dört yıl sonra, İngiltere'de genel seçimlerde Muhafazakârlar kazandı ve Edward Heath Başbakan oldu. Heath 1956'da, Süveyş krizi sırasında Eden'e başyardımcılık yapmıştı. Başbakan olunca Downing Street No 10'da artık Lord Avon unvanını almış olan Anthony Eden onuruna bir akşam yemeği tertipleyecekti. Eden için Downing Street No 10'a, bu defa onur konuğu olarak yıllar sonra bir kez daha dönmek çok büyük, unutulmayacak bir olay-

dı. Bunu çok dokunaklı bir olay olarak karşılamıştı. Yemekte Heath, Eden'i öven fevkalade esprili, olağanüstü güzel bir konuşma yaptı. Konuşma bitince bu defa Eden kalkıp muhteşem bir doğaçlama konuşmayla yanıt verdi. Bu konuşmasında İngiliz halkı için bir dua ediyor ve onların Kuzey Denizi altında bir "petrol gölü keşfetmeleri" dileğinde bulunuyordu. İngilizler'in 1970'ten başlayarak yapmakta oldukları da buydu. Ne var ki İngilizler bu girişimlerinden zamanında yararlanıp Edward Heath'i yeni bir enerji krizinden uzak tutmayı başaramamıştır. Eğer İngilizler o gün böyle bir gölün varlığını bilmiş olsalar, hatta bundan sadece şüphe etselerdi, 1956'da durum bambaşka olurdu.

25

Filler

Petrol endüstrisinin kendine özgü dili içinde devasa büyüklükte bir petrol alanına "fil" adı verilir. 1950'li yılların başlarında Ortadoğu'da keşfedilen "fil" sayısı büyük bir hızla çoğalmaya başlamıştı. 1953'te jeolog Everette De Golyer, Irak Petrol Şirketi'nin başjeoloğu olan ve birbirini izleyen üç yıl içinde şirketi üç ayrı fil bulan dostu F.E. Wellings'e yazdığı mektupta şu satırlara yer veriyordu: "Ortadoğu süratle yeni bir karakter kazanıyor. Birleşik Devletler'de endüstrinin ilk günlerinden beri kronik bir hal almış olan durum, asıl problemin pazar değil üretim olduğunu gösteriyor." Yazısında, günün önde gelen iki petrol mühendisliği firması De Golyer ve Mc Naughton'un o günlerde, Suudi Arabistan hükümeti adına ülkenin rezervleri hakkında gizli bir inceleme yaptığını da bildiriyordu. 1943 yılında, De Golyer Harold Ickes'ın isteği üzerine Suudi Arabistan'a ilk ziyaretini yaptığından beri bu ülkenin petrol rezervleri hakkında pek çok şey öğrenilmişti. De Golyer yeni yapılan incelemede rapor edilen rezervlerin kendisinin on yıl evvel yapmış olduğu ilk tahminleri gölgede bırakacağını, önemini yok edeceğini biliyordu. Wellings'e bildirdiğine göre sonuçlar toplu fazla astronomik rakamlara ulaşmayacaktı, ancak mevcut stoka bir varil ilave ile herhangi belirli bir fark yapmayacak kadar büyüktü.

Bir milyar varil dolayında petrolün fazla bir fark yapmadığı bu yıllarda, petrol endüstrisinin yeni bir çığır içine girdiği rahatça söylenebilir. 1950'lerin başından 1960'ların sonuna kadar, dünya petrol pazarı olağanüstü hızlı bir gelişme kaydetmiş, çok güçlü ve neredeyse korkutucu bir çekim gücüyle bu endüstrideki herkesi karşı konulması olanaksız kuvvetiyle kendine çekip sürüklemiştir. Tüketim, savaş öncesi dönemin başlarında asla erişilememiş bir hızla artmıştır. Bu denli hızla gelişen bu ürüne erişme olanağı da belki daha da büyük bir hızla artmıştı.

Serbest dünya ham petrol üretimi ise akıl almaz bir hızla artmıştı. 1948 yılının günde 8,7 milyon varillik üretimine karşı 1972'de günlük üretim 42 milyon varili bulmuştu. ABD üretimi ise günde 5,5 milyon varilden 9,5 milyon varile çıktığı halde, dünya toplam petrol üretimi içinde Amerika'nın yeri yüzde 64'ten yüzde 22'ye düşmüştü. Yüzde oranındaki bu düşüşün nedeni üretimin Ortadoğu'ya doğru olağanüstü bir hızla kayması ve üretimin günde 1,1 milyondan 18,2 milyona çıkmasıdır. Bu başka bir deyişle yüzde 1.500'ü bulan bir artıştı!

Bu dramatik artıştan daha da dramatik bir kayma, varlığı kanıtlanmış petrol rezervlerinde görüldü. Varlığı kanıtlanmış petrol rezervi derken belirli bir rezervuarda, insanların var olduğunu kesin olarak bildiği ve ekonomik yollarla üretilen petrol kastedilir. Kanıtlanmış dünya petrol rezervleri, komünist olmayan dünya ülkelerinde 1948 yılının 62 milyar variline karşı, 1972'de 534 milyar varile çıktı, başka bir deyişle yaklaşık dokuz kat arttı. Amerikan rezervleri de 1948'de 21 milyar varilken 1972'de 38 milyar varile çıktı. Ancak, dikkate değer bir nokta bunların istatistiki değerinde yüzde olarak bir küçülme olmuştu ve toplam dünya rezervindeki payı yüzde 34'ten yüzde 7'ye kadar düşmüştü. Üretimdeki büyük gelişme Afrika'da kayıtlara geçerken, çok daha şaşırtıcı olan artış yeni çekim merkezi olan ve rezervleri 28 milyar varilden 367 milyar varile fırlayan Ortadoğu'da yaşanıyordu. 1948-1972 arası serbest dünya petrol pazarına eklenen her on

varil petrolün, yedi varilden fazlası Ortadoğu'dan çıkarılıyordu. Bu çok çarpıcı, büyük rakamların anlamı şudur: Dünya, petrolü çok hızlı kullanıp tüketirken bir taraftanda da rezervlerine daha büyük hızla yeni kaynaklar ekliyordu. 1950 yılında yapılan istatistiki bir tahmin güncel olan kanıtlanmış rezervlerin güncel üretim hızıyla devamı halinde, dünyanın kendisine on dokuz yıl yetecek kadar petrole sahip olduğunu göstermişti. 1972 yılına gelindiğinde ise, hızlı büyümeyle geçen onca yıla, tüketimdeki baş döndürücü artış ve üretimdeki şaşırtıcı büyümeye karşın, incelemeler otuz beş yıl yetecek kadar tahmini rezerv olduğunu göstermiştir.

"Ortadoğu fillerinin" bolluğu kaçınılmaz olarak oyunun içine yeni yeni oyuncular çekti ve pazarlara girmek için bitmek tükenmek bilmez bir savaşın oluşmasıyla sonuçlandı ki, bu tür savaşlarda fiyatta indirim yapmak en güçlü silah haline geldi. Şirketler açısından bu tür fiyat indirimleri iş hayatında gereken uygulamalardır. Ne var ki bu uygulamalar Nasır'ın Süveyş zaferi nedeniyle zaten ateş üstünde oturan Ortadoğu'da, petrol üreticisi ülkelerde, milliyetçilik kıvılcımına atılmış yüksek derecede yanıcı kav işlevini yapmıştır.

Savaş sonu petrol düzeni başlıca iki esasa oturtulmuştu. Birincisi, Ortadoğu'da iş yapan şirketler arasındaki temel ilişkileri saptayan, 1940'lı yılların büyük petrol anlaşmalarından oluşmuştu. Anlaşmalara göre yapılan düzenlemeler petrol rezervlerinin hızlı kalkınması için gerekli kaynakları seferber ediyor, üretimi, rezervlerin gerektirdiği ölçüme göre rafineri ve pazarlama sistemlerine bağlıyor ve gereken çok daha büyük talepleri temin edip geliştiriyordu. İkinci esas ise petrol üreticisi ülkelerin bayii durumundaki ve kontrata bağlı şirketler ile hükümetler arası ilişkileri ele alıyordu; bunun can damarı büyük çaba sonunda kazanılan "yarı yarıya" kâr payı düzenlemesidir. Nispi bir istikrarın bu iki temele göre sağlanacağı ümit ediliyordu.

Büyük petrol şirketleri ve tüketici ülkelerin hükümetleri "yarı yarıya" prensibine uyulmaması halinde daha olumsuz gelişmelerden korktukları için bu prensibe sıkı sıkıya uymuştu. İngiliz Kabine Ofisi'ne bağlı Ortadoğu Petrol Komisyonu'nun 1954 raporuna göre, "Petrol şirketleri ile Ortadoğu hükümetleri arasında bir ortaklık kurulması için artık oldukça makul bir prensip anlaşması yapılmıştı... Ortadoğu hükümetlerinin bu prensibi herhangi bir şekilde ihlal etmesi bizim petrol sistemimizde ciddi yaralar açardı." Ancak üretici ülkelerin bu konuya bakış açısı oldukça farklıydı. Bunlar ellerinde olduğu sürece gelirlerini artırabileceklerini düşünüyorlardı. Şirketlere, Washington ve Londra'ya geri alınmayacak özveride bulunmadıklarına göre bunu yapabilecekleri kanısındaydılar.

Hiç değilse İran Şahı kesinlikle böyle düşünüyordu. 1950'li yılların ortalarında Şah için eski günlerde kendinin fare mi, yoksa insan mı olduğunu düşündüğü günler artık gerilerde kalmıştı. Zaman zaman özel toplantılarda daha şimdiden "Süper güç olmak İran'ın yazgısıdır" diye beyanlar vermeye başlamıştı. Hırsını ve açlığını gidermek için petrolden giderek daha, daha çok gelir istiyordu. İstediği başka bir şey de petrolde daha bağımsız politika izlemek ve böylece Musaddık'la arasında geçmiş küçültücü sürtüşmenin sonuçlarından biri olan şirketler konsorsiyumunun sayısını azaltmak ve gücünü kısıtlamaktı. Ne var ki temel olan yabancı ilişkileri bozmayı ve İran'ın güvenliğini tehlikeye atmayı göze alamıyordu. Bunun için bir aracıya ihtiyacı vardı. Bu kişinin büyük şirket başlarından biri olması veya Amerikalı ünlü bağımsızlardan olması doğru değildi; çünkü bunların hepsi konsorsiyum içindeydiler. Öyleyse bu kişi kim olabilirdi?

Bu bir Avrupalı, kendine ait bir petrol acentasına sahip İtalyan Enrico Mattei olacaktı.

Yeni Bir Napolyon

Büyük şirketlerin büyük bürokrasiler olup, tek bir adamın imajını yansıtamayacak kadar büyüyüp, kompleks hale geldiği günlerde, Enrico Mattei yeni bir büyük işletmeyi, İtalya'nın devlet sahipliğindeki AGIP'i yaratma kararı almıştı. Bunu tamamen kendi hayalinde yaşattığı gibi bir nitelikle yaratmak azmindeydi. Napolyon zamanının ilk günlerinde rastlanan müteşebbisleri anımsatan

cüretli bir kabadayı, paralı asker komutanı ve bozguncu havasındaydı. Tıknaz, atmacaya benzeyen yüz çizgileriyle on altıncı yüzyılın ateşli fakat dünyevi Cizvitler'ine benziyordu. Karanlık, uyur gibi bakan gözleri, yüksek, kavisli kirpikleri altında saklıydı. Başındaki seyrek saçlar arkaya doğru dümdüz taranmıştı. Azimli, akıllı, beceriye yatkın ve şüpheci karakterdeydi. Yenilik yaratmaya karşı yetenekli, kumara ve risk omuzlamaya hevesliydi. Bu yetenek ve hevesini çelik gibi bir iradeyle birleştirerek ana hedefinin gerçekleşmesinde odaklaştırmıştı. Bu ana hedef İtalya ve AGIP için ve Enrico Mattei için "güneşte bir yer edinmekti."

Kuzey İtalya'da bir polisin laf dinlemez oğlu olarak doğan Mattei on dört yaşındayken okulu terk edip bir mobilya fabrikasında çalışmaya başlamıştı. Daha otuzlu yaşlarının başında, Milano'daki bir kimya firmasının işletmecisi olmuştu. Burada, II. Dünya Savaşı sırasında Hıristiyan Demokratlar'ın partizan birliklerinin başkanlığını yaptı. Savaş bittikten sonra, idare ve politik beceri alanlarındaki başarısından ötürü Kuzey İtalya'da AGIP'in sağlam kalmış kısmının idaresini yüklendi. O günler AGIP (Azienda Generali Italiana Petroli) neredeyse yirmi yıllık bir geçmişe sahipti. 1920'li yılların Fransa'sını örnek olarak alan İtalyan Devleti sahipliğinde bir rafineri şirketi kurmak ve bu şirketi milli bir şirket yaparak uluslararası şirketlerle yarışacak düzeye getirmek için girişime geçmişti. 1930'lu yılların ortalarında AGIP İtalya'da Esso ve Shell'le eşit duruma gelmişti. Ne var ki İtalya dışında hiçbir yerde tanınmıyordu. Bunu gören Mattei, büyük bir enerjiyle ve politikadaki üstün becerisiyle, İtalyan usulü işe girişti ve AGIP'i çok daha büyük bir işletmeye dönüştürmek için kolları sıvadı. Ne var ki bu, nakit para olmadan başarılamazdı ve savaş sonu İtalya'sı nakit para açlığı çekiyordu. Sonunda gereken para Kuzey İtalya'nın Po Vadisi'nden temin edildi. Burada önemli miktarda doğal gaz keşfi yapılmış ve bunun geliştirilmesi ile büyük kazançlar elde edilmiş, böylece AGIP'in İtalya'da büyütülmesi ve denizaşırı ihtiraslarının karşılanması için yeterli fon sağlanmıştı.

1953 yılında, Mattei, ihtiraslarının gerçekleşmesi yolunda büyük bir adım attı. O sıralar devlet idaresindeki çeşitli hidrokarbon şirketleri ENI adı altında (Ente Nazionale Idrocarbur) yeni bir teşekkülde birleşmişlerdi. Gelişmekte olan holding yapısındaki bu teşekküle büyük şirketlerin yan kolları olan otuz altı işletme daha katılmıştı. Bunlar ham petrol, tanker ve benzin istasyonlarından emlakçılara, otel ve demiryollarından sabuna kadar her daldan gelmiş üyelerden oluşuyordu. ENI üzerinde hükümet nüfuzunun geçerli olması öngörülmüşse de, çeşitli işletme şirketleri (örneğin petrolde AGIP, boru hattı şirketi SNAM ve daha başka şirketler) otonom olarak, ticari firmalar gibi çalıştırılacaktı. Buna karşın ENI'nin başkanı garip bir rastlantıyla, AGIP ve tüm öteki işletme şirketlerinin başkan ve başkanları tek bir şahısla ve aynı şahısla Enrico Mattei ile temsil ediliyordu. 1954'te Roma'daki Birleşik Devletler Büyükelçiliği'nin hayretle rapor ettiği gibi "İtalya'nın iktisadi tarihinde ilk defa olarak hükümete ait bir teşekkülün finans yönünden bu denli istikrarlı, iyi idare içinde ve liderinden başka hiç kimseye karşı sorumlu olmadığı görülüyordu." Raporun sonraki kısmında ENI'nin parlak bir geleceğe aday olduğu ve bunun "Enrico Mattei'nin şahsıyla kanıtlanmış sınırsız hırslara da açık olduğu" ayrıca belirtiliyordu.

Zamanla Mattei ülkede popüler bir kahraman, en çok tanınan ve görülen adam olmuştu. Savaş sonu İtalya'sı için şahsında çok büyük hayalleri temsil eder olmuştu. Anti faşizm, ülkenin yeniden canlandırılıp, yeniden inşası, bütün bunları sadece kendisi yapan "yeni adam" kimliğinde biri olarak görünüyordu. Ayrıca İtalyanlar'a kendi petrollerini güvence içinde kendilerinin sağlayacağına da söz vermişti. İtalya kaynak bakımından fakir olup, hem kendi noksanlarının bilincinde hem de askeri yöndeki değişimi gibi, kendi hatalarından sorumlu tutulan bir ülkeydi. Şimdi ise, Mattei yönetiminde, bu sorunlar, hiç değilse enerji ile ilgili olanları çözüleceğe benziyordu. Mattei halkın kendisine karşı duyduğu inanç ve gurura hitap edebilen ve halkın hayal gücünden yararlanmasını bilen biriydi. Onun döneminde İtalya'nın bütün yol ve caddelerinde AGIP tarafından, uluslararası rakip firmalarınkinden çok daha büyük, çok daha göz alıcı ve geniş yeni yeni benzin istasyonları yapılmıştır. Bu istasyonlarda lokanta bile vardı.

Söylendiğine göre, Mattei kısa zamanda İtalya'nın en güçlü adamı olmuştu. ENI kendine ait Il Giorno Gazetesi'ni çıkarmaya başladı. Aşırı sağ ve aşırı sol eğilimli birkaç gazeteyi satın aldı, Hıristiyan Demokratlar'a ve öteki siyasi partilere mali destek verdi. Mattei politikacılardan hoşlanmadığı halde, amacının gerektirdiği oranda onları kullanmaktan çekinmemiştir. Zaman zaman şikâyet eder, "hükümetle baş etmek tıpkı dikiş iğnesinden süt sağmaya benzer" derdi. Mattei İtalyanca'yı tutuk, sıkıcı, kaba bir aksanla konuşur, İtalyan politikacılarının hitabette gösterdikleri zarafetle karşılaştırıldığında konuşması zayıf ve sönük kalırdı. Bu eksiğine karşı onda manyetik bir güç bulunduğu, yaratılışından çekici ve inandırıcı olduğu, bu özelliklerini yoğun bir duygu ve içtenlikle kullandığı söylenebilir. Tüm bu kişisel niteliklerinin arkasında itici, volkan gibi taşan, karşı konulmaz bir enerji vardı. Çok seneler sonra, o günlerde kendisiyle çalışmış bir yardımcısının sözleriyle, "onunla çalışan bir kimse, onun uğrunda hiç tereddüt etmeden kendini ateşe atmaya hazırdı ve bunu niçin yaptığı da asla izah edilemezdi."

ENI büyüyüp geliştikçe Mattei'nin kendine olan güveni de giderek artıyordu ki bu zaman zaman aleyhine olmuştur. Bir defasında Mattei, Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi sorumlusu John Loudon'le öğle yemeği yemek için Londra'ya gelmişti. Yemekte eski ve yeni, koskoca bir kuruluşla sonradan görme bir kuruluş bir araya geliyordu. Loudon'un babası olan Hugo Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi'nin kurucularındandı ve yüzyılın ortalarında, uzun boylu, aristokratik oğlu, uluslararası petrolün sadece en önemli lideri değil, aynı zamanda en gözde diplomatıydı da. Loudon'un insan karakterini değerlendirmede şaşmaz bir yeteneği vardı. O tarihlerde Mattei Shell'den, şirketin vermek istemediği bir şeyi alma peşindeydi. Yemekten amaç da zaten buydu. Sonraki günlerde Loudon, Mattei hakkında şunları söylemiştir: "O çok zor bir adamdı. Ayrıca son derece boş bir kişi." Bu sözler en azından Loudon'in ve Shell mensubu meslektaşlarının görüşünü yansıtır. Yemeğin başında, Loudon, görünüşte masum bir ifadeyle Mattei'ye petrol işine nasıl girdiğini sormuştu. Büyük bir şirket yöneticisinin kendisini bu denli ciddiye alarak bu soruyu yöneltmesinden koltukları kabaran Mattei, bütün yemek boyunca bir dakika durup dinlenmeden tüm yaşam öyküsünü anlatmaya koyuldu. Loudon daha sonra şöyle diyecekti: "En sonunda sıra tatlıya geldiğinde Mattei bizden bir şey istedi. Bunu yapamazdık. Böylece konuşmamız sona erdi." Gerçi Loudon böyle söylemişti; ne var ki kaderde ondan tekrar haber almak vardı.

Mattei'nin En Büyük Savaşı

Mattei'nin en büyük hedefi ENI ve İtalya'nın kendi uluslararası petrol stokuna sahip olması, Anglo-Saxon şirketlerine bağımlı olmamasıydı. Ortadoğu ham petrolünün kiralanmasında kendisine pay istiyordu. Çekinmeden yüksek sesle ve aralıksız olarak "kartel" dediği büyük şirketlere hücum ediyor, "Sette Sorrelle" yani Yedi Kız Kardeş adını taktığı bu ortak kuruluşlara ve aralarındaki yakın işbirliğine durmadan imada bulunuyordu: "Yedi Kız Kardeş" dört Aramco ortağını içine almıştı –Jersey (Exxon), Socony– Vacuum (Mobil), Standard of California (Chevron) ve Texaco-artı Gulf, Hollanda Kraliyet ve British Petroleum. Bunların tümü Kuveyt'te birbirine bağlanmıştı. (1954'te, Anglo-İran, I. Dünya Savaşı'nda kendisine bağladığı şirket kolunun adını alarak ismini değiştirmiş ve British Petroleum olmuştu). Gerçekte sekizinci bir kız kardeş daha vardı ki, bu Fransa'nın milli şirketi CFP olup hem Yedi Kız Kardeş'le beraber İran konsorsiyumundaydı, hem de Jersey, Socony, British Petroleum ve Hollanda Kraliyet/Shell şirketleriyle beraber Irak Petrol Şirketi'ne bağlıydı. Ancak CFP "Anglo-Sakson" grubuna uymadığı için, Mattei onu grup dışı etmişti. Mattei'nin bu kapsamlı büyük şirketlerden şikâyetinin asıl sebebi bu şirketlerin var oluşu değil, daha çok kendisinin onlara dahil edilmemesinden ileri geliyordu.

Mattei hiç kuşku yok ki, şirket üyeleri arasına girmeye çalışmıştı. Musaddık'ın petrolü millileştirmesi sonucu büyük şirketlerin İran petrolüne koydukları ambargoya titizlikle uyduğu için, şirketlerin ve İngilizler'in ve Amerikan hükümetlerinin Musaddık'ın düşüşü sonunda oluşturdu-

ğu konsorsiyumda kendinin de bir yer hak ettiğine inanıyordu. Fransızlar Irak Üretim Şirketi'ne üye oluşları nedeniyle bu yeni İran konsorsiyumuna davetliydi. Dokuz bağımsız Amerikan şirketi de Amerikan antitröst yanlısı oldukları için davetliler arasındaydı. Ancak bu sonuncular herhangi yabancı bir çıkar gözetmeyen ve İran'da üretim yapma diye bir istekte bulunmayan şirketlerdi. İtalya'ya gelince hemen hiç kaynağı olmadığı ve Ortadoğu petrolüne fazlasıyla bağımlı olduğu için davet edilmemişti. Bu Mattei'yi çılgına döndürmüştü. Bir fırsat kollamaya ve intikam almaya azmetmişti.

Hem aradığı fırsatı hem de intikam olanağını 1956'da Süveyş krizinde adı geçen şirketlerin bu defa savunma durumuna düşmesi ve İngiliz güç ve nüfuzunun Ortadoğu'da sarsılmasıyla buldu. Bu durum bir boşluk meydana getirmiş gibiydi ve Mattei bu boşluğu doldurmak için harekete geçecekti. Mattei sömürgeciliğe karşı etkili hitabet yeteneği ve "emperyalizm"e karşı amansız saldırılarıyla petrol ihraç eden ülkelerin milli ateşinin tatmininde tam aranan adamdı.

Mattei bu defa İran'la ve Şah'la ciddi konuşmalara yöneldi. Kanısına göre büyük şirketler kendi aralarında evlilikler yapmada uzmanlaştığına göre, kendisi onlardan daha iyisini yapıp bir adım önde gitmeliydi. Soruna hanedanlık açısından yaklaşıp İtalya'nın İran petrolüne sızmasını sağlayacaktı. Bunun için hayal gücünü seferber edip karşı cinsten biriyle acele evlenmek isteyen bir İtalyan prensesini Şah'la evlendirmeyi bile düşündü. Şah'ın da kendisine konsorsiyumun sağladığından daha büyük petrol gelirine acil ihtiyacı vardı. Musaddık'ın meşruiyet kazandırdığı millileştirme hareketi, Şah'a göreceli bir esneklik sağlıyordu. Petrol üreten öteki ülkelerde imtiyaz sahibi yabancı şirketler toprak içindeki rezervlerin hâlâ sahibiydi. İran'da ise tam tersine tüm petrol kaynakları hükümetin elindeydi ve Şah da Musaddık kadar ülkenin petrol kaynaklarının kontrolüyle yükümlüydü.

Mattei bu durumdan yararlandı ve 1957 yılının ilkbahar ve yaz süresince İran'la o güne kadar hiç rastlanmamış, hem İran'ın yeni konumunu dikkate alan hem de Şah'ın ihtiraslarını gözeten bir düzenleme hazırlamaya girişti. Şah bu planı hükümeti aracılığıyla kişisel olarak destekledi. Anlaşma koşullarına göre Milli İran Petrol Şirketi ENI'nin hem ortağı hem de mal sahibi olacaktı. Bunun anlamı şuydu: Pratikte İran, çok kıymetli "yarı yarıya" düzenlenmesini bozacak, ENI'nin alacağı yüzde 25'lik kâra karşı, yüzde 75 kâr alacaktı. Bu arada J. Paul Getty ve diğerleri, işe girmede geç kalanın, bu oyuna katılmak için kârdan çok masraf yapması gerektiğini anlayacaklardı.

Şah ile Mattei arasındaki yeni anlaşmanın koşulları dışarıya sızdıkça petrol dünyasının geri kalan ülkelerinin kafası iyice karışacaktı. İran'da ve Ortadoğu'da kurulu durumdaki şirketler, Amerikan ve İngiliz hükümetleri gibi, paniğe uğramıştı. Mattei ne istiyordu? Bunu niçin yapıyordu? Yeni anlaşmanın sadece "İtalya'nın konsorsiyuma kabulünü sağlamak için girişilmiş bir şantaj şekli" olduğunu düşünenler bile çıktı. Kendisinin satın alınmaya istekli bir imaj yaratmasından Mattei hiçbir huzursuzluk duymuyordu. Bunun az bir parayla, örneğin, İran konsorsiyumundan yüzde 5, Aramco'dan yüzde 10'la çözümleneceğini ağzının içinde geveleyip duruyordu. Şirketler onun bu denli cüretli talepleri karşısında şoke olmuştu. Enrico Mattei'nin talepleri hiç de ucuza gelmiyordu.

Mattei ile beraber çalışma konusu da gündemdeydi. Bir İngiliz sorumlunun 1957 Mart ayında belirttiği gibi "İtalyanlar o veya bu şekilde Ortadoğu petrolü için pazularını kullanmaya kararlıydı. Kişisel görüşüne göre, ki bunun petrol şirketlerince hoş karşılanmayacağından eminim, British Petroleum, Shell ve Amerikalılar İtalyanlar'a konsorsiyumda bir yer bulsalar iyi olur inancındayım, bence bu Ortadoğu'da deli gibi dolanmak için İtalyanlar'a fırsat tanımaktan daha az tehlikelidir." Ne var ki bu görüş kesin olarak azınlıktaydı ve rağbet de bulamadı. Başka bir sorumluysa şunu söylemişti: "Sinyor Mattei güvenilir bir kişi değildir. Onunla aynı fikirde olduğumuzu ima edersek megalomanisini daha da körüklemiş oluruz ki bunu asla istemeyiz." Gerçekten de kamuoyunun genel eğilimi Mattei'nin konsorsiyuma alınmaması yönündeydi; çünkü alınacak olursa önce Belçika şirketi Petrofina hemen kapıya dayanacak, onun arkasından da çeşitli Alman

petrol şirketleri ve kimbilir daha başka hangi şirketler aynı şeyi yapacaktı. Ayrıca, temelde de Mattei ile beraber çalışmak olanaksızdı. Sonunda yirmi beşe yetmiş beş anlaşmasını durdurmak için elden gelen her ikna mekanizmasına başvurmaya karar verdiler.

Amerikalılar ve İngilizler İran hükümetine ve Şah'a karşıydı ve "yarı yarıya" ilkesinin değiştirilmesinin "Ortadoğu'nun istikrarını ciddi şekilde bozacağı, bu istikrarda yanlı bir karar olacağı" kanısındaydı. Bu yüzden ilgili devleti bu konuda ve ayrıca böyle bir tutumun Avrupa'nın petrol durumu için de sakıncalı olacağı konusunda uyardılar. İtalyan Dışişleri Genel Sekreteri, Mattei'nin kazandığı büyük güç ve bağımsızlıktan hiç hoşnut olmadığından büyük bir gizlilik içinde ve hiçbir şekilde dışarıya sızmaması koşuluyla İngilizler'e Mattei konusunda çok sert davranılmasını söyledi. Gerçekten de Genel Sekreter'in bu isteği normal kanallar tarafından dışarıya rapor edilmeyecek kadar gizli tutulmuştur. Genel Sekreter, onunla herhangi bir anlaşmaya varmak için gösterilecek en ufak bir iyi niyet isteğinin, hatta nezaket gösterisinin Mattei tarafından "bir zayıflık işareti" olarak kabul edileceğini söylemişti.

Ne var ki ona karşı yapılan tüm itirazlar boşa gitmişti. 1957 Ağustosu'nda Mattei, planında bir hayli yol kat etmiş durumdaydı, hatta kendisinin Tahran'da bulunduğundan bile kuşku duymak için epeyce sebep vardı. İngiltere'nin İran Büyükelçisi'nin Tahran'dan gönderdiği raporda şunlar bildirilmişti: "İtalyan Elçiliği önceleri onu gözaltında tutuyordu. Ancak biz onun burada olduğundan emindik. Bu yüzden ben cumartesi gecesi bir şans denemesi yaptım ve atımı Gulhak'tan İtalya Elçiliği'nin yazlık ikâmeti olan Farmanieh'ye sürdüm." Burada İngiliz Büyükelçisi'nin karşılaştığı kimse Enrico Mattei'nin ta kendisiydi. Hazret bir ağacın altında oturmuş, elindeki viski-sodayı yudumlayarak günün yorgunluğunu çıkarıyor, neşe ile o gün kazanmış olduğu zaferi kutluyordu. Çünkü İran'la olan anlaşmayı tam o gün imzalamıştı. Mattei o gün iyi bir günündeydi ve hiç çekinmeden konuşuyordu. Şu sözleri söylemişti: "AGIP anlaşmasında gizli saklı bir şey yok. Artık bu anlaşma bütünüyle kamu malıdır." Bu sözlerden sonra Mattei ortaya bir tez atıp şunları söyleyecekti: "Ortadoğu şimdi endüstri kıtası Avrupa'nın Ortabatısı olma yolundadır." İngiliz Büyükelçisi raporunun sonlarında "Mattei'nin hiç kuşku yok büyük tuvale büyük darbelerle vuran ve büyük fırça kullanan biri" olduğunu ilave edecekti.

Kendi iç çevresine karşı Mattei, büyük şirketlerin tepkilerine değinirken çelişkili ifadeler kullanırdı: "Bize İran'da ufacık iki yer verdiler, herkes bu konuda kıyamet kopardı" demiştir. Kıyametin neden koptuğunu kuşkusuz kendisi çok iyi biliyordu. Zamanla ENI ve İran arasındaki ortaklığın pek iyi yürümediği ortaya çıktı ki bu anlaşmadan ötürü değil, jeolojik nedenlerden olmuştu. Ortaklığın geçerli olduğu yerlerde önemsenecek miktarda ticari petrol bulunmadığı anlaşılmıştı. Böylece İran'a girmekle, Mattei'nin İtalya'nın kendi garantili petrolüne sahip olma rüyası gerçekleşmedi. Yine de hayal ve ihtirasının en azından başka bir yönünü gerçekleştirmişti denebilir; "yarı yarıya" ilkesini delmeyi, böylece, "Yedi Kız Kardeş" gücünün dayandığına inandığı temeli bir hayli zayıflatmayı başarmıştı. 1957 Ağustosu'nda İngiltere'nin Tahran'daki elçiliği bu durumdan kaygı duyarak ülkesine şu raporu gönderiyordu: "Birtakım kelime cambazlığıyla Şah ve bakanları yalancı bir masumiyet perdesi altında bu anlaşma hâlâ geçerliymiş gibi davranıyor. Ancak gerçek şudur ki biz hepimiz yarı yarıya anlaşmasının kesinlikle ve kaçınılmaz şekilde ölmüş olduğunu biliyoruz."

Japonya Ortadoğu'ya Giriyor

İtalya, Ortadoğu petrol tablosunda yer almak isteyen tek endüstri ülkesi değildi. Japonya da petrole karşı aşırı duyarlıydı. Bu hem tarihinden ötürü hem de olağanüstü iktisadi tırmanışının başlarında hemen tamamen ithal petrole bağımlı olduğu zamandaki konumundan ötürü böyleydi. Süveyş krizi Japonya'yı büsbütün sinirli bir ülke yapmıştı. Japonya da kendine ait güvenceli petrol

sahibi olmak istiyordu. Bu ara özel sektör ve kamu sektöründen birçok ana politika komisyonları oluşturuyor, bundan şu sonuca varıyordu: Yerli kömür sanayiini korumak için her türlü çaba gösterilecek, ancak Japonya'nın en önemli yakıt kaynağı ithal petrol olacaktı. Ne var ki İtalya'ya giren petrol akımı çoğunlukla, Amerikan ve İngiliz şirketlerince ve kendi Japon kollarınca veya yeniden çalışmalarına birkaç yıl evvel tekrar izin verilmiş, uzun sözleşmeli bağımsız Japon rafinerilerince çoğunlukla kısıtlanıyordu.

1957 ilkbaharında, tam Süveyş olayının sona erdiği ve Mattei'nin İran'la yeni ortaklığını kurduğu sırada, ortaya bir haber yayıldı ve bir Japon şirketler konsorsiyumunun Suudiler'den ve Kuveytliler'den Tarafsız Bölge açıklarında petrol aranması için imtiyaz alma peşinde olduğu meydana çıktı. Bu gerçekten çok cüretkâr bir manevraydı; çünkü aynı bölgede Shell, British Petroleum, Gulf ve Jersey'den oluşmuş çok güçlü bir grubun da aynı aramayı yapmak istediği biliniyordu.

Japonlar'a bu girişimi yapma fikri ilk olarak İtalya'da, bir tren yolculuğu sırasında doğmuştu. Japon Geliştirme Bankası mensuplarından biri trende rastlantıyla başka bir Japon işadamına rastlayacak, ondan bu adamın Ortadoğu petrolü hakkında bilgisi olan kişilerle dost olduğunu öğrenecekti. Japonya'ya döndükten sonra, bankacı trende rastladığı adamla konuştuklarını babası Taro Yamashita'ya nakledecekti. Yamashita müteşebbis bir işadamı olup, II. Dünya Savaşı'ndan önce Mançurya'da Güney Mançurya demiryolu mensupları için kiralık ev inşa etmiş, bundan bir servet kazanmıştı. Savaştan sonra, Japonya'daki iş ilişkilerinden başka, politik şahsiyetlerle büyük çapta yakınlık kurup onlarla iş yapmıştı. Oğlunun sözleri ona bir fikir vermişti; hayalinde konsorsiyumu kurdu –ki bu sonradan Arabistan Petrol Şirketi adını almıştır– finans konumunu ayarladı ve Japon hükümetinin takdir ve desteğini kazandı... Ne var ki bütün bunların gerçekleşmesi gerekiyordu; katılımcı şirketlerden hiçbiri petrol sanayii konusunda işe yarar deneyime sahip değildi.

Ancak, kurulu şirketleri ve batılı hükümetleri asıl endişenlendiren bu deneyim noksanlığı değildi. Onlar daha çok Japonlar'ın bu işe sızıp büyük bir suç işlemelerinden, İngiliz Dışişleri'nin "yarı yarıya" dediği anlaşmayı bozmalarından korkuyordu. Hiç kuşku yok, Mattei'nin yaptığı anlaşma "ortaklık" adı altında bir hitabet salatasıyla yarı yarıyayı bir incir yaprağıyla örtmüştü: "Yarı yarıya", hiç değilse ilke olarak, kutsalmış gibi tartışmadan uzak tutulmayacak olursa, şirketler ve hükümetler arasında tutarlı ilişkiler hangi temele dayanabilirdi? Öte yandan, prensibi bozmanın dışında, daha başka hangi yolla Japonya gibi yeni türemiş ve kurulu şirketlerin mali gücünden yoksun bir ülke Ortadoğu'ya girebilirdi?

Bunların saptanması için Japonlar ilk olarak Suudiler'le müzakereye girişti. Ancak Suudiler ödemelerin kısa vadeli büyük taksitlerle yapılmasında ısrar ediyordu. Japonlar ise küçük sermayeli bir ülkedendi ve ellerinde bu ödemeleri karşılayacak para yoktu. Bu defa Suudiler yeni bir teklif getirip, Japonlar'ın kendi alacaklarında yüzde 50'nin altına razı olmaları koşuluyla peşin ödemede indirim yapacaklarını bildirdiler. Birçok tartışmadan sonra Japonlar sadece yüzde 44 alıp, Suudiler'e yüzde 56 bırakmayı kabul etti. Ayrıca, Suudiler, şirketin petrole rastlaması halinde bundan da hisse alacaktı.

Yapılan anlaşmanın koşulları Amerikan ve İngiliz şirketlerinin kulağına ulaştığında, derhal alarm çanları çalmaya başladı. Bu Ortadoğu ilişkilerinin tüm yapısının tehdit edilmesi anlamınaydı. Ancak ne yapılabilirdi? Acaba Londra ve Washington Japonlar'a karşı protesto ile mi yanıt verselerdi? "Dışişleri'nde egemen olan düşünce Japonlar'a doğrudan yaklaşmakla bir şey elde edilemeyeceği merkezindeydi." Bu bir Dışişleri sorumlusunun ifadesidir. Aynı sorumlu şunları da söylemiştir: "Kendilerine doğrudan yaklaşıldığında tutumları şu olacaktır: Kurnaz davrandıkları anlaşılacak ve yarı yarıyayı bozuşlarını hiçbir anlama gelmeyen bin türlü diplomatik özürle geçiştireceklerdir."

Acaba Japon hükümeti projeye verdiği destekten çekilmeye ikna edilebilir miydi? Bu mümkün değildi; Japon kabinesi projeye olan bağlılığını bir kez daha teyit etmişti bile. Suudiler'e ge-

lince, onlar da anlaşmadan hoşnuttu. 1957 yılı Ekim ayı başlarında Kral Suud Kuveyt Emiri'ne telgraf çekerek "Bizimle şirket arasında bir anlaşmaya vardık. Şimdi Japonlar Kuveyt'e gelmek için çağrı bekliyor" demişti. Emir de gönderdiği yanıtta şöyle diyordu: "Her ikimiz de ülkelerimizin çıkarlarını korumaya hiç şüphesiz kararlıyız ve ümit ederim ki, Allah'ın izniyle, iyi bir firmayla temasa geçme çabamızda başarılı olacağız." Bundan kısa bir süre sonra anlaşma imzalandı. Kuveyt de Arap Petrol Şirketi'yle anlaşmaya vardı. Kuveyt anlaşmada Suudiler'e öncelik tanımakla kendini korumaya almış, bunun da karşılığı hemen görülmüştü. Suudiler gelirin yüzde 56'sını alırken Kuveytliler bir puan daha üste çıkıp yüzde 57'yi almayı başarmıştı. Ancak zamanla aradaki bu eşitsizliği Suudiler gidermiştir.

Arabistan Petrol Şirketi kıyı açıklarında kazı faaliyetine 1959 Temmuzu'nda başladı ve 1960 Ocak ayında da ilk keşfini yaptı. Bu keşif üzerine Suudi ve Kuveyt hükümetlerinin her biri şirketten ayrı ayrı yüzde 10 hisse aldılar. Arabistan Petrol Şirketi'nin kendine ait hiçbir çıkış kapısı olmadığından bu iş Japonya'nın Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'na verildi ve bakanlık konuyu "milli proje" olarak ele alıp, Japon rafinerilerinin dengeli bir baz üzerinden petrol almalarını sağladı. Japonya sermaye yönünden çok fakir olmakta devam ediyor ve ekspertiz yönünden yetersiz kalıyorsa da, Japon halkının gözünde Arabistan Petrol Şirketi'nin, bir süre için ayrı bir yeri olmuştur. Japonya çoğunlukla savaş sonu yıllarda geliştirilmiş olan sisteme bağlı kalmıştı. Bu büyük şirketlerin eliyle dışardan gelen petrole bağlı bir sistemdi. Ancak sadece Arabistan Petrol Şirketi Japonya'ya bağımsız kaynaklı petrol veriyordu. 1960'lı yılların ortalarında bir şirket, Japonya'nın tüm petrol mevcudunun yaklaşık yüzde 15'ini karşılar olmuştu.

Amerikalılar Bile...

Milliyetleri ne olursa olsun, Ortadoğu karmaşasına girmek isteyen devletler, hatta Amerikan şirketleri bile bu tarihten başlayarak daha yüksek fiyat ödemeye ve yeni bazı geleneklere uymamaya mecbur tutuldu. Standard of Indiana Şirketi, uzun zamandan beri, 1932 Büyük Depresyon yılında Venezuela'daki üretimi Jersey'e sattığı için pişmanlık içindeydi. Şimdi 1950'lerin sonunda, Indiana Şirketi de Amerikan şirketlerinin yayılma hareketine katılmayı ve bir kez daha denizlere açılıp, hissedarlara söylendiği gibi "kârlı operasyonlar için nerede şans varsa orada aramayı" karar altına alıyordu. Evde kalıp beklemek çok riskliydi.

1958 yılında İran ile çarçabuk prensipte anlaşma öngören bir mukavele yapıldı; bu, Mattei'nin yetmiş beşe yirmi beşlik ortak anlaşma çerçevesi içinde bir anlaşmaydı. Fakat sadece Indiana anlaşmaya katılmak için ayrıca çok büyük miktarda bir peşin ödeme de yapmıştı. O sıralar Şah, konuklarından birine konuşma sırasında açıkladığı sözlerle neslinin "devamını", diğer bir deyişle ona bir erkek veliaht vermeyi başaramayan eşini yeni boşamıştı. Bu konuğun görüşüyle Şah, boşanmasından hemen sonraki günlerde "duygusal yönden yol kavşağında duran bir adam gibiydi... Çok hassas, duyarlı bir ruh hali içinde, gerçekten samimi tek bir dostu bile olmayan, çok az sayıda yakını olan yalnız adam... Bu yüzden kendisini büsbütün işlerin içine gömmüştü." Bu durumda Standard of Indiana anlaşmasına yeni bir karakter kazandırmanın, Şah'ın, durumunu koruma ve konsorsiyum ve büyük şirketlerle mücadelesinden yararlanmanın tam zamanıydı. Ne de olsa Indiana İtalyan türedisi bir şirket değildi. Köklü, saygın bir Amerikan şirketiydi ve Rockefeller'in Standard Oil Şirketi kökenli en gözde, mümtaz ve teknolojik yönden gelişmiş şirketlerden biriydi. Öngörülen anlaşmanın önemini vurgulamak istercesine Şah, kişisel olarak Indiana Başkanı Frank Prior'un imza için uçakla Tahran'a gelmesinde ısrar etmişti.

Şah ilk toplantıyı dengeyi alabora eden şaşırtıcı bir konuşmayla açtı. Konuşmasında şöyle demişti: "Şunu bilin ki, biz Arap değiliz. Biz Aryan ırkındanız ve sizinle aynı ırktanız, çok şanlı bir tarihe sahibiz. Çok gururluyuzdur."

Indiana başkanı, şöyle yanıt verecekti: "Evet, majesteleri, biz bunu biliyoruz."

Böylece Şah'ın gururu okşanmış olarak müzakerenin geri kalan kısmı gayet olumlu geçti ve anlaşma, daha sonra öteki petrol şirketlerinin feryadı pahasına da olsa, hemen oracıkta imzalandı. Indiana Şirketi, ENI'nin yapamadığını yapmış, İran Körfezi'nde Harg Adası güneyinin açıklarında başladığı aramada bir hayli petrol bulmuştur. Bu bölgeye, Şah'a bir jest olarak, eski İran Kralı Darius'un ismi verilmiştir. Bundan hemen sonra Şah ikinci evliliğini yapmış ve yeni eşi bir erkek varis dünyaya getirmiştir. Böylece Şah neslinin "devamlılığı"nı sağlamıştı.

Nasır Yükseliyor

Büyük petrol şirketlerine karşı milli suçlama kampanyası yürüten tek adam Şah değildi. Bütün Ortadoğu sathında nasyonalizm tam bir koro oluşturuyordu ve bunun itici gücü de Nasır'dı. Süveyş onun için büyük bir zafer olmuş, bir Ortadoğu ülkesinin sadece "emperyalist" şirketlere karşı zafer kazanmakla kalmayıp aynı zamanda Batı hükümetlerinin gücüne karşı da zafer kazanabileceğini kanıtlamıştı. Musaddık'ın sebep olduğu küçültücü durumu unutturmuştu. Şimdi de Nasır, hatırı sayılır bir teknolojik buluş olan, ucuz fiyatlı transistörlü radyo aracılığıyla baştan başa tüm Arap dünyasındaki zavallı kütlelere yüksek tonlu sesiyle hitap ediyor, bu onu her yerde bir kahraman yapıyordu.

1958 yılında, Nasır'ın başında zafer çelengine bir yaprak daha ekleyen yeni bir olay daha oldu: Mısır sonunda o güne kadar kararsız ve şüpheci davranan Sovyetler Birliği'ni kandırmış, Assuan Barajı'nı inşa için gereken fonu vermeye ikna etmişti. Aynı yıl içinde, Nasır prestijinin bir sembolü olarak Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması için Mısır'a katıldı. Bu, görünüşte Nasır'ın Pan-Arabizm hayalinin gerçekleşmesinde ilk adımdı. Birleşik Arap Cumhuriyeti görünüşe göre Ortadoğu petrolü için gereken transit yollara egemen iki ülkeyi bir araya getirmişti. Bunlar Mısır'da Süveyş Kanalı, Suriye'de ise buradan geçen Suudi ve Irak boru hatlarıdır. Böylece Nasır, en azından teorik olarak tek başına ve gerçekten bu petrolün çoğunu isterse imha etmekle tehdit edebilecek konuma gelmişti. İngiltere'nin Irak'taki Büyükelçisi'nin deyimiyle Nasır'ın "boğucu hâkimiyetine" karşılık vermek için İran Körfezi'nde acele Irak boru hatları inşa etmek ve ayrıca körfezdeki Fao'da bir ihracat terminali kurmak için müzakerelere girişildi. Ancak hemen sonra İngiltere'nin bölgedeki ve özellikle Irak'taki durumu kötüleşip tam bir felakete dönüşecekti.

Üç yıldan beri Nasır Irak'a ve Haşimiler'e karşı çok kinci bir propaganda savaşı sürdürüyordu. Haşimiler I. Dünya Savaşı'ndan sonra Bağdat'ta Büyük İngiltere'nin icat ettiği tahta oturtulmuş, sırtını İngiliz desteğine dayamış bir Kral ailesiydi. 1958 Temmuzu'nda, askeri darbe hazırlığında olan subaylar emirlerindeki kuvvetlere eski bir öyküyü yineleyerek silahlanıp İsrail üzerine yürüme emri verdiler. Bunu komutanlarının istediğini söylemişlerdi. Askerleri ayaklanmayı ikna etmek, desteklerini almak için bu kadarı yeterliydi. O günleri izleyen aylarda yapılan darbe hareketi ortalıkta tam bir dehşet ve vahşet rüzgârı estirmişti. Sokaklar ellerinde Nasır'ın dev fotoğraflarını taşıyan insan kalabalıklarıyla dolmuştu, yanlarında gezdirdikleri köpekler Kral ailesini temsil ediyordu. Kral II. Faysal saraya hücum eden kuvvetlerce yakalanıp kafası kesildi. Veliaht Prens ise vuruldu, elleri ve ayakları uçurularak, kazığa vurulup şehir içinde dolaştırıldı. Tanınmayacak durumdaki vücudu, öteki bazı saray görevlilerinkiyle birlikte önce sokaklarda sürüklendi, sonra da Savunma Bakanlığı'nın balkonundan aşağı sarkıtıldı. Batı yanlısı olarak tanınan Başbakan Nuri es-Said ise kadın kıyafetine bürünmüş olarak kentten kaçarken yakalanıp hemen orada halk tarafından linç edildi. Onun vücudu da sokaklarda sürüklenecek ve sonra üzerinden defalarca bir otomobille geçilip, cesedi yamyası olup tanınmaz hale gelinceye kadar bu devam edecekti.

Bu olaydan sonra iktidara gelen yeni Bağdat hükümeti Irak Petrol Şirketi üzerinde derhal kapsamlı değişiklikler yapılmasını talep etti. Bağdat'taki kanlı darbe bölgedeki hemen tüm hükü-

metleri korkutmuş, dehşete boğmuştu. Görünüşe göre Ortadoğu'da Nasır en büyük kuvvet olarak egemen olmaya mahkûmdu.

Giderek parlayan Arap milliyetçiliğinin odak noktası petroldü. 1950'li yılların başından beri, yarı resmi dilde "Arap Petrol Eksperleri" denen kişiler arasında birçok toplantı yapılmış, temaslarda bulunulmuştu. Önceleri bu toplantı ve temasların gerçek konusu İsrail'e karşı bir petrol bloku kurmak ve bunun kara liste ve benzer yollarla uluslararası şirketlere uygulanması gibi izlenecek ekonomik gelişmeydi. Ancak, zaman geçtikçe, gündemdeki maddeler daha geniş çerçevede ele alındı. Mısır bir petrol ihraçatçısı olmadığı halde Nasır bu tür toplantıları kendisini petrol politikasına doğrudan sokmak için kullandı. Hükümranlık ve "sömürgecilik" konusunu durmadan işleyerek kamuoyu oluşturma ve halkı yöndendirme yolları aradı ve petrol üzerinde ve körfez ülkeleri üzerindeki nüfuzunu pekiştirmek istedi. Konumunu daha iyiye götürmek için "var"lardan çok "yok"lardan söz ediyordu. 1957 ilkbaharında Arap Petrol Eskperlerinin Mısır'da yaptığı özel bir toplantıda delegeler içte bir rafineri tesisi kurma ve Akdeniz'de de bir Arap tanker filosu ile Arap boru hattı yapma teklifinde bulundular. Ayrıca Ortadoğu petrol üretimini idare edecek, gelirin artmasını sağlayacak ve mevcut petrol şirketlerinin gücünü dengeleyecek bir "uluslararası kurul" veya "uluslararası konsorsiyum" yaratma konusu ele alınmıştı. Delegeler bu toplantıda bir Arap ekspertiz ve teknik beceri heyeti kurma ihtiyacını da vurguladı. Araplar'ın mistik mizaçlarına bunun iyi geleceğini düşünmüşlerdi.

Kuvvetli Arap milliyetçiliği ruhunun hedefleri ve bu toplantıda konuşulanlar büyük şirketleri aşarak batılı uluslara kadar duyrulmuştu. Suudi Arabistan'dan Abdullah Tariki "Petrol bütün silahlar içinde Araplar'ın çıkarabileceği en kuvvetli silahtır" beyanında bulundu. Arap delegeler artık sahip oldukları gücün bilincindeydi ve sanki bunu kutlar gibi, Süveyş Kanalı'nın Mısır kontrolü altında, yeniden açılışından sonra, kanaldan geçen ilk tankerlerinin süzülüp geçmesini gözleyip buna tanık oldular. Bu gemi Tarafsız Bölge'den J. Paul Getty'e petrol taşıyordu.

Yine de konsorsiyum veya petrol ihraç eden hükümetler için bir organizasyon kurulması konusunda delegeler arasında geçen konuşma, bunun henüz sadece Arap dünyasını ilgilendirmesi nedeniyle gizli tutulmuştu. Konunun gerçekleşmesi için öncelikle Venezuela ve İran başta olmak üzere öteki büyük üreticilerin de katılımı gerekiyordu.

Ayrıca, hiç kuşkusuz Juan Pablo Pérez Alfonzo'nun yapıcı rolüne de ihtiyaç vardı.

Juan Pablo Pérez Alfonzo

1948 yılında, "yarı yarıya" ilkesinin kotarılmasından hemen sonra, Venezuela'daki yeni demokratik hükümet yerine askeri bir diktatör olan Albay Marcos Pérez Jiménéz'in hükümeti geçmişti. Onun rejiminde petrol üretimi olağanüstü bir hızla artmış, 1957'de iki katına çıkmıştı. Ancak Pérez Jiménéz'e verilen destek giderek zayıflayıp, 1958 Ocak ayında bu diktatörlük rejimi çökecek, böylece Venezuela'da demokrasi yolu yeniden açılıp, ülkede demokrasi egemen olacaktı. Yeni hükümetin liderlerinden çoğu 1940'ların demokratik hükümetinde görev yapmış tanınmış şahsiyetlerdi ve böyle oldukları için Pérez Jiménéz'in sürgününden gelen savaş kıdemlileriydi. Yeni Devlet Başkanı Romulo Betancourt 1945 ihtilal cuntasının başı olan adamdı. Sürgünde geçirdiği yıllarda sadece Pérez Jiménéz'in ikna yeteneği yüksek bir muhalifi olmakla kalmamış, aynı zamanda uluslararası petrol şirketlerinin de ateşli eleştiriciliğini yapmıştı. İddiasına göre bu şirketlerin "diktatörlükle olan yakınlıkları Venezuela'yı Gomez diktatörlüğünün karanlık günlerinin temsilcisi bir petrol fabrikasına döndürmüştü."

Yine de Betancourt ve arkadaşları 1948 darbesinden iyi bir ders almışlardı. Demokrasiye bağlı politik çevrede koalisyonu ve birliği korumak ve öteki şirketlere ve onların çıkarlarına karşı çıkmamak şarttı. Birinci yıl içinde yeni hükümet komünist gerillalar da dahil, hem sağ hem de sol

kesimlerden gelen saldırılara muhatap oldu. Pérez Jiménéz'e Eisenhower idaresince gösterilen dostluk yüzünden ülkede büyük bir Amerikan düşmanlığı egemendi. Nitekim, 1958 yılında ülkeyi ziyaret eden Başkan Yardımcısı Richard Nixon, konvoy eşliğinde havaalanından gelip Caracas'a girerken, gözü dönmüş bir insan kalabalığının saldırısına uğayıp, yaralanma, hatta öldürülmenin eşiğine gelmiş, canını zor kurtarmıştı. 1960 yılında da bizzat Betancourt benzer bir ölüm tehlikesi atlatmış, bir suikast girişiminde arabasına konulan bombanın patlamasıyla, vücudu feci şekilde yanmıştı. 1948 darbesi şimdi zihninde bütün canlılığıyla yaşadığı için Betancourt ihtiyatlı davranıyordu. Petrol şirketlerini her ne kadar protesto edip kınıyorsa da, yine de onlara muhtaçtı. Söylediği gibi "kendisi ve arkadaşları hayalci birer romantik değildiler." Sıra petrol konusuna geldiğinde Betancourt'un ilk başvurduğu kişi Juan Pablo Pérez Alfonzo idi. O da realist bir kişi ve gerçekten dikkatli pragmatik bir analist olduğu halde, aynı zamanda son derece hoşgörüsüz, kendi kendiyle yetinen bir moralistti. Tutku yönünden politikacıların değil, entelektüellerin ihtirasına sahipti. Yanında çalışmış bir Venezuelalı Alfonzo için şöyle demiştir: "Demir gibi iradeye sahip bir adamdı. Yine de konuşması yumuşak ve neredeyse manastırda yaşayan bir kişininki gibiydi."

Caracas'ın varlıklı bir ailesinin oğlu olan Pérez Alfonzo, Baltimore'deki Johns Hopkins Üniversitesi'nde tıp tahsil etmiş, sonradan Caracas'a dönerek ayrıca hukuk öğrenimi yapmıştı. Ancak ailenin iflası üzerine, 10 kardeşinin en büyüğü olarak kendisini ailenin sorumlusu görmüş, bütün yükü üzerine almıştı. Geçirdiği bu deneyim onu derinden sarsmıştı. Bu yüzden kendini korumaya ve planlamaya adayacak, bunlar o günden sonra karakterinin bir parçası olacaktı. 1932 yılında evlendiği zaman, daha o günden kalıpsal kural ve yargılara karşı çıkmayı öğrenmişti. Evlenme törenini yeteneksiz ve aşağılık biri olarak gördüğü Caracas'ın bilinen yargıcının yapmasına izin vermemişti. Bu yargıcı reddeden Pérez Alfonzo eşiyle birlikte bir köye gidip oranın yerel yargıcı tarafından evlendirildiler. Gomez rejimi sona erdikten sonra, Betancourt ile işbirliği halinde çalışan Pérez Alfonzo, Başkanlar Odası'nda muhalefetin petrol endüstri eksperi olarak göze çarpar. 1945 yılından başlayarak önce ihtilal cuntasında, sonra da demokratik hükümette Geliştirme Bakanlığı yaptı. Bu görevlerdeyken Venezuela'nın kârların yüzde 50'sini gerçekten almasını garantilemek için 1943 yasasının noksanlıklarını gidermeye ve endüstri üzerine daha büyük kontrol konulmasına çalışmıştır.

1948 Kasımı'nda Pérez Alfonzo Birleşik Devletler'in Caracas'taki Büyükelçisi'nden bir telefon çağrısı aldı. Büyükelçi, Pérez Alfonzo'ya bir darbe hareketinin gelmekte olduğunu bildiriyor ve konukseverlik göstererek Pérez'e Amerikan Elçiliği'ne sığınabileceğini duyuruyordu. Pérez Alfonzo telefonda bir an için düşünüp durumu değerlendirdi ve sonra da Büyükelçi'ye "hayır" yanıtını verdi. İşi oluruna bırakmaya kararlıydı; bu amaçla öğle yemeği için eve gidip beklemeye koyuldu. Kısa süre sonra da tutuklanıp cezaevine atıldı. İlerdeki günlerde ailesiyle şakalaşıp onlara bakanlık günlerinde çok fazla çalışıp yorulduğunu, bu nedenle cezaevinin kendisine bir tatil, bir dinlenme fırsatı verdiğini söyleyecekti. Ne var ki bu aslında şaka götürecek bir konu değildi; cezaevinde sert muamele görmüş, yalnızlığa terk edilmişti.

Sonuçta yurtdışına sürgüne gitmesine izin verildi ve günlük politika sorunlarından bezmiş olarak ülkeyi terk etti. Ailesine bir daha asla aktif kamu görevine girmeyeceğine söz vermişti. İlk olarak Washington DC'deki Wesley Heights bölgesine yerleşti. Burada ailesiyle birlikte Caracas'taki evlerinden gelen kira ile yaşamaya çalıştı. Bu arada zamanının bir kısmını sürgünde yayımlanan gazetelere makaleler yazarak ve biraz da ağaç oymacılığı yaparak geçiriyordu. Ancak her şeyden çok kendisini petrol endüstrisi incelemesine vermişti. Kongre Kütüphanesi'nin en devamlı okuyucusu olmuştu. Abone olduğu dergileri baştan sona okuyor, *Forbes*, *Fortune* ve *Nation* ile *Oil and Gas Journal*'da okunmadık tek bir satır bırakmıyordu. Ayrıca epeyce zaman ayırdığı diğer bir uğraş da kendisini özellikle büyülemiş olan bir kurum üzerinde inceleme yapmaktı. Bu Texas'ta

ve dolayısıyla da ülkede, 1930'ların başlarında petrolün varilinin on sentten satıldığı en karanlık günlerde petrol üretimini düzenlemeye başlayan Texas Demiryolu Kurumu'ydu. Washington'ta sürgünde geçen birkaç yıldan sonra, Pérez Alfonzo parasız kalacak ve ailesiyle birlikte Mexico City'ye taşınacaktı. Taşınmasının başka bir nedeni çocuklarının Amerika'da uzun süre kalmaktan Amerikanlaşması endişesiydi. Onların bir gün mutlaka Venezuela'ya döneceklerini varsayıyor, fazla Amerikanlaşırlarsa uyum sağlamamalarından korkuyordu.

1958'de bir gün Venezuela'da diktatörlük devrildi. Pérez Alfonzo'nun eşi onun hükümette yer almasına karşıydı. Kocasına yalvararak bir daha aktif görev almamasını istedi. Ne var ki Betancourt onun Caracas'a geri dönüp Madenler ve Hidrokarbonlar Bakanlığı'nı alması için ısrar edecek, Pérez Alfonzo da ona uyacaktı. Caracas'a döndüğünde bu kentin on yıl önce kaçarken bıraktığı aynı kent olduğuna inanmakta zorluk çekti. Petrolden gelen gelirlerle Caracas çok daha zenginleşmiş, canlılık kazanmıştı.

Ne var ki Pérez'in gördüklerine karşı tepkisi olumlu olmamıştı. Demek ki petrolden gelen zenginlik, çok çalışmanın değil, doğanın ve politikanın bir armağanıydı. Kendisi zenginliği bu şekilde yorumluyordu. Çok geçmeden de kendisince tehlikeli olan bu sonucu doğrulayan bir olay oldu. Henüz sürgünde bulundukları sırada, Pérez ailesi iki ucunu zorlukla bir araya getirerek 1950 model İngiliz yapısı M.G.'ye benzeyen bir araba almışlardı. Alfonzo arabanın üstüne titreyip, bir hasara uğramaması için çok dikkat ediyordu. Çünkü bu araba onun çok az sayıda lüks harcamalarından biriydi. Venezuela'ya geri döndükten sonra arabasının arkadan gönderilmesi için gerekeni yapmıştı. Araba limana gelmiş, orada iki ay bekletilip paslanmaya terk edilmişti. Hiç kimse Pérez Alfonzo'ya arabanın orada olduğunu söyleme zahmetine katlanmamıştı. Sonunda Alfonzo arabanın geldiğini duyup Caracas'a getirmesi için limana bir şoför gönderdi. Ne var ki araba yolda parçalanacaktı. Şoför yağ kontrolü yapmayı unutmuş, motorda da hiç yağ kalmadığından tamamen yanmıştı. Araba bir kamyon gönderilip Pérez'in banliyödeki villasına getirildi. Ne var ki çürüme yüzünden artık işe yaramıyordu. Pérez bu manzarayı ibretle seyretti; onun için de Tanrı'dan gelen bir işaret gibiydi. Arabayı bahçesindeki pingpong masası yakınında bir yerde çürümüş, bakımsız bir tapınak gibi korudu. Bu olayı petrol zenginliğinin ülkeye getirdiği tehlikelerin, yani tembellik, umursamazlık, satın alma, tüketme ve ziyan etme tutkusunun sembolü olarak yorumlamıştı.

Pérez Alfonzo "güç" denen kuvvetin çekiciliğine kapılmamaya yemin etmişti. Bu nedenle tekrar bakan olduktan sonra sade, disiplinli, tasarrufa tam uyan bir hayat sürdürdü. O kadar ki öğle yemeklerini evinden getirdiği sardalyalı sandviçlerle geçiştiriyordu. Yeni ofisinde egemen kıldığı bir şey de petrol endüstrisi bünyesine getirdiği sofistike anlayış ve kendinin koyduğu açıkça tanımlanmış hedeflerdi. İstediği şey yalnızca kiralardan hükümete düşen payı artırmak değil, aynı zamanda üretim ve pazarlama üzerindeki güç ve otoritenin, petrol şirketlerinden ayrı olarak hükümete transfer edilmesiydi. İddiasına göre petrolü çok ucuza satmak tüketiciler için kötü sonuçlar verirdi. Çünkü, bunun sonucunda bir daha yenilenmesi olanaksız bir kaynak zamanı gelmeden ve olgunlaşmamış olarak tükenir ve yeni gelişmeleri engellerdi. Üretici ülkeler için petrol milli bir mirastı ve bunun yararları bugünkü kuşağa olduğu kadar gelecek kuşaklara da aitti. Ondan gelen ister kaynak olsun, ister varlık olsun, hiçbir şekilde ziyan edilmemeliydi. Tam aksine gelen kazanç ülkenin daha kapsamlı kalkınması için kullanılmalıydı. Petrol üretimi ve petrolün durumu hakkındaki kararları yabancı teşekküller değil, hükümran olan hükümetler almalıydı. Bu çok kıymetli kaynak potansiyelinin insan elince bozulmasına müsaade etmemek gerekirdi.

Pérez Alfonzo'nun düşünceleri buydu, ancak o aynı zamanda çok hesaplı, ticari bir yangının da motivasyonu altındaydı. Venezuela'nın Ortadoğu'nun petrol üretici ülkeleriyle bir yakınlığı olduğunu biliyor, ancak bu ülkelerin aynı zamanda tehlikeli birer rakip olduklarına da inanıyordu. Bu ülkelerle karşılaştırıldığında, Venezuela onlara kıyasla petrolü pahalıya satan bir üreticiydi. Bir tahmine göre İran Körfezi üreticileri petrolün varilini yirmi sentten satarken, Venezuela

seksen sentten satıyordu. Bu nedenle Venezuela'nın bir üretim yarışında dezavantajlı olması kaçınılmazdı. Böyle bir durumda pazardaki payını kaybetmeye mahkûmdu. Bu bakımdan Venezuela'nın elinde Ortadoğu üreticilerini şirketlere koydukları vergiyi artırmaya ve böylece petrollerinin fiyatını yükseltmeye ikna için çok geçerli bir nedeni vardı.

Venezuela'nın konumunu düzeltmek için Pérez Alfonzo'nun çevirdiği manevra, gerçekte onun sürgündeyken incelemesini yaptığı Texas Demiryolu Kurumu'na dayanıyordu. Bu konuda kurumla iletişim kurup kurum danışmanlarından birini "düzenleme" sisteminin sırlarını ve sistemin Venezuela'da nasıl uygulanacağını açıklaması için işe alacak kadar ileriye gitmişti. Ayrıca, Ortadoğu üreticileri ile boş konuşmalar yapmaktan daha fazla bir şeyler elde etmenin, Texas Demiryolu Kurumu'nu model alıp global bir ittifak kurmakla mümkün olacağını da gözlemişti. Venezuela pazardaki hissesini sadece Ortadoğu'da fiyatların artmasına yardımla koruyamayacağını, ayrıca düşük fiyatla satan üreticileri, Texas'ta bir sanat haline gelmiş paralelde, uluslararası "düzenleme" ve tahsis sistemine razı etmekle mümkün olacağını da anlamıştı. Bu tür ortak bir cephenin kurulması üretimin de düzenlenmesiyle Venezuela'yı asıl gelir kaynağı olan petrol endüstrisini, milyonlarca varil ucuz Ortadoğu petrolü içinde kaybetmekten alıkoyacaktı.

Venezuela toplam petrol ihracatının yüzde 40'ını Birleşik Devletler'e yapmayı planlamıştı. Bu bakımdan 1959 yılında Eisenhower idaresinin tereddütle vardığı karar uyarınca, kendi üreticilerini korumak için yabancı petrole kota koyması, bütün ülkelerden daha çok Venezuela'yı vurdu ve olumsuz etkiledi. Sonradan Birleşik Devletler ikinci bir adım daha atacaktı. Yakın komşularını yatıştırmak için bu defa Kanada ve Meksika'ya istisna tanıyarak bu ülkelerden kotayı kaldırdı. Bunu milli güvenlik gerekçesiyle yapmıştı. II. Dünya Savaşı'nın "Atlantik Çarpışmasını" hâlâ aklından çıkarmamış olan Eisenhower idaresi, Kanada ve Meksika'dan sevk edilen petrolün düşman denizaltılarınca saptanmasına imkân olmaması nedeniyle daha güvenceli olduğunu söylüyordu. Venezuelalılar'ın görüşüne göreyse bu Kanada ve Meksika ile aradaki gerginliği gidermek için uydurulmuş bir hikâyeden ibaretti ve halkı çok kızdırmıştı. Yardımcılarından birine Pérez Alfonzo'nun soğuk bir ifadeyle "Amerikalılar bize kemik fırlatıyor" dediği söylenir. Venezuela durumu şiddetle protesto etmişti. Venezuela II. Dünya Savaşı'nda büyük, güvenilir bir petrol sağlayıcı olmuştu ve aynı şekilde gelecekte de stratejik bir kaynak olmakta devam edecekti. Amerikan petrol şirketlerini millileştiren kendileri değil, Meksika idi. Şu halde cezalandırılan neden Venezuela oluyordu?

Pérez Alfonzo durumdan acı acı yakınıyordu. Artık Washington'da tehlikelerle dolu bir hayat sürmeye mecbur olarak değil, dünyanın petrol güçlerinden birinin Madenler ve Hidrokarbon Bakanı olarak acele, durumu konuşmak için Washington'a uçtu. Buraya bir teklifle gelmişti. Batılı bir "Yarıküre petrol sistemi" kurulmasını, ancak bunun petrol şirketlerince değil, hükümetlerce işletilmesini teklif ediyordu. Bu sistem altında Venezuela'ya, ülke olarak bir kota, Birleşik Devletler pazarından garantili bir hisse verilecekti. Böylelikle petrolün hangi üretici ülkeden alınacağına karar verme önceliği şirketlerden alınmış olacaktı. Aslında Pérez Alfonzo'nun istediği şeyde o kadar yadırganacak bir şey yoktu. Nitekim Alfonzo'nun belirttiği gibi bu tıpatıp Amerikan şeker kota sisteminin izlediği yoldu. Her ülke kendine düşen payı alacaktı. Ne var ki petrol şeker değildi.

Birleşik Devletler hükümeti Pérez Alfonzo'nun teklifine ilgi göstermedi, hatta cevap bile vermedi. Caracas'ta kurulan yeni demokratik hükümet hakarete uğramıştı. Bu defa Pérez Alfonzo kendisini daha dikkatle dinleyecek bir ülke aradı. Bu ülke Kahire'ydi.

Kızıl Şeyh

Suudi Arabistanlı Abdullah Tariki Suudi Arabistan'la Kuveyt arasında kervan işleten bir tüccarın oğluydu. Babası onun kendi mesleğinde devam etmesini istiyordu. Ancak Tariki çok zeki bir ço-

cuktu ve bu çok erken yaşlarda fark edildiği için Kuveyt'e okula gönderildi. Kuveyt'ten sonra Kahire'de on iki sene eğitim gördü ve bu süre içinde Nasırizm'i besleyen milliyetçi akımı benimsedi. Daha sonra kazandığı bir bursla Texas Üniversitesi'ne girip burada hem kimya hem de jeoloji dallarında eğitim gördü. Sonra da Texaco Şirketi'nde yardımcı jeolog olarak görev aldı. Amerika hakkındaki fikirleri Texas'ta şekillenmiştir. Söylentiye göre burada birçok kere, Meksikalı sanılarak barlardan ve benzer yerlerden kovulmuştu. Bu arada bir Amerikalı kadınla da evlenmişti. 1948'de Amerika'da eğitim görmüş ilk teknokrat ve hiç kuşkusuz hem jeoloji ve hem de kimya eğitimi görmüş ilk Suudi olarak, Suudi Arabistan'a döndü. 1955'te otuz beş yaşındayken Tariki yeni kurulmuş bir müdürlük olan Petrol ve Maden İşleri'nin başına getirildi. Burada, daha ilk günden, sadece petrol istatistiklerini Aramco'dan alıp Kral ailesine geçirmekten daha fazla bir şeyler yapmaya karar vermişti. Bu amaçla içinde hem Amerikalı bir hukukçu ve hem de genç bir Suudi teknokrat, Hisham Nazır olan bir eksperler ekibi kurarak bir taraftan Aramco imtiyazıyla, diğer taraftan Batı petrol şirketlerinin bizzat kendileriyle boy ölçüşmeye yöneldi.

Tariki karakteri olarak çelişkili bir yapıya sahipti; sadece Nasır'ın ateşli destekleyicisi değil, çok hırslı bir Arap milliyetçisi olarak, modern Suudi Arabistan'ın kurucusu olan ailenin en acımasız eleştiricisiydi. Buna rağmen, aynı zamanda, krallık içinde belki de en önemli ekonomik konumda bu ailenin hizmetkârlığını yapıyordu. Bazılarınca "Kızıl Şeyh" olarak anılan Tariki'nin görüşlerine rağmen bu mevkii işgal etmesi bir sebebe dayanıyordu. Kral ailesi içinde Kral Suud'la küçük kardeşi Faysal arasında içten içe sürüp giden bir güç mücadelesi vardı. İhtiyar İbni Suud'un yaşamının son yıllarında korkuyla fark edildiği gibi, en büyük oğlu olan Kral Suud birçok hata yapıp dış politikada ülkenin başına dertler açıyor, davranışlarıyla zayıf ve kararsız olduğunu kanıtlıyor ve açıkça gözlendiği gibi tam bir müsrif hayatı yaşıyordu. Faysal ise, tam tersine kurnaz, soğukkanlı, hesabını bilen küçük oğluydu. Daha on dört yaşında İngiltere'ye yaptığı resmi ziyaretten başlayarak babası en önemli ve politik işleri daima ona vermişti. Faysal ülkede egemen olan müsrif yaşamın engellenmesi gereğine inanıyordu. Nasır'la oyalanıp vakit öldürme yanlısı Suud'un aksine, daha köklü rejimlerle ve Amerika Birleşik Devletleri ve Batı ile ilişkiyi pekiştirmek istiyordu. Kraliyet mensubu bu iki şahıs arasındaki güç mücadelesine bu derece büyük dikkat ve enerjinin odaklandığı ve şahıslardan hiçbirinin öbürüne üstünlük sağlamadığı bir ortamda, Tariki bu çok kritik bölgede oldukça özerk bir politikaya şekil vermeyi başarmıştır. Bu politika ileride krallığın tüm servetini harekete geçirmiştir.

İlk başta, Suudiler'in petrol gelirlerinin artırılması için Tariki rafineri ve pazarlamacılıktan yararlanmaya, bunlar üzerindeki kontrolü elde tutmaya çalıştı. Yapmak istediği, tüketici ülkelerde "servis istasyonlarına kadar" baştan başa entegre bir Suudi petrol şirketi kurmaktı. Büyük Amerikan petrol şirketleri üzerinde soğuk duş etkisi yapmaya yönelik bir fikri, yani Aramco'nun millileştirilmesini ortaya atacak kadar ileri gitmiştir. Ancak, sonra, 1959 başlarında, tüm stratejisi birdenbire değişti. Ani bir kararla fiyatlar ve üretim üzerindeki kontrolün, millileştirme ve entegrasyondan daha önemli olduğu kanısına vardı. Fikir değiştirmesinin sebebi petrol fiyatındaki ani düşüşten ileri gelmişti.

Rakip Baskılar

1950'li yıllar boyunca dünyadaki petrol talebi artış göstermiş, üretim kapasitesiyse bundan daha hızlı bir tempoda artmıştı. Daima daha yüksek gelir peşinde olan ihracatçı ülkeler çoğunlukla bunu, fiyatları yükseltmekle değil, satılan petrolün hacmini artırmakla yapmaya çalıştılar. Pazarlar kendine petrol aramıyor, petrol kendine pazar arıyordu. Bunun sonucu olarak şirketler kendi sattıkları Ortadoğu kaynaklı petrol fiyatını giderek daha çok indirmeye zorlandılar.

Fiyat indirimi dünya petrol endüstrisinde sabit tutulan "resmi fiyat" ile düşmekte olan ham petrol pazar fiyatı arasında tehlikeli bir bölünmeye yol açıyordu. Üretici ülkenin "alım" vergile-

ri birinci fiyata, resmi fiyata faturalanıyordu. Resmi fiyat, aşağı yukarı pazar fiyatına geliyordu. Ancak indirim eğilimi yaygınlaştıkça ikisi arasında bir boşluk belirdi ve giderek de genişledi. Resmi fiyatın üretici ülkelerin geliri açısından önemli oluşu nedeniyle, kolayca indirilmesi mümkün değildi. Bu, resmi fiyata dayalı kârın yüzde 50'sinin bu ülkelere gitmeye devam ettiği anlamına geliyordu. Ancak, 1950'li yılların sonunda artık gülünç bir fiyat olmuştu ve hâlâ devam edişinin sebebi gelirlerin hesaplanması içindi. Aslında, üretici ülkeler gerçek fiyattan elde edilen kârdan daha büyük bir yüzde, belki yüzde 60 veya 70 alıyorlardı. Diğer bir anlatımla, şirketler fiyat indiriminin tüm etkilerini hissettikleri halde, Ortadoğu hükümetleri bir bütün halinde kalmayı başarmıştı. İndirim sorunu 1958 yılından itibaren daha derinleşti. Amerika'da ithal petrole konulan kota, dünyanın en büyük petrol pazarı olan Amerika'yı dışarıda hızla gelişmekte olan üretime kapadı. Bunun sonucunda da, üretim fazlası petrol varilleri çeşitli pazarlarda kendilerine yer aramaya koyuldu.

Ancak, fiyat indirimin giderek yaygınlaşması bundan daha da önemli bir sebebe bağlıydı. Bu da dünya pazarına Sovyetler Birliği'nin yeniden girmesiydi. Stalin'in Sovyet petrol endüstrisinin acizliğinden, yetersizliğinden acı acı yakındığı günlerin üzerinden henüz on iki yıl geçmişti. Ne var ki bu süre içinde çok büyük yatırımlar yapılmış ve çaba gösterilmiş, bunlar meyvesini verip Rus sanayiini önceki üretim düzeyinin kat kat üstüne çıkarmıştı. Yeni adıyla Volga-Uralları bölgesi petrol açısından çok değerli olduğunu kanıtlamıştı. 1955 ile 1960 arasında Sovyet petrol üretimi iki katına çıkacak, 1950'ler sonunda da Sovyetler Birliği Venezuela'nın yerini alıp dünyanın en çok petrol üreten ülkeleri arasında Amerika'dan sonra ikinci sırayı tutacaktı. Gerçekten de artık Sovyet üretimi Ortadoğu'dan gelen toplam üretimin beşte üçüne eşit olmuştu.

Başlangıçta Sovyet petrol üretiminin çoğu Sovyet bloku sınırları içinde tüketiliyordu. Sonraları, 1955 yılında Rusya yeniden Batı'ya ticari boyutta petrol ihracına başladı. 1958'den başlayarak ihracat giderek arttı ve dünya pazarında önemli bir faktör oldu. Merkezi Haberalma Teşkilatı'nın deyimiyle artık "uluslararası petrol alanında önemsenmesi gereken bir kuvvet" olmuştu. Sovyetler Birliği on dokuzuncu yüzyılda, Batı'nın petrol sağlayıcısı rolünü almaya hazırdı ve buna istekliydi. Mümkün olduğu kadar çok alıcı istediğinden fiyatları olabildiğine düşürdü. Sovyetler'in bu tasarrufuna Washington sonradan "Sovyet Ekonomik Hücumu" diyecekti. 1958'de yapılan bir kabine toplantısında, CIA direktörü bir uyarı yaparak şunları söylüyordu: "Sovyetler'in kurulu pazarların yerini değiştirme kapasitesi özgür dünyayı oldukça tehlikeli bir durumla karşı karşıya getirmiştir."

Petrol şirketleri açısından, Sovyetler'in meydan okumasına karşılık vermenin ve Ruslar'ı sıkıştırmanın tek yolu batılı devletlerce petrol ithalatına temel bazı kısıtlamalar koymak, böylece onlara rekabete dayalı yanıt verme diğer bir deyimle fiyat indirimi yapmaktı. Ancak, bu konuda şirketler yine de çıkmaz içindeydi. Eğer sadece pazar fiyatının indirimiyle yetinilirse, o zaman bundan şirketler yalnız kendileri yararlanacaktı. Şu halde, acaba resmi fiyatı da mı indirselerdi? Bunu yaptıklarında üretici ülkeler Ruslar'la rekabete girme zahmetine katılırlar mıydı?

Sonuçta 1959'da bu yapıldı. İlk indirimi, varil başına on sekiz sent olarak, yaklaşık yüzde 10 bir indirimle British Petroleum yaptı. Bu hareket petrol ihracatçılarının şiddetli protestosuna yol açmada gecikmemişti. Juan Pablo Pérez Alfonzo da ateş püskürüyordu. Abdullah Tariki ise kızgınlıktan çılgına dönmüştü. Demek ki tek bir kalem oynatışla büyük bir şirket, ne kadar petrol üreticisi varsa tümünün gelirini bir hamlede silebiliyordu. Bu, ihracatçıları harekete geçmeye sevk edecekti.

Arap Petrol Kongresi

Bir süreden beri Kahire'de, 1959 Nisan ayında bir Arap Petrol Kongresi için hazırlık yapılıyordu. Toplantının orada yapılış nedeni Nasır'ın Arap dünyası üzerindeki üstünlüğünü sembolize etmek-

ti. Konferansa dört yüz delege katılmıştı ve bunlar arasında kuşkusuz Tariki de vardı. Juan Pablo Pérez Alfonzo ise BP'nin fiyat indirimine ve yeni Amerikan kotalarıyla Venezuela petrolüne konulan kısıtlamalara kızdığı için, ayrıca Washington'a yaptığı son özetleme görüşmesi teklifinin geri çevrilmesine içerlediğinden bu toplantıya sadece "gözlemci" olarak katılıyordu. Ülkenin vergi yasaları metinlerini ve diğer petrol yasalarının Arapça çevirilerini taşıyan bir delegasyon kendisine eşlik etmekteydi. Orada temsil edilmeyen ve yokluğu fark edilen tek ülke Irak'tı. Arap dünyasında esen Nasır ideolojisi akımına rağmen Bağdat'ın yeni hükümranları kendilerini Nasır'a yardım ediyor göstermek istememişlerdi ve kanlı darbeden hemen kısa süre sonra Irak Mısır'la tamamen ters düşmüştü. Bunun sonucu olarak Irak, Kahire'de yapıldığı için ve bir de petrol sorunlarında son söz hakkını Nasır'a verme tehdidini savurduğu için, Irak Arap Petrol Kongresi'ni resmen boykot etmişti.

Kongreye katılanlar, önlerinde çok önceden planlanmış ve çoğu teknik olan evraklarla yerlerini aldılar. Ancak, toplantının yapıldığı günün akşamı British Petroleum'un fiyat indirimi yapması toplantının havasını değiştirmiş ve anahtar durumundaki katılımcıları öfkelendirmişti. Kızgınlığa kapılan delegeler böyle bir tutuma karşı ortak cephe kurma yolu aradılar. Büyük petrol şirketleri milliyetçilik konusundan söz edilir endişesiyle Kahire toplantısına kendi gözlemcilerini göndermişti. Ancak, gördükleri ve işittikleri şeyler kısa zamanda bu temsilcilerin endişesini gidermişti. Michael Hubbard isimli bir British Petroleum temsilcisinin bu şirketin başkanına temin ettiği gibi "Konferansın başarılı geçtiği söylenebilirdi; çünkü ele alınan politik konularda baştaki kişiye değinilmemişti." Bunu söyleyen temsilci daha sonra şunları da ilave ediyordu: "Arap delegeleriyle batılı delegeler arasındaki gayri resmi tartışmalar çok dostane bir hava içinde geçti. Kongrenin esas teması petrolcülüğün batılı kafalarca anlaşılamadığı, onların bu konuda cahil olduklarıydı." Başka bir İngiliz temsilciye göre ise "toplantı petrol endüstrisinin gelecekte Arabistan'ın ev sahibi ülkeleriyle olan ilişkileri açısından 'olumlu' bir gelişme sayılabilirdi."

British Petroleum bu toplantıda kendine özgü bazı diplomasilerden yararlanmıştır. Hubbard başkana verdiği raporda *"Petroleum Week"* dergisinden perde gerisinde aktif olarak çalışan Bayan Wanda Jablonski aracılığıyla Abdullah Tariki ile bir buluşma ayarlayabildiğini söylemiştir. Bayan Jablonski ona "kişisel bilgisine dayanarak" Suudiler'le ekonomik gerçekleri tartışmanın mümkün olduğu konusunda teminat vermişti. Ancak, Hubbard raporunda şunları bildiriyordu: "Onunla karşılaştığında maalesef durumun böyle olmadığını anladım. Kuveyt'in hakkaniyete dayanmayan petrol üretimini konuşurken kendimizi birden şiddetli ve seviyesiz bir tartışmanın içinde bulduk. Birkaç yüz bin nüfuslu Kuveyt'teki petrol üretiminin, nüfusun milyonları bulduğu Suudi Arabistan ürününe kıyasla daha büyük hızla arttığı iddia edilmişti." Hubbard raporunun ileri satırlarında şunları da ilave etmişti: "Onlarla herhangi bir iletişimin mümkün olmadığı hemen anlaşıldı." (Aramco yetkilileri sonraki günlerde şikâyette bulunarak şunları söyleyecekti: "Batılı petrolcüler Tariki ile konuşurken 'Sen de bir gün petrolcülükte benim kadar uzun çalışırsan evlat' sözünü sarf ettikleri an, davayı kaybetmişlerdi. O düzeyde konuşmakla petrol adına yarardan çok zarar sağladılar.")

"Hepinize Saygılar, Wanda"

Wanda Jablonski'ye gelince, o Kahire'de Hubbard'ın sandığından çok daha yoğun bir yaşam sürüyordu. Petroleum Week dergisinin muhabiri ve sonradan Petroleum Intelligence'in editörü olarak zamanının en nüfuzlu ve etkili gazetecisiydi. Sarışın ve düzgün fiziği, iyi giyimiyle Avrupai bir hava taşıyor, bu haliyle her kapı kendisine açılıyor, her konuyu izleyebiliyordu. Ida Tarbell gibi azimli ve bağımsız karakterde olmakla beraber, onun gibi petrol endüstrisinin eleştiricisi değildi; petrolün global gelişme gösterdiği parlak günlerde daha çok taraflar arasında iletişimi sağlıyor, bilgi aracılığı yapıyordu. Esprili ve çetin mizaçlı yalnız bir kadın olarak mühendisler ve mil-

liyetçilerden oluşan süper güçlü erkekler dünyasında kendini idare ediyor, temaslarında ne kadar ileriye gideceğini çok iyi saptıyor, bunu her zaman canla başla yaptığından, sonunda istediği öyküyü öğreniyordu. Petrol endüstrisinde isim yapmış herkesi teker teker gayet iyi tanırdı. Seneler geçtikçe, periyodik olarak o veya bu şirketi veya ülkeyi atlatmalarıyla kızdırdığı için bu şirketler onun dergilerine abonelikten geçici olarak vazgeçer, fakat sonra o yine bu şirketleri utandırırdı. Çünkü şirketler bu dergilere yeniden abone olurdu. Sonuçta şu anlaşılmıştı: Petrol endüstrisinde güç veya sorumluluk ifade eden konumdaki bir kimse, onun dergisi olmaksızın iş yapamazdı.

Çekoslovakya'da doğmuş olan Jablonski, ünlü bir bitki bilimcisiyken, sonradan jeologluğa dönen bir babanın kızıydı. Jeolog olduktan sonra babası, önce Socony-Vacuum'a sonra da Mobil adını alan bir Polonya şirketine girmişti. Görevi dünyayı gezip Socony'nin pazar kurmayı plandığı ülkelerde jeolojik olarak rekabete dayanan yerel petrol bulma olasılığının bulunup bulunmadığını araştırmaktı. Zamanla olaylar Jablonski'nin, babasından petrolden çok bitkibilimini öğrendiğini gösterdi. Kimliğini teşhis ettiği her bitki için babası ona bir peni veriyordu. Bir gün bu yolla topladığı paralar yüz doları bulunca, tüm Amerika'yı otomobille dolaştı. Babası dünyayı dolaşıp oralarda çalışırken kızı da genellikle onunla beraber olur, ancak bazen araya uzun ayrılıklar girerdi. Tahsil için Cornell Üniversitesi'ne girdiğinde, o güne kadar birçok farklı ülkede okula gitmişti ki, bunlar arasında Yeni Zelanda da vardır. Ayrıca Kahire'den Kudüs'e kadar yaklaşık bir ay deve sırtında yolculuk yapmıştı. (Bu sırada bitlenmiş, sonradan bitlerden arındırılması gerekmişti). Wanda, bir münasebetle şöyle söylemiştir: "Benim dünyaya karşı farklı bir bakış açım vardır. New York dışında hiçbir yerde uzun süre kalamam."

1956'da Süveyş krizinden hemen sonra Jablonski Ortadoğu'nun on iki ülkesine unutulmaz bir röportaj gezisi yaptı. Bu ara Riyad'da Kral Suud'la röportaj pahasına önemli daveti geri çevirdiği, hatta bu yüzden ağız kavgasına bile girdiği söylenir. Konuşmanın ertesi günü New York'taki meslektaşlarına şu mektubu gönderecekti: "Bilin bakalım ben dün gece neredeydim? Suudi Arabistan Kralı'nın hareminde! Siz bundan hemen bir sonuç çıkarmadan bırakın da ben olanları anlatayım. Oraya... gül suyuyla karışık çay içmek, akşam yemeği yemek ve tam anlamıyla neşeli bir 'tavuk partisi'nde bulunmak için gittim. Sinemalarda gördüklerinizi veya 'Arabistan Geceleri'nde okuduklarınızı unutun! Onların hepsi hayali, film için yapılmış şeyler. Benim katıldığım yemek ise sade, sıradan, sıcak, tıpkı bizimkiler gibi bir ev ve aile atmosferini yansıtan türden. Tek farkı çok daha büyük bir aile çerçevesi içinde! Hepinize saygılar, Wanda." Mektupta tek değinmediği şey, Kral'ın haremini koruyan, gözleriyle onu soyacakmış gibi bakan haremağalarıydı.

Jablonski sadece Kral Suud'la değil, Ortadoğu'da "gözlenmesi gereken 1 numaralı adam" diye tanımladığı Abdullah Tariki ile de konuşmuştu. Petrol imtiyazı politikaları alanında Tariki onun gözünde 1 numaralı adamdı. Yeri geldikçe Suudi Arabistan'da çalışan Amerikan petrol şirketlerini Tariki'nin nasıl şiddetle kınadığını ayrıntılı olarak yazmıştır. Birkaç yıl sonra ikinci kez bir araya geldiklerinde Tariki yine her zamanki kadar eleştiriciydi. Bu arada Wanda ona önemli bir bilgi aktardı. Tariki'ye "Tıpkı sizin kadar çılgın olan biri daha var" demişti. Bu sözüyle Juan Pablo Pérez Alfonzo'yu kastediyordu. Tariki'ye ikisini bir araya getireceğine söz vermişti.

Wanda 1959'da Kahire'de yapılan Arap Petrol Kongresi'nde sözünü tutarak Pérez Alfonzo'yu koka kola içmek için Hilton Oteli'ndeki odasına davet etti. Jablonski burada Alfonzo'yu Abdullah Tariki ile tanıştırdı. Pérez Alfonzo şunları söyleyecekti: "Demek hakkında birçok şey duyduğum kişi sizsiniz." Artık, Pérez Alfonzo'yu konferansa kadar getiren işe başlamanın zamanıydı. İki adam aralarında öteki büyük ihracatçılarla beraber çok gizli bir toplantı yapmaya karar verdiler. Yalnız toplantı nerede yapılacaktı? Kahire'nin bir banliyösü olan Maadi'de bir yat kulübü vardı. Mevsim geç olduğundan kulübe kimse gelmiyordu. Orada, kimseye fark ettirmeden toplanma kararı aldılar.

Maadi konuşmaları çok büyük gizlilik içinde ve çok sıkı güvenlik önlemleriyle yapılmıştı. Öyle ki sonradan, katılanlardan İranlı temsilci "Tam bir James Bond atmosferi içinde buluştuk" diyecekti. Pérez Alfonzo ve Tariki'den başka toplantıda bulunanlar bir Kuveytli, bir İranlı (ki sadece gözlemci olarak katıldığını ısrarla belirtmiş, temsilci olması için hükümetinin izni gerektiğini söyleyip durmuştu) ve bir de, hükümeti konferansı boykot ettiği için oraya Arap Birliği mensubu rolüne bürünerek gelen bir Iraklı'dan oluşuyordu. Katılanlardan her biri kendi özel durumlarını belirttikleri için bunlar göz önüne alınmış ve sonuçta resmi bir anlaşmaya varılamayacağı anlaşılmıştı. Ne var ki Pérez Alfonzo bu engeli de devre dışı etmenin yolunu buldu. Toplantıya katılanların bir "Centilmenler Anlaşması" yapmasını önerdi. Anlaşma sadece hükümetlerine yapacakları tavsiyeleri içerecekti, o kadar: "Centilmenler Anlaşması" hazırlandı ve İranlı katılımcı dışında hepsi tarafından tereddütsüz imzalandı. İranlı, Şah'ın onayını almadan hareket etmekten son derece korkmuş, çareyi ortadan kaybolmada bulmuştu. Diğerleri ise onun da imzasını almak için Kahire polisine başvurmak zorunda kalmıştı.

Centilmenler Anlaşması'nda öngörülen tavsiyeler Pérez Alfonzo daha Caracas'tayken onun kafasında belirlenmişti. Hükümetlerine bir Petrol Danışma Komisyonu kurması, fiyat yapısını savunması ve milli petrol şirketleri kurması için tavsiyede bulunacaklardı. Hükümetlerden ayrıca çok kıymetli olan, tabii Batı'da el üstünde tutulan –"yarı yarıya" anlaşmasını hafifletmeleri– ve kendi çıkarlarına olarak, en azından yüzde altmış, yüzde kırk şeklinde düzeltmeleri istenecekti. Buna ilaveten "istikrarlı pazarları garantilemek için" kendi yerli rafineri sistemleri kurmalı, böylece hükümet gelirlerini daha iyi korumalıydılar. Bu anlaşma, petrol şirketlerine karşı ortak bir cephe oluşturmada gerçek anlamda atılan ilk adımdır. Wanda Jablonski'ye gelince, o yine her zaman olduğu gibi hareketin merkezine çok yakın bir yerdeydi. İleride Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı) – OPEC adı verilen teşkilatın oluşmasında uzlaşma sağlamak için arabuluculuk görevini henüz tamamlamıştı.

26

OPEC ve Yeni Bir Dalgalanma

Tüm olan bitene karşın, petrolde aşırı üretim giderek artmaktaydı. Bu Sovyetler Birliği'nin petrolünü Batı'da satmak amacına yönelik saldırgan nitelikli, fiyat düşüren ve takasla satış yapan politikasından ileri geliyordu. O Soğuk Savaş yıllarında Batı'da yaşayan çok kimse Sovyetler'in petrol kampanyasını yoğunlaştırmasının sadece ticari bir serüven olmadığına, aynı zamanda politik bir saldırı da olduğuna inanmıştı. Genel kanıya göre bundan amaç Batı Avrupa'da petrole bağımlılık yaratmak, NATO'nun birliğini zayıflatmak ve Batı'nın Ortadoğu'daki petrol konumunu alaşağı etmekti. Senatör Kenneth Keating Ruslar ve çığırtkan liderleri için şunları söylemişti: "Ekonomik savaş Sovyetler'in dünyayı fethetme emellerine özellikle uygun düşüyor. Kruşçev birkaç defa bizi mezara sokmakla tehdit etmişti. Şimdi de açıkça anlaşıldığına göre, fırsat vermemiz halinde bizi bir petrol denizinde boğmaktan memnun kalacak."

Hiç kuşku yok, Sovyetler Birliği çok çetin bir rakip olduğunu kanıtlamada başarılıydı. Sovyetler endüstri aletleri ve tarım ürünü satın almak için dolara ve Batı'nın öteki dövizlerine muhtaçtı. O zaman da, şimdiki gibi, petrol ihracatı Batı'ya satabilecekleri pek az şeyden biriydi. Fiyatı ucuz olduğu için, yalnızca bu ekonomik açıdan Sovyet petrolü halka çok çekici geliyordu. Rus petrolününün Karadeniz limanlarında Ortadoğu resmi fiyatının yarısına bile satıldığı oluyordu. Şirketler Ortadoğu petrolünün önde gelen pazarı Batı Avrupa'da Ruslar'a karşı büyük satış kayıplarına uğramaktan korkar olmuştu. Bütün bu gelişmeler batılı şirketlerde tedirginlik yaratırken, bu defa yeni bir gelişme huzurlarını büsbütün kaçıracaktı. Rus petrolünün en büyük alıcısının bir numaralı "bête noire"ları yani en tiksindikleri kimse olan İtalyan Enrico Mattei olduğu anlaşılmıştı!

Şimdi bir kez daha, 1959'daki gibi genel aşırı üretimle baş etmek ve öncelikle de Sovyet tehdidine, Sovyet petrolü ithaline hükümetlerce engelleyici kısıtlamalar koyarak karşı durmak için şirketlerin önünde açık tek bir kapı kalıyordu. Rekabet veya fiyat indirimi. Ancak, hangi fiyat indirilecekti? Sadece pazar fiyatını indirseler doğacak kayıp olduğu gibi petrol şirketlerine yüklenecekti. Bu defa resmi fiyat üzerinde ikinci bir indirimi göze almayı düşündüler. İlk indirim 1959 Şubatı'nda yapılmış, tüm Arap Petrol Konseyi'ni çılgına döndürmüş, ayrıca Centilmenler Anlaşması'na yol açmıştı. Bu defa, ikinci kez aynı şey yapılırsa acaba neler olurdu?

T Cetveli Sürgülü Cetvele Karşı

1960 Temmuzu'nda, Arap Petrol Konseyi'nin Kahire toplantısından on beş ay sonra, Standard Oil New Jersey Yönetim Kurulu, uzayıp can sıkıcı bir konu haline gelen resmi fiyatı konuşmak için New York'ta toplandı. Toplantı çekişmeli geçmişti. Bu defa şirketin başında yeni bir başkan vardı ve hiç de yabana atılmayacak olan bu kişi "Jack" lakabıyla tanınan Monroe Rathbone idi. Bu adamın hayatı Amerika petrol endüstrisi ders kitaplarındaki adamların hayatına benzer. Babası ve amcası bir vakitler Batı Virginia'da Jersey adına rafinericilik yapmıştı. Ona gelince, kimya mühen-

disliği eğitimi görmüş ve I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Jersey'in büyük rafinerisi Baton Rouge'da çalışmaya başlamıştı. Jersey'den bir sorumlunun bir sırası geldiğinde söylediği gibi, Rathbone yeni akım içinde rafinericiliği "bilmece-sanat bileşiminden" çıkarıp bilim haline getiren ilk adamdır.

Otuz beş yaşına geldiğinde Baton Rouge rafinerisinde genel yöneticiydi. Bu görevdeyken Lousiana'nın demagojik siyasi lideri Huey Long'un yırtıcı saldırılarına karşı koyarak politik alanda bir hayli beceri sahibi oldu. Huey Long sırf Standard Oil'le çatışabilmek için Lousiana'dan aday oluyordu ve bunu âdet haline getirmişti. Standard'a karşı kişisel savaş veriyordu. Bu nedenle o günlerde artık yaşlanmış olan Ida Tarbell'a, vaktiyle yazdığı, artık yayından kaldırılmış *"Standard Oil'in Geçmişi"* kitabından kendisine vermesi için yüz dolar teklif etmişti. Rathbone Jersey içinde parlamış, mesleğinde en üst düzeye gelmişti. Patron olarak kendine güvenen, kararlı, soğukkanlı, boş konuşmalara rağbet etmeyen biriydi. Bir meslektaşı onu "Elinde T cetveli olan bir mühendis" diye tanımlamıştır. Tek eksiği, tüm meslek yaşamını Birleşik Devletler'deki görevlerde geçirdiği için, yabancı petrol üreticilerinin her an değişebilen mantalitelerini anında sezme yeteneğinden yoksun oluşuydu. Petrol ihracatçısı ülkelerin milliyetçi liderleriyle baş etmede halkçı Huey Long'u devreden silmek gerçi iyi bir hazırlıktı, fakat bu iş Rathbone'un sandığı kadar kolay değildi. Resmi fiyat üzerinde yeni bir indirim yapmanın nasıl karşılanacağını bir türlü algılayamıyordu. Onca, öteden beri biraz tahammülsüzlük gösterdiği üreticilere danışmaya bile gerek yoktu. Bir sırası geldiğinde onlar için şu sözleri sarf ettiği söylenir: "Bu fakir ülkelerin ve bu fakir insanların bazıları için para baş döndürücü bir şaraptır."

O günlerde Jersey Şirketi sayılamayacak kadar çok komite tarafından idare edilirdi. Bu yüzden yurtiçinde adı "New Jersey Standard Komite Şirketi'ne" çıkmıştı. Bu sistem belirli bir amaçla, acilen alınacak kararları önceden sezip görmek, bir sorunun dikkatle incelenip her yönden değerlendirildiğinden emin olmak için kurulmuştu. Rathbone'un kararları ise, bir yakınının söylediği gibi "çürütülmesi için mutlaka tonlarca delil isteyen kararlardı." İşte tam bu aşamada, aşırı petrol döneminde yeni pazarlar kazanmak gibi stratejik bir sorunla kafası dolu olarak, Rathbone komite sistemini kaldırmak ve resmi fiyat üzerinde zorla fiyat indirimi yapmak gibi bir uygulamaya gitti.

Jersey Şirketi'nin yetenekli Ortadoğu uzlaştırıcısı ve İran konsorsiyumunu gerçekleştiren Howard Page bu konuda şiddetle Rathbone'a karşı çıkmıştır. O ve Jersey Yönetim Kurulu'nun öteki üyeleri Rathbone'un sorunu ve getirebileceği olası tepkileri tam olarak kavrayamadığı kanısındaydı. Howard Page bu konuda bir süredir Rathbone'a ters düşmüştü. Page gerçekten geniş bir uluslararası deneyime sahipti. Savaş sırasında Harold Ickes emrinde çalışırken Birleşik Devletler'le İngiltere arasında petrol işinin organize edilmesinde yardımları olmuştur. Bundan sonra Jersey'in Ortadoğu koordinatörlüğüne getirilmiştir. Toplantılarda ona karşı çıkmış olan biri Page için şunları söylemiştir: "Çok çetin bir adamdı. Yanında daima bir sürgülü cetvel taşır, bununla her varilin son yarım sente kadar hesabını tutardı. Yine de onun geleceği gören biri olduğunu ve başkalarının görüşlerini çok iyi anladığını söylemeliyiz." Page Ortadoğu'daki patlayıcı güç olan milliyetçiliğin önemini çok iyi kavramıştı. Jersey'deki meslektaşlarının özellikle de Rathbone'un bunu kavramadıklarına inanıyordu.

Page beraber çalıştığı yöneticileri eğitme çabasıyla, Ortadoğu'dan henüz dönmüş olan cesur gazeteci Wanda Jablonski'yle konuşarak onu Jersey Yönetim Kurulu'yla tanıştırmak için bir toplantı ayarladı. Jablonski onlara, toplantıda hazır bulunan bir İngiliz diplomatın sonradan naklettiğine göre, "Nasır'a karşı hemen her sınıfta evrensel denebilecek aşırı bir bağlılık vardı. Batı'ya karşı ise düşmanlık hâkimdi. Bu düşmanlık son zamanlarda fark edilecek kadar artmıştı" diyecekti. Petrol konusunda bu düşmanlık artık var olmayan toprak sahipliğine yöneliyor ve giderek yükselen bir feryada dönüşüyordu. Arap ülkelerinin servetini, yabancı sermayeler yoluyla kendilerinden çekip alan uluslararası petrol şirketlerine karşı birçok acı eleştiriler duymuştu. Arap-

lar'a göre petrol şirketlerinin üst düzey yetkilileri Londra, New York, Pittsburgh'daki geniş teşkilatlardan Ortadoğu petrol üreticisi devletlerin ekonomik yazgılarını kontrol ediyordu ki, buna hiçbir şekilde müsamaha edilemezdi. Jablonski Jersey Yönetim Kurulu'na dünyada işitmek istedikleri en son sözü de söylemiş, Irak Petrol Şirketi güncel yapısının ve Aramco'nun yakında "kısa ömürlü" olduğunun kanıtlanacağını bildirmişti.

Jablonski ile yaptığı başka bir toplantıda Rathbone milliyetçiliğin gücü hakkındaki tutumunu onaylamadığını Jablonski'ye söylemiştir. Onun kaygılarına katılmıyordu. Kendisi Ortadoğu'dan daha yeni dönmüştü. Karamsar olmak için sebep yoktu; Jablonski'ye aşırı karamsar olduğunu söyledi.

Jablonski bu söze ters bir yanıt vererek görüşünü şöyle belirtecekti: "Sen her şeye sadece yüzeyden bakıyorsun, Jack, kendine bir iyilik yap. Şunu anla ki, seni orada kırmızı halı üstünde yürüttüler, itibar ettiler, ancak sen orada sadece birkaç gün kaldın. Yerinde olsam bu söylediklerini söylemezdim."

Jersey yönetimi resmi fiyatı düşürmeyi tartışırken, Page buna karşı çıktı. Böyle yapılırsa Jersey ülkelerin milli gelirlerini kesmiş olacaktı. Yönetim Kurulu'na hükümetlerine danışmayı, onlarla uzlaşmayı, ancak kendi başlarına asla bir şey yapmamalarını öğütledi. Page bu ara bir öneride bulundu: Fiyat indirimi yapılmalı ancak bu müzakere edildikten ve hükümetlerin rızası alındıktan sonra yaşama geçirilmeliydi. Orada bulunan yöneticiler bu teklifi onayladı. Toplantının başkanı Jack Rathbone ise onaylamadı. Page'i "her şeyi bilen ukala" diye devre dışı bıraktı. Jersey'in işe devamla fiyatları indirmesini, bunu kendisinin istediği gibi yapmasını karar altına aldı. Kendi istediği, fiyat indiriminin hiçbir hükümete veya şahsa danışılmadan yapılmasıydı. O böyle istiyordu, işte o kadar!

9 Ağustos 1960'ta, ihracatçılara hiçbir uyarı yapmadan, Jersey, Ortadoğu ham petrolünde varil başına resmi fiyatta on dört sente kadar indirim yaptığını duyurdu. Bu yaklaşık yüzde 7 düşüş demekti. Öteki şirketler de, isteksiz de olsa, biraz da korkarak Jersey'i izledi. Shell'den John Louden'in görüşüyle bu "kötü bir hareketti. Birçok hükümet için bu denli önemli olan bir endüstride sadece pazarın güç ve eğilimine göre hareket edilemezdi. Diğer bütün faktörler de dikkate alınmalıydı. Son derece dikkatli olmak şarttı." British Petroleum ise 1959'da resmi fiyatta indirim yaptığı zaman aldığı dersle durumdan yakınmış ve "haberi teessüfle karşıladığını" söylemişti.

Petrol üreticisi ülkelerin tepkileri ise hiç kuşkusuz "teessüf" sınırını fazlasıyla aşmıştı. Standard Oil of New Jersey onların milli gelirlerinden kocaman bir dilimi çekip almıştı. Hem de, onların mali konumları ve milli kimlikleri için o denli önemli olan bu yaşamsal karar, tek yanlı olarak, hiç kimseye danışılmadan alınmıştı. Şimdi artık hepsi ateş püskürüyordu. Howard Page'in sonradan anımsayıp naklettiği gibi "kıyamet kopmuş, yer yerinden oynamıştı." Jersey'de çalışan ve fiyat indirimine karşı çıkmış diğer bir yönetici bu karar duyurulduğunda Bağdat'ta bulunuyordu. İleride bu konuya değinirken "olaydan sağ kurtulduğuna çok memnun" olduğunu söylemiştir.

"Başardık!"

İhracatçılar ateş püskürüyor ve mutlaka bir şeyler yapmak istiyorlardı. Bu konuda hiç vakit kaybetmeden hemen harekete geçtiler. Standard Oil Şirketi'nin resmi fiyatta indirim yaptığı 1960 Ağustosu'nda duyurulduktan hemen sonra Abdullah Tariki, Juan Pablo Pérez Alfonzo'ya bir telgraf çekti; arkasından da hiç vakit geçirmeden yirmi dört saatlik bir ziyaret için Beyrut'a uçtu. Gazetecilerden gelen "ne olacak?" sorusuna, "beklerseniz görürsünüz" yanıtını vermişti. Tariki ve Pérez Alfonzo, Kahire Centilmenler Anlaşması'nda imzaları bulunanları, mümkün olduğu kadar çabuk, bir kez daha bir araya getirmek istiyorlardı. Etrafa egemen öfke ve kıyamet fırtınasında Iraklılar kendileri için siyasi bir fırsat doğduğuna inanmaya başladı. Abdül Kerim Kasım'ın kurdu-

ğu ihtilal hükümeti kendisini Ortadoğu Nasır rejimine bağlamak istemiyordu. Ayrıca, onun, Arap Cemiyeti ve diğer Arap petrol konferanslarındaki hâkimiyetinden yararlanarak petrol politikasına nüfuz etmesine ciddi şekilde karşıydı. Bu aşamada, Iraklılar yeni bir organizasyon kurmada, fiyat indirimini bir silah olarak kullanarak petrol politikasını Nasır'dan soyutlayabileceklerini anladılar. Organizasyonun tamamen petrol ihracatçılarından oluşması ve içinde Arap kökenli olmayan iki ülke, İran ve Venezuela'nın bulunması planlanmıştı. Iraklılar ayrıca böyle bir gruplaşmanın Irak Petrol Şirketi'yle karşılaşmada kendilerine destek vereceği ve fazlasıyla muhtaç oldukları ek geliri sağlayacağı ümidindeydi. Bu düşüncelerle ihracatçıları Irak'ın himayesi altında bir araya getirerek bu fırsatın adeta üzerine atladılar ve hemen delegelere Bağdat'ta yapılacak toplantı için davetiye gönderdiler.

Irak hükümetinin gönderdiği telgraf Caracas'a Pérez Alfonzo'nun ofisine ulaştığında Alfonzo sevinçten ne yapacağını şaşırmıştı. O her zaman uluslararası bir "Texas Kurumu" istemiş ve bu konuyu içtenlikle savunmuştu. İşte şimdi de meyvesini alıyordu. Pérez Alfonzo bundan büyük mutluluk duymuş, elindeki telgrafı havaya kaldırarak yanındaki yardımcılarına heyecanla "Bu işi başardık! Sonunda istediğimizi aldık!" diye haykırmıştı.

Petrol şirketleri tek yanlı olarak yapılan fiyat indiriminin aslında çok büyük bir hata olduğunu algılamakta gecikmedi. Nihayet 8 Eylül 1960'ta Shell onlara zeytin dalı uzatıp kendi resmi fiyatını iki ila dört sent yükseltecekti. Ne var ki bu jesti yapmakta geç kalmıştı. 10 Eylül tarihinde büyük ihracatçı ülkelerin temsilcileri –Suudi Arabistan, Venezuela, Kuveyt, Irak, İran– Bağdat'a gelmiş durumdaydı. Katar toplantıya gözlemci olarak katıldı. Toplantıda ilk işaret pek de hayra alamet değildi. Pérez Alfonzo, yeni demokratik hükümete karşı yapılan darbe girişimi nedeniyle Caracas'tan hareket tarihini ertelemişti. Bağdat şehri de tanklar ve silahlı askerlerle doluydu. Yeni ihtilal rejimi darbe olasılığına karşı alarma geçmişti. Toplantının devamı süresince her delegenin arkasına bir koruyucu yerleştirilmiş, bu sonuna kadar böyle sürmüştü.

Bu olumsuz koşullara karşın yine de delegeler 14 Eylül'e kadar işlerini tamamladı. Uluslararası petrol şirketlerine muhatap olması için bu toplantıda yeni bir teşekkül kurulması karar altına alınmıştı. Bu teşekkülün adı Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı'dır. Bu teşkilat üstlendiği görevleri şu şekilde açıklamıştı: Petrolün fiyatını savunmak; tam anlamıyla, fiyatı kesintiye uğramadan önceki düzeye getirmek. O andan başlayarak üye ülkeler milli gelirleri için son derece önemli olan fiyatlandırma işinde şirketlerin mutlaka önce kendilerine danışmasında ısrar edecekti. Üye ülkeler ayrıca "üretimin ayarlamasını" sağlayacak bir sistem de istiyordu ki bu, Tariki ve Pérez Alfonzo'nun hayallerinde yatan dünya çapında bir Texas Demiryolu Kurumu demekti. Tariki ve Alfonzo, günün birinde şirketlerin "yaptırım" uygulaması halinde işbirliği yapmak için dayanışmaya girdiler.

OPEC'in doğuşuyla şirketler, karar almadan önce, işi bir kez daha düşünmeyi, gerekirse geri adım atmayı ve doğru dürüst özür dilemeyi öğrendiler. OPEC'ten birkaç hafta sonra yapılan bir Arap petrol kongresinde Standard Oil temsilcisinin mahcup bir tavırla delegelere "Eğer yaptığımız işi tasvip etmiyorsanız, özür dileriz" dediği hatırlardadır. Aynı kişi, şu sözleri de söylemişti: "Konu ne olursa olsun, büyük küçük her işte, yapmış olduğumuz şeye itirazınız olursa, bunun için şimdiden özür dileriz. Yaptığımız şey aslında doğru veya yanlış olsa bile, sizin onu yanlış olarak görmeniz veya niçin o şekilde hareket ettiğimizi anlamamanız bir kusurdur ve bu kusur bize aittir."

Şirketler özür dilemekle akıllıca davranıyordu; çünkü OPEC'e bağlı beş kurucu üye dünya ham petrol ihracatının yüzde 80'inden çoğunun sahibiydi. Ayrıca OPEC'in doğuşu "petrol ihracatçılarının ilk defa kolektif bir hareketle hâkimiyeti ele geçirdiklerini" simgeliyordu. Bunlar sonradan OPEC'in Genel Sekreter Yardımcısı olan Fadıl al-Çalabi'nin sözleridir. Çalabi sözlerini şöyle sürdürmüştü: "Bu aynı zamanda uluslararası iktisadi ilişkilerin doğal kaynaklar üzerindeki devletler kontrolüne bakış açısından da bir 'dönüm noktası' olmuştur."

Evet OPEC sayesinde birçok öneri yapılmış, nutuklar çekilmişti; ne var ki yine de OPEC tehditte bulunma ve zorlama açısından fazla etkili olamıyordu. Ayrıca, önceleri o kadar özür dileyenlerin bu teşkilatı pek ciddiye almadıkları kesindir. Standard Oil'den Howard Page teşkilat için görüşünü şöyle açıklamıştır: "Biz OPEC'in işlemeyeceğini biliyor ve onun için de fazla umursamıyorduk." Bağdat'taki kurucu konferansa katılan ve OPEC'in ilk Genel Sekreteri olan Fuad Ruhani'nin gözlemine göre şirketler "OPEC yokmuş gibi" davranıyordu. Batılı hükümetlere gelince onlar da teşkilatı hafife almıştır. 1960 Kasımı'nda OPEC'in kuruluşundan iki ay sonra, CIA'nın "Ortadoğu Petrolü" için düzenlediği kırk üç sayfalık çok gizli raporda bu yeni teşkilata sadece dört satırlık yer ayrılmıştı.

1960'larda OPEC

Gerçekten de kuruluşunun ilk yılları için OPEC'in sadece iki konuda performansından bahsedilebilir. Birincisi, petrol şirketlerinin kendi başlarına karar alırken kesin adım atmaktan kaçınmalarını, önce danışmalarını sağlamıştır. İkincisi de, ilan edilmiş olan resmi fiyatın bir kez daha indirilmesini önlemiştir. Bu iki başarının dışında OPEC'in, kuruluşunun ilk on yılı içinde sergileyecek fazla bir performansı yoktu. Üye ülkelerin hepsinde, İran hariç, toprak altındaki rezervler kontratla imtiyaz alanlara ait sayılırdı. Bu yolla, şirketler ülkelerin kontrolünü sınırlamış oluyordu. Ayrıca dünya petrol pazarındaki aşırı bolluk pazarı bunaltıyor, ihracatçı ülkeleri birbirine rakip yapıyordu. Bunlar gelirlerini aynı düzeyde tutup korumak için pazarlara bağlanmak zorundaydı ki bu onlarda hoşnutsuzluk yaratıyordu. Bu pazarlara girebilmek için muhtaç oldukları şirketlerden vazgeçmeyi göze alamazlardı.

1960'lı yıllar sürüp giden bir "sömürgeleşmeden kopma" hareketine tanık oldu ve bu yıllarda "Üçüncü Dünya" sorunları ve karmaşaları filiz vermeye başladı. Ne var ki OPEC 1960 formasyonunda kesin çizgilerle belirlenmiş ve yaşamsal önemde olan petrolle ilgili yaptırımları 1960'ı izleyen birkaç yıl boyunca petrol dünyasında uygulayamadı. Bunun sebebi petrol şirketlerinin ihracatçılardan gelen daha yüksek gelir talebini karşılamak istemeleridir. Bunda daha başka politik faktörlerin de rolü vardı. Suudi Arabistan'da Kral Faysal artık tam anlamıyla egemendi ve kardeşinin aksine, Batı yanlısıydı. Ayrıca, Suudi Arabistan'la Mısır arasında baş gösteren siyasi rekabet çok geçmeden Yemen'de temsili bir savaşa dönüşmüştü. Ortadoğu dışında ise Venezuela sorun yaratıyor, Birleşik Devletler'le istikrarlı bir ilişki kurup Kennedy ve Johnson idarelerinin "İlerleme İttifakı"nda anahtar konumunda ülke olma yollarını arıyordu. Kısaca, bütünüyle de alındığında, uluslararası politikanın içinde bulunduğu koşullar, Amerika'nın üstünlüğünü ve bazı üretici ülkelerin güvenliği açısından önemi bu üretici ülkeleri Amerika'ya ve Batılı endüstri ülkelerine doğrudan meydan okumaktan men ediyordu.

Ayrıca, OPEC üyesi ülkelerin gelirlerini arttırmak gibi ortak bir hedefi olması aralarındaki siyasi rekabeti büsbütün körüklüyordu. 1961'de Kuveyt İngiltere'den ayrılıp tam bağımsız olduğunda Irak sadece bu küçük ülkenin sahipliğinde ısrar etmekle yetinmedi, işgal tehdidinde de bulundu. Irak ancak, İngiltere'nin Kuveyt'in savunmasına yardımcı olmak için buraya bir bölük asker göndermesinden sonradır ki bu hevesinden vazgeçip geri adım atmıştır. Tek protesto olarak geçici bir süre için OPEC'teki üyeliğini askıya aldı. İki büyük üretici, İran ve Suudi Arabistan da birbirlerine hem şüpheyle hem de kıskanç gözlerle bakıyordu. Nasır'ın parlaması ve bütün Ortadoğu'daki milliyetçilik akımı her iki hanedanın bölgedeki politik liderlikleri açısından tehlike arz ettiği halde böyle duygular beslemekten kendilerini alamıyorlardı. Şah kendi gelirinin mümkün olan en kısa zamanda artırılmasını istiyor ve bunun tek yolunun daha çok petrol satmak olduğuna inanıyordu. Kanısınca bu, üretimi kontrol altında tutup fiyatları artırarak yapılamazdı. İstediği diğer bir şey de İran'ın eski önemli konumunu tekrar kazanması ve böylece kendi kişisel tutkularına layık hale getirilmesiydi. Bir gün şöyle demiştir: "İran bir numaralı üretici durumu-

na getirilmelidir. Uluslararası petrol 'düzenleme' sistemi teoride iyi, pratikte kötüdür; çünkü gerçekçi değildir."

Suudiler'in "petrol düzenleme" sistemine karşı olan önemli kişisi Abdullah Tariki Kral Suud'la aynı safta yer alıyordu. Ancak, böyle davranmakta hatalıydı. Çünkü güç mücadelesinde Faysal galip gelmişti. 1962 yılında Tariki işten atıldı ve Petrol Bakanlığı koltuğuna kabinenin genç hukuk danışmanı, Ahmet Zeki Yamani oturdu. Yamani'nin uluslararası Texas Demiryolu Kurumu kurmak gibi bir fikri veya niyeti yoktu. Tariki'nin OPEC'ten çıkarılıp atılması bu şekilde olmuştur. Bundan sonraki on beş yılı sürgün olarak geçirmiş, bu süre içinde danışmanlık, öteki petrol ülkelerine yol göstericilik, gazetecilik ve tartışmacılık yapmıştır. Tartışmalarında daima petrol şirketlerini kınayan, Araplar'ı sahip oldukları doğal kaynağın kontrolünü ele geçirmeye özendiren konuşmalar yapmıştır.

OPEC'in öteki babası Pérez Alfonzo ise hem politikada hem de OPEC'te düş kırıklığına uğramıştı. Bakan olmanın getirdiği fiziki stres ve onca uzun yolculuklar onu tükettiğinden 1963'te görevden istifa etti. Söylendiğine göre onun görevi petrol üreticilerini bir araya getirmekti ve o bunu başarmıştı ve şimdi artık yapacağı başka bir şey kalmamıştı. Yine de istifasından birkaç hafta sonra OPEC'e müthiş bir eleştiri bombardımanı yağdıracak, teşkilatı etkisiz olduğu ve Venezuela'ya hiçbir yarar sağlamadığı için acı bir şekilde yerecekti. Bunu da yaptıktan sonra artık villasına çekilerek kendini okuyup yazmaya ve felsefe çalışmasına verdi. Aşırı bir biçimde büyüyen, gürültülü, otomobillerle dolu bu şehirde evini kendisine bir sığınma yeri ve düşünmek için uygun bir köşe olarak seçen Alfonzo, evin ve bahçenin bakımını da bizzat kendisi yüklenmişti. Ancak artık "petrol ekme" konusunu ağzına almıyor, tersine petrolden "şeytan pisliği" diye söz ediyordu. Pas tutmuş otomobili hâlâ bahçesinde petrol servetinin israf sembolü olarak duruyordu. Yaşamının son yıllarında çalışmalarını kaynakları israf etme yerine idareli kullanma konusuna ve endüstriyel toplumun sebep olduğu kirliliklere odaklamıştı. 1979'da ölümünden hemen önce şöyle demişti: "Ben her zaman her şeyden evvel bir çevre bilimcisi olmuşumdur. Artık petrolle hiçbir şekilde ilgilenmiyorum. Ben çiçeklerim için yaşıyorum. OPEC bir çevrebilimci olarak benim için gerçekten yok olmuştur."

1960'lı yıllar boyunca çoğu zaman petrol şirketleri OPEC'le doğrudan temasa geçmekten kaçındılar ve bunun için büyük çaba gösterdiler. Büyük şirketlerden bir yönetici, o günleri anımsarken şöyle diyecekti: "Bizim konumumuz şuydu: İmtiyazların sahibi bizdik ve gerektiğinde bu imtiyazlar hangi memleketteyse işimizi o memlekette hallederdik." 1960'lı yıllar boyunca OPEC varlığını sadece bir sembolmüş gibi sürdürdü ve başka bir yöneticinin dediği gibi "Petrol dünyasının gerçek dünyası o günlerde ABD ithalat kotaları, Rus kökenli petrol ihracatı ve rekabetti. Ticari basının bütün sütunları, yöneticilerin kafası ve hükümette politika üretenlerin evrakları yalnızca bununla doluydu. Petrol endüstrisinin en önemli uğraşı bunlardı." Ancak, hepsinin içinde, en önemli olan talepteki göz kamaştırıcı büyümeydi. Bir de, güncel arzdaki daha da göz kamaştırıcı artış. Anlaşıldığına göre OPEC'in büyük petrol şirketlerine karşı istediği etkili meydan okuma devri bir daha gelmemek üzere tarihe karışmıştı.

"Yeni Petrol Bölgesi ve Daha Çok Fil"

OPEC'in kuruluşundan hemen kısa süre sonra, OPEC üyesi ülkeler, dünya petrol ihracatı üzerindeki tam hâkimiyetlerini kaybettiler. 1960'lı yıllara gelinceye kadar birkaç eyalette petrol kuyuları keşfedilmiş ve bunlar açılmıştı. Bu da pazarı petrol gölüne çevirmişti. Zamanla petrol üreticisi ülkelerin çoğu OPEC'e üye olduysa da dünya pazarına ilk girişleri rakip olarak gerçekleşti ve bunu kendilerinden önce kurulmuş ihracatçı firmaların pazar hissesini zorla ele geçirerek yaptılar.

Bu seneler içinde Afrika'ya dünya petrolünün "yeni kanadı" gözüyle bakılmıştır. Petrol aramada Fransa ilk öncülüğü yapmış ve bunu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Clemenceau'nun pet-

rol için "toprağın kanı" dediği zamandaki politikaları devreye sokarak başarmıştır. Clemenceau ayrıca, bu denli kritik bir konuda yabancı şirketlerin "bakkal"a sağladığı petrole artık güvenemeyeceğine de inanmıştı. Ona göre eğer Fransa büyük bir güç olarak kalacaksa mutlaka kendine ait petrol kaynakları olmalıydı. II. Dünya Savaşı'nın bitişinden sonraki birkaç yıl içinde Charles de Gaulle Fransız "İmparatorluğu" sınırları içinde ne kadar petrol varsa hepsinin çıkarılması için azami çabanın gösterilmesini emretmişti. Amaç tüm dünyada Fransız petrol üretiminin en azından Fransa'nın kendi tüketimine eşit hacme getirilmesi, böylece ödemeler dengesine yardımcı olmak ve güvenliğin sağlanmasıydı. Ancak Fransa'nın milli şampiyonu sayılan CFP aynı görüşte değildi ve Irak Petrol Şirketi'ni ve bu şirketin Ortadoğu'daki konumunu sarsma girişimindeydi. Bu amaçla hükümet yeni bir devlet şirketleri grubunu Bureau de Rechersches Pétrolier (BRP) emrine vererek "imparatorluğun" diğer yerlerinde de petrol aramayla görevlendirdi. Bundan birkaç yıl sonra, Batı Afrika'da, Gabon'da petrol keşfedildi.

Kuzey Afrika'da ise Fransa'nın Fas Yüksek Komiserliği çevresinin şüpheli bakışları altında Sahra'da petrol aranıyordu. Sorbonne Üniversitesi'nin en gözde jeoloji profesörü Sahra'da kesinlikle bir damla bile petrol olmadığından emindi ve hatta bu konuda iddiaya bile girmişti. Burada bir damla petrol bulunması halinde bunu büyük mutlulukla içeceğini söylemişti. Ne var ki bu arazi çok büyük olduğundan içeriye girip yarışma izni isteyenlerin sayısı azdı ve sonunda başka bir kamu işletmesi olan Régio Autonome des Pétroles (RAP) arama işine başladı. Böylece Cezayir'de ilk petrol bulma işi 1956'da Cezayir'e nasip oldu.

Cezayir'in Sahra'da yaptığı keşif tüm Fransa'da heyecan yaratmıştı. Bu, Fransa'nın ilk olarak Ortadoğu'nun dışında ve Shell Cezayir keşfinde ortak olduğu halde "Anglo-Saksonlar"ın uzanamayacağı bir yerde petrol kaynaklarının kontrolünü ele aldığı anlamındaydı. Aynı yılın, ileri aylarında başlayan Süveyş Krizi "Sahra'nın" Fransa için ifade ettiği önemi bir kez daha pekiştirecek, bu defa Amerikalılar'ın petrol ve politik destek açısından ne kadar güvenilmez olduğunu, bunun tehlikelerini bir kez daha gözler önüne serecekti. Fransızlar Amerikalılar'ın kendilerine ihanet ettiğine inanıyordu. Ayrıca, bu kriz hem Fransa'nın gururuna hem de iktisadi istikrara atılmış ağır bir tokattı. Bu yüzden hükümete bağlı İktisadi Kurul özellikle Afrika'da yoğun bir uluslararası arama kampanyası için girişime geçti. Kurul "Petrol konusunda bir değişim yaratmak artık ülkemizin güvenliği için şart olmuştur" diyordu.

Bu oluşumların hepsi bir arada, Cezayir'deki petrol keşiflerini ve hızlı gelişmeyi daha da yaşamsal bir hale getiriyordu. Artık Fransa'da, "Sahra" adı sihirli bir sözcük olmuştu. Sahra'nın Fransa'yı yabancılara bağımlı olmaktan ve yabancı döviz krizinden kurtaracağına inanılmıştı. "Sahra" Fransız ekonomisine yeniden canlılık kazandıracak, Almanya'nın Ruhr bölgesinde savaş sonu oluşmakta olan ekonomik mucizeye Fransa adına yanıt verecekti. Bizzat De Gaulle 1957'de tekrar iktidara dönüşünden bir yıl evvel Sahra topraklarını ziyaret etmişti. Bu sıra, çöl kamplarındaki petrolcülere şöyle söylemişti: "Sizin dünyaya takdim ettiğiniz bu büyük olay bizim ülkemiz için büyük bir fırsattır. Bizim yazgımızda bunun her şeyi değiştirebileceği yazılıdır."

Petrol bulunduktan sonra yerden çıkarılması çok zordu. Petrol yatakları çölün derinliklerinde saklıydı. Su gibi en basit ihtiyaçlar bile yol bulunmayan topraklara yüzlerce mil uzak mesafelerden getiriliyordu. Neyse ki 1958 yılına gelinceye kadar, petrolün keşfedilmesinden sonraki iki yıl içinde petrol bu defa çöl topraklarından fışkırarak akmaya başladı ve Fransa'ya ihraca hazır hale geldi. Yine de Sahra petrolünün bir dezavantajı vardı. Cezayir 1954'te başlamış olan kanlı bir bağımsızlık savaşı içindeydi ve Cezayirli isyancılar Sahra'yı Cezayir'in bölünmez parçası kabul ederken Fransız Protestanlar tam aksini savunuyordu. Bu yüzden Sahra petrol üretimi geleceğine tam anlamıyla güvenilir denemezdi. Fransa'nın bazı çevrelerinde "Anglo-Saxon'ların" ve İtalya'nın Sinyor Mattei aracılığıyla bağımsızlık sonrası Cezayir'de Sahra petrolüne tercihli girme hakkı kazanmak için isyancılarla işbirliği yaptığı bile söylenir olmuştu.

Yine de Fransa'nın yaptığı hareket işe yaramıştı. İçerdiği tüm risklere karşın 1961 yılına gelinceye kadar evvelce Fransız Devleti'ne ait olan ve Fransa kontrolündeki şirketler çepeçevre tüm dünyada petrol üretir duruma gelmişti. Üretilen bu petrol Fransa talebinin yüzde 85'ini karşılayacak hacimdeydi. Bunu izleyen sene Cezayir resmen bağımsızlığını kazandı. Ancak, De Gaulle'nin Cezayirliler'le yaptığı Evian Anlaşması Fransa'nın Sahra petrolündeki konumunun aynen muhafazasını garanti altına almıştı.

Yine de, Cezayir'in yapılan anlaşmaya ne kadar süre uyacağını kimse bilemezdi. Fransız petrolünün topyekûn durumunu güçlendirmek ve kurulu büyük şirketlerle daha etkin yarıştırabilmek için 1965'te RAP, devlet şirketlerinin BRP grubuyla birleştirildi. Adı geçen grup, Fransa'da, bir de çok önemli bir gaz yatağı keşfetmiş ve geliştirmişti. Bu birleşmeyi Yakıt Direktörü André Giraud şöyle açıklamıştı: "Kendimizi gerçekçi bir tarzda uluslararası duruma adapte etmeyi yeğledik." Birleşik şirkete Enterprise de Recherches et d'Activités Pétrolieres veya kısaca ELF-ERAP adı verildi. İleride daha çok kendi firmalarından biri olan ELF adıyla anılacaktı. Cezayir merkezi model alınarak inşa ettirilen ELF dünya çapında bir arama kampanyasına yönelecek ve sonuçta yeni bir şirket, petrol şirketleri arasında en büyüklerinden biri olmakla kalmayıp, aynı zamanda dünyadaki en büyük endüstri gruplarından da biri olacaktı.

Üretim diğer ülkelerde de, yeni bir zengin yatak bulmak ümidiyle yanan hırslı bağımsızların desteğiyle toparlanmaya başlamıştı. Büyük şirketler gezi yapar gibi sık sık petrol yörelerinde dolanıyorlardı. Bunlar, Ortadoğu'da büyük holdingleri olduğu halde, İran Körfezi ülkelerinde her zaman için olası bazı olaylarla karşılaşmamak ve bir gün kendilerini rehine durumunda görmemek için petrol kaynaklarında yenilik yapmak istiyorlardı. Shell mensubu bir yöneticinin 1957'de ifade ettiği gibi "yumurtaların hepsini bir tek sepette saklamak istemiyorlardı." Nijerya'da 1937'de arama çalışmalarına başlayan Shell-BP ortak şirketi, sonunda 1956'da Nijer Nehri'nin balçıklı deltasında ilk petrol işaretine rastladı. Ancak, dünyanın hiçbir yerinde bulunan petrol Libya Krallığı'nın ıssız çöllerinde tanık olunan olağanüstü mucizenin getirdiği petrolle mukayese edilemezdi. Burada yapılan keşif endüstri dünyasını topyekûn değiştirmiş, bunun sonucunda da dünya politikalarının baştan sona değişmesine neden olmuştur.

Libya'nın Parlak Devri

İkinci Dünya Savaşı günlerinde, Almanlar'la İngilizler arasındaki akıl almaz çöl savaşında Libya'nın kayalık arazisinden binlerce tank gelip geçmişti. Rommel kuvvetlerinin müzmin şekilde petrolden yoksun oluşu nedeniyle bozguna uğratıldığı yer de burasıdır. Taraflardan hiçbiri, petrol ölçümlerinin giderek düştüğünü gördüğü ve saate karşı savaştığı halde dünyanın en büyük petrol rezervlerine çok yakın, sadece birkaç yüz mil mesafede bulunduğunu bilmiyordu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk on yıl içinde, Libya askeri yönden oldukça önemliymiş izlenimi veriyordu. Bu görünümü verdiği yer Amerika'nın Doğu Yarıküresi'ndeki en önemli üslerinden biri olan Wheelus Hava Gücü Üssü'ydü. Bunun dışında Libya uluslararası alanda pek bir anlam ifade etmiyordu. Birbirinden ayrı üç "eyalet" bir araya gelmiş, nüfusu çok az olan ülkeyi adeta zorla türetmişlerdi. Ülkenin sağlıksız politik sisteminin üstüne, aslında kral olmaktan hoşlanmayan ihtiyar Kral İdris oturtulmuştu. İdris bir defasında istifa mektubunu bile yazdıysa da, bunu haber alan kabile başları ihtiyar kralın tahttan inmesine engel oldular. Libya kuraklık ve çekirge bolluğu yüzünden hastalıklı, çok fakir bir ülkeydi. Ekonomik geleceği parlak olmaktan çok uzaktı. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda belli başlı iki ihraç maddesi vardı. Esparto denilen, banknot yapımında kâğıt olarak kullanılan bir çeşit bitki ile Müttefik ve Mihver kuvvetlerin arkada bıraktıkları paslanmış tank, kamyon ve silahlardan arta kalmış maden parçaları.

1950'li yılların başında ülkede petrol üretilebileceğine dair jeologlarda bir şüphe belirmeye başlamıştı. Petrol arama ve üretim işini özendirmek için 1955'te çıkarılan Libya Petrol Yasa-

sı'yla, Libya'da İran Körfezi ülkelerini simgeleyen çok büyük imtiyaz bölgeleri yerine, çok daha küçük imtiyazların kurulması kararlaşmıştı. Bu yasaya önayak olmuş Libya Petrol Bakanı şu açıklamayı yapmıştı: "Ben Libya'nın işe Irak veya Suudi Arabistan ya da Kuveyt gibi başlamasını istemedim. Ben ülkenin tek bir petrol şirketinin elinde olmasına razı olamazdım." Libya Doğu Yarıküresi'nin diğer ülkelerinde korumasız petrol üretimi veya imtiyazı olmayan bağımsız ülkelere imtiyazların çoğunu vermeye hazırdı. Bunu yapmakla oralarda da arama ve üretim yapabileceğini, bunu Libya'daki aynı hızla başaracağına inanıyordu. Ayrıca, bu yasa başka bir avantaj daha sağlıyordu. Hükümete düşen pay, verilen petrolün güncel pazar fiyatına göre saptanacaktı. Güncel pazar fiyatı gülünç bir fiyat olan resmi fiyattan da düşük olduğundan, Libya petrolünün diğer ülkelerin petrolüne göre daha kârlı olduğu ortaya çıkıyordu. Tüm bunlar kuşkusuz şirketlerin Libya petrol üretimini azamiye çıkarmaları için çok geçerli sebeplerdi. Bu düzenlemenin hiç kuşkusuz bir ana hedefi vardı ki bu Libya Petrol Bakanı'nca şöyle açıklanmıştır: "Amacımız daha çabuk petrol bulmaktı."

Petrol konusundaki bu yayma stratejisi işe yaramıştı. 1957'de yapılan müzakerelerin ilk raundunda on yedi şirket tam seksen dört imtiyaz için başvuruda bulundu. Libya'da uygulanan politika yavaş yavaş meyve vermeye başladı. Ancak, çalışma koşulları kabul edilir olmaktan çok uzaktı. Ülke gelişme yolunda çok gerideydi. Dış dünyayla iletişim sağlayacak telefon bile yoktu. Sözgelimi Amerika'yla şehirlerarası konuşma yapacak birinin telefon bulması için önce uçakla Roma'ya gitmesi gerekiyordu. Arazide jeologlar önceden hiç hesaba katmadıkları engellerle karşılaşıyordu. Örneğin II. Dünya Savaşı'ndan kalmış yaklaşık üç milyon arazi mayını gibi. Yerleri belli olmadığından bunlara rastlayan jeologların ve işçilerin öldüğü veya yaralandığı sık görülen bir şeydi. Bu sakıncayı gidermek için şirketler bu defa "mayın yerini tespit" kuvvetleri kurdular ve giderek bu mayınları General Rommel için koymuş olan Almanlar aranıp bulundu ve mayınların imha işi bunlara verildi.

Yapılan ilk aramalar ümit verici değildi. Bu ümitsizlik kısa sürede bölgede yerleşti. BP stoktaki petrolünü, kira kontratlarını ve villalarını tafsiye edip bölgeden ayrılmak için hazırlığa başlamıştı. Sonra nasıl olduysa 1959 Nisan ayında, Zelten denen bir noktada, Akdeniz sahilinin yaklaşık yüz mil güneyinde Standard Oil of New Jersey büyük bir petrol kaynağına rastladı. Bu buluşu Amerikan Dışişleri Bakanlığı İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na şöyle özetlemişti: "Libya'ya büyük ikramiye çıktı." Aslında Jersey Libya'ya "pas verme" kararının eşiğine gelmişti. Ne de olsa Aramco'nun yüzde 30 hissesi onundu. Ayrıca hem Irak Petrol Şirketi'nin hem de İran konsorsiyumunun üyesiydi ve hepsinden önemlisi Venezuela'daki en büyük üreticiydi. Yine de, risklerin çok fazla oluşuna rağmen Libya'da petrol sahibi olmanın çok büyük bir avantajı vardı. Jersey'in dünya çapı petrol üretimi koordinatörü M.A. Wright, "Libya'nın ta içine girişimizdeki amaçlarımızdan biri Ortadoğu petrolüyle yarışacak petrol bulmaktı" demişti. Ona göre "bir ham petrol kaynağına daha sahip olmakla Suudiler'e kıyasla daha avantajlı konumda olacaklardı." Ayrıca, diğer şirketler gibi, Jersey de Libya'da mevcut politik risklerin İran Körfezi ülkeleri veya Venezuela'daki politik risklerden çok daha az olduğuna inanmıştı.

Zelten'deki petrol keşfiyle buraya akın başlamıştı. 1961 yılına gelinceye kadar, on iyi yatak keşfedilmiş ve Libya petrol ihraç etmeye başlamıştı. Petrol çok yüksek kaliteli, "tatlı" tabir edilen düşük sülfürlü türdendi. İran Körfezi'nin daha ağır, yüksek oranda mazot içeren ham petrolünün tersine Libya ham petrolü çok daha yüksek oranda benzin ve diğer "temiz" ürünler veriyordu. Avrupa'nın giderek büyüyen otomobil filoları ve yeni doğan çevrecilik açısından da mükemmel bir kaynaktı. Ayrıca, yerleşim açısından da Libya üretimi tam aranan yerdeydi; ne Ortadoğu'daydı ne de Süveyş Kanalı yoluyla veya Afrika Burnu'nu dönerek nakliyesine gerek vardı. Libya petrolü Akdeniz'i geçerek İtalya'daki rafinelere kolayca ulaştırılabiliyor ve sonra da doğrudan Fransa'nın güney kıyısına sevk ediliyordu. 1965 yılına gelinceye kadar artık Libya dünyanın en büyük altıncı petrol üreticisi olmuştu ve tüm petrol ihracatının yüzde 10'unu karşılıyordu. 1960'la-

rın sonuna gelinceye kadar günde üç milyon varilden fazla üretir düzeye gelmiş, 1969'da da verimi gerçekten Suudi Arabistan'ı geçmişti. Daha on yıl evvel, henüz hiçbir petrol rezervinin keşfedilmemiş olduğu bir ülke için bu inanılmaz bir başarıydı.

Ne var ki çok çabuk ve beklenmedik bir refaha kavuşan Libya iş çevreleri kokuşmaya başlamış, refahın doğurduğu rehavete kapılmıştı. Sanki herkes petrolden elini çekmişti. Bir petrol yöneticisi o günlerden yakınırken şirketinin bir meteliğe muhtaç hale geldiğini söylemiştir. Alıcılardan çoğu ise sadece metelik değil bundan çok daha fazlasını istiyordu. Küçük bir Amerikan bağımsızı olup Libya'dan epey miktar imtiyaz almış Occidental Petroleum jeologlarından Bud Reid durumu şöyle açıklıyordu: "Eğer işinizi yerel müteahhitlerden biriyle yapıyorsanız, işinizde mutlaka bir aksilik olur. Her yandan baskı görmeye başlarsınız. Sözgelimi adamın kayınbiraderi gümrükte memursa, birden gümrükten geçmesini beklediğiniz bir teçhizatın gümrükte takıldığına tanık olursunuz. Eğer teçhizatın gecikmeden size ulaşmasını garantilemek isterseniz mutlaka belirli bir nakliye ve müteahhitlik firmasıyla iş yapmanız gerekir." Libya Kraliyet Sarayı'nın hizmetlerine bakan aile de büyük hediyelere olan düşkünlüğüyle ün kazanmıştı. Bir gün bu ailenin reisi olan kişi bir otomobil kazasında ölmüş, bu olay ülkede çeşitli krizlere neden olmuştu. Bir Amerikalı petrolcünün sözleriyle aile reisinin kaybı "rüşvetin kime verileceği konusunda gerçek bir kararsızlık yaratmıştı."

Libya petrolünün bol bol üretilmesi dünya petrol fiyatlarını dramatik bir şekilde etkiledi ve Süveyş'ten sonra başlamış olan düşüşe hız kazandırdı. Libya petrolünün devreye girmesi Sovyet petrolünün yarım bıraktığı işi devam ettirmiştir. Libya'da üretimin yarıdan fazlası, büyük şirketlerin aksine, kendilerine mahsus çıkış kapılarından yoksundu. Korumaları gereken daha başka kaynakları da olmadığından, üretimi kısmak için herhangi bir sebepleri yoktu. Ayrıca, yüksek fiyatlı yerli petrolü koruyan ve özendiren kotalarla Amerikan pazarının dışında tutuluyorlardı. Böylece Libya'da iş gören bağımsızlar ekonomi ve coğrafyayla olduğu kadar politika yoluyla da Avrupa'da tek bir pazarda toplanmaya zorlandılar ve petrollerini ne fiyat verilirse o fiyata satmak için gerektiğinde kabaca savaştılar. Sonuçta, sadece Avrupa'da değil, dünyanın her yanında, pazar bulmak için bekleşen petrol arzı petrol talebini geçmişti. Neticede boğaz boğaza bir rekabet başladı. 1960-1969 yılları arasında petrolün pazar fiyatı varil başına 36 sentlik düşüşle yüzde 22 azaldı. Enflasyonu indirme çabasıyla bu düşüş daha da sert bir ivme gösterecek, yüzde 40'a kadar inecekti. Jersey Şirketi'nden Howard Page o günleri şu sözcüklerle anımsar: "O günlerde petrol herkes için, her saatte, her yerde ve her zaman alıcının koyduğu en düşük fiyatla bulunur bir meta olmuştu. Şunu söylemek isterim ki, ben hayatımda hiç bu denli rekabetçi bir piyasa görmemiştim. Sanki pazar yüzüstü yere doğru düşüyordu."

Mattei'nin Son Uçuşu

Dünyaya meydan okuyan bu kuvveti harekete geçirip büyüklerin gücüne ve sanayiin ta içine sunan adam Enrica Mattei acaba o günlerde ne yapıyordu? ENI'yi ve yan kuruluşu AGİP'i büyük bir dünya gücüne dönüştürdükten sonra Mattei, mücadelesine devam etmiş, bir savaştan öbürüne koşarak yalnızca kurulu şirketlerle değil, Amerikan hükümetiyle ve Kuzey Atlantik Organizasyonu'yla (NATO) da ilişkiye girmiştir. Bunlardan son ikisi ucuz Sovyet petrolü almak ve Sovyetler'in devamlı müşterisi olmak için Mattei'nin yaptığı öneriden tedirgin olup korkmuşlardı. Mattei'nin niyeti, temeli Akdeniz'e dayalı kendi boru hattı sistemini batıya uzanan Sovyet sistemine bağlamak ve böylece Rus petrolü almak, İtalyan boru hattıyla Rus petrolünü takas ettirmekti. Ancak, bu tehlikeli mücadelelerde Standard Oil of New Jersey ve öteki büyüklerle de bir uzlaşma yolu bulma hesabındaydı. Hatta Amerika'nın yeni Başkanı John Kennedy'le tanışmak için Amerika'ya gitmeye hazırlanıyordu. Amerikan hükümetine gelince, petrol şirketlerinin Mattei ile bir uzlaş-

maya varma çabalarını destekliyor, Amerika'nın İtalya'daki Büyükelçisi'nin 1962'de söylediği gibi, "Gelecekte daha başka polemiğe meydan vermemek için Mattei'nin incinmiş gururunu yeterince pohpohlamak" gereğini duyuyordu.

27 Ekim 1962'de, Mattei özel jetiyle Sicilya'dan yola çıktı. Jette kendisinden başka tek yolcu olarak Time dergisinin Roma bürosu şefi vardı. Mattei'nin Amerika'ya gidişi nedeniyle bu İtalyan devi hakkında ön sayfada yer alacak bir öykü yazma peşindeydi. Önce Milano'ya inmeleri planlanmışsa da, bu hiçbir zaman gerçekleşemedi. Korkunç bir fırtına çıkmış, Mattei'nin jeti paramparça olmuştu. Kaza Milano'nun Linate Havalimanı'na yaklaşık yedi mil mesafede olmuştu.

Olay yeri İtalya, konu Mattei ve bu kişi de çelişkilerle dolu olduğu için parçalanmanın sebebi hakkında sonradan birçok spekülasyonlar yapılmıştır. Bazı kimseler bu kazada batılı istihbarat servislerinin parmağı olduğunu, Sovyetler Birliği'yle petrol anlaşmaları yüzünden sabotajı bunların yaptığını iddia etmiştir. Diğer kimselerse uçak sabojatını Cezayir'in bağımsızlığına karşı inatla savaşan Fransız Gizli Ordu Teşkilatı'nın yaptığını söyledi. Bu görüşü ileri sürenler sabotajın Mattei'nin sömürgeciliğe karşı oluşuna ve Fransızlar'ın Cezayir'e karışmasını eleştirmesine bağladılar. Bunlar diğer bir nedenin de Mattei'nin Cezayirli isyancılarla flört etmesine tepki olarak intikam maksadıyla ve Mattei'nin amacının AGİP'i Cezayir'in bağımsızlığı için savaştırmak olduğunu söylediler. Ancak, tüm bu söylentilere karşın ölümünün kaza sonucu meydana gelmiş olması daha olasıdır. Bunda olumsuz hava koşulunun, Mattei'nin aceleciğinin ve kaderin payı vardı. Mattei karakter olarak daima çok aceleci, sabırsız bir insandı. Onu her zaman bir şeyler yapmaya iten kişiliği yüzünden, iniş için fırtınanın dinmesini bekleyemezdi. Daha önceleri de kötü havalarda uçarken uçağın pilotunu Milano Havaalanı'na inmeye zorlamış ve bunda başarılı olmuştu. Ancak bu defa kaderini gereğinden fazla zorlamıştı.

Öldüğünde Mattei elli altı yaşındaydı ve kurmak istediği imparatorluğun doruk noktasındaydı. Bütün hayatı boyunca hiçbir olaydan müteessir olmayan, hiçbir yara almayan bir kişi izlenimi vermişti. New York Times dışişleri köşe yazarı onu şu sözlerle tanımlamıştır: "İtalya'ın en önemli şahsiyeti. Roma'daki Başbakan'dan veya Vatikan'daki Papa'dan bile daha önemli kişi." Bir söylentiye göre "İtalyan Mucizesi" diye savaş sonu patlatılan bombanın asıl sahibi herkesten çok Mattei idi. İleriki yıllarda ENI'nin Roma'daki merkezinin bulunduğu semte "Piazzo Enrico Mattei" adı verilmiş ve gerek ENI, gerekse AGİP büyüme ve genişleme mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Ne var ki Mattei'yi kaybettikten sonra dünyanın kural tanımayan petrol şirketleri arasında bir numarayı işgal eden ENI'nin saltanat günleri sona ermişti.

Yeni Rakipler

Artık Mattei yoktu; ancak bir devrimin ateşini tutuşturmuş ondan sonra ölmüştü. Büyük petrol şirketlerinin dünyadaki global egemenliği bu devrimin ateşinde alaşağı edilmeye mahkûmdu. Verdiği genel imajın tersine, petrol endüstrisinin yapısı devamlı olarak değişmekteydi. Yirminci yüzyıl petrol tarihi incelenirse, "yeni gelen kişilerin" devamlı olarak kurulu petrol düzenine müdahale ettiklerini görürüz. Ancak, yine de, 1950'li yıllara kadar bu kişilerin görüşlerine de yer verilmiştir; bu görüşler de kısmen petrol sanayiinin parçasıydı. Ne var ki 1957'de Mattei'nin İran'la anlaşma yapmasından ve Japonlar'ın da İran'ı izleyerek Tarafsız Bölge'ye girişinden sonra bu süreç ve Mattei'nin başlatmış olduğu devrim devam etti ve ne kadar çok şeyin değişmiş olduğunu dramatik şekilde gözler önüne serdi. Şimdi uluslararası petrol oyununda ilgi sahaları birbirinden çarpıcı şekilde farklı birçok oyuncu yer alıyordu ve bunlar Yedi Kız Kardeş çağında işbirliği yapmış oyunculardan sayı olarak çok fazlaydı.

Oyuncu sayısındaki bu patlamanın birkaç sebebi vardır. Petrol konusunda ilerleme kaydedilmiş, teknoloji yaygınlaşmıştı. Bunlar jeolojik riski azaltmış, arama ve üretim uzmanlığını kolay-

laştırmıştı. Üretici durumdaki ülkelerle üretici duruma geçmek üzere olan ülkelerin hükümetleri, bağımsızların ve yeni oyuncuların da bu oyuna girmesi yanlısıydılar ve bu görüşü savunan imtiyazcı politikayı benimsemişlerdi. Seyahat, iletişim ve haberleşmeye getirilen yenilikler Latin Amerika, Ortadoğu ve Afrika'yı daha yakın ve daha kolay erişilir yapmıştı. Uluslararası petrol yatırımları karşılığında ödenen yüksek fiyatlar en az 1950'lerin ortalarına kadar sürmüş ve oyunculara çok çekici gelmişti. Birleşik Devletler'in vergi yasası da yabancı yatırım riskini azaltmış ve daha cazip kılmıştı. Şirketleri dış memleketlere gitmeye özendiren başka bir faktör de "düzenleme" sistemidir. Bu sistem, şirketleri yabancı ülkelerde tam kapasiteyle işletecekleri topraklar bulmaya özendirmişti. Ayrıca endüstrileşmiş ülkelerin petrol talebi yeni boyutlara doğru tırmanırken gerek tüketici ve gerekse üretici ülkeler artık petrole iktisadi gelişmenin motoru ve güvence, gurur ve gücün somut sembolü gözüyle bakıyorlardı.

Çok önemli olan bir etken daha vardı. Bu Birleşik Devletler'in batılı ittifak sistemi ve dünya ekonomisi içindeki üstünlüğüdür. Milliyetçilik ve komünizm akımlarının doğurduğu krizlere rağmen Amerika'nın nüfuzu diğerlerininkinden daha kalıcı, koloni yanlısı eski imparatorlukların nüfuzuna gölge düşürücü nitelikteydi. Amerika'nın askeri gücüne her kesimde saygı gösteriliyor, ekonomik başarısı hayranlık ve kıskançlık uyandırıyordu. Dolar dünyada en güçlü para birimi olmayı sürdürüyor. Birleşik Devletler Amerikan sermaye, teknoloji ve ustalığını diğer endüstrilere olduğu kadar bu endüstriye de yağdırdığı bir ekonomik düzenin merkezinde bulunuyordu. Yine ABD riskleri ve tehditleri etkisiz kılabilecek bir politik düzene şekil verecek konumdaydı. Özel girişimci de aynı yolu izlemiştir.

Petrol denen oyunda oyuncular, özellikle Ortadoğu'da dikkate değer bir artış gösterdi. Örneğin 1946'da bölgede faaliyet gösteren petrol şirketi sayısı 9 iken, 1956'da bu sayı 10'a yükseldi. 1970 yılına gelinceye kadar da 81'e erişti. Ne var ki hepsi bundan ibaret değildi. Bu, çok daha kapsamlı bir genişlemenin tek bir parçası sayılmalıdır. Bir tahmin raporuna göre, 1953-1972 arası 350'den fazla şirket ya yabancı petrol endüstrisine girmiş veya bu şirketlerin katılımına katkı yapmıştır. Bu "yeni uluslararası şirketler" arasında 15 büyük Amerikan şirketi, 20 orta büyüklükte Amerikan şirketi, 10 büyük Amerikan doğal gaz, kimya ve çelik fabrikası ve 25 Amerikan kökenli olmayan şirket vardı. Savaş sonu dönemin başlangıcında sadece altı Amerikan firması ve tanınmış beş büyük Amerikan şirketi dışında hiçbirinin denizaşırı arama faaliyetinde bulunmadığı göz önüne alınırsa, durumun ne kadar değişmiş olduğu kolayca anlaşılır. 1953 yılına gelindiğinde en büyük yedi şirket dışında, dünya yüzünde hiçbir özel şirketin 200 milyon varili bulan yabancı petrol rezervi yoktu. 1972 yılına gelene kadarsa en az on üç "yeni uluslararası"nın her biri 2 milyar varilden fazla yabancı rezerv sahibi olmuştu. Toplam olarak yeni katılanlar rezervlerin 112 milyar variline yani hür dünya toplamının dörtte birine sahip oldular. 1972 yılına kadarsa "yeni uluslararası" kesimin kendi aralarındaki günlük üretimi, her gün için 5,2 milyon varili bulmuştu.

Çok kalabalık olan bir arena kuşkusuz bazı tepkiler verecekti. Bunlar içinde en göze çarpanlardan biri kârda gözlenen düşüştür. Petrol endüstrisi 1950 ortalarına kadar yabancı yatırımlar yapmış, karşılığında yüksek avantajlar sağlamıştı. Bazılarına göre bunlar çalkantılı savaş sonu günlerde uzak, erişilmesi zor bölgelerde omuzlanmış riskler karşılığında kazanılmış ödüllerdi. Bazı kişilerse bunun bir avuç büyük oyuncu egemenliğinde endüstri anlamına gelen "oligopol"ün bir sonucu olduğuna inandı. Musaddık ve İran'ın, Kore Savaşı ve Süveyş'in sebep olduğu arka arkaya gelen krizler kâr oranını yüzde 20'nin üstüne çıkarmıştı. Ancak Süveyş Kanalı'nın 1957'de yeniden açılmasıyla stoku satmak için girişilen yoğun rekabet hem fiyatları hem de kârı düşmeye zorlamıştır. O andan sonra da, altmışlı yıllar boyunca devamlı olarak yabancı petrole yapılan yatırım sadece yüzde 11 – 13 dolayında kaldı ki, bu yaklaşık imalatçı sanayilerin yatırımı kadardır. Artık ihracatçı ülkeler o güne değin görmedikleri kadar çok para kazanırken, petrol endüstrisi eskiye göre çok daha az düzeyde ödül alır duruma düşmüştü.

İp Üstünde Cambazlık – İran'la Suudi Arabistan Karşı Karşıya

Üretimde yaşanan global savaş Ortadoğu'nun petrolde anahtar ülkeleri olan İran ile Suudi Arabistan arasında uzun zamandır süregelen rekabeti büsbütün yoğunlaştırmıştı.Tüm dünyada üretimin çoğalması büyük şirketleri politik kararsızlığa sürükledi. Bu durumda üretim yeni türeyen şirketlerden geldiği zaman dahi büyük şirketler petrol arzını petrol talebi karşısında dengelemek zorunda kaldılar. Bu, dünyanın en büyük rezervi olan İran Körfezi bölgesinde üretimin kısıtlanması demekti. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, İran Körfezi üretimi hızla arttığı halde yine de rezervlerin müsaade ettiği veya bölgelerdeki hükümetlerin istediği hızda artamıyordu. Birleşik Devletler'de üretim Texas Demiryolu Kurumu'nca, öteki devletlerde ise benzer kurumlarca yönetilip kısıtlanıyordu. İran Körfezi çevresindeki çok daha verimli petrol yataklarında üretimin ipleri büyük şirketlerin elindeydi. Bunlar, tahminen ne kadar üretim istendiğini saptarken, verilen taleple dünyanın başka yerlerinden gelecek üretim arasındaki boşluğu hesap eder, miktarı bu şekilde saptarlardı. Böylece zamanla İran Körfezi bir istikrar unsuru, arz ile talebi dengelemede kullanılan bir kontrol mekanizması, bazı petrolcülerin deyimiyle "denge merkezi" oldu. Ancak kabul etmek gerekir ki petroldeki büyümeyi adil bir şekilde dengelemek, özellikle İran ile Suudi Arabistan arasında, hiç de kolay değildi. Hırs ve tutkuları giderek kabaran bir Şah'a sahip İran'ı veya petrol üretiminde ve aslında hiçbir alanda İran'ın liderliğini tanımaya yanaşmayan Suudi Arabistan'ı, yarı başarıyla da olsa, tatmin edebilmek için dahiyane bir plan ve uygulama gerekiyordu.

İki ulus arasında çatışmaya yol açan birçok farklılık vardı. Bunlardan biri Arap'tı, öbürü değildi; biri Sünni Müslüman'dı, öbürü Şii Müslüman. Her ikisi de ayrı ayrı hem bölgede hem de petrol üreticileri arasında lider olmak istiyordu ve nihayet her birinin toprakları üzerinde henüz yerine getirilmemiş hırs ve tutkuları vardı. Petrol eğitiminin düzeyleri konusunda aralarındaki rekabette o denli ileri gittiler ki zamanla rekabetin yoğunluğu iki ülke arasında temelden mevcut kıskançlık ve şüpheciliği geri plana atmıştır. Bunun sebebi verimin zamanla servete dönüşmesidir. Servet de güç, nüfuz ve saygınlık demekti.

İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabet büyük şirketler için çok büyük sorunlar yaratmıştır. Sonraları Exxon başkanı olan J. Kenneth Jaimeson'un deyimiyle bu tıpkı "ip üstünde cambazlık" gibiydi. Birçok şeyi dikkate almak gerekiyordu. Her şeyden önce şirketler her iki ülkede de sahip oldukları konumu kaybetmek istemiyorlardı. Dört Aramco Şirketi –Jersey, Mobil (Socony-Vacuum'un yeni ismi), Standard of California ve Texaco– bir tek noktada tam anlamıyla aynı görüşü paylaştılar. Suudi imtiyazını tehlikeye atacak her hareketten kaçınılacaktı. Yapılacak en akıllı şey, Jersey'in Ortadoğu'dan sorumlu müdürü Howard Page'in sözleriyle, Aramco'nun konumunu aynen koruyabilmesi için, Suudiler'i mümkün olduğunca mutlu tutmaktı. Çünkü, "Aramco dünyada en önemli imtiyazdı ve biz de kumar oynayarak onu kaybetmek tehlikesini göze alamazdık." Suudiler'in gözünde, sıra üretime geldiğinde İran'a göz kırpar gibi gelecek bir davranış, imtiyazı tehdit ederdi.

Diğer taraftan İran'ın potansiyel olarak bölgedeki "egemen güç" olduğu da inkâr edilemezdi ve bu yüzden Şah belki tatmin edilmese de arada bir pohpohlanıp yatıştırılmalıydı. Standard of California'nın Ortadoğu koordinatörü George Parkhurst'un sözleriyle, "Bu dönem içinde hiç kimsenin İran Körfezi'ndeki tüm hükümetleri doyuracak kadar çok petrol kaldırmasına olanak yoktu." Gereken yatırımın yapıldığı varsayılsa da arz potansiyeli her aşamada mutlaka talebi aşıyordu. Bir yolunu bulup ihtiyaçlardaki büyümeyi o şekilde ayarlamak gerekirdi ki hiçbir hükümet başka bir hükümetin kendisinden daha fazla bir parsa kaptığı hissine kapılmasın. Suudi Arabistan'ın kazancı İran'ın kaybı, İran'ın kazancı ise Suudi Arabistan'ın kaybı oluyordu. Jersey'den Howard Page bu olguyu şöyle tanımlamıştır: "Bu iş balona benzer. Bir yöne itersiniz, başka yönden geri gelir; biz de tüm bu talepleri karşılamaya kalksak, aynı şeyle karşılaşırız."

İşleri daha da karıştırırcasına birçok ülkede büyük şirketler birbirlerinin ortağı gibi davranıyordu. Ne var ki bunların ilgi sahaları birbirinden çok farklıydı ve rekabete dayanıyordu. Bazılarında ihtiyaçtan fazla ham petrol varken, diğerlerinde hiç ham petrol yoktu. Howard Page bunlara şunu öğütledi: "Yapmanız gereken şey gerçekten ortaklarınızla her zaman, gece ve gündüz müzakere etmek ve anlaşma yolu bulmaktır. Siz ise devamlı kavga ediyorsunuz." Bu kavgayı daha da kızıştırırcasına, İran konsorsiyumuna sokulmuş Amerikan bağımsızları sorun yaratıyordu. Bunlar daha başka ham petrol kaynakları veya koruyacak imtiyazları olmadığından, dünyanın genel durumuyla hiç ilgilenmiyor, onun yerine İran'dan mümkün olduğunca çok petrol alıp, tüm saldırganlıklarıyla pazarlamak istiyorlardı. İran petrol üretiminin durmadan artması için sürekli baskı yapıyorlardı. O kadar ki büyük şirketler bağımsızların bunu yapması için Şah'ı kışkırttıklarından bile kuşkulanmaya başlamıştı. İran üretimi artacak olursa, bu bağımsızların daha çok petrole sahip olması, Page'nin deyimiyle bunu büyüklere karşı "koz" olarak kullanması demekti. Bu durumda büyükler Suudi üretimine dönecek ve öfkeden köpüren Ahmed Zeki Yamani'ye ve belki de Kral Faysal'ın kendine hesap verme durumunda kalacaktı.

Üretimi Suudi Arabistan'la İran arasında paylaştırma sorunu iktisadi bir konu olarak görülürse de, durum tamamen farklıdır. Page'in görüşüyle iki ülke arasındaki maliyet farkı genellikle sadece bir veya iki penny, yani "devede kulak" bir şeydi. Sorun daha çok stratejik ve politik açıdan bir karar verme sorunuydu ki bunun sorumluluğu birçok kez Howard Page'e düşmüştür. Dört Aramco ortağı adına şirketlerin davranış nedenleri ve gerekçeleri Howard Page tarafından açıklanırdı. Suudiler'in petrol bakanı olan Zeki Yamani gerçekten çok çetin bir hasımdı. Howard Page'in kişisel olarak İranlılar'ı sevdiğini bilir, Page'in Suudi petrol üretimi pahasına İranlılar'a ayrıcalıklı davrandığından kuşkulandığını açık açık söylerdi.

İranlılar'la uğraşmak da bundan daha kolay değildi. 1954 Konsorsiyum Anlaşması İran üretiminin en az tüm bölgenin yıllık üretimiyle aynı hızda büyüyeceğini taahhüt ettiği halde, Şah buna yanaşmıyor, kendisinin petrol şirketlerince oyuna getirilmek istendiğine inanıyordu. 1964'te Beyaz Saray'da verilen bir öğle yemeğinde Şah, Lyndon Johnson'a petrol şirketlerinin Arap petrol üreticilerine öncelik tanımasından korktuğunu bile söylemişti. Ayrıca, OPEC'in "Arap emperyalizminin aleti" olduğunu da eklemişti. Çevreye sergilediği emperyal görünümünün kendisi için bir dezavantaj olduğunu bilen Şah, ülkesini yeniden Ortadoğu'nun bir numaralı petrol ihracatçısı yapmaya kararlıydı ve bunun gerçekleşmesi için çeşitli taktiklere ve yaklaşımlara başvuruyordu. Amacı şirketleri çevresinde toplamak, hatta Amerikan ve İngiliz Dışişleri'nin şirketlere jeopolotik zeminde baskı yapmalarını sağlamaktı. Şah on yıl evvel kendisini yeniden güçlü duruma getiren karşıdarbede yardımını gördüğü darbenin planlayıcısı, eski dostu Kim Roosevelt'e, bir toplantıda, politikada tam olarak nerede bulunduğunu açıkça izah etmiştir. Şah Roosevelt'e, "Amerika tarafından ilkokul öğrencisi gibi muamele görmekten bıkkınlık getirdiğini" söylemişti. Batılılara nasıl yardımcı olduğunu uzun uzun anlattı ve bu arada "İran'ın Nasır'ın saldırılarına karşı nasıl bir dayanma mücadelesi verdiğini" açıkladı. Yine de tüm yaptıklarına karşılık sadece "ihmal" ve "kötü muamele" görüyordu: "Amerika düşmanlarına dostlarından daha iyi davranıyor" demişti. Bu arada bir de uyarı yaparak İran ile Amerika arasındaki özel ilişkilerin "sona ermekte olduğunu" söylemişti. Bu sözlerini kanıtlamak için Ruslar'la ilişkilerini düzeltmeye yöneldi. Moskova ile bir gaz anlaşması yaptı ve İran'ın ihracatını yeniden düzenleyip, Batı'dan soyutlanma ve Sovyetler Birliği'ne yönelme tehdidini savurdu.

Şah'ın taktikleri işe yaramıştı. Hem Amerikan hem de İngiliz hükümetleri İranlılar'ın isteklerini karşılamak için şirketleri "elden geleni yapmaya" zorladı. Üretimi artırmak için İranlılar ayrıca doğrudan şirketler üzerine de baskı yapmayı sürdürdü. Şah'ı mutlu etmek için elden gelen her şey denendi. Belirli bir seneye daha çok üretim sığdırmak için şirketler Batı takviminden İran takvimine dönmeyi bile kabul etti. Müzakerelerde Şah bir hata yapacak olsa, ki bu genellikle bir

hesap hatası olurdu, hiç kimse ona hata yaptığını söylemek cesaretini gösteremezdi. 1960'lar ortasında Şah bir baskı daha yapacak ve istenen sonuç elde edilecekti. 1957-1970 yılları arası, İran'ın üretimi Suudi üretiminden daha hızlı artış gösterdi. Bu yıllar içinde İran'ın tüm üretimi yüzde 387 arttığı halde, Suudi Arabistan'ınki bu hıza erişememiş, yüzde 258'de kalmıştı. Ancak Suudi Arabistan işe daha büyük bir bazla başladığı için iki ülkenin üretim yüzdesi farkı 1970'te yüzde 5 dolayında kaldı. Zorlukla uygulanan dengeleme hareketi, mevcut tüm güçlüklere karşın yine de başarılı olmuştur.

Bu başarı için şirketler, Suudiler ve İranlılar, istemeyerek de olsa yaptığı hizmet için radikal bir ülke olan Irak'a karşı bir hayli borçluydular. 1960'lar başında Irak evvelce Kaluste Gülbenkyan'ın kurmuş olduğu Irak Petrol Şirketi'nin elindeki imtiyazın yüzde 99,5'ini hükümsüz sayarak geri aldı ve şirkete sadece o gün için petrol üretmekte olan bölgeyi bıraktı. Irak Petrol Şirketi IPEC de buna karşı bu bölgeye yeni yatırım yapmayı durdurarak üretim faaliyetine son verdi. Sonuç olarak, bu yapılmamış olsaydı, Irak petrolü İran ve Suudi Arabistan üretimine paralel olarak artacak ve içinden çıkılmaz tahsis sorunları yaratacaktı. Irak petrol üretimi 1960'lar boyunca giderek kontrol altına alınmıştır.

Bu yıllar içinde bir defa, Arap Yarımadası'nın güneydoğu köşesindeki Umman yeni bir petrol bölgesi olarak dikkat çekmiştir. Kolayca tahmin edileceği gibi buraya ilk ulaşan yine Standard Oil of New Jersey oldu. Ancak konu şirketin yönetim kurulunda ele alındığında Howard Page'in muhalefetiyle karşılanıp üzerinde durulmadı. Page o güne kadar Suudiler ve Iraklılar'la uzlaşmak için sonu gelmez müzakerelere girdiğinden bu konunun onları ne kadar öfkelendireceğini tahmin edebiliyordu. Bu yüzden söz konusu konuya karşı çıkmıştır. Komşu bir ülkedeki yeni imtiyazdan gelen üretime yer açmak için, Jersey ve Aramco'nun Suudi üretimini kısıtlama yolları aradığını söyleyecek olsa, Yamani'den neler işiteceğini, tepkisinin ne olacağını gayet iyi biliyordu. Bu tür bir davranış, hiç kuşkusuz Jersey'in bir numaralı prensibine, "Aramco imtiyazını tehlikeye atacak hiçbir şey yapmama" ilkesine ters düşerdi.

Jersey'in üretim bölümü üyelerine gelince onlar Page'in görüşüne katılmıyorlardı. Ne de olsa onlar sadece jeologdu ve kendi açılarından oyunun kuralı yeni rezervler bulmak ve geliştirmekten ibaretti. Bu kişiler "yeni fil" bulma peşinde olduklarından, Umman konusuna ilgi göstermişlerdi. O günlerde Umman'dan henüz dönmüş bir jeoloğun yönetim kuruluna şöyle dediği söylentiler arasındadır: "Ben orada 10 milyar varillik petrol sahası olduğundan eminim."

Page'in yanıtı ise şu olmuştur: "Madem ki öyle, şimdi artık oraya gitmeme konusunda hiçbir tereddüdüm kalmadı, konu kapanmıştır. Oradan petrol çıkmayacağından emin olsaydım bu işe belki biraz para yatırabilirdim; ancak şimdi petrol çıkacağını biliyoruz ve bunun için de para yatıramam; çünkü bunu yapacak olsam Aramco imtiyazını kaybetme tehlikesi baş gösterir." Jersey Şirketi, Page'in açıkladığı bu mantıkla, Umman projesinden vazgeçmiştir. Ne var ki jeologlar haklıydı. İleride Umman, Shell başta olmak üzere birçok şirket için çok önemli bir petrol üreticisi olmuştur.

"Biz Bağımsız Petrolcüler"

Dünyadaki petrol tüketicileri Venezuela'dan gelen ucuz petrole ve Ortadoğu petrolüne kucak açmıştı. Endüstriyel ülkelerin hükümetleri bir süre tereddütten sonra aynı şeyi yaptılar. Ancak bir tek ülke, Birleşik Devletler bunu yapmamıştır. Hükümetin inancına göre, ABD rezervi üzerindeki baskı dışardan gelecek ucuz petrole kucak açmakla giderilecek bir şey değildi ve bunda özenecek, alkışlanacak bir taraf da yoktu. Üstelik son günlerde, en azından bağımsız Amerikan üreticilerinin giderek daha çok ithal petrol kullandığı gözleniyordu ki bu dahi petrol fiyatlarını düşürme ve yerli sanayii ikinci plana atma açısından tehlikeli bir tehdit sayılırdı. Daha 1949 başla-

rında, kızgınlıktan ateş püsküren "Tex Willis" adında Dallaslı bir jeolog, bölgesinin senatörü Lyndon B. Johnson'a yazarak "Sadece bir yıl içinde, Texas bağımsız petrolünde iki milyarlık kayba neden olup pazarı mahveden şu malum yabancı petrol konusunda kendileri için bir şeyler yapıp yapmayacağını" sormuştu. Tex kendisinin ve arkadaşlarının neler hissettiklerini Johnson'un mutlaka anlaması gerektiğine inanarak yazısını şöyle sürdürmüş: "Sırf birkaç Arap prensi uğruna ve bir de sırf Standard Oil of New Jersey Araplar'ın paraya ihtiyacı var dediği için Texas'ta ne kadar bağımsız varsa, hepimizi birden iflasa sürükleyemezsiniz; bunda bir anlam ve mantık yoktur."

Johnson ve petrol eyaletlerinin öteki Kongre üyeleri Tex Willis'in bu yazısına ciddiyetle eğilerek, Venezuela ve Ortadoğu petrolüne karşı yerli petrol sanayiinin korunması için önlem aldılar. Hatta bir seferinde Johnson, yardımcısı John Connally'yi, bir grup Texas'lı Kongre üyesi eşliğinde bakanlığa göndererek, üyelere yarı resmi "yeniden seçilmelerinin bu soruna tatminkâr bir çözüm bulup bulmamalarına bağlı olduğunu" ima etmiştir. Bu durumda eyaletlerin petrolle ilgili temsilcileri ithal petrol vergisini on katına çıkarma yoluna gidip varil başına 10,5 sentten 1,05 dolara yükselttiler ve ithalatı da yerli tüketimin yüzde beşiyle sınırladılar. Bu gelişmeler Başkan Harry Truman'ın hoşuna gitmemişti. Nitekim bir Kongre üyesine şöyle demiştir: "Bizim yabancı ticaretimizi petrolcülerin yararı için baltalamak isteyenlerin mantığında ciddi bir bozukluk olmalı."

Kore Savaşı'nın sonuçlanması ve Musaddık'ın düşmesi sonunda İran petrolü yeniden pazara girecekti. Bu, petrol ithalatının yerli petrol ve kömür üzerinde daha çok baskı yapmasıyla sonuçlandı. Neticede, kömür üreten ve petrol üreten eyaletler bu ithalatları sınırlamak amacıyla, etkili olacağı şüpheli bir koalisyon kurdular. Ancak iktidara yeni gelen Eisenhower idaresi ithal petrole vergi veya kota koymak fikrine tamamen karşıydı. İstediği şey serbest ticareti özendirmek, gelişmekte olan ülkelerle iktisadi ilişkileri genişletmek ve bu ülkeleri Batı blokunda tutmaktı. Yine de Kongre ısrarlı davranıyordu. Başkan'a, petrol ithalatını 1895 Ticaret Yasası'na ek "Milli Güvenlik Yasası" yoluyla kısıtlama yetkisi verilmesinde ısrar etti. Bu yetki, ülkenin güvenliğinin veya iktisadi durumun tehdidi halinde Başkan'a ithal petrol düzeyini kontrol hakkı verecekti.

Kendisine verilen bu yeni yetkiyi kullanmada Eisenhower isteksiz davranmıştır. Yabancı petrole zorunlu kısıtlamalar koyma yerine, ithalatçıların "gönüllü olarak" kısıtlamaya gitmesinden yanaydı. Bunun sağlanması için ithalatçı ülkelere yönelik yoğun bir mektup yazma ve moral yükseltme kampanyasına girişti. Ancak Ortadoğu kaynaklı petrol kapasitesini kalkındırmak için gösterilen çabalar karşısında ve ayrıca ithal petrol fiyatının çok avantajlı oluşu nedeniyle kampanya başarılı olamadı.

1956'daki Süveyş krizi milli güvenlik için duyulan kaygıları büsbütün açığa çıkarmıştır. Krizi izleyen fiyat düşüşü, bağımsızları mallarını gümrük vergisi ve kotalar yoluyla korumak için daha yüksek sesle feryat etmeye zorlamıştır. Yabancı üretimden yararlanan büyük şirketler ise bu feryada katılmadı. Eisenhower yerli petrolün korunması fikrine hâlâ karşı olduğundan bu defa yeni bir alternatif sundu. Madem ki acil durumlarda, milli güvenliğin sağlanması için dışarıdan petrol alınabiliyordu, o halde neden hükümet bolluk dönemlerinde petrolü stoklamasındı. Kabine toplantılarından birinde, meslektaşlarına "eski bir öneri" olarak adlandırdığı şeyi hatırlatarak, hükümetin düşük maliyetli yabancı petrolü satın alıp, bunu artık tükenmiş kuyularda stoklamasını teklif etti. Belki de bu teklifi yaparken, 1944'te General Patton'a olanları hatırlamıştı. General Patton, benzinsiz kalıp ondan benzin istediğinde, kendisi o "bağışlamayan dakikada", benzini ateş püsküren Patton'la asla taviz vermez Montgomery arasında paylaştırmak gafletinde bulunmuştu. Eisenhower stoklamanın yerli petrol sanayiini daha iyiye götürmeyeceğini biliyor, fakat hiç değilse milli güvenlik için duyulan kaygıları idarenin serbest ekonomi politikalarıyla bağdaştıracağına inanıyordu. Ancak Eisenhower'in bu fikri benimsenmedi. Gerçek şudur ki, petrol ithali ve güvenlik konusu üzerine inceleme yapıp rapor sunması için bizzat kendisinin atamış olduğu özel komisyon Eisenhower'in önerdiği bu alternatifi, "pratik olmaktan uzak" gerekçesiyle reddetmişti.

Milli Güvenlik ve "İyi Denge"

Bağımsız petrolcüler zorunlu kontrol istiyordu, hem de derhal. İthalat giderek artıp, 1954'te yerli üretime oranı yüzde 15 iken, 1957'de 19'a çıkınca onlar da yürüttükleri kampanyayı büsbütün yoğunlaştırdı. Aynı yılın haziran ayında, bu defa kararsızlık içindeki Eisenhower kısıtlama yanlısı üç senatöre bu konuda düşündüğü yolları açıkladı. Açıklamaya göre "yerli sanayiin sağladığı, milli güvenlik, çeşitli eyaletlerin gelir vergileri, ABD rezervlerinin topyekûn azalma tehlikesi ve işletmeciliğin özendirilmesi ve bunu piyasaya aşırı yerli petrol sürüp kendi yerli rezervlerimizi zamanı gelmeden azaltmadan yapmak gibi konular teker teker ele alınmalıydı." Kısaca Başkan "iyi bir denge kurulmasını" istiyordu. Bu dengenin sağlanması için Eisenhower idaresi 1957'de daha açık ve ayrıntılı bir gönüllü kontrol sistemini kabul etti. Böylece artık hükümet gayri resmi olarak ithal müsaadeleri dağıtmaya başladı.

"Gönüllü" tahsis mekanizmasından pek memnun olan yoktu. Fakat yine de, herkes bu konuda işbirliği yapsa bu mekanizma işlerdi. Şirketlerden birkaçı kesin olarak işbirliğine yanaşmadı. Bunun sebeplerinden biri çok açıktır. Bu şirketler yabancı petrole çok fazla bağımlı oldukları için, öteki şirketlere kıyasla daha dezavantajlı durumdaydı. Bu gerçek yalnız büyük şirketler için geçerli değildir. Sözgelimi J. Paul Getty, Kuveyt'in Tarafsız Bölge üretimi için planladığı onca tankerin, gaz istasyonu ve yeni büyük rafinerinin inşası için 600 milyon dolarlık bir yatırım yapmıştı. Bu yüzden Getty, gönüllü kota sistemini görmezlikten gelmiştir. Ne de olsa bu sistemin "gönüllü" olduğunu düşünmüştü. Sun Oil Şirketi ise, sonucu fiyatları aynı düzeyde tutmak olan "gönüllü" programla, işbirliği yapmak istememişti. Bu tür bir hareketin antitröstçülük havasına girmek olduğu kanısındaydı. Tam bu sırada Adalet Bakanlığı Sherman Antitröst Yasası'na dayanarak Süveyş Körfezi'ndeki tutumlarından dolayı büyükleri mahkemeye verdi. Gerekçe olarak bu şirketlerin federal hükümetin diğer dallarından gelen özendirme çabasına karşı çıktıklarını ileri sürmüştü. Sun Şirketi Başkanı Robert Dunlop 1930'lu yılların "Madison" olayını henüz unutmamıştı. O yıl da Adalet Bakanlığı, antitröste dayanarak Madison'u, Ickes ve İçişleri Bakanlığı'nın "pazar istikrarı" programına katılmakla suçlayıp mahkemeye vermişti. Şimdi hükümet evvelce Madison'a yaptığını bu defa Sun Şirketi'ne ve öteki şirketlere yapmayacağına, antitröste dayanarak "gönüllü" dedikleri sistemle işbirliği yapmakla suçlamayacağına dair garanti verebilir miydi? Zaten bu sistem aslında hükümetin fiyatları çıkarmak için desteklediği düzmece bir plana benziyordu.

1958 yılı "gönüllü" programın sonu oldu. Bu yıl içinde petrole olan talep büyük düşüş gösterirken ithalat büyük oranda arttı. Bu nedenle zorunlu önlemler alma, kontrolü zorunlu kılma kaçınılmaz oldu. Bu dönemde, Yabancı İktisadi Politika Konsey Başkanı Clarence Randall, hiddetle Dışişleri Bakanı Dulles'e, ithalatı kısıtlamak için "milli güvenliği" öne sürenlerin kafalarının karmakarışık olduğunu söylemiştir. Eğer söylendiği gibi endişe konusu "milli güvenlik" olsaydı, o zaman yapılacak en iyi şey, yerli rezervi korumak için ithalatı özendirmek olurdu. Bu konuda Clarence Randall şunları söylemiştir: "Politikamız rezervimizin daha çabuk tükenmesine neden olacak önlemler almak değil, sahip olduğumuzu tutmak olmalıdır."

Eisenhower idaresi yine de zorunlu kota koyma fikrine direnmekte devam etmişti. Başsavcı General Herbert Brownell'le yaptığı bir telefon konuşmasındaysa Dulles zorunlu kontrol isteyen Texaslılar'ı kastederek şöyle diyecekti: "Milli Güvenlik için söylenenler vitrin süsleme işidir. Aslında petrol fiyatını çıkarmaya, daha çok petrol kuyusunu üretime sokmaya, yeni yeni kuyular açmaya çalışıyorlar. Bu, fiyatları yükseltmekle mümkündür." O günlerde Kongre'de petrol üreten ülkelerle bağımsızların haklarını güçlü ve etkili olarak savunan çoğunlukta bir temsilciler grubu vardı. Kongre Sözcüsü olan Sam Rayburn Texaslı'ydı ve biyografisini yazan kişinin sözleriyle "Rayburn için petrol ve Texas birbirinden asla ayrılamazdı." Senato'daki çoğunluk lideri Lyndon Johnson da Texaslı'ydı ve o da bu konuda en az Rayburn kadar duyarlıydı. Daha o günden, 1940'ta

varlıklı Texas petrolcülerinden Demokrat politikacılar için para toplayan anahtar aracıydı. En güçlü senatörlerden biri olarak Oklahomalı milyoner petrolcü Robert Kerr'i de saymak gerekir. Bu güçlü grup karşısında Eisenhower olacakları görmede gecikmedi. Sonunda Dulles'e şöyle söylemek zorunda kalmıştı: "Yönetim harekete geçmediği sürece Kongre harekete geçecektir." Ayrıca Dulles, bu durumda Başkan'dan gelecek bir vetonun da işe yarayacağından şüpheliydi.

Başkan Eisenhower içine düştüğü durumdan hoşnutsuz, öfkesini Kabine toplantısında dile getirip şöyle diyecekti: "Birleşik Devletler'de bu tür özel programları baskı yoluyla gündeme getirme eğiliminde olanlar var ki bunlara karşı direnmek neredeyse olanaksız. Bu programlar ABD'nin temel ihtiyacı olan dünya ticaretinin artırılmasına ters düşmektedir." Bu sözlerine karşın dört gün sonra, 10 Mart 1959'da Eisenhower, Birleşik Devletler'e yapılan petrol ithalatına zorunlu kotalar konduğunu ilan edecekti. Çatışmanın başlangıcından on yıl sonra Birleşik Devletler nihayet resmi kontrol mekanizmasına başvurmuş oluyordu. Aslında, savaş sonu yıllarda en önemli ve en etkili tek Amerikan enerji politikasını pekâlâ uygulayabilirdi. Her neyse, sonuç bağımsızları sevince boğmuş, büyükleri ise düş kırıklığına uğratmıştır.

"Çok Sağlıklı Yerli Sanayi"

Kotalar on dört yıl yürürlükte kaldı. Eisenhower iktidarı süresinde ithal petrol hiçbir zaman tüketimin yüzde 9'unu geçmemiştir. 1962 yılında Kennedy idaresi kotaları biraz sıkmıştır. Sonraları, 1960'ların ikinci yarısında, Johnson idaresi, petrol fiyatlarını aşağı çekmek ve Vietnam Savaşı'yla yükselmeye başlayan enflasyonla mücadele için kotaları gevşetmemiştir. Ancak, bu değişik politikalara karşın, esasta kota sistemi var olmaya her zaman devam etti.

Petrol ithalat kotaları basit ve anlaşılır görünüyordu. Ama bunlar öyle değildi. Zaman geçtikçe bu kotaların idaresi giderek daha çok Bizans yöntemleriyle yapılmaya başlandı. Zorunlu Petrol İthal Programı diye bilinen bu program süresinde tahsisler için sürekli çatışmalar oluyor, kotaların yorumu üzerinde mücadele veriliyor, açıkgöz davranma yolları aranıyor ve insanlar eskisinden çok daha yoğun, ayrıcalıklı muamele görüp istisna ve muaf tutulma çabasına giriyordu. Yılların geçmesiyle bu program giderek yozlaşmış ve çarpıtılmıştır. Bu ara biraz hayatiyeti olan yeni bir pazar türediyse de bu petrol pazarı değil, petrol ithalat biletiydi, daha doğrusu petrol alma hakkı veren bir pazardı. Rafinericiliğin bazı türleri de bu arada eriyip gitmiş, aslında diğer türlere katılmıştı.

Bütün bunlar içinde bazen "Meksika atlı karıncası" bazen de "Brownsville Denizaltı Dönüşü" diye anılan olgu kadar ilginç yoktur. II. Dünya Savaşı'nın ve Alman denizaltılarının tankerlere yaptığı saldırıların hatıraları henüz belleklerden silinmediği için ve kotalara neden olarak "milli güvenlik" gösterildiğinden, Meksika'dan ve Kanada'dan Birleşik Devletler'e "karayoluyla" sokulan petrole, tankerlere yüklenen petrolden daha güvenliymiş gözüyle bakılıyor ve bazı öncelik ve muafiyetler tanınıyordu. Bu aynı zamanda ülkenin Meksika ve Kanada ile olan politik ilişkilerinde de yarar sağlamıştır. Ancak, bunda da bir aksilik baş gösterdi. Meksika'dan buraya uzanan hiçbir boru hattı yoktu. Petrolün Meksika'nın birkaç yüz mil ötesindeki üretim merkezlerinden kamyonlarla taşınması da imkânsızdı. Bu nedenle Meksika petrolü Texas'ın sınır kasabası olan Brownsville'e tankerlerle getirildi, burada kamyonlara yüklenip köprüden geçirilerek Meksika içine sokuldu; bunun için bir daire çizmek ve sonradan da yeniden köprüyü geçip Brownsville'e girmek gerekiyordu. Brownsville'e girdikten sonra petrol kuzeydoğuya sevk edilmek üzere yeniden tankerlere yüklenirdi. Böylece "karadan" sevk edilmiş olmakla, bu petrol muafiyete tabi sayılırdı. Bu, hukuki açıdan da fevkalade uygundu.

Johnson idaresi iktidara gelinceye kadar, Amerikalı bir yetkili kota programının tümüyle "tam bir idari karabasan" olduğunu söylemiştir. Etkileri açısından da çok uzaklara kadar uzanmıştır. Ama-

cına uygun olarak, Birleşik Devletler dışındaki işletmelere nazaran yerli petrol işletmesinde daha yüksek düzey yatırım yapılmasına öncülük etmiştir. Kotalar, Kanada'nın Amerikan pazarına sızmayı tercih etmesine karşın, bunu önlemiş, tersine Amerikan şirketlerinin Kanada'ya yabancı yatırım yapmasını sağlamıştır. Kota programı, Amerikan Virgin Adaları ve Puerto Rico'da, uygulanan iktisadi kalkınma programı uyarınca, rafinerilere tanınan özel muafiyetlerden yararlanarak büyük bir rafineri tesisinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ve nihayet, bu program global petrol ticaretinden dikkatleri çekip, bu konuya önem verilmesini sağlamıştır. Eğer şirketler, entegrasyonun amacına uygun olarak, yabancı petrolü Birleşik Devletler'deki kendi sistemlerine sokmamış olsalardı, o zaman dünyanın daha başka yerlerinde petrol bulup geliştirmek zorunda kalırlardı.

Bu programın başka bir sonucu da Birleşik Devletler'de fiyatların yükselmesi oldu. Ayrıca, kotalar Texas ve diğer eyaletlerdeki "düzenleme" sistemlerini yerli fiyatları sabitleştirebilecekleri önceki konumlarına getirmişti. Gerçekten ilk konulduğu tarihten sonraki on yıllık dönemde 1930'ların "tam düzenleme" uygulamasında fiyatlar tamamıyla sabit kalmıştı. 1959'da Birleşik Devletler'de kuyu başı ortalama fiyat varil başına 2,90 dolardır. On yıl sonra, 1968'de 2,94 dolar olmuş ve bu noktada sabit kalmıştır; ayrıca Doğu Kıyısı pazarları Ortadoğu ham petrolünün yüzde 60, 70 üstündeydi. Amerikan pazarının kapatılmasıyla beklenenin tersine Birleşik Devletler dışında zorunlu önlemler alınması fiyatların düşmesine neden olmuştur.

Bütün muafiyetlere, karmaşa ve idari karabasana karşın ithalat kotaları temel amacına ulaşmıştır. Her şeyden önce yerli petrolün düşük fiyatlı yabancı petrol karşısında korunmasını sağlamıştır. 1968 yılına gelindiğinde Birleşik Devletler ham petrol üretimi, zorunlu kotaların konulduğu 1959 yılına oranla yüzde 29 artmıştı. Yerli petrol korunmamış olsaydı, Amerikan üretimi ya yerinde sayacak veya düşmeye mahkûm olacaktı. Zorunlu kota uygulamasıyla büyük, küçük tüm şirketler bunları kabullendi. Önceleri kotalara şiddetle karşı olan büyükler de sonunda, kendi yerli üretiminin kâr durumunu, yabancı petrolün getirdiği kâr pahasına da olsa koruyan bu programın erdemine inanarak kotaları kabul ettiler. Büyükler kotalara göre ayarlama yaparken, talebin başka yerlerde yabancı petrole gerek duyacak oranda büyük hızla artacağını hesaplamışlardı.

Zorunlu kotaların başka bir özelliği de uluslararası şirketlere bir ders vermiş oluşudur. Bu şirketler belki parasal kaynaklara sahipti, belki tüm üretim ve bilgi onların elindeydi. Ancak, siyasi etki bağımsızlara aitti ve petrol kesiminden gelen tüm senatörler ve Kongre üyelerinin muhatap olduğu kesim de bağımsızlardı. Bazen bu gerçeğin daha açık olarak açıklanması gerekecekti. Örneğin, 1960'lı yıllar ortasında, Louisiana Senatörü Russel Long böyle bir zorlukla karşılaşmış, daha büyük petrol şirketi yöneticilerine uyarıcı bir nutuk çekmişti. Bu konuşmada şu noktalar üzerinde durmuştur: "Petrol eyaletlerinin Kongre üyeleri bu endüstrinin özellikle yerli üretim kısmına ağırlık verir; çünkü insanlarımıza iş veren kesim budur ve yerli üretim hükümetler için gelir demektir ve ekonomimiz için şarttır." Petrol yöneticileri ima edilmekte olan anlam üzerinde zaten uzun süredir düşünmek istiyordu. Russel Long konuşmasını şöyle sürdürüyordu: "Biz yurtdışında petrol üreten sizlerin bunu anlamasını istiyoruz, öyle ki bir gün yurtdışı vergi kredinizle, hatta yurtdışı tazminatınız veya yurtdışındaki çalışanlarınızla ilgili bir sorunla karşılaştığınızda, bu konuda güveneceğiniz kişiler, yerli petrol üretimi yapan kişiler olacaktır." Long mesajını şöyle özetlemişti: "Sizin açınızdan, çok sağlıklı bir yerli üretime sahip olmak birçok avantaj sağlayıp size çok yararlı olacaktır, dolayısıyla, bu amacın gerçekleşmesine yönelik, onlarla işbirliği yapmak için elinizden geleni yapmalısınız."

İstemeyerek de olsa, uluslararası şirketler bundan gereken dersi almıştı.

27

Hidrokarbon Adam

Dünya politikasındaki iniş ve çıkışlar ne olursa olsun, emperyal güç ve milli gurur rüzgârları hangi yönde eserse essin, II. Dünya Savaşı'nı izleyen birkaç on yıl içinde bir tek akım düz ve hızlı bir çıkış çizgisinde hiç şaşmadan ilerlemiştir. Bu petrol tüketimiydi. Soyut bir benzetmeyle açıklamak mümkün olsa, bu güneşin gezegenimize enerji vermesine benzetilebilir. Tıpkı enerji veren güneş gibi artık, petrol de hem yakıt olarak hem de yeni petrokimyasal ürünler halinde insan nesline güç veriyordu. Petrol muzaffer bir kral, karşı konulmaz bir hükümdar olarak, göz kamaştıran plastik giysiler içinde yükselmişti. Kendi sadık tebaasına karşı cömert, servetini onlarla paylaşan hatta daha da ileri gidip savurganlık noktasının ötesine bile kayan bir hükümdar olmuştu. Onun devri güven, büyüme, genişleme, şaşırtıcı bir ekonomik performans devridir. Büyüklüğü krallığında değişikliğe neden olmuş, yeni bir uygarlık çağının kapılarını açmıştır. Bu Hidrokarbon Adamın Çağı idi.

Patlama

Dünya enerji tüketimi 1949 ve 1972 arasında üç katından daha yukarıya çıkmıştır. Ne var ki bu büyüme petrol talebinde yaşanan büyüme karşısında gölgelenmiştir. Aynı yıllar içinde petrol talebi beş buçuk katına çıktı. Artık her yerde petrol talebinde büyük bir artış gözlenir olmuştu. 1948 ve 1972 arasında Birleşik Amerika'da tüketim günde 5,8 milyon varilden 16,4 milyon varile çıkmıştı ve bu, o güne kadar eşine rastlanmamış bir şeydi. Aynı yıllar içinde Batı Avrupa'da petrol talebi on beş katına çıkmış, günde 970.000 varilden 14,4 milyon varile yükselmiştir. Japonya'da ise tüketimdeki büyüme inanılmaz düzeyi bulmuş, 137 katı artarak günde 32.000 varilden 4,4 milyon varile yükselmiştir.

Petrol kullanımına karşı dünya çapında gösterilen bu rağbet neden ileri geliyordu? Birinci ve en önde gelen sebep, hızlı ve yoğun ekonomik büyüme ve onunla birlikte seyreden maaş artışlarıydı. 1960'lı yılların sonuna doğru tüm endüstriyel ülkelerin halkları sadece yirmi yıl evvel düşlemeye bile cesaret edemeyecekleri bir yaşam standardının keyfini sürüyordu. Halkın elinde harcayacak para vardı ve onlar bu parayı ev satın almak, bu evlerde kullanılacak elektrikli cihazları edinmek, evleri ısıtacak merkezi ısıtma sistemleri, serinletecek klima cihazları alma için kullanıyorlardı. Aileler önce bir otomobil sonra bir otomobil daha satın alıyordu. Birleşik Devletler'de motorlu araç sayısı 1949'da 45 milyonken 1972'de 119 milyona çıkmıştı. Birleşik Devletler dışında gelişme daha da inanılmaz oldu ve 18,9 milyondan 161 milyona fırladı. Tüketicilerin ihtiyaç ve eksiklerini dolaylı ve dolaysız olarak karşılayacak otomobil, malzeme ve paket malının imali için fabrikaların giderek daha çok mal çıkarması gerekiyordu ve bu fabrikalar daha çok yakıtla çalışıyordu. Yeni petrokimya sanayii petrol ve doğal gazı çeşitli plastik türlere ve kimya maddelerine çeviriyordu. Her uygulanış türünde plastikler giderek geleneksel materyallerin yerini alma-

ya başladı. The Graduate adlı 1957 yapımı bir filmde bir sahne özellikle hatırlanmaya değer. Bu sahnede yaşlıca bir adam, geleceği hakkında ne yapacağında kararsız genç bir adama başarının gerçek sırrını açıklar. Genç adam şunu söyler: "Başarının sırrı plastiklerdir." Bu sahnenin çekildiği sırada, plastiğin sırrı her yerde zaten anlaşılmış durumdaydı.

1950'li yıllarla 1960'lar arasında petrol fiyatında büyük düşüş olmuş ve sonuçta petrol aşırı düzeyde ucuzlamıştı. Bu ucuzlama tüketimin artmasına yol açtı. Devletler iktisadi gelişmenin hızlanması ve sanayi modernizasyonu için ve aynı zamanda sosyal ve çevresel ihtiyaçlar için halklarına enerji olarak petrol tüketmelerini öğütledi. İşte petrol pazarının bu kadar hızla büyümesinin nedeni budur. Ancak, arada son bir sebep daha vardı. Petrol ihraç eden ülkelerin her biri, daha yüksek kazanç sağlayabilmek için kendi petrolünden daha fazla satmak istiyordu. Muhtelif yollar ve tehditlere başvurarak bu ülkeler petrollerini üreten kişilere daha çok üretmesi için baskı yapıyor, onlar da kendi açılarından çeşitli yıldırıcı yöntemlerle ellerindeki petrolü önlerine gelen pazara kabaca itiyordu.

Tüm işlemler –petrol üretimi, rezervler, tüketim– tek bir amaç için, büyük ve giderek daha büyük hacimde petrol için yapılıyordu. Her yönüyle petrol endüstrisi dev bir karaktere bürünmüştü. Çünkü, bu kadar çok üretim ve tüketim ancak altyapının yeniden yapılanması ile mümkün oluyordu. Bu arada sayılamayacak kadar çok, irili ufaklı yeni rafineriler inşa edildi. Bunlar hızla büyüyen pazarlara hizmet etmek ve büyük hacimli ekonominin gereğini karşılamak üzere tasarlanmıştır. Yeni gelişen teknolojiler de rafinericilere yüksek değerde benzin, dizel ve jet yakıtı, ısıtmada kullanılan yakıt imal etmede yardımcı olmuştur; bunlar değer olarak bir varil ham petrolün yüzde 50 ila yüzde 90'ına eşitti. Sonuçta jet uçaklarına, dizel lokomotifleri ve kamyonlarına, evlerde mazotla ısınmaya doğru baş döndürücü bir kayma gözlendi. Ayrıca tanker filosu sayısında astronomik artışlar oldu ve alışılmış geleneksel büyüklükteki tankerlerin yerini süpertanker denilen devasa gemiler aldı. Endüstriyel dünyanın her yerinde, kavşaklarda ve karayolu yakınlarında petrol istasyonları açıldı ve bunlar daha görkemli ve konforlu görünüm kazandılar. Artık petrol endüstrisinde egemen olan "Büyüğün daha iyi olduğu" teması petrol tüketicilerini de etkileyecekti. Zamanla Amerikan otomobillerinde normal boyutlu motor yerine çok büyük motorlar kullanılmaya başlandı. Otomobiller krom ve yaldızla süslendi ve daha uzun, daha geniş otomobiller moda oldu. Bunlar dört litre benzinle sekiz mil yol alacak kapasitedeydi.

Eski Kral "Kömür" Tahtından İniyor

II. Dünya Savaşı'nı izleyen coşkulu birkaç on yıl içinde, yeni tür bir savaş daha yapılıyordu. Bu, gazetelerin ön sayfalarındaki bildirilerde yer alan türden bir savaş olmayıp daha çok günlük yayınlanan ticaret basınının sayfalarına gömülmüş bir savaştır. Paul Frankel adında, akıllı bir petrol işleri öğrencisinin verdiği isimle bu bir "hareket savaşıdır." Bu aynı zamanda modern endüstriyel toplumun geçirdiği büyük tarihi değişimi de yansıtır: "Hareket savaşı" uluslararası ilişkilerde çok kapsamlı derin ekonomik ve politik sonuçlar doğurmuş, günlük yaşamın düzen ve şeklini de geniş şekilde etkilemiştir. Bu kömür ve petrol arasında yapılan, insanların kalplerine ve kafalarına, tüketicilerin de ceplerine hitap eden savaştı.

Kömür on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların Endüstri Devrimi'nde enerji olarak kullanılmıştır. Ucuz ve kolay erişildiği için gerçek bir kral idi. On dokuzuncu yüzyıl iktisatçısı W.S Jevons'un yazdığı gibi "Kömür diğer bütün enerji güçlerinin yanında değil, onların tamamen üstünde bir konumdaydı. Ülkenin materyal enerjisi, evrensel bir yardımcı, yaptığımız her şeyde etkili faktördü. Kömürle hemen her şeyi başarmak mümkün ve kolaydı. O olmadan bizler yeniden geçmiş çağların meşakkat ve sefaletine atılmaya mahkûmduk." Yirminci yüzyılın birinci yarısında kral kömürün tahtındaki konumu güvenli şekilde devam etti. Ancak sonraları Venezuela'dan

ve Ortadoğu'dan kopup gelen ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra gezegeni çepeçevre saran büyük petrol dalgası karşısında daha fazla direnememiş, hareketsiz kalmaya dayanamamıştır. Ortada petrol bolluğu vardı. Çevresel olarak petrol daha çekici ve daha kolaydı, idaresi de zor değildi. Ayrıca giderek petrol kömürden daha ucuza mal oldu ki, bu, enerjide aranan asıl niteliktir. Zamanla kullanım açısından da enerjiyle çalışan endüstriler için avantajlı olduğunu ve yarışmaya da uygun olduğunu kanıtlamıştı. Ayrıca, kömürü bırakıp petrole dönen ülkelerde yarışmaya uygunluğu da anlaşılmıştı.

Bu dayanılmaz dalga önce Amerika Birleşik Devletleri'ne çarptı. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar, Amerika, otomobile rağmen her maksat için kömüre bağımlı kalmıştır. Yirminci yüzyılın ortalarında ise kömüre dayalı sanayinin öz maliyeti çok yükselmiş, kömürü neredeyse iş görmez bir duruma döndürmüştü. Petrol ise arka arkaya gelen fiyat indirimleriyle, dolar başına alınan enerji hesabıyla, giderek daha ucuza mal oluyordu. Ayrıca, kömürden petrole dönmeyi zorunlu kılan başka bir neden daha vardı; bu, Amerika'nın kömür yataklarında yaşanan işgücü sorunuydu. Birleşik Kömür Ocağı İşçileri'nin kavgacı başkanı John L. Lewis önderliğinde yapılan kömür işçilerinin grevleri senede bir defa tekrarlanan tam bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Çalıyı anımsatan kaşlarıyla ülkenin karikatürlerine sık sık konu olan Lewis, kavgacı konuşma tonuyla da kömürün geleneksel müşterilerinin güvenini sarsıyordu. Böbürlenerek söylediğine göre, bir kere kömür üretimi durduruldu mu, artık "tüm ekonomi bütünüyle" dururdu. Lewis'in bu konuşmaları ve Birleşik Yeraltı İşçileri'nin davranışı, ne çizgide üretim tutturacağına kararsız, ne kullanacağını bilmeyen idareciyi üzüyor, kömür yerine geçecek bir seçenek aramaya davetiye çıkarıyordu. Bu seçenek petroldü. Petrolde bu tür açık tehditler yoktu ve özellikle de, fuel oil'in çoğu Venezuela'dan ithal edilirdi. Venezuelalı bir petrolcü bir gün, şaka yoluyla şunu söylemiştir: "Tüm Venezuela'da kampanya yapıp halkı karakışın orta yerinde John L. Lewis'in heykelini dikmek için imza vermeye çağırmalıyız. Böylece onu Venezuela petrol endüstrisine en büyük iyiliği yapmış bir kahraman olarak onurlandırmış oluruz."

Avrupa'nın Kömürden Petrole Dönüşü

Kral kömürün tahtından düşüşü Avrupa'da biraz değişik bir yol takip etmiş ve düşüş genel olarak Ortadoğu'dan sağlanan ucuz petrolle kamçılanmıştır. 1947'de yaşanan ilk savaş sonu enerji krizi, Avrupa'nın karşılaştığı ciddi petrol yetersizliğinden ileri gelmiştir. İngiltere ise bunu bir yetersizlik değil tam bir kıtlık kabul etmişti. İngiltere, kömür stoklarının yetersiz kalacağı korkusuyla geçici tedbir olarak enerji istasyonlarını, kömürden petrole dönmek için hazırlanmaya özendirdi. Ancak petrol yedekte kalmaya dayanamazdı. Kendisini acımasız bir rakip olarak kanıtlamak istedi. 1956'daki Süveyş krizi Ortadoğu petrolünün güvenilirliği konusunda İngiltere ve öteki Avrupa ülkelerine kocaman birer soru işareti yöneltmiştir. Süveyş'ten hemen sonra karşılaşılan kötü sonuçta İngiltere yeni bir karar aldı ve ithal petrole olan bağımlılığı azaltmak için ilk büyük nükleer enerji programını hızlandırdı. Sanayi ülkeleri de programa katılarak birçok plan üzerinde müzakereler yaptılar ve ticari ihtiyaç dışında kalan gereksinimlerin envanterlerini hazırladılar. Bunlar ileride rastlanabilecek enerji kesintilerinde bir tür sigorta sayılacak birtakım acil durum stoklarıydı. Ne var ki güvenilirlik endişesi tahminlerden çabuk işe karıştığından, Avrupa'nın kömürden uzaklaşma işlemi hiç duraksamadan devam etmiştir.

Petrolün kömüre karşı zafer kazanması, özellikle İngiltere'de çevresel nedenlere dayanır. Londra uzun süredir kömür yakmanın, özellikle de evlerde yakmanın sonucu hava kirlenmesinin doğurduğu "öldürcü sis"ten yakınıyordu. Sis genellikle çok yoğun oluyor, sürücülerin yollarını şaşırıp kendi evlerini bulamamalarına neden oluyordu. Onlar da arabalarını uzak yerlerde park etmek zorunda kalıyordu. Sis çekildiği zaman çoğu kez hastaneler solunum güçlüğü çeken hastalarla dolardı. Sonunda hükümet "dumansız bölge" diye özel yerler ayırdı ve buralarda ev ısıtma-

da kömür yakılması yasaklandı. 1957'de Parlamento, Temiz Hava Yasası diye petrol kullanılmasını zorunlu tutan bir yasa çıkardı. Yine de petrole dönmede en büyük etkenin maliyet olduğu kabul edilmelidir. Petrol fiyatları yerinde sayıyordu. 1958'den başlayarak petrol kömürden daha ucuz bir endüstri yakıtı olmuştu. Evlerde ise petrole ve elektriğe, daha sonra da doğal gaza dönüldü. Bu gelişmelere karşı kömür sanayii de suskun kalmamış, "Yaşayan Ateş" temasına dayanarak canlı bir reklam kampanyasıyla tepki göstermişti. Kömür sanayiinden gelen onca sese karşın, konu evlerin ısıtılması olduğunda kömür sönmekte olan bir kıvılcım olarak kalmıştır.

Düşük fiyatlı petrolün sağladığı ekonomik avantajları güç durumdaki kömürün maliyet ve işgücü kaybını dikkate alarak dengelemeye çalışan İngiltere hükümeti, yerli kömürü, ucuz ithal petrole karşı koruyacak bazı politikalara yöneldiyse de 1960'larda artık İngiltere'nin uluslararası ticaret konumunun mutlaka petrole dönmeyi gerektirdiği kesinleşmişti. Bunun yapılmaması halinde İngiliz imalatçılar ucuz petrol kullanan yabancı firmaların rekabeti karşısında güç durumda kalmaya mahkûmdu. Kömürden petrole dönme olgusunu bir hükümet yetkilisi şöyle anlatmıştır: "Petrol, bütün endüstrileşmiş ülkelerde olduğu gibi bizde de ekonominin hayat kanı olmuştur ve ekonomiyi her yönden etkilemektedir."

Kömürden petrole dönme akımı artık tüm Batı Avrupa'da benimsenmişti. 1960 yılı geldiğinde Fransız hükümeti önce kendi yerli kömür sanayiini resmen rasyonalize etti ve küçülttü, sonunda da topyekûn petrole döndü. Fransız hükümeti gerekçe olarak petrol kullanımının, ülkenin endüstriyel yapısının modernleşmesine yardım ettiğini vurguladı. Bir vakitler John Maynard Keynes "Alman İmparatorluğu, kan ve demir üzerine değil, kömür ve demir üzerine inşa edilmiştir" dediği halde, Almanya da şimdi, kömürden daha ucuz olduğu için petrole dönmüştü. Dönüşün tüm kapsamı gerçekten dramatik düzeyde olmuştur. 1955 yılında kömür Avrupa'nın toplam enerji ihtiyacının yüzde 75'ini, petrol ise sadece yüzde 23'ünü karşılıyordu. 1972 yılına kadar, kömür yüzde 22'ye düşmüş, petrolün yüzdesi ise yüzde 60'a çıkmıştı. Bu, başka bir anlatımla, tam bir yer değiştirmeydi.

Japonya Artık Fakirlikten Kurtuluyor

Japonya, kömürden petrole dönmede biraz yavaş davranmıştır. Kömür Japonya'nın geleneksel temel enerji kaynağıydı. II. Dünya Savaşı'ndan evvel ve savaş sırasında askeri kesimde, hemen tamamen petrol kullanılmış, sivil taşımacılıkta ise petrole az yer verilmiştir. Aydınlatmada ise gazyağı kullanımı devam etmişti. II. Dünya Savaşı'nın finalinde rafineriler ve petrolle ilişkili diğer tüm tesisler yerle bir edilmiş görünümdeydi. Amerikan işgal kuvvetleri, Japonya'da 1949 yılına kadar petrol rafinerisi kurulmasına bile izin vermediler, ancak 1949'da o da batılı şirketlerin denetimi altında olmak koşuluyla buna müsaade edildi. Denetim yapan şirketler Jersey, Socony Vacuum, Shell ve Gulf'dır. İşgal sona erdikten sonra, politik bağımsızlığını yeniden kazanan ve Kore Savaşı'ndan muzaffer çıkan Japonya, ekonomik büyüme yolunda olağanüstü bir büyüme sürecine girmiştir.

Ağır sanayi ve kimyasal maddelerin geliştirilmesine ağırlık verilen ilk aşama o derece başarılı geçmişti ki, 1956'da hükümet tarihi bir çığır açtığını duyuruyor, şöyle diyordu: "Biz Japonlar artık savaş sonu günlerini yani yeniden inşa ve onarım günlerini geride bıraktık." Japonya'nın artık sonsuza dek bir kez daha sakin olmayacağı ve süregelen büyümede de kömüre bağlı kalınacağı söylenmek istenmişti. 1950'ler başında Japonya'nın toplam enerjisinin yarısından fazlasını kömür, sadece yüzde 7'sini ise –ki odun yakımından bile daha az– petrol karşılıyordu. 1960'lı yıllardaysa hükümet ve Japon sanayii artık kesinlikle petrol üzerine oynamıştır. Her yerde olduğu gibi Japonya'da da kömür ocağı işçileri iş hayatında huzursuzluk yarattığı için Japonya, ekonomisini bu işçilerin tehdidinden kurtarmaya kesin karar vermişti; bu kararın diğer bir nedeni de petrolün kömürden çok daha ucuz oluşudur.

Japon ekonomisi için petrol giderek önem kazandığından hükümet, dirayetli politikası gereği, sanayinin üzerindeki yabancı baskıları azaltmak istedi ve bunun yollarını aradı. MİTİ diye anılan Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nı Japon petrol endüstrisini yenilemekle görevlendirdi. Amaç bağımsız Japon rafinericilere uluslararası büyüklere doğrudan bağlı şirketlerle rakebet olanağı sağlamak ve bunun için önemli pazar payları kazandırmaktı. Bu amaç için bağımsızların seçilmesinde bir neden vardı. Bağımsızlar daha güvenilir, Japon ekonomik hedeflerine daha bağlı, Japonya'nın iktisadi ve siyasi sistemlerine daha sadık kişiler görünümündeydi. 1962'de çıkarılan yeni bir petrol yasası MİTİ'ye petrol ihtali ve satışlarının tahsisi için izin verme yetkisini tanıdı. MİTİ bu yetkiyi bağımsız petrolcüleri kayırmada ve petrol fiyatını mümkün olduğunca düşük tutmaya yarayan rekabetin geliştirilmesinde kullanmıştır.

Bir taraftan da rafinericiler pazar bulmak için şiddetle mücadeleye giriştiğinde, bunun sonucunda fiyat savaşları olmuştu. Sonunda, boşa geçen zamanı kapatmak istercesine Japonya, inanılmaz bir hızla ekonomisini bütünüyle petrole döndürerek geçiş sürecini sona erdirdi. 1960'lı yılların ikinci yarısında Japon ekonomisi senede yüzde 11 gibi olağanüstü bir hızla gelişirken, bir yandan da petrol talebi, bundan da daha büyük, senede yüzde 18 hızla artıyordu. 1960'lar sonunda, 1950'ler başındaki yüzde 7'ye karşı, petrol Japonya'da tüketilen toplam enerjinin yüzde 70'ini karşılar olmuştu.

Petrole gösterilen büyük talep Japon endüstrisinin dinamizmine yansımıştır. Ancak, çok etkin olan bir başka kuvvet daha vardı: Bu Japon otomotiv devrimidir. 1955'te Japon endüstrisi 69.000 otomobil üretmişti. Bundan sadece on üç yıl sonra, 1968'de ise aynı sanayi 4,1 milyon otomobil üretecekti ki, bunun yüzde 85'i Japonya içinde satın alınıp kullanılmış ve sadece yüzde 15'i ihraç edilmiştir. Bu rakamlar Japonya dahilinde tüketimin ne müthiş bir hızla arttığını göstermesi bakımından önemlidir. Japonya'yı dünyanın en muhteşem ekonomik gücü yapan büyük oto-ihraç patlaması ise bu yıllarda henüz başlamamıştı.

Savaş sonu dünyasının iki Wunderkinder'i, yani harika çocuğu Japonya ve Almanya'dır. Bu ikisi sadece yenilginin etkisinden kurtulup toparlanmakla kalmamış, ekonomik performans alanında gıpta edilecek şaşırtıcı standardlar getirmişlerdir. İleride iktisat tarihçisi Alfred Chandler, iki ülkenin performanslarına değinirken bu başarının sırlarını gayet veciz olarak şöyle özetlemişti: "Alman ve Japon mucizeleri geliştirilmiş kurumsal düzenlemeler ve ucuz petrol temeli üzerinde gerçekleşmiştir." Kuşku yok ki, Japonya'nın tüm müttefik ve rakiplerinin "geliştirilmiş kurumsal düzenlemelere" Japonya kadar girme şansı yoktu; ancak hepsi petrol bolluğunun sağladığı avantajlara sahiptiler. Bunun sonucunda, 1950'li ve 1960'lı patlama yıllarında, çepeçevre tüm sanayi dünyasında enerji olarak ucuz petrol kullanıldığı söylenebilir. Sadece yirmi yıl içinde endüstriyel toplumun altyapısında çok kalıcı değişiklik olmuştu. Global temelde, 1949 yılında, dünya enerjisinin üçte ikisini kömür sağlamıştır. 1971'de ise, petrol, doğal gazla birlikte dünya enerjisinin üçte ikisini sağlıyordu. İktisatçı Jevons'un on dokuzuncu yüzyılda kömür için söyledikleri, şimdi, bir yüzyıl sonra, artık petrol için geçerli olmuştu. Petrol artık her türlü malın üstünde yer almış, evrensel yardımcı, yaptığımız hemen her şeyde kararı etkileyen faktör olmuştu.

Avrupa İçin Mücadele

Hızla gelişen ekonomik büyüme ve endüstriyel genişleme, kömürden petrole dönüşün gerçekleşmesi ve araya fiyatı halk için uygun otomobilin de girmesiyle, 1950'li ve 1960'lı yıllarda Avrupa, dünyada rekabete en açık pazar oldu. Amerika Birleşik Devletleri'ne ithal edilen petrol miktarına koruyucu kotalar konulduğundan, petrol bulmak için denizaşırı açılan tüm Amerikan şirketleri şimdi kendilerine daha başka pazarlar bulmak durumunda kaldı, ki bu pazar her yerden çok Avrupa idi. Bu arada, bir taraftan da üretici ülkeler üretim hacmini büyütmeleri için şirketlere baskı yapmayı sürdürüyordu. Gulf Şirketi yöneticisi William King bu konuda şunu söylemiş-

ti: "Her yıl halkımız Kuveyt şehrine yıllık gezi tertipler. Bu dünyanın her yerinde böyledir. İki taraf bu karşılaşmalarda zor anlar yaşarlar, birbirlerine çeşitli suçlamalar ve tehditler savururlar. Kuveytliler, orada bizim için daha çok üretim karşılığında ne kadar istediğini söyler, biz de onlara bunun çok olduğunu, yeteri kadar pazar olmadığını söyleriz. Bu defa Kuveytliler İranlılar'a fiyat artışı yaptığımızı söylerler. En sonunda her iki taraf belirli bir rakam üzerinde anlaşmaya varır; bu genellikle yüzde beş, altı dolayında bir artıştır."

Ortada bol miktarda fazla petrol vardı. Bu nerede satılacaktı? Gelişmekte olan dünya bu sorunun çözümü için bazı fırsatlar yarattı. Örneğin Gulf Şirketi, Güney Kore'de bir rafineri ve dağıtım sistemi kurması için gereken hakkı almada yardımcı olur ümidiyle bu ülkede bir gübre fabrikası kurdu. Idemitsu ve Nippon gibi Japon şirketlerine rafineri kurabilsinler diye borç veriyor, karşılığında uzun vadeli bir ham petrol sözleşmesiyle yetiniyordu. Yine de bütün pazarlar içinde hepsinden çok daha anlamlı pazar Avrupa'ydı. Avrupa'da Amerika'ya kıyasla, dolaylı ve dolaysız çok daha fazla hükümet kontrolü olduğundan, pazara giriş ve pazarın genişlemesi yalnızca ekonomik yetenek değil, politik beceri de istiyordu. Sözgelimi Avrupa'da, şirketlerin gidip bir arsa alarak orada petrol istasyonu kurması diye bir şey düşünülemezdi bile. Çünkü hükümet her tahsisinde çok sıkı kontrol uyguluyordu. Sonuçta şirketler yer bulmak için müthiş bir yarışmaya girişiyordu. William King bu konuda şöyle demiştir: "Söz konusu paranın miktarları çok büyük olduğundan Avrupa'da rekabet korkunç boyutlarda olmuştur. Değişik şirketlerden gelmiş onca insan birbirlerine karşı terbiyeli konuşup dostça davranır, ayrılıp dışarı çıkınca da birbirlerinin pazarını çalmaya girişirlerdi." Öncü durumdaki pazarcı Shell idi. Bu, Shell'in savunma tarafında olduğu için çok daha rekabetçi olması gerektiği anlamındaydı. Örneğin Batı Almanya'da, Deutsche Shell 220 genç satıcısının "Amerikan tarzı saldırgan satıcılık" eğitimi gördüğünü iftiharla söylemiştir. Jersey ise kendi göreceli konumunu kurmakta olduğundan daha saldırgan olmak zorundaydı. İngiltere'de ise bir benzin istasyonunda birkaç şirketi, bazen altı değişik şirketi temsil eden pompaların kullanıldığı oluyordu. Bu uygulama Jersey açısından sakıncalı görüldü. O kendine ait sadece Esso benzini satan istasyonlar istiyordu, ki bu isteği bir dereceye kadar gerçekleşmiştir. Tüm Avrupa kıtasında motorlu araç kullanan çiftçilerin sempatisini kazanmak için Avrupa'da açılan Dünya Ekicilik Maçı'nın sponsorluğunu bile yapmıştır. Köklü bir Amerikan geleneğini anımsatır gibi, Avrupa'daki benzin istasyonlarında halka ücretsiz olarak yol haritaları ve turistik broşürler dağıtmaya başladı. Kuşkusuz bu hem Avrupalılar'ın hem de sayısı giderek artan ve bu haritaları anayasal bir hakmış gibi gören Amerikalı turistlerin sempatisini kazanmak için yapılmıştır.

Avrupa'da seyir halinde olan Golyat'ların içinde tetikte bekleyen üretim yapmış ve şimdi de pazar arayışı içinde olan birtakım Davut'lar da yok değildi. Bunlar davranışları ile petrole karşı susamışlığı büsbütün kızıştırıyordu. Bunlar arasında en tanınanı, sonradan Conoco diye bilinen Kontinental Petrol Şirketi'dir. Kontinental 1929'da, bir Rocky Mountain Pazarlama Şirketi'yle, ki bu şirket önceleri Standard Oil imparatorluğunun bir parçasıydı, Oklahoma kökenli ham üretici ve rafinericinin birleşmesi sonucu kurulmuştu. Yeni kurulan işletme tam bir Amerikan yerel şirketiydi. Sonra, 1947'de, Yönetim Kurulu, Standard Oil of New Jersey'in dünya çapındaki üretim koordinatörlüğünü yapmış olan Mc Callum'u şirkete başkan olarak getirdi. Mc Callum çalışmalarını şirketin Kuzey Amerika üretimini kurmada yoğunlaştırdı. Ancak, kısa süre Continental'in rekabette dezavantajlı olduğunu anlayacaktı. 1940'lar sonunda düşük fiyatlı petrol Amerika'ya bardaktan boşanırcasına yağıp artmakta olan talebi karşılarken, Continental'in yerli üretimi Texas, Oklahoma ve başka yerlerdeki "düzenleme" sisteminin kurbanı olup kısıtlanıyordu. Sonuçta Mc Callum denizaşırı gitmek kararı aldı. Bu izleyen on sene içinde şirket Mısır'da ve Afrika'nın başka yerlerinde kör kuyular kazarak bir hayli para kaybetmiştir. Yine de yaşadığı onca sıkıntı, baş ağrısı ve düş kırıklığına karşın Mc Callum bir konuda inancının kaybetmemiştir. Kanısına göre, konu ham petrole geldiğinde, "varlarla dolu" bir şirket olmak "yoklarla dolu" şirket olmaktan iyiy-

di. Bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: "Eğer işe varlarla dolu olmak için atılırsanız mümkün olduğu kadar çok toprak elde etme cüretini göstermelisiniz. Büyük lokma yemelisiniz; küçük bir lokma size daha tehlikesiz görünse de, hiçbir şey kaçırmamak için elinizden geldiğince büyüğünü almalısınız."

1950'ler ortasında Continental Libya'da, böyle büyükçe bir lokmaya kavuşacaktı. Bu, Oasis grubu diye bilinen Marathon ve Amerada ile ortaklığı sırasında olmuştur. 1950'li yılların sonunda Oasis Libya'da çok büyük petrol keşifleri yapmaya başlamıştı. Ne var ki tam o sırada Washington'da kurallar zorunlu olarak değişiyor, Mc Callum'un stratejik mantığının uygulamasını olanaksız kılıyordu. Yeni koyulan ithalat kotaları yüzünden Continental sahip olduğu ucuz Libya petrolünü evvelce planladığının aksine Amerika Birleşik Devletleri pazarlarına sokamıyordu. Demek ki petrol başka yere gidecekti ve bu "başka yer" hiç kuşkusuz dünyanın en rekabetçi petrol pazarı olan Batı Avrupa'ydı.

İlk olarak Continental, Libya'dan taşarcasına bol akan petrolü kurulu büyük şirketlere ve Avrupa'daki bağımsız rafinerilere sattı. Continental yönetiminden birinin sonradan anımsattığı sözlerle "Biz Continental olarak yepyeni bir şirkettik ve bize düşen gidip mücadele etmekti." Ancak, şirket çok az esnekliğe sahipti ve bir de alıcılarına önemli fiyat imtiyazları sunmak durumdaydı. Bu bakımdan o da ünlü klasik ikilemle, başkalarına bağımlı olmak ikilemi ile karşı karşıya kalmıştı. Yüzyılın dönüş noktasında, William Melon artık Gulf'ı, kendine ait rafineri ve dağıtım sistemiyle, entegre bir şirkete dönüştürmüştü. Bundan amaç günün birinde şirketi Standard Oil veya başka biri karşısında "izninizle" demeye mecbur olmaktan kurtarmaktı. Şimdi, aradan altmış yıl geçtikten sonra Mc Callum aynı şeyi yapıyordu.

Böylece, 1960'tan başlayarak üç yıl şirket Batı Avrupa ve İngiltere'de kendine ait zincirleme rafineri ve dağıtım sistemini kurdu. İmkân bulduğu yerlerde bunları devraldı. İmkânsız olduğu zamanlarda da bunu işe sıfırdan başlayarak yaptı. Öncelikle benzin yapmaya elverişli olan daha yüksek kaliteli Libya petrolü, Continental'i kendi benzin istasyonları şebekesini kurmaya zorlamıştı. Buna ilaveten Continental stratejik yerlerde yerleşmiş bağımsız rafinericilerle uzun vadeli kontratlar da yapmıştır. İngiltere'de, "Jet" adı altında ucuz yakıt satmaya başladı. 1964 yılına gelinceye kadar, başka bir deyişle Mc Callum'un yabancı petrol arama işine girmesinden on altı yıl sonra, Continental yabancı ülkelerde Amerika'da ürettiği petrolden daha çok petrol üretir duruma gelmişti. Mc Callum'un evvelce planladığından çok daha önemli entegre bir uluslararası şirket olmuştu.

Her biri bağımsız zincirler halinde organize olmuş denebilecek bu şirketlerin üremesi piyasada rekabet baskılarını artırdı ve düşmekte olan fiyatı büsbütün aşağıya çekti. Bu şirketlerin başarısı kendilerine petrol veren ülkelerde milliyetçilik duygusunu da kamçılamıştır. Kısaca söylemek gerekirse şirketler en çok, üretim zincirinin en uçtaki noktalarında; kuyu başları ve pompa yerlerinde duyarlı oluyordu.

Tüketiciyle Flört

Tüketici, özellikle de motorlu araç kullanan tüketici, 1950'ler ve 1960'lar Amerika'sında, araç kullanmada sınır tanımıyordu. Savaş sırasında yaşanan yokluklar ve karne yılları geride kalmış, uzak bir anı olup unutulmuştu. Bu yıllarda rafineri inşaatı ve kaliteye göre sınıflandırmaya büyük yatırımlar yapıldı. Bu, petrol hacminin de artmasıyla benzin satanlar arasında çetin rakebete ve sonuçta fiyatların düşmesine yol açtı.

Fiyatların düşüşü Amerikalı sürücülerin işine geliyordu, özellikle de sık sık yaşanan "fiyat savaşları"ndan yararlandıkları zaman. Her caddede köşe başına kurulmuş benzin istasyonu operatörleri gerektiğinde kendi bölgesinde broşürler dağıtır, kendi fiyatlarının caddenin öbür ucundaki istasyonun fiyatından yarım sent daha ucuz olduğunu bildirirdi. Fiyat savaşlarında sonraki

ilk fiyat artışı genellikle de daha büyük şirketlere bağlı olmayıp, ikinci el pazardan ucuz kalmış benzin alan bağımsızların şiddetli itirazıyla karşılanırdı. Büyükler genellikle fiyat savaşlarından hoşnut değildi –zaman zaman fiyat yağmacılığı yapmakla suçlandıkları oluyordu– böyle bir durumda "bunu yapmaya zorlandık" tutumuna sığınırlardı. Ancak, protestolarına rağmen, yeni pazarlara sızmak durumunda kalıp saldırgan davrandıkları zaman büyüklerin bazen fiyat savaşını başlattıkları da olurdu.

Rekabet her zaman bu düzeyde kalmaz, başka şekillere de bürünürdü. En iyi hizmet verilenler motorlu araç sürücüleriydi. Sürücülerin sempatisini devamlı tutabilmek için elden gelen her şey yapılıyor, lastikler ve benzin kontrol edilip aracın camları yıkanıyor, sürücülere içki bardakları ikram ediliyor ve bunların hepsi de ücretsiz yapılıyordu. Müşteriyi belirli bir şirkete bağlamak için 1950'li yılların başında kredi kartı sistemi çıkarıldı. Petrol çeşitlerinin reklamında ve müşterinin bağlılığını perçinlemede televizyon da büyük rol oynamıştır. Sözgelimi televizyonda da kendi reklamını yapan Texaco Şirketi, Texaco Yıldız Tiyatrosu ve Milton Berle ile olan Show'da, Metropolitan Operası'nın programını izleyenlerden çok daha fazla seyirciyi ekran başında toplamıştır. Bu şirket devamlı seyircisi olan milyonlarca kişiyi "Arabanızı yıldızlı olan adama teslim edin" sloganı altında, kendi petrolünü kullanmaya zorluyordu. Texaco'nun yaptıkları bununla da kalmadı. Ülkedeki kırk sekiz eyaletin her birinde ne kadar dinlenme salonu varsa, hepsini birden müşterilerinin emrine "tahsis etti" ve gururla bunu onların iyiliği için yaptığını söylemekten de geri kalmadı.

Benzine katılan katkı maddeleri üzerinde de büyük yaygara koptu. Bunların amacı, benzin denen ürüne, kimliğini belirten bir marka yakıştırmaktı ki bu gereksizdi; çünkü benzin, verilen isim ve marka ne olursa olsun, eninde sonunda bir ürün veya metaydı. Bir buçuk yıllık süre içinde, 1950'li yılların ortasında, en üst düzeydeki on dört pazarlamacıdan on üçü "primli benzin" satmaya başladı ve bu alanda birbirlerini bertaraf etmek için büyük yarışmalara girerek rakiplerine karşı çeşitli suçlamalarda bulundular. İleride, hidrojen bombasının ilk denendiği yıllarda, Richfield kendi benzininin "hidrojeni barış için kullandığı" gibi çok cüretli iddiada bile bulunmuştur. Aslında bu pek de yadırganacak türden değildi; çünkü benzin dahil, bütün hidrokarbonlar hidrojen içeren moleküllerden oluşur. Shell Şirketi de kendi ürününü övmek için kendi TCP'sinin (tricresyl phosphate) buji kirlenmelerini engellediğini, bu nedenle "otuz bir yıl içinde gözlenen en büyük benzin gelişmesi" olduğunu iddia etmiştir. Sinclair de kendi Power-X'ini (x gücü) konu ederek bunun motor paslanmasını önleyen katkı maddeleri içerdiğini iddia etmiştir. Bu arada ötekilerden geride kalmak istemeyen Cities Service iddiada bulunarak, bir katkı maddesi bu denli iyi olduğunu göre, kendisinin çok daha mükemmel beş katkı maddesi ile yarışmaya katılacağını bildirerek "5-0 Premium"u piyasaya sürdü. Yarışmaya katılan şirket sayısı böylece uzayıp gidiyordu; ancak kullandıkları katkı maddesi ne olursa olsun bunların hepsi bir tek ortak noktada birleşmiştir. Katkı maddeleri farklı da olsa hepsi kendisine ait olanın "senelerce süren araştırmaların sonucu bulunduğunu" iddia etmiştir.

TCP ile reklamını yapan Shell bir yıl içinde satışını yüzde 30 artırmıştır. Şirketin bu başarısını öteki şirketler görmezlikten gelemezdi. Socony-Vacuum Mobilgaz dağıtımcılarına hemen "gizli" bir memorandum göndererek TCP'nin kıymet yönünden pek bir şey ifade etmediği ve çok geçmeden oto motorlarında tahribat yapacağı hakkında uyarıda bulundu. Socony kendi "çift etkili" mobil benzinine değinerek "ona benzer bir başka benzinin daha mevcut olmadığı!" iddiasında bulundu. Standard Oil of New Jersey ise daha da ileri giderek TCP'nin bir pazarlama uydurmacası olduğunu, aslında mevcut olmayan bir sorunun tedavisi için çıkarılmış hayali bir ilaç olduğunu, buji kirlenmesi diye bir şeyin artık hiç görülmediğini ilan etti. Jersey, kendi hesabına, oktan düzeylerini yükseltecek buluşu "Total Power"ın tanıtımını yaptı. Tüketiciler ise kendilerine sunulan onca değişik tür benzin karşısında "normal" veya "standart" benzinle "yüksek oktanlı" ve "deneyden geçmiş" primli benzin arasında istediklerini seçme hakkını kazandılar. Zamanla, Mobil

Şirketi piyasaya farklı türde bir benzin çeşidi daha sürdü ki bu "yüksek enerji benzini"dir. Bu yeni benzinin tanıtımını yaparken Mobil bu benzinin rafine edilme işleminde, "hafif, düşük enerjili atomların yerini daha ağır, yüksek enerjili atomlara bıraktığını" söylemiştir. Bunun sonucunda tüketici ister zevk için, ister arkasından gelen veya geldiğini hayal ettiği sürücüye kendi bıraktığı tozu yutturmak için çok doğal olarak "yüksek performanslı" benzini, biraz daha pahalı da olsa tercih edecekti.

1964 yılında İngiltere'de tüketicilerin kalbini kazanmada katkı maddelerinden başka yöntemler de kullanılmıştır. Sözgelimi Jersey Şirketi benzin pazarlarına "yeni bir yüz" kazandırmak için Esso Kaplanı amblemini uyguladı ve "Deponuza kaplan koyun" sloganını kullandı. Kaplan fikri Esso'nun tüm pazarlama sisleminde çok yararlı olup kapsamlı bir firma isminin yerleşmesinde yardımcı olmuştu. Ancak Birleşik Devletler'de ilk uygulandığı zaman hiç de etkili olmamıştır. Bir Jersey yöneticisinin acımasız yargısına göre kullanılan kaplan amblemi, hiç de yakışıklı, güzel görünümlü değildi. Kaplan resminin ilk kullanıldığı günden beş yıl sonra, kaplan amblemi değiştirildi. Bu kez bir vakitler Walt Disney Şirketi'nde çalışmış genç bir sanatçı tarafından yeniden çizildi. Dost bakışlı, neşeli, sevimli, yardımcı görünümde olan bu yeni kaplan satıcıya yararlı olmuştu. Uygulama sonu, benzin depolarındaki kaplanın benzin satmada diğer bütün katkı maddelerinden daha etkili olduğu kanıtlanmıştı. Esso Kaplanı'nın neden olduğu popülerlikten tedirgin olup Amerika'da bunu kullananların sayısının arttığını gözleyen Shell yöneticileri, bu defa kendi yıldız katkı maddeli TCP'lerinin ismini sözlü konuşmalarda "kedi yavrusu idrarı" diye anmaya başladılar.

Yeni Bir Yaşam Tarzı: "Aya Giden Altı Yan Yol"

Petrolde oluşan önüne geçilmez üretim akışı yoluna çıkan her şeyi değiştirmişti. Bu gelişmeler hiçbir yerde Amerika'nın kırsal kesimindeki kadar dramatik seyretmemiştir. Petroldeki bolluk otomobilin yaygınlaşmasına yol açtı; otomobilin yaygınlaşması da yepyeni bir yaşam tarzının doğmasıyla sonuçlandı. Artık bu gerçekten bir Hidrokarbon Adam Çağı'ydı. O güne kadar öncelikle trenle yapılan toplu taşımacılık Amerikalılar'ı daha çok yüksek yoğunluklu şehir merkezlerine bağlamışken, otomobilin yaygınlaşmasıyla bu yaşam tarzı kökten değişti ve halk şehirden ayrılıp banliyölere akın etti.

Şehirden banliyöye akın 1920'li yıllarda başlamışsa da, önceleri pek hızlı gelişmemiştir. Yaklaşık on beş yıl kadar banliyöye akın önce depresyon sonra da II. Dünya Savaşı yüzünden engellenmişti. Banliyöye akının asıl başlangıç tarihi 1946 yılıdır. Bu tarihte Levitt adında bir inşaatçı ailenin New York City'ye yirmi beş mil mesafede, Long Island, Hempstead kasabasına gelip burada dört bin hektarlık bir patates yetiştirilen araziyi imara açması ile şehirden banliyöye göç hızlandı. Bundan hemen sonra da buldozerlerle arazi tesviyesi yapıldı, inşaat malzemeleri getirildi ve kamyonlarla taşınan bu malzeme yine kamyonlardan, yirmi metre aralıklarla araziye boşaltıldı. Parsellenen her arsaya ayrı ayrı fidanlar, elma, kiraz ve her zaman yeşil kalan ağaçlar dikildi. Levittown adı verilen bu yerde 7990-9500 dolara mal olan evler yapıldı ve sayısı zamanla 17.400'ü bulan evler de 82.000 nüfusa yuva oldu. Giderek Levittown savaş sonu banliyö evlerinin ilk örnekleri oldu ve Amerikan rüyasının gerçekleşmiş bir parçasını oluşturdu. Güvencesiz dünyada Amerikan değerlerinin bir kanıtı yerine geçti. William Levitt'in sözleriyle "Kendine ait bir evi ve toprağı olan hiç kimse komünist olamazdı. Böyle bir kimsenin komünist olamayacak kadar çok işi vardı."

Banliyö hayatı hayret verici bir hızla gelişti. Kısa zamanda, ailelerin teker teker yaşadığı ev türü yaygınlaştı ve 1944'te 114.000 olmasına karşı 1950'de 1,7 milyona ulaştı. Sanki sihirli bir elle, her tür toprak yetiştirilecek ürüne göre parçalara ayrıldı ve bir zamanlar karnabahar, ıspanak yetiştirilen, süt ürünleri veren çiftliklerin, elma, portakal, erik ve incir yetiştirilen arazilerin

yerini banliyöler aldı. Artık çevrede ne kadar eskiden kalma mülk, yarış yerleri, çöp yığınları, tepelik arazi veya çıplak çöl varsa, hepsi birden parsellenip buralarda evler yapıldı. 1945-1954 arası banliyölere göç edenlerin sayısı 9 milyondur. Bu tarihten sonra milyonlarca kişi daha bunlara katıldı. Tümüyle düşünülecek olursa 1950-1976 arasında şehir merkezlerinde yaşayan Amerikalılar'ın sayısı 10 milyon artmışken, banliyölerde yaşayanların sayısı 85 milyon artmıştır. 1976 yılına gelindiğinde banliyölerde yaşayan Amerikalılar'ın sayısı şehir merkezlerinde veya kırsal kesimde yaşayanlardan daha fazlaydı. Zamanla banliyöleri her konuda, mimari değerleri açısına kadar eleştirmek entelektüel kişilerin modası haline geldi. Ancak, yine de yuvalarını buralarda kuran milyonlarca kişi için banliyöler değerini yitirmedi. Çocuk yetiştirmeye elverişli olduğu, mahremiyet, otonomi, mekân sağladığı, çocuklara oyun yeri, okul yapıldığı için ve daha güvenceli olması bakımından tercih edildi ve depresyon sonu ve savaş sonrası Amerika'sının adeta bir iyimserlik ve ümit cenneti oldu.

Banliyölere akın, otomobili artık gerçek bir ihtiyaç haline getirdiğinden kırsal kesimin otomobillere göre yeniden düzenlenmesi gerekti. Yeni oluşan bu Amerika'nın alçak siluetinde banliyölerde yaşayanların gereksinimlerini karşılamak için yeni yeni müesseseler kuruldu. Serbest park yapmaya elverişli geniş topraklarda alışveriş merkezleri kuruldu ve buralar tüketiciler ve perakendeciler için stratejik dikkatlerin yoğunlaştığı birer merkez haline geldi. 1946 yılına gelinceye kadar tüm Amerika Birleşik Devletleri'nde sadece sekiz alışveriş merkezi vardı. İlk büyük planlı, perakende alışveriş merkezi 1949 yılında Kuzey Carolina, Raleigh'da inşa edilmiştir. 1980'lerin başına kadar alışveriş merkezi sayısı yirmi bin büyük alışveriş merkezine ulaştı ve perakende satışların yaklaşık üçte ikisi buralarda yapılmaya başlandı. Tamamen kapalı, klimalı ilk mağaza 1955'te Minneapolis'te açılmıştır.

"Motel" kelimesinin ilk olarak California, Obispo'daki San Louis'de duyulduğu ve daha çok demiryolları yakınındaki benzin istasyonları yanında kümeler halinde kurulup geliştirilen kabinler için kullanıldığı sanılıyor. Ne var ki benzin çağının bir eseri olarak doğan motellerin itibarı önceleri hiç de övünülecek gibi değildi. Nitekim 1940 yılı sonlarında FBI Müdürü J. Edgar Hoover motellerin birer "Cinayet Kampı" ve "Batakhane ve Kötülük Yatağı" olduğunu söyleyerek halkı uyarmıştı. Ülkenin güvenliğinden sorumlu olan bu kişi buraların ya gayri meşru seks ilişkileri için kullanılan randevu mahalleri ya da canilerin saklanma yeri olduğunu söylemişti: "Sıcak Yastık Ticareti" dediği bu yerlerin getireceği yakın tehlikelere değinen ve bu konuda halkı uyaran Hoover, bazı motellerdeki kabinlerin seks amacıyla bazen bir gece içinde on altı kez başka başka müşterilere kiralandığını bile söylemişti. Ancak, Amerikan ailesi savaş sonu yıllarda gezmeye merak sarmıştı ve otomobilli geziler artık onlar için bir ihtiyaç olmuştu. Bu ihtiyaç, sonunda motellere saygınlık kazandırdı. Sonraki yıllarda, 1952'de iki müteşebbis Memphis'te "Holiday Inn" adında bir tesis açtı. O günden sonra da, her yerde mantar gibi birçok motel türedi. Arabaların arka koltuğundaki çocukların yorgunluğu, huzursuzluk ve yaramazlığından sabrın sonuna gelmiş anne-babalar için moteller tam aranılan yerlerdi. Uzun bir araba yolculuğundan sonra akşam vakti yolun ta ötesinde yeşil ışıklı Holiday Inn yazısını gören anne-baba için bu işaret son derece istenen, nefes almalarını, rahata kavuşmalarını, hatta kurtuluşlarını müjdeleyen bir işaretti. Tüm Amerika çapında, ailenin her ferdi için bol yer bulunuyor, odalar gerektiği şekilde televizyonla, her biri paketlenmiş sabun kalıplarıyla ve hatta "sihirli parmakların" yerleştirdiği yaylı yataklarla döşeniyordu. Ayrıca, odaların dışındaki koridorlarda otomatik buz ve kola makineleri bile vardı.

Geziye çıkanlar, ister kendi banliyölerinde kısa bir gezi için, ister uzun bir yolculuk için orada bulunsunlar, sonunda acıkıp yemek yemek istiyordu. Bu nedenle bunların doyurulma işi de düşünüldü ve yiyecek çeşitleri tamamen bu koşullara göre ayarlandı. Ülkede sürücüler için arabalarını sokarak girdikleri ilk restoran, Royce Hailey'nin "Pi Stand" adında 1921'de Dallas'ta açtığı restorandır. Ancak 1949'da ilk olarak iki kardeş, McDonald kardeşler California, San Bernardino'daki restoranlarında arabalara servis yapma sistemine son vererek, bu işi yapan garsonları

işten çıkardılar ve menüdeki çeşitleri mümkün olduğunca azaltıp yeni bir yiyecek sistemine geçtiler. Zincirleme seri-yiyecek sisteminin tanıtımını yaptılar. Fastfood (çabuk yiyecek) çağı ise aslında 1954'te, krema makinesi satıcısı olan Ray Crock ile McDonald kardeşler tarafından başlatıldı. Kuruluşunun ertesi yılı da bu ekip Chicago'nun bir banliyösünde yeni buluşlarla, McDonald's tesislerini açtı. Hikâyenin gerisini ise herkes biliyor.

Artık Amerika tam bir sürücüler toplumu olmuştur. California'daki Orange County'de sürücülerin arabalarında oturur halde, dışarı çıkmadan "dünyanın arabayla girilebilen en büyük kilisesinde" dini ayinlere katılmaları bile mümkündü. Texas'ta bir devlet kolejine kayıt için gittiğinizde bunu arabadan inmeden, arabayla girdiğiniz kayıt bürosunda yapmanıza izin veriliyordu. Arabalarla girilen büyük sinema sahnelerinde filmler gösteriliyordu. Sonbaharın ilk günlerinde otomobil modasındaki yenilikleri sergileyen gösteri salonlarında modanın yeni buluşları halka sunuluyor, bu gün milli bir kutlamaya dönüşüyordu. Detroit'in en son buluşlarını seyre gelen tüm halk hayranlıklarını "ooh", "aah" sesleriyle ifade ediyordu. Bu yeniliklerden arabaları örten oto-örtüleri, çok miktarda krom kullanma veya arabaların daha uzun kuyrukları özellikle sayılmaya değer. Bu kuyruklar artık arabaların arkasına yerleştirilen tüm aydınlatma sistemini içerecek şekilde yapılıyordu: "Çok büyük olan bu kuyrukların aracın hareketini stabilize edip etkilediği" fikri de zaman zaman tartışılırdı. Arabadan anlayan birinin benzetmesine göre "bu durum arabadakilere sanki havada uçuyormuş gibi" bir his veriyordu. Tabii ki bu sadece bir görüştü ve araba karada yürüyordu. Lastiği zemin üstünde kayıyor, her uzun mesafede vızıltılı sesler çıkarıyor ve yolcularını işten eve, evden işe taşıyor, seyyar bir ofis işlevini görüyor, seyahat halinde satıcılara kolaylık sağlıyordu. Amerikalı ailelerden yüzde doksanı tatile arabayla gidiyordu. 1964 yılında artık şanslı sürücüler arabadaki cep gözüne Amerikalı bir benzin istasyonunun kendilerine ücretsiz verdiği beş milyarıncı yol haritasını sokar duruma gelmişti. Küçük yaştaki gençler önce araba öğrenim permisi sonra da sürücü ehliyeti almaya özen gösteriyor, kendi arabalarının "tekerleği" üstünde sürüp gitmeyi olgunluk ve bağımsızlıklarının sembolü sayıyordu. Otomobil gençler için arkadaşlarıyla buluşmak, kızlarla çıkmak, cinsel bilgi kazanmak ve flört konularında son derece şart bir gereksinim olmuştu. 1960'larda yapılan bir anket Amerika'da evlenme tekliflerinin yüzde 40'ının bir otomobil içinde gerçekleştiğini göstermişti.

Bu yeni yaşam tarzının atardamarlarıyla toplardamarları yollar ve karayollarıydı. Ve burada da, diğer birçok yaşam tarzında olduğu gibi kamuoyu şart olan bu gelişmeyi desteklemiştir. 1947'de California'da benzin vergisinin artırılmasıyla derhal Los Angeles çevre yolunun inşaatına başlandı ve çalışmalar ciddiyetle sürdürüldü. Eleştirilere sebep olan "Kavşaklar" dahil teker teker her çevre yolu tek bir büyük sisteme bağlandı. Aynı sene, New Jersey'de Vali Alfred E. Driscoll bir açış konuşmasında, kendi eyaleti içindeki büyük toplumun görünümünü hayali olarak çizdi ve bunun Garden State'de bir uçtan öbür uca uzanan bir geçiş yolu olduğunu, bu geçiş yolunun savaş sonu yıllarda New Jersey'i tehdit eden tıkanıklığa ve devamlı trafik karmaşasına son vereceğini söyledi. Ayrıca bunun motorlu taşıt sürücüleri için yolu bir saat on dakika kısaltacağını belirtti. Vali Driscoll'a göre hiçbir şey New Jersey'in geleceği açısından geçiş yolundan daha önemli olamazdı.

İnşaat 1949'da, eyalette büyük coşku ve heyecana neden olarak başladı: "Mucize yol" ve "bugünden inşa edilen yarının karayolu" diye tanımlanarak halkın desteğini kazandı. O günlerde inşaatlarda, inşaat başlamadan önce fazla bir çevre incelemesi yapılmıyordu ve inşaat gerekçesiyle mahkemeye başvuru uygulaması yoktu. Amerika'da önemli şeylerin çabuk yapılabileceğine dair bir inanç hâkimdi. Bu nedenle tüm işler, ilk planlamadan para ödenen kulübenin yapımına kadar iki yıldan daha az bir sürede tamamlandı. Açılış kutlamasında bir kahvaltı verildi. Bu kahvaltının tüm ayrıntıları Amerika'nın karayolu menüleri ustası, restoran sahibi büyük aşçı Howard Johns tarafından düzenlendi.

New Jersey Geçişi kısa sürede Birleşik Devletler'in ve belki de dünyanın en çok iş yapan geçiş yolu olmuştur. Bu geçiş yolunda kulübeler çıkış 3'teki Walt Whitman, Thomas Edison, Dolley Madison, Vince Lombardi gibi dinlenme yerlerinde kurulmuştu. Bir de üstü portakal rengi damla kaplı Howard Johnson restoranları yapılmıştı. Geçiş yolunun açılışında Vali Driscoll şöyle demişti: "Geçiş yerleri, New Jersey'in faturaları, sosis tezgâhları ve bir yığın gereksiz öteberi arasından sıyrılıp motorlu araç sürücülerine tüm güzelliğiyle görünmesini sağladı." Ancak, sürücülerin hepsi bu görüşe katılmıyordu. Öteki geçiş yerleri güzel sayılmaktan çok uzaktı. Örneğin Connecticut Merritt Parkway, New York Taconie Parkway gibi yerler eleştiriliyordu. Eleştirilere bakılırsa "Arazinin temel çizgileri, engebeler bütünüyle gözden saklanamazdı. Şehri çıplak olarak gözler önüne sermek çok zor bir işti. Buna rağmen New Jersey geçiş yeri bunu yapmayı başarmıştı." Bu geçiş özellik amacıyla değil, hız ve kolaylık sağlamak için yapılmıştı. Böylece Hidrokarbon Adam'ın bir yerden diğer bir yere çabuk gitme gibi acil bir ihtiyacına cevap vermiştir. Ayrıca bu bitmeyecekmiş gibi uzanan bir labirenti kısaltan tek kestirme yoldu.

1919'da D. Eisenhower, motorize askeri kuvvetlerini Birleşik Devletler içinde sevk edecek tek bir yol sistemi bile bulamamıştı. Bu konu onu geleceğin motorlu araç yılları için ne yapılabileceği hakkında uzun uzun düşündürmüştü. Bu tarihten otuz yedi yıl sonra 1955'te Başkan Dwight Eisenhower ülkeyi bir uçtan öbür uca çaprazlama kesen 41.000 mil uzunlukta bir süper karayolu sistemi kurulmasını öngören Eyaletlerarası Karayolu Yasası'nı imzalıyordu. Masrafın yüzde 90'ı federal hükümetçe karşılanıyor, paranın çoğu özel olarak bu işle görevlendirilmiş bir karayolu tröst fonundan geliyordu. Paranın kaynağı benzin vergileriydi. Bu proje ileride "karayolu lobisi" olarak bilinen ve otomobil yapımcıları, eyalet hükümetleri, kamyoncuları, araba alım satımcıları, petrol şirketleri, lastik şirketleri, sendikalar ve emlakçılardan oluşan büyük bir koalisyonun aktif desteği ve ilgisine sahip oldu. Amerikan Araba Park Birliği bile bu koalisyona katıldı. Çünkü yol ne kadar uzun da olsa, sürücüler eninde sonunda gitmek istedikleri yere varacak ve arabalarını park etmek isteyecekti.

Eisenhower de eyaletlerarası projeyi bazı gerekçelerle desteklemiştir. Güvenlik, tıkanıklığın giderilmesi, etkisiz nakliye sisteminin sebep olduğu milyarlarca dolarlık para kaybı ve Soğuk Savaş'ın en korkunç tehlikelerinden biri sayılan sivil savunma gereksinimi bu gerekçelerden bazılarıdır. Eisenhower, bu konuda şunları söylemişti: "Kentlerimize bir atom saldırısı yapılması halinde, yol şebekeleri hedef alınan bölgelerin çok çabuk boşaltılmasını mümkün kılacak tarzda inşa edilmelidir." Sonuçta gayet sağlıklı bir projeyle işe girişildi. İnşaatın kapsamı endüstriyi gururlandırmış, dikkatleri çeken fevkalade kıyaslamalar yapmasına sebep olmuştu. Eisenhover düşüncelerini şöyle ifade ediyordu: "Bu sistemin kaplayacağı mesafe toplamı Amerika'daki tüm otomobil sayısının üçte ikisini alacak büyüklüktedir. Bu yolları yapmada kullanılacak beton harcıyla seksen adet Hoover Barajı ve aya uzanan altı yan yol yapılabilir. Bu inşaatta, buldozerlerin kaldırdığı çöp ve kayalar bütün Connecticut'ı almış santim kaplayacak kadardır. Savaşın bitiminden beri hükümetin yaptığı hiçbir girişim Amerika'nın görünümünü bu denli değiştirmemiştir." Eisenhower'in bu sözlerinde abartma yoktu. Arada geçen zaman içinde Amerikalılar ve Amerikan malları gittikçe uzayıp giden yol şeritlerinde yolculuk etmeyi tercih etmiş, bu yüzden toplu halk taşımacılığına ve tren yollarına rağbet azalmıştı. Uzayıp giden bu yıllar içinde daha büyük olan şeylere daha iyiymiş gözüyle bakıldığı gibi, daha uzun ve daha geniş olanlara da aynı gözle bakılıyordu.

Artık petrol Amerikalılar için oturma odalarında bile yaşamlarının bir parçası olmuştu. Amerikan nüfusunun yüzde 60'ından fazlası her hafta yayınlanan The Beverly Hillbillies komedisinin müptelası olmuş, 1962'de hemen ilk gösterildiği andan itibaren en çok ilgi çeken show olup senelerce liste başı kalmıştı. Bu show dağlık yerde yaşayan ve bir gün ön bahçelerinde petrol bulan Clampett ailesinin öyküsüdür. Petrol bulduktan hemen sonra aile Hooterville kasabasını terk edip Beverly Hills'de bir malikane satın alır. Bu show'da "büyük kent âdetleri" espriyle karışık

hafife ve alaya alınır. Bu show ve sevimli petrol multimilyonerleri seyircilerin sadece hayranlığını kazanmakla kalmamış, oyundaki şarkı da dillerden düşmez olmuştu.

Gelin,
Jed isimli adamın öyküsünü dinleyin.
Fakir bir dağlıyken
Çocuğuna bakamazken,
günün birinde
Birden,
Yerden,
köpüklü sıvı fışkırdı...
Bu petroldü!
Ham petrol,
Siyah altın,
Texas Çayı...

The Beverly Hillbillies komedisi her türlü kutlamayı hak etmişti. Çünkü gerçekten de petrol, sadece şanslı Clampett ailesi için "siyah atın" olmakla kalmamış, tüketiciler için de, mümkün kıldığı onca şeyle, endüstri dünyasını zenginleştirmiştir. Ancak, yine de akıllara takılıp kalan cevaplanmamış bir soru vardı. Hidrokarbon Adam'ın bu denli dayandığı petrol akımı acaba ne dereceye kadar güvenilirdi? Bunun riskleri neydi?

Yeni Bir Kriz: "Nükseden Karabasan"

Mısır'ın Cemal Abdül Nasır'ının petrolü yoksa da askeri kuvveti vardı. Şimdi Nasır'ın tüm amacı 1960'larda Arap dünyasının gözünde kaybettiği prestijini yeniden kazanmaktı. İsrail'in 1956'da kazandığı meydan savaşı başarılarının intikamını almak istiyor, bunun için İsrail'in "tasfiyesi" çağrılarını durmadan yineliyordu. 1956'da kazandığı nihai zafer, şahsına olan güvenini büsbütün artırmıştır. Ayrıca, İsrail'e karşı terorist saldırıları düzenleyen Suriye tarafından da bu yönde baskı görüyor, askeri yönden yetersiz izlenimini vermemek için, Suriye'nin kışkırtmasına itiraz etmiyordu. Bu nedenlerle, 1967 Mayıs ayında Nasır, 1956 Süveyş krizinden beri görevde olan Birleşmiş Milletler gözlemcilerine Mısır'ı terk etmelerini emretti. İsrail gemilerinin Akabe Körfezi'nde seyrine engel olmak için Güney'deki Elat limanını kapadı ve İsrail'in petrol ithalini kesintiye uğratacağını söyleyerek bu ülkeyi tehdit etti. Bununla da kalmayıp Sina'ya yeniden Mısır kuvvetleri gönderdi. Ürdün Kralı Hüseyin bu aşamada çıkacak bir çatışmada kullanılmak üzere kendi silahlı kuvvetlerini Mısır'ın emrine verdi. Bunun üzerine Mısır Ürdün'e havayoluyla asker ve askeri malzeme göndermeye başladı. Öteki Arap ülkeleri de Mısır'a kendi askeri kuvvetlerini gönderdi ve henüz göndermemiş olanlar da bunu planlamaya başladı. 4 Haziran günü Ürdün yeni oluşan Ürdün-Mısır askeri antlaşmasına imza attı. Arap askeri kuvvetlerinin kendilerini sardığını gören İsrailliler için çember giderek daralıyordu.

Ertesi sabah, 5 Haziran günü saat sekiz sularında İsrail askeri güçleri düşmandan evvel davranarak taarruza geçtiler ve reaksiyonlarını bu şekilde gösterdiler. Böylece Üçüncü Arap-İsrail Savaşı veya Altı Günlük Savaş başlamış oldu. İşe kumar oynar gibi girişen İsrail savaşın daha ilk saatlerinde Mısır'ın ve ona bağımlı öteki devletlerin tüm hava kuvvetlerini yok etmeyi başardı. Havadan kazandığı bu zaferle kendisini garantiye alan İsrail kuvvetleri Arap ordularını geri püskürttü. Gerçek şudur ki, Mısır ve Ürdün bakımından Altı Günlük Savaş'ın sonucu ilk üç gün içinde kesinlikle belirlenmişti. Sina'daki Mısır kuvvetleri çökmüştü. 8 Haziran tarihine kadar, İsrail Ordusu Sina'yı tam anlamıyla işgal etmiş, bu arada Nasır'ın ifadesine göre Mısırlılar'a ait ne kadar malzeme varsa yüzde 80'ini tahrip etmiş ve Süveyş Kanalı'nın doğu kıyısına ulaşmıştı. Bunu iz-

leyen birkaç gün içinde de acele ateşkes uygulandı. Bu savaşla Sina yarımadası İsrail'in egemenliğine terk edilmiş, Kudüs'ün tamamı, Batı kıyısı ve Golan Tepeleri İsrail hâkimiyetine geçmiştir.

Araplar arasında "Petrol denen silahı" kullanıma sokma fikri on yılı aşkın süredir tartışılmaktaydı. Şimdi bunun için bir fırsat doğmuştu. 6 Haziran tarihinde, yani çarpışmaların başladığının ertesi günü, Arap petrol bakanları, İsrail'e dost olan ülkelere petrol ambargosu uygulamaları için resmen çağrı yaptı. Bu çağrı üzerine Suudi Arabistan, Kuveyt, Irak, Libya ve Cezayir, Birleşik Devletler'e, İngiltere'ye ve daha ılımlı olmak üzere Batı Almanya'ya petrol sevkini durdurdular. 7 Haziran tarihinde Ahmed Zeki Yamani Aramco şirketlerine bir duyuru yaparak "O andan itibaren Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Birleşik Krallığa petrol sevk etmemelerini" istedi. Ayrıca, bildirisinde şu sözlere de yer vermiştir: "Bu talimatı tamamı tamamına uygulamanız gerekiyor. Bu iki ülkenin toprağına bizim petrolümüzden bir damla bile girmesi halinde şirketiniz bundan ciddi şekilde sorumlu tutulacaktır."

Petrol ihraç eden ülkelerse belli başlı gelir kaynakları olan petrol ihracatını niçin bile bile durdurmaları gerektiğini anlamamışlardı. Bu ülkelerin bazılarına göre kararın asıl kaynağı kendi sınırları içinde oluşan petrol işçilerinin grevleri, başkaldırma ve sabotaj gibi bazı huzursuzluklardı. Bu ülkelere göre kararda etken olan nedenlerden biri de artık politik nüfuzunu kısmen kaybetmiş de olsa, Nasır'ın yeniden transistörlü radyosuyla kitleleri ve sokak kalabalıklarını harekete geçirebileceği korkusuydu. Bu konudaki en büyük huzursuzluk yabancı petrol şirketi personelinin büyük halk kitlelerinin saldırısına uğradığı Libya'da yaşandı. Burada büyük bir tahliye programı uygulanıyor, her yarım saatte bir Wheelus'dan kalkan uçaklar batılı petrol işçileri ve ailelerini kendi ülkelerine götürüyordu. Suudi Arabistan ve Kuveyt'te de üretim sık sık grevler ve sabotaj yüzünden kesintiye uğramıştı.

8 Haziran tarihine gelindiğinde Suudi Arabistan'dan sağlanan petrol akımı yüzde 60 oranında kesildi. Suudi Arabistan ve Libya'da üretim bütünüyle durdu. Abadan'daki büyük İran rafinerisi, Irak gemilerindeki kılavuzların Şattül Arap suyolunda çalışmak istememeleri yüzünden kapandı. Ortadoğu kaynaklı petrol büyük kayıp vermişti ve bütünüyle alındığında kayıp miktarı günde altı milyon varili bulmuştu. Bunun ötesinde lojistik durum da de hem müdahaleler yüzünden hem de 1956'da olduğu gibi Süveyş Kanalı'nın ve Suudi Arabistan'dan Akdeniz'e gelen boru hatlarının kapalı oluşu yüzünden tam bir karmaşa içindeydi. 27 Haziran tarihinde konuşan Amerika Birleşik Devletleri İçişleri Bakan Yardımcısı "Bu kriz 1956-57 Süveyş olayında yaşanan krizden daha ciddidir" diyecekti. O zaman Kuzey Irak dışında, hiçbir büyük üretici ülke petrol kapısını kapamamıştı ve sorun tamamen bir nakliye sorunundan ibaretti. Şimdi ise Batı Avrupa petrolünün dörtte üçü Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Arap bölgelerinden geliyordu ve bu bölgelerin yarısında üretim durdurulmuştu. Bu nedenle o günlerde Avrupa çok ciddi boyutta acil petrol kıtlığıyla karşılaşmıştı.

Haziran ayı sonunda ve Temmuz'un ilk günlerinde ise Nijerya'da iç savaş başladı. Bu ülkede petrol üretiminin yoğun olduğu yer ülkenin Doğu Bölgesi'ydi. Bu bölge, hükümete düşen petrol gelirlerinden kendisine daha büyük pay verilmesini istiyordu. Nijerya hükümeti ise bu isteğe hayır yanıtını verdi. Petrol gelirleri üzerinde oluşuyor gibi görünen mücadelenin altında aslında kaynağı çok derinlere uzanan etnik ve dinsel farklılıklar yatıyordu. Kendisine Biafra adını veren Doğu Bölgesi Nijerya'dan ayrıldı. Nijerya hükümeti tüm petrol ihracatına karşı ambargo uyguladı. Sonuçta meydana gelen anlaşmazlıklarda durumun bu denli kritik olduğu günlerde dünya pazarından günde 500.000 varil petrol daha eksildi.

Dikkatlerin hemen tümüyle Vietnam'a yoğunlaştırılmış olmasından, Amerikalı üst düzey siyasetçiler, Altı Günlük Savaş konusunda siyasi koordinasyonu çok kısa süreler için geçerli olmak üzere yapıyorlardı. Bu yüzden katılımcılar buna "gezici zar oyunu" adını vermişti. Siyaseti daha etkin koordine etme çabasıyla Başkan Johnson özel bir Ex-Com (eski üyelerden oluşmuş komisyon) kurarak başkanlığa Mc George Bundy'yi getirdi. Bu komisyon John Kennedy'nin Küba kri-

zinde yararlandığı ve daha sonra "Bilinmeyen Ex-Com" diye anılan modele göre kurulmuştu. Bu komisyon vaktinin çoğunu Süveyş Kanalı'nın kapanmasının ne anlama geldiğini düşünmekle geçirmiştir. Bu ara, petrol şirketleri acele bazı zorlayıcı kararlar almak zorunda bırakıldı. Washington'daki İçişleri Bakanlığı'ysa, bir kez daha Kore Savaşı'nda uygulanan modele geri dönerek, iki düzine Amerikan petrol şirketinden oluşan Yabancı Petrol Sağlama Komisyonu'nu yeniden ihya etti. Karara göre şirketlerin ortaklaşa lojistik planlama yapabilmesi ve Avrupa'ya bir kez daha petrolde kalkınma şansı verilmesi için, gerektiğinde antitröst yasaları askıya alınacaktı. Bu komisyon 1951-53, İran'ın millileştirilme krizinde görev yapmış olan komisyondu. Komisyona danışman olarak atanan bir hukukçu önceki krizlerde de söylediği gibi bu komisyon için şöyle söylemiştir: "Bu bir kez daha yaşanan kötü bir rüyaya benziyor."

Komisyon şu varsayıma dayandırılarak kurulmuştu: Sanayileşmiş ülkeleri temsil eden İktisadi İşbirliği ve Geliştirme Örgütü Petrol Dairesi, bir kriz halinde, 1956 yılındaki "Süveyş Sistemi" gibi bir sistemle olağanüstü hal beyanında bulunup petrolün batılı devletler arasında tahsis ve dağıtımını koordine edecekti. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri böyle bir girişim talebinde bulununca, kendi düzenlemelerini kendilerinin yapabileceğinden emin olan birçok OECD devleti buna karşı çıktı. Amerikalı yetkililer bu itirazlar karşısında donakalmıştı. Adalet Bakanlığı, olağanüstü durumun mevcut olduğunu belgeleyen bir OECD kararı olmadıkça, Amerikan şirketlerinin birbirleriyle işbirliği için gereken antitröst yasasından feragat edildiğini gösteren bir belge vermeyi reddetti. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri OECD belgesi olmadan Amerikan petrol şirketlerinin yabancı petrol şirketleriyle haberleşemeyeceği hakkında OECD'yi uyardıktan sonradır ki bu örgüt, oybirliğiyle "acil olan tehdidin" mevcut olduğuna dair gerekli belgeyi verdi. Böylece hem Amerikan ve hem de uluslararası koordinasyon önlemleri uygulanmaya kondu. Yine de, oylamada bazı ülkeler çekimser kaldılar. Bunlar Fransa, Almanya ve Türkiye'dir.

Bu konu çözümlendikten sonra temel sorun olarak bir kez daha tankerler ve lojistik sorunu gündeme geldi. Petrolün normal akışı mutlaka sağlıklı bir düzenlemeyle yeni baştan organize edilmeliydi. Arabistan kökenli olmayan petrolün ambargo altındaki ülkelere (veya Birleşik Devletler söz konusu olduğunda körfez kıyısından Doğu Kıyısı'na) nakline karar verildi. Önceleri Birleşik Devletler'e, İngiltere'ye ve Almanya'ya gönderilmesi planlanmış Arap petrolü ise daha başka yerlere gönderildi. Süveyş Kanalı'nın ve Akdeniz boru hatlarının kapanması, 1956'daki ortamı geri getirmiş, yolculuklar Ümit Burnu dönülerek yapıldığından çok daha uzamıştı. Bu durum tankerler için kuşkusuz büyük zorluklar getiriyordu. BP nakliye reorganizasyonunu programları yeterince çabuk kaydedemediği için o denli kompleks bir hale getirmişti ki, bu yüzden yeniden kalem kâğıda dönmüştü. Yine de artık çok uzamış olan yolculukların gereksinimleri tahmin edildiğinden daha kolay karşılanıyordu. Bunun sebebi 1956 Süveyş krizinden beri "Süpertankerlerin" geliştirilmiş olmasına bağlıdır. 1967 tarihine kadar, Süveyş krizinden sadece on bir yıl sonra 1956 yılında yapılan tankerlerin beş katı büyüklükte tankerler yapılmıştı. Ayrıca Japonya'da her biri 300.000 ton ağırlığında altı süpertanker inşa edilmişti. Her biri 1956'daki standart tankerlerin yedi kat büyüklüğünde olan bu tankerler servise sokulmaya hazır, İran Körfezi ve Avrupa arasında seyretmek üzere bekletiliyordu.

Onca endişeye ve güvensizliğe karşın sorunların önceden tahmin edildiği kadar ciddi ve tehlikeli olmadığı anlaşılmıştı. Arap ülkelerindeki heyecan giderek durulmuş ve Arap ihracatçılar üretimlerini yeniden işletmeye soktuktan sonra, Arap kaybının en çok günde 1,5 milyon varil olduğu anlaşılmıştı. Bu üç ambargolu ülke Birleşik Devletler, İngiltere ve Almanya'ya normal olarak giden Arap petrolü miktarıdır. Eksik kalan bu 1,5 milyon varil petrol çok kısa sürede stoklardan alınarak ve zamanla, başka bir yerde ek üretim yaparak pekâlâ telafi edilebilirdi. Yedi yıl önce, 1960'ta ABD Milli Güvenlik Konseyi Amerikan kapalı üretimini "Ortadoğu petrolünün verilmemesi halinde Avrupa'nın dayanacağı temel faktör" olarak tanımlamıştı. Bu varsayım 1967'de bir

kez daha kanıtlanmıştı. Bazı Amerikan hükümetlerince ve Texaslı bağımsızlarca öne sürülen "düzenleme" savunucusu görüşler yeniden destekleniyordu. Amerika'nın elinde (kamuoyuna açıklandığı kadar büyük olmasa da) gerektiğinde hemen üretime sokabileceği büyük bir rezerv mevcuttu. Texas Demiryolu Kurumu ve öteki ülkelerdeki paralel kurumlar hariç Amerikan petrol üretimi günde yaklaşık bir milyon varili buluyordu. Venezuela'da üretim artışı günde 400.000 varil, İran'ınki 200.000 varili bulmuştu. Endonezya ise üretim miktarını artırma yolundaydı.

1967 Temmuzu'nda, yani Altı Günlük Savaş üzerinden sadece bir ay geçmişken "Araplar'ın petrol silahının ve ambargo uygulamasının" başarısız olduğu anlaşıldı. Mevcut petrol yeniden ihtiyacı olan yerlere dağıtılmaya başlandı. Yabancı Petrol Komisyonu enformasyon ve danışmanlık rolü üstlenmeye başladı. Ortaklaşa operasyonlar ve antitröst muafiyetlerinde başvurulan resmi aciliyet mekanizmasına bir kere bile başvuru gerekmedi. Kendi başlarına hareket eden uluslararası şirketler durumu idare etmeyi başarmışlardı.

Sonuçta en fazla zarar gören ülkeler ambargo uygulayan ülkeler oldu. Bunlar sonuç almadıkları bir hiç uğruna gelirlerinden çok şey vermişlerdi. Bundan başka bu işin faturası da onlara kesilmiş ve Mısır'a ve öteki "ön saftaki" Arap devletlerine sürekli olarak para ödemesi yapmaları istenmişti. Zeki Yamani bu gibi hallerde ambargonun ne yarar sağladığını açık açık sormaya başlamıştı. Ancak Araplar'ın hepsi Yamani'ye katılmadılar ve örneğin, Irak, Batı'ya bir ders vermek amacıyla tüm müşterilere üç aylık tam bir petrol ambargosu uygulanmasını istedi. Ne var ki Arap kardeşlerinden bu fikre yanaşan çıkmadı. 1967 Ağustos ayı sonunda Hartum'da yapılan Arap Zirve Toplantısı'nda, bir darbe hareketini önlemek için 150 kıdemli subayı tutuklattırıp Kahire'de hapse attıran Nasır, ülkesinin tam iflas durumunda olduğunu, paraya acilen ihtiyaç duyduğunu itiraf ediyordu. Sonuçta zirveye katılan liderler, yapılacak en iyi şeyin petrol pompalamak ve petrolden gelir sağlamak olduğuna karar verdi. Bu karar "olumlu" Arap stratejisinin kanıtlanmasıdır. Eylül başında Birleşik Devletler'e, İngiltere ve Almanya'ya ihraç malları için uygulanan ambargo kaldırıldı.

Bu aşamada, herhangi bir petrol kıtlığı mevcut değildi. Ağustos ayında ambargo uygulamasının hâlâ sürmesine karşın, Arap petrol üreticileri petrol hacmindeki geçmiş açığı kapatmak ve pazardan kendine düşen hisse düzeyini tutturmak için tüm çabalarıyla petrol üretmeye koyuldular. Sonuçta, toplam Arap üretiminin Altı Günlük Savaş'tan evvel, mayıs ayı üretimiyle karşılaştırıldığında ağustosta yüzde 8 yükseldiği gözlendi! Sadece Arap ülkeleri üretimindeki artış bile Nijerya iç savaşı nedeniyle kaybedilmiş olan miktarın iki katını bulmuştu.

Her ne kadar bu son engel oldukça kolaylıkla atlatılmışsa da çeşitli ülkelerde üretim bir kararla veya siyasi huzursuzluk nedeniyle kesintiye uğratılsaydı, durum hiç kuşkusuz çok daha ciddi ve zor olacaktı. ABD İçişleri Bakanlığı, krizle nasıl baş edileceği konusundaki raporunda, durumdan iki ders aldığını bildirmişti: "Yeni petrol kaynakları bulmanın önemi ve büyük, esnek bir tanker filosu" kurmak. Süveyş krizinden sonraki değerlendirmede, her zaman daha çok üretim yapılması yanlısı olan Şah ortaya dahiyane bir fikirle çıktı. Bu fikrin Washington'daki siyasetçilere cazip geleceğine, böylelikle petrol şirketleriyle arasındaki ezeli çatışmada, onlardan destek göreceğine inanıyordu. Şah, İran'a özel bir Amerikan petrol ithal kotası verilmesini, bu kotanın eski tuz ocaklarında stratejik kullanım için rezerv olarak stoklanmasını istedi. İfadesine göre bu, Birleşik Devletler'e daha çok güvenlik, esneklik sağlayacak ve ayrıca yeni bir pazar çıkışı açacaktı. Ne var ki bu fikir tartışılıp yürürlüğe koyulmadan evvel yeni bir petrol krizi daha baş gösterdi.

1967 güz mevsimine gelindiğinde artık bir gerçek tüm açıklığıyla ortadaydı. Altı Günlük Savaş'ı izleyen dönemde tüm dünya düzeyinde üretim artmıştı ve bunun sonucu olarak da, en azından kısa vadede arz talepten daha fazla olacaktı. Ekim ayında Wall Street Journal ana haber olarak şu manşeti atacaktı: "Ortadoğu Savaşı'nın Getirdiği Kıtlık Korkusu Yerini Aşırı Üretim Tehdidine Bırakıyor." Oil and Gas Journal ise daha o günden yeni bir krizin haberciliğini yapıp hal-

kı "aşırı arz" konusunda uyarıyordu. Yöneticiler artık petrolün yetersiz olabileceği endişesi üzerinde durmuyor, bu defa tam tersine, 1956 Süveyş krizinin 1950'lerdeki aşırı petrol üretimini nasıl büsbütün yoğunlaştırdığını, sonuçta ABD'nin nasıl ithal kotaları koyup resmi fiyatları düşürdüğünü ve OPEC'in meydana gelişini hatırlıyordu. Göründüğü gibi bir kez daha saat rakkası, eskiden beri yabancısı olmadığımız gidişi izleyerek kıtlıktan aşırılığa doğru kayıyordu!

Kömür Kurulunda Kasandra Geçidi

Altı Günlük Savaş petrol stoklamanın ne kadar güvenceli olduğunu kanıtlamıştı. Hidrokarbon Adam da petrolün nasılsa her zaman bulunacağına inanmıştı. Petrol onun yaşamına anlam kazandırıp hareket getirmişti. Ancak etkisi açısından çok kapsamlı olduğundan ve her zaman kolayca temin edildiğinden Hidrokarbon Adam onu her zaman için erişilir görüyordu. Zaten petrol yakınındaydı, sonsuza dek yetecek kadar da boldu ve ayrıca ucuzdu. Su gibi akıp geliyordu. Petrolde aşırılık dönemi yaklaşık yirmi yıl sürdü ve normal olduğuna inanıldı. Petrol işiyle meşgul birçokları için durumun böyle gözüktüğü kuşkusuzdur. 1958 yılı sonlarında Standard Oil California (Chevron) incelemesine göre "Ham petrol arzının aşırılığı çok büyüktü. Birçok bölgede pazar ihtiyacından daha aşırı üretim yapılması için baskıların süreceği sanılıyordu. Eğer tüketiciler konu üzerinde birazcık düşünselerdi, onlar da ucuz petrolü değişebilen belirli durumların ürünü değil, doğuştan verilmiş bir hak olarak görürlerdi. O zaman başlıca kaygıları fiyat savaşı sırasında galon başına iki sent tasarruf için arabalarını birkaç sokak öteye sürüp sürmemek olurdu."

Bu konuda disipline uymayan şüpheci kişiler de çıkıyor, alışılmışın ötesinde farklı şeyler söylüyorsa da sayıları azdı. Bu kişilerden biri Almanya doğuşlu E.F. Schumacher'dir. Schumacher Rhodes bursu almış bir Alman öğrenci olarak önce Oxford'da eğitim görmüş, sonra da Columbia Üniversitesi'ne devam etmişti. Okul yıllarından sonra 1930'lar sonunda devamlı olarak kalmak üzere göçmen olarak İngiltere'ye gitti. Londra'da yayımlanan Economist ve Times'a zaman zaman yazan Schumacher İngiltere'nin savaş sonu millileştirdiği kömür sanayiini denetleyen Milli Kömür Kurulu'na 1950 yılında ekonomi danışmanı olarak atandı. Bu görevde yirmi yıl gerçek adını gizli tutarak faaliyet göstermiştir. Ancak Fritz Schumacher üretici, geniş görüşlü bir kafa yapısına sahipti. Budizm dinine hayranlığı ve bağlılığı nedeniyle "aracı teknolojiler" dediği konuyu inleceleyip soruşturmuş, gelişmekte olan ülkelerde, bu teknolojinin, Batı'dan kopya edilmiş yüksek maliyetli, göstermelik sınai projeler yerine bir alternatif olabileceğini öne sürmüştü.

Kömür Kurulu'nun iktisat danışmanı olarak Schumacher'in savunması gereken belirli bir konu da vardı. Kendisini petrole karşı pazar payı için verdiği büyük mücadelede kömürü savunmakla yükümlü bir entelektüel olarak görüyordu. Bu mücadelede Schumacher kaçınılmaz olarak kaybeden tarafta yer almışsa da, savunduğu konuda en güçlü kafalardan biri olduğu inkâr edilemez. Schumacher kömürün bu denli acımasızca bir kenara itilmesini buruk bir acı ve teessüfle gözlemişti. Artık kömür "evrensel yardımcı" olarak sahnede yoktu. İleriki yıllarda Schumacher çevrecilerden büyük itibar görmüştür. Yine de petrolden daha kirli bir yakacak olan kömürü petrole karşı savunmaya devam etmiştir. Schumacher her nedense dikkatini yanma işleminin etkileri üzerinde değil, petrolün bir gün tükeneceği varsayımında yoğunlaştırıyordu, ki bu yirmi yıl sonra onun izinden gidenleri bir hayli düşündürmüştür.

1954'te Schumacher, on dokuzuncu yüzyıl itkisatçısı ve kömür savunucusu Jevons'un sözlerinin bir tekrarı gibi şu sözü söyleyecekti: "Enerji olarak kömüre hiçbir alternatif yoktur. Modern yaşamın tüm yapısı kömür üzerine kurulmuştur. Her ne kadar enerji, öteki bütün objeler gibi satın alınabilir ve satılırsa da, o asla diğerleri gibi sıradan bir obje değil bütün objelerin mevcut olması için baş olan şarttır ve hava, su ve toprakla eş değerde en temel faktördür." Schumacher dünyanın enerji ihtiyacının karşılanmasında kömür kullanılmasını her zaman için şiddetle sa-

vunmuştur. Ona göre petrol düşüncesizce kullanılmaması gereken sınırlı bir kaynaktı. Ayrıca rezervlerin yavaş yavaş eridiğini ve ihracatçıların kiralardan giderek daha çok pay kapmak peşinde olduklarını gördüğünden, petrolün her zaman için ucuz olmayacağına da inanıyordu. Örnek vererek açıklamak için şu söylenebilir: Schumacher, Ortadoğu petrolüne dayanmanın ne anlam ifade ettiği hakkında ilgilileri uyarmıştı. Bir yazısında şu görüşünü açıklamıştır: "En zengin ve en ucuz rezervler dünyanın en istikrarsız bazı ülkelerindedir. Bu denli şüpheli, ne olacağı belirsiz bir durumla karşı karşıya olarak, konuyu uzun vadede bir kenara bırakmak ve sadece her şeyin en iyi şekilde gelişeceğini ümit etmek kanımca en doğru yoldur."

Çağ bir iyimserlik çağıydı; ancak Schumacher'in uzun vadedeki görüş açısı hiç de ümit verici ve iç açıcı değildi. Konunun içerdiği riskleri ekonomi terimleriyle açıkladı. Hızlı tüketimin büyüme oranını ve düşük fiyatları göz önüne alarak yeni bir uyarı yaptı ve "Dünyanın petrol arzı gelecek yirmi yıl için garantili sayılamaz, bunun bugünkü güncel fiyatlarla garantili olamayacağı kesindir" açıklamasını yaptı. Bir defa da uyarısını daha metafizik terimlerle ifade etmek ihtiyacını duymuş, ünlü bir Oxford ekonomi profesörünün sözlerine atıf yaparak "Yakıt tanrılarının alacakaranlığı çok uzak olmayan bir gelecekte üstümüzde olacak" demişti.

Yazık ki Schumacher'in sözleri ancak çok gürültülü bir kalabalığa seslenilen bir seda kadar etkili olabilmiştir. Ortada yine de büyük bir petrol fazlası vardı ve Schumacher sonu gelmez yakınma ve önerilerini konuya hiç ilgi duymayan, meraksız bir topluluğa karşı söylemeyi sürdürüyordu. 1970'te, ümitsizliğe kapılarak ve elinden gelen her şeyi yaptığına kanaat getirerek Kömür Kurulu'ndan istifa etti. O güne kadarki mücadelesi, konuşmaları ona fazla puan kazandırmamıştı. Gerçekten de Kömür Kurulu'nda geçirdiği yıllar hemen tamamen petrolün "İhtiyar Kral Kömür"ü acımasızca tahtından indirdiği ve endüstriyel toplumda egemenlik iddiasında olduğu döneme rastlamıştı. İstifası sırasında Schumacher, şu sözü diline dolamıştı: "Civcivler tünemek için eve gelmek üzereler." Yaşamının bu döneminde Schumacher, çevresinde tedirginlik yaratan, huysuz, etrafın neşesini kaçıran, çağrıldığı partiden zevk almayı reddeden bir oyun bozan olarak görünmüştür. Ancak istifasından hemen sonra bir kitap yazarak Hidrokarbon Çağı nosyonuna meydan okuyan ve "Büyüğün Daha İyi" olduğu inancını ve onun bir oyun bozan olmadığını, daha çok geleceği gören bir kâhin olduğunu kanıtlayacak şekilde gelişecekti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA EGEMENLİK SAVAŞI

28

Gerileme Yılları

Ülkelerle Şirketler Karşı Karşıya

Eski Acem İmparatorluğu'nun başkenti olan *Persepolis* milattan önce 330 yılında Büyük İskender tarafından yağma edilmiş ve iki bin yılı aşkın bir süre çölün kumları içinde kalıntı halinde kalmıştı. Ekim 1971'de burası yeniden göz kamaştırıcı bir yaşama kavuştu. Terk edilmiş durumdaki bu yere devasa büyüklükte üç çadır ve daha küçük boyutta elli dokuz çadır kuruldu. Time dergisi bu olayı Acem İmparatorluğu'nun yirmi beş yüzyıl önceki kuruluşunu kutlamak için Şah'ın düzenlediği "dünya tarihinin gelmiş geçmiş en büyük cümbüşlerinden biri" olarak tanımlamıştı. Şölene katılan ünlüler arasında Sovyetler Birliği Devlet Başkanı, Birleşik Devletler Başkan Yardımcısı, Yugoslavya'dan Mareşal Tito, yirmi Kral ve Şeyh, beş Kraliçe, yirmi bir Prens ve Prenses ile on dört diğer Devlet Başkanı, üç Başkan Yardımcısı, üç Başbakan ve iki Dışişleri Bakanı vardı. Törenlerin yapıldığı sırada Şah, imparatorluğun kurucusu olan Kral Büyük Sirus'un ruhuyla aleni olarak iletişim kurmuş ve artık ölümü üzerinden yirmi beş yüzyıl geçmiş olan bu hükümdarın izinden yürüyeceğine dair ant içmiştir. Mücevherler ve madalyalarla donanmış konuklar otobüslerle Persepolis üzerindeki tepeye götürülmüş, orada yıldızlar altında, Büyük İskender'in Persepolis'i yakıp yıkmasını temsil eden şaşırtıcı bir *son et lumiere* (ses ve ışık gösterisi) seyrettirilmişti.

Persepolis kutlamasında İran hükümeti olacakları tahmin ettiğinden, yüksek diplomasi gerektiren son derece kritik bir konuda İngiltere'den acil olarak "çok gizli" bilgi ve öğüt talep etmişti. Bu, törene katılacak VİP'lerin masada oturtulma planıydı. Hükümdarların ve en nüfuzlu kişilerin katılacağı törende bu kimselerin can güvenlikleri tehlikedeydi. Bu nedenle Londra Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi yepyeni bir plan sundu. Özel bir masa yaptırılacak, masanın üzeri inişli çıkışlı bir satıhla kaplanacak, böylece yemekte bulunanların hiçbiri Pehlevi ailesinin en önemli üyesinden pek fazla uzakta oturmayacaktı.

Şah hazretleri ihtişamının somut bir kanıtı olarak Kraliçe II. Elizabeth'i şölene davet etmişti. Ancak, majestelerinin Tahran'daki Büyükelçisi, Kraliçe'nin daha önceden başka bir yere resmi devlet ziyareti yapmak için söz verdiğinden törene katılamayacağı gibi pek de hoş olmayan bir açıklama yapmaya mecbur kalmıştı. Bu "başka yer" İran'ın komşusu olan Türkiye idi. Bu gerçeğin açığa çıkmasıyla Şah büsbütün rahatsız olmuştu. Kraliçe'nin gelmeyeceğini öğrenince bu defa Prens Charles'ı davet etti. Verilen yanıt Charles'ın müsait olmadığı, Kuzey Denizi'nde bir fırkateynde görevde olduğuydu. Bunun için özür dileniyordu. Londra'ya göre Persepolis Partisi tıpkı diğer bütün eğlenceler gibi sadece bir partiydi ve pek umursanmıyordu. Ancak, bu iki bin beş yüz yılda bir kez kutlanan bir partiydi ve ayrıca Şah İngiltere'den İngiliz yapısı birkaç yüz Chieftain marka tank ısmarlama aşamasındaydı. Bu da İngiltere'nin ödemeler dengesi açısından son

derece önemliydi. Bu nedenle Londra törene katılacak kişi olarak Prens Philip ile Prenses Anne'ı önerdi. Şah da pek hoşnut olmamakla beraber, bunu kabul etti.

Şölende yiyecekler Paris, Maxim'e ısmarlandı. Yemek menüsü, hepsi uçakla Paris'ten getirtilen ve gerçekten harika yemekler hazırlayan ve servis sunan 165 adet şefgarson, pastacı ve garsona verilmişti. Yemeklerde sunulan yirmi beş bin şişe şarap da uçakla Fransa'dan getirtilmişti. Şölen tam bir Fransız havası yansıttığı için Fransa Devlet Başkanı Georges Pompidou'nun yokluğu hemen fark edildi. Bu olaydan hemen önce Pompidou, özel olarak şu açıklamayı yapmıştı: "Eğer gitseydim, orada beni de belki başgarson yaparlardı." Bu debdebeli tören ve kutlamaların mali portresi tahminen 100 milyon dolar ile 200 milyon dolar arasındaydı. Bu denli savurganlığı eleştirip soru yöneltenlere Şah'ın sinirlenip verdiği cevap şuydu: "Halk niçin böyle yakınıyor? 50 devlet başkanına verdiğimiz birkaç ziyafet için mi? Ne yapacaktık ki, onlara ekmekle turp mu ikram etseydik? Tanrı'ya şükür, ki İran İmparatorluk Sarayı bugün Maxim'den yemek getirtecek parasal güce sahiptir."

Persepolis'ten sonra, İngilizler Şah'ı yatıştırmak ve iki ülke arasındaki bazı gerginlikleri asgariye indirmek amacıyla onu ailesiyle birlikte Windsor Şatosu'nda hafta sonu geçirmeye davet ettiler. Bu ziyaret çok başarılı geçti. Ziyaret süresince tek pürüz Şah'ın Kraliçe'yle a *deux* (ikili) bir at gezintisine çıkacağı zaman oldu. Şah ve Kraliçe'nin ata binmesine birkaç saat kala ilgililer dehşetle bir şey fark ettiler. İranlı bir erkek olarak Şah bir kısrağa veya iğdiş edilmiş ata binemezdi, sadece damızlık aygıra binebilirdi. Ne var ki ahırda damızlık aygır yoktu. Bu nedenle İngilizler'in tam morallerinin bozulduğu sıra, Kraliçe, Prenses Anne'ın bir damızlık aygırı olduğunu hatırladı. Ne var ki bu defa da yine dehşetle atın isminin "Kazak" olduğu anlaşılmıştı. Bilindiği gibi Şah, 1920'lerde iktidarı almış Kazak Tugayı'na mensup bir subayın oğluydu. Babası konusunda Şah'ın duyarlılığını bilen, tahttan indirilmesinde de rolü olan İngiltere için bu hiç de iyi olmazdı. Kendisine böyle bir at sunulmuş olmasını Şah yeni ve açık bir hakaret sayabilirdi. Sonunda atın ismi gizli tutuldu ve Şah "Kazak'a bindi" ve Kraliçe ile yapılan at gezintisi ve haftanın geri kalan kısmı hiçbir pürüz olmadan geçip giti. Kraliçe Elizabeth ve Prens Philip, Şah ve İmparatoriçe Ascot at yarışlarının yapıldığı yerde açık araba gezintisi yaptılar. O günden sonra Şah, Kraliçe'ye mektup yazarken "Sevgili Hükümdar Kuzenim" hitabını kullanacaktı. Böylece İngiltere Şah'ın gözünde yeniden itibar kazanmıştı.

Persepolis'te yapılan büyük kutlamadan Şah'ın asıl beklediği kendisini Tanrı'nın o mevkiye getirdiği kabul edilen Büyük Sirus'un yerine geçmek ve buraya sıkı sıkıya yerleşmekti. Kraliçe'yi ziyaretinde her haliyle krallıkta onunla tıpatıp eşdeğerde olduğu izlenimini vermişti. Artık kendisini bir kukla veya piyon, tahta geçirilmiş basit bir kişi olarak görmüyordu.

Şah çok büyük servet, güç ve gurura sahip biri olmuştu. Bu durumuyla artık Ortadoğu'da ve uluslararası sahnede asli rolünü oynamaya çıkmış bir kişi görünümündeydi.

Anglo-Amerikan Geri Çekilmesi

Ortadoğu'da savaş sonu petrol düzeni Amerikan-İngiliz üstünlüğünün yükselişi aşamasında kurulmuş ve geliştirilmişti. 1960'ların ikinci yarısında, her iki ülkenin de gücü duraklama devrindeydi ve bu, petrol düzeninin de zayıflamakta olduğu anlamına geliyordu. Birleşik Devletler birkaç yıldan beri Vietnam'da, pahalıya mal olan, istenmeyen ve tam anlamıyla başarısız bir savaşa bulaşmıştı. Bütün bunlar oluşurken bir yandan da emperyalizm, sömürgecilik ve ekonomik işletmeciliğin protesto şeklinde organize edilen büyük bir Amerikan düşmanlığı dünyanın çoğu yerinde moda olmuş, yeni bir politik akım halini almıştı. Amerikan halkı da, sadece Vietnam Savaşı'yla değil, Amerika'nın global rolünün kapsamını ve karakterini tartışan "Vietnam dersleri"yle ikiye bölünmüştü. Gelişmekte olan dünyadaki bazı kişilerin bakışına göreyse, Vietnam'dan alın-

ması gereken dersler tamamen farklıydı. Bu kişilere göre, Birleşik Devletler'e meydan okumanın getireceği tehlikeler ve bunun bedeli geçmişteki kadar önemli değildi; en azından Musaddık devrindekiler kadar büyük değildi. Getireceği kazançlar ise bir hayli büyüktü.

İngiltere'yle kıyaslandığında Birleşik Devletler Ortadoğu'da daha deneyimsizdi. İngiltere 1800'lerin başından beri İran Körfezi sularında haraç kesen korsanları dize getirmiş ve Körfez'in Arap tarafında yapılan müzmin deniz savaşlarında ateşkes sağlamıştı. Bunun karşılığında İngiltere "mütareke" halindeki devletlerin bağımsızlıklarının korunması sorumluluğunu almıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Bahreyn, Kuveyt ve Katar'a da benzer anlaşmalar ve sözleşmeler sağlandı. Ancak 1960'larda İngiltere kendi iktisadi düşüşünü yaşayan bir ülke olduğundan, ayrıca bu soruna hem içeride hem de uluslararası arenada yeni sorunlar eklendiği için konuyla fazla meşgul olamadı. Savaş sonu dünyasında imparatorluğun lağvedilmesi konusu İngiltere için en başta gelen dram olmuştu. Sonunda Büyük İngiltere, Arabistan Yarımadası'nın güneybatı ucundan, liman şehri Aden'den başı eğik çekilmek zorunda kaldı. Bütünüyle bir İngiliz buluşu olan Aden, stratejik olarak İran Körfezi'nden çıkan petrol yolları üzerinde konuşlandırılmıştı ve dünyada en çok iş yapan limanlardan biriydi. İngiliz Vali Aden'den ayrılırken askeri bando "Artık hiçbir şey eskisi gibi değil" parçasını çalıyordu. Gerçekten de artık hiçbir şey eskiden olduğu gibi değildi. İngilizler'in çekilmesiyle, Aden Güney Yemen gibi katı Marksist-Leninist rejim içine girip kaybolup gitmişti. Sonradan, 1968 Ocak ayı başlarında bir ödemeler dengesi krizine tepki olarak Başbakan Harold Wilson İngiltere'nin bundan böyle Süveyş'in doğuşunu savunacağına dair yapmış olduğu taahhüdü sona erdirdiğini duyurdu. 1971 yılına kadar İran Körfezi'ndeki askeri valığını tümüyle geri çekeceğini, böylece on dokuzuncu yüzyılın büyük Pax Britannica (İngiltere Barışı) ve İngiliz Raj'ının (İngiliz hükümranlığı) son kalıntılarının da ortadan kalkacağını bildirdi.

Wilson hükümetinin varmış olduğu bu karar İran Körfezi'ndeki şeyhleri ve diğer hükümranları tam bir şaşkınlığa sürüklemişti. Daha üç ay evvel İngiltere Dışişleri, kendilerine Körfez'i terk etmeye hiç niyetli olmadıklarını söyleyerek garanti vermişti. Şeyhler bir araya gelip İngilizler'den kararlarını geri alması, Körfez'deki varlığını sürdürmesi için yalvardılar. Dubai'deki Emir "Onlardan kim çıkmalarını istedi?" diyordu. Bahreyn Emiri ise dobra dobra konuştu ve şöyle dedi: "Keşke Wilson yerine yine Winston Churchill olsaydı. İngiltere bugün, eskiden kuvvetli olduğu alanlarda zayıftır. Bilirsiniz ki biz ve Körfez'deki herkes İngiltere'nin Körfez'de kalmasını sevinçle karşılardık."

İngiltere Körfez'deki temsilciliğini sadece altı bin kara askeri ve hava destekleme üniteleriyle sürdürüyor, bunların maliyeti ise senede 12 milyon pound tutuyordu. Bölgedeki İngiliz petrol şirketlerinin büyük yatırımcıları ve bunların İngiltere ödemeler dengesindeki olumlu etkisi ve devletin kasasına getirdiği çok büyük kazançlar göz önüne alınırsa bu, 12 milyon poundluk tutar fazla sayılamazdı hatta bir çeşit sigorta primi yerine geçebilirdi. Şeyhlerden bir kısmı İngiliz kuvvetlerini bölgede tutmak için bu 12 milyon poundluk tutarı aralarında toplayıp kendileri ödemek istediler. Ancak, bu öneri şiddetle geri çevrildi. Savunma Bakanı Denis Healey, İngilizler'in "İngiliz kuvvetlerini yakınlarında görmekten hoşlanan kişilerin ianesine muhtaç" gösterilmesi fikrine tamamen karşıydı. Ancak, yine de bazı kimselerin belirttiği gibi, İngiliz kuvvetlerine Batı Almanya'da veya Hong Kong'da garnizon kurdurma karşılığında bazı kimselere yasadışı ödemeler yapılmış ve onlar da bu ödemeleri kabul etmişlerdi. Healey'i bölgeden çekilme kararına götüren faktör sadece işin ekonomik yönü değildi. Milliyetçilik hareketinin giderek büyümesi onu Ortadoğu'da askeri güç bulundurmanın "siyasi açıdan sağlıksız" olduğuna inandırmıştı.

Yine de İngilizler, birkaç küçük devleti bir araya getirecek ve onlara bir korunma önlemi sağlayacak federasyonu kurdular. Bu federasyon Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Bu gerçekleştikten son-

ra İngilizler 1971 Kasımı'nda Körfez'den çekildi. İngilizler'in bölgeden çekilmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra Körfez'de meydana gelmiş en temel değişikliktir ve bir yüzyıl boyu bölgede korunmuş güvenlik sisteminin son bulduğu anlamını taşır. Çekilmeden sonra arkada özgür dünya petrolünün yüzde 32'sini sağlayan ve petrol kaynaklarının yüzde 58'ini barındıran bir bölgede çok tehlikeli bir güç boşluğu bırakmıştır.

İran Şahı'na gelince, bir evvelki ay büyük Persepolis kutlamalarında göstermiş olduğu gibi, bu güç boşluğunu doldurmaya istekli ve hevesliydi. Bu konuda "İran Körfezi'nin güvenliği garantiye alınmalıdır ve bunu İran'dan başka kim yapabilir ki?" diyordu. O günlerde Nixon Doktrini geçerliydi ve günün politikası, Amerikan gücünü; yeni siyasi ve iktisadi baskıları bölgedeki kuvvetli ve dost yerel güçlere dayanarak, onları bölgede polis gibi kullanarak yatıştırma eğilimindeydi. Bu rol içinse Şah'tan daha uygun hiç kimse olamazdı. Nixon ilk defa 1953 yılında, tahta tekrar oturduktan birkaç ay sonra tanıdığı Şah'a kişisel olarak büyük saygı duyuyordu. O günlerde Başkan Eisenhower'e şöyle demişti: "Şah giderek daha atılgan ve cesur oluyor. Eğer o başı çekseydi her şey çok daha iyi olurdu." Nixon 1962'de California valilik seçimlerini kaybedince bir dünya seyahatine çıkmıştı. Bu yolculukta onu son derece saygı ve nezaketle kabul eden sayılı birkaç devlet başkanından biri de Şah'tı. İktidardan düştükten sonraki günlerde Nixon Şah'ın gösterdiği bu saygı gösterisini her zaman anımsamıştır. Şimdi takvimler 1970'lerin başını gösteriyordu ve Şah yalnızca İran'da değil, tüm bölgede lider olmak niyet ve kararını sergiliyor, Nixon idaresi de ona destek veriyordu. Zaten gözden kaçmış olsa da kendisine karşı gösterilebilecek belirli bir alternatif de yoktu. Bir taraftan da Sovyet askerleri büyük güçler halinde, Körfez ve Körfez petrolü üzerinde öteden beri hegemonya iddiasında olan komşu Irak'a akın akın girmekteydi. İşte bu andan itibaren Körfez'de çok değişik karakterde bir güvenlik sistemi hâkim olacaktı.

Yirmi Yıllık Aşırılık Döneminin Sonu: Satıcı Pazarına Doğru

1970'li yıllar dünya petrolünde dramatik bir yer değişmeye de tanık olmuştur. Bu yıllarda talep, mevcut arzla aradaki açığı kapatmaya başladı ve arzla talep arasındaki büyük fark kısmen giderildi. Böylece yirmi yıl süren aşırılık dönemi son bulmuş oldu. Sonuçta dünya, petrol ihtiyacı için büyük bir hızla Ortadoğu ve Kuzey Afrika petrolüne bağımlı olmaya başladı. 1960'lı yılların sonu ile 1970'lerin başı arasındaki bazı yıllarda, genel olarak alındığında sanayi dünyasında yüksek düzey ekonomik gelişme ve hatta düpedüz patlama olmuştu. Kuşku yok ki bu büyümeyi besleyen en büyük etken petroldü. Özgür dünyanın petrol talebi 1960'ta günde yaklaşık 19 milyon varilken, 1972'de günde 44 milyon varilin üstüne çıktı. Fabrikalarda, enerji tüketen işyerlerinde, evler ve arabalarda giderek daha çok petrol mamulü yakılması yüzünden, petrol tüketimi de tüm dünyada, beklenenin çok üstüne çıktı. Amerika'da benzin tüketiminin artması sadece sürücülerin daha uzun yollara gitmesinden değil, arabaların giderek daha ağırlaşmasından ve daha çok "klima" benzeri "ekstra" şeyler taşımasından kaynaklanmıştı. Petrolün 1960'lı yıllar ve 1970'ler başında ucuz oluşu nedeniyle bu yıllar içinde daha az yakıt kullanan "yeni otomobil" ihtiyacı duyulmamıştı.

1960'lı yılların sonu ve 1970'lerin başı ABD yerli petrol sanayiinde aşırı petrole sınır çekildiği yıllardır. Bu yıllarda ABD aşırı petrol üretme kapasitesini artık yitirmişti. Son zamanlarda Dad Joiner günlerine, Doğu Texas yataklarına ve Harold Ickes dönemine geri dönülmüş, üretim ayarlaması Texas Demiryolu Kurumu, Oklahoma Korporasyon Komisyonu, Lousiana Koruma Komisyonu ve diğer eyaletlerdeki benzer organlara bırakılmıştı. Bu organlar üretimin "düzenlenmesi" işlevi görmüş, korumayı geliştirmek için güncel üretimi kapasitenin çok altında tutmuş ve böylece fiyatları sınırlı tutmayı becermişti. Bu organların çalışmaları sonucunda Birleşik Devletler'e ve tüm Batı dünyasına bir kriz halinde başvuracakları güvenlik rezervi, aşırı kapasite sağlanması

başarılmıştı. Bu yola, II. Dünya Savaşı kapsamının fazlasıyla büyük oluşu ve 1951, 1956 ve 1967 krizlerinin çok daha sınırlı oluşu yüzünden gerek duyulmuştu.

Ancak, üretimi dizginleme ihtiyacı giderek artan talep, düşük fiyat nedeniyle yatırımın da düşük oluşu, yeni petrol yatağı bulma oranının göreceli olarak azalması sonucu, ithal kotalarıyla birlikte ortadan kalktı. Şimdi yeni bir eğilim başlamıştı: Birleşik Devletler'de üretilen her varil petrolü satın almaya son derece hevesli ve hırslı müşteriler devri. 1957-1963 yılları arasında Birleşik Devletler'in aşırı petrol kapasitesi günde yaklaşık 4 milyon bulmuşken, 1970 yılına gelindiğinde tüketilmemiş olarak kalan petrol günde sadece bir milyon varildi. Hatta belki bu kadar bile değildi. 1970 senesi Amerikan petrol üretiminin günde 11,3 milyon varile ulaştığı zamana rastlar. Bu, Amerika'da üretimin doruğa vardığı, yükselebilmesi mümkün en yüksek üretim noktasıydı. O noktadan sonra düşmeye başladı. 1971 Mart ayında, yirmi beş yıldan beri ilk defa Texas Demiryolu Kurumu elde edilen tüm üretimin yüzde 100 kapasitede kullanılmasına izin verdi. Komisyon Başkanı beyanda bulunarak şunları söyleyecekti: "Biz buna tarihi bir olgu olarak bakıyoruz. Yazık ki tarihi ama çok da mutsuz bir olgu. Texas petrol yatakları şimdiye kadar kendisine güvenilen ve ihtiyaç duyulduğu zaman göreve çağrılan eski bir savaşçı muamelesi gördü. Ne var ki bu eski savaşçı artık görev yapacak durumda değil." Bu ara, tüketim durmadan artmakta olduğundan Birleşik Devletler bu defa talebi karşılamak için dünya petrol pazarına başvurmak zorunda kaldı. Daha önceden Eisenhower'in koymuş olduğu kotalar hafifletildi ve 1973'e kadar net ithalat hızla, –1967'de günde 2,2 milyon varilken–, altı milyon varili buldu. Aynı yıllar içinde toplam petrol tüketimi payı olarak ithalat da yüzde 19'dan yüzde 36'ya çıktı.

Birleşik Devletler'de aşırılık kapasitesinin ortadan kalkışı oldukça büyük anlam taşıyordu; çünkü böylece Batı dünyasının o kadar güvendiği "güvenlik marjı" ortadan kalkmıştı. 1968 Kasımı'nda, Dışişleri Bakanlığı Paris'te yapılan bir OECD toplantısında Avrupalı devletlere çok yakında Amerikan petrol üretiminin kapasite sınırına ulaşacağını söyledi. Acil bir durum halinde bundan böyle baş dayayacak rahat yastıktan yoksun olacaklardı. Amerika artık bu devletlere destek ve yardım sağlayamayacaktı. Toplantıya katılan tüm ülkeler bu beyan karşısında şaşkına döndüler. Bu olay OPEC'in yaptığı 1967 ambargo girişiminden sadece bir yıl sonra oluşuyor ve Ortadoğu'yu da öteki Avrupa ülkeleri gibi hiç de güvenli olmayan bir konuma getiriyordu.

Aslında, asıl sorun Ortadoğu petrolüne başından beri giderek daha çok güvenmiş olmaktı. Gerçi Endonezya'dan ve Nijerya'dan yeni üretim geliyordu; ancak bu Ortadoğu üretiminin gösterdiği büyüme karşısında yetersizdi. Nijerya'dan petrol 1970 başlarında, bu ülkede iç savaşın son bulmasından sonra gelmişti. 1960-1970 yılları arasında özgür dünyanın petrol talebi günde 21 milyon varile erişmişti. Bu süre içinde Kuzey Afrika dahil Ortadoğu'da üretim günde 13 milyon varil artmıştı. Başka bir deyişle, petrol tüketimindeki çok büyük artışın üçte ikisi Ortadoğu'daki kuyular tarafından karşılanıyordu.

Çevresel Etkiler

Çok anlamlı başka bir yer değiştirme de endüstri ülkelerinde yaşanıyordu. İnsanın çevreye bakış açısı ve çevreyle olan ilişkisi de, petrol talebinin artmasına ve kullanımının düzenlenmesine paralel olarak değişiyordu. 1960'lı yılların ortalarından başlayarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ve başka yerlerde çevresel sorunlar ön plana geçmiş, siyasi işlevlerde hak ettiği yeri almaya başlamıştı. Hava kirliliği dünyadaki birçok işletmeyi kömürden vazgeçip, daha az kirletici olan petrole yöneltmişti. Ancak, bu da petrol talebine yeni bir hız getirmişti. 1965'te New York Belediye Başkanı kömürün kentten tamamen atılıp yok edilmesini talep edecekti. 1966 yılı Şükran Günü'nde New York büyük bir hava kirliliği krizi yaşamış, tüm şehri sis basmış ve bu yüzden kömür kullanımı kısıtlanmıştı. Bundan sonraki iki yıl içinde de New York'ta petrole kesin dönüş yapıl-

dı. 1967'de Birleşik Devletler Senatosu'ndan üçe karşı seksen sekiz oyla hava temizliğiyle ilgili bir yasa geçirildi. 1970'te de çevresel etki beyanları olarak bilinen Federal Yasa yürürlüğe girdi. Çevreyle ilişkili bazı büyük projeler yapılmış ve bunlar uygulandığında büyük olasılıkla bazı sonuçlar getireceği umulmuştu. Bu bakımdan projelerin bir an önce hayata geçirilmesi gerekiyordu. Aynı yıl, yüz bin kişi, Dünya Günü münasebetiyle New York'taki Beşinci Cadde'de bir geçiş töreni yaptılar.

O günlerde *The Limits to Growth* (Büyümenin Sınırları) başlıklı bir kitap yayınlamış, rapor niteliğinde olan bu kitapta Roma Kulübü'nün projesi *"The Predicament of Mankind"* (İnsanlığa Musallat Olan Bela) konusu işlenmişti. Bu kitaba gösterilen ilgi ve tepki kelimelerle anlatılmayacak kadar büyük olmuş, halkın çevre konusundaki bilinçlenmesi olağanüstü bir güçle yansıtılmıştı. 1972'de yayımlanan bu kitap şu tezi savunmuştur: "Temel dünya trendlerinden birkaçı –nüfus, sanayileşme, hava kirliliği, enerji tüketimi, petrol ve doğal gaz dahil– kaynak azalması sorunları ele alınıp hafifletilmediği takdirde, bunlar sonuçta çağdaş endüstriyel uygarlığı dayanılmaz hale getirecek ve bu gezegendeki büyüme sınırına varmak için bir yüzyıl daha beklemek gerekecekti." Bu eserde kaynakların bitmekte olduğuna değinilmekle kalmayıp, hidrokarbon yanma, karbondioksidin atmosferde yeniden oluşması ve global ısıtmanın getirdiği sorunlar üzerinde de durulmuş ve uyarılar yapılmıştır. Bu eser genel anlamda bir uyarı mesajı veriyordu. İlerideki krizlerin ne zaman oluşacağı, zamanlaması hakkında kesinlikle bir şey söylemek henüz mümkün değildi.

Bu eser çok kritik bir anda yayımlanmıştı. O sıralar dünyada ekonomik büyüme bir patlama şeklinde yaşanıyordu; enflasyonla beraber kaynakların kullanılmasında da yüksek bir büyüme gözleniyordu. Ayrıca bütün bunlar Amerikan petrol rezervlerinin düşmekte olduğu ve hem Amerikan ithalatı ve hem de dünya çapında enerji kullanımının dramatik bir hızla yükseldiği bir zamanda cereyan ediyordu. Bütün bunlardan başka, o devirde, yeni gelişen çevresel bilinçlenmenin endüstri dünyasının halk politikasını yeniden şekillendirmeye başladığı ve şirket stratejilerinde yeni değişmeleri zorladığı günlerdi. Sun Oil Şirketi'nden bir yetkilinin ifade ettiği gibi, bu enerji şirketleri için bir tür "yeni oyun" anlamındaydı. Artık enerji ve çevre sorunlarının tartışıldığı toplantılarda Büyümenin Sınırları yol gösterici bir kutupyıldızı yerine geçiyordu. Kitapta öne sürülen görüşler 1970'li yıllarda yaklaşmakta olduğu büsbütün hissedilen kıtlık ve kaynak sıkıntısıyla dolu karanlık günlerde güçlü bir dayanak olmuştu. Böylece kitap hem petrol ithal eden hem de petrol ihraç eden ülkelerin politikalarını ve tepkilerini yönlendirmişti.

Çevresel bilinçlenmenin enerji dengesi üzerindeki etkisi çok büyük oldu. Bu bilinçlenme sonucunda kömürden petrole dönüş hızlandı ve insanlar daha temiz yanan gaza rağbet etmeye başladı. Bu ara, nükleer enerjinin propagandası da yapıldı ve nükleer enerji hidrokarbon yanmadan daha üstün bir çevresel yenilik olarak tanıtıldı. Yeni petrol kaynakları bulma çabalarına hız verildi ve 1960'lı yılların sonuna doğru California kıyısı ötelerinde büyük üretim kaynakları bulma ümidi belirdi. Zaten su içinde ilk kazılar da on dokuzuncu yüzyılın bitiminden evvel burada, Santa Barbara yakınlarında yapılmıştı. Şimdi, yetmiş yılı aşan bir süre sonra güzel California sahillerine boylu boyunca bir kez daha su altında petrol arama donanımları yerleştirildi. Ancak, sonra, 1969 Ocak ayında, Santa Barbara açıklarında bir kuyuda yapılan kazıda hiç beklenmedik kural dışı jeolojik bir durumla karşılaşıldı ve bunun sonucunda büyük bir basınçla yüzeye doğru altı bin varillik bir petrol fışkırması oldu. Sahil sularına doğru kontrolsüz olarak ağır yoğunlukta ham petrol akmaya başladı ve otuz mil kadar uzağa yayıldı. Yöre halkının tümü, birden tepki gösterdi ve bu tepki siyasi kesime kadar uzandı. Nixon idaresi California gelişmeleriyle ilgili borcun ertelenmesi için hemen bir "moratoryum" yani borcu erteleme hakkı yayımladı ve petrol akımı durduruldu. Petrol ihtiyacı ne kadar büyük olsa da, çevrenin diğer duyarlı bölgelerinde enerji geliştirmeye gösterilen muhalefeti artırıyordu. Bu bölgelerden biri de –tüm Kuzey Amerika'nın en çok petrol vaat eden bölgesi– Amerikan üretiminin inişe geçişini en çok körükleyen ve yükselişte olan Ortadoğu petrolüne bağımlılığını dengeleyen Alaska idi.

Alaska "Fili"

Daha 1923 yılında Başkan Waren Hardinge Alaska'nın Kutup bölgesinde donanma için bir petrol rezervi kurdurmuş ve izleyen yıllarda petrol arayıcılar çevrede dolaşıp petrol aramışlardı. 1956 Süveyş krizini takiben Shell ve New Jersey Standard Oil şirketleri Alaska'da petrol aramaya başladılarsa da, 1959 yılında o güne kadar en pahalıya mal olan kuru kuyu kazılarından sonra bu işi askıya aldılar.

Alaska'da petrol arama faaliyetiyle ilgilenen bir başka şirket de British Petroleum'du. İran'da, Musaddık'ın devrilmesi ve bu olayı izleyen Süveyş krizi sırasında BP, tamamen bağımlı olduğu Ortadoğu petrolüne olan bağımlılığından kurtulmak, hiç değilse bunu azaltmak için büyük çaba sarf ediyordu. 1957'de, Süveyş'ten bir yıl sonra, üretim için değişik kaynaklara ve özellikle de Batı Yarıküresi'ne başvurmak, petrolü buralarda aramak gibi stratejik bir karar aldı. BP'nin bu kararı İngiltere Devleti tarafından kuvvetle desteklenmiştir. İngiltere Başbakanı Harold Macmillan 1958'de Avusturya Başbakanı Robert Menzies'e özel olarak yazdığı mektupta şöyle demiştir: "İngiliz petrol şirketleri bugün Batı Avrupa'daki ve Doğu Yarıküresi'ndeki işlerini yürütebilmek için daha çok Ortadoğu petrolüne dayanıyor. Ne var ki bunun güvenceli olmadığının iyice bilincindeler. Şunu da ayrıca biliyorlar ki, Birleşik Krallık hükümeti bazı iktisadi ve siyasi nedenlerden dolayı, bu şirketlerin Ortadoğu'ya bağımlılıklarını azaltmaya yönelik her hareketi candan destekleyecektir. Bunlardan özellikle British Petroleum Şirketi'nin elinde petrol ufkunu genişletmek için bazı ticari sebepler de var. Öteki büyük uluslararası şirketler için Süveyş krizinden en fazla ve en kötü şekilde etkilenen bu şirkettir. Şimdi, kontrolü altında olan kaynaklar dahilinde kalarak, Ortadoğu'dan petrol alma bağımlılığına son vermek istiyor."

Sinclair Petroleum, British Petroleum'a, Ortadoğu'ya bağımlılıktan kurtulup nefes alması için çare önerdi. Bu, iki şirketin Alaska'da ortak bir işletme açma teklifiydi. Ne var ki Alaska'nın ta ötesinde, soğuk kuzey topraklarında, Kuzey Bayırı denen yerde birbiri ardına açılan ve hepsi de kuru çıkan altı kuru kuyudan sonra her iki şirket bu tasarıyı askıya aldılar. Alaska'ya ilgi gösteren diğer bir şirket de Gulf idi. Bu şirkete bağlı bazı petrol araştırıcılar, kuru çıkan kuyulara rağmen, arazi jeolojisinin petrol vaat ettiğini, bu yüzden şirketin Kuzey Bayırı'nda araştırmalara devam etmesi gerektiğini kuvvetle savunuyorlardı. Şirketin üst düzey yönetimi ise bu talebi düşünmeyi dahi reddediyordu. Şirketin kıdemli yöneticilerinden biri bu konuda açıkça şöyle diyordu: "Bu, varil başına 5 dolara mal olur. Biz ise tüm yaşamımız boyunca petrolün varili beş dolardan satıldığını hiçbir zaman göremeyeceğiz."

Diğer taraftan, Alaska konusunu California kökenli bağımsız şirket olan Richfield de hâlâ soruşturmaktaydı. Bu şirketin Alaska petrolünü çekici buluş sebebi Kuzey Bayırı gibi ulaşılması imkânsız bu yerdeki kalın kireçleşmiş katmanlardan ileri geliyordu. 1964'te Jersey bir kez daha Alaska'ya girme kararı aldı ve toplam bedeli beş milyonu biraz aşan ödemeler ve iş bağlantıları sonucu şirketin Humble kolu Richfield'in ortağı oldu. 1965 yılında, yeni oluşan bu ortaklık Kuzey Bayırı'nın Prudhoe Koyu'ndeki işletme anlaşmalarının yaklaşık üçte ikisine sahip olmuştu. Kazanan diğer önde gelen teşekkül ise BP-Sinclair Kombinasyonu'ydu.

Aynı sene içinde, Richfield Atlantic Refining Şirketi'yle birleşti ve Atlantic Richfield'i kurdu, Atlantic Richfield daha sonra ARCO olmuştur. Kombine şirketin başına Robert O. Anderson geçti. Anderson etrafındakilere son derece rahat, neredeyse ilgisiz, hatta biraz dalgın biri görünüyorsa da, yirminci asrın son birkaç büyük petrol arayıcılarından ve devlerinden biriydi. Böyle bir adama yakışan kararlılığa ve dikkate sahipti. Anderson Chicago'lu bir banker olan, 1930'lu yıllarda belirgin bir özelliğiyle dikkati çekmiş bir babanın oğluydu. Bu özelliği kimselerin ödün vermediği bir dönemde, sağ duyusunu kullanarak Texas ve Oklahomalı, bağımsız petrolcülere bor vermiş olmasından ileri geliyordu. Genç Anderson Chicago Üniversitesi dolaylarında büyümüş, bir ara üniversiteye devam etmiş ve felsefe hocası olmayı düşünmüştü. Ne var ki babasının müş-

terisi olan petrolcüler üniversite kampüsünden çok daha fazla ilgisini çektiğinden, bu fikri bırakarak 1942'de, günde bin beş yüz varil petrol arıtan bir rafinerinin başına geçmek için New Mexico'ya gitti. Kısa zamanda işletme işine geçti ve bu işte en iyi tanınan bağımsızlardan biri oldu. O da tıpkı Rockefeller ve Deterding gibi zihinden çabuk hesaplama yeteneğine sahipti. Önceleri sürgülü hesap cetvelinden daha çabuk sonuç alabilirken, sonradan cepte taşınan hesap makinesinden bile daha iyi hesap yapabiliyordu. Ayrıca, toplantılarda ondalık noktada hata yapan kişilerin hatasını meydana çıkartma ve doğru olanı gösterme gibi bir huyu da vardı. Sonradan bu konuda şunları söylemiştir: "Ben böyle bir yeteneğim olduğunun bilincinde değildim. Bu yeteneğin sağladığı en büyük yarar, insana gereksiz olan şeylerin üzerinde durmayıp, ilerlemeyi sağlamasıdır. Sözgelimi, görüşmelerde karşı tarafın önem vermediği bir noktanın önemli olduğunu bu yetenek sayesinde anlayabiliyorsunuz. Böylece her zaman ötekilerden daha önde olursunuz."

Seneler geçtikçe Anderson'un çok yönlü ve çeşitli ilgi sahalarına sahip, petrol endüstrisinde kimsenin buyruğunda olmayan bir kişilik olduğu anlaşılmıştı. Fikir tartışmalarına yatkın, sosyal bilim hocalarıyla barışık, idare usulü ve sosyal değişiklik konularına meraklı biri olarak işadamlarının teknoloji, hümanizm, çevre sorunları ve Aristo gibi çeşitli konuları tartıştıkları seminerlere katılmayı severdi. Kısaca söylemek gerekirse, onca başarısına rağmen, hiçbir zaman tipik bir petrol devi imajına uymamıştır. Akranları arasında yadırganan birçok şeye merak duyar ve inanırdı. Yine de eşsiz bir petrol arayıcısıydı ve ham petrole ve toprak içinde saklı rezervlere başka hiçbir şeye duymadığı kadar içten ilgi duyuyor ve inanıyordu. Bu konuda şunları söylemiştir: "Bu endüstrinin kalbi, bu işten alınacak ders şudur: Eğer hayal kırıklığını kaldıramıyorsanız, bu işten vazgeçmeniz gerekir, çünkü büyük olasılıkla, kazıların yüzde doksanı boşa çıkar. Kazıda başarısızlıkla karşılaşmayı normal kabul etmelisiniz." Yine de geriye kalan yüzde 10 Anderson'un fevkalade işine yaramış, onu yalnızca çok zengin yapmakla kalmayıp, aynı zamanda birey olarak Birleşik Devletler'in en büyük toprak sahibi haline getirmişti.

Ne var ki 1966 kış mevsiminde durum Alaska'da yüzde 90 başarısızlık hanesine yazılacağa benziyordu. ARCO, Humble'ın da katılımıyla Alaska'nın kuzey kıyısının altmış mil güneyinde pahalıya mal olan bir kuyu açtı. Kuyu kuru çıkmıştı. Kuzey Bayırı'nın Prudhoe Koyu'nda başka bir arama daha programa alındığı halde, bu başarısızlık karşısında Prudhoe kazısına devam edip etmemek konusunda bir hayli tereddüt belirdi. Bu hususta karar verme yetkisi de Anderson'a bırakıldı. Kararı verecek kişi oydu. Petrol aramaya, ham petrole inancı sonsuzdu. Ancak BP ve Sinclair'e ait kuru çıkan altı kuyudan sonra ARCO'nun açtığı kendi kuyusu da kuru çıkmıştı ve bunlar petrol işine kendini adamış Anderson'u bir hayli düşündürmüştü. O bu işe para kaybetmek için atılmamıştı. Sonunda biraz düşündükten sonra sonuçtan pek emin olmamakla beraber işe devam kararı aldı. Kazı için gereken araç ve gereç zaten Alaska'da olduğundan bunların kazı yerine getirilmesi altmış millik bir yol alıyordu ki bu da kolayca halledildi. İleride Anderson bu konuda şunları söyleyecekti: "Programa alınmış bir kuyu kazma işinin iptal edilmesi kararını almak kolay değildir: işe devam kararı almaksa bundan daha kolaydır."

Tepesinde uçan dört jumbo jetin çıkardığı sesi andırıyordu. Kuyu içindeki borudan fışkırıp gelen doğal gaz rüzgârın şiddetine rağmen on metre yukarı dümdüz fışkırıyordu. Evet, sonunda petrol bulunmuştu. 1968 ortalarında petrol bulunan bu kuyunun yedi mil ötesinde yeni bir kuyunun daha kazılmasıyla buranın gerçekten çok büyük bir petrol bölgesi, dünya çapında önemli bir yatak olduğu bir kez daha doğrulandı. Bu gerçek bir fil idi. De Golyer ve Mc Haughton petrol mühendisliği firmasının tahminine göre Prudhoe Koyu'nda 10 milyar varil yenilenecek türden rezerv mevcuttu. Kuyunun açılması talimatını verirken bir hayli isteksiz davranmışsa da, bu sonuç Anderson'un hayatında bir petrolcü olarak verdiği en önemli karardı. Prudhoe Koyu Kuzey Amerika'da o güne kadar keşfedilmiş en büyük petrol yatağıydı ve 1930'lu yıllar başında Dad Joiner'in petrol fiyatını yerine dibine batıran Doğu Texas yatağının bir buçuk katı büyüklükteydi.

Prudhoe Koyu ise, giderek daralan petrol pazarında, herhangi bir fiyat yapısını bozmaya yönelik değildi. Bu kuyu Amerikan petrol ithalinin büyümesini yavaşlatmış ve global petrol dengesi sıkışıklığını dramatik bir hızla azaltmıştır. Günün tahminlerine göre Prudhoe Koyu'nun toplam verimi çok yakında günde iki milyon varili aşmaya adaydı ve bu gerçekleştiğinde bu yatak Suudi Arabistan'ın Ghawar ve Kuveyt'in Burgan yatağından sonra dünyanın en fazla üretim veren üçüncü yatağı olacaktı. Önceleri ARCO ve Jersey ve Jersey'in Humble Kolu yatağın üç yıl içinde operasyona geçeceğini tahmin etmişlerdi. Durum bu bölgedeki gelişmenin Kuzey Bayırı idare bünyesinin basitleştirilmesinden sonra hızlandırılacağını gösteriyordu. ARCO ve Sinclair'i o güne kadar Birleşik Devletler'de en büyük holding olan Gulf ve Western şirketlerinin pençelerinden tam zamanında çekip almak suretiyle kendine kattı. Artık Kuzey Bayırı'nın Üç Büyüğü ARCO, Jersey ve BP idi. Birleşme olayı ayrıca ARCO'yu Birleşik Devletler'in en büyük yedinci petrol şirketi yapmıştı.

Gelişmenin hızlanmasını engelleyen en büyük faktör tecrit edilmiş gibi duran kuzeyin fiziki çevresiydi. Bir jeoloğun söylediği gibi "burası aşağılık, kirli, çalışmaya izin vermeyen acımasız bir yerdi." O güne kadar petrol çıkarılmış yerlerden hiçbirine benzemeyen bir yerdi. Bu tür bir çevrede üretim için gereken teknoloji yoktu. Kışın, ısının sıfırın altına kırk beş dereceye düştüğü günlerde, kalınlığı birkaç feet olan Tundra donup beton kalınlığını alıyordu. Sonra da yaz geldiğinde sünger görünümünde bozkıra dönüşüyordu. Tundrada, bir yerden başka bir yere gidecek yol gibi bir şey yoktu ve toprağın alt tabakası devamlı donmuş durumdaydı. Toprağın sürekli olarak donmuş bir halde bulunan bu kısmı, bazen üç yüz metre derinliğe kadar inerdi. Araziye getirilen normal çelik malzeme don bölgesinin iç tarafına taşınırken, genellikle saman parçaları gibi kırılırdı.

Bu engelin aşılması mümkün olsa bile yine de sorun halledilmiş sayılamazdı; çünkü bu defa de petrolü bu denli zor şartlar altında pazara sürme sorunu çıkacaktı. Konuya çare arandı ve buzkıran tankerlerin buz denizlerinden aşırılarak Atlantik Okyanusu'ndan geçirilmesi ciddi olarak düşünüldü. Daha başka çareler de düşünülüyordu, ki bunlardan ilginç olan biri Alaska'yı çaprazlama kesecek sekiz hatlı bir yoldan devamlı seyredecek bir kamyon filosu geçirmekti. Sonradan bu projenin Amerika'daki tüm kamyonları devreye sokacağı hesap edildiğinden bu fikirden vazgeçilmiştir. Zamanın önde gelen nükleer fizikçilerinden biri ise nükleer enerjiyle çalışan denizaltı tankerlerinden oluşan bir filonun Kuzey Kutbu altından Grönland'daki bir limana gönderilmesini önermişti. Bu yapıldığında gereken "derin su limanı" da nükleer patlama yöntemiyle yaratılacaktı. Teklif yapanlardan diğeri ise jumbo jet petrol tankerleri yapımını düşünen Boeing ve Lockheed firmalarıydı.

Sonunda, bir boru hattı yapılmasına karar verildi. Ancak, bu hat hangi yönde yapılacaktı? Bir teklife göre petrol yataklarının güneyinden Valdez limanına kadar sekiz yüz mil uzunlukta bir boru hattı yapılmalıydı. Valdez'de petrol Prens William Sound'dan geçirilerek pazara sürülmeliydi. Başka bir teklif ise tamamen toprak üstü bir boru hattıyla doğuya doğru uzanmak, Alaska'dan geçip Kanada'ya inmek, sonra da güneye uzanıp Birleşik Devletler'e girmek, sonuçta da muhtemelen Chicago'da işi tamamlamaktı. Trans-Alaska boru hattına karşı çıkanlar bu yola başvurulduğu takdirde "tanker kazaları olacağını, bununsa kendilerini büyük suçlamalara götüreceğini" öne sürdüler. Kanada yolu ise çevre açısından genel olarak daha sağlıklıydı ve Alaska doğal gazı elde etmek için yapılacak boru hattından daha ucuza mal olacaktı. Bazı görüşlere göre ise Alaska yolu "tamamen bir Amerikan yolu" olma avantajına sahipti ve bu açıdan daha güvenceli olması gerekirdi. Ayrıca esnek olmak gibi ek bir üstünlüğü de vardı. Alaska petrolü hem Birleşik Devletler'e hem de Japonya'ya gidebilirdi. Petrolcülerin yapacağı tek şey biri eyalet öbürü federal, ancak her ikisi de Amerikan olan iki hükümetle muhatap olmaktı. Ayrıca Kanada'nın Ottowa'daki federal hükümetiyle ve hepsi de mali sistemlerine sahip üç veya dört eyalet hükümetine ve Ka-

nada'daki ve daha birkaç Amerikan eyaletine karşı hukuken sorumlu olmayacaklardı. Ayrıca, Kanada hükümeti son günlerde Trans-Kanada boru hattına karşı çıkar bir tavırdaydı. Bütün bu hususlar göz önüne alındıktan sonra şu görüş ağır bastı: Büyük olasılıkla Alaska'dan geçecek boru hattı inşaatı Kanada'dan geçecek boru hattından çok daha çabuk tamamlanacaktı. Bu nedenle Alaska yolu tercih edildi.

Boru hattı inşaatı mühendisliğin getirdiği birçok güçlük ve gereksinimleri de beraberinde getirmişti; bu iş pek çok yenilik ve deha istiyordu. Örneğin, yerden çıkan petrol 60 derecede geliyordu. Ondan sonra ise sıfır derecenin çok altında, don altındaki bir boru hattına giriyordu. Boru hattının yüzeyin altında, don olayının fazla su içerdiği bölgelerden geçmesi halinde bölgedeki buzun eriyip lapa haline dönüşmesi söz konusuydu. Bu takdirde dayanaksız kalacak boru hattı çökebilecekti. Alaska boru hattı projesi anlaşılacağı gibi birçok inşaat sorunları içeriyordu. Buna rağmen yine de ARCO, Jersey ve BP ve ayrıca, Kuzey Bayırı'nda çok daha önemsiz konumda olan şirketler grubu Alaska yolundan geçecek boru hattı inşaatına karar verdiler ve acele hareket ederek bir Japon şirketinden apar topar 500.000 ton ağırlığında kırk sekiz inch'lik boru satın aldılar. Bu malzemeyi temin etmek için Amerikalı imalatçıları beklemeye zamanları olmadığını düşünmüşlerdi ama bunda yanılmışlardı. Boru hattı daha işletmeye sokulmadan evvel arızalanıp stop etmişti.

Boru hattının arızalanıp duraksaması önceleri Eskimolar'a ve Alaska yerlilerine ve bir de ortaklar arasındaki çekişmelere bağlandıysa da tamamen durması bambaşka bir nedene, çevrecilerin 1970'te Federal Mahkeme'de davayı kazanmış olmalarına bağlıdır. Santa Barbara'daki petrol sızmasından sonra yeniden dinamizm kazanan yeni oluşmuş fakat dağınık durumdaki çevre hareketleri Alaska boru hattının durdurulması konusunda tam mutabakat sağladı. Yine de bazı çevreciler şirketlerin yeterli ön çalışma yapılmadan, işin kavranması, beceri ve dikkat konularına gereken zaman verilmeden fazlasıyla aceleci davrandıklarını söylemekten geri kalmadılar. Bunların görüşüne göre meydana gelebilecek bir kazanın sonucu çevresel açıdan tam bir facia olabilirdi. Bu nedenle, çevresel açıdan daha az risk içerdiğinden, Kanada yolu daha güvenceliydi. Bu kişiler ayrıca, Alaska yolu inşaatına başlamadan evvel Birleşik Devletler'in bir enerji koruma programı yaptırmasını istediler. Bazı çevreciler ise daha farklı bir görüş ileri sürerek, doğada mevcut vazgeçilmez güzelliklerin ve doğaya özgü çevrenin bu projenin uygulanmasıyla zedeleneceğini, hatta yok olacağını iddia ederek projeden bütünüyle vazgeçilmesini talep ettiler. Onlara göre Alaska petrolüne gerek yoktu.

Boru hattını yapmaya çok hevesli şirketler ise karşı tarafın muhalefetini yeneceklerinden emin olarak 75 milyon değerindeki Caterpillar kamyon ve römorklarını Yukon Nehri kıyılarında sıraya dizip yol yapımı ve boru döşenmesi için çalışmaya hazır duruma getirdiler. Ne var ki boru hattı üzerine konulmuş olan yasaklamanın geçerliğini koruması yüzünden depolanmış olan borular beş yıl süreyle yerinden oynatılamadı. 1972 yılında Alaska'dan sağlanması beklenen petrol bu yüzden gelmemiş ve Amerika'nın dışardan ithal ettiği petrol artmıştı. Yukon Nehri kıyılarında konuşlandırılmış kamyonlara ve römorklara gelince, petrol şirketleri bunlardan her an yararlanılacağı ümidiyle motorlarını hazırda tuttuklarından milyonlarca doları boşa harcamışlardı.

Sonunda, yeni petrol kaynakları olarak Alaska'nın ve California açıklarının çok fazla problem içerdiğine karar verildiği ve bu defa Kuzey Denizi'nde yapılan petrol keşfi dolayısıyla ümit vaat eden başka bir alternatif belirdi. Ne var ki Kuzey Denizi'nde petrol gelişmesi kaydetmek hiç de güvenceli bir iş değildi. Hem hacim itibariyle çok büyük olacak hem de çok pahalıya çıkacaktı. Çevre de bu konuda sert davranıp ödün vermiyordu. Çevrenin fikri de, Alaska konusunda olduğu gibi Kuzey Denizi üretiminin yepyeni bir teknoloji kuşağına gerek göstereceği merkezindeydi. Ayrıca, çok da vakit alacaktı, hem de pek çok. Alaska ve Kuzey Denizi projeleri ortak olan bir tek noktada birleşiyordu. Her ikisinin rezervleri de fiziki açıdan çok zor yerlerde olmasına rağmen, politik açıdan istikrarsız yerlerde değildi. Böyle olduğu halde yine de bunlardan hiçbiri, gi-

derek ciddileşen global arz – talep dengesine kalıcı bir çözüm getirememiştir. Bunun anlamı şudur: Dünyada doymak bilmez bir petrol açlığı vardı; bu açlığı gidermek için dünyada başvuracak tek bir yer mevcuttu: Ortadoğu.

Doktor

1970 Ağustosu'nun sonuna doğru bir gün, şafaktan hemen önce, kiralık bir Fransız Falcon jeti Libya hava sahasına giriyordu. Uçak Trablus Hava Limanı'na indi. Jet'in kapısı açıldı, kısa boylu, tıknaz yapıda, yetmiş iki yaşına henüz basmış bir adam günün ilk ışıkları içinde jetten çıktı. Yüzünde çok endişeli bir ifade vardı. O denli endişeliydi ki Los Angeles'ten beri yol boyunca, hiç durmadan uçmuş, sadece Torino'da ancak jet değiştirecek bir süre yere inmişti. Korkusu "parlayan yıldızım" dediği, kendi şirketinin Libya'daki çok zengin, verimli petrol imtiyazını kaybetmek üzere oluşundan ileri geliyordu. Yine de, her zaman olduğu gibi kendine güveni tamdı. Yaşamını anlaşmalar yapmaya adamış olan bu adam büyük bir inançla, bir defa söylemiş olduğu gibi "sonuca erdirilmemiş bir anlaşma kadar kötü bir şey olmadığına" yürekten inanıyordu.

Bu adam Occidental Petrol Şirketi Başkanı olan Dr. Armand Hammer'den başkası değildi.

Anlaşma yapma konusunda, tüm yüzyıl boyunca Armand Hammer'e rakip olabilecek sadece birkaç kişinin çıktığını söylemek yanlış olmaz. Hammer 1898 yılında New York'ta, kökeni Karadeniz kıyısındaki Odessa'ya dayanan göçmen bir Yahudi ailenin oğluydu. Armand Hammer'in çok zengin olan bir amcası Odessa'da yaşamayı sürdürüyor ve başka işlerle meşgul olduğu gibi aynı zamanda Ford'un yerel dağıtımcılığını yapıyordu. On dokuzuncu asırda Odessa, batılı sanayicilerin Ortadoğulu tüccarlarla buluştuğu büyük bir ticaret merkeziydi ve Armand Hammer her nasılsa bu şehri bir türlü aklından çıkaramamıştı. Odessa sanki onun damarlarındaki kandı. Armand'ın babası Dr. Julius Hammer sadece pratisyen bir hekim ve ilaç imalatçısı değil, aynı zamanda solcu bir partinin de üyesiydi. 1907'de Avrupa'da Lenin'le tanışmış, o günden sonra Amerikan Komünist Partisi'nin kurucularından olmuştu. Armand ise babasının sosyalist eğilimlerine katılmıyor, para yapmaya ve anlaşma hazırlamaya ilgi duyuyordu. Kısaca o bir kapitalistti.

1921 yılında tıp okulundan mezun olur olmaz hemen Rusya'ya yola çıktı. Sefalet içinde acıyla kıvranan bu ülkeye, acı dindirici tıbbi ilaç ve malzeme götürüyordu. Bunu yaparken hedefi ailesinin ilaç işinden Sovyetler'den alacağı 150.000 dolarlık borcu tahsil etmekti. Babasının oradaki ahbapları aracılığıyla Lenin'le tanıştı. Lenin o sıralar perişan durumdaki Rus ekonomisine çare arıyor, bunun için rekabete yer veriyor ve ülkesini Batılı burjuvalarla ticaret yapmaya teşvik ediyordu. Lenin Hammer'e özel ilgi gösterdi ve onu takdis edip Stalin'e "Bizi Amerikan 'iş' dünyasına götürecek kısa yol ve biz bu yoldan mümkün olan her fırsatta yararlanmalıyız" sözleriyle tanıttı. Sonuçta Hammer, erkek kardeşi Victor'un da yardımıyla Lenin'in Yeni Ekonomik Politikası'nda görev almak üzere Rusya'da kaldı. Adı geçen Ekonomik Politika asbestos imtiyazı, Ford traktörleri ve diğer mamulleri, kurşunkalem milli imtiyazı içeriyordu. Hammer kendine ait kişisel kürkçü tuzaklarıyla Sibirya'da kürk merkezleri bile kurmuştur. Ancak, on yılın sonunda Stalin'in iktidara gelmesiyle Hammer olacakları zamanında sezerek bavulunu topladı ve erkek kardeşi Victor'la beraber Rusya'yı terk etti. Beraberlerinde birçok Rus sanat eseri getirmişlerdi ki sonradan bunları Birleşik Devletler'deki büyük mağazalar aracılığıyla satmışlardır. Bu aşamadan sonra Hammer çeşitli işlerde atılım yaparak milyonlar kazanmayı sürdürdü. Bunlara bira fıçısı ve burbon viskisi yapmak da dahildi.

1956'da, elli sekiz yaşındayken Los Angeles'e geldi. Niyeti birçokları gibi emekliye ayrılmaktı. Artık tanınmış bir sanat galerisi sahibi ve koleksiyoncusuydu. Vergi ödemekten kurtulmak için önce petrole bir miktar yatırım yaptı ve sonra da, oyalanma kabilinden Occidental adında küçük, nerdeyse iflas durumunda bir şirket satın aldı. Petrol işinde herhangi bir bilgisi yoktu. Buna rağmen şirketi Occidental, 1961'de California'da ilk dikkate değer keşfini yapacaktı. Bunun üzeri

ne, anlaşma yapmada köklü ve deneyimli Hammer birçok yeni şirketi daha üzerine geçirdi. 1966 yılına kadar Occidental'in yıllık satışı yaklaşık 700 milyon doları bulmuştu.

Sağlıklı ve akılcı anlaşmalar yaparak ve zamanlamayı iyi ayarlayarak Hammer, Occidental'ı dünyanın en büyük enerji şirketlerinden biri yapmıştı. Kumanda zinciri söz konusu Hammer olduğunda geçerliliğini kaybederdi. Hemen her istediğinde dünyanın her yanına rahatça telefon edip konuşabiliyor, işleri kendi başına modern bir Marcus Samuel gibi idare ediyordu. Politik kişilerle olan ilişkileri eşsiz sayılacak düzeydeydi. Her istediği yere her istediği an girebilme yeteneğiyse hayret vericiydi. Kişisel servetine gelince, sayılamayacak kadar büyük bir servet sahibiydi. Sonu gelmez anlaşma görüşmelerinde de, bir rakibinin söylediği gibi "baba gibi ve çok sevecen" davranır, taraflar arasında bir gerilim oluştuğunda bir fıkra anlatarak havayı yumuşatırdı. Ancak, istediği şeyi elde etmede çok ciddi davranır, asla ödün vermezdi. Kendi çıkarının gözetilmesi için, insanların duymak istedikleri şeyi duymasını sağlardı. Kendisini Hammer'in varisi saymak hatasını yapan birçok kişiden birinin soğuk yorumuna göre "Doktor dünyanın en iyi rol yapan aktörlerinden biriydi."

İleride, Nikita Kruşçev iktidarında Hammer Sovyetler Birliği'yle yeniden ilişki kurdu ve beş Sovyet Dışişleri Bakanı'na ve yedi ABD Başkanı'na iktidarda bulundukları sürece arabuluculuk yaptı. Kremlin'e nasıl girdiği ilginç bir öyküdür. Gorbaçov'un doğumundan on yıl önce ölmüş olan Lenin hakkında Mihail Gorbaçov'a ilk elden bilgi veren tek kişi Hammer'dir. Yıllar sonra 1990 sonlarında bile, doksan iki yaşındaki Hammer, Occidental'in faal başkanlığını sürdürmekteydi ve kendisine sadık hissedarlar da hâlâ onu öven şarkılar söylemeye devam ediyordu. Hammer gerçekten Rockefeller, Samuel ve Deterding, Gülbenkyan, Getty ve Mattei gibi petrolün büyük korsan yaratıcıları arasındadır. Hammer için aynı zamanda geçmişin "hükümet izniyle korsanlık" yapmış bir şahsiyeti denebilir. Özel jeti ile dünyayı dolaşıp, ilgilenecek yeni anlaşmalar peşinde olan "Odesalı bir tüccardı." Ancak kendisini dünya çapında bir hükümran haline getiren Libya anlaşmasıdır.

Libya petrolüne yapılan hücum daha 1965 senesinde, Occidental'in ihalenin ikinci raundunda orada imtiyaz kazanmasıyla hızlanmıştı. Occidental Şirketi'nin ihale teklifi kalın bir dosya halinde diğer 119 ihale arasında dikkat çekmişti ve bu teklifin Hammer tarafından onun kişisel denetimiyle yapılmış olmasından ileri geliyordu. Teklif keçi derisine el yazmasıyla yazılmış ve Libya bayrağının renkleri olan kırmızı, siyah ve yeşil kurdelelere sarılmıştı. Occidental ayrıca Kral İdris'in çocukluğunu geçirdiği ve babasının gömülü olduğu çöl vahasında bir tarımsal deneme çiftliği kurmaya söz vermişti. Bu teklif ihaleyi kazanmalarına yardımcı olmuştur. Hammer Kral'a som altından yapılmış bir de satranç takımı armağan etmişti. Occidental kendisine imtiyaz almada yardım eden kişilere ait ekstra masrafları ve özel komisyon ödemelerini de ihmal etmemişti.

Occidental Şirketi'nin kazandığı bloklar 102 ve 103 no.'lu bloklar olup, Akdeniz sahilinden en az yüz mil uzakta, Sirte Havzası'nda çıplak, karanlık, yarıklarla kaplı yaklaşık iki bin metrekarelik bir araziydi. Arazide yapılan ilk kazılar kuru çıkınca Hammer şöyle söyleyecekti: "Tahammül edilmesi en zor olan şey kuru kazılardır." Ayrıca, kazı yapma işi çok pahalıya çıkıyordu. O yüzden Occidental yönetim kurulu yüksek sesle yakınmaya, "Hammer'in çılgınlığı" feryadına başlamıştı bile. Libya onların değil, büyük patronların ele alacağı bir yerdi. Ne var ki Hammer inadını sürdürüyordu.

Sonunda inadının karşılığını gördü. 1966 sonbaharında Occidental 102 no'lu blokta petrole rastladı. Ancak 102 no'lu kuyunun verimi, batıya doğru kırk mil uzaklıktaki, sonradan İdris yatağı adı verilen 103 no'lu kuyunun vereceği üretimle karşılaştırıldığında gölgede kalmıştır. Occidental kazıyı evvelce Mobil Oil üstü kamp yeri olan ve Mobil Oil'in imtiyazıyken, sonradan feragat edip istemediği bölgenin tam altında yapmıştı. İlk kuyudan günde kırk üç bin varil petrol çıkmıştı. Sonradan akıllara durgunluk verici bir akımla günde yetmiş beş bin varil dolusu petrol

çıktı. Occidental dünyada en verimli petrol depolarından birine rastlamıştı. California'lı bu çelimsiz üreticiye dev yapılı Mobil Oil'in kaçırdığı şeyi bulduran yeni geliştirilmiş sismik teknolojidir. Keşfin yapılmasından sonra Hammer şöyle diyecekti: "Gökler yarıldı. Şimdi biz de büyük patronlardan biri olduk."

1967'de, şansın bir kez daha yüze gülmesiyle yeni bir keşif daha yapılacak, Altı Günlük Savaş Süveyş Kanalı'nın kapatılmasına yol açacak, böylece Libya petrolü daha da değerlenecekti. Libya'daki petrol patlaması zamanla çılgınlığa dönüştü. De Golyer ve Mc Naughton petrol mühendislik firması, tahmini bir hesap yaparak o güne kadar gerçekleşmiş olan keşifler itibariyle, sadece Occidental'in üç milyar varil rezervi olduğunu, diğer bir deyişle aynı sürede Alaska Kuzey Bayırı'nda keşfedilen rezervin yaklaşık üçte birine sahip olduğunu ortaya koymuştu! Gerçek şuydu ki, Alaska'da yapılması mümkün olmayan şeyi yani boru hattı yapmayı Libya'da inşa etmek mümkündü. Normal olarak 130 mil uzunlukta, çölü kesen bir boru hattı inşasının üç yıl sürmesi gerektiği halde, yoğun çaba göstererek boru hattı bir seneden daha kısa sürede tamamlandı ve Occidental, imtiyazlarını aldıktan sonra daha iki yıl geçmeden Avrupa'ya petrol sevk etmeye başladı. Daha ilk günlerde Libya'da günde sekiz yüz bin varil dolusu petrol üretiyordu. Occidental işe sıfırdan başlamış, şimdi ise dünyanın petrol üreten en büyük altıncı şirketi olmuştu; rekabetçi Avrupa pazarına giden yolda mücadele ederek kontratlar yoluyla kendine bir yer açmıştı.

Tüm başarısına karşın aniden türemiş olan bu yeni dev, başarısını Libya petrolüne orantısız bir şekilde dayandırdığı için günün birinde bunun zararını görecekti. Nitekim Kral İdris yaşlıydı ve daha uzun süre yaşaması beklenemezdi. Bunun bilincinde olan Hammer ilgi merkezini biraz da başka yere yönelterek, Birleşik Devletler'in büyük kömür üreticisi Island Creek Coal'u kendine katma yolu aradı. Ancak, sözleşme imzalamayı kabul etmeden önce Island Creek'in başkanı William Bollano Libya'da siyasi istikrarın nasıl olduğunu incelemek istediğini belirterek imzayı geçiştirdi. Bu soruşturmayı yaparken Bollano Dışişleri Bakanlığı, Chase Manhattan Bankası ve Citibank gibi yerlerde yetkililerle görüşmüş ve hemen hepsinden birbirine benzer aynı yanıtı almıştı: "Libya'da beş, altı yıl daha politik istikrar beklenebilirdi. Kral öldükten sonra iktidarın düzenli olarak nasıl el değiştireceği ise kişinin tahminine kalmıştı."

Libya'dan Gelen Baskı

1969, 31 Ağustosu'nu 1 Eylül'e bağlayan gece kıdemli bir Libyalı subay yatak odasına gelen kendinden düşük rütbeli bir subay tarafından uyandırıldı. Böyle bir davranışı beklemeyen üst rütbedeki subay, kalkması için ısrar eden genç subaya çok erken geldiğini, bu kadar erken gelmesi gerekmediğini söyledi. Darbe yapma vakti henüz gelmemişti. Darbe birkaç gün sonra yapılacaktı. Ne yazık ki, kıdemli subay yanılmıştı çünkü bu başka bir darbeydi. Aylardan beri tüm Libya askeri çevresi bir darbe girişimi içindeydi ve çeşitli gruptan subay ve politikacılar Kral İdris'in sağlıksız rejimini devirmeye çalışıyorlardı. Etrafını etkileme yeteneğine sahip Muammer Kaddafi'nin liderliğini yaptığı radikal görüşlü bir genç subaylar grubu, suikasti üç dört gün sonra için planlamış olan üstlerini de dize getirerek darbeyi daha erken bir tarihte yapmıştı. Gerçekte 1 Eylül askeri darbesine işin aslını bilen bilmeyen, hatta darbenin ne taraftan geldiğinden haberi olmayan birçok kişi katılmıştır.

Kaddafi ve yanlıları isyan hareketine daha on yıl evvel, henüz ortaokuldayken Cemal Abdül Nasır ve kitabı *İhtilal Felsefesi*'nden esinlenerek ve bir de Nasır'ın radyo istasyonu Araplar'ın Sesi yayınının etkisinde kalarak başlamışlardı. Yaşamlarını ve hedeflerini Nasır modeli üzerine kurma kararı almışlardı. Şuna da inanmışlardı ki, güce giden yol parti politikalarından değil, Nasır'ın seçtiği yoldan, askeri akademiden geçiyordu. Kaddafi'nin kafasında, keskin bir gözlemcinin ifade ettiği gibi, Nasır'ın ihtilale yönelik doktrinleri "Muhammed döneminde İslam fikirleri" ile öz-

deşleşmiş durumdaydı. Kaddafi böyle düşünüyordu. Kaddafi'nin grubu Nasır'a ve Nasırcı Arap Birliği nosyonuna içten bağlıydı ve Kaddafi de zamanla onun giysilerine bürünüp aynı yoldan gitmek istiyordu. Nasır gibi doğuştan kundakçılığa yatkın, fakat aynı zamanda egzantrik ve hata yapmaya eğilimli Kaddafi her melankolik gibi sık sık bir ruh halinden ötekine geçerdi. Bu haliyle kendisini sadece Arap dünyasının lideri değil, bu dünyanın tek merkezi yapma peşindeydi ve bunun için atılım yapıyordu. Bu atılımlarında durmadan İsrail, Siyonism, diğer Arap devletleri ve Batı'ya karış bölücü planlar kurar, kampanya yürütürdü. Ayrıca kendini büyük petrol gelirleriyle donanmış hayal edip bazen banker, bazen sponsor olur, bazen de dünyanın dört bir yanındaki birçok terörist gruba para babalığı yapardı.

Başarıyla sonuçlanan Eylül darbesinden sonra Kaddafi'nin yeni Devrim Komuta Konseyi birçok yeni icraata girişti. İlk iş olarak Amerikan ve İngiliz üslerini kapattı ve bu ülkede yaşayan kalabalık İtalyan nüfusunu kovdu. Kaddafi ayrıca ülkede ne kadar Katolik kilisesi varsa hepsini kapattı ve buralardaki putların kiliselerden çıkarılıp diğer eşyalarla beraber mezatta satılmasını emretti. Sonra, 1969 Aralık ayında, bir karşı darbe girişimi olmuş, hareketin başarısız sonuçlanmasıyla Kaddafi'nin gücü bir o kadar daha artmıştı. Artık Kaddafi petrol sanayiine el atmaya hazırdı. 1979 Ocak ayında Devrim Komite Konseyi subayları ilk eleştirilerini yaparak resmi petrol fiyatının artırılması çağrısını yaptılar. Kaddafi Libya'da faaliyette olan yirmi bir petrol şirketi yetkilisini uyararak, istediğini elde etmek için gerektiğinde üretimi kapatacağını söyledi. "5000 yıl petrolsüz yaşamış insanlar meşru haklarını elde edinceye kadar birkaç yıl daha petrolsüz yaşayabilir" diyordu.

Başlangıçta Libya'daki Esso Şirketi'ne çok fazla baskı yapılmıştı. Askeri hükümet petrolün ilan edilen resmi fiyatının varil başına 43 sent artırılmasını istedi. O günler Esso Başkanı olan kişi sonradan bu olayı anlatırken şöyle demiştir: "Aman Tanrım, o günlerde 43 sent inanılmayacak bir paraydı!" Esso 5 sent önerdi. Şirketler bu rakamı kabule yanaşmayıp kıpırdamadılar bile. Libyalılar Jersey ve alternatif kaynaklara sahip öteki büyüklerce engelleniyordu. Bu yüzden hiçbir alternatifi olmayan tek şirkete, Occidental'e başvurdular. Bu şirketin kritik durumda olduğunu biliyorlardı. Bir Libyalı'nın ifade ettiği gibi "Occidental'in bütün yumurtaları bir tek sepetteydi." 1970 ilkbaharında Libya Occidental'e üretimini kesme emri verildi; şirketin yaşam kanı olan üretimin günde sekiz yüz bin varilden yaklaşık beş yüz bine indirilmesi istendi. Occidental'in bu emre uymamasından şüphe eden Libya polis teşkilatı devamlı olarak şirket yetkilerini durduruyor, arama yapıyor ve onlara zarar veriyordu. Faaliyetin kısıtlanması ve yetkililerin tedirgin edilmesi olayı diğer şirketlere de uygulandığı halde, bu tür özel muameleye tutulup onurlandırılan (!) tek şirket Occidental oluyordu.

Kaddafi rejimi, kampanyasına başlamak üzere çok uygun bir zaman seçmişti. Libya tek başına Avrupa petrolünün yüzde 30'unu sağlıyordu. Süveyş Kanalı hâlâ kapalıydı ki bu nakliye işini büsbütün ağırlaştırıyordu. Sonra, 1970 Mayısı'nda bir gün, Suriye'de bir yerde, traktörlerden biri boru hattına zarar vererek hattın o noktada arızalanıp kopmasına neden oldu. Bu olay günde beş yüz bin varil Suudi petrolünün bu boru hattından geçerek Akdeniz'e ihracına engel olmuştu. Şimdi ortada bir petrol yokluğu değil, nakliye yokluğu vardı ve bu, Avrupa pazarlarından Akdeniz'e doğru çapraz konumdaki Libya'yı ve Kaddafi'yi çok merkezi ve önemli bir duruma getiriyordu. Libyalılar ellerindeki bu avantajdan yararlanma taraftarıydı. Bu yüzden verdikleri petrolde kesintiye gittiler ki bu pazarın içinde bulunduğu zor durumu derinleştirmiş ve tansiyonu büyük ölçüde artırmıştır. Boru hattının kapandığı günden Libya'nın kesintiye gittiği güne kadar pazardan aniden günde 1,3 milyon varil çekilmişti. Ayrıca, konu petrol ekonomisi ve stratejisi olduğunda, genç Libyalı subaylar işlerini gizlilikle yapma yoluna bile gitmiyor, operasyonları açıkça yapıyorlardı. Örneğin sekiz yıl önce Suudiler'in petrol bakanıyken işten atılan, radikal ve Batı karşıtı bir milliyetçi olan Abdullah Tariki, o günlerde Trablus'a gelmiş ve ihtilal hükümetince danışmanlığa atanmıştı.

Baskı arttıkça Hammer'in tedirginliği de artacaktı. Kaddafi'nin kahraman gözüyle baktığı Başkan Nasır'ı görüp "müridine telkinde bulunması, arabuluculuk yapması için" Mısır'a gitti. Nasır, Libya'da üretimin durdurulması halinde, bu ülkenin Mısır Ordusu'na ödediği tahsisatın tehlikeye gireceğinden korkuyordu. O yüzden Kaddafi'ye pek ileri gitmemesini söyledi. Libya liderine söylediği bir başka şey de şuydu: Bizzat kendisi bazı hatalar yapmıştı. Kaddafi bunları tekrarlamaktan kaçınmalıydı –Nasır milliyetçilik politikası gütmenin ve anahtar durumundaki yabancı teknisyenleri ülkeden kovmanın bedelini ağır ödemişti ve Kaddafi'nin bunu bilmesini istiyordu.– Kaddafi bu öğüde uymamıştır.

Hammer, Occidental'in Libya'nın taleplerine uymaması halinde şirkete ücret karşılığı petrol sağlayacak daha başka şirketler aramaya koyuldu ve Kaddafi'ye boyun eğmedi. Sonunda devletleştirildi. Hammer bu atılımında başarısız olmuştu. Şansını birkez daha denemek için bu defa Exxon Şirketi Başkanı Kenneth Jamieson'a başvurduysa da istediği petrolü alamadı, en azından kendi istediği koşullar içinde almayı başaramadı. Hammer buna çok kırılmıştı. Kim bilir belki de Jamieson, Hammer'i ciddiye almamıştı. Hammer'in başdanışmanlarından biri özel bir toplulukta bu konuya şöyle değinmiştir: "Jamieson'un Hammer'i geri çevirmesinde anlaşılmayacak bir şey yok. Düşünün bir kez; dünyanın en büyük anonim şirketinin başkanı, bir sanat eseri alım satımcısıyla, işbirliğine yanaşmayan biriyle, elinde dünya çapında bir projeyle gelen biriyle birden karşı karşıya geliyor. Bu reddediliş çok normaldir." Petrol için yeni kaynak seçeneği bulamayan Hammer, bu defa, çaresizlik içinde, yeni bir global proje sayılabilecek başka bir projeyle ortaya çıktı. Lyndon Johnson'un Texas'taki çiftliğinde verilen bir akşam yemeğinde takas usulüne veya "mübadeleye" dayalı bir ticaret işini dile getirerek Mc Donnell Douglas savaş uçaklarıyla İran petrolünü takas etme yoluna gidilmesini ve kendisinin bu işte aracılık yapmasını önerdi. Ancak, bu çabası da boşa gitmişti. Tam bütün kozlarını kaybedip elinde hiçbir seçenek kalmadığı bir gün, 1970 Ağustosu sonlarında, Libya'daki menajeri George Williamson'dan acil bir telefon çağrısı aldı. Williamson onu uyarıyor, Libyalılar'ın Occidental'i devletleştirmek üzere olduğunu bildiriyordu. İşte bu uyarı onu gecenin kararttığı gökyüzünde uçarak yeniden Trablus'a geri göndermiştir.

Böylece Trablus'ta müzakereler başladı. Libya tarafından müzakereler Başbakan Yardımcısı Abdül Sellam Ahmed Callud başkanlığında yapılıyordu. Bu adam koyu sofu olan Kaddafi'ye kıyasla, iş yaparken eğlenceye de yer veren biriydi; ancak yine de çok çetin bir müzakereciydi. Bir seferinde Texaco ve Standard of California temsilcileriyle yaptığı tartışmada, memnuniyetsizliğini belirtmek için, onların öne sürdüğü yazılı teklifi buruşturup top haline getirmiş ve onların suratına fırlatmıştı. Başka bir sefer de, petrol yöneticileriyle tıka basa dolu salona, omuzundan sarkıttığı makinalı tüfekle girmişti. Hammer'le ilk karşılaştığında Callud önce ona çörek ve kahve ikram etmiş, sonra belindeki kemeri çözerek 45'lik tabancasını çıkarıp Hammer'in tam önündeki masanın üzerine koymuştu. Hammer bunu gülümseyerek karşılamışsa da bir hayli de rahatsız olmuştu. O güne kadar hiçbir müzakereyi silah namlusu altında yapmamıştı.

Her gün akşama kadar çetin, tüketici müzakerelere katılıyordu. Her gece de bıkıp usanmadan uçakla Paris'e gidiyor, orada, kalmakta olduğu Ritz Otel'deki dairesinden, öldürülme tehlikesinden uzak Los Angeles'deki yöneticiler heyetine telefon ediyordu. Hammer'in böyle her gün gidip gelişinin bir başka sebebi daha vardı. Callud ona çok konuksever davranarak tahtından indirilen Kral İdris'in evvelce oturduğu bir sarayı teklif etmişti. Ancak Hammer sarayda "alıkonulmaktan" korkuyordu. Zamanla korumasına biraz rahat nefes aldırdı ve onu nispeten serbest bıraktı. İlk gün, Libyalılar'ın kendi özel uçağını ele geçirme olasılığına karşı önlem olarak Trablus'a gitmek için bir kiralık Fransız jetiyle uçmuştu. O günden sonra kendini biraz güvenli hissederek her sabah Paris'ten Trablus'a yaptığı uçuşta alışık olduğu kendi Gulfstream II uçağını kullandı. Bu uçağın yatak odası mantar levhalarla kaplıydı. Sabah saat 2'de yeniden Paris'te oluyor, sonra sa-

bahın 6'sında da tekrar Trablus'a uçuyordu. Neyse ki tüm yaşamı boyunca, her koşul altında "kestirmek" gibi bir yeteneği vardı ki bunu Trablus-Paris, Paris-Trablus uçuşlarında tam kapasite kullanmıştır.

Tartışmaların içeride, tüm yoğunluğuyla devam ettiği anlarda, dışarıda da halk kalabalıklar halinde toplanıyor, darbenin birinci yıldönümünü kutlamaya hazırlanıyordu. Bunlar bir yandan da rejime karşı olanların ölümü için haykırıyorlardı. Nihayet, en sonunda, beklenen an geldi ve Hammer ve Callud odanın bir köşesine giderek el sıkıştılar. Prensipte nihayet anlaşmışlardı ve yazılı anlaşma tam imza aşamasına gelmişti ki birden, bu defa da anlaşma formu üzerinde bir sorun belirdi. Durumdan kuşkulanan Hammer, sabrı tükenmiş olarak derhal ülkeyi terk etmeye, anlaşmanın tamamlanmasını George Williamson'a bırakmaya karar verdi. Ertesi sabah, Ritz'deki odasında istirahate çekildiği bir sıra kontratın imzalanmış olduğunu öğrenecekti. Bu anlaşmadan Libyalılar gümrük rüsumu ve vergi üzerinden yüzde 20 bir artış sağladılar. Occidental'in kalmasına izin veriliyordu. Öteki şirketlerse ne yapacaklarını bilmez durumda, kararsızdı. Ancak bu eylül sonuna kadar devam etti ve bu tarihte hepsi birden, isteksiz de olsa baş eğdiler. Libyalılar ciddi olarak onlara bu anlaşmalara beş yıl uyacaklarını bildirmiş, bu konuda söz vermişti.

Gerçek şudur ki, yeni anlaşmalar petrol resmi fiyatında otuz sentlik bir artış sağlamasından ve Libya kâr payının yüzde 50'den yüzde 55'e çıkarılmasından çok daha fazla anlam taşır. Libya anlaşmaları, üretici ülkelerle petrol şirketleri arasındaki güç dengesini kesinlikle değiştirmiştir. Petrol ihraç eden ülkeler açısından Libya zaferi çok kapsamlıydı. Gerçek petrol fiyatının düşüşünü tepeden inme tersine çevirmekle kalmamış, on yıl evvel OPEC'in kurulmasıyla başlayan ancak sonradan hızını kaybeden "ihracatçıların egemenlik ve kontrol kampanyasını" da yeniden açmıştır. Şirketler açısından bu bir geri adım atmanın başlangıcıydı. Libya üzerinde sorumluluğu olan bir Jersey yetkilisi yeni anlaşmaların ifade ettiği anlamı, gayet veciz ve öz olarak şu sözlerle açıklayacaktı: "Petrol endüstrisi bizim bildiğimiz şekliyle daha fazla yaşayamazdı." Occidental'den George Williamson ise gelecekteki değişmelerin ne denli büyük olacağını sezinliyordu. Sözleşmenin son dokümanlarına imza attığı sırada diğer bir Occidental yetkilisine şöyle dediği söylenir: "Batı dünyasında traktör, kamyon veya araba kullanan herkes bu anlaşmalardan etkilenecektir." Dokümanlar imzalandıktan sonra Williamson ve arkadaşları Libyalılar'la bir araya gelerek bu alkolsüz ülkenin en iyi içeceği olan portakal sularını yudumladılar. Belki de o sıra, sessizce ne olacağı belirsiz geleceği düşünüyorlardı.

Birdirbir Oyunu Fiyatları

İran Şahı kuşkusuz Libya'nın yeni türemiş birkaç genç subayınca mat edilmeye razı olamazdı. 1970 Kasım ayında "yarı yarıya" kâr payını kırarak konsorsiyum şirketlerinden tüm kârın yüzde 55'ini kopardı. Ondan sonra da şirketler öteki Körfez ülkelerine de yüzde 55 teklif etmek zorunda kaldılar. Böylece tam birdirbir oyunu başlamıştı. Venezuela kendi kâr payını yüzde 60'a çıkaran ve petrol fiyatlarını tek yanlı olarak şirketlerin bilgisi dışında yükseltme yetkisi veren bir yasa çıkardı. OPEC'in bir toplantısında ülkeye düşecek asgari kâr payı yüzde 55 olarak kabul edildi ve ayrıca taleplerin karşılanmaması halinde üretimin durdurulacağı tehdidi savruldu. Toplantıda üzerinde ısrar edilen diğer bir husus da petrol şirketlerinin müzakereleri OPEC'le değil, yerel ihracatçı gruplarla yapmasıydı. İleriki günlerde 1971 başlarında ise Libya, İran'ın da önüne geçerek yeni bazı taleplerde bulunacaktı. Görünüş bu oyunun böylece süreceğini ve şirketlerin ortak bir saf oluşturup buna sonuna kadar bağlı kalmamaları halinde durumun sonsuza kadar devam edeceğini gösteriyordu.

Sonunda ortak cephe kuruldu ve Shell Nakliye ve Ticaret'in başkanı David Barran ortak cephenin avukatlığına getirildi. Barran bu konudaki görüşlerini şu sözlerle açıklamıştır: "Bizim Shell

Şirketi olarak görüşümüz heyelanın başladığı merkezindeydi." Birleşik bir cephe kurulmadıkça şirketlerin "birer birer ortadan silinmesi" söz konusuydu. Barran'ın ısrarlı davranışı sonunda ortak bir yaklaşım izlenmesine karar verildi. Bu ortak yaklaşımla şirketler OPEC'le müzakerelerini ülkelerle bireysel olarak değil gruplar halinde yapacaktı. Böylece birbirleriyle rekabet halindeki taleplerin heyelanının duracağını ümit ediyorlardı. ABD Adalet Bakanlığı'ndan antitröst'e pek yanaşmayan birini de kendi yanlarına çeken petrol şirketleri bir "Ortak Cephe" yaratmaya giriştiler. Böyle yapmakla 1920'lerde Sovyetler Birliği'yle karşılaştırmak için kurdukları cepheye geri dönüş yapmış oluyorlardı. Ne var ki artık dünya çok daha karmaşıktı ve içindeki oyuncular da çok daha fazlaydı. Kurulan modern Ortak Cephe –Amerikan olan ve Amerikan olmayan– yirmi dört şirketten oluşmuştu ve özgür dünya petrol üretiminin beşte dördünü temsil ediyordu. Şirketler Libya Güvenlik Şebekesi ismiyle gizli bir de şebeke kurmuşlardı ki bunun anlamı şuydu: Herhangi bir şirketin üretimi Kaddafi hükümetine karşı çıktığı gerekçesiyle kesildiği takdirde öteki şirketler eksik olan bu petrolü sağlamayı kabul ediyordu. Bu altı ay evvel Hammer'in Exxon'dan çıkmak için yapmayı denediği ancak başaramadığı türden bir anlaşmaydı. Libya'daki Amerikan petrol ateşesi James Placke'nin sözleriyle, büyük şirketlerle bağımsızlar arasında bir çeşit "ateşkes" anlamındaydı.

15 Ocak 1971'de şirketler, acele olarak OPEC'e "OPEC'e Mektup" başlığıyla bir mektup göndererek petrol ihracatçılarıyla global ve "her şeyi kucaklayan" bir çözüme gidilmesi çağrısını yaptılar. Amaç birleşik cepheyi devam ettirmek ve müzakerelerin OPEC'in istediği gibi bireysel ihracatçılar ve küçük gruplarla değil, bir bütün olarak OPEC'le yapılmasıydı. Bu sağlanmadıkça şirketlerin sonsuza dek bu birdirbir oyunundan zarar göreceği kanısındaydılar.

Ne var ki Şah şirketlerin önerdiği "her şeyi kucaklayan plan" fikrine kesinlikle karşı çıkacaktı. Gerekçe olarak "ılımlıların" "radikalleri", yani Libya ve Venezuela'yı tutmayı başaramayacağını öne sürdü. Yine de şirketlerin makul davranıp Körfez ülkeleriyle ayrı ayrı pazarlığa girmesi halinde, Şah, beş yıl devam edecek tutarlı bir anlaşma yapmaya söz veriyordu. Şunları söylemekten de geri kalmamıştı: "Şirketlerin herhangi bir hile yapması halinde bütün Körfez kapatılacak ve petrol üretimi bütünüyle durdurulacaktı."

Uzlaşma müzakereleri Tahran'da açıldı: "Birleşik Cephe"yi Exxon'un Ortadoğu'dan sorumlu müdürü George Piercy ile BP müdürü ve profesyonel bir hukukçu olan Lord Strathalmond temsil ediyordu. Bunlardan ikincisi dost görünümlü, güleç yüzlü bir adamdı ve Kuveyt Petrol Bakanı'yla görünüşünden ötürü "Groucho" (Asık Surat) diye şakalaşmaktan hoşlanırdı. Lord Strathalmond aynı zamanda Musaddık olayı sırasında BP başkanlığı yapan ve İran'da hâlâ en sevilmeyen adam olarak anılan William Fraser'in oğludur. Kendisini görüp şaşkınlığa kapılan bazı İranlılar'a sık sık "Ben babam gibi değilim" demek ihtiyacını duyardı.

Şah ile olan mücadelelerinde şirketler ABD hükümetinin kendi yanlarında olduğu inancındaydı. Ancak Piercy ve Strathalmond Tahran'a adım atar atmaz Washington'un Şah'ın durumuna karşı anlayış gösterdiklerini anladılar. Bu iki petrolcü büyük şaşkınlığa kapılmış, ateş püstürmeye başlamıştı. Piercy'in dediği gibi "bu, o güne kadarki tüm başarıları heder etmiş, anlamsız hale getirmişti."

19 Ocak tarihinde Piercy ve Lord Strathalmond OPEC Körfez Komisyonu üyeleriyle bir araya geldiler. Bunlar şu kişilerden oluşmuştu: İran Maliye Bakanı Jamshid Amougegar (Cornell ve Washington Üniversitesi'nde tahsil görmüştü), Suudi Arabistan Petrol Bakanı Zeki Yamani (kısmen New York Üniversitesi'nde ve Harvard Hukuk Fakültesi'nde tahsil görmüştü) ve Irak Petrol Bakanı Sadun Hammadi (Wisconsin Üniversitesi tarım ekonomisi konusunda doktora yapmıştı). Bu üç bakan hiçbir şekilde ödün vermeye yanaşmıyordu. Körfez ülkelerinin petrollerine fiyat koyma işini Körfez ülkeleri adına yapacaklardı, OPEC'in öteki ülkeleri adına ise yapmayacaklardı. Son sözleri buydu. Şah bizzat şirketlere teessüf ediyor ve kendi görüşlerini kabul etmeyecek

olurlarsa ambargo olasılığından söz ediyordu. Bu ara Musaddık'ın ruhunu bile çağırmıştır. Etrafına uyarılarda bulunuyor "1951'in koşulları artık mevcut değildir" diyor, arkasından da şu fikirleri ilave ediyordu: "Bugün İran'da hiç kimse bir yorgan altına sığınamaz veya kendisini barikatlarla donanmış bir odaya kapatarak toplumdan uzak tutamaz. 'Her şeyi kucaklayan' tek bir müzakereye girişme çabası ya bir şakadır veya üzerinde ısrar edilen bir zaman savurganlığıdır."

Tahran müzakerelerinin birinci raundunda hiçbir sonuç alınamamıştı. Resmi toplantıların dışında beraber oldukları bir gün Yamani Piercy'ye bir uyarıda bulundu ve ona kulağına gelen söylentinin gerçek olduğunu, ihracat yapan ülkeler arasında, şirketlere karşı durumlarını pekiştirmek için bir ambargodan söz edildiğini söyledi. Ayrıca Yamani'nin de kabul ettiği gibi Suudiler ve öteki Körfez üreticileri bu fikri desteklemekteydi. Piercy sanki şok geçirir gibi olmuştu. Suudiler, savaş yılları dışında o güne kadar hiçbir zaman petrole ambargo koymamıştı. Bu nedenle Yamani'ye şu soruyu sordu: "Bu konuda Kral Faysal'ın herhangi bir desteği oldu mu?" Yamani'nin yanıtı olumluydu: "Buna hem Kral Faysal'ın hem de Şah'ın desteği vardı." Bunu duyan Piercy Yamani'den ısrarla böyle bir adım atmamasını istedi.

Yamani ona şu sözlerle cevap verecekti: "OPEC'in yarattığı sorunu anlamadığınızı sanıyorum. Ben de onlar gibi davranmak zorundayım."

Ancak, zaman geçtikçe şirketler istemeyerek de olsa, "tam kapsamlı" yaklaşımdan vazgeçmek gerektiğini anladılar. Artık başka alternatif kalmamıştı. Müzakerelerin iki ayrı grupta yapılmasına karar verdiler. Bu yapılmadığı takdirde uzlaşmayla hiçbir kesin çözüme varamayacaklardı. İhracatçılar fiyatları kendi kendilerine kararlaştırırdı. Şirketler ne pahasına olursa olsun, ihracatçıların sorunları kendi başlarına değil, onlarla uzlaşarak çözümlediklerine inanmış görünmek istiyordu.

Şimdi artık müzakereler biri Tahran'da, öbürü Trablus'ta olmak üzere iki aşamada yapılacaktı. 14 Şubat 1971'de şirketler Tahran'da kapitülasyona gittiler. Yeni anlaşma "yarı yarıya" ilkesini kaldırdı. Artık kutsallaşmış (!) "yarı yarıya" yapacağı etkiyi yapmış, yirmi yıl süreyle devam etmiş ve devrini tamamlamıştı. Yeni ayarlama hükümetin asgari payını yüzde 55 olarak tespit etti ve bir varil petrolün fiyatını otuz beş sente çıkardı. Ayrıca fiyatın her sene yeniden artırılacağını taahhüt etti. İhracatçılar ciddi söz verdiler. Gelecek beş yıl içinde, kabul edimiş fiyat artışlarının ötesinde, artık hiçbir fiyat artışı yapmayacaklardı.

Tahran Anlaşması yeni bir dönemin başlangıcıdır. Artık inisiyatif şirketlerin elinden çıkmış, petrol ihraç eden ülkelerin eline geçmişti. Bir OPEC yetkilisinin dile getirdiği gibi, "Bu OPEC için gerçek bir dönüm noktasıydı. Tahran Anlaşması'ndan sonra OPEC çok güçlenmiştir." Anlaşmadan hemen sonra, o günlerde İsviçre'de St. Moritz tepelerinde kayak yapmakta olan Şah, başarı dileklerini sundu ve "Bundan sonra her ne olursa olsun artık birdirbir oyunu olmayacaktır" dedi. Shell Şirketi Başkanı David Barran ise gelecek için daha gerçekçi bir tahminde bulunarak "Artık hiç kuşkusuz alıcının petrol için başvurduğu pazar devri kapanmıştır" dedi.

Tahran Anlaşması'ndan sonra sıra müzakerenin ikinci kısmına, Akdeniz'de OPEC petrolünün fiyatı konusuna gelmişti. Akdeniz'i temsil eden müzakere konseyinde Libya, Cezayir ve ayrıca, üretimlerinin bir kısmı boru hatları yoluyla Akdeniz'e geldiği için Suudi Arabistan ve Irak vardı. Tahran Anlaşması'ndan birkaç gün sonra, ikinci müzakere Trablus'ta başladı. Arap tarafını başta –kuşkusuz– Callud'la Libya temsil ediyordu. Müzakerelerde Callud artık herkesin bildiği kuru gürültü, sindirme, ihtilal uyarısı ve ambargo ve kamulaştırma tehditeri gibi taktiklere başvurmuştu. Sonunda, 2 Nisan 1971'de anlaşma kesinleşti ve ilgililere duyuruldu. Petrol, resmi ilan fiyatının üzerinden doksan sent artırıldı; bu Tahran Anlaşması'nda ima edilen fiyatın epeyce üstünde bir fiyattı. Libya hükümeti de bu anlaşmayla petrol gelirlerini yaklaşık yüzde 50 artırmıştı.

Şah'a gelince o öfkeden çıldırmış gibiydi. Bir kez daha oyuna gelmiş, birdirbire mahkûm edilmişti.

Katılım: "Tıpkı Katolik İzdivacı Gibi, Çözülemez"

Tahran ve Trablus anlaşmalarında fiyatların beş yıl süreyle sabit bırakılacağı vaadi hayali olmaktan öte gitmemiş ve olaylar bunu kanıtlamıştı. 1970'ler başında doların devalüe edilmesiyle, aradaki boşluğu telafi için OPEC, petrolün resmi fiyatı üzerinden yeni artışlara yönelmiş, bu da yepyeni bir savaşın başlamasıyla sonuçlanmıştı. Ancak, bu savaşı şirketlerle ülkeler arasındaki ilişkiyi dramatik şekilde altüst eden ve çok daha ciddi olduğu için öncekine gölge düşüren ikinci bir çatışma izledi. Çatışmanın sebebi "katılım" konusuydu. İhracatçı ülkeler kendi sınırları dahilindeki petrol kaynakları üzerine kısmi sahiplik, yani katılım istiyorlardı. İhracatçıların bu savaşı kazanması halinde, bu endüstrisinin yeni baştan radikal yapılanması ve tüm oyuncuların rollerinin temelden değişmesi anlamına geliyordu.

ABD dışındaki petrol operasyonu çoğunlukla imtiyaz sistemine dayandırılmıştı. Diğer bir deyişle, geçmişi ta William D'Arcy'ye, onun 1917'de büyük cüretle ve kapalı gözle İran'da girdiği maceralı günlere kadar uzanıyordu. İmtiyaz sisteminde petrol şirketi, kontratı gereği belirli bir toprakta, petrol arama, sahip olma ve üretme hakkına sahipti. Bu hak onlara ülke hükümdarı tarafından verilmiş sayılıyordu. Bu kural D'Arcy'nin İran'daki 480.000 milkarelik uçsuz bucaksız toprağı için de geçerliydi. Occidental'in Libya'daki 2000 milkarelik toprağı için de. Ancak artık, petrol ihracatçıları açısından imtiyazlar şimdiden geçmişe mal olmuştu. Modası geçmiş sömürgecilik ve emperyalizmin kalıntısı olarak görülüyor ve yeni başlayan "sömürgecilikten uzaklaşma", kendi kaderini tayin ve milliyetçilik akımlarına ters düşüyordu. Bu ülkeler artık basit birer vergi toplayıcısı olmak istemiyordu. Konu, sadece kira gelirlerinden daha çok pay elde etme sorunu olmaktan çıkmıştı. İhracatçılar açısından asıl sorun kendi doğal kaynakları üzerinde egemenlik kurmaktı. Bunun dışında her şey bu hedef göz önüne alınarak ölçülecek veya değerlendirilecekti.

Bazı ihracatçı rejimler Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusya'da, Meksika'da ve İran'da olduğu gibi kamulaştırmaya doğrudan dikey giriş yapmışlardır. Buralarda "katılımcılık", uzlaşma yoluyla kısmi sahiplik kavramına devletleştirmenin ve tam sahipliğin alternatifi gözüyle bakılıyordu. Bunun sebebi bu yolun belli başlı bazı ihraçatçıların çıkarına hizmet etmesidir. Petrol onlar için sadece milli gurur ve güç sembolü değil aynı zamanda bir ticaretti. Devletleştirmeye dikey giriş yapmakla uluslararası şirketlerle oradaki ilişkiler kesilecek, bu da petrol üreten ülkeyi doğrudan petrol satım ticaretine götürecekti. Böylece ülke vaktiyle Ortadoğu'da büyük petrol rezervleri kurmuş olan bağımsızları perişan eden aynı engelle, petrolün nasıl dışarıya çıkarılacağı engeli ile yüz yüze gelecekti. Bu öteki ihracatçılarla pazar konusunda büyük bir savaşa yol açacaktı. Petrol şirketleri böylece sadece en ucuz petrolü rahatça aramakla kalmayacak, bunun için gerekli şartlara da hazırdan konacaktı; çünkü artık kârı üretim yoluyla değil, tüketici pazarlardaki satışlardan elde edecekti.

Şeyh Yamani ise kamulaştırmaya doğrudan dikey girişe karşıydı. 1969'da dikey girişle kamulaşma konusunda uyarıda bulunurken şu sözleri söyleyecekti: "Biz, üretici ülkelerde –kendi petrolümüzün işleticisi ve satıcısı olmuş ülkeler– kendimizi rekabetli bir üretim yarışının içinde bulacağız. Bunun sonucu fiyat yapısında dramatik bir çöküş olacak. Düşen fiyatlar karşısında üretici ülkelerin her biri kendi bütçesinde saptadığı gelir ihtiyacına bağlı kalmak için, pazara giderek daha büyük hacimde petrol gönderecek." Maliyet ve riskler de daha büyük olacaktır. Mali istikrarsızlık kaçınılmaz olarak siyasi istikrarsızlığa yol açacaktır. Yamani bir konuda ısrarlı davranıyordu. İnancına göre ihracatçıların amaçlarını karşılamanın ve buna rağmen fiyatı yükselten sisteme bağlı kalmanın yolu, büyük şirketleri def etmek değil, onlarla ortak sahiplik kurmak, yani katılımdı. İfade ettiği gibi bu, taraflar arasında "Katolik evliliklerde olduğu gibi çözülemez" bir bağ kuracaktı.

Katılım fikri Arabistan'ın durumuna uygundu; petrol düzeninin radikal şekilde ters yüz edilmesi değil, tedrici bir değişim anlamındaydı. Ancak öteki ihracatçılar açısından tedrici katılım

yetersizdi. Cezayir, müzakere yapıyor görünümünü vermeye gerek bile duymadan oradaki Fransız petrol işletmelerinin yüzde 51 sahipliğini üzerine geçirdi. Bunlar on yıl önce, Cezayir bağımsızlık kazandığı zaman üretimde olan işletmelerdi. Venezuela ise bir yasa çıkararak, tüm imtiyazların sona eriş tarihi olan 1980 başlarında, bunların otomatik olarak devlete geçmesi için tertibat aldı.

OPEC'in kendisi katılım projesinin hemen uygulanmasını istiyordu ve istediği katılımın sağlanmaması halinde "birleşik harekete" geçileceği ve kesinti yapılacağı tehdidini savuruyordu. Şirketlere bu yolda yapılan baskılar giderek arttı. İngilizler'in 1971 sonunda Körfez'den çekilmesinden sonra İran Hürmüz Boğazı yakınındaki bazı küçük adaları ele geçirmişti. Araplar arasındaki militanlar için Araplar'a ait toprakların Arap olmayanlarca ele geçirilmesi büyük hakaret sayılıyordu. Bu alçakça "hileye" başvurdukları için İngilizler'i cezalandırmak isteyen Libya, iki bin dört yüz mil uzakta olmasına rağmen British Petroleum'ün (BP) bu ülkedeki holdinglerini kamulaştırdı. Irak da, Irak Petrol Şirketi'nin ülkedeki son kalıntıları olan, 1920'lerde keşfedilen çok verimli imtiyazları kamulaştırdı. Kerkük petrolleri hem Gülbenkyan'ın büyük şirketlerle olan çekişmesinde odak noktasını oluşturmuş ve hem de Irak üretiminin büyük kısmının temelini teşkil etmişti. Bir taraftan da Yamani şirketleri uyarıyor ve "Kamulaştırmaya doğru dünya çapında bir akım var. Suudiler bu akıma kendi başlarına dayanamazlar" diyordu. Ayrıca şunları da söylemiştir: "Petrol sanayii bunun bilincine varmalı ve karşı tarafla anlaşmaya gitmelidir; böylece güncel koşullar altına ellerinden geldiği kadar çok şeyi kurtarabilirler."

Yine de henüz hiçbir anlaşma gerçekleşmeden birkaç temel konuda pürüzler çıkmıştı. Bunlardan biri de ana konu olan değerlendirmedir. Örneğin seçilmiş olan hesaplama formülüne göre Kuveyt Petrol Şirketi'ne altmış milyon dolarla bir milyar dolar arasında değer biçilebilirdi. Bu durumda, sonunda "süresi dolmuş değer üzerinden" yeni bir hesaplama kavramı icat ederek iki taraf bir araya gelirdi: "Süresi dolmuş değer" enflasyona ve sudan faktörlere yenik düşmüş değerler olurdu. Sonunda, 1972 Ekimi'nde Körfez ülkeleriyle şirketler arasında "katılım anlaşması" imzalandı. Anlaşma derhal yüzde 25 bir katılım payı sağladı ve oran 1983'e kadar yüzde 51'e çıkarıldı. Ne var ki OPEC'in verdiği tüm teminata rağmen öteki OPEC ülkelerinde anlaşmanın uygulanması Yamani'nin ümit ettiği kadar iyi karşılanmadı ve daha az rağbet gördü. Cezayir, Libya ve İran hepsi birden anlaşmanın dışında yer aldılar. Kuveyt Petrol Bakanı anlaşmayı onayladıysa da Kuveyt Parlamentosu anlaşmayı geri çevirdi ve böylece Kuveyt de anlaşmanın dışında kaldı.

Aramco şirketleri ise sonunda Suudi Arabistan'la katılım anlaşması yapmayı kabul etmişti. Kabul etmemeleri halinde kendilerini bekleyen alternatifin dikey kamulaşma olacağını biliyorlardı. Exxon Başkanı ümitle, anlaşmadan "ileride daha istikrarlı" sonuçlar beklediğini, bunların "özel uluslararası petrol şirketlerinin temel aracılık rolünü koruyacağını" söylüyordu. Diğer şirketler ise bundan Exxon Başkanı kadar emin değildi. Petrol şirketi yöneticilerinin John McCloy başkanlığında New York'ta yaptığı bir toplantıda, Aramco katılımı kabul ettiğini bildiren ilk kararını ilan etti. Kavgalı geçen tartışmalar sonunda McCloy Libya'da iş yapan bağımsız Bunker Hunt Petrol Şirketi yöneticisi Ed Guinn'e fikrini sordu. Guinn sinirlenmişti. Kanısına göre İran Körfezi'nde yapılan herhangi bir imtiyaz Libya'yı daha da büyük talepler içine atardı. Aramco'nun şimdi duymuş olduğu planı ona dolap içinde sarkan iki iskeletin öyküsünü anımsatmıştı. Bunu söyledikten sonra öyküyü anlatmaya koyuldu. İskeletin biri diğerine şu soruyu sormuştu: "Buraya nasıl gelebildik?" Öteki iskeletin yanıtı şuydu: "Nasıl geldiğimizi bilmiyorum; ancak şunu biliyorum ki cesaretimiz olsa buradan çıkabilirdik."

Bunu duyan McCloy derhal yüksek sesle "oturum kapanmıştır" diyecek ve ondan sonra da herkes salonu terk edecekti.

Yamani'nin Aramco ile alışverişinden sonra Libya, İtalyan kamu petrol şirketi ENI işletmelerinin yüzde 50'sini kendi üzerine geçirdi ve daha sonra da Bunker Hunt holdinglerinin hepsi-

ni birden kamulaştırdı. Kaddafi, Uganda'nın acımasız diktatörü İdi Amin Dada'yı yanına alarak, Bunker Hunt'u kamulaştırmak suretiyle Birleşik Devletler'in "soğuk, küstah suratına" "okkalı bir tokat" indirdiğini iftihar ederek ilan etti. Daha sonra da Libya'da faaliyet gösteren öteki şirketlerin yüzde 51'ini, ki bunlara Hammer'in Occidental Petrol Şirketi de dahildi, kamulaştırdı.

Şah'a gelince; Suudi Arabistan'ın yapmış olduğu anlaşmadan daha iyi bir anlaşmayla işi sonuçlandırdığında ısrarlıydı. Ancak İran için katılım gereksizdi. 1951 yılında yapılmış olan kamulaştırmadan ötürü İran zaten petrol ve petrol tesislerine sahipti. Ancak endüstriyi gerçekten işleten İran Milli Petrol Şirketi değil, 1954'te oluşturulmuş konsorsiyumdu. Buna dayanarak Şah, Yamani'nin pişirip kotardığı anlaşma üzerinde sadece daha çok üretim ve parasal eşitlik değil, çok daha fazla kontrol yetkisi istiyordu. Sonunda istediğini aldı. NIOC yalnızca sahip olmaktan çıkıp aynı zamanda işletici de oldu. 1954 konsorsiyumu şirketleri NIOC'a servis taahhütçüsü olarak çalışacak ve eski konsorsiyumun yerini alacak yeni bir şirket kurdular. İran Milli Petrol Şirketi'nin resmen işletici olarak tanınması devlete bağlı bir petrol şirketi için birinci şart ve çok büyük bir zafer sayılırdı. NIOC'u dünyanın birinci petrol şirketi yapmada Şah'ın gösterdiği çaba da bu zaferin simgesiydi. Ve gerçekten de şahsı açısından bir zaferdi. Şimdi artık en büyük girişime yöneliyordu: "Sonunda kazandım" diye beyanda bulunuyor, şu sözleri de dile getiriyordu: "Bizim petrolümüzün işletilmesinde yetmiş iki yıllık yabancı kontrolü artık sona erdi."

Gerileme Yılları

Katılım yoluyla veya dikey kamulaştırmayla petrol ihraç eden ülkeler petrol şirketleri üzerinde daha büyük kontrol kazanırken, aynı zamanda fiyatları üzerinde de daha büyük kontrol sağladılar. Yakın zamana kadar gelirlerini artırmak için petrol hacmini çoğaltmaya ağırlık verdikleri, piyasaya giderek daha çok petrol sürmek için rekabet ettikleri ve bunu yapmakla fiyatların düşmesine neden oldukları halde, şimdi gelir artırmak için fiyat yükseltmeye yönelmişlerdi. Bu yeni yaklaşım sıkıca uygulanan arz-talep dengesiyle de desteklendi. Sonuçta Tahran ve Trablus'ta geliştirilen ve fiyatların şirketlerle ülkeler arasında müzakere konusu olduğu yeni sistem kuruldu. Bu sistemde resmi fiyatın yükseltilmesinde petrol üreten ülkeler başı çekiyordu. Şirketler başarılı bir yeni Birleşik Cephe kurmayı becerememişti. Bunların hükümetleri de bu konuda başarısız olmuştu. Gerçekte tüketici ülkelerin hükümetleri, şirketlerin ihracatçılarla olan çatışmasında şirketleri desteklemek istememiştir. Daha çok başka sorunlarla meşguldüler. Petrol fiyatları göründüğü kadarıyla çok öncelikli bir sorun değildi ve bazı kişilere göre petrol fiyatlarında artış yapmak gerekiyordu. Ayrıca artışlar konservasyonu kamçılamada ve yeni enerji geliştirmede de yardımcı olacaktı.

Ne var ki anahtar konumdaki iki batılı devletin tepkisi de önemliydi. Gerek İngiltere ve gerekse Birleşik Devletler hem İran ve hem de Suudi Arabistan'la karşı karşıya gelmek değil, aksine her ikisiyle de işbirliği yapmak eğilimindeydi. Onların gelirlerini artıran yasaların da engellenmesi değil, geçerlik kazanmasından yanaydılar. İran ve Suudi Arabistan, 1970'lerin başına gelindiğinde, Umman Sultanı'nın ülkedeki radikal baş kaldırmanın bastırılması için yaptığı yardım başvurusunu da dikkatle göz önüne almışlar ve burada yerel polis teşkilatı rolünü üstlenmişlerdi. Giderek daha hızla silah satın almaya başladılar, ki bu Körfez'deki yeni güvenlik hesabında, yükselmekte olan petrol fiyatlarının birbirini etkilediğini gösteren bir ölçüdür.

Yine de, politika ve kişilikler bir kenara bırakılırsa, 1970'ler başında yeşeren arz-talep dengesinin çok önemli bir mesaj verdiği söylenebilir. Ucuz petrol gerçi iktisadi büyüme açısından büyük bir lütuf olmuştu, ancak aynı hızda tutulamamıştı. Talep de aynı hızla büyümeye devam etmemişti. Yeni kaynaklar geliştirme zorunluğu doğmuştu. Durum yedek kapasitenin ortadan yok olduğunu gösteriyordu. Mutlaka bir şeyden özveri yapılmalıydı ve bu da fiyattı. Ancak nasıl ve

ne zaman? İşte bunlar çok kritik sorulardı. Bazılarına göre bu kesinlikle 1976'da, Tahran ve Trablus anlaşmalarının son bulacağı tarihte yapılmalıydı. Ne var ki arz-talep dengesi daha şimdiden çok gergin durumdaydı.

Her ne kadar Ortadoğu'nun rezervleri bol idiyse de, güncel talebi daha yakından karşılamaya müsait olan, mevcut üretim kapasitesiydi. 1970 yılı sonlarında Amerika dışındaki tüm dünyada hâlâ günde yaklaşık 3 milyon varil kapasite fazlası petrol vardı ve bunun çoğu Ortadoğu'da yoğunlaşmıştı. 1973 yılına gelindiğinde ise, sadece fiziki anlamda, kapasite fazlası petrol yarıya indi; günlük kapasite 1,5 milyon varile kadar, yani toplam talebin kabaca yüzde 3'üne kadar düştü. Arada geçen yıllar içinde, başta Kuveyt ve Libya olmak üzere bazı Ortadoğu ülkeleri üretimlerini kısmışlardı. Takvimler 1973 yılını gösterirken gerçekten "ele geçmesi mümkün" yedek üretim kapasitesi günde sadece 500.000 varil gibi küçük miktara düşecekti.

Yalnız petrolde değil, hemen her sanayide, politikanın rol oynamadığı zamanlar bile yüzde 99 kullanım ve yüzde bir güvenlik marjlı bir sistem arz-talep dengesi için olağanüstü tehlikeler içeriyor kabul edilir. Ayrıca, politikanın işe karışması bu tehlikeleri daha da artırır ki bu olayda da durum buydu.

Bütün bunlar gelecek bakımından ne anlama geliyordu? Olan biteni giderek daha keskin sezgilerle gözleyen biri, James Placke adında bir Amerikan diplomatıydı. Bu kişi on yıl kadar evvel OPEC'in ilk kurulduğu günlerde Bağdat'taki ABD Elçiliği'nde ekonomik danışmanlık yapmış, şimdi de Trablus'ta, ABD Elçiliği'nde petrol danışmanı olarak görev yapıyordu. 1970 Kasım ayı sonlarında bir gün kafasını toparlayıp, düşüncesini kâğıda dökerek Dışişleri Bakanlığı'na göndermek için oturmuş düşünüyordu. Meçhul bir subaylar grubunun Trablus'ta askeri darbe yapmasının üstünden on beş ay, aynı genç subaylar grubunun petrol fiyatları için darbe yapması üzerinden de üç ay geçmişti. Placke Libyalılar'ın Occidental, Esso, Shell ve diğer şirketlerle savaş içinde olduğu zamandan başlayarak, o güne kadarki durumu günü gününe belirterek Dışişleri'ne rapor ediyordu. Raporda artık biraz gerilemenin gereğini belirtmişti. Hava serinlemiş, fırtınaya dönüşür gibi olmuştu. Akdeniz'den esen ani ve şiddetli rüzgâr havadaki acımsı tuz ve deniz kokusunu da beraberinde getirmişti. Libya'daki batılı camia tedirginlik ve hatta korku içindeydi. Ortada çeşitli söylentiler dolaşıyor, durumdan zarar görenlerin, alıkonulanların veya sınır dışı edilenlerin ismi ağızdan ağıza dolaşıyor, hem şirket yetkilileri ve hem de batılı diplomatlar güvenlik görevlilerince takip ediliyordu. Bunlar beyaz renkli Volkswagen arabadaki dikiz aynasından kolaylıkla fark ediliyordu.

Placke Washington'a söylemek istediklerini tam olarak belirlemek için iki hafta bekledi. Olayları abartarak aktaracak olsa telgrafının göz ardı edileceğini düşünüyordu. Bir taraftan raporunu yazarken, diğer taraftan Occidental ofisine bakan tek pencereli odadan dışarıyı seyrediyor, Occidental'e ve sanki hiçbir şey değişmemiş gibi masalarına eğilmiş çalışır gibi yapan memurlara bakıyordu. Petrolde oynanan eski oyun artık Washington'da ve Londra'da kimsenin kabul etmemesine karşın artık son bulmuştu. Uluslarası petrol düzeni bir daha eskiye dönmemek üzere değişmişti. Aralık ayında nihayet Washington'a gönderdiği raporda Placke, Libya'da yaşanan olayların bir olasılıkla üretici ülkeleri "aralarındaki fikir ayrılıklarını yenmeye, üretimin kontrolünde ve fiyat artırmada işbirliğine" yönelteceği görüşünü belirtti.

Ne var ki bu sadece bir para sorunu değil, güç sorunuydu da. Placke şu görüşe de yer vermişti: "Batılı endüstri ülkelerinin enerji kaynağı olarak petrole bağımlılık derecesi artık sergilenmişti; ayrıca petrol fiyatını yükseltmede baskı yapma aracı olarak, arzın kontrolünde sağladığı kolaylık da gayet etkin olarak gözler önüne serilmişti." Onun görüşüyle Birleşik Devletler ve müttefikleri, petrol sanayii de dahil, entelektüel ve politik açıdan "petrol arz durumunda değişen güç dengesiyle baş etmeye henüz hazır değildi." Bunun riskleri çoktu: "Petrol denen silah", her ne kadar 1967'de işlevini yerine getirmemişse de "Arap petrolünün Ortadoğu çatışmasında kullanılması çağrısını yapanların mantığı güncel koşullar altında güçlenmişti."

Placke raporunda önemli olaylarla beraber bir başka konuya daha değinmişti: "Kaynakların akımının kontrolü tarih boyunca stratejik önem taşımıştır. Hayati bir enerji kaynağı üzerinde kontrol iddiasında bulunmak Ortadoğu devletlerini, Batı üzerinde yeniden güçlü konuma getirecekti." Placke raporunda statükoyu korumaya çalışmadığını da ayrıca vurgulamıştı. Bu mümkün değildi. Önemli olan dünyanın nasıl değişmekte olduğunu anlamak ve ona göre hazırlıklı olmaktı. En büyük, en bağışlanmaz cürüm ise dikkatsizlikti.

ABD Büyükelçisi, Placke'nin raporundan fazlasıyla etkilendi. O kadar ki rapora daha çok ağırlık kazandırmak için onu ilgililere kendi adıyla gönderdi. Ancak Placke'nin bildiği kadarıyla Washington'da hiç kimse rapordaki mesaja gereken ciddiyet ve dikkati gösterememişti. Şurası kesindir ki, raporu gönderdikten sonra kendisi bu konuda tek bir kelime dahi duymamıştır.

29

Petrol Denen Silah

6 Ekim 1973 tarihi o yılın takvimine göre Museviler'in en kutsal bayramı olan Yop Kippur'a rastlamıştı. O gece saat 2'den birkaç dakika evvel 222 Mısır jeti aniden gökyüzünü yarıp korkunç şekilde gürlemeye başladı. Hedefleri Süveyş Kanalı'nın doğu yakasındaki komuta merkezleri ve Sina idi. Hemen birkaç dakika sonra da 300 sahra topuyla bütün bölgeye ateş açıldı. Hemen aynı dakikalarda Suriye hava kuvvetleri İsrail'in kuzey sınırına saldırı düzenledi ve arkasından 700 topçu bir barikat ateşi kurdular. Böylece Ekim Savaşı denen Arap-İsrail savaşlarının dördüncüsü ve hepsinden daha tahrip edici olanı başlamış oldu. Bu savaşta tarafların her ikisinin kullandığı silahlar süper güçlerce, yani Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği'nce sağlanmıştı. Ancak, silahların en güçlü olanı sadece Ortadoğu'daydı. Bu, ambargo görünümüne bürünmüş silahtı ve üretimin kesilmesi ve ihracatın kısılmasıyla uygulanıyordu. Bu durum Henry Kissinger'in sözleriyle "savaş sonu gelişen dünyayı geri dönülemeyecek kadar altüst etmişti."

Ambargo, savaşın kendisi gibi sürpriz ve şokla gelmişti. Yine de geçmişe baktığımızda bu ikisine giden yolun nereye götürdüğü hiç yanılgısız tahmin edilmiştir. 1973 yılına gelindiğinde petrol, dünyanın endüstri ekonomileri için artık damardaki kan kadar önemli olmuştu. Petrol üretildiği gibi tüketime sevk ediliyor, yedekte hemen hiç petrol bırakılmıyordu. Savaş sonu yıllarda hiçbir zaman arz-talep dengesi bu denli uç uca olmamış, petrol üreticisi ülkelerle şirketler arasındaki ilişki çözülme noktasına gelmemişti. Bu, herhangi bir ek baskının krize yol açabileceğini ve bu defa krizin global çapta olacağını gösteren bir durumdu.

Birleşik Devletler Dünya Pazarına Katılıyor

1969'da yeni Richard Nixon İdaresi Washington'da iktidar olduğunda petrol ve enerji konuları Amerikan siyasi gündeminde yeniden ön plana geçti. Petrol ithalatındaki hızlı artışın gündemde bir numaralı konu olması kararlaştırıldı. Ortada Başkan Eisenhower'in isteksiz de olsa on yıl önce çıkardığı zorunlu bir Petrol İthal Programı vardı; ancak bu program giderek artan baskı altında işliyor, şirketler ve bölgeler arasında görüş ayrılıklarına ve eşitsizliğe neden oluyordu. Programdaki birçok kaçamak nokta ve istisnalar bunları sermaye olarak kullanmayı planlayanlar için çok yararlıydı. Bu kaçamak nokta ve istisnalar açıkça göz önündeydi. Nixon petrol ithalatının kontrolü için "Cabinet Task Force" adıyla bir komisyon oluşturdu ve başına da Çalışma Bakanı George Shultz'u getirdi. Bu komisyon kota programını gözden geçirip değişiklikler önermekle görevliydi.

Petrol alıcısı devletlerin siyasetçileri ve elektrik, havagazı şirketleri, petrolü daha ucuza elde edebilmek için kısıtlamaların hafifletilmesini dört gözle bekliyordu. Bağımsız petrolcülerse kendilerine dünya pazarından daha yüksek fiyat garantisi veren kotaların devam etmesinden yanaydı. On yıl önce kotalara karşı çıkmış büyüklerse geçen zaman içinde genellikle sistemle barışmış, uyum sağlamışlardı ve şikâyetleri yoktu. Yerli üretimde fiyatları korunuyordu ve yabancı petrol-

den kurtulmak için Amerika dışında bir de dağıtım sistemi kurmuşlardı. Bu itibarla değişim konusu onları korkutmuş ve karşı cephe almaya yönlendirmişti.

Sonunda, George Shultz komisyonu kotaların olduğu gibi bir kenara atılmasına, onun yerine bir tarife, yani ithalat – ihracat gümrük vergisi uygulanmasına karar verdi. Böylece tahsisatın idari fiyatça yapılma gereği ortadan kalkmış oldu. Shultz komisyonu raporuna ilgili taraflarca fevkalade yoğun ve aynı zamanda olumsuz tepki gösterilmişti. Amerikan petrol ve gaz sanayii zaten derin bir darboğaz içindeydi. Kuyularda sondaj sayısı 1955 yılından bu yana devamlı olarak düşmüş, 1970-71'de en düşük düzeyi bularak, 1950'ler düzeyinin üçte birine kadar inmişti. Yüz kadar Kongre üyesi komisyon teklifinin daha çok petrol ithaline yol açacağı korkusuyla Shultz raporunu yerli sanayi için bir tehdit olarak görüp kınama mektubu yazdılar. Usta bir politikacı olan Nixon raporu sakladı ve kotaları sürdürdü.

Hiç kuşkusuz bu davranış kota sisteminin alaşağı edilmesi yanlılarını, çıkarlarını sadece Amerika'daki petrol tüketiminden sağlamayan bir grubu düş kırıklığına uğratacaktı. İran Şahı Nixon'a bir mektup yazarak İran'ın güvenliğinin ve iktisadi gelişmesinin kota engellerinin kırılmasına bağlı olduğunu, Amerika'ya doğrudan daha çok petrol satmasının ancak bu şekilde mümkün olacağını savundu. Nixon idaresi İran'ın daha çok üretim ve daha çok gelir sorununu sempatiyle karşılıyordu ve bunun da sebebi, Beyaz Saray danışmanlarından birinin sözleriyle, İngilizler'in çekilmesinden sonra "İran Körfezi'nin tam bir güç kaynağı" olmasından ileri gelmişti. Ancak yine de Nixon idaresinin Şah'ı memnun etme pahasına da olsa ithalat kısıtlamalarını kırıp geçersiz sayması mümkün olamazdı. Bu nedenle Nixon Şah'a yazdığı cevabi mektubunda şunları söyleyecekti: "İran petrolünün Amerika'da daha çok satılması için bir formül bulunamamasından duyduğunuz düş kırıklığını gayet iyi anlıyoruz. Bunu başaramama sebebimiz petrol ithal politikamızın çok karmaşık olmasıdır." Bu mektupta Nixon, Şah'tan özür dilemişse de ona raporunun bir nüshasını da göndermişti.

Bununla beraber, o güne kadar tüm ABD enerji arz sisteminde hissedilir stres belirtileri gözükmüştü. Son otuz yılın en soğuk kışı olan 1969-70 kışında gerek petrol gerekse doğal gaz sıkıntısı çekiliyordu. Libya ve Nijerya gibi ülkelerden ithal edilen düşük sülfürlü petrole gösterilen talep kömürden petrole dönüldüğü o aylar içinde dramatik bir yükseliş gösterdi. Bunu izleyen yaz mevsiminde elektrikte tasarruf gerektiği gibi Atlantik Sahili'nin üst ve alt yakalarında kısmi karartma yapıldı. Bu ara, Amerika'da petrolde aşırı üretim kapasitesi diye bir şey artık kalmamıştı. Endüstri, giderek şişkinleşen talebi karşılamak için elinden geldiğince ne kadar petrol varsa hepsini çıkarma yolunu seçmişti.

1970'lerin başında arz sorunlarının kronikleşmesiyle "enerji krizi" kavramı Amerikan siyasal sözlüğünün bir parçası olarak yaygınlaşmaya başladı ve kısıtlı da olsa bazı çevrelerde Amerika'nın büyük bir problemle karşı karşıya olduğu artık kabullenildi. Bunun en önemli sebebi her türlü enerji biçimine gösterilen hızlı taleplerdir. Başkan Nixon'ın 1971'de enflasyona karşı uyguladığı topyekûn planın bir parçası olan petrol fiyat kontrolü tüketimi kamçılamakta, yerli petrol üretimini ise düş kırıklığına uğratmaktaydı. Fiyatları kontrol eden ve pazar değişikliklerine ayak uyduramayan düzenleme sisteminden dolayı doğal gaz arzı giderek daralmaktaydı. Fiyatların yapay olarak düşük tutulması yeni aramalar yapma veya stoklama isteği uyandırmıyordu. Ülkenin birçok yerinde elektrik üretim tesisleri tam kapasiteyle değil, yarım kapasiteye çalıştırılıyor, kısmi karartma hatta tam karartma tehdidi seziliyordu. Tüketimden kaynaklanan birçok problemin çözümü için yeni nükleer tesisler gerekiyordu. Bunların giderek çoğalan elektrik talebine, yükselmesi beklenen petrol fiyatlarına ve kömür yakımından ileri gelen yeni çevresel kısıtlamalara cevap vermesi bekleniyordu.

1973'ün ilk aylarında petrol talebinin yükselmeyi sürdürmesiyle, bağımsız rafinericiler yeni arz elde etmede güçlük çekmeye başladı ve sürücülerin bilhassa faal olduğu gelecek yaz mevsiminde benzin sıkıntısı olacağı anlaşıldı. Nisanda Nixon enerji konusunda Başkan olduktan son-

raki etkisi çok kapsamlı olan ilk duyurusunu yaptı. Kota sistemini yürürlükten kaldırmıştı. Yerli üretim, kotaların korunmasıyla dahi, Amerika'nın doymak bilmez iştahını artık tatmin edemiyordu. Nixon idaresinin, Capitol Hill'den gelen siyasi baskının da etkisiyle, kotayı yürürlükten kaldırması, rafinericilere ve pazarcılara petrol arzını garantilemesi demekti. Birbiri arkasına gelen bu iki yasa şartların ne denli değiştirildiğini çok iyi anlatıyordu. Kotalar, petrol fazlalığıyla dolu bir dünyada arzın idare edilip kısıtlanması; dağıtım da, petrol azlığıyla dolu dünyada ele geçen her petrol arzının tevzii anlamına gelmişti.

"Kurt Burada"

Enerji sorunlarının siyasi gündemde yükselmekte olduğu o günlerde James Akins adında uzun boylu, ciddi havalı bir Dışişleri mensubu, Dışişleri'nin ileri gelen uzmanlarından biri olarak, bu konularla uğraşmak için Beyaz Saray'da görevlendirildi. Daha önce de Amerika'da gizli bir petrol çalışması yapmış, sunduğu raporda dünya petrol endüstrisinin "alıcı pazarında son nefesini vermekte olduğunu" belirtmişti. Bu raporda ayrıca şunları da söylemiştir: "1975 yılına gelindiğinde, hatta daha da evvel, devamlı bir satıcı pazarına girmiş olacağız. Bu satış pazarında büyük şirketlerden biri petrol arzını kesmek suretiyle petrol krizi yaratacak." Söylediğine göre "enerji sorunları konusunda 'bitmez tükenmez' incelemelere son verme zamanı gelmişti." Bu tür incelemeler yerine Birleşik Devletler üretim hız oranını indirgemeli, yerli üretimi çıkarmalı ve "güvenilir kaynaklardan" ithalat yapmaya girişmeliydi. Söylediğine göre bu tür haraketler "maliyet açısından yüksek olacağı gibi halk tarafından da tutulmayacaktı." Ancak, gerekli adımlar atılmadığından bu öneriler ne popülerlik ne de maliyet açısından test edilememiştir.

Nixon'un kotaları geçersiz kıldığı Nisan 1973'te artık Beyaz Saray'da görevde olan Akins bir kez daha şansını denedi. Giderek büyümekte olan enerji tehdidine karşı birçok teklif içeren gizli bir rapor hazırladı. Bunlar arasında kömür kullanımının yaygınlaştırılması, sentetik yakıtın geliştirilmesi, daha ileri koruma çabaları (ki buna benzine vergi koyulması da dahildir) ve hidrokarbon çağını aşabilmek için araştırma ve geliştirmeye daha çok ağırlık verilmesi gibi önlemler de vardı. Ancak, ileri sürdüğü fikirler şüpheyle karşılandı. Nixon'un başdanışmanı John Ehrlichman bu konuda açıkça "Konservasyon (koruma) cumhuriyetçilerin ahlaki prensiplerine uymaz" dedi. Aynı ay içinde Akins bu defa düşüncelerini halka duyurmayı düşündü ve *"Foreign Affairs"* dergisinde ekonomik ve politik çevrelerin derhal ilgisini çeken *"Petrol Krizi. Bu Defa Kurt Yanıbaşımızda"* başlıklı bir makale yayımladı. Makale büyük ilgi görmüştü. İlginç olduğu kadar da tartışılır olduğundan çarçabuk kavranıp kabul edilmesi mümkün olmuyordu. Sözgelimi *Foreign Affairs* dergisinin başrakibi *Foreign Policy* (Dış Politika) dergisi de aynı zamanda bir makale yayımlamış, "Petrol kıtlığı gerçek mi?" başlıklı bu yazıda kıtlığın kesin olarak söz konusu olmadığını vurgulamıştı. Bu makale "dünya enerji krizinin veya enerji kıtlığının" boş bir masal olduğunu söylerken, Akins'i de Dışişleri Bakanlığı'nın petrol ihracatçısı yerine koyuyordu. Böylece birçok uyarı yapılmış oluyordu ne var ki bunlara karşı herhangi belirli bir tepki gelmiyordu. Hatta ne Birleşik Devletler'de ne de bir grup olarak endüstri ülkeleri arasında gerekli uzlaşmanın sağlandığına dair bir işaret sezilmiyordu.

Yine de artık Birleşik Devletler ithalat engellerini kaldırmasıyla dünya petrol pazarının kendine yeterli, petrole çok susamış bir üyesi olmuştu. Ortadoğu'ya yapılan gürültülü başvuruda o da öteki tüketici ülkelere katılıyordu. Kotaları kaldırmaktan başka ortada bir alternatif kalmamıştı. Kotaların kaldırılması da zaten ateş üstündeki pazara yeni büyük talepler getirmişti. Şirketler bulabildikleri her damla petrolü ne olduğuna bakmadan hemen satın alıyordu. Gulf Petrol Şirketi arz ve ticaret kolu başkanı "Elde mevcut tüm ham petrolümüze karşın kendimizi yeni petrol satın almaya mecbur hissediyorduk; değişik bir petrole ihtiyaç duyuyorduk" demiştir. Takvimler 1973 yılının yaz aylarını gösterirken Birleşik Devletler'in günlük ithalatı 1970'in 3,2 milyon va-

ril ve 1972'nin 4,5 milyon varil günlük ithalatına karşı 6,2 milyon varili bulmuştu. Bağımsız rafinericiler de dünya pazarlarına koşup mümkün olan her çeşit petrolü satın alma pazarlığına iştirak için öteki çılgın alıcılar grubuna katılıyordu. Ticaret gazetesi *Petroleum Intelligence Weekly* 1973 Ağustos sayısındaki raporunda "ABD ve Avrupalı bağımsızların, Japonlar'ın paniğe kapılmış gibi çılgınca petrol satın almaları petrol fiyatlarını roket gibi gökyüzüne fırlatacaktı" demiştir.

Talebin mevcut arz yanında hızla ve dünya çapında artması pazar fiyatlarının yükselip resmi fiyatların üstüne çıkmasına neden oldu. Bu kuşkusuz son durumu gösteren, yirmi yıllık bolluk devrinin son bulduğuna işaret eden bir değişiklikti. Çünkü uzun zamandan beri aşırı üretimin kronik durumunu yansıtan pazar fiyatları resmi fiyatların altında kalmış, şirketlerle hükümetler arasındaki ilişkileri zedelemişti. Şimdi artık durum tersine çevrimişti ve ihracat yapan ülkeler de hiç kuşkusuz geride kalmak istemiyordu. Resmi fiyatla pazar fiyatı arasında giderek büyümekte olan farkın şirketlere gitmesini istemiyorlardı.

Hiç vakit geçirmeden, ihracatçılar katılım ve satın alma düzenlerini yükselen fiyatlardan daha büyük pay alacak şekilde değiştirme yolu aradılar. Bunlardan Libya en saldırgan olanıydı. 1 Eylül 1973 tarihinde, Kaddafi ihtilalinin dördüncü yıldönümünde şirket operasyonlarından henüz kendi üzerine geçirmediklerinden yüzde 51'ini devletleştirdi. Buna tepki olarak Başkan Nixon bizzat uyarıcı bir duyuru yayınladı. Duyuruda şöyle diyordu: "Pazarı olmayan petrol bay Musaddık'ın da seneler önce söylediği gibi bir ülkeye fazla yarar sağlamaz." Ancak, bu uyarı hiçbir etki yapmadı. Musaddık'la Kaddafi'yi ayıran sadece aradaki yirmi yıl değildi. O günden bu yana pazar şartlarında da dramatik bir farklılık olmuştu. Musaddık Anglo-İran'ı devletleştirdiğinde Ortadoğu'nun daha başka yerlerinde de üretim fazlalığı vardı. Şimdi, 1973'te ise, üretimde hiçbir fazlalık yoktu; ortada bir pazar vardı ve bu pazar açtı. Libya tüm çevrenin arzu ettiği düşük sülfürlü petrolünü satmada hiçbir güçlük çekmiyordu.

Öte yandan OPEC'in radikalleri sayılan Irak, Cezayir ve Libya da kutsal anlaşma sayılan Tahran ve Trablus anlaşmalarında değişiklik yapılması için baskıya başladı. 1973 ilkbaharının sonunda ve yaz başlarında öteki ihracatçılar da, açık pazarda fiyatların yükselmekte olduğunu gözlediklerinden aynı görüşe katıldılar. Gerekçe olarak enflasyonun yükselmesini ve doların devalüe edilişini gösterdilerse de asıl gerekçeleri fiyata ne olduğuydu. 1970-1973 arasında ham petrolün pazar fiyatı iki katına çıkmıştı. İhracatçıların varil başına istedikleri kazanç giderek artıyordu; fakat aynı zamanda şirketlere düşen kazanç miktarı da ihracatçıların hedef ve ideolojisine ters düşen bir biçimde pazarda giderek artmaktaydı. Oysa ki pastadan şirketlere düşen payın artması değil, küçülmesi isteniyordu. 1971 Tahran Anlaşması'na dayanarak yapılmış olan fiyat sistemi Yamani'nin 1973'te Aramco başkanına söylediği gibi "işlemez olmuştu." Eylül ayı geldiğinde ise Yamani Tahran Anlaşması'na neredeyse bir ağıt yazacak düzeye geldi. Bu anlaşmanın "ölmüş ve ölmek üzere" olduğunu söylüyordu. Bu iddiasına ayrıca şunu da ekliyordu: Şirketlerin bir fiyat anlaşması için işbirliği yapması halinde petrol ihracatçıları "bizim adımıza bizim haklarımızdan yararlanacaklar" diyordu. Değişmekte olan sadece petrol ekonomisi değil, aynı zamanda hem de çok dramatik olarak bu ekonomiyi saran politikaydı.

Sır: Sedat'ın Oynadığı Kumar

1970'te Nasır'ın ölümünden sonra iktidara gelen Enver Sedat'a halkın çoğunluğu ilk birkaç hafta, hatta birkaç ay sıradan bir kişi olarak baktı ve önemsemedi. Ne var ki Mısır'ın bu yeni Devlet Başkanı bundan çok daha fazlasını hak ediyordu. Sonraki günlerde Enver Sedat şunu söyleyecekti: "Nasır'ın bana bıraktığı devlet düzeni mirası acınacak bir haldeydi." Kendi görüşüne göre, devraldığı devlet Pan-Arabizm'in çalımlı nutuklarıyla hem siyasi hem de ahlaki olarak tam anlamıyla iflas durumundaydı. 1956 Süveyş krizinden sonra Mısır başarısının getirdiği yüce tutkular ve kendine güven özellikle 1976 yenilgisinden sonra toz olup gitmiş, ülke tam bir ekonomik çökün-

tüye girmişti. Sedat kişilik olarak Atlantik'ten İran Körfezi'ne kadar uzanan bölgede birleşik bir Arap milletine liderlik yapacak yapıda değildi. Bir Mısır milliyetçisi olarak dikkatini Pan-Arabist hayallere değil Mısır'ın restorasyonuna yoğunlaştırmak istiyordu.

Mısır gayri safi milli hasılasının yüzde 20'sinden fazlasını askeri harcamalara ayırmıştı. Mısır'dan sonra onu yakından yüzde 18'le İsrail izliyordu. Bu koşullar altında Mısır nasıl ekonomik gelişme gösterebilirdi ki? Sedat İsrail'le aradaki anlaşmazlık çemberini kırıp geçmek ve diplomasideki durgunluğa son vermek istiyordu. Herhangi bir şekilde istikrar ve çözüm istiyordu. Ancak sonuçsuz kalan birkaç yıllık uzlaşma ve tartışma çabalarından sonra, İsrail Süveyş Kanalı'nın doğu yakasına yerleşip oturduğu sürece bunun mümkün olamayacağı sonucuna vardı. İsrail uzlaşmaya istekli değildi; ayrıca Enver Sedat da içinde bulunduğu zayıf ve küçültücü durumda, özellikle de tüm Sina yarımadasının İsrailliler'in elinde olduğu bir sırada uzlaşma girişimi yapamazdı. Yine de mutlaka bir şeyler yapmalıydı. Önce kendisinin yurtiçindeki durumunun bir toparlamasını yaptı ve çarenin ülkeye yardım elini uzatacak uluslararası bir kaynak bulmak olduğuna karar verdi. Sovyet yanlısı olan Mısırlılar'ı tasfiye etti ve sonra, 1972 Temmuzu'nda sayısı yirmi bini bulan küstah Sovyet askeri danışmanlarını işten attı; ancak Sovyetler'den askeri yardım almayı sürdürdü. Ne var ki yine de Sedat, Batı'dan ve özellikle de Amerika'dan beklediği olumlu tepkiyi alamamıştı.

1972 sonlarında ve 1973 başında Sedat yazgısını tayin edecek bir karar aldı. Savaşa girecekti. Siyasi hedeflerine ulaşmanın tek yolu buydu. Henry Kissinger daha sonra bu konuda şunu söylemiştir: "Önceleri hiç kimse bu adamın kafasının nasıl çalıştığını anlayamadı. Sedat'ın asıl amacı toprak kazanmak değil, tarafların o günkü donmuş tavırlarını değiştirecek bir krize yol açmaktı. Böylece bu krizin uzlaşmalara götüreceği kanısındaydı. Ortaya çıkacak şok Mısır dahil her iki tarafı esnek olmaya zorlayacaktı. Bu uzlaşma İsrail'in kendisini askeri dahi gördüğü, Mısır'ınsa aşağılık duygusuyla felç halinde olduğu şu dönemde mümkün olamazdı. Sedat'ın amacı, kısaca söylemek gerekirse askeri olmaktan çok psikolojik ve diplomatikti."

Sedat kararını bir hesaba dayandırarak vermişti. Clausewitz tezine göre, "savaşın politikanın başka araçlarla devamı olduğu" inancıyla operasyon yapıyordu. Ayrıca, kararını verirken kaderin rolünü de fazlasıyla hesaba katmıştı. Bir kumar oynadığının bilincindeydi. O sıralar savaş olasılığı birçok yerde ima edildiği hatta genel anlamda konuşulduğu halde pek ciddiye alınmıyordu. Özellikle de muhatap olarak İsrail bunu duymazlıktan geliyordu. Yine de 1973 Nisan ayında Sedat Suriye Devlet Başkanı Hafız el-Esat'la bir araya gelip ortak bir Mısır-Suriye saldırısı için stratejik plan yapmaya koyuldu. Sedat'ın sırrı, yani savaş için yaptığı hazırlıklar sıkı sıkıya gizli tutuldu. Mısır ve Suriyeli yüksek kumanda heyeti dışında bu sırrı paylaştığı az sayıda birkaç kişiden biri Suudi Arabistan Devlet Başkanı Kral Faysal'dı. Bu da, yaklaşmakta olan yeni çatışmada petrolün merkez olacağı anlamındaydı.

Petrol Denen Silah Kınından Çıkarılıyor: Faysal Fikir Değiştiriyor

1950'lerden beri Arap dünyası ülkeleri, tanımı açıklıkla belirtilmemiş olan "petrol silahı" sözcüğünü İsrail'le ilgili çeşitli hedeflerinin gerçekleşmesinde kullanıyorlardı. Bu hedeflere İsrail'in tümüyle imhasından toprak vermeye zorlanmasına kadar, hepsi dahildi. Ancak Arap petrolünün hiç bitmeyecekmiş gibi görünse de başvurulacak son çare olmaması nedeniyle bu fikirden her seferinde vazgeçilmişti. Texas, Louisana, Oklahoma gibi eyaletlerin hepsi dünya pazarına her zaman ve çarçabuk ilave petrol sağlayacak durumdaydı. Ancak, Birleşik Devletler üretim hızında bir kez yüzde 100'ü vurdu mu, bu eski savaşçı, Amerikan üretimi artık bir kez daha ayaklanıp "petrol denen silahın" karşısında yer alıp karşı görüşü savunamazdı, bu olanaksızdı.

1970'ler başında Arap dünyasında birçok etkenler iktisadi ve siyasi hedeflerinin gerçekleşmesi için "petrol silahının" kullanılmasını istediler ve bu konudaki dileklerini daha yüksek sesle

duyurmaya başladılar. Suudi Arabistan Kralı Faysal bunlardan biri değildi. O da herhangi bir Arap lideri kadar İsrail ve Siyonizm'den nefret ediyordu. Ortadoğu'ya hükmetme amacını güden Siyonist bir komünist planı yapılmakta olduğuna inanıyordu. Hem Abdül Nasır'a hem de Richard Nixon'a İsrail'in Filistinli radikal teröristlere para babalığı yaptığını söylemişti. Ne var ki Faysal petrol silahının kullanılmasına karşı çıkarken ölçüyü kaçırmıştır. 1972 yazında Sedat, siyasi amaçlarla petrol arz kaynaklarının dışarıya ihracının kesilmesini istediğinde Faysal buna şiddetle karşı çıktı. Bunu değil gerçekleştirme, "düşünmenin bile tehlikeli olacağını" söyledi. Suudi Arabistan 1967 savaşında ihracatı boş yere kestiği zaman, kaybeden kendisi olmuştu ve şimdi Faysal belki de o günlerdeki gelir ve pazar kayıplarını düşünerek bu kararı veriyordu. Faysal 1985'ten önce Amerika'nın Arap Körfez petrolüne gereksinim duymayacağına ve bu nedenle yapılacak bir petrol kesintisinden etkilenmeyeceğine inanıyordu. Üzerine basa basa şunları söylüyordu: "Bu nedenlerle bu konuyu şimdi tartışmanın bir yararı olmadığına inanıyorum."

Faysal'ın bu denli ihtiyatlı davranmasının ekonomik olduğu kadar siyasi sebepleri de vardı. Arap Yarımadası'nda olan Güney Yemen'de, daha yakın zamana kadar İngiliz bayrağının Aden limanında dalgalandığı yerde şimdi Marksist bir devlet kurulmuştu ve Arap Yarımadası'nın diğer yerlerinde de Marksist gerillalar kol gezip savaşıyorlardı. 1969 yılında askeri fesat çevreleri hem Libya'daki krallığı hem de Sudan'daki sivil idareyi devirdiği zaman Suudi Arabistan'da da hava subaylarından bazılarının krallığı alaşağı etmek için bir fesat planı yapmakta oldukları anlaşılmıştı. Faysal radikalizmin bütün Arap dünyasına yayılmasından, krallığın meşruluğuna baş kaldıran bu akımdan korkuyor, bu yüzden konunun gündeme alınmasını istemiyordu. Ülkesinin ekonomik ve stratejik ilişkilerde Amerika'ya sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve bunun krallığı için sadece refah yönünden değil, güvenlik açısından da yaşamsal değerde olduğunu biliyordu. Yine de 1973 yılının başına gelindiğinde Faysal fikrini değiştirmeye başlamıştı. Acaba niçin?

Bu sorunun yanıtı kısmen piyasaya bağlıydı. Tahmin edildiğinden daha çabuk bir şekilde, son çare olarak Amerikan petrolüne değil Ortadoğu petrolüne başvuruldu. Öncelikle Suudi Arabistan ülkeler için baş petrol kaynağı oldu. Amerikalılar Körfez petrolüne önceden sanıldığı gibi 1985'te değil, 1973'te muhtaç oldular. Suudi Arabistan bir vakitler Texas'ın bulunduğu konuma gelmişti. Artık bu çöl krallığı tüm dünya için en önemli üretici olmuştu. Birleşik Devletler bir kriz halinde müttefiklerine petrol sağlayacak konumdan çıkmıştı ve kendisi şimdi bu durumdan müteessir oluyordu. Arz ve talep dengesi Suudi Arabistan'ın lehine çalışıyor, bu ülkeyi daha da güçlü kılıyordu. Dünya ihracatı içindeki payı süratle artıyor, 1970'te yüzde 13'ken 1974'te yüzde 21'e çıkıyor ve giderek de yükselmeye devam ediyordu. Temmuz 1973'te günde 8,4 milyon varillik üretimiyle Temmuz 1972 ortalama üretimini yüzde 62 aşmıştı ve bu artış giderek de tırmanıyordu. Aramco tam kapasitede üretim yapabiliyordu. Gerçek şudur ki, bu şirket petrole karşı tahminlerin ötesinde gösterilen yoğun talebi çok çabuk karşılayacak ve üretimi büyük hızla artıracak konuma gelmişti. Bazılarının tahminine göre her ne olursa olsun Suudi Arabistan, çok yakında üretimini kesmek zorunda kalacaktı. Bu petrol yataklarının hasara uğramaması için ve bir de daha büyük kapasitede çalışma olanağı sağlanması açısından gerekliydi.

Ayrıca, o günlerde Suudi Arabistan'da giderek kuvvet kazanan bir inanış yerleşmeye başlamıştı. Elde edilen kazançlar ülkenin harcayabileceğinden daha fazlaydı. Amerikan dolarının iki kez devalüe edilmesi sonucu, dolar rezervleri büyük ülkelerde, bunlara Suudi Arabistan da dahildi, bir hayli düşmüştü. Libya ve Kuveyt üretimde kısıtlamaya gidilmesini istemişti: "Daha fazla petrol üretip sonra da bu petrolü hiçbir garantisi olmayan kâğıt para karşılığı satmanın ne anlamı var?" kanısı hâkimdi. Kuveyt petrol bakanı nutuk çeker gibi konuşup, şu soruyu sormuştu: "Benim ekmeğim, tereyağım ve kuvvetim olan petrolü neden üretip sonra da değeri gelecek yıl yüzde bilmem kaç düşecek olan bir para karşılığında değiş tokuş edeyim?" Suudiler'den bazıları kendi ülkelerinin de diğer ülkeler gibi davranıp üretimi önemli oranda kesme görüşünü savunuyordu.

Piyasada oluşan bu değişken koşullar her geçen gün petrol denen silahı biraz daha güçlendirirken, zamanlama açısından da çok kritik bazı siyasi gelişmelerle aynı döneme rastlamıştı. Faysal'a gelince, o bir süreden beri radikal bir Pan-Arabizm yanlısı olarak gördüğü Nasır'dan fikren ayrılmıştı. Nasır'dan sonra yerine geçen halefi Enver Sedat sanki farklı bir kumaştan yapılmış bir elbise gibiydi. Sedat Nasır'ın meşru kişiliğini unutturma peşinde olan Mısırlı bir milliyetçiydi. Tüm İslam Konferansı boyunca Suudiler'le samimiyet kurmuştu. Faysal ise Nasır'ın Sovyetler Birliği'yle kurduğu ittifaktan kaçma çabası gösterdiği için Sedat'a karşı sempati duyuyordu. Suudi desteği olmasaydı, belki de Sedat Sovyetler Birliği'ne geri dönmeye zorlanacaktı, ki o zaman Ruslar'ın bölge düzeyinde nüfuzlarını yaymak için her fırsattan yararlanmaları kaçınılmaz olurdu. Bu durum, hiç kuşkusuz Suudi Arabistan'ın çıkarlarına bütünüyle ters düşerdi. 1973 baharına gelindiğinde, Sedat, İsrail ile ve belki Batı ile oluşabilecek bir çatışmada Mısır'a destek vermesi için petrol denen silahı kullanması yolunda Faysal'a şiddetle baskı yaptı. Kral Faysal da sadece yeni Krallığı içinden gelen bazı kesimlerin baskısını değil, tüm Arap dünyasında giderek büyüme eğilimi gösteren diğer baskıları da hissetmekteydi. Gerek "ön saftaki" Arap devletlerine ve gerekse Filistinliler'e verdiği destekte en ön planda olmakta ısrarlıydı ve bundan daha başka bir konumda olmayı asla gözle alamazdı. Aksi halde, Suudiler'in elindekiler, başta petrol tesisleri dahil, gerilla faaliyetlerinden zarar görme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu olası zarar dikkate alınarak 1973 baharında Sayda'daki Tapline terminaline silahlı bir saldırı düzenlendi. Bu saldırıda karşı taraftan bir tank tamamen, diğerleri kısmen tahrip edildi. Birkaç gün sonra bu defa doğrudan boru hattı hedef alınarak buraya bir saldırı düzenlendi. Olaylar bunlardan da ibaret kalmayarak daha başka ufak tefek saldırılara kadar uzandı; bunlardan biri Suudi Arabistan içindeki hattın tahrip edilip koparılmasıdır.

Böylece politika ve ekonominin bir araya gelerek Faysal'ın fikir değiştirmesine neden olduğu söylenebilir. O günden sonra Suudiler kendi görüşlerini açıklamak amacıyla bir kampanya başlatarak Birleşik Devletler'e uyarıda bulundular. Artık üretim kapasitelerini giderek artan talebi karşılayacak ölçüde artırmayacaklardı. Ayrıca Birleşik Devletler Arap görüşüne daha yakından katılıp İsrail'den uzaklaşmadıkça Araplar petrol denen silahı bir yolunu bulup kullanacaklardı. 1973 Mayıs ayı başında, Kral Faysal bizzat Aramco yöneticileriyle bir araya geldi. Birleşik Devletler'in şahsen sadık bir dostu olduğunu söylüyordu. Ancak Birleşik Devletler'in "Bugün Ortadoğu'da cereyan eden olayların yönünü değiştirmek için bir şeyler yapmasının 'kesinlikle zorunlu' olduğunu" ilave etmekten de geri kalmıyordu.

Bu konuda, Aramco başkanının sonradan anlattığına göre "Faysal olağan bir şey sayılan fesatçılık konusuna pek temas etmemiş, Siyonizmin ve onunla birlikte komünistlerin bölgedeki Amerikan tesislerini kapı dışarı etmenin eşiğinde olduklarını" ise vurgulayarak belirtmişti: "Amerikan tesisleri Suudi Arabistan dışında Ortadoğu'nun her yerinde güvencede olmaktan çok uzaktı." Birleşik Devletler hükümetinin güncel tutumunu değiştirmek için ivedilikle bir şeyler yapmak gerekiyordu ve bu "Arap dostu olan Amerikalılar'a ve bölgedeki kişilere düşüyordu." Bu "İsrailliler'in politika ve hareketlerinin kınanması, reddedilmesi gibi çok basit bir davranışla" kolayca halledilecek bir işti ve kısa bir gelecekte Amerikalılar'a düşmanlığı da ortadan kaldıracaktı. Bu görüşü ifade eden Aramco başkanı, Kral'ın bu görüşlerinin "olağanüstü ivedilikle" ele alınması gereğini eklemekten de geri kalmıyordu.

Aramco yöneticilerinin beklentisine karşın, bu toplantıda petrol konusuna hiç değinilmemişti ki bu da yöneticilere rahat nefes aldırmıştır. Ne var ki aynı konu birkaç hafta sonra, Aramco'nun ebeveyni sayılan şirketlerle Yamani'nin Cenevre International Otel'de yaptıkları toplantıda ele alınacaktı. Bu toplantıda Yamani onlara şu soruyu soruyordu: "Acaba kendileri o sırada Cenevre'de dinlenmekte olan ve Paris ve Kahire'ye yaptığı geziden henüz dönmüş Kral'a bir nezaket ziyareti yaparlar mıydı?" Petrolcüler bu çağrıdan kuşkusuz çok memnun oldu. Yamani onlara laf arasın-

da Kral'ın Kahire'de "kötü günler" geçirdiğini de söyledi. Sedat, Kral'a daha çok siyasi destek vermesi için aşırı baskı yapmıştı. Sonunda Kral'la petrolcüler bir araya geldiklerinde Faysal onlara şunları söyledi: "ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları açısından verilmiş olan süre dolmaktadır. ABD hükümetinin Suudi Arabistan'a olumlu destek vermemesi yüzünden ülke Arap dostları arasında yalnızlığa itilme tehlikesi içindedir." Faysal bu sözleri üzerine basa basa söylemişti ve görünüş oydu ki bu yalnızlığın meydana gelmesine asla izin vermeyecekti. Petrolcülere son söz olarak şunları da söyledi: "Neyiniz varsa hepsini kaybedeceksiniz."

Kral'ın ne demek istediğini petrolcüler çok iyi anlamıştı. Daha sonraki günlerde yöneticilerden biri şu görüşü ifade etti: "İmtiyazın tehlikede olduğu apaçık ortada." Bu konuda Amerikan basınını suçlu bulurken, fesatçılık teorilerine karşı kendilerinin de bağışık olmadıklarını söylediler. Gördükleri kadarıyla yapılacak işler apacık ortadaydı ve gündemde önem sırasına göre şu şekide yer almıştı: (1) ABD halkını bölgedeki gerçek çıkarları konusunda aydınlatmak; çünkü onlara şu anda kontrollü haberleşme araçlarıyla yanlış bilgi verilmektedir ve (2) Hükümetteki liderleri aydınlatmak ve bunu gerektiği şekilde yapmak.

Bu kararın verilmesinden bir hafta sonra şirket yöneticileri Washington'a gelmiş ve Beyaz Saray, Dışişleri ve Savunma bakanlıklarına ulaşmışlardı. Faysal'ın uyarısını kısaca özetledikten sonra "İvedilikle harekete geçmek gerekiyor, aksi halde her şeyi yitireceğiz" dediler. Muhatapları onları dikkatle dinlemiş, ancak söylenenlere bir noktaya kadar dayanabilmişti. Bu hükümet görevlileri ortada bir sorun olduğunu kuşkusuz kabul ediyordu. Ancak, şirket temsilcilerine göre bunu kabul etmekle beraber, herhangi mevcut önlemlerden daha başkalarına başvurmanın gerekli olduğuna inanmıyorlardı ve bu konuda ciddi kuşkuları vardı. Hükümet temsilcileri "geçmişte Suudiler'in Nasır tarafından çok daha fazla baskıya maruz bırakıldığını, o zaman duruma başarıyla hâkim olduklarına göre şimdi de aynı derecede başarılı olmaları gerektiğini" söylediler. Özet olarak Washington'daki petrolcülere Amerika Birleşik Devletleri'nin kısa vadede yapacak pek bir şeyleri olmadığı söylenmişti. Washington'daki bazı kişilerin inancına göre, "Kral ortada kurt yokken boş yere hayalinde olan bir kurdu zorla çağırıyordu." Birleşik Devletler üst düzey yetkililerden biri Kral'ın Cenevre toplantısında belirttiği görüşlerin "yurtiçi tüketim" için söylenmiş olacağını ifade edince orada bulunan bir yönetici bu ifadeye sert bir yanıt vererek toplantı sırasında "yurtiçinden" hiç kimsenin orada bulunmadığını söyledi.

Şirketlerden üçü –Texaco, Chevron ve Mobil– Amerika'nın Ortadoğu politikasında değişiklik yapılmasını alenen istediler. Exxon Şirketi müdürlüğünden emekli olmuş Howard Page de aynı görüşe katıldı. Sonra Kral Faysal ani bir kararla Amerikan basınına demeç verecek, basın ise "kontrollü" olması gerektiği halde, demeci büyük ilgi ve coşkuyla karşılayarak yayımlayacaktı. Kral kısa aralıklarla Washington Post, The Christian Science Monitor, Newsweek ve NBC Televizyonu'yla röportaj yaptı. Bu yayın organlarının hepsine aynı mesajı veriyordu: "Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığımız petrol ihracatını kısıtlamak gibi bir niyetimiz yok" sözleriyle Amerikan televizyon izleyicilerine duyurduğu mesajı şöyle tamamlıyordu: "Ne var ki Amerika'nın Siyonizme verdiği tam destek ve Araplar'a karşı olan aleyhte tutum bizi Birleşik Devletler'e petrol vermeye devamda çok zor duruma sokuyor, hatta Amerika ile dost kalmamızı bile zorlaştırıyor."

Sinirli Liderler

1973 Haziranı'nda Nixon Sovyetler Birliği Genel Sekreteri Leonid Brejnev'i San Clemente, California'daki malikanesinde, bir zirve toplantısında ağırlıyordu. Toplantının son akşamı, iki lider geceyi geçirmek için odalarına çekildikten hemen sonra, hiç beklenmedik bir şey oldu. Sinirleri bozulmuş olan Brejnev, kaygılı ve uykusu kaçmış halde Nixon'la program dışı bir toplantı yapmak talebinde bulundu. Bunun üzerine diplomatik protokol açıkça göz ardı edilerek Nixon Giz-

li Servis tarafından uyandırıldı. Amerika Devlet Başkanı yarı kuşkulu bir halde Brejnev'i gecenin yarısında, Pasifik'in karanlık sularına bakan küçük çalışma odasında kabul etti. Şöminede yanan cılız bir ateşin karşısında tam üç saat boyu Brejnev kaba ve aşırı heyecanlı deyimlerle Ortadoğu'nun kaynamakta olan bir kazan olduğunu, orada çok yakında savaş beklendiğini söyledi. Sovyet liderine göre savaşı önlemenin tek yolu yeni bir diplomatik inisiyatifti. Brejnev aslında şunu aktarmak istiyordu: Sovyetler, ayrıntılı değilse de genel anlamda Sedat'ın ve Esad'ın niyetlerinden haberdardı; ne de olsa silahları bu ikisi sağlıyordu ve bunun sonuçları yeni gelişmekte olan Sovyet-Amerika yumuşama sürecini tehlikeye atacaktı. Nixon ve Milli Güvenlik Yardımcısı Henry Kissinger Brejnev'in yaptığı bu garip çıkışın gerçek bir uyarı olmadığı, Ortadoğu'da Sovyetler'in koşullarına uygun bir çözüm elde etmek için güçlü bir blöf olduğu kanısındaydılar.

23 Ağustos 1973'te Sedat, resmi duyuru yapmadan Kral Faysal'ı görmek için Riyad'a bir ziyaret yaptı. Mısırlı Sedat çok önemli haberler getirmişti. Kral'a, İsrail'e karşı savaşa girmeyi düşündüğünü bildirdi. Savaşı sürpriz bir saldırıyla başlatmayı düşünüyor ve bunun için Suudi Arabistan'dan destek ve işbirliği istiyordu. Beklediği destek ve işbirliği kendisine sağlanacaktı. Faysal, daha da ileri giderek Sedat'a savaş ödeneği olarak yarım milyar dolar para yardımı yapmayı vaat etti. Kral, ayrıca petrol denen silahı kullanmaktan geri kalmayacağını da söylemişti. Bu görüşmeye ait sonradan açıklanan rapora göre Kral, Sedat'a şöyle demişti: "Ancak bize zaman tanıyın. Petrolümüzü sadece iki, üç gün sürecek ve sonra bitecek bir savaşta kullanmamalıyız. Biz kamuoyunu oluşturmaya, bu konuya yönlendirmeye yeterli uzunlukta bir savaş istiyoruz."

Sedat'ın bu planının Faysal üzerinde nasıl bir etki yaptığı açıkça ortadaydı. İkisi arasındaki bu konuşmadan henüz bir hafta geçmemişti ki, Yamani bir Aramco yöneticisine Kral'ın birdenbire Aramco'nun üretimi dağıtım planlarını ve üretimi kısması halinde bunun tüketici ülkeler ve öncelikle Birleşik Devletler'de ne sonuçlar vereceği hakkında ayrıntılı ve düzenli raporları talep ettiğini bildirdi. Hatta bir noktada Kral, Aramco üretimi günde iki milyon varil indirildiği takdirde bunun ne etki yapacağını bile sormuştu. Yamani'nin açıklamasına göre "Bu yepyeni bir olaydı. O güne kadar Kral hiçbir zaman bu gibi ayrıntılarla meşgul olmamıştı."

Yamani sözleriyle bir uyarı yapar gibiydi. Söylediğine göre Birleşik Devletler'de Kissinger'in öncülük yaptığı bazı öğeler vardı, ki bunlar Suudi Arabistan'ın "niyetlerinin ciddiyeti konusunda" Nixon'a yanlış bilgi veriyor ve yanıltıyorlardı: "İşte bu sebepledir ki Kral Birleşik Devletler'de var olması olası herhangi bir kuşkuyu gidermek için açık demeçler veriyor, röportajlar yapıyordu." "Rejimimizi tanıyan ve nasıl çalıştığını bilen herkes şunu iyice algılar ki, üretimi kısıtlama kararı sadece bir kişi tarafından, Kral tarafından verilebilir" diyor, arkasından da şöyle devam ediyordu: "Kral, Birleşik Devletler'in politikasında bir değişim yapmaya ve petrolü bu amaç için kullanmaya yüzde yüz kararlıdır. Kral bu uğurda bir şeyler yapmanın kendine düşen kişisel bir yükümlülük olduğu inancındadır ve bu aşamada petrolün bunun gerçekleşmesi için etkili bir silah olduğunun bilincindedir. Ayrıca, Arap kamuoyunun ve Arap liderlerinin ve özellikle de Sedat'ın sürekli baskısı altındadır. Artık sabrını kaybediyor." Bunları söyledikten sonra son bir ayrıntıyı daha eklemeyi de ihmal etmiyordu. Bu günlerde Kral sık sık sinirleniyordu.

Eylül 1973: "Her Yanda Baskı"

1973 Eylül ayında artık hem petrol güvencesi hem de bir enerji krizinin yaklaşmakta olduğu söylentisi yaygınlaşmaya başlamıştı. *The Middle East Economic Survey* şu manşeti atmıştı: "Petrolde Durum. Her Yanda Baskı." Yine eylül ayı içinde büyük petrol şirketleri ve Nixon idaresi, ortak kaygıları olan Libya'nın dev şirketlere verdiği petrolü tamamen kesmesinden sonra yurt içinde sıkıntısı çekilen bazı petrol ürünleri tahsisatına zorunlu kısıtlama uygulamaya karar verdi.

Kral Faysal petrol yöneticilerine, Birleşik Devletler'in "İsrail politikasını reddettiğini" ilan etmesi gibi çok basit bir hareketin petrol silahının kullanılmasından vazgeçilmesine yardımcı olacağını söylemişti. Ve, bir dereceye kadar da, bu ret olayını belirleyen bazı işaretler belirmeye başlamıştı. Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Joseph Sisco, İsrail televizyonunda şunları söylemişti: "Her ne kadar, birçok alanda, bizim çıkarlarımız İsrail çıkarlarıyla aynı paralelde ise de, İsrail Devleti'nin tüm çıkarlarıyla tamamen aynı olduğu söylenemez. Birleşik Devletler'in bölgedeki çıkarları tek bir milletin çıkarlarına bağlı olmaktan çok ötededir. Ülkemizde giderek şiddetini artıran sorunlar vardır. Örneğin enerji sorunu gibi ve kanıma göre bu konunun durumu etkileyen bir faktör olduğunu inkâr etmek çılgınlık olur." Daha sonra Sisco'ya bir soru yöneltildi ve Arap petrol üreticilerinin Birleşik Devletler'e karşı ileri bir tarihte, örneğin 1980'lerde petrolü politik bir silah olarak kullanmasının olası olup olmadığı soruldu. Sisco, şu yanıtı veriyordu: "Gelecekten haber verip tahminde bulunacak durumda değilim. Ancak, bugün Arap dünyasında petrol ile politika arasında bağlantı kurulması için alenen baskı yapan sesler gelmektedir."

Amerika'nın İsrail politikasını "reddettiğini" işaretleyen belirtiler giderek daha üst düzey makamlardan da gelmeye başladı. Bir basın toplantısında Başkan Nixon'a "Araplar'ın, Ortadoğu politikasında bir değişimi zorlamak için petrolü bir silah olarak kullanıp kullanmayacağı" sorulduğunda Nixon şu yanıtı vermişti: "Bu bizim için son derece kaygı verici, yaşamsal bir konudur. Tüketici ülkelerin tümü, Birleşik Devletler dahil, böyle bir durumdan etkilenecektir. Bu işe gerçekten eğildiğinizde hepimizin aynı potada olduğunu göreceksiniz." Bu sözlerden sonra, içinde bulundukları kördüğüm için İsrail dahil, tarafların her ikisini de suçladı: "İsrail tozun dumanın dinmesini bekleyecek sabrı gösteremiyor, Araplar da Ortadoğu'da toz dumanın yatışmasını bekleyemiyor. Her iki taraf da hatalı davranmaktadır. Her iki taraf da uzlaşmak için müzakereye başlamalıdır. Durumumuz budur... Başarılı bir uzlaşma müzakeresi için gerekli öğelerden biri petrol baskısını aşağıya indirgemektir."

Bu ağır baskıyı büyük tüketicilerin tümü hissetmekteydi. Almanya'da, eylül ayında, Bonn hükümeti nihayet ilk enerji programını açıkladı, ki bu arz güvenliği üzerinde oldukça etkili olmuştur. Programın baş destekçisi Devlet Bakanı Ulf Lantzke idi. Bu kişinin konuya duyduğu ilgi ve endişenin kıvılcımı daha 1968'de Amerikalılar'ın OECD'ye yedek kapasitesinin buharlaştığı uyarısını yaptığı zaman başlamıştı. Bu konuda Lantzke daha sonraları şunları söylemiştir: "Bu benim için tetiğin çekildiği nokta oldu. O noktadan itibaren Almanya'da enerji politikalarını tümüyle değiştirmeye çalıştım. Konu artık kömür sorunlarımızı nasıl çözeceğimiz olmaktan çıkmış, petrol arzının güvenliğini nasıl sağlayacağımızın politikamızın içine sokulmasına gelmişti. Bu konu artık sırtımızda taşınmaz bir yüktü. Enerji konusunun önemli bir sorun olmadığı halkta o denli derin bir inanç halindeydi ki, benim için zemini hazırlamak ve insanları görüşüme inandırmak tam beş senemi aldı."

Endişelerle dolu geçen aynı eylül ayında Japonya, Uluslararası Ticaret ve Sanayi (MİTİ) Bakanlığı içinde yeni kurulmuş olan "Kaynaklar ve Enerji Kurumu" enerji sorununu ele alan Beyaz Kâğıt isimli bir bildiri yayınlayarak, petrolde egemen topyekûn güvensizliğe değindi ve "ivedi durum" karşısında başvurulacak önlemler için şimdiden harekete geçilmesi gereğini ısrarla vurguladı. Bildirinin sebebi bir yıl evvel Japonya'nın petrole duyduğu sınırsız talep artışı ve bunun petrol bağımlılığı açısından birçok kaygıya yol açmış oluşuydu. O günlerde ülke petrolünün çoğu dolaylı veya dolaysız olarak uluslararası şirketlerce sağlanmıştı. Hem hükümetteki bürokratlar hem de işadamları gücün şirketlerin elinden çıkıp petrol ihraç eden ülkelere doğru hızla kaydığını fark edebilmişlerdi: "Bugüne kadar uluslararası petrol şirketlerinin elinde olan petrol idare sistemi artık iflas edip darmadağın oldu. Japonya için bu, 1960'lı yılların pasif uluslararası tepkisine artık izin verilmeyeceği anlamındadır."

O güne kadar, değişmekte olan şartlarla uyumlu olarak Japon dış politikasında yeni bir akım türemişti. Daha evvel Amerika-Japonya ittifakında duyulup yayılmasına müsaade edilmeyen bu

akımın adı "kaynak diplomasisi" idi ve Japon dış politikasını petrole yaklaşma izni verecek ve bunu garantileyecek şekilde yeniden organize etmek amaçlanmıştı. Bu akımda en önde gelen kişi, MİT Bakanı ve sonradan Başbakan olan Yasuhiro Nakasone'dir. Bu bakan şu fikri savunuyordu: "Japonya'nın kendi yolunda, kendisiyle rekabet edercesine bağımsızca gitmesi kaçınılmazdı. Başkalarını körü körüne izleme devri sona erdi." "Artık izlenmeyecek olan" deyimiyle Birleşik Devletler ima edilmişti. 1973 Haziran ayında Nakasone bu defa yeni bir kaynak politikası için "yeni üretici ülkelerin çıkarına olan" bir çağrı yaptı. O güne kadar Japonya'da bazı çevrelerde bir enerji krizi huzursuzluğu yayılmaya başlamıştı. Bir evvelki kış gazyağı ve benzin sıkıntısı yaşanmış, şimdi 1973 yaz aylarında da Birleşik Devletler'de olduğu gibi elektrik kesilmeleri olacağını gösteren belirtiler görülmeye başlanmıştı. Japonya'yı ziyaret eden biri için durum şöyleydi: Japon politika yapımcılarından enerji sorunuyla uğraşan hepsi sanki James Akins'in "Petrol Krizi. Bu Defa Kurt Yanıbaşımızda" makalesini okumuş ve buna inanmış gibiydi. Ortada tek bir soru kalmıştı: "Ne zaman?" 26 Eylül günü Başbakan Kakuei Tanaka kendisiyle röportaj yapan televizyoncuya şu sözleri söyleyecekti: "Enerji krizi konusunda şunu söyleyebilirim: Bundan on yıl sonra enerji krizi yaşanacağı açıkça görülüyor."

Ne var ki kriz için sadece on gün yeterli oldu. Çünkü Japonya Başbakanı'nın bunları söylediği dakikalarda Enver Sedat savaşa adım adım yaklaşıyor, dakikalar dakikaları kovalıyordu.

Artık Müzakere Edecek Bir Şey Kalmadı

1973 Eylül ortalarında Viyana'da yapılan bir toplantıda OPEC ülkeleri petrol şirketlerine yeni bir anlaşma için çağrı yaptı. Tahran ve Trablus anlaşmaları artık hayatiyetini kaybetmişti. OPEC üyeleri, şirketlerin pazar fiyatı artışından elde ettikleri ve "havadan gelme kâr" dedikleri kazançları bu defa kendileri almak istiyordu. Bu nedenle 8 Ekim tarihinde Yamani başkanlığında bir heyet halinde Viyana'da toplanmaları için petrol şirketi temsilcilerine çağrı yapıldı.

Toplantıya grup halinde katılabilmek için petrol şirketlerinin her zaman olduğu gibi bu defa da Amerikan Adalet Bakanlığı'ndan, antitröst yasalarına karşı gelmediklerini belgeleyen bir izin kâğıdı almaları gerekti. İzin kâğıdı işiyle şirketlerin ortak avukatı olan saygıdeğer John J. McColy meşgul oldu ve 21 Eylül'de izin için sadece şirketlerle Adalet Bakanlığı arasında çetin bir diplomasi çabası sergilemekle kalmamış, aynı çabayı şüpheci Adalet Bakanlığı ile endişeli Dışişleri Bakanlığı arasında da göstermişti. Adalet Bakanlığı ile yapılan şiddet dozu bir hayli yüksek bir tartışmada McCloy, ta Robert Kennedy'ye kadar giderek eskiden Başsavcılık yapmış kişilerin isimlerini saymış ve bu kişilerin dış politika içeren bazı zor konularda şirketlere ortak strateji uygulama izni verdiğini ifade etmişti. Exxon Şirketi sözcüsü Kenneth Jamieson ise şu görüşü savunacaktı: "Adalet aklama kararı veremediğine göre şirketlerin birer birer yakalanmasından da Adalet sorumlu olmalıdır." Patlamaya hazır Arap dünyasına karşı ise avukatlar; kapıdaki petrol kriziyle pek ilgili olmayan ve bir MIT profesörünün yazdığı kitaptan pasajlar okuyarak, petrol fiyatlarının yükselmesinin entegre büyük petrol şirketlerinin aşırı mekanize olmasından ileri geldiğini, pazar şartlarından ve OPEC'in pazara hâkim olma çabasından kaynaklanmadığını ısrarla söylediler. Jamieson bu ifade karşısında inanmadığını gösteren bir bakışla yetindi. Yine de 5 Ekim tarihinde, Viyana toplantısından üç gün önce, istemeyerek de olsa, Antitröst Dairesi McCloy müvekkillerine birlikte müzakere etmek için gereken aklanma belgesini verdi.

Bir evvelki bahar, Washington'da, Ortadoğu'da askeri çatışma olabileceği konusunda bazı endişeler vardı. Ancak, yaz aylarında bu endişeler dağıldı ve aylar boyu Amerikan istihbaratı bir savaş olasılığını hatırına getirmedi. Savaşı düşünmek akla yakın değildi. Bir kere İsrail'in elinde düşmanlıklara davetiye çıkarmak için sebep yoktu. Ayrıca 1967'de yapmış oldukları ani saldırıya benzeyen yeni bir saldırıya da cesaret edemezlerdi. Askeri üstünlük İsrailliler'de sayıldığına göre Araplar'ın ağır yenilgiye uğrayacakları bir savaşı başlatması akıl almayacak bir şeydi. Var olup

olmamaları pamuk ipliğine bağlı İsrail de savaş olasılığını devamlı olarak göz ardı ediyordu, ki bu Amerikalılar'ın durumu doğru şeklide teşhislerini etkileyen bir faktör oluyordu.

Demek ki ilgililer bir savaş beklentisi içinde değildi ve bu konuda bir uzlaşma oluşmuştu. Ancak, bu uzlaşmada bir de istisna vardı. Eylül sonlarında, Milli Güvenlik Kurulu bir rapor yayınlayarak askeri sinyallerin birdenbire yoğunluk kazandığını, bunun da Ortadoğu'da savaşın yaklaşmakta olduğunun işareti olduğunu bildiriyordu. 5 Ekim tarihinde Sovyetler ani olarak Suriye ve Mısır'daki yurttaşlarını uçakla bölgeden geri çektiler. Bu davranışın açıkça belli ettiği anlam da göz ardı edilecekti. O gün Beyaz Saray için çıkarılan bir CIA incelemesinde şunlar rapor ediliyordu: "Gözlenmiş olan askeri hazırlıklar taraflardan herhangi birinin yeni düşmanlıklar başlatmak niyetinde olduğunun işareti değildi." 5 Ekim tarihinde, öğleden sonra saat 5.30'da Beyaz Saray'a verilen en son İsrail tahmin raporunda şu sözler yer alıyordu: "İki ordunun (Mısır ve Suriye) İsrail'e karşı askeri operasyona girişmesini çok uzak bir olasılık olarak görüyoruz." Amerikan İstihbarat Servisi'ni temsil eden The Watch Komisyonu, konuyu baştan sona ele alıp gelişmeleri ve olabilecekleri tümüyle irdeledikten sonra savaşın olası görülmediği sonucuna varıyordu.

Aynı gün, vakit henüz Washington'da öğleden sonrayken Ortadoğu'da gece vaktini gösteriyordu. İsrail'de ise durgun saatler yaşanıyor, Museviler'in kasvetli ve en kutsal bayramı olan Yom Kippur törenleri başlıyordu. Riyad'da, Suudi delegasyonunun OPEC üyeleri Viyana'ya uçuş için jetteki yerlerini aldılar ve uçakta teknik dosyaları incelediler. Bunlar daha çok fiyatlar, enflasyon, şirket kârları ve petrolün yoğunluk farklılıklarını içeren konulardı. 6 Ekim tarihinde Viyana'ya ayak basıncaya kadar dramatik gelişmeden yani Mısır ve Suriye'nin İsrail'e karşı süpriz bir saldırı yaptığından hiç haberleri olmamıştı. ABD Doğu Yakası saatine göre, aynı günün sabahı uykudan uyanan üst düzey Amerikalı yetkililer ve petrol sorumluları da hiç beklemedikleri bir durumla karşılaşıyor ve Ortadoğu'yu savaş içinde buluyorlardı.

Düşmanlıkların bu şekilde birdenbire su yüzüne çıkması Viyana'daki OPEC delegeleri arasında büyük şaşkınlık ve karmaşaya neden oldu. Petrol şirketi yetkilileri tartışma üzerine geldiklerinde Arap delegelerin heyecan içinde birbirlerine o günün gazetelerinde çıkan köşe yazılarını ve fotoğrafları gösterdiklerini gördü. OPEC'in Arap delegelerinin durumdan hoşnut oldukları ve savaş meydanında bir Arap zaferi gibi görünen olaylardan kendilerine güven payı çıkardıkları apaçık ortadaydı. Petrolcülere gelince onlara sadece sinirlenmek düşüyordu. Artık fiyat konusunda sadece kendilerini savunma durumuna düşmemişler, herhangi bir an o veya bu şekilde petrol denen silahın bu oyuna dahil edileceğini de anlamışlardı. İran petrol bakanı petrol adamlarının "biraz panik durumunda" olduğuna dikkat çekti. Ancak, bundan daha da önemli ve kapsamlı başka bir şey daha sezmişti. "Onlar artık kuvvetten düşüyordu."

Müzakere masasında, savaşın Ortadoğu'da tüm şiddetiyle devam etmesine rağmen, şirketler, ilan edilmiş resmi fiyatın yüzde 15 fazlasını teklif ettiler. Bu, varil başına yaklaşık kırk beş sent artış demekti. Petrol ihracatçıları ise bunu tümüyle yetersiz ve gülünç buldu. Yüzde 100'lük bir artış, diğer bir deyişle üç dolar daha artış istiyorlardı. Aradaki fark fazlasıyla büyüktü. Şirkete mensup müzakere ekibi, başlarında Exxon'dan Pierce ve Shell'den André Bénard olduğu halde kendi başlarına bir yanıt veremeyeceklerini, Avrupa'daki ve Birleşik Devletler'deki üstlerine danışmak zorunda olduklarını söylediler. Artık, müzakere edecek başka bir şey kalmış mıydı? Bundan öte masaya yaptıklarından başka ne tür bir teklif getirilebilirdi? Bunları üstlerine sordular, ancak Londra'dan ve New York'tan gelen kritik yanıt hiç de olumlu değildi. Hiç değilse o gün için "herhangi yeni bir teklif yapılmaması" isteniyordu. Aradaki fark o denli büyüktü ki şirketler, önce sanayide gelişmiş büyük ülkelerin hükümetlerine danışmadan aradaki farkı kapatmak girişimi gibi son derece tehlikeli bir şeye cesaret edememişlerdi. Bunun Batı dünyasının ekonomileri üzerinde nasıl bir etkisi olabilirdi? Talep edilen büyük artışlar acaba tüketicilerin sırtına yüklenebilir miydi? Ayrıca, geçmiş yıllarda, OPEC'ten önce, şirketler çok çabuk pes ettikleri gerekçesiyle eleştiri almışlardı. Şimdi ise durum kendi başlarına bir karar alamayacakları kadar kritik ve poli-

tikti. Bu nedenle çeşitli şirket merkezleri Piercy ve Bénard'a müzakereye devam etmemeleri, erteleme istemeleri talimatını verdi. Bu arada batılı hükümetlerle danışmalar yapılacaktı. 9-11 Ekim tarihleri arasında Birleşik Devletler, Japonya ve yarım düzine Batı Avrupa hükümeti kolaçan edildi ve ne düşündükleri soruldu. Gelen yanıt oybirliğiyle alınmıştı. İhracatçıların istedikleri fiyat aşırı derecede büyüktü ve şirketler kesinlikle daha yüksek teklifte bulunup durumu sonunda OPEC'in kabul edeceği düzeye getirmemeliydi.

Savaş başlayalı altı gün olmuştu. 2 Ekim gününün çok erken saatlerinde Piercy ve Bénard Yamani'yi görmek için kalmakta olduğu Intercontinental Otel'deki dairesine gittiler. Yamani'ye o gün için daha yüksek bir teklif yapamayacaklarını açıkladılar ve yeni bir yanıtın çerçevesini çizmek için iki hafta süre istediler. Yamani hiçbir yanıt vermemişti. Yanıt yerine Piercy için koka-kola ısmarladı, bir dilim limon kesti ve koka-kolanın içine sıktı. Bekledi; konuşmanın devam etmesini bekliyordu. Piercy'ye kolayı verdi, ancak ne Piercy ne de Bénard Yamani'ye başka bir şey söylemediler.

Sonunda Yamani "Bundan hoşlanmayacaklar" dedi. Bağdat'a telefon etti ve Arapça olarak uzun ve heyecanlı bir konuşma yaptı. Daha sonra iki petrolcü adama şu sözleri söyledi: "Size çok kızdılar."

Yamani ayrıca kendisiyle aynı otelde, Intercontinental'de kalmakta olan Kuveyt delegasyonundan bir delegenin odasını da aradı. Çok geçmeden Kuveyt petrol bakanı, pijamasıyla odada belirdi. Konuşma hararetli bir şekilde devam etti. Yamani, şimdi de uçak tarifelerine bakmaya başlamıştı. Artık konuşacak başka bir şey yoktu. Sonunda, gün ağarmadan, sabahın henüz karanlık saatlerinde toplantı dağıldı. Ayrılmadan önce George Piercy şimdi ne olacağını sordu.

Yamani şu yanıtı vermişti: "Radyoyu dinleyin."

Sedat'ın Sürprizi

Araplar'ın son saldırıya girişme günü olarak Yom Kippur'u seçmelerinde özel bir amaç vardı. İsrail'i böyle bir saldırı için en hazırlıksız oldukları zaman avlamak istiyorlardı. Araplar'ın topyekûn savunma stratejisi, hazır durumdaki rezervlerin süratli ve bütün olarak seferber edilmesi ve kullanıma sokulmasına bağlıydı. Saldırıya girişmek için Yom Kippur en uygun gündü. Çünkü kutsal sayılan bu günde ülke bütünüyle tefekkür ve vicdan muhasebesine çekilmiş olacak ve vaktini dualarla geçirecekti. Sedat da bunu bildiğinden stratejik bir saldırı yapma kararını almış ve bunun gerçekleşmesi için hileye başvurmuştu. Bundan evvel en az iki kez daha bu aldatmaca yolunu denemiş, savaş hazırlığı yapar gibi görünmüştü. Her ikisinde de İsrail büyük masraflara ve bütçe zorlamalarına katlanarak seferberlik ilan etmiş, ancak tüm emekler boşa gitmişti. İsrail'in bu deneyimi Sedat'ın tam ümit ettiği sonucu vermiş ve İsrail'i şüpheci ve tedirgin etmişti. Nitekim 1973 Mayısı'nda yapılan gereksiz seferberlikten ötürü İsrail Genelkurmay Başkanı kamuoyu tarafından şiddetle eleştirilmişti. Seferberliğe neden olan Sedat aldatmacasında Esad'ın da parmağı vardı. Suriye ile bağlantısı olan bir terör organı Moskova'dan Viyana'ya gitmekte olan bazı Sovyet göçmenleri kaçırmış, bunun üzerine İsrail Başbakanı Golda Meir ortaya çıkan bu krizle meşgul olmak için Avusturya'ya gitmişti. Kriz 3 Ekim tarihine kadar İsrail liderliğinin tüm dikkatinin bu konuya yoğunlaşmasına neden oldu.

Yine de havada yaklaşmakta olan bir saldırının ciddi işaretleri seziliyordu. Ne var ki İsraililer tıpkı Amerikalılar gibi bu işaretleri görmemezlikten geliyordu. Saldırıdan birkaç hafta önce, Suriye kaynaklı bir haberden Birleşik Devletler'e Suriye'nin saldırı emrini de içeren ve şaşırtıcı bir şekilde doğru çıkan bir istihbarat ulaşmış, ancak bu çok geç deşifre edilmiş, daha evvel gelen ve bazıları tamamen yanlış çıkan diğer istihbarat arasında kaynayıp gitmişti. Suriye'de Esad büyük mezarlıklar hazırlanması için talimat vermişti ki bu da üstünde durmaya değer bir işaretti. 3 Ekim tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu, CIA mensubu bir yetkiliye Mı-

sır kaynaklı büyük askeri kuvvet hareketleri hakkında sorular sordu. CIA yetkilisi bu soruya şu yanıtı vermişti: "İngilizler, daha henüz Mısır'da iken, sonbahar manevralarını senenin bu günlerinde yapardı. Mısırlılar aynı şeyi sürdürüyor." Bazı Amerikalı bürokratlar yazdıkları raporlarda Mısır'daki hastanelerde hasta yataklarının birdenbire boşaldığını bildirdilerse de, bu raporlara kulak asılmadı ve bahsedilen olayın Mısır'ın uygulamayı âdet edindiği askeri bir tatbikat olduğuna, hiçbir anlam taşımadığına karar verildi. Önce 1 Ekim'de, sonra da tekrar 3 Ekim'de, İsrailli genç bir üsteğmen amirlerine Mısır askeri kuvvetlerinin harekete geçtiğini, bunun yakın bir savaşın belirtisi olduğunu bildiren raporlar sunacaktı. Bu raporlar da ötekiler gibi göz ardı edildi. İsrail askeri kuvvetleri ve özellikle de istihbaratı, savaş olabilmesi için mutlaka belirli önkoşulların mevcut olması gibi bir "saplantı" içinde idiler ve kanılarına göre güncel koşullar Mısırlılar'ın saldırıya geçmesine uygun değildi. Savaş belirtileri üzerinde durmamalarının nedeni de buna dayanıyordu. Yine de, ekim ayının ilk günlerinde Mısır'da görevli önemli bir İsrail kaynağı çok ivedi bir mesaj gönderdi. Bu mesaj üzerine derhal geri çağrılarak Avrupa'ya getirtildi ve bildikleri hakkında ifadesi alındı. Söylediği şey açıktı ve hiçbir kuşkuya yer vermiyordu. Ancak, nasıl olmuşsa olmuş, Tel Aviv'e uyarısını göndermekte bir gün geç kalmıştı. Artık yapacak bir şey yoktu, geç kalınmıştı.

Amerikalılar da İsrailliler kadar hatalı davranmış, Sedat gibi düşünmemek, kendilerini onun yerine koymamak ve sonunda sözlerini yeteri kadar ciddiye almamak gibi çok büyük gaflette bulunmuşlardı. Amerikalılar da, alışılmış bazı tutum ve fikirler yüzünden çok önemli ana-istihbarat uyarılarını diğer uyarılardan ayırmakta, inceleme ve doğru şekilde yorumlamada ihmal göstermişlerdi. Kissinger bile, sonradan kabul ettiği gibi, 1973 Ekimi'ne kadar Sedat'ı bir devlet adamından çok bir aktör gibi görmüştü. Sedat'ın oynadığı kumar hedefini bulmuş ve Arap saldırısının İsrailliler için ifade ettiği kapsam ve dehşet tıpkı Amerikalılar'ın otuz iki yıl önce Pearl Harbor'da yaşadığının aynı olmuştu. Olayyaşandıktan sonra İsrailliler kendi kendilerine nasıl olup da bu kadar gafil avlanabildiklerini sormuşlardır. Ortadaki işaretler apaçık belliydi. Ne var ki onlar özellikle de kibirli ve kendilerine karşı aşırı özgüvenli oldukları o günlerde bu işaretleri aynı zamanda gelen çelişkili, kasten, yanıltma amacıyla gönderilmiş diğer düzmece bilgilerden kolayca ayırt edememişlerdi.

Sonunda saldırıdan dokuz buçuk saat evvel, "düşmanca davranışların teyidi" olarak kabul ettikleri yanıbaşlarındaki tehlikeyi görmelerine karşın, hâlâ gafletten kurtulmuş değildiler. Kanılarına göre artık devir değişmişti. 1967 yılında değildiler. İlk hareketi kendilerinin yapması, ilk adımı atmaları doğru olmazdı. Ayrıca, talihsiz bir yanlış istihbarat yüzünden savaş çoktan başladığı halde onlar savaşın dört gün sonra başlayacağını sanmışlardı. Kısaca, İsrailliler henüz savaş için hiçbir yönden hazır değildi ve saldırının ilk birkaç günü, asıl şiddetli taarruz başlamadan İsrail orduları geri çekilmiş ve püskürtülmüştü. Mısırlılar ve Suriyeliler büyük zaferler kazanıyordu.

"Üçüncü Tapınağımız Yerle Bir Oluyor"

Savaş başlar başlamaz Amerikalılar'ın bir numaralı hedefi hemen bir ateşkes sağlamak oldu. Ateşkes süresi içinde düşman tarafların savaştan evvelki sınırlara geri çekileceğini, ondan sonra da durumun diplomatik yolla çözümü için yoğun çaba gösterileceği ümidindeydiler. Birleşik Devletler ilk öncelik olarak da bu işe doğrudan bulaştırılmamasını istiyordu. Sovyetler'ce desteklenen Araplar'a karşı İsrailliler'i desteklediğinin pek de açık olarak bilinmesini istemiyordu. Ne var ki İsrail'in üstünlüğü herkesin gördüğü bir gerçek olduğuna göre bu pek de mümkün değildi. ABD politikası İsrail'in yenilmesi yanlısı olmamakla beraber, üst düzey bir bürokratın sözleriyle en iyi sonuç "İsrail'in kazanması, ancak bu operasyonda biraz da burnunun kanaması" olacaktı. Böylece burnu kanayan İsrail sonunda uysallaşıp uzlaşmaya daha yatkın olurdu.

Ne var ki hiç beklenmedik bir an İsrailliler'in yaptığı çok ciddi ikinci yanlış hesap yüzünden (birincisi hiçbir zaman savaş olmayacağına inamamaktı) kanayan bir burundan çok daha kötü bir olguyla karşılaşıldı. İsrail 1967 Altı Günlük Savaş deneyimine kanarak elindeki donanımın savaşın ilk üç haftası için yeterli olacağını sanmıştı. Ancak yanılmışlardı çünkü 1967 savaşı İsrail açısından çok daha kolay geçmişti ve o zaman hem askeri bakımdan daha üstündüler hem de saldırıya beklenmedik anda geçtiklerinden sürpriz savaşın avantajından yararlanmışlardı. Şimdi ise, Sovyet silahlarıyla adamakıllı donanmış olan Mısır ve Suriye karşısında çarçabuk savunmaya itilmiş olduklarından İsrailliler ellerindeki donanımın tehlikeli bir hızla tükenmekte olduğunu, bu tükenişin tahminlerinden çok daha büyük oluştuğunu dehşetle görüyorlardı. Donanım konusundaki yanlış hesap İsrail'e çok pahalıya mal olmuş, aynı zamanda doğrudan dünya petrol piyasasında baş döndürücü bir değişime yol açmıştır.

8 Ekim Pazartesi günü, sürpriz saldırıdan iki gün sonra Washington İsrail'e Birleşik Devletler'den bir miktar donanım alabileceğini bildirdi. Donanım üstünde adı yazılmamış bir EL AL uçağıyla alınacaktı. Bu miktarın yeterli olacağı sanılmıştı. Ancak İsrail hâlâ ilk saldırının getirdiği şaşkınlık ve perişanlıktan kurtulamamıştı. İsrail Savunma Bakanı Moşe Dayan morali bozulmuş, ne yapacağını bilmez bir halde ülkenin Başbakanı Golda Meir'e şu sözleri söylüyordu: "Üçüncü Tapınağımız yerle bir oluyor." Bu söz üzerine Golda Meir, Richard Nixon'a gizli bir uyarı mektubu yazarak, İsrail'in yok olmakta olduğunu ve yakında tahrip edileceğini bildirdi. 9 Ekim tarihinde Birleşik Devletler İsrail kuvvetlerinin çok büyük sıkıntıda olduğunu ve donanımın çaresizce tükenmekte olduğunu anladı. 10 Ekim tarihinde Sovyetler Birliği önce artık geri çekilmeye başlan Suriye kuvvetlerine ve daha sonra da Mısır'a büyük bir donanım ikmali yaptı. Sovyetler ayrıca hava birliklerini de alarma geçirerek öteki Arap devletlerini de savaşa katılmaya teşvik etti. Bunun üzerine Birleşik Devletler İsrail'e yapılacak ek yardımı almak üzere Amerika'ya daha fazla EL AL uçağı gönderilmesini tartışmaya başladı. Aynı zamanda, Dışişleri Bakanlığı Amerika'nın ticari nakliye şirketlerine İsrail'e yardım götürecek nakliye uçakları vermesi için baskıya başladı. Kissinger böyle bir yaklaşımın nispeten az dikkat çekeceğine ve Birleşik Devletler'in İsrail'le olan ilişkisini gözlerden kaçıracağına inanmıştı. Daha sonra söylediğine göre "Araplar'ın kendilerine duydukları güvenin korunması gerektiği inancındaydı." Ancak, Sovyetler'in yapmış olduğu donanım ikmalinin aşırı olduğu kısa zamanda açığa çıkmıştı. Nihayet 11 Ekim Perşembe günü Amerikalılar yeni ikmal yapılmadığı takdirde İsrail'in savaşı kaybedebileceğinin bilince vardı. Kissinger'in ve hatta Kissinger'den çok Nixon'un buldukları formüle göre, Birleşik Devletler Amerika'nın bir müttefikinin Sovyet silahlarınca yenilgiye uğramasına izin veremezdi. Ayrıca ölümcül bir savaşın ne gibi sonuçlar doğuracağını kim bilebilirdi ki?

12 Ekim Cuma günü Nixon'un şahsına iki adet özel mektup gönderildi. Bunlardan biri dört Aramco Şirketi –Exxon, Mobil, Texaco ve Standard of California– tarafından aceleyle John McCloy aracılığıyla gönderilmişti. Mektup Viyana'daki OPEC delegasyonunun talep ettiği resmi petrol fiyatı üzerindeki yüzde 100 artışın "kabul edilemez" olduğunu bildiriyordu. Yine de bir miktar fiyat artışını kabul edeceklerdi ve bunu "Özgür Dünya'da petrol endüstrisinin artık 'apaçık' operasyon yapmasına, yedek kapasitesi kalmadığına" bağlıyorlardı. Ancak, bu konudan daha bile ivedi başka bir konuya daha değiniyorlardı. Birleşik Devletler İsrail'e verdiği askeri desteği artırdığı takdirde İsrail misilleme yapacak ve bunun etkisi "çığ gibi" büyüyerek sonunda büyük bir petrol stoku krizine yol açacaktı. Mektupta bir başka uyarı daha vardı: "Birleşik Devletler'in Ortadoğu'daki konumu Japonlar'a, Avrupalılar'ın ve belki de bölgede Amerika'nın ayağını kaydırma peşinde olan Ruslar'a kıyasla şimdi ciddi şekilde dengeden düşmek üzereydi ve bu, ülkenin gerek ekonomisi gerekse güvenliği açısından gerileme demekti."

İkinci mektupsa İsrail Başbakanı Golda Meir tarafından gönderilmiş bir çaresizlik mesajıydı. Golda Meir mektubunda ulusunun ve İsrail halkının yaşamının artık çok tehlikede olan den-

geye bağlı olduğunu ifade ediyordu. Meir'in bu uyarısı cuma günü gece yarısına doğru Kissinger'in birkaç gün içinde İsrail savaş gereçlerinin tamamen tükeneceğini öğrenmesiyle doğrulandı. Kissinger ayrıca Savunma Bakanı James Schlesinger'den ticari nakliye ayarlama çabalarının sonuç vermediğini de öğremişti. Amerikan Hava Yolları bir Arap ambargosu veya terörist saldırısı riskini göze almamış ve kuşkusuz uçaklarını savaş bölgesi olan bir yere göndermek istememişti. Birleşik Devletler'in onları zorla hizmete sokabilmesi için Devlet Başkanı'nın Milli Olağanüstü Hal ilan etmesi gerektiğini söylediler. Schlesinger, Kissinger'e şunları söylemişti: "Oraya yardım yapılmasını istiyorsanız, bizim baştan sona yol boyunca ABD hava taşımacılığını kullanmamız gerekir. Başka bir seçenek yoktur. ABD hava taşıması olmadan herhangi yeni bir yardım yapılmayacaktır."

Kissinger bunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Ancak, Schlesinger'den bir şey istedi. Schlesinger Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri uçaklarının ancak gece karanlığında iniş yapacağı, boşaltma yapıp gün ışımadan evvel havalanmış olacağı konusunda İsrail'den söz almalıydı. Görülmedikleri sürece ikmal işi mümkün olduğunca kimsenin dikkatini çekemezdi. Cumartesi sabahı yani 13 Ekim'de gün doğmadan, Schlesinger İsrail'den istenen sözü aldı ve böylece Askeri Hava Kuvvetleri Komutası Rocky Mountain ve Midwestern Eyaletleri'ndeki üslerden Delaware'de bir hava alanına ikmal yapmaya başladı. Ancak, Amerikan uçaklarının İsrail'e giderken yolda benzin ikmali yapması gerekmişti. Cumartesi sabahı Birleşik Devletler Portekiz'den Azor Adaları'na iniş izni istedi. Bu izni almak için bizzat Başkan Nixon'un doğrudan ve oldukça ısrarlı baskı yapması gerekmişti.

Yine de Washington gizliliğin devam edeceği ümidindeydi. Ne var ki bu gizlilik varsayımı yapılırken doğanın getirdiği beklenmedik bir olay hiç hesaba katılmamıştı. Azor Adaları'ndaki Lajes Havaalanı'nda çok sert esen yan rüzgârlar çıkmış, C-5 A nakliye işini tehlikeye soktuğundan ikmal uçakları Delaware'de alıkonmuştu. Rüzgâr öğleden sonra geç vakte kadar dinmemiş, bu da yarım günlük zaman kaybına neden olmuştu. Sonuçta, C-5 uçağı İsrail'e cumartesi gecesi karanlıkta inememişti. Ancak, pazar günü, 4 Ekim tarihinde gün ağardıktan sonra aniden gökyüzünde paldır küldür belirmişti; bu ara uçağın kocaman beyaz renkli yıldızlarını herkes rahatça görmüştü. Artık Birleşik Devletler dürüst simsar rolündeki konumunu sürdürme yerine İsrail'in aktif bir müttefiki olarak görülecekti. Aslında yapılan yardımın amacı Sovyetler'in Araplar'a yaptığı büyük gereç ikmalinin dengesini bozmak olduğu halde artık bunun önemi kalmamıştı. Amerikan yardımının geri planda tutulması için gösterilen onca çabadan habersiz olan Arap liderler, bunu Amerika'dan gelen çok görkemli ve somut bir destek olarak yorumladılar.

İsrail Mısır'dan gelen taarruz hareketini düşman henüz Sina'nın tehlikeli dağlık bölgesinden geçmeden durdurmayı başarmıştı. 15 Ekim'de de Mısır'a karşı başarılı bir zincirleme karşı taarruzun ilkini yaptı. Bu ara Viyana'da 14 Ekim'de OPEC, şirketlerle yapılan uzlaşma görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlandığını duyuruyor ve Körfez'deki OPEC ülkeleri petrol fiyatı hakkında karara varmak için Kuveyt'te yapılacak toplantının tarihini saptıyordu. Ancak, şirketlerle yapılan görüşmeler kesildiğinden delegelerin çoğu Viyana'da kalmıştı ve kendilerini zor durumda bırakılmış hissediyorlardı. Bu nedenle çılgınca bir telaşla uçakta yer ayırtmak istedilerse de savaş nedeniyle havayollarının Ortadoğu'ya yapılan tüm uçuşları iptal ettiğini öğrendiler. Durum delegelerin hiçbir şeklide oradan ayrılamayacağını, dolayısıyla da Kuveyt'te yapılması kararlaştırılan toplantının gerçekleşemeyeceğini gösteriyordu. En sonunda tek bir hava şirketinin, Hint Hava Yolları'nın Cenevre'den geçen bir jetinin Kuveyt'e ineceğini öğrendiler. 15 Ekim gecesi birçok delege havaalanına kapağı atarak büyük bir telaşla uçaktaki yerlerini aldılar.

16 Ekim tarihinde Körfez devletlerinin beş Arap ve bir İranlı delegesi Kuveyt kentinde bir araya gelip birkaç gün önce Yamani'nin Viyana'daki otel odasında başlatıp yarım bıraktıkları tartışmalara devam ettiler. Artık şirketlerin yanıtını daha fazla bekleyemezlerdi. Harekete geçtiler. Resmi petrol fiyatını yüzde 70 yükseltmeyi, varil başına 5,11 dolar artış yapmayı kabul ettiklerini duyurdular. Bu artışla petrol pazarı karaborsa fiyatıyla dengelenmiş oluyordu.

Yapılan bu hareket iki açıdan, yani hem fiyat artışı yönünden hem de oybirliğiyle empoze edilmiş olmasından dolayı anlamlıydı. İhracatçıların ihracat için önce şirketlerle konuyu müzakere ediyor gibi gösterilmesi artık gerilerde kalmıştı. Şimdi petrolün fiyatını artırma yetkisini bütünüyle ve tam anlamıyla kendileri almıştı. Önceki geçiş döneminde petrol fiyatı şirketlerin oybirliğiyle saptanırken sonraları ihracatçılara en azından veto hakkı tanınmış, ancak artık bu dönem de arkada bırakılıp bugünlere gelinmişti. Artık petrolde tam söz hakkı ihracatçıların elindeydi. Bu karar alındığında Kuveyt kentindeki diğer bir delegeye Yamani şunu söylemişti: "Bu an benim uzun zamandır beklediğim andır. Özlenen dakika nihayet geldi. Şimdi kendi malımızın efendisiyiz."

İhracatçılar fiyat artışının büyüklüğü için ortaya çıkacak tepkileri bekliyorlardı. Açıklama olarak tüketici ülkelerin perakende fiyatın yüzde 66'sını vergi olarak aldığını, kendilerinin ise sadece yüzde 9 aldığını duyurdular. İran Petrol Bakanı Cemşid Amouzegar ihracatçıların fiyatları pazardan gelen baskıya göre ayarladığını, gelecekte ise tüketicinin ödemek istediği fiyat üzerinden saptanacağını söyledi. Yeni petrol fiyatı Yamani'nin Exxon yetkilisi George Piercy'ye radyoyu açmasını söylediği gün, tarihi 16 Ekim günü ilan edilmişti. Ancak, olayların akışı içinde Piercy bu haberi gazetelerden öğrenecekti.

OPEC'li ihracatçılar petrolün fiyatını oybirliğiyle yükseltebildiklerine göre, acaba daha başka şeyler de yapmazlar mıydı? Bu takdirde savaş alanında neler olacaktı? Richard Nixon bundan endişe edecek ve 17 Ekim'de Mili Güvenlikten sorumlu başdanışmanlarına endişelerini bildirecekti. "Hiç kimse bu konunun benim kadar bilincinde olamaz. Sorun petrol ve bizim stratejik konumuzdur" dedi. Nixon'un bu demeci aynı gün dünyanın yarı bölgesine çepeçevre yayıldı, tarihi bir anlam verilerek yorumlandı ve konu dönüp dolaşıp yine Kuveyt kentinde noktalandı. İran petrol bakanı toplantıyı terk etmişti. Arap petrol bakanları ise toplantıya sadece Araplar'a mahsus bir mecliste bulunacakları varsayımıyla gelmişlerdi. Konu petrol denen silahtı. Herkesin kafasında yalnızca bu vardı. Kuveyt petrol bakanı demeç verip şunları söyledi: "Şimdi durum 1967'dekinden daha kritiktir."

Ambargo

Yine de sorun Suudi Arabistan'ın tam anlamıyla ne yapacağında düğümlenmişti. Sedat'ın baskı derecesindeki ısrarına rağmen Kral Faysal önce Washington'la temas kurmadan Birleşik Devletler aleyhinde herhangi bir harekete geçmeyi istemiyordu. Nixon'a bir mektup göndererek İsrail'e verilen Amerikan desteğinin devamı halinde henüz sıcak olan Suudi-Amerikan ilişkilerinin "ılıyacağını" bildirdi. Bu 16 Ekim'de yapılmıştı.

17 Ekim tarihinde, petrol bakanlarının Kuveyt kentinde bir araya geldikleri sırada önce Kissinger, sonra da Kissinger ve Nixon birlikte, Arap Dışişleri'nin dört bakanını kabul etmekle meşguldü. Bu dört bakan Kissinger'in "nazik ve zeki" olarak nitelendirdiği Suudi Omar Saggaf'ın önderliğinde geldiler. Tartışmalar nezaket çerçevesinde geçiyordu ve taraflar her ikisini de ilgilendiren müşterek konular bulmayı başarmıştı. Nixon ateşkes ile "242 no'lu karar çerçevesi içinde çalışmanın" mümkün olacağını ifade etti. Bu, Birleşmiş Milletler'in koyduğu, İsrail'i 1967 sınırlarına çekilmeye zorlayan karardır. Suudi Dışişleri Bakanı, Kissinger'in bu önerisini kabul ediyor görünerek İsrail'in de yaşamaya hakkı olduğunu, ancak bunun için 1967 sınırları içine çekilmesinin şart olduğunu ileri sürdü. Kissinger ise açıklama yaparak Amerikan askeri yardımının Araplar'a karşı bir hareket olarak yorumlanmamasını, bunun ABD ile SSCB arasında bir konu olduğunu ifade etti. Birleşik Devletler'in Rusya'nın yardımına tepki göstermesi gerekmişti. Sözlerine şunu da ekliyordu: Bölgenin o günkü güncel durumu açık ve belirgin olmaktan uzaktı ve savaş sona erdikten sonra Birleşik Devletler aktif diplomatik rol üstlenerek barış için faaliyete geçecekti.

Saggaf'a göre Kissinger'in bu sözleriyle Nixon kesin söz vermiş oluyordu. Kissinger'in arabuluculuk hizmetleri ona göre Nixon'un fikriydi ve Nixon bir ateşkesin başarının kesin garantisi olacağı kanısındaydı. Nixon ayrıca Saggaf ve öteki yabancı dışişleri bakanlarına bir konuda daha teminat verdi. Kissinger'in Yahudi asıllı olmasına rağmen "Yahudiler'in baskılarına asla boyun eğmediğini" söyledi. Sözlerine şöyle devam etti: "Sizlerin Henry Kissinger Yahudi asıllı Amerikalı olduğu için kaygılı olduğunu görüyorum. Ancak Yahudi asıllı bir Amerikalı da iyi bir Amerikalı olabilir ve Kissinger da iyi bir Amerikalı'dır. O sizin için çalışacak."

Başkan hiç gereği olmayan bu yorumu yaptığı sırada Kissinger tedirgin ve öfkeyle dolu yerinde kıpırdanıp duruyordu. Neyse ki Saggaf durumu kurtararak ustaca şu sözleri söylemişti: "Burada hepimiz Sami ırkındanız." Bunu söyledikten sonra Dışişleri Bakanı Beyaz Saray'ın gül bahçesine yöneldi ve orada bekleşen muhabirlere konuşmaların yapıcı ve dostane geçtiğini söyledi. Basının görüşüne göre her şey gül pembeydi ve gülücükler, şükran ifadeleri ve karşılıklı komplimanlarla doluydu. Saggaf ve öteki Arap dışişleri bakanlarıyla yapılan toplantıdan sonra Kissinger maiyetindeki ekibe petrol konusuna hiç değinilmemiş oluşunu hayretle karşıladığını ve Araplar'ın petrol silahını kullanmasının olası görünmediğini söylecekti.

Ne var ki Kuveyt kentindeki Arap petrol bakanlarının o sırada aklından geçen de aynen buydu. 1973 yılı başlarında Sedat alışık olduğu "yüksek sesle düşünme" konuşmalarından birinde Mısır'ın elindeki kozlardan söz ederken petrol silahına değinecekti. O güne kadar, onun ısrarıyla Mısır ve öteki Arap ülkelerinden eksperler petrol silahının nasıl kullanılacağının planını bile çizmişlerdi. Bunu yaparken Birleşik Devletler'de giderek büyüyen enerji krizini dikkate almışlardı. Şu kesin olarak söylenebilir: Kuveyt kentindeki Arap delegasyonu 17 Ekim toplantısından çok daha evvel bu fikrin en azından yabancısı değildi. Ancak, toplantı sırası geldiğinde radikal Irak farklı bir fikir önerdi. Iraklı başdelege Arap devletlerini öfkelerini Birleşik Devletler'e yöneltmeye, Arap dünyasındaki tüm Amerikan iş hayatını millileştirmeye, Amerikan bankalarında ne kadar paraları varsa hepsini çekmeye ve Birleşik Devletler ve İsrail'e dost öteki ülkelere ambargo uygulamaya çağırdı. Toplantıya başkanlık eden Cezayirli bakan, pratik olmadığı ve kabul edilemez olduğu gerekçesiyle bu teklifi geri çevirmiştir. Yamani de, Kralı'nın talimati üzerine, Amerika ile her türlü ekonomik bağın koparılmasının resmen beyanı sayılacak böyle bir teklife yanaşmadı; böyle bir karar en azından tüm ilgili taraflar için son derece güvensiz sonuçlar doğurabilirdi. Sonuçta öfke içindeki Iraklı delegeler toplantıyı terk etti ve tüm ambargo planını bir kenara bıraktılar.

Irak dışındaki Arap petrol bakanları ise ambargoyu kabul ettiler ve amaçları gerçekleşinceye kadar eylül ayından başlayarak her ay üretimin yüzde 5 kesilmesini istediler: "Dost devletlere" ise kesinti yapılmayacak, petrol evvelce hangi düzeyde verilmişse yine aynı düzeyde verilecekti. Orada hazır bulunan diğer dokuz bakan da kendi aralarında gizli bir karar alarak "Birleşik Devletler'e ambargonun en şiddetle" uygulanmasını benimsedi. Amaç, "giderek artacak bu kesintinin zamanla Birleşik Devletler'e petrol ihraç eden tüm ülkelere örnek olması ve kararda katılımı olan ülkelerce de uygulanmasıydı." Ülkelerden birkaçı hemen bir duyuru yaparak kesintiye yüzde 5 ile değil yüzde 10'la başlayacaklarını ilan etti. Ne çapta olursa olsun üretimde kısıntı yapmanın tek bir ülkeye uygulanan ihraç yasağından daha etkili olacağını düşünüyorlardı. Böyle düşünmelerinin nedeni de petrolün 1956 ve 1967 krizlerindeki gibi her zaman için bir yerden ötekine taşınabilir oluşuydu. Ayrıca, kısıntı yapmakla petrol düzeyinin düşmüş olduğu da kanıtlanmış olacaktı. Plan bütünüyle düşünüldüğünde acımasızdı; her ay kesinti yapılacak, ayrıca tüketici ülkelere çifte standard uygulanacak ve bütün bunlar petrol ithal eden ülkelerdeki kararsızlığı doruğa çıkarıp aralarındaki tansiyon ve rekabeti artıracaktı. Planın çok belirgin olan diğer bir amacı da sanayi ülkeleri arasına daha işin başında nifak sokmaktı.

Kuveyt kentinde 16 Ekim ve 17 Ekim'de yapılan iki toplantı birbiriyle resmen bağlantılı değildi. Petrol fiyatındaki artış ve OPEC'in fiyat tespit otoritesini tümüyle ele almasıyla, aslında uzun

süreden beri harekete geçirilmiş "petrol silahını kullanma" kararı kendine özgü ayrı bir yol üzerinde gelişiyordu. The Middle East Economic Survey şu yorumu yapmıştı: "Yeni Arap-İsrail savaşının bir olasılıkla Arap fiyat tespitçilerinin kararını büsbütün pekiştirdiği ve sertleştirdiği söylenebilir." İleriki satırlarda ise tarihi bir yetersiz beyanla şunları yazmıştı: "Büyük olasılıkla, üretimde yapılan kısıntı da petrol fiyatlarını otomatikman daha da yükseğe çekecektir."

Kuveyt toplantılarını takiben olaylar hızla gelişmeye başladı. 18 Ekim tarihinde Nixon kabineyi topladı. Kabine üyelerine şöyle söylecekti: "Çatışmanın uzayacağı ve Sovyetler'in Araplar'a yardımı artıracağı anlaşıldıktan sonra Sovyetler'in İsrail askeri dengesini bozma girişimlerine engel olmamız ve harekete geçmemiz gerekiyordu. Bu nedenle geçen hafta sonu İsrail'e yardım için program yapmaya başladık." Bunları söyledikten sonra bir önceki gün Saggaf ve ötekilerle yaptığı tartışmaları anımsayarak konuşmasını şöyle sürdürecekti: "Arap dışişleri bakanlarıyla dün yaptığımız toplantıda ateşkese sıcak baktığımızı ve BM 242 no'lu kararnameye dayanan bir barış anlaşmasından yana olduğumuzu açıkça belirttim. Yardım çabalarına Araplar'ın tepkisi bugüne kadar frenlenmiş oldu. Onlarla ilişkimizi bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da bir çatışmaya meydan vermeyecek şekilde sürdürmeyi ümit ediyoruz." Bu sözlerle Nixon bir hayli iyimser davranmıştı.

19 Ekim'e rastlayan ertesi gün Nixon İsrail'e 2,2 milyar dolarlık bir yardım paketi verilmesini teklif etti ve bunu açıkça kamuoyuna duyurdu. Aslında bu öneri iki gün evvelden kararlaşmış, bu konuda, duyurudan haberdar oldukları zaman şaşmamaları için birkaç Arap ülkesine de bilgi verilmişti. Bundaki strateji Mısır ve İsrail'in birbirlerine üstün konuma gelmelerini engellemek ve bunun için arada denge sağlamaktı. Böylece her ikisinin de müzakere masasına gitmek için sebepleri olacaktı. Aynı gün Libya, Birleşik Devletler'e yaptığı tüm petrol sevkıyatına ambargo koyduğunu ilan edecekti.

20 Ekim Cumartesi sabahı saat 2'de Kissinger bir ateşkes formülü için Moskova'ya hareket etti. Uçağa bindiğinde daha başka şaşırtıcı haberlerle karşılaştı. İsrail'e yardım teklifini öğrenen Suudi Arabistan evvelce belirttiği kesinti miktarını çok daha ileriye götürmüş, Amerika'ya yapılan tüm petrol sevkıyatını, en son variline kadar durdurma kararı almıştı. Öteki Arap ülkeleri de aynı şeyi ya şimdiden yapmışlardı ya da yapmak üzereydiler. Demek ki artık petrol silahı tam anlamıyla savaş alanına sokulmuştu. Kissinger'in deyimiyle bu "siyasi bir şantaj silahıydı." Otuz yıllık savaş sonu petrol düzeni son kez ölmüştü.

Ambargo tamamen bir sürpriz olarak gelmişti. Bir Aramco Şirketi başyöneticisi "Ambargo olasılığı aklımın ucundan bile geçmemişti. Ben bir savaş çıkması halinde Birleşik Devletler eğer İsrail yanlısı olursa Arap ülkelerindeki ABD şirketlerinin mutlaka millileştirileceğini düşünmüştüm, o kadar" demişti. Birleşik Devletler hükümeti de delillere rağmen ambargo ihtimalini hiç düşünmemişti. Aslında Arap dünyasında yaklaşık yirmi yıldan beri "petrol silahı" hakkında yapılan tartışmalar, başarısızlıkla sonuçlanan 1967 girişimi, 1971'de Tahran görüşmeleri sırasında savrulan ambargo tehditleri, 1973 başlarında Sedat'ın "petrol kozundan" halk önünde açıkça bahsetmesi ve nihayet 1973 yılının aşırı gergin petrol pazarı ambargoyu hatıra getirecek yeterli sebeplerdi. Ancak şurası kesindir ki, Faysal'ın Sedat'la yaptığı konuşmaların doğası ne olursa olsun, Sedat'a ne gibi vaatlerde bulunulmuş olsa da, gerek Faysal gerekse öteki tutucu Arap liderler, güvenlikleri için tek dayanakları olan Birleşik Devletler'e kafa tutmayı kolayca göze alamazlardı. Ayrıca şunu da söylemek gerekir ki, her ne kadar şoke olsalar da eğer Birleşik Devletler İsrail'e yardım göndermeseydi, bunu hayretle karşılarlardı. Durumu değiştiren ve sonuçta Amerika'ya karşı uygulanan üretim kısıntılarını ve ambargoyu asıl körükleyen sebep İsrail'e yapılan yeni yardımın Azor'daki Laies Havaalanı'nda çıkan rüzgâr sonucu açığa çıkması ve 2,2 milyar dolarlık yardım paketiydi. Bazı Arap liderlerin düşüncesine göre eğer harekete geçmemiş olsalardı bazı rejimler yıkılma tehdidi ile karşı karşıya kalacaktı. Amerika'nın İsrail'e verdiği desteği halk önünde açık bir gösteri gibi yapması, Amerika'ya karşıymış gibi görünmek için çok iyi bir bahane olmuştu.

20 Ekim günü meydana gelen ve insanların taş kesilmesine neden olan olaylar ambargodan ibaret kalmadı. Pazar günü sabahı, henüz Moskova'da olan Kissinger bir gece evvel Washington'da olup bitenleri öğrenecekti. "Cumartesi Gecesi Katliamı" diye anılan ve Nixon için başkanlığının en kritik anı sayılan olayda, Nixon, Watergate skandalını soruşturmak için göreve getirdiği, Başkan'ın ofisindeki gizli teyp kayıtlarını mahkemeye sunan kendi özel "hukuki işler sorumlusu" Archibald Cox'u işten atmıştır. Bu bantların nasıl ele geçtiği konusu Başkan'la Senato'nun arasını açmış ve aralarındaki mücadelenin odak noktası olmuştur. Başkan bu bantlar nedeniyle birçok karanlık yasadışı olaya doğrudan katılmakla suçlanmıştır. Kovulma olayından hemen sonra, Başsavcı Elliot Richardson ve başyardımcısı William Ruckelshaus olayı protesto ederek istifa ettiler. Beyaz Saray'ın Kurmay Başkanı Alexander Haig bütün bunları telefonda Kissinger'e şöyle anlatıyordu: "Ve şimdi burada gökten cehenneme inmiş gibiyiz."

Üçüncü Sınıf Haydutluk

Ortadoğu'da silahların ateşlendiği sürede ve petrol yüzünden yaşanan krizli haftalar boyunca "başaktör" denebilecek "bir kişi" daha başka işlerle meşgul olmaktaydı. Başkan Nixon bu ara zincirleme bir olaylar dizisi içindeydi: "Üçüncü sınıf haydutluk" dediği olayın sebep olduğu ve hiç beklenmedik şekilde gelen Watergate skandallarının odak noktası olmuştu ve bütün zamanını bu işler alıyordu. Birleşik Devletler "Teapot Dome" olayından beri buna benzer bir şeye tanık olmamıştı. Watergate rezaletinin Ekim Savaşı esnasında açığa çıkması, Amerikan halkının kafasında bir saplantı halini alması, savaş, ambargo ve Amerika'nın yapabilecekleri üzerindeki etkileri ve nihayet Amerika içinde çeşitli bakış açılarına yaptığı etkiler hepsi bir araya gelerek dünya sahnesinde garip, sürrealist boyutta bir dramın yaşanmasına neden olmuştu. Örnek olarak 9 Ekim tarihi gösterilebilir. Bu tarihte çaresizlik içindeki Golda Meir, yardım için şahsen Nixon'a yalvarmak üzere Washington'a gideceğini duyurmuştu. Bu haber Nixon'a ulaştığında, Nixon Başkan Yardımcısı Spiro Agnew'un istifa işi üzerinde çalışmaktaydı. Agnew Nixon'dan kendisi için bir danışmanlık işi bulmasını istemişti ve İç Gelirler Dairesi'nin kravatları için ne kadar para harcadığı hakkında soruşturma açtığından yakınmıştı. 12 Ekim tarihi üst düzey Amerikalı sorumluların İsrail'in savaşı kaybedebileceğini algıladığı ve nasıl yardım gönderileceği telaşında oldukları gündür. Sorumlular birdenbire Beyaz Saray'a çağrılıyor; Kissinger bunun "hayra alamet" bir çağrı olmadığını söylüyordu. Bu toplantıda Nixon yeni Başkan Yardımcısı olarak Gerald Ford'u takdim edecekti.

Bu olayı izleyen haftalarda Nixon zaman zaman kendi kişisel bunalımlarından sıyrılıp biraz rahatlıyorsa da sonunda yine dünya krizine muhatap oluyordu. Bu günlerde Amerikan dış politikasının etkin kontrolü Henry Kissinger'in eline bırakıldı. Kissinger Güvenlik Konseyi Özel Yardımcılığı'ndan başka Dışişleri Bakanlığı'na da atanmıştı. Geçmişte Kissinger iki farklı kesime hizmet vermişti. Harvard'ın Harvard Sami Irkları Müzesi'nden kiralanmış bir mekânında faaliyet gösteren Harvard Uluslararası İlişkiler'de ve Nixon'un çetin rakibi Nelson Rockefeller'in yanında çalışmıştı. Küçük bir çocukken Nazi Almanyası'ndan Amerika'ya kaçan bu Yahudi göçmen, bu eski profesör, bir vakitler en büyük tutkusu kamuda sertifikalı muhasebecilik yapmak olduğu halde şimdi Watergate'in garip, tutarsız labirentlerinden geçip, Başkanlık otoritesinin çatlamasından da ötürü, Amerikan hükümetinin meşruluğunun tek temsilcisi olmuştu. Halk üzerinde bıraktığı olumlu kişilik izlenimi giderek daha büyük boyutlar kazandığından, onur kaybına uğramış Başkanlığın yarattığı boşluğu kapayabilirdi. Amerika'ya duyulan güvenin ciddi şekilde sarsıldığı bir dönemde; Washington, medya ve dünyanın dört bir yanındaki başkentler için otorite ve devamlılık açısından kendisine mutlak ihtiyaç duyulan eşsiz bir şahsiyet haline gelmişti.

Göründüğü kadarıyla pek çok şey olup bitiyordu. Medya ve halkın kafası aşırı derece yüklüydü. Ancak, yine de Watergate ve Başkan'ın içinde bulunduğu durum Ortadoğu ve petrolü doğ-

rudan etkilemiş, her ikisi üstünde de çok büyük sonuçlar doğurmuştur. Eğer ortada gerçekten kuvvetli bir Amerika Başkanı olsaydı ve 1972 seçimlerinden sonra Mısır ile İsrail arasında diyalog kurmayı başarsaydı belki de Sedat hiçbir zaman savaşa girmeyecekti. Bu varsayım en azından tartışılabilir. Ayrıca aklı başka yerde olmayan bir Başkan belki enerji konusuna daha etkin yaklaşabilirdi. Savaş başladıktan hemen sonra Nixon o derece meşguldü ve itibarı o kadar sarsılmıştı ki, sorunlarla baş etmek için bir başkandan beklenen liderliği göstermesi, petrolcülerle ve Amerika'ya açılan ekonomik savaşla ve de Rusya'yla baş etmesi olanaksızdı. Yabancı liderlere gelince, kısmen alışkanlık kısmen gösteri, kısmen trajedi ve kısmen de dehşet haline gelmiş, Amerikan politikasıyla Amerika'nın Başkanlık itibarını bu denli kökünden sarsan garip Watergate işini anlamalarına imkân yoktu.

Watergate olayı ayrıca, 1970'li yılların enerji sorunlarını da beraberinde getirmişti: Ambargo, "Cumartesi Gecesi Katliamı" ve Ekim Savaşı'nın aynı zamana rastlaması orada bazı mantıki bağlantılar varmış gibi gözüktü. Olaylar sisli, esrarlı bir şekilde birbirine karışıyor, bu izlenim insanlarda derin şüpheler yaratıyor, bu da birtakım casusluk teorilerini büsbütün pekiştiriyor, bütün bunlar bir araya gelip mevcut enerji sorunlarına daha rasyonel yaklaşımı engelliyordu. Bazı kişiler Kissinger'in Amerika'nın iktisadi konumunu düzeltmek için Avrupa ve Japonya'yla anlaşarak petrol krizinin üstesinden geldiğini savunuyordu. Diğer bazıları ise Nixon'un savaşı kasten başlattığına ve ambargoyu da kasten teşvik ettiğine, bundaki amacın Watergate olayını unutturmak olduğuna inanmıştı. Petrol ambargosu ve bazı petrol şirketlerinin gayrimeşru kampanya bağışları, kamuoyuna göre, Başkanlık Seçimi Komisyonu'nun petrol şirketlerinden çekip aldığı yasadışı kazancın bir parçasıydı. Bu söylentilerin petrol şirketlerine duyulan geleneksel güvensizliği fazlasıyla artırdığı kuşkusuzdur. Bu söylentiler ayrıca, birçok kişinin Ekim Savaşı, ambargo ve enerji krizini petrol şirketlerinin intikam için çıkardığını sanmalarına neden olmuştur. Ortaya atılan tüm bu görüşler çok uzun ömürlüydü ve Ekim Savaşı'ndan ve Nixon'un Başkanlık döneminden bile çok daha uzun yaşadı.

Teyakkuz Durumu

Riyad'da, 21 Ekim öğleden sonra, "Cumartesi Gecesi Katliamı"nı izleyen gün, Şeyh Yamani Aramco Başkanı Frank Jungers'le bir araya geldi. Bu karşılaşmada Yamani, birkaç gün önce Suudiler'in Aramco'dan istediği ihracat ve gönderilecek yerler hakkındaki bilgisayar verilerini de inceleyerek Suudiler'in uygulayacağı kesintilerin ve ambargonun temel kurallarını tespit etti. Sistemin uygulanmasının çok karmaşık olacağını kabul ediyordu. Ancak Suudiler kararlıydı ve bu işin polisliğini yapmaları için Aramco'nun yanıtını bekliyordu. Şu sözleri de ilave etti: "Aramco'nun bu kuralları en küçük şekilde ihlali halinde, şiddetle karşılık göreceklerdi." Konuşmanın bir yerinde Yamani işle ilgili ayrıntıları bırakıp Jungers'e daha felsefi bir soru sordu. Acaba kendisi duyduklarından hayrete kapılmış mıydı? Jungers şu yanıtı vermişti: "Hayır, hayret etmedim, yalnız bu kısıntı bizim tahminimizden daha büyük."

Bundan sonra Yamani üzerinde dura dura bir başka soru yöneltti: "Bu haber sizi şaşırtmadığına göre acaba bundan sonraki hareketimiz şaşırtacak mı?"

Yamani ile yaptığı konuşmadaki izleniminden ve duyduğu öteki istihbarattan Jungers "sonraki hareketin" ne olacağını tahmin etmişti: "Diplomatik ilişkilerde kopma olmasa bile Amerikan tesislerinin tümü millileştirilecekti." Yamani, Jungers ile yaptığı son önemli konuşmada buna değinmiş, "Bundan sonraki adım bugünkünün benzeri olmayacak" demişti.

Arada geçen zamanda Kissinger ve Ruslar ateşkes planı çalışmalarını tamamladılar. Ancak, uygulanışının ilk birkaç gününde ortaya bazı pürüzler çıktı. Ne İsrailliler ne de Mısırlılar ateşkese uymuyordu. Ayrıca, yeni bir gelişme olmuş, Mısır'ın Üçüncü Ordusu'nun ele geçirilmesi ve-

ya imha edilmesi ihtimali belirmişti. Daha sonra Leonid Brejnev'den Nixon'a patavatsız dille yazılmış tahrik edici bir mektup geldi. Sovyetler Birliği, Üçüncü Ordu'nun imhasına izin vermeyecekti. Bu yapıldığı takdirde Sovyetler'in Ortadoğu'daki itibarı da zedelenir ve Kissinger'in sözleriyle Brejnev "aptal durumuna düşerdi." Brejnev Amerika'dan ortak bir Amerikan-Sovyet gücünün iki tarafı ayırmak için harekete geçirilmesini talep etti. Amerika'nın işbirliği yapmaması halinde Sovyetler kendi başına devreye girecekti. Brejnev mektupta kötü bir ifadeyle "bunu açıkça söylüyorum" demişti. Bu tehdit çok ciddi olarak yorumlandı. Sovyet hava birliklerinin tetikte olduğu zaten biliniyordu; ayrıca Akdeniz'deki Sovyet gemileri düşmanca bir tavırla sularda seyrediyordu. Acaba hedefleri Mısır mıydı?

Gece yarısı geç bir saatte Amerika'nın en kıdemli yarım düzine Milli Güvenlik elemanı acilen toplantı için Beyaz Saray'a çağrıldı ve "Değerlendirme Odası"nda bir araya geldiler. Nixon, Alexander Haig'in isteği üzerine toplantı için uyandırılmadı. Haig Başkan'ın toplantıya katılmayacak kadar "gergin" olduğunu söylemişti. Toplantıya katılanlardan bazıları Başkan'ı salonda göremeyince bir hayli şaşırdılar. Toplantıya çağrılan sorumlulara asık bir suratla Brejnev'in mesajını kısaca özetledi. Doğrudan bir Sovyet askeri müdahalesine göz yumulursa, bu tüm uluslararası düzeni alaşağı ederdi. Brejnev'in Sovyetler Birliği'nin, Watergate'le yıpranmış Başkanlık durumundan yararlanabileceğini sanmasına izin vermemeliydiler. Panik içindeydiler. Bunun daha başka sebepleri de vardı. Son birkaç saat içinde Birleşik Devletler istihbaratı uzun zamandır izlediği Mısır ve Suriye'ye silah taşıyan Sovyet nakliye uçaklarının izini "kaybetmişti." Hiç kimse uçakların şimdi nerede olduğunu bilmiyordu. Acaba, teyakkuz durumundaki havacıları alıp Sina'ya götürmek üzere yine Sovyet üslerine mi dönüyorlardı?

Beyaz Saray'ın Değerlendirme Odası'nda toplanan yetkililer sonuçta risklerin birdenbire fazlalaştığı sonucuna vardılar. Birleşik Devletler Brejnev'in kafa tutuşuna kararlı bir şekilde karşı koymalıydı. Kuvvete karşı kuvvetle yanıt verilecekti. Amerikan kuvvetlerinin hazır olduğu mesajı merkeze biraz da şişirilerek ulaştırıldı. Bu, 25 Ekim sabahının ilk saatlerinde Amerikan askerinin tüm dünyaya nükleer uyarı yapacağı anlamındaydı. Mesaj açıktı. Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği artık birbirlerinden tamamen kopuyor, birbirine karşı açıkça düşman oluyordu. Küba krizinden bu yana böyle bir olay hiç yaşanmamıştı. Diğer taraftan yanlış bir hesap nükleer çatışmaya yol açabilirdi. Bu nedenlerle son birkaç saat çok gergin geçti.

Ne var ki ertesi gün Ortadoğu'daki çatışma duracak, Mısır'ın Üçüncü Ordusu yardım alacak ve ateşkes hayata geçirilecekti. Bütün bunlar tam zamanında olmuştu. Süper güçler teyakkuz durumundan çıktılar. İki gün sonra da Mısır ve İsrailli askeri temsilciler yirmi beş yıldan beri ilk defa olarak karşı karşıya konuşmak için bir araya geldiler. Bu ara, Mısır ve Birleşik Devletler de aralarında yeni diyaloga girdiler. Bu olguların her ikisi de bir yıl önce Sedat ilk kumarını oynadığı zaman onun hedefleri arasındaydı. Nükleer silahlar kınına sokuldu. Ancak, Araplar yine de petrol silahını gündemde tuttu. Petrol ambargosu yerinde kalmış, bunun sonuçları Ekim Savaşı'nı çok aşarak ötelere uzanmıştı.

30

"Yaşamamız İçin Pazarlık"

Ambargo dünya petrolünde yeni bir çığırın işareti oldu. Nasıl savaş generallere bırakılmayacak kadar önemli kabul edilmişse, şimdi petrol de petrolcülerin eline bırakılmayacak kadar önemli sayılıyordu. Artık petrol devlet başkanlarının ve başkanların, dışişleri, maliye ve enerji bakanlarının, Kongre üyelerinin ve parlamenterlerin, düzenleyici ve petrol "çarlarının", eylemcilerin ve bilginlerin ve özellikle de, bizzat kendi itirazına göre 1973'ten evvel petrol konusunda hiçbir şey bilmeyen, uluslararası iktisat alanında ise pek az şey bilen Henry Kissinger'in en başta gelen işi olmuştu. 1973 yılına kadar Kissinger'ın en sevdiği alan politika ve büyük stratejidir. Ambargoyu izleyen aylarda yardımcılarına şunu söylüyordu: "Bana petrol varillerinden söz etmeyin. Petrol varilleri veya koka-kola şişesi, bence fark etmez. Ben bu işten anlamam. "Ancak petrol denen silah sahnede belirir belirmez bu diplomasi cambazı, kılıcını kınına sokmak için herkesten önce harekete geçecekti.

"Kayıp"

"Arap petrol ambargosu" denen şeyin iki öğesi vardı. Bunlardan daha geniş kapsamlısı tüm pazarı etkileyen ve giderek artan üretim kısıtlamalarıdır. Başlangıçta üretimin kesilmesi ve her ay uygulanan kesintiye yüzde 5 eklenmesi bunlardan bazılarıdır. İkinci öğe, önceleri sadece iki ülkeye, Birleşik Devletler ve Hollanda'ya empoze edilen topyekûn petrol ihraç yasağı idi, ki bu yasak sonradan Portekiz, Güney Afrika ve Rodezya'ya kadar genişletilmişti. Bu ambargo garip bir manevrayla sonraları Birleşik Devletler'in Doğu Yarımüresi'ndeki askeri kuvvetlerine kadar uzanacaktı. Bunların içinde ambargoyu koyan devletlerin korunmasından sorumlu Altıncı Filo da vardı. Bir olasılıkla petrol şirketleri Altıncı Filo'ya ambargo uygularken bir taraftan da onlara "göz kırpıyor", böylelikle eksik kalan petrolün başka kaynaklardan sağlanacağını ima ediyordu. Ne var ki böyle yapmış olsalar dahi Pentagon, ucu Amerikalı kuvvetlere dayanan onca büyük askeri kriz günlerinde bu göz kırpmayı kabullenemedi ve reaksiyonunu öfkelenerek gösterdi. Göz kırpma olayını Kongre de görmemiş, bu yüzden Savunma Bakanlığı'na karşı yapılan bu davranışı cürüm kabul edecek şekilde yasada değişiklik yapmıştı. Bu ara ABD, askeri güçlerine kendi kaynaklarından yeni ikmal yapmıştı.

1973 Kasım ayı başlarında petrol silahını kullanma kararını ilk aldıkları günlerde Arap petrol bakanları, diğer ülkelere yaptıkları kısıntıyı artırma kararı aldılar. Acaba gerçek petrol kaybı ne kadardı? Ekimin ilk yarısında elde mevcut petrol toplamının günde 20,8 milyon varil olduğu anlaşılmıştı. Ambargonun en şiddetle uygulandığı aralık ayında ise bu toplam günde 15,8 varile indi ki, pazarda stokun günde 5 milyon varil gibi büyük bir kayıp verdiğinin işaretiydi. Demek ki bu dönemde Birleşik Devletler'de artık hiç yedek petrol kalmamıştı. Yedek petrol yokluğu, altı yıl önce, 1967 Altı Günlük Savaşı'nda olduğu gibi bu defa da politika ve petrol dinamizminde büyük değişiklik olacağının işareti idi. Amerika'nın yedek petrol kapasitesi, her savaş sonu krizin

de olduğu gibi, II. Dünya Savaşı'nda da Batı dünyasının enerji güvencesi marjında tek ve en önemli öğe olduğunu kanıtlamıştı. Ve şimdi bu marj artık yoktu. Yok olduğu için de Birleşik Devletler dünya petrol pazarını etkilemede elindeki en önemli kozu kaybetmiş demekti. Diğer üreticiler, İran'ın önderliğinde, günlük üretimlerini 600.000 varil artırmayı başardı. Irak ise, Birleşik Devletler'e iktisadi savaş açmak önerisinde bulunduğunda bu teklifi diğer Arap liderlerce reddedildiğinden, onlara küsmüştü. Küsmekle de yetinmeyip üretimini artırmış ve dolayısıyla kazancı da artmıştı. Irak'ın Saddam Hüseyin'i ise Suudi Arabistan ve Kuveyt hükümetlerine veryansın ederek, onları "Amerika ile ve Amerikan tekelciliğiyle bağlantıları herkesçe bilinen egemen çevreler" olmakla suçluyor, ayrıca Avrupa'ya ve Japonya'ya petrol kesintisi yaparak onları yeni baştan müsibet Amerikalılar'ın kollarına atmakla itham ediyordu.

Diğer yerlerin üretim artışı aralık ayı günlük net kaybının 4,4 milyon varil olduğunu göstermişti. Bu, iki ay önce "hür dünyada" mevcut toplam 5,8 milyon varillik günlük artışın yaklaşık yüzde 9'u demekti. Bu kayıp başlangıçta pek büyük değilse de etkisi zamanla hissedildi. Bu, uluslararası ticarete sokulan petrolün yüzde 14'ü gibi küçümsenmeyecek bir miktardı. Ayrıca, dünya petrol tüketiminin yılda yüzde 7,5 artması da bu kaybın daha ciddi etkiler yaratmasına neden olmuştu.

Kayıpların boyutları ve sınırları ise ancak bunlar gerçekleştikten sonra öğreniliyordu. Petrol kısıntısının karmaşası içinde mevcut petrol miktarı olarak verilen rakamların doğruluğu da şüpheliydi. Ayrıca kayıpların abartılarak belirtilmesi yönünde bir eğilim vardı. Buradaki karışıklık istihbaratın çelişkili olmasından ve değişik kaynaklardan gelmesindendi. İkmal kanallarının fazla yüklü oluşunun ve şiddet olayları bozulmasının da bunda rolü vardır. Ortada yanıt bekleyen birçok soru vardı. Cevapsız kalan bu sorular halktaki korku ve tedirginliği daha da artırıyordu. Acaba petrol kesintisi ileriki aylarda daha da artacak mıydı? Ambargoya tâbi tutulacak daha başka ülkeler de var mıydı? "Tarafsız", "tercihli" ve "en tercihli" diye kategorilere ayrılmış ülkelerden bir kategoriden öbürüne kaydırılacak ülke var mıydı? İyi davranış nedeniyle Araplar'ın daha çok petrol vererek ödüllendireceği "tercihli" ülkelerden acaba "en fazla iltifata mahzar ülke" kategorisine geçen olur muydu? Geri kalan ülkeler daha şiddetli yaptırıma mı tutulurlardı?

Şüphe sadece bu konularda da değildi. Çok şüpheli olan başka bir konu daha vardı. Son incelemeler petrol ihracatçılarının sadece kazanç gözettiklerini göstermişti. 1967'de ise toplam kazançlarının düştüğünü görmüşler ve bu nedenle ambargoyu kaldırmışlardı. Kral Faysal, bu olaydan ders aldığı için, en az 1972'lere kadar petrol silahına sarılmada oldukça tereddütlü davranmıştır. Şimdi ise, varil başına fiyatın roket hızıyla yükseldiği bu günde, ihracatçılar kesintiyi ne hacimde yapsalar da yine toplam kazançları artmış olacaktı. Daha az satış yapsalar bile daha çok kazanacaklardı. Kazançlarına bakıp kesintiyi süresiz yapmaları veya eksik varilleri pazara hiç sürmemeleri de söz konusuydu ki, bu kronik kıtlık, süresiz korku ve hatta fiyatların daha da artırılması demekti.

Üretimde Panik

1973'ün o unutulmaz son aylarındaki şoke edici petrol fiyatından daha rekor bir fiyat reçetesi gösterilebilir miydi? Bu reçetedeki maddeler savaş ve dehşet, petrolde kesinti, ambargo, kıtlık, çaresizlikle kıvranan tüketici, ufuktaki yeni kesintiler ve Araplar'ın artık hiç petrol üretmeyeceği korkusu idi. Herkesi etkileyen bu korku ve şüphe çok kapsamlıydı ve insanları sadece kendilerini düşünmeye zorluyordu. Gerek petrol şirketleri ve gerekse tüketiciler çılgın gibi yedek petrol peşindeydi ve petrolü sadece güncel ihtiyaçları için değil, ne getireceği bilinmeyen ilerisi için stoklamak amacıyla da istiyorlardı. Paniğe kapılarak yapılan her petrol alışverişi pazarda fazladan bir talebe neden olmuştur. Alıcılar bulabildikleri her çeşit petrolü ne olursa olsun satın alabilmek için çaresizlik içinde mücadeledeydi. O günlerde güvenilir miktarda petrolü olmayan bağımsız

bir rafinerici bu konuda sonradan şunu söylemiştir. "Sadece petrol için pazarlık yapmıyorduk. Yaşamımız için de yapıyorduk."

Pazarlık, fiyatları daha da yükseğe çekti. 16 Ekim anlaşmasına uyarak İran petrolü o tarihte varili 5,40 dolardan satılıyordu. Kasım'da ise Nijerya petrolü 16 dolardan fazlaya satılmaya başladı. Aralık ortalarında pazarı sınamak için İran büyük bir açık artırma yapmaya karar verdi. Teklif edilen fiyatlar gerçekten inanılmayacak kadar yüksekti. Petrol varili 17 dolardan satılmıştı, ki bu 16 Ekim öncesini fiyatının yüzde 600 fazlasıydı. Daha sonra, söylentilerle şişirilmiş ve ustalıkla organize edilmiş bir Nijerya açık artırmasında, petrol satın almada deneyimsiz bir Japon ticaret firması, Japonya'nın petrol stokuna yardımcı olacağı telkini ile seksen kadar şirketle rekabet ederek bir varil için 22,60 dolar teklif edecekti. Olayların akışı ticaret firmasının bu fiyata hiçbir zaman alıcı bulamayacağını gösterdi ve alışveriş gerçekleşmedi; ancak o zaman hiç kimse bunu öğrenemedi. Ancak o ara raporlar daha bile yüksek fiyatlar teklif edildiğini gösteriyordu.

Ambargo ve sonuçları endüstri ülkelerinin sosyal yapısına kadar işleyen şoklara sebep olmuştur. Roma Kulubü'nün karamsar yüzü bile büsbütün karamsar olmuştu. Olaylar, sonunda E.F. Schumacher'in gerçekten iyi bir müneccim olduğunu kanıtlamıştı. Schumacher'in petrol talebinin gelecekte hayal edilmeyecek kadar büyüyeceğini ve sonunda Ortadoğu'ya bağımlılık tehlikesi doğuracağını feryat ederek söylemekte haklı olduğunu göstermişti. Small is Beautiful (Küçük Güzeldir) başlıklı, yazarı birkaç yıldır gizli tutulan kitabın tam zamanında, 1973'te yayımlanmasıyla kendisinin kontrolsüz büyüme yanlılarına karşı olan kesimin iyi bir sözcüsü olduğuna inanmıştı. Schumacher 1950'ler ve 1960'larda hâkim olan "Büyük Daha Güzeldir" felsefesinin savunucusuydu. Şimdi, yaşamının bu ileri yıllarında bu ünlü Kömür Şampiyonu, bu Enerji Kralı artık günün adamı olmuştu. Kitabının başlığı ve yaptığı yorum –"daha az daha çoktur"– ambargoyu izleyen yıllarda çevreci hareketin en çok kullandığı deyim olmuş, Schumacher tüm dünyada bir kahraman mertebesine getirilmiştir. Kraliçe Elizabeth onu ödüllendirmiş, Buckingham Sarayı'nda öğle yemeğine çağırmıştır. Ayrıca Prens Philip'le de özel bir akşam yemeği yemişti. Tüm bu gelişmeler sonu Schumacher dünyaya beyanda bulunup "Parti sona erdi" diyecek, fakat hemen arkasından şu soruyu soracaktı: "Acaba bu kimin partisiydi?"

Kıtlık dönemi kapıda bekliyordu. En iyimser görüşle bile beklentiler iç açıcı değildi. İktisadi büyüme yok olmuş, iniş dönemi ve enflasyon başlamıştı. Uluslararası para sistemi aşırı bir zorlama ile karşı karşıyaydı. Böyle ciddi bir gerilemeden kalkınmakta olan ülkelerin zarar göreceği kuşkusuzdu ve ayrıca endüstriye dayalı demokrasilerin kısıtlanan ekonomik kalkınma yüzünden olumsuz politik etkilerle karşılaşacağı da kara kara düşünülüyordu. Ekonomik kalkınmanın savaş sonu yıllarda sosyal yaşama ayrı bir pırıltı getirdiği inkâr edilemezdi. Uzatmalı ekonomik sorunlar, savaş içi yıllarda yaşanan ve son derece kötü sonuçlar veren sınıflararası anlaşmazlığın yeniden doğuşu olabilir miydi? Bundan da öte, dünyanın en önde gelen süper gücü ve uluslararası düzenin düzenleyicisi olan Birleşik Devletler artık savunmaya çekilmişti ve bir avuç küçük ulus tarafından aşağılanmaktaydı. Yoksa artık uluslararası sistem çözülüyor muydu? Batı'nın çöküşü dünya düzensizliğinin kaçınılmaz yükselişi mi olacaktı? Tüketicilere gelince, bunlar bireysel olarak fiyat artışlarından, ceplerindeki paranın tükenmesinden ve alışkın oldukları yaşam tarzının bozulmasından şikâyet etmeye başladılar. Yakında bir çığırın kapanmasından korkuyorlardı.

Ambargonun batılı Avrupalılar ve Japonlar'ın ruh sağlığı üzerindeki etkileri gerçekten çok dramatiktir. Yaşanan kokuşma onları hemen anında acıyla dolu savaş sonu yıllarının yokluk ve kıtlığına götürdü. 1950'ler ve 1960'lardaki ekonomik başarıları şimdi onlar için tehlike demekti. Batı Almanya'da Ekonomi Bakanlığı petrol tahsis işini üstlenmiş ancak kendisini derhal dayanılmaz üzüntüler içinde kıvranan sanayicilerden gelen bir teleks denizi içinde bulmuştu. İlk teleks, en hareketli sezonunda olan şeker kamışı sanayiinden gelmişti. Yirmi dört saat bile mazotsuz kaldığı takdirde, tüm operasyonların duracağı ve şekerin tüpler içinde kristalize olacağı bildiriliyordu.

Almanya'nın şeker sanayiinin işlemez olup, rezervlerinin pazarda ebediyen kaybolması korkunç bir kâbus olurdu. Bu nedenle şeker rafinerilerine yeterli miktarda mazot tahsisi yapıldı.

Ambargo Japonya'ya daha da büyük bir şok olarak geldi. Sağlıklı iktisadi büyümenin ülkeye kazandırdığı özgüven birdenbire paramparça olmuştu. Durumun kendilerini de yıpratacağı yolundaki eski korkular geri gelmişti. Şimdi Japonlar kendilerine soruyordu. Acaba gösterdikleri onca çabaya, çalışıp didinmeye karşın yine fakir mi olacaklardı? Ambargonun yarattığı korku halkta gıda yokluğu paniğini ateşledi ve on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başlarında Japon hükümetlerini sarsan korkunç "pirinç isyanlarını" anımsattı. Taksi şoförleri öfkeyle gösteriler yaptı; ev kadınları telaş içinde çamaşır deterjanı ve tuvalet kâğıdı stoku yapmaya koyuldular. Bunlar arasında bazen iki yıllık ihtiyacından fazla satın alanlar da oluyordu. Hükümet kontrolü ele almamış olsa belki tuvalet kâğıdı fiyatı da tıpkı petrol gibi dört katına çıkacaktı. Sonuç olarak Japonya'daki petrol sıkıntısına şimdi bir de tuvalet kâğıdı sıkıntısı eklenmişti.

Birleşik Devletler'de Amerikan karakterinin icabı ve yaşanan deneyimler nedeniyle köklü bir inanç hâkimdi. Bu nedenle 1973 Ekimi'ne kadar Amerikan halkının büyük bir kısmı Amerika'nın petrol ithal ettiğini bile bilmiyordu. Ancak sadece birkaç ay gibi kısa bir süre içinde Amerikan motorlu araç sürücüleri anlayamadıkları bir nedenden dolayı perakende benzin fiyatının yüzde 40 arttığını göreceklerdi. Hiçbir maldaki fiyat değişimi, petroldeki kadar somut, ani ve derin etkili olmamıştır. Sürücüler artık depoyu doldurmak için daha çok para sarf ediyor, bazen de günde bir defa benzinin fiyatının yükseltildiği istasyonlara uğramadan geçiyordu. Ancak zamanla Federal Enerji Ofisi'nin "petrol kesintisi önlemleri alınacağını" resmen duyurmasıyla, ki bu "benzin kuyrukları" demekti, petrol sıkıntısı artık çok daha somutlaşmış, gözlerden saklanamaz olmuştu.

Benzin kuyrukları ambargonun ve bu uygulamanın doğrudan doğruya Amerika'nın işi olduğunun en açık sembolüydü. Birleşik Devletler'de ambargodan hemen evvel pazarda giderek büyümekte olan sıkıntı nedeniyle bir tahsis sistemi uygulanmıştı ve şimdi halk bunu, ambargoyu bir işaret diye yorumluyordu. Aslında tahsis sistemi petrolü ülke düzeyinde dengeli olarak dağıtmak için uygulanmıştır. Şimdi ise beklenenin tersi sonuç vermişti ve benzin, ihtiyaç olmayan bir yerden ihtiyaç duyulan bir yere aktarılamıyordu. Gazetelerin ve söylentilerin abartarak belirttiğine göre, Amerikalılar kendi benzin korkularının üstüne çamaşır deterjanı veya tuvalet kâğıdı için değil, doğrudan benzinin kendisi için atılıyordu. Sürücüler eskiden depodaki benzin "bitene" kadar arabayı sürdükleri halde, şimdi depoların ağzına kadar "dolu olmasına" dikkat ediyor, bir dolarlık benzin eksiği olsa bile hemen satın alıyor, böylece benzin kuyruklarının uzamasına neden oluyordu. Bu ihtiyatlı davranmak sayılıyordu. Sürücülerden hiçbiri sabah kalktığında hiç benzin kalmadığı sözünü duymak istemiyordu. Bazı benzin istasyonlarında benzin tahsisatı, zamanla haftanın günlerine ve plaka numaralarının tek veya çift oluşuna göre düzenlendi. Bir iki saat kuyrukta bekleyen ve bu süre içinde motorları çalışan, sinirleri de adamakıllı gerginleşen sürücüler bazen satın alabildikleri benzinden bile daha çoğunu bekleme sırasında yakıyorlardı. Ülkenin birçok yerinde benzin istasyonları "Özür Dileriz, Bugün Petrol Yok" levhası asıyordu. Daha on yıl evvel petrol bolluğu yıllarında indirim yapıldığı, istasyonların birbiriyle "benzin savaşı" yaptığı anımsanırsa, bunun ne kadar farklı bir durum olduğu anlaşılır. Ambargo ve sebep olduğu kıtlık Amerika'yı kendi geçmişinden paldır küldür koparacak, bu deneyim Amerikalı'nın geleceğine olan güvenini kökünden sarsacaktı.

"Et Fiyatları"

Richard Nixon sarsılan bu güveni yeniden kazandırmaya çalışacaktı. Kasım başlarında, enerji konusunun tartışıldığı bir oturumda bir kabine üyesi resmi devlet binalarında karartma yapılması-

nı önerdi. Bu öneriye yasa ve düzene çok meraklı olan Sayın Başkan, kendisinin çok daha ilginç, daha kapsamlı bir fikri olduğunu söyleyerek tepki gösterdi. 7 Kasım 1973'te Başkan olarak korku ve dehşet içindeki ulusuna enerji konusunda çok önemli bir konuşma yaptı. Önerileri çok çeşitliydi. Yurttaşlar termostat ayarlarını düşürüp arabalarını komşuları ile ortak kullanmalıydı. Çevresel standartları gevşetmek, kömürden petrole dönme çabalarına engel olmak için kendisine yetki verilmesini isteyecek, ayrıca bir de Enerji Araştırma ve Geliştirme İdaresi kuracaktı. Proje Bağımsızlığı adıyla büyük, yepyeni bir teşekkül kurulmasını istedi. "Gelin hep beraber milli hedefimizi saptayalım. Apollo esprisi içinde Manhattan Projesi'ni gerçekleştirmek için çaba gösterelim. Böylece bu on yılın sonuna gelmeden kendi enerji ihtiyacımızı yabancı enerji kaynağına dayanmadan karşılayacak gerekli potansiyeli kazanırız" dedi. Nixon'un bu planını değerlendirirken "hırslı" deyimini kullanmak yetersiz olur. Planın gerçekleşmesi çok fazla teknolojik ilerleme, tonlarla para isteyen ve yeni çizilmiş çevrecilik yolundan çark etme anlamına geliyordu. Başkan'ın kurmayları kendisini bu konuda uyarmış, 1980 yılına kadar enerjide bağımsız olmalarının olanaksız olduğunu, bu nedenle bu iddiada bulunup böyle bir şey istemenin münasebetsizlik olacağını söylemişlerdi. Ne var ki son söz onundu ve kurmaylarını dinlemedi. Kanısınca enerji artık hem bir kriz hem de yüksek politika işiydi.

Başkan ilk aşamada eski enerji çarı, ambargodan evvelki günlerden kalma John Love'ı işten attı ve yerine Maliye Bakanı Yardımcısı William Simon'u atadı. Kabineye Simon'un yeni görevini açıklarken, onu Üçüncü Reich zamanında silahlanma bakanlığı yapmış olan Albert Speer'le karşılaştırmıştı. Söylediğine göre eğer o günlerde Speer'e Alman bürokrasisini yönetme gücü verilmeseydi Almanya çok daha önce yenilgiye uğrardı. Simon bu karşılaştırmadan biraz rahatsız olmuş gibiydi. Nixon konuşmasını Simon'a "tam yetki" verdiğini söyleyerek sürdürdü. Ne var ki Simon, Washington'un parçalanmış, kavgacı havası içinde bu yetkiyi hiçbir zaman kullanamamıştır. Yeni enerji çarı kendisini hiç bitmeyen, hemen her saat başı toplanan Kongre oturumlarında bulacaktı. Bu tür bir oturuma katılmak için aceleyle toplantıdan çıktığında, iki ayrı valiyle konuşmasının bitmediğini anımsayarak, geri dönüp tekrar toplantı odasına yöneldiği olurdu. Bir gün aceleyle arabasına girerken kafasını çarptı ve kafası yarıldı; derhal dikiş attırmak gerektiği halde komisyon başkanı oturumu erteletmemiş, enerji çarı beş saat boyunca, kafasından yüzüne akan kanlara dayanarak, sorgu suale tutulmuştu. Benzin kuyruklarının adım başı rastlandığı o aylarda sinirler o derece gergindi ki, Simon'un eşi sonunda kocasının adını taşıyan hiçbir karneyi kullanmamak kararını aldı.

İdare, benzinin karneye bağlanması için yapılan sürekli yakınma ve çağrıya karşı geldi. Sonunda, sıkıntı daha da büyüyüp sorun olduğunda, Nixon karnelerin basılmasını, fakat şimdilik saklanıp dağıtılmamasını emretti. "Belki bu onların çenesini kapatır" diyordu. Nixon idaresi politika ve yeni programlar üretmeyi sürdürdüğü halde, Nixon şahsen kasıtlı olarak krize tepki gösteriyordu. Yardımcılarından biri, Roy Ash bir not yazarak Başkan'ı uyarmak istedi. Ash "Gelecek bir iki ay içinde, gerçek ve acil petrol sıkıntısını ileri sürerek baskı yapmamamız kanısındayım. Böyle bir baskıya magazin basınının çılgınlıkları da katılacağından sonunda gereksiz ve istenenin tersi bir enerji politikasıyla karşılaşabiliriz" demiş ve şöyle sürdürmüştü: "Öyle zannediyorum ki birkaç ay içinde, enerji krizine bugün et fiyatlarına nasıl bakıyorsak öyle bakacağız. Bugün nasıl et fiyatları hükümetin sürekli ve günlük sorunu ise, petrol fiyatları da öyle olacak, ancak Başkan'ın uğraşacağı bir kriz olmayacaktır." Bu notu alınca Nixon kendi el yazısıyla iki ayrı yorum notu gönderdi. "Tamamen haklısınız" ve "sözleriniz çok mantıklı" dedi. Ancak halkın yaşadığı benzin fiyat artışı et fiyatını kat kat aşmıştı. Artık Amerikalılar'ın Amerikalı doğmakla sahip olduğu haklar tehlikede gibiydi.

Bunun suçlusu kimdi? Birçokları ambargodan, petrol sıkıntısından ve fiyat artışlarından petrol sanayiini suçlu tutuyordu. Petrol şirketlerinden sonra ikinci suçlu Nixon idaresiydi ve büyük eleştiri hedefi olmuştu. Aralık ayı başında, kamuoyu araştırmacısı Daniel Yankelovich, General

Alexander Haig'e Başkan'ın dikkatine sunulmak üzere, Maliye Bakanı George Schultz'un isteğiyle hazırladığı, kamuoyunda "ilk panik işaretleri" konulu bir memorandum gönderdi. Yankelovich açıklamasında "memleketin enerjisiz kaldığı düşüncesiyle halkın korku içinde olduğunu" söylüyordu. "Bazı olumsuz koşulların bir araya gelmesiyle ve yanlış bilgilenme, güvensizlik, karışıklık ve korkunun da bunlara eklenmesiyle, kamuoyunda çok tutarsız bir ruh hali yaratılmış olduğunu" ilave ediyordu. Olumsuz sayılan koşullar içinde Watergate, petrol endüstrisine duyulan güvensizlik, iş hayatına gösterilen güvenin sarsılması ve nihayet Nixon idaresinin "büyük işlere fazla yakın olması" vardı. Petrolcülüğe güvensizlik halkın petrol sıkıntısını fiyatları yükseltmek için petrolcülerin bahane olarak kullandığını sanmasından ileri geliyordu. Yankelovich memorandumda "Watergate" olayının millette kapsamlı bir ümitsizlik yarattığını ve bir sonuç olarak "ülkede işler iyi gidiyor" diyenlerin oranını Mayıs 1973'teki yüzde 62'den Kasım 1973'te yüzde 27'ye düşürdüğünü yazıyordu.

Artık ortada apaçık bir gerçek vardı: Zayıf duruma düşmüş idare mutlaka "somut bir şeyler" yapmalıydı. Ne var ki petrol krizini düzeltmek için skandaldan çok sarsılmış olan Nixon attığı her adımda sadece halktan değil politika yapımcılarından da olumsuz tepkiyle karşılaşacaktı. Dışişleri'nin o günkü Yakıt ve Enerji Direktörü Steven Bosworth ileride o günlere değinirken şöyle diyecekti: "Watergate nedeniyle ortalıkta genel bir felç havası vardı. Watergate Kongre'yi ipnotize etmiş, icra konseyini çamura bulamış, Beyaz Saray'ı da ne yaptığını bilmez, ortada dolaşır bırakmıştı. Herhangi bir konuda politik kararın ne olduğunu ilk elden anlamak imkânsızdı. Artık Washington'da Henry Kissinger dışında karar verici hiçbir mekanizma kalmamıştı."

Kissinger'in bizzat söylediği gibi Watergate "çok başlı bir ejderha idi." Nitekim bu ejderhaya yenik düşmeyen tek kişi de odur. Dış politikayı, petrol politikası dahil, Watergate skandalına bulaştırmamaya çalışmıştır. Ne var ki yurtiçi enerji politikası aynı şansa erişememişti. 1973 Kasım ayında, Beyaz Saray'dan bir bürokrat idarenin enerji konusundaki son faaliyetlerinin basına duyurulmasını ve bunun tarihini Haig ile tartışıyordu. Bu görüşmede şöyle diyecekti: "İyice anlıyorum ki, Sirica dosyasına ait teyplerin geçmişe gömülmesi, kamuoyunun dikkatinin bu konudan uzaklaştırılması için pazartesi günü çok çarpıcı bir flaş haber yayımlamalıyız." Bunu söylerken Nixon'un Oval Ofisi'ndeki kayıtların federal yargıca verilmesi olayını ima etmişti. Bundan birkaç gün sonra Beyaz Saray danışmanı Roy Ash aynı konuya değinerek Başkan'ın enerji konusunda yapacağı beyanatın, hangi gün yapılmış olursa olsun basında ilgiyle karşılanmayacağını, ilk sayfada yer almayacağını söyleyecekti. Açıkladığına göre "Hiçbir şey Watergate olayını unutturamazdı." Artık Nixon'un çevresindekiler Başkan'ın devamlı politik bir "flaş olay" peşinde koştuğunu, böylece ülkenin Watergate saplantısından ve her gün yeni bir perdesi açıklanan skandaldan uzaklaşmayı ümit ettiğini gayet iyi anlamıştı. Nixon'un stratejisi belki de buydu. Ne var ki sonunda amacına ulaşamamıştır.

Sefalette Eşitlik

Dünya çapında gerginlik, öfke ve şüphenin egemen olduğu bu koşullarda, petrol arzındaki düşüş milletlere nasıl yansıtılacaktı? Bunu hükümetler mi, yoksa şirketler mi yapmalıydı? Şirketlerin birkaçı petrol arzındaki tutumsuzluğu ilgililere daha şimdiden duyurmuştu. Amerikan şirketleri, özellikle de Aramco ortakları açısından ana problem Arap-İsrail anlaşmazlığında düğümleniyordu. Araplar'a göre Birleşik Devletler İsrail'i frenlerse en azından bu ülkeye yardımını biraz keserse, her şey normale dönecekti. Bu formüle karşı İsrailliler genelde uzlaşmaz tutumdaydı, Araplar ise değildi. Arap şirketleri konuyu farklı görüyordu. Arz ve talep dengesi arasındaki sıkı denge bozulmuş, tutarsız ve güvensiz kalmıştı. Endüstri dünyası dünyanın güvenilmez, dönek bir parçasına aşırı bağımlıydı ve şimdi bundan etkileniyor, zararını görüyordu. Demek ki çare, giderek büyüyen petrol talebini yavaşlatmak, bu arada bazı resmi enerji güvenlik önlemlerini almaktı. Hollan-

da Kraliyet/Shell şirketleri hükümet liderlerine gizli bir "Pembe Kitap" göndererek petrol piyasasının tehlikeli şekilde işlemez olduğu, bir kapışmanın kapıda beklediği konusunda onları uyardılar. Shell Şirketi Amerikan şirketlerinin yapmadığı şeyi yaparak bir kriz halinde petrolün bölüşülmesi için hükümetler arası bir anlaşma yapılması için kampanya açmıştı. Hatta daha şimdiden kendi planlama grubuna böyle bir sistemin işletme planını bile hazırlatmıştı.

Batılı hükümetler arasında da 1973 Ekimi'nde önce bir petrol bölüşme planı yapılmış ve konu tartışılmıştı. Bu, 1956 ve 1957'de uygulanmış olan planın benzeriydi. Ne var ki hükümetlerin her biri sadece kendi ihtiyaç ve konumuna uyacak sistemde ısrar ediyordu. Sonunda, gerçek krizden evvel sorunların pek karmaşık olduğu, riskler ve durum üzerinde görüş birliği olmadığı, konunun yeterince önemle ele alınmadığı ve böyle bir koordinasyonun Amerikan politikası için çok sorunlu olacağı gerekçesiyle bu fikirden vazgeçildi. Sonuçta hiçbir hazırlık yapılamamıştı. 1973 Haziranı'nda sanayi ülkeleri muhtelif seçenek ve fikirleri geliştirip değerlendirerek "gayri resmi bir çalışma grubu" kurmaya karar verdiler. Kısaca, kriz gerçekten başlamadan önce alınan tek önlem bundan ibaret kalmıştı.

Krizin orta yerinde --onca belirsizlikler içinde, Amerika-Avrupa ilişkilerinin bu denli soğuk olduğu, Araplar'ın da batılı müttefikleri bölmeye kesin kararlı olduğu bu dönemde– böyle bir mekanizmayı çarçabuk harekete geçirmek imkânsızdı. Gerçi Avrupa Ekonomik Topluluğu üyeleri arasında petrolün nasıl paylaşılacağını belirleyen bir anlaşma mevcuttu, ancak bu hiç uygulanmamıştı. Ne de olsa, petrol kesiminin asıl hedefinin Birleşik Devletler olduğu düşünülüyordu. Ayrıca, Arap ihracatçılar değişik Avrupa ülkelerini "ambargolu" veya "en tercihli" olarak sınıflara ayırdığı için Avrupalılar'ın "birleşme" ve petrolü "bölüşme" yeteneği de olumsuz etkilenmiş oluyordu.

ABD hükümeti, 1950 yılının "Savunmada Üretim Yasası" diye bilinen düzenlemesini o zaman da pekâlâ uygulayabilirdi; ancak bunu yapmadı. Bu yapılmış olsaydı süresi belirli bir kriz döneminde, antitröst bağışıklığı tanıyan yasa sayesinde şirketlerin petrol ve istihbarat toplaması belki mümkün olabilirdi. Nitekim Kore Savaşı'nda ve 1951-53 İran millileşme hareketinde bu yasaya, zaman zaman az veya çok başvurulmuştu. Ancak eğer bu defa uygulanmış olsaydı, petrol şirketlerinin krizden kolayca sıyrılma yeteneği belki de büsbütün köstekleniridi ve Araplar'la batılı müttefikler arasındaki anlaşmazlık daha derin ve daha boyutlu olurdu. Ayrıca Watergate skandalının tam ortasında bu konunun ortaya atılması, idare ile petrol şirketleri arasında kuşku uyandırıp daha sesli eleştirilere hedef olabilirdi. Nixon o sıralar ulusal çıkarlarla uğraşacak ve bunun için ulusundan puan kazanacak konumda değildi.

Bütün bunlar krizle baş etmek için ortada tek bir çözüm bırakıyordu; artık her şey şirketlere ve öncelikle de dev şirketlere kalmıştı. 0 güne kadar şirketler üretici ve tüketici ülkeler arasında arabulucu rol üstlenmekten –Shell'den David Barran'ın deyimiyle "yumuşatıcı ince bir yağ tabakası" olmaktan– daima gurur duymuştu.

Ancak sinirlerin bu denli gergin olduğu "yumuşatıcı yağın" da birdenbire ortadan çekildiği böyle bir günde, bu rolü oynamanın ne kadar güç olduğunu şimdi anlamıştı.

Bir taraftan da Arap hükümetlerinden çok yoğun, son derece ciddi baskılar gelmekteydi; şirketler apaçık tehdit ediliyordu. Ortadoğu'da tüm konumlarını yitirecekleri söyleniyordu. Suudiler 18 Ekim'de ilk kesinti olarak yüzde 10 emrettiğinde Aramco derhal itiraz etti ve sadece az bir kesintiyle yetindi. Araplar bir Amerikan şirketi olan ve bazılarına göre onların dış yatırımları içinde en kıymetli mücevheri sayılan Aramco'nun bu davranışını anormal ve hazmedilmez bulmuştu. Aramco her ne pahasına olursa olsun Birleşik Devletler'e karşı ambargo uygulanmasını önlemek istemişti. Ancak acaba şansı var mıydı? Millileştirilip bir kenara atılmaktansa onlarla işbirliği yapıp dünya pazarına mümkün olduğunca çok petrol göndermesi daha iyi olmaz mıydı? Chevron'dan biri, Aramco Direktörü George Keller daha sonra, bu konuya şöyle değinmiştir: "Hiç kuşku yok ki, Birleşik Devletler'in çıkarı açısından, petrolü tamamen kesme yerine, dünyanın dört bir yanındaki dostlarımıza günde 5, 6, 7 milyon varil petrol gönderilseydi çok daha iyi olurdu."

Bir taraftan Arap hükümetleriyle baş edilirken, diğer taraftan da hepsi birden kendi halkının ihtiyacı için petrol peşinde koşan tüketici hükümetlerle uğraşmak gerekiyordu. Bunlar içinde en güçlüsü Birleşik Devletler'di. Bu ülke sadece en büyük beş şirketin anayurdu olmakla kalmıyor, girişilen tüm operasyonun baş hedefi oluyordu. Şirketlerin başlattığı herhangi bir hareketin en titiz şekilde teftişten geçeceğinin ve değerlendirmeye tutulacağının bilincindeydi. Pazarları kaybetmek veya kendilerini dışarı atılmış görmek istemiyorlardı. Ayrıca tüketicilerin soruşturmasını veya misillemesini davet edecek hareketlerden de kaçınmak zorundaydılar.

Bu koşullar altında en akılcı çarenin "acıyı eşitçe" ve "sefaleti eşitçe" paylaştırmak olduğuna inandılar. Daha açık bir anlatımla, kaynakların tümünden gelen toplam petrol arzı, Arap kaynaklı veya Arap kaynaklı olmayan tüm petrol dünyanın her bir ülkesine aynı oranda kesintili olarak tahsis edilecekti. 1967 savaşında uygulanmış olan ambargodan bölüşme sisteminin nasıl organize edileceği hakkında biraz deneyim kazanmışlardı. Ancak 1973 yılının sorunları ve riskleri hiç kuşkusuz 1967'ninkinden çok daha büyüktü. Uygulanacak kesinti için 1973 yılının ilk dokuz ayının gerçek tüketimini ve hemen önlerindeki dönem için tasarladıkları tüketimi baz aldılar. Shell Şirketi'nden üst düzey bir yetkili bu konuda şöyle konuşmuştur: "Hükümetler bir araya gelip tercih ettikleri bir alternatifte karar kılmadığı sürece çekilen bu 'eşit ıstırap' en doğru yoldur." Şirketler konusunda ise aynı kişi şu sözleri söylüyordu: "Bu yolla kendi mahvoluşlarını önlemiş oldular." Bundan başka herhangi bir şey yapmak, uluslararası şirketler için intihar olurdu. "Eşit acı çekmek" prensibini destekleyen diğer bir faktör de, uluslararası petrol şirketleri içinde mevcut olan "iç pazardır." Örnek olarak büyük şirketlerden birinin Uzakdoğu operasyonları sorumlusunu alalım. Bu kişi hem Japonlar'a hem de kendi bölgesi içindeki hükümetlere durumları açıklamak zorundadır. Eğer bu kişi Avrupa sorumlusu olup kendisiyle aynı görevi yürüten meslektaşına daha büyük oranda tahsisat yapıldığını öğrenecek olsa, kıyameti koparacağından şüphe edilemezdi.

Şirketler normal şartlar altında petrolü el çabukluğu ile hileli yolla dağıtma konusunda her ne kadar deneyimliyse de bu defa tahsisatı coşkuyla, hakkaniyete uyarak yapmak zorundaydı. Gulf Şirketi petrol tahsis başkanı, ileride o günlere değinirken şöyle diyecekti: "Gerçekten bu iş bize işkence gibi geliyordu. Sanki saatle yarış ediyorduk. Büroda bütün gece ekip halinde çalışıp tahsisat yapılacak ülkeleri, tahsisatın miktarını, arz planlarını hazırlıyor, böylece yakınan kişilerin feryadına cevap vermeye çalışıyorduk. Tüm dünyaya karşı, daha evvel yapmış olduğumuz vaatlerden kısıntı yapmak zorundaydık. Dağıtımı tüm dünyaya eşit uygulamak gerekiyordu. Bu, müşterimize kesinti yapmak kadar kendi rafinerilerimize de kısıntı yapmak demekti. Ben üçüncü taraf sayılan müşterilerimizi gözetmek durumundaydım. Gulf Şirketi ve öteki şirketler her gün soru bombardımanına tutuluyordu. Söylenen şuydu: 'Niçin Koreliler'e ve Japonlar'a petrol satıyorsunuz? Onlara sattığınız petrolü Amerika'ya getirebilirdiniz. Siz bir Amerikan şirketisiniz.' Basın da her gün bize saldırıyordu. Bir Amerikan rafinerisine ilave petrol vermemiz için yapılan baskılar tahmin edilemeyecek kadar büyüktü. Yönetim Kurulumuza çoğu zaman müşterilerimizle uzun vadeli kontratların artık geçerli olmadığını, kontrat yerine kendimize davranır gibi davranacağımıza dair söz verdiğimizi anımsatmak zorunda kalıyordum. Başka bir görevimiz de arazidekilerle devamlı temasta olup, bu dostlarımıza kendilerine kısıtlama yapmak zorunda olduğumu söylemek ve tüm dünyayı dolaşıp insanlara arz-talep dengesini açıklamak ve tek çözümün eşit dağıtım olduğunu anlatmaktı."

Tahsisatın böyle çok büyük çapta yapılması da ayrıca büyük lojistik sorun yaratıyordu. İşin idaresi ve entegre petrol sistemi koşulların nispeten sakin olduğu zamanlarda bile son derece karmaşık sorunlar çıkıyordu. Çeşitli kaynaklardan gelen birbirinden farklı petrol türleri önce nakliye sistemine bağlanmalı ve sonra da bu türleri işleyebilecek rafinerilere gönderilmeliydi. Ham petrolün tahsisi ise asla özgür iradeyle çözümlenecek bir sorun değildi. Uygun olmayan "yanlış" ham petrol bir rafinerinin hem iç kısımlarını zedeleyebilir hem de verimliliği ve petrolün değerini dü-

şürürdü. Bu da mutlaka dikkate alınmalıydı. Ayrıca düşünülmesi gereken bir başka konu daha vardı. Ham petrol bir kere rafineriye verildi mi, arkadan derhal dağıtım sistemine gönderilmeli ve burada "pazar talebine" bağlanmalıdır. Pazar talebi ürün dengesinin sağlıklı olmasını –belirli miktar benzin, belirli miktar jet yakıtı ve belirli miktar ısıtma yakıtı– ister.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, sorunları daha da zorlaştırırcasına, şirketlere petrol için ne kadar masraf yaptıklarını hesaplamak da düşüyordu. Amaç petrolü zararına satmalarını önlemek ve yüksek kâr marjı koyarak eleştiriye uğramalarına mani olmaktı. Petrol işletme masrafları, hükümet katılımı, geri satın alma fiyatları, hacimler haftadan haftaya sürekli artıyor, bunlara çeşitli ihracat devletlerinin artışları da katıldığında durum çok daha içinden çıkılmaz oluyordu. Shell'den bir yönetici bunu şöyle anlatmıştır: "Belirli bir gün, eldeki bütün verilere dayanarak yapılmış bir hesap, bir ay sonra bu verilerin yeniden kaleme alınmasıyla işe yaramaz olabiliyordu. Böyle bir şeyin olmayacağını kesin olarak söylemek mümkün değildi." Kesin olan tek şey petrol fiyatının giderek arttığı ve yeniden arttığı ve sonra daha da arttığıydı.

Petrol konusundaki operasyonlar gerçekten çok büyük ve çeşitli idi; sayılamayacak kadar çok karar verici mekanizma vardı. Normal olarak petrolün entegre bir sistemden geçerek hareketini yönlendiren karmaşık birçok hesap artık bilgisayarlarla, ekonomik ve teknik kriterlere göre yapılıyordu. Artık politik kriterler de en az bunlar kadar önemliydi. Araplar'ı ve koydukları kısıtlamaları bozmamak ve buna rağmen ithalatçı ülkeleri mümkün olduğunca memnun etmek bu politik kriterlerden bazılarıdır. Bütün bunların yapılabilmesi için hiç kuşkusuz bir hayli el çabukluğu gerekirdi. Yine de şirketlerin bütün bunları oldukça başarıyla yapabildiği yadsınamaz.

Petrol kesintisini eşit uygulamaya çalışan şirketlere değişik hükümetler, değişik tepki gösterdiler. Washington işe pek karışmadı. Yeni kurulan Federal Enerji Bürosu'nun başkanı John Sawhill şirketlerden Birleşik Devletler'e "mümkün olduğunca çok petrol getirmelerini" istedi ve ayrıca bunu yaparken onları "dünyanın her" ülkesinin çıkarını gözetecek şekilde davranmaya, petrolü eşit miktarda, adilce dağıtmaya çağırdı. Kissinger ise petrol yöneticileriyle yaptığı bir toplantıda İsrail'le olan geleneksel dostluğu yüzünden Araplar'ın hedefi haline gelen Hollanda'ya karşı "dikkatli olmalarını" istedi.

Japonya da kritik durumdaydı. Yedekte çok az enerjisi kalmıştı ve artık muhteşem ekonomik gelişmesini ithal yakıtla sürdürüyordu. Japon halkı panik içindeydi ve Japonya çoğu Amerikan olan dev şirketlere bağımlı duruma düşmüştü. Bir toplantıda üst düzey bir MİTİ bürokratının dev şirketler temsilcilerini uyararak Arap kaynaklı olmayan petrol tahsisini Japonya'dan alıp Amerika'ya vermemesini istediği bile gözlenmişti. Şirket temsilcileri buna şöyle cevap verecekti: Onlar petrolü mümkün olduğunca adilce tahsis ediyorlardı ve bu nankör işi gerekirse hükümetlere, Japonya hükümeti dahil, devretmeye hazırdılar ve bundan çok mutlu olacaklardı. Japonya bu işe hiç yanaşmadı ve olan bitenden memnun gibi göründü. Yine de operasyonları çok yakından izlemekten geri kalmayacaktı.

En şiddetli reaksiyon ise İngiliz hükümetinden gelmişti. Birleşik Krallık, Arap hükümetlerinin "dost milletler" sınıfında bulunduğuna göre 1973 Eylül payının, kesintiye rağmen yüzde 100'ünü alması gerekirdi. Ticaret ve Sanayi Bakanı Avam Kamarası'na "Araplar'ın teminatını" gizli olarak duyurmuştu. Bizzat kendisi petrol konusunu Suudi hükümetiyle karşılıklı görüşmek için Suudi Arabistan'a gitti. İngiltere hükümeti ayrıca BP stokunun yarısının da sahibi idi. Ancak bu, Churchill'in payı almasından sonraki 1914 anlaşmasına göre ticari sorunlarda geçerli sayılamazdı. Çözümlenmesi gereken daha önemli bir sorun vardı. Bu bir ticaret işi miydi, yoksa güvenlik işi mi? Bu ara, kömür madenleri ile Başbakan Edward Heath'in muhafazakâr hükümeti arasında bir anlaşmazlık söz konusuydu. Madenciler, hükümeti petrolün bu denli az olduğu o günlerde, yurt çapında büyük bir genel greve giderek, kömür üretimini tamamen durdurmakla tehdit ediyordu. Bu durumda petrolde de yeni bir kesinti madencileri kuvvetlendirmek, onların ekmeğine yağ sür-

mek olurdu. Kısaca Heath madencilerle olası bir çatışmada hazırlıklı bulunmak için alabildiğince çok petrol istiyordu.

Bu amaçla Heath BP Başkanı Sir Eric Drake ile Shell Nakliye'den Sir Frank McFadzean'ı görüşmek için Chequers'deki köy evine çağırdı. Başbakan'ın yanında kendisine eşlik eden birkaç kabine üyesi vardı. Anlaşıldığına göre yüzlerine gülerek petrol şirketlerini kandırmacayla kendi görüşünü kabule götüremezse, onları bu işe zor kullanarak mecbur edecekti. Heath sözlerine Britanya'ya öncelik tanınması gerektiğini söyleyerek başladı. Bu iki şirket Birleşik Krallığa yaptıkları tahsisatı kesmemeliydi; akım normal zamanlardaki gibi yüzde 100 düzeyinde tutulmalıydı.

Her iki temsilci de petrol şirketlerinin kendi seçimlerini kendileri yapacak konumda olmadıklarını söyledi. McFadzean'ın sonradan anlattığı gibi "hükümetler petrol sıkıntısıyla baş etmek için zamanında harekete geçip plan yapamadıklarından, şimdi kendilerinin emici bir vakum içine çekilmiş olduklarını" söylemişti. Şirketlerin her birinin iş yaptığı ülkeye karşı birtakım yasal ve ahlaki yükümlülüğü vardı. Petrol sıkıntısıyla baş etmek için bunların bir kenara itilmesi halinde, özverinin eşitlikle gösterilmesi gerekirdi, ki kanılarına göre bu dahi zamanla etkisiz olurdu. McFadzean konuya bir başka boyut daha getirerek çok üzgün olduğunu ancak Hollanda Kraliyet/Shell Grubu'nda Hollandalılar'ın yüzde 60, İngilizler'inse yüzde 40 hakkı olduğunu söylemişti. Şu halde, kendisi Heath ile anlaşsa bile ki "kesinlikle anlaşamazdı", Hollanda'nın çıkarlarını çiğneyip Heath'in istediğini yapması imkânsızdı.

Reddedilmiş ve sinirli bir halde Heath, bu defa daha ısrarla, özel muamele için Drake'den yardım istedi. Patavatsızca şunu söyledi: BP'nin yüzde 51 hissesi hükümete ait olduğuna göre Drake hükümetin istediğini yapmalıydı. Bunu emrederek söylemişti. Ancak doğrudan cevap vermediyse de, Drake çabuk pes eden biri değildi. 1951'de BP'nin İran'daki genel temsilcisi olduğu günlerde ölümle tehdit edilmesine karşın Musaddık'a karşı koymuş ve daha sonra da BP'nin otokratik yöneticisi William Fraser'e karşı çıkmış, hatta bu yüzden BP'nin Avustralya'daki bir rafinerisine sürgün edilmekle tehdit edilmişti. Kuşku yok ki şimdi de Edward Heath'in karşısında pes edip Başbakan'ın "tek bir şirketi bile yok etmesine" göz yumamazdı. İran'da bir devletleştirme yaşamış olan bu konuda deneyimli Drake artık başka bir devletleştirmede taraf olmak niyetinde değildi ve Başbakan'a boyun eğdiği takdirde diğer ülkelerdeki BP tesislerinin yazgısının da aynı olacağını gayet iyi biliyordu.

Bu nedenle Heath bu konuda baskılı davrandığında Drake de ona bir soru soracaktı: "Benden bunu bir hissedar olarak mı, yoksa hükümet olarak mı istiyorsunuz? Eğer benden hissedar sıfatıyla Birleşik Krallığa normal hakkının yüzde 100'ünü vermemi istiyorsanız, şunu bilmelisiniz ki biz de Fransa'da, Hollanda'da ve öteki ülkelerde misillemeye tabi tutularak devletleştirilebilirdik. Bu azınlıktaki hissedarlar için büyük bir kayıp olurdu." Bunları söyledikten sonra buz gibi bir sesle Heath'e şirket yasası konusunda bir nutuk çekti ve yasa gereği hissedarlar arasında ayrıcalık yapıp birine iyi davranırken diğerine farklı davranmanın yasak olduğunu söyledi. Direktörlerin hepsi belirli hissedarların çıkarı yerine şirketin çıkarlarını korumakla sorumluydular. Demek ki bir hissedar olarak Heath'in isteği yerine getirilseydi şirket bu acıyı daha derinden yaşamış ülkelerin misillemesine uğrardı. Bu takdirde İngiltere hükümeti de "egemen güç" durumunu kötüye kullanmakla suçlanırdı. Drake şöyle devam ediyordu: "Eğer bunu hissedar olarak değil de hükümet olarak istiyorsanız o zaman sizden bunu yazıyla talep etmenizi istemeliyim. Bunu yaparsanız ben hükümetten direktif almış sayılacağıma göre öteki hükümetlere *force majeure* tatbik edebiliriz. Böylece kesin olmamakla beraber belki de devletleşmeyi önleyebiliriz."

Konuşma bu noktaya geldiğinde Heath'in sabrı taşacak, kendini tutamayıp patlayacaktı. "Çok iyi biliyorsunuz ki, bunu yazıyla isteyemem" dedi. Ne de olsa kendisi İngiltere'nin Avrupa Konseyi'ne girmesini sağlayan ve ülkeyi Avrupa'yla işbirliğine sokan bir kahramandı.

Bu söz üzerine Drake kesin yanıtını verecek "Öyleyse ben bunu yapamam" diyecekti.

Hiç kuşku yok ki Heath eğer isteseydi Parlamento'dan bir yasa çıkartıp BP'yi İngiltere'ye öncelik tanımaya mecbur edebilirdi. Ancak birkaç gün düşündükten sonra bunu yapmamıştı. Şüphesiz karar verirken böyle bir hareketin İngiltere'nin müttefikleri üzerindeki olası etkilerini de düşünmüştü. Sonuçta Heath'in öfkesi durulacak, özel muamele için gösterdiği inattan vazgeçecekti.

Whitehall'daki sivil görevliler durumu politikacılardan çok daha sağlıklı kavradı, "eşit dağıtım" prensibinin erdemlerini anlayıp uygulamasından yana çıktılar. Uluslararası şirketlere baskı yapıp Kuzey Denizi'nde işletme lisansı verme sorumluluğunun İngiliz hükümetinde olduğunu anımsattılar. Whitehall'daki sivil görevliler bunu *kendilerinin* "adil bölüştürme" olarak yorumladıkları her neyse onu –ve biraz da daha fazlasını– garantilemek için yapmıştı.

Eşit acı çekme ve adil bölüştürme prensibinin uygulanma esası dağıtımdı. Ambargolar ülkelerle tarafsız listede olan ülkelere Arap kaynaklı olmayan petrol dağıtılıyor, tercihli listedeki ülkelere ise doğrudan Arap petrolü veriliyordu. Beş dev Amerikan şirketi petrollerinin yaklaşık üçte birini tahsis edilen petrolden sağlıyordu. Bütünüyle değerlendirilecek olursa "eşit dağıtım" prensibinin nispeten etkin uygulandığı söylenebilir. Enerji ve petrol büyüme hızındaki büyük farklılıklar dikkate alındığında, ambargo süresince Japonya'nın kaybının yüzde 17, Birleşik Devletler'in yüzde 18, Batı Avrupa'nın yüzde 16 olduğu görülür. İleriki günlerde Federal Enerji İdaresi, Senato'nun Çokuluslu Yardımcı Komisyonu için tahsis sisteminin evvelce nasıl yapıldığını gösteren geriye dönüşlü resmi olmayan bir inceleme raporu hazırlattı. Tüm faktörler de ayrıca göze alındıktan sonra raporda şu sonuç belirtilmişti: "Petrol arzının düşük olduğu bu dönemde diğer herhangi bir tahsis planının daha adil uygulanabileceğini düşünmek kanımızca yanlış olur." Ambargo süresince şirketler zaman zaman "çok zor ve kalıcı olmayan kararlar almak için toplantıya çağrılmıştı; bu kararlar normal zamanın gerçeklerinin çok ötesine giden kararlar oluyordu." Raporda, ayrıca başka bir şey daha belirtilmişti. Sorumlular bundan böyle benzer bir görev üstlenmeyi kesinlikle istemiyordu.

Fiyatlardan Oluşan Yeni Bir Dünya

OPEC petrol bakanlarının Aralık 1973 sonu Tahran'da bir araya gelip resmi fiyatı karara bağlaması, spot piyasalarda fiyatların hararetle tartışıldığı günlere rastlar. Teklif edilen fiyatlar OPEC İktisadi Komisyonu'nun önerdiği varil başına 23 dolarla Suudi Arabistan'ın önerdiği 8 dolar arasında değişiyordu. Suudi Arabistan birdenbire yapılacak astronomik bir fiyat artışının depresyonla son bulmasından ve herkes gibi Suudi Arabistan'ı da etkilemesinden korkuyordu. Bu düşünceyle Yamani sanayi ülkelerine şunu söyledi: "Eğer siz fiyatları indirirseniz, biz de indiririz." Son günlerdeki dev açık artırma fiyatlarının gerçek pazar koşullarını yansıtmadığını, açık artırmanın daha çok politik zorlamayla getirilen ambargo ve kısıtlama sırasında yapılmış olmasından kaynaklandığını savundu. Kral Faysal da ambargoya "politik karakter" verilmesinden yanaydı. Ambargonun para çekmek için paravana olarak kullanıldığı izleniminden kaçınıyordu. Yine de ihracatçıların, ceplerindeki paranın gelecekte birkaç kat artabileceği hayaliyle içinde bulundukları rahatsız durumu fazla umursamayacaklarını düşünmüş olabilir.

Ülkeler arasında en saldırgan olan ve sözünü hiç esirgemeyen İran'dı. İşte nihayet Şah için, büyük tutkularını gerçekleştirmede ihtiyacı olan çok büyük gelirleri elde etme fırsatı doğmuştu. İran yeni resmi fiyat olarak 11,65 dolar istedi ki bunun 7 doları hükümet hissesi olacaktı. İstedikleri bu fiyat için İranlılar bir de gerekçe bulmuştu. Fiyatın arz ve talep dengesine göre değil, "alternatif enerji kaynakları masrafı" anlamında kullandıkları "yeni kavram'a" göre ayarlandığını söylediler. Alternatif enerji kaynağı –kömürden ve şist petrolden elde edilen sıvılar ve benzindir. Bunların ekonomik şekilde çıkarılması için fiyatın yüksek tutulması şarttı ve bu onların talep edebileceği en düşük fiyattı– en azından Şah böyle söylüyordu. Özel toplantılarda çevresine gurur-

la, Arthur D. Little'in İran için bu konuda yaptığı incelemeden söz edecekti. Arthur D. Little kuralları böylece birçok petrol şirketince benimsenmiştir. Bu inceleme aslında titiz bir çalışmanın ürünüydü, ancak son derece konjonktüreldi. Onca alternatif enerji tesisi içinde sadece tek birinin ticari anlamda operasyon yapması bunun göstergesidir. Bu tek tesis Güney Afrika'daki kısıntılı kömür tasfiye projesiydi. Shell'in Ortadoğu danışmanı bu konuyu şöyle özetlemiştir: "Alternatif kaynak istenen hacimde sadece ekonomik teoride mevcuttu, gerçekte ise mevcut değildi." Evvelki petrol sıkıntılarında olduğu gibi bu defa da şist petrolü mucizesi gerçekte bir kuru gürültü olup çıkmıştı.

Çok çetin geçen birçok tartışmadan sonra, Tahran'da toplanan petrol bakanları Şah'ın yeni tutumunu benimsedi. Yeni petrol fiyatı 11,65 dolar olacaktı. Bu, tarihe geçecek ve büyük önem taşıyan bir fiyat artışıydı. Resmi fiyat 1970 yılında 1,80 dolarken 1971'de 2,18 dolara, 1973 ortasında 2,90 dolara, 1973 Ekimi'nde 5,12 dolara ve şimdi de 11,65 dolara fırlamıştı. Bu, savaş başladığından bu yana iki kez fiyat zammı yapıldığını –ekimde ve şimdi de aralıkta– zammın dörde katlanarak uygulandığını göstermişti. İlan edilen yeni resmi fiyat ilk defa "Arap Işığı" adındaki bir petrol türünde uygulandı. OPEC'in öteki ham petrol fiyatları da kaliteye, (az veya çok sulfürlü olmasına) graviteye ve dev pazarlara ulaştırma masrafına göre saptandı. Şah yeni fiyatın İran'daki son açık artırmada 17,04 eğilimi gösteren fiyata göre çok daha düşük olduğunu söyleyecekti. Ayrıca bu fiyatın "merhamet" ve "cömertlik" nedeniyle saptanmış bir fiyat olduğunu da ifade etmişti.

Aralık ayı sonunda Richard Nixon Şah'a özel olarak çok sert bir mektup gönderdi. Mektupta fiyat zamlarının neden olduğu "istikrarsızlık" ve dünya ekonomisi için doğurabileceği "felaket sorunları" özetleyerek bunların yeniden gözden geçirilmesini ve geri çekilmesini istedi. "Bu çok yüksek fiyat zammı petrol üretiminin yapay olarak kısıtlandığı bir dönemde yapıldığı için özellikle akılcı olmaktan uzaktır" dedi. Şah'ın yanıtı hem kısa hem de bütünüyle ödünsüzdü. Başkan Nixon'a şunu söylüyordu: "Bu enerji kaynağının uluslararası ekonominin refah ve istikrarı için ne denli önemli olduğunun bilincindeyiz. Ancak şunu da biliyoruz ki, bizim açımızdan, bu servet kaynağı otuz yıl içinde bitmeye mahkûmdur."

Şah kendisine yeni bir rol bulmuştu. Bundan böyle dünya petrolcülüğünde ahlak bilimciliğine oynayacaktı. Beyanat vererek şöyle buyurmuştu: "Petrol gerçekte soylu bir üründür. Şimdiye kadar petrolü ev ısıtmada hatta elektrik üretiminde gelişigüzel kullanmakla hata ettik. Bu pekâlâ kömürle de kolayca yapılabilirdi. Yer altında binlerce trilyon ton kömür varken bu soylu ürünü niçin, sözgelimi 30 yıl içinde tüketelim?" Şah'ın diğer bir eğilimi de dünya uygarlığının ahlak bilimcisi olmaktı. Sanayide gelişmiş ülkelere verecek pek çok öğüdü vardı. "Bu ülkeler ucuz petrole dayanarak eriştikleri baş döndürücü ilerleme ve daha da baş döndürücü servet döneminin artık geride kaldığını bilmek zorundadır. Bundan böyle kendilerine yeni enerji kaynakları bulmaları gerekir. Giderek kemer sıkma durumunda kalacaklar. Giderek varlıklı ailelerin her öğünde bol yiyecek bulan, arabalı, terörist gibi davranıp oraya buraya bomba atan çocukları gelişmiş endüstri dünyasının bu ayrıcalıkları üzerinde durup bir kez daha düşünecekler. Daha çok çalışmaya mecbur olacaklar... Babalarından o kadar bol harçlık alan sizin çocuklarınız, kız ve erkek, bir gün gelecek hayatlarını kazanmak için çalışmak zorunda olduklarını anlayacaklar." Onca kıtlık ve büyük fiyat artışlarının hüküm sürdüğü o günlerde Şah'ın takındığı bu kendini beğenmişlik, aradan birkaç yıl geçtikten sonra, dostlara en çok ihtiyaç duyacağı bir zamanda, kendisine pahalıya mal olacaktı.

İttifak Zorlanıyor

Ambargo ekonomik koşullardan yararlanarak oluşmuş politik bir olguydu ve birbirine iç içe bağlı üç cephede politik aksiyonla karşılanmıştı; İsrail ile Arap komşuları arasında, Amerika ile müt-

tefikleri arasında ve Birleşik Devletler başta olmak üzere sanayileşmiş ülkelerle Arap petrol ihracatçıları arasında.

Birinci cephede Kissinger'i bir faaliyetler kasırgasının merkezi olarak görürüz. Bu konumda Kissinger savaşın yarattığı yeni gerçeklerden yararlanmıştır. İsrail kendine olan güvenini bir hayli yitirmiş, Araplar ise başta Mısır, kaybettikleri güvenin bir kısmını yeniden kazanmıştı. "Mekik diplomasisi" Kissinger'in yorulmak bilmez, dramatik, virtüöz performansının kalite göstergesi olmuştu. Yolu üzerinde daima belirli birkaç nokta vardı, ki bunlar arasında devamlı gidip gelirdi. Bunlardan biri 1974 Ocak ortasında yapılan Mısır-İsrail geçici barış antlaşmasıysa diğeri de mayıs sonu gerçekleşen Suriye-İsrail geçici barış antlaşması olurdu. Uzlaşma görüşmeleri çetin, belirsiz ve koşullara bağlı olmuşsa da, dört sene sonra yapılan daha kapsamlı bir antlaşmanın temelini atmıştır. Bütün bu çatışmalarda Kissinger kendine, hedeflerinin ne olduğunu bilen bir ortak olarak Enver Sedat'ı seçmişti. Enver Sedat savaşa her şeyden evvel politik yenilik yapmak için soyunmuştu. Savaş bittikten sonra bu yenilikleri gerçekleştirmek için iyi bir fırsat bulmuş, bunları Amerikalılar'la işbirliği yaparak gerçekleştirmek istemiştir. Bunun nedeni de, açıkça beyan ettiği gibi, "Birleşik Devletler'in bu oyunda kartların yüzde 99'unu elinde tutmasıydı." Elbette ki Sedat bir politikacıydı ve dinleyicilerini iyi tanıyordu. Bu itibarla özel bir toplantıda şunları itiraf etmiştir: "Aslında Birleşik Devletler kartların sadece yüzde 60'ını tutuyor, ancak ben yüzde 99 dersem bu kulağa daha hoş gelir." Ayrıca, bu oran yüzde 66 bile olsaydı amaçlarının gerçekleşmesinde Amerika'ya yaslanmak için Sedat'a yetecek kadar neden oluştururdu. Savaşın üzerinden daha bir aydan az bir zaman geçtiğinde, Kahire'de yapılan bir toplantıda Sedat Kissinger'i hayrete düşürecek, artık barış girişimine hazır olduğunu söyleyecekti. Bu Kissinger'in kafasında Sedat hakkındaki tüm kuşkuları silmiş, onu büyük riskleri göğüsleyerek Ortadoğu'nun psikolojisini değiştirmeye savaşan kişi konumuna getirmiştir.

Petrol ambargosu batılı ittifakta, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulduğundan bu yana en ciddi, 1956 Süveyş krizinden bu yana ise en kötü "çözülmeye" sebep olmuştur. İlişkiler daha Ekim Savaşı'ndan önce baskı altındaydı. Ambargo başlayınca Avrupalı müttefikler Fransa'nın önderliğinde, kendilerini mümkün olduğunca çabuk Birleşik Devletler'den soyutlamak, Araplarca daha kabul edilebilir konumlara getirmek istediler ve bunun için ellerinden geleni yaptılar. Bu girişim Yamani'nin Cezayirli meslektaşı eşliğinde Avrupa başkentlerine yaptığı turla büsbütün çabuklaşacaktı. Uğradıkları her durakta iki bakan Amerika'ya ve Amerika'nın Ortadoğu politikasına karşı gelmeleri, Araplar'ı desteklemeleri için Avrupalılar'a baskı yaptı. Bu arada Yamani de kendine özgü taktiğini kullanarak bu çabaya katılımda bulunuyor, özür diler gibi Avrupalılar'a "Araplar'ın petrol kısıntısının Avrupa'da neden olduğu sıkıntıdan dolayı çok üzgünüz" diyordu. Ancak bu sözlere rağmen, onlardan ne beklediği çok açıktı.

Avrupalılar yeni duruma uyum göstererek politikalarını değiştirip kendilerini Birleşik Devletler'den ayırma yolları ararken ve Arap ülkeleri ve OPEC'le "diyalog" ve "işbirliği" peşindeyken, üst düzey Amerikan bürokratları da kınayıcı bir tavırla Avrupalılar'ın OPEC'e karşı yumuşak davrandığından ve yer kapma ve ödün verme telaşı içinde birbirlerine girdiklerinden söz etmeye başlamıştı. Avrupalılar ise Birleşik Devletler'in petrol ihracatçılarına karşı aşırı derecede ters ve kavgacı olduğunda ısrarlıydı. Avrupa ülkelerinin bu tutumu birbirinden farklı derecelerde gösterdiği kuşku götürmez. Fransa ve İngiltere kendilerini Amerika'dan uzak göstermede ve üreticilere kur yapmada en önde geliyordu. Almanlar ise bu konuda Fransa ve İngiltere'nin arkasındadır. Hollanda bunların tam tersine, geleneksel ittifak bağına sadık kalmıştır. Avrupalılar'dan bazıları ivedilikle korumaları gereken mal varlıkları olduğunu vurgulamışlardı. Fransa Devlet Başkanı Georges Pompidou sözünü sakınmadan Kissinger'e "Siz Araplar'a tüketiminizin sadece onda biri için muhtaçsınız. Biz ise tüm tüketimimiz için muhtacız" diyecekti.

Avrupalılar'ın bu tutumunda hem kırgınlık hem de şiirsel adalet öğelerinin rolü vardır. Fransızlar uzun süredir "Anglo-Amerikalılarca" haksız yere Ortadoğu petrolünün çoğundan yoksun

bırakıldığı inancındaydı. Bunu özellikle savaş sonu yıllarda Kızıl Hat Anlaşması yürürlükten kalktığı zaman Suudi Arabistan'da, ayrıca Amerikalılar, Cezayir Savaşı'nda Fransa'nın kuyusunu kazdığı zaman hissetmişlerdi. Sonra arada, bir de, 1956 Süveyş krizi vardı. Süveyş Kanalı konusunda, Nasır'la olan çatışmada, Amerika'nın pervasızca Fransa ve İngiltere'nin otoritesini sarstığı, böylece iki ulusu global rollerini yapmaktan alıkoyduğu ve Arap nasyonalizmini pohpohladığı günlerin üzerinden on yedi yıl geçmişti. Yine de Başbakan Edward Heath özel olarak Amerikalılar'a üzerine basarak şöyle demiştir: "Ben Süveyş konusunu yeniden gündeme getirmek istemiyorum, fakat birçok İngiliz için bu konu kapanmamıştır." Aslında bu konu Heath'in kendisi için de *kapanmamıştı*. O acılı Süveyş günlerinde Heath daima Anthony Eden'in sadık takipçisi olmuştu. 1973 yılı Kasım ortalarında Avrupa Konseyi Arap-İsrail anlaşmazlığında Arap görüşünü destekleyen bir karar çıkardı. Arap bürokratların bazıları bununla da tatmin olmadı. Bunlardan biri çıkarılan kararı şöyle tanımlamıştı: "Bu karar uzaktan gönderilen bir öpücüktür. Bu çok iyi ama biz daha sıcak ve daha yakın bir şeyi tercih ederdik." Yine de, Avrupa Topluluğu'nun bu kararı Araplar'ın yürürlüğe koymaya çalıştığı düzenin iyi bir örneği sayılmalıydı. Ayrıca, aralık kesintisine göre Avrupalılar'a yapılacak yüzde 5'lik uygulamanın askıya alınması için de yeterliydi. Buna rağmen, Avrupalılar'ın yaramazlık yapmamalarını sağlamak ve bunu garantilemek için Arap liderler Avrupalılar'ı uyararak "Birleşik Devletler'e ve İsrail'e baskıyı" durdurdukları takdirde petrol kesintisine gideceklerini söyleyerek onları tehdit etmiştir.

Avrupa Topluluğu'nda çok göze batan garip bir durum dikkat çekiyordu. Topluluk üyelerinden çoğu "dostlar" listesinde oldukları halde, bunlardan Hollanda hâlâ ambargo içindeydi. Öteki üyeler Hollanda'ya yapılan sevkıyata abluka kararı almış olsaydı, topluluğun uymakla yükümlü olduğu en önemli ilke –malların engelsiz ulaştırılma ilkesi– ihlal edilmiş olacaktı. Gerçekte yapmak istedikleri de tam anlamıyla buydu. Bu durum Hollanda'nın devreye girip baskı yoluyla, Avrupa'nın doğal gaz ana kaynağının Hollanda'da olduğunu anımsattığı güne kadar böylece devam etti. Hatırlatmada Fransa'nın toplam gaz ihtiyacının yüzde kırkının, Paris'in ısınma ve pişirme ihtiyacınınsa çoğunun aynı kaynaktan sağlandığı özellikle belirtilmişti. Sonuçta taraflar her ikisince kabul edilen bir formülle anlaşmaya vardılar. Formüle göre Avrupa Topluluğu üyeleri arasında "ortak uygulama" yapılacak ve Arap kaynaklı olmayan petrolün sevki uluslararası şirketlere devredilecekti.

Japonya'ya gelince, kendisini Ortadoğu krizinden oldukça uzaklaşmış gören bu ulus "dost olmayanlar" listesine koyulmuş olmaktan tedirgindi. Japon petrolünün yüzde kırk dördü Arap körfez devletlerinden gelmekteydi ve Japonya, tüm sanayileşmiş ülkeler içinde toplam enerji kaynağı olarak petrole en bağımlı olan ülkeydi. Amerika yüzde 46 oranında bağımlı iken Japonya yüzde 77 oranında bağımlıydı. O güne kadar Japonya iktisadi gelişmesi için petrole çok güvenilir yakıt gözüyle bakmış ve petrolü daima garanti görmüştü. Ancak bu artık değişmişti. Yamani bu konuda Japonlar'a Araplar'ın yeni ihracat politikasını çok katıksız olarak açıkladı ve şöyle dedi: "Eğer bize hasım olursanız petrol alırsınız ancak bu eskiden aldığınızla aynı miktarda olamaz. Eğer bize dost olursanız eskiden aldığınız kadar petrol alırsınız."

Petrol ambargosundan önce bile Japon hükümetinin "kaynaklar bölümü" ve iş çevreleri Japonya'nın Ortadoğu politikasında reorganizasyon yapılmasını istemeye başlamıştı. Dışişleri Bakan Yardımcısı Fumihiko Togo'nun sözleriyle, fazla ilerleme kaydetmemişlerdi. Çünkü "1973'ten önce petrolü sadece paraları olduğu zaman satın alabilmişlerdi." Diğer bir sebep de Japonya'nın, petrolü doğrudan Ortadoğu ülkelerinden alacak yerde genellikle uluslararası şirketlerden almış olmasıydı. Ambargo krizi sona erdikten sonra kaynaktaki hizip çabası büsbütün yoğunlaşmıştı. 14 Kasım tarihinde, Kissinger'in Japon Dışişleri Bakanı'nı Amerika'yla bozuşmamaya ikna için Tokyo'ya geldiği gün, iş çevrelerinin asık yüzlü liderleri Başbakan Kakuei Tanaka ile özel görüşme yaparak, politikada köklü değişikliğe gidilmesi için "doğrudan talepte" bulunmasını istediler. Birkaç gün sonra da Arap ihracatçılar Arap yanlısı beyanda bulunan Avrupalı ülkeleri daha fazla pet-

rol kesintisi yapmaktan muaf tuttuğunu bildirdi. Böylece Avrupalı ülkeler değiştirmekte oldukları politikanın bedeli olarak somut bir ödül almıştı. Arada geçen zaman içinde Japon hükümet ajanları, gizli görevle apar topar Ortadoğu'ya gönderildi. Oradan gönderdikleri raporda Araplar'ın "tarafsızlığı" yetersiz buldukları, hedeflerine ters gördükleri bildiriliyordu. Bunun üzerine Tokyo, 22 Kasım'da kendisi bir demeç yayınlayarak Arap tutumunu benimsediğini ilan etti.

Bu beyanat savaş sonu dönemde, Japonya'nın Amerika ile dış ilişkilerinin ilk defa olarak ciddi şekilde çözülmesi demekti. ABD-Japon ittifakının Japon dış politikasının ana temeli olduğu, veya olmuş olduğu dikkate alınırsa bu hareketin asla hafife alınamayacağı apaçıktı. Beyanatın açıklanmasından dört gün sonra Japonya hak ettiği ödülü aldı. Arap ihracatçılar Japonya'yı aralık ayı petrol kesintisinden muaf tutmuşlardı. Yeni kabullendiği kaynak diplomasisi gereği, Tokyo hiç gecikmeden, yüksek düzey temsilcilerden oluşan bir heyeti ekonomik yardım, krediler, yeni projeler, ortaklaşa tesisler, ikili anlaşmaları görüşmek için Ortadoğu'ya gönderdi. Tahsisler ve kesintiler yüzünden petrol devleri Japonya'ya geçmişte olduğu kadar petrol veremeyecekti. Bunu Japonlar'a söylediler. Bu nedenle Japonya'nın kendilerine güvenmemesini ve petrolü güvenli olarak almak için başka arayışlara yönelmesini istediler. Araplar'ın İsrail'le diplomatik ve ekonomik ilişkisini kesmesi için Japonya'ya yaptığı onca ısrara karşın Japonya bunu reddetmişti. Dışişleri Bakan Yardımcısı Togo'ya göre İsrail'le ilişkisini kesme çabası gösteren Japonlar şimdi eskiden beri bilinen salgın bir hastalıktan, "kafalarındaki petrolden" mustariptiler.

Müttefiklerinin Arap isteklerine boyun eğmesine karşın Amerika sanayileşmiş ülkeler arasında koordineli bir tepki oluşması için çalışmıştır. Washington çare olarak ikili anlaşmalarda, yani devletten devlete pazarlıkta karar kılınmasından korkuyordu. Bu çözümün çok daha katı, sürekli politize edilmiş bir petrol pazarına yol açacağı inancındaydı. Daha şimdiden bu yöne doğru bir akım başlamıştı. 1974 Ocak ayında *Middle East Economic Survey* şu manşeti atacaktı: "İkili Görüşmeler. Bunu Herkes Yapıyor." Petrolcüler politikacıların ülkeye petrol sokmak için giriştikleri bu koşuşturmayı şüpheli gözlerle seyrediyordu. Shell'den bir petrolcü, Frank McFadzean bir olaya tanık olacak, gördüğü manzara karşısında tarifsiz hayrete düşecekti. Kabinedeki en kıdemli bakanlardan ikisi, düşman kalesi kuşatmış iki komutanın duyabileceği sevinçle, ancak dört hafta yetecek miktarda ham petrol uğruna, takas anlaşması imzalamak için melodram havası içinde uçağa atlayıp Ortadoğu'ya uçmuştu. Petrolcülük hakkında çoğu pek az bilgiye sahip birçok delegasyon, gizli ajan ve politikacı dostu kitleler halinde Ortadoğu'ya akıyordu. Kissinger'e gelince o bu ikili ayarlamaların Arap-İsrail savaşına son vermek için kendisinin gösterdiği uzlaştırma çabalarına gölge düşürmesinden, ikinci plana atmasından korkuyordu. Sanayi ülkeleri bu karmaşık yaklaşımı sürdürdüğü sürece panik ve enformasyon noksanından kaynaklanan rekabetli pazarlık, ticari zihniyet, *sauve gui peut* (herkes başının çaresine baksın) anlayışı çok daha kötü sonuçlar vermeye mahkûmdu.

Birleşik Devletler enerji konusunu tartışmak için 1974 Şubatı'nda Washington'da toplantı yapılmasını teklif etmişti. Petrol rekabetinin getirdiği korkuları dağıtmak, ittifakta oluşan yaraları sarmak ve petrolün batılı müttefikler arasında sonsuza dek sürüp giden bölücü bir kaynak haline gelmesini önlemek istiyordu. İngiltere bu konudaki görüşünü "dostlar" listesinde olmanın kendisine fazla bir şey kazandırmadığını söyleyerek özetledi. Dost oldukları halde aynı fiyat artışına tâbi tutulmuştu ve bunun için Washington'un görüşüne yürekten katılıyordu. Gerçek şudur ki, bir süredir Birleşik Krallığın siyasi tutumu dramatik bir değişim göstermişti. Bunu açıklamak için, kömür madencileriyle Başbakan Heath çatışması yüzünden petrol sıkıntısının gerçekte olduğundan birkaç kat fazla büyütülerek gösterildiğini söylemek gerekir. Sonuçta bu durum sadece grevle sonuçlanıp kalmamış, bütün boyutlarıyla tam bir ekonomik savaşa dönüşmüştür. Enerji istasyonlarında kömür yerine kullanılacak yeteri kadar petrol stoku yoktu. Ülke ekonomisi 1947 kömür kıtlığından beri hiçbir zaman olmadığı kadar felç içindeydi. Elektrik sık sık kesildiği için petrolcüler haf-

tada sadece üç gün çalışıyordu. Evlerde kullanılan sıcak suda bile sıkıntı çekiliyordu. Öyle ki din adamları BBC'de karşısında aile fertlerinin aynı banyo küveti içinde aynı suyla yıkanmasının ahlaki ve dini açıdan ne derece doğru olduğunu tartışır olmuştu. Aynı banyo suyunun beraberce kullanımıyla milli gelire katkı yapılacağı düşünülüyordu. Heath hükümetinin son haftasında İngiltere'yi Washington Enerji Konferansı'nın destekleyici bir katılımcısı olarak görürüz.

Japonlar'a gelince, onlar sanayi ülkelerinin tek bir koordineli hareketiyle tüm sorunların çözüleceğine inanmıştı. Ayrıca bir Japon bürokratın söylediği gibi "ABD politikasında var olduğuna inandıkları 'kavgacı' olma eğilimini, uygun bir çerçeve bularak bu çerçeve içinde yumuşatmaya" çalışmışlardır. Almanlar da çokuluslu bir bazda görüşmeye girme taraflısıydı. Fransızlar böyle değildi. Onlar yeni bir yapılanmaya kendi açılarından izin vermiyordu. Washington toplantısında şöyle bir göründülerse de karşıt tutum izlediler ve itirazlarını yüksek sesle dile getirdiler. Aşırı De Gaulle'cü olan Fransız Dışişleri Bakanı Michel Jobert Avrupa Topluluğu'nun Washington toplantısında üyeleri şu acı sözlerle selamlamıştı: *"Bonjour les traitres"* ("Merhaba Hainler").

Bu toplantıda Amerikalı bürokratlar kendine düşeni yapmış, Amerika'nın topyekûn güvenlik ilişkisinin –ki buna Avrupa'da Amerikan askerlerinin bulundurulması da dahildi– enerji konusunda çıkabilecek bir anlaşmazlık yüzünden tehlikeye girebileceğini oldukça kapsamlı şekilde vurgulayarak açıklamıştır. Washington Enerji Konferansı'na katılanların çoğu, uluslararası enerji sorunlarında bir uzlaşmaya varmanın ve ortak politikalar izlemenin yararları üzerinde görüş birliğine vardılar. Bu toplantıda "gelecekteki" kriz için "ivedi-bölüşme programı" adıyla yeni bir program yapılmasına ve Uluslararası Enerji Kurumu'nun kurulmasına karar verilmişti. Kurum programın uygulanmasından sorumlu olacak, daha da önemlisi batılı ülkelerin enerji politikalarını birbiriyle bağdaştırıp paralel duruma getirecekti. IEA'dan (Uluslararası Enerji Kurumu) ikili örgütlenmeleri önlemesi ve gerek politik gerekse teknik açıdan, ortaklaşa tepki için uygun bir çerçeve hazırlaması bekleniyordu. 1974 yılı sona ermeden Paris'in yeşil on altıncı bölgesinde, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı ek kararıyla, IEA'nın faaliyete geçmesi kararlaştırıldı. Buna katılmayı tek bir ülke, –temel endüstri ülkesi Fransa– reddetmişti. Yeniden yapılanmayı istemeyen Dışişleri Bakanı Jobert, IEA'nın *"machine de guerre"* (bir savaş aleti) olduğunu söylüyordu.

Petrol Silahı Kınına Giriyor

Ambargo konusunda herkesin kafasında bir soru vardı. Ambargo ne zaman ve nasıl sona erecekti? Bunu hiç kimse, hatta Araplar bile bilmiyordu. Son günlerde Arap-İsrail anlaşmazlığında biraz mesafe kat edildiği için 1973 yılı Aralık ayı sonunda Arap üreticiler ambargoyu biraz gevşettiler. Kissinger'in ocak ayı başında yarı müstehzi anlamda toparladığı gibi "ambargo giderek daha az yaramaz" olmuştu. Kral Faysal'ı görmek için bizzat iki kez Suudi Arabistan'a gitmiştir. İlk gidişinde, krallığın seçkin kişilerinin siyah cüppeler içinde, başlarında beyaz peruk, sırtları duvara dayalı oturduğu görkemli salona girerken belki de, Nazi zulmünden kaçıp Amerika'ya sığınmış bu Yahudi göçmen, nasıl olup da kaderin garip bir oyunuyla şimdi Arabistan'da Amerikan demokrasisini temsil ettiğini düşünmüştür. Bu toplantıda Kissinger konuşmaların alışılmışın dışında, bambaşka bir tarzda yapıldığına tanık olacaktı. Toplantıda, orta yere yerleştirilmiş masada Kral'ın sağ yanında oturan Kissinger şunları söyleyecekti: "Kral her zaman, ciddi konulara değinirken bile çok yumuşak bir tonda konuşuyordu. Birçok anlama gelebilen, farklı yorumlanabilen benzetmelerle dolu konuşmalar yapardı. Benimle konuşurken tam karşıya bakar, zaman zaman da göz ucuyla beni süzüp bilmeceyi andıran konuşmasının varmak istediği noktayı, iletmek istediği mesajı anladığımdan emin olmak isterdi." Konu ne olursa olsun, gerçekten Faysal daima böyle konuşurdu. Yahudiler'in ve komünistlerin Ortadoğu'yu ele geçirme komplosundan söz ederken de böyle konuşurdu, ambargonun sonuçlandırılmasında rastlanan küçük politik sorunlara de-

ğinirken de. Kral gerektiğinde özür diler fakat daima kesin ve ödünsüz davranırdı. Kendisinin tek başına ambargoya son verecek güce sahip olmadığını söylemişti. Petrol silahının devreye sokulması tüm Araplar'ın ortak kararıyla gerçekleşmişti. Şimdi sona erdirilmesi de yine ortak bir kararla gerçekleşmeliydi. "Benim arkadaşlara gidip onlardan bunu istememem için imkânlara sahip olmam gerekir" demişti. Ayrıca kendi açısından çok önemli gördüğü bir şart da ileri sürmüş, Kudüs'ün mutlaka İslam bir Arap kenti olmasında ısrar etmişti. "Ağlama duvarına ne olacak?" sorusuna şöyle yanıt vermişti: "Nasıl olsa Yahudiler için başka bir yerde başlarını dayayıp ağlayacakları bir duvar bulunabilirdi."

Ambargonun kaldırılabileceğini gösteren ufak işaretler alan Washington bu defa ittifak için Enver Sedat'a dönmüştü. Ambargo uygulamasında baş taraftar ve destekleyici rolü oynayan Sedat şimdi ambargonun kaldırılmasının avukatlığını yapıyordu. Savaş gibi ambargonun da amacına ulaştığını ve artık kaldırılması gerektiğini söylüyordu. Gerçekten de güncel koşullar altında ambargonun sürdürülmesi Mısır'ın çıkarlarına ters düşerdi ve Sedat bunu iyi anlamıştı. Birleşik Devletler Ortadoğu'da barış tesisi yolunda ambargo silahını kullanarak ancak bu noktaya kadar yürüyebilirdi ve daha ileriye gitmesine imkân yoktu. Ayrıca bir anlamda ekonomik savaş olan ambargonun devamlı gündemde tutulması, uzun vadede, Amerika'nın Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ülkelerle olan ilişkilerini bu ülkelerin aleyhine zedeleyecekti. Son olarak şunu da belirtmeliyiz ki, Watergate olsun veya olmasın Birleşik Devletler gibi bir süper gücün uzun bir süre böyle bir konuma dayanması beklenemezdi.

Ancak ellerindeki kozu başarıyla oynamış olan Arap ihracatçılar ambargoyu masadan kaldırmakta aceleci davranmıyordu. Amerika'nın iltifatları karşısında çabuk pes etmiş görünmek istemiyorlardı. Ancak ambargo sürdükçe pazarda giderek daha çok petrol biriktiğini ve kısıtlamanın her gün biraz daha etkisizleştiğini de görmezlikten gelemezlerdi. Suudiler Amerika'ya, Suriye sınırında bir şeyler yapmadıkça, en azından Hafız el-Essad'ın sessiz de olsa, onayını almadıkça, ambargoya son verilemeyeceğini hissettirmişti. Burada Hafız Esad'ın Mısır sınırında kazandığı başarı yüzünden Sedat'a çok kızgın olduğunu da anımsatmalıyız. Gerçekte ambargonun kaldırılıp kaldırılmaması konusunda Esad'ın veto hakkı vardı. Sorunu kolaylaştırmak için Suudiler araya girdi ve Golan Tepeleri'nde anlaşmanın sağlanması için Amerika-Suriye görüşmelerinin kapısını açtı. Böylece 1974 yılı Şubat ortasında Faysal, Cezayir'de Sedat, Esad ve Cezayir Devlet Başkanı'yla bir araya geldi. Toplantıda Sedat düşüncesini açıkça anlatarak, ambargonun yararlı olmaktan çıktığını ve bundan böyle Arap çıkarları için zararlı olabileceğini söyledi. Amerikalılar'ın yeni bir politik realite yolunda liderlik yaptığını ilave etti. Faysal Suriye-İsrail anlaşması yolunda Amerika'nın liderlik yaptığı böyle bir "yapıcı çaba" olduğu sürece, ambargonun sona erdirilmesini kabul edeceğini bildirdi. Ancak bunu izleyen birkaç haftalık sürede Esad aşılması güç bir pozisyonda görünmüş, bu da ötekileri ambargonun sona ermesinden yana olduklarını halka açıkça duyurmaktan alıkoymuştur. Ancak kendilerine gereken uyarı yapılmış onlar da bunu ciddiye almışlardı. Birleşik Devletler'in barış çabaları ambargo kaldırılmadan devam edemezdi. Sonunda 18 Mart tarihinde Arap petrol bakanları ambargoyu kaldırma kararı aldılar. Suriye ve Libya çekimser kalmıştı.

Yirmi yıllık bir konuşma sürecinden ve başarısızlıkla biten birkaç atılımdan sonra, nihayet petrol silahı başarıyla kullanılmış ve kamuoyunu gerçekten gerekli olduğuna inandırmıştı. Etkisi sadece inandırıcı değil, çok da kapsamlı ve çarpıcı, kendinden yana olanların bile hayal edemeyeceği kadar büyük olmuştu. Hem Ortadoğu'nun hem de tüm dünyanın yüzüne ve jeopolitik durumuna yeni bir görünüş vermişti. Dünya petrolünde ve üretici-tüketici ilişkilerinde transformasyon yapmış ve uluslararası ekonomiyi yeni baştan yaratmıştı. Ancak bu kılıcın kınına sokulma zamanı gelmişti. Tehditlerini ise sürdürecekti.

Mayıs ayında Kissinger Suriye-İsrail anlaşmasını elde etmeyi başarmıştı ve artık barış işlemleri başlamak üzereydi. Haziran ayında Richard Nixon İsrail, Suriye ve Mısır'a ziyaret gezisine çık-

tı. Ambargo artık en azından Birleşik Devletler için, tarihe karışmıştı (Hollanda'da hâlâ uygulanıyordu). Birleşik Devletler haklı olarak Ortadoğu diplomasisinde bazı önemli yenilikler isteyebilirdi. Ne var ki Watergate skandalı kendisini sürekli anımsatan canlı bir gerçekti ve ayrıca Nixon'un bu gezideki davranışı halkta buz gibi bir etki yapmıştı. Bir gün, Tel Aviv'de İsrail kabinesiyle bir aradayken hiç beklenmedik bir anda teröristlerle nasıl baş edileceğini bildiğini söylemişti. Birdenbire oturduğu yerden fırlayıp ayağa kalkmış, elinde hayali bir makineli tüfek varmış gibi kabine üyelerine ateş etmişti. Bunu yaparken Chicago stili bir de "brrrr" sesi çıkarmıştı. Bu hareket İsrailliler'i şaşkına döndürmüş ve biraz da düşündürmüştü. Şam'da Suriyeli Esad'la konuşurken Nixon Esad'a İsrailliler'in tepe taklak yuvarlanıncaya kadar geri itilmesi gerektiğini söylemiş ve bu fikri vurgulamak istercesine birtakım acayip jestler yapmıştı. O günden sonra Esad Amerikalılar'la yaptığı her toplantıda bu olayı anlatacak, Nixon'un gösterisini mutlaka hatırlatmakta özen gösterecekti.

Yine de Nixon Mısır'da hayatının en şanlı anlarını yaşayacaktı. O günleri tarif için "tam bir zaferdi" demek yanlış olmaz. Coşku dolu milyonlarca Mısırlı onu alkışlamış, çılgınca tezahürat yapmıştı. Ne var ki bu onun göreceği en son tezahürattı. Bazıları sonradan bu olayı alay konusu yapmıştır. Bu kişilere göre orası Abdül Nasır'ın ülkesiydi ve Abdül Nasır kitleleri coşturup Batı emperyalizmine ve özellikle de Amerika'ya lanet ettirmede gayet ustaydı. Evet, Nixon Mısır'da itibar görmüştü, ancak bundan böyle kendi ülkesi olan Amerika'da itibar görmeyecek, halkı onu dostça değil, düşmanca duygularla karşılayacaktı. Başkanlığının son aylarında kendi yurdunda kendi yurttaşından gelen bu acı, düşmanca duygular Kahire sokaklarında yaşadığı onca heyecan ve coşkulu andan sonra büyük bir tezattı. Mısırlılar onu böyle karşılamakla Sedat'ın Mısır restorasyonunu ve Mısır'ın son yıllarda bir hayli sarsılmış olan prestijinin iade edilişini kutlamak istemişti. Nixon'u ise ambargonun sona ermesi ve idaresinin başarılı oluşu dolayısıyla kutlamışlardı. Ne var ki o bunun keyfine varacak bir ruh halinde değildi. Yolculuk sırasında sağlığı bozuktu, filibit olan bacağı şişmişti. Bu yüzden boş kalan zamanının çoğunu Oval Ofisi'ndeki kendini suçlayan teyp bantlarını dinlemekle geçiriyordu. Bu bantlar sonunda onu istifaya zorlamıştır.

31

OPEC İmparatorluğu

İnsan yaşamında zamanlar değişir, imparatorluklar doğar ve batar. Viyana'nın Karl Lueger Ring semtinde, zemin katında küçük bir kitapçı dükkânı olan modern ofis binasına geleneklere uyarak içinde oturan önemli kiracının adı verilmişti: "Texaco Building." Ancak 1970'lerde başka bir kiracının gelmiş olması nedeniyle bu isim değişti ve ani bir kararla "The OPEC Building" (Opec Binası) oldu. Bu değişiklik çok kapsamlı global bir ayaklanmanın sembolüdür ve petrol ihraç eden ülkelerin uluslararası şirketlerin önceden işgal ettiği yerlere ne kadar ani ve el çabukluğuyla yerleştiğini gösterir.

Gerçek şudur ki, OPEC Viyana'ya sadece bir tercih sonucu gelmişti. Kuruluşun ilk günlerinde ofisini Cenevre'de kurmuş oraya yerleşmişti. Ancak İsviçre OPEC'in niyetinin ciddiyetinden şüphe ettiği, hatta önemine de inanmadığı için uluslararası bir örgüte tanınması gereken diplomatik statüyü vermeyi reddetmişti. Avusturyalılar ise uluslararası prestij kazanmak istiyordu ve ne kadar kazanırsa onunla yetinmeye de hazırlardı. Ayrıca lojman da veriyordu. Bu nedenle Avusturya'nın uluslararası hava bağlantıları İsviçre'ninki kadar iyi olmadığı halde OPEC 1965 yılında Viyana'ya taşınmıştı. OPEC'in Viyana'da Texaco Building'deki lojmanını görenler bu biraz esrarengiz ve garip teşkilata ilk günlerde ne kadar az önem verildiğini hemen kolayca anlayabilirdi. İlk kuruluş günlerinde o kadar patırtı ve gürültüye sebep olan bu teşkilat ne yazık ki kısa zamanda hedefinden sapmıştı. –OPEC başlangıçta ihracatçıların kaynakları üzerinde "hükümranlık" kurmak hedef ve savıyla kurulmuş bir teşkilattır.–

Ancak bunların hepsi 1970'lerin ortasında değişmişti. Uluslararası düzen tepetaklak olmuştu. OPEC üyeleri bazen pohpohlanmış, göklere çıkarılmış, bazen de sövülüp sayılarak lanetlenmişti. Bütün bunlar için kuşkusuz ortada geçerli nedenler mevcuttu. Her şeyden önce petrol fiyatları olduğu gibi dünya ticaretine bağlıydı ve artık petrol fiyatını kontrol edenlere halk global ekonominin yeni efendileri gözüyle bakıyordu. 1970'li yılların ortasında OPEC üyeliği kavramı artık tamamen, Sovyetler Birliği hariç, dünya petrol ihracatçıları kavramıyla özdeşleşmişti. Enflasyon veya kıtlık olup olmayacağı kararını da artık OPEC üyeleri veriyordu. Onlar dünyanın yeni bankerleri olmuştu. Yeni bir uluslararası ekonomik düzen kurma peşindeydiler. Bu, kiraları tüketiciden alıp üreticiye veren bir düzenin çok daha ötesine giden, gerek ekonomik gerekse politik güce toptan el değiştirten, bu gücü tüketiciden alıp üreticiye geçiren bir düzen olmalıydı. Bunu yapmakla gelişmekte olan dünyanın geri kalan yerleri için iyi bir model oluşturacakları inancındaydılar. OPEC üyeleri böylece dünyanın en güçlü ülkelerinden bazılarında, bu ülkelerin dış politikası ve hatta özerkliği konusunda son sözü söyleyecekti. O günlerde OPEC Genel Sekreteri olan kişi, ileride geriye bakıp 1974-1978 arası yılları anımsarken o yılların "OPEC'in Altın Çağı" olduğunu söylemiştir. Ancak yukarıda açıklanan gerçekleri iyi bilenlerin Genel Sekreter'in bu sözüne hayret etmemesi gerekir.

Şunu da belirtmeliyiz ki anılarını toplayıp bu şekilde ifade etmesinde nostaljinin de rolü vardı. Hiç şüphe yok OPEC ülkeleri 1970'li yılların ortasında kendi kaynakları üzerinde tam kont-

rol sahibiydi ve bunu başarmıştı. Artık onların petrolüne kimin sahip çıktığı gibi problemler ortadan kalkmıştı. Ancak unutmamak gerekir ki o yıllar acı çatışmaların egemen olduğu yıllardı. Ayrıca sadece tüketiciler arasında değil OPEC'in kendi bünyesinde, çok değerli bir kaynak olan petrolün fiyatı üzerinde çekişmeler olmuştur. Nitekim bu faktör, "fiyat" sorununa kendi başına son on yılın ekonomik politikalarına ve uluslararası siyasetlere hükmetmeyi başarmıştır.

Petrol ve Dünya Ekonomisi

Arap petrol ambargosunun ateşlediği fiyat artışı, fiyatların dörde katlanması ve ayrıca, ihracatçıların bu fiyatları saptamada tüm kontrolü kendi ellerine alma iddiası dünyanın her köşesindeki ekonomilerde çok büyük değişiklikler doğurmuştu. Petrol ihracatçılarının petrolden elde ettiği toplam gelir de bu arada 1972'de 23 milyar dolarken 1977'de 140 milyar dolara yükseldi. Mali açıdan ihracatçılar çok büyük kazanç sahibi olmuş, astronomik paralar kazanmıştı. Bu kadar çok parayı sarf edemeyecekleri korkusu dünyanın bankerleri ve iktisadi politika yapımcıları olan kişilerde ciddi üzüntü yaratıyordu. Kanılarına göre, banka hesaplarında işletilmeden bekleyen onca milyar harcanmamış dolar bir gün dünya ekonomisinde tehlikeli daralmalar ve yer değiştirmelere neden olabilirdi.

Ancak üzülmeleri yersizdi, çünkü birdenbire servet sahibi olan ve hayal bile edemeyecekleri zenginliğe kavuşan bu ihracatçılar, çok geçmeden göz kamaştırıcı bir harcama programı üzerinde anlaşmışlardı. Bu program sanayileşme, hizmetler, ihtiyaçlar, lüks yaşam, silahlar, savurganlık ve politik çürüme gibi konuları kapsar. Harcamalardaki aşırı savurganlık çok geçmeden limanları kapasitenin çok üstünde, sayılamayacak kadar çok yük gemisiyle doldurdu. Bazen bu gemilerin boşaltma için limanda haftalarca beklediği olurdu. Her türlü mal ve hizmet satan tüccar ve satıcı çok geçmeden sanayi ülkelerini terk edip petrol ihraç eden ülkelere koştular. Tıklım tıklım dolu otellerde oda bulmak için birbirleriyle yarıştılar ve birbirilerini dirsekleyip büyük devlet bürokratlarının bekleme odalarına daldılar. Petrol üreticileri için artık her şey satışa açıktı, her şey satın alınabilirdi ve onlarda şimdi her istediklerini alabilecek kadar çok para vardı.

Alım satım işlemleri başlı başına bir iş olmuştu. 1973 yılındaki petrol kesintisi Batı'nın sanayileşmiş ülkeleri için, bu ülkeler Ortadoğu petrolüne bağımlı olduklarından, büyük darbe olmuştu. Şimdi bu ülkeler güvenceli olarak petrol işine girmek istiyorlardı. Bu onlar için birinci derece önem taşıyan stratejik bir konu olmuştu. Bu itibarla özellikle silah satın almak istiyorlardı. Bekledikleri güvenceyi böyle elde edecekleri ve nüfuzlarını artıracakları kanısındaydılar. Bölgedeki diğer ülkeler de bu konuda onlar kadar hevesliydi. 1973 olayları bölgenin ne kadar istikrarsız, oynak yapılı olduğunu göstermişti. Bölgesel ve milli rekabetler çok derin ve köklü, tutkular ve beklentiler ise çok büyüktü. Ayrıca iki büyük süper güç o günlerde tüm Ortadoğu'da nükleer alarm yapmış, teyakkuza geçmişti.

1973 sonunun hayhuylu günlerinde satın alınmak istenen tek şey silah değildi. Tüketim malından telefon sistemine kadar her şey satın alınıyordu. Datsun pikap ve kamyonlarının Suudi Arabistan'da tanıtılıp çoğalması zamanın bir göstergesi sayılabilir. Nissan'ın bir yöneticisi Datsun pikapları için "Develeri barındırmak çok pahalıya mal oluyor. Datsun pikabı daha ucuza geliyor" diyecekti. Aslında 1970'lerde Suudi Arabistan'da bir Datsun 3100 dolara satılırken, bir devenin satış yeri fiyatı sadece 760 dolardı. Ancak o günlerde bir galon petrolün on iki centten satıldığı, devenin ise yürürken besin tükettiği dikkate alınırsa Datsun'un deveden daha ucuza geldiğini kabul etmek gerekir. Nissan'lı yöneticinin söylediği söz hemen bir gece içinde Datsun'u Suudi Arabistan'da günün bir numaralı aracı yaptı ve koyunculukla hayatını kazanan Bedeviler'in en rağbet edip sevdikleri araç oldu. Bu arada bir vakitler Bedeviler'in atalarının İbni Suud ordularında savaştığını ve savaşlara deve üstünde katıldıklarını anımsatmakta yarar vardır. Kısaca söylemek gerekirse petrol ihraç eden ülkelerin savurganlığı başını almış dolu dizgin giden enflasyonla bir ara-

da, mali birikimlerin yakında tükeneceğine işaret ediyordu. Ve gerçekten de bankerlerin ilk günlerdeki korkularına rağmen tamamen tükenmiştir. 1974'te, OPEC'in ödemeler dengesinde mal, hizmet "görünmez masraflar" yatırım geliri olarak 67 trilyon dolar fazla para vardı. 1978 yılına gelene kadar bu fazla para 2 milyar dolarlık açığa dönüştü.

Batı'nın sanayi kesimindeki gelişmiş ülkeler bunu aniden fırlayan petrol fiyatlarının sebep olduğu büyük yer değiştirmelere bağladılar. Petrolden alınan kira bedelleri ihracatçıların kasalarına akıyordu ve bu batılıların satın alma gücünü de büyük oranda azaltıyordu. Bu satın alma gücü ileride "OPEC vergisi" olarak tanınmıştır. Bu "verginin" empoze edilip yürürlüğe koyulması sanayi ülkelerinde derin yaralar açmıştır. ABD'nin gayri safi milli hasılası 1973-1975 arasında yüzde 6 azalmış, işsizlik de ikiye katlanarak yüzde 9 olmuştu. Japon gayri safi milli hasılası da 1974'te II. Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk defa olarak düşmüştü. Bu düşüş karşısında Japonlar ekonomik mucizelerinin tarihe karışacağından yakınırken Tokyo'daki ciddi Japon öğrenciler büyüklerine katılmadı. Gösterilerde "gayri safi milli hasılaya lanet" yaygaralarına son verip kendilerini canla başla çalışmaya adadılar. Çok çalışmakta yeni bir erdem buldular ve ömür boyu çalışacaklarına dair kendilerine söz verdiler. Bunlar oluşurken fiyat artışları zaten bozuk olan ekonomilerde tam bir enflasyon şoku yaratmıştı. 1976'da sanayi dünyası yeniden ekonomik büyümeye geçtiyse de artık enflasyon Batı'nın bünyesine köklü olarak yerleşmişti. Bundan böyle modern çağın çözülmesi imkânsız bir sorunu olacağa benziyordu.

Fiyat artışlarından olumsuz olarak en fazla etkilenen grup gelişmekte olan ülkelerden Tanrı'nın petrol bahşetmediği ülkelerdi. 1970'lerde yaşanan fiyat şoku ekonomik gelişmeye vurulan en zararlı ve en tahrip edici darbedir. Enflasyon şokları gelişmekte olan ülkelerin sadece geri kalmasına neden olmamış, ödemeler dengesini de bozmuş ve büyüme hızlarını ya geciktirmiş ya da bütünüyle durdurmuştur. Bu ülkeler dünya ticaret ve yatırım kısıtlanmasından da zarar görmüştür. Bazıları tek çarenin borçlanma olduğuna inandı ve sonuçta OPEC'e ait fazla paranın çoğu yeniden "dönüş" yapıp banka sistemi aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere aktarıldı. Böylece bu ülkeler petrol kriziyle baş etmenin tek yolunun ancak borçlanmayla mümkün olduğunu anlamış oldular. Ancak mutlaka yeni bir kategorinin; gelişmekte olan ülkelerden alt düzeyde olanları, nakavt edilerek sırt üstü yere serilenleri, sefalet düzeyleri dayanılmaz hale gelmiş ülkeleri kapsayıp koruyacak bir "dördüncü dünya" kategorisinin yaratılması gerekiyordu.

Gelişmekte olan ülkelerin baş edilmesi çok güç yeni sorunları petrol ihracatçılarını gülünç, biraz da rahatsız bir konuma sokmuştu. Neticede onlar da gelişmekte olan ülkeydi ve buna rağmen "Güney'in", gelişmekte olan dünyanın kurtarıcılığını yapıyor, onların Kuzey ülkeleri, sanayileşmiş ülkeler tarafından "işletilmeye" son verme çabalarında onları destekler görünüyordu. Söylediklerine göre amaçları zenginliklerin global bir yer değiştirmeyle Kuzey'den alınıp Güney'e aktarılmasıydı. Öteki gelişmekte olan ülkeler de başlangıçta onları yüksek sesle destekledi ve başarısından dolayı OPEC'i kutlayarak görüş birliğinde olduklarını ilan ettiler. İşte o günler "yeni uluslararası düzen" sözünün en fazla tartışıldığı günlerdir. Ancak OPEC'in ilan ettiği yeni fiyatlar gelişmekte olan dünyanın geri kalan kesimlerinde büyük bir engel olarak ortaya çıktı. Bazı petrol ihracatçıları öteki gelişmekte olan ülkelere yardım için onlara gerekirse borç petrol vermek istemiş ve bunun için program yapmışlardı. İhracatçıların bir amacı bunu sağlamak olmuşsa da asıl amaçları başkaydı. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında geniş bir "Kuzey-Güney" diyaloğu kurulmasını, petrol fiyatlarının diğer kalkınma maddelerine bağlanmasını istiyorlardı. Bütün bunlardaki asıl ve nihai hedef servetin tüm dünyada yeni bir dağıtım sistemine bağlanmasıydı.

Uluslararası Ekonomik İşbirliği Konferansı, 1977'de Paris'te toplanmış, gündemine Kuzey-Güney diyaloğunu almıştı. Konferansa katılan endüstri ülkelerinden bazıları katılımlarının sonucunda petrole giriş hakkı kazanacaklarını ümit etmişlerdir. Bu konferansta petrol ambargosu sı-

rasında Kissinger'in liderliğine duyduğu öfkeyi hâlâ yenememiş olan, ayrıca Amerika'nın Ortadoğu'daki konumuna da uzun zamandır gıpta etmekte olan Fransa diyaloğun ancak Amerikan politikasına bir alternatif olarak kabul edilebileceğini savundu. Diğer ülkelerse daha soğukkanlı davranarak bunun ithalatçılarla ihracatçılar arasındaki çatışmayı yumuşatacağını ve daha yüksek fiyatlarla arada bir denge kuracağını savundular. Bu diyalog büyük çabalarla iki yıl devam ettiyse de sonuçta bir şey elde edilemedi. Katılımcılar her konuda hatta tek bir bildiride bile anlaşamıyordu. Gelişmekte olan ülkelerin geri kalan kısmı bu konferansla, Fransızlar'ın nutuk atma yeteneğini değilse de başka bir şeyi öğrenmiş oldular. Endüstri dünyasında onların mal ve ürünlerine karşı pazarlar perişan durumdaydı.

Suudiler Şah'a Karşı Geliyor

1970'li yılların ortasında OPEC tek başına en üst uluslararası odak noktası oldu. Tüm dünyanın gözü OPEC toplantılarına, OPEC'in dramatik, tantanalı ve gürültülü havasına çevrildi. Dünya ekonomisine ne olacağını merak eden kişiler, otelin lobisine gitmekte olan bir bakanı yakalayıp bu konuda birkaç kelime koparmak için var güçleriyle çaba gösterdi. OPEC ortaya çıktığından beri petrol hakkında yapılan onca konuşma, "diferansiyeller", "mevsimlik oynamalar" ve "yatırımlar" artık hükümet üyeleri, gazeteciler ve mali spekülatörler için konuşulan baş konu olmuştu. Bu süre içinde OPEC'e "kartel" denmişse de, gerçekte kartel değildi. Exxon Şirketi eski koordinatörü Howard Page de 1975'te aynı gözlemde bulunmuş ve şunları söylemiştir: "OPEC'e bir kulüp veya dernek diyebilirsiniz, fakat sözcüğü doğru şekilde kullanmak gerekirse kartel diyemezsiniz." Howard Page, daha sonra bu konudaki savını kanıtlamak için Funk & Wagnall sözlüğünde kartel kelimesine bakmış, şu tanımlamayı görmüşt:. "Kartel, bir malın fiyatını ve verimini düzenlemek için bir araya gelmiş bir üreticiler topluluğudur." Evet, kartel sözlükte böyle tanımlanmıştı. OPEC de kuşkusuz fiyatları tespite çalışıyordu, ancak verimi değil sadece fiyatları. Hiç değilse o gün için ortada saptanmış herhangi bir kota veya üretim düzeyi yoktu. Pazar kartelin değil "biraz da yasadışı" bir oligopolün egemenliği altındaydı. (Oligopol: Belirli bir ürünün miktar ve fiyatının birbiriyle rekabet eden birkaç satıcının tekelinde olması.) Sözünü ettiğimiz bu dönemde ihracatçıların çoğu tam kapasiteyle üretim yapmıştır. Bunun tek istisnası fiyattaki hedeflerini gerçekleştirme peşinde olan ve üretimini buna göre ayarlayan Suudi Arabistan'dır.

Petroldeki fiyat artışlarına gösterilen eleştiriye ihracatçılar genellikle şöyle yanıt veriyordu: Endüstri ülkelerindeki tüketicilerin varil başına ödemekte olduğu fiyat düşürülecek olursa batılı devletler bunu vergi olarak fazlasıyla alırdı ve bunun miktarı OPEC ülkelerinin satıştan aldığı fiyatın üstünde olurdu. Batı Avrupa geçmişte uzun bir benzin vergisi dönemi yaşamıştı ve şimdi de durum buydu. Sözgelimi 1975'te Batı Avrupalı bir tüketicinin petrol ürünleri için ödediği fiyatın ortalama yüzde 45'i hükümetine giderken, yüzde 35'i de OPEC'in koyduğu fiyat üzerinden hesaplanırdı. Geri kalan yüzde 20 ise ulaşım, rafineri, aracı marjı ve benzeri masraflara giderdi. Aynı şeyin Birleşik Devletler'de tamamen aynı geçerlilikte uygulandığı söylenemez. Bu ülkede vergi olarak daha az, yüzde 18 alınırken, OPEC ihracatçı payı olarak daha çok, yüzde 50 alırdı. Japonya'da hükümet payı yüzde 28, OPEC payı yüzde 45'ti. Yüzdelerin bölünme işi nasıl yapılırsa yapılsın OPEC'in sorularına tüketici ülkeler daima aynı yanıtı vererek, kendi sınırları içinde yaptıkları uygulamaya, yurttaşlarını vergilendirmeye OPEC'in karışamayacağını, ayrıca makro ekonomik sonuçlarının da "OPEC vergilendirme sisteminden" çok farklı olduğunu söylüyordu.

Asıl önemli olan ise yakın gelecekte olup bitenlerdi. 1974-1978 arasında tüketici ülkelerin baş kaygısı bir tek konuda düğümlendi. Acaba petrolün fiyatı artmakta devam edecek miydi, yoksa oldukça sabit tutularak enflasyonla aşınacak mıydı? Bu sorunun yanıtı, diğer faktörlerle beraber iktisadi büyüme veya gerilemeye, istihdam ve enflasyona ve dünyanın dört bir yanındaki mil-

yarlarca dolarlık petrol akımının seyrine bağlıydı. OPEC'in "radikaller" ile "ılımlılar" arasında bölündüğü konusunda genel bir kanı mevcuttu. Ancak aynı konu gerçekte Ortadoğu'nun en büyük iki üreticisi olan Suudi Arabistan ve İran için de geçerliydi. Bu ikisi daha 1960'larda en çok hangisinin petrol üreteceği konusunda birbirine rakipti. Şimdi de iki ulus fiyat ve öncelik için mücadeledeydi.

Şah açısındansa, Aralık 1973 fiyat artışı büyük bir zafer ve özellikle de kendi kişisel zaferi sayılmıştı. Bu tarihten başlayarak özlemini çektiği büyük an ve fırsatın geldiğini hissetmişti. Artık önünde bitip tükenmeyecekmiş gibi gelen sonsuz zenginlikler onu bekliyordu. İlahi bir kuvvet sanki ona "İran'ın Büyük Uygarlığı" dediği tutkusunu gerçekleştirme ve İran'ın dağ gibi büyük iç sorunlarını çözme fırsatı vermişti. 1970'li yılların ortasında Prenses'in Şah için şöyle söylediği hatırlardadır: "Eşimin hayatta sevdiği pek az şeyden biri uçmak, araba kullanmak, gemi kullanmak yani kısaca hız'dır!" Gerçekten de Şah bu hız tutkusunu İran'ı yirmi birinci yüzyıla yetiştirme atılımında tüm ülkesinde uygulamıştır. Böyle yapmakla bu hızın sebep olduğu kırgınlıkları giderebileceği ümidindeydi. Kendisinin modernleşme saplantısını paylaşmayanların pişmanlık ve mutsuzluk duygularını da giderecekti. Şah'ın savına göre İran mutlaka dünyanın sanayide en ileri gitmiş beşinci gücü, yeni bir Batı Almanya, ikinci bir Japonya olacaktı. "İran dünyanın *en saygın* ülkelerinden biri olacaktır" diye sık sık övünürdü.

Ülkeye petrolden dağ gibi para akarken Şah kendisini tutkularına ve hayallerinin akışına kaptırmıştı. İmparator oluşunun getirdiği fantezilerin de esiri olmuştu. Artık Şah'a karşı gelmeye, ihtiyatlı olmasını istemeye kötü haber postacılığı yapmaya kim cüret edebilirdi ki? Fiyat artışlarına yönelik eleştirilere alaycı şekilde yanıt veriyor, duymazlıktan gelip konu dışı ediyordu. Fiyatların daha da yükseltilmesini Batı'daki enflasyona bağlıyor, daha yüksek fiyatların enflasyonu büsbütün körükleyebileceği fikrini kabul etmiyordu. Amerikan Büyükelçisi'ne şöyle dediği hatırlardadır: "Sanayide ileri ülkelerin siyasi ve ekonomik baskı taktikleriyle durumu idare ettiği günler çoktan geride kaldı. Şunu iyi bilmenizi isterim ki, Şah petrol fiyatları için dışardan gelecek baskıya asla boyun eğmeyecektir." Ayrıca, Şah'ın ifadesine göre, komşularına kıyasla İran'ın petrol rezervleri daha azdı. Bu, fiyatları onlardan daha sonra değil daha önce çıkarması için iyi bir nedendi. Unutmamak gerekirdi ki "sona" kalacak olsa belki de bu rezervler tükenmiş olurdu. Sonra, ne de olsa, Şah'ın gururu da düşünülmeliydi. Geçmişteki tüm aşağılanmalar geride bırakılmalı, durum tersine döndürülmeliydi. 1975'te şöyle söylemiştir: "Belki benim Amerikalılar'ın elinde bir oyuncak olduğumu düşünmüş olanlar –veya hâlâ düşünenler– vardır. Oyuncak olmayı niçin kabul edeyim ki? Bizi daha güçlü kılan nedenlerimiz var, o halde neden bir başkasının tutsağı olalım?"

Şah fiyat artışı konusunda giderek daha çok baskı yapıyor, her baskı yapışta da Körfez'deki komşularıyla ters düşüp çatışıyordu. Örneğin Suudi Arabistan hiçbir zaman 1973 fiyat artışı boyutunu onaylamamıştır. Bu artışın aşırı büyük ve kendi konumu için tehlikeli olduğuna inanmıştır. Ayrıca doğuracağı ekonomik sonuçlardan da korkmuştu. Suudi Arabistan o güne kadar OPEC üzerinde tam kontrol sahibiydi ve petrol konusunda en temel kararlarda da etkindi. Bu krallığın devamı ve geleceği için yaşamsal önemdeydi. Şimdi, İran'ın tutumu yüzünden Suudi Arabistan bu kontrolleri yitirmekte olduğunu görmüş ve telaşlanmıştı. Petrol fiyatlarında daha fazla artış enflasyona sebep olacaktı ki, bu onların çıkarlarına ters düşerdi. Petrol rezervleri çok büyük olduğundan Suudiler, İran'a kıyasla pazar fiyatlarının uzun vadede sabit tutulmasını kaldıracak durumdaydı. Fiyat artışının ve böyle bir beklentinin petrolden uzaklaşma, onun yerine petrolün saklanması gibi bir harekete yol açmasından, petrol yerine daha başka yakıt kaynakları kullanılmasından korkmuşlardı. Böyle bir durum uzun vadede istedikleri pazarı değiştirebilir ve dolayısıyla kendi rezervlerinin değerini düşürürdü.

Bu düşünce ve kaygılar başka kaygılara da yol açtı. Suudi Arabistan geniş topraklara sahip fakat nüfusu az olan bir ülkeydi. Sayıyla ifade etmek gerekirse nüfusu, coğrafi açıdan küçücük

olan Hong Kong'un nüfusundan fazla değildi. Petrolden gelen gelir anormal bir hızla arttığında ülkede hem sosyal hem de politik tansiyon yükselecek, ayrıca bu tehlikeli beklentilere yol açacak, böylece krallığı bir arada tutan bağları zayıflatacaktı. Sonra arada bir de Arap-İsrail çekişmesi vardı. Suudiler bu konudaki amaçlarının fiyat artışı yüzünden müdahaleye uğramasına, büsbütün karışmasına, onları amaçlarından tavize zorlamasına göz yumamazdı. Ayrıca aşırı yüksek fiyatların sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkeler üzerinde siyasi istikrarı olumsuz etkileyeceği endişesindeydiler. Böyle bir istikrarsızlık mutlaka zamanla kendileri için bir tehdit unsuru olurdu. 1970'lerde Avrupa'da yaşanan ekonomik zorluklar öncelikle İtalya'da, hükümetlerin kapılarını komünistlere açmıştı ve komünistlerin Avrupa'nın Akdeniz kıyısında iktidara gelmesi Sovyetler'in Ortadoğu'yu kuşatacağı korkusu içindeki Suudi hükümetince hiç istenmeyen bir şeydi.

Riyad'ı düşündüren diğer bir konu da İran'dı. Onlar Şah'ın fiyat artırma konusunda ileriyi göremeyecek kadar tutkularının esiri olduğundan emindi. Bundan öte yapılacak fiyat zamlarının İran'a daha çok para ve güç kazandıracağı, böylece ülkenin daha çok silah satın alabilecek duruma geleceği inancındaydılar. Bu durum kuşkusuz stratejik dengeyi bozacak ve Şah'ı Körfez'de hegemonya iddiasına götürecekti. Suudiler Amerikalılar'ın Şah'la ne sebeple bu kadar meşgul olduğunu bilmek istiyordu 1975 yılı Ağustos ayında ABD'nin Riyad Büyükelçisi Washington'a bir rapor gönderdi ve Zeki Yamani'nin "İran ile Birleşik Devletler arasındaki ebedi dostluk söylentilerinden kendisinin ve diğer Suudiler'in rahatsızlık duyduğunu" rapor etmişti. Gerçi onlar "Şah'ın megaloman, kafaca son derece dengesiz olduğunu" biliyorlardı ve bunu anlamamış olmak için "gözlem güçlerinin zayıf olması gerektiğini" söylemişlerdi. Ama "Şah sahneden çekilmiş olsa, Tahran'da kanlı bir anti Amerikan rejim yerleşir" demişlerdi.

Suudiler OPEC'in ardı ardına yaptığı her toplantıda politik ve ekonomik sebeplerden ötürü yeni fiyat artışına daima karşı çıkmış ve bu konuda maksatlı olarak izlediği çizgiyi zor yoluyla da olsa her zaman korumuştur. Suudiler bu konuda çok kesin tavır koyduğundan OPEC dahi bir noktada iki ayrı fiyat uygulamak zorunda kalmıştı. Suudiler ve müttefikleri Arap Emirlikleri için belirli bir fiyat, diğer on bir üye için daha yüksek başka bir fiyat. Suudiler dışındaki öteki ihracatçılar fiyatları artırmak için gerekçe arayacak olduğunda, Suudiler itiraza yeltenip pazarı zor duruma sokmak için hemen üretimi hızlandırıyordu. Ancak bunu yaparken beklemedikleri bir durumla karşılaşacak ve üretim kapasitelerinin önceden tahmin ettikleri kadar yüksek olmadığını anlayacaklardı.

Yamani

Suudiler'in yaptığı bu manevralar devam ederken dikkatler tek bir adamda, Ahmed Zeki Yamani'de yoğunlaşmıştı. Global petrol endüstrisi adına, politikacılar ve üst düzey sivil bürokratlar, gazeteciler ve dünyanın büyük kısmı için o artık yeni petrol çağının temsilcisi, gerçek sembolü olmuştu. Büyük, duru, hiç kırpışmıyor gibi bakan gözleri ve Van Dyke tipi hafif köşeli sakalıyla tüm dünyada bilinen ve tanınan bir şahsiyet olmuştu. Ancak Suudi Arabistan'ın şeffaf olmayan politik yapısı nedeniyle dünya, Yamani'nin rolünde zaman zaman yanılmış ve ona aslında olduğundan çok daha büyük "güç" izafe etmiştir. Aslında o, son yapılan incelemede aşırı önemli olmasa da, Suudi Arabistan'ın temsilcisi olarak değerlendirildi. Suudi politikasını empoze etmeye veya tek başına buna karar vermeye yetkisi olmayan, ancak bu politikaya şekil veren bir kişi olarak değerlendirilmiştir. Kuşku yok ki Yamani, diplomasideki stili, inceleme ve uzlaşmadaki ustalığı ve basınla olan becerili ilişkisiyle seçkin bir kişilikti ve bu niteliklerinden ötürü tartışmasız bir etkinliğe sahipti. Görevinde çok uzun süre kalması, "orada" herkesten daha fazla bulunması Yamani'nin gücünün bir kanıtı sayılmalıdır.

Yamani ülkesinde daha çok "Şeyh" olarak bilinir; ancak şeyhlik aslında ona onursal bir unvan olarak verilmişti. Kendisi gerçekte şeyh değil, üst düzey halktan gelmiş bir kişidir. Ataları itibariyle Hicazlı'dır ve Suudi Arabistan'ın kısmen varlıklı olan ticaret kesimi Kızıldeniz kıyısından gelmiştir. İbni Suud'un ilk üssü olan ve Riyadlılar'ın kendi merkezleri saydığı terk edilmiş Necef Çölü'nden gelme değildir. Yamani 1930 yılında Mekke'de doğmuştu. Bu, St. John Philby'nin İbni Suud'u ikna edip krallığı perişan durumundan kurtarma yolunun petrolü ve madenleri işletmek olduğuna inandırdığı yıldır. Yamani'nin çocukluğunda sokaklarda hâlâ deve vardı ve Yamani dersini gaz lambası altında çalışırdı. Bunu yapmadığı zamanlarda elektrik ışığı altındaki camiye giderdi.

Gerek büyükbabası ve gerekse babası din hocası ve kadıydı. Babası evvelce Doğu Hindistan'ın Hollanda'ya ait kesiminde ve Malaya'da müftülük yapmıştı. Yamani'nin dünyaya bakışında ve entelektüel gelişmesinde öğrenme aşkı ve dindarlığın oluşturduğu bu kombinasyonun büyük etkisi olmuştur. Babası Suudi Arabistan'a döndükten sonra Mekke'deki baba evi, öğrencileri için bir toplantı yeri oldu. Yamani ileride bunu şöyle anlatmıştır: "Bu öğrencilerin çoğu ünlü birer jüri idi; babamla hukuk konusunu tartışır, durumları teker teker ele alırlardı. Zamanla ben de onlara katıldım ve onlar gittikten sonra da saatlerce babamla kalıp, birçok şey öğrendim, babamın beni eleştirmesini istedim."

Yamani zekâ yönünden dikkati çekecek düzeyde parlaktı ve Suudi okullarında bu özelliği tam zamanında fark edilmişti. Önce Kahire Üniversitesi'ne sonra da New York Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam etti. Bunu Harvard Hukuk Fakültesi'ndeki bir yıllık eğitim takip edecek ve Yamani burada uluslararası hukuk okuyacaktı. Eğitimi süresince Yamani Batı'ya karşı içten bir merak duymuş ve bu merakını geliştirerek Batı ile ve özellikle de Amerikalılar'la iletişim kurmayı, onlarla rahat olmayı öğrenmiştir. Birçok hükümetin bakanlıklarında danışman olarak çalışmış ve 1957 Arabistan Petrolü Japon Konsorsiyumu'nun kontratını kaleme almıştır. Bu konsorsiyum, hatırlanacağı gibi Ortadoğu'nun dev şirketlerine balyoz gibi inmişti.

Yamani ayrıca birçok gazetede hukuk konularında yorumculuk yapmıştır. İbni Suud'un ikinci oğlu, büyük patron Prens Faysal'ın dikkatini de bu son görevini yaparken çekmiştir. Faysal Yamani'yi hukuk danışmanlığına atadı. 1962 yılında, Faysal kardeşi Suud'a karşı sürdürdüğü güç mücadelesinden muzaffer olarak çıkınca ilk iş olarak milliyetçi petrol bakanı Abdullah Tariki'yi işten attı. Onun yerine otuz iki yaşındaki Yamani'yi petrol bakanı yapmıştır. Ne var ki burada ilginç bir duruma dikkat çekmek gerekir. Başlangıçta Yamani, Tariki'nin Aramco ile olan anlaşmazlığına son vermek ve incelik ve beceri isteyen bir taktik ve etkinlikle sonuca erişmesi için göreve getirilmişti. Diğer bir anlatımla, her ikisi de aynı amaç için çalışmışlardır. Nitekim bir gün Aramco şirketleri yöneticilerinden biri yakınarak şöyle demişti: "Tariki'nin yöntemi ağız kalabalığı ve deli saçmasıdır. Yamani ise insanı tatlılıkla akılcı bir yöntemle duvara fırlatır atar."

1973 ambargosu başladığında Yamani on bir yıldan beri petrol bakanıydı. Bu süre içinde birçok deneyim ve beceri kazanmış, görüşme ve uzlaşmada eşsiz yetenekli bir usta olduğunu kanıtlamıştı. Çok yumuşak bir sesle konuştuğu için hasımlarını durup kendisini dinlemeye, ne söylediğini işitmek için dikkat kesilmeye zorlardı. Hiçbir zaman öfkeye kapıldığı görülmemiştir. Öfke duyduğu zaman kendini daha sakin olmaya zorlardı. Onun konuşma stili coşkulu bir retorik değildir. Konuya daima mantık yoluyla teker teker girer, her biri üzerinde öze varıncaya, bağlantı kuruncaya, istenen emri verinceye ve sonuca ulaşıncaya kadar uzun uzun dururdu. Kullandığı yöntem son derece basit ve inandırıcı, kuşkuya yer vermeyecek kadar açık ve reddedilmez olduğundan görüşlerini kabul etmemek için insanın manyak veya geri zekâlı olması gerekirdi. Yamani'yi dinleyenlerin taş gibi donup karşı koyamamaları veya kızgınlıktan çılgına dönmelerinin nedeni ondaki konuyu sunma ustalığından ileri gelmiştir.

Yamani kendisindeki mistik havayı hissettirmek için büyük özen gösterirdi. Tam bir sabır taşı gibi davranır, karşısındakine uzun uzun gözünü kırpmadan bakardı. Kendisine soru soruldu-

ğunda, soruyu yöneltene bakmakla yetinir, tek bir kelime söylemeden konu değişene kadar elindeki tespihle oynardı. Her zaman satranç oynar, oynarken karşısındaki rakibin durumunu anlamaya çalışırdı. Usta bir taktikçi olmaktan, Suudi Arabistan'ın iç ve dıştaki kısa vadeli ihtiyaçlarının gerektirdiği manevra kabiliyetine sahip olmaktan öte, ülkenin uzun vadedeki çıkarlarını da düşünmüştür. Az nüfuslu olan ve dünya petrol rezervinin üçte birini elinde tutan bir ülkenin temsilcisi de böyle olmalıydı. Bir sırası geldiğinde şöyle demiştir: "Meslek yaşamımda, özel hayatımda ve her yaptığım işte daima uzun vadeli düşünürüm. Bir kere kısa vadeli düşünmeye başladınız mı başınız derde girdi demektir; çünkü kısa vadeli düşünme insana sadece yakın gelecekte yarar sağlayan bir taktiktir." Batı dünyasının kısa vadeli düşünme yüzünden lanete uğradığı, bunun demokrasinin kaçınılmaz sonucu olduğu inancındaydı. Yapı itibariyle Yamani hem çok ihtiyatlı hem de çok hesapçıydı. 1975'te ününün en dorukta olduğu gün şöyle söylemiştir: "Kumar oynamaya tahammül edemem. Evet, kumardan nefret ederim. Kumar insanın ruhunu çürütür. Ben hayatımda hiçbir gün kumarbaz olmadım." Petroldeki politikasında da hiçbir gün kumarbazlık yapmadığını ısrarla söylemiştir. "Petrolde kumar oynamak risktir ve hesaba vurularak üstlenilmelidir. Ben risk alırken önce ölçer, biçer, sonra alırım. Bir kere risk üstlendim mi bu, gerekli önlemleri de aldığım ve riski en alt düzeye, hemen hemen sıfıra indirgediğim anlamındadır."

Yamani çevresinde çok güçlü tepkilere neden olmuş bir kişidir. Çoğu kimse onu üstün zekâlı, yüksek düzey bir diplomat, petrol, ekonomi ve politika konusunda engin ve eşsiz bilgi sahibi bir kişi olarak görmüştür. Yamani'yle yirmi beş yıl beraber çalışmış biri onu şu sözlerle tanımlamıştır: "O doğuştan bir stratejist idi. Her zaman hedefine ulaştığı söylenemezse de, hedefinin ne olduğunu hiçbir zaman gözden kaçırmamıştır." Batı dünyasında OPEC imparatorluğunun yükselmesinde ve petrol denen gücün artmasında tam bir semboldür. Batılı liderlerden çoğu ise Yamani'yi akılcı olan ve etki bırakan, en bilgili muhatap olarak görmüştür. Halkın büyük kesimine göre o, petrol ihracatçıları arasında, ortalıkta en çok görülen, bu nedenle de en çok eleştiri alıp dışlanan temsilciydi. Bizzat OPEC içinde ve Arap dünyasında ondan nefret eden çok kişi vardı. Bu nefret bazen üstünlüğünü çekememekten, bazen de onu Batı'ya çok yakın bulmalarından ileri gelmiştir. Sebeplerden bir başkası da Yamani'ye fazla önem verilmesini çekemeyenlerden kaynaklanmıştır. Onu kıskanan rakipleri ve kuşkulu kişiler Yamani'nin "fazla göklere çıkarıldığını" söylemişlerdir. Kendisiyle sık sık bir arada olmuş bir Aramco yetkilisi Yamani'yi tarif ederken onda en hayret ettiği şeyin "göstermelik sukûnet" sergilemedeki yeteneği olduğunu açıkça söylemiştir.

Yamani ile birçok teması olan Kissinger bu kişiyi tanımlamada biraz içtenlikten uzak, fakat hoşgörülü davranmıştır. "Ben Yamani'yi olağanüstü zeki ve çok bilgili biri olarak gördüm; sosyoloji ve psikoloji dahil birçok konuda insanın içine nüfuz eden etkileyici konuşması var. Fırıl fırıl dönen gözleri küçük Van Dyke sakalıyla petrol politikacısı rolüne çıkmış ancak getirdiği felaket mesajından haberi olmayan küçük bir çocuğa benziyordu. Özellikle de bu mesajı gayet yumuşak ve kendine özgü mütevazı gülümsemesiyle sunduğu zaman… O günlerde, liderlik hakkının sadece prenslere tanındığı ülkesinde prens olarak doğmadığı için bu hakkın kendisine tanınmadığı bir ortamda sivrilerek lider olmayı ve krallık içinde gerçek siyasi gücü yerleştirecek bir konuma gelmeyi başarmıştır. Kelimenin tam anlamıyla 'mükemmel' bir teknisyen olmuştur."

Yamani tam anlamıyla Faysal yanlısıydı ve kendisini göreve getirmiş olan Kral'a sadıktı. Kral da Yamani'yi himayesi altındaki en gözde adamı olarak tutmuş, zaman zaman ödüllere boğmuş ve kendisine değerli birçok gayrimenkul vermiştir. Petrol patlaması sırasında bu ödüllerin değeri inanılmaz bir biçimde artmış ve Yamani'nin kişisel servetinin temelini oluşturmuştur. Yamani Kral ile çok yakın, yoğun ilişki içindeydi ve bu onay ona petrol politikası yapmada "carte blanche" (açık kart) vermişti. Buna rağmen saptanan politika her zaman mutlaka Kral Faysal'ın son de-

netimine tâbi tutulurdu ve elbette ki Kral ailesinin, ismen belirtmek gerekirse Kral'ın üvey kardeşi Prens Fahd'ın görüşü alınırdı.

1975 yılı Mart ayında Kuveyt petrol bakanı ülkeyi ziyaret ettiği zaman, Yamani, bakanla birlikte halk önüne çıkan Faysal'a eşlik etmişti. Daha sonra kabul salonuna yönelen bu küçük grubu Kral'ın yeğenlerinden biri gizlice takip edip salona girmiş ve tam Kuveytli'nin Kral önünde diz çöktüğü an öne atılarak Faysal'ın başına doğru birkaç el ateş etmişti. Kral hemen o an yaşamını kaybetmiştir.

İleriki günlerde bazı çevreler bu cinayetin intikam amacıyla işlendiğini, cani olan yeğenin erkek kardeşinin on yıl önce televizyonun ülkeye sokulmasını ve yayınlarda ilk defa kadın sesi duyulmasını protesto eden bir mitingde vurularak öldürüldüğünü, şimdi de ağabeyinin bunun intikamını aldığını iddia etmiştir. Diğer bazı kişilerse bu genç adamın aşırı solcuların yaydığı mikroplu havadan etkilendiğini söylemişlerdi. Bu konuda çeşitli söylenti vardır. Bunlardan bir başkası bu gencin kafaca dengesiz olduğu, Colorado'da öğrenciyken LSD satmaktan arandığı ve uyuşturucu kullandığı için hasta biri olduğu söylentisidir.

Ayrıca, aynı yılın aralık ayında "Carlos" adında Venezuelalı fanatik bir Marx yanlısı peşine diğer beş teröristi katarak OPEC'in Viyana'daki binasına bakanların toplantı yaptığı bir sırada saldırı düzenleyerek ilk beş dakika içinde üç kişinin ölümüne sebep olmuştu. Petrol bakanlarını ve yardımcılarını rehin alan teröristler son derece asap bozucu bir yolculuktan sonra önce Cezayir'e, sonra Trablus'a ve en sonunda yine Cezayir'e uçmuş, bu arada sürekli olarak bakanları ölümle tehdit etmişti. Bıkıp usanmadan içlerinden ikisinin daha şimdiden ölüme mahkûm edildiğini söylemişlerdi. Bu kişiler İran Petrol Bakanı Cemşid Amouzegar ve başdüşmanı saydıkları Yamani idi. Elektrikli geçen uçuşta Yamani zamanını tespih çekerek ve yakında öleceğine inanmış olarak Kuran'dan ayetler okuyarak geçirdi. Viyana saldırısının üstünden kırk dört saat sonra bu serüven son bulacak, Yamani dahil herkesin "ölüm fermanı" askıya alınarak bakanlar serbest bırakılacaktı. Bazı söylentilere göre olayda Arap hükümetlerinden birinin parmağı vardı ve bunlar teröristlere yardım sağlamış ve belki de büyük bir ödül vaat etmişti.

1975'den sonra Yamani, kolayca anlaşılabileceği gibi zamanının çoğunu güvenlik kaygıları içinde geçirmiştir; güvenlik konusu artık onun için bir saplantı olmuştu. Özellikle Faysal'ın suikaste uğramasından sonra, petrol konusunda artık hiçbir zaman tam bağımsız olamamıştır. Faysal'ın ölümünden sonra halef olarak yerine üvey kardeşi Halit geçmişti ki, bu kişi, kalp hastası olduğundan kendisini güçlü bir lider olarak kanıtlayamamıştır. Fahd ise Veliaht Prens ve Başbakan Yardımcısı oldu. Ayrıca petrol konusunda politika başyapımcısı olmuştur. Bu konumuyla Yamani'nin üstü olduğundan artık Yamani raporlarını ona sunuyordu. Dış dünya onu hâlâ ülkenin bir numaralı adamı görmüşse de Suudi Arabistan halkı politikada son sözü söyleyenin dikkatli, tedbirli Prens Fahd olduğunu artık biliyordu. Kayda alınan her konuşmasında Fahd, fiyat artışına yapılan itirazın Yamani'den gelmediğini, Suudi politikasından kaynaklandığını vurgulayarak belirtmiştir. Fahd'ın beyanına göre fiyatları daha da yukarı çekmek "ekonomik bir felaket" olurdu. Gerçekten de 1977'de Jimmy Carter'la Washington'da yaptığı bir toplantıda iki OPEC ülkesi İran ve Venezuela'ya baskı yapması için Carter'a baskı yapacak kadar ileri gittiği bilinmektedir.

Suudi Arabistan dışındaki öteki ihracatçılar zaman zaman Suudi politikasına duydukları kızgınlıkla sövüp saymayı huy edinmişlerdi. Bu gibi hallerde sövgülerini Kral ailesine değil, dolaysız olarak Yamani'ye yöneltmeye özen gösterirlerdi. Yamani bundan yakınarak şöyle demiştir: "İran radyosunu dinlediğiniz veya bir İran gazetesi okuduğunuzda benim şeytan olarak tanıtıldığımı görürsünüz." Tahran'ın önde gelen gazetelerinden biri de Yamani için şunları yazmıştı: "O kapitalist çevrelerin yardakçısı ve yalnız Kral'ına değil tüm Arap dünyasına ve Üçüncü Dünya'ya ihanet etmiş bir haindir." Irak petrol bakanı da Yamani'yi "emperyalizmin ve Siyonizm'in hizmetinde" olmakla suçlamıştır. Kendisine yöneltilen tüm bu saldırılar karşısında Yamani muammalı tebessümü ve hiç kırpmıyor gibi duran sabit bakışlarıyla tepki göstermiştir.

Amerika'nın Stratejisi

OPEC içindeki sürtüşmeler her ne idiyse petrol fiyatları konusunda Riyad'la Washington arasında genel bir fikir birliği olduğu kesindi. Nixon, Ford ve Carter dönemlerinde Birleşik Devletler daha ileri fiyat artışlarının dünya ekonomisine zararlı olacağı düşüncesiyle bu artışlara karşı çıkmıştır. Yine de Washington'un saldırgan bir tavır içinde fiyatları indirmeye zorladığı söylenemez. 1975 yılında, Başkan Ford'un Dışişleri Bakanlığı'nı yapmakta olan Kissinger şöyle demişti: "Petrol fiyatlarını derhal indirmenin tek çaresi Suudi Arabistan ve İran gibi ülkelere politik savaş açmaktır. Böylece bu ülkeler işbirliğine yanaşmadıkça politik istikrarlarının ve belki de güvenliklerinin tehlikeye girdiğini anlarlar. Ne var ki bu bizim için, petrolde derhal indirim sağlamak uğruna da olsa, çok pahalıya mal olacak bir bedeldir. Suudi Arabistan'da bugünkü sistemi alaşağı edecek bir ayaklanma yaptırdığınızı ve rejime bir Kaddafi'nin geldiğini varsayın. Veya İran'ın bugün dünyaya sergilediği 'dıştan gelen baskılara karşı koyuyor' imajını yıktığınızı düşünün. Bu takdirde, unutmayın ki, kendi ekonomik hedeflerinize ters düşen, bu hedefler için zararlı olan birtakım yeni politik eğilimler açmış olursunuz." Gerçekten de o günlerde petrol ihracatçılarının fiyatları birdenbire kendiliklerinden indireceğini gösteren bazı belirtiler vardı. Bu Kuzey Denizi'ndeki kalkınma hareketi gibi bazı yeni kalkınma hareketlerinin yavaşlatılması olurdu. Sonuç olarak, Uluslararası Enerji Kurumu üyeleri arasında birtakım ateşli görüşmelerden sonra Batı dünyasındaki yüksek maliyetli enerji yatırımını belki de politik baskının getirdiği "şok" fiyatlara karşı koruyacak "asgari fiyat tespiti" konusu ele alındı.

Washington'un ana hedefi istikrardı. Bu hedefe ulaşmak için fiyatların daha fazla artırılmasını önlemeye çalıştı. Bu, yeni fiyat artışlarının enflasyonu körükleyeceği, uluslararası ödemeleri ve ticaret sistemini bozacağı ve büyümeyi önleyeceği korkusundan ileri gelmiştir. Her OPEC toplantısından önce Birleşik Devletler dünyanın her yanındaki konuyla ilgili taraflara görevli heyetler göndermeyi âdet etmişti. Bu Amerikalı görevliler çantalarında getirdikleri enflasyon ve enerji istatistiklerinin de yardımıyla fiyatların daha fazla yükseltilmesine canla başla karşı çıkmışlardır. Kuşku yok ki bazen Amerika'nın dış politikasını ve iktisadi politikasını yöneten büyük bürokratların karşı görüşü savunan mesajlarıyla karşılaşıldığı da oluyordu. Zaman zaman Suudiler'in devreye girip Amerika'nın kendilerine oyun oynadığından, fiyatları yükseltmek için Şah'la gizli anlaşma yaptığından şüphelenildiği oluyordu. Aslında Nixon, Ford ve Kissinger, üçü de stratejik düşüncelerle, Şah'a fazla baskı yapmaktan kaçınmışlar, bu konuda çekimser davranmışlardır. Amerika'nın yerli halkı da ortada bir uzlaşma bulunmadığı, bunun tam tersi bir dizi savaş olduğu ve bunların enerji konusunu 1970'lerin bir numaralı sorunu haline getirdiği kanısındaydı. Uluslararası açıdan ABD politikasının değişmez ana hedefi fiyatlara istikrarı geri getirmek ve enflasyonun bu yolla altedilmesini beklemekti. Bu istikrara erişme uğruna Washington kandırmaca ve pohpohlamadan, kader oyununa ve tehdide kadar her türlü sözlü taktiğe başvurmuştur.

Pek göze çarpmayan başka yaklaşımlar da olmuştur. Örneğin taksi fiyatlarını artırmak ve Birleşik Devletler'e ek gelir sağlamak için Washington, petrol işinde Sovyetler Birliği'yle ortaklık kurma fikrine bile yanaşmış, bu amaçla Sovyetler Birliği'yle flört edecek kadar ileri gitmiştir. Kissinger Sovyetler Birliği'yle "buğday karşılığı petrol" anlaşması yapmaya, bu anlaşmayla Sovyetler'den petrol ithal etmeye, karşılığında onlara Amerikan buğdayı ihraç etmeye çalışmıştır. Bu amaçla 1975 Ekimi'nde Moskova'da bir prensip anlaşması bile imzalanmıştır. Bu tarihten kısa bir süre sonra Sovyet bürokratlar Washington'a gelerek sonunda çok yoğun geçtiği anlaşılan uzlaşma görüşmelerine katıldılar.

Günlerce süren uzun görüşmeler yapıldı. Bir hafta sonu, Ruslar yapacak hiçbir işleri kalmadığını görerek değişiklik olsun diye, Sovyetler'le petrol ticareti yapan "Gulf Oil" Şirketi'nin jet uçağına atlayıp ev sahipleriyle beraber Disneyland'a uçtular. Florida üzerinde uçarken Sovyet delegasyonunun başı, Amerikalı ev sahiplerine ilginç bir açıklama yaptı ve görüşmelerin niçin çık-

maza girdiğini izah etti. Kissinger'in, OPEC'in ve Üçüncü Dünya milliyetçiliğinin işini bitiriyor görünmesine, bu izlenimi vermesine müsaade edemezlerdi. Ayrıca terimlerde de bir anlaşmazlık vardı. Kissinger Amerikan buğdayının dünya buğday fiyatlarıyla aynı değerde hesaplanmasında, Rus petrolünün ise dünya petrol fiyatlarının yüzde 12 kadar altında hesaplanmasında ısrar etmişti. Bu ayrıcalığın sebebini soran Ruslar'a Amerikalılar şu yanıtı vermişti: Amerikan buğdayı kurulu bir pazara satılıyordu; Rus petrolü içinse yeni bir pazar kurulmaktaydı ve bu nedenle bu pazara girebilmek için Ruslar'ın indirim yapması gerekiyordu. Sonuç olarak görüşmeler kesilmiş ve anlaşma gerçekleşmemiştir. Yine de kârlı çıkan Sovyetler olmuştu; çünkü Disneyland'da gerçekten harika vakit geçirmişlerdi.

Amerika'nın fiyatlara istikrar getirme çabası bu ülkeyi belirli bir süre İran'la çatışır duruma getirmiştir. Şah, fiyat artışlarında en sesli ve etkili olan taraftı. Birleşik Devletler ise sık sık Şah'ı, bunun tam tersini yapmaya zorluyordu. Başkan Ford fiyatların yukarı çekilmesini eleştirecek olsa Şah'ın yanıtı hazırdı. Hemen karşı saldırıya geçip "Bize hiç kimse ne yapacağımızı söyleyemez. Hiç kimse bizi parmağını sallayarak tehdit edemez. Çünkü bunu yaparsa biz de ona karşı parmağımızı sallayıp tehdit ederiz" diyordu. İran da, hiç kuşkusuz Amerika'ya en az Suudi Arabistan kadar politik ve ekonomik açıdan bağlıydı. Ancak bakanların, işadamları ve silah tüccarlarının gruplar halinde Tahran'a gelmesiyle Şah Batı toplumunu aşağılayıcı konuşmalarını sürdürüyor, kabadayılık taslayıp zayıflıkları için onları eleştiriyordu. Bu durumda Washington kimin kimden emir aldığını soracak duruma geliyordu.

1970'li yılların başında Nixon ve Kissinger bir arada, Şah'a "açık çek" politikasına yöneldiler. Açık çekle Şah, nükleer silah olmaması koşuluyla, teknolojik yönden en geliştirilmiş silahlar dahil istediği kadar silah satın alma yetkisine sahip oluyordu. Bu politika, İngiltere'nin Körfez'den çekilmesi sırasında bölgesel güvenliğin korunmasına yönelik olarak tesis edilen "iki destekli strateji"nin bir parçasıydı. Bu stratejide destekler İran ve Suudi Arabistan'dı ancak Amerikalı bir bürokratın ifade ettiği gibi bu iki destekten "büyük" olanı açıkça İran'dı. 1970'li yılların ortasında Amerika'nın dışa sattığı silah toplamının yarısı artık İran'a gidiyordu. Savunma Bakanlığı "açık çek"e baktığında alarma kapılmıştı. Kanısına göre İran çok kuvvetli konvansiyonel bir ordu istiyordu. Nasıl kullanacağını bilmediği ve Sovyetler'in eline düşebilecek ultramodern silahları ise istemiyordu. Bunun üzerine Savunma Bakanı James Schlesinger kişisel olarak Şah'ı uyardı ve İran'ın bu kadar çok ve karmaşık yeni silahları birbiriyle bağdaştırmaya yeterli teknik kaynakları bulunmadığını söyledi. Schlesinger bu konuda sonradan "Şah F-15'e âşık oldu" diyecekti. Ne var ki Şah'ın böyle uyarılara kulak asacak hali yoktu; ancak yine de F-15 konusunda Schlesinger'in önerisini dikkate alıp bu uçağı satın almamıştır.

Diğer taraftan Maliye Bakanı William Simon'dan çok sert eleştiriler gelmeye başlamıştı. Bakan Şah için "deli" demişti. Hayret etmemek gerekir, Şah bu tanımlamaya olağanüstü tepki göstermiş, Simon da derhal özür dilemiştir. Ustaca bir manevrayla kayıtlarda bir hata olduğunu, "deli" sözcüğünü, "fiyat delisi" anlamında kullandığını söyleyecekti. Bu sözcük tıpkı bir kişinin diğer bir kişi için "tenis delisi, golf delisi" dediği anlamda kullanılmıştı. Bu olay bomba gibi patlak verdiğinde Amerika'nın Tahran Elçisi Tahran'da bulunmuyordu. Bu nedenle bu talihsiz olayı açıklama görevi müsteşara düşmüştür. Müsteşar Simon'un özürünü Saray Bakanı'na da tekrarlamak zorunda kalmış, Bakan da kendisine şöyle yanıt vermişti: "Simon iyi bir satıcı olabilir, ancak petrol konusunda fazla bilgisi yok." Söylentiye göre Şah olayı şu sözlerle yorumlamıştı: Kendisi İngilizce'yi Simon kadar iyi biliyordu ve bu nedenle "Bay Simon'un ne demek istediğini gayet iyi anlamıştı."

Yine de onca şürtüşme ve dedikoduya karşın Nixon ve Ford idareleri daima uzlaşma yönüne gitmiştir. İran Ortadoğu'nun güvenliğinde başrol yüklenmiş önemli bir müttefikti ve böyle olduğu için Şah'ın itibar ve nüfuzunu zedeleyecek her türlü hareketten kaçınmak gerekiyordu. Nixon, Ford ve Kissinger, stratejik ve kişisel sebeplerden, Şah'a karşı minnet denebilecek bir duy-

guya öncelik tanımıştır. 1973'te Birleşik Devletler'e ambargo uygulamadığını unutmamışlardı. Ayrıca İran jeopolitik stratejilerde anahtar rol oynayacak konumdaydı. Kissinger'in meslektaşlarına kullandığı deyimle Suudiler "kedi yavrusu" gibiydi. Oysa ki Şah ile jeopolitik konuşabiliyordu; ayrıca İran'ın sınırında Sovyetler Birliği vardı.

1977 yılında yeni Amerika Başkanı olarak Jimmy Carter'ın iktidara gelmesi Şah'a epeyce sıkıntılı anlar yaşatmıştır. Bunun için haklı sebepleri vardı. Tahran'daki İngiliz Elçisi'nin sözleriyle "Nixon ve Kissinger hesapçı ve fırsatçı oldukları için Şah'ın zevkine, ağız tadına çok daha uygundular." Carter idaresinin en önemli iki politikası ise insan hakları ve silah satışına koyduğu kısıtlamaydı. Bu da dolaysız olarak Şah'ı tehdit ediyordu. Buna karşın yine de yeni Carter idaresi eski başkanların İran'a uyguladığı politikayı sürdürmüştür. Carter idaresi süresinde Milli Güvenlik Kurulu'nda Ortadoğu işlerinde çalışmış bir bürokrat, Gary Sick, ileriki yıllarda anılarını kaleme alırken şu cümleyi yazacaktı: "Birleşik Devletler'in İran'la yakın ilişkide olma yerine koyacağı somut bir stratejik alternatifi yoktu."

Amerika-İran ilişkileri Şah'ın petrol fiyatları konusunda dönüş yapmasıyla giderek daha da kolaylaştı. Carter'ın Beyaz Saray'a taşındığı güne kadar Şah petrol fiyatlarında yeni bir çıkış yapma konusunu bir kere daha düşünecek duruma gelmişti. Ülkede yaşanan aşırı coşku, kendini aşırı güçlü hissetme duygusu, petrolden akan dolar yağmuru ve nihayet bizzat petrol patlaması, İran ekonomisinin ve toplumunun yapısını kemiriyordu. Bunun sonuçları açık şekilde ortadaydı: Kaos, savurganlık, enflasyon, satın alma dürtüsü, çürüme ve giderek derinleşen ve rejime muhalefet edenlerin sayısını artıran siyasi ve toplumsal tansiyon. Artık Şah'ın tebaasından onun "Büyük Uygarlığına" heves edenlerin sayısı bir hayli azalmıştı.

1976 sonlarında, Şah bizzat, pişmanlık içinde, sorunu şöyle özetlemiştir: "Harcayamadığımız paraya sahip olduk." Artık paranın, kabul etmek zorunda olduğu gibi, ulusunun rahatsızlıklarına ilaç olmadığının, tam aksi bu rahatsızlıklardan çoğunun sebebi olduğunun bilincine varmıştı. Fiyatları yükseltmek ona yarar sağlamayacaktı. Şu halde Birleşik Devletler'e meydan okumanın ne anlamı vardı? Şimdi, Carter Başkan olduğuna göre, Amerika ile her zamankinden daha yakın ilişkiler kurmak daha isabetli olmaz mıydı? Daha çok yakında, Carter idaresi ona petrol politikası olarak "fiyat dondurma" uygulamıştı. Yeni Dışişleri Bakanı Cyrus Vance, 1977 Mayısı'nda Tahran'ı ziyaret ettiğinde Şah'a Amerikan desteğinin devam eteceği teminatını vermişti. Bu teminattan sonra İran hükümeti petrol fiyatlarında ılımlılık çağrısında bulunarak diğer ihracatçıları ve hatta kendi bürokratlarını şaşırtmıştır. Şah, bu konuda, Maliye Bakanı Michael Blumenthal'e özet olarak İran'ın "fiyat avcısı olarak görünmek istemediğini" söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Yoksa Şah bu defa piyasa şartlarının değiştiğini mi anlamıştı? Acaba bir zamanların bir numaralı fiyat avcısı artık bu defa güvercin mi olmuştu?

1977 Kasımı'nda Şah, Başkan Carter'la görüşmek için Washington'a gitti. Tam Şah Beyaz Saray'a ulaştığında yakındaki Ellipse'de Şah karşıtı ve Şah yanlısı göstericiler arasında çatışma başladı. Eylemciler çoğunlukla Amerika'daki İranlı öğrencilerdi. Polis eylemcileri göz yaşartıcı bomba kullanarak dağıttı. Dumanlar Başkan Carter'ın Şah'ı kabul ettiği Beyaz Saray'ın güney köşesini sarmıştı. Carter gözlerini kırpıştırmaya, ovuşturmaya başladı. Şah ise gözünden akan yaşları elindeki mendille sildi. Bu sahnenin fotoğrafları yalnız Amerikan ekranına yansımakla kalmamış, yeni liberalizm programı sayesinde televizyona kavuşan İran'a kadar ulaşmıştır. O güne kadar hiçbir gün İran halkı böyle bir sahneye tanık olmamış, Hükümdarlarını hiç istemedikleri böyle bir durumda görmemişti. Bu sahne, gösterilerin de eklenmesiyle İranlılar'ı artık Birleşik Devletler'in Muhammed Pehlevi'yi gözden çıkardığına inandırmıştır. Amerikan sistemini bilmedikleri için "Eğer öyle olmasaydı Carter bu gösterilere izin verir miydi?" diye düşünmüşlerdi.

Kendi özel toplantılarında Carter her zaman insan hakları ve fiyat istikrarı için lobi yapmıştır. Şah Carter'ın kendisinden ticari bir anlaşma beklediğini anlamıştı. Carter Şah'tan petrol fiyatlarının ılımlı tutulmasında Suudi Arabistan gibi davranmasını istiyordu. Karşılık olarak Birle-

şik Devletler İran'a yaptığı silah satışına devam edecek, ayrıca insan hakları konusunda İran üzerindeki baskıyı kaldıracaktı. Carter bu arada, "petrol fiyatını artıran sanayi ülkelerine yaptırım uygulanacağına" da ayrıca değinmişti. Şah bu defa 1973'ten beri söylemekte olduklarıyla tamamen çelişen bir yanıt vererek Carter'la aynı fikirde olduğunu söyleyecek ve öteki OPEC ülkelerini "batılı ülkelere nefes aldırmaya" zorlayacağına dair söz verecekti.

Artık İran fiyatların ılımlı tutulmasında Suudi Arabistan'a katılmıştı. OPEC üretiminin yüzde 48'ini temsil eden bu iki ülke öteki üyelere istediklerini yaptırabilecek duruma gelmişti; böylece de petrol fiyatlarının kontrol altında tutulması mümkün olacaktı. Şah ile Suudiler arasındaki petrol savaşı da böylece sona ermişti. Bu sonuçta yenik düşen taraf Şah olmuştur. 1974 ile 1978 arasındaki dört yıl boyunca OPEC fiyatları gerçek anlamda sadece iki kez aşırı düzeyde yükseltmişti. Birincisi Tahran'da 1973 Aralığı'nda kararlaşan 10,84 dolardan 1975'te 11,46 dolara, ikincisi de 1977'de fiyat 12,70 dolara çıkarıldığında. Ancak aynı süre içinde enflasyon da daha büyük oranda artmıştı ve evvelce tahmin edildiği gibi gerçek fiyatı aşındırıyordu. 1978 yılına ulaşıldığında enflasyona göre ayarlanan petrol fiyatı, 1974'te ambargodan hemen sonraki fiyat karşısında, yüzde 10 daha düşüktür. Kısaca, nispeten düşük oranda yapılan bu iki artış dikkate alınmazsa, petrolün gerçek fiyatı aslında düşürülmüş oluyordu. Petrol artık hiçbir şekilde ucuz değildi; ancak fiyat da, birçoklarının korktuğu gibi rafa kaldırılmış değildi.

Kuveyt ve "Dostlarımız"

Petrol şirketleri artık fiyat konusunda birbirleri dışında herkesle görüşme mecburiyetinden kurtulmuştu. Ancak imtiyazlar hâlâ vardı ve şirketlerin sallantıda olduğu günlerin hatırlatıcısı, ihracatçıların fakirlik günlerinin kalıntısı olarak yerli yerindeydi. Artık petrol ülkeleri imtiyazların aşağılayıcı bir şey olduğunu söylemeye başlamıştı. İran'daki imtiyaz 1951'de Musaddık'ın millileştirme hareketiyle silip süpürülmüş, Irak da kendi IPC imtiyazının millileştirilmesini 1972'de tamamlamıştı.

İmtiyazlardan bazıları 1973 fiyat şokundan sonra da varlıklarını sürdürmüşse de en büyüklerden birkaçının –Kuveyt, Venezuela ve Suudi Arabistan'dakiler– sona ermesiyle, yirminci yüzyılın en son imtiyaz düzeni de tarihe karışmış oldu. Bu düzen, anımsanacağı gibi William Knox D'Arcy'nin 1901'de, Acemler'e verdiği cesur ve riskli angajman sözüyle başlamıştı.

Topun ağzındaki ilk hedef Kuveyt imtiyazıydı. Kuveyt Petrol Şirketi, BP ve Gulf tarafından 1934'te, rekabete son vermek için kurulmuştu. Bu rekabetin dik başlı Binbaşı Frank Holmes zamanında büsbütün körüklendiğini ve Büyükelçi Andrew Mellon'un inadı yüzünden büsbütün şiddetlendiğini anımsatmakta yarar vardır. Bu tarihten kırk yıl sonra, 1970 başında Kuveyt Devleti, Kuveyt Petrol Şirketi'nin yüzde 60 hissesini elde etti ve BP ve Gulf'a sadece yüzde 40 hisse bıraktı. Daha sonra 1975 Mart ayı başında Kuveyt bu son yüzde 40 hisseyi de aldığını ve o günden başlayarak BP ve Gulf ile arasındaki her türlü özel bağı kopardığını duyurdu. Onların da diğer alıcılarla aynı muameleyi göreceğini ilan etti. Kuveyt Petrol Bakanı Abdül Müttalib Kazemi'ye BP ve Gulf Kuveyt'in şartlarını kabul etmediğinde ne olacağı sorulduğunda bakanın yanıtı kısa ve özdü. "Biz de onlara çok teşekkür ederiz, hoşça kalın deriz" demişti. Bu söze ilave olarak amacın "ülkenin petrol kaynakları üzerinde tam kontrol elde etmek" olduğunu söyledi. Sonunda asıl olan öz noktayı şu sözcüklerle açıkladı: "Petrol Kuveyt için her şeydir."

Aradan çok geçmeden Gulf Şirketi'nden James Lee ve BP'den John Sutcliffe acele Kuveyt'e çağrıldılar. Sutcliffe bakana "Eski dostluk ilişkilerini dikkate almak gerekir" dedi. Kuveytli bakanın verdiği yanıt gerçekten çok dokunaklıydı, çünkü şöyle demişti: "Herhangi bir tazminat ödememiz gerekmez." Daha sonra Sutcliffe ve Lee Başbakan'la görüştüler ve ona kısaca kiralar üzerine yapılan çekişme sonucunda kâr dağıtımının uzun yıllar içinde bir noktadan öbür noktaya geçişinin öyküsünü anlattılar. "1960'lar başında hükümet payı yüzde elliye karşı yüzde elliydi. Şim-

di ise hükümet yüzde 98, şirketler ise yüzde 2 alıyor" dediler. Bu açıklamayla tatminkâr bir sonuç alacaklarını ummuşlardı. Ancak bu olmadı, kendilerine açıkça Kuveyt'in yüzde 100 hissenin hepsini almak niyetinde olduğu bildirildi. Bu bir egemenlik konusuydu, egemen olan onlardı ve konu tartışmaya açık değildi.

Bu konuşmayı izleyen birkaç ay içinde Kuveyt bu iki şirketle mücadeleye girmek zorunda kaldı; şirketler kolay pes etmiyor, bir yolunu bulup Kuvet petrolüne girmek için kendisine tercihli muamele yapılmasına, öncelik tanınmasına çalışıyordu. Konuşmaların bir noktasında, BP'nin önde gelen görüşmecilerinden P.I. Walteis, yarı şaka, Kuveytliler'e, Kuveyt Petrol Şirketi'nin fiziki mal varlığını almaktansa petrolden gelen yeni servetin bir kısmını BP hisselerine yatırsalar kendileri için daha iyi olacağını söyledi. Kuveytliler, hiç değilse o gün için, konuya ilgi göstermediler. Nihayet 1975 Aralık ayında iki taraf Kuveyt'in istediği koşullar altında bir anlaşmaya vardı. Önceleri Gulf ve BP tazminat olarak 2 milyar dolar istemişti. Kuveytliler buna güldüler. İki şirket istedikleri miktarın küçücük bir parçasıyla 50 milyon dolarla yetinmek zorunda kaldı.

Anlaşma gerçekleştikten sonra bu iki uluslararası şirket, bir süre daha, kendilerine tercih tanınacağı ümidini korumuşlardı. Bu varsayım Gulf Petrol Ticaret Şirketi Başkanı Herbert Goodman'ın kafasında da aynen vardı. Hiç değilse yeni anlaşmanın son rötuşlarını yapmak için küçük bir ekiple Kuveyt'e ayak basıncaya kadar. Ne var ki o andan itibaren yanıldığını, ne kadar çok şeyin değişime uğramış olduğunu anlayacaktı. Böyle düşünmesinin deneyimsizlikten geldiği sanılmamalıdır. Tam tersi, Goodman, petrolcüler ve petrol ticareti yapanlar arasında en deneyimli olanlardan birisidir. Meslekte bulunuşu uluslararası petrol şirketlerinin olağanüstü gelişme, büyüme gösterdiği 1960'lı yıllara, on yıllık döneme rastlar. Evvelce ABD Dışişleri hizmetinde bulunmuş olan Goodman, Gulf Şirketi'ne 1959'da katılmış, petrolcülükte şan ve ün kazanmıştır. Tokyo'da bulunduğu dört yıl içinde Japonlar'la ve Koreli alıcılarla yapılan uzun vadeli kontratlar zincirinde onlara bir milyar varil satmış olmakla öne çıkmıştır. 1960'lı yıllar hem bir petrolcü olarak, hem de dış memleketlerde bir Amerikalı olarak kendisi için şan ve ün yıllarıdır. O günlere ait anılarını anlatırken Goodman'ın şu sözleri söylediği bilinmektedir: "O günlerde Amerikalı bir işadamı olmak insana müthiş ayrıcalık sağlıyor, her kapıyı kolayca açıyordu. Siz de gösterilen bu özel muameleyi hakkınız gibi görüp kabul ederdiniz. İnsanlar size dikkat ederdi. İtibarınız, nüfuzunuz, gücünüz için size saygı gösterilirdi. Niçin? Önce bayrağınız, sonra da işiniz için –Birleşik Devletler bu ikisinden ötürü eşsiz itibar ve saygı görürdü. Amerikan pasaportlu olmak bir laissez-passer– (bırakınız geçsinler) bir güvenlik aracı demekti. Sonra, bu durum değişmeye başladı. Kuveyt'le birlikte bunu her yerde hissettim. Bu Amerikan gücünün düşüşü demekti; tıpkı Romalılar'ın Hadrian duvarlarından çekilmesi gibi. Sizi temin ederim, bunu her yerde hissettim." Daha sonra bunu ambargo, fiyat artışı, Nixon'un aşağılanması ve istifası ve Amerika'nın aniden Vietnam'dan çekilmesi izlemişti. Ve şimdi de 1975'te Goodman kendisini aynı görüşü paylaşan, bir çağın sona erdiğini ısrarla söyleyen Kuveytliler'le birlikte Kuveyt City sokaklarında bulmuştu.

Ancak Goodman, ekipteki öteki yöneticiler gibi hâlâ beklenti içindeydi. Gulf Şirketi'ne, geçmişteki anılar adına özel fiyat veya tercih hakkı tanınacağını ümit ediyordu. Ne de olsa Kuveyt'le aralarında yaklaşık yarım yüzyıllık bir hak hukuk vardı. Onca Kuveytli öğrenci eğitim için Pittsburgh'a geldiklerinde Gulf ailelerinin yanında kalmıştı. Onlara konukseverlik gösterilmiş, arada kişisel arkadaşlıklar, bağlar kurulmuştu. Goodman Kuveytliler'e tüm bunları anımsatmıştı. Ne var ki onlar kararlarından dönmüyor, Goodman'ı hayrette bırakarak, Gulf'ın da diğer herhangi bir müşteriyle aynı muameleyi göreceğinde ısrar ediyordu. Konuşmanın ileri bir aşamasında Kuveytliler Gulf'a kendi rafinerileri için az bir petrol verileceğini bildirdiler. Goodman yanıt vererek bu iki pazarı geliştirmek için Gulf'ın çok ter döktüğünü hatta ter yerine kan döktüğünü söyleyecek oldu. Aslında kan dökmüş olan kendisiydi. Ancak Kuveytliler "hayır" demekte direniyordu. Sözü edilen pazarlar onların pazarıydı, kendi petrollerine göre düzenlemişlerdi ve şimdi de orada kendi petrollerini satacaklardı.

Gulf temsilcileri bu tavır karşısında geçmişe göre ne kadar farklı muamele gördüklerini fark etmekten kendilerini alamadılar. Sonraki günleri bakanlığa gidip gelmekle geçireceklerdi. Goodman o günleri şöyle tarif etmiştir: "Her gün ardı ardına otelimizden bakanlığa gidiyor, saatlerce bekliyorduk. Bazen ikinci derecede bir memur gelir bizimle meşgul olurdu. Bazen de hiç gelmezdi." Konuşmalar sırasında bir kez, Goodman, Kuveytli bürokrata eski günleri anımsatmaya çalışarak, Gulf Şirketi'nin Kuveyt için yaptığı onca iyi şeyleri anlatacak olmuştu. Kuveytli buna çok öfkelenmiş "Ne yaptınızsa yaptınız, karşılığını da aldınız" demişti. Son olarak "Bize hiçbir zaman lütufta bulunmuş değilsiniz" dedikten sonra toplantıyı terk etmiş, kapıyı vurup gitmişti.

Sonuç olarak, Gulf kendi rafinerilerine giden petrol üzerinde küçük bir indirim sağlamıştır. Ancak başkalarına satabileceği petrol üzerinde ise hiçbir indirim sağlayamamıştır. Goodman sonradan "Kuveytliler için bu, sömürgecilik gücünün al aşağı edilmesi demekti" demiştir. Daha sonraki günlerde Goodman konuyu şöyle değerlendirecekti: "Ortada bir yanlış anlama vardı. Biz Amerikalılar bu insanlar için çok şeyler yaptığımızı düşündüğümüz için onların bizi sevdiğine inanmıştık. İşte Amerika'nın zayıf tarafı buydu. Biz iyi ilişkiler içinde olduğumuzu sanmıştık. Onlarsa konuya başka açıdan bakıyordu. Kendilerini himaye görmüş hissediyor, bunu içlerine sindiremiyorlardı. O günleri anımsamak kendilerini mutsuz etmişti. Kısaca tüm bu ilişkilerde sevgi-nefret denen şey vardır."

Yine de Goodman sözünü şöyle noktalayacaktı: "Ancak bütün bunlar geçiciydi. Ne de olsa o günlerde Kuveytliler fazla zengin olmuştu."

Venezuela: Kedi Yavrusu Ölüyor

Venezuela'daki büyük imtiyazlar da süpürülmek üzereydi. Olup bitecekler, bunun böyle olacağını daha 1970'lerin başında kesinlikle göstermişti. Ne de olsa burası, petrol milliyetçisi ve OPEC'in ortak kurucusu Juan Pablo Pérez Alfonzo'nun ülkesiydi. 1971'de Venezuela'da "Dönüş Yasası" diye bir yasa çıkarıldı. Buna göre ülkede petrol şirketlerine ait ne kadar imtiyaz varsa hepsi, imtiyazların diğer mal varlıklarıyla beraber, imtiyaz süresinin bitiminde küçük bir tazminat karşılığı Venezuela'ya devrediliyordu. Süresi dolacak ilk imtiyazlar 1983'te sona eriyordu. Bu dönüş yasasının, Venezuela'nın "yeni imtiyaz yok" politikasıyla bir arada ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemesi kaçınılmazdı. Önce şirketler yatırımlarını yavaşlattı ki bu Venezuela'nın eğitim kapasitesinin inişe geçtiğinin göstergesidir. Kapasitedeki iniş de bekleneni yapmış, yine kaçınılmaz olarak şirketlere duyulan antipatiyi körüklemiştir. Exxon'un Venezuela'daki şubesi Creole Başkanı Robert Dolph konuyu şöyle yorumlamıştır: "Bütün bunlar yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan çıkar hikâyesidir. İzlenen siyaset 'petrol aranacak yeni bölge yok' siyasetiydi. Biz yavru kediyi beslemiyorduk, onlar da yavru kedinin ölmekte olduğunu söyleyerek yakınıyorlardı."

1972'de, hükümet bir dizi yasa ve kararname çıkararak petrol aramadan pazarlamacılığa kadar petrolcülüğün her alanında efektif idari kontrolü kendi üzerine aldı. Ayrıca efektif vergi oranını da yüzde 96'ya çıkardı. Kendi kanısına göre millileştirmenin hedeflerinden çoğunu gerçekleştirmişti, ancak henüz tam millileşme olmamıştı. Bu sadece bir zaman konusuydu. 1973 fiyat artışı ve OPEC'in zafer gibi görünen başarıları ülkedeki millileşme ruhunu ve özgüven duygusunu çarçabuk güçlendirecek ve son sahnenin gelişini çabuklaştıracaktı. Bu yeni çağ içinde 1983 yılının gelmesini bekleyemezlerdi. Yabancıların sahipliğine de artık izin verilmediğinden millileşme olayının mümkün olduğunca çabuk gelmesi artık şart olmuştu. Bu konuda siyasi kesimlerin hepsi görüş birliği içindeydi.

Gündeme –bir değil– iki görüşme konusu alındı. Birincisi iki uluslararası şirket, Exxon ve Shell önderliğinde Gulf ve öteki birkaç şirketle yapılacak görüşme, ikincisi de Venezuelalılar'ın kendi aralarında yapacağı görüşmeydi. Bunlardan birinci grupta olanlarla yapılan konuşmalar pü-

rüzsüz gitmemişti. Konuşmaya katılanlardan biri şöyle demişti: "1974 yılı sona erdiğinde ülke hâlâ petrolün millileştirilmesi konusunu tartışmaktaydı ve tartışmalar tüm şiddetiyle devam etmekteydi. Birbirine tümüyle zıt iki ayrı grup iki ayrı görüşü savunuyordu. Yabancı petrol şirketlerine amansız bir savaş açılmasını savunanlar ve savaşa karşı olup daha ılımlı, uzlaşmacı bir çözüm yanlısı olanlar." Sahneyi evinin bahçesinden değerlendiren Juan Pablo Pérez Alfonzo mücadelecilerden yana çıkmıştır. Beyanatta bulunup sadece petrolcülüğün değil, Venezuela'da ne kadar yabancı yatırım varsa hepsinin derhal millileştirilmesini istemiştir.

Konunun çözüme bağlanma işlemi, şirketler gerçekçi olduğu için önceden sanıldığı kadar patırtılı olmamıştır. Belki de şirketlerin bazısı bunu kadere bağlamıştı. Venezuela onlar için ilk yıllarda edindikleri büyük kazançların kaynağı olmuştu. Hatta belirli bir süre Exxon, o çok büyük global kazancını Venezuela kaynağından sağlamıştı. Ayrıca, Exxon'un değilse de Shell'in başına geçmeyi düşleyenler için Venezuela tam yaşanacak yerdi. Ancak bu yeni çağda onların birinci kaygısı, en yaşamsal sorunu, petrole sızabilme hakkını kazanmaktı. Creole Şirketi'nden Dolph konuyu şöyle özetlemiştir: "Kazanmayı başaramadık. Fiyatlar çok yüksekti. Pazar koşulları tüm ülkeler için söz konusuydu ve olan bitenlerin sonsuza dek süreceğine işaretti. Millileştirmenin gerçekleşmiş olması bize çok az hareket imkânı bırakmıştı."

Millileştirmeden sonra Venezuela iki hedefe yöneldi. Birinci hedef petrolcülüğü mümkün olduğunca etkin ve çağdaş yöntemlerle yapabilmek için dış dünyadan gelen teknoloji akımını sürdürmekti. Bu nedenle şirketler Venezuela ile iş anlaşması için görüşmelere girdi ve bu anlaşmalar gerçekleşti. Anlaşmalar uyarınca Venezuela'ya teknisyen ve personel transferi sürdürülecek, buna karşılık Venezuela eski imtiyaz sahiplerlerine, çıkarılan her varil için on dört, on beş sent kadar bir para ödeyecekti. Venezuela'nın ikinci gereksinimi pazarlara girmekti. Millileştirilmiş olan petrol sanayiinin astronomik üretim yapması bekleniyordu. Oysa ki dışarıda kendine ait bir pazarlama sistemi yoktu ve petrolünü satmak zorundaydı. Bu arada eski imtiyaz sahipleri geriye doğru kaymaya başlayan sistemlerini kurtarmak için petrol bulmak zorundaydı. Bu nedenle Venezuela petrollerini pazara ulaştırmak için şirketler ile uzun vadeli kontratlar imzalandı. Devletleştirme olayından sonraki birinci yıl içinde, Exxon Venezuela ile tarihte o güne kadar görülmemiş en büyük petrol anlaşmasını imzalamış ve günde 900.000 varil petrol çıkaracağını taahhüt etmiştir.

İkinci görüşme birinci görüşmeden çok daha zor ve çok daha duygusal şartlar altında Venezuelalı politikacılarla Venezuelalı petrolcüler arasında cereyan etti. Venezuela'nın son iki kuşağı petrolle haşır neşir olarak büyümüştü. O güne kadar ülkedeki tüm önemli kadroların, en üst düzeydekilere kadar yüzde 95'i Venezuelalılar'la doldurulmuştu. Bunlardan çoğu eğitimlerini dışarıda yapmış ve çokuluslu şirketlerde uluslararası deneyim kazanmış kişilerdi. O güne kadar genellikle iyi muamele gördüklerini sanmışlardı. Şimdi sorun dönüp dolaşıp şu noktada düğümlenmişti: Hükümet gelirlerinin kaynağı olan Venezuela petrol sanayii program ve gündemi politikacılarla saptanan ve iç politikanın oyuncağı olan politik bir teşekkül mü olacaktı, yoksa meslek olarak yürütülen, daha geniş ufuklu, program ve gündemi petrolcülerce saptanan, hükümetin sahip olduğu bir teşekkül mü olacak? Bu sorunun arkasında, doğal olarak, millileştirilmiş Venezuela'da güç ve öncelik için verilen mücadele ve ülkenin ekonomisinin geleceği için yapılan bir de savaş saklıydı.

Sonunda bazı kararların verilmesi kaçınılmaz olmuştur. Venezuela'nın topyekûn ekonomik refahı için petrolcülüğün sağlıklı olmasının şart olduğuna karar verildi. Caracas'ta "yeni bir Pemex" yaratılmasından korkmuşlardı. Diğer bir deyişle Petroleos Mexicanos gibi olağanüstü güçlü, devlet içinde devlet olan milli bir şirket kurulmasından çekinmişlerdi. Sonuç belirlenirken dikkate alınan başka bir şey de verilecek kararın petrolcülüğü zayıflatıp, politize etmesi, petrolcülüğü çürütmesi korkusuydu. Bunun Venezuela ekonomisi üzerinde çok olumsuz bir etki yapacağı düşünülmüştü. Ayrıca, yalnız Venezuela'ya bağlı şirketlerde değil, en üst mevkilerdeki kadrolarda bir pet-

rol grubu vardı ki bunlar petrolcülüğün politize olması halinde kendilerine düşenin öte beriyi toplayıp gitmek olduğunu düşünmüş olabilirler. Bu gerçek de sonucu etkilemiş olabilir.

Bu koşullar altında Accion Democratica adayı olarak, son günlerde çoğunluğun oyuyla zafer kazanmış olan Başkan Carlos Andés Pérez "ılımlı" ve pragmatik bir çözüm için fikrini bildirdi. Petrolcülerin kendilerinin de katılımına izin veren bir çözüm istemişti. O günlerde ülkede bir devlet holdingi olan Petroleos de Venezuela adında yeni bir şirket kurulmuştu. PDVSA adıyla bilinen bu şirketin kurulma amacı, mali konularda, planlamada koordinasyon sağlamak ve politikacılarla petrolcüler arasında arabuluculuk yapmaktı. PDVSA dışında, devletleşmeden önceki organizasyonlara bağlı olup da sonradan önce dört, sonra üç şirkette entegre olmuş birkaç şirket daha türemişti. Bunların her biri, benzin istasyonlarına kadar "tam" entegre olmuş şirketlerdi. Yetkililer böyle göstermelik rekabet yaratarak daha verimli olunacağını ve şişirilmiş, bürokratik yeni bir devlet şirketinin kurulmasını önleyeceklerini ümit etmişlerdi. Kanılarınca, böyle bir yapı birleşik bir kültür, gelenek ve verimlilik için yararlı olup operasyonlara da yardımcı olurdu. Millileşme olayı 1976'nın ilk günü yürürlüğe kondu. Başkan Pérez millileştirme için "kader hareketi" demişti. Ülkenin yeni millileştirilen petrol şirketinin kaderi dünyanın yeni model petrol endüstrisinde dev güçlerden biri olma yolundaydı.

Suudi Arabistan: İmtiyaz Teslim Oluyor

Bütün imtiyazlar içinde tek bir imtiyaz ayakta kalabilmişti; bu hepsinin en büyüğü olan Aramco'ya ait Suudi Arabistan imtiyazıdır. 1930'ların karanlık günlerinden bu yana, susuzluktan kıvranan Kral Ibni Suud'un petrol yerine su çıkmasını istediği günlerden beri Aramco gelişme göstererek devasa bir ekonomik işletme olmuştu. 1974 Haziranı'nda, Yamani'nin katılımcı prensibine uyarak Suudi Arabistan Aramco'dan yüzde 60 hisse aldı. Aynı yılın sonunda bu defa Suudiler Aramco'daki Amerikan şirketlerine –Exxon, Mobil, Texaco ve Chevron– sadece yüzde 60'la yetinmeyeceklerini bildirdi. Yüzde 100 istiyorlardı. Petrolün devletleştirilme çağı olan bu devirde daha az bir yüzdeyle yetinmek olmazdı, bu küçültücü bir şey olurdu. Şirketler bu isteğe karşı direndi. Onların bir numaralı prensibi "imtiyazdan asla vazgeçmemekti" ve imtiyaz şimdi onlar için hayattaki en değerli şeydi. Kendi aralarında düşünüp karar aldılar: Bu prensip 1970'li yılların politik baskılarına dayanamadığı takdirde imtiyazı bırakmak zorunda kalırlarsa, Suudiler'le çok iyi pazarlık yapıp kendileri için en uygun olacak anlaşmayı yapmak. Suudiler'e gelince, onlar isteklerinde ısrarlıydı ve daha az yüzdeye razı değildiler, bu yüzden de gerektiğinde ekonomik baskı uyguluyorlardı. Şirketlerin ikna olması fazla zaman almadı ve Suudiler'in talebini prensipte kabul ettiler.

Konunun prensipten pratiğe dökülmesi tarafların işletme ve mali konularda ödün vermemesi yüzünden ayrıca bir buçuk sene aldı. Dünyadaki toplam petrol rezervinin üçte birinin sahipliği için yapılan görüşmeler doğal olarak çok çetin ve zor geçmişti. Aramco'cular da Suudiler gibi göçebeydi. 1975'te bir ay boyunca Yamani ile Beyrut dolaylarında bir kasaba olan Beit Meri'de kamp kurdular. Sabahları otellerinden çıkıp küçük yolu izleyerek eski bir manastırken sonradan Yamani'nin evi olan yere kadar yürüyüş yapıyorlardı. Orada, bir aradayken olağanüstü bir kaynak olan petrolü nasıl değerlendireceklerini, ona nasıl eşireceklerini aralarında tartışırlardı. Sonra, bir gün kulaklarına terörist bir grubun kendilerine saldırı düzenleyip kaçıracağı söylentisi geldi. O andan itibaren o güne kadar kendilerine huzur veren bu yerin artık tehlikeli olduğunu düşünmeye başladılar. Oradan derhal uzaklaştılar. O günden sonra her zaman Yamani'nin yolculuklarına katıldılar.

Sonunda, 1976'da, bir ilkbahar gecesinin geç bir saatinde, Yamani'nin Riyad'daki oteli Al-Yamama'da anlaşmaya vardılar. Ne gariptir ki kırk üç yıl önce, yine Riyad'da, Standard of Califor-

nia, biraz tereddütle, çölde petrol arama hakkı için 175.000 dolar ödemeyi kabul etmiş, İbni Suud da bu ilk imtiyaz belgesinin imzalanmasını emretmişti. Şimdi yıl 1976 idi ve aynı çölde kanıtlanmış rezerv miktarının 149 milyar varil –özgür dünya toplam rezervinin dörtte birinden fazla– olduğu tahmin ediliyordu. Şimdi, 1976 belgesi imzalandığına göre imtiyazdan artık sonsuza dek kopmuş oluyorlardı. O gece orada Al-Yamama Oteli'nde hazır bulunmuş bir Amerikalı sonradan olay için de şöyle diyecekti: "Bu gerçekten bir çağın sona ermesidir." Anlaşma imzalanmış fakat aradaki bağlar hiçbir şekilde koparılmamıştı. Tarafların ikisi de birbirine muhtaçtı. Aramco ortaklarını vaktiyle birbirine bağlamış olan sebepler bu defa da aynen mevcuttu. Suudi Arabistan'ın kuşaklar boyu yetecek kadar çok petrolü vardı. Dört şirketin elinde ise bu petrolü taşıyacak dev nakliye ve pazarlama sistemleri mevcuttu. Bu nedenle, yeni düzenlemeyle Suudi Arabistan yurtiçinde Aramco'ya ait ne kadar mal varlığı ve hak varsa hepsini devralıyordu. Aramco Suudi Arabistan'ın işletmecisi olmayı, bu ülkeye hizmet vermeyi sürdürecek, karşılığında varil başına yirmi bir sent alacaktı. Ayrıca, Suudi üretiminin yüzde 80'ini pazarlayacaktı. 1980 yılında net değer üzerinden Suudi Arabistan, Aramco'nun krallık içindeki holdingleri için tazminat ödedi. Bu ödemeyle artık o görkemli imtiyazların üzerinde güneş son defa batmış oldu. Petrol üreticileri büyük hedeflerine varmışlar, kendi petrollerini kontrol eder duruma gelmişlerdi. Artık onlar "petrol" kelimesiyle özdeşleşmişlerdi.

Suudi Arabistan'la dört Aramco Şirketi arasında imzalanan bu anlaşmada yine de garip bir şey olduğu göze çarpmıştır. Anlaşmayı Suudiler 1990 yılına kadar, anlaşmanın kararlaştığı tarihten on dört yıl sonraya kadar imzalamamıştır. Şirketleri temsilen görüşmelere katılmış biri bunu şöyle açıklamıştır: "Bu gayet doğal. İstedikleri tam kontrolü elde ettiler; ama başlangıçta Aramco'yu da tedirgin etmek istemediler. "Suudiler'in anlaşmayı geç imzalaması sonucu, on dört yıl boyunca yaklaşık 33 milyar varil petrol üretilmiş ve pazarlanmış ve 700 milyar dolarlık bir ciro yapılmıştır. Bunların hepsi de bir Aramco'lunun deyimiyle "çok kötü" şartlar altında gerçekleştirilmişti.

Başlangıçta petrol şirketleri, Suudi Arabistan, Venezuela ve Kuveyt'teki imtiyazlarına karşı bunlarla aralarında mevcut kontratlar nedeniyle bağlılıklarını devam ettirdilerse de, bu bağlılıklar zamanla giderek zayıfladı. Bu gerek ülkelerin gerekse hükümetlerin politika değişikliğinden ve pazarda mevcut fırsatlardan ve alternatif bağlardan kaynaklanmıştır. Ayrıca, "büyük imtiyazların" sona erdirildiği aynı dönem içinde, bir taraftan da petrol ihraç eden ülkeler ile uluslararası petrol şirketleri arasında yepyeni bir ilişki türemekteydi. Bu, artık şirketlerin, toprak içindeki petrole sahiplik hakkı demek olan "imtiyazcı" durumdan çıkıp sadece "kontratlı" duruma gelmesi demektir. "Kontratlı" olarak, şirketler bundan böyle ellerindeki kontrat gereğince buldukları her petrol kaynağında katılım hakkına sahip oluyor, "üretim payı" alıyorlardı. Bu tür yepyeni bir ilişkinin öncülüğünü de ilk defa 1960'larda Endonezya'da Caltex yapmıştır. Bu ilişki de eskiden beri alışılmış olan benzeri hizmetleri; petrol arama, üretme ve pazarlama hizmetlerini içeriyordu. Ancak gerçek şuydu: Terminolojide yapılan değişiklik aslında son derece önemli, çok büyük bir politik değişmenin yansımasıydı. Artık hükümranlık tam anlamıyla hükümete geçiyor, her iki taraf da bu hükümranlığı tanımış oluyordu. Taraflar hükümetin hükümranlığını tanımakla aynı zamanda ülkenin iç politikasında da hükümet kararını kabul etmiş sayılacaktı. Artık geçmişin ağır aksak tempodaki sömürgeci ruhu geride bırakılmıştı. Şimdi bu tempodayken şirketlerin sadece kirayla tutulmuş gibi muamele gördüklerine inanılıyordu. 1970'li yılların ortalarında, dünyanın birçok yerinde bu tür "üretim bölüşme kontratları" artık yaygınlaşmış durumdaydı.

Bu arada, ihracatçıların, şirketlerin geleneksel arabuluculuk rolüne başvurmadan dolaysız olarak kendilerinin pazara sattığı petrol miktarında, çok büyük, dramatik denecek artışlar gözlendi. OPEC'in çıkardığı petrol beşe katlanarak 1973 yılının toplamı olan yüzde 8'den 1979'da yüzde 42'ye ulaştı. Başka bir deyişle, petrol üreticisi ülkelerde, devlete ait şirketler artık üretimi aşıp

aşağıya doğru, kendi sınırları dışındaki uluslararası petrolcülüğe yöneldiler. Bu global petrol endüstrisinin on yılı çok az aşan bir süre içinde, OPEC imparatorluğu altında her alanda yepyeni bir form aldığının göstergesidir. Şu da unutulmamalıdır ki, gelecekte bundan daha dramatik değişiklikler tetikte bekliyordu.

32

Uyum Sağlama

Ucuz petrolün sonu acaba Hidrokarbon Adam'ın yürüdüğü yolun da mı sonu olacaktı? Acaba bundan böyle makinelerine enerji sağlayan, günlük yaşamında alışık olup sevdiği onca ufak tefek maddi eşyayı kendisine veren petrolü bulabilecek miydi? 1950'lerde ve 1960'larda ucuz olan ve kolayca sağlanan petrol iktisadi büyümenin de ateşi olmuş ve bu yüzden dolaylı da olsa, sosyal barışa yardımcı olmuştu. Şimdi ise, durum artık pahalı ve güvensiz olan petrolün iktisadi büyümeyi kısacağını, gelişmeye engel olacağını, hatta bu büyümeyi kökünden tırpanlayacağını gösteriyordu. Bunun ne gibi sosyal ve siyasi sonuçlar doğurabileceğini kim bilebilirdi ki? İki dünya savaşı arasında kalan onca ıstıraplı yıl içinde birçok dersler alınmıştı. Bunlardan biri insanlara, demokratik kurumların hayatta kalabilmesi için iktisadi gelişmenin ne denli şart olduğunu öğretmişti. Bu itibarla, göğüslenecek riskler büyük olmasına karşın bunlara katlanmak gerekiyordu. 1973 yılından sonra, otoritelerinin kısılıp saldırıya uğradığını, güvencelerinin tehdit edildiğini ve dış politikalarının etkisiz kaldığını görenler sanayi ülkeleri olmuştur. Uluslararası politikanın gücü de petrolle olan yakın ilişkisi yüzünden değişime uğradı ve etkisizleşti. Bu koşullar dikkate alındığında 1970'li on yılın Hidrokarbon Adam için ve bir bütün olarak sanayi dünyası için hınç, gerilim, huzursuzluk ve yiğitlikle dolu bir karamsarlık dönemi olmasına şaşmamak gerekir.

Tüm bu zorluklara karşın Hidrokarbon Adam savaş sonu hak ettiği meşruiyetinden ve yeni başlamış olan duruma tam intibak işleminden kolay kolay vazgeçmemiş, mücadelesini devam ettirmiştir. Bu ara, Uluslararası Enerji Kurumu da Fransızlar'ın önceki tahminin aksine bir hizipleşme kurumu olmamış, Batı ülkeleri arasında koordinasyon sağlayıcı ve bunların enerji politikalarını aynı paralele getiren bir mekanizma olmuştur. Hükümetin kontrolü altında, acil durumlarda kullanılmak üzere stratejik petrol rezervleri için acil petrol paylaşım politikası saptandı. Ayrıca IEA (Uluslararası Enerji Kurumu) milli politikaların değerlendirilmesi ve konvansiyonel ve yeni enerji kaynakları üzerinde araştırma yapılması için bir de "forum" düzenlemişti.

1970'li yıllar ortası, Batı dünyasının ana hedefi Kissinger'in önermiş olduğu ve petrol gücü ile oluşmuş olan "objektif koşullar"ın değiştirilmesi hedefiyle tıpatıp aynıdır. Değiştirilmesi gereken bu koşullar arz-talep dengesi ve endüstriyel ekonomilerin petrole olan tam bağımlılığıdır. Bu konuda endüstri ülkelerinin tümü, fiyat ve güvence sorunlarını dikkate alarak, ithal petrole olan bağımlılığın azaltılmasına yönelik enerji politikalarına eksiksiz uydular. "Objektif koşullar" diye bilinen bu koşulların değiştirilmesi için belli başlı tüketici ülkelerin her biri, kendi siyasi kültür ve özel durumunu yansıtan kendine özgü yollarla bu koşulların değiştirilmesine katkı sağladılar. Bunlardan Japonya katılımını kamu ve özel sektörün birlikte kabul ettiği bir uzlaşmayla yapmıştır. Fransızlar dirigisme gelenekleriyle (devlet önderliği) katılımda bulundu. Birleşik Devletler de katılımını âdeti olduğu üzere kavgacı siyasi münazaralarıyla yaptı. Bunların hepsi bir arada bir hayli zor bir karışım meydana getirdiyse de "yeni güç" sayılan petrole haddinin bildirilmesi için gerekli öğeler aynı idi: Alternatif enerji kullanımı, değişik petrol kaynakları arama ve koruma.

Ülkeler Çağrıya Uyuyor

Arap petrol ambargosunun yarattığı ilk panik ve şok atlatıldıktan sonra, Japonya, objektif koşulların değiştirilmesi çağrısına olumlu tepki gösterdi. Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı "beyanda" bulunarak kendi merkez binasında asansör kullanımına son verdi. Ayrıca, yaz aylarında Japonya'da, elektrikle çalışan "klima" sistemine gereksinimi azaltmak için, erkek giysisinde dahiyane bir yenilik yaparak "enerji muhafaza modası" denebilecek shoene rukku modasını ortaya attı, yani iş kıyafetlerinde kısa kollu ceket modasını yaygınlaştırmaya çalıştı. Halk asansör yasağına uydu fakat her nedense, bizzat Başbakan Masayoski Ohira'nın örnek teşkil etmesine karşın, shoene rukku modası bir türlü tutmadı.

Bu ara, Japonya'da enerjide karar mekanizmasında kimin liderlik edeceği konusunda çok şiddetli çekişmeler olmuştur. Buna karşın yine de her boyutuyla, ülke halkı 1960'lardan beri benimsemiş olduğu ucuz, güvenli Ortadoğu petrolüne bağımlılıktan kurtulmak, enerji konumunu kesin olarak değiştirmek için elinden geleni yapmıştır. Ortadoğu petrolü artık ucuz ve güvenceli olmaktan çıkmıştı ve bu tüm açıklığıyla Japon halkının gözleri önündeydi. Ayrıca petrol konusunda Japonya'nın ne denli kritik bir konumda olduğu da yaşanmış olaylarla bir kez daha kanıtlanmıştı. Genel çizgileriyle yeni politikaya uyum yolları ve yapılacak değişiklikler geniş çevrelerce kabul gördü ve uygulandı. Bunlar elektrik üretimi ve endüstriyel üretimin petrolden öteki enerji kaynaklarına dönerek yapılmasını, nükleer güç geliştirme işlevinin hızlandırılmasını, kömür ve sınırlandırılmış doğal gaz ithalinin yaygınlaşmasını ve petrol ithalatının Ortadoğu'dan Pasifik'e kaydırılmasını içeriyordu. Artık Japonya'nın uluslararası ilişkilerinde "Kaynak diplomasisi" ön plana çıkmıştı. Ülke hiç durmadan, gerek Ortadoğu'daki gerekse Pasifik'teki petrol üreticilerini ve enerji sağlayıcıları dışlama peşindeydi.

Japonya'nın çabaları içinde dikkatlerin en çok yoğunlaştığı ve en acil olanı; hükümet ile iş çevreleri işbirliğiyle geliştirilen, endüstride enerji korumasını ve öncelikle de petrol kullanımını azaltma konusudur. Bu amaçla girişilen tüm kampanyalar beklenenin çok ötesinde başarılı olmuş ve Japon iş çevrelerinin yeniden yöneldiği uluslararası rekabette anahtar konumunda olup en büyük yararı sağlamıştır. Japonya'nın çağrıya uymaktaki tutumu sanayi dünyasının geri kalan ülkeleri için gerçekten örnek oluşturmuştur. O günlerde MİTİ Başkan Yardımcılığı yapmakta olan Naohiro Amaya bu durumu şöyle tanımlamıştı. "İşçiler ve iş yaşamının liderleri, 1973'ten sonra duruma gayet iyi uydular. Şirketlerinin yaşamını devam ettiremeyeceğinden korkuyorlardı. Bu nedenle el ele vererek birlikte çalıştılar." 1971'de MİTİ bir inceleme yayınlamıştı. Konu "enerji yoğunluğu"ndan "bilgi yoğunluğu"na geçme gereksinimiydi. Gerekçe olarak Japonya'nın petrol talebinin baş döndürücü bir hızla büyümesi ve dolayısıyla dünya petrol pazarına zamansız baskı yapacağı gösterilmişti. Ağır sanayi çevreleri, kendilerinin eski üyeler sayıldığını ima eden bu incelemeden pek memnun kalmamıştı. Ayrıca bu rapor, fiyatların henüz düşük olduğu bir dönemde verilmiş olduğundan pek çok da eleştiri almıştır. Yine de 1973 krizinin yeni stratejiyi kafa-göz yararcasına bir hızla uygulamak için gerekli olan gücü sağladığı söylenebilir. Amaya bu konuda "Zemin altında kalan kaynakları kullanma yerine kafalarımızdaki kaynakları kullandık" demiştir. Amaya sözlerini şöyle sürdürmüştü: "Japon halkı depremler ve kasırgalar gibi krizlere alışıktır. Enerji şoku da bir çeşit depremdi ve bu nedenle her ne kadar çok büyük bir şok olmuşsa da, biz duruma uymak için hazırlıklıydık." Daha ileri satırlarda şu sözleri de ilave etmişti: "Bir bakıma enerji şoku bizim için Tanrı'nın lütfu sayılmalıdır; çünkü Japon sanayiinin çarçabuk değişmesi onun dürtüklemesiyle gerçekleşti."

Fransa'da en üst düzeydeki enerji bürokratı, bir mühendis ve Corps de Mines üyesi olan ve petrolcülükte engin bir deneyime sahip Jean Blancard idi. Sanayi Bakanlığı'nda Enerji Bölümü'nün Genel Delegesi olarak hükümet politikaları ile devlet sahipliğindeki enerji şirketlerinin politikalarını koordine etmekle görevliydi. 1974'ün başlarında, Paris'in petrol üreticileriyle uzlaştırıcı iki-

li politikalar peşinde olmasına karşın, Blancard Devlet Başkanı Georges Pompidou ile çetin tartışmalar yaptı: "Bundan sonraki dönemde şimdikilerden çok farklı olacak bir değişmeye, evet bunalım değil, bir değişmeye tanık olacağız... Bizimkisi gibi bir ülkenin Araplar'ın iki dudağından çıkacak kararlara takılıp kalmasında hiçbir akılcı yön yoktur. Enerjinin değiştirilmesine yönelik yeni bir politika benimsemeli ve petrole olan gereksinimi azaltmaya çalışmalıyız; hiç değilse daha da artmaması için çaba göstermeliyiz."

Blancard, Pompidou'nun şahsında fikirlerini çok iyi anlayan, duyarlı bir dinleyici bulmuştur. Fransa Devlet Başkanı Pompidou, 1974 başında danışmanlarıyla bir toplantı yaptı. O günlerde çok hasta olan, gördüğü tedaviden dolayı da her tarafı şişmiş durumdaki Pompidou'nun çok uzun süren toplantı sırasında büyük acılar içinde olduğu gözlenmiştir. Bu toplantıda Fransız enerji politikasının üç ana maddesi teyid edilmiş ve karara bağlanmıştır; üçü de Fransa'nın özerkliğinin iadesine yönelik bu maddeler nükleer gücün hızla geliştirilmesi, kömüre dönüş ve enerji korunmasına ağırlık verilmesidir. Pompidou, bu toplantısının üzerinden bir ay geçmeden ölmüş, ancak halefi Valery Gisrcard d'Estaing her üç programı da desteklemiş ve hızlandırmıştır. Fransa'nın hükümet sistemi, çevreci adıyla dışarıdan gelen müdahalelere kapalı olan bir sistemdi. Bu sistemle Fransa birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde nükleer güce katkı konusunda üzerine düşeni yapmada diğer batılı ülkeleri geride bırakmıştır. Ancak unutmamak gerekir ki, nükleer güç çalışmaları başka yerlerde de süregelmekteydi. Örneğin 1980'li yıllara kadar bir elektrik üretim tesisi kurulmuş, petrolden yoksun Batı da en büyük pazarlardan birini oluşturmuştur. Zaten niyet edilen de buydu. Ancak nükleer güç konusu başka hiçbir yerde Fransa'daki kadar yoğun olarak ele alınmamıştır.

Enerji korunması konusunda da Fransa en saldırgan denebilecek bir hükümet politikası izlemiştir. Günün her saatinde müfettişler banka, mağaza ve ofis gibi yerlere "le check up" diye adlandırdıkları baskınları yapıp ellerindeki özel termometrelerle mekânın ısı derecesini kontrol ederlerdi. Isı, resmen onaylanmış yirmi derece santigrat'ı geçecek olsa derhal bina yöneticiliğine yaptırım yağdırırlardı. Yine de Fransa'nın enerji koruma programının en çarpıcı ve tümüyle Fransız inisiyatifine dayalı örneği reklamların yasaklanmasıdır. Enerji tüketimini "özendiren" her tür reklam yasaklanmıştı. Sözgelimi bir imalatçı, kendi ürünü olan taşınır cins elektrikli ısıtıcısının benzer ısıtıcılara göre daha etkili olduğunu söyleyebilirdi. Ancak elektrikle ısınmanın en iyi ısınma olduğunu söylemesi yasaktı; çünkü bu tür bir ifade enerji kullanımını özendirici sayılıyordu. Bu konuda şöyle bir söylenti bile vardır: Bir gün Fransız Enerji Koruma Örgütü'nden bazı bürokratlar işe gelirken, yolda bir radyo ilanı duyuyor, bunun enerji tüketimini özendirici olduğuna karar vererek, öğle saatine kadar ne yapıp yapıp ilanı radyodan kaldırıyordu.

İlan yasağı öncelikle petrol şirketleri için büyük zorluklar yarattı. Onlar o güne kadar, benzin pazarında rakiplerinden yüzde 1 gibi küçücük bir pay koparmak için dişi tırnağa takarak saldırgan nitelikte kampanyalara alışıktı. Şimdi ise bunu yapamıyorlardı. Artık en fazla, kendi katkı maddelerinin benzin tasarrufuna ne denli yararlı olduğunun savunmasını yapabiliyor, bundan daha ileri gidemiyorlardı. Exxon'un sembolü olan kaplan Fransa'da evcilleştirildi. Artık görevi yasalara uygun şekilde sürücülere lastikleri kontrol etme, motoru benzinden tasarrufa uygun duruma getirme tavsiyesinde bulunmaktı. Şirketler dünyanın her yanında benzin istasyonlarının müşteriye vermeyi âdet edindiği –kulplu bardak, normal bardak, kaşık ve çıkarma resim gibi– ufak tefek hediyelerden kolayca vazgeçemedi. Yine de bu tür hediyeler tüketimi özendireceğinden, zamanla hediye çeşitleri bir hayli kısıtlandı ve sadece araba farlarını temizlemede kullanılan çok ucuz bir fırçaya müsaade edildi.

Fransa'nın en önde gelen milli petrol şirketlerinden biri olan "Total" ne yapıp edip halk önünde adının ön planda tutulması için canını dişine takarak bir yol bulmaya çalıştı. Sonunda parlak bir fikirle çareyi buldu veya bulduğunu sandı. İlan tahtalarına Fransa'nın yemyeşil çok güzel bir köy manzarasını gösteren resimler asıp çok sade, efsanevi bir ilanla "İşte Fransa" yazdı ve altına

da "Total" diye imzasını attı. Ne var ki bu ilan da ertesi gün yasaklanacaktı. Yasaklama kararından donup kalmış bir Total temsilcisi niçin sorusunu sorduğunda, Enerji Koruma Örgütü direktörü Jean Syrota'dan şu yanıtı almıştı: "Tüketiciler bu ilana bakıp şöyle düşünürler: Petrol şirketleri bu tür ilanlara çok fazla para harcıyor, demek ki şirketler zengin durumda, demek ki ortada bir enerji sorunu yok, o nedenle biz de enerji savurganlığı yaparsak, bunun bir sakıncası olmaz."

Yasadışı Kârlar

Kahkahalar, ünlü oyun yazarı Eugene O'Neill'in hiç bekleyemeyeceği ve belki de çok şaşıracağı türdendi. Yazarın *A Moon for the Misbegotten* adındaki popüler oyunu Broadway sahnelerinde sergilendiği sırada, ikinci perdenin başında oyunculardan biri rol gereği şöyle söylüyor, sözleri seyircileri kahkahalara boğuyordu: "Hainlere ölüm! Kahrolsun Standard Oil!" Her gece bir kez yinelenen bu sözler seyircileri bazen kahkahalara boğuyor, bazen de alkışlarla karşılanıyordu. Yıl 1974'tü ve oyunun yazılış tarihi üstünden otuz yıl geçmişti. Yine de bu sözler sanki aynı günlerde Kongre salonlarında oynanan başka bir dramın yankısı gibiydi. Enerji krizini, petrol şirketlerinin rolünü tartışmak için Kongre salonundaki oturumlara gelen senatörler ve Kongre üyeleri de bu sözleri sürekli duymaktaydı. Bütün oturumlar içinde en dramatik sahnelerin yaşandığı, Senatör Henry Jackson'un başkanlık ettiği Senato Daimi Soruşturma Komisyonu oturumudur. Henry Jackson o sırada Senato İç Komisyonu'nun güçlü başkanı olduğu halde halk onu hâlâ "Scoop" lakabıyla tanıyordu. "Kepçe" anlamına gelen bu isim kendisine küçükken bir çizgi film karakterine benzerliği nedeniyle kız kardeşi tarafından verilmişti. Scoop kendisini her zaman dik kafalı Truman tipi bir demokrat olarak görmüş, övünerek söylediği gibi kafası "dürüstlükten ayrılmayan" bir realist olduğuna inanmıştır. Nixon ise, özel toplantılarda öfkeyle "Kepçe Jackson'un bir demagog" olduğundan söz ederdi. Ancak Beyaz Saray'dan bir yardımcıya sözünde direnen Nixon bir gün şu açıklamayı yapmıştı: "İç Komisyon'da bizden yana olanlar, sıra Jackson'a geldiğinde aşağılık duygusuna kapılıyorlar; çünkü o, doğruyu söylemek gerekirse bizimkilerin canına okuyor, hepsini kepçe gibi silip süpürüyor."

Oturumlarda artık herkes halktan yana kesilmişti, bu kaçınılmazdı. Bu arada Jackson belki de uzun meslek yaşamının en başarılı siyasi performansını göstererek çok büyük puan topladı. Toplantıda en büyük yedi petrol şirketinin kıdemli yöneticileri masadaki yerlerini aldılar ve doğru ifadede bulunacaklarına dair yemin etmeye çağrıldılar. Daha sonra, Jackson ve ekibi karşısında tıklım tıklım dolu salonda televizyon ışıkları altında şirketlerinin operasyonları ve sağladıkları kâr hakkında bitip tükenmez sorulara muhatap oldular. Siyasi tiyatro denebilecek bu sahnede, jeoloji, kimya, mühendislik bilgisi veya genel idare ustalıkları ne olursa olsun bu yöneticiler siyasi rol oynamada Jackson ve öteki senatörlerle asla boy ölçüşecek düzeyde değildi. Onların karşısında beceriksiz, yalıtılmış, kendini beğenmiş, ulaşılması güç bireyler olarak kaldılar.

Oturumların zamanlaması da alışılmamış şekilde düzenlenmişti. Petrol şirketleri kârdaki son derece büyük artışlar hakkında Arap petrol ambargosunun henüz yürürlükte olduğu bir sırada ifade veriyordu. Güvensizlik ve düşmanca hislerle dolu böyle bir atmosferde Jackson bir duyuru yaptı ve kendisiyle çalışan komisyonun o günlerde gerçekten bir petrol kıtlığı olup olmadığını meydana çıkaracağını söyledi. "Amerikan halkı enerji krizi denilen şeyin bir bahane olup olmadağını bilmek istiyor. Bunun fiyatları artırma yarışında asıl kaynağın saklanması için bir örtü olduğu sanılıyor; yani bağımsızların fiyatları artırmak, çevresel yasaları yürürlükten kaldırmak, yeni vergiler ihdas etmek için buldukları bir bahane... Baylar, öyle ümit ediyorum ki, bugün buradan ayrılmadan önce tüm bu sorulara ve daha başka sorulara yanıt bulmuş oluruz." Bunları söyledikten sonra yarı tehditkâr bir ifadeyle şunları da eklemişti: "Eğer bu yapılmazsa, bugün buradan ayrılmadan bu yanıtları alamazsak, sizi temin ederim ki önümüzdeki günlerde ne şekilde olursa olsun bir yolunu bulup aradığımız yanıtları biz kendimiz buluruz."

Jackson ve öteki senatörler günün geri kalan saatlerinde bu defa şirket yöneticilerine yüklenmeye başladılar. Onlar da kendilerini savunmaya çalıştılar. "Sözü edilen usulsüzlük teorisi tam anlamıyla saçmadır" diye söze girişen ABD Gulf Şirketi başkanı söylenenleri protesto edercesine savunmasını şöyle sürdürdü: "Birleşik Devletler'de olayların akımı beklenmedik şekilde yön değiştirmiştir. Bu çok hızlı yön değiştirmenin Amerikan halkını biraz şaşırttığını kabul ediyorum." Gulf temsilcisinden sonra Texaco başkan yardımcısı söz alarak o da kendi savunmasını yaptı. "Biz hiç kimseyi ne dolandırdık ne de yanılttık. Bu komisyonun herhangi bir üyesinin elinde Texaco'nun böyle bir şey yaptığını kanıtlayan bir belge varsa, bu belgeyi burada bize göstermesini istiyoruz" dedi. Sıra Exxon Şirketi'nin savunmasına geldiğinde bu şirketin kıdemli başkan yardımcısı, şirketin 1973 kazançlarının bilançosunu ibraz edemedi. Bunun üzerine Jackson bu kişiyi küçük düşürerek "çocukça" davrandığını söylemiştir.

Bu toplantıda petrolcüler aşağılanmış, hor görülmüş, öfkelendirilmişti ve bunu yapanların başında Jackson vardı. Jackson toplantıda Eugene O'Neill düzeyinde olmasa da, duruma uygun bir dize okumuş, bu dize tüm ülke boyunca yayılmış, halkın coşkun alkışlarını, özellikle de 1974 yılının o çok soğuk geçen kışında hâlâ gaz kuyruklarında sıra bekleyenlerin beğenisini kazanmıştı. Jackson şirketlerin "yasadışı kazanç" edinmekten suçlu olduğunu söylüyor, kendilerine saygı gösterilmesine alışık petrolcülerse bu şiddetli söz saldırılarına cevap vermekte güçlük çekiyordu. Toplantıdan sonra Gulf Şirketi'nin gözü pek başkanı şaşkınlık içinde "Bize konuşma fırsatı verilmedi" diye yakınacaktı. Ne var ki Jackson sözleriyle birçok Amerikalı'nın hislerini dile getirdiğinin bilincindeydi; çünkü kendisi de onların hissettiğini hissediyordu. İşten eve dönüş saatinde yol üzerinde evine çok yakın iki benzin istasyonunun daima kapalı olduğuna dikkat etmişti. Toplantı bittiğinde, epeyce kızmış olarak bu konuyu şöyle açıklayacaktı: "Benzin istasyonlarının erken saatte kapatıldığını fark edince benzin bulmak için ofisteki çocuklardan birini açık benzin istasyonu aramaya yollardık." Jackson petrol şirketlerinin küstahlığı ve açgözlülüğü karşısında son derece sinirlenmiş, şirket beratlarının federal hükümetçe ellerinden alınmasını teklif etmiştir. Jackson "yasadışı kazançları" milli bir fona dönüştürmeyi başarmıştır. Exxon, toplantının üçüncü günkü oturumunda talihsiz bir rastlantıyla 1973 kârlarını açıklamıştı. Bu kârların 1972 yılı kârının yüzde 59 üstünde olduğu gözlendi. Zor durumda kalan şirket temsilcisi söyleyecek söz bulamamış, sonunda "Ben bundan rahatsızlık duymuyorum" demekle yetinmişti. Kuşkusuz orada bulunanların çoğu farklı düşünüyordu.

O'Neill'in oyununda Standard Oil'e bela yağdırılması 1911'de olmuştu; ancak aradan onca yıl geçtiği halde aynı dilek hâlâ o gün için dahi tazeliğini korumaktaydı. John D. Rockefeller bir kez daha kara bir bulut gibi ülkenin üzerine çökmüş, hile, el çabukluğu ve gizli anlaşmalar içeren meşum imalarını bir kez daha anımsatmıştı. Artık petrol şirketleri Amerika'nın her yerinde en sevilmeyen müesseselerden biri olmuştu. Petrolcülere karşı olan bu duygu sadece Amerika'da değil öteki sanayi ülkelerinde de böyleydi. Sözgelimi Japonya'da bazı yayın organları Amerikan petrol şirketlerinin kendi kârlarını yüksek tutmak için nasıl kriz planları yaptığına dair makaleler yayımlamıştır. Gerçekten de 1976'da kendisine uyarı yapılan en büyük petrol şirketlerinden birine gönderilen gizli raporda halkın her şeyin açıklamasını istediği, hesap sorulması yanlısı olduğu bildirilmişti. Raporda şunlar belirtiliyordu: "Özel petrol şirketlerinin geleceği daha da belirsizdir. Yukarıya yönelik operasyon eğiliminin hükümet eline geçme süreci sürecek, bu sistemde şirketler kontratlı taraf rolünde olacaktır. Tüketici ülkelerde ise aşağıya yönelik operasyonlarda, hükümetin dolaylı veya dolaysız müdahalesinin artması beklenmektedir." Bir sene sonra, 1977'de Londra'da, kıdemli bir Shell yöneticisi daha da ileri giderek şunu söyleyecekti: "Petrol şirketlerinin varlığına yöneltilen tehditler bugün beklenenin tersi yönden, üreticilerden değil, ithalatçı hükümetlerinden gelmektedir."

Shell yöneticisi bu sözlerle iyi bir noktaya değinmişti. Gerçekten de petrol üreten ülkelerde olabileceklerin en kötüsü olup bitmişti. Şirketler devletleştirilmişti, artık petrole sahip değildiler ve fiyatları veya üretim hızını saptama yetkisi de artık kendilerinden alınmıştı. Petrol ihracatçılarının gözünde şirketler kontrata bağlı, kiralanmış kişilerdi. Artık petrol yöneticileri kendi kendilerine şu soruyu soruyorlardı: Acaba sıra şimdi tüketici hükümetlerin kendi şirketlerini yerden yere vurmasına mı gelmişti? Bazı sanayi ülkeleri petrol şirketlerinin işlerine karşı güvensizlik soruşturması bile açmıştı. Üst düzey idarelerin yükümlü olduğu politik risk yer değiştirerek öncelikle Birleşik Devletler'den sanayi ülkelerine kaydı. Petrol üretimindeki vergiyi azaltan "petrol kıtlığı yardımı" da aniden düşürüldü. Daha az derecede de olsa, "altın değerinde" sayılan yabancı vergi kredisi de kısıldı. Oysa bu kredi II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Venezuela ve Ortadoğu'daki petrol üretimini kolaylaştırmada ve bunların her ikisinde de Amerika'nın konumunu korumada çok yararlı olmuştu. Bu arada Kongre'de petrol fiyatlarını düşürmek için sürekli çaba gösteriliyor, ayrıca doğal gaz fiyatlarını düşürmek için de çok daha fazla politik baskı uygulanıyordu. Ortada bir de tehdit hareketi gözleniyordu; "bölme" denebilen bu hareketin amacı entegre haldeki şirketleri bölmek ve bunları her iş sektörü için birbirinden tamamen ayrı firmalar haline getirmekti: Ham petrol ve benzin üretim firması, nakliye firması, rafinericilik ve pazarlama firması gibi. Bu konuda yapılan oylamalarda bir ara yüz senatörden kırkbeşi "bölme hareketi" lehine oy verdiler. Belirtilen bu harekete petrol sanayii daha başka bir isim bularak "üyelikten ayırma" demiştir.

"Yasadışı kârlara" yöneltilen saldırılar da hâlâ süregelmekteydi. Bu denli büyük tartışmalara ve öfkeye neden olan bu konunun altında gizlenmiş gerçekler neydi? En büyük petrol şirketlerinin beş yıllık kârı 1972'nin sonuna kadar düzgün görünüyordu. Bu dönemde talepte çok büyük bir patlama olmuşsa da, bunun kârla bir ilgisi olamazdı. Ancak 1972'den sonra kârlar birdenbire yükselmiş; 1972'nin yılda 6,9 milyar dolarlık kârından 1973'te 11,7 milyar dolara ve 1974'te de rekor düzeye 16,4 milyar dolara çıkmıştı. Bunun birkaç nedeni olabilir. Son artışların çoğu yabancı operasyonlardan edinilmiş kazançlardan gelmişti. İhraç eden ülkeler fiyatları yükselttikçe şirketler de ellerinde bulunan ABD kaynaklı olmayan petrolün fiyatını rahatça artırmıştı. Amerikan kaynaklı petrol rezervinin değeri ve pazar fiyatı da buna paralel bir artış göstermişti. Sözgelimi fiyatlar yükselmeden evvel ucuz fiyata, diyelim 2,90 dolara aldıkları petrolü saklamış, sonradan aynı petrolü 11,65 dolara satmış ve bundan kâr sağlamışlardı. Bu kişiler kimyasal operasyonlardan da, doların düşüşü nedeniyle bir hayli kazanmışlardı. Ancak sonradan, kâr oranı tekrar düştü ve 1975'te 11,5 milyar dolara indi. Bu, kazancın 1973'e göre daha da düştüğünün göstergesidir. Bunun da çeşitli sebepleri vardı. Bir kere, petrol kıtlığı yüzünden petrole olan talep düşmüştü. İhracatçı ülkeler şirketlerin dış kaynaklı petrolden edindikleri kârın farkına varmış ve kira bedellerinin şirket kasalarına değil kendi kasalarına gitmesini garantilemek için alelacele vergileri artırmıştı. Bunlar aynı zamanda aynı yıl içinde vergi avantajlarının da kısıldığı yıldır. Bu yılı izleyen birkaç yıl boyu oranları bir kez daha yükselerek 1978'de 15 milyar doları bulmuştur. Bu, kârın enflasyonla başa baş gittiği anlamındadır. Özetle ifade etmek gerekirse, şirket kârları aslında çok büyüktü, ancak bunların sanayie kazandırdığı, 1974 senesi dışında, tüm Amerikan sanayi ortalamasının altında kalmıştır.

Kâr tablosu konusunda söylenecek diğer bir önemli husus da şudur: Kârlar genellikle operasyonun yukarıya yönelik kısmında ham petrol ve doğal gaz üretiminde olmuştur. Birleşik Devletler ve Kuzey Denizi gibi yerlerdeki şirketlerin rezerv değeri, petroldeki fiyat artışına paralel olarak yükselmiştir. Rafineri, tanker, benzin istasyonları ve benzeri –aşağıya yönelik tesisler– 1973'ten evvel, petrol talebinin yılda yüzde 7 - 8 büyüme göstereceği beklentisiyle kurulmuştu. Gerçek talep ise beklenenin çok altında kalmıştı. Böylece aşağıya yönelik operasyon kapasitesi boş yere ihtiyacın çok üstünde şişirilmiş oluyordu. Sözgelimi üç adet tanker filosu hazırlanmıştı ki bunlardan üçüncüsüne hiç gerek duyulmamıştır. Bu kapasite fazlalığı Ortadoğu kaynaklı ham petrol

yokluğuyla beraber düşünüldüğünde uluslararası petrol şirketlerinin aklına bir soru getirmişti. Bu şirketler 1950'lerde ve 1960'larda Ortadoğu petrolünün dökülmesi için Avrupa'da çok büyük "aşağıya yönelik" sistemler inşa ettirmişti. Aynı petrol şimdi kendilerinden alındığına göre, bu kadar büyük tesisleri acaba hangi mantıkla hangi akla hizmet için yapmışlardı?

Birleşik Devletler Enerji Politikası: "Çin İşkencesi"

Nixon, Ford ve Carter idarelerinin uluslararası enerji politikasında izledikleri hayret verici uzlaşmaya karşı, ülkenin iç enerji politikasında aynı anlaşma sağlanamamıştı. Tam tersine, bu idareler, yurtiçi enerji konusunda tam anlamıyla bölücü, kızgın, acı ve karmakarışık politikalar izlemiş, fiyat kontrolü ve şirket pratikleri ve politikalarında birbirine ters düşen tartışmalar yapmışlardır. Nixon 1974 Ağustosu'nda görevinden istifa etmiş, ancak bu Watergate olayının izlerini unutturmaya yetmemişti. Bu skandal hükümete gösterilen güveni hâlâ sarsmakta ve enerji krizi diye bir şeyin gerçekte var olmadığı şüphesini uyandırmaktaydı.

Petrol ve enerji daha o günden milli politikanın en sıcak konuları olma yolundaydı. Amerikan yaşam tarzına ve güç ve paranın getirdiği yüksek standartlara yöneltilen "tehditler" milli politikayı daha da zora sokuyordu. Birkaç yıl önce, 1971 Ağustosu'nda o günlerde yüzde 5'lerde seyreden ve kabul edilemez sayılan enflasyonu bastırmak için Nixon, ekonominin tüm sektörleri üzerine fiyat kontrolü koymuştu. 1974 yılına kadar bu uygulama tüm ekonomi sektörleri üzerinden kaldırılmışsa da bir tek petrol üzerinden kaldırılmamıştır. Tam tersine, günün politikası ve uygulanan yoğun baskılar yüzünden fiyat kontrolü, otorite yetkisi ve tahsisler büsbütün ağırlaşmıştı. Korkunç Rube Goldenberg sistemini andıran bu kontrol sistemi yanında 1960'ların zorunlu petrol ithal programı çocuk oyuncağı gibi kalır.

Amerikan kamuoyu mutlaka Washington'un "bir şeyler" yapmasını istiyordu ve bu bir şeyler, fiyatların eski mutlu günlerdeki düzeye indirilmesi ve aynı zamanda istendiği zaman yeteri kadar petrol bulma garantisiydi. Pazarlar ne yapacaklarını bilmez, şaşkın durumdaydılar ve yanıltılıyorlardı. Bu şaşkınlık ve yanılgı her yeni kararla sürekli ortaya çıkan hiç beklenmedik sonuçlardan kaynaklanıyordu. Bir yüksek düzey hükümet görevlisinin homurdanarak söylediği gibi "çözüm getirilen her sorundan sonra mutlaka arkadan iki yeni sorun daha geliyordu." Bu sistemin nasıl uygulanacağını bilenler bu işi iyi yapıyordu. Örneğin ham petrol ürünlerini işletme hakkı almak büyük bir iş olmuştu. Sonunda çıkarılan petrol işe yaramaz, 1930'larda Doğu Texas'taki petrol patlaması sırasındaki gibi küçücük bir kuyuyla sonuçlanıyordu. Birçok yeni program uygulanıyor bunlar için bir sürü boş, işe yaramayan faaliyetler yapılıyor, Kongre oturumları düzenleniyordu. Bu ara avukatlara da bir hayli iş düşmüştü. "Avukatların korunması" olarak bilinen bu program yüzyılın programı sayılıyordu. Günün bilge bir kişisinin yazdığı gibi "Artık petrol endüstrisi için federal kayıt raporları jeologların raporlarından daha önemliydi." Eşitlik açısından kısa vadede kazanç var gibi görünürse de boşa giden çabalar, pazarın karmakarışık durumu, çabaların ayrı amaçlara yöneltilmesi ve kaynakların ve zamanın yanlış yerlere tahsisi dikkate alındığında bunların çok masraflı olduğu görülür. Sadece Federal Enerji İdaresi'nin standart rapor ihtiyacı yılda yaklaşık beş milyon iş gücü/saati alıyordu. Düzenleme kampanyasının toplam masrafı ise milli kalkınmaya yararlı olmak bir yana, zararlı oluyor, milli politikada kronik baş ağrısı yaratıyordu. Ne var ki o günün havası böyleydi.

Yine de ortada yapılması gereken bir şey kalmıştı. Bu, Başkan Gerald Ford döneminde, 1975 Ocak ayında mümkün oldu. Başkan Ford, Nixon'un Bağımsızlık Projesi'ni ele alarak on yıllık bir mega plan önerdi: Bu 200 adet nükleer enerji istasyonu, 250 adet büyük kömür madeni tesisi, 150 adet kömürle çalışan büyük enerji istasyonu, 30 adet büyük petrol rafinerisi ve 20 adet büyük yakıt tesisi kurulmasını öneren bir plandı. Aradan çok geçmeden bu defa John D. Rockefeller'in torunu, Başkan Yardımcısı Nelson Rockefeller daha da büyük, yüz milyar dolarlık bir prog-

ramla ortaya çıkıp sentetik yakıt ve ticari pazarların desteklemediği diğer yüksek maliyetli projelerin desteklenmesi için bir program önerdi. Ancak Rockefeller'in muhalifleri bu projelerin çok masraflı olduğu gerekçesiyle bunlara rağbet etmediği için bu son projelerden hiçbir sonuç çıkmamıştır. Yine de, Nixon-Ford dönemlerinde son derece önemli iki büyük başarının kazanıldığı rahatlıkla söylenebilir. Ambargonun son buluşundan hemen sonra, Kongre Alaska boru hattına yeşil ışık yaktı. Ancak proje maliyetinin on milyar doları bulacağı anlaşılmıştı. Bunun üzerine çevreciler, gecikmeleri dikkate alarak ve konuyu bir kez daha görüştükten sonra daha güvenli ve çevresel açıdan daha makul başka bir boru hattı üzerinde durdular. Böylece sonunda TAPS, 1930'larda Dad Joiner'in Doğu Texas enerji alanı keşfinden sonra Amerikan enerji arzına yapılmış en büyük katkıdır.

İkinci başarı ise 1975'te otomobil sanayii için tasarruflu yakıt kullanma standartlarının saptanmasıdır. Yeni standartlara göre, yakıtın ekonomik kullanılmış olması için ortalama yakıt tasarrufu on yıllık bir periyod içinde ikiye katlanmış olmalıdır. Örneğin, yeni araba başlangıçta bir galonla 13 mil yapıyorsa, on yıl sonra bir galonla 27,5 mil yapmalıdır. O günlerde kullanılan her yedi varil petrolün bir varili Amerika'nın sokak ve karayollarında motor yakıtı olarak tüketilirdi. Bu dikkate alınırsa 13 milden 27,5 mile çıkış çok önem taşır ve sadece Amerika'nın değil tüm dünyanın petrol dengesi üzerinde çok etkili olur. Petrolü tasarruflu kullanma standardını çıkaran yasa ayrıca bir de stratejik petrol rezervi saptamıştı. Bu 1956 Süveyş krizinden sonra Eisenhower'in önermiş olduğu ve Şah'ın 1969'da Birleşik Devletler'e satmaya çalıştığı fikir üzerine bina edilmiş bir plandı. Bu aslında mükemmel bir plandı. Böyle bir rezerv petrol arzının kesintiye uğraması halinde acil yardım yerine geçecekti. Ne var ki uygulamada, rezervin oluşturulma hızı beklenenden çok yavaş olmuştur.

1977'de Jimmy Carter Amerika Devlet Başkanı oldu. Carter bu konuma dışarıdan, Amerika'nın Watergate skandalıyla sarsılan prestijini yeniden canlandırmak, Amerikan politikasını yüceltmek vaadiyle yapmış olduğu seçim kampanyalarıyla gelmiştir. Carter, yıllar önce enerji konusuna yakın ilgi göstermişti. Amerikan donanmasında denizaltıcı olarak görev yapmıştı. O günlerden kulağında kalmış bir uyarıyı, Amiral Hyman Rickover'in sözlerini hiç unutmamıştı. Nükleer denizaltının babası sayılan bu değerli Amiral bir gün insanoğlunun doğanın petrol stokunu nasıl tükettiğini uzun uzun anlatmıştı. Seçim kampanyasında Carter seçmenlere, devlet başkanı olması halinde doksan gün içinde milli bir enerji politikası saptayacağına dair söz vermişti. Şimdi de sözünde durmak için kendisini var gücüyle bu işe adamıştı.

İlk olarak bu görevi, ekonomi doktoru olan ve önceleri milli güvenlik ekonomi uzmanı olarak ün yapmış James Schlesinger'e verdi. Schlesinger "entelektüel şevk ve moral coşkusuyla" karşıladığını söylediği bu işe önce analitik bazı bilgiler toplayarak ve güçlü bir görev aşkıyla sarıldı. Politika ve yönetim söz konusu olduğunda neyin doğru neyin yanlış olduğu hakkında kesin kanaatlere sahipti ve sıra bu kanaatleri ifade etmeye geldiğinde hiçbir tereddüt göstermeden, gerekirse önündeki engelleri yıkıp kanaatini bildirmekten çekinmeyen bir kişilikteydi. Basit "al-ver" işlemlerine tahammülü yoktu ve zamanı geldiğinde karşıt görüşteki hasmının sabrını taşırıncaya kadar kendi görüşünü savunmaktan çekinmezdi. Görüşünü yavaş, dikkatli, etkili bir şekilde sunar, bu tavrıyla bazen dinleyenleri, ister general veya senatör, ister devlet başkanı olsun, karşısında basit bir teoriyi anlamaktan aciz öğrenci durumuna sokardı.

Richard Nixon, Schlesinger'i Rand Corporation'dan alıp Bütçe Dairesi'ne getirmiş, sonra da Atom Enerji Komisyonu başkanı yapmıştı. Daha sonra buradan da alıp Merkez İstihbarat Kurumu direktörlüğüne atamış, ancak kısa süre sonra bu defa da Savunma Bakanı yapmıştı. Güzel bir cumartesi veya pazar sabahı Schlesinger'i Washington dolayındaki köy evinde, elinde dürbünle dolaşırken görmek mümkündü. Bunu mesleği gereği, dürbünle Ruslar'ı aramak için değil, tutkuyla sevdiği hobisi kuşları seyretmek için yapardı. Savunma Bakanı olarak görevi Gerald Ford zama-

nında sona ermiştir. Schlesinger bu görevden Kissinger'in yumuşama politikasına katılmadığı için ve ayrıca Güney Vietnam'ın Saigon'un düşmesiyle sonuçlanan trajedisi nedeniyle, bu trajedide Amerika'nın tavrını onaylamadığı için çekilmiştir. Bu konudaki duygularını kabine toplantısında apaçık belirtmekten de geri kalmamıştır. 1976 Demokratik Milli Konvansiyon'dan sonra Jimmy Carter Schlesinger'e telefon ederek Plains, Georgia'daki evinde politika konuşmak için davet etti. Schlesinger, enerji konusunda en önemli ve yetkili Senatör Henry Jackson'la çok iyi dosttu. Jackson başkanlık seçimine Carter'ın rakibi olarak katılmıştı. Seçimden sonra Jackson yeni yönetimde Schlesinger'i enerji bakanı yapması için Carter'a baskı yaptı. Carter buna dünden razıydı; çünkü hem Schlesinger'den çok etkilenmişti, hem de sonradan Schlesinger'in söylediği gibi "Senato Enerji Komisyonu başkanının enerji bakanının dostu olması onun lehine bir şeydi."

Carter idaresinin iktidara gelişini izleyen ilk haftalarda idare enerji konusunu en önde gelen iş olarak ele almıştır. Carter 1976 sonlarında, ileride petrol kıtlığı olacağını bildiren bir CIA tahmin raporunu okumuş, konuyu ivedi ve inandırıcı bulmuştu. Bu rapor Başkan Carter'ı petrol politikasında izlediği yola devam etmesi için motive etmiştir. Schlesinger de Carter gibi hidrokarbonların giderek daha büyük baskılar altında kalacağına, Birleşik Devletler'e büyük ekonomik ve politik tehlikeler yükleyeceğine inanıyordu. Hiç kuşku yok ki, Schlesinger, bir iktisatçı olarak tam bir kıtlık olacağına inanmamıştır, ancak pazarı dengelemek için fiyat artışlarının kaçınılmaz olduğu kanısındaydı. Bu iki devlet adamının her ikisi de, sıkı bir petrol pazarının dış politika için ne demek olduğunu biliyor ve bundan derin endişe duyuyordu. Carter'ın hatıralarında yazdığı gibi, kendisi ve James Schlesinger dahil, pek çok Amerikalı "dünya yüzündeki en büyük ulusun birkaç çöl devletinin oyuncağı olmasından derin teessür duyuyordu."

1972'de, krizden çok evvel, kendisi henüz Atom Enerjisi Komisyonu'nun başkanlığını sürdürürken Schlesinger, o gün için çok aykırı gelen bir fikir ortaya attı. Birleşik Devletler, milli güvenlik, dış iktisadi politika ve çevresel gelişme adına enerji korunmasına gitmeli ve buna ağırlık vermeliydi. "Bir galonla 10 mil gidebilen otomobillerden, kötü yalıtılmış bir ısınıp bir soğuyan binalardan vazgeçip bunu pekâlâ yapabiliriz" diyordu. Gerçekten de bu görüşünü çevrecilere de duyurmuş, "Enerjiye olan talep otomatik olarak artar" varsayımına inanmalarını öğütlemişti. Schlesinger'e göre çevrecilerin asıl hedefi ve kalbi "varsayıma meydan okumak" olmalıydı. Şimdi, 1977'de enerji politikasının ana merkezinin "korunma" olduğuna her zamankinden fazla inanıyordu. Yazık ki bu gerçeğe konuyla ilgili diğer kişiler aynı derecede inanmış değildi. Yeni idare enerji programının tüm gerçeklerini ilk doksan gün içinde bütün çıplaklığıyla açığa çıkaracağına, konuyu çözümleyeceğine söz vermişti ve sözünü tutmuş olmak için tüm çabasıyla hızlı bir tempo içinde çalışıyordu. Bu hızlı tempo Kongre'deki komisyon başkanlarıyla ve ilgili Kongre üyeleriyle ve hatta idare içindeki diğer kişilerle gerekli uzlaşmayı ve iş ilişkisi kurmayı zorlaştırıyordu. Programların nasıl geliştiği mümkün olduğunca gizli tutuluyordu. Ayrıca, Schlesinger bu doksan günlük sürenin üçte birini, 1976-77 döneminin petrol sıkıntısını hafifletmek için doğal gazla ilgili acil bir yasayı kabul ettirme çabasıyla geçirmişti. Enerji Dairesi kurulmasıyla ilgili yasanın hazırlanması için de ayrıca zamana gereksinimi vardı. Bu nedenle yapılacak pek çok işi olduğundan Schlesinger, Carter'dan doksan günlük sürenin uzatılmasını istedi. Ancak Carter kesinlikle "Ben 90 gün dedim. Buna söz verdim. Sözümü tutmaya kararlıyım" demişti.

Diğer taraftan Carter yeni gelişmekte olan enerji planından tam anlamıyla memnun değildi. Schlesinger'e yazdığı bir notta şunları söylemiştir. "Bizim ana sorunumuz ve en zor konumuz az bulunan tür enerji fiyatını, ekonomik sistemimize asgari zararla ve en az mali yükle bindirmek olmalıdır. Ben şahsen sizin yaklaşımınızdan hoşnut değilim. Çok komplike bir yaklaşım." Yakınmasına destek sağlamak için şunları da eklemekten geri kalmamıştı: "Bu plandan bir şey anlamıyorum."

Plan nisan ayı başında Başkan'ın yapacağı büyük bir sunuşla açıklanacaktı. Bu tarihten evvelki pazar günü, Schlesinger bir televizyon röportajı için ekrana çıktı ve enerji konusunun an-

lam ve önemini vurgulamak için William James'dan bir pasaj okudu. James bu pasajda enerji için "savaşın ahlaki alternatifi" demişti. Sonradan Jimmy Carter'ın da bu röportajı seyredenler arasında olduğu, bu benzetmeden etkilendiği ve kendi konuşmasında kullanmak için notlarına aldığı anlaşılmıştır. Carter 1977'de ulusa yaptığı konuşmada, üstünde spor bir kazak, şömine önünde söyleşi yaparken enerji programından söz etmiş, bunun "savaşın ahlaki alternatifi" olduğunu söylemiştir. O günden sonra program bu lakapla anılmıştır. Programa karşı olanlar ise bu deyim yerine, savaşın moral eş anlamlısı (moral equivalent of war) cümlesindeki sözcüklerin ilk harfleri olan – "Meow" sözcüğünü tercih etmişlerdir.

Carter programı seri halinde birçok eylem içeriyordu. Bunların hedefi Amerika'nın enerji konumuna yeni bir şekil kazandırma, fiyatlara ekonomik rasyonalite getirme ve ithal petrol ihtiyacını azaltmaya yönelikti. Schlesinger'in kafasında ise birinci öncelik fiyat kontrolü altındaki yerli petrol fiyatını dünya pazar fiyatları düzeyine çıkarmaktı. Böylece tüketiciler sağlıklı fiyat sinyallerine rağbet ederdi. Güncel sistemde, fiyat kontrolü altındaki yerli petrol ve daha pahalı olan ithal petrol tüketicinin ödediği son fiyat içinde birbirine karışmış durumdaydı ve bunun anlamı, Birleşik Devletler ithal petrole avuç dolusu para döküyor, demekti. Carter programı yeni bir prosedürle yerli petrol üzerindeki fiyat kontrolüne "ham petrol eşitleme vergisi" aracılığıyla son vermeyi amaçlamıştır. Burada bir çelişkiye dikkat çekmek yerinde olur. Hatırlanacağı gibi fiyat kontrolünü ilk getiren 1971 Ağustosu'nda Richard Nixon'un Başkanı olduğu Cumhuriyetçi idare idi. Şimdi ise Demokrat idare bunları kaldırmaya çalışıyordu. Carter ve Schlesinger, çok karmaşık fakat dahiyane bir buluşla ülkeyi doğal gaz fiyat kontrolünden çekip sıyırmak istemiştir. Yeni Demokrat idare, kendinden evvelki Cumhuriyetçiler'e kıyasla, koruma ve kömür kullanımı konularına çok daha fazla ağırlık vermiştir. Elektrik sektörüne rekabet getirmiş alternatif ve yenilenebilen enerji kaynaklarının geliştirilmesini özendirmiştir ki bunlara güneş enerjisi de dahildir.

Demokratik idare tıpkı bir kriz varmış, bu kriz ülkeyi sarsacakmış gibi enerji sorununa eğilmişti. Kamuoyu ise bir krizin varlığına inanmıyordu. Bu ara, Carter, programını hızlandırma sürecinde, Amerikan sisteminde özel kuruluşların nasıl çalıştığına dair ilk elden bilgi edinmişti. Bu özel kuruluşlar, her biri birbiriyle çelişen gündemlere sahip şu kuruluşlardır: Liberaller, muhafazakârlar, petrol üreticileri, tüketici gruplar, otomobil şirketleri, nükleer faaliyet yanlısı ve karşıtı olanlar, kömür tüketicileri, elektrik, havagazı ve su şirketleri ve çevreciler. Schlesinger'e göre konu son derece açıktı. Birleşik Devletler "çok önemli ve uzun vadeli milli bir sorunla" karşı karşıyaydı. Dünyanın petrolsüz kalmak üzere olduğunu düşünmüyor, ancak 1950'ler ve 1960'larda ekonomik gelişmeyi desteklemiş olan yüksek büyüme hızına artık erişilmeyeceğine inanıyordu. İleriki yıllarda Schlesinger şu açıklamayı yapmıştı: "İktisadi gelişme için ham petrole dayanmaktan vazgeçmek zorundaydık. Kendimizi bundan çekmeye mecburduk." Konuyu çok iyi bildiğine olan güveni Schlesinger'i karşılaştığı tartışma fırtınasında ve izleyen acı çekişmelerde hazırlıksız yakalayacaktı. Kongre oturumlarının birinden çıkıp ötekine girerken Atom Enerjisi Komisyonu'nda başkan olduğu sırada tanıştığı yaşlı ve deneyimli bir temsilcinin şu öğüdünü anımsayacaktı. Yaşlı temsilci şöyle demişti: "Üç türlü yalan vardır; düz yalan, kuyruklu yalan ve enerji yalanı." Sonraki yıllarda Schlesinger şöyle demiştir: "Ben II. Dünya Savaşı mantalitesine sahip biriyim. Eğer Devlet Başkanı bir şeyin milli çıkarımıza uygun olduğunu söylemişse, onu bize verilen destekten daha fazla desteğe sahip kabul ederim. Ne var ki ülkede büyük bir değişme olmuş. Savunma Bakanı olarak, size karşı olmayan herkesi sizin yanınızda gibi görüyorsunuz. Örneğin, enerji konusunda, bir grubun diğer bir gruba karşı olduğuna sık sık rastlıyorsunuz. Bir araya gelip bir uzlaşma oluşturamıyorsunuz. Bu çok ümit kırıcı bir şey."

Tüm enerji konuları içinde en önemli ve zor olanın doğal gaz olduğu anlaşılmıştı. Carter idaresi doğal gazı fiyatlama konusuna doğrudan yaklaşmış ve bu konunun yıllar boyunca süregelen politik mücadelesinin içine girmişti. Fiyatın hükümet tarafından mı kontrol edileceği yoksa piyasa tarafından mı saptanacağı mücadelesine de katılmıştır. Bu konudaki tartışma ve görüşmeler

çok sert geçtiğinden, Senato'nun doğal gaz için yaptığı toplantılar sırasında Schlesinger şu gözlemde bulunmaktan kendini alamamıştır: "Cehennem denen şeyin ne olduğunu şimdi anlıyorum. Cehennem doğal gaz için sonu bir türlü gelmeyen ve sonsuza dek sürecek olan toplantı oturumları demektir. Buna rağmen, sonunda pamuk ipliğine bağlı da olsa, bir tür telif yolu bulunmuştu. Doğal gaz fiyatının sınırlı da olsa giderek artırılmasına karar verildi. Güncel durumda kontrollü olan bazı gazlar kontrolden çıkarılacak, kontrolsüz olan bazı gazlar ise bir süre için kontrole tâbi tutulup sonra yine kontrolden çıkarılacaktı. Aynı standart moleküllerden oluşmuş, bir karbon atomu ile dört hidrojen atomundan meydana gelmiş bir tüketim malı için, fiyatlama amacıyla, birbirinden farklı birçok kategori oluşturuldu.

Başkan Carter döneminde, birçok sert politik savaş yapılmış ve bunun sonucunda Carter idaresi siyasi otoritesinden pek çok kayba uğramışsa da, bu dönemde enerji konusunda zincirleme bazı icraatların yapıldığı inkâr edilemez. Schlesinger Londra'da, dinleyicilere şunları söylemişti: "Milli Enerji Yasası'nın Senato'dan geçirilmesi bir dönemeç noktasının simgesidir. Çünkü taleplerimizin mevcut imkânlara göre ayarlanması bu yasa ile olmuştur. Yol üzerinde rastladığımız bu dönemece biz hepimiz petrolün gelecekteki durumuna göre fiziki ve siyasi sınırlamalarla zor yoluyla getirildik." Ancak Schlesinger, Carter'ın harekete geçme çağrısından sonraki iki yıllık mücadele devrine geri baktığında şu acı gerçeği söylemekten kendini alamayacaktı: "Yine de sonuç savaşın moral muadiline benzemekten çok, Çin işkencesine benzemiştir."

Hareketli Devir

1978 sonuna doğru, Birleşik Devletler'de olduğu gibi başka yerlerde de ambargo sonu politikalar giderek etkisini göstermeye başladı. Yine de ambargoya gösterilen tepkiler içinde bir tanesi tam anlamıyla "çok ani" olmuştur. Fiyat artışları, gelecekte yeni artış beklentileri, nakit para savurganlığı ve nihayet yatırımcıların aşırı aceleci oluşu; hepsi bir araya gelip petrol konusunda çılgın ve enflasyona yönelik bir global av dönemi yarattılar. Dünya çapında sürdürülen bu çılgınlığın neden ileri geldiğini Exxon işletme-müdür yardımcısı kısa birkaç kelimeyle özetlemişti: "Bu sadece bir vahşettir." 1972 sonuna kadar meşakkatli bir arama işi olan bu faaliyet şimdi tam kapasiteyle sürdürülüyor ve her şeyin fiyatı 1973'tekinin iki katında seyrediyordu. Bu, her şey için aynıydı; ister yarı yarıya su altında sondaj donanımı olsun, ister dinamik konuşlandırılmış bir sondaj gemisi veya eski moda Oklahoma tipi bir arazi donanımı olsun, hepsi için geçerliydi.

Diğer taraftan, yatırım akışı da çok boyutlu olarak yön değiştirmişti. Uyulması gereken bir numaralı kural Üçüncü Dünya'da milliyetçilik hareketine yer vermemekti. Millileştirmelerden ötürü, OPEC ülkelerinin çoğunda petrol arama faaliyetine set çekiliyordu ve ortalığa hâkim olan oldukça kuvvetli bir de inanış vardı. Bir şirket, gelişmekte olan başka bir ülkede başarı kazansa bu başarının meyveleri şirket tarafından toplanmadan el konuluyor, şirkete ise kırık dökük birkaç parça bırakılıyordu. Bu yüzden şirketler petrol arama harcamalarının yönünü değiştirdiler ve olanak elverdiğince Batı dünyasının endüstriyel ülkelerine yönelttiler. Petrol potansiyelinde giderek artan karamsarlığa karşı Birleşik Devletler'e, Kanada'ya ve Kuzey Denizi'nin İngiliz ve Norveç sektörlerine yöneldiler. Körfez global bütçesini tümüyle yeniden gözden geçirdi. Yatırım için ayrılmış her dolar, henüz yerine ulaşmamış ve ödenmemişse Üçüncü Dünya'dan sessizce çekilip Kuzey Amerika'ya ve Kuzey Denizi'ne geri getirildi. Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi ABD kaynaklı olmayan dünya çapında üretiminin yüzde 80'ini Kuzey Denizi'nden çıkarıyordu. Exxon yöneticilerinden biri, yıllar sonra bu konuda şunları söylemiştir: "1973 yılından ve millileşme hareketinden sonra artık tavşan avı (petrol) için başka yerlere gitmemiz gerekmişti. Biz de, petrol için bize arama hakkı tanıyacak daha başka yerlere gittik."

Petrol şirketleri de artık asıl bekledikleri ile ilgili olmayan tamamen başka işlere yöneldiler. Şirketlerin aynı anda fiyat kontrolünün kaldırılması çağrısını da yaptıkları düşünülürse buna hay-

ret etmemek olanaksızdır. Bir yandan meslek değiştirirken aynı anda, enerjiye yatırmak için paraya ihtiyaçları olduğu gerekçesiyle fiyat kontrolünün kaldırılması talebinde bulunuyorlardı. Şirketlerin farklı işlere yöneliş nedeni şöyle açıklanabilir: Petrol şirketlerinin iş çevreleri ve politik çevrelerinin giderek çok daha daralacağı, çok daha sertleşeceği, hükümetin müdahalesiyle çok daha büyük baskı altında kalacağına dair ortada genel bir kanı hâkim olmuştu. Ayrıca jeolojik sebeplerden yakında bir petrol kıtlığı yaşanabileceği gibi halkta bir de korku vardı. 1970-1976 arasında Amerika'nın kanıtlanmış petrol rezervi yüzde 27, gaz rezervi yüzde 24 düşüş gösterdi. Bu artık Birleşik Devletler'in dağın tepesinden aşağılara düşeceği anlamında alınmıştı. Enerji işi dışındaki yatırımlara şirketler pek büyük paralar yatırmıyorsa da dolara vurulduğunda bunlar bir hayli yekûn tutuyordu. Mobil Şirketi Montgomery Ward mağazalar zincirini satın aldı, Exxon ofis otomasyonuna, ARCO da bakır işine yöneldi. Ancak yine de Körfez, Ringling Bros ve Barnum e Bailey Circus için en ilgi çekici yer olarak kaldı. Burası, diğer herhangi bir yerden çok, yeni muhteşem çığırın; OPEC imparatorluğunun yüksek fiyat politikası, kargaşalık, çatışmalar ve Washington'da yapılan enerji savaşlarında gerçek bir sirk görünümündeydi.

Yeni Kaynaklar: Alaska ve Meksika

1970'li yıllar boyunca OPEC dünya pazarındaki egemenliğini devam ettirmiştir. 1973'te "özgür dünya" petrolünün yüzde 65'i, 1978'de yüzde 62'si OPEC tarafından sağlanmıştır. Ancak henüz açıkça belli olmadıysa da, OPEC'in elindeki ipler giderek gevşemeye başlamıştı. Fiyat dürtüsü ve güvence motifi OPEC'in dışında petroldeki gelişmeyi zorluyordu ve bu yeni kaynaklar birkaç yıl gibi kısa bir sürede dünyanın petrol arz sistemini tümüyle değiştirecekti. Bu faaliyet bütün dünyaya yayılacak ancak bunlardan yeni gelişen üç petrol merkezi en büyük nüfuza sahip olacaktı. Bunlar Alaska, Meksika ve Kuzey Denizi'dir. Bunların her biri 1973 fiyat artışından evvel keşfedildiği halde politika, iktisat, çevresel itirazlar, teknik engellemeler ve nihayet zaman yokluğu gibi birbirine karışmış çeşitli etkenler nedeniyle henüz gelişmemişti.

Ambargodan sonraki haftalarda Alaska boru hattı çalışmaları acil olarak ele alınıp faaliyete başlandı. 1968'de onca iyimserlikle satın alınmış olan çelik boru ve iş makineleri o güne kadar Yukon Nehri'nin donmuş kıyılarında terk edilmiş olarak beklemekteydi. İş makinelerinin aksamı da son beş yıldır bu bölgede bekliyordu. Alaska boru hattı çalışmalarının başlamasıyla bunlar kullanılır hale getirildi ve çalışmalara hız verildi. 1977 yılına kadar boru hattının sekiz yüz millik kısmı tamamlandı ve hattın bazı kısımları tundraların üstündeki ayaklıklarda askıya alındı. Boru hattından ilk geçen petrol, yolculuğunu North Slope ile Alaska güney kıyısındaki yükleme limanı Valdez arasında yaptı. Takvimler 1978 yılını gösterdiğinde artık boru hattı içinden akıp giden petrol günde bir milyon varili aşmıştı. Birkaç yıl içinde bu akım günde iki milyon varili bulacaktı ki bu, Amerika'nın toplam ham petrol üretiminin dörtte biri demektir.

Meksika'da, 1930'ların ateşli millileştirme savaşından sonra, petrol endüstrisi içe dönmüştü. Artık Meksika dünyanın büyük ihracatçılarından biri olma mücadelesi vermeyecekti. Onun yerine milli petrol şirketi olan ve Meksika milliyetciliğinin ruhu sayılan Pemex bu işi yapacak, kendini yurtiçi pazarını kurmaya adayacaktı. Pemex aynı zamanda hükümet ile güçlü işçi sendikaları arasında kontrolü ele almak için yapılan mücadelede de hedef durumundaydı. İşçi sendikaları, bu konuda hiç alışılmamış bir konumda bulunuyor, Pemex'e bağlı önde gelen taahhütçü taraftan biri sayılıyordu. Pemex, yıllar boyu, daima baskı altında yaşayan bir şirket durumundaydı. Geliri düşük yurtiçi fiyatlarla kısıtlıydı. Gelişme programları ise gayet ihtiyatlı davranan mühendislerin elindeydi. Mühendislere gelince onlar da tutucu bir ahlak kuralına göre hareket etmekteydi. Bu, kaynakların gelecek kuşaklar için saklanmasını öngören bir kuraldı. Pemex kendi rezerv baz'ını genişletmek için fazla bir çaba göstermedi. Üretim artıyor, ancak Pemex "Meksika ekonomik mucizesinin" hızlı gelişmesine ayak uyduramıyordu. Bunun sonucunda Meksika sade-

ce ihracatçı durumuna düştü. Ancak bu durum görünüşü kurtarmak için saklanmış ve bu uğurda bir hayli çaba gösterilmiştir. Sözgelimi, Meksika, durumunu belli etmemek için çarçabuk Shell'den bir kargo dolusu Venezuela ham petrolü satın almıştı.

Daha çok petrol bulmak amacıyla Pemex, Güney eyaleti Tabasco ovalarında petrol arama programı uyguladı ve derin kazılara başladı. 1972'de Reforma denen olağanüstü bir kütlede petrole rastlandı. Reforma topraklarında bulunan çok yüksek verimli kuyular kısa zamanda bu bölgeyi "Küçük Kuveyt" yaptı ve orada keşfedilen petrolden sonra, bitişik bölge olan Campeche Koyu'nda da çok daha büyük petrol yatakları bulundu.

Artık Meksika'nın dünya standardında petrol rezervlerine sahip olduğu açıkça anlaşılmıştı. 1974'te ülke yeniden, çok küçük çapta olsa da, dışarıya petrol satmaya başladı. Petrolün yeniden ihracı bazı çevrelerce Meksika milliyetçilik ruhuna aykırı olduğu gerekçesiyle, eleştirilmiştir. Üretim artarken, Pemex mühendisleri, radikal milliyetçi Devlet Başkanı Luis Echeverria Alvarez'in son başkanlık yıllarında rezervlerin değerlendirilmesinde ihtiyatı elden bırakmamışlardı. Ancak 1976'da yeni Devlet Başkanı Jose Lopez Portillo'nun seçilmesiyle durum değişti. Echeverria döneminde Maliye Bakanı olan Lopez Portillo Büyük Depresyon'dan beri hiç rastlanmamış çok büyük bir ekonomik kriz mirası devralmıştı. Meksika ekonomik mucizesi balon gibi sönmüş, ekonomi felce uğramış, peso'nun değeri düşmüştü ve Meksika'ya kredi verenler şimdi bu ülkeyi riskli bulup kredi vermez olmuşlardı. Durumu daha da kötülemek istercesine ülke nüfusu da büyük hızla artmaktaydı. Her iki Meksikalı'dan biri on beş yaşın altındaydı ve aktif nüfusun yüzde 40'ı ya tamamen veya kısmen işsizdi. Lopez Portillo'nun görevi gerçekten devralmasından önceki aylarda koşullar o denli fena idi ki ağızdan ağıza yakında askeri bir darbe olasılığından söz ediliyordu.

Yeni bulunan petrol sanki Tanrı tarafından gönderilmişti. 1973 fiyat şoku işte bu tür bir etki yapmıştı ve bu durum bu petrolü şimdi daha kıymetlendirmişti. Lopez Portillo yeni keşfedilen petrolü ekonomik stratejisinin merkezi yapmaya kararlıydı. Eski bir dostu olan Jorge Diaz Serrano'yu Pemex'in başına getirdi. İhtisası köprü inşaatı olan mühendis selefinin aksine, Diaz Serrano mühendisliği değil petrol işini iyi biliyordu. Hizmet ifa ederek milyoner olmuştu ve şimdi de elinde gereksinimi olan tüm potansiyel mevcuttu. Onun döneminde petrol Meksika'ya çaresizce muhtaç olduğu yabancı geliri sağlayacak, ödemeler dengesinin iktisadi büyümeye yaptığı baskıyı kaldıracak, yeni uluslararası kredi almak için gerekli ortamı sağlayacak ve nihayet bu ülkeyi petrole dayalı yeni uluslararası ekonominin tam merkezine oturtacaktı. Kısaca, yenilenmiş büyümenin motoru olacaktı.

Yine de Başkan Lopez Portillo ihtiyatı elden bırakmayıp şunu söylüyordu: "Parasal sindirim kapasitesi tıpkı insan vücudununkine benzer. Sindirebileceğinizden fazlasını yiyemezsiniz, aksi halde hastalanırsınız. Bu, ekonomide de aynen böyledir." Lopez Portillo konuşmaktan çok iş yapmayı severdi. Şimdi ülkeye durmaksızın yatırım yağdırılıyordu ve bunun çoğu da dışarıdan gelen krediyle yapılıyordu. Rezervlerin bulunduktan sonra dağıtım işlemleri çok hızlı tempoda yapılıyordu. Resmen doğrulanmış bazı söylentiler giderek daha çok, pek daha çok petrol potansiyeli bulunduğunu yayıyordu. Üretim tehlikeli denecek bir hızla, hatta planı da aşar şekilde artırıyordu. Günlük üretim 1972 yılının 500.000 variline karşı 1976'da 830.000 varile, 1980'de 1,9 milyon varile ulaşmıştı. Bu on yıldan daha az bir sürede üretimin yaklaşık dörde katlandığının göstergesiydi.

1976 yılı sonuna kadar Meksika, uluslararası kredi sağlayıcıların göz ardı ettiği bir ülke olmasına karşın şimdi, 1976'dan sonra dünyanın en aktif kredi müşterilerinden biri olmuştu. Fortune dergisinde çıkan bir köşe yazısı "Bankerler Neden Aniden Meksika'yı Sever Oldu?" diye manşet atacaktı. Bunun nedeni, hiç kuşkusuz, petroldü. Hannover Tröst İmalatçılar Şirketi Başkan Yardımcısı bu konuda şöyle demiştir. "Bankacılıkta çalışan her Tom, her Dick, her Harry şimdi kapı çalıyor." New York Finans bülteninde "yılın kredi rekortmeni" olarak Meksikalı bir bürok-

rat seçiliyordu. "Yılın kredi rekortmeni" başlığı tüm Meksikalılar için kullanılsa yeriydi. Artık ortada hiçbir kısıtlama yokmuş gibi görünüyordu. Herkes bir yerlerden kredi alıyordu. Meksika hükümeti dışardan kredi alıyordu, özel firmalar kredi alıyordu, herkes dışardan kredi alıyordu. Acaba alınan tüm kredilerin toplamı ne kadardı? Bunu bilen yoktu. Önemi de yok gibiydi. Meksika'nın petrole dayanarak sahip olduğu kredisi iyi idi. En azından bankerler ve bu bankerlerin Meksikalı meslektaşları bu fikirdeydi. Ortada kesin olan tek bir şey vardı. Şimdi Meksika, dünya petrol pazarında 1920'lerden bu yana, hiç olmadığı kadar, büyük yeni bir güç olmuştu ve ayrıca çok yakında çok önemli bir başka petrol kaynağı alternatifi ortaya çıkaracak, OPEC imparatorluğunun hegemonyasını alaşağı edecekti.

Kuzey Denizi: Hepsinden Büyük Oyun

Yüzyıllar boyu balıkçılar Kuzey Denizi'nde, Ortaçağ'ın en büyük geçim kaynağı olan ringa balığı avı yapmışlardı. Daha sonraki yıllarda ise mezgit ve morina balığı avlamışlardı. 1970'li yılların ortasında aynı denizlerde yeni bir denizcilik uğraşı türedi. Gökyüzünde uçan bir helikopter, aşağıdaki sularda artık yüzen petrol kazı donanımları, kayıklar, platformlar, boru döşeme mavnaları görmeye başladı. Önceleri bunlar teker teker görünürken sonradan kütleler halinde göründüler ve çok sayıda olduklarından sanki denizin yüzeyini kapamaya başladılar. Artık Kuzey Denizi sularında, Norveç ile Britanya arasında dünya petrol endüstrisinin en büyük yeni oyunu oynanıyordu. Bu oyunda tüm dikkatler tek bir odak noktasına, sermaye yatırımı ve çabaya çevrilmişti. Bu çabaya büyük şirketlerden katılmayanı yoktu ve sahneye birçok yeni oyuncu çıkmıştı. Bunlar arasında Edinburgh tröstlerine yatırım yapan endüstriyel şirketlerden Londra'da çıkan Times gazetesi sahibi, gazeteciler kralı diye tanınan Thomson'a kadar, çeşitli şirket ve kişi vardı. Thomson, Armand Hammer'in ortağı idi.

1920 yılından beri Batı Avrupa'daki birçok ümitli kişi, petrol bulmak için bu kıyılarda binlerce kuyu açmışlardı. Ne var ki bunlar her zaman düş kırıklığına uğramıştı. Bölgenin toplam üretimi hiçbir zaman günde 250.000 varili geçmemişti. 1956 Süveyş krizi güvenli petrol arama ve Avrupa'nın gaz kaynaklarına inme konusunu canlandırmış ve bir kez daha gündeme getirmişti. Sonuçta, 1959'da, Hollanda'nın Groningen bölgesinde, Shell ve Esso çok büyük, SSCB'dekinden sonra en büyük olan bir petrol yatağı keşfettiler. Kuzey Denizi jeolojisinin Hollanda jeolojisiyle aynı olduğunun bilincindeki petrol şirketleri bu defa komşu sularda petrol aramaya başladı. 1965'te –ki bu Britanya ve Norveç'in Kuzey Denizi'ni ortadan bölüp paylaşmak için resmen anlaştıkları yıldır– bu denizin nispeten güney kıyılarında büyük miktarda doğal gaz birikimi bulundu. Bu gazı işletebilmek için, bugünkü standartlara göre ilkel sayılsa da yeni yeni platformlar yapıldı. Bu arada, bazı şirketler, fazla şevkle olmasa da, çıkar sağlama amacıyla petrol aramacılığına devam ettiler.

Bartlesville, Oklahoma'daki Phillips Petrolleri bunlardan biridir. Bu şirket bu işe ilk olarak 1962'de, başkan yardımcıları Hollanda'da tatil geçirdiği sırada ilgi göstermiştir. Bu kişi Groningen yakınlarında bir kazı iskelesi görmüş, konuyla ilgilenmişti. Bu tarihten iki yıl sonra, şirketin üst düzey yöneticileri bu bölgeye gelmiş, bir öğleden sonrayı çevreyi gezmekle geçirdikten sonra Bartlesville'deki şirkete ait basketbol sahasında üç yüz feet uzunluğunda sismik doneleri incelemişti. Bunları inceledikten sonra, Phillips yetkilileri bir inceleme ve arama programı düzenlediler. Ne var ki 1969'da, bu tarihten beş altı yıl sonra, kuyuların sırayla kör çıkması sonucu, şirket bu faaliyeti durdurmaya karar verdi. Phillips'in kendi kişisel çabasıyla Norveç kıyılarında tam otuz iki kuyu kazılmış, bunlardan bir tekinde bile ticarete elverişli petrol çıkmamıştı. Şu da unutulmamalıdır ki, Kuzey Denizi'nde bir kuyudan ötekine kuyu açmak şirketin o güne kadar giriştiği işler içinde en pahalısı ve en yorucusu olmuştu. Sonunda Bartlesvill'den Phillips'in Norveç'teki idarecilerine şu mesaj gönderilmişti: "Artık bir tek kuyu bile kazmayın!"

Ne var ki Phillips 1859'da Albay Drake'in Pennsylvania'da yaptığını ve 1908'de İran'daki ilk petrol keşfini unutmamıştı. Aynı muhteşem geleneğe uyarak son bir kez daha şans denemeye karar verdi. Bunu, sondaj donanımı *Ocean Viking*'in parasını peşin ödediği için, paranın ziyan olmaması için yapacaktı. Donanım kazı yapsın, yapmasın nasılsa Phillips bunun gündelik ücretini ödemekle yükümlüydü. Hava da giderek bozuyor, deniz kabarıyordu. Öyle bir an geldi ki donanım aleti demirleme yerinden çıktı ve kazı yerinin uzağına sürüklendi. Başka bir gece de fırtınanın şiddetinden sandallar alabora olma tehlikesi geçirdi ve gün aydınlanır aydınlanmaz donanım acilen boşaltıldı. Yine de *Ocean Viking* kendisinden isteneni yapmıştı. 1969 Kasımı'nda, Median çizgisinin Norveç tarafındaki ekofisk bölgesinde 2/4 no'lu Blok'ta büyük bir yatak bulmuştu. Bu buluş, teknoloji açısından tarihi bir andır. Aynı anlarda Amerikalı astronotlar da aya ayak basmışlardı. *Ocean Viking*'deki sondaj şefi su yatağının altından 10.000 feet derinlikte çıkarılan petrol örneğini incelediği zaman hayretten donup kalmıştı. Örnek, petrolün çok yüksek kaliteli olduğunu gösteriyordu. Petrolü el üstünde havaya kaldırarak şöyle diyecekti: "Kuşkusuz astronotların yaptığı muhteşem bir iştir, ancak buna ne diyeceksiniz?" Elinde tuttuğu petrol altın rengi bir parıltıdaydı, saydam gibi duruyor ve tıpkı altına benziyordu.

Phillips'in yaptığı bu keşif tüm şirketleri ellerindeki sismik bilgileri yeniden değerlendirmeye ve faaliyete başlamaya zorladı. Artık gelişigüzel kazı donanımlarının Kuzey Denizi'nde çalışmasına, iş izni için yalvarıp yakarmasına izin verilmiyordu; sondajı Phillips yapıyordu. Birkaç ay sonra, Londra'daki bir teknik toplantıda üst düzey bir Phillips yöneticisine, heyecanla şu soru yöneltildi: "Acaba Phillips arazinin jeolojisini teşhis için hangi yöntemleri kullanmıştı?"

Phillips "Şans" diye yanıtladı.

1970 yılına doğru British Petroleum ekofisk'in yüz mil ötesindeki arazide, İngilizler'e ait olan tarafta petrol keşfettiğini duyurdu. Bu arazi çok büyük bir rezervuardı. Bu keşfi 1971'de yapılan bir dizi keşif izledi; ki bunlara Shell ve Exxon'un keşfi olan büyük Brent arazisi de dahildir. Kuzey Denizi petrolüne akın hareketi tüm canlılığıyla devam etti. 1973 petrol krizi bu akını bir saldırıya, bir kükremeye dönüştürmüştür.

Büyük şans eseri Kuzey Denizi sularında üretimin devamına olanak veren yeni bir teknoloji kuşağı doğmuştu ve gelişme aşamasındaydı. Bu kuşak Kuzey Denizi'ni o güne kadar petrolcülüğün hiç karşılaşmadığı bir merkez yapmıştır. Kuşku yok ki Kuzey Denizi'nde petrol sondajı yapmak fiziki ve ekonomik açılardan riskli ve tehlikeliydi. Sondaj donanımlarının, o güne kadar hiç inilmemiş su derinliklerine kadar inmesi ve ondan sonra da ayrıca su yatağının dört mil daha altına uzatılması gerekiyordu. Şunu da eklemeliyiz ki, araç ve gereçler ve bizzat işçiler, bu yapılırken aynı zamanda çok korkunç ve tehlikeli denizle ve yeryüzündeki en kötü hava koşullarıyla mücadele etmek zorundaydı. Teknedeki süvari çoğu zaman bu denizden yakınmış, feryat ve figan içinde "öfkelendiği zaman Kuzey Denizi kadar kötülük yapan başka bir şey olamaz" demişti. Hava koşulları sadece kötü olmakla kalmıyor, aynı gün içinde üç dört kez değişiyordu; Birkaç saat içinde birdenbire beklenmedik bir fırtına çıkıyor, elli feet boyundaki dalgalar ve saatte yetmiş mil esen rüzgârlara sık sık rastlanıyordu. Petrolün pompalandığı kalıcı platformların yapılmasında –ki bunlar insan eliyle yapılmış gerçekten küçük birer endüstri kentiydi– bazı şeyleri dikkate almak mutlaka şarttı. Örneğin platformlar, çamur, kum ve balçık üzerinde durabilecek şekilde, kum dalgası derinliğine dayanacak kapasitede ve ayrıca "100 yıllık", doksan feet yükseklikteki dalgalara ve saatte 130 mil hızla esen rüzgârların hışmına dayanacak sağlamlıkta inşa edilmeliydi.

Genel olarak ele alınırsa Kuzey Denizi projesinin geliştirilmesi dünyadaki en büyük yatırım projelerinden biridir ve büyük hızla artan enflasyon projeyi çok daha pahalıya mal etmiştir. Bu proje aynı zamanda çok ilginç bir teknolojik harikadır. Projenin uygulanmaya sürülmesi de çok gösterişli şekilde yapılmıştır. 18 Haziran 1975'teki törende vanayı İngiltere Devlet Bakanlığı enerjiden sorumlu Bakan Anthony Wedgwood Benn çevirmiştir. Tören Thames Nehri'nin ağzında duran bir petrol tankerinde yapılmıştır. Kuzey Denizi'nden gelen ilk petrol Argyll ovasından kıyıda-

ki bir rafineriye akıtılmıştır. Halka yaptığı coşkulu duyuruda Benn 18 Haziran tarihinin o günden öte milli bir kutlama günü olacağını söylemiştir. Aslında, kendisi kişisel olarak kutlama töreninden hiç hoşlanmamıştı. Benn İşçi Partisi'nin sol kanadının lideriydi ve millileştirmeye tutkuyla bağlıydı. Kapitalizme, özellikle de petrol endüstrisi kapitalizmine doğuştan karşıydı ve yapı olarak aşırı şüpheci bir karakterdeydi. Tören için günlüğüne yazdığı notlarda acı acı bu törene uluslararası kapitalistlerin ve İngiliz Muhafazakâr Partisi'nin zorlamasıyla, onların gözü üzerinde olduğu halde katıldığını yazmıştır. Ayrıca her zamanki şüpheciliğiyle vanayı çevirdiği zaman petrolün kıyıya "sözde aktığını" da söylemiştir.

Benn, petrol şirketlerine duyduğu dostça olmayan duygularını hayata geçirmek için şimdi iyi bir çıkış noktası bulmuştu. Artık Britanya'da, hükümetle petrol şirketleri arasında geleneksel olarak sürüp giden savaşı yeniden pekiştirebilecek konumdaydı. Kuzey Denizi rezervleri kanıtlanmış ve riskler bir hayli giderilmişti. Bu durumda Britanya hükümeti de, diğer birçok hükümet gibi kiralar üzerinde daha büyük bir hisse talep ediyor ve kendi "yazgısını" kendisi tayin etmek istiyordu. Belki de istediği doğrudan doğruya millileştirme idi. Benn'in bağlı olduğu Devlet Bakanı Lord Balogh yakınarak şöyle diyordu: "Petrol şirketleri, daha az vergi ödemek için, gerekirse milli sınırlar üzerinden kolayca atlayabilecek karakterdedir. Yaban köpeğinin takip ettiği kanguru çit üzerinden nasıl atlarsa, petrol şirketleri de milli sınırlar üzerinden kolayca atlayabilir." Bu çatışmaların sonucunda petrol gelirlerine özel bir vergi kondu ve devlete bağlı yeni bir petrol şirketi, İngiliz Milli Petrol Şirketi (British National Oil Corporation) kuruldu. Şirket hükümetin petrole olan katılımının simgesiydi, Kuzey Denizi üretiminin yüzde 51 hissesini satın alma hakkına sahipti ve milli petrol şirketi yapılmak için planlanmıştı. İngiltere hükümeti durmadan daha fazla gelir ve Kuzey Denizi'nde daha çok kontrol elde etmesi için şirketi sıkıştırıyordu. Sonunda bu baskıdan sıkılan şirket yöneticisi dayanamamış, şöyle feryat etmişti: "OPEC ülkeleriyle İngiltere'nin tutumu arasında hiçbir fark görmüyorum."

Bu düşünce, bazı açılardan İngiltere'nin Başbakanı Harold Wilson'un kafasında da aynen mevcuttu. 1975 yazında, Kuzey Denizi'nde ilk defa petrol çıkması nedeniyle yapılan kutlamalardan birkaç hafta sonra Harold Wilson'u Downing Street 10 numarada, ikinci kattaki çalışma odasında piposunu içerken görürüz. Wilson, görevini en uzun sürdürmüş başbakanlardan biridir. Ayrıca dünya yüzünde her parlamento ve kongre binası duvarına kazılmaya layık bir sözüyle politika teorisine büyük katkıda bulunmuştur. Wilson şöyle demişti: "Politikada, bir hafta uzun sayılan bir süredir." Wilson iktidara 1964 yılında halka verdiği bir sözle gelmişti. Uzun yıllardan beri duraklama halinde olan İngiltere'yi "teknolojik devrimin beyaz ateşi içine" getirecekti. Ancak aradan bir on yıl geçmiş, teknoloji bilgisayar ve roketlerle değil, petrol teknolojisiyle gelmiş, İngiltere'nin en parlak ekonomik geleceğinin buna bağlı olduğu anlaşılmıştı. O belirlenen yaz gününde Wilson oturmuş, İngiltere'nin hemen hiç sayılan petrol üretimini günde iki buçuk milyon varile nasıl çıkaracağını, böylece ülkenin ekonomik geleceğine nasıl yararlı olacağını ve dünya petrol gücü dengesini nasıl etkileyebileceğini düşünüyordu. Daha şimdiden bir petrol ülkesi başkanı gibi düşünmeye başlamıştı. Ford yönetiminin daha yüksek petrol fiyatları aleyhine kampanya yaptığı bir sırada Wilson "Petrol fiyatının fazla düşürülmemesinde yararımız vardır. Amerika fiyatları gerçekten düşürmek isterse burada onunla aynı fikirde olan çok az insan bulacaktır" demişti.

Bütün bu işler inanılmaz gibi, çelişkili görünüyordu. Wilson, yirmi yıl kadar önce Anthony Eden'e ait olan bu odada; Eden'in Süveyş sorunu, Nasır, milliyetçilik sorunlarıyla nasıl baş edeceğini düşündüğü, İngiltere petrol stoklarına tehditler yağdığı zamanki aynı çalışma odasında oturmuş, bu konuları düşünüyordu. 1956 yılında Kanal bölgesine başarısız kalan bir askeri güç göndermek zorunda kalmıştı. Bu girişim Avrupa'nın Ortadoğu'daki tarihi rolünün sona ermesinde ve hiç kuşkusuz Eden'in politik kariyerinin de bitmesinde çok etkili olmuştur. Wilson böyle bir yaz-

gısı olmasını istemiyordu. Aslında, Wilson, belki de duysa Eden'i şoke edecek bir itirafta bulunmuştu. Bu Wilson'un hırsını belirten bir itiraftır. Wilson, sempatik bir tavırla, dev bir petrol gücü olma yolundaki ülkesinin lideri olarak, 1980 yılına gelinceye kadar OPEC'e başkan olmayı ümit ettiğini söylemiştir.

Çatırtı

1973 yılı fiyat şokunun sonuçlarından biri de oldukça garip sayılabilecek bir sonuçtu. Fiyat şokundan sonra yeni bir iş türü doğmaya başlamıştı: Petrol fiyatını tahminleme işi. Böyle bir işe 1973'ten evvel gerçek bir gereksinim duyulmamıştı. O zamanlar fiyat değişmeleri dolar değil sent bazında ölçülürdü ve uzun yıllar boyunca da fiyatlar aşağı yukarı aynı düzeyde kalmıştı. 1973'ten sonra ise "önceden tahmin etme" diye yeni bir iş yeşermeye başladı. Artık petrol fiyat hareketi sadece enerji endüstrileri için değil, havayollarından bankalara, tarım kooperatiflerinden milli hükümetlere ve hatta uluslararası ekonomilere kadar her sektördeki tüketici için fiyat saptamada kıstas olmuştu. Sanki herkes bu önceden tahmin etme işinde çalışıyordu. Petrol şirketleri bunu yapıyordu, hükümetler bunu yapıyordu, merkez bankaları bunu yapıyordu, uluslararası teşkilatlar bunu yapıyordu, komisyoncular ve bankalar bunu yapıyordu. Gerçekten de bu haklı olarak Cole Porter'ın bir nakaratını hatırlatır: "Kuşlar bu işi yapar, arılar yapar, eğitim görmüş sinekler bile yapar."

Bu kendine özgü "önceden tahminleme", diğer bütün ekonomik tahminler gibi, bilim olduğu kadar sanattı da. Tahminler; değerlendirmeler ve varsayımlar esas alınarak yapılıyordu. Ayrıca, tahminlerde etken olan başka bir şey de, tahminin yapıldığı ortamdaki "toplumdu." Bu bakımdan bu tahmin işine aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik, kişilerin etkisini yansıtan, bireylerin ve grupların belirsizlik dolu bir dünyada müşterek huzuru bulmak için giriştikleri bir atılım da denebilir. Sonuç genellikle bir uzlaşmayla, ya da uzlaşma yolunda kuvvetli bir eğilimle biterdi. Bu arada uzlaşmaların her iki senede bir yapı değiştirdiğini anımsatmakta da yarar vardır.

1978 yılına kadar petrol tahmincileri ve kararlarını bu tahminlere göre verenler arasında böyle bir uzlaşma olduğu şüphesizdir. Alaska, Meksika ve Kuzey Denizi 1980'ler başına kadar ve tüm bu yıl boyunca dünya pazarlarına günde altı, yedi milyon varil petrol sağlamışsa da, yeni sağlanan bu kaynakların sadece yedekte tutulması, kaçınılmaz petrol yokluğu günlerini sürekli ertelemesi bekleniyordu. Tahmincilerden çoğunun kabul ettiği gibi gelecekteki on yıl sonunda yeni bir petrol krizinin yaşanması olasıydı. Bu, büyük bir olasılıkla 1980'lerin ikinci yarısında, talebin mevcut potansiyelin tam sınırında olduğu bir zamanda yaşanacaktı. Genel kanı, bunun sonucunda bir "enerji boşluğu", kıtlık oluşacağı yönündeydi. Ekonomik terimlerle açıklamak gerekirse, böyle bir dengesizliğin sonucu 1970'lerin başındaki gibi yeni ve büyük bir fiyat artışı, ikinci bir petrol şoku olacaktı. Tahminler arasında gerçi bazı farklılıklar vardı, ancak bunların hepsi ana temalarda oybirliğiyle aynı görüş içindeydiler. Dev petrol şirketleri, CIA, batılı hükümetler, uluslararası kurumlar, seçkin bağımsız uzmanlar ve hatta OPEC ana temalarda tam fikir birliği içindeydi. Bu durum karşısında yalnızca tahminciler ikna olmuyor, politikalarını belirleyip yatırımlarını yapmak ve hareket yolunu seçmek için bu tahminlere güvenen karar verici mekanizmalar da ikna oluyordu.

Genel olarak kabul gören bu görüş "Demir Yasa" denen bir yasanın varlığından ileri gelmiştir. Bunu biraz açmak için şu açıklama yapılabilir: Ekonomik büyüme hızı ile enerji ve petrol kullanımının büyüme hızı arasında kaçınılmaz ve çok yakın bir ilişki vardı. Ekonomi genelde olduğu gibi yılda yüzde 3 veya 4 bir büyüme gösterse, petrole olan talep de mutlaka yılda 3 veya 4 bir büyüme gösterirdi. Bu başka şekilde de açıklanabilir. Enerji ve petrol tüketiminin ne olacağına karar veren esas faktör "gelir" idi. Nitekim 1976, 1977 ve 1978 ölçümleri de bu değerlendirmenin doğru olduğunu kanıtlar. Sanayi dünyasındaki ekonomik büyüme yaşanan derin kıtlık ne-

deniyle sıçrama göstererek bu üç yıl içinde ortalama yüzde 4,2 olmuştur. Petrole olan talep de aynı sürede, ortalama yüzde 4 hızla artmıştır. Bu koşullar altında gelecekteki dünyanın portresi de doğal olarak o günkü güncel koşulların bir uzantısı oldu. Büyümekte olan ekonomiler, büyümekte olan hacimde petrole gereksinim duyacaktı. Gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik ilerleme talebi artıracaktı. Koruma tedbirlerinin gelecekte yapacağı etkiler de dikkate alınıyordu. Olaylar, 1973 yılının bir uzantısı ve tekrarı gibiydi.

O güne kadar her zaman OPEC'in Uzun Vadeli Stratejisi'nin öncülüğünü yapmış olan Ahmed Zeki Yamani de fiyat istikrarının geleneksel avukatlığını yapmaktan vazgeçmeye, onun yerine fiyatta düzenli, küçük artışlar yapılmasını savunmaya başlamıştı. Kanısınca bu, koruma tedbirlerini ve alternatif kaynakları geliştirecekti. Bunun, artık herkesin ortak beklentisi haline geldiğine, yıkıcı fiyat zammından daha tercihe değer ve daha istikrarlı olduğuna inanıyordu. 1978 Haziranı'nda Yamani şu sözleri söylemiştir: "Kendi yaptığımız incelemelerden ve bugüne kadar okuduğum sözüne güvenilir ne kadar kaynak varsa, hepsinden anladığıma göre, daha erken olmasa da 1980'li yılların ortalarında bir petrol kıtlığı yaşanacak... Ne yaparsak yapalım, bu tarih bir gün mutlaka gelecektir."

Yamani bu sözleri söylerken gerek petrol ithal eden, gerekse petrol ihraç eden ülkelerde bu konuda bilgili çevrelerin genel görüşünü ifade etmiştir. Washington dahil bazı çevreler, petrolün gerçek fiyatının düşmekte olduğunu, talebin ise arttığını gördüklerinden, şimdiden küçük fiyat zamları yaparak ileride daha kötü durumların önleneceğini düşünmeye başlamıştı. Kıtlık denen çatırdama gelecek on yıl içinde mutlaka gelecekti. Öte yandan egemen olan genel kanıya göre güncel koşullar gelecekte çok büyük fiyat artışları olmayacağını gösteriyordu. Bu, ekonominin değerlendirilmesi sonucu varılmış bir kanıydı. Politikaya gelince o apayrı bir konuydu. Politikayı, ekonomik büyüme hızına ve talebin esnekliği faktörlerine göre oluşmuş modellere uydurmak hiçbir zaman kolay olmamıştır. Yine de politika asla göz ardı edilmemeliydi. Günün güncel politikası da, hiç kimseye uzun vadeli strateji lüksü tanımamaktı.

1977 yılının son günü, Varşova'dan Yeni Delhi'ye gitmekte olan Başkan Jimmy Carter, üç ayrı kıtayı kapsayan uzun yolculuğu sırasında Tahran'a da inmişti. Bayan Carter'a yeni yılı nerede kutlamak istediğini sormuş, o da Şah ve eşiyle altı hafta önce, haşmetli çift Washington'a geldiğinde çok hoş vakit geçirdiğini söylediği için yılbaşını onlarla geçirmek istemişti. Yılbaşı için Tahran'ı seçmelerinin kuşkusuz duygusal olmaktan öte siyasi nedenleri de vardı. Carter Şah'tan çok etkilenmişti. Her şeyden önce Şah liberalizme doğru ciddi adımlar atıyor, ayrıca insan haklarından da söz ediyordu. Bu iki adam şimdi birbirlerini çok daha iyi anlıyorlardı. Carter'ın başkan olduğu günlerde ise bu karşılıklı anlaşma henüz yoktu. Şimdi Carter İran'ın stratejik rolünü ve bu ülkenin liderini çok daha sağlıklı takdir edecek durumdaydı. İran Carter'a göre bölgede istikrarın korunması için şart olan bir ülkeydi. Bölgede, Sovyetler'in güç ve tutkularının dengelenmesinde ve radikal ve Batı düşmanı güçlere karşı koymada çok gerekli olan bir öğeydi. Dünyanın en büyük iki petrol ihracatçısından biri ve bölgesel güç olarak İran, dünyanın petrol potansiyelinin güvencesi için önemli ülkeydi.

Carter Şah'a, insan hakları konusundaki ilerlemesi ve petrol fiyatlarında gösterdiği esneklik için de minnet duyuyor ve bunu göstermek istiyordu. Ayrıca Başkan Carter, Beyaz Saray'a yaptığı ziyarette Şah aleyhine düzenlenen gösterilerden, atılan göz yaşartıcı bombalardan da rahatsızlık duyuyor, İran'da ve İran dışındaki iki ülke arasında herhangi bir anlaşmazlık olduğu izlenimini silmek istiyordu. Amerika'nın İran'a destek verdiği gerçeğini herkesin iyice bilmesinden yanaydı. Bu nedenlerden ötürü yılbaşı gecesi verilen akşam ziyafetinde, şerefe kadeh kaldırarak şu tarihi konuşmayı yaptı: "İran, başındaki büyük lider Şah sayesinde bugün, dünyanın en sorunlu bir bölgesinde bir istikrar adasıdır. Bu, majesteleri, size, sizin liderliğinize karşı halkınızın duyduğu engin saygı ve hayranlıktan, sevgiden kaynaklanmaktadır." İşte Başkan ve Şah 1978 yılının o tarihi yılbaşı gecesini böyle bir ortamda kutlamışlardı.

Ne var ki Carter'ın gördüğü ve istikrar adası dediği yeri herkes aynı gözle görmüyordu. Carter'ın Tahran ziyaretinden kısa bir süre sonra, İran'da faaliyet gösteren bağımsız Amerikan petrol şirketlerinden bir yetkili Tahran dönüşünde şirket direktörlerinden birine şunları söyleyecekti: "Şah'ın başı büyük dertte."

33

İkinci Şok: Büyük Panik

Jimmy Carter İran'dan ayrıldıktan bir hafta sonra, Tahran'da çıkan bir gazetede, o sıralar Irak'ta sürgünde olan ruhani lider Şii Ayetullah Ruhullah Humeyni hakkında çok acımasız, saldırı denebilecek bir yazı çıktı. Görünüşte yazarı belirtilmemiş olan bu makale Şah rejiminin resmi bir memuru tarafından kaleme alınmıştı. Belki de bunda Carter'ın ziyareti etken olmuş, Şah'a duyulan güveni biraz artırmıştı. O sıralar Humeyni'nin Şah hükümetine yönelttiği ve kasetlerle tüm İran'a yaydığı saldırılar halkta Humeyni'ye duyulan öfkeyi artırdığı için makale kısa zamanda etkisini göstermişti.

İran'ın hanedan ailesiyle nüfuzlu Şii İslam camiası arasındaki düşmanlık çok gerilere, Rıza Şah'ın 1920, 1930'lar boyu ruhani Şiiler üzerinde güç kazanma mücadelesine kadar gider. Bu mücadele laik güçlerle dinsel güçler arasında sonraları oluşan çok daha büyük mücadelenin sadece bir parçasıdır. Ancak 7 Ocak 1978'de yayımlanan makale mücadelede yepyeni bir sahnenin kurulması için ilk işareti vermiş, tetiği çekmiştir.

Düş Kırıklığı ve Muhalefet

1970'li yılların ortalarında, İran'ın petrolden ülkeye akan büyük serveti iyi kullanamadığı artık apaçık ortadaydı. Pahalıya mal olan modernizasyon uğruna çılgınca savrulan veya çürümeye terk edilme yüzünden uçup giden dolarlar ekonomik karmaşayı körüklüyor ve tüm ülke düzeyinde sosyal ve siyasi gerilimi artırıyordu. Köylerde yaşayan nüfus, zaten aşırı kalabalıkla dolup taşan kasaba ve kentlere akın ediyor, tarım üretimi düşüyor, dışardan ithal edilen yiyecek maddesi ise giderek artıyordu. Enflasyon tam anlamıyla başını almış gidiyor, zaten var olan hoşnutsuzluğu kaçınılmaz olarak ateşliyordu. Tahran'da yaşayan orta direk bir yönetici veya memur, maaşının yüzde 70'ini kiraya ödemek zorundaydı. İran'ın altyapısı omuzlarına aniden yüklenen baskıyla baş edecek durumda değildi. İyice eskimiş demiryolu sistemi büyük sıkıntı yaratıyor, Tahran sokaklarında tam bir trafik karmaşası yaşanıyordu. Elektrik şebekesi ise talebi karşılamaktan uzaktı ve ayrıca sık sık da arızalanıyordu. Tahran'ın bazı bölgelerinde ve diğer kentlerde düzenli olarak elektrik kısıntısı uygulanıyor, bu bazen günde üç, dört saat devam ediyor ve doğal olarak gerek sanayi üretimini gerekse yerli halkın yaşamını olumsuz etkileyerek kızgınlık ve hoşnutsuzluğu büsbütün körüklüyordu.

Her kesimden İranlı'nın Şah rejimine ve modernleşme için yapılan kör koşuya gösterdiği sabır artık tükenme noktasına gelmişti. İran halkı, bu meydan kavgasında tutacak bir destek bulmak ve inanmak ihtiyacıyla geleneksel İslam'ın ve hırslı tutucuların çağrılarını daha dikkatli dinlemeye, bunlara bağlanmaya başladı. Bu akımın temsilcisi Ayetullah Humeyni'dir. Bu kişinin dini inancına olan sarsılmazlığı ve boyun eğmeyen direnci, muhaliflerin Şah ve rejimine yönelttiği karşı koymada onu mücadelenin simgesi yapmıştır. Humeyni dindar öğretmenlerden oluşmuş bir ailenin çocuğudur. Babası oğlunun doğumundan birkaç ay sonra bazı kişilerin ifadesine göre hac

görevini yapmaya giderken bir devlet memuru tarafından öldürülmüştü. Annesi ise o henüz küçük bir çocukken ölmüştü. Humeyni, bu ölümlerden sonra kendisini dinsel çalışmalara verdi ve 1930 ve 1940'lı yıllarda İslam felsefesi ve yasasında tanınmış bir vaiz oldu. Dinsel grubun sıkı kontrolü altında İslami bir Cumhuriyet fikrini halk arasında yayma çabasındaydı.

Humeyni uzun yıllardan beri Pehlevi rejimine yozlaşmış, yasadışı bir rejim gözüyle bakmıştı. Ancak altmış yaşına gelinceye kadar siyasi hiçbir aktif eyleme katılmamıştır. Atmış yaşındayken Humeyni'yi Şah'ın reform programı "Beyaz Devrim"in en önde gelen muhalifi olarak görürüz. 1962 yılında yerel toplantıların sadece Müslüman erkeklere özgü olmaması, kadınların da dahil edilmesi yolunda bir öneri yapıldığında Humeyni bu öneriye şiddetle karşı çıktı. Ayrıca, "Beyaz Devrim" gereğince İran hükümeti büyük arazileri yeni bir dağıtıma tâbi tutup bu arada Şiiler'e ait dev holdingleri de dağıtmaya kalkınca, Humeyni buna en boyun eğmez muhalif olarak itiraz etti ve bu yüzden birkaç kez hapse girip çıktı. Sonunda Irak'a sürgüne gönderildi. Şah'a duyduğu nefret ancak Birleşik Devletler'e duyduğu nefretle kıyaslanabilir. Humeyni Birleşik Devletler'e Pehlevi rejiminin en temel destekçisi gözüyle bakmıştır. Irak'ta sürgündeyken ürettiği lanetleme edebiyatı kan ve intikamla doludur. Olağanüstü yoğunlukta, dizginlenmemiş bir öfkenin peşinde sürüklenmiş gibiydi ve halkta giderek büyümekte olan hoşnutsuzlukta şahsen bir odak noktası olmuştu. Daha ılımlı olan öteki ayetullahların sesi, sürgün ve dayanılmaz koşullar altında yaşayan Humeyni'nin karşısında etkisiz kalıyordu.

Bu ara diğer bir kaynaktan daha başka boyutta yeni bir muhalefet daha yükseldi. Demokratik seçimde Jimmy Carter'ın kazanması ve 1976'da Başkan oluşuyla Birleşik Devletler dış politikasında insan hakları ön plana çıktı ve gündemde ilk sırayı aldı. Şah'ın insan haklarına verdiği değer ise kayıtlara göre iyi değildi. İran'da insan haklarına verilen değer Üçüncü Dünya ülkelerinin bir kısmından daha iyi olmasına karşın yine de yeterince kötüydü. Şah'ın baş muhalifi ve 1976'da İran'da insan hakları koşullarını tahkikle görevli Uluslararası Jüri Komisyonu'nun bir üyesi tahkikat sonunda Şah'ın "hainler listesinde epeyce aşağılarda" olduğunu söylemişti. Aynı kişi Şah'ın bu listede A grubuna bile girmediği sonucuna varmıştı. Buna karşın İran gizli polis örgütü Savak acımasız, aceleci ve açıkça işkence yapan bir örgüttü. Bu davranışlardan hiçbiri, özellikle de Şah endüstri dünyasının havasına göre nutuklar çekmekte olduğu bir sırada, dünyada süper güç olma tutkusunun peşinde koşan İran'ın Büyük Uygarlık imajıyla bağdaşmıyordu; İran'da insan hakları konusundaki ihlaller somut olarak dünyanın ilgisini çekmeye başlamıştı. Bu haberlerin basında ön plana çıkıp gelişmekte olan öteki ülkelerdeki suiistimal haberlerinden daha çok yayımlanması İran'ın aleyhine olmuştur. İran içinde ve dışında, Şah ve rejimine duyulan ve giderek artan düşmanlığı da büsbütün ateşlemiştir. Şah bizzat Birleşik Devletler'den insan haklarına daha çok eğilmesi için yapılan yoğun baskıyı hissetmiş ve eleştiriler fazlalaştığı halde, biraz da istihzayla siyasi liberalizasyon yolunda devam kararı almıştı.

"Her 40 Günde Bir"

1977 yılı sonunda, oğlunun esrarengiz koşullar altında öldürülmesinden sonra, Humeyni'nin konuşmaları daha şiddetli ve ateşli oldu. Cinayeti Savak'ın yaptığına inanılmıştı. Daha sonra, 7 Ocak 1978'de gazetede bir köşe yazısı yayımlandı. Bu yazı Humeyni'yi küçük düşüren, dini inançlarını kuşkuyla karşılayan, İran uyruklu oluşunu eleştiren ve onu çeşitli ahlak dışı davranışlarla suçlayan görüşlerle doluydu. Bu arada genç bir adamken müstehcen aşk şiirleri yazmış olmakla da suçlanıyordu. Gazetede yapılan bu saldırılar, Humeyni'nin ruhsal evi sayılan kutsal Kum kentindeki isyancıları harekete geçirdi. İsyanı bastırmak için güvenlik güçlerine başvurulmuş, bu ayaklanmada birçok gösterici öldürülmüştü. Kum kentindeki huzursuzluk Müslüman dini liderlerle hükümet arasında yeni bir çatışmayı ateşlemiş ve zamanla çok şiddetli bir hal almıştır. İslam'ın Şii kolu bu olaylar üzerine kırk günlük bir yas dönemi ilan etti. Plan gereğince Kum faciasından

kırk gün sonra, yas dönemi bitiminde yine gösteriler yapıldı, yine birçok kişi öldürüldü ve yeniden yas ilan edildi. Ve yine, izleyen kırk gün sonunda aynı şey devam ederek yeniden gösteri ve ölümler geldi ve bu olaylar böylece sürüp gitti. Sonu gelmeyen bu protesto gösterilerinde liderlik yapanlardan biri, sonradan bu olayları "her kırk günde bir" diyerek tanımlamıştır. İsyanlar ve eylemler tüm ülke düzeyine yayılarak, giderek dramatik çatışmalara dönüşmüş, çatışmalarda her defa daha ve daha çok insan öldürülmüştür.

Polis ve ordu rejim düşmanlarına hücum ettikçe, bu saldırılar giderek ters tepki yapacak, Şah'a karşı olanların sayısını artıracaktı. Şiiler'in dinsel örgütüne mensup yandaşlarına yapılan yardımların kesilmesiyle dinsel grup büsbütün öfkeye kapılacaktı. Artık açık olarak yapılan muhalefet günlük yaşamın ayrılmaz parçası olmuştu. Yine de 1978'in ilk yarısı boyunca, bu konunun önemi göz ardı edildi. Şah'ın İngiliz elçisine söylediği gibi, durumun kritik olduğu bir gerçekti, ancak buna karşın yine de Şah başlattığı liberalizasyon hareketini sürdürmekte kararlıydı. Şah en amansız ve en güçlü düşmanlarının, kitlelerin beynine nüfuz etmiş mollalar olduğu kanısındaydı. "Mollalarla anlaşmak mümkün değildir. İki taraf birbirine açıkça düşmandır ve taraflardan biri mutlaka yenilmeye mahkûmdur" diyordu. Ayrıca Şah yenilecek tarafın kendisi olmayacağından emindi ve bunu açıkça beyan ediyordu.

ABD hükümetinde de hiç kimse Şah'ın kaybedebileceğine ihtimal vermiyordu. Hatta bu asla akla gelmiyordu. Ne de olsa, İran'ın güçlü hükümdarı otuz yedi yıldır tahtında oturmaktaydı. Bütün dünyada tanınıyor, saygı görüyordu. Ülkesini modernleştiriyordu. İran dünyanın büyük iki petrol gücünden biri idi ve birkaç yıldan beri de büyük servete sahipti. Bu çok kritik bölgede Şah önemli bir müttefik, "Büyük Dayanak"tı ve yerel polis görevindeydi. Onun alaşağı edilmesi nasıl düşünülebilirdi?

Amerika'nın İran istihbaratı kısıtlıydı. Birleşik Devletler'in Şah'a bağımlılığı arttıkça, Şah'ın dışladığı muhalefet çevresinde neler olup bittiğini anlaması giderek zorlaşıyordu. Washington'da İran konusunda gerekli analitik bilgiye sahip kişi sayısı hayret edilecek kadar azdı. Üst düzey Amerikalı milli güvenlik görevlilerine o günlerde istihbarat "tüketicisi" denirdi. Anlaşıldığına göre bu istihbarat "tüketicileri" o günlerde Şah rejiminin istikrar durumunu analiz gereğini duymamıştı. Duydukları zamansa iş işten geçmişti. Bunun nedeni bir olasılıkla gereksiz gördüklerinden ya da bulacakları sonucun kabul edilebilir olmamasından korkmalarından ileri gelmiştir. İleride, duruma kızan zamanın istihbarat uzmanlarından biri "İran konusunda istihbarat toplamama çok yanlış bir davranıştı" demişti.

Amerikan İstihbaratı 1978 yılı boyunca İran konusunda Milli İstihbarat tahmin raporları toplamaya çalışmışsa da bunu bir türlü gerçekleştirememiştir. Gündelik raporlar bol miktarda geliyor ancak hoşnut olmayan kesimin ve muhalefetin nasıl tepki gösterip rolünün ne olacağı bir türlü değerlendirilemiyordu. Ağustos ortalarında Dışişleri'nin *Morning Summary* yayını İran'da Şah otoritesinin giderek zayıfladığını ve İran'ın sosyal yapısının sarsılmakta olduğunu yazmıştı. Buna karşın daha ileri bir tarihte, 28 Eylül 1978'de savunmayla ilgili istihbarat örgütünün tahmin raporunda Şah'ın "gelecek on yıl daha aktif olarak iktidarda kalmasının beklendiği" görüşüne yer verilmişti. Bir olasılıkla bu tahmin Şah'ın geçmişte daha başka krizlerle karşılaştığı ve bunların üstesinden geldiği gerçeğine dayandırılmıştı.

Ancak, tam bu sıralar Şah'a karşı olan güçlerin büsbütün kızıştığını, bunlardan bazılarının çok dehşet verici olduğunu gösteren işaretler ortada görünmeye başlamıştı. 1978 Ağustosu'nda, iki hafta içinde ülkede yarım düzine sinema binası, sinemayı "haram" kabul eden bağnazlarca ateşe verilmişti. Ağustos ortalarında rafineri beşiği sayılan Abadan'da bir grup bağnaz, sinema binasını dolduran beş yüz kadar insanın üzerine bina kapılarını kilitleyip, sinemaya gidenleri tuzağa düşürmüş ve binayı yakıp kül etmişti. Kesin olarak kanıtlanmamışsa da, bunu dinsel gruba mensup "fanatiklerin" yaptığı biliniyordu. Eylül ayının ilk günlerinde, kanlı gösteriler bu defa bizzat Tahran içinde düzenlenmeye başlandı. İşte bu tam bir dönüş noktası olmuştur. O noktadan iti-

baren Şah hükümeti etkili bir otorite olarak çökmeye başlamıştır. Buna karşın Şah liberalizasyon girişimini daha da etkin olarak sürdürmüş ve 1979 Haziranı'nda serbest seçime gidileceğini söylemiştir.

Hükümdara yakın olan çevreler Şah'ta bazı değişmeler fark edip bir şeylerin yanlış gittiğini sezmişlerdi. Bir süredir uzak ve içine kapanık görünüyordu. Yıllardan beri sağlık sorunları olduğu söylentileri duyulmuştu. Acaba kanser miydi? Yoksa çaresiz bir damar hastalığı mı vardı? 16 Eylül tarihinde İngiliz Elçisi Şah'ı tekrar ziyaret etti. Bu ziyarete ait izlenimini sonradan şöyle anlatmıştır: "Görünüşündeki ve davranışındaki değişiklik beni üzmüştü. Süzülmüş görünüyordu; yüzü sararmıştı ve yavaş hareket ediyordu. Sanki tükenmiş ve neşesini yitirmişti." İşin gerçeği Şah kansere yakalanmıştı ve hastalığı kanserin ölümcül bir türü olan lösemi idi. Bu tanıyı ilk kez 1974'te Fransız doktorlar koymuştu. Hastalığın ciddiyeti birkaç yıl Şah'tan ve eşinden gizli tutulmuştur. Aslında kendisi de tedavisinin son derece gizli sürdürülmesinde ısrar etmişti. Sonraki günlerde Washington'daki bazı kişiler Fransız hükümetinin bazı şeyler bildiğinden şüphelenmiş olabilir. Ancak İngiliz hükümeti ve Amerikalılar bunu bilmiyordu. Şah'ın hastalığından ve hastalığın vahametinden haberleri olsaydı, birçok konudaki hesaplarını bambaşka yönlerde sürdürecekleri şüphe götürmezdi. Zaman ilerledikçe Şah hastalığından daha fazla etkilenmeye ve sonuçlarından korkmaya başladı. Kararsızlığı, garip bir şekilde çevreden kaçması, hatta kırgınlık ve kaderciliği, pençesi altında kıvrandığı hastalığının sonucuydu.

"Su İçindeki Kar Gibi"

Ülkesindeki siyasi durumun kötüleşmesiyle Şah ne yapacağını bilmez duruma gelmişti. Sonunda giderek büyümekte olan isyan hareketlerine karşı savaş açma fikrine yanaşmadı. "Dünya kamuoyu" olan bitenleri çok yakından izliyordu ve ayrıca bu insanlar onun kendi halkıydı. Ancak boyun da eğmeyecekti. Birleşik Devletler'den gelen birbiriyle çelişkili öğütler kafasını iyice karıştırmıştı. Herkesin kendisine ihanet ettiği fikrindeydi. Birçok defa karşıtları ile iletişim kuran İngiliz İstihbarat Örgütü ve CIA'nın kendisine karşı casusluk yaptığını ifade etmiş, ancak buna anlaşılır sebep gösterememişti.

Haftalar geçtikçe, petrol teknisyenlerinin grevi de dahil ülkede grevler artmaya başladı. 1978 Ekim başında İran'ın zorlaması ile Ayetullah Humeyni Irak'tan kovuldu. Bağdat'taki Baas rejimi kendi Şii nüfusuyla uğraşmak zorundaydı. Kuveyt'e de kabul edilmeyen Humeyni Fransa'ya giderek Paris'in bir banliyösüne müritleriyle birlikte yerleşti. İran hükümeti Humeyni'nin Paris'e yerleşmesiyle artık onun gözlerden uzak, kafalardan ırak olacağını düşünmüşse de bunda yanılmıştı. Fransa hükümeti Humeyni'ye Şah'ın Tahran'da kurduğu uluslararası direkt telefon servisinin bir eşini vermişti ki bu onun ve yandaşlarının dünyayla iletişimini fazlasıyla kolaylaştırmıştır. Batı dünyası hakkında hemen hiçbir şey bilmeyen ve bu dünyayı o denli küçümsemiş olan bu ihtiyar, bu öfke saçan bağnaz vaiz ne gariptir ki kapısında bekleyen medyanın önünde kendisini tam bir propaganda ustası olarak kanıtlamıştır.

Bu ara Şah liberalizasyon programına devam etmekteydi. Akademik özgürlük, basın özgürlüğü, toplantı serbestisi gibi konularda ilerleme kaydedilmesine karşın bu tür Batı yanlısı haklar İran halkını pek ilgilendirmiyordu. Halk artık hükümdara ve hanedanına karşı ayaklanmış olduğundan tüm modernleşme operasyonu onun için anlam taşımıyordu. Ekim ayı sonunda, Şah bu ilgisizliğe karşı sadece şunu söyleyebilmişti: "Her gün su içindeki kar gibi biraz daha eriyoruz." Grevler ekonomiyi ve hükümeti hareket edemez hale getirmiş, öğrenciler kontrolden çıkmış, gösteriler ve isyanlar başını alıp gitmişti.

İran petrol endüstrisi tam bir kaos içindeydi. Temel üretim toprakları "Arazi" olarak anılıyordu. Güneydoğuda kurulmuş olan bu alanda 1908 yılında Anglo-Pers Şirketi'nin ilk keşfi yaptığı yer Mescidi Süleyman da vardı. Şimdi, bundan yetmiş yıl sonra "Arazideki" operasyonlar Mu-

saddık'ın düşmesi, Şah'ın geri gelmesinden sonra 1954'te kurulan konsorsiyumun uzantısı İran Petrol Şirketi Osco'nun eline geçmişti. İran'da sürgün hayatı yaşayan, çoğu üye şirketlerden gelmiş petrolcülerle doldurulmuş bu şirketin merkezi Abadan'ın yaklaşık seksen "mil" kuzeyindeki Ahvaz kentiydi. Ekim ayında "Arazide" çalışan İranlı işçilerden grevde olanların bazısı Osco'nun merkez binasının bulunduğu Ahvaz'a geldi. Kimse de onları geri çevirmek istememişti. Kasım ayı geldiğinde bunlardan yüz kadarı koridorlarda yatıp kalkmaya başladı. Bu hareket bir taktik gereği yapılıyordu ve amaç Osco ve Milli İran Petrol Şirketi üzerindeki baskıyı artırmaktı. Batılı petrolcülerse, işçilerin yoluna çıkmamaya özen göstererek işlerini sürdürüyordu. Bu arada, dışarıdaki avluda düzenli olarak dua törenleri yapılıyordu. Önceleri bu toplantılara katılanların sayısı yarım düzineyi geçmezken, sonradan sayı kabararak birkaç yüz kişiyi buldu. Durumu pencereden seyreden petrolcüler buna tanık olmuştu.

Grevlerin sonuçları derhal hissedilmişti. İran, Suudi Arabistan'dan sonra en büyük ikinci petrol ihraç eden ülkeydi. İran'da bir günde üretilen 5,5 milyon varili aşan petrolün 4,5 milyonu ihraç ediliyordu. Geri kalanı da içte tüketiliyordu. Kasım başında ise ihracat günde bir milyon varilden daha aşağı düşmüş, bu yüzden otuz adet tanker Harg Adası'ndaki yükleme tesislerinde petrol için kuyruğa girmişti. Petrol uluslararası pazarda talebin dorukta olduğu o günlerde mevcut değildi. Petrol şirketleri pazara egemen genel yumuşama sonunda envanterlerinin düşmesine razı olmuştu. Acaba dünya pazarında bir kıtlık mı yaşanacaktı? Şu da unutulmamalıdır ki, İran'ın kendi istikrarı petrol gelirlerine bağlıydı; petrol gelirleri ülkenin bütün ekonomisinin temeliydi. Milli İran Petrol Şirketi'nin başı güneye, "Araziye" giderek grev yapan işçilerle diyalog kurma girişiminde bulunduysa da yanılmıştı. Oraya ayak bastığında kızgınlıktan köpüren grevciler kendisini linç etmek istedi. Petrol Şirketi temsilcisi derhal görüşme fikrini bir yana bırakarak gerisin geri bölgeden kaçtı. Görünüş, grevi sonuçlandırma çaresi olmadığını göstermişti.

Giderek büyümekte olan karmaşayı durdurmak için bu defa Şah o güne kadar hiç istemediği çok kritik bir yönteme başvurarak kabineyi değiştirdi ve askeri bir hükümet kurdu. Bu onun son şansıydı. Ne var ki kabinenin başına zayıf bir general atamıştı. Bu general göreve başlar başlamaz kalp krizi geçirdi ve hiçbir zaman otorite sağlayamadı. Yeni hükümet geçici de olsa, en azından petrol endüstrisine biraz düzen getirmiş ve üretime yeniden hareket getirmişti. Askerler de Osco'nun Ahvaz'daki merkezine gidip orada, biraz huzursuzca da olsa, koridorlarda yığılı grevci işçilerle beraber yaşamaya başlamışlardı.

Olaylar sona doğru tırmandıkça İran'ın en önemli müttefiki Birleşik Devletler'in politikası giderek karışmaya ve düzensizliğe yöneldi. 1978 yılının çoğu aylarında Carter yönetiminin üst düzey yetkilileri diğer çok yaşamsal ve zorlayıcı gelişmelerle meşgul olmuş, İran'la yakından ilgilenmemişlerdi. Bu önemli gelişmeler Mısır ve İsrail'le yapılan Camp David barış anlaşmaları, Sovyetler'le stratejik silah uzlaşmaları, Çin ile ilişkilerin normale dönüştürülmesi idi. Amerikan politikası İran'ın güvenilir bir müttefik olduğu ve bölgede büyük destek sağladığı varsayımına dayandırılmıştı. Şah'a duydukları saygı ve onu kızdırmamak kaygısıyla Amerikalı bürokratlar o güne kadar Şah rejiminin çeşitli karşıtlarından uzak durmayı yeğlemişti. Bunun anlamı ise açıktır: Bu uzaklık yüzünden Amerika giderek büyümekte olan muhalefetle iletişimden yoksun kalmıştı. O kadar ki Ayetullah'ın kasetleriyle dünyaya duyurduğu ve artık meşhur olmuş sözlerinden Washington'un haberi bile olmamıştı. Washington'daki bazı çevreler İran'da yaşanan huzursuzluğun ciddi olmadığı, Sovyetler'ce düzenlenmiş gizli bir plan olduğunda ısrar etmişti. Sebep ne olursa olsun sorulan soru aynıydı. Duruma karşı Birleşik Devletler hükümeti ne yapabilirdi? Amerikalı bürokratların çok azı ulus düzeyinde sürdürülen grev hareketlerine ve dinsel inançlarına çok bağlı askerlere İran hükümetinin dayanabileceğine inanmıştı. Nitekim 1978'in son birkaç ayı Washington politikasına karşı çetin bürokratik savaşlarla geçmişti. Şah'ı pohpohlamayı sürdürmeli mi, yoksa yerine geçecek yeni rejime dostça davranma garantisi mi vermeliydiler? Şah'ın düşmesi halinde yerine geçeceklere fazla düşmanca davranmadan Şah'ı desteklemeye nasıl devam edecekler-

di? Şah düşmediği, politik yaşamını sürdürdüğü takdirde, eğer ondan kopmaları gerekiyorsa bu kopmayı Şah'ı dışlamadan nasıl yapacaklardı? Washington'un kararsızlığı ve şaşkınlığı sonunda İran'a birbiriyle çelişkili birçok mesaj gönderildi. Şah sıkı durmalıydı; Şah tahtını bırakmalıydı; askeri güç kullanılmalıydı; insan hakları kabul edilmeliydi; askerler darbe yapmalıydı; askerler işe karışmamalıydı; yeni bir krallık kurulmalıydı v.s. Eski bir devlet memurunun sonradan anımsadığı gibi "Birleşik Devletler hiçbir zaman açık, kesin bir mesaj göndermemişti. Nasıl hareket edileceği konusunda bir alternatiften öbürüne gidip gelme ve hiçbir zaman karara varmama yerine, yazı tura atıp bir politikada karar kılsaydık çok daha iyi olurdu" demiştir. Amerika'dan gelen sesin akortsuzluğu hiç kuşku yok Şah ve çevresindeki bürokratların aklını karıştırmış, hesaplarını boşa çıkarmış ve iradelerini büyük oranda zayıflatmıştır. Şunu da söylemek gerekir ki, Washington'da Şah'ın ne kadar hasta olduğunu bilen tek bir kişi yoktu.

Amerika'ya çok çabuk yeni bir konum kazandırma çabaları, Şah'ın Amerika'da ve başka yerlerde nefret ve eleştiri hedefi haline gelmesi yüzünden bir türlü sonuca ulaşmıyor, bu da öteden beri bilinen sonucu doğuruyor, ABD politikasının moral yönden eleştirilmesine neden oluyordu. Ayrıca bu çabalar Ayetullah Humeyni ve amaçlarını romantik ve gerçekçi olmayan bir konumda göstermiştir. New York Times'da yazan ünlü bir profesör Humeyni'nin hoşgörüsünden, "yakın danışmanlarından oluşan maiyetinin ılımlı, ilerici bireylerden meydana geldiğinden" söz etmiş, "Humeyni'nin bir Üçüncü Dünya ülkesi için nasıl şiddetle özlenen insancıl bir idare sağlayacağını" yazmıştı. Humeyni'yi övmede Birleşmiş Milletler'deki Amerikan Elçisi Andrew Young daha da ileri gitmiş, Humeyni'nin sonunda "bir aziz" olarak selamlanacağını söylemiştir. Bu durum Başkan Carter'ı tedirgin edecek, derhal açıklama yapıp "Birleşik Devletler'in azizlik mertebesine yükseltme görevlisi olmadığını" söylemesine neden olacaktı.

Her kafadan bir ses çıkması ve bu seslerin uyumsuzluğu, 1960'lı yıllardan beri Ortadoğu krizinin içinde olan üst düzey bir bürokrata "olağanüstü" bir gerçeği söyletti. Bu kişi İran konusunda üst düzeyde yapılan "ilk sistemli toplantının" çok geç, "Kasım" ayının ilk günlerinden birkaç gün evvel, o da çok geç saatte yapıldığını söylemişti. 9 Kasım tarihinde Tahran'daki Amerikan Elçisi William Sullivan sonunda hiç de hoş olmayan gerçekleri "Hiç Düşünülmeyenin Düşünülmesi" başlığı altında dramatik bir mesajla Washington'a sundu. Mesajında belki de Şah'ın tahtını koruyamayacağına, bu nedenle Birleşik Devletler'in bazı alternatifler düşünmesi gerektiğine değindi. Ancak bürokratik çatışmaların tırmandığı Washington'da bu mesaja anlamlı bir yanıt verilmedi. Sadece Carter Dışişleri Bakanı'na, Milli Güvenlik Danışmanı'na, Savunma Bakanı'na, İstihbarat Örgütü'ne kendi el yazısıyla yazılmış notlar göndererek İran içinde olup bitenlerden kendisine o güne kadar neden bilgi verilmediğini sordu. Bu ara Sullivan bir sonuca varmış, Birleşik Devletler'in İran'daki durumla "hiçbir politikası olmaksızın" yüzyüze geldiği kanısını ifade etmiştir.

"Kan Seli"

Şiiler'de 1978 Aralık ayı tam bir yas tutma, yürüyüş ve dövünme ayı olmuştu. Bu, İmam Hüseyin'in şehit edildiği gün olan aşure bayramında doruk noktasına ulaşmış ve meşruiyetten yoksun bir zorba hükümdara gösterilen bağışlanmaz direncin sembolü olmuştu. Humeyni halka o ayın bir intikam ve kan seli ayı olacağını vaat etmişti. Şehit sayısını yeterli bulmadığından daha çok şehit verilmesini istiyordu. Beyanatında "Bırakın beş bin, on bin, yirmi bin kişi öldürsünler. Biz onlara kanın silahtan daha güçlü olduğunu kanıtlayacağız" diyordu. Tüm ülke düzeyinde bazısı insanın kanını donduran büyük gösteri yürüyüşleri yapılıyordu. Sanki her kesimdeki muhalefet tek vücut halinde birleşmişti. Ordu ise çözülmekteydi. Artık Şah'a yapacak bir şey kalmamış görünüyordu. Çevresindekilere özel olarak "Bir diktatör ancak kendi halkının kanını dökerek iktidarda kalabilir, bir Kral ise bu şekilde davranamaz" demiştir. Ancak ne yapılabilirdi? Ayrıca tüm

dertlerine ve küçük düşürülmesine ilaveten, bir de telefon mesajı almıştı. Telefon eden Washington'dan Senatör Edward Kennedy idi. Kendisini Amerika'nın başta gelen liberallerinden ve insan hakları savunucularından Edward Kennedy ile konuşmaya hazırlayarak ahizeyi eline aldığında, yazık ki bir sesin birçok kez tekrarlayarak şunu söylediğini işitecekti: "Muhammed tahttan çekil, Muhammed tahttan çekil."

Petrol Servisi Şirketi'nden bir grup, yavaştan da olsa, "Arazide" yaşayan dışarıdan gelme bir milyon iki yüz bin petrolcü ve ailelerinin İran'ı terk etmesi için gereken planı yapmıştı. Bu arada haritalar toplanmış, havalimanlarının kapalı olması halinde uçakların ineceği yerler işaretlenmiş, ancak bu girişim fazla ciddiye alınmamıştı. Bir gün öğleden sonra Osco'nun genel müdürü olan George Link, yemekten sonra görev yerine gitmek üzere arabasına bindiğinde, şoför görev yerine gelip, kapıyı açmak için arabayı durdurduğu zaman, yolun kenarında tuzak kurmuş bir saldırgan aniden yerinden fırlayarak arabanın içine bir şey fırlattı. George Link, refleks bir hareketle arabanın kapısını açıp kendini dışarı attı. Bundan birkaç dakika sonra da patlama olup araba havaya uçtu. Bu olay üzerine grubun üstlendiği boşaltma planı ciddiyetle ele alınmıştı.

Grevler "Arazide" bir kez daha yaşanmaya başlamış, İran petrol üretimi yeniden hızla düşmüştü. Tansiyon çok yüksekti. Osco'nun operasyondan sorumlu genel müdür yardımcısı Texaco'dan geçici olarak getirtilmiş Paul Grimm adında biriydi. Bulunduğu konum gereği işçilerle doğrudan karşılaşma durumundaydı. Sözünü esirgememekle tanınan koca Grimm korku yüzünden greve katılan dışardan gelme mavi yakalı petrolcüleri açık açık uyararak grevlere katılmamalarını, işe dönmemeleri halinde işten atılacaklarını söyledi. Ne var ki gösteri yürüyüşüne engel olarak dikkati çekip öldürülecekler listesine alınacaktı. Aralık ortalarında bir gün, arabasıyla evden işe giderken, kendisini izlemekte olan başka bir arabadan ateş edilecek ve Grimm hemen o anda, kafasının arkasına isabet eden bir kurşunla yaşamını yitirecekti. Bu olay yabancı petrolcülerin bölgeyi terk etme planını çabuklaştırmıştır.

Aralık ayının 25'inci gününe gelindiğinde İran petrol ihracatı tümüyle durduruldu. Bu olay dünya petrol pazarında son derece önemli bir etki yaptı. Avrupa'da spot fiyatlar resmi fiyatların yüzde 10, yüzde 20 üzerine çıktı. Petrol üretiminde uygulanan kesintiler de ayrıca İran'ı yerli petrol mamullerinden yoksun bıraktı. Tahran sokaklarında karneyle birazcık benzin almak için uzun kuyruklar oluştu. Kuyrukta bekleşenler benzin olmasa da, yemek pişirmede standart yakacak olarak kullandıkları gazyağına da razıydılar. Buralarda askerler düzeni havaya ateş etmek suretiyle sağlıyordu. Petrol işçileri askeri kesimi hareketsiz bırakmak için bu kesime petrol ürünü vermek istemiyordu. Sonunda rollerin komik denecek şekilde yer değiştirmesiyle bu defa Amerika İran'a petrol verecek, çok muhtaç olduğu petrolü bir Amerikan tankeriyle İran'a gönderecekti. İzleyen birkaç kritik hafta boyu tanker kendisini gizledi. Bazen kıyıdan uzakta demir atarak bazen de Abadan'a doğru nehir yukarı seyrederek vakit geçirdi, ancak yükünü boşaltmak için yeteri kadar güvenli düzenleme yapılamadığı için kargoyu bir türlü boşaltamadı.

"Kendimi Yorgun Hissediyorum"

Aralık ayı sonunda egemen çevreler, biraz tereddütle de olsa, bir koalisyon hükümetinin kurulması ve Şah'ın, görünüşte tedavi amacıyla İran'dan ayrılması için aralarında bir anlaşmaya vardılar. Ancak her şey apaçık ortadaydı ve gerçekten neler olup bittiğini herkes gayet iyi biliyordu. Artık Pehlevi hanedanının işinin bittiği gün gibi aşikârdı. Ayrıca, aşikâr olan bir şey daha vardı. En azından o gün için, "Topraklarındaki" petrol üretiminin de işi bitmişti. Noel'den sonraki hafta içinde Osco çalıştırdığı tüm Batılı elemanları ülkeden çıkarma kararı aldı. Dışarıdan getirtilmiş işçiler Tahran'da, Tavus Tahtı yakınında olup bitenleri veya Washington'da olanları bilmediklerinden gidişlerinin geçici olduğuna, sadece birkaç hafta, en çok birkaç ay içinde, düzenin yeni-

den kurulmasıyla geri döneceklerine inanmıştı. Bu nedenle yanlarına sadece ikişer bavul almışlardı. Evlerini olduğu gibi, döndüklerinde her şeyi yerli yerinde bulacakları inancıyla terk ettiler. Onlar da tıpkı 1951'de Musaddık'ın Abadan'ı terk etmeye zorladığı petrolcüler gibi aynı sorunla karşılaşmıştı: Konu köpekleriydi. Ne kadar süre gittiklerini bilmediklerinden onlar da önceki meslektaşlarının yaptığını yaptılar. Köpeklerini evin arka tarafına götürerek vurdular veya öylece ölüme terk ettiler.

İşçiler Ahvaz havalimanında toplandı. Gidecekleri yer Atina idi. Burada günlerini görülecek yerleri gezmek ve her şeyin açıklığa kavuşmasıyla dönüş gününü bekleyerek geçirmeyi ümit ediyorlardı. William D'Arcy Knox ve George Reynolds'un torunları bir kez daha İran'dan çıkarılıyordu. Ancak bu defa, 1951 yılındakinin aksine "Abadan'a elveda" töreni için ortada nöbetçiler, bandolar, selamlaşma seromonileri yoktu. Ahvaz bir vakitler yurtiçi servis yapan sayısız uçağın havalanıp indiği, helikopterler ve küçük uçakların çeşitli üretim bölgelerine gürültüler çıkararak uçtuğu bir havalimanıydı. Şimdi ise yurtiçi servis kalkmıştı, petrol işi kapanmıştı ve terk edilmiş durumdaki Ahvaz havalimanının üstündeki gökyüzü artık bomboş ve sessizdi.

8 Ocak'ta Tahran'daki İngiliz Elçisi veda için Şah'a gitti. Yaklaşık yarım yüzyıl çeşitli olaylar yaşamış, hepsini de atlatmış bu hükümdarın artık sonu gelmişti. İran Krallığı'nın beşyüzüncü yıl kutlamalarında görülen ihtişamdan artık eser yoktu. İhtişam olmadığı gibi güç de yoktu. Büyük İskender Persepolis'i Milattan Önce 330'da almış, aldıktan sonra kraliyet sarayını ateşe vermişti. Şimdi de Ayetullah Humeyni, ona nazire yapıyor, kendini Persepolis'in varisi ilan ediyordu. Muhammed Pehlevi'nin sadece bir ölümlü olduğu kanıtlanmıştı ve artık "gösteri" bitmişti.

Elçiyle konuşurken Şah soğukkanlı ve ilgisiz görünmüştü. Olaylardan sanki olan biten onu kişisel olarak ilgilendirmiyor gibi söz etmişti. Onun böyle davranması elçiyi daha da duygusal yapmış, kendini uzun yıllar diplomasi mesleğine hazırlamış, kontrol etmeyi öğrenmiş bu adamı gözyaşlarına boğmuştu. Şah bu durum karşısında ne yapacağını bilmezce ona şöyle diyecekti: "Üzülmeyiniz, ben sizin neler hissettiğinizi gayet iyi biliyorum." Kendi göreceli şartları dikkate alınırsa Şah'ın bu sözleri onun için alışılmamış sözlerdi. Şah elçiye, kendisine verilen çelişkili öğütlerden söz ettikten sonra, alışılmamış bir jestle saatine bakarak "Bana kalsa on dakika içinde buradan giderdim" diye sözlerini bitirdi. Artık "gösteri" gerçekten sona ermişti.

16 Ocak günü öğle saatinde Şah Tahran havalimanında göründü. Geçirmeye gelen küçük gruba "Kendimi yorgun hissediyorum, istirahat etmem lazım" demişti. Bu arada tatile gidiyormuş görüntüsü vermeye devam ediyor, acıklı rolünü sürdürüyordu. Birkaç dakika sonra uçağına binip son defa olarak Tahran'ı terk etti. Ülkesinden ayrılırken bagajına bir kutu dolusu İran toprağı almayı ihmal etmemişti. İlk durağı Mısır'dı.

Şah'ın ülkeden ayrılmasıyla tüm Tahran çılgın bir bayram havasına bürünmüştü. Bu hava 1953'te Şah'ın şan ve zaferle ülkeye dönüşünde yapılan kutlamalardan bu yana ilk defa görülüyordu. Otomobillerin hepsi birden klakson çalıyor, geceleri tüm ışıklar etrafı gün gibi aydınlatıyordu. Humeyni'nin resimleriyle süslü oto ön cam silecekleri ileri geri savruluyor, halk caddelerde bağırıp çağırarak gösteri yapıyor, alkışlarla şarkı söyleyip dans ediyordu. Elden ele dolaştırılan gazeteler unutulmaz başlıklar atarak, Şah'ın gittiğini müjdeliyordu. Tahran'da ve tüm ülke düzeyinde Şah'a ve babasına ait insan boyunda ne kadar heykel varsa, hepsi birden çılgın halk kütlelerince yerlerinden sökülüp parçalanıyordu.

Şimdi kim iktidara gelecekti? Geçmişte Şah'ın uzun süre ateşli bir karşıtının başbakanlık yaptığı koalisyon hükümeti denenmişti. Sonuçta, 1 Şubat'ta Humeyni Air France'a ait 747 no'lu uçakla Tahran'a indi. Uçağın ön koltukları uçak biletlerinin bedelini ödeyen batılı basın mensuplarına tahsis edilmişti. Humeyni'ye gelince o tüm yolculuk boyu birinci sınıf kabinin zeminine serilmiş bir kilim üzerinde oturmuştu. Humeyni yanında Şah'ın en amansız düşmanlarından Mehdi Bazargan'ı da getirmişti. Bu kişi ikinci Tahran hükümetinin öncülüğünü yapan ihtilal konseyinin

başkanlığını yapmıştır. Aslında Bazargan yirmi sekiz yıl önce, 1951'de devletleştirilmiş petrol endüstrisinin başı olarak seçilmiş ve elinde harita ve işaretlerle petrol yataklarına ilk giden, "İran Milli Petrol Şirketi" afişini oraya ilk asan insandı. Bunu izleyen yılları Şah rejimi altında hapiste geçirmişti. Ve ne gariptir ki şimdi, laik bir milliyetçi olan Musaddık'a karşı Humeyni'nin duyduğu sönmez nefrete karşın Bazargan, Ayetullah'ın yeni İran'ı yönetmek için seçtiği aday olarak politik güçlerin başına getiriliyordu. Böylece, kısa bir süre için Tahran'da iki ayrı rakip hükümet egemen oldu. Ancak ne var ki, ikinci bir hükümet geçerli olamazdı, sadece bir hükümet olması gerekiyordu. Şubatın ikinci haftasında, Tahran'ın banliyösündeki bir hava üssünde, ihtilali başaran kişilerle krallık görevlileri arasında çatışma başladı. Koalisyon hükümetine verilen destek çöktü ve göreve Mehdi Bazargan getirildi. Tahran'daki Amerikan Savunma Ataşesi durumu ivedi bir raporla Washington'a bildirerek görüş istedi, raporda şunlar yazılıydı: "Ordu teslim oldu. Humeyni kazandı; gizli evrak tümüyle imha edildi."

Çıkan Son Adam

Araziden petrolcülerin hepsi ayrılmamıştı. Yirmi kadar petrolcü bölgede bırakılmıştı. İleride, hükümetle herhangi bir anlaşmazlık çıkması halinde bu kişiler Osco adına hareket edecek ve şirketin yasal varlığını koruyacaktı. Bunlardan biri Jeremy Gilbert adında İrlandalı bir matematikçiyken sonradan mühendis olan ve o günlerde BP tarafından sermaye planlaması bölümüne Osco Müdürü olarak gönderilen kişiydi. Arazide durumun giderek kötüleşmesi üzerine onlar da orada birkaç gün kalıp ayrılmak istediler. Ancak Jeremy Gilbert hasta olduğu, ciddi bir sarılık geçirdiği için hastanedeydi ve doktorlar diğer ayrılanlarla aynı uçağa binip gitmesine izin vermemişti. Ocak ayının karmaşalı günlerinin tümünü ateşler içinde hastanedeki yatağında geçirmişti. Geceleri hastane yatağından, dışardan gelen patırtı gürültüyü ve silah seslerini dinlerdi. Şah'ın İran'ı terk ettiği gün muazzam kutlama çığlıkları duymuştu. Abadan dışındaki dünya ile tek iletişimi BBC dışında, Osco'nun gönderdiği kocaman çiçek buketleriydi.

Hastane koridorlarında, zayıf ve nerdeyse hareket edemez durumda dolaşırken, İranlılar onu Amerikalı sanmıştı. Bir grup hastabakıcı penceresinin önünde toplanarak "Amerikalılar'a ölüm" diye bağırdı. Ayrıca hastalardan biri hiçbir uyarı yapmadan, elindeki koltuk değnekleriyle onu dövmeye başladı ve bunu yaparken de hiç durmadan Amerikalılar aleyhine atıp tuttu. Gerçi Gilbert Amerikalı değildi fakat gerçek uyruğu da sorun yaratacaktı. İran'dan çıkıp gitmenin tek yolu Irak olduğu halde, barış misyonuyla Lübnan'da bulunan İrlanda askerlerinin Iraklı askerlerle karşılıklı ateş açmaları yüzünden kendisine vize verilmemişti. Vize alabilmek için elinden ne geldiyse yapacak, hatta yerel Irak Konsolosluğu'nda bir yetkili önünde resmen diz çöküp İrlandalılar'ın işlediği suçlar için af bile dileyecekti.

Ocak ayı sonunda sağlığı ülkeden çıkmaya elverişli hale gelen Gilbert tozlu sınır hattına geldiğinde İranlı görevliler kendisine hiç müdahale etmediler. Iraklı nöbetçilerse casus olduğundan şüphelenerek onu saatlerce alıkoyup, üzerini aradılar ve sorguya çektiler. Bu arada Basra'ya tek ulaşım aracı olan tek taksiyi de kaçırmıştı. Sonunda, nihayet serbest bırakıldığında, nöbetçilere "Basra'ya nasıl gidebilirim?" diye soracak ve sınır muhafızından şu yanıtı alacaktı:

"Yürürsün."

Zaten yapacak başka bir şey de yoktu. Yorgun, perişan bir halde, elinde iki valizle Basra'ya giden tozlu yolda yürümeye başladı. Birkaç saat sonra bir yük arabasına rastladı. Şoför önce onu para karşılığında Basra'ya götürmeyi kabul ettiyse de Gilbert İran parası vermeye kalkınca kahkahalarla gülerek paranın değersiz olduğunu söyleyip Gilbert'i Basra'ya götürmekten vazgeçmişti. Böylece son birkaç dolarını da şoföre vererek adamın kendisini Basra havalimanına götürmeye ikna etti. Ancak artık hiç parası kalmamıştı. Buradan nereye nasıl gidebilirdi? Sonra birden valizinde henüz kullanma fırsatı bulmadığı Amerikan Express kartı olduğunu hatırladı. Evden çıkmadan

evvel kartı yanına aldığı için Tanrı'ya şükrederek kendini Bağdat'a giden uçağa attı. Gecenin geç bir saatinde Irak başkentine ulaştığında birkaç saat aramadan sonra bir otel bulabilmişti. Buradan ailesine telefon etti. Onlar Gilbert'i hâlâ Abadan'daki hastanede rahatı yerinde yatıyor sandıklarından, bir hayli şaşırmışlardı.

Gilbert üç gün oteldeki odasından çıkmadı. Kendisini sağlık yönünden yolculuğun ikinci aşamasına hazır hissetmek istiyordu. Bu üç günün bitiminde Bağdat'tan yeni bir uçakla Londra'ya gitti. Cuma günü geç vakit Heathrow'a ulaştığında ilk iş olarak havalimanından British Petroleum personel kısmına telefon ederek, büyük güçlüklere karşın "başardığını" duyurdu. "Arazideki" son batılı petrolcü, muazzam İran petrol kompleksinde çalışan bu adam sonunda İran'dan çıkabilmeyi başarmıştı. Ne var ki personel bölümündeki bu görevli, o an kendisine geçireceği hafta sonu tatili konusunda bir şeyler söyleyen üçüncü bir kişinin konuşması yüzünden onun kim olduğunu anlamamış, konuşanı kayıp mühendis Gilbert hakkında bilgi veriyor sanmıştı. Personel görevlisi telefonun öbür ucundan haykırıyordu. "Jerry Gilbert mi? Biz de onun nerede olduğunu düşünüyorduk. Siz onunla iletişim kurdunuz mu?"

Bu artık Gilbert'in dayanabildiği son umursamazlık oldu. Heathrow'da jetonla çalışan telefonda gücünün yettiğince yüksek sesle sadece talihsiz personel görevlisine değil, dünya petrol endüstrisiyle ilişkili herkese ağzına gelen küfürleri savuracak, onları lanetleyecekti.

Panik Başlıyor

İran'da eski rejim gitmiş, son derece aksak yürüse de iktidara yeni bir rejim gelmişti. Bu ara kontrolü ele geçirmek için şimdiden bazı sürtüşmeler başlamıştı. O sıra, İran'dan sanki korkunç bir depremle sarsılmış gibi kocaman devrim dalgaları tüm dünyaya yayılmaya başladı ve herkesi etkisine alıp sürükledi. Bu dalganın etkisinde kalmayan hiçbir şey ve hiç kimse yoktu. İki yıl devam eden bu dalgaya dayananlar bu süre sonunda kendilerini yepyeni bir toprak parçası üzerinde sahile çıkmış buldular. Her şey değişmişti; kişiler arasındaki ilişkiler de değişmişti. Bu dalga İkinci Petrol Şoku'nu doğurmaya, fiyatları varil başına on üç dolardan otuz dört dolara çıkarmaya ve sadece uluslararası petrol endüstrisinde değil, on yıldan daha kısa bir süre içinde ikinci kez dünya ekonomisi ve global politikalarda köklü değişiklik getirmeye mahkûmdu.

Yeni gelen petrol şoku birkaç aşamadan geçmiştir. Birinci aşama 1978 Aralık ayı sonundan, İran petrol ihracatının durdurulduğu günden 1979 güz mevsimine kadar sürdü. İran petrol üretimindeki düşüş, başka yerlerde uygulanan artışlar nedeniyle kısmen gözlerden uzak tutulmuştu. Suudi Arabistan ise tavan üretimini 1987 yılı sonunda günde 8,5 milyon varilden 10,5 milyon varile çıkardı. 1979'un ilk üç ayı içinde ise üretimini günde 10,1 milyon varile indirdi. Ancak bu rakam dahi geçmişteki 8,5 milyonluk "tavan" miktardan daha iyi bir üretim sayılırdı. Diğer OPEC ülkeleri de üretimlerini arttırmıştı. Bunların tümü üzerinde bir hesap yapılırsa, özgür dünya üretiminin 1979'un kritik ilk üç ayı içinde, 1978'in son üç ayına karşın günde 2 milyon varil bir düşüş gösterdiği dikkati çekecektir.

Bütün bunların tek bir anlamı vardı; gerçekten de ortada petrol kıtlığı yaşanıyordu ki, bunda pek hayret edecek bir şey yoktur. Ne de olsa İran dünyanın petrol ihracatçıları arasında en fazla ihracat yapan ikinci ülkeydi. Kıtlığa karşın günde 50 milyon varil olan talebe oranla ele alınırsa, sıkıntının yüzde 4, yüzde 5'ten fazla olmadığı görülür. Şu halde nasıl oluyor da üretimdeki yüzde 4,5'lik düşüş fiyatlarda yüzde 150'lik bir artışa neden oluyordu? Bu sorunun yanıtı olarak dünya piyasasında bir panik olduğunu ve bunun da beş ayrı durumdan kaynaklandığını görürüz. Bunlardan birincisi petrol tüketiminde gözle görünen aşikâr büyüme ve bunun pazar için ifade ettiği anlamdır. Talep 1976'dan başlayarak sürekli olarak artmıştı. Koruma tedbirlerinin önemi ve OPEC kaynaklı olmayan petrolün anlamı henüz açıkça anlaşılmamıştı ve herkeste talebin artmayı sürdüreceğine dair yerleşmiş bir kanaat vardı.

İkinci faktör petrol endüstrisi içinde kontrata bağlanmış ayarlamaların yozlaşmasıdır. Bu İran'da yapılan ihtilalden kaynaklanmıştır. Onca büyük ayaklanma ve karmaşaya karşın dünya petrolü entegre bir sanayi olarak kalmayı başarmıştı. Ancak artık bağlar eskiden olduğu gibi sahipliğe dayanan resmi bağlar olmayıp, uzun süreli kontratlar olarak daha zayıf bağlar şeklinde devam ettiriliyordu. İran'a yapılan müdahale şirketleri bu ülkeye olan bağımlılıklarına göre eşit olmayan bir biçimde etkilemiş ve kontratlara bağlı olarak düzenli şekilde yapılan dağıtımda aksamalara neden olmuştur. Bu düzensizlik yeni yeni alıcılar türetmiş, bunlar eskisi gibi aynı miktar petrol alabilmek için duraksamadan pazarlara dalmışlardı. Hepsi de gafil avlanmamak, geç kalmamak için her şeyi yapmaya hazırdı. İşte burada artık klasik entegre petrol endüstrisinin gerçek hedefi gündemdeydi. Önceleri yedek pazar, spot pazar denilenler şimdi temel pazar olmuştu. Ayrıca bir vakitler fazla itibarlı bir faaliyet sayılmayan ticaret işi şimdi itibar kazanmış, önde gelen bir meslek olmuştu.

Üçüncü faktör tüketici hükümetlerin çelişkili ve şaşırtıcı politikalarıdır. 1974 Washington Enerji Konferansı'nda Kissinger'in uygulamış olduğu politika bazı yönleri henüz denenmemiş olduğu halde hâlâ geçerliydi. İç durum gereği hükümetlerin giriştiği her yeni teşebbüs belli başlı uluslararası politika gibi sunuluyor, bu da piyasadaki stres ve tansiyonu büsbütün artırıyordu. Hükümetler fiyatları biraz indirmek için ne zaman bir girişimde bulunsa, bu ülkelerdeki şirketler derhal galeyana gelip, aceleyle fiyatları yükseltiyordu.

Dördüncü faktör olarak, anarşinin petrol ihracatçılarına ilave kira geliri, çok büyük kiralar alma fırsatı sağlaması gösterilebilir. İhracatçılar bu vesile ile bir kez daha güçlerini kanıtlama ve dünya sahnesinde nüfuzlarını gösterme olanağı bulmuştu. İhracatçıların hepsi değilse de çoğunluğu her fırsatta fiyatları yükselmeye zorluyor, hatta aralarında pazarı kızıştırmak ve ek gelir sağlamak için el çabukluğu yapanlar bile oluyordu.

Son olarak insanların duygularını sayabiliriz. İnsanlar o sıra büyük bir güç olan duygusallığın doruğundaydı. Hiçbir şeyden emin olmamak, endişe, karışıklık, korku, karamsarlık panik içindeki insanların hareketini büsbütün körüklemiş ve onlara egemen olmuştu. O günler yaşanıp bittikten, sayılar yerli yerine oturup arz ve talep dengesi de geriye dönüp incelendikten sonra bu tür duyguların yersiz olduğu ve akılcı olmadığı, anlam taşımadığı anlaşılmışsa da, o gün için bu tür duygular kuşku bırakmayacak kadar gerçekti. Uluslararası petrol sistemi kontrolden çıkmış değildi, tümüyle yerle bir olmuştu. Duygulara güç veren diğer bir faktör de, insanlarda yerleşmiş olan kehanetin çıktığı inancıydı. 1980'li yılların ortasında gelmesi beklenen petrol krizi 1979'da, 1973-74'te yaşanan petrol işkencesinin ikinci aşaması olarak gelmişti. Bu geçici bir aksaklık değil, fiyatların sürekli yükseleceği anlamına gelen çok daha ciddi bir petrol krizinin biraz erken gelişi demekti. Ayrıca akla hâlâ yanıtlanmamış bir soru getirmişti. İran'daki ihtilal hangi noktaya kadar uzanacaktı? Fransız İhtilali tüm Avrupa düzeyine, Moskova kapılarına kadar uzanmıştı. İran İhtilali de böyle kapsamlı mı olacak, yakınındaki Kuveyt'e, Riyad'a kadar ve daha sonra da Kahire'ye ve ötelere kadar dayanacak mıydı? Dinsel radikalizmin ateşli milliyetçilikle birleşmesi Batı dünyasını gafil avlamıştı. Akıl almaz ve boyutları ile ihtilal bir konuda itici gücünü göstermiştir. İhtilal sonunda bu yörede yaşayan insanlar Batı'dan ve modern dünyadan daha fazla soğumuş, Batı'yı reddetmiştir. Bu gerçeğin kabulü Batı ülkelerinin halkını sonunda buz gibi soğuk ve kalıcı bir korkuya sevk etmiştir.

Üzerinden örtüleri çekilen sahnenin görüntüsünden en fazla donup kalanlar alıcılar oldu. Alıcılar 1973'ün tekrarlanacağı korkusuyla paniğe kapılmış, 1973'teki gibi stok yaparak petrol kıtlığını daha da kötüye götürmüşlerdir. Dünya petrol endüstrisi daima envanterinde milyarlarca dolarlık petrol stoklamıştır. Bunlara, normal koşullar altında, petrol bölgesinden rafineriye ve rafineriden benzin istasyonuna uzanan yüksek sermaye yoğunluklu bir "mekanizma"nın pürüzsüz işlemesi için gerekli stok gözüyle bakılabilir. Ancak güncel koşullar böyle değildi. Bir varil petrolün Körfez'deki bir kuyudan rafineri ve pazarlama sistemine geçip benzin istasyonundaki yeral-

tı deposuna ulaşması doksan gün alıyordu. Bu sistemin herhangi bir noktasındaki bir arıza çok masraflı oluyor ve ayrıca sistemin öteki yerlerini de bozuyordu. Bu bakımdan, arz ve talep dengesinin kurulması ve her şeyin pürüzsüzce işlemesi için gösterilen sürekli çaba açısından bu stoklar şarttı. Bu ana ihtiyacın en üstünde petrol endüstrisi başını bir tür sigorta yastığına dayamıştı. Bu, arz ve talepte oluşabilecek beklenmedik bir denge bozukluğunda kullanılacak yedek petroldü. Ocak ayında kışın çetin geçmesiyle aşırı petrol kullanıldığı zaman veya fırtına nedeniyle Körfez'deki yükleme tesislerinin arızalanması ve tankerin iki gün rötarla gelmesi gibi hallerde gerekli olan petrol mevcut stoktan çekilebilirdi.

Kuşku yok ki envanter tutmak da pahalı bir işti. Petrolün satın alınması, gerekli tesislerin hazırlanması, paranın bağlanması gerekiyordu. Bu yüzden şirketler deneyim sonu normal olduğunu anladıkları miktardan daha fazla stok yapma yanlısı değildi. Tüketimin yavaşlaması sonucu fiyatların düşüşe geçeceğini anladıklarında stokları ellerinden geldiğince çabuk küçültürlerdi. Bundan amaç petrol satın almayı fiyatlar adamakıllı düştüğü zaman yapmaktı. Endüstrinin yaptığı da, 1978 boyunca tam anlamıyla buydu. Bu durumun aksine, fiyatların yükselme eğiliminde olduğunu anladıklarında şirketler yarının pahalı petrolünden daha az satın almak için bugünün ucuz petrolünden daha çok satın almak için çaba gösterirlerdi. 1979-1980'deki panikte görülmemiş bir hırs ve öç alma isteğiyle yapılmış olan da budur. Gerçek şudur ki, şirketler ileride tüketimin çok daha fazla olacağını varsayarak bu kadar çok petrol alıyordu. Çünkü, ileride hiç petrol alamayacakları korkusu içindeydiler. Bu, tüketimin gerektirdiğinden fazla aşırı satın alma, istiflenen miktarla birleşince şirketlerin ve müşterilerin kaçındıkları sonucu meydana getirdi ve fiyatları baş döndürücü bir hızla yukarıya çekti. Kısaca, 1979-80 paniği eski kehanetin doğru çıktığına hem de çok doğru çıktığına kanıt olmuştur. Bu kendi özvarlığını yenilgiye uğratan bir kehanetti. Panik içinde petrol satın alanlar bu işte yalnız değildi. Tüketim zincirinin ta aşağısına kadar, sanayide petrol kullananlar da dahil, herkes büyük bir hırsla, fiyat zamlarında ve olası bir kıtlıkla kendilerine sigorta olarak gördükleri stok yapma işine kalkmıştı. Motorlu araç sürücüleri de aynı şeyi yapmışlardı. 1979'dan önce, Batı dünyasındaki tipik bir sürücü depoyu sadece dörtte bir doldurarak aracını sürerken, 1979'dan sonra o da, benzin kıtlığı korkusuyla stok yapmaya başlamıştı. Bu, artık batılı sürücünün de deposunu dörtte üç doldurduğu anlamındadır. Birdenbire, hemen bir gece içinde bir milyar galondan fazla motor yakıtının Amerikalı şaşkın sürücüler tarafından benzin istasyonlarından çekildiği bir gerçektir.

Petrol şirketlerinin stok koşuşturması, buna tüketicilerin hücumu da eklenince, günlük "talep" miktarında gerçek tüketimin üstünde ayrıca üç milyon varillik ek bir artış oldu. Bu miktar günde iki milyon varillik "net-kayıp" petrole eklendiğinde, günde toplam beş milyon varillik bir eksilme demektir ki bu üretimin yaklaşık yüzde 10'una eşittir. Kısaca, stok yapmak amacıyla panik içinde petrol satın almak gerçek petrol sıkıntısını bir kat artırmış ve paniği de körüklemiştir. Fiyatı varil başına on üç dolardan otuz dört dolara çeken mekanizma işte buydu.

Fors Majör

Petrol sıkıntısı eğer eşitlikle paylaşılmış olsaydı belki de panik bu kadar uzun sürmeyecekti. Ancak eşit paylaşılmamıştı. British Petroleum, geçmişteki konumu nedeniyle İran'a, öteki petrol şirketlerinden daha fazla bağımlıydı. Gereksinimi yüzde 40 İran'dan karşılandığı için petrol durgunluğu sürecinde bundan en çok zarar gören şirket BP olmuştur. Petrol sanayii argosunda BP'nin adı "ham petrol yiyicisi" idi. Diğer bir anlatımla, BP kendi rafinerileri ve pazarlama sisteminin ihtiyacını kat kat aşan miktarda ham petrol bulunduruyordu. Böylece BP, petrolünün çoğunu uzun vadeli kontratlara bağlı olarak "üçüncü taraflara" –Exxon gibi diğer dev şirketlere veya bağımsız rafinerilere, öncelikle de Japonya'ya– satan bir "toptancı" idi. Ancak şimdi İran'dan gelen petrolden yoksun kaldığına göre kontratlarındaki *fors majör* hükümlerini hayata geçirmek ve alıcılara

kesinti uygulamak zorundaydı. Exxon ile arasında mevcut, bu şirkete petrol vereceğine dair kontratı bütünüyle iptal etti. Bu arada da başka yerden petrol sağlamaya çalıştı. Ne BP, ne de Shell Aramco üyesi değildiler ve üye olmadıkları için giderek artan Suudi üretiminden yararlanamıyorlardı. Suudi üretimi dört Amerikan Aramco Şirketi'ne gidiyordu.

Böylece domino taşları birer birer düşmeye başladı. Öteki endişeli şirketler de, ya dolaysız olarak İran petrolünün yok oluşu nedeniyle, ya da dolaylı olarak BP'nin kesintisi yüzünden, müşterilere yaptıkları sevkıyatı azaltmak için veya kontratları toptan iptal etmek için fors majör uyguladılar. Mart ayında da, Exxon, Japon alıcılarla olan kontratların yenilenme tarihi olan 1 Nisan'da, üçüncü tarafla olan kontratların çoğunun yenilenmeyeceğini açıkça duyurdu. Bu şirket 1974'ten beri alıcılarını ihtiyacını başka yerden karşılaması, "Exxon'a güvenmemesi" için uyarmıştı. Exxon başkanı Clifton Garven durumu şöyle anlatmıştır: "El yazısı duyuru duvara asılmıştı. Venezuela aramızdan çıkarılmıştı. Artık Suudi Arabistan'daki imtiyaza sahip değildik. Suudiler'le Japon tüketiciler arasında arabulucu rolü oynamakta da bir anlam göremiyorduk. Exxon bu kararı alırken zorlanmıştı. Sorun dünyanın değişmekte oluşundan geliyordu." Sonunda, Exxon Şirketi vakit geçirmeden üçüncü taraflarla olan kontratlarını iptal etmeye başladı. Ancak krizin yarattığı ruh hali içinde, şirketin 1979 mesajı beklenmedik yankılar yapmıştır.

Bu mesajın zincirleme etkisi Japon insanını fena vurmuştu. İlk petrol krizi atlatıldıktan sonra sürekli olarak İran'da kendisi için bir yer ayarlamaya çalışmıştı ve bunda başarılı olmuştu. Sonuç olarak 1978'e kadar Japonya'nın yüzde 20 petrol ihtiyacını karşılayan İran'a öteki sanayi ülkelerinden göreceli olarak daha bağımlı olmuştu. Ayrıca artık dev şirketlere bundan böyle güvenemezdi. Ancak yine de Japon rafinericileri petrolsüzlük yüzünden hareketsizliğe terk edilemezdi. Rafinericiler buna göz yumamazdı. Ama hükümet bir kez daha doğal kaynak sıkıntısıyla yüz yüzeydi. Japonya'nın ekonomik mucizesi, endüstri temelinin petrole dayalı oluşu yüzünden en can alıcı noktasında tehdit altındaydı. Bu nedenle Japonya'da yaşanan panik diğer yerlerde yaşanana göre çok daha ciddi ve kalıcı olmuştur. Büyük emekle kazanılan yirmi yıllık ekonomik büyüme artık çözülme görünümü veriyordu. Enerjide tasarruf sağlamak için hükümet ilk önlem olarak Ginza'daki parlak elektrik ışıklarında karartma yaptı ve daha düşük voltajlı elektrik kullanılmasını emretti. Bundan daha önemlisi Japon alıcıları daha önce hiç yapmadıkları bir şeyi yapmaya zorladı ve onlardan dolaysız olarak dünya piyasalarına gitmelerini istedi. Buna "olağanüstü" denebilecek Japon ticaret şirketleri öncülük etmiş, dünyada petrol için kapı çalmadık yer bırakmamıştı. Bunu başarmak, bu dünyaya sızabilmek için birçok kez becerilerini kullanmak zorunda kalmışlardır. Örnek olarak bir ticaret firmasının yaptığı gösterilebilir. Bu firma bakanlıklarda ve devlete bağlı petrol şirketlerinde görmek istedikleri kişiye ulaşmanın en iyi yolunun sekreterlere armağan olarak eldiven vermek olduğunu keşfetmişti. Aynı ticaret firması Irak petrol bakanını yola getirmek için bu kişinin dünyaca ünlü bir akupunktur uzmanı tarafından tedavisini sağlamıştı.

Çılgınca sürdürülen petrol koşusunda değişik ülkelerdeki diğer bağımsız rafineriler kurulu düzen şirketlerine ve Japon şirketlerine katıldı. Devlete bağlı petrol şirketleri de, örneğin Hindistan'daki gibi İran'a bağımlı şirketler de aynı şeyi yaptı. Bu, sayıları göreceli olarak az olan alıcıları birdenbire çoğalttı ki bu satıcılar açısından hiç istenmeyen bir durumdu, çünkü ortada hâlâ çok az satıcı vardı. Böylece ani olarak tüm faaliyet spot marketlere kaydı. Oysa o güne kadar spot marketler sadece yedekte kalmış, hem ham petrol hem de mamul ürünlerde toplam üretimin sadece yüzde 8'ini oluşturmuştu. Dengeleyici bir mekanizma görevi yapmış, alıcıların sözleşme garantisine sahip pahalı petrol yerine rafineri artığı gibi ucuz petrol satın almak için gittiği bir yer olmuştu. Yine de, buralar marjinal pazardı ve alıcıların hücumuyla burada da fiyatlar yükselmişti ve bu yükseliş giderek artmıştı. O kadar ki 1979 Şubat ayında spot fiyatlar resmi fiyatların iki katına çıkmıştı. Halk bu pazara Avrupa'nın dev petrol limanına gönderme yaparak "Rotterdam Pazarı" dediyse de aslında burası global bir pazardı ve çok yoğun bir de telefon ve teleks şebekesi ile birbirine bağlanmıştı.

Birdirbir Oyunu ve Koşuşturma

Burası ihracatçılar için bulunmaz bir fırsattı. Bu fırsattan iki şekilde yararlanmışlardır. Önce dünyanın dört bir köşesinden gelen telekslerden her an değişen petrol fiyatlarını öğreniyor ve buna göre resmi fiyatların üzerine ayrıca bir de prim ekliyorlardı. Daha sonra, ihracatçılar mümkün olduğu kadar çok petrolü mümkün olan en kısa sürede, uzun vadeli kontratlardan koparıp çok daha kârlı olan spot marketlere kaydırmaya başladılar. OPEC'e bağlı bir petrolcü özel olarak yakınlarına "Spot satışta varil başına 10 dolar ekstra para almazsam aptal sayılırım; çünkü ben bu ekstrayı almasam bile nasıl olsa başka biri gelip alacaktır" demişti. İhracatçılar ısrarla, uzun vadeli alıcıların hem kontratta resmen belirtilmiş fiyattan petrol aldığını, hem de daha pahalı olan spot petrol aldığını söylemiştir. Üretici ülkeler ayrıca fors majör öne sürerek kontratları toptan iptal etmişlerdi. Bir sabah Shell, ihracatçı bir ülkeden aldığı teleksten fors majör gerekçe gösterilerek kontratta belirtilen petrolün gönderilmeyeceğini öğrenmişti. Aynı gün öğleden sonra aynı ülkeden aldığı ikinci bir telekste ise ham petrolün mevcut olduğu, spot fiyat üzerinden her an gönderilebileceği bildiriliyordu. Nasıl olup da bir mucizeyle gönderilmeye hazır olan bu petrol, hacim olarak, sadece birkaç saat önce gönderilmeyeceği bildirilen petrolle tıpa tıp aynı oluyordu? Aradaki fark neydi? Bu kez istenen fiyat önceki fiyattan yüzde 50 daha yüksekti, fark buradaydı. Sonunda Shell, koşullar öyle gerektirdiği için teklifi kabul etmiştir.

Yine de 1979 Mart başında beklenenden çok daha çabuk olarak, dünya pazarına İran'dan ihracat yapılmaya başlandı. İhracat doğal olarak Şah'ın düşüşünden evvelki günlere kıyasla çok daha aşağı düzeydeydi. İran petrol ihracatının petrolde belirgin bir rahatlama yansıtması sonucunda, spot fiyatlar yavaş yavaş düşmeye başlayarak resmi satış fiyatları düzeyine indi. Bu, felakete çok yaklaşmış petrol piyasasına bir çeki düzen vermenin tam zamanıydı. Mart başlarında, Uluslararası Enerji Komisyonu üyesi olan ülkeler, pazara istikrar sağlama amacıyla, talebin yüzde 5 kesilmesini önerdiler. Ancak pazardaki korkunç panik ve rekabet şimdi başlı başına yeni bir sorun olmuştu. Buradakiler birbirlerine İran'ın petrol göndermeyi sürdüreceğinden nasıl emin olunabileceğini soruyordu. Gerçi Humeyni petrol işinde kontrolü eline almıştı; ancak dış dünyanın kanısına göre İran'daki petrol yatakları, "arazi", solcu radikal bir grubun kontrolündeydi – "60'ların Komitesi" denen bu grup daha çok militan büro işçilerinden oluşmuştu. Bu grup kendi başına bir hükümet gibi görev yapıyor, canı istediği zaman petrol yöneticilerini ve diğer görevlileri hapse atıyordu. Ayrıca, öteki OPEC ülkeleri de kendi üretimlerinde kesinti yapacağını duyurmuştu. Fiyatlar yükselmeye başladığına göre petrolü yerin altında bırakıp ileri bir tarihte satmak daha kârlı olurdu.

Mart ayı sonunda OPEC bir toplantı yaptı. Spot ham petrol fiyatları yüzde 30 çıkmıştı; ürünler ise yüzde 60 artış kaydetmişti. Bu takdirde OPEC, üyelerine resmi fiyat üzerine durumlarına göre istedikleri kadar zam yapma izni verdi. Yamani ilgililerin "serbest" hareket etmesini istemişti. İhracatçılar resmi bir fiyat saptama fikrinden vazgeçti. Pazarın dayanabileceği fiyat neyse o fiyat üzerinden satacaklardı. Böylece şimdi dünya petrol pazarında iki ayrı oyun oynanacaktı. Birincisi "birdirbir" oyunuydu: Fiyatları artırmak için birbiriyle çekişen üreticilerin oyunu. Diğeri ise alıcıların petrol satın almak için birbiriyle kıyasıya çekiştiği "kırıp geçme" oyunuydu. Bu oyunda endişe içindeki alıcılar –ki bunlara petrolden kesilenler, rafinericiler, hükümetler, yeni türemiş bir kısım ticaret erbabı ve hiç kuşkusuz dev şirketler dahildi– ihracatçılara yağ çekmede birbirlerinin ayaklarına basarca koşuştururdu. Bu son derece hızlı, ateşli, yakıcı ve yıkıcı koşuşturma hiç kuşkusuz petrol sağlamaya yaramamıştı. Sadece güncel petrol rekabetini daha da yoğunlaştırmış, dolayısıyla fiyatları yukarı çekmişti. Shell Şirketi'nin petrol koordinatörü bu konuda şunu söylemiştir: "Hiç kimse hiçbir şeyi kontrol ediyor değildi. Sadece petrol için döğüşüyordunuz, o kadar. Her düzeyde tekrar tekrar satın alma zamanının o an olduğunu düşünürdünüz. Fiyat ne olursa olsun, siz o fiyatın yarının fiyatına göre iyi olduğunu bilirdiniz. 'Evet' demek zorundaydı-

nız, aksi halde kaybetmiş sayılırdınız. İşte alıcının psikolojisi buydu. Koşullar her ne kadar sizin görüşünüze göre 'berbat' idiyse de, yarın bundan daha fena olacağı kesindi."

Aşırı fiyat taleplerine, primlere ve el çabukluğuyla yapılan fiyat oyunlarına sadece bir tek ihracatçı ülke, Suudi Arabistan karşı çıkmıştır. 1973'te fiyatlar dörde katlanarak artırıldığından beri Suudi Arabistan her zaman fiyat zamlarına karşı çıkmıştı ve şimdi de birdirbir oyununa itiraz ediyordu. Bunu, kısa vadeli kazançların ne denli büyük de olsa, sonradan çok daha büyük yeni zamlara yol açacağı ve bunun ihracatçılar için yıkıcı olacağı korkusuyla yapmıştır. Petrol, enerji pazarlarında rekabetten kurtulmuş olarak kendi fiyatını kendisi saptayabiliyordu. Ortadoğu üreticileri bir kez daha önemsiz konuma getirilmiş, enerji güvencesi konusunda itibarlarını yitirmişti. Endüstri dünyasının gözünde artık önem ve nüfuzları azalmış, inişe geçmişlerdi.

Suudiler "Yamani Fermanı" diye bilinen bir bildiri yayımlamıştı. Burada Suudi Arabistan'ın resmi fiyatlara bağlı kalacağı, bunun üzerinde ek bir fiyat uygulamayacağı bildirilmişti. Buna ilaveten Suudi Arabistan dört Aramco Şirketi'nin gerek kendine bağlı ülkelere gerekse üçüncü taraf ülkelere bu resmi fiyat üzerinden satış yapmasında ısrar etmiştir. Yamani Fermanı'nda bu husus da duyurulmuştu. Suudi Arabistan bu dört şirketin fiyatlara prim ekleyerek satış yaptığını öğrenmesi halinde, şirketlerin çekeceği vardı. Böyle bir şey olduğu takdirde diğer şirketlerin petrol azlığından kıvrandığı o günlerde Suudi Arabistan bu dört Aramco Şirketi'ne verdiği petrolü kesmeye kararlıydı. Bu karar gerek mart ayında yapılan OPEC toplantısında gerekse izleyen aylar boyu, Suudi Arabistan'ı ihracatçılar arasında tam anlamıyla yalnız bırakmıştır. Tek OPEC müttefiki Birleşik Arap Emirlikleri olduğu halde perde arkasından kendisine pek çok baskı ve emirler yöneltmiştir. Washington'dan ve ayrıca Bonn, Paris ve Tokyo'dan arka arkaya üst düzey yetkililer Riyad'a akın edip Suudiler'in daha ılımlı davranmasını istemiş ve ülkenin bu yönde attığı her adımda kendisini alkışlamıştır.

Buna karşın yine de 1979'un ikinci çeyreğinde Suudiler üretimi kesti ve kriz öncesi "tavanı" düzeyine, günde 8,5 milyon varile indirdi. Suudiler'in resmi fiyatta kalma ısrarına karşın, üretimin indirilmesi spot fiyatları şişirecekti. Bu, değişik nedenlere dayandırılarak yorumlandı. Yoksa Suudiler pazarda İran üretimine yer açmak ve böylece bölgesel bir çatışmayı önlemek için yeni İslam rejiminin lideri Ayetullah Humeyni'ye barışçı bir sinyal mi veriyordu? Yoksa, İsrail ve Mısır arasında 26 Mart'ta imzalanmış olan Camp David Barış Anlaşması'na duyduğu hoşnutsuzluğu mu belirtmek istiyordu? Yahut, bunu doğrudan kendi parasal konumlarını dikkate alarak mı yapmışlardı? Suudiler kendi aralarında petrol rezervlerinin korunması konusunu ve bir de "güncel ihtiyaçlarının üstünde kalan üretimi" tartışıyordu. Bu özellikle şimdi, Amerika'nın petrol ithalinde yükseliş gözlendiği şu sırada çok önemliydi. Yorumlardan biri de şuydu: Acaba Suudiler, İran petrolünün yeniden pazarlarda göründüğünü gözleyerek, krizin hafiflemekte olduğunu ve yakında sona ereceğini mi varsayıyordu? Sebep ne olursa olsun ortada bir gerçek vardı. Suudi Arabistan bir zamanlar Birleşik Devletler'in olduğu gibi yedek kapasiteye sahip tek ülkeydi ve üretime sokulması halinde bu kapasite paniği mutlaka yatıştırırdı. Bu itibarla batılı temsilciler Suudiler'in fiyatları ılımlı tutma fikrini övmekle beraber, bir yandan da sürekli olarak ve ısrarla üretimi yeniden artırmasını ve paniği yumuşatmak için pazara daha çok petrol sürmesini istiyordu.

Tehlikeyle Kucak Kucağa

Tarihin bir rastlantısı ile son OPEC toplantısının dağılışından birkaç saat sonra, 28 Mart sabahının erken bir saatinde, Larrisburg, Pennsylvania yakınındaki Three Mile Adası'ndaki nükleer santralda önce pompalardan biri bozulmuş ve hemen arkasından da vanalardan biri arızalanmıştı. Bunun sonucunda yüzbinlerce galon dolusu radyoaktif su, reaktörü barındıran binanın içine akmıştı. Kazanın boyutunun henüz saptanmadığı günlerde çeşitli kesimlerde panik yaşanmıştı. Bazı kim-

seler bunun tam bir kaza olmadığında, sadece bir "olay" olduğunda ısrar ettiler. Adı ne olursa olsun, olay bir nükleer tesisin başına gelebilecek en akıl almaz, en imkânsız görünen bir olaydı. Bir şeylerin ciddi olarak yanlış gittiği ortadaydı.

Three Mile Adası'nda yaşanan olay kendi başına değerlendirildiğinde, nükleer santrallerin geleceği konusunda büyük kuşku uyandırdı. Ayrıca nükleer gücün 1973 petrol krizine verilecek olan en akıllı yanıt olduğu konusunda Batı dünyasında egemen inancı da bir hayli sarstı. Acaba Three Mile Adası'ndaki kaza, nükleer faaliyeti sınırlayarak, sanayi dünyasının petrole karşı beklendiğinden daha bağımlı olacağını mı söylemek istemişti? Her ne olursa olsun, bu kaza, Batı dünyasını pençesine alan keyifsizlik, karamsarlık ve hatta kederciliği büsbütün arttırıp pekiştirdi. Avrupa Birliği'nin enerjiden sorumlu bir yetkilisi bu durumu şu sözlerle tanımlamıştı: "1980'lerin ortasında karşılaşmayı beklediğimiz durum, yani petrol için kıran kırana koşuşturma, beklendiğinden çok erken gelmişti." İngiltere'nin Petrolden Sorumlu Devlet Bakanı David Howell ise şöyle diyordu: "Alternatiflerin tümü gerçekleştirilmesi çok zor olan seçeneklerdir. Ayrıca bunların tümü de çok masraflıdır. Dostlar size şunu söylemek isterim ki, gerçekten tehlike ile kucak kucağa yaşamaktayız."

Batılı devletlerin talepleri kesintiyi dengelemek, yükselme eğilimindeki fiyat spiralinin önüne geçmek için gösterdikleri çabalar yetersiz kalıyordu. Yine de Enerji Kurumu'nun son günlerde geliştirdiği "ivedi durum petrol bölüşmesi" sistemine, pazara daha fazla katılık getireceği korkusu ile karşı çıkıyorlardı. Ayrıca sistemde harekete geçme noktası olarak kabul edilen yüzde yedilik petrol eksikliğine erişilip erişilmediği de kesin değildi. Hükümetler başlıca iki temel hedef arasında ikiye ayrılmıştı. Nispeten ucuz fiyatlı petrol satın almak veya herhangi bir fiyatı ödeyerek güvenceli petrol satın alarak kendi durumlarını garanti altına almak. Bunu başlangıçta bir kez başarmışlardı, ancak şimdi bu iki hedefin birbiriyle çelişkili olduğu anlaşılmıştı. Hükümetler önce bu iki şıktan birincinin üzerinde durdular, ancak sonra, baskılar hissedilmeye başlayınca bu defa ikincisine yöneldiler.

Birinci öncelik yerli tüketicilere tanındı. Seçmen olduğu anlaşılan bu kişiler petrolsüz bırakılmamaya çalışıldı. Avrupalı bir enerji bakanının sözleriyle, enerji sorunları şimdi "kısa, çok kısa, gerçekten kısa vadeli politikalarla yönetiliyordu." Batılı devletlerden bazıları bu ara petrolü saldırgan bazı yöntemlerle, ya dolaylı olarak şirketlerden ya da dolaysız olarak devletten-devlete pazarlıklarla elde etmiştir. Bunun sonucu şüphe, suçlama, elle göstererek suçlama ve görünüşte müttefik olan ülkeler arasında öfke fırtınası oldu. Petrol şirketleri kadar tüketici ülkeler için de artık asıl olan "her koyunun kendi bacağından asılacağıydı." Bir yandan da fiyatlar sürekli olarak yükselmekteydi.

Amerikan kamuoyu bir kez daha benzin istasyonları önünde kuyruklarla karşılaşıyor, bu Amerikan halkı için paniğin somut örneği olarak görünüyordu. 1973 yılında yaşanan karabasan geri gelmişti. Aslında, kaynakların tahribi nedeniyle İran'da gerçekten bir petrol sıkıntısı vardı. Rafinerilerde ağır, yoğun petrol kullanılıyordu. Oysa ki rafineriler İran'ın hafif, ince ham petrolünü ve benzerini kullanmaya alışıktı. Bu yüzden, ince petrol yerine kullanmaya zorlandığı ham petrolden eskisi kadar çok benzin ve diğer hafif ürünler üretemiyordu. California'da benzin yedeği çok azdı. Spot marketlerde petrolün azaldığı söylentisinin yayılmasıyla eyalette mevcut 12 milyon taşıtın hepsi birden benzin istasyonlarında belirip depolarını doldurmak için bekleşmeye başlamıştı. Ülkede bu gibi hallerde uygulanacak bazı acil durum kuralları varsa da bunlar durumu daha da kötüleştirmekten başka bir işe yaramadı. Bazı eyaletler, tamamen petrolsüz kalmamak için, sürücülerin her seferinde beş dolardan fazla petrol satın almasını yasakladı. Bunun sonucu istenenin tam aksi olmuş, sürücüler benzin istasyonlarına bu defa daha sık gelmeye başlamıştı. Bu ara fiyat kontrolleri petrol istifçiliğini kısıtladı. Aslında benzin fiyatları serbest bırakılmış olsaydı, gaz kuyrukları çok daha çabuk kaybolurdu. Bütün bunlar oluşurken federal hükümetin ken-

di koyduğu tahsis sistemi dağıtım modellerini tarihe geçecek tarzda dondurmuş ve pazarı, talebi karşılayacak şekilde hareket etme esnekliğinden yoksun bırakmıştır. Bunun sonucunda büyük kentsel bölgelerde petrol stoku azalırken, köylerde ve tatil bölgelerinde gereğinden fazla petrol stoku birikecekti. Bu bölgelerde sıkıntısı çekilen tek şey turistti. Özet olarak ulus sırf kendi siyasi hareketsizliği yüzünden benzin kuyrukları mekanizmasıyla karneye bağlanmıştı. İlginç olduğundan şunu da söylemek gerekir ki, benzin kuyruklarının kendisi yeni yeni benzin kuyrukları oluşturmuştur. Benzin istasyonunda kuyruğa girmiş benzin bekleyen tipik bir otomobili ele alalım. Bu otomobil bir saatlik hareketsiz bir bekleyişte bir galonun onda yedisini tüketir. Yapılan bir tahmin 1979 ilkbahar ve yazında Amerikalı sürücülerin benzin kuyruğunda depoyu doldurmak için beklerken günde 150.000 varil petrolün ziyan olup gittiğini saptamıştı!

Benzin kuyrukları ülke düzeyine yayıldıkça petrol şirketleri bir kez daha halkın bir numaralı düşmanı olacaktı. Suçlamalar ağırdı ve hızla yayılıyordu. Örneğin, şirketler petrolü vermiyor, salt fiyatları yukarı çekmek için tankerler sahile yaklaştırılmayıp uzakta bekletiliyor, sanayiciler kasıtlı olarak petrolü saklıyor, fiyatları yükseltmek için petrol sıkıntısı yaratıyor deniyordu. Bu suçlamalar karşısında Exxon Başkanı Clifton Garvin şahsen "halkın içine karışmaya", bu suçlamaların yanlış olduğunu izaha karar verdi. Garvin serinkanlı, ölçülü bir adamdı, her şeyi enine boyuna dikkatle ölçerdi. Kimya mühendisliği eğitimi gördüğü için petrolcülüğün her kademesinde çalışmış, deneyimli bir kişiydi. Aynı zamanda, babası gibi kuş bakıcılığına meraklıydı ve boş olduğu zamanlar bu işe yönelirdi. (Sonraki yıllarda Milli Kuşçuluk Derneği İdare Heyeti'nde bulunmuştur.) Şimdi ise kendini medyaya adamıştı, televizyonda kendisiyle röportaj yapılıyor, Phil Donahoe Show'da rol alıyordu. Bu, dünyanın en büyük petrol şirketinin başyöneticileri arasında ilk defa Garvin'de görülen bir davranıştır. Fakat her nedense stok konusuna veya petrolcülüğün karmaşık lojistiğine değinmek için her ağzını açışta, lafı ağzına tıkılıyor, kendisiyle mülakat yapanlar donuk gözlerle bakıp konuyu değiştiriyordu.

Garvin halk psikolojisini anlamakta zorluk çekmeyen bir kişiydi. "Amerikalı tuhaf bir insandır. Büyük olan şeylere, hacimli ekonomilere ve toplu üretime tapar, fakat hem büyük hem de güçlü olan şeylerden nefret eder. Petrol endüstrisini de en büyük ve en güçlü sanayi olarak görmüş olmalı" dedi. Amerikalı'nın duyduğu nefretin kişiye yönelik olmadığı kuşkusuzdu, ancak Garvin bu konuda kumar oynama yanlısı değildi. Bir gün kendisini Greenwich'in kalbi sayılan post road'da, kendi yerel Exxon benzin istasyonunda, kuyruğun en arka yerinde bekleşir buldu. İstasyon sahibi onu tanıdığından yanına gelmiş, istasyonun arka tarafına gidip dönmesini ve kuyrukta öne geçmesini önermişti. Garvin istasyon sahibine şu soruyu soracaktı: "Bunu kuyrukta bekleyen onca insana nasıl açıklayacaksın?"

Benzinci şu yanıtı verecekti: "Onlara sizin kim olduğunuzu söylerim."

Garvin bu teklifi reddetmiş, durduğu yerde kalmıştı.

Petrol ve Başkan

Benzin kuyrukları Jimmy Carter döneminin sona erişinin başlangıcını simgeler. Carter da İran'da yaşanan ayaklanmanın kurbanlarından biridir. Washington'a iki yıl önce, 1977'de gelmişti. Deneyiminin iki ayrı yönünü yansıtan çelişkili bir kişiliği vardı. Deniz subayı iken meslek değiştirmiş, yer fıstığı çiftçisi ve sofu bir Hıristiyan olmuştu. Ayrıca Başkanlık giysisiyle, Amerika'yı Watergate skandalından arındırmak isteyen dünyevi bir vaiz görevini yapmıştır. Başkanlığı süresince mühendislik de yapmış, Amerikan siyasi odaklarında dönen entrikaları asgariye indirmeye ve gerek yaşamsal konulara gerekse küçük ayrıntılara olan hâkimiyetini göstermeye çalışmıştır.

Carter 1979 paniği döneminde liderlik için en uygun olan kişiydi. Hem vaiz hem de mühendis olarak gündemini ve ilgisini tam anlamıyla enerji ve petrol konusunda yoğunlaştırmış, bunu Carter yönetiminin bir numaralı işi yapmıştır. Ancak şimdi kendisi yaşanmaması için uyarı yap-

tığı krizle karşı karşıya gelmişti. Ne var ki bunun için ne bir ödül ne de itibar kazanmıştı, sadece suçlanmıştı. 1979 Mart ayı ortalarında, kriz başlayalı henüz iki ay olmuştu ki Beyaz Saray enerji danışmanı Eliot Cutler, Carter'a bir uyarıda bulundu. "Bize her yönden oklar fırlatılıyor; bunlar kuramsal yapıdan kurtulmak isteyenler kadar, enflasyonu dert edenlerden, çekici ve olumlu program isteyenlerden, petrol şirketlerinin kazanç elde etmesini istemeyenlerden ve genellikle de bizim için yaşamı çekilmez hale getirmek isteyenlerden geliyor" diyecekti. Bundan kısa bir süre sonra Three Mile Adası'ndaki kaza meydana geldi ve ulus fotoğraflarda ayağında sarı çizmeler, nükleer mühendis Jimmy Carter'ı oralarda dolaşıp hasar görmüş tesisi şahsen teftiş ederken izledi.

Nisan ayında Carter enerji politikası hakkında önemli bir konuşma yaptı. Konuşmasında petrol fiyatları üzerindeki kontrolün kalkacağını duyurmuştu ki bunun petrol şirketlerinin yaptığı her işi suçlama eğilimindeki liberalleri kızdırması kaçınılmazdı. Kontrolün kalkacağı duyurusuna yeni bir duyuru daha eklemiş, petrol şirketlerinin aşırı kazancı üzerinden "kâr vergisi" alınacağını duyurmuştu. Bu ikinci duyurunun tutucuları öfkelendireceği kuşkusuzdu. Tutucular tüm hükümet uygulamalarından ve panikten yönetmelikleri ve kontrolü sorumlu tutuyordu.

Benzin sıkıntısına bir çözüm getirmek amacıyla kurulan bir Özel Başkanlık Görev Grubu sık sık gizli toplantılar yapıyor, bu toplantılarda enerji sorunu ele alınıyordu. Global düzeyde seyreden petrol sıkıntısıyla hızla savaşma ve benzin kuyrukları Carter yönetiminin sonunu getirmeden, bu kuyruklardan kurtulmanın tek çaresinin Suudiler'i yeniden üretimi artırmaya ikna olduğuna karar verildi. Haziran ayında, Riyad'daki Amerikan Elçisi Suudiler'e Başkan Carter'ın resmi bir mektubunu sundu. Bu mektuptan başka Başkan Carter'ın kendi el yazısıyla kaleme alınmış ikinci kişisel bir mektup daha sunmuştu. Mektupların her ikisinde de Suudiler'in üretimi artırması isteniyordu. Amerikan Elçisi ayrıca Yüksek Petrol Kurulu Başkanı Prens Fahd ile de birkaç saat süren bir toplantı yaparak, üretimin artırılması ve fiyatların düşürülmesi konusunda işi bitirmek ve anlaşmak istemiştir. Aynı ay içinde Carter silahların kontrolü konulu SALT II konuşmalarını sonuca erdirmek ve Leonid Brejnev ile antlaşma imzalamak için Viyana'ya gitmişti. Uzlaşma konuşmaları yedi yıl süren üç ayrı devlet başkanı döneminde süregelen SALT II'nin imzalanması anlamlı ve büyük bir icraat sayılırsa da, bu o an için hissedilmemiştir. Daha doğrusu halk o zaman buna önem vermemişti. Onlar için tek önemli konu benzin kuyruklarıydı; bundan da Carter'ı sorumlu tutuyorlardı.

En Kötü Zaman

Artık ulusun çoğunluğu benzin sıkıntısı içindeydi. Amerikan Otomobil Derneği'nin yaptığı bir ankete göre ülke çapındaki 6286 benzin istasyonundan yüzde 58'i, 23 Haziran Cumartesi günü kapanmak zorunda kalmıştı. 24 Haziran Pazar günü ise benzin istasyonlarının yüzde 70'i kapanmıştı ve bu yüzden yaz mevsiminin birinci hafta sonu Amerikalılar çok az benzinle yetinmeye mahkûm bırakılmıştı. O ara kamyoncular dan bağımsız olanlar tüm ülke çapında korkunç bir greve girişmiş, yakıt sıkıntısını ve yükselen fiyatları protesto için üç haftadır grevi devam ettirmekteydiler. Bunlardan yüz kadar kamyon sürücüsü bir seferinde tam trafiğin en yoğun olduğu saatte Long Island Expres Hat boyunca, otuz millik mesafede trafiği kesmiş, on binlerce motorlu sürücüyü çılgına çevirmişti. Tek sorun olarak kabaran fiyatları göstermek doğru olmazdı. Enflasyon da başını alıp gitmekte ve evvelce tahmin edilmemiş bir düzeye doğru ilerlemekteydi.

Geçmişte, petrol sıkıntısının yaşandığı fakat henüz panik denecek bir durumun olmadığı günlerde Washington yardıma koşmuştu. Şimdi de tıpkı o günlerdeki gibi yardıma koştu ve Amerikalılar'ın ithal petrol bağımlılığını en aza indirgemek için devasa bir "sentetik yakıt" programına girişildi. Birçok kişinin fikrine göre Three Mile Adası olayı nükleer santrala açılan kapıyı kapamıştı. Alternatif olarak başka bir program düşünülmüştü. Kimyasal işlemler ve mühendislik işlemle-

ri yoluyla, öncelikle petrol benzeri sıvılar ve gazlar üretecek ve günde birkaç milyon varil sentetik yakıt çıkarmaya yönelik bir program üzerinde karar kılındı. Bunun temel metodu kömürün hidrojenerasyonu idi. Almanlar'ın II. Dünya Savaşı'nda uyguladığı işleme benzer bir işlemle Rocky dağlarındaki şist kayaları ezilip toz haline dönüştürülecek ve ısıları dokuz yüz derece Fahrenheit'a getirilecekti. Böyle bir programın maliyetinin çok yüksek olacağı, on milyarca dolar para harcanacağı, ayrıca uygulamanın yıllar alacağı ve çok büyük çevresel sorunlar yaratacağı şüphesizdi. Sonunda da gerçekten çalışacağına dair elde bir garanti de yoktu. Ancak tüm bu sakıncalı yanlarına karşın, politik açıdan bu fikir giderek daha çekici olmaya başladı ve benimsendi.

"Sentetik yakıt"lara giderek daha çok destek verilmişti. Büyük baskılar altında bunalan Carter yönetimi bu baskılara ilaveten "sentetik yakıt" nedeniyle yeni bir baskıya da maruz kalmıştır. Buna karşın yine de Carter, şahsen Tokyo'ya giderek burada diğer büyük batılı devlet liderleriyle görüşmüş, ekonomik konuların tartışılması için zirve toplantısı istemiştir. Batı dünyasının yedi lideri, petrol sıkıntısının uluslararası ekonominin genel sağlığına zararlı olacağı korkusuyla Carter'ın isteğini olumlu karşılamış ve Tokyo'da toplanarak burada tam bir enerji zirvesi yapmıştır. Bu toplantı çok tatsız cereyan etti denebilir. Herkes alabildiğince öfkeliydi. Carter zirve konusunda günlüğüne şu notları düşecekti: "Bugün ekonomik zirve toplantısının birinci günü ve ben daha şimdiden diplomatik yaşamımın en kötü günü oldu diyebilirim." Toplantıdaki konuşmalar çok sert ve kırıcı bir düzeyde yapıldı. Carter'ın söylediğine göre, toplantı nedeniyle verilen öğle yemeği bile "çok tatsız ve hoş olmayan bir atmosferde yenmişti." Yine Carter hatıralarında olayı şöyle anlatmıştır: "Almanya Başbakanı Helmut Schmidt bana kişisel olarak hakaret etti... 'Amerika'nın barış anlaşması yapılmasına yönelik Ortadoğu'ya müdahalesi, tüm dünya düzeyinde petrol sorunlarının doğmasında baş nedendir' dedi." İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ı ise Carter "çok çetin, fikir yelpazesi geniş, iradesi kuvvetli, bilmediği herhangi bir şey olduğunu kabul edemeyen bir hanımefendi" olarak tarif eder.

Kararlaşan plana göre Carter'ın bundan sonraki durağı Hawaii'de bir tatil olacaktı. Ancak Beyaz Saray iç politika danışmanı Stuart Eizenstat böyle bir durumda tatil yapmanın birinci derece tehlikeli politik sakınca teşkil edeceği korkusuyla bu geziye karşı çıkmıştır. Bir aydan daha uzun süredir seyahat halinde olan Başkan ve refakatçilerin ülkede hâkim olan psikolojik havayı anlamadıkları görüşündeydi. Bir sabah, Beyaz Saray'a giden yol üzerinde benzin kuyruğuna girmiş ve Connecticut Avenue'deki kendi mahallesinin benzin kuyruğunda tam kırk beş dakika beklemiş, kendisi de tıpkı ülkenin bir ucundan öbür ucuna benzin kuyruklarında bekleşen yurttaşları gibi önüne geçilmez bir öfkeye kapılmıştı. Ayrıca, ulusal düzeyde hissedilen bu öfkenin hedefi sadece zavallı benzin işletmecileri ve petrol şirketleri de olamazdı. Bundan sadece yönetimin kendisi suçluydu. Eizenstat ileride bu günlerden söz ederken şunları söyleyecekti: "Geçirdiğimiz o günler karanlık, kasvetli günlerdi. Tüm problemler, enflasyon ve enerji sorunları bir araya gelmişti. Sanki tüm ülke bu sorunun üstesinden gelememenin aczini yaşıyordu." O güne kadar dış politika konularına eğilmesi nedeniyle bu sorunla fazla ilgilenememiş olan Carter artık ülkede olup biteni anlamak zorundaydı.

Bu nedenle, Tokyo Zirvesi'nin son gününde, Eizenstat devam etmekte olan benzin sıkıntısı konusunda Carter'a oldukça karanlık ve can sıkıcı bir memorandum göndererek durumu iletti: "Amerikan halkını şimdiye değin hiçbir şey bu derece sinirlendirmemiş, aklını karıştırmamış, kızdırmamıştı. Halk şimdiye kadar hiçbir zaman öfkesini sizi kişisel hedef alarak göstermemişti. Birçok açıdan yaşamakta olduğumuz bu güne gelmiş geçmiş zamanların en kötüsü denebilir. Ancak yine de inanıyorum ki bir fırsat düştüğünde bu durumu düzeltebiliriz." Eizenstat memorandumu üzerine zaten yorgun düşmüş olan Carter, Hawaii gezisini derhal iptal edip Tokyo'dan ülkesine döndü. Çok geçmeden kendisine oy verenlerin sayısında yüzde 25 düşüş olduğunu anlayacaktı. Bu tıpkı Nixon'un istifadan önceki son günlerde yaşanan duruma benziyordu. Maryland

dağlarındaki Camp David'e çekilerek Patrick Caddell'in 107 sayfalık kitabına sarılıp ülkenin geleceği konusunda düşünmeye başladı. Bu arada Amerikalı bir liderler kesimiyle görüşmeyi ve Amerika'nın en büyük sorununun "Narsisizm" (kendine hayranlık) olduğunu savunan kitaba sarılmayı da ihmal etmemiştir.

Temmuz ayında Suudiler petrol üretimini günde 8,5 milyon varilden 9,5 milyon varile çıkardı. Birleşik Devletler'den gelen baskılara boyun eğmiş, kendi güvenliklerini de düşünerek üretimi yükseltmişlerdi. Suudi Arabistan petrolündeki üretim artışı, izleyen aylar içinde sıkıntıyı biraz hafiflettiyse de uzun vadeli bir çözüm sayılamazdı; ayrıca, son birkaç ay içinde olayların doğruladığı gibi Amerika'nın ve Batı dünyasının refah için güvenebileceği bir dayanak da olamazdı. Amerikan kamuoyunun yatışıp öfkeli psikolojiden kurtulması için bu fazladan üretim yeterli değildi.

Sonuç olarak, Carter bir şeyler yapmaya veya yapar görünmeye mecbur edilmişti. Bu şey büyük, olumlu ve uzun vadeli olmalıydı. Bu sebeple öngörülen büyük sentetik fuel tesisi planına dört elle sarıldı. Bu plan genelde 1975'te Nelson Rockefeller'in önerdiği yüz milyar dolarlık plana dayandırılmıştı. Carter plana halkın şiddetle muhtaç olduğu "çekici ve olumlu" bir plan gözüyle baktı. Kendisi ile beraber çalışan kadrosu da bu planı kesin öneri haline getirmek için canla başla çalıştılar. Ancak bu ara bazı itiraz sesleri de yükselmiyor değildi. *The New York Times* 12 Temmuz sayısında ilk sayfada Harvard Business School mensubu bir araştırmacı grubun Birleşik Devletler'in sentetik yakıt yerine enerji korunması programıyla petrol ithalatını çok daha ucuza ve çok daha çabuk başarılabileceğini yazdı. Sentetik yakıt programının çevresel açıdan da olumsuz sonuçlar verebileceğini uyaranlar da çıkmıştı. Yine de Carter temmuz ayında morali bozuk Amerikan halkına yaptığı konuşmada kendi planını açıkladı. 1990 yılına kadar, daha çok kömürden ve şist petrolden olmak üzere günde 2,5 milyon varil sentetik yakıt çıkarılacağını duyurdu. Önceleri günde 5 milyon varil çıkarılacağını söylemek istemişse de sonraları bundan vazgeçirilmişti. Konuşmasında bu kelimeyi kullanmadığı halde sonradan konuşma halk arasında "Carter'ın malaise (keyifsiz) konuşması" diye anılmıştır.

Carter kendi kabinesinde değişiklik yapmak, özellikle de iki kabine üyesini, Hazine Bakanı Michael Blumenthal ile Sağlık Bakanı Joseph Califano'yu istifaya zorlamak istedi. Politik danışmanları Hamilton Jordan ve Jody Powell, onu bu iki bakanın sadakatsizliğine inandırmıştı. Stuart Eizenstat ise tam aksini savunup bu iki bakanla her gün beraber çalıştığını, her ikisinin de yönetime sadakatle bağlı olduğunu söylemiştir. Eizenstat ısrarla Başkan'dan Califano'yu ve Blumenthal'i kabine dışı bırakmamasını istedi ve bu konuda o güne kadar hiçbir zaman olmadığı kadar ısrarlı davrandı. Califano'nun çok güçlü politik desteğe sahip olduğunu, Blumenthal'in de enflasyonla savaşmada yönetimin en ateşli savunucusu olduğunu söyledi. Ne var ki Carter kararını vermişti. Bu iki bakan gitmeliydi. Ancak nasıl? Bir kabine toplantısı öncesinde, üst düzey maiyetinden birkaç kişiye kabine üyelerinin hepsinden istifalarını isteyeceğini bildirdi. Bakanların istifasından sonra istediklerini tekrar kabineye alacaktı. Maiyetindekilerden bazıları bu fikre şiddetle karşı çıkıp Başkan'ı kararından döndürmek için canla başla çalıştılar. Böyle bir davranışın panik yaratacağını ifade ettiler. Ancak Başkan kararında ısrar ediyordu. Kanısına göre krizden bunalmış ulus bunu olumlu karşılayacak, yeni bir sayfanın açılışı kabul edip, boyun eğecekti.

Carter hiç vakit kaybetmeden kabineyi topladı. Yönetimin içinde bulunduğu aynı karamsar hava toplantıya da yansımıştı. Önceden planladığı gibi Devlet Bakanı Cyrus Vance Başkan Carter'ın her şeyi yeni baştan ele alabilmesi için tüm kabine üyelerinin istifa etmesini teklif etti. Başkan bu teklifi olumlu karşıladığını bildirdi. Birkaç dakika sonra, odaya giren Ortadoğu barış elçisi Robert Strauss, hiçbir şeyden haberi olmadığı halde odadaki soğuk havayı sezmiş, şaka yoluyla herkesin istifa etmesi gerektiğini söylemişti. Onun bu sözleri sükutla karşılandı. Sonunda, kabine üyelerinden biri Strauss'un omuzundan eğilerek, "Bob, çeneni tut, hepimiz zaten istifa ettik" diyecekti.

Sonuçta beş üye kabineden ayrılmıştı. Bunların bazıları işten kovulmuş, bazıları da istifa etmiştir. Bundan amaç Başkanlık liderliğinin prestijiydi. Ancak amaca ulaşmamış, tam anlamıyla ters tepki yaratmıştır. Kabine üyelerinin bu beklenmedik ayrılış haberi ülke düzeyinde ve Batı dünyasında derin yankılar uyandırmış, güvensizliğin yaygınlaşmasına neden olmuştu. O günkü öğle yemeğinde *Washington Post* gazetesi iç haberler editörü karanlık bir tablo çizerek Amerika'nın merkez hükümetinin o gün çökmüş olduğunu mırıldanmıştı.

Kedi-Fare Oyunu

Spot fiyatlar dünya petrol pazarında 1979 yazında biraz düşüş gösterdiyse de bu çok az düzeyde kalmıştır. Bazı OPEC ülkeleri üretimi azaltmayı sürdürmekteydi. Irak, Arap milliyetçiliği kahramanı olan ve 1973 petrol silahına başvurmada büyük ün kazanmış Enver Sedat'ı 1978 Camp David barışında İsrail ile antlaşma imzaladığı için cezalandırmak istemiş, bu yüzden ambargoyu genişleterek Mısır'a yapılan petrol sevkıyatını durdurmuştu. Nijerya'ya gelince, 1973'ten beri "petrol silahı" kullanımında en dramatik uca kadar gitmiş olan bu ülke BP'nin ülkedeki holdinglerini devletleştirmişti. Bunu, BP İngiliz şirketinin Güney Afrika'ya dolaysız satış yapmasına misilleme olarak yapmıştı. Daha sonra şirketin yeni devletleştirilen petrolünü daha yüksek fiyata, açık artırma yoluyla satmıştı.

Bunlar oluşurken bir yandan da petrol alıcıları stok hazırlamak, yedek tanklarını doldurmak için faaliyetlerini devam ettirdiler. Her şeyin bu kadar belirsiz olduğu, gelecekten endişe ettikleri bu günlerde bunu yapmaktan geri kalmadılar. Genel tahminlere göre, talep büyümesini sürdürüyordu. Ancak bu yanlış bir hesaptı. Gerçekte ortada bir düşüş vardı. Bu düşüş hem koruma tedbirlerinin ilk etkilerini yansıtıyor hem de iktisadi bir geri gidişi simgeliyordu. Ancak düşüş ilk önceleri pek fark edilmemişti. Benzin alışverişi ise tüm çılgınca hızıyla devam etmekteydi. Shell Şirketi benzin koordinatörünün gözlemine göre "Üretici devletle yapılan her uzlaşma görüşmesi insana sinirden tırnak yedirten bir işti. Şirket başkanlarının kafasında tek bir düşünce vardı. Resmen kabul edilmiş fiyat düzeyinde kalmak ve spot fiyatla petrol satın almamak. Petrol sahipleri de doğal olarak bunu sezdiğinden ortada bir kedi fare oyunu oynanmaya başladı... Sonuçta gerek kontrattaki koşullar gerekse ödenmesi gereken fiyatlar sürekli olarak daha kötüye gitti."

Her panik olayında olduğu gibi burada da işin anahtar noktası bilgi, daha doğrusu bilgi eksikliği idi. Eğer elde, zamanında ele geçmiş, sağlıklı, güvenilir ve geniş çevrelerce kabul görmüş yeterli bilgi olsaydı, şirketler boş yere gereğinden fazla stoklama yaptığını fark eder, talebin azalmakta olduğunu anlarlardı. Ancak elde bu tür bir istatistik yoktu ve eskiye ait bazı bulgulara da rağbet edilmemişti.

OPEC ülkeleri için fiyat artışı yapmakta herhangi bir sınırlama yoktu. İngiltere'nin devlete ait yeni petrol şirketi BNOC, çok rağbette olan güvenilir "Kuzey Denizi ham petrolüne" istediği kadar zam yapıyor, hatta zaman zaman pazarda bu konuda önderlik ediyordu. Petrol pazarında gözlem yapmış biri bu konuda "Eğer BNOC ve İngiltere hükümeti OPEC gibi davranıyorsa, OPEC petrol fiyatı spiraline neden son versin ki?" demiştir. Suudi Arabistan dışında tüm OPEC ülkeleri çok geçmeden bu yarışa katıldılar ve aynı şeyi yaptılar. Böylece pazar, her an değişen koşullar, düzensizlik ve karmaşanın büsbütün hâkim olduğu böyle bir havada ticaret erbabının hücumuna uğradı. Ticaret yapanların bazısı ticaret odalarından gelmişti, bazıları ise bu mesleğe 1973'ten sonra girmiş kişilerdi. Diğerleri bu yarışa sonradan, son dakikada, küçük çıkarlarının karşılanması, örneğin telefon veya teleks almak için katılan kişilerdi. Bu kişilere hemen her yerde, her resmi muamelede rastlamak, onların geleneksel petrol şirketleriyle sahiplik için çatıştığını görmek mümkündü. Denizaşırı gelen bir kargonun tekrar tekrar yeniden satıldığı oluyordu, hatta bir gün elli altı kez satılmıştı. Tüccarların tek isteği satışın çabuk yapıl-

masıydı. Bu ara ortada büyük paralar dönüyordu. Bir süper tankerdeki tek bir kargo petrolün 50 milyon dolara satıldığı oluyordu.

Ticaret erbabının böyle davranmaktaki diğer bir amacı da büyük şirketlerin entegre sistemlerini parçalamaktı. Eski günlerde petrol bir şirketin entegre kanalları içinde kalır, buradan dışarıya sızmazdı. Şimdi ise devlete ait petrol şirketleri toplam üretimden kendilerine giderek daha ve daha büyük hisse istiyordu. Kendilerine ait bir dağıtım sistemleri olmadığından petrollerini geniş bir alıcı kesimine, büyük petrol şirketlerine, bağımsız rafinerilere ve tüccarlara satıyorlardı. Tüccarlar kontratta yazılı düşük fiyatlarla, pazardaki daha yüksek, daha değişken spot piyasa fiyatı arasında çok büyük çelişki olduğu zamanlarda bu durumdan kendi çıkarları için yararlanıyorlardı. Bu onlar için en uygun zamandı. Büyük şirketlerin bir üst düzey yetkilisi "Tüccar kolayca en iyi konumda olabiliyordu. Yapacağı tek şey ne yapıp yapıp kendisine resmi bir kontrat sağlamaktı" demiştir. Kontratı ele geçirdikten sonra petrolünü spot piyasada, varili sekiz dolardan satması, böylece tek bir sevkıyattan kendine muazzam bir servet sağlaması işten bile değildi. Ancak bu tüccar inanılmaz derecede kârlı olan bu resmi kontratı nasıl sağlayacaktı? "Yapacağı tek şey gerekli makamlara ve taraflara çok küçük, hemen komik denecek bir komisyon ödemekti. Bazı hallerde, beklenen bu sarı zarfların elden ele geçtiği de olurdu." Bu komisyon sayesinde tüccarın elde edecekleri dikkate alınırsa, komisyon sadaka gibi kalıyordu.

Böylece, 1979 yılı yazında ve güz başında, dünya petrol pazarı tam bir anarşi yaşamıştır. Bu anarşinin global etkileri 1930'lu yıllarda Doğu Texas'ta Dad Joiner'in keşfinde ve Batı Pennsylvania'da petrolcülüğün ilk günlerinde yaşanana kıyasla çok daha şiddetli olmuştur. Bu günlerde üreticilerin ve tüccarların cepleri para ile şişkinleşmiş, tüketiciler ise paniğin bedelini ödemek için ellerini ceplerine sokmak zorunda bırakılmıştır. İhracatçıların inancı, bu durumun petrol gücü açısından da büyük bir zafer olduğuydu. Kanılarına göre pazarın bir tahammül sınırı, kendilerinin ise kazanç sınırı yoktu. Batı dünyasındaki bazı çevrelere gelince onlar kara kara düşünmeye ve korkmaya başlamışlardı. Bazı şeylerden endişe ediyorlardı. Onlara göre endişe edilecek konu sadece dünyanın en değerli metasının fiyatı ve dünya ekonomisinin iktisadi büyümesi ve bütünlüğü değil, kendi bildikleri şekliyle, belki de uluslararası düzen ve dünya toplumuydu.

Dünyada Bunalım

1979'un o yaz aylarında Jimmy Carter kabinesinden ayrılanlar arasında James Schlesinger de vardı. Her şeyin geriye gittiğini, bunun sadece enerji pazarlarında değil uluslararası politikada da oluştuğu gözlendiğinden Birleşik Devletler'in konumuna da üzülerek, morali bozulmuş halde Washington'da bir veda konuşması yapmak istedi. Bu konuşmada duygularını tıpkı dört yıl önce Gerald Ford onu Savunma Bakanlığı'ndan çekilmeye zorladığı günkü gibi çekinmeden açıklayacaktı. O gün, her zamankinden daha sakin olarak konuşmaya hazırlandı. Niyeti bu defa coşturucu ve uyarıcı bir üslûpla konuşmaktı. İlk önce Winston Churchill'in Birinci Dünya Savaşı tarihini anlatan *Dünya Krizi* kitabına atıf yaptı. Bu kitabın bazı sayfalarında Churchill İngiltere donanmasını kömürden petrole döndürmek için giriştiği mücadelelerden söz ediyor, İran'dan gelen petrole bağımlı olmanın risklerine karşın bunu nasıl yaptığını anlatıyordu. Şimdi aradan altmış yıl geçmiş, bu risk bir gerçek olmuştu.

Schlesinger konuşmasında şöyle demiştir: "Bugün, Churchill'in yarım yüzyıl önce tanımladığı dünya krizini çok daha büyük boyutlarda yaşamaktayız. Bu kriz petrolün getirdiği sorunlar yüzünden şimdi çok daha büyük ve kapsamlıdır. Öyle anlaşılıyor ki eğer varsa bile, bundan kurtulmanın çaresi çok zorludur. Politik bir karardan, politik istikrarsızlıktan, terörist hareketler veya büyük teknik sorunlardan doğabilecek herhangi bir duraklama son derece ciddi ve tahripkâr sonuçlar getirebilir... Enerjinin geleceği karanlıktır ve önümüzdeki on yıl içinde daha da karan-

lık olması olasıdır." İlerideki günlerde Schlesinger bu konuşmasına değinirken "Ben aslında bir moral bozucu değilim" demiştir. Ne var ki o günün koşulları içinde durumu kurtarmak için yapabileceği bir şey yoktu. Bu nedenle o gün bu görüşleri ifade ettikten sonra, biraz da kurtuluşun verdiği gönül rahatlığıyla, devlet görevinden ayrıldı. Bundan kısa bir süre sonra, Schlesinger'in konuşmasında yansıttığı karanlık tablo, batılıların geleceği hakkındaki sözler, diğer kişilerin Batı'nın çökmesi diye niteledikleri şeyler birer birer gerçekleşecek, çok daha karamsar, çökertici anlam kazanacaktı.

34

"Gidiyoruz"

4 Kasım 1979 günü Washington saatiyle sabahın saat üçünde, Birleşik Devletler'in Tahran Elçiliği'nde meslek memuru olarak görevli Elizabeth Ann Swift, Washington DC Dışişleri binasının yedinci katında Komünikasyon bölümünün can damarı sayılan Operasyon Merkezi'ni telefonla aradı. Bayan Swift'in söyledikleri telefonun Washington ucundaki yarı uykulu memurları telaşlandırmış, harekete geçirmişti. Tahran saatine göre sabahın epeyce ilerlemiş bir saatinde telefon eden Swift, ayak takımı genç İranlılar'dan oluşmuş büyük bir grubun zorla elçilik bahçesine girdiğini, binayı kuşattığını ve diğer binalara da girmek için zor kullandığını rapor ediyordu. Bir buçuk saat sonra bir kere daha telefon eden Swift bu defa saldırganların elçiliğin bir bölümünü ateşe verdiğini bildiriyordu. Daha sonra, aradan yarım saat geçtiğinde bir kez daha telefona sarılan Swift, bu defa saldırganlardan bazılarının odanın dışındaki iki silahsız Amerikalı'yı ölümle tehdit ettiğini, elçilik memurları çaresizlik içinde İran hükümetinden bir yetkiliyle telefon iletişimi kurmaya çalıştığında kapıya dayalı masa ile kanepeyi itip ofis içine daldıklarını, şu sırada da Amerikalılar'ın ellerini bağlamakta olduklarını rapor etti. Telefonun öbür ucunda kendisini şok halinde dinleyenlere bu durumu bildiren Swift soğukkanlılığı elden bırakmayıp gayet profesyonelce davranmış, olan bitenleri sükûnetle anlatmıştı. Telefonla verilen rapor gömleğine Humeyni'nin resmi iliştirilmiş genç bir İranlı'nın odaya dalıp Swift'in elinden telefonu kapmasına kadar böylece devam etti. Son söz olarak Swift "Gidiyoruz" demişti. Daha sonra o da diğer Amerikalılar gibi rehin alınıp gözleri bağlı olarak başka bir yere götürüldü. Telefon böylece odada hiç kimse olmadığı halde, uzun bir süre açık kaldı. Sonra o da kesildi.

Şah döneminde Amerikan Elçiliği'nde bin dört yüz personel varken, sonradan personel sayısı altmış üçe indirilmişti. Altmış dört kişilik bu ana kadronun hepsi kalabalık, külhanbeyi, vahşi bir partizan grup tarafından rehine olarak alınmıştır. Bunu yapanlar sonradan dünyaya "öğrenci" olarak tanıtıldı. Amerikalılar'dan bazıları sonradan serbest bırakılmış, ellisi ise rehin tutulmayı sürdürmüştür. Bu sıralarda İran'da rehin alma krizi salgın hale gelmiş, İkinci Petrol Şoku daha da jeopolitik bir kadroyla yeni bir dönemin kapısını açmıştı.

Rehin alma olayını gerçekleştirenlerin asıl hedefi Muhammed Pehlevi ve onunla dostluk kurmuş olan Amerika'da odaklanmıştı. Muhammed'in babası Rıza Şah da bir vakitler aynı durumla karşılaşmış, ancak o Güney Afrika'da sürgün olarak sığınacak bir yer bulabilmişti. Oğlu Rıza için durum aynı değildi. O sürgündeki günlerini modern bir Uçan Hollandalı gibi geçirmiştir. Rıza kendisine hiçbir limanda sığınacak yer bulamamıştır. Sanki bir lanete uğramış, sonsuza dek oradan oraya sürüklenmeye mahkûm edilmişti. Mısır'a, Fas'a, Bahama Adaları'na ve Meksika'ya gittiyse de bunlardan hiçbirinde kabul görmedi ve sürekli olarak kalmasına izin verilmedi. Herkesin gözünde istenmeyen, aşağı tabakadan bir parya, dünyanın sempati duymadığı bir kişi olmuştu. Ayrıca, hükümetler Şah'a yakınlık göstererek ne zaman ne yapacağı belli olmayan İran'ın öfkesini üzerlerine çekmekten kaçınmışlardır. Birkaç yıl önce Şah'a gösterilen onca iltifattan, onca pohpohlama ve yardakçılıktan, endüstri ülkelerinden ziyarete gelen saygıdeğer başbakanlar ve bakan-

lardan, dünyanın dört bir yanından Şah önünde eğilip reverans yapan güçlülerden ortada hiçbir iz kalmamıştı. Sanki bunların hiçbiri yaşanmamıştı. Bu ara, işleri daha da kötülemek istercesine, Şah'a musallat olan kanser ve daha başka rahatsızlıklar vücudunu kemirmeye başlamıştı. Burada, dikkate değer bir olaya değinmek yerinde olur. Üst düzey Amerikalı yetkililer Şah'ın ciddi şekilde hasta olduğunu ancak 1979 Eylül ayı sonunda, İran'dan zorla çıkarıldığı tarihten sekiz aydan daha uzun bir süre geçtikten sonra öğrenmiştir. 18 Ekim'den evvel de hastalığın kanser olduğunu anlamamışlardır. Carter Şah'ın tıbbi tedavi için Birleşik Devletler'e girmesine izin vermemiş, bu konuda ısrarlı davranmıştır. Ancak aylar geçtikten sonradır ki, yönetimin girişimiyle uzun görüşme ve tartışmalar sonunda, Şah'ın bu ülkeye gelmesine izin verilmiştir. Bu, Henry Kissinger'in etkili kampanyası, John McCoy, David Rockefeller ve diğerlerinin çabalarıyla gerçekleşmişti. Şah New York'a 23 Ekim'de geldi. New York Hospital, Cornell Tıp Merkezi'ne takma bir isimle, Birleşik Devletler Dışişleri Müsteşarı David Newsom adıyla kaydedildi. Müsteşar bundan oldukça tedirgin olmuştu. Yine de Şah'ın hastanede olduğu çok çabuk anlaşılmış ve çevreye yayılmıştı.

Birkaç gün sonra, Şah New York'ta tedavi görürken Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski Cezayir İhtilali'nin yirmi beşinci yıl kutlamalarına katılmak üzere Cezayir'e gitti. Burada İran'ın yeni Başbakanı Mehdi Bazargan'la ve hükümetin dışişleri ve savunma bakanlarıyla tanıştı. Aralarında geçen konuşmada konu dönüp dolaşıp Birleşik Devletler'in yeni doğan İran'la nasıl bir ilişki kuracağına geldi. Brzezinski görüşünü belirtti ve ısrarla Birleşik Devletler'in İran'a girişilen fesat hareketlerine karışmaması, yahut da bu hareketleri desteklememesi gerektiğini söyledi. Bazargan ve bakanları ise Şah'ın Amerika'ya kabul edilişini protesto ettiler. Şah'ı muayene edecek doktorların İranlı olması gerektiğini, sadece onların Şah gerçekten hasta mı yoksa bir fesat hareketini örtmek için hasta numarası mı yaptığını anlayabileceğini ifade ettiler.

Cezayir toplantısına ait haberler basında büyük ilgi uyandırmış, Şah'ın Amerika'ya geldiği haberini gölgelemişti. Bu haberler Bazargan'ın teokratik ve aşırı radikal rakiplerini olduğu kadar genç militan radikalleri de alarma sevk etmişti. Onların gözünde Şah bir düşmandı ve hainlerin başıydı. Şah'ın Birleşik Devletler'deki varlığı 1953 yılının anılarını bir kez daha tazelemiş, Musaddık'ın düşüşü, Şah'ın Roma'ya kaçışı ve sonra muzaffer bir şekilde yeniden tahta dönüşü bir kez daha belleklerde tazelenmişti. Ayrıca İran halkı Birleşik Devletler'in yeniden bir darbe girişimi yaptırıp Şah'ı tekrar tahta getirmesinden korkuyordu. Ne de olsa "Büyük Şeytan" dediği Birleşik Devletler akla hayale gelmez en kötü müsibetleri bile gerçekleştirmeye yetenekli bir yapıdaydı. Ayrıca Bazargan'ın, Büyük Şeytan'ın başajanlarından biri saydıkları Zbigniew Brzezinski ile, daha Şah New York'a geleli henüz bir hafta olmuşken, gizlice konuştuklarını da duymuşlardı. Acaba bundaki amaç neydi?

Amerika'ya Ölüm

Amerikan Elçiliği'ni işgal için gereken sebep ve bahane işte bu koşullar altında hazırlanmıştır. Belki başlangıçta niyet işgal değil, oturma eylemiydi; ancak çok geçmeden oturma eylemi işgale ve kitle halinde adam kaçırmaya dönüştü ve garip bir panayır görünümü aldı. Elçiliğin önünde toplanıp teyp kaseti, ayakkabı, gömlek, şapka ve kaynamış şeker pancarı satan satıcılar bu görünümü tamamlayan parçalardı. İşgalciler elçilik telefonuna cevap verirken "Burası casuslar yuvası" diyecek kadar ileri gitmişti. Anlaşıldığına göre Ayetullah Humeyni ve yakın çevresinin bu planlı tecavüzden haberleri vardı ve hatta saldırıyı yüreklendirmişlerdi. Bu durumdan yararlandıkları, işgali kendi amaçları için kullandıkları da apaçık ortadaydı. Bu yeni bunalımı Bazargan ve Batı ile ilişkisi olan diğer kişileri dışlamak, kendi güçlerini ortaya koymak ve Humeyni'nin "Amerikan hayranı kokuşmuş beyinliler" dediği karşıtlarını silip süpürmek ve böylece teokratik rejimin gereklerini yerli yerine koymak amacıyla kullanmışlardır. Bütün bunlar tam anlamıyla gerçekleşinceye kadar, yaklaşık on beş

ay rehine krizi sürdürülmüştü. Bu süre tam olarak 444 gündür. Artık her sabah Amerikalılar "Rehin Tutulan Amerika" hakkında bir yazı okumaya alışmıştı. Amerikalılar her akşam televizyon ekranları başına geçip, isyancıların koro halinde tekrar tekrar söylediği "Amerika Tutsak Alındı" sloganını dinlemeye zorlanıyordu. Rehin alınan Amerikalılar'ı konu eden ABC Televizyonu gece programlarıyla seyirci tirajında Johnny Carson'un Tonight Show'una başarılı bir rakip kesilmişti.

Rehine krizi aslında çok güçlü bir mesaj vermiştir. 1970'lerde, dünya pazarında gücün yer değiştirme olayı global politikada cereyan eden daha büyük bir dramın sadece tek bir parçasıdır. Mesaj Birleşik Devletler ve Batı'nın gerçekten düşüşe geçtiğini, savunma noktasına geldiğini ve anlaşıldığına göre ekonomik veya politik olsun, çıkarlarını koruyamadığını duyurmuştur. Carter'ın rehin alma olayından iki gün sonra kısaca özetlediği gibi "Amerikalılar'ı açıkgözlülükleriyle gafil avlamışlardı." Ayrıca, huzursuzluğa sebep olan sadece İran da değildi. Birleşik Devletler kendisini bölgeden çıkarmak isteyen birçok Ortadoğulu karşıtlarının saldırısına maruzdu. Daha sonra, Suudi Arabistan'a ve bu ülkenin Batı ile bağlarına şiddetle karşı yedi yüz kadar silahlı radikal, Mekke'deki Büyük Camii ele geçirecekti. Bu olay bir ayaklanmanın ilk perdesi sayılmıştır. Daha sonra bu işi yapanlar camiden zor kullanarak çıkarılmıştı. İleriki günlerde artık yeni bir ayaklanma olmamışsa da bu olay tüm İslam dünyasında dalga dalga yayılmış, şok etkisi yapmıştır. Sonradan aralık başlarında Suudi Arabistan'ın doğu kısmında petrolün can damarı olan Al Hasa'da bir Şii protesto gösterisi oldu. Bundan birkaç hafta sonra, yine aralıkta bu defa çok dramatik ve daha büyük başka bir şok yaşandı. Sovyetler Birliği İran'ın doğu komşusu olan Afganistan'ı işgal etmişti. Bu olay hem Körfez devletlerini hem de Batı'yı derinlemesine sarsmıştır. Bu olay, çok kişinin anladığı gibi Rusya'nın bir buçuk yüz yıldır hayal ettiği Batı'ya doğru ilerleme azminde hâlâ kararlı olduğunu kanıtlamıştı. Şimdi Ortadoğu'daki yağmadan mümkün olduğunca çoğunu ele geçirmek ve kendini bu konuma ayarlamak için Batı'daki karmaşadan yararlanıyordu. Rusya artık eskisinden çok daha cüretli kesilmişti. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana komünist blok tarafında büyük boyutta askeri kuvvet kullanan ilk devlet Rusya'dır.

Sovyetler'in bu hareketine Başkan Carter 1980 Ocak ayında, sonradan Carter Doktrini denen duyurusuyla cevap verdi. Bu doktrinle Carter şunu söylemiştir: "Durumumuzu açık seçik belirtmeliyiz. Şurası iyi bilinmelidir ki Körfez bölgesinin kontrolünü ele geçirmeye yönelik dışardan gelebilecek herhangi bir girişim doğrudan doğruya Amerika Birleşik Devletleri'nin yaşamsal çıkarlarına yöneltilmiş bir saldırı sayılacaktır." Carter Doktrini Amerika başkanlarının öteden beri, Harry Truman'ın 1950'de Ibni Suud'a yaptığı uyarıdan bu yana söylediklerini bir kez daha, ancak bu defa daha açık olarak yinelemiş bir doktrindir. Tarihi sonuçları açısından 1903 Lansdowne Beyannamesi'yle benzerlik taşır. Hatırlanacağı gibi Lansdowne Beyannamesi'yle günün İngiltere Dışişleri Bakanı Rusya'yı ve Almanya'yı İran Körfezi'nden çekilmeleri için uyarmıştı.

Carter, başkanlığının ilk yılı olan 1977'de, Şah'ı boyun eğmeye zorlayan, fiyatları yükseltmeme taahhüdünü yerine getiren adam olarak petrol dünyasında büyük saygınlık kazanmıştır. Bu yıllarda halk ona Şah'ı evcilleştiren, onu fiyatlar üzerine atlayan atmacadan ödün vermeyi seven bir güvercine dönüştüren sihirbaz gözüyle bakmıştır. İsrail ile Mısır arasında Camp David Anlaşması'nın mühendisliğini de o yapmıştı. Ne var ki artık bütün bu icraata gölge düşecekti. Şah dışlanmıştı; İran İhtilali 1979 petrol paniğinin kıvılcımını tutuşturmuştu ve artık Carter Başkanlığı İran'daki her olayda lanetleniyor, Tahran'da "öğrenci" adıyla yaşayan militanlarca, Başkan Carter politik anlamda şahsen tutsak sayılıyordu.

Rehineler alındıktan sonra, günleri sayılı olan Şah ve refakatindekiler çarçabuk Amerika'dan ayrılmaya hazırlandı. Ayrılıştan evvelki son birkaç saati bir Amerikan Hava Üssü'nde, pencereleri demir parmaklıkla örülü bir psikiyatri koğuşunda içler acısı bir yalnızlığa terk edilmiş olarak geçirdiler. Buradan Panama'ya ve sonra da tekrar Mısır'a gittiler. Mısır'da, artık tükenmiş olan Şah 1980 Temmuzu'nda, Tahran'dan ayrılışından bir buçuk yıl sonra ölmüştür. Buna hiç kimse aldı-

rış etmemişti. Kazak tümeninden bir subayın oğlu olan Muhammed Pehlevi ölümünden önceki günlerde artık olup bitenlerle ilgisini tamamen kesmişti. Rehine olayına, petrol pazarındaki paniğe ve bir zamanlar o kadar önemli rol oynadığı uluslararası petrol oyununa artık aldırış edecek durumda değildi.

Rehine olayından hemen sonra Carter bu olaya tepkisini Birleşik Devletler'e ithal edilen İran petrolü üzerine ambargo koyarak ve İran'a ait Amerika'daki mal varlıklarını dondurarak gösterdi. İranlılar da karşı tepki göstererek İran petrolünün herhangi bir Amerikan firmasına ihracını yasakladı. Carter ceza aracı olarak ilk etapta sadece ithalat yasaklamasını ve dondurma mekanizmasını düşünmüştü. Amerika'daki hesaplarının dondurulması İran'ı fena etkilemesine karşın petrol ithal yasağı hiç etkilememiştir. Etkilememekle beraber yine de bu yasaklama petrolün dünyaya dağıtımında yeni bir ayarlama gerektirecekti. Bu yasaklamayla dağıtım yolları büsbütün tıkanmış ve spot markete fiyatların çılgınca yükselmesine neden olan daha çok alıcı gelmiştir. Bazı sevkıyatların varili kırk beş dolardan satıldığı olmuştur. İranlılar'a gelince onlar petrollerini biçare Japon ticaret şirketlerine varili elli dolardan satmıştır. Petroldeki bu yer değiştirme, rehin alma olayından sonra pazarda gözlenen genel endişe ve stresi büsbütün körüklemiştir. Bu durum hiç bitmeyecek gibi görünen panik petrol alımını ve fiyat zamlarını büsbütün yukarı çekmiştir. Büyük şirketlerden bir yöneticinin acı acı belirttiği gibi "Bu şartlar içinde şirketler normalden çok daha fazla stok yapma gereğini duymuştu." Stok yapmak, güncel sanayi dilinde "stokun korunması" bir anlamda sigorta kabul ediliyordu.

Rehine alma olayı daha da kapsamlı sonuç ve yankılara neden olmuştur. Her şeyden önce, başta Birleşik Devletler olmak üzere, gücü itibariyle savaş sonrasında siyasi ve iktisadi düzenin temeli sayılan tüketici ülkelerin ne kadar zayıf, hatta aciz olduğunu göstermiştir. Ayrıca dünya egemenliğinin gerçekten petrol ihracatçılarının elinde olduğunu göstermiştir. Bu, hiç değilse görünüşte böyleydi. Ancak petrol pazarında hükümetlerden daha güçlü olan bazı kuvvetlerin de etki ettiği inkâr edilemez. Artık kendi çıkarları için hesap yapma sırası ihracatçılara gelmişti.

Panayır Yeri

Petrol fiyatlarına yapılan zamlar devlet başkanları ve başbakanların dikkatlerini odakladıkları asıl konu olmayı aylar boyu sürdürdü. Basın için de aylar boyu ilk sayfaya basılan haber malzemesi oldu. Petrol zamları Suudi Arabistan liderleri için de büyük düş kırıklığı yaratmıştı. Bir kez daha alarma kapılan bu liderler şimdi pazarda kontrolü kaybetmiş olmaktan ve özellikle de bu kontrolün Libya ve İran gibi militan ve uzlaşmaz iki rakibe geçmesinden korkmuşlardı. Çılgın bir hızla yükselmekte olan fiyatların kıtlık, depresyon hatta tahribat yaparak dünya ekonomisini tehdit ettiği ve sonuçta kendi refahlarını olumsuz etkileyeceği kanısına varmışlardı. Suudi Arabistan'ın ekonomik geleceğinin Mekke'ye akın eden hacılarca saptandığı günler artık çok gerilerde kalmıştı. Şimdi Riyad'ın önem verdiği tek konu dünyada faiz oranları, enflasyon oranları, büyüme oranları gibi değişen oranlardı. Suudiler'in bir başka korkusu da kendi konumlarının bir başka şekilde zarar görmesi, fiyat zamlarının petrole olan güveni sarsmasıydı. Bu, OPEC petrolüyle aradaki yarışmayı büsbütün kızıştırır, ayrıca alternatif yakıtta gelişmeyi hızlandırırdı. Bu, yirmi birinci yüzyıla kadar yetecek dev petrol rezervlerine sahip bir ülke için ciddi tehdit demekti.

Suudiler görünürdeki bu karanlık tabloya tehditle karşılık verdi. Yamani derhal harekete geçerek fiyatların önünü kesmek için bir program uygulama fikrine yanaştı ve bu konuda batılı liderlerden daha ileri giderek bir şahin gibi bu fikre sarıldı. Petrolü zararına satarak diğer ihracatçılarla karşılaştığında parayı sokağa atar gibi görünme pahasına da olsa Suudiler kendi resmi fiyatlarını aşağıya indirdi. Bir yandan da yükselmekte olan fiyatlara misilleme olarak kendi üretimlerini artırdılar. Amaçları açık ve netti. İhtiyaçtan fazla petrolü fiyatların indirilmesi için baskı ara-

cı olarak kullanmak. Ancak bunun sonuçları epeyce geç hissedilmiştir. 1979 Ekim ortalarında, Libya ve İran'ın yeni zamlar yapması üzerine Yamani "Her şey üzerinde kontrolümüzü kaybediyoruz" diyecekti. "Bundan fazlasıyla mutsuzluk duyuyoruz. Bunun böyle olmasını istemezdik." Bu tarihten birkaç hafta sonra rehin alma dramının başlangıcı yaşanacaktı. Yerini sonradan değiştirmiş bunalımlı bir pazarda, Suudiler'in misilleme önlemlerine karşın petrol fiyatları arka arkaya birçok kez zam görecekti. Bu durumda istikrar sağlamak mümkün olabilir miydi? Bu sorunun yanıtı için gözler 1979 Aralık ayında Caracas'ta toplanacak elli beşinci OPEC toplantısına çevrildi.

1940'larda Pablo Pérez Alfonzo'nun Venezuela'da petrol bakanı olduğu ilk günlerde Caracas'ın güney tarafındaki tepede şeker kamışı yetiştirilirdi. O zamanlar burası şeker kamışı tarlasıydı. Şimdi ise burada görkemli bir uluslararası otel olan Tamanaco Oteli inşa edilmişti. Eskiden kalmış bazı kısımları, yeni ilave edilen tesisleri ve otel dışındaki muhteşem yüzme havuzuyla bu otel gelişen Venezuela petrol endüstrisinin sembolik bir anıtıydı. Petrol için Caracas'a gelenlerin tam kalacakları yerdi. Bu defa da OPEC petrol bakanları burada toplanmıştı. Gündemde, artık tam bir çıkmaza girmiş olan OPEC fiyatları yapısının istikrara kavuşturulması, fiyatların her ülkede aynı düzeyde tutulması vardı. Suudi Arabistan'ın güncel resmi fiyatı varil başına 18 dolardı. Öteki ülkeler ise varil başına 28 dolara kadar çıkıyordu. Spot fiyatlar ise 40-50 dolar arasındaydı. Toplantıdan evvel Suudiler kendi petrol fiyatlarında varil başına 6 dolar zam yapacaklarını, fiyatı 24 dolara çıkaracaklarını duyurdu. Öteki ülkelerin petrol fiyatı çok daha yüksek olduğundan onların da indirim yaparak tek bir fiyat üzerinde anlaşma sağlanacağını planlamıştı. Ne var ki bu plan yürümedi. Tersine, İranlılar kendi petrollerine yeniden 5 dolar zam yaptılar. Böylece, 1950'lerden beri her zaman olduğu gibi bu defa da Suudi Arabistan'la İran arasında, hem de çok daha şiddetli bir anlaşmazlık oluşmuştu.

Suudiler fiyat artışlarını dengelemek için senenin çoğunu sürekli olarak ihtiyaçtan fazla petrol üretmekle geçirmişti. 1979 yılında, İran'ın petrol vermemesine karşın, OPEC üretimi yeniden günde 31 milyon varile ulaşmıştır; bu 1978 yılı kapasitesinden günde 3 milyon varil daha fazladır. Yine de, ortada bu kadar çok üretimi olduğuna göre, petrolün fazlası nereye gidiyordu? Yamani bu petrolün tüketiciye gitmediğinden, gelecekte petrol üretiminin daha da kesintiye uğrayacağından korkan şirketlerin stok yaptığından emindi. Bir an gelecek, bu fazla petrol stoktan çıkıp pazara sürülecek, bu da kaçınılmaz olarak fiyatları düşürecekti. İleriki günlerde Yamani bunu şu şekilde açıklamıştır: "Politik kararların arz ve talebin ilahi yasalarını sonsuza dek çiğnemesi olanaksızdır. Fiyatlar çıktıkça talep düşecektir. Bu kural iki kere ikinin dört ettiği kadar basittir."

Tamanaco Oteli'nde Yamani Venezuelalı petrol bakanının boşalttığı daireye yerleşmiş, görüşünü savunmak için ne yapacağını düşünmeye başlamıştı. Petrol bakanları da Yamani'yle özel olarak görüşmek için peş peşe onun dairesine girip çıkıyordu. Yamani onları bekleyen tehlike hakkında bakanları uyardı. Kendi çıkarlarını kendi elleriyle baltaladıklarını, talebin daha şimdiden zayıflama işareti verdiğini, süregelen fiyat zamlarının "dünya ekonomisine felaket" getireceğini söyledi. Bakanların birkaçı Yamani'nin görüşüne katıldılarsa da, çoğunluk katılmamıştı. Yamani, OPEC petrolünün yakında dramatik bir patlama yapacağını, o zaman onların da fiyatları korumak için üretimi kısmak zorunda kalacağını ve bundan sonra fiyatların her halûkârda, mutlak çökeceğini söylediyse de kulak asmadılar. Hatta petrol bakanlarından biri Yamani'nin herhalde şaka yaptığını söyleyecekti. Bir diğeri ise Yamani'nin besbelli uyuşturucu aldığını söylemişti. Bakanlar tam on bir saat Yamani'nin dairesinde konuyu enine boyuna tartıştılarsa da sonunda fikir birliğine varamadılar. Resmi fiyat diye hiçbir fiyat saptanmadı. Yamani'nin bıkkınlıkla söylediği gibi OPEC ve petrol pazarı tam bir panayıra dönüşmüştü. Bu arada öteki üreticileri uyarmış, tüketicilere ise bir vaatte bulunmuştu. "Çok yakında petrolde bolluk olacak, o gün geliyor" diyerek fiyatların düşeceğini söylemişti.

Öteki ihracatçılar ise bu uyarıyı duymazlıktan geldi. Sadece kendi söylediklerine inanmayı sürdürdüler. İran petrol bakanı "Tanrı adına söylüyorum ki petrolde fazla üretim olmayacak ve fiyatlar düşmeyecektir" diyordu. İhracatçıların çoğu talebin esneklikten çok uzak olduğunu, bu nedenle tüketicilere istedikleri her fiyatı kabul ettireceklerini varsayıyordu. Nitekim bu kendine güveniş, toplantıdan hemen sonraki günlerde Libya, Cezayir ve Nijerya'nın fiyatlara bir kez daha zam yapmasıyla kanıtlanmış oldu; diğerleri de bu ülkeleri izlediler.

Karmaşalarla geçen 1979 yılının son günlerinde ihracatçılar ilk defa olarak Caracas'ta pazarla iletişimlerini kaybetmişti. Talep gerçekten düşmeye başlamış, yeni petrol üretimine geçilmiş, panik halinde petrol alımı azalmıştı. Stokların hızlandırdığı bu dönemde spot fiyatlar da düşme eğilimine girmişti. Bu ara, Suudiler durup dinlenmeden fazla üretim yapmayı sürdürdüler. Öteki üreticiler ise fiyatları yükseltmekte devam ettiler. Bunlardan bazısı fiyatları yüksek tutmak için üretimini azaltmıştır. Şimdi piyasalar "mini panik" yaşanacağı söylentisiyle gölgelendi ve üzerinde pek fazla durulmadı. Rehin alma krizi karşısında Washington Batı Avrupa ve Japonya'nın işbirliğiyle İran'a karşı genel ambargo ve yaptırım uygulama yolları aramaya başladı. Buna yönelik çabalar pazarda sinirleri bozmaktan başka bir işe yaramamıştır.

Daha sonra, 1980 Nisan ayında, rehineler konusunda tam bir kördüğüme girmiş olmanın sinirliliği içinde Carter idaresi İran'da bir askeri kurtarma operasyonuna girişti. Uçak gemisi *Nimitz*'den havalanan sekiz helikopter, İran'da çölün ortasında terk edilmiş, tecrit edilmiş Bir No'lu çöl denen yere gönderildi. Plan gereği helikopterler burada altı adet C 130'la buluşacaktı. Büyük çaplı nakliye uçakları helikopterlere yakıt ikmali yapacak, ayrıca, helikopterlere geçecek hücum ekiplerini de alıp Tahran'a yönelecekti. Bu şekilde oluşacak ekip Amerikan Elçiliği'ni geri alacak, rehineleri kurtaracak ve Tahran yakınındaki bir havaalanına götürecekti. Sözü edilen havaalanı Amerikan hava gücünün güvenliğinde olacaktı.

Ne var ki işler hiç de planlandığı gibi yürümedi ve her şey ters gitti. Önce helikopterlerden biri yolda yön bulmayla ilgili bazı sorunlar yüzünden düştü. Bir başkası da mekanik arızalar nedeniyle aynı akıbete uğradı. Bu da yetmiyormuş gibi, gecenin ortasında, içinde kırk dört kişinin bulunduğu otobüs dahil üç adet İran aracı Amerikan uçaklarının çok yakınından geçerek onları görmüştü. Daha sonra kopan, gözleri kör edici bir kum fırtınasında sağlam kalan helikopterlerden biri, C 130 uçağı ile çarpışacak, alevler içinde yanacak ve Amerikalı görevlilerden birkaçı daha bu yüzden hayatlarını kaybedecekti. Tüm bu kayıplardan sonra sağlam olarak sadece beş helikopter kalmıştı ki bu yetersizdi. Bu görev için en az altı helikopter gerekiyordu. Bu durum karşısında Başkan Carter'ın kişisel olarak verdiği emirle operasyon durduruldu. Ancak bu başarısızlık derhal halk arasında yayılmış, ayrıca bire bin katılıp abartılarak dünyanın dört bir köşesindeki iletişim organlarına yayılmıştı. İranlılar ise Birleşik Devletler'in yeni bir girişim yapacağı korkusuyla rehineleri birbirinden ayırarak Tahran'da çeşitli yerlere dağıttılar. Rehineleri kurtarma görevinin başarısızlıkla sona ermesi pazardaki gerilimi büyük ölçüde yükseltmişti. Bu yetmiyormuş gibi İran petrol üretimi de bir kez daha düşüşe geçmiş, sonuçta tüm bu olaylar "panik içinde petrol alımını" tekrar devreye sokmuştu. Durumdan yara alacakları ve başlarına yeni dertler açılacağı korkusuyla şirketler kendilerini "sigortalamak" için stok yapmayı hızlandırdı.

Genel görünüm gerçekten karanlıktı. Pazarın ortaklaşa görüşüne göre "mini patlama" 1981 ilkbaharına kadar son bulacaktı. OPEC'in Uzun Vadeli Strateji Kurumu bir plan yaparak petrol fiyatlarında yılda yüzde 10-15'lik bir artış yapılmasını, uygulamada güncel tabandan yola çıkılmasını önerdi. Bu beş yıl sonra varil başına altmış dolar almak demekti. Günün iç karartıcı koşulları altında bundan şüphe etmek için ortada bir sebep yok gibi görünmüştü. Rehine kurtarma girişiminin İran çöllerinde fiyaskoyla sonuçlanmasından beş gün sonra, Senato karşısında ifade veren Merkezi Haberalma Teşkilatı direktörü şu sözleri söyleyecekti: "Politik açıdan en önemli konu, enerji için verilen savaşın ne derece kötü olabileceğidir." O günün karamsar ruh hali 1980 yaz mevsiminde *Foreign Affairs*'de yayımlanan köşe yazısında anlamlı bir başlıkla yer almıştı. "Petrol ve Batı'nın Çöküşü."

Daha sonra 1980 Haziranı'nda Cezayir'de bir kez daha OPEC toplantısı yapıldı. Suudiler yine, bu defa Kuveytliler'in de katılımıyla, pazardaki panayır haline son vermek ve fiyatlarda istikrar sağlamak için ellerinden geleni yaptılar. Ancak bu defa da evvelce olduğu gibi hiçbir sonuca ulaşamadılar. Güncel durumda ortalama petrol fiyatı varil başına otuz iki dolardı ki, bu bir buçuk yıl önceki fiyatın yaklaşık üç katıydı. Bu toplantıda, Yamani Cezayir'deki otelin lobisinde oturup "arz ve talebin yasalarını" düşündüğü, diğer delegelerin kendisini görmezlikten geldiği bir gün ilk defa olarak bir dostuna içindeki en gizli duyguları açıklamıştır. Tekrar tekrar yinelediği cümle şuydu: "Çok aç gözlüler, çok açgözlüler. Bunun bedelini ödeyecekler."

Gerçek şudur ki petrol pazarı yeniden Yamani'nin gelecek hakkındaki tahminlerinin etkisiyle ve 1980 yazındaki pazar eğilimleri ile morali bozulmuş olarak bir kez daha koşullara boyun eğme sürecine girmişti. Yamani'nin Cezayir'deyken gelecek için açıkladığı sezgiler hızla gerçekleşmeye başlamıştı. Stoklar fazla büyüktü. Ekonomide daha şimdiden belirgin bir gerileme gözleniyordu. Üretim fiyatları da talep de tüketici ülkelerde düşüşe geçmişti. Stoklar ise şişkinliğini sürdürmekteydi. Şirketler petrolü pazarda zararına satmaktansa, çok pahalı olduğu halde süper tankerlerde stoklamayı yeğliyordu. Artık kontratlardan kaçma sırası alıcılara gelmişti. OPEC petrolüne gösterilen talebin düşmekte olduğu da unutulmamalıdır. Aslında eylül ortalarında birkaç OPEC ülkesi fiyatlarda istikrar için gönüllü olarak üretimlerini yüzde 10 kısmayı kabul ettiler.

O sıralar OPEC'in kuruluşunun yirminci yılı yaklaşmak üzereydi. Yirmi yıl gibi kısa bir zaman sürecinde hemen bir hiçken büyüyüp bugün dünya ekonomisinde muazzam bir varlık haline gelmiş bu organizasyon kasım ayında kuruluşunu büyük törenlerle kutlamaya hazırlanıyordu. Bunun için özel bir komite kurulmuş, uzun süredir bu konuda çalışmaya başlamıştı. Önce OPEC'in resmi tarihçesine ait film gösterilecek, bu büyük olaya beş yüz basın mensubu davet edilecekti. Kutlama yeri OPEC'in 1960'ta ilk kurulduğu kent olan Bağdat idi. 1980 yılı Eylül ayının 22'nci günü sabahı OPEC ülkelerinin kendilerine güvenen petrol, maliye ve dışişleri bakanları Bağdat kutlamalarını planlamak için Viyana'da Habsburg Sarayı'nda bir araya geldiler. Ancak toplandığından birkaç dakika sonra ortaya çıkan karışıklık, öfke ve karmaşa içinde toplantı açık olarak yapılamamış, kapalı kapılar ardında sürdürülmüştü.

Bunun nedeni daha şimdiden Bağdat'ta başka bir şeylerin planlanmış oluşuydu.

İkinci Kasidiye Savaşı: Irak'la İran Karşı Karşıya

Bakanların Viyana'ya yerleştiği gün Irak savaş uçakları, hiçbir uyarı yapmadan, İran'da on iki kadar hedefe saldırı düzenlemiş ve Iraklı savaşçılar İran Körfezi'ni bir kez daha sarsmış, ayrıca petrol durumunu yeniden çıkmaza sokarak, üçüncü bir petrol şoku tehdidi yaratmıştır.

22 Eylül tarihinden önce de Irak ve İran sınırı boyunca ufak tefek olaylar oluyordu. Aslında geçen nisan ayından bu yana bir savaş olasılığı giderek gündeme oturmuştu. Irak ile İran arasındaki düşmanlık yeni bir şey değildi ve uzun süredir varlığını sürdürüyordu. Bazılarına göre bu mücadele, kökü beş bin yıl önceye uzanan anlaşmazlıkların son günlere kadar varlığını korumuş bir uzantısıydı. Bu anlaşmazlık uygarlığın beşiği sayılan verimli topraklarda, şimdi modern Irak olarak bilinen Mezopotamya ve modern İran olarak bilinen Elam'da, Iraklı ve İranlı askerlerin birbirini boğazlayıp kılıçtan geçirdiği günlere kadar uzanır. Büyük ve şanlı Ur şehrinin dört bin yıl önce Elam askerlerince ele geçirilip tahrip ve yağma edilmesinden, "parıldayan bir dağ kadar yüksek duvarlarının" yerle bir olmasından sonraki sahne, şu dizelerle acı acı yansıtılmıştı:

Çevrede saçılmış yatan
Çömlek parçaları değil
İnsan cesetleriydi!
Duvarlar açılıyor

Kapılar ve yollara
Cesetler saçılıyordu!
Ziyafet yeri yan sokaklarda
Yere saçılmış
Vücutlar vardı.
Tıpkı kar tanecikleri gibi
Güneşte kayboluyorlardı...

Dört bin yıl önce yaşanmış olan bu sahnenin bugün, bir tarafta Mezopotamya'nın varisleri, öteki tarafta Elam'ın torunlarınca yaşatılan aynı sahneyle, aynı bataklık bölgede aynı kavrulmuş ve yarık topraklardaki sahneyle benzerlik taşımadığını söylemek mümkün müdür?

Savaşa yol açmış kişiler etnik ve dinsel, politik ve ekonomik, ideolojik ve kişisel bir avuç rakipler grubuydu. Amaç Körfez'de üstünlük mücadelesiydi. Savaşın asıl nedeni milli oluşumu tamamlayamamış olmanın getirdiği güvensizlik ortamıydı. Bu bölgede I. Dünya Savaşı'ndan sonra keyfi birtakım yollarla yeni yeni "milletler" türetilip bunlar, eski Osmanlı İmparatorluğu haritası üzerinde sınırları çizilerek toprak sahibi yapılmıştır. Çatışmanın can alıcı noktası kesinlikle yapay olarak saptanan bu coğrafyadır.

Şah, Bağdat'ta iktidara ilk geldiği 1968 yılından itibaren Baas rejimiyle çatışma halinde olmuştur. Bu iki ülke, İran'la Irak arasında en önemli anlaşmazlıklardan biri Irak'tan kıvrılarak akıp gelen iki nehrin, Dicle ve Fırat'ın ve İran'dan gelen birkaç nehrin birleşmesinden oluşmuş bir nehir ve delta olan Şattül Arap'tır. Şattül Arap iki ülke arasında 120 millik bir sınır görevi görüyordu. Bu nehrin deltası, Abadan petrol rafinerisinin bu delta üzerindeki çamurlu düzlükte kurulmuş olması nedeniyle İran için çok yaşamsal önemdedir. Ancak yine de İran'a ait değildir. Şattül Arap deltası, Irak için de denize açılan tek bölgesi olduğu için özel ve yaşamsal önem taşır. Irak'ın tüm kıyı şeridi sadece yirmi altı mil uzunlukta idi. İran'ınki ise bin dört yüz mil uzunluktaydı. Irak'ın ana liman kenti olan Basra Şattül Arap'ın yaklaşık elli mil yukarısındaydı ve ayrıca sığ olduğu ve birikinti yaptığı için sık sık taranıp temizlenmesi gerekiyordu. Bu nedenle Şattül Arap üzerinde üstünlüğü ele geçirmek zamanla iki ülke için çok büyük sembolik önem kazandı. Ayrıca her iki ülkenin petrolle ilişkili yardımcı malzeme denebilecek arazi, pompalama istasyonları, rafineriler, boru hatları, yükleme tesisleri, stok tankları gibi şeyler o veya bu şekilde hep Şattül Arap çevresinde yoğundu. Önceki yıllarda Şah isabetli bir davranışla nehir trafiğine alternatif olarak boru hatları yaptırmıştı. Ayrıca süper tankerlerin işlevini yapabilmesi için Harg Adası'nda bir açık deniz yükleme terminali de kurdurmuştu. Irak ise Suriye ve Türkiye'deki boru hatlarının yerli yerinde durmasına karşın petrolünün büyük kısmını Şattül Arap'ın dar geçidinden ve yakın çevresinden geçirerek ihraç ediyordu.

Şah ve Baaslı militanlar 1975 Cezayir Toplantısı'nda çeşitli yakınmalarını çözmüşler ve anlaşma Irak adına Saddam Hüseyin'in imzasından geçerek resmileştirilmişti. Aslında bu anlaşma İran'ın lehineydi. Bu anlaşma ile Irak kırk yıllık ısrarından vazgeçmiş ve iki ülke arasındaki sınırın nehirin doğusunda, yani İran tarafında olduğunu kabul etmişlerdir. Ayrıca İran'ın deniz ulaşımıyla ilgili kanalın orta noktasının İran'a ait olması isteğini de kabul etmiştir. Buna karşılık Şah da Irak'a son derece muhtaç olduğu bir şey vermişti. Şah alay edercesine Kürtler'e yapmakta olduğu oldukça büyük yardımı kesti. Kürtler toplam Irak nüfusunun yüzde 20'den fazlasını oluşturan etnik bir gruptur. O günlerde bağımsızlık ve milli kimlikleri için Baas Partisi ile amansız bir çatışma halindeydiler. Ayrıca bu çatışmayı Irak petrolünün çoğunun bulunduğu bir bölgede yapıyorlardı. Şah'ın Kürtler'i feda ederek Baas rejimine şükran borcu olarak verdiği bu büyük karşılık belki de Baas rejiminin Bağdat'ta varlığını devam ettirmesi için tek çareydi. Bağdat hiç vakit kaybetmeden İran bildirisinin Cezayir'e ulaşmasından sadece altı saat sonra Kürtler'e karşı saldırı düzenledi. Bundan üç yıl sonra da, 1978'de bu defa Irak, İran'a olan şükran borcunu

ödeyerek Şah'ın isteğiyle on dört yıldır Irak'ta sürgünde yaşayan Ayetullah Humeyni'yi Irak'tan kovdu. Ancak ileride olacakların ışığı altında, bunun İran için hiç de hayırlı bir lütuf olmadığı söylenebilir.

Humeyni şahsen de Irak rejimine karşı kinle doluydu ve onların elinde gördüğü muamele nedeniyle intikam ateşiyle yanıyordu. Düşmanlığı Başkan Saddam Hüseyin'de odaklanmıştı. Hüseyin'in bir düzenbaz olarak Baas fesatında kendini bir kahraman yaptığından kuşkusu yoktu. Aslında Baas hareketi iki Suriyeli entelektüel öğrencinin 1930'lu yıllar başında Paris'te üniversitede okurken kurduğu Arap Öğrenci Birliği'nin geliştirdiği bir harekettir. Kurulduğundan on yıl kadar sonra da öğrenciler Şam'da Baas veya "rönesans" denen partiyi kurdular. Baas militarist Pan-Arabik bir partiydi ve amacı Arap uluslarını birleştirmekti. Bu parti Batı'ya ve emperyalizme karşı olan bir partidir. Bu partinin ideolojisine ve arzularına inanmış, onu tam anlamıyla kucaklamış kişiler kendileri gibi düşünmeyen muhaliflerine ve kendi gruplarından olmayanlara karşı tam anlamıyla düşmandır ve düşmanlıklarının sınırı yoktur. Hedeflerine ulaşma yolunda dehşete başvururlar. Zamanla Baas Partisi giderek ikiye bölündü ve bunlardan biri Suriye'de, diğeri Irak'ta iktidarı ele geçirdiler. Aynı amaçla yola çıktıkları, kaynakları aynı olduğu halde, bu ikisi zamanla üstünlük için birbiriyle kıyasıya mücadele eden, uyuşması imkânsız iki ayrı kanat haline geldiler.

Saddam Hüseyin'in babası, Hüseyin doğmadan hemen önce 1937'de ölmüştü. Hüseyin büyüdükçe Baas dünyasının aşırı milliyetçilik ruhunda ve dehşetinde kimliğini buldu. Kesin olarak etkisi altında kaldığı kişi Saddam'ı büyüten ve ona hamilik yapan amcası Hayrullah Talfah'dır. Sünni Arap azınlıktan gelen ateşli bir milliyetçi olarak Talfah Avrupa kültürüne karşı nefretle doluydu ve bu kültürü lanetliyordu. Amca ve yeğene davranışlarında yol gösteren, çoban yıldızlığı yapmış kişi 1941 Raşid Ali darbesinin bir vakitler Nazi yanlısı olarak tanınan şahsiyeti, aynı Raşid Ali'dir. Darbe Alman uçaklarının İngiliz kuvvetlerine saldırdığı sırada yapılmıştı. Bir İngiliz uçağının kadın ve çocuk yolcuları ülkeden tahliye etmek amacı ile uçağa yüklediği sırada Irak darbe kuvvetlerinin bu uçağa ateş açması karşısında İngiliz kuvvetleri de onlara hücum edince darbe başarısızlıkla sonuçlanmış ve durdurulmuştu. Talfah da bu harekete katılmış olduğundan tutuklanarak beş yıl hapse mahkûm edilmişti. Bu olay onda sonsuz bir acı, burukluk, pişmanlık ve nefret yaratmıştı. Bu duygularını babasız büyüyen yeğenine de aşılamıştır. Raşid Ali darbesi Baas hareketinin merkezini oluşturan bir efsanedir. Saddam Hüseyin de doğup büyüdüğü kasaba olan Tikrit'in kültürüyle yoğrulmuştu. Bu kültür Irak'ın milli kültürüne uzak kalmış, onun yerine çölün sert karakterine uygun gelişmiş bir kültürdür. Tikrit'in çöl yaşamı değerleri şüphecilik, gizlilik, sürpriz ve hedefe ulaşmak için katıksız bir güç kullanma gibi duygulardı ve Hüseyin de bu duyguları soluyarak yaşamıştı.

Saddam Hüseyin daha çocuk denecek yaşta, Nasır'ın 1956 Süveyş zaferinin karmaşalı ve coşkulu günlerinde Baas Partisi'ne alındı. O günden sonra her zaman Nasır'a özgü 1950'li yılların anti emperyalist söylemine sarılmıştır. İlk cinayetini partiye katılır katılmaz Tikrit'te yerel bir politik şahsiyeti öldürerek yaptırdığı söylenir. Baas düşüncesine olan bağlılığı sanki mühürle tescil edilmişti ve kötü şöhretinin temelleri önceden yazgıya bağlanmıştı. 1959'da Bağdat'ın ana caddesinde Irak hükümdarı Abdül Kerim Kasım'a karşı girişilen suikast girişimine suikastçilerden biri olarak katılmıştı. Başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimde kurşunlanıp yaralanan Hüseyin ölüm cezasına çarptırılmış, ancak Mısır'a kaçarak ölümden kurtulmuştu. 1963 yılına kadar Irak'a dönmedi. Bu tarihten sonra Baas Partisi'nin yeraltı teşkilatının organizasyonunu üzerine aldı. Saddam, 1968 yılında iktidara gelen Baas rejiminde birkaç yıldan beri güçlü adam durumunda olmasına karşın, 1979'da Baas Partisi'nin birçok üyesinin idama gönderildiği bir sırada, Devlet Başkanlığı'nı kabul ederek amcasının oğlu Ahmet el Bekr'in yerine Devlet Başkanı oldu. Hapse atılan Baasçıların idam edilmeden evvel gereken itirafnameleri vermesini garantilemek için Saddam, bunların ailelerini rehin alacaktı. 1979 yılına gelindiğinde artık uzun zamandır *shagawah* olarak ün kazanmış yani eşsiz sert, korkulacak bir adam olmuştu. Konu kendisine düşman olarak gördüğü, teh-

dit oluşturan, hedefine engel teşkil eden kişilere geldiğinde, son derece acımasız ve duygusuz olabiliyordu.

Yeni Irak rejimi özellikle de parti, askerlik ve güvenlik servisleri tıka basa, o veya bu şekilde Hüseyin'e yakınlığı olan kişilerle dolduruldu. Bu kişilerin baskısı o derece kuvvetli olmuştur ki sonunda 1970'li yıllar ortasında hükümet klan, zümre veya köken gösteren isimleri yasaklamaya mecbur olmuştur. İdarenin en üstünde Hüseyin'in tek itimat ettiği kişiler, Talfah ailesi mensupları ve kendisine en yakın olan diğer iki ailenin mensupları oturuyordu. Kendisi zaten kuzenlerinden birisiyle, amcası Hayrullah Talfah'ın kızıyla uzun zaman önce evlenmişti. Amcasının oğlu, karısının erkek kardeşi ve kendisinin de kuzeni olan Adnan Hayrullah Talfah'ı Savunma Bakanlığı'na getirmişti. Adnan 1989'da, esrarengiz bir helikopter çarpışmasında ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Hem kuzeni hem de damadı olan Hüseyin Kamil el Macit'i silah satın alma teşkilatının başına getirdi ve nükleer ve kimyasal silah sorumluluğunu da ona verdi. Böylece Hayrullah Talfah etkinliği sürüp gidiyordu. 1981 tarihinde Devlet Basımevi Talfah adına bir kitapçık bile yayınlamıştı. Bu kitapçık okuyanlara Talfah'ın politik hırsının ne derece büyük olduğu hakkında bir fikir verebilir. Kitabın başlığı şudur: Tanrı'nın yaratmaması gereken fakat yarattığı üç varlık: Acemler, Yahudiler ve Sinekler.

Ayetullah Humeyni Irak'tan 1978'de, yani Hüseyin'in iktidar olmasından daha önce kovulduğu halde, yine de başına gelen tüm belalardan Hüseyin'i sorumlu tutuyor, onu muhalifleri arasında başdüşmanı görüyordu. Bir keresinde, düşmanlarının listesini vermesi istendiğinde Humeyni şunu söylemiştir: "Önce Şah, sonra Amerikan Şeytanı, daha sonra da Saddam Hüseyin ve onun hain Baas Partisi." Humeyni ve çevresi sosyalist Baasçılar'ı kendi zümrelerinin başdüşmanları olarak görmüş ve Baascılığa "Araplar'ın ırkçı ideolojisi" olarak saldırmıştır. Bütün bunlar yeteri kadar kötü değilmiş gibi Humeyni daha da ileri giderek en kötü olanı da söylemiş, Hüseyin'i "Cüce Firavun" olarak tanımlamıştır.

Saddam Hüseyin Humeyni'nin küçültücü tahkirlerinden haklı olarak korkuyordu. Her şeyden önce Irak nüfusunun yarısı Şii idi ve Baas rejimi de milliyetçi bir rejim olup sünni Arap azınlığa dayalıydı. Ayrıca Irak, Şii inancın en kutsal sayılan mabetlerinin bulunduğu yerdeydi. İran'dan kaçmış olan Şiiler arasındaki gerginlik de günden güne büyümekteydi. 1980 Nisanı'nda, Başbakan Yardımcısı'na karşı düzenlenen bir suikast girişiminden sonra Hüseyin Irak'ın en muteber sayılan Şii Ayetullahı'nın idamını emretti ve önlem olarak Ayetullah'ın kız kardeşinin de idam edilmesini istedi. İran'ın dinsel liderini lanetleyerek "Kokuşmuş Humeyni" diye tanımladı ve "dini kisveye bürünmüş bir Şah" olarak söz etti.

İki ülke arasında bu tür olaylar ve suçlamalar doruğa tırmanırken, Irak kendisi için iyi bir fırsatın doğduğuna kanaat getirmişti. İran örgütsüz ve karışık bir görünümdeydi. Bağdat'ta artık herkes ortaklaşa şu sözü söylüyordu: "İran'da her köşe başında başka bir hükümet var." İran Ordusu morali bozulmuş, darmadağındı ve kanlı bir tasfiye olayı içindeydi. Bu durumda Irak İran'a saldırabilir, Humeyni'yi alaşağı eder, Şiiler'in Irak'ta ihtilal tehdidine son verebilir ve Şattül Arap su yolunda kontrolü ele alarak Irak'ın petrol konumunu koruyabilirdi. Bu konuda daha da ileri giderek daha kışkırtıcı tahminler de yürütülüyordu. Sözgelimi Hüseyin'in İran'ın Kuzistan bölgesindeki etnik Araplar'ın "kurtarıcısı" olmayı isteyerek Iraklılar'ın Arabistan dediği bu toprakları Irak'a bağlaması, en azından Irak'ın kontrolüne vermesi dahi olasıydı. (Oysa İran'ın güneydoğu bölgesindeki nüfusunun yarısından azı Araplar'dan gelmeydi). Bunun ödülü sadece kardeşçe bir birleşme olamazdı. İran'ın petrol rezervlerinin yüzde 90'ı Kuzistan'da bulunuyordu. Bunların hepsinden önemlisi, Baasçılar gururları üzerinde kanayan yarayı böylece sarabilecekti. 1975'ten bu yana Şattül Arap'ta İranlılar'a üstünlük tanımakla gururları zedelenmişti. Demek ki kapatılacak gedik birden çoktu ve bunların hepsiyle uğraşmak gerekiyordu. Körfez'in bölgesel polisi durumundaki Şah artık yoktu. Hüseyin, büyük uluslararası önem taşıyan bu bölgede Irak'ın ve kendisinin

ön plana geçmesini sağlayabilirdi. Daha da ileri giderek Irak, Camp David Anlaşması nedeniyle Arap dünyasının diğer mensuplarından kopmuş olan Mısır'la birleşerek, Arap dünyasında yeni bir lider ve askeri kahraman, doğudan savrulan tehdidi elinin tersiyle def etmiş olan kahraman olarak yeniden doğup yükselebilirdi. Böylece Irak en güçlü petrol ülkelerinden biri olacaktı. Yani önlerinde karşı gelinemeyecek kadar cazip fırsatlar vardı.

Hüseyin başından beri kendisini, Pan-Arabik Baas ideolojisine uygun bir Arap lideri olarak görmüştü. Madem ki Humeyni kendi meşruiyetinin sembollerini yedinci yüzyılda olup bitmiş olaylara dayıyordu, o da aynı şeyi yapacaktı. Böylece, yeni giriştiği bu savaşa "İkinci Kasidiye Savaşı" adını vererek işe koyuldu. Birincisi milattan sonra 636/637'de Araplar'ın Acemler'i, bugün merkezi İran'ın güneyi olan Necef'te yendiği savaştır. Bu savaş 642'de Acemler'e karşı kazanılan ikinci bir zaferin de kapısını açmıştır. Bu zafer Araplarca "Zaferlerin Zaferi" olarak kutlanmıştı. Sasani Acem İmparatorluğu'nun kara yazgısını çizen bu yenilgide, Acem İmparatorluğu'nun Kral'ı doğuya kaçmış, orada yerel bir yönetici tarafından öldürülmüştü. Bundan bir yüzyıl sonra Bağdat şehri kurulmuş ve ondan sonra birkaç yüzyıl boyu bölgenin en önemli kenti olmuştu. Şimdi tarih 1980 idi ve sıra yine Bağdat'a gelmişti. Veya… en azından Bağdat'takiler böyle düşünüyordu.

Hüseyin askeri hedef olarak İran petrol endüstrisinin kalbi olan Abadan ve Ahvaz bölgelerini seçmişti. Burası on üç yüzyıl önce Acem İmparatorluğu'na indirilen son öldürücü darbede açık kapı görevini yapmıştı. Hüseyin tüm amaçlarını Irak'a özgü bir seri sert, keskin darbe taktiğiyle, *blitzkrieg* vuruşuyla gerçekleştirmeyi planlamıştı. Bu plan sadece Bağdat'ta uygulanmış bir taktik değildir. Nitekim Viyana'da da, üçlü OPEC toplantısı saldırı haberiyle dağıldığı zaman genel varsayım savaşın birkaç darbeyle bir hafta veya en çok iki haftada son bulacağı idi. Ne var ki Irak *blitzkrieg* stratejisini yanlış hesaplara dayandırmıştı ve İran ilk darbeyi atlatmış ve hemen arkasından karşı taarruza geçmişti. Taarruzunu en az Irak kadar şiddetle Irak mevzilerine hedeflemişti. Taarruz Ayetullah Humeyni'nin gücünü daha da toparlamasına, eleştirileri yatıştırmaya, hükümetindeki işe yaramayanların dışlanmasına ve İslam Cumhuriyeti'ne doğru yürümesine yardımcı olmuştur. Humeyni bu ara İran halkını direnç göstermeye hazırlamıştır. Böylece her tür politik kesimden gelen halk ortak savunma için seferber oldu. Kuzistanlı Araplar Irak tarafından kurtarılmayı istemedikleri için Iraklılar'ı "kardeş" olarak karşılamamış, onlara işgalci gözüyle bakmıştı. Iraklılar savaş yerinde karşılaştıkları "insan dalgasına" hazırlıklı değildi. Şii inancına göre şehitlik katına yükselecekleri ümidiyle yüz binlerce İranlı genç kendi hayatlarını hiçe sayarak İran kuvvetleri önünde yer alıp savaştılar. Bunlardan bazısı Humeyni'nin "İslam'da en saf coşku öldürmek ve Tanrı aşkına ölmektir" telkini altında, kendi tabutlarını taşıyarak ön safta savaşmıştır. Cennet kapısının anahtarı olarak kendilerine verilen plastik anahtarları boyunlarına takarak savaşmışlardır. İran tankları eskiye oranla çok daha değer kazandığı ve sayıca az olduğu için, mayın tarlalarının temizlenmesinde tank yerine çocuklar kullanıldı. Bunlardan binlercesi ölmüştü.

Yolun Sonu

Savaşın çıkışı petrol pazarını sarsmıştır. 23 Eylül 1980'de, savaşın ikinci günü Irak, İran'ın Abadan'daki dünyanın en büyük ikinci rafinerisine güçlü bir saldırı düzenledi. Bu saldırıdan bir ay sonra da Abadan'ı tümüyle tahribe yönelik çok daha büyük ikinci bir saldırıya geçti. Ayrıca tüm İran petrol tesislerini yok etmek için saldırılarda bulundu. İran kuvvetleri bu saldırıya Irak'taki tesislere karşı taarruz düzenleyerek yanıt verdi ve ellerine ne kadar Irak petrolü geçtiyse son damlasına kadar Körfez'in sularına boşalttı. Bununla da kalmayarak zamanla rakip bir Baasçı partinin idaresindeki Suriye'yi ikna ederek bu ülkeden geçen Irak boru hattı ihracatını kestirdi. Bu, Irak'a Türkiye'den geçen tek bir boru hattını tamamıyla durdurmak demekti. İran'ın petrol ihracatı sa-

vaş nedeniyle azalmış, Irak'ınki ise bütünüyle durmuştu. İşte bu da Hüseyin'in önceden hesaba katmadığı bir şeydi.

İlk aşamalarda İran-Irak Savaşı yüzde 15'i OPEC petrol üretiminden, yüzde 8'i ise özgür dünya pazarından olmak üzere, dünya pazarından hiç beklenmediği bir anda günde 4 milyon varil petrol çekmiştir. Spot fiyatlar da hemen yukarı fırlamıştı. Arap ışığı denen petrol ise o güne kadar hiç rastlanmamış bir çıkış yaparak varil başına kırk iki dolardan satılmaya başladı. Böylece pazar bir kez daha korkunun karanlığında kalacaktı. Acaba bu Üçüncü Şok muydu ve bundan sonraki aşamada Ortadoğu çökecek ve petrol askerlerin elinde yok mu olacaktı? Irak dünya petrol dengesi içindeki yerinden dışlanacak mıydı? İran bir kez daha petrol sağlayan ülke olarak kayıplara mı karışacaktı? Acaba Sunniler ve Şiiler, Araplar'la Acemler arasındaki savaş, Körfez'i bütünüyle istikrarsızlığa mı götürürdü? Ya da daha da fenası olur, Irak'ın üç katı nüfusa sahip İran, kendi içindeki mollaları seferber edip Batı düşmanlığını Ortadoğu'nun kalbinde daha derinlere mi taşırdı? Tüm bu sorular olduğu gibi gündemdeydi ve bunlar üzerinde düşünen bir kimsenin, ekonomik işaret olarak iki şeyi görmemesi olanaksızdı. Bunlardan biri kesin olarak yeni bir şoka işaretti; öteki ise tamamen aksini gösteriyordu. Bunlardan acaba hangisi doğrulanacaktı?

Petrole olan talep giderek düşmeye başlamıştı. Yine de bunun ekonomik durgunluk sonucu, geçici bir düşüş mü olduğu, yoksa koruma tedbirleri nedeniyle oluşmuş daha köklü bir düşüş anlamına mı geldiği bilinemezdi. Daha şimdiden fiyat zamlarının daha da yükselmesi sonucu ekonomik sıkıntı başlamıştı. Bu, zamlar kadar Batı ülkelerinin ne pahasına olursa olsun enflasyonla mücadelede aldıkları yeni bir karardan etkilenmiştir. Sebep ne olursa olsun ortada kesin bir şey vardı. Talep düşmeye başlamıştı.

Arada geçen zamanda hükümetler, Uluslararası Enerji Kurulu çerçevesinde çalışarak, 1979'dan aldıkları dersle, şirketleri panik içinde petrol alımı yapmamaya, petrol için oraya buraya koşmamaya, fiyatları yükseltmemeye çağırdılar. Şirketlerden petrol stoku yapmamalarını istediler. IEA'nın (Uluslararası Enerji Kurulu) verdiği mesaj açıktı: İşler kontrol altındaydı; 1979 koşulları artık geride kalmıştı, halk rahat olmalıydı; "gereksiz alım" yapma yerine stokladığı petrolü kullanmalıydı. Burada "gereksiz alım" deyimi yüksek fiyatlı petrol alımı demektir. Şirketlerin petrol satın alma yerleri şimdi değişmiş olduğundan, halk bu mesajı akla yakın bulmuştu. 1979 yılının başından beri şirketler ucuz veya pahalı her fiyattan petrol alabilmek için çok fazla para saf etmiş ve talepten çok daha fazla petrol alınmıştı. Satın alınan bu aşırı petrol, otoların motorunda, fabrika kazanlarında veya elektrik enerji tesislerinde değil, stok amacı ile kullanılmıştır. Bu nedenle, doğal olarak Büyük Panik Patlaması kendi kuralına uyarak Büyük Stoklama patlamasına dönüşmüştü. Savaş patlak verdiğinde dünyanın her yerinde stok tanklarının petrolle tıka basa dolu olduğu gözlenmiş, bu yüzden tank bulamayan petrol şirketleri stoklayacakları ek petrol için süper tanker kiralamak zorunda kalmıştır. Şimdi ise sakin bir dönem yaşanıyordu. Şirketlerin önünde iki seçenek vardı: İlave petrol almak veya stokladığı petrolü kullanmak. Şirketlerin bunlardan ikinci seçeneği yeğlemesi çok olasıydı.

İran-Irak Savaşı'nın patlamasıyla bu sakin durum sona ermiş, yeniden panik halinde alım başlamış ve başlangıçta birçok şirketin kulak verdiği IEA mesajı etkisiz kalmıştı. Şirketler yeniden "gereksiz petrol" alımına koyulmuştu. Bu konuda bir rafinerici 1980 Kasımı'nda yakınarak şunları söylemiştir: "Biz ne kadar kısıntıya gidersek gidelim daima birileri ortaya çıkıp yüksek fiyatlı petrol satın almak istiyor ve bu da, çok doğal olarak pazar fiyatını etkileyip yukarıya çekiyor." Asıl önemli olan şimdiki yeni krizde şirketlerin stoklarını nasıl kullanacağıydı. Endişe ve güvensizliğin egemen olduğu böyle bir günde en kaçınılmaz eğilim sabredip beklemek ve ne olacağını görmekti. Özellikle fiyatların bir gün öncesinden daha yüksek olacağının bilindiği bu günlerde, yüksek fiyat ödeyerek petrol almak hiç petrolsüz kalmaktan çok daha iyiydi. Bu nedenlerden ötürü şimdi sahneye çıkan yeni yeni birçok oyuncu petrol almak için dünyaya baskı yapmaya başla-

mıştı. Bunlardan önde gelenler de Japon ticaret ve petrol şirketleridir. Bu kişiler, çok yakında uzun süreli petrol kesintisi uygulanacağı konusunda Tokyo'ya korku ve endişelerini bildirdiler. Bunu yapanlar sadece Japonlar da değildi. Bir Amerikan şirketinin yöneticisi de endişesini şu sözlerle dile getirmişti: "Stoklarımızdaki petrolden çekip bunu kullanmamız ileride başımıza büyük dertler açabilir. Ticari firmaların bu tür uygulamalara tahammülü yoktur. Stokumuzdaki petrolden kullanmamız önerisi, krizin ne zaman biteceğinin bilindiğini ima ediyor. Ben şahsen Irak ve İran üretiminin temmuz ayına kadar savaş öncesi düzeye geleceğini bilseydim, stokumdaki petrolü tereddütsüz kullanırdım." Ne var ki Amerikalı yönetici bunu bilemezdi.

1980 Aralık ayında OPEC petrol bakanları fiyat konusunu tartışmak için bir kez daha Bali'de bir araya geldiler. Bu toplantı yapılmadan önce, oldukça garip bir konunun görüşülmesi, tartışmalara ondan sonra geçilmesi gerekiyordu. Geçen kasım ayında İran Petrol Bakanı Abadan yakınındaki savaş alanını görmeye gitmiş, ancak, ne yazık ki hiç kimse ona bu bölgenin Iraklılar'ın eline geçtiğini söyleme zahmetine katlanmadığı için Iraklılar tarafından yakalanıp esir alınmıştı. Bu olay İranlılar'ı fazlasıyla kızdırdığından onlar da bundan böyle yapılacak OPEC toplantılarını boykot kararı almışlardı. Bu koşullar altında Bali toplantısı yapılacak mıydı? Buna karar vermek, Endonezya'nın deneyimli diplomatı, Petrol Bakanı Dr. Subroto'ya düştü. Subroto konuya taraflarca kabul edilebilecek bir çözüm getirmekle görevlendirildi. Toplantıda oturma planı alfabetik sıraya göre yapıldığından İran ve Irak temsilcilerinin yan yana oturması gerekiyordu ki bu hiç de hoş olmayan bir durumdu. Burada Subroto kuralı bozarak İran ile Irak arasına Endonezya temsilcisini oturttu. Endonezya'nın bu davranışı aklı fikri iki ülke arasındaki su yolunda olan bazı kimselerin yeni bir düşünceye kapılmasına sebep olmuştur. Yoksa şimdi de Endonezya Şattül Arap'ı işgal etmek üzere miydi? Böylece sorunların biri çözülmüş, ancak bu defa ortaya yeni bir sorun çıkmıştı. İranlı delegeler salona ellerinde esir alınmış bakanın fotoğrafıyla gelmiş, ısrarla onun delegasyonun başı olduğunu söylediler. Kendileri sadece onun isteklerini yerine getiriyordu. Dr. Subroto resmin bir sandalye üzerinde oturtularak, petrol bakanının İran delegasyonuna önderlik değil de, esin vermesine müsaade etti. Bu tür acayip birkaç sahneden sonra sıra nihayet toplantının gündemine geldi. OPEC fiyatlarında yeni bir zam isteniyor; Suudi Arabistan dışında her ülkede fiyatlar varil başına otuz altı dolara çıkarılıyordu. Demek ki görüldüğü gibi, artık Üçüncü Şok çok yakınlardaydı.

Bu toplantının yapıldığı aşağı yukarı aynı saatlerde dünyanın diğer bir yakasında endüstriyel ülkelerin enerji bakanları kendi aralarında bir toplantı için Paris'te bir araya geldi. IEA Direktörü Ulf Lantzke toplantının resmen açılmasından bir gün önce, havayı yumuşatmak, görüş alışverişinin rahat bir ortamda yapılmasını sağlamak için bakanlara önce bir akşam yemeği vermiş, daha sonra da delegeleri ofisinde gayri resmi bir sohbete çağırmıştı. Akşam yemeği sonrası yapılan bu toplantıda hava oldukça gergindi. IEA'nın paniğe yer vermemek için stok petrol kullanma çağrısı, bu konudaki teşvik ve telkinleri delegelerce kabul görmemişti. MİTİ görevlisi bir yetkilinin gözlemine göre "gereksiz satın alma" deyimi uygun bir deyim değildi ve farklı kişilerce farklı şekilde yorumlanabilirdi. O gece Lantzke'nin ofisinde viski ve sigara dumanı içinde öncelikle bazı Japon ticaret şirketlerinin çılgınca petrol satın almalarına değinilmiş, Japonlar'ın bu tutumu hoş karşılanmayarak eleştirilmişti.

Sonunda saatler gece yarısına yaklaşırken, tenkitçilerden biri, Avrupa Konseyi'nin etkin ve güçlü bir siyasi üyesi, Belçikalı Kont Etienne Davignon, sabrı taşmış olarak Japon temsilcisine dönerek şöyle diyecekti: "Ticaret firmalarınıza çekidüzen vermezseniz Toyoto'larınızın, Sony'lerinizin Avrupa'ya gelişini ancak rüyanızda görürsünüz."

Bu sözler üzerine salon buz gibi bir sessizliğe gömülmüştü. Japon temsilci bir dakika kadar sessiz kalıp, söyleyeceklerini tartmış, tepkisini şu sözlerle göstermişti: "Siz çok büyük uluslararası bir devlet görevlisisiniz." Bu sözlerden başka tek bir kelime dahi söylememişti.

MİTİ bu arada kendinden beklenen "idari yol gösterme" görevini yerine getirmiş, şirketlere "yavaş olma", ihtiyatlı davranmayı öğütlemişti. Şirketler verilen mesajı anlayarak o günden sonra petrol alımında daha çekimser davrandı. Amerikan ve İngiliz petrol şirketleri de aynı şeyi yaptı. Pazardaki oyunculara gelince, onlar hükümet politikasının öğütlediğinden daha da fazlasını yapmıştı. 1980 yılı sonuna ulaşıldığında durum artık açıklık kazanmıştı. Stokların hâlâ çok yüksek olduğu, talebin ise düşmeyi sürdürdüğü, pazar fiyatlarının da düşüş gösterdiği gözlenmişti. Stok yapmanın hiç de ekonomik bir tutum olmadığı anlaşılmıştı. Şimdi halk IEA'nın istediği gibi, ek petrol almaktansa mevcut stokları kullanma eğilimine girmişti.

Zamanla sadece tüketim düşmemiş, İran ve Irak'tan petrol gelmemesine, bu iki kaynağın yokluğuna karşın, diğer kaynaklardan gelen petrol arzı bu boşluğu kapatmıştır. Bunun sebebi olarak 1978 sonundan başlayarak, petrol fiyatlarındaki aşırı patlamayı dizginlemek ve OPEC'e bağlı Arap kardeşlerin ağzını tıkamak için Suudi Arabistan'ın piyasaya varillerce petrol sürmesi gösterilebilir. Bu konuda Yamani şöyle demişti: "Patlamayı nihayet önledik. Şimdi fiyatı sabit tutmak için bunu görmemiz gerekiyor." Suudiler İran-Irak Savaşı'nın stratejilerini bozmasına göz yumamazdı. Bu nedenle daha çatışmanın ilk günlerinde üretimlerini artıracaklarını, kapasitelerinin müsaade ettiği günde 9 milyon varil düzeyine getireceklerini ilan etmişlerdi. Bu miktar tek başına, iki savaşçı ülkenin yarattığı petrol boşluğunun yaklaşık dörtte birine eşitti. Bu ara öteki OPEC ülkeleri de üretimlerini artırdı. İran ve Irak'tan bile pazara yeniden bir miktar petrol akmaya başlamıştı. Bu gelişmeler olurken Meksika, Britanya, Norveç ve OPEC'e bağlı olmayan diğer ülkelerde de üretim artmaya devam etti, ki bunlar arasında Alaska da vardır. Artık bu artışa sadece "küçük bir patlama" demek yanlış olurdu. Bu elverişli koşullar karşısında stoklanmış petrolü kullanmamak için artık hiçbir sebep kalmamıştı. Tüm tereddütler yok olmuş, insanlar yeni petrol almaktansa stoktaki petrolü yeğlemişlerdi. Bu onlara şimdi daha cazip geliyordu. Alıcılar bu defa yüksek fiyatlara isyan etmeye başladı. Pazar payını artırma peşindeki OPEC'e bağlı olmayan üreticiler de resmi fiyatları üzerinden hatırı sayılır indirimler yaptılar. Onların kazancı OPEC'in kaybı demekti. Böylece zamanla OPEC'e duyulan talep de düştü. Bunun sonucu olarak OPEC'in 1981 üretiminde 1982'ye göre yüzde 27 düşüş olmuştur. Aslında 1981'de OPEC üretimi 1970'ten bu yana, ilk defa olarak en düşük düzeyi bulmuştu.

Durum OPEC'in yolun sonuna geldiğini gösteriyordu. Ancak ne OPEC ihracatçıları ve sanayi, ne de Batılı tüketici ülkeler önlerinde kendilerini nelerin beklediğinden haberdardı. Carter başkanlığı da yolun sonuna gelmişti. Tahran'daki Amerikalılar'ın rehine alınması nedeniyle Carter'ın uğradığı son küçültücü durum, görevden ayrıldığı güne kadar halka açıklanmamıştı. Carter'ın görevden çekilmesiyle yerine Ronald Reagan geçecek, neşeli kişiliği, özgüveniyle Carter'ın "hasta" görünümü karşısında çok daha güven verecekti.

Bu ara, fiyatlar 1970'li yıllara göre önemli artış gösteriyor, tüketiciler geleceklerinden endişeleniyor, petrol pazarı da bu ikisinden etkileniyordu. İhracatçılar hâlâ bir gerçekle yüz yüze gelmekten, piyasanın "objektif koşullarının" gerçekten değiştiğini kabul etmekten kaçınıyordu. Fiyat indirimi yapmaya yanaşmıyorlardı. Fiyatlar böylece 1981 Ekimi'ne kadar keşmekeş içinde kaldı; sonunda bu tarihte yeni bir anlaşmaya vardılar. Suudi Arabistan fiyatını varil başına otuz iki dolardan otuz dört dolara çıkaracak, diğerleri de kendi fiyatlarında indirim yapıp otuz altı dolardan otuz dört dolara inecekti. Böylece fiyatların hepsi aynı düzeyde olacaktı. Bütün bu değişiklikler yapıldıktan sonra, dünya pazarında ortalama fiyat, Suudiler'in artırımı nedeniyle yine de bir veya iki dolar oynayabilirdi. Diğer üreticiler açısındansa, bu anlaşma bir anlamda fiyat indirimi demekti. Yine de ortada teselli bulmak için bazı sebepler vardı. Ne de olsa artık Suudi Arabistan anlaşmanın bir parçası olarak, eski tavan düzeyine inmeyi, günde 8,5 milyon varilin üstüne çıkmamayı kabul etmişti.

Irak ve İran aralarındaki savaşı bir sonuca erdiremeden sürdürdü. Yine de halk dünyanın bu en güçlü iki ihracatçısı arasındaki savaşın fazla zarar vermeyeceğini düşünüyordu. Bu savaş iki petrol şokunun harekete geçirdiği güçleri olsa olsa geciktirebilir, fakat asla yok edemezdi. 1981 Ekimi OPEC fiyatına yapılan son petrol zammını simgeler. Bu tarihten sonra en az on yıl petrole zam yapılmamıştır. "Arz ve talebin ilahi yasaları" harekete geçmiş ve fiyatları aşağı çekmişti. Ancak henüz ilerde bekleyen; gök gürültüsünü andıran intikam hızıyla değil, daha ılımlı bir yaklaşımla gelmişti. Bu Yamani'nin söylemiş olduğu gibi çok normal, iki kere iki dört eder kadar basit bir sonuçtu.

35

Sıradan Bir Ticari Meta mı?

Sürekli patlamalarla tanımlanan bir sanayide, o güne kadar gelmiş geçmiş hiçbir patlama, 1970'ler sonunda İkinci Petrol Şoku'nun yarattığı kadar büyük ve sarsıcı olmamıştır. İkinci Petrol Şoku'nun oluşturduğu patlama o güne kadarkiler içinde en büyük olanıydı. Petrol fiyatının müthiş bir hızla sıçradığı, bir varil petrol için otuz dört dolar ödendiği bu yıllarda, bu işte dönen para miktarı o güne kadar petrolcülükten kazanılmış veya harcanmış ne kadar para varsa hepsini gölgede bırakacak kadar çoktu. Petrol şirketleri, bir kez daha kazandıklarını yeni gelişmeler için bu işe yatırdı. Bunlardan bazısı bankadan kredi aldı, işe hevesli yatırımcılardan para temin etti ve çılgınca oynanan bu oyuna bütünüyle katılmak için kendini ayarladı. Bu günler bağımsız petrolcünün altın çağıdır. Bağımsız petrolcü bu dönemde gereğinde borcunu geri ödememiş, anlaşmalarını bozmuş, yeni yeni anlaşmalara girmiştir. Her şeyden önemlisi de giderek daha çok sondaj araç gereci kiralamış, çok derinlerde ve giderek daha da derinleşen yataklarda arama yapmış, hiç durmadan çılgınca para harcamıştır. Bunun kutlanması için 1970'ler sonunda televizyondaki sevimli dizi Beverly Hillbillies kaldırılmış, onun yerine aç gözlü zorba J.R. Ewing'in tanıtılması için ekrana *Dallas* dizisi getirilmiştir. Bu diziyi Amerika'da seyretmiş olanlar ve dünyanın başka yerlerindeki seyirciler yıllar boyu J.R.'ın kişiliğinde yaratılan bağımsız Amerikalı petrolcu imajını hatırlayacaktır.

Birleşik Devletler'de petrol endüstrisi o güne kadar görülmemiş baş döndürücü bir faaliyet dönemine girdi. Ortada fiyatların kaçınılmaz olarak kontrolden çıktığı anlamına gelen coşkulu bir gelişme vardı. Artık her şeyin fiyatı çıkan petrol miktarına bağlı olarak saptanıyordu. Petrol çıkarılan topraklardaki arazi fiyatı astronomik boyutlara ulaştı. Buna paralel olarak Houston, Dallas ve Denver gibi petrol kentlerinde gayrimenkul fiyatları da aynı hızla arttı. Sondaj işinde çalışanlara ödenen ücret birkaç katına çıktı. Jeoloji mezunu gençlere daha okuldan çıktıkları yıl iş teklifleri yağmaya başladı. Senede eli bin dolar karşılığı iş teklifleri geliyor, bu gençler şarap, yemek ziyafetleri ve iltifatlarla ağırlanıyordu. Jeologlardan daha çok deneyimi olanlara, örneğin yirmi yıl deneyimli olana çok daha yüksek ücret ödeniyor, ancak bunlar yeni H.L. Hunt'lar veya J. Paul Getty'ler olma hayaliyle, buna rağbet etmeyip büyük şirketlerden ayrılarak yeni yeni anlaşmalara yöneliyordu. Anlaşmalarda kendileri için de hisse ayırmaya dikkat ediyorlardı. Bu yıllar Amerikalı doktor ve dişçilerin paralarını sondaj işine yatırdığı yıllardır. Kendilerine petrolleri olmadığı takdirde tasarruflarının enflasyonla ve yükselen petrol fiyatlarıyla silinip süpürüleceği söylenmişti.

Genel kanıya göre, şimdi petrol sanayii tehlikelerle dolu "petrol dağı" denen yerin tam kenarındaydı ve her an hızla aşağıdaki uçuruma yuvarlanabilirdi. Ayrıca bu kıtlık, OPEC'in katı kurallarıyla birleşiyor, giderek azalan bu ticari metanın çok yakında çok daha pahalıya satılacağını, fiyatların hiç durmadan yükselmeyi sürdüreceğini gösteriyordu. Bu düşüncelerle, teknoloji ve mühendislikten yararlanarak petrolün yerini tutacak alternatif bir enerji kaynağı aranmasına karar verildi. Böylece petrol fiyatının tavanı da saptanmış olurdu. Nihayet, yetmiş yıl kadar sonra, Colorado dağlarının Western Slope kayalık formasyonlarında ve Utah'da saklı şist petrol, mahkûm

edildiği bu yerlerden azat edilip pazara getirilecekti. Zaten dünya petrol stokunun tehlikeli derecede azalmış olduğu her dönemde bunun yapılacağına söz verilmiş, fakat söz hiçbir zaman yerine getirilmemişti. Bu çözüm 1979'da Başkan Carter'ın ülkenin enerji sorunu için önermiş olduğu çözümün tıpatıp aynıdır.

Occidental ve Unocal gibi bazı petrol şirketleri bir süredir şist petrol teknolojisi üzerinde çalışmalar yapmaktaydı. 1980'de, dünyanın en büyük petrol şirketi olan Exxon, ileride petrol kıtlığı olacağını sezmiş, hiç vakit kaybetmeden Western Slope için hazırlanan projeye, Colony Şist Petrol Projesi'ne katılmıştı. Altmış yıl önce, yine böyle bir kıtlık döneminde, aynı şirket, şist petrolü "yakıt" olarak kullanma çalışmaları yapmak için aynı bölgede toprak satın almış, ancak o zaman bir sonuç alamamıştı. Şimdi ise artık Exxon petrolcülükte tam bir lider olmuştu ve şist petrol gelişmesi için tam bir milyar dolar harcıyor, kendini yeni "enerji çağı"na hazırlıyordu. Bu şirketin başı olan Clifton Garwin, sonradan o günleri anımsarken şöyle konuşmuştur: "Exxon uzun süredir şist petrolle aşk ilişkisi içindeydi. Bunun büyük cesaret isteyen, teknik ve kuşkusuz ekonomik açıdan çok büyük bir proje olduğu kesindir." Ülke de, teknolojinin de yardımıyla kendisini güvenceli sıvı petrol kaynaklarının geliştirilmesine adamıştı.

Ancak bunu izleyen iki yıl içinde ekonomik tablo çok çabuk ve zorlayıcı bir hızla değişti. Petrol fiyatları gerçek anlamda düşmeye başladı, talep de aynı seyri takip ederek düştü. Her ikisinin geleceği de aynı düzeyde seyredecek varsayılıyordu. Petrol ihraç eden ülkelerde üretim kapasitesinde büyük bir fazlalık görüldü. Ayrıca Kolony Projesi'nin her alandaki maliyet tahminleri de yükselmeye devam etti. Garwin sonraki günlerde o günleri anımsayarak "Günde 50.000 varil karşılığında 6 veya 8 milyar dolar harcamayı bekliyorduk" demiştir. "Şunu da unutmamak gerekir ki hepsi bundan ibaret kalacağa da benzemiyordu. Bir gece kendi kendime hissedarların paralarını bu şekilde harcamaya hakkım yok diye düşünmüşümdür." Ertesi gün Garwin üst düzey idarecilerden bir ekip oluşturacak ve onlara bu işi durdukları takdirde sonucun ne olacağını soracaktı. Garwin bu konuda şunu söylemişti: "Bu, yanıtlanması gereken çok çetin bir karardı. Bu karara ben önayak olmuştum."

2 Mayıs 1982 tarihinde Exxon, Kolony Projesi'ne son vereceğini duyurdu. Şirketin o günkü görüşüne göre güncel ekonomik tabloda şist petrol projesini gerekli kılan hiçbir belirti yoktu.

Colorado Western Slope bölgesindeki petrol patlaması buradaki çalışmaların durdurulmasıyla hemen birkaç saat içinde sona ermişti. Rifle, Battlement Mesa ve Parachuta gibi kasabalar, Batı Pennsylvania, Pithole'daki geleneğin kurbanı olmuş, birer ormanken 1865-1866 arası sadece iki yıl içinde on beş bin nüfuslu birer hayalet kasabaya dönmüştü. Kasabalardaki terk edilmiş dükkân ve evler, yerle bir edilmiş, Petrol Bölgeleri'nde yeni dükkân ve evlerin inşasında kereste olarak kullanılmak için buralara taşınmıştı. Şimdi ise Colorado'nun üç kasabasında yeni inşa edilen bu evler bomboş bırakılmış, yalnızlığa terk edilmişti. Arazinin yüzeyini kısa sürede ot bürüdü; apartmanların yarısı kiraya verilmemişti. Bu durum karşısında Midwest'den gelen inşaat işçileri araç gereçlerini toplayarak geldikleri yere döndüler. Araç trafiği sanki buharlaşmış, yollardan yok olup gitmişti. Bölgede yaşayan yeni yetişmiş gençler yapacak hiçbir işleri olmadığından, inşaatı yarıda bırakılmış ev ve büro binalarına girip buraları işgal ettiler. Rifle'da yerleşmiş bir emlakçı bu durum karşısında "Benim mesleğim artık sona erdi" diyordu. Aslında sona eren yalnız emlakçının işi değil, Rifle kasabasının ta kendisiydi. Gerçek şuydu ki, petrol patlamasının sonsuza dek sürüp gitmesi zaten olanaksızdı.

Temel Değişiklikler

Dünya petrol pazarına ve petrol fiyatlarının kendisine ne olmuştu? Ortada hüküm süren korkunç enflasyon sadece ekonomik refahı değil Batı dünyasının tüm sosyal dokusunu tehdit ediyordu. So-

nunda duruma Birleşik Devletler Federal Rezerv Bürosu müdahale ederek çok sıkı bir para politikası uyguladı. Bunun sonucunda faiz oranları keskin bir çıkışla yükseldi ve en uç noktada yüzde 21,5 gibi astronomik bir düzeye ulaştı. Sıkı para politikası böylece endüstri dünyasının içinde bulunduğu "para harcama gücünün" üstüne çıktı ki bu, petrol fiyatındaki artışlardan ileri gelmiştir. Bunun sonucu olarak Büyük Depresyon döneminden sonra ilk defa olarak iki kez petrolle ilgili büyük sıkıntı dönemi yaşandı. Birincisi 1980'de ve ikinci ve daha ciddi olanı da 1982'de. Durgun haldeki ekonomik faaliyet, endüstri ülkelerinde, petrole talebi önemli miktarda aşağıya çekti. Normal olarak, gelişmekte olan ülkelerin yeni petrole olan talebi ana kaynak olması gerekirken, tam tersine bu ülkelerin birçoğu, borç altında ezilmiş olduklarından ve bunların endüstri dünyasında hammaddelerini pazarlayan pazarlar da sıkıntı içinde olduğundan gelişmekte olan ülkeler keskin bir ekonomik düşüşe yuvarlandılar ve petrole olan taleplerini baskı altında tutmaya zorlandılar.

Ayrıca, enerji ekonomisinde de belli başlı birtakım değişiklikler oluşuyordu. Yükselmekte olan fiyatlar yeni teknolojiyi ve yeni bölgelerin gelişmesini kamçıladığı için, evvelce duyulan kıtlık korkuları, özellikle 1920'li yılların başında ve 1940'lar ortasında duyulan korkular, aşırı petrol üretimiyle sonuçlanmıştı. Bu defa da aynı model bir kez daha yinelenip petrolün varili otuz dört dolardan satılmasına neden oldu. OPEC dışında yepyeni dev gelişmeler oluyordu. Meksika, Alaska ve Kuzey Denizi'nde üretimin yeniden ihyası İkinci Petrol Şoku'nun yaşandığı aynı felaketli günlere rastlamıştı. Bu ara Mısır da önemli bir ihracatçı olma yolundaydı. Malezya, Angola ve Çin de aynı yoldaydı. Daha başka birçok ülke de üretici ve ihracatçı olmuştu. Bunlar arasında çok az birlik ve çok fazla anlaşmazlık vardı. Bu ara bazı büyük buluşlara gidiliyor, bunlar araştırma, üretim ve ulaşım teknolojilerine yardımcı oluyordu. Alaska boru hattının başlangıçtaki kapasitesi günde 1,7 milyon varildi. Sonradan "slicken" (argo dilde becerili, yüz güldürücü demektir) lakabıyla anılan ve boru hattı içindeki birikintiyi azaltarak akışı kolaylaştıran bir kimyasal maddenin ilavesiyle boru hattının kapasitesi birden günde 2,1 milyon varile çıkarıldı. Bu, varili otuz dört dolar fiyatla, araştırma ve üretim alanlarında, on üç dolar fiyatla ekonomik olarak yapılamayan birçok şeyin yapılabileceğini göstermişti. Ayrıca Birleşik Devletler'in çeşitli yerlerinde de üretim beklenenden daha üst düzeyde olmuştu. Bu olay, Alaska'dan gelen yeni petrol akışıyla bir arada düşünülürse, 1980'li yılların birinci yarısında Amerikan petrol üretiminin gerçek anlamda artmış olduğunu gösterir.

Talepte de önemli değişiklikler oluyordu. Yirminci yüzyılın toplam enerji karışımı içinde petrole karşı giderek artan bağımlılığı ve bu yöne doğru kesin yaklaşımı, yüksek fiyatlar, güvenlik gereksinimleri ve hükümet politikaları nedeni ile tersine dönmüştü. Şimdi kömür elektrik üretimine ve endüstriye sağlıklı bir geri dönüş yapmıştı. Nükleer güç de elektrik üretimine hızla girmiştir. Japonya'da, enerji ekonomisinde ve elektrik üretiminde sıvılaştırılmış doğal gazın yeri giderek artmıştı. Bütün bunlar, dünyanın her yerinde, en önemli petrol pazarlarında, petrolün dışlanmakta olduğunun ve ayakları altındaki zeminin kaydığının işaretiydi. Sanayi ülkelerinde toplam enerji pazarında petrol 1978'de yüzde 53 yer alırken, 1985'te bu oran yüzde 43'e düşmüştü.

Enerji bir pasta olarak düşünülürse, bu pastada petrolün payı giderek düşmekteydi; aslında pastanın kendisi de giderek küçülüyordu. Bu "koruma tedbirleri" diye bilinen hızlandırılmış enerji etkinliğinin ne denli büyük olduğunu yansıtır. Zaman zaman konu dışı bırakılmış, hatta alaya alınmış olsa da artık koruma tedbirleri yadsınamaz bir önem kazanmıştı. Modern endüstri toplumunda, enerjinin korunması genel olarak "mahrumiyet" demek değildir. "Küçük güzeldir" anlamında da değildir. Daha etkin olmak ve teknolojik yenilikler anlamındadır. Yeni otomobil filolarının ortalama petrol etkinliğinin ikiye katlanmasını ve bir galonla 27,5 mil kat edilmesini öngören 1975 Yasası, ABD petrol tüketimini 1985 yılına gelinceye kadar günde iki milyon varil azaltmıştır. Bu yasa olmasaydı tüketim Alaska'nın sağladığı günde 2 milyon ek petrol üretimine eşit

olacaktı. Sonuç olarak 1985 yılına gelinceye kadar ABD 1973'teki duruma göre, enerjide yüzde 25, petrolde yüzde 32 daha etkin bir tasarruf sağlamıştır. Birleşik Devletler 1973 etkinlik düzeyinde kalmış olsaydı, 1985'te kullandığı petrolden 13 milyon varil daha fazla petrol kullanması gerekecekti. Diğer ülkeler de bu örneğe uyarak kendi tasarruflarını sağladılar. Örneğin Japonya, aynı süreç içinde enerjide yüzde 31, petrolde yüzde 51 daha fazla etkinlik sağlamıştır.

Ekonomik onarımın ilk yılı olan 1983'e kadar korunma tedbirlerinin rolü ve yakıtta yer değiştirme somut olarak görülecek kadar belirgindir. Komünist olmayan ülkelerde petrol tüketimi günde 45,7 milyon varil oldu ki bu 1979 yılının günlük tüketim düzeyi olan 51,6 milyon dolarlık tüketimin 6 milyon varil altındadır. Bu, 1979 ile 1983 arasında talepte günde 6 milyon varillik düşüş olduğunu, buna karşılık OPEC kaynaklı olmayan üretimin günde 4 milyon varil arttığını gösterir. Bundan daha önemlisi, petrol şirketleri, talep düzeyinin fazlasıyla yükseleceği beklentisiyle biriktirmiş oldukları stoklardan şimdi kurtulma yolları arama peşine düşmüşlerdi.

Bu üç eğilim –talepte düşüş, OPEC kaynaklı olmayan üretimin geliştirilmesi ve stoklardan vazgeçilip bunların kullanılması– OPEC'e yapılan başvuruyu günde 13 milyon varil kadar azaltmıştır. 1979 yılı düzeyine göre bu yüzde 43 düşüş anlamındadır! İran İhtilali ve ondan sonra gelen İran-Irak Savaşı bu iki ülkenin ihracat kapasitesinin sakatlanmasına neden olmuştu. Yine de, büyük bir hızla, kıtlık korkusu yerini pazar talebinin de üstüne çıkan bir üretim fazlasına bırakmıştır. Kısaca kıtlık korkusu yerine şimdi kesin bir üretim aşırılığı yaşanıyordu.

Sonunda Kartel

OPEC için artık kesin hesap günü çok yakındı. 1977 yılına kadar OPEC özgür dünyanın toplam ham petrol ihtiyacının üçte ikisini üretmiştir. 1982'de ise, ilk defa olarak OPEC kaynaklı olmayan üretim OPEC üretimini aşmış ve OPEC'in günlük üretiminden günde bir milyon varil fazlalık göstermiş ve bu artışını giderek sürdürmüştür. Sovyetler'in Batı'ya yaptığı petrol ihracatında bile önemli artış olmuştur. Bunun nedeni SSCB'nin, Batı'dan gelen döviz gelirlerini artırmak için yükselmekte olan fiyatlardan yararlanmasından ileri gelmiştir.

Yeni üretilen petrolün çoğu, öncelikle de Kuzey Denizi'nden gelen petrol spot piyasalarda satılıyor, bu yüzden spot piyasa fiyatları pazar koşullarından etkilenerek buna göre saptanıyordu. Bir iki yıl önce spot fiyatlar resmi fiyatların çok daha üstündeyken, şimdi bu fiyatların çok altına düşmüştü. Resmi fiyata göre ödeme yapan birçok şirket bu yüzden rafinericilik ve pazarlamacılık işlemlerinden büyük para kaybına uğradılar. Bazen belirli kalitede bir petrolün spot fiyatı kontratta yazılı fiyatın varil başına sekiz dolar daha altında olabiliyordu. Mobil'in Almanya'daki temsilcisinin söylediğine göre bu boşluk "kâr marjına" sahip olmakla "büyük kayıplar" yaşamanın arasındaki farktan ileri gelmiştir. Bu güncel koşullarda, en basit bir aritmetik bilgisi olan bir alıcının "spot fiyattan" satın alma yolları araması çok doğaldı. OPEC kaynaklı olmayıp da pazara satıcı olarak girmeye çalışan yeni üreticiler ise petrolü "pazara en uyumlu" olan, diğer bir deyişle en ucuz fiyat üzerinden satma teklifinde bulunuyor, bu yolla kendisine pazarda bir pay kazanmak istiyordu.

Bütün bunlar OPEC'i zor durumda bırakmıştı. Pazar OPEC'in karşısına birbirinden kötü iki ayrı alternatifle çıkmıştı. Ya pazarı yeniden kazanmak için fiyatları indirmeli, yahut da fiyatları olduğu yerde tutmak için üretimi kısmalıydı. Ne var ki OPEC ülkeleri, tüm fiyatlama yapılarının değişeceği endişesiyle ve büyük ekonomik ve politik kazançlarını kaybetme korkusuyla ve dolayısıyla henüz yeni kazandıkları güç ve nüfuzlarının azalacağından korkarak fiyatları düşürmek istemediler. Ayrıca, kanılarına göre, fiyat indirme halinde endüstri ülkeleri bunu, tüketim ve benzin vergilerini yükseltmek için fırsat olarak kullanır ve petrolden gelen kiraları OPEC kasalarından çekip alarak yeniden kendi kasalarına aktarırdı. Aralarında otuz yılı aşkın bir süre önce kira konusunda açılmış olan savaş zaten bu noktadan başlamıştı.

Ancak gerçekle mutlaka yüzleşmek gerekiyordu. OPEC, üretim düzeyini savunmak amacıyla fiyatı düşürmediği takdirde, bu defa fiyatı savunmak amacıyla üretim düzeyini kısmak zorundaydı. 1982 Mart ayında OPEC, günde 31 milyon varil üretmiş olmasına karşın, Suudi Arabistan üretimini sistemin desteklenmesine yeterli olarak ayarlayacaktı. Sonunda OPEC, bir kez daha geçmişinde yapmış olduklarını bu defa da başarmıştı. Önceki yıllarda Texas Demiryolu Kurumu'nun oynadığı rolü bu defa o yüklenmiş, fiyatı yerinde tutmak için üretimi ayarlama işini o yapmıştı. Petrol ihracat dünyasından bir analistin dobra dobra söylediği gibi, OPEC kendisini üretimi idare eden ve tahsisleyen ve aynı zamanda fiyatı saptayan bir kartele dönüştürmüştü. Kotanın konulmasını izleyen aylarda, petrol pazarının belirsiz durumuna yeni yeni faktörler eklendi. İran-Irak Savaşı'nda İran Irak'a karşı üstünlük kazanıyordu ve Suudi Arabistan ile diğer tutucu Körfez ülkelerine karşı tutumunda ve konuşmalarında daha sert davranıyordu. Ayrıca, Ortadoğu'da süregelen savaş salt bundan ibaret de değildi. 1982 Haziranı'nda İsrail Lübnan'a doğrudan bir müdahalede bulunmuştu. Bunun üzerine Arap Petrol İhraç Örgütü bir toplantısında Birleşik Devletler'e karşı "yaptırım" olarak yeni bir ambargo uygulanmasını önermişti. Ancak petrol pazarının sıkıntılı koşulları ve Körfez ihracatçılarının yüzyüze olduğu jeopolitik riskler göz önüne alındıktan sonra, bunun gereksiz ve tehlikeli olduğuna ve ihracatçıların çıkarlarını baltalayacağına karar verilerek bundan vazgeçilmişti. Bu ara, 1982 Haziranı'nda, arabulucu rolündeki Suudi Arabistan Kralı Halid, çektiği müzmin kalp hastalığı sonunda vefat etmişti. Halid'den sonra tahta ülkenin başyöneticisi ve her şeyden önemlisi, Kraliyet Ailesi'nin petrol uzmanı olan Prens Fahd çıkmıştır.

Yeni kotalar belirli bir süre için saptanmıştı. Ne var ki 1982 güz mevsimine kadar bazı şeyler açıklığa kavuşmuştu. Talep durumunu koruyor, eski haline dönüşmüyordu. OPEC kaynaklı olmayan üretim hâlâ yükseliyordu ve spot fiyatlar yeniden inişe geçmişti. Üretim kotalarına karşın, OPEC petrolü hâlâ aşırı durumunu koruyordu ve aşırı fiyattan satılıyordu.

Fiyatımız Çok Yüksek...

1983 yılında, petrol pazarında rekabet tüm hızıyla yükselmeyi sürdürdü. 1975 yılına kadar henüz üretime bile başlamamış olan Kuzey Denizi'nin sadece İngiliz sektörü şimdi Cezayir, Libya ve Nijerya'nın toplam üretiminden daha fazla üretim yapıyordu. Yarışmaya misilleme olarak OPEC ülkeleri arasında gayri resmi indirim ve fiyat kesintileri bir alışkanlık haline geldi. Bu konuda Suudi Arabistan bir kez daha istisna oluşturmuştur. Bu ülke diğer birçok ülkenin kabul etmiş olduğu halde sonradan ihlal ettiği otuz dört dolar prensibine sadık kalmıştır. Bu yüzden alıcılar vakit geçirmeden indirimli petrol uğruna Suudi Arabistan'a sırt çevirdiler, ki bunlar arasında Aramco temsilcileri de vardır. Bu alıcılar, daha ucuz petrol sağlayabilen öteki şirketlerle yarışma çabasındaki müşterilerine daha pahalı petrol satın alma baskısı yapacak durumda değildi. Bu nedenle Suudi üretimi 1970'ten bu yana en düşük düzeye düşmeye mahkûm olmuştur.

1983 başlarında Yamani felsefi bir tezle ortaya çıktı. Bu, açıkça OPEC'te bir bunalım olduğunu kanıtlayan bir öneriydi. Yamani bu konuda şunları söylüyordu: "Lütfen karşılaştırdığım için beni bağışlayan, ancak şunu ifade etmek istiyorum ki, bunalımın geçmişi tıpkı hamile bir bayanın geçmişine benzer... Kriz tıpkı normal bir hamilelik gibi coşku ve sevinçle başladı. Bu noktaya gelindiğinde tüm karşı koyma uyarımıza karşın diğer üyeler bizden petrol fiyatını daha da yukarılara çekmemizi istedi. Bu yetmezmiş gibi her biri ayrı ayrı önemli mali kazançlar sağladı ve sanki bu mali kaynak sonsuza dek yükselmeyi sürdürecekmiş gibi yeni yeni gelişme projelerine daldılar... Bundan hepimiz zevk aldık ve bu anlık zevkle kendimizden geçtik." Yamani'ye göre şimdi sıra bunun sonuçlarına katlanmaya gelmişti. Yamani "Bizim fiyatımız dünya pazarıyla göreceli olarak çok yüksektir" diyordu.

1983 Şubat ayı sonuna doğru artık tam bir çöküş çok yakında görünüyordu. İngiliz Milli Petrol Şirketi Kuzey Denizi petrol fiyatını varil başına üç dolar düşürerek otuz dolar olarak ilan etti. Bu, OPEC üyesi olan ve ekonomisi aşırı derecede petrole bağlı 100 milyon nüfuslu Nijerya için tam bir felaket oldu. Nijerya o güne kadar kalite yönünden Kuzey Denizi ham petrolüyle yarışmıştı. Şimdi ise bu ülkenin normal alıcıları petrolü daha ucuza satın aldıkları Kuzey Denizi'ne dönmüş ve bu Afrika ülkesinden petrol almayı durdurmuştu. Müşterilerinin hemen tümünü kaybeden Nijerya petrol ihraç etmeyi tamamen durdurdu. Sivil yönetimin egemenliğine yeni geçmiş olan ülkenin iç politikası bundan ciddi olarak zarar gördü. Nijerya kendisine yapılanlara aynen yanıt vereceğini açıkça ifade etti. Nijerya Petrol Bakanı Yahaya Dikko kesin ifadeyle "Fiyat savaşına girmeye hazırız" diyordu.

1983 yılının Mart ayında petrol bakanları alelacele bir toplantı yapmaya karar verdi. Buluşma yeri Hyde Park Corner'daki Intercontinental Otel'di. Bu toplantı on iki gün aralıksız olarak, sinirlerin gerginleştiği bir atmosfer içinde yapıldı. Bu deneyim toplantıya katılanlarda alerjik reaksiyon yaptığı için ileriki yıllarda otele adım atan her üyeyi rahatsız etmiştir. Yine de fiyat indirimine karşı muhalefet ne denli ideolojik ve sembolik olsa da, bunun yarattığı kızgınlık ve asabiyet ne kadar şiddetli olsa da, gerçek apaçık ortadaydı ve buna karşı koymak artık mümkün değildi. Sonunda OPEC fiyatını yüzde 15 dolayında indirdi ve varil başına otuz dört dolardan yirmi dokuz dolara düşürdü. Bu OPEC'in tarihinde ilk kez yaptığı bir şeydi. Bundan başka, ihracatçılar da tüm grup için günde 17,5 milyon varil kotada karar kıldılar.

Ancak kotadan kimin ne kadar hisse alacağı bilinmiyordu. Kotanın bölüşümünde milyarlarca dolar söz konusuydu. Ülkeler teker teker kendisine tahsisat yolu açmaya çabalıyor, bunun için birbirlerine giriyordu. Şimdi durum değişmiş, hiç değilse bir süre için, Londra'daki on iki günlük petrol maratonu bir fiyat indirimine dönüşmüştü. OPEC bu defa fiyatını pazar fiyatına göre ayarlamış ve düşürmüştü. Yani bu kez geçmişteki gibi yükselen fiyata göre değil, düşmekte olan fiyata göre yapmıştı. Ayrıca OPEC yeni kotalar da saptamış ve bunu bir evvelki yılın geçici koşullarıyla değil, kesin olarak güncel koşullara göre yapmıştı.

Ülkelerden sadece bir tekine hiçbir resmi kota verilmemişti. Bu ülke Suudi Arabistan'dır. Yamani'nin ısrarla üstünde durduğu gibi, eğer Suudi Arabistan'a kota verilmiş olsaydı, bu günde altı milyon varilin çok altında bir rakam olacaktı. Oysa Yamani'ye Riyad'ın kabul edebileceği minumum kotanın en az altı milyon varil olması talimatı verilmişti. Bildiride duyurulduğu sözcüklerle, Suudi Arabistan'ın "pazar gereksinimlerini karşılayacak dengeleme miktarını sağlayan üretici olması" isteniyordu. Böylece Özgür Dünya toplam rezervinin üçte birine sahip Suudi Arabistan'a ilk defa olarak, üretimini pazarı dengeleyecek şekilde artırmak ve düşürmek ve fiyatı korumak sorumluluğu verilmişti. Ancak OPEC'in yeni fiyatlandırma sistemi, on iki üyenin sahtekârlıktan kaçınmasına ve on üçüncü üye Suudi Arabistan'ın da "dengeleyici üretici" olarak önemli bir rol oynamadaki istek ve yeteneğine bağlı idi.

Petrol Pazarı

OPEC'in yaşadığı maratonun ve gerçek bir kartele dönüşümünün ardında petrol endüstrisinin geçirdiği, etkisi çok ötelere uzanan bir değişim yatar. Bu endüstri artık büyük, çok entegre petrol şirketlerinin kendisine egemen olmasına razı değildi. Onun yerine herkese açık olan kalabalık bir alıcı ve satıcı kütlesi dünyasına dönüşmek istiyordu. Evvelce de belirtildiği gibi artık petrol bazen onayla, bazen de dehşetle "diğer herhangi bir tüketim metaı" olma yolundaydı.

Petrol 1860 ve 1870'li yıllarda ticari meta olarak satıldığı ilk günlerden beri her zaman için bir tüketim maddesi olmuştu ve Batı Pennsylvania'da fiyatların korkunç iniş çıkış gösterdiği günlerden beri daima böyle kalmıştı. Ancak entegrasyona duyulan sürekli açlığın bir sonucu olarak

fiyatın değişkenliği dışa bağımlı olmaktan çıkmıştı; bu da, bir şirketin kuyu başından benzin pompalamaya kadar birbirine sıkıca bağlı her ünitesinde kendini gösterdi. Ayrıca petrole diğer metalardan daha başka bir gözle bakılmaktaydı. Yamani'nin üstüne basa basa vurguladığı gibi "Petrolün çay veya kahve gibi sıradan bir madde olduğunu unutmamak gerekiyordu. Petrol stratejik bir maddeydi ve spot piyasalarda gelecekteki marketlerin veya diğer herhangi spekülatif bir teşebbüsün keyfine terk edilemeyecek kadar önemliydi." Ne varki durum Yamani'nin istemediği gibi gelişmeye başlamıştı. Bunun birinci nedeni dünya pazarına inanılmaz büyüklükte fazla petrol çıkarılmasıdır. 1970'li yılların koşulları tam olarak tersine çevrildikten sonra, üreticiler de tüketiciler de durumdan üzüntü duymuştur. Ne var ki pazara girmiş olmaktan üzüntü duyan üreticilerin sıkıntısı, bu üretime ulaşmış tüketicininkinden daha büyüktür. Alıcılar indirim beklentisi içindeydi. Akıllarına 1970'li yıllar sonunda ve 1980'ler başında ödemeye mecbur tutuldukları türden bir güvenlik primi ödeyecekleri gelmemişti. Bir petrolcünün ifade ettiği gibi bu "güvenlik açısından az etkili, miktar açısından ise çok ağır bir primdi!" Güvenlik konusuna artık çok az önem veriliyordu. Asıl üzerinde durulan petrole boğulmuş bir pazarda rekabet edecek durumda olmaktı.

İkinci neden ise bizzat endüstrinin değişmekte olan yapısıydı. Milliyetçilik gerekçesiyle ve kira alma çabasıyla, petrol ihraç eden ülkelerin hükümetleri, ülkelerindeki petrol kaynakları üzerinde hak ilan etti ve giderek daha çok, bu kaynaklardaki petrolün uluslararası pazarlanmasında da sahipliği ele aldı. Böyle yapmakla rezervlerini belirli şirketlere, rafinerilere ve denizaşırı pazarlara bağlayan ilişkileri de koparmış oldular. Bu defa şirketler, dünyanın birçok yerinde petrole ulaşmada güçlük çektiği için yeni petrol kaynakları aramaya koyuldular. Bunu yaparken kendilerine yeni bir kimlik kazanmaya mecbur oldukları, aksi halde perişan olacakları ve silinip yok olacakları da açıkça meydandaydı. Artık bundan böyle entegre şirketler haline gelemedikleri takdirde, alıcı veya tüccar olacaklardı. Bu nedenle dikkatlerini uzun vadeli kontratlardan çekip spot markete çevirdiler. 1970'li yılların sonuna kadar, spot piyasalarda, uluslararası ticarete sunulan petrolün en çok yüzde 10'u bulunurdu. O günlerde spot piyasalara asıl işin yan faaliyeti gözüyle bakılır, bunlar rafinerilerin çıkardığı fazla petrolü gönderecek bir yer kabul edilirdi. 1982 yılı sonunda, İkinci Petrol Şoku'nun çıkışından sonra ise, uluslararası ticarete sunulan petrolün yarısından fazlası ya spot piyasalarda bulunur oldu veya spot piyasaya göre ayarlanmış fiyatlardan satıldı.

Kendi seçimiyle olmasa da bunda BP önder olmuştur. İran'da çıkan ayaklanmanın ve Nijerya'nın millileşmesinin bir sonucu olarak BP Kuveyt, Irak ve Libya'daki millileşme hareketleriyle de sahip olduğu petrolün yüzde 40'ını kaybetmiştir. Çaresizlik içinde tehlikelere açıkken kendi savunmasını yapmak için spot piyasalara açıldı ve petrol satın alıp ticarete koyuldu. Bunu önce küçük çapta, giderek daha ve çok daha büyük çaplarda yaptı. Kısa vadeli spot piyasaların türemesiyle "eski stil" entegrasyonun erdemleri unutulmaya başlandı. Artık yeni BP petrolün en ucuzunu bulup alma yolundaydı. Operasyon ünitelerinin hepsinde verimliliği ön planda tuttu; rekabette üstünlük sağladı; giderek daha fazla işletmeci oldu. Bireysel ünitelerinin her birini kendi verimliliğinden sorumlu tuttuğu için şirket milliyetçilikten çok daha fazla uzaklaştı. Şirket örgütlenme kültürü açısından da değişti ve plancıların hâkimiyetinde olan 1970'ler kültürünü bırakıp, ticaret erbabının ve tüccarların hâkimiyetinde olan kültüre döndü. Bir vakitler hükümet bürokrasisiymiş gibi görünen şirket, bu defa, bir yöneticinin sözleriyle "ticarete yönelik, hünerli bir yaklaşım" izlemeye başladı. Ancak entegrasyonun getirdiği tarihsel erdemler ne olacaktı? Bu konuda BP'nin yeni başkanı P.I. Walters şunu söylemiştir: "Bir dereceye kadar entegrasyona sahip olmak kuşkusuz iyi bir şeydir; ancak bunun için prim ödeyecek değiliz. Bu konuda kendimizi eskisine göre çok daha fırsatçı görüyoruz."

Bu konudaki gelişmenin liderliğini Walters bizzat yapmıştır. O, bu konudaki kararını çoktan vermiş, giderek daha çok bilgisayar modellerle idare edilen geleneksel entegrasyonun hiçbir işe yaramadığını anlamıştı. Durum ona 1967 Haziranı'nda, bir cumartesi sabahı, Londra'nın ku-

zeyinde, Highgate bölgesindeki evinin bahçesinde çimen biçtiği sırada duyuruldu. Altı Günlük Savaş sona ereli henüz birkaç gün olmuştu. BP "charter" sisteminin başı tarafından telefonla aranıyordu. Yanıt vermek için eve girdi ve "charter" sorumlusundan, tankerler kralı Aristotle Onassis'in hiç beklenmedik bir anda tüm "charter" programlarını iptal ettiğini öğrendi. Onassis BP'ye tüm filosunu vermeyi öneriyor, buna karşılık bir gün evvelki fiyatın iki katını istiyordu. Yanıt için BP'ye öğleye kadar süre tanınmıştı ve bu sorumluluk BP'nin tüm dünya lojistiğinin başına henüz getirilmiş olan Walters'a yüklenmişti. Bu karar milyonlarca doları bağlayan bir karar olacaktı. İşte bu an Walters ani bir sezgiyle, kendisine o an hiçbir bilgisayar programının yardımcı olamayacağını, tek yardımcının kendi ticari yargısı olduğunu algıladı. Telefona sarılıp öneriyi kabul etmelerini söyledi ve sonra yeniden çimenleri biçmeye koyuldu... Olaylar kısa zamanda Walters'ın kararında isabetli olduğunu kanıtlayacaktı. Pazartesi sabahına kadar tanker ücretleri önceki cuma gününe kıyasla dört katına fırlamıştı...

O günden sonra Walters BP'nin yeni operasyon anlayışının savunucusu oldu. Bu konudaki fikirlerini şöyle açıklamıştır: "Bu bana işleri tümüyle nasıl yürüttüğümüzü düşünme fırsatı veriyordu. Bunu yaparken ileriye yönelik entegrasyonun yanlış yönde ilerlediğini algıladım. Bunlar aslında idari yargı olması gereken mekanizmalara devrediliyordu." Bir noktada, Walters'ın ruhani vaizliğe benzer görevi ona neredeyse işini kaybettirir gibi olduysa da, kendisi bu konuda direnmekten vazgeçmedi ve 1981'de, tüm operasyonları kötü bir durumdayken BP'nin başkanlığına getirildi. Walters o günleri şöyle tarif eder: "Bu iş hakkında ortaya birçok varsayım atılmıştı." İran BP'den kısmen ayrılmıştı; bunu tamamlamak ona düşüyordu. Kendisi bunu şöyle açıklamıştır: "Benim için kârlılıktan başka strateji yoktur." Walters şirketteki idarecilere söylediği bazı sözlerle ün kazanmıştı. Bunlardan bazıları şunlardır: "BP'de kutsal politika denen bir şey yoktur." "Siz bana nelerin ekonomik anlam taşıdığını söyleyin, ben size bunların hangilerini tutacağımızı, hangilerini tutmayacağımızı söyleyeyim." Artık "ihtiyaç" gerçekten bir erdem olmuştu.

Öteki şirketler de aynı kuvvetler tarafından benzer yöne doğru itiliyordu. Bunun sonucunda, istisnasız her şirkette tam bir mücadele havası cereyan etmekteydi. Mücadele, 1950'li ve 1960'lı yılların entegre petrol sanayiine alıştırılmış ve koşullandırılmış kişilerle yeni bir ticaret dünyasının doğmuş olduğuna inananlar arasında yapılmaktaydı. Şimdi meydan okunan şey sadece kurulu düzen operasyon modelleri değil, temel olan ve derinlere kadar kökleşmiş bazı inançlardı. Chevron Şirketi Başkanı George Keller bu konuda şunu söylemişti: "Bana aşılanmış fikir şuydu: Herkes kendi ham petrolünü kendine ait rafineri sisteminden geçirerek sevk eder. Biz buna bir gerçek olarak inanmıştık." Petrolün bir tüketim maddesi "stilinde" ticarete sokulmasına karşı çıkan birçok şirket ve geleneğe bağlı kişilerse işin bu yöne dönmesini kaba, ahlak kurallarına aykırı bir yöntem olarak gördüler. Bu yönde hareket edenleri fikirlerinden caydırıp iknaya çalıştılarsa da sonunda kendileri fikir değiştirip onlar tarafından ikna edildiler. Bunun sonucunda şirketlerin çoğunda ticaret işi apayrı bir kâr merkezi oldu; kendi koşullarına göre para kazanma yolu açıldı ve arz ve talebin ana şirketin kendi operasyonları içinde dengelenmesinden ibaret bir metot olmaktan çıktı. Petrolün az olduğu bir dönemde ihracatçılar şirketlere karşı sadakat göstermediğine göre, petrolün bol olduğu bir dönemde de şirketler ihracatçılara sadakat göstermeyecekti. Alıcılar ister kendileri için olsun, ister dönüp dolaşıp tekrar ticarete sunsun, petrol alırken artık dünyanın her yerinde en ucuz olan petrolü arayıp bulacak, böylece rekabet için mümkün olduğunca hazır olacaktı.

Aramco'nun dört ortağı –Exxon, Mobil, Texaco ve Chevron– Suudi Arabistan'dan aldıkları petrolde bir miktar kesinti yaptılarsa da, bu ülkeden büyük miktarda petrol almayı da sürdürdüler. Bu petrolü "resmi fiyattan" aldıklarını, yani diğer ham petrollerden çok daha fazlaya mal ettiklerini bile bile satın alıyorlardı. Bu şirketler geçmişte temel prensip olarak Suudi Arabistan petrolüne girmek ve bu durumu korumak istemişlerdi. Bu yüzden şimdi bu bağları koparmak iste-

miyor, buna karşı direniyorlardı. Ancak bu sadece 1983-1984 yıllarına kadar devam etti. Bu yıllarda istenen fiyatın aşırı derecede yüksek olduğunu, istemeyerek de olsa nihayet anladılar. George Keller bunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Biz, Chevron'da çalışanlar Aramco'ya her zaman kendi işimiz olarak bakmıştık. Onu biz kendimiz başlatmış geliştirmiştik ve Aramco'da yüklendiğimiz önemli bir rol de vardı. Bu yüzden Aramco'nun davranışı basit bir sorun olmaktan daha ötedir. Ne var ki bu şirkete durmadan para yağdıramazdık. Geri çekilmek zorundaydık ve sonunda bunu yapmaya devam edemeyeceğimizi Yamani'ye bildirdik." Böylece Aramco şirketlerinin Suudi Arabistan'la olan bağları kopmamışsa da önemli derecede azaltılmıştı. Dört şirket ile Suudi Arabistan arasındaki ticari ilişkinin böyle bir değişim göstermesi petrol endüstrisinin nasıl transformasyon geçirdiğinin anlamlı sembollerden biri sayılabilir.

Petrolde emtia pazarına dönüş bu endüstride oluşan bazı büyük yapısal değişikliklerce de kolaylaştırılmıştır. Petrol fiyatlarının kontrolden çıkışı ve daha başka birtakım kontrollerin de kaldırılmasıyla, Birleşik Devletler dünya petrol pazarından tecrit edilmiş durumdan çıktı. Bundan böyle gerçekten pazarın diğer üyeleriyle sıkı bir beraberliğe girdi. Birleşik Devletler tüketici olarak tek başına dünyanın en büyük ülkesi değildir. Tüm dünyada üretimin düşmüş oluşu nedeniyle, yaptığı üretimde aynı zamanda özgür dünya üretiminin yaklaşık dörtte birini kendisi sağlar. Ayrıca Amerikan petrol üretimi pazara göre ayarlanmış bir üretimdir ve bu anlamda dünyanın dört bir yerinde nüfuzunu hissettirmiştir. Amerikan ham petrolünün belirli bir kolu bu global endüstride yol gösterici bile olmuştur.

Yumurtadan Petrole

West Texas Intermediate adındaki bu petrol kolunun doğuşu petrol endüstrisi operasyonunda çok önemli başka bir yeniliği de simgeler. Bu doğuş 1983 yılının son günlerinde sadece dünya petrol ticaretinin merkezleri sayılan Viyana'da, Riyad'da veya Houston'da değil, Dünya Ticaret Merkezi'nin Aşağı Mahnattan'daki sekizinci katında Nymex diye bilinen ve vadeli kontrat işiyle uğraşan New York Ticaret Şirketi'nde cereyan etmişti. Bu alıcıya, ileri bir tarihte, belirli bilinen bir fiyat üzerinden malı satın alma hakkı veren vadeli satışlara yol açmıştır. Burada, alıcı kabul etmiş olduğu fiyatla bağlıdır ve omuzladığı riskin bilincindedir. Üretici de aynen böyle, ürününü peşin olarak, henüz üretilmeden evvel satma hakkına sahiptir. Bu ürün, tarımsal bir madde olduğunda da üretici mahsulünü henüz hasatı almadan satma hakkına sahiptir. Tarımsal üretici de aynı şekilde evvelce kabul ettiği fiyatla bağlıdır. Alıcı ve satıcının amacı yüz yüze oldukları riski asgariye indirmek ve maruz oldukları geçicilik ve belirsizlik durumunu iyice azaltmaktır. Bu konuda gerek duyulan "nakit", pazar psikolojisini doğru saptayıp arz ve talepte, kendilerine doğru tarafta bulunmak suretiyle bir kazanç sağlamayı ümit eden spekülatörlerden sağlanır. Tahıl ve domuz ürünleri gibi birkaç tüketim maddesi Birleşik Devletler'de yıllar boyu vadeli pazarlama sistemiyle ticarete sunulmuştur. 1970'li yıllarda dünya ekonomisinde "belirsizliğin" artması ve kuralların gevşemesi sonucu altın, faiz oranları, döviz ve nihayet petrolde vadeli pazarlar doğmaya başladı.

Değiş tokuş konusunda o güne kadar New York Ticaret Borsası teşkilatı bu en seçkin mesleğin henüz tam anlamıyla keyfine varmamıştı. Bu teşkilat 1872'de, John D. Rockefeller'in Amerikan petrol sanayiine hükmeden ve rekabeti getiren "planımız" stratejisini ortaya koyduğu yıl kurulmuştur. Teşkilatın hedefleri ve hırsları Rockefeller'inkine kıyasla daha alçakgönüllüydü ve New York kentinde süt ürünlerini pazarlayacak yer arayan altmış iki tüccarın çıkarlarını yansıtmak ile kısıtlıydı. İlk adı Tereyağı ve Peynir Şirketi'dir. Çok geçmeden bu ikisine yumurta da eklendi ve 1880'de adı Tereyağı, Peynir ve Yumurta Şirketi olarak değiştirildi. Bundan iki yıl sonra ismi tekrar değişerek bu defa New York Ticaret Şirketi oldu. 1920'li yıllarda artık yumurta konusunda da vadeli pazarlar türemiş ve yumurtadan daha başka maddeler de vadeli satışlara sunulmuştu.

Daha sonra, 1941'de değiş tokuş alanına yeni bir meta olarak Maine bölgesi patatesi de girdi. İleriki yıllarda sarı soğan, McIntosh ve Golden tipi elma, Idaho patatesi, kontraplak ve platin de vadeli satışlara dahil oldu. Ancak Ticaret Şirketi'nin temel dayanağı bir süre için Maine bölgesi patatesi oldu. Bu, Amerika'nın patatesteki arz-talep dengesinin dramatik değişimine kadar devam etti. Zamanla, Maine patatesi ülkenin diğer yerlerinde üretilen patates karşısında pazardaki yerini yitirmeye başladı. Bu yetmiyormuş gibi her yıl üretilen patates hacminde de düşüş olmuştu. Bunun sonucunda Maine patatesi için yapılan uzun vadeli kontratlarda kişilerin başı derde giriyordu. Önce 1976 yılında ve sonra bir kez daha 1979'da patates kontratlarında bazı skandallar yaşandı, ki bunlar arasında patates stoklarının New York kentinde denetimden geçmemesinin getirdiği küçültücü durum da vardır. Baskıya maruz kalan takas işi beklenmedik bir anda Maine patates ticaretini sona erdirmiş ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir.

İşte tam bu sıra, iyi bir zamanlamayla, Nymex piyasaya yeni bir ürün sürdü. Bu, yerel petrol dağıtımcılarının yararlı bulduğu, ev ısıtmada kullanılan bir yakıttı. Daha sonra, 1981'de Nymex bu defa benzinde vadeli satışa geçti. Ancak asıl büyük yenilik 30 Mart 1983'te oldu. Bu tarihte, OPEC'in Londra Intercontinental Otel'deki maraton toplantısının tamamlanmasından sadece iki hafta sonra, Nymex ham petrolde vadeli satışa geçti. İleriye yönelik kontratların OPEC fiyat saptama gücünü zayıflatması kesin olduğundan birbirini izleyen bu iki tesadüfe inanmak güç olmuştu. Bu durum ayrıca aynı varilin birçok kez tekrar tekrar alınıp satılması gibi bir hak da tanımıştır. Bunun çok yüksek miktarlara varan kazancı tüccarlara ve spekülatörlere yaramıştır.

Alt düzeydeki tüccarlar New York'ta yapılan ileriye yönelik ham petrol satışına coşkuyla sarılmıştı. Önlerindeki kişileri iterek, herkesi dirsekleyerek Nymex binasında karınca gibi kaynaşan kalabalığa sızıyor, haykırarak öfkeyle ellerini kollarını sallayıp isteklerinin kontratlarda kayda geçmesini istiyordu. Tüccarların itiş kakış girmek istediği bir yer daha vardı ki, burası kendilerine karşı asla nazik davranmayan petrol endüstrisi idi. Kurulu düzendeki petrol şirketlerinin ileriye yönelik pazarlara gösterdiği ilk reaksiyon şüphecilik ve düpedüz düşmanlık olmuştur. Haykıran, vahşice hareketler yapan bu genç insanların onların arasında ne işi vardı? Bu kişiler için uzun vade olsa olsa iki saat olabilirdi. Onlar mühendislik ve lojistiğin çok karmaşık olduğu kendi endüstrilerinde ne arıyordu? Bu endüstride ilişkiler dikkatle planlanmış ve geliştirilmişti ve her şeyin temelinin bu ilişkiler olması gerekiyordu. Bu endüstride bugün yapılmış bir yatırım ancak on yıl sonra meyve vermeye başlardı. Onlar bunu bilmiyorlar mıydı? Büyük şirketlerden birinin üst düzey yetkilisi ileriye yönelik petrol satışları konusunu elinin tersiyle itmiş, bunun "amatör yatırımcılık yapan dişçiler için para kaybetmenin yolu olduğunu" söylemişti. Ne var ki saygınlık yolunda ileriye dönük düşünce çok daha hızlı adımlarla ilerleme kaydetti. Sadece birkaç yıl içinde büyük petrol şirketlerinin çoğu ve petrol ihraç eden ülkelerden bazıları, büyük finans kurumları dahil daha birçok örgüt Nymex'in ileriye yönelik ham petrol işinde rol almaya başladı. Fiyat riski eskisinin aynı olduğundan, bunların hiçbiri dışarıda kalmayı göze alamamıştı. İşlemlerin hacmi giderek büyüyüp astronomik rakamları bulduğunda artık Maine patatesi Dünya Ticaret Merkezi'nin dördüncü katında bırakılmış uzak, modası geçmiş, rahatsız edici bir anı olarak kalmıştı.

Bir vakitler fiyatları Standart Oil saptamıştı. Ondan sonra da Birleşik Devletler'de Texas Demiryolu Kurumu, dünyanın diğer yerlerinde ise büyük şirketler bu işi yapmıştı. Daha sonra ise bu işi OPEC omuzlamıştı. Şimdi fiyat her gün açık pazarda dakikası dakikasına saptanıyordu. Nymex'deki alt düzey tüccarlarla dünyanın dört bir yanında bilgisayar ekranlarına yapışmış gözüken alıcılarla satıcılar arasında tayin ediliyordu. Durum tıpkı on dokuzuncu yüzyıl sonunda Batı Pennsylvania'daki gibiydi, tek farkla ki bu defa modern teknoloji yardımıyla yeniden bir doğum yapmıştı. Oyuncuların hepsi aynı bilgiyi aynı dakikada alıyor ve hepsi birden bu bilgiye göre aynı anda harekete geçiyordu. "Arz ve talebin ilahi yasaları" hâlâ yürürlükte olmakla beraber, şimdi bunlar çok daha farklı şekilde ve çok daha kapsamlı olarak, hiç gecikmeden uygulanıyordu. Sa-

tışların hepsinde, bol ham petrol kaynağı bir petrol deresi olarak düşünülen, ticarete sürülmesi kolay WTI (West Texas Intermediate) fiyatı uygulanıyordu. Ayrıca bu fiyatın o güne kadar Arap Işığı'nın kuşatmasında olan dünya petrol fiyatı yerini tutacak iyi bir alternatif olduğu düşünülmüştü. Yirmi yıl kadar önce Arap Işığı, Texas Körfez kıyısı petrolüne karşı üstünlük kazanmış, dünyaya ham petrol markası olarak damgasını vurmuştu. Şimdi ise durum tersine dönmüş, hemen her alanda üstünlük bir kez daha Texas'a geçmişti. Ayrıca ileriye dönük petrol kontratlarının hızla artmasıyla WTI fiyatı altın fiyatına ve faiz oranlarına tâbi olmuş; ayrıca, dünya ekonomisinin günlük kalp atışını en hassas ve dikkatli şekilde izleyen ölçümlerden biri, Dow Jones Industrial Average (Dow Jones Sınai Ortalaması) ölçümünü uygulamaya başlamıştı.

Yeni Petrol Savaşları: Değer Boşluğundaki Düello

Global marketlerin büyük çapta yeniden yapılanmasıyla petrol endüstrisi de toptan satış konusunda bir reorganizasyon geçirdi. Büyük şirketlerin hepsi bu reorganizasyona tâbi olmuştur. Bir endüstrinin kurallara uymaktan vazgeçmesi o endüstri üzerindeki koruma mekanizmasını kaldırır ve mevcut rekabet baskısını artırır. Bu itibarla bunun tipik sonuçları olarak birleşmeler, uzamalar, işin devri ve benzer daha başka birçok köklü değişiklikler oluşur. Birleşik Devletler'de 1981 yılında tamamen kural dışı mücadelelere sahne olan petrol de bundan nasibini almış, aynı akıbete uğramıştır. Aşırı kapasite ve fiyat düşüşleri de, daha çok verimlilik ve daha büyük kazanç demek olan birleşme ve küçülmeyi yüreklendirmiştir. Bunlar oluşurken, kurumsal yatırımcılar Amerikan şirketlerinin dörtte üçünü kontrollerinde tutan küçük hisse sahipleri giderek daha saldırgan olmaya ve yaptıkları yatırımın bedeli olarak daha fazla para istemeye, bu konuda ısrarlı davranmaya başlamıştı. Her üç ayda bir iyi performans gösterme baskısı altında bu menajerler uzun vadeli beklemelere istekli değildi. Ve nihayet şunu da belirtmek gerekir ki petrol sanayii artık onların gözünde çekiciliğini ve parıltısını yitirmişti.

Aslında işin can damarı şuydu: Petrol endüstrisinin yeniden yapılanması "değer boşluğu" üzerine bina edilmişti. Bu, uzun süredir kullanılan bir deyimdir. Anlamı şudur: Şirket payının değeri, o şirketin petrol ve benzin rezervleri piyasa fiyatının altında kaldığı zaman ortada bir "value gap" veya "değer boşluğu" var demektir. Bundan en çok zarar gören şirketler, stok fiyat ve malın gerçek değeri arasındaki açığın en büyük olduğu şirketlerdir. Bu gibi durumlarda somut öneri şuydu: Yeni bir idare işi ele alsın, stok fiyatın yükselmesini sağlasın ve böylece "soylu gerekçe" sayılan "hissedarların kârı" gerçekleşmiş olsun. Eski idarenin deneyip başaramadığı bu işi, farklı bir yöntemle yeni idare yapsın. Bu işin başka bir yönü daha vardı; arama sonucu bulunan bir varil petrolün maliyeti mevcut operasyondan satın alınan petrole kıyasla iki veya üç kat daha fazlaya çıkıyordu. Şirket idarecileri için bunun açıkça ifade ettiği anlam "petrol arama işinin New York Borsası zemini üzerinde yapılmasının" daha ucuza çıkacağıydı. Diğer bir anlatımla, Batı Texas topraklarında veya Meksika Körfezi'nin deniz yatağında petrol aramaktansa bunu düşük değerli şirketlerden satın almak daha ucuza gelirdi. Görüldüğü gibi hissedarların kârı burada da bir kez daha, itici bir güç olmuştu. Birçok şirket iki petrol şokunun sel gibi akıp getirdiği çok büyük paralara sahip olmuş, sonra bu paraları OPEC'e güvenceli seçenek bulmak için yine olduğu gibi Birleşik Devletler'de petrol arama işine yatırmıştı. Ne var ki sonuçlar son derece düş kırıcıydı; rezervler inmeye devam ediyordu. Bu kadar çok paranın harcanmış oluşu iyi sonuç vermemiş, savurganlığa yol açmıştı. Bunun üzerine şöyle bir düşünce egemen oldu: Parayı düşüncesizce sağa sola savurmaktansa bunun çoğu, yüksek kâr hissesi veya hisse geri alımı şeklinde pay sahiplerine dağıtılsa ve bu paranın yatırım şekli üzerindeki karar onlara bırakılsa daha iyi olmaz mıydı? Hatta belki de değerleri kanıtlanmış ve tanınan şirketlerle birleşilse ve böylece rezervler ucuza mal edilse bu daha da iyi olurdu.

Böylece, "değer boşluğu"nun tıpkı jeolojik bir hata gibi tüm petrol camiasında büyük kargaşaya neden olduğu görüldü. Sonuçta şirketler büyük bir savaşlar zinciri başlattı. Bu, şirketleri birbirine düşürmüş ve çeşitli Wall Street savaşçılarının iç içe karışıp bazen de kumandayı ele almalarıyla sonuçlanmıştır. Bu, petrol savaşının bütünüyle farklı, yepyeni bir türü idi.

Tetik Çekiliyor

Petrol sanayii İkinci Petrol Şoku'nun sonuna doğru artık yenilik için olgunlaşmış, hazır duruma gelmişti. Ancak bunun için tetiğin çekilmesi, işaret verilmesi gerekiyordu. Bu tetik Amarillo adındaki 150.000 nüfuslu bir kasabada çekildi. Amarillo Kuzeybatı Texas'ın yüksek, düzlük, kuru platosu Panhandle'da kuruludur. İnsanlardan soyutlanmış, kıraç rüzgâra maruz, Houston'dan çok Denver'e yakın bir bölgedir. Petrolcülük ve gaz Amarillo halkının meşgul olduğu başlıca işti, ancak bu iş daha çok küçük, bağımsız petrolcülerle yürütülüyordu. Amarillo'da yapılan diğer belli başlı işlerden biri de sığırcılıktı. Bir de nükleer silah yapan fabrika vardı. Amarillo ülkede nükleer bombanın son işlem fabrikasyonunu yapan tek merkezdi ve bir tahmine göre günde dört adet savaş başlığı üretiyordu. Burası ayrıca T. Boone Pickens adında bağımsız bir petrolcünün de yuva olarak yaşadığı yerdi. T. Boone Pickens petrol bölgelerinin ve şirketlerinin yeniden yapılanmasında en fazla katkısı olan uzmandı.

Boone Pickens zamanla çok ünlü oldu ve kendisine sorular yönelten basın mensuplarına kuru bir tebessümle yanıt vermede uzman kesildi. Basın muhabirleri ona ciddi ciddi, Dallas televizyon dizisindeki "gerçek" J.R. Ewing olup olmadığını soruyorlardı. Finans çevrelerinde büyük ilgi görüyor, yatırımcılarca alkışlanıyordu. O, hiç beklenmeyen şeyleri gerçekleştirebiliyor, pay sahiplerinin değerini yüceltiyordu. Petrolcü çevrelere gelince, bunların bazılarının hayranlığını, bazılarınınsa antipatisini çekmiştir. Pickens kendisini stratejik olarak petrol endüstrisiyle Wall Street arasındaki bir yerde görmek istiyordu. Petrolcülüğü yeniden eski aslî yerine çekmek istiyordu. Bu işte kendi kendini mahveden savurganlıkla, işteki gereksiz artılarla, hayal kurmalar ve kabalıklarla savaşıyordu. Ayrıca hissedarların çoğu zaman göz ardı edilen çıkarlarının korunmasına çalışıyordu. Ona rakip olanlar ise bu adamın düpedüz kurnaz bir fırsatçı olduğunu, satıcılık yeteneğiyle, hissedarların haklarını savunma kisvesi altında aslında kendi hırs ve açgözlülüğünü sakladığını iddia ettiler. Ancak ortada herkesçe gözlenen bir şey vardı. Pickens, İkinci Petrol Şoku'nun öbür yüzündeki, petrolcülüğün zaaflarını ve zayıf noktalarını çoğu kişiden çok daha erken ve çok daha net olarak görmüştür. Ayrıca sadece bir çözüm aramakla kalmamış, bunu açıklamak için bir ideolojiyle ortaya çıkmıştır. Pickens'in kampanyası için bağımsız petrolcünün nefret ettiği ve büyük petrolcülere karşı intikamını yansıttığı bir kampanyaydı denebilir.

1928 doğumlu olan Pickens, 1920'lerin en büyük Oklahoma keşiflerinden biri Seminole'e fazla uzak olmayan petrol bölgesinde büyümüştü. Babası arazi sahibiydi; çiftçilerden kira kontratları alıp, bunları petrol şirketlerine satardı. Annesi II. Dünya Savaşı sırasında üç değişik ilçede benzin karnesi düzenleme işinde çalışmıştı. Ailenin tek evladı olan Pickens, büyüdükçe atılgan, kendine güvenli, fikren bağımsız, sivri dilli, sözünü sakınmayan biri olarak yetişti. Karakter olarak kurulu düzeni hemen kabul eden biri değil, olayları kendi istediği yola çeviren bir kişilikti. Ayrıca son derece rekabetçiydi. Kaybetmekten nefret ederdi.

Günün birinde babasının şansı ters gidince aile Amarillo'ya taşındı ve burada baba Pickens Phillips Şirketi'nde bir işe girdi. Genç Boone da, kolejde jeoloji öğrenimini tamamladıktan sonra Phillips'te çalışmaya başlamıştı. Ne var ki bu işe uzun süre dayanamadı. Bürokrasiden ve hiyerarşiden hoşlanmıyordu. Bu hoşlanmayış patronlardan birinin bir gün ona şu sözü söylemesiyle büsbütün pekişecekti: "Eğer bu şirkette ilerlemek, bir yerlere gelmek istiyorsan çeneni tutmayı öğrenmelisin". Sonunda, 1954'te, üç buçuk yıllık bir mesaiden sonra Phillips'ten ayrılarak bağım-

sız petrolcü olarak çalışmaya atıldı. Danışmanlık yapıyor, sözleşmeler hazırlayıp bunları Amarillo'daki cebi dolu kişilere satıyordu. Bir ara Güneybatı'ya da gitti ve burada sıcak rüzgârlara ve devamlı ağzına ve burnuna dolan toza alışkanlık kazandı. Boone burada Amerikan rüyasının gezginci dünyasını yaşıyordu. Tıraş olması gerektiğinde yol üzerindeki benzin istasyonlarının dinlenme yerlerine gider, burada daha o günden nefret duyduğu büyük petrol şirketlerinin isimlerine rastlardı. O günler petrol endüstrisinin inişte olduğu dönemlerden birine rastladığı için, 1950 ortalarının hatırlanmaya değer günleridir. O sıralar Pickens de petrol ülkelerinde dolanan, telefon kulübelerini ofis olarak kullanan, telaş içinde itişip iş oluşturmaya ve kuyu kazmaya çalışan, şayet şanslıysa petrol veya gaza rastlayan, işini giderek büyütme düşü kuran binlerce insandan biriydi.

Pickens çabalarında çoğu kişiden daha başarılı olmuştu. Becerikli ve zeki olduğundan bir problemi başından sonuna kadar adım adım analiz edip üzerinde düşünme yeteneğine sahipti. Günün birinde para yapmak amacıyla New York'a gitti ve daha sonra Kanada'da başarılı bir operasyona el attı. 1964 yılında, o güne kadar üstlendiği kazı anlaşmalarını toparlayarak bir tek şirkette, Mesa Petrol'de birleştirdi. Mesa kamulaştıktan sonra bu defa kafası stok değer ile petrol ve gazın güncel değeri arasındaki "açığa" takılmıştı. Pickens bu defa gözlerini Hugoton Production Şirketi'ne dikti. Faal olmayan fakat daha büyük bir şirket olan Hugoton'un, o gün için ülkenin en büyük gaz yatağı Güneybatı Kansas Hugoton'da uçsuz bucaksız gaz rezervleri vardı. O günkü stok fiyatı, satıldığı takdirde pazarda gaz rezervlerinin alacağı fiyatın çok altındaydı. Daha cömert bir bedel vaadiyle, stok fiyatı yükseltme ve şirketi daha farklı idare etmeye söz vererek pay sahipleri kazanılıp ikna edilebilirdi. Bu basit görüş ne ilginçtir ki o tarihten on beş yıl sonra da büyük kabul görmüştür. 1969'da Pickens pek dostça olmayan bir yöntemle Hugoton Şirketi'ni devralmayı başardı ve çok daha büyük bir işletmeyi de Mesa'ya katarak, son derece önemli bağımsız bir petrol şirketi yarattı.

1973 sonrası hemen herkesin yakalandığı petrol humması salgınına Pickens de yakalanmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde mümkün olduğu kadar çok sondaj donanımı satın alarak petrol aramak için yurtdışına çıkıp Kuzey Denizi'ne ve Avustralya'ya gitti. Hâlâ bir ticaret adamıydı; geleceğe yönelik vadeli satış konusunda öteki petrolcüler daha bu deyimi duymadan çok evvel, deneyim kazanmıştı. Vaktiyle ihtisas sahası uzun vadeli sığır satışı olan bu adam meslek yaşamının belirli bir noktasında Mesa'yı bile sığır besiciliği işine katmış, bu suretle oldukça küçük petrol şirketini ülkenin en büyük ikinci sığır besicisi yapmıştır. Bu girişim başarılı sonuç vermeyince, şirketi sığır besiciliğinden çekip almıştır. Petrol savaşlarının en dorukta olduğu 1980'li yıllarda bile, milyarlarca dolar başıboş bırakılmışken, Pickens Texas toprakları üzerindeki uçağının penceresinden dışarıyı seyreder, sürüdeki sığırları sağar, hayvancılığa devam edip etmemeye karar vermek için hayvanların büyük olup olmadığına bakardı. Bu onun için bir çeşit spordu.

Pickens sporda tenisi değil basketbolü seçmişti ve ateşli bir basketbol oyuncusuydu. Bu spor hız, beklenmedik hareket, çabuk refleks ve anlık karar demekti. İşte Pickens işinde de bu yöntemi uyguluyordu. 1970'li yıllara değinen menajerlerinden biri o günleri anımsarken şunları söylemiştir: "Her cumartesi sabahı Boone'un ofisinde toplanır, bazılarımız yerde, döşeme üzerinde oturur, konuşurduk. Boone bizlere gelecek hafta içinde nasıl para yapacağımızı sorardı." Pickens Amarillo'da cumartesi günleri hâlâ çalışan tek petrolcü olarak tanınmaktan gurur duyardı. Kendine özgü bir stili vardı; hedefi planlanmış, ayrıntılarda dikkat, fakat duruma göre hareket isteyen bir stili vardı. Bu, onu üstlendiği büyük, bürokratik şirketlerde her zaman çetin rakip yapmıştır. Ayrıca kavgadan da kaçınmazdı. Ne zaman ekipten biri bir rakibin onun istemediği bir şey yaptığı mesajını getirse veya doğal gazda bir arıza olduğunu söylese Pickens standart tepkisini gösterir, "Onlara söyle, gidip bir şişkonun poposunu öpsünler" derdi.

1980'lerin başında Pickens petrol işinde bazı zayıf noktalar ve aksaklıklar görmeye başladı. Birleşik Devletler gerileyen bir üretici olmuştu; geleceği de giderek parlak olmaktan uzaklaşıyor-

du. Petrol keşfine ait dosyası devamlı düş kırıklığı yaratıyordu. Ayrıca, o sıralar petrol şirketlerinin stok fiyatları, kanıtlanmış petrol ve gaz rezervlerinin satış değerinin altına düşmüştü. Bu koşullar Mesa'ya para yapmak için fırsat verdi. Sanki her şey yeni baştan Hugoton Production şartlarına dönmüştü.

1982 yılında Pickens'in başlangıçtaki hedefi Harry Doherty isimli petrol kralının torunlarınca idare edilen Cities Service Şirketi'ydi. Doherty 1920'li yıllarda rakip bir sanayi dalında petrol ve gaz ürünleri konservasyonunun erdemleri üzerinde vaaz verir gibi konuşmalar yapmış kişidir. Cities Service Amerika'da en büyük petrol şirketleri arasında on dokuzuncusu, en büyük beş yüz sanayi işletmeleri içinde de otuz sekizincisiydi. Mesa'dan üç kat büyüktü. Ne var ki hisse senetleri iyi satış yapmıyor, petrol ve gaz rezervlerinin gerçek değerinin üçte bir fiyatına satılıyor, bu da hissedarların işine gelmiyordu. Zamanla Mesa kendisinden büyük olan bu şirketten hatırı sayılır bir stok satın aldı. Mesa, şirketi kendi bünyesine katma konusunda planlar yaparken bu defa Cities Service Mesa'ya teklif yaptı. Ancak Mesa da Cities Service'e teklifte bulunmuş ve güncel hisse senedi satış fiyatının iki katını teklif etmişse de sonradan vazgeçip geri çekilmişti. En sonunda Cities'nin tüm hisselerini kendine katmak Armand Hammer'in Occidental Şirketi'ne nasip oldu. Bu aşamada, yeniden yapılanma ve büyük şirketlere katılma petrol sanayiinde hızla yayılmaya başladı. Bunun başlangıç noktası Shell Şirketi'nin California'nın ağır petrol üreticisi Belridge Şirketi'ni kendine kattığı 1979 yılıdır. 1920'lerin başında Shell, Belridge Şirketi'ne talip olmuş, 8 milyon dolarlık sipariş teklif etmiş fakat sonradan geri çekilmişti. Şimdi 1979 yılında, evvelce teklif ettiği fiyata toplam 3,6 milyar dolarlık ufak bir ilaveyle tekrar talip olmuş ve o güne kadar görülmemiş en büyük ödemeyi yaparak şirketi kendine katmıştı. 1981'de Conoco Kanada'nın Dome Petrol Şirketi'ne devrolma tehlikesi geçirecek, bu tehlikeyi 7,9 milyar dolar karşılığı Du Pont Şirketi'nin kollarına düşmekle atlatacaktı. Mobil, geçmişte Standard Oil'e bağlı bir üretim şirketi olan ve ayrıca ülkenin Texas'taki en büyük petrol yataklarından biri sayılan Yates yataklarının sahiplerinden Maraton'a talip oldu. Ancak Maraton Mobil'le birleşmek istemediğinden başka bir alternatif aradı ve U.S. Steel Şirketi'yle anlaşarak 5,9 milyar dolara kendisini bu şirkete sattı. Steel Şirketi Amerikan çelik sanayiinden kendini uzak tutma yolu aramaktaydı. Mesa Şirketi ise büyük bir ham petrol üreticisi olan General Amerikan Şirketi'ne birleşme teklifi yapmıştı. Ancak, bu şirketi Phillips, daha çabuk davranarak 1,1 milyar dolar karşılığı kendine bağladı. Bu kovalamacadan uzak duran Pickens uygun zamanın gelmesini bekliyordu. Nasılsa yeni bir hedef yakında doğacaktı.

Meksika'da Hafta Sonu

Bunlar olurken global petrol patlaması pek iç açmayan bir döneme girmişti. Amerika Birleşik Devletleri'nde arama faaliyetleri azalmıştı. Nispeten küçük şirketlerde iflaslar epeyce artmıştı. Büyük şirketler kemer sıkma politikasının ilk raunduna başladı ve işten çıkarmalar, mevduat dondurmaları ve erken emeklilik birbirini izledi. Artık enflasyondan korkmayan yatırımcılar, hisse senetleri lehine petrol kırıntılarıyla uğraşmaktan vazgeçtiler; akşam yemeklerinde petrol, kazı programları ve jeologlar gibi konulardan çok karşılıklı fonlar, hırslı para menajerleri konuşulmaya başlandı. Bu konular kişilere daha ilginç geliyordu.

Meslekteki bu düşüşün sürüp gitmesi bir gerçeği açığa çıkarmış, global finans sistemiyle petrolün ne denli bağımsız olduğunu gözler önüne sermişti. Bu gerçek en belirgin olarak Meksika'da yaşandı. Bu ülke, dünyanın petrol gücü olarak tükenince, 1982'de 84 milyar doları aşan büyük bir uluslararası borç yükü altında kalmıştı. Aynı yıl Jesus Silva Herzog Meksika'nın Maliye Bakanı oldu. Aynı adı taşıyan babası 1937'de Meksika'da faaliyet gösteren petrol şirketlerini çok büyük kâr elde ettikleri gerekçesiyle suçlu bulan milli konseyin başıydı. Ayrıca bu şirketlerin kamu-

laştırılmasında ortamı hazırlayan da oydu. O günden sonra baba Herzog milli petrol şirketi Pemex'in bir bölümünde başkanlık yapmış, bu görevi petrol işçileri sendikasıyla işçi ücretleri konusunda çıkan bir anlaşmazlık yüzünden bırakmıştı. Oğul Jesus Silva ise Meksika'nın modern teknokratlarının izlediği yolu izleyerek Birleşik Devletler'de Yale Üniversitesi'nde ekonomi öğrenim görmüş, sonra da devlet bürokrasisinde ilerleyerek 1982 yılında Devlet Başkanı Lopez Portillo tarafından Maliye Bakanı olarak atanmıştı.

Bakan olduktan sonra Silva Herzog, şoka uğramışcasına ülkenin çok ciddi bir ekonomik krizin eşiğinde olduğunu anladı. Bu, fiyat düşüşünden, faizlerin yüksek oranda oluşundan, Meksika parası pesonun değer kaybedişinden, devlet harcamalarının kontrol altına alınamamasından ve nihayet Birleşik Devletler'deki iktisadi gerileme yüzünden Meksika'nın petrol dışı ihracatına gösterilen talebin kurumasından ileri gelmiştir. Her şeyin üstünde çok büyük bir sermaye kaybı olmuştu. Silva Herzog Meksika'nın dağ gibi borç altında ezildiğini, borçlarını ödeyemeyecek durumda olduğunu anlamıştı. Ana parayı geri ödemek şöyle dursun, faizleri bile ödemekten aciz olduğunun bilincine varmıştı. Ne var ki Devlet Başkanı Lopez Portillo, çevresinde kendisine Meksika tarihinde gelmiş geçmiş en "harika" devlet başkanı olduğunu söyleyen dalkavukların etkisiyle onu dinlemek bile istemiyordu. İleride Herzog o günlere değinirken "korkunç günlerdi" demiştir.

Bir süre sonra Silva Herzog ABD Federal Rezerv Sistem Başkanı Paul Valcher'i görmek için gizlice Washington'a gidip gelmeye başladı. Sosyal olaylarda hazır bulunmak için ve ülkeden çıktığını kimse anlamasın diye perşembe gecesi yola çıkıyor, cuma günü Valcher'i görüyor, aynı gece Mexico City'ye dönüyordu. Bu yolla Federal Rezerv'den 900 milyon dolar ivedi kredi aldıysa da bu para sermaye kaybı yüzünden bir hafta içinde eriyip gitti. Sonunda 12 Ağustos 1982'de Silva Herzog yeni bir karara vardı. Bu iş doğaçlama ile çözülecek bir iş değildi. Meksika için borç faizi ödemenin herhangi bir yolu yoktu. Doğal olarak mahkemeden "hatalı durumda" olduğunun ilanını isteyebilirdi; ancak bu uluslararası finans sisteminin çökmesine neden olabilirdi. Amerika'nın en büyük dört bankasının Meksika'ya verdiği borç miktarı toplam sermayelerinin yüzde 44'üne eşitti. Bu yapılacak olsa, ilk esintide Amerikan ve dünya bankalarından acaba kaç tanesi düşecek, onların düşmesiyle kopan ikinci fırtınada kaç banka daha yerle bir olacaktı? Bu koşullarda Meksika dünya ekonomisinde nasıl bir varlık gösterebilirdi?

13 Ağustos'ta Silva Herzog bir kez daha Washington'a uçtu. İleriki günlerde bu birkaç günden "Meksika'da Hafta Sonu" diye söz edilmiştir. Hazine Bakanı Donald Reagan'la ilk konuşmasında Silva ona hiç dövizi kalmadığını açıkladı. "Mutlaka bir şeyler yapmalıyız; aksi halde bunun çok ciddi uluslararası sonuçları doğabilir" dedi.

Bu konuşmanın bitiminde Reagan ona şöyle demişti: "Gördüğüm kadarıyla gerçekten başınız dertte." Silva Herzog'ın yanıtı ise şuydu: "Hayır, Sayın Bakan, benim başım değil bizim başımız dertte."

Böylece soruna çözüm bulmak için Meksikalılar ve Amerikalılar cuma öğleden sonra oturup aralıksız sabahın erken saatlerine kadar çalıştılar. Birkaç milyar doları bulan borç ve kredi paketini ele aldılar. Ayrıca Amerika'nın Stratejik Petrol Rezervi için Meksika'dan satın alacağı peşin petrol ödemesini de dikkate alarak bir çözüm getirmeye çalıştılar. Ancak geç saatlerde, cumartesi sabah saat 3,00 dolaylarında aniden görüşmeler kesilir gibi oldu. Silva Herzog yapılan anlaşmanın bir noktasında kendilerinden 100 milyon dolar servis ücreti talep edildiğini görerek kızmıştı. Amerikalılar'dan birinin söyledikleriyse onu büsbütün çileden çıkardı. Amerikalı şöyle demişti: "Ne yapalım, bir kimsenin başı büyük dertteyken ona borç para verirseniz, bu borç karşılığı ücret ödenmesi gerekir." Silva Herzog fena halde öfkelenmişti. Şu sözlerle tepki gösterdi: "Bu bir iş alışverişi değildir. Yazık ki kabul edemeyeceğim." Arkasından da Lopez Portillo'yu aradı. Portillo da öfkeden çılgına dönmüştü. Herzog'a görüşmelere son verip derhal Mexico City'e dönmesi talimatını verdi.

O gün, daha geç bir saatte Silva Herzog Meksika Elçiliği'nde oturup düşünceli düşünceli hamburger yerken ABD Hazine Bakanlığı'ndan bir telefon geldi. Evvelce istenen 100 milyon dolarlık servis ücreti anlaşmadan çıkarılmıştı. Anlaşıldığına göre Amerikalılar bir "çöküntü" riskini göze alamamıştı. Bunun pazartesi günü ne gibi etkiler doğuracağı nasıl bilinebilirdi ki? Böylece sonuçta "Meksika Hafta Sonu" sona erdi ve acil yardım paketinin birinci kısmı yaşama geçirildi.

Silva Herzog Mexico City'ye döndüğünde halk galeyan içindeydi. Herzog televizyonda kırk beş dakikalık bir konuşma yaparak bir kara tahta yardımı ile, halka olan biteni açıkladı. Ertesi cuma günü de New York City'ye giderek Federal Rezerv'le ve dehşet içindeki banka temsilcileriyle bir araya geldi. Meksika'nın borçlarının ödenme şeklinde yeni bir yapılanma istiyordu. Sonunda borç moratoryumunda karar kılındı. Ancak hiç kimse bu deyimi kullanmak istemiyordu; moratoryum demektense "roll over" (borç erteleme) demeyi tercih ediyordu. Bu kibarca Meksika'nın kısmen de olsa iflas ettiği anlamındaydı.

Bu aşamada artık yorgunluktan tükenen Silva Herzog'un bir kez daha Meksika'ya döndüğünü görürüz. Uçaktan iner inmez hiç beklemeden Mexico City ötesindeki dağlara, oradaki küçük köye doğru yola çıktı. Bu anıyı şöyle anlatır: "Olan bitenlerin hepsini tümüyle arkada bırakmak istiyordum. Birden babamı ve onun petrol işletmeciliğinde omuzladığı rolü düşündüm. Ben o zamanlar üç yaşındaydım. Daha sonra, büyüdükçe babam sık sık bana o günleri anlatırdı. Bu onun en sevdiği konuydu. Şimdi ise ben Meksika'nın 1938'den bu yana yaşadığı en buhranlı günlerde yaşıyordum ve ayrıca bu buhran petrol konusundaydı. O günler petrole dayalı olarak yaptığımız korkunç yanlışlardan henüz çıkmıştık. Ne var ki Meksika'da zaferin verdiği büyük bir moral gücü hâkimdi. Meksika tarihinde yazılı en büyük petrol patlamasını biz yaşamıştık. Ve tarihimizde ilk defa olarak, 1978-1981 arası, dünyanın en önemli kişilerinin iltifatlarına mazhar olmuştuk. Kendimizi zengin görüyorduk. Petrolümüz vardı."

Dünya finans pazarları 1982 Ağustos paniğinde bir sarsıntı geçirmiş, ancak "Meksika Hafta Sonunda" ivedilikle alınan kararlar ve onu izleyen gelişmeler sayesinde finans sistemi yeniden istikrara kavuşmuştu. Meksika'nın borç dramı ülkeye petrol patlamasının geçmişte kaldığını ve "petrol gücünün" önceden sanıldığı kadar kuvvetli bir güç olmadığını göstermişti. Bir ülke için petrol sadece zenginlik değil zaaf da olabiliyordu. Ayrıca yakında bekleyen bir de geçiş dönemi vardı. Dünya petrol krizi şimdi yerini uluslararası borç krizine terk etmekteydi. Ayrıca dünyadaki birçok uluslararası borçlunun daha çok petrol ülkelerinden geldiği anlaşılmıştı. Bunlar petrolleri için daima pazar bulacaklarına ve yüksek fiyatla satacaklarına inanıp çok ağır borçlar altına girmiş kişilerdi.

Meksika kendi iflas eşiğindeki durumunu dengelemeye çalışırken ismi büyük kendi küçük Oklahoma City'nin tarifi zor bir alışveriş merkezinde faaliyet gösteren mini banka Penn Square de iflasın eşiğine gelmişti. Zorlukla ayakta durabilen bu banka krediyle enerji satardı. Enerji satış müdürü olan kişinin en sevdiği alışkanlığın Gucci marka mokaseni içinden amaretto ve soda içtiği söylenirse, bu kişinin ne denli sağduyulu olduğu kolayca anlaşılır. Zamanla Penn Square, Federal Rezervciler ve öteki düzenci kurumlar arasında yoğun ilgi merkezi oldu ve serbestliği simgeledi. Acaba ne sebeple, banliyödeki bir alışveriş merkezine, hem de tam Meksika'nın batmakta olduğu bir günde bu kadar önem veriliyordu? Bunun nedeni şudur: Penn Square çok büyük miktarda, kaynağı şüpheli petrol ve gaz borç senedi ortaya çıkarmış ve sonra değeri iki milyon dolar olan bu senetleri Continental Illinois, Amerikan Bankası ve Chase Manhattan gibi "güvenli" büyük bankalara satmıştı. Penn Square bankasının elindeki bu borç senetleri bankanın iflasta oluşu nedeniyle değersiz sayılıp işe yaramamış ve sonunda banka kapanmıştır. Ancak sonucu itibariyle öyküsü burada bitmeyecekti.

Krediyle enerji vermede ülke çapında en saldırgan olan büyük banka Continental Illinois Bankası'ydı. Bu banka Orta Batı'da en büyük, ülke çapında ise en büyük yedinci bankadır. Topyekûn anlamda Continental Illinois kredi veren bankaların en hızlı gelişeniydi ve idaresinin başarılı, baş-

kanının da "Yılın Bankacısı" seçilişi dolayısıyla ödüller kazanıyordu. Ancak enerjide kredi veren olarak, bir rakibinin ifade ettiği gibi "ötekilerin ekmeğini yiyordu." Gerek petrolde ve gerekse gaz kredilerinde ve öteki sektörlerde pazar payını hızla artırıyordu. *Wall Street Journal* bu bankaya "dövülecek banka" demiştir.

Petrol fiyatları düşmeye başlayınca Continental Illinois Şirketi'nin Penn Square ve daha başka kaynaklardan almış olduğu çok büyük enerji kredileri nedeniyle borç portföyünün bir hayli kabarık, durumunun çok kritik ve pamuk ipliğine bağlı olduğu ortaya çıktı. Sonuçta 1984 yılında dünya tarihinin tanık olduğu gelmiş geçmiş en büyük banka iflası yaşandı ve Continental çöktü. Dünyanın dört bir yanındaki diğer banka ve şirketler Continental'den paralarını çektiler. Artık Continental Illinois kredileri işe yaramaz olmuştu. İç içe bağlı tüm bankacılık sisteminin entegre durumu çok kritik, tehlikeli bir görüntü arz ediyordu. Bu aşamada federal hükümet duruma müdahale ederek 5,5 milyar dolarlık yeni bir kefaletle ve ivedi kredi olarak 8 milyar dolar yatırarak ve hiç şüphesiz idareyi de değiştirerek Continental'e yardıma koştu. Aslında olay Continental'in kamulaştırılmasıydı. Bu sözcük Birleşik Devletler'de hemen hiç ağıza alınmamışsa da, en azından geçici bir süre için, gerçek olan buydu ve Continental kamulaştırılmıştı. Şunu belirtmekte yarar vardır: Duruma çok büyük çapta müdahale edilmiş, tepkilerin boyutu çok büyük olmuştu. Ne var ki bu yapılmayıp tepki gösterilmeseydi bunun bedeli belki de göğüslenemeyecek kadar korkunç ve tehlikeli olurdu.

Continental Illinois'in devrilişiyle enerji kredisi işi hemen anında moda olmaktan çıktı ve bu işe son verildi. Şirketlere hâlâ enerji kredisi vermeye istekli olan veya bunu yapabilecek bankalarsa müşterilerine yazarak petrol veya gaz kredisi almanın çok zorlaştığını bildirdiler. Diğer taraftan, sermayesiz, değil yeni bir petrol patlamasına tanık olmak, arama yapmak ve ilerleme kaydetmek bile mümkün değildi.

Dr. Delgi

Petrol sayesinde derin yankılar uyandıran ve sonuçları itibariyle uzun süre iz bırakan başka bir dram da Alaska açıklarındaki tenha sularda oynanmaktaydı. Birleşik Devletler'de keşfedilmemiş petrol ve gaz potansiyelinin yarısının Alaska'da veya yakınındaki sularda bulunduğuna inanılıyordu. Gözler tek bir noktaya, Eskimo dilinde "fok balığı derisinden yapılmış ayakkabı" anlamına gelen Mukluk'a çevrilmişti. Mukluk uçsuz bucaksız bir yeraltı yapısıydı. Alaska'nın Kuzey Buz Denizi'nin başladığı yerde, Prudhoe Koyu'ndaki bereketli Noth Slope rezervlerinin kuzeybatısına altmış beş mil mesafede bir koydu. Mukluk adının duyulmasıyla tüm petrol camiası büyük heyecana kapılmıştı. Evvelce şansa bağlı olarak kuyu açma (wildcat) serüvenine katılmış BP'ye bağlı Sohio ve Diamond Shamroc gibi birçok şirket bu defa da büyük ümitler içinde yeni bir "fil"in doğmasını, yeni bir Doğu Texas, yeni bir Prudhoe Koyu, hatta çok üstün, Suudi yatakları kalitesinde bir keşif beklemeye başladılar. Mukluk koyu, gelecek kuşak için en büyük, en heyecan verici, istikbal vaat eden bir yer olmuştu.

Diamond Shamroc petrol arama şirketi başkanı "tam hayal ettiğimiz gibi bir iş" diyordu. BP jeologları da bunun o güne kadar meslek yaşamlarında rastladıkları kuyu açma işinde en az risk içeren iş olduğunu ifade etmişlerdi. Normal olarak kuyudan petrol çıkma şansı sekizde bir olduğu halde burada şans üçte birdi. Ne var ki Mukluk'taki zenginliklerin dışarıya çıkarılması için epeyce büyük bir meblağ sayılan 2 milyar doların üstünde para harcamak gerekmişti. İnsana ürperti veren o atmosfer içinde şirketlerin buz gibi sularda kazı yapması için kendilerine taş ve balçıktan birer ada yapması gerekiyordu. Bu ise ancak kısacık yaz günlerinde, okyanus donmadan önce yapılabilirdi. Kış aylarında ısının sıfırın altında elli dereceye kadar düştüğü oluyordu.

Sonunda 1983 yılında kazıya başlandı ve bu tüm yaz ve güz süresince sürüp gitti. Bu arada tüm petrol sanayiinin ve finans çevrelerin gözü Mukluk'taki kazıya çevrilmiş, hepsinin hayal gü-

cü bu yönde çalışmaya başlamıştı. Bu faaliyetle ilişkisi olan şirketler hemen hisse senedi fiyatlarını yükseltti. Başarılı olması halinde Mukluk her şeyi değiştirecekti. Şirketlerin konumu, Birleşik Devletler geleceğinin perspektifi, dünya petrol dengesi, hatta endüstri dünyasıyla petrol ihraç eden ülkeler arasındaki ilişki tümüyle değişecekti. Ancak bunun kesin olarak kanıtlanması için "Dr. Delgi"nin fikri alınmalıydı. Bunu söyleyen kişi on dokuzuncu yüzyılın ünlü petrol arayıcısı John Galey'dir. Sonunda Dr. Drill'e başvuruldu. 1983 Aralık ayında Dr. Delgi bulgusunu bildirdi. Sözleri anında tüm dünyaya yayılmıştı. Dr. Delgi'nin saptadığına göre, deniz yatağının sekiz bin feet altında, petrol işareti veren kumların başladığı yerde, kazıda tuzlu suya rastlanmıştı. Demek ki Mukluk petrol açısından kuruydu ve burada petrol yoktu.

Diğer taraftan ortada bir vakitler Mukluk'ta petrol bulunduğunu gösteren açık bazı kanıtlar vardı. Anlaşıldığına göre, yapı üzerinde bir kırılma olmuş ve petrol su yüzeyine sızmıştı. Böylece çevreden hiçbir müdahale yapılmadığı halde çok büyük bir sızma olmuştu veya doğanın bir şakasıyla yöresel bir eğilme olmuş, bu eğilme petrolün Prudhoe Koyu dokusuna girmesine neden olmuştu. Sohio üretim şirketi başkanı Richard Bray bunu açıklarken şöyle konuşmuştur: "Biz kazıyı yapmamız gereken doğru yerde yaptık. Ne var ki 30 milyon sene geç kalmıştık."

Mutluk petrol kazısı sadece gelmiş geçmiş en pahalıya mal olan kazı olmakla kalmamış, Birleşik Devletler'de kazı hareketinin de dönüm noktası olmuştur. Kuyunun kuru çıkması ilgililere bir mesaj vermiş, petrol konusunda Birleşik Devletler ufkunun pek parlak olmadığını göstermişti. Petrol aramada kumar oynamanın çok riskli ve pahalı olduğu kanıtlanmıştı. Petrol idareciliği ileride parayı bu boyutta riske atıp kaybettiğinde ceza ödemeye zorlanacaktı. Yüksek düzeydeki birçok petrol şirketi yöneticisinin kafasına Mukluk olayı hepsini birden ilgilendiren bir mesaj göndermiştir. Bundan böyle petrol arama faaliyetinden vazgeçip varlığı kanıtlanmış rezervlere dönmeli ve bunu bireysel olarak veya topyekûn şirketler halinde yapmalıydılar. Mukluk'tan sonra herkes petrol aramayı değil petrol satın almayı yeğledi.

Aile Sorunları

Petrol endüstrisinin yeniden yapılanmasını düzenleyen sadece ekonomi ve jeoloji değildi. Bunda nefretlerin, pişmanlıkların ve aile bireylerinin içinde yer etmiş ihtilaf ve kan davalarının da payı vardır. Keck ailesi serveti için varisler arasında süregelen savaş Mobil'in, ülkenin en büyük bağımsızı olan Superior Oil Şirketi'ni 5,7 milyar dolara ele geçirmesiyle sonuçlanmıştı. Ancak en önemli aile sorunu J. Paul Getty'nin 1930'larda kurmaya başlayıp Suudi Arabistan'la Kuveyt arasındaki Tarafsız Bölge'de petrol bulunması üzerine 1950'lerde dünya şirketine dönüştürdüğü Getty Petrol yüzünden yaşandı. "Değer" kavramına yürekten inanan Getty 1976'da ölmüştü. Şimdi takvimler 1980'leri gösterirken Getty Petrol, rezervlerini yenilemekte güçlük çekiyor, ayrıca şirketin holding değerine kıyasla hisseleri çok ucuza satılıyordu. J.P. Getty'nin petrol aramaktan çok müziğe meraklı oğlu Gordon tam o sıra Emily Dickinson şiirlerini şarkı olarak bestelemişti; petrolcülüğe olan ilgisizliğine karşın yine de onca değerin nereye gittiğini bilmek istedi. Bu merak, Getty'yi yöneten profesyonellerle Gordon'un arasını açmıştır. Belki de profesyoneller o güne kadar güç mekanizmasının kendi ellerinde olduğunu sanmışlardı. Ancak artık hisselerin kontrolü Gordon Getty ile yandaşlarının eline geçmişti. J. Paul Getty, Gordon da dahil bütün oğullarına kötü davranmıştır. Bu nedenle genç Getty babasının anılarına vefa göstermek için ortada hiçbir neden görmemişti. Ancak artık babası yoktu ve fırsat kapıyı çaldığında Gordon bu kapıyı zorlamış ve açmıştır.

Zamanla olaylar kapının bir değil iki kez çalındığını gösterecek ve yazık ki Gordon Getty, ilerde oluşacak karmaşalar açısından talihsiz bir davranışla her iki çağrıya da cevap vererek kapıyı açacaktı. Kapıyı çalanların ilki, George Bush'un petrolcülük yaptığı günlerde onun ortağı olan ve ayrıca Boone Pickens'in de dostu petrol kralı Hugh Liedtke idi. Liedtke o sıralar büyük bağımsız şir-

ket Pennzoil'i yönetmekteydi. Hugh Pennzoil'den bir teklifle gelmişti. Getty bir hayli çetin geçen konuşmalardan sonra bu teklifi kabul etti. Kapının ikinci kez çalınışı Gordon'a Texaco'dan bir teklif getirmişti. Texaco'nun başkanı bir zamanlar baba Getty'ye ait olan Pierre Oteli'ne inip gecenin geç bir saatinde genç Getty'ye karşı teklifte bulundu. Gordon'un bu teklifi kabul ettiği kesindir. Böylece Texaco 10,2 milyar dolar ödeyerek Getty Petrol'ü satın aldı. Bu davranışından dolayı Pennzoil Şirketi'nce mahkemeye verilmiştir.

Bir Büyüğün Ölümü

Texaco Pennzoil Getty öyküsünün ilk günlerinde Boone Pickens sahnede belirmiş, parlak bir giriş yaparak Gordon Getty'ye petrol sanayiinde değerin nasıl ölçüleceği konusunda öğretici bir ders vermişti. Pickens zaman zaman Texaco'dan stok da almıştır. Ne var ki bu defa gözlerini başka bir yere dikmişti. Mesa çok büyük, hemen tüm petrol endüstrisini etkileyen bir sorundan ötürü sıkıntı içindeydi. Petrol patlamasının petrolde durgunluğa dönüşmesi yüzünden bir arama programına başlamak istiyordu ve bunun için 300 milyon dolar harcamak zorundaydı. Meksika Körfezi'ndeki beş adet çok pahalı kazı donanımı dahil, elli bir adet kazı donanımına sahipti ve bunlar deniz kuvvetlerine ve orduya mensup deneyimli işçilerin, gemi ve helikopterlerin desteğiyle çalıştığından akıl almaz bir hızla para tüketen çalışmalardı. Nihayet 1983 Temmuzu'nda yapılan bir Yönetim Kurulu toplantısında Pickens şu duyuruyu yaptı: "Baylar, durum budur. Bu 300 milyon doları temin etmenin bir yolunu bulmalıyız ve bunu çabuk yapmalıyız. Meksika Körfezi'nde çok fazla para kaybettik. Bu işten kendi eski yöntemlerimizle sıyrılmamız imkânsızdır; mutlaka bir yerlerden yardım almalıyız."

Sonunda bu parayı hızla bulma çaresinin büyük petrol şirketlerinde olduğuna karar verildi. Bu şirketin kendi hisseleri de malın gerçek değerinin çok daha altında bir fiyata satılıyordu. Bu defa Pickens gözlerini Yedi Kız Kardeşler'den biri olan Gulf Oil Şirketi'ne dikti. Bu, Mellon ailesi tarafından, Guffey ve Galey'in 1901 Spindletop keşfi üzerine kurulmuş bir şirketti. Amerikan bayrağını Kuveyt'e diken şirketlerden biriydi. Mellon'lar uzun zamandan beri aktif yöneticilikten ellerini ayaklarını çekmişti. Ailenin holdingleri parçalanmış ve çoğu satılmıştı. Pickens'in görüşüyle büyük şirketler arasında Gulf en fazla zarar görmüş olanıydı ve hisseleri gerçek değerinin üçte bir fiyatının biraz üstünde satılıyordu.

Pickens çok evvelden, Cities Service Şirketi bunalımı üzerine, Gulf yönetiminin iç yapısını yakından inceletmiş, etkisiz ve kararsız bir şirket olduğunu anlamıştı. Bürokratik yapısı çok ağır işleyen bir şirketin tepki göstermede yavaş davranacağı kanısına vardı. Şirket on yıl süren bir iç sorun acısı ve üst yönetimde bir dağılma yaşamıştı. Birleşik Devletler'de bazısı Watergate'e bağlı yasadışı siyasi oluşumlar ve çelişkili yabancı ödemeler iç ayaklanmaya neden olmuş, bu arada üst düzey yetkililerinden bazısı temizlenmiş, yerlerine en büyük özelliği "dürüst görünme" olan yenileri getirilmişti.

1970'lerin ikinci yarısında işi devralan başkan, arkadaş çevresinde "Bay Temiz" ve "İzci" adıyla tanınırdı. Gulf, Yönetim Kurulu'nun başında başkan olarak bir rahibe kadar temiz birini bulunduran tek şirketti. Gulf yöneticilerinden birinin söylemiş olduğu gibi "Bu tür sorunlar onlar için hiçbir karara varılmadan geçirilen altı yıl demekti. Bunlar petrol sanayiinde son derece kritik bir döneme, OPEC karmaşasının yaşandığı, Uzak Doğu'da her şeyin belirsiz, askıda olduğu ve bizim Avrupa'daki fazlaca saf müşterilerimizi kaybettiğimiz bir döneme rastlamıştı."

Gulf sonu hiç bitmeyecekmiş gibi görünen dertlere boğulmuştu. 1975'te şirketin, kazancının önemli bir kısmını sağladığı Kuveyt'teki imtiyazı devletleştirilmişti. Ayrıca uranyum pazarlamasıyla ilgili bir antitröst davasını da kaybetmişti. Birleşik Devletler'de ve başka yerlerde siyasi açıdan güvenceli petrol arama uğruna 1970'li yılların ortasından beri bir hayli büyük paralar harcadığı halde, yeni rezervler bakımından elinde pek bir şey kalmamıştı. Kendi iç rezervleri de sü-

ratle düşüyor, sadece 1978-1982 yılları arasında yüzde 40 azalıyordu. Çok yıllar önce talihsiz bir kontrat imzalamış, bu kontrat gereği yüzlerce milyon dolar değerinde doğal gaz bulmaya zorlanmış, bu yüzden petrol arama faaliyetini hızlandırarak bu uğurda akıl almaz harcamalar yapmıştı. Şimdi bu faaliyeti de durdurmak gerekiyordu. 1975 yılında Kuveyt'i kaybettikten sonra artık Gulf fazla rekabetçi olmaktan çıkmıştı. Büyük uluslararası arama ve üretim çabasını yüklenen global bir şirket olarak eski raison d'étre'ni, yani var olma nedenini kaybetmişti. Kaybının yerine bir başkasını da koyamamıştı.

Güncel yönetim bu şirketi saygın, daha rekabetçi ve daha verimli bir şirket yapma sorununu henüz ele almıştı. Şirkete yeni başkan olarak "Bay Temiz" yerine Jimmy Lee getirildi. Nasıl Boone Pickens bağımsızları kucaklamışsa, Jimmy Lee de büyük petrol şirketlerini kucaklıyor, onların değişimi için çalışıyordu. 1940'lar sonunda ilk Kuveyt petrol sevkıyatı yapıldığında Gulf'ın Philadelphia'daki rafinerisinde çalışmıştı. O günden sonra da, petrolcülüğün büyük, kapsamlı yayılma çağında yurtdışında aynı mesleği sürdürmüştü. Filipinler'de ve Kore'de rafineriler ve pazarlama sistemleri kurdu. Uzakdoğu operasyonunu tümüyle kendisi yönetti. Ortadoğulu üreticilerin kendi aralarında birbirine darbe indirdiği ve şirketleri teker teker daha verimli olmaya zorladığı bir günde o, Kuveyt'te Gulf'ı temsil etti ve Gulf'ın sadık adamı oldu. Ve nihayet, Londra'da Gulf'ın tüm Doğu Kesimi operasyonlarını bırakarak işlerin tümünü teker teker omuzladı. Bu, Avrupa'daki motorlu sürücülerin sempatisini kazanmaktan Angola'ya kazı donanımı sokmaya kadar her türlü faaliyeti kendi üzerine aldığı anlamına gelir. Şimdi de bir kez daha Pittsburgh'a, darbe yemiş şirketi onarmaya gelmişti. Ne var ki fazla vakti yoktu.

1983 Ağustosu'nda Mesa, Gulf Şirketi'ne ait dünyanın dört bir yanına dağılmış banka hesaplarından ne kadar hisse varsa hepsini çekmeye başladı. Hesaplardaki transfer kodunu birkaç kişiden başka bilen yoktu. Ekimde, bu defa Gulf Yatırımcılar Grubu'nu (GIG) kurarak ve bu gruba yeni ortaklar getirerek, şirketi aleyhinde harekete geçilecek duruma getirdi. Aynı ayın son günlerinde de Mesa Grubu asıl büyük bombasını patlattı. Söylediğine göre amacı Gulf Şirketi'ni, elindeki ABD petrol ve gaz rezervlerini işletme payını transfere zorlamaktı. Kanısına göre bu rezervler dolaysız olarak pay sahiplerine gitmeli, onlara nakit para sağlamalı ve pay üzerinden çifte vergi ödemelerini önlemeliydi.

Bu durum karşısında Gulf bir karşı atak planladı. Hedef olarak oylarını ya idareye ya da Pickens'e verecek olan dört yüz bin pay sahibini aradı. Ancak Gulf'ın büyük bir sorunu vardı. Baştaki idare nasıl harekete geçileceği konusunda ikiye ayrılmıştı ve bu hem Gulf'ın Pickens'e tepki göstermesini önlüyor hem de önceden tahmin edildiği gibi kararsız ve etkisiz gösteriyordu. Gulf'ın tam tersine, Pickens çabuk hareket eden, sürekli yeni çareler üreten, hayal gücü kuvvetli bir kişiydi. Gulf'ın hisselerinin çoğunu elinde tutan kuralcı pay sahiplerinin nasıl kazanılacağını iyi biliyordu. Kamuoyuna şirin görünmeyi biliyordu. Ayrıca basınla olan ilişkilerde Gulf'ı idare eden mühendislerden çok daha başarılı ve etkindi. Onlara kendisini pay sahipleri savunucusu, güvenilir bir adam, bir halk adamı olarak tanıtmış, "Büyük Petrol Kulubü oyuncuları gibi" yüzsüz bir bürokrat olmayı reddetmişti.

Lee şöyle söylüyordu: "Meslek yaşamımda hiçbir zaman bu tür bir güç kavgasına gireceğimi düşünmemiştim. Bunun için hazırlıklı değildim." Ne var ki Gulf mücadeleye yanıt veriyor ve bir hayli de sert vuruyordu. Lee ve arkadaşları bir ara kuralcı yatırımcıları kazanmak için onlara kur yapmayı denedilerse de sonunda yapılan seçimde, Aralık 1983'te Gulf üstünlük kazandı ve çok az bir oy farkıyla, 48'e karşı 52 oyla zafer kazanan taraf oldu. Tabii ki bu geçici bir zaferdi. Pickens salonda aşağı yukarı dolaşmaya başladı. Gulf Yönetim Kurulu'na bir dilekçe yazarak petrol ve gaz rezervlerini doğrudan pay sahiplerine göndermeleri isteminde bulundu. Ancak Yönetim Kurulu bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Pickens, Beverly Hills Drexel Burnham'da bono kralı Michael Milken'e gidip bonoları kullanarak ilave para bulması için başvuruda bulundu; bu parayla şirketi devralmayı planlıyordu.

Jimmy Lee çok az vakti kaldığının bilincindeydi. Stok fiyatlarını yükseltmek zorundaydı. Rafinericilik, pazarlamacılık ve kimyasal operasyon bölümlerini ayrı ayrı şirketler halinde birbirinden ayırmayı düşündü. Bu ara, Gulf rezervlerinin 1983 düzeyinin yüzde 95'ini bulduğunu bildiren bir de iyi haber almıştı. Ancak yine de şirket mağdur durumdaydı. Bir gün, 1984 Ocak ayı sonlarında Lee, ARCO başkanı olan Robert O. Anderson'dan bir telefon mesajı aldı. Anderson "çok önemli konularda" kendisiyle konuşmak istiyordu. Sonunda Denver'de Brown Palace Oteli'nin özel yemek salonunda akşam yemeğinde buluştular. Her ikisi de yanında birer refakatçiyle gelmişti. Anderson istediğinin ne olduğunu gayet iyi biliyordu; Gulf'ın yabancı ülkelerdeki üretimini istiyordu. Şirketin servis istasyonları veya rafinerileri onu hiç mi hiç ilgilendirmiyordu. Ona göre büyük petrol şirketlerinin geleceği deniz aşırı ülkelerdeki rezervlerdeydi ve topyekûn başarıları ya da başarısızlıkları "uluslararası çevreye" giriş sırasına bağlıydı. Görüşüne göre bir şirketin uluslararası petrolde kendine iyi bir konum edinmesi çok zordu ve ancak Yedi Kız Kardeş'ten biri olmasıyla mümkündü. Gulf ARCO'ya ihtiyacı olan kestirme yolu sağlayacağına söz verdi. Sonraki yıllarda Anderson bu konuda "Gulf Kuveyt'i kaybetmekle pek çok şey kaybetmiştir. Yine de elinde çok önemli birçok şey kalmıştı" demiştir. Yemekte Anderson Gulf için bir buçuk yıl evvelki satış fiyatı olan 41 doların çok üstünde bir fiyat, 62 dolar pay ödeyeceğini söyledi. Lee buna her iki şirketin ABD petrol operasyonlarının birleştirilmesi önerisiyle yanıt verdi. Buna karşılık Gulf ARCO'nun son derece büyük değerdeki North Slope rezervlerini alacaktı. Ancak Anderson bir dakika bile beklemeden buna "Hayır teşekkür ederim" demiştir.

Daha sonra Lee, Anderson'dan ikinci bir telefon mesajı aldı. Anderson "Size şunu bildirmek için telefon ediyorum. Dün akşam Denver'de Boone Pickens'le akşam yemeğindeydim. Ona Gulf için hisse başına 62 dolar vermeye hazır olduğumuzu söyledim" dedi.

Lee buna yarı istihzayla yanıt vermiş, şunu söylemişti: "Bana bunu söylediğiniz için teşekkür ederim." Anderson'un Pickens'le buluşmaktaki amacı "onun ne yapmaya çalıştığını anlamak ve oluşacak bir anlaşmaya emin olmaktı" demiştir. Ancak kuşkusuz Lee olayı böyle görmüyordu. Anderson'dan gelen telefon konuşması bitip ahizeyi yerine koyduğu an derhal kriz ekibini yanına çağırdı. "Bob Anderson hemen şu anda ayaklarımızı yerden kesti. Biz ne kadar iş bitirmek istedikse de, oyuna geldik" dedi.

Anderson'un ikinci telefon çağrısıyla Lee, Gulf'ın bağımsız kalabileceği hakkındaki tüm ümidini yitirmişti. Artık oyun son bulmuştu. Büyük petrol şirketleri arasında birbirlerine hasmane teklifler yapmak için uzun süredir bir nefret gözlenmişti. Ancak Mobil'in Maraton'a yaptığı son çıkıştan sonra Anderson'un bu teklifi bu kuralın artık geçerli olmaktan çıktığını göstermişti ve büyükler hâlâ birbiri üzerine gitmek için büyük parasal kaynaklara sahipti. Şimdi Gulf'ın kafasında yeni bir fiyat vardı; bu yakında duyulacaktı ve şirketin satılması sadece bir an meselesiydi. Ancak sorun şuydu: Kim alacaktı? Durum böyle olduğuna göre, Lee de en iyi fiyat neyse onunla satılmaya karar verdi. Büyük şirketlere telefon etti. Bu kuşkusuz Lee için hiç de hoş bir durum değildi; ancak Anderson'un sebep olduğu değişen koşullar ona daha başka bir seçenek bırakmamıştı. Her şirkete ayrı ayrı telefon edip aynı mesajı duyurdu. "Zor durumdayız, öyle anlıyorum ki biri üzerimize atlamak üzere, bunun işaretlerini görüyorum. Durumla ilgileniyorsanız lütfen finansal yardımda bulununuz" dedi.

Bundan sonraki oyunu Pickens oynayacaktı. Şimdi kartlar onun elindeydi. ARCO'nun 62 dolarlık teklifini 65 dolara çıkararak oyuna girdi. Lee "65 doların çok az olduğunu biliyordum. Biri sizin şirketinizi alacak olsa en iyi fiyatı kabul edeceğiniz şüphesizdir" diyordu. Bir kez daha büyük şirketlere başvurdu. Ancak bu defa gafil avlanmıştı. Gulf satışa çıkarılmıştı.

Bu defa ilk olarak Chevron Şirketi Başkanı George Keller'e başvurdu. Chevron Gulf'la zaten ilgilenmekteydi. Standard Oil Tröstü'nün Batı operasyonundan gelmiş olan Chevron'un merkez binası San Francisco'da, petrol kaynaklarından uzak, büyük bir petrol şirketi için uygunsuz sayılacak bir yerdeydi. Şirketin risk omuzlama ve petrol bulmada hayranlık duyulan bir geçmişi

vardı. Buna 1930'larda Suudi Arabistan'daki başarısı da dahildir. Keller evvelce, en azından birbirlerine hasım oldukları zaman, petrolcülükte şirket devrine her zaman karşı çıkmıştı. Ona göre şirketler bunu yapacak yerde paralarını yeni rezervler aramak için sarf etseler çok daha iyi olurdu. Ne var ki şimdi, bu endüstrideki öteki üst düzey yöneticiler gibi, o da Mukluk'ta yaşanan başarısızlıktan sarsılmıştı. "O günden sonra hemen herkes parasını daha iyi girişimlere yatırdı" demiştir.

1984 yılı yılbaşı gecesi Getty Oil Şirketi başkanı, Keller'e telefon ederek, acaba Chevron o sıralar kendi devredilme mücadelesini yaşamakta olan Getty'yi görmek ister mi, diye sordu. Keller de San Francisco'ya döner dönmez Getty'nin diğer şirketlere Superior, Unocal, Sun ve Gulf'a nasıl karşı koyduğunu anlaması için bir inceleme ekibi oluşturdu ve ekibi bu işle görevlendirdi. Getty Petrol çok geçmeden Texaco tarafından alınmış, elden çıkmıştı, fakat Chevron gözlerini hâlâ Gulf'tan ayırmamış, şirketi sıkı takibe almıştı. Jimmy Lee'nin ikinci telefon çağrısından sonra Keller, Chevron ekibini daha sıkı çalışmaya zorladı; bunun için Gulf'ın verdiği basılı yayından ve malzemeden yararlandı. Bunu aceleyle kaleme alınıp imzalanmış gizli bir anlaşmaya dayanarak yapmıştı. Dünyanın en büyük şirketlerinden birinin ne değerde olduğunu tahmin için sadece bir hafta vakti kalan Chevron bu defa da Gulf'ın değerini tahmin işine yöneldi. Şubat 29'da Chevron değer için bir karara vardı. Mart 2'de ise ikinci bir karara, Mart 3'te saat 16'da bu defa yine başka bir karara vardı. En kötümser tahminle Gulf'ın hisse başına değeri 62 dolardı; en iyimser tahmine göre ise 105 dolar. Keller bu durum karşısında "Bu korkunç fark insanı sanki deli ediyordu" demiştir. Chevron yönetimi başlangıçta idarenin tavsiyesine uydu ve Keller'e teklifte bulunurken hisse başına 78 dolara kadar çıkma yetkisi verdi. Bunu yaparken güncel teklifin pazarlıkta en düşük fiyata bağlı kalacağını varsaymıştı. Yönetim Kurulu'nun bir üyesi ise kurulun hisse fiyatı üstüne limit koymamasını, bunun Keller'in kararına bırakılmasını teklif etmişti. Keller sorumluluğu yalnız olarak omuzlama fikrinden sinirleri boşalmış olarak şunu söyleyecekti: "Tanrı aşkına, fiyata bir tavan koyun. Hisse senedine vereceğimiz her dolar yeni bir 135 milyon dolar demektir."

5 Mart günü Gulf Yönetim Kurulu şirketin Pittsburgh merkezinin gösterişli binasında bir araya geldi. Burası depresyon yıllarında inşa edilmiş bir binaydı. Bina tam anlamıyla terk edilmiş durumdaydı. Gulf operasyonlarının çoğu Houston'da yapılmaktaydı. Chevron grubuna burada bir kat ayrılmıştı. Görünüş Gulf yönetiminin Pickens'in önerdiği düşük fiyata teslim olmayacağını gösteriyordu. Masaya ayrıca başka üç öneri sunulmuştu. Bunlardan biri Chevron'dan gelmişti. Üst düzey yöneticilerden bazıları alternatif bir öneri sunmuş, idarenin bonoları kullanarak şirketi kolaylıkla satın almasını önermişti. Bu iş Kohlberg, Kravis ve Robert firması tarafından ayarlanacaktı. Tekliflerden bir başkası da ARCO'dan gelmişti. Demek ki Gulf'ın önünde düşünebileceği üç ciddi alternatif vardı.

Toplantı açılmadan önce Lee taliplere ana kuralları açıkladı. "Her birinizin tek bir şansı vardır, bir ikincisi yoktur. Teklifinizi bir defada yapınız" dedi. İlk teklif ARCO Başkanı William Kieschnick'ten gelmişti. Hisse başına 72 dolar teklif ediyordu. İkinci teklif Kohlberg Kravis'ten gelmişti. Bu firma Yönetim Kurulu'na pay başına 87,50 dolar önermişti. Bu, nakit olarak yüzde 56, yani 48,75 dolar idi. Geri kalan 38,75 dolar ise yeni çıkarılacak hisse senetleriyle ödenecekti.

Sıranın kendine gelmesini bekleyen Chevron temsilcisi Keller de sonunda teklifini yazılı olarak bir mektupla sundu. Yazıda her şey belirlenmiş, sadece fiyat kısmı boş bırakılmıştı. Keller bunu ham petrol fiyatlarının yakında düşeceğini, faiz oranlarınınsa yükseleceğini bildiği için yapmıştı. Yine de bu ikisinin aynı anda oluşmasını olası görmüyordu. Chevron Yönetim Kurulu son teklifin Keller'e bırakılmasını istediği için uzun uzun düşünmüş, pay için verilecek her tek doların yeni bir 135 milyona mal olacağını anlamıştı. Diğer taraftan Gulf Şirketi'ni kaybetmek de istemiyordu; böyle bir fırsat belki de artık hiç çıkmayabilirdi. Kalemi eline alıp fiyata ait boş kısmı doldurdu; hisse başına 80 dolar yazmıştı. Bu nakite çevrildiğinde 13,2 milyar dolar demekti. Mek-

tubu Gulf yönetimine takdim ederek hangi nedenle bu fiyatı teklif ettiğini elinden geldiğince güzel bir üslupla açıkladı. Toplantı aniden buz gibi bir havaya bürünmüştü.

Sonucun ne olabileceği hakkında en küçük bir kuşku duymadan Keller Chevron'a ait kata inerek Gulf Yönetim Kurulu'nun kararını bekledi. Kesin olarak bildiği tek şey şirketin tarihinde en büyük teklifi kendisinin yaptığıydı. ARCO da aynen onun gibi, bekliyordu. Robert O. Anderson Dallas'ta yönetim kurulu toplantısında olduğundan, diğer yöneticiler de gündelik işlerinin başında olduklarından, Pittsburgh'a gidememişlerdi. Merak ve endişe içinde oradan gelecek telefon mesajını beklemekteydiler. Zaman zaman Kieschnick ile konuştukları oluyordu.

O gün Gulf Yönetim Kurulu, bir günlük oturumda, tam yedi saat kalmıştı. Her üç teklifi de ele almışlardı. ARCO'nun teklifi daha ilk başta reddedildi. Fiyat çok düşüktü. Kohlberg Kravis'in teklifi ise hemen reddedilmemişti. Teorik olarak verilen fiyat ARCO'ya göre daha fazlaydı; ancak yarısı hisse senedi olacağından daha riskliydi. Ayrıca Gulf finans danışmanları Merrill Lynch ve Salomon kardeşlerin KKR teklifindeki "kâğıtların" gerçekte ne değer ifade edeceği konusunda şüpheleri vardı. KKR teklifinin kabulü, mevcut yönetim yerinde kalacağından gerçi bazı avantajlar sağlardı. Ancak bazı yöneticiler teklifin kabulünün kendi amacına hizmet edeceği görüntüsünü vereceği endişesiyle buna karşı çıktılar. Ayrıca KKR henüz mali durumunu güvenceye almamıştı. Lee bu konudaki fikrini şu sözlerle açıklamıştı. "KKR mali durumunu toparlamazsa Boone geçerli, iyi bir teklif getirebilir ve devralma girişimini yineleyerek boğazımıza sarılıp ihtiyacından fazla pay ister."

Saatler geçmiş, Keller beklemeyi sürdürmüştü. Yaptığı teklif üzerinde düşünüp getirebileceği riskleri hesapladığı bir sıra, telefon çaldı. Arayan Jimmy Lee idi. Fazla umursamıyormuş gibi görünmeye dikkat ederek şunları söyledi: "Alo George" dedi ve biraz durakladıktan sonra "kendine yeni bir şirket satın almış bulunuyorsun" diye devam etti. Keller kendini birden şoka uğramış gibi hissetmişti. Sanki bir ev satın alırken, henüz pazarlık aşamasında evin kendisinin olduğunu öğrenmişti. Gulf Yönetim Kurulu düşünüp taşınmış, en sağlıklı yolun Chevron'un teklifini kabul etmek olduğuna karar vermişti. Pay sahipleri de bundan memnun olacaktı. Gulf Şirketi'nin sonu da böylece gelmişti. Artık Spindeltop, Guffey ve Galey, Mellon'lar, Kuveyt ve Büyük Holmes şirketleri hepsi geçmişte kalmış, tarihe karışmıştı.

Anderson Şirketi ARCO'yu kaybedişini felsefi bir yaklaşımla karşıladı. Aslında Chevron'un 80 dolar hisseyle satılacağına hiçbir zaman inanmamıştı. Kendi limiti 75 dolardı. "Biz şahsen orada hepimizin bekleyip duracağımızı sanmıştık. Bir şirketi kendinize katmak istediğinizde, bunu başaramayıp kaybettiğiniz zaman küçük bir farkla değil büyük bir farkla kaybetmeyi yeğlersiniz. Hisse başına bir-iki dolar gibi küçük bir farkla kaybetmek hiç hoşa gitmez."

Pickens açısından bu, hisse sahipleri adına büyük bir zaferdi. Onun çabaları sayesinde etkisiz bir idarenin boş bir şan şeref adına para kaybetmesi önlenmişti. Kampanyaya başladığı günleri izleyen aylarda Gulf hisse senetleri pay başına 41 dolardan 80 dolara çıkmış, toplam pazar değeri 6,8 milyar dolardan 13,2 milyar dolara fırlamış, pay sahiplerinin kârı 6,5 milyar olmuştu. Pickens bu konuda şunları söylemiştir: "Mesa ve GIG sahnede belirmemiş olsaydı bu 6,5 milyarlık kâr hiçbir zaman gerçekleşemezdi." Böylece pay sahiplerinin hakkı geri alınmış oldu. Pickens ister hızlı bir kâr peşinde olarak bunu yapmış olsun, ister büyük, uluslararası bir petrol şirketine başkan olmak için, gerçek şudur ki, Gulf Yatırımcılar Grubu 760 milyon dolar kâr sağlamıştı ve bunun 500 milyon doları Mesa'ya gitmişti. Vergi çıkarıldıktan sonra Mesa'ya net 300 milyon dolar kalıyordu. Unutmamak gerekir ki, Mesa 1983 yazında, bu 300 milyon dolar için çaresizlik içinde çırpınmıştı.

Jimmy Lee'nin ilk reaksiyonu rahat bir nefes almak oldu. Yönetim Kurulu karara oybirliğiyle vardığı için pay sahiplerinin bu konuda dava açmak olasılığı da hemen yok denecek kadar azdı. Lee hiç vakit kaybetmeden dünyanın dört bir yanındaki çalışanları görmeye, onları gelecek hak-

kında ikna etmeye, garanti vermeye gitti. Bunu izleyen birkaç gün, büyük bir yorgunluk, tükenilmişlik hissedecekti. Üzüntüsü de büyüktü. Zaman zaman gözyaşlarını tutamıyordu. Bir defasında şunu söyleyecekti: "Gulf'ın bu duruma düşebileceği hiç aklıma gelmezdi. Onun sonsuza dek baki kalacağına inanmıştım. O benim tek yaşamım, meslek hayatımın tüm anlamıydı. Onun artık var olmadığını düşünmek beni çok üzüyor."

Gulf artık tamamen Chevron Şirketi'ne geçmiş, George Keller de teklif mektubuna son dakikada yazdığı 80 dolar için hiçbir pişmanlık duymamıştı. Chevron, şirkete değerinin üstünde fiyat vermiş değildi. O tarihten yaklaşık beş yıl sonra "İyi bir alışveriş yapmıştık. Değerli şirketi başka bir yolla asla satın alamayacağımız şartlarla satın almayı başarmıştık" demiştir. Şu halde Gulf neden sıkıntı çekmişti? Keller'e göre "Kendi sağlam güncel konumunu göz ardı etmişti de ondan. Kendine büyük, güçlü bir 'fil' bulmanın zorunlu olduğunu sanıyordu. Bu tıpkı, birinin, istikbalini kendi yaşadığı şehirde riske girme yerine kalkıp Las Vegas'a gitmesine benzer. Sonunda, girişimde bulunduğu her yerde her zaman kayba uğradı." Unutmamak gerekir ki bu sonuç, 1970'li yılların petrol şokunu izleyen ateşli atmosfer içinde büyük şirketlerin herhangi biri için de söz konusu olabilirdi. Ne var ki bunun talihsiz akıbetini ödeyen sadece Gulf olmuştu.

Pay Sahiplerine Ödenen Değer

Pickens'in işi henüz bitmemişti. Deli gibi çalışıp, hızlı bir tempo içinde gerek Phillips için Oklahoma, Bartlesville'de, gerekse Unocal için Los Angeles'te çeşitli anlaşmalar yaptı. Phillips bu işe mütecaviz bir Wall Street maliyecisi olarak tanınan ve kısa bir süre önce Trans World havayollarını kendine katmış olan Carl Icahn'ın zorlaması ile girmişti. Buna karşın her iki şirket devralma girişimlerine karşı mahkeme yoluyla başarıyla savaştılar ve büyük borçlara girerek çok yüksek fiyat ödeyip hisse satın aldılar. Ödedikleri fiyat saldırıdan evvel ödenen fiyatın çok üstünde olduğundan, hissedarlara yapılan ödemenin artmasından Mesa çok büyük kazançlar sağladı. Unocal Şirketi kendisine yapılan saldırıdan aklanınca şirketin müdürü Fred Harthey, Occidental'den Aimand Hammer tarafından davet edilmiş ve yaptığı katkıdan dolayı Nobel Ödülü'ne layık görüldüğü bildirilmişti. Diğer taraftan büyük, entegre şirketlerden bir başkası, ARCO da 1980'lerin mali çerçevesi içinde Pickens veya Pickens'lere baş ağrısı olabileceğini düşünmüş, bu konuda Robert O. Anderson'un şu sözlerine muhatap olmuştu: "Biz şimdiye dek sadece tembel, oturan bir ördek olduk. Pay değerimizi şirketimizin değerlerine en yakın bulduğumuz süre dışında bunu devam ettirdik." Bu sözlerle ARCO bir tür öz eleştiri yapmış, hisselerini daha yüksek fiyata geri alma kararını göstermiş oluyordu. Şirket aynı zamanda faaliyetlerini toparlamak azmini de belli etmişti.

Endüstride dev şirketler dahil, birleştirme ve ilhak yoluyla şirketlerin yeniden yapılanma faaliyeti gelecek birkaç yıl daha sürüp gitmiştir. Hollanda Kraliyet/Shell Şirketi, ABD Shell Şirketi'nin yeniden yüzde 31 hissesini 5,7 milyar dolara üzerine geçirdi. Hague ve Londra'daki Hollanda Kraliyet/Shell yöneticilerinin görüşüne göre bu onlar için çok iyi bir alışveriş olmuş, önlerine serili yatırım fırsatları içinde en kârlı olanını seçmişlerdi. Amerika'da kendisine Alaska petrolü için çıkış noktası arayan BP, John D. Rockefeller'in eski şirketi ve Standard Oil Tröst'ün aslı olan Ohio Standard Oil'le aynı sırada yer almış ve onunla ortaklık kurmuştu. Alaska sözleşmesinde BP, Sohio Şirketi'nin yüzde 53'ünü aldı, Sohio ise BP'nin Amerika'daki kolu oldu. Ancak Sohio'nun yaptığı sönük, aynı zamanda çok pahalıya mal olan arama programını beğenmediğinden ve düş kırıklığına uğradığından –ki bu programa Mukluk fiyaskosu da dahildir– şirkete tam olarak sahip olabilmek için Sohio'nun diğer sahiplerine ayrıca 7,6 milyar dolar vererek Alaska'dan gelen büyük nakit akışının tek sahibi olmak istedi.

Bu katılım ve ilhak yarışı arenasından, en az 1990 başlarına kadar uzak kalabilmiş tek bir şirket vardır. Bu, talihsiz bir yatırım öyküsü yaşamış olan ve bundan büyük yara alan Exxon Şir-

keti'dir. *Fortune* dergisi 1970'lerde en kötü koşullarla ilhak edilen beş şirketi sıralarken, Exxon Şirketi'ni ikinci sıraya almıştır. Colorado şist petrol projesine yatırılıp kaybedilen milyarlarca dolar da Exxon'a pahalıya oturmuştu. Bunun sonucu Exxon elindeki nakiti arama ve şirket satın alma işine veya daha başka yeni bir işe yatırmak istememiş, aksi yönde karar almıştı. Ayrıca şirketin üst düzey idaresi de, politik yargılama ve biraz da kaderin oyunuyla diğer şirketleri kendine bağlama gibi bir şeyi yapamayacağını anlamıştı. Clifton Garvin'in ifade ettiği gibi Exxon'un "katılım konusunda bir fobisi vardı."

Tüm bu faktörler şirketin seçeneklerini bağlamıştır. Garvin bunu şu sözlerle açıklamıştır: "Elimizde çok büyük bir nakit birikimi ve para akımı vardı." Öyle anlaşılıyor ki şirket verimli şekilde harcayamadığı parayı pay sahiplerine iade edip istedikleri gibi sarf etmelerine izin verseydi çok daha iyi olacaktı. Exxon bunu payların geri satın alındığı 1983-1990 arası yapmıştır ve pay sahiplerinin daha yüksek bir kâr almasını sağlamıştır. Bunu yapmakla Boone Pickens veya diğer herhangi birinin Exxon pay sahipleri için "büyük parsayı kaptılar" suçlamasında bulunmasını önlemiştir. Exxon'un ödediği 16 milyar dolar, Texaco'nun Getty'ye, hatta Chevron'un Gulf'a ödediği miktardan çok daha büyük bir paraydı. Exxon, şirket satın alma işi için çok büyük paralar, senede belki de bir milyar dolar tutan meblağlar ödemiştir. Ne var ki Exxon'un ilgisi tüm olarak şirketler değil ayrı ayrı belirli mal varlıkları idi ve bu konudaki işini sessizce, mümkün olduğunca basında başlık olmamaya özen göstererek yapmıştır. Diğer taraftan personel indirimi yaparak, çalıştırdığı insanların yüzde 40'ını işten çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak hem fiziki açıdan gerçek anlamda, hem de ezeli rakibi Hollanda Kraliyet/Shell rezervleri ve gelirleri karşısında göreceli açıdan daha küçük bir şirket haline gelmişti. Marcus Samuel ve Henri Deterding eğer sağ olsalardı kuşkusuz bundan büyük gurur duyarlardı.

Genel anlamda "yeniden yapılanma" bir petrol şirketinin daha küçük ve daha konsolide olması demektir. İşe yeni başlayan jeologların yılda elli bin dolar karşılığı işe alındığı günler artık gerilerde kalmıştı. İşin gerçeği, artık hiç işe alınmıyorlardı. Meslek yaşamlarının doruğunda olan diğer jeologlar ise hiç ummadıkları bir anda kendilerini erken emekliliğe zorlanmış buluyordu. En büyük kayba uğrayanlar, iş sahaları tamamen kaldırılanlardı. Chevron'un Gulf'ı kendine bağlamasından sonra iş sahası birdenbire kapanan bir yönetici bunu şöyle açıklayacaktı: "Ben kendimi büyük, sosyal bir kurumda çalışıyor bilirdim. Yaşamımın 25 yılını, ailemin masraflarını da üstlenerek boş yere birtakım kâğıt parçalarıyla geçirdiğim hiç aklıma gelmemişti." Petrol sanayiinin yeniden yapılanmasından en çok pay sahipleri yararlanmıştır. Büyük katılımlar, sermayenin yeniden düzenlenmesi, hisse senetlerinin geri alımı gibi tüm faaliyetler sonucu elde edilen ve miktarı 100 milyon doların çok üstündeki para olduğu gibi kurumsal ve bireysel yatırımcıların ceplerine, fonlara, tahkimcilere ve benzer kişilere gitmiştir. Bütün bunların sonucunda kazançlı çıkan yine pay sahipleri olmuştur.

Şirket idaresinin bizzat kendisi pay sahibi olduğundan, idare de kazançlı çıkıyordu. Sözgelimi, Gulf Başkanı Jimmy Lee gerçi işini kaybetmişti, fakat buna karşılık kendi hisse opsiyonları üzerinden 11 milyon dolar para almıştı. Boone Pickens'e gelince onu tasfiye etmek pek kolay değildi. 1985 yılında, Amarillo'daki Mesa Yönetim Kurulu, Gulf'ın bağlanmasındaki –ki bu Mesa'ya net 300 milyon dolara malolmuştur– başarılı manevrası için şükran ifadesi olarak Pickens'i 18,6 milyon dolar değerinde ertelenmiş tahvil ödeyerek ödüllendirdi. Pickens o yıl Amerika'nın en yüksek ücret ödenen şirket yöneticisi ilan edilmiştir.

Yeni Güvence

1985 Mayısı'nda Batı'nın yedi büyük gücünün liderleri bu defa Bonn'da, senelik zirve toplantısı için bir araya geldiler. Gündemde serbest pazar politikası, yeniden yapılanma ve özelleştirme konuları vardı. O günler, Amerika'da "yeni bir sabah" yaratacağı vaadiyle Ronald Reagan ikinci

kez büyük bir farkla başkanlığa seçilmişti. 1970'li yılların karakteristik simgesi olan ve dolaylı veya dolaysız olarak petrol krizinde etken olmuş yenilgi ve karamsarlık, Ronald Reagan döneminde artık son bulmak üzereydi. Enflasyon ve gerilemenin getirdiği moral bozukluğu artık yerini yeşeren bir ekonomiye ve koskoca bir pazara bırakmıştı. Margaret Thatcher'e gelince, o İngiliz toplumuna yeni şekil vermekle meşguldü. Thatcher İngilteresi'nde ticaret, çok çalışma, hatta sabah kahvaltılı toplantılar, bu Sayın Başbakan'ın iktidar olduğu günlerde onun lehine pozitif değerler sayılır. Fransa'nın sosyalist Devlet Başkanı ve dünya politikasında yerini en uzun süre korumuş François Mitterrand bile, milliyetçiliği ve klasik Fransız *etatisme*'i, yani devletçiliği bir kenara bırakmış, serbest piyasa konusuyla ilgilenmeye başlamıştı. Batı dünyası ise eskiyle göreceli olarak üç yıldan beri canlı bir ekonomik büyüme gösteriyordu. Ancak bu ekonomik onarım temelde, geçmiş dönemlerin savaş sonu onarımlarından farklıdır. Bu büyüme, petrolde gözlenen bir talep artışından kaynaklanmamıştır. Sanayi ülkelerinin ekonomileri kendilerini yüksek petrol fiyatlarına çabuk adapte etmiş ve petrol kullanımı da düşmüştü. Büyümenin asıl sebebi budur.

Son birkaç yıl, liderlerin enerji konusunda boğuşmak zorunda kaldığı tek ciddi sorun, Batı Avrupalılar'ın daha çok Sovyet gazı alma planları yüzünden 1980'li yılların başında yaşanan bölücü kavgadır. Avrupalılar enerji stratejileri gereği, petrolü sadece zaman zaman bir alternatif olarak kullanmak, petrol bağımlılıklarını azaltmak istiyorlardı. Aynı zamanda, mühendislik ve çelik sanayilerinde istihdam oranını artırma peşindeydiler. Reagan idaresi bu plana şu sebeple karşı çıkmıştır: İthalatın yaygınlaşmasıyla Sovyetler'e Avrupa karşısında politik üstünlük sağlanmasından korkmuşlardı ve döviz geliri Sovyet ekonomisini ve askeri gücünü kuvvetlendireceği için Ruslar'ın daha fazla döviz gelirine sahip olmasını istemiyorlardı. Avrupalılar'ın planıyla Reagan yönetiminin görüşü arasındaki çelişki zamanla yükselme eğilimi gösterdiğinde, Washington Amerikan araç ve gereçlerinin proje için kullanılmak üzere ihracını yasakladı. Bununla da kalmayıp Amerikan teknolojisiyle üretilmiş Avrupa kaynaklı araç ve gerece de ihraç yasağı koydurma yolları aradı.

Toprak işgali ve bunun uygulaması tartışmaya açık bir konudur. Nitekim bu konu büyük gürültüler uyandırmıştır. Sonuçta Ekim Savaşı ve 1973 ambargosundan bu yana Avrupalılar'la Amerikalılar arasındaki en ciddi anlaşmazlığa neden olmuştur. Güvence konusundaki iki farklı bakış açısı, bu yüzden bir süre sonuca bağlanmamış, askıda kalmıştır. Avrupalılar'ın istihdam ve yurtiçi iktisadi istikrar üzerinde ısrar etmesine karşı Amerikalılar Sovyetler'den gelen askeri tehdide daha çok önem veriyordu. Amerikan yasaklaması birçok Avrupa kaynaklı endüstrilerde istihdamı tehdit etmiş, olumsuz etkilemişti. Özellikle büyük İngiliz mühendislik firması John Brown fena etkilenmiş, şirketin operasyonları ciddi şekilde gerilemişti. Bu durum karşısında Margaret Thatcher kişisel olarak Reagan'a gitmiş, konuyu onunla ele almıştır. Başbakan Reagan'a kesin bir ifadeyle şunu söylemişti: "Ron, John Brown batmak üzere." Bunu söyledikten sonra görüşünü savunmak için, o sıralar, Amerikan yasağını kesin olarak çiğneyerek, gaz anlaşması için bazı araç ve gereci ihraç etmekte olan John Brown'ı görmeye İskoçya'ya uçtu.

Taraflar arasında birbirlerine yöneltilen birçok atıp tutmalar ve suçlamalardan sonra nihayet bir anlaşma yolu bulunmuştu. Avrupalılar Sovyetler Birliği'nden ithalatı yüzde 30 oranında kısıtlayacak, Norveç'teki dev Troll bölgesi NATO ittifakı çerçevesinde alternatif bir gaz kaynağı olarak güvenli şekilde geliştirilecekti. Bu anlaşmayla doğal gaz boru hattı üzerindeki anlaşmazlık son buldu ve o günden sonra batılı liderler enerji güvencesi konusunu bir daha ağıza almadılar.

Böylece 1985 Bonn ekonomik zirvesi gündeminde ele alınan konular dünyanın ne kadar değiştiğini tüm açıklığıyla ortaya koymuştu. Bunlar daha çok koruyuculuk, dolar, Japonya'nın ekonomik meydan okumasına uyum sağlama gibi konulardır. Tüm bunlar "Batı'dan Batı'ya" kesimini ilgilendiren konulardı. "Kuzey-Güney" sorunları, petrol ve enerji gibi önemli sorunlar ise hiç ele alınmamış, masa üzerine koyulmamıştı bile. 1960'lı yıllarda olduğu gibi petrol ve enerji artık bollaşmıştı ve kolayca temin edilebiliyordu. Bu açıdan artık ekonomik büyüme üzerinde kısıtlayıcı

bir etken sayılmıyordu. Nasılsa arz bir kez daha güvenceye alınmıştı. Dünyanın her yerinde petrol kapasitesinde fazlalık vardı ve dünya petrol arzı günde varil başına talepten 10 milyon varil daha fazlaydı. Bu, özgür dünya tüketiminin yüzde 20'sine eşittir. Bir yandan da Birleşik Devletler, Almanya ve Japonya, stratejik petrol rezervleri için büyük miktarda petrol stokluyordu. 1970'li yıllarda var olmayan "güvence marjı" bu kez yeniden ihya edilmekteydi.

Aynı günlerde, Ortadoğu'da İran ve Irak, süregelen çatışma içinde her türlü "tabu"yu kırıp geçiyor, hiçbir engel tanımıyordu. Birbirlerinin sadece kentlerine değil, rafinerilerine, petrol yataklarına ve tankerlerine, hatta diğer birçok ulusun bayrağını taşıyan tankerlere de saldırıyorlardı. Eski günlerde bir tankerin bombalanması petrol fiyatının aniden fırlaması için yeterli sebep sayılırken, şimdi bir gemi batırıldığında, petrolün stok fiyatı ve vadeli pazar fiyatı çıkabileceği gibi, hemen anında, rahatlıkla aşağı da çekilebiliyordu. Kısaca, batılı liderler artık onca büyük sorun dururken kafalarını enerji sorunuyla yormaya karşıydılar. Devletin başı olarak nasılsa bu sorunu her istedikleri an ele alabilirlerdi. Kuşkusuz petrol, önceki zirve toplantılarında sık sık en önde gelen ve en önemli konu olmuştur. Ancak şimdi, 1985'te, son zirve toplantısından on yıl sonra, liderler ilk olarak bir bildiri yayınlıyor ve petrol ve enerjiye tek kelimeyle olsun değinmiyorlardı.

Bildiride petrole yer verilmeyişi, dünya ekonomisinin, 1970'li yıllarda petrole atfedilen olağanüstü ekonomik ve politik ayaklanmalara ne derece uyum sağladığını gösteren güçlü bir kanıttır. Onlara göre artık petrolün özel bir ihtimama ihtiyacı yoktu. Artık o da tıpkı öteki tüketim maddeleri gibi sıradan bir madde olmuştu. 1960'ların büyük ekonomik büyümesinde katkısı olan gücün yarısı sayılan güvenceli petrol arzı göründüğü kadarıyla geri geliyor, eski yerini alıyordu. Öteki yarısı ise görünürlerde yoktu. Ancak petrol yine de ucuz değildi, henüz değildi.

36

Ter Dökülüyor: Daha Ne Kadar İnebilir?

1980'li yılların ortasında, birçok patırtı ve gürültüden sonra petrolün fiyatı dengelenmişti. Ortada kesin olmayan pek çok şey var olduğundan petrolde oluşan en küçük bir kıpırdamada tüm gözler hemen o yöne çevriliyordu. Esso Avrupa kolunun başkanı 1984'te bunu şöyle açıklamıştır: "Bugün petrol fiyatı hesaplarımızda en temel değişken olmuştur ve gelecekte de en büyük güvencesizlik kaynağı olacaktır."

Fiyat konusu nasıl bir gelişme gösterecekti? İnecek miydi, yerinde mi duracaktı, yoksa fırlayacak mıydı? Aylar geçtikçe "Fiyatlar daha ne kadar düşebilir?" sorusu giderek daha sık sorulmaya başladı ve bir yankı gibi tüm dünyaya yayılarak herkesin ilgi konusu oldu. Haklı olarak, yalnızca enerji şirketlerinde değil, finans kurumlarında ve devlete ait binaların koridorlarında da odak noktası oluşturdu. Bu sorunun yanıtı hiç kuşkusuz petrol şirketleri açısından çok önemliydi. Ancak bunun ötesinde dünya politikasında "petrol gücünün" gelecekteki hayatiyetini saptayacak ve global ekonomik beklentileri ve dünyanın her an değişen dengesini çok güçlü bir şekilde şiddetle etkileyecekti. Fiyatların yükselişi Suudi Arabistan'dan Libya'ya ve Meksika'dan Sovyetler Birliği'ne kadar tüm ihracatçıların işine yarayacaktı. SSCB, ekonomik modernleşmesinde şiddetle ihtiyaç duyduğu Batı teknolojisini satın almak için dövize muhtaçtı. Bu nedenle doğal gaz kadar petrol satmaya da zorunluydu. Fiyatların düşmesi ise iki ekonomik enerji gücü Almanya ve Japonya dahil, petrol ithal eden ülkelerin işine yarayacaktı. Bu ikisinin arasında kalan, durumu kesin olmayan ülke Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Bu ülkenin her iki kesimde de çıkarları vardı. Petrolde dünyanın en büyük ithal ve tüketici ülkesi olduğu gibi petrol üretiminde de dünyanın ikinci en büyük ülkesiydi. Finans sisteminin çoğunun yazgısı petrol fiyatlarının yüksek olacağı varsayımına dayandırılmıştı. Şu halde, karar vermeye zorlandığında Birleşik Devletler hangi tarafta yer alacaktı? OPEC kota sistemi 1984'te daha da kesintiye gitti; buna karşın yeni sistem yine de çalışmıyordu. OPEC kaynaklı olmayan üretimse büyümesini sürdürüyordu. Kömür, nükleer enerji ve doğal gaz, pazarda petrolün yerini aldı. Konservasyon talebi küçülmeye devam etti. OPEC'li ihracatçılar kazançlarının küçülüp yok olduğunu gördüklerinden aralarında açıkça "kota sahtekârlığı" yaptılar ve artık bu kaçınılmaz oldu. Bekledikleri kazancı fiyatla elde edemedikleri zaman, bu defa hacimde indirim yapıyor, malı eksik satarak kazancı bu yolla elde ediyorlardı. OPEC, bir kızgınlık anında, kotanın yasal ve kurallara uygun olarak düzenlenmesi için uluslararası bir muhasebe servisi kurmuştu. Önce muhasebe personeline fatura, sevk fişi ve benzer evrakı inceleme yetkisi vaat edildiği halde sonradan OPEC buna izin vermemiştir. Öyle ki OPEC'e bağlı bazı ülkelere girişte bile personel büyük zorluk çekmiştir.

OPEC'le ilgili her türlü evrakı incelemeleri ise kesinlikle yasaklanmıştı. O günlerde, ihracatçıların çoğu kotalarla ve durgun petrol ticaretiyle baş edebilmek için takas ve karşılıklı ticarete yöneldiler. Dünya pazarında aşırı petrol karşılığı fiyatı daha da yukarı çekecek silah, uçak ve sanayi malı almayı yeğlediler.

Yüksek mi, Düşük mü?

Piyasa gücüne karşı koymak hiç de kolay olmamıştı. İngiltere'nin İşçi Partisi hükümeti 1970'lerde İngiliz Milli Petrol Şirketi'ni kurdu ve bu şirketi Kuzey Denizi petrol ve gaz rezervlerinden gelen hisselerin idaresiyle görevlendirdi. Şirket, hisseleri tutan bir depo gibi çalışacaktı. Şirkete bundan başka ticaretle ilgili bir görev daha verilmişti. Kuzey Denizi üreticilerden gün başına 1,3 milyon varili geçmemek üzere petrol alacak, sonra bu petrolü rafinericilere satacaktı. Böylece BNOC petrolün alım satım fiyatını kendisi kararlaştırmış olarak, dünya petrol pazarında önemli bir fiyat tespit rolü yüklenmiş oldu. Ne var ki petrol fiyatının düşmesiyle BNOC rahatsız bir konuma düşecekti. Kuzey Denizi operatörlerinden belirli bir fiyat üzerinden günde bir milyar varilden çok petrol satın alıyor, sonra aynı petrolü daha düşük fiyatla satmak zorunda kalıyordu! Sonuçta hem BNOC hem de İngiliz Hazinesi çok büyük kayba uğruyordu. Whitehall mensubu bir yetkilinin sözleriyle, "Bu hazine için gerçekten çok acı bir şeydi. Kamu sektöründe bir şirket (BNOC) petrolü 28,65 dolara alsın ve sonra da bunu daha aşağı bir fiyatla satsın! Bu onlara büyük, çok büyük acı veriyordu, herkes bundan emin olmalıydı!" Bu konuda en büyük eleştiri bizzat Margaret Thatcher'den gelmiştir. Prensip olarak Thatcher devlete ait şirketlerden hiçbir zaman hoşlanmamıştır. Kendisi bu konuda "serbest piyasa" yanlısıydı ve hükümetin müdahalesine de kesinlikle karşıydı. Politik platformda devlet işletmelerinin özelleştirilmesi kendisi için her zaman temel dürtü olmuştur. Margaret Thatcher güvenlik açısından da BNOC'u yerinde tutmak için bir sebep görmediğinden 1985 ilkbaharında gözünü kırpmadan şirketi lağvetti. Bu hareketle İngiltere hükümeti petrol işine doğrudan iştirakçi durumundan çıkmıştı. BNOC'un lağvıyla OPEC fiyatına verilen desteklerden önemli biri daha kaldırılmış oldu. Bu, pazar için yeni bir zafer demekti.

Petrol sanayiinde genel görüş, fiyatın birkaç dolar düşebileceği, ancak 1980'lerin sonuna doğru veya 1990'ların başında toparlanacağı ve yeniden yükseleceği yönündeydi. Ne var ki gelişme bu yönde olmamıştır. Talebin zayıflaması, arz kapasitesinin büyümesi, meta pazarına kayış, hepsi bir araya gelmiş, çok daha büyük bir güçle gelişmeyi ters yöne, aşağı doğru çevirmişti. Ancak bu nereye kadar gidebilirdi?

OPEC'in Çıkmazı Büyüyor

1980'ler ortasında OPEC çok kritik bir seçim yapmak zorunda kaldı. Önünde tercih etmesi gereken iki seçenek vardı. Birinci seçenek petrol fiyatını düşürmekti. Ancak bunun yapılması halinde bu düşüş hangi noktaya kadar devam edecek ve nerede duracaktı? İkinci seçenekse, fiyatları yukarı çekmekti. Ancak bu defa OPEC kaynaklı olmayan petrol, birbiriyle yarışan enerji kaynakları ve konservasyon onun tuttuğu şemsiyenin altına sığınacak, orada kendisine giderek küçülen pazarda bir hisse kapmaya çalışacaktı. Sonunda OPEC'ten daha çok petrol gelecek ve işler daha kötüye gidecekti. İran-Irak Savaşı'nın devam etmesine karşın bu iki kavgacı ülkenin ihracatı giderek iyileşmekteydi. Gözünü daha büyük kazançlara dikmiş aç durumdaki Nijerya üretimini artırmış ve bir süre "Önce Nijerya" politikası güderek ihracatını azamiye çıkarmayı hedeflemişti.

Sık sık olduğu gibi bu defa da Suudiler'e çok şey düşmüştü, her şey onlara bağlıydı. 1983'te Suudi Arabistan "duruma göre üretici" görevini yüklenmiş, OPEC fiyatını desteklemek için gerektiğinde üretimini ona göre ayarlamıştı. Ancak 1985 yılında masraflar, öteki üreticilere göre çok artmıştı. Fiyat destekleme kavramı şimdi tek bir anlam ifade ediyordu. Verimde büyük bir düşüş, pazar payında kapsamlı bir kayıp ve kazançlarda uçsuz bucaksız gerileme. 1981'de Suudi Arabistan'ın en yüksek kazanç noktası 119 milyar dolar olmuşken, 1984'te bu, 36 milyar dola-

ra düşmüştü ve görünüşe göre daha da düşüp, 1985'te 26 milyar dolara inecekti. Bu ara, diğer ihracatçılar gibi Suudi Arabistan da büyük bir harcama ve geliştirme programına girişmiş ve şimdi bu durumun dramatik bir kesintiye uğraması gerekmişti. Ülkenin büyük bütçe açığı vardı; ayrıca yabancı rezervler düşüşe geçmişti. Durumun son derece istikrarsız oluşu nedeniyle devlet bütçesinin kötü durumu resmen açıklanamıyor, sürekli erteleniyordu.

Piyasanın kaybedilişi başka bir sonuç daha doğurmuştu. Bu yüzden Suudi Arabistan dünya sahnesinde daha marjinal bir rol yüklenmişti. Siyasi etkinlik ve saygınlıktaki hızlı düşüş aşınmayı pekiştirmiş, İran-Irak Savaşı'nın bölgeyi tehdit ettiği ve Ayetullah Humeyni'nin Suudi Arabistan'a yüklendiği bir dönemde, bu, krallığın güvence politikasına ters düşmüştü. Pazarda oluşan dramatik kayıp Suudi Arabistan'ın Ortadoğu politikasındaki ve Arap-İsrail anlaşmazlığı ve batılı sanayi ülkeleri üzerindeki etkinliğini zayıflatıyordu. "Petrol gücü" kavramı anlamını kaybetmekteydi. Suudi televizyonunda Yamani görüşünü şöyle açıklamıştı: "Prensip olarak ekonomi ile politika arasına bir çizgi çekmeliyiz. Diğer bir deyişle, siyasi kararlar ekonomik gerçekleri ve yasaları etkilememelidir. Ancak ham petrol politik bir güçtür ve hiç kimse Arap dünyasının 1973'teki politik gücünün petrole dayandığını ve bu gücün petrol sayesinde 1973'te doruğa ulaştığını yadsıyamaz. Bugün ıstırap içindeyiz ve bu petrole dayalı Arap politik gücünün zayıf oluşundan ileri gelmektedir. Ortada bazı gerçekler vardır ve bunları sokaktaki adam da biliyor."

Suudiler öteki OPEC ülkelerine ve OPEC kaynaklı olmayan üreticilere birbiri ardından uyarı göndererek, pazar payından vazgeçmeyeceğini bildirdi. Diğer OPEC ülkelerinin kota ihlallerine, üretimi devamlı artırmalarına sonsuza dek göz yumamazdı. Artık Suudi Arabistan'a özverili üretici olarak fazla güvenmemeliydiler. Suudi Arabistan gerekirse pazarı petrol yağmuruna tutmaya muktedirdi. Acaba Yamani bu uyarıları ciddi bir tehdit olarak mı söylemişti? Sözleri niyetinin bir işareti miydi? Yoksa tüm bu sözler sırf blöf olarak, korkutma amacıyla mı sarf edilmişti? Yine de her ne amaçla söylenmişse de, hiçbir değişiklik yapılmaması halinde, mantıki olarak Suudiler'in üretimi düşecek, ihraç pazarları tümüyle yok olduğuna göre günde bir milyon varile, belki de daha aşağıya inecekti. Ülkenin kimlik ve etkinliği temelde petrolle tanımlandığına göre, bu koşullar altında Suudi Arabistan dünya sahnesinden silinip kaybolmaya mahkûm olacak, artık eski Suudi Arabistan olamayacaktı.

Pazar Payı

1985 Haziranı'nda OPEC'li bakanlar Suudi Arabistan'da Taif'te bir araya geldiler. Yamani onlara Kral Fahd tarafından kaleme alınmış bir eleştiri mektubu okudu. Mektupta öteki OPEC ülkelerinin uyguladığı sahtekârlık ve indirim sert bir dille eleştiriliyor, bunların "Suudi Arabistan'a büyük zarar verdiği, pazar kaybına neden olduğu" ifade ediliyordu. Suudi Arabistan böyle bir duruma sonsuza dek tahammül edemezdi. Kral mektupta "Eğer üye ülkeler diledikleri gibi hareket ederse, istediklerini yapmakta serbesttirler. Bu takdirde Suudi Arabistan'ın da kendi çıkarlarını gözeteceği kuşkusuzdur" diyordu.

Mektubun okunması tamamlandıktan sonra, Nijerya petrol bakanı görüşünü bildirerek "bu değerli mesajın artık geçerli olmaktan çıktığını ümid ettiğini" söyledi. Ancak aradan birkaç hafta geçmiş, mesajın hâlâ geçerli olduğunu gösteren bazı işaretler belirmişti. Suudi Arabistan petrolü büyük düşüş göstermiş, günde 2,2 milyon varile kadar inmişti. Bu, ülkenin kota düzeyinin yarısına ve Suudi Arabistan'ın beş yıl önceki üretiminin beşte birinden biraz fazlasına eşitti. Suudiler Birleşik Devletler'e yaptığı ve 1979'da günde 1,4 milyona kadar çıkan ihacatını da kısmış, 1985 Haziranı'nda günde sadece 26.000 varile indirmişti; aslında buna ihracat bile denemezdi.

1985 yazında zaman zaman Suudi Arabistan üretimi Kuzey Denizi İngiliz üretiminin dahi altına düştü. Bu, Suudiler'in OPEC'li ülkelere oynadığı son oyundur. Suudiler bunu yapmakla fi-

yatı desteklemiş oldular. İngilizler'in böylece daha çok petrol üreteceğini varsaymışlardı. Öte yandan Başbakan Thatcher petrol fiyatlarının yüksek veya düşük olmasını umursamadan bu konuda ilgisiz davranıyor, serbest piyasaya olan bağlılığını sürdürüyordu. Irak ihraç kapasitesini onarmaya başlamıştı. Bu arada bir yandan da boru hatlarını genişletiyor, bazıları Suudi Arabistan'dan geçen yeni boru hatları yapıyordu. Ortada bir gerçek vardı. Irak, petrol üretimini artırmıştı ve mutlaka çok yakında Irak'tan pazara doğru büyük bir petrol akımı olacak, güncel durumda dahi petrole boğulmuş olan pazar büsbütün petrol saldırısına uğrayacaktı. Durum çok kritikti. Mutlaka birilerinin özveri yapması gerekiyordu ve 1970'lerde olduğu gibi bu özveriyi "fiyat" omuzlayacaktı, ancak bu defa özveri ters yönde gelişmiştir. Yine de ortada bir sorun vardı. Fiyat daha ne kadar düşebilirdi?

John D. Rockefeller'in geçmişte kalan hayali sanki bir kez daha canlanmıştı. O ve onun dönemindeki fiyat savaşının gölgesi yeniden ortalığa egemen olmuştu. Hatırlanacağı gibi Rockefeller ve arkadaşları on dokuzuncu yüzyıl sonu, yirminci yüzyıl başında rakiplerine savaş açmış, pazara petrol yağdırıp fiyatı indirmek suretiyle onları "bir güzel terletmişti." Bu durum karşısında rakipleri iki alternatiften birini seçmek zorunda bırakılmıştı. Standard Oil kurallarını kabul etmek ve bunlara uymak veya kabul etmeyip uymamak ve böylece Stardard Oil'in kalıcı gücünden yoksun olarak petrolcülükten dışlanmak veya başka bir şirketin ağına düşmek. Şunu belirtmek gerekir ki, güncel koşullar, 1980'li yılların koşullarından bir bakıma çok farklı, bir bakıma ise pek farklı değildi. O günkü gibi şimdi de "bir güzel terletme" konusu gündeme gelmişti.

Bu aşamayı izleyen günlerde Suudiler stratejilerini değiştirdi; fiyat savunma yerine petrol hacmini savunarak kendi istedikleri düzeyde üretime geçtiler ve bunu gerçekleştirmede son derece güçlü bir silah kullandılar. Bundan böyle Aramco'lu ortaklarla ve anahtar durumundaki pazarlarda stratejik noktalara yerleşmiş petrol şirketleriyle anlaşma yaparken, net baz üzerinden anlaşacaklardı. Bu anlaşmalara göre Suudi Arabistan'a rafinericiden geçmiş ürünün pazar yerindeki kazancına göre ödeme yapılacaktı. Rafinericiye ise önceden belirlenmiş bir rakam üzerinden, diyelim varil başına 2 dolar bir kazanç garanti ediliyordu. Ürünün final satış fiyatı ister 29 dolar veya 19 dolar, ister 9 dolar olsun rafinerici bu 2 doları mutlaka alacaktı. Satış fiyatının geri kalanı muhtelif masraflar düşüldükten sonra Suudiler'in olacaktı. Rafinericinin kârı peşin olarak saklı tutulacak, böylece satış noktasına gelindiğinde daha yüksek fiyat için birtakım girişimlerde bulunması önlenmiş olacaktı. Rafineriden sadece elinden geldiğince çok ürün isteniyordu. Rafinerici, fiyat ne olursa olsun her ekstra varilin kendisi için yeni bir 2 dolarlık kâr olduğunun bilincindeydi. Ne var ki, petrol hacminin artması, öte yandan satış fiyatının umursanmaması fiyatların düşmesi için iyi bir reçete idi. Kendi açılarından Suudiler, fiyatların düşürülmesi nedeniyle uğradıkları kaybı telafi edecekleri ümidindeydiler. Zamanı gelince bunu üretim hacmini yükselterek yapacaklardı. Yine de Suudiler fazla uzlaşmaz davranmamaya özen göstermiştir. Tek amaçları eski kota düzeylerini yeniden kazanmaktı; bunun ötesinde hiçbir istekleri yoktu. Yeni net baz anlaşmaları gereğince üretilecek petrol hacmi üzerinde limiti belirlemişlerdi. Böyle davranmakla, OPEC üyelerine olduğu kadar OPEC üyesi olmayan ülkelere de yeni politikalarını açıklamış, bundan böyle sahtekârlık yapmalarına, kendilerine ait pazar payını çalmalarına göz yummayacaklarını göstermiş oldular.

1985 yazında Yamani, Aramco ortaklarından üst düzey bir yetkiliyi telefonla aradı. Telefonda Aramco'lu yetkiliye şunları söyledi: Anımsadığına göre Aramco'lu yetkili bir süre önce kendisine, fiyatın diğerlerinden ucuz olması halinde Suudi Arabistan'dan petrol alabileceğini söylemişti ve şimdi de durum aynen buydu. Aramco'lu yetkili ağustosta "net back" koşullarını görüşmek için Londra'ya uçtu. "Fiyat ötekilerden ucuz gibi görünüyor" diyerek imzayı attı. Aramco dışında kalan öteki bazı şirketler de kontratı uygun bularak aynı şeyi yaptılar.

"Net back" denilen kontrat tipinde Suudi fiyatı olarak verilen resmi bir fiyat yoktu. Bu, bundan böyle, resmi bir OPEC petrol fiyatı olmayacağı anlamındaydı. 1985 yılı Eylül sonu, Ekim ayı

başında global piyasada bir söylenti yayılmaya başlayacak, bu yüzden tedirginlik ve endişe durumu büsbütün artacaktı. Söylenti Suudiler'in "net back" anlaşmalarıyla ilgilidir. Genel kanıya göre bu anlaşmalarla Suudiler kendilerini bir pazar payı stratejisine bağlamıştı. Bu nedenle öteki ihracatçılar da aynı yolu izlediler. Ancak ihracatçıların bunu yapmadaki amacı farklıdır. Onlar bunu salt rekabet amacıyla, kendi öz savunmaları için yapmışlardı. Sonuçta, "net back" anlaşmalar kısa sürede yaygınlaştı. Petrolcülükte uzun yıllar sıkıntı içinde kıvranan inişe geçmiş işyerleri için bu Tanrı'nın lütfettiği bir şanstı. Çünkü bu işyerleri, 1970'li yıllardan beri rafinericilik için gereksinimleri olan parayı bir türlü bulamamışlardı ve şimdi bu durum onlara bu şansı vermişti.

Acaba güncel fiyat şimdi yeni bir düşüşün işareti miydi? İhracatçıların çoğu bunun böyle olduğu kanısını taşıyordu, ancak düşüşün varil başına 18-20 doların altında olacağına ihtimal verilmiyordu. Bu düzeyin altına düşmesi halinde Kuzey Denizi'nden alınan üretim ekonomik olmaktan çıkardı. Ancak bu konuda yanılmışlardı. Çünkü Kuzey Denizi'nde vergi oranları çok yüksekti. Sözgelimi Ninian denen bir yatakta petrol fiyatında oluşacak 20 veya 10 dolarlık bir düşüş şirketlere sadece 8 sente mal oluyordu. Bundan daha büyük kayba uğrayan, kiraların çoğunu alan İngiliz Hazinesi idi. Ninian'da gerçek işletme masrafı petrol çıkarmada nakit harcama varil başına sadece 6 dolardı. Bu nedenle bu düzeyin üstünde seyreden herhangi bir fiyatta üretimi kesmek için ortada bir sebep yoktu. Ayrıca işletmeleri geçici olarak kapatmak çok pahalıya mal olduğu ve birtakım komplikasyonlara yol açtığı için fiyat 6 doların altına düşse bile bu herhalde kolayca yapılamayacak, ilgililer bu konuda tereddüt gösterecekti. O sıralar Chevron başkanı olan George Keller'in sözleriyle "Bu düzeyin altına hiç inmedi. İnmesi mantık kurallarına ters düşerdi."

1985 Kasım başında, kışın yaklaşmasıyla West Texas Intermediate vadeli pazar fiyatları yükselme eğilimine girdi ve fiyatı çökertme tehdidi işareti vererek 20 Kasım 1985'te Nymex'te o güne kadar hiç rastlanmamış bir noktaya, 31,75 dolara ulaştı. Birçok kişi bu konuda Suudiler'in söylediklerine inanmadıkları için bu çok şaşırtıcı olmuştur. Herkes Suudiler'in bu sözleri OPEC ülkelerine uyarı yapmak, onları korkutarak disiplini sağlamak için sarf ettiğine inanmıştı.

Kasımdaki fiyat artışını izleyen ilk on gün geçtikten sonra OPEC bir toplantı daha yaptı. Suudi Arabistan, o güne kadar davranışlarıyla öteki OPEC ülkelerine karşı, pazar payı konusunda savaş açmış görünümündeydi. Şimdi ise Suudi Arabistan dahil OPEC grubu bir bütün olarak, kaybedilmiş pazarları geri almak için OPEC'li olmayan üyelere savaş açtıklarını duyuruyordu. Toplantıdan sonra yayımlanan bildiri yeni bir formül içermişti. OPEC artık fiyatı koruma fonksiyonunu bırakmıştı. Şimdiki hedefi "dünya petrol pazarında, üye ülkeler için yeterli geliri sağlayacak adil bir pay sağlamak ve bu payı korumak" olacaktı.

Yine de düşünmek gerekir: Acaba bu sözler ne dereceye kadar ciddiye alınmıştı? Nitekim, 9 Aralık'ta, OPEC üyesi bir ülkenin plan üreticileri, gelecek hakkında konuşmalar yaparken, bildirinin metni toplantı odasına getirildiğinde, umursamazcasına şöyle söyleyecekti; "Oh, yine mi OPEC kış bildirilerinden biri geliyor!"

İleri günlerde fiyat sistemi bir kez daha çökmeye başladı.

Üçüncü Petrol Şoku

Üçüncü kez yaşanan petrol şoku en az 1973-74 ve 1979-81 krizleri kadar yıkıcı ve dramatik olmuştur. West Texas Intermediate 1985 Kasım sonundaki varil başına 31,75 dolar olan fiyatı, hemen birkaç ay içinde aniden 10 dolar artırınca sonuç üçüncü bir kriz oldu. İran Körfezi kaynaklı kargoların bazısı varil başına 6 dolar dolayında satıldı. Daha önce yaşanan iki krizde arzdaki marjinal kayıp ve tahribat fiyatları göklere fırlatmaya yetmişti. Üçüncü şokta da hacimdeki gerçek varyasyon marjinal oldu. 1986'nın ilk dört ayında OPEC üretimi günde ortalama 17,8 milyon varildi. Diğer bir deyişle 1985 üretiminin sadece yüzde 9 kadar üstündeydi ve aslında, 1983 kotasıy-

la yaklaşık aynı düzeydeydi. Topyekûn olarak alınırsa, ekstra üretim özgür dünya toplam üretim arzının yüzde 3'ünün çok az üstündedir! Yine de bu artış, pazar payına verilen artışla bir araya geldiğinde fiyatları indirmeye yetmişti; hem de sadece birkaç ay öncesine kıyasla hayal bile edilemeyecek kadar aşağılara çekmişti.

Bu gerçekten tam anlamıyla Üçüncü Petrol Şoku'ydu, ancak sonuçları itibariyle aksi yönde oluşmuştur. Bu şokta birdirbir oyununu oynayanlar satıcılar değil alıcılar olmuştur. Her biri en düşük fiyatı yakalamak için bir diğerinin üstünden sıçrayıp atlamıştır. Alışılmamış bu durum, sonunda bir kez daha güvenlik konusunu gündeme getirdi. Ancak bu defa farklı boyutlarda. Güvenlik konusu bir anlamda petrol ihracatçılarının güvenliği için, başka bir deyişle pazarlara garantili olarak girmesi için ele alınmıştır. Bu ilk bakışta yeni gibi görünebilirse de aslında 1950'ler ve 1960'larda petrol ihraç eden ülkeleri yoğun rekabete sokan, Juan Pablo Pérez Alfonzo'yu OPEC toplantısı için Kahire'ye gitmesinden önce Birleşik Devletler'de garantili pazar aramaya sevk eden güvenceden farklı bir şey değildir. Tüketiciler açısından pazarda pay almak için yapılan dövüş her şeyden önemliydi. Bunun yanında 1970'lerde petrolün güvenliği için gösterilen onca çaba fazla bir şey ifade etmiyordu. Ancak yine de akıllarda şu soru vardı: Acaba gelecekte durum ne olacaktı? Ucuza ithal edilen petrol, son on üç sene içinde onca emekle kazanılan enerji güvencesini alaşağı eder miydi?

Ciddi olan sorun sadece fiyatların çökmesinden ileri gelmiyordu; aynı zamanda kontrolden de çıkmıştı. Petrol tarihinde ilk olarak, görünürde fiyatı saptayan bir yapı yoktu. OPEC resmi fiyatı olarak gösterilecek bir fiyat dahi yoktu. Hiç değilse geçici bir süre için de olsa, kontrol pazarın eline geçmişti. Fiyat bundan böyle OPEC ülkelerince, birbiri ardına yapılan çatışmalı görüşmeler yoluyla değil, binlerce ve binlerce bireysel görüşmeler yoluyla saptanacaktı. İhracatçılar pazara bu kadar sıkı sıkı bağlandıkça ve bunları yeni baştan kazanmak için bu kadar mücadele verdikçe, bunun sonu hiç gelmeyecekmiş gibi gözüküyordu. Bir yandan da net back anlaşmalar, spot anlaşmalar, spotback anlaşmaları, proses anlaşmaları, o anlaşma bu anlaşma hepsi birden gündeme girmiş, sonsuza dek süreceğe benziyordu. Mücadele sadece OPEC ile OPEC'li olmayanlar arasında değil, 1985 Aralık ayı bildirisine rağmen, OPEC ülkeleri arasında da bireysel olarak yapılıyor, ülkeler müşteri için birbirine savaş açıyordu. Çok sert geçen bu rekabet ortamında konu dönüp dolaşıp karara bağlandı ve pazarlara teminat olarak, birbiri ardına sayısız indirimler yapıldı. 1986 ortalarında Irak Devlet Pazarlama Komisyonu başkanı "Her kargo için her üç ayda bir sonu gelmez görüşmeler yapmaktan herkese bıkkınlık geldi. Ham petrol ihracatçısı adına çalışan tembel arabulucu da diğer OPEC ülkelerinden daha düşük fiyata petrol satmış olmak için dışarıya sattığı petrolde fiyat indirimine gitmiştir" demişti. Fiyat çöküşüne neden olan aslında netback şeklinde veya daha başka türde yapılan anlaşmalar değil, daha temele dayalı bazı gerçeklerdir. Bunlardan birincisi, pazara girmek isteyen petrol miktarının, bu petrolü alabilecek pazar sayısından çok daha fazla oluşu, ikincisi de artık düzenleyicilerin yani OPEC ve özellikle de Suudi Arabistan'ın bu işten ellerini çekmeleridir.

Petrol şoku, dünyadaki tüm petrol ülkeleri üzerinde etkin olmuş, bu ülkelerin hepsi bir şekilde tepkilerini göstermişlerdir. Acaba OPEC de bir şeyler yapacak mıydı? Yapabilir miydi? Örgüt feci şekilde parçalara bölünmüştü. İran, Cezayir ve Libya OPEC'in yeni ve çok daha düşük bir kota uygulaması ve böylece yeniden varil başına 29 dolara dönmesi yanlısıydı. Üretimi yüksek olan ülkeler öncelikle Suudi Arabistan ve Kuveyt ise pazar payındaki kayıplarını telafi peşindeydiler. Yamani'ye gelince, o tüm hatalardan alıcıları sorumlu tutuyor, büyük şirket yöneticilerinden birine şöyle diyordu: "Ben hiçbir zaman hiç kimseye onun istemediği bir varil petrol bile satmış değilim." Bu ara OPEC üyelerinden en önemli ikisi, İran ve Irak, ölesiye çekişmelerini sürdürüyor, ayrıca İran'ın Arap ihracatçılara karşı gösterdigi hasmane tavır tüm şiddetiyle devam ediyordu.

OPEC üyesi olmayan ülkeler ise kaybettikleri kazançlar yüzünden epeyce acı çekti. Sonunda geç de olsa, OPEC'in uyarılarına daha ciddiyetle kulak verdiler ve "diyalog" başlattılar. Meksika, Mısır, Umman, Malezya ve Angola 1986 OPEC toplantısına gözlemci olarak katıldı. Norveç'in tutucu hükümeti ise başlangıçta Batı'nın bir üyesi olduğunu, bu nedenle OPEC'le yapılan bir toplantıya katılamayacağını beyan etti. Ancak, bu ülke gelirinin yüzde 20'si petrolden gelmekteydi ve hükümette bütçe açığı vardı. Neticede iktidardaki parti düştü ve yerine muhalefetteki İşçi Partisi geçti. Yeni gelen Başbakan hiç vakit kaybetmeden, Norveç'in petrol fiyatını istikrara kavuşturmak için gereken adımları atacağını duyurdu. Yeni hükümetin petrol bakanı Venedik'te, Zeki Yamani'nin yatına binerek petrol fiyatlarını görüşmek için Yamani'yle bir araya geldi. Yine de, tümüyle ele alınırsa OPEC ile OPEC'li olmayanlar arasında çok az görüş birliği sağlanarak bir "ter döküş süreci" başladı ve 1986 ilkbaharı boyunca sürüp gitti.

Biraz Hareket

Petrol şirketlerinin birçoğu bu en son krize hazırlıksız yakalanmıştı. Bu şirketlerin yöneticileri OPEC'in kendi kazançlarının büyük bir kısmını baltalayacak böyle saçma bir şey yapmayacağı inancındaydı. İçlerinden birkaçı ise farklı görüşteydi. Londra'da, Shell Şirketi'nde plancılar gerçekleri dikkatle incelemiş ve sonuçta "OCS" Petrol Çöküş Senaryosu adında bir rapor hazırlamıştı. Bu raporda, plancılar şirketin üst düzey idarecilerinin raporu ciddiyetle ele almasını, kendileri aynı görüşte olmasa bile üzerinde tartışıp nasıl tepki göstereceklerini saptamalarını ve ciddi önlemler alınmasını ısrarla önerdiler. Nitekim, sonunda en son çöküş olan üçüncü şok patlak verdiğinde, diğer birçok petrol şirketinin aksine, Thames Nehri'nin güney yakasındaki Shell'de göreceli bir sükûnet ve düzen egemen olmuştu. Buradaki idareciler, petrol bölgelerindeki Shell idarecileri gibi normal görevlerini yine günü gününe sanki evvelden provasını yaptıkları bir sivil savunma acil operasyonu gibi yürütmüşlerdir.

Petrol endüstrisi genel olarak gerçeği kabullendikten sonra buna karşı çabuk ve kapsamlı önlem almış ve harcamaları kısmıştır. Amerika'da şoktan en fazla zarar gören kesim işletme ve üretim alanları olmuştur. Petrol için en büyük harcamayı yapmış olan bu ülke aynı zamanda en büyük düş kırıklığına uğrayan ülke olmuştur. Alaska'da, 2 milyar dolar harcanarak kazılan ve sonunda kuru çıkan Mukluk kuyusunu unutmak mümkün müydü? Bu olay henüz belleklerden silinmemişti. Bu nedenlerle Amerika'da şirketler harcamaların kısılması önerisine esnek yaklaştılar ve uydular. Onca uzun görüşmelerden ve gelişmekte olan dünya hükümetleriyle yapılan ayarlamalardan sonra, kazanılanı kaybetmek, elde edilen kararı tehlikeye atmak istemiyorlardı.

Tüketiciler de bu karardan memnundu. Petrol sıkıntısının sürekli olacağı korkusu artık söz konusu olmaktan çıkmıştı. Yaşama standartları ve yaşam stilleri artık güvencedeydi. Onca yıllık sıkıntıdan sonra petrol bir kez daha ucuzlamıştı. Demek ki kıyamet kopacağı hakkındaki kehanetler serap olup gitmişti. Petrol gücü denen şeyin de zararsız ve boş bir tehdit olduğu ortadaydı. Köşe başlarında "gaz savaşı" şeklinde görülen ve 1950'ler ve 1960'larda ortadan kaybolan istasyonlar bir kez daha ancak bu defa global "petrol savaşı" halinde çok daha büyük çapta ortaya çıkmıştı. Fiyatlar daha ne kadar aşağıya inebilirdi? 1986 ilkbaharının ilk günlerinde asgari petrol fiyatı Billy Jack Mason adındaki benzin istasyoncusunun Texas, Austin'in kuzey yakasındaki Exxon benzin istasyonunda saptanacaktı. Billy Jack o gün bir galon petrolü sıfır sente yani hiçbir ücret almadan bedavaya satmıştır. Kuşkusuz bu hiçbir şekilde kırılması olanaksız bir rekordu ve sonucu da tam bir keşmekeş olmuştur. Saat sabahın dokuzunda, benzin almak için sıraya girmiş arabalar altı mil uzunlukta bir konvoy oluşturdular. Kuyrukta bekleyenlerin bir kısmı çok uzaklardan, Waco'dan gelmişti. Bütün bu coşku karşısında Billy Jack sadece şunu söylemekle yetiniyordu: "Yapmanız gereken tek şey birazcık hareketlilik göstermektir, o kadar." Ancak bir petrol uz-

manı olarak kendisine gelecekte petrol fiyatının ne olacağı sorulduğunda şu yanıtı vermiştir: "Bu yurtdışı bir konudur. Araplar kendi fiyatlarını bir düzene sokmadıkça bizim yapabileceğimiz bir şey yoktur."

Diğer bir kişi, sonradan Texas hemşerisi olmuş Birleşik Devletler'in Başkan Yardımcısı George Bush da bunun, hiç değilse bir dereceye kadar Araplar'a bağlı olduğu kanısındaydı ve bu konuda Billy Jack Mason'la fikir birliği içindeydi. Billy benzinini, galonu sıfır sentten sattığı sırada Bush yurtdışı bir görevle, petrol konusunu ve daha başka konuları konuşmak için Ortadoğu'ya harekete hazırlanıyordu. Fiyat çöküşünden çok daha evvel Suudi Arabistan ve Körfez devletlerine ziyareti gündemine almıştı. Ancak şimdi, Amerikan yurtiçi petrol ve gaz endüstrisi, ihracatçılar, tüketiciler, Amerika'nın müttefikleri ağız birliği etmişçesine aynı soruyu soruyor ve Bush da böyle bir günde gidiyordu. Soru şuydu: Birleşik Devletler hükümeti fiyat çöküşü konusunda herhangi bir şey yapacak mıydı? Gerek zamanlama ve konumu açısından, gerekse kendi geçmişi yönünden, uluslararası ilişkilerin çok hassas noktada olduğu, Reagan yönetiminin ve ABD politikasının çıkmazla boğuştuğu böyle bir günde çözüm için tüm gözler Bush'a çevrilmişti. Artık o Amerika'nın bir numaralı adamıydı.

George Bush

Birkaç yıl sonra, 1989'da, Başkan seçilişinin kutlandığı gece Bush şu sözleri söyleyecekti: "Bunu şöyle açıklamak isterim: Birleşik Devletler kendisine Başkan olarak petrol ve gaz endüstrisinden gelmiş, bu işi bilen, hem de iyi bilen birini seçmiştir." Gerçekten de, özellikle bağımsız çalışan petrolcülerin çeşitli riskle dolu, pazarlıkla yaşanan dünyalarını iyi biliyordu. Bu kişiler Birleşik Devletler'de işletmeciliğin belkemiği olan ancak fiyat çöküşlerinin sırt üstü devirip "nakavt" ettiği kişilerdir. İşte Bush'un formasyonunu kazandığı yıllar da böyle bir dünyada geçmiştir. 1948'de Yale'den mezun olduktan sonra Bush, Wall Street'te çalışmaya başladı ve burada tabandan başlayarak edindiği birikimi kendi kanından gelen patronunun, babasının yanında kazandı. Babası vaktiyle Connecticut'tan Senatör seçilmeden önce Brown Kardeşler yanında Harriman'ın ortağı olarak çalışmıştı. Sonra bir gün, Procter and Gamble Şirketi'yle yaptığı iş konuşmasından bir sonuç almayınca, kırmızı renkli 1947 Studebaker arabasına atlayıp Texas'a doğru yollandı. Önce Odessa'ya, sonra da Odessa yakınındaki Midland'e gitti. Anımsanacağı üzere bu kente hemen sonra "Batı Texas'ın petrol başkenti" denmiştir. Bush işe ta temelden, pompalama donanımını boyayarak başladı, sonra bir adım ilerleyerek seyyar satıcı oldu. Bu işi yaparken bir petrol kuyusundan ötekine gidiyor, müşteriye ne çapta bir kazıya gereksinimi olduğunu, hangi tip kayayı kazmakta olduğunu soruyordu. Daha sonra da müşteriden sipariş alıyordu.

Bush Doğuluydu ve bazılarının deyimiyle asilzade kökenliydi. Ancak tipik bir asilzade örneği olduğu söylenemez. Doğulular arasında soylu bir gelenek vardır; geleceklerini Texas petrolüne bağlarlar ve petrol için Texas'a giderler. Bu gelenek Mellon ailesiyle ve Spindletop'da Pew ailesiyle başlamış, Fortune dergisinin bir vakitler belirttiği gibi "ünlü üniversitelerin arı kovanından oğul vermesi gibi" sürüp gitmiştir. İçinde Bush'un da bulunduğu bu zümre II. Dünya Savaşı sonunda "yalnızlığa terk edilmiş bir Batı Texas petrol kasabası" olan Midland'e inmişti. Bu grup "çalışan zenginler olarak" kendilerinden hiç beklenmeyen bir sınıf oluşturmuştur. Bunlar dikkate alınırsa, Midland'in en iyi erkek giyim mağazası Albert S. Kelly'de müşterilerin hemen aynen Books Kardeşler'deki gibi giydirilmesinin sırf bir rastlantı olmadığı kolayca anlaşılır.

Bu küçük dünyada çok geçmeden Bush da kendi ifadesiyle "petrol hummasına" yakalanacak; kendi gibi hırslı, para kazanmak sevdasındaki genç arkadaşlarıyla ortaklık yapıp, bağımsız bir petrol şirketi kuracaktı. Ortaklarından biri sonradan durumu şöyle özetlemiştir: "İçimizden biri petrolcülüğü iyi biliyordu, elinde gereken malzeme de vardı ve hepimiz para kazanmak peşinde olduğumuzdan bu işe giriştik. O günlerde Midland'de yapılacak en iyi iş petrolcülüktü." Şirket

kurulduktan sonra sıra iyi bir isim bulmaya gelmişti. Bunun hiç unutulmayacak, her zaman hatırlanacak bir ad olmasını istediler. Ortaklardan biri bu ismin telefon rehberinde kolayca bulunması için A veya Z harfiyle başlayan bir isim olmasını önerdi. O sıralar Midland sinemasında Meksikalı bir ihtilalcinin öyküsünü anlatan ve başrolünü Marlon Brando'nun oynadığı *Viva Zapata* filmi gösteriliyordu. Bu nedenle Bush ve arkadaşları şirketlerine Zapata adını verdiler.

Şirketteki bağımsız petrolcülerin beyin gücü Bush oldu. Çok kötü bir havada Kuzey Dakota'ya uçmaktan kaçınmayarak, kişilikleri pek de güven vermeyen, bazı çiftçilerden "royalty interest" denilen işletme payları toplamaya çalıştı. Mahkeme dosyalarını didik didik edip yeni petrol keşifleriyle ilgili maden haklarını kimin aldığını öğrenmeye çalıştı ve mümkün olduğunca çabuk, az bir para karşılığında bir kazı ekibi kurdu. Ayrıca Doğu'ya giderek oradaki yatırımcılardan para toplamaya çalıştı. 1950'ler ortasında, soğuk bir kış sabahı Washington DC Union İstasyonu yakınlarında Washington Post yayımcısı Eugene Meyer'le, Meyer'in limuzininin arka koltuğunda anlaşma imzalayacak kadar başarı gösterdi. Önlem olarak Meyer bu anlaşmaya damadını da dahil etmiştir. İlerideki yıllarda Meyer, Bush için her zaman iyi bir yatırımcı olmuş ve bu konumu daima korumuştur. Acaba giriştikleri bu yeni işte Zapata ismi Bush ve ortaklarına yardımcı olmuş muydu? Bush'un ortaklarından biri, Hugh Liedtke bu soruyu şöyle yanıtlamıştır: "Bazımız için yardımcı oldu, bazımız içinse tam tersine zararlı oldu. Çabuk davranıp kârlı yatırım yapmayı başaran pay sahipleri Zapata'yı kahraman bir vatanperver gibi görürlerdi; pazarın en tavanındaki kişilerse, pazarın düşmesi üzerine Zapata'ya tam bir haydut gözüyle bakmışlardır."

Sonuç olarak, ortaklar Zapata'yı ikiye böldüler. Bush bu işin denizaşırı petrol servisini üzerine aldı ve Meksika Körfezi'nde ve tüm dünyada, şirketini denizaşırı kazı ve üretim faaliyetinde dünyanın bir numaralı liderlerinden biri yaptı. Bugün bile New York borsacıları Zapata'nın Houston ofisine telefon edip gelecek birkaç saat içinde borsanın nasıl gelişeceğini öğrenmek istediklerinde, telefonun öbür ucunda Texas aksanlı gençlerin değil George Bush'un Yankee aksanıyla karşılaştıkları günleri anımsamaktadır. Bush Zapata'da salt ECO göreviyle değil, aynı zamanda yatırımcı ilişkiler servisinde de görevli idi. Savaş sonu yerli petrol endüstrisinin istikrarsızlıkla dolu dönemlerine imzasını atmıştır. Petrolcülük faaliyetinin petrol fiyatı karşısında ne denli hassas olduğunu görebilmiştir. Ayrıca bu faaliyetin, Ortadoğu petrolünün toparlanma yıllarında, arasında hiçbir köprü bulunmayan yabancı rekabet karşısında, en azından 1959'da Eisenhower kota koyana kadar ne denli yara almaya müsait olduğunun bilincindeydi. Bush da bu konuda çok başarılı olmuştur. Öyle ki Bush ailesi yaşadıkları Midland dolayına yüzme havuzu yaptırtan ilk aile olmuştur.

1960'ların ortalarında Bush artık yeteri kadar para yaptığı kanısına varmıştı. Babası on yıl süreyle senatörlük yaptığı için o da aynı yola yöneldi. Politika uğruna petrolcülüğü bıraktı. O günlerde Cumhuriyetçi Parti Texas'ta yeni yeni faaliyete başlıyordu. Diğer taraftan Demokratlar da çok güçlüydü ve devlet üzerinde ezici baskıları vardı. Bu, Cumhuriyetçiler'in karşı karşıya oldukları birçok soruna bir yenisini ekledi. Ancak geleceğin Cumhuriyetçi Partisi olmaya aday bu partinin asıl sorunu "sağ"dan gelmekteydi. Öyle ki, bir ara Bush kendisini aşırı sağcı John Birch Derneği'ne karşı savunmak zorunda bile kalmıştır. Kayınpederi talihsiz kadın dergisi Redbook'un yayımcısı olduğu için komünistlikle suçlanıyordu. Bush bu gerekçeyle Dernek tarafından itham edilmiştir.

Bush ikinci aşamada kasaba meclis başkanlığından Kongre'ye seçildi. Kaluste Gülbenkyan'ın aksine Bush petrolcülükte kazandığı dostlukları elinden kaydıran bir adam değildi. O günden başlayarak Midland'de kazandığı dostları bugüne kadar kendisinin en yakın arkadaşları olmuştur. Houston'dan Kongre üyesi seçildiği için petrol endüstrisini zaman zaman savunması gerekmiştir, ki Bush bunu kararlılıkla yapmıştır. 1969 yılında Richard Nixon, petrol ithalini kısıtlayan kota sistemini kaldırmayı düşündüğü sırada, Bush araya girmiş, Hazine Bakanı David Kennedy ile bir kısım petrolcünün Houston'daki kendi evinde bir araya gelip bu konuyu tartışmalarını istemiştir.

O iş bittikten sonra Kennedy'ye yazarak bu toplantıya vakit ayırdığı için teşekkür etmiştir. Mektubunda yer verdiği satırlardan birkaçında şöyle yazmıştı: "Petrolcülere benim petrol işi için ne denli terlediğimi, adeta kan döküp öldüğümü söylemenizi takdirle karşılıyorum. Bu sözlere dayanarak Washington Post beni kıyasıya, öldüresiye eleştirse de, hiç kuşku yok, Houston açısından yararlı olacaktır." Ancak Bush meslek yaşamında ilerleyip bir görevden ötekine koştuktan sonra Birleşmiş Milletler Büyükelçiliği'nden Cumhuriyetçiler'in Milli Konsey Başkanlığı'na getirilmiş ve bu görevi Watergate skandalı sırasında yapmıştır. Bu dönemde petrolcülüğe gündemde ilk sırada yer vermesine olanak yoktu. Milli Konsey Başkanlığı'ndan sonra Bush, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Birleşik Devletler temsilciliğine ve sonra da CIA Başkanlığı'na getirilmiştir. Daha sonra dört yıl süreyle Başkanlık seçiminde Cumhuriyetçiler'in iktidara gelmesi için kampanya yürütmüş ancak kampanyası başarısız olmuştur. 1980'de seçimlerde onu yenilgiye uğratan Ronald Reagan Bush'u kendisine "running mate", yani aynı partiden seçimlere katılan aday olarak seçmiş ve böylece ona Başkan Yardımcılığı yolunu açmıştır.

Enerji sorununu yönetiminin merkez noktası yapmış olan Jimmy Carter'ın aksine, Ronald Reagan enerjiye sadece bir ayrıntı olarak yaklaşmıştı. Reagan enerji krizinin daha çok idareden, Birleşik Devletler hükümetinin yanlış yönetilmiş politikasından ileri geldiği görüşündeydi. Ona göre bunun çözümü hükümeti enerji sorunundan çekip almak ve yeniden "serbest pazara" dönmekti. Nitekim Reagan kampanya sırasında, Alaska'da, Suudi Arabistan'dan daha çok petrol olduğunu söylemiştir. Reagan idaresinin en öncelikle ele aldığı işlerden biri Carter idaresinin başlattığı petrol fiyatlarındaki kontrolü kaldırmayı hızlandırmak oldu. Yeni idare enerji konusunda "sözde ihmalkâr" bir tutum göstermiş, bu davranışta dünya petrol pazarında olanlar kendisine yardım etmiştir. Jimmy Carter için talihsizlik sayılacak petrol fiyatlarının yükselmesi olayı, Ronald Reagan için aksine bir şans olayına dönüşmüştür. Bunun nedeni, 1981'de yani fiyat krizinden beş yıl kadar önce Reagan daha Beyaz Saray'a henüz taşınmışken, enflasyona endeksli petrol fiyatı; yükselme eğilimindeki OPEC dışı arz ve düşme eğilimindeki talep karşısında gerçek kayma eğilimine girmişti. Gerçek fiyatta oluşan düşüş enerjiyi egemen konu olmaktan çıkarmakla kalmadı, Reagan yönetiminin iki temel başarısı olan ekonominin yeniden büyümesine ve enflasyonun düşürülmesine de yardımcı oldu. "Serbest pazar" yaklaşımının bir çelişki üzerine kurulduğunu burada belirtmekte yarar vardır. OPEC petrol fiyatının büyük ve aşırı hızla düşmesini önlemiş ve böylece Birleşik Devletler'de ve başka yerlerde konservasyon ve enerjide gelişme için gerekli olan itici güçleri sağlamıştır. Ancak bu çelişki 1986 fiyat krizine kadar gözlerden uzak kalmış ve bir sorun yaratmamıştır.

O yıl üstünde pek durulmayan, kendi haline bırakılan konu, OPEC Genel Sekreter Vekili Fadhil Al Chalabi'nin sözleriyle "kıyasıya rekabet" konusuydu. Bunun sonuçları Amerikan petrol sanayii için tam bir felaket olmuştur. Rekabetin serbest bırakılmasıyla etrafa korku saçan manzaralar görülmeye başladı. Hisse senetlerinin satış emirleri inanılmaz bir hızla artmaya başladı. Ne kadar petrol yatağı varsa, hepsinde kazılar durduruldu. Güneybatı bölgesi ekonomik depresyonda olduğu için sağlıksız para yapısı depreme uğramışçasına sarsılmaya başladı. Ayrıca, fiyatların böyle düşük düzeyde kalması daha başka sorunlara da yol açacağa benziyordu. Bu takdirde Birleşik Devletler'de petrol talebi yükselecek, yurtiçi üretim azalacak, ülkeye yeniden 1970'lerdeki gibi ithal petrol akacaktı. Belki de, konu "pazar faktörleri" olduğunda, daha başka olaylar da yaşanacaktı. Ne var ki olaylar bu yönü izlediğinde Birleşik Devletler'in elinde artık bu güçlü faktörlere karşı yapacak pek bir şey yoktu. Bir olasılık ithal vergisi koymak ve böylece yerli enerji üretiminin korunması ve konservasyon için itici güç sağlanmasına olanak tanımaktı. 1986 yılında ithal vergisi için birçok kaynaktan pek çok öneri yapılmışsa da bunların hiçbiri Ronald Reagan yönetiminden gelmemiştir. Üzerinde düşünülen diğer bir seçenek de OPEC'i zor yoluyla hareketini toparlamaya zorlamaktı. Bu aşamada Bush'un o güne kadar petrolle ilgili görünmekten kaçındığı, ilgisini açıkça ve resmen göstermediği sürecin sona erdiğini görürüz. Reagan yönetiminde

petrol konusunu Suudiler karşısında Bush'tan daha iyi tartışacak, uzun birikimine dayanarak konuyu en iyi şekilde savunacak ondan başka kim vardı?

Doğru Yolda Olduğumu Biliyorum

İlk planlamaya göre Bush hiç bitmeyecekmiş gibi görünen İran-Irak Savaşı günlerinde İran Körfezi'ne tek bir amaç için, bölgedeki ılımlı Arap devletlerine Birleşik Devletler'in destek verdiğini bildirmek ve bunun üzerine basa basa vurgulamak için gidecekti. Ancak Suudi Arabistan'a kadar gidip de petrol konusunu ele almamak mümkün müydü? Özellikle de petrol fiyatının varil başına on doların altına düştüğü böyle bir günde. Şimdi her şey tersine mi dönmüştü? 1970'lerde Amerikalı üst düzey yetkililerden bir ekip Riyad'a gitmiş, Suudiler'in fiyatları düşük tutmalarını istemişti. Şimdi 1986'da Birleşik Devletler Başkan Yardımcısı Suudi Arabistan'a gidiyor, bu defa Suudiler'den petrol fiyatını çıkarmasını istiyordu.

Hiç kuşku yok ki Bush durumun çok kritik olduğunun bilincindeydi. Texas'taki koşullar onun petrolcülük yaptığı günlerdeki koşullara kıyasla çok kötülemişti. Bu yetmiyormuş gibi kendi seçim bölgesi olan Güneydoğu'dan, özellikle de Texas'tan yoğun eleştiriler alıyordu. Petrol konusunda Reagan yönetimi içinde kaygılı olan başkaları da vardı. Bunlardan biri Enerji Bakanı olan John Harrington'dur. Harrington durumun ciddiyetini kavramış, petrol fiyatlarındaki düşüşün milli güvenliği tehlikeye sokacak boyutlara ulaştığını söyleyerek yönetimi uyarmıştır. Ne var ki Reagan yönetimi içinde Bush ve Harrington azınlık olarak kalmıştır ve bu ikisinden başka hiç kimse onların görüşünü paylaşmamıştır.

1986 Nisan ayı başında, yolculuğa çıkışından bir gece önce Bush Suudiler'i yola getirmek için tüm ikna gücünü seferber edeceğini söyledi. "Kendi iç çıkarları açısından ve dolayısıyla milli güvenlik açısından fiyatı yükseltmenin önemine değineceğini, istikrar konusundan söz etmenin de yararlı olacağını, ancak konuya tepeden inme girmenin sakıncalı olacağını, bunun paraşütü olmayan bir paraşütçünün havadan atlamasına benzeyeceğini" söyledi. Aslında o da, Reagan yönetiminin benimsediği merkezi serbest pazar fikrine karşı değildi. Ağzından hiç düşürmediği cümle şuydu: "Tek çözüm pazardır, evet sadece pazardır; bırakalım pazar gücü işlevini yapsın!" Ancak burada şunu da söylemekten geri kalmıyordu: "Şuna inanıyorum ve her zaman da inanmışımdır ki, güçlü bir ABD yerli sanayii milli güvenlik açısından ve bu ülkenin yaşamsal çıkarları açısından yararlı olacaktır." Bu sözleriyle Bush açıkça pazardaki güçlerin fazla ileri gittiğini söylemek istemiştir. Bu sözler Beyaz Saray tarafından çarçabuk tekzip edilmiştir. Reagan'ın sözcüsü bu konuda şu beyanatı vermişti: "Fiyat istikrar konusuna en iyi yaklaşım serbest pazara işlevini yapmak imkânı tanımaktır." Beyaz Saray, üzerine basa basa Bush'un Kral Fahd'a fiyat düzeyini politikacıların değil, piyasa güçlerinin saptadığını anlatacağını vurgulamıştı.

Bush'un ilk durağı Riyad oldu. Burada Birleşik Devletler'in yeni elçilik binasının açılışını yaptı. Daha sonra, bazı bakanların ve Yamani'nin de katıldığı bir akşam yemeğinde konu dönüp dolaşıp doğal olarak petrole gelmiş, bir ara Bush, fiyatların çok düşük kalması halinde bunun Birleşik Devletler Kongresi'nde baskı yaratacağını, yeni bir vergiye yol açacağını, bu baskıya karşı koymanın giderek güçleşeceğini söyleyecekti. Suudiler Bush'un üstünde fazla durmayarak belirttiği bu görüşü fazlasıyla ciddiye aldılar. Başkan Yardımcısı'nın ikinci durağı doğu bölgesindeki Dahran oldu. Bu kentte Kral'ın geçici olarak ikametgâhı vardı. Amerikalılar'a Kral'ın Doğu'daki sarayında muhteşem bir ziyafet verildi. Yemek servisini kemerlerinde kılıç ve tabanca taşıyan, göğsünde çaprazlama fişek bulunan garsonlar yapmıştı. Neyse ki tüfekler duvara dayalı bırakılmış, içeri alınmamıştı. Hiç kuşkusuz Amerikan Gizli Servisi bu yüzden derin bir nefes almıştır.

Ertesi gün için Bush ve Kral arasında bir buluşma kararlaşmıştı. Ancak o akşam yemekten sonra Amerikalılar'a, İranlılar'ın bir Suudi tankerine saldırmaları nedeniyle randevunun ertelendiği bildirildi. Daha sonra, bir gece geç saatte Bush Kral'la görüşmek için çağrı aldı. Aralarındaki

konuşma sabahın 2'sinden çok daha geç saatlere kadar devam etti ve tam olarak iki buçuk saat sürdü. Bu toplantıda Suudiler'in İran'ın askeri tehdit ve ilerlemelerinden çok endişe duydukları gözlendi. Toplantıda ele alınan ana konu İran Körfezi'nin güvenliği ve ABD silah arzı olmuştur. Petrol konusuna sadece bir nebze değinilmişse de, Amerikalılar'ın görüşüne göre, Fahd "pazarda istikrar" ümit ettiğini belirtmişti. Bu ara yetkililer bir şey daha söyleyecekti. Kral Suudi Arabistan'ın petrol pazarındaki rolü için ortada, argo dille söylemek gerekirse, bu ülkenin "anaforcu" geçindiği söylentisinin dolaştığı gibi bir hisse kapılmıştı.

Burada şunu belirtmek yerinde olur: Başkan Yardımcısı olan Bush o sıralar yurtiçinde bir hayli eleştiriye tutulmuşsa da, petrol fiyatı konusundaki pozisyonunu asla değiştirmemiş, bu konumu daima korumuştur. Kral'ı ziyaretten sonra "Ben doğru yolda olduğumu biliyorum. Bazen insan bazı şeyden sadece emindir, o kadar. Bense bu konuda sadece emin değil, çok çok eminim ve hiçbir şüphem yoktur" demiştir. Bu sözleriyle düşük fiyatın Amerikan yerli enerji sanayiine zarar vereceğini, ulus için çok ciddi sonuçlar doğuracağını söylemek istemiştir. Bunu söylediğinin ertesi günü Amerikalı işadamlarıyla Dahran'da yaptığı sabah kahvaltısında Bush şu görüşü ifade etmiştir: "Birleşik Devletler'in milli güvenlik açısından 'Hey, bizim şimdi çok güçlü, sağlıklı bir yerli sanayiye gereksinimiz var' diye haykırmasında bir neden vardır. Ben de tüm siyasi yaşamım boyunca aynı şeyi hissettim ve şimdi de bu aşamada bunu değiştirmeye hiç niyetim yok. Ben böyle hissediyor ve düşünüyorum ve hiç kuşkum yok ki ABD Başkanı da aynen böyle düşünüyordur."

Bush sadakate çok önem veren bir devlet adamıydı ve geçen beş yıllık siyasi yaşamında çok sadık bir Başkan Yardımcısı olduğunu çeşitli vesilelerle kanıtlamıştı. O güne kadar Beyaz Saray prensiplerine hiç karşı çıkmamıştı. Ne var ki şimdi, petrol konusunda karşı çıkmak zorunda kalacaktı. Buna karşı gördüğü hasmane tutum da oldukça sert olmuştur. O kadar ki bir gün Beyaz Saray mensubu oldukça kıdemli bir yetkili Bush için acırcasına "Zavallı George, ne yazık ki bugün onun izlediği politika 'yönetimin politikasıyla' bağdaşmıyor" diyecek kadar ileri gitmiştir. Yine de Bush, tüm eleştirilere karşın geri adım atmayı reddediyordu; en azından fazla gerilememişti. "Ben bu politikamla ABD petrol sanayiini savunup savunmadığımı bilmiyorum. Benim yaptığım çok ama çok kuvvetle içimde hissettiğim, bildiğim bir konumu savunmaktır... Bunun politik açıdan bir yardım mı yoksa siyasi bir sakınca mı oluşturduğu umurumda değil" demiştir.

Genel kanıya göre Bush böyle davranmakla sadece küçük bir hata yapmıyor, çok büyük, affedilmez bir gaf yapıyordu. Bu gaf, göründüğü kadarıyla onun sadece kişisel politik hırsına zarar vermeyecek, kendi kendisini mahvetmesiyle sonuçlanacaktı. Başkanlık seçiminde Cumhuriyetçi Parti'den aday olan Bush'a karşı muhalifleri bir petrol eyaleti olmadığı kesin New Hampshire'da aleyhte pankartlar astılar. Köşe yazarları Bush'u OPEC'le kucaklaşmakla itham ettiler ve seslerini daha da yükselterek bu davranışın gelecek Başkanlık seçiminde kendisi için intihar olacağını söylediler. Petrol eyaletlerinde ise, doğal olarak itibarı yüksekti. Ancak şunu mutlaka belirtmek gerekir ki, petrol bölgeleri dışında Bush için iyi şeyler söyleyen tek kesim, onu bir vakitler, petrolcüleri tuttuğu için kıyasıya eleştiren *Washington Post* olmuştur. Önceki tutumun aksine Washington Post bu defa Başkan Yardımcısı'nın düşük fiyatların yerli enerji sanayiini çökerteceği uyarısını yapmakla fevkalade isabetli davrandığını, hiç kimse bunu kabul etmese de gerçeğin bu olduğunu yazmıştır. Post görüşünü şu satırlarla ifade etmiştir: "Bay Bush bugün çok önemli bir sorunla boğuşmaktadır. Bu adamın değindiği gibi, ithal petrole sürekli bağımlı kalmak ülkenin geleceği açısından hayırlı bir işaret değildir." Kısaca *Post* Bush'un haklı olduğunu söylemiştir.

Yine de şu soru üzerinde durmak gerekir: Bush Suudi bakanlara bir petrol vergisinden söz ederken ne demek istemişti? Sözleri sadece gelişigüzel söylenmiş birtakım görüşler miydi, yoksa bundan daha önemli bir şeyler miydi? Söylenenle işitilen her ne olursa olsun, –diplomaside bu ikisi arasında büyük fark vardır– o günden sonra Suudiler ısrarla Bush'un, fiyatların düşük kal-

ması halinde ABD'nin vergi uygulayacağı hakkında kendilerini uyardığını söylediler. Vergi koyma politikasının Reagan yönetimine ters düşmesine karşı Bush'un böyle söylediğinde ısrar ettiler. Diğer taraftan Japonlar da devreye girerek, Birleşik Devletler'in ithal petrole vergi koyması halinde kendilerinin de kendi enerji programlarını korumak için aynı şeyi yapacaklarını duyurmuştu. Bunu yapmakla Maliye Bakanlığı'nın kasasına ekstra kazanç sağlamış olacaklardı. Bu durumda ihracatçılar o güne kadar göstermedikleri şiddet ve süratle tepki gösterdiler. Bu tür bir davranış kazançları kendi kasalarından çekip yeniden tüketicilerin kasasına aktarmak olurdu. Ancak vergi sorunu Suudiler'in başına gelmiş tek sorun sayılamazdı. Onların asıl üzüntüsü öteki ihracatçılar gibi, sürekli fiyat düşüşü sonunda uğrayacakları büyük mali kayıplardı. Bunu düşünerek kaygılanıyorlardı. Ayrıca dış kaynaklardan da fiyat çöküntüsü nedeniyle çok büyük eleştiri ve politik baskı alıyorlardı. Bush'un bu ülkeyi ziyaretiyle fiyatların bir miktar istikrara kavuşturulması için birtakım adımlar atılmış, Amerika Başkanı Yardımcısı'nın danışmanları Bush'un petrol için söylediklerinin Amerikan petrol politikası açısından bir yutturmaca olduğunu düşünmüş olabilir. Ancak Suudiler bu sözleri hiçbir şekilde böyle yorumlamamıştı. Onların yorumuna göre Amerika Birleşik Devletleri'nin Başkan Yardımcısı fiyat çöküntüsünün Birleşik Devletler'in fiyat istikrarını bozduğunu ve ülkenin güvenliğini tehdit ettiğini söylemişti. Öyle ki fiyat düşüşü nedeniyle Amerika'nın petrol ithalatı önemli düzeyde artmaya başlayacak, Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği karşısında hem askeri hem de stratejik açıdan zayıf düşecekti. Şurası kesindir ki Suudiler Bush ziyareti sonucu, Birleşik Devletler'in güvenliği konusunda biraz daha titiz davranmıştır. 1979 yılında güvenlik kaygısıyla üretimi yukarı çektikleri günleri düşünmüşlerdi. Bu kaygıyı bir kez daha 1986 ilkbaharında duymuşlardı. O günlerde Mısır ve savaştaki Irak dahil, birçok ülkeden gelen baskılara maruzdu. İran-Irak Savaşı'ndan ve bu savaşın doğurabileceği olası sonuçlardan büyük korku duyuyorlardı. Kısaca, Bush'un bu ülkeye yaptığı ziyaret doğurduğu onca sorun ve zorluklar bir yana, Suudiler'i, fiyatları bunalıma sokan pazar payı edinmek için yapılan sert dövüşten kurtuluş yolu aramaya sevk etmiştir. Bunun dışında öteki ihracatçıları da nihayet sahtekârlığın bir bedeli olduğuna inandırmıştır.

"Harakiri" ve Varili 18 Dolara

Yine de hiç kimse yarışmaya açık bir çevrede nasıl davranılacağını bilmiyordu ve bu konuda hiçbir deneyimi yoktu. Bu konudaki ilk girişim eski bir OPEC'li olan ve güncel durumda Petroleos de Venezuela'da üst düzey yönetici Alirio Parra Pérez Alfonzo'dan geldi. Bu kişi işe geçmişe ait bazı arşivleri karıştırmakla başlamıştır. Alirio Pablo Pérez Alfonzo mesleğe Juan Pablo Pérez Alfonzo'nun asistanı olarak OPEC'in kuruluşu sırasında başlamış ve 1960'taki kuruluş toplantısına davet edildiğinde onun yanında bulunmuştur. Şimdi ise gündemde OPEC'in tasfiyesi vardı. Bu konularda bir başlangıç noktası arayışında olan Parra, bir gün aniden çok eskiden okuduğu *United States Oil Policy* (Birleşik Devletler Petrol Politikası) başlıklı 1926'da yayımlanmış bir kitabı anımsadı. Kitabın yazarı Kansas Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olan Ise'dır. Parra kitabın bir kopyasını Caracas'ta bulmuş, Londra'ya getirip dikkatle incelemişti.

Ise kitabında bazı fikirlerini şöyle sıralamıştı: "Pennsylvania'da başa gelen talihsiz olaylar sadece buraya özgü kalmamış, sonraki yıllarda petrol üreten hemen her bölgede teker teker yaşanmıştır. Petrol endüstrisindeki aynı istirarsızlık, aynı aşırı üretim sorunu, aynı kapsamlı fiyat oynamaları, bunun sonucunda daima gelen etkisiz anlaşmalar, aynı petrol, sermaye ve enerji savurganlığı öteki tüm petrol bölgelerinde de ayniyle yaşanmıştır." Ise ayrıca 1920'lerde yaşanmış bir olaya kitabında değinirken şu sözlere de yer vermişti: "Bu olay çok kısıtlı olan bu doğal kaynağın nasıl aşırı üretime tutulduğunu; stokların büyütüldüğünü; ağzına kadar dolu petrol tanklarının nasıl olup taşırıldığını; fiyat indirimlerini, kullanımın ve gereksiz sarfiyatın azaltılması için göste-

rilen insanüstü çabaları ve nihayet petrolü hemen sıfırdan satma girişimlerini gösteren değerli bir belgedir: Bu, insanların en çok istediği bir şeyin petrol tarafından boğulması, ağzının tıkanması ve susturulması olayıdır." İleriki satırlarda ise fikirlerini şöyle ifade eder: "Petrol üreticileri bu kadar çok petrol üretmekle bir tür 'harakiri' yapmışlardır. Çarenin ne olduğunu herkes net olarak görmüş fakat uygulamamıştır. Hiç kuşku yok, çare üretimin azaltılmasıydı." Ise'ın bu kitabı altmış yıl önce yazılmış olmasına karşın, kullanılan dil ve konulan teşhis açısından son derece sağlıklıydı. Parra bunun farkına vararak birtakım notlar almıştı.

O günden sonra Parra petrol ve enerji pazarlarının rekabete dayandığını hesaba katan, yeni bir fiyat sistemi kurmaya çalışan petrol ihracatçısı ülkeler için başvurulan ilk kişilerden biri oldu. Tüketicilerin ise seçme şansı mevcuttu. Bu gerçek, Parra'yı ve onun gibi düşünenleri yeni fiyat 17-19 dolar üzerinden daha doğrusu varil başına 18 dolardan satmayı düşündürdü. Bu, petrolün birkaç ay evvelin resmi fiyatı 29 dolara kıyasla 11 dolar daha aşağıya satılacağı anlamındaydı. Düşünüp taşınılmış "doğru" olan fiyatın bu olduğuna karar verilmişti. Parra ve daha birkaç kişi mayıs ayında bir hafta süreyle Viyana'daki Kuveyt Elçiliği'ne kapanarak yeni fiyatın rasyonelliğini tartıştılar. Enflasyonun düzeltilmesi için petrol fiyatlarının gerisin geri 1970'ler düzeyine, İkinci Petrol Şoku'nun yaşandığı gece düzeyine getirilmesi icap etmişti. Şimdi, yeni fiyat 18 dolarla petrol bir kez daha diğer enerji kaynakları ve korumayla rekabet edecek kapasiteye ulaşmıştı. Anlaşıldığına göre bu, dünyanın geri kalan kısmında ekonomik büyümeyi ve dolayısıyla enerji talebini kamçılamak koşuluyla ihracatçıların dayanabileceği en yüksek fiyat düzeyi idi. Petrole olan talebi ateşlemesi ve göründüğü kadarıyla durmak bilmeyen OPEC dış üretimini durdurması ve belki de ters yöne çevirmesi bekleniyordu. OPEC'li bir yetkilinin bir arkadaşına söylediği gibi 18 dolar "ülke için iyi bir fiyat değildi." Bunu söyledikten sonra yetkili, arkadaşına şu soruyu yöneltecekti: "Ancak ne var ki yapabileceğimiz başka bir şey yok. Sen de böyle düşünüyor musun?"

1986 Mayısı'nın son haftasında ayrı ayrı ülkelerden altı petrol bakanı Suudi Arabistan'ın Taif kentinde bir araya geldi. Bakanlardan biri söz isteyerek aralarında bazılarının petrol fiyatının düşeceği, varilinin beş dolara kadar ineceği görüşünde olduğu söyledi. Kuveyt petrol bakanı da şu sözleri ilave etmişti. "Burada şu anda mevcut bulunanlardan hiçbiri petrolü tüketiciye vermek istemez, daha doğrusu tüketiciye böyle bir armağan vermek istemez." Kuveytli bakan sözlerini şöyle bitirmişti: "Yine de şu iyi bilinmelidir ki petrolün evvelce varili 29 dolardan satılması OPEC'e yarardan daha çok zarar getirmiştir."

Bu toplantıda Yamani Suudi Arabistan'ın konumunu kategorik olarak şöyle sıralamıştı: "Biz pazar eğilimleri içinde bir iyileşmenin yapıldığını bir hatanın düzeltildiğini görmek istiyoruz. Pazarda, payımızı artırmak suretiyle bir kere kontrolü yeniden ele geçirsek, gerektiği şekilde hareket etmek elimizdedir. Biz pazardaki gücümüzü tekrar kazanmak istiyoruz."

Toplantıda hazır bulunan bakanların tümü petrolün varil başına 17-19 dolardan satılmasını kabul ettiler ve ayrıca bir de yeni bir kota sistemi önerdiler. Daha birkaç ay önce sakıncalı bulunan kota sistemi bu defa oy çoğunluğuyla çok uygun görülmüştü. Bu son petrol krizinin yarattığı onca karmaşa ve rahatsızlık arasında, eskinin köhne kalıntısı içinden varil başına 18 dolar fikrini savunan yeni bir uzlaşmanın kesinlikle doğmakta olduğu ortadaydı. Alirio bunu "Bir osmos olayıdır" sözcükleriyle tanımlamıştır. Bundan salt üreticiler değil, tüketiciler de hoşnuttu. Bu ülkeler petrolünün en az yüzde doksan dokuzunu ithal eden Japonlar'ın en düşük fiyat hangisiyse onu tercih edeceği beklendiği halde, durum böyle gelişmedi. Fiyatların aşırı derecede düşük tutulması halinde iki sorunun doğması kaçınılmazdı. Birinci sorun şuydu: Japonlar diğer alternatif enerji kaynaklarıyla da büyük ve pahalı angajmanlara girmişti ve petrol fiyatı ucuzlatıldığında bunları kısmak zorunda kalacaktı. Bu ise kesinlikle emin oldukları gibi ülkenin petrol bağımlılığını yeniden artıracak ve petrol yüzünden yeni baştan yara almalarıyla sonuçlanacaktı. Bütün bunlar hiç kuşkusuz sahneyi yeni bir krize hazırladı. İkinci sorun ise Japon ithalatının önemli kısmının

petrol olmasından ileri geliyordu. Bu nedenle aşırı düşük fiyatlar Japonya'nın zaten ticaret ortaklarıyla olan ciddi anlaşmazlıklarını büsbütün şiddetlendirecekti. Bu nedenlerle Japon petrol sanayiinin baştan sona her kesimindeki kişiler ve hükümet mensupları en sağlıklı davranışın "makul fiyatları" yani varil başına 18 doları kabul etmek olduğunda fikir birliğine vardı.

Bu konuda varılan yeni uzlaşma Birleşik Devletler'de de hükümette, Wall Street'te, bankalarda ve ekonomik tahminlerde bulunan kesimlerde kabul görmüştü. Düşmekte olan fiyatlardan gelecek kazancın (daha çok büyüme ve daha düşük enflasyon) kayıpları dengeleyeceği düşünülmüştü. Bu kayıplar Güney Batı enerji ve sanayi sorunlarıydı. Ne var ki bu, en azından yeni görüşe göre, ancak bir noktaya kadar geçerliydi. Bazılarının görüşüne göreyse, belirli bir noktada mali sistemde yaşanacak acılar ve yer değiştirmeler politikacıların çekeceği rahatsızlıkla birleşince, bu defa ülke yararlarını kemirmeye başlayacaktı. Bu nokta, genel görüşe göre 15 dolarla 18 dolar arasında bir yerdeydi. Reagan yönetimi fiyatı 18 dolar dolayında tutmaya çaba göstermiştir. Bu fiyat bir açıdan iktisadi büyümeyi hızlandıracak, aynı zamanda enflasyonu tutacak bir fiyattı. Ancak başka bir açıdan da yerli petrol sanayiini çökertecek ve böylece vergi konulması baskısını geniş boyutta azaltacak bir fiyattı. Sonuç olarak Reagan yönetimi "serbest piyasaya" verdiği sözleri, onlarla olan angajmanını korumuş, bu konuda hiçbir aksi davranışta bulunmamıştır. Yönetim sonuçta, olayların bu koşullarda ele alınması halinde en iyi tutumun hiçbir şey yapmamak olduğunda karar kıldı.

Ne var ki uzlaşma bir şeydir, yeni bir anlaşma yapmak, bunu gerçekleştirmek ise başka bir şeydir. Nitekim kısa sürede birçok petrol ihracatçısının uğradığı kazanç kaybı çok ciddi boyutlara ulaştığı halde, anlaşmayı gerçekleştirme çabaları başarısız kalmıştı. Bundan en az zarar gören, sattıkları petrol hacmini gittikçe büyüten Arap Körfez devletleriydi. Kuveyt'in petrolden gelen geliri sadece yüzde 4 oranında düştü, Suudi Arabistan'ınki ise yüzde 11 azaldı. En büyük darbeyi, Batı'daki tüketicilerine karşı kavgacı ve hasım davranan, fiyatlar üzerine atmaca gibi saldıran ülkeler yedi. İran ve Libya'nın petrolden gelen kazançları 1986'nın birinci yarısında 1985'in aynı dönem kazancından yüzde 42 daha az olmuştur. Cezayir'inki ise bundan da fazla düşüş göstermiştir. Bu düşüşler salt ekonomik nedenlere dayalı değildir. En dezavantajlı ülke İran olmuştur. Bu ülke kazancının baş aşağı düşmekte olduğu bir sırada, aynı zamanda yeni, çok daha yoğun bir aşamaya girmiş Irak savaşında savaş harcamalarını da yüklenmişti. İran tankerlerine ve tesislerine karşı Irak'ın giriştiği hava savaşı ülkenin ihraç kapasitesine giderek daha ağır darbeler indirmiştir. Parası olmadan İran nasıl olur da Ayetullah Humeyni'nin Irak'a ve Saddam Hüseyin'e karşı sürdürdüğü kutsal savaşa savaşla karşı koyabilirdi?

Mutlaka bir şeyler yapmak gerekiyordu. Suudi Arabistan üretimini henüz eski kota düzeyinde tutuyor, fakat bir yandan da yakında yükselteceği işaretini veriyordu. Pazara da daha fazla petrol gelecekti. 1986 Temmuzu'nda İran Körfezi'nin ham petrol fiyatı varil başına 7 dolara, bazen daha da aşağılara indi. Artık bu kadarı Suudi Arabistan ve Kuveyt liderleri için yeter de artardı. Bu iki ülke "ter dökme" dönemine son verme kararı aldılar. Onlar da kazançların ne tür bir yön izleyeceği konusunda endişeliydiler. Bu yetmiyor gibi, devamlı bir istikrarsızlık ve güvensizlik havası egemendi. Bu, tüm dünyada büyük tutarsızlık yaratıyor, politik riskleri çok daha kapsamlı yapacağa benziyordu. OPEC'e bağlı üreticiler pazar payı stratejisinin, en azından kısa vadede başarısız olduğunda karar kıldılar. Büsbütün çukura yuvarlanmadan bundan sıyrılmak nasıl mümkün olacaktı? Tek yol yeni kotalar uygulamaktı. Ancak bu yapıldığında kim ne alacaktı? Bu noktada, bazı ihracatçılar bir öneride bulunarak Suudi Arabistan'ın eskisi gibi aracı rolü yapmasını istedilerse de Yamani buna yanaşmadı. "Bunu asla yapamayız. Ya hep birlikte yaparız veya hiç yapmayız. Bu konuda ben Bayan Thatcher kadar inatçıyım" dedi.

Bu yanıt üzerine OPEC'li uzmanlar temmuz ayına kadar kâğıt üzerinde ayrıntılı bir yeni fiyat tasarısı hazırladı. Varil başına 17-19 dolar arasında bir fiyat saptanması halinde dünyanın eko-

nomik görüntüsünün iyiye gideceği; petrol talebinin artacağı görüşünü savundular. "Bu, petrol yerine geçen yakıt alternatifi kullanımını yavaşlatmada ve yerinde tutmada etkin bir çare olacaktır. Ayrıca ileride, yüksek maliyetli petrolde gelişme sağlanmasına kesin olarak olanak vermeyecektir" dediler. Uzmanların görüşüne göre bu yapılmayıp fiyatların daha da düşürülmesi halinde ihracatçılar çok ciddi bir risk yüklenmiş olurdu. Bu "dünyanın sanayileşmiş tüketici ülkelerinde, koruyucu önlemler alma riskiydi ki, buna ABD'de ve Japonya'da uygulanacak petrol ithal vergisi de dahildi." Onlar bir vakitler Eisenhower'in koyduğu ithal kısıtlamalarını Amerikalılar'ın çoğundan daha iyi biliyorlardı.

Yeni fiyatın 17-19 dolar arasında saptanmasına karşın tüm sorunlar halledilmiş değildi, ortada hâlâ kota konusu vardı. Bu OPEC ihracatçılarının çeşitli kesimleri arasında işbirliğinin yeniden sağlanmasını gerektiren bir konu idi, ki ilgili OPEC üyelerinin Cenevre'de, 1986 Temmuz sonu, Ağustos başında yaptığı toplantıda hiç de ümit verici bir gelişme göstermemiştir. Kotaya muhalefet işaretini öncelikle İran Petrol Bakanı Gulam Rıza Agazade bir gün Yamani'nin otel dairesine gelerek kendisiyle yaptığı özel bir konuşmada vermiştir. İran Petrol Bakanı, Yamani'yle tercüman aracılığıyla konuşmuştu. Ne var ki Agazade bir gün Yamani'nin hiç anlayamadığı, kendisini çok şaşırtan bir mesaj vermişti. O kadar ki Yamani yanlış anladığını sanarak tercümandan aynı mesajı bir kez daha çevirmesini istedi. Çeviri ikinci kez yapıldı. Bakan mesajında Yamani'nin ve ötekilerin zorladığı geçici, isteğe bağlı kotaları şimdi İran'ın kabule hazır olduğunu bildiriyordu. Demek ki İran sonunda gerçekten geri adım atmıştı. Petrol politikası kendi dış politikasından daha yaşamsal ve daha önemliydi.

Pazar payı stratejisi böylece sonuca bağlandı. Ancak kotaların yeniden koyulduğunun duyulması sırasında OPEC bu yükü kendi başına taşımayacağını, OPEC dışı ülkelerin de işbirliğine gereksinim olduğunu bildirdi. Böylece yeniden anlaşmalara gidildi. Anlaşmaların yapılmasında OPEC kaynaklı olmayan çeşitli ülkeler üzerlerine düşeni yapacaklarını gösterdiler. Meksika, üretimini kısmakla yardımcı oldu. Norveç üretimini kısmayacağını bildirdi. Ancak büyüme hızını düşüreceğine söz verdi. Bu gelişmeler ne de olsa hiç olmamasından daha iyiydi. Sovyetler Birliği'ne gelince görüşmelerin çoğunda geri planda kalmıştı. 1986 Mayıs ayında ise üst düzey bir Sovyet enerji sorumlusu Sovyetler Birliği'nin OPEC'le resmen işbirliği yapacağı fikrini belli etti. Israrla belirttiğine göre Sovyetler Birliği asla bir Üçüncü Dünya ülkesi değildi. "Biz muz üretmiyoruz" demişlerdi ve bu söz bir bakıma doğruydu. Moskova'da muz bulmak olanaksızdır. Her ne ise, muzlu ya da muzsuz Sovyet bürokratlar ticaret dengelerinin ne merkezde olduğunun gayet iyi bilincindeydi. Petrol ve gazdan gelen döviz kaybının sürmesi halinde reform planlarının aksayacağını ve Mihail Gorbaçov döneminde henüz yeşermeye başlayan durgun Sovyet ekonomisinin alabora olacağını çok iyi biliyorlardı. Bunları bildiği için Sovyetler Birliği de OPEC çabalarına karşı üretiminde günde 100.000 varil kesintiye gideceğine söz verdi. Ancak bu söz pek açık şekilde ortaya konmamıştı. OPEC'li üyeler Ruslar'ın gerçekten sözünü tutup tutmadığını hiçbir zaman kesin olarak anlayamamış, bundan emin olamamıştır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, onca karmaşa içinde asıl önemli olan iyi niyetti. OPEC'in akan teri soğutmak için attığı ikinci adım kotaları formüle bağlamak ve fiyat konusunu bir şekilde çözmek oldu. Ne var ki araya bir duraksama dönemi girecekti.

Kulaktan Duyma

Harvard Üniversitesi 1986 Eylül ayında 350'nci kuruluş yıldönümünü kutluyordu. Bu muhteşem olay için yıllardır hazırlık yapılmıştı. Kutlama töreni Harvard'ın Amerikan yaşamındaki yerini ve dünyanın öğrenim hayatına yaptığı katkıları gösterecekti. "350'nci" yıl kutlamaları için hiçbir şey esirgenmemiş, çağrılacaklar arasında Nobel Ödülü sahibi kişilerin saptanmasından, özel olarak

tasarımlanmış naneli çukulataya kadar her şey düşünülmüştü. Kutlamalara olağanüstü bir hava vermek için Harvard bu gezegendeki beş milyar dünyalı arasından iki kişiyi başkonuşmacı seçmişti. Bunlardan biri İngiltere tahtının varisi Prens Charles idi. Prens Charles'ın seçilme nedeni John Harvard'ın Massachusetts'e İngiltere'den göç etmiş oluşundandır. Bu ülkeye geldikten yıllar sonra, 1636'da, üç yüz kitaplık kişisel koleksiyonunu sonradan kendi adı verilen bu küçük koleje bağışlamıştı. İkinci konuşmacı Harvard Hukuk Fakültesi'nde bir yıl süre öğrenim görmüş olan ve şimdi de üniversitenin İslam koleksiyonuna önemli bağışlar yapan Suudi Petrol Bakanı Zeki Yamani idi. Yamani'ye davetiyesini bizzat sunmak için özel bir delegasyon Cenevre'ye uçmuş, o da bu çağrıyı kabul etmişti.

İlk konuşmacı olan Prens Charles çok canlı ve esprili bir konuşma yapmış, tüm hazır bulunanların beğenisini kazanmıştı. Yamani'nin konuşması ise tamamen verilere dayanan yoğun bir konferans gibiydi. En ince ayrıntısına kadar rakamlarla doluydu. Bu konuşmanın metni önceden ilgililere dağıtılmış, onlar da Kennedy Devlet Okulu'nun kalabalık ARCO forum salonunda oturup konuşmayı incelemeye koyulmuştu. Metni anlayabilmenin tek çaresi buydu. Yamani'nin konuşması zaman ve zemine uygun, 1986'nın karmaşalı, dünyayı sarsan, her tür iktisadi uyarıları altüst eden olayları gözler önüne seren bir konuşmaydı. Konuşma aynı zamanda bir tür açıklama ve kendi kendini haklı çıkarma belgesiydi. Elindeki yazılı metni fısıldar gibi yumuşak bir sesle okuyan Yamani, ancak zaman zaman başını metinden kaldırıp hafif bir tebessümle gülümsüyor, bakışlarını metinden çok seyrek ayırıyordu. Bu konuşmasında Yamani 1970'lerde fiyat konusunda petrol şirketleriyle giriştiği savaşlara, 1970 ve 1980'lerde de OPEC'li kardeşlerle olan çatışmalarına uzun uzun değinmişti. Israrla, istikrar isteğini ve petrolün "özel bir meta" olduğunun kabulünü istiyordu. Konuşmada ayrıca, bu tür bir istikrar karşılığında petrolün varil başına on beş dolar olacağını, fiyat ve üretimin ancak aşamalı olarak yükselmesini ümit ettiğini söylemişti. Yamani bu sözleriyle olağanüstü düzenli bir dünya imajı vermiştir. Acaba kendisi bu imaja inanmış mıydı?

Nutkunu tamamladıktan sonra Yamani soruları yanıtlamayı kabul etti. Son soruyu uzun boylu, ağırbaşlı bir profesör yöneltmişti. Enerji politikası yapmanın Amerika'da çok zor ve çekişmeli bir konu olduğunu söyleyerek söze başladı. Kongre Devlet Başkanı'yla, Senato Parlamento'yla, çeşitli kurumlar birbirleriyle yüz yüze geliyor, herkes bir diğeriyle çatışıyordu. Acaba bu konu Suudi Arabistan'da daha az çekişmeli mi oluyordu? Acaba Yamani lütfedip petrol politikasının Suudi Arabistan'da nasıl belirlendiğini anlatır mıydı?

Petrol Bakanı bu soruya gayet sakin, bir dakika bile tereddüt etmeden şu yanıtı verecekti: "Kulağımıza gelenlere göre yapıyoruz."

Bu yanıt hiç kuşkusuz dinleyenleri kahkahalara boğmuştu. Çok eğlendirici, politika yapmada yeni buluşları yansıtan bu sözler yine de bir hayli garip karşılanmıştı. Çeyrek yüzyıl boyu dünyanın petrol karar merkezinde oturan, uzun yıllar bu konunun içinde yoğrulmuş bir petrol otoritesinden gelen bu cevap dinleyenleri şaşırtmıştı. Orada hazır bulunanlar henüz şu gerçeği bilmiyorsa da, bu sözler topluluk karşısında Yamani'nin resmen söylediği son sözler olmuştur.

Bu tarihten bir ay sonra, ekim ayında Yamani, OPEC'in yeniden yapılanması konusunu tartışan Cenevre toplantısındaydı. Bu defa rolünü kendisine verilmiş olan talimata göre yapıyordu. Krallığın arzusu sadece kotayı korumak ve petrol hacmini garantilemek değil, ayrıca daha yüksek bir fiyat almaktı. Yamani Harvard'da söz ettiği on beş dolardan çok farklı olan on sekiz dolar istiyordu. Yamani krallığın bu isteğine yarı resmi olarak değinecek kadar ileri gitmiş, aynı anda hem fiyat artışı hem de miktar artışı istemenin çelişkili olacağını, Kral'ın güttüğü politikaya da ters düşeceğini söylemişti. Yine de kendisi elinden geleni yapacaktı. Bundan sonraki ilerleme kota sisteminin yeniden yapılanması olacaktı. Sonunda, toplantıdan bir hafta sonra Yamani Riyad'a döndüğünde bir akşam dostlarıyla yemek yerken bir telefon çağrısı aldı. Televizyonda haberleri din-

lemesi isteniyordu. Haberlerin sonunda gayet açık olarak, hiçbir süslemeye gerek duyulmadan Ahmed Zeki Yamani'nin petrol bakanlığı görevinden "alındığı" bildiriliyordu. Yamani görevden atıldığını işte bu koşullarda öğrenmiştir. Yamani bu görevi herhangi bir meslek için epeyce uzun sayılabilecek bir süre olan yirmi dört yıl boyunca yapmıştı. Çeyrek asır geçmişi olan bir kariyer için bu son, tepeden inme, sıkıntı verici, doyumsuz bir son sayılır.

Yamani'nin kovulma nedenleri ve bunun yapılış tarzı Suudi Arabistan'da ve bütün dünyada uzun süre yoğun tartışma konusu oldu. Yapılan tahminler, beklendiği gibi pek çok ve birbiriyle çelişkili idi. Bir söylentiye göre Cenevre'de Kral'ın talimatına uymadığı için ve ayrıca talimatları nedeniyle Kral'ı eleştirdiği için Kral ailesini kızdırmıştı. Trampa usulü anlaşmalara karşı çıkarak ülkeye güçlü düşmanlar kazandırmıştı. Yamani'nin işten atılması onun resmen ilişkili olduğu politikaların da tehlikeye girdiğini yansıtır. Diğer bir söylentiye göre de atılma nedeni Riyad'da kendisine karşı, küstahlığı, yüksekten bakışı, dikkat çeken kişiliği yüzünden duyulan kin ve ayrıca ülke dışında tanınmış bir kişi oluşuydu. Aslında Yamani Kral Faysal'ın adamıydı. Ancak Faysal öleli neredeyse on iki yıl olmuştu. Şimdi Kral, Fahd idi ve politikayı yapan da oydu. Yıl 1986 olduğunda, artık Yamani'nin çok az yandaşı kalmıştı ve diğer bakan ve danışmanların çoğu onun kendi otoritelerini istismar ettiği kanısına varmıştı. Bazılarının görüşüne göreyse, işten atılışın asıl sebebi Kral Fahd'ın Yamani'den hoşlanmamasıydı.

Belki de asıl sebep, zaman akışı içinde, petrol fiyatının önce düşüşü sonra da tamamen çöküşüyle izah edilebilir. Bir olasılıkla Yamani'nin kişisel tepe taklak oluşu petroldeki bu çökmeye bağlıydı. Yine de Harvard'da yaptığı konuşmanın getirdiği sorunlar göz ardı edilemez. Bu olaydan önce Riyad'da bazı ilgililer Yamani'nin sadece birkaç genel sözle yetineceğini, doğaçlama konuşacağını düşünmüşler, uzun bir politika değerlendirmesi yapmasını beklememişlerdi. Kuşku yok ki hiç kimse onun doğaçlama konuşma yerine on yedi sayfalık bir konuşmayla karşılarına çıkacağını bilemezdi. Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki, bu konuşmada öngörülen politika Suudi Arabistan'ın resmi politikasıyla bağdaşmıyordu. Öte taraftan ortada bir de hiç kimsenin o güne kadar işitmediği, Yamani'nin kullandığı "kulaktan duyma" olayı vardı. Bu sözü Riyad, Suudi Arabistan'ın politikasının acı bir eleştirisi olarak yorumlamıştı. Böylece Yamani sonunda özel yaşamına döndü. Servetinin idaresiyle, Londra'da bir araştırma enstitüsü kurmakla, Taif'teki parfüm fabrikasıyla ilgilenmek ve Harvard Hukuk Okulu'nda yarım gün öğretmenlik yapmakla vaktini değerlendirdi. Ve tabii ki zaman zaman da petrol konularına değinmekten geri kalmamıştır.

Fiyat Eski Düzeye Getiriliyor

OPEC ülkeleri sonunda "ter dökme" dönemine 1986 Aralık ayında Cenevre'de yapılan bir toplantıyla son verdi. Bu, yeni Suudi Petrol Bakanı Hişam Nazır'ın katıldığı ilk büyük OPEC toplantısıydı. O da Yamani gibi ilk Suudi teknokratlar kuşağına mensuptu. Yamani'den iki yaş küçük olan Nazır öğrenimini UCLA'da yapmış, Suudi Arabistan'ın ilk petrol bakanı Abdullah Tariki'nin bakan yardımcısı olarak çalışmıştı. Daha sonra birçok yıl Planlama Bakanlığı'nı yürüten Nazır, bu görev sırasında petrolle ulusal ekonomi ve Riyad için dert haline gelmiş genel kazanç arasındaki bağları gayet iyi öğrenmişti. Şimdi ise pazar payı stratejisinde hiçbir sorumluluk veya yükümlülük almıyordu.

Şimdi Cenevre için en önemli konu fiyatların eski düzeye getirilmesi olan restorasyondu. İhracatçılar, birbirinden farklı ham petroller için kabul edilmiş bileşik fiyatı baz olarak yani "referans fiyat" olarak 18 doları kabul ettiler. Aynı zamanda, fiyatı destekleyeceği ümidiyle bir de kota koydular ve bunun üzerinde anlaştılar. Ancak arada tek bir pürüz kalmıştı. Devam etmekte olan savaş ve Irak'ın ihracatının artması nedeniyle Irak'ın kotasının ne olacağında iki ülke bir türlü anlaşamıyordu. Bu yüzden kota konusu mecburen sadece on iki ülkede uygulandı. Irak kota-

nın dışında tutulmuş, nasıl hareket edeceği konusunda serbest bırakılmıştı. Irak bu defa da, 1961'den beri muhtelif zamanlarda, birçok kere yaptığı gibi OPEC'ten geçici olarak çekildi. Yine de Irak'a temsili olarak, her gün için 1,5 milyon varillik bir kota tanındı. Böylece toplam olarak varil sayısı her gün için 17,3 milyonu buldu.

Birçoklarının hayretle karşılamasına rağmen anlaşma çerçeve itibariyle başarıya ulaşmıştır. Bu piyasadan tekrar tekrar bazen yoğun denebilecek baskılar gelmesine karşın yapılabilmişti. Kuşkusuz OPEC fiyatı 18 dolarda tutulamamışsa da genellikle 15-18 dolar arasında olmuştu. Fiyatlar oynak durumunu koruyor, zaman zaman da yükselme eğilimine giriyordu. Kota sisteminin dağılma tehlikesi bir kezden daha sık yaşanmışsa da her seferinde üreticiler, işlerine gelmeyen alternatiflerden kaçmak için işe müdahale etmiş ve bunu önlemiştir. OPEC'li ülkeler "iyi terleme" deyiminin ne olduğunu anladıklarından, artık daha fazla "iyi terleme" istemiyorlardı.

Daha düşük düzeyde yeniden yapılandırılan yeni petrol fiyatları 1979-81 İkinci Petrol Şoku'nun fiyat artışlarını tamamen silip süpürmüştü. Bunun tüketicilere sağladığı ekonomik yarar saymakla tükenmez. 1970'li yılların iki petrol fiyatı şoku için "OPEC vergisine" neden oldu, büyük bir serveti tüketicilerden alıp üreticilere transfer etti denebilirse, bu defaki fiyat indiriminin de "OPEC vergisinin kesilmesi" olduğu, 1986'da 50 milyon dolar bir paranın bu defa tekrar tüketici ülkelere iade edildiği söylenebilir. Vergilerdeki kesinti endüstri dünyasında dört yıl önce başlayan iktisadi gelişmeyi kamçılamış, aynı zamanda enflasyonu aşağı çekmiştir. İktisadi deyimlerle ifade etmek gerekirse, uzun süreli krizler artık tam anlamıyla geride kalmıştır.

İran Irak'a Karşı: Gelgit Tersine Dönüyor

Bütün bu olumlu tabloya rağmen, politik ve stratejik açıdan ortada hâlâ büyük bir tehdit unsuru vardı. Bu, bitmek tükenmek bilmeyen ve daha da büyüme eğilimindeki İran-Irak Savaşı'ydı. Böyle bir gelişme halinde bölgenin her yerinde petrol üretimi ve arzı, ayrıca bizzat petrol eyaletlerinde petrol güvencesi tehdit edilmiş olurdu. Savaşın yedinci yılında, 1987'de, savaş tüm engelleri yıkarak sınır tanımaz hale geldi ve o güne kadar çarpışan iki ülke arasında cereyan ederken ilk defa uluslararası nitelik kazandı; hem Körfez'deki Arap devletleri hem de iki süper güç devleti kendi çemberi içine aldı. Bundan bir yıl önce İran, Irak'ın güney ucunda, Kuveyt'le sınırı olan yerde Fao bölgesini ele geçirmişti. İran Fao'yu şu amaçla almıştır: İran'a göre, Fao Irak'ın başkenti Bağdat'a girmek için bir kapı oluşturacak, böylece İran Irak'a girecek ve Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin yarattığı birleşmiş Irak devleti yok edilecekti. Evet, İranlılar Fao'ya kadar gelmeyi başardılar, ne var ki buradan öteye gidemediler. Yeniden takviye edilmiş Irak Ordusunun karşı koymasıyla kurak çöllere püskürtüldüler. O andan itibaren savaş aleyhlerine dönmüştür. Iraklılar'ın hava savaşında ve Körfez'deki İran gemilerine karşı kazandığı ve "tanker savaşı" diye adlandırılan başarılar İranlılar'ı üçüncü ülke tankerine karşı yeni deniz saldırılarına zorladı. İran bu saldırıda özellikle Irak'a yardım eden Kuveyt'i hedef almıştır. Humeyni kuvvetleri sadece Kuveyt'e gidip gelmekte olan gemileri vurmakla kalmamış, doğrudan doğruya Kuveyt'in kendisini hedef alarak en az beş kez mermi ve roketlerle hücum etmiştir.

Birleşik Devletler öteki Arap devletleri gibi Kuveyt'e de dünyaya meydan okuyan ihtilalci İran'a silah satmaması için talimat vermişti. Kuveyt bu talimatı ciddiye almış ve eksiksiz uymuştur. Bu bakımdan Birleşik Devletler'in Lübnan'da rehin tutulan Amerikalılar'ı kurtarmak için İran'a gizlice silah sattığı ve Tahran'daki ılımlılarla, bunlar her kimse, diyaloğa girdiği söylentilerinin doğru olmasına imkân yoktu. Bu yolda yapılan gereksiz ifşaat ve söylentiler bu küçük ülkenin kalıtsal olarak sahip olduğu güvensizlik duygusunu büsbütün artırmıştır. Ancak Kuveyt'i 1986 Kasımı'nda Birleşik Devletler'e başvurup gemilerini korumasını istemeye sevk eden asıl etken, İran'ın giderek artan saldırılarıdır. (Sonradan, Kuveyt'teki Amerikan Elçisi bu tür bir başvuruya 1986 Ka-

sımı'nda değil, 1986 yazında muhatap olduğunu söylemiştir.) Kuveytliler ayrıca Ruslar'dan da ek önlem alarak kendilerini korumasını istedi. Bunu öğrenen Washington bu haberden etkilenmiş ve istihbaratın Reagan yönetimindeki en üst düzey makamlara ulaşmasıyla derhal harekete geçerek Kuveytliler'in talebini ciddiye almıştır. Amerikalı bir yetkilinin sözleriyle, o andan itibaren Kuveyt talebi "artık savsaklanmamıştı." Kuveyt'in Moskova'ya yaklaşması büyük önem taşıdığından ivedi tepki gerektirmişti. Rusya'nın işe karışması Körfez'deki Rus nüfuzunu geniş çapta artırabilirdi, ki Amerikalılar yaklaşık kırk yıl bunu önlemeye çalışmıştır. İngiltere'ye gelince 165 yıldır bu yönde çaba göstermişti. Yine de, şunu belirtmek gerekir ki, Doğu-Batı rekabet ve düşmanlığı bir yana, asıl amaç Ortadoğu petrolünün akımını korumaktı.

Başkan Reagan bizzat bir konuşmasında Körfez'de öz savunmanın gereğine değinmiş fakat aynı zamanda Birleşik Devletler'in Ortadoğu'dan gelen petrol akımını koruyacağı hakkında yeniden garanti vermişti. Nihayet 1987 Martı'nda, Ruslar'ı bölgeden dışlamakta kararlı olarak Birleşik Devletler Kuveytliler'e bu işi bütünüyle ele alacağını, Kuveyt bayrağını yeniden dalgalandıracağını söyledi. Ruslar'la hiçbir pazarlığa girmeyecekti. Sonuçta on bir adet Kuveyt tankeri Amerikan eskort gemileri gibi Amerikan bayrağının renkleri ile donanmış olarak sefere başladılar. Birkaç ay sonra da ABD donanma tekneleri Körfez'de seyretmeye başladı. Ruslar'a yapacak pek bir şey kalmamıştı. Tek yaptıkları kendi tankerlerinden bazılarını Kuveyt sularında görevlendirmek oldu. İngiliz ve Fransız donanma üniteleri de, İtalya, Belçika ve Hollanda'dan gelen gemilerle birlikte, donanmanın özgürlüğünü korumaya yardımcı olmak için Körfez'e girdiler. Japonlar'a gelince, anayasalarının gemi göndermeyi yasaklaması nedeniyle katkısını başka şekilde gösterdi. Bu ülke Körfez petrolüne fazlasıyla bağımlıydı. Bu nedenle Japonya'daki Amerikan kuvvetlerine, Hürmüz Boğazı'nda kurulan bir tür hassas yön gösterici için (precision locator) yatırım yaptı. Batı Almanya ise bazı gemilerini Kuzey Denizi'nden çekip Akdeniz'e göndermek ve söylediğine göre, böylece Birleşik Devletler gemilerinin Körfez'de ve Körfez dolayında görev yapmasına olanak vermek suretiyle yardımcı oldu. Ancak bu defa da, ABD ile İran arasında büyük bir çatışma olasılığı belirmişti.

1988 ilkbaharına kadar Irak, kimyasal silahlar kullandığından, kazanan taraf olmayı başarmıştı. Bu ara, İran'ın savaşa devam azmi ve yeteneği de giderek zayıflamaya başlamıştı. Yenilgiye uğrayan İran'da Humeyni'ye verilen destek günden güne azalıyordu. Artık gönüllü olarak savaşa katılanların sayısı pek azdı. Tüm ülke savaşın getirdiği bezginlik içindeydi. Bir ay içinde sadece Tahran'a 140 Irak füzesi atılmıştı.

Ayetullah Humeyni yaşlı ve herkesin bildiği gibi çok hastaydı. Ölümünden sonra yerini kimin alacağı konusunda sayısız manevralar çevriliyordu. Bunlardan biri İran Parlamento sözcüsü ve Kara Komutan Vekili olan Ali Ekber Haşimi Rafsancani'dir. Bu kişi varlıklı bir ailenin çocuğudur. 1970 yılında, Şah döneminde Tahran emlak kurumunun fıstık yetiştiricilere yaptığı yardım sayesinde servetini büyütmüştü. Rafsancani, Humeyni ekolünden gelme, onun öğrencisi ve müridi olan, 1962'den başlayarak Şah'a muhalif olmuş bir kişidir. Birleşik Devletler'le girişilen "rehinelere karşı silah" görüşmelerine katılmıştı. İran politikasının teokratik yoldan idaresi yöntemini seçtiği için halk arasında köpekbalığı anlamına gelen "Kuseh" lakabıyla tanınır. Humeyni'den sonra İslam Cumhuriyeti'nin en üst konumunda karar veren kişisidir. Rafsancani artık savaşı bitirmek için bir yol aramanın zamanı geldiği kanaatine varmıştı. İran'ın artık savaşı kazanma şansı kalmamıştı. Üstelik savaş masrafları da kaldırılamayacak kadar büyüktü ve sınır tanımıyordu. Büyük kayıpların devamı halinde Ayetullah'ın rejimi ve geleceğe ait beklentileri de tehlikeye girebilirdi. Ayrıca, Irak her gün giderek kuvvetlenirken İran dünyada diplomatik ve politik alanda yalnızlığa terk edilmişti.

İleriki günlerde Amerikan donanmasının Körfez'deki mevcudiyeti İran ile arada büyük bir çatışmaya yol açacaktı. Ancak bu çatışma hiç beklenmedik, çok trajik bir düzeyde oldu. 1988 Tem-

muz ayı başında, İran savaş gemileriyle karşılıklı ateş halinde olan ABD destroyeri Viscennes, içinde 290 yolcu bulunan bir İran Airbus uçağını yanlışlıkla düşman savaş uçağı sanarak düşürmüştü. Bu korkunç bir yanlışlıktı. Ne var ki İran'ın liderlik düzeyindeki yetkilileri bunun bir yanlışlık olduğuna inanmamış, Amerika'nın İran'la doğrudan savaşa girmek için pençelerini gösterdiği anlamında yorumlamıştı. Onlara göre amaç Tahran'daki rejimi alaşağı etmekti ve Amerika İran'la doğrudan bir askeri çatışma hazırlığındaydı. İran ise bu zayıf durumunda Amerika'ya karşı koyamazdı. Bu düşünceler sonucunda Birleşik Devletler'e karşı çıkmaktan vazgeçmeye karar verdi. Ayrıca, kazadan sonra kendine diplomatik destek bulmaya çalışmış ve başarılı olamamıştı. Bu da İran'ın politik açıdan ne denli yalnız olduğunu yöneticilere göstermişti. Tüm bu faktörler İran'ı savaşa devam azmini bir kez daha ivedilikle gözden geçirmeye zorlamıştır.

Yine de Rafsancani bu defa çok güçlü bir biçimde Ayetullah Humeyni ile baş etmek zorunda kaldı. Humeyni intikam peşindeydi ve Saddam'ın başını istiyordu. Ona göre Saddam'ın başı barışın bedeli olacaktı. Ancak İran'ın konumuna ait gerçekler Humeyni'nin çevresince gayet iyi bilindiğinden, sonunda galip gelen Rafsancani oldu. 17 Haziran'da İran, Birleşmiş Milletler'e başvurarak ateşkes istediğini bildirdi. Humeyni sonradan bu olay hakkındaki duygularını şu sözlerle ifade etmiştir: "Bu kararı almak öldürücü bir zehir içmekten daha acı geldi. Ben bu konuda kendimi Tanrı'nın arzusuna bıraktım ve onu hoşnut etmek için bu zehiri içtim." Ancak Humeyni'nin intikam tutkusu hâlâ doyurulmuş değildi. "Tanrı'nın izniyle, kalplerimizin derinliğinde yatan duyguları vakti gelinceye kadar bağrımızda tutup günü geldiğinde El Suud ve Amerika'dan öç alacağız" diyordu. Ne var ki Ayetullah'ın o günü görmeye, ömrü vefa etmeyecekti.

İran'ın Birleşmiş Milletler'e gönderdiği mesajdan sonra aradan bir dört hafta daha geçmiş, bu ara sayısız görüşme yapılmış, Irak ancak ondan sonra ateşkesi kabul ettiğini bildirmiştir. Ateşkes 20 Ağustos 1988'de yürürlüğe girdi ve ondan sonra da Irak sekiz yıldır yapmadığını yapıp Körfez limanlarından sembolik petrol sevkıyatına başladı. Bu yüzyıl başında, Ortadoğu petrol sanayiinin başlangıç noktası işlevini yapmış olan ve 1980'de, savaşın ilk günlerinde tahrip edilen Abadan rafinerisini yeniden onarma niyetini duyurdu. Başladığından sekiz yıl sonra, nihayet İran-Irak Savaşı, Irak'ın lehine son buldu. Bağdat açısından Irak savaşı kazanmıştı ve şimdi sıra Körfez'de en egemen siyasi güç, dünyanın bir numaralı petrol güçlerinden biri olmaya gelmişti. Ancak İran-Irak Savaşı'nın son buluşu çok daha kapsamlı, etkisi uzaklara ulaşan bir önem içerir. Savaşın bitişi Ortadoğu'dan serbestçe akan petrole yapılan tehditlerin de nihayet son bulduğunun işaretidir. İran Körfezi kıyılarında silahların susturulmasıyla, on beş yıl önce Ekim Savaşı'yla, başka bir suyolunda, Süveyş Kanalı'nda başlatılan sürekli kriz dönemi de son bulmuş görünüyordu.

Yeni bir çağın doğduğunu işaretleyen sadece savaşın bitişi değildir. Petrol ihraç eden ülkelerle tüketici ülkeler arasında değişmekte olan ilişkiler de bunun diğer bir göstergesiydi. Kimin egemen olacağı konusu artık sonuca bağlanmış, petrolün sahibinin petrol ihraç eden ülkeler olduğu anlaşılmıştı. Onlar için asıl önemli olan, 1980'ler açısından umursadıkları konu, pazara kesin olarak girmekti. Günün birinde üretici ülkeler tüketicilere tahminleri aşan daha büyük esneklik ve daha çok seçme hakkı tanındığını öğrendiklerinde, tüketiciler için "arzda güvence" ne denli önemliyse kendileri için de "talepte güvencenin" o kadar önemli olduğu kanısına vardılar. Petrol ihraç eden ülkelerin çoğu kendilerinin güvenilir petrol sağlayıcı olduğunun tescilini ve petrolün güvenilir bir yakıt olduğunun kabulünü istediler. Hükümranlık konusu halledildiğine, sosyalizme de kötü gözle bakıldığına, ayrıca Kuzey-Güney çatışması geride kaybolan bir anı olarak bırakıldığına göre, artık petrol ihraç eden ülkeler ekonomik ve politik konulara daha çok eğilebilecek duruma gelmişti. Sermaye bulmak için bunlardan bir kısmı, kendi bölgelerinde 1970'lerde yüzlerine kapatılan özel şirketlerin kapılarını çalmaya başladı.

Diğer petrol ihraç eden ülkeler ise, –entegrasyonun mantığı gereği daha da ileriye gidip– endüstri tarihinde çok güçlü bir tema olan, pazara giden rezervleri yeniden kazanma çabasına gir-

di. Petrol ihraç eden ülkelerden bazılarına ait devlete bağlı şirketlerse, özel şirketlerin ilk uyanış tarihinde çok defa gözlendiği gibi, onlarla aynı eğilimi izleyerek çıkış yolu elde etmek için "aşağı akım" sistemine kaydı. Petroleos de Venezuela, Birleşik Devletler ve Batı Avrupa'da çok büyük bir rafineri ve pazarlama sistemi kurdu. Kuveyt ise kendini entegre bir petrol şirketine dönüştürerek, "Q 8" firma adıyla Batı Avrupa'da sayısız rafineri ve Avrupa'da binlerce benzin istasyonu kurdu. Kuveyt bu noktada da durmamıştır. 1987 yılında Margaret Thatcher, Winston Churchill'in 1914 tarihli kararnamesini değiştirerek hükümetin British Petroleum'daki yüzde 51'lik hissesini sattı. Kendi görüşüne göre bu hissenin ulusal açıdan artık hiçbir yararı kalmamıştı ve İngiliz hükümeti bunu nakite çevirmekten memnun olacaktı. Bu noktada Kuveyt el çabukluğuyla harekete geçip BP'nin yüzde 22 hissesinin üzerine oturdu. Şunu da belirtmek gerekir ki BP 1975 yılına kadar Gulf Şirketi'yle beraber Kuveyt petrolünü geliştirmeye çalışmış ve onun sahibi olmuş şirkettir. Kuveyt'in bu davranışı İngiliz hükümetini kızdırmıştı. Bu yüzden Kuveyt'in şirketteki mal varlığını yüzde 10'a indirmeye zorlamıştır.

İran-Irak Savaşı'nın son bulduğu hemen aynı an, Aramco ortaklarından Suudi Arabistan ve Texaco, ortaklaşa yeni bir girişime girdiklerini duyurdular. O günlerde Texaco'nun başı dertteydi. Pennzoil Şirketi, Getty'den devralınanlar konusunda Texaco aleyhine Texas mahkemesinde açtığı davayı kazanmış ve Texaco'yu 10 milyar dolar cezaya çarptırmıştı. Ayrıca Texaco, dramatik bir farklılık arz eden dünya petrol endüstrisinde geleceğe yönelik uzun vadeli projelerini nasıl gerçekleştireceği konusunda yeterli bilgiye de sahip değildi. Suudi Arabistan pazara girebileceği hakkında Texaco'ya teminat vermiş ve ortaklık kurulmuştu. Yeni anlaşma gereğince, Suudi Arabistan Birleşik Devletler'in 33 eyaletinde Texaco'ya ait rafinerilerden ve benzin istasyonlarından yüzde elli hisse aldı. Bu anlaşma ayrıca Suudiler'e istedikleri takdirde Birleşik Devletler'deki satışlardan günde 600.000 varil petrol alma hakkını da garantiledi. Suudiler'in 1985'te fiyat çöküşü gecesinde, günde 26.000 varile düştükleri anımsanırsa, bunun ne kadar büyük bir hak olduğu kolayca anlaşılır. Bu tür "yeniden birleşme" endüstriye kalıcı istikrar getirmede ve hem üreticilerin hem de tüketicilerin karşı karşıya olduğu riskleri gidermede yararlı olmuştur.

İran-Irak arasında ateşkes sağlanmasından birkaç ay sonra, eski petrolcü George Bush, Reagan'ın yerine Birleşik Devletler Başkanı oldu ve 1980'li yıllar dönülürken Sovyetler'le Batı dünyası arasındaki duvarları yıkarak, inanılmaz bir şekilde hem sembolik hem de gerçek olarak Sovyet bloku ülkelerini Batı demokrasisinden ayıran engelleri ortadan kaldırdı. Böylece 1980-1990 arasındaki on yılda hiç beklenmedik bir şey yapıp global barışın yerleşmesine yol açmıştır. Bazılarının görüşüne göre ileriki yıllarda uluslar arasında rekabet ideolojik değil ekonomik olacaktır. Diğer bir deyişle, uluslar mal ve hizmet satma yarışına girecek, bu amaçla mücadele verecek ve sermaye sorununu gerçekten uluslararası arena olan piyasada halledecekti. Durumun gerçekten böyle olması halinde petrol yakıt olarak dünyanın gerek sanayileşmiş gerek sanayileşmekte olan ülke ekonomilerinde çok yaşamsal bir tüketim maddesi olmayı sürdürecekti. Üreticiler ve tüketiciler arasında pazarlık konusu olduğu için de dünya gücü politikasında en önemli yeri işgal edecekti.

Yine de 1970 ve 1980'li yılların onca çalkantısından önemli bazı dersler çıkarılmıştı. Tüketiciler, yaşamlarının esas kaynağı olan petrolün değerini nihayet anlamıştı. Üreticiler de sonunda pazarı ve müşterilerini küçük görmemeyi öğrenmişti. Bütün bunlar, sonunda ekonominin politikası karşısında öncelik kazanması, çatışmadan çok işbirliğine önem verilmesi veya en azından böyle görünmesiyle sonuçlandı. Ancak, acaba yıllar geçtikçe büyük dram günlerini yaşamış olanlar çekildikten, sahneyi başkalarına bıraktıktan sonra bu çok önemli dersler hatırlanacak mıydı? İnsan toplumunda daha ilk günden servete ve güce karşı dayanılmaz bir eğilim var olmuştur. Bu insanın yapısının özündedir. Geçen yıl, 1989 ilkbaharında New York'taki bir toplantıda, önde gelen büyük bir ihracatçı ülkenin petrol bakanı 1970'li, 1980'li yılların tüm savaşlarına tanık olmuş

biri sıfatıyla, üreticilerin ve tüketicilerin karşı karşıya olduğu yeni "realizm"den ve her ikisinin edindiği derslerden bir konuşmada uzun ve ayrıntılı olarak söz etmiştir. Konuşmasını tamamladıktan sonra bakana bir soru yöneltildi; bu derslerin ne kadar zaman hatırlanacağı soruldu.

Bakan, soru karşısında oldukça şaşırmış olarak bir dakika bekledi ve sonra şu yanıtı verdi: "Anımsatmaya gerek kalmadan üç yıl kadar" dedi.

Bu konuşmanın üzerinden bir yıl geçmeden adı geçen sayın bakan görevinden alındı ve bundan bir ay sonra da ülkesi işgal edildi.

Sonsöz

1990 yaz aylarında dünya hâlâ Soğuk Savaş'ın sona ermesinin getirdiği aşırı zindelik içindeydi ve artık barışçı bir dünyanın keyfini sürüyordu. Bunun nedeni 1989 yılının hiç kuşkusuz annus mirabilis yani mucize yılı olmasından, uluslararası düzenin bu yıl içinde yeniden kurulmasından ileri gelmiştir. Doğu-Batı çatışması artık geride kalmıştı. Doğu Avrupa'daki komünist rejimler Soğuk Savaş'ın büyük sembolü Berlin Duvarı'yla birlikte çöküp yok olmuştu. Sovyetler Birliği, nedeni sadece ekonomik ve politik değişime değil, aynı zamanda uzun süredir baskı altında tutulmuş etnik milliyetçiliğin patlamasına dayanan çok büyük bir transformasyonunun içindeydi. Çok az bir süre önce, gerçekçi olmadığı gerekçesiyle ağza bile alınmayıp bir kenara itilen "demokrasi" sözcüğü artık birçok ülkede egemen olmaya başlamıştı. Almanya'nın birleştirilmesi soyut bir konu ve konuşma mevzuu olmaktan çıkmış, çok önemli somut bir gerçek olarak benimsenmişti. Almanya, birleşmiş şekliyle Avrupa'nın süper gücü olma yolundaydı. Japonya'ya gelince artık bu ülkeye global finans gücü olarak bakılıyordu. Göründüğü kadarıyla geleceğin para ve pazar çatışmaları da global olacaktı. Geleceğe ait bu tablo kişilere olağan görünüyordu. O kadar ki bu kişiler yaşanan günleri sadece Soğuk Savaş'ın sonu değil, "tarihin de sonu" olarak görmüştür.

Bu ara petrol, çevre sorunları içinde gündemde üst sıradaki yerini koruyordu, ancak bunun dışında artık önemini yitirmiş, sıradan bir tüketim maddesi olmuştu. Petrol fiyatının düşük olmasından tüketiciler memnundu. Gerçekten de, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Amerikalı sürücüler ilk defa benzin için bu kadar az para ödüyordu; ne de olsa dünya petrol rezervi büyük bir artış göstermiş, 1984 yılının 670 milyar varilinden 1990'da 1 trilyon varile çıkmıştı.

Yine de memnun olmak için onca sebep varken, önlem alınmasını gerektiren sebepler de yok değildi. Dünya petrol rezervinin gerçekten büyük hacimde büyüdüğü doğruydu. Ne var ki, buradaki petrolün tümü İran Körfezi'nin beş büyük petrol üreticisinden ve bir de Venezuela'dan gelmiş petroldü. Sisteme girmeyi bekleyen büyük ve çeşitli stok, OPEC kaynaklı olmayan petrol ise hiç yoktu. Bu durum tıpkı 1973 kriz döneminde Alaska, Meksika ve Kuzey Denizi'nde yaşanan duruma benzer. İran Körfezi'nin dünya petrol rezervleri içindeki payı şimdi gerçekten toplam miktarın üçte ikisini bulmuştu.

İktisadi açıdan, petrol tablosunun 1980'lerin başındaki tabloya hiç benzemediği, daha çok 1970'lerin başını anımsattığı söylenebilir. Dünya petrol pazarı giderek daralmaktaydı. Talep hızla artma eğilimindeydi. Amerika'nın üretimi patlama dönemini yaşıyor, 1986 ve 1990 arası günde iki milyon hesabıyla artış gösteriyordu ki, bu 1989'da 13 OPEC ülkesinden onunun bireysel üretim hacminin daha fazlası demekti. Birleşik Devletler ithalatı en üst düzeye ulaşmış, daha da yükselme eğilimine girmişti. Dünya bir kez daha İran Körfezi petrolüne bağımlıydı. Talep ve üretim kapasitesi arasındaki boşluk demek olan "güvence marjı" giderek küçülüyor, bu da pazarı karmaşaya ve kazalara karşı daha açık ve duyarlı yapıyordu. Bu marj 1980'li yılların ortasında İran-Irak Savaşı'nda bir tehlike yaratmayacak kadar büyüktü, ancak artık durum farklıydı.

Petrol fiyatları daha ne kadar yukarıya çıkabilirdi? Bu, yeni petrol kapasitesinin dünyaya ne süratle dağıtılacağına bağlıydı. Fiyatlar ucuzladığı ve petrolün güvencede olduğu kanaati yaygınlaştığı için konservasyon konusu artık önemini kaybetmiş, gündemden çıkarılmıştı. Alternatif kaynak geliştirme sorunu ise unutulmuş, önemini daha da yitirmişti. Tüm bunlara ilaveten birçok ülkede topyekûn bir hareketsizlik hâkimdi, ki bunun enerji ile çevresel konular arasındaki anlaşmazlığı çözmede yeteneksizlik anlamına geldiği söylenebilir. Yine de enerji krizleri dönemi arkada bırakılmış gibiydi. 1990 ilkbaharında ABD Senatosu'nun bir oturumunda büyük bir krizin olasılığı tartışılmış, sonunda bu ihtimalin çok zayıf olduğu, en az gelecek birkaç yıl için asgari düzeyde kalacağı kanısına varılmıştır. Ayrıca geleceği okuyan bazı analistler de 1990 ilkbaharında, en az on yıl için herhangi bir petrol krizinin söz konusu olmadığını duyurmuştur.

Irak Harekete Geçiyor

1 Ağustos 1990 günü sabah saat 2.00'de ileriye dönük iyimser tahminler bir anda yıkılmıştı. Bu saatte yüz bin askerden oluşan bir Irak ordusu hiçbir direniş görmeden Kuveyt'i işgale başladı. İşte Soğuk Savaş sonu yaşanan ilk kriz böylece jeopolitik petrol krizine dönüşmüştü.

Bu tarihten önceki birkaç yılda, petrol ihracatçıları, tüketici ülkelerle 1970'lerde koparılan bağları yeniden onarmak için bir hayli çaba göstermişti. Rezervlere büyük ilaveler yapıldığı için üreticiler giderek tükenen bir kaynağı süratle harcamış olmaktan üzüntü duymamıştı. Tam aksine, güvenilir, uzun süre var olacak petrol sağlayıcı olduklarını göstermek istemişler, enerji rezervi olarak tanınmaktan ve de petrolün güvenilir olduğunu göstermekten hoşnut olmuşlardı. Petrolün pazara, pazarın da petrole gereksinimi vardı; bu karşılıklı öz çıkar hesabının istikrarlı, yapıcı, çekişmesiz bir ilişkinin yirmi birinci yüzyıla kadar uzanacağına inanmışlardı.

Bu ülkeler içinde tek istisna Irak idi. Başlıca müşterileri olan sanayi dünyasına duyduğu hasmane duyguları saklamıyordu. 1990 Haziranı'nda Irak diktatörü Saddam Hüseyin petrol denen silahın pekâlâ bir kez daha kullanılabileceği hakkında Batı'yı uyarmıştı. İlerici olduğunu iddia etmesine karşın aslında Saddam Hüseyin garip bir şekilde olayları çarpık gösteren, entrikacı biridir. Kendisini 1950'li ve 1960'lı yılların ulusal söylem ve öfkesiyle özdeşleştirmişti. Sözgelimi, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin Stalin teröründen ve ikiyüzlülüğünden ayrılmaya çalıştığı bir günde Joseph Stalin'i kendine model olarak aldığını söylemiştir. Saddam Hüseyin kendi ürkütücü kişiliğini kendi başına yaratmış bir kişidir. Hüseyin'in büyük boy portre ve fotoğrafları ülkenin her yanına asılmıştı ve herkes bunları görebiliyordu. Varlığı tüm ülkede her yönüyle hâkim ve hazırdı. Öyle ki 1990'da, Kuveyt işgalinden bir ay evvel, "Saddam Hüseyin'in her yerde, çocuklara sağlanan bir gram sütte ve Iraklı'nın giydiği her temiz yeni cekette var olduğu" büyük bir gururla beyan edilmiştir. Kişisel acımasızlığıyla da ün kazanmıştı. Ortadoğu'da dağıtılıp elden ele dolaşan video kasetler, Hüseyin'in rakiplerini nasıl temizlediğini, idam edilen askeri personelin cansız bedenlerinin nasıl kasaplık et kancalarına asılıp teşhir edildiğini gösteren sahnelerle doluydu. Hüseyin'e bağlı askeri güçler, kendi ülkelerinde hem İranlılar'a hem de Kürt kadınlara ve çocuklara karşı zehirli gaz kullanmıştır. Bir gün, ülkeyi ziyaret eden bir batılı, 1990 Haziranı'nın son günlerinde Hüseyin'e acımasız olarak tanındığı için rahatsız olup olmadığını sorduğunda, diktatör büyük soğukkanlılıkla şu yanıtı vermişti: "Zayıflık bir liderin hedefine ulaşmasında başengel teşkil eder."

1985'ten beri Irak devamlı silah satın alıyordu ve dünyanın en büyük silah alıcısı olmuştu. Ayrıca silahların geliştirilmesi denebilecek bir kampanyaya da katılmıştı. Bu kampanya, entrikacı, gizli bir silah şebekesi tarafından desteklenmekteydi. 1981'de İsrail Saddam Hüseyin'in nükleer silah tesisini tahrip etmişti, ancak bu Hüseyin'i niyetinden vazgeçirmemiş, tam aksine bu tutkusunu geliştirmiştir. O kadar ki, kamuoyu karşısında açık açık "kimyasal silahlar gücü" kur-

duğunu böbürlenerek söylemekten bile çekinmemiştir. Irak kapalı bir polis rejimidir. Saddam Hüseyin ise kişisel olarak amaçlarını hiç de kapalı tutmamış, tam tersine dünyaya ilan etmiştir. Arap dünyasına egemen olmak, İran Körfezi'nde hegemonya kurmak, Irak'ı dünyanın en önde gelen petrol gücü yapmak ve sonunda daha büyümüş olan Irak'ı global askeri güç konumuna getirmek. Ne var ki finans açısından durumu çok kötüydü. Saddam Hüseyin'in yol açtığı İran-Irak Savaşı ülkede yarım milyon ölüye, çok ağır savaş sakatlıklarına mal olmuş, ülkede had safhada ekonomik durgunluk yaratmıştı. Bu yetmezmiş gibi on sekiz milyonluk Irak ülkesinin bir milyonluk ordusunu da beslemesi gerekiyordu. Hüseyin durumu kurtarmak için fiyatların ivedilikle yukarı çekilmesini istedi. Irak toplam petrol gelirinin yaklaşık yüzde 30'unu Saddam'ın savaş mekanizmasına harcıyordu; bir yandan da durmadan dünyanın bazı yerlerinden, baskı yoluyla yeni, öldürücü ve bazen de hiç bilinmeyen acayip silahlar satın alıyor, bunların uluslararası faturalarını ödemiyordu.

1990 Temmuz ayında, Irak, petrolde ucuz fiyat stratejisi uygulamakla tanınan Kuveyt sınırına 100.000 kişilik askeri kuvvet sevk etti. Sinir savaşı denebilecek bu yürüyüşte askeri güç Hüseyin'in yüklendiği "İcraatçı" rolünde araç olarak kullanılmıştır. Yürüyüşün hedefi Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin kotayı uyguladıklarını garantilemek ve OPEC fiyatlarının arttırılmasını sağlamaktı. Bu girişime Kuveyt kısa bir tereddütten sonra tepki gösterdi. Emir hazretleri, Iraklılar'ın eleştiri odağı olan Kuveyt petrol bakanını tepeden inme işten aldı ve yerine başkasını atadı. Bununla da kalmayıp Arap Emirlikleri'yle beraber üretimini dizginledi ve OPEC kotasına uymaya başladı. 1990 Haziran ayı ortasına kadar, sahtekarlık yapan, OPEC kotasının dışına çıkan tek bir ülke kalmıştı, bu OPEC'e kendi kendini tayin etmiş olan icraatçı ülke Irak idi. Bir iddiaya göre Iraklı askerler de Saddam Hüseyin tarafından kullanılmış, büyük petrol yatağına sahip bir sınır anlaşmazlığında Kuveyt'i tehdit etmiştir. Ayrıca bu askerlerin Kuveyt'e ait iki adayı Irak'a teslim etmesi için bu ülkeyi tehdit etmesi de iddialar arasındadır. Ancak şurası gerçektir ki, Bağdat'ın aklında bundan çok daha fazlası vardı ve asıl hedefi tüm ülkeyi işgal edip kendisine katmaktı. Stratejik sürpriz yapmasındaki en uç hedef buydu. Herkes askerlerin orada olduğunu biliyor, uydu devletler ortadan çekiliyor ancak yine de hiçbirinin aklına ileride görecekleri muameleye muhatap olacakları gelmiyordu. İstihbarat uzmanları bu ülkelere "son dakika acil uyarısı" yapmışsa da bunların hiçbiri, Mısır Devlet Başkanı Mübarek ve Ürdün Kralı Hüseyin de dahil bu uyarılara kulak asmamışlardır. Bunun nedeni Saddam Hüseyin'in kendilerine düşmanca hiçbir harekete geçmeyeceğine dair söz vermiş oluşudur. İşgalle beraber, Kuveyt kraliyet ailesi ülkeden kaçtı ve bu küçücük ülke böylece Irak'ın eline geçti. Kuveytliler iki yüzyılı aşkın bir süre ülkelerinde sükûnetle yaşamış, komşularıyla büyük güçler arasında çatışma çıkmasını önlemiş bir ulustu. O kadar ki Irak kuvvetleri sınırlarına dayandığı zaman bile, olumlu davranışlarıyla Iraklılar'ı yola getireceklerini ümit etmişlerdi. Ne yazık ki bu defa "sürpriz" baskına uğramışlardı.

Körfez Krizi

Hareketlerine gerekçe olarak Hüseyin makul olarak öne sürdüğü bir dizi neden göstermiştir. Kuveyt'in haklı olarak Irak'a ait olduğunu, batılı emperyalistlerin zorla bu ülkeyi kendilerine bağladığını iddia etmiştir. Aslında Kuveyt'in tarihi 1756 yılında, Birleşik Devletler'in bağımsızlığını ilan ettiği tarihten yirmi yıl öncesine, dört yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmuş üç eyaletin 1920'de birbirine bağlanmasıyla meydana gelen modern Irak'ın kuruluşundan çok daha geriye uzanır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılışından birkaç yüzyıl önce de daha başka birçok imparatorluğun eyaletlerinden biri olmuştu. Iraklılar İngilizler'in Kuveyt'le araya sınır koyma nedeninin Irak'a hak ve petrol tanımamak için olduğunu iddia etmiştir. Aslında 1922 Konferası'nda kabul edilen sınır (ki Kuveyt'e toprağının üçte ikisini kaybettirmişti) Türkler'in 1913'te, Birinci Dün-

ya Savaşı'ndan önce kabul etmiş olduğu sınırın basit bir kopyasıdır. Ayrıca şunu da eklemek yerinde olur ki, 1922'de petrol uzmanları Kuveyt'te hiç petrol olmadığını raporla ifade etmişlerdir.

1980'de Saddam Hüseyin çok ciddi, kendisini neredeyse konumundan edecek büyük bir hesap yanlışı yapmıştır. Savaşın çok kısa süreceğini, İran'ı devirmenin sadece birkaç hafta alacağını tahmin etmişti. Ne var ki yanılmıştı ve yenilgi düzeyine gelen Irak olmuştu. Bundan on yıl sonra, 1990'da bu defa Kuveyt'i kolayca yutabileceğini ve bunu dünyaya Fait accompli yani bir oldubitti olarak kabul ettireceğini düşünmüştür. Bunun dünyada yakınmalar doğuracağı ancak her şeyin bu kadarla kalacağı inancındaydı. Kendisi de bu ara hemen bir gece içinde parasal sorunları çözebilir ve muhteşem diye adlandırdığı askeri ve politik tutkularını kolayca tatmin ederdi. Arap dünyasının tek kahramanı olacağını ve istese de istemese de batılı ülkelerin kendisi karşısında eğilip selam duracağını sanmıştı.

Ne var ki hesapları yanlış çıkmış, düşlerinde yanılgıya uğramıştı ve bu da ikinci sürprizdi. Kuveyt'e karşı giriştiği harekât muhalifleri arasında beklenmedik hoşnutsuzluk yaratmış, uluslararası çevrede ve Arap dünyasının birçok ülkesinde düşman kazanmasına neden olmuştur. Kuveyt işgalinden sadece birkaç gün sonra George Bush bu konudaki fikrini dünyaya şu sözlerle duyurmuştur: "Bu olay, Kuveyt'e karşı girişilen bu işgal hareketi devam edemez." Sözlerini boşa söylememişti. Bu konuda öncülüğü Bush'un yirmi yıldır tanıdığı diğer liderlerle kişisel ilişkiler kurmak suretiyle Birleşik Devletler yapmıştır. Bu liderlerle işbirliği yaparak muhalif çevreyi oluşturmuş ve koordine etmiştir. Irak, yakın zamana kadar müttefikleri olan Sovyetler Birliği nezdinde çıkarlarının ve konumunun ne denli değişmiş olduğunu anlayamamıştı. Birleşmiş Milletler 1930'lu yıllarda Cemiyet-i Akvam'ın yapamadığını yapmış, işgal olayını kınadığını belirterek ambargo uygulamasını başarmıştır. Ancak Kuveyt işi böylece sonuçlanmadı. Irak kuvvetlerinin durumu, dışarıdan ikmal görmesi, bu ülkenin bir kez daha savunması zayıf olan Suudi Arabistan topraklarına yeni bir hareket düzenleyeceğini gösteriyordu. Birçok ülke, Hüseyin'in bu defaki hedefinin Suudi Arabistan olabileceği korkusuyla bölgeye askeri kuvvet gönderdi. Bu girişimde en büyük katkı Amerikan kuvvetlerinden gelmiştir. Amerika bu girişimini çok eski yıllara, Harry Truman dönemine dayanarak yapmış, 1950'de Harry Truman'ın İbni Suud'a gönderdiği garanti mektubunu davranışının gerekçesi olarak kullanmıştır.

Krizin geri tepme olasılığı 1990'lı yıllar ve yirmi birinci yüzyıl için çok büyük yeni krizler demekti. Eğer Saddam Hüseyin Kuveyt'i almayı ve tutmayı başarsaydı, OPEC üretiminin yüzde 20, dünya petrol rezervlerinin de yüzde 20 doğrudan kontrolünü ele geçirmiş olacak ve komşu ülkeleri sindirecek konuma gelecekti. O takdirde kuşkusuz İran Körfezi'nin en egemen gücü olur, kendini iyi teçhiz ederek İran'la yeniden savaşa girerdi. Büyük olasılıkla bununla da yetinmez, ekonomik özgürlüğe sahip olduğu için çok daha ciddi adımlar atardı.

Komünizmin çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin başına gelenler sonunda dünyada tek bir süper güç olarak Birleşik Devletler'i bırakmıştı. Ancak Irak'ın Kuveyt'i ilhakı halinde bu değişebilir, Irak da yeni bir süper güç olabilirdi. Bundan on bir yıl önce İran Körfezi'nin önde gelen beş büyük üreticisinden dördü Batı yanlısıydı. Ama Kuveyt'in Irak'a katılmasıyla Amerika'nın elinde sadece iki dost ülke kalacaktı. George Bush bu tehlikeyi zamanında görebilmiş ve şu sözcüklerle anlatmıştır: "Dünyanın büyük petrol rezervlerinin kontrolünün Saddam Hüseyin'e geçmesi halinde bundan işlerimiz, yaşam tarzımız, kendi özgürlüğümüz ve dünyanın dört bir yanındaki dost ülkelerin özgürlüğü tümüyle zarar görecek, acı verecektir."

Batı'da, kamuoyu önünde yapılan bir münazarada, Bush yönetiminin gösterdiği tepki konu edilmiş, bu tepkiye tek bir gerçek neden gösterilmesi istenmiş ve aranmıştır. Ancak büyük olaylarda sıkça rastlandığı gibi, "tek bir açıklama" mümkün olmamıştır. Bir olasılıkla bu, tepki, işgal, hükümranlık ve geçirilen Soğuk Savaş düzeni gibi mülahazalardı. Birleşik Devletler'de farklı kişiler bu konuda farklı görüşler ifade etmiştir. Bazı kimseler yeni bir Vietnam olasılığından ve ye-

ni bir felaket döneminin başlamasından söz etmiş, bu konuda uyarıda bulunmuştur. Bizzat George Bush "yeni bir Vietnam"a meydan vermemek kararındaydı, ne var ki kendisi de mensup olduğu kuşağın bir ferdiydi ve geriye, 1930'lara, Adolf Hitler dönemine ve İkinci Dünya Savaşı'nın kaynak noktasına bakmaması olanaksızdı. İkinci Dünya Savaşı'nda elli milyon kişi hayatını yitirmişti. Eğer 1936'da Hitler Rhineland'da veya 1938'de Çekoslovakya'da durdurulmuş olsaydı –ki o zaman Çekoslovakya'nın elinde Almanya'dakinden daha çok tank vardı– belki de bu elli milyonun hayatı kurtarılırdı. Aradan yıllar geçmiş, dünya bu kez daha bağıra bağıra yalan söyleyen, gerçekleri saptıran, vicdansız bir zalimle karşılaşmıştı. Bu adamın tutkuları sınırsızdı. Baas doktrinleri Irak'ın o günkü sınırlarının çok ötesine gidilmesini öngörmüştü. Şimdi ülkede Kuveyt'i ilhakı başarmış daha büyük bir Irak'la çok daha ileriye gidileceği, ülkenin muazzam bir nükleer silah devletine dönüşeceği fikri egemendi.

"Petrol faktörünün" ifade ettiği gerçek anlam, petrolün siyasi, iktisadi ve askeri olarak paraya ve güce çevrileceği idi. Saddam Hüseyin dünya petrol rezervinden ek bir yüzde 10 almanın ne demek olduğunu gayet iyi biliyordu. Kuveyt'i elinde tutması halinde gezegenin en egemen gücü olacağını, petrol üreten öteki ülkelerin Saddam diktası karşısında tıpkı 1990 yazında, işgalden evvelki gibi, el pençe divan duracağını düşünmüştü. O zaman dünya ekonomisinde tartışmasız söz sahibi olacak, iktisadi ve politik alanlardaki liderler kendisine yağcılık yapacaktı. İşgal için gerek duyduğu silahlar kapısına gelecek, teknolojinin sağladığı her tür silah emrine amade olacak, silah ve teknolojiyi büyük pazarlara sokma heveslisi kişiler kapısına gelip en modern silahları ona sunacaktı. Nükleer ve kimyasal silahlarla donanmış Saddam Hüseyin için Irak'ı bölgenin süpergücü yapmak işten bile değildi. Burada Saddam Hüseyin hayal gücünü daha da işleterek ülkesini bir global süpergüce çevirmenin düşünü kurmuştur. Bu hayalleri belirli bir noktada tutmak, Saddam'ı durdurmaya çalışmak aslında hem çok masraflı hem de çok tehlikeli olmuştur. Soğuk Savaş sonrası düzen genel olarak 1990 başlarında düşünüldüğünden ve ümit edildiğinden çok daha farklı ve acımasızdı. Kısaca ifade etmek gerekirse bu şartlar petrol krizinin temelini oluşturmuştur. Petrol derken "ucuz petrol" değil, tıpkı Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana olduğu gibi gücün global dengesinde kritik bir eleman olan petrol kastedilmiştir. İşte yirminci yüzyıldan alınan büyük derslerden biri budur.

Yeni Petrol Krizi

Karmaşa ve ambargo nedeniyle dünya petrol pazarından aniden 1973 ve 1979 krizlerinde olduğu gibi ve aynı boyutta dört milyon varil petrol çekildi. Geçmiş krizlerdeki gibi bu defa da geleceğin neler getireceği belirsizdi. Bu konudan habersiz olan şirketler ve tüketiciler bir kez daha istiflemeye geçip stok düzdüler. Petrol fiyatları aniden fırladı ve finans pazarları çıkışa geçti. Görünüşe göre yeni bir petrol şoku, savaş sonu altıncı kriz kapıda beklemedeydi.

OPEC, Irak işgalinden beri en kötü kriz dönemini yaşıyordu. Artık bilinmeyen, askıda tutulan sorun yalnızca petrol fiyatı olmaktan çıkmış, egemenlik ve milli varlığı sürdürme konusuna dönüşmüştü. Bu ara, OPEC üyelerinin çoğu Kuveyt ve Irak'tan akışı durdurulan petrol kaybını telafi için öne atılarak üretimlerini arttırdılar. Böylece Irak biraz daha yalnızlığa itilmiş oldu. Bu ülkeler böylece müşterilerine karşı yeni taahhütlerini de yerine getirmiş oldular.

Fiyatın böyle keskin bir çizgiyle yukarı çekilmesi sadece arzın azalmış olmasından ileri gelmemiştir. Bunda endişe, korku ve yeni bir çatışma beklentisinin payı da vardır. 1990 sonbaharında, Hüseyin sınırda petrol sistemini tahrip tehdidini savurduğunda vadeli pazarlarda fiyatlar birdenbire varil başına 40 dolara, krizden evvelki fiyatın iki katına sıçramıştır. Aşırı yüksek fiyatlar ABD ekonomisinde duraklama eğilimini güçlendirmiştir. Ham petrol fiyatının yükselmesiyle benzin fiyatları da, tüm eleştirilere ve soruşturmalara karşın yükseliyordu. Bu dönemin 1973 ve 1979 yıllarından tek farkı bu defa Birleşik Devletler'de pazarları denetleyecek herhangi bir kont-

rol mekanizmasının bulunmayışıdır. Ayrıca bu dönemde gaz kuyruklarına ve dağıtımda ciddi aksaklıklara da rastlanmamıştır.

Global arz sistemini iki faktör etkiliyordu; fiyat artışları ve üretimin arttırılması için yapılan başvurular. Diğer kaynaklardan sağlanan "telafi" üretimle 1990 Aralık ayına kadar eksik üretim sorunu halledildi. Tek başına Suudi Arabistan kapalı tuttuğu kaynaklarını üretime sokarak günde üç milyon varil petrol çıkarmış ve böylelikle eksik petrolün dörtte üçünü sağlamıştır. İlave petrolün geri kalan kısmı Venezuela'dan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden gelmiştir. Bundan başka üretimini günde 25.000 veya 50.000 varil arttırma kapasitesindeki her ülke bu yarışa katılmakta geri kalmamıştır.

Petrol perspektifi açısından ortada yanıt bekleyen bir soru kalmıştı. Yeni bir çatışma halinde Birleşik Devletler, 1970'lerde kurulan ve şimdi 600 milyon varil petrol içeren Stratejik Petrol Rezervi'ni kullanır mıydı? Nitekim birkaç ay evvel "asıl niyetin" ne olduğu hakkında heyecanlı bir tartışma da açılmıştı. Stratejik Petrol Rezervi sadece (SPR) "fiziki kıtlık" halinde mi kullanılacaktı, yoksa ekonomiyi sarsacak büyük bir fiyat düşüşünde de devreye sokulacak mıydı? Bazılarının görüşüyle bir varil petrolün 20 dolara satılması halinde bu olasılık söz konusu olamazdı. Diğer taraftan petrol fiyatının ikiye katlanmasıyla ekonominin bundan ağır darbe yiyeceği de kuşkusuzdu. Sonunda 1990 Kasımı'nda bu bir karara bağlandı; bir çatışma halinde, önceleri Reagan yönetiminin başvurduğu prensip uygulanacak, Stratejik Petrol Rezervi pazara yeterince petrol verecekti. Böylece paniğe kapılan istifçilerin 1973 ve 1979'dakine benzer sebep olacağı sert fiyat artışları önlenmiş olacaktı.

O yılın sonbaharının son günlerinde arz-talep tablosunun günden güne iyileştiği ve fiyatların düşmeye başladığı gözlendi. Yine de kışa doğru kriz sürüp gittiği için asıl temel soru yeniden gündeme gelecekti. Askeri bir çatışmanın başlaması halinde durum ne olacaktı?

Yanlış Hesap

Mantıklı gibi görünmese de bu olasılık giderek kuvvet kazanıyordu. Onca diplomatik oyundan ve batılı rehineler olayından sonra Irak hâlâ Kuveyt'ten çekileceğine dair en ufak bir işaret vermiyordu. Sanki zamanla oyun oynuyor, zamanın kendi lehine çalıştığına inanıyordu. Artık Irak büyük bir hızla Kuveyt'i kendine katmak için harekete geçmiş, haince ve terör uygulayarak Kuveyt halkını ülkesinden atmaya çalışıyordu. Hüseyin aynı zamanda kendi aleyhine kurulmuş olan koalisyonu yıpratıp yok edebileceğine de inanmıştı. 1956 Süveyş krizinde 19 yaşında olan Saddam, Nasır'ın Batı ittifakını nasıl dağıtabildiğine tanık olmuştu ve kendisinin de aynı şeyi yapabilmesi için fırsatlar bulması gerektiği kanısındaydı. Elinde çok daha büyük bir milletler koalisyonuyla bunu hiç kuşkusuz başarabilirdi. Bu noktada "İsrail'le aynı kartı" oynayacak, Arap ülkelerini koalisyondan çıkmaya zorlayacaktı. Belki de bazı batılı ülkelere yanaşıp bölücülük tohumları atabilirdi. Hatta belki de Sovyetler Birliği'nden ayrılır, onlara yüz çevirirdi. Kısaca, zamanı geldiğinde nasılsa bir yolunu bulup planlarını yaşama geçirecekti. Vietnam olayını, ayrıca 1983'te birkaç yüz ABD denizcisinin ölümünü düşündükçe bunu başarmanın çok güç olmadığına inanıyor, Amerikan azminin güçlü olmadığı kanısına varıyordu.

Diğer taraftan Bush yönetimi de zaman faktörünün bilincindeydi ve zaman kaybetmenin otuz üç uluslu koalisyon açısından zararlı olacağını biliyordu. Birleşik Cephe daha ne kadar bir arada tutulabilecekti? Alınan kararlar geçerli kalabilir miydi? Ve nihayet Saddam Hüseyin ne kadar sonra dizginleri ele alıp Kuveyt'i tahrip edecek ve bu ülkeyi "Iraklı" yapacaktı? Sovyetler Birliği kendi politik sisteminin baskı altında oluşu nedeniyle çok büyük bir istikrarsızlık içindeydi. Sovyet askeri gücü o güne kadar daima Irak'la iyi ilişkiler içinde olmuştu. Bu durumda SSCB koalisyondan ayrılıp Irak'ın yanında yer alır mıydı? Ve nihayet Amerikan halkı 2 Ağustos'tan beri açıklanmakta olan taahhütlere daha ne kadar uyabilirdi?

Sonunda Bush yönetimi de Saddam'la aynı sonuca vardı. Kriz ne kadar uzun süre devam ederse Hüseyin'in "zafer" şansı da o kadar artacaktı. Ekim ayı sonunda, Kasım ayının ilk günlerinde ABD hükümeti koalisyonun Suudi Arabistan'ı savunmaktan öte bir şeyler yapması gerektiğine karar verdi. Bundan böyle savunma yerine hücum oynamalıydı. 8 Kasım'da Bush bir duyuru yaptı. Körfez'de "koalisyonun yeteri kadar güçlü olabilmesi için" buradaki ABD kuvvetlerinin büyük sayıda arttırıldığını söyledi. Bu, bölgedeki ABD kuvvetlerinin iki katına çıkarıldığı anlamındaydı.

Yine de Bağdat'tan bir sürü propaganda geliyor fakat hiçbir hareket gözlenmiyordu. Saddam Hüseyin İran-Irak Savaşı'nda kendi yuttaşlarından 500.000 kayıp vermişti. Bu, nüfusa vurulacak olursa Birleşik Devletler büyüklüğünde bir ülke için 7,5 milyon kayıp demekti. Bu kaybın sorumlusu Saddam'dı; ancak o bu konuda hiçbir pişmanlık göstermemişti. Öyle ki, İran-Irak Savaşı'nda Irak'ın zaferini simgelemek için Saddam'ın yaptırdığı dev büyüklüğündeki anıtta, iki kılıcı tutan eller tıpatıp Saddam'ın elinin modelidir. Saddam Irak'ta pek çok şehit vermişti, bundan daha fazlasını da vermeye hazırdı. Birleşik Devletler'de ise çok az şehit bile verilecek olsa buna yönetimin dayanamayacağı kanısındaydı. Aklınca Birleşik Devletler halkı yufka yürekli, iradesiz kişilerdi ve kalıcı güçleri yoktu. Bu görüşünü haziran sonunda, işgalden sekiz gün önce, Irak'taki ABD elçisine mesaj olarak duyurmuş, Amerika'nın "savaşta 10.000 ölüyü bile kaldıramayacak bir ülke" olduğunu söylemiştir. Şimdi de bu görüşünü kanıtlamak için gösteriş yaparak kimyasal silah kullanabileceğini ima ediyordu. Ancak bu noktada bile Saddam koalisyon üyesi başkentlerinden gelen açık uyarı işaretlerini ciddiye almamış ve George Bush'u küçük gördüğünü gösteren davranışlarda bulunmuştur. Acaba Hüseyin bir kez daha yanlış hesap içinde miydi?

Artık yirminci yüzyıldan önce bir kez daha olduğu gibi saat hiç aksamadan ilerliyordu. 29 Kasım'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 678 sayılı kararnameyi geçirerek Irak'a "iyi niyetini göstermek" için 15 Ocak 1991 tarihine kadar süre tanıdı; bu süre içinde Irak'ın 600 sayılı kararnameye uyarak Kuveyt'ten çekilmesi bekleniyordu. Çekilmediği takdirde, kararname koşullarına uyulması için gereken "her türlü önlem" alınacaktı. Bu ara Bağdat'a her çevreden akın akın insan gelmiş, barış planına katkıda bulunmak ve rehinelerin serbest bırakılmasına yardımcı olmak için çaba göstermiştir. Bunların içinde her kesimden görevli vardı; koalisyonun ortaklarından eski başkanlara, Demokratik Parti'den Başkan adayı olacaklara ve eski boksörlere kadar. Aralık ayında Saddam koalisyonun kararını değiştirmesi ümidiyle yabancı rehinelerden birkaç yüzünü serbest bıraktı. Ancak bu, Saddam'ın tahmininin dışında işe yaramamıştır. Irak'ın Kuveyt'te giriştiği mezalim artık dünyanın her yanına yayılmıştı.

Bekleme süresi akıp gidiyordu. Gazete yazıişlerinde, televizyon kanallarında, haber merkezlerinde yeni düzenlemeler yapılmış, "savaş masaları" kurulmuş ve beklemeye geçilmişti. Editör ve yapımcılar askeri bir çatışma halinde görevlileri nerelere göndereceklerini planlıyordu. Yine de şunu ilave etmek gerekir ki, esas olarak, bu kişilerden çoğu buna gerek kalmayacağına inanmıştır. Sonunda mutlaka mantık galip gelecek, Saddam kendini temize çıkarmanın bir yolunu bulacak, neticede koalisyon liderlerini gülünç duruma sokacaktı!

9 Ocak 1991'de Dışişleri Bakanı James Baker Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'le Cenevre'de bir araya geldi. Acaba bu toplantıda kapalı kilitleri açmak mümkün olacak mıydı? Altı saati aşkın bir görüşmeden sonra asık suratıyla Baker kapıda göründü ve Irak'ın konumunda hiçbir esneklik görmediğini, Bağdat'ın "yeni bir yanlış hesapla yeni bir trajik olay" yaratma hazırlığında olduğunu rapor etti. Baker Aziz'e, Hüseyin'e verilmek üzere Bush'tan özel bir mektup getirmiş, ancak Aziz mektubu almayı reddetmişti.

12 Ocak Cumartesi günü ABD Kongresi, üç günlük tartışmadan sonra Senato'da 47'ye karşı 52 oyla, Temsilciler Meclisi'nde 183'e karşı 250 oyla Başkan'a savaş yetkisi verdi. Birleşmiş Milletler kararlarının uygulanması lehine oy kullananlar bunu samimiyetle yapmıştı, bu nedenle bu kişilerden yaptırımın uygulanması için sürekli talep gelmekteydi. Amerika'nın dört bir ya-

nından çeşitli protestolar yükseliyor, Batı Avrupa'nın her yerinde koalisyon aleyhine gösteriler yapılıyordu. Kısaca George Bush yalnız bırakılmıştı ve güç durumdaydı.

Sonunda sürenin bitiş tarihi olan 15 Ocak geldi ve geçti. Irak'tan herhangi bir son dakika manevrası gelmemiş, sessizlikten başka hiçbir işaret görülmemişti. "İyi niyet süresi" gelip geçmişti. Artık her şey George Bush'a bağlıydı. Kamuoyu belki de Bush'un yaptırımı uygulamak için birkaç hafta veya bir ay daha bekleyeceğini düşünmüş olabilir. 16 Ocak'ta Bush iki ayrı din görevlisiyle konuştu. Irak'ı alenen uyardığını, Kuveyt'i işgalden vazgeçip geri çekilmeye başlamaması halinde koalisyon tepkisinin ağır ve seri olacağını söylediğini bir kez daha yineledi. 17 Ocak günü, Körfez'e göre sabahın erken saatlerinde 700 koalisyon uçağı Irak semalarında çok büyük bir saldırıya geçtiler.

Tüm Savaşların Anası

Bazı kimselerin savaşın gerçek başlama tarihi olarak Ağustos'ta Irak'ın Kuveyt'i işgalini göstermelerine karşın eninde sonunda Körfez krizi hava savaşı, Irak komuta ve kontrol merkezlerine yapılan sistemli saldırılarla ve askeri ve stratejik hedeflerin sık sık değiştirilmesiyle bir ay devam etti. Koalisyonun oluşturduğu uçaklar ve Irak'ın hava savunmasını vurduğu roketler herkes için ve özellikle de ABD Hava Kuvvetleri için inanılmaz bir sürpriz olmuştu, ancak Amerikan Hava Kuvvetleri'ni asıl etkileyen, koalisyonun bunu bu denli kolayca ve bu kadar az kayıpla başarmış oluşudur.

İlk gece girişilen hava saldırısının boyutu ve etkileri petrol pazarında büyük yankılar uyandırmış, reaksiyona neden olan en önemli faktör olmuştur. İlk olarak, tahmin edilebileceği gibi petrol fiyatında büyük düşüşler oldu ve bir varil petrolün fiyatı 30-40 dolardan 10 dolara indi. Sonra yine hemen bir saat içinde 20 dolara çıktı, bu suretle işgalden evvelki fiyatın dahi altına düşmüş oldu. Giderek arz durumu da düzelmeye başladı ve bu düzelme sürekli oldu. Şurası muhakkak ki, eğer gerek duyulsaydı Stratejik Petrol Rezervi'ne kuşkusuz başvurulacaktı. Kış mevsiminin geçmesiyle talep de düşmeye başladı. Artık bu ilk hava saldırısının Irak'ın cesaretini kırdığından, Suudi enerji sistemine ciddi zarar verme yeteneğinin yok edildiğinden şüphe edilemezdi. Artık petrol üzerindeki korku yok olup gitmişti ve fiziki arz ve talep gerçekleri fiyatları aşağıya indiriyordu. Sonuç olarak savaşın başında masadan kaldırılan petrol fiyatı konusu, aradan iki, üç ay geçtikten sonra yeniden güncel konu olmuştu ve masadan kaldırılması olanaksızdı.

Iraklılar hava savaşına kendilerine özgü bir hava savaşıyla, İsrail ve Suudi Arabistan'a Sovyet Scud füzesi atarak cevap verdiler. Iraklılar belki de İsrail'e yapılan bu saldırıyla İsrail'in savaşa sürükleneceğini, bunun da Araplar'ı koalisyondan çekilmeye zorlayacağını ümit etmişti. Böyle bir sonuç hiç kuşkusuz Suudi Arabistan'ı çok zor durumda bırakırdı. Belki de daha başka bir yol izleyerek zayıf koalisyondan yararlanıp namluyu kara savaşına çevirirlerdi. Ancak İsrailliler büyük baskı altında, ateşe ateşle karşılık vermediler. Scud füzelerinin kimyasal silah taşıdığı sanıldığından bunların kullanılması ülkede büyük korku yaratmıştır. Ancak olayların gösterdiği gibi füzeler kimyasal silah içermiyordu ve bu yüzden fazla bir zarara neden olmamıştır. Zaman geçtikçe Scud füzelerinin kullanımı kısıtlanmıştır.

Hava savaşı sürüp giderken başarı elde edemeyen Saddam Hüseyin askerlerine hava savaşının yakında son bulacağını, "Savaşların Anası" olan savaşın çok yakında karada devam edeceğini söyledi ve bu konuda söz verdi. Ancak hava savaşının başlamasından beş hafta sonra kara savaşı, "Savaşların Anası" tam bir bozguna dönüşmüştü. Irak askerleri, hava savaşındaki başarısızlık nedeniyle moralleri bozuk, doktrinle kısıtlanmış olarak Saddam Hüseyin'in kazanmak istediği şan ve şeref uğruna kendilerini fedaya hiç de hevesli görünmüyordu ve ellerinden gelse bu boş çabadan vazgeçmeye hazırdılar.

Diğer taraftan müttefikler ustaca bir plan hazırlamıştı. Bu plan aldatmaca yöntemine dayanıyordu. Körfez'de ABD komutanı olarak görevli General Norman Schwarzkopf planın uygulanmasında Alman Generali Erwin Rommel'in başucundan hiç eksik etmediği kitabından esinlenmişti. General Rommel bir seyyar savaş uzmanıydı ve çölde savaş yapmanın tüm inceliklerinin bilincindeydi, ayrıca Kuzey Afrika'da geçirdiği yıllarda petrolün stratejik önemini gayet iyi öğrenmiş, bu konuda ilk elden deneyim kazanmıştı. Schwarzkopf Körfez Savaşı'nda Rommel'in derslerinden esinlenmiş, bu derslerden öğrendiklerine dayanarak Irak mevzilerine doğrudan saldırıda bulunmayı hiçbir zaman aklından geçirmemişti. Schwarzkopf'un fikrine göre "çölde yapılan bir savaş" "seyyar ve ölesiye" bir savaştı. Bu nedenle büyük bir hazırlık dönemine girerek askerlerine eğitim egzersizleri yaptırdı ve Iraklılar'ı kandırarak müttefiklerin karada ve denizde büyük bir taarruzla doğrudan Irak mevzilerine saldıracağına inandırdı. Bir taraftan da büyük sayıda müttefik kuvvetleri gizlice Suudi çöllerine sevk etti. Kara savaşının başlamasıyla, bu kuvvetler, büyük bir yay çizerek batıdan yayılmaya başladılar ve sabit mevzilerdeki Iraklılar'ın arkasından gelip yollarını kestiler. Kara savaşı yüz saatten daha çok sürmemiş ve tüm Irak kuvvetlerinin geri çekilmesiyle sonuçlanmıştır.

Ancak, Saddam'ın kuvvetleri gelmiş geçmiş en büyük petrol kaynağı sayılan araziden çoktan çıkmıştı. Şimdi de Kuveyt'ten çıkmak zorundaydı, ki bunu büyük bir öç alma ve kin duygusuyla yapmıştır. Kuveyt'i alamadığına göre yakıp yıkmaya çalışacaktı. 1944'te, Hitler'in Paris'ten çıkarken bu kenti yakma emrine karşı çıkan ve Führer'i dinlemeyen askerin aksine, Irak askerleri Hüseyin'i dinlemiş ve Kuveyt'ten ayrılırken bu kenti ateşe vermiştir. Bu yangında 600'den fazla petrol kuyusu ateşe verilmiş, cehennemi andıran karanlık ve boğucu dumandan çevrede büyük hasar meydana gelmiş, her şey yanıp kül olmuştur. Bu ateş ve duman selinde günde yaklaşık altı milyon petrol varil alevlerde tutuşup yok olmuştur. Bu miktar Japonya'nın günlük petrol ithalatının bir hayli üstünde, ABD petrol ithalatının ise çok az altındadır.

18 Şubat 1991'de ateşkes ilan edildi ve uygulandı. Bu ara Irak'ın güneybatısında Şiiler arasında, kuzeyinde Kürtler arasında ayaklanmalar oldu (Kürtler'e ait topraklar, buralarda petrol bulunduğu varsayılarak, bu ülkenin kurulduğu 1920 yılında Irak'a katılmıştı). Şimdi bu iki ayaklanma Irak'ın güncel petrol üretiminin yoğun olduğu bölgelerde odaklanmıştı. Iraklılar bu ayaklanmaları milyonlarca insanı göç etmeye zorladıktan sonra haince yöntemlerle bastırmıştı. Müttefik koalisyon ortakları Saddam Hüseyin'in işinin askeri bir darbede çarçabuk bitirileceğini ümit etmişse de, durum yanıldıklarını, Saddam'ı hafife aldıklarını, Irak üzerindeki nüfuzuna ve kişisel güvencesine nasıl fanatikçe bağlı olduğunu göstermiştir. Kendi ülkesine getirdiği onca felakete karşın Saddam, Körfez krizi bittiğinde güç sevdasından yine de vazgeçmemiştir. Ne var ki artık elinde taarruza yönelik askeri mekanizma yoktur.

Körfez krizinin gerçekten son bulup bulmadığı kesin olarak bilinemez. Hiç kuşku yok ki savaşın son buluşu beraberinde birçok yeni sorunlar getirmiştir: Bunlar, Irak'ta politik organizasyon ve bu ülkeyi kimin yöneteceği; tüm bölgede güvence ilişkileri (ki bu petrol güvencesiyle yakın ilişkilidir); Kuveyt'in yeniden inşası ve geleceği; Ortadoğu'da barış arayışı; petrol üreticileri ile tüketiciler arasındaki ilişkiler; endüstri dünyasında enerji politikaları ve stratejileri ve Hidrokarbon Adam'ın kendi geleceği sorunlarıdır.

Geleceğe Doğru

Teknoloji ve yeni buluşlar dünyamızı sürekli olarak yenileştiriyor. Bunlar, hepsi bir arada dünyamızı giderek daha çok bilgisayar kullanımına, global haberleşmeye ve on dokuzuncu yüzyıldan kalma "endüstri ekonomisinin de varlığıyla" enformasyon ekonomisine bırakıyor. Bugün modern ekonomide liderlik ve dinamizm Japonlar'ın "bilgiye dayalı" dediği endüstrilere geçmiştir. Yine de petrol, endüstri toplumunun itici gücü ve kendi yarattığı uygarlığın hayat kanı olmayı sürdü-

rüyor. Bugün petrolcülük hâlâ dünyadaki en büyük iştir. Risk ve ödül faktörlerinin en uç noktalarını kucaklayan, işletmecilikle ve özel işyerleri arasındaki ilişki ve çatışmalara etken olan hep petroldür. Ayrıca, 1990 ve 1991 yıllarında Körfez Savaşı'nda kanıtlandığı gibi ulusal güç alanında ve dünya ekonomisinde en temel unsur, savaş ve çatışmada çok kritik bir odak noktası ve uluslararası arenada kararı etkileyen en kesin güçtür.

Ya gelecek yıllar? Onlar için ne söylenebilir? Petrolün ve dünya toplumunun geleceğinde çeşitli global senaryoların ve risklerin yer alacağı kesindir. Ancak petrolün geleceği konusunda unutulmaması gereken ders şudur: Petrolde en iyi politika hiç beklenmedik olanı beklemek yani "sürprize" inanmaktır. Sürpriz kişiyi ancak olay olup bittikten sonra yakalar. Vahşet, savaş, teknolojik tehlikeler, siyasi patlamalar, ekonominin öngördüğü kurallar, etnik, dinsel veya sosyal çatışmalar, hepsi sürpriz olarak gelip petrole yaklaşımı etkiler. Ancak sürpriz bazen başka giysiler altında da gelebilir. Örneğin dünyanın ekonomik büyüme modelinde temel değişim oluşturabilir. Bazen alternatif enerji üretimine teknolojik sızıntı olarak girmesi, petrolün önemini gölgelemesi de söz konusudur. Bu teknolojik sızma bir Amerikan laboratuvarından geleceği gibi belki de ve giderek daha büyük olasılıkla bir Japon laboratuvarından da çıkabilir. Unutulmamalıdır ki 1980'li yıllardan bu yana Japon hükümeti enerji araştırma ve geliştirme projesine Amerika'dan daha çok yatırım yapıyor. Sürpriz denen olgu pekâlâ bir çevre krizinden de doğabilir ve enerji ekonomisinde köklü değişmelere neden olur. Sürpriz olgusunun Sovyetler Birliği'nden gelebileceği de dikkate alınmalıdır.

Sovyetler Birliği politikasının önümüzdeki yıllarda dünya enerjisi üzerinde önemli etki yapması da olasıdır. SSCB dünyanın en büyük petrol üreticisi ve 1989'da üretimini Suudi Arabistan'ın iki katına çıkarmış bir ülkedir. Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın en büyük ikinci ihracatçısıdır. Geçmişte, on dokuzuncu yüzyılda Bakû dolaylarındaki Azerbaycan'da petrol endüstrisinin ilk gelişmesiyle Rusya zaman zaman Standart Oil'in Batı Pennsylvania'da petrol üzerindeki tartışmasız tekelini kıracak kadar gelişme gösterdi. 1905 İhtilali dünya petrol arzına politik açıdan indirilen ilk darbedir. 1920'li yıllarda Bolşevikler'in başlattığı ihraç kampanyası global fiyat savaşını körüklemiş, bu durum 1928'de İskoçya Achnacarry Şatosu'nda "As-Is" anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. 1950'de yine Sovyetler'in pazarda pay kapma mücadelesi yüzünden fiyatlar düşmüş, bu da OPEC'in doğmasına neden olmuştur.

Bugün Sovyetler Birliği'nin petrol ve doğal gaz ihracatı bu ülkenin tüm sistemi açısından yaşamsal önem taşır. Dışardan teknoloji ve gıda maddeleri almak için gerekli olan toplam döviz gelirinin yüzde altmışının üstünde kalan kısım Rusya'nın petrol ve gaz ihracatından gelen dövizle karşılanıyor. Ne var ki bugün Sovyet petrol endüstrisi verimsizlik, düşük üretim, kötü organizasyon ve teknolojik geri kalmışlık, savurganlık ve çevre ihmalciliği yüzünden bir krizin eşiğindedir. Sovyet petrol uzmanı Thane Gustafson bir yazısında "1970'ler ortasından beri enerji politikası Sovyet endüstrisinde en yıkıcı faktör haline gelmiş ve Sovyetler'in ekonomik büyümesinde gericiliğin ve durgunluğun başsebebi olmuştur" demiştir. Enerji problemlerinin bu ülkede iktisadi reformların başdüşmanı olduğu artık kanıtlanmıştır. Birikmiş zorluklar ve yatırımın azaltılması Sovyet petrol üretiminde uzun zamandır beklenen düşüşün başladığının ve üretimin hızla düştüğünün göstergesidir. İhracatın da aynı hızla düşmesi halinde bunun etkileri tüm dünyada hissedilecektir.

Sovyet petrol endüstrisi aynı düzensizlikten ve toplumunu bir bütün olarak etkileyen moralsizlikten büyük zarar görüyor. Bugün Sovyetler Birliği'nde Batı sermaye ve teknolojisini Rusya'nın petrol ve gaz sektörüne sokmaya doğru büyük bir istek ve eğilim vardır Bu, insana ister istemez 1920 Yeni Ekonomik Plan döneminde Lenin'in söylediği bir sözü anımsatıyor. Lenin o günlerde "Bakû'nun bir çeyreğini" uluslararası açık artırmaya koymaktan söz etmişti. Batı'daki şirketler bu fikre büyük ilgi gösterirler. Sovyetler Birliği doğal gaz rezervinde dünyanın en önde gelen ülkesidir ve şirketlerin görüşüne göre petrol potansiyeli de aynı şekilde büyütülebilir. Ne var ki şirketler ve aslında dünyanın sanayileşmiş ülkeleri bunu yapmaktan çekiniyor ve sebebi de tüm Sovyet

sistemine özgü organizasyonsuzluk, siyasi çekişme, istikrarsızlık, karmaşa, ne olacağının bilinmemesi ve risktir. Sovyet enerji sektörü, Glasnost'tan ve komünist kontrolünün ağır elinin çekilmesinden sonra etnik çatışmalardan da olumsuz olarak etkilenmiştir. Ne gariptir ki on dokuzuncu yüzyılda Bakû'nun kuvvetli olduğu günlerde burası dünyanın iki ana petrol kaynağından biri olduğu halde bugün Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nde toplam Sovyet petrolünün sadece yüzde üçünden daha azı çıkarılıyor. Ancak burası yine de tüm ülke düzeyinde petrolcülüğe destek veren hizmetin ve petrol arzının ana kaynağıdır. Şuna da işaret etmek gerekir ki 1989'da Azeriler'le Ermeniler arasında çıkan savaş 1904-1905 yıllarının kanlı vahşetini bir kez daha geri getirmiştir. Tek farkı o günün tek atışlı klasik silahları yerine bu defa otomatik AK-47'ler kullanılıyor. Bunların ve diğer etnik çatışmaların petrol üretimini ciddi şekilde engellemesi ve böylece petrol tarihinde birçok kritik olaylara yol açan petrol pazarına çok fazla petrol gelmesi sorunu, 1990'lı yıllarda ters yöne çevrilebilir ve çok ciddi kıtlıklara neden olabilir. Yine de gelişmenin sürmesi halinde Sovyetler Birliği'nin daha da önemli bir ihracatçı haline gelmesi pekâlâ mümkündür.

Eğer ileride yeni sürprizlerle, yeni krizlerle karşılaşacaksak bunlara karşı ne derece hazırlıklıyız? 1973 petrol şokundan sonra petrol şirketlerinin geleceğe ait krizlerin idaresini üzerine alamayacağı ve almayacağı, bu rolü hükümetlerin yüklenmesi gerektiği net ve açık olarak ortadadır. O günden bu yana endüstri ülkeleri, ABD Stratejik Petrol Rezervi, Almanya ve Japonya'daki benzer rezervler gibi Uluslararası Enerji Kurumu ve stratejik petrol rezervleri yakınında bir enerji güvence sistemi oluşturdular. Bir kıtlık veya panik halinde bu rezervlerden yararlanılabilir. Bu tür bir panikle baş etmede mutlak olarak koordineli tepkiye ve uluslar arasında iyi zamanlanmış, sağlıklı enformasyon değiş tokuşuna gereksinim vardır. IEA bu tür bir koordinasyon ve haberleşmenin çerçevesini hazırladı. Geçmişteki petrol krizleri yeterli zaman verilmesi halinde pazarların buna uyum sağladığını ve dağıtımın yapılabileceğini göstermiştir. Bu yıllar hükümetlerin pazarı kontrol güdüsüne kolaylıkla karşı koyabildiğini de kanıtlamıştır. Hiç kuşku yok ki, geleceğin ne getireceğinin bilinmediği, paniğin tırmandığı ve suçlamaların dağ gibi büyüdüğü bir ortamda hükümetlerin harekete geçme dürtülerine karşı koyması hiç de kolay değildir. Yine de, 1950'lerle 1991 arası meydana gelen altı büyük duraksamada lojistik ve arz sisteminin uyum sağlayabildiği kanıtlanmıştır. Ancak bunun mümkün olabilmesi için kesintilerin önce tahmin edilenden daha korkunç cereyan etmemiş olması gerekir. Gerçekten de 1970'lerin asıl sorunu mutlak bir kıtlık olmadığı, sonradan asıl kaynağı arz sistemindeki arıza ve petrolün sahibinin kim olduğu tartışmalarıdır. Bunlar sonuçta sistemin düzenlemesi için bir "sisteme hücum" başlatmıştır ki bu son derece güvencesiz koşullar altında yapılıyor. 1990-1991 yıllarında önceki krizlerden alınan derslerle ve 1970'lerden bu yana geliştirilen mekanizmalarla ve ileri enformasyonla, Körfez krizinin sebep olduğu petrol duraklaması oldukça kolay atlatılmıştır.

Deneyimler kişiye tepkilerin nasıl daha uygarca gösterebileceğini öğretse de sorunların tümü bu yolla halledilemez. Ortada daha önemli başka sorunlar da vardır. 1970'li yıllarda, savaş sonu döneminin en büyük ve en masraflı duraklaması yüzünden Birleşik Devletler politik sistemi felç olmuştu. Bu durumda çok ciddi bir soruna rasyonel reaksiyon göstermenin bedeli olarak öfke, parmakla işaretleme, başkasının sorumluluğunu alma gibi faktörler tüm ülkede egemen olmuştur. Watergate olayı, hiç kuşku yok ki bu açıklamanın örneklerinden sadece biridir. Yine de çok kapsamlı ve bunca çelişkili çıkarların kovalanmasıyla karakterize edilen tepki insanın aklına bir soru getiriyor. Acaba Birleşik Devletler Körfez Krizi'nden sonra, ileriki yılların enerji krizine giden yollarda nasıl tepki gösterecektir?

Yeni Bir Düzen

Saddam Hüseyin dünyayı "petrol denen silahı" yeniden kınından çıkarabileceği konusunda uyarmış, bunun belirtilerini vermişti. Ne var ki eski bir öykudeki gibi, bu olasılık ters yönde geliş-

miş, Birleşmiş Milletler'in Irak'tan petrol satın alan ülkelerle işgal altındaki Kuveyt'e ambargo koymasıyla, silah Saddam'ın üzerine çevrilmişti. Şimdi ortada güncel soru şuydu: Gelecekte "petrol" denen gücü en etkin şekilde kim idare edecek? Petrol şirketleri mi, üretici ülkeler mi, tüketici ülkelerin hükümetleri mi, yoksa belki de tüketicilerin kendileri mi? Özel petrol şirketleri büyük ve varlıklı oldukları için kuşkusuz gelecekte de önemini oldukça koruyacaktır, ancak bu şirketler bir vakitler sahip olduğu "tek kuvvet" niteliğini artık kaybetmiştir. Rockefeller, Teagle ve Deterding'li günler artık çoktan geçmişte kaldı. Amerika'da, yirminci yüzyıl boyu, şirketler daima şüphe ve güvensizlik odağı olmuştur. ARCO'nun eski başkanı Robert O. Anderson petrol şirketleri için şunu söylemiştir: "Petrol sanayii düzlük bir ovada saklanmaya çalışan bir geyik gibidir. Göze çarpmamak elimizden gelmez." Anderson'un dile getirdiği bu gerçek öyle gösteriyor ki, gelecekte de geçerliğini sürdürecek ve petrol endüstrisi devlerinin gücünü bir hayli etkisizleştirecektir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki ve sonraki parlak günlerinde, eleştiricilerin ve muhaliflerinin yakıştırdığı gibi, çokuluslu petrol şirketleri, gerçekten de hükümran bazı devletlere özgü ayrıcalıklara sahipti. Kendilerine ait ticaret düzenleri, kendilerine bağlı sayısız yurttaş, birçok ülkeninkini gölgede bırakan hazineleri, kendi yabancı politikaları, hatta kendilerine mahsus filoları vardı. O günler petrol üreten ülkelerin zayıf veya hâlâ koloni devleti olduğu, sadece az sayıda şirketin teknoloji, lojistik, pazar, sermaye ve global görüşten yararlandığı günlerdi. Ayrıca o günlerde şirketler arkadan kuvvetli destek görüyordu, özellikle de İngiltere'den ve Amerikan hükümetlerinden. Savaş sonrası yıllarda büyüklerin hâkimiyeti ve gücü, Birleşik Devletler'in öncülük ettiği uluslararası savaş sonu düzen gereği, ellerinden alınmıştır.

Şirketlerin gücünün 1950'ler sonunda, yeni şirketlerin türemesiyle duraklama devrine girdiği söylenebilir. Türeyen bu şirketler dünya petrol endüstrisine, sömürgecilikten koparak giren devlete bağlı, Avrupalı büyük şirketler ve Amerikan bağımsızlarıdır. İngiltere, emperyal güce sahip bir devletken ödemeler dengesinde sıkıntıya düştüğü için bunlar arasına katılmış, bir ticaret ulusu olmuştu. Dekolonizasyon sarsıntısı Fransa'nın politikasını da Avrupa'da kendine yeni bir rol bulduğu ana kadar etkilemiştir. Şunu kabul etmek gerekir ki, Amerika'nın uluslararası düzendeki gücü ve nüfuzu ve bunu korumadaki yeteneği 1960'lı ve 1970'li yıllarda bir hayli aşınmıştı. 1960'larda ve 1970'lerde petrol üreten ülkeler, bazen yeni anlaşmalarla bazen de kamulaştırma ve doğrudan işletme yoluyla batılı ülkelerden güç almıştır. Böylece 1990'lı yıllara erişildiğinde büyük uluslararası şirketlerin politik gücünün bir hayli zayıfladığını görürüz. Buna karşın ticari ve hatta politik alanda etkinliklerini oldukça korudular. Ne var ki bu şirketler artık tek bir adamın ağzından çıkana göre tepki vermekten veya ölüm halinde bir ahtapotla karşılaştırılır olmaktan çıkmıştır. Bunlar artık çok büyük, bürokratik birer kurum olmuştur, riskleri karşı koyan yapılarıyla karşılarlar, çok büyük finans kaynaklarının dağıtımını yaparlar, milli hükümetlere müteahhitlik hizmeti verirler, Birleşik Devletler'de ve Kuzey Denizi'nde ve başka yerlerde tüm dünyaya teknolojik beceri sunarlar ve sayısız rafineri ve benzin istasyonlarının sahibidirler.

Amerikan "bağımsızlarına" gelince, bunlar, en azından 1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'ların başında, sermayenin Amerikan petrol alanlarından çekilmesiyle tehlikeye açık bir kişilik kazandı. (Bağımsızların düşüşüne dikkat çekmek istercesine 1991 Mayısı'nda televizyon dizisi "Dallas" on bin kez gösterildikten sonra yayından kaldırıldı.) Sermayedeki ateş bugün söndürülmüştür; ancak bu defa sadece büyük şirketler değil, küçük şirketler de, büyük uluslararası şirket niteliğini henüz korudukları halde kendilerini çekmek ve küçültmek durumunda kalmış, birçok petrol bölgesinden çekilmiştir. İşgücü, en üst düzeyden "gaz pompalama" yerlerine kadar indirime uğramış, işçiler işten çıkarılmıştır. Bugün Birleşik Devletler'de satılan benzinin yüzde 80'i tüketici tarafından self servis istasyonlarında pompalanıyor. Ayrıca gündem de değişmiştir. Bugün petrol endüstrisinin gündemi hükümetler arasındaki ilişkidir. Bugünün güncel sorunu büyümekte olan çevresel talepleri karşılamak ve bunu yaparken aynı zamanda geleneksel görevimiz olan ener-

ji vericiliğimizi korumaktır. İşte yeni kabul edilen bu gerçek tüm petrol endüstrisini savunma durumuna itiyor.

Komünizmin çökmesi ve Soğuk Savaş'ın son bulması uluslararası düzene radikal bir revizyon getirecek. Bu, anlaşıldığı kadarıyla batılı kapitalist ülkeleri yeniden lider yapacaktır. Hiç kuşkusuz bu, kapitalizm ve özde işletmeler için zafer demektir. Ancak yine de bu, petrol şirketlerinin restorasyonu ve eski muhteşem güçlerini kazanacakları anlamına gelmiyor. Bugün artık petrol "diğer tüketim maddeleri" gibi sadece bir tüketim maddesi sayıldığına göre, petrol endüstrisinin de diğer işler gibi "sadece bir iş!" konumuna düşmesi söz konusudur.

Durum bu olduğuna göre, 1970'lerde ihracatçıların elinde olup da yazgısında uluslararası politikayı ve ekonomik düzeni hizaya sokacağı yazılı petrol gücüne ne olacak? 1911'de Standard Oil dağıldıktan bu yana endüstrinin gerçek serveti ve gücü aşağıya akan sistemden, yani rafinericilik ve pazarlamadan değil, yukarıya akan sistemden yani yer altında saklı petrolün sahipliği ve kontrolünden kaynaklanmıştır. Bu petrol ihracatçılarının elindeki devlet şirketlerinin bugün en önemli konumlarda olduğu anlamındadır. Ayrı bir grup oluşturan bu şirketlerin bazıları şunlardır: Suudi Arabistan'da Aramco, Petroleos de Venezüela, Meksika'da Pemex, Kuveyt Pertrol Şirketi, Pertamina ve Norveç'te Statoil. Ancak belki de dünya, petrol gücünü bu denli büyük hayal etmekle yanılgıya düşmüştür; belki de petrol hayal edildiği kadar güçlü değildir. 1970'lerde petrolün varlığı global güç açısından *sina gua non* yani mutlak şart kabul edilirken, 1980'lerde, Batı Almanya'nın ve Pasifik ülkelerinin kazandığı zaferlerle, bunun aksi kanıtlandı. Petrol ihracatçıları kendi sınırları içinde kalan Amerikan holdinglerini pekâlâ kamulaştırma imkânına sahiptir. Ancak bunlar Japonlar'a ait firmalardır ve petrol üreticisine ait gayrimenkul firmalardır. Petrol ihraç firmaları şimdi New York kentinde Exxon binasında ve Los Angeles'de ARCO binasında toplanıyor. Iran Şahı'nın düşüşü ve 1970'lerde petrol gücünün ehlileştirilmesi, bu gücün etki sahasının ve devam süresinin hesaplanmasını büsbütün güçleştirdi. Ve nihayet Kuveytliler, 1990'larda, öteki güçlere kıyasla petrol gücü sınırının nelere kadar uzanabileceğini geçirdikleri tecrübeyle öğrenmiştir.

Şu halde petrol gücüne sadece bir hayaldi diyebilmek mümkün müdür? Veya ekonomik, politik ve ideolojik koşulların belirli bir bileşiminin ürünü denebilir mi? Acaba petrol bir zamanlar var olmuş bir fenomenden mi ibarettir, yoksa ileride tekrar görünüp uluslararası yaşamın vazgeçilmez parçası olduğunu kanıtlayacak mı? Büyük petrol kaynaklarını kontrol edebilmek veya hiç değilse petrole yaklaşabilmek uzun süre bir stratejik ödül olmuştur. Petrol gücü ulusların servet toplamasını, ekonomilerini kamçılamasını, mal ve hizmet üretimini, inşa etme, satın alma, hareket etme, silah edinme ve silah imal etmelerini ve savaş kazanmalarını mümkün kılar. Ancak unutmamak gerekir ki, petrol gücü bazen aşırı değerlendirilen bir ödül de olabiliyor. Yakında petrol üzerine inşa edilmiş bir dünya realitesi birçok soruya muhatap olacak, sorguya çekilecektir.

Üçüncü Çevre Dalgası

Dünya petrol üzerinde döndükçe, ekonomi de petrole bağımlı oldukça Hidrokarbon Toplum yeni, içten gelen bir olguyla karşılaşacaktı. Bu olgu büyük bir anlaşmazlığa yol açacak, belki de petrol endüstrisini etkileyecek ve ilerki yıllarda yaşam düzenimizi değiştirecek boyutlara uzanacaktı. Bugün endüstri dünyası çevresel hareketin getirdiği, ameliyat masasından yeni kalkmış bir dalgayla karşı karşıya bulunuyor. Birinci dalga 1960'lar sonunda, 1970'ler başında gelmiş, temiz hava ve su üzerinde odaklanmıştı. O günler tüm mallara "Made in America" etiketi konurdu. Yine o günler kömürden mazota geçiş yılları olduğu için enerji konusuna öncelikle dikkat çekilirdi. Tüm bunlar dünya petrol pazarını darlaştıran, sahneyi 1973 krizine hazırlayan temel güçlerdendir. 1970'li yıllarda, güvence konusu ön plana çıktıkça ve ekonomik performansa uzanıp ağırlığın bu konu-

lara verilmesiyle, çevresel hareket giderek önemini yitirdi. İkinci dalgada bu konuya daha dar çerçevede yer verilmiştir; asıl dikkat nükleer gücün yavaşlatılmasına veya durdurulmasına yöneltilmiştir. Bu tutum büyük endüstri ülkelerinin çoğunda başarıya ulaştı; petrol krizine tek çare olduğu sanılan silahlanma savaşını ters yöne döndürerek silahsızlanmayı hızlandırdı.

Üçüncü büyük dalga 1980'lerde başladı ve oluşumunu hâlâ sürdürüyor. Çevreden geniş destek almakta, geleneksel, ideolojik, partizan farklılıkları ortadan kaldırmaktadır. Bu uluslararası bir fenomendir ve doğum yeri Avrupa olduğu kadar Kuzey Amerika'dır da. Kuzey Amerika tropikal yağmur ormanlarının tükenmesinden atıkların def edilmesine kadar, her türlü kaygının içinde olduğundan çevre sorununa karşı aşırı duyarlıdır. Kuzey Amerika bugün üzerinde yaşadığımız gezegene ne kadar özen gösteriliyorsa, çevre sorunlarına da en az o kadar özen gösteriyor.

Yeni gelişen çevre duyarlılığını olumsuz etkileyen belki de tek olay ilk tohumlarını 1986 Nisanı'nda Ukrayna'da, Çernobil olayıyla ekmiştir. Burada nükleer reaktördeki operatörlerin kontrolü kaybetmesi sonucu feci bir olay yaşanmıştır. Reaktör nükleer erimeyle tükenip yok olmuş, radyoaktif bulutlar havaya uçmuş ve rüzgârlar ile Avrupa kıtasının uzantılarına sürüklenmiştir. Sovyet hükümeti başlangıçta olayı inkâra kalkıştı. Nükleer facianın "Batı dünyasının kara habercisi" medyanın uydurduğu bir yalan olduğunu söyleyerek raporları kabul etmedi. Ancak günler geçip de Kiev tren istasyonunda isyancıların görülmesi, toplu boşaltmalar yapılması, ölüm ve felaket haberlerinin Moskova'ya da ulaşmasından sonradır ki Sovyet hükümeti de bunu kabul etti. Bu ara uluslararası eleştiri tırmanmayı sürdürdü. Yine de ortada sessizlikten oluşmuş bir boşluk vardı ve bu boşluk korkunç facialar yaşandığı spekülasyonunu büsbütün pekiştiriyordu. Sonunda, kazanın üzerinden iki haftayı aşkın bir süre sonra Mihail Gorbaçov televizyonda göründü. Sovyet liderliğinin özelliklerine tamamen ters düşen, Kremlin'in kendi halkına yaptığı geleneksel konuşmalarla hiç bağdaşmayan bir konuşma yaptı. Bu konuşmalarda hiçbir propaganda veya inkâr unsuru yoktur. Tam tersine gerçekten de çok kötü bir kazanın oluştuğunu kabul eden ciddi, ağırbaşlı bir konuşmadır. Gorbaçov konuşmasında kazayı soruşturmak için gereken önlemlerin alındığına da işaret etmiştir. Ancak bu konuşma sonundadır ki Sovyet halkı ve dünyanın geri kalan ülkeleri sonradan Çernobil olayının SSCB'nin politikasında bir dönüm noktası olduğunu ve perestroika fikrinin bu olaydan sonra doğduğunu ifade etmiştir. O güne kadar tüm çevre pisliğinden batılı kapitalizmi suçlu tutan kimi Batı Avrupa vatandaşları o günden sonra ideolojilerini bir kaz daha gözden geçirme ihtiyacını duymuştur. Hem Doğu Avrupa'da hem de Sovyetler Birliği'nde çevrecilik muhalefet ve komünizm için haklı olarak önemli dayanak noktası olmuştur. Demir Perde'nin kaldırılmasıyla, komünistler arasında korkunç bir çevre kötüleme ve felaket saçma planının yapıldığı ortaya çıktı. Bunların bazısı telafi edilemeyecek kadar korkunçtu. Çevre sorunları bugün Doğu Avrupa'nın yeni demokratik parlamentolarında başkonu olmaya devam ediyor.

Çernobil, göze görünmeyen fakat öldürücü tehlikeleriyle ve teknolojiyi kontrolden çıkaracağı uyarısıyla, yeni yayılan çevrecilik dalgasında bu konuya karşı büyük bir ilgi ve açlık yaratmıştır. Bu olayın dışında Birleşik Devletler'de de büyük önem içeren ancak insan sağlığı ve yaşamına öteki kadar zarar vermeyen başka bir olay daha yaşanmıştır. Bu kaza 24 Mart 1989'da bir cuma günü gece yarısını dört dakika geçe Exxon Valdez adındaki süpertankerin Alaska'nın Prens William Gacud bölgesinde Bligh Reef kayalıklarına bindirmesiyle cereyan etti. Kayalara çarpan süpertankerden denize 140.000 varil petrol akmıştı. Sonradan bu suları temizlemek için 2 milyon dolar harcanmışsa da bu Valdez'in meydana getirdiği zararları telafi edemedi ve suların arındırılması mümkün olmadı. Tanker kazası o günlerde diğer bütün sorunların üstüne çıkmış ve çevreye gösterilen duyarlılığı büsbütün pekiştirmiştir. Bu olay nedeniyle kamunun büyük kesimi enerji üretimini çevrenin yararına olarak ticarete sokmak eğilimini göstermiştir.

Çevreye duyarlılık açısından petrolün taşıdığı önem hiçbir şekilde yadsınamaz. Bu hidrokarbon yanmanın doğurabileceği sonuçlardan ötürü böyledir. Hidrokarbon yanmanın olası sonuçla-

rı duman ve hava kirliliği, asitli yağmur, global ısınma ve ozon tabakasının yok olmasıdır. Bu sorunun çözümü için ortaya zaman zaman çeşitli öneriler atılıyor ve bunlar acı bazı çatışmalara neden oluyordu. Örneğin petrol ve üretim işini tecrit etmek, bu işi kıyıların ötesine veya Alaska'ya taşımak gibi. Yeni enerji tesislerinin, öncelikle de elektrik üretim fabrikalarının nerede kurulacağı üzerinde de birçok ağır çekişmeler oluyordu. Birleşik Devletler, Batı Avrupa ve Japonya, 1990'lı yıllarda elektrik şebeke sistemlerine bir hayli baskı yaparak elektriğe karşı yeni filizlenen talebin çevreye en az zarar verecek şekilde nasıl karşılanacağı konusunu ele alıp, bu konuda birbiriyle çelişkili çeşitli öneriler öne sürdüler. Sonunda çevrenin birlikte kabul ettiği bir uzlaşma en sağlıklı ve etkili davranışın doğal gaza dönüş olduğuna karar verildi. Doğal gazın, öncelikle elektrik üretiminde temizleyici bir enerji kaynağı olduğunda fikir birliğine vardılar. İleride enerji konservasyonu konusuna daha çok önem verilecek, bu konu öncelikle ele alınacaktır. Bu, sadece 1970 ve 1980'lerdeki gibi güvence ve fiyat nedeniyle değil, hidrokarbon yanmasına değinmenin ve zamanı satın almanın bir yolu olduğu için yapılacaktır. Bugün benzinin ulaşımda tek yakıt olduğu bilinmekteyse de bu konu bile neredeyse tartışılır oluyor. Petrol şirketleri bugün benzin yerine daha az kirletici olan, yeniden formüle edilmiş "yeşil" benzini pazara sürme çabasında. Bu ara bazı hükümet otoriteleri de araç formülü olarak daha başka alternatifler öneriyor. Bunlar basınçlı doğal gaz, methanol ve alkol yakıtlar ve yirminci yüzyıl başında benzinle çalışan arabayla giriştiği savaştan yenilgiyle çıkan elektrikli arabadır.

Yeni çevre gündeminde bilimin doğruluğu konusu mutlaka büyük çatışmalara neden olacak; çatışma nedeni olacak öteki faktörler omuzlanan risklerin ne noktaya kadar uzanacağı, bunlara nasıl çare bulunacağı ve maliyet gibi konulardır. Çevrenin iyileştirilmesi bugün yaygın olarak geniş kitlelerce desteklense de, bu konuya "serbest", sadece yasa gerektiren bir konu olarak bakılsa da, aslında durum büyük olasılıkla böyle cereyan etmeyecek; ortaya çok önemli ancak hesaplanması zor bir fiyat etiketi konusu çıkacak. Savunma, tıbbi takım, eğitim gibi çevre sorunları sosyal "kavramlardır" ve bunların masrafını birilerinin karşılaması gerekir. İleride masraflar arttıkça bu konu daha da önem kazanacak, insanlar bunun faturasının şirketler, tüketiciler ve hükümetler arasında nasıl bölüşüleceğini daha fazla tartışacak. Toplum henüz masrafların oraya buraya nasıl dağıtılacağını bilmiyor. Örneğin, enerji tesislerinde ve fabrikalarda çok pahalı kirliliği kontrol sistemi konusunda yeterli deneyim yok; ayrıca gelecekte tarımsal üretim ve hatta insan nesli için akıl almaz masraflar yapılması, tahribat meydana gelmesi de olasıdır. Bu olasılık büyük bir iklim değişmesi halinde geçerli olacaktır.

1990'lar neyse ki yeni bir çevre dramıyla başlamadı. Ancak bu defa dünyanın yeniden bağımlı olmaya başladığı petrol için İran Körfezi'ndeki çatışmalar başladı. Körfez krizi enerji güvencesini yeniden politika gündemine getirmiş, hükümetlerin dikkatini bir kez daha petrole çekmiştir. Bu olay tüm dünyada petrol işletmesi ve gelişimini kamçılamaya yardımcı olacaktı. Cambridge Enerji Araştırma Müdürü Joseph Stanislaw Körfez krizi sonunda "dünyada yeni petrol düzenini" anlatırken gözlemlerini şu sözlerle tanımlamıştır: "Şimdi güvence kapasitesi çok daha etkin olacaktır. 1970'lerde petrol dünyasında açılmış olan yarık gerek üretici gerekse tüketici ülkelerin faaliyetiyle 1990'larda daralacaktır. Tüketici ülkelerin petrol güvencesi OPEC ülkelerinin ve OPEC dışı ülkelerin kaynaklarıyla bir araya gelerek dünyanın birçok yerinde üretimin artmasına neden olacaktır. Körfez krizi, endüstri ülkelerinde zaten var olan enerji geliştirme çabalarını bir kez daha ateşleyip pekiştirecektir. Sanayi dünyasının çoğu ülkesi kendini iki büyük akımın yarışması içinde bulacaktır; enerji ve güvence ve enerji ve çevre. Kaçınılmaz olarak, bir yanda enerji güvencesi için duyulan endişeler ve ekonomik refah, diğer yanda çevre sorunları korkusu yer alacak, bu ikisi birbiriyle çarpışacaktır ve bu çarpışmanın etkisi çok kapsamlı olacaktır. Bu iki akım bir noktada, enerji konservasyonu konusunda birbirlerine yaklaşacak, fikir birliği içinde olacaktır. Doğal gaz kullanımında da fikir birliği yapabilirler. Bu ikisi dışında, çevre problemlerini çözmek ve aynı zamanda hem içte hem de ülkeler arasında güvence koşullarını karşılamak için bir

uzlaşmaya varmak hiç şüphe yok ki ekonomik, politik ve sosyal alanlarda işbirliği yapmak ne kadar güçse, en az o kadar güç ve imkânsız görünüyor."

Ancak belki de, küçük bir olasılıkla, bütün bunların endüstri toplumuna yeni bir yön göstermesi ve enerji-çevre çatışmalarını yararlı bir sonuca bağlaması söz konusu olabilir. Yeni buluşlar her zaman gereksinimle mümkün olur. O halde, iyi beslendiği takdirde araştırma ve teknoloji de çevrenin ve enerjinin kurallarına tepki gösterecektir. Ancak yeni teknolojik buluşlar gerçekleşinceye kadar –ki bu belki de güneş enerjisinde ve yenilenebilen enerjide olacak– endüstri dünyasının önünde, yeni enerji ihtiyacı için güvenebileceği belli başlı alternatifler var. Petrol, gaz, kömür ve nükleer enerji. Ayrıca teknolojik gelişme ve enerji kullanımında daha büyük etkinlik denebilecek konservasyon. 1990'lı yıllarda bu üç alternatifin değeri enerji ve çevre tartışmalarında konu olacak, geleneksel çıkarlara ve düşünce modellerine meydan okuyacaktır.

Çatışmaların şu şekilde oluşması mukadderdir: İnsanların önüne iki seçenek sunulacak, bunlardan birini seçmesi için baskı yapılacak. Bu seçeneklerden biri "yaşam biçimidir." Yaşam biçiminde, tüketici topluma özgü olanaklar, örneğin çeşitli plastik ürünler, hareket serbestisi ve "önü açık bir yol" vardır. Buna karşıt ikinci seçenek "yaşam kalitesidir." Yaşam kalitesinde ulaşımın sınırları kısıtlıdır ve doğanın korunması ön plandadır. Pazar mekanizmasını doğayı güzelleştirmek için kullanmak isteyenlerle (benzin ve hava kirliliği vergisi konulmasını isteyenler) daha geleneksel kural ve kısıtlamadan yana olanlar arasında daha bugünden mücadele başlamıştır. Demografik ve ekonomik onca değişime karşın, ileride, yeni gelişmelerin sınırlanması ve "büyümeye hayır" kuralları konulması için giderek daha çok çaba gösterilecek. Kara ve denizlerin daha yoğun şekilde ekonomik kullanıma açılması veya olduğu gibi doğal koşullar altında tutulması birçok ateşli tartışmalara sahne olacaktır. Yeni tesisler kurma veya bunları kullanma yeteneği bugün kısıtlanmıştır ve giderek daha da kısıtlanacaktır; bunlar ister kıyıların uzağında petrol platformu şeklinde olsun, ister yeni enerji tesis ve rafinerisi olsun her ikisi için de geçerlidir. Sonuç olarak bu şu anlama geliyor: Endüstri ülkeleri, inşa ve kullanma yeteneğinin kısıtlı oluşu nedeniyle zamanla daha çok enerji ithal etmeye mecbur kalacaktır ki, bu onları ekonomik açıdan daha az otonom, politik açıdan ise belki daha bağımlı yapacaktır. Çevreciliğin getirdiği üçüncü dalga, ulusların aralarındaki ilişkiyi de sınayacak. Acaba bu ülkeler var olduğunu ortaklaşa kabul ettikleri sorunları çözüm için işbirliği yapacak mıdır? Yoksa bunlar birbiriyle rekabete girip çatışacaklar mı? Bazı ulusların ve bu uluslar içinde grupların uluslararası çevre acentası yapmaya kalkmayacağını, diğerlerininse konunun önemini küçük göstermek, onun yerine ekonomik gelişmeyi sağlamak için bunlara karşı koymayacağını nasıl bilebiliriz?

Tüm bunların altında yanıtlanması gereken iki temel soru vardır. Birincisi, modern toplum ne dereceye kadar güvence ve ekonomik büyüme istiyor ve ne dereceye kadar çevre değerlerinin korunmasını istiyor? Bu, yirmi yılı aşkın süre, giderek büyüyen tartışma konusu olmuştur ve 1990'lı yıllar birbirini kovaladıkça daha da şiddet kazanacaktır. Hiç kuşku yok, en iyi yol ikisi arasında denge kurmaktır. Ancak bugün şunu kabul etmek gerekiyor ki, "çevre" konusu ileri toplumun en temel "taleplerinden" biridir ve bu gerçek gün gibi ortadadır.

Yanıt bekleyen ikinci soru tahmin edilmesi belki de en zor olan sorudur. "Bugünü yarınla" nasıl dengeleyebiliriz? 1990'lı yılların kuşağının ilgi ve çıkarlarını 2052 ve 2092'de yaşayacak kuşağınkilerle dengelemek mümkün müdür? Gelecek kuşakların refahı uğruna bugün hangi özveride bulunmalıyız? Global anlamdaki çevre sorunları –ki bunlardan biri global ısınmadır– değerlendirilirken bunlarda çok kez bazı "bilinmeyenlerin" hâkim olduğunu görürüz. Bu da konuyu daha da karmaşık yapıyor; ayrıca, bu fenomen ciddi bazı riskler içeriyor. Bu petrolde olduğu gibi diğer bütün yakıtlarda da dolaysız ve çok önemli etkiler bırakacak.

Çevreciliğin ön plana çıkardığı çatışmalarda çok büyük paraların dönmesi, ayrıca politik konumlarda ve güçte sadece uluslar arasında değil, tüm dünya arenasında büyük değişmeler olması beklenmelidir. Yaşam biçimimiz de aynı şekilde değişime gebedir. Gerçekten de konu geze-

genimizin yazgısı olduğuna göre, petrolün inşa ettiği hidrokarbon uygarlık belki de ta temeline kadar derinden sarsılacaktır.

Petrol Çağı

1859 Ağustosu'nda çılgın Yankee Albay Drake'in Batı Pennsylvania'nın dar vadilerinde petrole rastlaması bu yörelerde derin yankılar yapmış, yıllardan beri zaten hiç durulmamış olan "petrole hücumu" daha da pekiştirmişti. O günden bu yana petrol savaşta ve barışta, ulusları bir araya getirmek veya aralarına nifak sokmak yeteneğine sahip olmuş ve yirminci yüzyılın büyük politik ve ekonomik mücadelelerinde son sözü söyleyen karar mercii olmuştur. Ancak zaman zaman bitip tükenmek bilmeyen çatışmalar yüzünden petrolün zayıf yanının da gözler önünü serildiği olmuştur. Petrolün içerdiği güç fiyatla birlikte gelir.

Bir buçuk yüzyılı aşkın süredir petrol uygarlığımızın hem en iyi hem de en kötü yanlarından sorumludur. Bazen bir nimet bazen de çekilmez bir yük olmuştur. Enerji, endüstri toplumunun temelidir. Tüm enerji kaynakları içinde en büyük yankıyı uyandırmış, en çok problemle gelmiş kaynak petroldür. Bu, petrolün merkezi rol içermesinden, stratejik karakterinden, coğrafi dağılımından ve sürekli olarak krizlerle karşılaşmasından ve en önemlisi, insanın petrolün sunduğu ödülleri kapma güdüsünden ileri geliyor. Eğer bu yüzyılın sonuna politik, teknik, ekonomik ve çevresel sorunlarla karşılaşmadan erişebilirsek, bu olağanüstü bir şey, eşsiz bir olay olur. Bu sorunların görünerek veya belki de görünmeden, sürpriz şeklinde gelmesi söz konusudur. Petrol tarafından bu denli kapsamlı şekillendirilen ve etkilendirilen bir yüzyılda bundan daha azını beklemek gaflet olur. Petrolün tarihinde bir zaferler panoraması ve trajik ve bedeli pahalıya mal olan hatalar yatar. Petrol her zaman için soylu, insan karakterinin temelinde bir tiyatro olmuştur. Bu tiyatroda yaratıcılık, adama duygusu, işletmecilik, beceri ve teknik yeniliklerin rolü kadar, tamahkârlığın, çözülmenin, kör politik hırsın ve acımasız gücün de rolü vardır. Bu ikisi bir arada rollerini oynadılar. Petrol insanın fiziki dünyayı galebe çalmasında yardımcı olmuştur. Bize günlük yaşamımızı, daha doğrusu tarımsal kimya maddeleri ve ekonomik öncelik yoluyla günlük ekmeğimizi vermiştir. Petrol uğruna bugüne kadar pek çok kan döküldü. Bugünden sonra da yine petrol için ve onun sağladığı zenginlik ve güç için büyük, vahşet denebilecek kavgalar yapılacak ve bu, petrol merkez noktada oldukça sürüp gidecektir. Unutmamak gerekir ki, yaşadığımız yüzyıl uygarlığımızın her alanda petrolün modern ve ipnotize edici yapısıyla değişime uğradığı bir yüzyıldır. Gerçekten de yaşadığımız yüzyıl tam bir petrol çağıdır.

Kronoloji

1853	George Bissell Batı Pennsylvania'da petrol yataklarını geziyor.
1859	Yüzbaşı Drake Titusville'de ilk kuyuyu açıyor.
1861-1865	Amerikan İç Savaşı.
1870	John D. Rockefeller, Standard Oil Şirketi'ni kuruyor.
1873	Bakû petrol gelişimine açılıyor. Nobel ailesi Rusya petrol işine giriyor.
1882	Thomas Edison elektriği tanıtıyor.
1885	Rothschild'ler Rus petrol işine giriyor. Hollanda Kraliyet Sumatra'da petrol keşfediyor.
1892	Marcus Samuel Murex'yi Süveyş Kanalı'na sürüyor. Shell'in doğuşu.
1896	Henry Ford ilk otomobilini yapıyor.
1901	William Knox D'Arcy İran'da imtiyaz alıyor. Texas Spindletop'da petrol patlaması. Sun, Texaco, Gulf şirketlerinin doğuşu.
1902-1904	Ida Tarbell, Mc Clure'de History of Standard Oil Company dizisini yayımlıyor.
1903	Wright kardeşlerin ilk uçuşu.
1904-1905	Japonya Rusya'yı yeniyor.
1905	Rusya'da 1905 İhtilali, Bakû petrol yatakları ateş altında. Oklahoma'da Glenn Poole yataklarının keşfi.
1907	Shell ve Hollanda Kraliyet, Henri Deterding yönetiminde birleşiyor. St. Louis'de ilk benzin istasyonu açılıyor.
1908	İran'da petrol keşfi. (Sonradan British Petroleum adını alan) Anglo-Pers Şirketi'nin doğuşu.
1910	Meksika'da "Golden Lane" keşfi.
1911	Agadir Bunalımı, Churchill Donanma Baş Lordu oluyor. ABD Yüksek Mahkemesi Standard Oil Tröst'ün tasfiyesine karar veriyor.
1913	Rafineri işleminde Burton "parçalama" prosesi patent alıyor.
1914	İngiltere hükümeti Anglo-Pers Petrol Şirketi'nden yüzde 51 hisse alıyor.
1914-1918	I. Dünya Savaşı ve savaş alanının mekanizasyonu.
1917	Bolşevik İhtilali.
1922-1928	Türk-Irak Petrol Şirketi üzerinde görüşmeler; sonuçta "Kızıl Hat Anlaşması" yapılıyor.
1922	Venezuela'da Los Barroso keşfi.
1924	Teapot Dome (Çaydanlık Tepesi) skandalının patlak verişi.
1928	Dünya petrol patlaması, Achnacarry toplantısına ve "As-Is" Anlaşması'na yol açıyor. Fransız petrol yasası.
1929	Stok market çöküşü Büyük Depresyon'un müjdecisi oluyor.
1930	Doğu Texas'ta Dad Joiner'in keşfi.
1931	Japonya Mançurya'yı işgal ediyor.
1932	Bahreyn'de petrol keşfi.
1932-1933	Şah Rıza Pehlevi Anglo-Pers imtiyazını iptal ediyor. Anglo-Pers imtiyazı geri alınıyor.
1933	Franklin Roosevelt Birleşik Devletler Başkanı oluyor. Adolf Hitler Almanya'ya Şanşölye oluyor. California Standard, Suudi Arabistan'da imtiyaz kazanıyor.
1934	Gulf ve Anglo-Pers Kuveyt'te ortaklaşa imtiyaz kazanıyor.
1935	Mussolini Habeşistan'ı işgal ediyor. Milletler Cemiyeti (League Of Nations) petrol ambargosu uygulayamıyor.
1936	Hitler Rhineland'ı askeri bölge ilan ediyor ve savaş hazırlığına başlıyor; buna büyük sentetik yakıt programı da dahildir.

1937	Japonya Çin'de savaşa başlıyor.
1938	Kuveyt ve Suudi Arabistan'da petrol keşfediliyor.
	Meksika yabancı petrol şirketlerini kamulaştırıyor.
1939	Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle II. Dünya Savaşı başlıyor.
1940	Almanya Batı Avrupa'ya giriyor.
	Birleşik Devletler Japonya'ya yaptığı benzin ihracatına sınır koyuyor.
1941	Almanya Sovyetler Birliği'ne giriyor. (Haziran).
	Japonya'nın Güney Çinhindi'ne el koymasıyla Birleşik Devletler, Britanya ve Hollanda Japonya'ya petrol ambargosu uyguluyor (Temmuz).
1942	Midway Savaşı (Temmuz).
	El Alameyn Savaşı (Eylül).
	Stalingrand Savaşı (Kasım'da başlıyor).
1943	Venezuela'da ilk "yüzde elliye yüzde elli" anlaşması.
	Müttefikler Atlantik Savaşı'nı kazanıyor.
1944	Normandiya çıkarması (Haziran).
	Patton benzinsiz kalıyor (Ağustos).
	Filipinler'de Leyte Körfezi Savaşı (Ekim).
1945	II. Dünya Savaşı Almanya ve Japonya'nın yenilgisiyle sonuçlanıyor.
1947	Batı Almanya'da Marshall Planı.
	Suudi Arabistan bağlantı hattında inşaatın başlaması.
1948	New Jersey Standard (Exxon) ve Socony Vacuum (Mobil) şirketleri California Standard (Chevron) ile Aramco da Texaco ile birleşiyor.
	İsrail bağımsızlık ilan ediyor.
1948-1949	Amin Petrol ve J. Paul Getty'ye Tarafsız Bölge'den İmtiyazlar.
1950	Aramco ve Suudi Arabistan arasında yüzde elliye yüzde elli anlaşması.
1950-1953	Kore Savaşı.
1951	Musaddık İran'da Anglo – İran'ı kamulaştırıyor (İlk savaş sonu krizi).
	New Jersey'de Trunpike Şirketi kuruluyor.
1952	İlk Holiday Inn açılıyor.
1953	Musaddık'ın düşüşü, Şah'ın dönüşü.
1954	İran konsorsiyumu kuruluyor.
1955	Sovyet petrol ihracatı kampanyası başlıyor.
	Chicago'nun banliyösünde ilk McDonald's açılıyor.
1956	Süveyş bunalımı (İkinci savaş sonu krizi).
	Cezayir ve Nijerya'da petrol keşfediliyor.
1957	Avrupa Ekonomik İşbirliği'nin kuruluşu.
	Enrico Mattei, Şah ile anlaşıyor.
	Japonya'nın Arabistan Petrol Şirketi, Tarafsız Bölge'nin kıyı ötesi imtiyazını kazanıyor.
1958	Irak İhtilali.
1959	Eisenhower ithalat kotası koyuyor.
	Kahire'de Arap Petrol Kongresi.
	Hollanda'da Groningen doğal gaz yatağının keşfi.
	Libya'da Zelten bölgesi keşfi.
1960	Bağdat'ta OPEC kuruluyor.
1961	İngiliz kuvvetlerinin bunalttığı Kuveyt'i Irak'ın yutma girişimi.
1965	Vietnam Savaşı planlanıyor.
1967	Altı Günlük Savaş. Süveyş Kanalı'nın kapanışı (Üçüncü savaş sonu petrol krizi).
1968	Alaska'nın North Slope bölgesinde petrol keşfi.
	Baasçılar'ın Irak'ta gücü ele alması.
1969	Kaddafi Libya'da gücü ele alıyor.
	Kuzey Denizi'nde petrol keşfi.
	Santa Barbara'da petrol sızıntısı.
1970	Libya petrol şirketlerini "sıkıştırıyor."
	Toprak günü.
1971	Tahran Anlaşması.
	Şah'ın Persepolis'te karşılanışı.
	Britanya Körfez'den askerini çekiyor.
1972	Roma Kulubü inceleniyor.

1973	Yom Kippur Savaşı. Arap petrol ambargosu (Savaş sonunda dördüncü kriz).
	Petrol fiyatı varil başına 2,90 dolardan (Eylül) 11,65 dolara çıkıyor (Aralık).
	Alaska boru hattının onaylanması.
	Watergate skandalı yaygınlaşıyor.
1974	Arap ambargosu son buluyor.
	Nixon istifa ediyor.
	Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) kuruluyor.
1975	Birleşik Devletler'de otomobil yakıt tasarruf standartları belirleniyor.
	Kuzey Denizi'nden ilk petrol çıkışı.
	Güney Vietnam komünistlerin eline düşüyor.
	Suudi, Kuveyt ve Venezuela imtiyazları son buluyor.
1977	Alaska North Slope petrolü pazara ulaşıyor.
	Meksika'da petrol üretimi.
	Enver Sedat İsrail'e gidiyor.
1978	Şah aleyhine gösteriler. İran'da petrol işçileri grevleri.
1979	Ayetullah Humeyni iktidarı alıyor.
	Three Mile Adası'nda nükleer santral kazası.
	İran'da Amerikalı rehineler krizi.
1979-1981	Panik nedeniyle petrol varil başına 13 dolardan 34 dolara fırlıyor. (Savaş sonu beşinci petrol krizi).
1980	Irak İran'a karşı savaş ilan ediyor.
1982	OPEC'in ilk petrol kotaları.
1983	OPEC fiyatını 29 dolara indiriyor.
	Nymex gelecek için ham petrol kontratları hazırlıyor.
1985	Mihail Gorbaçov Sovyetler Birliği Başkanı oluyor.
1986	Petrol fiyatında çökme.
	Birleşik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Çernobil nükleer kazası.
1988	İran-Irak Savaşı'nda ateşkes.
1989	Alaska açıklarında Exxon Valdez tankeri kaza geçiriyor.
	Berlin Duvarı'nın yıkılışı. Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü.
1990	Irak Kuveyt'i işgal ediyor.
	BM Irak'a ambargo koyuyor. Çokuluslu güç Ortadoğu'ya kaydırılıyor. (Savaş sonu altıncı petrol krizi).

Teşekkür

Bu kapsamda bir kitabın yazılışında birçok kimseye borçlu kalmak yazarın kaderidir. Ben de bunca sene birçok şekilde benden yardımını esirgememiş olanlara borçluyum ve teşekkür etmek istiyorum.

İlk olarak ve en önde Simon ve Schuster firmasında editörüm Frenderic Hills'e karşı şükran borçluyum. O bu çalışmaya olayların derinliğine inmedeki olağanüstü yeteneğiyle katkıda bulundu ve işin ta başında dikkatleri gerçekten önemli konularda yoğunlaştırmayı başardı. Burton Beals ise dil, nüans ve yazar psikolojisi açısından Tanrı vergisi yeteneğiyle yardımcı oldu; kitabın yazılışının epik türde olmasına o karar verdi. Sözcük ve öykü kullanımına büyük özen gösterip, kendini sanki buna adadı. Ajanım Helen Brann'a gelince yazarın muhtaç olduğu desteği ondan hiç esirgemedi.

Bu kitap kaleme alınırken beş kişi yıllar boyu benim için özellikle önemli oldu. Bunlardan biri sayılamayacak kadar çok çeşitli yetenekleriyle ve konuya olan hâkimiyetiyle bana çok değerli yardımlarda bulunan Sue Lena Thompson'dur. Ben her yazar gibi bazen kitabın gerçekleşeceğinden kuşku duyduğumda her zaman bana moral vermiş, kitabın mutlaka gerçekleşeceğine beni inandırmıştır. Kitabın tarihle ilgili bölümlerinde gerçek bir tarihçi olan Robert Lauber'in yüksek standartlarından yararlandım. Sue Lena ve Robert Peal her ikisi de bu işe kıymetli zamanlarını ve enerjilerini kattılar. Bunun için her ikisine de şükran borçluyum. İngiliz arşiv ve kaynaklarına giden labirentlerde bana korkmaz ve yiğit araştırmacı Geoffrey Lumsden öncülük etmiştir. Ona teşekkürü de bir borç bilirim.

Özellikle borçlu olduğum kişiler arasında değerli meslektaşlarım James Rosenfield ile Joseph Stanislaw var. Kitaba katılımları, asla tükenmeyen destekleriyle, entelektüel enerjisiyle üstlerine düşenin çok üstünde birçok ilave sorumluluk yüklendiler ve böylece kitabın gerçekleşmesini mümkün kıldılar. Öyle sanıyorum ki, bu eserin meydana gelmesini onlara borçluyum.

Öncelikle şükran borçlu olduğum diğer bir kişi de, önceleri öğretmenim sonra da dostum olan ve ben daha öğrenciyken benim diplomatik tarihle tanışmamı sağlayan Nicholas Rizoppoulos'tur. Bu kitabın uluslararası olayları, petrol ve enerji sorunlarını, öykü tekniğiyle yansıtacak bir tarih olacağını ısrarla söyleyen C. Napier Collyns ve çok zarif davranıp olaylara olan derin nüfuzundan ve deneyiminden beni yararlandıran, vakit ayıran James Schlesinger de teşekkür borçlu olduğum kişilerdendir.

Aşağıda ismini belirttiğim şu kişilerin çok kapsamlı görüş ve eleştirilerinden de büyük yarar sağladım. Kendilerine yürekten teşekkür ederim.

John Loudon, George McGhee, Wanda Jablonski, Tadahiko Okashi, Philip Oxley, James Placke, Lan Skeet, Ronald W. Stent, Ernst Von Metzsch, Bennett Wall, Jullian West ve Mira Wilkins. Bu değerli kişilerin hepsine ayrı ayrı şükranlarımı sunarım.

Cambridge Enerji Araştırma Kurumu'ndaki herkesten ayrı ayrı destek gördüm; bunlardan bazıları özel katılım yaparak yardımcı oldular. Welton Barker ile Mary Alice Sanderson ise ken-

dilerinden beklenenin çok üstünde yardımcı oldular ve yanlış bir iş yapıldığında affetmeyi bildiler. Bana doğrudan bağlı olarak çalışan Kathleen Fitzgerald, Susan Leland ve Leta Sinclair'e de teşekkür ederim. Bupp, Dennis Eklof ve James Newcomb da gönüllü olarak yardımcı oldular. Paris'teki arşivlerde Peter Bogin'den büyük yardım gördüm. Rakamlarda Michael Williams çok yardımcı oldu. Teşekkür etmek istediğim diğerleri de Üretim Kadromuzun üyeleri Christine Marchuk, Patricia Ingalls, Roberta Klix, Mary Moineau Riegel ve ayrıca Steven Aldrick, Sam Atkinson, Alice Barsoomian, Jennifer Battlerssley, Barbara Blodgett, Laurent Hevey, Matthew MacDonald, Kathleen Moineau, Geffrey Morgan, Robin Weiress'dir. Paris'te Michelin Manoncourt ve James Long, Oslo'da Odd Hassel, Londra'da Michael Clegg'dir. Bunların dışında Barbara Kates Garnick, Gregory Nowell ve Elizabeth Michelan'dır.

Çok sağlıklı perspektiflerinden olağanüstü yararlandığım Uluslararası İktisat ve Politika öğrencisi değerli Raymond Vernon'a, iş ve kamu politikasına derin nüfuzu olan Edward Jordan'a da içten teşekkür borçluyum.

Simon ve Schuster'de çalışan Daphne Sier'e sağladığı işbirliği için özellikle teşekkür borçluyum. Yazılarda gösterdikleri büyük özen için Leslie Ellen, Ted Landry, Gypsy da Silva Sophie Sorkin de kuşkusuz içten teşekkürü hak etmiş kişilerdir. Dizayndan (tasarım) sorumlu olan İrving Perkins firmasına yaptıkları tasarım için, Karolina Harris'e de metin art direktörlüğü için teşekkür ederim. Hiç kuşkusuz Sydney Cohen, Ron Doucelte ve ekibindeki Robert Forget, Karen Weitzman ve Ursula Obst şükran borçlu olduklarım arasındadır.

Harvard Üniversitesi John F. Kennedy Devlet Okulu'nda önce Okutman sonra da Araştırma Görevlisi olmam kuşku yok ki bu kitabı yazmamda bana büyük kolaylık sağladı. Bunun için William Hogan, Henry Lee, Graham Allison ve Irwin Stelzei'e şükranlarımı sunmak isterim. Çalışmamda birçok kütüphaneden ve arşivlerden yararlandım, ancak bunlardan birinin özellikle yardımcı olduğunu, ötekileri geri bıraktığını söylemeliyim; bu Harvard üniversitelerinin akıllara durgunluk verecek zenginlikte halka açık Harvard Üniversitesi kütüphaneler zinciri ve bunların içinde özellikle Widener Kütüphanesi, Uluslararası Konular Merkez Kütüphanesi ve Harvard İş Okulu'ndaki Baker Kütüphanesi'dir.

Bana özel olarak yardım sağlama nezaketini gösteren Jay Carlson, Herbert Goodman ve Jerome Levinson da borçlu olduğum kişilerdir.

Bu kitap için birçok kimseyle röportaj ve mülakat yaptım. Kitaptaki "kısımlarda" kendileriyle ilgili yerleri okudular. Bunların hepsine "röportajlar" bölümünde teşekkür ettim. Gerçekten kitaba büyük katkıları oldu. Burada da kendilerine bir kez daha teşekkür ediyorum.

Bunların dışında, aşağıda adını belirttiğim değerli kişilere de katkıları, yardımları ve diyalogları için teşekkür ederim.

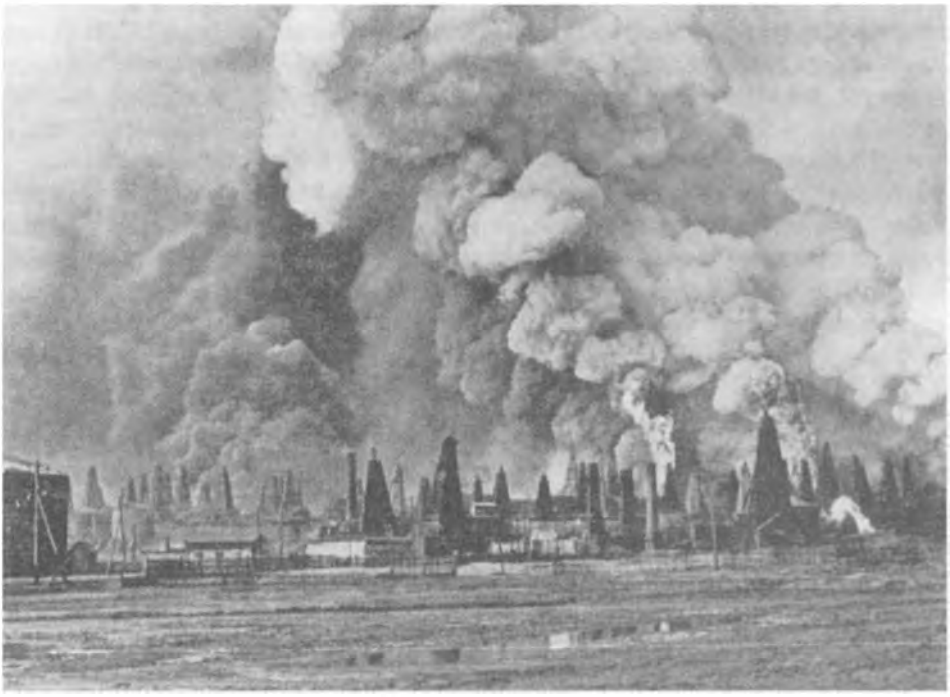
Frank Alcock, Fausto Alzati, Hans Bar, Joseph Barre, Robert R. Bowie, Benjamin A. Brown, Victor Burk, Scott Campbell, Guy Caruso, James Chace, Marcolle Colitti, Cherter K. Cooper, Richard Cooper, Brian Caughlin, Alfred DeCrane Jr., Richard Faribanks, Russell Freeburg vera de Ladoucette, Charles DiBona, Robert Dunlop, Margaret Goralsky, Davit Gray, Thane Gustaffson, Laura Hein, Peter Holmes, müteveffa J. Wallace Hopkins, Akira Iriye, Kazuhiko Itano, John Jennings, David Jones, Yoshio Karita, Milton Katz, William Kieschnick, Leonard Kujawa, Kenjiro Kumagai, müteveffa Ulf Lantzke, Kennedy Lay, Guincy Lumsden, Robert L. Maby, Phebe Marr, William F. Martin, Thomas McNaugher, Robert McClements, John Mitchell, N. Nakahara, E.V. Newland, John Newton, John Norton, Michael O'Donnell, H. Okuda, Rene Ortiz, Alirio Parra, David Painter, Wolf Petzell, George Piercy, Maria Rodriguez, William Guandt, Beatrice Rangel, Gilbert Ruman, Peter Schwartz, Gary Sick, Robert Stobaugh, Nadir Sultan, Katsuhiko Suetsugu, Elizabeth P. Thompson, L. Paul Tempest, Robert W. Tucker, Enzo Viscusi, Hillman Walker, Barbara Weisel, Mason Willrich ve M. Yamao.

Bu arada, eşim Angela Stent'e bu kitabın yazılmasında birçok şekilde yaptığı katkılar için, onca yıl ve onca mevsim benden esirgemediği anlayış, muhakeme, teşvik ve özen için yürekten teşekkür ediyorum. Çocuklarım Alexander ve Rebecca'ya da yaşlarından umulmayan bir olgunlukla sabır gösterdikleri için, kendi çaplarında babalarına fazlasıyla yardımcı oldukları için sevgiyle teşekkür ederim.

Bu kitabın araştırma aşaması ve yazılması yedi senemi aldı. Korkarım ki teşekkür ettiğim kişiler arasında unuttuklarım olmuştur. Bu kişilerden af diler, takdir ve şükranlarımı iletirim. Burada belirtilmiş isimleri ikinci kez gözden geçirdikten sonra ne kadar çok değerli kişinin benden yardımını esirgemediğini, onlara ne kadar şükran borçlu olduğumu bir kez daha anladım. Kuşku yok ki, bu eser olanların katkıları, işbirliği ve heyecanı olmadan asla gerçekleşemezdi. Şunu da belirtmeliyim ki, bu serüvende herhangi bir yanlıştan ve tabii ki yorumlar ve yargılamaların tümünden sadece ben sorumluyum.



"Albay" Edwin Drake (silindir şapkalı) Pennsylvania'daki Titusville yakınlarında, 1859 yılında açılan ilk petrol kuyusunun önünde.



1905 Devrimi sırasında ateşe verilen Bakû petrol sahaları.



Beş yıl süren sıkıntı ve hayal kırıklıklarından sonra, "Sert Kaya Meşesi" lakaplı mühendis George Reynolds (solda) 1908 yılında İran'da petrol buldu ve bu olay Ortadoğu petrol gelişiminin de başlangıcı oldu.



1927 yılında Kansas, Wichita'da, Phillips Şirketi'nin ilk benzin istasyonunun açılışı.



Mutlu günler geri geldi. Benzinde karne dönemi bitti. Deponuzu doldurabilirsiniz.



Petrolcü George Bush, 1986'da ABD Başkan yardımcısı olarak Suudi Arabistan Kralı Fahd ile buluştu. 1990'da Başkan olarak Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Ortadoğu petrolünün paylaşımı için Saddam Hüseyin'e savaş açtı.



İran Şahı'nın düşürülmesiyle Şubat 1979'da sürgünden dönen Ayetullah Humeyni'nin Tahran'da çoşkuyla karşılanışı.



İtalya'nın büyük işadamlarından Enrico Mattei (solda), 1957 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi (sağda) ile anlaşma yapınca başlıca uluslararası petrol şirketlerini öfkelendirdi.



Suudi Arabistan Kralı Faysal ve Petrol Bakanı Zeki Yamani Amerikalı petrolcüler ile yapılan görüşmelerde.



Soğuk Savaş sonrasındaki ilk petrol krizini başlatan Irak'ın güçlü adamı Saddam Hüseyin.

Elinizdeki kitap *Petrol* adını taşımasına karşın aslında yüzyılımızın tarihidir. Çünkü petrolün modern anlamdaki tarihi gelişmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından başlamasına karşın, yüzyılımızı büyük ölçüde etkilemiştir. Bunun nedeni petrolün dünyadaki temel politikaları belirler hale gelmesi ve günlük yaşamımızı kökünden değiştirmesidir. Petrolün etrafında kümelenen güç ve zenginlik savaşını epik bir anlatımla ve kronolojik olarak veren bu kitap, Japonların Pearl Harbour baskınından, Hitler'in Rusya'yı istilasına, Süveyş krizinden Yom Kippur savaşına kadar dünyamızı etkileyen olaylarda petrolün nasıl kritik rol oynadığını göstermektedir. Yergin, çalışmasında tüm bunları sergilerken hem ekonomi ve teknolojinin genel yönlerine hem de işadamları ve politikacıların strateji ve entrikalarına değiniyor. Bu hikâyenin oyuncuları arasında kimler yok ki? Petrol dünyasının en zengin ve en nüfuzlu kişisi D. Rockefeller, Henri Deterding, Gülbenkyan, J. Paul Getty, Armand Hammer ve daha pek çoğu oyundaki yerlerini alıyorlar. İsimler bu kadarla kalmıyor elbette; Winston Churchill, Adolf Hitler, Joseph Stalin, İbni Suud, Muhammed Musaddık, Dwight Eisenhower, Henry Kissinger, petrolcülükten başkanlığa giden öyküsüyle George Bush ve tabii Saddam Hüseyin de birer birer karşımıza çıkıyor.
Bu ilginç ve önemli hikâyeyi Daniel Yergin'den daha iyi kim anlatabilirdi ki? Dünya petrol endüstrisinin önde gelen otoritelerinden biri olmasının yanı sıra Newsweek dergisinin tanımıyla "yazılarıyla geçmişi yaşama geçiren ender tarihçilerden biri olarak" Daniel Yergin, ufkumuzu açıyor, dünyayı daha iyi kavramamızı sağlıyor.

Daniel Yergin uluslararası politika, ekonomi ve enerji konularında çok önemli bir yazar ve otoritedir. Cambridge Energy Research Associates'in (CERA) başkanı olan Yergin 1992 yılında Petrol *kitabıyla Pulitzer ödülünü almış, kitabı 12 dile çevrilerek bestseller olmuştur. 1997 yılında "enerji ve uluslar arası anlayışın geliştirilmesi konusunda yaşam boyu başarılarından dolayı" Birleşik Devletler Enerji Ödülü"nü alan Yergin, Birleşik Devletler Enerji Birliği Heyeti ve Ulusal Petrol Konseyi üyesidir.*



9 789754 580631

KDV dahil fiyatı
32 TL